De Gids. Jaargang 89

bron
De Gids. Jaargang 89. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1925

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001192501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

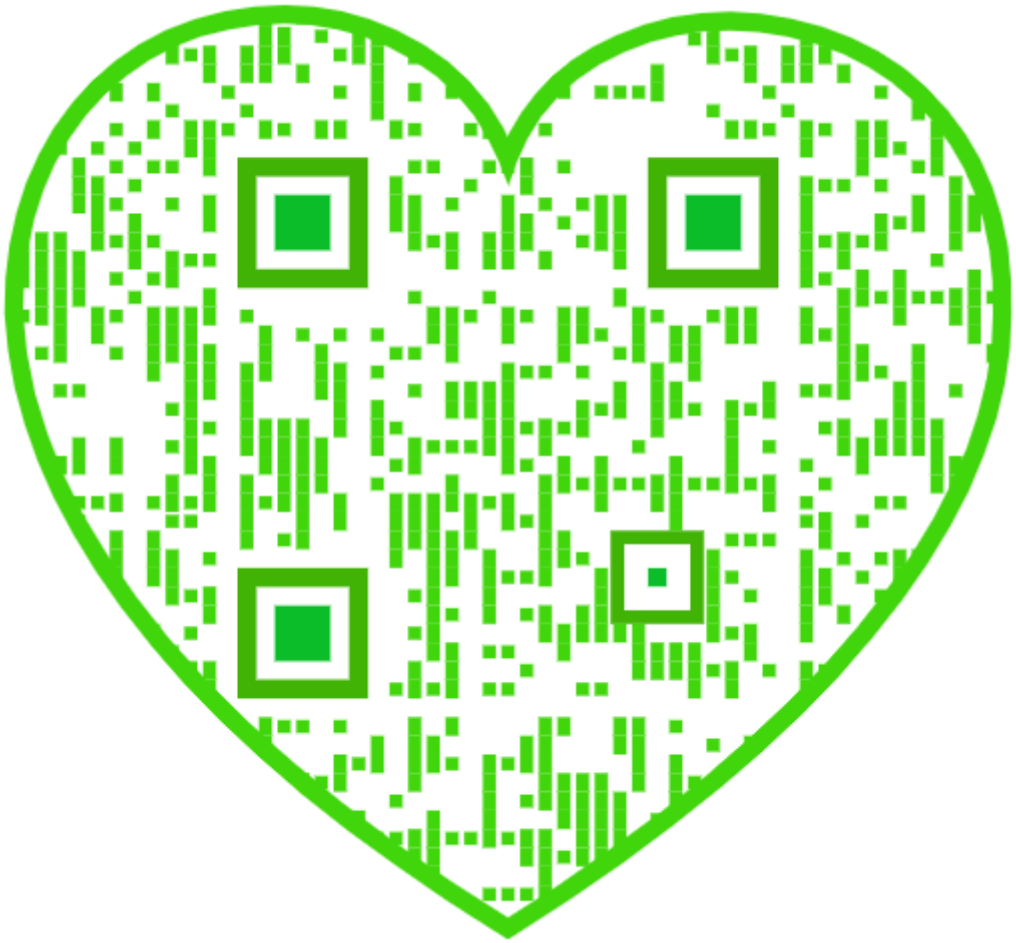

[Eerste deel]

Het boek van 1625.

Het machtig boek lag open op haar schoot.

I.

Zonder moeite laat zich van 1625 een achtbaar jaartal maken: 1625 Deensch-Duitsche oorlog, dood van Valerius, dood van John Robinson, dood van Jacobus I, dood van Maurits, val van Breda, geboorte van Jan de Witt, verschijning van de Palamedes, geboorte van Paulus Potter, Maar boven alls uit steekt 1625 als geboortejaar van een in de rue St. Jacques te Parijs gedrukten - slordig gedrukten - kwartijn van zoowat achthonderd Latijnsche bladzijden: ‘Huig de Groot over het recht van oorlog en van vrede, in drie boeken’.

Het machtig boek. Een boek dat maar niet kan sterven. Hoe lang hebben de Latijnsche werken van andere geleerden uit die dagen geleefd? Dit werk van Grotius daarentegen wordt - om van afgeloopen eeuwen te zwijgen - in 1901 voor de drieëntwintigste maal vertaald (Washington - Londen), in 1913 voor de negenendertigste maal gedrukt (Washington), in 1919 voor de veertigste maal en naar nieuwe methode uitgegeven (Leiden); een vierentwintigste vertaling (Oxford - Washington) komt binnenkort van de pers. Dat wil zeggen: het boek vindt na driehonderd jaar nog koopers, raadplegers, lezers. In 1914 wordt op dit boek gedurig beroep gedaan door oorlogvoerenden; in 1915 wordt, onder de schuts van dit boek, te Londen een Grotius Society gesticht; in 1920 oreert over den auteur van dit boek de rector der universiteit van Rostock; in 1924 onthult men te

Balagny in Noord-Frankrijk voor dit boek een gedenktafel; en als het protocol van Genève wordt geteekend (2 October 1924), gaan veler gedachten regelrecht naar den man van 1625. Professor Pufendorf, vijftig jaar later, had gezegd, dat De Groot zijn lezers te overhaast in de oorlogsproblemen plonsde, en *hij* zou het, in twee dikke deelen (acht 'boeken'), eens bezonkener en (geleidelijker doen; waar is in 1925 het werk van Pufendorf? Rousseau, Linguet, Mercier, Voltaire zeiden, dat nooit schooner stof slechter behandeld was geworden, dan in 1625 het recht der volken door De Groot; waar is in 1925 hun invloed op het volkenrecht? Legioen zijn de namen van hen, die weten, hoeveel beter De Groot het zou hebben gedaan als hij hun smaak en vernuft maar hadde bezeten. Intusschen: het boek van 1625 leeft; en het bloeit.

Moest men voor hedendaagsche Hollandsche lezers De Groots boek typeeren door vergelijking, men zou geen sprekender parallel kunnen kiezen dan Bavincks 'Gereformeerde dogmatiek'. Een welgevoegd, streng, eenvoudig stelsel. Inhoud en stijl van het begin tot het eind zakelijk, haast gedrongen. Een scherpomgrensde bouwstof: bij Bavinck de schrift, bij Grotius de schrift te zamen met de Grieksch-Latijnsche letteren van Homeros af tot de jongste kerkvaders toe. Een streven om van die bouwstof elken steen, door juiste invoeging, te doen spreken, en het subjectieve achter te houden. Geen ander ornament bij Grotius, dan die Latijnsche vertalingen in het oorspronkelijk metrum waarmee hij - genoegen voor zijn dichtgrage pen - zijn aanhaling van Grieksche versregels begeleidt. Een warm menschelijk gemoed overal voelbaar, nergens uitbrekend, slechts nu en dan een oogenblik zich latende gaan. Als uitkomst een sober, hecht, vertrouwenwekkend bouwsel. Aan het geduldig zamelen van solide feiten, dat een roem geweest was van de Fransche school der zestiende eeuw, de kracht gepaard van warm pleidooi en harmonisch systeem. De Groot heeft zijn boek twintig jaar overleefd; maar hij heeft enkel, als hij nieuwe bewijsplaatsen in schrift of classieken vinden mocht, die bewijsplaatsen ingevoegd of bijgeschreven (1631, 1642, 1646) om zijn werk daardoor rijker, locupletius, te maken. Veranderd is het boek na zijn eerste verschijnen in 1625 niet.

II.

Dit boek van 1625 voert strijd - een sterken strijd - tegen twee fronten: dat der internationale bandeloosheid (de staatslieden), en dat der internationale weerloosheid (de volstrekte ontwapenaars).

Het meest geduchte front was dat van diegenen, die voor staten geen banden van 'recht' erkenden: staten mochten doen, in vrede en in oorlog, wat hun souvereine landsbelang scheen te eischen, en zij mochten dat doen op elk oogenblik dat hun daartoe het gelegenst leek. Zóó was de leer van Machiavelli geweest (later die van Hobbes); zóó was de practijk van keizer Ferdinand, Richelieu, Wallenstein (later die van vele anderen, tot Joseph Chamberlain en keizer Wilhelm toe); zóó was, in binnenlandschen krijg, de practijk der Fransche grooten en der Duitsche vorstjes. Het resultaat was een Europeesche hel: een samenleving der volken die geen greintje Christelijkheid vertoonde, en de Turk opdringend uit het oosten. Dit alles nochtans verdedigd als de ware diplomatieke kunst der ware staatslieden; verdedigd als dat realisme, dat zich aan phantasieën niet vergaapt, menschen en volken neemt zooals ze zijn, den grond niet verlaat. Tegenover dit anarchisch bestel met zijn verguldsel en zijn cynisme plaatst nu De Groot, met een overweldigenden schat van getuigen en met een juridisch onderscheiden waarvoor geen fijnproever ongevoelig blijft, dit totaal andere: Christenstaten zijn evengoed als Christenburgers gebonden aan een netwerk van regels, door de schrift en de gansche oudheid geijkt; 'gelijk niet dwaas is de burger, die de wet van zijn land eerbiedigt ook waar zij in den weg staat aan zijn voordeel, zoo is evenmin dwaas het volk, dat niet om eigen gewin het gemeene recht der voken minacht; want de staat, die het recht der volken breekt, ondermijnt evenzeer den grondslag van eigen toekomstige rust als de burger doet, die de landswet breekt'. Oorlogsaanval uit willekeur is onrecht en misdaad; 'gezegend de staat, die het door anderen geleden onrecht aanmerkt als zijn eigen onrecht'; 'op vorsten rust, naast de zorg voor eigen land, ook de algemeene zorg voor de gemeenschap der menschen'. Tegen den Turk zijn Christenstaten zelfs ver-

plicht één strijdbaren wal van verweer te vormen. Grotius stelt met het kwaad van den internationalen oorlog dat van burgeroorlog op gelijke lijn, tusschen burgermisdaad en statenmisdaad in, en sluit aldus iedere oorlogsontketening binnen een dwangbuis van recht.

Het tweede front echter, waartegen Grotius zich keert, is dat der pacifisten of irenisten: dat van hen, die oorlog iets zóó stuitends vinden dat zij kortweg elken wapendwang - dus ook dien om misdaad te betoomen - willen uitbannen. Aan deze leer had De Groots afgod Erasmus zijn zegen gegeven, en het kost den schrijver wel eenig zeemanschap om aanvaring met den grooten gestorvene te ontgaan. Mede met het oog op de leer der pacifisten bouwt De Groot zijn boek op dezen sterken grondslag, dat hij allen dwang in menschelijke samenleving - dwang in het gezin, dwang in provincie en rijk, dwang tegen zee- en landroovers, dwang tusschen staten - beschouwt als éénerlei, en met bezadigdheid en geduld doch stelligheid laat uitkomen, hoe zelfs de evangeliën zich tegen dwang ter rechtshandhaving niet uitspreken, veeleer dien als onmisbaar aanvaarden. Zoogoed als aanvalsoorlog uit willekeur een misdaad is en een pest, zoo goed is een met rechtsregels strookende wapendwang om statenmisdaad of ander statenonrecht, om bandieten (apachen, treinroovers, slavenhalers) te beteugelen, een door historie, schrift en kerkvaders bewezen of erkende noodzakelijkheid; waarbij nochtans Christenzin behoort te nopen tot toegeven en matiging, waarbij Christenbeginsel behoort te verhoeden dat rechtsdwang omsla in willekeur, en waarbij dienstweigering uit overtuiging zoo ver mogelijk dient ontzien.

Het pleit wel krachtig voor den nood der toenmalige tijden, dat dit boek van getemperde tusschenmeening, van beleid en van wederzijdsch afwegen, er zóó is ingegaan. Dat de leer der souvereiniteitsmonomanen de geesten pakte, kan men zich verklaren. Dat de leer der volstrekt ontwapenaars en het recept der zachtmoedigheid ingang vonden, laat zich begrijpen. Hier werd noch aan den eenen, noch aan den anderen afgod geofferd; en toch vond het boek, zooal niet nalevers, dan toch tallooze lezers en instemmers en bewonderaars, in alle landen.

Niet in de laatste plaats om zijn frisschen, overrijken,

haast met spelend gemak geschreven inhoud en zijn gelukkigen vorm.

Voor den lezer uit onze twintigste eeuw, aan ander voedsel gewend, laat zich de genieting van dien zeventiend-eeuwschen vorm niet herscheppen door het boek te geven in bloemlezing, of door het op te dienen in moderne omwerking: dat gelukt met Grotius zoomin als met Dante. Alleen door dit ouderwetsch geworden boek te lezen met historische oogen kan men er de oude bekoring van ondergaan; doch wie het poogt te lezen zooals menschen van 1625 het lazen - Gustaaf Adolf, of Vossius, of Lord Herbert -, dien wordt het niet een meester alleen, maar een vriend.

Te meer een vriend, om zijn eenvoud. Die het schrijft is een die de menschheid poogt te dienen. Ook in later jaren, zelfs tijdens zijn tienjarig ambassadeurschap (voor Zweden, in Parijs), heeft Grotius nooit op zijn boek gesnoefd, nooit naar de juistheid van zijn boek verwezen. Op 4 Mei 1641 schrijft hij aan broeder Willem, in den Haag: ‘maar als de Christenvorsten mijn waarschuwing volgden, zouden er geen oorlogen tusschen hen zijn; zij zouden liever iets prijsgeven van hun recht, of zich vrome scheidslieden kiezen’. Als dit eigenlof moet heeten, dan is het toch maar zuinige zelfverheffing in den auteur van zulk een boek.

III.

Doch hoe kon dit onmoderne, voor moderniseering zelfs onvatbare, dikke Latijnsche boek nog een boek wezen voor de twintigste eeuw? Door welke wondere eigenschappen kan het van waarde zijn juist voor onzen tijd?

Het leek, een anderhalve eeuw geleden, alsof inderdaad het boek van 1625 zijn tijd had gehad. Omtrent 1775 raakt het in Europa op den achtergrond, en in het jonge Amerika kan het niet op den voorgrond komen. Maar in de tweede helft der vorige eeuw begint gaandeweg de kentering; het boek heeft - zeldzaam kunststuk - zijn kerk, die vrijwel leeggeloopen was, weer volgepreekt.

De problemen, die het stelt, zijn dan ook de groote vragen van Amerikaanschen burgeroorlog (1861-1865), Fransch-

Duitschen oorlog, wereldoorlog. Vragen van militaire organisatie roert dit boek uit den tijd der huurlegers en der gehuurde vlootbemanning uiteraard niet aan; het dienstplichtprobleem bestond destijds al evenmin als de kwestie der noodzaak van in zich zelf complete nationale strijdmachten. Maar de groote vragen, of statensouvereiniteit wil zeggen cynische ongebondenheid; of de sterke staat moet trachten zich militair en economisch onoverwinlijk te maken en daarbij vrede vinden kan (zooals Duitschland geloofde, en nu weer velen in Engeland en Amerika zich diets maken); of zwakke en sterke staten een aan vreemde volken geschiedend onrecht beschouwen mogen als onrecht dat hen niet aangaat; of Christendom zich tegen wapendwang in elken vorm verzet; - deze aan weerskanten van den oceaan weer brandende vragen, men vindt ze, ondanks den vloed van jongere boeken over volkenrecht, nergens zoo waarachtig gesteld en nergens zoo rijk en weldadig behandeld als bij Huig de Groot. Toen na 1871 in Europa een arbitragebeweging en een nieuw soort pacifisme te voorschijn kwam, toen de vredesconferenties kwamen en de volkenbond, en de ontwapeningsaandrang krachten kreeg, toen *moest* naar het boek van 1625 wel weer de hand worden uitgestrekt: het boek, dat naar eigen bekentenis ten doel had den oorlogsgruwel te keeren; het boek, waarvan De Groot zelf in een brief van 10 Mei 1631 schreef, dat hij, zooveel in hem was, er die onwaardige bandeloosheid in het ondernemen en voeren van oorlogen mee wou tegengaan, die gansch Europa tot rampspoed werd. De geest, waarin president Lincoln den burgerkrijg tegentreedt en dempt die zijn hart verscheurt - with malice toward none, with charity for all, with firmness in the right as God gives us to see the right -, dat is: het boek van De Groot in practijk gebracht.

Merkwaardigerwijs heeft dit oude boek aan bruikbaarheid voor 1925 gewonnen door een toeleg, gericht op 1625. Het boek stelde zich wetens en willens buiten de contemporaine geschiedenis. Hoe goed De Groot die kende, ook in haar verborgenheden, bewijzen zijn noten uit 1642 en 1646; in den auteur der Annales et historiae, den vroegeren historiograaf van Holland, behoefde dat trouwens geen betoog. Maar elke zinspeling op mogendheden van zijn tijd en

heur gedrag heeft De Groot met welberaden opzet gemeden; hij zegt dat in zijn inleiding zelf - ‘het betoog moet objectief zijn als de mathesis is’ -, hij zegt het andermaal in een brief van 1 Augustus 1625 aan Vossius. In hedendaagsche taal vertolkt: hij rept niet van den heldenmoed van België, hij schreit niet over de Lusitania, hij zwijgt van Versailles en de Roer, van Korfoe en Egypte. Daardoor: geen Nederlandsche vrijheidsoorlog, geen Zweedsch-Deensche oorlog, geen Fransche burgeroorlog, geen dertigjarige oorlog in zijn boek. De Machiavelli's en Richelieu's staan op de kaak, maar in de daden en woorden van figuren der oudheid, gemeenlijk Philippus van Macedonië. Door deze losmaking van de historie zijner dagen - hoe snel zou dat trouwens zijn verouderd - is het boek van 1625 als opgeheven uit, als uitgetild boven, het tijdelijke; met zijn aan oudheid en bijbel ontleende stof kan het evengoed tot 1925 als tot 1625 spreken. Zelfs De Groots vrees voor den opdringenden islam, die hem in de laatste jaren van zijn leven rust benam, het was maar één vorm voor de ruimere vrees, dat de gedesorganiseerde, anarchische Christenheid op haar eigen verwoesting afging. In 1639 slaakt Vondel zijn prachtigen angstkreet tegen den Turk; in De Groots sterfjaar, 1645, raakt de Turk slaags met Venetië; in 1663 doet hij Oostenrijk, in 1672 Polen den oorlog aan; in 1683 staat hij voor Weenen.

IV.

En over dit te gelijk scheppend en profetisch boek van zware denkkracht, zware wetenschap en zware belezenheid ligt nu, o schalksche Clio, de bekoring gespreid van het zoete landleven. Zijn eersten vorm heeft het gekregen onder verademing en rust; tusschen zon, en groen, en vogels. Geen boek van de stad is het, al werd het opgezet in den winter 1622-1623 in de rue Condé, dichtbij den Luxembourg; al werd het voltooid in of met de Parijsche bibliotheken - rijker dan destijds Bodleian en Leiden waren - van Lodewijk XIII en van De Thou; en al werd het in 1624-1625 te Parijs gedrukt en gecorrigeerd in het grootst denkbare gejakker. Het bleef: een boek van de open lucht.

Want wanneer de in 1621 ontvluchte De Groot in 1622,

na het koortsachtig voltooien van een verweerschrift dat heel Holland in roer brengt (zijn Verantwoordinghe), flink ziek is geweest, en wanneer dan begin 1623 in Parijs weer eens pest uitbreekt, dan biedt een rijk Fransch vriend hem de gastvrijheid aan van zijn landgoed te Balagny (recht boven Parijs, niet ver van Creil) aan de houtrijke oevers van den Thérain; men denkt aan Augustinus op Cassiciacum. De Groot zelf is er huisheer en, voor Hollandsche vrienden, gastheer. 'Ik leef hier in onkunde van alles wat er gebeurt; en bij die onkunde zelf vindt mijn buitenvacantie baat. Wilt ge weten wat ik doe: ik studeer en kuier rond, om beurten; ook studeer ik wel al rondkuierend. Van het gezelschap van mijn landgenooten geniet ik uitermate'. Een week vroeger: 'Ik ben bezig met een verhandeling over het recht van oorlog, doch schiet maar traagjes op, vóór alles er op bedacht, dat ik gezond blijf en het mij zoo prettig mogelijk maak. Stuur uw brieven naar den apteker in Senlis; vergeet zijn adres niet'. En in 1630, in een opdracht aan zijn gewezen gastheer, is de herinnering aan zijn boek nog de herinnering aan Balagny: 'Niet minder geniet ik van uw bijzijn en gesprek, dan ik destijds genoot van uw landgoed te Balagny, die plek welker bekoorlijkheid mij krachten gaf voor het boek, waarmee ik mijn meeste succes mocht hebben'. Al wist men dat in zijn jonge jaren een wandeltocht langs Ouden Rijn en Linge hem in Latijnsche vervoering brengen kon, en hoe later Elbe-oevers en wandelingen om Parijs hem bekoorden, deze toon en stemming is schaarsch bij den man, die Hora ruit, 'tijd ijlt', tot werkspreuk had. Lang voordat zijn boek klaar is, voelt hij zich alweer opgejaagd door ander werk; opgezweept door de furie van het almaar schrijven en almaar drukken.

Juni en Juli 1623 vertoeft hij aan den Thérain; Augustus, September en een stuk van October geniet hij met Marie en de kinders het buitenleven in het stille landstadje Senlis, in Valois, met zijn steile straten, zijn koningstraditie, zijn mooie kasteel, zijn mooie kerk en zijn mooie Fransch: broer Willem was er in 1618 heengestuurd voor zijn Fransch, en nu zit er een zoon van Hogerbeets. In October gaat alles terug naar de rue Condé; het gaat nu verder met het boek als met andere boeken. Maar zon, en groen, en vogels

zijn niet vergeefs over de jonkheid van het boek heengegaan. Het ademt een vrome, serene rust; het staat buiten der menschen woelen, en boven der menschen passie. Benijdbare Dirk Graswinckel, die, als jong Leidsch jurist, het boek te Parijs hebt zien beramen, die gast op Balagny hebt mogen zijn, die het volgend jaar aan het boek hebt mogen helpen met overschrijven en gedicteerd worden: waarom, Dirk Graswinckel, hebt gij verzuimd ons alles en alles te vertellen wat gij van de wording van dit boek hebt gezien, en afgeweten, en meegemaakt?

Dáár en zóó dan is dit boek geboren, het boek dat maar niet kan sterven. Een boek, doorstroomd van het geloof dat ook tusschen volken wijsheid het winnen moet van baatzucht, omdat wijsheid welzijn brengt en baatzucht verwoesting. Een boek, doorstroomd van het geloof dat de stem der oudheid en der schrift zal worden gehoord; dat wie eenmaal den weg gezien heeft, aan het banen van dien weg waarlijk zal willen helpen. Het Holland van Frederik Hendrik begrijpt zijn taak anders; het speurt alleen maar, of uit de achthonderd bladzij van den Arminiaan geen bewijs valt te halen voor papistische of Sociniaansche smetten. Doch het machtig boek heeft geduld. Het weet, gelijk het Christendom zelf, driehonderd jaar te wachten op zijn eerste zegepraal. Die zegepraal - als protocol van Genève, of in anderen vorm - kan worden geremd, gehinderd, verschoven; maar zij komt.

C. VAN VOLLENHOVEN.

De gevloekte beker,
Romantisch Tooneelspel in 5 bedrijven.[1)]

PERSONEN.

THALES van Miletos.
SOLON van Athene.
MANDROS, leerling van Thales.
BATHON, broeder van Theano.
AISOPOS, Volksdichter.
PRIESTER van Delphi.
PRIESTER van Miletos.
TUINWACHTER.
THEANO, jonkvrouw.
MERYNNA, blinde tante van Theano en Bathon.
THRAÏSSA, jonge slavin.
LYDA, jonge slavin; SYRA, oude slavin.
Wijzen, Visschers van Miletos, Tempeldienaren van Delphi, Volk van Delphi.

Het stuk speelt, omstreeks 600 voor Kr.,
in het 1e bedrijf te Miletos,
in het 2e-4e bedrijf te Delphi,
in het 5e bedrijf te Miletos.

1) De lezer zij gewaarschuwd, dat hij in dit tooneelspel geen geschiedkundige juistheid zoeke. Waar ernstige geleerden thans aan de berichten over de oudste Helleensche wijsgeeren strenge waarde ontzeggen, aan Aisopos zelfs twijfelen, en het verhaal van den beker klaarblijkelijk folklore is, dacht de tooneelschrijver zich vrij om overlevering uit den tijd van Delphi's grooten bloei met gegevens van later te verweven tot een sprookjesgeheel. Hem zal het genoeg zijn, zoo hij lezer en toeschouwer boeit en treft met een spel van verbeelding vooral.

CH. M. VAN DEVENTER.
Het recht van vertoonen behoudt de schrijver zich voor volgens de wet op het auteursrecht van 18 Juni 1881, Staatsblad No. 124.

Eerste bedrijf.

Buitenhuis te Miletos.
Het tooneel geeft een tuin vóór den achterkant van een huis; naast het huis een toegang tot den tuin.

Eerste Tooneel.

THEANO, MERYNNA steunend.
Zij komen uit het huis en gaan langzaam naar een palmboom, waaronder een bank staat.

THEANO.
Het windje strooit in 't felle van den tuin
Meer laafnis dan de nacht der huizing liet.
Dra zijn wij bij uw dierbren boom geland;
Schaduw en luwte en zoete geur er bij,
Het baadt u daar in lieflijk wellekom.
Voelt ge al uw plekje, tante lief?

MERYNNA.
O kind.
Wat zijt ge en Bathon goed, en altijd door;
Tot een geluk haast werd die blindheid.

THEANO.
Ach!
Liet moeder niet u als een tweede ons na?
En vader wilde uw welzijn ook zoo graag.

MERYNNA.
Van kostlijke ouders zijt ge 't kroost, voorwaar!
Och, waart ge ook voor u zelve maar zoo goed!

THEANO

(wat misnoegd).

Wat meent ge, tante?

MERYNNA.
Kind, dat weet ge best.

(Zij zetten zich op de bank).

Tweede Tooneel.

Vorigen. BATHON *en* MANDROS *komen door den toegang in den tuin en blijven voor de vrouwen staan.*

BATHON

(ernstig).

Zuster, hoor Mandros nòg eens, morgen reist

Hij ver naar Delphi, waar zijn Meester wacht.
Talmen mag hij nu langer niet; nog ééns...

THEANO

(staat op; verward).

Wat nòg eens, - was dan éénmaal niet genoeg?

MANDROS.
Neen, neen, Theano, nòg eens, één keer nog,
Daar de eerste keer een ééns was van bedrog
Door mond gesproken, niet door 't eerlijk hart.

THEANO

(haperend).

Wie kent dat beter dan die zelf het draagt?

MANDROS.
Wie, wie? Hij, die 't naar echtre taal verstaat
Dan tongeslag door trots en waan geleid.
O, rees er telkens niet een snelle blos,
Wanneer ik kwam en zag en tot u sprak?
Ging niet uw oog mij zoeken, vluchten plots,
Uw adem jachten en weer stokken dan?
Dàt zijn de vrije woorden van den God,
Die u mij toedrijft: volg zijn dringen toch,
Dan volgt ge zijne stem - en 't eigen hart.
Apollon's dochter noemt het volk u hier -
Apollon zelve koos u tot mijn gâ.
O, eer die keuze en kies met hem...

THEANO

(heeft zich hersteld, thans flink).

Houd op!
Nog eenmaal, en voor goed dan, antwoord ik.
Ja, ik erken een God...

MANDROS.
Apollom, damk!

THEANO
Neen, Mandros, Hij is 't niet om wien ik denk,
Want Hij biedt enkel zuivre wijsheid aan.

MANDROS.
Die zoek ook ik, mijn Meester schenkt ze en veel,
En al wat ik verwerref, is van u.
Theano, wees mijn bruid!

(Hij neemt haar hand.)

THEANO

(schrikt).

O laat ze los!

(Zij duldt echter, dat M. de hand vasthoudt).

O Mandros, al wat gij mij leeren zoudt,
Het is besmet met lust van aardschen zin.
Veel vrouwen zoeken dat; Theano, hoor,
Zij wil alleen het hemelsche geluk
Van God Apollon's lessen, onvermengd;

En dàt gewordt haar nimmer van een man,
Die jong is, zooals gij, als gij zoo schoon.
Nu weet ge 't, en verneem dus éénmaal nog:
Gij Mandros moet mijn vriend zijn en niet méér.
Vaarwel dan, vriend en nimmer méér, ga heen!
Gelukkige, die Thales...

(Zij maakt haar hand los.)

MANDROS

(wanhopig).

Dus mijn jeugd...

BATHON.
Ik vreesde 't en ik gaf nog eenmaal toe,
Maar dwingen zal ik mijn Theano nooit.
Een eedle maagd zij heilig in haar keus;
Dwang geve alleen het vrij geschonken woord.
Dat eens voor al, als van een man, dan blijft.
Zóó sprak míjn vader steeds, zóó volg ik hem. -
Maar gij dan, zoek uw troost in reis en dienst
Te Delphi bij den grijze...

THEANO.
O! Kon ik óók...!

(BATHON en MANDROS zien haar bevreemd aan.)

BATHON.
Snel naar de haven nu gegaan, om 't schip
Dat u naar Delphi brengt, nog eens te zien.

(BATHON en MANDROS af.)

Derde Tooneel.

THEANO en MERYNNA.

THEANO.
O Thales!

MERYNNA.
Arrem kind, roep Mandros weer;
Verslijt uw dagen niet in droomgedoe!
Droomen der jeugd zijn spillers vaak van goud,
Dat nooit in 's levens urn weerommekeert.

Neem wat de God u aanbiedt, wie dan ook.
Mandros is braaf en flink, voor vrouwen zacht,
En heeft aan jaren weinig meer dan gij.
Gelijk een broeder mint uw Bathon hem -
Wat wijst ge hem dan af, dubble zottin?
Dubbel, wijl gij hem lief hebt, want begrijp,
Voor blinden is het oor een oog, dat ziet,
En toen hij hier kwam, beefde uw stem zoo bang.
Toen leerde ik al uw liefde, dochtertje:
Geen andre vrouw zou weiflen...

THEANO.
't Is zoo, maar
Moet dan als iedre vrouw elk andre zijn?
Ik weet wel, Mandros is een gouden hart,
Maar niet voor mij zijn jonge lach en kus;
Voor míj niet, die de wijsheid zelve zoekt,
En al dat spel van anderen veracht.

MERYNNA.
Wijsheid, is hij niet wijs? Wien anders koos
Tot eenigen leerling juist de Wijze zelf,
Dien Hellas als den allergrootsten eert?
Is Mandros niet bij Thales?

THEANO.
O, die naam!

MERYNNA.
Wat schrikt ge? Heeft dan Thales hem niet lief?
Dat weet ge toch.

THEANO.
Geen schrik, ontroering, vroom!
O Thales, heilige naam, wiens mare reeds
Den luister draagt der lichten hem zoo dier, -
Thales, die de' aardezoon zijn vaderland
Daar boven aanweest in het fonklend rijk, -
Gij leerdet aan het eedle hart zijn taak.
Maar ook dan voor een vrouw besta het woord,
Dat iedren man de sterren nader brengt.
Ook ik wil zuivre wijsheid, vrij van slijk,
En haar - ík neem haar aan van ù alleen,
Die laag geluk versmadend, -in gepeins
Uw jeugd verteerde' en grijsheid komen liet.
Gij bindt uw gave niet aan lust van lijf;
Gij biedt de hemelweelde en die alleen,
En ik aan u verzorging, kleinen dienst,
Doch vrouwenkunst, voor mannenhand te teer.
Met hèm dan deele ik, wat de God ons gunt
Aan samentijd, en met een ander - nooit!

MERYNNA.
Wee, wee, mijn kind, wat doet ge ons allen aan!
Thales is dof en wrak, en waar' hij jong,
Huwen, hij wilde 't nooit. Ai, spaar uw jeugd
Niet voor een leêgen waan, of zie, als ik,
Wordt gij ook, zonder minne en kinderloos.
Ai, neem wat iedre maagd het meest verlangt,
En toch der vrouwen rijkste leven is.

THEANO.
Maar ik zal toonen dan, dat ook een vrouw
Apollon dient, gelijk de God het wil!

Vierde tooneel.

Vorigen. THRAÏSSA komt op, schaterend, van den toegang naast het huis.

THRAÏSSA.
Ha, ha, ha!

THEANO.
Al weer dat dwaze kind, die lachebek!

MERYNNA

(voor zich).

Ik wilde, ik hoorde ook u zoo jong van stem.

THRAÏSSA.
O Meesteres, op den weg staat zoo'n mal ventje, en die vraagt of hij hier sprookjes mag vertellen voor wat melk en brood. Ha, ha, ha!

THEANO.
Waarom dan zoo geschaterd?

THRAÏSSA

(proestend).

Omdat-ie zoo raar doet! 't Is een landgenoot van me, óók gestolen als kind, - zeker wel tien jaar voor mij -, maar zijn meester liet hem vrij, en nu...

(Stikt van het lachen).

THEANO.
Verhaal toch rustig.

THRAÏSSA.
Zóó'n klein kereltje

(gebaar)

, met zóó'n scheeven hals

(gebaar),

en zóó'n bochel

(gebaar).

Hij heeft zijn weg van Sardes hierheen geschooid, en nou wil-ie op een schip naar Delphi.

THEANO.
Naar Delphi? Maar daar zijn nu ook...

THRAÏSSA.
Daar zijn nu ook de Zeven Wijzen met dien ouden gek voorop.

THEANO

(streng).

Met welken ouden gek?

THRAÏSSA

(verlegen).

Nu ja... Thales... de meester van Mandros.

THEANO.
Jij ijdeltuit noemt hèm een ouden gek?

THRAÏSSA.
Die hemelkijker dan, die nooit trouwen wou.

THEANO.
Ga liever door met je verhaal. Waarom
Moet ook die bochelman in Delphi zijn?

THRAÏSSA.
Dat vroeg ik hem ook, en toen zei-d-ie: de uil wou weten wie het sterkste der dieren was, en riep de leeuw, de tijger, de panther, de beer, de buffel, de

ever en de wolf bijeen. In eens sprong een vloo van de leeuwenkop, wel honderd maal hooger dan ie-zelf was, en riep: ‘dat kan niemand anders zonder vleugels’.

‘Nou’ zei dat ventje, ‘als ze toen de vloo koning maakten, wie weet wat ze met mij in Delphi doen; ik kan óók springen’. En toen ging-ie zoo zot dansen, zóó!

(Danst wat.)

THEANO

(minachtend).

Wanneer je landsman net als ongediert
Wil doen, - bah! Stop hem vol met schimmelbrood,
En stuur hem weg.

THRAÏSSA

(gaat beschaamd heen, dan keert zij om en zegt:)

Maar hij zei nog wat, Meesteres; kan u dat begrijpen?

THEANO
Nog meer van...

THRAÏSSA

(schudt het hoofd.)

Toen ik Thales..

(zij hapert.)

THEANO

(streng).

Een gek...?

THRAÏSSA

(knikt verlegen).

Toen zei-d-ie. ‘een kikker zag eens een adelaar opvliegen. ‘D'er is geen eten daar hoog’ kwraakte-ie. ‘Voor u ten minste niet’ blies de arend omlaag.

THEANO.
Maar wijs, heel wijs, die landgenoot van jou;
Ga, haal hem gauw!

(Thraïssa af.)

MERYNNA.

Dochter, dat doet me goed.
Zoo'n grappemaker is een aardig feest
En voor een blinde dubbel... Maar ge hoort,
Hoe over Thales 't vollek...

THEANO.

Ik vernam,
Dat hij een aadlaar is, die in de lucht
Heel hoog zijn voedsel zoekt en vindt. Wat dan?
Wat maakt dan al dat dom gekwaak nog uit?

MERYNNA

(half voor zich).

Misschien, ach, zijn wij kikkers allemaal.

Vijfde tooneel.

Vorigen; THRAÏSSA met AISOPOS.

THRAÏSSA

(wijst op Theano).

Dat is mijn meesteres.

AISOPOS

(gaat naar Merynna).

Als ik een meesteres moet zoeken, dan kies ik er een, die mijn moeder kon zijn. Moedertje, doet de schaduw u goed?

(Hij schuift haar een steen onder de voeten).

THEANO.
Waarlijk zoo dwaas nog niet, die kleine man.

AISOPOS.
Edel zijt ge, o jonkvrouw, dat ge den eersten groet van een vreemdling aan een oudere gunt.

THEANO.
Maar als Odysseus spreekt hij sierlijk! Gauw,
Breng eten, goed, Thraïssa, rijke spijs.

(Thraïssa af.)

THEANO.
Ge houdt wel van de sterren, denk ik, vriend?

AISOPOS.
De sterren boeien hem, die ze grijpen kan. Ik ben maar een klein steentje en tevreê, zoo ik hun licht wat weerspiegelen mag.

MERYNNA.
Spreekt ge altijd zoo voornaam?

AISOPOS.
Bij de boeren zeg ik: een pijnboom zei: ‘mijn hoofd raakt de zon haast’. Een kooltje antwoordde: ‘maar ook mij doet zij groeien’.

MERYNNA.
Theano, hoe ziet hij er uit? Is waarlijk...?

AISOPOS

(knielt voor haar en neemt haar hand).

Voel het, moeder. Stijf haar, scheeve neus, scheeve hals, scheeve schouders, kromme rug: alles stijf, scheef en krom.

(Hij staat op).

En toch ben ik blij.

MERYNNA

(weemoedig).

Ge kunt het wezen, want ge ziet, ge ziet...

AISOPOS.
Een lieve moeder is zelve zon, en voelt zich zoo.

MERYNNA

(als voren).

Vriendje, ge waart bij boeren niet alleen!

(Thraïssa terug met een schotel; zij geeft dien aan Aisopos.)

THEANO.
Haal ook een beker wijn, van goede soort.

(Thraïssa af.)

MERYNNA.
Een sprookje bij dien schotel nu. Vertel!

AISOPOS.
Knoflook en een kluif zwijnebraad...

MERYNNA.
Welnu?

AISOPOS

(bedenkt zich wat, dan):

Een zwijn wroette in een bed met knoflook. ‘Bah! riep hij, wat stinkt dat hier!’ Het knoflook antwoordde: ‘ik blijf ten minste op mijn plaats met mijn stank, maar jij brengt den jouwen overal waar je komt’.

(Hij eet.)

MERYNNA.
Dat hebt ge aan landlui óók wel eens verhaald.

AISOPOS.
Aan hun kinderen wat anders:
Eens toen een zwijn aan 't wroeten was
Al in een veld van knoflookgras,
Toen riep-ie: ‘grr! Wat stinkt dat hier’
De knoflook zei: ‘dat 's laf gegromd;
Ik blijf hier, maar waar *jij* ook komt,
Daar stinkt het telkens, smerig dier’. -
Ze houden van een versje, de kleintjes; voor de ouderen is dat niet noodig.

(Eet weer.)

THEANO

(Wijst op het bord).

Maar nu dan schelden zij elkander niet,
En 't zwijn vindt ook bij u een goed onthaal.

AISOPOS.
Een goede kok is als een vaardig poëet: als Paris en Menelaos eenmaal dood zijn, stooft hij ze samen tot een mooi gezang.

THEANO

(lachend).

Ha, zelfs Homeros vangt gij in uw net!

THRAÏSSA

(op, met een beker).

Daar is wijn, en van de beste soort, hoor, de allerbeste!

MERYNNA.
Daar mag dan óók wel weer een sprookje op staan.

AÏSOPOS

(bedenkt zich even).

Eens in een beker zei de wijn:
‘Ik kan toch nooit alleen iets zijn.
Want zonder vat of nap of kan,
Ben 'k toch maar een verloren man’.
De beker sprak: ‘ben ik dan iets?
Vriend, zonder jou zoo goed als niets.

Maar samen zijn wij heel wat waard;
Geen klacht dan, want we zijn gepaard'.

(Hij drinkt).

THEANO.
Maar 't paar van kelk en wijn deugt enkel wat,
Zoo 't weer gescheiden wordt, mijn kleine man.

AISOPOS.
Evenals Hektor en Andromache, jonkvrouw, die haar man voor Troje moest loslaten, en zelf aan het bidden ging.

THEANO.
Ik geef het op! Weer altijd vindt hij iets!

MERYNNA.
Zeg, hebt ge ook voor mijn oogen niet wat moois?

AISOPOS.
De oogen eener brave blinde liggen als edelsteenen in zwart water, en er is enkel een goed duiker noodig om ze weer op te halen.

MERYNNA.
O, dat zoo'n duiker ook aan mij verscheen!

AISOPOS.
Heeft de wijze man van Miletos geen middel?
Hij vond zelf zoo veel, en leerde zoo veel op zijn reizen.

MERYNNA.
Wat geeft die arend om het kikkerbroed!

THEANO

(bestraffend).

Tante!

(Men hoort geraas.)

Maar wat is daar; geen onraad toch?

(Allen wijken naar het huis.)

Zesde tooneel.

Door den toegang op zij dringt een groote troep: MANDROD, BATHON, VISSCHERS. BATHON draagt een gouden beker.

VISSCHERS.
Hij is van ons... da's gemeen... geef 'm terug..
Daarvoor hebt ge niet betaald!

(Gedruisch.)

BATHON.
Ik gaf mijn geld, en gij uw vangst, en dit,
Dit *is* de vangst en rechtuit dus van mij.

VISSCHERS.
We dachten om visch alleen en gij ook, en daarvoor is betaald... Dit is geen visch; geef 'm terug; dan worden wij zelf rijk; gij zijt rijk genoeg.

(Geschreeuw, gedrang van VISSCHERS en de jongelieden. - THEANO treedt naar voren. Allen wijken eerbiedig terug.)

VISSCHERS.
De dochter van Apollon!

THEANO.
Wat wil er dat geraas, dat wild gedrang.
Vertelt ons van uw twist.

OUDE VISSCHER

(nog opgewonden, wijst op BATHON.)

Hij heeft ons bestolen!

THEANO.
Mijn broeder stelen? Hij, zijn vaders zoon?

BATHON.
Ik kocht hem eerlijk voor mijn eerlijk geld.

VISSCHERS

(door elkaar).

Niet waar... hij had visch gekocht...!.

(Gedruisch.)

THEANO

(met rust-gebiedend gebaar).

Nog altijd is de zaak mij niet gezegd.

MANDROS
Laat mij het doen. - Zooeven aan de kust
Daar stond een troepje visschers; één trok juist
Al aan zijn net. ‘Hei vriend, die vangst voor mij!’
Riep Bathon en hij wierp een penning neer.
Voort zwoegt de visscher; 't net komt druipend op,
En leek alleen met wier en slijk gevuld.
‘Uw man!’ zoo lacht hij, en hij raapt de munt.
Maar wij, wij schepten alles uit, en zie,
Daar rolde een beker, kostelijk van goud,
Stralend in gloed en wondervol gesmeed.
‘Voorwaar, ik heb mijn zilver wel terug!’
Riep Bathon. Maar de visschers: ‘diefstal is 't!’
Zoo gilden zij; ‘om visch en enkel visch
Ging de afspraak, dit is goud; terug, terug!’
Doch Bathon weer: ‘bedaard, mijn man, bedaard!
Ik waagde 't goede geld en *gij* uw vangst!’
Wij gingen -; achter ons de visscherstroep
Altijd maar schreeuwend: ‘diefstal, geef terug!’
Zie hier, in woorden kort, een lang verhaal.

THEANO

(tot visschers).

En mannen, zijn zij even waar als kort?

OUDE VISSCHER.

Bij Apollon, jonkvrouw, waar als het goud zelf, en als gij recht wilt doen, hebt ge niets meer te hooren.

THEANO.

Maar wel te zien. Want waarom ruw getwist,

Wanneer 't metaal niet echt is? Geef hem hier,
En zoo de glans niet liegt, dan...

(BATHON geeft haar den beker: THEANO laat hem haast vallen.)

O, hoe zwaar!

(Zij gaat er mee naar den voorgrond, en bekijkt hem aandachtig).

Echt is hij zeker, zuiver goud; geen dek
Van roest, de zon straalt niet met reiner licht;
En vorstlijk is ook de arbeid. Paarden, vier,
Jagen een wagen voort in dolle vaart.
In 't voertuig staat een krachtig man, hij houdt
De teugels strak, met de andre hand de zweep,
En naast hem prijkt een vrouw. Voorzeker, dit
Is godenarbeid, maar hoe kwam het dan
Daar in de zee verdwaald?

(Onder THEANO'S woorden is MERYNNA, door THRAÏSSA geleid, nader gekomen. Men maakt plaats voor haar, en zij spreekt ongerust:)

MERYNNA.
Theano, kind,
Zeg, spraakt ge van een beker, goud, versierd
Met wagen, paardespan, menner en vrouw?
Laat *mij* hem voelen; ach, ik ben zoo bang!

THEANO

(verbaasd, legt Merynna's hand op den beker).

Bang, tante, bang? Waarom, hij is zoo schoon!

MERYNNA

(belast den beker met klimmende onrust).

Ik voel den wagen.. paarden.. man., de vrouw -
Wee! Alles voel ik; Pelops is het, die
Zijn bruid hier wint met rennen en bedrog!
De beker door Hephaistos zelf gesmeed,
De beker uit vorst Atreus' bloedig huis!
O werp hem weer in zee - en snel - en ver!

(Gedruisch, verbazing, schrik.)

THEANO.
Moeder, wat overkomt u; zeg ons méér.

MERYNNA

(weenend).

O had mijn hand dien beker nooit gezien!
Rampzalig volk, er valt een vloek; u dreigt
Een strijd van stroomen leed, hij ving reeds aan,
En menig man zal vallen in gekrijt,

Dan lang zich strekken, om den beker van...
Van Hélena!

STEMMEN.
Van Helena? Wat is dat... Vertel er meer van!

MERYNNA.
De booze vrouw, zij liet zich rooven, graag,
De schatten nam zij mee - zij deed het graag -
Van Menelaos, dezen beker ook.
Mijn voedster zong mij het verhaal, heel zacht,
Dof fluistrend, - wie het hardop zei, werd blind..
Maar ik dan, die al blind ben, zeg net luid,
En hoort dan wat die beker u belooft.

(Allen scharen zich om haar heen. Zij wacht even, en zegt dan, half zingend:)

‘Glad is de zee en het schip rijdt snel.
Helena draagt het en Paris, den roover,
Dief met de hand en met minnegetoover,
Trotsch op de vrouw en zijn roekeloos spel.
Keer in de zee, o schip van Wee!
Wend u, o wend u naar Argos' reê!
Paris den beker verheft, en schel
Lacht tot de vrouwe: ‘om u zal men strijden,
Stroomen zal bloed, maar wat deert dat ons beiden?’
Helena roept: ‘zóó ga het ons wel’,
Drinkt en zij slingert het goud in het water.
‘Strijd over hèm ook’ weerklinkt haar geschater.
Keer in de zee, o schip van Wee!
Wend u, o wend u naar Argos' reê!
Voort ijlt het schip met verwaten lust,
Drager naar Troja van duizende rampen,
Drager van mannendoodende kampen,
Nooit kwam het weer aan Argos' kust!’

(Zij wacht even.)

Zoo ging het fluisterend, maar altijd toch
De handen beî, en riep met bange stem:
‘Neen, driemaal neen, het is niet waar;
Neen, gij hebt niet het schip getooid
En Troja's burchten zaagt ge nooit:

Niet gij - het droeg uw schijnbeeld maar!' -
Roept gij dat allen ook, dat niet een God
Op u de vrouw, zoo schoon, ook nu nog wreekt.

VISSCHERS

(slaan de handen voor de oogen.)

Neen, driemaal neen, het is niet waar;
Neen, gij hebt niet het schip getooid
En Troja's burchten zaagt ge nooit:
Niet gij - het droeg uw schijnbeeld maar!

(Stilte; Merynna, door Thraïssa gesteund, trekt zich naar den achtergrond terug, nadat zij den beker weer aan Theano heeft gegeven.)

THEANO.
Wat nu? Wilt ge den beker en den vloek?
Is waarlijk niet de zee zijn veiligst oord?
Veel eeuwen lag hij daar tot niemands leed.
Wat denkt ge, mannen, en mijn broeder...

VISSCHERS

(mompelen).

In zee gooien... Wij kunnen hem smelten; vuur neemt den vloek weg... en dan krijgen wij zuiver goud.

BATHON.
Een godenwerk in zee of vuur gegooid...
't Is beiden snood en hamert vloek op vloek.
Maar allereerst: de beker is van mij,
En niemand geve hem zijn lot dan ik.

(Gemor bij de visschers.)

THEAMO.
Het recht, mijn broeder, is zoo duidlijk niet;
Gebruik uw rede en oordeel niet in drift.

MANDROS.
En ook aan mij is 't juiste niet zoo klaar.
Maar, mannen, zou Apollon's dochter niet
Het beste vinden in deez' vreemden nood?

OUDE VISSCHER.
Zij moet wel wijs en rechtvaardig zijn, en ik vertrouw haar. Gij ook, kameraads?

(Visschers knikken bijval.)

THEANO.

Gij neemt dus allen grif mijn uitspraak aan?

GEROEP.
Wij nemen ze aan!

THEANO.
Hoe red ik nu Miletos uit den vloek?
Niet in het water, ook niet in het vuur...
Wat dan?

(Zij wacht even.)

Is dit niet veilig, en ook vroom?
Ginds in 't gebergte staat een waardig huis
Van God Apollon, dat ge kent. Welnu,
Daar brengen wij den beker als geschenk,
En zeker is de vloek dan afgewend.
Zóó geeft uw rechter de' eersten raad. Maar graag
Hoort zij ook andren aan.

(De visschers blijven onwillig.)

MANDROS.
Gun mij een woord.
Wel heeft Apollon hier een huis van roem,
Maar nergens heerscht hij toch in zooveel kracht,
Als daar in Hellas, 't dierbaar moederland;
Te Delphi, waar de Vrede leeft en waakt
En allerwege milden zegen zendt;
't Is Delphi, dat een vloek zijn gif ontneemt
't Is Delphi, dat een vloek in Wel verkeert.

(Hij ziet rond).

Ziet! Morgen trek ik zelf daarheen. Kom, gij

(tot Bathon).

Ga meê en breng den kelk als tempelgaaf;
Nooit wint ge op beter wijs Apollon's gunst.
En, mannen, in uw nadeel sprak ik niet.
Want ik, en Bathon ook, dat weet ik goed,
Wij helpen u met eigen goud, en dan
Hebt gij ook winst en niet met ramp belast.
Dàt, rechter, is mijne nederige raad.

(Visschers mompelen eenigen bijval; Bathon is nog wat onwillig.)

THEANO.
Twee kleine woorden voor een groote zaak,
En dan van Heeren, die ge allicht verdenkt,
Dat hun de mindre man te weinig deert...
Welnu, dan kies ik zelf me een rechter nog;
Wel is hij arm, maar van geslepen geest.
Thraïssa! Roep uw vriend, den sprookjesman!

(Thraïssa naar achtergrond.)

Van dezen hoort ge allicht uw eigen zin.

(Thraïssa met Aisopos terug. Beweging en gelach onder de visschers.)

GEROEP.
Aisopos, Aisopos, Aisopos!

THEANO.
Ge kent hem, zie ik. Is de keuze goed?

GEROEP EN GEJOEL.
Aisopos, Aisopos! Ja, de jonkvrouw is wijs, dat ze jou er bij haalt.

THEANO.
Aisopos, heet ge? Dan, Aisopos, hoor!

AISOPOS.
Dat deed ik al, jonkvrouw, daar zorgde ik wel voor.

(Gelach.)

THEANO.
Dan dacht ge zeker ook al wat, niet waar?

AISOPOS.
Een raaf verstopte drie stukken vleesch; toen groef hij het kleinste weer uit en at het op. ‘Waarom dat?’ vroeg een valk. ‘Men moet niet alles tegelijk of het grootste het eerst dadelijk gebruiken’, sprak de raaf.

(Gelach hij de visschers.)

THEANO.
Ach, dat de rechter ook u zoo begreep!

AISOPOS.
Een schipper gebruikt niet dadelijk alle zeil, jonkvrouw, maar bewaart nog wat voor erger nood: dat weten *zij*.

THEANO.
Ik wil 't gelooven, maar wat doet dat hier?

AISOPOS.
Jonkvrouwr, gij spraakt van Apollon bij Miletos, en deze Heer van den God in Delphi...

THEANO.
Zeg 't ronduit, zoo ge zelf wat beters weet.

AISOPOS.
Wat beters niet, maar wel wat minders, en daarmee moet men beginnen, zeî de raaf. De Goden kunnen nog altijd helpen als de menschen geen raad meer weten. En nu zijn de Zeven Wijzen in Delphi...

THEANO

(glimlachend).

Och ja, 't is waar, gij zelf wilt óók daarheen.

AISOPOS.

En dat doe ik ook, jonkvrouw. - De Zeven Wijzen! Ieder van hen is wijs genoeg om den vloek weg te nemen, maar de meest wijze doet het 't best. Ziet ge niet wat ik meen? Deze Heeren brengen den beker naar Delphi, en zij spreken niet tot hen over den vloek, maar zij zeggen: *dit is voor den Wijsste*.

THEANO.

Maar vriend, de Zeven zijn daar juist bijeen
Om te vernemen wie hun koning is.

AISOPOS.
Zeker, en zoo de God al beslist heeft, is de keus klaar. Maar anders kunnen zij het onder elkaar uitmaken.

THEANO.
Dan brengt de beker onder hen den strijd.

AISOPOS.
Vergeef me, maar strijd *moet* er zijn om den vloek weg te nemen en de strijd der Wijzen is een edel gevecht. En zoo wordt de vloek van Helena op het schoonst gelost, en de smet gezoend.

THEANO

(geroerd).

Wel denkt gij edel, brave kleine man.

AISOPOS.
En omdat de beker uit Miletos komt, moet men hem aan Thales het eerst aanbieden.

THEANO

(als voren).

Schoon, dat ge Thales 't allereerst wilt eeren!
Maar hebt gij om uw makkers óók gedacht?

AISOPOS.
Dat deed deze Heer al, en ook voor hen is de vloek dan weg.

THEANO.
Mannen, zijn raaf krijgt ook bij mij gelijk.
Maar, Mandros, blijft ge bij uw woord van straks?

MANDROS.
En zeker komt het zijne nu er bij.

(Wijst op Bathon).

BATHON.
Ik wil niet harder dan gij andren zijn,
En geef den beker uit Miletos' naam
Aan wien te Delphi mensch of God hem wijst.
Vriend, samen dus daarheen, aan Thales dan
Hem aangeboôn tot luister onzer stad,
Die we allen eeren, ik misschien het meest.

(Tot de visschers.)

Weet, visschers, Mandros' woord is 't mijne ook thans,
En 't mijne is als een eed. Nooit lijdt ge schâ,
En wat ge aan geld ontvangt, is vrij van vloek.

Ge zijt tevreden, denk ik?

VISSCHERS.

Wij nemen het oordeel der jonkvrouw aan en gelooven ook u.

BATHON.

Gaat dan naar huis toe, rustig en verheugd.
Deze eerste strijd verliep in vrede al rêe:
Gaat, viert dat met een feest!

(Hij geeft een beurs, visschers af.)

MANDROS.
Aisopos, hoor,
Ik neem u morgen op mijn eigen schip.

(AISOPOS dankt met een buiging en een klein dansje.)

THEANO

(lachend).

Thraïssa, voor uw landsman goed gezorgd!

(AISOPOS brengt MERYNNA het huis in; THRAÏSSA gaat een eind meê, doch blijft achter een boom staan.)

MANDROS.
Vaarwel, Theano, zal 'k u weder zien,
Zoo eêl als thans, doch beter mij gezind?

(THEANO is geroerd, doch maakt een afwerend gebaar: MANDROS door den tuiningang af.)

Zevende tooneel.

THEANO, BATHON.
THRAÏSSA *achter een boom*.

THEANO.
Broeder, ik smeek u: broeder, laat mij meê...

BATHON.
Naar Delphi? Gij, een vrouw...

THEANO.
Mag dan een vrouw
Niet eenmaal reizen? Thales wil ik zien;
Zien, hoe der Wijzen schaar hem eert daar ginds.
Want zeker blijft uw gave aan Thales' kracht,
En als een held, door helden mild bekranst,
Staat hij dan stralend in der besten kring.
Dat feest te aanschouwen, gun, o gun het mij.

BATHON.
Maar dan zult ge al dien tijd met Mandros saâm..

THEANO.
Hij is eerbiedig en hij kwelt mij nooit.

BATHON.
De tempel staat een vrouw niet open, kind.

THEANO.
Dat weet ik, maar een mannenmuts verbergt
Mijn lokken, en een mansgewaad mijn leest.
Als slaaf dan ga ik, die den beker draagt.
Ik zelve bied hem aan... O broeder mijn,
Geef me dat oogenblik, dat ééne...

BATHON.
Altijd
De zuster waart ge, wie ik niets verbood.
En ook mij zelven staat het aan, dat dan
Miletos' schoonste bloed Miletos' gift

Aan ons Miletos' wijssten burger reikt.
Ga mee dus, lieve zuster.

THEANO.
Dank, veel dank!

(Zij gaan hand en hand het huis in.)

Achtste tooneel.

AISOPOS komt uit het huis; THRAÏSSA van achter den boom hem te gemoet.

THRAÏSSA.
O jou oolijkerd! Met je pootjes geven aan de Heeren: je weet wel wat je doet. Maar weet je nu ook, dat je vriend bent in het voornaamste en het beste huis van Miletos? Er is geen beter meesteres op de wereld: ik ben hier meer een zusje dan een slavin.

AISOPOS.
Dat merk ik; ze laten je veel te veel vrij.

THRAÏSSA.
Boeh! Gun je 't me niet? En je hebt het zelf zoo goed: als een echte Heer ga je met Mandros mêe. Maar ik zal er ook wel bij zijn, nu mijn meesteres het in 'er hoofd kreeg...

AISOPOS.

(verbaasd).

Gaat zij ook?

THRAÏSSA.
O wat zullen we lachen! Maar je moet er netjes uitzien, hoor.

(Zij schikt zijn kleeren.)

Zóó is het al beter... Ja, mijn meesteres gaat mee... Waar denk je zoo om?

AISOPOS.
Een vos zei tot een hond: ‘Waarom blijf je slaaf?’ De hond sprak ‘waar mijn baas komt, kom ik ook’. En de vos weer: ‘als ik wil, lukt mij dat net zoo goed’. En zoo is het met ons.

THRAÏSSA.
't Lijkt er wel wat op. Maar heb je het begrepen, vosje? Mijn bazin wil Thales zien. O, wat kunnen die Heeren toch mal doen. D'r is geen beter mensch, maar voor hem

(zij kijkt even om)

is ze even gek als hij zelf. Thales zien! Je moest hem eens zien! Een ouwe, slordige vent, kaal en gebogen; iedereen lacht 'em uit

(AISOPOS begint te lachen;)

jij ook al, zie ik.

AISOPOS.

(lacht).

Ja, omdat Thraïssa lacht... om Thales.

THRAÏSSA.
Lach maar gerust. Hij wou nooit trouwen, zeggen ze, en al kan-ie slim genoeg zijn, geld verdienen wil-ie niet. Hij zit altijd maar op den grond te kijken, naar lijnen

(gebaar),

of 's avonds naar de sterren

(gebaar).

Zoo'n palurk is-ie. En die gek wil ze hebben, - maar toch de mooie Mandros niet loslaten.

AISOPOS.
Een zwanehen werd gevreeën door een fasant, maar ze dacht om een ouden uil.

THRAÏSSA.
En wie trouwde ze?

AISOPOS.
Wil ik je eens wat zeggen, eendje?

(Hij neemt haar bij den arm en fluistert haar gewichtig in:)

Een wijs mensch waarzegt alleen dingen, die al gebeurd zijn!

THRAÏSSA.
Peuh! Dat kan ik ook wel.

AISOPOS.
Dan kunnen we het samen, en samen zeggen we later waar, als alles afgeloopen is.

THRAÏSSA.
Maar *ik* waarzeg dan nu al, dat we lachen zullen, lachen voor zes!

(Scherm).

Tweede bedrijf

Delphi, tien dagen later.
Tempel op den achtergrond; daarvóór Tempeltuin; daarvóór Leekenweg, die rechts wat ombuigt en daar een Hut heeft. De tuin toont achteraan een smal Terras; vandaar daalt een glooiing, waarin een Trap, naar een tweede, dieper Terras, dat wat hooger ligt dan de weg, en daarvan door een vertikalen Opstand gescheiden is, terwijl een Trap het met den Weg verbindt. Op de terrassen zijn hier en daar rotsen en lauwerboomen.
Achter den tempel, aan weerskanten zware bergmassa's; tusschen en boven dezen is lucht en hemel te zien.
Op het voorterras staan Zeven Zetels.

Eerste tooneel.

Er klinkt plechtige muziek. Tempeldienaars staan in twee rijen van Zes aan weerszijde van den tempel geschaard. Bij de laagste trap zit de Tuinwachter op een steen te slapen.
De tempeldienaars dalen af naar het voorste terras, en blijven in twee groepen geschaard.
Ook gedurende deze beweging zachte muziek, die dan zwijgt.

Eerste Rij van Tempeldienaars zingt:
Vader, de donderaar Zeus, was het eerste, Zeus is het laatste;
Zeus is het hoofd, het midden is Zeus, uit Zeus komt alles.
Zeus is de bodem der Aarde, de bodem des stralenden Hemels;
Zeus was de Man, de onsterflijke Zeus was de Vrouwe;
Adem van alles is Zeus, Zeus is de nooit rustende vuurgloed.
Zeus is de wortel der Zee en Zeus is de Zon en de Mane;
Zeus is de Vorst, de luid-schallende Zeus; hij heerscht over alles.
Alles had Hij in het lijf, en hij wrocht het ten lachtende Dage
Los uit het heilige Hart, zijn wijze besluiten volvoerend.

Tweede Rij zingt:
Zone van Zeus is Apollon; Apollon, gij heerscht voor den Vader!
Eere aan U, o Kind, dat Zeus hier zette ten trone,
Zwaaiend zijn Wet en zijn Recht als scepter des heilrijken Vorsten;
Orde gebiedend en Vrede, die gaven der zalige Goden.
Eeuwig is Zeus, nooit wiss'lend; nooit wankelt de bodem van alles;
Eeuwig de Zoon, die blijft, waar alles van aanzien verandert.
Worden, vergaan is aan menschen beschoren, aan bergen en boomen:
Gij blijft, Gij o Zoon; *Gij zijt,* o hart van den Hoogste,
Schenkend den Vrede en de Orde, dat rustige leven der Steden.
Vrede met Orde, dat is uw geschenk van Blijven in Wiss'ling,
Maar Gij zelf, Gij wisseldet nooit: *Gij zijt, Gij zijt*.
TE ZAMEN. Pythiër, Delphische Vorst, o mogen de menschen hier zoeken,
Vrede en Orde als gaven van *U, die Zijt,* o Apollon!

(De TEMPELDIENAARS trekken naar boven en scharen zich weer aan beide kanten van den tempel.)

Tweede tooneel.

VORIGEN. OUD VROUWTJE, doof, komt van rechts op, en blijft bij de trap kijken. WACHTER waakt op uit zijn gesuf.

O. Vrouwtje.
Wat doen die zeven stoelen daar?

(Wachter gaapt.)

Man

(achter haar aan komend).

Hè, moedertje, heb je nog niet genoeg van die Zeven? Al drie weken zijn ze nou hier, en wat doen ze? Net niks. Eerst stond ik ook iederen dag hier te zaniken, maar nou vervelen ze me dik: een mensch altijd maar te laten gapen!

O. Vrouwtje

(tot wachter).

Slapen, moeten ze op die stoelen slapen?

(Wachter geeuwt.)

Man.
Veel anders zeker niet.

(Tot Wachter)

Geeuw jij ook wel eens?

Wachter

(geeuwend, norsch).

Ja, als jullie hier altijd zóó staat

(wijde mond),

wat moet ik dan anders?

O. Vrouwtje.
Maar wa-wat doen die stoelen daar toch?

Wachter

(norsch).

Die staan er voor zeven ouwe wijven.

O. Vrouwtje.
O, voor negen blauwe lijven Maar dan zijn er twee te veel.

Wachter

(norsch).

Juist, jullie twee bent hier te veel. D'r is niks te zien.

MAN.
Zei ik het niet? Niks te zien al weer. Ga maar naar huis, moedertje; daar vindje een stoel voor je eigen lijf.

(Trekt haar mee naar links)

.

O. VROUWTJE.
Negen blauwe lijven! D'r gebeurt toch altijd wat raars in Delphi. En zeven stoelen. Nou weet ik wat ik thuis vertellen kan. Wat zullen ze opkijken. Negen blauwe lijven, en maar zeven stoelen!

MAN.
Vertel maar raak!

(Beiden links af).

Derde tooneel

VORIGEN. PRIESTER komt uit den Tempel en daalt af naar het voorterras. WOORDVOERDER der 1e rij volgt hem.

PRIESTER.
O Zon! Apollon, geeft aan dézen dag
Zoo vorstelijk een eind als de aanvang is.

DIENAAR.
Heer, waarom dèzen dag juist zulk een wensch?

PRIESTER.
Zeg gij eerst, wat een jaar gelêen hier klonk.

DIENAAR.
Een groote Koning, heel uit Sardes, zond
En vroeg: ‘van all' Hellenen, wie is thans
De wijsste, dat ik hèm een hulde breng.’

PRIESTER.
En 't antwoord toen der heilige profetes?

DIENAAR.
‘Dan als de Mane aan haar kringen nog drietallen vier heeft geweven,
Zoek in den nieuwen, o Vorst, en aanschouw het godlijke Teeken.

PRIESTER.
Reeds twalef manen torste 't Hemelrond;
De Dertiende, die 't Teeken schenken moet,
Ten einde spoedt ze, en nòg, nog kwam het niet.
Toch hielp ik, naar mijn kracht, den God.

DIENAAR.
Gij meent?

PRIESTER.
Hellas' meest wijze Zeven bracht ik samen.
Dat één juist hier door Hem gelauwerd wierd.

DIENAAR.
Dat weet ik, want ik zelf toog om hen uit.
Veel smeekend smoorde ik hun bescheidenheid,
En allen kwamen, toen de Dertiende begon.
Thales Miletos uit; van Rhodos heer
Kleoboèlos; vorst Periàndros gaf Korinthe;
Solon verliet Athene; Pittakos
Zijn Lesbos; Bias uit Priëne voer,
En Chilon wilde uit Sparta's land hier zijn.

PRIESTER.
Vaak offrend en vergaadrend zag er geen
Het Teeken, en voorbij haast is de Maan.
Dies vreesde ik, maar verneem wat nu geschiedt,
En mij voor dézen dag mijn hope geeft. -
Gisteren bracht Miletos hier een stoet,
Een wondervollen beker droeg hij mêe,
En Mandros, Thales' leerling, zeî me veel.
En eindlijk: ‘voor den Wijsste is dit geschenk.’
Zeg, is dat niet het Teeken? Mandros wenscht
Der Wijzen schaar zou zelf beslissen, wie
Den kostelijken schat het meest verdient.

DIENAAR.

Voorspellend lijkt het, maar mijn geest nog tobt,
Moest eerder niet de Pythia wederom...?

PRIESTER.
Dat mag vooral niet, want bedenk: is *dit*
Het Teeken, snood dan ware een tweede vraag,
Waar de eerst' het opriep en de Pythia
Aan menschenzin het oordeel liet.

DIENAAR.
Vergeef!
Het kan, en niet onvroom is uw beraad.

PRIESTER.
Dàt wilde ik hooren! Zelve kan ook ik
Apollon's wil maar gissen; zoo die hoop
Aan u niet trotsch klinkt, is mijn hart gerust.

DIENAAR.
Dus aan een proef is deze dag gewijd
Of uit den kelk het Teeken eindlijk straalt,
En dáárvoor zette ik hier die zetels neer?

PRIESTER.
Zoo is het. Mij benauwt alleen de vrees,
Waarom de bode uit Sardes nog niet kwam.

DIENAAR.
Wie weet? De God heeft middelen, ons vreemd.

PRIESTER.
Ik dank u. - Thans gezwegen: 't Zevental,
Weer hier geroepen in den tempeltuin,
Ik hoor hen naadren.

Vierde tooneel.

VORIGEN. De ZEVEN dalen in plechtigen gang op muziek uit den tempel neer, en zetten zich op de zetels: THALES midden in, SOLON aan zijn rechterhand; aan de uiteinden KLEOBOELOS en PERIANDROS.

PRIESTER.
Dank, Wijzen, dat uw ijver waken bleef,
U weder hier leidt, en van daag misschien
Door ùw besluit Apollon's wil volbrengt.

(geroerd)

Zoo spreekt de priester; hoort den mensch daarbij.
Ik kon uw aller vader bijna zijn,
En zeker oudre broeder; neemt dan deel
Aan mijne ontroering, hope en vreeze in één,
Doch luider zingt de hoop toch in dat paar.

Zoolang toch wachtten wij te saam vergeefs,
Want telkens ging de dag in niets ten eind:
Maar nu, er kwam iets nieuws, beloftevol,
En aangedaan verbeid ik 't komend uur.

SOLON

(staat op).

Wij weten weinig nog; zeg, broeder, méér.

PRIESTER.
Het méér, o Solon, naakt met eigen tong.

Vijfde tooneel.

VORIGEN. MANDROS, BATHON, THEANO (als slaaf verkleed), met den beker in een doek, komen van links den weg op en klimmen den tuin in; achter hen aan komen AISOPOS en THRAÏSSA, die naar rechts in de hut gaan. Terwijl de anderen opstijgen, zegt:)

THRAÏSSA

(beschaamd).

O Aisopos, wat zijn dat groote lui. En ik zie dien ouden gek op de mooiste plaats met zijn versleten mantel; had ik ooit gedacht, dat ze hem zóó zouden eeren! Allemaal oudjes, maar hoe deftig. Daar hooren jij en ik heelemaal niet bij. Kijk eens, die met dien rooden rok, wie zou dat zijn?

AISOPOS.

Dat is Periandros, en die andere roode Kleoboelos, allebei vorsten.

THRAÏSSA.

Allebei vorsten? En jij kent hen?

AISOPOS.

En dan Solon uit Athene naast Thales, en Pittakos uit Lesbos en Bias uit Priëne en Chilon uit Sparta: allemaal burgers, maar óók voornaam. Onthoud alles wat je ziet; *ik* zal niets vergeten.

THRAÏSSA.

Moet je het dan oververtellen?

AISOPOS.

Aan m'n kraaien! Maar stil, Mandros gaat spreken.

MANDROS.

Wie voelt hier in Apollon's voorhof niet
Het hart beklemd, de tong in beving wanklend?
En méér nog, als hij, zelve niets, de Zeven,
De wijssten der Hellenen, vóór zich ziet...?
Mijn stemme hapert reeds, voorbij haar kracht...
Een ander geev' een einde aan dit begin...

BATHON.

En dàt is mijne plicht. O Wijzen, hoort:
Den priester zeide ik alles, u thans dit.
Een beker, Helios in vuur gelijk,
Door God Hephaistos zelf uit goud gesmeed,
Dien bieden wij den wijssten uwer aan.
Slaaf, toon den schoonen beker, hef hem hoog!

(THEANO neemt den doek weg en tilt den beker hoog.)

BATHON.
Aan u het oordeel, Wijzen! Maar Miletos,
Miletos is het, dat den beker zendt:
Miletos zoekt den landgenoot het eerst.
Slaaf, ga en reik den beker Thales toe!

(THEANO wil gaan, doch de PRIESTER weerhoudt haar met een gebaar.)

PRIESTER.
Beginnen moet er één, maar aan u allen
Blijft voor u zelf of wien de keuze vrij.
Zoo dit het Teeken is, Apollon zelf
Zal u dan leiden naar zijn grooten wil.
En úw stem is de Zijne, en zij beslist
Voor uwer één naar Zijn en uwen geest.
Slaaf, ga; volbreng thans spoedig het bevel.

(THEANO knielt voor THALES, en legt hem den beker in den schoot. Zij raakt even zijn hand, en geeft een gil: O!)

PRIESTER.
Hoort, zelfs de slaaf gevoelt der ure kracht!

THALES

(staat op, beker in de hand).

Dank, landgenooten, dat ge om mij zoo denkt.
Uw liefde is mij het meeste waard, want weet:
De Wijsste ben ik niet, en zoo ik 't ware,
Nòg nam ik zùlk een rijkdom nimmer aan.
Uw daden moeten schittren, niet uw goed!
Dat was de leer, naar welke ik leefde en leef.
Laat Bias spreken; 'k gun hem andren zin.

(Hij legt den beker in THEANO'S hand terug en zet zich. THEANO weder: O!)

PRIESTER

(misnoegd).

Wat roept ge wéér, slaaf; doe uw plicht in rust!

(THEANO geeft den beker aan BIAS.)

BIAS

(staat op en gaat, beker in hand, naar voren).

De wijsste ben ik niet, en ware ik zoo!...
Wel prees ik eenmaal kleinen rijkdom, maar

Voor 's levens eind verwerp ik alle goud.
Zóó leerde mij de tijd, zóó leer ik nù.
Maar Pittakos licht anders; vraag het hèm.

(Hij geeft den beker terug, en zet zich. THEANO brengt beker aan PITTAKOS.)

PITTAKOS

(evenals Bias).

De wijsste ben ik niet, en ware ik zoo!...
Steeds zei ik: *grijp uw kans,* en nu zou ik
Op een bescheiden naam mijn kans verderven?
Ik weiger, laat een ander anders doen.

(Geeft beker terug, en zet zich. THEANO knielt voor KLEOBOELOS.)

KLEOBOELOS

(evenals Pittakos).

De wijsste ben ik niet, en ware ik zoo!...
Een vorst leert wijsheid, burgers onbekend;
Wie andren wil beheerschen, goed en schoon,
Beheersche 't eerst en laatst den eigen lust.
Ik heb den beker lief, maar weiger, dat
Ik sterker word' voor 't welzijn van mijn land.

(Geeft den beker terug, zet zich; THEANO knielt voor CHILON.)

CHILON

(als Kleoboelos).

De wijsste ben ik niet, en ware ik zoo!...
Ik ken mij zelf, en weet het: èène schat
Teelt zucht naar mèèr, en rooft het beste goed,
De rust, het schoonst bezit van de' ouderdom.
Een sterkre mag hem nemen: CHILON niet.

(Geeft den beker terug; zet zich. THEANO knielt voor PERIANDROS).

PERIANDROS

(als Chilon).

Ik, ik de wijsste?... Ik, die ieder dwong
In land en huis, en nu verlaten leef,
Door 't volk gehaat, en zonder vrouw en zoon?
Ik, die na bittre leering zeggen moet:
Het volk moet heerschen, niet de vorstengril?
Nimmer, neen, heeft de God aan mij gedacht.
Geef Solon, vader van zijn land, de keus.

(Geeft den beker terug; zet zich. THEANO knielt voor SOLON.)

SOLON

(staat op).

O, broeder, ware ons gister méér gezegd,
Dan hadt ge op een bevrijding niet gehoopt.
Wij allen weigren om een gulden spreuk,
En om der Wijzen tooi, bescheidenheid,

Want allen zijn wij daarin één van geest,
In dien kamp waarlijk allen evenknie.
Is dat niet, vrienden, uwer allen zin?

(De zes anderen staan op, buigen toestemmend en zetten zich weer.)

SOLON.
Wel gaarne dienen wij ook Delphi's God,
Maar dàt kan niet zijn wil zijn, noch zijn Teeken,
Dat in verwatenheid en goudzucht één
Zijn eigen leer besmeurt en de' eigen naam.
Wat doe ik met den beker dan, o Priester,
Gij, die ons weder opriept in uw dienst?

PRIESTER

(verbijsterd).

Was waarlijk dit geding dan niet, dan niet...
O, komt er niet een straal van hooger licht?

(Hij ziet rond.)

MANDROS.
Is mij dan, Heer, een needrig woord gegund?

PRIESTER.
Spreek, jonkman, zoo de God uw spreken voedt.

MANDROS
Aan dezen luisterrijken raad van Zeven
Onthield hij 't eind, dat was zijn godenwil.
Burgers noch vorsten, mannenbent van roem,
Geen vond er een besluit. Is dan wellicht
Door Hem de keuze neergelegd bij éénen,
Die wijs is, maar geen faam en aanzien heeft?

PRIESTER.
Dat zou voorwaar op nieuw een Teeken zijn.
Maar zeg, op wien dan valt uw raadseltaal?

MANDROS.
Ik ken er een, die weinig is van lijf,
Geen tooi van kleed heeft, teerkost bedelt, en
Zelfs eenmaal slaaf was, maar nochtans in raad
Vaak rijker is dan menig rijker man.
Zeg ja, en voor uw oogen staat hij hier.

PRIESTER.
Ge meent het? Breng dien kleinen man dan snel.

BATHON.
Ga, slaaf, en roep Aisopos, en terstond.

(THEANO gaat naar den weg).

THRAÏSSA

(verschrikt).

O, Aisopos, nou moet jij bij die groote Heeren komen. Strijk je jasje recht!

AISOPOS.

Een kikker bij de zwanen, hè? Trek maar eens 'an m'n velletje.

(THRAÏSSA schikt zijn kleeding en stoft hem af. THEANO komt, AISOPOS gaat met haar den tuin in).

THRAÏSSA

O, had ik dat ooit kunnen denken! Nou wordt-ie voor mij veel te goed!

(AISOPOS nadert den priester en zinkt op een knie.)

PRIESTER.

Een vrije man zoo knielen voor een mensch?

AISOPOS.

Het is voor de Godheid, wier priester gij zijt; maar al kniel ik dan, ik kom met een hoog woord.

(Hij haalt een rol uit zijn bedelzak en reikt die aan den priester).

PRIESTER.

(breekt open en leest.)

Ha, eindlijk dan de nieuwe bode uit Sardes!

(Hij ziet AISOPOS scherp aan; THRAÏSSA maakt een gebaar van schrik en wanhoop; BATHON en MANDROS staan verbaasd).

AISOPOS.

Het zegel leert u, dat ik waarlijk de bode ben.

PRIESTER.

(ziet omhoog).

En 't geeft aan mij de schoonste hoop op nieuw.
Doch ge zoudt raden; zeg, wat is die raad,
Nu zij zelfs in verlegenheid hier staan?

AISOPOS.

Zeven leeuwen springen om het verst, de een na den ander. Allen kwamen op de zelfde lijn: wie was de beste?

Een uiltje, om zijn meening gevraagd, sprak: ‘de zes anderen keken naar den eerste, maar de eerste naar niemand; laat hèm nog eens springen.’

PRIESTER.

(tot Solon).

Mijn broeder, geeft dat sprookjen u weer moed?

SOLON.

(denkt na).

Ja, zeker wijst die kleine mij terecht.
Ik mag nog kiezen, en ik doe het, zóó.
Vrienden, o geen van ons heet zelf zich wijs;
Als andren ons zoo noemen, 't is alleen,
Wijl we ieder spreuken met wat levenszin
Verkondden voor het wel van ieder mensch.
Dàt deden we allen, dàt maakt ons gelijk.
Maar één toch is er, één, die verder reikt.
Hij leert van de aarde, zee en hemel zelfs,
Het diepste Wezen; hoogten mat hij, verten,
En stelde aan lijnen, recht en krom, de wet.

Die wijsheid, die vond hij, en hij alleen,
En had hij háár doen springen, zeker dan,
Geen onzer had dan zijne lijn geraakt.
Maar te bescheiden was hij, wilde niet
Meer dan wij andren doen ... ge weet wel, wie..

ANDERE WIJZEN

(behalve THALES, staan op en buigen).

't Is Thales, Thales; ja, wij steunen u!

(Zij zetten zich weer.)

SOLON.
Welnu, ik mag nog kiezen, en ik kies
Miletos' licht, en naar ons aller wil;
Hèm zij de beker, Hellas' wijssten man!

(Tot THEANO.)

Geef hem, en thans voor goed, den beker weer.

(Hij geeft den beker aan THEANO en zet zich. THEANO brengt den beker aan THALES en gilt weer: O!)

PRIESTER

(toornig).

Smet niet met slavenklank der Wijzen stem!

THALES

(staat op).

En ik de wijsste, wijl ik over aard'
En zee en lijnen ook wat leering vond?
Ach vrienden, ach, uw rechtbank dwaalt zoo droef.
Gij, gij waart wijs, gij hadt de menschen lief,
Gingt onder hen, en deeldet in hun lot.
Maar ik, - in peinzen over ster en lijn
Verbraste ik gouden tijd aan klein gewin.
En Solon, menschenvriend, geeft mij den prijs!
Mij dwazen, die mij zelf niet steunen kon!
Niet eenmaal wilde ik huwen; eerst: '*nog niet*'
En toen '*niet méér*', zoo zei ik. En aanziet,
Hoe ik nu hier sta, grijs en kinderloos.
Ja, eenzaam ware ik, eenzaam gansch en al,
Zoo Mandros niet zijn gulden vriendschap bood.
Van óns hier, neen! ben ik de wijsste niet,
Begrijpt dat wel, en jammert om mijn leven.
Maar mij dan wijst ge toch den beker toe?
O, is dan *dit* het Teeken, zoo begeerd,
Dat, wie de wijsste schijnt, nog dwaler is?

Is 't Zijn stem, die ik in mijn hart verneem,

Wanneer ik zeg en roep: *geen mensch is wijs,*
Maar wijs is enkel Hij, is Hij, de God...? -
Heerscher Apollon, gij, die waarlijk Zijt,
Gij, Gij zijt wijs; aan U de beker dan,
Aan U, en U alleen, o Zoon van Zeus!

(Geeft den beker aan THEANO terug.)

Ga, breng den schat aan Delphi voor den God.

(THEANO brengt den beker aan den priester; deze neemt hem aan, en denkt na.)

PRIESTER.
Thans mag ik zeggen, dat er eens een vloek
Het goud besmette, maar een zware strijd
Kon hem weer zuivren; en de schoonste kamp
Geschiedde nu: de Kelk is weder rein
En waardig als een schat voor Delphi's huis. -
Toch mag ik zelfs voor Hem niet haastig zijn,
Nòg menig dag verrijst in deze Maan,
Kans voor een Teeken, feller nog dan dit.
Ik neem hem, maar ik neem nog niet voor goed;
En dan eerst zij de gave onze eigen schat,
Als deze Dertiende niet anders leert.

BATHON.

(verheugd).

De strijd liep af, de vloek is rijk gezoend!

PRIESTER.
Dat zeker. Meld het veilig te Miletos. -
Thans volgt mij naar den tempel, dat ik u
De plaats toon, waar de beker rusten kan,
Na lijden veel, tot Delphi's vreê herrezen.

(De wijzen staan op, behalve THALES.)

THALES.
Ach, laat mij hier alleen; ik ben zoo droef
En moede; och laat mij rusten, goede heer.

PRIESTER.
Wel moogt ge heden, groote Thales, doen
En laten wat ge wilt; maar gij dan, komt.

(Tot THEANO.)

Maar gij, blijf hier, en steun hem met uw dienst.

(Allen, behalve THALES, THEANO, THRAÏSSA, AISOPOS en de DIENAREN, scharen zich achter den PRIESTER, en verdwijnen in den tempel).
(De DIENAARS dalen op het voorterras af, en zingen:)

Gij zijt Wijs, o Gij, die Zijt, o Zoon van den Hoogste,
Gij geeft den Vrede en de Orde, dat rustige Leven der Steden.
Vrede en Orde is Delphi's geschenk van Blijven in Wiss'ling,
Maar Gij zelf, Gij wisseldet nooit: *Gij Zijt, Gij Zijt*.

(Zij gaan ook in den tempel.)

Vijfde tooneel.

(THALES en THEANO in den tuin, THRAÏSSA op den weg.)
THALES op den stoel, handen voor oogen. THEANO loopt langzaam heen en weer; zij gaaf eindlijk naar een laurierboom en raapt een tak op. In dien tijd daalt AISOPOS op den weg neer, en spreekt tot THRAÏSSA.

AISOPOS.
Nou, is-ie nòg een oude gek?

THRAÏSSA

(boos).

Wat doe jij hier? Ik wil niks meer van je weten. Eerst dring je je bij de Heeren in en dat ging nog, maar nou ook bij die Wijzen, en je bent gezant van een koning. En ik dacht al, dat je een ventje voor mij zoudt zijn!

(Zij huilt.)

AISOPOS.
We zouden lachen, Thraïssa!

THRAÏSSA

(snikkend).

Ik zal nooit meer met jou lachen. Je houdt me voor den mal, omdat ik maar een slavinnetje ben.

AISOPOS.
Er valt niet veel te lachen, da's waar. Heb je Thales niet gehoord? Is-ie nòg gek?

THRAÏSSA

(baloorig).

Ja, om dien mooien beker te weigeren!

AISOPOS.

Ja, dat zou jij niet gedaan hebben.

THRAÏSSA.

Het gaat je niet 'an, wat ik doe: niks, niks, niks!

AISOPOS.

Kijk eens, Thraïssa.

(Hij begint te dansen).

THRAÏSSA

Ik kijk toch niet. Dans jij maar voor je mooie vrienden, pauwezoeker!

AISOPOS

(houdt op).

Ik zal wachten tot je weer goed op me bent.

THRAÏSSA.
Dat kan lang duren!

(AIS. gaat in de hut zitten. THR. draait zich van hem af.)

AISOPOS

(als voor zich zelf).

Een uiltje was kameraad van een heel lief eendje. Maar toen hij bevriend raakte met een fasant, een leeuw en een arend, zei het eendje boos: ‘ik ben niet goed genoeg voor je, ga naar de pauwen!’

THRAÏSSA.
Wat zei-je daar?

AISOPOS.
O niks; mijn kraaien droomden maar wat.

Zesde tooneel.

THALES, THEANO in den tuin; AISOPOS, THRAÏSSA in de hut. WACHTER in slaap.

THEANO

(knielt voor Thales).

Meester, ik knielde al tweemaal, en nu weer;
Laat me u bekoelen met dit tempelblad.

THALES

(ziet haar aan).

Ik, die mij van de menschen verre hield,
Krijg thans van dezen armen slaaf een gunst. -
Maar edel is hij van gelaat; zeker geroofd
Van edele ouders; is het niet zoo, knaap?

THEANO.
Geen mensch had betere ouders ooit dan ik.

THALES.
En toch maar slaaf! En Thales zou nog morren!
Kom, steun me voor een wandling op den weg.
Zachte beweging streelt het krank gemoed.

(Zij staan op, en dalen den tuin uit.)

THEANO.
Nooit had ik in mijn leven zulk een eer.

THALES.
Eere! Wat eer? Een ouden man te schragen,
Die juist het ijdle van zijn arbeid vond?

THEANO.
Is het dan ijdel om het Al te kennen,
Der sterren loop en 't diep geheim van kring?

THALES.
Wat spreekt ge, als waart ge een vrije man, o knaap?

THEANO.
Miletos toont een slaaf ook Thales' licht.

THALES.
Maar hebt ge dan het oog voor hooger vuur?

THEANO.
Aan slaven is het droomen nog gegund,
En ik had nimmer schooner droom dan u.

THALES.
Ik koop u voor mij zelf als leerling; ja,
Dat zij mijn eerste daad van mensch tot mensch!

THEANO.
O, wees mijn Meester, leer me uw geest, en ik,
Schenken zal ik u teedre zorgen, die
U sterken voor uw wijde hemelvlucht.

THALES.
Teedere zorg - het klinkt als van een vrouw;
Uw wang is zacht en tenger zijn uw handen.
Knaap, knaap, wie zijt ge; laat me Apollon dan
Der vrouwe zoete hulp uit slavenhand?

THEANO

(werpt zich voor hem neer).

O Thales, neen, uw slaaf niet, uw slavin!
Uw leerling, medewerkster, dierbre gâ.
Het was mijn droom uw wijsheid meê te aanschouwen,
En u te dienen met mijn liefde en trouw.
Ik ben geen slaaf; Theano, Bathon's zuster,
Zie!...

(Zij rukt de muts af; de gouden lokken stroomen over haar schouders.)

THALES.

(verbijsterd; dan, in vervoering:)

Apollon, komt uw teeken waarlijk thàns?
Ik wilde mensch als andren zijn, en zie
Mijn eerste daad brengt déze, déze gunst.
O lokken, schooner dan het bekergoud,
Gelijk de groote Dag zoo straalt uw vlam,
Als 't vuur van Hem, die de aarde streelt en voedt.
Is dàt uw Teeken, Heer, - ik neem het aan.

THEANO.
Geen moeite is mij te veel in uwen dienst.

THALES.

(richt haar op; dan in zekere verwarring voor zelf:)

Maar toont die gloed mij zeker Zijnen Wil?
Drijft hij me wederom niet in een proef,
Juist nu 'k in menschlijkheid mij storten wil?

(Tot THEANO:)

Vrouw, ik moet van ons bei de wijsste zijn!
En gij zijt jong en schoon, doch ik - mij drukt

Der jaren wicht met last van dubblen dwang
Door arbeid, die des levens sappen zuigt.
Verblindt u niet een droom van eedle jeugd,
Voor wat een andre jonkvrouw snel ontwaart?

THEANO.
O Thales, noem dien droom geen blindheid, 't is
Een zien met beter oog. Den hemel zocht ik
Altijd, en toen een leider naar zijn schoon.
Gij zijt die leider; Thales, neem me als gâ.

THALES.
Jonkvrouw, ge ziet mijn haren, grijs en dun?

THEANO.
Ik zie een lichtkrans gloren om uw hoofd!

THALES.
Ge ziet dien rug, gekromd door moeite en jaar?

THEANO.
Ik zie den peinzer, die meest opwaarts blikt!

THALES.
En deze handen, hard en ruw van huid?

THEANO.
Uw tasten naar de waarheid maakt hen zoo!

THALES.
Scheef is mijn schouder en aan plooien rijk.

THEANO.
Door de edele vrachten, jaar na jaar getorst!

THALES.
Mijn oog is niet zoo helder als voorheen.

THEANO.
Maar 't binnenoog ziet méér dan ieder mensch!

THALES.
En mijn gemoed zoo versch niet meer en zacht.

THEANO.
Ik wil, dat het mij krachtige eischen stelt!

THALES.
Maar weet, de weg ter hooge wijsheid vraagt
Een wandelaar van óver-veel geduld.

THEANO.
Hij vindt het in gedachte aan 't heerlijk loon,
Dat van het eind der reis hem tegenlacht!

THALES.

Waarlijk, het is Apollon, die haar leidt.
En hier in Delphi, waar zijn adem zweeft,
Hier wuift hij mij zijn Teeken toe - het zij!
Theano, 'k neem u aan als gade dier!

(Hij neemt haar hand.)

Dank, gouden Heer, dat gij mij zulk een vrouw
Als leerling en vriendinne lieflijk gaaft,
Zoo êel van droom, zoo schoon en rijk van jeugd.
Dat licht der lokken en die bloem van wang,
Dat minlijk oog, die leest, zoo fier en slank...
Dat is dan 't loon voor de' arbeid in uw dienst,
't Is wijding voor mijn zijn als mensch met mensch.

Een pand, een nieuwe en laatste en schoonste taak.
Apollon, dank voor deze uw goudne gaaf!

(Hij kust THEANO, geroerd en innig. THEANO rilt even, dan maakt zij zich los en kust hem de hand. AISOPOS gaat uit de hut tot hen.)

THEANO.
Aisopos, zie als de eerste 't wonder aan.
Als man bracht ik den kelk, ik vond als vrouw
Een schenker voor den beker mijner ziel.

THALES.
De hinde kwam zich vlijen aan mijn knie;
Ik streelde en toen hief zij het lieflijk oog.

AISOPOS.
O jonkvrouw, Omphale deed aan Herakles geen goed, maar gij zult den held van wijsheid geen spinrokken in de hand duwen.

THEANO.
Hij leert mij wel een ander dradenspel!

THRAÏSSA

(loopt toe).

Maar u mag hem wel dadelijk een nieuwen mantel maken, Meesteres!

(Tot AISOPOS:)

Vleier, lafaard!

THEANO

(lachend).

Dat zal ik doen, en jij spint lustig meê.

THRAÏSSA

(tot Aisopos).

Dat had jij ook wel kunnen zeggen.
Maar je bent zelf ook zoo'n sloddervos!

AISOPOS.
Ook? Wie is dan de andere?

THRAÏSSA

(half luid).

Lafaard!

THEANO.
Ga jij maar weer de hut in; Bathon komt
Met Mandros, en mijn aandacht is voor hen.

(THRAÏSSA naar de hut, AISOPOS achter haar).
(Onderwijl zijn PRIESTER enz. uit den tempel gekomen. WIJZEN in coulissen af.)

Zevende tooneel.

Vorigen. BATHON, MANDROS, PRIESTER dalen naar den weg af.

THEANO.
O Bathon, zie uw zuster hier als bruid!
Apollon dreef me - ik sprak - en Thales nam.

(MANDROS en BATHON verbijsterd.)

BATHON.
Zijn bruid, wat zegt ge? Thales, Thales, spreek!

THALES.
Niet daadlijk nam ik, jonge man, haar aan,
Maar toen ik telkens vroeg, en iedre klank
Haar mond onivloôn als Delphi's stemme zong,
Toen deed ik, wat de Godheid zelf beval.
En zoo dan is het voortaan ook mijn taak
Haar op te voeren, hoog, tot mansgeluk.
Mandros, ge vondt een medeleerling hier,
Die gij ook naar uw kunnen helpen zult.

MANDROS

(met moeite).

Meester, gij weet, ik was reeds lang haar vriend,
En verder ging mijn hart - het mocht zoo niet.
Want u dan zocht ze, en gij zijt de ééne man,
Wien ik haar toe kan wenschen zonder nijd:
Wie vraagt naast Thales voor zich zelf nog iets!
Theano, o vriendin en nimmer méér,
Onze' ouden bond smeedt nu het kunstig Lot
Op nieuw, en tot een dubbel schoon verdrag;
Van zucht tot leiding door een zelfden gids,
Van zucht tot steuning in zijn eedlen gang.

THEANO.
En ik aanvaard het, Mandros, wien ik méér
Niet geven mocht, maar deze onz' nieuwe bond
Verrijkt mijn weelde en zegelt mijn geluk.

BATHON.
Zuster, ook nu weerhoud ik allen dwang.
Weer zij uw keuze aan mannenkeus gelijk,
Dus zijt ge Thales' bruid; uw woord is woord,
En als het mijne, vast gelijk een rots. -
Zoodra de maan een verschen sikkel toont,
Gaan we allen naar Miletos weer, en daar
Bindt u het huwlijk naar der vaadren wet.
Priester, gij waart getuige, - maar, wat is 't?
Wat peinst ge, Heer? Toch niet...?

PRIESTER.
Ik vraag mij af
Of waarlijk nu dan 't laatste Teeken scheen,
En niet een ander 't weer verdringen zal
In wat de Dertiende nog rest aan aêm?

(Even stilte, dan:)

THALES

(luid).

Ja! Eén nog moet er komen vóór haar dood.

(Verbazing.)

PRIESTER.
Wat zegt ge grijzaard, nu - waarom niet straks
Daarvan gerept, toen de andre Wijzen ook...

THALES.
Ach, vrienden, al die dagen hier, zoo veel,
Was ik in droeven wankelsmart gedoopt:
Zóó ledig leek mij toen mijn leven, dat
Verliep en zonder lot van beter bloed.
Kleinmoedig was ik, ja, vergeef het mij;
Ik wist niet wat de God nog met mij wild'
En wat ik zeggen kon, ik hield het in.
Thans ben ik niet meer arrem en alleen,
Doch tot een leger maakte Apollon mij,
En als een jongling voel ik versche kracht.

PRIESTER.
Dat gun ik u, maar hef den sluier, vriend.

THALES.
De manesikkel kwijnt en kwijnt; nabij
Reeds is haar slaap, en enkle dagen maar
Schijnt nog de zon in deze heiligen kring,
Dien uwe Pythia aan 't Teeken gaf.
Maar kans blijft tot het einde, en altijd kans
Zelfs voor den laatsten dag.

PRIESTER.
Dat dacht ook ik.

THALES.
Verneem dan, wat mijn zwakte u eerst verzweeg.
Een mensch, zie, déze mensch voorspelt, wat nooit
De Pythia zelfs aan een stervling zei:
Dien laatsten... ik, ik zeg het, die hier sta,
Onthoudt bij hemel, wolkeloos en blauw,
De zon een spanne tijd ons 't fel gelaat!

(Verbazing.)

PRIESTER.
Zeg 't nòg eens, want onze ooren weten niet...

THALES.
Ik kondig aan, dat op den laatsten dag
Van deze zelfde Maan, de Dertiende,
De Mane door de Pythia genoemd -
Dien zelfden dag dan zal de groote Zon
Aan heldren hemel plotseling schuilen gaan;
Een vlek bijt in haar heerlijk godenlijf,
Vreet dòòr en slokt haar gansch; en daarna weer,
Dan laat het ondier langzaam aan zijn buit
Weer vrij, en onverzwakt herleeft het goud.

THEANO.
O Thales, kunt ge dàt? Ik zalige,
Ik, die van zulk een held de bruid mag zijn,

Van zulk een held, die deed wat niemand deed,
En zelfs den hoogen Helios gebiedt:
Nù zult ge stralen, schuilen dàn, dàn schijn!
U kransten reeds de Wijzen met hun lof,
Wat zeggen zij dan nu, o Thales mijn!
Mandros, mijn medeleerling, knielt ge niet
Voor onzen Meester?

MANDROS.
Ja, ik buig en staar
Den Meester aan, die dàt beloven durft.

PRIESTER.
Maar broeder, vrienden, is dat Teeken vroom?
En Delphi wel het oord voor zulk vermeten?
Moet dan in Delphi Delphi's groote Heer
Zijn almacht deelen met een sterveling?
Gij meent het, Thales; meent ge 't waarlijk?

THALES.
Ja!
Juist hier in Delphi toone de eigen God
Zijn gunst en liefde voor den zwakken mensch.
Eens bracht Hephaistos ons het goede vuur,
En veel reeds doen we op aard de Goden na;
Met eedler gloed geeft nu Apollon macht
Tot medeheerschen in zijn hemelrijk:
Die hoogre liefde doet ons Delphi zien,
En 't is tot Delphi's roem dus dat ik spreek;
En dan bescheiden, als betaamt toch, want
Veel anders blijft der Pythia gegund.
Mijn eigen roem - zij loon voor haar, niet mij.

(Hij wijst op THEANO.)

THEANO.
En mij voorspelt dat loon het hoog geluk,
Dat ik van u verwachtte en weldra win.

MANDROS.
Maar Meester, zijt ge zeker...

THALES.
Denkt ge, knaap,
Dat Thales als een jongling spreekt en snoeft?
Op tochten leerde ik veel van wijzen, wat
Door eigen denke' en Phoibos' gunst geleid
Mij vondsten aanbracht over zijn bestuur.
Zwaar was mijn zwoegen, tol voor zijn genâ,
En nachten peinsde ik hier en moeizaam door,
Lijne' en getallen teekenend in zand,
Daar gij in zoet Miletos slapen bleeft.

Maar eindlijk rees het goddelijke woord:
Dàn, dàn zal dàár de zonne schuilen gaan.
Zoo rees het, en dat Teeken bied ik hier.

PRIESTER.
Met Thales, niet met andren, waag ik het,
En àls het Teeken komt, de beker dan...

THALES.
Dat nooit, want alle wijsheid is van Hem! -
Maar meld dan aan mijn vrienden, dat ze op nieuw
Den laatsten middag dezer zelfde Maan
Weer hier zijn om het Teeken ginds te zien.

MANDROS.
O moge 't schijnen, Meester, maar ik vrees...

THALES.
Vrees niet, mijn zoon, u wacht een andre taak.
Theano, dochter, die de wijsheid zoekt,
Weet, dat de weg daarheen, kronklend en steil,
Van steenen ruw is, bijtend, hard en zwaar.
Die moet ge duwen, kantlen, tillen vaak.
En nooit door vallen afgeschrikt of bloed,
Het stijgen u veroovren, moeitevol.
Hefboomen gaf der Goden gunst ons twee,
De Zinnen en het goddelijk Bewijs.
Gij, Mandros, zeg haar van die knechten méér,
En ik dan leg haar snel een oefning voor.
Die is voor haar alleen, bedenk dat wel,
Want enkel wat de leerling zelve vindt,
Is eens voor al zijn hemelsch eigendom.
En thans, mijn bruid, een beetre wandeling;
Nu naar de koele bron daar ginder, die
Den luister uwer lokken spieglen zal
En Thales dubbel baden in hun glans.
O zoete hinde! O lieflijk oog! O jeugd!

(Hij kust haar wederom innig; THEANO maakt zich weer snel los.)

THEANO.
Ja, naar de bron, wier rein en heilig vocht
Den mensch van alle zinnesmetten wascht.

(Zij neemt zijn hand; beiden naar rechts af. PRIESTER, MANDROS en BATHON links af.)

Achtste tooneel.

AISOPOS, THRAÏSSA.

THRAÏSSA

(vinnig).

Nu zal ik eens een sprookje vertellen.

AISOPOS.

Je zou niet meer tot me spreken.

THRAÏSSA.

Dat doe ik ook niet; tot je kraaien maar ... van een ouden bok en een groen blaadje.

AISOPOS.

Thraïssa! Thales en de jonkvrouw!

THRAÏSSA.

Zie je wel, je loopt de groote lui na. Nou mag ik niet meer om de Heeren lachen. Maar ik doe het lekker toch, hoor. En over een week nog meer, dat voorspel ik je, al is het nog niet gedaan. Die gek wil de zon zwart maken, maar daar gebeurt naturlijk niks van. Ik haal hier alle menschen van Delphi bij mekaar om hard te lachen. Maar jij mag niet mêedoen. Zoek jij maar een voorname pauw voor je zelf!

(Boos, huilend af.)

AISOPOS.

(alleen).

Daar sta ik nu: vriend van de Heeren, vriend van de Wijzen, gezant van den Koning - en ruzie met dat slavinnetje, de eenige vrouw, die ooit zinnigheid in me had, en die me meer kan schelen, dan al die anderen bij mekaar. - Arme Aisopos!

(Hij doet een droevig dansje; zingend:)

Uiltje, nou pruil je, je sprookje doet zeer;
't Eendje, je Kleentje, vertrouwt je niet meer.
'Vrind van den arend, den leeuw, den fasant,
Zoek naar een pauwtje', zoo zegt die astrant.
Oehoe! Oehoe! Oehoe!
Uiltje, hoe ruil je nu nieuw tegen oud?
'n Schatje, dat had je, maar 't spel, dat liep fout.
Arend en gieren, fasanten en leeuw,
'k Vind er geen lief bij, al zoek ik een eeuw.
Oehoe! Oehoe! Oehoe!
Uiltje, nou huil je; je bent weer alleen;
't Eendje, dat meen je, en 't beestje liep heen.
'k Wil geen fasant en geen pauw en geen gier;
't Eendje, dàt wil ik; dat is mijn pleizier.
Oehoe! Oehoe! Oehoe!

(Gaat, droevig draaiend en OEHOE huilend.)

TUINWACHTER

(ontwaakt).

Is er nog altijd niemand? Dan kan ik wel een dutje pakken!

(Strekt zich weer.)
(Scherm).

Derde bedrijf.

Een week later. Zelfde Scena als in Tweede Bedrijf.

Eerste tooneel.

TUINWACHTER achter bij de trap, slapend. THEANO (in vrouwengewaad) links met gezicht naar den terras-opstand, waarop een groote cirkel geteekend staat. Rechts, voor de hut, AISOPOS en THRAÏSSA.

THEANO.

(hand aan hoofd).

Hoe lang nog zal ik werken aan de vraag
Van Thales? - Maar wat is dat voor gedruisch?

(Links klinkt gejoel. Allerlei manvolk uit Delphi dringt op naar de trap).

THRAÏSSA.
Ik heb hen gewaarschuwd om meê te lachen!

AISOPOS.
Zeg je dat tot mij?

(THRAÏSSA wendt zich norsch af. THEANO vlucht naar de hut.)

WACHTER

(wordt wakker, staat op).

Ohè, ohè, buiten blijven!

STEMMEN.
We zijn geen vrouwen - we mogen naar binnen..

WACHTER.
Vandaag ook alleen de Wijzen en Vrind.

(Gedrang).

MAN.
Daar hè-je 't weêr! Vandaag is er eindlijk wat te zien, en nou mag je niet kijken!

WACHTER.
Met je ekstroogen ook, maar buiten, buiten!

MAN.
't Zal wel weer niks zijn.

WACHTER.
Da's jouw zaak. Maar in den tuin kom je niet.

STEMMEN.
Wij willen óók de zon zien opvreten.

WAGHTER

(vecht steeds).

Mij zal je opvreten vóór je binnenkomt.

MAN.
't Is al heel lief van 'em, dat hij ons den weg laat.

WAGHTER

(hijgend).

Lief! Kameraads, ik ben een goeje kerel: la'en we een afspraak maken, hè? Jullie moet den weg óók vrij laten, en als 't spel begint, kom je terug en dan wijs ik je een beste plaats.

MAN.
Zeg maar ja, 't is toch maar klets.

WACHTER.
Ik zweer, dat ik jullie een goeje plaats wijs.

STEMMEN.
Lâ-we dan maar weggaan.

(Volk links af.)

THRAÏSSA

(roept hen achterna).

Kom terug om te lachen!

Tweede tooneel.

Vorigen, zonder Volk. - THEANO gaat weer naar links.

THEANO.
Er is weer rust, - maar ik moet weder zwoegen...
Bewijzen dan, dat iedre middellijn
Den kring in stukken snijdt, juist even groot.
Mijn Thales deed het vóór, nu ik hem na...
En hardop denken, want dat steunt den geest.
O wreed Bewijs! Ach, ach, waar dient dat voor?
Maar Thales zeî: dat juist is hemelwerk -
Arme Theano, vangt die hemel u?

(Zij zucht, zeer mismoedig, en knielt voor den muur, met de liniaal draaiend).

MANDROS

(komt van links op. Hij ziet THEANO, gaat haar zacht voorbij; AISOPOS hem tegemoet; MANDROS zacht tot hem:)

Al weer aan 't werk. Och arreme vriendin!
Nooit, nimmer zal zij 't vinden, maar ik wil
Toch ongezien eens hooren, wat zij doet.

(Hij legt vinger op den mond, gaat den tuin in, en verschuilt zich achter een rots. Aisopos weer naar de hut.)

THEANO.
Was ik geen vrouw maar, o, dan vroeg ik raad
Daar aan de Pythia, maar ach, de God
Laat mannen enkel toe.

(Zij zucht weer. Dan, altijd knielend, strekt zij de handen en roept:)

Apollon, want van hieruit mag ik smeeken,
Zeg het Bewijs aan Thales' bruid: tot hem
Dan komt zij, waardig om van hem te zijn,
Juist dezen dag, nu Gij hem eeren zult.

MANDROS

(van de schuilplaats uit).

Laat de middellijn om het midden draaien!

THEANO

(ziet om).

Wat? Spreekt de goede God mij nu al toe...?
Maar Thales zei: van Goôn is alles vol,

En hier in Delphi... Dus de middellijn,
Die moet ik draaien... nu, ik doe het graag.

(Zij legt de liniaal op den kring en draait er mêe).

Nu draait zij, draait ze, draait... maar het Bewijs...?
O dat Bewijs... ik kàn niet...!

(Zij weent).

MANDROS

(als voren).

Draai, en de twee uiteinden loopen even snel!

THEANO

(verbijsterd).

Hoe? Mijne bede al wederom verhoord...?
O Delphi, o Apollon... Maar 't Bewijs...?

(Zij draait en tuurt; dan, verheugd:)

Ik zie het; o, nu weet ik alles weer!
Wanneer dit eindpunt, hoog, naar links beweegt,
Gaat dit, hier laag, naar rechts, en even snel,
En *dus* zijn steeds hun wegen even groot.
En als dit punt van hoog beneden komt,
Komt *dit* van laag daar hoog, waar 't andre was,
En daarmee is de cirkel vol gemaakt.
Maar beide wegen zijn steeds even groot,
En samen vullen zij den ganschen kring:
Dus deelt de lijn hem in gelijke stukken. -
Bewezen is, wat Thales had gesteld,
En lachend treed ik voor mijn bruidegom...
Als hij mij dan maar niet met kussen loont!...
O Phoibos, die mij hielpt, o help mij weer!
Hij is mij lief, toch gruw ik voor zijn streeling;
Heilig was mij de wijsheid, die ik zocht,
Maar nimmer had ik om zijn kus gedacht.
En hij, hij denkt er altijd om, helaas...
Maar'k heb dan het bewijs teruggevonden!

(Mandros sluipt uit de schuilplaats, en komt naar Theano.)

THEANO.
O Mandros, zie, ik draag een blij gelaat.
Ach, ach, ik was zoo moede, was zoo droef,
Maar eindelijk gered door Delphi's gunst.
Doch, Mandros, waartoe dient toch dat Bewijs?
Een kind weet óók wel, dat ge een zuivre schijf
In stukken twee kunt vouwen, even groot;
Ik zelve deed dat óók weer, Mandros; zie.

(Zij neemt een papieren schijf uit haar boezem en vouwt die.)

Kijk, of ik zóó vouw, of ook zóó, - altijd
Raakt de eene helleft de andre tot den rand.
Waartoe dan...

MANDROS.

Het Bewijs, het leert u, hoe
Een zaak niet maar in schijn, doch wáárlijk is.
Het heft u naar het Wezen, het Waarom,
Boven de zinnen uit...

THEANO

(handen aan hoofd).

O vriend, houd op!
Zoo iets zei Thales ook, maar ach, ik zie
Den hemel niet in *dus*, en o, mijn hoofd!
Zeg, heb ik zijn vertrouwen niet misleid,
Hoor ik bij hem? -

(wendt zich af)

En dan zijn kus, zijn kus...
Eens vreesde ik de' uwen; nu, den zijnen, méér.

MANDROS

(na een strijd).

Vriendin en medeleerling, spreek zoo niet.
Zoek Thales te verdragen als hij is;
Als uwen gade en mijnen Meester, dien
Ik steeds met liefde en eerbied hulde breng.

THEANO

(heeft zich hersteld).

Ja, ja, ik was maar even zwak, vergeet.
Veel wijzer is hij dan zijn dwaze bruid,
Die toch van hem het hoogst geluk verwacht...
Als hij mij maar niet kuste...

THALES

(komt uit den tempel, en daalt naar den weg af).

THEANO

(opgetogen).

Zie, zie, daar komt hij. Zie dat hemelsch hoofd!
Dien eedlen peinzersgang; - hij is van mij,
Gelukkige Theano, gij, van hem.

Derde tooneel.

Vorigen; THALES.

THALES.
Gegroet gij beiden.

(Streelt TH.'S haar).

Welk een zalig lot
Beschoor de God mij, die mij al dat schoon
Het mijne noemen laat, en iedren dag
Zijn dag op nieuw doet vonken uit dien glans.

(Hij wil haar kussen; THEANO ontgaat zijn be-

weging; hij ziet misnoegd; THEANO neemt zijn hand, en kust die lang; THALES weer tevreê. Hij ziet naar den cirkel).

THALES.
En vondt ge 't dwingende bewijs terug?

THEANO.
Ja, de genade Apollon's zond het toe.
Tweemaal gewerd mij redding door zijn stem.

(THALES ziet haar bevreemd en onderzoekend aan; dan blikt hij nadenkend omlaag, kijkt weer op, en zegt ernstig:)

THALES.
Wel is in Delphi, meer dan elders nog,
Alles aan Goden rijk; ik ondervond
Dat óók, en Mandros, goede leerling, hoor!
Want toen ik in den tempel offrend bad
Om zegen voor het Teeken, dat weldra
Zijn gunst aan 't menschenras ons toonen zal,
Toen rees een peinzing als een zang omhoog:
Geen schooner steun dan Delphi voor mijn leer.
Hoor; alles wisselt, maar Apollon blijft;
Is dàt niet, Mandros, wat ik altijd zei?
Gansch het Heelal, uit één ding is 't gebouwd,
Het WATER, dat, in bontheid overrijk,
Telkens verandert, maar toch WATER blijft.
Zeg, heeft mijn leer dan Delphi's zegel niet?
Neemt gij het aan, gij leerling van mijn hart?

THEANO.
O Thales, moet ik knielen? O, hoe schoon,
Hoe wijs zijt gij: uw leer en Delphi één.
Ik voel mij in uw hemel opgestuwd;
O! ben ik kleine waarlijk Thales' bruid?

THALES

(streelt haar lokken).

Terecht zag ik in u zijn gunst; terecht
Nam ik Apollon's dochter aan, en wel
Zijt gij des grijzaards steun en tooi en lust.

(Hij wil haar kussen.)

THEANO.
Neen, neen, geen kus nog; dat is aardsch, is aardsch!

THALES

(misnoegd).

Mijn gade zult ge zijn en schuwt mijn kus?

THEANO.
Nog niet; ik kan geen mensch nog in u zien,
Alleen den denker; spreek tot Mandros weer,
Dat ik het weder voel: gij, gij zijt wijs.

THALES.
Al weder ik een wijze! Och, arme bruid,
Aan Mandros is mijn leering lang bekend;
Nu vroeg ik enkel, of hij Delphi's aêm
Er in voelt leven; Mandros, spreek, mijn zoon.

(MANDROS gedraagt zich onwillig.)

THEANO.
Nooit kan uw leerling anders! O, hij zal
Alleen uw wijsheid feller nog doen stralen!
Spreek, Mandros, breng uw hulde; weder wil
Ik hooren, dat ik mij den beste gaf.
Loof dus het Water, 't Wezen van het Al.

MANDROS

(met moeite).

Meester, in Delphi is oprechtheid plicht.

THALES.
In 't heilig Delphi zeker meest van al.

MANDROS

(beschroomd).

Delphi... het spreekt tot mij met andre leer.

THEANO.
Wat 's dat? Hij durft uw meesterwoord betwijflen?

THEANO.
Bedaard, mijn bruid, ik vroeg hem en hij spreekt.

THALES.
Is 't recht dan, dat een knaap een man bevit?

THALES

(glimlachend).

Van braven leerling leert de meester 't meest.

THEANO.
Van uwen leerling? Maar wat is dan uw Bewijs?

THALES.

Hoor zijn betoog, het mijne dan, en kies.

THEANO

(verschrikt).

Ik kiezen? Ik, een jonkvrouw zonder kracht?

THALES.
Spreek, Mandros, dan met overlegd betoog.

THEANO

(als voren).

Rampzalige, wanneer gij kiezen moet!

MANDROS.
Apollon *Is*, maar 't lijfsoog ziet hem nooit.
Wel bidt het volk tot beelden, en wel heft
Het tot de Zon de handen, en ook wij,
Wij brengen zulk een hulde, maar in ons
Leeft schoon besef, dat Hij noch beeld, noch Zon,
Maar de Ongeziene en altijd is en blijft.

THALES.
Geef goeden voortgang aan uw goed begin.

THEANO.
Zeker, dat is geen knapenwoord... maar nu.

MANDROS.
Hèm zien wij nooit, want al het zichtbre *wordt*
En *wisselt* en *vergaat* in lichtend spel,
Maar 't Wezen, dat wat *Blijft*, het Eén dat *Is*,
Noodwendig vliedt het zinnen-oog en hand.

THALES.
Ga verder in het spoor, dat mij ook trekt.

THEANO.
't Is schoon en edel - o Apollon... wat...?

MANDROS.
Dan, Meester, is het Water 't Wezen niet.

THALES

(getroffen).

Betoog dat nader, dat ik méér versta.

THEANO.
Ik voel het komen... Thales' wijsheid wankt!

MANDROS.
Al ware Water hechter nog dan goud,
Het is een iets met oog en hand geraakt,
En 't Wezen, dat die dingen allen schoort
En van hen allen 't diepst Waarom moet geven,
Mag zelve niet dier dingen één ook zijn,
Want vraag en antwoord blijven eeuwig Twee!
Dus is het Water aller bodem niet.
Dit leerde Delphi mij; gij vroegt er om;
Toen zeide ik het, o Heer, bedenk dat wel.

THEANO.
Thales, O wederleg zijn snood betoog,
Dat u ontluistert en uw bruid berooft.
O, doe het; geef u zelven aan míj weer,
En de' eerbied voor uw wijsheid.

THALES.
Dwaze vrouw!
Gij kent den Meester niet en niet zijn loon.
Apollon, vond ik dàt ook in uw Delphi,
Een leerling, dieper in uw heilig Zijn
Gedrongen, dan de Meester zelve kwam?

THEANO.

Dank niet, maar toon de dwaling van den knaap

THALES.
Wat knaap! Juich om de wijsheid van uw vriend,
Den medeleerling, die zijn meester siert.
Mandros, ik overweeg uw leer, en zoo
Zij beter dan de mijne blijkt: mijn dank!

THEANO.
Maar als een knaap den meester overtreft,
Dan is die Meester niet de Meester; gij
Zijt niet de wijsste; Thales, O, ik smeek
Weerleg hem, en terstond! Of...

THALES

(verstoord).

Jonge leerling,
Wilt gij uw Meester kwellen met getier?
Zwijg, laat ons mannen spreken; wees verheugd,
Zoo gij hen hooren moogt in hun beraad.

THEANO.
Ik wil niet hooren; het is logentaal,
Al wat gij zegt en zeidet! O, gij preest
Het hemelsche Bewijs mij aan, en nu
Op eenmaal wordt het een armzalig ding,
Genomen eerst en weggeworpen dan.
En daarvoor zou ik dag aan dag mij kwellen?
Nù zegt ge: *zwijg* en *hoor!* Eerst was het: *kies*.

THALES.

(getroffen).

Dat zei ik, maar mijn arme bruid, gij waart
Tot kiezen nog niet rijp; dus zeg ik: hoor.

THEANO.
Maar rijp, ik ben het wel, - en gij nu: hoor!
Gij overweegt zijn ernstig woord, maar ik,
Ik kies, en kies thans Mandros' beetre leer,
Dieper en hooger dan wat gij betoogt.
En ik verwerp uw ijdlen Meesterdwang,
Die niet met één greep knapenwoord verstikt,
Maar mij met zijn Bewijs verworgen wil.

(Zij neemt de liniaal in beide handen.)

MANDROS.
Theano, toom uw drift en zie naar hem.

THEANO.
Ik zie een grijzaard, die een argloos kind
Misleidde met vertoon van wijsheid, leeg, -
Ik werp ze weg - ga heen, gij valsch Bewijs!

(Zij breekt de liniaal, en werpt de stukken neer. THALES maakt een edel gebaar van wanhoop.)

MANDROS.
Vriendin, gij smaadt den Meester. Nimmer heeft
Hij u gezworen op zijn leer, en nooit
Den wijsste zich genoemd; o, zie hem aan,
Hoe edel hij uw schampre taal verdraagt.

THEANO.

Maar *zijn* taal, ik verdraag ze langer niet,
Of één woord werpe uw leer ten grond.

THALES

(omhoog ziend.

O Heer
Apollon, straf mij, als ik zóó misdoe!

(vriendelijk.)

Mijn kind, ik noemde u reeds den langen weg
Ter wijsheid steil en ruw van bocht en steen.

Thans stoot u de eerste kei; mijn kind, begrijp,
Er zijn er andren, veel; werp dézen om,
En laatren deren minder, altijd door.
Vertrouw den bruigom, die u teer bemint.

(Hij wil haar kussen; THEANO rukt zich los.)

THEANO.
Neen, nooit; geen kus meer! Ik verdroeg hem steeds
Maar noode, en nu - en nu - ik gruw er van!
Ik ben uw bruid, ik wordt uw gade, maar
Geen enkle kus meer ga van u tot mij.

THALES.
Zeus! Geldt uw wet dan niet voor vrouwewoord?

THEANO.
Is 't niet genoeg, dat woord, dat altijd u
De zorgen schenkt, die ik beloofde en geef;
Wat wilt ge, grijzaard, oud en wrak, nog mèèr?

THALES.
Gij spreekt, als woudt ge liefst uw woord terug.

THEANO.
O geef het, en vergiffenis er bij!

THALES

(denkt na).

Was zij dan niet het Teeken van den tuin?
Maar toch, dàt weet ik: alles wat zij sprak,
Kwam van Apollon; Delphi zond haar toe,
En hij, die schonk, hij schonk een heilig pand:
Ik moet haar houde' en leiden als mijn gâ
Naar Zijnen wil. Apollon, geef mij kracht!

(Tot THEANO.)

Ik heb uw woord, door Delphi ook gewild,
Ik houd het, én om u én om den God!

THEANO.
O, leven in zijn kus en 't wreed Bewijs!
Mandros, ach, help uw droevige vriendin.

MANDROS

(wanhopig).

Wie durft den grooten meester onrecht doen,
En onrecht aan zijn goddelijken vriend!
Maar zie, uw broeder komt daar; vraag het hem.

(THEANO weent.)

Vierde tooneel,

Vorigen. BATHON van links op.

BATHON.
Veel volk staat ginds al klaar om hier te gaan,
Als 't groote Teeken op uw roepen komt.

THALES

(slaat hand voor hoofd).

Ha! Haast vergat ik, - maar er is nog tijd.

BATHON

(ziet rond).

Theano, waarom weent ge, waarom staat
Gij allen zoo verbijsterd?

THALES.
Jonge man,
Uw zuster plaagde een kleine maagdengril.
Hier, hier in Delphi won ik haar als bruid
En leerling, door den wil van Hem, en door
Uw beider heilig, wel bezegeld woord.
Maar nu reeds kwelt de leiding, die zij zocht,
En zie...

BATHON
Wel mocht ik vreezen, dat de bond
Van oud en jong niet hecht was, doch het woord
Kwam vrij en plechtig uit haar vrijen mond,
En uit den mijnen toen; en nu, het staat
Onwrikbaar voor altijd; geen enkle vlaag
Van gril of errenst kan het wijken doen.
Eén maar heeft hooger macht dan zíj of ík,
Gij zelve, Thales.

THALES.
Mij ook past het niet
Een jonge bui te volgen, maar het meest
Vermaant de God mij om zijn eedle gaav'
Te hoede' als dienares in Zijnen dienst. -
Thans moet ík in den tuin om nog een tijd
Te peinzen vóór de stoet der Wijzen komt.
Theano, kind, dra staat het Teeken daar
Van Delphi aan het arme menschenras.
Gij wildet 't óók, maar weet, dat Thales hier
Het schijnen doet en Godes wil verstaat:
Ik houd om Zijnen wensch als gade u vast.

(Hij gaat den tuin in, en zet zich op een rots.)

THEANO.
Hij bindt mij door Apollon, door zijn vriend!
O Teeken, door mij zelve zoo gewenscht,
Gij wordt mijn vloek; gij toont zijn overmacht..
Wee, wee, ik blijf slavinne van zijn kus!

(Zij zinkt tegen den muur neer.)

BATHON

(streng).

Zuster, gedenk Miletos en uw naam!

(Men hoort van links wat gejoel komen).
(tot MANDROS.)

Vriend, help mij daar het volk wat in te houden.

(Hij gaat links af; MANDROS wil meê, maar AISOPOS loopt naar hem, en trekt hem aan den mantel.)

Vijfde tooneel.

Vorigen zonder BATHON. MANDROS laat zich door AISOPOS naar voren trekken.

MANDROS.
Aanziet die arme vrouw. O kon ik maar...

AISOPOS
Een paard wou een breeden stroom overspringen. Een bokje zei tot een veulen: ‘naar mij zal hij niet luistren; raad gij het hem af. Hij zal er in vallen’.

MANDROS

(wat verstoord).

Geen sprookjes nu! Zeg helder wat ge meent.

AISOPOS.
In 't verre Oosten, - ik reisde er -, durven de wijzen een zwarte zon niet voorspellen. Zij zeggen alleen: ‘er dreigt gevaar’. Mag *hij* het doen?

MANDROS.
Ha, ik begrijp u, 't is mijn leerlingsplicht
Zijn roem voor hem te redden. Ja, hij moet
Van 't Teeken afzien - 'k had ook zelf al vrees.
Maar dan ontvalt hem ook de macht om háár
Door Delphi's wensch aan zich te binden...?

AISOPOS.
Méér zeg ik niet; alleen dit: er zijn nog méér teekens... een jonge zwaan... een oude arend... maak er zelf maar een sprookje van.

MANDROS.
Geen sprookje! Ik zie een daad tot aller wel.

(Tot THEANO.*)*

Vriendin, uw vriend en vriend van Thales ook,
Hij mag en moet als vriend en leerling beî
Den Meester thans weerhouden, en dat zal
Allicht u ook van Delphi's dwang ontslaan.

THEANO.
Waarom toch heb ik uwen kus gevreesd?
O Mandros, wees mijn redder. Ach, ik voel
Mij als Andromeda, die aan een rots

Geketend, 't zwarte monster naadren zag.
Zoo beef ik voor den duistren vlek omhoog,
Die met de zon ook mij verslinden zal.

AISOPOS.
Maar toen kwam Perseus, jonkvrouw.

THEANO

(tot Mandros).

Zijt gij het, vriend... maar Thales... wie kan hèm...

(Er klinkt plechtige muziek.)

Wee, wee, daar vangt het aan, het Teeken dreigt!

Zesde tooneel.

VORIGEN. DE WIJZEN van links op. Kort achter hen het VOLK, door BATHON een weinig weerhouden. WIJZEN en BATHON bestijgen trap. Gedrang. WACHTER werpt zich tegen het gedrang in.

STEMMEN.
Ze zijn er in! - Nou maggen we zien...!

WACHTER

(druk bezig).

Nou mag je zien. Maar op je plaats, netjes!

THRAÏSSA

(loopt schaatrend naar het volk).

Komt, mannen; er valt wat te lachen, al zal je niks zien.

MAN.
Nou, hoor je wel? Ze zeit het zelf. Niks te zien!

WACHTER.
Niks of iks, wat gaat mij dat àn. Maar ik beloofde jullie een goede plaats. Ga daar staan. Dan zie je de zon links boven den tempel; tusschen de bergen door: iedereen kan zien.

MAN.
De zon, jawel. Maar daarvoor kom ik niet. Zeg liever waar je zelf gaat staan; dat is zeker de beste plaats.

WACHTER.
Ik heb hier al zooveel gezien. Wat kan 't mij schelen of er een zonnetje zwart wordt of niet? Denk je dat ik lust heb om m'n oogen te verknoeien aan zoo'n gevalletje?... Dáár staan!

THRAÏSSA.
Niks te zien, ha, ha!

AISOPOS

(bestraffend).

Thraïssa!

THRAÏSSA.
Houd je mond, lafaard!

(lacht en danst.)

Niks te zien, maar veel te lachen. Lachen om Thales, dien ouden gek, die de zon verstoppen wil. Ik ben zelf uit Miletos, mannen, en ik weet er alles van!

STEMMEN.
Thales is wijs... Thales is de vrind van Apollon!

Zevende tooneel.

Vorigen. PRIESTER komt uit den tempel naar eerste terras, waar alle WIJZEN en BATHON reeds staan.

PRIESTER.
De machtige ure is nu...

(MANDROS bestijgt den trap.)

THALES.
Wat verder moet
De groote zonnekar het middagpunt
Naar d'avond overschrijden. Wees gerust.
Vrienden, ik zei het Teeken aan als blijk
Van God Apollon's gunst aan ons. Maar nu
Zij het een blijk ook - en vergeef me dat -
Van Thales, dat hij Godes wil verstaat,
En dan zijn bruid als pand behouden *moet*,
Die hij door Godes wensch gezonden acht.

SOLON.
Véél waagt ge, Thales: naam en bruid in één.

THALES.
Zeggen naar Weten is geen overmoed.

(Stilte).

THEANO.
O wreed Bewijs, dat wederom mij dwingt
In boeien, grimmig met hun kouden klem -
O Perseus, kom en red Andromeda!

MANDROS.
Meester, ge zeidet zelve: er is nog tijd;
Tijd voor beraad dus ook.

THALES

(vriendelijk).

Ik overdacht het alles, jonge vriend,
Wiens stem ik straks met meestertrots vernam,
Doch thans...

MANDROS.
Thans zijt ge in grooter nood.

THALES.
Hoe dan?

MANDROS.
Roep niet het Teeken, eer uw grooten naam,
En tart den God niet, die u vellen kan.

(Thales maakt een misnoegd gebaar.)

PRIESTER.
't Zijn vrome woorden, die de leerling spreekt.

THALES

(toornig).

Vroom van een knaap zijn meester te vermanen?

PRIESTER.
Vrees voor verwatenheid is hulde aan God.

THALES.
Moet dan zoo'n enkel woord mij wanklen doen?

PRIESTER.
Licht heeft zijn overleg nog méér dan dit.

THALES

(bedwingt zich).

Dat toone hij. Spreek, goede leerling, spreek.

THEANO.
O Mandros, spreek en red Andromeda!

MANDROS.
Gij zelf zoekt in uw oproep dubblen zin,
Eén voor de menschen, één ook voor de bruid.
Van de'eersten sprak ik; nu van de' andren dan,
En zeg: voor hààr is 't Teeken reeds getoond.

THALES.
Hoe, knaap? Wat zegt ge? Spreekt ge in heldren geest?

MANDROS.
Breng alles u weer vóór. De jonkvrouw bood
Zich aan; gij weigerdet, maar zij hield vol:
Toen scheen ze een gave van Apollon zelf.
't Was eerlijk, Meester; niemand laakt...

THALES.
Welnu,
Zoo 't eerlijk was en vroom, wat dan nog méér?

MANDROS.
Wàt was zijn gunst? Toch wel, dat de eedle maagd
Uit vrijen drang uw wijsheid zocht en u?

THALES.
En gaf ik niet, wat ik reeds geven kon?

MANDROS.
Maar die ontvangen moet, zij kan het niet.

THALES.
Te kort nog was de tijd voor zulk besluit.

THEANO.
O Perseus, sla, en dood het wreed Bewijs,
Dat als een Gorgo me aangrijnst en versteent.

MANDROS.
Gíj preest haar het Bewijs, het kweld' haar zeer,
En eensklaps bleek haar, dat het dwalen kan.

THALES.

(waardig).

Dat is toch wel der wijsheid schoonste les:
Herzie u zelf in altijd wakkren strijd.

MANDROS.
Voor Mannen, Meester, maar een teedre maagd
Is zacht en spoedig moede en schuwt den kamp
Van Dus met Dus, die vreugd van mannenhart.
Zij droomde van een leer, die, eens verstrekt,
Altijd zoo bleef, en daarmee mansgeluk.
Maar gij erkendet, groot en eerlijk: door

Een nieuwe leer wordt de oude wel verjaagd.
Toen zag zij eerst de Wijsheid, hoe die is;
Zag, hoe haar woord in Waan gegeven was
En niet door zuivre leiding van den God.

THALES
Gij knaap, kent Delphi beter wis dan ik!

MANDROS.
O, waarom dwingt ge mij tot nader woord!

THEANO.
Mijn Perseus, houw' en red Andromeda!

MANDROS.
Zij zag haar waan.. en daarmee zag zij u:
Een wijzen man, voorwaar, doch feilbaar ook.
Toen werdt gij - o, mijn dierbre Heer, vergeef! -
Enkel een grijzaard, die... en toen... uw kus
Gaf weerzin aan haar jeugd; die Weerzin is
Het Teeken; méér nog zoeken, nimmer vroom!

THALES.
Gij kalt van jeugd en grijsheid, alsof gij
Haar voor u zelven míj ontnemen wilt.

MANDROS.
Ik min haar lang, en zij...; ge wist het, Heer!
En strijden mag ik voor der liefste heil.
Maar nimmer drong ik tusschen u en haar,
Voor dat de waan haar zelf gebleken was.

THALES.
Ha, als een minnaar spraakt ge lang en sluw,
Alsof het wel der maagd alleen u deert,
Maar de' eigen lust begeert ge, en wat ge zoekt,
Dat gunt gij uwen meester niet. Genoeg!
Ik zeg een groot en heilig teeken aan,
Voor menschenwelzijn en mijn recht Bewijs,
En dàt alleen is 't Teeken, dat ons raakt. -
Nabij is de ure; vrienden, spant uw oog.

THEANO.
O Perseus, uw Andromeda verstijft!

MANDROS.
Wee, dat den besten eerlijkheid mishaagt.

THRAÏSSA

(tot THEANO.)

Laat hem maar praten. We zullen des te meer lachen.

AISOPOS.
O wijzen van het Oosten; hoeveel slimmer zijt gij!

PRIESTER.
Verhaal nog eenmaal van het wonderfeit.

THALES.

(haalt een kruikje uit zijn boezemplooi.) - -

Met dezen balsem van Egypteland
Bestrijk ik de oogen, dat zij zonder schâ
Den gloed aanschouwen; gij, doet straks dat óók.

(Een lichte nevel overtrekt hemel en zon; deze

schijnt door den nevel heen, goed waarneembaar.)

Doch ziet! De hemel zelf beschut ons graag,
En zegent mijne daad in de aanvang reeds.

(Hij steekt het kruikje weer in den boezemplooi.)

Gij allen thans den blik naar boven! Ik
Ga staan op hooger grond, en dezen staf,
Als ik hem zwaai, dan ziet ge een zwart gevaart
De schijf bekruipen, méér en altijd méér,
En dan gehéél! En dan staat Thales recht;
Hij rekt zich en hij roept het galmend uit:
Ik ken den God; ik, ik versta zijn wil!
Daar is het Teeken, mij de schoone bruid!

(Hij gaat op een rots, rechts, staan.)

PRIESTER

(tot de Wijzen).

Mag zelfs de wijsste zooveel wagen, zeg?

(De WIJZEN schudden bedenkelijk het hoofd.)

STEMMEN.

(op den weg).

Hoort ge het? - Thales wil de zon bevelen. - Hij wil over Apollon heerschen. - De godloochenaar. - Neen, als de vlek komt, is hij de vriend van Delphi.

(Het volk dringt op. Wachter weert zich.)

WACHTER.
Terug! - STEMMEN. Zien moeten we. - WACHTER. Dat kan je daar ook doen!

THRAÏSSA.
Kom, het is allemaal maar malligheid. Bewaar je krachten voor straks, om te lachen.

AISOPOS.
O Oosten, hoeveel slimmer zijt gij!

THEANO.
O Thales, dwaal! Apollon, sla hem dwaas,
En scheur mijn woord uit dezen keten los.
Mandros, verliet ge mij, of bracht uw steun
Hem tot den euvelmoed, den Goôn gehaat?

THALES.

Ik voel mijn wonder naadren. Ziet, o ziet!

(Een kleine zwarte strook verschijnt op de schijf. THALES zwaait zijn staf, en roept:)

Het Teeken, ziet, het Teeken, schouwt het aan!
Recht sta ik, tot den Hemel reikt mijn hoofd;
Ik roep het, en een ieder hoore 't luid:
Ik ken den God; ik, ik versta zijn Wil,
Ik, Thales van Miletos! Mij de bruid;
Mensch word ik onder menschen, en met háár.

PRIESTER.
WIJZEN, BATHON. Het Teeken! Thales, Thales, wijs zijt gij!

MANDROS.
O groote Meester, wie kan tegen u!

STEMMEN.
De zon gaat verloren. - MAN. Nou is er toch eindlijk wat te zien. - ANDEREN. De Wijze had gelijk. Hij beveelt den God. - Neen, de God zei hem zijn Wil. -

THRAÏSSA.
Heeft die oude gek waarlijk gelijk? Waar blijft dan ons lachen?

(Zij huilt)

AISOPOS.
Waarzeg niet eer alles gebeurd is!

(De vlek begint te minderen)

THEANO.
O Mandros, o geliefde, ik voel u gaan!
Den grijzaard zal ik toebehooren, niet
Aan úwe jeugd en kus... Wee, wee, mijn hart
Verstijft en de adem laat mij los.

(Zij bezwijmt bijna.)
(De zwarte vlek wordt kleiner, verdwijnt geheel en de zonneschijf is weder gaaf. THALES blijft steeds staren.)

PRIESTER
en WIJZEN. O ziet; het monster deinst. Ziet, heel is weer
De Wagen, en het Teeken werd niet vol.

MANDROS.
Helaas, Waar is mijn Meesters roem thans heen!

STEMMEN.
't Was maar een wolkje! - De Wijze kende den
God niet. - Apollon lachte hem uit.

MAN.
Al weêr mis, maar nou heb ik er toch waarachtig genoeg van!

(Af).

THRAÏSSA.
Zouën we toch aan het lachen gaan?

AISOPOS.

O slimme Wijzen van het Oosten!

THEANO

(komt bij).

Wat hoor ik? Kwam het Teeken niet geheel?
Ik voel mij weder leven. Perseus kwam,
Het was Apollon, Mandros zijn heraut...
Mijn woord, o, wat is thans mijn woord, dat...

THALES

(verbijsterd, zich opwindend).

Hoe?
Het monster beet, maar deinsde in schrik terug?
Apollon, hebt ge Thales dan misleid?
Maar neen, 't is geen bedrog; het Teeken kwam.

Het kwam, nietwaar, dat meent ge toch, mijn vriend?
Nòg mag ik rechtop staan, het hoofd omhoog,
En roepen: 't Teeken kwam, aan mij de Bruid,...
Zóó is uw wil toch... Ja, 'k voel u nabij.
Ik treed u nader als een dierbaar vriend.
Hier ben ik, Heer; Apollon, wenk mij toe!

(Hij doet een schrede vooruit, het hoofd hoog opwaarts gericht, en VALT ACHTER DE ROTS. Algemeene verbijstering).

PRIESTER.
Wee, wee! Dat is het Teeken voor het laatst!

SOLON
Vrienden, hebt deernis met den grooten vriend,
Gistren de beste, nu zoo laag geveld.
Gaat met mij in den tempel, dat wij niet
Zijn schande meê aanschouwen en zijn leed.

(Priester en Wijzen gaan den tempel in. Zoodra zij verdwenen zijn, gilt Thraïssa. Mandros en Bathon staan in verlegenheid op het terras).

MANDROS.
En schuwen zal hij u en mij ook, vriend.

BATHON.
U zeker 't eerst, maar mij dan óók, - wat nu?

(Zij blijven verlegen staan.)

THRAÏSSA.
O, o! Dat had ik niet bedoeld. Die arme oude man! Zóó te vallen!

AISOPOS.
Dat geeft niet veel meer. Hoor maar.

(Hij kijkt THRAÏSSA zeer norsch aan.)

STEMMEN.
Verdiende loon! Dat wou de zon bevelen! - Dat wou de vrind van Apollon zijn! - De Godloochenaar! - Apollon lachte hem uit. - Wij moeten hem na-lachen. - Lacht mannen, lacht om dien trotschen gek, die den hemel wou kennen en niet eens voor z'n voeten ziet. Lacht, lacht!

(Langdurig gelach.)

THRAÏSSA
O, dat had ik niet bedoeld!

(Zij weent).

THEANO

(staat op, en ziet rond.)

En niemand, die hem helpt? Theano, waak!
Hij nam u op uw beê; ge gaaft uw trouw!
En nu - de domste lacht om Thales! - Waak!

Hij is in nood, en ieder keert zich af.
Aisopos, waak! En ga, en help voor mij,
Die zelf niet in den tuin..., Aisopos, waak!

(STEMMEN verstommen. AISOPOS gaat in den tuin. Men ziet wat later THALES, wanklend, steunend op AISOPOS, door den tuin strompelen. Hij weert MANDROS en BATHON af, en daalt met AISOPOS op den weg neer. MANDROS en BATHON volgen op een afstand.)

STEMMEN.
Hij mag niet meer in den tuin blijven! -
Hij is gevloekt. - Gevloekt door Apollon! -
Hij zal ons besmetten! - Vlucht, mannen, vlucht!

(Zij vluchten links af. THALES en AISOPOS komen op den weg. THEANO strekt de handen naar THALES; deze weert haar af. - MANDROS en BATHON op den weg. THALES en AISOPOS langzaam naar rechts).

THRAÏSSA

(loopt hen na).

Ik had het niet zoo bedoeld, Aisopos, ik had het niet zoo bedoeld. Geloof dat toch.

AISOPOS

(norsch).

Wat je bedoeld had, was al erg genoeg.

(THRAÏSSA weent; THALES en AISOPOS rechts af.)

MANDROS.
Vriendinne, nu het Teeken niet geheel...

BATHON

(streng).

Eén Teeken is er maar voor mij, het Woord!
En Thales kreeg het, Thales heeft het nòg.

(Hij ziet THEANO zeer streng aan; ook MANDROS.)

THEANO.
Ik weet het, en ik ben uw zuster,... Ach!

(Zij slaat de handen voor de oogen; MANDROS en BATKON links af.)

PRIESTER

(uit den tempel in den tuin gekomen).

Wat met den beker? Zou hij waarlijk nog
Een gaaf zijn, welgevallig aan den God?
Scherm.

Vierde bedrijf.

Namiddag van den zelfden dag. Zelfde Scena als voren. WACHTER bij de trap slapend.

Eerste tooneel.

PRIESTER, WACHTER, later THRAÏSSA.

PRIESTER

(gaat uit den tempel naar voorste terras; ziet om en naar boven).

De zonne deed het meeste van haar tocht.
En niet gedeerd door 't grimmige gevaar.
Weldra komt de avond, en daarmee het eind
Der Dertiende in haar laatste en laatsten dag.
En nog, nog weet ik niet het eind voor òns,
Niet of Miletos' gave Hem behaagt,
Dan in een vloek te mèèr bezoedling vond. -
Wat waart ge, gouden beker? IJdel spel
Van dwazen, of een wenk van hoogren geest?
Gestreden werd er veel en fel; zoo strijd
U zuivren kon, dan zijt ge heilig rein.
Maar heeft u niet de laatste droeve kamp
Geslagen meer dan alles heelen kan?

(Hij schudt het hoofd.)

De menschen kennen niet de priesterzorg,
Die naar den wil des Meesters spiedt, en vreest.
Afwachten moet ik weer of vòòr den nacht
Niet eenmaal nog een helder Teeken rijst.
Ook moet ik Thales wachten. Durft hij wel
De plek weer naadren van zijn schande?... O, Val!

(Hij gaat op een steen zitten.)

WACHTER

(doet de oogen open en rekt zich).

Hè-èh? Da's hier heel wat kalmer dan straks. Wat heb ik moeten vechten, en wat stonden die stomme lui te schreeuwen en te lachen! En waarom? D'r gebeurt zooveel in Delphi; as er nou eens wat niet gebeurt, is dat zoo erg? Een dutje kwam me wel toe, en ik mag er nog wel een hebben; d'r is toch niemand, en een wachter is òòk een mensch.

(Wil weer slapen)

THRAÏSSA

(van links op; ziet rond).

Heb je hèm ook gezien?

WACHTER

(knorrig).

Daar beginnen ze weer! Ja, ik heb hem gezien, dien man met die twee beenen.

THRAÏSSA.
Nee, ik bedoel...

WACHTER.
O, die man met dat oog hier?

(Wijst)

Daar sta ik je borg voor: het zit er nog.

THRAÏSSA.
Och, je weet wel...

WACHTER.
Ja, ik weet het wel... die kerel met dat oor dáár?

(Wijst)

Wees maar gerust hoor, ik wou het niet koopen.

THRAÏSSA.
Kom, zeg het nou.

WACHTER.
Die vent met die tien vingers? La's kijken; dat zal nu wat geweest zijn net precies bijna ruim anderhalven dag, nadat m'n zoon z'n oud-oom gedroomd had van dat varken, dat op z'n jaardag zes apeneieren leî.

THRAÏSSA.
Ach, pestkop!

WACHTER.
In Delphi mag je niet vloeken! Pest je nicht d'r kop en laat mijn kop met rust!

(Gaat weer slapen).

THRAÏSSA.
Ik zal maar wachten; hij komt wel hier.

(Zij gaat in de hut).

Tweede tooneel.

Vorigen. THALES *en* AISOPOS *van rechts op.*

AISOPOS.
Een lichte wandeling doet goed, Meester.

THALES.
Wie is hier Meester? Thales niet... hij viel...

AISOPOS.
Maar toch bleef hij nog boven alle anderen van Hellas.

THALES.
Hoe laag dan moeten de anderen niet staan!
Thales, een groote Wijze! Wee, wat heeft
Mij zoo verdwaasd? Ik kende toch zoo goed
Den ommeslag van 't menschenlot, en toch
Gelijk een jongling deed ik, tartte Hem;
Ik noemde Hem, den Vorst, mijn grooten Vriend.
O dolle Waan, o dooder van mijn rust!

AISOPOS.
Maar al het andere kwam door zijn genegenheid, en het teeken verscheen toch half.

THALES.
Dat alles werd door ééne feil tot niets,
Gelijk ik zelve ook niets meer, niets meer, ben.

AISOPOS.
Vele anderen zouden zulk een niets nog wel willen zijn.

THALES.
Dan kennen zij de pijn der zonde niet.

(AISOPOS doet THALES weer voortwandelen; weer naar rechts, langs de hut. THRAÏSSA kijkt verlangend naar AISOPOS uit; deze wendt het hoofd norsch af. AISOPOS en THALES rechts af.)

THRAÏSSA.
Hij wil niks meer van me weten.

(Huilt)

Derde tooneel.

Vorigen. BATHON, MANDROS.

MANDROS

(van links opkomend, tot THRAÏSSA, zoekend:)

Ging Thales niet den tuin langs...?

THRAÏSSA

(huilend).

Hij wil me niet zien!

(BATHON van links op.)

MANDROS.
Hij wijkt weer voor ons uit, vriend; niemand wil
Hij zien; alleen den kleinen man.

BATHON

(langs MANDROS heenziend).

En toch
Hij is een burger van mijn huis; mijn woord,
Òns woord leeft altijd...

MANDROS.

Bathon, goede vriend,
't Is of ge mij vermijdt; wanneer ge spreekt,
Stroef is uw taal en 't oog glijdt langs mij af.
Wat is er; wat misdeed ik?

BATHON.

(ernstig).

Ja, ik vrees,
Gij waart geen goede vriend van mijn geslacht.

MANDROS.

Ik zal maar zwijgen tot ik alles weet.

BATHON.

Mijn oog zal strak in 't uwe gaan? Welaan!

(Ziet MANDROS doordringend aan).

Vraagt Mandros, wat een Mandros zeggen dorst,
Die Mandros, die een Thales wet en recht
Van aarde en hemel leeren wilde, en toen
Een wankle maagd ontscheuren aan haar eed?
Vraagt Mandros, wat een Bathon denken moest,
Die Bathon, dien hij altijd kende als slaaf

Van stad en huis en de' eens geschonken trouw?
Maar Bathon vraagt iets anders; waarom loopt
De leerling, nu de Meester lijdt, waarom
De leerling rond met blij gelaat, alsof
De Meester hem niet raakt, en Mandros vrij
Theano zoeken en weer winnen mocht?
Ge lacht, waar ge enkel jamm'ren mocht en rukt
Aan Bathon's naam, zijn allergrootsten schat,
Met tornen aan zijn eer.

MANDROS.
O, zeker moest
Ik weenen, maar die Mandros, voel met hem,
Die leerling, maar ook mensch is, en een hart!
Die eigen vreugd méér proeft dan Meesters leed,
En zweeft en vliegt in hemelvaart van roes.
Mij wil Theano; Bathon hoorde 't toch,
Haar klagen en haar wenschen en haar hoop?
En hoop met reednen, Bathon ook bekend.
Want wàt noemt Bathon méér nog Mandros' schuld?
Niet hij toch reet haar trouw uiteen, - de God -

BATHON

(driftig).

Hier is maar één God: Thales is zijn naam!

MANDROS.
Maar 't Teeken...

BATHON

(scherp).

Ha, daar blijkt uw list op nieuw!
Het Teeken sprak met dubblen raad en gij
Kiest de eene helleft juist naar uwen lust
En maakt ze naar uw lust dan weder heel.
En 't andere deel? O neen, dat had geen stem
En toch riep dat zoo helder: *Thales weet*,
Als 't andre: *hij weet niet*, - zóó sprak de God.
Zeg Hèm na: ‘menschen hebt geduld en wacht!’
Maar wat geschiede, aan Thales blijft de keus,
Hij kieze, en wat hij kiest, kiest Bathon mêe.

MANDROS.
Wij zijn in Delphi; menig wijze spreuk
Begroet daar aan den tempel hem, die komt,
En niet de minste is wel: *doe niets te veel*.
Bedenk dat, en ontvlucht uw hard gemoed:
In trouw aan woord is òòk wel eens *te veel*,
En uw Theano heeft een eigen ziel.

BATHON.
Wat? Wilt ge u wapenen met vrouwenzwak?
Dan zijt ge een vijand!

MANDROS.
Bathon, niet zoo fel!
Spreek tot uw zuster naar uw hart; ik zweer:
Wanneer Theano buigt, buigt Mandros mêe.

BATHON.
Ik zal u buigen doen naar *mijn* besluit,
En dàt spreekt zeker Thales' spreken na!

Vierde tooneel.

Vorigen. THEANO.

THEANO

(van rechts op).

Broeder die nooit mij iets geweigerd hebt,
Ik zocht u, en.. O Mandros, gij ook hier.
Ik heb u beiden noodig.

BATHON

(streng).

Waarom hèm?

THEANO.
Als uwen vriend, van Thales en van mij.

BATHON.
Van Thales! Ja, dat heeft hij wel getoond!

(Hij ziet beiden onderzoekend aan.)

THEANO

(fier).

Ik ben uw zuster, onzer oudren kind.

(BATHON ziet hen weder onderzoekend aan; de PRIESTER komt bij hun groep.)

THEANO.

Maar wat bevangt u? Hoor uw zusters bêe;
En gij ook, Priester, gij als derde vriend.
    Straks bij de bron, daar onder 't lauwerblad,
Zat ik in mijm'ren stil. Het water sprong
In telkens nieuw gekriel van spat en lach
En dertelde mij toe: ‘Ook gij zijt vrij;
Betoog en kus, zij stoven van u heen;
Thales werd eindlijk wijs en dwingt niet meer.
Vrij, vrij, Theano, vrij als droppenspel.’
    Zoo zat ik, o vergeef, in mijm'ren blij.
Maar toen, ik hoorde zachte en moede schrêen,
En Thales zag ik wanklend, ongezien.
Ik hoord' hem kermen: ‘wee, de hinde vlood,
Mijn streeling deed haar pijn; hoe zoude ik weer,
Ik, Hellas' spot en Delphi's boeteling,
Haar dwingen naar mijn grijsheid en mijn schand?’

En kleine Aisopos: ‘Meester, hoop, wie weet,
Wat Delphi en de God u nog vergunt.’
Maar Thales: ‘Ach, ze is heen, voor altijd heen,
En Thales is weer eenzaam, en nog méér,
Want ook de droom ontviel hem!’

BATHON.
En toen gij?

THEANO.
Daar rees een groot erbarmen in mijn hart,
Uitzwellend tot een liefde, boordeloos;
Ik boog naar hem, maar kleine Aisopos wonk:
't Was beter hem te laten, en zijn smart
Zich stil te doen verteren in gekreun.
Toen sloop ik, en ik zocht mijn broeder hier.

(Zij zwijgt even.)

O vrienden, ben ik wispelturig? Ach!
Zoo op en neder zwalkte mijn gemoed,
In golvenslag, die 't uitzicht mij benam.
Doch thans, de kimme is helder, en ik zie:
't Is Thales, dien ik altijd heb gewild.
Verneemt dan nu mijn meening en verzoek.
Toen Thales hoog stond, en bij ieder man
De wijsste heette, schonk hij 'n domme maagd,
Den luister van zijn vorstelijken roem.
En zou Theano, nu het ongeluk
Hem nederjoeg, verschoppen als een hond?
Mandros, mijn medeleerling, arbeid mêe
En help mij, dat wij Thales' hope hem
Terug weer voeren; liefste broeder, ga,
En zeg ‘Theano heeft u lief, gelijk
Toen gij haar naamt; zie Thales! zie, uw bruid
Valt u te voet, en smeekt u om uw trouw!’

BATHON.
Gelukkige, die zulk een zuster heeft!

MANDROS.
Ik volg uw beetre stem, en buig op nieuw.

(BATHON reikt hem de hand.)

PRIESTER.
Och, dat een priester eigen zorgen heeft!
Vrienden, wat doet ge! Wil mijn Delphi dat?

THEANO.
Apollon wenscht toch vrede en lafenis!

PRIESTER.
Maar nu kwam wel een toornend hemelwoord.

THEANO.
Met *ja* en *neen*! Om hem te loutren!

PRIESTER.
Denk!
Thales had toch de Godheid uitgedaagd.
Moogt gij uw wenschen...

BATHON.
Ik vermeet mij niet
Tot duiding van 't onzeekre; ik vraag alleen,
Gold het dan hèm juist; was het niet een proef
Op Mandros, op Theano, op mij zelf,
Of wij het Woord wel kennen in zijn eer?
Eén ding maar weet ik: zij gaf trouw in eed,
En Thales nam dien aan: zij is van hem.
Zoo zegt de braafheid en zoo zeggen wij,
En ònze proef doorstaat ook ùw gevraag.

PRIESTER.

(opgelucht).

Ha! Dat ge van een proef daar spreekt, hoe schoon!
De proef alleen doet u de menschen kennen;
Zij werkt hun hart naar buiten, naakt en waar,
En 't kloppen slaat met koper-heldren klank. -
Ik zie een weg voor Delphi en voor u;
Maar eerst, maak *mij*, o jonkvrouw, uw gezant.

THEANO.
O brave priester, welk een brave dienst!
Zoek hem dan bij de bron in 't lauwerbosch,
En spreek en breng hem. Ach, wij hopen...

(Priester naar rechts af).

MANDROS.
Ja,
In òns kan 't wreed zijn Thales aan te zien,
De priester komt met Delphi's vredestak.

THEANO.
Hij keere in vrede met den dierbren man!
Hoe zal ik hem weer koestren in zijn leed...
Maar laat ons schuilen, dat die arme niet
De vrienden, die hij schuwen wil, ontwaar',
Eer hem de priester...

(Zij gaan naar de hut; THRAÏSSA springt op)

Zeg, wat schrikt ge, kind?

THRAÏSSA.
Alles maakt me bang.

(Huilt).

THEANO

(wat uit de hoogte).

Aan jou denkt hij wel zeker 't allerlaatst.

THRAÏSSA.

Maar ik denk altijd aan hem; en ook u zult me nooit vergeven

THEANO

(als voren).

Ook ik denk meer aan anderen dan aan jou.

THRAÏSSA.

Maar ik heb de menschen aan het lachen gebracht. Nou wil-ie me niet meer...

(Huilt).

THEANO

(bevreemd).

Hij wil niet meer...

THRAÏSSA

(huilt).

En vroeger was-ie altijd zoo aardig voor me.

THEANO

(als voren).

Hij, zoo aardig voor je...

THRAÏSSA

(huilt).

Hij lachte met me.

THEANO.
Kind, kind, wat raas je? Thales lacht met jou?

THRAÏSSA

(ziet op).

Thales? Wat heeft die hier te doen?
Aisopos natuurlijk. Maar nou is-ie boos.

THEANO

(kalmer).

Hij is zoo kwaad niet, hoor. Geen mensch begrijpt
De menschen beter dan die kleine man.
En hij ook heeft wel anders aan het hoofd.

THRAÏSSA.

Dat is het juist. Hij denkt niet meer om me. En ik heb hem zelf weggejaagd.

THEANO.
Kom, wat is jouw verdriet bij Thales' pijn.

THRAÏSSA.
O, die arme ouwe man! Wat moet-ie een pijn hebben van dien naren val. Ik heb er zoo'n verdriet van.

THEANO.
Wanneer je dàt meent, zal Aisopos wel...

THRAÏSSA

(huilt).

Neen, neen, nooit meer. Hij kijkt me niet eens 'an!

BATHON.
Ik zie hen... alle drie... doch achteraan
Den priester.. sprak hij al?.. Of zou zijn raad..

THEANO.
Dan spoedig schuilen.

(Zij gaan de hut in.)

Zesde tooneel.

Vorigen. THALES, AISOPOS, PRIESTER achter hen.

THALES

(blijft staan).

Ik moet niet vluchten, vriend, maar boete doen.
Hier is het oord, dat van mijn val getuigt;
Getuige van mijn schuld is deze plek.

AISOPOS.
Doch Hellas heeft meer plaatsen van uw deugd.

THALES.
Die allen zijn verzwolgen in deze één.

AISOPOS.
Dan zal deze ééne opklinken van uw roem.

THALES.
Maar zij verslond daarbij mijn oogenlust.

(Eenige stilte)

PRIESTER

(treedt tot hem).

Thales, uw oudre broeder vraagt gehoor.

THALES

(boetvaardig).

Ik luister, want ge nadert met verwijt.

PRIESTER.
Ik ken er één maar, dat ge u zelf miskent
En andren, wien ge lief waart en nog zijt,
En de ééne, die u wacht en die u eischt.

THALES.
Wie kan mij, dien verdorven man, nog eischen!

PRIESTER.
Is er dan niemand meer, die Thales eert,
En niemand meer, nog trotsch op een verdrag?

THALES.
Ge zegt: verdrag...?

PRIESTER.
Ge naamt een jonkvrouw aan,
En een gelofte ging van u tot haar.

THALES.
De God verbrak dien bond met streng bevel

PRIESTER.
Bevel? Ge meent...

THALES

(bitter).

Zaagt *gij* dan 't Teeken niet?

PRIESTER.
Ik zag het - maar hoe is het te verstaan?
Weten doet hier alleen de Pythia,
En *zij* mocht niet meer spreken; menschengeest
Kan dwalen in het grijpen van den zin.
Thales, is deze duiding niet gegund?
Uw leven was der gouden zon gelijk,
Toen plots een vlekje, tornend aan haar schijf,
U maande, dat ook gij een stervling zijt,
Maar aanstonds blonk haar licht weer smetteloos:
Zóó dan is ook uw lot ten einde gaaf.
Bedenk het, Thales, Hij zei *ja* en *neen*,
Het wonder kwam, maar toonde géén geheel,
En gissen moogt ge, zoo als *ik* nu gis.

THALES.
In deemoed moet ik buigen voor uw stem,
Maar diepre deemoed dringt me tot verzet.
Ik zelf toch riep het Wonder op, ik zelf
Gaf dubblen zin aan 't Wonderfeit, en weer
Ik zelve bleef halsstarrig, tot de God
Mij brak en ziende maakte in gindschen kuil.

PRIESTER.
Broeder, ook dát is denken van een mensch.

THALES.
En dan der jonkvrouw tegenzin, haar lust
Den dwang te ontvliên; mijn ouderdom, haar jeugd:
Het zelfde zegt hier God en zwakke mensch.

THEANO

(IJlt op hem toe en knielt voor hem).

Neen, Thales, luister naar Theano's taal!
Nog altijd ben ik de gekranste vrouw
Door Thales zelf gelauwerd tot zijn bruid.
Nog altijd is 't mijn innigste verlangst
Met u te leve' in liefde en trouwen steun.
Vergeet den dag van heden; zie alleen
De jaren, die nog komen voor ons bêi.
O bruigom, luister naar Theano's taal!

BATHON.
En weet, dat zij ook nu in vrijheid knielt,
En *ik* ben, wat Miletos van mij kent.

MANDROS.
Mijn Meester, zoo ik straks u tegentrad,
Ik gaf u enkel reednen voor beraad;
Maar aan u zelf bleef altijd het besluit:
Ook ik ben van Miletos, vriend van hem.

PRIESTER.
Drievuldig menschenoordeel spreekt u toe.

THALES.
Wee!
Waarom drijft gij me weder in een strijd!
Spot gij nu.. vrienden, ach, ge zijt te goed
En praat uit medelijde' een hoop mij aan.
Maar 't Teeken schreef met al te heldre les,
En 't anders lezen dan ik doe - dat nooit!
Ik kende niet het ware lot der zon,
Ik kende niet de wet voor leve' op aard.
Bedrog was 't, om uit zucht een mensch te zijr,
De maagd te keetnen aan mijn grijs; bedrog
Haar droomend woord te nemen voor den wil
Van Delphi's Heer; bedrog, met zwakke kunst
Zijn spel daar hoog u te verkonden...
Wee!
Deed hij toen niet deze Aarde tweemaal grijnzen,
Haar, die mij neertrok en toen barstte in lach?
O Lach der velen, die mij vallen zaagt,
Gij vult mijn oor; ontelbre dag-en-nacht

Zal nog weergalmen 't schrijnende getier
Met vonnis waar en opgelegd door Hem. -
Waar vindt ge nog mijn roem? Ik wierp hem weg
In jammerlijken trots en ijdlen lust.
Eén ding maar moogt ge zien en ziet het thans:
Thales, nog gistren hoog, als boeteling.
Lacht weder, vrienden, en ik heb mijn loon.

PRIESTER.
Nooit toonde een wijze schooner heldenaard! -
Mijn broeder, hoor: de jonkvrouw heeft u lief;
Heur hart verwacht u weer met teedren gloed.

THALES.
En weder haar misleiden met een waan!
Mijn armoê leest het bittre Teeken goed. -
Mandros, ik wierp u voor, dat gij uw lust
Met schijn van strijd voor 't heil der maagd omwondt;
Maar deed ik anders? Ach, ik weet het nu:
Uw raad was goden woord, de mijne laag.
Gij leerling, die den meester overwont
Met beetre leer in Delphi's aêm verstaan,
Doe, wat een beter man dan ik verdient,
En neem haar, die u mint uit hartedrang.
  En gij, Theano, hulde voor uw trouw,
Maar ga tot hem; zijn kussen vreest ge niet,
En hij zal u niet pijnen met Bewijs.

(Hij legt hun handen ineen)

  Vaarwel, gij gouden haren, moge uw lamp
Het huis verblijden van den minnaar, die
De maagd verstond; laat hèm u streelen - gaat!

(Hij wendt zich af)

O oogen, temt uw lust, en laat een traan
Hem smooren in het bittre van zijn zilt.

(Stilte)

BATHON.
In braafheid werd het woord gelost, de naam
Van ons geslacht gered; heb, Thales, dank.
En thans, mijn vriend, mijn zuster, neemt elkaar.

THALES.
Ach, onder menschen wilde ik mensch zijn.. Ach!
.. Gunt dat ik in den tempel zuchten ga.

(Af door AISOPOS gesteund.)

PRIESTER.
O, proef op Thales' manlijk hart, zijt gij
Het laatste en beste Teeken dezer Maan?
Versta ik u thans wel, o groote Vorst?

BATHON.
Voorzeker is hij weer Miletos' roem,
En de eerste man van Hellas, wijs en braaf.

PRIESTER.
Ga mee dan in den tempel danken en
Smeeken om licht voor 't allerlaatst besluit.

(PRIESTER en BATHON gaan den tempel in).

THRAÏSSA

(ijlt de hut uit en werpt zich voor Theano).

O Meesteres, ik ben zoo slecht geweest, vergeef..
ik had altijd op dézen Heer voor u gehoopt.

THEANO

(glimlachend).

Dat was zoo slecht nog niet gehoopt, mijn kind

MANDROS

(glimlachend).

Wie weet hoezeer die goede wenschons hielp!

THRAÏSSA.
Ik had het niet zoo bedoeld, meesteres.

THEANO

(als voren).

Hoe! Neem je nu je zegen weerterug?

THRAÏSSA

(huilt).

Neen, neen, maar die arme oude man, dat-ie zoo vallen moest. Maar ik wist niet, datie zoo goed voor u zou zijn. Ik zal nooit meer lachen.

THEANO.
Dan maakte Delphi jou ook eindlijk wijs.
Maar nooit meer; kind, beloof dat niet te gauw.

THRAÏSSA.

O Meesteres, u bent zelf zoo gelukkig; maak het mij ook; dan kan ik weer lachen. Maak - maak Aisopos weer goed op me; voor u alleen zal-ie het doen, en voor niemand anders.

THEANO

(geroerd).

Ach, arme meid; ja mijn geluk, het moet
Met vreugdelicht ook jouw leed doen vergaan.
Ga naar de hut terug, en hoop, mijn kind.

(THRAÏSSA naar de hut)

THEANO

(nadenkend).

Sprak Thales waarlijk nu de waar-heid uit?
Kende ik mij zelve weder niet; dreef weêr
Een al te jong bedrog mij naar zijn kus?
Het moet zoo wezen, want het jubellied

Der waatren, door de bron mij toegespeeld,
Het rijst weer op, onstuimig in gejuich,
En als een vogel stijgt mijn ziel omhoog.

(Tot MANDROS)

O gouden vrijheid, vrijheid om het hart
Aan hem te binden, dien het altijd zocht.
O weelde, om in den boei te dringen, door
De vrijheid zelf gesmeed; o Mandros mijn,
Geen booze Godheid dreef ons tot elkaar.

MANDROS.
Ja, 't was een goede God, en goed ook toen
Hij u den eedlen waan schonk; weder goed,
Toen hij door Thales' wijsheid dien verbrak.

THEANO.
En nogmaals goed, waar hij een jongen droom,
Die nimmer stierf, tot weder bloeien brengt.
Der wijsheid voert ook gij Theano toe,
En onze liefde wordt er heilig door.

MANDROS.
Ik kweek hem tot een eedlen lauwerboom,
Die Delphi's adem telkens tot u ruischt.

THEANO.
Van u, geliefde, vrees ik niet Bewijs,
Want gij geeft, wat een vrouwe dragen kan.

MANDROS.
Ja, door mijn jeugd versta ik de uwe; door
Mijn liefde uw teeder hart, en onze min
Zal het Betoog verzoeten; onze kus
Is óók een Teeken van Apollon's wil.

(Zij kussen elkander; PRIESTER, AISOPOS, BATHON, terug.)

PRIESTER.
Mijn lieve vrienden, hebt ge 't wel bedacht?
De zonne neigt, en met haar laatsten schijn
Verzinkt de gansche kring der Teeken-Maan.
Hoort! In den tempel voelde ik plots den vrêe
Van Delphi nederzijgen in 't gemoed,
En toen begreep ik Godes wensch voluit:
Het Teeken, dat was Thales' zegepraal;
Hij is de Wijsste, hij, die vrede brengt
En de' eigen lust voor menschenheil verstikt.
Ja, dat is Phoibos' laatste en blijvend woord.

(Tot AISOPOS)

Thales de Wijsste, zeg het Sardes aan.

(Tot de anderen)

Maar hoe nu eeren *wij* den grijzaard, die
Daar in zijn deemoed buigt en zucht en kreunt?

(Na eenig wachten, tot AISOPOS:)

Wat, kleine, hoort ge thans van kraai en raaf?

AISOPOS.
Ik leerde in Delphi meer naar adelaars en leeuwen luisteren.

(PRIESTER maakt een aanmoedigend gebaar.)

AISOPOS.
Een aadlaar vond een gouden ring,
En droeg dien ten Olympos hoog,
Dat hij in ruil een flits ontving,
En als een sterre nedervloog.

De Vader fronste, en stak een schicht
Met eigen handen in 't geveert,
En de arend rees, gepluimd van licht,
Maar stortte krijtend, half verteerd.

Maar toen dacht Zeus: ‘ik had hem lief,
En schonk hem veel; zoo dàt onthaal
Zijn fierheid tot een roes verhief,
Zie, thans verstaat hij wel mijn taal.’

Hij sprak: ‘genees, en neem den ring,
En draag, met minder hooge borst,
Maar toch weer als mijn gunsteling,
Hem feest'lijk naar uw eigen horst.’

MANDROS.
Geluk verwart mij.. is 't een hallef woord?

THEANO.
Raadt *mijn* geluk te veel, en zal misschien..?

BATHON.
Ik durf niet gissen...

PRIESTER.
Maar de priester mag
En moet het doen, - ik dank u, kleine vriend.

(Hij wendt zich naar het Westen).

Ziet! Scheemring fnuikt den dag ook ginder reeds;
De Mane voor het Teeken is voorbij,
Voorbij de kans op wiss'ling van besluit, -
Maar 't laatste is, wat ge later eerst verneemt!

Vraag niets, - eerst in Miletos wordt ge wijs.

(Even stilte; dan plechtig:)

Zòò eindigt dan der Wijzen samenkomst
Naar Delphi's en Apollon's vredesaard.
Zij bracht ons rust na strijd en lieflijk heil
In nederigen dienst van Hem, die Blijft.

PRIESTER *en* BATHON *links af*. AISOPOS *wil meê*. THEANO *houdt hem tegen*, *en wijst hem op* THRAÏSSA. AISOPOS *maakt een gebaar van onwil*. THEANO *ziet hem nog eens aan*, *met smeekend gebaar*. AISOPOS *haalt de schouders op; dan lacht hij zacht*, *kust* THEANO'S *hand en blijft*. THEANO *en* MANDROS *rechts af*.

THRAÏSSA

(ijlt uit de hut).

Aisopos, ik houd het niet meer uit! Ach, ik ben zoo slecht geweest, maar hoe kon ik weten, dat die ouwe...

AISOPOS

(grinnikend).

Die ouwe gek, wou je zeggen?

(Wendt zich af)

THRAÏSSA.

Neen, neen, die ouwe lieve man - zoo goed zou zijn voor m'n meesteres. Aisopos, sla me, knijp me, krab me - maar kijk me 'an. Iedereen is nu gelukkig, maar ik...

(Zij huilt).

AISOPOS

(afgewend).

Ik dacht, dat je lachen zou.

THRAÏSSA.
Nooit meer! Hi, hi, hi!

(huilt)

AISOPOS

(steeds afgewend, doet een sarrend dansje, en zingt:)

Eendje, m'n kleentje, wat schater je naar;
Stikje, of snikje, of snater je maar.
Ha moet het zijn, maar het klinkt als *hi, hi*,
Laat nog eens hooren een toontjen of drie.

THRAÏSSA

(huilt).

Plaag toch zoo niet, nare man! Hè, hè, hè!

AISOPOS

(als voren).

Gansje, mijn kransje, versta ik danniets?
Hooren m'n ooren? Geen *Ha's en geen Hi's?*
Wat is het dan? Er klinkt enkel *hè, hè*....
Lachen of kwaken of schapengebè....?

THRAÏSSA

(huilt).

Ho, ho, ho!

AISOPOS

(als voren).

Hondje, m'n klontje, wat jank je bedroefd!
't Lachen was prachen, de klank heeft gesnoefd.
Ha dat werd *hi*, het werd *hè*, het werd *ho* -
Schaatren werd huilen - en nu doe ik *zóó*!

(Hij keert zich naar THRAÏSSA en geeft haar een zoen)

THRAÏSSA.
Nou ben je niet boos meer?

AISOPOS.
Op zoo'n eendje?

THRAÏSSA.
Zóó'n eendje ben ik niet. Ik heb toch gezeid van die zwaan en die fasant....

AISOPOS.
Wat heb je gezeid? Niks en da's maar goed ook, want anders had je zeker verkeerd gewaarzegd. En nou kan je ook nog niet weten, wat er in Miletos gebeuren zal.

THRAÏSSA.
Wat dan?

AISOPOS.
Hé? Dacht je, dat ik nu aan het waarzeggen zou gaan vóór alles gedaan is?

(Beiden links af.)

WACHTER

(ontwaakt en rekt zich).

Zoo! Nog altijd niemand hier en al bijna nacht? Dan kan ik wel thuis wat gaan slapen; dat mag wel na zoo'n drukken dag.

(Links af)

(Scherm.)

Vijfde bedrijf.

Acht dagen later. MILETOS. Zelfde Scena als in het eerste bedrijf. MERYNNA zit op de bank, neerslachtig, gebogen. SYRA (oude slavin) staat in de buurt. LYDA (jonge slavin) komt haastig van den weg in den tuin.

MERYNNA.
Ben jij daar eindlijk, Lyda? 't Is je stap;
Loop daadlijk naar de haven, en kijk uit
Of 't schip al dichterbij is; - gauw... het schip...

LYDA

(lachend).

Maar ik kom er juist van daan; u zondt me uit om te vragen, en het schip...

MERYNNA.
Jok toch zoo niet; 't was Syra, die ik zond,
Maar die blijft uren uit; kom, Lyda... gauw.

LYDA.
Maar, Meesteres, Syra, is al lang terug, en u zond nou *mij* naar de haven; ik liep zoo hard mogelijk om u te vertellen, dat het schip...

MERYNNA.
Syra terug? Waar is ze dan, die plaag?

SYRA.
Hier, Meesteres, vlak bij u.

MERYNNA.
Jou nare meid, om zóó lang weg te blijven.

SYRA.
Maar ik heb al dien tijd hier gestaan.

LYDA.
Hoor dan toch, Meesteres; *ik* kom zóó van de haven, en het schip...

MERYNNA.
O arrem hoofd! Rampzalig hart! Wat pijnt
Toch de onrust hen, die blijven. Ach, wie denkt,
Als hij op reis gaat, aan die vreeselijke angst
Van de andren, die maar wachten moeten, wachten...
En altijd bang zijn...
Maar, Syra, zeg dan eindlijk, of het schip...

SYRA

(schreeuwt).

Ik heb er u het eerst van verteld, en nu is Lyda óók terug, en die heeft het laatste nieuws.

MERYNNA.
't Is Lyda... Syra... Ach, ik weet niet meer;
Een blinde wordt door iedereen bedot.

LYDA

(schreeuwt)

Maar Meesteres, ik wil u al tienmaal vertellen, dat het schip...

MERYNNA.
Zoo, eindlijk dan van 't schip... ik ben niet doof.
Nu is het Lyda. Kom, vertel dan, kind;
Ik ben zoo angstig. Was je bij de kust?
Wat zegt men daar van 't schip?

LYDA.
Al weer als altijd! Van de wachttoren uit kunnen ze 't goed zien, maar dan zien ze ook, hoe moeilijk het vaart om niet vast te raken.

MERYNNA.
Al weer die zandplaat, altijd op de loer?

LYDA.
Wat zijn de visschers weer kwaad! Ze zeggen: als je van land uit een teeken kon geven of als de schipper wist, hoever d'ie van de wal was, dan kon-ie tijdig uitwijken. Maar dan moesten ze den weg kunnen meten.

MERYNNA.
Meten? Dien waterweg van schip tot wal?

LYDA.
Ja, dàt zou moeten, en als...

MERYNNA.
De God misschien, een mensch niet; eerder zal
Een man mijn duister oog verheldren. Maar
Ook zonder zulke kunsten kan een schip...
Toe, zeg het gauw... je ziet toch hoe ik beef.

LYDA.
O, van daag is er heelemaal geen gevaar, met dat mooie weer, en ze komen veilig hier, al duurt het wat lang. Maar de visschers zeggen: /lswaarvoor hebben we onzen wijzen man, als-ie ons met niks helpen wil?'

MERYNNA.
Die Wijze! Om Thales denkt die Wijze alleen!
Maar is de zee dan heusch nu stil en glad...?
O Syra, Bathon en Theano's stem,
Ik zal ze hooren, en wat Delphi deed
Met dien gevloekten beker. O, die vloek!
Lag hij maar weer in zee, heel ver en diep...
Maar wat komt nù aan, want... me dunkt... ik hoor...
Neen, dat zijn zij niet... Lyda, 'k ben zoo bang...

(PRIESTER komt den tuin in.)

Tweede tooneel.

Vorigen. PRIESTER van den tempel bij MILETOS.

PRIESTER

(ziet rond).

Toch niet voor mij, die zelf als smeekeling....

MERYNNA.
Wie is het, Syra? Smeekling.... is 't een vriend?

PRIESTER.

De priester van den tempel in 'tgebergt!
Ik kom voor Bathon.

MERYNNA

(opgelucht)

O! mijn groet voor u!
Wat doet uw komst mij in mijn wachten goed.
Ge zoekt mijn braven neef? Waarvoor?

PRIESTER.

Er is
Groote onrust voor ons dierbaar heiligdom.
Een bende, volk van ruwe bergen, dringt
Nabij, en zint op plundring. En ik kom
Voor Bathon om zijn hullep. Wij Hellenen
Zijn in een vreemd land hier en zwak in tal.
En altijd dreigt het Oosten met zijn zwaard.
Wij moeten samen pal staan, en daarom....

MERYNNA.

Zeker zal hij u steunen, 't Was altijd
De roem van zijn geslacht den tempel ginds....

(Gedruisch)

Maar zijn ze daar al....?

Derde tooneel.

Vorigen. VISSCHERS dringen op.

VISSCHERS

(rumoerig).

Daar kommen ze! - Bathon draagt wat! - Zeker den beker! - We krijgen hem terug! - Delphi liet hem aan ons!

(Zij zien den priester en Merynna, en zwijgen eerbiedig)

MERYNNA.

Draagt Bathon iets? En wat? Zou dan de beker...
Maar arme lieden, als de beker komt,
Dan keert de vloek terug en ook weer strijd.

O. VISSCHER.

Daarvoor zal Delphi wel gezorgd hebben. Ze wisten daar heel goed, dat-ie van ons was, en ze willen geen gestolen goed.

MERYNNA

(misnoegd).

Gestolen! Jij gaf zelf den beker vrij;
Ik hoorde de afspraak.

O. VISSCHER.

Als ze ons dan maar geld geven of den beker terug. Wij zullen den vloek wel weg maken met zeewater en vuur en bidden...

MERYNNA.
Geen offer wascht den vloek van eeuwen her.

VISSCHERS.
Vloek of geen vloek! Goud moeten we hebben. Goud, goud, goud!

(Gedruisch).

Daar kommen ze, mannen. Opgelet!

Vierde tooneel.

Vorigen. BATHON voorop, met een voorwerp, in een doek gewikkeld, in de hand. Naast hem THEANO. Daar achter THALES, steunend op AISOPOS. Naast hem MANDROS. Achteraan THRAÏSSA.

THEANO

(ijlt naar MERYNNA).

O tante, omhels uwjuublend zusterkind.
Uwe ooren zagen goed; haar jonge droom
Week voor een andren, waarborg van geluk
Voor jaren, alle jaren van ons lot.

MERYNNA.
Kind, Delphi leerde u zijn orakeltaal.

THEANO

(brengt MANDROS bij haar).

Maar déze taal is helder, voel die hand.

MERYNNA.
Een sterke hand voorwaar, en jong daarbij.

THEANO.
Is méér nog noodig? Mandros, spreekt haar toe!

MERYNNA

(verheugd).

O kwaamt ge tot u zelve, en toen tot hem?

MANDROS.
Zij werd mij toegevoerd in Delphi's tuin
Door Phoibos' gunst en Thales' eed'len zin.

MERYNNA.
O Thales, kon ik u toch zien! Mijn oog
Zond zoet van dank in streelender geluid
Dan 't beste lied der keel. O Thales, wijs,
Die dezer dierbre maagd haar jongen vriend
Voor altijd schonkt tot innig levensheil.
Maar dan de beker... Wat deed Delphi...?

(BATHON neemt den doek weg en toont den beker.)

VISSCHERS.

(juichend)

Daar is-ie! We krijgen hem terug!

MERYNNA.
Terug hier in Miletos! O, mijn hart!

BATHON.
Delphi gaf strijd en zege in druk gedrang!
Hélena's vloek werd wáár, doch schooner waar,
Dan de euvelmoed der booze gissen kon.
De strijd ging door de grootsten; 't beste bloed
Der besten stroomde in gulpen, o verrijk:
In vorstelijken kamp vervloog de vloek!

Wat nu met hem gebeuren zal, ik zelf,
Ik weet het niet, maar weldra, allen hier,
Zoo goed als hij daar 't dadelijk verneemt!

(Hij geeft een rol aan den priester.)

Dit gaf mij Delphi's grijzaard voor zijn vriend.

(De priester neemt den rol en gaat lezen.)

O. VISSCHER.

Als de beker weer schoon is, moeten we hem nog veel eerder terug hebben.

BATHON

(streng).

Apollon's dochter zou beslissen, man!
Vergeet ge ook mijn belofte?

O. VISSCHER

(beschaamd).

't Is waar, we lieten het oordeel aan de jonkvrouw!

THEANO.

En aanstonds wordt mijn uitspraak tot een daad,
Zoodra ge weet, wat Delphi's wil ons leert,
En alles wat ik zeide, blijft gezegd.

(Visschers mompelen nog wat ontevreden.)

PRIESTER.

Zoo hoort dan allen; Thales, gij vooral.

(Thales, op Aisopos steunend, naar voren. Priester leest:

Den priester van Miletos, Delphi heil!
Rein is de beker, reiner dan toen eens
Hephaistos hem voor Pelops' bruiloft schonk,
En waardig, overal, Apollon's huis.
Maar aan Miletos staat hem Delphi af,
Als wij-gift van Miletos' grooten zoon
En eereteken voor den zelfden man,
Wiens laatste strijd de laatste zuivring gaf.
't Is Thales, dien ik zeg, Miletos' roem,
En meer dan ooit de rijkdom uwer stad,
In deemoed en vereering van den God.
Te needrig is hij om dat zelf te zien;
Doch leer hem dan als Delphi's priesterwoord:
Gij, jongre broeder, die een mensch woudt zijn,
Gij wont het met uw grootste wijzen-daad;
U zelven overwont ge, in zwaren proef,

En tot geluk van medemenschen twee:
Zòò eerdet gij den wil van Hem, die Blijft.

Maar liefde bracht die vroomheid u in ruil,
En nu dan zijt ge, wat ge zocht, een mensch!
Dat is het Teeken voor uw eigen lot:
Gij helpt de lijders, Vriendschap komt tot U1

THALES

(verbijsterd, dan in vervoering).

Is 't mooglijk? Wacht mij ouden man nog veel,
Nog zòò veel aan geluk? Niet eenzaam meer,
Maar onder menschen vriend, en dag aan dag!
Maar reeds genoot ik hààr verzorging, hùn
Weldadig woord en steun; ik voelde mij
Reeds als een dierbre vader in zijn huis.
Wààr sprak de priester; Phoibos, dank! Voortaan
Moge al wat gij mij gaaft, voor 't grooter heil
Van andren zijn: o Phoibos, o, mijn dank!

(tot DE VISSCHERS)

Ik zal u leeren, hoe ge ook in den nacht
Uw ranke schepen stuurt naar hemellicht,
En niet meer zwallekt met een angstig roer
En ver van 't lieve vaderland verdwaalt.

VISSCHERS.
Heil aan Apollon en Thales voor dat geschenk!

THALES.
En ook hoe ge op het schip kunt meten, wat
Aan weg u van de haven scheidt, en hoe
De wachter op de kust dien weg tot u
Kan meten, dat ge een tijdig teeken krijgt,
En aan de list van 't vuige zand ontroeit.

VISSCHERS.
O Thales, dit is nog veel meer dan het eerste; gij zijt onze wijze, en onze grootste vriend.

THEANO.
Dan is dèze uitspraak wel naar uwen zin:
Ge gaat als vrienden huiswaarts, en vertelt
Aan allen wat een grooten vriend gij wont.

(VISSCHERS willen weg)

BATHON

(lachend).

Hé makkers! ben ik ook niet vriend?

(Hij toont een beurs)

MANDROS

(lachend, toont een beurs)

En ik?

VISSCHERS

(lachend terug).

Wij vergaten u haast. Heil Bathon, heil Mandros, heil de jonkvrouw.

(Zij nemen de beurzen.)

BATHON.
Al weder kunt ge nu aan 't feesten gaan;
Offert dan aan de Vriendschap allereerst.

(Visschers af)

PRIESTER.
Maak mij ook vriend, o Thales; geef uw raad.
Mijn tempel in 't gebergte loopt gevaar,
En hier dan zoek ik steun, bij Bathon óók.

THALES

(denkt na).

Wel zijn ook wij Hellenen, maar zoover
Van 't moederland, en verre ook van haar kracht.
Doch twalef steden draagt Miletos' kust;
Ik snoer hun bond tot nauwer bond ineen,
Een tweede Hellas, dat voor iedre stad
De vrijheid schut, en steun geeft aan Apollon.

PRIESTER.
Dàt is voorwaar de schoonste vriendendaad!

MERYNNA.

(half luid).

Ach Thales, zoekt gij óók niet een vriendin?

THALES

(slaat zich voor het hoofd).

O suffend brein! Vergeef mij, eedle vrouw!
Uw armoê vinde heul in dit geschenk.

(Hij geeft haar het kruikje).

Veel blinden heeft Egypte; een wijze daar
Gaf mij een balsem, lavend voor het oog.
Die baatte mij; beproef hem, en wellicht....

(MERYNNA strijkt balsem aan haar oogen).

MERYNNA.
Wat overkomt mij? Jaren was het oor
Mijn rechter en de hand mijn linker oog.
Maar nu, - de dag luikt weder op; een waas
Waart om mij met een gulden schijn; daarin
Duizend gestalten, vaag en vreemd en schoon.
Zijt gij dat, mijn Theano, is dat goud

Uw haar, dat ik uit streelen enkel ken?
Ik duizel, nu ik opleef in het licht.

THALES.
Doe snel dan beiden dicht; van daag niet meer,
Maar morgen weer, en iedren dag op nieuw,
En weldra ziet gij alles onbevreesd,
Wat menschenhart verheugt.

MERYNNA.
O, dank mijn vriend.

THALES.
Zing dien Egypte, niet aan Thales toe.

PRIESTER.
Aan Phoibos ook! Zijn Delphi leerde aan u,
Hoe zijne gunst een mensch het meest verdient. -
Apollon, zegt een overoud verhaal,
Wat zelf eens herder; Herder bleef hij steeds,
Van de arme kudde, die wij allen zijn.
En Herder zal men Thales voortaan noemen,
Die Hellas' kudde tegen wee behoedt.

THRAÏSSA

(half luid).

Ik wou dat ik òòk een Helleensche was, dan kreeg ik ook wat. Maar ik ben maar uit Thrakië gestolen!

THALES

(hoort haar).

Dartle slavin, ik hoor uw stil gezucht.
Ik heb ook u lief, u, die door den lach
Mij de aarde als medevaderland weer schonkt.
Ik heb u lief, en wensch voor u ook loon.
Mijn kindren, Thales vraagt het, laat haar vrij.

THRAÏSSA

(verschrikt).

Ik vrij zijn? Ik heb het veel te goed als slavin bij mijn meesteres. Een arme vrouw alleen op de wereld, wat heeft die aan haar vrijheid? Neen, laat me niet vrij, of...

AISOPOS.

(treedt vooruit).

Of *ik* moet ook wat hebben!

(Tot THALES)

Meester, in Delphi waart ge goed voor mij; wees het hier óók. Vraag Bathon, dat hij dat slavinnetje mij afstaat om me te plagen: dat zal me geen kwaad doen.

THALES.
Wie heeft in dezen kring een loon verdiend,
Zoo niet de kleine man, die telkens weer
Ons hielp in nood, - verlangt gij enkel dàt?

AISOPOS.

In Sardes zal ik iets anders vinden, maar dit kan ik enkel hier krijgen.

(Thales maakt een gebaar tot Bathon.)

BATHON

(lachend).

Laat uwe kraai haar koopen met een lied!

AISOPOS.

O Heer, Aisopos is wel een sprookjeszak, maar ook een mensch. Als mensch vraagt hij dit vrouwtje en een sprookje geeft zijn raaf hem voor hààr niet in.

BATHON.

Dan blijft ze nog slavin, slavin van u.

AISOPOS.
Dan laat ik haar vrij, en vraag haar om mijn vrouw te zijn.

BATHON.
Zoo zij het. Jij Thraïssa, bent van hem;
De kleine laat je vrij - je wordt zijn vrouw -
Wij allen zijn getuigen van dat woord.

THRAÏSSA.
O, die kleine man is voor mij de grootste; hij zal wel een goeje heer voor me zijn;
hij zal voor me dansen, en o wat zullen we samen lachen!

THEANO.
Dat dankt ge hem, vriendin, dien ouden dwaas.

(THRAÏSSA kust THALES en THEANO de hand!)

THALES.
Zoo iemand de eere heeft, Apollon dan!

PRIESTER.
Hij, en de dienaar, die hem 't best verstaat.

(Hij neemt den beker van BATHON over en heft hem).

Deez' beker dan, uit Delphi hier gebracht
Van de' éénen Phoibos naar den zelfden God,
Hij prijke voortaan in Miletos' huis,
Hulde aan den Herder hoog, die altijd waakt,
En medehulde voor den herder hier. -
En morgen schrijdt een stoet van dienaars blij,
Getooid met dos van wade en lint en krans
Naar onzen tempel, allen vroom van zin.
Ik zelve treed voorop met harp in hand,
Ik lok de schoonste wijze' uit snaar en keel,
En mede juicht mijn voet met keur van pas.
In 't midden draagt er één den beker, fier;
Al de andren slaan den welgebaanden grond
Met voeten, welgeoefend, en de lucht
Begroet met wederklank het feestgezang,
Door Moeder Muze in brave borst gewekt.
Ja! Alles zingt den god, die overal
Waar braav' Hellenen wonen, hier en ginds,
Daar Vrede en zoete Vriendschap prijst en brengt,
En altijd aêmend *Is* en altijd *Blijft*.
Den dag van heden offren wij ook hier
In vroom gebed tot Phoibos' heerlijkheid.

(Allen het huis in, behalve THRAÏSSA en AISOPOS.)

THRAÏSSA.
Ik vind het niks aardig van je, dat je voor mij geen sprookje maken wou.

AISOPOS.
O Apollon! Ze begrijpt nog niet eens, mijn kippetje, dat ze me daarvoor te goed was.

THRAÏSSA.
Poeh! Ik geloof, dat je er geen meer hebt.

AISOPOS.
Dat zal je gewaar worden; de reis naar Sardes is lang genoeg. En als ik onderweg sprookjes aan de boeren vertel, moet jij de eerste zijn om te lachen, hoor. Zoo doet een brave vrouw!

THRAÏSSA.
Lachen; hoe meer hoe liever en dansen er bij!

(Zij begint te dansen)

AISOPOS.
Maar lach toch vooral niet, als ik in Sardes aan den Koning vertel, wie de wijste der Hellenen is.

THRAÏSSA.

(houdt even op).

Wie? Jij natuurlijk.

AISOPOS.
Poeh, eendje, wie heeft jou aan mij gegeven?

(Zij dansen samen naar het huis.)

Scherm
EINDE.

Verzen.

Magdalena.

I.

Zij slaapt bij kramers en soldaten,
verstooten en tersluiks begeerd,
en weet zich voor een paar ducaten
in aller eeuwigheid onteerd.

Haar lijf ligt aan den avond open:
een vijver-spiegeling der maan...
hoe vloeken zij hun wufte koopen
als ze verzadigd van haar gaan!

Zij slaapt bij kramers en soldaten:
een roos van ruw ontblaârd genot,
met elk ontwaken meer verlaten
en dreigender bespot.

II.

Mijn dartel hart kromp aan den vloer,
ontbond gij zelf mijn zwaavlen haren?
Hoe zou uw zegen mij bewaren,
een in den dood gevloekte hoer?

Was het tusschen mijn grage handen
uw eigen stille bleeke voet?
of enkel 't merkmaal dezer schande,
die mij voor dwazen buigen doet?

Gij liet mij als een kwezel achter
onder den steenworp van hun spot,
en toch... mijn leed werd eindloos zachter,
nu ik u begaan weet met mijn lot.

III.

De horzels nemen van uw wonden
den laatsten teug onschuldig bloed,
en die uw dood in vrees omstonden,
dobblen al schertsend om uw goed.

De schreeuw van aasvogel en gier
steelt van uw lippen 't stervens-zwijgen,
zóó, uitgeschud door mensch en dier,
zijt gij, o Troost, mij eindlijk eigen.

De nacht valt, een leprozen-kap,
over de wreedheid van uw lijden
en ziet - één hand reikt aan ons beiden
den harden bedelnap!

IV.

In den oksel neergeworpen
van de meest verdorven stad,
is zij zorgeloos gestorven,
toen zij âl verloren had:
tusschen kannen en gebroken
kroezen achteloos verzaakte.

Over hoofd en dorre knoken
legde geen het dooden-laken.

Zwanen drijven, haar ter zijde,
naar het kleine eiland, waar de
duiven hare komst verbeiden
en de hagen, zwaar van rozen...

Terugkeer.

Waar het leven klein is en verborgen
achter een bedeesd gordijn
heeft zij zich ontsteld geborgen
en zich in den bangen kerker
andrer zorgen neergezet.

Willoos op haar moe-gewerkte handen
rust de schaduw van het licht
en de pijn van een verlangen
graaft zich bloot in haar gezicht.

Waar het leven klein is en verborgen
achter een bedeesd gordijn
heeft zij zich voorgoed geborgen
tusschen muur en lampenschijn.

Herinnering.

Hij was verlegen en het liefst alleen
gebleven met droom en spel. En heen-
gevlucht uit hun luidruchtig leven,
maar telkens werd hij teruggedreven
en moest zich smadelijker geven...

Tot hij onder den dans der voorjaarsregen
den glimlach van het water zag bewegen
en naar die vreugde loom is afgestegen.

Erfhuis.

In de beslotenheid der oude wanden
hangt zorgeloos uw eenzaam beeld,
boven den vastberaden greep der handen:
een glimlach, beuzel en verveeld.

Uw blik, die eens een vorst ontmande,
is in het bleeke licht vergeeld,
het keurs, dat sluw uw leest omspande,
beurtlings door vocht en zon bespeeld.

Zij laten u in deze schande:
een veil, versleten vrouwebeeld...
En verder grijpen hunne handen
naar wat hun baatzucht reeds verdeelt.

H. VAN ELRO.

Rijkstoezicht op pekelharing.

De moeielijkheden, waarmede onze haringexport en daardoor onze haringvisscherij in de laatste jaren te kampen heeft gehad en de klachten, welke hier en daar in het buitenland over onze pekelharing werden gehoord[1]), hebben in de kringen van belanghebbenden de vraag aan de orde gesteld, of het niet gewenscht ware, dat in het belang van den goeden naam van ons product, een controle van Staatswege of met medewerking van den Staat op uit te voeren Hollandsche pekelharing wordt ingesteld.

Het denkbeeld van het scheppen van waarborgen voor de goede hoedanigheid van onze pekelharing is geenszins nieuw. Integendeel, het is eeuwen lang een leidend beginsel bij de overheidsbemoeiïng met ons haringvisscherijbedrijf geweest.

Volgens mr. A. Beaujon[2]) bestonden reeds in de 15e eeuw enkele voorschriften voor dit doel. De eerste stelselmatige regeling was echter de door Karel V in 1519 uitgevaardigde 'Ordonnantie van den harinck'[3]).

Blijkbaar werd in dien tijd reeds ernstig geklaagd over misbruiken bij den haringhandel. Althans in den considerans van het plakkaat kan men o.a. het volgende lezen:

1) Zie No. 3 der Verslagen en mededeelingen van de afdeeling Visscherijen 'Mededeelingen van diplomatieke en consulaire ambtenaren over Nederlandsche gezouten haring, bokking en gezouten makreel', blz. 39 en 40.
2) Overzicht der geschiedenis van de Nederlandsche zeevisscherij, uitgave E.J. Brill, 1885, deel 1.
3) Derde memoriaelboeck, gehouden bij tijden van den griffier ten Hove van Hollant, mr. Arnoult Sandelijn, beginnende den XXIII Aprilis XVc XXIII en eyndigende den XIIII December XVc, negen en twintigh c, folio 114, verso (Hof No. 28).

‘alsoe tot onser kennesse gecommen sijn die groote ongeregeltheden ende gebreken, die sekeren langen tijt geweest hebben ende noch dagelijcxs geschien ende gebueren in onsen landen van Hollant, Zeelant en Vrieslant, in de hanteringe ende neringe van den harinck, mit 't ghene datter aencleeft, mit welcker hanteringe ende neringe dieselve onse landen van God almachtich seer grootelijck begaeft sijn...’

en verder:

‘maer oick begerende sijn, dat die vremden ende uuythemssche coopluyden bij onsen ondersaten nyet bedrogen off bescadicht en worden, begerende die coopmansscep van den harinck in den selven onsen landen te houden in viguer ende wesen ende lanck soe meer te doen hebben voertgànck....’

Het doel van het plakkaat was, kwade praktijken bij het haringvisscherijbedrijf en den haringhandel tegen te gaan. Daartoe werden verschillende eischen gesteld, waaraan de ton, waarin de haring werd gepakt, het voor het pekelen gebezigde zout, de haring zelf en de behandeling daarvan moesten voldoen.

Het voornaamste middel, om de naleving der betreffende voorschriften te verzekeren, bestond in een soort van identificatie der tonnen. Het plakkaat bepaalde n.l. vooreerst, dat ‘elck van onsen steden of te dorpen van Hollant, Zeelant en Vrieslant, daer harinck uuyter zee aancompt off daer men tonnen maickt, upstellen sal een brant genoempt tonnebrant, daermede men die tonnen branden sal, eer die vertrecken van den plecken, daer sij gemaict sijn’. Verder moest ieder kuiper een eigen brandmerk hebben, hetwelk hij op de door hem vervaardigde tonnen moest plaatsen, voordat deze zijn huis verlieten. In de derde plaats moest iedere schipper van een haringbuis de tonnen haring, die hij aanvoerde, van zijn brandmerk voorzien ‘teneynde, oft hier naemaels eenich bedroch in den tonnen oft harinck geschiede, dat men dan sal mogen weten, waer ende bij wyen 't selve bedroch geschiet ware’. De namen en brandmerken der kuipers en schippers moesten worden ingeschreven in bepaaldelijk daarvoor bij te houden registers.

Met de uitoefening van het toezicht en het beslechten van geschillen tusschen verkoopers en koopers werden belast keur-

meesters, die ieder jaar door de bij het bedrijf betrokken steden en dorpen benoemd moesten worden.

Aan de soort, de kwaliteit en de bewerking van het hout, hetwelk voor de vervaardiging der tonnen mocht worden gebezigd en de samenstelling dier tonnen, werden verschillende eischen gesteld. De ervaring had blijkbaar al geleerd van hoe groot gewicht voor de kwaliteit der haring het fust is, waarin deze wordt verpakt. De tonnen moesten voorts de vastgestelde maat hebben en oude vaten mochten niet opnieuw mee naar zee genomen worden, indien o.a. daaruit niet vooraf de oude brandmerken waren verwijderd; dit laatste natuurlijk om fraude te voorkomen.

Het zout, dat aan boord werd medegenomen, om daarmede op zee de gevangen haring te pekelen, - ook een belangrijke factor voor de kwaliteit der haring - moest zijn ‘van grauwen selle gesoden, oft soudt van soudt gesoden, uuytgesondert Lisscheboensche soudt[1]).

De soort en afkomst van het zout moest blijken uit certificaten, door de zoutzieders af te geven, en de schipper, die het vervoerde, moest onder eede verklaren, dat het bij zijn weten onderweg niet door ander vervangen en dat er niet afgenomen was.

De vóór St. Jacobsdag gevangen haring mocht alleen gepakt worden in tonnen, gebrandmerkt met ‘een teyken van St. Jacobs scelpe up ten bodem’ en in het Y of de Zuiderzee bemachtigde haring in tonnen, op welker bodem een groote Y. was gebrand. De laatste soort haring mocht trouwens niet ten uitvoer gepekeld en niet vóór 1 Maart gezouten worden.

Verder bevat het plakkaat verschillende bepalingen over de behandeling der haring aan boord, over de wijze, waarop zij gepakt moest worden, het sorteeren in volle, ijle, nachtgave en kuitzieke haring, de soort van het te bezigen zout, de hoeveelheden zout en haring, welke in een kantje gepakt moesten worden en het bijpekelen der kantjes.

Voor de naleving van al deze voorschriften werd de schipper

1) Volgens mr. Beaujon (zie noot 2) werd ‘soudt van grauwen selle’ indertijd gewonnen door verbranding van een soort zouthoudend veen (darinck), hetwelk toen in groote hoeveelheden in de alluviale gronden der zeegaten voorkwam. ‘Soudt van soudt gesoden’ beteekende geraffineerd zout.

aansprakelijk gesteld. Of deze niet te wenschen overgelaten had, werd op eigenaardige wijze vastgesteld, n.l. door na binnenkomst van de haringbuis de bemanning onder eede daarover te hooren.

Iedere schipper was verplicht, om bij den verkoop van zijn haring op te geven, als hoedanig hij ze wilde verkoopen 'ofte voer vol ende soet, ofte voer wrack oft nachtgave, oft kietsieck, oft claer suver goet' en indien bij levering daarover verschil ontstond, traden de keurmeesters als scheidsrechters op.

Een keuring van de haring zelf werd volgens Beaujon pas ingesteld bij een wettelijke regeling van de Staten van Holland van 17 April 1585[1]). In die regeling werd n.l. uitdrukkelijk aan de keurmeesters van het voor de haringvisscherij te bezigen zout gelast, bij elke ton, die gepakt werd 'omme over zee te gaen' toe te zien, dat geen haring van mindere bij betere kwaliteit werd gepakt.

In latere tijden werden naargelang van de soort der haring, welke in het fust was gepakt, verschillende brandteekens daarop aangebracht en onderzocht de keurmeester alleen de haring in de 'zeeton', waarin hij losgepakt uit het schip werd gelost, terwijl tegen vervalsching bij het overpakken in de voor den handel bestemde tonnen gewaakt werd door dit aan beëedigde pakkers op te dragen.

Niettegenstaande de 'brand', naar Beaujon in zijn reeds geciteerde werk breedvoerig mededeelt, tot in de kleinste bijzonderheden geregeld werd en zeer scherpe bepalingen werden gemaakt, om de naleving der voorschriften te verzekeren, kwamen intusschen herhaaldelijk klachten in over slechte kwaliteit en onvoldoende verpakking van Hollandsche 'brandharing'.

Onder den invloed van de nieuwere staathuishoudkundige inzichten openbaarde zich in de negentiende eeuw allengs een tegenzin tegen het te sterke ingrijpen van den Staat in het particuliere bedrijf. Deze uitte zich ook in een andere opvatting van de maatregelen, welke ten aanzien van onze pekelharing genomen dienden te worden. Die andere opvat-

1) Overzicht der geschiedenis van de Nederlandsche visscherijen, deel II, hoofdstuk I.

ting werd belichaamd in artikel 3 van de wet van 3 Juni 1857 (Stbl. 87), hetwelk luidde:

'Aan de belanghebbenden wordt voortdurend de gelegenheid gegeven, om gekaakten haring, van de Nederlandsche visscherijen afkomstig te hunnen laste te doen keuren en de tonnen, in welke de gekeurde haring gepakt is, van een merk te voorzien, waaruit de hoedanigheid van den in de tonnen voorkomenden visch blijkt'.

De 'haringbrand' verloor hiermede zijn dwingend karakter. Wie 'ongebrande' haring in den handel wilde brengen, werd daarin volkomen vrijgelaten. Voor degenen, die daarop prijs stelden, bleef alleen de gelegenheid bestaan, om hun tonnen haring te doen brandmerken.

Het Koninklijk Besluit van 11 Januari 1858 (Stbl. 2) gaf aan, welke formaliteiten vervuld moesten worden, aan welke eischen het fust en de wijze van pakken moesten voldoen, om het brandmerk te verkrijgen, en welk merk na de keuring op het fust moest worden aangebracht. Het fust moest o.a. bepaalde afmetingen hebben en behoorlijk gesloten zijn, de haring hecht en stevig op lagen zijn gepakt; het merk wees aan het jaartal der keuring, de gemeente, waar deze had plaats gehad, de plaats, waar de haring was gevangen, n.l. of dit was geschied in volzee, langs de kust of in de Zuiderzee en welke soort haring de ton bevatte, n.l. vollen, vollen wrakken, maatjes, maatjes wrakken, ijlen, ijlen wrakken, kuit- of homzieken, kuit- of homzieken wrakken of overnachten[1]).

In het Koninklijk Besluit van 4 Maart 1860 (Stbl. No. 11) werd de regeling eenigszins veranderd, zoodat de voorschriften betreffende de afmetingen der haringtonnen o.a. vervielen. Daarna werd bij Koninklijk Besluit van 11 Mei 1868 (Stbl. No. 66) de onderscheiding der haring veranderd in die in vollen, maatjes en ijlen, elk van 1e, 2e en 3e kwaliteit, doch bij Koninklijk Besluit van 27 Maart 1875 (Stbl. No. 31) weder beperkt tot die in vollen, maatjes en ijlen, zoo noodig met de bijvoeging 'wrak'.

1) De termen: vollen, maatjes, ijlen en kuit- of homzieken, duiden aan de mate van geslachtsrijpheid; deze is n.l. van grooten invloed op de smaak, vetheid, malschheid en vleezigheid der visch; wrak wordt haring, doordat zij niet voldoende onder de pekel heeft gestaan; onder overnachte haring werd verstaan haring, die pas den dag volgenden op dien der vangst was gekookt en gezouten.

Intusschen kon de ‘haringbrand’ ook na deze laatste wijziging, het College voor de Zeevisscherijen, het lichaam dat in dien tijd de Regeering nog in hoofdzaak over visscherijzaken adviseerde, niet bevredigen. Het onderzocht daarom in overleg met reeders en handelaren, wat verder in het belang van den haringhandel moest geschieden.

Naar aanleiding van deze enquête, waarvan een kort verslag in het ‘Verslag van den Staat der Nederlandsche Zeevisscherijen over 1875’ (blz. 94-103) is afgedrukt, adviseerde het College voor de Zeevisscherijen tot afschaffing van het branden van het haringfust[1]).

Dit branden moest - aldus merkte het College op - wel onderscheiden worden aan het keuren der haring. De haring, aan boord der schepen gekaakt, werd daar reeds dadelijk gesorteerd en in heele vaten (zeetonnen) gepakt. Deze zeetonnen, later ontscheept en aan wal gebracht, werden daar opengeslagen en stuk voor stuk door keurmeesters onderzocht, die het resultaat van hun onderzoek door een eenvoudig aan den handel bekend teeken op het fust aanduidden. Na afloop van de keuring volgde de openbare verkoop en ging dus de visch uit handen van den reeder in die van den koopman over. Van een stempelen der vaten was dan nog geen sprake geweest, maar werkelijk had er een keuring plaats gehad. Bij het ingestelde onderzoek bleek deze keuring over het algemeen zeer voldoende te worden geacht.

De haring werd vervolgens door den kooper naar diens pakhuis vervoerd, daar verwerkt en verpakt en verder ter verzending gereed gemaakt. Het gedeelte, dat voor binnenlandsche consumptie bestemd was, verzond men in den regel in ongestempeld fust, maar voor expeditie naar het buitenland werd slechts gebruik gemaakt van vaten, welke van den ‘brand’ voorzien waren.

Het branden der tonnen heette tweede keuring, maar was dit volgens het College niet. Wel toch had de keurmeester de bevoegdheid, ook deze vaten open te slaan, teneinde den inhoud te onderzoeken, maar hij deed dit alleen in hoogst zeldzame gevallen.

1) erslag van den Staat der Nederlandsche Zeevisscherijen over 1875, blz. 6-14.

Vóór 1857 was in dit opzicht de toestand geheel anders. Men kende toen nog niet zooveel soorten haring; invoer van vreemde haring was nog verboden en haring, door bommen aangevoerd, zoogenaamde ‘kust-haring’, mocht niet worden gekaakt en gezouten. Alle schepen vischten met dezelfde netten, veelal op dezelfde plaatsen en de vangst werd op dezelfde wijze toebereid. Daarbij mocht het verpakken van den haring slechts geschieden door bepaald daartoe aangewezen personen, die zich onder eede verbonden hadden, tegen alle vermenging van soorten en andere bedriegelijke praktijken te zullen waken.

Sindsdien echter waren bij de visscherij nieuwe schepen in gebruik gekomen, zoogenaamde loggers en kotters, anders ingericht dan die, welke vroeger voor de haringvisscherij dienden. Daarmede werden buitengewoon groote vangsten gedaan en hetzij dat dit een even zorgvuldige behandeling van den haring belette, als waarop men zich vroeger had toegelegd, hetzij dat andere oorzaken haar invloed deden gelden, de hoedanigheid van den zooveel ruimeren aanvoer was zeer gemengd en de verscheidenheid der soorten veel grooter dan vroeger ter markt kwamen.

De wet eischte, dat voor al deze haring de gelegenheid, om ze te laten keuren, werd opengesteld. Het aantal ter keuring aangeboden vaten nu was in verband hiermede zoo groot, dat het den keurmeesters ten eenenmale onmogelijk was, deze nauwkeurig te onderzoeken.

Een scherpere contrôle achtte het College voor de Zeevisscherijen ongewenscht, zoowel omdat zij te groote financieele offers van den Staat zou vragen, als omdat er te veel tijdverlies voor den handel uit zou voortvloeien. Restte dus de vraag, of men zou berusten in het bestaande. Het College meende die vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Het ging naar zijn meening niet aan, dat het Nederlandsche gouvernement, geroepen om de deugdelijkheid te waarborgen van een in den handel afgelegde verklaring, dien waarborg verleende, zonder te weten wat het deed. Op die wijze was zijn stempel geen waarborg voor den consument, maar veeleer het omgekeerde: een middel om deze door valsche voorstellingen op een dwaalspoor te leiden. Dat de Hollandsche haring op de buitenlandsche markten niet zelden achterstond bij het Schotsche product moest - vond het - ook voor een groot deel aan de

officieele merken worden geweten[1]); de garantie van den Staat had n.l. het besef van verantwoordelijkheid bij den kooper verzwakt. Immers het officieele stempel was hoofdzaak en het etiket van den handelaar, zoo het al op het fust voorkwam, trad op den achtergrond. Ondervond de consument teleurstelling, dan drukte de schuld meer op den Staat, die waarborgde, dan op den handelaar, die leverde.

'En ziedaar' - zoo besloot het College -'dan ook de hoofdreden, naar wij meenen, waarom zoovelen uit den handel op het behoud van den stempel aandringen, want die stempel ontslaat hen van de natuurlijke verplichting, om zelven voor de deugdelijkheid van hun product in te staan'.

Verklaarde het College zich dus beslist voor afschaffing der officieele merken, de eerste keuring bij aankomst uit zee wenschte het te behouden. Die instelling was overoud, koopers en verkoopers stelden haar op prijs en van misbruiken kon daarbij geen sprake zijn.

Bij de wet van 7 Mei 1878 (Stbl. No. 7) werd aan dit advies gevolg gegeven. Daarin werd n.l. van artikel 3 der wet van 1857 alleen overgenomen het eerste gedeelte, luidende: 'Aan de belanghebbenden wordt voortdurend gelegenheid gegeven, om gekaakten haring van de Nederlandsche visscherijen afkomstig te hunnen laste te doen keuren'; de staart, waarin sprake is van het merken der tonnen, werd dus weggelaten. Dezelfde bepaling kreeg een plaats in de wet van 21 Juni 1881 (Stbl. No. 76) en in eenigszins gewijzigde redactie in het krachtens art. 10 van de wet van 8 October 1908 (Stbl. No. 30) vastgestelde Koninklijk Besluit van 15 April 1915 (Stbl. No. 118), hetwelk nog steeds van kracht is.

1) Het College vergat, dat in Schotland eveneens een 'haringbrand' bestond en de voorkeur voor Schotsche haring dus bezwaarlijk aan den nadeeligen invloed van die instelling geweten kon worden. In het begin der 19e eeuw toen het 'branden' der haring hier nog verplicht was en in Schotland niet of nauwelijks in praktijk werd gebracht, had ons product nog verre den voorrang. De Eearl of Landerdale schreef toen o.a. in zijn boek 'An inquiry into the nature and origin of public wealth' (blz. 319): 'The inquiries of committees, the regulations in consequence of their reports the bounties and encouragements, granted by law, the instructions given by Dutchmen, dispersed throughout our fishing towns, to teach the proces, which succeeded in Holland, have all proved ineffectual. The herrings produced, are as inferior in quality as ever to those cured in that country'.

Intusschen bleef er onder de belanghebbenden altijd een partij, vooral te Vlaardingen, die naar de officieele stempeling terug verlangde. Het gevolg was, dat de gemeente Vlaardingen in 1908 een verordening vaststelde, waarvan art. 1 en 2 luidden:

ART. 1. Op verzoek van belanghebbenden kunnen heele en halve tonnen goedgekeurde volle, maatjes en ijle haring, mits onder gemeentelijke contrôle overgepakt, van een gemeentelijk contrôle-stempel worden voorzien.

ART. 2. Het contrôle-stempel wordt slechts aangebracht op heele en halve tonnen, zoowel van Hollandsch als van buitenlandsch model, indien:

1e. het Hollandsche fust maathoudend is (bij het buitenlandsche wordt de maat niet gecontroleerd)

2e. de haring voldoende gepakt is.

3e. de haring, van Rijkswege goedgekeurd, van eerste kwaliteit is.

Blijkbaar werd intusschen in het buitenland aan gemeentelijke stempels niet veel waarde toegekend, althans veel gebruik werd van deze stempels niet gemaakt en de aandrang tot wederinstelling van een 'brand' van Rijkswege bleef bestaan.

De Schotsche 'haringbrand', ingesteld in het begin der negentiende eeuw, nadat de 'Fishery board for Scotland' met de regeling van de visscherij daar te lande was belast heeft zich tot den huldigen dag gehandhaafd.

De thans nog geldende 'Regulations as to construction and capacity of barrels and half barrels filled or intended to be filled with cured white herrings; and quality, cure, packing etc. of white herrings intended for the official crown brand' dragen een dwingend karakter in zooverre zij de samenstelling en grootte der tonnen en het hout, waaruit deze zijn vervaardigd, betreffen. Op den voorgrond wordt n.l. gesteld, dat de daarop betrekking hebbende voorschriften gelden voor tonnen, die gevuld zijn, of bestemd, om gevuld te worden met pekelharing, 'whether these herrings are presented for the brand or not'.

Ieder is echter vrij, om zijn haring zelf al of niet te doen keuren. Indien de kwaliteit, de wijze van zouten en pakken,

de sorteering enz. van ter keuring aangeboden haring naar de meening van den keurmeester aan de gestelde eischen voldoen, wordt tegen een kleine vergoeding in het fust een stempel gebrand, vertoonende een kroon, waaromheen het woord ‘Scotland’ en een aanduiding der haringsoort, de initialen van den keurmeester en het jaartal, waarin de stempeling plaats vond. Daar het keuren van den inhoud van alle daarvoor aangeboden tonnen praktisch onmogelijk zou zijn, bepaalt de keurmeester zich tot het nemen van steekproeven, waarvan het aantal in verhouding tot de grootte der te keuren partij is vastgesteld.

Nadrukkelijk wordt er, in verband met de beperktheid van het eigenlijke onderzoek, de aandacht der zouters op gevestigd, dat zij er in hun eigen belang en dat van het bedrijf in het algemeen voor dienen te zorgen, dat alle ter keuring aangeboden haring, ongeacht of zij feitelijk gekeurd wordt, in elk opzicht het brandmerk verdient.

Ook in Schotland heeft de opheffing der instelling meer dan eens een punt van overweging uitgemaakt en toen het College voor de Visscherijen hoe langer hoe meer voor de afschaffing der officieele merken hier te lande begon te voelen, drong het er op aan, dat men zou trachten met Schotland overleg te plegen, om tot een gelijktijdige opheffing in beide landen te komen, zoodat onze handel aanvankelijk niet te zeer in het nadeel zou zijn. De bezwaren in Schotland waren echter, blijkens hetgeen James Johnstone daaromtrent mededeelt[1)], van geheel anderen aard. Zij betroffen minder het nut der instelling als het feit, dat de kosten uit de openbare kas bestreden werden, en de staatsbemoeienis in het algemeen. Het eenige praktische gevolg was, dat de Fishery board for Scotland tot dekking der kosten een keurloon ging vorderen.

In Engeland en Wales werd den 15en Augustus 1913 bij ‘an act to pro vide for the branding of barrels filled with cured herrings’ de zoogenaamde ‘Herringfishery (branding) Act 1913’ voor de plaatsen, waar de haringzouters dit algemeen zouden wenschen, een overeenkomstige regeling ingevoerd, als reeds voor Schotland bestond. Op een belangrijk punt wijkt deze wet echter af van de Schotsche regeling, n.l. in zooverre

1) James Johnstone. British fisheries, their administration and their problems, blz. 80-83.

als zij geenerlei dwingende voorschriften, ook niet ten aanzien van de tonnen bevat.

Noorwegen had reeds eerder het Schotsche voorbeeld gevolgd. Den 26en Mei 1900 was daar n.l. een wet tot stand gekomen, waarbij verschillende voorschriften werden gegeven omtrent de eischen, waaraan de tonnen moeten voldoen, welke bij het te koop bieden, den verkoop en den uitvoer van gezouten haring gebruikt worden en den 4en Mei 1901 volgde een wet betreffende de stichting van stations, waar men de haring vrijwillig kon doen keuren, op grond van welke wet werd vastgesteld, hoe de keuring zou geschieden, met welke merken de tonnen gebrand zouden worden en aan welke eischen de haring daartoe moest voldoen.

Terwijl men hier te lande in 1878 tot afschaffing der officieele brandmerken overging, is de toepassing van het stelsel dus sindsdien bij onze voornaamste concurrenten onder de haringexporteerende landen algemeen geworden.

Dat men in die landen gelijke of overeenkomstige bezwaren zou hebben ondervonden als die, welke in ons land tot afschaffing der instelling hebben geleid, daarvan is niets gebleken. Integendeel schijnen verschillende feiten op gunstige ervaringen te wijzen. Zoo wordt op de buitenlandsche markt in den regel iets meer betaald voor de ‘gebrande’ Schotsche haring, zoogen. ‘Crownbrand’, dan voor die, welke geen brandmerk heeft. Verder werd bij de behandeling der Engelsche wet in het Lagerhuis o.a. medegedeeld, dat het succes van den ‘brand’ in Schotland, vele haringexporteurs er toe gebracht had op het stichten van een soortgelijke instelling voor Engeland en Wales aan te dringen. Ook zou men in 1900 en 1901 in Noorwegen zeker niet het Schotsche voorbeeld gevolgd hebben, indien men niet gemeend had, dat de Schotsche haringhandel door het officieele brandmerk gebaat werd. Trouwens, zooals bij de bespreking van den Vlaardingschen keur reeds is opgemerkt, bleven ook hier te lande velen van die meening.

Voorts trekt het de aandacht, dat in Schotland nog altijd een ruim gebruik gemaakt wordt van de gelegenheid, om de haring te doen keuren en van een brandmerk te doen voorzien. Dit blijkt duidelijk uit de volgende cijfers van het aantal van daar

geëxporteerde tonnen pekelharing en van het aantal dezer tonnen, hetwelk van het brandmerk werd voorzien[1].

Jaar.	**Aantal uitgevoerde tonnen.**	**Aantal uitgevoerde tonnen, dat van een brandmerk werd voorzien.**	**Percentage der uitgevoerde tonnen, dat van een brandmerk werd voorzien.**
1919	597, 549	232, 435	39
1920	323, 030½	151, 435½	47
1921	693, 730	383, 250	55
1922	560, 630	102, 850	18
1923	799, 867½	177, 293½	22
Gemiddeld	575, 160	209, 453	36

Men moet hierbij niet vergeten, dat lang niet alle uit Schotland geexporteerde haring kan voldoen aan de eischen, voor het verkrijgen van het brandmerk gesteld en daarom vaak haring daarvoor niet in aanmerking kon komen of door den zouter niet ter keuring is aangeboden.

Hier te lande werd tot het tijdstip, waarop zij werden afgeschaft, nagenoeg alle voor uitvoer bestemde haring van de officeele brandmerken voorzien. Het College voor de Zeevisscherijen zag hierin geen bewijs, dat men die officieele merken op prijs stelde.

‘Zoolang onze Staat de fusten, welke aan de door hem gestelde eischen van deugdelijkheid voldoen, als zoodanig stempelt’, - zoo schreef het in zijn verslag over 1875 (blz. 7) - ‘liggen de ongestempelde vaten onder de verdenking, dat zij die eischen niet kunnen bevredigen en dus ondeugdelijk zijn. Natuurlijk, dat geen handelaar zijn koopwaar aan die verdenking wil blootstellen en vandaar, dat hij zich de kosten en moeite van de keuring getroost - althans bij verzending van haring naar het buitenland - hoe hij overigens ook over de bruikbaarheid of onbruikbaarheid van die keuring moge oordeelen’.

Het College vergat echter één belangrijk ding: zijn redeneering berustte feitelijk op de veronderstelling, dat naar de meening van de koopers van onze haring de door den Staat gestempelde vaten - niettegenstaande alle gebreken, welke het stelsel volgens het College aankleefden - inderdaad aan de door hem gestelde eischen van deugdelijkheid voldeden.

1) Zie de Jaarverslagen van de Fishery board for Scotland over de betreffende jaren.

Immers ware dit niet het geval geweest, dan zouden zij uit het ontbreken van het stempel op een ton haring niet de voor de betreffende haring ongunstige conclusie kunnen trekken, waaraan de handelaars die niet wilden blootstellen, en behoefden dezen niet uit vrees daarvoor hun tonnen haring ter stempeling aan te bieden.

Terecht is de Staatscommissie, welke de wet van 1857 ontwierp, van meening geweest, dat, wanneer men op den duur geen prijs stelde op de gelegenheid, zijn fusten te doen keuren en stempelen, 'de haringbrand' van zelf in onbruik zou geraken[1)].

Men vraagt zich dan ook af, of men in 1878 wel verstandig heeft gedaan, tot opheffing der instelling over te gaan. Ongetwijfeld had die haar gebreken en wellicht was een fundamenteele reorganisatie noodig geweest, b.v. in dien zin, dat de 'haringbrand' een instelling van belanghebbenden zelf werd en de Staat zich tot een toezicht op de doeltreffendheid en behoorlijke toepassing der voorschriften ging bepalen, in welk toezicht de kooper dan een waarborg zou hebben gevonden, dat de waar inderdaad aan de voor de stempeling gestelde eischen voldeed. Uit niets blijkt echter, dat men ook zelfs maar onderzocht heeft, of een reorganisatie mogelijk en wenschelijk was.

P.E. VAN RENESSE.

1) Verslag van den Staat der Zeevisscherijen over 1875, blz. 7.

Nederlandsche poëzie.

M. Nijhoff.
Vormen, gedichten van M. Nijhoff, C.A.J. van Dishoeck, Bussum, 1924.

Vormen! De dichter spreekt in teekenen. Het is de taak van de kritikus die teekenen psychologisch en aesthetisch te verklaren en hij moet er bij berusten wanneer zijn verklaringen, als in de volgende studie, zwaarder zijn dan de onmiddellijk aanschouwelijke en - schijnbaar - dus zoo veel lichter te bevatten gedichten, tot de beteekenis van wier zin en vorm zij helpen doórdringen. Als een dichter wiens eerste boekje ‘De Wandelaar’ heette en die zoozeer in teekenen spreekt als Nijhoff, zijn na acht jaar verschijnend tweede bundeltje ‘Vormen’ noemt, geeft hij daarmede zoo uitdrukkelijk te kennen zich, *als* dichter, tot het gewone leven in een afwijzende verhouding gezien te willen hebben, dat het voor zijn lezers eerst recht noodzakelijk wordt na te gaan welke trek van 's dichters persoonlijke leven in de wereld op deze negatieve wijze aan ons verraden wordt. Blijkt Nijhoff er dus op gesteld, ons zijn kunst en zijn leven te doen scheiden, dan dwingt hij ons juist daardoor, tusschen zijn kunst en zijn leven een verband te leggen dat wij, als wij onder de titels der zes onderafdeelingen de verrassende naam van ‘Dagboekbladen’ lezen, reeds onmiddellijk bevestigd vinden. Geen schriftelijke uiting geeft zoo onvoorwaardelijk boven de vorm aan de inhoud de voorrang als die directe uitstorting en zelfbelijdenis van intiem persoonlijk leven die het dagboek is, en dat Nijhoff voor een aantal van zijn gedichten een titel koos waardoor het verband tusschen leven en kunst, in de hoofd-

titel verbroken, door hem zelf weer hersteld wordt, het maakt de keuze van de hoofdtitel zelf tot een probleem dat de beoordeelaar zijn taak stelt. Het bewijst dat Nijhoff niet is wat die naam 'Vormen' klaarblijkelijk wil doen denken: een dichter, zeker van zich zelf, wiens gedachte over het wezen der poëzie en dus onvermijdelijk over zijn geheele levenservaring in dat eene woord kernig en beslissend geformuleerd is; maar een in zich zelf verdeelde, die gaarne althans in zijn poëzie, *als* poëzie, boven de verdeeldheid van zijn leven uit, de onafhankelijke en universeel geldige eenheid zou willen geven, tegenover welke hij de blijvende verdeeldheid van zijn persoonlijk leven ook voor zich zelf als onbelangrijk kan laten wegvallen; in wie deze verdeeldheid echter zóó groot is, dat hij haar onmiddellijk na haar kernigste ontkenning even onverholen als onopzettelijk weder bevestigen moet. Ons, die ons zijn 'Wandelaar' herinneren, stelt de dichter van dit mooie en belangwekkende 'Vormen' reeds door de groepeering der gedichten ruimschoots in staat het beginsel, het wezen en het lot van zijn innerlijke verdeeldheid als vormbepalend element te herkennen en haar beschrijving aan de beoordeeling van zijn poëzie ten grondslag te leggen.

I.

Nijhoff is al deze jaren opmerkelijk weinig veranderd. In 'De Wandelaar' openbaarde zich dezelfde verdeeldheid. Daar deed zij het in een verward door elkander van verschillende, elkaar voortdurend afwisselende figuren. In 'Vormen' is de dichter rijper - rijker, dieper en vaster - geworden, maar de figuren zijn in hoofdzaak de zelfde gebleven. Slechts is hij zich van hun karakter scherper bewust geworden en weet hij hen zekerder van elkander te scheiden en zelfs tot een paar grondfiguren terug te voeren; en slechts zoekt hij, blijkens zijn titel en sommige van zijn laatste gedichten of wijzigingen, een bevrijding van verdeeldheid, de onvoltooide voorbereiding waartoe het eenige, zeer belangrijke, nieuwe inhoudsbestanddeel is, dat 'Vormen' van 'De Wandelaar' onderscheidt. Die grondfiguren dus allereerst. Nijhoff zelf geeft de strijd tusschen geest en vleesch, die zijn conflict is, in een te treffende gestalte, dan dat ik haar voor deze beoordeeling zijner poëzie niet van hem aanvaarden zou. Ik denk aan het

eerste van de geheel uit de christelijke sfeer voortgekomen afdeeling ‘Houtsneden’: ‘Satyr en Christofoor’. De Christophoros die in Nijhoff leeft is een moderne, hij is het beeld van de door plichtschuwheid mislukkende christen, een Christophoros met te weinig geloof om het dragen van het Christuskind als de innigste roeping van zijn leven op zich te nemen, maar met te veel geloof om over die weigering ooit met gerust geweten te kunnen heenleven. Telkens opnieuw roept het geweten de Christusvisioenen voor hem op, waarvan hij zich, door hen tot poëzie te maken, tracht te bevrijden, maar steeds opnieuw komen zij uit de schemering van het nooit verdonkerd verleden naar boven, om hem door hun bestendige aanwezigheid te doen voelen, hoezeer hij in het diepste wat het leven hem gegeven heeft blijft tekortschieten. Ik zeg: uit het verleden, want daarin wortelt alles wat met deze kant van Nijhoff's verschijning samenhangt. Wie een Christophoros in zich heeft, heeft ook een kind in zich, en dat kind, waarvoor in de intiemiteit van de moederlijke sfeer het Christusgevoel een levende werklijkheid was die het nimmer vergeten kon; dat een kind moest blijven, omdat een andere macht het verhinderde volwassen te worden; dat zich nooit zoo innig aanwezig doet voelen als wanneer het zich met het Christuskind tot een levend verwijt vereenzelvigt, wij vinden het in zeer veel van Nijhoffs gedichten als een tweede figuur die, met Christophoros onafscheidelijk verbonden, door Christophoros zelf niettemin hardnekkig van zich gescheiden gehouden wordt. Het leeft in een onmiddellijk herinneringsgedicht als ‘De Kerstboom’, maar nergens zoo ontroerend dichterlijk tot beeld geworden als in ‘De Kinderkruistocht’. In dit terwille van andere doelen weerspannig en onmachtig gescheiden houden van wat saamhoorig is, ligt de oorsprong van de onvoldaanheid waaraan Nijhoffs verzen hun ontstaan danken. In die ‘Tweespraak’, aan wier slot het zelfverwijt, het manende kloppen van de geweigerde taak, na al het voorafgaande reeds bepaald te hebben, zelf als grondstroom van ontroering naar boven schiet, beteekent de erkentenis dat Christus èn lam èn herder, dat hij èn visch èn visscher is, niets anders dan dat lam en herder, visch en visscher in Christus één zijn, maar dat de dichter deze dan ook verloochent door in zich zelf Christophoros en het kind,

ook zij één in Christus, uit onmacht, lauwheid of genotzucht gescheiden te houden. ‘Zwerver en Elven’, zonder de herkenning van dit inzicht een der moeilijkst verstaanbare gedichten van de bundel, wordt dóór dit inzicht een der fijnste en aangrijpendste[1]. Zoo zingt zij, de elf, de ziel, die door de voetstappen des dichters vergeefs gewekt is, omdat hij haar zonder ‘opwaarts trekkende ziel’ wekt, omdat de beloften niet ingelost zijn, omdat Christophoros - zonder het kind is:

- Te zwaar was het water, te
Licht is de wind
- O Christofoor, waar is het
Kind, het kind -

Alom, toen, geheim en
Weg-stervende
- Blijf bij me, bij me,
Zwervende -

En, eindelijk, stijgend de
Maan langs en heen,
Een bijna zwijgende
Wolk verdween.

Hier, onze gedachte bij de vrouw met het grijze, zachte haar uit ‘Langs een Wereld’ en bij zoo menig gedicht als ‘De Kerstboom’ en uit ‘Het Zachte Leven’ (‘De Wandelaar’) peilen wij in die eene gescheidenheid nog een andere, alleen door opheffing der eerste te beëindigen, gelijk de eerste telkens in de gedichten herkenbaar, een gescheidenheid, die - als heimwee naar een verloren, nimmer teruggevonden sfeer - voor wie zich tot zulk zingen gedrongen voelt, in leven noch kunst anders dan uitsluitend door die eene opheffing, dat eene terugvinden bevredigd kan worden.

De zinnelijke natuurkracht, die onbekommerd genieten wil en zich daartoe - onder welke vermomming zullen wij aan het eind zien - tusschen Christophoros en het kind stelt, wier vereeniging haar vrije uitleving verhinderen zou, levert in Nijhoff de tweede grondfiguur, die de dichter in zijn eerste gedicht naast Christophoros plaatst: de Satyr. Ook deze een moderne, die wel Christophoros, voor wie de vervulling van het geloof zonder de zwaarte van het geloof onbereikbaar is,

1) Alleen ‘van verbroken beloften *blijven wij buit*” is een vlekje dat Nijhoff van zijn ijle zuiverheid kan wegwasschen.

tot afwijzing der zwaarte kan dwingen, maar zich daardoor zijn eigen onbekommerd genieten niet verzekeren kan, daar hij de onbevredigdheid van de ander nu altijd naast zich en in de zelfde persoonlijkheid moet blijven dulden, en niet verhinderen kan dat al de lust die hij zich zelf in het leven der driftige zinnen verwerven wil, ondanks die ander veroverd, dóór die ander bedorven wordt. Hoezeer niet de zinnelijke natuurkracht, maar het christelijk verlangen de diepste grondbepaaldheid van Nijhoffs wezen is, beseffen wij, als wij wel Christophoros en het kind afzonderlijk in volkomen zuiverheid aantreffen, maar, behoudens in het eerste gedicht, de volle vrije natuurlijkheid nergens. Haar zien wij gemaskerd, en verfijnd. In de eerste plaats in de Pierrotfiguur die, naar de beschikking van 's dichters keuze, wel niet zelf in ‘Vormen’ voorkomt maar, in de af deelingen ‘Steenen tegen den Spiegel’ en ‘Tuinfeesten’ telkens aanwezig geraden, naar zijn geest door ‘De Verbrandende Lampion’ in zoo indringende, synthetisch-plastische verdichting wordt opgeroepen, dat het Nijhoffs vroeger, afzonderlijk uitgegeven gedicht ‘Pierrot aan de Lantaarn’ overbodig schijnt te maken. Ik geloof niet dat ik ongelijk heb, als ik in Pierrot, tegenhanger van het kind, zooals de Satyr het van Christophoros is, het door de gemaskerde natuurkracht uit zijn eenzame onvolledigheid weggelokte en tot haar eigen genotsdrift geprikkelde kind zelf herken, dat, nadat Pierrot zich verhangen heeft, tot zijn oorspronkelijke eenvoudige kinderlijkheid terugkeert. Maar Pierrot is van de zelfde geest als de figuur uit ‘Levensloop’, uit ‘De Danser’ of uit ‘Aubrey Beardsley’. Er is geen verschil dan dat zij tot moderne artiesten volwassen Pierrots zijn. De drift die zich alleen achter kunstmatige, benauwende en verhittende maskers, alleen binnen sierlijke maar knellende omtrekken kan uitleven, wordt in dezelfde mate verfeld als de beklemmingen hem onbevredigd laten en pijn doen, en die onstilbare pijn van de in koorstige kringloop door beklemming en onbevredigdheid aangehitste en verwilderde drift openbaart zich als de voortdurende dreiging van een waanzin, die zich in het gemoed tot een onbedwingbare levensangst omzet. Alleen de levensangst blijft, en daar die hem nog sterker van zijn eigen diepten terugdringt, tracht de drift naar vergetelheid en voldoening door in zelfverstrooiïng over

de oppervlakte van het leven, naar de bevrediging, bevrijding of verdooving te zoeken, die hem in zijn kern en zijn diepte ontzegd is. De gloed breekt zich zelf tot een wemelende verscheidenheid van verbijzonderde flonkeringen, waaraan het bewustzijn zich door hartstochtelijke cultuur van het enkelding, innerlijk door zelfontleding, in de wereld door differentieering, nu overgeeft. Maar vergeefs mat het zich af. Onvoldaanheid en leegheid omringen en doordringen iedere bevrediging en zoo zoekt het ten slotte, hetzij door ontkenning van alle verantwoordelijkheid en door afwijzing van alle bestendigheid van oogenblikslust tot oogenblikslust de leegheid te ontvlieden; hetzij zich door een romantisch heimwee uit het heden tot een teeder of hoofs verdoovende droom te laten weglokken; hetzij de angst zintuigelijk onder de verslingerde arabeskenverfijning van een gesublimeerd rococo verbergend te ontkennen; hetzij hem emotioneel onder de gevoelsarabesken van geïmproviseerde ontroeringen te vergeten; hetzij de gloed niet in zijn kern maar in zijn verbijzonderde vertakkingen, bij middel van een cerebrale askese, door styliseerende uitdrukking te overwinnen of ten minste te bedwingen. De razernij, de angst, het in zelfontleding en differentieering objectiveerend aestheticisme, de leegheid, de gejaagde roof van het oogenblik, het romantische heimwee, de zinnelijke en emotioneele arabeskenverfijning, de cerebrale askese en styliseering, men vindt hen alle in de twee genoemde middelste afdeelingen van Nijhoff's bundel, in ‘De Danser’; in ‘De Vogel’, ‘Het Souper’ of, gedempter en vermengder, ‘De Page’; in ‘De Verbrandende Lampion’; in ‘Levensloop’; in ‘Adieu’; in ‘Fuguette’, ‘Mozart’ en ‘Lili Green’; in ‘Het Tuinfeest’; in ‘Aubrey Beardsley’. Hoe zuiver, vaak volkomen zij in deze verzen uitgedrukt zijn, kan ik niet beter toonen dan door een van hen, dat in de afdeeling ‘Tuinfeesten’ nog speciaal ‘Het Tuinfeest’ heet, te citeeren:

De Juni-avond openlt een hoog licht
Boven den vijver, maar rond om de helle
Lamp-lichte tafel in het grasveld zwellen
De boomen langzaam hun groen donker dient.

Wij, aan 't dessert, eenzelvige rebellen,
Ontveinzen 't in ons mijmerend gedicht,
Om niet, nu 't uur eind'lijk naar weemoed zwicht,
Elkanders kort geluk teleur te stellen.

Ginds, aan den overkant, gaan reeds gitaren,
En lampions, en zacht-plassende riemen,
Langzaam over verdronken sterren varen -

Zij zingen, nijgen naar elkaar en kussen,
Geenszins om liefde, maar om de sublieme
Momenten en het sentiment daartusschen.

Angst en leegheid, de oorspronkelijke angst, de door angstvlucht ontstane leegheid, zij zijn de twee ervaringen die de dichter uit dit alles overhoudt. Maar terwijl de angst - in 'De Wandelaar' nog zoo naakt - in 'Vormen' gewoonlijk slechts als ondertoon hoorbaar wordt, echo die, als een feller kreet tot zijn diepte doordringt, donker uit de afgrond der leegheid omhoog klinkt, schijnt de leegheid, met de onbevredigdheid van het christelijk verlangen tot één onvoldaanheid vereenigd, het innerlijk leven van de dichter voor het oogenblik te beheerschen. Men leze, na de laatste verzen van 'Het Tuinfeest', deze tweede helft van het mooie gedichtje 'Twee Reddeloozen', met zijn zingende herinnering aan voorbijgegane liefde:

In mijn hooge verlichte venster
Tusschen schoorsteene' en torenklokken
Heb ik tegenover den hemel
Een eenzame voorpost betrokken.

In alles tekort geschoten,
Staar ik bij het raam op de stad
En vraag: was ik grooter geworden
Wanneer ik had liefgehad?

'Kleine Liederen' en 'Dagboekbladen', die 'Steenen tegen den Spiegel' en 'Tuinfeesten' omsluiten bevatten, het eerste de liederen van onbevredigde leegheid, het tweede de verzen die, van uit de leegheid, naar de beloften der kindsheid terug, naar beloften van de dood vooruitzien. De kleine liederen zingen het leven als een droom, een kinderdroom ('Het Winteravondsprookje'), of als een vreemde reis, zonder doelbereiken als niet de 'witte vreemdeling' over het water vooruitgaat ('De Schipper'). Zij trachten te troosten met de verzuivering van de hartstocht tot lied en kind, ook al mocht voor het eigen leven niets overschieten ('Liedje', misschien te naakt uit de emotie opgerezen om tot volmaakte klaarheid van vorm bedwongen te zijn). In 'De Profundis' is het de klacht om de dood, die het hart, na ontsterving van het beste, in leegheid achtergebleven, verlossen moet, in 'Twee Redde-

loozen' is het de vraag of wellicht alleen het tekort aan liefde de onbevredigdheid onontkoombaar gemaakt heeft. In 'Zwerver en Elven' verbindt zich het tekort aan liefde met de afgewezen drang van het christelijk verlangen. De volledigste uitdrukking van het leegheidsgevoel, een waarin de leegheid als wezenlijk en volstrekt gegeven zou zijn, wanneer de bedwongen klacht de mogelijkheid van het andere niet desondanks bleef volhouden, is 'Het Derde Land'.

Zingend en zonder herinnering
Ging ik uit het eerste land vandaan
Zingend en zonder herinnering

Ben ik het tweede land ingegaan
O God, ik wist niet waarheen ik ging
Toen ik dit land ben ingegaan

O God, ik wist niet waarheen ik ging
Maar laat mij uit dit land vandaan
O laat mij zonder hernnering

En zingend het derde land ingaan.

In dit volmaakte gedichtje ligt de overgang tot dat in Nijhoffs poëzie nieuwe inhoudsbestanddeel, waarvan ik in den aanvang sprak en dat vooral in de laatste productie overwegend wil worden. *Is* het eigenlijk wel een nieuw element? Is het niet de eigenaardige uitkomst van een in elkander van levensangst en levensleegheid, tot een verlangen naar de vrede van algeheele levensverstilling vereenigd? Wij zullen aanstonds zien, dat het nog een andere omschrijving toelaat. Dit verlangen, 'Het Derde Land' zingt van niets anders, het is zijn zang geworden beeld zelf. Het openbaart zich in de 'Dagboekbladen'. Allereerst, in 'De Jongen', 'De Kerstboom' en 'De Wolken' - als een beklemmende terugkeer naar de kindsheid - door een overheerschende toon van ontgoochelde illusie. Op een andere wijze in 'Langs een Wereld', het zich afgesloten voelen van de wereld van vrede en vervulling die hij, in het zien van de vrouw met het zachte, grijze haar, door het venster wel even beroeren kan, maar waar hij zich dan weer onweerstaanbaar langs en voorbijgedreven voelt. Maar bovenal openbaart het zich in die drang naar algeheele verstilling, die zich hier als doodsdroom geeft. Hier plaatst hij dat gedicht van al verscheiden jaren geleden, dat Novalis beeldt als een pas volwassen kind, wiens leven

iets doodstils en zwaars droeg, dat zijn angst niet dempen kon en in eenvoudigheid bereid was de dood te ontvangen[1]. De dichter van de groote Hymne, die extatisch het mysterie der liefde in de vleeschwording van de geest tot een lofzang verjuichte, kon Nijhoff niet zien: enkel de dichter van de Hymnen an die Nacht, die de latere dichter van de geestelijke gedichten tot Christus niet was. Rijper en persoonlijker vinden wij de doodsdroom in 'Tweeërlei Dood' en nergens kunnen wij helderder waarnemen wat die doodsdroom in waarheid voor de dichter beteekent, dan in dit treffende gedicht, dat ons in zijn vijfde regel zijn emotioneele oorsprong zelf mededeelt:

O lied! Het meisje dat haar mandje staan laat
Zingt en plukt bloemen en zwerft over 't land -
Ik peins, mijn liefde heeft langzamerhand
Geen doel en niets meer dat haar dieper aangaat.

Vreemd ijlt geluk voorbij oneindig missen.
Stuivende sneeuw, o lied! - ik adem hijgend
Een ijskoud licht in, en mijn woorden, stijgend,
Zingen zich los van hun beteekenissen.

Ik peins, het meisje treedt, mandje aan den arm,
Met haar pakjes en bloemen, lachend binnen,
Haar vaders pijp geurt, de ketel gaat zingen,
Zij steekt de lamp op, en de stilte is warm.

De bloemen zijn in den beker gezet,
Voor 't venster - o de glinsterende sterren -
Zij prevelt tegen 't duizelig roepend verre
Haar weerloos liedje als een avondgebed -

O God, verhoor haar liedje, en breek vannacht
De ruiten uit haar raam, en breng haar - neen,
Niet naar dit hooge waar ik u, alleen,
Jubelend in de sneeuwstormen verwacht -

Breng haar bij zwanen, booten onder boomen,
In een tuin warm als die waar zij in zong was,
Muziek hoort ze, en haar moeder toen ze jong was
Is haar glimlachend tegemoet gekomen.

'Oneindig missen', - de dood vraagt dáárvan bevrijding. Een bevrijding in ijskoud licht en stuivende sneeuw, een zelfverlies in verijling, want het 'derde land' heeft geen gestalte en is enkel, als hier het ijs en de sneeuw, het

1) Waarom de laatste terzine niet herschreven? Is het 'eenvoudig' de dood met viool, strijkstok, zeis en zandlooper tegelijk in zijn handen te zien aankomen? De viool ware in dit sonnet ruimschoots voldoende geweest. Maar 'eenvoudig' was: 'Nu komt de Dood'.

symbool van de volstrekte verstilling des levens. En zoo sterk richt zich de droom nu op die bevrijding als op zijn eenige hoop van zij het negatieve bevrediging, dat hij zich voor de eerste en eenige maal tot een verrukking zingt, die God hoog en vereenzaamd jubelend verwacht in de sneeuwstorm. Maar alsof heel dat andere wezen in hem, dat voor deze bevrijding tot zwijgen en sterven gedoemd is, heel het verlangen naar aardsch geluk en eenvoudige vrede door die zelfde verrukking tot ontwaken gebracht wordt, rijst uit 's dichters zingende onbewustheid nog een andere doodsvoorstelling naar boven, die om en door de eerste heenzingt en waarin zijn eigen behoefte aan het bevredigd geluk van zomer-warme tuinen, booten onder boomen, muziek en natuurlijk dan ook weer moederliefde, van levensvervulling derhalve, zich tegenover de droom der zelfontlediging, tot zelfs in de vreemde materie van een doodsdroom zegevierend handhaaft. Een onvoltooide voorbereiding tot een keuze, verder heeft Nijhoff zich ter bevrediging van zijn tweeledige onbevredigdheid nog niet kunnen brengen. Dat zijn menschelijkheid de keuze nog niet gedaan heeft, blijkt uit geen enkel gedicht zoo duidelijk als uit ‘Tweeërlei Dood’. En juist uit ‘Tweeërlei Dood’ blijkt evenzeer dat de dichter, de kunstenaar in hem, de keuze doen wil maar nog onmachtig is haar ten volle door te zetten of te verwezenlijken. Dit dan, deze keuze, deze voorloopige onmacht om haar te verwezenlijken, beiden in verband met, de laatste als gevolg van al dat andere in Nijhoffs wezen waarvan de kunstenaar vraagt dat het zich onvoorwaardelijk aan hem zal prijsgeven om zich door hem te laten offeren, stelt ons het probleem welks behandeling de teekening van de tegenwoordige dichter volledig maakt, van de toekomstige de mogelijkheden reeds scherp onderscheiden doet.

II.

De dichter die zijn bundel de naam van ‘Vormen’ geeft, wil daarmede in de eerste plaats zeggen, dat hij zijn dichterschap niet alleen als een essentieele, onwegdenkbaar zijn leven medebepalende, maar als een opperste en souvereine functie beschouwt. Dat is zij, of hij zich er van bewust zij of niet, voor ieder waarachtig dichter, omdat zijn dichterschap hem als het hem eigen, en als het eenig middel geschonken is,

waardoor zijn menschelijkheid zich ten volle verwezenlijken kan, en daar zelfverwezenlijking naar haar aanleg voor de dichter altijd zelfvergeestelijking, en deze het doel-in-zich-zelf van het menschelijk leven is, kan er voor de dichter geen hoogere functie bestaan dan die waardoor het leven tot levende en onvergankelijke geestelijkheid herschapen wordt. Want tegenover deze verliest zijn persoonlijk leven zelf, dat naar gelang van zijn dichterlijk bereiken boven zijn eigen onvolmaaktheid tot de volmaaktheid van levende godsgestalte uitstijgt, zijn aanspraken uit eigen recht op bevrediging van individueele nooden en behoeften. Het erkent het dichterschap niet enkel als opperste, maar als heerschende functie aan wier dienst het zich overgeeft en waarvoor het zich onvoorwaardelijk wil offeren. Wie zoo denken weten zich in hun grondbeginsel afstammelingen van Baudelaire, voor wie de poëzie - in deze bijzondere vorm dat de kunst, in welke hij het kunstmatige bij uitnemendheid en daarom van het natuurlijke, en *als* natuurlijke zondige het volstrekte tegendeel zag, bij hem de vergeestelijking door ontzondiging van het natuurlijke nastreefde - het voor onze wereld in zich zelf soevereine en voleindigde middel tot vergeestelijking van het menschelijk leven is. Maar Nijhoff wil meer aanduiden dan wat in de laatste woorden als ons grondbeginsel wordt uitgedrukt. In ‘Vormen’ wordt het leven niet voorondersteld, maar ontkend en daarmede verwijdert hij zich niet alleen van de eenige vlekkelooze aesthetiek der poëzie die bestaanbaar is en die haar een in het leven zelf gegronde onmisbare functie geeft, maar tevens tracht hij door die titel zijn verzen, die aan een zuivere vervulling van het grondbeginsel onzer aesthetiek nog zelden toegekomen zijn, het karakter van een andere aesthetiek toe te kennen, dat aan een deel van zijn gedichten volslagen vreemd en zelfs voor dat eenige deel, dat wij er tot zekere hoogte onder betrokken kunnen denken, niet volkomen juist is.

Beschouwen wij allereerst dat overgroote deel van Nijhoffs verzen waaraan het in de titel bedoelde aesthetisch karakter vreemd is, en deelen wij hen naar gelang zij uit de sfeer van het christelijk of uit die van het heidensch verlangen voortgekomen zijn in twee groepen, dan treft het ons dat wel in sommigen der eersten, doordat de diepste

behoefte aan zielsbevrediging in hen medewerkte, ons ideaal van poëzie benaderd wordt, maar dat dit geschiedt, niet uit kracht van des dichters persoonlijke vormwil, maar uit kracht van het algemeen wezen der dichterlijke scheppingsdaad zelf, zoodat het dichterschap hier in waarheid een gansch andere dan de aesthetische ideaalfunctie vervult, namelijk: die *ontlading door plastische objectiveering* die aan geremde emotioneele en zinnelijke krachten de kunstmatige uitweg verschaft, waardoor innerlijke zelfvernietiging telkens weder tijdelijk voorkomen, maar nimmer blijvend verhinderd wordt. Deze, en alleen deze functie is het die wij in beide de genoemde versgroepen, en gedurende lange tijd blijkbaar voorkeurloos, aan het werk zien, en door welke zoowel de vorm als de inhoud van 'Vormen' voor het grootste deel volledig bepaald wordt. Aan haar hebben wij het te danken dat deze dichter naar twee, zoo polair tegenovergestelde kanten een soort poëzie kan schrijven als wij tot nu toe in onze dichtkunst niet hadden, een poëzie die, als door de plotselinge ontladingsschok onherroepelijk van de dichter afgescheurd en in de ruimte geworpen, zóó zeer haar eigen plastische geslotenheid heeft en in wier gesloten plastiek wij de oorspronkelijke kracht waaruit zij zich afscheidde zóó sterk zien doorschijnen. Dit verklaart waarom - merkwaardig tegendeel van gemoedsidyllen als 'Soldatenkerstmis' en 'Het Bruidje' - een gedicht als 'De Twee Pauwen', waar voor eenmaal de jaloers-geprikkelde oerdrift uit zijn loome vermoeienis barbaars in zijn geslachtelijk pralen omhoog stuift, ondanks en door de moderne verfijning van inventie en vormgeving zoo elementair is; maar hetzelfde verklaart, waarom wij in een gedicht als 'De Kinderkruistocht', enkel verbeeld verlangen, laatste waarheden van christelijkheid en kinderlijkheid meegezien en meegezongen vinden. Maar juist dit karakter der dichterlijke functie verwijdert Nijhoff van het aesthetisch ideaal, dat het leven in dienst van de kunst stelt en niet de kunst in dienst van het leven, want dienend deel van het persoonlijk leven, is zij van dat leven de onwegdenkbare functie zonder welke het verwilderd uiteenspatten, of chaotisch in elkander storten, of verschroeien en verschrompelen zou. De gescheidenheid van leven en kunst is hier niet die van een supreme vorm, waarin het leven vervuld en

waartegen het persoonlijk feit dat hem voorbracht als bijkomstig in het niet valt, zijn kunst staat niet boven het leven als op El Greco's beroemd schilderij de naakte intree der ziel in de hemel boven de begrafenis van het pronkende lijk in de aarde, de gescheidenheid is niet die van het vervulde ideaal maar van het onvervulde leven, dat zich, nu het zich van zijn diepste bevrediging en zelfverwezenlijking afgesneden ziet, door kunstmatige ontlading voor ondergang behoedt. Naar hun gansche wezen zijn deze gedichten gecomprimeerde herhalingen van het persoonlijke leven, zooals de planeten herhalingen van de zon zijn. Als planeten houden zij, wel gescheiden maar niet onafhankelijk, in de mensch die hen voortbracht hun richtende middelen.

Ik kom nu tot dat kleine aantal gedichten uit Nijhoffs laatste productie, dat hem met meer recht dan het meerendeel van zijn verzen de titel ‘Vormen’ deed kiezen. Het zijn die gedichten door welke, als verlangen naar uiterste verijling en verstilling van het leven, een doodsdroom zich uitzingt. Met opzet schrijf ik hier de woorden ‘zich uitzingt’. Zij zijn belangrijk. Niet dit immers is het wat de dichter van deze gedichten als het doel van zijn poëzie ziet. Hij wil meer. Ook nu zal de poëzie een essentieele functie verrichten. *Door de poëzie zelf* moet het sterven, reeds in dit leven, plaats hebben. Door háár moet het hart ontwereld, het leven ontledigd worden.

> Stuivende sneeuw, o lied! - ik adem hijgend
> Een ijskoud licht in, en mijn woorden, stijgend,
> *Zingen zich los van hun beteekenissen*.

‘Tweeërlei Dood’, dat met het woord ‘O lied!’ begint, is eigenlijk een dichterlijk verbeelde aesthetiek der poëzie. Niet alleen de nieuwe functie der poëzie wordt hier, als dagboekblad... beleden, maar evenzoo de wijze waarop zij toegepast, waarop de ontsterving voleindigd kan worden. Als de woorden, die klinkende zinnebeelden van de dingen des levens, de zang van het doodsverlangen slechts zóó volstrekt kunnen aanheffen, dat hun zin er in verijlt en hun beelden er in verdampen, dan zal de ontledigde ziel haar doodsdroom nog in het leven volkomen verwezenlijkt hebben; dan, inderdaad, rest van het leven slechts de zingende ‘vorm’ waarin zijn eigen ontlediging zich, reeds in de wereld, voltrokken heeft. Een ‘zingende’ vorm toch, en zingende immers had de ziel ‘het derde land’

willen binnengaan. Zoo verliezen ook ziel en vorm ten slotte aan elkander hun laatste onderscheidenheid en zal de ziel, in het volmaakte gedicht, haar eigen ledige zang zijn.

Wie mij aandachtig gevolgd heeft, zal mij begrijpen wanneer ik zeg dat een dergelijke poëzie niet alleen ten hoogste slechts zeer onvolmaakt *benaderd* kan worden, maar dat ook wanneer zij meer dan ten hoogste benaderbaar was, niet de dichter van 'Vormen' haar schrijven kon. Wat in 'Tweeërlei Dood' als in 'Het Derde Land' gerealiseerd wordt is niet het gedicht zelf, maar het door het verlangen naar het gedicht gedragen *beeld* van dat gedicht, en dat het verlangen zich enkel in een beeld vermag te realiseeren, is de verloochening van dat gedroomde en verbeelde gedicht zelf. Dat in 'Tweeërlei Dood' voor het meisje nog een andere dood begeerd wordt, zou op zich zelf zulk een verloochening niet behoeven te zijn, maar is het, omdat, in des dichters innerlijk wezen, door de extreme eisch der ontlediging de tegendroom der levensvolheid zoo hevig tot uitbarsting geprikkeld wordt dat hij zich, zelfs in de paradoxale vorm van een doodsdroom verzinnelijken kan. Wij hebben hier de zooeven besproken ontlading door plastische objectiveering in een van haar treffendste uitingen. Doch zelfs in het verlangen naar ontlediging verloochent de dichter zijn droom, wanneer hij zich zijn ontsterven aan de wereld in een zoo sterke uiting als een jubelen, in een zoo plastische vorm als een vergaan in Gods sneeuwstorm droomt. Die jubeling is een jubeling van verlossing, en zooals wij in het eene motief een ontlading van een tot ondragelijkheid teruggedrongen behoefte herkenden, zoo is het in het andere motief een tot ondragelijkheid toe gegroeide onbevredigdheid, die de poëzie aangrijpt om tijdelijk aan zich zelf te ontvluchten en zich de verlossing der ziel uit de bewuste leegheid naar de onbewuste als een jubelende bevrediging te droomen. In het ondersteld gedicht van volmaakte ontsterving zou Nijhoffs poëzie de veroordeelde dienstbaarheid aan het leven kunnen vernietigen wier volledige opheffing de vooronderstelling van het gedroomd gedicht is. Tegelijk zou deze de opheffing van alles, en dus van onbevredigdheid en bevrediging beiden gebracht hebben. In de gedichten die hij schréef en die onder de titel 'Vormen' voor ons liggen, was dit onmogelijk. Zij blijven dienstbaar

en moesten dienstbaar blijven, omdat de vooronderstelling van vrijheid in hen niet gegeven is. Maar dat zij dienstbaar blijven beteekent ten slotte niet alleen dat althans Nijhoff zelf zijn eigen poëzieleer zelfs bij benadering niet vermag te verwezenlijken, maar tevens, en daardoor, dat ook de onbevredigdheid waaruit zij voortkomt door haar niet bevredigd kan worden. Aldus lijkt de keuze waar de dichter gedurende deze laatste periode van zijn leven zóo sterk toe overhelt dat hij de naam van zijn bundel door haar bepalen liet, een vergissing, die zijn poëzie op den duur in gevaar en voor zijn innerlijk niet de uitkomst kan brengen, waarvan een blijvende vernieuwing en een rijke ontplooiing te verwachten ware.

Dat het een vergissing is en een noodlottige vergissing kan blijken, kunnen wij niet helderder beseffen dan wanneer wij de Nijhoff van 'Tweeërlei Dood' en 'Het Derde Land' naast A. Roland Holst plaatsen, wiens sfeer hij met die gedichten ten minste in verlangen schijnt binnen te treden. Dat binnen treden is maar schijnbaar. Zonder verloochening van zijn wezenlijkst bezit, zijn vormbeginsel, is het niet mogelijk, want het primaire in Roland Holst is het tegenovergestelde van het primaire in Nijhoff: het is het rhythme. Het rhythme is in de dichter van 'Voorbij de Wegen' zoo primair, dat zijn heele levensvisie en kunstleer uit de behoeften van dat eene ingeboren rhythme zelf voortgebracht schijnt. Het is donker, bedwelmend en zuigend, en datgene waar het naar wegzuigt is niet de algeheele levensverstilling, maar een Elysium, het verlangen waarnaar voor het hooger bewustzijn van de mensch het leven tot liefde maakt. En dat rhythme, het is het eenige dat wij door vereenvoudiging des harten ook in deze tijden benaderen kunnen van de groote symbolen, wier schepping de eigenlijke taak des dichters is, en waarop wij, als op schepen, van het eiland onzer ballingschap naar Elysium kunnen zeekiezen. Daarom is het - al kan deze visie dichterlijk zeer zeker tot zelfverlies moeten lijden - èn een persoonlijke zelfverwezenlijking, èn tegelijk inderdaad de aanvang van een hoogere, bovenpersoonlijke, waarvan de dichter nu nog slechts droomen kan. Stel daartegenover Nijhoff. In Roland Holst postuleert het rhythme de symbolen, het streeft de plastiek die haar belichaming zijn zal tegemoet. Nijhoffs nieuwste aesthetiek integendeel postuleert een rhythme waar-

inalle beeld en beteekenis verdampt en verloren gaat en zij postuleert dat merkwaardig genoeg ondanks het feit dat in hem de plastiek primair, en zijn rhythme helder, stellig en omsluitend, het karakteristieke rhythme van een plastisch dichter is. Zijn plastiek is gesloten en als - trouwens slechts in enkele figuren als b.v. het gebruik van onbepaald lidwoord, aanwijzend en bezittelijk voornaamwoord of voorzetsel als rijm - de overgeleverde technische vorm waarvan zij zich getrouwelijk bedient, sommige ontbindingsverschijnselen lijkt te toonen, is het in werkelijkheid veeleer een hetzij door natuurlijke, hetzij door geraffineerde vereenvoudiging tot stand gebrachte bevestiging. Een gesloten plastiek dus, en de poëzie der levensontsterving is in Nijhoff dan ook geen zelfverwezenlijking, maar een poging tot zelfverlies. Zij is het uiterst pogen van die zelfde nu tot zelfopheffing doorgetrokken aesthetische askese die de in geen gestalte geknechte gloed eerst door verdeeling verzwakken wilde om hem in die deelen daarna te kunnen bedwingen of dooden. De dichter verraadt dit onloochenbaar in zijn wijziging van ‘Aubrey Beardsley’. In 1919[1)] luidden de eerste kwatrijnen aldus:

Leef niet als boomen leven die haar stille
Groeikracht in takken om zich heen verbreeden:
Leef steil omhoog zooals de stammen deden.
Tot wij als speren in den hemel trillen.

Zoo hoog gestegen kent het koude hart
De ontroering niet meer van de kleur der verven.
Maar laat, duizelend zijn extase sterven
En dwingt ze in 't rythme van het wit en zwart.

Men herkent die askese, waarover ik in het eerste hoofdstuk sprak. Maar zie nu haar uiterste ontwikkeling in de wijze waarop het tweede kwatrijn tot het volgende herschreven wordt:

Wrekend, spook-groot, ons volgend opgesprongen,
Nadert het noorderlicht, maar wordt beneden
Tot een ver spel van wit en zwart bedwongen
Als wij, de pool af, de eerste ster betreden.

1) Omstreeks de zelfde tijd schreef hij in proza: ‘Hij heeft gevoeld dat leven niet een steil groeien naar boven is zooals jonge stammen omhoog schieten, maar dat onze groeikracht zich als bij boomen in takken moet verbreeden om ons heen.’!

Schitterende emendatie, maar men begrijpe haar goed! Dat bedwingen van het noorderlicht - die laatste ontgloeiing waarmede de aarde aan de ijzige verstijving van haar pool haar zinnelijke macht nog aan de vluchteling tracht op te leggen - en het overgaan van pool naar ster zijn niet, hoewel gelijktijdig, gescheiden, zij zijn een. Het betreden der ster kan alleen *door, bij middel van het* bedwingen van het noorderlicht geschieden. Duidelijker dan in 'Tweeërlei Dood' zien wij hier, hoezeer deze aesthetiek voortzetting van de cerebraal asketische leegheid-vliedende aesthetiek van vroeger is, hier alleen tot een zoo vlijm-ijle strakheid gespannen en overspannen, dat het bewustzijn door haar breuk in vergetelheid zou ondergaan. Het laatste woord is, dat de kunst, elders en ook bij Roland Holst een dienst, aldus ontledigd een *spel* wordt, en als spel in pose zijn beslissende verwijdering van het leven voltrekken zou, als niet juist in dit spelen een stille ijskoude wanhoop *over* het leven zijn uitweg vond. Maar welk een gansch andere wanhoop dan die in het tweede gedicht uit Roland Holsts 'De Verlorene' haar volmaakte dichterlijke uitdrukking kreeg!

Mijn conclusie heb ik al uitgesproken. De keuze waar Nijhoff de laatste tijd naar overhelt, waarover hij ons blijkens zijn titel wil doen gelooven reeds beslist te hebben, brengt zijn verdeeldheid niet tot verzoening, zijn onbevredigdheid niet tot bevrediging, en dringt zijn poëzie, door haar het nauwkeurig tegendeel op te leggen van wat zij krachtens haar vormbeginsel bereiken kan, naar een impasse die spoedig genoeg hopeloos zal blijken als hij niet terugkeert. Gelukkig is de beslissing slechts schijnbaar. Uit dezelfde tijd waarin 'Het Derde Land' en 'Tweeërlei Dood' geschreven zijn, dateeren gedichten waaruit wij zien kunnen dat de dichter ook een andere oplossing naderbij komt. De zelfde hand die Beardsley in een kwatrijn tot Nijhoff omdichtte, voegde aan 'De Kinderkruistocht' een strofe toe aan welke ik voor het slot van mijn beschouwing wil aanknoopen. Deze:

> Want iedereen blijven Gods woorden vreemd,
> Behalve hem die ze van God zelf verneemt.

De dichter die in 'Vormen' zulk een rijp boekje gaf,

heeft niettemin èn zich zelf, d.w.z. zijn eenheid, èn zijn aesthetiek, d.w.z. zijn eigenste vorm nog te vinden. Om dit aan te toonen keer ik terug tot dat Christelijk verlangen, waarmede ik aanving en waarmede ik eindig. Zooals - en gelijk in de titel de dichter der ontsterving, zoo zie ik in de bouw van zijn bundel de dichter der toekomst - 'Kleine Liederen' en 'Dagboekbladen' de beide middelste afdeelingen, nl. 'Steenen tegen den Spiegel' en 'Tuinfeesten' omsluiten, zoo worden zij op hun beurt omsloten door de Christusverzen van 'Houtsneden' en van dat ' Kerstnacht' dat, objectieve verbeelding van verschillende in de dichter levende figuren, met de woorden 'Christus natus est: venite adoremus' aan het boek het slot geeft, waarin de titel verloochend wordt. Een der zinrijkste Christusverzen is dat van de soldaat die, na Christus gekruisigd te hebben, niet nalaten kan met de spijker, door Christus, toen hij zijn hand aan het hout nagelde, in de zijne geslagen, overal, als een dwaas, Christus' naam of symbool of monogram op muur, balk of stam te krassen. Nijhoff zelf is die soldaat, en met dat inzicht hervinden wij zijn conflict nu nóg eens in 'Satyr en Christofoor'. De laatste strofe van dit gedicht waarin, na het door drievoudigheid geaccentueerde liggende rijm, de afwezigheid van een bevredigend eindrijm formeel schijnt te symboliseeren dat de verzoening nog niet bereikt werd, voert ons in de diepste kern van zijn verdeeldheid daar waar de verzoening haar opwekking wacht.

O Christofoor, o satyr,
Uw woede en vlucht zijn getemd,
Men vindt op land of op water
Een klein geluk dat klemt:
Voor Christofoor ondoorwaadbaar,
Voor den satyr ongenaakbaar,
Voor mij, ach, onaanraakbaar
Wegzingend door mijn lied -

Wie in het voorgaande gelezen heeft *dat* Christophoros het kind droeg, en *dat* de Satyr door het kind bij de hand gegrepen werd, zal misschien niet onmiddellijk begrijpen, dat Nijhoff plotseling van zijn verhaal tot zich zelf keert, en enkel híerom plotseling gedwongen wordt het geluk voor Christophoros ondoorwaarbaar en voor de Satyr ongenaakbaar te noemen: dat ook in hem zelf een Christophoros en

een Satyr aanwezig zijn - een Christophoros echter die schuwt het kind op de schouders te nemen, een Satyr die niet in natuurlijke eenvoud de druiventros aanbrengt - en dat voor *die* Christophoros en *die* Satyr het geluk dus inderdaad ondoorwaadbaar en ongenaakbaar *is*. Maar de strofe heeft nog een diepere zin. Deze: Dat noch de Christophoros noch de Satyr in hem hun oorspronkelijke vormen hebben, dat zij beiden slechts gewijzigde gestalten voor de dichter zelf zijn en dat het dus metterdaad de dichter, de kunstenaar in hem is, die zijn plicht verzaakt, die Christophoros en de Satyr van het kind gescheiden houdt en de verzoening van het conflict verhindert. Want de dichter maakt van de Christofoor de soldaat die, niet uit boete zijn vleesch aan het kruis van zijn geest slaat, maar met de spijker die Christus zelf door zijn hand dreef Jezus' naam of teeken schrijft, of de 'Johannes' die, in stede van te getuigen, van vervuldheid eerst na jaren Christus' ... gebod gehoorzamen durft, of die andere discipel uit 'Het Groote Lijden' die in de ontvreemdende grootheid van Christus' lijden zelf de rechtvaardiging van zijn slapen in Gethsemané schijnt te willen zoeken en de dichter vervormt de Satyr die in eenvoud zijn druiven komt brengen tot de danser, de pierrot, de aestheet, tot de pseudo-Christus van 'De Kloosterling', tot die asketische aestheet in uiterste ontwikkeling, tot die verste vorm van plichtsontvluchting die Christophoros en de Satyr van het kind gescheiden houdt, door het vervullingsgeluk der vereeniging in zijn leed te laten *wegzingen*. Dit beteekent dat alleen door een veranderd kunstenaar, en in díens poëzie, de vervulling kan plaats hebben, de eenheid geboren kan worden, voor welke de Satyr de zinnelijke materie, Christophoros de vorm, en Christus het leven en de liefde aanbrengt, en dat Nijhoff in zijn eigen gedicht een dieper dichterschap te raden geeft, dan dat waaraan wij tot nog toe zijn verzen te danken hebben.

En zoo *is* het ook en het worstelt zich los uit het onbewuste waar de dichter deze waarheden nog onderdrukt houdt, wanneer in het laatste gedicht van de bundel vóór 'Kerstnacht', 'Het Steenen Kindje', het kind zelf, in zijn nood, het kind dat steen is en door een levende ziel tot werkelijkheid wil worden, uit de kilte van de sneeuw naar het venster

zweeft - waar de ziel uitkijkt en naar de muzikanten luistert! - om in haar warme liefde eindelijk ontvangen en geboren te worden:

- O moeder mijn.
Smeekte 'l, en bleef mistroostig staren -

Dan zingt de dichter uit zijn ziel deze noodkreet naar boven:

O zoontje in me, o woord ongeschreven,
O vleeschlooze, o kon ik u baren -
Den nood van ongeboren leven
Wreekt gij met dit verwijtend staren.

O *woord ongeschreven*, ziedaar de belijdenis. Maar ook: ‘smeekte 't en bleef *mistroostig* staren’. Nog is de dichter niet klaar. Een ander bewijs. Men leze het fijne gedichtje dat ‘Memlinck’ heet:

Ernstig en eenzaam staat
Tuschen de holten van
Hemel en aarde de man
Die Gods woorden verstaat,

Antwoord weet, maar nog zwijgt
Zoolang de vraag nog klinkt,
Wacht tot de wereld verzinkt
En een ster de zon overstijgt.

Hongrend naar eeuwigheid
Brak hij zijn leven als brood,
Proefde in dit voedsel den dood,
Deed afstand, en houdt zich bereid.

Luisterend, zwijgend, en in
Vroomheid bereid: voorwaar,
Dit is geen einde nog, maar
Een voorgoed begonnen begin.

Wij herinneren ons bij het lezen van de eerste strofe het nieuwe distichon van ‘De Kinderkruistocht’. Maar wat doet de dichter hier anders dan nog altijd de waarheid wegzingen, en wat kan Gods woord anders geweest zijn dan‘bid en werk’? Van Platoon, van Christus en Franciscus, van Memlinck zelf had Nijhoff kunnen leeren, dat verlangen naar eeuwigheid niet van verantwoordelijkheid tegenover het aardsche leven ontstaat. Waarom noemt hij dit vers juist ‘Memlinck’? Het *is* Memlinck niet: de dichter faalt hier door verzwijging. Memlinck wachtte niet alleen, maar, wetend dat wachten zonde en dat het gebed van de kunstenaar zijn werk is, *werkte* hij,

en op de eenige manier waarop een kunstenaar *kan* werken, door natuur en menschen in God te schilderen, door natuur en menschen tot God te louteren en in God te vergeestelijken. Zelfs in dit gedicht is het nog altijd de dichter, de kunstenaar, die met behulp van een toch zoo mooi gedicht zijn eigen levenswaarde vervalscht en de wezenlijkste functie van zijn dichterschap nog iets langer buiten werking tracht te houden. Want die functie is deze: het Christus-kind, door zijn zwaarte te aanvaarden, in zich zelf tot rust te brengen. Als Nijhoff eenmaal zijn nieuwe kunst geeft, zal hij niet langer in Christusvisioenen zijn verlangen uit gescheidenheid en de onrust van zijn geweten uitdrukken, hij zal de eenheid van Christus en Christusdrager als zijn eigen innerlijke eenheid in de stof dezer wereld *verbeelden*. Hij zal Christus misschien niet meer noemen, omdat hij zal streven hem in zijn gedichten te *wezen*. En ook de Satyr wordt, na al zijn leege hulzen verworpen te hebben, voorgoed bij de handen gegrepen, want het door de geest verlaten vleesch zal weder vergeestelijkt worden tot het woord dat enkel in vleesch verschijnen kan, en in de geest zal de dronkenschap gloeien van die zelfde wijn die Christus uit de druiven perste toen hij de druifbiedende hand van de Satyr aangreep om hem niet meer los te laten. Halfweg tusschen verijling en vergeestelijking schreef Nijhoff onlangs dat de functie der poëzie ‘het met teekens in het leven verstaanbaar maken van een voordurende wezenlijke vreugde is’, maar ongelijk had hij, toen hij daaraan toevoegde dat deze vreugde ‘het leven te boven ging’, want het leven omvat alles. Halfweg eveneens schreef hij eenige weken geleden dat ‘de creatieve functie van het woord, het geheim van alle poëtische eeuwigheid, een verbeeldingsheimwee van al het stoffelijke naar den eersten en heiligen geest is’. Maar Pinkster komt na Paschen en hij vergat, dat hij de waarheid in het middenpaneel van zijn ‘Kleine Prélude van Ravel’ al geraden en in de nieuwe verzen van ‘De Kerstnacht’ al uitgesproken had, hij vergat dat hij in zijn ‘De Geestkracht - de *geest*-kracht, - der Kunst’ voor de moderne kunstenaar het woord ‘Het Koninkrijk Gods is binnen in U’, al genaast had. Vis fugere a Deo? Fuge ad Deum, schreef Augustinus. Gij wilt God vluchten? Vlucht tot God! Maar God is Christus en Christus is het Leven, - de weg en de waarheid

tevens. Christus in de dingen zichtbaar en hoorbaar te maken, de natuur te vergeestelijken, dat is de functie der poëzie, waaraan juist Nijhoff zich niet kan onttrekken zonder beneden zich zelf te blijven en in onvruchtbaarheid en onwezenlijkheid te verzanden. Niet in de aesthetiek der ontsterving zal zijn poëzie haar wasdom vinden, maar in de aesthetiek der vergeestelijking, die het beginsel van al deze beschouwingen is. Van Baudelaire uitgaand, zien wij de functie der poëzie niet alleen, gelijk hij, als een poging tot ontzondiging der natuur, waarvan het hoogste slagen altijd nog slechts als een brandende snik aan de oevers van Gods eeuwigheid komt sterven, maar als een vergeestelijking, waardoor de God in ons Zich door de liefde die Christus is, aan de dingen dezer wereld als geest, als Heilige Geest tot aardsche verschijning brengt. Wij kunnen enkel streven, maar dat streven bepaalt ons werken, gelijk ons werken, dat eenige waardoor het streven verwezenlijkt kan worden, ons streven bepaalt. Op de Louteringsberg van Baudelaire's poëzie bouwt de poëzie van ons verlangen dat *Aardsche* Paradijs dat, door de hemel overschenen, naar de hemel zich opdraagt als de zuiverste, de sereenste verwezenlijking van ons menschelijk leven. Alleen als wij zóóver in vergeestelijking gekomen zijn, krijgen wij recht opdat 'heimwee' naar vergoddelijking, dat alleen tot vervulling kan komen door een ontsterven waartoe de poëzie niet meer kan meewerken. In die vergeestelijking dus, zie ik de vorm waarin óók de dichter Nijhoff zijn eigen vervulling kan scheppen. Maar alleen door de zelfverzaking die hij zonder zelfverloochening niet langer kan afwijzen, want hij staat op de rand van dat inzicht en het licht van daarginder schijnt heen door de schemer van zijn tegenstrevende aarzeling. 'Wij houden niet van de "menschelijke belijdenis",' schreef hij hoogmoedig en noemde zijn boek 'Vormen'. Elk groot gedicht is vorm geworden belijdenis. Die vormgeworden belijdenis, die is het, die ik van hem verwacht. Haar hartstoon zal zijn, niet van bedwelmende vervoering, noch van jubelende verijling, maar van doordringende verrukking.

P.N. VAN EYCK.

Buitenlandsch overzicht.

26 Dec. 1924.

Hef jaar 1924 eindigt aanmerkelijk minder gunstig, dan de stand van zaken in den afgeloopen zomer deed vermoeden.

Het optreden van Herriot, gevolgd op dat van Macdonald, deed hopen dat Engeland en Frankrijk elkander in een gematigde politiek ten opzichte van Duitschland zouden kunnen ontmoeten. Wel had juist in Duitschland de onverzoenlijke richting eene meerderheid behaald, maar de verkiezingen aldaar waren aan het optreden van Herriot voorafgegaan en konden dus geacht worden het Duitsche antwoord te zijn geweest op de handelingen van Poincaré, die nu in Frankrijk zelf evenwel was geslagen. Er was dus reden te veronderstellen, dat wanneer inderdaad Frankrijk en Engeland op den grondslag van het rapport-Dawes hun schuldenaar tegemoet wilden komen, deze laatste tot het nemen der wettelijke maatregelen, welke dat rapport van hem eischte, bereid zou worden bevonden. Zoo is inderdaad geschied. Zonder medewerking der Duitsch-nationalen ware dit resultaat niet bereikt; later bleek, dat de Duitsch-nationalen hunne stemmen hadden verkocht voor den prijs van hun opneming in de regeering. Daarover is toen lang onderhandeld, maar men is het niet eens geworden. De partij vroeg te veel, en eindelijk heeft men ontbonden met den uitslag dat zoowel ‘volkschen‘ als communisten in zeer verminderden getale terugkeerden en de sociaal-democratie opnieuw de sterkste fractie in den rijksdag werd; de Duitsch-nationale partij behield haar sterkte maar verloor in haar bondgenooten. Sedert aarzelt

men tusschen burgerlijk blok (Duitsch-nationalen-volkspartij-centrum) of linkerblok (sociaaldemocraten-burgerlijke democraten-centrum), en de nieuwe regeering is nog niet gevormd. Ondertusschen is in Engeland die van Macdonald alweer verdwenen.

Zij heeft het lang genoeg uitgehouden om niet slechts het rapport-Dawes te doen aannemen, maar ook te Genève zich met Frankrijk te vereenigen in de poging, in gewijzigden vorm en onder anderen naam de hoofdstrekking van het plan-Cecil tot conclusie te brengen. De Volkenbondsvergadering kreeg door deze samenwerking iets glorieus'. De wereld verwachtte iets substantieels voor den dag te zien brengen en inderdaad het protocol is er - maar met de ratificatiën vlot het niet. Macdonald is na Genève in zijn eigen land ten val gebracht; het protocol werd wel niet tot inzet gemaakt, maar de mindere ingenomenheid daarmede stond wel degelijk achter de verkiezingen, zooals bleek nadat deze eene conservatieve meerderheid in het Lagerhuis hadden gebracht en daaruit een conservatief kabinet was voortgekomen. De nieuwe minister van buitenlandsche zaken, Austen Chamberlain, verkondigt wel dat het kabinet het protocol nog geenszins verworpen heeft, maar ratificeeren doet Engeland het niet eer het besproken zal zijn op eene rijksconferentie. Hetgeen beteekent dat de ontwapeningsconferentie welke op de ratificatie van het protocol door de groote mogendheden zou volgen, eveneens verschoven wordt.

Het geheele uitstel heeft iets onvermijdelijks. Het is niet in te zien waarom de dominions die nu eenmaal lid van den Volkenbond zijn, over de ratificatie van het protocol geen zeggenschap zouden heben en Engeland wèl. Het zou ook geheel in tegenspraak zijn met de toezeggingen tijdens den oorlog door Engeland in zake hare rechten ten aanzien der buitenlandsche staatkunde van het rijk aan de dochters gegeven.

Het zou mij niet verwonderen indien de dominions heel wat op het protocol aan te merken hebben. Gaan de bepalingen van het protocol door, dan wordt zeer aanzienlijk, eigenlijk albeslissend, het gezag van den Raad. Diens samenstelling te wijzigen en hem een meer representatief karakter te geven, is evenwel niet voorgesteld. Engeland zal er, als

tot dusver, het geheele rijk vertegenwoordigen. Dit wordt bedenkelijk wanneer de Raad beslissingen zou hebben te nemen van zulk eene draagwijdte als hem bij het protocol zijn toegedacht. Ratificatie van den tekst zonder meer zal na de aanstaande rijksconferentie en de daar door de dominions te stellen eischen wel zijn uitgesloten. Wij zijn dus in de gansche zaak van veiligheid-arbitrage-ontwapening nog maar aan het begin.

Het is beter, dat er geen besluiten genomen worden waarvan de wereld, in haar tegenwoordigen staat, de uitvoering nog niet dragen kan. Mooie dingen op papier en dan later de werkelijkheid een bespotting daarvan - het verleden der vredesactie heeft er ons àl te veel van te zien gegeven. Moeilijkheden bestaan, en het is beter, ze vooraf onder de oogen te zien.

Mits het stellige voornemen besta, niet zich er achter te verschuilen, maar ze uit den weg te werken. Kan men in dit opzicht de conservatieve regeering geheel vertrouwen?

Reeds heeft men er aan getwijfeld, op grond van haar optreden tegenover Egypte. Het oude imperialisme zou in Engeland zijn herleefd. Ik acht deze vrees niet geheel gerechtvaardigd, althans voor zoover Engelands gedrag tegenover Egypte ten bewijze is aangevoerd. Dat gedrag bewijst voorzeker dat Engeland het Egyptische nationalisme een halt! heeft willen toeroepen; geenszins dat het er aan denkt, het aan te tasten, laat staan uit te roeien. De teksten waarop de Engelsche regeering zich beroept, bestaan, en ook de Volkenbond, ware de zaak daar aangebracht, zou ze niet ter zijde mogen schuiven en het ook zeker niet hebben willen doen. Tot snel ingrijpen - en dàt er snel zou worden ingegrepen, was een gerechtvaardigd verlangen - ware echter de Volkenbond weinig geschikt geweest. Hoe zij haar leden bejegenen kan, wat zij bij haar leden bereiken kan, daaromtrent heeft zich althans een begin van traditie gevormd; - een traditie die nog ontwikkeling noodig heeft en deze slechts gaandeweg, stap voor stap, zal verkrijgen. Het schijnt gewenscht dat de Volkenbond zich tot deze verstevigende ontwikkeling vooralsnog bepale. De zaak Engeland-Egypte had zij vermoedelijk nog niet aangekund, en zij zou er veel in hebben kunnen bederven - voor de belangen in kwestie,

en voor zichzelve. Zij is nog niet sterk genoeg geworden om niet op te moeten zien tegen elk vermijdbaar échec.

Wat men in Genève gewonnen meende te hebben, was aan het tijdelijk samengaan van Engeland en Frankrijk te danken. Zal de verhouding niet verstoord worden eer men in de ontwapeningszaak een stap vooruit heeft kunnen zetten?

Twee wolken vertoonen zich aan het zwerk: de ontruiming der Keulsche zône en het vraagstuk der intergeallieerde schulden.

Op 10 Januari zal, hoe gaarne Engeland ook wil, de ontruiming der Keulsche zône niet kunnen plaats hebben. Engeland kan niet handelen zonder Frankrijk en dit zal Duitschland niets schenken. Het zit er aan vast, de aanneming van het plan-Dawes voor vervulling van financieele verplichting aan te zien, maar of Duitschland ook aan andere verplichtingen geheel voldaan heeft, daaromtrent wenscht het met kennis van zaken te beslissen. Die kennis moet geput worden uit het rapport der militaire commissie die beweert van de Duitsche legerautoriteiten geen medewerking te hebben ondervonden en daarom met haar verslag zoo laat te komen.

Het ontbreekt in Duitschland niet aan elementen die roet in het eten willen werpen, en in Frankrijk evenmin. De betergezinden aan weerszijden van den Rijn hebben deze elementen in toom te houden en kunnen elkander in de hand werken. Het zou een veeg teeken voor de toekomst zijn, als de ontruiming der Keulsche zône althans niet spoedig nà 10 Januari volgen kon.

In de schulden-zaak heeft het een oogenblik geleken of Engeland zich over aan Frankrijk door Amerika te verleenen voorkeur ernstig zou mogen beklagen. Engeland is de eenige die schulden afbetaalt terwijl het er zelf geene int. Het is niet ongenegen clement te zijn in zijn vorderingen, mits Amerika en Frankrijk in die richting medegaan. Het effect eener verstandhouding tusschen deze drie moet zijn, tegelijk Duitschland en elkander te kunnen ontlasten; - het is niet twijfelachtig dat het gemeenschappelijk belang van allen, Amerika niet uitgesloten, dat Europa als kooper niet missen kan, dien kant uit wijst. Het groote doel ligt nog altijd in het

verschiet en lang is de weg die er alleen toe leidt. Men behoort zich dan tenminste, zij het langzaam aan, op dien weg voort te bewegen en geen zijpaden in te slaan, en het scheen een oogenblik of Amerika en Frankrijk lust gevoelden dit te doen. Engeland heeft toen nadrukkelijk gewaarschuwd, en daarop zijn bevredigende verklaringen zoowel van de zijde van Washington als van den quai d'Orsay gevolgd. Het ware ook wezenlijk te erg geweest, als oneenigheid te dezer zake zich nog bij al het andere minder heuglijks ware komen voegen.

Een los zwerk, zonder iets zonnigs maar dat toch geen onmiddellijke ontlading doet vreezen, zóó meenen wij het politiek uitspansel bij deze jaarwisseling te zien. Iets meer licht toch nog altoos breekt er doorheen dan ten tijde van Poincaré en de Roer Laten wij niet in een volstrekt onvoldane stemming van 1924 afscheid nemen, en de hoop behouden, die wij zoo innig noodig hebben. O passi graviora, dabit Deus his quoque finem.

C.

Bibliographie.

Philippe de Commynes, Mémoires, edités par Joseph Calmetre, tome I 1464-1474, Les Classiques de l'histoire de France au Moyen Age, fasc. 3. Paris, Champion, 1924.

Er moet in Frankrijk toch wel een zeer ernstige en wijd verbreide belangstelling in geschiedenis bestaan, dat de uitgave van een reeks middeleeuwsche geschiedbronnen mogelijk is, die, door en door wetenschappelijk, zich niettemin richt tot een ruimer publiek dan de vakhistorici. Als eerste deeltjes van de reeks *Les Classiques de l'histoire de France au moyen âge* verschenen in 1923 Einhard's Leven van Karel den Groote, uitgegeven door den leider der serie, Louis Halphen, en *Le Dossier de l'Affaire des Templiers*, van de hand van Georges Lizerand. Al de latijnsche teksten hebben een fransche vertaling naast zich.

De lectuur van Commynes (zijn jongste uitgever wil de *y* hersteld zien) eischt meer toewijding dan de mémoirenlitteratuur der 17e en 18e eeuw, waartoe veel van de amateurs der historie hun belangstelling bepalen. Vraagt men zich af, wat dezen schrijver, reeds door Montaigne geprezen, van oudsher zoo in trek heeft doen blijven, dan moet het antwoord luiden: zijn verbazende realiteit. Niet realisme zou ik het willen noemen, dat doet te veel aan een litterairen toeleg denken, en deze bestond niet bij Commynes: hij gaf zijn herinneringen als bouwstoffen, om door een ander in een echt geschiedboek te worden verwerkt, en dit verklaart al de bijzondere eigenschappen, die hem kostbaar maken.

Een volstrekte afwezigheid van schoon gekleurde idealen, een pijnlijk nuchtere zakelijkheid, een scherp oog voor bedekte motieven (onder andere ook voor den economischen achtergrond der verwikkelingen), een droge precisie in het beschrijven van feitelijke gebeurtenissen, - dat alles te zamen levert dat boeiend geheel op, zoover mogelijk verwijderd van het bewuste kunstwerk, en toch van ouds en te recht zijn letterkundige eereplaats handhavend.

Is het een diep inzicht in het wezenlijke der dingen, wat Commynes geeft? Dat is een andere vraag. Het schijnt mij toe, dat men zijn finesse wel eens overdrijft, en zijn politische en psychologische gave overschat. Wanneer ik zijn beschouwingen en karakteriseeringen lees, gaat het mij evenals somtijds bij het zein van vijftiende-eeuwsche portretten.

Die aristocratenkoppen van vijf eeuwen geleden vertoonen de trekken, die men thans boersch zou noemen. De wijsheid van den adellijken diplomaat Commynes is geslepen boerenwijsheid. Een boerschheid van dietschen aard, als men wil. Want niet alleen zijn moeder Margaretha van Arnemuyden wijst ons naar het Noorden. Van vaderszijde is hij Vlaamsch van afkomst; zijn grootvader heette Claes van den Clyte.

Waarlijk diep gaat, mijns inziens, Commynes' geest tenslotte niet. Men heeft het gevoel, dat deze onbevooroordeelde de middeleeuwsche vormen en stijl van denken, die hij versmaadt, toch eigenlijk nog niet missen kan. Hij heeft er niets voor in de plaats. Tot meer dan diplomatie en intrigue verdichten zich bij hem de gebeurtenissen niet.

'Mais de grosses choses n' y advint-il riens', zegt hij ergens terloops van de krijgsbedrijven voor Parijs in 1465. Men zou het als motto voor zijn gansche werk kunnen nemen. Het zijn altijd de kleine bewegingen, het va et vient, het onzekere en gemankeerde, waarin voor Commynes' vossenblik alle gebeuren zich oplost. Een geest als de zijne is niet geschikt, om dingen groot te zien. Zulk een geest vrijwaart voor veel waan, en soms wellicht voor de waarheid meteen.

J.H.

De organisatie van het overheidsbedrijf.

Veel verbreid is de meening, dat het overheidsbedrijf altijd een kwaad is, (zij het soms een noodzakelijk kwaad) en in ieder geval zoo veel mogelijk beperkt moet worden.

Op tweeërlei grond, van verschillend karakter, berust deze afkeer.

In de eerste plaats op zuiver theoretische overwegingen. Het oude liberalisme van Thorbecke was in beginsel afkeerig van alle directe bemoeienis van den staat met de voortbrenging. De tijden zijn veranderd, maar waar is gebleven, dat het individueele eigenbelang een hefboom is van ontzaggelijk vermogen, dat het wijs staatsbeleid is die kracht zooveel mogelijk vrij spel te laten en dat het nooit de taak van den staat kan zijn op het gebied der voortbrenging met zijn eigen burgers in concurrentie te treden.

In de tweede plaats is de tegenstand tegen het overheidsbedrijf gegrond op de zuiver practische overweging, dat het nooit mogelijk zal blijken een overheidsbedrijf goed te doen functioneeren. Het zal altijd weer een ambtenaarsgedoe worden, waarin niet de belangen van het bedrijf, maar die van het personeel overheerschen. Tot dienstchef zal de ancienniteit een ongeschikte middelmatigheid aanwijzen, van hoog tot laag zal in den diensttijd veel gepraat worden over salaris en promotie, en de belastingbetalers zullen er goed voor zijn. De wantoestanden, vaak gebleken bij bestaande staats-exploitaties, worden dan gesteld tegenover particuliere

bedrijven, die wèl geld verdienen, die wèl doortastend, zuinig en met een niet te groot personeel bestuurd worden.

De gewone repliek wijst dan op andere particuliere bedrijven, die ook in economischen zin zwaar gezondigd hebben.

Niet te ontkennen is, dat in 't algemeen bestuur en inrichting der staatsbedrijven veel te wenschen laten. Waaraan ligt dit? Aan louter toeval? Of aan de menschen, die in staatsdienst blijven? Dezen waren, toen zij in dien dienst traden, toch door elkaar niet de minderen van hun tijdgenooten, die in particulieren dienst gingen. Moet er dan in berust worden, dat nu eenmaal altijd de staatsmachine stroef en oneconomisch zal werken? Maar hoe werkt de staatsmachine dan en waar zit dan die stroefheid?.

Schrijver dezes is ambtenaar geweest in verschillende functies en later overgegaan in het particuliere bedrijf en is daarbij in Indië veel in aanraking gekomen met allerlei overheidsdiensten en -bedrijven. Steeds heeft hij daarbij sterker voelen worden zijn overtuiging, dat het stroef en oneconomisch werken van de staatsmachine niet is een onafwendbaar fatum, doch het gevolg van principieele fouten in den opbouw. Met kleine middelen, contrôles en incidenteele wijzigingen valt hiertegen niets te doen. Ook moet niet gelet worden op wat enkele personen met bijzondere gaven in sommige gevallen, ondanks alles, weten tot stand te brengen. Ingrijpende hervorming is vereischt.

In den tijd van Thorbecke is de ‘liberale idee’ tot ontplooiing gebracht. Jaren daarna nog heeft zij de economische ontwikkeling van ons land beheerscht. Na 1900 echter is de bemoeienis van de overheid met de economische verhoudingen steeds toegenomen.

Natuurlijk waren daar goede redenen voor.

Het liberalisme hield langen tijd de oogen gesloten voor de economische onvrijheid van den vierden stand. Het zag niet, hoe de vooruitgang der techniek en de steeds meer omvattende organisatie der voortbrenging gaandeweg den toestand, zooals de liberalen dien gevonden hadden, geheel hadden veranderd.

Toen de noodzakelijkheid van een arbeidswetgeving was gebleken, beteekende dit in de oogen van den vierden stand een nederlaag voor het liberalisme. Het was óók, zij het

slechts in zekeren zin, een nederlaag voor de liberale idee. Het politieke liberalisme had echter reeds vele jaren het ‘laissez faire, laissez aller’ laten schieten, maar een eigen opbouwende politiek op economisch terrein, afgeleid uit de liberale idee, bezat het niet. Het legde er zich eenvoudig bij neer, dat de liberale idee op economisch terrein niet universeel doorvoerbaar bleek en meer dan dat: het verwijderde zich zoozeer van die idee, dat het mettertijd zelfs den liberalen naam prijs gaf en zich vooruitstrevend, vrijzinnig en democraat noemde.

De liberale idee eischt voor elk individu een maximum van vrijheid binnen de noodzakelijke orde van staatsgemeenschap en maatschappij.

Elke formule is een onnauwkeurige benadering. Maar zoo gesteld legt deze formule toch wel den nadruk op het feit, dat de vrijheid van het individu als hoogste goed wordt beschouwd. Begrensd wordt deze door het feit, dat wij met millioenen medemenschen in orde moeten samenleven.

De liberale idee vraagt eerbied voor het individu en begrip voor het bijzondere geval. Zij is niet een precies bepaalde grondstelling, waaruit voor alle omstandigheden regelen vallen af te leiden. Men moet haar in zijn geest, in zijn persoonlijkheid opnemen, en dan in ieder geval oordeelen en handelen naar beste weten. Zij wil geen vooropgezette theorieën accepteeren. Geheel onbevooroordeeld, op grond van de kennis der feiten, wil zij eerst antwoord op de vraag: wat is de werkelijkheid en welke zijn de onaf wendbare wetten, die haar vormden tot hetgeen zij is?

Zoo zal zij de oogen open hebben voor de voortgaande concentratie in het voorbrengingsproces en de daaruit ontstaande noodzaak van bescherming van gebruikers en werknemers tegen de overheerschende macht van de bestuurders der productiemiddelen.

Zij is afkeerig van veel voorschrijven en veel verbieden. Als zij het gebruik van sterken drank afkeurt, zal zij het toch niet verbieden, maar liever langs den weg van overtuiging en overreding het beperkt zien. Zij gelooft niet in dwang: dit juist onderscheidt haar van de Tory-partijen.

Zoo min mogelijk zoekt zij heil bij algemeene regelingen en stelt liefst voor elk afgebakend geval een bijzonderen

regel. De algemeenheid immers mist den noodigen eerbied voor het individu.

Ik ken geen document meer strijdig met de liberale idee dan het salarisbesluit voor rijksambtenaren 1920, een hopelooze nivelleering, een aan banden leggen van de vrijheid van ministers en dienstchefs, zonder eenige reverentie voor oude, bijzondere rechten, - en dit unicum van algemeene rechtvaardigheid veroorzaakte nog overal ontevredenheid.

Bestaat er in de tegenwoordige economische omstandigheden nog wel strijd tusschen liberale idee en overheidsbedrijf? Het antwoord is reeds gegeven. Voor de bedrijven, die sterk ingrijpen in het algemeen belang, blijkt overheidsbemoeienis wel onvermijdelijk en is dan reeds hierom niet in strijd met de liberale idee. Hoever deze overheidsbemoeienis moet gaan, is een vraag van practijk, niet van beginsel.

Anders wordt het bij bedrijven, waarbij geen algemeene belangen *direct* betrokken zijn. Doch zeer moeilijk is het te bepalen, bij welke bedrijven de algemeene belangen nog overheerschen. In ieder geval zij de overheid bijzonder scrupuleus, zoodra het gevolg van haar ingrijpen zou zijn de vestiging van een monopolie; een verbod aan anderen om een concurreerend bedrijf uit te oefenen is slechts geoorloofd, indien zeer overwegende algemeene belangen zulks vereischen.

Het politieke liberalisme heeft de werkelijkheid inzake arbeidswetgeving en bedrijfsbemoeienis sedert lang aanvaard en is daarbij soms ver van zijn uitgangspunt afgedwaald. Thans echter vraagt het in naam der liberale idee inperking van de staatstaak.

Deze is om reden van bezuiniging absoluut noodig. Vele in de abnormale jaren wild uitgegroeide loten van den staatsboom kunnen worden gesnoeid. Noodig is echter vooral dat de staat een bescheidener opvatting hebbe van wat hij vermag. Hij zij zich bewust, dat sterker krachten dan hij kan ontwikkelen de economische levenssfeer beheerschen; hij zorge, in alle phasen van den economischen strijd zelf vrij te staan en geen partij te zijn. Hij kan de werkloosheid niet doen verdwijnen en kan nooit de stoffelijke verzorging van zijn burgers op zich nemen.

Van het economisch terrein geheel terug te treden, is

evenwel niet mogelijk. De overmacht van de bezitters boven de eertijds zwakke, ongeorganiseerde werknemers heeft eens en vooral de uitbreiding van de staatstaak tot dit gebied noodig gemaakt. Terugkeer kan niet en mag niet: er kan alleen zijn voortgezette ontwikkeling: vooruitgang. Een vooruitgang, die vooral zal moeten bestaan in een zuiverder begrip van wàt uit een oogpunt van algemeen belang wèl behoort tot de staatstaak en wàt daarvan onafhankelijk moet blijven.

Voorzeker zal er bij den tegenwoordigen stand van zaken ook bij de groote sleutelbedrijven van algemeen belang, welke door den staat worden geëxploiteerd, voorshands alleen sprake mogen zijn van inperking, niet van uitbreiding. Voornamelijk, omdat de bestaande overheidsbedrijven nog niet bevredigend georganiseerd mogen heeten.

Eerst moet de weg gewezen worden naar een meer doeltreffende organisatie. Dan moet blijken, dat deze aan de verwachtingen beantwoordt. Eerst daarna mag van verdere uitbreiding sprake zijn.

Dan echter zal ook tegen deze uitbreiding van bedrijven, waarbij het algemeen belang is betrokken, geen bezwaar kunnen worden gemaakt, indien ten minste de overheid hare bemoeienis streng beperkt tot hetgeen het algemeen belang vereischt en overigens de economische wetten vrij spel laat: indien zij den vorm, waarin haar bemoeienis geschiedt, wijzigt; indien zij ten slotte in de organisaties, welke onder haar oppertoezicht functioneeren, den eerbied voor het individu weet te herstellen en het slaafs-ambtelijke weet te doen vervangen door het vrij-menschelijke.

De liberale leuze moet niet zijn: ‘afschaffing van staatsbemoeienis’, maar ‘beperking der staatsbemoeienis tot de essentieele punten van algemeen belang’, en verder ‘doordringing van de staatsbemoeienis met de liberale idee’.

Sedert de invoering van het algemeen kiesrecht lijkt de macht van de liberale partij - en wel haast voor goed - gebroken. Het liberalisme is als een kamerplant geworden in de binnenhuizen der ontwikkelde stedelingen en welvarende boeren. Arbeiderskiezers telt de liberale partij maar zeer weinige, en zoolang de liberale gedachte geen veld wint onder

de thans in de politiek overheerschende klasse der arbeiders, zal haar invloed beperkt blijven.

Hoe zal zij erin slagen, bij de arbeiders ingang te vinden? Tot nu is dit volkomen mislukt. De vrijzinnigen boden wat minder dan andere partijen, terwijl ze toch overigens eigenlijk hetzelfde weggetje wandelden en niet kwamen met een eigen liberale politiek. Was het wonder, dat het eigenbelang der arbeiders in die omstandigheden niet de liberale politiek koos?

Thans echter zijn de omstandigheden zeer veranderd.

Langs het lijntje van sociale voorzorg en patronage van arbeidersbelangen door den staat kan geen ernstig staatsman meer eenig belangrijk perspectief ontwaren. De organisatie van den arbeid die voor de komende jaren mogelijk is, zal liggen op het terrein van toenadering en overeenkomst tusschen arbeid en bedrijfsleiding. Ook de uitvoering van de voorschriften van den staat zal zooveel mogelijk moeten worden opgedragen aan de uit bedrijfsleiding en arbeid zelf opgegroeide organen.

Het vraagstuk van de verdeeling der goederen, hoezeer het ook aller belangstelling zal behouden, is daarmee voorloopig uitgeput. Voor de naaste toekomst is er voor de arbeiders niets van te verwachten.

De winst, die mogelijk is, moet worden bevochten op heel ander terrein, dat der voortbrenging. De voortbrenging moet opgevoerd worden. Ook, en vooral, de voortbrenging, voor zoover ze rechtstreeks onder de bemoeienis valt van den staat. Van de liberale idee ligt hier de groote potentialiteit. Zij kan den weg wijzen naar een doeltreffender organisatie. Zij kan staatkundige hervormingen aanwijzen ten behoeve van de economische functies, die de staat in den modernen tijd nu eenmaal moet verrichten en hiermee èn aan de gemeenschap èn aan de arbeiders vooruitzicht openen op verhoogde welvaart. Treub heeft bij zijn stichting van den Economischen Bond deze richting reeds uit gewild, maar toen was de tijd daartoe nog minder gunstig dan nu. En reeds Pierson heeft gezegd, wijzend op Groot-Brittannië met zijn eerstgeboorterecht en welvarende arbeidersklasse: er ontstaat veel meer armoede door onvoldoende productie dan door groote ongelijkheid in de verdeeling der goederen.

Wil de liberale idee opnieuw groeien tot het leidende be-

ginsel in ons staatsleven, dan is noodig dat haar dragers in de harten en hoofden onzer arbeiders het besef van de waarde der persoonlijkheid opnieuw doen ontwaken. Na de onduldbare vrijheidsbeperkingen, die de macht der vakvereenigingen en stakingsorganisaties wist op te leggen, zijn die hoofden daar wellicht rijp voor. Wie, die den Hollander kent en liefheeft en diep overtuigd is van zijn sterken eerbied voor vrije meening en eigen karakter, twijfelt aan de mogelijkheid om een fier en zelfbewust liberalisme opnieuw ter overwinning te voeren - al moge dan wellicht de weg tot die overwinning moeilijk, en nog lang zijn?

Het is wenschelijk, aandacht te wijden aan de organisatie van groote bedrijven in het algemeen.

De organisatie van kleine biedt weinig moeilijkheden. In het klein-bedrijf leeft het geheele personeel mee met de onderneming; het weet, dat het mee profiteert van haar voorspoed; als van zelf loopt het eigenbelang van het personeel parallel met het belang der onderneming.

Bij het groot-bedrijf echter is die natuurlijke gemeenschap van belangen niet langer voelbaar.

Nu beschikt het groot-bedrijf over in hoofdzaak drie middelen om het personeel tot inspanning te prikkelen.

Het eerste middel is het geldelijk te interesseeren bij zijn werk (stukloon, premieregelingen, tantièmes). Het tweede middel is het verlengen van de dienstbetrekking, de bevordering en de salarieering in sterke mate afhankelijk te houden van het oordeel, dat de chef zal vellen. Een derde middel, alleen bij sterk gemechaniseerde bedrijven mogelijk, bestaat in zoodanige inrichting van het bedrijf, dat de snelheid der machines automatisch de snelheid van den arbeid regelt en de arbeiders zich eenvoudig daaraan hebben aan te passen.

Indien het directe eigenbelang van den werknemer door eigen uiterste krachtsinspanning niet gediend wordt, dan zal het voor hem onwezenlijke belang van het bedrijf hem hiertoe ook niet nopen; hij zal misschien slechts 30 à 50 percent presteeren van wat hij kàn doen, en hij zal slecht, nonchalant werk leveren.

Het is dus voor een groot bedrijf noodzakelijk om zooveel

mogelijk het eigenbelang van den werknemer te doen medespreken.

Kan dat volgens het middel van geldelijk interesse niet worden bereikt, dan blijft meestal niet anders over dan het tweede middel: de werknemer moet weten, dat zijn toekomst afhangt van het oordeel, dat zijn chef over hem zal vellen.

Wanneer ge een werknemer een vaste positie geeft, zoodat ontslag alleen mogelijk is bij misdrijf; wanneer ge zijn salarieering en promotie in vaste regelingen vastlegt en wanneer ge ten slotte de macht van zijn chef verkleint door vele andere nog hooger geplaatste chefs ook te laten meepraten: ja, welke redenen van eigenbelang nopen dien werknemer dan nog om zijn best te doen?

Bij organisaties als de Koninklijke Petroleum Mij en de Handelsvereeniging Amsterdam geeft men aan het personeel financieel zeer goede voorwaarden, maar men houdt dat personeel volkomen in de hand. Ieder employé van de Bataafsche weet, dat hij er zóó uit kan liggen. Niet de minste rechtszekerheid dus. Maar de heeren zijn over 't geheel zeer tevreden; dit kan ik alle ijveraars voor rechtszekerheid verzekeren en het is een zeldzaamheid, als er iemand ontslagen wordt.

De voorspelling, dat door de economische superioriteit van het groot-bedrijf het klein-bedrijf geleidelijk aan geheel zou moeten verdwijnen, is niet bevestigd. Het klein-bedrijf heeft in vele gevallen de overhand behouden, dank zij de stuwkracht der meer doeltreffende leiding.

Toch blijft ook hier de organisatie der voortbrenging voortgang maken. De wilde concurrentie wordt meer en meer overwonnen en is ook voor ons verhelderd inzicht niet een uiting van vrijheid, maar van ongebondenheid.

De functioneele samenwerking der bedrijven zal dan ook zeker voortdurend verder worden uitgebreid, niet als een volledige trustvorming tusschen gelijke belanghebbenden, maar als overleg tusschen verschillende bedrijven voor die functies, waarin de belangen parallel loopen, voor aankoop van kolen bv. of andere grondstoffen, voor verkrijging van gegevens over verbruik, invoer van bepaalde artikelen, export naar bepaalde gebieden.

Zoo heeft in tuinbouw en bloementeelt, vrijwel uitsluitend domein van het klein-bedrijf, een sterk gevoelde behoefte een coöperatie in het leven geroepen inzake verkoop naar het buitenland, speciaal van bloembollen naar Amerika. Deze functioneele samenwerking van de tollenkweekers gelijkt sterk op de functioneele centralisatie van de Koninklijke. Het centrale bestuur van het groote trustbedrijf is op dezelfde wijze opgebouwd op de belangen, die samenwerking tusschen oliewinplaatsen, olietransport en olieverkoop wenschelijk maken. Daarnaast bestaat in de reuzenorganisatie door de onderorganisatie in dochtermaatschappijen en de natuurlijke voorwaarden van het bedrijf een groote mate van natuurlijke decentralisatie, waardoor de administrateurs van Balikpapan en Pladjoe welhaast even zelfstandig zijn wat betreft het winnen van olie op hun terreinen als de Krelage's en anderen dat zijn wat betreft het winnen van bollen op hun geestgronden. Dat de hoofdleiding erin slaagt een overzicht te houden over het heele reuzenconcern kan alleen, doordat ze zich slechts bezig houdt met de punten van essentieel belang, waarvoor de centralisatie noodig is.

De twee groote voorwaarden, waaraan voldaan moet zijn bij het bestuur van een groot-bedrijf zijn: het bezit van een kundige, gecentraliseerde leiding en een in de hand houden van personeel en bedrijf, wat alleen mogelijk is bij het onvoorwaardelijk afzien van alle voor het bedrijfsbestuur hinderlijke administratieve en ambtelijke rechten. Dit houde het overheidsbedrijf zich voor gezegd, want dit zijn geen punten van secundair belang; het gaat hier om het: ‘to be - or not to be’.

Ook een bedrijf als dat der Handelsvereeniging Amsterdam is zeer gedecentraliseerd. De administrateurs gelijken koningen op hun land. Doch de directie is door een langdurige ervaring precies op de hoogte van wat zij eischen kan en schrijft den administrateurs gedetailleerd voor hoeveel bouw er beplant moet worden, hoe lang de maaltijd mag duren enz. Overal waar een ter zake kundige directie precies weet, wat zij kan eischen en voorschrijven, bepaalt zij daardoor zuiverder de verplichtingen van het personeel, en dit moet voordeel opleveren. Waar de H.V.A.-directie echter bij het veel nieuwere cassavebedrijf nog niet beschikt over

voldoende gegevens voor het geven van juiste voorschriften, laat zij veel meer over aan haar ‘men on the spot’.

De techniek in haar tegenwoordige ontwikkeling vermag veel. Het zwakke punt bij een bedrijf ligt zelden in het zuiver technische gedeelte; maar het maatschappelijke is zelden in harmonie met het technische en centraal georganiseerd als dit. De maatschappelijke wanorde, de wensch der arbeiders om mee te praten waar eenheid van gezag noodzakelijk is, dat zijn de groote redenen van onze armoede. In abstract-liberalen geest is voorzeker decentralisatie altijd verkieselijk boven centralisatie. De orde van het voortbrengingsproces; de eisch, dat de centrale bedrijfsleiding het eigenbelang van het personeel moet inschakelen en dat in den regel slechts volgens het tweede middel (dat van contrôle der prestaties) doen kan, maken echter op vele punten krachtige centralisatie volstrekt noodig. En nu de staat ook op economisch gebied zijn belangen steeds verder uitbreidt, krijgt het vraagstuk van centralisatie of decentralisatie ook voor hem een hernieuwde beteekenis.

Sedert eeuwen bestond reeds dit vraagstuk voor de uitoefening van het gezag. Het is dan ook reeds eenmaal voor onzen staat door het liberalisme in juisten zin opgelost. Toen ging het om de mogelijke decentralisatie in staatsrechtelijken zin. En toen heeft het liberalisme met een juist en practisch inzicht in de functies, die krachtig gecentraliseerd moesten blijven in het staatsgezag, de decentralisatie van het gezag naar de gemeenten tot stand gebracht, die zeker een der schoonste overwinningen is geweest van de liberale idee.

Thans, nu geen enkele politiek op den duur de steeds verdere bemoeienis van de overheid met het bedrijfsleven kan tegenhouden, zal het opnieuw de taak van de liberale idee worden om met inachtneming van wat de voorbeelden der groote particuliere bedrijven leeren, met een zakelijk en nuchter begrip van de economische noodzakelijkheid te zorgen voor de onvermijdelijke centrale leiding, de functioneele centralisatie; doch daarnaast ons te voeren tot de natuurlijke decentralisatie, welke in tegenstelling met een nivelleerende socialisatie, de waarde en de waardigheid van het individu zal verhoogen en accentueeren.

Het is hier de plaats om een kort woord in te voegen over het ideaal van ‘medezeggenschap’ of het daaraan verwante ‘georganiseerd overleg’.

In welk schema van functioneele centralisatie past het meepraten der arbeiders? Als het gaat over het aanbrengen van een fietsenbergplaats bij de fabriekspoort, accoord! - maar als het gaat om arbeidsduur en loonsverhooging? Of winstpolitiek?

Geen goed ondernemer zal er ooit in kunnen toestemmen zijn boeken open te leggen. De arbeiders zullen op een onzakelijke manier willen meepraten, de hoofdleiding zal hun niet tegemoet kunnen komen en er zullen telkens nieuwe conflicten ontstaan. Medezeggenschap is onmogelijk te rijmen met de noodzaak van een krachtige, snelbeslissende leiding.

Anders wordt het, als de medezeggenschap niet uit niets geschapen wordt, maar als ze groeit, - langzaam aan - met een bespaard winstaandeel der arbeiders in de onderneming. Dan opent zich het perspectief, dat de arbeiders als aandeelhouders straks een plaats in den raad van commissarissen kunnen krijgen. Dat kan een gezonde medezeggenschap worden, maar dat is ook eigenlijk iets anders, dat is meer, dat is ‘medekapitalisme’.

De groote moeilijkheid zal zijn den arbeider de ontzaggelijke maatschappelijke macht te doen gevoelen die hij zich verwerven kan door derving van onmiddellijk voordeel: van het sparen: het scheppen van nieuw kapitaal. Toch zal de liberale idee het moeten ondernemen, te dezen het licht voor hem te ontsteken.

Bij de primaire staatsfuncties als de zorg voor orde en recht is het algemeen belang zoo volstrekt overheerschend, dat de zorg daarvoor in ieder geval behoort tot de plichten van den staat.

Deze functies, die niet door een ander van den staat overgenomen kunnen worden zonder dat daardoor de staat als staat onmogelijk wordt, zullen ook in den vervolge beschouwd moeten worden als onafhankelijk van het voortbrengingsproces en dus door den staat moeten worden behartigd in directe onderwerping aan de staatsrechtelijke instellingen van

staatsbestuur en volksvertegenwoordiging, juist zooals thans geschiedt.

Tegenover deze staats-d i e n s t e n staan dan de functiën die in meer onmiddellijk verband staan tot hetvoortbrengingsproces, en die wij de staats b e d r i j v e n zullen noemen. Tot deze secundaire overheidsfuncties zijn te rekenen het onderwijs, het loodswezen, de hydografie, de Landsdrukkerij, de artillerie-inrichtingen, de munt, het staatsmijnbedrijf, de visschershaven van IJmuiden, de aanleg van wegen en kanalen en het onderhoud daarvan, de bouw en het onderhoud van rijksgebouwen, het post-telegraaf-en telefoonbedrijf, de luchtvaart, de electriciteitsvoorziening, de spoorwegen, vrijwel alle bemoeienissen van het Ministerie van Arbeid, de industrieele eigendom, het beheer der domeinen en visscherijen en de staatsloterij. Bij de gemeenten nog de licht-, water-, haven- en grondbedrijven. De scheidingslijn tusschen diensten en bedrijven volkomen principieel vast te stellen is onmogelijk. De aangegeven lijn is, evenzeer als iedere andere, min of meer opportuun.

Het leidend beginsel bij het vaststellen dezer lijn was het verband met het voortbrengingsproces en het karakter (noodzakelijk of meer toevallig) van de staatsbemoeienis. Niet voor alle bedrijven behoeft gestreefd te worden naar zelfbedruiping. Voorop blijft in vele gevallen staan het algemeen belang, dat door het bedrijf gediend wordt. Doch het verband met het economische leven mag geen oogenblik uit het oog verloren worden. Daarom kunnen het geen diensten zijn zonder meer, zooals de diensten uit de rubriek primaire staatsfuncties. Het moeten diensten zijn met een commercieele boekhouding; met een leiding, die voortdurend de economische levensomstandigheden van het bedrijf in het oog houdt; met een organisatie, die zich aanpast bij den commercieelen kant van het bedrijf en die bovenal ‘efficient’ en soepel is.

Ook in onze bestaande staatsinrichting bestaat reeds een scheidingslijn tusschen diensten en bedrijven. De bedrijvenwet van 1912 immers heeft tot gevolg gehad, dat bij de daarin genoemde takken van dienst een commercieele boekhouding is ingevoerd. Veel meer heeft echter die wet aan het karakter der daaronder gebrachte diensten, voortaan bedrijven geheeten, niet veranderd, en ook het ontwerp voor een

bedrijvenwet in Nederlandsch-Indië brengt in de ambtelijke bestursverhoudingen der bedrijven geen belangrijke wijzigingen.

Deze wet van 1912 is slechts een bescheiden eerste stap op den weg tot een geheel nieuwe orienteering van de functies van den staat, een klein middel, geboren uit een nog aarzelend, onklaar inzicht.

Onze staat is gebouwd om staatsrechtelijke overheid, besturend en rechtsprekend orgaan te zijn; gebouwd volgens de beginselen en inzichten van mannen, die voor den staat elke betreding van het terrein der voortbrenging uit den booze achtten.

In tegenstelling met dit inzicht *heeft* de staat echter toch, en steeds meer, dat terrein betreden. Uitgerust met de oude, daarop niet berekende wettenstructuur en organisatie.

Thans staan wij op een kruispunt, in het verleden ligt de staatsrechtelijke staatsgemeenschap; in de toekomst zal de staat meer en meer in direct contact komen met de economische voortbrenging. De tijd is gekomen om onzen staat naar de eischen dier toekomst te verbouwen.

Al moge het moeilijk zijn een scherpe grenslijn te trekken: het verschil tusschen diensten en bedrijven is groot en principieel.

De diensten behooren onafscheidelijk tot de overheidstaak; de overheid bestaat juist vóór en dóór die diensten. De diensten gaan de gemeenschap in haar geheel aan; zij worden verricht ten bate van allen; het zijn die functies, die de gemeenschap vervult als, na vergadering op ouden brink, de volksvergadering daartoe heeft besloten. Zoo de rechtspraak, zoo de verdediging tegen een buitenlandschen vijand. De kosten worden omgeslagen. Het volk heeft autonoom over die kosten te beslissen; primair staan echter als gevolg van de genomen besluiten de kosten vast, secundair wordt de omslag, de belasting bepaald. De diensten zijn staatsrechtelijk, juridisch in aanleg en karakter, zij bestrijken het gebied, waarop de wil der gemeenschap autonoom is en onafhankelijk van economische wetten. Zij vormen met elkaar de oude drieërlei machtsoefening van ons staatsbestuur; wetgevend, uitvoerend, rechtsprekend.

De bedrijven behooren niet tot de gewone uitvoerende machtsoefening. Zij worden slechts min of meer toevallig door de overheid verricht. Zij zouden door een gewone vennootschap of concessionnaris kunnen worden uitgeoefend, indien het algemeen belang maar op juiste wijze door voorschriften (en eventueel door subsidies) zou zijn beschermd. Eigenlijk alleen omdat het treffen van een goede overeenkomst met een particulieren concessionaris zoo moeilijk is, wordt het bedrijf door de overheid zelf ter hand genomen.

De bedrijven bedienen meestal niet de gemeenschap als geheel, maar bepaalde gebruikersgroepen uit die gemeenschap. Haar kosten moeten in de eerste plaats worden gedekt door retributiën te heffen van de directe gebruikers, en pas in de tweede plaats door belastingen. Zij kunnen niet van te voren met zekerheid worden vastgesteld, daar ze in sterke mate afhankelijk zijn van de buiten de machtssfeer der overheid zich voltrekkende economische ontwikkeling. De bedrijven moeten er van doordrongen zijn, die ontwikkeling niet te kunnen voorschrijven; zij moeten onafhankelijk van den wil der gemeenschap de economische wetten kunnen volgen.

De staatsvorm, dien wij thans hebben, is die van den jurist. De verbreeding harer basis vindt in de consequent doorgevoerde democratie voorloopig haar eindpunt. Die democratie heeft vele minder gunstige gevolgen, maar is toch in wezen goed, althans voor het bestuur der diensten. Het is goed, dat het volk in zijn geheel meespreekt over de handelingen tegenover ons land van een buitenlandschen staat, als die van België in 1919; het is goed dat het geheele volk opkomt voor de verdediging van den vaderlandschen bodem; dat het in zijn geheel opstaat om zijn recht en vrijheid van geweten te verdedigen. Het is ook goed, dat de rechtspraak wordt uitgeoefend door mannen, die ambtenaar zijn, die hun gansche leven aan den staat hebben verpand met afstand van andere verlangens.

Voor het bestuur der bedrijven is echter deze democratische staatsvorm in bepaalde opzichten niet geschikt. Voor de bedrijven moet in nieuwe bestuurs-technische verhoudingen die staatsvorm worden uitgebouwd ten behoeve van de werk-

zaamheid, binnen het staatsgebouw, van den econoombedrijfsleider van den modernen tijd.

Men behoeft in deze jaren maar de ooren te openen, om te vernemen, dat het de democratie is, die ons in de ellende gebracht heeft en dat het parlementaire regeerstelsel zich impotent heeft getoond en heeft afgedaan.

Dit zijn geen uit de lucht gegrepen phrases. Niemand kan ontkennen, dat de langen tijd over salarissen pratende vertegenwoordigingen en het zich versnipperende partijwezen, bijna geheel gebaseerd op materieele belangenpolitiek, het peil van ons staatkundig leven bedenkelijk hebben doen dalen. Doch daarom het parlement opruimen, zooals het fascisme wil, of terug tot een census-kiesrecht, zooals van andere zijde wordt aanbevolen?

Van terugkeer kan geen sprake zijn. Wel moeten we voor ons staatkundig leven zien terug te winnen de groote mannen van nijverheid en handel, die ervoor verloren gingen. Wel moeten we zorgen, dat in zaken, waarin kennis en doorzicht vereischten zijn, de besten onzer organisators de leiding nemen. Maar daartoe is geen reactie noodig tegen democratie en algemeen kiesrecht; veeleer een juister doordringen in het wezen daarvan, een zuiver onderscheiden van doel en potentialiteit en het brengen in harmonie daarmede van uit andere tijden afkomstige wetten.

De democratie schiep het recht van ieder staatsburger om mede te oordeelen over zaken van essentieel belang, schiep mede de algemeene verantwoordelijkheid daarvoor. Zij kan zich dus uiten over groote vraagstukken: het al dan niet bouwen van een vloot; ook b.v. nog het al dan niet instellen van een rijkstoezicht op de electriciteitsvoorziening. Maar welk democratisch parlement is er voor berekend uit te maken of die vloot moet bestaan uit slagschepen of onderzeeërs; dan wel of het verbindingsnet der groote centrale's een spanning zal moeten verkrijgen van 50,000 of van 150,000 volt?

Met de ministerieele verantwoordelijkheid en de koninklijke onschendbaarheid is de uitoefening van de uitvoerende macht feitelijk geheel op den minister overgegaan en is het toezicht op de wijze, waarop die uitvoerende macht wordt uitgeoefend, geheel gekomen aan het parlement.

Waar nu de diensten uitteraard en geheel behooren tot de staatstaak, behooren de bedrijven daartoe slechts om bepaalde redenen van algemeen belang. Maar dan is het toch ook logisch, dat de democratie haar bemoeienis niet verder uitstrekt dan tot die redenen van algemeen belang. Alles wat wel tot een bedrijf behoort, maar niet dat algemeen belang betreft, moet geheel buiten de beoordeeling van de volksvertegenwoordiging blijven. De uitvoerende macht van den minister worde dus overgebracht naar den bedrijfsleider en het parlement delegeere zijn recht van toezicht daarop aan een bedrijfsraad. De positie van den minister zal daarmee veranderen; en in onze staatsinrichting zullen moeten worden ingevoerd de nieuwe figuren van bedrijfsleider en bedrijfsraad. Waarschijnlijk zal het dan wenschelijk zijn alle bedrijven onder te brengen in een ministerie van bedrijven.

Voor elk bedrijf zij een wet opgesteld, welk de redenen van algemeen belang omschrijft, die voor het bedrijf overheidsbemoeienis wenschelijk maakten, de grondwet voor het bedrijf. De minister van bedrijven is verantwoordelijk voor de uitvoering en naleving van die wet, maar hij staat geheel buiten de bevoegdheden, die worden opgedragen aan den bedrijfsleider. Het parlement werkt mede aan de vaststelling dier wet, die echter zelve zijn bevoegdheid beperkt tot de contrôle op haar naleving voor zoover deze den minister aangaat.

De minister van bedrijven wordt een zuiver staatsrechtelijk persoon, ontheven van de verantwoordelijkheid voor en de bemoeienis met de technische organisatie van het bedrijf.

Het bedrijf wordt door deze maatregelen geheel geplaatst buiten het staatsverband, zooals dat op de diensten drukt. Het wordt zelf centrum van uitvoerende macht en schept daarvoor zelf zijn eigen organisatie. Het houdt zijn eigen kas en administreert zijn gelden op eigen wijs; het staat vrij van alle comptabele wetten en de berg van voorschriften, die daarop betrekking hebben; het is onbereikbaar voor alle aanschrijvingen en ambtelijke voorschriften; het is autonoom in alles, wat zijn eigen personeel betreft; het heeft in 't kort geen verband met den algemeenen staatsdienst en geen ander verband met den staat dan is vastgelegd in zijn grondwet, die

de punten omschrijft, waarop het bedrijf aan den minister verantwoording schuldig is.

Voor het verkrijgen van een grondig toezicht, technisch bekwaam om werkelijk de zaken te beoordeelen, wordt dan de bedrijfsraad ingesteld, die een volledige bevoegdheid verkrijgt tot contrôle en die de middelen moet hebben om die contrôle uit te oefenen.

De verhouding tusschen staat en bedrijf zal eenige punten van overeenkomst vertoonen met die tusschen staat en gemeente, hoewel natuurlijk ook groote verschillen blijven bestaan.

De begrooting van het bedrijf behoeft de goedkeuring van de volksvertegenwoordiging niet, indien ze sluit met een winstcijfer. Indien ze echter sluit met een verliescijfer, moet het bedrag van het verlies aan de volksvertegenwoordiging worden aangevraagd. Evenals de volksvertegenwoordiging een uitkeering aan de gemeente kan weigeren, kan ze ook het door het bedrijf aangevraagde geld weigeren. In dat geval zal het bedrijf op een andere wijze het begrootingstekort moeten wegwerken, b.v. door tariefsverhooging of ontslag van personeel.

Indien het bedrijf behoefte heeft aan nieuw kapitaal, dan moet het dit bij de volksvertegenwoordiging aanvragen.

De bemoeienissen van de volksvertegenwoordiging mei het bedrijf beperken zich dus tot:

1o. het eenmaal vaststellen van de grondwet voor het bedrijf;
2o. het eventueel interpelleeren van den minister over de niet juiste naleving van die grondwet; voor zoover de interpellatie zou gaan over andere zaken zal de minister antwoorden, daarop geen invloed te kunnen uitoefenen;
3o. het behandelen van geldaanvragen van het bedrijf, hetzij tot dekking van verlies, hetzij tot verstrekking van nieuw kapitaal;

De minister benoemt den bedrijfsleider en den bedrijfsraad. Overigens wordt geen enkel employé van staatswege benoemd: allen sluiten civielrechtelijke arbeidsovereenkomsten met den bedrijfsleider.

De grondwet voor het bedrijf zal natuurlijk bepaalde voorschriften kunnen bevatten betreffende de tarievenpolitiek van het bedrijf en zelfs bepaalde tarieven kunnen vaststellen, al

zal men in 't algemeen hier zeer voorzichtig moeten zijn. Zij kan ook de tarievenpolitiek grootendeels aan het bedrijf overlaten, een bepaald verband leggen tusschen de tarieven en de winst, dan wel een bepaald subsidie vaststellen, dat het bedrijf jaarlijks van het Rijk zal ontvangen.

De bedrijfsraad vereenigt in zich de aan hem gedelegeerde bevoegdheden van het parlement, is belast met het algemeen toezicht op het bedrijf en beslist over alle zaken, die niet zijn vastgelegd in de grondwet van het bedrijf, of behooren tot de bestuursfunctie van den bedrijfsleider. De leden moeten deskundigen zijn, mannen van algemeen erkende reputatie.

De leider heeft in 't algemeen slechts te maken met den raad en staat slechts indirect in contact met den minister. Wel blijft de verantwoordelijkheid voor de juiste naleving van de grondwet van het bedrijf berusten bij den minister. Indien deze echter meent, dat de bedrijfsleider niet zorgt voor een juiste naleving van zijn grondwet, doet hij daarvan mededeeling aan den bedrijfsraad. Indien deze naar het oordeel van den minister daarna nog niet zorgt voor betere naleving der grondwet, is de minister bevoegd een anderen bedrijfsraad te benoemen. Indien het parlement het door het bedrijf aangevraagde geld niet toestaat, zal in vele gevallen de bedrijfsraad wel van zelf aftreden, daar hij uit het niet toestaan van het geld kan zien, dat het voor hem onontbeerlijke vertrouwen van het parlement ontbreekt.

De grondwet voor het bedrijf stelt de bezoldiging der raadsleden vast; dit ambt zal in 't algemeen slechts een bijbaantje zijn. In veel opzichten zal de raad zijn te vergelijken met den raad van commissarissen van een naamlooze vennootschap.

Bij conflict tusschen bedrijfsraad en bedrijfsleider komt de minister op den voorgrond. Deze kan tusschen raad en leider partij kiezen en bijv. een door den bedrijfsraad gevraagd ontslag van den bedrijfsleider weigeren.

Bedrijfsleider en personeel zullen winstaandeel kunnen genieten. De leden van den bedrijfsraad echter mogen niet bij de winst geïnteresseerd worden. Dit in tegenstelling met de commissarissen van een naamlooze vennootschap: het is aan twijfel onderhevig of de gebruikelijke winstuitkeering aan commissarissen steeds in het belang der aandeelhouders is.

De algemeene positie en de salarieering van de leden van

den bedrijfsraad moet zoodanig worden bepaald, dat daarvoor de vooraanstaande mannen van het land in aanmerking willen komen. De benoeming zal voor de beste Nederlanders een bewijs zijn, dat het land hen op die plaats noodig heeft; voor de eminente, tevens vaderlandslievende mannen, die bij de vroegere parlementaire verhoudingen zich wel als parlementslid beschikbaar zouden hebben willen stellen, zal in de toekomst in de bedrijfsraden wederom gelegenheid zijn om hun gaven te stellen in dienst van het land.

In de thans bestaande omstandigheden komen dikwijls niet de juiste personen aan het hoofd van de staatsbedrijven. Te dikwijls valt de gewichtlooze middelmatigheid naar boven.

Er is veel waars in het gezegde: wien God het ambt geeft, dien geeft Hij ook het verstand. Maar de bestaande chef van dienst krijgt, gebonden als hij is aan tallooze voorschriften, zijn ambt maar half. De bedrijfsleider van de toekomst echter krijgt het ten volle. Hij weet, dat hij alleen verantwoordelijk is, dat alles van hem afhangt, van zijn kunde, zijn ijver, zijn toewijding. Natuurlijk, hij heeft te rekenen met het algemeen belang. Maar dat algemeen belang ligt voor hem, geformuleerd in de grondwet voor zijn bedrijf. Hij heeft die grondwet te eerbiedigen, maar hij heeft ze zelf te interpreteeren en draagt zelf de volle verantwoordelijkheid voor de wijze waarop hij ze interpreteert.

Het zal mogelijk zijn, dat de leider van het staatsmijnbedrijf voor dienstreizen een daggeld van *f* 12.- bepaalt en dat het artilleriebedrijf zegt: declareer maar precies, wat ge hebt uitgegeven onder overlegging van alle beschikbare quitanties. En dat voor de landsdiensten het overeenkomstige daggeld *f* 10.- is. De employé's der Koninklijke zullen echter nog royaler kunnen reizen. Is dat niet erg onrechtvaardig? Het zijn détails en met die zoo rechtvaardige algemeene regelingen koopt men ook geen tevredenheid. Bovendien zullen de bedrijven onderling ten deze wel komen tot afspraken, samenwerking op de basis echter van de autonomie van het bedrijf.

De hoofdzaak is, dat de bedrijfsleider, onder toezicht van den raad, baas is in eigen huis. Voor zijne benoembaarheid stelle men geen voorschriften, noch eische men diploma's of titels. De bedrijfsleider moet in de eerste plaats een goed

koopman zijn en tevens een goed organisator. Hij moet een man van karakter zijn en een man van de daad. De kundigheid in de techniek kan hoogstens in de tweede plaats meetellen: de techniek behoort nu eenmaal altijd in een toegevoegde orde te staan tot de meer algemeene leiding.

De bedrijfsleider moet volkomen vrij zijn in de keuze van zijn personeel en daarin dus evenmin worden gebonden door voorschriften van diploma's of titels.

Voor de bedrijven gelde: niet langer ambtenaren in vasten dienst, geen bezoldigingsschalen, en geen periodieke verhoogingen. Voor een waarachtig ambtenaar als een rechter heeft een automatische verhooging haar bestaansreden; voor een bedrijf behoort te gelden loon naar werken; bovendien is een voortdurende automatische verhooging van tractementen, buiten den wil van de bedrijfsleiding, gevaarlijk voor de economische situatie van het bedrijf.

Men beroepe zich niet ten gunste van het systeem ambtenaren-in-vasten-dienst op de daardoor verkregen ‘continuïteit’. Is die continuïteit niet ook een belang voor de banken, scheepvaartmaatschappijen en andere groote particuliere bedrijven? Hebben die niet, meer en beter dan de overheid, dikwijls een personeel van blijvende ‘standing’ en hooggehouden traditie en corpsgeest? Als de bedrijfsleider iemand ongeschikt acht, dan moet hij het recht hebben den man te ontslaan, altijd natuurlijk eerbiedigend het civiele arbeidscontract, dat tusschen het bedrijf en den employé zal zijn gesloten.

Tegenover het verlies van de zoogenaamde bestaanszekerheid staan voor de employé's der overheidsbedrijven vele voordeelen. Hun leidend deel kan in het bedrijf geïnteresseerd worden en voor het geheele personeel kan de mogelijkheid geopend worden voor een gratificatie, afhankelijk van de bedrijfsuitkomsten. De weg zal gebaand zijn om in stede van het stereotype ‘te veel personeel met te lage salarissen’ bij alle overheidsbedrijven te geraken tot het gezondere ‘weinig personeel met goede betaling’. Er zal misschien harder moeten worden aangepakt, maar ook dit is een voordeel.

Er is geen enkele reden om een commies der posterijen een andere rechtspositie te waarborgen dan een bankemployé. Dat de overheid om het algemeen belang, dat bij het post-

bedrijf betrokken is, het postbedrijf zelf exploiteert: dat is niet verkeerd; maar dat de overheid tegen dit algemeen belang den postcommies rechten toekent boven andere werknemers: dat is verkeerd.

Wie meent, dat de rechtspositie, en de 'rechtvaardigheid' van nivelleerende algemeene salarisregelingen in geen geval verloren mogen gaan, bedenke goed, dat het onmogelijk is met behoud van die statuten de overheidsbedrijven goed te doen functioneeren. Hij zal de consequentie moeten aanvaarden: grootst mogelijke beperking der overheidsbedrijven.

Wij bevinden ons nu in een tijdperk van teruggang. De stormloop der socialisatie is op niets uitgeloopen. Maar dit moet ons niet de teekenen des tijds doen misverstaan.

Daar is en blijft in dezen democratischen tijd een langzame, maar onmiskenbare drang uitgaan van de vierde klasse naar het verkrijgen van zeggenschap over het kapitaal.

De vooruitziende staatsman moet leiding willen geven aan de groote bewegingen van zijn tijd. Slechts bedachtzaam zal hij te werk gaan en dus eerst den juisten vorm willen bouwen voor de werkzaamheid van den staat op economisch gebied. De werknemers zullen hebben te begrijpen, dat medezeggenschap en arbeidswetgeving slechts betreffen de onproductieve verdeeling, en dat niet deze, maar een verhoogde voortbrengingsmogelijkheid de hefboom is van den maatschappelijken vooruitgang.

Er heerscht moedeloosheid, er is gebrek aan toon in ons politieke leven, aan groote gedachten en idealen, die wijzen naar een nieuwe toekomst. De politieke partijen gelijken op elkaar. Zelfs de socialisten, ja, misschien juist zij, beperken zich nu maar liefst tot de kleine sfeer der directe belangen.

Zal het verkiezingsjaar 1925 blijven zonder liberaal programma van positieve politiek? De tijdsomstandigheden schreien er om, dat de liberale gedachte opnieuw in ons staatsleven de leiding neme. Mogen haar rijke ervaring en beproefde zin voor werkelijkheid aan ons volk den eenig waren weg wijzen naar een voortbrenging welker baten komen aan zijn gemeenschap zelve.

C. WOLTERBEEK.

Verzen.

Lust en Water.

De kleine waterplek, de groote zee,
deelen mij geheimen mee,
die van lieverlêe behoeden
voor de hoogmoed van het kwaad
en de hoogmoed van het goede;
en ik draag nu mijn gelaat
koeler ook door de gelaten
die rondom mij in de stad
over voor en tegen praten
van een doel, dat ik vergat
sinds het water mij verhaalde
hoe de zon, die gistren nog
boven mijn bemoeizucht straalde,
stralen zal na eeuwen nog
over late stille tuinen,
en hoe lang diezelfde zon
boven Thebe's groote puinen
en het puin van Babylon
zonder vroeger, zonder later,
straalde; en als ik dat bedenk
op die wijze van het water
word ik dwalend, en ik wenk
een van hen, die dwalend worden,
uit de velen weg, en zij,
aan mij leunend in gescheurde

zijde, zingt die melodij
ijl en zonder doel of hopen,
waarom eens Ulysses, die
weer naar huis wou, zich deed knoopen
aan de vaste mast; maar wie
zingen wil laat zich niet binden,
en wij, op het ver refrein
droomende van de beminden
die wij hadden willen zijn,
vinden wel na wind en regen
als het laatste pad verdwijnt
ritselend een afgelegen
sponde waar de zon op schijnt
als op Thebe's groote puinen,
en beleven er tesaâm
gloed en asch, en een verdwijnen
van elkander, zonder naam,
tot, als later uit den sluimer
de oude wind haar oogen wekt
wijd, afweziger, en ruimer,
ik, vervreemd, de zee ontdek
starend in die kleine waterplek.
1922

Liefde, arend voor hij bloedt, die de aardbol heeft
onder zijn vlucht: van uit het avondrood
speurt hij het uchtendblozen; van den dood
wordt in de diepte 't web vergeefs geweefd.
Maar als de pijl hem treft is dit gedaan:
hij sleept zich nog in 't spoor van moeite en pijn,
waarvan de roode droppen schakels zijn
ten grond hem keetnend binnen nauwe baan.
Dan werd de liefde een slang van list en wraak.
Ik had die arend in mijn boezem eerst:
Nu blijf ik door den vloek der slang beheerscht.
Ik kan vertolken de verstomde spraak.
Spreek, en ik zie der waarheid leugenkant.
Al neemt mijn hart u eens weer in zijn hoede,
wees nu niet laf: - gij, door wie Liefde bloedde,
verdraag ook al het gif nu van zijn tand.

(Naar George Meredith: ‘Modern Love’ XXVI.)

Zang in het najaar.

De barken van het Najaar nemen glimlachende opvarenden mede naar de eeuwige wijnoogsten.
De oevers, week wordende van het regenen, geuren bevreemdend.
Uit de aarde, doortrokken van een zwaarmoedige reuke, komt een teeder zwichten gestegen, een vlijmende zoetheid.
O, Dood, die glimlacht in het Najaar tot voorhoofden, die verbleeken, tot harten, die helder worden van vrede!

(Naar André Germain.)

Magna est Veritas.

Hier in deez' kleine Baai,
vol van onstuimig leve' en kalme staat,
waar daags twee maal
blij, zonder doel, komt de oceaan, en gaat,
ter klippen voet, van de machtige steden ver,
zet ik mij neer.
Ook zonder mij zal wereld's loop niet falen:
haar leugen rot als 't werk is afgemaakt;
Waarheid is groot, en zij zal zegepralen
als 't al of niet dier zege geen meer raakt.

(Naar Coventry Patmore: uit ‘To the Unknown Eros’.)

A. ROLAND-HOLST.

Oude verzen.

Sonnet.

Teeken den hemel in het zand der zee
en ga, en droom; want bij uw wederkeeren
zullen de golven u hun wijsheid leeren
ruischende over 't beeld van uwen vrêe.

Alle de woorden, wijze en geheime
en de paleizen en de pyramiden
en vorsten die daarvoor hun volk verrieden
en volkeren, en dichters, en hun rijmen,

Al deze zijn geweest en zij bezaten
de spiegeling der hooge hemelen
zij zijn gegaan; zij hebben mets gelaten.

Teeken den hemel in het zand der zee
en droom van hun vergetene gelaten
en droom, en wees gelukkig met uw vrêe.
1917

De Vlam

Een ranke vlam, een stil dun vuur,
zweeft tusschen mij en de natuur
den brandend helderen hemel in,
daar vliegen donkere vlinders in.

Ik ben dit blinde sterven moe,
ik sluit het dunne venster toe,
ik ga en slaap; te middernacht
is 't open in den wind gebracht.

De kaarsvlam trilt, als in 't begin
vliegen er donkere vlinders in,
een huivering, een oogopslag,
ik zie wat mij verteeren mag.

Een oogopslag van de beminde
deed mij den diepen hemel vinden;
helaas, de open hemelen
zijn vlam en brandend wemelen.

Mij ziet uit die beminde oogen
een stiller, dieper wezen aan,
een vlam waartoe de ziel moet gaan,
verlies is ieder ander pogen.

Het lichaam sliep in oud bestaan;
o ingeschapen wreed vermogen
der ziel om van ons heen te gaan.
1917

Het Antwoord.

Hare oogen waren dicht, haar mond gesloten.
Er was geen woord meer, en haar wit gezicht
was vreemd en zielloos naar hem opgericht.
Hij liet haar los, nu alles scheen verstooten.
En met één hand steun zoekende op zijn borst
duwde zij hem terug, schreed achteruit;
haar lippen openden, maar geen geluid
kwam af, alsof het hart niet spreken dorst.

Hare oogleên trilden en haar blik ging open,
zij zag hem en schreed nogmaals verder heen.
Hij dacht alleen: 'zij spreekt niet, zij spreekt niet'
voelde zijn handen hangen naar beneên
en scherpe tranen in zijn oogen loopen
en toen zeide ook de stem: 'Ik weet het met'.
1920

J.W.F. Werumeus Buning

De reizigers.

I.

Wij dwaalden ver en eenzaam, groot omsloot de nacht ons
En door het opene onzer tent blonk nog een ster
Voor 't slapen gaan. Gedoken in het klein tehuis
Reikten wij van het goede stroo naar 't lage dak,
Zeiden goenacht elkander en de wereld,
Maar deze revolteerde en sloop in,
Als klein gedierte kroop het om ons leger
En in ons loom bewustzijn drong de groote onrust,
Volgde ons in de droom en wekte ons voortijds,
Tot wij de beelden zagen van het daags bestaan
En toonden loom elkaar een slip van onze zorgen.

- Maar dit is niets, alleen de nacht rondom,
Alleen de hooge nacht heerscht, de geliefde is daar!
En in het nachttij ben ik vrede, zei de stem,
En al mijn bloemen slapen op het veld,
Ik doe de onrust slapen in het hart,
Ik doe het aardsche wijken van de leden,
En zachter deint de vloed die mij bestrijkt,
Ik doe de reizigers de groote reis begeeren,
Tot van begeert de zielen zwaar zich keeren
Geheel naar mij, ik ben een kind, een ster,
Ik ben een licht, een speling, maar ik ben de meerdre
Die van het andre zijn de sluier heft,
Doch slechts voor oogen in de slaap verzonken.

Zoo suste zij en droeg ons, kinderen, mee,
Tot w' in een weidsche tent de slaap hervonden,
Rustend op 't stroo, in 't droomtij van de ster.

II.

Eerst is een kleine vogel op een twijg gekomen,
Vangt te zingen aan. Er is melodie in de lucht,
In de verte klinkt het gerucht van menschenschreden
En breken van droog houtgewas. Er is verwarring
En donkerheid in de paden. Een teedere bloem
Is het geloof dat zich stil geeft in zijn geur en kleur.

Maak een blij vuur nu de dag klimt,
Sta op en breek uit de witte wade,
Slaap en dood zijn de wonderdingen die wij
In droom verstaan, maar de slaap is brekelijk,
De droomen wijken, wij stijgen verwonderd uit.

Zoek nu het koele water en wasschen wij onze
Loomheid weg, werpen de nacht van ons
In het klaar beekwater dat ritselend
Onze lijven omspoelt en wakker maakt in ons
Een vogelenheer van blijdschap: het dagleven!

NINE VAN DER SCHAAF.

De Peruviaansche reis.

Ariël rees overeind, en zei:

‘- En nu, adieu, ik ga naar huis.’

Zijn vrienden, rond de wit-marmeren tafel, keken op, met groote oogen. In het ruime koffiehuis suizelde plotseling het licht. Een kellner stond daar, vlak bij de rijzig-blanke zuil, wit hemd en zwarte rok.

Ariël antwoordde:

‘- Ja, 'k heb er genoeg van. Ik ga naar huis. Adieu.’

Hij gaf niemand een hand. Zijn eerste schreden leken onzeker, dan stapte hij vaster. Hij ging den kellner voorbij. De kellner, de oogen neêr, wreef met zijn handpalm over zijn grauw kinnebakken. Als Ariël voorbij was, knipoogde hij eens naar de vrienden. Berten glimlachte éven, doch zóó bescheiden dat de kellner het niet zien zou. Waarmeê bemoeide zich dié nu immers?... Kijk, het koffiehuis was haast leêg.

‘- Ik heb er genoeg van. Ik ga naar huis’, bromde Ariël tot zich zelf, toen hij, op de straat, de frischheid werd gewaar van de late avondlucht. ‘Ik ga naar huis. Ik voel 't in mijn beenen, een beetje. Naar huis. Ik heb nochtans niet veel gedronken, 't Zal van die witte wijn zijn... Naar huis...’

De boulevard lag eenzaam. Slechts hier en daar een voorbijganger: ook nog gerink van de trams, helder, helder. Boven het Centraal-hotel, de roode en blauwe letters van een reclame-licht: ‘Rook Muratti-sigarettes’. 't Licht gaat weêr uit... Nog slechts: ‘Muratti-sigarettes’... Uit, letter na letter. ‘... Garettes’. Weg. Hoe donker. Maar daarboven

- even stond Ariël wijsgeerig stil en keek - de hemel blauw als zacht fluweel, en duizenden fonkelende sterren.

‘Ja, ik ga naar huis’...

Rechtover Ariël, in de tram, zat een oude dame. Neven haar een halfbloed-negermeisje. Bruine oogen die blonken, ravenzwart kroeselhaar. ‘Café au lait’, mijmerde Ariël, ‘juist de kleur waar ik het minst van houd. Dan nog liever zwart, heelemaal zwart. Wat zeg ik? Heelemaal zwart is geen enkel neger. De een is geel-zwart, de andere bruin-zwart, een derde bleek-zwart - maar potzwart is alleen een leugenaar. Ha ha! 't Kan me anders toch niet schelen. Waarom zou ik 't eene zwart boven 't andere verkiezen? Bronsdonker, dàt is schoon; brons met gouden weêrschijn’.

De woonwagen, groen en bruin gestreept, stond op den rand der heirbaan. Op den beganen weg, een dichte laag grijs mul. Achter den wagen verhief zich, langsheen de baan tot ginder vèr, de groene glooiing van een talud. Boven op den berm groeiden breedgetakte eiken. De zon gloorde. Zomer was 't, en brandend heet. Tusschen de bladeren heên schoven de zonnestralen. Rond den wagen, op 't rulle grijze stof, zweefden gouden zonnevlekken. Daar lag een kip op haar vleugel te slapen, een poot uitgestrekt. De kam fel rood; het vlies over het geloken oog was wit.

Uit den woonwagen kwam ze plots, daalde 't trapje af. Om haar leên een kleurig gestreepte japon, de voeten bloot; om haar schouders een geel jurkje, wijd open op de borst, tot de leên. Zij ging tot in de schaduw van de eikenboomen, waar, op den zijkant van de baan, een klein vuurtje brandde. Ze gooide er wat sprokkelhout op, gebogen opgeraapt; hief het deksel even op van den ijzeren pot, die straks zou koken; kwam dan weêr overeind, rijzig groot. Het gele jurkje was open ... geen hemd. De borsten naakt, twee wondere dingen, vol van gratie, brons met gouden glanzingen. De zigeunervrouw keek nu ook naar hém, en loech even onverschilliggoedig, puntig-geglim in de bruindonkere oogen: een bronzen beeld onder een weidschen eik; en, tusschen 't gebladert heên, zweeft het zonnelicht erover met lichtgloor en schaduw-diepten - zóó over 't gele jurkje en de wondere

borsten, die waren bloot, en niet wit, maar brons en goud. Dan beklom de zigeuner-vrouw weêr het trapje en verdween in den woonwagen. En even kwam, de kop boven den vloer, uit de deur kijken, een zwarte kat met gouden oogen; te midden van het oog een zwarte streep.

Hij ging dan zijn weg voort. En eerst wanneer hij vrij ver was, keek hij nog om. De deur van den woonwagen was open, doch daarachter was slechts duisternis, waar niets te roeren scheen. Hij stak zijn handen in zijn broekzakken: hij zou onverschillig voortgaan. In elk was een appel geborgen, geschenk van zijn grootmoeder, van waar hij naar huis toe ging. Hij haalde ze daaruit. Zij waren lauw, en beide geel, als melkroom, met diep-roode vlekken, en bol-rond. Hij vond ze leelijk. Hij bekeek ze nog eens. En gooide ze weg, waar ze vliegen wilden, boven op den talud. En viel aan 't loopen, naar huis toe.

Veertien jaar oud was hij...

'- 't Bosch', riep de conducteur.

Ariël was nog alleen in de tram. 'Ja, ik ga naar huis', kwam hij recht, lijk verbaasd. De nachtlucht prikte frisch op. Er was geen mensch langs de laan te zien. Door de kruinen van de boomen gleed wonder-stil, zilveren geruisch.

Hij lei zich log te bed, zijn kleêren over de stoelen verspreid. Hij had vergeten 't licht uit te draaien. 'Goed', dacht hij, ... 'straks dan'. Hij sliep zwaar in...

Hij rees op, kleedde zich aan: de auto was al klaar, vóór de deur. Hij voer naar het station, precies op tijd. Gefluit, en de trein reed weg. Ook te Antwerpen stond de auto klaar. In volle snelheid naar de haven. De boot was varensreê. De sirenen huilden; de kaptein, witte broek en witte pet, recht op het commandobrugje. Nieuw geloei van de sirenen, akelig. De vlonder werd opgehaald. De boot voer weg, langzaam majestatisch. Geen toeschouwers die met de zakdoek wuifden. Geen tranen, geen juichen: Alles volkomen stil. Hij zat, in den diepen klubzetel, op het dek en keek voor zich uit, naar het water dat deinde en stroomde. Hij was de eenige reiziger op de boot. Hij alleen met den kaptein, die 't bevel voerde en de reis bestuurde. Al de manschappen waren onzichtbaar...

Ziedaar eenige zeemeeuwen; met snerpe kreten vliegen zij om de boot; zij zullen 't wel, bij zulk een vaart, niet lang volhouden! Ginder zwemt een walvisch voorbij: zij spuit een straal klaar water in de lucht tegen den horizont. Daar hebt ge een haai; hoe ver zal hij volgen? De zee is blauw, en zonderling effen als een onmeetlijke tobbe blauwsel. De boot met haar lange glimmend-witte gaanderijen, met af en toe een witten rechthoek en soms een koperen top of koperen handvatsel, lijkt ten slotte toch een hoekig gekreukt beddelaken, dat in 't blauwsel wordt geplonsd. Doch hoe klieft de boot vlug en secuur 't blauwe water! Een vaart als van de Vliegende Hollander. Thans, aan den gezichteinder: een eiland. Op het strand staat een man, een panama-hoed op, met een verrekijker: een witte loodrechte streep, een zwart stippeltje, een gouden punt. Daarachter wat groen, en uit het groen wat rook die stijgt. De boot zwenkt, verandert van koers, voert naar het zuiden toe. 't Eiland is weg.

Wij naderen voorzeker de kust. Er zweven vreemde vogels om het vaartuig, vogels met kleurige veêren, gloed-oranje, diep-blauw, groen, rustig geel. Op de plecht verschijnt plots het negertje, vleesch-roode breede lippen en glimlach-blanke tanden, open mond, - klein-zwart tegen den witten wand van de kajuit. Hij draagt aan elke hand een zware valies: mijn bagage. De boot legt aan. De brug daalt neêr. 't Negertje stapt er over. En Ariël komt parmantig-kalm aan wal.

Niemand haalt hem af. De volkomenste rust heerscht over de haven, en alle werkhuizen liggen stil. Het zwart jongetje kent den weg. Ariël volgt, een paar straten door, waar geen mensch schijnt te wonen, waar geen licht achter de vensters brandt. En nu déze straat nog om; op den hoek een lantaarn, hoog, met rood licht; anders alles donker daarboven.

De hoek om, duizenderlei wemelende klaarte: oranje, groen, rood en geel. Flakkeringen: al de winkels verlicht. Hacienda della Puerta del Sud. Dom genoeg. Sina's appelen. Druiven. Café Mercedes. Een rijzige vrouw schuift voorbij, met zwart kapsel en zwarte mantilje. Donkere oogen, vermiljoene lippen. Haar oogen gloeien, zàcht. Wat zegt die? '*La Epoca*, el muerte sul presidente Branco'. Een kleurling met pakken. Ha Caramba, signora! Diece centesimos. Een prachtige winkel: oranje-appels, pisangs en druiven, goud en

geel met gloor-donkere trossen. En groene varens daarrond. Een *Jardin de Valence*, natuurlijk, zooals te Brussel! Weêr een dame voorbij, donkere oogen, zwarte mantilje, roode lippen. Hee, hoe, mijn negertje! Hij knipoogt, de schelm; en gaat strak-stappend voorbij. Avenida de Mayo. Ha, zoo. Wonderbaar, er rijden hier geen trams! Wat zijn mijn 'Tramways de Buenos Ayres' dan waard? Veertien obligaties. Gisteren noteerden ze nog 201.50. Presidente Branco ... ja, 'k weet het al: *ad patres*. Diece centesimos. Wat? Via Florida. Het negertje wenkt. Dat kerelken loopt als een vervolgde kip. Die zijstraat in ... mij goed. Calle del Triumfo. Een plakbrief: Ciudad de nuestra Señora de Buenos Ayres. Zwart op wit: een officieel bericht. Hier óók dus! We zijn dan tóch te Buenos Ayres...

'- Mui bonito, señor.

- Wat?

- Mui bonito...'

Een knipoogje! Wat, mui bonito?

't Zwart jongetje was blijven staan. Een huis, alles dicht gesloten, en, boven de deur, een roode lantaarn. Het roode licht bloeit zonderling in den nacht. En hoor: muziek. Als een haan stapt het negertje nu binnen. Hij zit al boven op een hoogen stoel aan den toog, de beide reispakken beneden aan zijn voet. Hij knipoogt weêr, thans tegen de caissière. Zijn rauwe lippen krullen in een glimlach. Hij drinkt wisky en soda. Mui bonito.

Ariël stond daar te kijken. Rechts en links zag hij mannen met sombrero's. Een was met ontdekten hoofde. Een meisje woelde op zijn schoot en vleidde haar armen om zijn hals, boven een kareel-roode halsdoek. Ariël zat ook al op een hoogen stoel, voor de toogbank. Hij dronk wisky en soda. Hij voelde de zoele warmte. Hij had het wel. Hij keek. Een jasz-band was vreeslijk aan het werk. Een neger, half ineen-gestopen, met zijn instrument haast op den grond, gooide de klanken eruit dat ze weêr opstoven naar omhoog. Zijn gebuur hing achterover, de beenen in de lucht, en blies zijn borst aan stukken. De oogen van den trommelaar, razend, puilden wit uit. Enkele paren, sombrero's en matrozen, zwart-gelokte meiden met een roode bloem in het haar, dansten in de kleine ruimte rond, altijd rond. Zwarte rokken zwaaiden. Een

matroos zoende al draaiend een purperen mond. Olé, riep 't donker-oogig meisje van achter den rug van den man, op wiens schoot zij was gezeten; olé, en zij wrong zich daarop heen en weêr. Olé, herhaalde een brom-stem; en 't hoofd vleide zich op de tafel, de sombrero half over de wang, en ging dadelijk sonor ronken.

'- Naranjada, una', riep de bediende.

'- Olé, olé', gilde 't meisje.

Er hing een geel-rood licht in de dancing. Een oude vrouwen-kop, grauwheid en rimpelen, door de plots open deur-spleet: '*La Epoca*..., *muerte*... *Branco*... Een matroos gleed van zijn stoel af op den doffen grond. De baas, sombrero met bloote voorarmen, kwam te voorschijn, greep het wrak onder de oksels en sleepte 't buiten. *Diece centesimos*, uit de kille verte. De turksche trom gromde oor-verdoovend; de trompetten schalden, gilden. Olé... olé... Uit het zwarte haar van een danseres valt een roode bloem. Het negertje knipoogt. Wisky soda. Brom, brom, brom, olé, dsjiri, dsjiri, hulu twink tsja, bom dom bru ït - stilte.

'- Come along'. De matroos staat recht, kijkt om. Zijn makkers blijven zitten, moeë oogen, loom. De Engelschman zwankelt door de gelagkamer. De voordeur aarzelend open. Een grijpende gulp kille nacht-lucht...

Ariël stapt achter het negertje: mui bonito, señor. Zóó zei hij. Via Florida, Avenida Alvear. De ochtend rijst langzaam; de hemel is ijl-wit. Om de bleeke zon zijn enkele gekabbelde wolken met rose en oranje zoomen. Het negertje wordt aldoor kleiner. Plots blijft hij staan in 't blakke veld. Hij knipoogt, zet de bagages nevens zich neêr. Daar, zegt hij. Het was inderdaad de loods.

De loods stond eenzaam te midden van de eindelooze weide, met in de verre verte toppen van bergen, en hier en daar een paard of een koe. De sleutel stak op de poort. Het licht stroomde binnen, verdreef de duisternis voor zich uit. De Fokker stond kant en klaar. Dadelijk Ariël daarbij reisvaardig, 't bruin-gele vliegerspak aan, de leêren sluit-helm op het hoofd. Het negertje trok nu uit alle macht; 't vliegtuig gleed wonderzacht uit de loods, even over 't dauw-schitterend groene weidegras, en verhief zich dan in de eindeloos blauwe lucht, oostwaarts, naar de zon toe.

Het zou een lange reis worden. Maar de uchtend blonk heerlijk frisch. 't Was Ariël of hij, almaar door, wonderkoel water dronk. Boven hem welfde de hemel melkwit, alsof er een zachte sluier was gespannen. Ongeacht keek Ariël soms over 't vliegtuig naar beneên toe. En zag vaak een kudde paarden, runderen of schapen, die daar roerloos stom waren aan het grazeñ; groepen struisvogels. Af en toe een hacienda, met een vrouw en een kind die keken naar omhoog; en een ruiter met breeden sombrero, die galoppeerde eenzaam. Anders was de bodem effen groen van het gras, zonder een bloem, een heester of een boom, eindeloos groen. Met alleen af en toe een strook pampas-gras, die zich daar uitstrekte, een zilverwitte sprei gelijk.

Uren lang vloog Ariël aldus. De zon was stilaan hooger gestegen. Zij leek nu een geweldig-gloeiend oog, zonder brauwen en wimpers. En de hemel gloorde thans zuiverblauw, zonder een wolk. Zalig was het, door de doorschijnende lucht te glijden, altijd maar door, zonder ophouden, in een rechte eindelooze lijn. Ariël liet begaan: hij had de zon nu achter, de warmte koesterend in den rug.

Nu rees voor hem de Sierra. De hoogste toppen eerst der Andes: hun kruin blonk zilverwit tegen 't azuren uitspansel, éven rosig soms van de stralen der zon. Zonder moeite erover; en eerst de delling langs, waar hier en daar een groepje huanacos sloeg op de vlucht, dan even boven de wijde punastreek, atlijd voort, over diepe valleien en ravijnen. Ariël rook den fijnen geur van homalineeën en orchideeën, tusschen velden pisangs, weê-zoet, en spaansche tarwe, die op goud gelijkt. De geur van konifeeren. Eindelooze vlakten met varens, waar af en toe een huanaco uit opduikt. En verder de oneindige eenzaamheid. De eeuwige rust en 't eeuwige glijden; en een achtelooze gelukzaligheid.

Nu stijgt weêr het landschap, verschijnen in de verte de toppen der Cordillera. Een kudde bruine, gele, zwarte en witte lama's door elkaêr. Ginder wijd de zilveren glans der sneeuw op de kruin der hoogste bergen. Hoog in de lucht, een eenzame vogel, die in steeds engere kringen de diepste diepte van den blauwen hemel bereikt. Nu keert hij, ditmaal in immer wijdere cirkels, terug naar omlaag: een geregeld in keerkringen verschuivend punt, dat echter grooter wordt,

aldoor maar grooter. Plots, vóór het vliegtuig, staakt de condor zijn vlucht, vouwt de vleugels saêm en hij, als een steen, de laagte in.

Even plots helt de Fokker naar rechts toe, zwenkt even en tuimelt. Ariël, een bliksemflits, ‘de vleugel gebroken’. Onder zich, een donkere massa, de hoogvlakte, waarvan elk onderdeel zich scherp afteekent. IJzig gekraak van hout en 't vliegtuig zakt, diep, steeds dieper in de duisternis met een verlaten schurend gerucht. Het lijkt Ariël of het tuig waarin hij zit, hem knelt, en 't voortdurend nauwer wordt als genepen tusschen stalen wanden van donkerte; of ook de duizelingwekkende vaart allengerhand gaat afnemen en nu wordt tegengehouden. Een paar onbeduidende schokken. De vaart is uit. Oneindig ver in de hoogte, wat klaarte, niet grooter dan een ster. Anders, stilte als de dood.

Hoe lang? Werktuigelijk wringt Ariël eindelijk de banden los, die hem vast hechten aan het vliegtuig. Verder blijft hij maar zitten, gekneld als in een pijp. Over hem, alleen de duisternis en de kilte van in der eeuwen. Doch hij wendt stilaan aan de donkerte. Met zijn hand betast hij den wand: steen, vochtige steen. Hij luistert scherp. Verneemt een zacht geruisch, als van vloeiend water, onder zich. Hij kijkt, de duisternis is minder dicht; hier en daar twinkelt een lichtpunt, als de kop van een gouden speld. Boven zich, de enge holte, eindeloos ver...

Hij kijkt. Hij merkt een voorwerp, dat éven verroert. Er is daar een smalle spleet in den rotsenwand. Het beweegt nog. Twee oogen die gloeien: een klare snavel als van een gier. De vogel slaat de vleugels open: de gansche holte is gouden verlicht. Langzaam vliegt de lichtvogel, in de smalle spleet, naar achteren toe, zet zich neêr op een uitstek, de vlerken wijd open, en wacht. Ariël maakt zich los uit de wrakken van 't vliegtuig, dringt in de smalle spleet; zijn bruin-leêren pak schuurt allerwegen tegen den glimmenden wand der mijn, zijn helm tegen 't gewelf. Naar gelang hij nadert, vliegt de vogel wat verder, steeds met open vleugels. Uren en uren volgt Ariël beklemd den kronkelenden weg. Waar de duisternis zwaarder is, schitteren heller de vlerken van de condor. Doch van lieverlede wordt de enge gang wat ruimer. Ariël ademt nu vrijer. De wondere vogel. Nu zijpelt al links en rechts wat

licht door de goud-gele wanden heên. De vleugels verliezen tegelijk al meer en meer hun licht. Ziedaar eindelijk dan toch de ruimte, - een wijdsche zaal, waar 't even helder is als op 't aarderijk. De wondervogel was intusschen weg.

Het was een zeer ruime zaal, vijf en veertig voet lang bij twee en twintig breed. De zoldering gekapt uit steen, toch leek het strooi te zijn. De zware muren rezen van hoog tot laag bekleed met gouden platen; af en toe was de plaat uit zilver. Op een altaar, in goud gedreven, gloorde 't zonnebeeld, met rond gelaat, van gouden stralen en vlammen omgeven. Het beeld was reusachtig groot. Rechts en links ervan stonden gouden tronen, elk op een zware plaat van goud. Op den eersten troon rechts en den eersten links zat een Inca, 't gelaat gekeerd naar den lagen kant der zaal. Zij schenen allebei in ernstige rust te leven, doch waren gebalsemd sedert eeuwen.

Alsof hij daar sinds altijd thuis hoorde, schreed Ariël tot voor het glorende zonnebeeld, en keek. En nu eerst, in deze ruime zaal, voelde hij meteen zijn lichaam moê, gekneusd. Aan de linkerdij was hij gewond, zijn huid schroeide daar en onder 't leeren pak voelde hij zijn ondergoed opplekken, vochtig en kil, kleven aan zijn heete lijf. Inderdaad: een gat dwars door het leêr. En trouwens gekneusd over gansch het lichaam. En moe.

Verschijnt de hoogepriester. Geen zier verwonderd. Hij buigt, de armen wijd uitgestrekt. Hij spreekt: ‘O zoon van den zonnegod, gij de langverwachte, de troostrijke en de beminde, geheiligd zij uw naam nu gij gekomen zijt. Veroorloof uw ootmoedigen dienaar, dat hij u welkom heette in den tempel van den God, uw vader’. Ariël antwoordde: ‘Ik dank u beleefd. Doch wie zijn die twee?’ De hooggepriester zei: ‘Het zijn Inca Tupac Yupangui en Inca Huayna Capac. Zij hebben geheerscht toen 't Rijk der Inca's bloeiend was onder de zon. Hunne zonen, die hebben geheerscht toen het Rijk der Inca's onder Mama Kwilla kwijnde, zijn élders begraven, in zalen van duisternis. Doch nu gij, o zoon van den Zonnegod, de lang verbeide, gekomen zijt...’ Ariël onderbrak: ‘O Hoogepriester, de zoon van den Zonnegod is intusschen gewond, hier aan zijn dij, en bovendien heeft hij honger’.

De hoogepriester boog, de armen wijd opengespreid, keerde zich zwijgend om en ging heên. Ariël volgde hem op den voet. Want hij was doodmoe en verlangde naar rust. Hij zou verder wel uitmaken, wat hem nu te doen stond, nu hij zoo onverwachts tot zoon van den Zonnegod was verheven. Hij kwam in een tweede zaal, haast even ruim als de eerste. Te midden vloeide een klare vliet. Langs het water, gouden beelden van mannen en vrouwen, de eenen met een kruik in de hand, alsof zij straks zouden drinken; de anderen gezeten, anderen nog bereid om over den waterloop te stappen. Tegen de wanden: beelden, eveneens in goud, van vrouwen met kinderen aan de borst of kinderen aan haar rok vastgeklampt; beelden ook van mannen en vrouwen, die elkaêr liefkoosden.

In den versten hoek der zaal, een diwan op een berrie van gedegen goud. Ariël sukkelde er nu heen; zijn vliegerspak woog om zijn lijf als een steenen hulsel. Rusten, ha rusten! Hij wou zich uitkleeden: kijk, hij stond geheel in het goud, zijn helm was goud, zijn leêren vest, zijn broek, zijn handschoenen, alles was bedekt met goud. Hoe komt dat?

- Eten, neen? Móe. Ha, rusten.....

Er stond een dienaar vóór hem, met allerlei pullen en potten en witlinnen bindsels op een gouden bord. Hij zei dat hij was de geneesheer, en knielde temèt in hieratischen eerbied. Intusschen voelde plots Ariël weêr heel scherp hoe hij overal was gewond en hoe zijn huid hier en daar nijpender schroeide. Hij dacht: ‘ga-je gang maar’; en stak, van onder zijn kleurenrijke deken, met (dat wist hij) vorstelijk gebaar, de gekneusde hand vóór zich uit. De man bewreef eerst de wonden en de zeere plekken met frisch tabakskruid: en Ariël ondervond een wonder genot van die frischheid; dan streek hij de kwetsuren in met hars van wilde peper. En verbond de wonde ledematen met uitnemende zachtheid. Knielde van her neêr, zei geen woord, en ging - in volle lengte.

Verschijnt weêr een dienaar. Achter hem, tegelijk, drie dienaressen. Zij treden aan, hij eerst, en zij vervolgens, evenwijdig van elkaêr, de voeten bloot. Zij dragen gouden kommen en borden, waar een stille damp van opgaat. Een dienares schoort op haar schouder een gouden kruik en haar linkerhand brengt een wijde drinkschaal, die ook is van goud. Hun oogen vol vrees uit heiligen schroom, doch wonder zacht

als bruin fluweel. Zwijgend zetten zij 't gerei op het tafeltje vóór Ariël neêr: de bout van een jonge lama; geurend wild met boekweitsaus; rose en witte visch op een gouden schaal; groenten, de onontbeerlijke artisjokken; mais en een stapel vruchten, meloenen, amandels en cuchuchu, kleurig door elkaêr. Een gouden bord met roode peper, als een dicht bosje krieken. En een schotel met cucabladeren. Uit de kruik, zuiver water in een gouden beker. De dienaressen dan weg. De dienaar wacht daar op eerbiedigen afstand. Gedaan. Hij buigt diep neêr, is heen. En uren lang uitgestrekt op de diwan, kauwt Ariël nog de cuca: zalige rust, en zijn krachten namen geleidelijk toe. Hij voelde zich ten slotte weêr monter, 't lichaam olie-zacht en lenig, zonder één kneuzing, zonder een litteeken nog - en dacht zich plots Robinson Crusoe in zijn eiland. Een vreemd eiland! Een eiland, dat een onderaardsch rijk zou zijn.

Ariël keek even rond. Ook van deze zaal waren de wanden van hoog tot laag bekleed met platen goud en leek de zoldering een strooien dak. De kruik, waaruit hij had gedronken, verbeeldde een mannenkop met den hals naar boven. De oogen van het figuur stonden wijd-open en staarden hem aan met magische kracht. Even gaf Ariël aandacht aan de vele gouden beelden her en der gezet: en hij zag de rijzige gestalten der mannen met zware armen die overal aan het lijf waren vast, met het hoofd groot en dik. Zij keken allen naar hem toe, heerschersblik, haviksneus, wreedheid om de lippen.

‘- Voorouders, niet van mij, doch van wie, want ik ben de zoon van den Zonnegod. Die Hooggepriester was wel heel gek, maar waar blijft hij? Ik laat begaan, voorloopig. Ik weet toch niet waar ik ben. Ha, al dat goud, en die roodhuiden. Ik sta op. Raar, geen letsel meer, perfect genezen. Een wonder. Waar zit ik?’

Ariël kwam van de sponde af. Zijn kleederen - hij dacht er nu aan: gisteren achter de diwan weggemoffeld, dat ze niet zouden worden gestolen met zijn geld en zijn legitimatiestukken - zijn kleêren waren inderdaad als van goudleer. Hij zag scherper toe: er kleefde overal een laag goudstof aan.’ Ha, wat 's dat?’ Ariël opende wijd de oogen. Het was smeïg als 't bestuwde mul, dat 's zomers op den straatweg ligt, in

de eerste ochtenduren. Doch goud. Ook de leêren helm is er meê bedekt, 't Kleeft krachtig. Er is geen wrijven aan. Ha zoo... ‘Ja. Misschien was die oude gleuf, waar de wondervogel mij voorging, vol van rul stof - stof van goud natuurlijk, want álles is hier goud. Van dat schuren tegen de wanden; en mijn helm voortdurend tegen het dak. Maar zoo is 't, dat ik thans geldt een zoon van den Zonnegod. Aan geen andere verdiensten. Neen’. En weêr stond Ariël, van hoog tot laag in goudleer, reisvaardig. Doch waarheên? Zag daar, op een kleine verhevenheid, een zetel met de huid van een puma daarvoor. Boven den zetel hing er niets, geen zwaard of geen mes. Ook geen tomahawk. Niets dan stilte, en de wondere frischheid van het water, dat eeuwig kabbelend en suizelend dwars door de hooge zaal vloeide, met gouden beelden van vrouwen, met kinderen aan de borst of vast aan haar rok geklampt, op de oevers. Waarheen dat water? Ariël ging naar den zetel, en zette zich. Hij dacht slechts aan één zaak: wachten. En dat hij was de zoon van den Zonnegod. Hij schoof recht in den zetel, de armen languit langsheen de leuningen, die waren van goud.

Ziedaar weêr de hoogepriester. Op zijn borst hangt het beeld van de zon, omringd van stralen en vlammengloed. Hij blijft eerbiedig staan, op een afstand, voor den zetel waar Ariël plechtig zit. ‘Ik ben de zoon van den Zonnegod’. De hoogepriester spreekt, een hand vóór zich uit in de hoogte:

‘- O Zoon van den Zonnegod, nu de tijden zijn voltrokken, 't halfduizendtal jaren is verstreken sedert de bron van 't Yncabloed is gedroogd; sedert de laatste van het Twaalftal Yncakoningen bij Vader Zon de rust heeft gevonden; sedert de dienst van den Zonnegod, uw vader, werd opgeheven, zooals het de Maan, uw moeder, bij de drie kringen, één kring van bloed, één zwarte kring met groenen uitslag en één kring van rook, die haar omtrokken, eenmaal had voorspeld, en wij voor 't geweld des vijands in de holen en spelonken der bergen zijn gevlucht, en al de voorspellingen aldus in vervulling zijn gegaan, o zoon van den Zonnegod...

- Juist’, dacht Ariël. ‘Hoe raakt de man er nog uit? En wat wil hij eigenlijk?

- Nu ook het laatste voorteeken waarheid wordt en Gij, o zoon van de Zon, herrezen Manco Capac, zijt verschenen

om 't nieuwe rijk te stichten, de bron te worden van nieuw Yncabloed en de vader van 't nieuwe Twaalftal, die weêr over de hooge en lage streken heerschen zullen...

- Dat heet ik hooggespannen verwachtingen', dacht Ariël. 'Maar 'k zou den man willen toevoegen 'ad rem', doch latijn zal hij wel niet begrijpen. Laat ik intusschen niet verroeren op mijn zetel. Goden kunnen urenlang zitten zonder zelfs eens éven te pinken. En 'k ben immers de Zoon van den Zonnegod. Alleen zou ik toch willen weten wat de man van mij wil. Want moet ik de vader van 't nieuwe Twaalftal worden, dat krijg ik toch niet met hem gedaan.
- U verbeidt uw zuster...
- Nooit gehad...
- Uw zuster, dochter van den Zonnegod, Runtu Nusta, de hooge vrouwe van vorstelijken bloede, even blank als een ei.
- Ha zoo, dom wie niet zou begrijpen: prins-gemaal. Ik had me aan wat ergers verwacht. Over 't algemeen komen de zonen van goden, die onder de menschen neêrdalen, er minder goed van af. In mijn lot kan een eerlijk man zich nog schikken. Ik zeg 'eerlijk man', zooals Brantôme sprak van 'honnestes dames'...
- Even blank als een ei. De hooge vrouwe, in deemoedige overgave aan Godes wil, verwacht uw komst, benadigde zoon van Vader Zon...
- Juist, juist... Begenadigd is het woord. Prins-gemaal immers, een beroep, even eerbaar als dat van rechter of van politiebediende.
- Van Vader Zon, omringd van duizend uitgekozen maagden, waaruit uw goddelijkheid de vrouwen zal gelieven te kiezen, die U óók ten dienste zullen zijn, opdat het Vorstelijk Huis weêr groeie...
- Wat neemt de man een vaart! Hij houdt me waarachtig voor Herakles, zoon van Zeus...
- Weer groeie tot heerlijkheid en macht, als onder 't onoverwinnelijke eerste Twaalftal, in 't onmeetlijke roemruchtige Yncarijk'.

'Goed gesproken', dacht Ariël. 'Laten wij nu eens even diepzinnig doen, en dus een poosje zwijgen, de oogen ten grond gericht'. Niettemin zag Ariël 't gebaar van den Hooge-

priester, die wees den weg aan naar de poort, ginder ten Oosten van de zaal. Doch Ariël bleef ongestoord zitten, even ongestoord als de hoogepriester, half naar voren gebogen, den weg eerbiedig aanwijzen bleef.

‘- Hoogepriester’, stond Ariël in zijn volle lengte recht, ‘uw diensten zijn mijn vader, de Zon, welgevallig en uw woorden klinken zoet in mijn oor (ondanks mijn helm). Doch de wil mijns Vaders moet geschieden. En mijn Vader zei: ga en wees de bron van het tweede Twaalftal, dat 't Yncarijk weêr tot hoogen bloei zal voeren. Ga, en ken (bliksems, hoe heet ze weêr?), ken Blank-gelijk-een-ei, en verwek bij haar een zoon, dien gij Manco Capac II zult noemen (daarmeê kan het voorloopig toch volstaan, ik ben een sportsman, geen brutale sjouwer als Heraklès); en keer, daarna, tot (...den hemel, doch dat lijkt me wel wat roomsch) tot uw Vader en uw Moeder, Mama Kwilla, terug. Zóó sprak immers mijn Vader. Godes wil indachtig, verwijder dan ook, o hoogepriester, de uitgekozen maagden alle. (Te veel is te veel). En ik, ik kom tot (die naam, die naam toch: Tutu Nota), ik zeg tot Blankgelijk-een-ei, mijn zuster. (Als 't licht brandt, hoeft ge 't niet uit te doen, het deert me niet). Ga...’

Hieratisch heên de hoogepriester, bewust van het heilige nut zijner zending. Van zijn kant rijst Ariël op, stapt langzaam naar de deur met het gouden bekleedsel toe, plots dièp ontroerd: want wie is de vrouw die hem als een zoon van den Zonnegod verbeidt? En, ja, dat toch óók, - voor 't eerst wordt hij het, nu hij ontroerd is, metterdaad gewaar - in welk onbekend deel der aarde of in welk onderaardsch rijk is hij terecht gekomen?

Ziedaar de plek waar Runtu Nusta wacht. De hoogepriester aan de deur, wijkt ter zij. Ariël treedt strak de kamer binnen. Rijzig de vrouw; het haar, zwart als ravenveêren, met een kleurigen band om het hoofd; 't gelaat wit met vermiljoenroode wangen; zachte blanke mantel tot den grond. Nu zij stil, in deemoedige eerbare schuchterheid, haar blik keert naar hem, bemerkt Ariël haar oogen, die bruinkleurig zijn en groot en glanzend, zooals donker-vloeiend water, bij ondergaande zon, in eeuwigheid glinsteren kan - zooals óók de zoete, vochtige oogen van een vicuna, die dwaalt in de bergen. Wat nu gedaan? 't Hart popelt. Ariël komt naderbij. ‘Neen,

niet spreken!’ Vorstelijk is de verschijning. Hij buigt even, een knie op den grond. Wat nu? Hij neemt haar hand, het ligt zoo gerust in de zijne; hij zoent de toppen der vingeren, de frissche huid en de blinkende nagels.

Hij komt van her overeind, haar hand steeds in de zijne, niet daarin gekneld, doch daarop rustend. Het is zonderling stil in de kamer. Ariël, met alleen zijn oogen, kijkt even rond. Runtu, met de zware gouden topos, die den witten mantel van vicunawol om de schouders toegespt, neven hem zoo, 't hoofd licht gebogen. In deemoedig wachten. Ginder, in een hoek der kamer, dit ziet Ariël, ligt een stapel blanke dekens hoog op elkaêr uitgespreid. Op een laag tafeltje daarnevens een gouden schaal met kleurenrijke vruchten, groen, geel, topaze en purperrood. En boven de sponde, 't glorend beeld der zon, van stralen en vlammen omringd.

Ariël leidt de vrouw naar den stillen hoek toe. Hij kijkt haar nu aan. Een trilling beeft over haar lippen even. In haar oogen, zachte vrees en vochtige gloed. En gewijde ernst. Ariël denkt temet: ‘zoon van den Zonnegod’. Haar lippen die trillen; haar wangen: vermiljoen gekleurd. Wat dan? Hij drukt haar hoofd tegen zijn schouder. Die oogen, - zoent hij. En ontgespt dan den blanken mantel van over de schouders, en den breeden gouden gordel die den ondermantel sluit om de leên. Het zacht geruisch van de wollen stof was van een oneindige verteedering. 't Blanke kleed, daar over een driepikkel, leek een zeldzaam lichtpunt, waaromheen de lucht, - een schemerhelle donkerte - eeuwig zuiver zou zijn in gewijden schroom... De uchtend rijst.

‘- Schoone vogel met de gouden borst, de vezelen mijns harten zullen t' allen tijde de bindsels zijn van uw sandaal’.

**

Hij zat op een troon van goud, herrezen Manco Capac, - en naast hem, eveneens op een troon van goud, Coya Runtu, - in de tempelzaal vóór 't reusachtige beeld der zon, van stralen en vlammen omringd. Over zijn licht-blauw kleed, tot aan de knie, dat was bezet met goudmetaal en edelsteenen, hing op zijn borst ook de gouden zonneschijf. Over zijn schouder, naar achter, een mantel van gouden paarlen, als een

golf van gulden licht. Vijfmaal was zijn hoofd omwonden van de veelkleurige vlecht met het purperen borduursel: de llautu der Ynca's. In zijn haar, twee pennen, zwart en wit, van een corakwenkwe: koning hij.

Hij zat vaak in deze zaal. Nu eens dansten er de mannen, die allen waren zeer verfijnd en lenig, doch gauw ook buiten adem: Ynca's met de veelkleurige vlecht, maar zonder purperen borduursel, enkelen met een zwarte vlecht om het hoofd. De een achter den anderen, in een lange reeks, gaven zij elkaêr de hand en, nauwelijks de voeten roerend, traden zij, de romp heen en weêr even bewegend, naar hem toe in heiligen ernst. Elk bleef vóór den troon, waar hij, een arm op de leuning, eerzaam zat toe te kijken, op zijn beurt staan en zong een lied. (Kijk, precies Debussy). Een lange gouden ketting droegen zij allen te saêm bij den dans.

Op andere dagen verschenen voor hem wichelaars en goochelaars, die duizenderlei kunststukken uitvoerden en dan weêr van meet af aan herbegonnen; soms ook comedianten, die in ernstige tafereelen, de heldendaden vertoonden van Viracosja en 't smartelijk avontuur van Ollantaj; in treurspelen den ondergang aanschouwelijk maakten van 't Yncarijk en de vlucht verbeeldden, naar deze onbekende onderaardsche stede, van de Yncakinderen, dewelke in vorige eeuwen aan den geweldigen haat van Atahualpa en den bloeddorstigen roofzucht der Spanjolen waren ontsnapt; terwijl af en toe, in een fijne comedie, het stille argelooze leven werd beschreven van de bewoners van dit wondere rijk onder 't Andes-gebergte - van wie hij, Ariël, zoon van den Zonnegod, thans de Koning, de herrezen Manco Capac was.

Er hadden ook plechtige feesten plaats ter eere van den Vader, die is de Zon, en van de universeele Moeder van alle dingen, Mama Kwilla, de Maan, die nog de vlekken vertoont van 't geweld en van de driftige zoenen van den Vos. Ook vergaderde men somtemets aan rijk voorziene tafelen, en dronken achtereenvolgens de dischgenooten, eerst de hoogste in rang dan de daaropvolgende, op elks gezondheid; of werd feestgevierd, verkleed en geborgen in de huid van apen, pumas en leeuwen. En vaak pochten dan de Yncas over hunne rijkdommen, waar Piçarro en Almagro vruchteloos jacht hadden op gemaakt. Nevens den tempel van den Zonnegod

was de zaal aan de Maan gewijd, van boven tot beneden bekleed met zilver. Voorts waren er honderd kamers met allerhande voorwerpen, ketels en baden, keukengerei, borden, kommen, beelden en gereedschap, alles van gedegen goud; honderd zolders ook vol met een oogst aan goud, als graankorrels. En verder nog de tuin, waar Ariël aanvankelijk vaak in wandelde en waar Coya Runtu, blank gelijk een ei, geregeld spon witte mantels van vicunawol. Het gras, duizenderlei bloemen, en heesters, abrikozen, perzikboomen, druivelaars en honderd andere boomen waren van goud; de vruchten van goud en zilver; en op de twijgen en de takken kropen allerwege insekten van goud; vlinders van goud zweefden rond de bloemkelken; vogels van goud vleugelden om de kruinen en kweelden en kwetterden in 't gebladerte; adders van goud, slakken van goud, padden, salamanders, katten en wilde dieren, alles van zuiver goud, leefden er geheimzinnigroerloos onder elkaêr... Doch na korten tijd kon Ariël het in den tuin niet meer uithouden, noch in welke kamer ook. Hij slenterde door de zalen en de gangen: overal goud, eeuwig het zelfde goud. Met slechts af en toe wat zilver. Alleen speelde soms iemand, in een verloren hoek, eenzaam de fluit en zong een kort lied op de liefde. En van uit de verte luisterde hij.

Zoo gingen maanden voorbij. Coya Runtu was zwanger. De hoogepriester beweerde eens dat de rammelaar evenzeer als de moer jongeren afwerpt; dat trouwens de wind eieren bevruchten kan. En Ariël werd verder gewaar dat Runtu was een vrouw gelijk al de vrouwen, onderhevig aan pijn en smart. Zij spon als vroeger de witte wol der vicunas en kleurde 't fijne katoen in rood en blauw en oranje, en vlocht de bonte llautu; en hielp de mantels maken en bezetten met goud en met glorende robijnen en topazen. Zij was als altijd de ootmoedige vrouwe, die hem in stille overgave lief had, en haar aanhankelijkheid, in eenvoud en zuiver geluk, bewees. En tevens de vrouw nu, met de vermiljoenen wangen en een vlam in 't vochtige oog, die moeder zou worden van 't kind dat het nieuwe rijk zal stichten, een zoon van den Zonnegod. Doch onder haar trots door, zong zij meer dan voorheen 't weemoedige lied van den Tujallajvogel, de zoete tortelduif:

Vraag den piskaka,
Tujallaj,
Aan dien tak daar geklonken,
Tujallaj,
Waar zijn hart is,
Tujallaj,
Waar zijn pluimen zijn,
Tujallaj.
Hij werd stukgereten,
Tujallaj,
Om één graankorrel die hij had gepikt,
Tujallaj.
Ziedaar het treurige lot,
Tujallaj,
Van den plunderenden vogel,
Tujallaj....

Later zong Coya Runtu geruimen tijd geen liedje meer. Zwaar en in zich zelf gekeerd zat zij te midden van haar vrouwen. En Ariël bemerkte toen hoe óók, onder de volgelingen, stralend-schoon was Oello pallas, doch bruin-rooder van kleur. En haar lach klonk vaak boven de hoofden en haar pittige blik was één licht. En hij nam ze tot vrouw. Eens nog herinnerde hij zich 't lied van de tortelduif. Even.... Toen ook zij zwanger werd bemerkte hij hoe zonnig de stem was van Cora pallas - en hoe haar borsten bruin-gouden waren en zacht en fluweelig leken als van een... zigeunerin. En hij nam ze tot vrouw. En weken gingen voorbij.

En hij werd geboren: Inti-Cusi-Hualpa, zon der jubelende vreugd. Acht dagen lang werd feest gevierd. Den eersten dag werd aan den Zonnegod geofferd; op de andere kermisten de Ynca's onder elkaêr. (Ariël dacht soms: ik wist niet dat ze zóó versleten waren, zoo oud en zoo vermolmd). Maar de jongsten droegen om de slapen een kroon van carmijnkleurige blauwbloemen, en een wondere geur ging zweven in de zaal. Plots keek Ariël in onbewust verlangen op. Het waren geen bloemen van goud! Waar vandaan? Waar vandaan ook de vruchten, die op de gouden schalen waren opgestapeld, die grenadilla's, die roodkleurig geel zijn als langwerpige appels, en die sjirimoya's met den doordringenden delicaten geur?

‘- Hoogepriester’, stond hij brusk in zijn volle lengte op, ‘Moeder de Maan is me van nacht verschenen. Leid mij naar den tuin waar ik onder den schijn van haar gelaat kunne knielen, en waar ik (ik lieg, maar ge ziet er drommels dwaas genoeg uit) aan de donkere plekken van des vossen omhelzingen kunne leeren, of wat zij mij heeft voorspeld en wat zij van mij heeft geëischt (wanneer 't niet ronkt als een hommelnest begrijpt hij 't niet, en doet hij 't ook niet) inderdaad overeenstemt met den wensch en den wil van mijn vader, den verheven Zonnegod. Kom, leid mij naar den tuin’.

Een gebiedend gebaar. De hoogepriester op. Beiden weg. Het was, ten einde van een eeuwig-langen gang tusschen de rotsen, als een helling die naar den hemel zou voeren, vol lucht en vol licht en daarboven de blauwe koepel. Doch oneindig hoog en steil. En Ariël rook de bloemen; hij zag de karmijnkleurige blauwbloemen op doornstruiken, duizenden bij elkaêr; scherpgeurend heliotroop en helder roode begonia's, met vleezige kleurlappen als zoovele zonnen; gele trossen aan fijne lenige twijgjes en overal hooge heesters met sterren van donker goud in bruine kelken gevat - en wilde kerseboom en, en appelaars met roode en groene vruchten en geurende gouden regen, hoog boven de heesters uit. En daar-tusschen vlogen duiven heên en weêr, wipten colibri's van tak tot tak, en floot zonderling verleidelijk een tuya...

Bedwelmd keek Ariël naar den blauwen hemel, onbereikbaar boven hem. En keerde langzaam terug. Even bleef hij nog zitten aan den disch, trok zich als dronken in zijn kamer dan terug. En opende een kist van goud, met robijnen en smaragd bezet. Hij zag zijn vliegerspak, waarop hier en daar nog een vlekje goud kleefde. En stond er lang op te staren. En dagen gingen voorbij, donkerder nu en troosteloos. Coya Runtu was vol verduldig zwijgen. En keek vaak naar hem op. Maar de stem van Cora pallas bracht soms verpoozing. Tot zij ook zwanger werd en zweeg...

Stond plots overeind, vóór den troonzetel, Ariël, de verrezen Manco Capac. Hij zei:

‘- Inca-mannen, in wijsheid oud (ge ziet er ook sukkelig genoeg uit) en in deugd verheven (laat ik wat tijd winnen, want hoe leg ik het aan boord; ik had ongelijk het niet voor te bereiden, maar 't was me te sterk, ik moest spreken, anders

brak me 't hart nog) vóór 't gewijde elftal nachten is Mama-Kwilla, de Maan, die de zuster is van mijn Vader, en mijn teergeliefde Moeder, mij in zuiveren glans verschenen. Sedert elf nachten overdenk ik wat zij zei. Zij verkondigde mij, dat door mijn vertoeven onder U en door de glorie van Coya Runtu, die de moeder is van Inti Cusi Huallpa, mijn zoon en de zon van jubelende vreugd der Yncas, de tijd van verval voor immer is verstreken, en 't uur was aangebroken dat 't eenmaal roemvolle rijk van Viracosja weêr behoorde te worden gesticht, onder de koesterende stralen van onzen Vader, de Zon der Eeuwigheid, die gloort in den hemel, op die aarde welke ons vroeger van de bergen tot de zee en van den Evenaar tot den Zuidpool heeft toebehoord. (Ik spreek waarachtig als een Koning). Hoogepriester, ik de Ynca, Koning der koningen, gebied. (Nu een krachtig onweerstaanbaar gebaar; goed zoo). De zoon van den Zonnegod, uw Koning gebiedt (Hij luistert gespannen, prachtig!) Verzamel de dienstbare mannen; breng al onze rijkdommen bijeen, en leid ons allen ter bane, die voert naar de aarde en de Zon terug. Ga (een gebaar dat hij zwijgt en gehoorzaamt; uitstekend; 't kon niet beter; onderaaardsch rijk, welke comediant verliest ge?) Ga...'

Een bedrijvigheid als een mierennest. Tien dienstbare zonen van Inca's en Caraca's stonden in 't gelid, gewapend. Dan volgden Coya Runtu met haar kind, en de twee koninklijke bijzitten Cora pallas en Oello pallas, die trotsch waren op haar naderend moederschap; verder de vrouwen van 't vorstelijk huis. Een twintigtal. En dan kwam de dierenwereld. De leeuwen, de apen, de puma's, plots levende wezens geworden, trokken sleden met blokken zuiver goud; de vicuna's, de llama's, de katten en de honden droegen pakken goud op hunne ruggen; de duizenden vogels voerden goudkorrels in hun bek en in hun klauwen; de mieren sleurden elk een graantje goud; de vlinders brachten goudstof op hunne vleugels meê; de slangen duwden rollen goud voor zich uit - de gansche ondergrondsche wereld zwoegde en wrocht. Achter de dieren stapten de gouden beelden, thans levend in hun houding en stand. De vrouwen met haar kinderen aan de borst of aan haar rok geklampt; de worstelaars, de koningen, de kampers, zooals zij waren in goud opgericht. En sloot de optocht: de Hoogepriester met het eeuwenzware beeld van den

Zonnegod, omringd van gouden vlammen en stralen. Op een afstand, Ariël in vliegerspak.

Lang duurde de reis, door spelonken en donkere gangen; doch steeds op den oever van een beek, waarvan 't zoete water zilverig-klaterend vloeide. Toen begon de ruimte wat breeder te worden. Dan weêr werd ze smal. En ziedaar, in de verre verte, de blauwe hemel; ziehier reeds de zuivere lucht, die zwelt aan zóó frisch als nooit een uchtend is geweest. Het water stort ziedend neêr in een bekken, honderd meters diep. Geen baan meer; niets; langs donkere omwegen echter naar beneên. Een reusachtig galjoen, met de oude Spaansche vlag in top. 't Is uit... Ha, de zonnige wereld, de aarde met de boomen en de vruchten, de dieren en de vogels en de menschen; hoor, aangroeiend geruisch! Wind door de boomen? Neen, de deinende zee; de zee!

Een vlonder van den oever tot de gele en roodkleurige galjoen. De tien Inca-zonen, Coya Runtu, de dieren, de vogels, de insekten met al dat goud, al dat goud, al dat goud; de Hoogepriester met het eeuwen-zware beeld van den Zonnegod (precies Christophoros) over de vlonder, in de thans heerlijk bevlagde boot. En wat is dat? Kijk, nog 't negertje, 't negertje, dat gansch alleen trekt en sleurt een ketting, de ketting zevenhonderd voeten lang, die Huayna Capac liet vervaardigen, die de Incas wierpen in een meer - dit meer hier! - toen de Spanjolen 't oude rijk veroverden en Piçarro's benden aan 't plunderen sloegen. Hij sleurt de ketting over de vlonder, hij gooit ze in 't ruim van het galjoen! Ploef... Coya Runtu wenkt. Het galjoen met wimpers en vlaggen zinkt in het diepe water... Alles is weêr stil en verlaten.

Ariël schiet wakker. Geduffeld in zijn dekens ligt hij op het tapijt. Hij denkt even na, 't hoofd moe. Ik zal er Freud eens op naslaan, meent hij dan geeuwend. Straks...

Brussel, December 1923.

F.V. TOUSSAINT VAN BOELAERE.

Over de preventieve werking van een kleine weermacht.

De ontwapeningsrede door professor dr. D. van Embden in den eersten termijn van het berucht geworden Dierentuin-debat te 's-Gravenhage op 30 September uitgesproken, mag geacht worden, zoowel in haar algemeene strekking als in de technische hoofdkwestie, op veelszins verdienstelijke wijze weerlegd te zijn. Sedert de rede in de *Opbouw* van October het licht zag, zullen velen haar nog eens hebben willen lezen. Zij heeft de bijzonderheid van een pleitrede voor het groote publiek. Voor zoover bij de lezing van het gedrukte stuk de argumenten nog eens aan een toetsing mogen onderworpen zijn, moet dit dikwijls weinig bevrediging hebben gegeven. In de kritieken, die openbaar gemaakt werden, bleef veel onaangeroerd, dat tot afweer van tendentieuze voorstellingen in het licht verdient te komen. Te veel om in één stuk te behandelen. Ik bepaal mij, na een paar algemeene punten, voor het oogenblik tot hetgeen in de rede gezegd wordt omtrent de preventieve werking van een nederlandsche krijgstoerusting.

In de *Opbouw* van November jl. is meegedeeld, dat ‘de Vrijzinnig-Democratische Bond als zijn program (heeft) aanvaard het ontwerp-van Embden, waarin de afschaffing is neergelegd van de zelfstandige oorlogsweermacht’; tevens dat ‘de inhoud van dit voorstel wordt weergegeven door den eisch van “nationale ontwapening”.’ Er wordt voorts san herinnerd, dat in het land met het voorstel veel beweging is gewekt. ‘Men heeft beseft, dat het een gebeurte-

nis van gewicht is, nu een niet revolutionaire partij, die steeds heeft getoond zich van hare verantwoordelijkheid bewust te zijn, de leuze van nationale ontwapening gaat aanheffen.' Zoo is het inderdaad. Nu het ontwerp-van Embden door den Vrijzinnig-Democratischen Bond is overgenomen en deze van 'den inhoud' voor de komende verkiezingen een poitieke leuze bij uitnemendheid heeft gemaakt, is het een openbaar belang geworden, dat begrijpelijk zij, hoe men tot die leuze is gekomen.

Aangaande de gifgassen is er op de voorstellingen van den heer van Embden kritiek genoeg geweest. Zij heeft de agitatie doen bedaren. De bekende redevoering in de Eerste Kamer scheen er op berekend te zijn, vooral naar buiten te werken. Het is begrijpelijk, dat het volk in den lande ervan gerild heeft. Ook de ontwapeningsrede van 30 September heeft ons onder den indruk willen brengen, dat de gifgassen op den duur elk defensief vermogen te niet doen. Zaakkundige kritiek heeft dien indruk niet bevestigd. Het zijn vooral de stukken van den geneeskundigen medewerker in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 3, 5 en 7 November geweest, die de beteekenis der gifgassen, als aanvallend strijdmiddel, tot haar wezenlijke proportiën herleid hebben. Ook de brochure van kapitein A.J. Maas: *Nationale ontwapening?* droeg het hare bij. Uit deze en andere kritieken bleek, dat de heer van Embden voor de nieuwe verschrikkingen te zeer ontvankelijk was geweest. De kritiek heeft indirect ook verklaard, waarom door het buitenland, uit dezelfde oorzaak, niet eveneens rillingen zijn gevaren en hoe het kon komen, dat de verantwoordelijke staatslieden, ten deze gelijkgezind met de regeerders hier te lande, aan het strijdgas niet gelijke omwentelende beteekenis hebben gehecht als de heer van Embden en zijn politieke vrienden.

Volgens de jongste verklaringen hebben dezen voor de militaire zaken niet 'domweg steeds hetzelfde program' behouden, maar toch wel 'steeds dezelfde lijn gevolgd'; de nationale ontwapening zou dan altijd in die lijn hebben gelegen. Inderdaad? Dan heeft het constante van dit beginsel althans niet weten te voorkomen, dat er, in kort tijdsverloop, sterk afwisselende gevolgtrekkingen uit werden afgeleid. Waarschijnlijk heeft er van geen staatspartij omtrent geen tak

van staatszorg een staalkaart van meeningen bestaan, zóó afwisselend als die van den Vrijzinnig-Democratischen Bond in zake het militaire vraagstuk. De voorlaatste uitspraak, die nog van recenten datum was, had zich ten stelligste tegen ontwapening gekeerd, en een financieel gerantsoeneerde defensie verlangd. Zij is te vinden in de rede van den heer van Embden van 10 Maart 1921 in de Eerste Kamer:

> Ik wil vooropstellen, dat ik erken de waarde van onze onafhankelijkheid, de ideëele en materieele waarde daarvan. Het denkbeeld, dat ons volk zou worden geknecht en onvrij gemaakt, ware mij ondraaglijk. Deze begeerte naar vrijheid sluit de neiging tot vriendschappelijke samenwerking met andere volken evenmin uit als de waardeering voor andere volken en het respect voor hun belangen.
> Niet anders staat het met den wensch onze neutraliteit te bewaren ingeval een oorlog uitbreekt, juist omdat de gruwelen van den oorlog ook mij helder voor den geest staan en ik die van ons erf zoo mogelijk verwijderd wil houden.
> Voor de handhaving van vrijheid en vrede, voor onafhankelijkheid en neutraliteit, hebben wij vooralsnog een leger noodig. De mogelijkheid van een ontwapening, door één volk ondernomen op dit moment, zie ik tot mijn leedwezen niet voor mij. Den oorlog verafschuw ik evenzeer als reeds door verschillende leden dezer vergadering is te kennen gegeven. Ik deel dus ook volkomen de gevoelens, welke mevrouw Pothuis-Smit nog j.l. Vrijdag aangaanden den oorlog vertolkt heeft, doch ik moet tot mijn spijt daartegenover stellen, dat dit, wanneer men zich te vroegtijdig op het standpunt van ontwapening stelt, ten slotte ook niet méér dan gevoelens zijn, welke de politieke werkelijkheid niet veranderen, al zouden wij die anders wenschen, en dat op zich zelf het geval van afschuw, dat men als weldenkend mensch wel moet koesteren ten aanzien van de gruwelen van den krijg, ons tot den vrede welhaast geen stap nader brengt.
> Neen, landsverdediging en haar voorbereiding is vooralsnog onvermijdelijk, hetzij op nationale schaal, hetzij in internationale organisatie, indien de Volkenbond, wat ik hoop en zelfs in een belangrijke mate verwacht, ons dat defensiestelsel, dat ik oneindig doeltreffender acht, brengen kan.
> Maar hoe dit laatste zij, in nationale dan wel internationale organisatie, vooralsnog is het onderhouden van een leger een vereischte, wijl de toestand van volslagen weerloosheid ons zou maken tot een internationaal gevaar ook voor andere pacifistisch gezinde volken.
> Zonder leger zou ook niet mogelijk zijn het vervullen van onzen plicht als lid van den Volkenbond, dat wij naar onze krachten meehelpen tegen den schender van den vrede dwang uit te oefenen en den kwaadwilligen Staat tot het bewaren van den vrede te noodzaken. En er zijn toch kwaadwillige Staten en bijwijlen opgehitste volken. Een leger te onderhouden is dus vooralsnog een onvermijdelijkheid, zij het een bittere onvermijdelijkheid.

Aan het slot der ontwapeningsrede wordt tot ‘de mannen en vrouwen van Nederland’ de oproep gericht, ‘door ein-

delijk te gaan gelooven in het betere in den mensch,' zich zelf en de wereld 'uit den vloek der bewapening' te bevrijden. Men kan niet zeggen, dat deze oproep door de rantsoeneeringsrede gelukkig is ingeleid. De onthulling van het tot dusverre bemanteld gehouden ontwapeningsbeginsel onderstelt, van het vorige partijstandpunt uit, een sprong, waarvoor, zonder de gifgassen-agitatie, menigeen zou zijn blijven staan. Men mag benieuwd zijn, hoe aan de kiezers, die worden uitgenoodigd de bonzen na te springen, de buiteling bekomen zal. De agitatie moge er niet bewust op berekend zijn geweest hen aan te drijven, zij mag echter gezegd worden in een netelige behoefte te hebben voorzien. Nog onlangs las men in de *Opbouw:* 'de rilling die door ons volk is gegaan, heeft van Embden bewerkt, en daarvoor zijn wij hem dankbaar.' In zijn ontwapeningsrede gaf hij te kennen, 'dat er niet te spreken viel over onze historie, over Tromp en de Ruyter of over onze onafhankelijkheid, maar zeer reëel over mosterdgas en phosgeen, over geprepareerde kleeding en over onze chemische industrie.' De sommatie had haar vroolijke zijde, in zoover zij gericht werd tot een niet zaakkundige door iemand, die niet ter zake kundig was. Sedert is het noodige licht door alleszins bevoegden ontstoken. Met de toepassing van het aanvalsmiddel tegenover Nederland zal het vermoedelijk niet gaan zooals de heer van Embden voorspeld heeft. Het lijkt al heel onwaarschijnlijk, dat gifgas zou worden aangewend tegen een gebied, dat men als operatieterrein wil bezigen, of dat men bezetten wil om het tegen derden te verdedigen, of om zijn havens en zeeën te gebruiken, om er de voorraden van te bemachtigen, dan wel om er contributies en belastingen te heffen. Dat in een oorlog van Nederland één dier gevallen zich voordoet, is niet onwaarschijnlijk. Indien een usurpator een dier oogmerken heeft, zou het onverstand zijn, vóór de bezetting pogingen aan te wenden om steden te verwoesten en de bevolking radeloos te maken. De ontwapenings-ijver verwart hoofd- en bijzaak. Wanneer wij de inderdaad afschuwelijke wapenen wegwerpen, blijft de oorlog even gruwzaam en blijft de kans, om gedurende eene oorlogvoering geknecht en uitgeschud te worden, ons niet minder onheilspellend aanstaren. Wat bestreden moet worden is niet

de wapening, maar de oorlog; met hem eerst zullen de wapenen verdwijnen. Eén volk bant den oorlog niet; slechts een bondgenootschappelijke samenwerking van velen kan daarop hoop geven.

Nadat de heer van Embden met zijn beschouwingen over de stikgassen meent bewezen te hebben, dat 'ons land volstrekt onverdedigbaar is geworden' en 'een poging tot landsverdediging moet worden volksvernietiging', waarschuwt hij er voor, dat 'onze wapenaars' tegen dit vonnis verzet aanteekenen door te beweren, dat onze krijgstoerusting in de eerste plaats bestemd is om preventief te werken. Houdt zij, in gevallen, waarin ons gebied voor een operatie zou in aanmerking komen, den vijand buiten de grenzen, dan doet de beweerde onverdedigbaarheid niet af en kan er van volksvernietiging geen sprake zijn.

Inderdaad is sedert Eland preventie het erkende hoofddoel van al onze militaire voorzorgen. In 1914 en volgende oorlogsjaren hield de preventie wat men er van gehoopt en, voor negen van tien gevallen, van voorspeld had. De heer van Embden heeft daar geen aandacht aan gewijd en het eenvoudige vraagpunt op een terrein overgebracht waar het veeleischend en ingewikkeld moest schijnen:

> Maar nu beproeven onze wapenaars dit alles te ontgaan door de bewering, dat onze krijgstoerusting een *preventieve* werking uitoefent. Haar taak is niet allereerst den oorlog te voeren, maar hem voor ons te voorkomen. Onderzoeken wij deze stelling. Ik stel voorop, dat voor deze preventieve werking natuurlijk vereischt is, dat onze krijgsmiddelen een zeker minimum van weerkracht bezitten, 1o. wijl onze huidige weermacht eindelooze leemten heeft: hoeveel honderden millioenen per jaar zijn noodig voor dat uiterste minimum te bereiken, dat wereldberoemde uiterste minimum? Immers zonder een globale kostenberekening zou de preventieve werking geen ernstig argument zijn. 2o. Hoe voorkomt (men) dat deze offers terstond weer nutteloos worden door nieuwe uitvindingen en uitgaven elders? 3o. Hoe waarborgt (men), dat niet de militaire leiders in het *buitenland* onze weermacht beneden het minimum zullen achten? Indien zij een hoogeren maatstaf aanleggen, is er geen preventieve werking!...
>
> Ons land ziet met spanning te gemoet welke raad (men) weet met de drie zooeven genoemde moeilijkheden, van wier oplossing de preventieve werking volstrekt afhankelijk is.

Het 'onderzoek' van den hoogleeraar blijkt uit het stellen van eenige vragen en het trekken van eenige voorwaardelijke

conclusies te bestaan. De zin, waarin door staatslieden veelal van de preventieve werking van een wapening wordt gesproken, heeft den heer van Embden niet duidelijk voor den geest gestaan. Hij maakt van de preventieve werking iets absoluuts; zij is integendeel een relatief begrip, dat uitsluitend de krijgstoerusting kan betreffen van kleine volken. De wapening van een klein volk is uitsluitend bestemd om af te weren. Zij staat buiten de politieke machts- en evenwichtsvragen en buiten iedere berekening van krijgskans. De weermacht van groote mogendheden heeft een gansch ander karakter. Juist dit verschil schept voor de kleine staten de mogelijkheid der preventieve werking en sluit deze voor de grooten uit. Groote mogendheden kunnen, individueel of in groepen, elkaar in evenwicht houden, maar eene eenzijdig preventieve werking zal hare wapening nooit hebben. In elke verwikkeling binnen de belangensfeer worden zij aanstonds automatisch betrokken, en hare wapeningen zijn steeds bestemd het volle gewicht in de schaal te leggen. Alleen voor staten *à intérêts limités* kan, in perioden van politieke spanning en onder omstandigheden waarin zij, weerloos zijnde, nagenoeg zeker zouden worden onder den voet geloopen, de wapening een preventieve werking hebben. De aanvallende strategie is er veelal op bedacht de actie aanstonds in het gebied der tegenpartij over te brengen en aan de oorlogvoering een richting te geven, recht op het einddoel. Het gaat dan om het bijeenhouden van krachten; veeleer om concentreeren en beteugelen dan dat er neiging zou zijn het conflict uit te breiden naar windstreken, van waaruit men niet wezenlijk wordt bedreigd. Daarvan vooral is tijdverlies te duchten. De kleine staten nemen voorzorgen naar omstandigheden en blijven waakzaam. De oorlogvoerenden zijn er veelal op bedacht, hen ongemoeid te laten. Soms echter kan de overweldiging van een kleinen staat hun de kans openen, de tegenpartij op een minder goed toegeruste flank te verrassen. Een geval, dat in onze geographische ligging eenigszins op den voorgrond komt. Ook dan is de overval een heel besluit, waarvan het succes aan den gevorderden tijd hangt. Kan het niet treffen als in het vers van Potgieter: ‘wond, val en dood in de eigen oogenblik’, dan blijft het niet bij het derven van gewin, maar ontstaat een groot nadeel. De poging is op

verbijstering berekend. Blijkt dit een misrekening te zijn, dan kunnen een tijdlang ook middelmatige krachten de indringing bemoeilijken. Uit die reden onder meer wordt tot den overval niet lichtvaardig besloten; hij moet in het oorlogsplan onvermijdelijk zijn, of door zorgeloosheid van den kleinen staat worden uitgelokt. Het met rust gelaten volk moet echter meer zijn dan *quantité négligeable;* het moet zich van de eischen der preventieve werking bewust zijn geweest en zich althans op een tijdelijk heftigen tegenstand hebben toegerust.

Van den heer van Embden kan stellig niet gezegd worden, dat hij zich van de eischen der preventie een te geringe voorstelling maakt. Van onze huidige weermacht, met haar ‘eindelooze leemten’ kan geen preventieve werking uitgaan. Deze duidt hij aan als ‘volstrekt afhankelijk’ van de oplossing van ‘drie moeilijkheden’, die verband houden met ‘zeker minimum van weerkracht’. Hij stelt voorop, dat zoodanig minimum voor een preventieve werking ‘natuurlijk vereischt is’. Het wordt ‘het uiterste minimum’, en bot daarop ‘het wereldberoemde uiterste minimum’ genoemd. Hoe groot men het zich moet denken, blijft onbepaald. Van dit, al aanstonds ietwat gemaakt, minimum, eischt de heer van Embden, als eerste voorwaarde, de kostenberekening. Want, zegt hij, zonder deze ‘zou de preventieve werking geen ernstig argument zijn.’ Men moet erkennen, dat de eisch van een kostenbegrooting op zulke gegevens niet ten onrechte *een moeilijkheid* heet. De heer van Embden kan hier of daar de meening gewekt hebben, dat de deskundigen over den omvang van het bedoelde minimum wel eenigermate kunnen oordeelen. Dit is echter zoo niet; van een minimum voor de preventieve werking is het, vóór den heer van Embden, nooit iemand ingevallen te spreken. Met het minimum van weerkracht, waarvan in ons parlement vaak gewag was, en het ‘uiterst minimum’ dat in de toelichting van het jongste vloot-ontwerp is genoemd, heeft van Embden's minimum niets uitstaande. Wanneer hij zijn minimum ‘het wereldberoemde’ noemt, dan wordt daarmee de eisch voor deskundigen geen zier duidelijker en verwondert men zich slechts, dat de professor zich vroolijk maakt over zijn eigen uitgangspunt. De kostenberekening zou intusschen maar glo-

baal behoeven te zijn. Men heeft eenige aanwijzing omtrent de verlangde benadering in de voorafgaande vraag: ‘hoeveel honderden millioenen per jaar noodig (zijn) om dat uiterste minimum te bereiken.’ Honderden millioenen! Den heer van Embden kan het wezen der preventieve werking van een weermacht inderdaad niet helder voor den geest hebben gestaan. Dien indruk krijgt men ook bij de andere punten van het zoogenaamde onderzoek: ‘Hoe waarborgt (men), dat niet de militaire leiders in het *buitenland* onze weermacht beneden het minimum zullen achten. Indien zij een hoogeren maatstaf aanleggen is er geen preventieve werking!’ En ‘hoe voorkomt (men), dat deze offers terstond weer nutteloos worden door nieuwe uitvindingen en uitgaven elders?’ Het moet erkend worden, dat ook de, op deze punten gevraagde, waarborgen *eene moeilijkheid* opleveren. De debater weet wel, dat op zijn vragen geen antwoord kan gegeven worden en dat niemand een antwoord zal beproeven. Door het punt in onderzoek van de oplossing van deze jammerlijke chicanes ‘volstrekt afhankelijk’ te stellen, had hij zijn triumf reeds bij voorbaat verzekerd.

De heer van Embden vat, vermoedelijk als hommage aan zijn vragen, de mogelijkheid in het oog, dat hij een bevredigend antwoord krijgt. Hij onderscheidt staten mèt en staten zonder preventieve weermacht: ‘Stel nu’, zegt hij, ‘een afdoende oplossing wordt ons verschaft. Dàn hebben we een preventieve weermacht. Wij bezitten dan het vermaarde “slot op de deur.”’ De hoogleeraar doet het dus voorkomen, of de preventie inhaerent ware aan een weermacht, op een daartoe, door hem, gevorderd peil van toerusting gebracht. In waarheid is zij gevolg van een tijdelijk werkenden invloed, die ondanks de grootste offers wisselvallig blijft; zij kan niet eenzijdig worden aangekweekt, en is altijd van tijd en omstandigheden afhankelijk. Haar oorsprong ligt in de strategische situatie; zij kan alleen daaruit worden verklaard. Van de opgeworpen *moeilijkheden*, van welker oplossing de preventieve werking ‘volstrekt afhankelijk’ zou zijn, is zij in geenen deele afhankelijk en heeft er zelfs niets mede gemeen. Een ‘preventieve weermacht’ bestaat niet - tenzij in de verbeelding van den heer van Embden? Ook daarvan ben ik niet zeker. Immers de professor heeft ook van een ‘preventieven

oorlog' gesproken. Hoe kan men duidelijker manifesteeren, grondig in de war te zijn? Wanneer men aan een preventieve weermacht de faculteit toekent den oorlog te voorkomen, is het misverstand, in hetzelfde verband ons den 'preventieven oorlog' voor te spiegelen.

De 'preventieve weermacht' zou den indringer buiten het land houden als 'een slot op de deur'. Zoo naïef is geen 'wapenaar' ooit geweest. Ik geloof haast dat de professor van 'het slot op de deur' de vermaardheid niet goed verstaat. Het is het beeld van het allerminste; geen gracht, geen ophaalbrug, geen voetangels en klemmen; slechts de voorzorg, dat de deur bij de nadering van den indringer niet zal aanstaan. De heer van Embden luistere nog even goed: Wanneer onze staatslieden aan een weermacht voor Nederland onder bepaalde omstandigheden een preventieve werking hebben toegeschreven, dan is dat geschied buiten alle gedachte om aan 'een wereldberoemd minimum' of aan een 'slot op de deur'. Zij achtten mogelijk, dat het bij een oorlogspartij kan opkomen, voor het bevorderen van haar oogmerken ons gebied te betreden; eveneens, dat de dwarsboom onzer weermacht het den aanvaller voordeelig zou kunnen doen oordeelen, het geweld niet over, maar langs ons heen te leiden. Wat de heer van Embden in die gedachte bespot, zijn slechts de dwaasheden, die hij er zelf heeft tusschengeschoven.

Wanneer in West-Europa of aangaande het Verre Oosten een verwikkeling ontstaan is en daarin de strategie zich mengt, kan Nederland groot onheil boven het hoofd hangen. Of het in een oorlog betrokken wordt, zou resulteeren uit een rekening, door anderen, buiten ons om, opgemaakt. De oorlogspartij zal wikken of de overval, bij weinig risico, groot gewin belooft. Voor haar staatslieden en voor haar strategen is dat afwegen der kans een moeilijk werk. Meestal is tusschen deze beide groepen, en dikwijls binnen ieder van beide, oneenigheid; soms heeft tot het einde toe felle verdeeldheid bestaan. Weerloosheid weegt uiteraard in de schaal van den overval; zij kan de gedachte daaraan zelfs opwekken. Wapening daarentegen, ook al is zij middelmatig, zal altijd een tegenwicht zijn. De heer van Embden acht iedere preventieve invloed van 'zeker minimum van weerkracht' afhankelijk

Naar de letter kan dit een axioma schijnen. Maar dat het zoo niet is bedoeld, blijkt uit de honderden millioenen, die gezegd worden jaarlijks voor de instandhouding ervan noodig te zijn. En zelfs met die offers is men er niet: hoe waarborgt men dat desondanks ‘de militaire leiders in het buitenland onze weermacht niet beneden het minimum zullen achten? Indien zij een hoogeren maatstaf aanleggen, is er geen preventieve werking!’ De professor maakt zich van de militaire leiders en hun maatstaf wèl scheeve voorstellingen. Ik geloof niet, dat zij er ooit toe gekomen zijn om een buitenlandsche wapening op deze primitieve wijze te keuren. Imponderabilia wegen voor hen veelal vrij wat zwaarder dan de stoffelijke gewichten.

De heer van Embden viert zijn triumphen te openhartig om daarbij niet aan een weinig ostentatie te doen denken. ‘De voorstanders der bewapening ten onzent, de regeering en wie haar steunen’ ziet hij als overwonnenen, die in de degelijkheid van zijn ‘onderzoek’ en in de strenge logika van zijn bewijsvoeringen beklemd zitten:

> Zij trachten zich te redden door te zeggen, dat het voldoende is, dat wij naar de mate van onze krachten ons best hebben gedaan. Maar dat is volkomen er naast. Het is niet de vraag of een schooljongen, Nederland genaamd, voldoende ijverig is geweest en genoeg tijd aan zijn huiswerk heeft besteed, ook al heeft hij het niet af - maar de kwestie is, of een gewapend Nederland *feitelijke* macht uitoefent, ja dan neen...
> Het is tragikomisch te zien hoe weinig de wapenaars van hun eigen stelsel begrijpen.

Ik kan er wel mede instemmen, dat zoo wij ons best gedaan hebben naar de mate van onze krachten, het resultaat voldoende zal zijn. Het schijnt verstandig de krachten niet te overschrijden. Zijn best doen is zelfs een superlatief. Maar zal, wat ons voldoende schijnt, ook ‘feitelijk’ voldoende worden geacht? Voor den heer van Embden gaat het om een minimum, dat met een veelvoud van honderd millioenen 's jaars zou moeten worden in stand gehouden en met nog zooveel aan weerkracht daar bovenop, dat geen buitenlandsche militairen, in redelijkheid, zich van het minimum een nog ‘hoogere’ voorstelling kunnen maken. Doch ook de krijgstoerusting van ettelijke honderden millioenen 's jaars zou niet kunnen voorkomen, dat Nederland te eeniger tijd in een oorlog werd gewikkeld. De ‘feitelijke macht’ om dat te

voorkomen, bestaat alleen in de verbeelding van den debater. Indien een groote mogendheid, onder omstandigheden, die haar daartoe de vrije hand laten, den wil zou hebben Nederland aan te vallen, kan geen toerusting dit voorkomen, alle vooropgezette minima en alle beweerde betrekkingen van volstrekte afhankelijkheid ten spijt. Preventie door Nederland onderstelt, dat het vast besluit, ons territoir geweld aan te doen, niet bestaat, maar bij een partij, al of niet reeds in oorlog, de gedachte aan een overval van ons gebied kan opkomen. Groeit het denkbeeld uit tot een ontwerp, tot een voornemen, dan heeft onze wapening daartegen geen voorbehoedende werking: het beteekent dat de oorlogspartij alle kansen op tegenslag in den koop heeft genomen. De gedachte kan echter ook een loop hebben, die de vorming van het wilsbesluit verhindert. Staatsman en strateeg beiden moeten het over het plan eens zijn en er een staatshoofd voor winnen In doel reikt een plan tot overval meestal ver over het kleine volk en zijn wapening heen; voor den strateeg echter is de te overvallen weermacht het eerste en ook voorhands het gewichtigste object. Wanneer in het kleine leger waakzaamheid en tucht heerschen, zal de overrompeling gemakkelijk een tegenvaller worden. Is heftig verzet te voorzien, dan kan voor de tijdgrenzen, binnen welke de strategie haar werk moet hebben verricht, niet worden ingestaan. Ziet de legerleiding niet alle kans, de onderneming met klem op het hoofddoel gericht te houden, dan zal zij er niet licht toe overgaan. De staatsman van zijn zijde heeft de te verwachten politieke gevolgen in de schaal te leggen. Al te gader factoren, die verklaren, dat overrompelingen betrekkelijk zeldzaam zijn en dat men zich dikwijls van een in onderzoek genomen ontwerp heeft afgekeerd. De preventieve werking treedt doorgaans nog vroeger in dan bij het hier gegeven voorbeeld, en leidt er dan toe, dat er geen ontwerp gemaakt wordt en zelfs het denkbeeld ervan niet opkomt.

Er zijn gevallen bekend, dat een middelmatige wapening, kloek en te juister tijd mobiel gemaakt, dien preventieven invloed gehad heeft en dat deze het volk onnoemelijke ellende bespaarde. Zoolang legers noodzakelijk zijn, zal het, ook in de toekomst, voor zwakke wapeningen kunnen zijn weggelegd, die preventieve werking te bevorderen. Wat de heer

van Embden in zijn ontwapeningsrede tegen deze stelling heeft ingebracht bewijst voldingend, dat hij haar niet heeft begrepen, en, wat erger is, dat hij haar miskend heeft en niet heeft willen begrijpen.

Hij had bij zijn quasi-onderzoek nog een derde vraag gesteld: 'Hoe voorkomt (men), dat de offers terstond weer nutteloos worden door nieuwe uitvindingen en uitgaven elders?'

Eene vraag, door den heer van Embden, in de Eerste Kamer, met het oog op een eindcijfer of een begrootingspost ook vroeger al eens opgeworpen. Bij het verzamelen van 'moeilijkheden' tegen de te onderzoeken stelling moge zij een oogenblik bruikbaar hebben geschenen. Minder gemakkelijk begrijpt men, hoe zij, in de stadiën van voorgedragen worden, gereed maken voor den druk, correctie en wellicht nog revisie, overeind kon blijven. Ik twijfelde wel eens of ik den heer van Embden in zijn 'onderzoek' au sérieux kon nemen; of hij niet met opzet doorzichtig had gelaten, dat zijn moeilijkheden slechts voor de gelegenheid waren verzonnen, maar de recapitulatie bracht mij van dien twijfel terug. 'Tragikomisch, te zien hoe weinig de wapenaars van hun eigen stelsel begrijpen'. Dat kan niet het slot van bluf of ironie zijn. Daargelaten of de opgeworpen moeilijkheden grond hebben, voor ernstig bedoeld wilden zij ongetwijfeld doorgaan. Volgens het bulletin, dat de professor in zijn rede heeft ingevlochten '(ziet) ons land met spanning te gemoet', welke oplossing onder meer aan de moeilijkheid van het 'terstond weer nutteloos worden' der offers zal worden gegeven. Is er één voorbeeld van, dat een defensie, voor welker instandhouding jaarlijks 'honderden millioenen' beschikbaar waren, na een uitvinding of uitgave elders terstond nutteloos was geworden? Honderden millioenen als minimum overschrijdt alles wat men zich in Nederland ooit als maximum kan hebben voorgesteld. Zou, bij de jaarlijksche aanwending van zulke sommen, aanpassing aan gewijzigde behoeften niet mogelijk zijn? Allicht stelt zulk een bedrag in staat het gevreesde gevolg van vindingen en aanschaffingen elders te ondervangen. Hoe de debater kon meenen, dat deze vraag het land in spanning zou houden, is waarlijk curieus

Het is in September 1924 niet voor het eerst geweest, dat

de heer van Embden over de preventieve werking van een wapening heeft gesproken. Zeer de moeite waard is, in de handelingen der Staten-Generaal 1920-1921 I blz. 964, zijn rantsoeneeringsrede nog eens na te slaan:

> Maar, zal men mij misschien tegenwerpen, was dan zelfs die gebrekkige bewapening van 1914 ons niet van nut? Al zou zij ons feitelijk niet hebben beschermd, zij gaf toch een scherm van afweer, zij schiep voor het oog een risico. Zelfs die onvoldoende bewapening heeft dat voor onze neutraliteit opgeleverd. Want al was er voor den aanrander geen serieus militair risico, er was althans de schijn van een risico, een façade van een defensie. Zelfs die gebrekkige bewapening dus heeft in die jaren politiek een afschrikwekkende werking gehad en zoo er toe kunnen bijdragen, om onze neutraliteit ongerept te laten. Ik ontken dit geenszins.

Een jaar later, bij de oorlogsbegrooting voor 1922, is het onderwerp in de Eerste Kamer nog meer uitdrukkeijk door den heer van Embden behandeld:

> Ik pleit niet voor ontwapening en ik hoop, dat de Minister straks niet betoogen zal, dat hij met menschen die spreken van geen man en geen cent, en ons land weerloos willen maken, niet kan praten. Ik erken dat men iets kan en iets moet doen. Men kan met zijn oorlogsuitgaven scheppen een zeker risico voor den aanvaller, en voor zich zelf een kans, dat men er door komt. En dit doende doen wij niet anders dan voortgaan in de lijn, waarin wij gewerkt en ons bevonden hebben in 1914.

Er volgt dan een beschouwing, waarin aan het slot gezegd wordt, dat de legercommissie de weermacht van 1914 ‘geheel onvoldoende’ had gekeurd om een schending van onze neutraliteit af te weren:

> En toch heeft zij nut gehad, in preventieven zin dus. Zij heeft gewerkt als een façade van beveiliging; men gaf den aanvaller serieus te vreezen, dat er niettemin een risico, ook dat van politieke verwikkelingen, in gelegen was, indien hij ons aangreep.

De heer van Embden had dus zeer goed ingezien, op welke wijze een kleine weermacht, in perioden van oorlogsgevaar, preventief kan werken. Nu legge men daarnaast zijn slotsom. Ons land is volstrekt onverdedigbaar geworden; iedere poging tot landsverdediging zou dood en verderf halen over het geheele grondgebied. ‘Maar nu beproeven onze wapenaars dit alles te ontgaan door de bewering, dat onze krijgstoerusting een *preventieve* werking uitoefent. Haar taak is niet allereerst den oorlog te voeren, maar hem voor ons te voorkomen.’ In substantie dus, wat men ook van onzen volks-

vertegenwoordiger in de Eerste Kamer had vernomen. Op het ontwapeningsstandpunt kon dit echter de rekening niet maken. ‘Onderzoeken wij deze stelling’, zou klonk het pompeus. Men weet wat het onderzoek geworden is. Met boereslimheid is gedaan alsof de beteekenis niet werd begrepen. Op haar plaats is de creatie gekomen van ‘de preventieve weermacht’. Wij hebben deze met exclamatie's zien opbouwen uit natuurlijkheden, vermaardheden en wereldberoemdheden. De noviteit heeft in de groote volksvergadering een ietwat onstuimig, maar toch niet onvoorspoedig debuut beleefd. Zij deed daar het werk naar behooren. Ook voor later heeft de heer van Embden blijkbaar geen andere kritiek verwacht, dan die van vliegen, vastgeraakt in het web van een spin. Onmiskenbaar is op intimidatie gerekend. Er is op tal van plaatsen in de voordracht een goede dosis van aangewend. Toch blijft menig punt psychologisch onverklaard, Voor den uitroep onder meer: ‘Het is tragikomisch te zien hoe weinig de wapenaars van hun eigen stelsel begrijpen’. zoekt men te vergeefs naar een motief. Ik kan er niets anders in zien dan een uiting van moedwil en baldadigheid. De professor verdiende dat men - nu met de kennis, dat het tegen beter weten ingaat - hem den deun nog eens liet uitgalmen. Het minimum, de honderden millioenen, de hoogere maatstaven en het in spanning zijnde land, - men moest het hem nog eens kunnen laten overdoen. Ook nog eens de globale kostenberekening laten eischen, zonder welke ‘de preventieve werking geen ernstig argument zou zijn.’ Stel u voor: de hoogleeraar, van uit zijn kermiskraam van chicanes, keurmeester van den ernst van argumenten!

Voorop stond dat deze tegen-kritiek zich tot een enkel vraagpunt zou bepalen. Het was echter het voornaamste. Er zijn andere punten in de ontwapeningsrede, tegen welke het niet minder nuttig zal zijn de verdediging voort te zetten. Misschien kunnen deze bladzijden daartoe opwekken.

Er is in de *Opbouw* van een ontwerp-van Embden sprake geweest, dat door den Vrijzinnig Democratischen Bond als ‘program’ aanvaard werd. Dit ontwerp is mij, onder dien naam althans, niet bekend. Hoogstwaarschijnlijk zal het geënt zijn op de ontwapeningsrede. Het is een alles behalve voor-

spoediggesternte, dat dit aldus beschikt heeft. Geluk zal het ‘program’ den Bond zeker niet brengen. Een staatspartij, die ‘steeds getoond heeft zich van haar verantwoordelijkheid bewust te zijn’, doch bij de aanstaande monstering nochtans gaat optrekken voor nationale weerloosheid, moet met dat besluit wel ernstig in tweestrijd zijn gebracht. Niet dan schoorvoetend zal de Bond zich tot zoo gewaagde ontijdigheid laten bewegen. Onder van Embden's dubieuze vlag kan men zich het aanstaand optrekken slechts voorstellen in gedunde gelederen.

Den Haag, 22 December 1924.

L.M.A. VON SCHMID.

Wetenswaardigheden uit de aanvangsgeschiedenis der vaste gezantschappen.

De pers heeft ons (eenige maanden geleden) den hoofdinhoud meêgedeeld der rede van Mr. Limburg na de jongste jaarlijksche samenkomst der ‘Vereeniging voor Volkenbond en Vrede’. Door den scherpzinnigen jurist, die eene rol van gewicht vervult onder de vertegenwoordigers onzer regeering te Genève, was daarmeê aard en beteekenis geschetst van het protocol, welks totstandbrenging het werk van den nieuwen Bond, in September 1924 verricht, kenteekent als zijn belangrijkste tot dusver. Terecht mocht de vóorzitter der Haagsche vergadering, Mr. Treub, de talrijke opkomst houden voor een bewijs, dat het welhaast zal zijn gedaan met de vroegere flauwheid onzer aandacht voor het leven der staten onder elkaar. Inderdaad: wie met wat geheugen voor geschiedenis nog eens de rij monstert onzer ministers van buitenlandsche zaken, laat ons zeggen: ‘sinds 1848’, vindt in die reeks wel eenigen, wier naam twijfel rechtvaardigt, of niet destijds ook zelfs te hoogster plaatse de belangstelling in Nederland's waardigheid te midden zijner buren soms wat te wenschen heeft gelaten. Nu deze dingen bezig zijn in verblijdende mate anders te worden, mag misschien wat opmerkzaamheid worden gevraagd voor hetgeen de tak van staatsdienst, hier ter sprake, in de eerste derdehalve eeuw zijner werkzaamheid alzoo heeft doorleefd.

De overgang uit de middeleeuwen naar den nieuweren tijd heeft voor niet één deel van het geestelijk leven der Christen-

wereld in sterker mate eene echte omwenteling beduid dan voor den rechtsbouw der Christenheid in haar geheel. Eérst de pleitvoerders voor kerkzuivering, tóen de doorzetters der kerkhervorming bereidden nadenkend Europa, sinds de Saksische keizers gewend zich de overheidsordening der maatschappij af te beelden als een' dubbelgekroonden trappenbouw van hoogere en lagere gebiedsheerschappijen, in twee tempo's vóor op eene geheel nieuwe beschouwing. Niet langer zou daar sprake zijn van een tweehoofdig en naar beneden langs verdiepingen afdalend oppereigendom der wereld (‘suzereiniteit’). In de plaats daarvan kwam op den duur een naast elkaar bestaan van staten, geregeerd, één voor één door zuiver wereldlijke dragers van ‘souverein’ gezag. In trouwe hadden al de latere middeleeuwen dien nieuwen geest zijn' weg gebaand. Reeds toen waren Franschen en Spanjolen, Engelschen en Schotten, Portugeezen, Denen en Zweden begonnen, scherper dan te voren zich wederzijds te onderscheiden door uit elkaar loopende schakeeringen in het verlangen van de aanhoorigen éener natie en elker andere om bij elkaar te zijn en te blijven. Men herinnere zich onder de treffendste uitingen van dat gevoel het lofdicht, dat Shakespeare in een zijner ‘historische tooneelstukken’ den stervenden John of Gaunt ter eere van Engeland op de lippen legt[1]. ‘This precious stone, set in the silver seas’ met wat daaraan voorafgaat en erop volgt.

Van volkeren, waar zoo'n taal werd gevoerd, liet zich voortaan niet denken, dat een landsvader, gelijk dat in 1301 was geschied met den verkoop der markgraafschap Lausitz aan den aartsbisschop Burckhardt van Maagdenburg, er boudweg een zou verkwanselen, als onzelfstandig toebehooren van den grond[2]. In ettelijke bijzondere gevolgtrekkingen kwam de strekking van den nieuwen kijk op den band tusschen regeerders en geregeerden tot allengs scherper, dieper en volledíger bewustheid. Niet langer bleef voortaan het beschikkingsrecht erkend, voorheen herhaaldelijk door de ‘auctoritas sacra pontificum’ geoefend over nieuw ontdekte deelen van het oppervlak der aarde[3]. Met name de raadslieden der Britsche

1) ‘King Richard II’ Act. II, sc. 1. regel 40 & v.v.
2) T.A. Walker ‘a history of the law of nations’ I 1899, blz. 158.
3) E. Nys ‘Les origines du droit international’. 1894, blz. 370.

kroon loochenden met beslistheid, ‘dat eenig volk of eenige enkeling een' titel zou kunnen vertoonen ter rechtvaardiging eener uitsluitende heerschappij op de wereldzee’[1]. Te nadrukkelijker daarentegen werd, maar dit niet bij wijze van protest tegen het oude, neen, veeleer in den zin eener bevestiging van het nieuwe, het leerstuk gehandhaafd van een rechtsgeleerd orakel uit de 14de eeuw, waarnaar het eigendomsrecht van den ‘souverein’ in een kustland zich uitstrekte over eene zeestrook, 60 mijlen breed van het strand uit gemeten. Een regel, die bij vóorbeeld den ridderlijken gezagvoerder van een Britsch vaartuig tot vóorwendsel strekte om een schot te lossen op het Spaansche schip, waarmeê de bruigom zijner vermoedelijke troonopvolgster, Philips van Spanje, Hoogstdeszelfs bruid kwam afhalen voor de huwelijksreis. Waarom? Wegens verzuim van het vlaggesaluut. Eindelijk zij niet vergeten de langzamerhand in de practijk doorgedrongen bevoegdheid der opperste gemeenelandsoverheid om zelve in laatsten aanleg de vóorwaarden te stellen, waaronder een van ons, Gij of ik, binnen haar onderdanenverband zou worden toegelaten, of wel verlof kreeg zich eruit los te maken. Het is, onder meer, op dien grond, dat nog altijd Groot-Brittannië zijne onderdanen hardnekkig vasthoudt in gevallen, waar andere staten de hunnen plegen te ontburgeren. ‘No man’, verklaarde reeds onder Elizabeth een gerucht makend vonnis, ‘can shake off his country, where he is born, nor abjure his native soil or his prince at pleasure’[2].

Hoezeer bij zulke sprekende nieuwigheden het besef veld won en zich versterkte, dat de inéenzinking van het stelsel der middeleeuwsche gezagsverhoudingen de beteekenis verhoogde der opkomende nationale gebiedscorporatiën, geen feit bracht dat duidelijker aan het licht dan de oplettendheid, bij toeneming gewijd aan de rechten der staatshoofden, inzonderheid de praerogatieven van die vertegenwoordigende lasthebbers der souvereinen, om wie het hier ons voornamelijk is te doen: de gezanten.

In den tijd die was voorafgegaan, terwijl nog tusschen regeering en regeering een druk verkeer ontbrak, was het

1) T.A. Walker l^o l^o blz. 161.

2) F.A. Walker l^o l^o blzz. 159 & v.v.

voor zulke partijen slechts nu en dan noodig door onderhandelen zich met elkaar te verstaan. Als tusschenpersonen dienden dan gelegenheidsboodschappers, belast met het in orde brengen der aanhangige zaak en die men terugverwachtte na hare beeindiging. Het tijdelijke ambt bracht menigmaal bezwaren, ja gevaren meê. Want al gold van ouds een gezant voor onaantastbaar in het land waarheen hij was afgevaardigd, hij was het geenszins in de staten waar hij doorheen reisde op den weg naar zijne bestemming. Onberijdbare wegen waren niet het ergste. Onveiligheid der reis wegens struikroovers en zeeschuimers kon soms heelwat erger zijn. Desondanks werd ten slotte gezantenverkeer veelvuldig. Het vroegst tusschen de eerste nieuwerwetsche staten: de stadsgemeenebesten van Italië. In meer dan één opzicht vertoont gedurende het slot der middeleeuwen dat schiereiland een beeld op kleinere schaal van hedendaagsch Europa[1]. Bondgenootschappen vormden er zich en brokkelden uitéen, 'hegemonieën' kwamen op en gingen verloren; nu rees er deze -, straks gindsche stad omhoog; ja, het denkbeeld van een evenwicht der mogendheden, op Europeesche schaal later zoo bekend geworden, het is onder de stadsburgerijen in de Povlakte en aan weêrskanten der Appennijnen, dat men in de Christenwereld zijne vroegste ontwerpers heeft te zoeken. Er was daar eerlang niet eene enkele 'citta', of zij telde onder hare 'cittadini' wel een paar, op wier menschen- en zakenkennis zij trotsch mocht wezen. Florence kon in de 13de en de 14de eeuw bogen op onderhandelaars als Dante, Petrarca en Boccaccio; later op vernuften gelijk Guicciardini en Macchiavelli. En dan Rome! Trouwens: sinds het den Heiligen Stoel was gelukt, door de regeeringen, als een' plicht, de zending te doen aanvaarden van een huldigings-gezantschap aan elken nieuwen paus, was daar, wegens de meestal snelle opéenvolging dier gelegenheden, het gezantenverkeer wel vaak een haast onafgebroken komen en gaan.

Bijzondere opmerkzaamheid verdient de inrichting van dezen staatsdienst te Venetië. Reeds sinds de 13de eeuw was die stad erop uit het openbare belang te dezer zake op allerlei manieren te verzekeren. Zoo verbood in 1236 haar groote

1) Ern. Nys l^{o} l^{o} blz. 297.

raad zijnen afgevaardigden naar de ‘Curie’, buiten den ‘doge’ en den engeren raad der dagelijksche bestuurders óm ooit met iemand zich in te laten over het verleenen van een geestelijk ‘beneficium’. Sinds 1268 waren hare ambassadeurs gehouden, ontvangen geschenken bij het t'huis komen te storten in eene openbare kas. Het gewichtigste voor óns is echter een besluit van 1268 dat teruggekeerde gezanten verplichtte binnen 14 dagen een verslag in te leveren van hetgeen zij voor Venetië wetenswaardigs op reis hadden vernomen. Zoo kwamen de ‘relazioni’ in de wereld. Voegt daarbij eene ordonnantie, mede uit de 13de eeuw, volgens welke een Venetiaan nooit eenige zending zou mogen aanvaarden naar een land welks overheid wegens door hem aldaar bezeten goederen hem schaden of bevóordeelen kon. Ook eene waarbij de duur eener ambassade werd beperkt tot hoogstens vier maanden. Twee eeuwen daarna volgden nog uitvoerige maatregelen van vóorzorg tegen onbescheidene onthullingen. Om kort te gaan: terwijl in bijna heel Europa de openbare besturen nog verkeerden in een' staat van verwarring, had Venetië haar' gezanten-dienst allergelukkigst geordend[1]. Geen wonder, dat het ook Venetië was, van waar het eerste blijvende gezantschap vertrok naar een der Europeesche hoven. ‘Der Europeesche -’. In den Levant was het al van oudsher anders. De hoofdsteden dáar herbergden reeds sinds lang vertegenwoordigers van westersche mogendheden, maar onder voor ons misleidende titulatuur. ‘Consuls’ heetten er wie inderdaad honkvaste gezánten waren. De Levantijnsche zede, slechts met oprechtere naamgeving, kreeg eerlang burgerrecht binnen ons werelddeel. In oorlog met de Milaneesche Sforza's, zochten de regeerende ‘doge’ en zijne raden steun bij Lodewijk XI. De aartsburgerlijke konkelaar op Frankrijk's troon had wel ooren naar een bestendig gezantschap. Zoo werd in 1479 Bertucci Gabriel di Giacomo de eerste vaste bemiddelaar bij tusschenstaatsch gedachtenverkeer, dien de geschiedenis van Europa kent.

Het gebruik, dus begonnen, won echter niet spoedig veld. Lodewijk XI kwam weldra tot de ontdekking, dat het, op dit stuk zeker, zaliger is te geven dan te ontvangen. Philippe

1) Ern. Nys l^{o} l^{o} blzz. 297 & v.v.

de Commines althans, 's konings kamerheer en ‘sénéchal’ van Poitou, zal wel in den geest Zijner Majesteit hebben geschreven, toen hij in zijne gedenkschriften zich dus uitliet: ‘Al dat komen en gaan van gezantschappen is onveilig. Dikwijls worden daar verkeerde dingen uitgebroed. Nogtans: men dient er wel te zenden en te ontvangen. Wie van onverdachte vrienden afkomstig zijn, hen (zou ik raden) moet men lekker onthalen en dikwijls door den koning doen raadplegen. Verschijnen er echter van onvriendschappelijke zijde, zoo dient men die heeren hoffelijk te verwelkomen en te herbergen naar behooren; maar bovenal, men doe hen steeds geleiden door betrouwbare lieden van doorzicht. Zoo weet men, wie hen bezoeken en belet men loszinnig-ontevreden partijen hen in te lichten op hare manier. Zulken lieden vooral zou ik haastig te woord staan en hun afscheid geven. Want vijanden onder zijn dak te houden, is nooit verstandig’. ‘Ambassadeurs’ te zénden, daarentegen, dat achtte de koninklijke slimmert wat anders. ‘Immers’ (oordeelde zijn vertrouweling) ‘betere spionnen zijn er niet’. Zoo luidde geruimen tijd het algemeene oordeel. ‘Als zij U wat vóorliegen’, die les placht de gekroonde Vos Reinaert zijn' afgezanten meê te geven, ‘lieg Gij nog harder’[1]. En in Engeland dacht men niet anders. Bekend is het puntige woord van Sir Henry Wotton: ‘Een “ambassadeur” is een fatsoenlijk man, die naar den vreemde is gestuurd, om er onwaarheid te spreken ten bate van zijn land’[2]. Sir Edward Coke, een ster onder de rechtsgeleerden tijdens Elizabeth en de eerste Stuarts, prees Hendrik VII als ‘een' verstandig en staatswijs koning’, omdat die spitsbroeder van zijn' Franschen tijdgenoot vreemden onderhandelaars niet had willen toestaan aan zijn hof te blijven, nadat zij hunne taak hadden volbracht. Ook Ferdinand van Arragon (waardige derde in het klaverblad) maakte den gezanten aan zijn hof het leven veelszins zuur. Zelfs hield ruim honderd jaren later onze de Groot nog staande, dat eene regeering gerechtigd was gezanten die een buurstaat ten harent wilde vestigen een blijvend oponthoud te ontzeggen, als onnoodig, ofschoon hij toegaf, dat te zijner tijd het gebruik was alge-

1) Ern. Nys l^{o} l^{o} blzz. 306 & v.v.
2) T.J. Lawrence ‘The principles of international Law’. 1897, blz. 259.

meen geworden[1]. Nog sterker! In den Poolschen landdag werd ten jare 1660 de bedreiging geuit, dat, indien zekere Fransche ‘ambassade’ niet schielijk hare koffers pakte, de leden zouden worden behandeld als spionnen[2].

In zulk een' dampkring van argwaan verbaast het allerminst, onder de vertegenwoordigers van vreemde hoven, te Londen, te Parijs, of in een' anderen regeeringszetel woonachtig, aanvankelijk personaadjen te ontmoeten van hoogst verdenkbare achtenswaardigheid. Lodewijk XI alweêr nam gaarne voor schunnige karweitjes over 's lands grenzen zijn' barbier in den arm: Olivier le Daim, wel naar verdienste door de historie gebrandmerkt als Olivier ‘le diable’. Een der goorste snuiters, intusschen, waarvan in dit verband te reppen valt, is Roderigo Gonsalvo de Puebla, ‘utriusque iuris doctor’, en vele jaren Spaansch gezant te Londen. Als plaatselijke grootheid ergens in Andalusië had hem Ferdinand de Katholieke om zijn gewikst vernuft leeren hoogschatten. Zoo was hij eind 1487 of begin 1488 met Juan de Sepulvada naar Engeland gezonden, om een huwelijk te bedisselen tusschen Catharina van Arragon en Arthur prins van Wales. Daar drong hij zich in bij Hendrik VII en werd hij 's konings vertrouwde handlanger. Gedienstig en bedrijvig, vertegenwoordigde hij zijne twee Iberische ‘souvereinen’ onder schaamteloos verzuim aller waardigheid. Vooral sinds hij, naast het ambassadeursambt, kans zag het zaakwaarnemersbedrijf te oefenen, en met een' onmiskenbaren neus voor profijt. Een onderzoek ter zake van grieven en klachten over zijn gedrag bracht in 1498 rare dingen aan het licht. Hij had Spaanschen kooplui geldsommen afgeperst. Hij leefde (de vertegenwoordiger der Spaansche Majesteiten, de vertrouweling van den Britschen koning) sedert drie jaar in den kost voor twee stuivers per dag bij een' steenklopper, wiens huis in hoogst onguren reuk stond. Daar gingen spionnen in en uit, verspieders van regeeringen, wien door die tusschenpersonen de waard brutale bedragen afhandig maakte in het vertrouwen dat zijn ‘paying guest’ hem wel zou dekken. En nu het merkwaardigste! Voor Puebla hadden die uitkomsten

1) H. de Groot ‘De iure belli & pacis’ II. 18.3.

2) T.J. Lawrence l^{o} l^{o} blz. 259.

niet één onaangenaam gevolg. Henry Tudor hield hem de hand boven het hoofd. Ferdinand en Isabella bestendigden hem op zijn' post. Slechts werd hem, ter vergulding van den glans der ambassade, als ‘decoratieve figuur’, ter zij gesteld een Spaansche bisschop. Het is wel niet eene vraag, of onder zulke omstandigheden veel fijnheid van ‘decorum’ kon verzekerd zijn[1].

Intusschen, het dient gezegd: zoo gedroegen zich, en van den aanvang af, niet allen; en ook: zoo bleef het niet. Frans I, de kardinaal Wolsey insgelijks, zij betoonden zich kieskeuriger dan Ferdinand. Inzonderheid Karel V wist de beteekenis van een' hoogstaanden boodschappers-staf te schatten op hare volle waarde. Hij stelde dan ook den zijnen saam uit achtbare mannen van bekwaamheid, bij vóorkeur Zuid-Nederlanders[2]. En in trouwe: een gereedschap moet wel worden verbeterd op den duur, als het steeds min ontbeerlijk blijkt. Tusschen hof en hof namen sinds de ‘Renaissance’ aanrakingen in het stoffelijke zoo wel als in het geestelijke voortdurend toe. Geweldig bovenal was de opleving bij velerlei menschelijk bedrijf, dank zij den landontdekkingen in Oost en West. Dat alles vermenigvuldigde de ontmoetingen, maar ook de wrijvingen tusschen elk landsbewind en alle overige. Tegen de machten van ijverzucht en achterdocht ín, trots alle bezwaren ook, gesproten uit de gewetenloosheid veler aanvankelijke ambtsbekleeders, won het nieuwe gebruik gestadig terrein, dank zij zijne aangepastheid aan eene behoefte des tijds. Omstreeks het midden der 17de eeuw was deze vrijwel algemeen erkend. Van toen af aan schonk de gezantenpractijk in eene rijke verscheidenheid aan ettelijke ‘observantiën’ het leven, die niet lang missen konden bij het volkenrecht te worden ingelijfd[3].

Een eerste onderwerp, waar die ‘observantiën’ licht en regel brachten, was de volgorde, waarin de vertegenwoordigers van verschillende ‘souvereinen’ aan een zelfde hof zich bij optochten en andere plechtigheden zouden rangschikken, kortom: de stoffe der tusschenstaatsche beleefd-

1) Ern. Nys l^o l^o blz. 315.

2) Ern. Nys l^o l^o blz. 319.

3) T.J. Lawrence l^o l^o blzz. 258 9.

heidsvormen. Drie algemeene regelen schijnen op dat stuk vrij spoedig algemeen te zijn erkend:

> Vooreerst werd den pauslijken ‘nuncio’, waar er een was toegelaten, vóorrang verleend boven de vertegenwoordigers der louter wereldlijke mogendheden.
> Ten tweede behoorde, onder de laatstgenoemden, den ambassadeur des keizers de eereplaats.
> Ten derde vorderden in den regel de vertegenwoordigers van erfelijk-éenhoofdige regeeringen en kregen zij ook vóorrang boven de afgezanten van gemeenebesten. Slechts Venetië, als bezitster van het koninkrijk Cyprus, was ‘competentie’ toegestaan op één rang met gekroonde hoofden. Dus volgde haar gezant terstond na ambtgenooten die door koningen waren gezonden. De afgevaardigden der Geünieerde Provinciën, wier tegenwoordigheid in deze of gene hofstad telkens weêr hun' Spaanschen ambtgenooten knorrige vertoogen ontlokte zoolang de tachtigjarige oorlog duurde, wisten bij den Westfaalschen vrede zich voor het vervolg eene plaats te verzekeren, terstond achter de Venetianen. De evenolder onzer Unie, het Engelsche rondhoofden-gemeenebest, behield natuurlijk het plaatsnummer dat de Tudors hadden bezeten. Daarvan zou zich Cromwell niet hebben laten afdringen. En wien kon het in den zin zijn gekomen dat te doen?

Inmiddels lieten de genoemde regelen nog ruimte te over voor fel omstreden twistvragen. Na den troonsafstand, bijvoorbeeld, van Karel V verklaarde de ‘rex catholicus’ Philips II zich ongezind om zijn' koninklijken broeder, den ‘rex christianissimus’ Hendrik II, de eereplaats onmiddellijk achter den keizer te laten, die tot zoo ver onbestreden was geweest. De botsing van beider aanspraken lokte tusschen de ‘ambassadeurs’ der partijen vaak heftige krakeelen uit. Wel eene eeuw lang werd daardoor aan alle hoven van Europa de plechtstatige kalmte-naar-buiten van tijd tot tijd verstoord. Zoo werden in 1600 de onderhandelingen, die, met bemiddeling van Hendrik IV, Elizabeth en Philips III al sinds het vóorgaande jaar bezig waren te voeren binnen Boulogne sur Mer, vrij plotseling afgebroken wegens eene levendige woordenwisseling over vóorrecht in de rangorde. De Britten namelijk hadden ontdekt dat oudtijds hunne vaderen zoo iets hadden bezeten boven Castilië. Dies eischten zij het ook nu te

mogen doen gelden boven Spanje. Beter bekend is dit verwante feit, dat de splitsing van het Westfaalsche vredescongres in tweeën (één te Munster en het andere te Osnabrück) gevolg was van een' onbeslechtbaren kamp nog wel tusschen twee bondgenooten, Frankrijk en Zweden, over wie dier beiden de eerste boven den ander zijn zou. Wij, vormeloozer nakroost, mogen meesmuilen over die dingen; - althans wie van ons nog heden erbuiten staan, want onder de ingewijden in de voortgezette wereld van het ‘protocol’ zijn zij nog altijd niet verdwenen; - zulke schijnbare kleinzieligheden (geschillen nopens het recht op een armstoel, of over bevoegdheid om gedekt te blijven terwijl anderen blootshoofds moesten staan; ook ter zake van een' zetel aan de rechter- dan wel aan de linkerhand eens ambtgenoots; desgelijks met opzicht tot eene plaats, hetzij ver van de deur, hetzij dichterbij) zij pasten nu eenmaal, terwijl zij het nieuwe gevoel voor staats- ‘souvereiniteit’ onderstreepten, binnen het kader van den tijd waarin men met de ordening der middeleeuwen had gebroken.

Niet minder dan de rangregeling, liet ook het beginsel van 's gezants onschendbaarheid ruimte voor veel bijzonderen twijfel.

Wat daar, om te beginnen, vást stond, het was dít: Een gezant moest het vertrouwen hebben, niet enkel van wie hem zond, maar niet minder van wien hij gezonden werd. Het deed de eer des zenders allerminst te kort, als de andere partij bezwaren opperde tegen eene gedane keuze. Hier was de ‘test-case’ het geval Buckingham. Toen Karel I den ‘mooien’ hofmaker van dien naam wilde benoemen tot gezant bij Lodewijk XIII, maakte de Fransche regeering daartegen bezwaar op grond dat de betooverende ijdeltuit bij een vroeger bezoek te Parijs wat al te opzichtig den onweerstaanbare had gespeeld bij de kwalijk gepaarde koningin Anna van Oostenrijk[1].

Stond derhalve zóo veel buiten kijf, onzekerheid heerschte er in sommige opzichten ten aanzien der rechtshouding van wie eenmaal gezant wás.

Vooreerst waren onnauwkeurig de grenzen omlijnd, waarbinnen het strafrecht der ontvangende partij op een' ten harent verblijvenden gezant niet zou zijn toe te passen.

1) T.J. Lawrence l^o l^o blz. 265.

In 1533 had de Fransche ambassadeur Merveille te Milaan zich door den hertog laten verlokken tot een tweegevecht met een' derden man. In plaats van, gelijk de hertog verwachtte, door de weêrpartij te worden overhoop gestoken, had de Franschman het háar gedaan. Sforza deed den gezant terechtstaan en onthoofden. Dat oogenschijnlijke vergrijp aan het volkenrecht werd goedgepraat met de bewering, dat de veroordeelde veeleer een geheime agent dan gezant was geweest. Eene uitvlucht die op den duur werd geacht niet op te gaan.

Van meer belang was een geding, waarbij de zelfde vraag rees in verband met de zaak van Maria Stuart. Ten jare 1568, namelijk, kwam te York, als een harer aangestelde belangenverzorgers, een geleerde geestelijke, de bisschop van Ross: John Leslie. Na voor eene koninklijke commissie zijne meesteres te hebben verdedigd tegen grieven der Schotsche rebellen, vestigde hij zich te Londen, als haar gezant. Bij herhaling vond hij zich betrokken in samenspanningen om de gevangen koningin te doen ontsnappen, totdat hem in 1571 de Engelsche overheid betrapte als hoofdschuldige bij het complot dat den hertog van Norfolk op het schavot bracht. Natuurlijk beriep hij zich op zijne ambtelijke onaantastbaarheid. Wat nu te doen?

Vier vragen werden te dier zake aan eene commissie van rechtsgeleerden vóorgelegd:

> In de eerste plaats: of een ambassadeur, na opstand te hebben uitgelokt tegen den ‘souverein’ bij wien hij den zijnen vertegenwoordigde, bleef beschermd door het gezantenprivilége van niet te zijn onderworpen aan de straffen op hoogverraad.
>
> In de tweede plaats: of de gemachtigde van een' onttroonden en vervangen vorst nog ‘ambassadeurs’-vóorrechten behield.
>
> In de derde plaats: of een souverein, gekomen binnen eens anders rijk en daar in bewaring gehouden, nog wel een' gemachtigde mocht hebben met ‘ambassadeurs’-rang.
>
> In de vierde plaats: of, als de andere ‘souverein’ den in bewaring gehoudene en den gemachtigde van dezen aanzegde, dat de laatste niet langer zou worden erkend in zijn ‘ambassadeurs’-karakter, daartegen een weg van rechte openstond.

Nadat, in haar bescheid op de eerste vraag de geraadpleegde commissie éenstemming den bisschop had ontzet verklaard

van zijn onaantastbaar ambt, meende hem in ‘the privy council’, waarvoor de samenzweerder zich had te verantwoorden, de staatssecretaris onder het oog te mogen brengen, hoe ongepast het was geweest te schuilen achter zijn' vroegeren ‘sacrosancten’ boodschapperspost. Gevat antwoordde Leslie, dat hij hoopte op een niet ongenadiger vonnis dan dat over de Britsche gezanten Throckmorton in Frankrijk en Randolph en Tamworth in Schotland, die immers alle drie, na de hand te hebben gehad in opstanden tegen den ‘souverein’, wiens gast zij waren, zich met den zelfden betooggrond van halsmisdrijf hadden vrijgepleit. Zijne hoop werd niet beschaamd. Verwijzing buiten de landpalen was zijne éenige straf. Eene milde toepassing van het uitzonderingsrecht der boodschappers tusschen staat en staat, die, vierendertig jaar daarna, ter zake van een vergelijkbaar geval onder een' algemeenen regel werd gebracht door Hendrik IV in deze woorden: ‘Ambassadeurs zijn naar het volkenrecht boven de wet van het verblijfsland. Zij schenden evenwel het recht, als zij verraad plegen tegen de regeering tot welke zij gezonden zijn. Daarom mag het dan hen niet meer vrijwaren tegen onderzoek en straf. Bovendien mogen zij nooit worden geacht hun' “souverein” nog te vertegenwoordigen in daden van verraad en trouweloosheid die door hunne meesters noch zouden zijn gepleegd noch goedgekeurd. Toch is het edelmoediger in dezen niet tot het uiterste te gaan. Men behoude zich het recht van kastijding vóor, maar late het ongebruikt’. Even ruim betoonde zich in 1615 ‘the kings attorney’. Hij onderscheidde tusschen een' gezant, die het had toegelegd op het leven des konings aan wiens hof hij zijne zending vervulde, en een', die schuldig stond aan een' minderen vorm van verraad. De eerste mocht worden gevonnist en terecht gesteld. Den ander moest men maar liever terugsturen aan zijn' zender.

Intusschen kennen wij reeds uit den zelfden tijd óok toongevende gevallen van nóg breedere practijk. In 1584 was de Spaansche gezant Bernardino de Mendoza te Londen overtuigd van te hebben deelgenomen aan een complot om de koningin te onttronen. De Italiaansche hoogleeraar te Oxford Alberico Gentili en de Franschman Johannes Hottomannus, verdienstelijke zoon van een' beroemden vader, brachten volgens verzoek van den ‘privy council’ hun oordeel op

papier. Het strekte om zonder uitzondering te verbieden dat een vreemde gezant werd ter dood verwezen naar Engelsch recht. Hoogstens mocht hij worden uitgeleverd aan de strafgerechtigdheid van zijn' eigen ‘souverein’. Mendoza moest dus eenvoudig naar huis, en zelfs die zeer gematigde bejegening ontstemde Philips, zijn' meester. Meer en meer werd dan ook volledige onttrekking van den persoon eens gezants aan de rechtspleging van het land waar hij zijne taak had vaste regel. Totdat de Groot daarop zijn zegel drukte met de ‘fictie’ der ‘exterritorialiteit’[1]. Voortaan droeg ieder ‘ambassadeur’, als een slak, eigen tehuis, eigen vaderland op zijn' rug.

Moesten dus nog geruimen tijd twijfelingen worden gladgestreken met opzicht tot de onstrafbaarheid der gezanten zélven, niets vreemds dan, zoo de uitgezonderde rechtstoestand van hun verblijf nog veelvuldiger stof opjoeg. Een voorbeeld uit het zelfde jaar 1584. In de woning van Bodoaro, den Venetiaanschen gezant te Madrid, had, ‘à la barbe’ van den heer des huizes, een misdadiger veiligheid gezocht tegen vervolging. Bodoaro wendde zich om hulp tegen den indringer tot de politie. Ingevolge dat verzoek dus meldde deze, in den persoon van een' gerechtsdienaar, zich aan op de stoep der ‘ambassade’. Nogtans, (Was het misverstand? Was het meêgevoel met den benarden boef?) toen de man der wet het gebouw wilde binnentreden, grepen er bedienden hem aan en moest hij terug. Nu kwam de openbare macht opdagen met versterking, om haar voldoen aan 's gezants eigen wensch kracht bij te zetten. En wat vond zij? Heel het gebouw in staat van tegenweer, met Bodoaro, die zich scheen te hebben bedacht, aan het hoofd van zijn gewapende personeel? De handhavers echter van het openbaar gezag zetten door en slaagden er zonder veel moeite in, op een paar vóorvechters onder de koks en de lakeien de hand te leggen. De arme drommels werden veroordeeld deels tot den worg-, deels tot den geeselpaal. Bij ongeluk was ook een bloedverwant van den ambassadeur met de wapenen in de hand gegrepen en opgebracht. Dezen bewees de Spaansche rechter de onderscheidende eer, hem te doen ‘executeeren met den swaerde’. Koning Philips, in zijn rechtvaardigingsschrijven aan de regeering te Venetië, ging zoo ver,

1) ‘De iure belli & pacis’. II. 18.5.

toe te staan dat, mocht immer een zijner gezanten in den vreemde het boodschappersambt onteeren door eene onwaardige daad, deze zijn uitzonderingsrecht zou verliezen en geoordeeld worden naar het recht des lands waar hij verblijf hield. Hoe anders zag ten zelfden jare de koning-zénder in het geval-Mendoza de vraag der ‘ambassadeurs’-bevóorrechting dan in de zaak-Bodoaro de koning-ontvánger het deed!

De raadslieden van Philips' zoon en opvolger achtten zich dan ook door des vaders groothartig gebaar jegens het dogebewind allerminst gebonden. Op een' warmen dag in 1601 verkwikten eenige leden der Spaansche legatie nabij Valladolid hunne vermoeide leden door een bad in de vrije natuur. Het schijnt dat preutschere voorbijgangers aan dat paradijstafereel zich hadden geërgerd. Althans er volgde eene ruzie, waarin aan den Spaanschen kant een paar dooden vielen. Op dat gerucht vatte de dweepzucht der Madrilenen vuur. Eene groote menigte omsingelde de gezantschapswoning van den graaf de Rochepot, bestormde haar, en kwam pas tot bedaren, toen zij vernam dat de vermoedelijke schuldigen uit 's graven gevolg met inbegrip van een' bloedeigen neef waren gevangen gezet. Nadrukkelijk protest (dat spreekt!) van de Rochepot. De zaak werd pas geschikt na tusschenkomst van den Heiligen Vader. Deze wist te bewerken dat de gevangenen in zijne handen werden gesteld, waarop hij hen ter bestraffing overleverde aan hun' eigen landsman, den graaf de Béthune, Fransch gezant te Rome[1].

Vraagt men nu, welke kijk op den rechtstoestand van een ambassadeurs-paleis ten slotte de algemeene werd, het bescheid moet luiden: de mildere; het oordeel van hen die de persoonlijke onschendbaarheid van den bewoner wilden zien uitgebreid tot de zakelijke van zijn huis. Althans voor zoo lang het niet werd misbruikt tot eene schuilplaats voor gespuis uit het land waar het stond. Zelfs kwam men ertoe, een' gezant vrijheid toe te staan van godsdienstoefening, ook van zulke die ter plaatse bij de wet was verboden, mits binnen de muren eener bijzondere gezantschapskapel en slechts voor het huispersoneel toegankelijk. Het laatste geruchtmakende geval van eene weigering dier gunst kwam vóor te Madrid in 1565.

1) T.A. Walker l^{o} l^{o} blz. 174-181.

Destijds was John Mann, deken van Gloucester en ‘master’ over ‘Merton-college’ te Oxford, naar Spanje afgevaardigd met eene zending, te teer voor zijn' grofkorreligen aard. Reeds de keuze, trouwens, van een' gehuwd Anglicaansch geestelijke tot vertegenwoordiger zijner regeering was van deze tegenover Philips II eene onhandigheid. Alsof men te Londen dat ook wel voelde, kreeg Mann de opdracht meê, dat hij vóor alles zijn recht zou vorderen op bezit en gebruik eener eigen kapel. Het Spaansche hof kende van ouds de kunst, hoe uit de bezwaren van zulk netelig verlangen zich te redden. Zij kwam neêr op talmen. Reeds in de dagen van Karel V had zich een onderkoning van Napels het stekelige woord laten ontvallen: ‘als de dood, om ons te halen, uit Spanje moest komen, dan werden wij allen stokoud’. Nu dan: na lang getreuzel kwam tenslotte een advies af van den geheimen raad, besluitend met eene weigering. En de ‘considerans’? ‘Zijne Majesteit’, dus luidde zij, ‘is, evenals elke Spanjaard, gehoorzaamheid verschuldigd aan het Heilige Officie’. De zaak bleef slepen, slepen, totdat in 1568 de ‘ambassadeur’, die nooit moest zijn gezonden, door Elizabeth werd teruggeroepen[1].

Al breeder van stap tot stap werd in dien trant de bewegingsruimte van den gezant op zijne standplaats. Betrekkelijk nauw, daarentegen, bleven de grenzen, waarbinnen de vóorrechtenkring van zijn gevolg was ingesnoerd. Te dier zake oefende de levendige gedachtewisseling over den doodslag te Valladolid en het geval-Rochepot langdurige nawerking. ‘Het is waar’, zoo schreef in eene levensgeschiedenis van Hendrik IV de bisschop van Rhodez, ‘dat binnen zijn paleis een ambassadeur, hij alleen, souvereiniteit bezit. Maar wegens vergrijpen, erbuiten gepleegd, heeft zijn gevolg voor den rechter ter plaatse zich te verantwoorden. Licht men met dien regel de hand, zoo is dat hoffelijkheid, niet recht. Slechts verbiedt weêr het récht, een verdacht lid der gezantschappelijke huishouding uit de ambassade weg te halen. Want deze is nu eenmaal, (wel niet voor binnenlandsch gespuis, maar dan toch) voor de leden van den hofstoet, eene volstrektelijk te eerbiedigen wijkplaats’.

Zóó zag althans het Fránsche hof die dingen. Een vóor-

1) E. Nys l^{o} l^{o} blzz. 325 & 344.

beeld. In 1605 werd zekere Bruneau, secretaris van den Spaanschen gezant te Parijs, Don Balthazar y Zuniga, overtuigd van verstandhouding met Mairargues, een' edelman uit Provence, over een plan om Marseille te spelen in Spanje's handen. Op een arrest van het parlement te Parijs werd Mairargues onthalsd en daarna (de toegift zal hem koud hebben gelaten) gevierendeeld. Ook Bruneau was in hechtenis genomen. Maar toen zijn meester tegen die schending van het asyl-recht opkwam, liet men verder den secretaris ongemoeid.

De Spanjool, integendeel, beantwoordde, toen 16 jaren later eene schoone gelegenheid daartoe zich opdeed, die hoffelijke daad niet met gelijke munt. Het gebeurde in 1621, dat twee ‘alguazils’ te Madrid in een' twist waren omgebracht door bedienden van den Franschen gezant de Fargis. De Spaansche kroonraden stelden zich op dit standpunt, dat, al behoorde de persoon des ‘ambassadeurs’ steeds buiten schot te blijven, zijne ondergeschikten, mits niet in zijne tegenwoordigheid, overal mochten worden gegrepen en ingerekend. De komst van den maarschalk de Bassompierre, als buitengewoon gevolmachtigde ‘ad hoc’, was noodig om de gevangen beschuldigden los te krijgen.

Hoe stond het met des ‘ambassadeurs’ eigen straf gerechtigdheid over zijn personeel? De bisschop van Rhodez trok haar niet in twijfel. Nogtans had de zaak hare haken en hare oogen. Toen, bij voorbeeld, de markies de Rosny, later hertog de Sully, in de hoedanigheid van Fransch gezant ren jare 1603 James Stuart was gaan huldigen als koning, bevond zich onder zijn gevolg een zekere Combaut. Bij eene ruwe vechtpartij in een verdacht huis stak deze een' Engelschman overhoop. De Rosny stelde hem binnen het gezantschapshôtel voor eene rechtbank van leden der ‘ambassade’, en verzocht, nadat dezen hun' kameraad des doods schuldig hadden verklaard, den Lord Mayor van Londen het vonnis te doen voltrekken. Tegen het ambt van scherprechter in dienst eener vreemde ‘iudicatuur’ maakte Milord met reden bezwaar; waarop Rosny niet beter wist te doen dan ‘His Lordship’ den ter dood veroordeelde in handen te stellen met verzoek dat den booswicht zou geschieden naar het gemeene recht des lands. Nu kreeg Combaut van de Britsche overheid gratie, waartegen weêr De Rosny opkwam, betoogend, dat begenadiging na een arrest,

door Fransche rechters gewezen, slechts mocht geschieden door de Fransche kroon. Zijn' loop te verzekeren aan het recht, dat vermocht op haar' uitgesproken verlangen ook een vreemde; maar genáde voor recht te doen gelden, neen, dat niet. Van de bevoegdheid, te dezer zake door de Rosny als iets vanzelf sprekends vooropgezet, eene huiselijke vierschaar te spannen binnen het gezantschapsgebouw, heeft later, vooral sedert hare krachtige betwisting door de Groot[1)], de practijk nieuwe voorbeelden zelden meer geleverd. Tijdens de vredesonderhandelingen te Munster legden dan ook de gemachtigden der partijen vrijwillig zich erbij nêer, dat hunne dienaren, beschuldigd van eenig vergrijp, terecht stonden voor de stadsoverheid. Wat eindelijk de vraag betrof van ontrekking der 'legatiën' aan plaatselijke rechtspraak in burgerlijk geding, daarover gaf destijds het volkenrecht een zeer onzeker geluid. De Groot bepleitte haar, doch veeleer als wensch dan als geldenden regel[1)].

Reeds eerder werd erop gewezen: de uitgezonderde rechtstoestand van een' gezant behoefde slechts te worden ontzien door en in het land van den 'souverein', die hem had toegelaten. Niet ook door andere 'souvereinen' elders. Zoo werden bij voorbeeld op hunne doorreis door het hertogdom Milaan twee gezanten van Frans I die hunne geloofsbrieven zouden gaan overhandigen aan den Sultan (Rinçon en Fregoze) op last van den keizerlijken landvoogd vermoord, nadat hun eerst verboden was de grens te overschrijden. Den moord keurde een man als de Groot natuurlijk af. Maar wel betoogde hij met klem[3)], dat het beginsel der gezantenonschendbaarheid 'niet hen bindt, door wier gebied zij zich verstouten te reizen "non acepta venia". Dus was het ook door Maria, de koningin-weduwe van Hongarije en "gouvernante" der Nederlanden, verstaan, toen zij den maarschalk de Saint André gepoogd had te doen oplichten op zijne thuis-reis uit Londen naar zijn' zender Hendrik II. En desgelijks beval de groote raad van Venetië een' afgezant van sultan Selim onderweg naar Parijs vast te houden, op grond,[2)] "dat eene souve-

1) 'De iure Belli & Pacis'. II. 18.8.
1) 'De iure Belli & Pacis'. II. 18.8.
3) L^{o} l^{o} II. 18.5.
2) L^{o} l^{o} II. 18.9.

reine macht een' "ambassadeur" niet behoefde door te laten, wiens geloofsbrieven niet aan haar waren gericht'.

Te minder nog (dat spreekt!) was eenige 'souvereine' overheid gehouden, het zeer bijzondere recht, zoo'n vreemden ambtsdrager toekomend, uit te breiden tot andere vreemdelingen, die zich bevonden binnen haar gebied. Te dier zake gaf alweêr Spanje het voorbeeld van beginselvastheid. In 1578 viel een Britsche vrijbuiter, John Oxenham, na langen tijd de kusten van het Spaansche bezit in de Nieuwe Wereld te hebben gebrandschat en geplunderd, den Spanjolen in handen. Te Lima terechtstaande, moest hij in de voornaamste plaats antwoord geven op deze vraag: of hij eene machtiging kon toonen van zijne koningin om het Spaansche gebied te betreden. De onmogelijkheid van de overlegging eener dusdanige opdracht kostte hem het hoofd[1)].

Tot zoover, uit de historie der vaste gezantschapsposten, het aanvangshoofdstuk, de vroegste anderhalve eeuw. Het was een tijd geweest, waarin het nieuwe gebruik ten slotte had gewonnen aan erkende beteekenis. De rechtstoestand van wie de genoemde posten bekleedden en van hun toebehooren (menschen en dingen) was veiliger geworden voor molest, zelfstandiger met opzicht tot de overheden in den verblijfsstaat, vaster door een begin van scherpe omlijning. Ten laatste had de Groot in zijne beroemde paragraaf over het 'ius exterritorialitatis' eene slotsom getrokken, die in hoofdzaak het gilde der tusschenstaatsche onderhandelaars alles scheen in te ruimen, wat het maar kon verlangen. Intusschen, het kan maar zelden missen, dat juist zoo'n sterke groei een' terugslag uitlokt. Vrijgevige algemeenheden gelijk de vondst van de Groot laten op het geduldige papier zich wel neêrschrijven. Doch niet zoo dra komt het aan op de practijk, daar stelt zij hare grenzen en vraagt ze dat deze zullen worden omschreven. Dan blijft verschil niet uit; verschil tusschen den staatsman met zijne begrijpelijke vóorkeur jegens een' lenig geven en nemen en den rechtsprekenden 'magistraat', gewoon en ook gehecht aan strakker lijnen trekken. Zoo kon een pógen voor het minst om weêr wat op te roeien tegen den vrijzinnigen geest van (laat ons maar zeggen:) de Groot wel kwalijk lang

1) T.A. Walker l^{o} l^{o} blz. 182-185.

op zich laten wachten. De plaats, waar het zijn' aanloop nam, was het toenmalige middelpunt van onderling regeeringenverkeer: den Haag. De partijen die in het geschil op den vóorgrond traden waren, ter éene, de staatswijze Hoogmogenden, de Heeren Staten Generaal, ter andere zij de gepruikte raden in den Hove van Holland en den Hoogen Raad. De man die, zijner portuur tegenover den antagonist zich bewust, den hopeloozen strijd van gelijke begaafdheid tegenover wichtiger gezag voor het laatst aanbond en in het eind verloor was Cornelis van Bynkershoek[1].

Het heeft zijne bekoring, het relaas der beiderzijdsche pleidooien, gelijk de raadsheer, later voorzitter, in den Hoogen Raad van Holland en Zeeland het ten beste gaf in zijn knappe boekje ‘de foro legatorum’, even door te nemen. De schrijver was te heet gebakerd, om in zoo'n overzicht zijne eigene vóorkeur niet te verraden. Nogtans: de ‘satirieke’ ader in de schets van het betoog der weêrpartij, de bitsheid, daartegenover, in de saamvatting van het eigene -, zij beletten ons allerminst een duidelijk inzicht in de diepere tegenstelling tusschen staatswijs tastgevoel en rechterlijke redeneerkunst, waarop de strijd ten slotte neêrkwam. Men overzie, om te beginnen, de gronden van wie, gelijk het de Staten Generaal deden, zich hielden aan de Groot en aan zijn ‘exterritorialiteits’-recht. ‘Gezanten’ (zoo redeneerde men daar) ‘zijn nu eenmaal voor een kalm, een stoorloos samenleven der volken zoo nuttig, ja noodig, dat naar mate iemand dat doel ter harte gaat, hij ook hunne diensten moet hoog houden, die het helpen bereiken. Wie zou, als zij er niet waren, vredesverdragen en bondgenootschappen sluiten? Wie - zonder hen vriendschappelijk een einde maken aan zoo menig geschil, dat kort te voren nog oorzaak was van een' bloedigen kamp op leven en dood? Kan men dan dien kweekers van vrede en broederschap het vóorrecht misgunnen, zich veilig te mogen voelen ter plaatse, waar zij zich wijden aan zoo edelen arbeid? Als dat somwijlen leidt tot eene onbillijkheid, dan geldt daar-

1) Men zie over hem, behalve het onvoltooide proefschrift van Mr. O.W. Star Numan, de hoogst belangwekkende bijdrage van Prof. E.M. Meyers, te vinden in de H & M. der Leidsche Mij. v. Letterkunde 1916, ter kenschetsing der door den hoogleeraar ontdekte ‘Observationes tumultuariae’.

voor het woord van Tacitus “Habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra singulos utilitate publica rependitur”. “Er is altijd iets van onbillijkheid in iedere voorbeeldige straf, die U of mij wordt opgelegd ten dienste van het algemeen”[1]. Laat Ge eenmaal toe, dat misdrijven, hier of daar, door een' gezant begaan, voorwerp kunnen worden van gerechttelijk onderzoek, ...ziedaar, niet één dier heeren zal ooit zich veilig weten. Ga toch eens na, waarin van ouds her hun emplooi heeft bestaan. Gij zult bevinden, dat het enkel erop aankomt, het belang des zenders te dienen. Nu kunnen zij meestal daarin slechts slagen op één manier: met door kuiperijen en oefening van druk, niet te vergeten: door geld, een' aanhang te winnen in “de groote wereld” ter plaatse waarheen zij zijn afgevaardigd. Zij moeten er trachten regeeringsgeheimen uit te vorschen, bij voórbeeld door de gedienstigheid van secretarissen die zij omkoopen. Zij moeten er vijandschappen aanstoken en partijveeten uitlokken. Zij mogen, om te slagen in hunne taak, niet opzien tegen het verkwanselen van gunsten, tegen kunstgrepen van vrouwelijke bekoring en tal van andere kleine middelen, waar een luchtjen aan is. Moet men nu, zoodra hun zulke dingen kunnen bewezen worden, hen strafrechtelijk gaan vervolgen? Men kon even goed alle gezantschappen opruimen! Láat het eens gebeuren, láat een' dier heeren schuldig zijn bevonden aan zoo'n vergrijp, als elk van hen bij herhaling pleegt op zijne beurt, zal dan de gevangenis, zal dan al het verdere, waar hij, terwijl het recht zijn' loop neemt, door heen moet, hem niet ernstig storen in zijne briefwisseling en in de uitvoering der orders, die hij meêkreeg, of later ontving? En het zelfde geldt van búrgerlijke gedingen, die men hun zou mogen aandoen? “Wien toch de macht verleend is om recht te spreken, hem is ook alles toegestaan, waarzonder rechtspraak niet kan worden geoefend”[2]. Vruchteloos zou men iemand dagvaarden, vruchteloos zou het vonnis zijn, zoo de veroordeelde zichzelven van den plicht tot onderwerping aan de rechterlijke uitspraak kon ontslaan. Neemt dan eens aan: een gezant weigert zich te schikken naar een arrest te zijnen laste; zal hem de overheid, wier gast hij

1) ‘Annales’ XIV. 44.
2) Fr. 2 Dig. II. 1.

is, opsluiten achter slot en grendel, hem daarmeê ambtsvervulling-naar-het-behoort finaal onmogelijk makend? Of, zoo zij dat niet wil, waartoe dan heel het strafgeding?'

'Het is waar' (dus heette het dan verder) 'Alberico Gentili heeft wel eens beweerd, dat, bijaldien men een' gezant het vóorrecht gunde, wegens contracten, te zijner standplaats beklonken, slechts te mogen terecht staan voor de rechterijke macht in zijn vaderland, niemand in het land zijner zending met hem zou willen zaken doen en zijn privilége mitsdien, evenals de goudmakerij van koning Midas, hem moest te staan komen op verhongering. Maar reeds de Groot, van Gentili's slotsom niet gediend, verwierp die bewijsvoering[1]. "Zoo'n voor dagvaarding gevrijwaard "ambassadeur" (schreef hij) "moet dan maar zelf er zorg voor dragen, dat het bedoelde vóorrecht hem niet op de beschreven wijze tot nadeel strekt. En dat kan hij, hetzij door alles wat hij koopt met "geld bij de visch" te betalen, hetzij door pandgeving, of borgstelling. Doet hij echter dat niet, zijne leveranciers zullen, "casu quo", zich zelven de booze gevolgen hebben te wijten. "Wie met een' ander eene verbintenis bedoelende overéenkomst sluit," (schreef reeds Ulpianus) "is niet onbekend, of mag het niet zijn, met den vermogensstaat der wederpartij"[2]. Mits dan maar de banketbakker of de kleermaker van den gezant, aangaande het emplooi van zijn' cliënt niet onkundig, bijtijds de noodige zekerheid bedingt heeft niemand te vreezen, dat zulk een groot heer ten slotte in het bezit van een' op ons, Nederlanders, behaalden buit naar huis zal gaan'[3].

Dat, voor zoo ver de gronden aangaat van hen die overeenkomstig het oordeel, ten slotte door de Staten Generaal omhelsd, de mildere leer van de Groot vóorstonden met, als haar middelpunt, het 'ius exterritorialitatis'. De rechtsgeleerden daarentegen van den hove en den Hoogen Raad, zij, die dat 'ius' overbodig, ja buitensporig keurden, en een' gezant voldoende beveiligd achtten door extra-zware-

1) 'De iure Belli & Pacis' II. XVIII 16.
2) Fr. 19 Dig. L. 17.
3) Bynkershoek 'Le juge compétent des ambassadeurs' (trad. Barbeyrac) 1723 blzz. 78-81.

straffen-alleen, gesteld op vergrijpen tegen zijn' persoon of zijn goed, zij vonden in den strijdbaren Zeeuw wel een' bijzonder geharnasten pleitvoerder. ‘Het ís zoo’, (dus luidde in de korte saamvatting zijner gedachtelijn de aanhef) ‘een “ambassadeur” vertegenwoordigt zijn' vorst. Maar hij doet het op de zelfde wijze als iedere lasthebber het zijn' lastgever doet; te weten: binnen de grenzen zijner opdracht. Dus mag men een' gezant niet storend ophouden in het gebruik van zijn' kostbaren tijd, noch verhinderen dat hij rustig onderhandelingen kan voeren in het belang van zijn' meester. meer echter is onnoodig. Een ambassadeur heeft geenszins eene opdracht om zijne eigene zaken waar te nemen, nog veel minder om strafwaardig kwaad te plegen. Waarom dan zouden niet wegens alles wat hij buiten den hem verstrekten last doet in het land waar hij verblijft en “a fortiori” wat hij mísdoet, al geschiedt het tijdens zijne zending, de rechters van dat land naar de regelen van hún burgerlijke- en hún strafrecht over hem mogen oordeelen? Wat grievends voor zijn' zender steekt daarin? Is men verplicht toe te laten, dat een gezant, die eerst door een misdrijf het volkenrecht schónd, daarna de weldaad geniete van het zelfde recht, volgens welke hij de verdiende straf ontgaat, of althans mag afwijzen de rechtspraak namens den “souverein” tegen wien, tegen wiens onderdanen voor het minst, hij zich vergrepen heeft? Mag men vergunnen, dat die vreemde ambtsbekleeder, als hij een “contract” heeft gesloten, de weêrpartij in rechte kan doen veroordeelen, terwijl hij zelf door niemand mag worden gedagvaard? Hebben wij het te dulden, dat in bijzondere afspraken, die niets met zijne ambtelijke hoedanigheid hebben te doen, hij onze landgenooten bedriegt, als een echte gauwdief verlakt, om dan achterna hún geld en goed meê naar huis te mogen slepen, zonder dat de bedrogenen eenige hoop kunnen koesteren op terugontvangst van het hun verschuldigde? Alles wat men bijbrengt, om een' glimp te geven aan zulk eene hinderlijke begunstiging, is, dat men een' gezant niet mag bemoeilijken bij zijn ambtswerk. Maar indien zoo'n man tijd en gelegenheid kan vinden om contracten te sluiten en om den onderdanen der regeering die hem ontvangt hun geld afhandig te maken, kan hij dan niet even goed tijd uitsparen, zonder schade voor de

zaken van zijn gezantschap, om een hem aangedaan geding te voeren? Als die heeren bang zijn voor processen, laten zij dan niet contracteeren. Maar als zij contracteeren willen, laten ze dan ook bereid zijn om deswege in rechte zich te verantwoorden, en bedenken, dat in alles wat zij verrichten buiten hetgeen het doel hunner afvaardiging kennelijk meêbrengt, zij handelen als gewone menschen en als zoodanig, hebben te gehoorzamen aan de zelfde wetten en de zelfde rechters als de eigene onderdanen van hun' verblijfsstaat. Men heeft mooi praten, dat, zoo zij tijd moesten geven aan processen, zij zouden worden afgeleid van hunne ambtsbezigheden! Gezanten die lang bij een zelfde hof in dienst blijven, en dat zijn tegenwoordig verreweg de meesten, hebben bedroefd weinig te doen, en dooden hun' tijd, in plaats van hem te besteden, met gastreeren en poculeeren, met tooneelspel en andere verstrooiing, zich ermeê vergenoegend, nu en dan aan hun' heer en gebieder eens een "verslag" toe te zenden met de welaangename mededeeling, dat zij nog leven en gezond zijn en soms in onderdanige dienstwilligheid aan Zijne Genade denken'[1].

Zoo oordeelden de Heeren van Hof en Hoogen Raad, en zoo handelden zij. Deed de gelegenheid zich vóor, de gezant van Zweden, de gezant van Portugal, de gezant van Spanje ondervonden het geméende der raadsheerlijke inzichten, zoo even bloot gelegd, recht duidelijk aan den lijve. Dat Holland's hoogste rechterlijke macht hen en het hunne onderworpen wilde zien aan haar 'forum' wegens alle burgerlijke schulden, buiten hetgeen tot hunne ambtsvoering onmisbaar was aangegaan binnen haar ressort, de feiten gaven het hun te voelen. Behalve dat geenerlei dwang tegen eens gezants persoon ooit krachtens vonnis werd gepleegd, lieten alreeds van Bynkershoek's vóorgangers in hunne arresten door zoo'n sinjeur niet met zich gekscheren[2].

Dat moest tusschen beide machten-in-geschil al spoedig spaak loopen. Het geschiedde in 1679. Ter zake van vroeger elders aangegane burgerlijke schulden had in dat jaar het hof van Holland, gerugsteund door het gezag van den Hoogen

1) Bynkershoek. L^{o} l^{o} blz. 75/6
2) Eodem. blz. 77.

Raad, beslag wegens wanbetaling toegelaten op de meubelen en de koffers met hun' inhoud, toebehoorende aan den gezant van Denemarken. Reeds 17 jaren te voren was in een soortgelijk geval door de staten van het gewest den eigenmachtigen heeren van den Hove aangeschreven ‘geen provisie van Justitie te verleenen jegens ministers van prinsen, hier te lande resideerende, ten aanzien van schulden, buiten deze provincie gemaakt’. Nu echter gingen de Staten Generaal een' belangrijken stap verder. Zij verordenden, ‘dat de personen, domestiquen, of goederen van uitheemsche ambassadeurs of ministers, hier te lande komende, resideerende, of (bij hun heengaan) passeerende, en eenige schulden contracteerende, noch bij hunne aankomst, noch gedurende hun verblijf, noch bij hun vertrek-van-hier (zouden) mogen worden gearresteerd, gedetineerd, of aangehouden voor eenige schulden, die zij hier te lande mochten hebben gecontracteerd, en dat de ingezetenen, hunne onderhandelingen met de vóorzeide uitheemsche ambassadeurs en hunne domestiquen daarnaar zouden reguleeren’. Men ziet: mannen van de daad zijn niet altíjd mannen van weinig woorden. Doch, hóe dat zij, in drieërlei opzicht werd hier den gezanten de maat hunner bevóorrechting bij burgerlijke zaken ruimer toegemeten dan het in de rechtspraak van het Hof allengs éenpariger was geschied. Vooreerst zagen zij hunne éigene onschendbaarheid uitgestrekt over hunne ‘domestiquen’ en ‘goederen’. Ten tweede zou de gezant voortaan onschendbaar wezen terstond na zijne aankomst hier te lande nog vóor de aanbieding zijner geloofsbrieven, en, bij vertrek, na zijne afscheidsaudiëntie totdat hij de grens had overschreden. Ten derde zouden in den vervolge ook ‘contracten’, tijdens zijn verblijf hier te lande door een' gezant beklonken, tot geenerlei arest tegen hem, noch tot zijne aanhouding of detentie mogen leiden[1]. Niet terstond boog de rechterlijke macht voor die zeer milde ordinantie der Heeren Staten den strakken nek. Ten jare 1681 werd nog onder hare goedkeuring een Engelsche gezant op grond van hoogst-persoonlijke schulden zelfs aan lijfsdwang onderworpen. Nadat intusschen de Staten van Holland zich hadden gehaast dien maatregel te

1) Eodem. blz. 98/9.

doen ophouden, werd verder aan den eisch der Staten Generaal door de magistratuur, zij het mokkend, toegegeven[1)].

Nu zou men zeggen ‘Roma locuta, causa finita’. Maar daarmeê werd miskend de standvastige ervaring, dat elke uitspraak, strekkende om vroegere geschillen voortaan af te snijden, in hare nooit ondubbelzinnige bewoordingen stof tot nieuwe onzekerheid meêbrengt. De ‘declaratie’ van 1679 vrijwaarde den gezant tegen beslag op *zijne* goederen. Beveiligde zij daarmeê tegen zulk een' maatregel ook het hebben en houden der achtergebleven ‘ambassadrice’ wier echtgenoot al vertrokken was? De vraag werd in 1689 door een ‘conservatoir arrest’ van eenige schuldeischers op roerend goed, toebehoorend aan de gemalin van den gewezen Engelschen minister, ‘actueel’, zelfs ‘acuut’. En ‘dissentiebant viri docti’[2)]. Verder: wát, bij de toepassing van het Statenbesluit, te verstaan onder het woord ‘goederen’? Omvatte het de gezamenlijke bezittingen des ambassadeurs, dan wel alleen zijne woning mitsgaders het roerende goed dat hij noodig had tot het voeren van zijn' staat: koetsen, paarden, meubelen, juweelen, wel te verstaan ook gereed geld? De Groot gevoelde hier alweêr het meeste voor eene milde uitlegging[3)]. Hij liet slechts waar het onroerende goederen gold de bevoegdheid open om, zoo zij kennelijk onnoodig waren voor het voeren van den vereischten staat, de hand erop te leggen tot zekerheid eener inschuld. Anderen, van Bynkershoek vooraan, docht de beperking tot vast bezit onredelijk. Blijkbaar was het destijds allerminst ongehoord, dat de spilzieke vertegenwoordiger eener zuinige regeering met dobbelspel in wijn of olie zijn bouwvallige fortuin wat poogde te herstellen. Menigeen onder die ‘groote heeren’ had ook wel soms zijn' stal vol paarden en muilezels, om daarop, zoo het kon, een zoet winstje te behalen. Het was juist wegens een ‘mandement van arrest en citatie’ tot het van waarde verklaren eener beslaglegging op zulk een' schacher-vóorraad, dat in 1720 tusschen den gezant des hertogs van Sleeswijk-Holstein en het Hof van Holland een strijd ont-

1) Eodem. blz. 77.
2) Eodem. blz. 155.
3) ‘De iure Belli & pacis’. L. II. Cap. III. § 4 n^{sr} 2 & 3, en Cap. XVIII. § 9.

brandde, die van Bynkershoek zijn ‘De foro legatorum’ in de pen gaf. De onderscheiding, door het Hof gemaakt tusschen zulk ‘negotie’-goed, dat mét gebouwd en ongebouwd grondbezit tot zekerheid zou mogen dienen van vorderingen, en ambtelijke weelde-stoffaadje, die onaangetast moest blijven, leek wel redelijk. Slechts leidde hare practijk tot bezwaren, twisten en knoeierijen, weshalve in het eind de Groot's eenvoudiger regel de vóorkeur kreeg.

De genoemde vraagteekens die achter de ‘verklaring’ van 1679 bleven staan waren de eenige niet. De Staten Generaal hadden over invordering van ‘contract’-schulden der ‘ambassadeurs’ zich uitgelaten. Doch hoe, als zulk een vreemde staatsdienaar (wat nergens verboden was) hier een' eisch tegen dezen of genen schuldenaar instelde en de aangesprokene antwoordde met een' tegeneisch? Hetgeen als zelfstandige ‘actie’ niet werd toegestaan, zou het wel redelijk zijn geweest, dat óok onontvankelijk te verklaren in reconventie? En wat, indien, bij voorbeeld, de Zweedsche gezant buiten ons land een vonnis had verkregen tegen een' ingezetene alhier? Mocht hij dan weigeren, eer het kon komen tot eene tenuitvoerlegging, den Hollandschen rechter te laten oordeelen over de rechtmatigheid van dat ‘dictum’? Eindelijk: kon men, als de bouwvallige staat eener ‘ambassade’ de belendende perceelen bedreigde met eene ramp, kon men dan hier te lande ervan tusschen den voorzienigen buurman eene vordering te vergunnen tot waarborg tegen wellicht te lijden schade? Zoo vele mogelijkheden, zoo vele variëteiten van vóorbehoud op het breede, gastvrije gebaar Hunner Hoogmogenden. Men hield alleen, in zoo'n geval, het voor geraden, den ‘grand seigneur’ liever per brief te dagvaarden dan door een' deurwaarder. Althans sedert een zeer pijnlijk geval, zulk een' beambte eens in den Haag overkomen. Toen namelijk had een kort aangebonden en hardhandig gezant van Spanje den gerechtsdienaar, die hem een exploit kwam beteekenen, naar de keel gegrepen en met een' wandelstok bont en blauw toegetakeld. Dat stemde vroegere en latere ambtsbroeders van het slachtoffer voortaan tot behoedzaamheid[1].

Het laatst vermelde feit brengt van zelf uit de ‘declara-

1) Bynkershoek ‘l^{o} l^{o}’ blz. 170-188.

tie' der Staten Generaal, des gezants ontheffing van aansprakelijkheid voor den strafrechter in het gezicht. Vermeld werd reeds[1] het woord van wijze matiging, in 1602 door Hendrik IV te dier zake gesproken. Het vond, slechts naar den vorm gewijzigd, eene echo in het al vaak aangehaalde hoofdstuk waar de Groot's standaardwerk van deze stoffe handelde[2]. Evenwel de Groot zelf achtte het niet overbodig, met het oog op ernstige uitzonderingsgevallen de zeer milde uitspraak van den Franschen koning, door welke drie kwart eeuw later ook onzen Staten Generaal hunne edelmoedige leer te dezen aanzien zou worden in de pen gegeven, te temperen met dit vóorbehoud[3] Het moet de regeering, die een' gezant toeliet, 'vrijstaan, tot keering van dreigend gevaar, als andere bruikbare middelen ontbreken, den toegelatene, die zich dubbelzinnig gedraagt, in verzekerde bewaring te nemen en tegen hem een voorloopig onderzoek in te stellen'. Met andere woorden: nood moest wet kunnen breken, ook volgens de Groot. Die vrijheid nam, bij voorbeeld, de Deensche regeering, toen zij tijdens het beleg van Kopenhagen ten jare 1658 den Zweedschen gezant Coyet liet in hechtenis nemen, omdat zij hem verdacht met vijandige bedoelingen zijn gevolg van wapenen te hebben voorzien[4]. Het zelfde deed in 1674 keizer Leopold II te Bonn tegenover Wilhelm Egon von Fürstenberg, den onophoudelijk kuipenden handlanger van Lodewijk XIV. Doch nog bij het leven van Bynkershoek kwamen twee geruchtmakende gebeurtenissen dat noodweerrecht der regeeringen tegen een' complotteerenden gezant met nadruk bevestigen. De eerste was het geval-Gyllenborg van 1717. Deze vertegenwoordigde den koning van Zweden bij het hof van St. James en had onder bedekking van zijn ambt eene echte raddraaiersrol vervuld in eene samenspanning tegen George I ten gunste van Karel Stuart, den 'pretender'. De hoven van Stockholm en van Madrid waren medeplichtig. Een der gevaar-

1) Boven blz. 12.
2) L. II XVIII. Hier wordt inzonderheid gedoeld op § 5.
3) Eodem. § 6.
4) Bynkershoek L^{o} l^{o} blz. 206. Die gebeurtenis had ook belang voor de loopbaan van Pufendorf (Bluntschli u. Brater 'D. Staatswörterbuch'. VIII in voce blzz. 425/6).

lijkste plannen was, dat 12000 Zweden zouden binnenvallen in Schotland. De Britsche ministers, door onderschepte brieven op de hoogte, legden op Gyllenborg de hand en hielden hem vast totdat hij werd uitgewisseld tegen hun' gezant te Stockholm die uit weêrwraak was in hechtenis gesteld. De gezamenlijke 'ambassadeurs' te Londen begonnen met tegen die oogenschijnlijke 'overtreding van het volkenrecht' op te komen. Maar, behalve den Spanjaard, namen zij ten slotte genoegen met de ontvangen opheldering[1]. Het volgende jaar (1718) bracht het tweede geval, als 'test-case' hier van pas, de zaak-Cellamare. De Spaansche gezant van dien naam te Parijs was betrokken in een complot om Philips van Orléans, regent van Frankrijk, op te lichten en te ontvoeren. Ter vervanging van het weggegoochelde staatshoofd zou dan het regentschap worden aanvaard door den koning van Spanje, Philips van Anjou, met den hertog du Maine, den stekeligen hinkepink uit de overspelige verbintenis tusschen Lodewijk XIV en Madame de Montespan, als Zijner Majesteits Stadhouder. Het plan werd door de inhechtenisneming der hoofdschuldigen verijdeld. Ditmaal nogtans kwamen protesten van mogendheden buiten-de-zaak niet in; waarom nog stelliger dan door het vóorlaatste - door dit geval werd vastgesteld, dat de onaantastbaarheid van een' gezant slechts reikte tot waar zij handelingen zou hebben gedekt, zich richtend tegen de veiligheid der regeering die hem ontving. Slechts mochten zelfs zoo trouwelooze bemiddelaars van statenverkeer als de twee hier genoemde niet zijn gebracht voor een' rechter van het land waartegen de eene en de andere had saamgespannen. De bevoegdheid, te hunnen opzichte toegekend aan den beleedigden gastheer, strekte niet verder dan de eischen van zijn zelfverweer. Wilde hij den verraderlijken gast zien bestraft, zoo moest hij dezen terugzenden naar den opdrachtgever, of, als voorzichtigheid geboden was, dien meester een' wenk geven, dat de complotten-smid niet langer bleef gewenscht[2]. Van zulk gematigder optreden tegen onpassend gedrag, dat niet 'periculum in mora' meêbracht, was reeds

1) T.J. Lawrence 'The principles of international law' (1897) blzz. 275/6.

2) Bynkershoek 'l^{o} l^{o}' blzz. 228/9.

bij een schandaaltje uit het jaar 1695 de toon aangegeven. Toen namelijk had een agent van den Britsch-Nederlandschen gezant aan het ontluisterde en berooide hof van koning Karel II te Madrid[1)], 'een man van niets', gelijk hem van Bynkershoek kenschetste, maar, wegens de afwezigheid zijns meesters tusschentijds met de waarneming van het ambt belast, het onderstaan den stumper op den troon beleedigende vertoogen vóor te leggen. Namens Zijne Majesteit kwam een bevel, Madrid te verlaten, en toen de vlegel daaraan niet voldeed, zette hem de 'gouverneur' der stad buiten de poort. Willem III en de Staten Generaal richtten daarop tot den koning een schrijven hetwelk, onder bedreiging met een' afscheidsbrief aan den Spaanschen gezant te St. James en den Haag, verlangde dat Zijne Katholieke Majesteit voldoening zou geven wegens den geschieden hoon; waarop Karel II den man vergunde naar Madrid terug te keeren, maar terstond daarna de koning-stadhouder hem afriep van zijn' post.

Werd dus, bij voortgezette erkenning van des gezants strafrechtelijke onaantastbaarheid als regel, die uitgezonderde rechtstoestand door het toelaten van welomschreven vóorbehoud allengs scherper belijnd, iets dergelijks gebeurde met den 'status' van zijn gevolg. Op dat punt had men sinds 1653 een richting gevend voorbeeld in de te harer tijd geruchtmakende zaak van Don Pantaleon Sa. Zij had zich afgespeeld te Londen. De wildeman met dien melodramatischen tooneel-naam, broeder van den Portugeeschen gezant, beging een' moord, om zoo te zeggen: met vijf 'matadors'. Op de Londensche beurs raakte hij in twist met zekeren kolonel Gerhard. Hij bracht, omstuwd door gewapende staffieren, de tegenpartij voor een oogenblik deerlijk in het nauw. Dit maal nog werd de kolonel ontzet; maar daags daarna kwam de Portugees met vijftig spadassijnen terug. Hij commandeerde eene 'charge' op alle aanwezigen. Een van dezen werd gedood. Ook waren er ettelijke gewonden. Eindelijk kwamen de 'Horse-guards' eraan te pas en toen was het bloedbad spoedig uit. De gezant stelde de schuldigen, met inbegrip van den vechtersbáas, zijn' broeder, in de

1) Belangwekkend: de gedenkschriften en brieven der ouders van maarschalk Villars. 1862.

handen der overheid. Maar de houwdegen hield staande, dat hij, in buitenlandschen dienst der regeering van Lissabon, een' anderen rechter niet erkende dan zijn' koning. Intusschen werd zijn ongelijk bewezen. Hoogstens had hij van zijne regeering eene belofte ontvangen, dat, ging zijn broeder heen, hij opvolger zou zijn. In afwachting was hij een gast. niets meer. Niemand minder dan de 'Lord Protector' deed nog voor den zonderlingen 'gast' een goed woord. Evenwel (eere aan de Britsche magistratuur!) de dolleman met zijne voorwaardelijke gezantsbenoeming in den zak stierf aan de galg[1].

Had Don Pantaleon behoord tot het gezantschapspersoneel en was zijn vergrijp minder ernstig geweest, dan kon zijne buitensporigheid wellicht zijn afgedaan voor zijns broeders 'forum domesticum'. Die huis-rechtspraak immers had, sinds zij eene halve eeuw te voren in het geval Combaut was geoefend te Londen door den markies de Rosny, nooit ganschelijk opgehouden deel uit te maken van de verlanglijst, inzonderheid door de Fránsche regeering voor hare boodschappers opgeëischt. Een staaltje alweêr. Ten jare 1657 had in den Haag een lakei van Lodewijk's 'ambassadeur' een meisje geweld aangedaan. Zijn meester begeerde rechter over hem te zijn. De rechtsgeleerde raden der Staten van Holland oordeelden dat men den gezant maar zijn gang moest laten gaan. Hetgeen geschiedde[2]. Intusschen waren zulke inschikkelijkheden slechts dan zonder bezwaar, als de inzichten der twee betrokken regeeringen over welke vergrijpen licht-, welke zwaar-, in het bijzonder over welke halsmisdrijven waren te achten niet al te ver uitéenliepen. Ongelukkig was de 'souverein', die naast den 'allerchristelijksten koning' te Parijs (later te Versailles) voor zijne gemachtigden den hoogsten prijs stelde op het 'forum domesticum' ook over halszaken hunner huisbedienden,... de groote Turk. Hoe bedenkelijk dat kon worden, bleek onder meer in 1700 te Weenen. Daar liet destijds de vertegenwoordiger der Verheven Porte een kamerdienaar ophangen aan een' boom vóor het 'ambassade'-gebouw met eene flesch, bungelend

1) T.J. Lawrence 'The principles of international law'. 1897, blz. 276.

2) Bynkershoek 'l^{o} l^{o}' blz. 239. Verg.: Abraham de Wicquefort 'l'Ambassadeur et ses fonctions', blzz. 883/4.

aan zijn' hals, waarom? Omdat de snoodaard op een vroolijken avond zich met leden van het keukenpersoneel had bedronken en in kennelijken staat - misdragen. Zijne kornuiten werden met stokslagen afgerost. Daar ging de vrijheid van het 'forum-domesticum' wel wat ver[1].

Het verdient alweêr opmerking, hoe de Spaansche regeering, die wij in het gezantenrecht al meer eene zelfstandige houding zagen aannemen, ook op dit bijzóndere punt er soms hare eigen manieren op nahield. Getuige het eene geestige poets, die in 1720 de onderkoning van Napels den pauslijken 'nuntius' daar ter plaatse speelde. De Napolitaansche politie had een' lijfknecht van dien hoogen geestelijke aangetroffen in een wettelijk verboden speelhol, waar behalve 'le jeu du hasard' ook 'le jeu de l'amour' met vlijt werd beoefend. Zij had hem daar ingerekend en vervolgens gebracht voor onderscheidene rechters en rechtbánken, die echter allen zich onbevoegd verklaarden. De 'nuntius' kon dus tevreden zijn. Doch ziet! Wel verre van nu zich stil te houden, durfde hij nog over dat heenenweêrsollen met zijn' bediende van rechter Pontius naar rechter Pilatus zijn beklag in te dienen. Nu verzon de onderkoning eene looze grap. Hij liet de aangeklaagde politie-dienaren langs den zelfden weg dien ook de betrapte lijfknecht had afgelegd rondrijden door de stad. Maar vooraan in den stoet reed een omroeper, die den verbaasden 'lazzaroni' en verderen straatslijpers kond deed, dat deze booswichten dus werden gestraft, omdat zij den braven Giovanni, de rechterhand van Zijne Eminentie, het genoegen hadden misgund, met eenige vriendinnen een kaartje te leggen in een, om zijne gastvrijheid jegens den gaanden en komenden man, met recht befaamd perceel[1].

Een ander vraagpunt, van ouds even netelig als het geschil nopens des gezants huisrechtsmacht, te welks opzichte 'le roy très chrestien' bij tijd en wijle zoo aandoenlijk éenstemmig had gehandeld met den 'Beheerscher der Geloovigen', doofde tegen het eind der 17de eeuw na korte opflikkeringen vrijwel uit. Men kan het noemen 'de onzekerheid van het doorzoekingsrecht ten aanzien van een "ambassade"-gebouw' Het kwam erop neêr, of het[2]

1) Bynkershoek 'l^{o} l^{o},' blz. 243.

1) Bynkershoek 'l^{o} l^{o},' blz. 243.

2) Bynkershoek 'l^{o} l^{o},' blz. 230.

eigenmeesterschap-in-hoogste-instantie, binnen zijn huis behoorend aan den vertegenwoordiger eener vreemde kroon, een recht omvatte om ook in laatsten aanleg te beslissen, wien hij tot zijne woning zou toelaten en dekken tegen de overheid des lands? O zeker, eene toevlucht voor geboefte had zijne persoonlijke 'immuniteit' van die woning nooit mogen maken. Mocht echter hij beslissen, of onder hen die er zich ophielden geboefte school? Daar zat de knoop. Van Bynkershoek alweêr wond hier geen doekjes om zijn oordeel[1]. 'Er zijn' (schreef hij) 'weinig dingen zoo ongerijmd, of zij zijn wel eens verdedigd althans met een schijngrond. Maar kan men hier zelfs zóo iets noemen? Laat men het dan doen. Ik ben geheel oor... Tot welk doel dan toch zou een gezant eene huiszoeking ten zijnent (om een' verdachte op te sporen) weigeren? Het zou moeten zijn, óf om zelf boosdoeners die bij hem eene wijkplaats zoeken te straffen, óf om hen te doen ontsnappen. Nu heeft hij echter over hen geenerlei strafbevoegdheid; want, althans volgens de meest gehuldigde meening oefent noch hij noch zijn meester rechtspraak met opzicht tot onderdanen der regeering die hem ontving, als dezen hebben misdreven in haar land. En helpt een gezant den vluchteling, die mogelijkerwijze kwaad deed, zich in veiligheid te brengen, dan berooft hij 's mans "souvereine" overheid van het rechterschap over eigene verantwoordingsplichten, en dat in eene zaak, die niets te maken heeft met (zijn ambt) en waarmeê hij te onpas zich bemoeit. Alle vóorrechten, waarvan ambassadeurs genieten krachtens eene stille afspraak der volken, beoogen slechts het rustige vervullen hunner zending. Nu dan: daaraan staat niets in den weg, ook al onthoudt men hun de macht geboefte te onttrekken aan de rechtspraak van wien zij behoort..... De zaak is zoo duidelijk, dat het haast overbodig is haar ernstig toe te lichten'.

Met dat oordeel gingen over het algemeen de daden onzer en anderer overheden bij toeneming accoord[2]. Er deed zich echter hier en ginds ten slotte eene verwikkeling voor, die éens althans (in het begin van het vierde kwartaal der eeuw) hoogst bedenkelijke afmetingen aannam. In sommige hoofd-

1) 'L^{o} l^{o}' blzz. 250/1.

2) 'L^{o} l^{o}' blz. 254.

steden (wel zeker niet de veiligste) had men van ouds den toestand gekend, dat, hetzij doorloopend, hetzij soms tijdelijk bij drukken toevloed van buiten, de ontoegankelijkheid-alsregel van de gezantschaps-'hôtels' voor gezagsoefenarenter-plaatse zich uitstrekte over geheel de wijk waar zoo'n gebouw stond. Zóo, onder alle omstandigheden, te Madrid, te Venetië en te Rome. Zoo, tijdens keizerskeuze en keizerkroning, te Frankfort aan den Mein. Nu kreeg in 1684 de Spaansche regeering daar, voor zoo ver Madrid betrof, genoeg van. Zij gaf den gezanten wier lastbrieven aan haar luidden kortweg te kennen dat in den vervolge hun vóorrecht niet verder zou reiken (de maatregel was nog maar zeer bescheiden) dan de straatdeur. Merkwaardiger nog dan de durf der Madrileensche regeering was de berusting der mogendheden. Slechts één veroorloofde zich althans eene stekelige opmerking. Volgens 'Le Mercure hollandais' waagde de ambassadeur Hunner Hoogmogenden uit den Haag den raken zet, of niet wellicht het 'asyl'-recht der kerkgebouwen wel zoo doeltreffend ware af te schaffen geweest[1].

Waarom-vooral de durf der Madrileensche regeering haast even merkwaardig mocht heeten als de berusting der mogendheden? Omdat een ernstige strijd, haast twintig jaar te voren gevoerd tusschen den Heiligen Stoel en den nog niet door Oranje gefnuikten overmoed van 'le roy-soleil', iets anders had doen verwachten. Ook de Curie was sedert lang het 'imperium in imperio', door de hooge vreemdelingen geoefend op haar gebied, van harte moe. Doch hoe ervan af te komen? Alreeds meermalen was het vruchteloos beproefd. Den vóorlaatsten keer door niemand minder dan een' van de meest doortastende pausen des nieuweren tijds: Sixtus V. Maar nog veel pijnlijker had in 1676 Innocentius XI te zelfder zake het hoofd gestooten[2]. Pas met het pauslijke purper bekleed, was die kerkvorst teruggekeerd tot de paden van zijn' zooveel krachtigeren en toch niet geslaagden vóorganger. Eerst gaf hij den katholieken hoven kennis van zijn

1) 'L^{o} l^{o}' blz. 252/3.

2) Volledig en onpartijdig Chr. Thomasius in 'Dissertationes academicae' Magdeb. 1773. Dl. I blzz. 599 & v.v. Beknopter van Bynkershoek 'l^{o} l^{o}' blz. 252. Ern. Nys 'Les origtnes du droit international' 1894, blz. 343.

plan. Toen, de daad bij het woord voegend, zond kort daarop Zijne Heiligheid na het sterven en de begrafenis van den Franschen gezant d'Estrées eenige pauslijke gerechtsdienaren naar het sterfhuis, het 'palazzo Farnese', om daar daden te verrichten van 'souvereine' rechtsmacht. Lodewijk XIV echter verstond het anders. Paleis en omgeving waren steeds aan 's pausen 'souvereiniteit' onttrokken geweest. Zij moesten (meende hij) dat blijven. Tot opvolger van d'Estrées benoemde Zijne Majesteit den markies de Lavardin. Innocentius kondigde eene 'bulla' af, waarin hij, onder bedreiging met den grooten kerkelijken ban over een' iegelijk die hem zou weêrstreven, de besluiten hernieuwde van al zijne vóorgangers, die hadden gepoogd het 'asyl '-recht der gezantschapswijken af te schaffen. De Lavardin echter kwam niet alleen. Hem omstuwde bij zijne intreê een gewapende stoet van 800 man. Dat was een sterk overredingsmiddel. Een ander, minder sterk, maar dat toch meêwoog, was, dat op eene vordering van den bekenden advocaat-generaal Omer Talon de 'bulla' van nul en geener waarde werd verklaard door het 'parlement' van Parijs. Talon had in zijne toelichting met nadruk dezen betooggrond doen uitschijnen, dat 'de oudste zoon der kerk' 'nooit het recht had verloren om binnen Rome bevelen te geven'. Onder die 'argumenten', geschiedkundige en andere, boog Innocentius XI het hoofd.

De vrijmoedige geschiedbehandeling van den Heer advokaat-generaal had natuurlijk hare reden. Op het stuk der gehechtheid aan vragen van vooraanzitting is nu eenmaal de gemiddelde Franschman ongeneeslijk. Hij was en is, zoover hij naar boven kijkt, van het volk dat 'vrijheid', nu ja, verkondigt, maar 'gelijkheid' aanbidt. Doch tevens was en is hij, blikkend naar omlaag, van het volk dier pruikenmakers uit La Flèche die in den bloeitijd van 'l'ancien régîme' besloten voortaan zich te onthouden van deelneming aan bijéenkomsten der stadsnotabelen tot een getuigenis '(de) la juste douleur que (leur)caus(ait) la préséance accordée aux boulangers'[1]. Tegenover dien gemoedsstaat zijner onderdanen (adel en burgerij) had de Bourbon het 'para-

1) Al. de Tocqueville 'l'Ancien régime et la révolution' (1856) blz. 169.

doxon' van Omer Talon noodig. Nog spookte in de staatsbeschouwing dier dagen het geloof aan de wereldheerschappij van de meesters der eeuwige stad als van ouds voort. Op het bisschopsambt over Rome kon 'le roy de France' aanspraak niet maken. Op den keizertitel evenmin. Maar - en daartoe strekte Talon's brutale stelling - de derde moest en zou hij blijven; - niet wijken dus voor den eisch der Spaansche Habsburgen, die, sedert het keizerschap voor hunne lijn was verloren, standvastig hadden volgehouden ter zake van de rangorde der mogendheden zich terstond achter den keizerlijken tak en vóor den 'rex christianissimus' in te schuiven. Van daar de toeneming-in-aantal-en-in-scherpte der botsingen over vóorgaan en volgen tusschen gezant en gezant, met name, tusschen Fransche en Spaansche 'ambassadeurs'. Vol gevaar was bij vóorbeeld een allerheftigst tooneel dat met de trawanten dier twee, als hoofdpartijen, in 1661 zich afspeelde op Tower-Hill te Londen. Daar namelijk hield op zekeren dag in het genoemde jaar een nieuwe legaat van Zweden zijn plechtstatigen intocht. De gewoonte bracht meê dat de koning déelnam aan den stoet en achter Zijner Majesteits rijtuig de koetsen volgden der overige gezanten. Nu ontstond tusschen de gewapende staffieren van den Franschman, den graaf d'Estrades, en zijn' Spaanschen ambtgenoot eene ruzie over het oude geschil. Een der Spanjolen sneed ten slotte de strengen van het Fransche rijtuig stuk en verzekerde daarmeê zijn' broodheer de begeerde eereplaats. Lodewijk XIV nam de zaak alweêr hoog op. Hij dreigde maar even met het verbreken van den pas gesloten vrede der Pyrenaeeën. En hij verkreeg volledige genoegdoening[1]. Eene uitkomst, waaraan hij dermate hechtte, dat, toen in 1679 bij den vredehandel te Nijmegen de Britsche regeering in overweging gaf alle partijen elkaar te doen bejegenen op voet van gelijkheid, 'le grand roy' daarin toestemde, behalve alleen voor wat zijn' vóorrang boven Spanje betrof. Het was een lastig gezin, de Europeesche statenfamilie, waar zoo'n parmantige 'fils ainé' den baas trachtte te spelen.

De ranggeschillen, tot hier genoemd, waren in den over-

1) T.J. Lawrence. 'The principles of international law' 1897 blzz. 262/3.

vormelijken krulpruiken-tijd de meest geruchtmakende, maar bij lange na de éenige niet. Het is daarom verklaarbaar dat het allerminst ontbrak aan pogingen om ze te voorkomen. Deze waren bovenal ter zake van vredescongressen talrijk en vaak vernuftig. Voor het milde plan der Engelschen te Nijmegen bleken nu eenmaal de gemoederen nog niet rijp. Beter slaagde een denkbeeld van gelijke strekking twintig jaren later. Het gold de keuze van het kasteel Nieuwburg te Rijswijk voor de onderhandelingen tot het beëindigen van den negenjarigen oorlog[1]. De aanvankelijke gedachtenwisseling immers was bovenal belemmerd door onoplosbare vragen van rangorde. Totdat de aandacht viel op Nieuwburg, vooral om deze reden, dat de volkomen gelijk- en gelijkvormigheid zijner beide helften en voorts zijne ligging, juist halverwege tusschen den Haag en Delft, waar de gemachtigden der partijen konden overnachten, ettelijken vragen nopens ‘le pas’ gelukkiglijk ‘den pas’ afsneed. Nog vernuftiger, schoon ingewikkelder dan de keuze van Nieuwburg was de uitweg ter ontkoming aan gelijksoortige raadselen, dien men ongeveer te zelf der tijd bij de vredessluiting te Carlowitz bedacht. Daar harrewarden over ‘questions de préséance’ de Porte, de Oostenrijksche erflanden, Polen en Venetië, natuurlijk zonder zich met elkaar te kunnen verstaan. Totdat men kwam op een' vernuftigen inval. Er werd voor de vergaderingen een groot cirkelrond paviljoen gebouwd met even vele ingangsdeuren als er gevolmachtigde ministers waren. Dezen kwamen telkens te zelf der tijd binnen, ieder door zijne eigen deur, en namen dan plaats om een ronde tafel, elk vlak vóor zíjn' ingang. Zoo was hier wederom niemand de mindere van een' der anderen[2].

W. VAN DER VLUGT.

(Slot volgt).

1) H. Wheaton, ‘Histoire des progrès du droit des gen?’ I 1846, blz. 286.
2) H. Bonfils. ‘Manuel de droit international public’ 1898, blz. 351 v.v.

De aanslag op Leiden.

Gij zult geen valsche getuigenis spreken tegen uwen naaste.

Tot hiertoe hebben de Leidsche hoogleeraren, die bij de studie voor den Indischen dienst rechtstreeks betrokken zijn, gezwegen op de reeks van betichtingen, waaraan zij sinds een jaar of drie zonder ophouden blootstaan. Zij hadden verwacht, dat die betichtingen, deels met bekende feiten in strijd, deels door niets gestaafd, haar natuurlijken dood zouden zijn gestorven; althans, dat ze bij personen aan wier oordeel men waarde hecht geen geloof zouden hebben gevonden. De rusteloosheid en de groeiende intensiteit dier actie intusschen overtuigen hen, dat het geraden is hun lang volgehouden zwijgen te verbreken.

De beschuldiging tegen Leiden komt, naar onzen indruk, hierop neer: dat ons onderwijs en verder optreden een oproerigen geest zou kweeken tegen het Nederlandsch gezag in Indië en een vijandigen geest tegen het grootkapitaal aldaar; dat wij de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië zouden willen hervormd zien in een ongerijmde en noodlottige richting; en dat wij het regeeringsbeleid in zake Indië zouden verdacht maken en tegenwerken.

De genoemde beschuldiging is maar voor een klein deel vervat in schrifturen, en het spreekt vanzelf, dat hetgeen daarvan in de verspreide dagbladpers voorkwam wederom slechts voor een gering percentage door ons kon worden opgemerkt. Een groot deel, en het gewichtigste, der beschuldiging trouwens is vervat in rondgestrooide verhalen over

wat sommigen onzer op hun colleges of daarbuiten zouden hebben gezegd.

Het meest tastbare deel der ingebrachte betichting betreft de reeks ongerijmde en noodlottige hervormingen, die wij of enkelen onzer zouden voorstaan voor Indiës staatsinrichting. Wij zouden, op grond van abstracte theorieën over algemeen menschheidsrecht, naar Indië begeeren over te planten een met het moederland gelijkvormigen eenheidsstaat, die de bestaande oostersche verscheidenheid verwaarloost, het recht unificeert, van een groeiende werkelijkheid niet afweet, alles bootsen wil naar uniforme twintigsteeuwsche westersche begrippen. Men beticht ons van 'het gejakker om Indië toch maar, op papier, tot een modernen op westerschen leest geschoeiden staat te maken'[1]; van 'het streven om Indië coûte que coûte naar Westersch model te democratiseeren'[2]. Er wordt gezegd: 'Ziedaar het beginsel der unificatie, dat sedert eenige jaren in de Indische staatkunde hoogtij viert en dreigt er groot onheil te zullen brengen... Men heeft hier te doen met een weinig gelukkige moderne editie van de Fransche philosofische school uit de 18de eeuw. [Haar moderne epigonen miskennen] door gebrek aan historische *waardeering* het hemelsbreed verschil tusschen het van binnenuit organisch groeiende en het van buitenaf mechanisch opgelegde'[3]. Er wordt geconcludeerd: 'Dat komt ervan, als men in zijn ijver voor hetgeen men het belang van Indië acht, zich niet houdt aan de realiteit, die verschillende volken van den Archipel kent, doch zich een abstract begrip: Indonesiër' construeert, dat evenmin zijn basis vindt in de werkelijkheid als het abstracte begrip "mensch", waarmede men vooral in de 18de eeuw zoo gaarne opereerde'[4]. En het resultaat van dit alles wordt beschreven als rustende 'op het zand der phraseologie'[5].

Het hier geteekend beeld geeft zóózeer het omgekeerde te

1) Tweede kamer 21 December 1922, blz. 1289 (Gerretson).
2) Treub, Nederland in de Oost, 1923, blz. 97.
3) Treub, Indië's Toekomst, 1924, blz. 13-15.
4) Treub, Indië's Toekomst, 1924, blz. 83.
5) Tweede kamer 21 December 1922, blz. 1289 (Gerretson).

zien van wat dezerzijds jaar in jaar uit bepleit is, dat betwijfeld worden moet, of de aanvallers hun bestrijding wel gronden op wat zij van ons hebben gelezen.

1. *Het verwaarloozen van de bestaande oostersche verscheidenheid*[1]. Het doet al dadelijk comisch aan, deze verscheidenheid in den breede betoogd te lezen tegenover de 'Leidsche ideologie' of de 'Leidsche fictie'. Dr. Snouck Hurgronje eerst, mr. Van Vollenhoven later, hebben het als een deel van hun levenstaak beschouwd op die verscheidenheid (die verwantschap niet uitsluit) het volle licht te laten vallen; professor Van Eerde, op wien de tegenpartij zich triomfant beroept, schreef en schrijft niet in tegenspraak tegen, doch juist in volledige aansluiting op den arbeid zijner Leidsche ambtgenooten. Niet uit Leiden, en niet uit ongeveer 1918, is het unificatiestreven in de Indische politiek afkomstig - het streven om niet slechts alle Indonesiërs, maar mèt hen zelfs de Europeanen en de Chineezen zooveel doenlijk over één kam te scheren en aan eenvormige westersche bepalingen te onderwerpen -; maar het dateert practisch uit 1904 en is verbonden aan den naam Idenburg. Toen dit streven in 1904 door minister Idenburg werd ingeleid in de staatkunde van den dag, toen het tien jaar later door gouverneur-generaal Idenburg werd voortgezet en tot tal van nieuwe gebieden uitgestrekt, lag het centrum van verzet tegen dit streven in Leiden; gelijk overbekend is aan allen, die niet pas sinds een jaar of drie in Indische zaken komen kijken. Van zulk een 'volmaakt onjuiste en onbillijke bestrijdingsmethode', die aan Leiden het rechte tegendeel in de schoenen schuift van wat het deed, werd nog onlangs in den volksraad gezegd, dat het 'alleen daarom niet belachelijk is, omdat het zoo ergerlijk is'[2]. Tot in den allerjongsten tijd is van Leidschen kant tegen volbrachten of beraamden unificatiearbeid gewaarschuwd. Wellicht is de tegenpartij op een dwaalspoor gebracht door het feit, dat mr. Van Deventer, wiens aandenken bij elk onzer in hooge eer staat, het unificatiestreven steunde, of door het feit, dat de herzieningscommissie van 1918 tot afschaffing van het rascriterium besloot; maar met Van

1) Treub, Indië's Toekomst, 1924, blz. 76-87.
2) Volksraad 16 Juni 1924, blz. 31 (Meijer Ranneft).

Deventer is op dit punt door Leiden juist een pertinente strijd gevoerd, aan het herzieningsrapport van 1920 heeft Leiden part noch deel, en tegen het door die commissie aangeprezen over één kam scheren van alle bewoners van Nederlandsch-Indië is van Leidschen kant nog in 1921 aangevoerd, dat weliswaar gemakkelijk valt te begrijpen, dat men deze leuze uit sentiment, uit een prijzenswaardig sentiment, heeft aanvaard, maar dat zij 'er niet minder onbruikbaar' om is[1]. In de Proeve-Oppenheim van 1922, waaraan twee onzer hebben medegewerkt, is van over één kam scheren dan ook geen sprake meer. De spottende opmerking over de constructie van een abstract begrip - wij zouden zeggen: een samenvattend begrip - Indonesiër bevreemdt bijzonderlijk in de pen van mr. Treub, die zich bij herhaling heeft aangesloten bij een staatsplan, hetwelk, verder gaande, een abstract begrip Indiër construeert.

2. *Het verwaarloozen van de oostersche grondslagen*. Ons streven zou, volgens de aanvallers, er op gericht zijn, 'de centraaleenheid van een eeuwenouden Westerschen cultuurstaat zonder meer aan te passen aan Indië, zonder te trachten de reeds daar bestaande instellingen naar eisch van eigen karakter tot een oorspronkelijke Indische Staatsregeling te doen uitgroeien'[2]. Ook hier blijken de stukken niet te zijn ingezien, laat staan gelezen. Wat hetzij in een bijlage van het herzieningsraport van 1920, hetzij in een regeeringsuitgave over inlandsche gemeenschappen van 1921, voorkomt over oostersche organisatie, is schier uitsluitend ontleend aan Leidsch materiaal. Terwijl de regeering oostersche gemeenschappen, onder betuiging van sympathie, dooddrukte (Karangasem) of uniformiseerde, trad Leiden in het krijt voor behoud, ontplooiing, lenigheid; pleitte het voor een oosterschen opzet der regentschapsraden; waarschuwde het tegen de dwaalmeening, als zou volksinvloed de vormen moeten aannemen van westersche democratie[3]. Evenzoo maakte

1) Indisch genootschap 16 December 1921, blz. 207.
2) Tweede kamer 21 December 1922, blz. 1288 (Gerretson).
3) O.a. Indisch genootschap 24 October 1919. Vergelijk de recentie Leidsche dissertaties van Adam (De autonomie van het Indonesisch dorp 1924) en Haga (Indonesische en Indische democratie, 1924).

Leiden zich sinds jaren warm voor behoud en verbetering van oostersche rechtspraak. Evenzoo ook gaf de Proeve-Oppenheim aan de ontwikkeling van oostersche gemeenschappen bijzondere aandacht en zorg. De hier vermelde grief, evenals die welke nog moeten volgen, heeft naar gissing den volgenden oorsprong gehad: afgaande op een dozijn in het herzieningsrapport geciteerde regels van mr. Van Vollenhoven zullen de heeren Gerretson, vader en zoon, hebben *ondersteld* (abusievelijk), dat de Leidsche heeren zich een eenheidsvolk van Indië hadden geconstrueerd om daaruit langs deductiefrationalistischen weg een staatsregeling af te leiden[1]; op den heer Gerretson Jr. (die, de schrijffouten van het herzieningsrapport overnemend, het geciteerde origineel niet kent) gaat dan weer de heer Bergmeijer[2] en gaat een groot deel der Hollandsche pers af. Niemand heeft blijkbaar opgeslagen of ingezien, wat nu eigenlijk van Leidschen kant bepleit en geschreven is; niemand heeft blijkbaar opgemerkt, dat de Rousseau-legende, door dr. Gerretson gerelateerd, wel met den titel 'Leidsche ideologie' prijkt, doch met geen enkelen band aan het gepubliceerde werk der Leidsche hoogleeraren verbonden zit. De grief berust op fictie.

3. *Het nabootsen van Nederland*. Leiden heeft het nimmer yóór zulk nabootsen, meermalen principieel tegen zulk nabootsen opgenomen[3]. De grief berust op fictie.

4. *Het aansturen op een algemeen westersch kiesrecht voor Nederlandsch-Indië en op een parlementair stelsel voor Indië*[4]. De Proeve-Oppenheim van 1922, waaraan twee onzer medewerkten, wil van individualistisch kiesrecht juist niet weten; een 'mechanische representatie van het getal' gold voor dr. Colenbrander als ongerijmd[5]. Tegen het parlementaire stelsel voor Indië trad[6] mr. Van Vollenhoven in

1) Tweede kamer 21 December 1922; Leidsche Ideologie en Indische Realiteit, 13 Maart 1923, voordracht te Leiden.
2) Volksraad 28 November 1923, blz. 569.
3) O.a. Handelingen der Nederlandsche Juristenvereniging 1920, I, tweede stuk, blz. 3-4.
4) Vergelijk interview met een ongenoemd Utrechtsch hoogleeraar, omstreeks 5 April 1923.
5) Gids 1922, II, blz. 518.
6) Handelingen der Nederlandsche Juristenvereniging 1920, I, tweede stuk, blz. 26-32.

1920 juist in het krijt, en de Proeve-Oppenheim volgt zijn denkbeeld te dezer zake. De grief berust op fictie.

5. *Het miskennen van de behoefte aan ver-gaande deconcentratie voor Indië*. Men stelt Leiden voor als bepleiter van een straffen eenheidsstaat Indië, zonder oog voor de nationale en staatsrechtelijke diversiteit die Nederlandsch-Indië vertoont en vergt. Van Leidschen kant echter is juist gepleit vóór provincies met ruime bevoegdheid en groote zelfstandigheid; grooter en ruimer dan de wet van 1922 geeft, met welke wet de tegenpartij vrede schijnt te hebben. Bij de behandeling van deze wet in den volksraad heeft de directeur van binnenlandsch bestuur zich gedurig op Leidsche meeningen beroepen. De Proeve-Oppenheim, het herzieningsrapport en het volksraadadvies volgend, heeft in deconcentratie hetzelfde vertrouwen. Het streven der tegenpartij naar federalisme, waarin Leiden niet meeging, komt aanstonds ter sprake. -

De lijst der tot hiertoe vermelde vergissingen doet op beschamende wijze denken aan het geval uit 1620 van den Haarlemschen schepen Olycan, aanhanger van Gomarus, die den gevangen predikant Vezekius verweet, dat zij Arminianen het leerstuk van het decretum horribile predikten. Kon Vezekius slechts met oprechte verbazing antwoorden, dat hij juist wegens het *bestrijden* van dat leerstuk was gevangengenomen, ons gaat het niet veel anders dan hem. ‘Eenvormigheid, de vloek van het moderne leven’ - om een schoon woord van Kuyper te bezigen, dat met een oudere passage bij Thorbecke[1)] strookt -, het is ter zake van Nederlandsch-Indië uit en ter na verkondigd door Leiden. Het bevreemdt ons, dat geen der bestrijders ooit heeft bedacht, dat, als de ‘Leidsche leer’ inderdaad zóó onnoozel en zóó aprioristisch ware als ze wordt voorgesteld, ze noch op hedendaagsche studenten vat zou hebben, noch op Europeesche ambtenaren met eenig doorzicht. En het bevreemdt ons almede, dat diegenen onder de tegenstanders, die opperbest weten wat onze denkbeelden zijn, nooit aanleiding hebben gevonden de dwaling hunner vrienden te corrigeeren. Wij zijn daarom niet zonder vrees, dat, indien in feite blijkt dat Barbertje noch vermoord

1) Aanteekening, II, 1843, blz. 77-78.

noch in stukjes gesneden noch ingezouten is, Lothario nochtans zal moeten hangen. -

6. Rest: *Het voorstaan van autonomie van Nederlandsch-Indië, en van versterking van den volksraad*. Over de zaak zelf wordt hier niet gedisputeerd; slechts over de juiste toedracht der vermelde feiten. Dr. Colenbrander heeft in 1922 de leiding gehad van een comité, hetwelk beoogde de door de regeering zelf in ondubbelzinnige woorden voorgestelde autonomie te doen omzetten in werkelijkheid. De daarvan door de tegenpartij bij herhaling gegeven uitleg, dat men in Leiden dus beoogde binnen enkele jaren de Hollanders staatkundig en economisch uit Indië te doen verdwijnen, is te doorzichtig om weerlegging te behoeven. 'Native rule in Indonesia would be a curse, if it would mean destruction of what the white man has built up there'[1]. Van Leidschen kant is wèl gepleit[2], dat wie van autonomie voor Indië niet wilden weten, tegen het betrekkelijke stuk grondwetsherziening moesten stemmen; want dat de grondwet, eenmaal aanvaard, door vriend en vijand zou moeten worden nageleefd. Toen er van Leidschen kant op gewezen was, dat de in de tweede kamer aangenomen grondwetstekst ruimte Het om ook aan lagere raden van den centralen volksraad wetgevingswerk over te laten[3] - hetgeen koren op den molen der voorstanders van deconcentratie of federalisme had moeten zijn -, heeft de regeering zich gehaast deze opvatting door interpretatie in de eerste kamer te dwarsboomen. De thans door de tegenpartij aanbevolen ontwijking van het grondwetsvoorschrift en haar ageeren tegen den volksraad nadert al aardig tot dat 'aanranden' van 'de grondwettelijke instellingen dan wel de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië'[4], waarvan zij de Leidsche heeren beticht zonder bewijs.

Maar een Indische volksraad - zegt men - is, wat de grondwet ook decreteere, niet denkbaar zonder een Indisch

1) Colenbrander in: Lectures on Holland delivered in the University of Leyden during the first Netherlands Week for American Students, 1924, blz. 47.
2) Colenbrander, Gids 1922, II, blz. 516; Van Vollenhoven, Indië gisteren en heden, 1922, blz. 18.
3) Koloniaal tijdschrift 1922, blz. 8.
4) Nederlandsch staatsblad 1924 no. 370 artikel 33.

volk, en een Indische natie bestaat alleen in de ideologie of fictie van Leiden. Ook deze voorstelling wederom is scheef. '[Indië] bestaat', zoo schreef dr. Colenbrander, 'niet op papier alleen, maar ook in het bewustzijn der in den dag van heden levende bevolking. Hadde anders de Volksraad in zóó korten tijd zulk een beteekenis kunnen verkrijgen? Wat *niet* bestaat, en eigenlijk nooit bestaan heeft, en voor zoover het bestaan mag hebben, door ons optreden voor altijd is verwoest, is de grondslag waarop eene federatie alleen te bouwen ware: het voortleven naast elkander van te zamen heel Indië overdekkende, elk diep in het verleden wortelende,... ongeveer gelijkgebouwde, gelijkbeschaafde inlandsche rijken, die ongeveer gelijke verantwoordelijkheid in een bond zouden kunnen dragen... De samenstelling van Indië-als-geheel moge bont zijn, stof tot den federatieven staatsvorm levert die bontheid niet'[1]. Wij begrijpen, dat men het met zulk een betoog oneens kan zijn; maar wij begrijpen niet, hoe - indien men het althans gelezen heeft - men het voordraagt als ideologie op zijn Rousseausch. De verbittering over de 'fictie' van een groeiende Indische volksgemeenschap staat ook bevreemdend naast instemming met een staatsplan, welks auteur heeft dienen te erkennen dat een 'volkseenheid' der Indonesiërs meer en meer komt, dat de Sarèkat Islam op eenheid werkt, dat de bevolking 'een zeker nationaal gevoel', een 'gevoel van saamhoorigheid' krijgt, en dat 'een zelf besturend Indië met inlandsch overwicht' niets onmogelijks heeft[2].

Gesteld, dat uit het vorenstaande voor den onpartijdigen lezer blijken mocht, dat het tegen de Leidsche denkbeelden tot staatshervorming geuit protest niet gedicteerd is door zakelijke kennis, maar door onbekendheid met die denkbeelden, aangezet door opwinding, dan rest de tweede betichting: dat ons onderwijs en optreden een geest van verzet kweekt tegen het Nederlandsche gezag en het grootkapitaal in Nederlandsch-Indië.

Hier dient onzerzijds een pijnlijke verklaring vooraf te gaan,

1) Gids 1922, II, blz. 518-519.
2) Ritsema van Eek, Koloniaal-staatkundige studies, 1919, blz. 134, 135, 137, 145, 159.

die gegeven behoort te worden - als daad van zelfverweer - in al haar scherpte.

Naar ons sinds een jaar of drie, en den laatsten tijd in toenemende frequentie, ter oore komt, wordt tegen Leiden druk geageerd met verhalen over wat dr. Snouck Hurgronje, wat mr. Van Vollenhoven, wat dr. Hazeu gezegd zou hebben tegen de studenten. Deze verhalen zijn tegen Leiden *het* machtige, *het* werkzame, *het* wonderdoende srijdmiddel, veel machtiger dan welke zakelijke bestrijding ook; ze werken met ongeremde kracht, want om in de ergernis van den verhaler over iets zoo schandaligs als het door hem verhaalde te deelen behoeft men noch van Indië, noch van Leiden, noch van eenig aanhangig vraagstuk of van eenige verhouding ook maar iets te weten. Voor zoover wij verhalen van deze soort vernamen, zijn zij volstrekt onwaar; niet alleen onwaar, maar zelfs met de bedoeling van opzettelijke misleiding ergens buiten Leiden gefabriceerd, daar zij bij niets in de ons bekende werkelijkheid aansluiten. Dr. Snouck Hurgronje en dr. Hazeu vinden in Arabisch, Islam en Javaansch niet de geringste aanleiding om dingen te zeggen als die men omtrent hen in omloop brengt, en zoeken zulk een aanleiding allerminst. De studievakken van mr. Van Vollenhoven, gelijk dat van dr. Colenbrander, zouden inderdaad gelegenheid kunnen bieden om, zonder buiten de stof te treden, schimpscheuten tegen Nederlands werk in Indië te plaatsen, als de betrokken hoogleeraar daarop belust ware. Hier zij verklaard, dat mr. Van Vollenhoven zijn academisch onderwijs der laatste drie of vier jaren gegeven heeft in geheel denzelfden geest als in de twintig voorafgaande jaren, toen zelfs die oud-hoofdambtenaren of ambtenaren met verlof, welke er meermalen zaten, van opruien bij ons weten nooit iets hebben bespeurd; dat hij zijn academisch onderwijs niet misbruikt ter propagatie van staatsrechtelijke of staatkundige voor- of afkeur; dat hij zich houdt bij het geldend recht; dat zijn critische opmerkingen over den tekst der wetgeving, den inhoud der rechtspraak, of doen en laten van kamers en regeering geen ander karakter hebben en geen ander beeld vertoonen dan de gematigde critische opmerkingen, waartoe elk juridisch hoogleeraar op zijn tijd aanleiding vindt; - en dat dr. Colenbrander op zijn colleges vraagstukken van actueele Indische politiek niet aanroert of ooit aan-

geroerd heeft. Bestrijden of beschimpen van het grootkapitaal is bij geen der betichte hoogleeraren ook maar opgekomen. Ook heeft geen der betichte hoogleeraren in particuliere gesprekken met Indonesische of Hollandsche studenten iets gezegd wat zweemt naar opruiing; integendeel, hun raadgeving, waar die geplaatst kon worden, was gericht op kalmeeren. Mocht na deze pertinente verklaringen het ondergrondsche werk der tegenpartij - die uit gedrukte verklaringen van controleurs reeds sinds maanden beter had kunnen weten[1] -, de anecdotieke bestrijdingsmethode, nochtans worden voortgezet, dan volsta een verwijzing naar het boven dit artikel afgedrukte negende gebod.

Op deze vertelseltjes moet het wel berusten, dat reeds een paar maal tegen het Leidsche gevaar gewaarschuwd werd in de tweede kamer; dat op 21 November 1924 minister Ruys aanleiding vond blijkbaar ook Leiden te betrekken in zijn onderstelling, dat ‘de ervaring mocht aanwijzen, dat de studie aan eenige hoogeschool, welke ook, tot ontoelaatbare gevolgen leidt’. Noch bij curatoren, noch bij de faculteiten zelf is ooit navraag gedaan, of er in deze rondstrooisels ook maar de kleinste grond van waarheid was. Als voorbeeld, hoe zeker publiek zich desniettemin door zulke praatjes kan laten opwinden, zij hier uit een recent blad geciteerd[2], dat ‘ambtenaren en rechtsgeleerden op Indië en de Indische bevolking worden losgelaten, die te zeer in hyper-ethisch sop zijn gedrenkt, die alles hebben geleerd te bezien door van ethische glazen voorziene brillen, die in elken inlander de verdrukte onschuld zien en als 't ware misschien onbewust, bacillendragers zijn van den (Indischen) klassenstrijd - rassenstrijd is misschien beter in casu - en aan wie reeds van den aanvang af is ingeprent dat de kapitalist Indië en de inheemsche bevolking uitbuit, zoodat zij, a.s. ambtenaren, zullen worden “slechts dienaren van het Kapitaal”’. Deze laatste woorden zijn een gedrukt citaat uit een der meest geliefde, meest werkzame en meest wonderdoende rondstrooisels, even volstrekkelijk onwaar en gefabriekt als de overige ons bekende.

Ten slote sta hier geloochend het praatje, hetwelk mr. Treub

1) Koloniaal tijdschrift 1924, blz. 439, 448.
2) De Vaderlander 5 December 1924.

vrijheid vindt af te drukken[1)], en volgens hetwelk ‘de hoofdartikelen in de N.R. Ct. over Indië, zoo zij al niet door een der meest toonaangevende hoogleeraren van de Leidsche Indologische school worden geschreven, althans van daaruit worden geïnspireerd’. Hier zij verklaard, dat de groote meerderheid van de Indische hoofdartikelen der N.R. Ct., in later jaren zoo goed als in vroeger jaren, aan invloed der Leidsche hoogleeraren vreemd zijn, noch door hen geschreven, noch door hen geïnspireerd, noch te voren aan hen bekend. Zij betreffen trouwens doorloopend onderwerpen, waarover geen onzer in het publiek de pen voert of zou wenschen te voeren; zij hebben in 1922 tegen de Proeve-Oppenheim, waaraan twee onzer medewerkten, gepolemiseerd; zij wijken meermalen af van wat ‘toonaangevende hoogleeraren’ te Leiden in hun geschriften voorstaan.

Het zal deze onware fabel over de N.R. Ct. zijn, die nu onlangs de Standaard[2)] vrijmoedigheid gaf om te verzekeren, dat door de Leidsche heeren, of op hun inblazing door de pers, ‘aan Volksvertegenwoordiging en Regeering de eisch wordt gesteld, de totstandkoming van de [Utrechtsche] stichting te verhinderen’. Wij hebben over dit onderwerp niet geschreven; uitnoodigingen tot spreekbeurten, die door het Utrechtsche plan ingegeven schenen te zijn, afgeslagen; ook ingeblazen hebben wij niets; integendeel, van het eerste oogenblik af, waarop wij van het Utrechtsche plan hoorden, hebben wij ons van elke actie daartegen onthouden. Wij kunnen voor de mededeeling in de Standaard, die wederom volstrekt onwaar is, geen andere verklaring vinden, dan dat het blad, op gezag van Treubs onjuistheid, een artikel in de N.R. Ct. voor een Leidsch artikel heeft aangezien. Wij meenen, dat het negende gebod zich mede verzet tegen getuigenis, gebouwd op losse onderstelling.

De aanklacht, als zou dezerzijds het regeeringsbeleid worden tegengewerkt of verdacht gemaakt, behoeft niet gerescontreerd met veel woorden. Van het hedendaagsche regeeringsbeleid maken deel uit de zorg voor ontwikkeling van den volksraad

1) Indië's Toekomst, 1924, blz. 83.
2) 27 en 30 December 1924.

en de zorg voor uitwerking van de herziene grondwet; zoolang de tegenpartij deze centrale stukken regeeringsbeleid aanvalt gelijk zij doet en gelijk zij ze blijkbaar ook aan de universiteit zou willen aangevallen zien, kan zij moeilijk een tegenwerking op andere punten, stel deze bestond, verwijten aan Leiden. Bovendien, wij loochenen alweer, dat een der heeren Colenbrander of Van Vollenhoven zijn onderwijs bezigt om tegen eenig stuk regeeringsbeleid, dat hun niet naar den smaak is, te ageeren. Inderdaad hebben verschillenden onzer somtijds aanleiding gevonden om, buiten hun ambtstaak om, te wijzen op de funeste gevolgen, die zij voor 'Indiës toekomst' vreezen, niet zoozeer van de tegenwoordige maatregelen der regeering, als van haar wantrouwenwekkende en -verergerende tactiek; om dit optreden van eenigen onzer te staven behoeft mr. Treub waarlijk niet op dagbladartikelen te wijzen, maar had hij uit onderscheiden op eigen naam gestelde artikelen kunnen putten. Wij ontzeggen echter der tegenpartij de bevoegdheid om wat geschreven is in dien geest, met die strekking en met die beperking, te vervormen tot een algemeen afbrekend oordeel over Nederlands rol in het oosten, of daaruit af te leiden dat wij college geven in partijdigen geest.

Voorts is ons verweten, te leeraren dat Nederland in Indië onrecht doet. 'De Leidsche school is over het algemeen doortrokken van den geest, dat in Indië aan de Inlanders recht wordt onthouden... Wanneer niet bijtijds wordt opgekomen tegen het vergiftigen van den geest der aanstaande ambtenaren met het waanbegrip, dat men in Indië aan de bevolking geen recht laat wedervaren ...'[1]. Dat van zulk vergiftigen op de *colleges* geen sprake is, heeft de belangstellende kunnen lezen op de reeds geciteerde plaatsen[2]. Mogelijk wordt gedoeld op de 'Vergeten jubilé's' en op 'De Indonesiër en zijn grond'. Bij het eerste zou dan zijn voorbijgezien, dat een bepaalde, zij het ergerlijke, misstand niet mag worden gelijkgesteld met 'het onthouden van recht' (de lezer immers krijgt door die paraphrase een totaal anderen indruk); bij het tweede zou bovendien zijn voorbijgezien, dat het geldend regeeringsreglement de 'regten der inlandsche bevolking' ter zake in zijn

1) Vergadering van den ondernemersraad 2 Mei 1924.
2) Koloniaal tijdschrift 1924, blz. 439, 448.

bescherming neemt, dat de schrijver de rechtsmiskenning nadrukkelijk op rekening van ‘waanweten’ en niet op die van ‘den wil en de bedoelingen’ der regeering stelde, en dat het, door tal van bestuursambtenaren beaamd, beklag over miskenning van die rechten gevolgd is geworden door intrekking van het bestreden wetsontwerp, hetgeen toch zeker niet aanwijst, dat de regeering zelf zich zoo sterk voelde als nu mr. Treub, die de materie vermoedelijk slechts kent van hooren zeggen.

Wij verwachten echter nog ander wapentuig. Men zal denkelijk tegen ons onderwijs of onzen persoonlijken invloed vroeg of laat willen uitspelen de verbitterde, onbeheerschte en voor rustige studie nadeelige stemming, die blijkt te bestaan bij een meerderheid der Indonesische studenten hier te lande (in en buiten Leiden). De Leidsche studenten onder hen, wier persoonlijk optreden als student, zoover wij weten, onberispelijk is, zullen de eersten zijn om in te zien en te beamen, dat hun wenschen en toekomstgedachten die der betichte hoogleeraren allerminst dekken. Wetende dat wij, naar hun schatting, lang en lang niet ver genoeg gaan, vragen zij, hoewel wij meenen in persoonlijke zaken hun vertrouwen te hebben, in staatkundige zaken onzen raad nagenoeg nooit; en wij onzerzijds zijn overtuigd, dat ongevraagde raad in dezen geen goed zou kunnen uitrichten. Wie van het heden eenigermate op de hoogte is, weet, dat de betrokkenen de kiemen voor deze stemming, of de stemming zelf, medebrengen uit Nederlandsch-Indië, waar zij, naar ons gevoelen, voortkomt uit wantrouwen tegen wat regeering en particulieren met hen voorhebben; een stemming, te vergelijken met die van Joden in antisemitische omgeving. Wij loochenen, dat eenig optreden onzerzijds hun stemming jegens Nederland verergert; wij durven daarentegen bevestigen, wat uit hun eigen schrifturen overvloedig blijkt, dat juist het optreden van hen, die zich met een bepaalde campagne onder meer tegen ons keeren, op hun wantrouwen nadeelig inwerkt. De extreme uitingen, die men - tot ons verdriet - uit hun periodiek maar al te gemakkelijk kan aanvoeren, hebben met ons onderwijs, ons optreden of onzen raad niets hoegenaamd te maken: de oorzaken daarvan liggen elders, en onttrekken zich aan onzen invloed. Uitingen

van niet-Leidsche hoogleeraren als deze (aangenomen dat zij juist is weergegeven), dat ‘de intellectueele inlanders ... een groep van voornamelijk kritikasterende luibakken’ vormen[1)], doen aan zulke stemmingen geen goed.

Nog op andere wijze dan door opruiing heeft, naar het heet, Leiden op hun vorming een verderfelijken invloed; en ook dit rondstrooisel dienen wij uit zelfverweer onder het oog te zien. Vooreerst valt te boekstaven het haast ongelooflijke feit, dat zeer hooge autoriteiten in Indië de vrijmoedigheid hebben gehad in 1923 het praatje uit te spreken, als zou bij de juridische faculteit te Leiden en bij de vereenigde faculteiten aldaar ‘een neiging ... bestaan om, zoodra het Inlandsche gegadigden betreft, een lageren maatstaf aan te leggen’; wij hebben het schrijven, hetwelk aan deze onderstelling een voorstel verbond, met minachting ter zijde gelegd. Een ander, niet aantrekkelijker, gegeven is dit, dat zeer hooge autoriteiten in Nederlandsch-Indië in het najaar van 1923 een ‘algemeen inzicht’ durfden constateeren, volgens hetwelk de studie van Indische rechtskundigen in Nederland, met vrijstelling van een der candidaatsexamens, ‘tot ongewenschte gevolgen moet leiden’, en zulks constateerden op een tijdstip, dat één dier rechtskundigen sedert een half jaar, één sedert ten hoogste twee weken, en de overigen nog geen van allen in Indië waren teruggekeerd. Op een in December 1923 dezerzijds gedaan verzoek, de ervaringsfeiten ten aanzien van uit Nederland teruggekeerde Indonesische juristen te mogen vernemen, waarop de gezegde harde oordeelvelling was gegrond, en, zoo zij niet op feiten gegrond mocht zijn, te mogen vernemen of zij werd gehandhaafd, kregen wij nimmer antwoord. En omstreeks denzelfden tijd werd in den volksraad over de studie dezer rechtskundigen de navolgende ‘ervaring’ meegedeeld, die men had ‘hoeren vertellen’: de jongelui ‘werden daar door de Leidsche professoren als zulke buitengewone genieën opgehemeld, alsof ze iets heel bijzonders waren, terwijl hetgeen ze presteerden heel gewoon was, zoodat men hier zeide: wat bezielt die heeren in Holland?’[2)]. Op al deze phantasieën staat ons wederom geen beter antwoord ten dienste dan

1) Geciteerd in Democratie van 26 April 1924.
2) Volksraad 23 November 1923, blz. 450 (Bergmeijer).

verwijzing naar het negende gebod. Het schijnt ons echter apert, dat, als hier sprake is van het kweeken van wantrouwen en wrok, de schuld ligt bij iets anders dan bij Leidsche opruiing.

Stelt men er eenigen prijs op te weten, welke de paedagogische houding van Leiden zelf tegenover Indonesische studenten is - voor zoover er aanleiding bestaat jegens hen met bijzondere raadgeving op te treden -, dan zij verwezen naar een tweetal gedrukte uitingen. In 1924 schreef dr. Hazeu in woorden, die ons aller instemming hebben: dat ‘de ontwikkelde Indonesiërs zich zelven de hoogst mogelijke eischen van bekwaamheid [dienen] te stellen op het gebied, waarop hun maatschappelijke arbeid of ambtelijke functie zich beweegt’[1]; in 1922 had mr. Van Vollenhoven geschreven, dat het terdege zaak zou zijn ‘de Indonesiërs te doen beseffen, dat van hun idealen niets terechtkomt, tenzij zij aan zich zelf en aan elkander voor het minst even hooge eischen stellen als Nederland stelt aan zijn eigen menschen’[2]. Door zulke uitingen te kenschetsen als vertroetelen, naar den mond praten en over het paardje tillen schendt men het negende gebod.

Wij hebben in al het voorgaande opzettelijk ons beperkt tot het refuteeren van wat schriftelijk en vooral mondeling tegen Leiden in omloop wordt gebracht. Wie, na van deze rondstrooisels te hebben kennis genomen, onze geschriften mocht raadplegen, zal verbluft staan over de breedte der kloof, die betichting scheidt van werkelijkheid.

Teneinde echter nieuw misverstand af te snijden, achten wij het oorbaar zelf in vier punten aan te geven, wat ons voorkomt datgene te zijn waaraan de tegenpartij bij ‘de Leidsche richting ’ mogelijk aanstoot neemt en hetgeen niet berust op phantasieën nopens ons werk of onze meening.

Vooreerst: wij beschouwen het als den stelligen plicht van Nederland en de Nederlanders om te doen wat in hun vermogen is teneinde Indonesiërs, die om opvoeding en kennis vragen, in hun streven daarnaar van harte te steunen. De

1) N.R. Ct. van 29 Februari 1924 (ingezonden).
2) Indië gisteren en heden, 1922, blz. 13.

'politiek van zedelijke verplichting' wordt naar ons inzien een onverstaanbaar woord, als zij dezen plicht niet insluit.

Ten tweede: vooropstellend dat de openbare universiteit geen plaats mag zijn voor staatkundige propaganda, en dat al evenmin de samenwerkende leden eener faculteit of van vereenigde faculteiten eensdenkend behoeven te wezen, aarzelen wij nochtans niet te erkennen, dat naar onze persoonlijke meening voor Nederlandsch-Indië slechts heil te verwachten is van een staatkunde, die het belang der Indische gemeenschap zelf aanvaardt als doel.

Ten derde: zonder ons in profetieën te begeven over de nationale ontwikkeling, die in Nederlandsch-Indië te wachten staat, loochenen wij, op zakelijke gronden, dat de inheemsche bevolking van Indië behoort 'tot verschillende menschenrassen' die 'geen anderen band hebben dan dat hun woonstreken] alle staan onder Nederlandsche opperheerschappij'[1)], en constateeren daartegenover als feit, dat die bevolking in overgroote meerderheid behoort tot één enkel, het Indonesisch ras, hetwelk in verleden en heden tal van onderlinge banden kent, welker omvang en beteekenis toeneemt.

Ten laatste meenen wij, dat bij volledig recht-doen aan oostersche inzettingen, oostersche cultuur en oostersche behoeften tevens kan en moet worden gewaakt tegen achterstelling van volksgroep bij volksgroep.

Ons geweten zegt ons, dat wij, door deze overtuigingen geleid, ons ambt vervullen gelijk goede hoogleeraren schuldig zijn te doen.

C. VAN VOLLENHOVEN.
A.W. NIEUWENHUIS.
C. SNOUCK HURGRONJE.
Ph. S. VAN RONKEL.
H.T. COLENBRANDER.
G.A.J. HAZEU.
N.J. KROM.

Leiden, 19 Januari 1925.

1) Treub, Indië's Toekomst, 1924, blz. 12.

Trifouillard.

Litteraire overwegingen door Frans Erens. Van Boosten en Stols. Maastricht 1924.

Wij hebben ons veroorloofd hierboven den naam te zetten, waarmede de heer Erens in vervlogen tijden door zijn bentgenooten werd aangesproken. Nomen est omen: in dien naam uit een dwaas fransch liedje ligt al het treffende, dat een bijnaam eigen kan zijn. Trifouillard - het heeft iets wazigs: geen dikke, zwaarmoedige mist, maar een licht doorschijnende winternevel, die maakt, dat wij de voorwerpen niet in hun grimmige werkelijkheid onderscheiden, maar die het met rijp bedekte takwerk van boomen en struiken tot een kostbaar wit koraalrif herschept.

‘Litteraire overwegingen’ is voor dit boek een goed gekozen titel, een titel, die ook het karakter van den schrijver bepaalt.

Een man van smaak en eruditie houdt - wat hem van menig man van smaak en eruditie uit een jonger geslacht onderscheidt - van lezen; hij leest gaarne, hij leest goed, hij leest veel; hij leest niet, omdat lezen een afleiding of een ontspanning is; ook niet, omdat lezen het middel is, iets te leeren kennen of te weten te komen - hij leest, omdat in het samenstel van zijn geest de letterkunde een onmisbaar deel is; hij leest, omdat voor een homme de lettres lezen een levensfunctie beduidt; kortom hij leest om te lezen.

Waneer hij zijn oogen van de bladzijden opslaat, spint hij om het gelezene heen zijn mijmering. Hij poogt niet, wat hij gelezen heeft in vorm en hoedanigheid nauwkeurig te be-

palen, hij zet het niet om in wijsgeerige gedachten; maar hij omringt het met een ijl en wijd vertakt weefsel van overpeinzingen. Daarna gaat hij aan het schrijven. Maar wat hij te boek stelt zijn niet die overpeinzingen zelf, het is iets als een neerslag..... Neen, dát woord klinkt te positivistisch. Wij willen liever zeggen, dat de overwegingen, die hem uit de pen vloeien, de hieroglyphen van zijn gemijmer zijn. Voor wie in staat is, ze te ontcijferen, doemt uit die korte teekens het heelal van de overpeinzingen weer op, en uit de zinnen, die hij neerschreef, beseffen wij den omvang en het gehalte van zijn daarachter liggend peinzen.

Daarin ligt zoowel de eigenaardige vorm als de aantrekkelijkheid van deze opstellen. Het zijn evenmin kritieken als essays, zij geven noch een oordeel, noch een verklaring, geen rangschikking en geen overzicht. Het zijn en blijven overwegingen van Trifouillard.

'Deze bundel is er een van tastend onderzoek. Ik ben daarin zoo weinig mogelijk buiten mij zelven getreden. Ik heb daarin eenige bekende litteraire kunstwerken op de weegschaal gelegd. Ik heb die nog eens voor mij zelven overgewogen.'

Inderdaad. Maar wie het woord w e g e n in de beteekenis van meten aan een geijkten maatstaf neemt, zal den schrijver verkeerd beoordeelen. Hij gebruikt het in een andere oorspronkelijker beteekenis, want hij zoekt bij zijn wegen en overwegen geen exact gewicht, maar een zwaarteverhouding. Ook komt de balans niet in evenwicht, maar terwijl ons oog beurtelings het dalen en rijzen der beide schalen volgt, herkennen wij ook hierin het schommelen der beweeglijke gedachtengangen van den auteur.

Daar is de *Education sentimentale*. Is dit het merkwaardigste boek van Flaubert? Hij die zulks mocht beweren 'zou zich niet vergissen.' - Waarom? - 'Hier heeft de schrijver het meest gewone stuk leven' gebracht 'dat hij in zijn oeuvre ons heeft voorgezet'. 'Daarenboven heeft hij in *L'Education sentimentale* het meest van zich zelf gegeven; alleen in zijn brieven is de lezer hem naderbij.' - Maar wat is dit naderbij zijn? - 'Een nevenzaak, die niet over de waarde van het boek beslist.' - En wat weten wij boven-

dien van de verhouding van een auteur tot zijn personen? - De grenzen tusschen ‘biografie en creatie’ zijn nergens nauwkeurig te trekken en Frédéric is zeker niet de heele Flaubert. - ‘De voortreffelijkheid van dezen roman ligt dus niet in het min of meer biografische, dat de auteur hier heeft gegeven ...’ - Maar toch: ‘eigenaardig is de opvatting van den grondtrek van den held’. Want: ‘waarschijnijk was dit ook de grond van Flaubert's karakter’ enz. enz.

Wij zijn ons bewust, dat wij den heer Erens, door onze manier, zijn zwevende meeningen samen te vatten, geen recht laten wedervaren, maar het scheen ons het eenige middel om den lezer een begrip van Trifouillard's geest en Trifouillard's betoogtrant te geven. Wij kunnen het onrecht herstellen, door er bij te voegen: lees liever het geheele boekje dan onze recensie.

Dan zult gij gewaar worden, dat in dit tastend onderzoek, dit laveerend oordeelen, in dit net van gedachten, die over en weer gaan, dezen stijl van ‘weliswaar - maar toch - of misschien ook’ inderdaad iets schuilt van wat wij met een bijbelsch woord hongeren en dorsten naar de gerechtigheid kunnen noemen, en dat zij voor menigeen een beter middel bevatten letterkundige voortbrengselen te leeren begrijpen en waardeeren dan de vonnissen, die een criticus naar voor zijn tijd geldende wetjes van mooi en leelijk belieft te vellen, of de beschouwingen, waarmee een litteratuur-historicus u een kunstwerk in zijn geheel en in zijn onderdeelen pleegt te verklaren uit het leven van den kunstenaar, uit tijd, milieu, afstamming of uit wat niet al.

Er gaat een groote suggestie uit van die bladzijden, waar letters en lettergrepen, woorden en zinnen geen gevangenissen en kluisters zijn, om er meeningen en overtuigingen in op te sluiten, maar veeleer vensters, die uitzicht geven op een wijd landschap.

Toen wij het boekje hadden uitgelezen, scheen ons een van de fraaiste opstellen dat over Goethe. Maar de weetgierige lezer kan zich de moeite besparen, dat artikel in den inhoud op te zoeken. Hij zal het niet vinden, want het staat niet op bladzijde x of op bladzijde y. En toch is het er. Toch weten wij, hoezeer de heer Erens Goethe bewondert en wat

Goethe voor hem in de letterkunde beduidt. Wij proeven het uit korte zinnetjes; wij bespeuren het uit vergelijkingen, waar de schrijver anderen aan Goethe toetst; wij lezen het telkens tusschen de regels - en ten slotte wordt dit alles bij elkaar een samenhangend geheel, geen scherp beeld, maar een zeer levendige voorstelling, die zoo goed of nog beter is dan een opstel.

En dan - hoe schitteren tusschen het tastend onderzoek en de overwegingen plotseling geestige, positieve opmerkingen, waarmee de heer Erens de persoon of den stijl van een auteur weet te treffen. Is er - het is maar weer een enkel voorbeeld - ooit iets beters over den tyranniek dicteerenden schrijftrant van Dostojewski gezegd, dan in het zinnetje: 'Van hem zou men niet kunnen zeggen: "Hij spreekt als een boek," maar: "Het boek lijkt wel een spreker'.

Waarlijk, wie beu is van het parmantig apodictische of het kleverig wijsgeerige, waarin sommige van onze beoordeelaars der letterkunde zich vermeien, dien kunnen wij aanraden troost te zoeken bij een artikel van Trifouillard, dat vele artikelen, bij zijn boekje, dat vele boeken bevat.

ANDRÉ JOLLES.

Over Rilke.

Ge kunt, naar alle waarschijnlijkheid, over Rilke spreken, als over een doode. Tenzij u (en hem) het leven verrast, en hem bloeien doet, nu nog, heel laat. Dit dichterschap sloot zich reeds af. Het ròndde zich af, met de schoone zorgvuldigheid zijner gedichten: gaaf, overrijp, en fataal. Het deed dit jaren vóor Orpheus verscheen, en jaren vóor de laatste Elegieën. Het is, of dit werk niet bestaat (dit laatste): zoo zwak is het, zoo mat-gemaniereerd, zoo geparfumeerd-hölderlinisch. Met Orpheus is het anders: het werd gelijkmatig-gedegen herhaling; niet zwak, op zichzelf, maar overbodig, na vroeger; een bejaarde bevestiging, een rustig epitaaph, Rilke had het stijgende groeien, dat zijn eeuwig motief is, voltooid, culmineerend voltooid, in de Neue Gedichte.

Das Stundenbuch is, ten onrechte, Rilke's meestbefaamde werk geworden, een vademecum der moderne religie (als er zoo iets bestaat, en ge moogt het, een oogwenk, als eenheid denken). Broederschappen, vrije tempels, anarchisten en vrijzinnigen leven erbij, als bij het (vijfde) evangelie. Het werd een gids voor mystici, een platte-grond van hemel-enaarde, een kort-begrip der zaligheid. Duidt ge dit Rilke, den dichter, ten kwade? Ten deele, zeker: een deel van zijn wezen ('t sterkst-sprekend hier, in dit Stundenbuch), congrueert met een geestesstaat van vandaag, die verwerpelijk is. Hij is niet onschuldig mode en troetelkind.

Rilke is, algemeen-gezien, de dichter eener groeiende inti-

miteit; en, religieus-gezien, is God voor hem: een groeiende intimiteit. Tusschen God en creatuur bestaat, voor alle mystici, een onverbrekelijk verband, een diep-vervlochten afhankelijkheid. De een kan zonder den ander niet: ze zijn een twee-eenheid; eb en vloed van dezelfde wateren; beurtelings schim en gestalte in hun omarming, beurtelings schaduw en licht, berg en dal, moeder en kiem. Zij leven in een voortdurend wisselen van verhouding, van stand ten opzichte van elkaar; maar in een steeds inniger verweven, en samengroeien, naar een uiteindelijke voltooiïng, die nooit bereikt wordt. Soms dichter, dreigender benaderd (dreigender, want de voleindiging is het einde), soms onbereikbaar ver weggerukt. Eindeloos zijn de beelden, en variaties, die Rilke voor deze verhouding vindt; eindeloos, want nooit is het woord toereikend, en bij het naderen der alomvattende term, zou zij zich wijzigen, of verbergen, want ze wil niet genoemd zijn. - Maar er ontbreekt bij Rilke, in deze verhouding, een essentieel element, dat bij andere, groote mystici nooit ontbreekt (dat bij hem, schadend, in vele verhoudingen, vaak ontbreekt). Dat is: afstand. - Als God en Angelus Silesius elkander ontmoeten (al doen ze dat daaglijks), heeft hun nadering lichtjaren geduurd, en zijn zij door eindlooze ruimten op elkander gestort. In de meest innige vertrouwdheid leeft en vecht het gevaar, de kans op een onherstelbare breuk; hun aantrekking worstelt, hun samenhang strijdt. Het is een verbond op leven en dood. - Rilke en God gaan anders met elkaar om: ze ontmoeten elkaar, nu en dan (nog al vaak) op den hoek van de straat (ze zijn goede buren), ze loopen een gracht of wat samen om, ze zeggen elkaar goeden nacht. - De hang naar een zachte intimiteit krimpt de afstanden in; haalt de verten dichtbij (als door een kijker), verkleint de ruimte, veilig en rond. - Er is een verklaring (en voor wie wil verontschuldiging): Rilke is, anderzijds, een voortdurend belaagde (door het gevaar); een voortdurend verschrikte (door den alomtegenwoordigen schrik); een voortdurend gedrevene (door den loerenden angst, den erfelijken doem van vele geslachten). Wellicht ontvlucht hij deze kwellingen in de stille vertrouwdheid, in de zachte intimiteit. Wellicht moet hij, uit lijfsbehoud, zich werpen op het concrete ding, op het veilig-tastbare ding. Wellicht maakt hij daarom de ruimte

rond, en intiem, en van God een ding (der Dingen Ding, zegt hij zelf), een vertrouwd, onbedriegelijk Ding. Want als ook nog deze laatste rust werd belaagd, door angst en schrik, zou hij nergens en nooit meer veilig zijn. - (Maar geldt deze verklaring voor hen, die hem streelend vereeren?).

Nergens vertoonen zich Rilke's fouten zoo sterk als hier, in *Das Stundenbuch*. Daarom bespreek ik ze hier. (Maar ik ken, in dit boek, énkele strophen, die tot zijn goede behooren). De intimiteit werkt niet enkel verkleinend, ze werkt vermoeiend, en vervelend zelfs. Ze werkt vermoeiend door haar eentonigheid: het sidderend tasten wordt een dof streelen, de geur een parfum; angst wordt angstvalligheid, schroom een voorzichtigheid. De blik mat-beslagen, de sfeer zoet-loom, de beweging vaag, traag en bedachtzaam-buigend. De rhythmen zijn doodelijk-monotoon, de rijmen worden eindloos herhaald. Dit boek draagt den druk van veel overbewustheid, van vermoeidheid, van overbeschaving. De voorgewende haat aan cultuur doet zonderling-onwaarschijnlijk aan; de vraag naar eenvoud bezwijmt. - Zelfs zijn raffinement is doorzichtig geworden (zeurig-herhaald), en boeit u niet meer. De sluipende trucs, de scherpe trucs en bedriegelijkheid verrassen niet meer, worden bot. God, die stijgende groeikracht heet (het stijgende groeien is het Leitmotiv van dit werk) werd een doodelijk-sleepende ziekte hier, een verveeld en vervelend refrein.

Lees de Cornet hierna! (*Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke*). Ge herademt, op slag. Ge vindt hier een jonge, slanke kracht; fijne, geheimzinnige stemming; een sterk visioen. Ge wordt geboeid door afwisseling, verwonderd om verrassende wendingen, betooverd door spanning en atmosfeer. Ge wordt gegrepen door angst. Rilke is jong hier, en helder; moedig en gloedvol, edel, en melancholisch. Zijn psychologie is nog elementair-synthetisch, nog onuitgesponnen, en onverdacht; ze is uitstekend aangebracht tusschen stemming en beeld; zooals de afzonderlijke tafereelen goed gecomponeerd zijn in het geheel. De Cornet is een elementaire Rilke. Ziehier enkele citaten:

> Ein Tag duren den Trosz. Flüche, Farben, Lachen - davon blendet das Land. Kommen bunte Buben gelaufen. Raufen und Rufen. Kommen Dirnen mit purpurnen Hüten im flutenden Haar. Winken. Kommen Knechte, schwarzeisern wie wandernde Nacht. Packen die Dirnen heisz, dass ihnen die Kleider zerreiszen. Drücken sie an den Trommelrand. Und von der wilderen Gegenwehr hastiger Hände werden die Trommeln wach. wie im Traum poltern sie, poltern -. Und Abends halten sie ihm Laternen her, seltsame: Wein, leuchtend in eisernen Hauben. Wein? Oder Blut? - Wer kanns unterscheiden?
> Rast! Gast sein einmal. Nicht immer selbst seine Wünsche bewirten mit kärglicher Kost. Nicht immer feindlich nach allem fassen; einmal sich alles geschenen lassen, und wissen: was geschieht, ist gut. Auch der Mut musz einmal sich strecken und sich am Saume seidener Decken in sich selber überschlagen. Nicht immer Soldat sein. Einmal die Locken offen tragen und den weiten, offenen Kragen und in seidenen Sesseln sitzen und bis in die Fingerspitzen so: nach dem Bad sein. Und wieder erst lernen, was Frauen sind. Und wie die weiszen tun, und wie die blauen sind; was für Hände sie haben, wie sie ihr Lachen singen, wenn blonde Knaben die schönen Schalen bringen, von saftigen Früchten schwer.

In *Das Buch der Bilder* worden alle krachten vol en vrij. Het geeft den volledigen Rilke, in kern en aanleg. (Nog niet den volmaakten.) Zijn indringend vermogen heeft hier nog niet de uiterste verfijning bereikt, zijn vorm nog niet de uiterste concentratie, en perfectie. Dit volkomen meesterschap, naar binnen en naar buiten, brengen de Neue Gedichte. Ge kunt daarin de vervolmaking zien van Das Buch der Bilder: alles wat hier groot en onbevangen leeft, maar onbeheerscht, hier en daar, en niet ten einde toe doorwrocht naar geest en vorm, wordt daar volmaakt.

De hang naar intimiteit, naar verbanden, naar saamhoorigheid, doet hem naar de meest-innige relaties speuren, naar den meest verborgen samenhang, naar nauw-vermoede contacten. Daarom beproeft hij wonderlijke, alchimistische paringen; tusschen beeld en gedachte, tusschen gevoel en geluid, tusschen stemming en ding. Hij tracht, trillend van ingehouden verwachting, alle dissonanten op te lossen in één mysterieus accoord, ruischend in het fluïdum der ruimte. Maar altijd blijft er wel een onbestemdheid, niet te bannen, die hem kwelt; een gevaar, autonoom, dat hem, naar eigen willekeur, dreigt, en beloert.

Hij tast: door de dingen in al hun geledingen af te tasten,

met eindeloos-minitieus geduld, wil hij ze doorgronden. Hij wil, in het oneindige wisselen, enkele steunpunten hebben, enkele organismen, die hij tot in hun verborgenste schuilhoeken kent (opdat zij hem, den bedreigde, den taster, tot een verborgenste schuilhoek zijn, tot een veilige wijk.) Hij wil het ding tot op den grond doordringen; hij wil het zien, als het slaapt, als het danst - in de schaduw, in licht: het moet hem alle geheimen verraden; hij wil het in alle standen betrappen; in alle staten: als het argeloos is, als het liegt, als het droomt. Hij wil het volledig begrijpen: want het moet een veilig thuis voor hem worden; hij moet erin kunnen vluchten, en wonen, als het tumult van de straat hem verwart, als de nacht hem vervolgt, als hij moe is, vermoeid van werkelijkheid. Hij wil het met alle zintuigen in zich opzuigen, het zoo lang streelen, van buiten, en beluisteren, van binnen, dat hij later, als angst en schrik en gevaar hem bedreigen, zijn zinnen de herinnering kan doen oproepen aan iets, dat hem vertrouwd was.

Dit tasten leeft in zijn blik; dit speuren trilt in zijn hand; het geeft zijn rhythmen vaak iets geruischloos-sluipends, iets langzaam-onderzoekends, iets aarzelends. - Hij kan voortdurend bedrogen worden, en is dus waakzaam; hij wordt vervolgd (door wie? vanwaar?), hij gaat dus omzichtig; hij zal (- nu? nu? -), hij zal doodelijk schrikken. -

Ge begrijpt: hij werd moe. (Hij draagt in zijn bloed den angst van vele geslachten); hij is uiterst-kwetsbaar geworden, en pijnlijk-verfijnd.

Hij keert zich, tot troost, naar wezens van verwanten stam: een martelaar; een blinde (om diens eenzelvigheid; om te doorgronden, wat hij achter zijn blindheid ziet; hoe zijn zinnen het gezicht vervangen, en vergeten doen; - hij benijdt hem om de onwondbare rust); een maagd (hoe ruischt haar bloed? wat denken haar vezels?); een dier (het is stom, maar wat vraagt het?); een verlaten koning; een verworpen melaatsche; een kind (wie worden feller gekweld dan kindren en dieren; wie droomen zoo bang; wie zweven zoo zacht langs den dood?)

Liebeslied.

Wie soll ich meine Seele halten, dasz
sie nicht an deine rührt? Wie soll ich sie
hinheben über dich zu andern Dingen?
Ach gerne möcht ich sie bei irgendetwas
Verlorenem in Dunkel unterbringen
An einer fremden stillen Stelle, die
Nicht weiterschwingt, wenn deine Tiefen schwingen.
Doch alles, was uns anrührt, dich und mich,
Nimmt uns zusammen wie ein Bogenstrich,
der aus zwei Saiten eine Stimme zieht.
Auf welches Instrument sind wir gespannt?
Und welcher Spieler nat uns in der Hand?
O süszes Lied.
(*Neue Gedichte* I).

Die Braut.

Ruf mich, Geliebter, ruf mich laut!
Lasz deine Braut nicht so lange am Fenster stehn.
In den alten Platanenalleen
wacht der Abend nicht mehr:
sie sind leer.

Und kommst du mich nicht in das nächtliche Haus
mit deiner Stimme verschlieszen,
so musz ich mich aus meinen Händen hinaus
in die Gärten des Dunkelblaus
ergieszen...
(Das Buch der Bilder).

Soms is hij anders: dan stort hij zich in een blind avontuur (om den angst te wurgen; omdat hij, anderzijds, dapper is); dan jaagt hij in een nachtlijke slede, op jacht naar gevaar (of: het gevaar vooruit?) -: laat het oog in oog komen staan, dan verliest het zijn macht. Soms is het vertrek, het vermoeiend-bekende, te eng (of sloeg er een deur dicht, eeuwen te laat, in het nachtelijk huis? verried ergens een spiegel hem?): dan gaat hij uit in den nacht; de ruimte wordt wijd, de storm drijft hem mee, zij laten de sterren ver achter zich.

Der Knabe.

Ich möchte einer werden so wie die,
die durch die Nacht mit wilden Pferden fahren,
mit Fackeln, die gleich aufgegangnen Haaren
in ihres Jagens groszem Winde wehn.
Vorn möcht ich stehen wie in einem Kahne,
grosz und wie eine Fahne aufgerollt.

Dunkel, aber mit einem Helm von Gold,
der unruhig glänzt. Und hinter mir gereiht
zehn Männer aus derselben Dunkelheit
mit Helmen, die wie meiner unstät sind,
bald klar wie Glas, bald dunkel, alt und blind.
Und einer steht bei mir und bläst uns Raum
mit der Trompete, welche blitzt und schreit,
und bläst uns eine schwarze Einsamkeit,
durch die wir rasen wie ein rascher Traum:
die Häuser fallen hinter uns ins Knie,
die Gassen biegen sich uns schief entgegen,
die Plätze weichen aus: wir fassen sie,
und unsre Rosse rauschen wie ein Regen.
(*Das Buch der Bilder*).

De kleur is herfstelijk vaak; ontstoffelijkt, maar van twee werelden: schemer en dood. Er is iets in van Slavische primitieven, van Ikonen; van Boheemsche weelde iets, van Italiaansche adel, en pracht. Ze is uiterst beschaafd; ze is uiterst gecultiveerd, zooals alles in Rilke.

Die Kurtisane.

Venedigs Sonne wird in meinem Haar
ein Gold bereken: aller Alchemie
erlauchten Ausgang. Meine Brauen, die
den Brücken gleichen, siehst du sie

hinführen ob der lautlosen Gefahr
der Augen, die ein heimlicher Verkehr
an die Kanäle schlieszt, so dasz das Meer
in ihnen steigt und fällt und wechselt. Wer

mich einmal sah, beneidet meinen Hund,
weil sich auf ihm oft in zerstreuter Pause
die Hand, die nie an keiner Glut verkohlt,

die unverwundbare, geschmückt, erholt -.
Und Knaben, Hoffnungen aus altem Hause,
gehn wie an Gift an meinem Mund zugrund.
(*Neue Gedichte* I).

Hij is een laat-geborene, de vervulling van een geslacht; erfgenaam van een traditie, van een cultuur. Hij won een aangeboren adel, een voornaamheid, door geslachten verzameld en verfijnd; een beheerscht vormbesef, een meesterschap als in eén leven nauwlijks te verwerven is. (Hij heeft, van zijn voorgeslacht, ook de vermoeidheid, de erf-angst, de overbewustheid, de wondbaarheid.)

Maar zijn erfdeel werd, in zijn handen, ten uiterste doorgecultiveerd; hij heeft zijn vormbesef tot een meesterschap opgevoerd, in eindeloos geduld en pogen, onvermoeibaar. Hij kent zijn materie; hij boetseert haar, met fijne, tastende handen; hij modelleert. Hij kan rhythmen oproepen, en, bezwerend doòr laten trillen; hij kan ze, in verre hoeken, doen echoën. Hij is subtiel: hij ciseleert; hij etst. Hij snijdt zijn verzen, als een camee. Soms worden zij volkomen in zichzelf besloten, in zichzelf circuleerende organismen; een schroef zonder eind, langzaam draaiend; een romaansch kerkvenster -. Maar òm de contour, die hij aarzelloos trok rond het fijn-geleed weefsel daarbinnen, schemert een trillende onbestemdheid, een betooverende onzekerheid.

Eva.

Einfach steht sie an der Kathedrale
groszem Aufstieg, nah der Fensterrose,
mit dem Apfel in der Apfelpose,
schuldlos-schuldig ein für alle Male

an dem Wachsenden, das sie gebar,
seit sie aus dem Kreis der Ewigkeiten
liebend fortging, um sich durchzustreiten
durch die Erde, wie ein junges Jahr.

Ach, sie hätte gern in jenem Land
noch ein wenig weilen mögen, achtend
auf der Tiere Eintracht und Verstand.

Doch da sie den Mann entschlossen fand,
ging sie mit ihm, nach dem Tode trachtend,
und sie hatte Gott noch kaum gekannt.
(*Neue Gedichte* II).

De onbestemdheid boeit hem; maakt hem bang, daarnaast: een zwevende onzekerheid staat om de dingen, een raadselachtige onwezenlijkheid ligt erin, soms. Dan ontglipt hem, hèm zelfs, hun geheim -; dan wordt de werkelijkheid een benauwde droom: het nabije wordt mijlenver weggerukt; niemand hoort ons (wij roepen luid); tusschen u en mij, hand aan hand schrijdend, is een dempende wand; doorzichtig, nochtans: wij zien elkaar, op verren afstand, glijden - als onder water -.

Vandaar, bij Rilke, het angstige vragen, het tastend vermoeden, en: het onbestemd antwoord: vielleicht..., irgend-

wo..., fremd... en over alles, achter alles: een raadselachtig-starend zwijgen, een betooverend-bange onwezenlijkheid.

Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge is Rilke's meesterwerk. Al zijn voortreffelijke psychische en creatieve eigenschappen ontmoeten elkaar, gaan samen, culmineeren, synthetisch. De stijl is sober, en strak; het werk leeft, voortdurend schier, op één, hoog plan: het zinkt bijna nooit. Alleen de compositie bevredigt niet: het zwaartepunt ligt verkeerd, te ver naar voren, met name. Maar hoe sterk en subtiel tegelijk, hoe scherp en nauwkeurig moet een uitdrukkingsvermogen zijn, om dit leven, het leven van Malte Laurids Brigge te kunnen verbeelden.

Hij is de zoon van een oud geslacht; een geslacht, dat zich reeds, vlak vóor hem, in zijn elementen ontbonden had. Of zijn deze menschen, deze man in wien de dood zich zoo almachtig vestigde, en deze vrouw, zijn moeder, die de angst verteerde, niet bijna deze elementen zelf: dood en angst? Deze beide vormden hun bloed, het bloed der Brigge's. -

Een vreemd geslacht; en ver-vreemd van wat men de werkelijkheid noemt; want deze werd een bedrog voor hen, een valstrik, een voortdurend gevaar. Zij vervreemden van de menschen, daardoor; en zochten de dieren; de dingen vooral - tot ook deze, als menschen, irreëel en bedriegelijk werden, en hen gingen verraden. Daarop keerden zij volkomen naar binnen, en vergingen daar -. De werkelijkheid werd onwezenlijk; een dunne, doorschijnende laag, ten laatste, waardoor het wonder van hùn werkelijkheid kon verschijnen.

Dit geslacht is vermoeid (en uiterst-wondbaar, onwaarschijnlijk-verfijnd); door den strijd met de werkelijkheid; want die moest overwonnen, doorbroken om het wezen te zien; door het onafgebroken waken, nacht en dag om niet verraden te worden, om te luistren, daarnaast, naar de teekens der overzij; doordat het belaagd werd, door het Onzekere (wanneer zal het ons overvallen?), door den nooitaflatenden angst, door den dood. Malte Laurids is van dit geslacht de laatste, en universeele erfgenaam. Dan, in Parijs, verarmend, wordt hij naar de verworpenen gezogen, en bij

hen ingelijfd; langzaam, maar onweerstaanbaar wordt zijn verzet gesloopt. - Zoo vormt hij deel, ten laatste, van de zwijgende broederschap der ellende. -

Dit geslacht is vermurwd tot een uiterste wondbaarheid, tot een onwaarschijnlijke ontvankelijkheid. Deze werd het geheim van dit boek; want zij voelt, in de gebieden der vreemdste onwezenlijkheid de fijnste schakeeringen als scherpe realiteiten; zij ervaart de uiterst-denkbare gedachten, en gevoelens, die nauwlijks-speurbaar zijn, als schokken. Zij schept een fluïdum waardoor het leven onzer verste vezels hoorbaar wordt; zij ontneemt aan het imaginaire de schemering: zij verscherpt het tot strakke, zij vergroot het tot meer dan zichtbare werkelijkheid. Zij is betooverend, en bewerkt een ommekeer: ge ziet den binnenkant der dingen; al uw functie's van voelen en denken, van ervaren en waarnemen, worden tot een ondenkbare scherpte en kracht van ontvanklijkheid opgevoerd. -

Ik heb getracht van enkele hoofdwerken van Rilke in hoofdzaak, het innerlijk en scheppend karakter aan te geven. Mogen deze samenvattende bladzij's naderbrengen tot zijn werk, dat soms tot het Groote behoort, en altijd bijna tot het bizondere.

H. MARSMAN.

Nederlandsche poëzie.

Karel van de Woestijne's ‘Interludiën’.
Zon in den Rug, door Karel van de Woestijne, bij Boosten en Stols, Maastricht. (1924).

Drie verhalende en beschrijvende gedichten: *De Spartaansche Helena*, dochter van de Zeus-zwaan en Leda, die na een vruchteloos ontwaakte liefde voor haar speelmakker Agenoor, de eerste huwelijksnacht in Menelaos' bed, naast haar dronken man Paris' geboorte, zijn herderschap en oordeel over de drie godinnen, hun beider hartstocht, het beleg en de ondergang van Troja in droombeelden vóór zich ziet; *Het Gelag bij Pholos*, hoe Herakles, vermoeid van onvruchtbare daden, na het everzwijn van Erymanthos gevangen en zich op Eurystheus gewroken te hebben, in de eenzaamheid der bosschen bij de Kentaur Pholos zijn honger, dorst en onbevredigdheid stilt maar, als hij met Pholos uit het aan al diens genooten gezamenlijk behoorende, torenhooge wijnvat gedronken heeft, door de wilde Kentauren overvallen, zijn beschonken makker doodslaat en zelf, terwijl het leegloopend vat de wijn in het dal steeds hooger doet stijgen, slechts met moeite aan hun woedende wraakzucht weet te ontkomen; *Penthesileia*, na Hektoors dood Troja met haar Amazonen ter hulp gesneld, in tweestrijd met Achilleus, die zij dooden wil omdat zij hem begeert, en die haar, schoon hij haar liefheeft, neerslaat en wegdraagt om haar lijk als liefde-offer op de grafheuvel van Patroklos te leggen. Drie gedichten gelijk wij hen kennen uit de twee in 1912 en 1914

verschenen bundels ‘Interludiën’, met dezen (behoudens de voltooiing van het laatste) in de zelfde periode geschreven, en die wij dan ook beter als derde bundel ‘Interludiën’ ontvangen konden hebben. Nadat Van de Woestijne in een klein voorbericht tot de eerste bundel het karakter van deze gedichten tegenover dat van zijn autobiografische verzen eenmaal duidelijk en voor goed omschreven had, kon hij door het nu gepubliceerde boek ‘Zon in den Rug’ te noemen de architectuur van zijn dichterlijke arbeid alleen verbreken, zonder dat de nieuwe titel daarvoor eenig inzicht van beteekenis als vergoeding in de plaats geeft. In een herdruk of een definitieve uitgave van zijn verzamelde gedichten zal hij, hopen wij, ook deze bundel onder de oorspronkelijke titel ‘Interludiën’ rangschikken.

Als ‘interludiën’, tusschenspelen, als ‘een zich vermeien der verbeelding’, als een spel, wenscht van de Woestijne hen beschouwd te zien en als zoodanig staan zij, zegt hij, geheel buiten die andere reeksen die ‘onderling door één leidende lijn van leven, gevoelen en denken verbonden’ zijn en die ik zoo even de autobiografische gedichten noemde. Maar *zijn* de ‘Interludiën’ wel inderdaad spel? Zij bevredigen, al wordt dit voortdurend geremd, juist die van al 's dichters behoeften die wij misschien als de grondgedachte van het plan zijner persoonijkheid mogen zien: de behoefte aan vrije genietende uitleving van een man die een geboren Renaissancist, en niet gelijk men hem wel genoemd heeft een Florentijn, maar zeer bepaald een Vlaamsch Renaissancist is. De artiest die door de rijkste ontplooiing van zinnen en denken de natuurlijke wereld van en rondom zich in onbekommerde zaligheid omvangen en genieten, in ongestoorde vrijheid omspannen en beheerschen wil, om haar, zelf de scheppende belichaming van haar overdadige vruchtbaarheid geworden, op paneel na paneel in de rijkste, altijd weer anders geschikte verscheidenheid van kleurige en flonkerende vormen met breede schildering uit en voor zich nog eenmaal over te scheppen. Zijn zwelgende, zinnelijke ontvankelijkheid; het onreflectief karakter van zijn verstandelijke actieviteit; zijn voorkeur voor het naakte lichaam, dat hij met heel de gretige aandacht van een schilder-anatoom bij iedere verschijning en verrichting in alle licht en schaduw

van zijn vlakken en rondingen, zijn buigen en uitlijnen, zijn pezen, spierbundels en beenderen betuurt en beschrijft; de ruimheid van zijn kaders en de breedheid van zijn toets bij die oneindige gevarieerdheid der tezaamgeschaarde onderdeelen die, aan het smaakvol behagen des kunstenaars als eenige wet onderworpen, nooit constructief maar altijd decoratief is, - alles wijst er op, hoe zeer Van de Woestijne, weliswaar slechts in een deel van zijn arbeid positief geuit, maar toch naar het gansche grondplan van zijn persoonlijkheid, van de genoemde figuur een laat maar zeer karakteristiek vertegenwoordiger is.

Ik zeg: het grondplan van zijn persoonlijkheid. Dat geeft aan, wat Van de Woestijne misschien geworden ware, wanneer hij in Rubens' tijd geleefd had. Wellicht zou hij ons, met individueele wijzigingen natuurlijk, in de Nederlandsche poëzie van die schilder de merkwaardige tegenhanger gegeven hebben die zij nu mist. Maar dit grondplan is in de bovenbouw niet verwezenlijkt. Die kans was in de jonge eindnegentiende eeuwsche Van de Woestijne, die ook voor de twintigste eeuwsche beslissend zou blijken, niet gegeven. Door overontwikkeling van een paar zijner allervoornaamste leidende gedachten tot en zelfs over hun uiterste mogelijkheden is de uitwerking eerder een ontkenning dan een verwezenlijking van het grondplan geworden. De zintuigelijke geluksdrang der natuurlijkheid heeft door differentiatie en verfijning van zijn middelen, zijn kansen op bevrediging zoo zeer verzwakt, dat hij zich zonder koortsige onrust, pijn, vermoeidheid en latente onbevredigdheid niet meer kan trachten uit te leven. Het organisch spontaan, in het intellect zuiver weerspiegeld persoonlijkheidsbesef trekt, door de vermoeid verfijnde ervaring der zinnen gedwongen, voor de geluksdrang daarna in hooghartige afzonderingszucht de grenzen, waardoor het - tegen de oorspronkelijke behoefte in - de aanraking met de natuurlijke wereld tracht te beperken om binnen die grenzen in de rust van een schijnbare, alleen uiterlijke schoonheidsorde de pijnmogelijkheid der ervaring zooveel doenlijk te regelen en te verkleinen, haar geluksmogelijkheden zooveel doenlijk te richten en te vergrooten. De persoonlijkheid dus, die het ontvangend en uitstroomend midden van de beschreven ervaring, van de

aangeduide kunst moest zijn, is een moderne individualist, en daar de geluksdrang der natuurlijkheid in hem nog slechts de oververfijnde, gedesillusioneerde sensitieviteit der zintuigen en een scherpe maar uiterst eenzijdig gespecialiseerde verstandelijkheid beschikbaar heeft, wordt de oorspronkelijke aanleg in stede van onuitputtelijk genot te schenken integendeel tot een onstrembare bron van pijn en vereenzaming. Dat maakt Van de Woestijne tot de in verbijzonderde schoonheidsdienst trots vereenzaamde moderne artiest, aan wie, reeds toen hij nauwlijks begonnen was, voor de elementairste geluksdrang, het liefdeleven, nog enkel een ‘moede dierlijkheid’, een ‘torve’ of ‘schamper-matte zinnelijkheid’ restte. Dat hield niet alleen zijn gemoed zoozeer aan de tyrannie der verwende zinnen onderworpen, dat het zelden of nooit in voldoende mate bij machte was zich door revindicatie van zijn eigen rechten voor een dieper leven te bevrijden; het hield ook het eenzijdig afgericht verstand zoozeer aan de zinnen dienstbaar, dat het hen wel ter zelfgeruststelling tot een zekere uiterlijke stijlvorm vermocht te keuren, te schiften en te schikken, maar zonder ooit het vormbepalend karakter der zinnelijke heerschappij innerlijk ook maar in het geringst te kunnen wijzigen: nooit wist het zich voldoende onafhankelijkheid te verzekeren om te bevroeden dat er, in samenwerking met het hart, nog een geheel andere levensorde dan die uiterlijke nooit bevredigende te ontdekken was, die slechts een deel der persoonlijke ervaring onder zijn zwak gezag betrekken kon en waardoor de oppermacht der zinnen per saldo ook altijd en volstrekt erkend en bevestigd werd. Door dit leven - van een rijke maar vermoeide zintuigelijkheid, met het hart onmachtig aan haar geknecht, met het verstand als haar afhankelijk regelend majordoom - door deze ervaring, steeds opnieuw en noodwendig beneden de wil en de behoefte van de drift gebleven, maar dóór het wezen van de drift omcirkeld en van iedere andere ervaring afgesloten, werd zijn innerlijk leven tot in de eerste plaats dat bekneld, pijnlijk en moeizaam monodrama, door welks felle onbeslechtbaarheid 's dichters verschijning nu voornamelijk gekarakteriseerd wordt en dat in de autobiografisch genoemde gedichten uit, ‘Het Vaderhuis’, ‘De Boomgaard der Vogelen en der Vruchten’, ‘Het Huis des Dichters’ en

‘De Modderen Man’ tot onmiddellijke uiting kwam. Die reeksen zijn het, die de dichter, en terecht, als het belangrijkst deel van zijn poëzie beschouwt en waar hij de drie bundels ‘Interludiën’ als buiten de felle ernst der andere liggend ‘spel’ tegenover stelt.

Een ‘zich vermeien der verbeelding’. Zeker; zoo men niet vergeet, dat het woord verbeelding hier niet voor zich zelf maar als naam voor de minder diepe functie van de fantaisie, het voorstellingsvermogen staat, en dat ook dit zich vermeien der fantaisie, dat in andere tijden voor deze dichter wellicht centrale vorm van zelfverwezenlijking geweest ware, in werkelijkheid wel degelijk een in 's dichters aanleg liggende behoefte bevredigt, dat wil zeggen, wel ten opzichte van het lijdend ik van het moderne monodrama, en voor de dichter zelf, maar niet ten opzichte van de heele, volledige dichterverschijning, en voor ons, een spel is. Want inderdaad, een bewustelijk gewild en volgehouden spel zou niet bij machte geweest zijn buiten het eigen speelterrein ook op de wezenlijkste arbeid des dichters, op het domein van zijn smartelijke ‘ernst’ een zoo hoogst belangrijke invloed uit te oefenen, als de Interludiën-aanleg doet. Nu zien wij die eigenschappen, die in het beweerde spel positief werkzaam zijn, ook in de poëzie der persoonlijke uitstorting vormbepalend optreden. Maar openlijk noch erkend noch erkenbaar, werken zij dáár uitsluitend negatief, zij wijzigen er het vormkarakter gemeenlijk door veronzuivering, zij verhullen het naakt der individueele bewogenheid door het middel zelf waardoor zich de naaktheid belijden wil; zij verzwakken de werking van het monodrama, door telkens opnieuw door de werkelijkheid der aristokratische verfijning, die vooronderstelling voor ons geloof in zijn noodzaak, even iets van de oude, welhaast onderscheidingloos elementaire natuurlijkheid te laten heenbreken; zij brengen er èn door de discrepantie van de dubbele aanleg èn door het niet onvoorwaardelijk en uitsluitend voor elkander geschapen zijn van kracht en middel, van vorm en inhoud, dat bestanddeel van dubbelzinnigheid en zichzelfbehagende zwier in, dat in een kunst van bewust genietende natuurlijkheid op zijn plaats zou zijn, maar in de poëzie der lijdende natuurlijkheid een bestanddeel van tegenwerking en, waar het zuiver formeel wordt, van rhetoriek is.

Legt men tusschen de man die ‘Interludiën’ schreef en de dichter der persoonlijke uitstorting dit verband, ziet men in de eerste de grondtypus, ziet men in de tweede de late manifestatie van deze grondtypus, die door overontwikkeling en verbijzondering van zijn voornaamste eigenschappen meer op een ontkenning dan op een vertegenwoordiging van de grondtypus lijkt, dan geloof ik, dat men de mogelijkheid voor een zuiver inzicht in deze persoonlijkheid en haar dichterlijke arbeid in handen heeft, en tevens zoowel een zekere dubbelzinnigheid in de vorm - en dus de substantie - der persoonlijke uitstorting, als het ware karakter van de ‘spel’ genoemde en enkel voor het ik der persoonlijke uitstorting metterdaad spelende ‘Interludiën’ verklaren kan.

Die ‘Interludiën’ dan nu. Zij zijn het gebied der genietende natuurlijkheid, waarin het renaissancistisch grondkarakter van de dichter dus het sterkst op de voorgrond treedt. Naar het tweede plan, van het leven naar de fantaisie gedrongen, aan dat heerschend deel der persoonlijkheid dat zich uitsluitend op het monodrama van het ik gericht houdt, dienstbaar gemaakt, is de actieviteit der genietende natuurlijkheid een secundaire functie geworden, van welke nu alleen de verlichtende en behagelijke ontspanning van een pijnlijke spanning verwacht wordt. Maar zooals zij zelf op het domein van het lijdende ik negatief wijzigend optrad, zoo treedt, op zijn beurt, dit laatste in de ‘Interlúdiën’ negatief wijzigend op. Zij doet dat door somtijds, en juist in die gedichten waarin de zinnelijke actieviteit der genietende natuurlijkheid zich het uitdrukkelijkst in verzen uitviert, die over Herakles voornamelijk, haar eigen lijdelijkheid te laten meeklinken. Herakles is een ontgoochelde die aan zijn eigen daden niet langer gelooft dan hij hen verricht, voor wie de daad een roes is die hij - dit geeft ons het middelste gedicht van ‘Zon in den Rug’ te verstaan - zoodra hij hem verlaat, liever door de roes der dronkenschap vervangt dan dat hij met zich zelf alleen blijft. Maar meer dan meeklinken doet zulk een motief nimmer, het is juist sterk genoeg om ons te doen beseffen dat het, als het aangroeide, het heele wezen van het Interludiën-vers weerleggen zou. Ook in dit deel van Van de Woestijne's poëzie dus zien wij ons een volkomen zuivere verwezenlijking veela! onthouden. Hier is het een gewichtige ervaringsconclusie uit

het andere gebied, over de genietende rijkdom der spelende fantaisie als een dunne doorzichtige nevel heenzijgend, die de rijkdom iets onwezenlijks schijnt te geven en ons nogmaals, als een gemis nu, voelen doet dat slechts een deel van 's dichters persoonlijkheid, en een niet geheel onbevangen deel, aan het dichten der ‘Interludiën’ deelneemt. Maar niet alleen die soms medeklinkende zin, ook het onderwerp zelf is feitelijk geen vormend element van het gedicht. De fantaisie aanvaardt geenerlei verantwoordelijkheid. Haar eigen werkzaamheid, en niets anders, is haar doel. Wij vinden in ‘Interludiën’ altijd het Grieksche onderwerp; maar het Grieksche is er als in de Renaissance alleen uiterlijk, is er alleen om wat de dichterlijke voorstelling van het Grieksche de genietende fantaisie aan stoornislooze uitleving veroorlooft, en het onderwerp is er evenzeer uitsluitend om de beelden, die het de fantaisie vergunt in een zekere regelmaat uit haar onuitputtelijke voorraad voor zich op te roepen. Wij zien dat zeer sterk in de naieve compositie van ‘De Spartaansche Helena’, die de heele toekomst gemakshalve in een droom gedurende Helena's bruidsnacht oproept, wij zien het ook in de eerste afdeeling van dit zelfde gedicht, waarin de plotselinge en ongewone paring van zwaan en vrouw behoudens een paar ontoereikende visueele en athmosferische suggesties onvoorbereid blijft. Hetzelfde bepaalt ten slotte in deze gedichten ieder onderdeel. De dichter heeft geen wezenlijke voorkeur, alleen houdt hij zich in groote trekken aan de regelmaat van zijn gegeven. Het eene beeld, de eene voorstelling is hem zoo goed als de ander, ook al staan zij met het onderwerp maar in ver verwijderd verband, ook al verhinderen zij het zelfs tot zijn eigen leidend recht te komen. Men bekijke voor een oogenblik de volgende passage uit ‘De Spartaansche Helena’. De eerste helft luidt:

> 't Morgen-uur
> had nog geen daauw gezogen. In den tuin
> lag 't gras bepereld van de zeven-kleur
> die toont, gebroken door een scherpen braam
> van broos metaal of door een hoekig glas,
> een zonne-straal.

Terwijl de breking van het licht in de dauwdroppels verklaard moet worden, doet de dichter dit door haar, taalkundig

zelfs uitsluitend, aan metalen braam of hoekig glas toe te schrijven. De verklaring wekt een scherp gelijnde voorstelling, doch wat zij verklaren wou verklaart zij niet zelve, maar moet er door een logische conclusie uit afgeleid worden. De tweede helft is:

> Zoo zag ze, oneindelijk
> bekorreld als de korrlen van het zand
> aan zee, het zeven-kleurig tuin-gras glinstren...

Een zuiver decoratief beeld, enkel op een vergelijking van twee menigvuldigheden, niet op een overeenkomst van verschijning berustend, schuift zich hier voor de dauw-beperelde uchtendtuin, die er tijdelijk voor teruggedrongen wordt. Een ander goed voorbeeld is dit uit Penthesileia:

> De maan rees in haar sterren-tuin
> Gelijk een zeef onder bekwame hand
> een dans van meel verbreidt; gelijk een wan
> naar alle zijde een matelijken sprong
> van stof en kaf tot ruimen adem maakt
> van licht: zoo mat uit hare trage reis
> weldra de maan haar uitgeblazen schijn
> als meel van licht, als scheemrend kaf van licht.
> over de vlakte en rustig-trill'ge breedte.

Waren de onderwerpen, waren de beelden meer dan aanleidingen tot het genieten in zinnelijke voorstellingen, beelden als de geciteerden zouden onmogelijk geweest zijn. Nu is het alleen van belang, *dat* een zekere innerlijke actieviteit genietend bedrijvig blijft: waarop zij het blijft, waardoor zij tot bestendige bedrijvigheid onophoudelijk geprikkeld wordt, is min of meer onverschillig. Als aardig-teekenend voorbeeld van het laatste vermeld ik die plaats in ‘Helena’, waar de dichter van een klein beukenootje op het mos zegt:

> men wil, *van hankren lust de tanden kil*.
> het blijde rapen,

hetgeen een felle voorstelling van begeerte weergeeft, van wier zelfgenoegzaamheid het begeérde voorwerpje echter nauwelijks de adaequate oorzaak kan wezen.

Deze gedichten - tot die slotsom dwingt ons ook ‘Zon in den Rug’ - zijn geen organismen. Organisch is deze kunst nergens. Zij is zintuigelijk-uitbreidend, zij is beschrijvend-decoratief, zij bindt alleen door een warme, uit

den aard der zaak zinnelijk-warme vastheid van toon en maatslag, klinkend gemaakt en gedragen door een taal, die *als* draagster van niet organisch verbonden voorstellingen, in haar wendingen door die ééne taak beperkt wordt, daardoor ondanks haar rijkdom van details toch slechts een zeker aantal telkens terugkeerende figuren toelaat, en haar rijkste aandacht op het vinden van indrukopwekkende woorden en woordverbindingen samentrekt. Dieper bevrediging kan een poëzie als die der ‘Interludiën’ waaraan noch het liefderijk hart, noch de geest aandeel hebben, dan ook niet schenken. Zij mist, in de eerste plaats, *ziel*. Zij geeft de impressie van een door de vorst gegeven weelderig gestoffeerd volksfeest aan de groene oevers van een bontversierde stroom. In het midden van de bruisende vreugde komt de vorstelijke statiebark met blinkende blazoenen en kleurig wapperende vaandels, glinsterend van zilver en flonkrend van verguld, de rivier afzeilen. Rood-en-gouden muzikanten vermengen uit hun koperen instrumenten 's vorsten lijfmelodie van over het water met het luide druischen en roepen der wemelende menigte aan de oever, maar het gekroond baldakijn op het midden van het dek blijft ledig, want de vermoeide vorst is in kwijnende teruggetrokkenheid op zijn hooge kasteel gebleven en staart door het verre venster naar het bedrijvig dringen der feestelingen, die, zoo denkt hij, de pralende tegenwoordigheid van zijn statiebark genoeg in vervoering zal brengen om hen zijn eigen afwezigheid te doen vergeten. Wij, Van de Woestijne's. lezers, op het feest genoodigd, vergeten die afwezige vorst niet en wij worden ontevreden. Geen enkele verskunst kan op blijvende belangstelling aanspraak maken zoo haar dichter voor haar schoonheid niet in voortdurende spanning het diepste van zijn persoonlijkheid als inzet geeft. Door hoeveel fraaie beschrijvingen, door hoeveel verrassende vinding, en vooral hoezeer door 's dichters vaste en breede maatslag bekoord, wij verhelen ons niet dat al deze schoonheid bij uitstek zintuigelijk, dat het kostbaarste van onze menschelijkheid er tot verloochend-wordens toe in afwezig gehouden is. Zijn wij onbillijk, zoo wij meer van de dichter vragen dan hij zelf verklaard heeft te willen geven: een spel? Wij hebben bij dat spel niet het zelfde persoonlijke belang

als hij en reeds dat is een antwoord. Maar de ‘Interludiën’ *zijn*, zooals wij zagen, ten overvloede geen spel. Wij herkennen hun dichter ook in ‘Het Huis van den Dichter’ en in ‘De Modderen Man’. Eenerzijds, dus, laat zijn poëzie naar haar grondaanleg de diepste menschelijke gaven van geest en gemoed ongebruikt. Maar ook waar zij onmiddellijke uiting van een het heele leven bepalende persoonlijke spanning is, komt die niet voort uit het conflict tusschen de elders nagenoeg oppermachtige zintuigelijkheid en de hier naar vrijheid en heerschappij strevende gemoeds- en geestesgaven, maar hoofdzakelijk uit de discrepantie tusschen de behoeften van de levend gebleven grondaanleg, en de middelen waarmede zijn eenzijdig overontwikkelde en vermoeid moderne belichaming hen moet maar niet kan verwezenlijken. Zoo wordt Van de Woestijne's poëzie negatief en positief door de drang naar zintuigelijk genietende natuurlijkheid, wordt onze waardeering van, ons oordeel over zijn gansche poëzie door dat over ‘Interludiën’ wel degelijk en zeer wezenlijk mede bepaald. Dat oordeel kan nooit afwijzend zijn. Daarvoor wordt een levende ervaring met een te buitengewoon talent tot in haar poses toe te eerlijk en te voortreffelijk geuit. Het is beperkend. Het vindt zijn scherpste omschrijving in het aesthetisch axioma, dat een poëzie, waar gemoed en geest zelfs als strijdende tegenkracht niet of nauwlijks in aanwezig zijn, noch, voor *deze* tijd, geeft wat wij noodig hebben om bevredigd te worden, noch, voor *iedere* tijd, datgene is, wat wij geleerd hebben onder waarachtig groote kunst te verstaan.

P.N. VAN EYCK.

Aanteekeningen en opruiingen.

Betrapt.

- Daar valt mij in, dat ik zoowaar van het vloekgespan de eenige ben die, sedert de vriendelijke belangstelling in ons gedrag begon, een soort politieke geloofsbelijdenis ten aanzien van Indië heb afgelegd, en nog wel op een college!

Door de week komt dat heusch zoo niet voor; nu, er was gelukkig geen Indonesiër of aspirant-ambtenaar in het kleinauditorium. Zij waren al met vacantie, en al mocht er deze of gene van in Leiden zijn achtergebleven, de deur, hoewel af en toe openflappende om een der Amerikaansche bezoekers toe te laten, die wellicht den vorigen avond wat lang verbroederd had, heeft toch gedurende de peroratie niet op een kier gestaan. ‘Difficult’ (aldus stak ik toen de lont naar het kruit),

> Difficult is the task of a government which has to keep within legal banks the foaming stream of the awakened nationalism of an Eastern nation. The manner in which the present Indonesian government till now has fulfilled this task is open to discussion; some say it is subject to reproof. Its pace is judged differently: many think it too slow, and others too fast. But about the direction itself in which it moves there is no doubt left. We cannot wonder that on the road ascending to Indonesian autonomy, from time to time one stops for a moment and looks around. The level from which national life had to be raised was so low, the summit of their political wishes is placed so high, the sky around that summit looks often so nebulous. We Dutchmen know that from many a place we have to recede, to welcome a native successor in our stead. We cannot be expected to do so willingly, unless we may be convinced that the newcomer will fill the place well; that he is sensible of the duties he incurs by entering it, and capable to fulfil them. All sentimentalism in this matter is out of place, if, alas, not out of date. Native rule in Indonesia

> would be a curse, if it would mean destruction of what the white man has built up there. The true task before us is to give way to the native in the measure wherein he has first enabled himself to fill our place. Otherwise, the prediction might come true that once warned the United States whom the poet wishes to remain under the direction of cool-headed men:
> O but for such, Columbia's days were done.
> Rank without ripeness, quickened by the sun,
> Crude at the surface, rotten at the core,
> Her fruits would fall before her spring were o'er.
> America's spring is over now, and we rejoice to see it still bear fruits. That Indonesian growth will be a harmonious one, Leyden University, whose duty as well as whose highest aim it is to be an intellectual centre not for Holland only but for the empire, will do its utmost to further it. Conservatives are wont to say of Leyden that it spoils Indonesia for them; - the time draws near that radicals will say the same. Party feeling in relation to Indonesia in a near future will run high; we at Leyden will stick to our guns as a Dutchman does, remembering the motto of the founder of this our University: *saevis tranquillus in undis*. We have already formed here Indonesian youngsters who are a credit to the community they sprang from and to which they returned. These men are now able to start the national University of which Indonesia stands in need, and, in so doing, will not copy Western institutions, but instal Eastern ones which will enrich and strengthen Eastern personality. Under the tropical sun we do not expect, nor do we want, the rise of *our equals* in thought and deed, but in *valae* of both.

Na de inlichtingen omtrent den staat van het Leidsche intellect, zoo bereidwillig door de heeren Treub en Gerretson verstrekt, zal het misschien menigeen verbaden, dat mijne collega's (ideologen toch, geneigd ‘een maar al te groot woord mede te spreken’, *Indië*'s *Toekomst* 13), mij over het bovenstaande nooit gekapitteld hebben toen zij er van vernamen. En eigenlijk geloof ik dat ook Van Eerde er vrede mee zou kunnen hebben, die in *Koloniale Zelfopvoeding* (Gids 1921, IV, 488) eene poging tot ontleding der inlandsche volksziel aldus besloot:

> Wanneer wij nu zulke menschen vergelijken bij ons zelf, zou dan niet kunnen ontwaken of groeien het vertrouwen, dat door het beschavingswerk ten dienste van de menschheid geëischt wordt? Een vertrouwen hierin, dat ook onder hen de harmonische ontwikkeling kan plaats vinden, die zich richt naar een zoo wijd mogelijken kring van medemenschen, welke op hun beurt medearbeiden aan het beschavingswerk?

Hoe moet het publiek hier nu uit komen?

Zou deze of gene niet eens opperen, ten aanzien der Leidsche ideologie nu maar tot de orde van den dag over te gaan? Het schijnt verstandig in een tijd die de agenda's zóó zwaar belast met realiteiten. Moeder de Gans herneme haar rechten na gedanen arbeid - als er tijd overschiet!

En men denke eens aan Napoleon, die der idee dezelfde schimpletters aanhing als thans Treub, en ook in de universiteit gaarne het werktuig zag, en wien deze hebbelijkheden niet goed zijn bekomen.

H.T. COLENBRANDER.

Binnenlandsch overzicht.

24 Januari 1925.

De nadering der verkiezingen wordt voelbaar aan een toenemende roerigheid welke zich het eerst vertoond heeft binnen de roomsch-katholieke staatspartij. Na het telegram van prof. Aengenent aan den heer van Wijnbergen mag men vermoeden dat het Michaëlisme niet tot een openlijke breuk in die staatspartij zal leiden, immers dat van invloedrijke zijde het uiterste zal worden aangewend om zulk een breuk te voorkomen. De houding van den heer Nolens schijnt er mede op berekend, den radicalen elementen het verblijven in de partij niet onmogelijk te maken. Doch al blijft de uiterlijke eenheid der partij vooralsnog behouden, de kracht die zij in een der bondgenootschappen, welke voor haar openstaan, zal kunnen ontwikkelen, is van iets anders dan den uiterlijken schijn afhankelijk. Dat de Michaëlisten de partij in voldoende mate zouden gaan beheerschen om een vruchtbaar katholiek aandeel in eene regeeringspolitiek, van een katholiek-sociaaldemocratisch-vrijzinnigdemocratisch accoord uitgaande, te verzekeren, is in de hoogste mate twijfelachtig. De roomschkatholieke staatspartij steunt nu eenmaal niet alleen op de katholieke minderheid van boven den Moerdijk, maar ook op de massa der bevolking van Noord-Brabant en Limburg, en dat deze laatste reeds in belangrijken getale de leiding van haar ondernemersstand zou verlaten, moet nog worden gezien. Nu is een nieuwe oriëntatie der katholieke staatkunde door den heer Nolens alleen in uitzicht gesteld (of tenminste, niet onmogelijk genoemd) voor het geval de bestaande coalitie niet langer bruikbaar bleek, en tot gemeenmaking der overtuiging van hare onbruikbaarheid zal bij de katholieken, die als verreweg sterkste groep op zoo gunstige voorwaarden aan die coalitie hebben kunnen deelnemen, heel wat behooren. Doch gunstig blijven de voorwaarden alleen, wanneer hunne staats-

partij niet te zeer innerlijk verdeeld is, en zij dus ieder oogenblik de gelegenheid behoudt, het gewicht van haar getal in volle zwaarte te doen gevoelen. Hapert bij de katholieken de eendracht, dan ontglipt hun onmiddellijk de leiding en wordt tevens de coalitie machteloos. Het gebeurde met de vlootwet heeft genoeg doen zien wat daarvan de gevolgen zijn. Herhaling van het toen vertoonde moet voor de coalitiebelangen noodlottig blijken, - maar hoe zulke herhaling te ontgaan? Naarmate de coalitie langer op het formidabel lijkende getal van haar numerieke overwicht zit te staren, moet bij elk harer groepen levendiger worden gevoeld hoe weinig met dat getal ten bate van de particuliere verlangens van ééne groep valt uit te richten. En de particuliere doeleinden zijn bij elk der drie zoo welbewust en zoo machtig!

Het moeten sterke samendrijvende krachten zijn, die desondanks de coalitie hebben kunnen vormen en haar bijeenhouden. Welke deze krachten in het verleden zijn geweest, daarnaar behoeft men niet te vragen. De coalitie is in haar geboorte geweest een anti-schoolwetverbond. Nu hare actie als zoodanig succes heeft gehad, leidt zij haar recht op voortbestaan niet ongaarne af uit de noodzaak eener algemeenchristelijke defensie. Zij kiest daarmede een èn voor zichzelve èn voor de waardigheid van ons openbare leven niet onbedenkelijke leus. Wordt die defensie te nadrukkelijk gerechtvaardigd door op anti-godsdienstige excessen bij de tegenstanders te wijzen, de vraag ligt voor de hand, of medeplichtigheid daaraan dan waarlijk het gemeene kenmerk is van ieder die niet verkiest de staatkundige overmacht der christelijke partijen te helpen bestendigen? Wordt met voorliefde van de conserveerende werking der christelijke geloofsovertuiging op het maatschappelijk bestel gewaagd, er zal worden opgemerkt dat zoolang het Christendom bestaan heeft, de overtuigingen omtrent zijne hoofdwaarheden velerhande geweest zijn; dat zij het nòg zijn, en dat velen buiten de christelijke partijen gevoelens, voor hun stille zekerheid door den naam van Christus geheiligd, met innigheid belijden; - dat overigens de geschiedenis uitwijst, hoe nadeelig steeds voor elk levend Christendom de vereenzelviging geweest is, in den mond van ijverzuchtigen, van den godsdienst met eenig maatschappelijk belang. Het Christendom heeft èn de strekking èn het ver-

mogen, het teerste van onze ziel aan deze aarde en haar tegenstrijdigheden te onttrekken. Tegenover Hem die gezegd heeft: ‘mijn koninkrijk is niet van deze wereld’, moeten de beleiders der ‘christelijke’ staatkunde dikwijls in hun innerlijk beschaamd staan. Het kan niet anders; - en zulke schaamte niet te schromen, is teeken van zedelijk verval. Dit is van velen het hoofdbezwaar: dat uitoefening van macht, op deze leus verworven, ons openbare leven verontreinigt en naar beneden haalt.

Niet minder ergerlijk is voor ons gevoel de poging tot beslag op de nationale leuze, die de christelijke partijen zich maar al te dikwijls veroorloven, ondanks de omstandigheid dat bijna elke vaderlandsche gedenkdag een diepgaand waardeeringsverschil tusschen coalitiegenooten aan den dag doet treden. Wij hebben voor die verschillen vollen eerbied en missen liefde voor gecommandeerde feeststemmingen. Ons nationaal verleden is verscheiden genoeg om, bij opgewekte herinnering, velerhande hedendaagsche gemoederen om de beurt te kunnen sterken. De krachten die er in schuilen, worden in hare som geensdeels door één der thans bestaande partijen of groepen van partijen bij uitzondering vertegenwoordigd of uitgedrukt, en elke poging zich te dezen opzichte een monopolie of zelfs maar een voorrang toe te kennen, doet wantrouwen ontstaan in de kracht en paraatheid der politieke overtuigingen die de eenige bestaansreden eener politieke partij zijn en het eenig kenmerk waarnaar zij beoordeeld moest willen wezen.

Wanneer ondanks dit al de coalitie in het leven blijft, moet dit geschieden ten gevolge eener oorzaak die haar niet zoozeer naar buiten werkende kracht ingiet dan wel haar verhindert te sterven. Men stemt dikwijls rechts omdat men eene regeering wil en niet gelooft dat links deze kan vormen. De omstandigheden vereischen eene zeer actieve en zeer vooruitziende regeering. Liever de som van activiteit en vooruitziendheid aanvaard (hoe groot of klein die dan wezen mag) die rechts ontwikkelen kan, dan links opnieuw in de gelegenheid te stellen haar volslagen onmacht tot regeeringsvorming aan den dag te leggen. Of is er eenig uitzicht dat ‘de linkerzijde’ (als men het cadaver nog een naam geven wil) thans slagen zou in de taak die zij in de personen van Troelstra en Bos in 1913 nederlegde? Daartoe zou bij de sociaal-democraten

de wil tot slagen moeten bestaan, en die wil heeft sedert zonder ophouden ontbroken. Integendeel is het politieke spel van die zijde er bij voortduring op berekend geweest, voor het geheele land de samenwerking van christelijke en sociaal-democratie smakelijk te maken die in enkele gemeenten werkelijk bereikt is, maar (voegt de ervaring er bij) nergens uitredding heeft gebracht uit de realiteit der bestaande moeilijkheden, integendeel deze ongemeen heeft vergroot. Indien men zorg draagt, geen klanken te herhalen maar de woorden haar eigenlijken zin laat behouden, erkent men grif dat op het oogenblik de sociaal-democratie behoudspartij bij uitnemendheid is. Zij klampt zich vast aan de voordeelen die de lang nawerkende economische verbijstering van 1918 de Nederlandsche arbeidersklasse deed verwerven, en waant dat deze klasse, nu het uitzicht op de mogelijkheid van behoud onzer volkswelvaart geheel gewijzigd is, zou mogen beveiligd blijven tegen den eisch van harder werk om lager loon; - beveiligd niet door eigen economische zwaarte, maar door de dommekracht van haar getal. Op het oogenblik dat die voordeelen in '18 werden opgeëischt, heette dit te geschieden bij voorbaat, als op afrekening van den zegen dien de socialisatie immers weldra over den arbeider zou gaan uitstorten; - over de socialisatie zwijgt men nu in alle talen, maar wat bij handhaving der van ouds beproefde productiesystemen -andere laat blijkens de ervaring de werkelijkheid van heden niet toe - onduldbaar klassevoorrecht blijkt, daarnaar steke niemand de hand uit! Er zijn er bij rechts gelukkig velen, die toonen in te zien wat bij toegeven aan dezen eisch van de kapitaalvorming, waarin voorshands Nederlands heil ligt, terecht zal komen; die inzien dat handhaving der loonen op hooger peil dan door de economische wetten gerechtvaardigd wordt, de arbeidsgelegenheid vermindert en de met moeite bewaarde koopkracht van het Nederlandsche betaalmiddel bedreigt; dat het nivelleeringsstelsel, op de bezoldiging der personen, werkzaam in openbaren dienst toegepast (en slechts flauwtjes, zonder overtuigingsmoed, herzien) medeoorzaak is van een belastingdruk op de burgeren hoogere klassen die met berooving gelijkstaat, immers tal van belastingschuldigen noodzaakt, ter voldoening van den fiscus hun kapitaal aan te tasten; - dat op al dergelijke wijzen de paarden achter den wagen blijven gespannen. Er zijn er

zoo bij rechts; - maar er zijn daar helaas ook al te velen, die den moed missen, hun eigen arbeiders-partijgevolg van de staar te lichten. Van de roomsch-katholieke staatspartij moet dit helaas het eerst en het meest worden gezegd, en het is dan ook naar deze zijde, dat de sociaal-democratie bij voorkeur het net uitwerpt.

Zoo zij vangst heeft, de heer Marchant kondigt aan, mede van de visch te willen nuttigen.

Mocht hij op economisch gebied nog wat rose schijnen, hoe fel rood is zijn ontwapeningspolitiek geworden!

Deze scharlaken staatkunde wordt, elders in deze aflevering, geacht in een kermispak te steken. Het oordeel is hard; - is het onverdiend? Zóóveel achtten wij gewonnen, dat algemeen inzicht der bezadigden in versterking van internationalen waarborg, in verscherping van internationale verantwoordelijkheid, geenszins in eenzijdige nationale ontwapening welke de zuiverheid van dien waarborg verijdelt en die verantwoordelijkheid ontwijkt, het doel had erkend, waar het streven naar hooger peil van statensamenleving op aan had te sturen; een doel dat, indien bereikt, ontwijfelbaar tot vermindering van bewapening zou moeten leiden. De weg is lang, vol verdrietelijkheden en teleurstellingen. Maar geen andere ligt open. Nederland de klaplooper op anderer deugd; - voor het land van Grotius een onwaardig toekomstbeeld!

Op den weg dien Mr. Marchant, om mede bij eene ‘democratische’ coalitie te kunnen belanden, prof. van Embden natreedt, zal geen liberaal hem volgen.

Bestaan er dan nog liberalen?

Op het oogenblik dat zij ‘neutrale’ dwergpartijtjes opslokken wilden, hebben zij hun ouden naam vergooid, en daarbij in aanzien geenszins gewonnen. ‘Wij zijn zoo kwaad niet’, scheen men te zeggen. Een uitlating hier die socialisten misschien ietwat smaken kon, een programartikeltje dáár dat clericalen, wie weet, een weinig vleide; - en daarbij de naam met het nobel verleden ingeboet! Men scheen haast de partij geworden van het ‘eenigermate’ toegeven aan anderer beginsel. Heeft de Vrijheidsbond daarmede het getal zijner afgevaardigden nog een ietsje boven de laagte gehouden waartoe hij anders zou zijn vervallen? Mogelijk; misschien ook dat niet eens; maar het geloof in de liberale gedachte

is er in den lande stellig niet door gesterkt, en dit was juist het eerste, het was het eenig noodige.

Indien iemand clericaal denkt, dat hij clericaal stemme. Indien iemand socialistisch denkt, dat hij bij rood ga. Indien iemand een amusements- of een onderofficierenpartijtje noodig acht, dat hij trachte die op de been te houden. Onze taak is het niet, den afkeer, dien clericaal en socialist instinctmatig van ons gevoelen, 'eenigermate' te verzachten, noch om haven des behouds te zijn voor wie zich op te rank vaartuig buitengaats begaf, maar het magazijn te bewaren waar men, vroeg of laat tot het inzicht genoopt dat ons land zonder medewerking der liberale gedachte niet te regeeren valt, dit arikel in voorraad vindt. Met zijn hoevelen pakhuisknechts wij op zeker oogenblik zijn, is van minder gewicht dan de hoedanigheid der ons toebetrouwde waar.

Verlangen wij dat de Vrijheidsbond zich hiervan bij toeneming doordrongen toone (en dat wij daarvan eerlang het teeken mogen zien in wederopvatting van den liberalen naam), het onlangs opgerichte Vaderlandsch Verbond wenschen wij slechts een stille begrafenis toe. De zaak is dat in het erf van Mr. van Houten (zonder diens zegen nemen wij aan, immers het eerste gevolg blijkt uitwerping van mej. van Dorp) de heeren Faubel en Simon Maas zijn gedrongen, en dat zij op dat erf eene rood-wit-blauwe vlag hebben geheschen waaromheen zich eenige goedwillige Nederlanders verzameld hebben die verzekeren dat zij noch rechts noch links staan. Beteekent dit dat zij noch gezien willen worden in het gevolg van de heeren Nolens, Rutgers, Schokking, noch in dat van de heeren Albarda of Marchant? Welnu er zijn meer zoo; het geheele bestaan van den Vrijheidsbond berust op de onderstelling dat er genoeg zoodanigen gevonden worden om in eene staatspartij vereenigd te blijven. Om die met goed gevolg te doen werken is, onder meer, eenige partijdiscipline noodig. De liberale partij heeft het, in haar grooten tijd, met een minimum daarvan gesteld; maar wij leven niet meer in dien grooten tijd. Te doen of zij aan kracht volop hadden, zóóveel over, dat zij met een gedeelte er van studentikoos mogen spelen, past geen liberalen van thans. En anders dan spel kan ik in den opzet niet zien. Eerst de verzekering, dat men het aantal programs niet wil vermeerderen.

Men houdt woord, want men schrijft vervolgens, onder den naam van ‘grondslagen’, slechts liberale beginselen na. Dan eene schuldbelijdenis: eigen laksheid heeft het tot de ziekte, die onze staatkunde verteert, laten komen. Gevolg: wij zullen ons beteren, en voortaan strijden met en voor de liberale partij? O neen, wij richten een nieuwe partij op, een ‘Vaderlandsch Verbond’. Of men zich het uitsluitend recht verwerven kan op zulk een naam, door in zijn oproep van het ‘dierbaar vaderland’ te spreken? Een partijnaam moet en mag niet door ieder ander eerlijk man gedragen kunnen worden, of hij is de ware niet. ‘Vrijheidsbond’ is al erg, maar dit is erger.

Zoo de heeren Dresselhuys, van Gijn c.s. den naam ‘Vrijheidsbond’ eens af wilden leggen, zou men hem niet als occasietje kunnen aanbieden aan de heeren van de nieuwe partij? Immers deze wijst er, na hare acht liberale programpunten uitgeschreven te hebben, nadrukkelijk op, dat hare leden geheel vrij blijven op tal van punten van practisch staatsbeleid, *zooals bijvoorbeeld de handelspolitiek van den staat*. Een los-en-liberen armzwaai voor de economische overtuigingen van den heer Simon Maas, dit schijnt bij de oprichting der partij voorwaarde geweest te zijn. De voorvechtster bij uitnemendheid der kiesrechtherziening, onder de ‘grondslagen’ zoo op den voorgrond gesteld, is op dit nieuwste vrijheidsaltaar reeds geslacht.

De oprichting dezer nieuwe partij schijnt mij geen gezondheidsboodschap, maar zelf ziekteverschijnsel.

27 Januari.

Het komt mij voor dat de heer Dresselhuys, bij de Lelyhulde daareven, de namen liberaal, liberale gedachte, liberaal erfgoed, schier bij uitsluiting, met een juist begrip van de waarde der traditie die zich daaraan hecht, heeft gebruikt. Wanneer zal het officieel gebruik dit officieuse bekrachtigen? In den naam ‘Vrijheidsbond’, waaronder geene zege is behaald, kan niets te loor gaan, dat ‘Liberale Partij’ niet met woeker terug zou geven, en juist tegenover de betuiging van ongeloof, die in het optreden van het ‘Vaderlandsch Verbond’ ligt, ware het in zelfverzekerdheid opsteken der oude vaan het passend en in tactisch opzicht juiste antwoord.

C.

Buitenlandsch overzicht.

25 Januari 1925.

De verwachting, dat de dominions weinig smaak in het protocol van Genève zouden toonen, is niet alleen ten volle bewaarheid, maar zelfs laten hunne premiers de moederlandsche regeering met haar heelen opzet tot eene rijksconferentie in den steek. Zij kunnen en willen op het oogenblik niet van huis.

Inderdaad was het wel te voorzien dat de onvoldragenheid der Britsche rijksbewerktuiging vroeg of laat aan het oprijzen eener moeilijkheid als de tegenwoordige zou zijn af te meten. Het moge zeer nuttig en aangenaam voor de regeering van Grootbrittanje zijn, de premiers der dochternaties om zich te verzamelen zoodra het haar past, het is even nuttig en even aangenaam voor die premiers, zich te kunnen verontschuldigen zoodra dit *hun* past, en eene verplichting tot verschijning is op den bodem van geldend rijksrecht niet te construeeren. Wij herinneren ons hierbij uit onze eigen vaderlandsche geschiedenis dien tijd uit de kindsheid der Staten-Generaal, waarin de provinciën nog niet beweerden een recht tot gezamenlijke vergadering te bezitten, maar de vorst hun tot zulk eene bijeenkomst moest uitnoodigen, en zij aan de lokstem niet altijd gehoor gaven.

Er is niet aan te twijfelen, of èn het moederland, èn den dominions is, zij het niet altijd in denzelfden zin, aan het Rijksverband gelegen. De toestand van evenwicht van wenschen, die de grondslag zou moeten zijn waarop straffer

organisatie te bouwen ware en zonder welke deze onmogelijk een jaar zou kunnen werken, is in het Britsche Rijk wel heel moeilijk te bereiken en allerminst te forceeren. Slechts groote prikkelingen van gevoel maakten tot dusver het Britsche Rijk als eenheid actief. Het protocol van Genève wekt bij de dominions zoodanig gevolg niet op. Van Europa zijn zij gescheiden door oceanen. Blijkt bij voortduring Europa zijne zaken niet te kunnen redderen, zij willen tot inmenging niet mechanisch gedwongen zijn. Zij willen over al of niet-inmenging te allen tijde zelfstandig kunnen beslissen; het recht van oorlog en vrede in eigen hand houden. Zij stellen zich nog voor, niet steeds aan den lijve te zullen ondervinden welke verschrikkelijke gevolgen die vrijheid van den een (te niet gedaan als zij in Europa wordt door gelijke vrijheid van den ander) opleveren moet.

Uit gelijkheid van oorzaak is er een familietrek op te merken tusschen het wantrouwen dat in de Vereenigde Staten post vat zoodra Europa van rechtsdwang tegen staten spreekt, en de stemming die thans de dominions blijkt te overheerschen. Zij allen gevoelen zich toekomstdrager, maar nog in volstrekt egocentrischen zin. Hetzelfde Amerika dat meesmuilt zoodra Europa weer iets, zoogenaamd ten dienste der algemeenheid, heeft uitgebroed, roert onbeschroomd de trom voor een nieuwe ontwapeningsconferentie - te Washington.

Eigenschap der jeugd waarbij onze Europeesche ouderdom wel zeer afsteekt. Wij moeten die verre neven niet geringschatten en vooral niet meenen dat zij er nooit toe zullen medewerken in Europa eene beslissing te doen vallen (de ondervinding heeft reeds het tegendeel geleerd), maar tot regelmatigen politiedienst te onzen behoeve zijn zij onwillig en het is zeer de vraag of zij er geschikt toe zouden zijn. Europa verlieze het wereldverband nimmer uit het oog, en zij tegelijk overtuigd dat tot niet allen dienst eene geheele wereld zich laat monsteren; dat in de dagelijksche moeilijkheden van Europa noodzakelijk voorzien zal moeten worden met Europeesche middelen. Zijn eigen zonde van Versailles heeft er Europa toe veroordeeld voor nog ongetelde jaren met het oorlogsliquidatie-vraagstuk als dagelijksche moeilijkheid opgescheept te zitten, en zoolang het in de ontwarring van dat kluwen geen goeden voortgang maakt, moet het zich niet

verbazen in anderer oogen als wereldwetgever te zijn gedisqualificeerd en, naarmate A of B bij de uitwerking van eenig voorstel de leiding had, bij die van over-oceaan een slechts in object, nauwelijks in graad verschillend wantrouwen op te wekken.

Er komt bij dat de oorlogsliquidatie in haar ruimste beteekenis ook bijzondere belangen van Amerika raakt en dit zich te minder geneigd voelt *carte blanche* te geven aan wie zich in Europa op den voorgrond stelt, wanneer op hetzelfde oogenblik diezelfde wellicht neiging vertoont zich aan financieele verplichtingen, tegenover Amerika aangegaan, te blijven onttrekken.

In ieder geval staat voor het oogenblik de ratificatie van het protocol, en daarmede de te Genève beraamde ontwapeningsconferentie, op losse schroeven.

Men kan dit betreuren, maar met een wensch verkeert men de zaak niet in haar tegendeel. Intusschen staat niets ter wereld stil en moeten eerlang bij honk beslissingen genomen worden waaraan vooruitziend Europeesch beleid de handen vol heeft.

Hoe zal het met de Keulsche zône gaan, en met de ontruiming van de Roer? Dat Engeland en Frankrijk het nu af oneens zijn omtrent de eischen die ingevolge het (nog niet uitgebrachte) rapport der militaire commissie aan Duitschland zullen zijn te stellen, ja zelfs over de vraag op welke wijze de bevinding dier commissie aan Duitschland moet worden medegedeeld, is geen gunstig teeken. De komende maand moet uitwijzen of de situatie zal worden benut om Duitschland, zoo maar eenigszins mogelijk, in gebreke te blijven stellen, dan wel om de occupatie voor het bij het vredestractaat beoogde derde deel, onder redelijke waarborgen voor de geallieerden, werkelijk te doen eindigen. Dat die occupatie een ontzaglijken, een in ieders bestaande omstandigheden dubbel schandelijken hoop gelds verslindt is een overweging voor wier schrijnenden ernst nu toch ieder toegankelijk mocht worden geacht. En nu eindelijk tegenover Duitschland een door rede bepaalde maar dan ook vaste lijn te trekken is terwille van de uitwerking op de binnenlandsche verhoudingen in dat land voor de geallieerden zelven zoo broodnoodig! Eene regeering waarvan nationalistische elementen deel uitmaken moet ondervinden dat

van het ‘vasthouden aan de buitenlandsche politiek van Marx’ (waartoe zij zich bereid verklaart) haar waarlijk niets geschonken wordt.

Van de regeeringen wier samenwerking deze goede uitkomst moet verzekeren, zit de Engelsche vooralsnog veel vaster in het zadel dan de Fransche. Dat zij zich opmaakt aan het Hoogerhuisvraagstuk de lang begeerde conservatieve oplossing te geven die in ruil voor eene moderniseering van het lichaam herstel van zijn oude voorrecht mogelijk acht, bewijst hoezeer zij besloten is hare verworven numerieke meerderheid te doen gelden. Daarentegen is in het jongste optreden van Herriot iets zenuwachtigs. Is het weer zoover, dat het Vaticaan met eene breuk te dreigen als het beste cement voor eene heterogene meerderheid wordt beschouwd? Het ware buitenaf zoo dankbaar begroet als volharding bij de indertijd met Macdonald beraamde vredespolitiek daartoe in gebruik ware gebleven! Briand heeft zich, met een ernstige ontrading, *en vue* gesteld op eene wijze die doet vermoeden dat hij een openvallen der successie niet onmogelijk acht en niet ontwijkt.

Een van Hertzog's ministers op reis naar Lissabon om te spreken over aankoop van Delagoabaai. Het aanhouden, het sterker worden van den wensch naar het bezit der natuurlijke haven van Transvaal is even begrijpelijk als de twijfel groot is, dat Portugal in de bestaande omstandigheden dringende aanleiding zal vinden om in zake de vervreemding van koloniaal bezit van houding te veranderen. Het lijkt zuiver een daad van Zuid-Afrikaansche politiek, waarop door Engeland niet is gepraeludeerd.

C.

Bibliographie.

Substrata, door Karel van de Woestijne, geschreven en verlucht door Leo Marfurt, De Sikkel, Antwerpen, C.A. Mees, Santpoort. (1924).

Dit boek, groot kwarto, draagt op elk van zijn ruime bladzijden een enkel maal zes, soms vier, meestal twee naar een door Leo Marfurt geschreven handschrift geclicheerde regels. Als boek is ‘Substrata’ dus een onbevredigend surrogaat. Maar ook poëzie wil het ons niet voorleggen. Het bevat ‘Substrata’, en zie hier hun motto:

> Beeld: hijgend danser tusschen God en mij;
> Warling die zuigt haar-zelf een eigen schroef, - en
> Géén stoelken, danser, daar, bij God, bij mij...

Welke reden heeft de dichter te onderstellen dat deze dansers, door God en hemzelf zoo ongracieuselijk staande gelaten, bij ons voor hun hijgende aemechtigheid een zetel zullen vinden? Ook wij hebben voorloopig geen plaats beschikbaar: wij wachten andere gasten. De uitgevers van zijn nalatenschap zullen wij prijzen wanneer zij uit 's dichters. latafels dergelijke bouwstoffen voor een grondige studie van zijn poëzie weten aan te brengen, - van de dichter zelf verwachten wij beters. Zoolang hij doen kan waarvoor hij op de wereld is: poëzie, vormen van leven, voldragen kunstwerken voortbrengen, nemen wij met psychologische rariteiten zonder meer geen genoegen, vooral niet wanneer zij zich onder een zoo vorm-verlóóchenende titel als ‘Substrata’ aanbieden. Het egocentrisch zelfbesef dat, het kunstenaarschap de baas, in het belang ook van het kleinste deel der onverwerkte individueele grondstof gelooft, toont zich verblind als het ons juist dóór dit boekje te eerder tot het inzicht brengt, dat in tegenstelling tot sommige andere dichters, Van de Woestijne's persoonlijk leven voor ons pas belang krijgt door wat hij er als kunstenaar van weet te maken. Blijft die kunstenaar, als hier in den regel, werkeloos toezien, maakt hij er zich met ‘substrata’ van af, dan wordt het - ‘relinque curiosa’, schreef Thomas van Kempen - een vrij zielige uitstalling van slechts zeer gedeeltelijk bijzondere curiositeiten, die wel echt Van de Woestijne maar zonder het beste en het goede van Van de

Woestijne zijn. Van de, naast onbenulligheden en zelfs komiekheden voorkomende, verhelderende regels citeer ik, en cursiveer de tweede regel:

> De zee bedwelmt me als kirsch-gedrenkte perzik:
> *Al ben ik duister, k zet me glanzend uit.*

Mogen wij in die tweede regel een verrassende formuleering voor de verhouding van mensen en dichter in Karel van de Woestijne zien, dan werpt de eerste door de aard van die mensch misschien een dóór-schijnend zoeklicht. Wij betreuren het des te meer dat de dichter ons, in stede van ‘Substrata’ en ‘Zon in den Rug’, niet het tweede deel van ‘Het Licht der Kimmen’ gaf, dat deel van deze triptiek, waarin hij, na in het 1915 voltooide ‘De Modderen Man’ de zinnelijke gezongen te hebben, de zang van de geestelijke mensch beloofde te geven. Die bundel zien wij, door de uit ‘Substrata’ gewonnen kennis geprikkeld, met gespannen belangstelling tegemoet.

P.N.v.E.

Henrik Scholte: Chrysantheem. J. Clausen, Amsterdam, 1923.

Heeft men Scholte's rijkversierde eersteling ‘Chrysantheem’ eenmaal doorgelezen, is men, na een moeizame dwaaltocht door die barokke rariteitententoonstelling al struikelend bij het laatste gedicht ‘Leemen Idool’ beland, lezen wij vervolgens hoe daar, van de achtergrond eener houtsnede, de boer naar de voorgrond gedrongen wordt die zijn ondragelijke bronst ontlaadde door een taai stuk leem tot een primitief idóól van bronst te kneden, lezen wij aan het slot van dit gedicht dat iedereen, en ook hij die ‘zich hooger waant en veinst, en ijdel en beschaafd zijn drift ommantelt’ aan de absurditeit van dit leemen idool onderdaan is, bladeren wij dan terug naar het begin en vertalen wij daar het motto uit Sappho, dat de nachtegaal als ‘Verlangenschallende Lentebode’ aanroept, dan zien wij Scholte's eerste boekje plotseling als wat het werkelijk is, en wat de dichter, althans toen hij ‘Leemen Idool’ schreef, *wist* dat het is: de maskerade van een jeugdverlangen. Het jeugdverlangen herkennen wij: liefdedrift en schoonheidsdrift, maar beiden, door elkaar gehinderd, in hun bevredigingen beneden droom en behoefte gebleven. De maskerade begrijpen wij: een bevrediging ‘à rebours’ met niet de macht doch de onmacht van de drift als drijvende prikkel. Maar tevens zien wij, waarom de maskerade het tegen een verbeeld leemen idool moet afleggen, want het leemen idool - hoe men over de functie der kunst als ontlaadster van primitieve oerbronst ook denken moge - is zich zelf, en leem draagt leem, de maskerade echter maakt Scholte's poëzie tot een Nebukadnezerbeeld, met wel leemen voeten ook, maar met gouden hoofd, met zilveren borst en armen, met koperen dijen en ijzeren schenkels. Zoo'n beeld - men stelle het zich slechts voor - is leelijk, maar het is ook slecht: het is te zwaar voor de leemen voeten en valt om. Hoe eerder dit bij Scholte nu geschiedt, hoe beter. Een kundiger hand kan van de grond af herbeginnen en van de beschikbare en andere materialen iets beters - zuiverders, schooners en sterkers - maken.

De jonge dichter, die deze kakelbonte maskerade door de straten van onze poëzie laat heentrekken, en wiens algemeene karakteristiek in het voorafgaande aangegeven staat, plaatst zich voor onze oogen als een sterke begenadigde, laatste van die ivoren torens die als ‘een’ wapen (welk wapen?) ‘den hemel stooten’, dan weer bekent hij zich, zwak en hulpbehoevend, een gekneusd bezinner op ‘niet-uitgezongen liederen’. In den regel balanceert hij in het midden en toont de schijnkracht van de zwakke die door een verbijsterende verwarring van beelden praal en kramp voor rijkdom en intensiteit uitgeeft. En altijd is hij literair en bijna altijd verhindert de literaire préoccupatie hem tot visie en plastiek te geraken. Hij heeft voor elk van zijn nog schaarsche ervaringen een stuk masker of tooisel bij de hand, dat hij hun opdringt voor hij hen in hun naaktheid heeft kunnen waarnemen en keuren, en al die stukken masker en tooisel betrekt hij in het groot van die kwijnende beeldenfabriek der ‘moderne’ letterkunde die zich sinds eenige decenniën de kosten van nieuwe ontwerpers bespaard heeft. Geen plastiek dus. Zelfs zijn ‘chrysantheem’ heeft hij blijkens vijf details niet *gezien*. In sommige sonnetten bestijgt hij toppen van onzinnigheid waarop hij ‘als bizantijn’ uit leven en dood beiden ‘verwarde wetten cijfert’, of, ‘als de kelken van de nacht zijn volgeschonken’ uit ‘den spiegel’ van zijn en zijner liefste handen ‘een loom gebaar de matelooze eenzaamheid van hart's spelonken onder den eendren boog tot elkaar’ doet ‘omhoogreiken’. Niet overal maakt hij het zoo bont. Soms slaagt hij er in een beeld tot een behoorlijk eind te brengen. In de terzinen van ‘Toren’ heeft zijn vers een grootere eenvoud:

> Dit is Uw deel: door zon en wind en donder
> geteekend zijn, en àldoor hoog, en zonder
> zich zelf te kennen in gelijkenis.
>
> En dan bijwijlen God's geheim te duiden,
> met donkren bel dit donker lied te luiden
> van wat voor torens te bereiken is!

Zou de hoofdletter waarmede de dichter zich zelf hier aanspreekt Gods geheim niet overstemmen? Ook in ‘Leemen Idool’, vooral in de derde afdeeling, overtreft hij wat eenvoud van taal aangaat het gemiddelde van zijn tot dusver gepubliceerde prestaties, en het is misschien niet toevallig dat dit geschiedt juist in die twee gedichten, waarin hij de twee polen van zijn wezen onder woorden brengt. Scholte heeft een zekere gedragenheid van toon, die over alle beeldenkramerij heen haar tocht met hindernissen tracht voort te zetten en die, wanneer hij eenmaal de doordringende warmte van het rëeele leven krijgt, een belangrijk bezit kan worden. Hij heeft verder ten minste een dráng naar de plastiek, voor welks vervulling nog welhaast alle vooronderstellingen ontbreken. Zwakheid van plastiek bij onzuivere praal van ongeziene beelden, een enkel citaat zal hem toonen hoe spoedig hij daarmede, vooral wanneer hij naar statige grandiloquentie streeft, brallende dwaasheid neerschrijft. Hij herleze dit slot van zijn ‘Sonnet op de Sonnetten’:

> Dies draag ik tot U uit mijn dichtgeschubde keten,
> die als een zee zoo vol en zilt ligt heengesmeten
> tegen het blind bazalt van Uw verheven hart.

Die keten, wel te verstaan, zijn 's dichters sonnetten! Een uitdragerij, inderdaad: die oneerbiedige kenschetsing aanvaard ik van deze zelfde terzine voor een groot deel van Scholte's verzen. Een bric à brac van afgelegde maskeradepakjes en nagemaakte versierselen, niet echter waar die thuishoort, in en voor het kraampje op de stoffige Vrijdagsmarkt, maar in de met kleurig-bestikte jute behangen etalagekast van een paars en geel gelazuurverfde kunstnijverheidwinkel. Scholte vege de heele snuisterijenkraam de deur uit, de onvermijdelijke clown voorop. Hij blijve - wat een ander kritikus hem tot mijn verwondering in een waarschuwing tegen gedichten als ‘Leemen Idool’ aanraadde - zich vooral niet toeleggen op ‘strofische zelfbezinning’, want aan die neiging heeft hij tot nu toe al meer dan overvloedig toegegeven en het zal hem zeker geen kwaad doen zich zelf eens voor een tijdje uit het oog te verliezen. Blijkens ‘Leemen Idool’ is hij in die zelfbezinning trouwens nu zoo ver gekomen, dat het ook voor zijn eigen inzicht geen zin kan hebben er nog langer mee door te gaan. Hij trachte, na de hoofdletter van zijn Ik tot een gewone onderkast vernederd en dusdoende zijn zelfbesef verhoogd te hebben, ‘eenvoudig, nederig en getrouw’ het leven te dienen om wat dóór die dienst in hem tot vormwording mocht gaan dringen, eenvoudig, nederig en getrouw uit te spreken. In die richting, dunkt mij, ligt zijn kans. Niet ‘vèr’, buiten het leven, ‘d' onzegbare geheimen van den hemel uitpeinzen in een ster’ maar voorloopig de onzegbare geheimen van het leven aanschouwen in bijvoorbeeld een bloem - een echte nu, niet de chrysantheem waarmede hij Wijbo Meyer ter symboliseering van zijn kunst het omslag van zijn eerste bundel liet verbrokateeren - om die aanschouwing in een lied dan zingend te verbeelden: tot die arbeid gorde hij zich aan met al de moed en geestkracht die hij spoedig genoeg zal blijken daarvoor broodnoodig te hebben.

P.N.v.E.

Ina Boudier-Bakker. De Straat. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam, z.j. (1924).

Overmatige loftuitingen lijken mij, zooals ik al eens de gelegenheid heb gevonden, op te merken, voor schrijvers maar weinig onaangenamer dan onbillijke kritiek en het is mijn gewoonte dan ook niet, hen daarop te trakteeren. Maar ten aanzien van een zoo meesterlijk boekje als ‘De Straat’ van mevrouw Boudier-Bakker zou ieder voorbehoud van enthousiasme een erge onbillijkheid zijn en ik wil dan ook onomwonden verklaren, dat haar boek mij een bijna vlekkeloos meesterstuk lijkt.

Dat ik hier toch het woordje ‘bijna’ inlasch komt, doordat ik één - maar dan ook slechts een - aanmerking op ‘De Straat’ heb. Dat is de episode van de Hongaarsche kinderen, die min of meer als een draad door het geheele verhaal heenloopt, maar die ten slotte wat te accidenteel aandoet - een ‘gemengd bericht’ uit den oorlogstijd, dat ten slotte niet zeer interessant is en volkomen wegzinkt tegen het grootsche gebeuren eromheen. Het heele moederschapsprobleem, dat op de voorlaatste bladzijde culmineert in den uitroep van mevrouw Courtois, lijkt mij trouwens wat sentimenteel en, hoewel niet met de haren erbij gesleept, toch overbodig.

althans te missen. Ik zeg opzettelijk: ‘niet met de haren erbij gesleept’, want het zou mij niet verwonderen, als deze op zichzelf niet zeer belangrijke anecdote de aanleiding tot het heele verhaal was geweest. De conceptie van ieder kunstwerk, het grootste niet uitgezonderd, hangt immers vaak van een schijnbaar futiele kleinigheid af. Maar dit gaat alleen den kunstenaar zelf aan. De hoofdzaak is, dat het voor den lezer niet meer merkbaar is, en dit lijkt mij hier voor den aandachtigen lezer wel. Hinderlijk is het evenwel niet en men vergeet ten slotte iedere aanmerking voor den bouw, die zich om deze intrige kristalliseert.

Misschien heeft de schrijfster toch gelijk gehad, en was het gegeven noodig om de verschillende levens met elkaar in verband te brengen. Maar daartegenover kan men met reden aanvoeren, dat er in deze vertelling een ander centraal punt is; en dat dit het eigenlijke is erkent mevrouw Boudier implicite zelf door de even eenvoudige als juiste, werkelijk eenigjuiste, titel van het boek: De Straat.

Het verhaal speelt in een klein stadje, dat hoofdzakelijk maar uit één straat bestaat, waar de notabelen en de neringdoenden wonen, en de paar officieele gebouwen (gemeentehuis, postkantoor, kantongerecht) staan - een van die doode steden, of liever stadjes, zooals wij ze allen kennen, ook al weten wij niet, welk mevrouw Boudier speciaal op het oog heeft gehad. Haar kunst is trouwens, zooals iedere groote kunst, van zoo algemeene geldigheid, dat feitelijke herinneringen alleen vertroebelend zouden kunnen werken. Om die straat nu speelt het leven van het stadje zich af en van dat leven, van al de verschillende levens, die te zamen het leven daar uitmaken, vertelt het boek.

Magnitudo Parvi, die titel van een van de brallendste gedichten van Victor Hugo, zou als motto voor dit zoo sobere boekje kunnen staan. Ik ken weinig boeken, die van zoo kleine dingen verhalen, en ten slotte een zoo volkomen grootschen indruk achterlaten. En niet door kunstmiddelen, zooals er tegenwoordig ten onzent en elders zoo veel worden gebruikt, omdat zij zoo goedkoop zijn. Geen exaltatie, geen humanitarisme, geen expressionisme. De veelal piètre levens worden geschetst, zooals zij zijn, met een ingehouden deernis weliswaar, maar met een onverbiddelijke werkelijkheidszin, die geen realist van tusschen 1890 en 1900 de schrijfster zou verbeteren. Maar toch is er iets, neen: oneindig veel veranderd bij toen. Ook bij mevrouw Boudier geeft deze kleinheid een gevoel van beklemming, maar niet alléén van beklemming. Achter het kleine stadje voelt men het Hollandsche land en achter dit land de heele wereld; achter de kleine levens voelt men de grootere, en achter die het leven zelf.

Welk een feilloos meesterschap moet men niet bezitten, om met zulke eenvoudige middelen uit al die verschillende figuren, met al hun verschillende eigenaardigheden, zulk een geheel te verkrijgen, waarin geen enkel deel domineert ten koste van het geheel, en toch geen enkele persoonlijkheid verdoezeld wordt! Dit is het ware ‘unanimisme’, het onopzettelijke, waarbij dat van Jules Romains, hoe interessant en talentrijk ook, toch maar bedacht en kunstmatig lijkt. Ik ben er zeker van dat, wie met deze gestalten eens heeft kennis gemaakt, ze zijn leven lang niet vergeet. Wij kenden ze trouwens eigenlijk al- vooral als wij in onze jeugd in kleine plaatsen hebben gewoond - maar het is of zij eigenlijk nu pas voor ons leven, en voor goed.

Boven het diepe donker van deze vertelling straalt een licht: de glans

van de kermis. En het wordt als een glans uit een andere wereld, een signaal van een matelooze vreugde in leed, een teeken, dat het leven een veel grooter geheim is, dan de dagelijkschen denken, zij daar in het stadje - en wij allen.

J.C. BLOEM.

De Gedachte der Tijden. Het lange leven van Habhabalgo en zijn broeders Rabel, Momper, Jur, Pynaar, Dary en Thaumar, gevolgd door de profetiën en vizioenen van de wijze Logimena, door P.H. van Moerkerken. - Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Het is mij tamelijk duister, wat de heer Van Moerkerken nu eigenlijk met dit boekje wil. Dat is te zeggen - formeel is het duidelijk genoeg. Hij heeft willen geven een dichterlijke visie van den klassenstrijd door alle eeuwen. Maar hoe kan een man van smaak en ontwikkeling nu meenen, dat hij den lezer hetzij eenige schoonheidssensatie, hetzij eenige verdieping in zijn kijk op de wereldgeschiedenis brengt in dit rammelende boekje, dat niets geeft dan algemeenheden, waarin wij het zwakke historisch inzicht, vooral met betrekking tot het bestaan en optreden van klassen, moeten vergeven ter wille van den roman, en het gemis van elke psychologie, van alle diepte, het romantisch banale, ter wille van de geschiedenis? Eensdeels moet het een behoefte geweest zijn om te getuigen, op zichzelf alleszins prijzenswaardig, maar die toch zeker niet aan dezen vorm gebonden was. Daarnaast, mag men aannemen, heeft een illuster voorbeeld hem voor oogen gezweefd: Rabelais. Reeds de naam Habhabalgo, reeds de geboorte van de kinderen van Tiamat verheft het boven allen twijfel. Maar dat is dan toch wel een heel erge vergissing. In de eerste plaats is het dwaasheid een werk als dat van Rabelais, dat in zijn heelen bouw, in zijn heele conceptie een vrucht is van de zestiende eeuw, te willen navolgen. Doch bovendien miskent een navolging als deze ten eenenmale de beteekenis van het werk van Rabelais. Deze bestond niet daarin dat hij een boek maakte, dat voor een deel roman, voor een deel historie, politiek, filosofie, ja wat niet al was - maar in den geest, de verbeelding, het vernuft, de wijsheid waarmee hij dit deed. Zij bestond daarin dat hij alles anders schreef dan algemeenheden.

Iets meer dan algemeenheden heeft de heer Van Moerkerken alleen pogen te geven in dat wel zeer los met de rest samenhangende vierde boek: de profetiën *(sic)* en vizioenen van de wijze Logimena, waarin hij een soort filosofisch systeem ontwikkelt. Een gerechtvaardigd gebrek aan vertrouwen in zijn eigen bespiegelingen, die hij toch ook weer niet voor zich kan houden, doet hem blijkbaar dezen weg kiezen, waarbij hij ze half als fantasie en ook niet uitdrukkelijk als eigen overtuiging, maar met een soort vraagteeken voordient. Het is alweer heel aardig, dat de heer Van Moerkerken zooveel nagedacht heeft, maar wie voorlichting wenscht over ruimte en tijd, over geest en stof, zal toch liever elders schoolgaan.

De schrijver zou mij misschien kunnen tegenwerpen, dat ik zijn werk te zwaar heb opgenomen, dat hij enkel een soort boutade bedoelde.

Gezien de profetieën van Logimena geloof ik het niet, maar gesteld dat het zoo was, dan geldt zeker van een boutade, dat alle soorten goed zijn behalve de vervelende soort. En uit dit oogpunt beschouwd - wat is het boek dan anders dan een schoolmeestersaardigheid van 200 bladzijden, met die zich eeuwig herhalende vermommingen van de Habhabalgo-familie, met de geestlooze bedenksels van de allertaaiste Logimena, van professor Merel (een dorre caricatuur op Hoffmann), de onuitstaanbaar leuke namen van de broederschap? En als de auteur eens sappig, oversappig wil zijn, zooals in het optreden van het danseresje, dan staan wij verbaasd over het ongemotiveerde en daardoor bijna stuitende.

Het is maar goed dat dit boek besluit met ‘Einde van de gedachte der tijden’; dat voorkomt verdere ongelukken.

J.A.N. KNUTTEL.

Nederlandsche Journalistenkring. - Rapport der Commissie voor de medezeggenschap.

't Besef, dat althans in onze steden de krant in bijkans elke woning dagelijksch geestesbrood is geworden, tempert amper voldoende de les, dat de mensch bij brood niet leeft. Er is meer optimisme noodig dan althans tot nu mijn deel werd, om over de dagbladpers te oordeelen naar den trant van het vonnis, pas door den heer H.C. Verkruysen in een boeiend Elsevier-boekje over het filmbeeld geschreven: beginnen we met de jeugd, want haar is de toekomst... Of zou dat hier beteekenen kunnen: begin met de sportrubriek te beperken?... Waarom zou iemand die ⅔ van zijn leven van ganscher harte kranteman was, u de bezwaren en gevaren der journalistiek niet gul toegeven? Al was 't om het hierna met u op een akkoord te gooien. Want het dagblad is, het dagblad blijft: het behoeft uw waardeering in uw belang. Gij die ontbijt met het ochtendblad en uw tweede kopje thee laat koud worden, geboeid dat ge neerzit bij wat ge daar leest; die nooit begint aan een bordje soep, alvorens althans uw lijf-rubrieken even te hebben doorgekeken: met het betalen van uw abonnement, het opbellen van de expeditie, wanneer de krant niet op tijd in de bus hangt en het versturen van een ingezonden stukje over de straatjongens of de belasting, zijt gij van de krant niet af. Wat een achttal dagbladschrijvers onder presidium van den oud-dagbladschrijver Prof. Mr. D. van Blom over het medezeggenschap van den journalist hebben te boek gesteld, het raakt uw lektuur van elken dag. Hierom rep ik hier van die brochure.

‘Recente gebeurtenissen’ - zoo leest men er - ‘hebben zoowel in de perswereld als daarbuiten bij allen, wien zuivere pers-toestanden als een algemeen volksbelang ter harte gaan, beroering gewekt. Deze beroering is een gunstig teeken. Zij getuigt van sterke belangstelling in verhoudingen, die deels zijn van materieelen, anderdeels ook van ideëelen aard...’

M.a.w. toestanden, welke den inhoud, het wezen ook van ùw krant konden betreffen. De bedoelde ‘recente gebeurtenissen’ hebben de mogelijke wankelheid van het bestaan des dagbladschrijvers, doch tevens

van dat eener courant op bruuske, grove wijs getoond. Toch hebben gebeurtenissen in andere landen op nog flagranter manier bewezen, dat zoo ‘een dagblad een idëeel en cultureel goed’ vermàg en behóórt te wezen, het tevens kan zijn als een schuit of een winkel, die onverwachts van hand tot hand gaat en hierbij van aard en ‘ideëel’ wezen totaal kan veranderen. Vandaar de resolutie van het Kringbestuur:

‘De verkoop van een dagblad, eenvoudig als handelsobject, zonder dat men weet wie eigenlijk het blad koopt, wat er mee gebeuren zal, en in welke richting het verder zal worden geleid, dient scherp te worden veroordeeld. (En tevens:) Elke verkoop, waarbij de journalisten, die de geestelijke en intellectueele beteekenis van het dagblad hebben bepaald, het slachtoffer dreigen te worden, is reeds uit dien hoofde immoreel’.

Wat heeft nu de commissie gemeend, na binnen- en buitenlandsch onderzoek, als billijk en als mogelijk te kunnen poneeren? Niet veel, want, gelukkigerwijs, niet te veel. Al heeft een courant oorspronkelijk meer een zakelijk karakter gehad en al is zij in zekeren zin gewone handelsonderneming gebleven, daarnevens verricht zij een publieke taak en *alle* ondernemers dienen zich de eigenaardige, tweeledige, immers materieele en ideëele waarde van hun bezit goed bewust te worden en zich in hunne handelingen daarnaar te gedragen. Aan de redactie behooren zij een zoo groot mogelijke zelfstandigheid en onafhankelijkheid te verzekeren. En in hunne handelingen dienen zij te erkennen, dat elke courant *juist commercieel* bijzondere voordeelen geniet van de wijze van behartiging van de publieke zaak door de aan haar verbonden journalisten, van de ‘standing’ welke haar door den bijzonderen arbeid der journalisten wordt gegeven. Scherpe scheiding tusschen commercieele en redactioneeie zaken is een eerste journalistiek beginsel. Onafhankelijke en zelfstandige redactie waarborgt de beste vervulling van de publieke taak der courant. Bij die onafhankelijkheid en zelfstandigheid moeten de journalisten werken onder omstandigheden, die toelaten dat zij zich onbekommerd wijden aan hun taak. Is dienaangaande al veel bereikt, verbetering is nog noodig en mogelijk. Medebeslissing in de leiding van de courant als onderneming wijst de commissie af, doch overleg in alle zaken van commercieelen aard, welke ook de belangen der redactie of de ideëele belangen der onderneming raken acht zij noodzakelijk. Immers komen er in de praktijk vele gevallen voor, waarin beide terreinen elkander kruisen. Waar directie en redactie op elkanders terrein komen, moet gestadig overleg worden gepleegd. Na nog op de in Engeland bestaande ‘suggestions-box’, ‘wenkenbus’ te hebben gewezen, bekent de commissie, er niet in geslaagd te zijn een regeling te ontwerpen, welke bij voorgenomen verkoop afdoende zou werken. Om er zeker van te zijn, dat een redactie in een voorgenomen verkoop zal worden gekend, oppert de commissie de toelating van een vertegenwoordiger der redactie, een vertrouwensman van haar, in het college van commissarissen. Een ‘permanente uitkijkpost’, bijv. met slechts adviseerende stem. De wetgeving op de vennootschappen verzet zich hiertegen niet.

Ter regeling van de rechtspositie der journalisten heeft de commissie naar het voorbeeld van Duitschland en Oostenrijk een ontwerp van minima-voorwaarden saamgesteld, als (VIe) bijlage aan haar rapport gehecht. Ook staat zij nog stil bij de verzekering bij werkloosheid.

In deze voorstellen en zelfs in het plan van den ‘uitkijkpost’, zijn

elementen, gedeeltelijk of gewijzigd reeds bij dagbladen bereikt. Zal algemeen-wording mogelijk zijn? Dit is één van de vragen, welke de lezing van het Rapport laat. Niettemin heeft dat stellige waarde: - als uiting van beroepsbewustzijn. En, gelijk gezegd, niet enkel voor hen, die bij het dagbladbedrijf zijn betrokken, doch wel degelijk ook voor den dagblad-lezer.

J.D.M.

Bibliothèque romantique, publiée sous la direction de Henri Girard. Les Presses françaises. 10 bis, rue de Chateaudun, Paris, 9e. - Un Manifeste du Romantisme. La Préface des Etudes françaises et étrangères d'Emile Deschamps, LI + 87 p.p. 8 francs.

Het is een gelukkige gedachte om, nu ongeveer honderd jaar na den grooten strijd, weinig bekende of moeilijk te vinden teksten opnieuw uit te geven. Honderd jaar, dat wil zeggen drie generaties: vader, zoon en kleinzoon. En al verbranden gemeenlijk de zoons, wat de vaders vereerden, daarom gaan de zoons van de zoons nog niet vereeren, wat hun vaders verbrandden en opnieuw de afgoden van hun grootvaders bewierooken. Als dat zoo was, zou de geschiedenis der letterkunde wat al te gemakkelijk van stapel loopen. Neen, zóó ordelijk manoeuvreeren de geesteshoudingen niet. Maar in ieder geval staan die geestesverhoudingen na honderd jaar toch genoeg ‘au dessus de la mêlée’, om zonder al te groote vooringenomenheid een letterkundig tijdperk te kunnen beschouwen.

De tijdsafstand is op zichzelf niet voldoende. Men moet het onderzoek uitbreiden en zich niet beperken tot de enkele boeken, die nog steeds gelezen worden. Het goed begrip van een tijdvak wordt door deze al te schaarsche uitverkorenen vaak meer geschaad dan gediend. En La Préface de Cromwell zelf, met haar grein waarheid en haar kilo's verkeerde hypothesen bemoeit zich uitsluitend met het tooneel.

De heer Henri Girard doet dan ook goed door teksten uit te geven, die minder gerucht gemaakt, maar weer uitstekend werk verricht hebben. Als eerste deeltje van zijn serie heeft hij zeer belangrijke bladzijden van Emile Deschamps gekozen: *‘La Préface des Etudes françaises et étrangères’,* die voor 't eerst verschenen zijn in 1828 en na 1830 niet meer zijn herdrukt. In het salon van Emile Deschamps werd de uitgave van de *Muse française voorbereid*. Het eigenlijke romantisme nu begint met de geschiedenis van dit vermaarde tijdschrift, dat van Juli 1823 tot Augustus 1824 maandelijks verscheen, en in het Mei-nummer van 1824 schrijft Emile Deschamps *La Guerre et la paix,* een artikel dat als een eerste schets, vier jaar te voren gemaakt, van het *Préface des Etudes* te beschouwen is en dat de heer Girard als aanhangsel herdrukt. In 1824 was Hugo, een gewoon bezoeker van het salon van Emile Deschamps, nog geen aanvoerder van de beweging, eerst in 1826 kiest hij duidelijk stelling. In alle opzichten moeten wij ons dus verheugen over deze rechtzetting door den heer Girard, die aan het *Préface* een inleiding vooraf laat gaan, waarin hij den theoreticus van het romantisme, die in

Emile Deschamps steekt, bestudeert, ‘dont l'oeuvre critique, si parfaitement mesurée, pleine de finesse et de bonne grâce, a beaucoup plus que l'oeuvre correspondante de Victor Hugo, la valeur d'un document’. (bladz. XXX).

EMILE BOULAN.

Alphonse Rabbe. Album d'un pessimiste, publié par Jules Marsan. XLVII - 214 p.p. 10 frs.

Een romantiek schrijver is iemand, die over zichzelf spreekt. Deze definitie is waar en verkeerd, zooals alle definities. Sommige romantieken hebben een uitgesproken voorliefde aan den dag gelegd voor biechten, te pas en te onpas, en Leconte de Lisle heeft hen tot meer bescheidenheid aangemaand in zijn sonnet *Les Montreurs*. Niemand was echter minder ‘vertoonerig’ dan Rabbe. En toch had deze ongelukkige, met zijn door lepra weggevreten gelaat, deze aan Job gelijk geworden halfgod, wiens stralende jeugd hem den bijnaam van *l'Antinoüs d'Aix* had doen schenken, zich slechts behoeven te vertoonen om beklaagd te worden. Maar hij vond het afschuwelijk om medelijden in te boezemen. In 1825 had Hugo een ode gedicht (de 21e van het 5e boek: à R ...) over het ongeluk van zijn jongen vriend. Rabbe vond deze openlijke sympathiebetuiging onbescheiden en Hugo verving de voorletter door drie sterretjes in 1827 en, in 1829, door den naam van een jongen Spanjaard, Ramon.

Dit verachten van het medelijden is wel klassiek, en evenzeer die afkeer om over zichzelf te spreken. Maar hierdoor niet alleen onderscheidt Rabbe zich van sommige romantieken. Hij nam slechts een gering aandeel aan den letterkundigen veldslag en, in tegenstelling met zijn vrienden, stond hij vijandig tegenover den godsdienst. Dat zou niet zoo blijven en Hugo had goed geraden, toen hij zijn ode aldus eindigde:

> Le malheur déchire ton âme,
> Ami, c'est pour la féconder

Immers, in zijn lijden doet Rabbe soms een beroep op een troostbrengend God.

De uitgave van 1835-36 (voorafgegaan door een gedicht van Hugo, de 17e van de *Chants du Crépuscule*) bevatte vier stukken, in twee deelen: *Philosophie du désespoir*, *l'Enfer d'un maudit*, *Tristes loisirs*, *Morale*...

De heer Jules Marsan publiceert in hun geheel het eerste en het tweede stuk, en fragmenten van het derde. Het eerste stuk bevat een verhandeling over den zelfmoord, korte uittreksels uit wat hij las en aphorismen van hem zelf, die hij ingedeeld heeft onder den titel: *Entre la vie et la mort*. *Le Pain des forts*. Dit brood, - een vermaning om den dood niet te vreezen - haalt Rabbe, zooals men mocht verwachten, vooral uit Seneca, uit den wijsgeer van de Brieven aan Lucilius; maar ook uit de Navolging van Christus of wel uit zichzelven: ‘Le sage saura quand *il lui convient* de mourir et il lui sera indifférent de mourir. Il dira froidement à la mort: Sois la bienvenue, nous sommes de vieilles connaissances’.

Den 31sten December 1829 ‘betaamde’ het Rabbe ongetwijfeld te sterven, want ziehier de laatste gedachte uit dit soort aanteekenboek, gedagteekend 13 December:

‘Il faut que j'écrive mes *ultime lettere*. Si tout homme ayant beaucoup senti et pensé, mourant avant la dégradation de ses facultés par l'âge, laissait ainsi son *Testament philosophique*, c'est-à-dire une profession de foi sincère et hardie, écrite sur la planche du cercueil, il y aurait plus de vérités reconnues et soustraites à l'empire de la sottise et de la méprisable opinion du vulgaire’.

EMILE BOULAN.

Alfred le Poittevin - Une promenade de Bélial et oeuvres inédites, précédées d'une introduction sur la vie et le caractère d'Alfred le Poittevin, par René Descharmes, XCII - 234 p.p.

Niemand was beter geschikt om de figuur van Alfred le Poittevin voor ons te doen herleven dan de heer René Descharmes, wien niets wat op Gustave Flaubert betrekking heeft, vreemd is. De families Flaubert en Le Poittevin waren zeer bevriend. De vrouwen waren vriendinnen van kindsbeen af. Dokter Flaubert was peet van Alfred en Le Poittevin van Gustaaf. De banden zouden nog nauwer aangehaald worden, immers, Guy de Maupassant, Flaubert's petekind, was een eigen neef van Le Poittevin. We weten door de *Souvenirs littéraires* van Maxime du Camp en door de *Correspondance* van Flaubert, hoeveel de schrijver van *Madame Bovary* van den vriend zijner jeugd hield. ‘Je n'ai jamais aime personne (homme ou femme) comme lui’. (III, 273). En verder: ‘Je n'ai jamais connu personne (et je connais bien du monde) d'un esprit aussi transcendental que le sien’. (III, 108). (En een van de mooiste brieven van de prachtige *Correspondance*, de gevoelvolste, is die, geschreven den 7den April 1848, na den dood van dien onvergelijkelijken vriend).

Hoe hoog zijn onze verwachtingen gespannen, wanneer we, na het lezen van zulk een lof, het boek openslaan, dat *Une Promenade à Bélial*, verzen en 35 brieven aan Flaubert bevat. We worden teleurgesteld, maar wat niet teleurstelt is de meesterlijke studie, die de heer R.D. aan Le Poittevin wijdt, in een inleiding van XCII bladzijden.

‘Il ne faut pas juger Le Poittevin seulement d'après ses écrits; ceux-ci ne sont que l'expression pâle et très inégale d'une pensée souvent profonde, presque toujours intéressante... Il mérite qu'on lui maintienne sa place dans l'histoire littéraire, non seulement en raison de son amitié avec Flaubert et de l'influence énorme exercée sur ce dernier, mais pour lui-même, à cause de sa valeur personnelle’.

‘Nous sommes quelque chose comme un même homme’, écrira Le Poittevin à Flaubert, et nous ‘vivons de la même vie’. De heer René Descharmes laat intusschen bijzonder goed, naast de wederzijdsche invloed der beide vrienden, de nuances uitkomen, die hen verschillend maakten. Bij alle twee een ongeneeslijke droefgeestigheid, een sterk bewustzijn van het nuttelooze van alles, maar Flaubert verheft zich in zijn *Corres-*

pondance tot een soort berustende sereniteit, terwijl Le Poittevin in sterker mate was aangetast door de ziekte van zijn tijd. ‘Ce qui m'a toujours marqué, c'est la *volonté*. Je l'ai pressenti avant de le savoir, et c'est pour cela peut-être que je n'ai jamais cru au libre arbitre’.

En dan hield Le Poittevin ook meer, of althans eerder dan Flaubert, van metaphysica. *Une promenade de Bélial*, dat verwant is aan Balzac's *Louis Lambert* is niets anders dan het zoeken in den vorm van een dialoog, naar de oplossing van deze problemen: Waar komt het leven vandaan? Wat is zijn wezen en waarom wordt het ons geschonken? Zooals de heer R.D. dan ook terecht opmerkt: Wanneer Le Poittevin geen andere verdienste had, dan Flaubert te hebben voorbereid tot het schrijven van *La Tentation de saint Antoine*, door zijn geest te orienteeren naar de studie der godsdiensten en der ketterijen, zou dit nog genoeg zijn om zijn naam voor vergetelheid te behoeden.

EMILE BOULAN.

Het leven van Francesco Campana.
Het eeuwige licht.[1)]

Eerste hoofdstuk.

I.

In de ijlende vaart van den sneltrein sloeg zich de wereld als een boek met breede, geweldige bladen verbazingwekkend voor hem open.

Het was de eerste groote spoorreis, die Francesco deed. Gretig speurde hij uit zijn derde-klasse-raampje - wakker de wind door zijn haren - en zag de hem langswiekende landschappen aan.

Na het zacht-beboschte heuvelland achter Malescia, telkens onderbroken door een snellen tunnel, stoomden zij de vrije vlakte van Lombardije in... Hoog uit de verte van hun Trebiano had hij haar vaak gezien, een vaag-verdampende strook Nu gleed zij vlak aan zijn oogen voorbij, een groene, groene oneindigheid, met haar wijkende wilgenrijen en nevelverre weilanden, en de teêrblauw-doorspiegelde drassigheid harer rijstvelden. In diepe verschieten wonken eenzame huizen, en daarachter weken weer immer ijler einders met immer doorschijnender boompjes...

1) Dit is het derde deel der trilogie, waarvan het voorspel ‘De Jeugd van Francesco Campana’ en het tweede deel ‘De duistere waarheid’ in den loop van 1924 bij de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur verschenen zijn.

Nooit had Francesco vermoed, dat de aarde zoo mateloos wijd kon zijn en de hemel zoo al-overstelpend.

Dan verscheen een korte poos, een droom gerezen uit den horizont, de statige, wazig-doorglansde witheid van de gebergten der eeuwige sneeuw.

Maar eensklaps werd het vizioen verduisterd. Met grauwe vlagen joegen de fabrieken en loodsen en arbeiders-buurten langs der voorsteden van Milaan: een troostelooze leelijkheid van besmeurde ruiten en walmende schoorsteenen, en troosteloozer nog de gore woonkazernes, met hun honderden havelooze inkijken, triest, triest, als de lach van een brokkel-mond, bleek van tandvleesch.

En de stad zelve raasde aan; in enkele weidsche vleugen legden zich haar weelde-wijken open; en aan het einde eener laan doemde voor even de silhouet van haar onwaarschijnlijken Dom.

Toen volgde een tweede reis door een eindelooze vlakte, en dan door een bergland, dat denken deed aan ouderwetsche, gekleurde platen van bruggetjes over stroomen en een burchtruïne ten heuveltop, - totdat opnieuw een fabriekswereld haar duisternis over het landschap braakte, een chaos van kolengruis en roestige ijzergeraamten, en de melaatsche woongevangenissen der arbeiders.

En plotseling: Genua! De haven, de onafzienbare haven, door schepen geplaveid; duizenden dwarrelende masten, verward in een web van touwwerk; en daarachter de zwaarbeschoorsteende muren der transatlantische booten. - En aan de andere zijde de stad, de hooge, roode en roomgele huizenblokken, steigerend tegen de heuvelen op.

Van het eene portierraampje liep Francesco naar het andere, de drukte der opstaande reizigers rond hem nauwlijks merkend.

En kort na Genua was daar, glanzend en ruischend, de zee!

De zee! - met een slàg van verbazing sloeg hem haar luisterrijke kracht, haar overweldigende eenvoud.

Ver uit de verten van eindeloos blauw reden de hooge rollers aan en braken bruisend op de rotsen in buien van sneeuwwit schuim.

- Er was pas storm geweest, hoorde Francesco zeggen, de

zee was zwaar bewogen dien dag. Hij verstond het ternauwernood, zoo vreemd was het dialect.

In een sprakelooze verrukking stond hij aan het portierraam en ademde de zilte eeuwigheid.

Dan onderbrak een ijzerrazend tumult van tunnels met duisternis en smook en hitte het vervoerend gezicht.

Maar bij elke uitkomst was daar weer de stralende oneindigheid, de blauwe hemel en de blauwe zonnezee, en hoosden weer de hooge brekers in schitterende stortvloeden te pletter op de rotsen.

Langs vele stadjes kwamen zij, liefelijke oorden temidden van palmen- en citroenen-tuinen; en langs vele oude visschersplaatsen, hoog opeengedrongen in de nauwe ravijnen, met een glad strandje, waar roodbruine netten droogden, en een pleintje vol kleurige roeibooten.

En weer het ijzergeraas van de tunnels, en de smook en de benauwenis; en weer het uitmonden op de blauwe eindeloosheid. Onder het korte hijgen door van den trein ging zwaar en in lange togen de ruischende stem der zee.

Dronken van een urenlange opwinding kwam Francesco te Spezia aan. En een half uur later zat hij op de kleine stoomboot, welke hem over diezelfde zee naar San Terenzo zou voeren.

Was het de stilte van het latere uur, dat zoo rustig de golven hier uitruischten, of was het de beschutheid van Spezia's baai? Lentezoel was de October-avond; aan den ijlen westerhemel waarden goud-blanke wolken, en in de parelkoele reven wiegde amberkleurig dat avondgoud weer.

De reis ving aan: zoo kalm bijna als een meer klotste het water; doch uit die bleekgroene, blinkende ziltheid woei hem iets toe van ongemeten verten, en van een onleschbaren weemoed, die toch weldadig was. Glimlachend zat hij aan de verschansing, uitstarend in den al stiller en dieper doorgloeiden avond.

Plots viel een vale schaduw over hen, een loodblauwe kilte. De boot kwam onderlangs de hooge pantserwanden van drie oorlogsschepen, dofzwart tegen de guldene lucht. Dreigend met hun zwarte kanonnen en het duister geheim van hun spookachtig omkringde torens, stonden zij over de kleine boot, die stil voorbij stoomde.

Dan legden zij aan bij de grauwe oorlogsdokken van San Bartolomeo.

Doch al naar de vaart vorderde, en zij uit de bocht van Spezia de ruimte invoeren, werd de wereld van een wonderlijke pracht; met rozig gouden vlammen werden de westerwolken aangeblazen, maar ook de gansche oosterhemel overvlokte zich met blozend karmozijn. Heel het uitspansel ontbrandde in een zacht laaiend vuur, dat vurig weerplaste en weerkrinkelde in de paarlemoeren golven. Het was of zij voeren in een bovenaardsche glorie. In de verte, daar waar de zon te baden was gegaan in de barnende zee, verscheen de violette schim der Isola Palmaria.

En toen de reis ten einde liep en San Terenzo reeds nabij was, ontlook er onder de westerlucht plotseling nog een ander wonder! Op den laatsten uitlooper van het gebergte, tegenover het transparante eiland, doomde hoog en geheimzinnig een wazig-blauw doorgloorde stad, uit het glanzende avondwater geheven aan 't opalen luchtverschiet.

‘Wat is dat daar?’ vroeg verrukt Francesco aan een, die naast hem bij de verschansing stond.

‘Porto Venere’, zei de man.

‘Porto Venere’, herhaalde Francesco zacht.

In welk een betoovering leefde hij hier, onder dezen immer rooder overbloeiden hemel, op deze van gloeiend purper vloeiende zee... Ginds wenkte, een oord van rust, het schemerig dorp waar hij heentoog, klein onder zijn duisterende olijfbergen; en dáár rees, als een droomverschijning, de ijle stad met den vreemden naam.

Een onbestemde ontroering overweldigde zijn hart; en met een zucht van verlossing haalde hij de zilte koelte in, die de zee overzond. - Het was alsof een nieuw leven zich voor hem opende.

Boven de lichtend-groene kim ving aan te glinsteren, eenzaam en puur, de gouden avondster.

En zacht-aan verkleurde de hemel tot donker wijnrood, en tot dofpaars, en eindelijk tot rozig grijs, dat lang nog bleef toeven.

Aan de andere zijde van het dek kwam een bootsman rond, om de kaartjes te vragen. - Waar had hij het zijne geborgen? Hij tastte in zijn vestjeszak: - wat zat daar? Het was Pietro's buitenkoersche vijffrankstuk...

Even, met een medelijdend lachje, zag hij het liggen in zijn open handpalm, het blinkende, gave stuk geld, en dat toch geen waarde had. Het leek hem, of alle de drie jaren van Malescia besloten lagen in dit platte zilverstuk, dat zijn eersten dag daar aan den laatsten verbond: een teeken van alles wat hij achter zich had gelaten. En eensklaps, met een krachtigen arm-ruk, keilde hij het weg, en zag het spoorloos te loor schieten in de golven.

Daadwerkelijk voelde hij zich verruimd, keek verwonderd rond zich, vond dan in een ander zakje zijn biljet.

De bootsbel luidde, en door den stillen avond klonk-óver het vredig stemmengerucht van de menschen, die wachtten op den wal.

II.

Aan den steiger zag Francesco twee meisjes op den uitkijk staan, met tusschen haar in een kleinen baas, die trappelde van ongeduld. Het moesten de beide dochtertjes van tante Letizia zijn. En Francesco ervoer het dadelijk aan de manier, waarop zij alle drie hem tegemoet kwamen: dit afhalen was een bijna feestelijke gebeurtenis voor hen geweest.

Het waren eenvoudige, wat stille meisjes, met beî dezelfde groote, zachte, zwarte oogen, en met denzelfden gullen lach. Zij geleken zóó op elkander, met 'r bruine, ronde gezichtjes onder zwaar zwart haar, en 'r groote, witte tanden, dat Francesco niet kon onderscheiden, wie de oudste, Matilda, en wie de jongste, Rosa, zijn zou. In den trein had hij uitgerekend, dat zij veertien en zestien jaar moesten wezen; zij zagen er veel jonger uit, als kinderen nog.

Het kleine baasje in zijn roode trui, met zijn opvallend hel blauwe oogjes, keek blij onderzoekend naar hem op en stak een schuchter handje ter begroeting uit. Dan verschool hij zich haastig achter zijn beide zusters.

Een visschersman op bloote voeten bleek meegekomen om bagage te dragen; hij sjouwde alvast met de twee valiezen op weg.

‘'t Is daarginder om den hoek, wij zijn er zóó’, zei het eene meisje.

De andere zei: ‘Moeder is een half uur geleden al gaan kijken, of de boot niet in 't zicht kwam ... wij moesten Gianni eerst zijn nieuwe trui aandoen ... en wij waren toch nog twintig minuten te vroeg!’

Francesco lachte; hij voelde zich in een groote, eensgezinde hartelijkheid opgenomen.

Omlaag, van achter het donkere japonnetje zijner zuster, gluurden telkens de blauwe oogen met een hevige nieuwsgierigheid hem tegemoet: - wat al vragen tegelijk in zoo een blik! Zij moesten allen hun stap matigen, omdat de kleine jongen, met zijn gedurig kijken, zoo gauw niet mee kwam.

En rustig, in den vallenden schemer, droomde het ruime visschersdorp met zijn donkere kasteel-ruïne en zijn duister-roode en duister-gele en duister-blauwe huizen, waarin hier en daar een venster aanlichtte. Het was zomersch-zoel in de lucht en er ging een zacht rumoer van stemmen: de halve bevolking was nog buiten.

‘Kijk!’ zei het voorste meisje opeens, ‘er ligt een kleine motor in de haven!’

Zoodra zij den hoek om waren, aan de deur van het eerstkomende huis, zag Francesco tante Letizia op den uitkijk staan. Hij herkende haar aanstonds; toch was zij anders dan hij haar eens te Trebiano zag. Hij voelde zelf, verwonderd, hoe helder en precies al zijn indrukken waren.

Zij wuifde hem verheugd toe, maar ging dan haastig in huis met den man, die de twee valiezen aanbracht.

Het huis zelf was een groot, verwaarloosd gebouw, met vele lage ramen in een vuilig-rozen gevel. Bevreemd kwam Francesco het donkere, geplavuisde portaal binnen, en langs de donkere, steenen trap klom hij, op den tast, het voortvarend naar boven klauterend drietal na.

Van achter de half openstaande voordeur op de eerste verdieping klonk een druk gesprek in dialect.

Het voorste meisje waarschuwde: ‘Moeder! moeder! hier is hij!’

IJlings kwam tante Letizia toegeschoten, terwijl een zware, wat rauwe stem van verderweg riep: ‘Welkom hier, Francesco! Welkom hier!’ En achter tante's kleine figuur verscheen een breedgebouwde, gebronsde man in een zwartblauw uniform met koperen knoopen.

Een verward geroep van de drie kinderen steeg op; met een schreeuw gooide de kleine roode trui zich tusschen de uniform-beenen.

‘Vader moet vanavond nog uitvaren,’ zei tante Letizia tegen de meisjes, ‘hij is daarnet met de kleine motor gekomen.’

En over de roode trui heen, die hem het loopen belette, stak de man Francesco zijn gebruinde zeerobbenhand toe. Alles aan hem was zoo breed, zoo bruin, zoo blakend gezond, dat het Francesco bijna verlegen maakte.

- Oom Bernardo! dacht hij verbaasd.

Tante Letizia, met een zachten drang, loodste hen allen de keuken binnen. Overal was het licht op.

‘We hadden mijn man pas van avond laat verwacht,’ lei ze aan Francesco uit; ‘hij was in Spezia lading aan 't innemen en zou morgen afvaren .. toen kreeg hij een telegram van de maatschappij...’

‘Ik kon net met de motorboot heen en terug, om het thuis te vertellen ... een uur tijd!’ lachtte de man achter de roode trui om, die aan zijn hals hing. Hij had denzelfden grooten, gullen lach der beide meisjes, dezelfde forsche, witte tanden.

Op de keukentafel stond voor één persoon gedekt, een maaltijd die juist begonnen bleek. De man zette zich weer achter de tafel; de beide meisjes stonden ervoor, blijkbaar vermaakt over de geweldige cotelet, die daar werd aangesneden.

Een schoon servet spande als een bol-geblazen zeil voor de breede uniform-borst.

‘Zet toch gauw een bord voor Francesco bij!’ commandeerde de kapitein. Tante Letizia kwam al aandragen met een schaaltje gebakken aardappelen en een tweede vleeschgerecht. Maar Francesco vroeg, of hij met avondeten mocht wachten op de anderen.

In den hoek bij het raam stond op zijn bloote voeten de visschersbaas tusschen de twee valiezen, die hij gedragen had. Toen Francesco de beweging maakte van hem een fooi te willen geven, beduidde tante Letizia van nee: 't was een familielid van haar man. Francesco stak hem de hand toe, bedankte. De man groette: ‘signoría’, lichtte zijn pet en wou heengaan.

‘Hei! Hei!’ waarschuwde de rauwe kapiteinsstem. Een ander luid gesprek, in dialect weer, volgde.

‘Kom, kinderen’, zei tante Letizia, ‘laat jullie je neef het huis eens zien, terwijl je vader af eet’.

Oom Bernardo schranste nu met ernst. De kleine, rooie trui zat op zijn knie. De visschersman sloeg op de valreep een glas wijn naar binnen.

Francesco volgde de beide meisjes naar de zitkamer, een ruim en eenvoudig vertrek, vertrouwelijk onder een laag licht.

‘Wij eten altijd hier’, zei de oudste; ‘vader eet nu maar in de keuken, omdat het zoo gauwer gaat’.

Dan praatten de twee onder elkaar over de onverwachte komst en de verhaaste afreis.

‘'t Duurt nu weer minstens twaalf dagen, voor hij terugkomt’, zei Rosa. ‘'t Is wel aardig, een vader, die scheepskapitein is ...want 's zomers mogen we soms meevaren ...maar ook jammer ...hij is bijna altijd weg!’

Nu zag Francesco de keurige slaapkamer van oom en tante, het mooiste vertrek uit het huis, met achter de tusschendeur het witgelakte bedje van Gianni. Hij zag ook de niet minder keurige slaapkamer der beide meisjes.

‘Daar slaap ik’, zei Rosa naïef, ‘en daar slaapt zij.’

Er stond een commode met tallooze snuisterijen erop, en een tafel vol portretjes. Dat mocht hij later op zijn gemak allemaal bekijken, beloofde niet minder naïef Matilda. Francesco zag weer, welk een prettige oogen ze beiden hadden, - gelukkige oogen, dacht hij.

Als ze hem mee wilden nemen om te kijken, waar hijzelf sliep dien nacht, werd er uit de keuken geroepen: - vader ging weg! gauw kinderen!

Met Gianni op den arm nam de kolossus afscheid. Hij had zijn pet met gouden biezen op, die hem kranig stond. De meisjes kregen ieder drie zoenen, een op elke wang en nog een extra op het voorhoofd. Tante Letizia zoende hij wel tot zesmaal toe. Dan knuffelde hij nog eens den kleinen jongen, gaf hem aan Francesco over, schudde dien hartelijk de hand, maakte een saluut in 't rond, zei: ‘courage allemaal’, en verdween.

Tante Letizia, wat bleek, liep naar de zitkamer om hem na te kijken.

Maar Gianni wou neergezet worden, want hij moest onder vaders bord de halve lire gaan vinden, die hij daar wist na elk vertrek, om ze dan met Matilda in zijn spaarpot te steken.

Toen tante nog wegbleef, ging Rosa haar halen, en eendrachtelijk werd Francesco meegenomen naar het gangetje opzij van de keuken, waar een veldbed was opgeslagen, door een reisdeken toegedekt; er stond ook een tafeltje, bespreid met een servet, waarop waschgerei en een kaars in koperen kandelaar.

''t Is wel geen slaapkamer met eere', zei tante Letizia, 'maar we hebben ons best gedaan, - je oom heeft het schot getimmerd en *wij* hebben het met dat gebloemd katoen bespannen. Kijk, als je het zóó voor je gangetje zet, lijkt het wel bijna een kamer... Misschien zou je zelf een electrisch geleidinkje kunnen aanleggen...'

Met haar zachte, bruine oogen keek ze hem trouwhartig, maar tegelijk toch ook een beetje onzeker aan. En Francesco herkende den blik, die hem van uit Trebiano altijd was bijgebleven.

'Je bent wel een heele meneer geworden, Cechino', zei ze beschaamd.

Francesco vond in dat alles iets aandoenlijk liefs en iets verdrietigs tegelijk.

''k Ben maar een gewoon werkman, tante', zei hij heftig, 'een meneer wil ik niet wezen'.

En voor hij het eigenlijk zelf wist, had hij er op laten volgen:

'Grootvader was ook geen meneer. En als ik op hèm kon lijken...'

- Wat drijft mij ertoe, dit te zeggen? verbaasde hij zich. Wat bracht hem in dit huis plotseling zoo dicht bij grootvader? dichter, dan hij zich in tijden gevoeld had? Natuurlijk: grootvaders liefste dochter!

Dien avond, toen de kleine jongen allang sliep en ook de meisjes naar bed waren gegaan, zaten Francesco en tante Letizia nog een tijdlang te-zamen op. Zij had een rieten leunstoel voor hem aan tafel geschoven, zat zelf in den hare, met een werk dat haar rustte in den schoot.

''t Is wonderlijk', zei ze, 'ik ben nu al achttien jaar

getrouwd, achttien jaar, dat hij alle veertien dagen of drie weken uitvaart, en ik heb altijd nog moeite om mij goed te houden, wanneer hij wegmoet... Als ik hem 's nachts op zee weet, blijf ik 's avonds maar liefst zoo lang mogelijk op, net of hem dat zou kunnen helpen..... Geen zeevaarders-bloed, zou je oom zeggen'.

Francesco zweeg, begrijpend... - Wat was het hier gemoedelijk, in dit kalm verlicht en rustig vertrek. Tante Savina zou het misschien niet deftig genoeg vinden, rieten leunstoelen met sleetsche kussens. Maar hij voelde zich vrijwat meer thuis, na zoo luttele uren al, in deze vertrouwelijke doorleefdheid.

'Lijken op je grootvader...', begon weer, droomerig, tante Letizia het gesprek, 'ja, als je in alles op vader kon lijken...'

Het ontroerde Francesco, zoo warm als ze dat zei. Dan schrok hij toch even: zat er ook een vermaning in? Zouden oom Tito en tante Savina over hem geklaagd hebben? Een bitse vraag kwam hem al op de lippen. Maar nee, het klonk zoo goed gemeend, dat er van ondergrondsche bedoelingen, waaraan hij bij de Rovero's maar al te zeer gewend was geraakt, geen sprake kon zijn.

En tante Letizia, als luisterend in zichzelve, zooals ook grootvader dat kon doen, praatte na een oogenblik zachtjes door:

'Wij met ons drieën trokken geloof ik het meest naar onze moeder, tante Savina zeker; en jij, jij trekt naar je vader en je moeder allebei... en onze meisjes trekken naar mijn mans kant... alleen de kleine Gianni, die heeft z'n grootvaders oogen... zoo blauw! zoo blauw!'

En opeens zag Francesco het: die zuivere helderheden, die oolijke vragers, zeker, dat was grootvaders blik, dat was grootvaders pure en nog altijd kinderlijke belangstelling in alles.

'Weet u, wat ze in Trebiano eens hebben gezegd?' kwam hij na een oogenblik - 'dat ik op u leek...'

Tante Letizia bloosde.

- Vreemd, dacht hij, en hoe lief ook, een moeder van zoo groote meisjes al, en die nog bloost.

Dan kwamen Francesco's plannen ter sprake. Voorzichtig polste tante Letizia; het bleek, dat zij min of meer verwacht hadden, dat Francesco zou doen, wat er zoovelen deden: met de boot op en neer reizen; Spezia was duur, - en dat hij bij

hen zou inwonen. Ook Oom Tito had dat gëopperd, hoewel hij wist, dat tante Letizia hem eigenlijk niet bergen kon.

'Je hebt het gezien, veel bizonders je aanbieden kunnen wij niet, maar als je daarmee tevreden bent, ons zul je welkom zijn...'

'Je zou mij niet meer hoeven te betalen, dan je kost', zei tante Letizia nog, en zij bloosde opnieuw.

Francesco antwoordde niet dadelijk. Hij voelde plotseling een groote moeheid hem overvallen.

- Hier zat hij nu tegenover tante Letizia; tante Letizia van de kerstpakketten en de lieve briefjes; tante Letizia, aan wie hij zoo vaak met verteedering gedacht had, en die hem ook in deze uren zoo aandoenlijk goed was voorgekomen.

Er schrijnde iets in hem... waarom kon hij deze liefheid niet beäntwoorden zooals verwacht werd? Welke schuwheid sloot zijn gevoelens af?

Dan verweerde hij zich ook inwendig. - Hier bij hen wonen? O, zijn slaaphokje was bèst, maar waar moest hij 's avonds lezen of werken, vóór de kinderen naar bed waren? Alleen na tienen zou hij iets kunnen uitvoeren. En dan, nee, hij wou zich niet dadelijk weer binnen dezen kleinen kring laten inlijven; hij wou de ruimte hebben voor zich uit; hij wou doen wat hij zich al bij zijn vertrek had voorgenomen: eindelijk vrij zijn, vrij zijn en zichzelf worden; hij wou alleen blijven.

Hij stond op, ging naar het raam, sloot een blind open en keek naar buiten.

Op een kleinen afstand, voorbij een donkeren huismuur, schemerde in het matte licht der omnevelde maan de zee... Een stuk maar, doch vol van een geheimzinnig-doorglansde verte. En van vlak achter de borstwering, die de strandlijn verborg, ging, zwaarder dan overdag, de stem der brekende golven op de kust.

- Wat houd ik van dat geluid, dacht Francesco, - wat houd ik ervan, nu al!

Hij luisterde. De wijdheid en de eenzaamheid klonken hem tegen uit de statig-doffe daveringen, die al maar aanbruisten, de een over den ander.

Wat verder, bij een lichtval, waarvan hij de herkomst niet zag, stond een hooge palm te wuiven tegen de grijzige lucht.

Stil was tante Letizia achter hem gekomen. Zij zuchtte. ‘Als maar niet het slechte weer van eergisteren opnieuw begint. Vanhier naar Livorno en Napels vier dagen, van Napels naar Palermo twee... vaak vaart hij bij nacht, als er veel te lossen valt...’

Een lieve, maar klein-klagelijke bezorgdheid was in haar stem; een klank, dien hij ook vanuit Trebiano kende, en die hem zonderling benarde in ditzelfde oogenblik.

Hij ging haastig naar zijn plaats terug. Tante Letizia bleef nog aan het raam staan, uitkijkend in den nacht.

Plotseling zei Francesco:

‘'t Lijkt niet aardig misschien... U biedt mij alles zoo hartelijk aan... U heeft zich zooveel moeite voor mij gegeven... maar ik geloof toch, dat ik beter doe, eerst in Spezia alleen op gang te komen’.

Hij zweeg, bang gekwetst te hebben.

Tante Letizia wendde zich om bij het raam en kwam naar de tafel. Nadenkend keek ze hem aan. Dan verdiepten zich haar trekken, en ze zei:

‘Misschien heb je gelijk. Ieder op z'n beurt heeft wel eens behoefte, alleen te zijn’.

Francesco was getroffen. Hoe kon tante dat begrijpen? Toch keek ze teleurgesteld. - Ze begreep het, en tegelijk speet het haar, dacht hij; welk een zachtheid trok er door haar zorgelijke oogen!

‘Ik zou de Zondagen kunnen overkomen, als dat niet lastig is’, zei hij beschaamd.

Tante Letizia knikte: ja, dat was goed.

Uit de kamer daarnaast, vanachter de gesloten tusschendeur, kwam een paar maal het lieve geluid van een kind, dat met een zucht en een kreuntje zich omwerkt in zijn slaap. Zij luisterden beiden. Dan, blijkbaar opgelucht, beduidde tante Letizia: nee, hij was niet wakker geworden. Droomerig nam zij het werk op, dat gerust had in haar schoot.

Francesco glimlachte. Hij zag het kleine, witgelakte ledikant, en het jongetje slapende daarin, zooals zij allen tezamen hem hadden toegestopt. Plotseling weer zei hij:

‘Aan één ding heb ik niet gedacht... U is zooveel zonder oom... als ik hier van nut kan wezen, dan natuurlijk...’.

Doch die noodzaak wees tante Letizia af: - vlak naast

hen woonde familie van haar man, en zij hadden nog andere vrienden ook, een verdieping hooger.

'Daarom zijn we ook nooit verhuisd, al hadden we liever wat beter en ruimer gewoond'.

Nog eenmaal was er in de kamer naastaan het steunen en de paar diepe zuchtjes van het slapende jongetje. Dezen keer stond tante Letizia op en luisterde bij de deur.

'Hij slaapt altijd onrustiger, als zijn vader pas weg is', zei ze, weer zitten komend, 'en dan heeft hij zich twee dagen lang opgewonden, omdat er een groote neef zou overkomen... Nu dróómt hij zeker van je...'

Toen had Francesco bijna spijt, het aanbod niet te hebben aangenomen.

Voor het slapen-gaan, in een zachte eensgezindheid, kwamen ze overeen, dat Francesco de eerste dagen dan op en neer zou reizen, tot hij iets geschikts gevonden had in Spezia.

'Je zou kunnen wachten', zei tante Letizia nog, 'tot de Livorno weer binnengeloopen is. Je oom kent de stad op zijn duimpje; die zou je misschien van dienst kunnen zijn...'

'En', besloot ze, 'je kamertje laten we zooals het is... je weet, dat je bed daar altijd gespreid staat...'

III.

Met een overmoedigen haast klom Francesco het woud door, dat aan de landzijde het woeste voorgebergte besteeg. Tusschen laurierboschjes en witte erica-struiken, die hoog zich rekten onder de met hem mede klimmende, machtige schermpijnen, vocht hij zich een uitweg. Dan overwon hij de woudschaduw, beklauterde de laatste rotssteilte, en met een kreet van vreugde stond hij boven!

Hoog op den bastionvormigen rotstop stond hij, en onder hem tot aan den einder straalde de wijde zee...

In de diepte zwalpte en woelde zij tusschen de kantige riffen door, een blauwgroene klotsing, paars doorschaduwd, en botste open in schuimboeketten, uitruischende over de druipende klippen; - doch peilde zijn blik de ruimte in, dan lag daar de eindeloos kabbelende blauwte, overflikkerd van

millioenen zonnevonken. Totdat zij, nauwelijks meer kartelend, lichter en lichter den azuren hemel spiegelde, en de Isola Palmaria doorzichtig als een droom daaruit verrees, vóór de immer teerder glanzende verten van water.

Te weerszij van hem weken de verlatene rotskusten, door hun warm-groene pijnwouden gekroond; en klein en donker aan zijn verre, blanke baai, dook het kasteel van Lerici.

Zoo, aan den rand der zonnige wereld, stond daar op zijn kaap Francesco en zag uit over de tintelende oneindigheid.

En telkens, uit de zachtbewogen wateren, hieven zich smachtend de lenige brekers, zij holden zich uit, doorschijnend kristalgroen, bogen zich hooger en ijler over, en stortten met een doffen plof terneder in het kokende schuim, dat joeg en bruiste op zijn rotstoren toe. Een zilte, licht-door-drenkte nevel dreef omhoog tot waar hij stond...

Vroeger, een kleine jongen nog, op hun rots in Trebiano, had hij in een argeloozen trots, hij wist het nog zoo goed, zich voelen zitten hoog in het midden van zijn volmaakt heelal.

Nu zag hij zich eenzaam en nederig aan de grenzen van het leven, tegenover de eeuwigheid, liefelijk en geweldig.

Dien morgen was hij den zeeweg van San Terenzo naar Lerici gewandeld, waarlangs aan het smalle strand de rijen der bruinvoetige visschers de lijnen optrokken uit de golven: boven hem over geurden de tuinen van harsig geboomte en bloesemende citroenen. Hij had de kleurige badhuisjes gezien, fleurig van veel brugjes en trapjes en galerijtjes; en eindelijk Lerici, de oude stede met haar zwart en blind kasteel, dat, zijn heuvel beheerschend, de baai afsloot.

Achter Lerici hadden vanzelf de zacht stijgende trappenwegen tusschen begroeide, oude muren hem de schemerige olijfgaarden ingevoerd. En uit die bleeke oliveten had hij toen de zonnige eenzaamheid dezer dennebosschen gevonden; totdat hij, na lang dwalen, plotseling was uitgekomen bij dezen wachtpost boven de groote zee...

Hij kwam er menigmaal sindsdien.

Stil zat hij er op den warmen rotsgrond en tuurde uit... En een milde rust overstroomde zijn hart, te midden van deze nooit rustende bewogenheid van ruischende pijnen en bruisende baren.

Hij dacht aan Ilda. Hoe anders dacht hij hier aan haar dan een paar maanden tevoren, in Malescia. Met een teêre gefolterdheid aanzag hij haar koele, grillige wezen, zooals het wufte weeldeleven haar misvormd had; en hij vermoedde daarachter haar zieltje als een kleine gevangen vogel in een gouden kooi, een vogel die onnoozel tiereliert den heelen dag en niet weet, dat hij het wijde leven mist.

'Arm kind', zei hij bij zichzelf.

En hij dacht ook, beschaamd, aan Carolina. Hij schuwde te denken aan haar drieste wulpschheid. Hij hoorde weer haar zielige kleine verhalen, dien laatsten dag in Däone; hij voelde de verlatenheid van dit ouderlooze schepsel in een nietig prentkaarten-winkeltje, en, bij haar teugelloozen aard, haar weerlooze overgeleverdheid aan het leven.

'De arme meid', zei hij opnieuw.

'En ikzelf?' vroeg hij zich af. 'Ik waande mij een uitverkorene, die een Hooglied had kunnen schrijven, een liefde-dichter en een martelaar, en het was alles een stroovuur, dat dooven kon door één schop ertegen! En uit woede, dat mijn liefde een waardelooze waan was geweest, gooide ik mij in dat andere, volkomen liefdelooze, dat andere, dat mijn ziel beschadigde - wat ben ìk waard?'

Hij had in de laatste weken de Psalmen gelezen, en niets had hem daarin zóó getroffen als het woord van den psalmist: 'Ik ben hulpeloos en arm en mijn hart is wond in mij'.

'Ja', herhaalde hij zacht, 'ik ben hulpeloos en arm, en mijn hart is wond in mij'.

Hij strekte zich achterover uit, op het kleine rotsplateau, en lag er langen tijd, boven het groote geluid van de zee.

Hij lag er soms een halven morgen; uren, dat hij zich rekenschap gaf van niets; dat hij zich stoven liet in de zon, en drenken door zeedamp en dennengeur.

- Zijn ziel te luchten zetten, noemde hij het; want hij wist maar al te wel: het valsche zilverstuk kon hij wegslingeren, doch hoeveel troebels was er niet nagebleven in hem! Hier was het, of al het bittere wegtrok in de blauwe eenzaamheid.

Droomerig lag hij te genezen, hoog aan zijn rotstop, als opgenomen in 't oneindig zeegeruisch.

***

Francesco werkte in Spezia aan de Electrische Centrale, aanvankelijk, evenals te Malescia, als helper-machinist; doch het duurde verscheidene weken, voor hij zich het nieuwe systeem der Diesel-motoren had eigen gemaakt. Het duurde máánden, voor hij eenig verband vond met de kameraden. Het volk van de Riviera is rauwer, en ontoeschietelijker voor al wie niet een der hunnen is, dan de oeverbewoners aan de meren zijn. Hij verstond hen slecht, en zij van hun kant deden onwillig; de Fripa's leken er hem nog schunniger dan in Malescia. Hij was er eenzamer dan ooit.

Maar toch ervoer hij aanstonds een groot onderscheid; en de kern van dat onderscheid, bemerkte hij, lag in den bestuurder: dáár het scherpe en koele hoofd Pandolfi, hier het wijze en warme hart Montini.

- Ja, de ingenieur Montini, dat voelde hij duidelijk, was niet het hoofd, maar het hart van de Centrale. Deze eenvoudige man, met zijn langen, grijzenden baard, den edel gevormden, kalen schedel, en zijn aandachtig je aanziende, grijze oogen, won onmiddellijk respect, maar ook vertrouwen. Er waren onder het werkvolk, als in Malescia, verscheidene socialisten; en niet minder dan de anderen waren zij den ingenieur toegewijd, die alles nu eenmaal het beste wist en van allen het beste verlangde.

Een onderdak had hij gevonden in een groote arbeiderskazerne, een kamer op de vijfde verdieping, die uitkwam op het trapportaal. Behalve zijn hospes, een ouden, norschen weduwnaar, kende hij niemand in het huis; de vreemde tongval ook maakte elke toenadering moeilijk. Zijn kamer moest hij zelf in orde houden, en iederen avond at hij er alleen zijn avondeten, brood en worst met een slok wijn. Zijn morgenkoffie en zijn maaltijd van twaalf uur nam hij aan het andere einde van de stad, dichtbij de Centrale, in een kleine trattoría, waar zij commensalen hielden voor een zóó lagen prijs, dat er alleen volksmenschen kwamen. Ook dat was hem lief.

Zijn eenzame kamer, waar slechts het allernoodigste stond, had hij zich genoegelijk gemaakt met een rieten stoel en een boekenrek; aan den muur hingen het portret van zijn moeder, grootvaders dierbare oude kalender van jaren geleden, en een paar prentkaarten van Trebiano.

En had hij zijn avondmaal weggeruimd en de kruimels van de tafel geslagen, dan, als hij vrij was, zat hij bij het electrisch peertje, waaromheen hij met een courant een soort kap had gevouwen, en las of dacht na.

- Hoe was het toch, peinsde hij eens, dat toen hij zijn hooge liefde-extasen voor Ilda beleefde, alle lijfsverlangen hem vreemd was geweest; en dat daarentegen zijn hartstocht voor Carolina hem algauw afkeerwekkend en verwerpelijk was voorgekomen? Kwamen dan de kinderen voort uit iets, dat beneden de hoogste liefde bleef? Het verwarde hem.

Totdat hij op een Zondagmorgen voor het portret van zijn moeder stond, en zag naar dat lief gelaat, naar die weemoedige, pure oogen, die alles hadden gezien van het leven, en die nu ook hem schenen te doorschouwen tot op den grond van zijn hart.

Het was een wondervreemd moment, want nog eenmaal had hij dit doorleefd, in een verren kindertijd; nog eenmaal - wanneer toch - was uit dat aandoenlijk gelaat deze lieflijke en reine rust in hem neergedaald.

Toen begreep Franceso, dat een groot mysterie nog verhuld voor hem was gebleven, en dat zoomin de geestelijke vervoeringen zijner verliefdheid voor Ilda, als zijn zinnelijke lusten voor Carolina de stralende kern der volmaakte liefde ook maar in de verte hadden bereikt.

Vaak als hij aan zijn tafel te lezen zat, en zijn lectuur bracht hem aan 't denken, dan schoof hij zijn boek een eind van zich af, sloot de oogen en bleef zoo zitten, de handen onder het hoofd. En onvermijdelijk, zooals hij vroeger dikwerf meende uit te turen vanonder zijn droomgrot over het avondlijke meer, zoo zat hij nu op zijn eenzame kaap hoog boven de zee.

Had iemand hem in Malescia gezegd, dat iets hem ooit liever worden zou dan zijn Trebiano, hij zou het niet hebben geloofd. Nu voelde hij, nòg meer te houden van de zee, dan eertijds van zijn ‘hemelsche watervloed’.

- Juist omdat de zee aardscher was, zei hij zich eens, juist omdat zij minder klaar en feilloos-gaaf was, in haar eeuwige bewogenheid.

- O, de ontzaglijke bevrijding, die de zee gaf, de diep

op-ademende bevrijding! Was dat niet, omdat zij, in haar eeuwigheid, zoo menschelijk was? Ja, eeuwig en menschelijk was de zee, de eeuwig veranderlijke...

'De toornige, klagende, juichende, snikkende' zei hij hardop, en hij verwonderde zich. Dat geleek, hij merkte het met verbazing, op den mooisten versregel, dien hij kende:

'Weenende, minnende, brándende en zuchtende' den regel waarmee Michel Angelo in vier machtige streken heel zijn hartstochtelijk leven had uitgepenseeld.

- O, hij híeld van de zee, zooals hij hield van Michel Angelo. Ook de zee, hij wist het, was vol van de universeele wreedheid, van den eeuwigen strijd om het bestaan, van den moord om het leven. Maar in de tragisch zwalpende golven verdroeg hij die gedachte lichter.

- Hoe was zijn naïeve trots op zijn volschoone bergwereld bedrogen uitgekomen, toen hij haar leven had doorzien en als den grondslag ervan het verraad en den roofmoord had ontdekt: in de lucht, waar de haviken op de angstige vogeltjes neerschoten, en de vogels wederom de insecten verslonden; in het meer, waar de visschen-soorten elkander opvraten; in elke struik, tot in de aarde toe, waar al het onguur gedierte leefde van elk anders vernietiging. - Hoe had die ontdekking hem de keel toegenepen, omdat heel die hemelsche schoonheid één afschuwelijke Leugen bleek!

De zee wàs geen leugen; want zij was een eeuwige klacht.

En tegelijk was de zee een eeuwige, onbegrijpelijke, ontembare vreugde!

Een vreugde? Kon dan dat gevoel van vreugde standhouden vlak naast de erkenning der verschrikkelijke waarheid, die hij onder het schoon vernis der Schepping had ontdekt? en van den nòg troosteloozer nacht, die weer gaapte àchter de ingeschapen gruwelen der natuur: den peilloozen nacht van het Ik, het gierige Ik, dat alle leven dreef en drijven mòest tot den moord, en tot het bedrog, en tot de uitbuiting van ànder leven, - het meedoogenlooze Ik, dat het grondprincipe, het levensbeginsel dezer meedoogenlooze Schepping was?

Met een ruk stond hij overeind. - Wat had hij over dat alles toch eens opgeschreven in dat oude, zwarte opschrijfboekje, toen hij nog een jongen was; iets, dat hem toen van

zulk een onweerlegbare logica was voorgekomen? Hij ging naar de lade, waar hij het boekje weggelegd wist, en het doorbladerend, staand bij de tafel, vond hij het:

'De mensch is slechter dan de bijen. Want hij leeft van moord, en de bijen van weldoen... God heeft het zoo ingesteld, dat de menschen leven zouden van al wat leeft, dus van moord. Maar als de mensch dat afschuwelijk vindt, dan zou hij dus beter zijn dan God. Slechter dan de bijen, en beter dan God.'

- Beter dan God? Hoe kreeg een jongen van vijftien jaar het in zijn hoofd, zooiets op te schrijven? Beter dan God... Maar dat was immers onmogelijk! Als er iets góeds in hem leefde, hoe kwam hij daar dan aan? Wat er goeds in *hem* leefde, moest toch, oneindig grooter en volmaakter, leven in God, die hem geschapen had!

- Maar als nu zijn menschenziel, zonder aarzelen, het wreede egoïsme der schepping aanklaagde, - en het was toch góed, het wreede en het egoïste te verafschuwen - was het dan niet God-zelf, die deze wreede natuur en dit meedoogenloos egoïsme veroordeelde?

Francesco stond voor zich uit te staren. - God-zelf veroordeelde dus de schepping...?

Het was of er een wand wegschoof van voor zijn gedachte, die plotseling uitzag in een verloste verte.

'God zelf spreekt in mij, als ik de schepping aanklaag', zei hij plotseling luid in de stille nachtkamer.

Hij zette zich aan de tafel, het voorhoofd in de handen.

'God spreekt in mij...' Een verblindend licht deed hem duizelen.

'God, die al mijn cellen doorstraalt, spreekt in mij', herhaalde hij nog eens.

- Maar hoe kon dan toch, vroeg hij zich een oogenblik later af, die wreede schepping onder het licht en het oordeel van Gods volmaaktheid zoo monsterlijk zijn uitgegroeid?

Het was of tegenstrijdige machten hem slingerden en verbijsterden.

Afwezig bladerde hij in zijn boekje. - Ja, die droom, die wonderlijke angst-droom, waaruit hij zich wakker worstelde, schijnbaar, en voortdroomde, en wéér wakker worstelde, totdat hij eindelijk waarlijk wakker werd, en groot-

vader over hem stond gebogen om te vragen wat hij had:

'Zou zoo ook het leven een droom kunnen zijn, waaruit je wakker werdt in de eeuwige waarheid, en God over je heen gebogen?'

Vreemd bevangen staarde hij die woorden aan.

- Zou het werkelijk kunnen, dat het leven een soort droom was?

- Had hij niet eens gedacht, in dienzelfden tijd, dat de stof eigenlijk niet bestond, niet bestaan kòn? Dat moest ook in het boekje te vinden zijn. Hij herinnerde zich: het was kort voor zijn eindexamen, en hij had het opgeschreven, om er niet meer aan te hoeven denken. Haastig zocht hij, en terwijl hij zocht, bevreemdde hem: waarom had hij dit oude boekje nooit weer ingezien? Hoe lief werd het hem op eenmaal! Dit had hij alles zitten schrijven, daar hoog in Trebiano, toen grootvader nog leefde...

Hier, dit was het, een der laatste aanteekeningen. Aandachtig herlas hij ze:

'10 Juni. Ruimte moet een schijn wezen. Elke lijn is tot in het oneindige deelbaar; werkelijk tot in het *oneindige*, want zelfs de billioenste onderverdeeling van het kleinste lijntje heeft altijd nog een afmeting, en die allerkleinste afmeting blijft nòg tot in het oneindige deelbaar, omdat zij altijd nog grooter is dan het *punt,* dat *geen* afmeting heeft. Dus elk lijntje is eeuwig, omdat je, het verdeelend, nog in geen jaar, en in geen eeuw, en in geen honderd eeuwen, het afmetingloos onderdeel bereiken kunt.

Maar omdat dus elke lijn, kort of lang, uit een eindeloos aantal lijntjes bestaat, is dus een korte lijn even lang als een lange lijn. Want eindeloos is eindeloos. En omdat er dus geen werkelijk verschil bestaat tusschen lang en kort, kan afmeting, en dus ook ruimte, niet iets werkelijks zijn.'

En een bladzijde verder las hij nog:

'Binnen elke bloem, binnen elke atoom van die bloem, is de peillooze eeuwigheid, omdat de deelbaarheid tot aan het afmetingloos punt eeuwig is.

En binnen in mijzelf is dezelfde peillooze eeuwigheid van het tot in eeuwigheid deelbare. In elk atoom van mijn handen, van mijn oogen, kan een oneindig heelal aanwezig zijn.'

Francesco las het, en het was of een blauwe helderheid de woorden doorgloeide.

- Hoe was het mogelijk, dat hij dit geschreven had, vijftien jaar oud, en dat hij er later wel eens vaag aan gedacht had, zonder belangstelling, als aan iets waaraan men toch niets had... Hoe was het mogelijk!

Want dit alles was een wonder. Het was klaar als water, en het was een waterklaar wonder!

Een groote vervoering greep hem aan. Hij zag plotseling de stof doorzichtig. Hij zag zijn eigen lichaam, een ijle, onwerkelijke wand tusschen de eeuwigheid om hem en de eeuwigheid in hem...

- En zoo was het met alle voorwerpen, alle planten, alle dieren; onwerkelijke schijnbeelden waren ze tusschen peillooze eeuwigheids-verschieten...

- En het heelal van al die schijnbeelden, - het heelal dat bestond uit onbestaanbare ruimte, was het dus niet in werkelijkheid gelijk een droom? Smolt het niet weg in het eeuwig licht der waarheid Gods?

Boven in het groote arbeidershuis, zat in een schamele kamer van de vijfde verdieping die jonge man, Francesco Campana; en hij stond op, en voelde zich duizelig-licht staan in dit alles doorstralende, goddelijk licht.

'God!' stamelde hij, en zijn stem verstierf tot toonloosheid: 'Dus dit duister Heelal zou een droom kunnen zijn, en de groote al-moord een droom, en het genadelooze Egoïsme een droom...?'

'En gij, God! gij het Licht! gij het eeuwige Licht?'

Hij zweeg, hij slikte. Zijn gehemelte was dor.

'Maar o God! zijt ge ook Liefde?' fluisterde hij op eenmaal hartstochtelijk voor zich heen, 'zijt ge óók Liefde, zooals Grootvader zei op zijn sterfbed, dat gij Liefde zijt? - Want àls ge Liefde zijt, waarom dan, God, deze ontzettende droom, benauwender dan de verstikkendste nachtmerrie? Waarom deze onontkoombare droom van moord en van misdaad? Waarom, waarom, - als ge Liefde zoudt zijn?'

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(Wordt vervolgd).

Verzen.

Liedje.

Daar is één zaligheid die blijft,
één zekerheid die eeuwig is,
één lied dat nimmer overdrijft
al stokt de stem door droefenis.

Die zaligheid, dat elke dag,
ofschoon gemis m'n kele snoert,
toch in den avond einden mag,
die sneller mij U tegen voert....

Verwachting.

Aan Dr. M.J.A. de V.

Overal mis ik U,
overal gis ik U,
hoog achter woord of blik of achter liefdedaad,
maar nergens vind ik U,
en nergens blindt mij nu
de volle luister van Uw eens aanschouwd gelaat.

De boomen gouden al,
de eerste bladerval,
zoekt, rood van leven nog, de vergewaande dood...
En sinds de lentepracht,
heb ik U steeds verwacht
als een die uitziet naar zijn schat bij morge- en avondrood...

Dit was toch ons verbond
dat Gij mijn lied verstond,
mijn lust tot schreien onder àl te schrijnend kruis,
dat ik gestadig vond
lach om Uw lieven mond,
lamp van Uw oogen in mijn somber levenshuis.

De boomen gouden al,
de vroege schemerval
sluit elken avond eer en dichter om mij heen...
Ik brand de lampen niet,
maar hoor in het verschiet
bij 't groeien van den herfst Uw verre, zachte schreên...

AGATHA SEGER.

Voor mijn moeder.

Alleen te zijn in deze schemering
Saam met den doode, wiens gelaat zoo klaar
En hoog en rustig is binnen den kring
Der zilvren vlokjes van het schaarsche haar;

Met de gezonken oogen, waar uit ging
Het licht; de koude handen, wier gebaar
Voorgoed verstilde - O te staan, gering
En poover voor de zwart-gedoekte baar,

En dan niets meer, niets meer te doen vermogen
Dan één naam, fluistrend, weer en weer te zeggen
En - teederst leven, dat snel henen drijft -

Wat stille bloemen, blanke en ingetogen
Paarse, rondom het witte hoofd te leggen,
Dat vreemd en ver en onaantastbaar blijft...

P. OTTEN.

Troost.

Ook konings-oogen zijn hierom gebroken,
En vrouwen-oogen - wilde, teedre, schuwe...
De oogen van arme' in kommer weggedoken,
Van dwaze' én heilgen en o éens ook de Uwe...

Soms vindt een kind of een ten-dood-versmachte
Een nieuwen bloesem of een schelp aan 't strand,
Anders dan andre ... en blijft lang gebogen
Over dit wonder - tot het openglee:
Daar beeft de glans van doode minnaars-oogen,
Vreemd als opeens het lichten van de zee.

JO LANDHEER.

In de woestijn.

Bij de Gorges de la Chiffa.

Soms voel ik als een dier in ijzren kooi
Mijn hart zich wild verweren tegen 't leven,
Want ben ik niet zijn vastgeklonken prooi,
Voel ik mijn lippen niet in liefde beven,

Voel ik de teederheid niet in mijn hand
Zooals jasmijn haar geuren mild verspreiden,
Slaat niet met wilden klop aan hartewand
Verlangend hopen en verlangend lijden?

Soms gloof ik, o het duizlend oogenblik
Dat gij mij roept tot u nabij te komen,
De wereld gaat voorbij, en aan haar zoomen
Zijn gij en ik, zeer eenzaam, en de blik
Van u naar mij, van mij naar u is licht,
O, mocht ik sterven bij dit droomgezicht!

MIEK JANSSEN.

Athenaeumtijd.[1)]

I.

In den weeken Septembernamiddag lagen de jongens op den Oosterweelschen dijk.

Zij waren vermoeid door het spel en de wandeling en keken nu maar naar het water en naar de lucht. Op den ebbenden stroom lei de zon schitterende schilfers. Diepblauw was de hemel en groen waren de schorren en de dijk aan den Vlaanderschen oever. Een stoomer joeg een donkere rookpluim op, liet de stoomfluit brommen.

- Met zoo'n schip ga ik nu ook naar zee, verklaarde een jongen met een hazenlip.

Hij zoog gewichtig aan een lange, donkere sigaar en spuwde met saamgeknepen lippen naar een steen beneden aan den dijk.

- Ik mag niet van mijn moeder, zuchtte een tweede terwijl hij achteloos graspijltjes uittrok, maar barbier zal ik toch ook niet worden.

- En als Marcus van de reis komt, meende een mager baasken, dan gaan wij hem samen afhalen.

- Ikke gaan naar mijn moeder in 't Walenland, verklaarde een blozerd, hij zal niet weinig blij zijn.

- We moesten samen een maatschappij stichten, bepeinsde een snuggere.

1) Uit ‘Elck wat Wils’, eerste lid eener trilogie, gedacht onder den titel ‘Pro Flandria’. - De handeling van ‘Elck wat Wils’, valt in de jaren 1890-1900.

- Ja, steunde Marcus de zeeman.
- En wat zullen we in die maatschappij aanvangen? vroeg het mager baasken.
- Comedie spelen, oordeelde de jongen die geen barbier wou worden.
- Bijlange niet, verwierp de Snuggere.
- Zingen?
- Dan leeren trommelen?
- Maar neen.
- Sparen, opperde de Waal.
- Maar neen...
- Het onderwijs verdedigen, bedacht de bleeke Willem met warmte.
- Dat is goed, erkende de Snuggere die schoolmeester zou worden, we kunnen verder gezellige uitstapjes inrichten...
- en vergaderen, en samen Marcus afhalen als hij van zee komt, vulde het mager baasken aan.
- 't Zal plezant zijn!
- Laat ons het bestuur maar kiezen.
- De Waal wordt Voorzitter, besliste de Snuggere, Willem Secretaris en ik Schatbewaarder...
- Ja maar, weifelde een.
- Zoo moet het zijn, steunde ook de Zeeman, ik word Ondervoorzitter en de ‘Scherpe’ Raadsman... We betalen vijf eens contributie per maand te beginnen van vandaag!
- Maar mijn cens zijn op, bekende de Schatbewaarder.
- Dat is niks, zei de Zeeman, ik zal u vijf eens leenen tot Zondag.
- 't Is goedgekeur, besloot de Voorzitter, Willem zal de reglementen maken ... maar een maatschappij moet hebben een naam.
- De lustige Jongens, bedacht de Scherpe.
- Neen, meende de Voorzitter.
- De jonge Strijders...
- Jong maar moedig!
- De jonge Klauwaerts...
- Licht immer Licht! verzon Willem.
- 't Is 'n schoon titel, oordeelde de Voorzitter, 't is veur de strijd veur de onderwijs.

- Licht immer Licht, stemde de Snuggere in, alleman vijf eens... En al de mannen van de klas moeten lid worden, behalve Piet want die kreeg een buis! En zonder diploma geen lid...

- Dat moet in het reglement geschreven worden, eischte de Zeeman.

- En wat gaan we met de cens aanvangen, vroeg de jongen die geen barbier wou worden.

- Daar zal het Bestuur over beslissen, oordeelde de Schatbewaarder, eerst betalen...

- Ja maar, aarzelde de jongen en bekeek aandachtig zijn koperen sou.

- 't Is betalen of geen stem, waarschuwde de Voorzitter.

- Dat moet in het reglement geschreven worden, verklaarde de Zeeman en spuwde een malschen straal naar zijn mikpunt, de steen beneden aan den dijk. Schatbewaarder, teeken de mannen op die betaald hebben.

- Natuurlijk, weifelde de jongen die lastig van zijn geld scheiden kon.

- In mijn dorp is ook een maatschappij, zei de Voorzitter, en die maakt alle jaren een feest.

- Dat kunnen wij later ook doen, gaf de Zeeman toe, als ik stuurman ben...

- En ik schoolmeester...

- En ik smid....

- In mijn dorp zal ik briefdrager worden, voorspelde de Waal, en een briefdrager moet uren ver loopen in zon en sneeuw... In den Zomer krijgt hij bier bij de menschen en in den Winter ligt de sneeuw zoo hoog als een huis...

- Toe maar, Voorzitter!

- Gij hebt nooit in 't Walenland geweest en kunt niet zeggen: 't is gelogen! Soms komen de wilde varkens tot in het dorp, en als de deuren open staan ook in de huizen.

- Is men dan niet bang?

- Niemand is bang in ons dorp, alleman draagt een geweer en kan schieten: Pif! Paf! Poef! De wilde varkens gaan loopen of vallen dood.

- En eten ze die beesten op?

- Natuurlijk. Wild varken is lekker eten!

- Awel, onz' moeder zou dat varkensvleesch niet bakken, misprees de Magere.

- Ik, ik zal nog ander beesten leeren oppeuzelen, blufte de Zeeman, op zee krijgt men soms dagen lang niks anders dan beschuit en pekelvleesch... Ik krijg zeelaarzen en een oliejekker!

- Ik krijg een koffer vol kleeren en ondergoed, voorzag de Snuggere, al wat ik noodig heb voor de Normaalschool, het staat allemaal op een briefken.

- We moeten herkenningsteekens koopen voor de leden van het Bestuur, wierp de Scherpe op.

De Scherpe kreeg niks bijzonders en wou het gesprek maar in andere banen leiden.

- Iets om in het knoopsgat te dragen!

- Iedereen krijgt een koperen schildje met L.I.L., Licht immer licht, in gegraveerd.

- De Voorzitter draagt daarbij twee gouden kwastjes, bedacht de rookende Zeeman, dat is de mode, ik draag een gouden en een zilveren, de schrijver twee zilveren, de Schatbewaarder een en de Raadsman, ja de raadsmannen dragen niks, dat is de mode!

- Ik protesteer, verweerde zich de Raadsman.

- We zullen de kwestie op de volgende vergadering bespreken, verzoende de Voorzitter, en we zullen dan stemmen, dat is ook de mode. Laat ons nu maar naar huis gaan...

Zij wenkten het ploegje dat nog buiten de nieuwe vereeniging stond en wat verderop een vlieger had uitgezet. De vlieger werd ingehaald en na nog wat lanteren trokken de jongens langs den dijk, over de brug de stad in. Marcus probeerde hen aan 't zingen te krijgen, maar 't brandde deerlijk uit.

Marcus zong ten slotte alleen:

> Waar Maas en Schelde vloeien,
> De Noordzee bruist en stormt;
> Waar vrede en kunsten bloeien,
> De Vrijheid mannen vormt...

Willem zag naar O.L.V. toren en naar de masten der schepen. Hij hoorde het gerucht en rook de haven terwijl hij achter zijn kameraden aanslenterde en droomde van al het nieuwe dat hij te verwachten had.

***

Het schooljaar werd besloten met de uitreiking van de diplomas in de groote feestzaal der Harmonie. De jongens en de meisjes der lagere scholen zongen er in koor ‘De Wereld in’ en de ‘Brabançonne’. Een heer in feestrok riep de namen af der laureaten en Burgemeester Jan van Rijswijck hield een sierlijke aanspraak tot ouders en kinderen. De volkszoon zong een roerenden lof aan het volkskind dat, leergierig van aard, door vlijt en volharding zou opklimmen in de maatschappij. Dichters en geleerden waren immers de bloesem van het volk?

De vacantie liep haast ten einde en dan gingen de jongens de wereld in. De meesten zouden een stiel leeren, een paar trokken naar de Normaalschool, Marcel moest terug naar zijn Waalsch dorp en Willem ging naar het Athenaeum.

Vóór de klas uiteenging hadden de jongens een uitstapje ingericht. Na het uitstapje was de maatschappij gesticht en bij het afscheid nemen nabij het Stapelhuis zei de Ondervoorzitter, terwijl hij met veel zorg een pijp stopte:

- Mannen, we moeten afspreken voor de volgende vergadering...

- Waar zullen we vergaderen, aarzelde de Voorzitter.

- Laat ons zeggen Zondag om elf uur voor de kiosk in het Park, stelde Marcus voor.

- Maar als het nu eens regent, opperde de Snuggere.

- Als het regent, besliste de aanstaande scheepsjongen die voor alles raad wist, als het regent komen we bijeen in de Beurs...

- Ja!

's Zondags regende het. Er waren drie leden en de heeren van het bestuur aanwezig op de vergadering in een donker hoekje van de Beurs.

- Als het zóó gaat, blijf ik geen lid, dreigde de Magere.

- We zullen Zondag opnieuw vergaderen, beloofde de Voorzitter, en dan is het serieus...

Marcel was erg ingenomen met zijn gouden kwastjes en de Ondervoorzitter blies met ongewonen ijver rookwolken op terwijl hij verteederd naar zijn knoopsgat loerde, naar het gouden en zilveren kwastje.

De volgende week scheen de zon en waren slechts vier mannen opgekomen. De Voorzitter was naar zijn dorp ver-

trokken en had Willem verzocht zijn ontslag als leider in den strijd voor het onderwijs aan te bieden. Hij offerde daarbij drie sous voor den strijdpenning. De Ondervoorzitter had geen bericht gezonden, maar de Scherpe wist toevallig dat Marcus hals over kop gemonsterd had en vertrokken was als kajuitsjongen op den 'Waesland'.

Toen besloten de vier getrouwen een nieuwe vergadering te beleggen om in de vacaturen te voorzien. Maar een datum voor de verkiezing werd niet vastgesteld.

De Maatschappij vergaderde nooit meer en evenmin werd Marcus triomfantelijk afgehaald na zijn eerste zeereis.

II.

Willem stapte naast zijn vader op weg naar het Athenaeum. Vader was een stevig heertje, rustig en onderdanig tegenover de menschen en het leven.

- En nu moet ge uw best doen, zei Vader, goed studeeren zoodat ge het verder kunt brengen dan ik...

- Is dat niet ver genoeg? vroeg de argelooze Willem die een vereering voor zijn vader koesterde.

- Bijlange niet, Willem, ik bezit geen geleerdheid, ik ken geen Fransch... Ik had het geluk niet zoo lang naar school te mogen gaan...

- Ik zal mijn best doen, beloofde Willem te goeder trouw.

Hij keek achteloos naar de musschen die tjilpend voor hen opvlogen naar de boomen van de leien. Zij liepen op het voetpad en zagen de bladeren neerdwarrelen onder de boomen. De lucht was grauw en de wind blies met felle stooten.

- Krijg ik een klak, Pa?

- We zullen zien...

Overluid ging de bel van het gesticht. Een manke portier ging hen voor naar het spreekkamertje, waar zij op den rand van hun stoel gingen zitten. Fluisterend bekende de jongen:

- Het duurt lang...

Doch voor Vader kon antwoorden kraakte een deur en stond een klein, rood-pokdalig ventje in het deurgat.

- Entrez, zei hij kort.

Precies Tom Pouce, peinsde Willem.

- Mijnheer de Directeur, zei Vader, ik kom Willem laten inschrijven...
- Oui! Oui!

Het ventje scheen ongeduldig, niet geneigd Vader zijn hart te laten uitstorten.

- Hij komt om voort te leeren, zei Vader nog.
- Nom et prénoms?
- Willem Janssens...
- Janssens, Guillaume.
- Né à?
- Anvers, zei Willem.
- Date?
- 30 mars 1878...
- Hij heeft een diploma van Fransch, probeerde Vader nog eens tusschen te komen, maar hij komt om beter Fransch te leeren.

Het gelaat van Tom Pouce werd milder.

- Hij komt van de école communale?
- Ja, Mijnheer de Directeur.
- Très bien!... Hij zal moeten doen een examen pour entrer en sixième moderne ... 't Is hij geen Latin moet leeren, nie waor ... 't Is hij zal gaon in de commerce...
- Oui, Monsieur, knikte Vader.
- Il faut bien apprendre le Français, mon garçon, 't is gij kent Vloamsch genoeg..

Toen zij weer onder de boomen liepen, lag er een schaduw over het humeur van Willem. Het onthaal in het Athenaeum zou hij nooit vergeten. Hij wist niet juist waarom, maar hij voelde zich vernederd. Zijn diploma had alle belang verloren en de man had zijn vader uit de hoogte behandeld.

- Maar Vader, waarom kent de Directeur geen Vlaamsch?
- 't Is 'n Walenkop, antwoordde Vader schouderophalend, die hebben dat niet noodig!
- Maar...
- Ge ziet nu zelf wel jongen dat het noodig is Fransch te leeren...
- Ik meen dat ze in Antwerpen Vlaamsch moeten kennen, bedacht Willem.
- Met Vlaamsch alleen kunt ge nog geen douaan worden, misprees de Vader.

- Dat is onrechtvaardig, hield Willem koppig vol.

- Wat zult ge nog veel leeren, oordeelde de wereldwijze vader.

Toen Willem een week later op de koer van het Athenaeum kwam en midden een hoop jongens stond, slonk zijn zelfvertrouwen en hij voelde zich hulpeloos. Eindelijk waagde hij het een heer aan te spreken die onder de zijgaanderij toezicht hield. Het was een man met een lange peper- en zout-baard die hem van achter zijn pince-nez-glazen begluurde.

- Comment? vroeg de man.

- Waar is mijn klas, Mijnheer, herhaalde Willem schuchter.

- Comprends pas, wees hem de Surveillant af, exprimez vous en français!

Willem stond het schreien nader dan het lachen. Hij voelde zich niet thuis op de groote koer, onder de vreemde jongens.

- Wat zoekt ge? polste een lange slungel.

- Mijn klas ... de zesde B...

- Kom maar mee... Ik zit ook in de zesde B... Ge moet nooit een surveillant in 't Vlaamsch aanspreken... Dat is Leopold III en die kent Vlaamsch maar wil het niet spreken met de leerlingen.

- Waarom niet?

- Dat is geen mode, oordeelde de lange slungel, iedereen spreekt hier Fransch ... maar de jongens spreken allemaal Vlaamsch behalve de stoeffers van de Waalsche en Latijnsche afdeelingen.

Een week later kende Willem al de leeraars, hun gelaat en hun bijnaam. De leeraar in Nederlandsch was ‘de Doodskop’, die in Geschiedenis noemde men ‘De Schrale’, die in Duitsch ‘De Bol’, die in Fransch ‘De Drieling’. Meest al de jongens waren oudleerlingen van de stedelijke lagere scholen, enkelen kwamen uit kostscholen en vrije onderwijsgestichten; een paar speelvogels, voorloopig de helden van de klas zooals de lange slungel, versleten voor de tweede maal hun broek op dezelfde banken. De meeste jongens droegen een pet waarop met gouddraad A.R. geborduurd was. Een enkele uit de Latijnsche klas droeg een pet waarop K.A. stond. Het onderscheid trof Willem en hij vroeg uitleg. De lange slungel wist het.

- Dat is een Vlaming, zei hij, Athenée Royal beteekent Koninklijk Athenaeum.

Willem gaf geen bescheid, maar drong thuis aan om een pet te bekomen.

- Ga er maar een koopen, zei Moeder ten slotte.

Toen hij in den winkel kwam vroeg hij een pet met K.A.

- Die hebben we niet, zei de winkelier, dat wordt nooit gevraagd, 't is geen mode...

- Ik wil een klak met K.A., hield Willem vol.

- We kunnen ze maken, gaf de man toe, maar ik waarschuw u, 't wordt niet gedragen, en 't zal een frank meer kosten.

- Dat is niks...

- En ge zult een week geduld moeten hebben!

Willem kreeg zijn pet, maar vertelde thuis niet dat ze duurder kostte. Een gebuurjongen, die met hem naar school ging, kende de prijzen en vond hem dom anders te willen doen dan de meesten.

- Ik ben een Vlaming, zei Willem.

- We zijn immers allemaal Vlamingen, oordeelde de practische jongen.

In die dagen was Willem een bleek opgeschoten kind met blauwe kijkers in een rond gezichtje. Het dwaas spel der jongens trok hem niet aan. Tenger als hij was vond hij meer plezier in toekijken en praten. Al de boeken die hem in handen vielen verslond hij. Zijn verbeelding was zijn wereld en die was bevolkt met vreemde romanfiguren, personnages uit feuilletons zooals ‘De drie Musketiers’, uit de boeken van Consoience, Sleeckx, de gebroeders Snieders en uit ‘Arm Vlaanderen’ van Stijns. 's Avonds in de studiezaal, zat hij naast een leerling der hoogste klas. Hij kribbelde vlug zijn werk en ontleende dan aan den ouderen leerling het exemplaar van de ‘Camera Obscura’, lectuur waarin hij zich heerlijk kon verdiepen zonder dat de surveillant het gewaar werd. Kwam de man toevallig eens kijken dan schoof hij handig een schrijfboek over de verboden vrucht. De jongens waren sommige leeraars de baas. Willem vond er geen genoegen in de leeraars te plagen. Hij luisterde vrij aandachtig, zijn leeshonger dreef hem er toe zijn geschiedenisboek te verslinden alsof het een boeiende roman was, terwijl de jongens tumult verwekten in de les van den ‘Schrale’.

De turnleeraar moest het bijzonder ontgelden. Hij verstond geen gebenedijd woord Nederlandsch en de kleine schelmen profiteerden er van om gemeenheden uit te kramen. De man was kwistig met straf, het regende telkens ‘retenues’, maar als de les gedaan was, schold hij alles kwijt. Willem had medelijden met den man, die, midden in het schooljaar ziek werd en nooit weerkwam.

- We hebben hem doodgetreiterd, herdacht hem een der jongens...

Willem verloor spoedig zijn oude vlijt, hij ving nog slechts op wat zijn verstand direct snappen kon. De gezelligheid van de lagere school bestond hier niet, na elk uur ging en kwam een leeraar, maar de jongens voelden niet de warme belangstelling van den onderwijzer.

Voor Nieuwjaar was het examentijd. De stad lag begraven onder de sneeuw en, op de leien, onder de boomen die wit te glinsteren stonden op de witte vloeren doorploegd met glijbanen, stoeiden jongens en meisjes tot laat in den avond. Het maantje spoot zilveren glans uit den helderen hemel. Onverdroten gleden de kinderen over de spiegelgladde banen en sneeuwballen vlogen spattend uiteen. Willem vergat zijn examen en droomde 's nachts van de witte vreugd die de dagen week na week aanbrachten. In dien tijd had hij een maatje, een zoon van een Zweedschen kleermaker die voor scheepsvolk werkte. Hij vergezelde eens zijn vriendje naar het Zweedsch kerkje, waar bijbelsche episoden door een tooverlantaarn op het doek werden geschenen, en hij luisterde er bekoord naar het stemmige orgelspel. Voortaan, wanneer hij in de buurt kwam en het orgel hoorde, sloop hij stillekens naar binnen.

De uitslag der eerste examens was niet schitterend. Enkel in Geschiedenis en in Nederlandsch stond hij vooraan. In den loop van het tweede trimester trof hem een verrassing. Een der jongens, Dolf Goris, liet hem een minuscuul blaadje lezen: ‘De Schoolcourant’, opgesteld door den jongen der Latijnsche klas die K.A. op zijn pet droeg en uitgegeven voor ‘Taal en Recht’. Toen hij de volgende week een nummer wou koopen, vertelde Dolf dat de uitgave door den Prefekt verboden was. Het paste niet dat de leerlingen gazetten lieten drukken en zich met politiek inlieten, had de man verklaard.

- Maar ik geef zelf een blad uit, vertrouwde Dolf hem toe, het is maar geschreven met de hand doch al de letterkundigen werken er aan mee...

- Ik wil het koopen, zei Willem.

- Ik maak zelf ook gedichten, bekende Dolf.

- Gedichten?

- Ja, gedichten aan mijn lief...

- Natuurlijk, gaf Willem toe.

Willem was overbluft. Dolf had een lief en schreef verzen, hij steeg in Willem's achting. Een paar dagen later kreeg hij het krantje, vier bladzijden van een schrijfboek, ‘Noord en Zuid’. Dolf had een fraai handschrift, de titel was met rooden en zwarten inkt geteekend. Het nummer opende met ‘Mijn Vlaanderen heb ik hartelijk lief’, en sloot met ‘De Vlaamsche Leeuw’. Voor de eerste maal las Willem:

> Zij zullen hem niet temmen, den fieren, Vlaamschen Leeuw
> Zoolang de Leeuw kan klauwen, zoolang hij tanden heeft!

Hij had het lied als een strijdlied van de katholieken in verkiezingstijd hoor en brullen en had, met de jongens van zijn school, bij die gelegenheid gezongen wat hij van ‘Het Geuzenlied’ kende:

> Zij brullen Leeuw van Vlaanderen
> en huilen tegen ons
> Zij die den Leeuw doen kruipen,
> doen kruipen voor Bourbons...

- Zijt ge 'n japper? vroeg Willem aan den dichter.

Bijlange niet, zei Dolf, maar ik ging wel naar een katholieke school. Waarom?

- Omdat ge ‘De Vlaamsche Leeuw’ hebt overgeschreven.

- Dat is het lied van alle Vlamingen...

- Maar wat zijt ge dan? drong Willem aan.

- Ik ben een flamingant!

- Wat is een flamingant?

- Een die voor de rechten van de Vlamingen strijdt... De Vlamingen hebben geen rechten! Onze grieven moeten verdwijnen!...

- Dus moeten de Prefekt en de Surveillanten Vlaamsch kennen? bedacht Willem.

- Dat moet!

- En de douaniers?

- Natuurlijk ook... Een Vlaming moet thuis zijn in Vlaanderen evenals een Waal in het Walenland.

- Dan ben ik ook flamingant!

- We zijn wel met zessen in het Athenaeum, telde Dolf, de strijd staat schoon... Ik had het wel gedacht aan uw klak... De mannen met K.A. op hun klak zijn de echten... Schrijft ge ook?

- Ik schrijf maar proza, bekende Willem deemoedig.

- Dat is ook goed, moedigde Dolf aan.

'Noord en Zuid' werd, na een vierde nummer, ten doode opgescheven. Dolf was het beu of had geen stof meer, daarbij naderden de examens en hij moest studeeren.

- Een geschreven gazet beteekent niks, maar ik ga sparen om het blad te laten drukken, verzon Dolf als uitvlucht.

III.

Willem kwam als flamingant in de vijfde klas. Hij kende 'De Vlaamsche Leeuw', las boeken te hooi en te gras, maar was ondertusschen een zeer middelmatig leerling. Aan blokken had hij een broertje dood. Naast hem op de bank, zat een model van knapheid, een stille, schuwe jongen, die tevens nog de lessen der Teekenacademie volgde. Jan Delvigne heette de jongen. Als Willem het goed overwoog dankten zij hun vertrouwelijkheid aan een vlieg die lang rond hun ooren vloog en die Jan ten slotte wist te vangen en in hun inktpot te verzuipen. Het was een aantrekkelijk en emotievol spel in de saaie les, Willem won er twee uren 'retenue' bij.

- Ik ga elken Donderdag naar het Museum, fluisterde een andermaal Jan, gaat ge mee?

- Als ik geen 'retenue' heb, meende Willem...

- Kom mij dan thuis afhalen...

Hij ging zijn kameraad opzoeken en werd in zijn werkkamertje ontvangen. Er hing een viool tegen den wand en zwartkrijt studies naar het leven.

- Ik wil schilder worden...

- Kunt ge viool spelen? vroeg Willem met ontzag.

- Niet veel... Ik speel maar enkel voor eigen plezier.

- Speel eens, verzocht Willem.

Jan fantaseerde wat en toen hij de viool weer tegen den muur hing zat Willem nog steeds intgetogen te droomen.

- Kom, nu gaan wij...

- Ik wil schrijver worden...

- Ik schrijf al mijn indrukken neer in mijn dagboek, zei Jan, ik heb maar een vriend, en die zal beeldhouwer worden...

De groote vereering van jan ging uit naar Rubens. In de eerezaal van het Museum zaten beide knapen op een rustbank, verzonken in stille bewondering. Willem had vroeger nooit een bezoek aan de zalen gebracht. Hij voelde zich rijker dan de andere jongens en zijn belangstelling ging vooral uit naar de schilderijen van Breughel en P. Verhaert. Breughel trof door een vreemde realiteit en Verhaert, met zijn ouden schipper die een bootsjongen tatoueert, bood hem een gemeenzaam beeld uit het havenleven. De schuwe Jan was hier thuis, slenterde van de eene zaal naar de andere tot het uur van sluiten aanbrak.

- Nu gaan we naar mijn lievelingspleksken...

Willem volgde zijn vriend naar den waterkant. Voor de sluis der Zuiderdokken lagen schuiten gemeerd in afwachting dat het water stijgen zou en zij konden binnenvaren. Er was geen leven op den stroom. Voorbij den kaaimuur en aan den linkeroever kleurde het groen van schorren en dijken tegen de grauwe, door den damp van fabriekschouvven besmookte lucht. Het rumoer der haven klonk er ver af.

- Hier kom ik elken Dinsdag en Donderdag de zon zien ondergaan... Hier vergeet ik de school en de leeraars...

- Ik denk er haast nooit aan, bekende Willem.

Voortaan hadden de twee kameraden een gemeenschappelijke herinnering. Zij bezaten een geheim waardoor zij zich boven hun omgeving verheven achtten. In den loop van hetzelfde schooljaar trok Willem nog meer dan eens naar het Museum. Wanneer Jan hem niet vergezelde dan bleef hij maar verwijlen voor de schilderijen die hem lief waren. 'h Zondags mocht hij met een kameraadje of met zijn ouders naar de ‘Wereldtentoonstelling’ en vond dan meer behagen in de wijk Oud-Antwerpen dan in de weidsche zalen waar de producten van alle werelddeelen lagen ten toon gesteld. In

Oud-Antwerpen werd gezongen en gefeest naar aloude wijze. 't Was een schilderachtige nabootsing van het verleden, trapgevelkens en hobbelige, smalle straatjes, een Groote Markt met Stadhuis en Gildehuizen, een vlietje. In de donkere huizekens en voor een Onze-Lieve-Vrouwebeeldje brandden vetlampjes. De meisjes liepen er in vreemde pakjes en de mannen droegen witte kragen en pofbroeken. Voor de taveernen stonden planken op schragen, als tafels, en op driepikkels zaten de bezoekers en dronken uit steinen potten. 's Avonds ging de taptoe rond en werden de menschen buiten de poorten gedreven.

Als kind had Willem het ‘Landjuweel’ door de straten zien trekken. De herinnering werd nu in hem gewekt en ‘Landjuweel’ en ‘Oud-Antwerpen’ waren als schakels in het traditioneel leven van Antwerpen, waardoor de sinjoren van nu aan het verleden werden verbonden.

In het Athenaeum volgden gelijkmatige dagen. Willem wist nu zijn gang te gaan, kende de leeraars en hun zwakke zijde. De professor in Fransch dwong eerbied af. 't Was een barleelijk ventje met zijn gelaat vol rooden uitslag, maar de jongens hadden hem geen scheldnaam gevonden. De ijverige Waal probeerde telkens zijn beperkte kennis der volkstaal aan te wenden en wist de jongens op te wekken, vestigde eens hun aandacht op de Nederlandsche afkomst van Fransche zeetermen. Naast de degelijkheid van ‘De Doodskop’, de grappigheid van ‘De Bol’ en ‘De Kegel’, die natuurwetenschappen gaf, stak de onverstoorbare norschheid af van den leeraar in wiskunde, een gewezen officier der artillerie. De man ging verbazend vlug door met zijn Fransche bepalingen en zijn uitleg ontging de jongens. De knapsten onder zijn leerlingen leerden hun boek van meetkunde gewoonweg van buiten, en de anderen, de meerderheid, toonden niet de minste belangstelling, schreven hun werk af en verloren hun tijd in lessen waarvan zij niets begrepen, noch termen, noch uitleg. Willem die flink heette in de lagere school besefte wel dat hij onvoldoende Fransch kende om te volgen. De Walen krijgen wiskunde in eigen taal, peinsde hij, zij hebben het dus gemakkelijk.

- Dat is een onzer grieven, leerde Dolf, ga maar eens na wat tijdverlies aan de Walen gespaard blijft. Zij verstaan wat

hun geleerd wordt, en winnen de prijzen in den ‘concours général’.

- En wanneer verschijnt nu het nieuw blad?

- Volgende week denk ik, zei Dolf, ik heb nu twee mannen van de klas die geld willen riskeeren... ‘De Vlieg’ zal de gazet heeten... Hebt ge geen bijdrage?

- Ik zal eens iets schrijven, beloofde Willem gewichtig, Hij scheef iets en Dolf zorgde er voor dat het in het eerste nummer opgenomen werd. ‘De Vlieg’ vloog eenmaal, maar zij werd door den Prefekt gevangen. De uitgevers kregen een strenge vermanig en de nummers, waarin de spaarcenten der twee stille vennooten staken, bleven aangeslagen. Maar Dolf gaf het niet op en kocht een fleschje purperen inkt, een zinken bak en de noodige ‘pâte’. Hij schreef weer een blaadje vol, en trok een paar dozijn exemplaren op eigen pers. ‘Willen is kunnen’ doopte hij zijn orgaan, waarvan hij enkele nummers aan vertrouwbare kameraden verkocht.

Lang vlamde het heilig vuur niet! Zekeren Maandag verscheen Dolf zonder nummers. Na de les van ‘De Bol’, waar de jongens geneugte gevonden hadden in het opjagen van meikevers, kreeg Willem het waarom te weten.

- Ik ben het beu, vertelde Dolf, voor een klein publiek te werken... Ik ga meewerken aan ‘Vlaamsch en Vrij’; een van mijn gedichten werd opgenomen... Kom het thuis eens lezen want ik wil het nummer niet meebrengen...

Dat begreep Willem. Het nummer kon hier in profane handen terecht komen, een boosaardig kameraad kon het aan een surveillant verklikken. Hij vond Dolf een kraan van een jongen, in zijn oogen stak hij boven allen uit. Zijn gedicht was gedrukt, echt gedrukt in een weekblad naast het werk van letterkundigen.

- En dat is maar een begin, voorspelde Dolf.

- Natuurlijk, beaamde Willem spontaan.

Na schooltijd, onder voorwendsel van een vergeten schoolwerk, wist hij thuis weg te komen. Dolf woonde op een eigenaardige binnenplaats diep in de stad. Voor het huisje zijner ouders lag een tuintje, een voorschoot groot. Voor het grasplein bloeiden geraniums en resedas, het houten hekje was begroeid met spaansche kers en ‘bonjour madammekens’. Ondereen vlierboom stond een ruw-houten bank.

Daar lazen zij samen het gedicht van Dolf. De schrijver proefde zelfingenomen zijn dichterlijke ontboezeming, Willem bewonderde zonder eenige beperking.

- Ik ga het koopen, beloofde Willem.

- Ja, we moeten onze bladen steunen, leerde Dolf...

Alsof hij zich bespied voelde keek Willem op. Boven in het raam, achter de bloempotten met klokjes en muskusplani, zag hij het hoofd van Dolfs vader, een gemoedelijk-ronden kop met milde, blauwe oogen.

- Schoon hé, Willem?

De oude man bewonderde zijn zoon, wreef vergenoegd over zijn stoppelbaard en knikte.

- Dolf is 'n klepper, Willem, 't is 'n echten dichter...

- Ja, erkende Wrillem volmondig.

De man was een mandenmaker, die zijn zoon gaarne verder wou helpen in de wereld. Dat wou Willem's vader ook, maar die had een nuchteren zin en gedichten zouden in zijn oogen zeer zeker geen genade vinden.

Voortaan kocht Willem elken Zondag ‘Vlaamsch en Vrij’ en las met geestdriftige aandacht de gedichten, de verhalen, de Vlaamsche verklaringen en de levensbijzonderheden van verdienstelijke, Vlaamsche mannen.

Hij stoffeerde het leven in de toekomst met zijn rijke verbeelding, fantaseerde verhalen en probeerde kleine stukjes te schrijven. Hij wist voorzeker dat hij de handigheid van Dolf niet bezat, wanhoopte meer dan eens dat er iets mocht te recht komen van zijn groot verlangen. Maar de lust kwam steeds terug op de meest ongelegen oogenblikken, en in examentijd verknutselde hij zijn tijd met het schrijven van onbeholpen schetsen.

Toen Jan Delvigne het vernam schudde hij lachend het hoofd, hij integendeel werkte gewetensvol en onverpoosd. Wanneer de uitslagen voor wiskunde zeer onvoldoende bleken wist Dolf echter troost voor hen beiden:

- Wij zijn artisten, jongen, en vagen ons botten aan Mathesis!...

- Natuurlijk, bevestigde Willem met overtuiging.

IV.

Tijdens de groote vacantie las Willem veel. Geen week ging voorbij dat hij Dolf niet opzocht en met hem lange gesprekken voerde over kunst en literatuur. Later wist hij zich nauwelijks te herinneren wat ze besproken hadden, maar 't was voorzeker buitengewoon belangrijk. Een enkele maal zat hij ook nog in het kamertje van Jan te luisteren naar het vioolspel.

- Prachtig!

- Mijn broer is een muzikant, zei Jan, die dirigeert een orkest aan boord van een transatlantieker... dat is leven! Zoo zwerven door de wijde wereld... Hier is het benauwend eng, en hij keek hulpeloos rond in het kleine kamertje.

Een nieuwe bekende bleek grooten invloed te verwerven op de ontwikkeling van Willem in die dagen. In ‘Vlaamsch en Vrij’ vond hij haast geregeld gedichten van Oscar Soetewey, een ijverig beoefenaar van zangen aan Vlaanderen en het liefje. In de buurt, waar Willem woonde, was een bekende zaak van drogerijen gevestigd waarvan de eigenaar ook Soetewey heette. De man scheen Willem te veel kruidenier toe om er poëtische aandoeningen op na te houden. Maar zijn jongere broer die in de zaak hielp was misschien wel de dichter! Hij wou zijn nieuwsgierigheid bevredigen en toen hij eens een boodschap voor zijn moeder te doen had, stak hij een nummer van ‘Vlaamsch en Vrij’ in zijn vestzak. Soetewey moest het zien en hij zag het ook, want toevallig was de jongeling alleen achter den toog.

- Leest ge ‘Vlaamsch en Vrij’? vroeg Soetewey, die den jongen kende.

- Natuurlijk antwoordde Willem, en gij zijt zeker Oscar Soetewey.

De dichter was niet ongevoelig voor de waardeering, vergat zijn werk om over dichters te spreken, tot er volk kwam en hij weer in beslag genomen werd.

- Kom Zondag namiddag praten, fluisterde Soetewey, dan ben ik alleen in den winkel.

Voortaan had Willem een vriend buiten de school. Oscar was drie jaar ouder dan Willem en de achttienjarige was rijper in leeftijd en ontwikkeling. Hij had te Brussel gewoond en

vertelde van den strijd der ‘Vlaamsche Volkspartij’, die buiten de politieke partijen om, enkel de verdediging der Vlaamsche volksrechten behartigde en een afgevaardigde voor het parlement wou doen verkiezen.

- Van de politiekers heeft Vlaanderen niets te verwachten, oordeelde hij, wel van mannen als Vader Reinhard, Advokaat M. Josson, Doctor Banning... Op een vergadering van ‘De Vlaamsche Wacht’ heb ik eens bijgewoond dat Buyl aan den kleinzoon van Conscience verweet de volkstaal niet te kennen en hem zoo wist te ontroeren dat hij de tranen in de oogen kreeg... Met stokken gewapend gingen we op propagandatocht en menigmaal moesten we met franskiljons vechten... Ja, Brussel, daar woedt de felle strijdt!... 't Is er zoo verfranscht!... En toch is het Volk er Vlaamsch...

Maar Soetewey geraakte pas weer goed op dreef wanneer hij den lof zong van zijn geboortestreek, van West-Vlaanderen, van zijn zoete sprake en van het vurig Vlaamsch-zijn van zijn bewoners. Soetewey dweepte met het werk van Guido Gezelle, dat toen nog niet algemeen gekend was. In die rustige namiddagen haalde hij zijn gehavende, haast stuk gelezen bundels te voorschijn en las voor... En de knaap genoot voor de eerste maal de verrukking van schoonheid wanneer hij luisterde naar zijn kameraad die ingetogen las: ‘Het ruischen van het ranke riet’, ‘Het kindeken van den Dood’, ‘Het Schrijverken’...

- Daar zijn wij maar krabbers bij, schertste Soetewey, en zijn bruine oogen schitterden van weelde.

- Ja, zuchtte Willem.

Wat niet beletten kon dat een poosje later eigen werk te voorschijn kwam, en Willem ook de verzen van zijn vriend haast even warm prees als het werk van den Meester.

Een enkele maal las Willem ook een zijner bescheiden schetsen voor en ontving dankbaar de aanmoediging van zijn ouderen, maar zeer milden vriend.

Soetewey had er ook schuld aan dat Willem een pijp kocht en leerde rooken. 't Was zoo gezellig met zijn vriend de pijpen te stoppen en rook op te blazen. Het poseerde hem in zijn eigen oogen.

V.

Zoo voorbereid kwam Willem na de vacantie in de vierde.

Hij was vol verwachting.

Nu zou hij, als professor in Nederlandsch, een beroemd schrijver mogen aanhooren. Toen Pol de Mont in de klas kwam zaten de jongens muisstil. Zijn optreden boezemde ontzag in. Hij had fijne, blanke handen, een sierlijken donkeren baard en golvend zwart haar. Zijn oogen, diep-donkere oogen, flikkerden achter zijn pince-nez-glazen. Hij sprak met groot gemak, kon midden een volzin afdwalen en weer zijn periode hervatten en sluiten zonder dat zijn improvisatie er onder leed.

De moedertaal was de sleutel voor alle wetenschap. Wie zijn taal kende kon beschaving machtig worden... Wie zijn taal kende zou ook andere talen leeren... De Vlaming moest naar het Noorden het oog gericht houden, zooals de Walen zich naar het Zuiden dienden te richten... Holland was een beschaafd land, daar vond men geen halfslachtigen zooals in Vlaanderen... Kunst en literatuur waren kenmerken van beschaving... Eens was Vlaanderen groot en rijk... Het zou afhangen van de komende geslachten dat ons Volk herworden zou wat het eens geweest was... Eerbied voor het geestelijk bezit van andere volken, van Engelschen, Duitschers en Franschen... maar eerbied vooral voor het eigen Nederlandsch...

Na de les gloeiden Dolf, Jan en Willem van geestdrift, en de meeste jongens schenen ingenomen met de woorden van den eigenaardigen leeraar.

- Dat is geen les, gispte Willems buurjongen - de nuchtere, we komen hier om grammaire te leeren...

Willem haalde de schouders op, hij wist dat hij iets beters gekregen had dan een uur spraakleer iets waarmee hij zijn levensidealen zou opbouwen, liefde voor eigen schoonheid. Pol de Mont opende versloten deuren in hun ziel, liet zich telkens drijven op de ingeving van het oogenblik, strooide kwistig het zaad van zijn verbeelding en van zijn gedachten, was een levenwekker. De opstellen in zijn klas waren levende onderwerpen en alle schoolsche spitsvondigheid was hem

vreemd. Hij las hun ‘De kleine Johannes’ voor, ‘Mei’, van Gorter, sprak over Gezelle, over Hélène Swarth, over Willem Kloos, leerde ‘De dood van mijn poes’ en ‘Het Stierengevecht’ van Van Looy waardeeren.

Gezonde denkbeelden groeien en zullen baan breken, voorspelde hij eens, wie zaait zal oogsten... Een andere maal zei hij: Geslachten volgen elkaar op, arbeiden voort aan de taak.. Vermoeiden en stervenden worden in den strijd vervangen door jonge, frissche strijders... En immer groeit het leger aan... Dan weer: De zang der jongeren klinkt zelfbewuster en hooger en fierder dragen zij de Leeuwenvlag die andere, oudere handen dreigde te ontzinken... Lauwen ontvluchten het vaandel, twijfel overmant soms de kloekmoedigsten, de levensstrijd slaat soms de stoutsten... Hier en daar staat onbuigzaam en trotsch een oude drager van het schoone geloof... En naar die levende standaarden blikken vertrouwend de strijders op... Hoog het ideaal... want de weg is lang en hobbelig langs waar een volk naar zijn herwording streeft... Vreest noch tegenslag noch philister!... Eerbied, jongens, voor ieders meening, voor elk geloof...

- Een knap man, prees toen een Amsterdamsche jodenjongen.

Willem was hem dankbaar voor zijn instemming.

In de maand November kwam Dolf op een Maandag met groot nieuws aandragen.

- 'k Ben opgenomen in ‘Elck wat Wils’, zei hij, niet zonder zelfingenomenheid.
- Wat is dat?
- Een letterkundig gezelschap... Wie geen letterkundige is wordt niet opgenomen... Ge moet eerst uw werk voorlezen... De zoon van den archivaris is Voorzitter, Willems en zijn vriend de Schaepdrijver uit de Latijnsche zijn ook leden, en dan nog dichters die in ‘Vlaamsch en Vrij’ schrijven...
- Zijn er veel? hunkerde Willem.
- We zijn met ons negenen!
- En ge moet iets voorlezen?
- Ja en dan moet ge hen op een stoop seef trakteeren, de Schaepdrijver heeft een lied gemaakt en dat zingen we in koor op muziek van dichter Jan Wils:

Wanneer een lid van onzen kring
Een werk heeft afgemaakt,
Dan is het steeds hetzelfde ding
Waarnaar zijn wezen haakt.
Al is het proza of poëzij
Dat hij teneder schreef,
Hij drinkt dan steeds verrukt en blij
Een liter beste seef!

- Worden er nog leden aangenomen?

- Ik zal u voorstellen, beloofde Dolf, 'k heb al over u gesproken... Willems zal u ook steunen, hij vond u een echte flamingant om uw klak met K.A. op...

Een paar weken later, op een Zondagnamiddag, moest Willem zijn proeflezing houden voor de leden van het letterkundig gezelschap. Met benepen hart hoorde hij de bel klinken en voor hij tot bezinning kwam, stond hij in de gang der archivariswoning. Willem was al zijn overmoed kwijt, hij volgde den zoon des huizes die zeer hoffelijk was en hem op zijn gemak wou stellen. In het salon speelde Jan Wils piano, hij improviseerde zoo maar wat. Zijn haren hingen hem met lokken over het voorhoofd, glanzende, zwarte haren... Op een canapé zaten twee letterkundigen die genadig knikten. Dolf riep iets maar op dat oogenblik speelde Jan Wils een bekend, Engelsch deuntje en heel het letterlievend gezelschap brulde in koor:

Daisy, Daisy, give me your answer, do...

Vóór het liedje gezongen was, kwamen de achterblijvers, en de voorzitter, die zijn bende niet bijster vertrouwde, lokte haar in het spreekkamertje waar aschbakjes op tafel stonden. Na lang bellen kreeg de voorzitter een beetje stilte en sprak de leden toe:

- Mijnheeren! Met een blij gemoed begroet ik u allen, beoefenaars onzer dierbare moedertaal die nooit het spreekwoord vergeten ‘Oefening baart kunst’!... Zooals alle weken zal de oogst van proza en poëzie weer rijk en schoon zijn... Maar vooraleer ik u om beurten het woord zal verleenen, zullen wij, na de voorlezing van M.W. Janssens, moeten beslissen of hij waardig is in ons achtbaar gezelschap te worden opgenomen, mits daarbij de zeden en gebruiken in acht te nemen...

- En seef te trakteeren, waagde de Rooie.

- Mijnheeren! ik verzoek U dringend niet te onderbreken noch een minder passend gebrek aan ernst aan den dag te leggen, dat een ongunstigen indruk zou kunnen wekken bij M. Janssens... Daarbij mogen wij deze bijeenkomst niet te lang rekken, want de meesten onder ons moeten straks nog een vergadering bijwonen... Mijnheeren, ik verzoek U dringend gebruik te maken van de aschbakjes en den vloer niet te bevuilen... want... (de voorzitter dacht aan de klachten van zijn mama). Het woord is aan M. Janssens.

Willem las zijn schetsje, de beschrijving van een oud vrouwken dat een gebed prevelt. Zijn stem begaf hem haast. hij was bevreesd voor al die kritische blikken en voelde zich als een jongen onder mannen. Het laatste woord was gelezen en zij bewogen niet, zaten kalm en onverschillig te kijken en te rooken.

- Mag ik u verzoeken eventjes buiten te wachten, verzocht de hoffelijke voorzitter.

Het deugt niet, veronderstelde Willem, terwijl hij op de voetmat in de gang zijn vonnis stond af te wachten. Een verward rumoer drong tot hem door. Hij hoorde de Voorzitter de bel luiden en, toen het eventjes stil werd, hoorde hij de Rooie beslissen:

- Laat hem binnen en zorg maar direct voor de seef!

Dan week de beklemming. Hij zat aan tafel met schrijvers en dichters van de toekomst, dronk schuimende seef en rookte zijn pijp. De voorzitter worstelde bij het inschenken met het spattend en bruisend bier, de rook zwierde als een waas rond hun hoofden, de aschbakjes bleven leeg, maar de grond lag volgemorst. Zij zongen met veel overtuiging:

> Wanneer een lid van onzen kring
> Een werk heeft afgemaakt...

Eindelijk, toen de stoop leeggedronken was, kon de Voorzitter, die een blauwen sluier droeg, weer aan het woord komen.

- Wie onder de leden heeft werk voor te lezen?

De letterkundigen keken bescheiden naar de ledige glazen.

- Mijnheeren, verweet de Voorzitter, ik betreur het diep geen hulde te kunnen brengen aan uw ijver op het gebied onzer nationale letteren...

- Ik heb twee sonnetten, bekende jan Wils, maar ik wou ze nog eens hertoetsen...

- Waarde Vriend en Medelid, ik verzoek u dringend uw gedichten te lezen.

Het was een succes! Na hem had de Schaepdrijver nog een oolijk stukje in den trant van Frans de Cort, zeer handig bedacht en uitgewerkt. Daarbij bleef het en de zitting werd geheven. Doch heel het gezelschap bleef bijeen. Na de letterkunde gingen zij den strijd dienen. Willem was verlegen met het geval. Hij werd thuis verwacht en hij wist niet hoe te ontsnappen. Frans Rutsaert, die hem zoo critisch gemonsterd had op de voorlezing, liep naast hem en bekende dat hij zijn stukje wel aardig gevonden had.

- Nog leerling in het Athenaeum?

- Ja, in de vierde...

- Bij Pol de Mont?.. Dat is een man, hé?

- Ja, zijn woorden wekken op!

- Ik heb hem ook als leeraar gehad... Nu ben ik handelsklerk... in vaders zaak... Niet pleizierig als men droomen in het hoofd heeft. Maar het kan nu eenmaal niet anders...

- Och neen, volgde Willem hem in.

Hebt ontnuchterde hem een weinig, want hij had nooit nagedacht aan wat na schooltijd zou volgen.

- Hebt ge een oproep voor ‘De Vlaamsche Kring’ ontvangen?

- Een oproep?

- ‘De Vlaamsche Kring’ wordt heden vernieuwd... We hebben een oproep tot de leerlingen van het Athenaeum gericht... Nu kwamen er nog enkel oud-leerlingen... De kring heeft zoo telkens een crisis wanneer de leden de school verlaten... Dan moeten weer jongeren aantreden om voeling te houden met de school... Gij gaat natuurlijk mee...

- Ja, zei Willem die Rutsaert niet wou teleurstellen, besefte dat hij geen ernstig bezwaar kon opperen en zich te grootsch voelde om te bekennen dat men hem thuis verwachtte.

- Ik ben Voorzitter... Maar zoo haast de Kring herleeft neem ik ontslag... De jongeren moeten de plaats der ouderen innemen... Ik heb nog elders werk... Zooals ge weet heeft de Vlaamsche Kring een schoon verleden... Gesticht

in 1885, dus haast vóór twintig jaar, heeft hij gewaakt over de toepassing van de Wet op het Middelbaar Onderwijs van 1883... Alleen te Antwerpen wordt de Wet ongeveer toegepast... Vlaamsche wetten worden niet nageleefd...

- Maar dat zal toch veranderen, meende Willem.

- Ja, zei Rutsaert gevat, als we allen onzen plicht vervullen, de lammen aanporren en de blinden doen zien... Zoo wordt Vlaanderen Vlaamsch...

- Ik zal mijn plicht doen, zwoer Willem in stilte.

VI.

In de gelagkamer van de oude herberg 'Het Anker' op de Melkmarkt, zaten reeds leden en jongens die aan den oproep gehoor gegeven hadden te wachten. Willem herkende een paar jongens uit andere klassen en verder ook de Joodsche jongen die Pol de Mont knap gevonden had.

Eenzaam in een hoekje zat Dr. Hansen, de bibliothecaris, te rooken en te drinken. Hij had het lied van Klaus Groth omgedicht waarvoor Peter Benoit de muziek had geschreven, en de haast mystieke liefde voor zijn taal die hij in verzen had uitgedrukt was de zuiverste weerspiegeling van zijn wezen. Zijn liefde ging naar het Noorden, naar al wat Germaansch was, en de grenzen weken voor zijn droombeelden... Staatkundige grenzen waren immers geen beletsel voor intens geestelijk verkeer! Hij droomde van eenheid in schrijfwijze van het Nederduitsch, van Dorpat tot in Fransch-Vlaanderen gesproken. Willem zag hoe hij aarzelend zijn baard streelde, een slokje nam uit het glaasje dat naast zijn bierglas stond, en weer verloren keek in de wolkjes die uit zijn pijp opkrinkelden. Willem kon zijn blikken niet van hem afwenden, dat was nu een oude strijder, ouder dan Pol de Mont, een vriend en tijdgenoot van den legendarischen Emmanuel Hiel. Welke visioenen leefden voor hem in de rookwolk? Zag hij Brugge weer leven in het verleden? Zag hij Vlaanderen weer rijzen in de toekomst?

Na een poosje, toen al de Elck wat Wilsers aanwezig waren, oordeelde Rutsaert dat het tijd werd om te vergaderen. Langs een smal trapje stegen zij op, Willem achter Rutsaert aan, een levenslustig troepje.

Wanneer elk zijn pint garsten voor zich op tafel had staan, de meid na een laatsten kwinkslag van een oudere verduurd te hebben, heenging, stond Rutsaert recht, monsterde het paar dozijn aanwezigen die aanzaten weerszijden van de lange tafel in de kamer met lage zoldering en sprak:

- Mijnheeren! Met vreugde mogen wij vaststellen dat onze oproep beantwoord werd! Onder de aanwezigen treffen ons nieuwe gezichten, leerlingen van het Athenaeum, die weldra de taak van ons zullen overnemen om te waken op de toepassing der Wet van 1883, de Vlaamschgezinde leerlingen te vereenigen voor den strijd ter verovering van onze rechten... Mijnheeren! wij hebben een welgevulde dagorde af te werken: Aanvaarding van nieuwe leden. - Aanvulling bestuur. - Verandering van lokaal. - Mededeelingen. - Boekentombola... Laten al de aanwezigen zich als lid inschrijven?

- Meneer de Voorzitter, sprak wereldwijs het Jodenjongetje, mag ik even iets vragen? Is uw kring een politieke vereeniging? Ik schenk gaarne klare wijn, want u zult wel willen begrijpen dat wij, Hollanders, ons buiten de politiek van België moeten houden... Bij ons in Amsterdam hebben we ook clubjes, gewijd aan de gezelligheid... Voor ons, vreemdelingen, verzoeken wij een antwoord: Wordt in uw kring ook de gezelligheid en het studentikoze niet te kort gedaan?

- Ik vraag het woord, eischte onstuimig David de Beer, een der oudere leden.

- Het woord is aan David de Beer...

- In de eerste plaats meen ik de nieuwelingen te mogen geruststellen omtrent het studentikoze. Maar ik kan de woorden van den achtbaren spreker niet zonder protest laten voorbijgaan. Ik ben ook Amsterdammer en verklaar hier onomwonden dat het geen politiek mag heeten, zeker geen binnenlandsche politiek van België, wanneer de Vlamingen hun recht eischen en strijden voor de erkenningen het behoud van hun taal, van onze taal... Een Nederlander heeft voor plicht onvoorwaardelijk steun te verleenen...

- Bravo, gilden de leden, een triplen ban voor de Beer!

- Hij mag een rondeken trakteeren, plaagde de Rooie.

Nadat de ban geslagen was, liet de Voorzitter de nieuwe leden naam en adres opgeven.

- Vijf leerlingen lieten zich voordragen, Mijnheeren, nu kan de strijd in het Athenaeum met nieuwen moed worden aangevat... Met vijf propagandisten zal de kring weer zijn oude gloriedagen terugwinnen... Laat ons nu overgaan tot het tweede punt van de dagorde namelijk de aanvulling van het Bestuur... Er dienen gekozen te worden twee secretarissen en een raadslid... Ik stel voor leerlingen te kiezen die dan, naar oud gebruik, vertrouwd geraken met den strijd... Wie stelt kandidaten?..

De vergadering zat stil. Voorzichtig namen sommigen een slokje. Niemand scheen erg scheutig naar een baantje.

- Ik stel voor, zei dan de Voorzitter, den heer W. Janssens, een onzer veelbelovende, jonge letterkundigen, bij handgeklap tot eersten schrijver te benoemen.

Het handgeklap ontbrak niet, en Willem, een beetje van streek, dankte voor het vertrouwen in hem gesteld.

- Ik wil wel mijn bescheiden krachten ten dienste stellen, verklaarde de jonge Amsterdammer.

- En Willems wordt raadslid, bedisselde Dolf.

Weer juichte de vergadering.

- Mijnheeren, hernam de Voorzitter, nu moet een belangrijke beslissing genomen worden? De Kring is het aan zijn eer verplicht te verhuizen... Welhoe, we zouden een baas toelaten ons te verwijten dat we te weinig verbruiken en te veel licht verbranden... We hebben de zaak rijpelijk onderzocht en stellen U voor heden nog te besluiten dat we voortaan zullen vergaderen in ‘De Witte Leeuw’, in het lokaal der Vlaamsche studenten van het Hooger Handelsgesticht...

- Bravo!

- Ik heb daarbij een goed nieuws te melden... Een onzer eereleden die niet wenscht gekend te zijn, schenkt een vat bier om de gebeurtenis met luister te vieren...

- En triplen ban, juichten de jongens.

- Verder moet ik u melden, dat te Brugge en te Gent, de Van Maerlantzonen en de Heremanszonen weer herleven en er ernstig spraak van is een kring op te richten in de verfranschte hoofdstad...

- Bravo!

- De strijd staat schoon, lachte de Schaepdrijver.

- Nu kunnen we overgaan tot het verloten van de geschonken boeken, er zijn vijf prijzen... Intusschen zal de vriend Meulemans zijn virtuositeit toonen op het klavier... Makker Willems zal met zijn bekend gevoel ‘Het lodderig Meisje’ zingen... De vergadering is geheven maar de gezellige bijeenkomst begint...

Willems, zijn pet in den nek, zong met overtuiging:

> Meisken jong, mijn maagdeken teer,
> Hoe kom ik in uw huizeken neer?
> Aan mijn deurken is een klink
> Trek aan 't koordeken dat open ging
> Sprak het lodderig meisken!

Het referein werd meegehuild. Willem vergat uur en tijd, en dat hij thuis verwacht werd. Hij won een deeltje van den Ouden Heer Smits. Zangers wisselden elkaar aan de piano af, het Vlaamsche vaderland werd bezongen, glazen geledigd en de grappigheid was niet van de lucht.

Rond negen uur werd ‘De Vlaamsche Leeuw’ aangeheven. Alleman stond recht. De vaandrig ontplooide de verkleurde leeuwenvlag en deed haar over de hoofden wuiven. Zij zullen hem niet temmen!..

- Hier is het verslagboek, zei Rutsaert, terwijl de meid de ronde deed om te ontvangen, gij zorgt dus voor het verslag en Samson moet de leden oproepen... Hier is de dagorde...

Joelend trok de bende naar beneden. Daar zat nog steeds in zijn droomen verzonken de oude dichter en dronk...

Achter den vaandrig aan stapten zij de straat op, want de vlag mocht niet achterblijven, moest nu reeds naar het nieuw lokaal.

- Ik ga niet mee, zei Willem tot Rutsaert, ik kon niet voorzien dat het zoo laat zou worden en men verwacht me thuis...

- Dan tot Zondag...

In de verte zongen de makkers ‘De tijd verslindt de steden, geen tronen blijven staan’... De beiaard klingelde...

Willem kwam nu thuis met opgetogen zinnen.

- Dat is goed voor eens, dreigde vader, waar hebt ge nu gezeten?

- 'k Ben lid van twee maatschappijen geworden, bekende Willem.

- Toe maar, en nog al van twee tegelijk?.. Ge kunt het alles van uw Zondagsche centen betalen.

- Ja, vader, beloofde Willem.

In zijn ziel brandde een helle vlam en belette hem na te rekenen hoe hij dat klaar zou spinnen...

LODE BAEKELMANS.

De organisatie onzer sociale verzekering.

Tengevolge van een fellen strijd, die reeds ongeveer een kwart eeuw duurt en waarvan het einde nog niet is te voorzien, is onze sociale verzekeringswetgeving, waaronder hier wordt verstaan de ziekte-, ongevallen-, invaliditeits- en ouderdoms-verzekering, in een chaotischen toestand geraakt wat den bouw van haar organisme betreft.

Allerlei invloeden, vreemd aan het doel en de techniek der sociale verzekering, hebben een natuurlijke, organieke samenstelling en ontwikkeling dier verzekering zeer geschaad en zoolang die invloeden blijven gelden zoolang is een gezonde groei van die verzekering niet te verwachten. De lange lijdensweg, dien onze sociale verzekering schijnt te moeten afleggen, dreigt haar natuurlijken groei te drukken en haar organieke ontwikkeling te voeren in een richting, die schadelijk is aan haar doel en wezen, zoodat het niet overbodig schijnt enkele technische en zakelijke kanten van dit zoo groot volksbelang naar voren te brengen en haar te trachten te zien gezuiverd van bijkomstigheden, die het oog vertroebelen.

Als men een blik werpt op wat onze sociale verzekeringswetgever reeds tot stand heeft gebracht en op wat de Regeering verder tot stand wil brengen, dan geeft de organisatie der verzekering een geheel te zien, dat het tegendeel is van een regeling, waarbij slechts technische, zakelijke en financieele overwegingen den doorslag hebben gegeven. Men is van het eene compromis in het andere gevallen ten nadeele van

een technisch juiste gestie van het bedrijf en derhalve tot schade van belanghebbenden.

Onze industriëele ongevallenverzekering wordt uitgevoerd door de Rijksverzekeringsbank, een zuiver ambtelijk orgaan en door de Raden van Arbeid, een orgaan onder bestuur van door de Regeering aangewezen werkgevers en arbeiders en van een door de Kroon benoemden ambtenaar.

De Rijksverzekeringsbank is verantwoordelijk en rekenplichtig aan de Regeering; de Raden van Arbeid staan onder toezicht van den Verzekeringsraad, een college van ambtenaren en van vertegenwoordigers van werkgevers en arbeiders. Rijksverzekeringsbank en Raden van Arbeid staan als zelfstandige organen naast elkaar, hoewel beider taak een nauw-aaneengesloten geheel vormt en allerminst zich leent voor een zoo scherpe ontleding in onsamenhangende deelen. De Raad van Arbeid bezit, zoowel voor de uitvoering der ongevallenverzekering als voor die der invaliditeits- en ouderdomsverzekering, geen andere geldmiddelen dan die, welke hij put uit de verschillende verzekeringsfondsen, welke de Rijksverzekeringsbank beheert. De Raad van Arbeid maakt een begrooting, die de Verzekeringsraad goed- of afkeurt; de Rijksverzekeringsbank is daarbij lijdelijk toeschouwer en verplicht uit de onder haar beheer staande fondsen de gelden te geven, die op de door den Verzekeringsraad goedgekeurde begrooting van den Raad van Arbeid voorkomen. Doordat de Ziektewet-Talma nog niet is ingevoerd, hebben de Raden van Arbeid geen eigen middelen, die zij rechtstreeks heffen van de onder die wet vallende contribuanten.

Aan de uitvoering der industriëele ongevallenverzekering nemen tevens deel particuliere verzekeringsinstellingen, voor zoover zij draagsters zijn van het risico der verzekering van de werklieden in dienst van de werkgevers, die dat risico aan die instellingen hebben overgedragen. De medewerking dier instellingen is uitsluitend beperkt tot het opbrengen der middelen, welke noodig zijn om het voor hare rekening komende deel der verzekeringsuitgaven te dekken; aan de toekenning der schadeloosstellingen aan de verzekerden werken deze instellingen niet mede. Hetzelfde geldt van de werkgevers, aan wie is toegestaan het risico der verzekering van de in hun dienst zijnde werklieden zelf te dragen.

De landbouwongevallenverzekering geeft op het punt der organisatie een geheel ander beeld te zien. Het zwaartepunt van de uitvoering dier verzekering is gelegd bij de Bedrijfsvereenigingen, waarvan er thans een achttal in werking zijn. De Bedrijfsvereeniging ontstaat uit het initiatief van werkgevers in de bedrijven van landbouw, tuinbouw, veeteelt en boschbouw, die onder de noodige wettelijke waarborgen in die vereeniging de landbouwongevallenverzekering geheel mogen uitvoeren, mits in het bestuur der vereeniging evenveel vertegenwoordigers van werkgevers als door de Regeering aangewezen vertegenwoordigers van arbeiders in een of meer der verzekeringsplichtige landbouwbedrijven zitting hebben. De Bedrijfsvereeniging zorgt er dus niet alleen voor, dat van de bij haar aangesloten werkgevers de noodige gelden worden geïnd om de schadeloosstellingen aan de door een bedrijfsongeval getroffen arbeiders van die werkgevers te betalen, doch ook, dat die schadeloosstellingen worden vastgesteld en uitgekeerd. De Bedrijfsvereeniging is verplicht, behoudens wettelijk geregelde uitzonderingen, ieder werkgever aan te nemen, die zich bij haar aanmeldt.

De werkgevers in de landbouwbedrijven, die om de een of andere reden niet bij een Bedrijfsvereeniging zijn aangesloten, zijn van rechtswege voor de verzekering van hun personeel aangesloten bij de Rijksverzekeringsbank, die met de Raden van Arbeid de verzekering van dat personeel administreert en financiëel beheert. De hier genoemde overheidsorganen vervullen ten deze een passieve, aanvullende taak, in tegenstelling met de Bedrijfsvereenigingen, die actief de voor haar passende risico's tot zich kunnen trekken.

De invaliditeits- en ouderdomsverzekering, zoomede de vrijwillige ouderdomsverzekering (deze laatste verzekering heeft vanaf het oogenblik, dat de kosten der verzekering geheel worden gedragen door de verzekerden, ten aanzien dier verzekerden geheel haar karakter van sociale verzekering verloren), worden uitsluitend uitgevoerd door de Raden van Arbeid en de Rijksverzekeringsbank. De Invaliditeitswet laat toe, dat de werkgever, een ondernemingsfonds of een vereeniging van werkgevers onder bepaalde voorwaarden voor de invaliditeits- en ouderdomsverzekering van de arbeiders dier werkgevers of ondernemingen zorg draagt, maar de voor-

waarden zijn te bezwarend, dan dat van die bevoegdheid praktisch kan worden gebruik gemaakt.

Verder trekken ruim 200.000 ouden van dagen een kosteloos ouderdomspensioen, waarvan de administratie eveneens door de Raden van Arbeid en de Rijksverzekeringsbank wordt gevoerd.

De uitvoering der Zeeongevallenwet, die de verzekering tegen geldelijke gevolgen van bedrijfsongevallen regelt van de zeevarenden, berust hoofdzakelijk bij een particuliere verzekeringsinstelling.

De ziekteverzekering, geregeld in de Ziektewet van 5 Juni 1913, is nog niet in werking getreden. Bij de uitvoering dier wet is de belangrijkste rol toegekend aan de Raden van Arbeid, doch is ruimte gelaten voor de werkzaamheid van particuliere ziekenkassen.

Naar de plannen van de tegenwoordige Regeering, belichaamd in het voorontwerp-Ziekte- en Ongevallenwet-1925, dat onlangs door den Hoogen Raad van Arbeid is behandeld, zal de Bedrijfsvereeniging het middelpunt van de uitvoering der ziekte- en geheele ongevallenverzekering worden in den omvang, zooals reeds bij de landbouwongevallenverzekering geschiedt. De werkgevers en verzekerden, die de Bedrijfsvereeniging niet tot zich trekt, zullen bij de Rijksverzekeringsbank komen, die met de Raden van Arbeid hunne belangen zal behartigen. De samenstelling van de hierbedoelde Bedrijfsvereeniging is in het Regeeringsontwerp in de eerste plaats gedacht als eene vereeniging, voortgekomen uit onderling overleg van den werkgever of van één of meer werkgeversvereenigingen met één of meer vereenigingen van arbeiders; daarnaast kent het ontwerp Bedrijfsverenigingen, waarvan uitsluitend werkgevers de leden zijn, doch in welker bestuur vertegenwoordigers van arbeiders zitting moeten hebben.

Volgens de Regeeringsplannen zal de uitvoering der invaliditeits- en ouderdomsverzekering bij de Raden van Arbeid en de Rijksverzekeringsbank blijven, doch zal toegelaten worden de verzekering bij een ‘erkend fonds, dat de noodige waarborgen biedt, zooals het Mijnwerkersfonds’. Dat op het terrein der invaliditeitsverzekering voor een Bedrijfsvereeniging, die reeds de geheele ongevallen-en

ziekteverzekering uitvoert en krachtige groepen van werkgevers achter zich heeft, een belangrijke taak zal zijn weggelegd, behoeft niet uitgesloten te worden geacht.

Bij de bestaande wettelijke regelingen der ongevallen- en invaliditeitsverzekering staan twee vormen van organisatie naast elkaar: het particulier verzekeringsorgaan en het overheidsorgaan.

Bij de industriëele Ongevallenwet en bij de Invaliditeitswet speelt het overheidsorgaan de belangrijkste rol; bij de landbouwongevallenverzekering treedt het uit het particulier initiatief voortgekomen orgaan, de Bedrijfsvereeniging, het meest op den voorgrond. Het in voorbereiding zijnd ontwerp-Ziekte- en Ongevallenwet-1925 verscherpt hei stelsel van twee soorten van organen nog meer door de Bedrijfsvereeniging niet alleen voor de geheele ongevallenverzekering, maar ook voor de ziekteverzekering de eerste plaats aan te wijzen.

De ervaring heeft geleerd, dat een dergelijk tweeslachtig stelsel verzekerings-technisch niet te verdedigen is en dat een gezonde ontwikkeling der sociale verzekering langs dien weg niet te bereiken is. Dat men toch op dien verkeerden weg wil doorgaan en zelfs niet getracht heeft bij het ontwerpen eener fundamenteele regeling onzer ziekte- en ongevallenverzekering de aan het licht gekomen fouten van technischen aard zooveel mogelijk weg te nemen, zal vermoedelijk alleen kunnen worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat men steeds meer oog heeft gehad voor andere dan voor technische overwegingen, ofschoon het verwaarloozen der techniek reeds minder aangename gevolgen heeft gehad en nog kan hebben voor dàt gedeelte van de werkgevers, die het economisch toch al niet al te best hebben. De Rijksverzekeringsbank is bij onze sociale ongevallenverzekeringen een passief orgaan, dat niet concurreerend optreedt tegenover de particuliere verzekeringsorganen en dat alles opvangt wat het particulier sociaal verzekeringsbedrijf niet kan gebruiken. Laatstbedoeld bedrijf kan tot zich trekken wat uit een verzekeringsoogpunt de betere risico's zijn en kan nalaten tot zich te halen wat om de een of andere reden een minder gewenscht risico is.

Bij de Rijksverzekeringsbank zijn dan ook, wat de industrieele Ongevallenwet betreft, sterk overwegend het middenbedrijf en de kleinere werkgevers verzekerd en, wat

de landbouwverzekering aangaat, is de verzekerings-portefeuille van de Bank zóó onaanzienlijk, dat uit een verzekeringstechnisch oogpunt, verzekering tegen vaste premie onmogelijk moet worden geacht en een tekort uit dien hoofde onvermijdelijk is, indien niet de premiën onredelijk hoog worden opgevoerd. Reeds in 1907 openbaarde zich bij de industrieele Ongevallenwet hoe ongewenscht het was een organisatievorm in de wet te hebben opgenomen, die het passieve overheidsorgaan als verzekeraar tot speelbal maakt van de actieve particuliere verzekeringslichamen, die in het weigeren en uitstooten van minder wenschelijke risico's vrij waren. Het in dat jaar geconstateerde tekort van 4 millioen der Bank vond grootendeels zijn oorzaak in een te geringe bijdrage in de administratiekosten door de particuliere risicodragers en in een te lage tarifiëering van het havenbedrijf te Rotterdam. Dat tekort is ten slotte door de Bank zelve ingehaald, d.w.z. betaald door de werkgevers van het midden- en kleinbedrijf, die aan het ontstaan van dat tekort niet hadden medegewerkt. Zij, te wier laste het tekort eigenlijk had moeten komen, vielen buiten het bereik der Bank, omdat zij bij een risicodragende particuliere verzekeringsinstelling waren aangesloten of daarheen bijtijds waren gevlucht. Wegens hare ondeugdelijke organisatie is hier onze eerste ongevallenverzekeringswet belangrijk tekort geschoten in een gedeelte van hare sociale taak; immers de lastenverdeeling bleek onsociaal te zijn.

Dat het verzekerings-technisch apparaat dier verzekering ondeugdelijk is, blijkt eveneens uit de wijze, waarop het overschot, dat de Bank uit haar tarief in de laatste jaren heeft gemaakt, wordt weggewerkt over de werkgevers, die bij haar zijn aangesloten. In den vorm van een reductie op de premie worden, zij het voorloopig nog in zeldzame gevallen, werkgevers bevoordeeld, die het overschot niet mee tot stand hebben helpen brengen.

Voor hen, die ter zake kundig zijn, lijdt het geen twijfel, dat het tweeslachtig organisatiestelsel der industriëele Onge vallenwet niet verdraagt een wijze van lastendekking, zooals die wet voorschrijft. De wetgever heeft nooit naar een betere methode gezocht, ja zelfs de foutieve methode overgenomen in de landbouwongevallenverzekering en de tegenwoordige Regeering heeft dat voorbeeld gevolgd in het in voorbereiding

zijnd ontwerp-Ziekte- en Ongevallenwet, hoewel het organieke systeem dier regelingen in nog sterkere mate dan bij de industriëele Ongevallenwet het zoogenaamde premiestelsel, dat voor de ongevallenverzekering der Bank is en, wordt het ontwerp wet, zal worden voorgeschreven, veroordeelt. De ervaring heeft het reeds doen zien bij de landbouwongevallenverzekering, dat het maken van eenig goed tarief onmogelijk is wegens het ontbreken van een wettelijk voorschrift omtrent een minimum-verzekerings-portefeuille, zoodat bij gebreke van een verzekerings-technisch voldoend verzekerd loonbedrag elke wetenschappelijke berekening van een tarief noodzakelijkerwijs moet falen.

Bij de industrieele Ongevallenwet en ook bij de landbouw-Bedrijfsvereenigingen heeft de wetgever er voor gezorgd, dat verzekerings-technisch aan de lastenverdeeling een minimumverzekerd loon ten grondslag moet worden gelegd. Voor de overheidsorganen bij de landbouwverzekering, zooals die thans is, en bij de geheele ongevallenverzekering, geregeld in het voorontwerp-1925, wordt wel een zoogenaamd premietarief voorgeschreven, maar nagelaten de basis te geven, waarop een deugdelijk tarief zou moeten steunen. Men ziet dan ook, dat het Landbouwongevallenfonds der Rijksverzekeringsbank wegens een volstrekt ontoereikende verzekerings-portefeuille kwijnt en mettertijd een tekort zal opleveren, dat, als de wetgever niet tijdig ingrijpt, opgebracht zal moeten worden door de in economisch opzicht minst bedeelde werkgevers, wier verzekeringslasten voortdurend zullen stijgen, omdat het ‘tarief’ telkens verhoogd zal moeten worden wegens het voortdurend dalen van het peil der bij de Rijksverzekeringsbank verzekerde risico's.

In sociaal opzicht is ook hier op grond van een ondeugdelijken organisatievorm te kort gedaan aan een bepaalde groep van belanghebbenden. Men mag daartegenover niet stellen, dat deze werkgevers, om zich tegen schade te hoeden, naar een Bedrijfsvereeniging hadden moeten gaan, die verplicht is, behoudens uitzonderingen, iederen werkgever in een der landbouwbedrijven aan te nemen. Ongetwijfeld bestaat die verplichting, maar is het niet juist een natuurlijk maatschappelijk verschijnsel, een dier verschijnselen, die aanleiding geven tot het maken van sociale wetten, dat er tal van menschen gevon-

den worden, die, veelal uit onwetendheid, rustig afwachten, hoe er over hen zal worden beschikt? Doch, bovendien, als de Staat een verplichting tot verzekering voorschrijft en een werkgever om redenen, die uitsluitend te zijner beoordeeling staan, geen lid wenscht te worden van een Bedrijfsvereeniging, behoort dan niet de Staat te zorgen, dat er een instelling is, waarbij men zich tegen een redelijk tarief kan verzekeren? Die instelling is thans niet de Rijksverzekeringsbank, daar zij geen behoorlijk tarief kan geven. En is het verder voor den socialen wetgever wel de meest geschikte methode om door middel van een soort boetestelsel in den vorm van een abnormaal tarief den kleinen man naar een Bedrijfsvereeniging te drijven? Immers, een verzekeringstarief mag in een stelsel van verplichte verzekering niet gebaseerd zijn op de ongunstigste risico's, zoolang die ongunstige risico's ontstaan uitsluitend door de zuigkracht van het particulier verzekeringsbedrijf.

Uit een en ander, hierboven medegedeeld, blijkt voldoende, dat de organisatie der sociale verzekering voor de verzekerings-techniek, d.w.z. voor een billijke lastenverdeeling over de werkgevers, een levensbelang is en dat tot nu toe aan dat onderwerp ten koste van een deel der belanghebbenden te weinig aandacht is geschonken.

Een veelheid van onafhankelijk naast elkaar werkende en uit de vrije groepeering der werkgevers voortgekomen verzekeringsorganen is ook voor den verzekerde niet zonder bezwaren. Een sociaal goed werkende verzekering - dit geldt in het bijzonder voor de ziekte- en invaliditeisverzekering - behoort te vermijden, dat haar organisatie kan leiden tot groepeeringen van werkgevers, die er op uit zijn de verzekering ‘goedkoop’ te maken door uit hun loondienst te weren personeel, dat meer dan gewoon gevaar voor ziekte of invaliditeit oplevert. Van een dergelijke selectie zouden de verzekerden en het in den regel niet of gebrekkig georganiseerd kleinbedrijf de nadeelen ondervinden. Laat men de werkgevers vrij zich in verzekeringsorganen naar eigen keuze te groepeeren, dan zal die selectie in de hand worden gewerkt. Men kan die schifting van risico's tegengaan als men een organisatievorm van de verzekering kiest, die alle verzekerden en alle contribuanten in een niet door de contribuanten zelf gekozen verzekeringsverband brengt.

Zou men, vóór het voor-ontwerp Ziekte- en Ongevallenwet-1925 het Staatsblad bereikt, de bezwaren voor de verzekerden en het kleinbedrijf, die uit de zuigkracht van de tot Bedrijfsvereenigingen georganiseerde verzekeringsinstellingen voortvloeien, willen ondervangen door de Bedrijfsvereenigingen door middel van een omslagstelsel mede te doen betalen in de kosten, die voor de Staatsorganen uit de verzekering van de ongunstigste risico's en uit haar administratie voortvloeien, dan verliest een vrije groepeering van werkgevers in belangrijke mate haar beteekenis en aantrekkelijkheid en verhoogt men de ingewikkeldheid der toch reeds verre van eenvoudige administratie der ontworpen verzekering. Een regeling toch, die op billijke wijze de Bedrijfsvereenigingen als het ware mede het risico der verzekering van de niet in vrijheid zelf uitgekozen ondernemingen en van haar arbeiders, zoomede de kosten van de administratie dier verzekering doet dragen, verbindt de Bedrijfsvereenigingen op zoodanige wijze met de niet tot haar arbeidsveld behoorende risico's, dat haar taak als verzekeraar weinig zin meer heeft. Vrijheid van beweging op verzekeringsgebied beteekent in de allereerste plaats vrijheid in de samenstelling van eigen verzekeringsportefeuille, welke vrijheid ontbreekt als men tegen zijn verlangen met een aandeel in de kosten van bedenkelijke verzekeringsportefeuilles van andere instellingen wordt belast.

Is verzekerings-technisch een veelheid van verzekeringslichamen, die niet organisch samenwerken, niet te verdedigen, uit een administratief oogpunt is evenmin een veelheid van onsamenhangende organen voor een sociale verzekering aan te bevelen. Ziekte-, ongevallen- en invaliditeitsverzekering vormen, hoezeer ook elke tak van verzekering zijn eigen eischen heeft, één aaneensluitend geheel en een gezonde administratieve samenhang tusschen de verschillende verzekeringen is niet alleen uit een oogpunt van de kosten van adiministratie der verzekering als één geheel genomen voordeelig, maar ook een belang van den verzekerde, die snel en gemakkelijk geholpen wordt en van den contribuant, die gaarne te maken wil hebben met zoo weinig mogelijke administratieve organen.

De ziekteverzekering, hetzij deze alleen beoogt ziekengeld-

uitkeering, hetzij deze naast een geldelijke schadeloosstelling tevens geneeskundige behandeling geeft, houdt nauw verband met de ongevallen- en de invaliditeitsverzekering, welke laatste beide verzekeringen een verlengstuk zijn van de eerstbedoelde verzekering, ook al is haar natuur uit een verzekerings-technisch oogpunt gansch anders. Ongevallen- en invaliditeitsverzekering zijn lijfrenten verzekeringen en, dat eerstgenoemde niet in laatstgenoemde verzekering wordt opgelost, is uitsluitend een practische financiëele aangelegenheid, omdat met het oog op de aanzienlijke kosten het, althans in afzienbaren tijd, uitgesloten moet worden geacht, dat krachtens de invaliditeitsverzekering even hooge pensioenen worden gegeven als krachtens de ongevallenverzekering thans worden uitgekeerd.

Beide verzekeringen hebben belang bij een goede regeling der ziekteverzekering. Immers, in ieder verzekerde, die aanspraak kan maken op ziekengeld, kan een toekomstige klant voor ongevallen- of invaliditeitspensioen schuilen. Er loopt een stevige draad door alle drie verzekeringen en, hoe minder knoopen en kunstmatig aan elkaar gehechte gedeelten zich in dien draad bevinden, hoe eenvoudiger, vlotter, goedkooper en doeltreffender het geheele apparaat loopt. Met de uitkeering van geldelijke schadeloosstellingen hangt nauw samen het geven van goede geneeskundige behandeling. Men kan die geneeskundige behandeling aan de ziekteverzekering vastkoppelen, dan wel ze beschouwen als een onderdeel van de volksgezondheid. Hoe het ook zij, de verzekerde en de organen, belast met het uitkeeren van geldelijke schadeloosstellingen, hebben er groot belang bij, dat de geneeskundige behandeling op het juiste oogenblik en naar het beste vermogen wordt gegeven en, hoe eenvoudiger en logisch samenhangender het geheele organisme van de sociale verzekering is ingericht, hoe grooter de kans is, dat ook het medisch element geheel tot zijn recht komt.

Daar het een groot belang is, niet alleen voor den verzekerde en den schaderegelaar, doch ook voor de maatschappij, dat wordt gezorgd, dat ziekengeld of pensioen slechts dan wordt uitgekeerd, wanneer de medicus invaliditeit niet meer kan afwenden of temperen, moet er tusschen de sociale verzekeringsorganen en den medischen dienst, al dan niet vastgekoppeld aan de verzekering, een zoodanige samenwerking zijn,

dat het preventief element, dat werkt in de richting van een spoedig en functioneel herstel van den patiënt, geheel tot uiting kan komen, hetgeen in mindere mate het geval zal zijn, indien de verzekering wordt uitgevoerd door een veelheid van min of meer onafhankelijk naast elkaar werkende organen. Thans ziet men reeds bij de landbouwongevallenverzekering, dat ten aanzien van de door een ongeval getroffen verzekerden voor rekening der Bedrijfsvereenigingen, een medische contrôle ontbreekt, die op den voet van onafhankelijkheid tegenover den behandelenden geneesheer en den getroffene geschoeid is naar het model van het instituut van controleerend geneeskundigen der Rijksverzekeringsbank, welk instituut bij de uitvoering der industriëele Ongevallenwet preventief zeer nuttig werk verricht. Welken invloed dat verschil in regeling zal hebben op de invaliditeits-frequentie en op de uitgaven voor pensioenen bij de Bedrijfsvereenigingen, valt op dit oogenblik nog niet uit te maken.

Volgens het voorontwerp-Ziekte- en Ongevallenwet-1925 zal, zooals reeds eerder is medegedeeld, de Bedrijfsvereeniging het hoofdorgaan der ziekte- en ongevallenverzekering worden, terwijl Raden van Arbeid en Rijksverzekeringsbank als aanvullende verzekeringsorganen zullen optreden. Het initiatief tot het oprichten van een Bedrijfsvereeniging is aan geen beperking onderworpen. Mits voldaan wordt aan de wettelijke voorschriften, kunnen er evenveel Bedrijfsvereenigingen komen als er groepen van belanghebbenden zijn, die zich tot verzekeringsorganen wenschen teconstitueeren. Hoeveel Bedrijfsvereenigingen er zullen komen valt niet te zeggen. De landbouwongevallenverzekering kent er thans een achttal. Komt ook de industriëele ongevallenverzekering binnen het uitvoeringsgebied van een Bedrijfsvereeniging, dan is het niet uitgesloten, dat het aantal Bedrijfsvereenigingen nog grooter zal worden, vooral indien de Bedrijfsvereeniging tevens de aantrekkelijke taak van schaderegelaar bij ziekte op zich mag nemen. Daarnaast werken tal van overheidsorganen, zoodat op hetzelfde terrein een veelheid van instellingen werkzaam zal zijn, die, hoe goed ook elk orgaan voor zijne taak berekend mag zijn, voor ons territoriaal klein land verwarrend, overbodig, remmend, kostbaar en omslachtig zal blijken te zijn ten nadeele van het werkelijk doel der sociale verzekering.

Afgescheiden van de bezwaren, verbonden aan de versplintering van het organisme der sociale verzekering, welke voor een deel ook betreffen de overheidsorganen, kan als bedenking tegen het stelsel van Bedrijfsverenigingen bovendien worden aangevoerd, dat die vereenigingen naar haar oorsprong niet het natuurlijk orgaan zijn, dat als drager der sociale ziekte- en ongevallenverzekering en misschien eenmaal ook der invaliditeitsverzekering behoort op te treden.

De Bedrijfsvereeniging, haar naam duidt het reeds aan, vindt haar oorsprong in het bedrijfsleven, ontstaat uit een overeenkomst tusschen werkgevers en werknemers, die midden in het leven van handel, nijverheid, landbouw, enz. staan, dan wel ontstaat uit een vereeniging van louter ondernemers, die tot het bestuur der Bedrijfsvereeniging toegang aan hun arbeiders moeten geven.

Historisch is het te verklaren, dat het bedrijfsleven op het gebied der sociale verzekering zoo'n belangrijken rol speelt. Immers, de toestanden en verhoudingen in dat leven hebben den eersten stoot gegeven tot het nemen van wettelijke maatregelen ter bescherming van de economisch zwakkeren. Onze eerste Ongevallenwet is dan ook een verzekering tegen geldelijke gevolgen van ongevallen, den verzekerde in verband met de uitoefening van het *bedrijf* overkomen. Maar dat beginsel is reeds losgelaten bij de Invaliditeitswet, die voor het verzekerd-zijn alleen vraagt naar loondienst en ook loondienst buiten een onderneming aanvaardt voor den verzekeringsplicht. Bovendien omvat die verzekering een schaderegeling, die niet alleen verband houdt met invaliditeit, voortkomende uit de bedrijfsuitoefening, doch ook met invaliditeit, die geheel is ontstaan onder invloeden, liggende buiten het bedrijfsleven. Ook de ziekteverzekering strekt hare schaderegeling uit tot ziekten, die geheel buiten de sfeer van het bedrijfsleven liggen.

Een afwijking van het beginsel, dat de verzekering uitsluitend gericht is op het temperen van nadeelige bedrijf sinvloeden, vindt men eveneens in de in 1921 herziene industriëele Ongevallenwet, welke ook schadeloos stelt ongevallen, voorgekomen bij werkzaamheden, die niet als ‘bedrijf’ worden uitgeoefend; bovendien is het begrip ‘bedrijfsongeval’ verruimd en is de verzekering omgezet in een verzekering ‘tegen geldelijke gevolgen van ongevallen, hun

in verband met hunne dienstbetrekking overkomen', wat wil zeggen, dat ook schadeloosstelling behoort te worden toegekend in gevallen, dat de uitoefening van het bedrijf voor de geleden schade niet of ternauwernood aansprakelijk zou kunnen worden gesteld. Ook de landbouwongevallenverzekering kent verzekeringsplichtige werkzaamheden buiten het eigenlijke bedrijf en het verruimde criterium voor de schaderegeling.

Een nog belangrijker stap doet het voorontwerp-Ziekte- en Ongevallenwet-1925. Dat ontwerp voert voor de ziekte- en ongevallenverzekering de verplichte verzekering in voor een ieder, die in loondienst is, behoudens enkele uitzonderingen. Het begrip 'bedrijf' is geheel losgelaten. Nagenoeg de geheele bevolking van ons land, behalve de zelfstandig werkende, die geen personeel in dienst heeft, krijgt belang bij de uitvoering der ziekte- en ongevallenverzekering en heeft reeds dat belang bij de uitvoering der invaliditeitsverzekering. Zij, die tegen loon arbeiden en zij, die loon laten verdienen, onverschillig of dit geschiedt in of buiten een onderneming, hebben belang bij een goede uitvoering der sociale verzekering, zoodat hare uitvoering naar de plannen der Regeering zal worden een vrijwel algemeen volksbelang en niet een belang van enkele bijzondere groepen der maatschappij. Er is dus op zichzelf geen reden de leiding der sociale verzekering a priori in handen te leggen van hen, die in eigenlijke werkgevers- en eigenlijke vakvereenigingen van arbeiders zijn georganiseerd, al valt het historisch te verklaren, dat de consequentie van de verschuiving van de sociale verzekering uit het millieu van hen, die midden in het bedrijfsleven staan, naar het gewone maatschappelijk leven wel eens over het hoofd wordt gezien. De sociale verzekering, voortgekomen uit de nooden en gesteldheden van hen, die hun bestaan in het zuivere bedrijfsleven vinden, wordt meer en meer een algemeen maatschappelijk instituut, waarbij vrijwel alle groepen der maatschappij zijn betrokken en waaromtrent niet zonder meer mag worden aangenomen, dat de leiding dier verzekering van nature en a priori zou behooren bij den eigenlijken ondernemer en den eigenlijken arbeider of bij hunne leiders.

Zou men daartegen willen opmerken, dat ook zij, die niet tot het bedrijfsleven behooren, zich tot het vormen van

Bedrijfsvereenigingen zouden kunnen aaneensluiten of zich zonder bezwaar bij een Bedrijfsvereeniging van eigenlijke werkgevers en eigenlijke arbeiders zouden kunnen aansluiten, dan zou daarop het volgende kunnen worden geantwoord. Indien een bepaald algemeen belang moet worden behartigd, ligt het niet op den weg van den wetgever, zijne regelingen zóódanig te formuleeren, dat reeds van te voren vaststaat, dat praktisch de leiding van dat belang in handen komt van hen, wier belangen niet steeds dezelfde zijn en kunnen zijn als die der gemeenschap. Een Bedrijfsvereeniging, geboren uit een overeenkomst van hen, die vereenigd en gescheiden worden en telkens weer naar elkaar worden toegedreven door belangen, overwegend in het bedrijfsleven gelegen, is niet van nature het orgaan, waar zij, die buiten dat leven staan, hunne toevlucht behooren te zoeken. En zij, die buiten het bedrijfs- leven staan, zijn niet zóódanig georganiseerd, dat het oprichten eener op hunne belangen gerichte Bedrijfsvereeniging veel kans van slagen zou hebben. Het eenzijdig karakter der Bedrijfsvereeniging spreekt in dit verband nog sterker als zij is een vereeniging van louter leiders van ondernemingen met enkele arbeidersvertegenwoordigers in haar bestuur.

Zou naar de bedoeling van den wetgever de toestand werkelijk zóó worden, dat de uit het bedrijfsleven voortgekomen Bedrijfsvereenigingen de leiding der sociale verzekering zouden krijgen, dan schijnt mij dat in verband met het algemeene karakter dier verzekering een ernstige organisatorische fout, die zich op den duur zal wreken Bij de provinciale- en gemeentehuishouding kunnen, behoudens natuurlijke uitzonderingen, allen, die binnen de provincie of binnen de gemeente wonen, gelijkelijk deelnemen aan de behartiging van gemeenschappelijke provinciale of gemeentelijke belangen. De wetgever laat belanghebbenden vrij in de wijze, waarop zij zich binnen dat territoriaal verband willen groepeeren. Dat is niet het geval bij de voorgestelde regeling der Bedrijfsvereeniging, welke in het wezen der zaak beoogt a priori de leiding der sociale verzekering aan de mannen uit het bedrijfsleven toe te vertrouwen. De groepeering van belanghebbenden wordt door het ontwerp van te voren reeds vastgelegd en georiënteerd naar de eischen van het bedrijfsleven, in plaats van overgelaten aan allen, die belang bij deze zaak hebben.

Het is lang niet onverschillig, vooral bij de uitvoering der ziekteverzekering, welker zwaartepunt zal liggen bij plaatselijke organen, in welke richting de geest is georiënteerd van hen, die leiding aan die organen moeten geven. De atmosfeer van het bedrijfsleven zal niet steeds dezelfde zijn als die van het maatschappelijk leven en, als zij op den duur zou blijken schadelijk te zijn voor een rustige en normale uitvoering en ontwikkeling der verzekering, dan zou het vitium originis bij den wetgever liggen, omdat zijne wettelijke regeling van het deelnemen aan de leiding der verzekering bij voorbaat zou uitsluiten hen, die aan algemeene belangen grooter waarde toekennen dan aan het belang van enkele groepen, die elkaar in het bedrijfsleven ontmoeten en dikwijls tegenovergestelde belangen van bijzonderen aard hebben. Juist het van meetafaan in een organisatie toelaten van ook andere groepen met andere belangen neemt vaak de scherpe kanten af van steil tegenover elkaar staande meeningen en bevordert het nemen van nuttige beslissingen. De eigenlijke ondernemer in een bedrijf heeft geen rechtstreeksch belang bij de ziekteverzekering van het gezin van den arbeider. Noch hij noch de eigenlijke arbeider heeft een onmiddellijk belang bij de sociale verzekering van den kleinen ondernemer zonder personeel. Een maatschappelijk naar alle zijden georiënteerd uitvoeringsorganisme zal eerder dan een min of meer eenzijdig samengesteld orgaan binnen den kring zijner belangstelling ook brengen hen, die niet minder dan de eigenlijke arbeider behoefte hebben aan voorziening tegen de nooden van ziekte, invaliditeit en ouderdom en langs dien weg kunnen bevorderen, dat de sociale verzekering nog meer een maatschappelijke verzekering wordt.

Reeds thans blijkt uit het voorontwerp-Ziekte- en Ongevallenverzekeringswet-1925, dat de ziekteverzekering van hem, die dan eens als arbeider, dan weer zelfstandig werkzaam is, onvoldoende is geregeld en dat het loondienstbegrip als criterium voor het verzekerd-zijn niet steeds het juiste is. Een sociaal verzekeringsorgaan, dat uit alle klassen en groepen der bevolking is opgebouwd, kan iets meer worden dan een zuiver uitvoerend orgaan. Het kan tevens vruchtbaar werken in de richting van een volmaking der verzekering en den wetgever helpen in zijn arbeid, door uit het maatschappelijk leven

voortgekomen desiderata, gesteund door zijn moreel gezag, aan hem ter codificatie over te geven.

Want ook hierop mag wel eens de aandacht worden gevestigd, dat de sociale verzekering in een periode van ontwikkeling verkeert en dus voortdurend behoefte heeft aan voeling met alle zijden van het maatschappelijk leven, zoodat een gezonde, rustige groei het best wordt bevorderd, als men de verzekering uit de sfeer van de hoogere politiek haalt en haar toevertrouwt aan de leiding van een voldoend toegerust, zelfstandig organisme, dat uitsluitend werkzaam is voor de sociale verzekering en rechtstreeks geleid wordt door belanghebbenden zelf en dat in zich kan opnemen en verwerken alles, wat van nature binnen zijne omgeving thuis behoort.

Uit den aard der zaak is het uitgesloten, dat een orgaan, alleen bestemd voor het behartigen van verzekeringsbelangen en opgebouwd uit het geheele maatschappelijk leven, ten slotte zou kunnen uitgroeien tot een orgaan, dat tevens dienstbaar ware te maken aan de zoogenaamde 'bedrijfsorganisatie'. Stelt men zich op het standpunt, dat de sociale verzekering is een algemeen belang, dat eigen doeleinden beoogt en eigen eischen stelt en niet is een specifiek bedrijfsbelang, dan kan men moeilijk in twijfel verkeeren omtrent den aard van het orgaan, dat die verzekering moet uitvoeren. Indien men in het verzekeringsorganisme niet alleen wil zien een mechanischen uitvoerder van wettelijke bepalingen, doch ook een bouwmeester, die de gelegenheid krijgt, binnen wettelijke grenzen zijn werk te volmaken, dan zal een veelheid van los naast elkaar werkende organen, die bovendien voor het meerendeel eenzijdig zijn georiënteerd, een belemmering voor de ontwikkeling der verzekering worden.

Als de Bedrijfsvereeniging wegens hare afkomst en veeltalligheid niet het geëigende orgaan is voor de uitvoering en ontwikkeling der sociale verzekering, rijst de vraag, op welke wijze die uitvoering dan het best zou kunnen geschieden.

Er schijnt mij ten slotte maar één weg mogelijk, wil men technisch, financiëel, organisatorisch en administratief juist te werk gaan en de ontwikkeling en uitvoering der sociale verzekering op goede banen brengen. Er worde één enkel publiekrechtelijk organisme in het leven geroepen, zoo los mogelijk van het Regeeringsgezag, beheerd door belang-

hebbenden zelf en uitsluitend bestemd voor de uitvoering en ontwikkeling der sociale verzekering. Dat organisme zou binnen aangegeven grenzen verordeningsbevoegdheid moeten hebben, waartoe de Grondwet de bevoegdheid geeft. Het organisme zou al naar de technische en administratieve behoeften van de ziekte-, ongevallen- en invaliditeitsverzekering gesplitst moeten worden in afhankelijke, maar toch in zekere mate zelfstandige organen, eveneens door belanghebbenden geleid. De wetgever geve de hoofdlijnen der verzekering, doch niet meer dan het strikt noodige, zoodat het met verordeningsbevoegdheid toegerust orgaan zich zooveel mogelijk terstond kan aanpassen aan de eischen der praktijk. Het toezicht van den Staat zou niet verder behoeven te gaan dan het toezien, dat de door den wetgever getrokken lijnen ongeschonden bleven.

Waar het verordeningsrecht van het orgaan tekortschiet en de maatschappelijke eischen, gesteund door het gezag van het verzekeringsorgaan, belangrijke wettelijke wijzigingen of aanvullingen van het verzekeringsstelsel eischen, zal de wetgever moeten optreden; hij zal een gemakkelijker taak hebben dan tegenwoordig, daar hij dan meer zekerheid zal hebben dan nu, dat datgene, wat verlangd wordt, ook werkelijk uit het hart der maatschappij is opgeweld.

In dat stelsel zou geen plaats meer zijn voor Bedrijfsvereenigingen, risicodragende vereenigingen, Raden van Arbeid, Verzekeringsraad en Rijksverzekeringsbank. Het bestaan van deze organen kan niet als beletsel worden aangevoerd voor het invoeren van een nieuwe orde van zaken. Immers, al deze organen zijn een gevolg van de invoering der sociale verzekering, bestonden niet daarvóór en het is niet meer dan natuurlijk, dat zij den gang harer ontwikkeling volgen.

De Bedrijfsvereenigingen, hoewel voortgekomen uit het particulier initiatief, zouden zich voor haar voortbestaan niet op haar afkomst kunnen beroepen zoodra erkend wordt, dat een grooter algemeen belang dan dat, wat aan haar leven aanzijn heeft gegeven, aan de orde zou zijn. Hetzelfde zou moeten gezegd worden van de bestaande particuliere ziekenkassen, hoewel de zaak daarbij eenigszins anders ligt dan bij de Bedrijfsvereenigingen. Tal van ziekenkassen toch bestonden

reeds vóórdat er eenige sociale verzekeringswet was en zij hebben dus een sociale taak ter hand genomen, zonder dat de sociale wetgever de leiding had en tot het oprichten van uit het particulier initiatief voortgekomen verzekeringsorganen de gelegenheid bood. Ware een middel te vinden om die kassen in het leven te houden, dan zou het een welverdiende hulde zijn aan het zuiver particulier initiatief, indien zij in het organisme der sociale verzekering zouden kunnen worden opgenomen. Voorshands kan ik echter geen oplossing vinden, die in een op publiekrechtelijken grondslag geregelde verzekering, die met technische, administratieve en financieele overwegingen op redelijke wijze rekening wil houden, een natuurlijke plaats aan die particuliere kassen zou kunnen geven in het geheel.

Mag aangenomen worden, dat een zelfstandig, verordeningsbevoegd organisme voor de uitvoering der sociale verzekering voldoende kracht en belangstelling zal ontvangen van de zijde der belanghebbenden? Die vraag schijnt mij bevestigend te kunnen worden beantwoord, al zou ik niet durven verklaren, dat de belangstelling thans reeds zóó algemeen is, dat contribuanten zoowel als verzekerden in gelijke mate voor de zaak ijveren.

Het staat vast, dat in invloedrijke kringen gewenscht wordt de sociale verzekering zelf ter hand te nemen. Die wensch is in de eerste plaats geuit zoowel van de zijde der werkgevers als van die der werknemers. Verder is in het algemeen meermalen aangedrongen op het zooveel mogelijk beperken van ambtelijke uitvoering van wetten.

Het schijnt mij niet veel betoog te behoeven, dat, als een wet behoorlijk kan worden uitgevoerd onder leiding van belanghebbenden, daaraan de voorkeur valt te geven boven een ambtelijke uitvoering. Zoolang er geen voldoende belangstelling bestaat om de uitvoering eener wet zelf ter hand te nemen, of zoolang gevreesd wordt, dat de uitvoering ondeskundig of eenzijdig zal geschieden, is het onmisbaar den ambtenaar met de uitvoering te belasten. Als belanghebbenden zelf de wet willen uitvoeren en er waarborgen zijn, dat die uitvoering deskundig zal geschieden en aan haar doel zal beantwoorden, behoort de ambtenaar te verdwijnen.

Wat de deskundigheid aangaat, is bij de verschillende

bestaande verzekeringsorganen in den loop der jaren reeds zóóveel ervaring op het gebied der sociale verzekering verkregen, dat een nieuw orgaan, indien het met eenig beleid van die ervaring gebruik maakt, niet wegens gebrek aan deskundigheid behoeft vast te loopen.

Voldoende waarborgen, dat de sociale verzekering overeenkomstig hare doeleinden zal worden uitgevoerd, worden gevonden in een goede organieke regeling, die uitsluitend beperkt is tot de verzekering, staat op een gezonde technische, financiëele en administratieve basis en aan alle belanghebbenden de gelegenheid opent hunne belangen naar voren te doen brengen.

Belangstelling van de zijde van belanghebbenden zal, zie ik de zaak goed, nog groote verbetering behoeven, als men tenminste iets meer verlangt dan belangstelling uitsluitend van politieke vereenigingen, eigenlijke werkgeverskringen en van vakvereenigingen van werklieden. De stemmen van de verzekerden zelf en van de contribuanten zelf hebben nog niet de geoefendheid van het geluid, afkomstig uit politieke en bedrijfskringen. Het kan zijn, dat de belangstelling grooter zou zijn, als er reeds een ziekteverzekering bestond. Deze verzekering eischt plaatselijke kassen en in den regel is de belangstelling voor plaatselijke instellingen grooter dan voor verder afgelegen instellingen, waarmede men nooit of weinig persoonlijk in aanraking komt. Maar toch schijnt mij het gebrek aan belangstelling, althans bij een deel der belanghebbenden, ook een andere oorzaak te hebben. Die oorzaak is het ontbreken van financieel belang bij den gang van zaken en betreft dus de verzekerden.

Immers, zij ontvangen enkel, doch geven niets, indien men de zaak uit louter financiëel oogpunt beziet. In de kosten der verzekering dragen zij thans niet bij. De Invaliditeitswet bepaalde oorspronkelijk anders en vroeg ook een bijdrage van den verzekerde; later is de premie geheel ten laste van den werkgever gebracht. De nog niet ingevoerde Ziektewet-Talma vraagt eveneens een betaling van een deel der premie van den verzekerde, wat de ziekengelduitkeering betreft; het ontwerp-Ziekte- en Ongevallenwet-1925 brengt de premie voor de ziektegeldverzekering en de ongevallenverzekering geheel ten laste van den werkgever.

In elk stelsel, dat het beginsel van het zelf-doen op den voorgrond stelt, schijnt het mij een onafwijsbare eisch, dat de verzekerde meebetaalt in de premie, althans wat de ziekte- en invaliditeitsverzekering betreft. Men heeft nu eenmaal in den regel alleen volle en aanhoudende belangstelling voor datgene, waarbij men zelf financiëel is geïnteresseerd en aan dien regel zal ook de verzekerde wel niet ontsnappen. Is er geen rechtstreeks of dadelijk voelbaar financiëel belang, dan trekt men veelal zich er weinig van aan, hoe de zaken gevoerd worden en vindt men het op zijn allerbest voldoende, dat de voormannen der belanghebbenden de werkelijke leiding in handen nemen.

Wil het zelf-doen werkelijk iets gaan beteekenen en iets meer worden dan een overdragen van het waarnemen der belangen aan de politieke leiders, dan moet in het algemeen de verzekerde zelf belang gaan stellen in de sociale verzekering en van die belangstelling zooveel mogelijk door zijne medewerking aan de uitvoering doen blijken.

In het feit, dat de verzekerde wederom zou medebetalen in de premie, is geen stap achteruit te zien. De verschillende theorieën, welke verkondigd zijn over de beteekenis van de socialie verzekeringspremie, laat ik hier ter zijde. Hij, die formeel de premie of een deel daarvan betaalt, behoeft volstrekt nog niet degene te zijn, wiens inkomen door het betaalde bedrag ten slotte wordt bezwaard. Economisch is het zeer aannemelijk, al zal het strikte bewijs moeilijk te leveren zijn, dat de lasten der sociale verzekering noch rechtstreeks door de producenten, noch rechtstreeks uit de loonen der verzekerden worden betaald, doch veeleer verschoven worden naar de geheele gemeenschap.

Deelneming in de premiebetaling door den verzekerde zou op den duur kunnen blijken een grooter winst voor hem te zijn dan betaling uitsluitend door den werkgever, daar, als werkelijk de uitvoering der verzekering in handen van belanghebbenden zou worden gelegd, hij, die mede de lasten der verzekering betaalt, allicht een sterkere positie inneemt dan degene, die louter als deelgerechtigde in de baten optreedt, hetgeen van beteekenis kan zijn bij het overwegen van een verdere ontwikkeling der verzekering.

Bij de ongevallenverzekering zou de premiebetaling ten

laste van den werkgever kunnen blijven, omdat, al is het verband langzamerhand losser geworden, de dienstbetrekking nog in hoofdzaak de oorzaak van het ongeval is, zoodat de financiëele gevolgen van het ongeval als kosten dier betrekking zouden kunnen blijven gehandhaafd.

Belangstelling bij het zelf-uitvoeren der verzekering bij de ‘werkgevers’ mag worden verwacht op grond van de financieele verplichtingen, die de sociale verzekering hun oplegt.

Anderen, als: medici, apothekers, ziekenhuizen, sanatoria en zij, die arbeiden op het terrein der volksgezondheid, zullen, voor zoover de sociale verzekering in aanraking komt met de volksgezondheid, hunne belangstelling uit den aard van hun werkkring op die verzekering en de werkzaamheid van het uitvoerend orgaan richten en in dat orgaan een plaats vinden.

Uit voorgaande beschouwingen is derhalve de volgende slotsom te trekken: Gebreken van organieken aard zijn oorzaak geweest, dat onze sociale ongevallenverzekering verzekerings-technisch niet geheel aan haar doel van sociale wet heeft beantwoord, daar zij, ten nadeele van een deel der belanghebbenden, niet een redelijke lastenverdeeling heeft tot stand weten te brengen. Diezelfde gebreken zullen zich openbaren, indien het voorontwerp-Ziekte- en Ongevallenwet-1925 in zijn tegenwoordigen vorm wet wordt. Dat ontwerp is bovendien bevorderlijk aan een ongewenschte schifting van verzekeringsrisico's, ten nadeele van de verzekerden en het kleinbedrijf.

Wegens hare afkomst is de bestaande en de ontworpen Bedrijfsvereeniging niet het aangewezen orgaan om de sociale verzekering uit te voeren.

Een veelheid van onsamenhangende verzekeringsorganen staat in den weg aan een technisch, administratief en financieel goed werkende verzekering en zal belemmerend werken op een natuurlijke ontwikkeling der verzekering. Die belemmering ontstaat eveneens, indien als drager der verzekering zal optreden een orgaan, dat maatschappelijk niet naar alle zijden is georiënteerd.

Een behoorlijke uitvoering der verzekering schijnt alleen gewaarborgd, indien één enkel, op publiekrechtelijken grondslag opgetrokken, zelfstandig organisme met verordenings-

bevoegdheid de verzekering uitvoert en tot verdere ontwikkeling brengt en voorbereidt. Tot dat organisme, dat met het oog op de eischen van de verschillende soorten van verzekeringen gesplitst moet worden in afhankelijke, maar tevens binnen zekere grenzen zelfstandige organen, behooren alle bij de verzekering belanghebbende maatschappelijke groepen toegang te hebben.

October 1924.
H.L. VAN DUYL.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918).

IX.

Van Minister Kappeyne vergden zijn politieke vrienden thans in de eerste plaats een herziening der schoolwet in hun geest. Het voldoen aan dit verlangen was geen gemakkelijke taak. De fanatieke onderwijs-hervormers, van wie Moens en Kerdijk de meest gezaghebbende waren, begeerden een wet, die aan al hun meer of min utopische idealen zou beantwoorden. Het ontwerp, door Kappeyne ingediend, was dezen Heeren niet kras genoeg; leerplicht en algemeen kosteloos onderwijs[1)] bv. waren daarin niet opgenomen en de aan de Gemeenten toe te kennen subsidie van 30 % der onderwijskosten achtten zij niet voldoende ter verlichting van den financieelen druk der Gemeenten.

Alle amendementen, door Moens c.s. ingediend, werden echter door den Minister afgewezen en verworpen of door de voorstellers ingetrokken. Van een neiging om tot beslechting van den schoolstrijd te geraken was destijds bij de Liberalen nog allerminst iets te bespeuren. Geheel in overeenstemming met den toenmaligen geest der Vrijzinnigen

1) Aan den anderen kant voldeed het ontwerp evenmin aan den wensch der kerkelijke partijen, om schoolgeldheffing, behalve voor onvermogenden, verplichtend te stellen. In enkele Gemeenten werd nml. kosteloos openbaar onderwijs gegeven, niet zoozeer, als het heette, om het schoolbezoek te bevorderen als wel om de concurrentie der bijzondere scholen te fnuiken.

kwam het ontwerp-Kappeyne in geen enkel opzicht aan de wenschen der kerkelijk-staatkundige partijen tegemoet; de concurrentie van het bijzonder onderwijs werd integendeel o.a. door bepalingen omtrent lokaalbouw en schoolinrichting nog moeilijker gemaakt. Zelfs bij de meest gematigde Liberalen kwam toenmaals de gedachte niet op, uit te zien naar een middel dat zou kunnen leiden tot bevrediging der door hen strijdig met de Grondwet geachte desiderata en grieven der clericale partijen, wier argumentaties zij als drogredenen kwalificeerden. Mijn vader althans teekende, nadat de algemeene beraadslagingen over het wetsontwerp waren gëeindigd daarover slechts aan: ‘zelden zijn zooveel sofismen verkondigd als thans door Katholieken en Anti-Revolutionairen’.

Deze beraadslagingen hadden plaats in Juni 1878. Vóór- en tegenstanders herhaalden daarbij in verschillende vooizen hun overbekende, zoowel in het Parlement als in dagbladartikelen en brochures reeds vele malen geopenbaarde opvattingen. De Redactie van een der nieuwsbladen loofde in die dagen een premie uit aan dengene, die omtrent de onderwijskwestie iets nieuws kon vertellen, wel wetend, dat niemand daartoe in staat zou zijn. De wet werd door de leden der beide kerkelijke partijen hartstochtelijk bestreden. De Anti-Revolutionairen hadden bij het Voorloopig Verslag een afzonderlijke nota overgelegd, blijkens welke zij thans voorstanders waren geworden van het subsidie-stelsel, dat indertijd door een amendement-Wintgens (waar o.a. Groen en Elout vóór hadden gestemd) uit de wet van 1857 was gelicht en welk stelsel Dr. Kuyper had bestreden, wijl men op het gebied van het onderwijs geen aalmoes behoefde te vragen.

Een amendement-van Wassenaer van Catwyck, waardoor onder bepaalde voorwaarden, de jaarwedden van de onderwijzers der bijzondere scholen van rijkswege zouden worden uitbetaald, verwierf slechts de stemmen van de partijgenooten des voorstellers en van vijf Katholieken.

Evenmin gelukte het den Anti-Revolutionairen het woord ‘Christelijke’ te doen verdwijnen uit de door Kappeyne aan de wet van 1857 ontleende en reeds in de wet van 1806 voorkomende geijkte formule, dat het onderwijs op de openbare scholen moest worden dienstbaar gemaakt o.a. ‘aan de opleiding tot Christelijke en maatschappelijke deugden’. Dit woord,

hetwelk hun steeds een aanstoot was geweest[1)] als zijnde ‘een bedriegelijke leuze’, niet passend bij de ‘godsdienstlooze’ school, is, zooals men weet, tot op den huidigen dag in de onderwijswet gehandhaafd gebleven.

Onder de Liberalen was Van Houten de eenige, die zich tegen het wetsontwerp verklaarde, natuurlijk niet uit dezelfde overwegingen, die de Kerkelijken daartoe dreven, maar wegens den inbreuk dien het, naar hij meende, door te groote centralisatie, op de autonomie der Gemeenten maakte. De subsidiën, door het Rijk aan de Gemeenten uit te keeren, zouden nml., vreesde hij, door de Regeering als een middel aangewend kunnen worden om medezeggenschap te verkrijgen over de handhaving der neutraliteit op de openbare school, welke door de Gemeentebesturen niet overal strikt in acht werd genomen. Van Houten volgde hier een beginsel, dat bij hem krachtig werkte, wantrouwen tegen het staatsgezag, dat zich te veel macht over de onderdeelen van het beheer wilde verzekeren. De voorstanders der bijzondere school steunden Van Houten niet in zijn pogingen om die staatsinmenging te verhinderen. Voor hun propaganda was een geheel neutrale openbare school verkieslijker dan een die zich aan de locale behoeften aanpaste en (zooals toen vaak het geval was) in Hervormde streken een Protestantschen geest vertoonde en in Katholieke oorden een meer Roomsche kleur deed zien.

De verbittering der Anti-Revolutionairen en Katholieken over deze onderwijswet was groot. Kuyper schold haar decretum horribile’ en ‘scherpe resolutie’, met een herinnering aan de in onze geschiedenis befaamde resolutie der Staten van Holland van 1617, waarbij dier oppergezag ook in kerkelijke zaken uitdrukkelijk werd uitgesproken.

Reeds tijdens de behandeling werden honderde adressen tot de Kamer gericht, waarbij verwerping van het wetsontwerp werd verzocht. Van anti-revolutionaire zijde werd een groote agitatie in het leven geroepen, een monsterpetitionnement werd op touw gezet[1)]. Den 22sten Juni, den dag waarop de onder-[2)]

1) Kuyper had van den eisch om het woord ‘Christelijke’ te schrappen vroeger reeds afgezien, omdat, naar hij yerklaarde, heel het volk toch wist, dat het in den zin van *lucus a non lucendo* in de schoolwet stond.

1) Kuyper had van den eisch om het woord ‘Christelijke’ te schrappen vroeger reeds afgezien, omdat, naar hij yerklaarde, heel het volk toch wist, dat het in den zin van *lucus a non lucendo* in de schoolwet stond.

2) Ook van Roomsche zijde werd een tegen de Schoolwet gericht adres den Koning aangeboden.

teekening der petitie een aanvang zou nemen, werden in het geheele land bidstonden gehouden. In het adres verklaarden de onderteekenaars, dat de toen geldende wet slechts als privilege aan rijkere ouders gunde, wat ook het recht van de armsten behoorde te zijn nml. om desverlangd hun kinderen een plaats te kunnen verzekeren op een school met den Bijbel. In de nieuwe wet werd de oprichting en instandhouding van vrije scholen nog moeilijker gemaakt en deze zouden, ging men op dezen weg voort, straks geheel onmogelijk worden. Door de adressanten werd echter niet aangegeven op welke wijze zij meenden, dat aan hun bezwaren zou kunnen worden tegemoet gekomen of zooals de steller van het adres, het in zijn eigenaardigen stijl uitdrukte: 'In wat voege of maniere alsdan voor degelijker volksontwikkeling door een deugdelijker Schoolwet zal te zorgen zijn, ligt buiten den kring onzer overweging'.[1)]

Een Deputatie, aan het hoofd waarvan zich de grijze anti-revolutionaire staatsman Elout van Soeterwoude geplaatst had, begaf zich den 3den Augustus naar het Loo, om het smeekschrift, voorzien van ruim 300,000 handteekeningen aan te bieden aan het Staatshoofd. In zijn bij de aanbieding tot den Koning gerichte toespraak, verzocht Elout Z.M. niet over te gaan tot het bekrachtigen der wet, alvorens een nieuw onderzoek op te dragen, aan een commissie, waarin alle richtingen vertegenwoordigd zouden zijn.[2)]

De Koning stelde het smeekschrift, met de daarbij behoorende memorie, bevattende een omschrijving der verschillende

1) Dat niet alle voorstanders van het bijzonder onderwijs zich met het volkspetitionnement konden vereenigen, blijkt o.a. uit een in het 'Utrechtsch Dagblad' van 12 Juli 1878 opgenomen 'ongevraagd advies' van Jhr. van Weede van Dijkveld, waarbij deze zich daartegen verklaarde, omdat de voorstelling van het dreigend gevaar dat er aanleiding toe gaf z.i. onwaar was. De wet ontnam de School met den Bijbel niet aan haar voorstanders, doch bemoeilijkte alleen haar bestaan, doordat voortaan veel grooter geldelijke offers zouden vereischt worden. Het uitlokken nu van een petitionnement wegens een financieele kwestie achtte de schrijver niet wenschelijk.

2) Uit de locale Comité's, die zich hadden gevormd om het volkspetitionnement te organiseeren, werd den 23sten Januari 1879, den 300sten verjaardag van de Unie van Utrecht, een Bond gevormd, die, met het oog op den Stichtingsdag, den naam verkreeg van 'Unie de School met den Bijbel', welke vereeniging elk jaar op 17 Augustus, den datum waarop de wet geteekend werd, een collecte zou houden ten bate van de scholen met den Bijbel.

stelsels, voorgesteld tot oplossing van de onderwijskwestie, in handen van den Minister. Deze bracht daarover een uitvoerig rapport uit aan Zijne Majesteit, waarin hij, na een historisch overzicht van den schoolstrijd gegeven te hebben, betoogde, dat de adressanten geen recht hadden op hulp van overheidswege. Hij besprak voorts de verschillende middelen, tot beslechting van den strijd aan de hand gedaan, welke alle, na gezet onderzoek, onhoudbaar waren gebleken. Het slot van dit belangrijk staatsstuk, hetwelk in extenso werd opgenomen in de Staatscourant, luidde aldus: 'Bewogen door de roerselen, die de menigte het krachtigst medesleepen, beangstigd in hun geweten en opgehitst door een hatelijke tegenstelling tusschen rijk en arm, werden de petitionarissen in handen der leiders eener staatkundige partij, het voertuig tot het bewerkstelligen eener demonstratie, die wanneer zij doel trof, de Kroon oogenblikkelijk in hevige botsing zou brengen met de Vertegenwoordiging des lands en tegelijk den eersten stap doen zetten op den weg, waarop terugtreden oneer, voortgaan het verderf des vaderlands worden zou. Men mag dus vermoeden, dat die leiders zelven, zoo zij als verantwoordelijke bewindslieden werden geraadpleegd er voor zouden terugdeinzen de weigering der Koninklijke bewilliging aan te bevelen, welke zij de vrijmoedigheid gehad hebben van de Kroon in hun smeekschrift te verzoeken.'

Dit stuk wekte de verontwaardiging op der Kerkelijken en werd bij de algemeene beschouwingen over de staatsbegrooting van 1879 door hen hevig gecritiseerd.

Het bevatte dan ook inderdaad enkele minder gelukkig gekozen uitdrukkingen en miste den objectieven toon, welke in een zoodanig staatstuk behoort te worden aangeslagen; maar het was toch aan den anderen kant wel begrijpelijk en vergefelijk, dat de Minister geprikkeld was geworden door een manifestatie, in het leven geroepen door de voorgangers eener politieke partij, die hadden moeten voorzien, tot welk een chaos een gunstige beslissing des Konings op hun petitie zou hebben moeten voe en. Ontbinding der Kamer zou tot geen uitkomst hebben geleid en het optreden van een clericaal Bewind zou onvermijdelijk terstond een botsing met de Staten-Generaal hebben teweeggebracht. Gelukkig werd ons land voor zoodanig bijna onoplosbaar politiek conflict gespaard,

doordat de Koning na ontvangst van het rapport des Ministers, zijn sanctie aan de wet verleende.

Bij de behandeling dezer wet hadden de Liberalen steeds betoogd, dat art. 194 der Grondwet zich tegen het voldoen aan de wenschen van de voorstanders der bijzondere school verzette. Derhalve begonnen dezen op wijziging van dat Grondwetsartikel aan te dringen.

Ook van geheel andere zijde, nml. door van Houten werd voor Grondwetsherziening geijverd en wel teneinde de door hem gewenschte kiesrechtuitbreiding mogelijk te maken. Van Houten's denkbeelden omtrent kiesrecht waren in dien tijd veel radicaler dan die van eenig ander Kamerlid. Alleen Oldenhuis Gratama, die evenwel geen invloed in het Parlement bezat, verdedigde toen reeds het algemeen stemrecht. Hetgeen Van Houten wenschte duidde men destijds eveneens met den naam algemeen stemrecht aan, omdat, vergeleken bij het toen bestaande beperkte kiesrecht, een zoo groote uitbreiding als hij verlangde daarmede vereenzelfdigd werd; het ononderwezen proletariaat wilde hij echter van het stemrecht uitsluiten. Hoewel bij de samenstelling van het Kabinet wel terloops gesproken was over eventueele voorstellen tot wijziging van de bepalingen der Grondwet betrekkelijk het kiesrecht en de defensie, zoo was men toch overeengekomen eerst door financieele wetten te zorgen voor de behoeften der schatkist en tevens door het aanleggen van nieuwe scheepvaart- en handelswegen de volkswelvaart te verhoogen. Van Houten bestreed nu het Ministerie en speciaal Minister Kappeyne, omdat Grondwetsherzieningen hervorming van het kiesrecht niet aan stonds aan de orde waren gesteld en verklaarde zelfs niet langer te willen behooren tot een partij, die, nu zij met een krachtige meerderheid aan de Regeering was gekomen, haar programma verloochende. Kappeyne verklaarde zich een tegenstander van algemeen stemrecht en gaf zelfs te kennen, onder bravo-geroep van den Conservatief Wintgens, niet te wenschen de invoering daarvan in Nederland te beleven. Hij betwistte Van Houten's bewering, dat het volkspetitionnement tegen de Onderwijswet zou bewezen hebben dat de Tweede Kamer niet meer was de uitdrukking van de politieke denkbeelden der natie.

Een andere grief nog had Van Houten tegen de Regeering,

nml. dat een ingrijpende hervorming van het belastingsysteem niet was aan de orde gesteld. De ongelijkmatige verdeeling der publieke lasten was volgens hem het gevolg van het feit, dat alleen het gegoede deel des volks invloed had op de samenstelling der Vertegenwoordiging.

Wegens de toenemende uitgaven en het verminderen der inkomsten, doordat o.a. tengevolge van het steeds voortduren van den Atjeh-oorlog, de Nederlandsche schatkist niet meer door Indische baten werd gevuld, begon de financieele toestand inmiddels eenige zorg te wekken en een versterking der middelen scheen wenschelijk. Om hierin te voorzien stelde Minister Gleichman voor, een leening aan te gaan van *f* 43 millioen, terwijl hij tevens een wetsontwerp tot heffing van een recht van successie en overgang bij overlijden in de rechte lijn indiende.

Tegen de leening werd aanvankelijk in de Kamer bezwaar gemaakt. In de laatste jaren was geamortiseerd, en men kon zich niet aanstonds schikken in het denkbeeld, dat de staatsschuld thans weder vergroot zou worden; men wilde liever uitstellen, terwijl dan inmiddels een meer omvattend leeningsplan zou ontworpen worden ter bestrijding van de kosten van de buitengewone werken en een nieuw stelsel van belastingen tot dekking der gewone uitgaven.

De Minister wilde hierop echter niet ingaan en het leeningsvoorstel werd door de Staten-Generaal aangenomen.

De successiebelasting werd vooral door de conservatieve en kerkelijke partijen bestreden. Men achtte deze heffing immoreel, omdat hij tot meineed aanleiding zou geven, men vreesde dat de band tusschen ouders en kinderen daardoor zou verslappen, ook werd het onbillijk geacht, dat van het onroerend goed, hetwelk reeds door de grondbelasting werd getroffen, ook nog successierecht zou geheven worden. Ten slotte werd het ontwerp toch met een groote meerderheid door de Tweede en met een geringe meerderheid door de Eerste Kamer aangenomen. Door den Minister Gleichman in 1879 ingediende voorstellen betreffende belasting resp. van goederen in de doode hand en van effecten, kwamen niet meer in behandeling doordat het ministerieel leven van Gleichman tegelijk met dat zijner ambtgenooten werd afgesneden. Wel gelukte het hem nog een wet tot herziening van de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen tot stand te brengen, waardoor aan

de bestaande ongelijkheid in de grondbelasting een einde werd gemaakt.

X

De oorzaak van of misschien beter de aanleiding tot het, in den zomer van 1879, aftreden van het Kabinet-Kappeyne, nog geen twee jaren te voren bij zijn optreden als Hervormings-Ministerie door de Liberalen begroet, was de verwerping der Kanalenwet. Onder dezen naam was samengevat een groot plan, door den Minister van Waterstaat ontworpen, tot aanleg van scheepvaartwegen in verschillende deelen van ons land, waarvan een kanaal van Amsterdam door de Geldersche vallei naar de Boven-Waal, hetwelk voor den Rijn- en transitohandel der hoofdstad van groot belang zou zijn, het voornaamste was.

Minister Tak's groote bekendheid met alle onderdeelen kwam toen aan het licht; hij was hier volkomen op zijn terrein en toonde zich geheel op de hoogte van de ingewikkelde en moeilijke vraagstukken, die bij deze wet aan de orde kwamen.

Tevens bleek evenwel ook zijn gemis aan staatsmanstalent. Hij meende zeker te zijn van de overwinning; de financieele, locale en technische bezwaren, in de Kamer aangevoerd, deden hem niet wankelen. Hij zette de behandeling door op een ongelegen tijdstip, verbitterde daardoor zijn vrienden en hield geen rekening er mede, dat de tegenstanders, die door Kappeyne's Schoolwet zeer vijandig gezind waren, over plaatselijke voordeelen zouden heenstappen om het Ministerie ten val te brengen. Met talent en groote zakenkennis verdedigde Tak de wet, doch steeds met de overtuiging, dat hij moest winnen. De wet werd ook door enkele Liberalen bestreden; Van Houten's hevige bestrijding heeft misschien het meest tot de verwerping bijgedragen. Van Houten had steeds op slechten voet gestaan met Tak, wellicht dat ook Rotterdamsche sympathieën bij hem invloed uitoefenden, want hij had destijds een groote practijk als advocaat te Rotterdam.

Ook in Utrecht en enkele andere plaatsen aan de Keulsche Vaart, die tegenstrijdige belangen hadden, was een sterke beweging tegen het kanaal door de Geldersche Vallei ontstaan. Jhr. Mr. J. Röell, die sinds 1877 als vertegenwoordiger van Utrecht in de Kamer zitting had, kwam in een uitvoerige, van zaakkundigheid getuigende rede voor de belangen dier stad

op. Ten einde het ontwerp te redden, voegde de Minister op het laatst daaraan nog toe een kanaal in Limburg. Dit werd door een amendement weder daaruit gelicht, hetgeen ten gevolge had, dat drie Limburgsche afgevaardigden tegen art. 1 stemden, waarin het geheele plan was samengevat, waardoor dit artikel met de kleinst mogelijke meerderheid (40 tegen 39 stemmen) werd verworpen.

De wet werd daarop ingetrokken en de Minister van Waterstaat, bood zijn ontslag aan. De Ministerraad, wiens advies hieromtrent door den Koning werd gevraagd, poogde tevergeefs Tak van gedachten te doen veranderen; de economische en financieele politiek der Regeering achtte hij door de Kamer afgekeurd te zijn. Eenige dagen later volgde Minister Kappeyne het voorbeeld van zijn ambtgenoot, omdat, zooals hij zelf in de Kamer verklaarde, het votum over de Kanalenwet zou bewezen hebben, dat de zekerheid ontbrak om voor groote maatregelen, die van Regeeringswege mochten worden voorgesteld de noodige overeenstemming met de Volksvertegenwoordiging te verkrijgen. De eigenlijke reden, waarom Kappeyne tot ontslagaanvrage was overgegaan, schijnt evenwel geweest te zijn, dat hij, niet aan het gezag gehecht en slechts noode het Ministerschap aanvaard hebbend, ‘het slachtoffer van zijn politieke positie’ zooals Van Houten hem noemde, de Regeering moede was; de administratie boezemde hem geen belang in; hij snakte naar zijn boeken en zijn leven van geleerde.

De overige Ministers, hoewel naar hun meening niet gebleken was, dat de Regeering het vertrouwen der meerderheid verloren had, gaven daarop aan den Koning te kennen, dat de stap door het Hoofd van het Kabinet gedaan, hen dwong Z.M. te verzoeken, wanneer aan Kappeyne's verlangen werd voldaan, te hunnen aanzien een gelijke beschikking te nemen.

De Koning gaf nu den wensch te kennen, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken zijn verzoek zou motiveeren. Ter voldoening aan dit verlangen, herinnerde Kappeyne er aan, dat het Kabinet twee Ministers door den dood had verloren[1)]

1) nml. de Ministers van Oorlog de Roo van Alderwerelt en van Koloniën van Bosse, die vervangen waren resp. door den Kolonel den Beer Portugael en den Heer O. van Rees, oud-vice President van den Raad van Indië.

en ten gevolge van het aftreden van Tak een onherstelbaar verlies leed; door een en ander was de parlementaire kracht van het Ministerie verbroken en het oorspronkelijk karakter, waarmede het optrad, aanmerkelijk veranderd. De Ministerraad, hierover gehoord, bleek deze beschouwingen van Kappeyne niet te deelen, waarop Z.M. het gevraagde ontslag weigerde.

Buiten voorkennis zijner ambtgenooten gaf Kappeyne nu plotseling aan den Koning te kennen, niet aan het bewind te kunnen blijven, indien niet een partieele Grondwetsherziening werd aan de orde gesteld met betrekking tot het kiesrecht, de samenstelling der Staten-Generaal en de defensie en hij verzocht aan Z.M. machtiging daartoe en tevens om tot Kamerontbinding over te gaan, voor het geval dit voorstel bij de Vertegenwoordiging schipbreuk mocht lijden. Dit onverwachte plan verwekte groote sensatie bij de liberale partij. Door eerst zijn ontslag te vragen, wegens onvoldoende steun bij de Volksvertegenwoordiging, en daarna als voorwaarde om aan te blijven vrijwel onbestemd herziening der Grondwet te verlangen, verspeelde Kappeyne zijn positie als erkend partijleider en zijn tegenstanders, die hem ernst ontzeiden, bleken niet geheel en al ongelijk te hebben.

De meerderheid in den Ministerraad, wiens gevoelen omtrent dit plan van Kappeyne door den Koning werd ingewonnen, achtte in het algemeen Grondwetsherziening wenschelijk en noodzakelijk, omdat de meeste hervormingen, die sedert jaren op het liberale program voorkwamen, anders niet waren tot stand te brengen. De Ministers van Financiën en van Koloniën waren evenwel van een ander gevoelen en gaven in afzonderlijke nota's hun denkbeelden weer. Naar de meening van Minister Gleichman was de regeerkracht van het Kabinet ondermijnd, niet door de stemming over de Kanalenwet, maar door de houding, die Kappeyne had aangenomen. Een herziening der Grondwet achtte hij onder zekere voorwaarden wel in het belang van het land, maar alleen door een krachtige Regeering te ondernemen. Hij adviseerde daarom den Koning de ontslagaanvrage der Ministers in te willigen. Volgens Minister Van Rees was bij zijn optreden met geen enkel woord gerept van Grondwetsherziening, welke daarom niet als een rijp plan van het geheele Kabinet kon worden beschouwd. In

allen gevalle achtte hij een zoodanige herziening thans ontijdig, daar de agitatie over de Schoolwet, die nauwelijks bedaard was, daardoor weder zou worden opgewekt. Bovendien verkeerden handel en nijverheid in gedrukten toestand, de Atjehoorlog was nog niet ten einde, de financiën vereischten dringend voorziening. Onder deze omstandigheden ware Grondwetsherziening z.i. een gewaagde onderneming.

De Koning gaf daarop te kennen, dat hij een herziening buiten zijn initiatief van te groot gewicht achtte om die thans goed te keuren, ten einde het aanblijven van een Minister te verzekeren. Wanneer Z.M. daartoe zou overgaan, dan wilde hij de overtuiging hebben, dat het een blijvend werk zou zijn. Uit de door den Minister gevraagde machtiging tot Kamerontbinding, bleek dat deze zelf twijfelde aan een goeden uitslag. De Minister wilde dus den Koning de gelegenheid ontnemen om de redenen eener eventueele verwerping nader te overwegen. Z.M. achtte zulks in strijd met zijn prerogatieven en nadeelig in het algemeen belang en kon zich daarom niet vereenigen met des Ministers voorstellen.

Nadat daarop de Ministers collectief hun verzoek om ontslag hadden herhaald, ontvingen de Heeren Fransen van de Putte en Mr. E. Cremers, welke laatste Minister van Buitenlandsche Zaken was geweest in het tweede Ministerie Thorbecke, de opdracht tot het formeeren van een Kabinet. Na daartoe verkregen machtiging des Konings, noodigden deze beide Heeren alle liberale Kamerleden uit tot het bijwonen van een samenkomst, ten einde hen in te lichten omtrent den stand van de crisis en om daarna het gevoelen der meerderheid te leeren kennen.

Door het bijeenroepen dezer vergadering handelden die Heeren wel eenigszins onberaden. Bij de bestaande spanning tusschen de voor- en tegenstanders der Kanalenwet, hadden zij kunnen voorzien, dat die bijeenkomst kans zou hebben op een Poolschen landdag te gelijken. De vergadering had dan ook voor hen, die haar hadden belegd een weinig bemoedigend verloop. Het bleek aanstonds, dat een deel der liberale partij aan Kappeyne wilde vasthouden, althans van een Kabinet Van de Putte-Cremers afkeerig was. Omtrent deze bijeenkomst maakte mijn vader destijds de volgende aanteekeningen:

‘21 Juli 1879 Conferentie der liberale partij, opgeroepen

door Fransen van de Putte en Cremers over de ministerieele crisis. Zeer ongelukkig gestyleerd oproepingsbriefje[1], dat toch naar men zegt met medeweten van Veegens[2] is opgesteld. Van de Putte excuseerde zich (*inter familiares*, niet *publice*) met te zeggen, dat deze formule de eenige was waardoor hij zekerheid kon hebben, dat de leden op zouden komen. Over dit briefje dadelijk lange discussie. De toedracht der zaak is m.i. deze. Kappeyne wil van de zaken af, heeft na het votum over de Kanalenwet van de gelegenheid geprofiteerd om te kunnen retireeren. Doch toen dit algemeen afkeuring in het land ontmoette, heeft hij met een coup de théâtre willen eindigen en heeft Grondwetsherziening voorgesteld. Ik geloof niet, dat hij een grooter fout had kunnen maken. Op de vergadering had ik gedacht, dat de leden eenstemmig de houding van Kappeyne zouden veroordeelen, maar dit was geenszins het geval. Van Heukelom sprak het eerst, zeer scherp, en dat zonder aanleiding, tegen Cremers en van de Putte. Hij zeide: "de Koning had even goed twee hof lakeien kunnen zenden om de liberale partij bijeen te roepen".

De volgende sprekers waren ook van oordeel, dat men zich niet van het Ministerie moest scheiden. Eerst later spraken Van Delden en Borgesius verstandiger. Men maakte Cremers en Van de Putte m.i. volkomen ten onrechte er eenigermate een verwijt van, dat zij deze vergadering hadden bijeengeroepen. Terwijl wij daar zaten in de kale kamer der 1ste sectie, met het gezicht op de half afgebroken gebouwen van het Binnenhof[3], onder een regen, die niet ophield (zooals dat dezen zomer gewoon is), droeg alles er toe bij om de stemming somber te maken. Wat wil men? Dat bleek niet. De vraag had moeten zijn: "Zal men zich, wat er ook gebeurt, aan het bestaande Ministerie en

1) Dit oproepingsbriefje was aldus gesteld:
"De Heeren J.D. Fransen van de Putte en E. Cremers hebben de eer naar aanleiding van eene opdragt van den Koning en daartoe, op hun voorstel door Hem gemachtigd, U Hoog Ed. Gestr. dringend uit te noodigen tot het bijwonen eener bijeenkomst van de leden der liberale partij in het lokaal van de Tweede Kamer der Staten-Generaal "op Maandag 21 July ten twee ure.
2) Mr. D. Veegens, Griffier der Tweede Kamer.
3) Waar toen de Hofkapel werd gesloopt.

aan Kappeyne blijven vastklampen? Zal men een nieuw liberaal Kabinet steunen of verlangt men liever een Kabinet van Clericalen te zien optreden?

Maar deze vragen werden bijna niet aangeroerd.

Mirandolle zeide: “Laat ons geen advies geven, de Koning heeft zijn grondwettige raadgevers, dat is genoeg”.

Van der Linden, die als oud-Thorbeckiaan van de Putte niet kon zetten, zeide op zijn eigenaardige wijze: “De Heeren komen ons vragen wat zij moeten doen, mij dunkt, de Heeren zijn mans genoeg om dat zelf te weten”. Cremers liet zich onvoorzichtig uit door te zeggen, dat hij noch Van de Putte zich geschikt rekenden om een Grondwetsherziening op touw te zetten.

In het laatst nog een scène tusschen Van Heukelom en Van de Putte, over de vraag of Grondwetsherziening op den voorgrond was geplaatst bij de Kabinets-formatie. v.H. beweerde dit, v.d.P., die zelf in de eerste combinatie bij de vorming van het Kabinet was geweest, ontkende het Tegen 4½ ure gingen wij uiteen. Mijn indruk was, een partij die zoo onderling verdeeld is over kleinigheden en persoonlijkheden kan bijna niet regeeren’.

Dit was ook blijkbaar de indruk der Heeren Van de Putte en Cremers. Zij brachten althans ter kennis van den Koning dat het hun in de gegeven omstandigheden ondoenlijk zou zijn een Kabinet samen te stellen, dat eenige levensvatbaarheid bezat. Aan een reconstructie van het bestaande Ministerie viel evenmin te denken. De staatkundige verhouding maakte het toen en ook in de toekomst niet weder mogelijk om, zooals in 1877, een Kabinet overeenkomstig de Engelsche practijk te vormen. De crisis scheen onoplosbaar en het was onder deze omstandigheden niet vreemd, dat de Koning ten slotte zich wendde tot den bij hem in groote gunst staanden Baron van Lynden van Sandenburg, met het verzoek een Zaken-Ministerie te vormen.

Van Lynden hield eerst besprekingen met zijn vroegeren ambtgenoot Heemskerk, doch deze werden plotseling afgebroken en een Ministerie, uit mannen van verschillende richting bestaande, kwam eindelijk tot stand.

Van Lynden zelf, een uiterst bekwaam, scherpzinnig en behendig staatsman, ambitieus en zeer bedreven in de kunst

om met menschen om te gaan, bezat eigenlijk geen scherp omlijnde politieke overtuiging; aanvankelijk dobberend tusschen conservatief en anti-revolutionair, toonde hij later, zonder zich positief te uiten, eerder gematigd liberale neigingen; - zijn breuk met de Anti-Revolutionairen werd onvermijdelijk door zijn optreden als Hoofd van een Kabinet, dat zich bereid verklaarde de Schoolwet in te voeren.

Het Ministerie telde twee Vrijzinnigen onder zijn leden, beiden voordien Hoogleeraar te Leiden: Prof. Modderman, die de portefeuille van Justitie aannam, nadat o.a. de anti-revolutionair Jhr. Beelaerts van Blokland die geweigerd had en Prof. Vissering, bekend staathuishoudkundige, die als Hoofd van het Departement van Financiën optrad. De nieuwe Minister van Binnenlandsche Zaken Jhr. Six, Commissaris des Konings in Zeeland, een man met een nobel karakter, doch zwak en geneigd de meerderheid haar zin te geven, kon waarschijnlijk ook tot de gematigd Liberalen gerekend worden. Het Hoofd van het Departement van Oorlog, Reuther, een bekwaam en eerlijk man, was Katholiek Voor Koloniën gelukte het v. Lynden zijn vroegeren ambtgenoot v. Goltstein weder te winnen, die in het Kabinet Heemskerk reeds bewezen had een uitstekend administrateur te zijn en die in het Parlement onovertroffen was in het debat.

XI.

De door Kappeyne aangeheven leuze van Grondwetsherziening had tengevolge dat de liberale partij in tweeën spleet. In beginsel was geen Vrijzinnige tegen een herziennig der Grondwet, doch de meesten waren van oordeel, dat het toen niet mogelijk zou zijn een formule van wijziging te vinden, welke de groote meerderheid, die voor een zoodanige herziening vereischt wordt, zou kunnen bevredigen, omdat daarvoor wederzijds concessies zouden moeten gedaan worden, waartoe geen der partijen destijds bereid scheen.

De Kappeyniaansche fractie, die in de Kamer slechts een tien- of twaalftal vertegenwoordigers bezat, begon dadelijk den strijd weder en Van Houten, die Kappeyne tijdens zijn Ministerie zoo sterk had bestreden, behoorde nu tot de eersten in die fractie. Van Houten achtte het optreden van het Kabinet Van Lynden geheel in strijd met een goede consti-

tutioneele practijk, hij zag er, ten onrechte, een persoonlijke machtsuiting van den Koning in.

Tak werd spoedig weder door Amsterdam naar de Kamer afgevaardigd. Hij had aan de kiezers de toezegging gedaan geen oppositie te zullen voeren. In den beginne was hij dan ook zeer kalm, maar achter de schermen organiseerde hij een scherpen tegenstand. De liberale partij bevond zich in een droevige positie, die naar buiten misschien minder indruk maakte, omdat men sinds de breuk tusschen Thorbecke en van de Putte aan persoonlijk gehaspel was gewoon geraakt en de twee jaren van Kappeyne's bewind waren slechts een tusschenspel geweest. Tak was in de oppositie onverzoenlijk, zijn tactiek was alles af te stemmen, wat met mogelijkheid tegenover het land en de kiezers kon verworpen worden. Wanneer men niet tot afstemming kon komen, dan werd uitstel beproefd. Voortdurend werd het er op aangelegd de Commissie van Rapporteurs zoodanig samen te stellen, dat men kon hopen de zaken op de lange baan te schuiven.

Kappeyne zelf heeft na zijn aftreden als Minister geen parlementairen zetel meer kunnen bemachtigen, althans niet in de Tweede Kamer. In 1880 werd Gleichman te Amsterdam tegenover hem, zijn voormaligen ambtgenoot candidaat gesteld en gekozen.

Uit dagbladartikelen tijdens dien verkiezingsstrijd blijkt hoe fel de anti-Kappeyniaansche Vrijzinnigen te dien tijde tegen hem, die eens de leider hunner partij was geweest, gekant waren.

De gematigde fractie der Liberalen, als wier hoofd Gleichman beschouwd werd, zag er geen bezwaar in het Kabinet van Lynden, van hetwelk eenige geestverwanten deel uitmaakten en dat verklaard had de Onderwijswet spoedig in te voeren haar vertrouwen te schenken.

De Anti-Revolutionairen daarentegen richtten zich, zoowel in de Kamer als in ‘de Standaard’, met scherpe verwijten tot den Kabinetsformateur, die tot invoering der ‘Monsterwet’ van Kappeyne bereid was. De toenemende bloei der anti-revolutionaire partij bewees dat de invloed der leiders op het kiezersvolk groot was. Rechtzinnige predikanten begonnen meer en meer zich op politiek terrein te begeven en als verkiezingsagenten dier partij op te treden, doch in de eerste

plaats was toch die bloei wel te danken aan den onvermoeiden arbeid van het eminente Hoofd, wiens geschriften, door schrijftrant en gebezigde argumenten, bij het volk veel meer ingang vonden dan indertijd die van Groen. In 1877 had Kuyper zijn ontslag als Kamerlid genomen, beseffend, dat hij bezig was in het Parlement zijn krachten te verzwakken. Hij regeerde daarop van uit Amsterdam de partij met zijn Standaard-artikelen. Feitelijk was hij de geheel onverantwoordelijke partijleider, hetgeen tot oneindige strubbelingen aanleiding gaf, waarvan het publiek lang niet alles gewaar werd. In het Parlement had de anti-revolutionaire partij thans twee bekwame vertegenwoordigers verkregen in Jhr. de Savornin Lohman, volgens ‘de Standaard’ ‘het philosofisch Hoofd der partij’ en Keuchenius, welke laatste na zijn kortstondig Kamerlidmaatschap in 1866, toen hij zijn bekende motie voorstelde, in Nederlandsch-Indië als advocaat was werkzaam geweest. Tusschen de anti-revolutionaire Kamerleden bestonden overigens onderlinge veeten en verdeeldheid.

Wat eigenlijk de Anti-Revolutionairen als politieke partij wenschten, was aanvankelijk niet geheel duidelijk, totdat in 1878 een ‘Program van Beginselen’ verscheen, samengesteld door Dr. Kuyper, na overleg met de rechtsgeleerde partijgenooten Lohman, de Geer en Gratama en door den samensteller nader toegelicht in zijn werk ‘Ons Program’.

Behoudens een korte geloofsbelijdenis, die de leden ook op staatkundig gebied moesten handhaven, verschilde het Program, behalve wat betreft het onderwijsvraagstuk[1)], niet zoo heel veel van hetgeen ook door Liberalen werd voorgestaan, al werden de zaken ook ‘mit ein Bisschen andern Worten’ aangeduid.

De katholieke partij, die tot nu toe geen boven anderen uitstekende figuren had bezeten, werd in de Kamer niet weinig versterkt door de verkiezing in 1880 van Dr. H.J.A.

1) De aan het onderwijs gewijde paragraaf van het Program luidde aldus: ‘Zij (de antirevolutionaire partij) wil dat de Staat het beginsel late varen, alsof de overheid geroepen zou zijn om van harentwege onderwijs te doen geven, voorkomen dat de overheidsscholen voor zoover noodig tot propaganda van godsdienstige of tegen den godsdienst gerichte begrippen misbruikt worden en alzoo ook in zake onderwijs aan alle burgers, onverschillig welke hunne godsdienstige of paedagogische zienswijze zij, gelijke rechten gunnen’.

M. Schaepman, Hoogleeraar aan het Aarts-bisschoppelijk Seminarie te Rijsenburg, die weldra zoo populair werd als een R.K. geestelijke dit bij mogelijkheid in een Protestantsch land als het onze kan zijn. Hij had dit te danken aan zijn talent en aan zijn bonhomie. Niet alleen onder de Katholieken wilde hij de eerste rol spelen, maar hij verlangde ook buiten Roomsche kringen een man van gezag te worden. Invloed uit te oefenen op den gang van zaken was zijn dierbaarste begeerte. Daarom ijverde hij voor een verbond met de Anti-Revolutionairen, want hij doorzag zeer wel, dat de Katholieken nooit zouden kunnen regeeren zonder hulp van een andere partij. Zoodoende kwam hij vaak in botsing met zijn geloofsgenooten, die, althans de kalmere en minder eerzuchtige onder hen, van oordeel waren, dat de katholieke partij zelfstandig en onafhankelijk van anderen diende te blijven, alleen steun verleenend daar, waar haar belang dit medebracht. Schaepman had democratische neigingen en de Katholieken waren toenmaals in den regel zeer bezorgd en bevreesd voor grooten volksinvloed. Toen hij het toppunt zijner wenschen had bereikt nml. om als lid der Kamer te worden toegelaten, hetgeen sommigen hadden beweerd, dat op grond van de toenmaals bestaande Grondwetsbepaling[1)] niet mogelijk zou zijn, nam hij spoedig de eerste plaats in onder de strijders tegen de Onderwijswet. Toch was er toen reeds gedurig wrijving tusschen hem en vele katholieke medeleden.

Bij de Anti-Revolutionairen was hij destijds zeer in de gunst. Het voorbeeld van Kuyper volgend, stelde ook Schaepman eerlang een Program op, met het doel ‘de katholieke Nederlanders tot eenstemmig handelen op staatkundig gebied te bewegen’. Bijzondere katholieke belangen, door de partij te verdedigen, waren eigenlijk in dat Program niet te vinden.

1) Art. 91 der Grondwet van 1848 bepaalde o.a. dat de leden der Staten-Generaal niet tegelijk kunnen zijn... noch geestelijken noch bedienaren van den godsdienst.
Sommigen beweerden nu, dat een R.K. geestelijke, die volgens het Kanoniek Recht zijn karakter van gewijd geestelijke blijft behouden, daarom ook nimmer als lid der Staten-Generaal zou mogen toegelaten worden. De meerderheid nam evenwel genoegen met een schriftelijke verklaring van Dr. Schaepman, dat hij uit de geestelijke bediening was ontslagen.
De bedoelde verbodsbepaling is in 1887 opgeheven.

Van de meeste der daarin vervatte beginselen kon gezegd worden, dat ook niet-Katholieken die voorstonden.

Bij de behandeling der begrooting van Binnenlandsche zaken voor 1880, stelde Keuchenius een motie voor, strekkend om, in afwachting eener herziening van het kiesrecht, de invoering der Onderwijswet uit te stellen. De liberale meerderheid verwierp deze motie, alleen van Houten, die haar verdedigde, stemde met de minderheid vóór.

Toen op de begrooting voor 1881 voor het eerst een post was uitgetrokken voor de, overeenkomstig de wet Kappeyne, aan de Gemeenten uit te keeren subsidiën, verklaarde Wintgens, een der weinigen in de Kamer nog overgebleven Conservatieven zijn stem daartegen te zullen uitbrengen, omdat naar zijn meening ons vaderland met dezen begrootingspost in het verderf zou worden gestort. Toen de post was aangenomen, stemde hij, op grond daarvan, tegen de begrooting van Binnenlandsche Zaken.

Het stemmen tegen, door de wet uitdrukkelijk voorgescheven, uitgaven verdedigde ook Dr. Schaepman, op grond dat zijn plicht als Volksvertegenwoordiger hem gebood niet mede te werken tot uitvoering van een wet, die hij onrechtvaardig achtte. Ook Van Houten verkondigde deze min of meer revolutionaire leer, al gaf hij toe, dat deze slechts in zeer ernstige gevallen mocht worden toegepast.

Minister Modderman, door zijn groote kennis en zijn idealisme algemeen gewaardeerd, had zich het humaniseeren van het strafrecht tot levensdoel gesteld. Straf moet een leed, geen kwaad zijn, was Modderman's strafrechtsbeschouwing. Hem mocht het gelukken den stelselloozen Code Pénal, een der laatste overblijfselen van de Fransche overheersching, te doen vervangen door een nationale codificatie van het strafrecht. Bij de behandeling van dit wetboek in de Tweede Kamer, werd van anti-revolutionaire zijde nog een poging gedaan de in 1870 afgeschafte doodstraf weder onder de straffen te doen opnemen, doch de Kamer, hoewel onder den indruk van een kort te voren in de residentie gepleegden afschuwelijken moord, die groote sensatie verwekte, verwierp het amendement. De bij die gelegenheid door Modderman gehouden rede werd algemeen geprezen.

Ook een Drankwet, ontworpen en verdedigd door Minister Modderman, die onder den invloed was van de beweging, welke drankmisbruik de grootste ellende voor de lagere standen achtte, en luide om staatsinmenging riep, werd door de Staten-Generaal aangenomen.

Deze groote parlementaire successen van den Minister van Justitie, werden later eenigszins verduisterd door den wrevel welke bij de Liberalen verwekte de door hem verkondigde leer omtrent den eed, in een rede, die als ‘de eedpreek’ werd aangeduid. Van het verplicht afleggen van den eed wilde hij niet vrijstellen hen, die op wijsgeerige gronden gemoedsbezwaren daartegen hadden (en over wie hij zich min of meer geringschattend uitliet), tenzij zij tot een godsdienstige gezindte behoorden, welke het zweren verbood. Minister Modderman verloor daardoor veel van de sympathie, welke hij in hooge mate bij de Liberalen bezeten had.

Minister Vissering, een talentvol man, zeer geleerd, maar niet gewend om in een groote vergadering te spreken en niet bezittend de gave om de menschen te overreden en te leiden, had bij de verdediging van een door hem ingediende rentebelasting in de Kamer geen succes. Deze belasting, door sommigen aanbevolen, omdat zij een einde zou maken aan ‘de schandelijke bevoorrechting der couponknippers’, werd door de meerderheid niet gewenscht. De Kerkelijken hoopten, dat de val van de rentewet de uitvoering der Onderwijswet zou beletten, en de Kappeyniaansche Liberalen wilden geen partieele wijziging van het belastingstelsel. Na de aanneming van enkele amendementen, welke de omwerking van verschillende bepalingen van het ontwerp noodig zouden maken, werd op verzoek van den Minister, de verdere beraadslaging geschorst. Het ontwerp werd daarop ingetrokken en Vissering legde zijn ambt neder. Van Lynden trad nu zelf op als Hoofd van het Departement van Financiën en werd aan Buitenlandsche Zaken vervangen door den gezant te Berlijn Jhr. Rochussen.

Toen de rentewet was ingetrokken richtte van Houten tot de Regeering, die verklaard had eerst na afdoening dier belastingwet te kunnen beoordeelen in hoeverre wijziging der kiesrechtregeling noodig was, de vraag, welke haar voornemens thans hieromtrent waren. Minister van Lynden gaf een onbestemd antwoord en van Houten stelde een motie voor,

inhoudend, dat het belang des lands verbood de herziening van het kiesrecht nog lang te verschuiven. Met het doel aan deze motie de vijandige strekking tegenover de Regeering, welke daaraan door den voorsteller was gegeven, te ontnemen, stelde de gematigd liberale van Delden een andere motie daarvoor in de plaats, waarbij echter eveneens te kennen werd gegeven, dat kiesrechtherziening wenschelijk was, welke motie met algemeene stemmen werd aangenomen

De beweging voor algemeen kiesrecht begon in omvang toe te nemen, het comité voor algemeen stemrecht en de vereeniging 'Algemeen Kies- en Stemrecht' zonden adressen aan de Tweede Kamer. De onhoudbaarheid van het bestaande kiesstelsel, dat o.a. aan vele hooggeplaatste ambtenaren en autoriteiten het stemrecht deed derven[1)], werd algemeen beaamd. Verschil van opvatting bestond slechts omtrent de vraag of met verlaging van den census kon worden volstaan of dat het verband tusschen kiesrecht en belastingen geheel moest worden prijsgegeven, hetgeen alleen na Grondwetsherziening mogelijk ware.

In de openingsrede van de parlementaire zitting in 1881 (wegens het overlijden van Prins Frederik werden de Staten-Generaal dat jaar niet door den Koning zelf geopend) verklaarde Minister van Lynden, dat aan de herziening van het kiesrecht werd gearbeid. Na het votum der Kamer was de Regeering, die eigenlijk liever in de politieke geschillen geen partij had willen kiezen, wel verplicht deze aangelegenheid ter hand te nemen. In December gaf van Lynden te kennen, dat de door de Regeering in te dienen nieuwe kiesrechtregeling, wanneer de Staten-Generaal deze zouden aanvaarden, bij de periodieke verkiezingen van 1883 zou kunnen worden toegepast. Tengevolge van de ministerieele crisis in den zomer van 1882 is van een voorstel tot wijziging der Kieswet evenwel voorloopig niet gekomen.

Leusden.

J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd).

1) Er waren toen nml. zelfs Ministers van Staat, leden van de Tweede Kamer en van den Raad van State, die geen kiezer waren, terwijl aan den anderen kant tal van kleine neringdoenden wegens hun aanslag in de patentbelasting, wel stemrecht bezaten.

Wetenswaardigheden uit de aanvangsgeschiedenis der vaste gezantschappen.

Op den, tot vervelens toe, plechtstatigen krulpruiken-tijd van Lodewijk XIV, zich afspelend, als in zijn middelpunt. in de ‘grands appartements’ te Versailles, volgde de min vormelijke levensstijl, verzinnebeeld in het witgepoederde staartpruikje der regeeringsjaren van Lodewijk XV, de staatskunst die bekonkeld werd in de ‘petits appartements’ met hunne avondpartijtjes en de rest. Wat heeft, voor het gezantenrecht die driekwart-eeuw beduid? In hoofdzaak bevestiging van het verkregenen, doch met wat bijwerk op een paar nevenpunten. Het bleef, wat de groote lijnen betrof, bij den rechtstoestand, gelijk hem Wicquefort breedvoerig beschreven, van Bynkershoek, trots alle tegenspraak die hij ontmoette, hardhandiger en raker dan iemand anders gestempeld had. Slechts werd het in sommige bijzonderheden wat bijgevijld, en wel voornamelijk op drie manieren. Ten deele kwam het vóor dat een regel die tot nog toe uitzonderingen leed strakker werd aangehaald. Dan voorts geschiedde het, dat men ging tornen aan eene tot dus ver toegestane vrijheid. Ook vond zich soms eene rechtsfiguur scherper omlijnd door dezen of genen geruchtmakenden ‘test-case’, nadat zij eerst gegolden had voor eene nog eenigermate ongevormde gevallengroep. Over iedere dier verscheidenheden een woord, over de eerste twee beknopt, over de laatste wat uitvoeriger.

Een voorbeeld der eerste manier is dit: Sinds den beginne

had natuurlijk als regel gegolden, dat een gezant door de regeering die hem afvaardigde werd gekozen uit hare onderdanen; zoo de keuze al op een' vreemdeling viel, moest zij, ter vermijding van 'collisio officiorum', liefst niet geschieden uit aanhoorigen van het staatsverband waar hij ontvangen werd. Toch hield men zich ook dáaraan geenszins altíjd. Afwijkingen waren niet zeldzaam[1]. Dus was, onder anderen Wicquefort geboren Amsterdammer en tevens 'resident' van den hertog van Lüneburg in den Haag. De eerste regeering nu, die als stelregel aannam, eigen onderdanen niet meer toe te laten als gezanten van vreemde regeeringen, was, in 1681, het college onzer Staten Generaal. Noch de verdienste, noch het gezag van Wicquefort, heeft dat ten slotte kunnen afwenden[2]. Intusschen bleef tot het midden der 18de eeuw dat vóorbeeld zonder navolging. Tóen trad in het voetspoor Hunner Hoogmogenden de Fransche koning. Van Bynkershoek vermeldde die Fransche gedragslijn als reeds in zijne dagen standvastig doorgetrokken. Nogtans schijnt pas sedert de dagen van Lodewijk XVI (op zijn vroegst dus sinds 1774) de regeering te Versailles niet meer ervan te zijn afgeweken. Eerlang werd de vóorzorg van ons vaderland en van Frankrijk ook door Zweden aangewend. Nog bleef het bezigen van buitenlanders op gezantschapsposten tamelijk veelvuldig. Maar in het misbruik: als vertegenwoordiger te zenden een' onderdaan des ontvangenden staats, was nu toch eene bres geschoten.

Thans een staal ten bewijze, dat wel eens werd getornd aan eene tot dusver vrijgelaten bevoegdheid. Het betreft de vergunning eener eigene gezantschapskapel. Zoo lang nog na den Westfaalschen vrede de leuze in zwang bleef: 'Cuius regio eius religio', was het, bij voorbeeld, voor den katholieken agent eener katholieke mogendheid, zijn ambt waarnemend in een Protestansch land, van hooge waarde misoffer en prediking van een' eigen huiskapelaan te kunnen bijwonen in eene eigene huiskapel. Ook in het omgekeerde geval kon destijds zulk een vóorrecht zeer zijn gewenscht. Nu echter

1) H. Wheaton 'Histoire des progrès du droit des gens' 1865. I blzz. 288/9.
2) H. Geffcken in zijne aanteekening op A.W. Heffter 'Das Europäïsche Völkerrecht der Gegenwart' 7te Aufl. 1882, blz. 421.

nam in 1780 keizer Jozef II na den dood zijner moeder het bewind in handen over de Oostenrijksche kroongewesten. Het toonbeeld van den despoot uit vrijzinnigheid. Reeds den 13den October 1781 verscheen het 'Tolerantie-patent'[1], dat een eind maakte aan de bevóorrechting van 's keizer's 'religio', waarmeê dusver de aanspraak van Protestantsche 'ambassadeurs' op hun Protestantsche 'ambassade'-kerkje had saamgehangen. Recht toe, recht aan gevolgen trekkend, gelijk het zijn aard was, verlangde thans Zijne Majesteit dat de te Weenen gevestigde 'diplomaten' nu ook hunne afzonderlijke kapel mitsgaders den daaraan verbonden geestelijke zouden prijs geven. De eisch vond elders weinig weêrklank. Pas later heeft uit anderen hoofde het gebruik in kwestie zijn belang en daarmeê op den duur ook zijn bestaan verloren.

Het belangrijkste onderwerp echter, dat in dit redeverband ter sprake dient te komen, is de scherpere omlijning van bestaande rechtsfiguren door den afloop sommiger geruchtmakende 'test-cases'. Hier komt met name eene heele groepgevallen te pas, van A tot Z betrekking hebbend op hoe een gezant staat tot 'derde' regeeringen, die hem nóch afvaardigden, nóch ontvingen. Al eerder werd er de aandacht voor gevraagd, dat zulke 'derden' ten aanzien van een' vreemden gezant, in den vreemde zijn ambt waarnemend, slechts zoodanige plichten hadden te vervullen, als ook jegens ambtelóoze onderdanen van den staat des zenders moesten worden nagekomen[2]. Intusschen viel hier, naast het strammere recht, eerlang te letten op iets anders: de tusschenstaatsche hoffelijkheid. Zij bracht mede, dat de 'derde' staat, als hij met zender en ontvanger in vriendschap leefde, een' diplomaat op zijne doorreis zoo mín mogelijk hinderde. zoovéel mogelijk voorthielp. Hoe ver nu echter strékte die beleefdheidsplicht? Werd daardoor nooit gevergd, dat de doortrekkende gezant eener mogendheid, waarmeê ik op voet van oorlog stond, aanspraak had op mijn ontzag, als leefde ik met zijn' meester in vrede? Volgde eruit, dat tegen anderman's gevolmachtigde bij eene vreemde partij zelfs wegens burgerlijke verbintenissen ik mij niet mocht zeker stellen? Beduidde

1) H. Geffcken 'l^{o} l^{o}' blz. 436.
2) Eodem blz. 427.

de eisch der ‘comitas’, dat een ‘derde’ staat zich inmengingen moest laten welgevallen van mijn' boodschapper bij Uw hof in zaken welke mij niet aangingen? En hoe stond het met opzicht tot de onschendbaarheid van een' gezant die met de regeering waarbij hij zijne zending vervulde door oorlogstoeval was geraakt in de handen eener haar vijandige macht, maar zonder zelf tegenover deze aan eenige daad van vijandschap schuldig te staan? Ziedaar vier vragen waarop in de jaren tusschen den vrede van Utrecht en de Fransche omwenteling vier vermaarde ‘casus’ bescheid hebben gedaan.

De eerste vraag[1)] - het zij herhaald - was deze: Verlangde wellicht somtijds de ‘comitas gentium’ dat zelfs een doortrekkende gezant van mijn' vijand aanspraak had op mijn ontzag, als leefde ik met zijn' meester in vrede? De kwestie kwam ter sprake bij de gevangenneming van den Franschen maarschalk de Bell' Isle te Elbingerode in Hannover ten jare 1744. Het geval speelde zich af tijdens den Oostenrijkschen successie-oorlog. Terwijl daarin Groot-Brittannië sinds den beginne stond aan de zijde van Maria Theresia, nam aanvankelijk Frankrijk slechts als helper van één harer wêerpartijders: den keurvorst van Beieren, later Keizer Karel VII, eraan deel. Het bedekte dier deelneming maakte het mogelijk, dat tusschen de Fransche kroon en de Britsche - den 18den Juli 1743 te Frankfurt am Main een ‘cartel’ zijn beslag kreeg nopens wederzijdsche loskooping en uitwisseling van krijgsgevangenen. Het hield in - onder meer - dat de prijs, voor een' maarschalk te betalen, werd vastgesteld op 32000 gulden. Acht maanden later volgde de oorlogsverklaring van Lodewijk XV aan George II die, men weet het, behalve Britsch koning, ook keurvorst van Hannover was.

De maarschalk de Bell' Isle bevond zich op dat oogenblik te Frankfort, als gemachtigde der Versailler regeering bij keizer Karel VII. Deze, door den hoofschen ‘salon’-held gemakkelijk ingepalmd, droeg, naar het losse gebruik dier dagen, zijn' nieuwen gunsteling van tijd tot tijd eene zending op ook zijnerzijds. Kort daarna werd de Franschman, door zijn' keizerlijken begunstiger inmiddels in den stand der rijks-

1) Ch. de Martens ‘Erzählungen merkwürdiger Fälie des neuern Europäischen Völkerrechts’ I 1800 blzz, 154 & v.v.

grooten verheven, van Versailles uit benoemd tot ambassadeur te Berlijn. Onderweg daarheen stapte hij den 20en December 1744 met talrijk gevolg af op de binnenplaats van het Pruisische posthuis te Elbingerode. Terstond verscheen daar een beambte van George, den keurvorst-koning, met het verzoek den pas des maarschalks te mogen zien. Toen de Franschman een zoodanig stuk, afkomstig van de Hannoveraansche regeering, niet kon toonen, werd hij door den verzoeker (‘Herrn’ Meyer) met noord-west-duitsche ‘elegantie’ van het gevolg, waaronder zijn broeder, gescheiden en overgebracht naar het keurvorstelijke kasteel te Osterode. Opmerking verdient hierbij, met het oog op de vraag, in den aanhef tot dit verhaal gesteld, vooral deze bijzonderheid: Noch de maarschalk in den brief dien hij 's anderen daags richtte tot de regeering te Hannover, noch de Fransche minister van buitenlandsche zaken, markies d'Argenson, in de ‘memorie’ waarbij hij door tusschenkomst van den Nederlandschen gezant van Hoey te Parijs de hulp onzer Staten Generaal inriep om bij het Britsche cabinet Newcastle aan te dringen op onverwijlde vrijlating van den gevangene, geen dier twee brandmerkte de gevangenneming op zich zelve als in strijd met de aanspraak des maarschalks op onaantastbaarheid ‘qua’ gezant. Beiden gaven hoog op van ‘Herrn’ Meyer's ‘inelegantiën’. Beiden ook hielden staande dat krachtens het ‘cartel’ de Bell' Isle terstond tegen aanbod van het daar afgesproken losgeld op vrije voeten moest worden gesteld. Maar beiden oefenden geenerlei critiek op het in hechtenis nemen van een' afgezant eener vijandelijke macht, nadat de man binnen het gebied van den koning-keurvorst zich had gewaagd. Ja, het beroep zelf op het ‘cartel’ was zonder zin, tenzij men te Versailles de zaak beschouwde als een geval van regelmatige krijgsgevangenschap. De éenige partij die een ander standpunt innam was keizer Karel VII. In het ‘memoriaal’ waarmeê zijn bevolmachtigde, de graaf von Brünau, bij de regeering te Hannover protest aanteekende tegen het gebeurde stond dit vertoog te lezen[1)], dat den maarschalk, als dóorreizend gezánt, de rechtsweldaad der volkenrechtelijke onschendbaarheid moest zijn te goed gerekend. Maar

1) Eodem blz. 162.

met beslistheid stelde daartegenover een ‘pro memoria’ der wederpartij[1)], dat een doorreizend gezant aanspraak op de ‘immunitas iuris gentium’ niet heeft. Een ontkennend antwoord op de boven gedane vraag volgde dus uit de gewisselde brieven zonder twijfel. Wat overigens den afloop der zaak betreft, de Bell' Isle werd na een tweemaandsch verblijf te Osterode naar Engeland overgebracht[2)]. Daar hield men hem op het kasteel Windsor in eene zeer draaglijke gevangenschap. Eene samenspraak der betrokken partijen te Kortrijk om tot overeenstemming te komen nopens de toepasbaarheid van het ‘carter’ op het onderhavige geval mislukte. Toen echter kort daarna de overwinning bij Fontenoy een aantal Britsche officieren had doen vallen in Fransche handen, betoonde zich Newcastle schappelijker en kreeg spoedig de loskooping van den maarschalk haar beslag[3)].

De tweede vraag, hier aan de orde, werd boven dus omschreven: Volgde uit de tusschenstaatsche wellevendheid ook dit, dat binnen het gebied van een' derden staat zelfs maatregelen van zekerheidsstelling (persoonlijke of zakelijke) wegens civile vorderingen op een' agent tusschen twee andere waren uitgesloten? Dat twijfelpunt gaf aanleiding tot een merkwaardig geding, in 1763 volstreden door Hunne Hoogmogenden aan het Binnenhof tegen den landgraaf van Hessen-Kassel[4)].

De Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden werden destijds bij de geestelijke keurvorsten en bij de kreitsen van den Boven- en den Beneden-Rijn vertegenwoordigd door den graaf Carl Friedrich von Wartensleben. Deze was bij een' te Frankfort verleden uitersten wil door de ‘testatrice’: Freifrau Maria Amelia von Görz, geboren von Wallenstein, benoemd tot haar' ‘executeur’. Het testament bepaalde dat erfgenaam zou zijn een door den uitvoerder in het leven te roepen ‘adeliges Frauenstift’. Daar zouden verarmde freules een onderkomen vinden in het Homburg'er stamslot van de moederlijke familie der erflaatster en tevens worden gesticht door gestreng Luthersche prediking en avondmaals-

1) Eodem blz. 166.
2) Eodem blz. 169.
3) Ch. de Martens ‘Causes célèbres du droit des gens’ I 1827 blz. 309.
4) Ch. de Martens ‘Erzählungen’ I. 1800, blzz. 170 & v.v.

bediening. Nauwelijks was de milddadige ‘Freifrau’ in 1762 te Frankfort overleden, of de ‘executeur’ wekte argwaan door zonderlinge gedragingen. Wat hij van gereed geld, kleinoodiën en sieradiën maar uit de nalatenschap grijpen of vangen kon, dat werd, in strijd met letter en geest van den uitersten wil, ten spoedigste door hem overgebracht naar Mainz. Ettelijke koffers met nog andere voorwerpen van waarde stonden gepakt, om de eerste bezending te volgen, toen de Homburg'er overheden voor dat verdonkeremanen een stokje staken met een verbod van afzending. Protesten van von Wartensleben. Noodkreet aan het adres van den landgraaf. Na eenige strubbelingen kreeg de ‘executeur’ van zijn' genadigen heer eene ‘immissio in bona’[1]. De ontvangen gunst schonk hem vrijmoedigheid om, weêr tegen den uitersten wil ín, te verzoeken dat hij geheel de fundatie zou mogen verplaatsen naar buiten de grenzen van het landgraafschap. Het verzoek werd afgewezen, waarop de ‘uitvoerder’, maar thans in diep geheim, voortging met allerlei kostbaars uit de erfenis te vervoeren naar Mainz en Frankfort. Het kwam aan het licht, en nu vervoegde zich aan von Wartenslebens' woning te Homburg de ‘Regeeringsecretaris’ Krafft. Hij nam den graaf, niet zonder verzet, in arrest[2], liet alle papieren in huis doorzoeken en verbood wíe zich ook mocht aanmelden tot Zijn Hooggeborene toe te laten. Vruchteloos beriep zich de gearresteerde op zijne onaantastbaarheid als gezant, gezant, nog wel, gelijk hij vóorgaf, ook bij den Heere landgraaf zelven! De ‘Regeeringssecretaris’, schoon, volgens zijn eigen verslag[3], herhaaldelijk ‘à dessein’ beleedigd door 's graven gebruik van het minachtende vóornaamwoord ‘Er’, hield manmoedig voet bij stuk.

Nauwelijks had de schriftvoerder der Nederlandsche legatie, Pestel, te Mainz van deze dingen vernomen, of hij zond den griffier Hunner Hoogmogenden: Hendrik Fagel, een verslag van het gebeurde. De staten lieten de zaak niet onder zich en kwamen op gezag van het volkenrecht met nadruk in verzet tegen den hoon, hun' vertegenwoordiger aangedaan. Antwoord van den landgraaf: ‘Uw gezant bekleedde

1) Eodem blz. 173.
2) Eodem blz. 183.
3) Eodem blz. 176.

zijn ambt niet aan mijn hof, daar reeds mijn zalige vader was uitgetreden uit den Boven-Rijn-kreits'. Repliek der Staten, persisteerend bij hun' eisch van 'prompte satisfactie'[1]. Daarop zond de landgraaf naar den Haag eene 'species facti' (beschrijving der feiten) met het verzoek dat Hunne Hoogmogenden den graaf von Wartensleben zouden gelasten het ontvreemde goed naar Homburg te doen terugbrengen. De griffier Fagel echter was niet van gisteren. Hij zond op 1 Mei 1764 aan Zijne Vorstelijke Doorluchtigheid een antwoord, waarvan het moeilijk valt te zeggen, wat bij de lezing het meeste treft: de brutale hoogheid van den toon, dan wel de bewonderenswaardige knapheid van vorm en inhoud[2]. In handen gesteld van de 'landgräfliche Regierung', werd door deze het stuk na eene maand beantwoord met een' 'unterthänigsten Bericht', deemoedig in zijn' toon, gelijk in zijne zelfbetiteling, breed en zwaar zonder alle levendigheid, maar zakelijk niets minder knap, ja overtuigender dan het 'requisitoir' van Fagel[3]. In een nader cabinetsschrijven betuigde Zijne Doorluchtigheid Hoogstdezelver bijzondere achting jegens de Heeren Staten. Zij verklaarde, 'casu quo', hunnerzijds juist zoo te willen bejegend wórden als zij zelve in dit geval de Staten bejegend hád en uitte hare bereidwilligheid om, desverlangd, één en ander mondeling te doen bevestigen door een' gezant[4]. Toen de Staten toonden inderdaad daarop te staan, vertrok 'Geheimrath' Friedrich Carl von Moser, een' zoon van Johann Jacob, uit de geschiedenis der volkenrechtsbeoefening wel bekend, naar den Haag. Hij herhaalde in persóon de schriftelijke betuigingen van zijn' Genadigen Heer, maar deed daarna een boekje open van de schotschriften, waarin de twee spitsbroeders von Wartensleben en Pestel den landgraaf hadden beleedigd. Hunne Hoogmogenden schonken daarop 'Durchlaucht' de voldoening den graaflijken oplichter te schorsen als hun' gezant, zoo lang het onderzoek nog duren zou. Waarop von Moser van de Staten scheidde in vrede en vriendschap.

Er werden in deze onverkwikkelijke geschiedenis beider-

1) Eodem blz. 180.
2) Eodem blzz. 186 & vv.
3) Eodem blzz. 196 & v.v.
4) Eodem blzz. 208/9.

zijds dingen beweerd, die men moet afschakelen, om te komen tot eene juiste formuleering van het antwoord, uit haar op te diepen ter zake van de boven gestelde vraag. Zóo, van den kant der Staten, de hebbelijkheid, aan von Wartensleben de eigenschap toe te schrijven van gezant ook bij het hof te Kassel. Eene onderstelling, die, was zij waar geweest, heel het geding zou hebben verplaatst buiten de sfeer, der pure welwillendheid, aan A's gezant bij B door C verschuldigd. Zóo desgelijks, van Hessische zijde, het beweren, dat, zelfs al ware von Wartensleben mede bij den landgraaf aangesteld geweest, hij nóg zijne streken te Homburg zou hebben uitgehaald in eene andere hoedanigheid dan als gezant, en dan ook te dier zake zich niet mocht hebben gedekt achter het schild der ‘immuniteit’. Men dient uit te gaan van de ‘praemisse’, door de regeering te Kassel voorop gezet sinds den beginne, door de Staten ter wille van den doeltreffenden gang hunner bewijsvoering toegegeven onderstellender wijze; deze, namelijk, dat de uitvoerder van den wil der ‘Freifrau’ von Görz stond tot het landgraaflijke hof in de verhouding van een' enkel dóorreizenden agent tusschen twee vreemde regeeringen; en dan valt te onderzoeken, wat de loop van het geval ons leert aangaande de maat der hoffelijkheid, zoo'n trekvogel verschuldigd. Nu zij terstond dit toegestemd: de zaakde Bell' Isle gaf tenslotte een zekerder geluid dan de zaakvon Wartensleben. Ten deele bleven dit maal de beweringen van weêrskanten onverzoend. Terwijl toch de Staten ook een' dóorreizenden ‘diplomaat’ onaantastbaar noemden en bleven noemen, hield de landgraaflijke regeering even strak het tegendeel vol[1]. Toch laat, bij al die gelijkhebberij-in-denvorm, een kleinste gemeene veelvoud wel zich vinden[2]. Het is vooreerst dit, dat, blijkens het schrijven der Heeren Staten zelven, zij zouden gezwegen hebben, had maar de Hessische overheid zich bepaald tot zakelijk beslag op de door von Wartensleben verduisterde waarden. Slechts het persoonlijke arrest, het doorsnuffelen der woning, het papieronderzoek, de ‘letteren requisitoriaal’ naar Mainz, en dat alles zonder kennisgeving aan 's graven ‘souvereinen’, slechts dat be-

1) Eodem blz. 202.
2) Eodem blz. 193

stempelde Fagel's scherpe pen als eene ‘daad van geweld, die noch van Bynkershoek noch Barbeyrac ooit hadde goedgekeurd’. Dus (dit mag de voorloopige slotsom zijn): conservatoir arrest op goederen die zich onder den doorreizenden gezant bevonden stond naar het oordeel van beide gedingvoerenden een' ‘derden’ staat vrij. Doch bij die voorloopige slotsom mag nog eene tweede komen. Er is, namelijk, voor wie aandachtig de gewisselde stukken volgt, eene opmerkelijke tegenstelling tusschen toon en uitkomst. In den toon: hooghartig zelfgevoel aan den kant der staten, ootmoed, daarentegen, bij de ‘landgräfliche Regierung’. In de uitkomst: de Hessische partij, die von Moser de boodschap meêgeeft, dat zij niets beleedigends heeft bedóeld, ja, die verklaart, doet het geval zich vóor, te willen gedaan worden, naar hare eigen werken; en dan, ter andere: de Nederlanders, die, eerst zoo hard van stal gegaan, met von Moser's platonische uitspraak genoegen nemen, en ervan afzien daarenboven iets als eene verloochening te vorderen van de door ‘Regierungssecretarius’ Krafft verrichte persoonlijke inarreststelling. Wie, deze dingen overdenkend, minder let op de woorden dan op de daden waarin zij uitliepen, hij begrijpt, hoe een man als August Wihelm Heffter uit de zaakvon Wartensleben een vonnis tegen, een' doorreizenden gezant aangedanen, lijfsdwang niet durfde af te leiden[1)].

Nu de derde vraag. Bracht (luidde zij) de ‘comitas gentium’ meê, dat een staat zich inmenging van den bij een' anderen geaccrediteerden agent eener bevriende macht moest laten welgevallen in zaken welke deze niet aangingen? De deels pijnlijke, deels vermakelijke gebeurtenissen welke die vraag aan de orde brachten waren de volgende:[2)].

De regeering van Versailles, sinds 1745 in oorlog met het hof van St. James, poogde den vijand afbreuk te doen door steunverleening, bij een' inval in Schotland, aan den erfgenaam der Stuarts: Karel Eduard. Door den hertog van Cumberland op 27 April 1746 verslagen bij Culloden, vogelvrij verklaard met een' hoogen prijs op zijn hoofd, opgejaagd, als een vervolgd hert, door de troepen van George II, maar

1) ‘Das Europäïsche Völkerrecht der Gegenwart’ 1882. blz. 427.
2) Ch. de Martens ‘Causes célèbres’ I (1827), blzz. 311 & v.v.

steeds met treffende trouw verborgen, voortgeholpen, gered door de arme Hooglanders, poogde de prins van hut tot hut en van spelonk tot spelonk de kust te bereiken in de hoop, dat dan een Fransch schip hem zou overbrengen, naar het vaste land. Terwijl die pogingen nog niet waren geslaagd, verkeerde, begrijpelijk, de Fransche regeering in toenemende vrees, dat de vluchteling werd hij gevangen, zou sterven als rebel. Wat te doen? Met een beroep op zijne goedertierenheid rechtstreeks zich wenden tot den vijand kon zij, natuurlijk, niet. Zij besloot dus tot een' ongewonen stap. De Vereenigde Nederlanden stonden tot den oorlog ongeveer zóo, als aanvankelijk Frankrijk ertoe had gestaan. Gelijk dit den keurvorst van Beieren had gesteund tegen Maria Theresia, zonder zelf zich partij te stellen, zoo bleven ook de Staten Generaal formeel buiten den krijg, al hielpen zij sinds Augustus 1764 George II met een hulplegertje van 6000 man. Die halve onzijdigheid had het mogelijk gemaakt, dat de Fransche minister d'Argenson al van tijd tot lijd de bemiddeling had ingeroepen van den Nederlandschen gezant bij Lodewijk XV: van Hoey, om aan het Britsche kabinet verklaringen over te brengen, die zonder zulke hulp den vijand niet konden hebben bereikt. Dus schreef de minister ook thans den Heer van Hoey een' brief met verzoek, dat deze de Britsche regeering zou raden, den prins, werd hij gevangen, niet te veroordeelen ter dood en ook zijnen volgelingen genade te betoonen.

Ongelukkig was van Hoey allerminst een Fagel. Gevleid door de opdracht van den inpakkenden d'Argenson, schreef hij den hertog van Newcastle een' brief, zoo zot, dat het kennisnemen van den inhoud den lezer doet vragen, hoe de steller van zulk een stuk door de Staten kon zijn geplaatst op zulk een' post. Wansmakelijke bombast wedijverde er met volslagen gemis aan gevoel voor hetgeen al dan niet betaamde. In den zoetvoerigen rederijkersstijl, dien de gevaarlijke begaafdheid van Rousseau eerlang bij toeneming tot eer zou brengen, heette het daar bij voorbeeld: ‘Je voudrais, Mylord, avoir toute l'éloquence de la terre,... pour faire comprendre aux hommes, que d'agir envers les autres, comme nous souhaitons que les autres en agissent envers nous fait le fondement du bien suprême des états, des nations, des rois, de leurs sujèts,

enfin de chaque homme... Puisse donc la persuasion couler de vos lèvres comme le miel, et personne ne doutera que l'on n'est heureux qu'autant que l'on fait le bonheur des autres. Puissiez-vous, Mylord, bannir cet art pernicieux, que la discorde a inventé pour séduire les hommes à se détruire mutuellement! Misérables politiques, qui substituent la vengeance, la haine, la méfiance, l'avidité aux préceptes divins de la gloire des rois et du salut des peuples... Les vrais héros rendent leurs victoires salutaires aux vaincus, et ils dressent pour eux-mêmes des trophées immortels, en triomphant de la vengeance et de la colère'... 'II y a' (zoo heette het iets verder in het éenige 'lucidum intervallum' dat deze brief vertoont) 'il y a de l'indiscrétion, je le sens bien, Mylord, (à) vous rappeler des choses que votre sagesse, votre savoir votre expérience et la religion ont gravées si profondément dans votre coeur'... 'Mais' (hier was, kennelijk, het 'lucide interval' weêr voorbij) 'comment cesser de parler de ce qu'on aime? Connaître le vérité, être épris de ses célestes beautés n'est, comme Votre Excellence le sait, qu'une et même chose'...

En zoo voort, en zoo voort! Men begrijpt, hoe de aangesprokene dit stuk zonder weêrga in de 'historia diplomatica' opnam. Met de strict-zakelijke correctheid, waardoor de Britsche leiding zulker zaken zich bij hare woordenkeuze pleegt te onderscheiden, gaf 'His Grace' onzen argeloozen landgenoot te verstaan: 'que le roi était dans le dernier étonnement du contenu de cette lettre, tant par rapport à ce qui en faisait l'objèt que par rapport à la manière de le traiter..' Tevens liet hij door Lord Trevor, den Britschen 'ambassadeur' in den Haag, eene klacht indienen over het optreden van den armen gezant-catecheet met verzoek om 'une satisfaction éclatante et proportionnée au scandale que ce procédé a donné à tout homme, ami de l'honneur, de la liberté et de la religion des deux puissances'. De voldoening bleef niet uit. Op een verslag van den Heer van Randwijck en andere gedeputeerden Hunner Hoogmogenden, met een onderzoek der zaak belast, besloten de Staten Generaal den Heer van Hoey hunne 'uiterste verontwaardiging' te betuigen wegens zijn optreden. Zij verklaarden zijn' onberaden stap 'in den hoogsten graad' te 'verloochen' en te 'misprijzen', hem

bevelende ‘den hertog van Newcastle een' beleefden en behoorlijken brief te schrijven’, (Het stond er zoo!), ‘waarin hij zijne onvoorzichtigheid erkende en de fout die hij had begaan, daarvoor vergiffenis vroeg en beloofde zich voortaan behoedzamer te zullen gedragen’. De afstraffing was niet malsch, de vermaningen-als-aan-een-stout-kind, die op de aangehaalde woorden volgden, waren het nog minder. Maar het doel werd bereikt. In twee nederige brieven bood de voorbarige leerling van Jean Jacques den hertog zijne ootmoedigste verontschuldigingen aan en tevens wisten voortaan wetenschap en practijk des volkenrechts, waaraan te genoemder zake zich te houden.

Vierde vraag: Hoe stond het met de onschendbaarheid van een' gezant, die samen met de regeering welke hem had ontvangen door oorlogstoeval was geraakt in de handen eener haar vijandige macht, zoo hij zelf tegenover deze aan daden van vijandschap niet had schuldig gestaan? Het classieke geval is hier de zaak-Monti[1)].

Toen door den dood van August II van Saksen de Poolsche troon in 1733 open kwam, was sedert vier jaren gezant van Frankrijk aan het Poolsche hof de markies de Monti. Deze gaf zich veel moeite om de herkiezing te bevorderen van den voormaligen, maar destijds verdreven koning Stanislaus Leczinski, den schoonvader van Lodewijk XV. Intusschen was niet zoodra de verkiezingslanddag geopend, of er kwam een kink in den kabel. De ‘tsaritza’ Elizabeth van Rusland, vreezend dat Stanislaus, eenmaal gekozen, zich op het sleeptouw zou laten nemen door haar' vijandige Zweedsche adels-‘factiën’, verklaarde zich tegen zijne candidatuur en zette haar' weêrstand kracht bij door drie legercorpsen te doen oprukken naar de grens van Polen. Zijnerzijds nam keizer Karel VI soortgelijken maatregel tegen den tweeden ernstigen troon-candidaat: den keurvorst Frederik August III van Saksen. Nadat echter deze had beloofd de ‘pragmatieke sanctie’ te teekenen, liet de keizer zijn verzet tegen de Saksische candidatuur varen. Zoo stonden dan toen de keuze naderde, deze twee partijen tegenover elkaar: éénerzijds Frederik August, gesteund door de legers van Rusland en den keizer;

1) Ch. de Martens ‘l^{o} l^{o}’ blzz. 210 & v.v.

ten andere Stanislaus, onderweg van Weissenburg in den Elzas, aan boord van het admiraalschip eener Fransche vloot.

Natuurlijk kwamen, in plaats van één, twee keur-landdagen samen; de eerste koos, onder den druk van den primaat Potocki, den Franschen candidaat, den trouwhartigen huisvader Leczinski[1]; waartegenover daags daarna de aartsbisschop van Krakau de andere vergadering belas om zich voor den Sakser te verklaren. Nu moesten de wapenen beslissen. De uitkomst was te voorzien. Het leed niet lang, of voor de nadering der verbonden Russische, Saksische en keizerlijke troepen moest Leczinski met zijn Fransche hulplegertje uit Warschau wijken naar Dantzig. Van de gezamenlijke ambassadeurs, in Polen's hoofdstad gevestigd, was hem slechts de Monti naar zijne wijkplaats aan zee gevolgd.

De Russische veldmaarschalk von Münich sloeg voor Dantzig het beleg. Daar bereidde zich de burgerij op eene verdediging tot het uiterste. Nadat echter de Franschen het fort Weichselmünde hadden moeten ontruimen, begon de stadsoverheid ernstig te vreezen voor de gevolgen eener verovering stormenderhand. Hare afgevaardigden werden na eenige strubbeling het met den belegeraar éens over een' wapenstilstand op deze voorwaarde, dat de koning met de Monti en twee Poolsche edellieden zou worden uitgeleverd. Terwijl de onderhandelingen nog voortduurden, nam Leczinski een wanhoopsbesluit. Begeerig Dantzig te redden van moord en plundering, vluchtte hij stil uit de stad, om na lang zwerven ten slotte te belanden in Koningsbergen. Zijn verdwijnen miste aanvankelijk het doel. Münich, teleurgesteld, liet Dantzig bombardeeren. Eenige dagen later nogtans werd men het éens nopens de overgave.

De toorn van Münich gold bovenal de Monti. Reeds bij de onderhandelingen over den wapenstilstand had de Rus den heeren te Dantzig geschreven, dat, zoo de voormalige ‘ambassadeur’ niet werd uitgeleverd, deze met geweld zou worden weggehaald. In weêrwil van het verzet dat de Monti ertegen aanteekende, werd hij na de overgave met zijn gevolg

1) ‘Mettons-nous à genoux et remercions Dieu’, zou hij, verrukt over de mooie partij, hebben gezegd bij de verloving zijner dochter met den 7 jaar jongeren koning. (Sainte Beuve ‘Nouveaux Lundis’ VIII. 1864 blz. 267).

opgesloten in het kamp der Russen, om vervolgens over Elbing te worden vervoerd naar Thorn. Heftige verontwaardiging van Versailles, welks gevoelens werden gedeeld door Londen en den Haag. Toen die gezindheid zich uitte in stappen der gezanten, verdedigde zich de ‘tsaritza’ in een breed vertoog, waar, onder vele aanhalingen uit de Groot, Huber en Wicquefort, de rechtmatigheid van hetgeen de Monti was aangedaan werd bepleit. Andere verwikkelingen hadden inmiddels het geschil nog saamgestelder gemaakt. Langzamerhand echter kalmeerden zich de hartstochten. Men gaf van weêrszijden wat toe, bewees elkander zelfs oplettendheden. Ten slotte slaagde eene schikking, waarbij ook de Monti baat vond. In 1736 kwam hij na eene gevangenschap van achttien maanden vrij.

Evenals in de zaak-von Wartensleben, kwamen bij het geval-de Monti beweringen te berde, die de vraag, in den aanloop genoemd, slechts zouden vertroebelen, werden zij niet ‘a limine’ afgewezen. Tegenover de Monti's beroep op den staat van vrede tusschen Rusland en Frankrijk stelden de raadslieden der Tsaritza, dat in elk geval daden van vijandschap over en weêr waren gepleegd[1)], daden, die de onvastheid van het begrip ‘neutraliteit’ destijds inderdaad toeliet, - zij het ook niet ‘noodzaakte’ -, als oorlogvoering te bestempelen. Een Russisch fregat was door een Fransch eskader opgebracht. De Fransche zaakgelastigde te Kopenhagen, graaf de Plélo, had, in antwoord op een tot hem gericht verwijt van lafheid, met 1500 man storm geloopen op de twintigvoudige overmacht der Russen onder de muren van Dantzig, natuurlijk ten koste van zijn leven. Ook overigens, zoo hielden tegenover de Monti de Russische ‘declaratie’ en ‘deductie’ staande[2)], had meer dan één oorlogshandeling tijdens het beleg, plaats gegrepen, waarbij van 's gezants zijde de betamende maat der diplomatieke terughouding ver te zoeken was geweest. Dat alles intusschen blijve hier buiten het spel. Trouwens kán het erbuiten blijven, omdat de Russische regeering dit standpunt innam, dat, zelfs al had zij met Frankrijk op voet van vrede geleefd, zelfs al was de Monti's

1) Ch. de Martens ‘l^{o} l^{o}’ blzz. 216/7, 238, 242.
2) Eodem blzz. 218, 229.

houding onberispelijk geweest, dan nog de gedragingen van den veldmaarschalk jegens hem niet zouden hebben te kort gedaan aan den plicht, de ‘immuniteit’ van een' gezant te ontzien. En zij rechtvaardigde de keuze van dat standpunt met deze dubbele overweging: vooreerst, dat een ‘souverein’ slechts van gevolmachtigden bij hem zelven de onaantastbaarheid zou hebben te eerbiedigen; ten tweede, dat, volgens haar, een gezant zijn ambtskarakter verloor van het oogenblik waarop het staatshoofd aan welks hof hij vertoefde was overleden of zijn' troon verloren had. Die beide stellingen nu werden niet alleen door de Monti maar ook door de regeeringen van St. James en van het Binnenhof geloochend. Haar beider zwijgen zou ook inderdaad de practijk van het statenverkeer eene eeuw hebben achteruit gezet. Nog had men de eerste desnoods kunnen toegeven, mits onder het vóorbehoud van de halve rechtsplichten der ‘courtoisie’ jegens den dóortrekkenden gezant, die meer en meer waren erkend geworden naast de vólrechtelijke van het ‘ius gentium’ jegens den gevestigden -. Maar het tweede beweren was zonder vóorbehoud verwerpelijk. Naar Russische beschouwing mocht het bewind waarbij een ‘ambasadeur’ zijn ambt vervulde zonder meer zijn te vereenzelvigen met den tijdelijken kroondrager, dat standpunt was in het Westen sinds welhaast eene eeuw verlaten. Het verdient dan ook te worden opgemerkt, dat de raadslieden van Elizabeth, hoe knap zij aanvankelijk hunne verouderde stelling mochten hebben verdedigd, zich beijverden om zonder verdere replieken de Monti uit zijne hechtenis te ontslaan, toen hun maar éenmaal de regeering te Versailles eene brug ter toenadering had gebouwd door teruggave van het buitgemaakte fregat. Op de vraag derhalve: in welken zin de afloop dezer zaak ons vierde raadsel heeft ontknoopt? past dit bescheid: De onschendbaarheid van een' gezant, die met de regeering-zijne-gastvrouw door oorlogstoeval is geraakt in de handen eener haar vijandige macht, zonder zelf zich jegens deze te hebben schuldig gemaakt aan daden van vijandschap, is door het voorbeeld der zaak-de Monti bekrachtigd.

De groeitijd van het gebruik der gevestigde ‘ambassadeurs’, die de wetenswaardigheden, boven verteld, overspande, duurde omstreeks drie eeuwen. Met de Groot, van

Bynkershoek en Fagel maakte destijds ons land eene alles behalve kwade figuur.

Moge omstreeks anno 2218 de geschiedenis het zelfde getuigen aangaande hetgeen inmiddels Nederlanders dán zullen hebben gedaan.

W. VAN DER VLUGT.

Van Deyssel's ‘Gedenkschriften’.

Hoe gemakkelijk ook schijnt het opteekenen van eigen levenservaringen, d.w.z. het weergeven van het gebeurde met de volle oprechtheid, het heeft zijne moeilijkheden. Zelfs hij, die zich voorneemt zijne levensherinneringen niet te publiceeren in druk, zal niet zoo gauw, ook voor zich zelf, tot harde oprechtheid vervallen. De meeste menschen verbloemen en verontschuldigen niet alleen voor anderen hunne fouten en tekortkomingen, maar zij doen dit ook voor zich zelven. Zij willen niet zich in den spiegel zien, zij willen de trekken hunner leelijkheid niet weten en trachten die te verdoezelen. Taine zegt ergens, dat hij, die zijne sensaties met volkomen oprechtheid zou opschrijven, een der merkwaardigste boeken zou geven, die ooit zijn verschenen.

Werkelijk volmaakte gedenkschriften zijn er dan ook zoo goed als niet te vinden. Ook die van Van Deyssel kunnen niet als een model van het genre worden beschouwd. Zij zijn buiten hunne gebreken als zoodanig, daar en boven te ongelijk van toon. In eenige gedeelten slaat de auteur den zuiveren gedenkschriften-toon aan, daar bij summarisch te werk gaande, drukkende op het voornaamste, wat te zeggen is. Deze is stellig de goede manier. Doch soms ook, en dit gebeurt heel vaak, vervalt hij in het vermelden van onnoodige bizonderheden, bizonderheden, die het voorstellingsvermogen van den lezer niet vermogen aan te doen, daar aan geen sensitieven ondergrond kunnen verleenen of deze tot blijvende herinnering en duidelijkheid opvoeren. Het inventariseeren b.v. van huizen en vertrekken is, behalve dat het vermoeiend werkt, grooten-

deels noodeloos. Daarom voornamelijk, omdat zulks toch niet eene heldere voorstelling bij den lezer bereikt, die hier onmachtig is het werk der reconstructie te doen.

Ook viert hij soms zijn neiging bot om in plaats van het naakte verhaal der feiten, litteraire beschrijvingen te geven. Dat strijdt met het wezen van goede memoires, waarin de schrijver *zoo veel mogelijk voor zich zelf moet spreken en minder dan bij eenig ander geschrift aan den toehoorder denken*. Hier komen wij op een der vereischten, zoo niet op het hoofdvereischte van goede gedenkschriften.

Van Deyssel, dit moet worden gezegd, blijft steeds Van Deyssel en weinigen zijn in staat de dingen om zich heen zoo eigenaardig aan te zien en dien bizonderen kijk daarop te hebben. Doch ook het buitengewone kan iemand een boek doen dichtslaan en zich doen afwenden van een verteller van dingen, welke geen belangstelling kunnen geven. Daar en boven doet eene overtollige, zeer uitvoerige beschrijving het gevaar ontstaan, dat de lezer gemakkelijk tot twijfel zal worden geneigd aan de objectieve historische waarheid van het gegevene, omdat een schrijver, die zich daar in verlustigt, twijfel wekt aan den ernst der feitelijkheid.

Zuiver litteraire gedeelten zijn hinderlijk in de samenstelling van memoires. Zij zijn noodelooze opsmuk. Doch zij zijn niet alleen noodeloos, maar zij werken bepaald storend.

Buiten de vereischte manier en den vereischten toon, buiten de soort van bizonderheden, die een memoiren-schrijver kan opsommen, doet zich nog de vraag voor naar de oprechtheid, naar de echtheid van het gegevene, naar de objectieve waarheid van het gebeurde. Is deze laatste bij gedenkschriften aanwezig, dan is de lezer of onderzoeker een groote stap vooruit gebracht. Hij kan dan die gedenkschriften slecht vinden als zoodanig, doch hij kan ze gebruiken om de waarheid, die iets zeer kostbaars is, daar uit te distilleeren.

De oprechtheid grondt zich somtijds op de overgave der persoonlijkheid, doch niet altijd. Het is niet noodig, dat men alles vertelt, wat men weet, maar wenschelijk is, dat wat men vertelt waar zij. Waarheidsliefde is niet altijd overgave der persoonlijkheid, zij kan eene gedeeltelijke overgave zijn, en zij is voor goede memoires noodzakelijk. Toch blijft eene volledige overgave, dus eene zeer uitvoerige biecht, waarin een

auteur zijn zwakheden, tekortkomingen, feilen bekent, een der voornaamste hulpmiddelen om het gebouw van een verleden tot volmaaktheid te brengen. Eene werkelijke biecht zou, ook in druk en als relaas van een menschelijk verleden, dit maken tot een onschatbaar document, ja, zonder moeite tot een grootsch stuk litteratuur en hij die dat doet, zou naar de wenschen van Taine handelen. Tot nu toe is dit nooit gedaan, misschien komen Augustinus' 'Belijdenissen' nog het kortst bij deze ideale overgave.

Eene overgave der persoonlijkheid vinden wij in Van Deyssel's 'Gedenkschriften' niet. Hij vertelt wel iets van hetgeen hem zelf is wedervaren, doch hoofdzakelijk dat, wat om hem heen geschiedde. Hij vervalt niet (ook niet bij de geringste bizonderheid) tot onwaarheid, zoo als wordt aangenomen, dat Rousseau in zijn 'Confessions' heeft gedaan. Maar al is deze somtijds tot verbloemende leugenachtigheid overgegaan, hij neemt ten minste den schijn aan van volkomen overgave. Zijn bekentenis kan niet worden beschouwd als een model van het soort en toch zal zij een zijner voornaamste werken blijven en een van de meest belangrijke der Fransche litteratuur. In het oeuvre van Karel Alberdingk Thym echter, zullen deze gedenkschriften eene secondaire plaats blijven innemen, alhoewel enkele bladzijden daar uit kunnen worden gelijkgesteld met het beste, wat de auteur heeft gepubliceerd.

De reden van het verschil in belangrijkheid van deze beide boeken is zonder eenigen twijfel die, dat Rousseau zich in zijn 'Confessions' heeft gegeven, al bedekt hij veel met bloemen, al vervalt hij hier en daar in leugenachtigheid. Maar zijn opbiechten van zwakheden zal steeds blijven interesseeren en doen grijpen naar zijn boek als naar een merkwaardig stuk menschenleven. De feiten, welke hij verhaalt, hebben misschien nooit een integraal bestaan gehad, maar zij zijn vol van levende mogelijkheden.

Door dat Van Deyssel zich terug houdt en met zijne eigen gevoelens slechts zelden voor den dag komt, zal, wat hij in deze gedenkschriften vertelt, op den duur niet die belangstelling wekken, welke andere gedeelten van zijn werk hebben gedaan, omdat deze daar steunde op volledige litteraire gronden. Dit pijnlijk maar gelukte zelfbedwang is helaas, zijn glorie. Een zeldzaam verschijnsel, niet alleen onder de schrijvers, maar

ook onder de menschen in het algemeen. Toch baseert de creatie, de scheppende werking, op een zich-geven, zich ontdoen, zich bevrijden van een ongeordende chaos van ideeën; niet op eene halve, maar op eene heele overgave van het ontvangene. Wel trekt eene zekere terughouding de luisterende tijdgenooten aan, doch zijn deze menschen verdwenen, dan zullen hunne opvolgers niet meer begrijpen en zich afwenden.

Er is geen twijfel aan, dat in dit boek eene groote schroomvalligheid in het bekennen van zielsaandoeningen wordt aangetroffen. Toch zal men den auteur nergens op leugenachtigheid of onjuiste voorstelling kunnen betrappen. Daarvoor weet hij te goed, dat dit aan zijn werk en zijne persoonlijkheid te veel schade zou doen; want hij is een wereldwijze in de praktijk van het leven, zoo als geen ander. In deze gedenkschriften laat hij niet méér los dan hij kwijt wil zijn. Somtijds gaat hij tot een scherpzinnig en fijn betoog over, zegt zijne meeningen en waardeeringen en verlaat het terrein der bloote feiten. Dit laatste zien wij steeds ongaarne, doch het blootleggen zijner meeningen zal onze belangstelling blijven boeien, omdat deze zijne merkwaardige persoonlijkheid geldt.

Wegens de ongelijkheid der gedeelten kan het boek niet als geheel de onvoorwaardelijke bewondering van den lezer vergen, doch steeds blijven de perioden, de constructie van den volzin, de soberheid en doeltreffendheid der schrijfwijze voortreffelijk. Al beantwoordt het werk niet aan de hoogste eischen van het genre (de memoiren-litteratuur) het is voor de kennis van des auteurs persoonlijkheid een onschatbaar document. Het toont den ouderen Van Deyssel, die zich tot nu toe nergens zoo duidelijk heeft geopenbaard. Het laat zien de veranderingen van zijn kijk op de dingen rondom hem heen, het toont zijne veranderde waardeering van menschen. Waar hij b.v. spreekt over zijne herinnering aan Mietje van der Vliet, de kindermeid, wier eerlijk en trouw wezen in zijn geest veel hooger is gestegen. Iemand die zoo als zij ‘voor een ander door het vuur zou gaan’, heeft zeker eene hoogere waarde als mensch, ook objectief beschouwd, dan iemand met geraffineerde eigenschappen, die, als voor u gevaar zou dreigen op de vlucht zou gaan. ‘Men heeft het gevoel’, zegt de auteur, ‘met een nobel mensch te zijn’. Zoo zoude hij vroeger nooit

gesproken hebben. Hier hebben wij de toegefelijkheid van den ouderdom, wiens beter inzicht de dingen in juister licht toont. Een jeugdig auteur zou zich niet uiten op deze manier, al zou hij het ook in het onderbewuste volkomen daarmede eens zijn.

Het verhaal van Moeder's verjaardag mag als een speciaal meesterstuk in dit boek gelden. Het innige van een echt Hollandsch familiefeest, dat een verjaardag is, treedt hier met verblindende schittering te voorschijn. Iedere beweging van de jarige en van hen, die dien dag tot geluksdag maken, is hier doorvoeld en geteekend met de fijnste en meest levendige kleuren, want een der kenmerken van des auteurs werk is het gevoelige, niet het grootsche, maar ook niet het kleine.

Het is hier niet een bepaalde verjaardag, dien hij geeft van het jaar zus of zoo, maar hij vertelt dien verjaardag in het algemeen, die in den zomer viel. Hij componeerde hem met zorg, zoo dat de elementen door de herinnering samengesteld deze beschrijving maken tot een harmonisch geheel. Hier geen valsch sentiment, hier geen enkele onnutte bizonderheid. Op den grondslag der realiteit worden de gevoelens opgebouwd tot een ragfijne constructie, waarin de lijnen nooit falen, maar iedere haal de teekening levendiger maakt. En vooral draagt tot de hooge schoonheid hier bij, dat de eenheid dier menschen op zoo een dag van toenadering prachtig ligt uitgespreid in de natuur en met haar is samengesmolten tot volle harmonie daar ginds onder de lommerrijke boomen van den 's-Gravenlandschen weg.

Tot de beste gedeelten van dit boek behoort ook zeker dat, waar in des auteurs eerste verblijf in Laroche wordt verhaald. Daar ontving hij zijn eerste indrukken van een met Holland verschillend land, daar zag hij het eerst op tegen de bergen, daar wandelde hij door bosschen met snel stroomende wateren, daar ging hij voort over de wegen aan den voet der beschermende rotsen. Bij het verhaal van dit verblijf in een bergstreek was hij ingenomen door eerste liefde tot de natuur. Zoo eene liefde, zoo eene verassing moest onuitwischbare sporen nalaten. Deze bladzijden zijn werkelijk con amore geschreven en wij krijgen hier het duidelijk bewijs, dat een schrijver van beteekenis zijne groote routine kan overtreffen, ja, van zelf overtreft uit innerlijke noodzakelijkheid, wanneer de her-

innering eener werkelijke liefde aanwezig is. Dit is een schoon hoofdstuk uit het leven zijner jeugd. Hier volgen de volzinnen geleidelijk, hier kronkelen zij kunstig met schoone wendingen en stroomen, van alle zijden samen zich voegend, uit den meest natuurlijken drang. Hier geen gezochte metaforen, hier geen opzettelijke uitweidingen van beschrijvingen, maar de zuivere klank van zieletoonen uit het verleden, als koeklokjes tingelend langs de hellingen der bergen. Hier de meest eenvoudige vertelling, die toch zoo kunstig met velerlei modulaties wordt opgeluisterd. Hier niet de pose van een litterator, maar de bloote mensch sprekend uit de volheid van een breed gemoed. Dit hoofdstuk over Laroche is datgene, dat den goeden memoiren-toon aanslaat. De eenvoud en de rijkdom der indrukken wordt buiten den wil door de schoonheid der natuur en de steeds verraste gevoeligheid van den schrijver blijvend gesuggereerd. Hij wil ons hier niet opzettelijk interesseeren, maar hij schrijft voor zich zelf met innig plezier aan zijn herinnering.

Belangwekkende en boeiende gedeelten zijn die over des auteurs ouderen broer Frank Alberdingk Thym. Hij stelt hem aanschouwelijk voor. Wij zien hem in zijn verzorgde kleeding, waarbij steeds een even groot puntje van den zakdoek uit zijn borstzak te voorschijn kwam. Wij zien zijn handen met de witte nagels bewegen. De auteur vergeet niet den naam van den manicure Pearel te noemen. Uit alles blijkt hoe stipt en nauwgezet Frank Alberdingk Thym de mode van den dag volgde. Hoe hij niets naliet, dat in hem den gentleman en den jongen man van de wereld moest toonen. Wij krijgen in deze bladzijden het zuivere verhaal, onopgesmukt, van datgene wat de jeugdige van Deyssel aan de zijde van dit oudere familielid beleefde. Die broer was het maatschappelijk model, de mannelijke mannequin, waarop de auteur als nog onervaren jongen zijne levensdaden vormde. Hij had hem dagelijks en ieder oogenblik voor oogen en geen wonder, dat hij hem in alles zocht na te volgen om aan zich zelf een gelijke positie en een overeenkomend uiterlijk onder de medemenschen te geven. Ik veronderstel, dat in latere jaren en in oogenblikken van eenzaamheid de auteur het hoofd zal hebben geschud, menige navolging van zijn eerste jeugd veroordeelend, zich zelf het verwijt van te groote toegefelijkheid en te weinig zelfstandig-

heid makend, want niets wekt meer het berouw in de latere jaren, dan de te gemakkelijke glijding in het spoor van anderen bij het beginnende leven. Want alleen in den lateren leeftijd kan de loop der eigen daden zonder moeite door den mensch worden stopgezet om de meerdere levenservaring en het ruimere licht der rede. Deze zelfverwijten vinden wij hier niet uitgesproken. Misschien hebben zij bij den auteur niet plaats gehad, doch menigeen ziet minachtend terug op de ijdelheden zijner jeugd, waarbij hij zich niet modelleerde naar de lessen van groote wijsheid, die toen voor hem in duistere onwezenheid lagen en door de wolken van eene levensdronken hartstochtelijkheid waren bedekt, maar naar voorbeelden, die elke bewondering hadden moeten uitsluiten, naar menschen, wier stoutmoedigheden slechts ijdele waan was, die ieder zelfbedwang misten en aan wie de losgeschilde kern van het eigen ik volkomen ontbrak.

In het hoofdstuk ‘Tantebezoek’, herinnert de schrijver zich dat bezoek of eenige dezer bezoeken, toen hij nog een kind was. Bij afwisseling spreekt hij er over hoe hij dit ziet als man, die bezig is deze kinderimpressies neer te schrijven. Beter ware dit laatste geheel weggelaten en goed geweest, indien hij zich maar direct in een kind hadde vermomd. Nu moet ik gaan schiften en vragen: Waar spreekt de oudere man en waar denkt en voelt het kind? Deze krachtinspanning doet een scheur ontstaan in het teere luchtkasteeltje, dat argelooze kinderhersens hebben opgebouwd.

Hier is de realiteit losgelaten en verkeert de ziel van den schrijver in een toestand van chaos, doch het is voor de kunst en ook voor den verteller weggelegd daar uit te vormen een groote of kleine wereld naar maat, getal en gewicht. De kunst is de doelbeweging, die boven de bewegingen van den chaos heerscht. Daarbij dient dus vooreerst op eenheid te worden gelet, slechts door eenheid kan de vruchtbare ondergrond worden verkregen. Indien, zoo als hier, de heterogene elementen naast elkander worden gezet om ze alleen schijnbaar tot eenheid te voltooien, is er geen contact mogelijk en blijft er iets twee of drieslachtigs.

Het hoofdstuk ‘Jeugdherinneringen. De kostschool Rolduc’, is vol van Van-Deysseliaansche opmerkingen en scherp insnijdende karakteristieken, doch vertoont eenige waterige

gedeelten. Dat zijn ze inderdaad, alhoewel de schrijver krampachtig den draad van zijne bespiegeling en redeneering tracht vast te houden. Hij lijkt een schermer op het veld van zijne herinnering, die veel stooten aan zijn tegesntander wil toebrengen en nu en dan raak treft. Wanneer hem dit laatste gelukt, dan staat men verbaasd over de juistheid van zijn inzicht. Zoo tracht hij, wanneer hij het heeft over den leeraar A. deze aanhoudend nabij te komen en hem te kenmerken onder duizenden. Regel op regel probeert hij het en dan op eens boort zijn geest en voorstellingsvermogen zoo diep in het uiterlijk omhulsel van A., dat men er versteld van staat. De pijl, dien hij afschiet, komt op eens midden in de roos te zetten. De psychische blik van den auteur heeft hier iets van een bliksemstraal. Hij heeft den man begrepen over wien hij het heeft; zijn greep laat hem niet meer los. Jammer blijft het echter, dat er niet méér bizonderheden of feiten worden verteld, dat de Rolducsche leeraren niet méér handelend hier worden ingevoerd, want in memoirenwerk zijn de feiten boven de beste karakteristieken te verkiezen. De eersten blijven het voornaamste, de karakteristieken moeten het gebouw der feitelijkheden zoo veel mogelijk schragen. Op de feiten komt het aan, daar uit zal ik, lezer, mijn conclusies trekken. Gij, schrijver, behoeft het niet te doen in plaats van mij, al doet gij het ook beter dan ik. Gij moet mij zulke gebeurtenissen vertellen, dat ik zelf in staat ben mij de aanschouwelijkheid te suggereeren.

In deze memoires is de auteur de beschaafde verteller. Hij zit hier als in een gezelschap van luisterende dames en heeren. Zijne woordkeuze is welverzorgd, voortdurend is hij zijn volzin meester op eene manier, dat hij hem u nooit zal voorzetten dan fijnbesneden en voornaam geconstrueerd. Hij is hier de beschaafde mijnheer, die aan het woord is. Het is de maatschappelijke, niet de artiest-van-Deyssel, die hier spreekt. Gaarne had ik alleen dien laatste gehoord, of beter nog geen van beiden, maar den mensch-Van-Deyssel. Zijne taal is de wellevendheid zelve en ik kan mij voorstellen, dat menigeen zich verbaast over de continuïteit van beschaafde dictie, van eene dictie, die zich aanpast aan de manieren en het begrips-

vermogen van den verfijnden maatschappelijken Hollandschen lezer.

In het grootste gedeelte van deze gedenkschriften treedt de auteur niet buiten zich zelf, zelfs daar niet, waar hij tot lyrisme stijgt. Ook wanneer hij spreekt van de wolken, van de heerlijke zomernatuur, van het groene buitenleven te Hilversum, blijft hij de zich zelf beheerschende docent.

Van Deyssel is de man van het uiterlijk aspect der dingen.

Hij is de man in onze litteratuur, die het meeste ziet en in geen andere is iemand aan te wijzen, wiens blik op kleur en uiterlijke beweging zoo rijk is aan variaties. Indien het naturalisme voor een groot deel zich door beschrijving onderscheidt van andere litteraire richtingen, dan zou hij een hypernaturalist zijn. In enkele gevallen heeft hij Zola's visie tot het uiterste gedreven. Toch moeten wij hier niet te veel afbakenen, te veel grenzen stellen, want er is een grondig onderscheid tusschen Van Deyssel's en Zola's richting. Het karakteriseeren zou hier een zeer ingewikkeld betoog moeten worden. In ieder geval is bij Van Deyssel de schoonheid meer in het uiterlijk gelegen dan bij Zola. Zijn standpunt is gewettigd Hij heeft zich beperkt tot het zien der uiterlijke vormen. Doch wat den mensch het meest aangrijpt in zijne ziel, wat van hart tot hart gaat, dat is iets anders. Er is nog het levende wezen der dingen. In de diepte van het zijn, onder de uiterlijkheden begraven schuilt de kern van het leven. Hij vermijdt zoo veel mogelijk daar in door te dringen, ja, hij ontkent soms op verbazende wijze het latente zieleleven. Zegt hij niet zelfs op bladz. 85: ‘Moeder was voor mij grootendeels hare kleederen’. Neen, de geest des menschen dringt verder door dan de kleederen, het oppervlak. Hij wordt, al zij het dan ook onbewust, bewogen door de essentie van het individu. Daar van uit worden de indrukken te weeg gebracht, vormt zich het beeld en werkt op den anderen mensch. De occulte kracht is in het universum de voornaamste beweeggrond. De vorm alleen bepaalt niet den duur van het bestaan, immers de bovenlagen wisselen. Zij slijten en veranderen. Zij verouderen zoo als het kleed, waar van de Psalmist spreekt.

Doch nog eens zij het gezegd: Een kunstenaar mag zich bepalen tot den vorm, want deze wordt met de meeste

zekerheid waargenomen. Ons oog is een der voornaamste zintuigen. Door het oog komt bij den mensch naar binnen meer dan door de andere zintuigen en hij, die zich daar toe weet te bepalen, of uit natuur of uit zelfbedwang mag een meester worden genoemd.

De evolutie in het wereldgebeuren gaat echter, naar mijne meening, buiten het oog om. De geheimzinnige krachten, die waren door het menschenbestaan, dit leiden en richten, werken buiten het zien, buiten de uiterlijke waarneming door het oog.

Vreemd! In de litteratuur der volken zal te vergeefs worden gezocht naar een tweeden schrijver, die zich zoo nauwgezet tot het uiterlijk bepaalt en daar in een zoo weelderigen rijkdom ontplooit als Van Deyssel heeft gedaan. Zoo is deze beperking bij hem niet tot bekrompenheid geworden, hoogstens zou men kunnen zeggen, dat de menschelijke persoonlijkheid bij hem eene vermindering ondergaat. Wij mogen er trotsch op gaan, dat geen enkele letterkunde iemand heeft aan te wijzen, die den uiterlijken rijkdom van kleur en vorm zoo meesterlijk omvat. En wanneer het waar is, dat in de beperking de meester zich toont, dan is hij een werkelijke meester. *Mijn* geest, *mijn* hart en *mijn* neiging echter, willen anders en ik voor mij voel mij geneigd alleen het wezen der dingen op mij te laten inwerken. Zoo kan een vreemd land hartstochtelijk worden bemind, terwijl ik in het eigene alleen mij thuis voel.

Alles wat deze auteur heeft gezien, met het oog heeft waargenomen, heeft hij tot kunstige geheelen verbonden. Al heeft hij slechts bij uitzondering de menschheid in hare naaktheid gegeven en niet haar innerlijke kern, hij heeft zijn individueel aanschouwen tot een houding weten te grondvesten, die eerbied afdwingt en een principieel standpunt kan uitmaken. Immers een schrijver kan niet het universeele omvatten, maar hij moet zich bepalen tot een speciale zijde en wanneer het hem gelukt in deze thuis te geraken, heeft hij genoeg gedaan. Wij kunnen van een auteur niet méér vorderen, wij moeten hem voor dat, wat hij geeft, zoo mild en zoo rijkelijk, dankbaar zijn, want wij hebben onder Van Deyssel's leiding het uiterlijk der dingen met zijn honderdvoudige facetten leeren zien. Door hem hebben wij dingen opgemerkt, waar van wij niet wisten, dat zij er waren. Hij heeft ons bestaan verrijkt.

Als gedenkschriften geeft dit boek niet, wat ik zou hebben gewenscht. Wanneer ik ga aan het vastleggen mijner levensfeiten, verlang ik dat te doen in de kalmte van eene lichtende atmosfeer, waar in uit de spontanëiteit der gebeurlijkheden zich de feiten aan elkander rijgen. Wat er met mij buiten mij om is geschiedt, wat mij is overkomen, wat ik zelf heb gedaan, waar aan niet meer is te tornen: in mijn onderbewustheid is dat vastgelegd, doch ik weet ook, dat indien ik dat uitspreek, ik het voor mij zelf uit projecteer en ver van mij afwerp, zoo dat het met mij de aanraking verliest, dat ik mij zuiver en afwasch van datgene, wat zich met mij had vermengd, zoodat ik in naaktheid en zuiverheid voor den rechterstoel van mij zelf kom te staan. Doe ik dat met de meeste nauwgezetheid, verzwijg ik niet het gewichtige, schuif ik geen onware motieven onder de feiten, dan vervalt de wroeging van een nieuwe schuld op mij zelven te laden. De dingen op aarde gaan hun gang met de hun eigen onverbiddelijkheid, waar aan het mijn plicht is mij te onderwerpen, opdat ik de rust zal vinden, die ik zoek en waar naar ik streef. Wanneer ik in nederigheid mij laat gaan, zal ik de rust vinden, die het doel is van alle bestaan, waar alle beweging zal moeten uitmonden en die in hoogste instantie de godheid is. Zoo heeft Augustinus het gevoeld toen hij sprak: ‘Inquietum est cor meum donec requiescat in te’.

Wanneer ik dus voor mijn geest in een spiegel laat voorbij trekken mijn eigen daden, mijn eigen gevoelens, alle trillingen van mijn hart en van mijn zenuwen, dan doe ik voor mij zelf eene gewichtige zaak, iets, dat mijne persoonlijkheid tot in de wortels van mijn zijn raakt. Ik overschouw mijn leven in een of meer perioden en beurtelings wisselen tevredenheid over mijne daden of berouw over mijne misdaden af. Wanneer deze daden en misdaden zich op het duidelijkst aan mijn geest vertoonen en ik ze door vast te leggen in woorden, correspondeerend geheel met de feiten, zoo ver zij in mijn bewustzijn liggen, tot aanschouwelijkheid breng, stel ik een term aan daden en misdaden, die door de geestes- en zielsbeweging van het opteekenen hun leven eindigen en vertoon ik mij als overwinnaar mijner daden en misdaden en bereik ik de hoogvlakte van een begenadigde rust.

In de eerste plaats zou ik dus wenschen mijne herinneringen

op te schrijven niet voor mijn medemenschen om hen in kennis te stellen van hetgeen met mij in het leven is gebeurd, maar tot de volmaking en het overzien door mij zelven van mijn eigen ik. Laat zich dan spiegelen aan mijne feiten en feilen wie wil.

FRANS ERENS.

Enkele opmerkingen over Oscar Wilde.

Een jaar of tien geleden maakte De Profundis van Oscar Wilde diepen indruk op me. Het was het eerste boek dat me van hem in handen kwam; - ik las en herlas het. Maar ik begreep veel dingen niet. Ik zei me zelf - in zijn geest - dat ik zeker nog niet genoeg geleden had, om dat alles te begrijpen. Ik las, immers: ‘ik durf zeggen dat men naar de gevangenis moet gaan, om dit te vatten. En dan kan het de moeite waard zijn, naar de gevangenis te gaan.’ En ik - wilde zoo graag begrijpen. Dus vroeg ik me af: zou de bedoeling werkelijk wezen: in de gevangenis zijn, eenige jaren? of: zondigen, berouw hebben, opnieuw beginnen, kortom: leven? Als het maar dit laatste was, dan zou me zeker eens alles worden verklaard.

Jaren later vond ik een korte opmerking van Arnold Bennett over De Profundis. Bennett zegt daarin ongeveer het volgende: - Ik was samen met Mr. Henry Davray, die het boek in het Fransch zou vertalen. Davray's kennis van het Engelsch is diepgaand. Dus was ik verbaasd toen hij me, op een bepaalden zin wijzend, vroeg: wat beteekent dit? Ik dacht: is Davray er nu toch mee verlegen? Ik onderzocht den zin aandachtig, en zei: het beteekent niets. Dat dacht ik al, antwoordde Davray. We keken elkaar eens aan, maar zeiden niets meer. Maar den volgenden dag gebeurde ditzelfde nog eens, en daarna nog eens.

Dit te lezen bij Bennett, dien ik hoogschat, bracht me op-

nieuw tot nadenken. Bennett loopt over de kwestie heen, hij wijst de holle zinnen niet aan. Maar zijn critiekje werd mij aanleiding tot het publiceeren van enkele gedachten over Wilde en zijn werk.

- Oscar Wilde was een Ier, en behoorde dus tot het land waarvan Shaw zegt dat het van alle landen Engeland het vreemdst is.

C.K. Chesterton, in zijn boek over Shaw, wijdt een geheel hoofdstuk aan de karakteristiek van de Ieren. Hij zegt daarin o.a. ‘The Irish are so clear-headed and critical, that they still regard rhetoric as a distinct art, as the ancients did. Thus a man makes a speech, as a man plays the violin, not necessarily without feeling, but chiefly because he knows how to do it’. Oscar Wilde schreef zijn boeken - vóór zijn val - doordat hij de kunst, de techniek van het schrijven verstond. Maar we moeten ons verder laten onderrichten omtrent het Iersche volkskarakter, om dit te kunnen aannemen. Want spreekt er uit Wilde's werk niet een sterke overtuiging? is het niet dikwijls scherp en raak, zoodat we denken aan een eerlijken uitingsdrang van het zelf-doorvoelde, zelf-doorleefde? Chesterton zegt verder: ‘He (Shaw) always challenges, like a true green Islander. An even stronger instance of this national trait can be found in another eminent Irishman, Oscar Wilde. His philosophy (which was vile) was a philosophy of ease, of acceptance and luxurious illusion: yet, being Irish, he could not help putting it in pugnacious and propagandist epigrams. He preached his softness with hard deeision; he praised pleasure in the words most calculated to give pain. This armed insolence, which was the noblest thing about him, was also the Irish thing; he challenged all corners’. -

Dus, dit ‘edelste in hem’ kan geen vrucht zijn van strijd en zelf-overwinning, ontplooiing van het eigen-ik? - We gelooven het gaarne - maar waarom ben ik zoo geneigd dit te gelooven?

Wilde hield zich zelf voor een individualist. In De Profundis zegt hij: ‘I must be far more of an individualist than ever I was’. Ik zou willen zeggen: vóór zijn gevangenis-tijd is hij aan individualisme niet recht toegekomen; - individualisme in de beteekenis van: zelf-verwezenlijking door zelfkennis. Wat hij kende, waren zijn kleine, onbeteekenende eigenaar-

digheden; in den cultus daarvan zat hij verstrikt. De ware individualist zuivert en ontdoet zich van alle kleine bijkomstigheden, trachtend zijn aandoeningen te heffen in de sfeer van het algemeen menschelijke. Wilde is zóó weinig individualist, dat we in zijn werk een houdingloosheid vinden tegenover alle kwesties van godsdienst en moraal. Hij kent zichzelve niet, en dus niet: den mensch; - hij is geen psycholoog, vandaar de vele doffe plekken in zijn werk, star, levenloos. En daarnaast de schittering van zijn vernuft, zijn macht over de taal. O zeker, hij was 'the lord of language', maar hij begoochelt ons niet meer met zijn woordenpracht. Vooral in zijn overbekende society-plays blijkt àl zijn zwakheid. We vinden hierin de plat-getreden, stuk-geloopen moraal van het hypocrite Engeland. De handelende personen zijn òf goede, òf slechte menschen; nadere, fijnere onderscheidingen zijn er niet. Lord Goring (uit: An ideal husband) die een moreel hoogstaand mensch is (een 'goede') zegt evenveel geestige en 'verschrikkelijke' dingen als Mrs. Cheveley, de doortraptslechte vrouw. Bovendien: hun geest is van dezelfde soort. Ook de engel-reine Lady Chiltern kan eenzelfde scherpe opmerking plaatsen als Mrs. Cheveley. Van individueele psychologie dus geen spoor.

Het verleide meisje, dat moeder wordt, is slecht en praat zelf steeds over haar gebroken leven, haar onreine handen, enz. Maar eenmaal zegt ze (Mrs. Arbuthnot, in A Woman of no importance) dat haar zoon haar liever is dan haar onschuld. Waarom ze dan steeds zoo jammert over die verloren onschuld is niet recht duidelijk. Nu moet ik hierbij zeggen, dat deze laatste opmerking eigenlijk niet spontaan in ons opkomt. Want we hooren alles aan zonder critiek omtrent psychologisch juist of onjuist, omdat de personen geen oogenblik levende wezens voor ons worden. Het zijn poppen, die allen spreken zooals Wilde dat voor hen heeft uitgedacht.

Het is niet aan te nemen, dat één van deze stukken ooit goed gespeeld zou kunnen worden. Misschien in een marionnetten-theater, en dan zóó, dat we geen menschen in de popnen gaan zien. Laat hun houten armen en beenen goed kraken! Shaw zegt: 'As far as I can ascertain, I am the only person in London who cannot sit down and write an Oscar Wilde play at will. The fact that his plays, though apparently

lucrative, remain unique under these circumstances, says much for the self-denial of over scribes'. Nu wordt er wel eens gezegd dat deze stukken persiflages zijn, of als zoodanig zijn bedoeld. Oscar Wilde zou een scherp oog hebben gehad voor alle dwaasheid en voosheid in de Engelsche samenleving van een bepaalde klasse. Maar het geven van een persiflage ve eischt: liefde voor het onderwerp - d.w.z.: haat voor den bestaanden toestand, liefde voor het ideaal dat men ziet; of deze te samen: ernst. En van ernst is in deze stukken niets. We zouden hoogstens kunnen zeggen dat Wilde zich over menschen en toestanden vroolijk maakte, dat hij een luchtige minachting voor hen aan den dag legde, het kluchtig vond hen te laten betalen voor het schouwspel van hun eigen kleine dwaasheden. We zouden deze stukken dan *slechte* persiflages kunnen noemen. Ze zijn rondom, in alle opzichten: spel. En zijn geestigheden dan, zijn bekende epigrammen en paradoxen? Ja, ze zijn hierover uitgestrooid, royaal en onachtzaam, zonder er op te letten waar ze neer kwamen. Ze zijn als ruwe korrels zout over een laf gebak, en kunnen de smakeloosheid van het geheel niet redden. Dus: afwezigheid van psychologie; een klein-burgerlijke moraal; (hoe vreemd dit moge klinken bij het werk van den aristocratischen dandy; - trouwens, hoe gekker hoe beter, zou hij zelf zeggen) losse, niet ter zake doende epigrammen. Ziehier de vier society-plays. Mocht ik niet zeggen dat hij een nog gering individualist was?

De tachtiger beweging in ons land is in de aller-individueelste uiting van aller-individueelste emotie doodgeloopen. De aesthetische beweging in Engeland, waarvan Wilde de leider was, verliep bij hem zelf in perversiteit. Maar wie zou een beweging willen veroordeelen om haar ondergang? We zullen uitsluitend vragen naar het goede dat ze heeft voortgebracht. Wilde's aesthetisme was zijn natuurlijke gave. Ik zou durven zeggen dat hij zich opwierp als leider van deze richting, omdat het hem geen inspaning kostte, omdat hij er zich plotseling bekwaam toe wist, toen de geldnood drong. Maar de kracht en schittering van deze natuurlijke gave heeft hem nooit in den steek gelaten; of misschien deed ik beter te zeggen: heeft hij zelf nooit overboord gegooid. Men spreekt van 'a hard, gem-like brilliancy', en we vinden die in al zijn werk, in

Salome zoo goed als in De Profundis. Wanneer Wilde uit innerlijke overtuiging rijkdom van taal, van klank en beelden had gepredikt, dan zou hij waarschijnlijk later, uit sterker overtuiging, dit alles van zich hebben afgestooten. En wel sprak hij graag van zijn ‘vita nuova’, nadat hij de nederigheid had gevonden als laatste levenskracht in zijn ontrafelde zelf, maar de vorm van zijn uiting veranderde niet. (Met uitzondering van enkele verzen uit The Ballad of Reading Gaol.) Er is, dunkt me, geen duidelijker - wel een triester - bewijs voor de machteloosheid van zijn bekeering. Tot het goede van zijn werk behoort dan Salome, en A Florentine Tragedy. Wilde heeft Salome in het Fransch geschreven - ik denk uit overmoed. Het stuk is van een mooie, strakke gebondenheid; zelf zegt hij: ‘like a piece of music’. Maar het is gevaarlijk, de kunsten met elkaar te vergelijken: de verschillen blijven altijd zoo veel grooter dan de overeenkomsten. Gebondenheid van litteraire vorm kan beteekenen: een streng logisch aaneensluiten, uit elkaar voortvloeien van de perioden, voorname strakheid van lijn, evenwicht in de verhouding van hoofdzaak en onmisbare bijkomstigheid. En dan kan het beteekenen - en dit ligt in Wilde's woorden opgesloten - een vasthouden, telkens weer gebruiken en varieeren van een zelfden volzin of gedeelte daarvan. Bij het begin van het stuk b.v. wijst een page op de maan en zegt: ‘elle a l'air très étrange, elle ressemble à une femme morte’. Dit motief wordt dadelijk daarop overgenomen door den jongen Syriër: ‘elle ressemble à une princesse’. enz. Nog eens nemen ze ditzelfde op. Later zegt Herodes: ‘la lune a l'air très étrange ce soir, on dirait une femme hystérique’. De eerste soort gebondenheid is met geen muzikalen vorm te vergelijken; de tweede desnoods wel - we kunnen dan b.v. denken aan een rondo. Ze heeft zeer zeker haar bekoring: ze zal ons, vooral in het begin, sterk boeien. Maar onze aandacht verslapt, wanneer er te weinig nieuwe motieven komen, en het oude te vaak weerkeert. De schrijver is aan dit gevaar niet altijd ontsnapt. A Florentine Tragedy staat m.i. als kunstwerk hooger. Hierin, en in zijn sprookjes, is Wilde op zijn best. Hier alleen de gebondenheid van de eerste, zuiver-litteraire soort. Natuurlijk moeten we het werk achten te beginnen, waar Wilde het begonnen is. Men heeft

gemeend er een stuk vóór te moeten schrijven, om aan te vullen wat ontbrak. Maar er heeft geen woord ontbroken. Blijkbaar is het voor een leek moeilijk te begrijpen, hoe 'n bewuste keuze een schrijver doet met den aanvang van eenig werk. Het kleine voorspel van Sturge Moore verslapt het ontwerp van Wilde. De echtgenoot, die 's avonds laat na dagen afwezigheid in zijn huis terugkeert, ziet zijn vrouw met een vreemde - een jong edelman, die aan haar voeten zit en luit speelt. Aldus de aanvang. De echtgenoot toont ons zijn geestelijke meerderheid over hen, door hen, onwillens, hun schuld te doen belijden, en, als hij met den jongeling gaat duelleeren, ten slotte ook zijn lichamelijke overmacht. De minnaar, - die gedood wordt - deze derde die tusschen man en vrouw is getreden, heeft bij beiden een besef gebracht dat hen in elkaar's armen voert, en dat ze aldus uiten: gij waart zoo sterk, en ik heb het nooit geweten! - gij waart zoo schoon, en ik heb het nooit vermoed!'

Deze kleine tragedie berust dus op het primitieve, algemeengeldende: de vrouw wil in den man kracht, de man in de vrouw schoonheid.

Wilde heeft dit sober en sterk uitgebeeld, zonder zich verder om individueele psychologie te bekommeren. Gelukkig!

Zijn sprookjes staan hiermee op één lijn. Het sprookje vereischt individueele psychologie noch individueele moraal. De deugd wordt beloond, de ondeugd gestraft. De personen zijn dragers van één enkele menschelijke eigenschap: hebzucht of offervaardigheid, afgunst of belangelooze liefde, nederigheid of trots, wreedheid, baatzucht, enz. Echte menschen, zooals wij die zien in hun vele en vaak tegenstrijdige hoedanigheden, zijn er in de sprookjes-wereld niet. Geen enkelen levenden mensch heeft Wilde geschapen - met uitzondering misschien van 'the man who had to swing' uit The Ballad of Reading Gaol. Het schrijven van een goed sprookje vraagt nederigheid, een liefdevol zich neerbuigen, bezien en beluisteren van alle dingen dezer aarde. Een 'imaginative sympathy, which in the sphere of art, is the sole secret of creation', zooals hij zelf in De Profundis zegt, - een fijn en machtig taalgevoel. En dan de humor, die zoovele tintellichtjes en lichte lachjes aan het sprookje geeft.

Ik wil dezen tragischen mensch in geen enkel opzicht te

kort doen. Van zijn vier society-plays heb ik gezegd dat ze te hard en te doodsch waren voor humor. Maar nu denk ik, naast de sprookjes, aan menig kort verhaal, dat soepel is en den zachten glimlach van humor heeft. En zijn werk, dat het grootst is door menschelijkheid is stellig de Ballad of Reading Gaol. Ik noemde al even ‘the man who had to swing’, en ik aarzel hem aan te duiden met den banalen titel van ‘hoofdpersoon’. Hij leeft fel en duidelijk voor ons - in zijn laatste levensdagen. Hoe prachtig van eenvoud en directheid is al dadelijk het eerste couplet:

> He did not wear his scarlet coat,
> For blood and wine are red,
> And blood and wine were on his hands
> When they found him with the dead,
> The poor dead woman whom the loved,
> And murdered in her bed.

Wilde komt hier tot een zelf-overgaaf in mede-gevoel dat ik nergens anders bij hem ken. ‘And, though I was a soul in pain, my pain I could not feel’. Maar het diep-gevoelde ‘yet each man kills the thing he loves’, is toch eenzijdig. Het menschelijk onvolmaakte van onze liefde mag verwoestend zijn, - de goddelijke vonk, die er in gloeien kan, is een levenwekkende kracht. - Wilde heeft ook de nederigheid gekend vóór hij het wist. Ze maakt zijn sprookjes lieflijk en eenvoudig, terwijl in De Profundis, waarin hij zegt haar op 't laatst te hebben gevonden, zoo ontzettend veel hoogmoed is. Hoogmoed, die bijna tot waanzin stijgt. Wat b.v. te zeggen van het volgende: ‘When ever the last trumpet shall sound, I will present myself before de Sovereign Judge with this book in my hand, and loudly proclaim: Thus have I acted; these were my thoughts, such was I..... Even as thou hast read my inmost soul, Power eternal! assemble round thy throne an innumerable throng of my fellow-mortals, let them listen to my confessions, let them blush at my depravity, let them tremble at my sufferings; let each in his turn expose with equal sincerity the failings, the wanderings of his heart, and, if he dare, aver *I was better than that man!*’ - Is het niet pijnlijk en deerniswekkend als de woorden van een geestes-zieke? Dit, en enkele stukjes van een zelfde strekking, zijn in veel uitgaven

weggelaten. Ik meen, dat ze in een Duitsche uitgaaf te vinden zijn. Bennett zegt: - en er is haast iets hardvochtigs in die woorden - 'Waarom ze weggelaten? ze zijn zoo typisch Wilde'. En zoo zijn we dan aangeland bij De Profundis - met the Ballad of Reading Gaol zijn laatste werk. De Profundis, dat een biecht had moeten zijn, en dan misschien onwetens een kunstwerk was geworden; - maar geen biecht *is*, en slechte litteratuur. Ik geloof niet dat Wilde bewust onoprecht is in dit boek, zooals men wel heeft beweerd; evenmin, dat hij volstrekt niet uit de diepten kón roepen. Ook ben ik het niet met Ingleby eens die zegt: 'but in every thing that he wrote, he wrote from the outside'. Neen, er zijn grootsche, eerlijke brokstukken in dit werk. Maar er is geen eenheid in; het zijn de verwarde kreten van een ongelukkigen, vechtenden mensch. Ik betwijfel het, of Oscar Wilde ooit een echt kind is geweest - maar een werkelijk volwassene is hij nauwelijks geworden. Hoeveel kinderlijken hoogmoed en koppigheid herkennen we in hem. Een kind is zelden nederig; het zal wel onder een vloed van tranen het bedreven kwaad bekennen, maar hoe gauw richt het zijn hoofdje weer op, en werpt een gedeelte van zijn schuld op anderen! En dan weet het kind, de jonge man, ook alleen maar zèlf wat goed voor hem is. Over zijn speciale geval kan alleen hìj oordeelen en hij wijst hooghartig alle hulp, geboren uit ervaring van anderen, af. Zoo heet het dan ook bij Wilde: 'neither religion, morality nor reason can help me at all'. Toch zegt hij later, over den Christus sprekend in woorden van diepe bewondering en liefde, o.a.; 'His morality is all sympathy, just what morality should be'. Dus ook den Christus kon hij niet tot voorbeeld nemen. Ik bedoel hiermee niet dat hij de Christelijke moraal had moeten omhelzen, hoewel het een laffe verontschuldiging is, te zeggen: 'I am one of those who are made for exceptions, not for laws'. Maar hij noemt Christus: 'the supreme individualist', en zegt: 'I must be far more of an individualist than ever I was. Indeed, my ruin came not from too great individualism of life, but from too little'. Maar dat zich in zijn self-development ook een individueele moraal zou moeten ontwikkelen - hij was immers geen a-moreel mensch - schijnt niet bij hem op te komen.

Hij gaat voort: ‘religion does not help me. I feel as if I would like to found an order for those who *cannot* believe’ - en hij draaft door op dit thema: ‘a priest in whose heart peace had no dweiling’ - enz. Ik weet wel dat Wilde bedoelt: de godsdienst zooals die in onze kerken beleden wordt, kan me niet helpen - en ik denk ook weer aan Chesterton: He always challenges - in words, most calculated to give pain’. Maar die uitdagende toon past *hier* al héél slecht, en laat zich met nederigheid niet rijmen. - En is dit niet een veel voorkomende trek bij jonge menschen - bij vrouwen misschien vooral - *hun* smart de allergrootste te vinden, zich zelf den zwaarst-beproefden, ongelukkigsten mensch? Hoe dikwijls hebben we het al gehoord: Wat *ik* beleefd heb - of: Ik geloof niet, dat het leven *mij* nog iets te leeren heeft! - We treffen dit veelvuldig bij Wilde. b.v.: ‘Better than Wordsworth himself I know what Wordsworth meant when he said: ‘suffering is permanent, obscure and dark, and has the nature of infinity.’ Of ‘Certainly no man ever fell so ignobly, and by such ignoble instruments as I did’. Ook verontschuldigt hij zijn daden, als kinderen doen, en vindt zijn geval wel heel bijzonder. B.v. ‘and as life be, as it surely is, a problem to me, I am no less a problem to life. People must adopt some attitude towards me’, enz. Of: ‘I can claim on my side that if I realise what I have suffered, society should realise what it has inflicted on me’. En ‘People thought it dreadful of me to have entertained at dinner the evil things of life. But then, from the point of view through which I, as an artist in life, approach them, they were delightfully suggestive and stimulating’.

- Soms komt het mij voor dat Wilde tot frazes geraakt door het zeer doorvoelde, zuivere heen. Hij kent dan geen grens meer, gaat één stap te ver, - en zijn woorden zijn plotseling hol en waardeloos. Dit is misschien karakteristiek voor hem, of voor een ieder die nog maar kort aan het denken is gegaan. Zoo praat hij over de smart, die zuiver is en geen masker draagt, en hem soms voorkomt de eenige waarheid te zijn, en blaast zich zelf op tot deze fraze: ‘out of sorrow have the worlds been built, and at the birth of a child or a star there is pain’.

- Dan is er nog één ding waarop ik wil wijzen. Wilde

heeft m.i. het eerlijke voornemen gehad zijn straf en schande te verwerkelijken in zijn verder leven, er niet bij te blijven stilstaan, voorál niet: ze te ontkennen. Hij praat van: a frank acceptance of all experiences, en zegt: ‘to deny one's own experiences is to put a lie into the lips of one's own life’.

Dit is heel juist gevoeld; maar nu draaft hij weer door; het is of hij alle mooie gedachten ad absurdum moet voeren. Want hij gaat voort: ‘And if I then am not ashamed of my punishment, as I hope not to be, I shall be able to think and walk and live with freedom’. Dit is een verwarring van de begrippen: zich niet schamen, het gebeurde kunnen verklaren, en: niet het verdere leven onder de schaamte gebukt gaan.

En dan: ‘but in a manner not yet understood of the world, he (Christ) regarded sin and suffering as being in them selves beautiful holy things and modes of perfection. The moment the prodigal son fell on his knees and wept’..... was een heilig oogenblik in zijn leven. En berouw hebben beteekent: inzien wat we misdaan hebben. Maar hoe kan het ooit beteekenen dat onze slechte daden zèlf mooie en heilige oogenblikken in ons leven worden? Ik zie hier de schoonheid niet van in, en allerminst de noodzaak. We kunnen ons verleden veranderen; - ja, ieder normaal mensch doet dat. Of moet ik zeggen: het leven doet het voor ons? We zien, ouder geworden, onze jeugd anders dan toen we er midden in stonden. Vele dingen van toen hebben hun belangrijkheid verloren; - we glimlachen nu om menige zwaar gevoelde ‘zonde’. Want we gaan ons verleden begrijpen, maar dat houdt tevens in dat we ons zullen schamen over menig z.g. ‘heldenfeit’ uit onze jeugd. Maar al onze leelijke kleinheid gaan zien als mooi en heilig? - Neen. ‘It seems a very dangerous idea. It is, - all great ideas are dangerous. I daresay one has to go to prison to understand it’. Heeft Wilde met deze laatste toevoeging onzen twijfel en critiek willen smoren? - Ja, als we jong zijn, dan zwijgen we, en durven niet begrijpen. Maar we vergeten niet, en later wordt onze critiek des te scherper.

ELISABETH ZERNIKE.

Nederlandsche poëzie.

Boutens' Lovïze Labé.
De Sonnetten van Lovïze Labé, naast den oorspronkelijken tekst vertaald door P.C. Boutens, Trajectum ad Mosam, Maastricht, 1924.

Behooren, onder de ontelbare liefdesonnetten van haar eeuw waarvan de meesten, soms door aanzienlijke dichters geschreven, ons nu ongenietbaar schijnen, de vierentwintig gedichten der zestiende eeuwsche Lyoneesche Louise Labé tot de weinigen die nog steeds met ontroering gelezen worden en uitnemende dichters uit andere landen tot vertalen aanzetten, dan komt dit enkel door haar hartstocht die de aan al haar sonnettenschrijvende voorgangers en tijdgenooten gemeene inhoud en vorm zijn eigen leven geeft en haar verzen tot echte en zuivere poëzie verheft. Buiten die hartstocht treft ons weinig oorspronkelijkheid van ervaring of vormgeving. Met haar eerste, in het Italiaansch geschreven sonnet aan de sinds Petrarca voortgezette Italiaansche traditie vastknoopend, vinden wij daar in de figuur van Ulysses het gewone klassicisme der toenmalige lyriek, wij vinden er in het beeld van de wond, die de Liefde in haar borst gedreven heeft, de aan allen gemeenschappelijke onpersoonlijke personificaties en beeldspraak, wij vinden er in de terzinen een voorbeeld van die eigenaardige vorm van dialektiek der liefde die wij overal elders in nagenoeg dezelfde gestalte aantreffen. Het eene sonnet moge zich verder tegenover al deze gebruikelijkheden vrijer gedragen dan het andere, blijkens allen behoort Louise

Labé niettemin gelijk al haar genooten tot een en dezelfde familie, en zoo zij met een paar andere dichters uit dat groote gezin als persoonlijkheid naar voren komt, het geschiedt nooit zoo volkomen dat de verwantschapstrekken uitgewischt worden: die blijven door en in haar persoonlijker verschijning bij voortduring duidelijk herkenbaar. *Dat* zij naar voren komt, het geschiedt, zooals ik al zeide, door de persoonlijke hartstocht die de naar vorm en inhoud niet geringe weerstand der traditie vermag te overwinnen en de elders in verzenspel gefantaiseerde ervaring hier tot dringende en dwingende werkelijkheid maakt.

Alles is daarmede echter nog niet verklaard. Treffend zien wij hoe de hartstocht, aanvankelijk strikt persoonlijke liefdeontroering, zoozeer als elementaire kracht doorleefd wordt, dat het enkel persoonlijke terugwijkt en het hart zijn ontroering klaarblijkelijk niet zuiverder en sterker meent te kunnen ervaren dan door zich als aan een goddelijke gave van zalig-heid-in-geluk-en-pijn aan haar te onderwerpen. In de schoonste van deze sonnetten is het dan ook of de dichteres niet alleen voor zich spreekt, maar of de Liefde zelf zich van haar woorden bedient om van zijn sublieme daden openlijk getuigenis af te leggen. Dit bepaalt het karakter van Louise Labé's sonnetten. In de eerste plaats naar hun inhoud, want terwijl de hartstocht de persoonlijke ontroering door hen heen stuwt zonder welke poëzie niet mogelijk is, schenkt hij haar, door in de uiting der dichteres tot zelfgetuigenis der Liefde te worden, de bovenpersoonlijkheid zonder welke verzen geen poëzie van deze beteekenis kunnen zijn. Maar bovendien naar de vorm. Wat, voor enkel persoonlijke uitstorting, vaak een al te zware, ja, noodlottige weerstand bleek, het feit dat bijna al het inhouds- en vormmateriaal van het liefdesonnet onpersoonlijk gemeengoed was, verkeert in een kunst, die de hartstocht boven het persoonlijke uitdrijft, de weerstand weder tot hulp en steun: zelfs de elders vaak zoo hinderlijke mythologische personificatie der Liefde wordt een zinrijk medewerkende factor en het strenge sonnet met zijn overgeleverde vormbestanddeelen en zijn conventioneele inhoud blijkt tot de schoonheid der verzen in niet geringe mate positief bij te dragen. Persoonlijk, dus, als de bezielende hartstocht aanvankelijk is, kan hij in het vers geen openbaring der Liefde zelf

worden zonder het individueele hartsavontuur als een slechts toevallig persoonlijk geopenbaard elementair gebeuren te doen ervaren, en dat geschiedt ten slotte niet in de laatste plaats door het traditioneel en conventioneel sonnet zelf. Wil men nog op andere wijze waarnemen hoe volledig Louise Labé's dichtergave deze functie vervulde, men vergelijke haar poëzie met de gedichten van die tweede dichteres van persoonlijke liefdesonnetten, die in precies dezelfde jaren leefde en omtrent dezelfde tijd op ongeveer gelijke jeugdige leeftijd gestorven is, van Gaspara Stampa[1]. Háár cyclus is een dagboek, waarin zij al haar teederheden, bekoringen, verrukkingen, zinnelijke vervoeringen, verstillingen, haar felle jaloerschheden, al haar geluk, al haar leegte, al haar pijn van dag tot dag als haar eigen, individueele, alleen haar, 'Anassilla', en haar geliefde heerlijk of smartelijk aangaande ontroeringen uitstort. Niet enkel óók, maar juist de kleinste bijzonderheden der geschiedenis zelf hebben voor dat dagboek belang. De intieme liefdenaam 'Anassilla' die zij in haar verzen telkens laat opklinken, de dag waarop zij Collalto voor het eerst gezien heeft, de plaatsen waar zij met hem vertoefde, de woorden die hij sprak, door honderd kleinigheden van hun verkeer, met hoeveel ontroering telkens en telkens vermeld, tracht Gaspara Stampa in haar talrijke verzen haar gemoed te ontspannen en tegelijk de athmosfeer in het leven te houden buiten welke zij niet leven kan. Leest men Louise Labé na Gaspara Stampa, dan treft het hoe in haar weinige sonnetten het oorspronkelijk feit van de hartstocht zelf het voornaamste persoonlijke bestanddeel van haar verzen blijft, hoe dit in zijn diepte meer nog dan persoonlijk bovenpersoonlijk doorleefd wordt, en hoe hier alle behalve enkele zeer essentieele levensdetails als onbelangrijk ter zijde gelaten worden. Menschelijk-ontroerender, onmiddellijker en pijnlijker tot deernis dringend, trachtte Gaspara Stampa, de verbrijzelde, om aan haar leed en ondragelijke leegheid te ontkomen, zich zelf tot een nieuw verband te forceeren, maar hart noch lichaam konden zijn eischen aanvaarden en zij eindigde kort daarna met die hulpsmeekende kreet tot Christus:

> dolce Signor, non mi lasciar perire!

1) Beste uitgave: Gaspara Stampa-Veronica Franco, *Rime*, a cura di Abdelkader Salza, Bari, Gius. Laterza e Figli, 1913.

Louise Labé, sterker en elementairder, heeft haar werkelijke sfeer in de schoonheid van haar gedicht, dat in hoogste aanleg het zelfgetuigenis der Liefde is. Zij, die het lot als een lot door de god gegeven aanvaardt, maar ieder oordeel van anderen dan ook waarschuwend afwijst, eindigt met de trots van wie de onvermijdelijke noodzaak van de hartstocht te zeer aan zich zelf ervaren heeft, om tegen de volle betaling van de prijs, haar pijn, in opstand te komen.

> Si j'ay failli, les peines sont presentes,

of, om die fraaie regel van Boutens te citeeren:

> Heb ik gefeild, ik blijf ervoor verbloeden

zegt zij, zonder klacht maar ook zonder gedweeë berusting, in het laatste, vierentwintigste sonnet, dat haar cyclus zoo karakteristiek afsluit.

Wie Sonnetten als die van Louise Labé vertalen moet, doe het niet als Rainer Maria Rilke. Door hen zooveel mogelijk hun traditioneele en conventioneele eigenschappen te ontnemen, door de ontroering weder te verindividualiseeren, door de hartstocht, bij Louise Labé één en ongespecialiseerd, te verzinnelijken, maakte hij hen tot vrij onrustige moderne gedichten van weinig bijzondere beteekenis. Reeds van te voren kon men zeggen dat Boutens voor de herdichting der zelfde sonnetten de onvergelijkelijk geschiktere man was en zijn vertaling bewijst het. Zij is een kostbaar bezit van onze poëzie geworden, waarin de zoo vaak beweerde onvertaalbaarheid van poëzie nog eens schitterend weerlegd wordt. Uit schier alle details blijkt dat onze dichter zich met de zestiende eeuwsche dichteres der Liefde heeft weten te vereenzelvigen. Dat heeft hem - en ik maak later maar één voorbehoud - verhinderd om, als Rilke, de essentieele, innerlijke en uiterlijke eigenschappen van het oorspronkelijk gedicht aan te tasten. Wel heeft Boutens zich genoodzaakt gezien het zich met het rijmschema in de kwatrijnen gemakkelijker te maken dan de strenge bouw van het sonnet feitelijk voorschrijft, maar zoowel de klassicistische als de overgeleverde beeldspraak en wending heeft ook hij in het Nederlandsche vers tot uitdrukkingsmiddel der Liefde zelf kunnen sublimeeren. (Alleen ‘Euripe’ in 13 is verdwenen en Endymioon

in 22 had in dit vers van latijnsche traditie waarin verder ook Venus, Mercurius en Juppiter nog paradeeren, Endymion moeten blijven). Lijkt ons het Nederlandsch gedragener, vaster en helderder van maatslag, toon en accent, wij hebben dat voornamelijk aan het eigen-karakter van onze taal toe te schrijven. Maar ook, ongetwijfeld en tot zekere hoogte, aan de beheerschtheid van Boutens' persoonlijke techniek, die, hoezeer hij voor de toon van Louise Labé's Fransch het Nederlandsche aequivalent tracht te geven, en zelfs waar gedichten zoo zeer ten tweede male van uit een ander dichterhart herschapen zijn als hier, nooit geheel geofferd kan worden. Dit neemt niet weg, dat Louise Labé in de vertaling de taal spreekt die wij voelen dat zij gesproken kon hebben wanneer haar eigen geest zich van de Nederlandsche dichter meester gemaakt had om haar sonnetten in onze taal over te brengen. Slechts één constructie: ‘luit te klagen’ (2) is te zeer in afwijking met het taalgebruik individueel-Boutens om voor een vertaling in aanmerking te komen. Dat de dichter hier somtijds interpreteeren of uitbreiden moest, het spreekt zoo zeer vanzelf, dat de betrekkelijke schaarschheid van interpretaties en uitbreidingen bewondering afdwingt. Doch speciaal in hen is het voor een dichter van deze tijd moeilijk niet te modern te worden. Daarom zou ik, in verband met mijn voorbehoud, geneigd zijn ‘o versche passiekrampen’ (3) voor: ‘ô passions premieres’ te betreuren. Te sterk is mijns inziens ook: ‘En schenkt den wandelaar voor leed verrukken’ (15), voor: ‘Et aus passans font l'ennui moderer’. Op de zelfde wijze lezen wij, in 12, als vertaling van:

> Et tant le pleur piteus t'a molesté,
> Que commencant quelque son delectable,
> Tu le rendois tout soudein lamentable,
> Feignant le ton que plein auoit chanté.

Bij Boutens is dit:

> Zoozeer heeft deerlijk schreien u ontdaan,
> Dat ge in den stralende' aanhef van verrukken
> U plotseling door kommer liet bedrukken
> Tot donkren toon als klacht was voorgegaan.

‘Quelque son delectable’ staat vrij ver van ‘den stralende' aanhef van verrukken’ en uit deze eerste afwijking vloeien de andere, het verdwijnen van ‘feignant’ b.v., misschien van

zelf voort: het oorspronkelijke is alles bij elkaar op heel wat simpeler mouvement en dictie gestemd. Maar ik blijf mij bewust dat dergelijke verschillen niet altijd vermeden kunnen worden: en het is alleen mijn respect voor deze vertaling die mij de vraag doet stellen of een Boutens, als elders, zoo ook op deze punten niet dichter bij zijn origineel had kunnen blijven.

Kom ik nu tot wat mijn eigenlijke bedenking is, dan word ik tot de zelfde vraag nog door iets anders dan dit respect gedreven. Het karakter van Louise Labé's sonnetten, het wezen der liefde die zich er in uitspreekt, de vorm waarin zij het doet, alles maakte mij huivrig voor het aanvaarden ook van geringe moderniseeringen of verhevigingen. Die aarzeling openbaart zich uit den aard der zaak het sterkst op het punt waarop Rilke het hinderlijkst tekortschoot: het verzinnelijken van de hier gezongen hartstocht. Ook Boutens, komt het mij voor, is hieraan niet geheel ontsnapt. Zooals tegen ‘versche passiekrampen’, gevoel ik eenig bezwaar tegen ‘o driften ongetemd’ (2) voor ‘ô desirs obstinez’, waar de driften, met hun nu negatieve praedicaat, mij een vereenzijdiging door verzinnelijking lijken. Die vind ik uitdrukkelijker in de zelfde verzen waarin Rilke het verst ging, in 9 en 18.

> Oimè, le notti mie colme di gioia.

zingt Gaspara Stampa in haar drieëntachtigste sonnet, en accentueert de zinnelijkheid van haar liefde telkens weer in haar spreken van haar ‘gran sete amorosa’, haar ‘febbre amorosa’. Niet aldus de Louise Labé van deze sonnetten, en ik voor mij geloof dat geen enkel van haar verzen rechtsstreeks en bewust op de lichamelijke vereeniging doelt. Iets van haar geest spreekt zich uit in dit zinnetje uit het derde discours van haar ‘débat de Folie et d'Amour, waar zij zegt: ‘la lubricité et ardeur des reins n'a rien de commun, ou que bien peu, avec Amour’. Deze Liefde, met een hoofdletter en zonder lidwoord, diezelfde Amour beheerscht, van het eerste tot het laatste, ook haar verzen. Vertaalt Boutens in 18:

> Ainsi meslans nos baisers tant heureus
> Iouissons nous l'un de l'autre à notre aise

door

> Laat ons met zaalge kussen overweêr
> In ongestoorden lust ons saam vereengen.

dan geeft dit, naar mijn inzicht aan de vereeniging, en daardoor aan het woord lust reeds een ietwat te speciale beteekenis. Duidelijker zie ik dat echter in 9. Daar droomt de dichteres, zoodra zij in haar bed de ‘lang begeerde rust’ begint te smaken, dat haar geliefde bij haar is:

> Lors m'est auis que dedens mon sein tendre
> Ie tiens le bien, ou i'ay tant aspiré,
> Et pour lequel i'ay si haut souspiré,
> Que de sanglots ay souuent cuidé fendre.
>
> O dous sommeil, ô nuit à moi heureuse!
> Plaisant repos, plein de tranquilité....

Boutens vertaalt aldus:

> Dan waan ik dat mijn teedre borsten beuren
> 't Bezit waarnaar zoo heftig ik getracht
> En in zoo luide zuchten heb gesmacht,
> Dat snikken vaak mij leken te verscheuren...
>
> O lieve slaap, o donker mij genegen,
> Volop verpoozen, onvermengd verheugen...

Een mannelijk dichter eerder wellicht dan de vrouwelijke van verzen die zoo weinig in persoonlijke bijzonderheden treden, zou ‘teedre borsten’ schrijven; noch de uitdrukking ‘je tiens dedens’ noch ‘mon sein tendre’ hebben hier (dedens schijnt haar voor tendre zelfs uit te sluiten) een physieke beteekenis; en Boutens' ‘beuren’ geeft aan dit kwatrijn dan verder een plastiek waarvoor het Fransch geen aequivalent heeft en die in het vers, voorzoover ik zien kan, een element brengt dat er niet in thuis hoort. Men kon daar, als wij alleen de vijfde (in het geciteerde eerste) Fransche regel hadden, over blijven twijfelen, wanneer het oorspronkelijk in de terzinen niet uitdrukkelijk van ‘plaisant repos, plein de tranquilité’ sprak. Dit is nog iets anders dan de actieviteit van Boutens' overeenkomstige versregel, en ik meen dat, schoon veel minder dan bij Rilke, ook bij Boutens de hartstocht hier en daar nog te veel naar een enkele van zijn uitingsvormen gespecialiseerd wordt, maar daardoor zoowel de geest der liefde die deze sonnetten beheerscht, als hun vormbeginsel een wijziging ondergaat. Omdat, krachtens de inleidende beschouwing, mijn kritiek op deze vrijheid in de algemeene kritische waardeering van Louise Labé's son-

netten uitmondt, heb ik haar zoo breedvoerig onder het oog gezien. Dat ik dit bezwaar aanvoer verhindert mij in geen enkel opzicht Boutens' vertaling een fraaie arbeid te noemen, die, *als* zoodanig, in zeer weinige vertalingen van poëzie zijn weerga vindt. Ten bewijze citeer ik hier het achttiende sonnet, met zijn hartstochtelijk bewogen, het oorspronkelijk welhaast overtreffende tweede terzine:

Kus mij nog weêr, en kus me, en blijf mij kussen:
Nu geef me er eenen allerkostelijkst,
Nu geef me er een allerhartstochtelijkst:
Ik geef 'r u vier om vuur met vuur te blusschen.
Gij lijdt? gij klaagt? aai, laat me uw pijnen leengen:
'k Reik u tien nieuwe kussen streelendteêr.
Laat ons met zaalge kussen overweêr
In ongestoorden lust ons saam vereengen.
Zoo zal elk de' ander dubbel leven geven:
Elk zal in zich en in den liefste leven...
Sta me in gedachten, Liefde, een dwaasheid toe.
'k Voel me aldoor ziek in mijn afzondering,
En nimmer kom ik tot verademing,
Als 'k nu en dan geen uitval uit mij doe.

P.N.VAN EYCK.

Bibliographie.

Kwatrijnen van Willem de Mérode, Uitgeversmaatschappij De Gulden Ster, Amsterdam (1924).

Vormen zijn gemeenschappelijk eigendom en hun bruikbaarheid lijdt door misbruik geen schade: aan misbruik van iedere vorm zijn wij voldoende gewend om er ons zonder al te groote onverdraagzaamheid van af te keeren. Bijzonder hatelijk wordt het pas, als het gebruik van bepaalde versvormen een beduimelende en afstompende mode dreigt te worden, vooral wanneer het om vormen als die tegelijk kortste, persoonlijkst getypeerde, geslotenste en zinrijkste van alle strophen, het Perzisch kwatrijn gaat. Want dat kwatrijn, in onze poëzie nog niet lang geleden door Leopold eerst, door Boutens daarna, zoo voortreffelijk geïntroduceerd, stelt de dichters zoodanige eischen als juist door zwakke talenten, tot een zuiver lied van tijd tot tijd wel bekwaam, onmogelijk vervuld kunnen worden. Die eischen zijn: een intens-persoonlijk doorleefde algemeen-menschelijke ervaringsstof, haar loutering tot de hoogst bereikbare graad van essentieelheid, een concentratie der aldus gelouterde stof tot haar innigste en beperktste verdichting, het een zoowel als het ander bewerkstelligd door het kwatrijn zelf dat, mits zij aan de wet van zijn vormbeginsel onvoorwaardelijk onderworpen wordt, in staat is de door hem geëssenceerde en saamgedrongen levensstof spannend omspannen in zijn weinige woorden volmaakt gelijkwaardig te belichamen. Dat vormbeginsel zelf dan, het wordt, als water door zijn chemische formule, door zijn rijmschema AABA slechts uiterlijk aangeduid; men zou kunnen zeggen dat het naar zijn hoogste mogelijkheid de verskunstige formule voor het kort begrip van het leven zelf is: de onverbrekelijke wederkeerige afhankelijkheid van algemeenheid en persoonlijkheid, van vrijheidvooronderstellende wet en aan wet gebonden vrijheid uitdrukt. In een gedichtsvorm die in zijn schoonste en diepste verwezenlijking zoo onmiddellijk een universeel levensbesef vertegenwoordigt, is zijn door het schema aangeduide eigen-rhythme natuurlijk meer dan in iedere andere versvorm constructief, en dus wezenlijk. In den regel ontstaat de levende eenheid van een gedicht door het tot saamwerkende harmonie brengen van twee strijdige krachten: de mechanisch dwingende onpersoonlijke versvorm, en het vrijheidzoekende persoonlijke rhythme. In het kwatrijn

daarentegen zijn maatslag en rijmschikking, is het eigen-rhythme van de gedichtsvorm zelf zoo wezenlijk, dat de dichter moet trachten zijn persoonlijk rhythme met het eigen-rhythme van zijn kwartijn zoo volkomen mogelijk te doen samenvallen: zijn persoonlijk rhythme zij de levenskracht die het latente eigen-rhythme van de gedichtsvorm tot pulseerende heerschappij brengt. Deze functie van het kwatrijn, dat, daar iedere dorheid of onzuiverheid van woord of wending als dorheid en onzuiverheid van stof en vorm lijnrecht tegen zijn wezen indruischt, geen feilen toelaat en volmaaktheid tot voorwaarde stalt, die functie, die intensiveering en concentratie, die spannend omspannende belichaming is, zij vertegenwoordigt voor het persoonlijk rhythme een discipline waardoor het rijkelijker beloond wordt naarmate het zich volstrekter aan zijn dienst onderworpen heeft.

Zoo, dus, zie ik het Perzisch kwatrijn en al behoeft niet ieder dichter zich van dit alles volledig bewust te zijn, het is zoo zeer het wezen van de vorm zelf, dat ieder werkelijk kunstenaar, wanneer hij kwatrijnen dicht, vanzelf volgens her voorafgaande zal handelen. Niet aldus Willem de Mérode die, hoewel niet jong meer, nog steeds en telkens weer door de bekoring van andere dichters tot onbewuste of bewuste nabootsing gedreven wordt en nu, niet een of een paar, maar een heel rood boekje kwatrijnen over God en liefde schreef. Elk van de hierboven omschreven eischen van zijn gedichtsvorm wordt door hem geschonden. Onvermijdelijk, want hoewel een sympathiek, ernstig en ijverig werker, beschikt hij over geest, gemoed noch dichtergave van voldoende diepgang en oorspronkelijkheid, om het kwatrijn een kans te laten. Ware dit wel zoo, hij had het niet met deze wel algemeene maar niet intens persoonlijk doorleefde en dus min of meer onechte zinnelijkheid, deze altijd min of meer oppervlakkige en dus oneerbiedige godsvrucht, deze altijd min of meer slappe slingeringen tusschen de een en de ander gevuld. Zijn vormgevoel zou hem, vlot versificateur méér dan artiest, verhinderd hebben tot zelfs de nochtans gemakkelijk vast te houden *dreun* van het mislukt kwatrijn, somtijds geheel te verliezen:

> Wij weigeren geen bitterheid,
> Wij zijn niet bang voor schande en nijd,
> Als Gij ons hart maar aan wilt nemen,
> O God, die wijs en heilig zijt!

In dit vrij primitieve gebedje openbaart zich de volheid van 's dichters onverstand. Zou grover mishandeling van het kwatrijn denkbaar zijn? Geen intensiteit, geen concentratie, geen spanning; ten slotte, zelfs in haar uiterlijke vorm van gaafheid, geen zuiverheid. Bijna iedere strofe bevat minderwaardige bestanddeelen. Of de toch vele nachten beluisterde nachtegaal een ‘gezang zingt’, of de dichter de ‘blanke en kuische leden’ der liefste als ‘struische’ (en pathetische) zwanen ziet, of zijn hart ‘den speelman met de zeis’ ‘vervalt’, of hij ‘liefde's broze hemelen hoort kraken’, of hij zich zelf een ‘schat’ acht, die aanstonds in ‘doods fluweel foudraal’ wordt weggeborgen, of hij, onder ‘liefde's wonderboom’ gezeten, bidde dat God ‘geen worm van valschen haat beschikke’, of hij op der liefste gelaat ‘bloedroode blossen’ ziet ‘branden’, of zijn stem ‘breekt’ in lust en leed, welk leed dan echter, daar het vers nog te kort was, in tegenstelling tot de lust ‘hevig’ leed wordt,

of hij, ofschoon bewust van ‘zondigen en vreeslijk dwalen’ toch eerder Dionysos dan Christus als ‘zaligen verlosser’ schijnt te wachten, of hij God, nu ‘achter zijn blinkend weenen verborgen’, straks smeekt hem, ‘door liefde's rad met zijn gebroken spil’ ‘in Zijn banen te zwenken’, of God, na hem eerst, gelijk een vrouw een luit, zoo ‘zacht’ betokkeld te hebben dat zijn ziel in geluid open ‘breekt’, later ‘onverdund’ als mist rond de wereld zweeft, of hij, in de laatste strofe, de nachtegaal, die hij in de eerste als een eerzaam lidmaat der groote-kerk een ‘gezang’ liet zingen, ten afscheid als een hysterische bacchante laat ‘gillen’, - het is de telkens weer verschillende uitkomst van een zelfde verschijnsel, van een onmacht die zelfs de eenvoudigste technische beheersching buitensluit. Want al deze wonderen geschieden natuurlijk op het noodlottig einde van een regel. Het rijm is de boosaardige rattenvanger wiens verradelijk gefluit de ratten van de Mérode's beeldspraak uit de starre vesting van zijn fantaisie naar buiten lokt om hen in het water van zijn poëzie te verdrinken. En daar dat water helaas maar een beekje is, verwondert het ons dan ook niet als de lijkjes er zoo dicht op elkaar drijven dat van de beek zelf nagenoeg niets te zien komt. ‘Ik ben vermoeid van al dit donker dichten’, klaagt de Mérode ergens, in afwachting van de glimlach die hem door ‘hemelsche gezichten’ ‘verrukken’ zal. Wie dwingt hem tot die vermoeiende haast? Hij vreeze veeleer de mist zoo dicht te maken, dat zelfs een hemelsch gezicht er niet meer in schijnen kan. Zijn luide bedrijvigheid verhindert hem de stille stem in zijn hart te hooren die hem, ook zonder hemelsche verrukkingen, tot een klein maar zuiver dichter kon maken. Slechts één dienst kan zijn ‘Kwatrijnen’ verrichten: mindere goden te waarschuwen het kwatrijn zoo lang mogelijk eerbiedig met rust te laten. Het als die waarschuwing te toonen, is het doel van deze bespreking.

P.N.v.E.

Frederik van Eeden. Sirius en Siderius. Geroepen of verkooren, Amsterdam, W. Versluys, 1924.

Het derde deel van des auteurs roman *Sirius en Siderius* draagt den titel *Geroepen of verkooren*. Hij is blijkbaar geschreven onder de nieuwe indrukken van zijn bekeering tot het Katholicisme. Bij hen, die belang stellen in des auteurs ideëen-evolutie in den loop der jaren, zal hij welkom zijn, want de persoon van Sirius mag de tolk heeten van zijn gevoelens en meeningen. De geschiedenis begint te spelen in de eerste dagen van den grooten oorlog van 1914. Op een kasteeltje, dat aan een dame, Euphrasia, toebehoort, zijn aanwezig: de eigenares; een priester, pater Beernaert; Sirius en Akori, twee jongens van omtrent vijftien jaar; Siderius, de chauffeur; Albert, de lakei, die Zilverknoop wordt genoemd, en een troep Duitsche Uhlanen onder aanvoering van Kapitein von Grobitz. Akori, een Japanees, de vriend van Sirius, heeft een slaapmiddel in den wijn gedaan, dien de Duitschers drinken, waarop het heele gezelschap ter dood wordt veroordeeld. In den loop van den nacht slagen zij er in te ontvluchten door een geheimen gang van het kasteeltje, een heuschen geheimen gang, zooals hij in middeleeuwsche kloosters en

kasteden voorkwam, waarvan oude romans hebben gebruik gemaakt. De vluchtelingen komen op een plateau terecht. Zij slapen aan den rand van een afgrond, een echten diepen afgrond, naar de schrijver ons verzekert. Hij laat er in Augustus de vogels lustig zingen (wel wat laat voor het seizoen) en een arend boven den afgrond zweven. Wij zijn in de Ardennen bij Chaud-Fontaine en ik twijfel er eenigszins aan of daar dikwijls arenden worden gezien.

Deze menschen zijn aanhoudend in gesprek. Met den dialoog is de auteur kwistig omgegaan. Zij praten natuurlijk. Ik kan niet zeggen bizonder levendig. De oorzaak van deze matheid schijnt mij te liggen in de weinige cohesie der sentimenten en ideëen door de verschillende personen geuit. De gezegden lijken meer op zich zelf te staan, dan dat zij bij de andere menschen van het gezelschap schijnen in te slaan. Het verwachte antwoord volgt niet altijd op de meeningen en beweringen. Met de litteraire vrijmoedigheid van weleer neemt de auteur zijn typen niet direct uit de gewone samenleving. Zij zijn niet gehecht aan de georganiseerde maatschappij. Met zulk een wijze van vertelling en voorstelling keeren wij terug tot oude tijden. Zooals Boccaccio, die gedurende de pest van Florence eenige heeren en dames verzamelt, die om de ziekte de stad hadden verlaten, zoo geeft ons van Eeden eenige vluchtelingen, die zich met elkaar moesten verborgen houden gedurende den inval der Duitschers in België. Bij Boccaccio korten de uitgewekenen hun tijd met het vertellen van galante avonturen, doch hier doen zij dat met beminnelijk gefilosofeer, dat de innerlijke waarheid van het Katholicisme moet aantoonen. Doch deze manier van voorstellen, van een kunstwerk scheppen lijkt wel wat vreemd in onze dagen.

Fantastischer ook en grootscher dan de werkelijkheid is de schildering van het landschap der Ardennen. Diepe afgronden, kloven, ravijnen en zwevende arenden voert de schrijver op het tooneel. Het is zijn recht de Ardennen grootsch te zien, doch het stellen van de realiteit, van onze moderne realiteit naast zijne min of meer willekeurige conceptie doet ons dikwijls vragen: Is dat zoo daar ginds? En ook hier in dit boek zou samensmelting meer aan onze verlangens beantwoorden.

En waar komen al die menschen vandaan? Zij schijnen uit de lucht te vallen. Zij zijn er opeens en wij weten niet wat hen bij elkander heeft gedreven. Hun geredeneer over de waarde van geld, effecten, vegetarisme zou het beste passen voor een pic-nic, hetgeen de schrijver dan ook op bladz. 162 bekent. In hoofdstuk XV neemt hij zelf het woord en beredeneert de oorzaken van den oorlog en het lot van het Duitsche volk. Dit is een hors-d'oeuvre en het doet zeker schade aan de samenstelling van het geheel. Doch ik wil hier niet te streng oordeelen; misschien heeft de auteur niet naar een gaaf kunstwerk gestreefd en alleen zijn gedachten over goed en kwaad willen blootleggen, zijne personen als spreekbuizen gebruikend tot het afwegen van het vóór en tegen zijner gedachteresultaten. Doch ware het dan niet beter geweest evenals Joseph de Maistre in zijn 'Soirées de St. Pétersbourg' of Morawski in zijn 'Avonden aan het meer van Genève', met een wijsgeerigen dialoog het toernooi van het gedachte-leven voor ons op te voeren? Nu keuvelen al deze menschen min of meer gezellig en uit de atmosfeer van de situatie blijkt niet de hachelijke toestand, waarin zij verkeeren. Nu kan het wel zijn, dat zij oppervlakkig spreken op een manier, waarbij zij de dingen van

den achtergrond niet willen noemen: hun angst en de dreigende gevaren; maar dan had de auteur deze dreigende atmosfeer beter moeten doen gevoelen. Wij behoeven den achtergrond niet duidelijk te zien, maar wij moeten toch weten, dat daar de wolken der verschrikking hangen. Zooals de auteur nu te werk gaat, marcheert hij op twee ongelijksoortige beenen.

Loffelijk is zijn streven de voortreffelijkheid van het Katholicisme te willen aantoonen, vooral als middel ter oplossing der zoogenaamde sociale quaestie. Liever had ik echter gezien, dat hij bij voorkeur had gewezen op de hulpmiddelen voor het zieleleven van de Katholieke leer. Nu zweeft hem steeds voor oogen het zoeken naar de beste manier om met andere menschen samen te leven. De menschen verbeteren in hunne verhouding tot elkaar, ja, dat wil de auteur, doch hij zal daar alleen in slagen, wanneer het hem lukt ze te veranderen. De zuivere wijsgeer daarentegen, de zoeker naar de wetten van den menschelijken geest, staat in een grootschere passiviteit tegenover zijn evenmensch. Immers hij, die wil weten wat is, wat onveranderlijk is, mag veilig gezegd worden op een verlichter standpunt te staan, dan hij, die meent door eigen werking bij zijne evenmenschen eene verandering aan te brengen. Ligt niet op den bodem der menschenziel het bewustzijn van de machteloosheid tot iedere essentieele verandering?

De sociale hervormer is in den besten zin van het woord niets anders dan een politicus, iemand die tot daden de menschheid tracht over te halen en den geleidelijken loop der menschelijke samenleving tracht te versnellen. Schooner is het, naar mijne meening, zich te stellen met weerspiegelenden drang tegenover de grootsche natuur, dan zich te beperken tot de werking op zijn evenmensch.

Waarom constateer ik bij mij zelven deze voorkeur? De sociale hervormer gaat zich bemoeien met mijne levensdaden en verstoort mijne activiteit, terwijl hij, die zich stelt tegenover de natuur een verder doeleind voor oogen heeft en mijne onmiddellijke omgeving niet vertroebelt. Ik houd daarom meer van den mensch, die in den nacht den loop der sterren gadeslaat, en zoekt te begrijpen, dan van hem, die op de tribune der Tweede Kamer wil bijdragen tot het in elkaar knutselen van wetten en wetjes, die ten slotte niets verder reiken, dan tot eene kleine verandering in het menschenbestaan, die de natieve vrijheid van het individu zoo veel mogelijk tracht te vernauwen.

Spel is het socialisme, spel is het communisme, alleen de werkelijke anarchist zou een verlicht mensch zijn. Doch een werkelijke anarchist is onbestaanbaar. Hij die geen drang of dwang wil uitoefenen op zijn medemensch, zal steeds te vergeefs worden gezocht; zijn bestaan is alleen mogelijk in eene samenleving onaangeroerd door de zonde, in de maatschappij der zuiverheid, daar waar alles zijn eigen bestaan leidt, waar iedere beweging niet met eene andere is versmolten maar vrij is ter ruste te gaan tot de onvergankelijke tevredenheid, tot de rust in den strikten zin van het woord, waar iedere beweging onnoodig is, dus overtollig. Want uit stabiliteit, uit de rust, komt het licht, dat het einddoel is van iedere wezenseenheid. Vandaar de noodzakelijkheid van den hemel, de eeuwige rust, en de hel, de eeuwige onrust. Zoo voert ten slotte alles naar de eeuwigheid. De geest des menschen streeft naar de duurzaamheid.

De titel van het boek ‘Geroepen of verkooren’ mag ook eenigszins

vreemd heeten. Geroepen, dit wordt aangenomen, zijn allen; weinigen zijn uitverkoren. Waarom Taede, de stervende vader, met stelligheid beweert op bladz. 329, dat hij is uitverkoren, is niet duidelijk. Wat bedoelt de auteur eigenlijk met ‘uitverkoren’? Gebruikt hij het in den zin, waarin Massillon het bedoelde, toen hij zijn beroemde preek hield over ‘Le petit nombre des élus’, waardoor hij aan vele geloovigen den schrik op het lijf joeg?

Een vreemd boek, dit laatste van van Eeden. Het mag zeker niet zijn beste heeten. Wel blijft het merkwaardig voor de evolutie, die zijn ideëen in den loop der jaren hebben genomen. Toch is dit resultaat niet met de noodige schittering vastgelegd. Des schrijvers bedoelingen zijn goed en eerlijk. Een zekere eenvoud, die het zegel der waarheid is, is hier niet te miskennen. Over zijn streven spreidt zich een weldoende rust. Dit is een der hoofdqualiteiten daarvan. Wij hadden echter beter verwacht van iemand, die zoo veel van zich heeft doen spreken, die zoo dikwijls het woord heeft genomen en zich niet alleen tot den gewonen lezer, maar zelfs vele jaren geleden persoonlijk tot den Czaar aller Russen heeft gewend en tijdens den oorlog de geheele Belgische natie heeft aangesproken.

Er zit in de avonturen, die hier worden verhaald niet die stevige ondergrond, waarop de tempel der waarheid kan worden gebouwd. De grondslagen daarvan missen die vaste soliditeit, die doen denken aan een rots. De ideëen missen helderheid en de argumenten scherpte. Misschien vindt de auteur nieuwe accenten als apologeet van het door hem omhelsde Katholicisme. Als verdediger daarvan zullen wij hem in de toekomst waarschijnlijk mogen begroeten. Als zuivere litterator is hij, naar mijne meening, het beste geweest in zijne kleine comedies, waarin hij oorspronkelijke, echt Hollandsche humor heeft gegeven. Litterair zijn zij zeker beter dan dit werk, dat noch als roman, noch als wijsgeerige verhandeling een meesterstuk mag heeten.

Het is te betreuren, dat de auteur niet meer zelfkennis heeft getoond, niet beter heeft overwogen zijne tegenwoordige neiging tot uiting. Want wij komen met dit boek niet verder. Hij heeft den rijkdom, den gemeenschappelijken rijkdom der ideëen niet daardoor vergroot. Alleen voor hen, voor wie dit alles nieuw mocht wezen, (en dat aantal zal wel niet talrijk zijn) kan dit derde deel van ‘Sirius en Siderius’ eene instructie zijn. Een litterair genot zal het ook voor dezen nauwlijks brengen. Minderwaardig kunnen deze bladzijden niet heeten, maar zij zijn van eene hopelooze middelmatigheid. De romantische bedenksels van den auteur missen innerlijken grond en vloeien niet op uit zijn ziel; slechts door zijn verstand heeft hij ze te voorschijn gehaald.

Van Eeden's schrijfwijze blijft prettig door het losse en gemakkelijke van zijn uitingsvermogen, doch heeft hem deze gemakkelijkheid hier geen parten gespeeld? Ware het niet te wenschen geweest, dat hij met meer ingespannen zoeken en met meer denkkracht hier ware te werk gegaan? Wie weet of wij dan niet in plaats van deze min of meer prettige lectuur een meer bevredigende, alhoewel meer moeitevolle hadden ontvangen?

F. Erens.

De Vereeniging van Nederlandsche Werkgevers bij haar 25-jarig bestaan. Gedenkboek 1899-1924; 's-Gravenhage, Mouton & Co., 1924.

De krachtige strijd- en studie-organisatie der groote werkgevers in Nederland treedt af en toe, het eerst toen zij tien jaar, thans weder nu zij een kwart-eeuw had bestaan, voor het voetlicht met een gedenkboek. Zij doet het, van haar standpunt, terecht. Zij mag er zijn, ook in bundels als deze, die persoonlijke en zakelijke wetenswaardigheden vastlegt voor later en voor de belangstellende zoowel als de belanghebbende buitenwereld. En zij weet, dat zij er zijn mag. Haar woord- en penvoerders doen haar geen schande aan; ook hare tegenstanders, en te eerder dus nog degenen die de poging wagen om, voorzooverre zulks den mensch gegeven is, van ter zijde het standpunt van den objectieven beschouwer in te nemen, zij allen kennen en waardeeren het verstandelijk gehalte van hare publicaties.

De Vereeniging heeft recht van bestaan. Ons sociale leven zou wezenlijk armer zijn, zoo zij er ontbrak. Zoolang de particuliere werkgevers die belangrijke rol in ons economische leven zullen spelen, welke - en tot nu in klimmende mate - hun ten deel is gevallen, is de gemeenschap veel meer gebaat bij stevige organisatie hunnerzijds dan bij de tegenpool van het losloopend particulier initiatief op dat gebied, waar thans de organisatie zich beweegt. Hier is een der menigvuldige vormen, waarin dit particulier initiatief correctie behoeft. Dat het zelf dezen vorm als noodzakelijk heeft erkend, zij het dan om zichzelf in den bestaansstrijd te stevigen, het wettigt zeker nog niet de hoop, dat het ook andere vormen van harte zal weten te billijken - nooit zonder aarzeling en zelden anders dan schoorvoetend heeft het dit weten te doen - maar het effent toch den weg, den onmisbaren, voor regelmatig overleg.

Het Gedenkboek is van nut voor hen, die studie maken van onze sociale historie. En de mogelijkheid van terugblik, die het gunt over het vrij lange tijdvak van vijfentwintig jaar, zal allicht ook den leden der jubileerende vereeniging zelven een vraag opdringen, die zij, zien wij wèl, totnutoe liefst ontweken: hoe de nederlandsche nijverheid toch zoo bloeien kon temidden van al die sociale wetgeving, waartoe waarlijk niet zijzelve den stoot had gegeven. Van beide, van den bloei der industrie en van de oppositie, die haar organisatie tegen de sociale regeeringsbemoeienis voerde, verhaalt dit boek op vele plaatsen. Zoo tusschen de regels door wordt zelfs de vraag er wel geopperd. Beantwoord nog niet. Dit wacht misschien tot een volgend jubilee.

v.B.

[Tweede deel]

Het leven van Francesco Campana.
Het eeuwige licht.

Tweede hoofdstuk.

In het gezin van tante Letizia voelde Francesco zich bij iedere overkomst gelukkiger, en het verwonderde hem bijna, omdat hij met niemand tot bizondere vertrouwelijkheid geraakte. Het leek, of in dit huis het geluk tastbaar aanwezig was, terwijl, als hij de menschen afzonderlijk naging, hij nergens de duidelijke bron van dat geluk kon vinden.

Matilda en Rosa waren onbewust levende beestjes, lief, gelijkmatig vroolijk, en een klein beetje dom.

Oom Bernardo, wanneer Francesco hem thuis vond, vulde de kleine ruimte met zijn breed postuur en bezadigde luidruchtigheid. Hij was als met vacantie. Overdag zat hij in zijn hemdsmouwen; 's avonds, als het kouder werd, stak hij in een ruigen jekker. Hij nam het ervan, liet zich bedienen, at veel, sliep veel, zong, of zat zijn courant te lezen. Iedereen verwende hem, niemand sprak hem tegen. In al zijn goedhartigheid had hij een onbetwist gezag. Voor Francesco was hij altijd even hartelijk, nam hem ook volstrekt niet kwalijk, dat hij hun gastvrij aanbod had ontweken. En toen tante Letizia eens de kamer uit was, had hij met een knipoog gezegd; ‘Welnee! moeders pappot... 'k vat 't best, hoor, een jonge kerel wil wel eens vrij zijn! Wát?’ - Hij begrijpt geen steek van me, dacht Francesco, maar wat een goeie vent!

En tegen dat hij weer naar zee moest, ontstak oom

Bernardo in een plotselingen ijver, zocht en vond altijd iets om te timmeren of te verven in huis. Wat hij deed, werd goedgekeurd en geprezen. Onderwijl vermaakte hij zijn toeschouwers met honderd kluchtige verhalen over het leven in de havens van Napels en Palermo en Cagliari. Tot hij op een dag zijn uniform aanschoot, zijn pet met de gouden biezen opzette, iedereen vaarwel kuste, ‘courage allemaal’ zei, en vertrok. - Dat was àl gulle goedgezindheid, rond en robust, maar Francesco voelde toch geen werkelijke verwantschap met dezen man, hoe graag hij hem ook mocht.

Tante Letizia, de dagen door, was gewoonlijk zeer stil. Zij had een bijna meisjesachtigen schroom om zich te uiten, en het liefst ging zij maar ongemerkt haar gang, verslonden in tallooze kleine zorgen voor alles en iedereen. Haar bijna te groote liefde voor haar man, saamgedrongen telkens weer in die luttele dagen van samenzijn, leek haar soms inwendig te verteren. Als hij vertrokken was, viel er een nog grootere, zorgelijke stilheid over haar, waaruit zij, al naar de terugkomst naderde, met kleine, fijne gezegden placht op te leven. Het leek Francesco vaak, of een ongeweten gemis haar natuurlijke wezen verhinderde uit te groeien. Haar verlegenheid hield hem van haar verwijderd.

En zoo, aan niemand in 't bizonder zich nauw verbonden voelend, schreef Francesco den weldadigen gemoedstoestand, die hem altijd weer in dit huis beving, toe aan de tegenwoordigheid van het kind. Kinderen waren er nog nooit in zijn leven geweest. Hij voelde plotseling, dat hij dolveel van kleine kinderen hield. Des Zondagsmiddags, teruggekeerd van zijn eenzame zwerftochten door de zeepijn-wouden achter Lerici, was het hem telkens een nieuwe verheuging te merken, hoezeer het jongetje gesteld was op zijn wandelingetjes met oom Francesco. Zij gingen samen kuieren naar het strand, zaten tegen den strandmuur, of op de rotsblokken bij het badhuis. De kleine Gianni zocht gekleurde kiezels; de doorzichtig blauwe noemde hij druifjes, en de groene heetten vogeltjes. Voor alles had hij zijn namen en naampjes. En hij had ook tien vragen voor één antwoord.

Hij vroeg, waarom alle steentjes, die hij vond, ‘mollig’ waren, - hij bedoelde afgerond en glad geslepen -; waarom de visschen niet hard wegzwommen, als de mannen met de

netten kwamen; en waar de scheepjes bleven, als hij ze weg zag zinken achter den horizon.

En bij iedere vraag keken zijn zuivere blauwe oogen Francesco aan, vorschend en met een zoo grooten ernst, als men maar zelden bij volwassenen ziet. Hij wilde terdege weten, dat ook het antwoord ernstig bedoeld was.

Op een keer wandelden zij in de olijfbosschen boven San Terenzo.

'Oom Cechino', vroeg het jongetje opeens, alsof iets hem had doen schrikken, 'hoe kan er hier wind zijn?'

'Wat bedoel je, Gianni?'

'Ik dacht, dat de golven den wind maakten', zei hij verbijsterd, 'en nu komt de wind uit de boomen...'

Francesco voelde soms een vreemden eerbied voor dit kind een bevangenheid, die hij tegenover groote menschen niet kende. In zijn lange eenzaamheden in Spezia, gingen vaak zijn gedachten uit, zoekend het teere schemerwezen van zoo een zieltje te doorpeilen. Het leek hem een heilig geheim.

Andere malen was het jongetje van een speelsche onnoozelheid, en zijn dwaze sprongetjes en kreten van klein, wild diertje zetten ook Francesco tot een sinds lang niet meer gekende uitbundigheid aan. Als twee jonge honden rolden zij soms over de strandkiezels.

- Net de honden van Uberto! dacht Francesco later, en er kwam een voldaanheid in hem opbloeien, iets zoo bevredigds, of hij aan een diepe natuurwet had gehoorzaamd...

Zoo verliepen zijn eerste maanden te Spezia. Op de Centrale begon hij thuis te raken. Toen de monteur eens ziek was. kreeg Francesco hem te vervangen bij den aanleg van twee nieuwe lijnen buiten de stad. En vier avonden in de week, op raad van den ingenieur Montini, volgde hij een cursus. Later in den avond, op zijn kamer, moe van den langen dag werk, maar 't hoofd helder door het wetenschappelijk onderricht, zat hij graag nog na te denken over de dingen, die het meest van al hem ter harte gingen.

De verblindende gedachten, die hem voor korten tijd aangegrepen hadden, lieten hem niet meer los. De ruimte, de stof een schijn ... de schepping, die eigenlijk niet bestond...

het beangstigde hem, en het trok hem met magnetische kracht. Het was, of hij duizelde aan een afgrond, en terug. trad, en toch toeven bleef, gekluisterd aan dit lichtend uitzicht op de eeuwigheid en dat zich niet weer sloot.

- De stof een schijn, en een schijn dus de wreede schepping van het Egoisme; een verschrikkelijke droom, waarvan hij de reden niet begrijpen kon, maar hij zag, dat het een droom moest wezen, en hij zag de ontzetting van dien droom, een ontzetting, die niemand scheen te zien; - doch hij besefte óók dat het God was, die, zijn schijnleven doorstralend, hem dit zien deed, en dat God het eeuwig bestaande moest wezen, héén door den tijdelijken schijn der niet werkelijk bestaande schepping.

En telkens trachtte hij deze dingen dieper en scherper te doordenken. In scheuten van licht stonden zij een oogenblik als doorzichtig voor zijn starende gedachte.

- De schepping een schijn, een droom... Maar bestond de zee dan niet, het gebergte? Bestonden de steden dan niet met hun geschiedenis van eeuwen, Rome, Jeruzalem? Bestond Ilda niet? Bestonden de honden van Uberto niet, een geit als Bettina?

- Zeker, dat alles bestond onloochenbaar; maar er was bestaan en bestaan. Een droombeeld bestond toch ook, je herinnerde het je soms jaren lang, en niettemin was dat een vluchtiger en onwerkelijker bestaan dan het wereldsche bestaan. Achter den droom leefde de werkelijkheid, en zoo leefde achter de betrekkelijke werkelijkheid, waarvan je het schijnwezen immers bewijzen kon, een andere, nog veel werkelijker waarheid, die de eeuwigheid Gods moest wezen.

- Was het niet, of je die soms binnen zag door de oogen van de menschen en de dieren? Was er ééne Ilda, het grillig en vaak harteloos meisje, of was er niet ook nog een andere, ongrijpbare Ilda, die hij eens weg zag vluchten achter haar schuwen blik? En waren er alleen die stomme beesten, Uberto's honden, de geit Bettina? Of was er nog een onbekende, donkere wereld van weemoed, - een ziel, die uitkeek, had hij eens gedacht, als uit een gevangenis?

Wat was dat rijk, waar de vluchtende Ilda en de gevangen dieren-zielen leefden? Was het dichter bij de eeuwigheid misschien dan deze zichtbare wereld?

Hij herinnerde zich opeens het oogenblik, dien onvergetelijken, laatsten kerstmorgen bij grootvader thuis, dat zij, samen nadenkend over dien vreemden kalender, die hem voor de eerste maal de oneindigheid van het kleine had onthuld, elkanders oogen doorpeilden, en hij het duizelig gevoel had gehad, alsof hij binnenzag in een eindeloos lichtend geheim, en of hij een vreemde werd voor zichzelf... Was dat niet, omdat hij binnen had gezien in een voorhof van Gods eeuwigheid, waarin hunne schijnvormen onwerkelijk werden?

Meer dan eens kwam hem ook de blinde muziekmeester in de gedachten, over wien dokter Carobbi hem gesproken had. Hij informeerde een paar malen, waar de maestro Taviglia woonde. Ze zeiden hem: het straatje achter de kerk van Sant' Antonio, een groentewinkeltje, en daarnaast een donkere trap... Doch het jaar liep al op zijn eind, en nog had hij het beloofde bezoek niet gebracht.

Met de Kerstmis zou Francesco geen vrij-af krijgen, en den Zondag te voren, bij zijn heengaan, riep tante Letizia hem in de keuken.

'Je zult het Dinsdagavond wel erg eenzaam hebben', zei ze; 'ik heb een paar versnaperingen voor je ingepakt...'

En ze gaf hem een pak mee, gelijkend op de pakken, die hem in Trebiano en in Malescia zooveel vreugde hadden gebracht. Een kleur, of hij een schooljongen was, die een onverwachte belooning oploopt, steeg hem naar het hoofd. Moeilijk had tante Letizia hem een grooter plezier kunnen doen dan met deze kleine daad, die zijn kerstavond verlichten ging door een zoo vriendelijk venster op het verleden.

En in het vertrouwelijke van de gewekte kerst-stemming vroeg hij, niet zonder een glimp van spot:

'Er gaat toch ook wel een pak naar tante Savina?'

'Ik vrees', zei tante Letizia voorzichtig, 'dat ik dáárvoor dit jaar geen tijd zal hebben'. Maar ze zei het tegelijk met een zoo fijn en oolijk lachje, dat Francesco voor de eerste maal een diepe innerlijke verwantschap tusschen haar en grootvader voelde, en een superioriteit, die hij nog niet bij haar had opgemerkt.

Dien Dinsdagavond, toen hij om tien uur van zijn Centrale kwam, zette Francesco zich tot het schrijven van zijn verschillende kerstbrieven.

Hij schreef het eerst aan Uberto en vertelde hem uitvoerig over tante Letizia en oom Bernardo en over den kleinen Gianni, die grootvaders oogen had; - 'zoodat, als u hier eens op bezoek kondt komen, het u zeker beter bevallen zou dan toen dien morgen in Malescia!'

'Mijn werk geeft mij voldoening; het is wel niet precies 'geleerdheid', maar geleerdheid is ook niet noodig, als je wat nuttigs doet. En de haas, waar ik op jaag, de electriciteit, loopt nog veel gauwer dan de uwen. Misschien ligt er wel sneeuw in Trebiano vandaag. Kon ik u nog eens zien uittrekken met Fido en Diana, net als vier jaar geleden!'

Hij schreef aan dokter Carobbi, en poogde hem te doen begrijpen, hoe het met hem stond: 'Ik begin mij gelukkiger te gevoelen, dan ik sinds maanden in Malescia was, misschien gelukkiger dan ik er ooit was, ondanks uwe genegenheid voor mij. Met niemand heb ik hier tot dusver vriendschap aangeknoopt, - tenzij met één grooten en heel vervrouwelijken vriend: de zee! Maar mijn afzondering weegt mij geen oogenblik. In het nieuwe jaar hoop ik spoedig eens uw groeten aan den maestro Taviglia te brengen'.

'Ik studeerde het een en ander voor mijn vak, (wij hebben hier de gas-motoren van Diesel) en ook volg ik verschillende avondcursussen in algebra, meetkunde en natuurkunde. Later neem ik er scheikunde bij. Dat alles is voor mij het voordeel van de grootere stad boven Malescia. Gelezen heb ik overigens nog weinig; maar wel heb ik veel nagedacht over een onderwerp, dat wij vroeger eens bespraken, over de wreedheid in de natuur en over den Schepper. Het zou moeilijk zijn, dat uit te leggen, maar toch zou ik het wel eens willen probeeren, al weet ik ook, dat u er anders over denkt'.

'Ik zend u hierbij mijn groeten voor de Signora Carobbi en voor de Signorina; doet u ermee wat u goeddunkt. Ik hoop, dat zij mijn onbesuisd gedrag vergeten zullen hebben'.

Dan schreef hij aan tante Letizia, en deed haar een hartig verslag van hoe de zandtaart ongebroken uit het pak was gekomen en tandtergend te wachten stond op de commode, tusschen de gebakken sardinen en den zak dadels, om straks

feestelijk te worden aangesproken, - en dat hij haar kerstbriefje had gevonden.

‘Ik zie u samen zitten vanavond. Gianni ligt achter de tusschendeur en slaapt. Oom heeft zijn nieuwe, paarse mouwvest aan, en de meisjes haar nieuwe winterjurken, en straks gaan ze gedrieën naar de nachtmis, terwijl tante op Gianni past. Was ik maar vrij, dan deed ik het, en wat graag!’

En als daar de drie brieven dan voor hem lagen, elk in zijn enveloppe met het adres, ontbloeide er in zijn hart een plotseling groot geluk. Hij zat te kijken naar die drie namen, achter elke waarvan een ontroerende werkelijkheid leefde. Hij zag ze als goudachtige vizioenen in de diepte van den kerstnacht, en hij voelde zich rijk.

Hij dacht aan Uberto, daar ver, in zijn lage boerenkamer, turende in het houtvuur; aan dat oer-trouwe wezen, zoo ruig en zoo vast als een rots; aan dien vriend, die, al zagen zij elkaar ook in jaren niet, ja, al zouden zij elkander nimmer terugzien, hem toch nooit vergeten zou, en zeker dezen avond aan grootvader dacht, en aan hem.

Dan zag hij, bij zijn groene studeerlamp, den dokter. Bleek, de levendige, bruine oogen vol fijne, verstandige goedheid, keek die hem aan.

Hoe hield hij van die beide. En zij hielden van hem.

Hij voelde ook, dat hij veel hield van tante Letizia, de schuchtere, teruggetrokkene, in haar volkomen wegcijfering van zichzelve; en het meest nog hield hij van iets in haar, iets anders, dat zij hem nog nooit getoond had, en dat hij toch zeker wist, dat er was.

Dan waakte met een groote innigheid een wijle zijn gedachte over het witte bedje, waar met een kreunenden zucht de kleine slaper zich omwerken zou in zijn slaap, opgewonden van den vreugde-avond.

In al hun verschillendheid had hij ze allen lief, en wist zich door hen geliefd. Was hij niet heel, heel rijk? Op een vloed van dankbaarheid gingen zijn gedachten uit.

- En Agata? vroeg hij zich eensklaps af, ...Agata? Hij werd er zich bewust van, dat hij deze maanden herhaaldelijk aan haar had gedacht. Of gedacht? Het was vreemd, hij had haar zien aankomen door het schemerlicht, zooals hij haar

gezien had, dien avond na het onweer, aan de kade van Malescia. Moest hij Agata niet een bericht zenden?

Hij hield zich voor, dat hij het had beloofd, bij dat laatste gesprek aan de boot. En hij begon een brief, maar het vlotte moeilijk. Onzeker wat er boven te zetten, was hij zonder opschrift begonnen. Evenals aan Uberto verhaalde hij, maar korter, over zijn leven hier; alleen kwam hij er al schrijvende toe, meer bizonderheden over Gianni te vertellen. Toen het briefje voltooid was, zette hij erboven: ‘Beste vrienden’, als ware het ook voor den vader bedoeld.

Een langen tijd bleef hij peinzende; hij dacht aan Agata? aan Trebiano, aan Malescia...

‘Driemaal is zij mij verschenen’, - zoo kwamen eensklaps de woorden op hem toe.

‘Waarom zeg ik: verschenen?’ vroeg hij zich verbaasd af.

‘Maar wàs het niet, of ze mij verscheen, hoog op den steiger, toen ik daar op het dek zat met Carolina?’

Dan sloot een schuwheid zijn denken af. Hij dwong zijn gedachten andere wegen uit.

Hij toefde de kerstavonden langs der verloopen jaren. Dien heerlijken, laatsten met grootvader; den vreemden, om niet te zeggen mallen, bij Uberto, die, gepakt in zijn sjaal, voorgaf niet te kunnen spreken, en daarom speelden zij kaart... Francesco moest lachen; om zijn dwaze grollen had hij Uberto bijna nog liever.

Hij herdacht ook de beide kerstfeesten in Malescia; hij zag den winkel, waar redeloos nu het opgetuigde boompje op de toonbank zou staan; het boompje, dat ze niet aanstaken... Maar hij merkte, dat er geen bitterheid in hem was.

- En zou tante Savina nu aan niemand meer een kerstbrief schrijven, nu oom Cesare dood is? Welk een leegte was er in die harten. - De ploeteraars, dacht hij. Daar zat hun kleine kringetje: oom Tito, het hoofd vol berekeningen, tante Savina, Pietro... Gherardo, als hij vrij was, zou zeker zijn kerstvreugde niet bij hèn zoeken. Ja, aan Gherardo zou tante Savina wel een kerstwensch gestuurd hebben, wie weet met welk een bekommerd hart... En zelfs voor een kerstpakket zou zij nù den tijd hebben gevonden misschien.

't Was plotseling, of hij toch een anderen kijk op haar

kreeg; of hij door iets heen zag, en een ongeweten liefheid in haar ontdekte. Arme tante Savina!

En in zijn verteedering wies het gevoel, dat hij zelf ook schuld had gehad. Was hij niet dadelijk, bij wàt zij ook deed, met een kwaadwilligen uitleg klaar geweest? Had zij het wel zoo slecht met hem voor, als ze zei - wat hem destijds zoo woedend maakte - dat hij het te eenzaam bij grootvader had gehad, of dat grootvader ‘lichtzinnig’ met zijn leeren was geweest? Goeie grootvader! En toch, zij, van hun standpunt, hadden misschien geen ongelijk...

‘Heb je 't nou niet goed bij ons?’ hoorde hij haar weer vragen. De stakkerd, hij had zijn hoofd teruggetrokken onder het vriendelijk gemeende streekje over zijn haar. En na dien eersten muziekmiddag bij dokter Carobbi, haar zielige moedertrots: ‘Gherardo houdt veel van muziek’...

Hij kreeg op eenmaal zoo'n medelijden met haar, dat hij een velletje postpapier nam en deed, wat hem een halven dag te voren nog onmogelijk zou hebben toegeschenen: ze een kerstbrief schrijven. Na zijn vertrek uit Malescia had hij hun alleen maar een briefkaart van goede aankomst gezonden.

Hij schreef hartelijker, dan hij sinds grootvaders dood ooit voor hen had kunnen zijn. En hij was tevreden over wat hij geschreven had. Maar tegelijkertijd zag hij duidelijk, dat hij goed had gedaan met in het huis der Rovero's niet te blijven.

Hij doorproefde den donkeren tijd in Malescia, zijn verzet tegen oom Tito, dat tot op dezen avond geduurd had, zijn vreugdeloos bestaan in dat huis, zijn komst op de Centrale... Ilda... Carolina...

‘En toen, op het eind, kwamen de drie verschijningen van Agata’, - zoo wendden zich zijn gedachten plotseling den cirkel weer rond.

Hij herleefde die drie verschijningen als doordringende droomen, waarvan men geen enkelen schakel meer vergeet. Hij gaf ze namen: de treurende, de waarschuwende, de vertroostende...

Een geheimzinnige lotsbestemming voelde hij zijn leven doorweven. Een onbekende kracht richtte het. Hij voelde zich klein, en gelukkig. Klein en nietig, een verloren vlok leven, en die toch naar een innerlijke wet wonderlijk voortgedreven werd.

Een nog veel diepere bewogenheid dan in het begin van den avond vervulde heel zijn wezen. In een licht-doordrenkte helderheid zag hij de beelden trekken voor zich heen...

'De treurende, toen zij met mij op den driesprong stond en mij van haar vervreemd gevoelde' - hij zag haar verbleekende wangen, en haar droeven rooden mond-; 'de waarschuwende, toen zij mijn vernedering zag', - en hij zag haar staan, hoog op den steiger, een smartelijke verwondering in haar oogen -; 'de vertroostende, toen na de dagen der bitterste vertwijfeling haar liefheid mij beroerde', - en hij zag haar beschroomde verwarring, toen hij zei naar Spezia te vertrekken.

Plotseling schoof hij het briefje, waar het adres al op stond, naar het andere eind van de tafel.

En zonder veel na te denken, als opkomend elk woord uit het onbewuste van zijn wezen, schreef hij een ander, veel korter. Hij schreef:

'Lieve Agata, was het niet een vreemde, een wonderbaarlijke toevalligheid, die ongewild ons tot driemaal toe tegenover elkaar bracht? Zooiets kan niet zonder beteekenis zijn; laten wij luisteren naar wat het misschien zeggen wil. Zoodra ik met het voorjaar eens vrijaf kan krijgen, kom ik naar Porto San Salvi of naar Trebiano. Leef tot zoolang gelukkig. Groet je vader van mij'.

Lang bleef hij turen over de letters. Een groote kalmte kwam zijn bewogenheid langzaam overschijnen.

Dan voelde hij, dat hij moe was, en dat hij wou gaan slapen.

Den volgenden morgen, nog niet uitgerust van zijn lange nachtwaak, en wat nuchter wakker wordend, zag hij allereerst het briefje, dat open op zijn tafel lag.

Met vreemde oogen las hij het. - Hoe had hij dat kunnen schrijven? Tot wat leidde het? Tot wat bond het hem? Hij begreep zichzelf niet. - Wat was het dan, dat hij voelde voor Agata? Had hij Agata lief? of had hij de Agata van zijn jeugd nog altijd lief? Had hij nu al Ilda vergeten, die 'liefde voor zijn leven', die een stroovuur bleek? Het bleef hem alles duister dien morgen. - Wat was een menschengeest toch wankel! Liet hij geen onberaden dingen doen...

En voor hij naar zijn werk toog, nam hij het eerste briefje,

dat aan de ‘beste vrienden’, en deed het bij de vier andere, om ze samen te posten.

Maar het laatst geschrevene verscheurde hij niet. Hij legde het in de la van zijn tafel, onder een stapeltje papieren, die hij daar bewaarde.

II

Het werd een goed eind in Januari, voor Francesco besluiten kon tot zijn bezoek bij den blinden muziekmeester.

Niet zonder moeite vond hij, in het straatje achter de kerk van Sant' Antonio, den verdoken groentewinkel, waarnaast een donkere trap omhoog spookte in een nog donkerder huisholte. Bij het vlammetje van een lucifer klom hij naar boven, en vond op de tweede verdieping het naambordje: ‘Egidio Taviglia, maestro di musica’.

Tweemaal moest hij bellen. Dan deed een vrouw uit het volk hem open, een verwaarloosd uitziend, mager mensch met een stuursch gezicht onder dicht gekript, zwart haar, een type zooals hij er al veel gezien had in deze streek.

Toen hij het doel van zijn bezoek had kenbaar gemaakt, werd ze plotseling heel vriendelijk.

‘Kom binnen’. Haar kleine, in vele rimpels weggeplooide, maar tegelijk zeer uitdrukkingsvolle oogen keken hem onderzoekend aan. Door een duistere gang bracht zij hem naar een smal en kaal vertrek, waar in de diepte, onder het licht bij de piano, een gedrongen mannengestalte stond, het bleeke hoofd in een gespannen opmerkzaamheid naar de deur gewend. De handen naast zich neer, vrij in de ruimte, stond hij, en maakte geen beweging om den bezoeker tegemoet te komen. Er was iets onwerkelijks aan zijn wezen, iets fel speurends en iets in zichzelf beslotens tegelijk.

‘Hier is iemand van dokter Carobbi uit Malescia’, zei de volksvrouw met een verheugden toon in haar schorre stem. Daarop sloot zij de deur achter den bezoeker dicht.

Francesco, wat bevangen, ging op de gestalte bij de piano toe, zei een enkel woord over den dokter, en over het misschien onbescheidene van zijn onverwacht bezoek... Het nog altijd vreemd aan den korten nek naar voren speurende hoofd, richtte zich tot de hoogte van Francesco's gelaat; 't

scheen als op wacht te zijn geweest naar den klank der eerste woorden, die vallen zouden, en over de zware trekken kwam een luchtig lachje gegleden, dat het op eenmaal zeer beminnelijk maakte.

‘Wie mij de groeten van dokter Carobbi brengt, is welkom’ Warm klonk zijn zelfverzekerde stem.

Zonder mistasten trok hij den stoel, die naast hem stond, naar voren, om zijn jongen bezoeker te doen zitten. Hijzelf, kleiner dan Francesco, bleef staan. Hij stond losjes op de piano geleund, dan weer vrij in de ruimte. Toen Francesco wou opstaan om van achter uit het vertrek den daar nog aanwezigen stoel te halen, beduidde de ander hem, dit niet te doen. De nauwelijks begonnen beweging had hij aanstonds waargenomen.

Zij praatten over Malescia en over Spezia, over de menschen hier en de menschen daar. Francesco zei, dat Spezia hem beter beviel.

‘Wat mij betreft’, zei Taviglia, ‘ik zou graag in Malescia zijn gebleven; ik had er onder den burgerstand veel leerlingen... hier gaat het minder gemakkelijk. Maar ik heb Malescia moeten opgeven... het was noodig’.

Hij zei het zóó, dat Francesco niet dorst vragen, waarom dat noodig was geweest.

Dan werden hem, de een na de ander, een aantal bedachtzame vragen gesteld; 't was, of de blinde al tastende den aard van zijn bezoeker te peilen zocht. En daarna sprak hij zelf, langzaam en stellig, toevend langs menig nadenkend ‘omdat’, rustgevende pleisterplaatsen van een geest, gewend te reizen door de eenzaamheid van zijn eeuwigen nacht. Totdat hij een geliefkoosde meening bereikte, die hij kort als een aphorisme overeind zette, vaststaande formule, waarin hij voor altijd zulk een bevinding had besloten.

‘Kijk’, zei hij na een tijdje, en wees op een portret in een ovale, zwarte lijst, dat boven de piano hing, ‘dat was mijn vader. Zie je wel, wat een prachtige, witte baard, en wat een diep doorgroefd voorhoofd? Mijn vader was ijkmeester’.

Het viel Francesco op, hoe de blinde herhaaldelijk sprak over het uiterlijk der dingen; 't was, of hij de beschrijving ervan zocht. Hij gaf kleuren aan, prees uitzichten, ontleedde ze; ja, 't leek wel, of hij bij voorkeur het woord ‘zien’

gebruikte. Ook trof het Francesco, dat hij geen enkele, zelfs maar verwijderde toespeling op zijn misdeeldheid had gemaakt.

Wat later kwam heel stil een lang, oud man binnen, een man uit het volk in hemdsmouwen en een zwart wollen vest. Zonder gerucht te maken liet hij zich neer op den stoel bij de deur, en daar, de armen over de borst gekruist, bleef hij zitten luisteren. Hij had een groot gezicht met diepe, slappe trekken, en groote, smeulend bruine oogen, waarin een vreemde uitdrukking was, als van een zacht maar schuw dier. Hij sloeg ze neer, als men hem aanzag. Bij blijkbaar bekende redenatie's van den blinde had hij een bewonderend lachje, en knikte herhaaldelijk.

De blinde, door een paar lichte wendingen van het hoofd, gaf blijk zijn aanwezigheid te weten, doch hij betrok hem geen enkele maal in het gesprek.

Nog een tijdie later verscheen opnieuw de slonzige vrouw. Zij bracht, wat schutterig, koffie binnen. De man schonk in en presenteerde. Hartelijk drong de blinde bij Francesco aan; hijzelf bedankte met het korte gebaar van wie gewoon is zijn ja en neen als onveranderbaar aanvaard te zien. Dan zei hij, met een enkel woord ook, dat de anderen zich zouden bedienen.

Hij stond nog altijd naast de piano; de vrouw zat in den kamerhoek bij de deur, de man stond naast haar. Francesco zag opnieuw, dat er maar twee stoelen in het vertrek waren. De twee ouden dronken hun koffie, en zeiden niets. Zij hadden den blinde ‘maestro’, meester, genoemd.

Als de koffie gedronken was en zij het vertrek hadden verlaten, zei Taviglia:

‘Zonder deze vrouw zou mijn leven een onmogelijkheid zijn’.

‘En de man, met zijn goedige gezicht en zijn zachte oogen?’ vroeg Francesco.

De ander antwoordde niet op deze vraag.

‘Zij heet Gina’, zei hij alleen; ‘'t is een engel’.

Het blinde masker trok nog dieper in zichzelve weg, werd bijna stug. Francesco voelde zich wonderlijk bevangen. Wat was er in dit wit-wandige, ternauwernood gemeubeld vertrek, dat hem zoo ontroerde? Hij herinnerde zich een soortgelijken

indruk, den eersten avond bij tante Letizia. Daar was het, of de doode dingen alle een geheimzinnig eigen leven hadden; hier scheen de blanke atmosfeer zelve te leven. Of was het alleen de figuur van den blinde, zooals hij daar stond in zijn oud, bruin colbert-pak, te vierkant voor hem en te wijd, en waarin bevreemdend een te kleurige das stak met een groote, flonkerende dasspeld, - zooals hij daar stond, wat schamel en zonderling, en toch zoo krachtig, zoo vrij en onaantastbaar? Francesco zag het geelbleeke gelaat met de stoere trekken, den sterken neus, de vastbesloten lippen onder de korte, ruige snor; en daarboven de geloken oogen, die in een vage beweging een enkele maal opknipten en dan de schijnbaar ongedeerde, bruine pupillen ontdekten. Hij voelde, dat er een groote kracht uitging van dezen man.

Na nog een tijdje kwam er een jongmensch gitaarles nemen, en moest Francesco vertrekken. Sinds dien avond kwam hij veel bij den blinden muziekmeester.

Toen hij, een volgende maal, de bel had overgehaald, hoorde hij piano-spelen zooals een kind doet, en hij meende al onverrichterzake te zijn gekomen. Maar Gina zeide hem even te wachten. Zij zou vragen, of de maestro hem misschien ontvangen kon.

Een oogenblik later kwam zij terug, en tot zijn verwondering werd hij niet in de kamer van de piano gelaten, maar zij ging hem voor, een trapje af, naar een deur, die openstond op een aartsvaderlijke keuken.

Er brandde een houtvuur in de schouw, en daarbij, op een laag bankje, zat de blinde, met de zwiepende bogen van een dun en glimmend soort riet naast zich, en matte een stoel.

Getroffen bleef Francesco op den drempel staan. Taviglia had zich opgericht. Was het door het overeind komen uit zijn gebogen houding, dat een vurig vlekje zijn bleeke kaken kleurde? Hij stak zijn hand uit in Francesco's richting.

‘Welkom’, zei hij; en nog sterker blozend: ‘Ja, de menschen, die voor muzieklessen komen, behoeven niet te weten, dat ik dit ook doe. Maar ik schaam er mij volstrekt niet voor. Waarom zou ik niet een handwerk uitoefenen, dat ik geleerd heb, als ik daar een eerlijk stuk brood mee verdienen kan?’

‘Ik vind het nog knapper, dat u dit kunt’, zei Francesco warm, ‘dan pianospelen’.

‘'t Is allebei een kwestie van oefening’, zei de blinde eenvoudig.

Hij zette zich, en, het hoofd geheven, alsof hij zoo beter kon voelen, wat hij deed, ging hij onmiddellijk voort het dunne, gladde riet in het elken raam te matten.

Zwijgend zag Francesco toe. Wat deed hij het prachtig! Alle gaatjes binnen hun fijne zeshoekjes, legden zich precies gelijk uit, het eene na het andere, tot een strak gespannen vlechtwerk.

‘Is Battista nog niet thuis?’ vroeg Taviglia na een tijdje.

‘Nee’, zei Gina, ‘nog niet’. Zij zat aan tafel onder de lamp en las een courant, haar ragebol vlak boven de letters en bijwijzend met haar zwarten nagel. Uit de verre kamer tikkelde een kinder-oefening.

‘Hoe laat is het?’ vroeg de blinde weer. Iets scheen hem zorg te geven.

‘Kwart over zessen’, zei Francesco.

Een oogenblik later kwam Battista van zijn werk. Hij groette met een goedenavond, zette zich tegenover Gina aan de tafel, en stopte een pijp. Het kind, in de verte, pinkelde op de piano.

Eensklaps luisterde de blinde op.

‘Gina, ga zeggen, dat het in de voorlaatste maat geen mi maar een fa is. Daarna 37, vier maal, en dan kan ze gaan’

Gina stond dadelijk op.

‘De voorlaatste maat?’ vroeg ze.

‘Ja, een fa, geen mi’.

‘En zevenendertig’, mompelde Gina voor zich heen, terwijl zij de keuken uitging.

‘'k Laat de kinderen hier oefenen, zoolang ik niet te veel lessen heb’, lei Taviglia aan Francesco uit. ‘Ze studeeren thuis slecht, en het kost mij niets... dan de slijtage aan mijn piano. Zoo slijten wij samen, mijn piano en ik’.

Gina's man knikte en lachte steelswijs Francesco toe, als in een verstandhoudelijke uitnoodiging tot gezamenlijke bewondering. Dan keek hij weer vóór zich en smakte aan zijn pijp.

Er werd weinig gesproken. Een weldadige ontroering over-

stroomde Francesco's hart. Hij moest al maar kijken naar de fijne bedrijvigheid dier kleine, witte, krachtige handen, en naar hef in inwendige aandacht geheven, blinde gelaat.

‘Hoe komt de maestro er toch bij, ook stoelen te matten?’ vroeg Francesco, toen hij eens bij Gina in de keuken zat, daar bij zijn komst een les nog niet geëindigd bleek.

Het was, of die vraag de vrouw overrompelde; ze keek boos en antwoordde eerst niet.

‘'t Is geen werk voor hem’, kwam ze eindelijk bruusk, ‘maar hij had in Malescia meer lessen dan hier... daarom is het... Alsof hij zich al niet genoeg had opgeofferd...’

Ze zei niet, waarom of hoe hij zich opgeofferd had. Francesco herkende een vreemd moment van zijn eersten avond bij den blinde, en gevoelde, dat hij niet verder vragen moest.

Dan mocht hij binnenkomen, en hij zag een aardig kindje, dat bedrijvig van haar kruk schoof, de houten schijf, waarop zij gezeten had, ging wegbergen in de kast, de voetenbank naast de piano zette, en haar muziekbladen bij elkaar zocht.

‘En het bord?’ vroeg de meester bevelend.

Het kind kreeg een vluchtig kleurtje, nam aanstonds het kartonnen bord van den lezenaar, en borg ook dit in de kast.

Dan bracht zij een vertrouwelijk handje aan den maestro en hetzelfde handje aan Francesco.

‘Morgenmiddag drie uur’, zei Taviglia bondig.

Het meisje lachte verlegen.

‘Goed onthouden!’

‘Ja’, kwam een bedeesd stemmetje.

Zij knikte nog eens achterom en wipte de kamer uit.

Ook bij volgende gelegenheden viel het Francesco op, dat de blinde tegenover zijn kleine leerlingen een bijna harden toon van gezag had. Toch bleken ze sterk aan hem verknocht en deden met een grooten ijver, al wat hij beval.

‘Zeker’, zei hij, ‘ik commandeer mijn leerlingen zonder uitleg en zonder omslag. Ik ben streng en eisch gehoorzaamheid. Zij hebben te gehoorzamen... en ik heb te zorgen, dat ik het redelijke gebied. Zoo doen we allebei onzen plicht’.

Een andere maal legde hij Francesco zijn muzikaal credo uit. Nee, moderne muziek is niets voor mij. Ze werkt meer op de zenuwen en de zinnen dan op het gemoed. Ze maakt mij niet

gelukkig. De pure, schoongevonden melodie, dat is mijn zaak. Die kan ook de eenvoudigste ziel in verrukking brengen. Ik vertolk ze zoo goed, als mijn beperkte vermogens het toelaten'.

En hij speelde voor Francesco; met een onfeilbare zekerheid gingen de kleine handen met de wat stijve vingers over het oude, harde klavier; zijn stugge achterhoofd, zijn vaste, ronde rug omsloten als een blinde muur zijn in de muziek verdiepte wezen.

Niemand dan hijzelf echter mocht ooit een toespeling op zijn gebrekkigheid maken. Zoodra wilde niet Francesco bewonderend zich begeven in zijn moeilijkheden, of Taviglia verweerde zich met een resolute afwijzing.

'Nieuwe muziek leeren?... Niets geen bezwaar. Je leest ze bij stukken van je Braille-schrift af, en als je een passage van buiten kent, ga je oefenen op de piano'.

'De kleuren?... Natuurlijk kan ik mij de kleuren voorstellen. Wit is licht. Ik herinner mij, wat licht is, want ik werd pas blind op mijn derde jaar. En zwart is donker. Wat zwart is, weet ik ook. Nou, en geel, dat is ook licht, maar wat doffer; en groen nòg wat doffer; en hemelsblauw is weer lichter dan groen. En grijs is half donker. En rood is ook aan den donkeren kant, maar warmer; en bruin is weer donkerder dan rood... Nee, ik stel mij de kleuren héél goed voor'.

Francesco sprak hem zelden tegen. Hij sprak ook weinig over zichzelf of over de moeilijke vraagstukken, die zijn geest in spanning hielden. Hij voelde daar, binnen die blindheid, een omheinden hof, waar alles was zooals het was. en dat men, zooals het was, eerbiedigen moest. In zijn soort was het prachtig. Een groot zelf-respect en een nederige zelf-kennis gingen er samen; er was een hechte liefde voor tucht, die bij hemzelf begon; een hechte liefde ook voor alles wat rechtuit was en zuiver. 'Eerlijk' was het woord, dat het meest in zijn waardebepalingen voorkwam. Het spel van zijn leerlingen moest 'eerlijk' wezen; liever nuchter en kaal dan opgesmukt. En in zijn genegenheden was hij sober.

Soms dacht Francesco: - Zóó te kunnen leven, in een zoo veilig erf; geen dief, geen rustverstoorder kan er binnensluipen. Er woont de vrede met zichzelf.

III

In dienzelfden tijd, als hij alleen was, dacht Francesco herhaaldelijk en langdurig aan Agata. Ook hij trachtte zoo oprecht mogelijk tegenover zichzelf te wezen, en hij ondervond, hoe moeilijk dat soms was.

- Wat had hij toch zoo schuw verstoken in zich, dien kerstavond? Was hij opnieuw begonnen, Agata lief te hebben? En ontweek hij die liefde, omdat hij, na de weinig eervolle ervaringen met Ilda en met Carolina, het vertrouwen had verloren in de waarde en de hechtheid van zijn eigen gevoelens?

Onbarmhartig onderzocht hij zijn gedachten tot op den grond. Hij wilde zien wat er van dit alles was. Hij wilde geen nieuwe fouten begaan. De pijn, die hem dat onderzoek deed, bracht hem in nog grooter verwarring.

- Nee, besliste hij, omdat hij nu in zijn verlatenheid iets liefs had gevoeld voor een lief meisje, moest hij daarom maar weer dadelijk zulk een gevoel aangrijpen als een liefde voor het leven? Dat was immers zwak? Een belachelijke zwakheid! Hij was ook nog veel te jong om zich voor zijn leven te binden. En dan, zou Agata ooit de vrouw zijn voor hem? Zelfs tegenover Ilda, die hem toch als een onbereikbaar wezen van een hoogere soort was voorgekomen, had hij op enkele diepbewuste momenten iets ervaren binnen-in zich, in zijn geest, waar zij klein en hulpeloos bij achterbleef. Wat kon hem dan dit onwetend meisje zijn?

Hij lachte zichzelf uit! - Hij, de helper-machinist op de Electrische Centrale, wie zou hij wel goed genoeg voor zich vinden?

Hij vroeg zich af: ‘Ben ik eerzuchtig? - Nee, ik voel mij volmaakt tevreden met mijn omstandigheden. *Te* tevreden misschien’... Hij dacht aan den hartelijken brief van dokter Carobbi, die hem allerlei raad gaf, om zich nu verder op te werken, ‘zich een positie te veroveren, die zijn intelligentie zou waardig wezen’. - Natuurlijk, zorgen dat hij meer en meer een bruikbare kracht werd in zijn vak... maar een ‘positie’... het liet hem onverschillig. Wel had hij nog altijd de oude begeerte naar weten; maar eigenlijk nog meer naar

denken, naar het uitvorschen van de waarheid in de diepe schemeringen van het zijn.

- Zou er wel één vrouw bestaan, die met dat soort van denken en zoeken meeleven kon? En toch zou hij zich geen huwlijk kunnen voorstellen, waarin zijn vrouw buiten dat alles zou blijven, het wijfje en het goedig huisdier.

Het bleef hem alles duister.

Doch toen er een maand, twee maanden verloopen waren sedert Kerstmis, en Agata antwoordde met geen letter op zijn briefje, begon hij onrustig te worden. Had hij te koel geschreven? Had hij haar gekwetst met iets? Met te herinneren, bij hun laatste ontmoeting, aan dien jongen tijd in Trebiano misschien?

Maar waarom hield hem dit uitzien naar een antwoord zoo pijnigend bezig, als hij Agata niet lief had? En wat anders had hem bewogen, gedwongen bijna tot het schrijven van dat tweede briefje, laat in den Kerstnacht?

Voor de zooveelste maal las hij het over... zeker, het was zoo; er was in de gebeurtenissen van hun weerzien, onmiskenbaar, een vreemde samenloop... Hoe goedvertrouwend en argeloos was zij geweest, de eerste maal, en hoe droevig op het eind, toen zij zijn hunkeren om weg te komen bemerkte; - hoe hoog en hoe sterk daarna, toen zij in een pijnlijke verbazing hem met die andere zag; en hoe vol lieve waardigheid den derden keer... Hij had soms een kwellend, onbeheerschbaar verlangen haar terug te zien.

Op een Zondagmiddag dat hij, uit Spezia over, alleen met tante Letizia in het stille woonvertrek zat, en al een tijdlang hunne gedachten ver van elkaar af waren gedwaald in een toch eensgezind zwijgen, vroeg opeens Francesco:

'Wat gelooft u, een jeugdliefde... zou die wel ooit heelemaal in iemand dood gaan?'

Tot zijn bevreemding zag hij tante Letizia in een lichten schrik opkijken. Dat zij bloosde, verwonderde hem niet; zij bloosde zoo vaak. Doch er was een verwarring in haar oogen geweest, die hemzelf bijna beschaamd maakte.

Ze zei haastig: 'Ja, dat hangt natuurlijk van de omstandigheden af...'

Een korte, wat moeilijke stilte viel in. Dan bracht zij het gesprek op het feest van dien dag; het was Palmpaschen, en Gianni had met alle geweld een spanen kruisje willen hebben, zoo'n spanen kruisje met vergulde lintjes, en in het midden een wieltje van brood, zooals een buurjongetje het ook had gehad, een paar olijftakjes ertusschen gestoken.

Francesco luisterde naar dit lief relaas, maar toch wat afwezig. Hoe was het, dat tante niet vroeg, wat hem daareven tot zijn vraag gedreven had?

Een poos later stond ze plotseling op, haalde hoog uit een hoekje van de muurkast een uit den band liggend boek te voorschijn, en met een glimlach pogend een luchtig grapje te maken, zei ze:

'Kijk, hier heb je bijvoorbeeld een jeugdliefde van mij...'

Francesco nam het boek aan. Het was een bundel verzen, een bloemlezing. Verrast bladerde hij haar door.

Daar waren de aandoenlijke, ouderwetsche gedichtjes, die hij nog kende uit zijn vroegste schoolboeken, van het nederige viooltje, en het gebed van den stervenden soldaat... Daar was ook het grappige ding van Giuseppe Giusti 'Leve de Slak'. - Hij las het zacht-hardop, als voor zichzelf. Doch tante Letizia had het werk in den schoot laten rusten en luisterde verheugd toe.

- Wacht, maar hier was iets werkelijk prachtigs: de Zaterdagavond van Leopardi, de heerlijke schemerstemming in het dorp op den avond der belofte, die zooveel mooier is dan de beloofde Zondag zelf. Hij las het heelemaal voor, en nog een ander gedichtje van Leopardi; en ook nog het sonnet van Enrico Nencioni:

> 'O Rosignol, che solo alla foresta
> Tanta versi armonia dal gracil petto...'[1].

Toen hij opkeek, zag hij tante Letizia's fijne gezicht verjongd in de herinnering.

'Daar mag je mij meer op tracteeren', zei ze, 'als wij zoo eens een middag alleen zijn'.

Zij lachte, wat beschaamd weer. 'Je oom Bernardo en de

1)
> 'O nachtegaal, d' een'ge die aan het woud
> Uitstort uit 't tenger borstje zooveel harmonie...'

meisjes, die voelen daar zoo niet voor... de meisjes zijn nog zoo jong...'

'En oom Bernardo spelt liever zijn courant', had Francesco gezegd, eer hij het eigenlijk zelf wou.

Het gezicht van tante Letizia betrok.

'Dat is geen aardige opmerking', zei ze met een zacht verwijt; 'als je oom niet altijd met zijn ruw bootsvolk op zee moest zwalken, en dan moe thuis kwam...'

Maar Francesco had allang spijt van zijn uitval, die hem zelf onbegrijpelijk leek.

'Natuurlijk...', zei hij hartelijk, 'u weet wel, dat ik erg op oom Bernardo gesteld ben'.

'Zeker weet ik dat', kwam tante Letizia verzoenend; 'en je hadt misschien ook geen ongelijk... Alleen Gianni, die zooveel van je grootvader heeft, Gianni, later...'

Ze keek Francesco aan met een diepen, verlangenden blik, en de jongen begreep, dat zij tweeën op dat oogenblik een soort verbond hadden gesloten.

Kort daarop kwam Matilda thuis; zij had haar olijftakjes laten zegenen; straks kwamen Rosa en Gianni met de hunne. - 't Was er zoo vol, zoo vol in de kerk! de pastoor zelf had een reusachtige tuil van gedroogde palmbladen gehad met allemaal lussen van stroo; en de kleine Cesarino van Garea was weggestuurd, omdat hij op bloote voeten kwam...

Dan ging zij haar takjes onderbrengen, en er was een langdurige, klein-lieve bereddering van drie, nee, toch twee takjes boven het bed, en nog een takje achter het portret van vader en moeder, en één achter den spiegel...

Francesco stond het met een verwonderde nieuwsgierigheid aan te kijken. - Wat voelde nu eigenlijk dit meisje bij dat alles? Als het enkel een kerkelijke plicht was, enkel het bijgeloovig bescherming zoeken onder die gewijde twijgen, zou ze er dan zoo wijs mee doen?

- Welnee, dacht hij, - ze geeuwt bij een mooi gedichtje, maar onbewust zoekt ook zij, op haar manier, iets liefs, iets van poëzie... Hoe gewichtig was het haar: dit takje precies zus, en dat zoo... maar ze flankeerden nog niet ècht mooi... dàt gaat weer achter den spiegel, en dat andere boven het bed... ze was gelukkig op dat oogenblik, zoo gelukkig als een mensch maar wezen kan.

En Francesco raakte er over aan het peinzen. - Vreemd toch, dat diepe, ingeboren verlangen in ieders hart, naar harmonie, zelfs in het nietigste; en ook naar het wonder, dat zelfs het nietigste omtoovert tot een onherkenbare lieflijkheid vol heimelijk heil.

‘Cechino’, riep Matilda van den overkant der gang, ‘heb jij in Spezia je palm al gehaald?’

‘Nog geen tijd gehad’, ontweek Francesco.

‘Wil je een takje van mij?’

En als Francesco niet aanstonds antwoordde, kwam zij goedig aangeloopen.

‘Voor je kamer in Spezia moet je eigenlijk zelf maar zorgen, maar ik zal er eentje achter je bed hièr steken. Je zou anders nog slecht slapen bij ons! Je weet toch, dat je slecht slaapt, als je aan je Paaschpalm niet denkt?’

‘Is 't heusch waar?’ vroeg Francesco.

‘Natuurlijk’, zei het meisje. ‘Dat is te zeggen, ik weet het niet bij ondervinding, want ik slaap altijd goed, en ik heb ook nooit zonder geslapen... Maar als mijn versche Paaschpalm boven mijn bed steekt, slaap ik toch nog veel beter!’

‘Hoe weet je, dat je beter slaapt, als je toch altijd goed slaapt?’ plaagde Francesco.

‘Omdat ik dan zoo prettig droom’, zei het meisje met een naïef welbehagen.

‘En waarover zou jij vannacht dan wel willen droomen?’

Zij dacht even na.

‘Dat vader thuis was vóór Paschen, zooals hij beloofde, en dat hij het geitebokje meebracht van de groote Paaschmarkt in Palermo, net als verleden jaar. Ze hadden het toen nog een weeklang opgefokt aan boord met zoete melk. 't Was maar zóó klein... zoo'n fijn diertje... en toch al vetjes... De slager heeft het voor ons geslacht’.

‘Vondt je dat niet jammer?’

‘Jammer?’, verwonderde zich het meisje. ‘Nee... waarom jammer? 't Was toch gekocht om het op te eten? Anders had vader het niet meegebracht. Houdt jij niet van een extra kluifje met Paschen? 't Heele jaar smaakt niets zóó lekker! Je kon alle botjes kraken met je tanden, en de pootjes knapten net als macaronistokjes, zoo fijn en malsch was alles... en lekker om af te zuigen!’

Met haar groote, zachte, zwarte oogen zag ze hem in een leege belustheid aan. Even voelde Francesco een weerzin tegen dien blik, maar hij herwon zich.

Met haar laatste olijftakje in de hand, stond zij nog aan de open deur.

'Ik vind Paschen een bijna nog prettiger feest dan Kerstmis', zei ze; 'misschien omdat het dan lente is...'

Er kwam een lieve, droomerige schijn over haar wezen, alsof er veel innige gedachten achter haar oogen langs togen.

Francesco zag die turende oogen, dat ronde gezichtje, dat effen bolle voorhoofd; 't was als proefde hij de zuivere onnoozelheid van deze kleine ziel.

- En toch sluimerden ook in die lieve argeloosheid de moorddadige wreedheden der natuur. Of wàs die wreedheid geen wreedheid, zoolang zij onbewust verborgen lag achter de puurheid van zoo een jong schepseltje?

Juist den vorigen avond, toen hij door Spezia liep, had hij aan de markthal heel een bezending geitebokjes zien overladen. Van welk een deerniswekkende broosheid waren zij geweest! Onwetend van alles, en hoe diep droefgeestig, hadden hun wazig zwarte oogen gestaan, weerszij den teeder gespalkten neus, het tengere snoetje, dat soms even blaatte. Scherper dan ooit was het onbarmhartig mysterie van dit bloeddorstig leven zijn bewustzijn binnengedrongen. En dezen morgen opnieuw had hij drie van die jammerlijk weerlooze diertjes, de knikkende pootjes tezaam gebonden, bij den slager van San Terenzo zien binnendragen. Die moesten met hun geroosterde, teere lijkjes de Paaschvreugde verhoogen gaan, en het verlangen uitmaken van lieve meisjesdroomen.

Francesco wist, dat er sinds eenige jaren in Italië een secte bestond, van menschen, die geen vleesch aten. Hij zou in staat zijn, dacht hij, zich daarbij aan te sluiten, al begreep hij heel goed, dat het niet veel meer was dan de vraag verplaatsen. Wou hij leven, er zou ander leven sterven moeten. Zoo was nu eenmaal het duistere raadsel dezer schepping.

En nog stond daar het droomerig glimlachende meisje. Maar tante Letizia lei haar naaiwerk terzij en luisterde: 'Daar zijn ze!'

Het waren Rosa met Gianni, die thuis kwamen, Rosa met

een nieuwen armvol gebenedijde olijftakken, Gianni met zijn prachtig opgetuigd spanen kruisje.

Rosa, kordaat, ging haar aandeel in één boeket achter haar bed steken, want Gianni moest geholpen worden om de plek te zoeken, waar het prachtige kleine kruis, met zijn vergulde lintjes en zijn wieltje van brood, het mooist zou uitkomen.

Toen Francesco dien avond in Spezia terug was, vond hij een briefje van Agata.

‘Beste Francesco, Vader, wien het schrijven niet zoo gemakkelijk afgaat, droeg mij op, je te bedanken voor je kerstbrief en je wederkeerig onze goede wenschen over te brengen. Het deed ons veel plezier, dat het je te Spezia zooveel beter gaat. Ik kom wel erg laat met mijn antwoord, maar vóór Nieuwjaar nog moest ik onverwachts naar Trebiano, omdat tante en haar jongste kindje tegelijk ernstig ziek waren geworden. Tante is nu weer beter, maar wij hadden het groote verdriet het jongetje te verliezen. Oom Giovanella is in vier nachten niet naar bed geweest; niemand dan hij mocht over de medicijnen gaan. Wij hebben tante drie dagen lang den dood van het kindje verzwegen, tot zijzelf buiten gevaar was. In dien tijd zat oom Giovanella vaak bij mij in de keuken, en huilde soms. Ik zei maar niet veel, en dan bedaarde hij weer. Maar in de herberg was hij altijd dezelfde, en den dag, dat tante voor het eerst weer opzat, zeiden ze 's avonds, dat hij dronken was; maar ik geloof nog meer van blijdschap dan van den wijn. Hij liet zich gelukkig boven niet zien, zoodat tante er niets van geweten heeft. Soms gaat hij 's morgens heel in de vroegte naar het kerkhof. Als wij nog nauwlijks op zijn, komt hij al weer thuis. Het kindje ligt begraven naast het andere, dat zij zes jaar geleden verloren, vlak bij het zwarte monument van je lieven grootvader. Oom Giovanella heeft op elk grafje een roos geplant, maar van een steen wil hij niet hooren. 't Is genoeg, dat wij het weten, zegt hij.

Vader zal zeker vinden, dat ik maar een rare briefschrijfster ben om iemand, dien je een gelukkig jaar wilt wenschen, enkel met trieste dingen aan boord te komen. Maar ik kan er niets aan doen, telkens moet ik nog denken aan den dood van dien kleinen schat, dien ik zooveel maanden had helpen verzorgen.

Ik had nog nooit een zoo jong gestorven kindje gezien; net een bloemetje, dat overzij is gezakt, omdat het geen water meer heeft. En oom Giovanella, voor wien wij als kinderen bijna bang waren, zal jou zeker ook nog meevallen'.

Dan volgden de gebruikelijke groeten.

Peinzend vouwde Francesco het briefje dicht.

- Ja, Giovanella, dacht hij, - Giovanella, dien hij als jongen gehaat had om zijn kwaadaardige zetten. En nu dit verhaal! Hoe kon het? Die twee rozestruiken, - 't was nauwlijks denkbaar in dien mallen, woesten kop onder het roode suikerbrood, of de roode fez! Als het Agata niet was, die het schreef... 'Soms gaat hij heel in de vroegte naar het kerkhof...' Zou hij dat zes jaar geleden ook gedaan hebben, toen ik hem dien morgen tegen kwam?

Dan keerden zijn gedachten tot Agata zelve terug. Hoe bewonderde hij deze luttele blaadjes schrift. Welk een onbevangenheid, welk een eenvoud sprak eruit, welk een warmte van gevoel en welk een zachte waardigheid tegelijk. Wat schreef zij lief over dat gestorven kindje: 'net een bloemetje, dat overzij is gezakt'... Natuurlijk, zij schreef zooals zij was. Het deed hem ook goed, dat fijn verzwegen, maar toch voelbaar misprijzen van het praalmonument op grootvaders graf.

En plotseling viel het Francesco in: grootvader zelf had haar gezien, Agata, en hij had haar lief gevonden. Hij zag grootvader staan in de open deur van hun keuken, wat voorzichtig, want het regende; en buiten, onder haar groote, groene parapluie, stond het kind Agata en gaf hem vertrouwelijk haar mandje in bewaring. Hij, een opgeschoten slungel, stond ernaast, maar in welk een zoet geluk, in welk een zalige opwinding. Hij moest nog glimlachen nu om zijn dwazen ijver, het meisje toch maar alles van hun rots te laten zien, in den mist, terwijl er niets te zien was! En achter de schuur had hij haar gekust, en zij hem. Hij zag het lieve, ronde gezichtje, den mond, bloeiend als een roode vrucht, de zachte, warme oogen... Al was het dan kinderwerk geweest, hoe kwellend had de liefde voor haar zijn jongenshart vervuld!

In een verscholen laantje van zijn geest hervond hij heel het liefelijk gevoel, dat hij gekend had voor dit meisje, toen zij nog een kind was. Hij doordroomde den zoeten, vromen

droom, waarin hij, langzaam, in zijn zwarte boekje, de bloesemende woorden had geschreven: ‘Agata, bloem der bloemen’. O! was hij nog maar de loutere jongen van toen!

Twee Zondagen later, op zijn zwerftocht door de bosschen achter Lerici, lag Francesco uit te rusten, hoog boven een kleine baai van de zee, onder een lommerrijken laurier. - Na zijn uitzichtskaap der eerste tijden was het daar zijn geliefkoosde droomplek geworden.

Achter hem hing de zoele stilte van den lentedag tusschen de struiken, en beneden hem gleed de helling van slanke, warmgeurige dennetjes steil omlaag naar het vroolijk blauwgroene water in de diepte, dat met witte schuimlijntjes nauw hoorbaar uitruischte tegen den voet der rotsen.

En terwijl hij daar zoo lag, begon een eindweegs omhoog, in een vandaar onzichtbaar gehucht, een piano-orgel zijn klinkelende danswijs. Eentonig, luchtig en leeg klonk het vlugge geklepper der toontjes, eenzaam in de stilte van den blauwen dag.

En na een tijd dacht Francesco: - Wat was er in dat simpel getokkel, dat hem zoo wonderlijk weemoedig maakte? Hij zag in zijn verbeelding, wat hij op een anderen Zondagmiddag daar in het langskomen gezien had: temidden der olijven, de zonnige, oude herberg met haar steenen trapjes en haar druivenprieel, en de afzonderlijk uitgebouwde, nieuwe zaal, waarvan alle ramen openstonden, en waar, op het radde gerammel van het orgel, de opgeschoten jongens uit het gehucht aan 't dansen waren met elkaar, - want de meisjes dansen alleen 's avonds.

Zij dansten, de roode handen om elkaars Zondagsche jasjes, de Zondagsche gleufhoeden op één oor, de plompe schoenvoeten stooterig schurend en schuifelend over de steenen. Zij dansten in het witte middaglicht, nevelig van stof, de holle zaal door. Zij dansten, tolden, hotsten hun schotsche polka, als groote, ruwe kinderen, als onnoozele dieren, die spelen.

En opeens zag Francesco weer, wat hij ook gezien had: hoe een der dansers, zich losmakend uit den dollen draai, staan bleef naast het orgel, terwijl zijn maat alweer door een ander werd meegesleurd...

Paarsig verhit stond hij naast de daverende, roodbedoekte kast, een vreemd-verloren uitdrukking in de starende oogen. Het was een leelijke jongen met een plat en mottig gezicht, leelijker en bruter zeker nog dan anders door zijn zweetklamme kleur en zijn hijgenden mond, open in een dommen lach. Maar tegelijkertijd was er iets wonderlijks in zijn gezicht, iets van een verren droom in die donker-heete oogen, die tuurden in het niet, als gekluisterd door een ongeweten vraag. Dan, met een nieuwe woestheid, had hij zich gegooid tusschen de dansende koppels.

Van onder den laaggetakten laurier uitpeinzend in den blauwen dag, in zijn ooren aldoor den eentonigen huppeldreun van het piano-orgel, herzag Francesco dat woelig tafereel.

En in zijn hart gebeurde er iets zeer vreemds. Hij voelde plotseling, dat hij hield van deze rauwe kwanten; dat hij hield van hen allen tezaam in hun zielig-leeg vermaak. En juist dáárom. Hij voelde een groote verteedering voor hen, gelijk hij een verteedering had gevoeld voor het kleine zieltje van Matilda, die haar poëzie zocht in een paar olijftakjes en in het eten van een geitebokje met Paschen.

Hoe had hij toch ooit de menschen kunnen minachten om hun leelijkheid? Hoe had hij zich zoo hoovaardig van hen afgewend? 't Was juist om hun leelijkheid, dat nu zijn hart bewogen werd over hen, dat hij moest houden van hen.

En met een schok werd hij er zich bewust van, dat hij hield... dat hij hield van alle menschen in 't gemeen, 't Was of er een dam in hem doorbrak; een geheel nieuw gevoel overstroomde zijn hart.

Te houden van alle menschen... Met een diepe overgegevenheid verloor hij zich in den vloed van dat groote gevoel. Het was een ontzaglijke vreugde, en een vreugde die vol smart was.

Te houden van alle menschen, zooals zij waren; de menschen, zooals zij najoegen hun nietige, averechtsche vreugden, en zooals zij sloofden voor hun nietige, averechtsche belangen! Maar telkens was er toch een, die toefde, die zich de hand over het voorhoofd streek, alsof hij daar een verwarring wegstrijken wou, en glimlachte, en verloren wegstaarde... naar wat?... waarheen?

Leefde er niet in de oogen van wel bijna alle menschen een

onbegrepen verlangen? Het smachten van een ongeweten kolk van licht, - hun ziel, die was opgesloten in den botten dwang van hun lichaam?

Duister en leeg was het leven van duizenden, hij wist het. En toch, wàt wist hij van hen af, van die allen, die hij voor zelfzuchtig, voor laag, voor wreedhartig had gehouden? Hoe waren zij in de oogenblikken, dat hun ziel ontwaakte?.. oogenblikken, die nooit iemand weet.

Hij dacht aan Giovanella, den ruwaard met zijn hatelijk spottende oogen; - en toch hadden diezelfde oogen angstig gewaard rond een ziekbed, en geschreid in een hoek van een donkere keuken om den dood van zijn twaalfde kind; en toch hadden diezelfde oogen droef neergetuurd over het werk van zijn handen, die een rozestruik plantten op een kindergraf.

In hoeveel menschenzielen waakten nooit vermoede goedheden! En in zijn eigen hart, met een wijde verwondering, zag hij de smartelijke liefde voor alle menschen tezaam.

Het waren als vonken, die oversprongen en plotseling dezen brand deden uitslaan door hem heen.

O! de arme, leelijke menschen met den onstelpbaren lichtkolk hunner oogen, en het martelende verlangen in hun hart!

Hij zag hun donkere menigte, en de smachtende gloed van hun zielen zoog hem tot zich.

Wat kon hij voor hen doen, hij een jonge man van nog geen twintig jaar, een beginnend arbeider?

En toch voelde hij een willende kracht in zich, die zich uitstrekte naar hen toe, - maar tegelijk, als een gapende duisternis, de machteloosheid hen te bereiken.

- Zoù het 't socialisme zijn, dat de wereld beter moest maken? vroeg hij zich af.

- Zeker, het socialisme zou wantoestanden kunnen wegnemen, levensomstandigheden verbeteren, tijd geven tot ontwikkeling...

Maar waren het wel de behoeftigheid en de onwetendheid, die de menschen leelijk maakten en arm van hart?

Had hij minder medelijden met het gekooide luxevogeltje Ilda, dan met de verwilderde vogel Carolina? En zou hij aan Uberto, den ongelikten jager, die nauwelijks schrijven kon, iets veranderen willen? Vond hij hem minder waard dan dokter Carobbi?

Hij gevoelde het duidelijk, het zat hem niet in armoede of rijkdom, in geleerdheid of onwetendheid. Er lag een andere vloek over de menschen dan de ongelijkheid der standen.

- Was het de zonde, waarover de priesters altijd praatten? Was het de waan van het geld, de waan van de weelde? Was het een algemeene verblinding voor het werkelijk geluk? Of was het alles terug te brengen tot den giftigen wortel der samenleving, de oerkracht van het Ik?

Hij wist het niet; maar hij zag, dat de vloek, die over de menschen lag als een kwade damp, hen verblindde en bedwelmde; en dat zij zuchtten onder dien vloek, met verduisterden geest en brandende oogen uitturend naar het geluk!

En hij voelde de machtelooze liefde groeien in hem; hij gevoelde de kwellende weldaad dier liefde; en de foltering, dat hij zou willen helpen en niet begreep, hoe dat ooìt zou mogelijk zijn.

Met donkere oogen zat Francesco uit te staren. En door den blauwen zonnedag klinkelde eenzaam en leeg de polka van het piano-orgel...

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(*Wordt vervolgd*.)

Verzen.

De Tusschenkomst.

Bij mijn tafel, toen de kamer donker werd, kwamen
uit de voortijden twee gedaanten staan, en zij
wezen op een kristal, roepende mij bij namen
van wind en licht: de dood rees als een maan in mij.

Maar ruischend kwam een derde en wees mij de rand wolken.
die in het gouden westerraam lagen gedoofd.
Ik zag, en weedom om de puinen van de volken
zonk in mijn hart toen hij zijn hand legde op mijn hoofd.

Najaar.

De nacht vaart door de roepende kruinen heen
zwaar en onheuchelijk; ik loop beneden.
Sinds gistren is het een leven geleden
dat de zomer verdween.

Ik denk aan al wat heerschte en, ziende blind,
wervelend, her, der, werd uiteengedwereld:
de woestheid en de moeheid dezer wereld,
aan eeuwen, aan de wind,

steden en tronen, die niet meer bestaan,
aan koningen, die uit een westwaarts vluchten
omzagen naar een brandgloed in de luchten,
puinen, de wilde maan,

die boven 't onheil uitwaait en verdwijnt -
aan het te loor gaan, vreemd, gelijk de wolken,
en spoorloos, van de droombevlogen volken -
aan der werelden eind;

dat eind ook, dat zich nu voorzeggen laat:
een bleek, elkander overweer aanklagen
van deze menigten in een vertsagen
onder de in aantocht blinkende voorvlagen
van einde's dageraad...

én aan een oud verhaal, dat ik nog weet
van haar en mij... aan liefde, en dood, en droomen...
ons allen, op het noodlot meegenomen
van de sombre planeet.

De Nederlaag.

Neervlagend kwam een herfstdag om zijn eenzaam einde,
toen, bovenaan een plek waar het oud duin omheen
ervan te weten leek en de zee vlakbij dreunde,
hij, die ik zelf had kunnen zijn, aan mij verscheen.

In het afdalen stond hij stil; in zijn wijde oogen
zag ik het stralen van een licht dat ik verloor.
Toen zag hij mij, en bleef mij in het verder dalen
aanzien, en tot vlak voor mij liep hij zwijgend door,
en stond weer. Boven woei een voortijd door het leege
nalicht; maar het werd donker, stil, onzegbaar laat,
beneden tusschen hem en mij; nog nat van regen
glinsterde zijn ruig haar, en aan mijn koud gelaat
voelde ik zijn adem, want hij bracht zijn hoofd naar voren
alsof hij niet geloven kon, dat ik het was;
en keek, en ik kon zien dat hij mijn hart kon hooren;
en toen hij, ziende dat ik wist dat hij het was,
spreken ging, greep ik zijn handen en wilde smeken,
maar in een steile plotselinge vlaag van kou
stokte mijn stem; ik liet hem los, en hij ging spreken:

‘O, Gij, die van neerslachtigheid en van berouw
de heldere geboren vijand aan mijn zijde
waart, en had kunnen blijven, gaande tot het eind
met ons ontembaar heimwee als een vrijgeleide
door die verduisterden, en die mij hier verschijnt
onthelderd - Wat hebt gij gedaan! Liet gij u tegen
mij maken? en door hén? werd dan ons hel heimwee,
die hóóge koorts, genezen, toen gij neergezegen
onder hun wulpsche deernis laagt? Luister: de zee...
Moet gij dan van dien grooten dood en uw oorsprongen
in de voortijden dier hartstochtelijke kou
vervreemden? gaat gij die vergeten, om bedwongen,
getemd, tot hun neerslachtigheid en hun berouw,
vernederd tot hun lust, achter een van hun ramen
traag af te sterven, van uzelf ver, ver van mij?’

Hij zweeg. De lange vlagen van den avond namen
boven ons toe. ‘Maar waarom liet gij mij dan vrij?’
riep ik uit, toen ik zag, dat hij zich van mij wendde.
En hij: ‘Gij zijt van mij naar slavernij gevlucht;
en nooit, tenzij de wanhoop zelf met zijn ellenden
mijn baan breekt naar uw roepend hart, kom ik terug’.

Donker viel de wind binnen; meeuwen schreeuwden; droomen
waren weer droomen, leege droomen. Ik beklom
langzaam hetzelfde duin van waar ik was gekomen,
en keek ten top nog eenmaal naar den einder om.

Neerwaarts, onthemeld en voortvluchtig, en het westen
op vlagende aftocht nog brandschattend en in puin
leggend van wolken, ging die dag ten laten leste
onder; en ik, gekeerd, en over duin na duin
zelve voortvluchtig uit het oord der nederlagen,
vlood het onstuimig vallen van dien avond in:
einde's vooravond, vallende met lange vlagen
over dien omtrek van het leven en de kim
van deze wereld; en een alom in elkander
te loor gaan van eeuwen en afstanden, een grootsch
dreigend veranderen van deze laatste landen,
en, plotseling, en in de teekenen des doods,
een door de voorwereld hernomen en verbolgen
overhand, en op de oude toppen van dit rijk
suizend uit wolken het neerstrijkende vervolgen
van de vergeten engelen der wrake; schrik
greep mij; op doorvlucht dalend zag ik in ravijnen
staan de hoogmoedigen van den grooten droom, te hoop
gejaagd, getroffen in hun vlerken; mijn verdwijnen
zagen zij zwijgend na; en mij, het woest verloop
des ondergangs invluchtende, snel, sneller, gingen
schaduwen volgen en gelaten, en mijn naam
hoorde ik, en uit het oosten riep het smekend zingen
dat van den vluchtberg van de zielsbevreesden kwam,
van Golgotha, en riep weeklagend; de verlaatnen
haalden mij in, zagen mij aan: ‘de keuze! nu!’

fluisterden zij: ‘de keuze...’ en ik zag hun gelaten:
mijzelf, mijzelf... en zij verdwenen, veeg en schuw,
uiteen; en dalend naar waar ze aan mijn oog ontkwamen
hervond ik de eerste boomen der bekende streek,
het pad; de weg; 't gehucht; het leege huis; de kamer,
en de deur, die dichtwoei. Stilte: de vale blik
der ramen, en recht tegenover hen de hooge
spiegel, met nog laat licht; in het ontzettend glas
een hoofd; en mijn koud hoofd ervoor, en toegebogen,
alsof het niet geloven kon, dat ik dat was.

Einde.

Eenzaam en wild, koud en hartstochtelijk:
is dit de zee nog? in welk laatste teeken
van de voortijden, het onstuimig rijk
van blinkend, ledig en oneindig licht,
kwamen de waatren? Eenzaam zijn de kusten;
de droomen van de volkren zijn verstreken;
gelijk een bekken, klinkend ten gericht,
luiden de wateren, gekomen zijnde
tegen de wereld: uit het steile westen,
vanaf de weringen der dooden, wordt
het voorspel van de harpen van het einde
hartstochtelijk en eenzaam, wild en koud,
ingezet. De groote stervenden komen,
als zich dit ruischen op hun inkeer stort,
roepende naar de steden, en zij worden
tegen het late westen waargenomen
op den omgang van muren, groot en oud
en wijzende naar de geheimenis
des ondergangs. De voerders onzer woorden
hadden een naam, maar dezen hebben géén naam,
zijnde bazuinen, over al wat is
doende de schaduwen van wat geweest is
gelijk de nacht der nachten, vóór de komst
van de gelaten uit het woord des geestes,
die zullen, starend, juublen boven ons:
koud, en hartstochtelijk, en wild, en eenzaam.

A. ROLAND HOLST.

Lente.

I.

Blauw straalt de hemel over 't blonde land.
Als wollen vlokken witte wolkjes glippen.
En de eerste madeliefjes blank bestippen
Het grijzig gras van berm en wegekant.

Tevreden kaaklend, ijvrig scharrlend, trippen,
In 't weemlend stofgoud van het mulle zand,
Vóor roomblank huisje, hemelsblauw gerand
En rietgedaakt, de hagelwitte kippen.

De fijngelijnde berken rijzen rank,
Zoo wit of sneeuw kleefde aan hun teedre stammen,
Uit warm-oranje zand van heuvelkammen.
Hun takken bloeien blond, de zon ten dank.
Kapellen dartlen, geel in 't blauw, als vlammen.
Al wat ik zie is blauw en blond en blank.

II.

Wat ligt daar, blank in lentezonneschijn,
Die glanzend goud maakt van het wegenslib?
- Een losgereten al vergeten slip
Van witten Winters mantelhermelijn.

Wie reet aan flarden 't grijze nevelkrip?
Wie schoof van 't blauw het somber wolkgordijn?
- Dezelfde hand, die schonk vol zonnewijn
Dien crocusbeker, vroolijk gele stip.

Dat deed de blonde koning, die verjoeg
Den witten Winter met zijn zonnezwaard,
Die morgen wekt, of vuur uit landen sloeg,
De tulpenvlammen, die, tot troost voor de aard,
Den blauwen hemel blauwe bloemen vroeg,
De duinviolen, blonde koning Maart.

III.

De blonde wilgen bloeien op 't albast
Van 't blankbevrozen water, rank en teêr,
Een lentë-eilandje op een Kerstdagmeer.
In zee van luchtblauw wiegt een dennemast.
Maar 't eikstruweel is droef om lenteweêr,
Wijl 't, héel den winter, hoopvol, hield nog vast
Den doodgedoemden donkren bladerlast
En nú wel voelt: die tuil herleeft niet meer.

Als ijle geesten naar het hemellicht,
De berken streven, blank en rank en licht
En blij zijn merelfluit en bijgegons.

Weg smelt wel 't ijs, dat dekt den vijver dicht.
Zacht waart een klacht door 't ritslend eikebrons:
- ‘De lente komt voor elk - maar niet voor ons’.

IV.

Op luchtegrauw is 't eenig plekje azuur
De kiel van hem, die spit de bruine kluiten.
Star, op de heuvlen, die den einder sluiten,
Het sparrenwoud gelijkt een zwarte muur.

In 't somber woud geen vogel nog wil fluiten.
Geen knop ontlook, de wind is winterguur -
Droef keer ik weer en rakel 't smeulend vuur
En, huivrend, schuif den voorhang voor de ruiten,

Terwijl verschrikt me en hoonend ziet mij aan,
In 't knoppennet der leege lenteboomen,
Het goudgelaat der koude lentemaan.

En 'k weet: wel morgen zal de lente komen,
Maar niet voor mij, die mag niet eens meer droomen
En liefst van al voorgoed wou slapen gaan.

V.

Wild zweept de Aprilwind, zonder rust noch duur,
Het donker loof, dat de elken nog bevracht,
Tot ruw de storm rijt áf die bruine vacht
En laat de blaadren wervlen naar 't azuur.

En héel den winter hebt ge April verwacht,
Die thans u hoont - 'k Vermooi uw stervensuur,
Ik werp uw duister in mijn lentevuur,
Waar 't óp zal gaan tot gouden vlammenpracht.

Zoo zult gij nooit in slijk vertreden zijn,
Nooit lijden weerloos de ál te wreede pijn
Van lente zien terwijl gij sterven moet.

Ik wil u redden van den lentespot.
Uw wrange geur zij wierook voor uw god,
Den zonnegod, die dronk uw bladerbloed.

VI.

De roode zon, door 't zwarte woud van pijnen,
Bestraalt met wijnmoersombre purpervlammen
De laagste helft der blanke berkestammen.
De kruinen rijzen hoog in kristallijnen
Reinblauwen hemel. Rond de heuvelkammen
Penseelt nu 't westen violette lijnen,
Zoo teêr en week als regenbogenschijnen.
En 't laantje is hol, omwald van hooge dammen.

Het bronsbruin ploegspan wondt met vlijmend kouter
Het paarsbruin bouwland; glans beglimt hun flanken.
Als witte blokjes, verre huizen blanken.

Met grootsch gebaar, als voelend de aarde een outer,
Stapt, breed de korrels zwaaiende als een waaier,
Op 't lenteland de zegenende zaaier.

VII.

Geen roze bloei in glanzend lente-azuur,
Bij herfst, geen fruit van karmozijn en goud
Zal ooit meer kronen 't knoestig appelhout,
Dat, wreed gespleten, voedt mijn lentevuur.

Omblauwd van rook, ontluiken menigvond,
Insteê van bloemen, vonken rozepuur.
O boom, geveld op 't bloeifeest der natuur,
Hoe zóoveel schoon uw ziel nog overhoudt!

Nog even prevelt, suizend droef en zacht,
Het sapvol hout een teedre stervensklacht,
Wijl 't in April moet lijden vlammendood.

Zal niets meer blijven dan een handvol asch,
De liefdeziel van wat uw leven was
Herleefde in vlammen appelgeel en -rood.

VIII.

Met naaldefijne kristallijnen speren
Doorboort de regen 't blinkend zilvergrauw
Van d'overstroomden landweg, die den rouw
Van 't wolkenheir weêrspiegelt - Maar een teêren
En klaren horizon van geel en blauw
Zie 'k in de verte als glanzende engelkleêren.
In goud en licht azuur zal 't grauw verkeeren!
Neen, lentebloemen zijn wat ik aanschouw.

Dat zonnegoud - een boschje gouden-regen.
Als gele vlinders, even neergezegen
Op rank getwijg om honing-lafenis.

Dat hemelblauw - een veld vergeetmijnieten,
Als kinderoogen, die van 't zijn genieten
Zóo dat, in Mei, hun de aarde een hemel is.

IX.

De jonge blaadjes blinken teêr en frisch.
Ik kus ontroerd hun koel en zuiver groen.
In Vaders tuin placht 'k evenzoo te doen,
Klein meisje vroom, van Godes min gewis.

O mocht ik weer gelooven, zooals toen,
Dat de engel Gods, na lijden en gemis,
Mij brengen zal waar 't eeuwig zomer is,
'k Was niet zoo droef in 't blijde Meiseizoen.

Als tot Maria, vleugelruischend kwam
Een stralende engel, die me in de armen nam.
- ‘'k Ben Liefde, ik maak van de aarde een hemel - kom!’

Doch Liefde bracht me in donker Tranendal
En vlood - Hij wist dat ik verdwalen zal -
'k Vind nooit den weg naar Vaders tuin weerom.

X.

Geen vreemder wonder heeft mijn ziel van noode
Dan 't wonder van den Mei, in bosch en veld.
Na wintersluimer, barst en vroolijk zwelt
Uit donker land en boomen, schijnbaar doode,
Een zee van gras en loof met blij geweld.
Smaragden halmen, bloemen, gele en roode
En paarse en blanke ontspringen twijg en zode,
In balsemlucht, waar geur met geur versmelt.

Nu wil ik aan Gods liefde weer gelooven,
Die 't schoone wonder van de lente schiep
En, zonder wrok om eigen smart, Hem loven
Die uit den dood wekt wat verborgen sliep
En, 't hart geheven hoog in 't blauw daarboven,
Aandachtig luistren of zijn liefde riep.

HÉLÈNE SWARTH.

Tot Schubert.

Wel is de dichter machtloos met zijn woorden
Naast U die uit de tonen alles schiep,
In wien een beek de liedren wakker riep,
Waar andren slechts het frissche klaatren hoorden...

Het oude Weenen heeft uw zang gedragen,
U in der kunstnaars blijden kring gekend.
Hoe heeft uw leven zich zoo vroeg gewend
Naar d'eenzaamheid der stille stervens-dagen...

En wie toen kwam, de dood, zong al zoo lang
In uw muziek, zonder dat Gij kondt weten
Wat toch dien droeven grond gaf aan uw zang,

De dood, die vaak als speelman zich vermomt,
Wanneer bij vrienden, in een tuin gezeten,
De waard met glazen jongen landwijn komt.

J.J. VAN GEUNS.

De blinde vogel.

Zij zeiden: blind zijn oogen
En kort zijn vleugels in,
Opdat hij zingen moge
Tot ons gewin.

Hij zal de lucht niet schouwen
En in een oogenblik
Zwenken naar Gods landouwen
Met zaalgen snik.

Zijn blijdschap en bedroeven
Zal levenslang
Vlak boven 't bleekveld toeven
In schel gezang.

Met oogen uitgestoken,
Met vleugels afgesnêen,
O God, tot U alleen
Is mijn geluid ontloken.

Mag ik mijn gloeiend lied
Niet langer opwaarts dragen,
Hoor, hoe langs de aard mijn klagen
Ruischt als het lisplend riet.

Geef, dat het murmlen moge
Tot Gij mij redt
En met genezen oogen
In wijden hemel zet.

Dan maakt de vreugd mij sterk.
Luid juublend na mijn treuren,
Of 't zwellend hart zou scheuren,
Zoo hang ik tegen 't zwerk.

Wanneer zult Gij mij vinden?
Groet U mijn schoonste slag?
Geef mij, mismaakten blinde,
Dàt lied, dìen dag!

WILLEM DE MÉRODE.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918)

XII

De gebeurtenissen, welke in 1880-1881 in Zuid-Afrika plaats grepen, verwekten hier te lande een nationale beweging, zooals geen andere buitenlandsche aangelegenheid sedert onheugelijke jaren had teweeg gebracht.

In October 1876 was Sir Theophilus Shepstone door de Britsche Regeering naar Pretoria gezonden met volmacht om de Republiek te annexeeren, mits de meerderheid der burgers daarin toestemde. Hij ging derhalve zijn instructie te buiten, toen hij zonder toestemming der bevolking en blijkbaar in strijd met het verlangen van de meerderheid, den 12den April 1877, de inlijving der Republiek proclameerde. De gebrekkige regeeringsvorm van de Transvaal en de ontredderde toestand waarin dit land zich bevond, doordat het gezag niet gehoorzaamd werd en de belastingen niet werden opgebracht, gaven aan zijn daad een schijn van rechtvaardigheid.

Hoewel de Boeren, althans de groote meerderheid van hen, verontwaardigd waren over de inlijving, zoo boden zij aanvankelijk, daar zij wegens onderlinge verdeeldheid niet bij machte waren tot werkelijken tegenstand, slechts lijdelijk verzet. Langzamerhand werd dit verzet krachtiger en in 1880 heerschte er een groote agitatie in het land.

Ofschoon het Tory-Ministerie in 1880 vervangen werd door een Kabinet, aan het hoofd waarvan Gladstone stond, die in den verkiezingsstrijd de annexatie een schanddaad had genoemd, zoo bracht toch voorloopig deze Regeeringswisse-

ling in den toestand geen verandering. In de eerste troonrede tijdens het nieuwe bewind werd zelfs de onherroepelijkheid der inlijving uitgesproken.

Den 13den December 1880 besloten de Boeren, in een groote bijeenkomst te Paardekraal, tot het herstel der onafhankelijke Republiek, en een driemanschap (Kruger, Pretorius en Joubert) werd benoemd, om voorloopig de zaken te leiden. Kort daarna begonnen de vijandelijkheden.

De annexatie der Zuid-Afrikaansche Republieken was in Nederland aanvankelijk vrij koel opgenomen. De stem van Prof. Vreede, die als warm vaderlander er tegen op kwam, was nog als die van een roepende in de woestijn.

Toen echter in den winter van 1880-1881 de berichten aangaande den strijd der Boeren om de onafhankelijkheid van hun grondgebied te heroveren, hier te lande bekend werden, begon het gevoel van stam- en taalverwantschap levendig te worden. In de groote steden, en zelfs op het platteland werden vergaderingen en meetings belegd, waar de belangen der Transvalers besproken werden en gelden werden ingezameld voor de slachtoffers van den oorlog. De geheele Nederlandsche dagbladpers, onverschillig van welke politieke richting, kwam eenstemmig op voor de zaak der Boeren. Dat deze beweging niet nog luidruchtiger zich uitte, was te danken aan de algemeen heerschende gevoelens van vriendschap voor Engeland. Ook in andere landen, met name in Duitschland, Frankrijk en de Vereenigde Staten, hadden manifestaties plaats ten gunste der Transvalers, doch deze waren niet zoo algemeen als de beweging in ons land, welke niet uit politieke berekeningen maar uit sympathie en gevoel van stamverwantschap voortkwam.

De bejaarde Utrechtsche Hoogleeraar Harting nam het initiatief tot het vormen van een Hoofd Comité, dat voor het recht der Boeren op zou komen, welk Comité een adres opstelde aan de Britsche natie om tegen het in Zuid Afrika gepleegde onrecht te protesteeren. Dit adres werd, met duizende handteekeningen voorzien, naar Engeland gezonden en aldaar door de pers gepubliceerd. Ook wendde het Comité zich tot koning Willem III met het verzoek zijn bemiddeling den oorlogvoerenden aan te bieden. Toen de Koning hieraan geen gevolg wilde geven, werd een vertrouwelijk schrijven tot

Gladstone gericht, om er bij hem op aan te dringen, de bemiddeling der Nederlandsche Regeering in te roepen. Inmiddels waren echter reeds de onderhandelingen met de Transvalers aangevangen.

In de Eerste zoowel als in de Tweede Kamer werd de Transvaal-aangelegenheid behandeld. Aan de Regeering werd gevraagd of zij getracht had tot herstel van den vrede mede te werken of voornemens was dit alsnog te doen. Minister van Lynden antwoordde, zich vergewist te hebben, dat de Britsche Regeering een eventueel aanbod van interventie of mediatie zeer pertinent zou van de hand wijzen. De Nederlandsche Regeering wilde zich niet bloot stellen aan een officieele weigering van Engeland. De positie van Gladstone tegenover de Tories was moeilijk. De gunstiger stemming voor Transvaal, die begon te ontstaan in Engeland, waar zelfs een ‘Transvaal Independence Committee’ was opgericht, mocht het Nederlandsch Gouvernement niet storen door de eigenliefde van Engeland te krenken. Zij moest met groot beleid te werk gaan en een strikte neutraliteit in acht nemen. Overigens was de Regeering, zooveel zij kon, werkzaam in het belang van het beëindigen van den strijd.

Inmiddels scheen het Britsche Ministerie niet ongenegen het begane onrecht te herstellen, al was het niet gemakkelijk dit te doen zonder het nationaal eergevoel te kwetsen, en de onderhandelingen met de Boeren begonnen.

Ook nadat den 27sten Februari 1881 de Britsche troepen, die den Majoeba-top bezet hadden, met aanzienlijk verlies door de Boeren daarvan verdreven waren, werden, hoewel dit wapenfeit in Engeland groote ontroering verwekte, die onderhandelingen niet afgebroken.

Nadat den 21sten Maart een voorloopig vergelijk was tot stand gekomen, waarbij aan het ‘volk van Transvaal’ volledig zelfbestuur werd toegekend voor zijn binnenlandsche aangelegenheden onder erkenning der Britsche suzereiniteit, werd de op denzelfden grondslag rustende conventie van Pretoria den 3den Augustus geteekend. Dit verdrag bracht evenwel nog geen bevrediging. In de herfst van 1883 begaf zich een deputatie bestaande uit President Kruger, du Toit en Smit naar Engeland. Het gelukte aan dit triumviraat een gedeeltelijke opheffing der grieven te verkrijgen. Den 27sten

Februari 1884 werd de Conventie van Londen gesloten, die den naam ‘Zuid-Afrikaansche Republiek’ herstelde en waarin het woord suzereiniteit niet meer voorkwam; de Republiek zou evenwel geen verdragen met andere mogendheden. behalve met den Oranje-Vrijstaat, mogen sluiten, voordat deze door de Britsche kroon waren goedgekeurd.

Van Londen begaf de deputatie zich naar ons land, ten einde te trachten hier een geldleening te sluiten. De drie Transvalers werden te Amsterdam, 's-Gravenhage en andere steden luisterrijk ontvangen, maar de leening kwam niet tot stand.

Wel werden diplomatieke betrekkingen met de Transvaal aangeknoopt, studiefondsen voor Transvaalsche studenten ingesteld, en kwam de Ned.-Zuid Afrikaansche Spoorweg Maatschappij tot stand. De in 1881 opgerichte Zuid Afrikaansche Vereeniging bleef werkzaam om de banden tusschen ons land en onze stamverwanten in Zuid-Afrika op allerlei wijzen te versterken.

XIII.

Minister van Goltstein, hoewel nog min of meer conservatieve opvattingen huldigend op koloniaal politiek gebied, was nolens volens wel genoodzaakt met de liberale meerderheid rekening te houden. Zijn voorstel om de bijdrage uit de Indische middelen aan de Nederlandsche schatkist te bepalen op een vast bedrag van *f*1 millioen benevens de helft van het batig slot van den laatst afgesloten dienst tot een maximum van *f*6 millioen, werd, ofschoon verdedigd o.a. door den Indischen specialiteit van Rees, door de Tweede Kamer verworpen. Een, op aandrang der Indische Regeering, door van Goltstein ingediend voorstel tot afschaffing der heerendiensten op Java en Madoera, werd evenwel aangenomen. Omtrent Atjeh, waar de Gouverneur-Generaal van Lansberge in het door ons bezette gebied het militair door het burgerlijk bestuur had vervangen, werden meer dan eens parlementaire discussies gehouden, bij welke Keuchenius, die zijn christelijke belijdenis steeds op den voorgrond plaatste, door langdradige, prikkelende redevoeringen, de taak van den Minister niet vergemakkelijkte.

De Generaal van der Heyden, die door zijn moedig en energiek optreden tegenover de Atjehers, zoowel in Insulinde als hier te lande een populaire figuur was geworden, werd in 1881 door van Goltstein teruggeroepen, omdat hij als civielbestuurder niet geheel zou gehandeld hebben gelijk de Minister wenschte.

Het Indisch legerbestuur werd beschuldigd van wreedheid tegenover Atjehsche krijgsgevangenen, na een eerlijken strijd in onze handen gevallen, waaraan van der Heyden, door die oogluikend toe te laten, medeplichtig zou zijn. De beminde krijgsoverste werd echter van alle blaam gezuiverd, doordat de Tweede Kamer, aan welk lichaam hij verzocht had een onderzoek hiernaar in te stellen, verklaarde, dat de haar door van Goltstein's opvolger verstrekte inlichtingen en overgelegde stukken, niets aan het licht hadden gebracht, dat recht gaf zijn eer en goeden naam in verdenking te brengen.

Een verschil van meening met de Tweede Kamer betreffende de kwestie van de conversie van communaal in individueel grondbezit op Java en Madoera, had van Goltstein's aftreden tengevolge. Een volgens opdracht van den Minister door den Gouverneur-Generaal uitgevaardigde circulaire, inhoudend, dat de Regeering van elke regeling der conversie afzag, zoolang niet de wenschen der bevolking duidelijker waren gebleken, werd namelijk door de Kamer afgekeurd, als zullende belemmerend werken op de vrije uitoefening van het recht der inlandsche bevolking van Java en Madoera om voor haar grondbezit den vorm te kiezen, waaraan zij de voorkeur gaf. Deze parlementaire uitspraak van 3 Mei 1882 werd door van Goltstein als een votum van wantrouwen beschouwd, niettegenstaande het eigenlijk geen politiek doch een agrarisch vraagstuk betrof.

Het geheele Ministerie stond trouwens wankel in die dagen. In Amsterdamsche handelskringen was men zeer ontstemd wegens het, op voorstel van den Minister van Waterstaat Klerck, door de Staten-Generaal aangenomen plan tot aanleg van een kanaal ter verbinding van Amsterdam met de Merwede, een verbetering van de oude Keulsche vaart. De geheele Amsterdamsche handel had zich tegen dit plan verzet, omdat, naar men meende, de Rijnhandel van Amsterdam alleen weder tot ontwikkeling zou kunnen komen door een zoo kort moge-

lijken waterweg naar Duitschland, in meer Oostelijke richting dus, waarvan nu, bij de tot standkoming van het Merwedekanaal, voorloopig althans geen sprake meer zou zijn. De Burgemeester der hoofdstad, van Tienhoven, was in de Eerste Kamer de tolk van deze oppositie geweest, terwijl aan de overzijde van het Binnenhof Röell dit kanaal, dat door Utrecht zeer gewenscht werd, krachtig verdedigde.

Deze ontevreden stemming in onze grootste handelsstad gaf aan den Amsterdamschen afgevaardigde Tak van Poortvliet en aan de overige leden der Kappeyniaansche fractie steun bij hun oppositie. Het gelukte hun om, te zamen met de protectionistisch gezinde kerkelijken tot tweemaal toe een wetsontwerp tot goedkeuring van een handelsverdrag met Frankrijk, dat na de verandering in zijn handelspolitiek alle oude handelstractaten had opgezegd, te verwerpen, niettegenstaande de meest invloedrijke organen van den handel, de Kamers van Koophandel te Amsterdam en te Rotterdam, zich voor aanneming verklaard hadden.

De Ministers vonden hierin aanleiding om collectief hun ontslag aan te bieden, waarop de Koning aanvankelijk afwijzend beschikte. Toen het Ministerie evenwel volhardde bij zijn voornemen, droeg Z.M. aan van Lynden op een nieuw Kabinet te vormen of het bestaande te reconstrueeren. Van Lynden verklaarde zich tot het aanvaarden dezer opdracht bereid, wanneer eerst gebleken zou zijn, dat de oppositie niet in staat was een Regeering samen te stellen. Den 2den Juli 1882 droeg de Koning daarop aan Tak van Poortvliet op een Ministerie te formeeren; deze wilde aan die opdracht slechts gevolg geven onder voorwaarde, dat hem machtiging zou worden verstrekt om een herziening der Grondwet aanhangig te maken. In een onderhoud, dat Tak den 31sten Juli met den Koning, die om gezondheidsredenen in het buitenland vertoefde, te Frankfort had, gaf eerstgenoemde als zijn oordeel te kennen, dat deze herziening ongeveer dezelfde punten zou betreffen als indertijd door Kappeyne genoemd. Nadat hij zijn meening nader schriftelijk had uiteengezet, deelde de Koning hem den 7den Augustus mede, dat Z.M. den tijd voor een Grondwetsherziening nog niet gekomen achtte.

De opdracht werd toen door Tak niet aanvaard en het Kabinet-van Lynden bleef aan het bewind, op grond dat het

onmogelijk was gebleken de regeeringstaak aan anderen over te dragen. Alleen werd van Goltstein vervangen door Jhr. de Brauw, terwijl in de plaats van Jhr. Six reeds als Minister van Binnenlandsche Zaken was opgetreden de Utrechtsche Hoogleeraar Pijnacker Hordijk.

Het gereconstrueerde Kabinet achtte het thans niet langer noodig zijn karakter van zaken-ministerie te bestendigen, maar wilde nu met een bepaald programma optreden. De troonrede van 1882 kondigde spoedige indiening van voorstellen tot herziening van het kiesrecht aan, terwijl een onderzoek zou worden ingesteld omtrent de vraag van welke bepalingen der Grondwet herziening raadzaam ware.

Weldra werd nu door Minister Pijnacker Hordijk een ontwerp ingediend, waarbij een aanzienlijke algemeene verlaging van den census werd voorgesteld ‘om onzen zoozeer bedorven politieken toestand te helpen verbeteren’ en later nog een ontwerp tot wijziging der Kieswet op andere punten o.a. tot instelling van enkelvoudige kiesdistricten.

Toen, den 26sten Februari 1883, een voorstel van den Voorzitter der Tweede Kamer om eerstbedoeld ontwerp in behandeling te nemen, was verworpen, niettegenstaande Minister van Lynden zich met nadruk tegen uitstel had verzet, omdat de Regeering verlangde, bij de Juni-verkiezingen den nieuwen census reeds te doen werken, verzocht het Kabinet zijn ontslag. Vele leden, die tegen dit voorstel hadden gestemd, wilden daardoor te kennen geven, dat zij niet langer gezind waren met dit Ministerie, dat zijn roeping van Zaken-Kabinet voorbijstreefde, samen te werken. Ook had Minister Pijnacker Hordijk de Liberalen eenigszins ontstemd door te verklaren, dat hij, hoewel vrijzinnig, het openbaar onderwijs eigenlijk een noodzakelijk kwaad achtte; zijns inziens moest beperking van de staatszorg, ook ten aanzien van het onderwijs, gelden als een eisch van liberale regeering. Wel begreep hij, dat wijziging der wet Kappeyne niet van dit Ministerie kon uitgaan, maar, indien mocht blijken waarheid te zijn, hetgeen hij vermoedde, dat vele leden der linkerzijde in en buiten de Kamer met zijn denkbeelden omtrent onderwijs instemden, dan zou dit later ook door een vrijzinnig Kabinet kunnen geschieden. Van Houten leidde hieruit af, dat Pijnacker Hordijk naar de vorming eener nieuwe politieke partij streefde, die

hem als haar Hoofd zou willen erkennen. De Liberalen waren echter toenmaals nog niet bereid om de eischen der Kerkelijken op onderwijsgebied in te willigen. Deze laatsten prezen Pynacker Hordijk als ‘den eerlijken Liberaal, die zich aan het partijjuk had ontworsteld, den kloeken staatsman, die zich verstout had het net van leugen en onrecht te verscheuren’.

Kort vóór den val van het geheele Kabinet was reeds de Minister van Koloniën afgetreden, naar aanleiding van een parlementair votum, waarbij de door den Gouverneur-Generaal s'Jacob aan de Billiton Maatschappij verleende en door den Minister goedgekeurde verlenging van haar concessie van mijnexploitatie werd afgekeurd, wegens onwettigheid in den vorm en omdat het algemeen belang daarbij was benadeeld.

Stellige gegevens voor een constitutioneele oplossing der crisis ontbraken ditmaal. Eerst werd van Rees door den Koning geroepen tot vorming van een Ministerie en daarna Gleichman, doch geen dezer beide gematigd liberale staatslieden konden slagen in het tot stand brengen van een Kabinet uit de vrijzinnige meerderheid, wegens de tegenwerking, die zij ondervonden van de Kappeynianen, of beter Takkianen, want Kappeyne zelf stond sinds 1879 buiten de actieve politiek. Trouwens de meest noodzakelijke personen voor de samenstelling van een zoodanig Ministerie, zooals Röell en Pierson, zagen daarin toenmaals geen toekomst en weigerden dus daarvan deel uit te maken. Tijdens deze ministerieele crisis werd door eenige vrijzinnige Parlementsleden het plan opgevat een verklaring, zoo mogelijk onderteekend door al hun liberale ambtgenooten te publiceeren, inhoudend hun denkwijze ten aanzien van enkele politieke vraagstukken, die toen van actueel belang waren. Omtrent de historia facti dezer verklaring vond ik de volgende aanteekeningen mijns vaders:

> In 's Gravenhage zijnde voor de examens der attaché's en secretarissen van legatie, drong van Kerkwijk[1)] bij mij aan Gleichman te gaan opzoeken. Ik had er weinig lust in, daar ik liefst niets met de crisis te maken had, doch op de verzekering van van Kerkwijk, dat het Gleichman in de gegeven omstandigheden zeer aangenaam zou zijn mij te zien, zooals het hem aangenaam was geweest na de mislukking zijner formatie met al zijne politieke vrienden te spreken, ging ik Donderdag 5 April 's avonds naar hem toe. Gedurende ons gesprek over den staatkundigen toestand,

1) J.J. van Kerkwijk, bekend liberaal kamerlid.

wees ik hem op de hooge noodzakelijkheid, met het oog op de naderende verkiezingen, dat de liberale partij, althans de fractie waartoe wij behoorden, zich op een of andere wijze tot de natie wendde, te meer daar de gebeurtenissen der vorige week, de val van Kappeyne in Amsterdam en ook de openbare en bijzondere uitingen der publieke meening er op schenen te wijzen, dat het land (de kiezers althans) op onze zijde was. Gleichman was niet afkeerig van het denkbeeld en wij kwamen tot het besluit, dat in een dergelijk stuk drie punten moesten worden vastgesteld. Geheele en ruime grondwetsherziening met ernstige voorbereiding, inmiddels voorziening in den financieelen nood, door bezuiniging, eindelijk herziening der onderwijswetgeving in hare drie takken met onwankelbare gehechtheid aan de gemengde school. Gleichman stelde voor de zaak met Mees[1] te bespreken, daartoe zouden wij Dinsdag, wanneer ik weder te 's Hage moest zijn om het eindrapport over de diplomatieke examens vast te stellen, te zijnent bijeenkomen. Inmiddels nam ik op mij een concept op te stellen.

Dinsdag 10 April kwamen wij bijeen, ik las mijn concept voor, dat door de beide Heeren werd goedgekeurd en met eenige kleine wijzigingen vastgesteld. Daar wij te 's Hage met het oog op de noodzakelijke geheimhouding, geen drukker vertrouwden, nam Mees het stuk mede om het te Rotterdam te laten drukken. Vooraf had ik het stuk medegenomen naar mijn woning, waar Mees en Gleichman een uur later kwamen, ten einde de door hen voorgestelde wijzigingen behoorlijk te redigeeren. Wij spraken daar af, dat wij het stuk voorloopig zouden mededeelen aan de H.H. de Bruyn Kops[2] en van der Linden[3] met verzoek het mede te onderteekenen en, zoo deze weigerden aan de H.H. Kool[4] en Blussé[5]. Daarna zouden wij het zenden aan alle leden der liberale partij, met verzoek hun adhaesie te betuigen. Wij beloofden elkander het stuk te publiceeren, al wilde niemand behalve wij drieën het onderteekenen. Verder kwamen wij overeen, dat Gleichman aan van Blom[6] zou schrijven, met verzoek mede te onderteekenen.

Het stuk is gedrukt bij Wijt te Rotterdam. Den volgenden dag zijn er door mij, na telegrafisch overleg met Mees, nog eenige wijzigingen in gebracht. De Bruyn Kops en van der Linden, hadden bezwaar in de onderteekening, Kool en Blussé niet, beiden stelden eenige wijzigingen voor, die aangenomen werden. Van Blom telegrafeerde, dat hij tot teekenen bereid was, doch dat enkele uitdrukkingen hem wat al te conservatief voorkwamen. Zij werden gewijzigd.

Zaterdagmorgen zijn de brieven uit Rotterdam verzonden. Dien morgen, op weg naar Amsterdam, zag ik Gleichman, die op mijn schrijven

1) Dr. R.P. Mees R. Azn. liberaal kamerlid, afgevaardigde van Rotterdam.
2) Mr. J.L. de Bruyn Kops, liberaal kamerlid, tot de Kappeyniaansche fractie behoorend.
3) Mr. G.M. van der Linden, liberaal kamerlid.
4) A. Kool, liberaal kamerlid.
5) Mr. P. Blussé van oud Alblas, liberaal kamerlid, oud-Minister van Financiën.
6) Mr. Ph. van Blom, liberaal kamerlid.

mij aan het station kwam afhalen, eenige oogenblikken te mijnent in de Houtstraat, en besprak ik met hem nog een en ander over de mededeeling aan de dagbladen enz., terwijl hij mij zijne verschillende onderhandelingen mededeelde, 's Middags in Amsterdam deelde ik de zaak onder stipte geheimhouding aan den Hoogleeraar Buys mede en gaf hem een exemplaar met medeweten en goedkeuring van Mees en Gleichman.

De verklaring[1)] werd echter, althans voor zoover mij bekend, nimmer gepubliceerd. De tien of twaalf leden die tot de Takkiaansche fractie behoorden, weigerden mede te onderteekenen op gronden uiteengezet in een door één van hen, den Heer van der Kaay tot zijne zes ambtgenooten, die in deze het initiatief hadden genomen, gericht schrijven. Van de overige vrijzinnige kamerleden was slechts een twaalftal tot onderteekenen bereid, de overigen hadden bedenkingen daartegen of achtten het meer gewenscht een partijvergadering bijeen te roepen. Een zoodanige bijeenkomst had dan ook plaats en daarin werd een Commissie benoemd, samengesteld uit leden van beide fracties, welke een beknopt program ontwierp, waarin echter van Kiesrechthervorming of Grondwetsherziening geen melding werd gemaakt, welk program in een volgende samenkomst werd goedgekeurd. Aan de tweespalt in de liberale partij werd hierdoor echter geen einde gemaakt. De meeste kiezers hadden van deze verdeeldheid wel vernomen, doch waarin eigenlijk het verschil in opvatting tusschen beide groepen bestond, was niet met juistheid bekend. De vraag of een beperkte dan wel een uitgebreide Grondwetsherziening wenschelijk was, kon toch nauwelijks een scheiding motiveeren, waardoor een abnormale politieke toestand was ontstaan, die tengevolge had, dat een partij, welke in het Parlement de meerderheid bezat, niet kon regeeren. In een aantal vrijzinnige politieke vereenigingen was nu het denkbeeld ter sprake gebracht een algemeene bijeenkomst van afgevaardigden dier vereenigingen, van redactiën van vrijzinnige bladen en van liberale kamerleden te houden, ten einde te beproeven een gemeenschappelijk programma vast te stellen en de eenheid onder de Liberalen weder tot stand

1) De verklaring alsmede de brief van den Heer van der Kaay en het antwoord van hen, die het plan ontworpen hadden aan de leden, die daartegen bedenkingen hadden aangevoerd, zijn hierachter als bijlagen afgedrukt.

te brengen. De leiding dier vergadering, tot het bijeenroepen waarvan de kiezersvereeniging ‘Arnhem’ het initiatief nam, werd aangeboden aan een aantal vooraanstaande vrijzinnige staatslieden, zoowel Takkianen als Gleichmannianen. Een concept-program werd opgemaakt, inhoudend o.a., dat een geheele herziening der Grondwet onnoodig, doch een gedeeltelijke noodzakelijk en dringend was. De vergadering werd echter, wegens onvoldoende medewerking uitgesteld en is, voorzoover ik althans kon nagaan, nooit bijeengekomen. Bij de kamerverkiezingen in juni 1883 gelukte het den Anti-Revolutionairen weder enkele zetels op de Liberalen te veroveren.

XIV

Aan de crisis was intusschen een einde gekomen door het optreden van een derde Ministerie Heemskerk. De formateur had zijn ambtgenooten gekozen buiten het Parlement en bijna geen enkele van hen was op politiek terrein een bekende figuur. In de pers werd het nieuwe Kabinet niet zeer welwillend ontvangen en in de Kamer sprak een der katholieke leden van ‘het bijeengescharreld Ministerie’. De tijd zou echter leeren, dat dit Kabinet meer zou tot stand brengen dan menig ander, dat er aan voorafging.

De Minister van Koloniën van Bloemen Waanders, die voorheen o.a. in dagbladartikelen de liberale koloniale politiek hevig had bestreden, zocht na zijn optreden wel eenige toenadering tot de Vrijzinnigen, doch de meerderheid stelde geen vertrouwen in hem en Hoofdstuk I der eerste Indische begrooting, door hem verdedigd, werd verworpen. Hij werd daarop vervangen door Sprenger van Eyk, lid van den Raad van Indië, een man met liberale beginselen en groote gaven, die het Ministerie ongetwijfeld versterkte.

De vele uitingen der openbare meening ten gunste van Grondwetsherziening, toonden dat de wensch naar wijziging van onze hoogste staatswet meer algemeen begon te worden. Heemskerk gaf dan ook het denkbeeld van census verlaging op en stelde zich tot taak de door de vorige Regeering in de troonrede van 1882 aangekondigde Grondwetsherziening voor te bereiden. Spoedig werd dan ook een Staats-Commissie van

16 leden benoemd, om de vraag te onderzoeken van welke bepalingen der Grondwet herziening raadzaam was. In deze commissie, door Heemskerk zelf gepresideerd, hadden zitting de meest naar voren tredende kamerleden van verschillende politieke richting (alleen van Houten en de andere leden der Kappeyne-groep stelden zich niet beschikbaar en evenmin de conservatief Wintgens) benevens specialiteiten op staatsrechtelijk en krijgskundig gebied. Uit het den 25sten Januari 1884 door de commissie uitgebracht rapport bleek, dat er eenstemmigheid bestond omtrent wijziging van enkele onderwerpen zooals het kiesrecht, de defensie, de troonopvolging en de rechtspleging, maar dat daarentegen op enkele andere punten en in de eerste plaats aangaande het onderwijsartikel de meeningen verschilden. Terwijl de meerderheid deze artikelen ongewijzigd wilde laten, drongen de katholieke en antirevolutionaire leden in afzonderlijke nota's op herziening daarvan aan. Keuchenius had trouwens reeds in de Kamer verklaard, dat de anti-revolutionaire partij zich voortdurend zou verzetten tegen elke poging tot Grondwetsherziening, zoolang haar bezwaren tegen de artikelen 194 en 168 niet waren geëerbiedigd.

De financieele toestand maakte versterking der middelen wenschelijk. De begrootingen waren de laatste jaren met tekorten gesloten, tot dekking waarvan een leening was aangegaan, zonder dat de middelen, voor rente en aflossing vereischt, waren aangewezen. De Minister van Financiën Grobbee wilde aanvankelijk door verhooging van bestaande of herstelling van afgeschafte accijnzen en invoerrechten in de behoefte aan inkomsten voorzien. Dit voornemen, om door indirecte belastingen de financieele kwestie op te lossen werd door velen bedenkelijk geacht. Om dit gevaar te keeren, dienden van Delden, Gleichman en drie anderen tot dezelfde fractie der Liberalen behoorende leden, een ontwerp-inkomsten belasting in. De voorstellers waren hiertoe overgegaan zonder de leden der fractie-Tak te raadplegen, die nu het voorstel hevig bestreden. Dit plan kwam echter niet in behandeling doch een door den Minister, die zijn bovenbedoelde voorstellen weder had ingetrokken, ingediend ontwerp belasting der inkomsten naar klassen.

De Takkianen volhardden bij hun oppositie en weigerden zelfs in overleg te treden teneinde te trachten door wijziging het ontwerp voor hen aannemelijk te maken.

Ook de Anti-Liberalen verzetten zich tegen dit wetsontwerp, bewerend, dat men door bezuiniging tot herstel van het financieel evenwicht kon komen en niet van hen kon vergen, mede te werken tot het invoeren van nieuwe belastingen, om de kosten der gehate Schoolwet te bestrijden.

Voor deze klassen-belasting, door den niet voor zijn moeilijk ambt berekenden Minister zwak verdedigd, was dan ook een gelijk lot bestemd als voor de inkomstenbelasting van Minister Blussé in 1872. Art. 1, dat slechts de stemmen der Gleichman-groep kon verwerven, werd verworpen, waarna het ontwerp werd ingetrokken.

De dood van den laatst overgebleven zoon des Konings, den lichamelijk zwakken en in afzondering, als een vreemdeling te midden van zijn volk levenden Prins Alexander, den 21sten Juni 1884, maakte het, ook wegens de minder gunstigen gezondheidstoestand des Konings, zeer waarschijnlijk, dat binnenkort de Kroon zou overgaan op een minderjarige Koningin en het Koninklijk gezag dus door een Regent zou worden waargenomen[1]. Nu bepaalde toenmaals art. 198 der

1) Het Koninklijk Huis had in de laatste jaren zware verliezen geleden. De eenige broeder des Konings, Prins Hendrik, wiens tweede huwelijk, in Augustus 1878, met een Pruisische Prinses, nog een oogenblik hoop had gegeven op mannelijk oir, was kort na deze echtverbintenis, den l0den Januari 1879 kinderloos overleden in Luxemburg, waar hij Stadhouder was.
Een half jaar later, den 12den Juni 1879, stierf de Prins van Oranje onverwacht te Parijs, alwaar hij wegens oneenigheid met den Koning. reeds sinds verscheidene jaren verblijf hield.

Prins Frederik, 's Konings oom, liet bij zijn dood op hoogen leeftijd, den 8sten September 1881, slechts twee dochters na, de Kroonprinses van Zweden en de Prinses van Wied. Had hij den Koning en Prins Alexander overleefd, dan zou hij de kroon in zijn Huis hebben gebracht.
Nadat de begaafde Koningin Sophie in 1877 overleden was, trad de Koning in Januari 1879 te Arolsen in het huwelijk met Prinses Emma van Waldeck Pyrmont. Door den dood van Prins Alexander werd de uit deze echtverbintenis in 1880 geboren Prinses Wilhelmina vermoedelijke troonopvolgster. Bij de wet van 2 Augustus 1884 werd Koningin Emma benoemd tot Regentes, voor het geval de Prinses minderjarig mocht zijn bij haar komst op den troon.

Grondwet, dat tijdens een Regentschap geen verandering in de Grondwet mocht worden gemaakt. Waar dus, tengevolge dezer bepaling, de Grondwetsherziening, waartoe de Regeering besloten was, bij onverhoopt overlijden des Konings, tot 1898 zou moeten uitgesteld worden, was de opheffing dezer hinderpaal raadzaam en eenigszins urgent. De Regeering diende daarom reeds in Augustus een voorstel in, tot wijziging van genoemd Grondwetsartikel in dien zin, dat het verbod voortaan alleen zou gelden voor verandering in de troonopvolging. Van Houten, willende voorkomen, dat de door hem zoozeer begeerde uitbreiding van het kiesrecht daardoor zou verschoven worden, diende, ongeveer tegelijkertijd, een ontwerp in tot wijziging van het kiesrechtartikel en van verschillende andere artikelen der Grondwet (o.a. van art. 194). Dit ontwerp werd evenwel niet in behandeling genomen en verviel door de Kamerontbinding.

Nadat het Regeeringsvoorstel door beide Kamers in eerste lezing was aangenomen, werden overeenkomstig voorschrift van de Grondwet, de Staten-Generaal ontbonden, waarna de nieuw gekozen Kamers het voorstel moesten overwegen, bij welke tweede lezing dan een meerderheid van twee derden der uitgebrachte stemmen vereischt werd.

Bij de tengevolge van deze kamerontbinding gehouden verkiezingen in de herfst van 1884, bleek, dat door de houding der fractie-Tak bij de klassen-belasting aangenomen en het zich steeds afscheiden van Tak en zijn vrienden bij belangrijke stemmingen o.a. over een wijziging der onderwijswet, de breuk in de liberale partij niet meer te heelen was, en samenwerking op politiek gebied tusschen de beide groepen niet langer mogelijk was. Tak c.s. gaven van hun kant aan de fractie-Gleichman de schuld van de oneenigheid en ontkenden de bewering hunner tegenstanders, dat Tak de leider van een obstructionistische beweging zou zijn.

De Gleichmannianen, die vrijgevige Grondwetsherziening in vooruitstreven den zin in hun vaandel hadden geschreven, verklaarden aan de kiezers, dat deze tusschen hen en de Takkianen hadden te kiezen. Tegenover de aftredende leden der fractie-Tak, werden dan ook alom voorstanders van de politiek van Gleichman candidaat gesteld. Mijn vader, die bij de periodieke verkiezingen van 1883 door een Clericaal was

vervangen, en daarop in Januari 1884 door de Saten van Zuid-Holland naar de Eerste Kamer was afgevaardigd, werd thans aangezocht te Amsterdam een candidatuur tegenover Tak aan te nemen.

'Ik had liever in de Eerste Kamer willen blijven en heb mij dadelijk in dien zin uitgelaten' zoo luidden de aantekeningen, die mijn vader destijds over deze aangelegenheid maakte. 'Het kalme leven trekt mij meer aan dan de politiek. Toen de beweging kwam om door uitwerping der Kappeynianen eenheid te brengen, heb ik gemeend mij niet te mogen onttrekken. Tak moest geëcarteerd worden, zoo men de eendracht wilde. Toen men dit besefte en wilde ten uitvoer brengen, mocht niemand zich naar mijn overtuiging onttrekken aan de onaangename plicht om zich candidaat te laten stellen'. Later voegde hij daar nog aan toe: 'Mijn persoonlijke verhouding met Tak was zeer goed, maar zijn politiek in de laatste jaren keurde ik sterk af. Ik begreep dat ik niet mocht weigeren, hoezeer ik steeds alle verdeeldheid in de liberale partij betreurd heb, omdat het mij voorkwam, dat nu zich in deze partij een zoo sterke strooming vertoonde, die eendracht wilde en geen voortdurend gekibbel, men aan die strooming gelegenheid moest geven om zich te doen gelden. Zij was machteloos, zoo zij geen candidaten vond. Ik werd gesteld in "Burgerplicht" en gekozen'.

Buiten en behalve Tak werden nog verschillende leden van zijn fractie door Gleichmannianen vervangen. Tak zelf werd spoedig tot lid der Eerste Kamer gekozen. 'Wanneer men twee kibbelende knapen heeft', zoo zeide destijds een spotvogel met het oog op Gleichman en Tak, 'dan sluit men ieder in een afzonderlijke kamer op'.

De vereenigde Anti-Revolutionairen, Katholieken en Conservatieven ontwikkelden bij deze verkiezing een buitengewone kracht, welke tot resultaat had, dat de rechtsche partijen een meerderheid, zij het dan ook de kleinst mogelijke, in de Kamer verwierven, wanneer men althans de drie conservatieve leden als tot de rechterzijde behoorend beschouwde. Deze gaven dus bij iedere stemming feitelijk den doorslag. Tengevolge van deze constellatie werd een Anti-Revolutionair. Baron Ae. Mackay tot President der Kamer gekozen, terwijl de Kerkdijken bij de behandeling der begrooting van Binnen-

landsche Zaken trachtten door een aantal amendementen op de uitgaven voor het openbaar onderwijs te bezuinigen. De meeste dezer amendementen werden evenwel verworpen door de stem van den conservatieven afgevaardigde Wintgens. Deze moest hierover van zijn clericale ambtgenooten hevige verwijtingen aanhooren, welke hem zoozeer griefden, dat hij onmiddellijk zijn ontslag nam. In zijn plaats werd nu een Liberaal gekozen, waardoor de rechter- en linkerzijde op gelijke sterkte of, zooals men destijds zeide, ‘op het doode punt’ (der krachten) werden gebracht.

Het voorstel tot wijziging van art. 198 der Grondwet was inmiddels met groote meederheid door de beide Kamers aangenomen.

Leusden.
J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd.)

Bijlagen.

April 1883.

De ondergeteekenden, leden van de Tweede Kamer der Staten Generaal, allen behoorende tot de liberale partij, achten het een eisch van het oogenblik, dat de natie volledig bekend worde met de staatkundige gedragslijn die zij meenen te moeten volgen. De ongewone omstandigheden waarin de liberale partij en dientengevolge onze gansche binnenlandsche staatkunde verkeert, hebben hen tot dezen, in ons vaderland ongewonen stap bewogen.

Allereerst verklaren zij niets vuriger te wenschen dan dat spoedig het oogenblik moge aanbreken, waarop alle aanhangers van vrijzinnige staatkundige begrippen in Nederland, zich omtrent een gemeenschappelijke staatkundige gedragslijn zullen verstaan. Wanneer zij derhalve van hunne bedoelingen rekenschap geven, dan is dit niet om afscheiding te bevorderen, maar om overeenstemming uit te lokken, niet om de verdeeldheid te vermeerderen, maar om de grondslagen te leggen voor vereeniging.

De ondergeteekenden zijn van oordeel, dat de loop der tijden en de staatkundige ontwikkeling der natie ook in Nederland hervormingen eischen, dat met name de kiesbevoegdheid op andere grondslagen dan de tegenwoordige, dient gevestigd te worden. Zij zijn daarom van de noodzakelijkheid eener wijziging van verschillende bepalingen onzer Grondwet overtuigd. Maar de Grondwet is niet alleen een belemmering geworden

voor gewenschte hervormingen, zij bevat tevens bepalingen, die, met het oog op gebeurlijkheden aan welke, in 1848, niemand nog behoefde te denken, verduidelijking behoeven, terwijl ook eindelijk onder hare voorschriften van meer ondergeschikten aard, er vele gevonden worden, die aan den gewone wetgever behooren te worden overgelaten.

Dit alles in het oog houdende, en daarbij de moeilijkheden overwegende, die het elfde hoofdstuk der Grondwet aan elke grondwetherziening verbonden heeft, zijn de ondergeteekenden van oordeel, dat aan geen gedeeltelijke herziening der Grondwet moet worden gedacht, voordat alle kansen op een ruime herziening verloren blijken te zijn. Daarnevens zijn zij bevreesd voor de gevolgen eener mislukte poging tot grondwetherziening. De indruk van machteloosheid bij Regeering en Vertegenwoordiging, dien een dergelijke gebeurtenis, in het gansche land, onvermijdelijk moet nalaten, zou het staatkundig zelfvertrouwen der natie op de meest bedenkelijke wijze schokken.

Vandaar dat naar hunne meening, die rekening houdt met den staatkundigen toestand van het oogenblik, voor de aanstaande grondwetherziening een ernstige voorbereiding onontbeerlijk is. Nu geen staatkundige partij bij machte is die herziening voor te schrijven, is bedachtzaam overleg, maar vreemd aan de bedoeling om de zaak op de lange baan te schuiven, dringend noodig.

De ondergeteekenden meenen, dat dit tijdperk van voorbereiding, ook in andere opzichten, zijne vruchten voor het vaderland kan afwerpen. Zij zijn toch overtuigd, dat bij den tegenwoordigen, minder gunstigen toestand der Nederlandsche en Indische financiën, de geldmiddelen van het rijk vóór alles voorziening eischen. Dat, onder den drang dier voorziening, elke verhooging der staatsuitgaven door onnoodige uitbreiding van staatsbemoeiïng, vermeden moet worden, erkennen de ondergeteekenden volmondig, maar te gelijk, dat er ernstig gestreefd zal moeten worden naar bezuiniging in alle takken van bestuur. Zonder voorstanders te zijn eener karigheid, die, op onoordeelkundige wijze in 's lands huishouding ingrijpend, zich zelve pleegt te straffen, meenen de ondergeteekenden, dat zonder schade voor de behoorlijke waarneming van den staatsdienst, en zonder gevaar voor de veiligheid van den staat en de waardigheid en het aanzien van Nederland als Europeesche en koloniale mogendheid, vermindering in de staatsuitgaven niet tot de onmogelijkheden behoort. Zij ontveinzen zich evenwel niet, dat op den weg van bezuiniging alleen, het evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven niet te vinden zal zijn. Zelfs wanneer naast die bezuiniging een juistere verhouding tusschen rijks- en gemeentebelastingen mocht worden verkregen, bestaat naar hunne meening de noodzakelijkheid - en zij zouden zich niet gerechtigd achten dit voor de natie te verzwijgen - om door nieuwe, zij het dan ook tijdelijke lasten, in den nood der schatkist te voorzien.

Dat daarbij niet uitsluitend verhooging, maar evenzeer betere verdeeling van lasten op den voorgrond moet staan, spreekt van zelf.

Besliste voorstanders van het beginsel onzer schoolwetgeving, zien de ondergeteekenden in de gemengde school niet alleen een door de bestaande toestanden en verhoudingen noodzakelijk geworden instelling, maar tevens een der krachtigste middelen om bij de natie dat bewustzijn van den nationalen band levendig te houden, waaraan, vooral in onze

dagen, de kleine staten van Europa hun grootste kracht moeten ontleenen. Zij zijn dan ook volkomen overtuigd, dat elke poging om voor het bestaande stelsel een ander in de plaats te stellen, onvermijdelijk tot de bitterste teleurstellingen zou leiden, en dat, afgescheiden van de nadeelen voor het onderwijs zelf, elk breken met het hoofdbeginsel der wetten van 1857 en 1878, de verdeeldheid tusschen de burgers van het vaderland niet zou uitdooven, maar aanvuren, en de ernstigste en rechtmatigste klachten over verongelijking tot noodzakelijk en betreurenswaardig gevolg zou hebben.

In de Gemengde school, zooals die bij ons bestaat, zien zij, in geen enkel opzicht, gevaar voor de godsdienstige overtuigingen der natie. Als vertegenwoordigers eener staatkundige richting, die onder de belijders van elk kerkelijk geloof, onder de volgelingen der meest uiteenloopende godsdienstige richtingen, hare aanhangers vindt, zijn zij, uit den aard der zaak, ten sterkste gekant tegen elke toepassing van de onderwijswet, die met miskenning van den inhoud en den geest der wetgeving, de openbare school aan de verspreiding of bestrijding der leerstellingen van eenig kerkgenootschap zou wenschen dienstbaar te maken, of die, op welke wijze dan ook, aan de vrijheid van het bijzonder onderwijs, zooals die in onze wetgeving gewaarborgd is, afbreuk zou doen.

Overigens zijn zij niet blind voor de leemten en gebreken door de praktijk in de drie takken onzer onderwijswetgeving aan het licht gebracht. De wet op het hooger onderwijs heeft, volgens hen, niet aan alle verwachtingen beantwoord en eischt, met behoud van haren grondslag en hare hoofdstrekking, op verschillende punten verbetering. Voor de regeling van het middelbaar onderwijs, is, sedert het jaar 1863, een schat van ondervinding opgedaan, waarvan het geraden zal zijn partij te trekken, terwijl ook nieuwe behoeften, op dit gebied van onderwijs ontstaan, bevrediging eischen. Wat eindelijk het lager onderwijs betreft, meenen de ondergeteekenden dat de wet van 1878, hoewel in hun oog ongetwijfeld een vooruitgang, in hare toepassing op praktische bezwaren gestuit is, die zelfs door den ontwerper moeielijk hadden kunnen worden voorzien. Een wijziging van sommige bepalingen, die zonder het gehalte van het onderwijs te verminderen, in enkele opzichten tot vermindering der kosten zou kunnen leiden, is dan ook, volgens het oordeel der ondergeteekenden, alleszins in overweging te nemen.

De ondergeteekenden hebben niet getracht, in het hierboven aangevoerde een volledig programma of een staatkundige geloofsbelijdenis te leveren. Het is hun alleen te doen geweest, de hoofdbeginselen aan te geven, die hen, in het vervullen hunner taak als volksvertegenwoordigers tot richtsnoer strekken. Zij wenschen er de verklaring aan toe te voegen dat zij, naar verzoening en toenadering strevend, niemand willen uitsluiten, die tot medewerking in hunnen geest bereid is; dat zij, vrij van alle persoonlijke vooringenomenheid, zonder aarzeling elke regeering willen steunen, die in overeenstemming met de hierboven ontwikkelde beginselen de leiding van 's lands zaken zal op zich nemen.

De staatkunde die zij voorstaan, een staatkunde die de behoeften en eischen van het tegenwoordig oogenblik niet voorbijziet en met de bestaande verhoudingen rekening houdt; die het zekere niet aan het onzekere, het bereikbare niet aan het onbereikbare opoffert, is, naar hunne

innige overtuiging, in overeenstemming met de kalmte, de bedachtzaamheid en den ernst van het Nederlandsch volkskarakter. Bedriegen zij zich hierin, de natie zal eerlang geroepen worden om dienaangaande getuigenis af te leggen. Inmiddels hebben zij, rond en open, aan de natie gelegenheid willen verschaffen, om, bij de aanstaande verkiezingen, met kennis van zake uitspraak te doen. Op die uitspraak toch zal de zedelijke kracht der volksvertegenwoordiging moeten berusten. Geen verwezenlijking van staatkundige beginselen is mogelijk, zonder de zekerheid dat zij weerklank hebben gevonden in den boezem der natie. Geen kracht tot regeeren kan bestaan, die niet wortelt in den ondubbelzinnig uitgesproken volkswil.

W.H. DE BEAUFORT.
PH. VAN BLOM.
P. BLUSSÉ.
J.G. GLEICHMAN.
A. KOOL.
R.P. MEES R. AZ.

Leiden, 14 April 1883.

De ondergeteekende neemt de vrijheid, naar aanleiding van de uitnoodiging van een zestal zijner medeleden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal om zich aan te sluiten bij de onderteekenaars van een verklaring omtrent de door hen te volgen poltieke gedragslijn, aan alle leden die met hem een gelijke uitnoodiging hebben ontvangen, de bedenkingen mede te deelen, die de medeonderteekening zijns inziens onraadzaam maken en hem althans daarvan terughouden.

Hij waardeert het streven naar verzoening en toenadering, en is met hen die zijne medewerking inroepen overtuigd, dat overeenstemming omtrent eenige hoofdpunten van praktische politiek, ‘vrij van alle persoonlijke vooringenomenheid’, daartoe een uitstekend middel is; maar welke verklaring van hoofdbeginselen wordt door hen aanbevolen?

Men zal moeten erkennen, dat hetgeen behalve de inzichten der onderteekenaars omtrent het vraagstuk der Grondwetsherziening wordt medegedeeld, zoo weinig beginselen raakt en in zoo algemeene bewoordingen is uitgedrukt, dat de openbaring daarvan slechts in zeer geringe mate tot voorlichting van de natie kan dienen. Hoe weinigen zullen ontkennen, ‘dat de geldmiddelen van het rijk vóór alles voorziening eischen’? Wie zal, inzonderheid onder zulke omstandigheden, geen tegenstander zijn van ‘onnoodige uitbreiding van staatsbemoeiïng’, en wie is geen voorstander van bezuiniging op de verschillende takken van den staatsdienst, zooals die thans is ingericht, maar wie weet ook niet, hoe onbeduidend de uitslag is van elke poging om langs dien weg tot het gewenschte evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven te komen?

Dat de liberale leden der Tweede Kamer ‘besliste voorstanders van het beginsel onzer schoolwetgeving’ zijn en daarom ook besliste tegenstanders van ‘elke poging om voor het bestaande stelsel een ander in de

plaats te stellen', is aan de natie bekend. Een verdediging der gemengde school kan tegenover liberale kiezers overbodig geacht worden. Op herziening van de wet op het middelbaar onderwijs is door de liberalen in de Kamer sinds lang reeds aangedrongen; en dat de liberalen bereid zijn, voorstellen tot verbetering van de wetten op het hooger en het lager onderwijs, 'met behoud van haren grondslag en hare hoofdstrekking, in overweging te nemen' niet alleen, maar ook goed te keuren, is reeds gebleken.

Het eenige punt van gewicht in de voorgestelde verklaring is de beschouwing omtrent de Grondwetsherziening, en wel in dezen zin, dat men zich verklaart voor de ernstige voorbereiding eener algemeene Grondwetsherziening, en aan de natie te kennen geeft, 'dat aan geen gedeeltelijke herziening der Grondwet moet worden gedacht, voordat alle kansen op een ruime herziening verloren blijken te zijn'. - De voorstellers verklaren, dat het zekere niet aan het onzekere, het bereikbare niet aan het onbereikbare moet worden opgeofferd, en wijzen op den treurigen indruk dien een mislukte poging tot Grondwetsherziening zou maken. Met de eerste stelling is de ondergeteekende het volkomen eens, en ofschoon hij de vreeselijke gevolgen eener mislukte poging niet inziet (dat een eerste poging mislukt, is waarlijk geen zeldzaamheid), is hij het ook hierin met de voorstellers der verklaring eens, dat de vragen, of er kans van slagen bestaat en welke herziening de beste kansen aanbiedt, van groot gewicht zijn. Dat echter in dit opzicht het voordeel aan de zijde eener algemeene Grondwetsherziening zou zijn, meent hij vooralsnog te moeten betwijfelen. Men denke slechts aan artt. 168 en 194. Bezwaarlijk toch kan een Grondwetsherziening die ook deze artikelen raakt, eerder verkrijgbaar worden geacht dan een herziening die zich zoover niet uitstrekt. Of zijn wellicht de liberale leden der Kamer bereid tot belangrijke wijziging van art. 194? Voordat men met de tegenpartij in overleg treedt, dient men toch eerst te weten wat men zelf wil prijsgeven. De ondergeteekende meent daarom, dat een Grondwetsherziening, die zich bepaalde tot wijziging van de bepalingen omtrent het kiesrecht, de samenstelling der Staten-Generaal en de defensie thans de meeste kans van slagen zou hebben, wanneer daarbij tevens, door wijziging van het elfde hoofdstuk, herziening van andere bepalingen voor het vervolg gemakkelijker werd gemaakt. Zijns inziens is de oplossing der groote vraagstukken van artt. 168 en 194 van de tegenwoordige Eerste en Tweede Kamer niet te verwachten, maar behoort zij bewaard te blijven voor de Kamers die, volgens een verbeterd kiesrecht gekozen, daartoe meer bevoegd geacht zullen moeten worden. Daarenboven zal een bevredigende regeling van kiesrecht, belastingen en defensie, die meer en meer blijkt zonder Grondwetsherziening onbereikbaar te zijn, moeilijk kunnen worden uitgesteld tot een algemeene Grondwetsherziening, met welker voorbereiding nog begonnen zou moeten worden.

Hoe men echter over deze kwestiën ook moge denken, het hoofdbezwaar tegen de gevraagde medeonderteekening der verklaring ligt voor den ondergeteekende in de wijze en het tijdstip waarop zij wordt voorgesteld: schriftelijk, zonder eenige voorafgaande gedachtenwisseling, op een oogenblik dat de Kamer niet bijeen is en zonder dat er gelegenheid is gegeven tot het verkrijgen van vertrouwbare inlichtingen omtrent hetgeen gedurende de crisis is voorgevallen. Nooit zijn de wenschelijkheid

en bereikbaarheid van algemeene of gedeeltelijke Grondwetsherziening in eenige bijeenkomst van de liberale leden der Tweede Kamer opzettelijk ter sprake gebracht; nooit zijn de voordeelen en kansen der beide plannen van herziening tegenover elkander toegelicht, gewikt en gewogen. Den ondergeteekende is het niet bekend, welke meening de meerderheid der liberale leden thans is toegedaan. Hij zou in het gevoelen eener aanzienlijke meerderheid kunnen berusten; maar aan te bevelen wat hem vooralsnog niet aanbevelenswaardig voorkomt, zonder voorafgaande gedachtenwisseling, zonder de gevoelens zijner medeleden te kennen, is hem niet mogelijk. En waarom moet de voorgestelde verklaring met zooveel spoed aan de natie worden bekend gemaakt? Toch niet om positie te nemen tegenover een Ministerie-Heemskerk, dat in aantocht schijnt? Dat Ministerie zou zich daarmede waarschijnlijk zeer wel kunnen vereenigen. - Deze openlijke verklaring is wenschelijk met het oog op de aanstaande verkiezingen, zeggen de voorstellers; maar is dit werkelijk zoo? Gaat het aan, van de kiezers te vragen, uitspraak te doen omtrent de vraag wat eerder bereikbaar is, een algemeene Grondwetsherziening of een gedeeltelijke?

Op grond van de bovenstaande bedenkingen zou de ondergeteekende aan zijne medeleden van wie de uitnoodiging is uitgegaan, in overweging willen geven, aan hun voornemen geen gevolg te geven, voordat althans eerst door bijeenroeping der liberale partij, wellicht ook door bijeenroeping der Kamer, gelegenheid zal zijn gegeven tot het ontvangen van vertrouwbare inlichtingen omtrent den loop der crisis en de mislukte pogingen om een liberaal Kabinet samen te stellen en tot onderlinge gedachtenwisseling over de gedragslijn door de liberale leden der Kamer te volgen.

Hoogst wenschelijk zou de ondergeteekende het achten, indien door sommige zijner medeleden zijne beschouwingen in hoofdzaak mochten worden gedeeld, of andere bezwaren bij hem mochten zijn gerezen, dat daarvan mededeeling werd gedaan aan den Heer R.P. Mees R. Az., te Rotterdam.

W. VAN DER KAAY

Deze beschouwingen worden verzonden aan dezelfde leden tot wie het verzoek om medeonderteekening van de voorgestelde verklaring is gericht.

's Gravenhage, 20 April 1883.

De ondergeteekenden wenschen, in antwoord op bedenkingen, die hun gemaakt zijn tegen het openbaar maken van de verklaring, die zij aan de leden der liberale partij in de Tweede Kamer mededeelen, de volgende opmerkingen te maken.

Zij gingen uit van de overtuiging, dat het, ook met het oog op de aanstaande verkiezingen, wenschelijk, en, onder de tegenwoordige omstandigheden allerminst onnatuurlijk is, wanneer leden van de liberale partij, hetzij afzonderlijk, hetzij meerdere gezamenlijk, een verklaring afleggen

omtrent de gedragslijn, die zij, ten aanzien van enkele politieke vraagpunten van het oogenblik, meenen te moeten volgen.

Daar de voorbereiding der verkiezingen op enkele plaatsen reeds is begonnen, achtten zij spoed noodzakelijk.

Toen zij de verklaring onderteekenden, deden zij ongeveer hetzelfde wat ieder lid doet, die afzonderlijk en op eigen verantwoordelijkheid o.a. in een kiesvereeniging optreedt.

Vandaar de vorm, waarin zij tot medeonderteekening uitnoodigden; vandaar ook, dat geen voorafgaande uitnoodiging tot bespreking in een vergadering der partij, - waar bovendien aan het vaststellen van een verklaring, die allen of velen bevredigt, eigenaardige moeilijkheden zijn verbonden - door hen werd gedaan.

Zij wenschten alleen de verklaring, die hun het wenschelijkst voorkwam, niet openbaar te maken, zonder vooraf hunne medeleden der liberale partij daarvan kennis te geven en hun, die zich daarbij mochten willen aansluiten, de gelegenheid tot medeonderteekening te geven.

Nu evenwel gebleken is, dat omtrent het wenschelijke van een voorafgaande partij-vergadering de gevoelens verschillen, en er leden zijn die meenen, dat, alvorens tot een stap als de door hen voorgestelde, kan worden overgegaan, moet gebleken zijn dat op een partij-vergadering niets beters is te bereiken, verdagen zij aanvankelijk de uitvoering van hun plan.

Het ligt evenwel niet op hun weg een vergadering bijeen te roepen. Geschiedt het door anderen, dan zullen zij gaarne de eersten zijn om er aan deel te nemen.

Zij meenen zich intusschen de vrijheid te mogen voorbehouden om, onafhankelijk van de vraag of een vergadering zal gehouden worden en waartoe ze zal leiden, van hun gevoelen, zoo zij daartoe termen vinden, in het openbaar te doen blijken.

Hoogachtend,

Uw HoogEd. Gestr. Dw. Dienaren,
W.H. DE BEAUFORT.
PH. VAN BLOM.
P. BLUSSÉ.
J.G. GLEICHMAN.
A. KOOL.
R.P. MEES R. AZ.

Problemen van straftoemeting.

Het zijn voornamelijk drie vragen, die de rechter bij de behandeling van strafzaken te beantwoorden heeft: is de beklaagde schuldig aan het feit, hem door het openbaar ministerie ten laste gelegd? zoo ja, is dit feit een strafbaar feit? welke straf moet den beklaagde worden opgelegd?

De schuldvraag zal, wanneer betrouwbare getuigen het feit hebben zien plegen, wanneer de beklaagde het feit heeft bekend, in den regel geen hoofdbrekend werk verschaffen. Van het geval waar het bewijs muurvast geleverd is tot dat, waar men rondtast in duisternis, voeren een oneindig aantal overgangs- en tusschenvormen. Hier stuit men op moeilijke, ja onoplosbare vragen. En steeds ligt het gevaar voor rechterlijke dwaling op de loer; want het is den aardschen rechter slechts in beperkte mate gegeven de harten en nieren van getuigen en beklaagden te proeven. Maar altijd opent zich een uitweg: wanneer hij niet uit wettig bewijs de bepaalde overtuiging heeft geput, dat de beklaagde schuldig is, zal vrijspraak volgen: *in dubiis pro reo*. Er is een uitweg!

De vraag naar de strafbaarheid van het feit zal in de meeste gevallen geen bezwaar opleveren. Zij vindt haar antwoord in de positieve wet. Niet altijd. De wet geeft wel een vasten norm, daar zij in een fijn uitgesponnen dogmatiek en in met de uiterste zorg geredigeerde strafbepalingen de grens heeft getrokken tusschen het strafbare en het niet-strafbare onrecht. Maar telkens weer drijft het werkelijke leven den spot met de wettelijke formules, wanneer het misdrijf in steeds nieuwe gedaante opdaagt. Dan is er de rechtspraak van den Hoogen

Raad, die zorgt voor eenheid in de wetstoepassing in den lande; die nagaat of de oude tekst een nieuwe toepassing gedoogt, om nieuwe verschijningsvormen van het verbodene te treffen. In deze zee dus twee bakens: de wet en de jurisprudentie.

Eindelijk, wanneer èn beklaagdes schuld vaststaat èn de strafbaarheid van het feit, dan komt de bepaling van de straf ter sprake. Deze vraag biedt altijd moeilijkheden en vaak zeer groote. Zij vindt bij den jurist weinig belangstelling, omdat zij niet is een *recht*svraag. Hier bestaat een onoverkomelijke 'incompatibilité d'humeur' tusschen den jurist en den beklaagde; de laatste ziet juist in de straftoemeting doorgaans het hoofdmoment van het geding. Dikwijls is de vaststelling van de strafmaat oneindig veel moeilijker dan de beslissing over het bewijs of over andere rechtsvragen. Goede raad is hier duur en een *non liquet* is uitgesloten.

***

Straf is een leed dat het staatsgezag oplegt aan den overtreder van de strafwet. Doch naar welken maatstraf zal de straf worden toegemeten? Lakoniek zegt het wetboek van strafvordering: 'Bij schuldigverklaring wordt de straf opgelegd op het feit gesteld'. De straffen zijn bepaald in het wetboek van strafrecht, en voorts in legio bijzondere wetten en verordeningen; zij zijn voor elk strafbaar feit bepaald, edoch tusschen wijde grenzen. En voor elk delict in concreto zal de rechter namens het staatsgezag de straf toemeten.

Wat hier bij de eerste beschouwing opvalt, is de groote mate van *vrijheid*, die den Nederlandschen rechter gegeven is. Voor alle feiten geldt het algemeen minimum: bij gevangenisstraf en hechtenis één dag, bij geldboete vijftig cent; wij kennen slechts één vrijheidsstraf met hooger minimum: plaatsing in de rijkswerkinrichting, die aan bedelaars, landloopers, aan drank verslaafden en souteneurs kan worden opgelegd voor ten minste drie maanden. Verder heeft elk feit een speciaal maximum; een maximum dat de wet in een aantal gevallen verhoogt of verlaagt: bij algemeene of bijzondere redenen van strafverzwaring of strafverlichting. Tusschen die twee grenzen is de rechter vrij en hij behoeft niet te motiveeren, waarom hij

de eene of de andere straf kiest. In den regel is de keus gelaten tusschen twee of drie hoofdstraffen (gevangenisstraf, hechtenis, geldboete). Bijkomende straffen (rijkswerkinrichting, ontzetting van rechten, verbeurdverklaring, openbaarmaking van het vonnis) kunnen in vele gevallen worden opgelegd. Nog verder is men gegaan in het kinderstrafrecht: daar zijn *algemeene* strafposities gegeven, die bij alle feiten kunnen worden toegepast, zoodat hier ook de speciale strafmaxima zijn afgeschaft.

Groote vrijheid dus van den rechter. In andere landen bestaat zij niet in die mate. Onze wetgeving is (sedert 1886) karakteristiek in dit opzicht. Binnen- en buitenlandsche criminalisten hebben destijds het nieuwe stelsel gevaarlijk geacht wegens de ruimte die het laat aan rechterlijke willekeur. Zelfs bij moord is het minimum op een dag gesteld! Sedert 1916 kunnen de straffen (gevangenisstraf tot den tijd van één jaar) ook voorwaardelijk worden opgelegd; er bestaat neiging de vrijheid in de straftoemeting nog te vergrooten: men wil de geldboete uitbreiden tot alle gevallen, ook tot die waar nu alleen gevangenisstraf kan worden opgelegd. En er wordt op aangedrongen de bevoegdheid te geven, bij lichte vergrijpen in het geheel geen straf op te leggen; bevoegdheid, die reeds een twintigtal jaren geleden ten aanzien van kinderen is toegekend.

In 1922 is den kantonrechter deze macht ook verleend ten aanzien van volwassenen in overtredingszaken. Aan de rechtbank zal zij op den duur niet kunnen worden onthouden. Is het niet absurd dat het openbaar ministerie bevoegd is strafvervolging geheel achterwege te laten, terwijl de rechter niet mag afzien van strafoplegging, ook al komt hij na onderzoek tot de conclusie, dat het feit alleronbeduidendst was?

***

'Bij schuldigverklaring wordt de straf opgelegd op het feit gesteld'. De wet onderstelt blijkbaar, dat er een bepaalde straf is, DE STRAF, liggend tusschen de aangewezen grenzen, die bij het gegeven feit past. Maar een voorbeeld zal ons doen zien, hoe vaag deze aanduiding is, en welk een ruimte hier gelaten is aan willekeur.

Nemen wij een der meest voorkomende misdrijven: diefstal. Het maximum is vier jaren, zoodat de wetgever, wat de gevangenisstraf betreft, niet minder dan vier maal 365 strafgrootheden ter beschikking stelt. Deze straf kan ook, tot één jaar toe, voorwaardelijk worden opgelegd, zoodat er bijkomen 365 voorwaardelijke gevangenisstraffen. Maar omdat bij het toepassen van dezen maatregel de grootste verscheidenheid kan worden betracht: allerlei voorwaarden kunnen worden opgelegd (ten deele nog beperkt tot een straf van ten minste twee maanden, doch deze beperking, die onredelijk is, zal wel eenmaal vervallen), patronaat kan al of niet worden ingesteld, terwijl ook de duur van den proeftijd variabel is - moet het cijfer worden vermenigvuldigd met een getal, dat we *n* zullen noemen, en dat nauwelijks begrensd is, dus *n* maal 365. Dan is er nog geldboete, die tusschen vijftig cent en zestig gulden tot elk bedrag kan worden opgelegd, wederom met mogelijkheid van voorwaardelijke veroordeeling. Eindelijk kunnen nog bijkomende straffen worden opgelegd.

Ziedaar dus eenige duizenden strafmogelijkheden, en nu verwacht men van den rechter, dat hij op de goudschaal der straftoemeting precies zal afwegen, met welke van al die strafposities de zwaarte van het misdrijf overeenstemt. Men verlangt dat hij de meest uiteenloopende handelingen: diefstal, mishandeling, doodslag, zedenmisdrijf, valschheid in geschriften, om zal rekenen in weken, maanden, jaren gevangenisstraf. Maar volgens welke beginselen de zwaarte van het misdrijf moet worden gevonden en de straf moet worden berekend, daarvan zegt de wet niets. Vruchteloos zal men voorlichting zoeken in leerboeken en commentaren. Von Liszt, de bekende Duitsche strafrechtsgeleerde, heeft dan ook uitgeroepen: ‘so schwebt unsere ganze Strafzumessung in der Luft’. Is het hier anders? Neen, want de straftoemeting is hier nog minder gebonden dan in Duitschland.

De jurisprudentie geeft geen licht: de strafmaat wordt, behoudens enkele uitzonderingen, in het vonnis niet gemotiveerd, en de gronden die tot het bepalen der straf hebben geleid, blijven het geheim der raadkamer. Zoo is het bij de colleges. De alleensprekende rechters (kantonrechter en politierechter) zijn royaler met de motiveering der straf. Ook geeft menigmaal de officier van justitie bij zijn requisitoir een

toelichting, waarom hij een bepaalde straf vordert. Maar er zijn officieren die ‘overvragen’, en daarom moet men hier voorzichtig zijn.

Zal men op beklaagdes raadsman bouwen? Alles wat de verdediger aanvoert, is er op berekend om den beklaagde in een gunstig licht te stellen, en hem òf geheel vrij te krijgen van straf, òf hem een voorwaardelijke veroordeeling, ‘het troetelkind der verdediging’, zooals een bekend pleiter haar onlangs noemde, deelachtig te doen worden. Laat ik, om misverstand te voorkomen, hier dadelijk bijvoegen, dat het mij altijd een zekere gerustheid geeft, als in een strafzaak een advocaat optreedt, omdat de kans op vergissingen ten nadeele van den beklaagde daardoor verkleind wordt. Maar wat de strafmaat betreft - met het maatschappelijk belang behoeft de raadsman, volgens de meest gehuldigde opvatting, nu eenmaal geen rekening te houden.

Het nieuwe - op invoering wachtende - wetboek van strafvordering bepaalt, dat de straf *moet* worden gemotiveerd. Stellig een verbetering. In de motiveering ligt een waarborg, dat men zich ernstig rekenschap geeft van deze beslissing. Ofschoon ik vrees, dat de praktijk voor de groote massa der gevallen eenige vaste formules zal uitvinden. Maar hoe dat zij, weldra zullen wij beschikken over legio gemotiveerde straftoemetingen. Is de moeilijkheid dan opgelost? Zijn ooit twee strafzaken, twee schuldigen, geheel aan elkaar gelijk?

***

Aldus verstoken van de voorlichting van wet, jurisprudentie en literatuur, staat de rechter alleen met zijn geweten voor dit vraagstuk. Voor ‘het bezwaarlijke werk der straftoemeting’ (prof. J. Simon van der Aa). Hij zal dus zijn eigen systeem van straftoemeting hebben op te bouwen. Zal hij zich wenden tot de strafrechtsphilosophie, en zich begeven op het onbegrensde veld der strafrechtstheorie? Het is een der merkwaardige feiten uit de geschiedenis van het menschelijk denken, dat altijd misdaden zijn gestraft, en dat altijd is gestreden over de vraag, *waarom* dit geschiedt. Maar hoe uitnemend de strafrechtstheorie zich leenen moge voor een academisch

debat, het is niet moeilijk aan te toonen, dat zij in den steek laat bij de straftoemeting.

Daar is vooreerst de aloude vergeldingstheorie die eischt, dat het misdrijf wordt geboet met een straf die evenredig is aan de schuld; dat, gelijk het vroeger heette, de schuldige worde gestraft 'tot zijn gerechte straf en anderen ten exempel'. De misdadiger moet ondergaan het 'verdiende leed'. Maar hoe zal de aardsche rechter de zedelijke schuld van zijn medemensch meten? Wie kan al de omstandigheden peilen van erfelijkheid, van huiselijk en maatschappelijk leven, wie de werking doorgronden van geestelijke en zedelijke en economische factoren, en de invloeden van het milieu, met alle welke het misdrijf onverbrekelijk samenhangt? Wie kan zeggen wat het verdiende leed is en welke straf de zedelijke vergelding vordert?

Dan zijn er voorts de doel-theorieën, die tegenover het *quia peccatum* stellen het *ne peccetur*, die de straf willen doen strekken tot waarschuwing, tot afschrikking (speciale preventie ten aanzien van den dader, generale preventie ten aanzien van het publiek), tot verbetering, tot onschadelijkmaking, om slechts de meest gangbare theoriën te noemen. Bij dezen sluit zich aan de 'vereenigingstheorie', destijds door van Hamel verdedigd, welke de straf uitsluitend wil vaststellen naar de te verwachten werking daarvan op den veroordeelde, door waarschuwing, afschrikking, verbetering, onschadelijkmaking - waarbij dan de andere werkingen, als generale preventie, bevrediging aan de behoefte van vergelding, als natuurlijke gevolgen worden medegevoerd.

Maar het spreekt wel van zelf, dat ook wanneer men in een speciaal geval het eens geworden is over de vraag of waarschuwing, afschrikking, verbetering of onschadelijkmaking het doel is waarop moet worden aangestuurd, er nog een zeer groot verschil van meening kan rijzen over de vraag welk kwantum straf noodzakelijk is om dat doel te bereiken. Een knappe dokter die vooruit zou bepalen hoelang de patient in het ziekenhuis moet blijven. Hoe kan de rechter dan vooruit zeggen dat na een, twee of drie jaren de verbetering, afschrikking of onschadelijkmaking van den delinquent zal zijn bereikt?

Doch genoeg over de theorie: ik heb reden om te gelooven

dat in de raadkamer zeer weinig tijd besteed wordt aan discussies daarover. Men laat de beginselen rusten en tracht in de praktijk eene vereeniging te verkrijgen van doelstraf en vergeldingstraf. Men tracht de straf uit te vinden die 'verdiend' is èn die noodig is voor de verzekering van de maatschappelijke veiligheid[1]. Een straf die overeenkomt met de zwaarte van het feit en rekening houdt met de persoonlijkheid van den dader. Maar hoe verschillend treft zij de veroordeelden! A. vindt de cel dragelijk, B. wordt er krankzinnig. Sommige bedelaars betuigen hun dank, als zij voor drie jaar worden opgezonden.

Principieel debat is eerder te wachten, wanneer politieke en economische verschillen tot de raadkamer doordringen. Denk u een rechtbank, samengesteld uit een geestverwant van Clara Wichmann, die den privaten eigendom beschouwde als een *taboe*-begrip der samenleving, en de generale preventie als onzedelijk (Misdaad, straf en maatschappij), een aanhanger der vergeldingsleer, en een aanhanger der doeltheorie, dan zullen de gegeven uitspraken vaak compromissen zijn, ook al betreffen zij geen klassenstrijd-delicten of vergrijpen tegen de sociale wetgeving.

Maar reeds de feitelijke appreciaties kunnen voeren tot uiteenloopende beslissingen. Verschil in appreciatie van de houding van den beklaagde, van de waarde der getuigenissen; om niet te spreken van de tallooze *imponderabilia*, die medewerken tot het resultaat: karakter, aanleg, oogenblikkelijke gesteldheid van hen, die het vonnis wijzen. Dat resultaat, de in het vonnis bepaalde strafmaat, is ten slotte maar een schatting; men tracht het juiste cijfer te benaderen, en omdat schattingen subjectief zijn, verkrijgt men zeer uiteenloopende beslissingen over dezelfde gevallen. Het is niet moeilijk daarvan voorbeelden aan te halen.

***

1) In dezen zin ook prof. B.M. Taverne in zijn praeadvies over de grondslagen van het strafrecht, uitgebracht voor de Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de katholieken in Nederland, blz. 68.

Tegen een der ‘Gooische inbrekers’ eischte de officier van justitie een gevangenisstraf van zes jaar en twee maanden, het door hem nauwkeurig uitgerekend maximum der toepasselijke straf. De rechtbank legde, met omkeering der cijfers, twee jaren en zes maanden op. Maar het gerechtshof besliste in hooger beroep, dat drie jaren en zes maanden was ‘de straf op het feit gesteld’. Naar het oordeel van beide colleges was de officier te streng geweest. Het omgekeerde deed zich voor bij het geval van den Zeeuwschen wonderdokter.

Deze man stond terecht ‘ter zake dat hij, niet toegelaten tot het uitoefenen van het beroep van geneeskundige... buiten noodzaak dat beroep heeft uitgeoefend’ (tot zoover de dagvaarding), door op eene stervende vrouw een dier afschuwelijke huismiddelen toe te passen, die in de ongeschreven pharmacopee van het lichtgeloovig volk hardnekkig worden bewaard. De ambtenaar van het openbaar ministerie vorderde één dag hechtenis, het minimum der op het feit gestelde vrijheidstraf. Wij kennen zijn motiveering uit een artikel in het Weekblad voor het recht. Patiente had, ten einde raad, toen geraadpleegde doktoren haar als hopeloos beschouwden, zich tot beklaagde om hulp gewend; deze heeft gedaan, wat hij op grond van zijn studie en ervaring te goeder trouw meende te kunnen doen om patiente alsnog te redden; tal van menschen hebben bij doktoren tevergeefs genezing voor hun kwaal gezocht, om die ten slotte bij dezen kwakzalver te vinden. De kantonrechter te Middelburg, die de straf in het vonnis motiveerde, stond lijnrecht tegenover deze opvatting. Hij verklaarde de wonderbaarlijke genezingen niet te vertrouwen; overwoog dat beklaagde door zijn middel de laatste levensdagen van de vrouw tot een ware marteling heeft gemaakt; dat het hem moest worden ingeprent (er was recidive) dat menschen als hij niet den naam verdienen van weldoeners, doch van geesels der lijdende menschheid; en veroordeelde tot twee maanden hechtenis, het maximum der straf. De rechtbank eindelijk, in hooger beroep oordeelend, blijkbaar gedachtig aan het *in medio tutissimus*, besliste dat één maand hechtenis was ‘de straf op het feit gesteld’.

Leerzaam is het Belladonna-geval, omdat ook hier eene uitvoerige motiveering der straf gegeven werd. B. en D. ontwierpen een plan om berooving te plegen door middel van

vergif. Zij wisten twee jonge vrouwen te bewegen, zich op straat door mannen te laten aanspreken, met dezen in een café of in de woning van B. te gaan, daar iets te gebruiken en heimelijk in den drank van het slachtoffer eene hoeveelheid belladonna te werpen. Wanneer het slachtoffer aldus bedwelmd en machteloos was geworden, werd hij door B. en D. beroofd en de buit verdeeld. Nadat deze feiten eenige malen waren gepleegd, werden de daders ontdekt en gevonnisd, behalve B die inmiddels krankzinnig was geworden en wiens proces derhalve werd geschorst. De officier van justitie vorderde tegen D. acht jaren, tegen ieder van de beide vrouwen twee jaren en drie maanden gevangenisstraf, met aftrek van drie maanden preventieve hechtenis.

De Amsterdamsche rechtbank overwoog, dat de algemeene preventie vordert aan D. een langdurige gevangenisstraf op te leggen. Ten aanzien van de beide vrouwen overwoog de rechtbank de vraag, of voorwaardelijke veroordeeling kon worden toegepast in verband met het karakter dier straf, de persoon van elk van haar en den aard der feiten. In de praktijk is deze straf meermalen toegepast in gevallen waarin de persoon van den dader waarborgen tegen herhaling verschafte en bovendien in zijn gedrag na het feit vóór de berechting een dergelijke verandering ten goede is ingetreden, dat de correctie van de gevangenisstraf niet langer werd gevorderd. Beide vrouwen waren geheel onder den invloed van B. en D. tot de feiten gekomen; zij waren niet goed bekend met het vergif dat zij moesten toedienen; vrijwillig hadden zij zich later (er zijn eenige jaren verloopen tusschen het begaan der feiten en de ontdekking der daders) aan hun invloed onttrokken en waren gereclasseerd, de eene was gehuwd en ook de andere had zich eene maatschappelijke positie verworven. De gevangenisstraf is in ons strafstelsel een *ultimum remedium* en dus moet, tenzij de ernst van het feit zich er tegen verzet, toepassing worden bespaard aan hem die blijk geeft gereclasseerd te zijn. Nu het feit zich er niet tegen verzet acht de rechtbank het niet noodig gevangenisstraf op te leggen, ook daarom niet omdat niet te voorzien is of niet het ondergaan daarvan datgene in gevaar zou brengen, wat reeds thans vóór het instellen der strafvervolging onder leiding werd bereikt. D. werd veroordeeld tot zeven jaren gevangenisstraf en de vrouwen tot resp. een jaar

en zeven maanden voorwaardelijke gevangenisstraf. Nadat D. was gekomen in hooger beroep en de officier van justitie tegen alle drie was gekomen in hooger beroep, heeft de procureur-generaal bij de behandeling voor het gerechtshof gerequireerd tegen D. vijf jaren en tegen de vrouwen bevestiging van het vonnis der rechtbank.

Maar het gerechtshof kon zich met dit vonnis niet vereenigen. De feiten, aldus het hof, dragen een te ernstig karakter om voorwaardelijke veroordeeling toe te passen, al zijn er voor beide vrouwen verzachtende omstandigheden aan te voeren. Het hof veroordeelde D. tot vier jaren en de vrouwen ieder tot negen maanden gevangenisstraf. Ten slotte zij nog aangeteekend dat het der Koningin heeft behaagd aan beide zondaressen gratie te schenken.

Het was op grond van soortgelijke ervaring, dat de oude Amerikaansche reclasseerder reverend Wines heeft uitgeroepen: *quot judices*, *tot sententiae!* Eene uitspraak, niet vrij van overdrijving maar die toch, gelijk onze voorbeelden aantoonen, een grond van waarheid bevat. Dit blijkt ook uit de statistiek die verklapt dat, over het geheele Rijk genomen, in ongeveer *de helft* der gevallen van appèl de straf gewijzigd wordt, hetzij dan verlicht of verzwaard. Dit wil echter niet zeggen dat in al die gevallen de uitspraak van den lageren door den hoogeren rechter onjuist geoordeeld werd: want dikwijls blijkt in hooger beroep een nieuw feit, of wordt de eene of andere omstandigheid anders belicht, zoodat wel een andere straf *moet* worden opgelegd.

Uit het laatste voorbeeld zagen we reeds hoe uiteenloopend het oordeel kan zijn over de toepassing der voorwaardelijke veroordeeling. Het strafstelsel zelf is aldus een bron van ongelijkmatige straftoepassing, door het verschil in appreciatie der strafmiddelen. De Bossche rechtbank paste blijkens de statistiek de V.V. toe in 1,2% der gevallen (1921), de Haagsche in 16,6%, terwijl de andere rechtbanken een tusschenliggend standpunt innamen. Bijzondere voorwaarden bij de V.V. werden door Leeuwarden in geen enkel, door Winschoten in alle gevallen opgelegd.

Sommige rechters veroordeelen gemakkelijk tot gevangenisstraf, anderen alleen in het uiterste geval. Geldboete wordt sinds jaren in de zuidelijke provinciën in ruimer mate toege-

past dan in het Noorden, waar korte gevangenisstraffen meer in zwang zijn, of althans waren[1)]

Vertoont het strafstelsel ernstige gebreken, dan kunnen die op zichzelf aanleiding geven tot *onheilen* in de straftoemeting. Gelijk men weet is ons strafstelsel defect op het punt der behandeling van psychopathen.

De rechter wordt geplaatst voor het alternatief om een gevaarlijk misdadiger, die ontoerekenbaar is, òf straf op te leggen in strijd met de wet, òf hem ontoerekenbaar te verklaren en hem daardoor gelegenheid te geven nieuwe slachtoffers te maken. Aldus in het nauw gebracht, heeft een aantal jaren geleden de Almelosche rechtbank een meisje, oplichtsterdievegge-brandstichtster-psychopaath tot vier jaar gevangenisstraf veroordeeld, zijnde het maximum der straf, om aldus den wetgever in gebreke te stellen. Een uitspraak, principieel onjuist en dan ook door het gerechtshof te Arnhem terecht vernietigd, doch vervangen door eene straf die in dit geval al evenmin doelmatig kon zijn, namelijk voorwaardelijke veroordeeling tot een jaar gevangenisstraf, onder voorwaarde dat zij zich zou laten verplegen in eene inrichting voor psychopathen, waaruit zij spoedig weggeloopen is, zoodat de straf toch moest worden ten uitvoer gelegd.

***

Poena debet comensurari delicto: de straf moet worden toegemeten naar het misdrijf. Er is, sedert de oude regel door de juristen van Justinianus zoo plechtig werd neergeschreven, op duizend en meer wijzen gestraft. Altijd is de regel weer anders toegepast naar het wisselend inzicht van tijd en plaats. Doch sedert de achttiende eeuw is de historische lijn, behoudens een terugslag hier en daar, die van verzachting in de straftoemeting. Ook in onzen tijd wordt die lijn duidelijk vervolgd. Zij voert in de richting van vervanging der korte, van verkorting der lange vrijheidsstraffen. De korte vrijheidsstraf-

1) In de laatste jaren is dit door de inkrimping der crimineele statistiek niet meer na te gaan. Merkwaardige tijd, waarin zoovele millioenen worden uitgegeven als nimmer te voren, en toch de honderden, noodig voor de beschrijving van het grondmateriaal van een zoo gewichtig hoofdstuk onzer beschaving - niet beschikbaar zijn!

fen worden thans beschouwd als een kwaad, omdat zij afschrikkende kracht missen, den delinquent vertrouwd maken met de gevangenis, en zijn aanpassing aan de maatschappij bemoeilijken. Deze straffen worden meer en meer verdrongen door geldboete en voorwaardelijke veroordeeling, die hare nadeelen missen. De geldboete is in den loop van de laatste dertig jaren van omstreeks een derde tot op ruim de helft der veroordeelingen wegens misdrijf uitgebreid; er is nu een wetsontwerp ingediend om hare werking nog verder uit te breiden en te bevorderen.

De invoering der voorwaardelijke veroordeeling in 1916 beteekende eene hervorming, ja bijna eene omwenteling in de straftoepassing. Het werd mogelijk aan de opschorting der straf te verbinden voorwaarden, waarvan de al of niet ten uitvoerlegging der straf zal afhangen; voorwaarden, die de strekking hebben den veroordeelde te dwingen zijn leven te beteren, zijn slechte eigenschappen te beheerschen. De reclasseering vond hier een krachtig aangrijpingspunt tot opheffing van den veroordeelde.

Maar vooral de straftoemeting ondervond een geweldigen invloed. De rechterlijke macht werd genoodzaakt zich rekenschap te geven van de vraag, of de delinquent al dan niet voorwaardelijk moet worden gestraft, dus genoodzaakt tot individualiseering bij de keuze der straf. Had zij vroeger, wanneer geldboete was uitgesloten, alleen de quantitatieve bepaling, een min of meer instinctmatig kiezen uit diverse strafgrootheden, thans staat in veel meer gevallen op den voorgrond de qualitatieve bepaling, de keuze der strafsoort, die zich met deugdelijke argumenten laat beredeneeren. De toepassing der voorwaardelijke veroordeeling is sedert het jaar van invoering wel ongeveer verdubbeld. Niettegenstaande deze aanzienlijke uitbreiding neemt het aantal mislukkingen regelmatig af en bedraagt nog slechts een derde van het aantal mislukkingen in den beginne; waaruit volgt, dat de rechtbanken er in geslaagd zijn in de keuze der gevallen en in de omschrijving der voorwaarden belangrijke verbetering aan te brengen.

Wat hierbij vooral noodig is, is een deugdelijk rapport van een reclasseeringsinstelling, dat licht verspreidt omtrent den dader, omtrent de oorzaken die leidden tot zijn val en omtrent reclasseeringsmogelijkheden. Ontbreekt een dergelijk

rapport, dan zal de straftoemeting steeds een min of meer speculatief karakter dragen. Want het eigenlijk justitieel onderzoek is op het verschaffen van die gegevens niet ingericht. Te Amsterdam bewijst de Verdeelingscommissie op die wijze uitnemende diensten aan de rechtspraak. En er zal ongetwijfeld een tijd komen, al zijn wij daar nu nog ver van, dat geen straf meer zal worden opgelegd zonder een deugdelijk rapport. Het rapport is in zeer vele gevallen onmisbaar, om het maatschappelijk belang en dat van den beklaagde behoorlijk tegen elkaar af te wegen. De beklaagden zijn nog te veel *ships that pass in the night*. Want ook van hun verder lot ervaart de rechter niets, tenzij bij toeval. De tenuitvoerlegging der straf - ja zelfs de behandeling in appèl en cassatie - gaan geheel buiten hem om. Alleen over gratie wordt hij geraadpleegd; over voorwaardelijke invrijheidstelling niet. Het is een van de karakteristieke trekken van het tegenwoordig stelsel van strafrechtsbedeeling, dat 's rechters taak niet verder reikt dan het vonnis (Simon van der Aa).

***

Lange vrijheidsstraffen worden verkort; het is gebleken, dat langdurige opsluiting in de cel niet bij machte is de recidive te stuiten. Integendeel. Heeft niet de crimineele statistiek het feit ontdekt dat, hoe langer de vrijheidstraf duurt, des te eerder de delinquent tot misdrijf terugvalt? Lichamelijke en zedelijke achteruitgang, het bederf van aangeknoopte betrekkingen, de weerstand door de maatschappij aan den ontslagene geboden, verklaren dit resultaat voldoende.

Lange straffen worden thans verkort door de voorwaardelijke invrijheidstelling. Dit instituut werd reeds in 1886 ingevoerd, doch aanvankelijk op zóó beperkte schaal dat het weinig beteekende; in 1916 is de toepassing uitgebreid en nu kan ieder gevangene, die twee derde van zijn straf ondergaan en negen maanden ‘gezeten’ heeft, daarvoor in aanmerking komen. Stelselmatig wordt ieder van deze gevangenen op V.I. onderzocht. De minister van justitie beslist, voorgelicht door verschillende autoriteiten, waaronder het centraal college voor de reclasseering en de reclasseeringsraden, welke laatste,

samengesteld uit een aantal specialiteiten, het eigenlijke onderzoek verrichten. Valt de gevangene in de termen, kan door eene reclasseeringsinstelling voor hem een reclasseeringsplan worden uitgewerkt, dan wordt hem een deel der straf kwijtgescholden, onder voorwaarde dat hij zich gedurende den proeftijd (die echter veel te kort genomen is) goed gedraagt en de opgelegde voorwaarden naleeft. Dientengevolge vindt de reclasseering ook hier een machtig aangrijpingspunt.

Het is te verwachten, dat onder deze langdurig gestraften veel onbruikbaar menschenmateriaal voorkomt, dat geen kans biedt op reclasseering. Te meer zal men begrijpen van welk een enorme beteekenis het is voor den ontslagene, wanneer hem de kans gegeven wordt, wanneer hij niet aanstonds weer 'het leven' ingaat, doch zich tegemoet ziet treden door een reclasseeringsinstelling, door een patroon, die hem de hand reikt om hem verre te houden van de sfeer van misdaad, zoo hij dat ernstig wil. Zoo kon in 1921 de blijde boodschap van het voorwaardelijk ontslag worden gebracht aan 526 gevangenen, een vierde van degenen die er voor in aanmerking konden komen. De groote moeilijkheid is de reclasseeringskans met juistheid te schatten. In dit opzicht worden goede vorderingen gemaakt: in 1920 vielen 23,1% herroepingen, welk cijfer in 1921 daalde tot 14,7%. Het zijn deze mislukkingen, en de gevallen van personen die den (te korten) proeftijd lieten verloopen, om daarna weder misdrijven te plegen, die sommige vertegenwoordigers van het openbaar ministerie er toe gebracht hebben, bij de berechting al vast een hooger straf te requireeren, omdat het toch te verwachten is, dat een deel der straf later wordt kwijtgescholden. Ik weet niet of op dezen grond ook wel eens zwaarder straf werd opgelegd. Maar in elk geval ware dit een onjuist stelsel, want de V.I. is een hoogst onzekere gebeurtenis, die in driekwart der gevallen achterwege blijft.

De zwaarste straf die wij kennen, de levenslange gevangenisstraf, is voor V.I. niet bereikbaar. Wel, wanneer zij eerst tot tijdelijke is gemaakt. Dit gebeurt door gratie, het koninklijk prerogatief waardoor elke straf geheel of ten deele kan worden opgeheven. Gratie wordt dikwijls toegepast op levenslange gevangenisstraf, en dientengevolge gelijkt deze in de praktijk op een zeer lange gevangenisstraf van onbepaalden

duur. In de laatste vijf-en-twintig jaren zijn veertien tot levenslange gevangenisstraf veroordeelden in het gesticht te Leeuwarden ingesloten. Voor acht hunner werd de straf door gratie gewijzigd in gevangenisstraf van tijdelijken duur; 6 stierven er in de gevangenis, doch twee hunner waren nog jong, zoodat men kan rekenen dat zij nog niet voor gratie in aanmerking kwamen. We zouden dus kunnen zeggen dat wij in vijfentwintig jaar op zijn hoogst vier werkelijk levenslang gevangenen gehad hebben (Mr. A.A. Cnopius). Zeker een laag cijfer; maar Nederland is een land met gunstige criminaliteit.

***

'Nur das undefinierbare Gefühl und sein Niederschlag, die Routine, retten den Strafrichter aus der Not, die ihm das Gesetz bereitet'. Deze uitspraak van Prof Mayer is inderdaad juist. Routine is hier staf en stut. En daaruit verklare men, dat niettegenstaande het 'quot judices' van Wines, zoo menigmaal een treffende overeenstemming tusschen openbaar ministerie en de verschillende rechters onderling over de straftoemeting wordt gevonden.

Toch bestaat hier inderdaad een noodtoestand, al kan men den wetgever daarvan niet alleen de schuld geven; het ligt nu eenmaal in den aard der dingen, dat de straftoemeting een bezwaarlijk werk is. De grief is echter dat er niet meer gedaan wordt om dit werk te verlichten.

Maar wat kan men doen? Prof. Simon van der Aa heeft voorgesteld de psychologische scholing der aanstaande rechters te verbeteren; en het wil mij voorkomen dat men hiermede niet spoedig te ver zal kunnen gaan. Een afzonderlijke instantie voor de straftoemeting wordt voorgesteld, om deze meer tot haar recht te doen komen. Ik meen dat hierdoor weinig verandering in de zaak zelf zal worden gebracht; de rechter die van den ernst der straftoemeting doordrongen is, zal dit werk van zelf uitstellen, indien hij daartoe aanleiding vindt. Speciale rechters voor strafzaken worden aanbevolen. Dit ware wel wenschelijk, maar een praktische oplossing van de moeilijkheden verbonden aan de scheiding tusschen strafen civiele rechtspraak heb ik niet aangetroffen, en ik zie haar

ook niet, zoolang de promotie verknocht blijft aan de praestaties op civielrechtelijk gebied.

Voor een goede straftoemeting verwacht ik meer heil van een rationeelen uitbouw van het strafstelsel. De geschiedenis der voorwaardelijke veroordeeling heeft aangetoond, wat langs dezen weg kan worden bereikt, en de psychopathenmisère wijst in dezelfde richting. De fout is dat de hooggeprezen vrijheid van den rechter bij de straftoemeting voor een groot deel *schijn* is. Juist in de ernstige gevallen is hij niet vrij, maar onvrij. Er is voor de ernstige feiten maar één strafsoort: gevangenisstraf; en de vraag is altijd: hoeveel straf krijgt de man; terwijl de vraag moest zijn: aan welke strafrechtelijke behandelingsmethode zal hij worden onderworpen?

Hier geen instituten voor de rijpere jeugd, zooals Amerika die kent in Elmira (wel veertig jaar) en Engeland in Borstal. Geen openlucht-gevangenis, waar gevangenen onder toezicht werken in de open lucht (er wordt een proef genomen te Veenhuizen). Geen gelegenheid vooral om gevaarlijke misdadigers te bewaren, ook nadat hun straftijd verstreken is, zooals die in Engeland welhaast twintig jaar bestaat. Wij hebben nu de V.I., het middel om langdurige gevangenisstraf te verkorten, als dat met het oog op het algemeen belang mogelijk is. Doch wij moeten hebben den tegenhanger van dit instituut; de mogelijkheid om de professioneele misdadigers in hun werkzaamheid te belemmeren, ook *nadat* zij de vooraf vastgestelde straf hebben ondergaan. Zij krijgen nu een straf die als straf te zwaar, doch als veiligheidsmaatregel onvoldoende is. Onlangs waren drie personen een tuin binnengedrongen met het voornemen diefstal te plegen in de daarbij behoorende woning. Twee van hen waren beroepsmisdadigers en kregen ieder het maximum: vier jaren gevangenisstraf, terwijl de derde, die precies hetzelfde feit pleegde, één jaar kreeg. Maar zou het niet rechtvaardiger zijn de mogelijkheid te scheppen aan eerstgenoemden gelijke *straf* op te leggen als aan hun makker, en daaraan toe te voegen maatregelen van beveiliging, die onder het toezicht van specialiteiten periodiek werden herzien? Gelukkig nemen de stemmen toe die pleiten voor eene hervorming in deze richting, voor het onbepaalde strafvonnis (laatstelijk Prof. A.J Blok op 8 Februari l.l. en Prof. Taverne t.a.p. blz. 53).

De beste waarborg voor een goede straftoemeting ligt in een rationeelen uitbouw van het strafstelsel; in een zorgvuldige differentiatie van straffen, die den rechter de gelegenheid zal geven zeer ver te gaan met de individualiseering der straf, maar ook juist daardoor hem dwingen zal zich deugdelijk rekenschap te geven van de toe te meten straf. Het eerste wat te doen staat is de rechtspraak van de tirannie der celstraf te bevrijden.

J. SLINGENBERG.

Congo en de Belgische koloniale politiek.

Nederlandsch-Indië boezemt in België wijde belangstelling in. Heel wat Belgisch kapitaal is werkzaam in Insulinde.

Congo is eene kolonie van veel jongere jaren en veel bescheidener belang. Toch is dit verschil niet in verhouding tot de bijna algemeene onbekendheid met Congo in Nederland.

Ik stel mij voor, hier de toestanden in de Belgische kolonie en de daar gevolgde ekonomische en inlandsche politiek in hoofdtrekken uiteen te zetten.

I.
Een blik op de geschiedenis van Congo.

De geschiedenis van de Belgische kolonie is een der meest wonderbare van een historisch domein, waarin de plaats van het wonderbare niet bekrompen is.

Zij begint heel ootmoedig in 1876, met een Internationaal Congres en eene Internationale Vereeniging - een zeer eervol begin, maar waarvan de blijvende vruchtbaarheid gewoonlijk minder groot is dan de tijdelijke glans.

Maar Leopold II toont zich in zijn volle kracht.

In minder dan tien jaar, door buitengewone volharding, een durf zonder weerga, een helderen blik in de toekomst, slaagt hij erin, met schatten van diplomatie in Europa en schatten

van opoffering en geld in Amerika, eene theoretische opvatting tot eene levende werkelijkheid te maken.

De eerste trekken van een nieuw koloniaal gebied, twee miljoen vierkante kilometers groot - zoo groot als heel Westen Zuid-West Europa - staan op de kaart van Midden-Afrika, die gisteren nog blank was.

Het nieuwe rijk strekt zich uit van de bronnen van den Nijl tot aan den Atlantischen Oceaan, en van den Soedan tot aan het bekken van de Zambesi.

De laat ontwaakte naijver van ten minste twee groote mogendheden heeft het werk niet kunnen belemmeren.

De persoonlijke invloed van den Koning en de gedurende driekwart eeuw ontwikkelde betrekkingen van het Belgisch Vorstenhuis zijn daartegen bestand geweest. De begeerte van Bismarck, eens te meer als opperste internationale regelaar te fungeeren, wordt dienstig gemaakt aan de plannen van Leopold II, en het Congres van 1885 te Berlijn schept een internationaal statuut voor Midden-Afrika, het gansche bekken van den Congostroom.

In de schaduw van die onderhandelingen wordt de nieuwe kolonie als Onafhankelijke Congo-Vrijstaat door alle beschaafde landen erkend.

Maar, indien de internationale vragen zoo geregeld zijn - ter plaatse, ginds onder de tropen, blijft nog bijna alles te doen.

Eene reeks posten langs den Congostroom en het Tanganjikameer, eene reeks verdragen met zwarte stamhoofden, een begin van bestuurlijke inrichting zijn zoowat alles wat bestaat.

Tien nieuwe jaren volgen, jaren van buitengewone werkzaamheid, met grootsche plannen en snelle besluiten.

Het enorme grondgebied wordt in alle richtingen doorkruist.

Men beperkt zich niet tot den stroom en zijne zijrivieren. De Koning heeft het voorgevoel dat de bergachtige omtrek van het Congobekken vol groote mogelijkheden en vol toekomst zit. Door de neutraliteits-verklaring van den nieuwen Staat heeft hij die buitengewesten zoo ruim mogelijk uitgemeten. Niemand heeft er zich tegen verzet. Wie bekommerde zich in die jaren om een paar honderd mijlen in het hart van Afrika? En nochtans zou het later blijken, dat het koper van Katanga,

het goud van Kilo, de diamanten van den Kasai alle op een paar honderd mijl liggen hetzij van de zuider-, hetzij van de oostergrenzen. Als gevolg op die politiek komen achtereenvolgens de Uele en de Ubangi in het Noord-Oosten, de Kwango in het Zuid-Westen, de Katanga in het Zuid-Oosten onder het werkelijk beheer van den Staat.

Dan eerst keert zich Leopold II tegen het binnenlandsche gevaar, dat ieder ander, met minder durf en ondernemingsgeest, waarschijnlijk allereerst zou hebben bestreden. Het zijn de Arabische sultans die, van de kust gekomen, zich in het hart der kolonie, van het Tanganjikameer tot aan den Middenstroom en de Stanley Falls hebben genesteld.

Zij zijn machtig en zwaargewapend. Een tijd lang heeft de regeering het tot een draaglijke verhouding weten te brengen door hen als bondgenooten te behandelen en hun het bestuur dier gewesten toe te vertrouwen: het stelsel dat in Nederlandsch-Indië en in Britisch-Indië eeuwen dienst deed. Maar trots alle waarschuwing blijven de Arabische sultans den handel in slaven met Azië drijven. Zoo kan de strijd niet worden ontweken, indien men de zedelijke basis, waarop de Vrijstaat rust, niet in gevaar wil brengen.

Het is een zeer ongelijke strijd.

Een handvol Belgische officieren, eenige honderd zwarte soldaten van de Westkust, bijgestaan door min of meer getrouwe Congoleesche negerhoofden, hebben te kampen met een zeer groote overmacht. Maar na een tweejarigen, moeilijken veldtocht, behaalt de uitstekende leiding van een Antwerpsch officier, Baron Dhanis, de overwinning.

De Arabieren worden verslagen en verdreven. De slavenhandel is ten doode getroffen.

Tegelijkertijd is over heel het grondgebied een begin gemaakt met het inrichten van een regelmatig bestuur.

De eerste spoorweg dringt door de kustbergen, verbindt Matadi, de zeehaven der kolonie, met Leopoldstad, op den Stanley Pool; zoo zijn, van af 1898, de geduchte watervallen van den beneden-stroom overbrugd; de binnenlanden zijn voortaan toegankelijk.

De eerste Belgische koloniale ondernemingen beginnen aanzienlijke winsten af te werpen. Op de Beurs, te Brussel en te Antwerpen, stijgen de aandeelen zeer hoog. Het Belgisch

publiek, dat, altijd nuchter, zich tot hiertoe zeer sceptisch had getoond, begint belang te stellen in die wondere kolonie, die het genie van zijn Koning voor het land uit het niet heeft opgetooverd en die zoo'n aardige dividenden geeft.

Zelden heeft een vorst zulke uitstekende medewerkers gevonden als Leopold II het deed. In België zelf was het een kleine groep; staatslieden, zooals Beernaert en Lambermont, hooge ambtenaren zooals Banning, Baron van Eetvelde en de staf van het koloniaal bestuur; financiers en kooplieden zooals Thys, de Roubaix, Ed. Bunge, Baron Bayens, Philippson, Delcommune. In Congo waren het eene schaar ambtenaren en officieren, vol toewijding en schrander vernuft: Coquilhat, Camille Janssen, Hanssens, Bia, Francqui, Le Marinel, Chaltin, Van Gele, Wangermee, Lemaire en anderen.

Zij hebben, in stilte, een reuzenwerk verricht, en wel mocht in die tijden de groote Engelsche missionaris Grenfell schrijven: ‘Nooit of nergens is binnen dezelfde spanne tijds een zoo uitgestrekt en zoo moeilijk land onder het beheer van een regelmatig en ordelijk bestuur gebracht’.

De economische politiek, die Leopold II in het tweede tijdperk van zijne alleenheerschappij in Congo voerde, was minder gelukkig. Zij was min of meer van het cultuurstelsel afgekeken. Uitgebreide concessies werden aan een klein getal vennootschappen verleend. De Regeering ontgon groote streken in eigen beheer. In plaats van belasting te betalen, leverde de inlander arbeid of praestaties *in natura*, meestal kaoetsjoek. Dat daarbij het stilzwijgend goedvinden van den Koning knevelarij en geweld tegen de inlanders dekte is door geen ernstig bewijs gestaafd; zooals het overigens onwaar is dat de Koning zich persoonlijk schatten zou hebben toegeeigend.

Dat echter een stelsel van exploitatie, waarbij ieder blanke, onder den vorm van premie, belooning of bevordering, er belang bij had dat in Congo zooveel mogelijk kaoetsjoek werd voortgebracht, zwaarder en zwaarder moest gaan drukken op den zwaksten deelnemer in de organisatie, en dat deze zwakkere vennoot de inlander was, hieraan is geen twijfel mogelijk.

Het stelsel belemmerde ook den vrijen handel en bracht daarmede een hoofddoel der kolonisatie in gevaar.

En wat was dan ten slotte het plan dat Leopold II daarbij op het oog had? Het was, zich te overleven in eene stichting, die, steunend op het Congoleesche Kroondomein, miljoenen en miljoenen rijk, ook na zijn dood in België de uitvoering van grootsche openbare werken zou voortzetten, zooals de Tervueren-wijk in Brussel er een prachtig voorbeeld van is.

Zeker een vorstelijke opvatting, maar onvereenigbaar met de beginselen welke het parlementair geregeerde land België volgt!

Met de overneming van de kolonie door België, einde 1908, waren cultuurstelsel, groote concessies, kroondomein ten doode gedoemd. Het Parlement wilde er niet van weten en dreef zijn wil door.

Het is voor den Koning een bittere, tragische tijd geweest. Maar de gebeurtenissen hebben ten duidelijkste bewezen hoe hij zich vergist had, en dat de terugkeer tot de vrijheid van arbeid en de vrijheid van handel de weg was naar bloei en vooruitgang der kolonie.

De eerste jaren van het Belgische bestuur werden besteed om den overgang tusschen het oude en het nieuwe regiem uit te werken, en met den aanleg van een spoorwegnet te beginnen. Toen kwam de groote oorlog.

Gedurende vier lange jaren was de Congo grootendeels op zich zelf en zijn eigen middelen aangewezen; maar de kolonie hield zich flink en bewees hoe innerlijk sterk zij reeds was.

In den aanvang van den oorlog was van België een voorstel uitgegaan om Midden-Afrika onzijdig te verklaren, maar al spoedig maakten de Duitsche aanvallen op onze posten aan het Tanganjikameer dit plan onuitvoerbaar.

Deze aanvallen werden afgeslagen, en toen de zoo ontketende oorlog op 's vijands bodem werd overgebracht, namen onze inlandsche troepen een zeer belangrijk deel aan de verovering van Duitsch Oost-Afrika.

Zij bewezen terzelfder tijd aan vriend en vijand welk een geduchte weermacht de kolonie in hare zwarte soldaten bezit, en hoe zij voor niemand ‘een katje is om zonder handschoenen aan te vatten’.

II
Vervoer.

Tweemaal heb ik de kolonie bezocht: eens, in 1914, het industrieele gebied van Katanga; dan, in 1920, de drie overige provincies, en de slotsom van mijn onderzoek is geweest dat de vraagstukken die Congo's toekomst beheerschen kunnen worden samengevat in twee woorden: vervoermiddelen en bevolking.

Stanley had het gezegd: ‘Zonder spoorwegen is Congo geen schelling waard’.

De kolonie is een tafelland, een enorm ondiep bekken aan alle zijden door een kring bergen omsloten. Dit tafelland is met een der uitgebreidste en beste waternetten der wereld gezegend. Maar juist door de eigenaardige vorming van het land is dit net van waterwegen op verscheidene plaatsen - overal waar de bergstreek begint - door watervallen en stroomversnellingen onbruikbaar voor het vervoer. Dit is in het bijzonder het geval over eene ruim 400 kilometers breede streek, dicht aan de kust gelegen. Het is als een enorme vestingmuur tusschen den Oceaan en het binnenland. Een geduchte hinderpaal - maar zonder die natuurgesteldheid is het wel duidelijk dat een zoo rijk land niet tot in de tweede helft der 19de eeuw op de Europeesche kolonisatie zou hebben moeten wachten. Reeds in de 15de eeuw ontdekte de Portugees Diego Cam de monding van den stroom, toen de Zaïre genaamd, en in de 16de eeuw trachtten de Portugeezen in het binnenland door te dringen. Maar wat te ondernemen tegen dien ontzaggelijken wal: 400 kilometers breed, in geblakerd en onherbergzaam land? Slechts de moderne middelen van vervoer konden zoo'n belemmering uit den weg ruimen.

Onze eerste spoorwegen werden dan ook aangelegd om belemmeringen van het watervervoer te overbruggen; zoo van Matadi naar Leopoldstad aan den benedenstroom, van Stanleystad naar Ponthierstad, van Kindu naar Congolo aan den boven-Congo: waar de rivierweg dienst weigerde, kwam de spoorweg zijn plaats innemen.

Maar nevens die algemeene door de bodemgesteldheid

ingegeven vervoerpolitiek moest men weldra met andere behoeften en doeleinden rekening houden. De groote belangrijkheid van het mijngebied in Zuid-Katanga liet niet toe te wachten tot dit ingewikkeld stelsel van vervoer over stroom en spoor vervolledigd was, en reeds in 1909 werd met den bouw begonnen van den Katanga-spoorweg die de kopermijnen in verbinding bracht met het spoorwegnet van Zuid- en Oost-Afrika.

Ook het Tanganjika-meer, dat de uiterste Oostergrens van de kolonie vormt, werd door den spoorweg van Albertstad naar Kaballo in rechtstreeksche betrekking gebracht met den Congostroom.

De gezamenlijke lengte dier lijnen, tot 1918 aangelegd, bedroeg: Matadi-Leopoldstad 400 K.M., spoorweg Katangagrens-Bukama 751 K.M., Groote meren 753 K.M., Mayumbe 142 K.M., te zamen 2046 K.M.; voorwaar eene merkwaardige praestatie binnen zoo korten tijd.

Maar wij zouden weldra voor nog grooter problemen staan. Bij mijn optreden als Minister van koloniën, einde 1918, werd ik al dadelijk in de overtuiging gesterkt dat ingrijpende maatregelen op het gebied van het vervoer noodzakelijk waren.

De lijn Matadi-Leopoldstad, met haar honderdtal bruggen, scherpe hellingen en korte wendingen, die de sleutel is van heel de centrale en westelijke kolonie, was verouderd en ontoereikend geworden.

De lijn van Katanga zou weldra onvoldoende zijn voor het snel toenemend trafiek dier gewesten.

Na grondig onderzoek werd besloten dat de herbouw der lijn Leopoldstad-Matadi over twee derden van hare lengte noodzakelijk was. In October 1923 is met dien herbouw begonnen. Het werk vordert snel en men hoopt einde 1927 met een aanzienlijk deel gereed te zijn[1)].

Electrificatie in eene streek met vele watervallen en geene kolen, is een aangewezen verbetering. Reeds in 1923 werd dan ook, voor dezelfde lijn, daartoe besloten.

In Katanga was het vraagstuk gelukkig veel eenvoudiger.

1) Terloops zij hier aangestipt dat de tijdelijke crisis van het vervoer op de lijn, in het jaar 1924, niets gemeen heeft met de verdiensten van dit plan.

Daar kon men dadelijk aan de werken van uitbreiding en verbetering de hand slaan. Eene uitgave van tusschen 150 en 200 miljoen franken bleek noodig; en het was wel geen klein bedrag voor België daags na den wapenstilstand; doch er zijn verplichtingen tegenover welke men niet mag aarzelen. Dank zij de getroffen maatregelen heeft de ontwikkeling van het vervoer in die streken met de ontwikkeling der nijverheid gelijken tred gehouden. Men rijdt heden in slaapwagen en dining-car van de Kaap tot aan Bukama, dat maar 9 graden bezuiden den Evenaar ligt; de spoorweg vervoert per jaar ruim 3.000.000 ton en is winstgevend.

Nu kwam een veel gewichtiger vraagstuk aan de beurt, tegelijk van ekonomischen en van politieken aard, en dat reeds lang op oplossing wachtte.

Laat uw blik een oogenblik over de kaart van Congo waren en het wordt u duidelijk hoe de belangrijke mijngewesten in het Zuidwesten ver verwijderd liggen van het centrum der kolonie.

Dit rijke Katanga-gebied, door zijn meer gematigd klimaat en groote ontwikkelingsmogelijkheden, werd bij uitstek het vestigingsland voor Europeanen.

Welk groot gevaar kon er nu niet ontstaan, indien zijn ontwikkeling kunstmatig afgezonderd bleef van die der meer tropische gewesten, waaruit het werkkrachten en voedingsmiddelen betrekken kon? De geschiedenis van Johannesburg is in dit opzicht maar al te leerrijk!

Daarom bevatte het groote plan van openbare werken, dat ik in 1921 aan de Kamers voorlegde, een spoorweg die Katanga met den beneden-Congo zou verbinden en aldus de eenheid der kolonie versterken.

Een oud ontwerp bestond om dezen spoorweg aan te leggen van Katanga tot aan den Stanley Pool, ruim 1800 K.M. lang, deels door eene moeilijke bergstreek.

Maar bij mijne tweede reis naar Congo kon ik ter plaatse mijne overtuiging bevestigen hoeveel bezwaren er aan dit plan verbonden waren, hoe meer dan één miljard uitgaven en een tiental jaren tijd onontbeerlijk zouden blijken. Zoo besloot ik dan, met de noodige technische voorlichting, tot een nieuw ontwerp: de verbinding Katanga-Atlantische Oceaan tot stand brengen in 4 à 5 jaren door het inrichten van een gemengde lijn, ongeveer 1000 K.M. spoor en 750 K.M. riviervaart.

Dit grootsche werk - bouw van den spoorweg, havenaanleg te Flebo aan den Kasaï, te Kinshasa, te Matadi, uitbreiding der riviervloot - is in volle uitvoering en moet in 1928 gereed zijn, wanneer de vermeerderde productie van Katanga maandelijks 10.000 ton koper naar Matadi zal laten afrollen.

Gelijksoortige overwegingen van politieken en ekonomischen aard golden ook voor een anderen voornamen spoorweg.

In den Noord-Oostelijken uithoek der kolonie, dicht bij het Albert-meer en den Soedan, liggen de Congoleesche goudvelden van Kilo en Moto. Om ook dit waardevolle bezit, dat eveneens zoo ver naar de grens ligt, met het centrum der kolonie te verbinden, werd tot het aanleggen van een spoorweg van ruim 1200 K.M. besloten.

Het is de laatste schakel in de Cairo-Kaapstad route, waar eens Cecil Rhodes van droomde.

Tegelijkertijd werd eene maatschappij voor Congoleesche buurtspoorwegen gesticht, die reeds 200 K.M. smalspoor in Uele en elders heeft aangelegd.

De lengte van al deze spoorwegen te zamen bedraagt tusschen 2700 en 2800 K.M. Wanneer men bedenkt dat ons spoorwegnet in België 3200 K.M. lang is, zal men wellicht toegeven, dat om zulke plannen in onze kolonie daags na den oorlog uit te voeren, het België niet aan durf en vertrouwen in de toekomst ontbroken heeft.

Die politiek is niet alleen van koloniaal belang: Congo, modern toegerust, is een der drie nieuwe hefboomen waarmede wij werken tot definitief herstel van onzen vroegeren voorspoed. De andere twee zijn het nieuwe kolenbekken in de Vlaamsche Kempen en een technisch ontwikkelde, meer op weelde-artikelen en fijn werk gerichte exportnijverheid, die reeds in verschillende takken gaande is.

III.
Bevolking.

Congo beslaat ruim 2,200,000 vierkante K.M. Op geringer oppervlak leven in Europa meer dan 150 miljoen menschen. In Congo draagt de onafzienbare bodem er omtrent 12 miljoen.

En nochtans is de Belgische kolonie, met de enkele uitzondering van Nigeria, het dichtst bevolkte gebied van Midden- en Zuid-Afrika.

Welke zijn de oorzaken van een toestand, zoozeer verschillende van dien in Insulinde, in British-Indië of in China met hun snellen aangroei van bevolking?

Hoofdzakelijk de zeer primitieve levenswijze en het gemis aan beschaving bij onze inlanders.

Dichters en romanschrijvers hebben het tafereel kunnen schilderen van den gelukkigen neger, die verre van onze cultuur, in idyllische omgeving, een rustig en voldaan leven leidt. Maar hoe anders is de werkelijkheid!

Slecht gevoed, zoo goed als niet gekleed, op de onvoldoendste wijze gehuisvest, leeft de Afrikaan poover en ellendig, onmachtig zich door eigen middelen tegen den geesel van de tropische ziekten, den periodischen hongersnood en den gedurigen strijd van stam tegen stam te beschutten. Aan die twee laatste kwalen mochten wij zoo goed een einde stellen, maar de groote strijd voor volksgezondheid en voor betere levensvoorwaarden is slechts in zijn begin.

Onder de tropische kwalen in Congo is de slaapziekte de ergste. Zij bestond van ouds in Midden-Afrika. Maar het gemakkelijker vervoer, de grootere beweeglijkheid der bevolking droegen in latere jaren in hooge mate tot hare verspreiding bij.

De kwaal wordt door den beet eener vlieg, de *tsètsè*[1], verspreid en is van mikrobischen oorsprong. Het is een zeer erge plaag en door den aard der bacil veel moeielijker te bestrijden dan malaria, gele koorts of framboesia. Waar zij heerscht, kan zij allicht in korte jaren de bevolking met de helft of twee derden verminderen.

Een Europeaan is zelden onder de slachtoffers; zijne kleedij, de noodige waakzaamheid tegen de vlieg en dadelijke behandeling beschermen hem afdoende.

Maar de arme inlander heeft het zwaar te verduren: hij loopt naakt; hij gelooft niet aan het gevaar der vlieg, en daar

1) *Glossina palpalis en glossina morsitans*. De vlieg moet de mikroob - de trypanosoom - bij een besmet persoon opdoen: rechtstreeksche besmetting van persoon tot persoon is uitgesloten.

de ziekte in de eerste periode weinig ongemak brengt is hij verloren eer hij zich begint ziek te voelen. Ten slotte wordt zijn leven één sluimering, vermagert hij veelal tot hij op een geraamte lijkt, en sterft een langzamen, pijnlijken dood, zonder dat iets voor den ongelukkige kan worden gedaan. Het is ontzettend! Gelukkig is de slaapziekte niet overal over het land verspreid. Vele gewesten zijn er geheel vrij van. In andere, waar de ziekte vroeger sterk heerschte, is verbetering op te merken. Althans de uitbreiding der kwaal schijnt, in de laatste jaren, gestuit. Niettemin blijft zij een groote bekommernis voor de regeering. Hoe haar te bevechten?

Wij hebben alles achtereen beproefd.

Afzondering der patiënten in lazaretten, verplaatsing der dorpen, neervellen van struiken en gewassen in vochtige streken - waar de *tsètsè* liefst huist -, geneeskundig toezicht op de inlandsche reizigers, al deze maatregelen werden in het werk gesteld. Theoretisch mogen zij onfeilbaar zijn, in de praktijk leveren zij weinig op. Het is onmogelijk gebleken ze waarlijk en methodisch toe te passen in een land van 2.200.000 vierkante kilometers met zoo dun gezaaide bevolking.

Geen enkele der koloniale mogendheden in Midden-Afrika, die alle met de slaapziekte te kampen hebben, is er in geslaagd op die wijze afdoende verbeteringen te bereiken. Wat men soms als zoodanig vindt aangehaald, heeft betrekking op een beperkt en gemakkelijk toegankelijk gebied met veel bevolking.

Wij hebben dan ook sedert den wapenstilstand eene nieuwe methode toegepast.

Een talrijke, sterk met personeel en hulpmiddelen voorziene geneeskundige missie krijgt tot taak de kwaal in een bepaald district aan te tasten en de bevolking van de ziekte te verlossen. Het doel is de verdere besmetting der vlieg, en daar-door de voortplanting der kwaal, te verminderen, en eindelijk te doen verdwijnen.

Hoe werkt zulk een zending?

In bijzondere gevallen is het miscroscopisch onderzoek van het bloed het aangewezen middel om de besmetting vast te stellen. Maar waar de kwaal in hooge mate de bevolking heeft aangetast en het erom te doen is eene massale behandeling van

duizenden en duizenden doelmatig in te richten, wordt de diagnose beperkt tot het onderzoek der klieren van den hals.

Hij bij wien dit onderzoek sporen van de ziekte aantoont, wordt aan de behandeling onderworpen. Deze is verplichtend. De missie neemt dorp na dorp, streek na streek onder de hand. Zij houdt register van hare verrichtingen en zij schrijdt slechts eenige mijlen verder wanneer in het eerst behandeld terrein het onderzoek der bevolking en de eerste inspuitingen zijn afgeloopen. Zij laat dan ter plaatse verplegers achter die de inspuitingen regelmatig voortzetten. Vervolgens wordt na verloop van tijd de zoo behandelde bevolking aan een tweede, later aan een derde onderzoek onderworpen.

Reeds in een beschaafd land zou zulk een onderneming moeilijk zijn. Maar beeldt U in wat zij beteekent bij primitieve volkeren, bijgeloovig en wantrouwend, met inspuitingen die pijnlijk zijn, en voor eene ziekte die, in hare eerste en geneesbare periode, geen hinder aan den patiënt berokkent. De dokters werden meer dan eens gewapenderhand aangevallen. Elders sloeg het volk op de vlucht, het dichte woud in. Soms werden zwarte soldaten of helpers gedood. Maar aan alle moeilijkheden werd het hoofd geboden. In de Kwango- en Kasaïdistricten werden in vier jaar 3272 dorpen onder behandeling genomen, 534.323 inboorlingen onderzocht en ruim 850.000 inspuitingen gedaan.

Welke zijn de uitslagen?

Bij het eerste onderzoek in een der streken was de verhouding der aangetaste personen tot de geheele bevolking 16.3 ten honderd: bij het tweede was die verhouding gedaald tot 6.2 en bij het derde tot 2.2.

Een ander grondgebied geeft 9.5 vóór de behandeling; 6.5 bij het tweede onderzoek; 2.2 bij het derde. In het algemeen heeft de methode de ziekte met 2/3 verminderd.

Dit zijn bevredigende uitkomsten die het ver winnen van al wat onder gelijksoortige omstandigheden door eenige andere methode werd bereikt.

Wij gelooven dat wij op den weg zijn naar de eindelijke zegepraal. Maar hoeveel sneller zou deze worden behaald en hoeveel duizenden slachtoffers gespaard, indien de wetenschap een afdoende en vooral een preventief middel tegen de schrikkelijke kwaal mocht vinden.

Dit middel is, eilaas! nog niet bekend.

Atoxyl, emetiek, en een nieuw Bayer-product geven goede uitkomsten; zij genezen de ziekte indien zij tijdig genoeg wordt opgespoord en behandeld. Zij laten in alle geval toe de kranken voor een tijd onschadelijk te maken, zoodat de *tsètsè* zich bij de zóó behandelde patiënten niet meer kan besmetten en het aantal nieuwe zieken in de streek vermindert. Maar talloos zijn nog de ongelukkige negers die langzaam, al sluimerend en uitgemergeld, een ellendigen dood sterven. De geleerde die het werkelijk afdoende geneesmiddel tegen de slaapziekte mocht ontdekken zal onder de weldoeners van het menschdom een eereplaats hebben verdiend.

Nevens de slaapziekte lijdt de inlander ook aan malaria, syphillis, framboesia, enteritis, wormziekten enz. De kindersterfte is zeer groot. Melaatschheid is in sommige gewesten niet onbekend. Er is weinig longtering; maar de pneumonia eischt jaarlijks slachtoffers.

En dit somber tafereel van onze moeilijkheden op hygiënisch gebied is ver van volledig. Het is dan ook duidelijk dat wij op geene vermeerdering der bevolking in Congo kunnen hopen, indien op het gebied der volksgezondheid geen afdoende maatregelen worden getroffen.

In den strijd tegen de tropische ziekten is de blanke dokter natuurlijk de hoofdpersoon, maar voor een land als Congo zou niets, maar mijne overtuiging, ondoelmatiger en verkeerder zijn geweest dan alleen op de individueele toewijding en werkkracht van den Europeeschen geneesheer te rekenen. Het was een geheele organisatie die aan het werk moest worden gesteld.

Daartoe behoorde niet alleen een passend aantal dokters en andere geschoolde Europeesche krachten. De inlander zelf moest een werkdadig deel nemen aan dien strijd voor de bescherming van zijn eigen volk: want elk volk helpt zich zelf het best.

Gedurende mijne reis in Congo, Uganda en Britsch Oost-Afrika werd ik zeer getroffen door de groote plaats die de *n'ganga* - de neger dokter-toovenaar - in de inlandsche maatschappij bekleedt. Waarom ons die natuurlijke voorkeur van de bevolking niet ten nutte gemaakt? In overleg met de leiders van onzen medischen dienst, besloot ik tot het stichten

van zes scholen voor inlandsche geneeskundige assistenten. Deze scholen, allen bij gasthuizen gevestigd, zijn in volle werking. Zij hebben een cursus van drie jaar. hoofdzakelijk van practischen aard. De opleiding bepaalt zich tot de klassieke diagnosis en de klassieke behandeling van een vijftal onder de meest voorkomende inlandsche ziekten, plus elementaire gezondheidsleer, en eenvoudige heelkunde.

De eerste uitkomst is bemoedigend.

De grootste moeilijkheid bestaat tot hiertoe in de onvoldoende voorbereiding bij de studenten. Maar men doet wat men kan met het menschen-materiaal dat men bezit, en in 't algemeen is men tevreden over wat bereikt wordt. Er is bij de zwarte jongens veel neiging en liefde voor het vak.

De inlandsche assistenten worden natuurlijk niet aan zichzelf overgelaten, maar werken onder Europeesch toezicht.

Andere veelbelovende hulpkrachen heb ik in de zendelingen gevonden. Te allen tijde hebben de missionarissen een werkelijk belang gesteld in de gezondheid der inlandsche bevolking. Dit is een plicht van humaniteit en ook een zeer vruchtbaar propagandamiddel. De Protestantsche missiën tellen reeds talrijke dokters onder hare leden.

Nu heb ik bij de laatste herziening onzer militaire wetten van de Kamers gedaan gekregen, dat de rekruten die zich voor het zendingswerk voorbereiden ter beschikking van den Minister van koloniën worden gesteld.

Daarop werd bij een onzer hoogescholen een bijzonder geneeskundig onderwijs voor die toekomstige missionarissen ingericht. Een jaar studie is op dit gebied niet veel. Maar het is veel beter dan niemendal of dan de korte driemaandelijksche voorbereiding, die vroeger bestond.

Natuurlijk werd niet gewacht op de werking dier nieuwe instellingen, om het aantal dokters in Congo te vermeerderen: van 40 in 1918 werd het gebracht op 120 in 1924.

Meer blanke assistenten werden uitgezonden. Geschoolde verpleegsters, die vroeger niet werden aangenomen - men beperkte zich toen tot de verdienstelijke werkzaamheid der katholieke zusters - werden in dienst gesteld. Zij hebben voor inlanders en voor de behandeling van vrouwen en kinderen uitstekend werk verricht.

Zoo ontstaat stilaan een geneeskundige organisatie, die is

wat zij in Afrika kan zijn. Voor het theoretisch ideaal van wetenschappelijke volmaaktheid, voor de geindividualiseerde behandeling van den zieke zooals die in Europa regel is, stelt zij het praktisch bereikbare in de plaats. Haar doel is de massale verbetering van den hygiënischen toestand der bevolking. Hare methode is, den blanken dokter tot den leider te maken van een heel vendel blanke en zwarte assistenten dat industrieel werkt en zoo diep mogelijk ingrijpt.

Tot heden gelooft de inlander niet dat de ziekte een natuurlijken oorsprong heeft. Volgens zijne voorstelling is zij het werk van booze geesten, die men moet bevredigen, of van slechte menschen die men moet opzoeken en onschadelijk maken. Op deze opvattingen rust de macht van den tooverdokter, en deze macht is de bron van veel onheil, dwaze praktijken, moorden en pijnlijk onrecht. Nu leeren de zwarte studenten uit de geneeskundige scholen de booze geesten onder hun microskoop zien. Zij weten dat atoxyl of salvarsaan den boozen geest dooden en dat bezweringen van den dorpswichelaar dit niet vermogen. Met de hun eigen ijdelheid verstaan zij de kunst om hunne jonge wetenschap tegenover hunne stamgenooten te doen gelden. Zoo wordt stilaan eene brug gebouwd tusschen onze opvattingen en die der zwarte bevolking: een volk leert beter van zijn eigen zonen dan van den vreemden meester.

En hiermede betreed ik een oogenblik een ander terrein dat van groot belang is voor de toekomst der bevolking.

Er is een tijd geweest toen wij als zoovele koloniseerende volkeren gaarne geloofden dat onze Afrikaansche onderdanen, door onderwijs, zich alras onze Europeesche kultuur, onze grondbeginselen van Europeesch bestuur, onze abstrakte gedachtenleer konden eigen maken. Zij zouden dan van harte deelen in onze liefde voor recht, vrijheid en vooruitgang en onzen eerbied voor rede en logiek, en tevens opgaan in bewondering voor de wilskracht en den scheppingsdrang van den blanke. Zoo waren zij voor de beschaving gewonnen.

Wij weten nu wel beter.

De Afrikaansche neger is geen wilde; hij is voor vooruitgang vatbaar; maar die vooruitgang moet de vooruitgang zijn van een zwart ras en van geheel dit ras, en kan dus slechts geleidelijk en langzaam zijn.

Er wordt niets vruchtbaars bereikt met een kleine minderheid uit het verband van volk, traditie en eigen gebruiken te rukken en in een Europeesch intellektueel bad te dompelen.

De afstand is te groot. De inlander leeft niet van abstracte begrippen, hij kent slechts daden en feiten. Maar zijne bandelooze verbeelding vervormt die geheel en al. De schaduw, die hij bij vallenden avond ziet, de dooden, die van hem zijn heengegaan, het rotsblok, dat van den berg op het pad rolt, de luipaard, die een man aanvalt, zij handelen allen door een geestelijke kracht in hen besloten; en die kracht wordt op hare beurt voor den inlander een geestelijk wezen, dat leeft, haat en bemint, met wien ge in alle geval moet afrekenen indien het u niet onheil en dood zal aandoen.

Geloof niet dat die voorstelling zich tot de feiten van het inlandsche leven bepaalt. Zij is machtiger dan onze invloed en vervormt voor hen onze eigen daden. In Juni 1920 landden voor het eerst twee vliegtuigen te Gombe, aan den midden-Congo. Tot hunne groote verwondering vernamen daags nadien de Belgische vliegers dat volgens de inlanders er een mannetje en een wijfje onder de aero's was, en dat de zwarten het mannetje van het wijfje wisten te onderscheiden.

Uitgevraagd, gaven zij deze verklaring:

- ‘Het mannetje is eerst naar beneden gekomen om den weg te zoeken en zich te vergewissen dat het vrouwtje in alle zekerheid ook neerstrijken kon’.

Kennis van de gewoonte van sommige vogels had den grond gelegd waarop de verbeelding aan het werk kon gaan.

Talrijke andere voorbeelden kan men aanhalen. Inlanders die een locomotief hadden zien rijden, gaven hun bewondering te kennen in de woorden:

- ‘Hoe dapper zijn toch de kleine wielen dat zij gelijken tred weten te houden met de groote.’

Europeesche stelsels van onderwijs, Europeesche schoolboeken, Europeesche talen en Europeesche gedachten staan hulpeloos tegenover een aldus werkend brein.

Wij hebben ons dan ook tot doel gesteld den inlander op te leiden in zijn eigen taal, naar zijn eigen natuur, en bij het onderwijs den nadruk gelegd op handenarbeid, praktische oefening en landbouw-onderricht, dit alles aangepast aan de inlandsche omgeving.

Wij wenschen geen zwarte Belgen te vormen, maar een beteren Congoleeschen inlander, dat wil zeggen een krachtigen, gezonden, werkzamen neger, die fier is op goeden arbied, fier ook op zijn volk en zijn ras, die plichten voelt tegenover dat volk en die plichten niet onvervuld wil laten. Dit is een zeer moeilijk werk; het moet zich over verscheidene geslachten uitstrekken. Maar geen andere methode is opbouwend of gezond.

Eerbied voor de inlandsche instellingen is de grondslag van deze opvatting.

Hoe kan men de zwarte menscheid naar haar eigen karakter, in haar eigen omgeving, in de lijn van haar eigen verleden naar hooger opleiden, indien men volkomen minachting toont voor alles waarop tot hiertoe de zedlijke, sociale en gemoedsontwikkeling van het ras heeft berust? Is dit alles, produkt der eeuwen, dan slechts verloren arbeid geweest?

De politieke instellingen van onze Afrikaansche onderdanen zijn eenvoudig: gezin, clan, stam, zijn de basis; moederrecht en polygamie zijn zeer algemeen; natuurlijk met veel schakeeringen en veel misbruiken. Zulke eenvoudige structuur zal veel te zwak blijken in eene modern-ekonomische maatschappij, met groote arbeidscentra, snel vervoer, nieuwe behoeften van allerlei aard, nieuwe vormen van bodemontginning, sterk toenemenden handel ook onder de inlanders. Ontwikkeling is noodig. Maar het is onze politiek het nieuwe geleidelijk uit het bestaande te doen groeien, en daarbij op de medewerking der inlandsche hoofden een beroep te doen.

Vroeger heeft men te dikwijls korte metten gemaakt zelfs met de grootste stamhoofden, als zij zich niet gedwee gedroegen. Al te dikwijls heeft men dan als hoofd een oud zwart serjant of een intrigeerend inboorling of zelfs een *boy* aangesteld. Weliswaar hebben sommigen onder hen zich niet slecht uit den slag getrokken. Doch wat ging bij zulke politiek niet verloren? De godsdienstige eerbied die het stamhoofd omringt, de rechten van bloed en traditie, de saamhoorigheid met de geesten der vaderen en met de geheime beschermmachten van den stam - daarvan bezat de willekeurig aangestelde leider niets. Het zijn machten die wij nu ten goede trachten te gebruiken, doordat wij de

inlandsche instellingen eerbiedigen, steunen en geleidelijk ontwikkelen.

Het is ten slotte het heilig recht van den inlander dat zijn land bestuurd worde in zijn belang, dat ook het onze is, en naar zijn karakter, en op die basis worde opgeheven tot hooger beschaving.

Bij die ontwikkeling stellen wij op hoogen prijs het schoone werk der zending. Zoo katholieke als protestantsche, zoo mannelijke als vrouwelijke missionarissen bewijzen in Midden-Afrika onschatbare diensten.

De inlander begint langzaam aan het voordeel van ons gezag en het genot van meer individueele vrijheid te beseffen. Hij kan nu van de eene streek naar de andere reizen en handel drijven zonder gevaar te loopen door een vijandigen stam te woren gevangen genomen en tot slavernij gedoemd. Slavendrijvers en menscheneters zijn verdwenen. Huiselijke lijfeigenschap wordt door onze rechters niet erkend en sterft langzaam uit. Alcoholische drank wordt geweerd. De welvaart neemt toe. De inlander heeft het gebruik van het gemunt geld in korte jaren geleerd. De inlandsche arbeid in de mijnen, in de nijverheid en op de plantages wordt met zorg geregeld, beschermd en bewaakt, en dagelijks blijkt dat wie de inlanders goed behandelt, vooral ze goed en ruim voedt, alle noodige werkkrachten vindt.

Ruim 35% onder de arbeiders der *Union Minière* in Katanga komen zich aanmelden en zooals Europeesche werklieden het zouden doen, zonder de minste rekruuteering. Hetzelfde blijkt bij de diamantontginningen. Vele inlanders beginnen in Europeesche waren handel te drijven en geven bewijzen van zeer handige koopmanschap.

In de arbeidsindeeling staan wij op het standpunt van gelijke rechten voor gelijke bekwaamheid.

De *colour-bar*, die elders in Afrika den neger beperkt tot het grovere handwerk, en in de goud- en diamantmijnen zoowel als op de spoorwegen der Unie van Zuid-Afrika een zeer gewaardeerd voorrecht voor den blanken arbeider vormt, mag men verdedigbaar achten waar men het land tot een blank land wil maken. Maar wij beschouwen Congo als een zwart land waar onze rol er een is van leiding en bestuur, van ontwikkeling en beschaving, maar waar de inlander toegang

moet hebben tot elk beroep dat hij bekwaam blijkt uit te oefenen, zonder eenig voorrecht voor den blanken arbeidsgenoot.

IV
Vooruitzichten.

Hoe ontwikkelt zich Congo ekonomisch en financieel?

In den aanvang bepaalde de uitvoer zich in hoofdzaak tot kaoetsjoek en ivoor. Sedert den oorlog zijn palmnootjes, palmolie en kopaal de stapelprodukten van Congo als plantaardige voortbrengselen. Voor palmnootjes en palmolie staat Congo, naar hoeveelheid, op de eerste plaats na Nigerië; voor de productie van kopaal staat de Belgische kolonie aan het hoofd van alle landen der wereld.

De katoenteelt gedijt, in de laatste jaren, op heugelijke wijze. Zij heeft een groote toekomst: uitgebreide streken zijn er toe geschikt, en de inlander toont een groote voorliefde voor den mooien blanken oogst, dien hij in de nabijheid van zijn dorp gemakkelijk wint.

Congo als plantageland is echter nog nauwelijks in de kinderjaren. Een zoo industrieel land als België moest allereerst zijn aandacht wijden aan wat de Afrikaansche bodem aan delfstoffenrijkdom besluit.

Te dezen aanzien lijkt de geschiedenis der kolonie een sprookje uit het wonderland, waar de feeën, met één slag van hun rietje, schatten van kostbaar metaal uit de rots te voorschijn roepen.

Katanga, de zuidoostelijke provincie der koloniale, opende de rij met een fabelachtigen rijkdom aan koper te toonen.

De ontginning was geen gemakkelijk werk. Het vervoervraagstuk bleek lastig en ook bij de bewerking van het erts moest in den beginne heel wat leergeld worden betaald.

Maar men heeft niet gewanhoopt.

Thans zijn al die moeilijkheden overwonnen. In de koperstreek heeft zich binnen enkele jaren een reusachtige nijverheid ontwikkeld; twee cijfers zullen dien voortuitgang doen kennen. Toen ik na den wapenstilstand aan het Ministerie kwam, schommelde de koperproduktie rond de 20.000 ton 's jaars, en alleen erts van zeer rijk gehalte kon worden be-

werkt. Nu is niet alleen op dit laatste punt een groote weg ten goede afgelegd, maar bedraagt de produktie 80.000 tot 90.000 ton 's jaars.

In 1913 werd, onder 15 kopervoortbrengende landen, Congo nog niet vermeld. Heden staan op de wereldlijst alleen de Vereenigde Staten en Chili nog vóór de Belgische kolonie.

Maar koper is niet de eenige minerale rijkdom van Katanga. Tinbeddingen bestaan in groote hoeveelheid en met hare ontginning werd een begin gemaakt. Ijzererts wordt niet alleen overvloedig aangetroffen, maar is ook van een zeer rijk gehalte. Steenkool van goede hoedanigheid werd te Shankisshia bij Bukama gevonden en reeds is de ontginning in gang. Edelsteenen en edele metalen zijn er eveneens - maar hiervoor moeten wij Katanga verlaten en naar andere gewesten reizen.

In 1908 had de *Société Forestière et Minière* in een uitgebreide prospectie van het Congogebied zoo goed als geheel haar kapitaal verslonden, toen een fleschje met een paar kleine witte steentjes Brussel bereikte. Het bleek diamant, gevonden in het Zuiden van Kassaï, in de nabijheid van een vlek, Tshikapa genaamd.

Een nader onderzoek, dadelijk ingesteld, wees uit dat in dit gebied en in de naburige streken uitgebreide legeringen van het kostbaar gesteente in de bedding der rivieren aanwezig waren. Men toog aan het werk. In 1913 bedroeg de produktie 178.000 karaat, in 1923 was zij gestegen tot 539.576 karaat.

Zoo kon ik het genoegen smaken eene markt voor den verkoop van ruwen diamant in Antwerpen te doen openen, en aan de diamantnijverheid aldaar den steun van een eigen productie aan ruw goed te verzekeren.

Van den aanvang af hebben wij er voor gezorgd de productie onder toezicht te houden, om de doodende mededinging en de prijsverlaging te vermijden, die men in vroegere jaren in Zuid-Afrika heeft gekend. In alle akten van concessie werd bepaald dat op verlangen der Regeering de verkoop van ruwen diamant kon gecentraliseerd worden: de stok staat achter de deur! Die bepaling is tot hiertoe voldoende gebleken om de concessiehouders tot gezamenlijke actie te bewegen. Anderzijds wordt voeling gehouden met het Londensche Syndikaat, met behoud echter der volle zelfstandigheid

van de Belgische groep. Zoo werkt onze politiek prijsregelend en prijshandhavend.

Jammer indien wij nevens diamant geen goud zouden hebben gevonden; maar ook die gunst is ons niet onthouden.

In het Noord-Oosten der Kolonie, te Kilo en te Molo, werd alluviaal goud in exploitabele hoeveelheid aangetroffen.

Verdere onderzoekingen hebben een reeks kwarts-legeringen doen ontdekken, die echter eerst volledig kunnen ontgonnen worden wanneer de spoorweg die streken zal hebben bereikt: zoo zwaar zijn de benoodigde machienen.

In zoo afgelegen streken ware de toevloed van goudzoekers, zooals men dien in Californië, in Australië, in Zuid-Afrika heeft gekend, allicht eene ramp voor de inlandsche bevolking geworden. Om dit te verhoeden, en al moest daarvoor de tred der ontwikkeling wat worden verlangzaamd, heeft de kolonie de goudvelden streng in eigen bezit gehouden.

Voor de ontginning echter heb ik een industrieele organisatie geschapen, die beheerd wordt door nijveraars en techniekers, als een gewone handelsvennootschap. Zij is vrij van allen bestuurlijken slenter; de bedrijfsuitkomsten zijn voortreffelijk.

Maar de geschiedenis der edele delfstoffen in de kolonie is nog niet uitverteld.

Gedurende den oorlog trok in een der kopergroeven van Katanga een bijzonder erts van zeer gele kleur de aandacht. Monsters werden naar Europa gezondena Het bleek radiumhoudend te zijn en wel van zoo rijk gehalte dat het zijn weerga in de wereld niet schijnt te hebben, en dat de Amerikaansche producenten de ontginning van hun eigen mijnen hebben moeten staken en nu als verkoopers van het Congo-radium optreden.

Congo heeft dus praktisch het monopolie van de radium-productie, en heeft de prijzen merkelijk doen dalen in het belang der wetenschap en der geneeskundige behandeling.

Een andere nieuwe vondst is cobalt, dat bij de fabrikatie van staal een voorname rol kan spelen. Het is in belangrijk hoeveelheid aanwezig, en eene fabriek voor de bewerking ervan is in aanbouw.

Al die rijkdom aan metalen in Congo helpt niet alleen onze handelsbalans omhoog, maar wordt voedingsbodem voor

nieuwe takken van nijverheid in België. Te Hoboken bij Antwerpen, te Oolen in de Kempen, ontwikkelt zich fabrikatie na fabrikatie, tot hiertoe bij ons onbekend.

Heeft daarmede de onderaardsche Congo zijn laatste geheim verteld? Wij gelooven van niet. Maar reeds nu is de opbrengst zoo aanzienlijk dat het aandeel, dat de kolonie zich in de winsten der mijnconcessionarissen heeft voorbehouden, ongeveer voldoende is om de rente der geheele Congoleesche staatsschuld te betalen.

Desniettemin dekt Congo eigen uitgaven nog niet uit eigen inkomsten. Daartoe vergt de aanleg van spoorwegen en openbare werken te groote bedragen. Maar het is onze overtuiging dat dit tekort slechts tijdelijk is. Wij hebben in Congo den ploeg gedreven. Nu is het zaaitijd; wij hebben alle vertrouwen in den oogst.

LOUIS FRANCK.

Bernard Shaw's heilige.

I.
Het stuk en de opvoering.

Indien er een wonder te kort kwam, om de heiligverklaring van Jeanne d'Arc te wettigen, men zou willen aanvoeren, dat zij in staat is geweest, de grimas weg te vagen van Shaw's geestig gelaat, en den eeuwigen buitelaar om den rekstok van zijn vernuft voor een oogenblik vast op zijn voeten, neen op zijn knieën te dwingen. Niemand mag van den meester der satirische comedie vergen, dat hij zich gedurende tweeënzestig bladzijden voorbericht en een vertooning van drie en een half uur van geestigheden en komische effekten zal onthouden. Doch alleen al het feit, dat men ditmaal de *Preface* bijna zonder schouderophalen lezen kan, om nog niet te spreken van de werking van het stuk zelf, bewijst, dat hier iets ongewoons gaande is. Shaw, in wiens handen Caesar en 'The Man of Destiny' dwaas en klein werden, heeft ditmaal de macht van het heroïsche ondergaan, en willens of onwillens, geschreven in nederigen dienst van zijn onvergelijkelijk onderwerp.

Hoe meer men erover denkt, hoe grooter het wonder schijnt. Iemand met Shaw's beperkingen, de man met den volmaakt prozaïschen geest (in een hoogen zin des woords), die zóo vreemd schijnt aan alles wat ons het edelste in de middeleeuwen dunkt en het wezenlijkste in de geschiedenis van Jeanne d'Arc: het katholiek geloof, het laat-gothieke leven, den zuiveren, klaren toon van den franschen geest, - wat zal hij ervan maken?

Wat hij ervan gemaakt heeft, is voorzeker een zonderling produkt, waartegen de bezwaren, zoowel uit een oogpunt van kunst als van historische opvatting opgehoopt liggen. Intusschen, het stuk gaat over de wereld, en trekt - niet enkel omdat het Shaw is -, en treft, en boeit... en verheft. Opnieuw heeft Shaw ons een probleem gesteld, ditmaal zijns ondanks: dat van zijn eigen succes. Misschien is er reden genoeg, om over het stuk, dat iedereen gezien of gelezen heeft of beide, wat kantteekeningen van een historicus ten beste te geven. Zij betreffen in hoofdzaak Shaw's opvatting van de historische figuur van Jeanne d'Arc. Onvermijdelijk raken zij daarmede ook de waardeering van het spel en de opvoering.

Het is ongeveer de hoogste taak, waaraan de menschelijke geest enkele malen heeft voldaan, die welke Shaw zich hier gesteld heeft: het herscheppen van de historie tot de tragedie. Dat wat eenmaal werkelijk is gebeurd, of heet te zijn gebeurd, - want of het Zeven tegen Thebe zijn, in de schaduw der sage verzonken, of Henry VIII, pas goed vijftig jaar dood, maakt geen verschil -, in één hecht beeld en in zijn wezenlijkste en hoogste beteekenis voor oogen te voeren, wien is het buiten de grieksche tragici en Shakespeare eigenlijk gelukt? Shaw heeft het beproefd, van de eischen der taak zich volkomen bewust. Aan een stof, die die eischen nog verzwaarde: doordat zij historisch zoo buitengewoon vast, zoo scherp omlijnd en zoo rijk gedocumenteerd is, en doordat dit geschiedverhaal reeds in zich zelf zoo overvol is van de hoogste aandoeningen, die het drama wil opwekken: het klassieke paar medelijden en vrees, de huiverende bewondering voor den held, de vervoering door de vaart der onafwendbare gebeurtenissen, de onbepaalbare en toch zoo klaar bewuste katharsis. In Hamlet is al het tragische het werk des dichters; wie Jeanne d'Arc dramatiseert, mag al blij zijn, als hij den orgeltoon van de geschiedenis zelf niet al te onzuiver laat klinken.

Shaw heeft, toen hij zijn tragedie bouwde, één groot beginsel begrepen: dat. naar Hegel's woord (men verwondert zich bijna, het in de Preface niet te zien aangehaald), het waarlijk tragische niet gelegen is in het conflict tusschen recht en

onrecht, maar tusschen recht en recht. Jeanne d'Arc tusschen louter lafaards en schoften zou een romantische figuur kunnen zijn, een dramatische niet. Maar Jeanne als het hoogere wezen (het klinkt in 't hollandsch iets te bovenaardsch: ‘superior being’ is beter) dat bezwijkt tusschen twee geweldige en noodwendige machten: de Kerk en het staatsbelang, niet verraden door slechte doch verlaten door kleine menschen, is de tragische heldin zelf. De historie staat in haar dieperen grond veel nader tot de tragische dan tot de romantische opvatting van het verleden. Het besef van ontzagwekkende onvermijdelijkheid, van betrekkelijk recht aan beide zijden, komt ook bij historische beoordeeling van een conflict altijd als laatste resultaat te voorschijn. De romantische aandoening, dat wil zeggen de polariseering van het pathetische, het hartstochtelijke, het persoonlijke in de gebeurtenissen, is een sentiment van oppervlakkiger aard.

Shaw behoefde dus, in het algemeen gesproken, de geschiedenis geen geweld aan te doen, toen hij ons de rechters gaf als beperkte doch respectabele lieden, Pierre Cauchon zelfs met een zweem van grootheid (of deze dit als persoon waardig is, komt later ter sprake), toen hij ons Dunois als een normaal egoïst van goeden wille gaf, en ons wilde overtuigen van de lagere gerechtvaardigdheid der angstvallige diplomaterij van den Aartsbisschop van Reims en van de vergefelijkheid van Karel's défaitisme. Hij mocht, dus doende, met zeker recht zich den tolk der historie voelen. En hij gaat daarop niet weinig prat. Hij heeft, naar zijn meening, hier de essence der geschiedenis gegeven. Wat hij zijn personen Cauchon, Lemaître en Warwick als de belichamers van Kerk, Inquisitie en Feodaliteit laat zeggen ‘are the things they actually would have said if they had known what they were really doing’. Wat Saint Joan zelf betreft, het stuk ‘contains all that need be known about her’. O dramaturg, meent gij waarlijk, dat wij niet meer van haar begeeren te weten? Begrijpt gij niet, dat elk woord dat zij sprak, elke bijzonderheid omtrent haar verschijning en haar daden ons lief is? - Dan kent gij den waren aard der historische belangstelling niet. Maar het is Shaw tenslotte ook niet om het gezicht op het verleden te doen, maar om de les, die het ‘geval’ Jeanne d'Arc nog stelt. ‘If it were only an historical curiosity I would not waste my readers'

time and my own on it for five minutes'. De gewone miskenning van het wezen en de waarde van ons historisch zintuig. De dingen van het verleden, zooals wij ze waarnemen, in zich zelf niet meer dan curiositeiten, tenzij er een pragmatische toepassing op onze vragen van heden uit te trekken valt? - Doch de historie wreekt zich aan Shaw.

Het spreekt van zelf, dat den dramaticus voor alle opzettelijke verkorting der historische waarheid, zooals het condenseeren van verhoor, vonnis, afzwering, herroeping en terechtstelling in één tooneel, niet de geringste blaam treft. Dat hij Warwick de plaats gaf, waar de regent Bedford hoorde te staan, had dramatisch zijn goeden grond, omdat hij in hem het oude aristocratische beginsel wilde verbeelden, zooals het zich kantte tegen de opkomende monarchie; daarom paste Warwick, de edelman, beter dan Bedford, de prins van den bloede. Dat Martin Ladvenu de eer geniet van Jeanne het kruis voor te houden, die aan broeder Ysambard de la Pierre toekomt, zal slechts een grondig kenner van de geschiedenis even pijnlijk zijn. Mij is de onbekende Master John Tressart, koninklijk secretaris, die bitter weenende zei: 'wij zijn allen verloren, want het was een heilige die hier werd verbrand', in zijn vaagheid liever dan de jingo avant la lettre, de kapelaan de Stogumber, die door Shaw geheel is opgebouwd uit 'quidam cappellanus Cardinalis Angliae' van het rehabilitatieproces. Doch het is Shaw's goed recht, zulk een figuur te verzinnen, als hij die voor het drama noodig heeft.

Evenmin raken onopzettelijke onjuistheden de waarde van het stuk. Indien Shaw vindt, dat het beter klinkt, wanneer de Dauphin zegt: 'Anne will want new dresses', willen wij gaarne vergeten dat de koningin Marie d'Anjou heette, nog eer, dat de Bastaard van Orleans eerst tien jaar later dan 1429 Dunois werd. Het is slechts de schoolmeester in mij, die niet laten kan, zulke kleinigheden te vermelden.

Doch Shaw pretendeert op het punt van historische getrouwheid veel meer dan een pijnlijke nauwgezetheid in details, die van gering belang zou zijn. 'Her ideal biographer - zegt hij, en daarvoor geeft hij zich in zekeren zin, zie boven - must understand the Middle Ages... much more intimately than our Whig historians have ever understood them'. De Middeleeuwen nu zijn een periode, 'of which the thinking has passed

out of fashion, and the circumstances no Jonger apply to active life'. Maar Shaw kent ze, dank zij den voortgang der historische wetenschap: 'I write in full view of the Middle Ages, which may be said to have been rediscovered in the middle of the nineteenth century after an eclipse of about four hundred and fifty years'. 'Now there is not a breath of medieval atmosphere in Shakespear's histories'. In *Saint Joan* dus wel? - Hier rijzen onze wenkbrauwen vanzelf omhoog.

Wij naderen hier een van de bijkans verbijsterende vragen, die Shaw's stuk ons stelt. Want het is niet alleen de vraag, inhoeverre een middeleeuwsche atmosfeer aan het stuk eigen is, maar tevens, of de aanwezigheid of het ontbreken daarvan aan de dramatische werking en waarde iets afdoet. Op dit laatste zou men onmiddellijk willen antwoorden: zeer stellig wel. Het geestesoog van den beschaafden leek van heden is te scherp ingesteld op het verschil der tijden, dan dat hij een verregaand inwendig anachronisme zou kunnen verdragen. Jeanne d'Arc staat te vast in de fransche geschiedenis der vijftiende eeuw en nergens anders, om als dramatische figuur tijdloos te mogen zijn als Phaedra of Alcestis. Het drama 'Saint Joan' moet ons in de middeleeuwen verplaatsen, zooals wij die zien. Doet het dit? Ik zou niet voetstoots neen durven zeggen, maar nog minder ja. De Aartsbisschop van Reims doet merkwaardig anglicaansch aan, en heeft, dunkt mij, een neef aan den bisschop in *Getting married*. De Dauphin heeft in de engelsche vertolking, die sterker chargeert dan de hollandsche, welke mij fijner schijnt, al te veel van een bedorven Eton boy. Het komische in La Hire is zeer aannemelijk en stoort in geen enkel opzicht, doch de geheele conversatietoon, het louter malle effekt van den page, die met de hellebaard om stilte stampt, het is alles te 'Shavian' om middeleeuwsch aan te doen.

Doch is het eigenlijk wel het gebrek aan tijds-stemming, dat ons hindert? Is het niet veeleer, dat dit gebrek onverbrekelijk samenhangt met een dramatisch tekort van veel ernstiger aard: het gemis aan hoogen stijl? - Ik bedoel natuurlijk niet woordstijl, maar dramatischen stijl. Shaw's stuk zou niets gewonnen en veel verloren hebben bij archaïsche hoogdravendheid en Walter Scott-plechtigheid der gesprekken. Het is zelfs de

vraag, of het daardoor ‘echter’ middeleeuwsch zou zijn geworden. De novelle der vijftiende eeuw, Villon, wat zeg ik, Jeanne zelf in haar antwoorden aan de rechters, getuigen genoeg, dat de spreektrant dier tijden evengoed los en vlot kon zijn als de onze. Wat wij missen is iets anders: die overdraging van onzen geest in een sfeer, waar alle hartstocht en aandoening een hooger potentie heeft aangenomen, waar elk woord dieper bewegen en zwaarder klinken moet dan in het gewone leven. In Shakespeare's Histories geen spoor van middeleeuwsche atmosfeer, zeide Shaw. Neen, misschien niet, in den technisch-historischen zin. Maar een overvloed van dien hoogen dramatischen stijl, die over het verschil der tijden heen licht, zonder het daarom geheel prijs te geven. Ik ken geen voorbeeld van een historisch drama, dat in al zijn gekunsteldheid echter en waarder is dan *King Richard II*. Het is volstrekt elizabethaansch en in het geheel niet eindveertiende-eeuwsch, en toch benadert Shakespeare, alleen met zijn kennis uit Holinshed, de historische figuur van den laatsten Plantagenet in haar kern dichter dan eenig kroniekschrijver.

De tragedie mag alles zijn behalve gewoon natuurlijk en realistisch. Shaw schuwt het romantische als de pest: het is zijn goed recht, doch door het romantische uit te zwavelen door gemeenzaamheid en luim, verbant hij tevens het heroïsche. Voor de dramatiseering van de heroïsche deugden der Heilige Jeanne d'Arc deugt geen geringer stijl dan de strenge vormen der grieksche tragedie of het persoonlijk genie van Shakespeare[1)]. En dat is meteen de reden, waarom de dramatiseering van de Maagd, ook vóor Shaw, aan niemand anders beter is gelukt.

Heeft men zich nu bij lezing rekenschap gegeven, dat *Saint Joan* toch te sterk verwant is aan *Man and Superman* en de rest, om als dramatiseering van het edele onderwerp te bevredigen, dan komt bij toeschouwing de groote verrassing, dat het niettemin niet enkel boeit, maar meesleept en verheft. Tendeele voorzeker, om van de kunst der vertooners nog te zwijgen, door Shaw's scherpe verbeelding: de voortreffelijke

1) Ik denk hier natuurlijk niet aan Joan in *King Henry VI*.

dialoog aan het hof vóor Jeanne's binnentreden, het gesprek van Warwick en Cauchon, de Inquisiteur (vooral in de vertolking als een blozende débonnaire grijsaard, zooals men hem te Londen ziet van O.B. Clarence). Doch de hoogere momenten zijn juist die, waar de auteur enkel de onmisbare elementen der handeling zelve geeft: den onweerstaanbaren moed waarmee Jeanne den Dauphin en het hof meesleept, den eenvoud van de woorden, die wij weten dat zij werkelijk gesproken heeft. Shaw is hier het best, waar hij de historie het getrouwst volgt. 'Zijt gij de Bastaard van Orleans?' - de woorden zelf, waarmee Dunois in 1455 getuigde, door Jeanne te zijn begroet. Al de antwoorden aan de rechters heeft Shaw zoo getrouw mogelijk naar de verslagen der verhooren zelf geformeerd, daaronder het roerende antwoord op de vraag, of zij wist, in den staat van genade te zijn: 'Als ik er niet in ben, moge God mij er in brengen, en als ik er in ben, moge Hij mij er in bewaren'.

Het is mijn indruk, alsof de diepste werking van het stuk bijna buiten de werkzaamheid van den auteur zelf plaats vindt, alsof het groote onderwerp enkel door Shaw heen is gegaan, en zich in zijn aangrijpende waarheid en smettelooze zuiverheid als 't ware direct manifesteert. Als zelfs aan het slot van den allerbedenkelijksten Epiloog de witte lichtschijn die op Jeanne neerdaalt, ons doet huiveren, dan is het niet Shaw's grootheid, die dat teweegbrengt, maar die van de Heilige, wier dienaar hij hier was. Maar wat wil hij meer? Is het niet het beste in de grootste tijdperken van het drama geweest, wanneer de grootheid en waarheid van het onderwerp zwaarder woog dan het beperkt vermogen van den dramaturg?

Hiermee hangt samen, dat in het effekt van de opvoering zulk een belangrijk aandeel toekomt aan de gewone theatermiddelen. Het is alsof de heroïsche stijl, dien Shaw aan het stuk niet vermocht te geven, zijns ondanks toch door de vertooning werd vereischt en door de primaire scenische middelen van zelf verzekerd. Dit brengt mij op een vergelijking van de wijze van opvoering door het 'Vereenigd Tooneel'[1] en door

1) De vertaling van Verkade moet slordig genoemd worden. Ik onthield: 'You see the bend sinister'. - 'Gij ziet den *fatalen* balk'; 'had her throat pierced by an English arrow' - 'een pijl door het *strottenhoofd*'; 'Master' door 'Broeder' vertaald (en de kapelaan, zeer oneigenlijk, in een franciscanerpij gehuld); 'Jack' steeds door 'Jacques' weergegeven, eenmaal meen ik zelfs door'Japik' inplaats van door ..Jan'.

het gezelschap, dat thans in Regent Theatre, eerder in Hay-market, het stuk te Londen geeft.

Uit een oogpunt van stijl, zou men a priori zeggen, verdienen de inzichten van Verkade: sobere tooneelschikking, reduceering van de historische illusie tot een vagen indruk van verleden vormen, sterke tempering van het realisme, gelijk Wijdeveld ze hier met groote bekwaamheid in praktijk heeft gebracht, verre de voorkeur boven de historisch-realistische aankleeding, waaraan men in Engeland veelal nog getrouw blijft, en die ons sedert vele jaren als verouderd en overwonnen geldt. Toch ben ik, na beide te hebben gezien, gaan twijfelen, en in mijn geheugen hangt ten slotte het werk van Charles Ricketts veel sterker en sprekender dan dat van Wijdeveld. Goed, zal men zeggen, maar dat is juist de fout: de uiterlijke aankleeding mag niet zoo sterk spreken. Is het dan enkel een onmisbaar hulsel, om niet te zeggen een noodzakelijk kwaad? Dan is er toch iets niet in orde met het tooneel. Nu dat is er zeker ook, maar het is niet de pretentie van deze kantteekeningen, om zoo diepgaande vragen van het drama in beginsel op te lossen. Bepalen wij ons derhalve tot het afwegen van de mérites van beide wijzen van aankleeding in dit bijzonder geval.

Het voordeel van de historische ensceneering, - mits zoo voortreffelijk als Ricketts haar ontworpen heeft -, schijnt mij hierin gelegen, dat daardoor de gebreken van het stuk, met name het gebrek aan stijl, eenigermate worden bedekt. Er ontstaat een zekere eenheid van spel, costuum en décor, bijeengehouden door een gemeenschappelijken graad van realisme, of wat daarvoor gehouden kan worden. Dat geldt van de tooneelen aan het hof, in de tent, in de kathedraal en in de rechtszaal, niet van die in het kasteel te Vaucouleurs en aan de rivier. Hoe onmiddellijker de architectuur of de natuur moet spreken, hoe erger zich al de bezwaren tegen tooneelrealisme doen gelden: de scène aan de Loire is te Londen afschuwelijk, maar de achtergronden van bont gefigureerde tapijten, in de tent en aan het hof, stemmen met de kleedij der personen goed samen. Bij Verkade daarentegen ontstaat een

zekere disharmonie tusschen stuk, costuum en décor. Had het stuk de hoogheid van stijl van Shakespeare, die het noode mist, dan zou de soberheid der décors voorgeschreven zijn, omdat elk teveel aan effekt slechts het drama zelf zou schaden en ervan zou afleiden. Maar die soberheid vloekt tegen den geest van Shaw, en de bontheid van Ricketts werkt heilzaam, door juist dien geest van Shaw een weinig te overstemmen zonder dissonant, en er wat van af te leiden.

Ik maak mij geen illusie, dat ik ooit de vijftiende eeuw, of eenig ander tijdperk uit het verleden, op het tooneel zal zien, zooals ik het in den geest aanschouw, en zooals het geringste historische document: prent of woord, het mij suggereert. Maar ik moet bekennen, dat ik op het gebied van historische aankleeding nooit iets meer overredends heb gezien dan dit werk van Ricketts. In het bijzonder denk ik aan het eerste binnenkomen van het hof, en aan de tent-scène. Niet dat ik voor de costumeering in alle deelen zou willen opkomen. Plaatijzeren harnassen, zij mogen historisch hier juister zijn dan de aangeduide maliën bij Verkade, blijven, steeds te glimmend en te blikachtig, op het tooneel altijd even onverdragelijk. Doch tegenover het costuum bij Verkade, dat toch ook quasi-historisch, maar gebrekkig is (zijn prelaten zijn alle drie figuren na Trente), bij Ricketts welk een fijne harmonie in veelkleurigheid: de Heures de Chantilly levend geworden. Een kwistig gebruik van heraldische figuren, doch hoe doordacht en beheerscht. Het valt mij steeds weer op, hoe goed men in Engeland alle mogelijkheden van de kleur rood door-proeft. Wij Nederlanders van effen-grijze traditie moeten, eer wij voor dit alles den neus ophalen, niet vergeten, dat de periode, die bij ons met Jozef Israëls begint, in Engeland inzet met de Prerafaëliten. Wij kennen naast alle nuances van het grijs eigenlijk alleen veel groen en wat blauw en meer verten en wolken dan figuren, maar het engelsche oog is geschoold aan een doorloopende reeks van meesters, die al hun kunstzin hebben beproefd op de menschelijke figuur bekleed met alle kleuren, en haar bewegen in bonte optochten. Ik weet wel, dat die decoratieve trant in Engeland nog dagelijks monsters baart, en toch - als ik hier Ricketts zie in de rij, waarin William Morris en Rossetti en Ford Madox Brown voorgingen, dan waag ik niet te veroordeelen.

Het is een hachelijk pogen, de kunst en haar waarde geheel los te maken van het nationale. Is het niet opmerkelijk, dat in de engelsche opvoering de beide engelsche figuren, Warwick en de kapelaan, verreweg het best zijn? Of misschien is de kapelaan, door Shaw reeds te veel caricatuur gemaakt, niet beter dan Cauchon, maar Warwick is onovertroffen. Ook in zijn uiterlijk. De zorg, die men voor historische getrouwheid heeft over gehad, blijkt het best uit het feit, dat zelfs zijn gelaatstype kennelijk is nagebootst naar de verguld koperen beeltenis aan 's graven graf te Warwick. Gelukkig Engeland toch, dat geen Fransche Revolutie heeft gekend. Voor Pierre Cauchon's wezenstrekken moet men het doen met een zeventiende-eeuwsche teekening naar zijn lang vernield grafgesteente te Lisieux.

Het feit zelf, dat mijns ondanks, in de waardeering van de opvoering het moment der historische getrouwheid mij meer weegt dan ik zelf vermoedde, zou ik gaarne willen beschouwen als een bewijs voor de juistheid van mijn stelling, dat de groote werking van het stuk voortspruit uit zijn historisch onderwerp zelf. Nog één argument daarvoor. Sybil Thorndike geldt voor de eerste tragédienne van Engeland; aan Nel Stants hoop ik geen onrecht te doen door haar een opkomende jonge kracht te noemen. De Jeanne van de hollandsche tooneelspeelster bevredigde mij veel meer dan die van haar beroemder engelsche zuster. Omdat Nel Stants jong, spontaan, natuurlijk, jongensachtig kon zijn en het blijde lachende gezicht vertoonen, dat ons van Jeanne zelf door de tijdgenooten beschreven wordt. In Sybil Thorndike hinderde mij juist een teveel aan tooneelspeelkunst: het ekstatische in stem en gebaren, een smaak van ‘high tragedy’ die hier stoorde in plaats van mee te werken. Iemand vertelde mij, dat men in Amerika opzettelijk een onervaren landmeisje voor de rol heeft opgeleid. Dat riekt naar de film. Maar het strekt om te bevestigen, dat hier het drama zoo machtig wordt aangetrokken door de historie, dat de gewone eischen der kunst verschoven worden.

Het is reeds lang geleden opgemerkt, dat de litteraire bewerking van de geschiedenis van Jeanne d'Arc, waaraan talloozen zich hebben gewaagd, eigenlijk nooit is geslaagd. Het kunstwerk dat de figuur voor alle komende eeuwen verbeeldt, bestaat niet. Het zal *Saint Joan* zoomin zijn als *Die Jungfrau*

von Orleans. Ik ken *La Vierge au grand coeur* van François Porché niet, dat thans te Parijs gaat, en laat dus zijn toekomst in het midden.

Wat zijn de groote bladzijden, die men leest over Jeanne d'Arc, en die leven? Michelet bovenal. Men moge Anatole France, den scepticus of liever ongeloovige, prefereeren of Mgr. Touchet, die zelf het canonisatieproces heeft bewerkt in jarenlange toewijding, of Gabriel Hanotaux, die een brug heeft willen bouwen tusschen rationalisten en katholieken, - het is in de geschriften, die zuiver de historie willen geven, dat men, ook het grootere publiek, de Maagd van Orleans zoekt. Is het niet een vingerwijzing? Moet men niet aannemen, dat zich in het onderwerp zelf iets verzet tegen letterkundige behandeling, in het bijzonder tegen dramatiseering? De slag van Salamis zal eeuwig leven in het verhaal van Herodotus. Er zijn onderwerpen, die hun hoogste uiting vinden in het epos: Troje, andere die eerst bloeien in het drama. Er zijn er ook, wier innigste en onverbrekelijk karakter in den historischen kenvorm zelf besloten ligt. Waar de hoogste aandoeningen van het tragische: het mede lijden en de katharsis aan het geschiedverhaal zelve als zoodanig verbonden zijn. Laat Clio een enkele maal in eeuwen vóor Melpomene gaan.

J. HUIZINGA.

(Wordt vervolgd).

Het proza van Aart van der Leeuw.[1)]

Er is bijna altijd iets verlokkends in het proza van een dichter. Veel sterker dan bij den werkelijken prozaschrijver treft ons bij hem het opgeheven worden in een sfeer van verlangen naar schoonheid. Het moge dan waar zijn dat men bladerende in zijn werk niet onmiddellijk medegevoerd wordt op den stroom zijner woorden, die vaak nog geuren naar rythme en rijm, ja, dikwijls slechts met moeite kan tasten door de dauw die zijne gedachten verbergt, maar wanneer deze eindelijk voor het licht van ons begrijpen vlucht, gaan allerlei vreemde vreugden voor ons open. Dan schijnt het alsof een zachte lentedag ontloken is. Het huis in den prillen uchtend verlaten, de terzijde geschoven arbeid der vroegere dagen, verschamelen tot een schaduw van een door ons gevoel reeds vergeten verleden en de zon. die de koelte van den uchtend najaagd tot in het holst van het akkermaalshout, drijft ook de bekommernissen uit hoofd en hart en geeft hen over aan den wind der vergetelheid.

Het verlangen is als het ware wit geworden, ongerept als het linnen op het omheinde bleekveld, waarop de schaduw der perebloesems een zonderling spel speelt. De begeerte barst open, zijn diepen roep hooren wij uit onszelven stijgen en

1) *Kinderland*, W. Versluys Amsterdam 1914. *Sint-Veit en andere vertellingen*, Mij voor goede en goedkoope lectuur. Amsterdam 1919. *De mythe van een Jeugd*. C.A.J. van Dishoeck. Bussum, 1921. *De Gezegenden*, C.A. Mees, Santpoort 1923. *Vluchtige Begroetingen*, Nijgh & van Ditmar's Uitgevers-Maatschappij Rotterdam, 1925.

gelijk een zwerver alles vergeet voor het lied van den leeuwerik, vergeten wij dat onze dagen gedoemd zijn tot den dienst aan velerlei onbelangrijkheden. Al het gewone valt van ons af en zegevierend herkennen wij in ons zelven... onzen doodgewaanden makker, den doelbewusten avonturier, den jager naar geestelijk geluk, of de vereeniging van hen beiden: den nimmer ontmoedigden trachter naar de onbereikbare vervulling.

Maar zoo gewichtig is het ten slotte toch ook weer niet. Er gebeurt niet anders dan dit: op een zonnigen morgen treedt gij wat vroeger dan gewoonlijk voor uw venster, er waart een zachte wind door de ruimte die de bladeren in uw hof doet beven. Iets is er dat anders lijkt dan het leven van alle dagen... iets nieuws dat tegelijkertijd een herinnering bevat. Een kracht is in u ontwaakt die u de roepstem van uw bloed doet volgen en als dan eindelijk de laantjes uwer mijmerij doortogen zijn, bemerkt gij dat zij uitmonden in de omlooverde vallei van den dichter die tot een reis over zijn wegen noodt. - Want iedere dwaaltocht door de werken van een ernstig auteur groeit tot een reis, een ontdekkingsreis, door niet of nauwlijks gekende landen.

Veel verder dan menig ander schrijver voert Aart van der Leeuw u weg.

Zijn rijk is niet alleen zeer afgelegen door lengte van afstand doch ook door verte van tijd. Verder dan wij allen is hij verwijderd van de visioenen welke wij ‘werkelijkheid’ en ‘heden’ noemen. Het land van zijn verbeelding ligt wellicht door een breeden zeearm van ons vaste land gescheiden, doch zijn domein vangt reeds op dat vaste land aan. Het is de ver in zee stekende kaap met het kleine stadje dat deze beheerscht. Daar wordt alles al een weinig ‘historisch’. De menschen die men tegenkomt of verderop bespeurt treffen ons als een geestelijke decoratie in de wuivende sierlijkheid van het landschap. Herders, faunen en andere figuren uit den lichten tijd van Grieken en Romeinen, vindt men bij spel of dans achter bosschages verscholen, veelvuldiger nog vindt men op weggetjes tusschen weelderig koren de voller gevormde herscheppingen daarvan uit het tijdperk der renaissance... ja,

meer nabij in de schaduw der boerderijen schijnen zelfs de werkende menschen van onzen tijd door den adem van oude schoonheid bevangen, zich een te gevoelen met de geheimen der natuur: ‘want de vrouw die neurend hare kannen schuurde werd aan het met klokjes getooide veldkruid gelijk, terwijl de boeren, plantaardig en knoestig, groetend tikten aan de petten, in het gebaar waarmee de boomtak op een windvlaag wuift’. (*Kinderland*, blz. 239).

Het stadje zelf, dat wij nu binnentrekken, behoort méér nog tot onze sfeer. Men gevoelt dat het leven daarvan nog in nauwer contact staat met dat van onze nabije steden, dat het gedeeltelijk van ons verkrijgt hetgeen het voor zijne instandhouding behoeft en dat zij wien het bestuur in handen werd gegeven zich trachten te spiegelen aan het voorbeeld van onze koele regeerders. Achter dit alles leeft echter iets ijlers, iets wijders zou ik bijna zeggen. Het spel van het carillon is langzamer en rijker, de toren is een heerschend beschermer en de huizen zijn meer bedoeld tot sieraad dan tot nut en bovenal: de wankele wind voert een atmosfeer van geheimzinnige ziltigheid aan die in de hoeken van straten en stegen blijft hangen en alles geurig maakt. Men voelt het, het stadje ligt reeds aan de kust van mijmering en droom en men beseft dat het alle geheimen daarvan achter zijn poorten bewaakt.

Als wij dan gastvrijheid gezocht en gevonden hebben achter een venster dat met een paars waas overtogen is en rusten in de stemmige gelagkamer, worden ook wij door den droom overmand. Op een zachtere wijze beoordeelen wij de dagelijksche gebeurtenissen, op een liefderijker wijze de dingen om ons heen.

Aan de overzijde van het plein staat een groot gebouw met vele ramen, waarom een slingering van gebeeldhouwde druiven en dat tot ingang heeft een poort waarboven de beelden van Xenophon en Virgilius staan uitgehouden in den grijzen steen. Over alles ligt een mistig, troosteloos licht. De toren is als een schaduw en het grachtje met de versleten ophaalbrug schijnt van een droefgeestige onwerkelijkheid en daardoor beseffen ook wij plotseling evenals het knaapje uit *Kinderland*: het is niet altijd vroolijkheid door een raam naar de wereld te zien.

Doch dan komt de mijmering ons te hulp, met haar donzige

hand sluit zij ons de oogen en voor haar duisternis trekt de droefheid weg. Het is alsof gij achter uw blik het stadje terug vindt en als ge dan de woning aan het water herkent en daar voor het raam het blonde kopje van den knaap wederom bespeurt, wordt uw geest gerust. Het is alsof gij het boekje *Kinderland* herleest. Herleest zoo als gij een herinnering doorleeft, ontdaan van hetgeen te veel was. Ontdaan van sieradiën die, op zichzelve schoon, onder een overmaat van verrukking de stille aandoenlijkheid schuil doen gaan en behalve die aandoenlijkheid het diepere mededoogen, dat over het algemeen in dit verhaal achter de woorden sluimert zooals een kindje achter doorzichtige gordijnen in de geurigheid van zijn wieg.

Want *Kinderland* is van aard heel eenvoudig. Het bevat enkel maar het verhaal van een gevoelig knaapje dat gansche dagen voor een beduimeld tafeltje op zijn dierbaar stoeltje het leven van mensch en dier gadeslaat en dit natuurlijkerwijze niet leert kennen gelijk het is - ook al omdat niets volkomen *wezen* kan - doch zooals het plaats en belichting zocht in de bescherming van zijn werkzame fantasie. Zoo verschijnt alles hem als in een prentenboek-des-levens, vol van verrukking, een weinig angst, eerst minder later meerdere droefheid, doch in de eerste plaats vol van een droomerige bekoorlijkheid. Door de kleurrijkheid van deze (zijne) werkelijkheid schuift zich de heerlijke onwerkelijkheid van zijn platen en die welke hij puurde uit de woorden der groote menschen te samen, zooals schering en inslag van een tapijt zijn verweven tot een geheel van onherkenbare verdeeldheid.

Het boekje bevat een zestal hoofdstukken, achtereenvolgens: Voor een venster, Het vergif, Gulle dagen, Verdriet, Anneke, en ten slotte, de Eenzaamheid. Hetgeen hierboven gedrukt staat geldt in de eerste plaats en op de meest letterlijke wijze voor het eerste hoofdstuk. Men dient het meer figuurlijk en in een wijdere ruimte te aanvaarden voor de volgende, figuurlijker en ruimer naarmate het knaapje zich uit zijn prilste jeugd loswikkelt. Reeds in ‘het Vergif’ bespeurt men een kleine slijtage in het tapijt der mijmerij, ontstaan door groote achteloosheid van volwassenen, op slag weet hij echter het geschonden patroon te overweven. Een nieuwe verbeelding (een minder argelooze nochtans) verving

de versletene en maakte de verdeeldheid wederom onherkenbaar. Zoo bleef het weefsel behouden, het getouw ongerept, doch de werker werd voor de eerste maal gewond en boette in aan liefde en goed vertrouwen.

> Moedeloos over den strafstoel hangend, werd onbewust mijn blik naar een kleurigen beker gericht. Op het buffetblad glansde hij rustig, lang geleden waren daarin bladeren en bessen gemengd[1]) en er werd angstig bij gewaakt uit innige liefde. Plotseling steeg het heete bloed naar mijn wangen, mijn vuisten balden zich, een machtig, nieuw gevoel maakte mij wreed en sterk. Ik verlangde dat de deur zou kraken. Iemand zou binnentreden, en de hand uitstrekken naar de gifdrank; maar waarschuwen zou ik dan niet. Neen, ik zou nu niet waarschuwen, doch naar het drinken kijken, tevreden en voldaan (bladz. 77 en 78).

Deze wond genas echter spoedig en voorspoedig. Eerst in 'Gulle Dagen' komt veel te ras het ernstige in zijn vroegrijpe leventje. Daar wordt hem de veelvuldige verdeeldheid een spanne tijds kenbaar tot in de kern van zichzelf toe en dit zoo sterk dat hij aan zichzelf als aan een ander verschijnt.

> Op een stille warme Zondagmiddag, nadat vader en moeder uit waren gegaan en de meid in de keuken sliep, was ik langzaam alle trappen opgeklommen en staarde, hangend over de leuning van de hoogste verdieping, in den duizelingwekkenden afgrond beneden mij. De wemelende spijlen spiraalden naar omlaag, tot waar een bodempje van hard, wit marmer dien leegen koker sloot. Al dieper boog ik over, en een lichte dronkenschap maakte zich van lieverlee van mij meester. Er klonk geen enkel gerucht door het verlaten huis, alleen de klokken tikten. Met den zwaren, tragen slingerslag van de gangklok klopte mijn hart tezamen, maar van uit het portaal onder mijn voeten telde het jeugdiger uurwerk zijn tijd in een kittigen vluggen maatval uit. Door die suizende eenzaamheid wonden die beide stemmen zich spelend ineen, zij vluchtten en zochten elkander en dansten ten slotte als een bijenzwerm gonzend om mij rond. Plots vlogen zij heen in een zonnestraal. Nu werd het een man die een jongen moest vangen; met groote stappen kwam hij op hem toegeloopen en greep hem reeds vast bij den kiel, maar juist nog sprong de bengel vrij. In altijd dichtere kringen draaide hij plagend om zijn vervolger, maar hoe die ook zwoegde en draafde, krijgen kon hij hem niet. Ik lachte in de stilte die geen antwoord gaf. Toen zonder reden en overgang, trof mij zoo zeer de ernst van dien nimmer eindigenden beurtzang, dat mijn verbeelding tot vergelijken machteloos werd. Huiverend onderging ik de banspreuk van dit wisselend rythme, weerloos-gevangen en behekst. Ik strekte de hand uit en keek er met verbazing naar; ik dacht nu wil ik dieper buigen en ik boog mij dieper neer. Ik hoorde mij ademen, ik voelde mijn

1) Door hem gemengd tot een denkbeeldig vergif.

> pols slaan, en eensklaps zag ik mij zelve daar wiegelen over de leuning, een vriend, een knaapje in zijn Zondagsche pak. - 'Willem Voogd', riep ik zachtjes, zoo was zijn naam. Dan dook mijn denken weer onder in het zwevende zoemen: ik, ik, ik, neurde het ongeweten in mij mede met den eentonigen, dubbelen tik, ik vergat de oude wereld voor een nieuwe en ik weet niet of ik hier uren of een enkele seconde heb gestaan'. (bladz. 79, 80 en 81).

Dit ernstigere gevoelde hij echter geenszins als een pijn, eerder werd het aanvaard als een nieuwverkregen rijkdom, hoe ware dit ook anders mogelijk geweest, waar toch zijn dagelijksche omgeving vervuld was met liefde voor hem[1]) en iedere persoonsvermeerdering voor hem rijker gevarieerde liefde beteekende? Doch geheel anders wordt dit in *Verdriet*. Van den dag af dat hij aan vaders hand, voor het eerst naar school gaat, wordt deze gevoelige beschouwendheid voor hem de bron van het tragische. Geplaagd als hij wordt door zijn makkers wordt reeds de eerste schooldag hem een kwelling, en op dezen dag volgen vele gelijke dagen, deze voegden zich tot eendere maanden, die weer tot jaren werden van een glanslooze somberheid. Zoo versleet het weefsel van zijn verwachting tot een armelijke lap. waar in het schijnsel van een korten opbloei de oude tinten slechts schaars en sober opleefden. Alleen in het hoofdstuk 'Anneke', ver van zijn gewone omgeving, overvloeit hem een kortstondig en kinderlijk geluk. Eerst later echter zal hij zijn eenzaamheid leeren verliezen aan het hart van de al-eenzaamheid, daar een nieuw venster vindende dat uitzicht geeft over uitgestrekte velden van bedroomde natuur tot den horizon van het verlangen toe.

Dan, de duisternis gekomen, volgen wij voorzichtig onzen waard langs de krakende wenteltrap naar het slaapvertrek, dat hol en ledig tegelijkertijd iets aantrekkelijks en angstwekkends heeft en in welks donkerte het licht van onze kaarsen vergeefs naar ruimte zoekt.

1) 'Nu werd ik ingezeept. Moeder knielde aan de eene, de meid aan de andere zij. Een harde eeltige hand raakte somwijlen een zachte; dan lachten zij elkander langs mijn bloote lijfje als vriendinnen aan'. (bladz. 85).

Nauwlijks ingeslapen verschijnt reeds de droom:

Een venster uit den tijd der Gothiek, uitzicht gevende door een eenzaam zonnig straatje op de geurige bontheid van een veld. Voor het raam, beschenen door het zwakke licht van den zilveren uchtend, een man gebogen over een gedeeltelijk uitgevleide rol. Het is een schrijver die, zijn gelaat schijnt door moeizame aandacht bijna vertrokken, langzaam en met pijnlijke zorg in sierlijke en duidelijke teekens de gevederde woorden zijner verbeelding nabootst op het blanke perkament. Dan valt ons oog op den matgoud geteekenden titel: *Sint Veit en andere vertellingen*, bijna onzichtbaar gelijk een vlam in den brand van den zomer.

Dit alles wordt op vreemde wijze weerkaatst en verkleind in een ovaal en bol spiegeltje dat in den witten wand een venster schijnt, inzicht gevende in een onwerkelijkheid.

Plotseling stort, als ware het een golf, een vlucht witte duiven tusschen ons en het venster en vloeit als een wolkenschaduw uit ons gezichtsveld weg. Als wij wederom opzien is de schrijver een zilversmid geworden, met bekommerde aandacht verdiept in zinrijke fantasieën, welke door hem met vaardige hand gedreven worden in het gewillige zilver. Wij bemerken tusschen de overtalrijke beelden: de vier reismakkers over hun ledige kroezen gebogen, de torenrijke geboortestad van den dwaler en hoe daar uit een poortje een twintigtal monniken aanzwermt, de ruggen gekromd onder de muisgrauwe pijen, - de zichtbare God zelf ook, die tusschen een ring van menschelijke figuurtjes verbeeld wordt door een wonderlijk licht dat leeft op een blankgelaten veldje, waaronder met ijle eenvoudige letters gegraveerd werd: Wie mij navolgt wandelt niet in duister. Ook de dans van de drie gratiën leent zijn vlotte bekoorlijkheid aan de zekere hand van den drijver.

Midden tusschen deze met zooveel liefde in het edele metaal verhaalde sproken rijst een bolle en blanke verhevenheid, lichtend en verleidelijk als een spiegel aan een witten wand, welke vele der gedreven levensfragmenten tot onwerkelijkheid toe weerkaatst en waarom een lintje van letters zweeft, die te samen de volgende woorden vormen: De onleschbare dorst van het verlangen.

Dan klapt onverwacht het venster open en alles verdampt

tot een oogverblindende dauw, doch wanneer deze als een gevluchte regenvlaag weggetrokken is blijken alle voorwerpen onveranderd en op eigen plaats aanwezig. Alleen de schrijver, de zilversmid is vervangen door de donkere gedaante van onszelve, die wij met gretige hand zien tasten naar een in zilver besloten boekje 'Van de kleine dingen' geheeten dat in zachte eenvoudigheid van een ongerept verlangen verhaalt, dat zijn eindelijke nauwbegeerde vervulling vindt in den dood. Tegelijk hooren wij voetstappen schuifelen en wordt er aan de deur getikt. Twee mannen (die wij zelve zijn) dragen een doodkist binnen. De kamer geurt plotseling van het versch geschaafde hout.

Als wij wakker worden staat het venster open, een zachte doorzonde lucht vloeit naar binnen, dragende de zoete reuk van velerlei gewassen. Zwakke en duurzame geluiden uit kuiperij en smederij bezitten een eigenaardige bekoorlijke gedragenheid, een luchtige volheid en iets onbekends dat in ons de gewaarwording doet ontstaan te ontwaken in een ander, vreemder, land dan waarin wij te rusten gingen.

En inderdaad wij worden wakker in een *ander* stadje aan de overzijde van den zeearm, op een eiland waar een onbewuster leven geleid wordt, waar de cultuur van oude tijden zuivere sieraden achterliet en het leven van het heden tot een dieper duisternis werd, die een heviger verlangen in zich besluit.

Als wij het stadje later hebben leeren kennen valt het ons echter bitter tegen. Van de schoone fragmenten, welke daar uit de oudheid nog behouden bleven, zou waarschijnlijk een overvloedige bekoring uitgegaan zijn indien ze gevonden werden in een wijde verlatenheid, overwoekerd door slingerplanten of half verscholen achter een scherm van vele varens. Nu zij zich echter statig verheffen te midden van het met hartstocht doorgloeide - en toch vrij gewone - leven van menschen doen zij ons te overweldigend, te romantisch en opgesierd aan.

Er bloeien te veel rozen in deze *Mythe van een Jeugd*. Heeft de schrijver misschien de tallooze, zacht bekorende, beeldjes uit jeugd en verlangen, welke hij sinds jaren in het onderbewuste wist te bewaren, eindelijk voorgoed en zorg-

vuldig op willen bergen? en de ledige plaatsjes daartusschen opgevuld met figuurtjes geformeerd door zijn bewustzijn?

Hoe dit ook zijn moge, in ons rijst onder het lezen een gevoel op verwant aan dat hetwelk men ondergaat wanneer men doolt door de zalen van een museum in de provincie, waar de wanden te veel schilderijen, de vitrines te veel aardewerk en porcelein bevatten. Schuw gaan wij er den plechtig kuchenden suppoost voorbij, bang dat ook hij als drager van een verschoten schoonheid op een onevenredige aandacht aanspraak zal maken.

In dit boekje behaalt de zinnelijke schoonheidsbegeerte van den schrijver een te glorieuse en te gemakkelijke overwinning op de innigheid van een werkelijkheid welke hij ons wil doen beleven. Het is dus het verlies van een evenwicht dat wij hier te betreuren hebben. Werkelijk te betreuren want het 'gegeven' is innig en fijn. Het bevat in zich de verbeelding van het bewust en rijp worden van Rijkert en zijn vrienden. De dwaaltochten van den onstuimigen knaap Rijkert allereerst, die dorstig naar schoonheid als hij is, de aanvankelijke vervulling van zijn verlangens zoekt in schoone vormen en kleuren en rijken, snelverterenden, hartstocht en daarin een vergetelheid, die vervulling zoo verwant, ook een wijle vindt. Later zien wij hoe hij zich teleurgesteld van dit alles afwendt en een soberder geluk aanvaardt in een dieper en duurzamer, naar wij hopen mogen, liefde voor een argeloos schoolkameraadje. Doch ook het donkerder levensbegeeren van zijn makkers wordt ons niet onthouden; de een te ernstig voor alles wat pure en onvertroebelde vreugde is, de ander te vol fantasie en drang naar het avontuurlijke om ooit het geluk in rust te kunnen genieten.

Het best geteekend is de verhouding van Rijkert tot zijn moeder. De warme kinderlijke liefde die ondanks het uit elkander groeien en het elkander verliezen toch leven blijft. Als wij daaraan terug denken beseffen wij dat hierboven de gebreken wellicht wat sterk zijn aangegeven en dat deze misschien wortelen in een overmaat van ernst welke den auteur bevangen houdt en welke hem de juiste verhoudingen uit het oog deed verliezen.

Hoe heilzaam zou hier het licht van den humor zijn geweest!

Doch ondanks al hetgeen in het stadje nog te genieten is, ondanks de aardige inkijkjes in stegen en hoven, laten wij vroeger dan het plan was onze kleppers voorkomen en vol van een nieuwe en vrome verwachting slaan wij den weg in naar *De Gezegenden*.

De Gezegenden. Dit zijn voor ons - die nu eenmaal in den doolhof der beeldspraak geraakten - een zevental kleine tempeltjes van woorden en zinnen opgebouwd te midden van het laag en welriekend kreupelhout der aanbidding. Zij liggen op een harmonische verte van elkander neergevleid tegen een glanzende glooiing en hun sierlijke architectuur stijgt rank om hoog tegen het blijde blauw van den hemel.

Als wij dichter genaderd zijn valt ons het overvloedig beeldhouwwerk in het harde hout van deuren en pilasters op en in den steen onder de massieve daklijsten de lichtlijnige en vluchtige reliëfs, dewelke herscheppingen bevatten van legenden uit het leven van wie door het schijnsel van Gods liefde begenadigd werden.

Het rijkste onder hen is wel het tempeltje gewijd aan ‘Simon de vondeling’. Het staat aan den oever van een oud lied en spiegelt zich daarin.

Simon werd gevonden in een houten kistje, dat aan den wal gedreven en gevangen was door het overhangende struweel, door broeder Johannes die hem gretig in de aandacht van zijn liefde opnam en groot toog in de wijdingrijke sfeer van zijn klooster. Later gekrenkt door de onbekendheid die zijn afkomst verborg trok Simon als eerzuchtig ridder de wereld in om deze, zijn afkomst, te onderkennen, mede voerende de evangeliën die met hem in het kistje waren aangedreven. Na negen jaren vol van avontuur, afwisselend vervuld door hoop en ontmoediging, verlangen en onverschilligheid, keert hij geslagen door Gods hand tot broeder Johannes terug[1]), wien hij zijn dwalingen en gruwelijk lotgeval bekende.

> En de abt hoorde hem aan, en voelde de roede Gods, die nedersuisde. Hoe striemden de slagen, hoe deerlijk bloedde hem het vleesch. Nu

1) Thans wetende dat hij de zoon is van de koningin te Buda aan wier borst hij een nacht als minnaar heeft gerust.

> begreep hij den bitteren zin van het wonder en de hartstocht van de boete doorstak hem met een vlammend zwaard. Zwijgend nam hij Simon bij de rechterhand. Met den voet deed hij een zerksteen kantelen, en langs een trap die bloot kwam, voerde hij den zondaar, dien de tuchtiging wachtte, langzaam tred voor trede naar omlaag, (bladz. 133).

Met strakke hand werd dit alles gehouwen in steen en hout. Binnen het tempeltje vinden wij het met warme kleuren en uitvoerig geschilderd, op de wijze der vlaamsche primitieven, op de paneelen van een heilige reliquiënschrijn. Daar is niet de zwierig gekleede Simon doch abt Johannes de belangrijkste figuur. Abt Johannes die in zijn jeugd ernstig en liefderijk over zijn moederlooze broeders en zusters het bewind voerde, een broederlijk bewind 'dat duurde totdat er al een meisje getrouwd was, de oudsten der knapen reeds wapenen droegen.' Eerst toen hij zijn taak volbracht achtte 'begon hij hem te rijpen, wat bij zij moeder bloesem van het voorjaar was gebleven en zijn goedheid en zijn liefde droegen de vrucht van de vroomheid, en volmaakten zich in God'.

Doch een tijdlang in het klooster levende bemerkt hij allengs dat dit alles ook een andere zijde heeft. In hem ontwaakt een warm en durend verlangen naar het vaderschap, een begeerte die zelfs onder het gebed als een verboden innigheid bij hem binnensloop. Een innige begeerte welke eerst na Simons terugkeer uitgroeide tot een gestreng mededoogen en samensmolt met zijn dieper verlangen naar God.

Over deze kleurige tafereeltjes leeft een zacht, bijna hemelsch, licht.

> Wanneer hij op zijn tochten in den omtrek van het klooster zijn weg nam langs de hutten, waar de hoorigen woonden, gebeurde het niet zelden, dat een moeder hem ontmoette, die heur kindje verborgen onder haar mantel droeg. En altijd bij het voorbijgaan, zeker omdat de vriendelijke glans op het gezicht van den monnik haar vermoeden deed, dat hij het liefste kon begrijpen, lichtte zij een weinig de slip op, die haar last bedekte (bladz. 86).

Op een volgend paneeltje:

> Ging hij dan verder de bergen in, als wilde hij een bekoring ontloopen, dan drong aldra een lustig fluitspel tot hem door en zag hij tusschen de hoogste klippen den kleinen herdersjongen bij zijn geiten zitten, met de bloote beentjes boven den afgrond bengelend, gansch in zijn muziek

> verdiept. Het hart begon hem van doodsangst te kloppen, alsof het dierbaarst van zijn leven zich in gevaar bevond, (bladz. 87).

Daarna:

> De zingende Donau sprankelde van louter zilver en goud. Johannes bukte zich nogmaals naar het water, en schepte er een weinig van in het holle van de hand. Dan den kleinen vondeling besprenkelend, doopte hij hem 'Simon', in naam der heilige drievuldigheid. Een vogeltje begon te kwinkeleeren in de takken, (bladz. 97).

Zoo zien wij een kleine galerij van tafereeltjes waarin de aanbidding voor het zuiver menschelijke uiting zoekt. Besloten wordt de reeks door de beide waarop de Abt gezeten als de donkerste in een krans van zijn donkere broeders aan een feestmaal de visch aansnijdt die den sleutel van Simons gevangenis bevat, en hoe als de ijzeren deur daarvan door den abt geopend wordt, een licht hem tegensloeg en:

> Simon zat daar,
> Hoogverheven op een goud gestoelte,
> In de hand de evangeliën houdend.

Even hooren wij van ver een zwak melodieus klokje kleppen, en als wij ons omwenden om het tempeltje te verlaten is het alsof door het kleine ronde venster, dat open staat, op een windvlaag de namen van Gerard David en Geertgen van St. Jans ons worden toegefluisterd.

Van de andere verhalen heeft vooral 'de Boodschap' ons getroffen. Minder rijk en minder sierlijk dan de overige is het wellicht, doch ook minder moeizaam en het munt uit door meerder soberheid. Als wij er op onze verdere reis voorbijtrekken zien wij hoe een landman er in overgegeven gebed geknield ligt op de treden van den steenen stoep.

Dan volgen de '*Vluchtige begroetingen*'. Begroetingen die soms als een zefier varen tusschen ons, opmerkzame dolers, en de bewoners van dit vreemde land, die een blijde verwachting als een aureool om het hoofd dragen.

Verpoozen wij nu niet in een gaarde van droomen, in een bongerd waar de slanke boomen gebogen staan onder de zoete beloften van een eeuwig leven?

In de beste[1]) van deze reeks korte verhaaltjes is de schrijver dan toch door de bebloesemde hagen der schoonheid heen-gedrongen, achteloos achter zich latende den glans van edel metaal en -steen en voor hij zich weder bevreemd terug trekt schouwt hij een wijle in het omdoornde vuur van een visioen.

Een wijle slechts en een enkele maal... hoe zou het anders kunnen? Doch iets van deze victorie vloeit ook door de andere, de minder voortreffelijke (die soms wat bedacht zijn en misschien met te groote inspanning werden geschreven) en die zege te samen met het schijnsel van den humor, dat wij hier voor het eerst in de schaduw van Aart van der Leeuw zien oplichten, doet ons vermoeden dat in dit boekje te ruste werd gelegd het beste en zinrijkste proza dat door hem werd geschreven.

LAURENS VAN DER WAALS.

1) O.a. De Zoogzusters. De Kathedraal. De Minnaar. De Aanblik. Het verborgen paneel. Jonker Johannes. De Drie Joden. Zinsbegoocheling. De landloopers.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Fossielen in de taal.

Onder de advertenties voor dienstbetrekkingen vindt men er tegenwoordig heel dikwijls eene van den volgenden inhoud:
Wordt gevraagd: Een loopjongen, goed kunnende fietsen.

Tot loopen zou de knaap nauwelijks meer in staat behoeven te zijn. Als hij maar een onvervaard fietser is! Doch, al zal de *last pedestrian* onder het genus misschien eerlang verdwenen zijn, *loopjongens* zullen de vlugge, en voor bedaarder passanten dikwijls zoo gevaarlijke gasten toch nog lang blijven heeten. De levende taal is een groot folklorist en houdt de geschiedenis van den oorsprong en de ontwikkeling der bedrijven getrouwelijk opgeborgen.

Blijven we maar eens in de hoofdstad en nemen wij den Amsterdamschen kruier. Vroeger was hij natuurlijk de man, die er zijn beroep van maakte, boodschappen met den kruiwagen te doen. Ik weet niet of er veel Amsterdamsche kruiers overgebleven zijn, die er zelfs nog een kruiwagen op na houden. Het eenwielige vehikel zal in het moderne groote-stads-verkeer spoedig ver te zoeken zijn. Toch mag men den naam kruier voor iemand die, hoe dan ook, boodschappen doet, nog een lang leven voorspellen.

Oude Amsterdammers hebben het wel over den sleeper, waar anderen van den huurkoetsier zouden spreken. Ligt in het woord niet de herinnering bewaard aan den reeds lang vervlogen tijd, toen men zich binnen de stad nog met het

gehuurde sleepkoetsje van de eene plaats naar de andere liet vervoeren?

Alles gaat nu veel sneller, en wie niet meêgaat in het tempo, loopt groot gevaar van de sokken gereden te worden. Op de brug, of zooals de Amsterdammer het liever noemt, op de sluis, stonden vroeger vaak een stuk of wat slampampers met uitgegleden ellebogen over de leuning te hangen en kringetjes te spuwen in de gracht, die zij den wal noemden. (Een rechtgeaard Amsterdammer valt niet van den wal in de gracht, maar wel van de gracht in den wal). Ze zabbelden wat aan de leuning oftewel balie. Het waren de baliekluivers. Tegenwoordig, met het veel drukker verkeer, ook over de bruggen, zouden de kerels daar niet veilig meer staan. De balie wordt niet meer zoo bekloven, en dreigt welhaast overal zelf voor steenen borstweringen plaats te maken. En de baliekluiver is dan ook evenzeer verdwenen als de flaneur, die immers nooit haast had. Toch zullen een leeglooper en een vent van niks waarschijnlijk nog lang voor baliekluiver uitgemaakt worden.

Dat de slager of slachter tegenwoordig in de grootere plaatsen het afmaken van het vee aan de mannen in het abattoir moet overlaten, neemt niet weg, dat de vleeschverkooper in den volksmond toch nog de slager zal blijven. En al komt er geen boer meer in de stad om met zijn mooie koperen kannen zelf zijn melk aan de deur te brengen, de bezorger van het artikel blijft, zooals bij Piet Paaltjes, toch de melkboer genaamd.

De kruidenier was oorspronkelijk de man, die de geneeskrachtige kruiden, waar thuis het kruidboek de gewenschte inlichtingen over gaf, verkocht. Van lieverlede werd het degene bij wien men de koloniale waren, later ook de grutterswaren haalde. En de dingen die hij verkoopt, heeten nu ook niet meer eenvoudig kruiden, maar kruidenierswaren, - zooals de man, die in Zeeland vetwaren verkocht, en de vetwarier heette, later niet meer vet of vetwaren, maar (omslachtig genoeg) vetwàrierswàren te koop aanbiedt. De geneeskrachtige kruiden kwamen allengs bij den drogist. En aan hem werden de beste weer onttrokken om het verkooprecht er van alleen aan den apotheker te gunnen.

Dat de burger eenvoudig de man is geweest, die den burg, d.i. de stad bewoont, wordt wel eens vergeten wanneer het

woord burgerlijk naar links en rechts als scheldwoord gebezigd wordt.

En aan de beteekenis van het woord kapper denken maar weinigen meer. De man zelf althans, wiens bedrijf het is te kappen, beseft in den regel zeker niet, dat zijn vroege voorgangers het hoofdtooisel schikten, het toilet maakten van de hoofddracht, en dat zulk een hoofdtooisel, bij de vrouwen althans, in de kap lag. Toen die kap wegviel, bleef het woord in gebruik voor het in orde maken enkel van het hoofdhaar.

Ik heb bijna alleen wat woorden bekeken, die in het woordenboek op de *k* en *l* en *s* zouden staan. Maar men zou op die wijze het heele alfabet wel kunnen afloopen. Inderdaad, de taal blijkt altoos weer een groot folklorist te zijn.

Nu wil ik in dit verband alleen nog maar één woord eens nader bezien, dat een bedrijf aanduidt, waarvoor ik me wel speciaal mag interesseeren, dat van den schilder.

In den beginne, daar is men het wel over eens, is de schilder degene geweest, die *schilden* bewerkte of versierde. Hier dus ook een voorbeeld, hoe het woord den oorsprong van het bedrijf vastlegt. Maar vrij algemeen wordt dan verder aangenomen, die die schilden de wapenschilden waren, en dat degene dus, die dààrop de wapens aanbracht, de oorspronkelijke schilder was. Ik twijfel er evenwel een beetje aan, of dit onweerlegbaar bewezen kan worden en zou in ieder geval tot de opvatting overhellen, dat er daarnaast nog een ander soort schilden in aanmerking komen.

De uithangborden b.v. werden ook schilden genoemd, en die uithangborden kwamen in veel vroeger tijden, toen het volk nog niet lezen kon, wel heel algemeen voor, gelijk wij ze ook in Rusland onder de analfabeten overal nog veelvuldig hebben gezien. Het met verf vervaardigen van pakkende voorstellingen op die uithangborden nu, zou veel eer beschouwd kunnen worden als een begin van wat wij thans nog de schilderkunst noemen.

Maar dan werden ook in allerlei processies en optochten en feestelijke ontvangsten en vertooningen velerlei schilden rondgedragen en opgehangen. De figuren nu, waarmede deze beschilderd waren zullen zeer vaak die van heiligen geweest zijn.

En daar onze oudste eigenlijke schilderijen toch wel religieuse voorstellingen waren, laat zich ook langs dezen weg, de oorsprong van het (reeds bij Wolfram von Eschenbach (1200) in onzen zin voorkomende) woord, beter verklaren dan door het uitsluitend op heraldische schilden te betrekken.

J.V.

Bibliographie.

Bevrijding. Opstellen van Clara Meijer-Wichmann; N.V. Uitgevers-Maatschappij Van Loghum Slaterus & Visser, Arnhem, 1924

Een jaar na haar posthuum gebundelde voordrachten (‘Mensch en Maatschappij’, zie De Gids van 1924 I bl. 414 v.v.) bezorgde haar echtgenoot deze uitgaaf, waarin met nog enkele andere artikelen het grootste deel van den journalistieken arbeid harer laatste, socialistische jaren verzameld is. Uit beide boeken spreekt dezelfde fijne en nobele geest, hetzelfde scherpe verstand. Moest ik een keuze doen, het laatst verschenen boek zou mij nog het liefste zijn. Om zijn bizondere stylistische hoedanigheden; in als opstel ontworpen artikelen komen deze beter dan in voordrachten (uitgewerkte aanteekeningen veelal) tot haar recht.

Uit het laatste boek zelf weer een keus te doen is lastig. Zijn inhoud loopt, wat betreft de erin besproken onderwerpen, nogal uiteen en zou niet dan zeer in het vage in een enkele formule zich laten samenvatten. Een globale indruk, die bijblijft, is dat vooral de criminologie en de studie van het socialisme baat zullen hebben van deze herdrukken, meest uit tijdschriften, die niet in alle openbare boekerijen en wel in heel weinige particuliere samen zullen te vinden zijn.

Op één opstel worde hier meer in het bizonder de aandacht gericht, op dat over de theorie van het syndicalisme.

Deze tak van het socialisme is hier te lande niet van groote beteekenis. Elders van meer. Theoretisch heeft het altijd in de schaduw van het marxisme gestaan; practisch hebben sociaal-democratie en communisme het overvleugeld. Toch is het, ook buiten den engeren kring van eigen geloofsgenoot en, van invloed geweest en heeft het in de komende jaren, nu marxisme, sociaal-democratie en communisme alle in crisis-toestand verkeeren, op sterkeren invloed kans. Wie deze verschijnselen in hun beloop wil blijven waarnemen mag het syndicalisme niet negeeren.

Samenvattende zeide mevrouw Meijer-Wichmann (bl. 155) dit ervan: ‘Het syndicalisme (heeft) allereerst de beteekenis gehad van waarschuwing tegen de verburgerlijking der sociaal-democratie. In de tweede plaats heeft het, in een tijd van rationalisme en mechanisme, den wilsfactor, de beteekenis van het psychische element in den socialistischen strijd, naar voren gebracht. Ten slotte heeft het nieuwe gedachten inge-

dragen in het socialisme en het met nieuwe inzichten verrijkt: denk aan de directe actie, aan de algemeene werkstaking, aan het verzet tegen de compromissen, aan de minachting voor de democratie (de heerschappij der onontwaakte meerderheid), aan de verplaatsing van het zwaartepunt van het politiek gevechtsterrein naar het economische. Maar belangrijker dan dit alles dat zich zoo laat opsommen, was wat er van hen uitging; niet dat zij over élan en overgave s c h r e v e n , maar dat zij die h a d d e n , was het heerlijke. Zij, die aan de intuïtie meer beteekenis toekenden in de geschiedenis, zijn zelf het bewijs daarvoor geweest: intuïtief hebben zij gevaren en inzinkingen gezien en voorspeld, die aan de verstandelijken toen nog waren verborgen gebleven. En juist hierom heeft het syndicalisme een heel andere en wijdere strekking dan die van een vakbeweging, die ereis in Frankrijk ontstond. In het verleden bracht het... een verjonging der socialistische gedachte; maar verjonging door de elementen van impuls, opstandigheid, vrijheidsdrang, eerbied voor de minderheden en vrije groepeering, vertrouwen op solidariteit en spontane offervaardigheid, is blijvend noodig. En zoo hebben de kerngedachten van het syndicalisme blijvende beteekenis'.

En deze samenvatting wordt in de voorafgaande bladzijden met zoo groote helderheid voorbereid, dat alleen reeds de herdruk van dit artikel, dat in de nederlandsche en misschien ook in de vreemde literatuur over deze stof vergeefs zijn weerga zoekt en dat anders met De Nieuwe Amsterdammer, waarin het oorspronkelijk pseudoniem verscheen, zou verdwenen zijn, aan dezen bundel de beteekenis van een stellige aanwinst voor onze economische letteren verleent.

v.B.

Inleiding tot die studie van Letterkunde, deur Dr. P.C. Schoonees en Dr. J.R.L. van Bruggen, 1925, J.H. de Bussy, Pretoria-Amsterdam, J. Dusseau en Co., Kaapstad.

Dit boek is een verblijdend symptoom van het gezonde leven der jonge Afrikaanse Letterkunde. Het is geschreven door een criticus (Schoonees) en een auteur (Van Bruggen); van de eerste is de *Algemene Inleiding* en de hoofdstukken getiteld: *Die taal als instrument van die kunstenaar, Prosakuns, Dramatiese Kuns;* de hoofdstukken: *Die kunstenaar, Verskuns* zijn het werk van de tweede en vormen het omvangrijkste deel van de inhoud. Criticus en auteur getuigen van dezelfde geest; wie 't boek leest zonder kennis te hebben genomen van de mededelingen in de inhoudsopgave, zal, geloof ik, niet de indruk krijgen dat achtereenvolgens verschillende schrijvers aan het woord zijn. Toch zijn beide krachtige persoonlikheden, die met hun geestdrift voor de bloei van hun nog zo jonge kunst een scherpe, voor de détails m.i. soms te scherpe, kritiek op de kunstenaars verbinden. Dr. Schoonees heeft die eigenschappen reeds getoond in zijn *Die Prosa van die twede Afrikaanse Beweging* (Amsterdam, J.H. de Bussy, 1922), zijn medewerker spaart evenmin zijn afkeurend oordeel. Die volkomen afwezigheid van ophemeling - dubbel te waarderen in een kleine, voor een zelfde zaak strijdende gemeenschap - geeft grote waarde aan hun bewondering.

De maatstaf die de schrijvers aanleggen is die der mannen van tachtig. Echtheid, persoonlike visie, is de eerste eis die zij stellen; de Engelse dichters uit de eerste helft der negentiende eeuw hebben diepe indruk op hen gemaakt. De Nederlandse Letterkunde besprekende hebben zij de neiging om met een paar stoute sprongen - rustpunten die men bijna niet opmerkt zijn Wolff en Deken, Bilderdijk en Potgieter - van Vondel te komen tot Kloos en de zijnen. Hun afkeer van het akademiese maakt hen naar mijn mening onbillik tegenover de Franse litteratuur, hetgeen vooral zich openbaart bij de behandeling van het drama en de roman. Het dekadente trekt deze strijdbare jonge mannen natuurlik niet aan, maar ook het gekompliceerde is niet van hun gading; kenmerkend is voor hen, en voor onze tijd, dat zij in de gedichtjes van Piet Paaltjens alleen bewuste parodieën zien. Ook meen ik dat door hun gerechtvaardigde vrees voor Groot-Nederlandse boert en koddigheid bij hen het geestige in de kunst niet tot zijn recht komt.

De ‘Inleiding’ bedoelt in de eerste plaats de lezer te ‘prikkel om *sy eie oordeel* na grondige oorweging te formuleer’, maar het is ook een leerboek in engere zin. Daarom worden de verschillende genres en de techniek van proza en poëzie besproken, de uitspraken en definties van bekende theoretici aangehaald en getoetst; daarom ook vindt men aan het einde van het boek 145 vragen, die de inhoud samenvatten en tevens als repetitorium kunnen dienen. De student die ze kan beantwoorden moet de schrijvers goed begrepen hebben en zelfstandig kunnen denken. Als hij, de afstammeling van Nederlanders uit de 17de en 18de eeuw, dooi rijmlust wordt aangetast, zal hij die kunnen bedwingen nu hem zo duidelik 't onderscheid tussen dichters met de pen en dichters met het hart gemaakt is. Ook dat is een verdienste van dit aantrekkelike boek.

D.C HESSELING.

Thoukudides' Navorschingen. De Peloponnesische Oorlog. Vertaald uit het Grieksch door Mej. H.M. Boissevain en Dr. H.J. Boeken. Boek VII en VIII. Haarlem, J.W. Boissevain & Co. 1923/1924.

Tien jaren na de verschijning van de beide eerste boeken onder de namen der vertalers en nog meerdere jaren na den aanvang van dezen arbeid zijn nu de laatste deelen uitgegeven. De tijdsomstandigheden, die de financieel toch al riskante uitgave van een dergelijk werk nòg meer tot een waagstuk maakten, zullen ten deele schuld hebben aan dit tijdsverschil; den vertalers zal het echter niet geheel en al onwelkom geweest zijn, steeds weer gelegenheid te krijgen, het werk te benaderen, om het na grondiger studie en bezonkener oordeel in het Hollandsen weer te kunnen geven. Hier zijn immers twee menschen ernstig aan het werk geweest: een bijna onbegonnen taak - een durf noemde het Dr. Chr. M. van Deventer in het December-nummer 1914 van ‘De Gids’ aan het begin van zijn uitvoerige aankondiging - hebben zij aangevat en ondanks veler schouderophalen, ten einde gebracht. Voor dezulken kan uitstel geen teleurstelling geweest zijn. De latere deelen hebben dan ook zeker

gewonnen: de vertalers pasten hun eigen verdiept inzicht toe en maakten een intelligent gebruik van de op- en aanmerkingen der kritiek, een ander bewijs, zoo noodig, dat dit werk hun lief was. Hun doel is geweest. Thucydides in leesbaar Hollandsen ons aan te bieden; daardoor moest veel verloren gaan, zoo schreven zij en er is ook veel verloren. Toch treft in den text telkens de juiste weergeving van den zinsbouw en de woordenkeus. Hier en daar duikt de lust op, ofschoon minder sterk dan in de eerste boeken, woorden te gebruiken, welke door moderne of ouderwetsche kleur de sfeer van Thucydides' werk dreigen te bederven (b.v. clubs, installatie voor vestiging, puik der soldaten, politiek schema (?), heirplicht); dit is echter niet te hinderlijk en bijna in ieder afzonderlijk geval te verdedigen. Met een beroep hierop, dat een preciese vertaling er van de zinsbouw schaadt en aan die woordjes in den gedrukten Hollandschen text te veel gewicht geeft, kan men ook her beperken van de vertaling der fijn-nuanceerende partikels verontschuldigen, ik heb toch den indruk, dat men hier gezondigd heeft. Slordigheden als het vergeten van een deel van een zin, dat in den Griekschen text staat afgedrukt, mochten evenmin voorkomen (b.v. VII 73 slot). Ik moet bij algemeenheden in de kritiek blijven. De vertaling is serieus opgevat en over het geheel bevredigend geworden. Wij hopen, dat de vertalers zich nogeens aan dergelijk werk zullen zetten: zij staan beiden buiten het onderwijs, dus hebben nog de gelegenheid voor zoo'n grooten arbeid. De leeraars zien zich, door een averechtsche bezuiniging op onderwijsgebied - mede tengevolge van een in geen land geziene verkwisting ten bate van een z.g. pacificatie, waarvan niemand de kosten berekende - meer en meer den tijd ontnomen, om wetenschappelijk of degelijk vertaalwerk aan te vatten. Mogen zij, die in gelukkiger omstandigheden verkeeren, met des te meer ijver hun belangstelling en krachten daaraan geven.

D. LOENEN.

Het leven van Francesco Campana.
Het eeuwige licht.

Derde hoofdstuk.

I.

Twee voorvallen uit die lente hadden een grooten invloed op de rijping van Francesco's ziel.

En beide keeren was 't het leven van zijn blinden vriend, dat dieper hem binnen deed zien in het leven.

Op een zekeren avond opende niet Gina maar Battista hem de huisdeur. Aarzelend liet hij Francesco toe. En wonderlijk trof den jongen het tafereel, dat hij zag.

Midden in de kamer was een kleine tafel gezet; aan de eene zijde, steunend op den elleboog, de hand in haar zwarten haarwarrelbos, zat de vrouw, een muziekboek voor zich. En aan den overkant zat de blinde achter zijn Braille-bord.

'Sst!' zei hij. Met een wenk van het hoofd beduidde hij Francesco te wachten. Zij gingen door.

Gina dicteerde. Haar gezicht was één spanning van opletten. Zij dicteerde de muziek: 'maatstreep, zes zestienden, faoctaaf, do, la, do, fa, hooge do...'

De maestro, in nog scherper spanning het luisterend gelaat geheven, drukte snel en onfeilbaar de geheimzinnige teekens in het papier.

Stilletjes kwam Francesco kijken over den schouder van de vrouw. 'La Favorita' stond boven het muziekstuk, dat zij dicteerde: 'la, fa, rust; do, re, si bemol...'

Rusteloos gingen haar kleine, waaksche oogen van het eigen notenblad naar het Braille-bord; een zwarte nagel bleef op post; en precies op tijd viel telkens haar schorre stem weer in. Geen oogenblik vertraagde het werk.

En Taviglia, het inzichzelf-verzonken gezicht aan het licht, bespeelde onverpoosd zijn instrument; zooals eens die kleine, sterke hand bedrijvig den rietstengel door het wordende matwerk schoof, zoo hanteerde zij nu met nerveuze gewisheid de stift, en prikte de noten tusschen de richels van zijn metalen liniaal.

Toen Gina onderaan haar pagina gekomen was, zei de blinde: ‘Basta’ en schoof zijn schrijftuig van zich af. De vrouw sloeg de muziek dicht en borg het boek in de kast. Dan verliet zij het vertrek.

‘Hoe is het mogelijk!’, zei Francesco, in een bewonderende verbazing, die zich nu eerst uiten dorst; ‘zij die bijna niet schrijven kan, hoe heeft ze het kunnen leeren!’

‘'t Heeft moeite gekost... aan haar... en aan mij’, kwam de blinde kort. Een oogenblik leunde hij achterover in zijn stoel. Hij leek zeer moe; maar algauw herwon hij zich. Hij stond op, zette met vaste gebaren het Braillebord, waar het hoorde, en nam zijn gewoonlijke plaats in naast de piano.

‘Ongeloofelijk!’ zei Francesco nog eens.

‘In Malescia had ik een ouderen leerling, die mij placht te helpen. Toen het besluit gevallen was, dat wij Malescia gingen verlaten, wou zij hem kunnen vervangen. Zij wóu mij helpen, dat is het geheim. Zij leerde niet vlug, maar zeker. Nu vergist zij zich geen enkele maal. Een opera-fantasie copieeren is een groot werk. Eén zoo'n avond kost haar twee dagen hoofdpijn, dat weet ik. Toch zou ze ongelukkig zijn, als ik het aan een ander vroeg’.

‘'t Is prachtig!’ zei Francesco. ‘Wat een doorzettingskracht, en wat een toewijding’.

‘'t Zou Gina beleedigen, als je er veel over zei. Ze vindt het vanzelfsprekend. Ze zou niet eens willen, dat ik er haar voor bedankte’.

Francesco was stil.

‘Dat is juist het allermooiste’, kwam hij dan.

‘Natuurlijk’, zei de blinde, met een lichte verwondering, en praatte over iets anders.

Toen Francesco afscheid genomen had en Gina tegen kwam op de gang, zei hij zacht, omdat hij het toch niet laten kon:

‘Een mooi werk, dat ie daar bezig was te doen, Gina’.

De vrouw keek zeer verstoord. ‘Goeien avond’, zei ze kortaf, en liet hem staan, waar hij stond.

Francesco, sinds dien dag, had voor deze schamele vrouw een bijna nog dieperen eerbied dan voor den maestro zelf. Tot aan dien ontzettenden Maandag na Paschen, die hem eerst ten volle zijn blinden vriend kennen leerde.

Hij stond op het duistere trapportaal en wilde bellen; doch tegelijkertijd, met een bonzenden schrik, schoot hem het koord uit de hand, zoodat in een schrillen stoot de klepel ketste. - Wat gebeurde daar achter die gesloten deur? Een domp steunen, een woedende vloek, voetengestommel, een smak, een angststem... In een hevige ontsteltenis greep Francesco opnieuw het koord en luidde herhaaldelijk.

‘Ik ben het! ik ben het!’ riep hij.

Het onrustbarend rumoer viel als met een slag.

‘'t Is Campana’, hoorde hij heesch Gina's stem van achter uit de gang.

Even was alles stil. Francesco luidde opnieuw.

‘Signor Campana’, schreeuwde plotseling de vrouw, of zij in een grooten nood om hulp riep.

‘Lichaam van Christus, laat me door!’, hijgde een gesmoord geluid, dat hij niet herkende.

Opnieuw was er het onheilspellend voetgestommel, een worsteling, en iets als weer een smak.

‘Is 't nu genoeg?’ schoot hoog en dreigend de stem uit van den maestro.

Francesco rukte aan de deurknop. Iemand snelde toe. De deur week. Wit, vervaard, zag hij Gina's gezicht in de opening. Achter haar, aan den muur geleund, stond de blinde, zoo ontredderd en hevig rood in 't gelaat, dat Francesco een kreet niet onderdrukken kon.

Doch aanstonds beheerschte de maestro zich, streek het haar naar achter, dat hem in woeste vlokken voor 't gezicht hing en trok zijn verhavende kleeren recht. Hij kwam een stap vooruit.

‘Wat moet onze jonge vriend hiervan denken?’ zei hij doordringend naar de andere zijde van de gang.

Toen eerst zag Francesco in het duister, tegen de achterdeur gedrukt, de lange figuur van Battista staan, de armen met de groote handen slap langs zijn lijf, de verschrikte, schuwe oogen wijd open, en open de hijgende mond.

‘Ga met Gina naar de keuken’, gebood de maestro.

‘Neem hem mee’, zei hij tegen de vrouw. ‘Roep mij, als het nog noodig is’.

Dan, met de hand langs den muur tastend, wat hij anders nooit deed, zocht hij den weg naar zijn kamer, zat daar even, ontdaan nog, op den stoel naast de deur, die hij had laten aanstaan.

‘In Godsnaam, wat beteekent dit alles?’ smeekte Francesco, die nog van ontzetting beefde.

‘Ik had er graag altijd het zwijgen toe gedaan’, zei de blinde verdrietig, ‘maar nu je het gezien hebt...’

Hij bezon zich. Francesco zag, over zijn weer bleek getrokken kaak, een vurige roode striem.

‘Een oogenblik’ zei hij, liep recht de gang door naar de keuken. Maar aanstonds was hij terug, sloot de deur en zat op de pianokruk, vlak tegenover hem.

‘'t Is de tweede maal sinds wij hier wonen’, vertelde hij. ‘Wij hebben gevochten. Battista wou uit om te drinken... ik had het van morgen al gevoeld... de Paaschmaandag zat hem in het hoofd... en daar straks kreeg ik zekerheid... Ik hoorde het aan de opzettelijk gewoon doende stem, waarmee hij zei geen tabak meer te hebben. Daarom wou ik niet, dat hij uitging. Toen hij zich verzette, heb ik mij verzet... Ik ben sterk. Maar hij is grooter dan ik, en nog pootig voor zijn jaren. Alleen, hij heeft de schaamte tegen, en ik het goed recht vóór...’

‘Wie kon dát denken, dat Battista drinkt...’, kwam Francesco.

‘Neen’, zei de blinde, ‘hij drinkt niet meer, hij dronk’.

En na een oogenblik:

‘Toen ik bij hen kwam in Malescia, was hij een dronkaard. Al meer dan eens had het weinig gescheeld, of hij was van zijn werf gejaagd. Gina was toen het rampzaligste schepsel, dat ik ooit kende. Mijn oude instituut in Genua had mij Malescia

aan de hand gedaan en bezorgde mij ook hun adres. Die heeren wisten dat natuurlijk niet alles zoo precies. Zij gaven mij dat adres, omdat wij landslieden zijn, uit Spezia geboortig alle drie. Maar Gina weigerde beslist mij in huis te nemen, “Mijn man drinkt”, zei ze, “'t is geen leven voor een blinde bij ons”. Ik weet niet, waarom ik toch komen wou. Ik had het gevoel, dat ik komen mòest. Vier jaar hebben wij samen gestreden, Gina en ik, om hem te genezen. Dokter Carobbi heeft eens een tooneel bijgewoond... o! nog heel wat anders dan nu. Soms ging het weken goed. Maar hij had er kameraden, met wie hij gewend was, zich te buiten te gaan. Die deden hem altijd weer bezwijken. Hij had daar geen eergevoel meer, omdat hij wist, dat hij toch slecht bekend stond...’

Francesco begreep opeens alles:

‘Dus daarom ben je met hen Malescia uitgegaan!’

‘Daarom zijn wij Malescia uitgegaan. 't Was het eenige middel. Wij hebben hier moeilijke maanden gehad... voor ik weer werk vond, en voor hij werk had. Maar wij hébben het gewonnen... Tenminste, ik hoop, dat wij het gewonnen hebben’.

Een korte wijl, het voorhoofd pijnlijk tezaam getrokken, was het of hij uitkeek, angstig, in zijn duisternis! Doch hij herstelde zich.

‘In elk geval zúllen wij het winnen - Hij heeft hier familie, hij heeft hier herinneringen. Hijzelf wil hier vaster dan daar, al besluipt hem een enkele maal de oude dwang. Gelukkig ben ik er ook nog! Ik belet hem uit te gaan. Iedere terugval zou noodlottig voor hem kunnen worden. Maar dat verzet, begrijp je, dat verzet stookt op zoo'n moment zijn oude begeerte aan tot een soort krankzinnigheid...’

‘En in je blindheid durf je hem met geweld terug te houden? Hij zou je wat kunnen doen....’

Taviglia glimlachte. ‘Er is niet zooveel moed toe noodig, als je denkt. Ik ben overtuigd, dat mij niets zal overkomen, en daarom overkomt mij niets... Een schrammetje misschien of een buil’, - hij bevoelde de gloeiende plek aan zijn kaak -, ‘maar mijn blindheid is mijn kracht; die breekt, zonder dat hij er zich bewust van is, diep in hem, zijn durf... Als ik niet blind was, zou hij een ongeluk aan mij begaan. Nu ondermijnt hem van te voren al de schaamte, die hij later zal voe-

len. Hij zou mij wel willen vernietigen op zoo'n oogenblik, want de dranklust is een duivel; en toch remt hij zelf zijn slagen. - Voor Gina is het 't ergst. Die is bang. Ik leer haar, niet bang te zijn. Maar van haar begrijp ik, dat ze het is. Wij moeten allemaal nog veel leeren. En ik zeker van haar'.

Francesco zat met schitterende oogen te luisteren. Hij voelde zich trotsch. Welk een grootheid was er in dezen misdeelde! En een machtige vreugde begon als een klok te luiden door hem heen. Welk een grootheid was er mogelijk in de menschenziel! 't Was, of de wanden van zijn eigen wezen weken, en een zee van kracht hem doorstroomde vanuit dit besloten, blinde wezen daar vóór hem. - Zijn heele leven ten offer te kunnen brengen, en dat niet alleen, ook daadwerkelijk dat leven te wagen in een zoo ongelijke worsteling!

Daar lag die kleine, mooi gevormde hand, die zich gebald had en van zich af gebeukt, den eeuwigen nacht in! Hoe kon die bovenredelijke vermetelheid bestaan? Het was het werk van een gek, of het werk van één, bezield met bovennatuurlijke kracht. Weerloos, in een losse vuist, lag daar die bleeke, werkgekerfde hand, en hij zag haar doorstraald van een geheime, onbegrijpelijke zekerheid.

Francesco zat, de oogen betooverd door die kleine, moedige hand. Hij was op het punt, haar vol eerbied te nemen in zijn beide handen; doch hij deed het niet. Hij wist, dat deze ziel te streng was, om zulk een dank of vereering te dulden.

Dan zag hij weer de verslagen slaven-gestalte ineengedoken bij de achterdeur, en het witte angst-gezicht van de vrouw. Als een bitter brok stak hem op eenmaal deze bange werkelijkheid in de keel, en opnieuw drong de vraag in hem naar voren: hoe liet God het toe, dat het leven zoo verschrikkelijk kon zijn? Waarom moest zulk een vrouw de jaren door gefolterd worden door zooveel benauwenis? En waarom was die gedweeë oude man bezeten door deze helsche verdwazing?

- 'Arme Battista', zei Francesco zacht. 'Maar ik begrijp nu, waarom je zoo weinig op hem gesteld bent; wat ik allang gemerkt had'.

'Dat weet ik nog niet', bezon zich de blinde; 'of ik zoo weinig op hem gesteld ben, - al behandel ik hem koel. Het is goed, dat hij tegen mij opziet. Zijn karakter is niet sterk genoeg om door genegenheid te gehoorzamen. Piero, hun

eenige zoon toch, van wien hij veel hield, heeft nooit iets bij hem uitgewerkt. Daarom is het, dat die met zijn gezin naar Frankrijk is getrokken. Dat is nog een ander, groot verdriet voor Gina. Toen ik dat wist, heb ik mij gezegd, dat alleen ontzag dezen man in bedwang zou kunnen houden. Daar buiten om... meen ik soms toch wel genegenheid voor hem te voelen... Soms nog sterker van niet, - als hij zoo deemoedig om vergiffenis vraagt... En voor Gina heb ik respect'.

'En toch óók een groote genegenheid?' vulde gretig Francesco aan.

'Ik geloof het wel', zei de blinde aarzelend. 'In elk geval is 't een hart van goud. En voor mij is zij een engel...'

Zijn gezicht zag nog altijd heeter dan gewoonlijk, had een groote bewogenheid van trekken, alsof de pas doorstane beroering hem innerlijk had uiteengeslagen.

'Maar ik weet toch niet', zei hij even later, 'of mijn groote dankbaarheid aan haar daarom ook een groote genegenheid beteekent'.

Francesco bleef verstomd. Deze bijna harde oprechtheid naast die bijna bovenmenschelijke zelfopoffering, verbijsterde hem een oogenblik.

Zij zwegen beide.

'Kijk', zei opeens de blinde, 'ik houd natuurlijk wel veel van Gina... maar dan om haar mooie eigenschappen, om haar daden... Niet, omdat ik van haar hóud'.

En zachter: 'Houden van iemand, dat is eigenlijk iets heel wonderlijks. Of dat nu een gewone vriendschap is, of iets anders, dat doet er niet toe. Houden van iemand om zijn eigenschappen, dat beteekent nog maar weinig. Je moet houden van iemand, - omdat... ja... om een reden, die je zelf niet weet'.

Zijn stem klonk vreemd vereenzaamd, alsof een wereld van droeve en geheimste gedachten daar doorheen was geslopen.

'Je kunt dan wel naar een reden zoeken', peinsde hij nog na; 'en je vindt er ook allicht een paar... maar je voelt tegelijk, dat het niet *de* reden is... Liefde - is liefde'.

In ontroering en verwarring liep Francesco door den roezigen Paaschmaandag-avond naar huis. Hij zag aldoor dat

diepe blindengelaat. - Zou die arme Egidio ooit een vrouw hebben liefgehad? tastte beschroomd zijn denken.

Dan zag hij weer het trieste tafereel achter de gesloten voordeur. - Hoe was zijn blinde vriend tot dit offer van zichzelf in staat, zonder den drang van een welbewuste, diepe genegenheid?

En opeens begreep hij, dat déze zelfopoffering nog veel meer waarde had, dan eene opoffering, die uit persoonlijke genegenheid zou voortkomen.

- Toch, een zelfopoffering zónder liefde, enkel uit verstandelijk plichtsbesef bijvoorbeeld, die zou integendeel veel mìnder waarde hebben... Hoe was dat te rijmen?

- Natuurlijk, de zelfopoffering van de blinde kwam voort uit een veel diepere, uit een onpersoonlijke, een algemeene liefde... En wel groot moest die liefde wezen, dat zij hem den roekeloozen moed gaf tot het schijnbaar onmogelijke!

Verdiept in een vrome verwondering liep Francesco voort. - Een held was de blinde! Waar haalde hij dien onbegrijpelijken moed, die onbegrijpelijke zielskracht vandaan? En hoe stoutmoedig was ook zijn klaar onderkennen van dankbaarheid en liefde.

- Vreemd was het alweer: liefde, die voortkwam uit waardeering van eigenschappen, was minder dan liefde, nergens anders om dan... omdat je liefhad, zoo maar, in 't wilde weg.

- De onberedeneerde zelfopoffering, en de niet te verantwoorden moed, en de redelooze liefde, die waren het beste. Het onberedeneerbare was het beste... de ingeving.

Hij was in de hooger gelegen wijk geraakt, waar hij woonde. Over de stad heen kwam de zee te zien, matblauw binnen haar avondlichten bergenkring. Een bloeiende perzikboom in een tuin hield voorzichtig zijn roze bloesemtakken in de pure lentelucht.

Francesco ging vaag eraan voorbij.

‘Ja, de ingeving’, droomde hij voort; ‘niet wat je verklaren kunt, maar dat, wat je niet verklaren kunt...’

II.

En andermaal, een week daarop, zat Francesco onder zijn grooten laurier hoog boven het zee-ravijn. Het regende zachtjes.

De olijvenwouden achter Lerici, die hij daar straks was doorgekomen, had de grijze dag nog somberder gemaakt dan anders; - in hun bleekgroene grotten en zalen hing een sfeer als van het doodenrijk, waardoor de droefgeestige stammen omhoogwrongen, donker van molm en vochtig mos.

Dan, in het schemerig zeepijn-bosch, geurig de natte naaldentakken, geurig de erica's en het laurier-struweel, was de zoele adem van het leven tot hem weergekeerd.

Hij was eerst naar zijn rotstoren geklommen, zijn oude wachtpost boven de zee. Grijs lagen er de ordeloos plassende wateren voor hem uit, als een eeuwige aarzeling. Soms botsten zij dof onder de rotsholten op, als klopten zij ergens aan, zonder hoop om toegang te vinden; soms verhief zich één enkele, groenige golf uit de vage woeling, en welfde zich óver, en brak in zwak gebruis. Maar aan den einder, onder de wittig doorschenen lucht, weifelde over het grijze water een zilveren schijn. Gedurig zeefde een stille motregen neer. Hij was er maar kort gebleven.

Nu zat hij onder zijn geliefkoosden laurier, en de aarde was teeder van groeizaamheid rondom de lauwe zeebocht, donkerblauw in de diepte. Al het jong uitgeloopen gestruikte en de slanke dennetjes beneden hem fonkelden van fijne druppeltjes. Maar zoo zwaar en dicht waren de takken van den machtigen boom, dat droog en rul de grond was, waar hij zat tegen den stam.

Hij dacht die dagen nog aldoor over den blinde. Eén keer was hij er nog geweest deze week. Gina had hem opengedaan, en met een warmte, of hij op eenmaal een vertrouwde vriend was geworden, had zij hem aangezien. Zij had niets gezegd. Hij was maar kort gebleven, want Taviglia wachtte een nieuwen leerling, en dat maakte hem onrustig en afgetrokken. Battista had hij niet gezien.

En twee dagen later, toen hij om twaalf uur naar zijn eethuis ging, was Battista, die van zijn werf kwam, hem achterop geloopen. Met een gezicht week van goeden wil had de arme kerel hem gevraagd, of Francesco moeite wou doen, ‘dat van laatst’ te vergeten...

Francesco had het gereedelijk beloofd, - maar hoe zou hij ooit vergeten de heldendaad van zijn blinden vriend? Welk een schoonheid en kracht laaide en wrocht daar in het ver-

borgen, boven in het donkere huis van die armelijke stadswijk.

Hoe was het mogelijk, dat ergens midden in de maatschappij vol hebzucht en bedrog en verslaving zulk een lichtkern van loutere liefde bestond! En hoe was het mogelijk, dat hij het niet eerder had gezien? - terwijl hij toch juist een poos te voren, dien wonderen middag van het piano-orgel, op deze zelfde plek, de vonk van goedheid in alle menschenharten had vermoed. Hij had de zwakke vlammetjes zien beven, - en aan dit vuur was hij voorbijgegaan. Was hijzelf niet eer een blinde dan zijn blinde vriend?

Zooals in die vreemde droomen, waarin men meent wakker te worden, en doordroomt, en nogmaals lichter wakker wordt en toch nòg doordroomt, totdat men eindelijk werkelijk ontwaakt - alsof men vele vertrekken door moet gaan, en telkens weer een deur opent en toch nog achter een dichte deur is - zoo meende hij, blinde zoeker, telkens ziende te worden, en was nog altijd blind, hoewel al dichter bij het licht.

Had hij niet eens als een onomstootelijke waarheid gevonden, dat de Schepper en Uitdenker dezer schepping van sluipmoord en verraad een Duivelsche Geest moest zijn? Had hij toen later niet achter al die wreedheid de meedoogenlooze kilte van het Egoïsme ontdekt, - had hij hem niet gezien, diep in den nacht, den vetten, platten koning Egoïsme op zijn grauwen troon? Om later daardoorheen te begrijpen, dat heel deze afzichtelijke schepping een schijnbeeld wezen moest, en dat God het eeuwig bestaande was, heen door den tijdelijken schijn der dingen?

En toch was het maar al te waar: het Egoïsme wàs de drijfkracht van alle leven, ook van den blinde, ook van hemzelf. Alle levend wezen, elken dag, deed gedwee naar zijn onbarmhartige geboden, zonder zelfs te kunnen weerstaan; alle levend wezen, dat léven en niet sterven wou. Het Egoïsme wàs de onverbiddelijke Heerscher van den boozen droom dezer werkelijkheid.

Dat alles was onloochenbaar. En toch... ondanks die onloochenbare waarheid, toch smeulde er in de menschenzielen een kracht, recht daartegen in. Een kracht, die kreunde onder dien duisteren dwang. In de meesten kwijnde zij en versmolt tot een vaag verlangen, een weemoed, en niet meer. Maar in enkelen verbrak zij den ban en versloeg het Egoïsme

als een waan, die nauwlijks meer meetelde. Hij zag opeens tante Letizia. Cijferde die niet heel haar persoonlijkheid weg in den dienenden ootmoed, waarmee zij léefde voor haar gezin. En de grauwe Gina, dacht die ooit aan zichzelve? En de blinde, vergat die niet àlles, en dorst die niet àlles, waar hij een medemensch verdedigde tegen diens eigen zonden, met hem worstelend om de overwinning van het goede?

In een wondere verklaardheid zag Francesco dat smeulende vuur diep in de donkere menschenharten, dat ondoofbare vuur der liefde. Het onbegrijpelijke, het onverklaarbare. Want die liefde, dat mededoogen, die toewijding, die zelfwegcijfering, zij ging in *tegen de natuur*. Zij ging regelrecht in tegen de grondwettelijke hardheid der natuur, tegen de oppermachtige zelfzucht, ook in de natuur der menschen. Zij ging in tegen het oer-begrip Ik. En zij was onloochenbaar, die Liefde, even onloochenbaar als het Egoïsme zelf.

Het was een openbaring.

Want die tegen-natuurlijke drang in het menschenhart, die drang naar onzelfzuchtigheid, wat beduidde die? Wat beduidde het, dat toch alle menschen het onzelfzuchtige als schoon en begeerlijk gevoelden, ook al konden zijzelf niet anders dan zelfzuchtig zijn?

Die alom-werkende en dringende kracht, in tegen de natuur, zij bewees immers het bestaan van een Macht achter de natuur en anders dan de natuur.

Die onverklaarbare Liefde in het menschenhart, zij bewéés het bestaan van een Geest van Liefde, boven den mensch, in den mensch.

Een lichtende vervoering beving zijn gedachten. Het was God, die in het menschenhart het wonder der Liefde ontstak, om te strijden tegen de natuurwet der zelfzucht.

Een wondervreemd oogenblik doorleefde Francesco. Het was, of hij droomde en het duizellichte oord herkende, waar hij nog eenmaal gestaan had, aan deze poort op de eeuwigheid, - dien avond op zijn kamer in Spezia. Langs een verstandelijken weg, vanuit zijn oude opschrijfboekje, was hij er gekomen: - ‘Slechter dan de bijen,en beter dan God’. Hij had begrepen, dat dit niet kòn, beter dan God. En als dus de mensch de schepping veroordeelde om zijn onuitrukbare wreedheid, dan moest het Godzelf zijn... Een verbijste-

rende ontdekking was dat geweest. Nog hoorde hij het zich zeggen: ‘God spreekt in mij, als ik de schepping aanklaag...’

Op den drempel had hij gestaan, en toch had hij niet door de lichtpoort heengezien; toch was hij nog weer teruggedeinsd voor het eeuwig waarom, het waarom van den onontkoombaren moord, overal, elke minuut, als den grondslag der natuur.

Het waarom! Hij wist het nòg niet; en hij zou het misschien nooit weten. Maar nu wilde hij van zich weg doen het giftig schijnbeeld, dat de schepping was, omdat hij met eigen oogen gezien had de woedende overwinning der Liefde. Zijn blinde vriend had hem ziende gemaakt.

Het was God, die in dezen schamelen misdeelde streed met den helschen droom der werkelijkheid in dat huis; die zijn kleine, blinde vuisten laadde met een ongerijmde onverschrokkenheid, en overwon door de geheimzinnige tooverkracht van den weerloozen toorn.

En het was God, die sinds jaren in hemzelf werkte en worstelde.

‘Het is God, die in het hart van alle menschen hunkert’ zei hij zacht.

De ontroering doorvoer hem bij zinderende vlagen.

Hij dacht op eenmaal aan grootvader, dien allerlaatsten avond, toen hij, hoogrood van de koorts, hem had doen lezen uit Jesaja het vizioen eener nieuwe aarde, waar niemand meer leed zou doen of verderven, - hij zag den blauwen gloed dier oogen, hij hoorde die dringende fluisterstem: ‘Denk erom, Cechino, zoo is God, God is liefde...’

Hij bracht de handen voor het gezicht, en hij fluisterde terug: ‘Ik zie het, grootvader, nu zié ik het, God *is* liefde... De liefde, diep in ons zelfzuchtig hart, het is God, die leeft in ons, die strijdt in ons...’

Hij hief het hoofd; hij haalde diep adem.

Wijder staarden zijn oogen in het eeuwig licht, dat hem doorscheen. Hij voelde zich vervuld van God, van God, die Liefde was.

Een oneindige nederigheid zonk in hem neer, en een toomelooze vreugde stroomde in hem omhoog. Zijn lippen lagen stil tezaam gesloten, zijn oogen straalden als lichte vuren.

Zoo zat daar Francesco onder zijn dichten laurier, uitstarende, zonder te zien, in den prillen lentedag.

En na een tijd werden zijn oogen stiller en vloeide gedempter zijn oogenschijn uit. Hij zag, dat de fijne regen blond werd van een doorbrekend lichtschijnsel. Aan de donker geregende rotsen, tusschen het glimmend naaldgroen der dennen, sproeiden de jonge struiken hun teeder loover uit. Wat verder in zee, onder langzaam verglijdende glansplekken, woelde het zilverend water. En even later opende zich de lucht en overvloot de zon de fonkelende lente-aarde en het fonkelende zee-blauw in de diepte.

Francesco zag het aan. Zijn hart tintelde en zong van geluk.

En in hem verhief zich een nieuwe vraag en stil sprak hij haar uit, verwonderd over zijn eigen woorden:

'Maar waarom, God, is de natuur, die zoo mateloos wreed is, mij toch zoo mateloos lief?'

Want, ja, dat voelde hij opeens duidelijker dan ooit, die bloeiende, flonkerende natuur, zij was hem oneindig lief, ondanks alles, wat zij verborg.

Het leek, of ook in hem de fonkelende zon doorvloeide tot in nieuwe diepten van inzicht.

- De natuur was heerlijk, en het leven was heerlijk, zooals het was, en ondanks alles, wat het verborg. Oók het leven was heerlijk, al zou het dan in de eeuwigheid maar een tijdelijk schijnbestaan blijken...

Maar hoe kòn dat?

Hoe kon het leven heerlijk zijn, als het alleen uit moord voortbestond? En hoe kon de natuur hem lief wezen, als zij was opgebouwd uit wreedheid?

Het was als een donkere, vlijmende vleistem, die hem teruglokte naar de duisternis.

Een oogenblik bleef zijn denken wankelen aan dien hachelijken rand van duisternis en licht.

'En toch heb ik het leven lief', zei hij plotseling, zeker van zijn gevoel.

Scherp dacht hij na.

- Als God leeft in ons, en wij voelen zoo sterk, de natuur en het leven lief te hebben, kan het dan niet zijn, dat het God is, die héén door ons, zijn schoonheid uitstraalt over de aarde

en haar liefelijk maakt voor ons oog? En over het leven, en het verheerlijkt voor ons hart?

- Het leven is schoon, en de aarde is schoon, - als de goddelijke liefde in ons is... ook al weten wij het niet.

In een blinden glans van geluk staarde Francesco voor zich uit; stil herhaalde hij:

'Als de goddelijke liefde in ons is.. ook al weten wij het niet...'

Dan was het hem, alsof die woorden nog wonderlijker openbloeiden... Een gelaat, liefelijk als de lente, keek hem aan.

'Agata', stamelde hij verward.

III.

Hij liep alleen in de stille stadslaan; met den Hemelvaartsdag waren de winkels gesloten. De zachte Mei-avond hing doordroomd van bloesemgeur; Francesco zag, hoe de glinsterende sinaasappelboomen vol zuivere, wasblanke bloempjes staken. En vandaar kwam hij uit in het park langs de zee, waar de zoele schemer zich vergaarde tusschen de laag en geweldig uitwaaierende palmen. Ook hier ging bijna niemand.

Hij hield van dezen tropischen tuin met zijn geheimzinnig wuivende gewelven, waaronder nog geheimzinniger de gedrongen zuilen der duister-grijze stammen schuilgingen.

Er was een roze schijnsel in de lucht, als een doorzichtige nevel, en diep kleurden de grazige gazonnen.

En aan den breeden zeeweg toen, waar dezen vroeg-avond alle wandelaars van Spezia schenen tezaamgestroomd, hoorde hij plotseling in de verte een droomerig-neurende muziek.

Wat was dat?

Midden op straat stond Francesco stil en luisterde... Zijn hoed had hij luchtig achterover geschoven, open zijn voorhoofd aan de avondkoelte, die woei van over zee. Zijn gebruind gelaat was wonderlijk begloord door het uitbloeiend rood der Westerlucht; diep gloeiden zijn lichtbruine, luisterende oogen.

Dan hoorde hij niets meer. Toch spoedde hij zich in de richting, vanwaar het geluid gekomen was.

Al gauw, op een afstand, ontwaarde hij een dichten drom van menschen. En hoor! daar begon weer het langgerekte,

dompe gedreun en het doordringend neuzelen der schelle toontjes. Het wàs een doedelzak!

Hij haastte voort, schoof zich tusschen de omstanders door...

Francesco ontstelde. Een rilling liep hem over den rug, het waren de doedelzakspelers uit zijn jeugd... dezelfde!

Hij wàs het, de oude met zijn vaalroode, vilten muts laag over de grijze borstelbrauwen, waaronder de uitgedoofde oogen als gebroken neertuurden; en met den geitachtigen baard, waarvan het witte haar tot aan de jukbeenderen de ingezonken wangen bewies. En naast hem, dat was ook de tweede speelman, de prachtige kerel, wiens hoovaardig gelaat, glanzend als van geboend hout, alleen wat breeder scheen dan eertijds. Maar even trotsch smeulden nog zijn lange oogen onder het lage, zwarte hoedje, en net als vroeger hing zijn glimzwarte knevel over de blauwig blazende lippen.

Een donkere vreugde doordrong Francesco en kroop op rond zijn hart.

Fel en treurig, op het kreunende bulken, peep als weleer de neuzelende melodie, die telkens met een wilden gil haar trillende droefheid voortzweepte... In de armen van den oude hing als een dier dat lijdt, de steunende buil van den doedelzak.

Maar waar was de derde, de jonge? Hij stond terzijde. Hij was nog mooier geworden. Zijn zacht doorbloosde, teederbruine kaken leken krachtiger volvormd, en zijn melankolieke oogen, met een aanlichtenden flonker, keken naar een jonge vrouw in den kring der luisteraars. Onder een bruin fluweelen jasje, dat open stond, schemerden over zijn vuile hemd, de rood- en -groene bretels.

En naast hem op den grond, in de houten kooi, zat ernstig en dwaas te wiegen op zijn stok de grasgroene papegaai.

Francesco glimlachte; een gevoel, geheimzinnig wijd als de zee, fluisterde aan zijn hart.

- Zoo trokken die doedelzakspelers dan jaar in jaar uit de wereld over, alsof de wereld stil stond. En was het niet, of zij zoo tot in alle eeuwigheid de wereld doortrekken zouden, zoo somber, zoo trotsch, zoo fel, meevoerend in zijn kooi den onsterfelijken vogel?

En aldoor, uit de witte baardruigte, toette de verdorde mond

van den oude rond de zwartige, houten pijp. En aldoor, dartel en smartelijk, deunde de schelle klarinet van den man met het strakke masker, terwijl zijn dikke, vlugge vingers glipten langs de gaatjes, en de blauwige lippen bliezen.

Eensklaps zweeg de muziek. De oude, den weggeslonken, harigen zak als een slapend dier in den arm, keek slaperig zelf den menschenkring rond; de klarinetspeler, met zijn minachtende onverstoorbaarheid, keerde zijn speeltuig om en sloeg het uit. En de jongen nam de kooi van den grond, haalde zijn bronzen bakje te voorschijn, en deed zijn ommegang.

Als Francesco in zijn vestjeszak naar een nikkelstuk zocht, zag hij, dat de inzamelaar hem herkende. Even zagen hun oogen in elkaar; even, door de bleekbruine pupillen in hun blauwig wit, smeulde een verwondering aan... zoo ver, zoo vaag, van wie al die jaren van zwerven zoovele herkenningen aan zijn hooghartig kwijnende blikken had zien langs gaan.

Hij was alweer verderop, bij een matroos, die uit zijn tabaksbuiltje een twee-Lirestuk te voorschijn haalde.

‘Grazie’, dankte slepend de stem van den Siciliaan.

‘Spelen jullie me de tarantella!’ riep de matroos.

- De tarantella! schrok Francesco, en een lang verleden vreugde besprong hem.

De klarinetspeler knikte uit de hoogte. Hij gaf den oude een wenk. En aanstonds zong-aan het sonore geronk, waarop met zijn schellen voorslag, als een schreeuw, de klarinet aan het neuzelen ging, al sneller en feller, al hooger en gejaagder, al driftiger en dringender, met de woeste wendingen van den dans.

En weer de wilde gil van den voorslag, en weer het jagen, jagen, jagen, tot het was als een joelende razernij, een wervelwind van tartend huppelen, driest op het donker doedelzakgeloei.

Met uitdagend geheven hoofd stond de klarinetspeler te blazen; in zijn hatende gezicht gloeiden de koolzwarte oogen. Maar de ruig overschaduwde van den grijsaard leken verloren in een ouden, ouden droom.

En opeens, vlak bij Francesco, begon met een zacht doordringende basstem de jongste te zingen, een smachtend een tonige melodie onder den lokkenden rit van den dans:

Ik wil gaan aan de bron voorbij
Waar de vrouwen het linnen spoelen;
Daar wil ik kiezen de schoonste voor mij,
En altijd wil ik haar naast mij voelen.
En iedereen zegt me: 'hoe zedig en mooi!
Waar heb je gejaagd die koninklijke ree?'
Midden in Iskia greep ik mijn prooi!
Rondom beukt ons de bruisende zee!

Het was hetzelfde lied van vroeger; maar nu, gewend aan de taal der kuststreken, had Francesco ieder woord verstaan.

Als een woelende vloed sloeg het door hem heen, de heete drift van het rhythme, het treurende gedreun, de smeulende gloed van het wreed en schoon gezang.

Een ongekende vervoering overrompelde hem. Hij huiverde; hij werd heel bleek. Een smartelijke heerlijkheid laaide omhoog rond zijn hart.

Hij herkende de sombere wreedheid van den hartstocht, en hij voelde die omslaan, door een stralend wonder, in een verdwaasde, onuitsprekelijke gelukzaligheid.

- Agata, o, Agata! Als een kreet van verlossing weerklonk die naam over de woeste zee van zijn gemoed. 'Agata'! O hartstocht, o weenende teederheid, o goddelijke liefde!

Zijn gedachte stortte er zich in met de breidellooze overgegevenheid der bevrijding. 'Agata!'

En in den grooten gloed, die heel zijn wezen doorvoer, zag hij alleen haar zoete gezicht, dat glimlachte met een vreemde, zalige droefheid.

De menschen verspreidden zich in den vallenden avond. De doedelzakspelers trokken af, de twee muzikanten voorop, de jonge kerel dralende achteraan. Wat kinderen liepen mee.

Francesco kwam tot zichzelf. Hij stond alleen, daar waar hij gestaan had. Hij keek rond.

Daar trokken zij weer verder... Trokken zij daar niet verder, als om tot in alle eeuwigheid te dragen over de wereld het lied van den duisteren, stralenden hartstocht, voerende met zich, in zijn kooi, den vreemden, onsterfelijken vogel?

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(Wordt vervolgd).

Ophelia.

Van de verweerde, ingevallen poort gekomen,
gaat zij weer door de hooge beukenlaan
tot bij den lagen muur aan 't eind der boomen
zooals zij in haar leven was gegaan.

Een eeuwig herfsten waait door heure haren,
een klagen, dat zij zonder einde weet
en om haar hoofd warr'len de gele blâren
en aan de doornen havent zij haar kleed.

O, het is duizend jaar wellicht geleden,
dat zij hier ging, een stil, eenzelvig kind -

Hoor, in de schemering van hare schreden
volgt haar het donker zingen van den wind.

G.A. VAN KLINKENBERG.

Die verduren.

Niet hebben zij van noode deerenis,
wier zachte moed gelijk hun lijden is:
groot tot het bitter einde. Want aan dezen
geschiedde, dat zij zalig zijn geprezen.

De zwarte schaduwen: verzet en vreeze
heeft hunner ziele glans teruggewezen;
als 't blanke beeld, los van zijn donkre nis,
staan zij van de eigene bekommernis.

Zoo zien wij hen - en schoon is het, te schouwen,
hoe vorstlijk hun gelatenheid de vouwen
van haren mantel plooit, die dekt hun pijn.

Wanneer daar zullen wezen onze tijden,
dan dragen lichter wij den last van lijden
omdat hun beeld ons voor oogen zal zijn.

ELIZE VAN KAATHOVEN.

Het geheim.

Een onderaardsche zee! Een bliksemflits,
Schoot door mijn mijmering het beeld omhoog.....
Het was als scheurde d'aard en door de rits
Zag ik in diepten, waarin niets bewoog.

Grondloos het meer, gloeiende trits,
Waakten de rotsen, toen ze 't vuur bevloog,
Bij 't felle weerlicht branden van dien gids
Dook het Geheim, dat zich aan Licht onttoog.

De bodem sloot zich weer Geen spleet
Verried meer, wat daarbinnen roerloos lag,
En als een droom mij het Gezicht ontgleed.
Maar eenzaam blijf ik achter, want ik weet:
Het ondoorgronde Raadsel, dat ik zag,
Ligt in een land, dat ik niet meer betreed.

H. MOULIJN-HAITSMA MULIER.

Verloren.

Dolend door het leven, heb ik alles verlaten,
Mijn huis en mijn vriend en de bekende straten,
Wijl ik een zwerver ben gevolgd, dien ik nauw kende,
En die nooit tot mij sprak, maar zich steeds van mij wendde.

Toen ben ik neergevallen, langs de smalle dijk
Waar wij tesamen liepen. Buiten zijn bereik
Was mijn stille bede en mijn zacht geschrei.
Zijn stappen gingen verder, en hij vergat mij.

OLGA M.

Moortje.

Van alle hondjes, die we ooit in huis gehad hebben, was dit wel het kleinste, slimste, hartelijkste en meest rakkerachtige. Het is heel treurig met hem afgeloopen later, juist omdat hij zoo'n warm en heel trouw hondenhartje had, maar dat wilde ik nu niet vertellen. Jk wou enkel maar het relaas geven van een van zijn vroegere levensdagen, toen hij nog vroolijk en ondeugend was.

's Morgens, in de oude blauwe huiskamer, gebeurde het ergste. Het andere was maar een toe-maatje.

Aan den eenen kant van de tafel zat ik in mijn hoogen leuningstoel met den stijven rug, en recht tegenover mij zat een vreemde, dikke en deftige meneer, die almaar dreunend op denzelfden toon doorpraatte, heel veel woorden achter elkaar, die als ronde zware knikkers uit zijn mond rolden.

Ik zei niet veel terug, en bleef maar ernstig en met een beetje ontzach zitten luisteren. Ik voelde me erg dom worden onder dat geluister, omdat ik begreep, nooit iets van wat ik hoorde te zullen kunnen nàvertellen, en omdat de ronde woordjes als glazen knikkers door mijn hoofd voortrolden, al maar heen en weer, zonder ergens vast te gaan zitten.

Het waren dan ook geen gewone woorden, maar bijna allemaal cijfers, - deftige, eerwaardige, dikke cijfers, en naarmate ze dikker waren sprak de vreemde meneer, die zelf ook dik was, ze met een zwaarder klank van eerbied in zijn stem uit.

Het was haast niet mogelijk, een kwartier achtereen met hem te praten, zonder het gevoel te krijgen, of de heele

wereld geteekend was uit netjes aan en in elkaar sluitende cijfers.

Zijn eigen gezicht had verwonderlijk veel weg van een groote kaaskleurige nul waar aan weerskanten twee kleine, papaverroode nullen op geschilderd waren, waarboven twee nog kleinere lichtblauwe nulletjes onrustig op en neer dansten. Zijn mond daarbeneden deed denken aan een deftige, opzijliggende drie, die bedachtzaam open en dicht ging. Als hij even gesloten bleef daarentegen, maar dat gebeurde zelden, werd hij precies een scheve acht.

In den grond van mijn hart was ik een beetje bang van den cijferman. Zijn knikkerende woorden maakten mij knorrig en ongedurig, alsof ik ineens weer een kind geworden was, dat stil moest zitten om rekenen te leeren in een saaie school, terwijl ik veel liever naar buiten zou gaan loopen in de natte Maartsche sneeuw. Daarom vond ik het prettig en gerust, nog een ander levend wezen in dezelfde kamer achter mij te weten, iemand naar wien de ronde blauwglazen oogjes van den rekenmeester op hun beurt telkens half-angstig heengluurden. Dat was iemand met een fijn, spits kopje, maar overigens ook rolrond en verder heelemaal overdekt met ruig en vlokkig zwart en wit gespikkeld haar, waartusschen uit twee felle slimme oogjes boven een vochtig glinsterend snuitje als twee bruin-blauwe sterretjes blonken. Hij was maar een hondje en heette Moortje, maar in zijn verbeelding voelde hij zich zeker als een prins, want hij deed alles waar hij zin in had, beet en blafte naar het hem lustte, en stoorde zich daarbij aan geen mensch en wel ongeveer het allerminst aan mij.

Eigenlijk hoorde hij dan ook toe aan een klein meisje, dat voor een poosje van huis was. En iederen keer, wanneer ik vond dat ik hem een tik moest geven, werd mijn hart verteederd door de herinnering aan de stem van Moortje's meesteresje, die zoo verwijtend zou geroepen hebben: ‘maar moeder’....., en die ik nu al in zooveel dagen niet had mogen hooren.

En zoo werd Moortjes opvoeding in die dagen schandelijk verwaarloosd en zijn maag schromelijk bedorven ... maar toch nog niet zóó erg als mijn meubels. Zijn vlugge pootjes droegen zijn slank lijfje en zijn slim kopje onhoorbaar over de dikke kleeden en tusschen de slepende gordijnen door, die

maar een zwakke afsluiting maakten tusschen de drie ineenloopende kamers, tot in elk hoekje, waar zijn zoekende oogjes en zijn snuffelend neusje iets van hun gading ontdekten. En er bestond niets te hard of te scherp of te onsmakelijk voor den aanval van zijn onvervaarde niets ontziende tandjes.

Dien morgen leek het wel dat hij gehoorzaam stil bleef liggen in zijn mandje, dat vlak bij het vuur geschoven stond, omdat het een rillige sneeuwdag en Moortje een koudkleumig prinsje was.

Maar terwijl ik dan met inspanning naar den meneer tegenover me zat te luisteren, en al mijn best deed om iets van zijn ronde cijfers vast te houden in mijn hoofd, hoorde ik eensklaps, tusschen den eentonigen woordenval door, een levendiger geluid van iets dat vroolijk kraakte en knapte achter mij. Natuurlijk kon het geluid van niemand anders dan van Moortje komen, en ik keerde me dus om en liep naar hem toe, zoo gauw ik maar kon, - want wat hij deed was bijna altoos kattekwaad, al was hij dan een hondje.

Hij lag intusschen alweer ineengewonden in zijn mandje, en niets levends was er van hem te zien als een hijgend op-enneergaand grauw kluwen van vlokkig haar, dat wel van binnen leek te branden, zoo kraakte en knetterde het. En toen ik daar wantrouwend mijn hand in stak, en zijn weerstrevig kopje er uit naar boven werkte, ontdekte ik tusschen zijn sterke tandjes, die zoo glanzig wit en vlijmscherp waren als geen enkel kind ze ooit heeft, een glinsterend zwart stukje steenkool, dat hij druk bezig was te vergruizelen en op te peuzelen, met een verorberlust alsof hij zijn heele leven lang honger had moeten lijden.

Toen ik het hem afgenomen had en in den haard gegooid bij al zijn gloeiende kameraadjes, kreeg Moortje een tik en een zachte vermaning. Gemoedelijk likte hij mijn slaande vingers af met een ruw, bleek-rose tongetje, keek erg trouwhartig en berouwvol, rolde zich weer op met zijn kopje naar binnen en verroerde zich verder niet.

Een tijdlang was er weer niets te hooren in de kamer als het ritselen van cijfers, en af en toe mijn eigen stem die een beetje verlegen klonk, heel anders dan wanneer ik Moortje wou bestraffen. Ik zat eindelijk onder het luisteren half te droomen, toen plotseling uit een verren hoek weer het knap-

pende, brekende geluidje klonk, alleen nog scherper en glasachtiger dan den eersten keer. Weer liep ik er heen, verwonderd wat het nu wel zijn kon, want den kolenbak had ik toch straks zoo onbereikbaar stevig voor Moortjes speurneusje gesloten.

Misschien zou het wijzer geweest zijn, als ik dat maar gelaten had, want wat ik nu uit Moortjes onwillig vastgehaakte pootjes moest los rukken, waren de scherven van een kleurig porceleinen kopje.

Een klein fijn kopje, van bijna doorzichtig Indiesch porcelein en met het schoteltje, dat er bij hoorde, eenig onder mijn étagère-porcelein.

Aan den buitenkant waren er enkel rondom roode en gouden figuurtjes op, die als bloemen en zonnetjes door elkaar straalden, maar aan den binnenkant leefde er een heele familie lijzen en men kon zich daar allerlei geschiedenissen bij denken. Daar woonde op den bodem een klein, slank princesje te midden van een vreemdsoortig landschapje met bessennat-kleurige boomstammen, waaraan schitterend groene bloemen bloeiden, en aan de boventakken hingen teere, rooskleurige bloesems. Zelf was het eenzame princesje zoo kleurig mogelijk uitgedoscht. Eerst droeg zij een langen, goudgelen rok, die naar alle kanten om haar heen over den grond golfde, zoodat haar voetjes heelemaal onzichtbaar bleven. Nu, ze behoefde dan ook niet te loopen, omdat ze maar als een geschilderd princesje troonde op den bodem van een porceleinen kopje, en daarbij stamde ze uit een land, waar een gezegde van vorstenwijsheid luidt: ‘steek je voeten nooit verder uit dan je rok lang is’. Misschien had haar vader dit ook wel tegen haar gezegd, toen ze allebei nog leefden.

Over den gelen sleeprok hing tot aan haar knieën een andere rok van donkerblauw. Maar het lijfje en de wijde slappe mouwen waren weer van hetzelfde doffe rood als de boomstammen, en om haar dun middeltje hield een groene gordel alles bijeen.

Haar fijn gezichtje was heelemaal licht rose, evenals haar handjes, en het zware haar, van precies hetzelfde blauw als haar bovenkleed, was recht omhooggekapt. Daarin droeg ze, vlak boven haar voorhoofd, een enkele kleine gouden ster.

Een van haar tengere rose handjes strekte ze met een

bevallige armbuiging uit naar de groene bloemen, alsof ze er begeerig naar was om die te plukken, maar daar kwam het natuurlijk nooit toe.

Ook woonde zij niet heel alleen in dien verwonderlijken tuin. Tusschen de boomen stond een zonderling gevormd schepsel, bijna zonder pooten, en met een breeden, platten rug, waarover zwarte en gele strepen liepen. Om die strepen heb ik altijd vast geloofd, dat de schilder het bedoeld moet hebben als een schildpad, maar oppervlakkig bekeken leek het toch meer op een stekelvarken. Wat het princesje zelf hiervan dacht of wist kon zij nu eenmaal niet zeggen, - jammer genoeg, want anders hadden wij dat nu ook geweten. Ze keek maar vriendelijk en wijs tusschen haar smal toegeknepen oogjes, die van een iets donkerder rose waren dan haar verdere gezichtje, en stak haar handje verlangend uit naar de groene bloemen, die zij nooit bereiken kon.

Vlak naast haar, aan haar voeten, die men niet zien kon, en zelve half verscholen onder haar slepend kleed, lag een nog veel vreemder beest, dat heelemaal glinsterde als goud. Aan de eene zijde van het princesje kwam de kop te voorschijn, een hondekop met een langwerpig toegespitst snuitje en korte steile ooren, juist zooals Moortje zelf ze had. Dan werd een stuk van het lijf verborgen achter den gelen rok. En wat aan den anderen kant daarvan weer te voorschijn kwam, liep uit in een dun, kronkelend slangenlijf.

Het klinkt haast ongeloofelijk, dat er plaats te vinden was voor zooveel schepselen op den bodem van een porceleinen kopje, dat best bij een poppenservies had kunnen hooren. Toch was dit zoo, en sinds jaren al leefde het princesje in haar wondertuin onbewegelijk op een laag tafeltje. En nu had Moortje haar wreedaardig daar vandaan gesleept en in stukken gescheurd, en mij bleef niet anders over dan te probeeren, met voorzichtige vingers, de scherven van het kopje uit zijn bek en pootjes los te breken.

Waarom had, van alle dingen die voor een hondentong toch veel smakelijker moesten zijn dan porcelein, het stoute Moortje juist dit kopje uitgekozen! Was hij in stilte verliefd geraakt op het veelkleurige princesje met den groenen gordel en het blinkende sterretje in haar donkerblauw haar?

Was het misschien zijn aangeboren jachtlust, die hem ge-

dreven had, het geel en zwart gestreepte schildpadvarken, dat de wacht bij haar hield, onder de roode boomen, naar de keel te vliegen?

Of had hij goedig geloofd, een speelmakkertje te zullen vinden in den gouden hond met den slangenstaart, die zoo roerloos aan haar verborgen voetjes lag uitgestrekt?

Was misschien de zeurderige klank van het eentonig cijfergerakel, samen met het gestaar van de glazige blauwe oogjes, die hem uit de verte benauwd begluurden, hem te machtig geworden, en had dit ongewoon vertoon hem zoozeer baloorig en overstuur gemaakt, dat hij nu ook eens een echt ondeugenden streek wou uithalen? Of was het enkel wraaklust tegenover mij, die zoo meedoogenloos het stukje steenkool uit zijn bijtgrage kakementje had losgewrongen? En besefte hij wel dat hij geen teerder punt kon kiezen om mij te plagen, dan juist door een aanval op mijn gekleurd porcelein?

Ik weet het niet. Ik heb in mijn leven allerlei honden gekend: groote en kleine, slimme en sufferige, trouwhartige en valsche, brave en nukkige honden..... maar de onberekenbaarste van allemaal is wel Moortje geweest, en wat er dien morgen in zijn hondengemoedje is omgegaan, dat zal geen menschen-pen ooit navertellen.

Vertellen kan ik alleen van het droevig onheil, door zijn vlugge pootjes en hagelwitte tandjes aangericht.

Ach, het ongelukkige princesje.....

Van de gouden ster boven haar rooskleurig gezichtje tot aan de onderste plooien van haar gelen sleep, was zij onheelbaar in twee helften gespleten, en met haar ook de arme slangenhond. Dit laatste kwam er eigenlijk minder opaan, want dat was van nature toch altijd een tweeslachtig beest geweest.

Alleen het als schildpad bedoelde stekelvarken stond met zijn breed lichaam nog ongedeerd op een scherf tusschen de roode boomstammetjes.

In mijn eerste boosheid kreeg Moortje een paar korte, ferme tikken, waarop hij antwoordde met een benauwd en verontwaardigd klagend gilletje, alsof hij bitter verongelijkt werd. Toen draaide hij zich bedachtzaam om in zijn mandje, en knipoogde deftig slaperig naar het vuur, alsof hij nooit iets anders had gedaan en van de princes geen kwaad wist.

En toen ik naar de tafel en bij den nog altijd daaraan zittenden meneer terug was gekomen, voelde ik me nog dommer dan te voren, zooals ik de drie scherven hulpeloos in mijn hand hield.

'Mag ik ze eens zien, mevrouw?' vroeg de cijferman vol droefgeestige belangstelling. Hij nam ze van mij aan met dikke, maar heel voorzichtige vingers, voegde ze nauwkeurig passend aan elkaar, en keek ze aan met teedere en meelijdende bewondering. Maar toen hij daarop weer naar het in zijn mandje opgerolde Moortje staarde, kwam er iets in de blauwe nulletjes als afgrijzen, en op mij zagen ze van terzijde neer met beleefde minachting.

'Dat is heel mooi porcelein geweest, mevrouw', zei hij eindelijk, en schudde daarbij zuchtend en bejammerend zijn rond wijs hoofd. En mij bekroop een gevoel, alsof hij nu aan de heele wereld zou gaan rondvertellen, dat ik gewoon was mijn hondjes 's ochtends te voeren met porceleinen Indische princesjes, en ik wenschte, dat ik van de tikken, die Moortje al beet had, er ten minste een aan mijn hoog-wijzen bezoeker had mogen geven.

Dienzelfden dag, maar in den laten avond, werd er driftig aan de kamerdeur geklopt, en binnen stapte daarop Eeke, de magere kordate Friesche keukenmeid, met in haar handen een paraplu, die ze opstak met een half bedrukt, half kwaad gezicht, maar die haar zeker tegen een regenbui nooit meer voldoende beschutten zou. Want de stof was overal aan flarden gereten en voor een deel verslonden, en de spinnepootige baleinen lagen rondom bloot - en dat was ook al weer het werk van Moortjes roekelooze tandjes.

Ik zuchtte wat, en keek zoo ernstig als in mijn macht lag, en beloofde een nieuw overtrek voor het zoo deerlijk mishandelde regenscherm.

Toen stond ik op, wel vastbesloten om nu den zondaar toch eens een geduchte afstraffing te geven.

Maar het kleine stoute beest lag weer rustig voor den haard ineengerold tot een ruig zwart kluwen, waar geen kopje, geen pootje en geen staartje zelfs uitstak, en hij maakte zulke zacht kreunende geluidjes in zijn slaap..... mogelijk droomde hij zelfs wel van het arme vermorzelde princesje, dat intus-

schen alweer gelijmd stond in den hoogsten, donkersten hoek van mijn porceleinkast, en dat hij nooit meer van nabij zou aanschouwen..... En mogelijk ook was het alleen maar omdat het verzwolgen overtrek van de paraplu hem wat zwaar in de maag lag.

En ik moest denken aan het kleine meisje, dat van huis was, en nog niet om porcelein gaf, en die zoo helder zou gelachen hebben om Moortjes ondeugende streken, - dat lachen dat ik nu al zooveel dagen lang niet had gehoord...

En ik ging langzaam naar mijn stoel terug en liet den zondaar slapen.

Maar Moortje bleef nog heel lang een verbazend lastig hondje in huis.

LOUISE WITZANT-FARGIER.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918).

XV.

Onder de liberale kamerleden heerschte, nadat Tak en de meesten zijner staatkundige vrienden waren uitgeworpen, vrij goede eendracht. Ten einde te voldoen aan de behoefte aan meer aansluiting en eenheid onder de Vrijzinnigen, werd, op initiatief van 'Burgerplicht', destijds de meest invloedrijke liberale Kiesvereeniging te Amsterdam, in 1885 de Liberale Unie opgericht, waarbij zich weldra een aantal Kiesverenigingen aansloot. Als Voorzitter trad op de scherpzinnige Amsterdamsche advocaat Mr. J.A. Levy. De Unie trachtte leiding te geven aan de liberale politiek, een program werd echter niet vastgesteld, doch omtrent enkele actueele vraagstukken, zooals het kiesrecht en het onderwijs, werden adviezen aan de Kiesvereenigingen verstrekt.

De vraag of verlaging van den census nog aan de herziening der Grondwet diende vooraf te gaan, werd door alle Liberalen thans ontkennend, doch door de Anti-Revolutionairen en Katholieken, welke laatsten bijna allen tegen Grondwetswijziging ingenomen waren, bevestigend beantwoord. Ook wenschten de rechtsche partijen wijziging van de Kiestabel, ten einde het aantal leden der Tweede Kamer te brengen op het cijfer, dat overeenkwam met de door de Grondwet bepaalde verhouding tot de vermeerderde bevolking, Keuchenius had zelfs gemoedsbezwaren tegen het herzien van de Grondwet door een onvoltallige Kamer.

De Liberalen achtten het een dwaasheid om thans ter elfder ure nog wijzigingen aan te brengen in het bijna algemeen veroordeelde Kiesstelsel, terwijl een voorstel aanhangig was om de grondwettelijke basis, waarop het rustte, te vervangen. Bij de algemeene beraadslaging over de Staatsbegrooting, in Februari 1885, uitte zich deze opvatting der Liberalen in een door Goeman Borgesius voorgestelde motie, waarbij het verlangen werd te kennen gegeven, dat voorstellen tot herziening der Grondwet zoo spoedig mogelijk in behandeling zouden komen, terwijl inmiddels geen wijziging van Kieswet of Kiestabel behoorde in overweging te worden genomen. Met een kleine meerderheid werd deze motie evenwel verworpen. Aan den wensch der rechterzijde gaf Heemskerk nu gedeeltelijk gehoor, door tegelijk met voorstellen tot herziening der Grondwet, ook een wijziging der kiestabel aanhangig te maken. Een wetsontwerp tot verlaging van den census, weigerde de Regeering echter in te dienen, waarop de Savornin Lohman daartoe het initiatief nam. Zoowel het voorstel tot wijziging der kiestabel als dat van Lohman werden echter, zij het ook met een zeer geringe meerderheid, verworpen.

Inmiddels waren de ontwerpen tot wijziging der Grondwet in de Afdeelingen der Tweede Kamer onderzocht en waren de voorloopige Verslagen verschenen. In twee bij deze Verslagen gevoegde nota's, gaven resp. de anti-revolutionaire en de katholieke leden te kennen, dat iedere Grondwetsherziening voor hen onaannemelijk was, waarbij niet ook art. 194, van welk artikel de Regeering wijziging onnoodig had geoordeeld, overeenkomstig hun wenschen zou worden herzien. Heemskerk, voor deze bedreiging der kerkelijke partijen zwichtend, diende nu alsnog een voorstel tot wijziging van het onderwijsartikel in, hoewel van oordeel zijnde, dat de bestaande redactie den wetgever voldoende vrijheid gaf de gewenschte veranderingen in het Lager Onderwijs aan te brengen.

Omstreeks dezen tijd begon in ons land het socialisme, dat tot nog toe weinig of geen aanhangers had gehad - al was reeds eenige jaren te voren een Nederlandsche afdeeling der

‘Internationale’ opgericht, - vrij plotseling ingang te vinden, voornamelijk in de groote steden en de industrieele centra, maar ook hier en daar op het platteland, vooral in Friesland. In deze ‘vlegeljaren’ der socialistische beweging traden de leiders, van wie de gewezen Luthersche predikant Domela Nieuwenhuijs de voornaamste was, aanvankelijk vooral op ter verdediging van den republikeinschen staatsvorm en van het stem'recht voor de arbeiders en het proletariaat. De hoonende wijze, waarop zij zich over de Monarchie in het algemeen en over den persoon van het Hoofd van den Staat in het bijzonder plachten uit te laten, wekte de verontwaardiging op van de overgroote meerderheid der bevolking. De verlevendiging van de oude liefde voor het Huis van Oranje in die jaren, welke o.a. tot uiting kwam bij de viering van den 70sten geboortedag des Konings, kan zeker voor een deel als reactie tegen deze socialistische propaganda worden beschouwd. In de groote steden kwamen soms relletjes voor, waarbij de politie vaak de Socialisten tegen de Oranjegezinden had te beschermen. Op grond van een door hem in zijn blad ‘Recht voor Allen’ geplaatst voor den Koning beleedigend artikel, werd Domela Nieuwenhuijs in 1886 tot gevangenisstraf veroordeeld wegens majesteitsschennis. Nadat hij een deel van zijn straftijd in de cel had doorgebracht, werd hem op den verjaardag der Princes gratie verleend. Ook andere Socialisten werden telkens wegens het plegen van gelijksoortige strafbare feiten veroordeeld.

Den 20sten September 1885 werd te 's-Gravenhage een demonstratie voor algemeen stemrecht gehouden, waaraan werd deelgenomen door afgevaardigden van werklieden-vereenigingen. Na een optocht, waarbij roode vlaggen en andere emblemen van het socialisme werden medegevoerd, gaven de socialistische sprekers in een meeting op het Malieveld, in hun eigenaardig jargon, waaraan men toenmaals hier te lande nog niet gewend was, uiting aan hun haat tegen de bestaande politieke en maatschappelijke toestanden. Een motie werd aangenomen, inhoudend, ‘dat ten spoedigste algemeen kiesrecht, bij de grondwet gewaarborgd, moest worden verleend’. Voorts werd verklaard ‘dat een langer negeeren van dezen volkseisch een misdaad (was) en dat de mogelijke gevolgen eener langere miskenning alleen terugkaatsten op hen,

die den ernst der tijden vergetend, op onverantwoordelijke wijze de noodzakelijke hervormingen tegenhielden'.

Deze betooging maakte vrij grooten indruk en bij het kort daarop over het adres van antwoord op de troonrede gehouden debat in de Tweede Kamer, was de invloed daarvan merkbaar.

Waar het streven der arbeiders ter verwerving van het stemrecht steeds krachtiger werd en zij zich reeds bij de manifestatiën daarvoor van de Socialisten en Proletariërs aansloten, werd het voor de Liberalen, wilden zij hun invloed behouden, noodzakelijk daarmede rekening te houden bij het bepalen van hun zienswijze omtrent het kiesrecht-vraagstuk.

Bij het bovenbedoelde adres-debat verklaarde Gleichman dan ook, dat hij een enstig opgevatte en ernstig doorgezette Grondwetsherziening wenschtte, met een zeer aanmerlijke uitbreiding van het kiesrecht welke 'de(n) in zijn stand gezeten werkman' in het bezit van dit recht zou stellen. Deze verklaring kon geacht worden mede namens zijn partijgenooten te zijn afgelegd, althans geen van hen toonde daartegen bezwaar te hebben, al had zij een verdere strekking dan het ter zake door de Liberale Unie gegeven advies, waarmede echter Mr. Levy zich niet had kunnen vereenigen, die daarom uit het Bestuur was getreden. Van Houten hechtte aan deze uitspraak van Gleichman veel gewicht en meende, dat daardoor de gematigde groep der Liberalen zich had aangesloten bij de in 1884 reeds door Tak uitgesproken opvatting, dat aan allen, die in hun eigen onderhoud en in dat der hunnen konden voorzien, het stemrecht behoorde te worden toegekend. Ook Heemskerk verklaarde, dat de Regeering nagenoeg dezelfde meening was toegedaan.

Het absoluut algemeen stemrecht verkreeg weldra zijn eerste voorstander in de Volksvertegenwoordiging, door de verkiezing in 1885 van den werkman Heldt, Voorzitter van het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond, behoorend tot de uiterste linkervleugel der liberale partij, de Radicalen.

In den aanvang van 1886 verwekte een kerkelijk geschil, waarbij Dr. Kuyper een hoofdrol vervulde, groote opschudding in den lande, hetgeen niet verwonderlijk was, gezien de groote belangstelling, welke ons volk van oudsher placht te

stellen in theologische en kerkelijke kwesties, meer dan in staatkundige.

Kuyper had reeds als predikant te Utrecht en later te Amsterdam geijverd voor ‘het vrije beheer’ der kerkelijke Gemeenten over hare goederen, d.w.z. hij wenschte dat deze goederen door de Gemeenten beheerd werden zonder toezicht van de kerkelijke of door den Staat ingestelde hoogere administratieve colleges. Vóór 1866 had de Staat rechtstreeks toezicht uitgeoefend op dit beheer, doch sinds dat jaar werd aan de Nederlandsch Hervormde Kerk te dien aanzien gelijke vrijheid gegeven als aan andere Kerkgenootschappen. Vele kerkelijke gemeenten onderwierpen zich nu echter vrijwillig aan een Algemeen College van Toezicht, doch een aantal parochiën, waaronder Amsterdam, verkozen vrij beheer. Te Amsterdam had de Algemeene Kerkeraad, hoewel eigenlijk een College van Bestuur en als zoodanig onder het Classicaal Bestuur staande, ook het beheer der kerkgebouwen en andere goederen aan zich gehouden, welk beheer namens hem door een Commissie werd uitgeoefend.

De meerderheid in den Amsterdamschen Kerkeraad bestond destijds uit geestverwanten van Dr. Kuyper, die beweerden, dat de Calvinistische belijdenis, die zij aanhingen, de eenige zuivere was, doch dat de Synode verhinderde deze belijdenis binnen de Kerk te handhaven. De synodale organisatie was naar hun meening wederrechtelijk in 1816 aan de Nederlandsch Hervormde Kerk opgedrongen en behoorde vervangen te worden door de kerkorde der Synode van Dordrecht. Zij meenden voorts, dat een Gemeente, die de zuivere leer beleed, en de kerkelijke Reglementen niet langer wenschte te gehoorzamen (‘het juk der synodale hiërachie afschudde’ volgens hun terminologie), recht had op de goederen der Gemeente, die alleen het eigendom waren van ‘het gereformeerde volk’. Kuyper schijnt nu de bedoeling te hebben gehad om met de kerkgoederen van Amsterdam, of althans met een deel daarvan, een nieuwe gemeente te stichten, waartoe dan zij, die de Calvinistische belijdenis aanvaardden, zouden behooren en welke met andere gemeenten in het land, die zich op gelijke wijze zouden hebben afgescheiden, een kerkgenootschap zouden vormen, waar de theologen, die aan de vrije universiteit waren opgeleid, als predikanten

zouden dienst doen. Voor deze jonge menschen toch, wien de toegang tot de prêekstoelen der Nederlandsch Hervormde Kerk was afgesloten, doordat de Synode weigerde hen tot het proponentsexamen toe te laten, moest een werkkring gevonden worden.

Naar men zeide achtte Kuyper zelf het oogenblik voor dezen kerkdijken staatsgreep toen nog niet rijp, maar drongen zijn vrienden hem tot handelen. Om het doel te bereiken was het noodig, dat vooraf het Reglement der Commissie, door den Kerkeraad met het beheer der goederen belast, gewijzigd werd. Deze wijzigingsvoorstellen[1)] kwamen in December 1885 bij den Kerkeraad in behandeling, en werden, ondanks hevig protest der minderheid, aangenomen. Dank zij voornamelijk het initiatief van den Amsterdamschen predikant Vos, die de oppositie leidde, werden evenwel de 80 Kerkeraadsleden, die hun stem vóór de wijzigingen hadden uitgebracht, (waaronder Dr. Kuyper) door het Classicaal Bestuur als zoodanig geschorst wegens 'verstoring van orde "en vergrijp in de uitoefening van kerkelijke betrekkingen', terwijl dit Bestuur de door den Kerkeraad in het Reglement aangebrachte wijzigingen vernietigde.

Daarop zijn Dr. Kuyper en zijn ambtgenooten aan de vrije universiteit, Prof. de Savornin Lohman en Prof. Rutgers er den 6den Januari 1886 toe overgegaan om zich met geweld (een paneel lieten zij uitzagen en een slot afhakken) meester

1) De voornaamste wijziging betrof art. 41, hetwelk in zijn nieuwe redactie aldus luidde: 'Bijaldien de Kerkeraad, bij het vervullen zijner roeping om de gemeente bij God's woord te houden en de drie Formulieren van eenigheid als accoord van kerkelijke gemeenschap te handhaven, op zóó ernstige wijze mocht worden bemoeielijkt, dat hij zich genoodzaakt zag in volstrekten zin naar het gebod, dat men Gode meer gehoorzaam moet zijn dan den menschen, te handelen, of door schorsing of afzetting van meerdere zijner leden, of uit wat oorzaak ook, zich zijn recht om als wettig bestuur der gemeente op te treden, betwist zag. en hetzij een ander bestuur zich in de zaken van deze gemeente mengde om te willen doen wat des Kerkeraads is, of ook een tegen-Kerkeraad geformeerd werd, zal de Commissie voortgaan met den oorspronkelijken Kerkeraad, die de Gemeente bij God's Woord zocht te houden, als den eenigen wettigen te erkennen en bij de uitvoering van alle bepalingen van dit Reglement, die van "Kerkeraad" gewagen, uitsluitend hem daaronder verstaan'.

te maken van de kosterij der Nieuwe Kerk en van het Kerkgebouw zelf, hetwelk zij bleven bezetten.

Deze revolutionaire daad, gepleegd door den leider der anti-revolutionaire partij, verwekte groote opschudding in het land en vond, behalve bij zijn geloofsgenooten, vrij algemeen sterke afkeuring. Zelfs enkele anti-revolutionaire staatslieden, zooals Beelaerts van Blokland en Mackay, betreurden het optreden van Kuyper c.s. en vreesden niet ten onrechte, dat, hoewel het hier niet een politieke, maar een kerkelijke kwestie betrof, de partij daarvan nadeelige gevolgen zou kunnen ondervinden.

Het voorbeeld, door Dr. Kuyper gegeven, vond in enkele andere Gemeenten navolging, o.a. werd te Kootwijk op de Veluwe de kerk door de Gereformeerden veroverd en verschillende andere Gemeenten, waar de Kuyperianen de meerderheid hadden, 'schudden het synodale juk af' en brachten 'de reformatie der Kerk' tot stand, terwijl in meer dan één Hervormde Gemeente, de predikant des Zondags de godsdienstoefening leidde onder bescherming der politie.

Toen, na een langdurige kerkelijke procedure, de geschorste kerkeraadsleden door het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Holland, uit hun ambt waren ontzet en de Synode dit vonnis had bevestigd, was Kuyper gedwongen den strijd op te geven. Hij scheidde zich nu met zijn geloofsgenooten af van de Nederlandsch Hervormde Kerk en stichtte een eigen Kerkgenootschap, de Nederduitsche Gereformeerde Kerk, die de kerkorde der Nationale Synode van 1586, gewijzigd door die van Dordrecht van 1618/19 weer herstelde en, voorloopig niet in staat zijnde zijn beweerd recht op de kerkelijke goederen te doen gelden, 'onder reserveering van alle rechten', als 'Doleerende Kerk'[1] optrad die uit eigen middelen haar kosten zou bestrijden.

Het optreden van Kuyper c.s. kon niet nalaten op het volk een verkeerden invloed uit te oefenen; wanneer mannen, die

1) Het woord 'doleerend', dat ontleend werd aan de geschiedenis der kerkelijke geschillen tijdens het Twaalfjarig Bestand, beteekende volgens een 'verklaring van de ontzette Kerkeraadsleden' dat de Kerk wel de aanspraken op al haar goederen en rechten niet prijs gaf, maar dat zij 'om de overmacht van den tegenstander voorshands afzag van de pogingen om die rechten te doen gelden'.

een hooge positie in staat en kerk innemen, revolutionaire daden plegen, wordt het volk bandeloos.

Bij het, in, den zomer van 1886, te Amsterdam uitgebroken 'palingoproer', uitte zich o.a. die bandeloosheid van het volk. Dit oproer was ontstaan doordat de politie het door den Burgemeester verboden 'palingtrekken', in een gracht der stadswijk 'de Jordaan' belette. Dit gaf aanleiding tot een hevige vechtpartij, waarbij de gespannen verhouding tusschen de politie en een deel der bevolking zich openbaarde. De militaire macht moest toen ingrijpen en verscheidene dooden en gewonden vielen als slachtoffers. De Socialisten hadden aan de oorzaak van het oproer geen schuld, maar vrij algemeen werd toch aangenomen, dat zij, doordat de bevolking steeds door hen tegen de politie was opgeruid, voor een deel, er althans zedelijk, verantwoordelijk voor waren.

XVI.

Door het verwerpen van de voorstellen tot wijziging der kiestabel en tot censusverlaging had de Kamer implicite te kennen gegeven, dat zij, in haar toenmalige samenstelling, zich bevoegd rekende om de herziening der Grondwet tot stand te brengen. Groote geestdrift voor deze revisie van onze hoogste Staatswet was eigenlijk bij geen der partijen te bespeuren. De noodzakelijkheid er van werd evenwel, behalve door de meeste Katholieken, algemeen erkend. De vraagstukken, die het meest op den voorgrond traden, waren het kiesrecht en het onderwijs. Wat het kiesrecht betreft, zoo was men algemeen er van overtuigd, dat de bestaande grondwettelijke bepaling het invoeren van een beter kiesstelsel en de door de meerderheid noodig geachte uitbreiding van het stemrecht in den weg stond, terwijl het door de Grondwet gelegde verband tusschen kiesrecht en belastingen, steeds een belemmering was geweest voor de zoo noodzakelijke hervorming van het belastingstelsel.

Omtrent het onderwijs en art. 194, was in de opvatting van vele Liberalen thans wel eenige kentering gekomen. Wel wilden enkelen nog aan dit artikel geen tittel of jota veranderd zien, maar vele anderen waren minder onverzettelijk gebleven en thans wel tot eenige tegemoetkoming aan de grieven

der Clericalen geneigd. De verklaring van deze omkeering in de denkbeelden der Vrijzinnigen zal wel voornamelijk gezocht moeten worden in hun begeerte de grondwetsherziening thans spoedig, nog tijdens het leven van den Koning, die zelf uitdrukkelijk den wensch daarnaar had uitgesproken, tot een goed einde te zien gebracht. Men begreep, dat dit zonder eenige concessie in zake het onderwijs aan de partijen der rechterzijde niet mogelijk zou zijn. Maar tevens begon men toch ook in liberale kringen te gevoelen, dat het billijk was het volk, dat voor een groot zoo niet het grootste deel de openbare school een gruwel achtte, zelf te laten beslissen of het openbaar dan wel het bijzonder onderwijs regel zou zijn. Men verlangde naar het einde van den schoolstrijd, die door zijn langen duur een malaise in de politiek had teweeg gebracht en verhinderd had, dat de groote vraagstukken van den dag behandeld en opgelost werden. Velen verwachtten, dat de beslechting van dezen strijd, waaraan de antirevolutionaire partij haar groote ontwikkeling en kracht had te danken, een andere partijverdeeling, waarbij niet langer gemeenschap van godsdienstig of kerkelijk geloof als grondslag zou worden aangenomen, mogelijk zou maken.

De Liberalen wenschten echter toenmaals nog niet zoo ver te gaan als door de confessioneele partijen verlangd werd, dat namelijk de Grondwet uitdrukkelijk de subsidieering van bijzondere scholen zou voorschrijven. Werd dit verlangen bevredigd dan ware, volgens de gevleugelde woorden, door Heemskerk bij de behandeling van het onderwijsartikel in de Tweede Kamer gesproken ‘al het mooie van de beweging op schoolgebied weg’.

Met de aan de orde stelling van dit artikel was nml. op voorstel van van Wassenaer Catwijck, de behandeling der Grondwetsherziening, in Maart 1886, aangevangen. Dit voorstel hield verband met een verklaring door dien afgevaardigde gedaan, dat de Anti-Revolutionairen, wanneer een herziening van art. 194, in den door hen gewenschten zin, niet mocht gelukken, bij de eindstemming over elk der andere Hoofdstukken, een ‘non possumus’ zouden laten hooren. Tot deze non possumus-politiek, waarbij ook de Katholieken zich aansloten, was beslist tegen het advies der partij-leiders, die, waar het hier een kwestie van tactiek en niet van beginselen

betrof, zich niet hadden verzet tegen dit partij-besluit, hetwelk de Savornin Lohman later als ‘wel openhartig, maar zeer onvoorzichtig’ kwalificeerde.

Hoever de Liberalen bereid waren aan de wenschen hunner staatkundige tegenstanders tegemoet te komen, bleek uit een door mijn vader, met enkele geestverwanten ingediend amendement. De voorstellers van dit amendement waren van het standpunt uitgegaan in de Grondwet alleen hoofdbeginselen t.a.v. het onderwijs op te nemen. De door de Clericalen gewraakte 3de alinea van het artikel wilden zij schrappen; alleen werd het recht van de ouders erkend op voldoend L.O. voor hun kinderen, waarbij hun godsdienstige overtuiging niet zou worden gekrenkt. Dit was een waarborg voor de voorstanders van bijzonder onderwijs, die steeds beweerden, dat de openbare school aan dit recht te kort deed.

Heemskerk was vóór de indiening van dit amendement daarin gekend, niet rechtstreeks, maar door tusschenkomst van den gematigd liberalen Minister van Buitenlandsche Zaken Jhr. van Karnebeek, met wien mijn vader eenige malen confereerde. Het Hoofd van het Kabinet verklaarde dan ook, dat het amendement voor de Regeering niet onaannemelijk was, doch dat zij het niet wenschte over te nemen, o.a. omdat geen der bestaande twistpunten er door werd opgelost.

Niet alle Liberalen konden zich met dit amendement vereenigen, velen achtten deze concessie te groot en stemden tegen. Aan den anderen kant wilden de confessioneele partijen de hun toegestoken hand niet aanvaarden. Voor hun eigen amendement, door Mackay ingediend en verdedigd, had het moeite gekost een redactie te vinden, welke aan Katholieken en Anti-Revolutionairen voldeed. Eerstgenoemden waren niet geneigd gematigde eischen te stellen, welke tot overeenstemming met de Vrijzinnigen zouden kunnen leiden, waardoor de kansen voor de tot standkoming der door hen niet gewenschte Grondwetsherziening zouden vergroot worden. De voornaamste wijzigingen, welke dit amendement in het artikel wilde aanbrengen, waren:

1º de bevoegdheid van den wetgever om te bepalen, dat uit de openbare middelen in de kosten van het confessioneel onderwijs wordt bijgedragen.

2º verbod van kosteloos onderwijs op de openbare school, behalve voor onvermogenden.
3º het prijsgeven van de akten van bekwaamheid voor de onderwijzers bij het M.O.

Omtrent het eerste punt ontstond verschil van opvatting tusschen de Katholieken en de Anti-Revolutionairen, door dat eerstgenoemden duidelijk wilden doen uitkomen, dat de subsidieering der bijzondere scholen verplichtend werd gesteld. De redactie van het amendement werd toen in dien geest gewijzigd. Het laatste punt was eveneens een concessie aan de Roomschen.

Het Regeerings-voorstel liet den gewonen wetgever de vrijheid te bepalen òf, en in hoeverre het bijzonder onderwijs gesubsidieerd zou worden; de openbare school zou toegankelijk zijn voor leerlingen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid (openbare gezindheidsscholen werden dus uitgesloten). Oospronkelijk hield het ook verplichte schoolgeldheffing in, doch Heemskerk gaf ten slotte toe aan een wensch, geformuleerd in een amendement van Delden, om deze verplichting te doen wegvallen. Ware dit voorschrift gehandhaafd, dan zouden, volgens de Savornin Lohman, verscheidene Anti-Revolutionairen geneigd zijn geweest, met de Regeering mede te gaan, na verwerping van het amendement-Mackay. Thans liet echter de geheele rechterzijde, toen dit laatste amendement was afgestemd, zoowel tegenover het Regeerings-ontwerp als tegenover het amendement-de Beaufort haar ‘non possumus’ hooren, zoodat deze beide voorstellen evenmin een meerderheid konden verkrijgen.

Dit negatieve resultaat van de behandeling van het onderwijs-artikel, noopte het Ministerie, dat nu, tengevolge van deze non-possumus-beweging, onmogelijk met de Volksvertegenwoordiging de Grondwetherziening kon tot stand brengen, zijn ontslag in te dienen.

De Koning droeg daarop aan Mr. AE Baron Mackay, die als de voorsteller en verdediger van het amendement der rechterzijde, op den voorgrond was getreden, de vorming van een Kabinet op en stelde daarbij de voorwaarde ‘,dat de aan de Staten-Generaal ingezonden voorstellen tot Grondwetsherziening niet zouden worden ingetrokken’. Mackay verklaar-

de onmiddellijk, dat hij reeds alleen wegens deze voorwaarde bezwaar maakte het mandaat te aanvaarden.

Deze reden schijnt echter meer een voorwendsel te zijn geweest, al hechtte Mackay aan de gestelde voorwaarde dan ook de beteekenis, dat het nieuwe Kabinet de voorstellen van het vorig Ministerie onveranderd had te aanvaarden en te verdedigen, terwijl zij, volgens de meening van Heemskerk, niet uitsloot, dat het bevoegd zou zijn, daarin wijzigingen aan te brengen.

De eigenlijke reden van Mackay's snelle afwijzing welke hem ook door verschillende partijgenooten werd verweten, was deze, dat de rechtsche partijen zich toen niet sterk genoeg gevoelden een Regeering te vormen, waar de Kamer op het doode punt stond en de Katholieken geen Grondwetsherziening begeerden.

De Savornin Lohman verklaarde later, in het door hem geschreven levensbericht van Mackay, dat aanvaarding van de opdracht tot ‘een droevig fiasco’ zou hebben geleid en ‘dat Mackay en andere leiders het slachtoffer (zouden) geworden zijn van de door hen zelf veroordeelde non-possumuspolitiek’, want dat het al spoedig zou gebleken zijn, ‘dat de Anti-Revolutionairen met hun non-possumus bazuin ietwat te hard hadden geblazen’.

Na Mackay's afwijzing aanvaardde het Ministerie Heemskerk, op verlangen des Konings, weder de regeeringstaak, met de uitdrukkelijke bedoeling, zooals de Premier te kennen gaf, om de Grondwetsherziening tot stand te brengen.

Op Heemskerk's voorstel werd nu de Kamer door den Koning ontbonden. De tengevolge daarvan gehouden verkiezingen verlosten ons Parlement van ‘het doode punt’ en gaven den Liberalen een, zij het dan ook geringe, meerderheid. De Anti-Revolutionairen verloren, vermoedelijk tengevolge van de houding van Kuyper en ‘de Standaard’ bij het kerkelijk geschil, eenige zetels. Enkele bekende personen te Utrecht, voorstanders van de Synodale organisatie der Hervormde Kerk, o.a. de predikant Bronsveld, die vroeger meer of min met de Anti-Revolutionairen gesympathiseerd hadden, verklaarden, dat zij thans deze partij zouden bestrijden en stichtten later met Ds. Buitendijk te Wageningen de Nationale of anti-doleerende partij, die echter weinig invloed heeft uit-

geoefend. De conservatieve partij, voor zoover zij nog bestond, bleek bij deze verkiezingen meer naar de linker- dan naar de rechterzijde over te hellen.

De Liberalen hadden zich nu de vraag te stellen of zij, thans weder een parlementaire meerderheid bezittend, de Regeering al of niet voor zich zouden opeischen, want wel werden enkele leden van het Kabinet tot de Liberalen gerekend, zooals de Ministers van Karnebeek, Sprenger van Eyk, en Bastert, maar een Vrijzinnig Bewind was het toch niet.

Vele Liberalen meenden dat de tijd voor een Kabinet van hun richting thans weer gekomen was, anderen, o.a. mijn vader, waren van een tegenovergestelde meening.

Over deze kwestie teekende mijn vader het volgende op:

> Van twee zijden kwam de aandrang om het Ministerie Heemskerk te vervangen. Aan de eene kant hoopten de radicale Liberalen daardoor een Grondwetsherziening te verkrijgen, die ruimer zou zijn en aan de andere kant koesterden de meer behoudenden de verwachting, dat wanneer Heemskerk zou vervangen worden, de Grondwetsherziening niet tot stand zou komen.

Dit laatste vreesde ook mijn vader, die daarom sterk ijverde voor handhaving van het bestaande Kabinet. De volgende aanteekeningen van zijn hand hebben hierop betrekking:

> Toen wij in den zomer van 1886, na de beëediging bij den Koning, van het paleis naar het nabijgelegen huis van Gleichman in de Amaliastraat waren gegaan, Verniers van der Loeff, Goeman Borgesius en ik, allen nog in gala-costuum, om onder elkaar te overleggen, wat er te doen was, waren zoowel van der Loeff als Borgesius van oordeel, dat wij de regeering moesten aanvaarden en Heemskerk moesten noodzaken zijn ontslag te nemen. Ik verzette mij daar zeer sterk tegen. Mijn bewering was, dat een Grondwetsherziening met twee derden van de stemmen, zooals de Grondwet die voorschreef, alleen door Heemskerk kon worden tot stand gebracht, omdat hij concessies aan de Clericalen kon doen, wat voor ons onmogelijk was. Het is mijn vaste overtuiging, dat het aanblijven van Heemskerk, wat door de aanneming van de paragraaf van het adres van antwoord, die ik voorstelde en verdedigd heb, mogelijk werd, alleen de Gronwetsherziening heeft doen gelukken

.

Deze paragraaf luidde aldus:

> Onder de belangrijke voorschriften der hoogste staatswet, waarvan wijziging raadzaam is, behooren die betreffende het kiesrecht. Naar de overtuiging der Kamer zal 's lands belang het best gediend worden, wanneer aan den gewonen wetgever, bij de toekomstige regeling van dit

onderwerp, een groote mate van vrijheid wordt toegekend en aan de gewijzigde Grondwet bepalingen worden toegevoegd, strekkend om de kiesbevoegdheid reeds dadelijk uit te breiden buiten de kring door de tegenwoordige Grondwet afgebakend.

Bij de Liberalen had namelijk algemeen de overtuiging zich gevestigd, dat het niet wenschelijk was, den grondslag, waarop de kiesbevoegdheid zou rusten, in de Grondwet te vermelden, maar dat aan den gewonen wetgever, behoudens enkele beperkingen van zeer algemeenen aard, de vrijheid moest worden gelaten hieromtrent te beslissen, terwijl inmiddels voorloopig bij de additioneele artikelen, aan het kiesrecht reeds uitbreiding zou worden gegeven. Naar mate de politieke ontwikkeling van het volk toenam, zou het kiesrecht dan geleidelijk kunnen uitgebreid worden. De Commissie voor het adres van antwoord wilde nu hieromtrent een votum uitlokken, teneinde te trachten overeenstemming te verkrijgen met de Regeering, die in haar voorstel tot wijziging van het kiesrecht-artikel de huurwaarde van de woning als grondslag had aangenomen.

Heemskerk toonde zich bereid tot samenwerking met de Liberalen, op de wijze als in de bovenvermelde paragraaf van het adres van antwoord aangegeven, mits algemeen stemrecht werd uitgesloten. Een nieuw ontwerp tot wijziging van het desbetreffend artikel werd daarop door de Regeering ingediend, waarbij aan den gewonen wetgever werd overgelaten, ‘de kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand’ te bepalen, welke de kiezers zouden moeten bezitten. Tegelijk werd voorgesteld in de additioneele artikelen bepalingen op te nemen, waarbij het kiesrecht reeds aanmerkelijk werd uitgebreid en die na het in werking treden der Grondwet onmiddellijk van kracht zouden zijn.

De Regeering vond thans geen aanleiding meer om een nieuw voorstel tot herziening van art. 194 in te dienen. Het initiatief hiertoe ging nu echter van Schaepman uit. Deze nam de redactie van het amendement-de Beaufort over en voegde daar een alinea aan toe, waarbij een recht op subsidie uit de schatkist toegekend werd aan alle scholen, door kinderen van on- en minvermogenden bezocht

Uit correspondentie, welke mijn vader in den herfst van 1886 voerde met vooraanstaande anti-revolutionaire staatslie-

den, is mij gebleken, dat deze personen door hem gepolst waren over een eventueel vergelijk met betrekking tot de onderwijskwestie. Aan een brief van de Savornin Lohman van 18 October 1886 is het volgende ontleend:

> Ook mij komt een vergelijk in 's lands belang hoogst gewenscht voor. Het voeren van een schoolstrijd op politiek gebied is m.i. de ondergang van ons vaderland. Ik zou tot elken prijs er een einde aan willen maken. Maar het moet dan ook een einde zijn.
> Nu blijft met het voorstel Heemskerk evenzeer als met het uwe, de strijd op politiek terrein voortduren. Heemskerk wil dat de Grondwet niet beslisse of aan bijzondere scholen geld mag worden uitgekeerd. Gij wilt nog meer quaesties onbeslist laten. Wat baat dit? Gij hebt zelf betoogd, dat strikt genomen ook de tegenwoordige Grondwet allerlei stelsels toelaat. Wij komen dus niet verder. En bij elke volgende verkiezing zal weer de schoolquestie de hoofdschotel zijn.
> Wij stelden daarom iets voor, dat door vele Liberalen goedgekeurd wordt. Ons vroeger amendement was ontleend aan het voorstel van den Hartog. Vele Liberalen achten het billijk. Maar om nu onze verlangens - o.i. op rechtsgelijkheid gebaseerd, gemakkelijker te doen inwilligen, is er, dit weet ik, bereidwilligheid om den eisch van subsidie aan (bijzondere) scholen te laten vallen en zich in hoofdzaak te beperken tot het voorstel, dat de Heer Roëll[1)] met verscheidene andere kamerleden op het punt geweest is te doen, even vóór de verwerping van ons amendement. Ik kan mij zelfs de mogelijkheid niet voorstellen, dat de Anti-Revolutionairen datgene, waarvoor zij zoo lang gestreden hebben, zelve zouden prijs geven. Deden onze kamerleden dat, vermoedelijk werd geen hunner meer ingekozen. Kunt gij ons door stemmenmeerderheid er uit

1) Uit de, zich op het Rijksarchief bevindende, van Jhr. Mr. J. Roëll afkomstige stukken, welke ik het voorrecht heb gehad te mogen inzien, is mij gebleken, dat door dezen staatsman een amendement was ontworpen, hetwelk door de Heeren de Jong, Duyvis en van der Feltz was mede onderteekend. Bij dat amendement werd o.a. bepaald, dat aan bijzondere scholen, voor leerlingen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid toegankelijk en waar onderwijs gegeven wordt met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, subsidie zou kunnen verleend worden. Ook aan niet aan deze voorwaarden voldoende bijzondere scholen zou uit de openbare middelen kunnen worden bijgedragen voor het onderwijs aan onvermogenden, aan wie op de openbare scholen kosteloos onderwijs zou verstrekt worden. Voorts zou in elke gemeente voldoende L.O. gegeven worden 'voor zoover daarin niet op andere wijze voorzien is, van overheidswege in openbare scholen'.
Blijkens aanteekening van Jhr. Roëll, bood hij dit ontwerp-amendement aan Schaepman, de Savornin Lohman en Mackay in overweging aan. Nog op den vóórlaatsten dag der discussie (8 April 1886) had hij een onderhoud in het Hôtel de l'Europe te 's-Gravenhage daarover met Dr. Schaepman, die beloofde er met Mackay over te zullen spreken. 'Er bestond wel geneigdheid tot samenwerking op dezen grondslag' schreef Roëll, 'maar de politiek was te sterk'. Het amendement werd dan ook niet ingediend.

drijven, het zal mij tot op zekere hoogte verheugen, Gijl., kunt dan voortgaan en wij zullen het onrecht dulden. Maar zelve mee te werken tot het laten bestaan van een zoo groote rechtsongelijkheid, dat zal wel een onmogelijke eisch blijken te zijn.
Wat de verplichte schoolgeldheffing betreft, mij dunkt, dat gij zelf, met het oog op het geroep van velen om kosteloos leeken onderwijs, een bepaald socialistisch begrip, dien eisch zoudt moeten ondersteunen. Ik erken evenwel dat daarin geen eigenlijk beginsel steekt, tenzij men er bijvoege, dat de onkosten van het onderwijs door de schoolgelden moeten gedekt worden, een bijvoeging die mij toeschijnt een onmogelijken eisch te bevatten, doch, zoo de eisch uitvoerbaar was, een einde zou maken aan de bevoorrechting, die nu op schoolgebied plaats heeft.
Ziedaar dus in alle oprechtheid meegedeeld hoe ik over de zaak denk. Mij is op dit punt geen verschil van gevoelen tusschen mijne vrienden bekend. Ik zou hartelijk wenschen, dat men tot overeenstemming kwam, maar moet de vraag, of het niet beter is, de onderhandelingen te staken, geheel ter beantwoording laten aan U zelven. Door den uitslag der laatste stemming hebt gij, de leiding in handen gekregen, en moeten wij ons tot afwachten bepalen.

Een vergelijk kwam toen echter, blijkbaar, niet tot stand, wel gaven de rechtsche partijen hun non-possumus politiek op.

XVII.

In Februari 1887 werd in de Tweede Kamer met de behandeling der voorstellen tot verandering in de Grondwet begonnen. Bij den aanvang der beraadslaging stelde de Geer van Jutfaas, namens de Anti-Revolutionairen voor, om de Grondwetsherziening te beperken tot de bepalingen omtrent het kiesrecht, omdat de bestaande Kamer, volgens een beperkt stemrecht gekozen, niet als een zuivere Volksvertegenwoordiging kon beschouwd worden en daarom zedelijk onbevoegd zou zijn over de voorstellen tot herziening der hoogste staatswet te beslissen. Nadat dit voorstel verworpen was, werden de verschillende Hoofdstukken in gewone volgorde behandeld. De Anti-Revolutionairen schenen in den beginne nog min of meer tegen te werken. Dit veranderde echter, toen het kiesrecht-artikel, overeenkomstig het voorstel der Regeering, na langdurige discussie, was aangenomen. Tegen stemden Heldt, omdat algemeen stemrecht werd uitgesloten en aan den anderen kant zij, die voor sterke uitbreiding van kiesrecht beducht waren, meest Katholieken, wier opvatting door Ruys van Beerenbroek met talent verdedigd werd. Vrouwen-kiesrecht, dat thans uitdrukkelijk werd uitgesloten en

evenredige vertegenwoordiging vonden toen nog weinig verdedigers en werden slechts ter loops aangeroerd.

Einde Maart dreigde de geheele herziening te stranden tengevolge van de aanneming van een, door mijn vader voorgesteld amendement, betreffende de verkiesbaarheid voor het lidmaatschap der Eerste Kamer. Doordat de Provinciale Staten bij hun keuze beperkt waren tot de 'hoogstaangeslagenen' was de Eerste Kamer minder goed samengesteld als dit had kunnen zijn, wanneer die keus vrijer ware, in welk geval de moreele kracht der Eerste Kamer ook grooter zou zijn. Daarom had mijn vader een amendement voorgesteld, strekkend om de lijst der hoogstaangeslagenen te doen vervallen en een tweede amendement op een volgend artikel, waarbij bepaald werd, dat de eischen voor de verkiesbaarheid van de leden der Eerste en der Tweede Kamer dezelfde zouden zijn. Reeds tijdens de discussie, toen de Minister dit voorstel bestreed, had mijn vader te kennen gegeven, dat een eventueel voorstel, hetwelk verschillende categoriën van verkiesbaren voor het Eerste Kamer-lidmaatschap in het leven riep, bij hem geen bezwaar zou ontmoeten.

Toen het eerste amendement was aangenomen, vroeg de Minister schorsing der beraadslaging. Ten einde een crisis te voorkomen werd toen getracht tot een compromis te geraken, hetgeen ook gelukte. Mijn vader maakte aangaande dit incident de volgende aanteekeningen:

> Het amendement op de samenstelling der Eerste Kamer, door mij ingediend, en aangenomen, had bijna de aftreding van het Ministerie ten gevolge gehad. In het Ministerie waren er enkelen, zooals Bloem[1] en van Karnebeek, die eer vóór dan tegen waren, ook Heemskerk was er niet zoo sterk tegen. Bij gelegenheid van (de behandeling van) het artikel over het kiesrecht, waren er echter in het Ministerie groote oneenigheden geweest. De collega's van Heemskerk vonden, dat hij bij de toelichting van zijn artikel te ver was gegaan en dit maakte, dat Heemskerk zich nu schrap wilde zetten. Indien men vóór de stemming met een amendement was gekomen, dat reeds gereed was, dan zou de zaak wellicht zich geschikt hebben, maar het bleef achter.
> Na de verklaring van Heemskerk, sprak eerst Cremers[2] met den Minister. Ik schreef den volgenden dag een brief aan Karnebeek om hem de oplossing voor te stellen, die ook werd aangenomen den volgenden

1) Minister van Financiën, opvolger van Grobbee, die in 1885 was afgetreden.
2) Cremers was toen voorzitter der Tweede Kamer.

> dag. Dinsdagavond vergadering der liberale partij, daar bleek algemeen, dat de meesten wilden, dat de zaak weer in het reine kwam.
> Den volgenden morgen vroeg was ik reeds bij Cremers en besprak met hem, wat ik dien middag zou kunnen zeggen. Op het oogenblik dat ik weg zou gaan, kwam ook Gleichman. Wij brachten Cremers naar Heemskerk, die hem wachtte en gingen naar de presidentskamer, waar wij zijn terugkomst afwachtten. Het bleek, dat schikking mogelijk was. Gleichman ging daarna met Bloem spreken en ik met Karnebeek. In de zitting had daarna de verzoening plaats. Wat de couranten verteld hebben, dat Schaepman in deze zaak als tusschenpersoon had gediend, was volkomen onjuist. Met ons heeft hij nooit gesproken. Van mijn plan om in de Kamer te spreken, wisten behalve Cremers en Gleichman, niemand als Kerkwijk en van Houten, wien ik het in de zitting mededeelde.

De oplossing waartoe men kwam was deze, dat mijn vader zich bereid verklaarde, het tweede amendement in te trekken, terwijl de Minister beloofde een voorstel te doen, waarbij categoriën van verkiesbaren zouden gesteld worden. De categoriën, die Heemskerk nu voorstelde waren, naast de “hoogstaangeslagenen”, die weer in hun eer hersteld werden, doch wier aantal vergroot werd, zij die, hooge en gewichtige openbare betrekkingen, bij de wet aangewezen bekleeden of bekleed hebben’. Dit voorstel werd aangenomen.

Hoofdstuk VI (Godsdienst), waarbij de kwestie der subsidiën aan de Kerkgenootschappen, welke o.a. in verband met de afscheiding der Kuyperianen van de Hervormde Kerk, actueel was, doch waaromtrent geen overeenstemming bestond tusschen de verschillende partijen, zoodat de discussies tot geen resultaat zouden kunnen leiden, werd op voorstel van Schaepman, omnium consensu, niet in behandeling genomen en bleef derhalve ongewijzigd.

Toen het voorstel Schaepman, betreffende art. 194, aan de orde kwam, was het niet te voorzien, dat het zou aangenomen worden. Voor de rechterzijde waren de bepalingen, overgenomen uit het amendement-de Beaufort een bezwaar, terwijl de toegevoegde alinea voor de Liberalen niet aannemelijk was. Mees had in een vergadering der liberale partij gepleit voor een poging als het vorige jaar door het indienen van het amendement-de Beaufort, was gedaan, doch zij die het artikel onveranderd wilden behouden, hadden zich daartegen verzet. Men meende, dat Schaepman zijn voorstel zou intrekken, toen plotseling het denkbeeld om er alles uit te lichten, waardoor de macht van den gewonen wetgever ter zake van het L.O.

beperkt werd, door de Savornin Lohman werd te berde gebracht, tengevolge van het besluit eener anti-revolutionaire partij vergadering. Dit denkbeeld werd in een amendement Vos de Wael geformuleerd, waarmede Schaepman genoegen nam.

Het voorstel werd voorts van liberale zijde ondersteund door Gleichman, doch slechts enkelen zijner partijgenooten volgden hem. Volgens mijn vader was dit de eenige maal in zijn geheele staatkundige loopbaan, dat Gleichman tegen zijn gewonen aard, te ver ging.

Verscheidene Liberalen verklaarden, dat zij zonder hun traditie te verloochenen, er niet toe konden medewerken, om de regeling van het L.O. geheel aan den gewonen wetgever over te laten. Ook mijn vader trad ijverig op tegen het z.i. 'onbekookte voorstel-Schaepman', dat ten slotte toch, dank zij de medewerking van Gleichman en zes andere Vrijzinnigen, werd aangenomen.

Buiten en behalve het kiesrecht en het onderwijs waren de belangrijkste vraagstukken, die bij deze Grondwetsherziening ter sprake kwamen, de troonopvolging, de defensie en de administratieve rechtspraak. Tengevolge van de vele verliezen, welke de Koninklijke Familie in de laatste jaren had geleden, waren de bejaarde Koning en de jeugdige Kroonprinces de eenig overgebleven leden van het Huis van Oranje. Een goede regeling van de troonopvolging voor het geval onverhoopt de Kroon in een ander Huis zou overgaan, was daarom zeer noodzakelijk. Nu konden de toenmalige grondwettelijke bepalingen betreffende dit onderwerp op verschillende wijzen geïnterpreteerd worden. Vele rechtsgeleerden gaven over deze ingewikkelde materie hun meeningen te kennen, welke zeer afwijkend waren. Niettegenstaande deze tegenstrijdige adviezen gelukte het nieuwe voorschriften te formuleeren, die althans duidelijk waren.

Omtrent de noodzakelijkheid van wijziging der bepalingen betreffende de defensie, bestond geen verschil van meening tusschen de partijen. Deze voorschriften toch waren een belemmering geweest voor de tot stand brenging van een regeling der levende strijdkrachten. De wijzigingen hadden hier voornamelijk een negatief karakter, het verwijderen uit de Grondwet van de uitvoerige bepalingen aangaande het leger,

de militie en de schutterijen en het overlaten van de regeling daarvan aan den gewonen wetgever.

Ten einde de beslissing van publiekrechtelijke rechtsgeschillen te kunnen opdragen aan, van de Regeering onafhankelijke, geheel onpartijdige rechters werden enkele noodige wijzigingen in de Grondwet aangebracht en enkele belemmeringen opgeheven. Desalniettemin is het in de bijna 40 jaren, welke sindsdien verloopen zijn, nog niet mogen gelukken deze zoozeer gewenschte administratieve rechtspraak, in te voeren.

Vier maanden, behoudens een kort Paaschreces, duurde de eerste lezing der Grondwetsherziening in de Tweede Kamer. Alle Hoofdstukken werden aangenomen, de meeste met vrij groote meerderheid van stemmen. De lof aan het slot der laatste, aan dezen arbeid gewijde vergadering, door den Voorzitter aan Minister Heemskerk gebracht, was zeker welverdiend.

Mijn vader gaf van Heemskerk als hoofd van het Grondwetsministerie de volgende schets:

> Het glanspunt van Heemskerk is zijn derde Ministerie geweest, waarin hij de Gronwetsherziening tegen alle aanvankelijke verwachtingen heeft weten tot stand te brengen. Hij had toen de volkomen heerschappij gekregen over zijn slecht humeur, van een nijdig man was hij een gelijkmoedig man geworden. Innemend kon hij niet zijn en is hij ook nooit geworden, maar hij stootte zijn tegenstanders niet meer af; door zijn groote kennis boezemde hij hun eerbied in en door de bedaarde, soms zelfs humoristische wijze waarop hij de aanvallen, die tegen hem gericht werden, afsloeg, bleef hij op goeden voet met de Tweede Kamer. Zonder Heemskerk zou de Grondwetsherziening nimmer tot stand zijn gekomen.
>
> Gedurende de Grondwetsherziening had Heemskerk de gelegenheid zijn buitengewone hoedanigheden ten toon te spreiden. Hij heeft alle klippen weten te ontzeilen. Met den Koning aan den eenen kant, die op sommige punten zeer vasthoudend was en met de Kamer aan den anderen, die in die dagen geheel onberekenbaar was, heeft hij het weten te vinden. Als redenaar was Heemskerk zaakrijk, niet schitterend of indrukwekkend. Nimmer uit het veld geslagen, had hij altijd een bewijsvoering gereed, soms niet vrij van haarkloverij, maar nooit met zinledige woordenpraal opgesmukt. Een enkele maal wist hij een geestig woord aardig te plaatsen. In zijn eerste tijdperk was hij vaak heftig en kwaadaardig, later wist hij zich in te toornen en gedurende het langdurig Grondwetsdebat heeft hij zelden iemand verbitterd. Levendig in zijn bewegingen had hij de gewoonte met een zekere haast de stukken, die voor hem lagen, vlak voor zijn oogen te brengen, want hij was zeer bijziende. Had hij, wat nog al eens voorkwam, te luisteren naar onbeteekenende tegenstanders, dan zat hij achter in zijn stoel, de duimen steeds in draaiende beweging.

In die houding heeft Josselin de Jong hem uitnemend getroffen in een houtsnede in ‘Eigen Haard’.

De Eerste Kamer, die slechts enkele dagen aan den herzieningsarbeid besteedde, nam alle Regeerings-ontwerpen aan, aan, doch verwierp het voorstel-Schaepman.

Door Minister Heemskerk en vele Liberalen werd echter thans uitdrukkelijk de meening verkondigd, dat het ongewijzigde art. 194 zich niet verzette tegen subsidieering van bijzondere scholen, waarvan door de Kerkdijken met voldoening akte werd genomen.

Bij de tweede lezing, welke in den herfst van 1887 plaats had, door de, uit de ontbinding voortgekomen, nieuwe Kamer, welker samenstelling weinig verandering had ondergaan, was er bij de Anti-Revolutionairen en Katholieken aanvankelijk sprake van, dat zij hun stem alleen zouden geven aan Hoofdstuk III, dat o.a. het kiesrecht artikel bevatte en de additioneele artikelen, doch ten slotte werd toch ook deze non-possumus-politiek prijs gegeven, zoodat alle Hoofdstukken met de vereischte meerderheid van 2/3 der stemmen werden aangenomen.

Nadat dit ook in de Eerste Kamer geschied was, werd de Grondwet den 30sten November plechtig afgekondigd.

Binnen vier maanden na deze afkondiging zou volgens een bepaling der additioneele artikelen, de nieuwe Kamer, die thans 100 leden zou tellen, door het aanzienlijk uitgebreide kiezerscorps gekozen worden. In Maart 1888 hadden deze verkiezingen plaats.

Anti-Revolutionairen en Katholieken trokken nu te zamen ter stembus, onder de leuze, dat thans aan de tyrannie der Liberalen een einde diende gemaakt te worden. ‘In geen geval een Liberaal stemmen’ was het advies van ‘de Standaard’ bij de herstemmingen. Toen dan ook te Schoterland Heldt en Domela Nieuwenhuijs in herstemming kwamen, werd laatstgenoemde gekozen[1)] en zoo werd dus de eerste Socialist in het Parlement toegelaten, dank zij den steun van Kuyper en zijn volgelingen.

1) ‘In geen geval Heldt stemmen. Eén Sociaal Democraat kan geen kwaad’ schreef ‘de Standaard’.
Het Bestuur der A.-R. Kiesvereeniging te Heerenveen, noodigde de kiezers uitdrukkelijk uit hun stem uit te brengen op Domela Nieuwenhuijs.

Bij deze verkiezingen gelukte het voor het eerst aan de beide uitnemend geörganiseerde en samenwerkende 'Christelijke' partijen de overwinning te behalen op het Liberalisme. De meeste Anti-Revolutionairen hadden hun zetel aan de hulp der Katholieken te danken. Deze laatsten waren dus feitelijk de sterkste, terwijl zich onder hen ook meer bekwame mannen bevonden dan onder de Anti-Revolutionairen. De Radicalen hadden zich van de Liberalen afgescheiden, voornamelijk omdat de laatsten geen partij wilden kiezen voor algemeen stemrecht en leerplicht. In de Noordelijke Provinciën vertoonde zich een sterke radicale en socialistische strooming, hetgeen tengevolge had, dat aldaar de Liberalen in vele districten, door Anti-Revolutionairen werden vervangen, daar deze bij de herstemming door de roode elementen gesteund werden.

Het Ministerie Heemskerk begreep, dat het thans met deze meerderheid niet aan het bewind kon blijven, al behoorde tot die meerderheid ook de zoon van den Premier, de bekwame en handige rechtsgeleerde Mr. Th. Heemskerk, die zich bij de anti-revolutionaire partij had aangesloten.

De Koning wendde zich daarop weder, even als in 1886, tot Mackay, die thans bereid werd gevonden een rechtsch Kabinet te formeeren. Hierbij waren vele moeilijkheden te overwinnen. De verdeeling der portefeuilles tusschen de partijen der coalitie, was niet gemakkelijk. De Anti-Revolutionairen bezaten weinig mannen, geschikt en bekwaam voor het ministerambt. Toch werden vier zetels in het nieuwe Kabinet door hen bezet. Mackay zelf nam de leiding der Binnenlandsche Zaken, Keuchenius kwam aan het hoofd van het Departement van Koloniën, Jhr. Godin de Beaufort aan dat van Financiën, terwijl de Waterstaat-portefeuille aan Havelaar ten deel viel. Slechts twee Katholieken traden in het nieuwe Bewind op, Bergansius en Ruys van Beerenbroek, resp. als Minister van Oorlog en van Justitie. De partijleiders, Kuyper, de Savornin Lohman en Schaepman werden dus niet in het Kabinet opgenomen. Laatstgenoemde verkreeg echter grooten invloed in de Kamer en werd de leider van de geheele rechterzijde; hij werd dan ook de Minister zonder portefeuille genoemd. De Minister van Buitenlandsche Zaken Jhr. Hartsen, was aangesloten bij de oude conservatieve

partij, welke bij de verkiezingen de rechterzijde had gesteund en als zoodanig ook aanspraak had op een zetel in het Kabinet. Het geheele Ministerie had trouwens een zeer behoudende kleur, bijna al zijn leden behoorden tot den rechtervleugel hunner partij.

Leusden
J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd.)

Ragnarök.

I.

'Ragnarök' beteekent letterlijk 'het laatste lot, het einde, de ondergang der goden', maar in de Noorsche (eddische) mythologie is het de algemeene term geworden voor de vernietiging van de wereld, voor de eschatologische voorstellingen van de oude Skandinaviërs in haar geheel, waarin de val der goden het hoofdmoment is. Het woord *røk (rök?)* is neutr. plur. (os. *raka*, ohd. *rahha*) en duidt aan den loop van een aangelegenheid van het begin tot het einde, derhalve 'lot', in 't bijzonder 'het laatste lot, de katastrofe': *ragna røk* is dus wat in een Eddalied heet 'wanneer de goden sterven', 'wanneer de goden vernietigd worden'[1]. Maar reeds in een van de jongere Eddaliederen is door een misverstand of door een opzettelijke interpretatie *røf* verward met het geheel onverwante *røkr* 'duisternis' (got. *riqis*, het Grieksche ἔ□εβος[2], en in Snorris Gylfaginning is *ragna røkr* de geregelde manier om het wereldeinde uit te drukken, wanneer immers de zon haar licht verliest en de heldere sterren van den hemel vallen (Vsp. 57).[3] Daarvandaan de vertaling 'Götterdämmerung', door ons met de gebruikelijke gedweeheid als 'godenschemering' overgenomen; onder dien naam is het Noorsche Ragnarök, derhalve een wereldeinde, dat

1) *thâs regin deyja* Vafthr. 47, *thâs of rjûfask regin* Vafthr. 52; vgl. Grïmn. 4. Lok. 41. Fjölsv. 20 (14). Sigrdr. 19.
2) Lok. 39 van den Fenriswolf *es î böndum skal bîdha ragna røkrs*.
3) Müllenhoff, Um Ragnaröckr: *Zeitschr. fürdeutsch. Alt*. 16, 146 v.v. (= *Deutsche Altertumskunde* V, 408 v.v.).

in de eerste plaats een ondergang der goden is, beroemd geworden door Richard Wagner, maar hij kan hem niet hebben gevormd. Reeds de eerste uitgever der Snorra Edda, Resenius (1665), vertaalde *ragna røkr* als 'deorum crepusculum', en Wieland (1755), steunende op Gottfried Schütze's 'Lehrbegriff der alten Deutschen und nordischen Völker' (1750), gebruikt daarvoor de uitdrukking 'Abend der Götter.'[1)]

Onze hoofdbron voor de kennis van de voorstellingen der oude Skandinaviërs omtrent den ondergang van menschenen godenwereld is de V ö l u s p á , het beroemde gedicht dat de verzamelaar der zoogenaamde Eddaliederen niet zonder goede reden aan de spits van zijn collectie heeft geplaatst. Zij alleen geeft een aaneengeschakeld verhaal van de gebeurtenissen, die de katastrofe voorbereiden, uitmaken en volgen. Evenals de latere mythologen heeft dan ook reeds de geleerde IJslander S n o r r i S t u r l u s o n , toen hij omstreeks 1220 zijn handboek voor skalden schreef en daarin een overzicht opnam van de Noorsche mythenleer, de Gylfaginning, zijn schildering van Ragnarök daarop gebouwd.[2)] Waar hij van het bericht der Völuspá afwijkt, is dit voor een deel te verklaren door zijn harmonistische gewoonte om voorstellingen, die met elkaar in strijd zijn, te vereenigen, voor een ander deel uit misverstand of willekeur, maar daarmede is niet alles te verklaren: dat Snorri op enkele punten van dingen afweet, die uit verloren bronnen of uit volksoverlevering geput zijn, behoeft niet betwijfeld te worden. Dit neemt niet weg dat de Snorra Edda als geheel beschouwd voor een onderzoek over Ragnarök niet de waarde heeft van een primaire bron, maar slechts van een zelfstandige bewerking van ons bekende bronnen. Daarentegen zijn berichten en toespelingen in andere Eddaliederen, met name de talrijke vragen en antwoorden in V a f t h r ú d h n i s m á l , die betrekking hebben op de laatste dingen[3)], en in enkele skaldengedichten van waarde, terwijl eindelijk ook een paar plastische voorstellingen uit den wikingtijd op steenmonumenten in aanmerking komen.

1) Zie R. Batka: *Euphorion, 2. Ergänzungsheft*, blz. 29 noot 2.
2) Gylf. c 51-53 (Snorra Edda ed. F. Jónsson blz. 62-67).
3) Vafthr. str. 17 v. 44-47, 50-55; zie ook 39. - Voorts Grimn. 17. 23. Lok. 39. 41. 42. 58. Fáfn. 14 v. - De Völuspá en skamma (Hyndl. 44 v.) is een bewuste nabootsing der Vsp.

De merkwaardigste daarvan zouden die op het steenen kruis van G o s f o r t h in het noorden van Engeland zijn, indien absoluut vaststond, dat zij Noorsche mythen uitbeelden. Het is echter niet buitengesloten, dat de schijnbaar heidensche voorstelling van den god (Vídar), die een monster (den Fenriswolf) bedwingt door het met zijn linkerhand de bovenkaak open te scheuren en met zijn rechtervoet de onderkaak neer te drukken, terwijl zijn rechterhand in loodrechte richting een speer vasthoudt, blijkbaar om hem tusschen de kaken van het ondier te zetten, zoodra de muil ver genoeg geopend is, feitelijk vroeg-christelijk is en op Christus doelt, die den duivel zijn muil open spalkt om de zielen te verlossen die hij verzwolgen heeft.[1)]

Hiermede is reeds aangeduid, in welke vormen het Ragnarök-probleem zich tot in het begin van deze eeuw en ook nog wel later aan de oogen der mythologen vertoonde. Tegenover de opvatting van hen, die Ragnarök voor een overoude nationale voorstelling hielden, b.v. Jacob Grimm en Müllenhoff, stond de zienswijze van Sophus Bugge en anderen, volgens welke de eschatologische voorstellingen van de oude Skandinaviërs, zooals de Völuspá ze geeft, in den wikingtijd onder christelijken invloed tot stand gekomen zouden zijn. Een andere gedaante heeft het probleem gekregen door het onderzoek van A x e l O l r i k, den genialen Deenschen filoloog en folklorist, die in 1917 op 52-jarigen leeftijd aan zijn werk ontrukt is. In 1902 verscheen het eerste deel van zijn onderzoek 'Om Ragnarök' in de *Aarbøger for nord*. *Oldkyndighhed*, in 1914 het tweede onder den titel 'Ragnarökforestillingernes Udspring' in de *Danske Studier;* na zijn dood heeft dan W. Ranisch de beide verhandelingen, tot één geheel vereenigd en met eenige toevoegsels uit de nalatenschap van den schrijver vermeerderd, in een Duitsche bewerking uitgegeven.[2)]

In het eerste gedeelte (Hoofdstuk I-IV) geeft Olrik een

1) A. Olrik blz. 8 v.v.; S. Bugge, *The Home of the Eddic Poems* (Lond. 1899), blz. LXIV v.v.; R. Reitzenstein, *Anz. f.d. Alt*. 43 (1923). I v.v.

2) Ragnarök. Die Sagen vom Weltuntergang, untersucht von Axel Olrik, übertragen von Wilhelm Ranisch. Berl. und Lpzg. 1922 (hierop berusten mijne citaten).

analyse van de Noorsche overlevering, in 't bijzonder van de Völuspá, en komt tot het resultaat, dat het Ragnarök geen eenvormige conceptie is, maar een dichterlijke verbinding van de meest verschillende stroomingen, heidensche en christelijke, inheemsche en vreemde, de laatste gedeeltelijk van Keltischen oorsprong, gedeeltelijk uit het zuiden en het oosten geïmporteerd, maar al deze heterogene elementen vereenigd in een beeld van zeldzame grootschheid en gedrenkt met dien geest van wilskracht en melancholie, die op het geheel zijn Noorschen stempel drukt. Daarmede, zooals hij zelf het uitdrukte in een brief, had zich voor Olrik Ragnarök van een Noorsch probleem verwijd tot een algemeen menschelijk. In het tweede deel van zijn onderzoek (Hoofdstuk V-X) tracht hij de sagen en voorstellingen van den wereldondergang bij andere volken in haar afzonderlijke motieven en haar mythische eigenaardigheid na te gaan, om dan ten slotte nieuw licht te doen vallen op het Noorsche Ragnarök, waarin als het ware bijna alle volksmythische of aan de natuur ontleende voorstellingen van het vergaan der wereld zich verbinden tot een poëtische visie van de laatste lotgevallen der wereld, zooals de Noren die zagen en voelden. Axel Olriks boek is een stuk geschiedenis der menschheid geworden en tevens, zooals Ranisch terecht mag zeggen, een ‘Meisterwerk der geistesgeschichtlichen Mythenforschung’, óók door zijn methode.

II.

De V ö l u s p á , d.i. ‘de voorspelling’ of beter ‘de visie der profetes’ (Genzmer: ‘Der Seherin Gesicht’), bevat in ongeveer 50 echte strofen, in den vorm van een toespraak van een geïdealiseerde waarzegster, een overzicht over de lotgevallen der goden van den oertijd af tot in de verre toekomst: de schepping van de wereld, de gelukzalige *aurea aetas* der goden, totdat ze zich in schuld verstrikken, Balders dood, de ondergang der goden, de nieuwe aarde en de wedergeboorte. Machtige beelden, met zoo groote impressionistische kunst op het doek geworpen, dat de lezer of liever de hoorder (want luid lezen alleen openbaart hier de volle schoonheid) ternauwernood bespeurt dat tusschen de heidensche mythen christelijke trekken zijn ingeweven. Geen wonder, dat dit gedicht tot opvattingen heeft geleid, die lijnrecht

tegenover elkaar staan. Müllenhoff zag het als ‘ein rein heidnisches Gedicht und zwar die letzte uns verbliebene höchste Blüte der ganzen altgermanischen Weltanschauung’[1] daarentegen heeft reeds bijna een halve eeuw geleden (1879) de Noorsche theoloog A. Chr. Bang, gesteund door het gezag van zijn grooten landgenoot Sophus Bugge, er een nabootsing der pseudo-Sibyllijnsche orakels, vervaardigd met een soortgelijke *Tendenz* als deze produkten, in willen zien; den naam van het lied *Völuspá* achtte hij een letterlijke vertaling van *Oraculum Sibyllae;* ja, hij deinsde zelfs niet terug voor de krachtproef om in het Oudnoorsche woord *völva* ‘waarzegster, profetes’ een verbastering te zien van *sibylla* met een doorgangsvorm *(si)volla*.[2] Tusschen deze beide uitersten is in de bijna onoverzienbare literatuur, die zich aan deze Summa mythologiae heeft vastgeknoopt, elk denkbaar antwoord beproefd op de vragen naar de positie, die de dichter inneemt ten opzichte van de twee vijandelijke godsdiensten, heidendom en christendom, naar zijn tijd, zijn stand, zijn denkwijze. Moge ik als mijn eigen opvatting hier aanstippen, dat de dichter der Völuspá, die vermoedelijk omstreeks het jaar 1000 op IJsland zijn verheven werk schiep, tusschen de twee godsdiensten staat, een zoekende ziel, die het probleem heeft trachten op te lossen, hoe de overgeleverde mythische wereld zich liet vereenigen met de nieuwe monotheïstische denkbeelden. Een geloovig heidensche belijdenis is het gedicht evenmin als een visie van het Christendom; het verdedigt de asenleer niet, maar het wil evenmin de heilswaarheden van de nieuwe leer in heidensche vormen kleeden. Men zoude zich als dichter een IJslandsch geestelijke kunnen voorstellen, in de eerste jaren na de zeer summier voltrokken kerstening van het eiland, die, zonder partij te kiezen, zuiver poëtisch staat tegenover zijn machtig thema.[3]

1) K. *Müllenhoff*, *Deutsche Altertumskunde* V, 71.
2) A. Chr. Bang, *Völuspaa og de Sibyllinske Orakler* (Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger 1879, no. 9); Duitsche bewerking door J.C. Poestion, Wien 1880. - Zie mijn opstel ‘Eene revolutionaire theorie op het gebied der Germaansche mythologie’ in *De Gids* van Juli 1883. - Soortgelijke opvattingen verkondigde E.H. Meyer, *Völuspa* (Berl. 1889).
3) Met deze opvatting sta ik dicht bij A. Olrik, *Nordisk Aandsliv* (Kbhv. og Krist. 1907), p. 64 v., en A. Heusler in Genzmer's vertaling (*Thule* II), p. 34 v.

Hooren wij hoe hij dadelijk in het begin de schepping schildert. ‘In het begin van de wereld was er niets, aarde noch hemel, zand noch zee, noch koele golven; een gapende kloof was er, maar nergens gras, totdat Burs zonen (d.i. Odin en zijn twee broeders) de landen ophieven (uit de zee) en de heerlijke wereld schiepen. De zon scheen uit het zuiden op de steenen van het strand, toen ontkiemden in den bodem groene kruiden’. Thans verzamelen zich de goden, de heilige machten, op hunne raadszetels en richten de wereld in: zij wijzen de zon, die nog aan den hemel ronddwaalt, de maan en de sterren hunne vaste banen aan, regelen den tijd, scheppen de dwergen in de aarde, en ten slotte vinden drie van de asen, machtig en liefderijk, aan het strand twee boomen Ask en Embla (esch en olm?), dien geven ze adem, ziel en de frischheid des levens, het warme bloed. Zoo worden de menschen geschapen. Deze voorstelling is, wanneer we haar kritisch onderzoeken en met andere overleveringen vergelijken, een artistieke, rijkere en schoonere uitwerking van heidensche gedachten, die den hoorders bekend waren, maar tegelijk een toenadering tot christelijke denkbeelden, die de heerschappij van de godheid over de doode massa verkondigt, met een zekerheid als geen dichter het eerder had gedaan. Met bewustheid heeft onze poeët gebroken met oudere tradities, met de barokke voorstellingen, die wij elders vinden[1)], van den oerreus Ymir, uit wiens vleesch de goden de aarde scheppen, uit zijn bloed de zee, uit zijn beenderen de bergen, uit zijn hersenpan den hemel, uit zijn wenkbrauwen Midgard, de menschenwereld, uit zijn hersens de ‘zwaarmoedige wolken’. Dit en veel soortgelijks heeft de dichter der Völuspá over boord geworpen; religieus en aesthetisch is hij een vernieuwer: zijn goden worden levende figuren en het mythisch landschap krijgt vorm en staat zichtbaar voor ons. Deze dichter is ongetwijfeld een dichter van Gods genade, maar juist dit inzicht noopt ons tot voorzichtigheid. Juist omdat de Völuspá het werk is van een ruimen geest, omdat het de visie is van een ernstig zoekend en peinzend man, die den innerlijken

1) Grimn. 40. 41; Vafthr. 21; Gylf. c. 8 (Snorra Edda ed. F. Jónsson blz. 14). - Zie het opstel van P.D. Chantepie de la Saussaye, Germaansche kosmogonie, in de *Versl. en Med. der Kon. Akademie van Wet., Afd. Letterk*. 3e Reeks, VIII (1892), blz. 336-364.

samenhang van de wereld tracht te begrijpen, is het verkeerd zijn voorstelling tot eenigen grondslag te maken van het beeld, dat we ons zoeken te vormen van de kosmogonie en de eschatologie der oude Skandinaviërs. Het is zeker de kortste weg, maar niet de veiligste, want wij binden ons op deze wijze aan de opvatting van een enkel man, aan de dichterlijke verbeelding van een subjectief kiezend en samenvoegend kunstenaar. Uit den ‘Hamlet’ leeren we geen Deensche geschiedenis en uit de Völuspá kunnen we slechts Noorsche mythologie leeren met de vereischte kritiek.

III.

Het hoofdthema van den dichter is Ragnarök, zijn voorteekenen en zijn verloop. In een reeks van aanschouwelijke momentbeelden weet hij zijn hoorders den indruk te suggereeren van een van alle kanten aandringend gevaar, een onontkoombaar naderende katastrofe zonder weerga. Zij kondigt zich aan door angstwekkende natuurverschijnselen, door oorlogsgeweld en door zedelijk bederf. De reusachtige hond, die de poorten van Hel bewaakt, de Noorsche Cerberus, heft een onheilspellend gehuil aan; de Fenriswolf, dien de asen vroeger met groote inspanning gebonden hadden, slaakt zijn boeien en geeft daarmede het sein tot den opmarsch der vijandelijke reuzenwereld. Heimdal, de wachter der goden, blaast zijn hoorn en verkondigt den naderenden strijd. Odin zoekt raad bij den wijzen Mimir, die hem eertijds de kunst der runen heeft geleerd. De wereldesch beeft, zijn oude stam kraakt. Ook Loki komt los. De dwergen, ‘de heeren van den rotswand’, zuchten voor hun steenen woningen. Alles is in oproer, en weer komen de goden samen op hun raadszetels, gelijk in hun gulden dagen, om te beraadslagen, want de beslissing naakt.

Thans ziet de völva de aanrukkende vijanden der goden; niet in gesloten gelederen marcheeren zij op, maar ze verschijnen plotseling, van alle kanten; in indrukwekkende beelden staan ze vóór ons; een krachtige taal, als uit brons gegoten, hamert ze ons in 't oor. ‘Uit het oosten komt Hrym, hij houdt zijn schild voor zich; razend in reuzentoorn wentelt zich de wereldslang en zweept de golven op; de arend krast en verscheurt de lijken; Naglfar komt los’. Naglfar is het

schip, dat volgens Snorri uit de nagels der dooden werd gebouwd; thans komt het aangevaren met de demonische gestalten der Muspellszonen aan boord, Loki is de stuurman, en ook den Fenriswolf brengt het mede. Uit het zuiden komt Surt met 'het verderf der twijgen' (d.i. het vuur), dat de rotswanden instorten en de hemel splijt. Asen en reuzen staan tegenover elkander. Het slagveld blijft in de Völuspá onzeker, in andere Eddaliederen is het een groote vlakte of een 'holm', dus door water omgeven; oorspronkelijk moet het een strijd in het luchtruim geweest zijn, waarin de ruiterscharen hun weg zoeken over duistere wouden heen *(Myrkvidh yfir)*[1]. Maar aan alle Noorsche bronnen gemeenschappelijk is de voorstelling dat het einde der wereld zich openbaart als een veldslag tusschen de goden en de macht der reuzen.

Odin en de Fenriswolf ontmoeten elkander; het ondier verslindt Walvader, maar zijn sterke zoon Vidar wreekt hem; hij stoot zijn zwaard in het hart van het ondier. Frey valt door de hand van Surt. Thor, 'de beschermer der aarde', strijdt met de Midgardslang: hij doodt haar, maar, na zich slechts negen stappen van het monster verwijderd te hebben, zinkt hij zelf levenloos terneer, naar het schijnt door haar adem vergiftigd. Dat zijn de episoden in den grooten slag, die de Völuspá vermeldt; dan gaat zij door: 'De zon wordt zwart, het land verzinkt in de zee, van den hemel vallen de heldere sterren; rook en vuur razen rond, de hooge hitte speelt tot aan den hemel zelf' (str. 57).

Het laatste beeld: de wedergeboorte. Ik geef van dit slotdeel van het gedicht een zoo trouw mogelijke vertaling: 'Ik (de völva) zie opkomen ten tweeden male de aarde uit de zee, opnieuw groenend; de wateren vallen; de arend vliegt er over heen, die op het gebergte visschen jaagt[2]. De asen komen bijeen op het Idaveld[3] en praten daar over den

1) '*Vîgrîdhr* heet het veld, waar elkaar voor den strijd ontmoeten Surt en de lieve goden' Vafthr. 18; daarentegen heet Fáfn. 15 de 'holm' *Oskópnir*. - Lok. 42: 'als de Muspellszonen rijden over het duistere woud *(Myrkvidh yfir)*'.
2) De dichter ziet de wateren neerstroomen van de opstijgende aarde, zoodat de vischarend hoog aan den bergwand zijn buit kan zoeken.
3) Het 'Idaveld' is de eerste woonplaats van de asen geweest, waar zij hun tempels en werkplaatsen oprichtten (str. 7) en waar nu degenen die het Ragnarök overleven opnieuw bijeenkomen.

machtigen aardomspanner[1] en herinneren zich aan de geweldige gebeurtenissen en aan Odins oude runen. Daar komen in het gras de wonderbare gouden speelschijven weer te voorschijn, die ze in den voortijd bezeten hebben. Onbezaaid zullen de akkers vrucht dragen; al het booze wordt beter: Balder keert terug; Hod en Balder wonen samen in Walhal, blijde, de goden[2] - weet ge nog verder?' - Er volgt een onvolledige, slechts gedeeltelijk verstaanbare strofe (63), die ik hier oversla. En vervolgens: 'Een zaal zie ik staan, stralender dan de zon, met goud gedekt, in Gimlé[3]; daar zullen wakkere scharen wonen en in eeuwigheid vreugde genieten. Dan komt de Machtige *(enn ríki)* tot het hooge gerecht, sterk, van boven, die over alles heerscht[4]...' En de dichter eindigt met een visionair slotaccoord: 'De duistere draak komt gevlogen, de glanzende slang, van beneden uit het donkere gebergte; in zijn gevederte draagt Nidhögg, terwijl hij over het veld vliegt, de lijken: dan verzinkt hij.'

Met zoo groote kunst wordt dit kleurrijke tafereel voor ons opgerold, zoo onafgebroken en met zulk een elementaire kracht golven de afzonderlijke beelden aan ons voorbij, dat wij ons eerst moeten losmaken uit den machtigen greep van den dichter om te bespeuren hoe ook in die schildering van Ragnarök en van de wedergeboorte de heidensche overlevering bijna onmerkbaar christelijke vormen aanneemt. Heimdalls hoorn, het *Gjallarhorn*, dat de asen oproept voor den laatsten strijd, vermengt zich met de bazuin van het laatste oordeel. De zon, die zwart wordt, en de sterren, die van den hemel vallen, zijn bijbelsch, zoo bijbelsch zelfs, dat men zou kunnen gelooven dat de tekst van het evangelie (Matth. 24, 29) den dich-

1) De 'aardomspanner' *(moldthinurr)* d.i. de Midgardslang als representant van den grooten strijd.
2) Balders terugkeer is het symptoom van de betere nieuwe wereld; met hem komt zijn onvrijwillige dooder Hod terug.
3) *Gimlé*, d.i. 'edelsteendak' (het eerste lid *gimr* is aan het Oudengelsch ontleend; lat. *gemma*). Bedoeld wordt het nieuw gebouwde Walhal, dat samenvloeit met het nieuwe Jeruzalem uit de Openbaring van Johannes 21, 2.
4) Ofschoon de halve strofe 65, 1-4 slechts in den jongeren tekst (Hauksbók) voorkomt, behoort zij m.i. tot het oorspronkelijke gedicht. De tweede helft ontbreekt; jongere handschriften vullen ze aldus aan: 'hij velt vonnissen en beslecht twisten; heilige verordeningen stelt hij in, die blijvend zullen zijn'.

ter voor den geest stond, maar daartusschen zinkt de aarde in de zee, een voorstelling, die volstrekt onbijbelsch is. De wereldbrand is een motief, dat men aantreft bij vele oude volken in Azië en Europa, maar hij verschijnt in de Völuspá in een vorm, die den invloed der Apokalypse verraadt, waar hij veroorzaakt wordt door een vallende ster. De verschillende trekken bij de wedergeboorte: de aarde, die uit de zee opduikt en opnieuw gaat groenen, de vischarend die zijn buit zoekt aan den rotswand, de gouden speelschijven en de onbezaaide akkers, Balders terugkeer en de heerschappij der jonge goden, dat alles laat zich heidensch aanvoelen, en zelfs het gouden dak van Gimlé bevreemdt niet als een nieuwe prachtiger godenwoning, een verjongd Walhal. Maar de aankomst van den Machtige, die van boven komt voor het oordeel, die over alles gebiedt, laat geen ruimte meer voor twijfel. Met welk heidensch godsbegrip zouden wij 'den Machtige' in verband kunnen brengen, die 'van boven' in de wereld der herboren asen afdaalt, tot zekere hoogte, d.w.z. episch beschouwd, overbodig, want de regeling van de nieuwe wereld had de dichter aan het jonge godengeslacht kunnen en, zoo hij nog zuiver heidensch gevoeld had, moeten overlaten[1)]? En daarom zullen we moeten zeggen: hier, waar de dichter zijn laatste woord spreekt over het wereldbeeld, zooals hij het ziet, heeft hij zich vrij gemaakt van de overlevering en verheft hij zich tot een profetische apokalypse. Het heidensche onsterfelijkheidsgeloof, d.i. de wedergeboorte in het onmiddellijk volgende jonge geslacht, gaat over in een voorstelling van een nieuwe wereldorde, wier zuilen zijn zaligheid en rechtvaardigheid, en het verjongde Walhal ontleent zijn glans aan het nieuwe Jeruzalem der Openbaring. En de oprichting van het Rijk door den van boven komenden Machtige verbreekt de boeien van het heidendom en effent den weg tot de leer van den éénen God.

1) Zie Olrik, *Ragnarök* blz. 124 v. - Ook Chantepie de la Saussaye, *The Religion of the Teutons* (1902), blz. 353 huldigt (tegenover Müllenhoff D.A.V, 34 v.) de hier gegeven opvatting: 'as belonging to the latter class (d.i. de christelijke elementen) we may mention the conception of the mighty one, who comes from above to pronounce judgment'.

IV.

Het kan geen toeval zijn, dat het juist de c h r i s t e l i j k e Ragnarök-motieven zijn, die we uitsluitend aantreffen in de Völuspá: het zedelijke verderf onder de menschen, de bazuin van het wereldgericht, de zon die zwart wordt en de sterren die van den hemel vallen, het nieuwe Jeruzalem en de komst van den Machtige van boven als opperste rechter. Zij zijn het werk van een individueelen dichter, die zekerlijk in heidensche voorstellingen en denkbeelden leeft, maar onwillekeurig zijn opvattingen drenkt met de langzaam doorsijpelende gedachten der nieuwe leer. Het is mogelijk, dat, zooals Olrik meent,[1] bij dit invlechten van christelijke motieven in de heidensche stof de Iersche goden- en heldendichten, waarmede de heidensche Skandinaviërs uit den wikingtijd in het Westen bekend werden, een bemiddelende rol hebben gespeeld.

Alle andere trekken in het kleurrijke schilderij van den Völuspá-dichter worden bevestigd hetzij door de talrijke toespelingen in andere Eddaliederen, hetzij door andere oude litteraire of monumentale bronnen, hetzij eindelijk door het volksgeloof in de Skandinavische landen, waarmede natuurlijk over hun oorsprong niets gezegd is. Men heeft hier tusschen twee soorten van dichterlijke voorstellingen te onderscheiden, die we n a t u u r m o t i e v e n en m y t h i s c h e m o t i e v e n kunnen noemen. De mythus onderstelt voor elke handeling, voor elke manifestatie van kracht als bedrijver een levend wezen; zijn poëtisch middel is de personificatie: het geboeide monster, de Fenriswolf, komt los en verslindt Odin; de Midgardslang, die zich rondom de bewoonde aarde kronkelt, zweept de golven op bij het naderen der demonische scharen en wordt de tegenstandster van den sterken Thor, den reuzenbedwinger bij uitnemendheid. Laat den Fenriswolf in zijn natuurmythischen oorsprong[2] de vrees voor de aardbeving representeeren, de Midgardslang een ver-

1) Olrik, blz. 129 v.
2) Fr. v.d. Leyen, *Der gefesselte Unhold* (Prager Deutsche Studien) 1908; Kaarle Krohn, *Der gefangene Unhold* (Finnisch-ugrische Forschungen VII, 129 v.v.) 1907; Olrik, blz. 80 v.v. 133 v.v.

persoonlijking zijn van de verschrikkingen, die de zee in haar schoot voor de kustvolken bergt, die voorstellingen zijn epische wezens geworden, zij hebben zich vrij gemaakt van de fenomenen, waaraan ze het aanzijn danken. Dat de barokke Noorsche Fenriswolf, die gebonden op een eiland ligt in den mond van een rivier[1], met een *gómsparri*, een soort van mythischen muilband, tusschen de vervaarlijke kaken, in zijn natuurmythischen oorsprong vermoedelijk identiek is met den Griekschen kultuurheros Prometheus en met den geboeiden Satan van de vroege middeleeuwen, is historisch belangwekkend, maar poëtisch zonder beteekenis. Prometheus is voor ons wat Aeschylus, Goethe en Shelley er van gemaakt hebben, geen dubbelganger van den 'gefesselten Unhold' der Edda of van den Kaukasusreus, dien Olrik als zijn mythischen stamvader heeft aangewezen.

Maar naast deze mythische motieven kent het Noorsche Ragnarök zuivere natuurmotieven. 'De aarde zinkt in de zee' *(sigr fold í mar* Vsp. 57,2), dezelfde aarde, die in den voortijd de asen uit de zee hebben opgeheven, en die straks uit eigen kracht opnieuw zal oprijzen uit de wateren, versch groenend. Dit is geen mythus, maar een natuurverschijnsel, door geen mythisch wezen bewerkt of tegengehouden. Wij vinden de voorstelling, dat de vernietiging der aarde zich hierin zal openbaren, dat ze in de zee verzinkt, terug in het Skandinavische volksgeloof. Zoo luidt een van de volksoverleveringen, die de Deensche boer Nis Callesen in Jutland verzameld heeft omstreeks het midden der 18e eeuw: 'Men verhaalt dat de heele wereld door vuur zal vergaan, behalve ons land, dat door water vergaan zal. Er zal een os komen binnenzwemmen door een van de galmgaten aan den kerktoren te Hellevad, en dan gaat de heele wereld te gronde'[2]. Hier hebben we de natuurlijke uitdrukking van een angstig voorgevoel, dat den kustbewoner bekruipt: hij ziet hoe de stormvloed het land teistert en langzaam afbrokkelt, en vraagt zich af wat het eindresultaat zal wezen van dit vernielingswerk. Hij ziet in zijn verbeelding zijn bezitting, zijn woonplaats

1) Lok. 41: 'Den wolf zie ik liggen voor den mond der rivier, totdat de goden vergaan'; vgl. 39. Hákonarmál 20.
2) Olrik, blz. 24.

in het water ondergaan, en uit dergelijke individueele indrukken vormt zich ten slotte de algemeene voorstelling, dat de wereld in een overstrooming haar einde zal vinden; episch uitgedrukt: 'de aarde zinkt in de zee'. Het is dan ook geen toeval, dat dit natuurmotief bij voorkeur verbreid is in het volksgeloof van openliggende kustlanden, waar het water het dagelijks dreigende *memento mori* is, in het Skandinavische volksgeloof vooral in Jutland, maar ook op de Deensche eilanden, sporadisch op IJsland, niet echter in Zweden en Noorwegen. De voorstelling van een ondergang der wereld door de zee komt ook bij de Kelten voor. Reeds Strabo weet kort na het begin van onze tijdrekening van de Galliërs te verhalen, dat hun druïden wel is waar gelooven aan de onvergankelijkheid van ziel en kosmos, maar dat toch eenmaal vuur en water de overhand zullen krijgen, en daarmede in merkwaardige overeenstemming is een profetie in het Oudiersche Leinsterboek, dat zeven jaren vóór den dag des oordeels de zee geheel Erin zal verzwelgen[1]: hier is dus de ondergang van land en volk in de zee een voorteeken van Ragnarök, geen 'Begleiterscheinung'. De voorstelling is heidensch, al komt ze ook in christelijk getinte bronnen voor, maar de meening van Olrik, dat zij door de Kelten tot de Skandinaviërs zou gekomen zijn, lijkt mij geenszins dwingend: de mogelijkheid dat dezelfde indrukken en gewaarwordingen tot gelijke voorstellingen hebben geleid, is te grooter, waar die voorstellingen geen mythischen vorm hebben aangenomen, maar zuiver fysisch zijn gebleven.

Een ander natuurmotief, dat de Völuspá niet kent, is de F i m b u l w i n t e r (d.i. de groote winter). In het Eddalied Vafthrúdhnismál wordt gevraagd: 'wat voor menschen leven, wanneer de geweldige winter *(fimbulvetr)* een einde neemt onder de menschen?', en het antwoord luidt: 'Líf en Lífthrasir (d.i. Leven en Levenbegerend) zullen zich verbergen in het hout van Hoddmímir; morgendauw hebben zij tot spijze, en door hen worden (nieuwe) geslachten voortgebracht'. Dezen reuzenwinter schildert Snorri als 'drie winters achter elkaar, zonder zomer er tusschen'[2]. Derhalve: de voor-

1) Strabo, Geograph. IV, 4, 4; D' Arbois de Jubainville, *Catalogue de la littérature épique de l'Irlande*, 5-6; Olrik blz. 30 v.v.

2) Vafthr. str. 44. 45; Gylf. c. 51 (Snorra Edda ed. F. Jónsson blz. 62).

stelling van een menschenpaar, dat de vernietiging der wereld door koude overleeft en op bovennatuurlijke wijze behouden blijft als de kiem, waaruit nieuwe geslachten ontspruiten. Het is duidelijk dat deze voorstelling zich niet laat rijmen met het verdrinken van de aarde of met den wereldbrand: immers, het *holt* van Hoddmimir, of men zich nu een dicht bosch of een enkelen boom daarbij denkt, laat zich als doeltreffende wijkplaats voor vorst en sneeuw begrijpen, maar tegen water en vuur zou het niet veel gebaat hebben. De Noorsche Ragnarök-voorstellingen vormen dus geen gesloten leerstuk, maar ze zijn naast elkaar en blijkbaar in verschillende streken ontstaan. Slechts in streken, waar de winter zoo streng is dat hij het leven der menschen bedreigt, kon het denkbeeld van den ondergang der wereld in koude rijpen. Hoe hard van tijd tot tijd op de oude menschen van het Noorden de winter lastte en met welk een verlangen zij de zon en de lente tegemoet zagen, blijkt o.a. uit het bericht van den geschiedschrijver Procopius over het midwinterfeest der bewoners van Thule (Skandinavië)[1]: 40 dagen lang was de zon niet zichtbaar, maar, wanneer 35 dagen om waren, zonden zij verspieders op de toppen der bergen om naar de zon uit te kijken, en zoodra deze een spoor van haar ontdekt hadden, begon men beneden in het dal te juichen en gelagen aan te richten, omdat, zoo voegt de berichtgever er aan toe, men vreesde, dat de zon wel eens voor goed kon wegblijven. Zoo vloeien Dichtung en Wahrheit samen: Cassiodorus heeft van vele kleine eilanden gehoord ten noorden van de groote ‘insula Scandza’, waar zulk een koude heerscht dat de wolven die over het ijs loopen blind worden.[2] De voorstelling van den fimbulwinter, waarin het menschengeslacht zal uitsterven, met uitzondering van een menschenpaar, dat in een veilige wijkplaats (een bosch of een vaste burcht of een door aarden wallen beschermde haag) de doodelijke koude trotseert, om de stamouders te worden van een nieuw menschengeslacht, laat zich in nauw verwanten vorm ook elders aanwijzen: wij vinden een mythus in het Avesta, die op merkwaar-

1) Procop. de bello Gothico II, 15.
2) Bij Jordanes Get. c. 3; zie Müllenhoff D.A. II, 40 v.v. Blijkbaar zijn hier de Finnen bedoeld.

dige wijze aan de voorstelling der Vafthrúdhnismál herinnert, maar ook in dit geval zie ik geen dwingende noodzakelijkheid om met Olrik de overeenkomst te verklaren door 'Wanderung von Sagenstoff'[1]. De schakels tusschen Iraniërs en Skandinaviërs ontbreken.

Anders is het gesteld met het derde groote natuurmotief in het Noorsche Ragnarök: den w e r e l d b r a n d .

V.

Geen eschatologische voorstelling is meer verbreid dan die van den ondergang der wereld door vuur, zij het ook minder als natuurmotief, wat ze natuurlijk in haar wezen is, dan verbonden met theologische of filosofische systemen. De wereldbrand speelt een groote rol in het oude Indië, zoowel in de Brahmaleer als in het Boeddhisme; wij vinden hem in Perzië, waar hij versmelt met het groote reinigingsvuur in de leer van Zarathustra en later met astrologische voorstellingen; in Griekenland, reeds bij Heraklitus verbonden met de opvatting van het vuur als het bewegend wereldprinciep en van daar overgenomen door het wijsgeerig stelsel der Stoïcijnen; bij Joden en Christenen, als door Gods straffende hand aan de zondige menschheid opgelegd. Ook primitieve volken kennen, naast andere ragnarök-motieven, een wereldbrand, b.v. verschillende Indianenstammen in de Vereenigde Staten[2]. Het is duidelijk dat de voorstelling, dat de wereld op het einde der dagen door vuur verteerd zal worden, niet overal op de aarde spontaan kon te voorschijn komen; ze is uiteraard gebonden aan bepaalde voorwaarden van bodem en klimaat. Ze is denkbaar in vulkanische streken, maar ook in tropische landen, waar de zonnebrand 's menschen ergste vijand is. Hoe natuurlijk is de Indische voorstelling, dat de zon alle vocht op de aarde opzuigt, met het gevolg dat zij zelve en de door haar verlichte en gevoede sterren zoo sterk toenemen, dat ze de aarde in brand steken! In Skandinavië echter waren die voorwaarden niet aanwezig; het laat gekoloniseerde IJsland

1) Olrik blz. 15 v.v. 331 v.v. 431 v.
2) Uitvoerig behandeld door Olrik blz. 43 v.v. 339 v.v. (Perzisch); 368 v.v. (Indisch); 375 v.v. ('Der Weltbrand auf der Wanderung'); 381 v.v. (Kelten); 416 v.v. (Primitieven); 432 v.v.

uitgezonderd, dat niet de bakermat van de veel oudere voorstelling zijn kan, geeft de Skandinavische natuur geen aanleiding tot de uitbeelding van vuurdemonen, die op de loer liggen om goden en menschen uit te roeien. Er is alle reden om aan te nemen dat het wereldbrandmotief in het Noorsche Ragnarök niet inheemsch is, in tegenstelling met de waterkatastrofe, den fimbulwinter en de zonnewolven, die de zon op een goeden dag zullen opslikken[1].

In de Völuspá is de wereldbrand in één en dezelfde strofe (57) nauw verbonden met het verdrinken der aarde en de vernietiging der hemellichamen; onmiddellijk op den ondergang der goden volgt het vergaan van de wereld. 'De zon wordt zwart, het land verzinkt in de zee, van den hemel vallen de heldere sterren; rook en vuur razen rond, de hooge hitte speelt tot aan den hemel zelf'. Dit is inderdaad een natuurproces; Olrik heeft gelijk, wanneer hij van deze strofe beweert: 'sie enthält nur Physik ohne die geringste mythologische Farbe'[2]. Maar in hetzelfde gedicht verschijnt ook Surt, de eigenlijke aanvoerder van het reuzenheir, met het 'verderf der twijgen' (het vuur); hij is de mythische aansteker van den brand, die in een ander Eddalied zelfs 'Surts laaie' *(Surta logi)* genoemd wordt[3]. In de Völuspá is Surt gescheiden van de Muspellszonen; deze komen over zee uit het oosten; Surt daarentegen komt uit het zuiden en wordt vermoedelijk rijdende gedacht. Bij Snorri echter verschijnt Surt aan het hoofd der Muspellslieden, en nieuwere onderzoekingen hebben het hoogst waarschijnlijk gemaakt, dat de oude IJslandsche mytholoog in dit geval niet willekeurig gecombineerd heeft, maar dat hij hier een oude overlevering volgt, die door een plaats in de Lokasenna (str. 42) gesteund wordt[4]. Het grootsche mythische beeld bij Snorri: het hemelgewelf barst en door die scheur komen de Muspellszonen

1) Vsp. 40. Vafthr. 46, 47. Grimn. 39. - De zonnewolven' *(the sundogs)* zijn de z.g. 'bijzonnen', de teruggekaatste beelden der zon in de met dampen gevulde lucht.
2) Olrik, blz. 121.
3) Vafthr. 50, 51.
4) Zie Braune, *Beitr. zur Gesch. der deutschen Spr. und Lit*. 40 (1915), 438 v.; B.M. Olsen, *Arkiv för nord. Filologi* 30 (1914), 145 v.v.; G. Neckel, *Studien zu den germ. Dichtungen vom Weltuntergang* (Sitzungsber. der Heidelberger Akad. der Wiss. Philos. - histor. Kl., 1918).

binnen rijden, aan hun hoofd Surt, vóór en achter hem laaiend vuur, ziet er niet naar uit alsof hij het had uitgevonden. De wereldbrand is dus, mythisch uitgedrukt, het werk van Surt en de door hem aangevoerde Muspellszonen, die als een onweerstaanbare ruiterschaar door het luchtruim komen aanzetten.

Ook de Westgermanen kennen een ondergang van de wereld door vuur in christelijke bronnen en zij hebben daarvoor een naam gehad, die oorspronkelijk identiek geweest is met dien van de eigenlijke vijanden der goden in het Noorsche Ragnarök, de Muspellszonen of Muspellslieden.[1] In den Oudsaksischen Heliand uit den tijd van Lodewijk den Vrome wordt tweemaal gedoeld op het *Mutspelli* of *Mutspelles megin* (‘de kracht’ of ‘de schaar’ van M.), dat, gelijk een dief komt in het duister van den nacht, over de menschen zal komen. Wat voor den Nederduitschen dichter *Mutspell(i)* beteekende, wordt volkomen helder door de epische variaties *endi thesaro uueroldes* (het einde van deze wereld) en *the dag..... the lazto theses liohtes* (de laatste dag van deze wereld), alsmede door de bijbelsche teksten, die aan beide Helïandplaatsen ten grondslag liggen; voor hem is *Muispell(i)* de jongste dag, die plotseling de menschen overvalt *(repentina dies illa* Luc. 21, 34) en waarbij het toegaat alsof men met vuur het onkruid verbrandt *(sicut ergo colliguntur zizania et igni comburuntur*, *sic erit in consummatione seculi* Matth. 13, 40)[2]. Dezelfde voorstelling ontmoeten we in een Beiersch gedicht uit de eerste helft van de 9e eeuw, eigenlijk een preek over de toekomst der ziel na den dood, dat sedert zijn eersten uitgever Schmeller (1832) onder den naam ‘Muspilli’ bekend is. Na den strijd tusschen Elias en den Antichrist, die daarmede eindigt dat de heilige man valt en zijn bloed op de aarde neerdruppelt, komt onmiddellijk de wereldondergang: de bergen ontbranden, geen boom blijft er staan op de aarde, de wateren drogen uit, het moeras zuigt zich op, langzaam

1) De oorspronkelijke allittereerende formule was wel *Muspells megir*, die dan gedeeltelijk vervangen werd door *M. synir* of *M. lýdhir*. De oude tekst der Snorra Edda kent alleen *M. megir* (zie Braune t.a. pl. blz. 440 v.).

2) Heliand vs. 2591 v. en 4358-61. De *e* in den vorm *mutspelli* van den Hel. is volgens Oudgermaansche klankwetten niet goed mogelijk en moet ontstaan zijn door een contaminatie van *mutspell* en *mu(t)spilli*.

verbrandt de hemel, de maan valt neer, de aarde staat in brand, geen steen blijft op den ander(?). 'Dan komt de gerichtsdag *(stûatago)* in het land, komt met het vuur de menschen te bezoeken: daar kan dan geen maag den ander helpen tegen het *muspilli*'.[1] De Saksische en de Beiersche dichter denken geen van beiden aan een elementaire katastrofe, maar aan het laatste oordeel en zoeken door het gebruik van het woord *Muspilli* of *Mutspelles megin* hun nieuw bekeerde landgenooten den jongsten dag met zijn verschrikkingen aanschouwelijk te maken. Heidensch is in beider voorstellingen alleen het woord, en het is opmerkelijk dat dit juist bij Saksers en Beieren voorkomt, dus bij stammen waar het christendom eerst laat en langzaam wortel schoot, niet in de Rijnlanden of in Engeland, ofschoon in Oudengelsche christelijke gedichten, b.v. in Cynewulfs Crist, wereldbrandmotieven allerminst onbekend zijn. Het woord maakt den indruk van een *survival:* aan etymologische krachtproeven heeft het niet ontbroken, maar met geen ander resultaat dan dat we 'so klug' zijn 'als wie zuvor'[2]; we zien wel wat de Duitsche bronnen er mede bedoelen, maar w i e of w a t Muspell eigenlijk is, blijft ons, zoowel bij Duitschers als bij Skandinaviërs, verborgen. Ik zeide 'wie of wat': immers, de Noorsche term '*Múspells megir (synir, lýdhir)*. =Muspells zonen of -lieden' laat moeilijk een andere opvatting toe dan deze dat *Múspell(r)* (oudsaks. *Muspell* of *Mutspell*) de naam geweest is van een persoon, die echter in onze bronnen alleen nog als genitief optreedt in zijn zonen of mannen en in zijn woonplaats (*Múspells heimr* is bij Snorri: de vuurwereld in het zuiden).

Men heeft met reden opgemerkt dat de enkele Oudsaksische, Oudbeiersche en Oudijslandsche versregels, die van Muspell verhalen, een zoo ver gaande overeenkomst vertoonen, niet slechts in hun voorstellingen, maar ook in hun bijzondere dichterlijke wijze van uitdrukking, dat tusschen hen een litterair verband aanwezig geacht moet worden. De Sak-

1) Muspilli vs. 50-57.

2) Een volledig overzicht van de beproefde afleidingen van het woord *muspilli* in Braune's *Ahd. Lesebuch*[8] (1921) blz. 193 v. - S. Bugge wilde *mûd-* uit lat. *mundus* verklaren: 'wat voorspeld is van *mundi consummatio*, d.i. het einde der wereld', maar het woord is zeker niet christelijk.

sische hoorder met heidensch-mythische fantasie moet in een zin als *mutspelles megin ovar man ferid* (‘de macht of de schaar van Mutspell komt over de menschen, eigenlijk vaart over de menschen heen’) evenzeer den dreunenden opmarsch van een reuzenmacht vernomen hebben, als de IJslander in den versregel *Múspells megir rídha Myrkvidh yfir* (‘de Muspellszonen rijden over het duistere woud’). En wanneer van Surt gezegd wordt dat hij komt *(ferr)* met ‘het verderf der twijgen’, een skaldische omschrijving voor het vuur, dan is dat niets anders dan wanneer de Muspilli-dichter van den bijna persoonlijk gedachten gerichtsdag *(stûatago)* zegt, dat hij *verit mit diu vuiru viriho wîsôn*, dat hij komt om met het vuur de menschen te bezoeken.[1)] Blijkbaar is de voorstelling van Muspell uit Duitschland naar Skandinavië overgebracht en wel in poëtischen vorm, zooals ook de Frankische liederen van Sigfrid en van de Nibelungen, de Gotische liederen van Ermanarik, door Saksische bemiddeling, naar het Noorden zijn ‘gewandert’.[2)] Wij mogen aannemen, dat de Germanen reeds vroeg een ragnarök-voorstelling hebben gekend van vuurreuzen, demonische wezens, de Muspellszonen, die door vuur den wereldondergang veroorzaken. Bij de zuidelijke Germanen is zij in onze overlevering reeds een dood motief geworden: de wereldbrand is bij hen, van het woord *muspilli* afgezien, een strafgericht Gods, de gedachte die van den dag des Heeren, zooals het christendom haar van de oude Israëlieten heeft overgenomen. Het wereldvuur der Eddaliederen daarentegen representeert een ouder heidensch type: het wordt aangestoken door demonen, die goden en menschen den ondergang bereiden.

Wanneer we onder ‘christelijk’ in den hier vereischten samenhang verstaan wat de Germanen eerst door de zending der kerk leerden kennen, dan is de Noorsche voorstelling van den wereldbrand, zooals we die in de Eddaliederen en bij Snorri vinden, niet christelijk, gelijk Olrik aannam, maar vóórchristelijk, al moet de mogelijkheid worden toegegeven dat de Völuspá, wanneer zij de uitbarsting van den brand onmid-

1) Zie Olrik blz. 70 v.; Neckel t.a. pl. blz. 25 v.v.
2) Zie mijn opstel in het *Zeitschr. f. deutsche Phil*. 38 (1906), 145 v.v.; Neckel in het *Zeitschr. für den deutschen Unterricht* 30 (1916), 92 v.v.

dellijk laat volgen op het neervallen der sterren uit den hemel (str. 57), den invloed der Openbaring verraadt. Daarmede is echter allerminst gezegd dat de Muspell-mythus van Germaanschen, laat staan van Noorschen oorsprong zou moeten zijn. De voorstelling van een demonische ruiterschaar, de Muspellszonen, die onder aanvoering van Surt door het luchtruim komen aanstuiven om de wereld in vuur te doen ondergaan, is niet Germaansch: vooreerst omdat, het werd reeds opgemerkt, de Germaansche landen nergens de natuurlijke voorwaarden voor het ontstaan dier voorstelling opleveren[1]; in de tweede plaats omdat althans de Skandinaviërs vóór de twaalfde eeuw geen bereden legers kenden en dus moeilijk een hemelverschijnsel mythisch konden interpreteeren als een gevecht tusschen ruiterscharen. Evenmin kan de wereldbrand een Oerindogermaansche mythus zijn, dien de Germanen als erfstuk uit den voortijd hebben meegebracht: de dagen van Adalbert Kuhn en Max Müller zijn onherroepelijk voorbij, maar ook, wanneer we nog geloof hechtten aan een Arischen mythenhemel, dan zoude toch de wereldbrand er geen plaatsje kunnen krijgen. Wel is hij verbreid bij Hindoes, Perzen, Grieken, Kelten en Germanen, maar bij de meesten niet als volksgeloof, maar alleen als theologische of filosofische leer. Bij de Indiërs b.v. komt de voorstelling van de vernietiging der wereld door vuur in de Veda's nog niet voor; bij de Perzen treedt zij pas laat op en met bijzonderheden, die op vreemden invloed wijzen[2].

De wereldbrand is een 'Wandermotiv', dat zijn verbreidingscentrum in Indië heeft. Hoe het tot de Germanen is gekomen, laat zich met zekerheid niet zeggen. In de Apokalypse zijn ongetwijfeld verwante ragnarök-motieven te vinden, in de bazuinvisie van den vijfden en den zesden engel (cap. 9, 3 vv. en 14 vv.); ze zijn Semitisch ingekleed, dwz. als strafgericht, maar in hun oorsprong hellenistisch; ze wijzen in elk geval naar het Oosten. Het is niet onmogelijk dat ook de mo-

1) Natuurlijk met uitzondering van het vulkanische IJsland (zie boven blz. 209 v.), dat echter eerst op het eind der 9e eeuw gekoloniseerd werd. Daar we de Muspell-voorstelling bij Saksers en Beieren reeds in de eerste helft der 9e eeuw vinden als *survival,* moeten de Noren ze dus naar IJsland hebben medegenomen.

2) Olrik blz. 368 v.v.

tieven, waaruit in het Noorsche Ragnarök de wereldbrand is samengesteld, met name de mythische voorstellingen van Surt en de Muspellszonen, van zuidoostelijke herkomst zijn en dat aan de Germaansche voorstellingen en die van de Openbaring een gemeenschappelijke heidensche bron ten grondslag ligt: de mythe dat eenmaal de wereld zal ondergaan in een grooten brand, die ontstoken wordt door demonische luchtruiters, welke in de fantasie der Germanen den vorm aannamen van een vernielzuchtig vijandelijk leger, zooals de Hunnen. Zulk een profetie kunnen Goten in Klein-Azië of aan den Pontus hebben vernomen in de tijden der volksverhuizing[1]. Van de Goten uit, die deze overlevering naar Italië medenamen, zoude ze dan over de Alpen naar Opperduitschland, verder naar Nederduitschland, en eindelijk naar Skandinavië zijn gekomen, langs dezelfde wegen, die ook de Gotische heldenliederen van Ermanarik en waarschijnlijk ook de runen zijn gegaan. In het Skandinavische Noorden heeft dan de wereldbrandmythe zich met andere ragnarökmotieven, inheemsche en vreemde, vereenigd tot het grootsche beeld van de Völuspá.

VI.

Ik heb eenigszins uitvoerig stilgestaan bij de natuurmotieven, die in de Noorsche ragnarök-voorstellingen het krachtigst tot ontwikkeling zijn gekomen: het verdrinken der aarde, den fimbulwinter, den wereldbrand. Andere voorstellingen, voornamelijk aan de natuurfenomenen van de zonsverduistering of van de aardbeving ontleend, spelen er, zuiver fysisch, slechts een ondergeschikte rol in of in 't geheel geen rol. Zoo de zeer voor de hand liggende opvatting van den hemel als een gewelf dat onzichtbaar van de aarde uit gesteund of bevestigd wordt: breekt de stut of laat de spijker los, dan valt de hemel in. Deze primitieve voorstelling wordt o.a. bij Eskimo's en Lappen aangetroffen, maar ze schijnt ook bij Germanen bekend te zijn geweest: de *irminsûl*, het beroemde heiligdom der Saksers bij Eresburg in Westfalen, dat Karel de Groote in 772 omver liet

1) Zie het boven geciteerde geschrift van G. Neckel, blz. 37 v.v. - In de hier gegeven schets is veel achterwege gelaten of slechts vluchtig aangestipt wat bij een diepere behandeling van het ingewikkelde probleem besproken zou moeten worden.

werpen, wordt door Rudolf van Fulda, ongeveer een eeuw later, zeker juist verklaard als *universalis columna quasi sustinens omnia*, de ‘wereldzuil’, die bij de Lappen jaarlijks met bloed werd ingewreven om ze telkens weer te versterken. Het Noorsche Ragnarök kent wel het barsten van den hemel als poëtisch beeld[1], maar als eigenlijke wereldondergang blijft deze voorstelling beperkt tot lage kultuurtrappen. Hetzelfde geldt van de nog oorspronkelijker voorstelling dat de aarde kentert, die grootendeels uit seismologische indrukken is ontstaan, maar ook door andere natuurverschijnselen te voorschijn geroepen kan worden. Zoo verwachtten de Eskimo's in Groenland in 1739, toen boven in het land de ijsbergen begonnen te kraken en te verschuiven, dat de wereld zou vergaan of dat ‘althans de aarde zou omslaan’[2].

Een m y t h i s c h motief daarentegen is in de Noorsche ragnarök-poëzie van de grootste beteekenis geworden: de voorstelling van een monster of ondier, dat geboeid of opgesloten ligt, telkens weer zich tracht te bevrijden en eenmaal zijn doel bereiken zal aan het einde der dagen. Geen eschatologische voorstelling teekent sterker den angst waarmede men het vergaan van de wereld tegemoetzag. Zij treedt in drie hoofdvormen op: de geboeide slang, het geboeide roofdier, de geboeide reus. In het Noorsche Ragnarök vindt men alle drie naast elkaar: de Midgardslang[3], de Fenriswolf, Loki. In de Völuspá is Loki reeds een dood motief geworden: wij vernemen dat hij los komt[4] en de stuurman is op het schip, dat uit het oosten het reuzenheir aanbrengt, maar in den beslissenden strijd heeft hij geen emplooi. De Fenriswolf echter en de Midgardslang zijn de gewichtigste tegenspelers in het groote godendrama: de wolf verslindt Odin, maar valt dan zelf door de wrekende hand van den jongen held, den godenzoons

1) Vsp. 52: *en himinn klofnar;* Gylf. c. 51: *ï thessum gnŷ klofnar himinn* (zie boven blz. 210 v.).
2) Hoogst interessante uittreksels uit het dagboek van den zendeling Paul Egede, die 1734-40 in Groenland vertoefde, bij Olrik blz. 405 v.v.
3) De Midgardslang heeft weliswaar nog een anderen oorsprong, maar ze heeft als ragnarök-figuur ongetwijfeld ook historische punten van aanraking met de slang in de Perzische mythologie (Olrik blz. 345 v.v.).
4) Zelfs dit is niet volkomen zeker, daar de regel en *jötunn losnar* ‘de reus komt los’ (Vsp. 47) ook op den Fenriswolf kan slaan. B.M. Olsen wil Surt onder den geboeiden reus verstaan (*Arkiv f. nord. Fil*. 30, 142).

Vídar; de slang sneeft voor de kracht van Thor, maar haar giftige adem kost den sterken reuzenbedwinger het leven.

Met groote geleerdheid en scherpzinnigheid heeft Olrik aangetoond[1)] dat de voorstelling van het geboeide monster haar oorsprong heeft in den Kaukasus en van daar uit zich verspreid heeft; in West-Azië en Oost-Europa heeft het motief zijn voornaamste geografische verbreiding gevonden, aanvankelijk als bepaald aardbevingsmotief, dan geleidelijk dit karakter verliezende en zich episch ontplooiende tot een ragnarök-voorstelling van bijzondere kracht. Wederom komen wij hier tot hetzelfde resultaat als bij den wereldbrand: de overeenkomst tusschen den Noorschen geboeiden Loki of Fenriswolf en den geboeiden Satan, dien het oudste christendom nog niet kent, is tastbaar, maar zij kan niet, gelijk men en zelfs Olrik nog in het eerste deel van zijn Ragnarök-studiën (1902) meende, verklaard worden door eenzijdige ontleening. De Skandinaviërs moeten ook deze voorstelling uit eenzelfde of een soortgelijke bron ontvangen hebben als christelijke bronnen sedert het Evangelie van Nikodemus de hare, uit het Zuidoosten, uit de randlanden van de Zwarte Zee, Klein-Azië en Iran.

Het Noorsche Ragnarök is de geniale samenvatting van de voorstellingen, die zich op de wijde aarde hebben vastgehecht aan de dreiging van den wereldondergang. Daar vinden we de opvatting, dat het einde der wereld iets onontkoombaars is, onafhankelijk van den wil des menschen, gesymboliseerd in een lange voorbereiding: angstwekkende natuurverschijnselen, krijgsgeweld, zedenbederf, ontwrichting van de banden des bloeds; in de christelijke middeleeuwen heeft die zelfde voorstelling geleid tot de vijftien voorteekenen van het jongste gericht. Maar wij vinden er ook de nauwe verbinding tusschen den algemeenen ondergang der menschenwereld tengevolge van een natuurramp of, mythisch uitgedrukt, van het ingrijpen van bovennatuurlijke wezens, wier kracht men vergeefs tracht te breidelen, en den ondergang der goden, die bij de Skandinaviërs het geheele complex van voorstellingen bepaalt: *ragna* r*øk* is *thás regin deyja* ‘wanneer de goden sterven’. De Noorsche opvatting is deze: ook de goden zijn onmachtig om de

1) Olrik blz. 133-326.

vernietiging van de wereld te verhinderen, ook zij vallen als slachtoffers - de Fenriswolf verslindt Alvader Odin, en Thor, de beschermer der aarde, wordt vergiftigd door de Midgardslang -, maar zij redden de kiem voor een nieuw geslacht. Evenals in den fimbulwinter een menschenpaar door het bestier van een goddelijk wezen in een haag of bosch, gevoed door morgendauw, gespaard blijft om nieuwe menschengeslachten voort te brengen, zoo overleven in den grooten veldslag tusschen goden en reuzen enkele van de jonge goden het Ragnarök als de kern van een nieuwe godengemeenschap. De jeugdige held Vídar heeft zijn mythisch bestaan blijkbaar alleen te danken aan de behoefte dat Odin zijn wreker vindt in zijn sterken zoon: dat de opperste god gewroken moet worden op het ondier en wel door geen ander dan door zijn eigen vleesch en bloed, is een levenskwestie voor de ethiek der Noormannen. De wraak sublimeert als 't ware den roem des vaders en verkeert de nederlaag in zege. Maar tevens bevredigt deze vernieuwing van het oude godengeslacht in zijn jonge nakomelingen, Vídar en Váli, Módi en Magni[1)], de ‘Lebensbejahung’, het vertrouwen in de zedelijke waarde der eigenschappen, waardoor de goden hun oude erfvijanden, de reuzen, overtreffen, al zijn deze hun in lichaamskracht en weten de baas: wijsheid en adel van geest. Met de vernietiging van het schadelijke monster redt de godenzoon hetgeen waarde geeft aan het leven in de oogen der Germanen, gelijk de grijze Beowulf na een roemvol leven een glorierijken dood vindt in den strijd met den draak en in den jongen held Wígláf zijn wreker vindt.

De godenveldslag en de wedergeboorte, de slotbedrijven van het geweldige Noorsche ragnarökdrama, passen volkomen in het Noorsche wereldbeeld. En toch is het twijfelachtig of ze ontkiemd zijn op Noorschen bodem. Beide voorstellingen, de laatste afrekening tusschen goden en reuzen in den vorm van een krijgsbedrijf, waarbij de goden naar de wapenen grijpen om niet weerloos onder te gaan, en het geloof dat de zielen der dooden overgaan op nieuwe menschen[2)], zijn ook Keltisch.

1) Vafthr. 50-53. Vsp. 63.
2) Zie G. Storm, *Vore forfoedres tro paa sjoelevandring og deres opkaldelsessystem:* Arkiv f. nord. Fil. 9 (1893), 199 v.v.; A. Nutt, *The Celtic doctrine of Rebirth* (=Voyage of Bran II), London 1897; Olrik blz. 104 v.v. 122 v.v. 458 v.v.

en het is de vraag, of die overeenkomst zich voldoende laat verklaren door den gemeenschappelijken achtergrond en spontane ontwikkeling op beide zijden. Ik moet die vraag thans laten rusten. Ook, wanneer die vraag onbeslist blijft, zal men het Olrik moeten nazeggen, dat het Ragnarök der Noren het verzamel- en toppunt is voor bijna alle volksmythische of door de natuur gegeven voorstellingen van den ondergang der wereld. 'Het verteren van de zon, de fimbulwinter, het geboeide monster, wereldbrand en wereldverdrinken, al die voorstellingen hebben een aardrijk gevonden, waarin zij weelderig konden groeien, omdat de ragnarök-gedachte zelve voor deze menschen iets natuurlijks was. De vernieuwing in het jonge geslacht en de overwinning van het ondier reikten elkaar de hand, om samen het beeld te scheppen van de levenshoop, die door kracht en wijsheid uit den ondergang zich naar het licht werkt... In de ondergaande en toch zegevierende Asen teekenden de Noormannen het ideale beeld van zichzelven'[1)].

B. SIJMONS.

1) Olrik blz. 462 v.

Bernard Shaw's heilige.

II. De figuur van Jeanne d'Arc.

Wij verweten Shaw, dat zijn stuk, om aan de hoogheid van het onderwerp evenredig te zijn, te zeer de eigenschappen mist van de tragische poëzie. Dat het te zeer modern proza is, om uit zich zelf de dramatische vlucht te nemen, die hier noodig was Proza naar den vorm niet alleen, maar naar de gedachte. Kothurnen is een kwaad schoeisel; zij zijn nog gevaarlijker voor iedereen dan ski's voor den ongeoefende, - en toch...

Ik weet niet, of Shaw, - dien ik mij als den meest bewust werkenden van alle schrijvers voorstel -, aan zijn conceptie de poëtische drift, die men er in mist, had kunnen geven, als hij gewild had. Zeker is het, dat hij het niet gewild heeft. Immers juist de poëzie, betoogt hij ons in zijn Inleiding, heeft ten aanzien van een juiste opvatting van de figuur van Jeanne d'Arc het onheil gesticht. Een romantisme van den kouden grond, dat vóór alles de heldin als een mooi meisje wilde zien, op wie al haar volgers verliefd waren, heeft het beeld van Jeanne hopeloos misteekend. Tegen geen misvatting keert Shaw zich zoo nijdig, en met zooveel recht, als tegen zulk een goedkoop romantisme. Doch romantisch sentiment is niet hetzelfde als poëtische verhevenheid, en het blijft de vraag, of hij niet met het badwater der romantiek het kind der tragedie heeft uitgeworpen.

Overigens is Shaw in zijn aanval tegen de romantische opvatting, als naar gewoonte, aan 't overdrijven. Hij wil tot eiken prijs elk moment van vrouwelijke bekoorlijkheid in haar

wegredeneeren. Geen van haar kameraden, in het dorp, aan het hof of in het kamp, - zegt Shaw - ‘ever claimed that she was pretty’. Dit is niet juist. Jean d'Aulon, haar hofmeester, noemt haar ‘une jeune fille belle et bien formée’, en Perceval de Boulainvilliers acht haar ‘competentis elegantiae’. Misschien zijn hier enkele bijzonderheden over haar uiterlijk, - ik herhaal, dat dit artikel slechts kantteekeningen beoogt te geven - op hun plaats.

Tegenover de zoo even genoemde tijdgenooten kan Shaw zich beroepen op den lombardijschen monnik, die, vrij wat later, Jeanne's uiterlijk voorkomen met enkele woorden beschrijft. Hij noemt haar ‘kort van gestalte en van een boersch gelaat’. Doch zijn getuigenis heeft in het algemeen geringe waarde. Met de voorstelling, dat Jeanne d'Arc klein van stuk zou zijn geweest, hebben verschillende historici geen vrede gehad. Vallet de Viriville trachtte het tegendeel te bewijzen. Hanotaux beschrijft haar als ‘groot en sterk’, daarmee Quicherat volgende, die de woorden ‘haulte et puissante’ van de zeer sterk romantiseerende Chronique de Lorraine met ‘grande et forte’ weergeeft. Hoe het zij met haar lengte, onze lombardijsche monnik had het met een andere bijzonderheid zeker bij het rechte eind, namelijk dat Jeanne zwart haar had. Want zoo beschrijft haar ook in haar eigen tijd een kroniek uit La Rochelle, en misschien wordt het bevestigd door een zwart haar, dat, blijkbaar opzettelijk, in het zegel gekleefd zit van Jeanne's brief aan de stad Riom.

Nu is er, kan men wel zeggen, een vrij algemeene neiging, om haar blond en bij voorkeur in het blauw gekleed te zien. Zoo geeft haar Boutet de Monvel in het bekende fijne prenteboek. Blond geven haar zoowel Sybil Thorndike als Nel Stants. En mij dunkt, een enquête: ziet gij Jeanne d'Arc blond of donker?, zou deze keuze met groote meerderheid bevestigen. Heeft men hier te doen met een romantische functie? Reeds Ariosto huldigt het ideaal der blonde heldin. Ik zie in verbeelding Shaw, den anti-romanticus, zijn vertolkers voorhouden, hoe zij elk element van romantische bekoring in de figuur moeten vermijden. Zij mogen niet offeren aan het blondheidsideaal. Nog minder aan de hedendaagsche mode: het haar moet, zooals de bronnen omtrent Jeanne het

nauwkeurig aangeven, naar de vijftiende-eeuwsche mode *boven* de ooren zijn afgeknipt en de slapen geschoren. Maar de tooneelspelers beduiden Shaw, dat zijn macht als auteur niet zóo ver gaat, en gaan hun gang.

Ik weet niet, of de drift, waarmee Shaw opkomt voor zijn wensch, Jeanne's portret te zien in den gehelmden vrouwenkop, die te Orleans aan de kerk van Saint Maurice heeft behoord, toch in den grond ook niet een zekeren ridderzin verraadt. Zijn argumenten: als zij het niet is, wie is het dan wel? en zijn uitdaging, om het tegendeel te bewijzen, doen in hun volkomen bodemloosheid romantisch aan. Een goed gestaafde authentieke afbeelding van de Maagd bezitten wij niet. Allerminst in de krabbel, waarmee de griffier van het Parlement van Parijs, Clément de Fauquembergue, den rand van zijn register versierde. Te denken dat het mogelijk ware geweest, dat Jan van Eyck haar in gevangenschap had gezien en geteekend, te Atrecht, in den herfst van 1430!

Onder het weinige wat ons omtrent haar uiterlijke verschijning is overgeleverd, is misschien het kostbaarste het enkele woord dat haar stem beschrijft. De gebroeders de Laval hoorden, in Juni 1429, te Selles, op het vurige zwarte paard, dat zij juist bedwongen had, tot de geestelijken, die voor de kerk stonden, spreken ‘en assés voix de femme’. Ook Boulainvilliers werd getroffen door haar vrouwelijke, fijne *(gracilis)* stem.

Om haar persoon te begrijpen, begeeren wij een zeker beeld ook van haar uiterlijk, en al behoeven wij ons haar niet schoon in den gewonen zin te zien, een harmonie in haar verschijning is ons onmisbaar. De schaarsche gegevens, die de tijdgenooten, op persoonsbeschrijving weinig gericht, ons overleveren, trachten wij samen te voegen tot een sluitend beeld.

Zij spreekt weinig. Zij eet en drinkt zeer matig, (het is nog steeds Boulainvilliers, die spreekt, in Juni 1429). Zij schept behagen in paarden en mooie wapenrustingen, zij houdt van krijgslieden en edelen. Zij haat talrijk gezelschap en drukke conversatie. ‘Zij vloeit over van tranen en heeft een vroolijk gezicht’, *(abundantia lacrimarum manat, hilarem gerit vultum)*.

Van uit deze wonderlijke verbinding van kracht en blijheid

met tranenrijke bewogenheid en trek naar de stilte benadert men misschien het best haar innerlijk wezen.

Shaw heeft den grondtrek van dat wezen mijns inziens helder begrepen en duidelijk verbeeld. Ik zal zijn beeld hier niet nog eens gaan paraphraseeren; iedereen heeft het voor zich in het stuk en de inleiding, en het beter doen spreken kan ik niet.

'In His strength I will dare, and dare, and dare, until I die'. In die woorden, de aangrijpendste misschien van het spel, geeft hij de kern van haar persoon. Eigenlijk heeft zij zelf reeds zich den naam gegeven, die haar heele wezen resumeert, wanneer zij zich door haar stemmen hoorde noemen 'la fille au grand cuer'. Men zou in dit verband 'coeur' door moed moeten vertalen, en toch zou die vertaling niet volledig zijn, want al de andere beteekenissen van 'hart' klinken als ondertoon mee. Haar moed, en haar vertrouwen, dat zijn wel de meest onmiddellijke elementen van haar aard, en die de meest grijpbare verklaring geven van haar slagen. Een grootheid die zich manifesteert in een superieuren, onweerstaanbaren en aanstekelijken moed. Wat voor reden zou er kunnen zijn, het getuigenis van Bertrand de Poulengey en Jean de Metz, die haar van Vaucouleurs naar Chinon brachten, te betwijfelen, dat zij zich buiten staat voelden, haar wil te weerstaan? Het feit zelf, dat zij haar er brachten, bewijst het. Anatole France stelt zich sceptisch tegenover de talrijke getuigenissen in het rehabilitatieproces van de mannen, die verklaarden, nimmer vleeschelijke begeerten tot haar te hebben gevoeld. Shaw zegt, zij waren te bang voor haar, om verliefd op haar te worden. Men zou ook kunnen zeggen: er ging van haar volstrekt argelooze gerichtheid op het eene doel een ontzag uit, dat zich uitte in een groote schaamte. Het zwijgen der begeerten in haar tegenwoordigheid staat op één lijn met de (door de bronnen zeer degelijk gedocumenteerde) onthouding van vloeken en vuile taal, die zij teweegbracht. Wie niet kan aannemen, dat een verheven persoonlijkheid op de omgeving een invloed kan uitoefenen, die het ongewone tot regel maakt, zal Jeanne d'Arc nooit kunnen begrijpen.

Aan het weergaloos hooge gehalte van haar moed twijfelt niemand. Wel aan de vraag, of zij, behalve door de groote

drijfkracht die daarvan uitging, ook door inzicht en krijgstalent een overwegend aandeel heeft gehad in de daden, die onder haar leiding werden volbracht: het ontzet van Orleans en den tocht naar Reims. Dit is een der moeilijkste vragen, die de geschiedenis van Jeanne d'Arc stelt. Er valt niet aan te denken, dit punt hier grondig te behandelen. Reeds in het rehabilitatieproces geeft Jean Luillier, burger van Orleans, op de vraag, of het ontzet geschied is door middel van de Maagd meer dan door de macht der krijgslieden, een ontwijkend antwoord. De overtuiging, dat Jeanne een spontaan strategisch en tactisch talent in koele berekening aanwendde, berust hoofdzakelijk op het getuigenis van haar krijgsmakker den hertog van Alençon. Hij roemt haar als ‘in het krijgsbedrijf zeer ervaren, zoowel in het dragen van de lans als in het samentrekken van troepen en het scharen van slagorden, en vooral in het voorbereiden met de artillerie’. Shaw is geneigd, om evenals Hanotaux en vóor hem Quicherat, deze zeer reëele talenten in haar aan te nemen. Anatole France daarentegen staat op dit punt dichter bij het gevoelen der katholieke historici, doch uit een gansch andere beweegreden. Voor de katholieke opvatting zou de toekenning van buitengewone militaire bekwaamheid een zekere vermindering van het bovennatuurlijk karakter van haar zending meebrengen. Voor France zou zij niet strooken met zijn these, dat Jeanne een werktuig in de hand van berekenende menschen is geweest.

In het licht der moderne krijgskunde zou voorzeker het bestaan van zulk een strategische bekwaamheid in een onwetend landmeisje ongeloofelijk zijn. Maar bij de eenvoudige verhoudingen van die tijden was krijgstalent nog in hooge mate een zaak van doordringend gezond verstand, en er schijnt geen reden, zulk een talent, aangenomen eenmaal haar geniale persoonlijkheid, in Jeanne d'Arc onmogelijk te achten.

De vereeniging van gezond verstand en natuurlijke directheid met het heroïsche enthousiasme geeft aan haar wezen die geheel eenige kleur, die onmiddellijk tot iedereen spreekt. Zij ziet alle dingen terstond in hun ware gedaante, vrij van alle opgeplakte conventie. Vandaar de gevatte humor van haar antwoorden, zooals dat aan den decaan der theologische faculteit van Poitiers op de vraag, welken tongval haar stem-

men spraken: ‘een betere dan de uwe’, want broeder Seguin sprak *limousin*.

Het verdient de aandacht, dat Jeanne's voorstellingswereld geheel ligt buiten de conventies van haar tijd. Wie weet, hoe sterk het romantisme der Chevalerie de cultuur der vijftiende eeuw beheerschte, zal zich er over verbazen. Zij kent van hef ridderdom enkel de daden: den lust aan paarden en wapenen, den moed en de trouw, maar al de opgesmukte begrippen ervan zijn haar vreemd. Haar eenvoudige geest leeft niet in de fantazie van ridderorden en feesten en geloften, richt zich niet op het obligate ideaal van bevrijding van Jeruzalem, enkel op het nabijliggende van die van Frankrijk. Al de hoogere beschaving van haar eeuw ligt mijlen ver van haar af. Tusschen haar en de ridderlijke mododenkbeelden was geen contact. Het is opmerkelijk, dat ook na haar dood de litteraire fantazie in het bonte tafereel van ridderlijke glorie eigenlijk geen plaats voor haar had. Men wist geen weg met haar, zij was te reëel.

Ook de uitgewerkte verbeelding van het geloofsleven dier dagen is haar eigenlijk vreemd. Eerst wanneer men Jeanne d'Arc vergelijkt met andere heiligen van haar tijd, bij voorbeeld met Sainte Colette, valt het op, hoe bijna alle figuren der mystiek, alle gevormde sentimenten van geloofsvervoering, in haar ontbreken. Slechts in één der talrijke bewegingen van vijftiende-eeuwsche vroomheid zien wij haar deelnemen: de vereering van den naam Jezus, dien zij in haar banier plaatst en boven haar brieven laat zetten. Maar dat is al. Uit niets blijkt, dat de groote religieuze voorstellingen van haar tijd: het sterk gekleurde en heftig meebeleefde besef van het Lijden des Heeren nog minder de schrille fantasmagorie van den Dood, haar geest hebben beziggehouden. Zij had er geen tijd en geen plaats voor.

Niemand zal ooit nauwkeurig weten, welken graad van omlijning de voorstellingen, waarin Jeanne d'Arc leefde, in haar geest hebben gehad. Dat die voorstellingen zeer eenvoudig en zeer sterk en onmiddellijk waren, is duidelijk. Wij komen hier op de vraag naar de beteekenis van haar ‘stemmen’.

De geschiedenis van Jeanne d'Arc, - en ook dit is een van haar kostbaarheden -, dwingt ons tot zuivere rekenschap

van onze eigen overtuigingen. Men kan als niet-katholiek met dien graad van bewondering voor de Kerk der middeleeuwen, welke reeds elke onbevangen historiestudie wekt, maar die veel dieper kan gaan dan het louter historische en aesthetische, de geschiedenis van Sint Franciscus of van Catharina van Siena genieten en verstaan. Die van Jeanne d'Arc noodzaakt onmiddellijk, zich te bekennen, of men in de categorie van heiligheid in den strikt katholieken zin van het woord denkt of niet. Wie niet kan gelooven, dat zeer wezenlijk de ziel in zaligheid van zeer bepaalde personen, die eenmaal Catharina en Margareta geheeten hebben, zich aan Jeanne heeft gemanifesteerd, doet beter, zich er niet toe op te schroeven. Het wonder behoeft daaronder niet te bezwijken.

Shaw heeft mijns inziens een heilzaam woord gesproken, door krachtig verzet aan te teekenen tegen de opvatting, velke Jeanne's stemmen meent in hun beteekenis te hebben gekarakteriseerd door ze als ziekteverschijnsel te bestempelen. Alleen is hij daarin minder nieuw dan hem dunkt. Reeds Quicherat, hoewel meer rationalist dan Shaw, weigerde, in Jeanne een zieke te zien. Inderdaad, indien over ieder ingeving, die tot ons komt als zoo klemmend bevel, dat zij als een stem wordt gehoord, de wetenschappelijke qualificatie ziekteverschijnsel, waanvoorstelling, het laatste woord ware, - wie zou dan niet liever met Jeanne d'Arc en Socrates aan de zijde der gekken staan, dan met de faculteit aan die der gezonden? Wij weten toch, dat de anomalie eerst ziekte wordt, waar zij storend werkt op de bestemming van het organisme. En nu mogen Jeanne's stemmen zeer storend hebben gewerkt op haar lagere bestemming van he leven te genieten en oud te worden, daarop zal onze conclusie toch niet gegrond willen zijn. Al ware de psychiatrische uitspraak nog zoo duidelijk, de historische oordeelvelling zou het recht behouden, in de stemmen niet in de eerste plaats te zien ‘ces troubles’, ‘hallucinations perpétuelles’, zooals Anatole France doet, maar er het teeken in te vinden van een van hooge impulsen volstrekt vervulden geest. De geschiedenis heeft ten slotte meer te maken met haar moed en de waarde daarvan dan met de physiologische determineering van haar voorstellingen.

Er is nog een bijzonder argument dat ons weerhouden moet, Jeanne's geval te zeer pathologisch te bezien. De heeren

te Rouen in 1431 hebben al hun best gedaan, om met hun vragen, of Sint Michael naakt was, welke deelen van het lichaam van haar heiligen zij had aangeraakt enz., Jeanne's gedachten te lokken op het lubrieke terrein der demonomanie. Het is hun geen enkele maal gelukt. Als er iets echt ziekelijks in haar geest geweest was, zouden zij het waarlijk wel ontdekt hebben. In het naar boven brengen van het grondsop der ziel was een vijftiende-eeuwsch geloofsrechter even bekwaam als een hedendaagsch freudist.

Heeft Jeanne wel een enkele maal van den duivel gesproken?

Wat nu den vorm betreft van Jeanne's voorstelling van haar hemelsche raadgevers: Sint Michael, Sint Catharina, Sint Margareta, ook hier heeft Shaw, dunkt mij, scherp gezegd waar het op aan komt. De vorm is gebonden aan de voorstellingswereld, waarin zij leefde. De verbeelding van haar stemmen tot heiligen- en engelenfiguren was voor haar even logisch en natuurlijk, als dat een modern mensch zijn voorstellingen ontleent aan de begrippen der natuurkunde. Wanneer Shaw haar tot den Aartsbisschop laat zeggen: 'even if (my voices) are only the echoes of my own commonsense', zou hij zich kunnen beroepen op het verhoor van 15 Maart: 'Interroguée comme elle congneust que c'estoit langaige d'angles[1)]: respond que elle le creust assés tot; *et eust ceste voulenté de le croire*'.

Ten opzichte van de vraag, hoe Jeanne's geest de voorstellingen aan haar ingevingen verbonden heeft omlijnd en geduid, zou ik nog iets verder willen gaan dan Shaw. De auteurs over Jeanne d'Arc die ik gelezen heb (enkele maar van de tallooze!) geven het als een uitgemaakte zaak, dat zij van het begin van haar missie af haar hemelsche bevelen verbond aan de figuren van den aartsengel Michael, Sint Catharina en Sint Margareta. Is dit wel zoo zeker? Zij doet het in 1431, in het proces, wanneer men haar *vraagt*, haar gezichten nauwkeurig te beschrijven. Maar de getuigen in het rehabilitatieproces, die haar van haar stemmen hoorden spreken in 1429, tijdens haar glorie, weten in den regel niet van die heiligen en van den aartsengel. Juist hierin en hierom verdienen zij groot vertrouwen. Hadden zij enkel opgezegd, wat

1) = Anges.

iedereen in 1456 wist en wat men wenschte te hooren, zij hadden ongetwijfeld van Sint Michael, Sint Catharina en Sint Margareta gesproken. Het vastknoopen van eenige notie aan een heiligenfiguur ging den vijftiende-eeuwer even glad af als onzen tijdgenooten de woorden mentaliteit en aanvoelen. Wat geven ons evenwel de bedoelde getuigen? Jeanne's hemelschen raad in volkomen onverbeelden vorm, louter als daimonion, waarover zij zich met grooten schroom en teurghouding uit. Zij spreekt enkel van ‘son conseil’. Wanneer Christophe de Harcourt haar in tegenwoordigheid van den Dauphin vraagt, of zij de wijze waarop haar raad tot haar komt *(modum vestri consilii)* wil vertellen, bloost zij en zegt: ja; maar wat zij daarop meedeelt, behelst niets omtrent de drie heiligen-figuren. En toen Jean d'Aulon, een dergenen die haar het naast hebben gestaan, haar vroeg, wie haar raad was, antwoordde zij enkel: het zijn er drie; één is voortdurend bij mij, de ander komt en gaat, de derde is die met wien de beide anderen raad plegen. Zelfs dat twee der drie vrouwelijk zouden zijn, blijkt hier niet.[1)]

Het komt mij niet onaannemelijk voor, dat Jeanne haar ingevingen eerst betrekkelijk laat, misschien zelfs eerst tijdens haar proces, verbonden heeft aan die figuren, welke haar uit de hagiologie het gemeenzaamst en het dierbaarst waren. Nog in de verhooren is zij zeer ongeneigd, over haar verschijningen in bijzonderheden te treden. Naar den lichtschijn gevraagd, die ze vergezelde, zegt zij: ‘Passez oultre’.

Alles wat Jeanne omtrent den geestelijken staat, waarin zij haar stemmen hoorde, heeft meegedeeld, is van den hoogsten eenvoud. Het was een staat van groote vreugde, waarin zij wel altijd zou begeeren te zijn. Zij is vervuld van een gevoel van veel meer te weten dan zij mocht of wilde of kon uitdrukken. ‘Il y a ès livres de nostre Seigneur plus que ès vostres’, zeide zij tot de geestelijken, die haar te Poitiers op de proef stelden. Alle visionaire terminologie van het gewone soort is haar ten eenenmale vreemd.

Merkwaardig is het volslagen scepticisme, waarmee zij zich stelt tegenover de vizioenen van Catherine de la Rochelle,

1) Volgens het getuigenis van Catherine de la Rochelle, bij Quicherat, Procès, I 295, Champion, Procès, I 244, noemde Jeanne haar beide raadgeefsters ‘les conseillers de la fontaine’, maar het getuigenis is verdacht.

die zich als haar concurrent bij den koning toegang wist te verschaffen. Deze Catherine beweerde, iederen nacht door een witte vrouw bezocht te worden. Jeanne wenscht dan wel een nacht met haar te slapen, en blijft tot middernacht wakker, zonder iets bespeurd te hebben; daarna slaapt zij in. Des morgens vraagt zij, of de witte vrouw gekomen is. - Ja, terwijl gij sliept; ik heb u niet wakker kunnen krijgen. - Toen gaat Jeanne overdag slapen, en blijft beter wakker, telkens aan Catherine vragende: komt zij nu haast? en Catherine: Ja spoedig!

De ingevingen van Catherine de la Rochelle waren van een anderen aard dan die van Jeanne: zij moest met koninklijke herauten en trompetters door de steden gaan, om degenen aan te wijzen, die goud of zilver verborgen hielden. Daarmee zou men de ‘gens d'arme’ van Jeanne betalen. Of wel, zij moest naar den hertog van Bourgondië gaan, om vrede te bewerken. Maar Jeanne zei, dat zij liever naar haar man moest teruggaan om het huishouden te doen en haar kinderen te verzorgen. En dat men geen vrede zou vinden ‘se ce n'estoit par le bout de la lance’.

Jeanne d'Arc behoort ook hierin niet tot de volstrekt vervoerden, dat zij de onzekerheid en den twijfel kent. Niet aan haar roeping, maar aan haar lot. Zij had bij het ten strijde gaan volstrekt niet de zekerheid, dat zij niet sneuvelen zou. Haar weifeling vóór het gevecht bij Montépilloy wordt oorzaak van een nederlaag. Roerend is het besef, waarvan zij in het proces getuigt, zonder het nader op te helderen, dat zij weet, dat God zekere levende personen meer bemint dan haar.

Haar menschelijkste trekken doen haar grootheid slechts te levender uitkomen. Naast haar reinheid, soberheid en eenvoud zou ik dien daarmee slechts schijnbaar contrasteerenden zin voor kostbare kleederen niet in haar beeld willen missen. ‘Et portoit très nobles habis de draps d'or et de soie bien fourés’. Zij droeg bij voorkeur rood. Van een prachtgewaad, dat te Orleans in Juni 1429 voor haar gemaakt werd, op kosten van den hertog, is de betalingsorder, voor dertien oude gouden schilden, en de kwitantie bewaard.

Het beeld van een historische figuur vormt zich in onzen geest niet op het grondplan van psychologische definities; het

ontstaat schijnbaar zonder bewust logische functie, als een gezicht op iets wat men te voren niet of onduidelijk zag. Het wordt opgebouwd uit de altijd willekeurige en min of meer toevallige gegevens, die de overlevering ons biedt. De overtuiging, dat ons beeld juist moet zijn, of laat ons enkel zeggen: waarde heeft, en dat de overlevering betrouwbaar is, ontstaat uit het doorgaans zeer moeilijk te omschrijven gevoel, dat de verschillende, op zich zelf onsamenhangende gegevens samenstemmen, 'kloppen'. Het beeld van Jeanne d'Arc rijst uit de bronnen op met een buitengewoon hoogen graad van homogeneïteit en overtuigendheid. Zelfs voor beschouwers van geheel uiteenloopende wereldbeschouwing zijn de verschillen in hun voorstelling van Jeanne d'Arc betrekkelijk gering. Het is alsof haar persoon zich aan allen, die van haar getuigd hebben, heeft gesuggereerd met een onmiddellijkheid, die hen dwong om slechts in allen eenvoud de waarheid weer te geven, onvertroebeld door het ridderlijke of religieuze vormschema, dat gewoonlijk hun uitdrukking bepaalde. Alle omtrent Jeanne overgeleverde handelingen en woorden 'kloppen' voor ons gevoel. 'Mijn teeken zal zijn de opheffing van het beleg'. 'De krijgslui zullen vechten en God zal de overwinning geven'. Zij draagt het vaandel, om zelf niet te dooden. Als de vrouwtjes te Bourges met 'paternostres' komen, opdat zij ze aanrake, zegt Jeanne lachend tot haar gastvrouw: 'Raak gij ze aan, ze zullen even goed zijn van uwe aanraking als van de mijne'. Zij houdt er niet van, het slaapvertrek met oude vrouwen te deelen, en wil slechts jonge meisjes bij zich. Iederen avond bij de avondschemering laat zij een half uur de klok luiden. Op het hoogtepunt van haar geluk, kort na de kroning te Reims, toen zij nog niet weten kon, dat haar getij aan 't kenteren was, valt dat gesprek op den weg van Crépy en Valois, 11 Augustus 1429, waar zij tusschen den Aartsbisschop van Reims en den Bastaard van Orleans in reed, en het volk 'Noël' jubelend den koning tegemoet kwam. Het is in het rehabilitatieproces door Dunois getuigd, misschien in zijn herinnering wat gefatsoeneerd en helaas alleen in het latijn overgeleverd.

'Zie welk een goed volk! - zegt Jeanne, - ik heb er nooit eenig ander zoo verblijd gezien over de komst van een zoo edel koning'. En daarop: 'Mocht ik zoo gelukkig zijn, om

wanneer ik mijn dagen besluit, in deze aarde te kunnen worden begraven'. Waarop de Aartsbisschop haar vroeg: 'Jeanne, op welke plaats denkt gij te zullen sterven?' Zij antwoordde: 'Waar het God behagen zal, want ik heb niets meer zekerheid omtrent tijd of plaats dan gij. Mocht het God mijn Schepper behagen, dat ik nu mocht heengaan en de wapenen afleggen en mijn vader en moeder gaan dienen bij het hoeden van hun schapen[1)], met mijn zuster en mijn broers, die heel blij zouden zijn, mij te zien'.

Wie de getuigenissen uit het rehabilitatieproces van 1456 zou willen wraken als te gunstig voor haar die reeds den lichtschijn van het herdenken droeg, zou niettemin uit het proces van 1431 volkomen hetzelfde beeld van onaantastbare zuiverheid zien rijzen. De beul had volgens broeder Ysambard de la Pierre en broeder Martin Ladvenu verklaard, dat hij haar hart niet had kunnen verbranden. Men behoeft het niet te gelooven. Maar er is iets anders wat even groot wonder is, en van een ijler soort: al die vooringenomenen van 1431, haar rechters met hun droge harten en stijve pennen, hebben het goud van haar woorden niet dof kunnen maken. Eén voorbeeld slechts uit vele. Gevraagd, met welke woorden zij de hulp van haar stemmen inroept, antwoordt zij als volgt: 'Très doulx Dieu, en l'onneur de vostre saincte passion, je vous requier, se vous me aimés, que vous me révelez que je doy respondre à ces gens d'église. Je sçay bien, quant à l'abit, le commandement comme je l'ay prins; mais je ne sçay point par quelle mainère je le doy laisser. Pour ce plaise vous à moy l'enseigner'.

In de getuigenissen van het rehabilitatieproces komen de herinneringen dikwijls als brokstukjes, betrekkelijk irrelevante bijzonderheden, door het geheugen met de gedachtenloosheid van een filmbeeld gereproduceerd en juist daarin vertrouwenwekkend. Zoo het door Shaw te pas gebrachte gesprek over den karper en de scheldwoorden van d'Estivet. Zoo het antwoord op de vraag, of zij wel eens op de plek geweest was, waar Engelschen gedood waren. 'En nom Dieu, si ay.

1) Gelijk ook Shaw te pas brengt, was Jeanne volstrekt geen schapenhoedster geweest, en legde daar den nadruk op, al had zij wel geholpen, voor het vee te zorgen. Maar de tijd kon een landmeisje niet anders zien dan als herderin, en deze trek blijft voor rekening van Dunois.

Comme vous parlez doulcement!' Thomas de Courcelles zelf herinnerde zich in 1456 van de predikatie over Jeanne op het kerkhof van Saint Ouen door Guillaume Érard alleen meer de woorden 'l'orgueil de ceste femme'. Van de herroeping van Jeanne heeft hij nog één enkel beeld in het geheugen: Cauchon met anderen in gesprek; hij maakte een zin niet af, maar wat er gezegd werd, weet Courcelles niet meer. Nu had Thomas de Courcelles, in 1456 een der lichten van Kerk en Universiteit, bij het rehabilitatieproces zijn geheugen bijzonder slecht ter beschikking.

Het beeld van Jeanne d'Arc staat voor ons helder en vast omlijnd, en toch gelukt het ons niet, het streng te determineeren. Wie het beproeft te reduceeren tot de termen van een wetenschappelijke psychologie, voelt waarschijnlijk zelf, dat hij het schendt. Dat is in den grond het geval met elk beeld van een historische persoonlijkheid, maar het treft sterker, naarmate de persoon verder van geijkte normen van karakter en handeling verwijderd is. 'Le grand homme est inconnaissable', zegt Hanotaux hier terecht, en Shaw: 'the superior being, being immeasurable is unbearable'. De persoon van Jeanne d'Arc ligt voor ons misschien het zuiverst van alle figuren der geschiedenis geheel en al binnen de sfeer van het heroïsche. Wij zoeken vergeefs naar den term, die haar wezen resumeert. Heldin voldoet niet. Genie nog minder. Heilige, ook indien men het niet volkomen in den technisch kerkelijken zin kan verstaan, verreweg het best.

J. HUIZINGA.

(Slot volgt).

Nieuws over Japansche prentkunst.

Block printing & book illustration in Japan by Louise Norton Brown, with forty-three plates (eighteen in colours) and copious indexes of titles and artists. London: George Routledge & Sons, Ltd. New-York: E.P. Dutton & Co. 1924.
Meister des Japanischen Farbenholzschnittes, Neues über ihr Leben und ihre Werke, von Fritz Rumpf mit 18 Tafeln und 70 Textabbildungen. Berlin & Leipzig 1924. Verlag von Walter de Gruyter & Co.

Indien iemand een verklaring zou willen zoeken van het feit, dat de vreemdelingen al dadelijk bekend en vertrouwd zijn geraakt met het werk der Ukiyo-ye school, terwijl de stillere en fijnere kunst van minder populairen huize hen zoo langen tijd als een gesloten boek bleef, dan zou hij wel tot het japansche leven zelf dienen te komen.

De Ukiyo-ye grafiek leefde in de eerste plaats onder het volk, op straat, en vooral nog wel in de straat van vermaak, de theaterstraat. Wie wel eens in de grootere steden was, in Kyôto of Ôsaka, kent het opwindend feestelijke van zoo een straat, als een durende kermis, met haar wemeling van kleurige wimpels en schitterend licht. De kunst van het vlottende, voorbijgaande leven was vooral een kunst van het lichte, luchthartige, een kunst van genot, van de zinnen. Een groot deel van haar sfeer was het volkstooneel, nieuw als het jonge Yedo der Tokugawa zelf, haar onderwerp de afbeelding van den bewonderden, gewilden acteur of van de tooneelscène, die vaak tevens een geliefd heldenverhaal gaf. Het was ook de kunst van de vrouw, de vrouw als object van genot, genot om het

zien van haar gratievol bewegen, haar moeizaam bestudeerde, doch natuurlijk schijnende, verfijnde coquetterie, haar tot uiterste praal opgevoerde, sierlijke dracht. Het was de kunst van de 'groene huizen', het Yoshiwara-kwartier, de wijk van het zingenot. De kunst der zinnelijkheid was het, die haar verstgaande uitdrukking vond in de *shungwa*, in het erotische boek, dat bepaalde natuurlijke handelingen voorstelt met een openhartigheid, welke ons - die sedert eeuwen de onthouding als een deugd, de zedigheid als een plicht hebben hooren prediken - wel altijd moet verbazen, vaak stuitend aandoen.

De laatstgenoemde uiting van deze genotskunst moge al minder voor de straat hebben gepast, de prenten die vrouwegratie, tooneelhelden of worstelaars, geliefde volksverhalen weergaven, waren zeker wel bevattelijk voor en gezocht door het volk van de straat in zijn breede lagen. En voor zoover de aanzienlijker standen zich wel gaarne mengden in dit lokkende leven, bleek de Tokugawa discipline krachtig genoeg ze terug te dringen in de heerlijke huizingen, in de *yashiki* der daimyô's, en ze bij militaire oefeningen, de studie van Confucius en het edele Nô-spel af te houden van verleidelijke prentbladen, het vulgaire tooneel en nachtelijk zwieren.

Uit den aard van haar publiek was deze kunst, waar zij zich bezig hield met het illustreeren van romantische verhalen, vooral in haar nadagen toen de sensatieroman opgeld ging doen, ook wel de kunst van de overdadige handeling, van het te veel, van het grove effect.

Deze, voor vreemden in elk opzicht zoo gemakkelijk vatbare en zoo sprekende kunst, moest voor den buitenlander wel een openbaring zijn. Een openbaring door hare, hem zoo wonderlijk vreemde voorstellingen en vormen, door den rijkdom van haar sier, door haar gratie, door de schoone vlakke vulling van de gegeven ruimte, door den toover van haar welgeweten kleurenspel.

Zoomin echter het Parijs der vreemdelingen, het Parijs der revues, Frankrijk is, zoomin is de Ukiyo-ye kunst van Yedo, met weerklanken in Ôsaka, in Nagoya, in Kyôto, uitsluitend de kunst van Japan, en het was een stellige, gewilde negatie, die den Japanner van geestelijke voornaamheid, vol eerbied voor de oude overleveringen der chineesche kunst, voor de Kanô- en de nationale Tosa-school, deze in zijn oogen plebeji-

sche kunst deed ontkennen, terwijl het buitenland haar reeds in de hoogste hemelen verhief.

Om dit sentiment gemakkelijker te kunnen begrijpen, moet men wel eens bij vallenden avond, in een japansche stad, zijn gegaan door een stille straat, waar van achter de sombere stemmigheid van donkergeverfde huizenfronten, of van achter de fijn-grijzige verweerdheid van tuinomheiningen van blankgeschaafd hout, shamisengetokkel en vreemd droomerig zingen klinkt; men moet iets hebben begrepen van den geest van stijlvolle soberheid, die alles wat de natuurgevoelige, dichterlijke ziel kan aandoen weet saam te vatten in de zeventien lettergrepen van het *hokku*-gedicht. Men moet een voorstelling hebben bijgewoond van een Nô-theater, waar een aandachtig publiek van aristocraten naar den geest en vaak tevens van geboorte, als met ritueelen ernst de schoon gestyleerde bewegingen volgt van stijlvol gekleede figuren, en de wonderlijke, klankvolle modulaties hebben gehoord, waarmede de meer dan duizend jaar oude teksten rythmisch worden gezegd. Men moet iets hebben begrepen van de wijding van de thee-ceremonie met alles wat daarbij te pas komt, iets van de op vroeg chineesche meesters gebaseerde schilderkunst en van de daarbij vaak getoonde beperking, die uitdrukking eer zoekt in weglaten dan in doen en door de suggestieve doordringendheid van wat gegeven wordt de blanke leegten weet te doen meewerken tot expressie. Men moet iets hebben verstaan van den geest van Japan op zijn best, met zijn vereering voor het edele, heldhaftige, met zijn zin voor natuurschoon en zijn bereidheid tot offers voor een idee.

Wanneer men van dit alles iets heeft medegevoeld, dan lijkt het zoo natuurlijk dat de kunst der Ukiyo-ye den Japanner van fijnere beschaving en van standsbesef niet kon bekoren. Dan begrijpt men ook dat hij het goede er in nauwelijks kon waardeeren, daar hij de deugden, als teekenvaardigheid, rijkdom van voorstelling, kleurenharmonie, stijl en schoonheid, die voor den westerling als openbaringen waren, als inherent aan de japansche beschaving en dus als van-zelfsprekend aannam en de grovere bedoelingen, het plebejische van den geest, het te-veel, als minderwaardig voelde en werwierp.

Was het de waardeering welke de Ukiyo-ye kunst in Europa en Amerika ondervond? Was het een beter bekend worden met de kunst van de wereld, ook buiten Japan en de daaruit voortkomende critische vergelijking, welke ook den Japanner de deugden van de Ukiyo-ye kunst eindelijk openbaarde?

Mogelijk was het ook wel voor een deel de verplaatsing van rijkdom en welvaart van de laatste jaren, welke nieuwe kringen van verzamelaars ontsloot, waardoor nu, betrekkelijk plotseling, deze prentkunst in Japan zelf een onverwachte waardeering geniet, welke zich openbaart in een hooge materieele schatting van wat er voortreffelijk in is, met een fijne onderscheiding voor afwijkingen in de hoedanigheid, bij verschillende exemplaren van eenzelfde blad.

Naar beide zijden herstelt men zich. Neemt in Japan de waardeering toe voor de Ukiyo-ye kunst, in het Westen breidt de belangstelling voor en de kennis van de kunst van het Oosten in haar geheelen omvang zich snel uit.

Aan Edmond de Goncourt, den fijnen érudit, die ongeveer een halve eeuw geleden hier, in Europa, zoo werd getroffen door de schoonheid van de Ukiyo-ye prentkunst, zal wel niemand inzicht in kunst willen ontzeggen. Hij en de anderen van zijn kring maten die schoonheid aan hun bekende grootheden, aan westersche kunst. En van de oudere schilders van de laatste vijftig jaar zou men er eerder tientallen uit de eerste rijen kunnen aanwijzen, die den invloed van deze populaire japansche prentkunst ondergingen, dan dat men er evenveel met zekerheid kan noemen, die elken, ook zijdelingschen invloed ervan zijn ontgaan.

Nu zou het kunnen zijn dat zij, kunstenaars en lettrés, in historisch verband gezien, zich hebben vergist in de waardebepaling van deze kunst, omdat zij niet haar beteekenis kenden ten opzichte van de geheele beschaving waaruit zij voortkwam. Het gelijk zou dan kunnen zijn aan den kant van de erudiete Japanners en van de westersche geleerden, die over die kennis wel beschikken. De vraag dringt zich dan echter toch op, of de evenaar van de schaal, waarmede deze waarden worden gewogen, wel geacht kan worden voor goed in het huisje te blijven staan met uitdrukkingen als ‘Kultur der

Hintertreppe' en 'von der Bank gefallene Kunst'[1], voor het noemen van een volkskunst als deze, die gedurende bijna twee eeuwen zooveel ronduit voortreffelijks gaf en een zoo hoog peil van het gemiddelde.

Eerder dan ze als een rustig overwogen oordeel over de zaak zelve te aanvaarden is men geneigd zulke schampere zetten te verklaren als voortkomende uit wrevel over veel los beweren van schrijvers over het onderwerp, wier geestdrift hun inzicht overtreft, of die zich verliezen in dithyrambische uitingen[2], dan wel over een verzamelwoede die in snobisme dreigt te verloopen[3]. Een dergelijke geprikkeldheid kan men, al is zij ook gegrond op groote vereering voor de voornamere oude kunst, echter wel nauwelijks aanmerken als de meest passende geestesgesteldheid om der kunst, in alle haar uitingen gelijkelijk recht te doen.

Het hooghartig neerzien op de kunst der Ukiyo-ye in vergelijking met die der andere scholen doet wel denken aan een beoordeeling, welke bij voorbeeld elk van de vele leerlingen van Louis David, ter wille van zijn klassieke onderwerpen, hooger zou willen stellen dan een Daumier, die *slechts* prenten teekende voor een blaadje, dat voor enkele sous langs de straat werd verkocht.

Wie bedenkt hoe langen tijd het duurde eer de westersche kunstwetenschap tot haar huidig standpunt kwam, verwondert zich intusschen niet, dat men omtrent het Oosten nog in vele dingen rondtast. De Ukiyo-ye grafiek vormt reeds meer dan een halve eeuw een onderwerp van westersche belangstelling, doch het stijlcritisch onderzoek van de aan erkend-oorspronkelijke stukken zoo arme chineesche schilderkunst staat in het Westen nog nauwelijks aan haar begin. Een alomvattend, bezonken oordeel over het geheele gebied blijft dan ook voorshands nauwelijks mogelijk.

1) Van een van de beste europeesche kenners van oost-aziatische kunst, een zoo gezaghebbend geleerde als Otto Kümmel. (Ostasiatische Zeitschrift 1924, blz. 305 vv.).
2) Zooals Basil Stewart, Subjects portrayed in Japanese Colour-Prints; Friedrich Succo, Katsukawa Shunshô; A. Davison Ficke, Chats on Japanese Prints; e.a.
3) Een afdruk van Utamaro's driedeelige houtsnede de schelpduiksters, waarvan de Goncourt omstreeks 1885 een exemplaar kocht voor 40 francs, werd in Mei 1924 te Parijs ter veiling gekocht voor 57500 francs.

Men heet daarom gaarne alles welkom wat ons weten kan verruimen[1], doch blijft daarbij tevens verlangend uitzien naar uitingen van dat inzicht, dat, geboren uit samengaan van kunstenaarsvisie en grondig weten, ertoe kan bijdragen om ook der Ukiyo-ye de plaats aan te wijzen, die haar toekomt te midden van de kunstuitingen, die de wereld in historisch verband critisch-waardeerend heeft leeren zien.

***

Men is langzamerhand gewend geraakt aan het verschijnen van ontelbare, min of meer populaire werken over onderwerpen van kunst, welke zich vaak bepalen tot het anders rangschikken van bekende stof, tot compilaties en bewerkingen, en van foto-materiaal dat men reeds herhaalde malen in ander verband heeft gezien. Daarom constateert men het wel met bijzondere verheuging wanneer er, zelfs twee werken tegelijk verschijnen mochten, die, zooals de bovengenoemden, de vrucht zijn van een grondig onderzoek van het materiaal zelve.

Mrs. Norton Brown verkeerde in de gelukkige gesteldheid, dat zij voor het hierboven het eerstgenoemde boek - dat naar engelschen trant royaal is uitgegeven in groot kwarto formaat - al van zelf was genoopt tot het opsporen van de grondstof en zich, al geeft zij ook een respectabele litteratuurlijst, niet tot den rijstebreiberg anderer meeningen zag beperkt. Want, waar de europeesche belangstelling voor de japansche grafische kunst zich wel haast uitsluitend had bepaald tot het werk der Ukiyo-ye school en daarvan weer vooral tot de losse prent of tot de albums in kleurendruk, dreef haar belangstelling de schrijfster tot het geïllustreerde boek, ook dat in enkel zwartdruk, en over den geheelen tijd van zijn geschiedenis.

Om daarvoor feiten te verzamelen, namen, data, het waar en het hoe, heeft zij geen moeite gespaard; zij doorzocht musea, bibliotheken, particuliere verzamelingen en voorraden van antiquariaatsboekhandelaren door heel Japan. De schrijfster moest beginnen zich eenige kennis eigen te maken van de japansche taal, teneinde de twijfelachtige hulp van tolken en

1) Behalve de beide hier besproken boeken verscheen voor kort, en alle drie onafhankelijk van elkaar, nog een belangrijk werk: L. Binyon & J.J. O'Brien Sexton, Japanese Colour Prints, Benn Ltd. London 1923.

gidsen te kunnen ontberen. Zij moest leeren verschillende soorten chineesch-japansche karakters te ontcijferen en dat was vooral moeielijk met de vrije en vaak bloemrijk gecalligrafeerde cursieve schriftsoorten. Het was noodig de verschillende groepen en scholen te onderscheiden en de ontelbare namen terecht te brengen, waarmede japansche artisten, die, men zou haast kunnen zeggen even gemakkelijk van signatuur veranderen als een ander zich nieuwe kleeding aanschaft, in verschillende perioden van hun leven onderteekenden. En dan weer moest de maker worden onderkend, waar, zooals vaak het geval is, de signatuur ontbrak.

Hulp van Japanners met wetenschappelijke vorming bleef daarbij wel vaak onontbeerlijk, doch tot op zekere hoogte leerde zij zichzelf redden.

Mrs. Brown vertelt van haar rondtrekken door het land. Zij ging per trein en per *kurama (jinrikisha)*, spreekt van haar verblijf in kleine plaatsen en in echt japansche hotels, van haar snuffelen in oude boeken en van de wijze waarop, al doende, men, als 't ware met een zesde zintuig, leert de bijzondere dingen te speuren onder stapels allerlei.

Zij leerde onderscheiden naar de soort papier en den druk, zoo van het boek als van den omslag, en vooral oefende zij oordeel en inzicht, die toch ten slotte in alle zaken van kunst de beste gidsen zijn.

Zij spreekt van de zelfvoldoening, die men heeft, wanneer een boek dat men alleen kocht omdat men het mooi vindt, achteraf het werk blijkt te zijn van een kunstenaar van beteekenis. En verder over hetgeen een ieder kan opmerken, die niet te zeer is opgeblazen door het besef van westersche superioriteit, dat de koele reserve van den echten, deugdelijken Japanner gemakkelijk wordt overwonnen door werkelijke belangstelling. ‘Gradually... the cold dignity of the bookdealers - many of them old men and scholars - softens, and the inherent kindness in the Japanese nature comes to the surface’.

Van een van die gevallen vertelt Mrs. Brown: Onder de winkels van oude boeken in Kyôto is die van Wakabayashi wel de belangrijkste. Van de straat af ziet men niet anders dan een gewone boekwinkel, doch boven zijn twee enorme vertrekken, waar duizende oude chineesche, koreaansche en japansche

boeken liggen opeengestapeld. Twee of driemaal was zij al in den winkel geweest, doch had telkens een zoo ijskoude ontvangst gevonden, dat ze al bij zichzelf had besloten er niet weer heen te gaan. De schrijfster was al haast twee jaar in Japan, toen, op een 'never-to-be-forgotten morning', zij nog eens een allerlaatste poging deed en - een zeer zeldzame gunst - werd toegelaten. 'My shoes were off so quickly that the buttons never recovered from the shock', zegt zij, en zij volgde den waardigen, weinig spraakzamen eigenaar op den steilen, nauwen trap. 'For the next month I practically lived on the floor near that diminishing pile of ancient books, unearthing from time to time some treasure which set my pulses going at such a rate that I half feared an attack of apoplexy might forever put an end at my book-collecting'.

Zoo werkte de volhardende schrijfster, die in 1913 begon, jaren lang om haar onderwerp meester te worden. De inleider van het boek, waarvan de begaafde vrouw het verschijnen niet meer heeft mogen beleven - zij overleed toen het in druk was - zegt onder meer van haar: 'Mrs. Brown, who possessed a knowledge of Japanese illustration which will never be rivalled in Europa or America, was till last obsessed by the fear that she was not worthy to be the prophet of so glorious a cult'.

Waar de rijke litteratuur over de grafische kunst der Ukiyo-ye school zich in hoofdzaak bepaalt tot den tijd van het midden der zeventiende tot het midden der negentiende eeuw begint de schrijfster met de van houtblokken gedrukte *dhâranî*, boeddhistische gebedsstrooken, waarvan, naar de overlevering luidt, de Keizerin Kôken, in het jaar onzer tijdrekening 764 last moet hebben gegeven een millioen exemplaren te drukken.

Van dit en van later drukwerk, wel alles arbeid van priesters, zijn in tempels en musea afdrukken bewaard gebleven. Mrs. Brown noemt vele voorhanden vroege werken bij name en zij haalt daarbij een boekwerk aan in tien rollen, in het jaar 1088 van *losse* typen gedrukt, waarvan een compleet exemplaar en de doos met de ervoor gebruikte houten letters in Nara worden bewaard.

Hoe belangwekkend dit alles ook zij, kan de vooral op schoonheid beluste toch eerst warm worden bij een uit de hand gekleurde afdruk van het jaar 1242, een voorstelling van een

zittende Kwannon in de collectie Kobayashi, afgebeeld op plaat 3, waarvan de reproductie het diep doet betreuren, dat dit èn historisch èn artistiek gewichtig, vroeg document zeer waarschijnlijk bij de ramp van Tôkyô van 1923 is te niet gegaan.

Aan de hand van het materiaal, dat de onderzoekster overal opspoorde, is zij in staat ons te voeren langs een rijke oogst van boekwerken van alle tijden, aanvankelijk bijna uitsluitend religieus, vanaf het Keichô-tijdperk (1596-1615) ook van wereldlijk karakter.

Dit genre zette al dadelijk krachtig in met de figuren van Honnami Kôyetsu en Sominokura Soan, die met steun van den 1605 afgetreden Shôgun Ieyasu respectievelijk in de dorpen Kôyetsu en Saga bij Kyôto belangrijke kunstcentra stichtten.

Terwijl de meeste schrijvers over japansche prentkunst, zich bepalende tot de geschiedenis der Ukiyo-ye, den tijd omstreeks 1740 aannemen als het begin van den kleurendruk, in zwart, lichtrood en bleekgroen, met de volle ontwikkeling van den veelkleurigen druk onder Harunobu in 1765, wijst Mrs. Brown op het overigens niet onbekende feit, dat de Chineezen reeds veel vroeger kleurendrukken hebben gemaakt. Voor een, voor zoover mij bekend, nog niet in de europeesche litteratuur genoemd feit mogen wij de schrijfster echter danken. waar zij een japansch boek aanhaalt, de *Jinko-ki*, een opvoedkundig werk, dat allerlei nuttige uitvindingen behandelt, waaronder het drukken. Het moet in 1627 zijn uitgegeven en bevat een groot aantal illustraties, doch het merkwaardige daaronder is een eenvoudige prent met een bloeienden tak, waarvan de bladen en bloemen resp. in grijsachtig groen en in rood zijn gedrukt. ‘I reiterate the fact that this engraving is *printed* from two colour-blocks - *not* painted and *not* stencilled; and although undeniable crude and with a very poor register, is still colour-printing, and done almost one hundred and twenty years before the Ukiyo-ye artists of Yedo were supposed to have commenced their experiments’.

Van dit zeldzame exemplaar moeten wij zeer waarschijnlijk eveneens den ondergang betreuren, daar het ook deel uitmaakte van de verzameling Kobayashi.

In dit verband is mede belangrijk de Minchô Seidô Gwayen,

een boek met 36 dubbele gekleurde platen, voorstellende bloemen met hier en daar een insect, door Oöka Shunboku, hoofd van de Dokuritsu of onafhankelijke school te Ôsaka, dat in 1746 is 'charming and exquisitely printed' in 5, 6 en 7 kleuren. Het bevat navolgingen van een chineesch boek over beroemde schilders van den Ming-tijd, dat in 1702 in drie deelen moet zijn verschenen.

Mrs. Brown voert den lezer verder langs verschillende scholen en kunstcentra. Zij noemt de groep waarvan Hanabuso Itchô en Ogata Kôrin de voormannen waren, de schilders van Ôsaka, die een eigen kunstleven onderhielden, de Shijô- en de Maruyama-scholen, het realisme dat in den chinees Chin Nampin zijn voorganger zag, Buson en den bunjingwa-stijl, die vooral door litteratoren werd beoefend en gebaseerd was op zuid-chineesche kunst en confuciaansche ethiek. Haar uitgebreide kennis van werk van artisten, die geheel of grootendeels los staan van de Ukiyo-ye beweging, stelt de schrijfster in staat om invloeden aan te toonen, welke van hen uitgingen op de populaire school, zooals onder meer van Niwa Kagen, ook bekend als Fukuzensai, en van Keisai Masayoshi op Hokusai, b.v. in diens bundel Ippitsu Gwafu (penseelteekeningen in een haal) van 1823. Indien hij daarvoor al niet direct gebruik heeft gemaakt van door den eersten nagelaten schetsen, is hij er toch zeker in sterke mate door beïnvloed geworden. Zij noemt ook Toba Sôjô (1058-1140), den priester, met zijn machtig talent voor het bewegende, wiens zin voor humor is vereeuwigd in den naam van het in Japan geliefde komische genre: de *toba-ye*. Masayoshi bespreekt zij breedvoerig en zij betoogt daarbij onder meer, dat een zeer belangrijk werk, de Raikin Dzui van 1789, dat wellicht voor de Hollanders te Nagasaki werd gemaakt, bij of naar aanleiding van een geschenk van overzeesche vogels aan den Shôgun, niet van Utamaro is, zooals veelal wordt aangenomen, doch van Masayoshi.

Men zou wel kunnen doorgaan, met het opnoemen van een bijna eindelooze lijst van verrukkelijke impressionistische boeken, zegt Mrs. Brown, en zij vervolgt: bij mijn vele reizen naar uithoeken van Japan kwam ik nooit terug zonder iets moois of belangwekkends, waarvan ik van te voren nooit

hoorde. Zij acht het waarschijnlijk dat er nog vele belangrijke, door bekende meesters geïllustreerde boeken bestaan, in het bijzonder geschenkboeken, bekend als *kubari-hon*, die in kleine oplaag zijn vervaardigd en nooit herdrukt. 'I feel certain, also, that very early works printed in colours existed as well, of which now there is no record, but which patient searching may yet unearth'.

Onder verscheidenheden, die men zoekende kan tegenkomen, noemt de schrijfster: oude kalenders en boeken over magie, over tuinen, over het rangschikken van bloemen en over thee-ceremonie, teekenboeken, collecties copieën naar oude schilderijen, geïllustreerde gedichtenbundels, merkwaardige werken over moraal en etiquette (twee onderwerpen die in het japansche denken nauw verbonden zijn), patronenboeken, *jôruri-bon* (boeken met ballades), zonderlinge oude boeken over militaire taktiek, *hosoye-bon* of *aka-hon* (geheel in rood gedrukte en gebonden boeken voor lijders aan pokken), werken over botanie, astronomie en natuurlijke geschiedenis. Verder oude kaarten, *sugoroku* (een zeer oud spel dat aan ons ganzebord doet denken), gedenkboeken van beroemde optochten en processies en dan nog de wel bijna vermakelijksten van alle: *bankoku*, boeken welke betrekking hebben op het leven en de rare gewoonten van de 'foreign devils', die 'willy-nilly - welcome or unwelcome - insisted upon coming in the country'.

In hoofdstuk XII geeft Mrs. Brown 'Suggestions to collectors' en zij begint daarbij te waarschuwen tegen al te veel ijver op eens, opdat niet 'the hobby may develop into a malignant even if not a wholly unpleasant fever to have', die zelfs kan stijgen tot 'a mild form of delirium'. Er volgen vele goede wenken, adressen van handelaren en van allerlei meer. En het boek eindigt met een verklarende lijst van technische uitdrukkingen, een rijke bibliografie, een lijst van besproken kunstenaars en een index van in den tekst genoemde boeken: niet minder dan ongeveer 2000 stuks!

Mrs. Brown ging uit om materiaal tot kennis aan te dragen. 'Plain, hard facts' te garen was haar doel en dat heeft zij

gedaan met den hartstochtelijken ijver, waarin vrouwen vaak den man overtreffen, als het iets betreft waaraan zij haar hart hebben gegeven. Hoewel het boek aangenaam en onderhoudend is om te lezen, is het geschreven met een gewilde groote soberheid in de wijze van zeggen, zoodat men zich soms wel afvraagt of de weinige, vaak herhaalde adjectieven, waarmede de waardeering wordt uitgedrukt, wel altijd de meest sprekende karakteristiek geven van de aangeduide eigenschappen. Men stemt echter gaarne in met den inleider van het boek waar hij een vergelijking maakt tusschen de vaak niet uit werkelijke emotie en eigen indrukken voortkomende ‘picturesque volubility to which we are accustomed in books about the East’ en de ‘colourless severity of Mrs. Brown's style’ waaronder de ‘white-heat of an overmastering passion’ brandt.

**

De vriendelijke harmonie, die kenmerkend is voor het boek van Mrs. Brown, zal men in het boek van Fritz Rumpf niet vinden. Het is, waar het opent met een critiek op andere in den laatsten tijd in Duitschland verschenen boeken over japansche prentkunst, welke een groot gedeelte van het flinke deel beslaat, eer militant. Het is ook niet een zoo afgerond geheel en een zoo alzijdige vraagbaak als het eerste, en toch staat het in waarde bij het andere geenszins achter. De schrijver beschikt over een zoo uitgebreide kennis van de geschiedenis van het Tokugawa-tijdperk en een zoo groote vertrouwdheid met de japansche taal en de japansche litteratuur over het onderwerp, dat zijn boek, meer nog dan dat van Mrs. Brown, ertoe bestemd lijkt om de studie van het onderwerp nieuwe impulsen te geven.

Als er een terrein is waar halfweten en los beweren welig kunnen tieren, is het voorshands zeker nog wel dat van de oostaziatische kunst. De taal vormt een zoo groote belemmering, dat slechts weinigen in Europa in staat zijn om de schriftelijke gegevens en de litteratuur over het onderwerp op betrouwbare wijze voor ons open te leggen en te verklaren. Zelfs voor hen die b.v. het japansch beheerschen, voor zoover dat voor een vreemdeling na lange jaren van studie mogelijk

is, blijft het altijd nog een uiterst tijdroovende en inspannende bezigheid om japansche bronnen door te werken, zoodat het voor hen al bijna evenzeer als voor de anderen, die de taal niet verstaan, van belang is dat vertaald bronnen-materiaal vertrouwen verdient.

De schrijver bespreekt in het bijzonder eenige boeken des Herrn Pfarrer Dr. Julius Kurth zelf en de door hem geredigeerde reeks Ostasiatische Graphik[1)], waarvoor o.a. ook Friedrich Succo en Fritz Loewenstein bijdragen leverden. Hij toont aan dat Kurth het japansch niet voldoende machtig is om de door hem aangebrachte nieuwe gegevens zonder bedenking te doen aanvaarden en hij geeft vele voorbeelden en rechtzettingen, die soms vermakelijk zijn om het misverstand dat zij blootleggen, dan weer aanleiding zijn voor den schrijver om belangwekkende, nu en dan tevens grappige bijzonderheden in te vlechten uit door hem vertaalde japansche teksten.

Dat het stijlcritisch met Kurth en zijn school al niet beter is gesteld toont Rumpf onder meer aan met de figuren 2 en 3 uit het boek van Kurth 'der Japanische Holzschnitt', die, daar zij wat onhandig zijn gesneden, door den schrijver als zeer primitief in een adem worden genoemd met werk uit de 8e en begin 14e eeuw en waarvan hij veronderstelt dat 'ihr Meister auf' nog oudere 'chinesische Vorlage zuruckgegriffen hat', doch die volgens Rumpf naar de dracht der figuren niet voor omstreeks 1700 ontstaan kunnen zijn.

Hij noemt in de inleiding tot zijn boek Kurths werk nog betrekkelijk goed 'im Vergleich zu Kurth haben die meisten anderen Forscher nur Unbedeutendes geleistet', en hij zegt dat men een werk van eenige deelen zou kunnen vullien indien men alle fouten zou willen aantoonen, die in de laatste jaren op het gebied van het japansche houtsnede-onderzoek zijn begaan. Van die anderen worden er door den schrijver eenige, die tot Kurths kring behooren, zooals Succo en Loewenstein, mede besproken. Over 'Katsukawa Shunshô van Succo' zegt hij: 'Ueber den Künstler Shunshô erzählt uns Succo in seinem Buche nur sehr wenig, und was er uns von ihm erzählt,

1) Julius Kurth, Der Japanische Holzschnitt, München Verl. R. Piper & Co. 1921; Ostasiatische Graphik. C.F. Schulz & Co., Plauen im Vogtland. 1921 vv.

ist zum grossen Teil falsch... es ist womöglich noch schlechter und unbrauchbarer als die Kurthschen Werke'.

Deze critiek, die soms wel een executie lijkt, moet men waardeeren om de verheldering die zij brengt. Zij zuivert de atmosfeer. Daarnaast brengt de schrijver echter ook veel nieuws, zooals b.v. bijzonderheden omtrent den schilder aan wien de Ukiyo-ye[1)] school haar naam ontleende, over Iwasa Matabei, die zoo langen tijd - en ook zelfs nog voor Fenollosa - als een min of meer legendarische persoonlijkheid gold. Als titelprent wordt een goede reproductie in kleuren gegeven van een belangwekkend zelfportret van den meester op drieenzeventig jarigen leeftijd, kort voor zijn dood, en verderop nog zoo een reproductie naar een ander, door signatuur vastgesteld werk, een portret van den dichter Hitomaro, en nog tal van bijzonderheden. Rumpf zegt dat de ontdekking van deze werken het mogelijk heeft gemaakt een groot aantal andere werken toe te schrijven aan dezen meester, dien men vroeger ten onrechte aanzag voor den schilder van het bekende Hikone-wandscherm.

Belangrijk nieuw werk levert de schrijver met zijn uitgebreide lijst van namen, toenamen, data en andere gegevens over bekende tooneelspelers en theaters van de 17e en 18e eeuw, welke voor het nauwkeurig dateeren en verder onderzoek van de een zoo groot deel van het Ukiyo-ye werk uitmakende acteursprenten van zeer bijzondere historische beteekenis lijkt.

Uit hoofde van deze kennis kan hij ook velerlei vertellen

1) Rumpf wijkt in zijn spelling van de japansche namen af van de gewoonlijk gebruikte, om een meer phonetische schrijfwijze te volgen. Zoo laat hij de y weg waar deze niet wordt uitgesproken, zooals b.v. in ye (=schilderij, teekening, schets). Ukiyo-ye wordt dus bij Rumpf Ukiyoe, Yedo (de oude naam voor Tôkyô) schrijft hij Edo, Kôyetsu wordt Kôetsu enz. Intusschen wil het voorkomen dat de schrijfwijze die O. Kümmel volgt, en waarbij ye wordt vervangen door ë, het duidelijkst is, dus Ukiyoë. De eveneens als ee uitgesproken klank, welke men gewoon is met ei te schrijven, schrijft Rumpf met ê. Matabei (Matahei) wordt dus Matabê, en hij laat ook de w weg waar deze in de uitspraak wordt verwaarloosd, mangwa schrijft hij dus manga, enz.
Om typografisch-technische redenen zijn in dit artikel de lang uitgesproken klinkers in japansche woorden met ^ gedrukt in plaats van met -.

over den Nô-speler, tevens acteursprent-teekenaar van buitengewoon suggestieve kracht Sharaku, dat de gebruikelijke opvattingen corrigeert. Al blijft het leven van dezen zeer sterken kunstenaar in een waas gehuld, toch meent de schrijver wel te kunnen vaststellen, dat hetgeen over Sharaku in zijn verhouding tot de acteurs van het volkstooneel is verteld onjuist is, dat hij vermoedelijk geen prentbladen heeft geteekend voor 1794 en dat er geen bekend zijn van na 1795 en dat moet worden aangenomen, dat hij inderdaad, zooals japansche bronnen zeggen, slechts een à twee jaar heeft gewerkt en waarschijnlijk tegen het einde van 1795 is overleden. Verder spreekt hij over verschillende bekende persoonlijkheden in het straatleven van Yedo, zooals den openbaren verteller Fukai Shidôken, van wien onder meer charges bestaan door Masanobu en Harunobu geteekend, die in Rumpfs boek zijn afgebeeld. Andere, die aan Harunobu en zijn tijdgenooten stof leverden tot prenten, waren Kagiya O-Sen, het schoone theehuismeisje, en Dohe, de honingkoekventer. Van deze beiden geeft de schrijver verschillende afbeeldingen en vele bijzonderheden in den tekst. Ook in wat de schrijver meedeelt over *mekuragoyomi* (analphabetenkalenders) en *ryakureki*-prenten, die ergens in geheime teekens of rebusvorm de voor elk jaar wisselende indeeling in lange en korte maanden aangeven, en waarvan den tijd van ontstaan dus nauwkeurig kan worden bepaald, steekt veel nieuw materiaal.

Rumpf behandelt in een verder gedeelte van zijn boek vooral de Ukiyo-ye meesters van de Kamigata, de streek van Kyôto en Ôsaka, en hij geeft over hen veel inlichting, namen en titels van boeken, welke voor een groot deel geheel nieuw zou zijn, indien niet tegelijkertijd ook Mrs. Brown dit terrein had opengelegd. Nu bevestigen zij elkaars mededeelingen en vaak vullen zij elkaar aan, op dit gebied, dat door de europeesche verzamelaars en historici tot nog toe ten onrechte werd verwaarloosd.

De schrijver spreekt over de opvatting van de Kamigatameesters, die voor een deel sterk den invloed van Maruyama Ôkyo ondergingen, een opvatting welke men de schilderachtige zou kunnen noemen, in tegenstelling tot den lineairen stijl van Yedo, en die zich heeft kunnen handhaven toen de

Yedosche houtsnee-teekenaars in een klein bestek vastliepen op vormverstarring. Hij wijt dit verval aan de ‘mangelnde zeichnerische Ausbildung’ van die van Yedo, terwijl de Kamigata-houtsnedeteekenaars steeds nieuwe kracht putten uit den onderlingen wedstrijd tusschen de kunstenaars der Maruyamaen der Shijô-scholen met die der Ukiyo-ye.

Opent Rumpf in den tekst overal nieuwe gezichtspunten, ook in zijn platen en tekstfiguren brengt hij uitsluitend nieuw materiaal[1]. Opmerkelijk zijn van deze afbeeldingen ook die, welke afwijken van de ons vertrouwde japansche conventie, en realistische voorstellingen geven van het straatleven. Deze mogen wel den stijl ontberen, die het beste werk van Yedo zoo eigen en voornaam van houding kan doen zijn, zij winnen er soms door aan levenswaarheid, leukheid van opmerking en humor, zonder daarbij tot het burleske te geraken, waarin de japansche geestigheid in prent anders zoo vaak vervalt.

Kostelijke stalen geeft hij daarvan, zooals van Yamaguchi Soken (1759-1818), den leerling van Ôkyo, wiens werk men soms bijna zou kunnen vergelijken met dat van den genoegelijken Randolph Caldecott, miste het niet de onschuldige, overschuimende pret van b.v. diens Three Jovial Huntsmen, doch dat in stille, ingehouden leut om het doen van burgermenschen, die suf en moe terugkomen van een dagje buiten (Abb. 66) dat van den engelschman nauwelijks nastaat. En van Sokens medescholier bij Ôkyo, Watanabe Nangaku, vindt men hier neergekrabbeld illustratiewerk, dat aan vastheid van teekening tegelijk met losheid van écriture in het Westen met moeite zijn weerga zou vinden.

Het lijkt wel haast overbodig er hier nog aan te herinneren, dat er twee geesteshoudingen te onderscheiden zijn, waarmede een onderwerp van kunst kan worden benaderd: een die zich vooral openstelt voor de schoonheidsaandoening en die wat zij daarvan heeft ondergaan uitzegt, en een andere die de feiten en omstandigheden, welke met een kunstwerk verband houden, opspeurt en boekstaaft.

In beide richtingen bestaan vele gradaties en hare grenzen

1) Dat een deel van den tekst met afbeeldingen reeds een plaats vond in de Ostasiatische Zeitschrift 1924 blz. 31 vv. zij hier volledigheidshalve even gezegd.

loopen soms ineen. Het behoeft nauwelijks te worden gezegd, dat beide zich evenzeer eerbiedwaardig als ergerlijk kunnen uiten. Kan de eerste werkwijze in haar beste momenten uitgroeien tot een zelfstandig kunstwerk, de tweede kan bouwstoffen leveren voor kennis, die tot het goed verstaan van een kunstwerk of een tijdperk van eminent nut kunnen zijn.

De beide besproken boeken kan men bij de tweede soort indeelen.

Fritz Rumpf is voor alles helder, duidelijk zakelijk, en zoo hij al de schoonheid heeft gevoeld, noemt hij ze toch niet afzonderlijk. Niemand zal dit van hem verlangen, waar hij zooveel deugdelijk feitenmateriaal leverde. Hij heeft een koel, doordringend verstand en een ruime kennis van de geschiedenis van den Tokugawa-tijd, van de japansche litteratuur over het onderwerp, waarvan hij een uitgebreide lijst geeft, en van de taal. Zijn brokstukken geschiedenis zijn op zichzelf van dieper beteekenis, doch fragmentarisch, vergeleken bij het afgerond geheel dat Mrs. Brown geeft in haar boek.

De schrijfster bepaalde zich uitsluitend tot de boeken zelf, die ze zorgzaam en met onuitputtelijk geduld opspeurde en ordende. Zij moet dit wel als een levenstaak hebben beschouwd, welke het zwakke lichaam wellicht overeind hield tot kort voor den eindpaal, zoo, dat zij ons een mooi, harmonisch geheel naliet, een betrouwbare vraagbaak. Een boek waaruit een vriendelijke genegenheid spreekt.

Samen vormen deze boeken een bijdrage tot de kennis van de japansche grafiek, welke door niemand die zich bezighoudt met de studie van dit onderwerp, zal kunnen worden voorbijgegaan.

J.W. TEILLERS.

Bloemlezingen en auteursrecht.

Naar mate in den loop der jaren de erkenning van het geestelijk eigendomsrecht van den auteur tot volkomenheid is geraakt, zien we tegelijkertijd dat de meeste wetgevingen bijzondere bepalingen gaan bevatten betreffende het auteursrecht in verband met bloemlezingen, bepalingen die tot strekking hebben om het afdrukken van het werk van een auteur ook zonder zijn toestemming mogelijk te maken in bloemlezingen ten behoeve van het onderwijs.

Zulks is dan ook tot op zekere hoogte wel verklaarbaar. Eenerzijds is een behoorlijk onderwijs in de letterkunde praktisch niet goed mogelijk zonder dat van een bloemlezing wordt gebruik gemaakt; hierin immers vinden de leerlingen als in een museum stalen uit de geheele letterkunde uitgestald en kunnen zij een indruk krijgen van de schrijfwijze der verschillende auteurs zonder dat het noodig is een geheele bibliotheek ter beschikking te hebben. Geen inrichting van middelbaar onderwijs dan ook, of er worden bloemlezingen gebezigd. Anderzijds spreekt het vanzelf dat het uitgeven van een volledige bloemlezing - d.w.z. zoo volledig als de samensteller wenschelijk oordeelt - vrij bezwaarlijk wordt wanneer voor ieder te ontleenen stuk eerst onderhandelingen met den auteur of diens rechtverkrijgenden moeten worden gevoerd ten einde te komen tot den aankoop van het verlof om een gedeelte van diens werk af te drukken, vooral als men daarbij bedenkt dat de auteur veelal ten eenen male met den samenstellen der bloemlezing van

meening zal verschillen over de vraag *welk* stuk behoort te worden opgenomen.

Vandaar dan ook dat in de meeste landen wettelijke bepalingen bestaan die het auteursrecht *beperken* ten behoeve van het samenstellen van bloemlezingen voor het onderwijs. Gelijk het eigendomsrecht op lichamelijke zaken door de wet in tal van opzichten in het algemeen belang wordt beknot, zoo wordt ook op het recht van den auteur door de wet inbreuk gemaakt in dien zin, dat hij moet dulden dat men zonder zijn verlof over zijn geestelijk eigendom mag beschikken ten behoeve van bloemlezingen. Zooals trouwens de meeste wetgevingen beperkingen van het auteursrecht bevatten ook op andere aan het algemeen belang ontleende gronden.

Wij zullen straks de vraag bespreken in hoeverre het noodig is om daarbij zoover te gaan dat de ontleening gratis kan geschieden.

De Nederlandsche auteurswet van 1880 kende een zoodanige beperking in zake bloemlezingen nog niet, wel kwam deze voor in een Fransch-Nederlandsch tractaat van 27 April 1860.

Toen in 1911 de Regeering de algeheele herziening onzer auteursrecht-wetgeving aan de orde stelde, nam zij ook een bepaling op (ontwerp art. 15, zie Bijl. Handelingen 1911/12 No. 227.2) strekkende dat in bloemlezingen en aankondigingen geoorloofd was ‘het overnemen van *enkele gedeelten* (van een werk) *of korte opstellen of gedichten*’.

Het verdient de aandacht dat in het Voorloopig Verslag gewezen werd op het bezwarende van deze bepaling voor de auteurs. Men meende dat de gecursiveerde uitdrukkingen ‘*te weinig vast omlijnd zijn*, *om de in het artikel toegestane vrijheid niet in vrijwel algeheele ongebondenheid te doen verkeeren*’.

In de Memorie van Antwoord kwam de Regeering aan deze bezwaren tegemoet, en wel wat de bloemlezingen betreft door deze er geheel uit te lichten, zoodat thans werd voorgesteld om ten deze geheel te blijven bij het stelsel van 1880. Wat de aankondigingen aangaat werd de bedoelde uitdrukking nauwer gemaakt; inplaats van ‘enkele gedeelten’ zou slechts geoorloofd zijn ‘*enkele korte gedeelten*’, in-

plaats van ‘korte opstellen of gedichten’ slechts ‘*enkele korte opstellen of gedichten*’. Dit werd door de Regeering nader als volgt toegelicht:

‘Evenzoo behoort in het algemeen belang, het recht van nieuwsblad en tijdschrift om *kleine staaltjes* te knippen uit het werk dat zij bespreken, te worden erkend.

Door telkens de uitdrukking “enkele korte” te gebruiken, voorkomt de nieuw voorgestelde tekst, dat straffeloos van de gegeven vrijheid misbruik gemaakt kan worden’.

De eerstbedoelde wijziging - het schrappen der bloemlezingen - werd bij de openbare behandeling in de Tweede Kamer ongedaan gemaakt door de aanneming van een amendement Van Doorn, hetwelk naar verluidt, geinspireerd was door een bekende uitgeversfirma op het gebied van schoolboeken. De heer Van Doorn stelde voor om ook wat betreft de tweede wijziging tot den oorspronkelijken, ruimeren tekst, terug te keeren, doch op raad van den Regeeringscommissaris Mr. Bles nam hij dit tweede voorstel terug.

Op deze wijze kwam tot stand het thans vigeerende art. 16 der Auteurswet 1912, waarin dus geoorloofd wordt verklaard om, ook zonder toestemming van den auteur in bloemlezingen voor het onderwijs bestemd en in aankondigingen over te nemen ‘enkele korte gedeelten of enkele korte opstellen of gedichten’.

Uit het bovenstaande blijkt naar mij voorkomt, dat voorzoover ooit van de bedoeling des wetgevers kan worden gesproken, de wetgever van 1912 uitdrukkelijk bedoeld heeft om slechts een zeer beperkt ‘droit d'emprunt’ voor bloemlezingen toe te laten, een bevoegdheid waarbij de samensteller niet mocht overnemen zooveel als hem in het belang van het onderwijs wel wenschelijk zou voorkomen, maar slechts ‘kleine staaltjes’. En voorts dat bij het ‘droit d'emprunt’ bloemlezingen geheel op één lijn worden gesteld met persaankondigingen, zoodat in een bloemlezing nooit meer zou mogen worden overgenomen dan ook geoorloofd zou zijn bij een recensie.

Het is moeilijk vol te houden dat het aldus tot stand gekomen art. 16 een ideale regeling inhoudt.

In de eerste plaats kan men zich afvragen - gelijk reeds

gezegd - of het noodig is dat het ontleenen van fragmenten ten behoeve van bloemlezingen noodzakelijk moet inhouden dat dit ontleenen *gratis* mag geschieden. Zou het niet veel billijker indien de auteur hiervoor een zeker honorarium ontving?

In de tweede plaats is het artikel van een buitengewone vaagheid. De uitdrukking 'enkele korte gedeelten of enkele korte opstellen of gedichten' zegt al buitengewoon weinig. Voor den samensteller van een bloemlezing die van art. 16 gebruik maakt, houdt dit een gevaar in omdat hij bij overtreding van dezen norm het risico loopt dat de benadeelde auteur van den rechter verlof krijgt om de geheele oplage der bloemlezing te doen vernietigen en dat hij bovendien nog een schadevergoeding krijgt te betalen.

Practisch zal het nadeel echter zoo goed als steeds aan de zijde van den auteur zijn, die wanneer hij meent dat men in een bloemlezing art. 16 tegenover hem heeft overtreden, zijn recht alleen kan vindiceeren door middel van een kostbare procedure, waarbij niemand hem zal kunnen voorspellen hoe de uitslag zal zijn, zoodat het hier op neerkomt dat de auteur eigenlijk vrijwel geheel rechteloos is.

Om aan dit laatste bezwaar tegemoet te komen, hebben de hier te lande bestaande organisaties van uitgevers en auteurs, t.w. de Nederlandsche Uitgeversbond en de Vereeniging van Letterkundigen in het jaar 1917 een overeenkomst aangegaan, die nog steeds van kracht is en die als volgt luidt:

'*A.* Als enkele korte gedeelten of enkele korte opstellen of gedichten, waarvan het overnemen in bloemlezingen en andere wetenschappelijke werken, bestemd voor het onderwijs of een ander wetenschappelijk doel, door art. 16 Auteurswet 1912 onder zekere voorwaarden wordt toegestaan, zullen worden beschouwd:

I. Voor Prozawerken niet meer dan 1500 woorden.

II. Voor Poëzie niet meer dan 50 regels.

B. Als een openbaar gemaakt werk van letterkunde, wetenschap of kunst, waaruit ingevolge hetzelfde artikel de bedoelde stukken mogen worden overgenomen, zal worden beschouwd het geheele openbaar gemaakte werk (oeuvre) van één maker (auteur)'.

Aangezien de Nederlandsche Uitgeversbond onder zijn leden de voornaamste Nederlandsche schoolboekuitgevers telde, was hiermede voor eer belangrijk deel de vaagheid van art. 16 opgeheven. Men had thans een nauwkeurigen maatstaf; zoowel uitgever als auteur konden onmiddellijk nagaan of het ‘droit d'emprunt’ niet te ruim werd toegepast. De twee organisaties volgden hierbij trouwens het voorbeeld dat gegeven was in Engeland, in welk land belanghebbenden even vage bepalingen toe te passen kregen. Section 2, sub-section (1) (IV) van de Copyright Act 1911 liet n.l. toe (onder zekere beperking) het overnemen van ‘short passages’; de Council van de ‘Publishers' Association’ heeft toen met goedkeuring van de ‘Society of Authors, Playwrights and Composers’ aangenomen dat een ‘short passage’ niet mag te bovengaan 1000 woorden proza en 100 regels poëzie, terwijl het overgenomen gedeelte nooit meer mag zijn dan 1/3 van het volledig gedicht, verhaal enz. Later volgde men een eenigszins ander systeem in Duitschland, waar § 19 der Wet van 19 Juni 1921 toeliet de overneming van ‘einzelne Aufsätze von geringem Umfang’; de ‘preussischer literarischer Sachverständigen-Verein’ en de ‘Ausschusz für Urheberrecht’ hebben n.l. aangenomen dat het ontleende deel niet grooter mag zijn dan 1/15 van het werk waaruit ontleend wordt, en ook niet grooter dan 1/15 deel van de bloemlezing. Zooals men ziet gaat de Britsche regeling volkomen parallel met de Nederlandsche, terwijl de Duitsche belanghebbenden langs anderen weg eveneens tot een volkomen nauwkeurige omlijning van het ‘droit d'emprunt’ zijn gekomen.

In Nederland is gedurende een reeks van jaren vrijwel geen enkele overtreding van den aldus nader geformuleerden norm geconstateerd; de samenstellers van bloemlezingen hielden zich binnen de grens van 1500 woorden - 50 regels en schenen zich daar wel bij te bevinden, zulks hoewel toegegeven moet worden dat in sommige gevallen kennismaking met een grooter gedeelte van het oeuvre van een auteur voor de leerlingen niet ongewenscht is. Dit kwam echter overeen met de straks aangehaalde geschiedenis van art. 16, waar men slechts overneming van ‘kleine staaltjes’ wilde wettigen en bleek in de praktijk ook geenszins het verschijnen van bloemlezingen met meer omvangrijke citaten te

beletten, citaten waarvoor dan echter de auteurs of hunne rechtverkrijgenden een zekere vergoeding ontvingen. Het spreekt immers vanzelf dat zelfs de lastigste auteur geneigd zal zijn om zijn eischen te dien opzichte te matigen, indien hij weet dat men hem niet *absoluut* noodig heeft, daar men immers in geval van nood ook buiten hem om zijn werk in de bloemlezing kan doen paraisseeren, zij het in beperkten omvang. Zelfs geschiedde het veelvuldig dat ook betaald werd voor stukken waarvan de overneming krachtens het convenant tusschen de beide vereenigingen vrij was.

Eerst omstreeks het jaar 1922 stuitte men voor de eerste maal op een geval waarbij door een bepaalde uitgeversfirma in eenige bloemlezingen zonder toestemming van de auteurs gedeelten hunner werken waren overgenomen die de 1500 woorden - 50 regels grens overschreden. De organisaties die het bewuste convenant hadden getroffen vonden hierin aanleiding om een rechterlijke beslissing uit te lokken, waarbij zij hoopten dat ook ten opzichte van niet bij hunne organisaties aangesloten en dus formeel-juridisch natuurlijk niet aan het contract gebonden uitgevers een zelfde, althans een soortgelijke maatstaf zou worden aangelegd. Van de talrijke auteurs die zich benadeeld achtten en waarvan uit den aard der zaak de bloem der moderne Nederlandsche letterkunde deel uitmaakte, traden Herman Robbers en Dr. P.C. Boutens als eischers op, zich er over beklagende dat uit hun werk resp. ca. 3000 woorden proza en 100 regels poëzie waren overgenomen. In bedoelde procedure werden hiervoor de navolgende argumenten aangevoerd:

1°. de bewuste overeenkomst stemt overeen met de *geschiedenis* van art. 16, gelijk hierboven is aangehaald;
2°. zij houdt in wat de meest bevoegde *deskundigen* onder alle bij deze vraag belanghebbende partijen hebben geoordeel te zijn de juiste interpretatie van art. 16;
3°. de naleving van de overeenkomst is in kringen van schoolboekuitgevers en auteurs een *constant gebruik;*
4°. overtreding daarvan wordt in deze kringen als *onfatsoenlijk* beschouwd en moet dus, geheel afgezien van de beteekenis van art. 16, worden beschouwd als een

onrechtmatige daad volgens de thans door den Hoogen Raad gehuldigde opvatting van art. 1401 van het Burgerlijk Wetboek.

Juist of onjuist hebben deze argumenten in twee achtereenvolgende rechterlijke instanties geen gehoor gevonden.

De Rechtbank te 's-Hertogenbosch wees bij vonnissen van 26 Juli 1923 de vorderingen der heeren Robbers en Boutens af. Met de bewuste overeenkomst hadden niet-leden der vereeniging en dus ook de Rechtbank niets te maken. Het van Robbers overgenomen fragment besloeg slechts 16 van de 386 bladzijden uit een roman, en vormde bovendien een afzonderlijk hoofdstuk, zeer geschikt voor onderwijsdoeleinden; evenzoo waren de van Boutens overgenomen gedichten als kort te beschouwen en in een bloemlezing volkomen op hun plaats. Het Gerechtshof te 's Hertogenbosch gaf op 20 Mei 1924 gelijksoortige beslissingen. Beroep op den Hoogen Raad was uit een technisch-juridisch oogpunt niet mogelijk, zoodat de zaak hiermee afliep.

De vraag rijst echter of thans het woord niet weer moet zijn aan den *wetgever* die in strijd met zijn bedoeling een bepaling heeft neergeschreven die geen enkel eenigszins nauwkeurig omlijnd criterium bevat, en die dus, zooals ik reeds opmerkte, de auteurs in dezen volkomen rechteloos heeft gemaakt, omdat het voor hen geheel ondoenlijk is om voor iedere maal dat hun naar zij meenen voor eenige guldens wordt tekort gedaan, een procedure op touw te zetten en wel met volmaakt onzekeren uitslag.

Ten einde te kunnen beoordeelen of de wetgever een meer beperkt art. 16 behoort tot stand te brengen, waaruit men ook zonder dure en onzekere procedure kan afleiden hoever de samensteller van een bloemlezing mag gaan bij het overnemen van fragmenten ponder de toestemming van den auteur, zal men de navolgende vragen moeten beantwoorden:

1°. Is het billijk en in het algemeen belang wenschelijk dat het ‘droit d'emprunt’ voor bloemlezingen binnen zekere, niet te ruime grenzen wordt gehouden?
2°. Is deze zaak van voldoende belang voor een incidenteele wetswijziging?

Beide vragen meen ik zonder voorbehoud bevestigend te kunnen beantwoorden.

Men moet hierbij beginnen met in het oog te houden dat het hier toegekende 'droit d'emprunt' een volstrekt *abnormale* bevoegdheid is. De erkenning van het geestelijk eigendom van den auteur vormt immers juist een van de groote 'Errungenschaften' der negentiende eeuw, en op dat groote beginsel vormt het hier besproken recht, zooals onze wet dat erkent, wel een zeer opmerkelijke inbreuk, die niet ruimer mag worden gemaakt dan strikt noodig is. Iets anders zou het nog zijn wanneer voor het ontleende gedeelte een soort wettelijke schadeloosstelling werd betaald, zooals de grondeigenaar ontvangt wanneer zijn grond in het algemeen belang wordt onteigend. Maar volgens het stelsel van onze wet geeft men den bloemlezingsamensteller als het ware de bevoegdheid om zich te verrijken met het geestelijk werk van anderen, om een gebouw te stichten met gestolen steenen.

En dan vergete men niet - en dit is ook het antwoord op de tweede vraag - dat de Nederlandsche litterator toch reeds is een *persona miserabilis*. Er zijn ongeveer geen Nederlandsche auteurs - met uitzondering van enkele zeer beroemden - die het met hun letterkundig werk tot een behoorlijk bestaan kunnen brengen. Dit is niet het gevolg van bijzondere schrielheid der bellettrie-uitgevers, die dikwijls op hun letterkundig fonds geld toeleggen, maar van het zeer beperkte afzetgebied. Nederland is nu eenmaal een klein land en voorzoover de Nederlanders zich voor schoone letteren interesseeren, zijn deze niet altijd de Nederlandsche letteren, terwijl bovendien de belangstelling dikwijls in alles tot uiting komt behalve in het *koopen* van Nederlandsche bellettrie. Wanneer men bedenkt hoe karig wij onze auteurs geldelijk beloonen, al zijn wij op hen nog zoo trotsch, al noemen wij straten naar hen en geven wij hun een enkele ridderorde, dan moet men eigenlijk verbaasd staan dat er nog een Nederlandsche letterkunde bestaat. Waarom moet nu de enkele maal dat de auteur kans heeft wat bij te verdienen, doordat zijn werk waardig wordt gekeurd om bij het onderwijs gebruikt te worden, hem de belooning daarvoor worden onthouden?

Het tegenovergestelde standpunt is verdedigd door Prof.

Jac. van Ginneken S.J., die in de 'Nieuwe Eeuw' van 6 Maart 1924 een artikel deed verschijnen getiteld 'Bloemlezingen en Volksopvoeding'[1)]

Het betoog van Prof. van Ginneken houdt in dat bloemlezingen een hoogst nuttig cultuurverbreidingsmiddel zijn; dat de grenzen van 1500 woorden resp. 50 regels door de beide organisaties gesteld in vele gevallen te eng zijn, immers de opneming van grootere stukken wenschelijk is. Moet men daarvoor betalen dan wordt de bloemlezing peperduur. Ook de tweede beperking, dat het geheele oeuvre van een auteur als één werk wordt beschouwd, wordt door Prof. van Ginneken bestreden; hierdoor wordt belet dat men een volledig beeld van een auteur in een bloemlezing kan krijgen. De schrijver besluit met deze tirade: 'Het gaat hier over het min of meer fijn sociaal voelen, het geldt hier een vraagstuk van sociale gerechtigheid. Het gaat er hier om, of we met den rijken vrek aan tafel willen gaan zitten en Lazarus in zijn dorst laten versmoren aan de poort.'

Zelden is een juist woord op minder juiste wijze toegepast. Inderdaad is het hier een vraag van sociale gerechtigheid. Aan de eene zijde staan de toch reeds karig betaalde auteurs die een kleine vergoeding voor de overneming van hun werk zoo buitengewoon goed kunnen gebruiken. Aan de andere zijde staan de belangen van het onderwijs en van de uitgevers en samenstellers van bloemlezingen.

Welnu, wanneer men weet dat *met toepassing* van de door prof. van Ginneken gelaakte overeenkomst, haast *tallooze* bloemlezingen het licht hebben gezien tegen zeer redelijken prijs, terwijl de samenstellers daarvoor een ruime belooning hebben ontvangen, ruimer dan wanneer zij het boek zelf als

1) Het is niet oninteressant om te vermelden hoe dit artikel in de wereld kwam. Ik wendde mij op 3 Januari 1924 tot Prof. van Ginneken en deelde hem een aantal bijzonderheden mede omtrent de bovenbedoelde procedure, waarin ik de belangen der heeren Robbers en Boutens had te verdedigen en vroeg des hoogleeraars meening. Welnu, ik kreeg die meening te hooren, zij het op andere wijze dan ik mij had voorgesteld. Immers ik ontving op mijn brief nimmer eenig antwoord, doch bij het pleidooi werd ik door de tegenpartij verrast met het bewuste nummer van de 'Nieuwe Eeuw', waarin Prof. v. Ginneken met woordelijke overneming der hem door mij verstrekte feitelijke gegevens mijn standpunt fel bestreed, zonder dat hij het noodig had geoordeeld mij een exemplaar te doen toekomen! Commentaar is hier overbodig.

corspronkelijk litteratuur hadden geleverd, dan is het niet twijfelachtig of ook in het vervolg kunnen de bloemlezingen een bescheiden bijdrage aan de auteurs blijven betalen zonder dat het onderwijsbelang daarbij ook maar het minste gevaar zal loopen. De heer Van Ginneken blijkt inderdaad met den rijken vrek aan tafel te zijn gaan zitten om van het bijeengeroofde maal te genieten en heeft er toe meegewerkt dat de poort der gerechtigheid voor den dorstigen Lazarus gesloten bleef.

Het komt mij dan ook voor dat de sociale gerechtigheid dringend eischt, dat de regeling van 1917, die aan de eischen der praktijk bleek te voldoen, ten spoedigste door de wet worde gesanctioneerd; alleen wanneer men tot een wettelijk schadevergoedingsrecht zou besluiten, zou de grens ruimer gesteld kunnen worden.

K. JANSMA.

A.L.G. Toussaint, Hasebroek en Bakhuizen van den Brink.

Er ligt een grote tragiek in de verloving van Truitje Toussaint met Bakhuizen van den Brink, ‘het zonderlingste paar geliefden dat ik ooit te zamen gezien heb’, zoals een tijdgenoot van hen zeide[1]. Inderdaad is het in alle opzichten bevreemdend hoe het tussen deze twee zo geheel en al ongelijke mensen tot een verloving heeft kunnen komen. Bestond er op het punt van literatuurbeschouwing sympathie tussen beiden, in andere opzichten - ik noem alleen maar de geloofskwestie - liepen de beide karakters toch te zeer uiteen, dan dat botsingen uit konden blijven. Het is dan ook niet te verwonderen dat hun eigenlike verloving slechts van korte duur is geweest.

Men heeft algemeen bij deze treurige episode uit het leven van twee ongetwijfeld even fijnvoelende kunstzinnige mensen Bakhuizen van den Brink de minst mooie rol doen spelen, door aan te nemen dat hij voor liefde aanzag, wat niet meer dan bewondering was. Echter heeft, zooals ik zal trachten aan te tonen, Truitje Toussaint zeker niet minder schuld - indien men daarvan mag spreken - dan hij. In elk geval was Bakhuizen oprecht. De woorden die hij, drie weken nadat Toussaint hem afschreef, tot zijn moeder richtte: ‘Toen ik Truitje vroeg, meende ik lief te hebben, zooals ik liefhebben kon. Zonder het te weten, bedroog ik mij zelven en haar. De ondervinding deed het blijken’[2]. Deze woorden dragen, door hun eenvoud alleen al, het stempel der oprechtheid.

1) Nl. Ds. P. Cool; aangehaald in G. van Rijn, Nicolaas Beets, (II, blz. 51).
2) Johs. Dyserinck, A.L.G. Bosboom-Toussant, blz. 71.

Bakhuizen was echter Toussaints eerste liefde niet. In de kring van Heilo, waar zij elkaar het eerst ontmoet hadden, was een ander, die reeds eerder Truitjes liefde had gewekt, maar zonder dat deze beantwoord werd. In het volgende fragment van een verjaarsbrief aan de vrouw van Willem de Clercq, gedateerd 4 September [1841] en tijdens haar verblijf te Arnhem geschreven, stort de teleurgestelde jonge vrouw haar hart al heel vrij voor haar vriendin uit:[1)].

> Over uw lieveling's verblijf te Heilo, schreef ik Mijnheer met een paar trekken, als ik U nog eens mag wederzien en spreken vertel ik er U wel van [,] vooral van zijn recit tegenover dat van Beets. Misschien heeft hij U wel zoo wat medegedeeld van onzen omgang op de pastorie. Hasebroek was in die dagen lief voor mij [,] al te lief om dat het niet altijd zoo is noch zoo zijn kan en omdat het mij gevaarlijker zou kunnen zijn dan hij gissen kan zoo God mij hierin geen sterkte gaf. O! lieve Mevrouw Gij zijt de eenige aan wie ik hier klagen kan, zelfs Betsy[2)] begrijpt er hoe langer hoe minder van bij onze uitwendige verscheidenheid van zien. De litterarische zijde is die waarop wij elkander stooten, schoon ik altijd plooije [;] daar is nu weêr de recensie van Jonathan[3)] die men meer hatelijk heeft gemaakt dan de kunst het welligt eischte, en die het deden zijn mijne vrienden, ziedaar een punt van mistrouwen, een punt dat wij niet kunnen aanroeren, en gelukkig, zoo ziet hij te minder hoe heel gaarne ik alle litterarische aanmatiging zou opgeven [,] hoezeer ik mij zou willen schikken, klein maken, onbeduidend, als hij uit dieper gevoel dan vriendschap wenschen mogt mij zoo te vinden. Zelfs nu reeds treed ik zoo gaarne voor hem terug en met zooveel gemak dat hij er niets van begrijpt, en altijd meent dat zijn oordeel over het mijne heeft gezegenpraald, terwijl alleen mijn hart hem zijne triomf verzekert. Laatst had ik moeite mij niet te verraden: hij knorde mij dat ik een dubbel mensch was, Mr. de Clercq had hem gezegd dat ik somtijds wel eens kon spreken - in zijn huis zwijg ik altijd en luister maar als het gesprek iets hooger gaat dan een dagelijksch discours, en Potgieter had hem eens hetzelfde gezegd. Ge kunt U het ongelukk [ig]e effect denken. O! er zijn bittere oogenblikken in het vrouwelijk leven. Maar ik zie dat ik U tot vermoeijenis toe bezig heb gehouden met het uitstorten van gedachten die op het papier neêrgeschreven mij in Uw oog wel eens tot een romantisch week schepseltje konden verlagen - o! niet altijd zullen het zulke klagten zijn waarmeê ik mijne brieven aan U zal vullen [,] slechts nu zoo ver van wie ik lief heb voel ik *hoe* ik ze lief heb.

Nog geen drie maanden later verlooft zij zich met Bak-

1) Op één, aanstonds te noemen, uitzondering na, dank ik alle hier vermelde onuitgegeven bescheiden aan de vriendelikheid van Mevrouw E. Kluit-de Clercq, die ze mij bereidwillig uit het rijke familie-archief-De Clercq ter publicatie afstond.
2) Hasebroeks zuster.
3) *Waarheid en Droomen* was juist in het Augustus-nommer van De Gids gerecenseerd.

huizen. De 30ste November geeft zij er haar vrienden De Clercq kennis van[1]. Merkwaardig, ook weer om zijn openhartigheid, is haar brief aan mevrouw De Clercq, die ik in zijn geheel laat volgen:

> Mevrouwe! Har[te]lijk Geliefde Vriendin!
> Na het vertrouwen dat ik U vroeger schonk zal het nieuws dat Mijnheer U zal mededeelen U ongetwijfeld verwonderen, maar que dire, niets is meer raadselachtig dan het menschelijk hart, omdat zelfkennis, de noodigste en toch vaak de meest verwaarloosde onzer kundigheden is. Reeds te Amsterdam wilde ik U mondeling Uwe lieve letteren te Arnhem ontvangen, beantwoorden, maar wij waren de eerste ochtend niet regt alleen en later hinderde mij hierin het bijzijn mijner Betsy. Ik nam mij dus voor U niet[s] te zeggen voor ik bepaald kon spreken. En dat oogenblik is nu gekomen. Sinds lang had ik mij toegelegd om een hartstogt die hopeloos moest zijn, te overwinnen, nu eens met minder dan met meer kracht heb ik er tegen gestreden, en eindelijk overwonnen, eene innige zusterlijke kalme vriendschap is gevolgd op eene genegenheid die niet meer intime konde worden daar zij niet werd gedeeld.
> Nu komt een man tot mij die met de innigste teederheid aan mij gehecht is, die van geest [,] gevoel, kennis [,] alle voorwaarden in zich bevat waarop ik wensch lief te hebben en weder bemind te zijn. Die man die het sieraad kon zijn van ons land, kan ik opheffen uit zijne lethargie door hem gelukkig te maken, en mijn eigene toekomst te verzekeren, en zou ik daarin dan aarzelen, na mij zelve ernstig onderzocht te hebben en gevoeld dat ik alles voor hem zal kunnen zijn wat hij mag wenschen! Maar wat de vrienden H.[2] er onder voelen, vooral waar[3] zij er bij voor mij blijven kunnen is mij treurig om na te denken. Die onzalige letterkundige twisten. En dit is het ook met V.D.B. denk ik geheel eenstemmig op het punt van poësie en kunst en in zielen als de onzen waar die beiden zulk een groot deel van het hart innemen, is[4] die sympathieën volstrekt vereischte voor eene zoo naauwe verbintenis. Ik hoop lieve Vriendin dat gelijk ik er Gods zegen over heb ingebeden, ook die van mijne vrienden zoo vereerd als M. de Clercq en Gij zelve mij er niet bij falen zal, en dat Gij deel nemende in mijn gelukkige vooruitzigten, gelijk zij het geweest zijn in mijne sombere bespiegelingen over mijn tegenwoordig leven, even zeer gelooven zult aan de hartelijke en opregte vriendschap die nevens een warmer gevoel kan zamen gaan en waarmeê ik mij noeme
> Uwe dienstwillige Dienares en Vriendin
> A.L.G. TOUSSAINT.
> Alkmaar 30 November 1841.

Uit het bovenstaande blijkt dus, dat Toussaints liefde voor Bakhuizen vrij plotseling is opgekomen. De vrienden -

1) De brief aan Willem de Clercq is door Mr. J.N. van Hall afgedrukt in: Drie brieven van juffrouw Toussaint aan Willem de Clercq, de Gids, 1912, III, 547 vlg.
2) Hasebroek.
3) Lees: wat.
4) Lees: zijn.

althans die van Truitje Toussaint, waarvan mij alleen gegevens ter beschikking staan, - hebben dan ook de tijding van de verloving met verrassing vernomen. ‘Ik heb vandaag zeer opgehoord’ schrijft Gerrit de Clercq de 1ste December aan zijn ouders, ‘van een engagement, dat u waarschijnlijk reeds weet: van Mej. Toussaint met Bakhuyzen v.d. Brink. Ik heb het uit de derde hand van Prof. Geel die een brief van Bakhuyzen had; dus meen ik er vrij zeker van te zijn. Natuurlijk schrijft U mij, *zoodra* U nadere détail's hoort. Ik ben er ijsselijk meê opgewonden, vooral om haar, die zich zoo zal omringd zien van de luxe die zij behoeft, geplaatst in een stand, waar ze recht op heeft en verlost uit de knellende positie, die haar bij elk jaar pijnlijker moest worden, en dat alles zonder tot een onwaardigen af te dalen, zonder zich te ontwijden, zonder hare hand te geven aan iemand die niets meer zou wezen dan de man van Jufvr. Toussaint, en daarbij verbeeld ik mij, dat een dergelijk huisgezin een focus zou worden voor al wat in Amsterdam jong en literarisch is en eene epoque zou daarstellen in onze literatuur. Hasebroek doet het vast voor zich geen genoegen, haar zoo geheel aan de Amsterdammers te moeten afstaan, hoewel hij, die hare moeyelijkheden zoo geheel voelde, toch voor haar zich zal verheugen’.

Wie voortaan nog, met Dyserinck[1)], van 1840 als ‘het jaar der verholen liefde’ tussen Toussaint en Bakhuizen wil spreken, zal daarvoor bewijzen moeten aanvoeren.

Het zou natuurlik interessant zijn, wanneer we de korrespondentie tussen Toussaint en Hasebroek uit deze jaren, dus omstreeks 1840, kenden. Er is echter, voor zover mij bekend is, van hun briefwisseling uit deze tijd - aangenomen dat die bestaan heeft - slechts één brief bewaard. Het is de volgende, in 1839 door Toussaint, ter begeleiding van een paar eigenhandig geborduurde pantoffels, aan Hasebroek geschreven[2)]. Wie op de feiten verdacht is, vindt reeds hierin meer dan vriendschap en hoogachting alleen.

> Hoog Geachte Vriend!
> Als ik U ooit van iets te beschuldigen had dan zoude het zijn van een weinigje hardheid. Mij met zoo veel welwillendheid zoovele diensten

1) Dyserinck, t.a.p., blz. 51.
2) Eigendom van Everard Gewin, die hem mij bereidwillig ter publicering afstond.

te bewijzen, en te verbieden van dankbaarheid te spreken! Het is niet in mijne magt daartegen nooit te zondigen. Ik wil wel altijd Uwe schuldenares blijven maar Gij moet mij ook toestaan mij somtijds zoo eens te mogen noemen. Bij voorbeeld, mag ik U nu iets heel gerings aanbieden als eene herinnering aan Uwe vele goedheden voor mij? Zoo ik van U eenige vergelijking te vrezen had tusschen Uwe diensten en dit aandenken, tusschen mijne dankbaarheid en het voorwerpje dat haar zoude moeten vertegenwoordigen, dan waarlijk hield ik het zeker terug, maar wat zoude ik dan ook kunnen vinden dat met beiden eenigzins in verhouding stond? Sinds ik echter van U weet dat Gij niets zult ontleden dan den wil alleen [,] heb ik moed van U te vragen niets te versmaden wat dien wil toont. Niet waar [,] dat zult Gij niet, Gij zult niet boos zijn, Gij zult niet verwerpen, en Gij zult somtijds willen gebruiken met herinnering aan haar die meer hoogachting [,] meer dankbaarheid en meer vriendschap voor U heeft dan ze ooit zal weten uittedrukken, en van wie Gij gelooven zult dat zij is Uwe Vriendin
Alkmaar, 3 April 1839.
A.L.G. TOUSSAINT.
Het zoude mij ondenkelijk gelukkig maken een uwer kleinste wenschen te hebben geraden [;] mogt dat zoo niet zijn, doe dan als de Redactie van den Gids, dit hier is veel ligter te verhelpen[1)].

Merkwaardig is bij dit alles de houding van Hasebroek, die nooit iets schijnt te hebben gemerkt - of het raadzaam vond, zich te houden alsof hij niets merkte? De gegevens, die over zijn houding in deze voor hem zo netelige kwestie licht zouden kunnen werpen, ontbreken ten enenmale, en het heeft geen zin zich in onvruchtbare gissingen te verdiepen. Vast staat alleen, dat de vriendschap tussen Toussaint en Hasebroek nooit is verkoeld.

En Truitje Toussaint? Ten twedemale is zij in haar verwachtingen teleurgesteld. Maar wie de feiten kent, zoals ik ze hierboven uiteen heb gezet, zal moeten toegeven dat ditmaal de teleurstelling, ook voor haar zelf, moeilik een reden tot verwondering kan zijn geweest. Het grote kontrast dat tussen de beide verloofden bestond, moet, dunkt mij, al vrij spoedig aan het licht zijn gekomen. Reeds in de voorzomer van 1842 doen zich moeilikheden voor. 30 Mei tekent Willem de Clercq in zijn dagboek aan: ‘Eindelijk weder een brief van *Toussaint*, regt hartelijk, doch zij heeft het geluk toch niet gevonden, want er schijnt een hinderpaal tegen haar huwelijk nog te bestaan, die ik inderdaad niet begrijp’. Ook aan zijn zoon

1) Dit slaat op het feit dat de Gids haar ‘Lauernesse’ niet besproken had, wat Toussaint en haar vrienden erg kwalik hebben genomen. Ze bedoelt dus: mocht mijn geschenk minder aangenaam zijn, zwijg er dan maar over.

Gerrit schijnt hij er over geschreven te hebben; deze antwoordt hem, 5 Juni: 'Hetgeen U mij van Jufvr. Toussaint schrijft verwondert mij zeer. Bakhuyzen promoveert tegen het einde der maand en hij had mij zelf verhaald dat hij ook in de groote vacantie misschien wel zou trouwen, en zelfs half van een voyage de nôces naar Parijs gesproken. Ik kan mij niet verbeelden dat hij, in hare positie, nu nog zooveel langer zou wachten'.

Het verdere verloop van deze ongelukkige verloving is bekend. In 1843 moest Bakhuizen het land verlaten. Tijdens zijn ballingschap leert hij in Luik Julie Simon, de dochter van zijn hospita, kennen. 29 Juni 1845 schrijft hij aan Prof. Bake uitvoerig over zijn verhouding tot Truitje Toussaint[1]. Eerst een jaar later, 9 Juni 1846, noemt hij de naam van Julie op een wijze, die niets te denken overlaat, in een brief aan zijn vriend Gerrit de Clercq[2], die ik in zijn geheel zou willen afschrijven, als de overige inhoud niet te zeer buiten het onderwerp van deze bladzijden lag. Daarom alleen dit fragment:

> Half Brussel gaat morgen naar Luik om het Jubilé ter eere van de H. Juliana bij te woonen. Ik zal hier blijven om in stilte mijne Heilige Julia te vereeren. In Gods naam, in Gods naam, breng het toch niet verder dan van Hees[3] en vertrouw niet zoo als de barbier waarop ge zinspeelde, aan het koren, dat bij die broeyende hitte welig groeit, dat Midas, le roi Midas a des oreilles d'âne.

De eerste October 1846 gaf Truitje Toussaint aan haar verloofde zijn woord terug. Tot tweemaal toe in haar liefde teleurgesteld meende zij, begrijpelikerwijze, dat het geluk voor haar niet was weggelegd. Zo schreef zij: 'Passie zal ik nooit meer gevoelen, voor niemand'[4].

P.J. MEERTENS.

1) Briefwisseling van Bakhuizen van den Brink met zijne vrienden gedurende zijne ballingschap, uitg. door S. Muller Fz., no. 21.
2) Deze was kort te voren bij hem in Brussel geweest; waarschijnlik heeft Bakhuizen hem bij die gelegenheid van zijn verhouding tot Julie verteld.
3) Mr. P.M.G. van Hees, algemeen secretaris van hef Nut, Bakhuizens boezemvriend.
4) Dyserinck, t.a.p., blz. 71.

Over Georg Büchner (1813-1837).

Aanteekeningen.

Ge vindt, in zijn karakter en stijl, die de omzetting van zijn karakter is, begrijplijkerwijs trekken terug, die den aard van zijn tijd hielpen vormen. Die tijd was geladen, gecompliceerd en nerveus. Eenerzijds sloeg in die dagen de romantiek om in barok, en de duizelingwekkend-fantastische vervoeringen daarvan; in de van topzwaarte veelal wankele, maar waarlijk meer dan levensgroote grandiositeiten. die de associatie oproepen van het beeld uit den droom van Nebukadnezar; en ge denkt dan ten eerste aan sommige stukken van Jean Paul, aan die stukken vooral, die Stefan George voor zijn eenzijdige bloemlezing koos. Maar daarnaast werd de ijle, al ragger vervlietende wereldvlucht der aarde-ontsteeg'nen vergeten allengs voor een wilde hèroov'ring der aarde; er ontstond na de zwevende liefde voor sterren en bloemen een driftige drang naar den mensch; en het jubelend, zilver-aetherisch verlangen van een Novalis, dat zich verloren zong naar den dood, werd overstemd door het roepen om vrijheid en brood. De revolutie woelde in Duitschland, als een echo der Fransche; de politiek van den dag, de destijds moderne democratie ontrukt zich aan Goethe's hoog en wereldwijs classicisme, dat langen tijd met de romantiek gelijkoptrok. De tijd van das Junge Deutschland brak aan, de strijd voor vrijheid, gelijkheid en broederschap. Gutzkow was daar een aanzetter van, Ludwig

Börne een roekeloos strijder ervoor, Heine daarnaast een slim en bekwaam journalist.

Büchner was ongemeen fel van nature; en felheid werd in den omgang dikwijls geprikkeld tot een irritant scherp-zijn, dat velen van hem vervreemdde. Daarbij kwam een korte, bondige zakelijkheid, die de diepste ontleding in de strakste formule wou vangen, en onderstreepte dit nog; de afgemeten snedigheid van zijn zinnen en stijl, de waaksche gevatheid van zijn hersens en tong, spitsten en bitsten zijne gezegden. Hij was uitermate helder van geest, en een sober, streng observator; zijn vlijmende, flitsende intelligentie werd dikwijls een kritische spot.

Maar hij verborg voor velen daarachter een schuw, ingekeerd leven (wir sind sehr einsam, zegt Danton, in de armen zijner vrouw), en wie verder doordrongen dan tot het stekelig oppervlak raakten aan een gebied van teerheid en warmte, van gloed en diepe aanhankelijkheid. Met onbekenden was hij afwachtend, en ingetogen tegenover haastige kwisters met wat hun gevoel docht, en wat hem voorbarige toenaadring scheen, slordig en vluchtig. Hij was teruggetrokken bij over-loopende genegenheidsgestes, en stug afwerend bij radde en gladde vriendelijkheid. Maar zijn hart was achter het pantser van zijn gedrag een vlam; eine Feuerseele, zegt een van zijn vrienden.

Van dit alles, dat is van zijn aard, en van het karakter des tijds, voor zoover hij dat deelde, vindt ge den weerslag terug in zijn werk en zijn stijl. De tijd was woelig, gespannen en kenterend: een jong geslacht brak zich baan, een snelle wil sprong vooruit om een nieuwe, aardsche werkelijkheid te verov'ren. Daarin stak een hoogmoedige kracht; en de prachtig meesleepende geestdrift van alle jeugd (behalve de onze, die van vandaag); een spronglust; de trillende veerkracht, de durf en de overmoed. Daarin spookte naast Sturm-und-Drang-elementen ook de romantisch-dweepende Weltschmerz nog rond; daar lagen aanzetten in tot een over-plastische vrijmachtigheid, en een overdrastische vrijmoedigheid, waarvoor naturalistische expressionisten van heden zich niet hoefden

schamen. Daarin flikkerde de cameleontische weerschijn eener relativistische nervositeit.

In Büchners stijl leeft dit alles: een felle, abrupte zakelijkheid; een nuchtere, klare aanschouwelijkheid, soms plotseling doorbroken door een wild, barok visioen, dat zijn onrust verraadt, en zijn nauwlijks verbeten angst (zoo springt, in een over-spannen raderend uurwerk, plotsling een veer los); een korte, krachtig-gedrongen slagvaardigheid, een zweepslag, een knal; een snelle, vastberaden voortvarendheid.

Deze laatste teekent hem scherp: deze bijna gejaagde voortvarendheid, deze haastige adem, van wie snel een steilte beklimt; deze drift, die gedrévenheid is. Zoo is heel Büchners werk: een snel, krachtig opgezet plan, een driftig, stoutmoedig ontwerp, een greep, een fragment. Geniaal.

Ik geloof, dat het voorgevoel vroeg te zullen sterven hem altijd, veel meer en veel vaker dan hij dat uitte, gekweld en opgejaagd heeft. Dat hij, vóórdat 't einde hem zou overvallen, den tocht door het leven spoorslags versnelde, en niet om de vreugde der snelheid alleen, maar om een gròòt landschap te zien; om nog snel, vóór den avond, een top te bemeesteren, want bergen en toppen hadden met name zijn liefde. Er woelde een rustlooze vitaliteit in dit hart. Vandaar deze jacht; deze springende snelheid, dit ongeduld; vandaar deze nijdige, afgebeten zakelijkheid, die kwelling, getourmenteerde onrust verried. Als zijn leven fragment moest blijven, zou zijn werk ook fragment zijn: hij had zijn tijd van leven hard noodig..... Maar soms ook verdeed hij zijn dagen in onnut, in een ongeïnteresseerd laissez-faire: want al boeide het leven hem, hij zou er te kort in verblijven, en alles was wellicht zonder zin, zonder doel. In dien tijd was hij somber, en traag; en Gutzkow kon schrijven: Sie haben selbst viel Aehnlichkeit mit ihrem Danton: genial und träge (met al die traagheid promoveerde hij, twee en twintig jaar oud, tot doctor in de wijsbegeerte, om maar één ding te noemen; al was promoveeren daar en toen wel wat anders dan hier en nu); en hij zelf, in zijn dagboek: Ich fühle keinen Ekel, keinen Ueberdrusz; aber ich bin müde, sehr müde...

Hij laat, voor de litteratuur, de volgende werken na: Danton's Tod; Leonce und Lena; Woyzeck; (drama's, dramatische fragmenten); Lenz (fragmentarische novelle).

De tijd, die het leven hem toemat, was kort. Maar zijn geest, zijn hart en zijn zinnen hebben dien wèl en fel besteed: zijn leven is over de woelige zee van dien tijd een snel en onstuimig bliksemend noodweer geweest, een hoos en een wervelend weerlicht.

II-'25.
H. MARSMAN

Nederlandsche Poëzie.

J.W.F. Werumeus Buning.
In Memoriam, 2e druk, Em. Quérido, Amsterdam, 1924.
Enkele Gedichten, Palladium, Arnhem, 1924.

I.

Bunings ‘In Memoriam’, verzen van herinnering aan de dood van een geliefde, is één gedicht, van genezing. Niet als Leopold in ‘Verzen 1895’, uit gelijke aanleiding geboren, geeft hij een aantal onafhankelijke, alleen door hun onderwerp saamhoorige gedichten, in elk waarvan de dichterlijke functie zich, door telkens het eene ervaringsfeit dat haar aan het werk stelt zoo zuiver mogelijk te uiten, reeds volledig vervult, zijn verzen vormen een geheel dat hun aller gemeenschappelijke zin uitdrukt, aan welks heerschappij zij zich onderwerpen en zonder welke verschillende hunner zelfs niet verstaanbaar zijn. Maar reeds dit geeft een inzicht in het karakter ook van zijn genezing. Niet als de oudere dichter verdiept Buning zich in zijn persoonlijke, al het verdere van het leven voor het oogenblik overweldigende ervaring van het sterven der geliefde, - hij tracht zich integendeel uit haar los te maken, hij erkent het leven als iets zoodanigs dat iedere overgave aan een persoonlijk, alles overheerschend pijngevoel een zonde van zwakheid of opstand ware en het is het wezen van zijn genezing dat hij die machtigste ervaring, het sterven van de hartstochtelijk geliefde, haar kracht van overweldiging wil doen verliezen en door een alles in zich om-

vattend en rechtvaardigend levensbesef overwinnen. Het innig verband tusschen zin en vorm van Bunings 'In Memoriam' is hiermede, in kortste omschrijving, aangeduid. Het karakter van het gedicht als geheel, en dat van de gedichten afzonderlijk blijkt de trouwe weerspiegeling van het karakter en het gebeuren der innerlijke genezing. Dat deze, door het heengaan der droefenis, begonnen is, zingt het inleidend gedicht. Wat de droefenis deed heengaan, hoe de genezing geschiedde lezen wij in de eerste afdeeling. De tweede brengt de dichterlijke samenvatting van het door de genezing gewonnen levensbesef. In de beide slotgedichten wordt de geliefde dan, op tweeërlei wijs, en zonder droefenis, nu nog een laatste maal voor ons opgeroepen.

In de hel, als zondaars, plaatst Dante hen die daar van zich zelf getuigen:

> Tristi fummo
> Nell' aer dolce che dal sol s'allegra,
> Portando dentro accidïoso fummo.

Een verwant besef doet Buning in zijn inleidend gedicht de als in een intieme verhouding gretige overgave aan persoonlijke droefenis een 'duister, roekeloos beminnen' noemen. Wanneer de dichter de droefenis met zulk een overgave beminde, was het omdat niemand meer dan zij de 'gouden, bittere' oogen der geliefde had. Want in haar blik droeg deze een ongeneeselijke nood, in haar gemoed een diepe schade. Als wie geen andere troost weet pleegde zij, in haar hart, haar eigen wonden en haar sterven was, voor haar, een genezing van wat in het leven onheelbaar gebleven ware. Daarom, omdat de droefenis de geliefde zoozeer geleek, had hij haar bijna zoo lief als deze. Bijna, heet het later. Hen geheel vereenzelvigen, zich onvoorwaardelijk aan de droefenis overgeven kon hij niet en van uit die weerstand overwon hij haar. Zij ging, toen zij voelde dat hij haar iets van zich onthouden bleef. Droefenis is niets dan zich zelf, maar hun liefde was méér dan droefenis. *Hun* liefde: haar zachtheid, dat eenige dat hem van de geliefde gebleven was. Toch smeekte hij vruchteloos dat de droefenis *die* niet zou aantasten, want ook haar tééderheden waren door droefenis geteisterd geweest,

- zonder droefenis niet te herdenken en tot troost onmachtig. Doch sterker dan de droefenis was *de* liefde, die door de smartelijkste liefdeërvaring van menschen heen zich-zelf blijft en van de dichter nu erkenning en aanvaarding van haar wezen eischte. Van het oogenblik dat hij, door de droefenis heengedrongen, háár glans aanschouwd had, was de blinde overgave aan eigen smart het duister, roekeloos beminnen welks verloochening de droefenis tot gaan dwong en het beginsel van zijn genezing werd.

Buning heeft de eerste zes gedichten van zijn eerste afdeeling niet als afzonderlijke afdeeling van de acht volgenden onderscheiden. Toch wordt, gelijk wij zien zullen, pas daardoor de bouw van het boekje geheel duidelijk en om verwarring te voorkomen zal ik hen, in deze studie, als een eerste afdeeling behandelen en afzonderlijk nummeren. Die eerste afdeeling dan, bevat de gedichten over wat de droefenis deed heengaan, het beginsel van 's dichters genezing. Een geloof. Door leven en dood beiden tot het innigste doordringen van het wezen der liefde gedreven, ervaart hij dit als het wezen Gods, leven en dood als *Zijn* openbaringsvormen. Voor de genietende of lijdende mensch krachten van schepping en vernietiging, en dus schijnbaar tegenstrijdig, zijn zij in God metterdaad onafscheidelijk verbonden, ja, één, heel onze aarde, met haar menschheid en al haar andere verschijnselen deel van Zijn eeuwige zelfbestendiging. In zijn aardsche lichaam op aarde geplaatst, heeft de mensch daarom geen ander doel dan in dit aardsche leven gehoorzaam zijn taak te erkennen, zijn persoonlijk leven in dienst der liefde te stellen. Wie zijn aardsche lijf als een vlam van Gods liefde draagt, weet dat alleen uit aardsche lust de wijsheid welt die tot de hemelsche omhoogvoert(l). De eerste trede dier wijsheid is, dat aanvaarding van Gods liefdewet aanvaarding óók van de dood is. Geen persoonlijk gemis mag de achterblijvende doen begeeren, dat ook hij nu mocht sterven. Hij smeekt God dat hij zich altijd van Zijn wezen bewust moge blijven, naar Zijn wil leven moge, tot het oogenblik der hereeniging gekomen is. (2). Maar evenmin mag hij zich, als de geliefde hem ontnomen wordt, aan zijn persoonlijke smart overgeven. Van Gods wezen bewust, blijft hij na haar dood in de eenheid van alle

liefde voortleven. Steeds nog in haar dus: maar in dat kostbaarste van haar, die glans van Gods liefde die hij, reeds toen zij leefde, door haar smart heen aanschouwd en het diepste beleden had. Die zag hij niet altijd. Soms, in vergetelheid, gaf hij zich over aan de kracht van haar smartelijke oogen (3). Ook nu dringt zijn smart hem soms zich geheel in haar te verliezen. Hij erkent het:

> En al dit smeeken, heel dit ziek gebed
> Is armelijk van verlangst om eigen baat
> En meet uw grootheid naar de eigen maat
> En deinst voor de erkenning van de wet,
>
> Een oogenblik onthuld, als in de bliksemvlagen
> De openbaring van een wijde streek,
> Brandende in 't bevreesde hart geslagen
> En die weer voor de trage smarten week.

Voor die zonde smeekt hij, met het ontroerendst beroep, Gods vergiffenis:

> Vergeef het lied, vergeef het blinde leed
> Hoe vaak het in de woorden komt gestegen.
> Haar voeten waren smal en snel, gij weet
> Hoe mij te moede is, op de bekende wegen (4).

Onvoorwaardelijk zal hij nu leeren erkennen niet alleen dat Gods gansche wezen hem in hun liefde al geschonken was en dat God hem niets kan geven wat niet reeds dáárin de bron van al zijn ontroeringen was, (5) maar ook, en vooral, dat hij dit alles in God dan ook behouden heeft, in Hem belijden en genieten moet, tot hij zich in God weer geheel met haar zal mogen vereenigen. (6).

Geeft de eerste afdeeling het geloof dat het beginsel van 's dichters genezing was, de tweede (dat is in het boekje de tweede helft van de eerste) brengt het geschieden der genezing. Hoe noodzakelijk deze scherpe onderscheiding in twee groepen is, blijkt nu, wanneer wij zien dat, hoewel de genezing in het inleidend gedicht alreeds erkend en in de eerste afdeeling haar beginsel al beleden is, de tweede afdeeling vóór het begin der genezing aanvangt met eerst een vers waarin de dichter haar nog als onmogelijk, daarna een ander waarin

hij herinnering en droefenis nog als onafscheidelijk verbonden voelt.

> Zoo teedere schade als de bloemen vreezen
> Van zachten regen in de maand van Mei.
> Zoo koel en teeder heeft uw sterven mij
> Schade gedaan, die nimmer zal genezen.

Zoo zingt hij in het eerste. En aldus luidt het tweede:

> De oogen die het hart zich heeft gekozen
> Zijn zorgeloos en diep en donker als de rozen.
> En 's morgens als de nacht hen heeft bemind
> Vochtig en wild, als rozen na den wind.
>
> Vochtig en bleek, als rozen na den regen
> Is het gelaat, dat om hen heeft gezwegen
> En huiverende in den morgenwind
> Droefenis naast zich op de peluw vindt.

De rozen, werkelijkheid in het eerste, beeld in het tweede, verbinden deze twee gedichten met de twee volgenden, waar wij hen, als werkelijkheid weer in het derde, als beeld in het vierde, terug vinden. Die zelfde rozelaar die de dichter, in het eerste, door het vallen van de rozebladen op het graf, de ongeneeselijkheid van zijn schade deed voelen, wordt in het derde, juist door zijn steeds herhaalde wisseling van bloeien en welken het *levende* geheim met de geliefde, dat het hart door welken tot bloeien, door dood tot leven, door smart van gemis tot geluk van eeuwig bezit doet dringen. In het eerste zag de dichter slechts het *vallen* der rozen. In het derde weet het hart nog alleen dat zij *bloeiden*, is de rozelaar, geschenk van Gods goedheid, door de onscheidbare eenheid van dood en leven de waarborg van eeuwige bloei geworden. Zoo zijn, in het tweede gedicht, voor zijn droom aan de oogen der geliefde, de vochtige wilde rozen een beeld voor hun werkelijkheid zelf. In het vierde gedicht is van de ‘bittere gouden oogen’, van heel het ‘verleden dat alles was en is vervlogen’ niets gebleven dat wat oude, door droefenis geteisterde, tot troost onmachtige teederheden: de bladerlooze, door de storm boven zijn eigen blaren geschudde roos het beeld van hun vergankelijkheid. De smartelijke herinnering, zegt de dichter, kan geen troost geven. Die aanschouwt hij nu, niet altijd nog en als en heel het leven gelijkmatig doorglanzend licht, maar som-

tijds en als een verschiet; ‘in 't bleeke bliksemen na de vlagen’; als een kim, een eiland, dat door één ster behoed wordt:

> Stilte, en als de ziel haar verren tocht mag wagen
> Bleef daar al wat ontging en eeuwig leven moet.

In de vier laatste gedichten der tweede afdeeling vinden wij, na deze visie, de voltrekking van 's dichters genezing. Hij zag dat een ongeneeselijke nood alleen door de dood gestild kon worden en dat het sterven der geliefde voor haar een door God geschonken genezing was. Ook voor hem dan, want in háár, en in haar smart levend, zou hij in zijn poging om het ongeneeslijke te genezen, aan de zelfde droefenis bezweken zijn (5). De brandstof waarvan de vlam van zijn liefde zich voeden zal, heeft hij aldus gezuiverd. Het wezen der liefde wordt niet meer, als vroeger, slechts gezien en beleden, hij beleeft het. Van woord en daad, waarin het verleden zich zoo troebel geuit had, is de vergetelheid nu begonnen. Wat blijft is de *stilte:* al inniger neemt *zij* de aard van het diepste wezen der geliefde (6). Maar welke stilte is volkomener dan, na dit leven, de dood? En is, *in* dit leven, de slaap zijn tijdelijk beeld niet? Als de dood de eeuwige hereeniging is, schenkt de slaap dus de tijdelijke, is het een nachtelijk herwaarts komen der geliefde, zoolang de achtergeblevene niet, door zíjn dood, voor altijd derwaarts en tot háár kan gaan. Maar slapen is dan een voorgenieten der eeuwigheid, een tijdelijk in de volkomenheid der liefde leven. Het ontwaken wordt dan eerder een sterven (7), de dood het waarachtige leven en ons aardsche leven zijn voorbereiding, zuiverder naarmate het eenvoudiger en stiller, zuiverst als het in de schaduw van ‘het eeuwige groeien uit den oorsprong van aarde en wind’ tot het leven van een spelend kind verstild en vereenvoudigd is (8).

De eerste afdeeling zong het beginsel der genezing: het geloof in een God van Liefde die leven en dood in-één is. De tweede afdeeling bracht het geschieden der genezing zelf: de wijze waarop het beginsel zich in deze dichter verwezenlijkte. De derde afdeeling bevat de dichterlijke samenvatting van het gewonnene tot een nieuw, als blijvend gegeven levens-besef. Nog steeds is God het wezen der liefde. Zoo de dichter in deze afdeeling alleen van de Dood spreekt, is het juist hier-

om, dat de Dood wel tijdelijk scheidt maar voor eeuwig hereenigt en dus ten volle openbaringsvorm van de werkende macht der liefde blijft. Maar het aardsche leven is voor het eeuwige teruggeweken en als schenker dáárvan, als Dood, wordt God in ‘In Memoriam’ nu voortaan beleden en aangeroepen. Morgen zullen de geliefden samenkomen: het leven wordt één verbeiden. Wat bleef de dichter sinds haar sterven? Wat droefenis, een zeker wachten, en, te midden van 's harten vrees, ‘schaduwen, en een glans, en 't ruischen van haar wezen (1). Iedere nacht is een, aan smalle hand, sluimerend langs de reede des Doods gaan:

> Niets weten de oogen van den overkant
> Dan een bevreemding als de nacht verglee
> En hunne vrede keert niet met hen mee
> Tot in de dagen aan dit donker strand (2).

Uit de vrede van de dood wordt de nacht geboren. De wereld, met haar ontelbare sterren, is ‘in *zijn* fonklende oude wet gezet’. Daarom is de droefenis een verloren gaan en armoedig sterven (3). Zij die het hart voor droefenis ‘verrieden’ zullen, als Doods vrede tot hun hart ingaat, de beminden slechts aarzelend en bleek en schuw hervinden kunnen. Stil zitten zij saam en de slaap komt over hun vermoeienis als weelde, want als blaren die met de herfst vergeelden zijn hun harten gebroken (4). Maar als bladeren worden zij in hun slaap opgenomen, en als bladeren vergaan hun geslachten tot zij eenmaal eenvoudig en geheim wederkomen. Ruischend leeren zij groeien, tot zij vol van vrede zijn. Dan zullen zij, voor ‘een nieuwen kring in 't eeuwige beminnen’, naar de aarde terugkeeren (5). Die groei deelachtig, zijn zij de sterk gewortelde boomen tot wie in elke wisseling ‘het onuitsprekelijke licht van 't goede’ nederdaalt en die de vermoeiden hun schaduw geven (6). Zoo is de droefenis dan nu overwonnen (7) en heel het leven wordt een doelvaste reis. ‘In eigen kracht als in een schip gezeten’, koerst de dichter blijmoedig naar dat land waar hij de geliefde ontmoeten zal (8).

Dat dit leven een voorbereiding voor de dood, dat *in* dit leven de slaap een tijdelijk voorgenieten der hereeniging van het sterven is, dat in de slaap dus het diepste van het leven

vervuld, het aardsche leven zelf na ieder ontwaken een vreemder wachten wordt, dat is het blijmoedig aanvaard besef waartoe de dichter zijn verwezenlijking van zijn geloof in de laatste afdeeling van 'In Memoriam' samenvat. Treffend drukt hij het uit, wanneer hij in het eerste slotgedicht van de geliefde, in iets zoo innig persoonlijks nu vol vrede herdacht, zegt dat haar naam 'een lied in den mond van de slaap' geworden is. Zijn vrede heeft de dichter gevonden, maar is zijn genezing volkomen, het gewonnen levensbesef de *zuivere* verwezenlijking van het geloof waarmee hij zijn gedicht aanving? 'Het eeuwige groeien uit den oorsprong van aarde en wind', zong hij aan het eind van de tweede afdeeling. Die oorsprong was God, leven en dood zijn openbaringsvormen, in Liefde onscheidbaar. Zoo de wind het symbool is voor de dood die 'door het wemelend leven gaat', de aarde, waarin het levende geheim van de roos wortelde, was het voor het leven. Voor het aardsche leven dus, en het verdient opmerking dat de dichter, terwijl de dood tot op het laatste sonnet van de tweede afdeeling slechts tweemaal, en alleen als wegnemende macht voorkomt, de roos in het graf een door God gegeven geheim, en zelfs het sterven der geliefde een door Gód geschonken genezing noemt, maar in de laatste afdeeling de Dood, nu schenker der hereeniging, niet eenmaal als God aanroept. Al is de Dood ook hier gestalte van de werkende macht der liefde, het oorspronkelijk geloof is onder het geschieden der genezing niettemin aanzienlijk gewijzigd. Tegenover de levende, bloeiende roos in het graf zagen wij de soms in het weerlicht na de vlagen aanschouwde troost: het eiland der stilte, van waar het hart in de slaap een voorgenieten der hereeniging ontvangt, dat het steeds dringender uit het aardsche leven naar de eeuwigheid weglokt. In dit laatste ligt het verschil tusschen geloofsbeginsel en verwezenlijking besloten. De dichter der eerste afdeeling, door God zelf op deze aarde geplaatst, zag in het aardsche leven zijn naaste taak. Wordt het aardsche lijf zóó gedragen dat het Gods lof is, dan welt der menschen wijsheid uit de aardsche lust naar de hemelsche. Omdat in het aardsche leven zijn taak ligt, bidt de dichter dat God hem leere de weg naar de dood niet eerder te betreden, voor Hij zelf hen weder doet samengaan. En dit in gehoorzaamheid aan de door God gestelde wet aanvaarden van het persoonlijk verlies is niet

alleen een eind van droefenis, het is ook geluk. Daar heel ons leven met Gods leven doorweven is, blijft het hart haar liefde in Gods liefde doorleven: als de aardsche band hem ontnomen is, vervagen de herinneringen en wordt de dichter door God zelf zoolang *in ieder ding gebonden* tot de dood de persoonlijke band weer herstellen zal. Van de samenvatting der laatste afdeeling zijn wij hier zeer ver verwijderd. De door gemis gevoede behoefte aan een persoonlijke bevrediging bleek te sterk, dan dat de gebondenheid in *alle* dingen als voldoende gevoeld werd. Uit zijn diepste innerlijk van een geloof bewust geworden vóór hij in staat was het ongeschonden te verwezenlijken, kon de dichter zonder compromis geen uitkomst vinden. Wel blijft 'de trouw aan de aarde', dat eerste artikel van zijn geloofswet, in zooverre gehandhaafd dat de aarde als doorgangshuis in de eeuwige wisseling haar functie houdt, maar de nadruk ligt niet langer op een in zich zelf volmaakte en gelukkige vervulling van het aardsche, noch op een gehoorzaamheid aan de wet (die het wezen der liefde uitdrukt) om haars zelfs wil, doch op die verwachting van een persoonlijke hereeniging waarin de dichter aan het eind der laatste afdeeling het doel van zijn leven ziet en die, tusschen waak en slaap, dan verder een voorkeur voor de (van uit het aardsche beschouwd) onwerkzame slaap als mogelijkheid van een tijdelijk voorgenieten uitlokt. In deze, uit een onvolledige afstand van persoonlijke bevrediging voortgekomen *vervreemding van de aarde* wijkt de derde afdeeling van 'In Memoriam' van de aanvangscyclus af. Doet Buning zelf, in zijn 'In Memoriam' reeds, niet voelen dat iets in zijn innerlijk wezen zich tegen *deze* vrede verzetten bleef? Misschien is aldus de onzekerheid te begrijpen, die hem in het laatste sonnet laat zeggen dat hij wel weet om háár oogen zijn tocht aanvaard te hebben, maar dat hij een angst in zijn hart voelt bonzen, daar hij niet zeker weet of de kracht die hem drijft, hem ook werkelijk tót haar zal brengen. Zonder twijfel echter is alleen uit een dergelijk verzet het tweede slotgedicht te verklaren. Onmiddellijk nadat de dichter in het eerste gezegd heeft dat de naam der geliefde nu een lied in de mond van de slaap geworden is, roept hij haar in het tweede nog eenmaal, maar nu in haar lichamelijke verschijning, voor zich op. Voor mij is dit met zoo liefderijke aandacht uitvoerig beschrijvend gedicht

het bewijs, dat het diepste innerlijk des dichters ondanks alles door de gewonnen vrede niet gehéél be-vredigd kon worden. Dat het aardsche lijf, die vlam, die bronwel der aardsche lust wier water als wijsheid tot de hemelsche omhoog stijgt, deze lof van de God des Levens, aan het einde van zijn 'In Memoriam' - zelfs wanneer dit niet mogelijk is zonder dat bij het aanschouwen van haar oogen ook de droefenis als eeuwig erkend wordt - uit de stilte van slaap en dood voor ons oprijst, ik geloof dat wij het pas goed begrijpen kunnen wanneer wij inzien dat de genezing nog onvoltooid was, wanneer wij het, ná de vervreemding, als een uit reactie ontstaan begin van *terugkeer tot de aarde* erkennen.

Het eerste vormkenmerk dat ik in Bunings 'In Memoriam' aanwees, is de ondergeschiktheid der afzonderlijke verzen aan de conceptie van een geheel. Zie bijvoorbeeld hoe zelfs de tweede afdeeling uitsluitend de onmisbaarste hoofdmomenten der genezing zingt. Dat eerste vormkenmerk laat zich als algemeenste uitdrukking van het beginsel dier leidende conceptie - de overwinning van een alles omvattend levensbesef op ook de machtigste individueele ervaring - dieper aldus formuleeren, dat deze gedichten iedere ontroering of gedachte altijd als deel van 's dichters heele levenservaring zingen. Wanneer ik deze karaktertrekken aan het begin tegenover Leopolds 'Verzen 1895' plaatste, deed ik dat vooreerst om scherp te kunnen vaststellen dat 'In Memoriam' intrinsiek oorspronkelijk werk is. Het staat in de omschreven, essentieele trekken zóó lijnrecht tegenover Leopolds verzen, dat diens invloed, hier en daar in het uiterlijke van de vorm onmiskenbaar, hun oorspronkelijkheid niet aantast. Maar vooral deed ik het omdat het vaststellen der voornaamste verschillen tus-Buning en de dichter, van wiens sfeer uit 'In Memoriam' zoo vaak verwarrend onjuist beoordeeld is, negatief het verrassende werk verricht dat wij daarna positief doen als wij hen in Bunings stem, in het karakter van zijn vers nu treffend gerealiseerd vinden. Die stem is vaster, voller en bezit meer draag-kracht dan die van Leopold. Haar rhythme heeft niets van diens peinzende, als tastende, soms stamelende schakelbeweging, het is integendeel bij voortduring, nu langzaam, dan sneller, stroomend. Met het eerste gedicht al, zet dat stroo-

men in. Dit gedicht, als inleiding zulk een voortreffelijke eenheid, treft onmiddellijk door de breedheid van zijn vijfvoetige, bij de schaarsche caesuren niet opgehouden verzen, door de wijze waarop zij zich tot strofische eenheden aaneensluiten, en waarop dezen zich, van het beginmotief van de eerste regel tot het slotmotief van de laatste - begin- en slotmotief van het gansche boekje - al de elementen van het innerlijk gebeuren ordenend, naar de wil van het gedicht als organisch geheel voegen. Middel tot dit alles is het vaste vloeien van zijn geluidsbeweging tusschen de zingende orgelpunten van het rijm, dat in deze nergens enjambeerende verzen zijn volle klankwaarde doet gelden en zelfs daar niet verzwakt, waar een woord - tweemaal in vijf strofen - op zich zelf rijmt. Die strooming vinden wij overal. In het laatste gedicht van de tweede afdeeling laat zij in de viervoetige verzen in het geheel geen caesuren meer toe. In de uit sonnetten bestaande derde afdeeling eindelijk, blijkt zij aan de besloten vorm niet genoeg te hebben. Na een langzamer begin vereenzelvigt zij zich, aanwassend, zoozeer met de gedachte, dat zij over de grens van het gedicht heenzwelt, ons luisteren van het eindigend sonnet op het volgende overdraagt en de heele afdeeling tot een rhythmische eenheid maakt.

Is stroomende volheid van geluid een zoo voornaam kenmerk van Bunings vers, dan kan het niet anders of het woord als overbrenger van indrukken, sensaties, gevoelsschakeeringen heeft in zijn eerste boekje niet dezelfde functie als bij Gorter of Leopold, noch is zijn gedicht plastisch in de zin waarin ik Nijhoffs gedicht plastisch genoemd heb. Als zijn verzen noch zonder een zekere prëoccupatie met het woord, noch zonder een bijzondere soort beelding zijn, heeft dit bij hem een eigen beteekenis. In een belangrijk opzicht lijkt ‘In Memoriam’ op een muziekstuk. Uit één alles doordringende ervaring ontstaan, door één alles omvattend levensbesef omsloten, is het opgebouwd uit slechts een beperkt aantal maar zeer essentieele motieven. Hun doorvoering geschiedt door een met voorkeur gebruiken van, een soms dan met liefde verwijlen bij een zeker, eveneens beperkt aantal telkens terugkeerende woorden die, in de strooming van Bunings uit de diepten van leven en dood doorruischte zingen, als regelmatig luidende lichtboeien de wezenlijkste gedachten, ontroeringen,

voorstellingen, verwachtingen van zijn innerlijk leven doen opklinken. *Licht*boeien. Dat zelfde, tot de eenheidssfeer van het gedicht aanzienlijk medewerkend terugkeeren van vaste, veelbeteekenende motieven bepaalt voor een deel ook het beeldend element van ‘In Memoriam’. Die motieven immers geven zich in beelden die, ook waar zij als de rozen uit 's dichters werkelijk beleven komen, altijd een symbolische beteekenis verkrijgen, symbolen voor blijvende hartsbemoeienissen, en voor de eeuwige waarheden van dood en leven zijn. Het andere element van, hier directer plastiek vinden wij dan, waar de hartsbemoeienissen de zelfde waarheden van dood en leven als uitkomst van hun zingend beraad tot de vervulling der aanschouwing zien komen. Het diepste levensgevoel roept, voor één oogenblik, uit de ruischende geheimenis der wereld plotselinge visioenen van licht en wonder voor ons op, waarin wij, als in een eeuwig landschap, het doorschijnendst wezen, de zuiverste wijsheid der ziel verzichtbaard zien. In een gedicht als ‘De oogen die het hart zich heeft gekozen’: een aanvang, en in zulke visionnaire uitkomsten van zijn innerlijk beraad: een einde, bereikt Buning zijn hoogtepunten. Maar niet altijd hebben zijn verzen die, of zelfs de steeds nog kostbare schoonheid van een goed deel zijner andere gedichten. De dwang der in de versvorm gestelde wettelijkheid blijkt somtijds te zwak om de aandrang der innerlijke strooming te weerstaan. Dan overschrijdt hij de gestelde maat, of neemt hij genoegen met een onvolkomen uitdrukking, een verbogen taalvorm, een onzuiver rijm. Zoo zijn de positieve duisterheden van sommige passages meestal aan niet lang genoeg voortgezette bewerking te wijten. Een enkel maal weet de strooming zich te handhaven hoewel de creatieve spanning tijdelijk verzwakt is, of krijgt zij iets werktuigelijk overheerschends, waartegen het rhythme der bewogenheid zich niet voldoende meer kan doen gelden. Ten slotte is de dichter niet geheel aan het gevaar ontsnapt dat een al te gretig bepeinzen, een al te graag herhalen van de zelfde motieven met zich meebrengt, is het of hij door enkele woorden ‘gehanteerd’ werd, dreigt hun gebruik hen in hun werking op andere plaatsen afbreuk te doen. Deze niet te talrijke plaatsen echter, waarin Bunings voortreffelijke eigenschappen hun schaduwzijden toonen, doen aan de waarde van ‘In Memoriam’ maar weinig af. Een paar der schoonste gedichten

van onze jongste Nederlandsche poëzie bevattend, is het ook in zijn geheel een der dankbaarst aanvaarde boekje der laatste 25 jaar geworden. Bovendien behoort het tot die karakteristieke, altijd schaarsche, in een kenteringstijd ontstane kunstwerken, die sommigen vooral als fijne en verfijnende voorzettingen treffen, maar anderen, juist door alles waarin zij zich van het aldus voortgezette naar geest en vorm wezenlijk onderscheiden, verrassend doen voelen dat een nieuwe periode in de geschiedenis der poëzie begonnen is.

II.

'In Memoriam' dateerde van 1915. Wie mij in de ontleding van dat gedicht aandachtig gevolgd heeft, zal bij lezing der vele jaren later geschreven 'Enkele Gedichten' opmerken dat dit boekje uit twee onderling strijdige groepen bestaat, dat elk van die groepen uit zijn eigen levensstaat voortkomt en dat die twee levensstaten in de dichter gelijktijdig en naast elkander aanwezig moeten zijn; dan, dat de eene de onmiddellijke voortzetting is van het in de derde afdeeling van 'In Memoriam' samengevatte levensbesef, terwijl de andere daarentegen uit de sfeer van dat geloof stamt, waarvan dit levensbesef de wijzigende verwezenlijking was. 'Enkele Gedichten' sluit niet alleen kennelijk bij 'In Memoriam' aan, maar vertegenwoordigt bovendien een wezenlijk verder stadium dier zelfde genezing die, naar mijn inzicht, 'In Memoriam' onvoltooid liet. 'In Memoriam' deed het aardsche leven ten slotte steeds vollediger voor het eeuwige terugwijken. In zijn behoefte aan de steun van een geloof dat alle gebeuren rechtvaardigen en verzoenen zou, had Buning, toen hij de zes eerste gedichten schreef, uit zijn diepste levensgevoel het geloof aan een God van Liefde laten omhoogzingen, waarin leven en dood ononderscheiden zijn, maar dat door die in Hem, en door Hem in ieder ding gebonden, vrije mensch wiens kennis, naar het woord van Spinoza, een kennis niet des doods maar des levens is, als geloof in een God van het Leven beleden wordt. De dorst naar toch nog een werkelijkheid van persoonlijke bevrediging drong hem, in de derde afdeeling, God uitsluitend als schenker der hereeniging, als Dood aan te roepen. Daar sterven hereeniging, daar het aardsche leven

een ieder dag vreemder voorbereiding tot de dood, slaap dus het tijdelijk voorgenieten der hereeniging is, werden slaap en nacht steeds meer het wezenlijkst deel van het leven, waak en dag veeleer een tijdelijk sterven of droomend wachten. Wat dit laatste deel van ‘In Memoriam’ verder al vermoeden deed, wordt in de tweede helft van ‘Enkele Gedichten’, de drie gedichten van ‘De Vlam’ - een tijdens des dichters slapen tijdelijk herwaarts komen der geliefde; haar gesprek met hem; zijn, door korte ontwaking der ziel, tijdelijk verlaten van het aardsch bewustzijn - nu duidelijk uitgesproken. Als de nacht het domein van de dood, van de wind, van bevrediging en eeuwigheid is, als alleen in de onbewustheid van de slaap de ziel zich tijdelijk met de ziel der geliefde vereenigen kan, maar na het ontwaken geen herinnering der nachtelijke vereeniging rest, dan is het ontwaken een weder insluimeren der ziel, dan ligt, in ons wakende leven op de daglichte aarde, ons wezenlijkst bezit, onze ziel, in een machtelooze slaap gevangen, is, in ons waken, van haar leven ten hoogste slechts iets door haar droomen ervaarbaar. Dat deze conclusie de dichter definitief van zijn oorspronkelijke belijdenis verwijdert, openbaart zich op merkwaardige wijze. Allereerst in de aanwas van dat bevrediging vragend persoonlijk element dat in het gebed uit de eerste afdeeling van ‘In Memoriam’ als zwakheid beleden werd. Direct uit zich die in 's dichters toenemende behoefte, om van de overkant (waarvan zooals het in de samenvatting van het eerste boekje heette, na het ontwaken voor de oogen niets blijft, van datgene dus, dat volgens het begin van ‘In Memoriam’ niet ontsluierd worden *mocht*, volgens het einde niet ontsluierd worden *kon*) desondanks bewuste ervaringen te hebben. Noch aan der geliefde onpersoonlijke aanwezigheid, die de eerste afdeeling beloofde, noch aan de persoonlijke, maar aan menschelijke voorstelling onttrokkene van slaap en dood heeft hij genoeg. Indirect en treffender nog, openbaart die aanwas van het persoonlijke zich echter door het veel sterker gevoel van onrust, gescheidenheid, en onbevredigdheid, dat zich nu - eigenaardig genoeg - vooral in de ziel der geliefde uitdrukt. ‘Radeloos’ vraagt zij, in zijn slaap tot de aarde teruggekeerd, de achtergeblevene antwoord (I) en haar eenzame leven boven de kille wateren der eeuwigheid voelt zij,

zonder hem, zoozeer als een lijden in leegheid dat zij hem zelfs tot een voortijdig verlaten der aarde schijnt aan te drijven (II). Aldus vraagt de dichter:

Hebt gij gezien met uw eigen oogen
de heilige golven van die zee,
gelegen achter de regenbogen
en zonder stranden of vaste ree.
En als gij waart op dat duister water
zwervende, zwevende, onbekend,
zeg mij dan hoe gij nu en later
dien weg daarheen in den nacht herkent.

Zij antwoordt, hoe zij, met de winden bewegend, blindelings de nachten invoer, en rees en daalde, tot de koude en de morgenlucht haar huiveren deed:

‘opdat ik bij u weer ontwaken zoude
en u antwoorden die naar die wereld zucht!’

Maar gij hebt behouden in uwe oogen
dien glans als van water en regenbogen.

‘En ik heb ook behouden in mijn hart
den golfslag dier zee als een levende smart.’

Maar gij hebt ook bewaard in al uw leden
dit bewegen als ginds de golven deden.

‘En als ik mij zoo als een golf beweeg
is voor mijn hart deze wereld leeg.’

Als gij danst, vraagt de dichter haar ten slotte, is de wereld dan geen bewegend en levend lied voor ons? En zij antwoordt:

‘En als gij mij zoo verloren ziet
weet gij dan uw weg naar die wereld niet?’

Van het zesde geloofsgedicht bereikt Buning hier via zijn voorstelling van de ziel der geliefde, de volstrekte negatie. Op een derde punt - ik denk aan het niet opgenomen ‘Dood en Leven’ uit ‘De Stem’ van Juli-Aug. 1924 - zien wij de tegenstelling tot de oorspronkelijke belijdenis hierin, dat de dichter, die in de eerste afdeeling van ‘In Memoriam’ zeide dat God hem in ieder ding binden zou, de dichter wiens tot vrede gegroeiden onder ‘het onuitsprekelijke licht van 't goede’ de vermoeiden als sterke boo-

men schaduw en verkwikking gaven, de gedachte volgens welke ons wezenlijkst bezit, onze eeuwige ziel, in ons wakend leven slaapt, ten hoogste droomt, zóó ver uitwerkt dat hij de mensch op aarde tot hulp aan menschen onmachtig noemt. Wij moeten, zegt hij, elkander onze onmacht vergeven, maar vergeten kunnen wij haar niet: eerst na onze dood zullen wij elkander kunnen helpen. Wat leeren deze gedichten over 's dichters innerlijke gesteldheid? Zij bevatten in wat ik het leerstellige zou kunnen noemen de verste doortrekking van zijn vervreemding van de aarde, de striktste verloochening van zijn oorspronkelijke belijdenis. Maar de Vlamgedichten - en niets is in dit verband zoo belangrijk als de psychologische beteekenis van de radeloosheid in het eerste, het eenzaamheidslijden der geliefde in het tweede - bevatten tevens, behalve en dóór deze uiterste gevolgtrekkingen, juist in die aanwas van het persoonlijke, het verschijnsel van een reactie dat hen gebruikt om hen te verzwakken en de dichter door een tweede wijziging - nu van de samenvatting van ‘In Memoriam’ - weer naar de oorspronkelijke weg van genezing terug te leiden waarvan de eerste hen verwijderd had.

Het eerste en langste deel van ‘Enkele Gedichten’ bevat drie Paradijs-gedichten, voorafgegaan door een ‘Arabeske’ genoemde natuur-expressie en gevolgd door de natuur-evocatie van een Diana-gedicht. Zou, wanneer de eene kant van 's dichters wezen de scheiding van aarde en wind, de *vervreemding* van de aarde minder consequent doorleefd had, de *terugkeer* naar de aarde voor de andere kant van Bunings persoonlijkheid het eigenaardig karakter gekregen kunnen hebben, dat wij er verrast in erkennen? Het geloof der zes eerste ‘In Memoriam’-gedichten was te zeer uit zijn diepste innerlijk voortgekomen dan dat een zóó wijzigende verwezenlijking het einde kon blijken. ‘Waar ik voortaan vertrouwde en vreemdeling ben’, zegt hij in het derde Vlamgedicht van de aarde. Trouw aan de geliefde deed hem in een deel van zijn persoonlijkheid van de aarde vervreemden. Trouw aan de aarde deed hem in wat door de vervreemding ongebruikt en onbevredigd om de aarde vroeg, tot haar terugkeeren. Een terugkeer naar haar begin, een nieuwe schepping van de aarde en van het aardsche leven. Misschien juist doordat de trouw aan de geliefde

de ziel, met al haar ervaringen en behoeften in het eeuwige leven te rusten gelegd had, was het de dichter mogelijk de natuur, de aarde met nieuwe oogen, oogen zoo jong en zuiver als zij zelve, te zien, was hij in staat tot een visie die, als de poëzie waarin hij haar uiten zou, ‘argeloos en schoon als de bloemen zelf zou opbloeien’, ‘onbewust zou zijn als de dieren’, een visie, of de natuur door menschenoogen haar eigen wezen en gestalte aanschouwde, een poëzie of zij door menschenwoorden haar eigen zelfaanschouwing uitdrukte. Zulk een visie en uitdrukking brengt de korte Arabeske. Het breede kader van de schepping der planten, van Adam's revue der dieren geeft reeds meer. Het bevat niet alleen een zijn, maar een worden, niet alleen het wezen, ook het *wonder* van het geschapene wordt in het plantengedicht uitgedrukt. Het leeft in de lichtsfeer, het geeft zich in verzen als die over het neerdalen der zaden of de geboorte der boomen.

> ...verhief zich de eerste boom,
> langzaam, als ware er hier, in 't oogenblik verrezen
> onthuld een machtiger en onbekender wezen
> met trossen groen bezwaard, met ranken uitgelezen,
> als in een nis van licht gevormd, als in een mist
> ontstaan, aanwezig, voor het zelve wist
> dat het geschapen was...

Zoo, langzaam, van het eerste nieuwe zien, betrekt die andere kant van 's dichters wezen hem steeds vaster niet alleen in de verschijning, maar ook in het leven der aarde, aanstonds ook in het leven van de mensch op aarde. Want in het dierengedicht is Adam het midden, is Adam, voor de dieren, het wonder waaraan zij het andere wonder van Eva's geboorte geschieden zien.

> Hij is ter neer gestort en in een slaap gevleid.
> En op dienzelfden stond de dieren weer beginnen
> met voort te gaan, langs Adam die in 't gras,
> zoo glinsterend als de dauw, naakt en verloren was
> en in een damp gehuld van groote helderheid
> waarin een almacht nu zijn eenzaamheid bevrijdt
> en 't wonder aan hem doet waarvan niet valt te spreken.
> De dieren gaan voorbij, ter wederzij geweken
> en zien het aan hoe God zijn menschenkind genas.

Eva, ‘het glanzend wezen Gods’. Die zelfde wet van liefde, de wet van Gods wezen zelf, door de eerste cyclus van ‘In Memoriam’ beleden, later verloren, wordt in het derde

gedicht hervonden. Als de slang Eva verleiden komt tot een genot heeter genoten als het, uit de eenheid gescheurd, om zich zelfs wil genoten wordt, onderbreekt de dichter zijn verhaal en zegt het:

> een lust, zeer ver van hem, gaat haar welhaast bewegen
> te omvatten al wat is en al wat niet kan zijn
> niet meer de liefde alleen, maar allen lust en schijn
> die God de Heer voor eeuwig heeft vereenigd
> in liefde alleen, zoodat zij enkel lenigt
> wanneer zij wordt erkend een deel van God te zijn.

Eva gehoorzaamt. De mensch, nu en altijd, gehoorzaamt in haar. De zaligheid van het Paradijs gaat hem verloren.

> En Adam nadert reeds, bevreemd van aangezicht
> daar Eva niet bewoog, zich niet heeft opgericht,
> maar staart naar waar hij loopt met groote vreemde oogen.
>
> De schaduw van de boom, waaronder Eva sliep
> is weder stil verlicht; alleen, een ritseling liep
> door het gebladerte, alsof daar plotseling
> een dier het snel verliet, dat elders vluchten ging.
>
> En achter Adam aan, hoog aan den horizon,
> daalde een snelle wolk, beschenen door de zon,
> waarin een glinstering scheen, het zwaard van Gabriel,
> Gods naderende straf over ons aller spel.

De mensch wil het Paradijs hervinden. Hoe? De eenheid is in hem verbroken: daarom ziet hij haar ook in de natuur verbroken. Tegenover Adam in het Paradijs staat Diana in haar jachtgebied, trotsch en wreed, onkenbare en onberekenbare natuurkracht. Zelfs de noodwendige wisseling van dood en leven aanschouwt de mensch niet meer als een middel Gods, maar als een heel het leven verontrustende, nooit beslechtbare strijd tusschen leven en sterven, tusschen liefde en wreedheid, tusschen goed en kwaad, tuschen vrede en de strijd zelf. Is er een oplossing? Deze: de val in al zijn bittere en verwarde gevolgen te aanvaarden. Door hen heen te leven, om door en in hen, de zin van Gods wet steeds stelliger te leeren erkennen Op deze zelfde aarde waarop wij falen en lijden, dóór goed en kwaad heen, alle persoonlijke leed als noodwendig aanvaardend, het gansche leven op dat ééne doel te richten: de tweeheid in Gods ééne Liefde samen te binden en te overwinnen, - stiller, heller en gelukkiger te worden naarmate wij in staat zijn die wil zuiverder te verwezenlijken. In die rich-

ting, tevens die waarin zijn dichterschap verzen van geheel ander karakter dan ‘In Memoriam’ gaf, wijst, meen ik, de eerste helft van Bunings ‘Enkele Gedichten’. Terwijl de eene lang overheerschende zijde van zijn innerlijk zich nu tot zulk een uiterste ontwikkeld heeft dat niet alleen alle verdere ontwikkeling afgesloten is, maar haar eigen consequente vereenzijdiging de reacties wekt die haar heerschappij ondermijnen, schijnen deze Paradijsgedichten hem ondertusschen gelijdelijk naar de oorspronkelijke levensbewustwording teruggevoerd te hebben. De aanvaarding van de tweespalt in het aardsche leven, als de eenige weg naar een menschelijk geluk overeenkomstig zijn Goddelijk wezen, en dús naar verzoening, daarin zie ik de zin van deze gedichten. Een onbegrensde mogelijkheid wordt de dichter door hen geopend.

Beide groepen van ‘Enkele Gedichten’ dragen als gedichten de teekenen dat zij uit een overgangsperiode stammen, waarin de dichter aan geen van beiden zijn volle wezen kon overgeven. In de Vlamgedichten komt dit vanzelf het minst sterk uit. Hun aard: dat zij slaapervaringen uitdrukken, stempelt hen - in het derde is het de oneigenlijke droom van het dóór zijn dichten in het onbewuste levende dichter - noodzakelijk tot droomgedichten. In en door de droom komt die fusie tusschen het land der eeuwigheid en de aarde tot stand, die de zonder haar onbestaanbare voorwaarde voor dichterlijke expressie is. Verbeelding, in haar diepere beteekenis, is onmogelijk. Wat van de aarde gebruikt wordt mag geen wezenlijkheid-in-zich-zelf hebben of krijgen, het dient alleen tot suggestief symbool. Volgens het derde Vlamgedicht zou zijn inhoud ten slotte nog geringer worden: Is het waar dat, gelijk de dichter daar te verstaan geeft, de terugkeer van zijn aandacht tot het papier en zijn schrijvende hand plaats vindt naar gelang de ziel achter hem weer in haar droomen terugvalt, dan zou poëzie, dat zielsbedrijf bij uitnemendheid, eigenlijk alleen in de slaap, ten hoogste in een dichterlijke fictie van slaap geschreven kunnen worden en zou zij inderdaad niet meer inhoud dan de onherhaalbare van het derde Vlamgedicht kunnen bezitten. De mogelijkheden zijn dan zoo uiterst beperkt, dat zij in dat gedicht feitelijk reeds uitgeput, zoo niet overschreden zijn. ‘Dood en Leven’ trekt uit het gewonnen besef de

zelfde onmachtsconclusie voor het werkelijke leven van mensch onder menschen. Dat althans in déze gedichten voor poëzie nog een beperkte mogelijkheid aanwezig was, bewijzen zij intusschen voor zich zelf. Zij hebben, de twee laatsten vooral, dat zelfde zingende stroomen dat ik als het kenmerk van In Memoriam beschreef. Hier kon het zich zelf genoeg zijn, daar de meeste woorden in deze verzen hun voornaamste functie alreeds verrichten wanneer zij de geluidsmaterie leveren die de gevoelsstroom noodig heeft om zich uit te drukken. Het positieve element dat geen gedicht, wil het zijn karakter van gedicht niet voor dat van een vage woordmuziek verliezen, geheel missen kan - hier datgene wat ons van het zieleleven gesuggereerd wordt - ontvangt het gedicht van (de titel zelf is er een) die andere woorden, in zich zelf onwezenlijke symbolen, zonder welke de suggestie onmogelijk is. Het wordt rëeeler, maar dan ook aardscher, naarmate het persoonlijke der ziel weer meer geaccentueerd wordt, onder de Vlamgedichten dus in het tweede - een zeer eigen en bijzonder gedicht dat alleen in op een na het laatste verzenpaar door de ongelukkige plaatsing van het woord ‘dan’ een gemakkelijk herstelbare oneffenheid heeft - reëelst van al in ‘Dood en Leven’, waar Buning, toen de werkelijkheid van een nieuw sterven zijn gedachten naar het verkeer van menschen met menschen gedreven had, een paar fragmenten van zeldzaam persoonlijke adel en van zeldzaam sterke en aangrijpende dictie schreef.

Op geheel andere wijze openbaart zich het ontstaan van ‘Enkele Gedichten’ uit een overgangstijd in de eerste helft van het boekje. Tevens wreekt zich hier sterker dan ginds de verdeeldheid van Bunings wezen. Ook nu had hij voor zijn arbeid die innerlijke strooming, van gevoel in zijn hart, van geluid voor zijn vers beschikbaar. De wijdheid der kaders liet haar in de Paradijsgedichten ruimte genoeg om een groote menigte details op te nemen en niettemin, naar eigen behoefte, de lijn van het gedicht te bepalen. Die is er dan ook nagenoeg overal zuiver, breed en natuurlijk. Maar reeds in de derde afdeeling van ‘In Memoriam’ gaf Buning zich hier en daar te gemakkelijk aan haar over. Het rijm, bij hem zoo gemakkelijk sonoor, maakt het hem, en hij, met het rijmschema, maakt het zich zelf, niet moeilijk. De zesvoeter weet, ondanks

zijn verkortingen en verlengingen, ondanks de vrije caesuren en enjambementen zijn karakter veelal te handhaven, maar biedt deze dichter van mild stroomend gevoelsgeluid, als het rijm, minder tegenstand dan hij noodig heeft. Dit doet afbreuk aan de harmonie, het geeft de versmaat soms iets werktuigelijks, de concentratie lijdt eenige schade. Buning kon zich in deze verzen klaarblijkelijk nog niet geheel aan zijn vormdrift overgeven. De aarde is niet zoo volkomen zijn geliefd eigendom geworden, dat zijn innerlijk gevoel als de bloedsomloop en de ademhaling van haar dichterlijke gestalte, dat de strooming van zijn geluid de materie voor zijn vormende verbeelding werd. Daardoor worden zijn voorstellingen der aarde meer door zijn geluidsstroom *gedragen*, dan dat zij elkander tot een innige eenheid *doordrongen* hebben. Ondanks hun volheid van zang, hun rijkdom van detail, voelt men in deze verzen soms een zeker gemis aan innerlijke substantie. Die talrijke, dikwijls zoo fraaie details maken daardoor de indruk meer decoratieve dan constructieve waarde te hebben; hun weligheid dreigt tot overwoekering te ontaarden en werkt zelfs, saam met de gemakkelijke overgave aan de beweging, van tijd tot tijd gewelddadigheid tegenover de taal in de hand[1]. Dit alles, uit het voorafgaande verklaarbaar, was misschien onvermijdelijk. Tevens waren de gestelde eischen in de Paradijs-gedichten onvergelijkelijk veel zwaarder dan bij kortere verzen. Toch is ook dit deel van Bunings ‘Enkele Gedichten’ niet alleen door wat zij vertegenwoordigen maar door wat zij bereiken, belangrijk. Uitstekende fragmenten, talrijke mooie verzen, een lentebloei van details bewijzen het. Het tweede en derde Paradijsgedicht b.v. zouden door een grondige bewerking van de, hier soms te spoedig tevreden, artiest in Buning ook in hun geheel gave en kostbare gedichten kunnen worden. Een bijzondere schoonheid geeft de dichter dan in kleine fragmenten van aan de Arabeske verwant karakter: waar een

1) Bijvoorbeeld, uit ‘Eva en de Slang’:
heeft Eva met een schrik uit hare rust *ontwaakt*.
Of:
en wandelt langs het wuiven
der slanke palmen rank gevederte,
waarin voor ‘der slanke palmen’ het onmisbaar woordje ‘van’ verwaarloosd is.

plant, een dier, een ding, een lichtglimp, een geur, een athmosfeer zijn vers schijnt gebruikt te hebben om zich zelf naar wezen en verschijning uit te drukken. Het persoonlijke van de dichter staat in zulke fragmenten aan zijn onpersoonlijke uitdrukkingswil op geen enkele manier in de weg. Die wil niets dan ons op dit eene oogenblik, op deze plaats van het verband, dit ééne als deze in zich zelf volmaakte en toereikende verschijning van leven doen aanschouwen. Hij slaagt, omdat de dichter door zijn, neen door *de* liefde waarin alle leven één is, zich er mee weet te vereenzelvigen.

> Vanaf een groenen eik, een eekhoorn stak bedeesd
> zijn spitse kop vooruit, een stil, nieuwsgierig beest.

Dit is van een eenvoud waar menigeen inderdaad ‘gemakkelijk over heenleest’. Het heeft de eenvoud waar alleen een groote liefde toe in staat stelt. Zoo het persoonlijke, in ‘Arabeske’ afwezig, soms aanwezig blijft, is het, hier in een teedere, ginds in een schalksche humor die als een warm-lichte zonneglans door de visie heenspeelt. De dichter die een enkel maal in zulk een humor zijn liefde voor de aarde weet te realiseeren, leeft in een andere wereld dan de dichter der Vlamgedichten, door wier sfeer een dergelijke humor van aarde, en licht, en warmte ontkend wordt. Maar de fijngevoelige opdracht der laatsten heeft ongetwijfeld zijn beteekenis. Zal ook de ‘vreemdeling’ in Buning nu uit die sfeer naar de aarde terugkeeren om er, in eenheid met wie er ‘vertrouwd’ bleef, zijn vaste woonplaats te vinden? Wij mogen het, zoo ik gelijk heb Enkele Verzen een boek van voortgeschreden genezing te noemen, verwachten. Mocht, als die genezing eenmaal voltooid wordt, zijn dichterschap hem behouden blijven, dan zal duidelijker dan het nu voor de meesten zijn kon, ‘Enkele Gedichten’, al of niet met nog eenige latere verzen vermeerderd, verschijnen als wat het is: een belangrijk Intermezzo, een Tusschenspel, dat in zijn bouw de getrouwe weerspiegeling van een levensperiode is, en waaraan de dichter alleen hierom een dergelijke naam nog niet geven kon, dat de latere poëzie die hem rechtvaardigen zal nog niet geschreven is.

P.N. VAN EYCK.

Bibliographie.

A.J. Barnouw, Vondel. Great Hollanders, Edited by Edward W. Bok, New-York - London, Charles Scribner's Sons, 1925.

Slechts een kleine kring van ingewijden kan geregeld kennis nemen van het voortreffelijke werk dat in Amerika door Dr. Barnouw, als professor aan Columbia University en bekleeder van het Koningin Wilhelmina-lectoraat, dagelijks wordt verricht ter bevordering van de kennis van en de belangstelling voor Nederlandsche beschaving. Uit het pas verschenen boek over Vondel kan thans ieder die wil zich van die verdiensten een denkbeeld vormen, en van nog iets meer dan dat: van de begaafdheid, waarmee de schrijver erin slaagt, voor den vreemdeling een hem onbekend dichter en een onbekend milieu te doen leven. Want, mij dunkt, als het mogelijk is, Vondel tot den Amerikaan te doen spreken. is het hier gelukt. Uitstekend van bouw en indeeling, geeft het werk Vondel *in* Amsterdam, van den rederijkertijd tot het eind, met een juist evenwicht van levensbeschrijving en poëtische karakteristiek, in een vorm, die voortdurend verraadt, hoe goed de schrijver zijn Amerikaanschen lezer kent en weet te treffen, zonder dat hij iets te ver gaat in den trant, dien het Amerikaansche publiek verlangt. Hoe weloverlegd treedt Barnouw, waar hij kan, wat nader in bijzonderheden over punten, die Engeland raken: Mattheus Slade, die misschien Vondel's latijnsche meester was, Milton, Donne, Maria Stuart. Hoe goed gezien, om Vondel als zakenman alle aandacht te schenken, en de cijfers van zijn rekening bij de bank te vermelden.

Doch de indruk zij verre, alsof onze landgenoot alleen den Amerikaan iets te bieden had. Ook de Nederlandsche lezer zal door dit nieuwe Leven van Vondel geboeid en onderricht worden. De wijze waarop de schrijver, zonder den term Barok te hanteeren, die ons uit Duitschland hoe langer hoe meer als onmisbaar cultuurhistorisch instrument wordt opgedrongen, hier het contrast Vondel-Rembrandt, de bekeering, den *Lucifer* behandelt en in een treffend licht stelt, schijnt mij meesterlijk.

Tenslotte de talrijke proeven van dichterlijke vertaling. Ik heb er de grootste bewondering voor. Hier is als een staaltje het slotcouplet van de *Rommelpot*.

In conclusion, Spittle Peter,
If I asked your ancient bird,
Since this foolish farce occurred,
‘Do these fowl behave much neater
Than the stock of years ago?’
Won 't he crow, O no! O no!

In de uitvoerige passages uit *Lucifer* heeft Barnouw niet de bestaande vertaling van Van Noppen gevolgd, maar er een geleverd, die naar mijn indruk tegelijk getrouwer is en dichterlijk hooger staat. Hier volgen twee strofen van de rei van engelen uit het vierde bedrijf.

O Father, who dost dearer hold
Than hymns and frankincense and gold
The resignation and the stillness
Of one who, in humility,
Rejoices to be led by Thee,
And, in Thy will resolved, be will-less,

Thou seest, O stem that bore us all,
The highest of the angels fall
From his obedience to the Almighty,
And stir the trumpet and the drum
And, blinded by ambition, come
Upon his chariot to smite Thee.

J.H.

Emile Boulan. Les Amoureuses. Figures du XVIIIe siècle. Groningue P. Noordhoff. Paris Louis Arnette.

De vier beroemde achttiende-eeuwsche vrouwen, die de heer Emile Boulan ons hier voorstelt, zonder ze voor onze oogen te doen herleven als persoonlijkheid, zijn: Mlle Aïssé, Mlle Delaunay, Mad. du Deffand, Mlle de Lespinasse. Zij leven echter in hunne brieven, en deze behooren tot het beste en meest interessante gedeelte der achttiende-eeuwsche litteratuur. Want de brief in den vollen levensgloed ontstaan, is een der meest inslaande uitingen.

De auteur heeft deze figuren wel wat ter loops en licht behandeld. Hij had, naar mijne meening, op het gewichtige meer druk moeten leggen en het bijkomstige juister moeten aantoonen. Het boek is geschreven voor hen aan wie deze vier vrouwenfiguren goed bekend zijn. Hij die ze niet nauwkeurig in haar leven heeft nagegaan, zal op sommige punten in het duister tasten. Van deze gestalten ware heel wat meer te maken geweest. Vooral Madame du Deffand heeft een belangrijke plaats in haar tijd ingenomen. Toch lijkt mij de meest sympathieke en fijne figuur Mlle de Lespinasse.

Ik heb weinig of niets geleerd door al hetgeen de heer Boulan hier te berde brengt. Het innerlijk doel van dit boek heeft hij nergens doen uitkomen; het uiterlijk geeft hij voor te zijn gericht tegen Emile Faguet,

die deze vrouwen in zijn studie over de 18de eeuw niet heeft genoemd.

Nu zou men hebben verwacht, dat deze vier, inderdaad belangrijke schrijfsters, al waren zij dan ook maar briefschrijfsters, op even soliede wijze zouden worden behandeld, als Faguet gewoonlijk deed, doch daar in vergist men zich. Het is jammer, dat hij, die uit dit boek belangrijke gegevens en beschouwingen zou willen halen, deze niet vindt; want deze vier zijn interessante figuren, niet alleen omdat van hunne salons een zekere invloed op den geest van hun tijd uitging, maar vooral door de hooge waarde van hun brieven voor de litteratuur.

De heer Boulan is in de conversatie waarschijnlijk een geestig man. Doch de geestigheid alleen gelaten mist vaak overzicht en inzicht. Ook Sainte-Beuve sproeide om zich heen in zijn omgang de vonken van zijn vernuft, maar wanneer hij voor zijn schrijftafel zat, wist hij zijn vuurwerk slechts daar te laten gloeien, waar hij wilde, en hij bouwde op den grondslag van zijn gedachte-complex de groots samenhangende gebouwen van zijn voortreffelijke stukken kritiek. De heer Boulan heeft dit niet gedaan. Wel blijkt hij goed thuis te zijn in de litteratuur der 18de eeuw, en daarom verwachtten wij des te eer van hem een meer substantieel werk daar over.

F. Erens.

Het leven van Francesco Campana.
Het eeuwige licht.

Vierde hoofdstuk.

I.

En den Zaterdag voor Pinksteren, met den nachttrein die om half vijf langs Spezia komt, vertrok Francesco naar Porto San Salvi. Hij had drie dagen vrij gekregen. Op zijn briefje had Agata geantwoord, dat zij hem wachtten.

In een diepe, ernstige vreugde aanvaardde Francesco deze reis. Hoe anders zat hij aan het portierraam van zijn leege derde-klasse dan een half jaar geleden!

Als toen was de zee bewogen, zonne-blauw met schitterende rollers aan de kust; doch over die blauwe bewogenheid en over die bruisende branding gloeide nu een ijle tinteling, de huiverende teerheid van den nauw geboren uchtend.

Ook hem doorstroomde een hevige innerlijke bewogenheid, een kracht, gebleven uit den storm; doch ook in hem aarzelden daarover, ijl en tintelend, de huiveringen van een zaligen schroom. Er was tegelijk een heerlijk vertrouwen in hem en een kwellende onzekerheid. Hoe zou hun weerzien wezen? - hoe zou Agata hem ontvangen?

Hij had nauwelijks oog voor al de schilderachtige oorden, waar zij langs reden, Sestri, Rapallo, Santa Margherita, blozende in de morgenzon tusschen hun citroenen- en palmentuinen; noch voor de vele visschersgehuchten met hun strandje vol booten en netten en hun hooge, roode huizen, saamgedrongen in een steil ravijn.

Dan, zonne-nevelig in den wassenden morgen, schoof de statige pracht van Genua aan...

Toen hij daar aan het overvolle station zijn plaats had gevonden in den nieuwen trein, zag hij zich zitten, in zijn hokje van den langen wagen, tegenover een gezin, dat voor een poos al zijn aandacht in beslag nam.

Een man en een vrouw. Zij zaten naasteen. De man hield een slapend kind op schoot; behoedzaam rondde hij den arm, waarin het sliep, en de andere hand steunde de voetjes. Als hij bijwijlen zich overboog om te zien, hoe het kindje sliep, viel zijn blonde kuif voorover als een zachte vacht, waarachter het geheime leven ademde. Dan zat hij weer vaag uit het raampje te kijken; in zijn ongeschoren gezicht stonden starend zijn roodgerande, grijze oogen. Tegen zijn knie hing geduldig een jongetje van een jaar of vijf. En aan het houtbeschot naast het portier-raampje leunde, schijnbaar slapend, het hoofd der vrouw. Een prachtige vrouw was het. Breeduit rustte haar moederlijk lichaam onder het afgenegen hoofd. Haar edel gelaat, met zuivere, sterke trekken, zag bruinbleek en klam onder het verwarde, zwarte haar. Als een enkele maal de zwaar-vermoeide oogleden zich hieven, dan ontdekten zij een donkeren, warmen blik, doorbroeid van smart of van afmatting.

Soms zei ze een enkel woord tegen het jongetje, dat stil de groote oogen naar haar opsloeg; of zij glimlachte tegen den man, een glimlach van bemoediging en geruststelling.

Zij spraken ook in een taal soms, die Francesco niet verstond; was het Spaansch? Aan al de puilende pakken rond hen heen begreep hij, dat zij thuiskeerende landverhuizers waren.

Aldoor moest hij naar hen kijken. Het leidde zijn eigen verlangen af. Als het jongetje een tijdlang strak hem aanzag, begon Francesco een gesprekje: dat zij zeker lang al onderweg waren; vanwaar zij kwamen? Het kind, verlegen, gaf geen antwoord. Ook de man zweeg, turend naar buiten. Maar de vrouw, opnieuw, hief langzaam de loome oogleden, keek Francesco aan, en zei, niet onvriendelijk, doch met een waardige geslotenheid:

'Wij komen van verre'.

Dan look zij weer de oogen en verschikte het hoofd, als tot slapen, tegen het denderend wagenbeschot.

Francesco begreep niet, waarom dit antwoord, al was het vreemd, een zoo grooten indruk op hem maakte.

Zij spraken verder niet. In Voghera stapten zij uit. Niemand wachtte hen op. Francesco hielp met het aanreiken der omvangrijke have. Bij ieder pak, dat hij toebeurde, keek de man hem met een zachte erkentelijkheid aan. De vrouw, als gedachteloos van vermoeienis, en toch statig, stond op het perron, een kind aan de hand, een kind op den arm.

Bij het laatste pak, dat hij neerliet, hief zij nog eenmaal de donker doorbroeide oogen in zijn richting en zei bijna toonloos: ‘Je bent bedankt’.

Dan sloeg men het portier dicht.

Toen zij Milaan voorbij waren, begon Francesco onrustig te worden. Hij herkende de vlakte met haar eindelooze einders, de sneeuwbergen aan den horizont; hij herkende het zachte heuvelland voor Malescia. En het station van Malescia zelf schoof aan. Hij had zich voorgenomen, bij het stilhouden van den trein niet uit te kijken. Hij keek toch uit. Hij moest uitkijken. Dadelijk herkende hij den langen beambte, die hem indertijd zijn kaartje had gegeven. En daar, naast die grijze bank bij de couranten-kiosk, daar had hij gestaan tusschen zijn twee valiezen, Pietro's valsche zilverstuk in zijn vestjeszak. Hij zag er zich staan. Hij glimlachte. Hij had te doen met den jongen, die daar gestaan had. Diep haalde hij adem, een zucht van verlossing.

Reeds reden zij door. Even zag hij nog de lange stationslaan binnen, waar hij Pietro's schuldbewust gebolden rug om den hoek had zien verdwijnen!

En bij de volgende halte stapte hij uit. De landingsplaats der booten was niet ver van het station. Hij zat er onder de verschgroene lente-kastanjes vol groote, roze bloemtuilen; hemelsblauw was het wiegelende water. De boot voer eerst over anderhalf uur.

Wat was dit een liefelijk oord, bij Malescia vergeleken! Een paar menschen liepen er onder de boomen; een roode wagen stond te wachten; en dat was al. Doch die rust werd Francesco bijna ondragelijk in zijn popelend verlangen.

Eindelijk nam de vaart een aanvang over het milde, middagzoele meer. Heerlijk was het; maar wat duurde het lang! Daar

gleed het oude park langs met de purperen en violette boschages... Hij dacht aan Ilda. Hoe vreemd, dat hij zóó koel nu aan haar denken kon, met een genegenheid, die bijna medelijden was. Het leek, of hij Ilda zag als een sierlijk poppetje in de verte, en Agata's lief en open gelaat vlak bij het zijne.

Toen zij langs Baroletto voeren, dof wijnmoer-rood vol blauwe schaduwen onder den brand der middagzon, schimde opeens Carolina hem door de gedachte, en de schetterende muziek, die hier aan boord was gekomen, dien eenen dag. Jaren leek het geleden, bedolven in een dichten, lichtenden nevel. En zooals Baroletto, paarsig onder zijn donkeren schaduwberg, weer wegweek achter de stevenende boot, - zoo liet hij dat alles achter zich op deze blauwe vreugde-vaart, Agata tegemoet.

Vier uur sloeg het van den toren der parochiekerk, toen hij ten leste Porto San Salvi bereikte. In het toevaren op den wal zag hij de warmgele gevels, de lage bogengangen, de blootvoetige nettenboeters; doch vaag, als een plaatje, dat men ziet zonder het te bekijken. Bewust alleen zag hij, doorvorschte hij de groep menschen op den steiger. En zoo sterk werd al zijn denken beheerscht door de eene vraag: zou zij aan de boot zijn? zou zij niet aan de boot zijn? - dat geen enkele herinnering meer bij hem op kwam.

Maar Agata was niet aan de boot.

IJlings toog hij op weg, de steile trappenstraatjes langs naar boven. En nauwelijks het pleintje achter de parochiekerk voorbij, daar zag hij Agata's vader hem tegemoet komen. Uit de verte lachte die hem toe. Doch van dichtbij, terwijl hij hartelijk Francesco de hand drukte, trok verlegen de mond onder het neerhangend, aschgrijze snorretje; met een diepen, schuwen blik keek hij hem een oogenblik aan.

‘Dag Buzzi’. Ook Francesco vond geen ander woord. Aanstonds had hij het verstaan. Het was de vader, die dacht: dus dat is de jongen, die misschien de man van mijn dochter zal worden. Een eerbiedige beschroomdheid voor die gedachte maakte hem ernstig en stiller zijn vreugde.

Wonderlijk ontroerd bedacht hij op zijn beurt, dat deze man Agata's vader was. Hij zag de magere kaken, de wittige haartjes op de jukbeenen, de zachtblauwe oogen, bedeesd

en oprecht. En hij herinnerde zich, hoe hij vroeger in Trebanio al van dezen man gehouden had.

‘Agata is druk voor je aan 't koken, thuis’, zei Buzzi goedig, om het zwijgen te breken. En even later, met een fijne oolijkheid ook: ‘Wat loop je hard! Ik kan je bijna niet bijhouden’.

Maar daar, eindelijk dan, was de driesprong, daar was het bronnebekken, daar was het lage, wingerd-begroeide huis. Hij wist op eenmaal, hoe hij al tijden lang naar dat alles verlangd had.

En daar was Agata! Zij verscheen in de open deur. Was het werkelijkheid, dit oogenblik? Zij was blootshoofds, haar blijde gezicht in het heldere schaduwlicht; maar een innerlijke zon doorglansde het met liefelijkheid. Haar even roodend voorhoofd lag omsloten door haar lieve, donkere haar. Met een zachten schroom zochten haar oogen Francesco's oogen. Maar haar stem klonk rustig verheugd, zooals zij hem verwelkoomde.

En Francesco verloor zich in haar aanblik. Hij stamelde een antwoord. In zijn groote, heete hand voelde hij, iets roerend trouws, de hare, koel en ruw.

Als in een droom kwam hij binnen. Hij zat aan de tafel; keek rond in het sober en zuiver vertrek. Er was voor hem gedekt. De vader bracht hem zelf de kom soep van het fornuis. - Er zou honger in het land zijn, na de lange reis! Hij bleef staan toekijken, dat de gast at; en Agata keek toe uit de verte. Francesco zag haar aandachtige gezicht, haar zoeten, rooden mond, die ernstig gesloten was. Hun oogen ontmoetten elkaar opnieuw; toen plooiden zich haar lippen tot een glimlach.

Een groote, weldadige rust streek in Francesco neer. Hij voelde het: alles was goed, alles was, zooals het maar wezen kon. Het leek hem, of hij al deze jaren een eindeloos onnutten weg had afgelegd, om tot dit volmaakt en eenvoudig doel te geraken. Hij ook, dacht hij, was ‘van verre’ gekomen.

En Francesco, die eerste uren, gaf zich over aan een gedachteloos, puur geluk. Hij moest vertellen over tante Letezia en haar huishouden, over Spezia en zijn werk. Hij vertelde ook, in het kort, iets over zijn blinden vriend.

Na een poos kwam Pepino thuis, het jongste broertje; - de oudste werkte bij zijn oom in San Felice. Het was een kleine, stevige baas van twaalf jaar, met nog iets kinderlijk

teers, waar zijn bellefleur-wangen heel blank werden bij het oor. Hij had Agata's vochtig-rooden mond, maar zijn oogen waren bruiner, en donkerder was zijn dikke haar. Met een onderzoekende vertrouwelijkheid bekeek hij langdurig den gast.

'Kijk al het moois maar niet van me af', zei Francesco eindelijk, vermaakt.

Toen bloosde de jongen over zijn kleur heen, en hij begon te lachen, twee kuiltjes in zijn gezellige koonen.

Agata lachte ook. Francesco keek op. Ja, zij waren er, als vroeger, de twee lieve kneepjes! En ook de vader, meelachend van terzij, had in zijn magere wang het groefje, dat Francesco er van langgeleden kende.

De vreugde der liefde overvulde hem, en hij gevoelde, hoe in dien overvloed hij èn haar vader, èn haar broertje van meet af aan had opgenomen.

Later, in de zomersche schemering van dien Mei-avond, zaten Agata en hij op den rand van het bronnebekken. De vader en Pepino werkten nog in den hof opzij van het huis.

Zij spraken weinig; een enkele maal zagen zij elkander aan.

Achter hen, op den berm van het wijnland, stond een oude acacia in bloei; de witte, even roze bloesems lagen als een dunne sneeuw over de keitjes van het pad. Een teedere, frissche geur dreef door de avondluwte.

'De lucht zelfs is stil van avond' zei Agata. 'Je voelt, dat het morgen Pinksteren is'.

Francesco verkeerde op de uiterste grens van het tot spreken dringende verlangen, - als een, die dorstend, zich een volle nap water ziet toereiken en voorzichtig ze aanneemt, bang te storten, en nòg niet drinkt. Agata's oogen hadden een diepen, gelukkigen schijn.

Ze zei weer: 'Na het werk, 's avonds, zit ik hier vaak... en als dan de schemering valt, en je begint die groote ster daar te zien en die andere, groene boven het meer... net een dauwdrop, die zoo in de lucht hangt te schitteren' - ze lachte naar hem heen, en in haar stem was een vragende toon, als wilde zij hooren, of hij het ook zoo zag - 'en later wordt alles wit van de maan... ik verdroom soms mijn tijd, tot vader komt roepen...'

Francesco zat neer in de betoovering harer liefelijkheid.

‘Ik weet nog’, peinsde hij, ‘hoe je dien eersten avond bij Giovanella vertelde van een regenboog... een regenboog in een dal... die voorlangs de bergen stond, en dan door de lucht, en dan langs de bergen weer neer, - een boog, waar je zoo onderdoor zou kunnen loopen. Ik heb later maar zelden een regenboog gezien, zonder aan dat verhaaltje te denken..’

‘En zag je dikwijls een regenboog?’ vroeg Agata met een naïeve behaagzucht.

‘Niet zoo heel vaak... maar toch...’, plaagde Francesco.

En eensklaps heel ernstig, terwijl een beschaamd rood hem naar de slapen steeg:

‘Ik heb wel vaak aan dat verhááltje gedacht, als ik een regenboog zag... maar niet altijd aan jou zelf, Agata...’

‘Zoo eerlijk moet je altijd tegen mij wezen’, zei zacht het meisje.

Dus praatten zij, vluchtig aantippend de werkelijkheid en weer weg daarvan, als vogels doen, die, laag langs een land vliegend, met gestrekte pootjes telkens den grond raken of zij neerstrijken willen, en weer verder spheren...

Francesco zei:

‘Wat zal het aan jou besteed zijn, als je eens de zee zult zien. De zee is het geweldigste wat er bestaat’.

‘Bijna jammer, er plaatjes van te kennen... de verrassing zou nog grooter wezen... of misschien is het toch heel anders, dan je je voorstelt van de plaatjes...’

‘De dingen zijn altijd anders, dan je je voorstelt, en soms zooveel heerlijker...’

In den schemer-ijlen hemel ontvonkten tintelend en deinsden weer heen, als door een etherischen wind bewogen, de aarzelende sterren. Zoeter droomde bij vleugen de acacia-geur door den avond.

Francesco en Agata zagen tegelijkertijd op; tusschen de fijn geritste bladertjes, donker uitgeknipt aan de lucht, dropen dicht opeen de duisterwitte trossen.

‘Net de geur van sinaasappel-bloesem’, zei Francesco; ‘maar dit is bijna nog fijner, nog zuiverder... Je weet niet, hoe je het zeggen moet...’

Zij keken elkaar aan, of zij beiden boordevol geluk waren.

- Waarom zèg ik het haar nu niet? dacht Francesco; zijn

hart bonsde met een onweerhoudbaren drang; maar toch kon hij het niet zeggen. En zoo duurde dit onvergelijkelijk uur, deze ademlooze liefde-wacht, waarop wel een eindeloos lang geluk zou kunnen volgen, maar die zelve nooit keeren zou.

Van uit den hof, achter de hooge hazelaarhaag, klonk bijwijlen, effen en helder, het praten van Pepino. Een enkele maal ging, zwaarder, de stem van den vader daartegen in. Er was geen ander geluid.

'Zou je nou zeggen', peinsde Agata, 'dat we hier vlak achter het dorp wonen? Na zevenen zien we nooit meer iemand; en overdag ook weinig. Soms is het bijna tè eenzaam...'

'Wel vreemd', zei Francesco, 'een punt, waar toch drie wegen samenkomen, en waar zoo zelden iemand langs gaat'.

En plotseling, door den diepen avond, begonnen de klokken te klepelen en te zingen, dat het morgen Pinksteren was. Toen de laatste, gonzende klanken wegdroomden in de ijle lucht, kwam de vader waarschuwen: het was negen uur; hij moest Francesco brengen naar de vrienden in het dorp, waar hij zou slapen. Met een vreemden blik keek hij hen beiden aan.

Francesco stond op. Stil gaf hij Agata de hand.

'Dit is de gelukkigste avond van mijn leven geweest', zei hij zacht; zijn oogen zeiden nog veel meer.

En nauwelijks op weg, kon hij zich tegenover Buzzi niet langer inhouden, en hij sprak het uit, wat hem naar Porto San Salvi gedreven had:

'Ik geloof wel, dat ze altijd aan je is blijven denken', zei de man oprecht; 'maak haar gelukkig; zij verdient het'.

Een geweldige ontroering doorvoer Francesco, en een stralende ernst ontbrandde in zijn hart. Hij had Buzzi wel willen omhelzen van blijdschap en dankbaarheid. Hij wist niet wat te antwoorden. Hij wist ook nauwelijks wat te zeggen tot de menschen, die hem zijn slaaphokje wezen.

- Hij moest nog even met Buzzi terug, zei hij; hij had iets vergeten.

- Als Agata maar al niet naar bed was! Hij moest nog met Agata spreken voor hij den nacht inging!

'Ik loop wel vooruit', zei hij.

En Agata was nog niet naar bed. Zij zat als daarstraks op den rand van het bronnebekken en keek droomerig den weg

af, waarlangs zij waren heengegaan, waarlangs hij nu terugkwam, gloeiend van het zoetste verlangen.

Toen zij hem komen zag, schrok zij met een kleinen kreet van angstige vreugde, sprong op en kwam aarzelend hem tegemoet...

Den volgenden morgen voor zevenen al - de ochtendkoelte verijlde glanzend in den gloed van de jonge zon - waren zij getweeën op pad naar de kleine kapel van San Felice, een uurtje boven San Salvi, en een uur ook van het bergdorp, waar Agata vroeger gewoond had. Het was een kapel, die behoorde bij de groote bezitting van den Conte Colloredi uit Verona, en waar iedere Pinkster en iederen elfden September een dienst werd gehouden. Den vorigen avond, toen zij voor de tweede maal afscheid namen, had Agata gezegd, dat zij van plan was geweest, dáár haar Pinkstermis te gaan hooren, - een oude gewoonte nog van uit haar jeugd - en even had zij hem met een onzeker vragenden blik aangekeken.

Die blik had Francesco verbaasd. Wat bracht haar ertoe te denken, dat hij misschien niet naar de mis zou gaan? Hij had aanstonds beloofd, om half zeven precies present te wezen. Hij zou haar alles beloofd hebben op dat oogenblik.

‘In geen kerk aan het heele meer’, vertelde nu Agata al klimmende, ‘zijn zulke prachtig geborduurde miskleederen als in de kapel van San Felice... Er zijn er voor alle feesten, maar die worden nooit gebruikt, omdat er maar twee missen in 't jaar zijn... Eens zijn ze uitgestald geweest op 't kasteel, en iedereen kon ze gaan zien...’

Achter elkaar aan stegen ze langs het smalle weggetje tusschen de weilanden - Agata voorop.

En lachend keek ze achterom.

‘Je zult nog denken, dat ik enkel om die pronkstukken naar de Pinkstermis ga...!’

Haar oogen blonken zuiver en warm van de zuiver-koele morgenlucht en het warm-zuivere geluk binnen-in. Het zwarte kanten sluiertje hing haar over den arm, en haar donkere haren, met glinsterende glooiïngen en sprongetjes, hielden, alsof zij het liefkoosden, haar open voorhoofd omvat.

Heel haar gezicht bloeide. Even hijgde van het stijgen haar roode mond.

- Hoe heb ik haar ooit niet bekoorlijk gevonden! Ze is bijna mooi! dacht Francesco. Doch dat hij dit dacht, was door zijn liefde. Want mooi was Agata zeker niet. Daartoe was de bouw van haar gezicht te weinig regelmatig; en ongelijk ook stonden, in den even vooruitgestoken mond, de blanke tanden. Twee zorgelijke rimpeltjes te weerszijden spraken van den zwaren tijd, toen in het ontredderd gezin het vijftienjarig kind zich al de plichten van huisvrouw en moeder had zien opgelegd. En wel voegden zich de gave kin, het rechte neusje en de kleine, doorbloosde ooren als bescheiden schoonheden rond dien onvolmaakten maar lieven mond; doch boven haar zachte, bruine oogen - al maakten zij die nog trouwhartiger - vaagden de wenkbrauwen te kinderlijk dun.

Als het breeder wordend pad hun toestond naast elkaar te gaan, en Franscesco zijn arm in den hare trachtte te steken, schrok Agata: ‘O, mijn sjaaltje! pas op, mijn sjaaltje!’

En ook dit vond Francesco van een aandoenlijke liefheid; haar mis-sluiertje, het zwart kanten sluiertje, waarmee hij haar gezien had aan de boot van Malescia, in deze zelfde donkerroode japon, waartegen zoo blank haar hals en kaak waren.

Zijn koesterende blik was diep van ernst.

‘Kun jij begrijpen’, vroeg Agata plotseling, ‘dat wij nu verloofd zijn? Ik niet... 't Lijkt een wonder... En wat een vreemde week, sinds je briefje kwam!’

‘'t Lijkt niet een wonder, maar 't is een wonder’, zei Francesco met overtuiging.

Een pooslang gingen ze zwijgend naast elkaar.

‘Kijk’, kwam Agata dan, ‘dat torentje, daar in de hoogte tusschen de boomen, dat is de kapel...’

En even later:

‘Ik vind San Felice zoo'n prettige heilige, alleen al om zijn naam!’

‘En wat heeft hij uitgevoerd?’ schertste Francesco. Maar Agata keek effen.

‘Dat moet je zoo niet zeggen. Hij is samen met zijn zuster Regula onthoofd, omdat ze het geloof predikten aan de heidenen’.

‘Bidt jij veel aan de heiligen, Agata?’

‘Dat is te zeggen... veel... Toen ik verleden jaar mijn gouden kruisje verloren had, heeft Sant Antonio mij heerlijk geholpen, want ik vond het terug, wel een half uur van huis, in hoog gras. - Maar voor iedere naald, die tusschen de reten van de vloer is geraakt, zou ik hem niet lastig willen vallen, zooals ze soms doen... En echt bidden natuurlijk ook...!’

‘Wat noem je echt bidden?’

Agata keek hem aan. Schuin naar hem op gingen haar even verbaasde, even bewonderende oogen.

‘Je vraagt nog net als vroeger... dingen, waarop iemand onmogelijk zou kunnen antwoorden... En toch voel je best... nou ja...’

Ze bloosde verward.

‘Echt bidden’, kwam ze dan, ‘dat doet vader, als hij verdriet heeft. Hij kan moeder maar niet vergeten, en dan ligt hij soms uren wakker 's nachts, en dan valt hij biddend in slaap’.

En na een korte wijl:

‘Vindt jij de heiligen dan niet prachtig? Ze hebben zich laten steenigen, en kruisigen, en verbranden, ze hebben bijna hetzelfde geleden als Christus, en zij hadden niet hun goddelijkheid, die ze hielp om al die vreeselijke dingen te verduren’.

‘Ze hebben dus eigenlijk nog veel méér gedaan...’ vatte Francesco vuur.

Maar het meisje, nadenkend, antwoordde:

‘Nee, dat kan niet... dan deugen onze woorden niet. Eigenlijk kun je over zooiets ook niet praten, want dan kom je verkeerd uit, dat zie je maar’.

Nu was het Francesco, die met een bewonderenden blik Agata's peinzend gezicht omvatte. - Wat een edel voorhoofdje, dacht hij, en wat een pure oogen. Hoe smetteloos moest de ziel zijn, die daarachter bewoog!

‘Zoo mogen we zeker niet denken’, hernam ze; ‘want mijn liefste heilige, dat is altijd jou naam-heilige geweest. En San Francesco heeft zijn heele leven niet anders gedaan, dan zoo getrouw mogelijk Christus navolgen’.

En als Francesco bleef zwijgen:

‘Ik heb eens zoo'n mooi boekje over hem gelezen. Daar stond een verhaal in, van hoe er op een dag drie dieven en moordenaars kwamen bedelen; en de portier zond ze terug.

omdat zulke boosdoeners niet de aalmoezen behoefden te komen opeten, die de broeders gekregen hadden. Maar toen San Francesco thuis kwam met een zak gebedeld brood en een kruik gebedelden wijn, en de portier het hem vertelde, kreeg die een leelijk standje. Hij was wreed geweest, zei San Francesco. De kwaden moest je met zachtheid tot God brengen, en niet met verwijten. Want Christus had gezegd, dat voor de gezonden geen dokter noodig was, maar wel voor de zieken, en dat hij niet kwam om de rechtvaardigen te redden, maar de zondaars, en dat hij daarom dikwijls met hen at. Toen stuurde San Francesco dien portier met al het brood en den wijn, die hij gebedeld had, de dieven achterop; hij moest hun op de knieën vergiffenis vragen. En de monnik vond de dieven ergens in een bosch, en hij deed en zei alles wat San Francesco hem bevolen had. En toen de dieven het brood aten, bekeerden zij zich en werden zelf de beste broeders van de orde.

En weet je, wat ik er het mooist van vind? Dat San Francesco dit heelemaal niet bereikte met een mirakel, met een schilderij, dat ging bloeden, zooals we hier in de kerk hebben, of met een ander wonder; maar enkel door liefde, enkel door Christus na te volgen'.

Zij had een hooge kleur van het verhaal gekregen; haar oogen gloeiden van zuiver geloof.

En Francesco, zonder te denken aan al wat hijzelf ooit overdacht had, voelde zich gansch vergaan in haar loutere wezen. *Hij* had wel op zijn knieën willen vallen voor háár.

Doch daar waren ze aan het grasveld voor de kapel van San Felice. De dienst was al begonnen. Zij hoorden de klaterende stem van den priester, en heel hoog en schel den tegenzang der vrouwen. De deuren waren wijd open, en het volk stond tot in het zonnig voorportaal.

Het was een feestelijk gezicht, daar op die versche, fonkelende bergwei, de witte kapel, met haar portiek van drie witte bogen op pilaren, lichtroode schilderingen aan den achterwand, - en binnen, in een witten schemer, het zachte geflonker der gele kaarsevlammetjes boven zilveren kandelaars.

Zij kwamen naderbij, en Agata, het zwarte sluiertje over haar hoofd, knielde tusschen de andere vrouwen aan den ingang.

Francesco keek over haar heen het kerkje in; even moest hij glimlachen, toen hij de prachtige kazuifel zag, die de priester droeg, een kazuifel van goudbrokaat met roode rozen geborduurd.

De priester riep, en de vrouwen zongen, schrééuwden het antwoord, zoo hoog als ze zingen moesten, en zoo vurig als ze het deden.

Vooraan zag Francesco, op gebeeldhouwde bidstoelen, twee deftige vrouwen in het zwart; de kasteelbewoonsters zeker. En onder-naast het altaar, de kop op de voorpooten, lag, bevend over al zijn leden, de troebele oogen vol tranen, een wit, gladharig hondje.

Wat deed dat doodsdroeve hondje op het blijde Pinksterfeest?

Agata, geknield, haar roode kleedje voor zich uitgespreid, was een en al aandacht bij den dienst; zachtjes zong ze mee met het vrouwengezang.

En Francesco leunde tegen een buitenpilaar der portiek, vanwaar hij haar in het oog kon houden, en aandachtig hield van nu aan zijn blik haar geknielde gestalte omkoesterd.

‘Dat is mijn mis’, peinsde hij. ‘Hoe kan ik beter God aanbidden, dan in zijn zuiverste, zijn liefdevolste verschijning?’

Het werd een stralende Pinksterdag.

Hooger stegen zij het bergland in. Zij vermeden het dorp San Felice, waar Agata's oom woonde - al had Francesco wel graag ook haar oudste broertje gezien. Maar het was de eenige dag, die voor hun liefde bleef; den volgenden ochtend al moest Francesco de lange reis naar Spezia terug ondernemen.

Zij klommen door glooiende weilanden vol bloemen en langs lente-groene bosschages den top van den Monte dei Pini tegen.

Zij gingen dicht naasteen, en waar de weg geleidelijk steeg, sloeg Francesco voorzichtig den arm rond haar schouder. Hij vertelde haar, hoe zijn liefde in hem gegroeid was, en hij vroeg, of zij hem gezien had, verleden jaar op de boot.

Verschrikt zag het meisje hem aan.

‘Ja, ik héb je gezien; en ik ben blij, dat je er niet over zwijgt’.

‘Het was een vergissing, Agata; ik geloof, dat ik,

diep in mijn ziel, eigenlijk altijd gehouden heb van jou'.

Dan verhaalde hij haar zijn ijle liefde voor Ilda, en den vreemden droom, hoe hij in het bosch met de zilverige kelken Ilda zag zitten, en hoe die veranderde in het kleine meisje Agata, met haar blauwe schort aan.

Agata bleef staan; blijde zag zij hem in de oogen.

'Is het heusch waar, dat je zoo van me gedroomd hebt... is het heusch waar?... En ik, ik had van jou altijd denzelfden droom... en als ik eindelijk wakker werd, waren mijn wangen nat van de tranen!'

Zij lachte, alsof het een grapje was.

'Wat droomde je, Agata?' vroeg Francesco gespannen.

'Och waarom...? Dat vertel ik je later wel eens...'

Zij sloeg beschaamd de oogen neer, en daar waar het blozende weer blank werd, zag Francesco het lieve, donkere spikje, dat hij nog niet weer zoo, als een ontroerende schoonheid, daar gezien had.

'O Agata!, mijn hart!' fluisterde hij, en hij drukte haar tegen zich aan, en hij proefde de roode vrucht van haar mond, en zij kuste hem weer, vol en innig. Het was hem, of haar ziel zelve zich aan hem overgaf.

En zij bereikten den bergtop, met de majestueuze rij reusachtige dennen, gestadig ruischende in de blauwe oneindigheid.

Ver in de diepte lag, teeder azuur, het meer binnen de vaagbruine mengeling der omringende heuvelen, waarover hier en daar een jonge, fluweelige groenheid gloeide. Aan de andere zijde waasde ademloos de rookblauwe bergen-wereld voor het lichtende lucht-verschiet. En óver hen, als een kolonnade van geweldige, rosse zuilen, rezen de rechte, ronde stammen, de een naast den ander, dragende het eeuwig geruisch hunner ontzaglijke kronen, glinsterend aan het blauw van den duizeldiepen hemel.

Klein daaronder stonden die twee jonge gelukkigen.

''t Is net een groot, groot orgel', zei Agata.

'Het orgel der eeuwigheid', antwoordde Francesco stil.

En stil omvatten zij andermaal elkaar, en kusten elkander op den mond, en het was de liefde, die overvloeide in de liefde; en het was als een geheimvol licht, dat zich uitstortte in de harten van deze beiden, en stralend zich weder uitstortte van hart in hart.

II

Die zomer werd er een van groote gelukkigheid voor Francesco.

Iederen Zaterdagavond, trouw met dezelfde post, was er het briefje van Agata; het verlichtte heel zijn Zondag en de dagen, die volgden. Van een argeloozen eenvoud waren die briefjes en soms van een natuurlijke fijnheid, die hem verrukte. Francesco antwoordde met lange brieven vol lief-de-vervoeringen, waarbij hij zichzelf vaak zoo verloor, dat hij ten slotte gansche bladzijden achterwege liet, ontsteld over het geweld van zijn gevoel. Heel zijn wezen stond in bloei als een lenteboom, jong en overdadig, zuiver en gaaf.

Doch Agata bleef schrijven op haar manier, als in een simpel, kristalklaar spiegeltje haar gedachten en gevoelens weerkaatsend; en niets was er, wat Francesco zoo roerde als deze reine openheid. En telkens was er een woord, een wending, die hem bewezen, hoe aandachtig zij zich in zijn brieven verdiepte.

Tante Letizia was de eenige, met wie hij aanvankelijk sprak over zijn nieuw geluk. Tegenover den blinde weerhield hem een zekere schroom; van oom Tito en tante Savina vreesde hij onvriendelijke opmerkingen; en Uberto wilde hij ooit eens persoonlijk verrassen.

Het was gedurende dien zomer, dat hij opnieuw een dagboek begon, in een schrift, waarin hij ook vele liefdeverzen had opgeschreven. Aan Agata zond hij er maar enkele, die hij haar niet geheel onwaardig achtte.

Die verzen waren misschien onvolkomen van maaksel, doch zij waren vervuld van het innerlijk licht, waarin hij de aldoordringende, goddelijke liefde had herkend. En tot zijn verwondering ervoer hij, hoe dat licht te louterder en te sterker in zijn woorden brandde, naarmate zij in grooter hartstochtelijkheid zich verhieven.

Dan weer leefde hij in een gouden schemer van verteedering, en wiegden zijn woorden als sprankelende bloemtrossen Agata tegen.

> ‘In de zuivere bloesemtakken
> Van je aarzelende stem
> Zit een vogel zoet gedoken
> Die van liefde zingt.

En van liefde zingt de vogel
Die vurig uitstaart uit het lommer
van mijn hartstochtelijk
donker antwoord'.

'Colloqui cantati', gezongen tweespraken, noemde hij die korte gedichtjes, waartoe ook dat over haar oogen behoorde:

'Als je opslaat je klare oogen
Is het, of je liefde openspringt;
Doch luiken ze over hun heilig geheim,
Dan is het mijn liefde, die in eerbied
Met kussen ze toedekt'.

En ook dit over het zwart kanten sluiertje, waarmee hij haar geknield had gezien voor de kapel van San Felice:

'Sluiertje, laat mij je plaats!
Ik ben 't, die nu haar lieve
Hoofd en al haar gedachten
Omsluiten wil!'
'Omsluit het even teer en vroom
O jonge man, en doe haar,
Omsluierd door jou liefde,
Ingaan tot Gods geheimenis.'

Hij liet dit versje aan tante Letizia lezen. Tante Letizia vond het mooi, maar zij vroeg aarzelend: 'Zal Agata het begrijpen?' Francesco was niet zeker, of zij zelve het volkomen begreep.

En Agata begreep het op hare wijze:

'Het sluiertje zegt', antwoordde zij, 'dat het zijn plaats volstrekt niet wil afstaan, als ik naar de mis ga. Het is maar een dom sluiertje, moet je denken; maar ik voel toch best, wat je zeggen wilt.'

Andere gedichten waren onstuimiger, zooals zijn geliefkoosde liefdelied:

'Roos, uit Gods dageraad geboren'.

En hij schreef ook een stuk van een groot gedicht in Danteske terzinen: 'Het orgel der eeuwigheid.'

Hierop volgde de eerste dagboek-bladzijde.

'12 Juli 1902. Als de schoonheid, die wij zien, werkelijk

Gods licht is, dat door onze oogen heen uitstraalt over de ondoorgrondelijke schepping, - dan begrijp ik opeens den argeloozen trots, dien ik voelde als jongen, de gelukzaligheid van trotsche vreugde over de schoonheid van het heelal; van *mijn* heelal, zei ik.

Maar is dat heelal dan niet mooi uitzichzelf, onafhankelijk van ons? Zijn de bergen, de zee, de zon en de maneschijn - heel deze wereld van schijn - niet mooi zonder ons?

Of zijn zij zonder ons kijken zonder ziel?

Toch kunnen ook de slechten het schoone zien. Maar zien zij het werkelijk? Laatst liep ik langs den zeeweg; er was een ongeloofelijk prachtige zonsondergang, een opvaart van wijduiteengewaaide roze wolkveeren, die roerloos den ijlblauwen hemel invloog. En op een bank zaten vier of vijf jonge kerels; zij grinnikten onder elkaar over schunnige dingen, met hun rug naar de zee.

Doch de oogenblikken, dat zelfs het verachtelijkste wezen iets van het schoone ziet, zijn dat niet ook zijn goddelijke oogenblikken, waarin de Liefdegeest doorsmeult in hem en het wint van zijn duister?

Maar wat is die duisternis in de slechten en verblinden - in ons allen?

'God strijdt in ons', - maar waarmee eigenlijk strijdt God in ons? Met het Egoisme, met de wreedheid der natuur. Maar wie heeft dat Egoisme ingesteld? Wie heeft die wreedheid de Natuur ingeschapen? - ook al is alles een schijn. En wie drijft den mensch tot al het slechte, dat geenerlei zin heeft?

Is er dan ook een macht der duisternis, onafhankelijk van God? Of heeft God die macht geschapen, juist om ermee te strijden?

Ik dacht, dat ik iets had leeren begrijpen. En vaak denk ik opeens, dat ik niets begrijp.'

'16 Juli. Maar dat er een onoverwinnelijke Liefdegeest waakt en werkt en worstelt, dat blijft toch onomstootbaar.

Want van waar anders hebben de menschen de onontwijkbare stem van hun geweten?

Wie anders doet de dichters en maatschappij-hervormers dringen naar een wereldorde vol harmonie? Wie anders doet de componisten den hemel zelf op aarde brengen?

En wie anders drijft mij sinds jaren gedurig alle duisternissen door, en doet mij dorsten naar Zijn Licht?

Wie deed Agata voor mij oprijzen, het aanbiddelijk meisje, dat een en al liefde is?'

'19 Juli. Zou Agata werkelijk gelooven aan het mirakel der Christus-schilderij, die twee en een halve eeuw geleden bloeden ging in hun Kerk?

In elk geval is het zeker, dat zij de enkele liefde-kracht van San Francesco veel mooier vond. Haar geest is zoo rustig, zoo evenwichtig; over háár hoef ik mij werkelijk niet bezorgd te maken.

Maar hoe zal zij denken over mij, als zij merkt, dat ik niet meer doe aan de kerkelijke plichten?

Als ik haar niet plotseling te veel verschrik, zal zij mij langzamerhand gaan begrijpen. - Volgen misschien niet. Haar aard is onvergelijkelijk trouw, dat heb ik ondervonden! Zij zal ook trouw zijn aan haar geloof. Maar wat geeft het? Wij hebben elkaar immers lief?

En dan, zouden de vormen, die ons geloof aanneemt, er wel zoo veel toe doen? Is niet het belangrijkste, tot welke innigheid, tot welke vurigheid, tot welke overgave onze ziel in staat is?

Ook al zou Agata streng katholiek blijven, - de warmte van haar geloof zal ik altijd vol liefde bewonderen'.

Juist den Zaterdag daarop, in haar gewoonlijken brief, las Francesco, getroffen, het volgende:

'Ik heb nog eens nagedacht, lieve Cechino, over wat wij zeiden, op onze eerste wandeling, over de martelaren en Christus. De martelaren moesten hetzelfde lijden als Christus, maar Christus had het gemakkelijker, omdat zijn goddelijkheid hem hielp. Dus hadden de martelaren eigenlijk nog meer gedaan. Dat was wel erg mooi geredeneerd, en toch begrepen wij, dat het niet goed was.

Natuurlijk hebben de martelaren vreeselijk geleden, maar zij wisten, dat zij het deden om Christus te verheerlijken, en zoo was hun lijden tegelijk een groot geluk, en konden zij zingende sterven. Maar Christus leed een veel grooter pijn in zijn ziel, want hij had al zijn goddelijke liefde aan de men-

schen gegeven, en tot belooning kruisigden zij hem, en een van zijn apostelen verried hem, en zelfs Petrus verloochende hem. Daarom heeft Christus veel meer geleden dan de martelaren. Vindt je ook niet?'

Francesco zat met het kleine velletje postpapier in zijn voorzichtige handen. Hoe lief had hij die kinderlijk gevormde letters! Hij hoorde haar kalme stem, en zag haar open gezicht. Wat was het eenvoudig, wat ze schreef, en hoe mooi gevoeld! Hij boog het hoofd over die zachte, klare woorden, en kuste ze.

Van dien dag af begon Francesco opnieuw de Evangeliën te lezen.

Ontroerd hervond hij de van ouds bekende verhalen en tafereelen en gelijkenissen. En in een wijde bewogenheid las hij den zang van Christus' zaligsprekingen: 'Zalig zijn de armen van geest', 'Zalig zijn zij, die treuren', 'Zalig zijn zij, die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden'....

'Want zij zullen verzadigd worden....' herhaalde hij zacht.

'Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien'. - Hij dacht aan Agata; zij zeker was een reine van hart.

En sterker dan vroeger werd hij geslagen door de goddelijke kracht van Christus' bovenredelijke veeleischendheid: 'Maar ik zeg u, hebt uwe vijanden lief, zegent hen, die u vervloeken, doet wel dengenen, die u haten'... En niet minder door het grootsche en geheimzinnige: 'Weest dan gijlieden volmaakt, gelijk volmaakt is uw Vader, die in de hemelen is'.

Tot de volmaaktheid, tot de gelijkheid aan Gods volmaakten staat eischte Christus ons op. Ademloos staarde hij den diepen lichtgloed dezer woorden binnen. Zei Christus daarin niet, dat wij geheel vervuld van God konden worden?

En een vreugde was in hem, dat hij ook met Agata veel zou kunnen meevoelen.

Doch dan verduisterde die vreugde, wanneer hij, evenals vroeger, stuitte op de pijnlijke plaatsen, waar Christus werd voorgesteld, niet 'nederig van hart', niet zachtmoedig en liefdevol, maar scherp en haatdragend, hoovaardig en wraakzuchtig: 'Gij adderengebroedsels', en: 'Wie mij verloochend

zal hebben voor de menschen, die zal Ik ook verloochenen voor mijnen Vader'; en tegen zijn moeder: 'Vrouw, wat heb ik met u te maken?'

Het was zelfs, of Christus niet altijd geheel oprecht was. Zoo, waar hij voorgaf, de wet en de profeten te komen vervullen, en onderwijl zooveel hij kon de wet met zijn leeringen ondermijnde; al was die leer ook mooier dan de wet. Betrapten hem de Farizeeërs, dat zijn jongeren aren plukten op den Sabbath, dan had hij dadelijk zijn antwoord klaar: David at wel de toonbrooden uit den tempel, welke hem niet geöorloofd waren te eten! Alsof daarmee alle ongeöorloofdheden geöorloofd werden, dat David ze ook had bedreven!

En wederom vond hij het stuitend verhaal van den vijgeboom, die, toen Jezus eens honger had, geen vruchten bleek te dragen, 'want het was de tijd der vijgen niet', - waarop Jezus boosaardig den onschuldigen vijgeboom vervloekte en verdorren deed.

'2 Aug. Er is, jammer genoeg, in de Evangeliën maar al te veel, dat afbreuk doet aan het beeld van den Christus; ik heb het reeds als jongen gevoeld. En het is vreemd, dat men over al die dingen nooit *in dien zin* gewagen hoort. Ook grootvader scheen het niet te zien. Hij woù het niet zien, omdat hij het gave beeld van den Christus niet wilde laten verstoren in zijn hart.

De Christus van de Kerk, de Christus van alle beelden en platen, de Christus, die leeft in jou, Agata, de Christus van ieder geloovig hart, - het is altijd de machtige maar zachte, de zich over ons ontfermende, en vooral de voor ons lijdende, goddelijke Christus. Terwijl hij toch in de Evangeliën slag op slag geschilderd wordt als een felle, hartstochtelijke Jood'.

'3 Aug. Van morgen, onder mijn werk, viel mij deze gedachte in: Is het niet juist prachtig, dat in den loop der eeuwen, uit de ziel der menschheid een goddelijker en feilloozer Christus is opgestaan dan de Christus, die leeft in de Evangeliën?

Bewijst dat niet nog eens te meer den goddelijken aard der menschelijke ziel?'

'10 Aug. Een parel van een boekje ben ik aan het lezen: I

Fioretti di Sancto Francesco'. En het boekje, dat Agata over hem las, zal daar wel uit getrokken zijn.

Lief en wijs hart! de klaarste inzichten heb je, zonder dat je zelf weet, dat het inzichten zijn. En ook uit deze 'Bloempjes' had jij de mooiste bloem geplukt.

Wijs en kinderlijk ben je, als grootvader was'.

'11 Aug. Is het niet opmerkelijk? San Francesco volgde Christus na, zijn heele leven lang, zooals misschien niemand in de praktijk hem nagevolgd heeft; maar hij volgde na, niet den Christus van de Evangeliën, met al zijn opvliegende en harde oogenblikken, maar alweer - het ideaalbeeld van Christus.

En zoo al niet in grootheid van lijden of in grootheid van uitspraken, zeker wel in 'christelijkheid' heeft San Francesco, zonder er zich bewust van te zijn, den Christus der Evangeliën overtroffen'.

'14 Aug. Nog twee andere boeken over San Francesco uit de bibliotheek gehaald.

Wat houd ik van den "poverello", den minnaar der armoede, en den minnaar der dieren. Ik schaam mij bijna zijn naam te dragen, zooals de weelde mij vroeger heeft kunnen verblinden.

Armoede is mooi, armoede is zuiver. Ik bedoel natuurlijk niet de te groote armoede, die afstompt, maar de armoede, die de grootst mogelijke eenvoud beteekent.

Tevredenheid daarmee is niet alleen gelukkiger, maar ongetwijfeld een schooner zielstoestand dan de eeuwige ontevredenheid der kameraden.

Wat is er schooner denkbaar dan het leven van Agata, met haar vader en haar broertje, - dan het leven van den blinde! Alleen in dien grooten eenvoud kan het menschenleven zóó gaaf en helder uitgroeien.

Weelde is voor de ziel een nog grooter ramp dan ellende; ik heb het met eigen oogen gezien.

En de armoede was dan ook San Francesco meer dan een plicht, door Christus hem opgelegd. Zij was hem een vreugde, ja, een "onmetelijke schat".'

'15 Aug. Met zijn strijd tegen de wetenschap kan ik het minder goed vinden. Het kon wel eens juist de wetenschap

zijn, die bestemd is aan de menschheid de waarheid Gods te onthullen! De wetenschap is niet een zaak van het verstand alleen. Ik zie haar binnen als een wereld van glanzende figuren en fijne lijn-schichten vol ongehoorde steilten en geheim zinnige diepten, waarin het Wonder aan het worden is.

En de groote vondsten in dit rijk zijn dan ook nooit gedaan door het dorre verstand, maar door een ingeving, dus door een goddelijken invloed'.

'16 Aug. Maar welk een zonnige menschelijkheid in San Francesco's liefde voor de dieren!

En deze zeker niet, - zoomin als zijn grenzelooze nederigheid - had hij van Christus, van wien verhaald wordt, dat hij de duivelen in de zwijnen dreef en toen de geheele kudde van de hoogte af in zee deed storten en jammerlijk omkomen; terwijl hij zich even weinig bekommerde over het lot der visschen, over dien berg van wanhopig spartelenden doodsstrijd, bij de 'wonderbare vischvangst'.

Aandachtiger en zachtmoediger was San Francesco, de bevrijder der wilde tortels uit de handen van den vogelaar, en der visschen uit die van den visscher, met de waarschuwing op te passen en zich niet weer te laten vangen; - de bevrijder ook der klagelijk blatende lammeren, die naar den slager werden gebracht.

Welk een diepe liefde voor 'al wat leeft'! En de vogels, die zijn liefde beäntwoordden; de goede valk, die den heilige wrekte, 's nachts, voor het gebed!

De wederzijdsche broederschap tusschen mensch en dier, dier en mensch, - welk een groote ziel moet hij gehad hebben, die deze nieuwe wereld ontdekte!

En tegelijk, welk een roerende humor in dat 'broeder' en 'zuster' tot die goedgezinde beesten, - in dat heerlijke 'broeder ezel' tot zijn eigen, lastig lichaam!

Wat houd ik van je, San Francesco!'

'17 Aug. Toch is er iets onlogisch in dat gevoel van gulle, welgemoede broederschap.

Want San Francesco stond toe het eten van vleesch, - weliswaar omdat hij niet wilde, dat zijn orde-broeders zich zouden verhoovaardigen op de verdienste van hun straffe vasten - maar hij stond het toch toe!

Mocht zuster koe dan wel worden om hals gebracht?

En in de natuur zelve..... wat, als broeder salamander zuster spin verslindt, en zuster merel broeder worm? En of de wolf gevolg zou hebben gegeven aan San Francesco's vermaning, en stilletjes zijn gaan sterven, omdat hij voortaan geen onschuldige prooi meer verslinden wou?

De schepping is immers onvermurwbaar! De vijandschap en de moord zijn haar onuitdelgbaar ingeschapen!

Arm hondje, bibberend onder het altaar van de kapel van San Felice, voelde je je gevloekt als heel deze schepping?

Arme Bettina, met je onverklaarbaar droefgeestige oogen, zou je nog leven?'

'19 Aug. Maar op de consequentie's van San Francesco's liefde voor de dieren, noch op de historische waarheid dier naieve verhalen komt het eigenlijk aan.

Dat San Francesco zelf, of, indien die verhalen voor een groot deel fantasie zijn, dat zij die ze schreven, en zij die erin geloofd hebben, deze warme verbroedering met de natuur gevoelden en beminden, dáárop komt het aan.

Want in die groote liefde voor al het geschapene had God in hem en in hen allen de wreede wetten der schepping overwonnen'.

(In potloot, zonder datum).

'Zou ik niet kunnen zien, het zonder vleesch te stellen? Ik zou toch, terwille van mijn middagmaal, geen zin hebben, zelf een krampachtig fladderende kip den nek om te draaien, of een varken het dolkmes in de keel te stooten en het eindeloos gekrijsch van zijn doodsangst aan te hooren? Wie het er wel voor over heeft, dien valt niets te verwijten. Hij handelt in overeenstemming met heel de natuur. Maar wie niet den moed heeft, zelf den moord te doen, moet dien ook niet bedrijven laten door zijn handlanger, den slachter. Dat is laf en schijnheilig'.

'22 Aug. "Men zal nergens leed doen noch verderven op den ganschen berg mijner heiligheid", - het was van Jesaja een toekomst-vizioen, dat naar menschelijke berekening op deze aarde onvervulbaar is.

Maar Christus óók eischt onvervulbare.. volmaaktheid.

Het schijnt Gods wil, dat wij streven naar een onvervulbaar en bovenredelijk ideaal; misschien om daartoe bereid te zijn, als de tijd daar is.

En als de Tijd een schijn is, dan is de tijd altijd daar'.

'23 Aug. De wonder-loutere gloed, waarmede de liefde ons omgeeft en vervult, is reeds gelijk een glanzende luchtbel uit een volmaakt bestaan, gestegen door het troebele duister van den tijd'.

Zoo, met een ongekende weligheid, stonden Francesco's gevoel en gedachten in bloei. De liefde is een zon, die over het gansche gebied eener ziel de sluimerende kiemen en groeikrachten wekt.

Zijn werkdagen zelfs werden erdoor verlicht. In de diepe werkelijkheid van zijn rusteloos voortstuwend innerlijk leven, leek de arbeid een altijd weerkeerende dagdroom vol rustige regelmaat en voldoening.

Zonder dat hij buiten de Centrale veel met hen omging, raakte hij toch geliefd bij de eerst zoo stugge kameraden; en die zouden zeker niet hebben kunnen zeggen, waarom zij dezen in zichzelf gekeerden jongen kerel met zijn ernstige oogen zoo graag mochten. Trok hen in die oogen het verzwegen geluk?

Ook bij den ingenieur Montini stond hij hoog aangeschreven; en hemzelf scheen de Centrale een soort ouderlijk huis toe, waarin Montini de gezagvolle en toch vertrouwelijke vader, en zijn motoren en dynamo's de goedgezinde huisdieren waren.

'Zuster dynamo, wij gaan je weer eens wat olie voeren', lachte hij soms.

En eens, op een Zondag, in den vooravond - de ingenieur was er niet - brak een verpletterend onweer boven Spezia los. Plotseling klonk ergens binnen de Centrale een oorverdoovend geraas! Hevig ontsteld snelden zij allen toe, en in het hoogspannings-schakelhuis zagen zij, door de matglazen ruiten, een verschrikkelijk licht. Het schakelhuis was als altijd op slot, wegens het levensgevaar voor wie de geleidingen daar aanraken zou. Achter de rinkelende ruiten, met een steeds vervaarlijker geronk, woedde het verblindende vuur. Allen schreeuwden door elkaar, sommigen vluchtten. Een der

kameraden rende naar de kamer van den ingenieur, waar hij den sleutel wist hangen; doch de sleutel hing er niet. ‘Brand’ werd er geroepen, ‘de bliksem is ingeslagen!’ De verbijstering werd algemeen. ‘Het kàn de bliksem niet zijn’, dacht Francesco, ‘dan stond alles al in lichte laaie!’ En opeens begreep hij, hoe een atmosferische ontlading van den bliksemafleider op de hoogspanningskabels moest zijn overgeslagen. Met een zijner schoenen, de oogen halfdicht tegen het brullende licht, verbrijzelde hij het glas, klom naar binnen en schakelde door twee handgrepen den stroom uit. Op slag was de razende vuur-boog verdwenen.

In zijn dagboek beschreef Francesco het gebeurde uitvoerig.

‘En toen wij daar stonden, trillend op onze beenen en doodsbleek, maar het gevaar geweken, begonnen wij te lachen en vielen elkaar van zinnelooze vreugde in de armen.

Wat is het leven heerlijk! Wat is het heerlijk, als er zoo, plotseling, een matelooze liefde tusschen de menschen opsteekt!

Ook den volgenden dag nog was er een warmte in hun aller stemmen, die het gevoel gaf van een groot, algemeen geluk.

En Montini was zoo hartelijk. “Bij de eerste gelegenheid die zich voordoet, kun je op me rekenen”, zei hij, “en nu krijg je een gratificatie”. Toen lei hij opeens zijn hand op mijn schouder, en of hij er alles van begreep: “Kan ik je ook plezier doen met een extra verlof?”

“Dat zou ik denken”, zei ik. Maar hoe kon hij vermoeden...?

Ik heb het dadelijk aan Agata geschreven.’

‘7 Sept. O, kon er toch eenmaal een duurzame, diepe verbroedering uitslaan tusschen de menschen, als een vuurboog van goddelijken geest’.

‘17 Sept. Drie dagen bij Agata geweest. - Dat is te zeggen, ik kwam tegen den avond, zooals de vorige maal, bleef den Zondag over en vertrok Maandagmorgen om elf uur.

Maar de tweeëntwintig uren welgeteld, dat wij bijeen waren, - waren zij niet voller en dieper van duur dan anders tweeëntwintig dagen?

Wat was zij blij, toen ik aankwam! Zij was zoo trotsch op me, mijn lieve hart! Alles moest zij oververtellen aan haar vader! Ik had haar nog nooit zoo opgewonden gezien.

Later op den avond zaten wij weer bij de bron - bij de bron van het leven, leek het mij, en ik dronk het schijnsel van haar oogen.

Wat heb ik die oogen lief! En hoe liefelijk bloeit de wereld, die daarachter ligt, haar aandachtige, zonnige ziel, waarover de smart als een wolk voorbij is gedreven, en nog rijker glorend ligt het beregend land.

Agata, heerlijke verschijning van Gods liefde!

Ik nam je hand en hield die lang in mijn twee handen, en aldoor keek ik je aan. O! onmetelijke zaligheid vol eindeloos heimwee, die de liefde is! Het is een smachten naar elkanders eeuwige diepten van licht!

En later zaten wij binnen bij de lamp. Wat houd ik ook van dat schemerig, boersch vertrek! Het was, of ik was teruggekeerd bij ons thuis in Trebiano, maar nu in een hooger en bewuster geluk. *Is* het niet als een droom, dit leven? “Wij komen van verre”, zei de vrouw in den trein.

En jij ging er rond met je bloeiende gezicht en met de zachte gebaren van een kleine moeder. En koddige dingen, dat je zeggen kunt! Je vader en je broertje zaten er met zoo'n innige vergenoegdheid bij! Als een vizioen, dat mij niet meer verlaat, staat die gezegende avondkamer rond mij heen.

Zondags klommen wij naar San Felice, waar zij vroeger gewoond heeft. Ik zag er Guiseppe, haar oudste broer, een lange jongen met een fijn, stil gezicht en grijze oogen, net zijn vader. En op den terugweg - het was al laat voor Agata's eten - stormden wij de weggetjes omlaag als twee veulens. Wat hebben wij gelachen! En zij verweert zich nog voor elken kus, die onverwachts komt, de schat!

Maar 's avonds wandelden wij langs het meer. De maan wierp een zilveren weg over het water, en in de hooge ceders van een buiten zat een vogel te zingen, - vreemd, in September.

Weer zie ik haar oprijzen, vóór het maanbeglansde meer, en toch vol licht haar schemerend gezicht. O! die wondere liefde in haar trekken, en de zachte verhevenheid in de houding van haar hoofd.

Telkens moet ik sindsdien aan Maria denken, die Agata zoo lief heeft'.

'23 Sept. Sedert mijn jeugd heb ik niet meer tot Maria gebeden; en sinds ik zelf den Bijbel las, dacht ik aan haar als aan een lieve, en aanvankelijk zeker uitverkorene, maar later des te beklagenswaardiger moeder, zoowel bij het leven als bij den dood van haar zoon. Maar is de Maria, die de Kerk aanbidt, wel de bijbelsche Maria? Is ook zij niet een ideaalbeeld, de Koningin des Hemels, de Hemelsche Moeder met het Kind, de Moeder der Smarten?

Er is ongetwijfeld iets heerlijk-liefs, iets prachtig-menschelijks in het aanbidden van deze *vrouwelijke* bovenaardschheid, die wij vertrouwelijk en goedaardig tot ons genegen voelen. 't Is mij, of in die vereering nog een beteekenis schuilt, die mij ontgaat.

Al jaren ben ik niet meer katholiek. Ik kan niet gelooven aan zooveel dagen aflaat voor zooveel gebeden; aan een absolutie, die een priester bij machte zou zijn toe te staan. Ik kan niet gelooven, dat de Christus-der-armoede zou worden vertegenwoordigd op aarde door den Paus met zijn vorstelijken Hofpraal.

En toch heeft de Katholieke Kerk ontegenzeggelijk veel moois, dat de Evangelische Kerk mist. Zij heeft de innigheid der Moeder Gods: zij heeft haar heirleger van Heiligen, die alles dorsten te doorstaan voor hun overtuiging, toon-beelden van onzelfzuchtigheid; en zij heeft de geheimzinnige schoonheid, de wijdingvolle, rustgevende sfeer van haar eeredienst. - En dat zij den geloovigen den Bijbel onthoudt, zelfs ook aan de groote menigte het Nieuwe Testament, daarin heeft zij eigenlijk volkomen gelijk, want de lectuur der Evangeliën kan niet anders dan het ideaal-beeld van Christus, dat de Kerk stichtte, verwarren en ondermijnen. Niet iedereen is een wijsgeer en een kind, als grootvader was.

Ook, dat een louter wezen als Agata in de Kerk een warme gelukkigheid vindt, zegt niet weinig, en ik vraag mij wel eens met schrik af, of het geen dwaze overmoed is, met mijn gedachten zoo schamper een inzetting aan te vallen, waarin zoo groote geesten, heiligen en kerkvaders, vol eerbied zich hebben verdiept. Maar elke keer, dat ik alles opnieuw doordenk, wordt het mij duidelijker, dat de Kerk toch zeer ver is

afgeweken van Christus, en dat zelfs Christus lang niet altijd aan zijn eigen schoonste wezen, aan de stem Gods in hem, beantwoordde.

Ik vraag mij óók wel eens af, of Agata op den duur geheel met mij zal kunnen meegaan, en, als dit niet zoo was, of ik dan wel het recht heb, haar het ongestoord geluk van haar geloof te ontnemen'.

'27 Sept. Ik heb mijn dagboek uit Malescia overgelezen.

Welk een kwelling is mij die liefde voor Ilda geweest. Hoe had die mijn gevoel opgeschroefd tot een soort martelaarschap, waar ik mijn troost bij zocht.

Toch ben ik hierover blijven peinzen, dat ik schrijven kon:

"Mijn nuttelooze liefde is de schoonste liefde, de liefde, die de ziel bevrijdt, omdat zij vrij is van alle *zelfzucht*."

Zeker, wat Ilda betrof, was mijn liefde zonder eigenbaat; maar was mijn zelfkoestering in eenzaam verdriet soms geen zelfzucht?

En bevrijdde die liefde werkelijk mijn ziel? Ik heb eerder den indruk van een folterende verslaving aan die liefdesmart. En dan: "de schoonste liefde"?

O! Agata, mijn lief, ik wist niet, wat ik zei. Jóu liefde geeft mij de bevrijding. In jóu liefde overwin ik de zelfzucht. Want jij bent mij alles. Wat wil ik dan mijzelf nog zijn?

Als ik je kus en je druk tegen mij aan, is het of ik mijzelf heel en al zou willen verliezen en oplossen in jou.

Beteekent dan niet de volmaakte liefde de volmaakte overwinning van God over het egoisme?'

'28 Sept. In datzelfde dagboek vind ik een gebrekkig sonnet, geschreven kort na een gesprek met dokter Carobbi over de witte bloedlichaampjes.

Vreemd, ook toen al heb ik gestaan voor de lichtende poort; ik heb er zelfs binnen gezien, en ik ben er toch niet binnen gegaan.

En terwijl ik dit schrijf, zie ik pas de geweldige beteekenis van de *nederigheid* dier met een *bovenmenschelijk begrip* bezielde cellen; van de *dienende* liefde van God, die "ongeweten, ongedankt, met een nooit bezwijkende trouw ons bloed en ons leven doordringt en verzorgt en behoedt". Dat schreef ik toen.

Altijd was Christus de groote liefdefiguur, en God de vervaarlijke Almacht daarboven, wel vol goedertierenheid naar het heette, maar dien toch de geloovige meer vreesde dan liefhad, en dikwijls zich wijsmaakte lief te hebben ... uit vrees; en die verzoend moest worden met ons zondaars door den offerdood van Christus.

En nu zie ik opeens... hoe zal ik het zeggen... den familietrek, den herkenbaren Vader van den Zoon, den "christelijken God".

Ik zie, uit die witte bloedlichaampjes, dat in het wezen van Godzelf de volmaakte nederigheid en de dienende liefde in onbegrijpelijke grenzeloosheid aanwezig zijn; en dat Christus alleen in zijn edelste momenten den Vader geleek'.

'1 Oct. Weer eens in de Evangelische Kerk van de Via da Passano geweest. Wat mij er heentrekt, is vooral de ernstigovertuigde figuur van de "pastore", met zijn dringende, geloof-doorgloeide stem.

Maar de redding-in-Christus-alléén, - bij de Protestanten nog zooveel uitsluitender dan in onze Kerk - daar kan ik maar niet mee overweg.

Hij zegt: "De Katholieke kerk heeft haar heiligen en haar priesters als middelaars tusschen God en de menschen. Wij kennen maar één middelaar, Jezus-Christus."

Maar waarom ten slotte een middelaar? Waarom zou Gods liefde mij alleen door Christus kunnen bereiken? Ik heb toch gevoeld, ik heb met mijn oogen gezien, dat God zelf strijdt in ons, dat de Goddelijke liefde zich openbaart in ons!

Christus is een prachtige, een verheffende figuur om aan te denken, omdat misschien in niemand sterker dan in hem God zijn diepste wezen kennen deed - Gods Zoon meer dan één ander mensch - en omdat in hem, bij zijn kruisdood, de alles durvende en alles vergevende Liefde volkomen zegevierde.

Maar de vergoddelijking van Christus heeft ertoe geleid, dat ook al zijn opwellingen van toorn en van wraak, zijn vervloekingen en zijn jaloersche dreigementen met het eeuwige vuur, als men hèm niet aannam, tot goddelijke uitspraken verheven zijn, ja, tot grondslagen van het geloof.

Zoo kwamen zij naast elkaar te staan in de ziel der men-

schen, de zachtmoedige, barmhartige, lijdende Christus, - en het donkere, onbarmhartige dogma'.

'2 Oct. Er moeten in het Christendom wel geweldige fouten zijn, dat het, al deze twintig eeuwen door, zoo weinig bij machte is geweest, het menschdom op te heffen naar de 'volmaaktheid van God'.

III.

Toen Francesco op den vierden October, zijn naamdag, van het werk thuis kwam, lag er een pakje uit Porto San Salvi. Het was een portretje van Agata.

- Wat leek het goed! Haar oogen, haar voorhoofd, haar ernstige mond... Verrukt zat hij ernaar te kijken. Alleen het lieve spikje bij het oog - wat jammer! - was weggeretoucheerd.

En later, bij den blinde, kon hij er niet over zwijgen; hij vertelde hem alles over Agata, van hun jeugd af aan.

Aandachtig, met een glimlach, zat Taviglia te luisteren; zijn voorhoofd en zijn slapen zagen rood; telkens knipperde hij de oogen op.

'Jongen, dat is mooi', kwam hij eindelijk; 'wat doet me dat een plezier. En heb je het portretje bij je? Laat het me eens zien...'

Bevreemd haalde Francesco het te voorschijn. Onhandiger tastend dan anders nam de blinde het aan, bevoelde vluchtig, of de glimmende kant wel boven was. Zoo hield hij het voor zich, terwijl aldoor zijn hoofd Francesco's kant toegeheven bleef.

'Lief is ze, hè?' drong hij. 'Wat voor oogen heeft ze?'

En Francesco moest alles beschrijven, 'r haar, 'r gelaatskleur, 'r gestalte... En aldoor glimlachte Taviglia en knikte tevreden. Hij zag eruit, of een groot weemoedig geluk zijn deel was geworden. 'Kon ik nu haar stem nog eens hooren', zei hij ten leste, 'dan zou ik haar werkelijk voor mij zien'.

Hij stond op, en naar den witten muur wijzend:

''t Portret van mijn vader, dat ken je, - en dat van mijn broer en mijn zusje, toen ze tien en zeven jaar waren, ook... Maar ik wil je nog iets anders laten zien...'

Hij ging op de boekenkast toe, trok een la open, en uit een oude zakportefeuille nam hij een kleine fotografie.

'Dit... is het portret van een meisje. Is het geen mooi gezicht, met die neergeslagen oogen? Ze was blind. Ze had zulk een zachte stem, dat het bijna fluisteren was. En toch zong ze als een vogel. Ze is dood, al vijftien jaar...'.

Even stond hij, los middenin de kamer, de armen langs zich neer, het gelaat in een groote spanning. Vuurrood was zijn voorhoofd geworden.

'Maar ga zitten, vrind', herstelde hij zich. 'Ik heb koffie besteld met je naamdag.'

En stil ging hij het fotografietje weer wegbergen in de lade van de boekenkast.

In November zou het voor Francesco de tijd zijn geweest, te loten. Doch daar hij bij het electriciteits-bedrijf van de marine wilde gaan, had hij zich in het begin van dat jaar al op moeten geven voor het concours, om te worden toegelaten als matroos-monteur.

Montini zei verscheidene malen: 'Je zult zien, dat Campana voor de een of andere wissewas wordt afgekeurd.'

Hij was zoodanig op hem gesteld geraakt, dat hij met dat 'afkeuren' het lot trachtte te bezweren. Kort na het voorval van dien zomer had hij hem, niettegenstaande zijn jeugd, tot opzichter van zijn ploeg aangesteld.

Maar Francesco werd goedgekeurd en aangenomen.

Bij tante Letizia thuis was dat concours een heele geschiedenis geweest. De meisjes hadden er zich dagenlang druk over gemaakt; zij wilden hem een verrassing bereiden, voor als hij er door kwam; en omdat die verrassing zelve zoo prettig was, ook eene, voor als hij er niet door kwam. En de kleine Gianni, die van dat alles het zijne opving, was in groote opwinding geraakt. - Wat was loten? Wat was een concours? Waarom werd oom Cechino matroos? Wat was het Arsenaal? Moest een matroos dan niet altijd naar zee?

Hij ging nu sinds October op school, en iederen dag kwam hij met nieuwe verhalen over dat loten en dat matroos-zijn thuis; verhalen, die alle aan Francesco werden verteld, zoodra die des Zondags verscheen. En Francesco was geroerd,

dat blijkbaar het kind, in zijn afwezigheid, zoo altijd met hem bezig was.

Van oom Tito ontving hij in die dagen een op stelten staand epistel, waarin hij zijn pupil nadrukkelijk verwittigde, dat deze, rekenend op zijn kapitaaltje, in geen geval zich in het hoofd moest halen, als volontair dienst te willen nemen. Of hij nu één of drie jaar diende... en het was zonde van het geld. Voor hun eigen zoon hadden zij het evenmin gedaan. Dan volgden nog eenige nadrukkelijke beschouwingen over het 'nuttige van de tucht' en over het 'eten uit dezelfde trog'.

'Natuurlijk heeft hij gelijk', zei Francesco; 'maar waarom schrijft hij dat alles? Niemand dacht toch aan volontairworden?'

Tante Letizia las het briefje en zweeg. Maar zij keek verdrietig, alsof iets erin ook haar aanging.

Een tijdje later vroeg ze:

'Heeft het jou ook zoo gespeten, indertijd, dat al vaders bezittingen zoo vlak na zijn dood werden verkocht?'

'Dat zal wel waar zijn', zei Francesco.

'Ik heb toen mijn toestemming gegeven ... vrijwillig...', kwam tante Letizia weer, aarzelend. 'En toch ook niet vrijwillig, denk ik soms achterna. Je oom Tito had een manier van alles te beredderen en vast te stellen... 't Is vreemd'.

En vóór Francesco die lente in dienst trad, kreeg hij nog eenmaal een paar dagen vrij. Agata was in Trebiano. Daarheen ging de vreugdige reis, de lange, lange reis, die hij nu wel bijna van buiten kende, en die hem begon toe te schijnen als een soort bedevaart der liefde.

Een uur later dan in Porto San Salvi kwam de boot aan. En toen die in haar bruising van kristalgroen schuim meerde, bleek Francesco de eenige passagier, die moest worden afgezet. Plotseling herinnerde hij zich, hoe hoog hem het jongenshart had geklopt, als zoo, voor hem alleen, het hooge 'waterkasteel' hun verloren oeverplaat aandeed. Nu was daar het nog veel dieper geluk, dat hij, die eenzaam hier aan wal ging, in zijn oud, lief Trebiano door het liefste aller meisjes in liefde werd gewacht. Dan zag hij, dat de man, die den kabel aan het bootsvolk terugslingerde, niet

meer de oude van vroeger was, maar iemand, dien hij niet kende en die hem ‘Signoría’ groette.

Vroolijk toog hij op weg. En een kwartiertje voor hij het dorp bereikte, gebeurde er iets zonderlings. Eensklaps zag Francesco, boven aan het steile rotspad, Giovanella den hoek omkomen, de roode fez op den barschen kop, den knuppel onder den arm, de gespijkerde laarzen schampend langs de steenen. Vlakbij gekomen, wilde die de verrassing voorwenden van een onverwachte ontmoeting; maar het ging hem slecht af. Dan bromde hij een ‘buon giorno’ in zijn baard, tikte met den wijsvinger tegen zijn malle muts, neep zijn rakkerachtige oogen half dicht, en ging rechtsomkeert met Francesco weer mee naar boven.

‘Buon giorno, Giovanella’, had die verbaasd teruggegroet. En als de ander zwijgend naast hem bleef voortstappen, probeerde hij een grapje van: zooveel ongedachte eer...

‘Maakt Agata het goed?’ kon hij zich dan eindelijk niet weerhouden te vragen. Een spottende glimp terzij was het eenig antwoord.

‘Thuis ook alles goed?’ hield Francesco nog aan.

Giovanella neep maar weer eens zijn oogen half dicht en mompelde een onbegrijpelijk: ‘Pazienza’.

Na een nieuwe tusschenpoos trok hij zijn fez op één oor, krabde zich in zijn krullen, en grolde plotseling iets over de kolfbaan, die ze dien morgen versierd hadden ... en over een adres, dat dan toch maar uitgevonden was!

Francesco moest telkens opzij kijken naar dien woesten, rooden kop, onder den vervaarlijken krullebos. Wat een brigant! En dan dacht hij ook aan Agata's eerste briefje. Misschien, als je goed keek ... er móest toch iets van zachtere trekken te ontdekken zijn onder die rauwe verweerdheid; maar het zat wel diep verstoken. En wat koppig, wat benauwd bijna, was dat stierachtig-lage voorhoofd!

Plotseling tikte Giovanella opnieuw aan zijn fez, gromde met een zotten grijns: ‘Uw dienaar’, en stevende, zonder een woord meer, het zijpad onderlangs de kerk in.

Francesco, hoe vermaakt ook, was toch opgelucht, toen hij het vreemdsoortig gezelschap kwijt raakte. Nog een paar maal moest hij omkijken: - de malle kerel, daar stapte hij

den trappenweg langs, den knuppel onder den arm, de kwast van zijn fez bungelend in den nek.

‘Oom Giovanella’, meesmuilde hij.

Maar daar kwamen de eerste huizen in 't zicht!... Wie stond daar op den uitkijk aan den drempel van het dorp? Het was Agata! Tegelijkertijd had zij hèm gezien, wuifde, en kwam ijlings het rotspad af hem tegemoet geloopen.

Een geweldige vreugde sprong in Francesco omhoog bij den verrukkenden aanblik van het meisje, stuivende op hem toe. Met een wilde stameling van liefdewoorden ving hij haar in zijn armen.

En als zij, het dorp door, opwandelden naar den grotto, en Francesco vertelde van Giovanella's zonderling geleide, zei Agata:

‘Ja, van morgen had ik al zooiets begrepen... anders was ìk je tegen gekomen... maar wil je wel gelooven, dat hij nog met geen woord over je had gerept? Als ik hem niet kende, zou ik gedacht hebben, dat onze heele verloving niet tot hem doorgedrongen was.

“En de kolfbaan versierd...!” lachte ze nog.

Maar daar was dan weer het van ouds bekende oord, de herberg met zijn steenen tafels weerszij de deur, het hertengewei erboven, en naast het huis de zware olmen op den berm. - Dáár had hij gezeten op het walletje, toen Agata was komen aanloopen met haar blaadje; en dáár hadden zij elkaar opnieuw gesproken, schuin voor de deur, waar hij stond te luisteren naar de gitaar-muziek. Welk een geluk, deze dierbare plekken nu samen terug te zien!

Op het voorbalcon stonden een paar dreumesen bedremmeld te kijken, met groote, ronde oogen. Francesco riep ze, maar ze kwamen niet. Agata vroeg hem niet mee naar boven: morgen ochtend kwam het beter uit, zei ze. Toen togen zij samen op weg naar Uberto. En daar was het opnieuw een groote blijdschap.

Uberto, als zij kwamen, zat op de bank voor de deur. Hij gebaarde met zijn beide armen de lucht in, en riep maar: - Dio buono! hoe was het mogelijk! Cechino! (Opstaan kon hij niet, want hij hield op zijn knieën een jonkje van Diana, dat zich den poot had bezeerd). - Cechino in Trebiano! Wie zou dat dien morgen gezegd hebben!

Bij iederen nieuwen uitroep, die een nieuwe arm- of kniebeweging veroorzaakte, liet het diertje, van tusschen den lap paardedeken, waarin het weggedoken lag, een zacht gepiep hooren. En aanstonds werd dat beäntwoord door de moederhond, die tegen Uberto's beenen onder de bank was gelegerd. Den kop op de gestrekte voorpooten, de oogen dicht, leek zij te slapen; alleen de lange ooren trokken schril naar achter bij ieder geluid van het zieke jonkje, en aan de roerlooze snuit snuffelde zenuwachtig de natte, zwarte neus. Twee andere hondjes sliepen tusschen haar achterpooten.

En: Ai! ai! ai! riep Uberto dan weer. - Wat een vreugdedag!... En wie was dat meisje? Hij vorschte onderuit naar Agata, die zich nog achteraf had gehouden. - Een nichtje van Giovanella? Zoo, zoo!... Maar wat een stuk van een kerel die Cechino geworden was! Een kranig stuk van een kerel!... En bleef hij nou twee dagen bij hem in Trebiano? Wat een verrassing!

Zijn koolzwarte oogjes glommen van voldaanheid. Dan schreeuwde hij naar het achterhuis. De boerenvrouw kwam aangedraafd met stoelen.

- En dadelijk het bed spreiden, waar het voor drie jaren, met Kerstmis, was gespreid geweest. En de béíde faisanten braden...

Maar Agata kon hij zich niet herinneren. - Ja, ja, die herrie, eens, vroeger, bij Giovanella ... zeker...!

Het was hem niet duidelijk, dat bleek wel.

Doch toen Francesco zei, dat hij zich verloofd had, en dat deze Agata hier zijn toekomstige vrouw was, toen liet Uberto van pure verbazing het beestje bijna van zijn knieën vallen. Hij greep het nog bijtijds. Doch het diertje, dat een buiteling op zijn zeeren poot had gemaakt, hief een erbarmelijk gejank aan.

“Stil toch, mormel”, gromde Uberto.

Met een heftigen jank eveneens was de moederhond van onder de bank overeind gevlogen en stond, de voorpooten op Uberto's knieën, met dreigende tanden tegenover hem.

“Hei! hei! zeg eens!” lachte de jager goedig. En de hond, hevig kwispelstaartend, droop aanstonds beschaamd weer af. Fido, vanuit zijn verre hok, was aan het bassen geslagen. Het echoode tegen den huismuur. De twee jonge

hondjes kropen haastig weer onder den moederbuik. En Uberto, met een groote omzichtigheid, schikte opnieuw het zieke diertje in den lap paardedeken en lei het naast zich op de bank.

- Verloofd! riep hij onderwijl, onze Cechino verloofd!.. Wel verbazend! dat was groot nieuws!

Hij was er heelemaal van ondersteboven. Dan lette hij eens beter op het meisje; zijn lippen, goedkeurend, tuitten vooruit in den grijzenden krulbaard.

Maar haar goed thuis brengen, dat kon hij toch niet; en hij informeerde opnieuw:

"Zeker ... Agata Buzzi ... en de vader Andrea Buzzi ... een neef van Giovanella... o nee? een zwager?... Nou ja, natuurlijk..."

Hij begon humeurig te worden, omdat hij zich schaamde voor zijn slechte geheugen. Francesco moest lachen: - Wat een ongemakkelijk heerschap nog altijd, als dat ruige rimpelgezicht zoo zwart in elkaar trok. Hij zag, dat Agata er verlegen van werd.

- Uberto was ook wel erg verouderd, vond Francesco; zooveel grijzer, zooveel ronder in de schouders. Je begon hem zijn drieënzeventig leelijk aan te zien...

Weerszijden tegenover hem gezeten, moesten zij dan beurtelings op zijn kortaangebonden vragen antwoorden. - Hoe hun vernieuwde kennismaking was toegegaan, wat Agata nu hier deed, wat Francesco precies uitvoerde, en wat hun plannen voor de toekomst waren.

- Natuurlijk, de dienstjaren ... drie jaar bij de marine .. ja, drie jaar was lang.

"Als ik het vooruit geweten had", zei Francesco; "bij het leger ben je er met twee jaar af..."

"Maar jullie zijn ook nog piepjong", troostte Uberto... "En meisje, wat jij later een puik stuk van een man zult krijgen! Verstandig, en geleerd, en een beste jongen..."

Agata overwon haar verlegenheid door al dien lof op Francesco. Zij mopperde met een lief stemmetje: "Piepjong ... we zijn samen bijna veertig jaar!"

En op die woorden, alsof eindelijk zijn geheugen had doorgewerkt, riep Uberto plotseling, verheugd:

"Nou ben ik er! Jij was het meisje van de dooie muis en het vogeltje!"

Agata kleurde tot achter haar ooren.

“Wat wàs dat, Signor Uberto?” viel gretig Francesco in.

“Nee, niet vertellen, Signor Uberto!” drong Agata, en zij trok het pruilmondje, dat Francesco niet meer van haar gezien had sinds haar jeugd.

“Wát moet ik nu doen, vertellen, of niet vertellen?” deed Uberto breed; hij voelde zich op dreef komen.

“Natuurlijk vertellen!” riep Francesco.

“Nou dan ... die dooie muis ... ja, hoeveel jaren is dat al niet geleden? Ze was toen nog zóó ... een kind... Maar ík had hem niet geschoten, hoor! Geen jachtavontuur... Alles de zuivere waarheid...!”

En dan deed Uberto in kleuren en gebaren het verhaal van hoe ze, op een avond in Giovanella's herberg, een dooie muis in een hoekje hadden gezet, om Agata te doen schrikken, - want, meisje, je heldhaftigheid was bekend! Ze hadden allen geheimzinnig gedaan, toen ze binnen kwam, gewaarschuwd, haar bang gemaakt: “'t is nog een jonge... hij durft niet wegloopen ... hij kijkt Agata's kant uit...” En Fogazzo, de vogelaar, die er ook zat - je herinnert je hem nog wel? hij is verleden jaar doodgegaan - had beloofd: “Als je hem lévend pakt, krijg je een vogeltje van me”.

“Een roodborstje”, pruilde Agata weer.

“Juist, een roodborstje”, beaamde Uberto. En er volgde een nieuw verhaal van hoe Agata, verlokt door den lokvogel, op haar teenen was naderbij geslopen, en behoedzaam op haar hurken was gaan zitten, en opeens had toegegrepen: “'k Hèb 'm!” En allemaal waren ze losgebroken in een schaterend gelach! - “Maar 'k heb 'm heusch”, had ze nog volgehouden. “Breng 'm dan maar aan mij”, riep de vogelaar. “Maar dan loopt ie weg!”...’

‘Niet waar, niet waar’, streed Agata tegen; ‘toen had ik allang begrepen, dat ie dood was...’

‘Nou, daar wil ik dan af wezen’, besloot Uberto; ‘maar dat heeft ze wat moeten hooren: “'k hèb 'm!” Waar of niet?’

Francesco had een uitbundig plezier. Hij zag heel het tafereel voor zich. - Wat een argelooze schat was ze toch altijd geweest! Hij kon niet laten, haar, waar Uberto bij was, een zoen te geven.

‘Om dit verhaal alleen zou je expres naar Trebiano komen’, zei hij.

Uberto genoot van zijn succes.

‘Zelfs bij je grootvader vroeger heb ik je zoo vroolijk nooit gezien’, kwam hij tevreden. ‘Ik ben oud geworden, en jij jong’.

Den volgenden morgen, toen Francesco aan den grotto van Giovanella kwam, vond hij Agata opzij van het huis zitten, met de twee kleinste meisjes, kleuters van drie en vier jaar, bij zich.

Naast de kolfbaan was een opgeschoten gannef van een jongen bezig hout te hakken.

- Nee, lei Agata uit, dat was Alfonso niet; Alfonso was al sinds een jaar van huis; het was de tweede, Paolo.

Maar Agata leek niet tierig; Paolo keek als een oordeel; de kleintjes deden verschrikt.

‘Oom Giovanella is vreeselijk uit zijn humeur vandaag’, zei Agata ten leste.

‘Zeg liever, dat het 'm weer eens in zijn bol is geslagen!’ riep, boven zijn bijlhakken uit, de jongen, met een opmerkelijk gemis aan respect, maar dat toch koddig aandeed, omdat het zoo heelemaal niet kwaadgezind klonk.

Op hetzefde oogenblik werd er verscheidene malen uit het huis geroepen: ‘Agata!’ 't Was de stem van Giovanella.

‘Niet gaan, Agata’, waarschuwde Francesco.

Paolo daarentegen had gedrongen: ‘Gauw, ga dan toch...’

Als Agata de kleintjes van zich afzette, en Francesco vragend aanzag, gebood die:

‘Je gaat niet! Ik zal gaan!’

‘Ezel!’ hoonde Paolo, ‘háár doet ie niets. Maar jou ... hij vilt je!’

Toen kwam Giovanella zelf van achter het huis om naar buiten. Hij was blootshoofds, en zijn woeste krullen kronkelden vervaarlijk rond zijn rooden kop. Als hij Francesco zag, gromde hij iets tusschen zijn tanden, draaide zich om en stevende recht de herberg binnen.

Even later kwam de vrouw op het balcon de kleintjes roepen.

Agata had een zuchtje van verademing. Zij bracht de twee

naar de trap opzij van het huis. Tok-tok-tok hoorde Francesco vier kleine kindervoeten op de holle houten treden. Agata keek ze na, tot ze boven waren. Dan ging zij met Francesco het bosch in. Paolo, plagend, zond ze een paar extra gemikte bijlslagen achterna.

‘'t Is gek’, zei Agata, ‘heb je tante wel eens goed gezien? 't Is een zuster van mijn moeder, een lief mensch, en een leuk mensch ook... Maar ze heeft twaalf kinderen gehad ... je begrijpt, jong en mooi is ze zeker niet meer. En toch is oom Giovanella nog jaloersch. Ja, heusch, oom Giovanella is vreeselijk jaloersch. Daarom zie je tante ook nooit in de herberg. Ze mag er niet komen. Vroeger was er een trap, waarlangs je binnenshuis naar boven ging. Die heeft oom Giovanella dichtgemetseld’.

‘Sinds ik groot ben, kom ik ook zelden meer in de herberg, maar dàt is begrijpelijker’, zei het meisje dan, in een naïeve zelfwaardeering.

‘Gelukkig maar’, kwam Francesco.

‘En weet je, wat ik per slot van rekening wel eens denk?’ vroeg Agata eindelijk, in een groote vertrouwelijkheid; ‘ik denk wel eens, dat met zijn gebulder en al, oom Giovanella eigenlijk verlegen is’.

Dat inzicht bracht Francesco plotseling geweldig aan het lachen. De rauwe Giovanella verlegen! Doch na een oogenblik bezon hij zich.

‘'t Kon waarachtig best eens waar wezen’, zei hij.

Niettemin bleef hem een onrustig gevoel bij, dien morgen. Zou hij Agata durven vragen, niet meer naar Trebiano te gaan, - het eerste jaar tenminste niet? Hijzelf eenmaal in Spezia, zóó ver af, en een zóó langen tijd, voor hij eens een groot verlof kreeg ... hij zou geen rust hebben, als hij Agata in deze omgeving wist.

Maar later op den morgen nam het meisje hem mee naar boven. Hij was daar nog nooit geweest, zag ook voor het eerst van dichtbij Giovanella's vrouw.

Haar verweerde gezicht had het ingevallene van een niet al te bloeiende gezondheid, doch teekende een sterke levenskracht tegelijkertijd; en een verdoken hartstochtelijkheid gaf er een vreemde bekoring aan. Een zwarte haarsliert scheen bestemd om altijd, langs het linkeroog, over haar gebruinde

wang te hangen; en als zij lachte, trok zij naar denzelfden kant haar mond scheef op, 't geen plotseling aan haar gezicht een aartskoddige uitdrukking gaf. In rust was diezelfde mond en waren de smeulende zwarte oogen van een groote zachtaardigheid.

Francesco dacht: ‘Ik begrijp, dat Agata haar niet mooi vindt en niet jong meer; maar ik begrijp ook, dat Giovanella nog altijd jaloersch van haar is. Zij is heelemaal niet mooi, en feitelijk is zij prachtig’.

En toen hij in de lang niet onwelvarende keuken de withouten tafel voor het middagmaal gedekt zag staan, de eendrachtelijke twaalf borden in het rond, de twee groote, gebloemde naasteen, de tien kleinere, witte daarvan uit, en Agata lachend zei: ‘ja, tante dekt voor mij nog altijd als voor een van de kinderen’, en de vrouw, met het optrekken van haar koddigen mond, bijviel: ‘Zoo wil Giovanella het’, - toen voelde Francesco, dat hij Agata uit dit gezin niet weren mocht, en niet behoefde te weren.

Na een korte poos zei het meisje:

‘Kom, ik breng je nog een eindje weg naar Signor Uberto. Wij gaan eten, en oom Giovanella houdt niet van vreemden aan zijn middagmaal’.

‘Nee’, zei stil vermaakt weer de vrouw, ‘hij vindt, dat wij met ons twaalven al drukte genoeg maken’.

Over de ruzie van dien morgen hoorde Francesco geen woord.

De twee kleintjes, met ondeugend begeerige oogen, stonden als gunderende hondjes achter hun borden. Buiten ging bolderend het voetgestommel van de bende der zes andere, die uit school kwam.

Dien middag maakten Francesco en Agata een urenlange wandeling over Pregasio en Albonago, en toen eerst brak de volheid hunner liefde dóór in hen.

Francesco zou zeker niet hebben willen zeggen, dat hij den vorigen avond of dezen morgen teleurgesteld was geweest; alles had hem immers één zacht geluk toegeschenen.

Maar het land van geluk is als een hooge berg; en wie beneden aan de helling is, leeft al in het geluk, en doorgaat

toch nog geenszins de immer stijgende staten van lichtheid, waartoe het geluk opvoeren kan.

Deze tocht overtrof zelfs de schoonste oogenblikken der vorige malen, en het was enkel in hun harten, in hun oogen en rond hun hoofden, dat die onvergelijkelijke schoonheid bloeide; want zij spraken naar weinig.

En dien avond, terugkeerende van grootvaders graf, zei Francesco:

‘Dat is de plek, waar ik de rampzaligste oogenblikken van mijn leven gehad heb. En nu met jou... Nergens heb ik dieper en zekerder gevoeld, dat wij voor elkaar geschapen zijn. Hoe wonderlijk kan alles nieuw worden. 't Is of ik ook van grootvader nooit meer hield, dan sinds ik jou heb’.

Agata keek hem dankbaar aan. Zij wou wat gaan zeggen. Dan bloosde ze, en zweeg.

Later, weer te Spezia terug, dacht Francesco, hoe graag hij zou weten, wat zij toen had willen zeggen.

Het afscheid van Uberto was wel een beetje triest. Toen Francesco dien morgen buiten kwam, stond de jager naast het doode hondje, dat op de bank lag. Zijn zwarte oogen keken maar dof en zuinig in zijn vaalbruin gezicht.

‘Begrijp jij dat nou van dieren?... Ik dacht zeker, dat het binnen een of twee dagen genezen zou zijn. Vannacht leg ik het, zijn pootje prachtig verbonden, weer bij Diana in de mand... en je hebt het eergisteren zelf gezien, als het maar jenkte, zou de oude me aangevlogen zijn. Daarnet vind ik het dood. En zonder een zweem van er ook maar iets van te weten, ligt de moeder het met heel haar zwaarte plat, terwijl de twee anderen lustig zuigen. Ik denk: heeft zoo'n beest nou heelemaal geen gevoel? Ik leg het dooie ding vlak bij haar kop. Ze draait haar kop af. Nu ligt ze met haar twee jongen rustig in de schuur en kwispelstaart of het leven enkel plezier is’.

‘Ja’, zei Francesco, ‘'t is vreemd... en toch ook eigenlijk niet vreemd...’

Hij begreep niet, hoe een zoo bekend iets een ouden jagersman dusdanig ter harte kon gaan.

Maar daar was Agata, om hem naar de boot te brengen.

En als Uberto hem reeds de hand ten afscheid reikte, zei hij eensklaps, beschaamd:

'Een mensch moest het lot nooit tarten, Cechino. Gisteravond, toen ik dat kleine mormel bij de moeder had gelegd, en wij naar bed togen, toen zei ik tegen mezelf: als het morgen weer heelemaal beter is, dan zie ik onzen Cechino terug, dan zie ik hem nog getrouwd... Ik zei dat, omdat ik zeker dacht, dat het beter zou zijn. En van morgen is het dood. Als ik je dus niet weer mocht zien, me jongen..... ik ben drieënzeventig, ik heb niets meer te reclameeren ... als ik je dus niet weer mocht zien.....'

En zoo smeekend keken de droef beslagen, weggezakte oogjes van onder de grijze borstelbrauwen naar hem op, dat Francesco die goeie, trouwe kop tusschen zijn twee handen nam en hem kuste op zijn beide oude, bruine rimpelwangen.

'Natuurlijk zie je ons terug, Signor Uberto; en ik geloof zeker, dat je ons nog eens getrouwd zult zien ook! Als je zelf maar den moed erin houdt, dan hebben de jaren geen vat op je...'

Toen hij met Agata al een eind op weg was, en voor de zooveelste maal omkeek, zag hij Uberto nog altijd aan het hek van zijn erf staan en hen nastaren.

'Zul je iedere keer, dat je in Trebiano komt, Uberto gaan opzoeken?' vroeg Francesco.

'Ik was eerst wel een klein beetje bang voor hem, maar ik zal het vast doen', zei Agata.

Zij kwamen te vroeg bij de aanlegplaats, zaten er samen op den steen onder het baldakijnvormig rotsblok en keken uit over het teeder morgenblauwe meer. Goudachtig grijs in de zon verwaasde, aan den overkant, de Monte Baldo. Ergens hamerde een specht zijn eentonige tikken, die weergalmden aan de rotsen. Beneden hen lag zilverig in het licht de gladde oeverplaat, en een bijna doorzichtig krabbetje wandelde kreupel de vochte zandglanzing over en verdween in een spleet. In het nauwbewegend water kwam telkens op dezelfde plek een visschesnoetje boven, en dook weer onder, terwijl een rij van blinkende parels opsteeg in het bleekblauw kristal.

Het werd Francesco wonderlijk te moede. De jaren gingen, en met hen ging het leven en werd telkens gloednieuw herboren - en bleef zich immer gelijk. Hoe tallooze malen

had hij hier gezeten, onder dezen baldakijn; alles was geweest als op dit oogenblik, precies zoo... En nu zat hij hier, - met Agata.

Een groote liefdevervoering greep hem aan; zijn gloeiende oogen gingen over heel haar zachte liefelijkheid. En peinzend, met een weemoedigen glimlach, zag zij naar hem op. Zóó, zóó zacht en levend, wilde hij haar volmaakte beeld in zijn geest bewaren, den komenden, langen scheidingstijd. Stil drukte hij de kleine hand, die naast hem lag, en het was, of hij in die evene beroering heel zijn ziel als een tintelenden stroom in haar deed over-stralen.

Er waren andere menschen het rotspad omlaag gekomen; zij wachtten bij den steiger.

Een kleine, witte meeuw gelijk, kwam de boot de rotsen bij Limone uitgevaren.

'Kind', zei Francesco.

'Jongen', zei Agata.

Meer zeiden zij niet, want zij waren vol van elkaar.

Als hij afgevaren was, zag hij Agata staan op den steiger, en zoolang hij nog de vormen kon onderscheiden, wuifde haar kleine, roode hand hem na.

De reis verliep onbegrijpelijk vlug, vervluchtigde in het denken aan wat hij achter zich had gelaten; en voor hij het wist, zag hij in de verte, aan den lagen oeverzoom, de grijswitte streep, die Malescia was.

Toen hij de kade en de kerk en zijn oude Electrische Centrale begon te onderscheiden, dacht hij plotseling: nee, nu niet weer de comedie van naar de volgende aanlegplaats doorreizen; als ik in Malescia afstap, heb ik meer dan een uur voor mijn trein vertrekt... ik ga naar de Rovero's toe.

Aan den havenmuur, tusschen zijn manden en rietbossels, lag Benvenuto met het zeere been; doch die herkende hem niet.

Haastig schoot Francesco voorbij; hij stak het rulle havenplein over, sloeg den wendenden bogengang in. Met een vreemd beklemd hart stond hij voor oom Tito's winkel; het kostte hem een overwinning, er binnen te gaan.

De winkel was leeg op dat uur van eenen. Alleen tante Savina, achter haar toonbank, was bezig een berg gereedgemaakte pakken in een mutsmand te stapelen.

- Beata Vergine! Francesco!... hoe kwam die zoo uit de lucht gevallen?... Even geduld... die nieuwe leveringen aan het hospitaal.... 'n buitenkans... maar een werk...!

Zij was achter adem van het aldoor bukken en tellen.

Dan riep ze: ‘Tito, Pietro! Hier is Francesco...’

En zij bukte weer, en nog weer. Zij zag vuurrood.

Elk met zijn opengevouwen courant, die zij daar na den eten lazen, kwamen man en zoon uit de achterkamer. En tante Savina schoof van achter haar toog en gaf Francesso den gebruikelijken zoen op iedere wang.

Zij waren alle drie van een luchtige vriendelijkheid. Pietro vermeed hem aan te zien. Tante Savina liet inderdaad den kop koffie, dien ze aanbood, uit de keuken komen. - De oude Virginia? Wist hij niet, dat die dood was, poveretta? Jammer, dat zij juist het eten op hadden. Zij stelde voor, dat hij een dag zou overblijven. Toen het bleek, dat hij den volgenden morgen in Spezia terug moest wezen en zijn trein over een klein uur ging, leek hun dat ook goed. Zij gingen niet in op het feit, dat hij naar Trebiano was geweest.

Pietro zei alleen: ‘Je hebt ons dan wel voor lest best bewaard’. 't Leek alles een droom.

Tante Savina was magerder geworden; Pietro dikker, 't geen hem boersch maakte. Maar oom Tito was geen haar veranderd. Toen hij en Pietro nog even in een korte oneenigheid over den prijs van een te wachten zending zeep verzeilden, leek het Francesco, of tante Savina daar niet zoo tierig en bij de pinken mee in opging als vroeger. Wat hàd tante Savina?

Plotseling moest hij aan zijn kerstbrief denken. Waarom ervoer hij nu, in haar nabijheid, niets van de verteedering, welke hij dien avond voor haar gevoeld had?

Over Gherardo werd niet gesproken. Francesco kwam er eerst toe, naar hem te vragen, toen hij al op weggaan stond.

‘O, alles goed,’ werd er ontweken.

‘Alles best’, zei tante Savina nog nadrukkelijk achterna.

Agata's naam kon hij niet noemen. Hij sprak alleen over Signor Uberto. Op de veelzeggende blikken van tante Savina en Pietro, zei oom Tito berustend: ‘In elk geval zie ik zooiets liever, dan dat hij zijn geld op andere manieren vermorst.’

En deze vermenging van zijn reis naar Trebiano, die voor

hem Agata beteekende, en zijn vroegere verhouding tot Carolina, deed een blinde woede in hem oprijzen, die hij echter met alle macht beheerschte.

Tot afscheid gaf oom Tito nog een aantal wijze raadgevingen voor zijn aanstaand marineleven ten beste.

Met een omweg ging hij naar het station. Langs Carolina's winkeltje wilde hij niet gaan. Hij hoopte, dokter Carobbi tegen te komen, doch dat gebeurde niet. Toen hij weer in zijn trein zat, was het hem onduidelijk, of hij al dan niet voldoening voelde over dit bezoek.

Een woord, dat tante Savina op het laatst zich ontvallen liet, was haken gebleven in zijn geest:

'... En hij heeft tenminste geen ouders, om er verdriet mee te doen'.

Het was tusschen Milaan en Genua, dat hij al sinds een tijdje in de wagenafdeeling achter de zijne, een doordringend eentonige stem een lang en onverstaanbaar verhaal hoorde doen, waarin telkens het woord water voorkwam, water.

Als hij eindelijk, nieuwsgierig, ging kijken, vond hij er een oudachtig man zitten, met een spitsen kop en lang van postuur, in vale, aardgrauwe kleeren. Het vreemdste aan hem was het onwaarschijnlijk lichte blauw van zijn kleine, ronde oogen. Van alle kanten luisterde men naar hem.

'Bij de gravin Piccolomini Bandini in Siena heeft het zes dagen geduurd... 't was op een heel andere plek, dan zij dachten... ik was zoo uitgeput, dat ze mij een weeklang op het kasteel moesten verplegen... en ik kreeg honderd lire belooning.'

Op Francesco's verwonderden blik legden enkele luisteraars hem uit: ''t Is een watervinder.... hij gaat met zijn wichelroede de terreinen rond... overal wordt hij ontboden....'

Toen hief de verteller zijn wonderlijke, lichte oogen naar Francesco op; en alsof deze nieuwe toehoorder hem plotseling meer aanstond dan al de anderen, zoo richtte hij vervolgens uitsluitend het woord tot hem.

'Een versche, gegaffelde hazelaarroede... van een boom van twee jaar oud... anders niet... honderden menschen hebben het geprobeerd.... ze houden den tak voor zich uit, en de tak blijft altijd recht... ik neem ze in de hand... en

waar water in den grond is, buigt ze dadelijk naar beneden.. ’

Daar het verhaal van nieuws aan scheen te beginnen, wendden verscheidene luisteraars zich af; andere kwamen uit de verdere wagenhoeken nog bijgedrenteld.

‘Een versche, gegaffelde hazelroede, anders niet ... 't is onfeilbaar... maar het put mij uit - alle wijn is streng verboden - drie dagen moet ik in bed blijven... Tot in Hongarije hebben zij mij laten komen... als ik altijd werken kon, zou ik schatrijk zijn... Ze bieden mij tot vijfhonderd lire toe...’

Hij kneep veelzeggend zijn kleine, helle oogen dicht, keek dan plotseling Francesco weer wijd-open aan.

‘Tot vijfhonderd lire toe... en dan weiger ik... ik ben te uitgeput... Ze bouwen toch, en ze vinden geen water... Ik vind altijd water, dichtbij, of verderaf... Nooit is een land volkomen dor....’

En aldoor richtte hij zijn strakke kijken op Francesco, zoodat ook de overige luisteraars begonnen naar hem om te zien.

‘Soms vind ik het in vijf minuten, soms duurt het dagen. Bij de gravin Piccolomini in Siena heb ik een weeklang gezocht. Ze zeien maar: zoek dan toch, loop dan toch, je bent niet overal geweest. Er wàs geen water op de plek, die ze wouen... en vlak ernaast was het wel... Soms willen de menschen het vinden, waar het niet is... En waar het is, daar zoeken ze niet.’

Schril keken de blinkende, blauwe oogen den kring rond, bleven dan star weer rusten op Francesco's gelaat. En als opnieuw de anderen dien blik mee volgden, voelde Francesco zich verlegen worden. Hij mompelde iets, en ging terug naar zijn hoek in het volgend compartiment.

Een korten tijd daarop zweeg de eentonige stem, en zocht iedereen zijn zitplaats weer op.

Toen Francesco in Genua uitstapte, bleef de man zitten; en omkijkend naar den juist verlaten trein, zag hij, hoe uit het portierraam de felle lichte oogen onafgebroken hem nastaarden, terwijl hij het perron afging.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(Wordt vervolgd).

Voorbereiding.

I.

1.

Die kleine vlam in het duister,
Een stem in het diepste der ziel:
Een droom, een beginnend gefluister,
Nu 't stil is en de avond viel.

Straks ontvangen de geurige hoven
Het doorglansde geluk van de nacht,
Maar dat licht in mijn donker zal dooven,
De droom die niet zingen kon wacht.

Wat anders is 't leven dan wachten?
Want, o God, mijn hart is bereid,
Het wacht, in de ruischende nachten,
Het lied van uw eeuwigheid.

2.

Oov'ral achter groene hagen
Bloeien roode en witte rozen,
De uchtendwind, nog koel van 't dagen,
Suizelt geurend van verpoozen:

Hoor daarginds de vogel fluiten,
't Is ál zingen en beminnen!
Liefde zal uw hart ontsluiten,
En 't geluk treedt bij u binnen.

Laat het leven u doordringen,
Wees vandaag alleen in 't nu,
En het lied dat gij zult zingen
Is een brug van God tot u.

3.

Toen kwam de vrede, onverwacht...
De sterren van de zomernacht

Flonkerden wolkeloos hel en wijd
Over de donkre oneindigheid.

Maar schemerig groen was de aarde, en milo,
In een zwevende fluistering, heel verstild.

Enkel de wind voer af en aan
En ritselde door de hooge laan,

En glinsterde als hij nederstreek
In al de rimpels van de beek.

En toen... o niets... die rimpeling,
Die sterrerust aan ieder ding,

Waar 'k stil in 't gras te staren lag
En mijmrend over 't water zag...

Van níets dan diepe loutre rust
Werd toen mijn ziel zich zelf bewust.

Ik zag... o, álles, 't hunkrend ik
Werd gansch vervuld, één oogenblik,

Toen 'k door die kleine glinstering
Eindlijk bij u naar binnen ging,

Toen gij, in die zelfde glinstering, vondt
Dat de ingang tot mij openstond.

Dan was 't voorbij. Uit gindsche tuin
Aan de overzij, van kruin tot kruin,

Voerde de wind door de hooge laan
Zoevend de geur van bloemen aan,

En glinsterde als hij nederstreek
In iedre rimpling van de beek,

Die tusschen donker en donker zacht
Voorbij mij vloot door de zomernacht,

Waar 'k roerloos stil aan de oever lag
En mijmrend over 't water zag.

4.

Tusschen de dag en de scheemring
Kwaamt gij en zaagt mij aan,
Tusschen de scheemring en 't donker
Zijt gij weer heengegaan.

Stom zonk ik weg in het wonder,
O eenheid van geest en geest!
Eén uur tusschen daglicht en donker
Ben ik van *u* geweest.

5.

Ik ging, in mijn hart het bewegen
Van een vreemde, dringende wil,
De zoom van het weiland tegen, -
Aan de beek, bij een wilg stond ik stil.

Een eenzame ster hing te stralen
In 't vervloten rood van de lucht.
Gij waart het. Toen zag ik u dalen,
In het licht van een flitsende vlucht.

De dag is al lang verglommen,
Ik ga door de wassende dauw,
En zie naar de ster die, geklommen,
Nu flonkert in 't donkere blauw.

Maar gíj hebt het hart en zijn dringen
Vervuld en tot rust gebracht,
Het zingt, zijn geluk van te zingen,
Door de lichtende stilte der nacht.

II.
De Boodschap.

1.

Eens, lang geleden, heb ik u gezien,
Voor 'k insliep was 't: mijn moeder zong, misschien,
Want somtijds wekt een oude, vrome wijs
In 't kinderhart de droom van 't paradijs.

Gíj waart de bode van dat verre rijk,
En in uw oogen was het grijs gelijk
Het groene grijs van wilgen die de wind
Met schaduws van gebroken wolken mint.

Gij naderde, aan uw haar de rosse schijn
Waar de ebben 's avonds van doorschenen zijn,
Wanneer de zon verwijd naar de einder neigt,
En 't windloos is, en 't water bijna zwijgt.

Ik wachtte angstig, wijl gij tot mij kwaamt,
Of gij mij derwaarts met u mede naamt.
Gij zweegt. Toen heeft uw hand mij aangeraakt.
Mijn oogen nat van tranen ben 'k ontwaakt.

2

Gij hieldt u halvlings van mij afgewend,
Maar toch heb ik u dadelijk herkend.
Nu staat gij voor mij, vriend, uw stil gezicht
Bleek van zijn eigen schemerige licht.

Ik zie hoe in uw haar het schijnsel leeft,
Dat 's avonds over murmlende ebben beeft,
En in uw oogen 't koele, groene grijs
Van peppels en beschaduwd wilgenrijs.

Gij weet het, ik verwacht het oude woord
Dat alles zegt, ik heb het nooit gehoord.
Gij ziet mij aan en glimlacht stil, en toch
Verbergt gij in die lach uw boodschap nog.

Dan, wijl 'k mij overbuig, of 'k van uw mond
Het haast onhoorbaar prevelen verstond',
Vlak bij het uiterst ruischen van 't geheim,
Ziet gij mij nogmaals aan, en ik bezwijm.

3.

't Is stil. De lucht is leeg. Gij zijt gegaan.
Mijn vriend, ik heb uw boodschap niet verstaan.
Nauw had uw teedre adem mij beroerd,
Toen is mijn aandacht aan zich zelf ontvoerd.

En toch, die blik, waarin 'k uw liefde dronk
Zóó diep, dat heel mijn zijn er in verzonk,
Heeft mij de fluistring die 't geheim ontsloot
Niet enkel tot zijn zaligheid genood?

Maar gij zijt heengegaan. Verlaten nu,
Ben ik vervuld van u en ver van u,
Ik voel mij eenzaam in dit grauwe licht
En hunker naar uw schemer-bleek gezicht.

Want in deze ijle verzen die ik zing,
Huivert alleen een zwakke erinnering,
Een zucht, en aanstonds is ook die verstomd,
Dan moet ik wachten of gij wederkomt.

4.

Het is voorbij, maar 'k weet, nog ééne keer
Zie ik de diepten van uw oogen weer
Mijn vriend: - ver weg, aan de einder van mijn tijd,
Daar ligt uw stille tuin voor mij bereid.

Ik zal niet haasten om er heen te gaan,
Gij zult er als ik dáár ben zeker staan,
Opdat de scheemring van mijn laatste uur
De glans ontvange van een tijdloos vuur.

Als, onder 't late herfstlicht, tusschen 't gras,
Die kleine, spiegelende waterplas,
Zoo zal mijn leven, zonder rimpeling,
Roerloos gereed zijn voor uw nadering.

Gij komt tot mij, een stil, zacht licht dat gloort,
Een stem die spreekt, één sterk, diep, helder woord...
O licht, o woord, dat alles overmant! -
'k Zal met u wandlen in een ander land.

Ik zal nog met u wandlen,
Twee vrienden, hand in hand,
Eens, na mijn laatst ontwaken,
Ginds, in een ander land.

Maar laat mij nu nog dwalen,
En liefst van al omtrent
Die stille heuvelglooïing
Aan de oever van de Brent.

Daar ruischte, een zomeravond,
Toen 't zoel en donker was,
Een adem door de halmen
Van 't ritselende gras.

Ik lag er neer en hoorde 't,
Op eenmaal was ik vrij,
Van gras- tot grashalm ruischte
Die adem ook door mij.

Uit mij, wij leefden allen
Van ééne ademtocht, -
Hoe dikwijls heb ik sedert
Die stille plek gezocht!

Ja, laat mij nu maar dwalen,
Tot eens de slaap genaakt,
Waaruit mijn eeuwig wezen
In 't andre land ontwaakt.

't Herfstlicht, op de vochte bronzen blaren glimmend,
Ademt wazig over 't bleeke blauw.
Mijmrend, langs de zacht begraasde paden, dwaal ik
Door de laatste druppels van de dauw.

En nu ruischt de ijle herfstwind mijn gedachten
Uit elkander en ook ik ben stil:
Alles geeft zich in gelijk vertrouwen over
Aan de zelfde zuivre levenswil.

P.N. VAN EYCK.

Uit de herinneringen van Adriaan Gildemeester.

Inleiding.

Er ligt een wondere bekoring in jeugdherinneringen, opgeschreven door een, dien we als mensch gekend en liefgehad hebben. Zijn ze opgeteekend door iemand met een juisten blik op menschen en toestanden, met een hart vol liefde en een fijnen humoristischen geest, dan worden ze ons tot een kostelijk bezit. Zij geven een beeld uit een tijd die voorbij ging, helderder dikwijls dan we uit boeken ontvangen.

De herinneringen door Adriaan Gildemeester neergeschreven waren voor familieleden en vrienden steeds een lectuur waarop ze groote prijs stelden. Langzamerhand, nu de meeste menschen die er in voorkomen zijn heengegaan, werd het naar ons voorkwam, tijd ook eens aan anderen iets uit dezen rijken schat mee te deelen. Voor de lezers van ‘de Gids’ meenden we zonder onbescheiden te zijn, dìe herinneringen te moeten kiezen welke zich vastknoopen aan bekende personen. Uit de herinneringen aan Isaac da Costa, aan Willem de Clercq en aan ‘Een avondje bij Potgieter’ zullen we achtereenvolgens een groot deel overnemen. Het zou echter een gebrek aan piëteit zijn deze herinneringen te publiceeren zonder eerst een woord te wijden aan de nagedachtenis van hem die ze schreef.

Gestorven in 1902, leeft Adriaan Gildemeester nog in het hart van allen, die hem gekend hebben.

Menschen als hij zijn zeldzaam geworden. Het is alsof we te snel, te roezig leven voor zulke bezonken, rustgevende en toch levenwekkende persoonlijkheden.

Adriaan Gildemeester bezat de kostbare gave in anderen het beste wakker te roepen. Geheel op de hoogte van zijn tijd, vol belangstelling voor de vragen van den dag, vooruitstrevend op maatschappelijk gebied, altijd gereed te helpen, lag toch zijn grootste kracht in zijn invloed op allen die tot hem kwamen. Of het ouderen of jongeren waren, niemand ging ooit teleurgesteld heen, die bij hem om raad was gekomen.

A. Gildemeester, in 1828 geboren te Amsterdam, was de zoon van Henri Gildemeester en Mimi Boissevain, zuster van Caroline Boissevain, de vrouw van Willem de Clercq den improvisator.

Er bestond een hechte vriendschapsband tusschen de beide gezinnen. Adriaan Gildemeester en Gideon de Clercq, de vierde zoon van W. de Clercq, waren hun leven lang intieme vrienden. De briefwisseling tusschen hen dateert van hun 5de jaar tot aan den dood van Gideon de Clercq in 1896.

A. Gildemeester trouwde met zijn nichtje Magaretha de Clercq, de eenigste dochter uit dit gezin. Hij en zijn vrouw waren opgegroeid in den kring van het Réveil en dus streng orthodox opgevoed. Vooral voor hem was de strijd zwaar toen hij zich langzamerhand het geloof van zijn kinderjaren voelde ontzinken. Al kon hij het 't zijne niet meer noemen, met den grootsten eerbied dacht hij terug aan de oprechte vroomheid van zijn opvoeders. Ook met zijn vrijzinnige begrippen bleef hij een innig vroom man. Op zijn 17den jaar ging A. Gildemeester naar de Academie te Delft, maar toen de zaken van zijn vader achteruit gingen, en deze de hulp van zijn zoon noodig had, aarzelde hij niet de studie van zijn keuze op te geven, en zijn vader bij te staan.

Van nu af aan bleef hij in zaken totdat hij in den Haag ging wonen bij zijn benoeming tot lid van de 2de Kamer, als afgevaardigde van Amsterdam. Later drong zijn toenemende doofheid hem zijn ontslag te nemen.

Ook midden in de drukte van het Amsterdamsche zakenleven vond hij tijd zich aan andere belangen te wijden. Hij was o.a. regent van het Stadsbestedelingenhuis en het Walen weeshuis, terwijl zijn vrouw regentesse van het Diaconie weeshuis was.

Wat hij deed, deed hij met zijn hart, en daardoor ging er kracht van hem uit. 's Zomers bezochten hij en zijn vrouw de vondelingetjes in Gelderland uitbesteed. Kostelijke herinneringen heeft hij aan die bezoeken gewijd.

In de latere jaren richtten zij een particulier ziekenhuisje op te Scheveningen, waaraan toen groote behoefte was. Zij waren er jaren lang de ziel van.

Deze twee, die kinderen zoo waard zouden zijn geweest, bleven helaas kinderloos, nergens echter kwamen neefjes en nichtjes zoo graag als bij die ideaal-oom en tante.

Allen die het voorrecht hadden ontvangen te worden in de vriendelijke woning aan den van Stolkweg bij Scheveningen, herinneren zich met dankbaarheid de uren op ‘Casa-Netta’ doorgebracht, de indrukken daar opgedaan behooren onder de schoonste en beste van hun leven.

Het was ook op Casa-Netta dat A. Gildemeester in de laatste tiental jaren van zijn leven zijn herinneringen neerschreef.

A.E. KLUIT-DE CLERCQ.

I.
Menner da Costa.

Februari 1892.

Indien ik hierboven niet schrijf:
‘Mr. Isaac da Costa’
dan geschiedt dit, omdat ik niet van plan ben te beproeven een karakterschildering of levensbeschrijving van den dichter of

van den mensch da Costa te geven. En dat ik dit niet beproef, heeft een eenvoudige oorzaak: omdat ik het niet kan. En al kon ik het, dan zou ik het denkelijk toch niet doen. Want het is reeds door Lard[1)] gedaan, en op zóó voortreffelijke wijze, dat mijn proeve niets dan een flauwe onbeteekenende navolging zou worden.

Neen wat ik wensch te doen, wat ik thans niet laten *kan*, is *enkele* persoonlijke, subjectieve herinneringen en indrukken op te teekenen...

Ik heb levenslang van Meneer da Costa gehouden. Wij hebben ons wel eens ten zijnen koste vroolijk gemaakt; ik weet allerlei van hem, waaom menigeen niet van hem hield; maar hij heeft, zooveel mij bekend, nooit iets gedaan, dat ik ‘leelijk’ zou noemen; en in al zijn zwakheden en tekortkomingen is hij mij altijd geweest en zal hij altijd blijven ‘a dear man’ in den meest verwarmenden zin van het woord. Ja, hij was een *lieve* man, innig goedhartig, ik geloof er zat geen kwaad haar in. Al wat hij verkeerd mag gedaan hebben, stond zoo aardig in 't nauwste verband met het beste in hem: eenvoud, hartelijkheid, oprechtheid, openhartigheid, en voorts met al die heerlijke gaven, die hem gemaakt hebben tot 't geen hij geweest is, tot 't geen hij nog voor velen is, en blijven *zal*.

Meneer da Costa. Ik kan mij niet voorstellen dat er een tijd in mijn leven geweest is, waarop die naam mij vreemd zou geklonken hebben. Ik zou bijna zeggen: van mijn geboorte af aan heb ik hem gekend. Althans ik *zie* hem in het huis dat wij voor goed verlieten toen ik zes jaar oud was...

Eens kwam hij daar. Ik zie het nog. Ongelukkig tegelijk met Mevrouw Hooglandt-Wiselius, maar die ging spoedig heen. Dat was goed, want Meneer da Costa's hart was vol. Zoodra hij met mijn ouders alleen was, kwam daar een stroom van woorden. Wat daar gesproken werd - ik begreep en weet er *niets* van. Wij zaten in een hoekje van die tuinkamer te spelen. Uit 't geen nu volgt heb ik opgemaakt, dat Meneer da Costa allerlei kwaad van zichzelven vertelde, zijn tekortkomingen, zijn boosheden, maar 't is vast een bepaald onderwerp geweest. Daar zegt mijn moeder zacht (maar ik hoorde het

1) Allard Pierson in ‘Oudere Tijdgenooten’, in ‘Willem de Clercq naar zijn Dagboek’, in ‘Intimis’.

best) ‘da Costa denk er om, dat de kinderen in de kamer zijn’. Vermoedelijk sloeg dat op de oudere jongens, denkelijk Daan en Her. En wat antwoordde hij met stemverheffing: ‘Och laten de kinderen 't maar weten, dat ik een arm en ellendig zondaar ben...’

Wij kwamen in onze jeugd veelal bij Meneer da Costa aan huis. Hij woonde toen Prinsengracht bij den Amstel... 't Was daar aan huis altijd druk, altijd echt Joodsch, heel anders dan bij anderen. Ook in dien tijd was het, zooals het helaas ook nu nog is: de Christenen houden geen gemeenschap met de Joden - evenals 1800 of 1900 jaar geleden: ‘de Joden houden geen gemeenschap met de Samaritanen...’

Des te eigenaardiger was de omgang van ‘de Vrienden’ met da Costa en Capadose. ‘Natuurlijk’ omdat die bekeerd waren. Ja, juist, maar joden waren ze, en joden bleven ze En da Costa was de laatste om het te ontkennen. ‘Ik ben een *Jood* in mijn hart’ kon hij zoo eigenaardig zeggen. Nu daar aan huis was het dan ook echt een gezellige Jodenboel. Altijd zaten ze dicht op mekaar. Altijd wat zoetigheid te eten. De kinderen waren erg zeurderig. Ik hoor Willem, de ouste nog aan 't dessert (dan waren er altijd taartjes): Mama mag ik nog een taartje. Ondertusschen praatte Meneer da Costa maar al door, want er waren bijna altijd gasten. Ma, Mama, mag ik nog een taartje. Maar Mevrouw da Costa luisterde naar haar man en niet naar dien seurjongen. Och ma mag ik nog een taartje, Mama ik heb 't u al zoo dikwijls gevraagd. - Och jongen seur zoo niet, zei zijn Vader dan, maar eindelijk had zijn moeder naar dat huilerig geseur gehoord, en gaf hem het verlangde taartje. - En een volgende keer dan was 't weer precies 't zelfde...

Eens, toen hij een bezoek ten huize mijner ouders bracht en prettig opgewekt was, neemt hij in gedachte, al voortpratend, het boek op dat hij toevallig op tafel ziet liggen. En wat was dat: een bundel zijner eigen verzen van vroeger dagen, van vóór zijn bekeering. Daar slaat hij zijn ‘Kaïn’ op, leest eerst zacht, en roept toen uit: Och wat is dat mooi, och hoe heerlijk! en daarop leest hij een goed deel van dat dichtstuk aan de verbaasde hoorders voor, en telkens onderbrak hij de lezing met uitroepen: och hoe schoon!

Wie dat nu pedant of ijdel of 'k weet niet wat wil noemen,

die doe dat op eigen verantwoording. Wij, die het gegeven was dat bij te wonen, wij vonden het - subliem! Nooit heb ik zoo sterk 't bewustzijn gehad: gij zijt een dichter van Gods genade. ‘Bij de gratie Gods’ was da Costa - die hij was. Ik geloof ook niet, dat hij er eenig gevoel van had ‘dat heb ik nu gemaakt’, neen *God* had hem die verzen gegeven, hij had ze slechts opgeschreven. ‘Du sublime au ridicule’ enz. Maar *hier* was die stap *niet* gedaan. Nog eens - het was subliem, den dichter ‘in à rapture’ te zien over zijn eigen verzen...

Mijn broer Daan[1)] was student te Utrecht, zijn vrind, later zijn zwager Schijvliet, had bij ons gelogeerd. Zamen gingen zij naar Utrecht terug per trein van 5 uur. Daarom aten zij vooraf een biefstuk met gebakken aardappelen in de eetkamer. Toen ze even met dat nuttige werk aan den gang waren, wordt er op eigenaardige wijze op de deur getikt, twee ‘staccato’ tikken en - Meneer da Costa komt binnen! De twee theol. studenten natuurlijk confuus - ‘eten jelui gerust door’, zei de bezoeker. Meteen komt mijn Vader binnen, en de twee oudere heeren nemen plaats bij 't raam, en zijn terstond in levendig gesprek over diepzinnige zaken.

Schijvliet, een vurig aanhanger van Bilderdijk, wetende hoe kwaadaardig Bilderdijk tegen de aardappelen was, die hij voor geen lief ding zou geproefd hebben, dacht - zooals hij later vertelde - ‘ik wou toch wel weten of B's geestelijke zoon da Costa daar ook zoo tegen is’. Maar vragen durfde hij het niet. Intusschen dwaalden da Costa's oogen, te midden van zijn levendige uiting van nieuwe gezichtspunten, voortdurend, of telkens, af - niet zoozeer naar de studenten, maar wel naar de tafel waaraan zij zaten, terwijl deze twee ingespannen luisterden naar 't geen de mond der wijsheid hun te hooren gaf. Opeens houdt de spreker op - staat op en zegt: ‘ik *kan* 't niet langer uithouden, ik *moet* een gebakken aardappel meêpikken, 't is al te verleidelijk’. En de daad bij het woord voegend, neemt hij de vork die hij op tafel vindt, en pikt achtereenvolgens drie aardappels uit de schotel.

Schijvliet had antwoord op de onuitgesproken vraag, alle vier lachten hartelijk; Meneer da Costa, die altijd de wel-

1) Daniël Gildemeester die trouwde met juffr. Schijvliet, werd later predikant bij de Herv. Gem. te Utrecht. Hij was een zeer geliefd man. Zie A. Pierson Intimes, 11 Verspreide geschriften I, blz. 294.

levendheid zelve was, maakt zijn excuses, - mais, c'etait plus fort que lui; en Schijvliet, die nooit anders dan geestelijke uitingen en daden van den grooten dichter bijgewoond had, genoot meer dan hij zeggen kon van deze spontane, eenvoudige, gezellige uiting (en inning) van den *mensch* da Costa...

Het was in dienzelfden tijd, dat ik als jongen van 15 jaar (één jaar vóór ik het ouderlijk huis en Amsterdam verliet om naar Delft te gaan), een trouw bezoeker was van den 'Zondagavond' ten huize da Costa. Jaren lang, ik meen wel 20 jaar, heeft de edele man het volgehouden, om bijna zonder uitzondering, elken Zondagavond, een bijbellezing of 'oefening' ten zijnen huize te houden. Op de Prinsengracht was hij ruimer behuisd, maar mijn herinneringen zijn - van de Rozengracht!

Waarom woonde hij op de Rozengracht? Op die saaie, smalle, burgerlijke, meestal ('s zomers vooral) stinkende Rozengracht, waar geen enkel onzer bekenden woonde, en dat nog wel in een onmogelijk klein onpleizierig huis? Ja waarom? Onvriendelijke menschen zeiden: de Jood had behoefte aan de Jordaan. Maar de zaak was deze: 'Mr. da Costa bezat bij zijn trouwen een ton. Doch hij had geen eigenlijke verdienste (wel mérites! maar geen gagne-pain). En daarbij had hij, noch zijn vrouw, eenig begrip van geld. Steeds op bronnen van inkomsten wachtende, werd het kapitaal langzamerhand opgegeten. Toen de boel op was moesten de vrinden helpen. Maar - hijzelf moest meêwerken, en dus in de eerste plaats zoo goedkoop mogelijk gaan wonen. En alzoo werd dat nare huis in die nog naarder buurt gekozen.

Tegen 8 uur *na* kerktijd, begon het. Dan vond men de voordeur open; dan ging men een om de as slingerende, ongemakkelijke trap op en kwam in een soort zaal of zaaltje, laag van verdieping; en daar moesten al die menschen een paar uur in de benauwdheid zitten. Daar heb ik menig genotvollen avond doorgebracht. En wie kwamen daar? Och, niet vele edelen (naar de wereld), niet vele aanzienlijke, meest burgerluidjes. Altijd vast was daar te vinden de trouwe Schimsheimer met zijn blinde vrouw, Höveker de boekverkooper en meer anderen nog minder aanzienlijken. Mijn ouders, een tijd lang Meneer en Mevrouw Pierson, Oyens, Waller enz., maar dat waren de uitzonderingen.

‘Oom en tante de Clercq’ kwamen er vroeger wel, maar in later tijd niet meer. Dan werd er gebeden en gezongen (zooals dat meer op zulke bijeenkomsten geschiedde en nog geschiedt). Van dat zingen was alles opmerkelijk, de voorzangeresse Mevrouw da Costa die een prachtstem had, in welk voorzingen zij door de muzikale blinde Juffr. Schimsheimer werd bijgestaan. En voorts, het onmogelijke zingen van Meneer da Costa. Dat leek naar *niets*. Hij zong altijd trouw mee, maar men hoorde niets dan de klank *ee*. Ik kan het niet beschrijven; maar die 't nooit gehoord had kon er moeilijk ernstig bij blijven.

Dan las hij een kapittel en sprak daarover of eigenlijk bij ieder vers had hij wat uit te leggen, wat op te merken. Och of ik daarvan hier nu iets kon teruggeven. Maar ik kan het niet. Doch wie eenigszins weet wie en wat Isaac da Costa was, die voelt terstond, dat het altijd de moeite loonde naar hem te luisteren. Dit weet ik alleen dat niemand mij dwong, en dat ik er dikwijls alléén naar toe ging, als mijn ouders thuis bleven - en dat die Zondagavonden in die benauwde lage kamer mij niets dan herinneringen van *waar genot* hebben achtergelaten. Ja, ik was in dien tijd zooals anderen zeiden ‘erg vroom’, maar ik acht het opmerkelijk, dat iemand zóó over bijbelsche onderwerpen kan spreken, dat hij een jongen van 15 jaar *dwingt* om steeds terug te komen. Zoo herinner ik mij één avond, dat Meneer da Costa sprak over Genesis 5, het vervelendste, dorste kapittel uit den heelen Bijbel. Alle verzen zooals b.v. dit:

En Seth leefde 105 jaren en hij *gewan* Enos. En Seth leefde; nadat hij Enos gewannen had, 807 jaren en hij gewan zonen en dochteren. Zoo waren al de dagen van Seth 912 en hij sterf. (In de Statenvertaling staat niet: hij *gewon* en *stierf*, maar *gewan* en *sterf*).

Zoo gaat die geslachtslijst voort, droog als gort, op een paar kleine uitzonderingen na.

Meneer da Costa las dat heele kapittel voor, en ik dacht: hoe kan hij *dit* nu kiezen? - Die avond is een der leerrijkste, meest boeiende geweest, die ik ooit heb bijgewoond.

Maar och, die avond waarop Willem een toeval kreeg! Want daar leed die ongelukkige Willem aan. Vreeselijke opschudding. Willem naar 't achterkamertje gedragen. Zijn Vader

half huilende, biddend om uitredding uit de benauwdheid. En als men dan dacht dat het beter ging, dan begon hij weer te schreeuwen en met handen en voeten te slaan. ‘Och Heer wees ons genadig!’ bad zijn arme vader, en zoo bad hij voort, terwijl 't achter stil was. Opeens weer een gil en vreeselijk getrappel. En zijn Vader: ‘och Heer ontferm U over den jongeling, och help ons’ en dan ging het weer. En dan opeens weer een vreeselijk kabaal van den jongeling, en zijn arme Vader huilend ‘och Heer ontferm u over ons, och red ons uit de benauwdheid onzer zielen!’ En zoo al verder, 't Was verschrikkelijk, en 't akeligst van alles was, dat het tragikomisch was, door die herhaalde terugkeer van die akeligheid. Ik had maar één wensch, dat we allen zoo gauw mogelijk weg konden gaan; maar daar kwam niets van in. 't Was een erg zenuwachtig boeltje, en lang niet de meest stichtelijke avond, die ik op de Rozengracht genoten heb! - Maar dit is ook de *eenige* niet aangename herinnering aan al die genotvolle avonden.

Maar belangrijker waren mij toch, die gansch andere *Vrijdag*avonden, vroeger in de benedenzalen van het Leesmuseum, later in ‘het Wapen van Amsterdam’ op het Rusland.

Dat waren geen *godsdienstige* bijeenkomsten als die op den Zondagavond; maar dan behandelde Meneer da Costa alle denkbare onderwerpen van letterkunde, geschiedenis, politiek en - ook theologie, 't spreekt vanzelf ‘Leider auch theologie’ heb ik dan vooral in later jaren, wel gedacht. Want och, wat kon hij dan tegen ‘andersdenkenden’ te keer gaan! Vooral de ‘Groningers’ moesten het dan misgelden. Prof. Hofstede de Groot, dat was zijn bête noire. Dan kon de vurige man schelden, dat de stukken er afvlogen. Dikwijls had hij het in die dagen heel moeielijk. Dan moesten de vrinden te hulp komen. Voor het bijwonen van die colleges werd betaald *f*20.-, *f*25.- of meer. Dat werd aan ieders beleefdheid overgelaten. Meneer G.H. de Marez Oyens administreerde dat. Dikwijls werd in den loop van den winter bij dezen en genen om verhooging der bijdrage aangeklopt. Meneer Oyens was zoo ondeugend om wel eens uit de school te klappen, heel onder ons. En nu was 't hem gebleken dat,

naarmate het huishoudboekje van Mevrouw da Costa hooger, en het beschikbare bedrag der contributiën kleiner was, de Groningers op den Vrijdagavond er erger van langs kregen.

Dat konden die arme Hoogleeraren de Groot en Muurling toch niet helpen. Maar verklaarbaar was die komische zamenhang van de slagersrekening enz.: en de godgeleerde zonden aan Groningens Academie toch wel. Voor een radicaal man als da Costa, voor wien Christus was 'God in het vleesch geopenbaard', was de leer uit het Noorden desjands 'Jezus, een hemelling, door God van tevoren opgevoed, om den menschen een nieuwen godsdienst te brengen' even onuitstaanbaar en onverdragelijk, als thans een bourgeois satisfait is voor een vurig socialist.

En dan moest het hem in de ziel grieven, dat die ketters, tot hoogleeraren benoemd, voor Staatsrekening de studenten die duivelsche leer inpeperden; terwijl hij zelf, zich zijn kracht en roeping bewust, nooit voor professor in aanmerking gekomen was of komen zou, evenmin als zijn leermeester Bilderdijk. Naarmate nu het gemis - nu kwam het menschelijk proza - van een vast honorarium van *f* 4000 - dieper gevoeld werd en er bij de vrienden moest worden aangeklopt, wat voor zijn fier karakter altijd een bitter lijden was - naar die mate was, onbewust natuurlijk, zijn verbittering sterker en inniger. En als hij dat had kunnen bedwingen - ja, dat ware misschien braver - maar dan ware hij da Costa niet geweest!

Mij heeft die komi-tragische woede nooit één greintje liefde voor den genialen lijder kunnen ontrooven. Ik heb hem altijd liefgehad 'zooals hij dan reilde en zeilde' en altijd bewonderd.

Maar mooier was het toch, als hij zich op letterkundig of historisch gebied bewoog. Die causeries waren eenig. Onzamenhangend, van de hak op de tak, o zeker; maar boeiend, geestig, amusant, leerrijk, ernstig, opwekkend, suggereerend - altijd in hooge mate. Ten minste zoo vond ik het.

Jan Gunning[1)], de hoogernstige man, altijd deftig in zijn spreken - *heel* anders als da Costa! - vertelde mij 30 jaren geleden, dat hij eens op zoo'n improvisiatie van da Costa heel achteraf stond, naast een hem onbekende. Op zeker oogenblik, toen de spreker in 'Begeisterung' was, riep zijn buurman opeens uit:

1) De latere Leidsche professor.

‘Wel allemachtig, wat is dat bliksems mooi!’ waarop hij gezegd had ‘ja meneer, *bliksems* mooi!

Het gehoor op den Vrijdagavond was ook geheel anders dan dat van den Zondag. Doch eerst langzamerhand, en zooals Lard terecht zegt, eerst recht tegen het laatst van zijn leven, is da Costa populair geworden in *dien* zin, dat niemand zich meer ‘schaamde’, en daarheen durfde te gaan. Dat was vroeger anders. Maar nu spreek ik van *veel* vroeger van vóór mijn tijd. Mijn Vader verhaalde, hoe hij zelf sterk tegen da Costa ingenomen was geweest, en hoe, toen dat later veranderde, zijn vrinden hem vermeden wegens zijn omgang met da Costa. Bijna niemand had den moed, op straat met da Costa te loopen. Als er visites kwamen, was veelal de vraag aan de dienstbode: ‘is die Meneer da Costa ook binnen?’ - en als het antwoord dan bevestigend luidde, dan was de visite gauw weg met het woord: ‘o dan kom ik later wel eens.’

Hoe Willem de Clercq daaronder geleden heeft in zijn betrekking tot Claude Crommelin[1)]! - daarvan kan zijn dagboek getuigen!

In 1841 was die afschuw van da Costa veel verminderd; maar verdwenen, neen.

Hij zelf had tijd beschikbaar en geld te weinig. Toen werd, in overleg met eenige vrinden, het hier ingelaschte blaadje rondgezonden:

> ‘Mr. Isaac da Costa, Doctor in Wijsbegeerte en Letteren, is gaarne bereid eenige opleiding aan jonge lieden te geven tot voorbereiding van Academische, of in het geheel ter bevordering van letterkundige studiën. De vakken, in een of meerdere van welke hij op evengemelde wijze bij voorkeur zoude werkzaam zijn, zijn de volgende: *Grieksche* en *Latijnsche taalkennis; Algemeene, Vaderlandsche* en *Kerkgeschiedenis; Nederduitsche, Fransche, Engelsche, Italiaansche, Spaansche* en *Portugeesche schoone letteren*. Deze oefeningen zullen, naar keus of gelegenheid, evenzeer bij wijze van afzonderlijk onderricht, als voor elk vereenigd aantal van toehoorders kunnen gehouden worden.
> Men stelt zich voor, aan een gedeelte van dit Ontwerp eene meer bestemde richting te geven, overeenkomstig een behoefte in den schakel van het Onderwijs, die door velen wordt gevoeld. Voor jonge lieden, die niet bepaaldelijk tot eene *wetenschappelijke* of *geleerde* loopbaan worden opgeleid, schijnt het, immers hier ter stede, aan de gelegenheid te ontbreken, om zich onder eene gepaste leiding, in hoogere Letterkunde en Geschiedenis verder te oefenen, nadat het elementair onderwijs op de

1) Een vriend uit de Clercq's jeugd.

gewone scholen werd volbracht. De evenredigheid tusschen het onderwijs dergenen, die tot andere vakken van werkzaamheid in den beschaafden stand worden bestemd, schijnt inderdaad onbestaanbaar. Tot het verkrijgen van eenigen wetenschappelijken graad wordt meestal de jongeling van de gewone naar de Latijnsche, van dezen na eene loopbaan van vier of vijf jaren naar de Hoogeschool gezonden, om aldaar wederom eenen studietijd van vier of vijf jaren te vervullen. De jongeling daarentegen, tot den deftigen of aanzienlijken, maar ongeleerden stand geroepen, wordt, ten aanzien althans van het onderwijs, *onmiddellijk* uit den kring van het schoolleven in dat van het maatschappelijk beroep overgebracht. Als of er, in onzen tijd vooral, tusschen *geleerd* en *ongeletterd* geen wijd zich uitstrekkend middengebied bestond, en de opleiding voor handel en industrie b.v.b. eenige diepere gemeenzaamheid met Geschiedenis en Letterkunde geheel kon missen.

In de aangeduide leemte zoude, dunkt ons, kunnen voorzien worden door het openen van Lessen, in den vorm en manier der collegiën aan Academiën of Athenea, alleenlijk het verschil van onderwerp en oogmerk daarbij in acht genomen zijnde. Men zoude, op dien voet, voor een meer of min uitgebreid aantal van jonge lieden tusschen de 14 en 18 jaren, niet tot de eigenlijke *studie* bestemd, cursussen kunnen houden over Nederlandsche en andere Letteren, over Algemeene, Vaderlandsche, Gewijde Geschiedenis, ongeveer op de volgende wijze:

1°. Op vaste uren en dagen in de week (straks nader te bepalen) zullen de jongelieden geoefend worden in de beginsels der hoogere Letterkunde, eerst van onze Vaderlandsche, vervolgens van de Fransche, als de in Europa sedert lang meest algemeene taal. - De oefeningen zullen bestaan in eene mondelinge voordracht, waarvan de inhoud door onderlinge samenspreking, mitsgaders (met des verkiezenden) door respondeeren en opstellen, nader in het geheugen en in het verstand zal worden geprent: Men zal, bij zoodanig eenen cursus, dan eens zich bedienen van een enkelen bepaalden Schrijver of Dichter, dan eens, bij wijze van Bloemlezing, de Geschiedenis onzer Letterkunde, van de oudste tijden af tot den onzen, tezamen doorloopen en beschouwen.

2°. Ten aanzien van dag en uur stelt men hiertoe voor: vijf dagen in de week van 1 tot 3 ure, het geheele jaar door, uitgenomen ééne week voor Kerstfeest en Nieuwjaar, ééne week voor Paaschen, en de geheele maand Juli.

3°. Men zoude dan nog van 3 tot 4 ure, of wel van 6 tot 7 ure des namiddags eenen cursus op gelijken voet kunnen houden, over Algemeene Geschiedenis, in verband met Bijbelsche, Vaderlandsche en de groote trekken der Kerkgeschiedenis.

4°. Het Honorarium voor de lessen onder No. 1 en 2 omschreven, wordt bepaald op *f* 60.-, voor die onder No. 3 op *f* 40.-. Men stelt voor, eenen aanvang te maken met Maandag, den 9den Augustus eerstkomende.

Amsterdam, 24 Juny 1841.

Prinsengracht bij den Amstel No. 886.

Aardig blijkt daaruit, dat er toen geen Hoogere Burgerscholen bestonden. Maar zeker zou 't geen da Costa aan de jongelui wou meêdeelen, iets *anders* zijn, dan 't geen thans op

de H.B.S. geleerd wordt. Van natuurkundige zaken had hij in 't minst geen begrip. Hij wordt daar Dr. ‘in de Wijsbegeerte en Letteren’ genoemd; hij was *ook* in de rechten gepromoveerd, blijkens het Mr. I. da Costa. Waarom hij zich niet Dr. I. da Costa genoemd heeft, is mij niet duidelijk. Hoe 't zij, van Staathuishoudkunde was geen spraak om de eenvoudige reden dat men, dat hij althans, evenmin als Groen, ooit aan die wetenschap *gedacht* heeft. Maar overigens - vakken genoeg.

Hij stelde zich veel voor van die cursussen, aan jongelui te geven. Ach ook dat heeft tot groote teleurstelling geleid! Toen Steph en Gie[1)] de school van Ouwersloot[2)] verlaten hadden, werden zij leerlingen van meneer da Costa, en voorts zekere Zubli en Abram da Costa zijn zoon; verder geloof ik niet dat hij één leerling gehad heeft. En die vier slechts twee jaar, meen ik. Diep melancholiek. Och maar hij was ook niet voor leeraar der jeugd in de wieg gelegd. Gie kan meer van die cursus vertellen, 't Was veel maar 't was niet alles...

Ik herinner mij van die lessen slechts een anecdote, die men eigenlijk Gie moet hooren vertellen. Als lid van het Kon. Instituut kwam de bode, met verzoek, of Meneer dat stuk wou zien en teekenen. Meneer da Costa vond hef naar om gestoord te worden. Juist was hij bezig aan zijn vier leerlingen iets heel belangrijks te vertellen. ‘Och, nu weer dat stuk. Nu geef gauw hier’. Hij loopt het met snelheid door, teekent het; nu even wat zand er op, - daar neemt hij inplaats van den zandkoker, de inktkoker, en gooit in de haast de inhoud daarvan over het document uit, over de handteekeningen van al die mannen, waaronder velen die da Costa luchten noch zien konden.

Wie voelt niet de namelooze ellende van dien inktstroom over dat stuk! De arme man huilde letterlijk. En niet alleen over dat stuk, ook over zijn handen - en hij had zulke nette, reine handen - over zijn schrijftafel, over alles.

En de jongens? Het zotte van 't geval trof hen 't meest. Gie rolde over den grond van 't lachen.

1) Stephen en Gideon de Clercq derde en vierde zoon van Willem de Clercq.
2) Een zoogenaamde Fransche school.

Dit verhaal brengt mij een ander verhaaltje voor den geest. 't Is in 1845. Allerlei droefheid ‘Capadose’ had zijn oudste zoon Hendrik verloren. Maar wat nog veel treuriger was, Willem da Costa was opeens krankzinnig geworden. Mevrouw Chevallier, schoonzuster van da Costa was in de kraam gestorven. Mijn vader ging hem zien. Och wat was de arme man bedroefd. En bij al die ellende, ook geldgebrek, terwijl hij door Willem's verpleging juist geld noodig had. Hij was erg gedrukt en stortte zijn hart over al dat leed uit. Maar daarin kwam ook deze mededeeling voor: ‘Och en dan heb je nog allerlei tribulaties. Ik zit altijd zoo met mijn papier. Dàn heb ik niets om een brief op te schrijven, dàn geen enveloppes, of juist een klein couvert als ik een groot noodig heb, of omgekeerd. En kijk, nou heb ik daar van een lieve vriendin een heerlijke stapel gekregen van allerlei papier en couverten, het een nog mooier als 't ander, wel voor twee jaar genoeg! Daar sterft me opeens me goeie zuster Chevallier - nou kan ik niets van al die heerlijkheid gebruiken en moet weer alles met rouwranden gaan koopen, en dat schrijft zoo naar en ik heb er geen geld voor...

- En daar huilde de arme man weer, nu minder om de dooje zuster, dan wel om dat rouwpapier. 't Was niet recht huilen, maar - o ik *hoor* 't, ik *zie* 't, zoo snikkend praten. Je mot er een gezicht voor hebben als Meneer da Costa, omdat zoo apart te kunnen doen. Mijn Vader vond 't erg naar, maar kon 't toch niet met een ernstig gezicht vertellen. 'k Geloof dat papa terstond daarop een hoop rouwpapier en enveloppes aan den bedroefden man gestuurd heeft.

Doch ik verlang naar iets belangrijkers.

Op den 9en van April des jaars 1844 werd in de 15e openbare vergadering der 2e klasse van het Kon. Nederl. Instituut, in het Trippenhuis te Amsterdam, door Mr. Isaac da Costa een gedicht uitgesproken, later gepubliceerd onder den welbekenden titel: Aan Nederland in de lente van 1844[1]. Ik heb het voorrecht gehad daarbij te zijn. Destijds was ik nog geheel en innig overtuigd dat “de waarheid” zich in geen anderen vorm kon openbaren, dan die waarin Isaac da Costa, Willem de

1) In ‘da Costa's compleete dichtwerken’ uitgegeven door J.P. Hasebroek, 2de deel. Zevende druk.

Clercq, mijn Vader en hunne geestverwanten die uitspraken en beleden. En hoe hoog ik die *vorm* ook nu nog kan waardeeren, hoewel die sedert meer dan 40 jaar de mijne niet meer is, - *toch* is de indruk der gedachte, der gemoedsstemming een *andere*, wanneer men zich ook in het kleed waarin die gehuld was geheel thuis voelt. Ik noem dat nu het kleed, omdat 't voor *mij* zoo is; maar voor die edele vrome mannen was het *meer* dan een kleed!...

Hoe het zij in 1844 sprak da Costa de volle overtuiging van mij, 15 jarige uit. Met spanning werd het oogenblik gewacht waarop de Dichter het woord zou krijgen. Na een poos van ademlooze stilte ving hij aldus aan:

> Hooge watren zijn, o Neerland! dikwerf over U gegaan,
> Van de Zuider bergrivieren, van den Noorder Oceaan'.

en zoo vervolgens...

Ik hóór nog die woorden: 'Daar is heil slechts in één naam: Jezus Christus (schrik niet Isrel! 't is Uw Koning, Judas Leeuw). - De Eeuw vergaat, maar zijn regeering is van eeuw, door eeuw, tot eeuw!'

Bij dien naam *stampte* hij op den grond, en ging er als een rilling door de zaal, want dat was men daar in dat Instituut niet gewoon. Daarna volgde die geestelijke grondwet, geschoeid op den leest van de inleiding tot de 10 geboden, en - toen ieder meende dat het uit was, daar stampt de zanger weer op den grond en *schreeuwt* het uit:

> Zij zullen het niet hebben
> Ons oude Nederland

en wat daar meer volgt.

Onmogelijk om de emotie weer te geven, die zich van mijn jonge ziel meester had gemaakt...

Toen ik in mijn eerste jeugd tot het bewustzijn kwam dat die Meneer da Costa, van wien ik zooveel hield (Lard schrijft zoo terecht: 'de kinderen voelden zich tot hem aangetrokken' - of iets in dien geest) zulke mooie verzen had gemaakt, toen hoorde dat 'verzen maken' geheel tot het verledene. Als ik bijv. in 1839, elf jaar oud, mijn Vader vroeg: Maar papa, maakt Meneer da Costa dan nooit geen verzen meer? luidde het antwoord: 'Neentotonsaller spijt, nooit meer. Hij zegt hij kan het niet meer'. Ook wij bedroefden ons mede

daarover. Ik schreef dat aan zijn ouderdom toe, want *dit* wist ik toen al, dat oude menschen vaak niet meer kunnen, wat hun in jonge jaren geen moeite kostte... Toch was hij toen niet ouder dan 45 jaar. Men schreef het aan andere oorzaken toe. Geldelijke zorgen, physieke ongesteldheid. Langen tijd kon hij niet op straat gaan, maar moest altijd rijden, omdat het straatrumoer hem duizelig maakte. Maar dat alles was geen voldoende verklaring. Wat het geweest is, weet ik niet. Doch daar op eens in 1840, op 16 November, daar klonk het:

> Kan het zijn dat de lier, die sinds lang niet meer ruischte'...

Hasebroek vergist zich, waar hij in 'da Costa's kompleete dichtwerken, Deel III, blz. 574 zegt: "Na een stilzwijgen van 25 jaren". Hasebroek wist ook wel beter, 't is een verschrijving, omdat het lied waarmee da Costa het stilzwijgen brak heet: "vijf en twintig jaren". - Maar de waarheid is, dat da Costa *10* jaren gezwegen heeft, zegge geen verzen heeft gemaakt. Heel goed herinner ik mij de verwondering, de verrassing, de blijdschap mijns Vaders, en dus van Moeder en al de kinderen mee, toen de blijde tijding van mond tot mond ging: da Costa heeft weer een vers gemaakt, hij heeft 't in 't Instituut voorgelezen, men zegt dat het prachtig mooi is. - Weldra verscheen het in druk. En ook nu nog is het een zijner schoonste verzen.

Maar voor mij hebben andere zijner verzen nog grooter aantrekkingskracht. Zijn Paaschliederen[1)], ook ik kan ze nooit vergeten, hoe hemelsbreed mijn voorstellingen ook van de zijne verschillen. Mijn beste vrouw en ik, we lezen ze alle jaren nog weer. En dan dat einde uit het "fragment uit Caïn[2)]:

> Wegen Gods hoe duister zijt gij...

Maar er is één lied dat voor mij boven alles gaat, waarvan Lard in zijn schoone gedenkrede (1865) zegt: "verzen wier zangerigheid in het Hollandsch nauwelijks haar wedergade vindt, waarin da Costa zijn bekeering, neen zijn *verlossing* beschrijft":

> In diepten verzonken van leed en ellende
> Het hart in bedwelmende droomen verward,

1) Da Costa's kompleete dichtwerken, 2e deel, blz. 147.
2) Als boven, blz. 21.

Door prikkels van onrust, wier bron ik niet kende
Gedreven, gefolterd door eindlooze smart,
Heeft de aarde mij lang in mijn dorheid gedragen,
In morrende wanhoop aan wereld en lot.
Een knagend verlangen verteerde mijn dagen,
Een woede van honger naar zielengenot!...

Zijt Gij o mijn Koning (Gij!) tot mij gekomen?
Hebt Gij hem gezocht, die naar U niet en zag?
Zoe wasch mij, zoo baadt mij in loutrende stroomen
Des Geestes, dien Ge uitzondt ten vijftigsten dag!'...[1)]

O hoe heerlijk moet die bezielende taal onzen veelgeliefden Vader Willem de Clercq in de ooren hebben geklonken, toen hij daarin weergegeven vond wat hem op 2 Augustus 1821 zoo onuitsprekelijk gelukkig gemaakt had, - de ontdekking dat zijn vrind da Costa, - die hij, wat diens overtuiging betreft nog geheel Jood waande - met hart en ziel Christen was...

Wil men da Costa in zijn grootheid leeren kennen, men leze het Dagboek van W. de C. van die jaren 1820-1822.

Ik zeg niet dat hij later gedaald is; maar de eerste versche frissche indrukken, door Willem de Clercq van Isaac da Costa gekregen, zijn daar op weldadige wijze in teruggegeven.

Nu volge, in deze disparate aanteekeningen de herinnering aan eenige bezoeken, die ik hem brengen mocht.

1844. Ik was toen 'volbloed Dacostiaan'. Beter gezegd: hij was toen voor mij het een en het al. Mijn grootste genoegen was naar hem te luisteren. Ik had hem eenige vragen te doen over zijn opmerkingen en ontboezemingen op den Zondagavond. Vriendelijk en hartelijk werd de ruim 15 jarige bij den meester toegelaten. Met voorbeeldig geduld en liefde hoorde hij mij aan en loste mijn zwarigheden op. Juist raakte hij in vuur, ik 'hing aan zijn lippen'... daar gaat de deur open, en daar komt een akelig uitziend 2e Luitenant infanterie binnen. Meneer da Costa's gezicht betrok. Hem was dit bezoek, op dat oogenblik, even onwelkom als 't mij was! 'Dag Lodewijk' zegt hij. 't Was Lodewijk Bilderdijk, de eenige zoon des grooten dichters. Deze kwam van elders, en da Costa was altijd, uit piëteit voor diens vader, vriendelijk tegen dezen vervelenden saaien man. 'Blijf je bij ons eten'. 'Heel

1) Inleiding tot 'de Hymne God met ons'. Deel II, blz. 134.

graag'. Maar hij bleef zitten ook. En zoo eindigde het gesprek. Ik vertrok, knorrig tegen dien intreeder.

1847. Ditmaal had ik een lang onderhoud met hem, die drie jaar geleden mijn orakel *was*, maar het helaas nu niet meer voor mij zijn kon. Ik was van Sept. 1844 af te Delft. In '46 wankelde mijn geloof - eigenlijk reeds sinds langer. In '47 zag die heele religieuse wereld van da Costa en van mijn Vader en voor mij geheel anders uit... Ik kwam, ditmaal op *zijn* verzoek bij hem. Ik zag er erg tegen op, en terecht. Lang sprak hij met mij, weer schoot zijn rijke geest allerlei heerlijke vuurspranken, maar onbevredigd ging ik heen, na twee uur sprekens, dat soms heftig dreigde te worden. Hij had mij *niet* kunnen overtuigen. Bedroefd en onvoldaan - dit geldt zoowel hem als mij -, ging ik heen.

1851. Ik was toen weer te Amsterdam (sedert Juli '48 reeds). De kranten spuwden vuur en vlam tegen Groen van Prinsterer. Mijn Vader meende, dat er van de zijde zijner vrinden iets voor Groen gedaan moest worden, en droeg mij op, met Meneer da Costa daarover te gaan spreken. *Vreemd* schijnt mij dit nu. Toch begrijpelijk. Ik ook, ik voelde dat Groen onrecht gedaan werd, al deelde ik zijn standpunt niet. Ik was nu geen kind meer, 23 jaar. En mij was het aangenaam, wêer een onderhoud met Meneer da Costa te kunnen hebben. Ik werd terstond toegelaten. Hij was heel vrindelijk bij mijn komst. Doch, toen ik hem het doel van mijn bezoek meldde, betrok zijn gezicht en barstte hij los: 'Wordt Groen miskend? O zeker. Maar *ik* dan, word *ik* niet miskend? Mij dunkt als er dan sprake moet zijn van een daad van waardeering en liefde, dat er meer grond zou zijn dit jegens mij, dan jegens Groen op touw te zetten!'

En daar kreeg ik een hartsuitstorting, hoe zijn boeken niet verkocht werden, hoe weinig men voor hem over had... Ach zoo treurig en toch - zoo kinderlijk oprecht. In zijn klachten straalde ook door, dat Groen schatrijk was, - en hij? Waarom moesten de professorale stoelen allen door mannen van minder rang bezet worden?

Och ik geloof dat hij 't met het huishoudboekje van Mevr, da Costa weer erg te kwaad had!

Toen heb ook ik *minstens* een half uur lang met die proverbiale kruk van de deur van zijn studeerkamer in de hand

gestaan. Telkens als ik heen wou gaan, kwam er weer een stroom van klachten, opmerkingen, en geestige anecdoten daardoor heen, soms een ui, want amusant was hij altijd, al knorde hij nog zoo hard. Ik ging heen met de kous op de kop. Van het huldeblijk ter eere van Groen kwam niets. Maar ik zou dat bezoek voor alles niet hebben willen missen. En de eindindruk was: groote man, wat ben je klein, maar - wat houd ik zielsveel van je...

Ook ken ik van die nare visites. ‘Dag Meneer da Costa’. ‘Dddag lieve vrind’. ‘Hoe gaat 't U’. - ‘O goed, enne, hoe varen je papa en mama’. - ‘Dank U heel goed’. - ‘Zoo, dat doet me genoegen, en, enne, vertel me reis, hoe, hoe... hoe varen je papa en mama?’ Wie zal zeggen of zijn geest dan sliep, of met de diepzinnigste dingen bezig was, misschien aan 't concipieeren van een dier grootsche zangen, die ons later verrukten?...

Ik ging dan natuurlijk zoo gauw mogelijk heen tenzij het spoedig gelukte hem uit den dommel te halen...

Lard heeft hem nog *anders*, nog heerlijker genoten dan mij ooit dat groote voorrecht heeft mogen ten deel vallen. Maar Lard was ook - Lard dat is: hij wist de vonken uit den vuursteen te slaan...

Nog even geef ik gehoor aan mijn zwak voor verhaaltjes, om het volgende te vertellen, dat ik voorleden jaar uit den mond van Hasebroek hoorde, wie ik het nooit vergeven zal, dat hij die macht van aardige verhalen, die hij weet te doen, nooit heeft opgeschreven of opschrijven zal.

Groen en da Costa! Antipodischer naturen zijn niet te denken.

Da Costa vertelde dan aan Hasebroek, dat hij ‘gelezen’ had in den Haag, en den volgenden avond te Utrecht (‘gelezen’ beteekent *niet* gelezen, *wel gesproken*). - En hoe of hij 't gehad had? - Best, veel belangstelling, alle plaatsen bezet, zoowel in den Haag als te Utrecht; maar overigens - een heel verschil! In den Haag had hij gelogeerd bij Groen[1)]. Na twee uur gesproken te hebben is men warm, en dan wil

1) ‘da Costa had Mevr. Groen lief met innige broederlijke liefde. Voor Meneer Groen had hij - bewondering en eerbied’. (Noot van A. Gildemeester).

men wel wat hebben. En daar in dat ruime groote huis op de Korte Vijverberg - 't was in den winter - daar was het *koud!* In een groote holle kamer slecht verwarmd en dan alleen een boterhammetje met *kouwe* wijn. En dan Groen natuurlijk allerlei bezwaren tegen het gesprokene, en ik moe, en dan alles te moeten overleggen en verdedigen, zoodat ik blijde was toen ik naar bed kon, en och zoo'n groote koude slaapkamer...

In Utrecht had hij gelogeerd bij zekeren Meneer van Diele. Toen hij na de lezing daar kwam, was de gang verwarmd. Meneer van Diele was hem al in den gang tegemoet gekomen met een glas warme punch; en in die kamer, daar kwam de gezelligheid je tegen, goed verlicht, lekker warm, een makkelijke stoel voor mij klaar bij een knappend vuur, en toen een lekker soupetje. We hebben geen woord over de lezing gesproken, maar ik heb heel wat verteld en we hebben prettig gelachen, allen hartelijke opgewekte menschen. Toen een prettige warme slaapkamer en een heerlijk bed - ik heb 't er best gehad - bij Groen ook wel (kwam er zoo goedig achter, maar...)

- 'In Utrecht toch *nog* prettiger', zei Hasebroek. 'Ja juist'.

- Die nu meene dat da Costa een gastronoom was, die heeft het mis. Maar - bij al zijn genialiteit was hij - een gewoon mensch.

Laat mij nu voor mijn laatste verhaal teruggaan tot 1846.

Op den 11en Juli van dat jaar vierden Meneer en Mevrouw da Costa hun zilveren bruiloft. Ik was tot mijn blijdschap met de vacantie thuis; de Delftsche cursus met 30 Juni geëindigd.

Reeds vroeg na de koffie gingen Peter (P.A. de Genestet) en ik daar heen. Ze woonden nu, nog wel op de Rozengracht, maar gelukkig niet meer in dat akelig benauwde huisje, maar nu, schuin daarover, in een mooi, prettig ruim huis met een prachtigen tuin.

De eetkamer aan den tuin, openslaande ramen, de tuin vol heerlijke bloemen; het deed meer aan Rozenburg[1)] óf Rozendaal dan aan de Rozengracht denken. Och zoo heerlijk dat hij

1) Rozenburg oud-buiten aan den Amstel, jaren lang speel- en theetuin.

nog 15 jaar (van '45 af) daar gewoond heeft. Ruime vroolijke studeerkamer. Nù de buste van Bilderdijk niet meer op een muziekkastje, bijna op den grond, omdat de zoldering te laag of de boekenkast te hoog was; doch nu behoorlijk op de boekenkast.

Voorts mooie ruime suite aan de straat.

't Was er feestelijk met sparren en bloemen, zooals dat op een Zilveren Bruiloft hoort, en druk, zooals 't daar altijd, maar nu bijzonder was. De Zilveren Bruidegom best te spreken. ‘We hadden jelui allebei zoo graag ten eten gehad, maar dat kon nu niet; blijven jelui nu den heelen middag en kom van avond weerom’, zei de vrindelijke man. Nu dat wilden we wel, want 't was prachtig weer, zoodat wij, even als meerdere gasten, wanneer het ons in de kamers te warm was (die overigens *allen* met Oostersche gastvrijheid voor alle bezoekers openstonden), in den tuin vertoefden, en ons op onschuldige wijze, met het heele Joodsche gedoetje amuseerden.

Peter vooral had innige schik, niet het minst door de kennismaking met een oud burgervrouwtje, een trouwe comparante op den Zondagavond, met hart en ziel aan da Costa gehecht. Op Peters vragen legde zij haar heele hart in aardige tale Kanaäns voor den jeugdigen dichter open. (Peter was toen 17). Meer dan ½ uur wandelden die twee zamen door den tuin rond, tot groote verwondering van menigeen.

Daar gaat 't van mond tot mond in den tuin: ‘Beets is er, en gaat wat voordragen’. Wij spoedden ons naar binnen, Peter en ik, gelijk menigeen met ons, en daar vonden we in de ruime suite een grooten kring van menschen, en in het midden den statigen Nicolaas Beets, en tegenover hem den zooveel kleineren Zilveren Bruidegom, waarachter de Zilveren Bruid met haar kinderen. Wij kregen nog een mooie plaats, en daar vangt Beets met zijn eenige schoone sonore stem, onder doodelijke stilte aan:

> Ons hart zal nimmermeer vergeten
> Dien aangenamen zonmertijd,
> Dien ge in ons midden hebt gesleten
> Toen gij ons lief geworden zijt,...

Later volgt dan die schoone, weemoedige beschrijving, schildering van den twee jaar vroeger ontslapen ‘vrind der

vrinden', Willem de Clercq. Toen werd het da Costa reeds moeielijk. Maar toen daar volgde:

> Da Costa, schoon uw oogen heden
> Den teergeliefden vrind niet zien,
> Met tintlende oogen tot U treden,
> En u den druk der handen biên,
> Zoo aan Uw feestdag mocht ontbreken
> Wat aan zijn feest geschonken werd, -
> Het is een blijdschap voor Uw hart,
> Een troost indien wij van hèm spreken
> Die, had hij nog op aard geweest,
> Zoo vurig U had toegesproken, -
> Maar - heeft zijn stem U wel ontbroken?
> En zaagt ge hem niet in den geest? -

Toen viel er menig traan. En da Costa zelf? Och hij snikte als een kind. Bij die vraag: Heeft zijn stem U wel ontbroken, riep hij luide: Neen, neen! En toen daarop volgde: 'En zaagt ge hem niet in den geest', daar schreeuwde hij het letterlijk uit: 'Ja, ja!'

Het werd Beets zelf moeielijk, gelukkig was hij weldra aan 't einde van zijn lied...

Voor mij blijft de gemeenschap, in dat uur gevoeld met de drie dichters da Costa, Beets en Genestet (toen resp. 48, 30 en 17 jaar oud) in de herinnering aan Willem de Clercq, den man dien ik boven alles liefhad en liefheb, onvergetelijk en heilig.

Doch ik ga eindigen. Ik heb Meneer da Costa in de laatste jaren zijns levens weinig ontmoet. Mijn Vader was niet meer. Ik had het zeer druk. De gevoelens en de wegen liepen uiteen. Nu en dan sprak ik hem: in October '57 bracht ik een uur op zijn kamer door - ook een mij onvergetelijk uur - maar veel zag ik hem niet.

In November 1859 werd hij ongesteld, hevige benauwdheden. Hij werd bedlegerig, leed veel en had het moeielijk. Men verwachtte een spoedig einde van den bijna 62 jarigen.

Ach wat lange marteling! Bijna zes maanden heeft hij moeten lijden en geduld oefenen. Ik heb veel daarvan meegeleden. En - wie niet, onder de *velen*, wier ziel aan dien man hing? Toch ontving hij nog veel bezoek 'af en toe' zijn vrinden Capadose, Groen, Beets, Hasebroek, Schwarts, Schims-

heimer, Pierson, Oyens, la Saussaye, van Loon, de leerlingen van het seminarie der vrije Schotsche kerk, waarvan hij leeraar was, en nog zoovele anderen bezochten hem op zijn ziekbed. Ik had hem zoo graag ook nog eens gezien, nog *eens* zijn stem gehoord. Daar krijg ik door Abram da Costa het verzoek van zijn Vader, om hem te komen zien. Dat trof mij en deed mij goed. Toch zag ik er tegenop. Terstond ging ik naar hem toe. 't Was in Maart 1860. Ik vond hem, 't spreekt van zelf, te bed en zeer verminderd. ‘Dag mijn vrind’ zeide hij, en stak de hand uit 't bed. ‘Ik wou je nog even gedag zeggen’. - Ik zeide zoo goed en zoo kwaad als ik 't kon uitbrengen: ik ben U zoo dankbaar dat U me hebt laten komen, ik verlangde zoo U nog te kunnen zeggen, dat ik U altijd, levenslang zielslief heb gehad. - ‘Ik weet 't, ik weet 't’ zeide hij met bewogen stem ‘en ik heb ook altijd veel van je gehouden, dat weet je óók, al is er veel veranderd’. - En hoe gaat het U nu? vroeg ik. - ‘Och laten we daar niet veel over praten. Ik heb *veel* geleden, maar - de Heer is nabij Hij zal me niet verlaten. Maar ik ben nu te moe’. - Zoo nam ik afscheid. Eenvoudig en sober. Geen noodelooze woorden. Ik voelde toen, hoe ik hem liefhad.

Den 28sten April 1860, bij den overgang van den Zaterdag op den Zondag, ongeveer te middernacht, was zijn lijden geëindigd.

Mei 1894.

Ik heb thans de circa 180 brieven van Mr. I. da Costa aan mijn Vader gelezen. Ruim 50 heb ik bewaard. De overige verbrand. Dat verbranden is altijd een pijnlijk werk. Ik deed het zoo straks, maar het geschiedde uit piëteit. *Niet* dat er in die verbrande brieven iets stond, dat niemand anders mocht lezen, och neen. *Iedereen* had ze mogen lezen. Maar - helaas, er stond zoo weinig belangrijks in. Dat geldt ook van het behoudene. Die circa 50 brieven houden meest een kleine herinnering, of iets karakteristieks in, maar veel is het niet.

Ik erken, wel teleurgesteld te zijn. Ik vermoedde, dat in die 180 brieven toch hier of daar wel *iets* belangrijks zou voorkomen. Wellicht zou het een beter opmerker als ik gelukt zijn, dat te ontdekken... Telkens las ik bijv.: ‘Wees met al uwe geliefden de woorden der genade aanbevolen’. Zeker

heeft da Costa niet geweten, dat hij dit zóó dikwijls schreef. Hoe 't zij, hij had ook wel eens kunnen zeggen met Paulus: '*dezelfde* dingen aan u te schrijven is mij niet verdrietig'. En in die dagen vond men het lezen van *dezelfde* dingen en woorden ook niet vervelend. Doch wat meer zegt: 'hóe wel *iedere* uitdrukking in die brieven mij bekend is, en ik *meen* alles te begrijpen, zoo weet ik tevens dat ik mij er geen recht denkbeeld van kan maken, welk genot het moet geweest zijn, diezelfde dingen te lezen. En ook wat mij nu afgezaagd toeschijnt, was toen wellicht nog nieuw.

Liever merk ik op, dat *al* die brieven, *geen* uitgezonderd, een toon ademen van hartelijkheid en broederlijke vriendschap, die mij weldadig aandoet. Meneer da Costa heeft ontegenzeggelijk *veel* van mijn Vader gehouden. Dat blijkt uit menige bladzijde. En *nooit* een onvrindelijk woord. Wèl duizend uitingen van broederlijke liefde. Terecht kon men van deze vrome edele mannen zeggen: zie hoe lief ze elkaar hebben. Maar 't is een ander soort intimiteit dan die *ik* zou begeeren. Het blijft zoo algemeen. Al die hartsuitingen konden precies even goed aan andere geloovigen geadresseerd zijn, - op *enkele* uitzonderingen na. En dan - die absolute afwezigheid van allen humor of wat daarnaar lijkt. Zelfs bij een komiek misverstand tengevolge van een dubbele wijntoezending op zijn verjaardag, waarover hij 15 Jan. *twee* brieven moet schrijven, vindt de dichter wel gelegenheid om te spreken van de gemeenschap van den drank des geestes die de zielen sterkt - maar een glimlach zoekt men tevergeefs! Daarentegen *veel* over de gezondheid. Nu dat was vaak de aanleiding tot een briefje - en uit die belangstelling spreekt steeds groote hartelijkheid. En dan - men was veel ziek of 'onpasselijk'. Bijna eindeloos die mêedeelingen van - en deelnemingen in - verkoudheden, vermoeidheid, koorts en wat niet al! 'Nancy[1)] heeft telkens verzweeringen' is vaak afgetobd en doodvermoeid. Nu dat liet zich wel hooren, want de kinderen hebben alle denkbare ziekten. Dan mazelen, dan roodvonk, dan kinkhoest, dan wonden, dan koorsten en ach de pokken, *echte* want vaccine was verboden! Dan brandt Rebecca zich ontzettend, dan is er een kind gevallen enz.

1) Mevrouw da Costa.

‘Abraham’ komt er het beste af. Die heeft alleen ‘waterpokjes of steenpokjes’. Maar ach in 1835 sterft Jacques. Later heeft Hanna de tering en sterft. Willem - toevallen - later naar 't Gesticht! Arme Vader. De meeste dier ongevallen worden in deze brieven aangeroerd. Ook in mijn vaders gezin schijnt heel wat ongesteldheid te hebben plaats gehad. Maar opmerkelijk en ‘aandoenlijk’ dat die man, ‘aan niemands zorgen vreemd, die een verteerend aandeel neemt in wat der tijden onrust baren, die, wat er klemt en wat er woelt, snel en nadrukkelijk gevoelt, en, diep bewogen met de scharen, wat land of volk beweegt of raakt, mêelijdig tot het *zijne* maakt’ - dat *die* man evenzoo tijd vond en behoefte had om telkens te vragen: ‘ik hoor dat uw lieve Herman wat koorts had, meld mij toch hoe het daarmee is’, enz. Ik heb opnieuw den sterken indruk gekregen: wat 'n lieve hartelijke man, maar van genialiteit of geest of diepte blijkt in deze 180 brieven weinig. Doch dit is het juist wat mij verdriet: die brieven geven mij zoo weinig voor de kennis van zijn gemoedsleven. Telkens lees ik: ik verlang u te zien om de belangrijke stoffen die ons gisteren bezig hield, nader te behandelen. - Ik heb behoefte om mijn hart aan U uit te storten. Enz.

Maar *omdat* zij in dezelfde stad woonden geschiedt dat, zooals van zelf spreekt, mondeling.

En voorts, wat die geloofsuitingen aangaat. Voor ons is dat iets onmogelijks. Soms vraagt men zich af: was dat altijd drang des harten? Ik weet het niet. Het kan ook zijn, *soms* althans, ter wille van den broeder aan wien die woorden gericht waren. Soms ook... wie weet, uit gewoonte, en daardoor 2e natuur - maar onoprecht of niet ten volle gemeend, neen - dat *nooit!*

Doch stichten, neen mij niet, omdat ik er zoo weinig oorspronkelijks in vind. En ook dit valt niet recht te beoordeelen. Want wie weet of die uitdrukkingen, die ik zoo *vaak* in mijn jonge jaren hoorde, niet ontleend zijn aan deze brieven...

ADRIAAN GILDEMEESTER.

(Wordt vervolgd).

Een oude roman.

De beste litteratuurhistoricus van zijn eeuw, Pierre Daniel Huet, de man die van zich zelf schreef: ‘à peine avais-je quitté la mamelle que je portais envie à tous ceux que je voyais lire’, heeft in de 17e eeuw den roman gedefinieerd. Hij deed dit in 1670 in zijn *Lettre sur l'origine des romans*, die als inleiding verscheen bij *Zayde* van Segrais en Madame de Lafayette, op het oogenblik, dat de roman reeds bezig was een gedaanteverwisseling - men spreekt gewoonlijk van den overgang van het galant-heroïeke naar het psychologische - door te maken.

Laten wij, al was het alleen maar, om dat document uit het barok in tegenstelling te zetten tot verwaterde definities van later, die bekende begripsbepaling nog eens herhalen. Romans zijn:

‘fictions d'aventures amoureuses écrites en prose avec art pour le plaisir et l'instruction des lecteurs’.

Dit alles wordt nog nader bepaald:

‘Je dis des fictions pour les distinguer des histoires véritables; j'ajoute d'aventures amoureuses, paree que l'amour doit être le principal sujet du roman. Il faut qu'elles soient écrites en prose pour être conformes à l'usage de ce siècle; il faut qu'elles soient écrites avec art et sous de certaines règles, autrement ce sera un amas confus sans ordre et sans beauté’.

Dat dit nieuwe genre in verband stond met een ouder - ook daarover heerschte bij Huet en zijn tijdgenooten geen de minste twijfel. Wat hier gedefinieerd wordt, was een voortzetting van den g r i e k s c h e n r o m a n .

En wel waren het hoofdzakelijk twee grieksche voorbeelden, die gevolgd werden: ten eerste de Herdersgeschiedenis van Longus, of *Daphnis en Chloë* en vervolgens en vooral de Aethiopische Geschiedenis van Heliodorus, of *Theagenes en Chariclea*. De Herdersgeschiedenis heeft haar eigen ontwikkeling, die met de voorliefde voor het bucolische en pastorale samenhangt en die wij zullen daarlaten. De Aethiopische geschiedenis daarentegen is de eigenlijke onderlaag voor den r o m a n . Huet zegt: 'Héliodore, si Homère, est la source de toute bonne poésie, l'est aussi de toute bonne fiction en prose'. Duidelijker kan het niet.

Wat dus d'Urfé, Gomberville, Calprenède, de Scudéry in het fransch en Barclay in het Latijn gegeven hadden, wat Segrais en Madame de Lafayette begonnen te geven, was de hernieuwing van een vorm uit de oudheid.

Goed! - maar hoe staat het dan met verhalen en gedichten, die men in een vroeger tijdperk, in de middeleeuwen, in de 15e, in de 16e eeuw romans zou kunnen noemen of romans genoemd had? Hoe staat het, om maar een enkel voorbeeld te noemen, in den tijd kort voor de 17e eeuw met boeken van de ridderlijke soort van Amadis en Palmerijn, die bij Cervantes hun groote omkeering zouden vinden?

Wij moeten het verschijnen van de Aethiopische geschiedenis in de nieuwere letterkunde ietwat nauwkeuriger bekijken.

In 1526 wordt de bibliotheek van Matthias Corvinus geplunderd, een soldaat kaapt een fraai ingebonden manuscript; hij loopt er eenigen tijd mee rond en verkoopt het ten slotte aan den humanist Vincentius Obsopsaeus te Straatsburg; Obsopaeus begrijpt de waarde van de vondst en geeft in 1534 de *Aethiopica* voor het eerst uit.

Dat het in den smaak van de humanisten viel, blijkt; een tiental uitgaven volgen nog in den loop van de 16e en het begin van de 17e eeuw.

In 1547 verschijnt de vertaling van Jacques Amyot: *L'histoire aethiopique de Heliodorus contenant dix livres traitant des loyales et pudiques amours de Theagenes Thessalien et Chariclea Aethiopienne*.

Over de vertalingen van Amyot, Seyssel, Saliat en anderen hebben wij al eens gesproken. Zij hebben in het humanisme van de 16e eeuw een eigen beteekenis: zij zijn een poging,

wat de geleerdheid veroverd had, voor de algemeene beschaving vruchtbaar te maken. Zet aan den eenen kant een humani{proplem} als Erasmus, die door Adagia en Colloquia bewijst, dat de oude talen levende talen zijn, en die poogt zijn tijdgenooten dit leven deelachtig te doen worden; zet aan den anderen kant een humanist als Dorat, die poogt het leven der oude kunst op het leven der eigen kunst te enten: - dan staat tusschen die twee een humanist als Amyot, die van de oudheid uitgaat, de oudheid zelf wil geven, maar die haar om dit te kunnen doen, in zijn eigen taal overbrengt. Er is bij Amyot geen sprake van, dat hij den r o m a n v o r m op zich zelf nieuw leven wil inblazen; hij vertaalt Heliodorus en Longus, zooals hij Plutarchus vertaalt en zooals zijn tijdgenooten Herodotus, Xenophon of Diodorus vertalen - maar door zijn vertaling baant hij den weg naar het nieuwe. Navolgers heeft hij genoeg; nog in den loop van de 16e eeuw wordt de *Aethiopische geschiedenis* in het Latijn, het Duitsch, het Engelsch, het Italiaansch en het Spaansch vertaald. Men begint nu ook andere Grieksche romans op te zoeken; de Apolloniusroman, die al een eeuw vroeger naar de *Historia Apollonii regis Tyri* in het fransch vertaald was, krijgt een nieuwe beteekenis; Achilles Tatius en Eusthatius komen te voorschijn - maar Heliodorus blijft de spil, waar alles om draait: ‘la source de toute bonne fiction en prose’.

Pas heel op het eind van de 16e eeuw zien wij, op een manier, die in de geschiedenis der letterkunde wel meer voorkomt, door de p a s t i c h e , de grieksche roman in de nieuwe fransche roman overgaan. In 1599 verschijnt onder den dekmantel van een vertaling uit het Grieksch een oorspronkelijke roman: Martin Fumée's *Du vray et parfaict amour, escrit en grec par Athénagoras, philosophe Athénien, contenant les amours honnestes de Theogenes et Charide, de Phérécide et de Melangenie*. Oorspronkelijk is een groot woord; het is een buitengewoon slappe nabootsing van de *Aethiopica* - voor ons echter is het de brug van de vertaling naar het eigene. Dat eigene komt nu tegelijker tijd en iets later met macht opzetten.

Zoo beschouwd is de geschiedenis betrekkelijk eenvoudig. Wij zouden van een ‘Renaissance van den Roman’ kunnen spreken en zien daarbij aangename renaissancevoorstellingen

uit onze jeugd opstijgen. Niet waar? - ergens wordt een oud beeld opgegraven; jonge kunstenaars staan er om heen; de aarde geeft de schatten der oudheid terug... en wat dies meer zij. Zoo ook hier - die soldaat met dat geroofde handschrift in het voorhuis van den humanist... en wat er verder volgt.

Hoe meer wij ons intusschen hebben bezig gehouden met het begrip renaissance - in zoover het een weder opnemen van vormen der oudheid beteekent - en hoe nauwkeuriger wij poogden, de verschijnselen gade te slaan, hoe sterker onze overtuiging werd, dat het antieke overal, waar het schijnbaar 'herboren' werd, in werkelijkheid - in een andere gedaante - reeds aanwezig was. Met andere woorden: een terugkomen op de oudheid grijpt slechts plaats, waar reeds een antieke traditie bestond.

Renaissance - wij mogen hier generaliseeren - renaissance van wat ook als cultuurverschijnsel is tweeledig: het is een spontaan samenbrengen van een heden met een verleden; maar om dit te kunnen bewerkstelligen, moet in dat heden het verleden reeds op een andere wijze besloten liggen.

Wil men dit cultuurverschijnsel in een schema uitdrukken, dan ziet het er ongeveer zoo uit: Van een zeker praeteritum naar een praesens loopt een veel vertakte, vaak troebele stroom. Wij noemden hem traditie. Zijn kronkelingen onttrekken zich aan ons bewustzijn; wij houden zelfs geen rekening met zijn bestaan. Maar nu ontstaat - hoe dan ook - een plotselinge behoefte praesens en praeteritum of praeteritum en praesens te verbinden. Men graaft nu tusschen het punt, waar men zich bevindt, en een zeker punt van het verleden een nieuw kanaal, dat die twee in onmiddellijken samenhang brengt. Waar de oude stroom en de nieuwe elkaar treffen is r e n a i s s a n c e.

Het is duidelijk, dat, wat wij nu maar verder de spontane en de traditioneele verbinding van heden en verleden in een renaissance zullen noemen, van grooten wederzijdschen invloed op elkaar zijn. Wat onherkend in de traditie lag, wordt door het spontane opnieuw in het bewustzijn opgenomen - maar het gewelddadige van een spontaan teruggrijpen wordt door de traditie gerechtvaardigd. Wat in de traditie zinloos geworden was, krijgt door het spontane weer zin - maar het

spontane ontleent aan de traditie een hooger waarde. Door het spontane schijnt de traditie af te breken - maar te gelijker tijd schijnt door het spontane de naar haar oorsprong terug gebogen traditie van willekeurig op eens doelmtaig te zijn geworden.

Het gevolg is een uit iedere renaissance bekende verhooging van levenskracht. Het is of in die tweeledigheid zich het leven verdubbelt, en of in den omloop der bij hun begin en hun einde samengaande stroomen nieuwe levensvreugde en levenszekerheid circuleert. Men heeft het gevoel op twee verschillende wijzen tot dezelfde slotsom gekomen te zijn en het spontane en de traditie staan telkens over en weer tot elkaar in de verhouding van de proef en de som.

Zou misschien - het is maar een vraag - het vaak waargenomen feit, dat een van een renaissance uitgaand en retrogressief onderzoekend historicus, telkens momenten vindt, die hem doen aarzelen, of hetgeen hij renaissance noemt, niet eigenlijk in een vroeger tijdperk moet geplaatst worden, niet zoo te verklaren zijn, dat die historicus zich dan aan den stroom van de traditie bevindt, en daar uit het oog verliest, dat de momenten, die zijn opmerkzaamheid in beslag nemen, slechts waarde en beteekenis bezitten, omdat op een later en gewichtiger moment het verleden, waaruit dit alles ontsprong, opnieuw met een heden spontaan samen gebracht is?

Wanneer wij dus beweren, dat het opnieuw verschijnen van den roman in Frankrijk in de 17e eeuw een renaissance is, kunnen wij niet met een ‘oudheid, die haar schatten terug geeft’ in den vorm van een soldaat, een gestolen handschrift en een humanist volstaan, maar moeten wij ook op den anderen stroom, op dien van de traditie letten. En daarmee zijn wij bij de vraag aangekomen, die wij in den beginne opgeworpen hebben en bij dat, wat men in een vroeger tijdperk romans zou kunnen noemen of genoemd had. Maar wij zien tegelijk in wat vreemde kronkels en slingerdeslangen zich de traditie beweegt.

De prozacompositie - Heliodorus spreekt ergens van een σύνταγμα - die wij ‘griekschen roman’ noemen, was een vorm, die in het Hellenisme ontstaan is. Geleidelijk was het Hellenisme in de verschillende en telkens zich splitsende oostersche en westersche culturen doorgedrongen en overgegaan.

in de byzantijnsche, de perzische, de indische, die van den islam en van de europeesche middeleeuwen. In de letterkunde van al die culturen zijn van onzen griekschen roman sporen te vinden; zij zitten zoowel in het Mahabharata als bij Chrétien de Troyes, bij Diederik van Assenede en in 1001 Nacht, bij Firdausi en Boccaccio. Wij ontdekken, hoe mondeling en schriftelijk stukken en brokken overal heengedragen zijn. Maar in geen van die litteraturen, die in een later stadium weer telkens met elkaar op de een of andere manier in aanraking komen, is de grieksche roman geheel zich zelf gebleven. Men zou kunnen zeggen, dat hij niet meer bestond en dat hij toch bestond; hier herkennen wij hem, daar ontglipt hij ons. Als zelfstandige vorm, zooals hem de hellenistische schrijvers hadden bedoeld en gegeven, was hij verdwenen, maar hij lag onder andere soorten - epos, legende, novelle en wat niet al - verscholen. Wanneer wij hem niet zoowel uit wat hij geweest was als uit wat hij plotseling weer zou worden, kenden - dan zouden wij zijn wezen uit al die verkleedingen en bedekkingen zeker niet begrijpen. En toch had hij ergens in de diepte dat wezen ongeschonden weten te bewaren.

Zoodra door het opnieuw verschijnen van Heliodorus' Aethiopische geschiedenis de renaissance van den roman komt, zien wij de stroomen samenloopen. Wat in de middeleeuwsche letterkunde en in die van de 15e en 16e eeuw - tot aan de Amadis- en Palmerijn-boeken toe, die in den zelfden tijd met de vertaling van Amyot naar Frankrijk kwamen - op eenigerlei wijze als voortzetting van den griekschen roman kan beschouwd worden, is geenszins weg gevaagd, maar het wordt ontdaan van wat er overheen gewoekerd was, het krijgt een andere beteekenis. De herboren romanvorm - die later door Huet gedefinieerd werd - ontleent zijn levende kracht zoowel aan het spontane als aan die traditie.

En sindsdien?

De kunstvorm, dien wij in Frankrijk, Duitschland en Nederland tegenwoordig r o m a n noemen heeft zijn wortels in die renaissance. In Engeland leeft de herinnering aan de twee lijnen nog eenigszins voort in het onderscheid tusschen n o v e l en r o m a n c e , maar ook hier kunnen de beide soorten tot die beweging in de 17e eeuw worden teruggebracht. Wij kunnen van dat punt uit de ontwikkeling door drie eeuwen ver-

volgen. Er hebben veranderingen en complicaties plaats gegrepen. Zou het echter, zoowel om dien vorm volkomen te begrijpen, als om een juist inzicht in den gang dier gedaanteverwisselingen te krijgen, niet wenschelijk zijn, ons van het wezen van den griekschen roman - zooals wij hem in het werk van Heliodorus bezitten - nog eens nauwkeurig rekenschap te geven?

De onderzoekingen op dit gebied gingen tot nu toe in twee richtingen. Erwin Rohde heeft in zijn onsterfelijk boek over den griekschen roman en zijn voorloopers Heliodorus als deel van een vreemd en laat verschijnsel der oude letterkunde behandeld. Kleinere onderzoekingen - zooals Oeftering's *Heliodor und seine Bedeutung für die Litterator* - zijn, van Heliodorus uitgaande, tot in de nieuwere geschiedenis der letterkunde gekomen, maar zij hebben zich tot de ‘stofgeschiedenis’ bepaald en ons over den invloed van den vorm niets verteld. Wij zouden als aanvulling willen beproeven, juist den vorm der *Aethiopica* uit een oogpunt der algemeene litteratuurgeschiedenis ietwat nader te onderzoeken.

I. Fictions d'aventures amoureuses.

Inderdaad, de liefde is het ‘voornaamste onderwerp’. Wat wij de beweging in den roman kunnen noemen, wordt hier zichtbaar. Wij hebben een tweetal voor ons, dat door liefde samen gekomen, in hun lotgevallen telkens gescheiden, eindelijk door liefde voor goed verbonden wordt. Tusschen die twee figuren heerscht iets, wat men contrapunt zou kunnen noemen: de loop van hun levens staat in tegenstellende verbinding. Nu eens zien wij den jongen man en het meisje gelijkwaardig tegenover elkaar; dan wordt het meisje aan haar bruidegom ontrukt; dan weer de jongeling van zijn beminde verwijderd - en dit in voortdurende beurtwisseling. Onze belangstelling in de verhouding van het paar wordt nog verhoogd en onze spanning geprikkeld, daar zij het einddoel van hun liefde nog niet bereikt hebben: hun kuischheid werkt scheidend en verbindend. Er is geen woord, dat naar het wereldsche die verhouding uitdrukt. - Theagenes zegt eenmaal van Chariclea: ‘Hoe moet ik u noemen? Verloofde?

maar niet verloofd. Getrouwd? maar onaangeraakt'. (42.5 νύμφην; □λλ□ □νύμφευτος γαμετήν; □λλ□ □πεί□ατος).

De lotgevallen van die twee kunnen wij de middenstrook van het verhaal noemen: het is dat, wat in een verkorte inhoudsopgaaf aan den dag treedt. Wij moeten er, om de richting van die strook vast te stellen, echter bij voegen, dat zij geographisch bepaald is, en dat zij als het ware van Delphi, waar het paar elkaar leert kennen, naar Aethiopië loopt, waar uit de twee een eenheid wordt.

Hiermee bevinden wij ons eigenlijk reeds in hooger lucht. Want het begin en het einde van die reis worden bepaald door een god: de verliefde lotgevallen van Theagenes en Chariclea bewegen zich van het heiligdom van Apollo naar het land van Helios; hier vinden zij elkaar, daar worden zij vereenigd. Die tocht is weer de omkeering van een reis, die in het verleden ligt: Chariclea is als kind van Aethiopië naar Delphi gebracht, om volgens een goddelijk plan daar eenmaal Theagenes te leeren kennen. Hun weg wordt dus in ieder opzicht door een god: Helios-Apollo, bestierd. Dit bestier wordt herhaaldelijk en uitdrukkelijk vermeld. Het is een orakel, dat, zoodra Theagenes in Delphi verschijnt, op zijn toekomstige verbinding met Chariclea in Aethiopië zinspeelt; het is de godheid, die den priester Kalasiris in een droom beveelt, het paar te begeleiden, en die hem een schip bezorgt; de godheid, die dus ook de verantwoording op zich neemt, voor wat anders slechte daden zouden kunnen schijnen; voor het bedrog van Kalasiris, de gewelddadige schaking door Theagenes, Chariclea's vlucht uit het huis van haar braven pleegvader, en meer dergelijks. Dit goddelijk bestier, waartegen men niet mag strijden (234, 16), wordt eenmaal de o e c o n o m i e der goden (107, 32 □ □□ □ε□ν o□□ονομία) genoemd, en wanneer wij dit woord, dat zoowel in de architectuur als in den landbouw gebruikt wordt, goed begrijpen, moeten wij er onder verstaan, dat elk ding naar een weloverwogen, vooraf beraamd plan zijn juiste plaats vindt.

Tegenover de strook van het goddelijk bestier, die boven over de avonturen van het paar heen loopt, staat een oudere strook, die in tegenovergestelde richting werkt: het zijn de booze machten, die de gelieven voortdurend van elkaar zoeken te verwijderen; de machten die in plaats van bruilofts-

fakkels verdelgend vuur zenden (39, 6), die bij een oude smart telkens een nieuwe voegen (69, 8), die schijnbaar geluk zenden, dat echter in werkelijkheid ongeluk is (206, 13), die op alle wijzen hun misgunst toonen (119, 32), of door een gevaarlijke vergissing met menschen den spot drijven (286, 7). Men zou van demonen kunnen spreken, wanneer het woord d a e m o n in het boek niet een veel algemeener beteekenis had, en nu eens voor het goddelijke, dan voor de liefde, en dan ook weer voor de machten van het kwaad gebezigd werd.

Wij moeten intusschen oppassen bij de beschouwing van de boven- en benedenstrook, hieruit buiten het boek liggende gevolgtrekkingen te maken. Wie al te zeer den nadruk legt op de goddelijke economie, zou bijna tot de slotsom kunnen komen, dat het boek een stichtelijke strekking had. Dit is naar onze meening evenmin juist als wegens de werking van de booze machten den auteur van fatalisme te beschuldigen. De hoofdzaak blijft de middenstrook, die van de ‘aventures amoureuses’, maar die lotgevallen ontleenen hun beweging aan krachten, die er van boven en beneden op werken. Dat ten slotte het goede de bovenhand behoudt en dat de goddelijke wonderwerking (□ε□ον □ανματού□γημα) zegeviert, is geen religieuze, maar een letterkundige noodzakelijkheid; zij ontspringt niet zoo zeer uit de behoefte de almacht van Apollo-Helios te erkennen, als uit de behoefte de avonturen van het paar in een harmonischen vorm te brengen.

Wil men van dualisme spreken - wij hebben er niet tegen. Ook ons schijnt het, dat de geest van den vermoedelijk semitischen schrijver uit Emesa zich op een stroom beweegt, dien wie zoowel in de cultuurgeschiedenis als in die der letteren heel vaak en heel ver vervolgen kunnen en waarvoor wij in het algemeen den naam *manichaeïsch* zouden willen kiezen. Wij zijn zelfs bereid nog een stap verder te gaan en houden het niet voor uitgesloten, dat de kunstvorm, dien wij roman noemen, onder invloed van die manichaeïsche geestesrichting tot stand gekomen, en zonder haar niet denkbaar is. Maar ook hier dient onderscheid te worden gemaakt. Wel is een zekere litteraire vorm afhankelijk van bepaalde cultuurstromingen - die in dit geval op dualisme berusten - maar daarom ligt in een kunstwerk, dat zich van dezen vorm bedient,

nog geenszins de tendentie, dit dualisme op zich zelf te demonstreeren, laat staan het te propageeren.

Nog eens, wat in den roman onze aandacht bezig houdt, wat ons boeit, zijn de aventures amoureuses, zijn de door kuisch verlangen in contrapunctische verhouding staande levenslijnen van Theagenes en Chariclea, wier wisselende curven elkaar nu eens naderen, zich dan weer van elkaar verwijderen, die uitgaande van een zeker punt elkaar zoeken; die door tijd en ruimte gevoerd worden zonder elkaar te raken; die ten slotte op een ander, maar met het eerste correspondeerend punt samen komen en tot een eenheid worden. Wat de goddelijke, naar verbinding strevende en de tegenovergestelde, scheiding veroorzakende krachten betreft, zij zijn onmisbaar, daar zij - en zij alleen - ons richting en beweging der banen verklaren, die zonder hen zinloos zouden zijn. Maar uitsluitend daarin ligt hun beteekenis; zij bezitten slechts waarde in zoover de gang van het geschieden van hen afhangt. Het zijn krachten; geen gestalten. De goden verschijnen niet; zij spreken door droom en orakel, die de slechten in verwarring brengen, maar die voor den wijze begrijpelijk zijn.

***

Om nu de hoedanigheid van hetgeen op de middenstrook zichtbaar is en gebeurt goed te begrijpen, moeten wij een kleinen omweg maken.

Wanneer wij een epos als de Ilias of het Rolandslied, of een tragedie als de Orestie of Hamlet lezen, weten wij, dat hier twee dingen zijn samengekomen. Wij kennen de geschiedenis van den strijd om Troje of dien van Charlemagne met de ongeloovigen, van Agamemnon, Klytaemnestra en Orestes of van Claudius, Gertrud en Hamlet nog in een anderen vorm dan uit de gedichten van Homerus, Turold, Aeschylus of Shakespeare. Wij hebben voor die vormen namen en kunnen zeggen, dat een sage, een legende of nog iets anders aan die kunstwerken ten grondslag ligt. Die epen en tragedies berusten dus op een kruising van telkens twee in wezen en ontstaan ongelijksoortige vormen, waarvan de eene, - dien wij den *eenvoudigen vorm* noemen - als het ware

uit de gemeenschap in haar geheel schijnt te zijn ontstaan, terwijl de andere - de *kunstvorm* - weliswaar op iets berust, dat in de gemeenschap voorhanden is, en waarin de gemeenschap wordt weerspiegeld, maar toch eerst door een singulaire en niet herhaalbare toedracht zijn eigenlijke en definitieve gedaante krijgt.

Daar wij ons in de letterkunde bevinden, vatten wij het onderscheid tusschen eenvoudige vormen en kunstvormen het best, wanneer wij van de *bewoording* uitgaan. Zij is in den eenvoudigen vorm beweeglijk, veranderlijk, schematisch; daarentegen in den kunstvorm hecht, eenmalig en bijzonder. Ieder kan een sage, een legende, een sprookje ‘met zijn eigen woorden’ vertellen, zonder dat zij ophouden de bondige uitdrukking voor een geestelijke occupatie en een uit die occupatie volgenden gedachtengang te zijn. Daarentegen kan men aan een epos of een tragedie geen woord toevoegen of er geen woord afnemen, zonder dat hun gedaante, sun beteekenis, hun waarde veranderen. Wanneer wij, zooals soms te geschieden pleegt, den ‘inhoud’ van de Ilias navertellen, houdt het op een epos te zijn, en wordt allicht iets, dat dichter bij den eenvoudigen vorm staat dan bij den kunstvorm, waarmee die is samengekomen. Wanneer daarentegen een sage of legende door een dichter in definitieve bewoording is gebracht, houdt zij in zekeren zin op een sage of legende te zijn.

Wat echter voor de bewoording geldt, geldt eveneens voor toestanden, gebeurtenissen en personen, die in de eenvoudige vormen uit een bepaalde occupatie en een uit haar volgenden gedachtengang ontstaan, en geobjectiveerd worden. Ook zij blijven, al dragen zij het karakter van den vorm, waaruit zij ontstaan, en al zijn zij voor dien vorm bondig, beweeglijk, veranderlijk, schematisch. Het is of zij met tal van draden aan de gemeenschap verbonden zijn en de gemeenschap met de betreffende occupatie verbinden. Zij hebben, indien men zoo wil, meer een representatief dan een individueel karakter.

Vinden wij nu diezelfde toestanden, gebeurtenissen en personen in den kunstvorm, die zich met den eenvoudigen vorm gekruist heeft, terug, dan is het, of zij al die draden los gemaakt en ingetrokken hebben; zij bezitten een nieuwe, individueeler zelfstandigheid; uit het veelzijdige is een enkelvoud geworden. Kortom, zij zijn opnieuw en in anderen zin geob-

jectiveerd. Dat zij in die nieuwe objectiviteit niet geheel meer aan de oorspronkelijke vereischten voldoen, spreekt van zelf. Waar een kunstvorm met een eenvoudigen vorm, waar een sage of legende met een epos samenkomt, wordt tegelijkertijd iets opgenomen en iets vernietigd.

Dat het niet overal gemakkelijk is, dit onderscheid in wezen nauwkeurig te onderscheiden, ligt daaraan, dat wij - om bij de personen te blijven - een aantal figuren slechts uit de vermenging van eenvoudigen vorm en van kunstvorm kennen. Agamemnon, Menelaus, Helena en Paris zijn voor ons in de eerste plaats gestalten uit de Ilias. Hoe zij er in de grieksche sage hebben uitgezien, is iets waarvan wij ons slechts met moeite rekenschap geven, al beseffen wij volkomen, dat zij daar wezens van anderen aard waren.

Voor de volledigheid kunnen wij hierbij voegen, dat op dit tweede stadium nog een derde volgt. Werden door een kunstwerk toestanden, gebeurtenissen en personen als het ware aan de gemeenschap onttrokken, zoo worden zij hier door den invloed, die een kunstwerk op de algemeenheid uitoefent, op nieuw in de gemeenschap teruggebracht. De ingehaalde banden worden opnieuw en elders uitgeworpen. Voorvallen en gestalten uit het epos worden ten derde male geobjectiveerd en bezitten op die wijze in de menigte een bestaan en een leven, dat tot op zekere hoogte zoowel van den eenvoudigen als van den kunstvorm onafhankelijk is. Wij kennen een Agamemnon, een Menelaus, een Helena en een Paris, die zich zoowel van de grieksche sage als van Homerus ontdaan hebben, en wie zou durven ontkennen, dat er behalve een Hamlet der sage - die Saxo Grammaticus zoo ongeveer beschrijft - en een Hamlet uit Shakespeare's tragedy niet nog een derde Hamlet existeert!

Wanneer wij nu naar de geschiedenis van Theagenes en Chariclea terugkeeren, dan zien wij, dat wij hier iets geheel anders voor ons hebben dan in de Ilias of de Orestie. Dat de roman een kunstvorm is, staat vast; maar wat blijft er, wanneer wij van dien kunstvorm afzien, over?

Bij een onderzoek, welke van de eenvoudige vormen aan de Aethiopische geschiedenis ten grondslag ligt, merken wij al spoedig, dat de geestelijke occupaties en de gedachtengangen, waaruit wij de vormen meenden te mogen afleiden, hier ont-

breken. Het verhaal op zich zelf is noch sage, noch legende, noch sprookje. Wel vertoont het afwisselend zekere gelijkenis met elk van die drie - wij meenen in de familieverhoudingen even iets van de sage te bespeuren; Chariclea's deugd geeft soms een glimp van het legendarische; in den gang van het verhaal is wel eens iets, dat aan een sprookje zou kunnen herinneren - maar op den keper beschouwd, blijken al die gelijkenissen oppervlakkig; wij bevinden ons niet in de sfeer van ‘stamboom en afstamming’, ook niet in die der ‘imitatio’, en evenmin in die der ‘naïeve moraal’. Het is geen familiegeschiedenis, want op de liefde en niet op het huwelijk van de twee hoofdpersonen komt het aan; het is geen heiligengeschiedenis, want niet op de personen zelf, maar op hun verhouding wordt de nadruk gelegd; het is geen geschiedenis, die op den weg van het wonderbare aan onze behoefte aan een rechtvaardig gebeuren voldoet, want het wonderbare is dat, wat de schrijver - die aan geestbezweringen en de macht van gemmen gelooft - het strengst uit zijn roman verbant.

Wij kunnen nog verder vragen, of het er den schrijver om te doen geweest is, een of andere stelling te bewijzen en hiervoor een passend voorbeeld te geven. Wij voelen, dat ook dit niet het geval is, en dat wij dus niet van een casus mogen spreken. Ten slotte is hij ook niet getroffen geweest door een of andere merkwaardige gebeurtenis, of heeft gemeend een memorabile litterarisch te moeten vasthouden.

Indien wij dan nog vermelden, dat ook van mythe, raadsel of maxime geen sprake is, dan is daarmee de reeks van eenvoudige vormen uitgeput.

Na dus te hebben vastgesteld, dat geen van die vormen aan de geschiedenis ten grondslag ligt, kunnen wij nog een stap verder gaan en zeggen, dat het verhaal afgezien van den kunstvorm, waarin wij het vinden, in het geheel niet denkbaar is - het is uit dien kunstvorm zelf ontstaan. Het zou verkeerd zijn te zeggen: Heliodorus heeft de geschiedenis van Theagenes en Chariclea uitgedacht en er een roman van gemaakt. Wij moeten, wanneer wij ons - wat in litterairhistorischen zin misschien een waagstuk is - op het standpunt van den schrijver stellen, zeggen: Heliodorus heeft een roman willen schrijven en heeft ons in de geschiedenis van Thea-

genes en Chariclea gegeven, wat voor een roman noodig was, en wat uitsluitend in een roman kon gegeven worden.

Is dit juist, dan hebben wij een kenmerk van onze soort gevonden: de kunstvorm, dien wij r o m a n noemen, is onafhankelijk van andere vormen en bestaat in zich zelf en op zich zelf. Hierdoor verschilt hij in beginsel van het epos - is in zekeren zin zelfs tegenovergesteld.

Wat dit voor den lezer beteekent?

Toestanden, gebeurtenissen en personen in het epos ontleenen aan het feit, dat zij uit een eenvoudigen vorm zijn overgenomen, een zekere digniteit. Wij voelen, al is de Ilias geen sage en het Rolandslied geen legende meer, er die eerste vormen toch noch voortdurend doorheen, en onze waardeering wordt altijd nog ten deele door die gedachtengangen bepaald. Het is niet onverschillig, dat Paris Helena, de vrouw van Menelaus, geschaakt heeft, en dat Menelaus met zijn broeder en zijn bondgenooten uittrekt, om over dat onrecht aan zijn huis en zijn stam wraak te nemen. Het zou niet hetzelfde zijn, wanneer het geen familiegeschiedenis was, en wanneer de Atriden uit lust naar buit of als kolonisten waren uitgerukt, om de kust van Klein-Azië te bezetten. Integendeel, alles zou een ander karakter hebben: ook de twist met Achilles, die niet onmiddellijk tot de sage behoort. Zelfs het onrecht, dat de veldheer Achilles aandoet, kan ons de overtuiging niet ontnemen, dat Troje moet verwoest worden, en die overtuiging berust op gevoelens en gedachtengangen, die in de sage vorm hebben aangenomen. Niet anders is het met Charlemagne en Roland; indien dit niet heilige helden en indien hun tegenstanders geen ongeloovigen zijn, verliest het epos zijn legendarische draagdracht. En indien wij, die in onzen tijd de beteekenis van eenvoudige vormen, van sage en legende minder diep gevoelen, dit reeds beseffen, hoeveel moet het bij lezers, die tot deze in nauwer betrekking stonden, het geval geweest zijn.

Daar nu de roman niet op een kruising van een eenvoudigen vorm met een kunstvorm berust, ontbreekt aan de toestanden, gebeurtenissen en personen die eigenaardige digniteit. Niets van wat geschiedt en geen van de figuren herinnert aan een vroegere existentie, of kunnen wij ons in verbinding met een eenvoudigen vorm voorstellen; alles ontstaat in den

kunstvorm zelf en ontleent hieraan waarde en beteekenis. Onze gedachtengang wordt enkel door de beweging en den samenhang van het verhaal zelf bepaald, de toestanden, gebeurtenissen en personen krijgen hier voor de eerste maal objectieve gedaante. Onze middenstrook is een gesloten geheel, waar alles wederzijds van elkaar afhankelijk is; er bestaat geen Theagenes buiten Chariclea en geen Chariclea zonder Theagenes; het verschijnen van de bijpersonen regelt de lotgevallen en wordt er door geregeld; de lotgevallen zijn om der wille van de personen en de personen om die van hun lotgevallen van belang; niets komt van buiten en grijpt naar buiten, en daardoor grijpt alles in elkaar. Ontbreekt daardoor aan den roman dat eerwaardig net van betrekkingen en verbindingen, die aan het epos wijdheid en gedragenheid geven, des te stelliger wordt het een op zich zelf berustende, slechts uit zich zelf verstaanbare kunstvorm.

***

Wij moeten nu nog een enkel woord zeggen over het verloop der beweging in onze 'aventures amoureuses' naar ruimte en tijd. Wij zeiden reeds, dat zij geographisch door twee punten - Delphi en Aethiopië - bepaald werden. Ook hier krijgt de 'fiction' een duidelijk herkenbaren vorm: die van de reis. Een reis met hindernissen zoo gij wilt. Maar misschien mist een reis zonder hindernissen een van zijn voornaamste hoedanigheden.

Wij zullen nog wel eens gelegenheid hebben terug te komen op wat een reis voor de Grieken en voor Heliodorus beteekende - hier moeten wij algemeen blijven. Men zou een reis een doelmatige beweging kunnen noemen. Wij bevinden ons in A, wij moeten in B zijn; nu nemen wij alle middelen te baat, waardoor wij van het eene punt in de ruimte naar het tweede kunnen geraken. Maar terwijl wij ons nog in A bevinden, zijn onze gedachten, ons verlangen, een stuk van ons leven reeds in B. Wat er tusschen die twee ligt, is een afstand en een verloop van tijd, waarmee de continuïteit van ons bestaan eigenlijk niet rekent, iets wat wij in de diepere beteekenis van het woord uit-zonderen en wat ons uit-zondert. Wij zouden het met een brug kunnen verge-

lijken. Hier is een strand, waar wij staan, ginds een strand, dat wij willen bereiken; daartusschen ligt een breed water, een hindernis, die de richting van onze begeerte doorkruist; en boven dat water zweeft en rust een vernuftig bouwwerk, een compensatie van drukking en spanning, een constructie, waarin een oogenblik is vastgelegd. Terwijl wij over die brug gaan, is het of onze gevoelens zich in een toestand van uitzondering bevinden; los van beide oevers, verbindt zich de herinnering aan den oever, dien wij verlieten, met de hoop op den oever, dien wij zullen betreden; wij beleven de overwinning op wat ons verlangen doorkruist met iets van duizeling en angst voor wat daar beneden in andere richting gaat en daarbij - misschien daarom - lust het ons, het oog naar boven te slaan. Alles te zamen een besef van het ongewone. Is dit niet hetzelfde met een reis? Wie onzer - die geen commis-voyageur en geen globe-trotter is - heeft niet gevoeld, hoezeer ‘op reis zijn’ een vreemden toestand beduidt, een verbinding van twee stukken leven: hier en ginds, maar op zich zelf van beide vrij en onafhankelijk; iets hoopvols en duizelingwekkends; een exceptie, iets wat niet kan duren en wat daardoor een prikkelende aantrekkelijkheid heeft.

Juist zulk een vorm in het letterkundige is wat de beweging in de middenstrook noodig heeft. Geregeld door de machten uit de boven- en benedenstrook, vindt zij hier, wat haar begin en einde, aanleiding en doel geeft; zij doorloopt een ruimte, die niet als de gewone ruimte, een tijd, die niet als de dagelijksche tijd is; zij overwint een afstand, die een uitzondering beteekent.

Kennen wij, wanneer wij ons in A bevinden, B, wanneer wij hier op den oever staan, den gindschen? Eigenlijk niet. Zelfs indien wij vaak genoeg aan de andere zijde waren en indien B geen onbekende is, weten wij, wanneer wij op het eene strand staan geenszins met zekerheid, hoe het andere, zoodra wij er aankomen, zal zijn. Wij weten het zoo min als wij het eene oogenblik weten, wat het volgende ons brengen kan. Wij weten niet eens - want iedere brug kan instorten - of wij den overkant zullen bereiken. Elke reis van A naar B is een reis naar een ‘overkant’, een reis in het onbekende. Op nieuw verhoogt het de betoovering van het exceptioneele, dat wij dit gevoelen.

Wij hebben ook reeds vermeld, dat de punten, waartusschen zich onze roman beweegt, heilige punten zijn. Vooral Aethiopië. Wij zullen ook daarop terug komen - maar kunnen hier vooraf zeggen, dat voor de Grieken het land van den Zonnegod een land is, waar in den goeden zin geen land meer achter is, een land als de landen, waar wij hopen, dat eenmaal een beter deel van ons een goed heenkomen moge vinden. Dus onbekend! - maar toch wordt hierdoor uit iets algemeens iets bepaalds: het onbekende wordt het Betere. Misschien ligt alweer iets dergelijks onuitgesproken in iedere reis - misschien begeeft zich niemand van A naar B zonder in stilte te hopen, in B iets te vinden, wat hij in A mist. Maar hier bij de reis naar het heilige land, wordt dit onuitgesprokene en stille luid en duidelijk. Wij spraken van een doelmatige beweging; hier heeft het doel een hooger beteekenis, de beweging een dieperen zin. En zoo krijgt door den letterkundigen vorm de reis met hindernissen van Delphi naar Aethiopië, de tocht □ελίον π□□ς χ□όνα □υανέην even een zekere verwantschap met al die vele reizen naar Atlantis of Utopia, het land van de Hesperiden, van Sint Brandaan of van de Phaeaken. Het is alweer niet zoo ver uitgewerkt, dat men er een strekking of iets stichtelijks in zou kunnen vinden - maar toch ver genoeg, om aan de verticaal reeds bepaalde beweging in de contrapunctische levenslijnen der gelieven al het toevallige te ontnemen en ze in het horizontale een sierlijke en bewuste richting te geven.

André Jolles.

(Slot volgt.)

Aernout Drost als mensch en als schrijver.

I.

De achttiende eeuw was voorbij. Haar kalm leventje van trekschuiten en zelfgenoegzame renteniers was verdwenen om nooit weer te keeren. De stormen van het Napoleontische tijdvak hadden den ouden boom geweldig geschud. Het doode hout was afgerukt, maar de taaie, eeuwen-tartende stam was nog daar, gereed om in bloesem- en bladerpracht uit te botten en een nieuwe, schoonere lente te doen ontbloeien.

Aan den ingang van het nieuwe tijdperk vinden wij Drost en Potgieter, beiden mannen, die met forschen greep het schip der literatuur zullen sturen naar een ander en beter land. De eerste eischt te veel van zijn krachten en valt. De tweede grijpt te vaster het roer en verovert zich door zijn zeemanschap een plaats, die hem bijna een gansche eeuw niet zal ontnomen worden.

Laten we een poging wagen een beeld te schetsen van den jongsten der twee, die zulk een oud hoofd op zulke jonge schoudren torste.

Doch met Mej. De Waal[1)] moeten we beginnen te zeggen, dat ‘het levensbeeld, dat we van hem kunnen schetsen vaag is, te vaag’.

Potgieter deelt ons mede, dat de vader van Drost een goed en degelijk, maar eenvoudig mensch was, zijne moeder daarentegen eene veelzijdig ontwikkelde vrouw.

1) J.M. de Waal, *Aernout Drost*, Utr. 1918.

In dit opzicht komt hij gedeeltelijk overeen met Potgieter, die ondanks al de stormen zijner jeugd ook één zonnige herinnering daarvan had: de gedachte aan zijne lieve, ontwikkelde moeder.

Zou het toeval zijn, dat beiden zoo hóóg, zoo edel dachten of zouden we ook hier mogen aannemen, dat zij 'who rocks the cradle rules the world?'

Van de jeugd van Drost weten we weinig. Hij was ook zoo buitengewoon in zich zelf gekeerd en zóó bescheiden, dat het hem tot een fout werd.

Heye was zijn intieme vriend geweest in de laatste drie, vier jaren zijns levens, doch toen Beets dezen vroeg om bijzonderheden voor een levensbericht, moest het antwoord zijn, na opgave van eenige data van geboorte enz.: 'Bijzonderheden in zijne ontwikkeling zijn niet ter mijner kennisse'.

In tegenstelling met Potgieter was hij kerkelijk-vroom. Niet dat de eerste onvroom was, integendeel. Hoe ook zou het anders mogelijk zijn geweest, dat ze zulke innige vrienden werden? Maar Potgieter was de man, die in godsdienst niet aan vormen hechtte, en meer lette op doen dan op zeggen.

'Drost beminde de Natuur, aan welk dichterlijk gevoel is zij niet dierbaar'[1)].

Maar het was niet alleen zijn dichterlijk gevoel, hetwelk hem die deed minnen, maar bovenal, dunkt mij, de natuur als 'het werk Zijner handen'.

Want op zijne wandelingen in de omstreken van Leiden, waarvan ons zijne vrienden verhalen, voelt hij zich één worden, met Hem, die dit alles gemaakt had. Immers zijne vroomheid was een eenigszins dwepende, piëtistische aanbidding van het hoogere. Vinden we datzelfde niet terug in de figuur van Hermingard? En is de persoon van Ds. Beeckhorst in 'de Augustusdagen' niet een alter ego van Drost?

Hoe heeft hem zijn gelukkige jeugd tot vroomheid gestemd! Hooren we niet in Potgieters uiting een soort van bitterheid over wat hem zelf onthouden was in zijn jeugd en is niet zijn misschien wat hardere levensbeschouwing van deze bitterheid een uitvloeisel?

Sprekende over Drost's zwakke gezondheid, zegt Potgieter:

1) Schetsen en Verhalen. Inleiding.

'hij, de overigens zoo benijdenswaardige; hij, de lieveling zijner ouders, zijner veelzijdig ontwikkelde moeder vooral; hij "die zijne dierbaarste", zoo drukte hij zich liefst uit, "had gevonden", hij, die het eerlang eene gemeente hoopte te doen, welke met haar in zijn harte woonen zou!'[1].

Die vroomheid had ook invloed op den aard zijner kunst. Ziehier wat zijn vrienden ons daarvan zeggen:

'Er is voor den Dichter eene hoogere roeping, dan de kitteling der Verbeelding door eene bevallige voorstelling!' riep hij in vriendschappelijken twist over de zedelijke strekking der kunst dikwerf uit; 'tot den prijs van hun genie, van hunnen roem, zou ik noch Schiller's Götter Griechenlands noch Göthe's Faust willen geschreven hebben. Het moge een gebrek zijn, dat ik het gebied der kunst te eng beperke; wie dit wraakt, zie toe welk een looden juk hij het zedelijk gevoel dreigt op te leggen![2].

Toch leeft in hem de Calvinist wel en kan zijn zachtere natuur dien niet altijd de baas. Luister slechts:

'Zoet klinken mij de bulderende windvlagen in het oor bij het denkbeeld, dat de woeste storm Gods werktuig kan zijn om de magt der schandelijkste onregtvaardigheid te fnuiken en Engelands en Frankrijks vloten dugtig te teisteren en te beschamen'[3].

Is het niet of we Revius, den fellen zeventiende-eeuwschen Calvinist hooren met zijn schrikkelijke en gruwzame bede, allerlei rampen afsmeekende over de Spanjaarden en dat telkens zoo vroom-klinkende: 'Wilt ons hooren, lieve Heer' er achter.

Toch, ondanks zoo'n enkele uiting zijn de hoofdkenmerken van Drost's karakter bedeesdheid en stilheid. Maar ze verborgen een diepere geestesgesteldheid.

'In de meer luidruchtige kringen zijner makkers meestal teruggetrokken (liet hij) door een fijne opmerking slechts nu en dan vermoeden welk een schrandere geest in hem waakte'[4].

Een zijner vrienden was op zekeren avond bij hem en ver-

1) Leven van R.C. Bakhuizen van den Brink, p. 17.
2) Schetsen en Verhalen. Inleiding.
3) Brief v. Drost aan Heye (4 Dec. 1832).
4) Schetsen en Verhalen. Inleiding.

telt: ‘Ik had hem reeds vroeger leeren kennen als ijverig in zijn studiën, hartelijk voor zijn vrienden, vol gevoel voor hetgeen bevallig en welluidend was; maar een zekere afgetrokkenheid en terughouding, die hem tot het laatste toe onder onbekenden weinig deed opmerken, had de vonken van geest en talent, die in onzen vriend sluimerden, ook voor mij verborgen gehouden’[1)].

En bescheiden! ‘Hij bedelde om berisping (het woord is voor den nederigen schrijver niet te sterk) over de schetsen, die hij op het papier had gebragt’[2)].

Wil men een ander bewijs? Toen zijn jonge vriend Snethlage Knoops, medelid van L.O.S. gestorven was en hij te zijner nagedachtenis een redevoering had gehouden, keurde hij pas na eenige aarzeling goed, dat ze in 't archief zou bewaard worden.

Drost was een natuur, die als 't viooltje zich gaarne verschool, maar toch ook als dit, behoefte had aan zon, veel zon.

Over Van der Chijs, den redacteur van ‘De Vriend des Vaderlands’ schrijft hij: ‘Hij bevalt mij zeer goed, ook zijne gade komt mij voor een lief vrouwtje te zijn, beide schijnen mij zulke gelukkige menschen en *deze enkele bijzonderheid* (curs. van mij), doet mij reeds hooge belangstelling voor hen opvatten. Ach waarachtig gelukkigen treft men zoo zeldzaam op deze wereld aan’[2)].

Met een enkel woord wezen we er reeds op, hoe er een vriendschaps-cultus bestond tusschen Drost en sommige medestudenten en anderen. Laten we zien, wat deze vrienden ons over hem te zeggen hebben. Uit die mededeelingen zullen wij Drost beter leeren kennen dan uit iets anders. Wij zullen hem hooren in zijn uitingen tot hen en zoo zal ook van hem waar worden het oude woord: ‘Mijn zoon, spreek, opdat ik u zien mag!’

> ‘Noemen wij dit kortstondige leven dichterlijk, zoo bedoelen wij geenszins, dat hetzelve van de dagelijksche vormen afweek; dat de fantasie in hetzelve uitsluitend heerschappij voerde over hetgeen rede en gewoonte tot wet maakten; dat het gekenmerkt werd door die drieste verguizing van algemeene begrippen, welke eigenschap van het genie door de middelmatigheid het gemakkelijkst wordt nagebootst. Neen, wie Aernout Drost ontmoet had, herkende in hem den vriend van orde en pligt, die met

1) Schetsen en Verhalen. Inleiding.
2) Drost aan Heye 13 Febr. 1833.
2) Drost aan Heye 13 Febr. 1833.

beminnelijke nedrigheid eigen wensen en gevoelen aan die van anderen onderwierp en liever bescheiden week dan zijn meerderheid beproefde'...

'Maar geplaatst in een wereld, waarin zoo veel zijn kiesch gevoel kwetsen, zijn zedelijken zin verstoren, zijn eerzucht bedriegen, zijne wenschen verijdelen moest, keerde hij in zich zelven terug en verlustigde zich met kinderlijk vertrouwen aan de schoone idealen, die uit de milde bron zijner reine ziel voortvloeiden'...
'Aan den Geestelijken stand had hij zich toegewijd'...
'Wanneer wij met hem over zijn toekomstig lot spraken, dan was het geen roem, geene toejuiching, geen uitgebreiden werkkring, dien hij wenschte, maar een bekoorlijk dorp, in een schoon oord gelegen, eene lieve echtvriendin aan zijne zijde, eene gemeente, die hem lief had gelijk hij haar'.
'Drost was vol liefde voor de Vaderlandsche Letterkunde'...
'Maar nimmer stelde hij zich voor, om onder de lichten van een volgend tijdperk te schitteren, of aan het hoofd eener partij op te treden, die de verkeerde rigting zegevierend bestreed.
Te eeniger tijd, dit was alles wat hij wenschte, zouden zijne schriften, eene aangename verpoozing zijn voor hen, die vaderlandschen zin met een goeden onafhankelijken smaak wisten te paren; zou een teedere jonkvrouw met levendige belangstelling zich aan zijn verhaal boeyen; maar boven alles een verbeterde Gode dank zeggen, dat *eene nuttige les, door hem in een bevallig kleed gewikkeld,* dieper ingang in deszelfs hart had gevonden'[1].

En Potgieter schrijft: Hij is u niet onverschillig, die zich zóó veel onderscheidende achting en genegenheid schijnt waardig te hebben gemaakt[2].

Eerst 10 Aug. 1834 maakt Beets kennis met hem.

Maar hij is dadelijk ten zeerste met hem ingenomen. Met veel belangstelling vraagt hij Heye om inlichtingen aangaande 't verloop der ziekte. Deze antwoordt dan o.a.: 'Drost behoort onder die weinige menschen, welke men bewonderen, achten en beminnen tevens kan en ik doe dit alles met mijne geheele ziel'[3].

Hoe innig de vriendschapsband was, bewijst ook het feit, dat een jaar na den dood van Drost, toen Beets aan Potgieter een bijdrage vroeg voor zijn Album Amicorum, deze daarin een vers schreef, getiteld: 'Aernout Drost, Een herinnering'. Daaruit ziet men duidelijk, dat toen de wond zijner ziel nog niet was geheeld en hoe het slechts met huiverenden schroom was, dat hij andere vriendschapsbanden sloot (20 Oct. 1835).

1) Schetsen en Verhalen. Inleiding. - (Cursiveering van mij).
2) De Gids 1837, p. 147.
3) Diss. Mej. De Waal, blz. 27.

Het was ook geen vriendschap in theorie alleen, maar een vriendschap, met zelfverloochening gepaard.

Mej. De Waal heeft ons aangetoond, dat het grootste deel van 'De Pestilentie te Katwijk' van Potgieter en Bakhuizen van den Brink afkomstig is. Toch dragen de vrienden daarop geen roem, want ze laten het voorkomen, dat het alles werk is van Drost en geven hem de eer van hunnen arbeid. Immers Potgieter zegt: 'Wat ik U bidden mag, laat U door het minder vrolijk aanzien van dit *(gelukkiglijk) afgewerkt* verhaal niet afschrikken'[1].

Indien we niets verder van Drost's karakter en wezen zeiden, zouden we hem onrecht doen.

Want we hebben hem leeren kennen als een vriendelijk, aangenaam, beminnelijk mensch en trouw vriend, maar dit is meer de passieve zijde. Laten we thans nog een enkel woord wijden aan den actieven kant.

Boven haalde ik de uitspraak zijner vrienden aan over zijn 'beminnelijke nederigheid' en zijn liever bescheiden wijken.

Maar als we hiermee vergelijken het volgende, wat Drost schrijft: 'Ik wenschte, dat van mijn medewerking het zijn of niet-zijn van den Vriend minder afhing, maar mijn Potgieter zegent deze gelegenheid om zich verder te onttrekken, Heye weigert alle zorg op zich te nemen: een Atlas is hij dan ook niet'[2], dan beginnen we toch een beetje anderen kijk op Drost te krijgen en al zien we, dat zijn bescheidenheid zoo groot is, dat zijn vrienden daarvan bijna misbruik maken, tegelijkertijd blijkt ons ook, dat er een stuwkracht in Drost zat, die we eerst niet vermoed hadden.

Die stuwkracht, die lust tot arbeiden is juist zeer typeerend voor hem, zelfs op zijn achttiende jaar al, wanneer hij moet antwoorden op de toespraak, gehouden bij zijn benoeming tot lid van het studentengezelschap L.O.S.

Zijn vriend Knoops antwoordt en 'vermeidt zich in eene schets van de geneugten der vriendschap hem in dien kring verbeidende', maar Drost belooft 'de spreuk van Severus, het bekende Laboremus tot de zijne te zullen maken'.

'Aernout Drost spreekt zoowel uit die letterkundige aan-

1) Gids 1837. - Cursiveering van mij.
2) Drost aan Potgieter, 1 Maart 1834.

haling, als uit dat niet onoverdacht gegeven woord'[1].

Ziedaar een eerste glimp van den actieven Drost. Maar er is meer.

De losse, jolige, onbedachtzame 'Bakkes' wordt a.h.w. onder zijn hoede geplaatst in Leiden en de ouders van Bakhuizen, die hun zoon maar al te wel kennen, voelen zich veel geruster, nu Drost ook in Leiden is.

Hoe aardig is het tooneeltje, ons geschetst door Potgieter, waar we Bakhuizen, die 'some excitement bij any means' wenschte in het voor hem zoo saaie Leiden, met een zwartfluweelen baret door de straten zien flaneeren, de curiositeit en den lachlust van allen opwekkende.

> 'Was er niet één onder zijne vrienden, die in dezen (inval) iets meer zag dan eene voorbijgaande dwaasheid; die vreesde, dat zulk eene zucht naar vermaardheid quand même verre, te verre voeren kon? Drost was scherpzinnig genoeg het op te merken en hartelijk genoeg tevens het niet te verheelen, waarom greep hij een der minst gelukkige middelen aan? Excentriceit is geen genie, ware een thema geweest op 't welk het gezond verstand van Bakkes zelf weldra variatiën had geleverd; Drost sprak van gebrek aan harmonie, aan decorum'.

Daarop maakt Bakhuizen gekheid, waarom Drost wel lacht, maar dan zegt hij toch:

> 'Gekheid genoeg, stem me toe, dat die grappen weinig voegen bij de betrekking, die u wacht!' 'Gelooft ge dan', hernam Bakkes, op kluchtig plechtigen toon, 'gelooft ge dan, dat ik roeping heb in den wijngaard des Heeren te werken?'
> 'Ge studeert ten minste theologie!'

Uit het verdere gesprek blijkt, dat Drost tegen hem opziet en hij Drost benijdt.

> 'Gij hebt niet noodig, Bakkes, door zulke dwaasheden de opmerkzaamheid te trekken, getuigde hij opregt, 'ge zult altijd de eerste zijn!'

En als Bakkes dan zegt:

> 'Mijn vader is een vermogend man; hij moet weten waarom hij den knoop niet doorhakt',

dan antwoordt Drost:

> 'Gij zelf moet weten wat ge wilt en durven wat hoofd en hart u ingeven; het leven is iets ernstigs; *alles wat we voor goed en groot houden dient nagestreefd met al onze magt*'[2].

1) Potgieter. Leven van Bakhuizen van den Brink, p. 102.
2) Potgieter. Leven van Bakh. v./d. Brink, p. 368. - Cursiveering van mij.

Daar zien we den actieven Drost in al zijn kracht. Dat is de taal van een leider en niet van een, die geleid wordt.

Laten we hem in dit licht nog wat nader beschouwen.

Heye schrijft: ‘Ik ben niet ongeneigd mij duce Drostio eens aan de Romantiek te wagen: ik heb daartoe het plan gemaakt de geschiedenis van Fleurette, de eerste minnaresse van Henri IV als novelle te behandelen’[1)].

Potgieter stond sterk onder invloed van Drost, ja zelfs was Drost ‘de magneet die Potgieter richtte’ (Verwey).

Potgieter stuurt dan ook vaak zijn werk ter verbetering aan Drost. In den brief van 16 Juli 1833 maakt Drost allerlei opmerkingen over Potgieter's ‘Axel’, ja verandert zelfs heele regels voor hem. En begin Aug. 1833 vraagt Potgieter weer: ‘Och, deel mij uit den schat uwer belezenheid (dit) eens mede’.

Dan op 2 April 1834 schrijft Drost weer aan Potgieter: ‘In het algemeen begint gij, dunkt mij, wat te veel in de Fransche manier te werken, menige wending, uitroep en dergelijke herinneren mij de revue de Paris. Vergeef uwen vriend deze aanmerking, gij weet, hoe ik *voor oorspronkelijkheid* (curs. van mij) ijver en daarin altijd zoo gaarne door u wordt voorgegaan’.

In April '34 brengt Drost ook weer verbeteringen aan in Potgieter's vertaling van ‘I promessi Sposi’, (Brief van 29 Apr. 1834, Drost aan Potgieter).

Maar omgekeerd ook heeft Drost wel eerbied voor Potgieter's kunst, want op 2 Aug. 1833 schrijft hij hem:

‘Schenk ons een vertaling van “The prisoner of Chillon”: het verdient een overbrenging van Uw hand’.

II.

Zoo zijn we, haast onmerkbaar, van den mensch in Drost gekomen tot den kunstenaar en criticus in hem. En als ik nu een nieuw hoofdstuk begin, is dat niet, omdat ik meen, dat ik met iets geheel nieuws aanvang. Neen, daarvoor ben ik te zeer overtuigd, dat mensch en kunstenaar in den grond van het wezen van ieder mensch onafscheidelijk verbonden zijn en dat

1) Heye aan Drost, 15 Febr. 1833.

we het eene deel van den persoon zonder het andere niet kunnen begrijpen.

Het beginnen van een nieuw hoofdstuk wil alleen te kennen geven, dat we thans Drost van een anderen gezichtshoek uit gaan bekijken.

En dan treft het ons weer al dadelijk, dat Drost's bescheidenheid hem ook in dit opzicht onbekend deed zijn.

Na zijn dood bracht Bakhuizen Drost's nagelaten geschriften aan Prof. D.J. van Lennep, wiens leerling ook Drost geweest was.

'Deze nam het geschenk aan met een gevoel van zelfverwijt, dat ik niet beschrijven kan en met de woorden: "Het spijt mij, maar ik heb Drost nimmer goed gekend'[1].

Wij, die zoo lang na hem leven, hebben een beter perspectief en zullen hem leeren kennen uit zijn eigen uitingen. Maar wij moeten, om goed zijne waarde te beseffen, vooral zorgen hem te zien in de lijst van zijn tijd en hem door vergelijking met zijn tijdgenooten de juiste plaats leeren toekennen.

Wie dit niet doet, vervalt in de fout van Jonckbloet, die maar matig met hem is ingenomen.

Ziehier hoe hij over hem spreekt:

'Aernout Drost, die door de Gidsianen zeer hoog gesteld werd. Dit verbaast ons thans, daar wij onwillekeurig zijne romantische geschriften min of meer met de maat van onzen tijd meten, terwijl zijne vrienden zijn werk toetsten aan de zeer middelmatige voortbrengsels die onder hunne oogen waren ontstaan'.

Verder verwijt hij hem (sprekende over Hermingard):

'Zeer merkbare eentoonigheid; volgehouden overdrijving, sentimenteele dweeperij uit de school van Feith'[2].

Hij beoordeelt het boek verder op ironischen toon en zegt o.a.: 'Die "teedere zielsaanleg" is hier epidemisch'.

'Maar het boek is uit aller geheugen verdwenen: in geen enkele openbare of bijzondere boekerij van Den Haag is het voorhanden'.

Hij vindt den trant van 'de Augustusdagen' bijna even dweeperig, sentimenteel en ultradidactisch als zijn eerste roman'.

1) Bakh. v./d. Brink. Studiën en Schetsen, IV, p. 370.
2) Jonckbloet Gesch. Ned. Lett. VI, p. 138 vgl.

Toch merkt hij klaarblijkelijk, dat hij te ver ging, want een oogenblik te voren roemt hij de plastische kracht van Drost.

Het slot is, dunkt mij, niets anders dan een fraai-klinkende gemeenplaats: ‘Alles samengenomen, moet men instemmen met hen, die het betreuren, dat Drost zoo vroeg aan onze Letterkunde ontvallen is, al deelt men ook niet in het enthusiasme zijner vrienden’[1].

Hoe anders staat Prinsen tegenover hem: Hij noemt Drost den ‘Perk der Gidsbeweging van 1835’.

‘Wie zijn werk leest, wordt telkens weer opnieuw getroffen door een belezenheid in, een kennis en begrip van de oude en nieuwe litteratuur en van de historie, die bij een jongeman van een twintig jaar aan het ongelooflijke grenzen[2].

“In nauwkeurigheid van kennis, in ruimte van kader, in volheid van toon en in kleurigheid van voorstelling heeft hij voorgedaan, begonnen tenminste, al wat na hem een heel geslacht schrijvers - roman- en geschiedschrijvers - hebben voltooid. Zijn werk is de uitstralende kern van een geheele eigenaardig-nederlandsche Romantiek”.

En elders: ‘Zijn intiemste vrienden erkenden in Drost letterkundige eerzucht noch strijdlust. Dat Potgieter's proza de sporen draagt van het kleurrijke woord, de vaste schildering van den jongen Drost is een feit. Leider geworden niet door degradeerende suggestie, maar door rijkdom van gemoed en grondige, veelzijdige kennis’[3].

Hij is ‘een oorspronkelijk kunstenaar, die enkel bij zijn voorgangers techniek heeft geleerd’[4].

De Pestilentie te Katwijk is ‘een volkomen gaaf kunstwerk’.

‘Dat Potgieter en Mevr. Bosboom-Toussaint thans de meerderen zijn van Drost, danken zij, ik ben er vast van overtuigd, enkel aan het feit, dat het grillige lot hun vergund heeft tot volledige ontwikkeling te komen’.

‘In Drost kiemde naast den zeer persoonlijken kunstenaar - Verwey heeft het zoo uitstekend aangetoond - de leider

1) Jonckbloet Gesch. Ned. Lett. VI, p. 142.
2) De Beweging 1912. (Dr. Prinsen: De Augustusdagen).
3) Beweging 1912 Dr. Prinsen. De Augustusdagen (Dl. II blz. 261).
4) De Gids III (1912) Dr. Prinsen: De Oude en Nieuwe Hist. Roman in Nederland.

eener groote letterkundige beweging, de scherpzinnige onvermurwbare kritische geest, de beleidvolle veldheer, die volgens een welberekend plan met zijn staf van knappe generaals de schare zou hebben aangevoerd'[1].

Verder ook nog: 'Er is iets teers en echts in, de zuivere, machtige drang om groot en krachtig uit te zeggen, wat zijn gemoed vervult en zijn tijdgenooten te doordringen van datzelfde zaligende gevoel, dat hem zelf en zijn helden kracht geeft tot strijd en berusting[2].

"Hier is forsche realiteit en schitterende, kleurrijke romantiek"[2].

"Dezelfde doorwerktheid" (n.l. als in "De Pestilentie") vinden we in de pittige schets van Meerhuizen'[2].

Natuurlijk (zou ik haast zeggen) zijn er ook wel aanmerkingen gemaakt door Prinsen op het werk van Drost.

Hij vindt b.v. in hem duidelijk de sporen van navolging van Scott, al noemt Drost dien niet.

Als voorbeeld haalt hij aan den volgenden Scottiaanschen aanhef:

> 'Het was een gure avond op het einde van den jare 326, toen op een wilden terp eene hooge gestalte onbewegelijk op de stevige speer rustte en het oog naar den noordelijken gezigteinder gevestigd hield, waar zich van tijd tot tijd lichte glanzen vertoonden, die nu eens in sierlijke bogen over den hemel golfden, dan weder in gloeyende strepen, vol schitterend kleurgewissel, over het uitspansel vlogen of in helder damplicht, aan de kimmen tintelden'.

Verder zegt hij, dat Hermingard sterk herinnert aan 'Les Martyrs' van Chateaubriand, maar hij geeft toe, dat de hoofdlijn misschien onbewust gelijk kan zijn geworden.

'De Couleur Locale is slecht'. Hermingard en haar begeleidster worden aangesproken met 'Geliefde Zusters in den Heere'[3].

Doch niettegenstaande dit alles en ofschoon 'het niemand eenige moeite zou kosten, dit boek aan een gierende bespotting over te leveren' (klinkt dit niet, alsof het aan 't adres van Jonckbloet was?) toch is het mij liever dan menige roman uit later tijd'[3].

1) De Gids III (1912) Dr. Prinsen: De Oude en Nieuwe Hist. Roman in Nederland.
2) Prinsen. Handboek, p. 612.
2) Prinsen. Handboek, p. 612.
2) Prinsen. Handboek, p. 612.
3) Prinsen.
3) Prinsen.

Een opmerking zou ik willen maken in verband met de uitingen van Prinsen. Hij zegt n.l. dat er een ontzaglijk ‘snelle groei’ heeft plaats gehad bij Drost. Want ‘de Pestilentie is zooveel rijker en dieper van toon, zooveel meer waar van voorstelling, dat het bijna een psychologisch raadsel is’.

Toen Prinsen dit schreef, was de Dissertatie van Mej. De Waal nog niet verschenen en kon hij dus het geheim der samenstelling van den roman nog niet weten. Maar zelfs afgezien daarvan, is, dunkt mij, dat ‘psychologische raadsel’ voor een groot deel hieruit te verklaren, dat Drost immers de 17de Eeuw zoo ontzaglijk veel beter kende dan de vierde en dat dus daardoor alleen reeds de waarheid der voorstelling beïnvloed moest worden.

Koopmans heeft ons Drost doen zien als een echt kind der Romantiek.

‘Veel opener dan 't trillend diepbedwongen hartsgevoel der Hechtjes en Aelbrechts klinkt over de Eikenterpen aan 's levens oppervlakten het melancholies lied der levenssmart. Hier drijft de Romantiek, nog onschools, haar zielen-analyse in haar vrije oorspronkelijke richting; hier heerst nog onbeperkt haar gulden eenzijdigheid: hier doet nog de afkeer van de werkelijkheid 't menselik bestaan en de menselike ontwikkeling als 'n lijdensweg stempelen, waarop het van smart vervulde gemoed zich lafenis put uit de hoop op 'n toekomstig geluk’[1)].

Van de figuur van Hermingard zegt hij verder:

‘De smart wordt een cultus. Het koesteren van haar weedom een geestelijke lust’.

‘Oneindig hooger dan 't vee staan in haar oog de menschen aan wie 't onschatbaar voorrecht was gegeven de smarten des levens te voelen, het vermogen om te lijden was verleend. Waarlik, is haar slotsom, de gave zich ongelukkig te kunnen voelen, was van verreweg hooger waardij dan die van ongevoelig voor leed te zijn’.

(De Beweging 1907, I p. 200).

‘Het leven wordt voorgesteld als z'n waarde ontleenend aan ontvankelijkheid voor smarten.

‘Het fijn gecultiveerde gemoed stelt zich buiten en tegenover de massa’[1)].

1) De Beweging 1907, I, Aernout Drost door J. Koopmans.

1) De Beweging 1907, I, Aernout Drost door J. Koopmans.

Dan wijst hij op het eigenaardige, dat Caelestius door Hermingard 't eerst wordt gezien voor *een eenvoudige hut*, waar een *rozelaar* overhangt, terwijl er een *ree* bij speelt.

Maar een fout is zeer zeker, volgens hem, dat de couleur locale in veel opzichten totaal ontbreekt. Immers geen der personen is eigenlijk Roomsch-Katholiek. Ze zouden eerder zijn in te deelen bij een of andere evangelische gemeente.

En ten slotte om te doen zien, hoe zéér waar is, ook voor Drost, wat ik in 't begin van dit hoofdstuk beweerde, n.l. dat mensch en kunstenaar niet te scheiden zijn, vraagt hij: ‘Heeft de jonge Drost het zoet verlangen van z'n Hermingards gekend? Vonden hun wensen 'n weerklank in z'n eigen hart?

Fluisterde ook hem z'n voorgevoel in, dat z'n weg tot het Vaderlik Huis 'n Via Dolorosa zou zijn?

Laat ons thans nagaan, wat Albert Verwey ons te zeggen heeft over Drost.

Hij bestrijdt ten stelligste de bewering der vrienden van Drost (Voorrede ‘Schetsen en Verhalen’) dat deze zich nimmer had voorgesteld als leider op te treden of te schitteren. Zijn betoog is te lang om het hier over te nemen[1]. In 't kort komt het hierop neer, dat ‘niemand had, zooals hij, een vast besef van kunstenaarschap en die eigenaardige stelligheid die den leider kenmerkt’.

En over ‘Hermingard’ zegt hij: ‘Zonder twijfel was het de diepste en grootste greep dien een ernstig Nederlander doen kon in het verleden van zijn vaderland. En overeenkomstig met den greep waren studie en stijl. Studie en stijl waren in Drost één: de dubbele uiting van een deugdelijkheid zonder breuk en een gemoed dat zijn richting wist’[2].

Laten we thans nog een vriendenoordeel hooren:

‘Drost is, naar onze meening, *schepper* geweest van een zuiveren en ongedwongen Hollandschen stijl voor den toon des gemeenzamen levens’[3].

In ‘Hermingard’ vinden we: ‘geschied- en oudheidkennis zonder praal’; ‘innig godsdienstigen zin zonder dweeperij’; ‘eigenaardige oorspronkelijkheid zonder ge-

1) De XX Eeuw (1903) II, p. 11.
2) De XX Eeuw (1903) II, p. 10.
3) De Gids 1837 (Potgieter).

zachtheid' en 'verdiensten, die van een zorgvuldige voorbereiding als van een voortreffelijken aanleg getuigden'[1].

Ten slotte geven we den voorzichtigsten en bedachtzaamsten geschiedschrijver onzer Nederlandsche letterkunde het woord, n.l. Kalff:

'Maar des schrijvers vinding en verbeelding waren niet rijk genoeg om dat verleden te herscheppen tot een levensbeeld dat ook op lezers van onzen tijd nog een sterken indruk kan maken'[2].

'Niet dat Drost hier zijn voordeel deed met het werk van een voorganger, getuigt tegen hem; wèl dat hij aan het overgenomene weinig eigens wist toe te voegen; zoowel Hermingard als Siegbert, Caelestius en andere personages uit dit boek blijven schimmen voor ons[3].

Toch vindt Kalff ook veel te prijzen (vergeleken n.l. met de romans van Loosjes):

'Hier is inderdaad een plan, een handeling met knoop en ontknooping, streven naar uitbeelding van leven en natuur, naar voeglijkheid en schoonheid van taal; hier is geen kracht die ons aangrijpt, maar zekere zachte bevalligheid die ons nog kan bekoren'[3].

'Staande aan den ingang van den nieuwen tijd, moet Drost een merkwaardig auteur heeten, zoowel om hetgeen hij heeft beproefd als om den invloed, dien hij heeft geoefend'[4]. 'Drost vermeit zich soms in het romantisch-huiveringwekkende'[5].

'Ook in "de Augustusdagen" zien wij dat streven naar volheid en veelheid, dat meer in de breedte dan in de diepte ging'[5].

'Jean Paul wordt hier warm geprezen, maar Drost is meer met hem verwant door zijn weekheid en zijn neiging tot charge dan door zijn humor'[5].

Met een enkel woord verwijzen we nog naar de vergelijking van Drost met Jacob van Lennep, die Bakhuizen van den Brink maakt aan het slot van zijn bekende beoordeeling van

1) De Gids 1837 (Potgieter).
2) Kalff VII, p. 217.
3) Idem, p. 218.
3) Idem, p. 218.
4) Idem, p. 236.
5) Idem, p. 234.
5) Idem, p. 234.
5) Idem, p. 234.

De Roos van Dekema (Gids 1837). We stippen daarvan alleen aan, dat Van Lennep hierbij achter Drost wordt gesteld.

Te Winkel wijdt in zijn 'Ontwikkelingsgang' niet zooveel aandacht aan Drost als de bovengenoemde historieschrijvers onzer letterkunde.

Maar dat hij in hoofdzaak het met Jonckbloet eens is, blijkt wel uit de volgende aanhaling:

'Hier is vooral partij getrokken van de blijspeltaal van Bredero en Hooft, die Drost blijkbaar goed kende.

Wie daaruit zou willen opmaken, dat de losse omgangstaal der zeventiende eeuw er juist in is weergegeven, zou zich bedriegen'.

'De gesprekken kunnen op ons moeielijk een anderen indruk maken, dan gehouden te zijn in eene eenigszins, pedante, gemaniëreerde taal, die ons wel min of meer in het verleden verplaatst, maar ons de menschen uit dien tijd voorstelt, zooals zij nooit geweest zijn en nooit hebben kunnen zijn. Zij missen alle werkelijkheid[1)].

Na al deze oordeelvellingen over Drost te hebben gehoord, willen we hem zelf aan 't woord laten komen. Ziehier een zijner opvattingen van literaire kunst:

> 'Geenszins willen wij beweren, dat die verblijven der armoede, schande en ellende niet beschreven kunnen, niet beschreven mogen worden. Maar ongetwijfeld wordt de hoogste kunst tot zulk een tafereel vereischt, die schets te beproeven is een onbegrijpelijk groot waagstuk; dergelijke expositie moet noodzakelijk gemotiveerd zijn, de lezer moet overtuigd wezen, dat die beschrijving in het plan des schrijvers onvermijdelijk was: dat hij er zich niet van ontslaan kon'[2)].

Is het niet of we Kloos hooren in zijn stuk over beeldspraak en blijkt ook hieruit weer niet, hoe al het nieuwe toch eigenlijk zoo vreeselijk oud is?

Ziehier nog een uitspraak van Drost:

> 'Men moet het Publiek langzamerhand doen gevoelen, dat er geen schoonheid zonder waarheid, geen verhevenheid zonder inwendige kracht, geen bevalligheid zonder eenvoud bestaan kan'...
> (Men moet) 'door vergelijking met het uitheemsche de eenzijdigheid pogen te verbannen'[3)]...

Het gebrekkige op het gebied der vaderlandsche letteren,

1) Ontwikkelingsgang, IV, p. 514.
2) De Vriend des Vaderlands 1833, blz. 853.
3) De Muzen, I, p. 45.

voornamelijk in poëzie en kritiek zijn, volgens hem, toe te schrijven aan het volstrekt verwaarloozen of zeer oppervlakkig beoefenen der letterkundige voortbrengselen in 't buitenland[1].

Een zeer moderne uiting vind ik ook nog deze:

> 'De criticus (n.l. die van de Vad. Letteroefeningen in een critiek over een bundel poëzie van Withuys) schijnt niet gevoeld te hebben, dat er eene hoogere waarheid voor den dichter bestaat, dan de geschiedkundige'[2].

Oorspronkelijkheid is datgene, wat hij boven alles eischt in den schrijver, wat hij trouwens met Potgieter gemeen heeft en wat de laatste misschien aan hem te danken heeft.

'Wie oorspronkelijk is, bezit mij' zegt de jonge predikant Beeckhorst in 'De Augustusdagen'[3]. En die jonge predikant is de dubbelganger van Aernout Drost.

En verder zegt deze:

> 'Ach, dat men toch eindigde met dat gedurig vergelijken! Men vinde in onze letterkundigen, oorspronkelijke, vaderlandsche letterkundigen, geen Hollandsche Walter Scotts, geen Irvings, geene Claudiussen, geene Hugo's'.

Drost was a.h.w. doortrokken met de schoonheden der oudere dichters, zoo zeer, dat het niet te begrijpen is, dat hij zich al zijn kennis voor zijn 24ste jaar heeft eigen gemaakt.

Ik hoor zelfs een naklank van Hooft in zijn brieven aan zijne vrienden. Of is het volgende niet zuiver Hooftiaansch, vooral het slot?

> 'Waarlijk 't is nu bijna reeds vier weken, dat ik herwaards vertrok en in al dien tijd hebben wij gezwegen, alsof wij met Harpocrates in wedstrijd stonden. Vriend, laat het ons dien eeuwigen zwijger gewonnen geven'[4].

En is het gekunstelde van dezen briefstijl wel zoo vreemd aan Hooft:

> 'Amicissime,
> Alvorens mij der nachtelijke rust te wijden, wil ik nog een paar bladzijden aan U volschrijven, een voornemen even lang reeds gekoesterd als uitgesteld. Ligt dat ik nog langer wachtte, wanneer ik niet vreezen moest U te mishagen en lang nog van een brief van uw hand verstoken te blijven, naar welken ik inderdaad met reikhalzend verlangen uitzie'[5].

1) De Muzen, I, p. 21.
2) De Muzen, I, p. 40.
3) Schetsen en Verhalen, p. 130.
4) Drost aan Heye, 13 Febr. 1833.
5) Drost aan Heye, 4 Dec. 1832.

En niet alleen de *gróóte* vernuften der 17de Eeuw waren hem goed bekend. Let eens op Wicher, den ouden tuinman in 'De Augustusdagen'. Bij alle gelegenheden haalt hij Cats aan. Of hij Wilhelma bloemen aanbiedt of spreekt over zijn verhouding tot zijn kinderen, Cats komt voor den dag. Wat moet Drost hem goed gekend hebben om zoo aan hem te kunnen ontleenen. Zelfs Van Lennep's roem als citator verbleekt er bij!

Laat mij thans nog mogen betoogen, waarom ik geloof, dat Kalff van al de beoordeelaars eigenlijk het dichtst bij de waarheid is geweest.

'De overheerschende neiging om zedelijken invloed te oefenen' ... 'heeft Drost vermoedelijk geen goed gedaan[1)].

Daarmee ben ik het volkomen eens. Ik wensch uit Drost's geschriften te bewijzen, dat Kalff's oordeel, ondanks zijn groote kortheid buitengewoon juist is.

Koopmans zegt in De Beweging van 1907, (I, p. 191):

"De historische roman, z'n oorsprong nemend in de eindelooze vlakken van 't gevoel, was, op nationaal terrein, hier meer en daar minder, maar ten onzent onontkoombaar in 't didaktiese spoor gekomen".

Drost zat zeer stellig met zijn kunst in dat spoor vast.

In mijn eerste hoofdstuk haalde ik aan, dat hij zijn historische schetsen wenschte te maken tot "eene nuttige les, door hem in een bevallig kleed gewikkeld"[2)].

De Parijsche romantiek, die een beetje minder tam was dan de Hollandsche, dit moeten we toegeven, is voor hem: "een verlorene dochter der poëzie, wier ziel verleiding, echtbreuk, moord, de schandelijkste schandelijkheden, de afgrijselijkste afgrijselijkheden beraamt"[3)].

Het is zeker niet zonder belang te weten, dat Drost in den winter van '30 op '31 de voorlezingen van Da Costa moet gehoord hebben. Hij, "een der mannen van 't Reveil, die de geestelijke wapenrusting aantrokken in de overtuiging, dat het geloof het gansche leven beheerschen moet".

1) Kalff, VII, p, 235.
2) Schetsen en Verhalen. Inleiding.
3) De Muzen, p. 26.

Deze zullen zeker op den twintigjarige hun invloed niet gemist hebben.

Behalve, dat hij de geestelijke leider van "Bakkes" was, schijnt hij ook in het oog zijner andere vrienden al vroeg een zekere theologische meerderheid te hebben bezeten. Lees eens dezen brief:

> "Ik stel mij voor hoe gij daar eenzaam op uwe kamer zit, met de strenge Dogmatiek in een zwarte tabbaard aan de *regter* (cursief van mij) en de jeugdige Muze in een Grieksch gewaad met golvende plooyen aan de *linker*zijde. Ik zie hoe zij de rimpels gladstrijkt, welke het ambtsgewaad van den Ouden Heer op uw voorhoofd doet ontstaan en hoe gij getroffen door haar liefderijke zorg, U voor een poos in hare armen werpt, om opgeruimd en gesterkt tot uw ernstig onderhoud met den statigen stelselman"... "terug te keeren"[1)]...

En dan dezen:

> Beste vriend,
> Gij zult een voortreffelijk leeraar worden, want Gij betracht nu reeds wat Gij weldra anderen als heilige plicht zult aanbevelen'[2)].

De 'overheerschende neiging' komt m.i. ook goed uit in het volgende: (Een boekbeoordeeling in den Vriend des Vaderlands 1833, blz. 473; curs. van mij).

> 'Wij zouden hem' (den schrijver n.l.) 'dan tevens verzoeken voorzigtig te zijn, om niet door de wijze, waarop hij 'den zonderlingen Gierigaard' voorstelt, *ten nadeele van welligt menigen lezer*, den schijn aan te nemen, als vond hij dien Gierigaard verschoonlijk, en zijne handelwijze niet even dwaas en *zondig*, als die van elken anderen. Het geeft toch weinig verschil of men gebrek lijdt, en het goede, dat eene weldadige Voorzienigheid schenkt, niet gebruikt, zijn huis en hart voor elken ongelukkige sluit, ter liefde van het goud zelven, of ter liefde van een vaderlijk erfgoed. En *het was ons aangenaam den spoedigen dood* des dwazen gierigaards te lezen, daar dit ten minste als een *gewigtige les* voor den woekeraar kan beschouwd worden, misschien *opzettelijk* door den schrijver *gegeven*'.

Schoonheid zonder meer, is voor hem uit den booze. Byron is 'de gevallen aartsengel'[3)].

In het voorbericht van 'Hermingard' zegt Drost:

> 'Onderwijs was niet mijn hoofdoogmerk'. Maar toch mag de roman niet 'van leering ontbloot zijn'. Hij moet niet alleen 'voedsel voor het verstand' bieden, maar ook den godsdienstigen en zedelijken zin zijner lezers verheffen en te roeren zal des schrijvers oogmerk zijn'.

1) Heye aan Drost, 15 Febr. 1833.
2) Potgieter aan Drost, 14 Juli 1833.
3) De Muzen, p. 206.

Ik twijfel er niet aan, of dit laatste was voor hem de hoofdzaak.

In diezelfde voorrede lezen we:

> 'De historie zij *slechts het tooneel, waarop godsdienst en zedelijkheid zich ontwikkelen;* de adem der dichtkunst beziele dit tafereel, en men late het der verkiezing over om de personen te schikken, de draperiën te plooyen en haren glans over het geheel te spreiden'.

En zijn alter ego, Ds. Beeckhorst, in 'De Augustusdagen' zegt:

'In de gemeente moet de ziel van godsdienstige kennis en oorspronkelijke denkbeelden vervuld worden; daarna zoeke zij, bij de kunst idealen voor hare ideeën'.

In zijn allereerste critiek (Vriend des Vaderlands, 1833, blz. 10), die op 'de Schijndoode', zegt Drost:

> 'Al de karakters zijn uit het misvormde dagelijksche leven genomen. Al de opgevoerde personen, gewone en zwakke menschen of kleingeestige en laffe misdadigen. Nergens rustten wij *met welgevallen op een schoon beeld van menschelijke voortreffelijkheid*, nergens vinden wij *een heerlijk toonbeeld ter navolging voorgesteld*, waarbij wij in voor- of tegenspoed, ons beklagen, zoo groot niet te zijn'.

Zóó als wij, ziet ook Koopmans hem: Hermingard is niet een artistiek bewerkt levensbeeld van 't vroegste voorgeslacht. Neen, de Frankische heidenwereld vormt alleen den achtergrond.

'Daartegen moest uitkomen de zegepraal van het geopenbaarde Christelijk geloof, als een aan de zondige en duistere wereld tegengestelde en *hart en leven reinigende en verheffende macht*'.

'Want dit boek is 'n *apologie van 't gezuiverde Evangeliese Christendom*. Het is de nog uiterst jonge, reingelovige, edeldenkende proponent en geboren litterator Drost, die - in de verte herinnerend aan 't streven van Chateaubriand in z'n "Génie du Christianisme", - in zijn werelddeel en in zijn oerwouden, in de confessies, de dialogen en de ontboezemingen van Hermingard's "Christengemeente" - 'n oase in de wildernis -, terwijl aanvechtingen des gemoeds en tegenwerpingen van twijfelaars slechts dienen *om de waarheid des te helderder te doen glanzen*, alsnog, staande buiten de invloeden van de latere nationale school, *z'n Apostoliese belijdenis legt*'[1].

En toch - ondanks dit alles, is het of er op den duur iets

1) De Beweging 1907, I, p. 198.

is gaan groeien in Drost, dat hem anders zou gemaakt hebben, dat hem eindelijk van de utiliteitsoverwegingen wat zou los gemaakt hebben.

In 1834 (Vr. des Vad. 1834, p. 201) vinden we in een boekbeoordeeling het woord van Goethe aangehaald: ‘Ein jedes Kunstwerk, wenn es gut ist, wird moralische Folgen haben, aber moralische Zwecke von dem Künstler fordern, heiszt ihm sein Handwerk verderben’.

Afgezien nu van deze laatste uiting, moeten we dan Drost als een criticus zonder veel of zelfs zonder eenige waarde beschouwen? Ik geloof het niet. Hij heeft fouten; maar wie heeft ze niet?

Die fouten waren zeer vergeeflijk, immers ze waren ‘les défauts de ses qualités’.

In het diepste zijner ziel was hij Christen en dit moèst blijken in zijn leven. Evenals alle jonge ijveraars kòn hij niet zwijgen over wat hem het naast aan het hart lag.

Uit zulke menschen werden vroeger de martelaars geboren.

Maar naast zijn Christendom stond zijn vaderlandsliefde. Ook hij wenschte ‘Nederland op te stooten in de vaart der volken’.

En dat was een der twee tendenzen in ‘De Pestilentie’.

Hij wenscht ons voor oogen te stellen Hollands grootheid op allerlei gebied, op kerkelijk als op staatkundig, op zedelijk zoowel als op maatschappelijk terrein. Zie ze daar voor U heen trekken: De Barlaeussen, de Mierevelts, de Camphuysens en de Van Diemens.

't Holland der 17de eeuw moet weer leven voor zijn geest: Nachtelijke vergaderingen en kerkhofscènes, kroegtooneelen en verhooren, wuivende bosschen en lachende hofsteden laat hij rijzen voor U, opdat het u te duidelijker worde, hoè schoon dat 17de eeuwsche Holland, zìjn Holland eenmaal was.

Voelt ge niet, hoe hier Potgieter zijn voorlooper en gids vindt, hoe Drost begint te bouwen het paleis, dat Potgieter later met zooveel luister zal voltooien?

En omdat hij zijn Holland zoo lief had, juist daarom smartte het hem zoo diep, dat hij moest constateeren: ‘Er is een flaauwe droomerige geest in onze letterkunde ingeslopen’.

> ‘Onze recenseerende tijdschriften beoordeelen met eene pen, door luim, partijgeest of hartstogt bestierd; beschimpen hunne vijanden en

> vleijen hunne vrienden; maar leveren niets waardoor de smaak van het publiek veredeld en deszelfs oordeel verhelderd kan worden, of hetgeen aan dichters en schrijvers de bronnen hunner gebreken aantoont'[1].

Zoo ontstonden 'de Muzen'.

En zoo werd Drost en niet Potgieter - zooals Busken Huet zegt - 'de eerste Nederlander die de nationale critiek tot een afzonderlijk vak gemaakt heeft'.

Dat hij zich buitengemeen goed van zijn taak kweet, blijkt wel uit het feit, dat in de eerste jaren van 'De Gids' Hasebroek, de vertrouwde vriend van den Gidsredacteur Potgieter, nog constateeren durft, dat de Muzen, wat inhoud aangaat, stonden boven het tweede tijdschrift.

Welnu, de ziel, de stuwkracht van 'De Muzen' was Drost[2].

Maar lang heeft men Drost als criticus miskend. De recensie van 'De Pleegzoon' in 'De Vr. des Vad.' 1833, is jaren aan hem toegeschreven. Ziehier, wat nu echter zijne openbaar gemaakte correspondentie ons leert:

> 'De recensie van de pleegzoon (ik vermoed dat Van Kampen de schrijver is en meen zijn collegie-stijl mij te herinnenren) *heeft mij zeer geërgerd*'.

> 'Het hindert mij, dat onze belangstellende natie alles tot in het bespottelijke ophemelt'[3].

En in denzelfden brief schrijft hij:

> 'Van Lennep is een Nederlandsche Scott, Byron, Moore, Victor Hugo, tweede Bilderdijk, een beetje geduld en men noemt hem zijn Göthe'...
> 'De pleegzoon blijft een zeer middelmatig werk, hetwelk, indien 't Van Lennep's naam niet droeg, niet veel meer belangstelling ingeboezemd zou hebben dan Joan, wanneer deze geen zoon van den graaf van Brück geweest ware'.

Geen wonder, dat diezelfde Drost schrijft in den Vriend des Vaderlands 1833, blz. 9: 'Het is slechts te bejammeren, dat een roman in ons Vaderland zelden eene goede, doorgaans eene zeer oppervlakkige beoordeeling te beurt valt'.

En van een geheel andere zijde dan vroeger leeren we hem kennen, als we hooren in het 'Leven van Bakhuizen van den Brink' (p. 26):

1) De Muzen, I, blz. 44.
2) Mej. De Waal, Aernout Drost, p. 75.
3) Drost aan Pogieter, 1 Nov. '33. - Ik cursiveer.

> Des Herrn Directors ijverigste medearbeider en trouwste bondgenoot, de zachtzinnige, de edelaardige Aernout Drost *was de onverbiddelijkheid zelve* waar het onkruid in den hof onzer letterkunde opschoot en tierde, zijne overigens maar *zwakke vingeren schenen te verstalen* als de kans het uit te roeyen zich opdeed'.

Maar er was reden toe. We hebben vroeger gezien, hoe lief Drost zijn vaderland had en daarom zegt hij: 'de eer des Vaderlands gebiedt, dat men streng zij. Indien zulk een werk en zulk eene beoordeeling (er is sprake van een critiek in 't Letterl. Maandschr.) eens in Frankrijk of Duitschland vertaald werden, de vreemdeling kreeg regt ons te bespotten, te lagchen en te zeggen: "Wat zou er toch zijn in eene plaats, waar men glas en kristal voor edelgesteenten neemt?"[1)]

Maar toch ook weer, ondanks zijne strengheid en zijn opkomen voor de eer van zijn land, kan hij zijn goedhartige natuur niet geheel verloochenen, zelfs niet in een critiek.

Gewoonlijk komt er bij de scherpste afkeuring toch ook nog een aanmoediging en in dit opzicht was zijn critiek heel wat aangenamer en zachtmoediger dan die van Potgieter.

Fijn-geestig ondanks de goedmoedigheid konden zijn zetten zijn, zooals in die critiek op werk van den veel- en snelschrijver Van der Hoop, wien hij toeriep met Huighens:

> Denkt dichters, die u haast, welk best in 't duren houdt,
> Dat langzaam wast als eik of ras als vurenhout'.

En tot Withuys zegt hij na een critiek, die heusch niet heel malsch was, dat hij hoopt, dat zijn verzen in aller handen zullen komen en dat hij zich maar moet troosten met het denkbeeld: 'Tadel ist eine angenehme Citronensäure am Lob'.

Hoewel groot vereerder van Bilderdijk, is hij toch niet blind voor diens fouten en komt op tegen de onrechtvaardigheid door Bilderdijk aan Helmers begaan.

Met Mej. De Waal kunnen we dan ook volkomen instemmen, waar ze op hem toepast het woord van Busken Huet op Sainte-Beuve: 'Zijn in waarheid koninklijke billijkheid als criticus is zijn meest kenmerkende eigenschap'.

Eén eigenschap van zijn critiek schijnt door Mej. de Waal niet te zijn opgemerkt; voor zoover ik heb nagegaan, spreekt ze er tenminste met geen enkel woord over.

1) Vr. des Vad. 1833, p. 936.

Ik bedoel n.l. den humor van Drost.

Humor, zeker iets, wat men allerminst bij den deftigen, stillen, in zich zelf gekeerden theoloog zou verwachten.

En toch heb ik daarvan aardige staaltjes gevonden. Ik zou haast zeggen, dat hij in dit opzicht Potgieter overtreft en meer overeenkomst vertoont met Busken Huet.

Hoe geestig is niet de figuur van Oom Archimbald, die geniet van alle draken en een onbepaalde waardeering heeft voor alle stukken, mits ze maar tegen Leopold en de Belgen zijn gericht.

Is ook de spot niet fijn, waar hij (in de Muzen) zoo langs zijn neus weg a.h.w., zegt, dat 'niemand onzer dichters een zoo gelukkige gave bezit om zich de denkbeelden van anderen toe te eigenen als Mr. J. van Lennep'.

Me dunkt, dat onze Byron of tweede Bilderdijk of hoe men hem ook noemen mocht, dit niet als een bijzonder groote lofspraak kan opgevat hebben.

Hoe vindt men dit:

Een stuk van den heer Schotel beoordeelende, zegt hij:

> 'Ook, in het overig gedeelte van dit werk is deze wijdloopigheid *verwonderlijk nauwgezet* volgehouden'.
> 'De Heer Schotel bestemde zijn werk voor het "letterlievend publiek".
> Indien wij vrienden van woordspelingen waren... 360 bladzijden[1)].

Dit vinden we in een critiek in de Vr. des Vad. 1833 (VII), blz. 26:

> 'De regels:
> En klemt bij d'oproerbrand
> Den staf met vaste hand.
> deden ons aan een' brandmeester in den eigenlijken zin denken'.

En in de Vr. des Vad. 1833, blz. 846:

> (De schrijver verzekert) 'dat hij zeer ouderwetsch zijnen eigenen weg bewandelt. (Even als of *navolgen* eene *nieuwigheid* ware, de hemel gave zulks!)'.

Ten slotte in de Vr. des Vad. 1833, blz. 524:

> 'Teregt spoort de dichter zijne zangster aan, om al de onheilen te beweenen, welke uit die schandelijke ontrouw voortsproten. Ze schijnt echter, als het op schreijen aankomt, wat zuinig te zijn, want de dichter moet haar weder zeer ondichterlijk toeroepen: 'Spaar geen tranen'.

Idem blz. 525:

1) De Muzen, III, p. 215 en 216. - Ik cursiveer.

(De schrijver) ‘spreekt van den Schepper als van hem die 't parelsnoer der Schepping aan de almagte ving'ren draagt.
Dezen regel zal de Heer de Thouars hem benijden; ons behaagt die collier niet’.

Welke vraag komt thans bij ons op na dit alles? Deze: Op welke plaats in onzen letterkundigen tempel mogen we Drost stellen? Mej. De Waal zegt: Ten slotte - al die schoonheid - en dit waarborgt mij de zekerheid van Drost's ware kunstenaars-intuïtie - maakt hem moedeloos: al die grootheid en pracht kan hij niet vertolken. Wie zoo innig schoonheid doorvoelt, zou ééns stellig in staat zijn geweest, die niet in trillende, maar in zekere en breede snarentonen weer te geven’[1].

Het is mogelijk; doch ik waag het de waarheid hiervan in twijfel te trekken. Noch het gedicht ‘Gelderland’ noch de vertaling naar Byron (Vr. des Vad. 1831-1833) getuigen m.i. van grooten dichterlijken aanleg; en hoe komt het, dat in z'n nalatenschap wel verschillende, min of meer afgewerkte proza-stukken zijn gevonden, doch geen gedichten? We hebben, dunkt ons, duidelijk genoeg aangetoond, dat Drost een leidersnatuur was, indien dan op het eene gebied, waarom niet op het andere? Ik meen, dat hierop slechts één antwoord past, n.l.: ‘Drost's zuiver kunstgevoel moet hem zelf hebben getoond, dat op het gebied der poëzie voor hem geen lauweren zouden kunnen wassen en daarom heeft hij zich daarop weinig en zou hij zich er nog minder op hebben gewaagd in de toekomst’.

Fouten als in ‘Het Altaarstuk’ waar we Magdalena in 't laatste hoofdstuk vinden als een zeer tevreden, gemoedelijke huisvrouw, die ‘met goedvinden’ van haar echtgenoot eenige tranen plengt over den zedelijken ondergang van haar vroegeren geliefde Van Dijck, zou hij te boven zijn gekomen. En de koele, verstandelijke beschouwing, de deugd van de middelmaat die doorstraalt, wanneer Magdalena tot haar man zegt: ‘Mij zijn de oogen geopend geworden, mijn zotte hersenbeelden verjaagd en uwe deugd en bescheidenheid in een helder daglicht getreden’, ook die zou mettertijd wel zijn verdwenen. Dat waren slechts kleine vlekjes op het groote schilderij door zijnen geest gewrocht.

1) Aernout Drost, p. 182.

Dat hij zou geworden zijn: ‘de herder, de letterkundigzeer-ontwikkelde herder, die zijn pastorie versierde met zwaarden en mantilla's, bekers en wapenrustingen, zooals Potgieter hem plaagde’, geloof ik met Mej. De Waal[1].

En ik eindig met de fraaie karakteristiek van Verwey:

> ‘Drost is een gelukkige natuur geweest. Terwijl hij, als schrijver van “De Pestilentie te Katwijk” de eene hand reikte aan Bakhuizen van den Brink en Potgieter, vatte hij als schrijver van “Hermingard op (lees: van) de Eikenterpen”, met de andere die van Groen van Prinsterer. Dat hij de twee zijns-wijzen: de algemeen christelijke en de zeventiendeeeuwsch-vaderlandsche zuiver bezat, en ze toch zoo scherp van elkaar wist te scheiden, was zijn bizonderheid. Hij heeft evenzoo de geloofshelden van Mevr. Bosboom voorgeteekend als de vaderlandsche gestalten van Potgieter. Dat hij het laatste deed met rijper kracht en bewuster kunst, komt overeen met het feit, dat de negentiende eeuw een humanistische meer dan een christelijke worden zou, - maar dat hij ook het eerste gedaan heeft, teekent de verhouding waarin neven, hoewel onder dat humanistische, het christendom in Nederland heeft voortbestaan’[2].

F.C. DOMINICUS.

1) Aernout Drost, pag. 173.
2) De Beweging 1908, I, p. 82.

Bernard Shaw's heilige.

III. Het oordeel van haar tijd.

‘Op geen enkel oogenblik van haar bestaan’, zegt Anatole France, ‘is Jeanne anders bekend geweest dan door fabelen, en indien zij de menigten in beweging heeft gebracht, was het door het gerucht der tallooze legenden, die ontsproten, waar zij ging, en voor haar uit vlogen’. Het eerste gedeelte van deze uitspraak is ongetwijfeld juist, het tweede behelst een ernstige logische fout. Haar werking verklaard *door* de tallooze legenden? Maar wat verklaart dan het onmiddellijk ontstaan van die legenden zelf? Wonderdoeners waren niets ongewoons in de vijftiende eeuw, en menig hunner maakte vrij wat geruchts, maar geen enkele verwekte die verbazing, die geestdrift en dien schrik, welke Jeanne d'Arc terstond bij haar optreden teweegbrengt. Niets spreekt in dit opzicht sterker dan de Engelsche ordonnanties, om de massale desertie naar Engeland of weigering om op te komen, tegen te gaan[1].

De wijze waarop de roep van Jeanne d'Arc zich vormde, kennen wij het best uit de berichten in de kroniek van Antonio Morosini, waarop eerst in 1895 de aandacht viel. Deze Venetiaan noteerde, dagboeksgewijs, het nieuws dat omtrent merkwaardige gebeurtenissen van den dag te Venetië binnenkwam. Hij nam het op, zooals hij het krijgen kon, en laschte aldus onder meer een aantal brieven in, welke Pancrazio Giustiniani, Venetiaansch koopman te Brugge, in de jaren 1429 en 1430 aan zijn vader Marco richtte, evenzoo die van een ander

1) Zie G. Lefèvre Pontalis, La panique anglaise en mai 1429, Le Moyen Age, VII. 1894, p. 81-95.

Venetiaan te Avignon. Deze brieven zijn niet zoozeer merkwaardig wegens feitelijke juistheid in bijzonderheden, als omdat zij doen zien, hoe het beeld van Jeanne vorm krijgt, van dag tot dag van haar loopbaan, in den geest van een neutrale. Giustiniani, Italiaan en koopman, woonachtig in het borgoensche land, valt niet van een overmatige neiging tot gereed geloof in het wonder der Maagd te verdenken. Zijn berichten omtrent Jeanne beginnen met een terloopsche vermelding, aan het slot van een uitvoerig relaas over het ontzet van Orleans, geschreven omstreeks half Mei 1429: ‘er wordt sedert veertien dagen veel gesproken van allerlei profetieën, te Parijs gevonden, en andere dingen, die al te zamen den Dauphin grooten voorspoed beloven... Velen maakten er de kostelijkste grappen ter wereld over, vooral van een meisje, een schapenhoedster[1] uit Lotharingen’. Kooplui in Bourgondië hebben hem er over geschreven. Hij kent de hoofdzaken van haar optreden te Chinon. Een dergenen, die over haar schrijft, moet gezegd hebben: ‘Het maakt mij gek. Het moet alles ongeloofelijk lijken, en toch’... In zijn naastvolgend bericht, van 9 Juli[2] is van twijfel nog maar een spoor over: ‘het zijn allerwonderlijkste dingen; als ze zoo zijn, en dat schijnt mij wel zoo... ik geloof dat God's macht groot is’. Vervolgens krijgt hij een ruggesteun: bij latere brieven, van 20 November 1429 en 4 Januari 1430, kent hij blijkbaar het voorzichtige maar Jeanne sympathieke advies van Jean Gerson (waarover straks), en sluit zich daarbij aan. ‘Geloof ervan wat u goed dunkt; men zegt dat de Maagd al die dingen doet en duizend andere wonderen, die, als ze waar zijn, door den Heer zijn gedaan. En het is een groot wonder in onze dagen’. Zijn laatste woord over haar schrijft hij op 24 November 1430: ‘La poncela’ is naar Rouen[3] aan den koning van Engeland gezonden; Jean de Luxembourg heeft er 10.000 kronen voor ontvangen. ‘Wat er met haar zal volgen, is onbekend, maar men is beducht, dat zij haar zullen laten sterven, en waarlijk, dit zijn vreemde en groote dingen’.

Hebben wij in Morosini's nieuwstijdingen den neerslag van

1) Zie boven p. 231 noot.
2) Daartusschen ligt een kort résumé van een brief van 4 Juni.
3) Hiermee loopt Giustiniani op de gebeurtenissen vooruit. Zij was nog niet te Rouen.

haar optreden in een ruwen vorm, reeds in de eerste maanden vormt zich van Jeanne ook een litterair gekleurd beeld. Terwijl sommigen van die haar zagen, zooals de gebroeders de Laval in een brief aan hun moeder, eenvoudig weg hun indrukken van de Maagd neerschrijven, beproeven anderen op het verbazingwekkend geval hun stijl en vernuft, gelijk een modern journalist op sporthelden of toonkunstenaars. Zoo Perceval de Boulainvilliers, raad en kamerheer van Karel VII, in een latijnschen brief aan Filippo Maria Visconti, van 21 Juni 1429. Zoo de onbekende auteur, wel voor Alain Chartier gehouden, van een soortgelijken brief aan een onbekend vorst, een maand later. Nu zou men misschien verwachten, dat de vorm waarin zij dat beeld van Jeanne gieten, hun werd gegeven door de ridderlijke voorstellingen, die de geesten van dien tijd zoo sterk beheerschten. Maar dat is niet het geval. Het is een humanistisch en een hagiografisch patroon dat zij borduren, met uitgewerkte wondertrekjes ter opsiering en vrij wat rhetoriek, zoodat, merkwaardig genoeg, deze meest oorspronkelijke en onmiddellijke berichten tot de minst betrouwbare moeten worden gerekend.

Twee van de zuiverste en verstandigste geesten van Frankrijk, wier gedachten over hooge dingen elkander lang te voren op een ander terrein hadden ontmoet, hebben beiden hun laatste werk, kort voor hun dood, aan het optreden van Jeanne gewijd. Jean Gerson schreef 14 Mei 1429 zijn Consideraties over het feit van de Maagd, en stierf twee maanden later. Christine de Pisan, in afzondering haar oude dagen slijtende, schrijft 31 Juli 1429 haar *Ditié* van 61 coupletten, het laatste gedicht dat er van haar bekend is, een weinig mat en saai, maar vol van regelrecht geloof in de zending der Maagd. Gerson, de bedachtzame psycholoog, die eertijds een lang tractaat over het onderscheiden van ware en valsche vizioenen geschreven had, en niets zoozeer vreesde als het overhand nemen van allerlei grof en goedkoop bijgeloof, laat zich met eenige reserve uit. Hij is sympathiek gestemd jegens het geval, dat heel de wereld in spanning brengt. De argumenten, die hem vooral bewegen, om vertrouwen te schenken aan de goddelijkheid van Jeanne's zending, passen eigenlijk volkomen in de opvatting van Shaw. Het feit op zich zelf, dat haar roep in staat is geweest 's konings raad en de aanvoerders tot den

aanval te bewegen, weegt zwaar voor Gerson, en terecht. Ook telt hij het als een teeken voor de echtheid van haar zending, dat zij en de aanvoerders die haar volgen, ondanks dat goddelijk bevel, niet de wegen van menschelijke voorzichtigheid verlaten. Hij voelt als 't ware de geniale en geïnspireerde redelijkheid van haar idee. Al is er veel natuurlijks in, - zegt hij verder -, daarom kan het nog wel een wonder zijn, immers ook in de oude, door de Schrift gestaafde wonderen, van Debora, van Judith, was ‘altijd iets natuurlijks gemengd’. ‘En’, - waarschuwt Gerson weldoordacht -, ‘niet altijd volgt na het eerste wonder alles wat de menschen verwachten. Daarom zou men, ook wanneer de Maagd in al hare en onze verwachtingen zou worden teleurgesteld, - wat verre zij-, nog niet mogen besluiten, dat al het gebeurde door een boozen geest, of althans niet door God, is gewrocht’.

Waar niet de oprechte liefde voor Frankrijk van Gerson in het spel was, viel het oordeel van een geestelijk keurder weifelender uit. Zoo dat van Hendrik van Gorcum, rector van een latijnsche school te Keulen. Hij is dezelfde, die wegens een tractaat *De justo bello* door Hugo de Groot in de inleiding op *De jure belli ac pacis* onder zijn voorgangers wordt genoemd[1]. Maar toen hij in Juni 1429 *Propositones* vóor en tegen de Maagd naast elkander stelde, is het hem niet in den zin gekomen, dat ook in dit verband van den gerechten krijg te spreken zou vallen. Zijn ernstigste bedenking tegen de echtheid van Jeanne's roeping is, dat het thans, in den tijd der genade, niet veel waarschijnlijkheid heeft, dat van God een geestelijke zending zou uitgaan tot bevordering van louter wereldlijk heil gelijk de fransche zaak tegen Engeland. Als het met Jeanne's roeping richtig is, dan moet zij wel bijzonder heilig zijn. Evenwel, dat een zoo heilig wezen zich zou verkleeden als wereldlijk krijgsman, dat past toch niet! Judith en Esther deden het immers ook niet. Hetgeen alles volkomen logisch en nuchter geredeneerd was van onzen landgenoot Magister Hendrik van Gorcum.

1) Deze verhandeling wordt in het Kirchenlexikon V. 1707 verkeerdelijk ongedrukt genoemd. Zij is te vinden als 7e stuk in *Tractatus consultatorii venerandi magistri Henrici de Gorychum etc*., Keulen 1503, bij H. Quentel, van welk zeldzaam werk de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage een exemplaar bezit.

Heeft de Aartsbisschop van Reims, Regnault de Chartres, een oogenblik te goeder trouw in Jeanne's roeping geloofd? Hem, den voorstander van een vrede door toenadering tot den hertog van Bourgondië, kwam alles wat zij na de kroning te Reims nog wenschte te volvoeren, ongelegen. Zoodra zij te Compiègne 23 Mei 1430 door de Bourgondiërs is gevangen genomen, laat hij haar los. Hij verloochent haar niet regelrecht. Maar wat hij doet is erger: hij werpt den eersten steen. Het is haar eigen schuld en haar verdiende loon, zegt hij in een brief aan de bewoners van Reims[1]. Zij wilde niet naar raad luisteren, maar deed alles naar eigen zin. God heeft toegelaten, dat zij werd gevangen genomen, omdat zij zich heeft verhoovaardigd en om de weelderige kleeding, die zij heeft aangenomen, en omdat zij niet gedaan heeft wat God haar bevolen had, maar haar eigen wil.

Op dat gegeven heeft Shaw in zijn vijfde scene de figuur van den Aartsbisschop, in een opvatting die met de historische overlevering vrijwel te rijmen is, uitgewerkt. - Haar onbedwingbare verzekerdheid als hoogmoed en eigenzinnigheid aangemerkt, daarin ligt misschien het meest tragische moment van haar geschiedenis. Haar eigen volgers kunnen dien hoogen moed niet verdragen.

Of is het werkelijk, zooals Shaw het wil, verbrijzeld tusschen Kerk en geldend Recht, dat zij ten onder gaat, als de geniale en onduldbare verkondigster van een nieuwe vrijheid voor den persoon en een nieuwe macht voor de gemeenschap? Shaw wenscht ons haar proces te doen zien als niet meer dan de noodzakelijke verdediging van haar tijd zelf tegen het onbekende en onmeetbare gevaar, dat dien tijd zou breken.

In de betrekkelijke ‘Ehrenrettung’ van Jeanne's rechters ligt ongetwijfeld het boeiendste en eigenste van Shaw's werk. Gold zulk een dramatisch betoog eenig ander onderwerp, 't zij Caesar of zelfs Napoleon, wij zouden ons misschien aan zijn voorstelling van de zaak gereedelijk gewonnen geven, zonder door historische scrupules gehinderd te worden. Dat proces niet langer een helsche toeleg om haar te verderven, maar een welgemeende, betreurenswaardige vergissing, - het schijnt

1) Slechts in uittreksel bekend.

zoo logisch, zoo begrijpelijk, zoo bevredigend, zoo historisch. De talloozen over de gansche wereld, die nog vele jaren hun beeld van Jeanne d'Arc zullen meedragen, zooals Shaw het hun thans heeft ingeprent, zij zullen allen deze correctie in hun vroegere voorstelling hebben aangebracht: Pierre Cauchon was geen verkocht en oneerlijk rechter, maar een weldenkend en betrekkelijk rechtschapen man, die geen moeite heeft gespaard, om Jeanne te redden.

Niettemin, geloof ik, zullen velen, wien het in den regel niet in de eerste plaats om de historische toedracht der feiten, maar om de verbeelding door den kunstenaar te doen is, juist in dit geval toch vragen: maar is Shaw's voorstelling juist?

Eenige punten kan men hem terstond toegeven. De acta van het veroordeelingsproces van 1431 zijn in vele opzichten betrouwbaarder dan die van het rehabilitatieproces van 1456. Inderdaad hebben, gelijk Shaw het hoonend opmerkt, de rechters te Rouen, die na lange voorbereiding meer dan drie maanden aan haar proces hebben besteed, vergeleken met summiere procedures, ons in herinnering uit den wereldoorlog, hun taak wel zeer ernstig opgevat. - Bewijst dit meteen hun onvooringenomenheid?

Shaw herleidt alweer de meening, dat Cauchon de Engelsche zaak zou hebben gediend en dat het proces onder pressie plaats had, tot een zonde der romantiek. Jeanne was smetteloos, zegt het romantisch sentiment, dus haar rechters moeten schurken zijn. Terecht breekt Shaw over zulk een triviale antithese den staf. - Doch als nu ook de ernstigste geschiedvorsching tot geen andere oordeelvelling kan komen, dan een disqualificeering van die rechters? Zeker, de uitgeoefende pressie is veelal overdreven voorgesteld. Men heeft ten onrechte van vervalsching der acta gesproken. De procedure is regelmatig gevoerd. Niettemin spreekt ook Pierre Champion, in het Frankrijk der vijftiende eeuw beter thuis dan iemand anders, terwijl hij dit alles erkent, van het proces als ‘un chef d'oeuvre de partialité sous l'apparence de la plus régulière des procédures’; het blijft voor hem ‘odieux’, zooals het vóór hem gold bij Hanotaux, bij Quicherat en duizend andere geschiedkundigen.

Wie de acta van het veroordeelingsproces doorleest, zal inderdaad een indruk krijgen van betrekkelijke zachtzinnig-

heid, van een ernstigen wensch, om Jeanne te sparen en te redden. Doch Shaw, op dien indruk zijn oordeel vestigend, is slechts de dupe geweest van een toeleg der rechters zelf. Aan die uitvoerigheid en gematigdheid der procedure lag juist de politieke bedoeling ten grondslag, haar veroordeeling zoo onaantastbaar mogelijk te maken. Reeds de overmatig sterke bezetting van de rechtbank, wel verre van rechtvaardigen ernst en nauwgezetheid te bewijzen, is verdacht. Zij kenmerkt het proces als een politiek geding, als een opzettelijke 'cause célèbre'. Cauchon zei al vóor den beginne: 'dat men van plan was, haar een schoon proces aan te doen'. Bij de consideraties der rechters over het al of niet toepassen van de pijnbank, zegt er een: neen, 'opdat niet een proces, zoo goed gevoerd als dit is, zal kunnen worden belasterd'. Al de uitingen van zachtzinnig vermaan en medelijden met haar verhard gemoed kúnnen ook verklaard worden als geveinsde zachtheid. Shaw heeft wellicht niet beseft, dat de woorden bij de overgave der veroordeelde van het geestelijk gerecht aan den wereldlijken arm, 'met verzoek, zacht met haar te handelen', niet meer dan een gewone formule waren, waarop niemand iets anders dan de verbranding verwachtte.

Wat den bisschop van Beauvais betreft, Shaw kan zich voor zijn beeld van Cauchon op meer dan één punt op de bronnen beroepen. Hij wórdt door de Engelschen van voorkeur vóor Jeanne beschuldigd, en antwoordt dan: 'Gij liegt: ik moet krachtens mijn ambt het heil van ziel en lichaam van deze Johanna zoeken'. De algemeene beschuldigingen, zoowel in gelijktijdige kronieken als in de getuigenverklaringen van het rehabilitatieproces, dat men in 1431 uit haat en politieken toeleg had gehandeld, zijn niet voldoende, om Cauchon als onrechtvaardig rechter te brandmerken, al is er heel wat bezwarends voor hem bij. Zelfs zijn antecedenten in dienst van Engeland en Bourgondië bewijzen niet, dat hij te Rouen zijn plicht schond. Maar onder die getuigenverklaringen van 1456 is er toch één, zeer moeilijk als ongegrond te verwerpen, die bijna volstaat om Cauchon te richten en Shaw's voorstelling krachteloos te maken. Zij wordt bijna gelijkluidend afgelegd door broeder Ysambard de la Pierre en door broeder Martin Ladvenu. Toen de rechters waren gaan constateeren, dat Jeanne, na haar herroeping, opnieuw de manskleeren had aan-

getrokken, en zij haar deswege hardnekkig en teruggevallen ketter moesten verklaren, hoorde men den bisschop van Beauvais, bij het uitgaan der gevangenis, Warwick te midden van een aantal Engelschen aanspreken. ‘Auxquelz en riant dist à haulte voix intelligible: “*Farowelle*, *farowelle*, il en est faict, faictes bonne chière”, ou parolles semblables’.

Indien het moeilijk is, de figuur van een welmeenenden Cauchon als historisch te handhaven, indien velen der rechters zijn afhangelingen waren, indien enkelen hun stem tegen hem hebben verheven, dat alles wil aan den anderen kant nog niet zeggen, dat het geheele proces louter boosheid en bewuste partijdigheid is geweest. Al heeft men haar arglistige vragen gesteld, die zij niet kon beantwoorden; al redeneerde men formalistisch en eenzijdig, de hoofdvraag, of Jeanne haar verwonderlijke macht door goddelijke of door duivelsche hulp had kunnen ontplooien, was een zeer ernstige kwestie, die ook voor elke andere rechtbank van dien tijd op zich zelf beschouwd volkomen twijfelachtig zou zijn geweest. Het is volmaakt begrijpelijk, dat geestelijke rechters, die niet in de geestdrift voor de zaak van Karel VII deelden, Jeanne rangschikten onder een schare van geëxalteerden, die de wereld in onrust brachten. - ‘Als het eenmaal zoo ver moet komen, dat de lichtvaardigheid der volken liever hoort naar waarzegsters dan naar de herders en leeraars der Kerk, dan zal de godsdienst ten onder gaan enz.’ Men herkent in deze woorden uit een brief van de Universiteit van Parijs aan den Paus, den Keizer en het College van kardinalen den grondslag voor Shaw's zinnen in den mond van Cauchon in scene IV. Het was een logische sluitreden, wanneer haar rechters redeneeren: een openbaring van God leidt altijd tot gehoorzaamheid; Jeanne is van haar ouders weggeloopen en draagt manskleeren, hetgeen beide getuigt van ongehoorzaamheid; dus haar openbaring is niet van God. Het was dogmatisch geheel juist, dat men in vizioenen en ingevingen niet ‘even stellig’ mocht ‘gelooven als dat Christus gekruisigd is’. Zei Jeanne maar: ‘Il me semble’ in plaats van ‘Je sçai de certain’, dan kon men haar nooit veroordeelen, had Mr. Jehan Lohier, haad welgezind, tot Guillaume Manchon gezegd. Verschijningen als de hare, overweegt Mr. Jehan Basset bij de deliberatie, zijn bij God mogelijk, maar zij staaft ze niet door een wonder of door een

getuigenis der Schrift, dus moet men er niet aan gelooven. - Volkomen logisch alweer naar de formeele regelen van het geloof.

Gegeven het begrippenstelsel van dien tijd, zou een onbevooroordeeld rechter van heden de conclusiën der deliberaties van 1431 letterlijk hebben kunnen onderschrijven. De rechters oordeelden, zooals een rechter zonder geloof in de zaak die Jeanne voorstond, ook nu zou kunnen doen. Men verklaarde haar ingevingen voor ‘zekere verzinselen, menschelijkerwijs bedacht of van een boozen geest uitgegaan’. Zij had ‘geen voldoende teekenen gehad, om erin te gelooven en ze te weten’. Mr. Jehan Beaupère, magister theologiae, die geneigd was de verschijningen voortgesproten te achten ‘plus de cause naturelle et intencion humaine que de cause sur nature’, stond niet zoo heel ver af van een verklaring als ziekteverschijnsel. Het onderscheid tusschen de rechters van 1431 en sommige hedendaagsche zielkundigen ligt hoofdzakelijk hierin, dat, waar gene vele maanden noodig hadden, de laatstgenoemden waarschijnlijk binnen hoogstens een half uur met hun verklaring klaar zouden zijn geweest.

De methode van de rechters van 1431 was volkomen wetenschappelijk. Zij worden in de historische werken meestal zeer gesmaad (ook nog door Champion), om het gewicht dat zij hechtten aan de onschuldige kindervermaken van Jeanne's jeugd te Domremy, bij de bron en onder den beuk, die ‘Arbre des fées’ werd genoemd, waar men rondom danste en waaraan men kransen ophing. Doch ten onrechte worden zij hier van arglist en onwelwillendheid beticht. Dit wás voor hen een gewichtig punt. Indien uit Jeanne's verklaringen bleek, dat er verband bestond tusschen het intreden van haar ‘stemmen’ en de heidensche volksgewoonten bij den boom, dan was het diabolisch karakter van haar verschijningen zoo goed als bewezen. Vandaar die aandrang om te weten, of Sint Catharina en Margareta ooit *onder den boom* met haar hadden gesproken.

Tenslotte haar opvatting van de Kerk en haar weigering, zich zonder voorbehoud aan het oordeel der strijdende Kerk te onderwerpen. Telkens weer vragen de rechters haar, of zij de beslissing over den aard van haar daden aan de Kerk wil overlaten. Zij trachten haar het verschil uit te leggen tusschen

de *Ecclesia triumphans* en de *Ecclesia militans*. Maar het dringt niet tot haar door. ‘Je m'en rapporte à nostre Seigneur, qui m'a envoyée, à Nostre Dame, et à tous les benoicts Saints et Sainctes de Paradis’, zegt zij. ‘Et luy est advis que c'est tout ung de nostre Seigneur et de l'Eglise, et que on n'en doit point faire de difficulté, en demandant pour quoy on fait difficulté que ce ne soit tout ung’. Volgens den auditeur van de Rota (een gerechtshof aan de Curie te Rome) die omstreeks 1454 met het oog op haar rehabilitatie de twaalf artikelen, uit haar bekentenissen getrokken, nauwkeurig had onderzocht, had zij nu eens begrepen, dat haar rechters die Kerk waren, dan weer niet anders, dan dat de Kerk het gebouw was, waarheen men haar maar niet wou laten gaan, om mis te hooren. Op de vraag, of zij zich wil onderwerpen, wordt haar antwoord in de verhooren eenmaal weergegeven: alleen aan de hemelsche Kerk; later: ja, zij zal zich houden aan de strijdende Kerk, ‘mits die haar niets onmogelijks beveelt’. De geloofsrechtbank van 1431 stond, van haar standpunt, inderdaad zeer sterk, toen zij haar zulk een houding zwaar aanrekende. Er moest een grens zijn aan sancta simplicitas.

Niet in de objectieve waarde van hun oordeel ligt de schande van de rechters van Rouen. Zij konden dat oordeel, op zich zelf beschouwd, voor het gevoelen van hun tijd en voor hun eigen geweten verantwoorden. Het hoogste wetenschappelijke lichaam van dien tijd, de Universiteit van Parijs, had meer dan iemand anders dat oordeel helpen voorbereiden, het uitgelokt, het met zijn gezag gedekt. Meer dan de rechters te Rouen moet de Universiteit van Parijs er den last der herinnering van dragen. Laat ons hopen, dat de Rector, die de plechtige vergadering der Universiteit op 29 April 1431 leidde: Pieter van Gouda, kanunnik van Utrecht, geboren te Leiden, een onbeteekenend voorzitter is geweest. De Universiteit oordeelde logisch, bitter en hard; zij oordeelde op een afstand, naar de feiten, en zag het slachtoffer niet.

Onder hen, die haar wel zagen, de rechters te Rouen, was er meer dan een, die van haar grootheid en zuiverheid eenig besef kreeg en tot gunstiger oordeelen geneigd was. Maar de meerderheid kon in haar enkel zien ‘hardnekkige kwaadwilligheid en hardheid des harten’, ‘een sluwen geest

tot het kwade geneigd en ledig van de gratie van den heiligen geest', verstoken van deugd en nederigheid, zooals zij die verstonden. Het was alles voor hen hoogmoed en ongehoorzaamheid. Zij meenden in haar de zonde van Lucifer zelf te straffen.

Kan dan het vonnis van Rouen met recht beschouwd worden als het verweer der strijdende Kerk tegen den geest van individueele geloofsbepaling, die geen eeuw later die Kerk op haar grondvesten zal doen wankelen? Anders gezegd, is er in Shaw's geestg spel met het woord 'Protestantism' eenige historische gerechtvaardigdheid?

Ik geloof het niet. Het begrip Protestantisme is een samengesteld begrip. Het veronderstelt veel meer dan enkel de naïeve balsturigheid van Jeanne tegen de militante Kerk, in haar onmiddellijke vervuldheid van de heerlijkheid der triumphante. De term Protestantisme heeft slechts zin met betrekking tot hen, die, na het gansche kerkbegrip van het middeleeuwsch katholicisme te hebben beproefd, het weloverlegd verwierpen. Het zwakke punt in Jeanne's geloof zou zonder haar implicatie in een kerkelijk proces nooit openbaar zijn geworden. Zij getuigt niet uit zich zelf tegen de Kerk, doch een kerkelijke rechtbank dwingt haar op formalistische gronden tot een consequentie de kettersch schijnt. Wezenlijk Protestantisme kan enkel liggen aan gene zijde van het heele systeem der scholastische theologie; Jeanne's onwetend geloof ligt geheel daar vóor of daar buiten. Haar geest heeft met dien van Wiclef en Hus niets gemeen. Zij is in haar heilige eenvoudigheid even katholiek als het (overigens legendarische) vrouwtje, dat de takkenbos voor Hus aandroeg. Protestantisme veronderstelt humanisme, intellectueele ontwikkeling, modernen geest; Jeanne d'Arc is in haar geloof in den volstrekten zin des woords een primitieve. Het zou te betreuren zijn, indien de onroomsche wereld zich door Shaw's gezag verleiden liet, aan de katholieke Kerk de glorie van haar roerendste heilige te willen ontzeggen.

Dit over Warwick's vond: 'I should call it Protestantism if I had to find a name for it'. Van Cauchon's tegenzet 'Nationalism' geldt tot zekere hoogte hetzelfde. Doch hier staat Shaw niet alleen. In Jeanne d'Arc de geboorte te vieren van het fransche patriotisme, dat hebben veel fransche auteurs

vóor hem gedaan. In zekeren zin terecht. De groote liefde voor Frankrijk in zijn geheel, geconcentreerd op den koning, wordt bewust tijdens en door den langen oorlog tegen Engeland. Lang vóor Jeanne heeft dat patriotisme zijn helden en zijn martelaars gehad, zooals de zeekapitein van Abbeville, Ringois, in 1360 te Dover in zee geworpen, omdat de eisch, den koning van Engeland trouw te zweren, afstuit op zijn: 'Je suis Français'. Een dertig jaren êer Alain Chartier de vertolker wordt van die vaderlandsliefde, getuigt Eustache Deschamps reeds van haar in menig gedicht. Doch Shaw bedoelt iets meer dan enkel vaderlandsliefde. De ommekeer, dien hij aan Jeanne wil toeschrijven, is de bewustwording van de nationale monarchie tegenover het feodale particularisme, en dit niet alleen voor Frankrijk maar voor Engeland ook; *Tua res agitur*, meent Warwick. Dit nu is volstrekt onjuist. De nationale monarchie is zich, zoowel in Frankrijk als in Engeland, van den beginne af haar tegenstelling tegen het feodalisme, haar hoogere taak en haar hooger recht bewust geweest. In Engeland drijft zij in dat conflict reeds boven sedert den Veroveraar, en slechts door crisissen en inzinkingen wint herhaaldelijk de aristocratie nog tijdelijk veld. In Frankrijk wint de monarchie langzaam maar zeker op de grooten; die bewuste strijd begint lang vóor de vijftiende eeuw, reeds met Lodewijk VII en Philips Augustus in de twaalfde. De elementen van den modernen staat vormen zich in Frankrijk in de dertiende eeuw, onder Lodewijk den Heilige en Philips den Schoone. Lodewijk XI, in de vijftiende, in zijn strijd tegen Bourgondië en de Ligue du bien public, wordt slechts een laatste gevaarlijke crisis de baas, en voltooit een bouwsel van eeuwen. Jeanne d'Arc bracht een nieuw patriotisch élan, maar geen nieuwe staatsgedachte. Haar vaderlandsliefde is evenals haar geloof primitief, êer prae-feodaal dan modern. Voor haar, en niet voor haar alleen, is de zaak van Frankrijk 'la querelle du roi de France'. Zij zijn 's konings partij, zijn getrouwen; hij is hun heer en Frankrijk is zijn erfdeel, dat hem een indringer tegen recht betwist, Het zijn alle louter primitieve noties, waaruit Jeanne's patriotisme is samengesteld. Ook hierin is zij de verheven eenvoud en de zuivere moed. Door die hooge eigenschappen kon haar conceptie van liefde en opoffering bevruchtend werken op de moderne staatsgedachte, maar geschapen heeft zij die niet.

Shaw's ‘Nationalism’ in den mond van Cauchon is niet meer dan een treffend spel van zijn vernuft.

Jeanne d'Arc als onderwerp van een historische hypothese, gelijk Shaw het wil, als exponent van zekere geestelijke strekkingen, - er is iets hinderlijks in. Zij kan slechts in haar onherleidbare eenigheid begrepen worden, met het orgaan van bewogen bewondering. Zij leent zich niet ter opheldering van stroomingen of gedachten van haar tijd. Haar eigen persoon treedt, zoodra men haar geschiedenis aanraakt, volstrekt in het middelpunt. Zij behoort tot de enkele figuren in de historie, die nooit iets anders dan protagonista kunnen zijn, die altijd hoofdzaak, altijd doel en nimmer middel zijn.

En dit, - indien ik deze kantteekeningen mag besluiten met een woord van persoonlijke apologie -, is ook de reden geweest, waarom men haar nauwelijks genoemd vindt in het werk, dat ik eenige jaren geleden aan het leven der vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden heb gewijd. Men heeft mij dat wel als een fout aangerekend. Maar het was een weloverwogen, opzettelijke onthouding. Ik wist, dat Jeanne d'Arc het boek dat mij voor den geest zweefde, geheel uit zijn verband zou hebben getrokken. Wat mij weerhield, haar in dat werk te betrekken, was een gevoel voor harmonie, gepaard aan grooten schroom.

J. HUIZINGA.

Italiaansche en Duitsche beschouwingen over vrouwenleven.

In twee boeken heeft de dochter van den grooten Lombroso haar slotsom over vrouwenleven neergelegd, waartoe ze gekomen is door eigen levenservaringen, door overdenking van anderer leven en door brieven, die ze ontving na het verschijnen van haar boek over 'De Ziel van de Vrouw'.[1)]

Haar eigen leven is rijk aan ervaring geweest: als dochter van den beroemden criminoloog studeerde ze medicijnen en letteren, verdiepte zich vol liefde in het vak van haar vader. Ze huwde met den historicus Ferrero, ging toen ook historische en sociologische studies ondernemen; ze reisde veel in Zuid-Amerika. Haar wetenschappelijke belangstelling werd voor een groot deel bepaald door vereering voor haren vader: zijn levensbeschrijving, geschriften over den misdadiger en den krankzinnige volgens Cesare Lombroso verschenen van haar hand.

Daarnaast ging haar belangstelling uit naar het sociale en vooral het vrouwenvraagstuk: door maatschappelijk werk in oorlogstijd leerde ze veel vrouwen kennen; in haar twee laatste werken tracht ze het wezen van de vrouw te benaderen en vandaar uit hare levensmoeilijkheden te belichten. Het zijn merkwaardige getuigenissen van een vrouw, die het moderne vrouwenleven in zijn vollen omvang kent. Toch stellen haar

1) De Ziel van de Vrouw, uit het Italiaansch door J. Henzel - Zutfen, Thieme & Cie. 1924.

boeken ons te leur en wel om twee redenen: ten eerste kent zij alleen de Italiaansche en Zuid-Amerikaansche samenleving, waar de verhoudingen, vooral van het vrouwenleven, verschillen van de West- en Noord-Europeesche; ten tweede reikt haar kennis van de vrouwenbeweging mede daardoor niet verder dan het ouderwetsche abstracte feminisme, zoodat haar conclusies daardoor voor ons aan waarde verliezen.

Zij verklaart te veel uit verschil van psychischen aanleg en houdt te weinig rekening met economische factoren; zij ziet in de vrouw de moeder, in het feminisme het streven de vrouw te vermannelijken; hààr doel is de meisjes met moederneigingen hiertegen in bescherming te nemen, sinds ze heeft ingezien, dat niet mannelijk onrecht en maatschappelijke onderdrukking de oorzaak zijn van veel vrouwenleed, maar dat de diepere bron hiervan is het wezenlijk onderscheid tusschen mannen- en vrouwentaak, tusschen beider psychischen aanleg. Hoewel ze toegeeft, dat dit onderscheid in 't leven niet absoluut is, laat ze het voor haar betoog in zijn absoluutheid gelden. De vrouw dan is in wezen altruïstisch, de man egoïstisch. Uit dit fundamenteel verschil leidt ze de eigenschappen van beide sexen, alle moeilijkheden, alle onrecht van het vrouwenleven af. Verbetering wacht ze niet van opheffing der vrouw, maar van opvoeding van den man tot meerdere ridderlijkheid, tot beter begrip van 't wezen der vrouw, om hem te leeren de *goede* vrouw te kiezen!

Ze schildert ons àndere vrouwen dan die *wij* kennen: volgens haar is de Zuidelijke vrouw zoo exclusief van aard, dat ze de vrouw minacht, die niet 't zelfde talent heeft als zij zelve, zoodat de zuinige vrouw de royale, de practische vrouw de intelligente minacht; dat vriendschap voor een andere vrouw onmogelijk is, door haar neiging om steeds de eerste te willen zijn.

Ook de intellectueele belangstelling acht ze bepaald door haar moederlijk instinct en gericht op wat leeft, op practisch helpen en genezen, om een object voor haar liefde te hebben. Haar intellect is bepaald door intuïtie minder dan door redeneering.

Vast overtuigd is Gina Lombroso van de superioriteit van de vrouw: zij toch is in primitieve tijden de schepster geweest van industrie en landbouw, van moreele tradities; zij is het,

die den man *verbeterd* heeft, zij is de beschermster der cultuur.

Door dezelfde tegenstelling wordt het liefdeleven der vrouw tragisch: moreel en geestelijk samenleven neemt in de mannenliefde een zeer ondergeschikte plaats in (p. 108), moreele, geestelijke verlatenheid is daardoor het tragisch vrouwenlot: vandaar hare poging om zich te vermannelijken, om eigen ziel geweld aan te doen. Deze verklaring is wel zéér simplistisch en de oplossing wel eenigszins naïef: verbetering en verandering van den man. En voor vrouwen, die ongehuwd blijven eischt zij een taak, waar haar altruïsme, haar opofferingsgezindheid zich kunnen ontplooien: met een klacht over verdwenen kloosters ziet zij niet, dat het moderne leven zulke gelegenheid te over biedt in ziekenhuis, school en maatschappelijk werk.

Haar tweede boek[1)], waarin zij de vrouw schetst in haar levensstrijd, is dan ook één verzuchting, dat 't oude vrouwenleven beter het vrouwen*geluk* waarborgde, dan dat van onzen tijd. Het is een doorloopende poging de oude opvattingen omtrent huwelijk, familieverhoudingen, kinderopvoeding, met lichte moderniseering, in wezen te handhaven als voortvloeiend uit den aard der vrouw zelve. Ze verdedigt de huwelijkskeuze der ouders boven het huwelijk uit liefde, volgens haar een huwelijk uit toeval, terwijl de berekening der ouders minder kras was, dan thans die van veel jongeren zelf. Evenzoo verdedigt ze de suprematie van den man, de dubbele moraal: ze predikt vergeving voor den zondaar: want door haar vrijheid zou de vrouw wel minnaars, maar geen verzorger kunnen bemachtigen.

De meer humane opvoedingsmethoden, door Gina L. mede aan den grooter invloed der vrouw toegeschreven, geven het kind h.i. een gelukkige jeugd, maar bereiden het minder goed voor tot den levensstrijd. Zoo komt het, dat de besten vroeger *ongelukkig in hun jeugd* waren, maar dat ze later een draaglijk lot hadden, temidden van menschen, die door dwang een zekere mate van zedelijkheid, ingetogenheid en zelfbeheersching geleerd hadden: terwijl ze nu door de moderne opvoeding een gelukkige jeugd hebben, maar later een moeilijk

1) La Femme aux prises avec la Vie. Traduit de l'Italien. - Payot - Paris.

leven, daar ze omringd en verstikt worden door begeerige, afgunstige ‘Streber’, bij wie een zoetsappige opvoeding geen enkele ondeugd heeft verbeterd en geen zelfbeheersching ingeprent. Misschien is dit niet 't eenige geval, waarin een wijs en verlicht egoisme beter het welzijn van anderen waarborgt dan een theoretisch en sentimenteel altruïsme’ (p. 228-229).

Eigenaardig zijn haar beschouwingen over het leven van de werkende vrouw: de vrouw *moet* wel denken aan zichzelf, haar werk, haar roem, ze kan haar altruïstisch instinct niet meer volgen, en leeft dus een disharmonisch leven. Dat is de diepste grond van haar lijden. Van de ongehuwde werkende vrouwen, is het werk niet alleen surrogaat, het is zelfs opzichzelf in strijd met haar innerlijken aanleg: en toch dwingen de economische omstandigheden haar ertoe. Maar dit maakt haar niet gelukkig, want het verhindert haar haar altruïstisch instinct te volgen: ze moet vechten voor zichzelf, ze moet concurreeren... En daar het succes haar niet bevredigt, omdat ze ten slotte toch in liefde alleen voldoening kan vinden - groeien haar eerzucht, haar egoïsme zelf boven die van den man uit. Terwijl ze toch 't huwelijk wenscht, is juist haar beroep een belemmering om het te bereiken. Ze stelt hoogere eischen aan den te vinden echtgenoot, hooger eischen voor haar verder leven - voor de mannen wordt zoo'n huwelijk meer een last, dan een voordeel. Nog grooter zijn de bezwaren als huwelijk en beroep vereenigd worden. Zeer juist teekent zij de tegenstrijdige belangen van beide levenssfeeren. Zeer onlogisch is Gina Lombroso's gedachtengang echter als zij nu weer betoogt, dat de gehuwde vrouw, die haar werk opgeeft, zoo'n offer brengt, terwijl ze ditzelfde werk eerst geschilderd heeft, als een geweldpleging aan haar diepste innerlijk.

Een der grootste bezwaren acht ze het telkens overgaan van de beroepssfeer tot de huiselijke sfeer: van de groote stijl van de eerste tot de kleine zorgen en zuinigheden van de tweede. Hierbij ziet ze over 't hoofd, dat de vrouw al eeuwenlang mee heeft gestaan aan 't hoofd van boerenbedrijven, hotels, winkels, groot en klein, dat in den middenstand de vrouw bedrijf en huishouden allang heeft vereenigd en dat de vrouw met haar intuitie juist een groot aanpassingsvermogen heeft, dat haar deze overgangen zeer makkelijk maakt.

Ook laat ze niet genoeg uitkomen, dat de *aard* van de beroepsarbeid hier van zoo grooten invloed is.

Ook aan de vrouwen uit de zeer rijke kringen wijdt ze eenige hoofdstukken. Hier vindt ze een geweldig tekort: een tekort in de opvoeding van 't meisje, in de ontwikkeling van de vrouw om haar taak in philanthropie en cultuur te kunnen volbrengen: ze schieten tekort in bekwaamheid, ze zijn ongeschikt door bovenmatige ijdelheid, door afkeer van regelmatig werken, door grenzenlooze zelfbewondering en haar levendige begeerte, dat de linkerhand wete, wat de rechter doet. Wel zijn ze intelligent en van goeden wille, hoewel ondoordacht en slordig. Gina L. beseft, dat deze vrouwen in een vicieuzen cirkel zijn bevangen; de hoogere klassen zijn cultuurloos, omdat ze geen maatschappelijke functies vervullen; en door het feit, dat ze geen functies te vervullen hebben en in cultureel verval geraakt zijn, zijn ze ongeschikt om weer te worden ingeschakeld, nu ze hun tijd met sport en zinneloos reizen en trekken zoek brengen.

Ook de vrouwen dezer kringen wil ze terugschroeven tot een levenstaak van cultureelen en socialen aard. Ze vergeet, wat ze zelf als oorzaak heeft geconstateerd: de journalistiek nam haar cultuurtaak over, het georganiseerde maatschappelijk werk haar philanthropie.

Het zijn merkwaardige boeken in zooverre ze laten zien, hoe geweldig de technische, maatschappelijke verschuivingen van het vrouwenleven geweest zijn, hoe diep die ingrijpen in het zieleleven van de vrouw; hoe pijnlijk het leven is juist voor de generaties, die dezen omslag beleven; maar deze boeken schieten ten eenenmale tekort in het oplossen der moeilijkheden, in het aanwijzen van nieuwe banen, van nieuwe mogelijkheden van vrouwengeluk.

Het gave vrouwengeluk ligt volgens Gina Lombroso achter ons: Wijsheid is het, te redden wat er nog te redden valt, door vast te houden aan oude tradities en levenswijze, aan wat ons niet ten eenenmale ontglipt is!

Hoeveel rijper en wijzer staat de moderne Germaansche vrouw[1)] tegenover de kentering in het vrouwenleven. Hoe

1) Dr. Lenore Kühn '*Wir Frauen*'. Friedrich Mann's Pädagogisches Magazin, Heft 920. Langensalza, Hermann Beyer und Söhne, 1923 (177 S.).

ziet zij in de verscheidenheid van het heden het verdwijnen van zinneloos geworden levensverhoudingen, het groeien van nieuwe levensvormen. Haar kijk op het vrouwenleven is zooveel ruimer dan die van Lombroso's dochter, omdat ze ook ziet het diep-bevredigende van het oude vrouwenleven, van het oude familieleven, dat zoo in harmonie is met de vrouwelijke spyche; maar ze ziet bovendien het tekort van dit bestaan. Het houdt de vrouw buiten het leven, het schept voor man en vrouw gescheiden levenssfeeren. En dit is pijnlijk voor de vrouw, wier gemoed naar eenheid en harmonie haakt. Als de economische ontwikkeling het oude vrouwenleven economisch onhoudbaar maakt, wordt ook de tegenstrijdigheid van dat oude leven haar bewust. Fel reageert het oude, zelfverzekerde feminisme hierop en schept, met zijn gelijkheidsideaal, een nieuwe tegenstrijdigheid tusschen de vrouwelijke vrouw en het abstracte nieuwe type. Zoodra dit als tegenstrijdigheid tot bewustzijn komt, staat de vrouw voor nog moeilijker problemen: verzoening, synthese van 't oude vrouwenleven met de nieuwe levenseischen. Dit probleem wil Gina Lombroso zooveel mogelijk verdoezelen, ze beschouwt de ontwikkeling als een ramp, de *oude* verhoudingen als de alleen-zaligmakende. Anders Lenore Kühn, die het probleem tot op den grond gaat, om zoo na te gaan, welke verschijnselen in onze samenleving naar een oplossing wijzen. Een dubbele last - maar ook een dubbele vreugde is het om volledig vrouw èn mensch te zijn. En dit kan ze, als het lukt de wereld te hèrscheppen, door de moederlijkheid over de grens van 't huis heen te dragen: het sociale tijdperk is niet anders, dan het overdragen van het immanente beginsel der vrouwenwereld in *de* wereld: het gaat niet om het bedreigde vrouwenleven, maar om het bedreigde wereldleven (p. 34). Juist de vrouw valt deze taak toe, omdat zij als natuurwezen het moederlijke in zich heeft, dat niet op zelfhandhaving uit is, maar dat tot zorg voor het àndere leven zich voelt geroepen; in het àndere vindt de vrouw zichzelf: deze overgrijpende, zichzelf-vergetende mentaliteit maakt haar aanleg wezenlijk synthetisch, vereenigend. Over de verwantschap van de vrouw, ook van de geestelijk productieve vrouw, met de natuur, maakt Lenore Kühn fijne opmerkingen.

Tot een conflict ontwaakt de vrouw, die in geestelijk schep-

pen hare menschelijkheid wil voltooien: het is de strijd tusschen 't oude en het nieuwe geweten. Aan alle moeilijkheden en gevaren, ook aan de vreugden van deze worsteling weet ze recht te doen wedervaren. Fijn zet ze uiteen, hoe de tot zelfbewustzijn ontwaakte vrouwenwereld ook heeft te kampen met een spokenwereld van conventie's: niet alleen omdat ze tot geestelijke persoonlijkheid wil uitgroeien, ook om haar ware vrouwennatuur uit te leven verzet ze zich tegen de slavenmoraal der conventie. Niet een uitleven, dat alle levensvormen verwerpt, maar dat vormen schept, die uit echt, warm gevoel voortkomen en die getuigen van ‘rücksichtsvolle Selbstbeschränkung’.

Om dit schoone ideaal te verwerkelijken, zal de vrouw steun vinden in beroepsarbeid en de daartoe noodzakelijke scholing, in wetenschappelijke vorming: ‘op alle gebied bevrijdt slechts de geschoolde geest’. (p. 114) Een persoonlijkheid wordt men door onafhankelijk inzicht, rijke ervaring, zakelijke arbeid. Het zakelijk element, d.w.z. het zich stelselmatig verdiepen in een vak van studie, in scholing voor een beroep, het uitoefenen van beroepswerk, het geldverdienen zelfs, zijn een belangrijke factor in de menschwording der vrouw. Het feit, dat ze economisch zelfstandig zich kàn redden, verheft het huwelijk; het verliest zijn karakter van bezorgd-zijn. Dit is de lichtzijde van vrouwenarbeid: het conflict tusschen huwelijk (liefde) en beroep is er de schaduwzijde van. Fijngevoelde dingen zegt ze hierover - geen oplossing geeft ze, als troost dit: ‘dat de geestelijk-bewuste vrouw vermoedelijk de grootste maat van bewust leed en bewust geluk beleeft, dat ze behalve de persoonlijke subjectieve, ook nog de zakelijke of objectieve problemen, zorgen en leed leert kennen’ (p. 141).

Haar menschwording plaatst haar voor een reeks tegenstrijdigheden, die ze moet te boven komen: het dualisme van eigen leven en van de autoritaire mannelijke wereldbeschouwing; dat van zinnelijke en zielsliefde; dat van natuur en kunst, van natuur en cultuur, van ethiek en natuurlijk gevoel. Een geweldige taak, waarvoor ze van nature geschikt is: in haar is de oer-synthese gegeven, die door alle cultuurgebieden heen gedragen moet worden. Immers niet uit plicht maar van nature, in harmonie met haar diepste zelf, handelt de vrouw

onzelfzuchtig; de moedernatuur der vrouw geeft onmiddellijk de synthese van een dualistische zedeleer! *Bewust worden* wat ze in aanleg de eeuwen door geweest is, dat is de richting, waarin de vrouw zich ontwikkelt.

Onder bewustworden, versta men: bewùstworden wat ze geweest is - dus inzicht in de historische ontwikkeling van het vrouwenleven - en bewust wòrden wat ze geweest is, - dus van een onbewust, natuurlijk leven komen tot een bewust, synthetisch leven.

Wetenschappelijke vorming is hierbij een steun, al ontveinst ze zich niet, dat het verstandelijk, analyseerend vorschen vele vrouwen tegenstaat. Van een aangelengde wetenschap voor vrouwengebruik, wil ze echter niets weten. Merkwaardig is 't, dat ze philosofische abstractie de minst geschikte vindt voor de vrouw: in deze uiterste abstractie kan de vrouw niet leven! Lenore Kühn heeft hierin gelijk, als ze onder philosofie verstaat, de vakwetenschappelijke verwording der wijsbegeerte tot kenkritiek, psychologie, historische detailstudie; maar ze heeft ongelijk tegenover de groote philosofische wetenschap, die synthetisch de wijsgeerige vakwetenschappen in een aldoordringend, redelijk begrijpen omvat, die de uiterste verfijning is der cultuur, die al het natuurlijke èn het menschelijke èn het cultureele als verwerkelijking verstaat van den Geest.

J. VAN DEN BERGH VAN EYSINGA-ELIAS.

Bibliographie.

De psychotechniek der beroepskeuze, door dr. J.L. Prak, psycholoog aan de Philipsfabrieken; Groningen en Den Haag, Wolters, 1925.
De beteekenis der psychotechniek voor het bedrijf, door J. Stroomberg; proefschrift Nederlandsche Handels-Hoogeschool; Amsterdam, Paris, 1925.

Het vrijwel gelijktijdig verschijnen van deze twee boeken is een aanwijzing en beider inhoud een bewijs, dat de op de practijk (en veelal dan op die van het beroepsleven) toegepaste psychologie levendige en degelijke beoefening vindt in Nederland.

De titels maken den indruk, dat dr. Prak het vraagstuk aanvat van den werknemers-, dr. Stroomberg van den werkgeverskant. Deze indruk is juist, wat Stroomberg betreft, onjuist wat aangaat het boek van Prak, dat de twee, trouwens nauw samenhangende, problemen beide behandelt.

De psychotechniek groeit snel, maar is nog jong. De rapheid van haar wasdom kan hieruit blijken, dat men in deze boeken Taylor nauwelijks meer genoemd ziet; zijn naam heeft niet veel meer dan historische beteekenis. Dat niettemin de psychotechniek nog niet heeft uitgepokt en uitgemazeld, blijkt uit meer dan één feit. Het was niet in den haak, dat de fransche psychotechnische legerdienst Guyuemer ongeschikt verklaarde voor het vliegwezen, en er moet iets haperen aan de befaamde amerikaansche legertests, als een nederlandsch professor van algemeene europeesche vermaardheid er voor zijn graad van intelligentie niet meer dan ‘gemiddeld’ op haalt.

Beide schrijvers hebben beide hun ooren open voor dit soort haperingen. Maar geen hunner trekt hieruit de leer, dat de psychotechniek veilig aan kant kan worden gezet. En terecht verwerpen zij deze conclusie, dr. Stroomberg inzonderheid met beroep op de veelheid der betrouwbaar gebleken psychotechnische vondsten, en ook op het feit, dat jonkheid een kwaal is die slijt met den dag, dr. Prak bovendien met rake critiek op het allemans-gezond-verstand en het intuïtief gevoel, aan welke vroeger alleen, zonder psychotechnische voorlichting, over vragen van beroeps-

en personeelkeus de beslissing gelaten werd, een toestand trouwens, die nog niet tot een uitzondering geworden is.

De twee boeken dekken elkaar in belangrijke mate. Het zou voor den jongen doctor van Rotterdam een verdrietig geval zijn geweest, indien het boek van den geschoolden psychotechnicus Prak (trouwens eerst als groningsch proefschrift verdedigd) eerder verschenen was. Nu doen dit samenvallen en veelal samenstemmen hem meer goed dan kwaad. Zijn boek is, volmaakt begrijpelijk, meer receptief en relateerend; dat van den psycholoog uit Eindhoven is zelfstandiger, beslister ook in zijn critiek. Maar de rotterdamsche dissertatie, van gepaste bescheidener opzet en toon, maakt niettemin hiernaast een heel goede figuur.

v.B.

[Derde deel]

Hugo de Groot en zijn eeuw.

Elk Nederlandsch kind krijgt zijn vroegste historische noties uit de zeventiende eeuw. Onze bloeitijd schaft het ochtendvoer voor zijn gragen geest. Zijn zin voor het verleden groeit aan Prins Willem en Jan de Witt, aan De Ruyter en Tromp. Het schijnt hem alles zoo helder en eenvoudig als het rood-witblauw van de vlag. Dien tijd verstaat hij, dien tijd bemint hij. - Later komt Rembrandt met een schare van genooten; zij voegen zich in het kinderlijk beeld, dat zij doorlichten en verheffen. De dichters dienen zich aan: Cats vindt zijn plaats en Breeroo ook. Maar Vondel? Een eerste twijfel ontwaakt, of toch alles van die zeventiende eeuw wel zoo gemakkelijk te begrijpen is. Vondel's glorierijke pracht schijnt vreemd aan den eenvoud en de stilte van Van Goyen. En naarmate de jonge Nederlander van meer kanten de zeventiende eeuw benadert, wordt hij zich bewust, hoe onvolledig zijn jeugdige voorstelling was. Hij ontdekt, dat, om Vondel te verstaan, Rubens en Van Dyck meer bieden dan Rembrandt. Wanneer hij, in plaats van de eeuw van Rembrandt, eens sprak van die van Vondel, Sweelinck en Van Campen? Welk een andere toon, welk een andere kleur, welk een ander gezicht! Vormschoonheid, strenge bouw en strakke harmonie.

> ‘Van Campen, dien die eer voor eeuwich toe sal hooren
> Van 't blinde Nederlands mis-bouwende gesicht,
> De vuyle Gotsche schel te hebben afgelicht’.

Het is Huygens, die het zegt. Dus is voor Huygens dat wat aan Van Campen voorafging, Gotsche misbouw. Dat wil

dus zeggen Lieven de Key, Hendrik de Keyser, alles wat wij Hollandsche renaissance noemen? Maar dan heeft onze Nederlander tot nu toe ook Huygens' geest niet begrepen. Neen, en als hij doordenkt: ook dien van Rembrandt niet.

Totdat het hem duidelijk wordt, dat wellicht geen eeuw zoo moeilijk te begrijpen is als juist die zeventiende, en dat veel van al hetgeen hem eens dien tijd gemeenzaam maakte: het malsche, sappige, natuurlijke, een wild gewas is geweest, een boompje, dat in den tuin der Europeesche beschaving dicht bij de schutting bloeide, en waaraan de tuinman en de meeste wandelaars achteloos voorbijgingen.

De zeventiende eeuw, dat is de jonge heros der Renaissance tot man gerijpt, bedwongen door het lot en door zich zelven, nog altijd bezeten door het pathos van den schoonen vorm, maar niet meer uitbundig en wild. De bezieling drijft nu tot het scheppen van hechte en strakke vormen, van orde, eenheid en regelmaat. Er is geen andere eeuw, waarin het ideaal zoo zwaar op de werkelijkheid heeft gelegen, waarin het leven zulk een beeld van aardsche volmaaktheid afwierp in den spiegel van den geest. Het is de eeuw van de dramatische conceptie van het leven. De gedachte, die in Vonder's motto op den Amsterdamschen schouwburg is uitgedrukt, vindt men onder anderen terug bij Walter Raleigh en bij Francis Bacon. Vertoonen, spelen, een personage verbeelden. Wie deed het ooit als Lodewijk XIV!

Het is de eeuw van den kouden hartstocht. In de zestiende klinken dan eens de trompetten, dan de violen; in de achttiende wisselt met de violen de fluit. De zeventiende eeuw heeft orgelklank.

Ziedaar eenige voorafspraak. Nu trede Hugo op. Ook hem kennen wij sinds onze kinderjaren: het wonderkind, de latijnsche dichter, de rechtsgeleerde, de hoop van Nederland. - De Arminiaan, de gevangene van Loevestein, de man van Maria, de balling, de schrijver, de gezant. Misschien behoeft ons jeugdbeeld in dit geval in zijn grondlijnen niet veel verandering, enkel wat vulling. Scaliger zag goed, toen hij in den jongeling voorspelde: ‘een voorzichtig staatsman, een voortreffelijk rechtsgeleerde, een zedig heer’. Maar nog beter zag Jan van der Does, toen hij den elfjarigen knaap reeds bij zijn

komst aan de Leidsche hoogeschool in een latijnsche ode met Erasmus vergeleek. De geestelijke verwantschap van Hugo de Groot met Erasmus is voor het begrijpen van zijn figuur van zeer veel gewicht. Het is niet enkel verwantschap van geest, maar ook invloed en voorbeeld. Hugo zelf heeft die betrekking innig gevoeld. Men herinnere zich, hoe hij, in October 1631 zijn poging wagende om in Holland terug te keeren, te Rotterdam aangekomen, allereerst uitgaat om het metalen standbeeld van Erasmus te bezichtigen, dat daar in 1622 het oudere steenen beeld vervangen had. In de bitterheid der ballingschap tracht Hugo, - met wel veel meer heimwee naar Holland dan Erasmus ooit gevoeld had -, zich over ondankbaarheid en miskenning te troosten met de gedachte, dat Holland ook Erasmus heeft miskend. Of wel hij merkt op, dat een theologische grief, hem door Cloppenburg voorgehouden, ook aan Erasmus is gemaakt[1)].

Er is ook wel eenige verwantschap van karakter tusschen beiden. Geboren martelaar was Hugo evenmin als Erasmus; zijn krachtigste daden gaf zijn vrouw hem in. Och had ook Erasmus een Maria van Reigersberg aan zijn zijde kunnen hebben! Het is geen toeval, dat Fruin zoowel jegens De Groot als jegens Erasmus in zijn oordeel iets te streng is. Hun beider zwakheden liggen tendeele op hetzelfde terrein; ja, maar Fruin verstaat hun karakter niet ten volle, omdat hij hun geest niet ten volle waardeert. Fruin's eigen geest, hoe diep en ruim, was tenslotte weinig vatbaar voor de geestdrift van de Renaissance en het Humanisme. Hij zag bij Erasmus en bij De Groot hun gezicht op de wereld niet. En bij beiden is het in zekeren zin de hoogheid van hun wereldbeschouwing en de zuiverheid van hun geest, die hen als mensch verheft.

Grotius' geest is nog evenzeer als die van Erasmus in al zijn vezelen doortrokken met de levensstof der Oudheid, en tegelijk, als bij dezen, doorschenen van den glans van een wijd en mild Christendom. Ook bij hem knoopt zich elke voorstelling, elke gedachte onmiddellijk vast aan een beeld, een woord, een motief uit de Oudheid. De Oudheid in een allerruimsten zin: naast de heidensche dichters, wijsgeeren, geschiedschrijvers ook de kerkvaders der eerste eeuwen. Met een ongeëven-

1) Ep. no. 1168, no. 1742.

aard gemak hanteert ook De Groot dien klinkenden schat van zilver en goud. De capaciteit en de paraatheid van het humanistisch geheugen is voor ons, met onze onmisbare ‘Nachschlage’-werken, haast onbegrijpelijk geworden, en slechts het weten, dat de sfeer, waarin bij hen dat alles draait, tenslotte beperkt is, laat ons nog eenig zelfvertrouwen. Wat was het zeventiende-eeuwsche brein onvermoeibaar! In het weergeven en in het opnemen; geen lengte van vertoog schrikte schrijver of lezer, spreker of hoorder af: De Groot is even uitvoerig als Erasmus. Zijn latijn is even gespierd, bijna even helder en lenig. Doch geen sprankelend vernuft, geen fijne spot kruidt dat sterke proza. Het is Erasinus' geest, doch zonder den lach.

In dit opzicht schijnt ons Hugo de Groot bijna het tegendeel van Erasmus, het toonbeeld van een, men zou bijna zeggen, naïeven ernst. Misschien zien wij hem wat al te deftig. Het zou de moeite waard zijn, Hugo's aesthetische geestesgedaante nader te beschouwen. Men zou moeten spreken van zijn latijnsche poëzie, en zelfs van zijn nederlandsche. Hugo de Groot heeft meer dan 10,000 latijnsche en bijna evenveel nederlandsche versregels geschreven, zonder dichter te zijn. Zoo iets kon, mits in het latijn. Het schrijven van latijnsche verzen, zooals de humanisten dat beoefenden, is een van de merkwaardigste occupaties van den menschelijken geest geweest, die de beschavingsgeschiedenis kent. Het was een tijdverdrijf, doch welk een majestueus! - Hugo maakte er geen aanspraak op, een groot dichter te heeten. ‘De leeftijd is voorbij, - schrijft hij in 1615 aan broer Willem, hij was toen 32 jaar! - dat verzen maken gepast, en zelfs niet van de opperbeste vergefelijk was’. Hij heeft zich, gaat hij voort, in de godsdienstige gedichten meer Christen dan dichter willen betoonen, in de vaderlandsche meer goed burger. Hij verontschuldigt zich, dat hij in deze laatste de Nederlandsche zaak wat al te triomfantelijk verheven, den vijand wat al te bitter verguisd heeft. Hij excuseert zijn bruiloftsdichten: wij waren jong.

Doch wilt ge uit die latijnsche poëzie een paar bewijzen van aesthetische fijnheid? Ik kies ze uit de *Epigrammata*. Het is in die prolixe zeventiende eeuw de lengte, die doodt, en de bondigheid die redt; juist in dien tijd van het eindeloos vertoog

Moeit het puntdicht. De bondigheid redt, en de realiteit. Hugo de Groot heeft, in navolging van Martialis, honderd disticha gewijd aan alle mogelijke gebruiksvoorwerpen. De laarzentrekker, de beddepan, de snuiter, het ganzebord, ja wat niet al. *Instrumentum domesticum* betitelt hij het geheel. Het is als een deftige pendant van het hollandsche stilleven. - Welnu, hier is poëtische symboliek:

Pyxis arenaria. De zandkoker.
Pulveris aurati pluvia sit sparsa papyrus:
Rescribet Danaë sollicitata, Veni[1)].

Hier is schildering door een rhythmisch effekt:

Soleae ferratae. De schaatsen.
Quae Batavûm miratur hyems, sola ferrea cernis,
His per aquas nee aquas ire nee ire licet[2)].

Wie zou het vermoeden: Hugo de Groot zijn schaatsencijdertje teekenend, zoo goed als Avercamp of Jan van de Velde! Hier tenslotte een luimige wending:

Sciatheras. De zonnewijzer.
Dant medios soles contractae gnomonis umbrae,
At mihi pro tali gnomone venter erit[3)].

De geleerde dichtkunst had soms ongedachte werking: aan Hugo's zoon Cornelis redde zij het leven. Met zijn broeder Dirk op weg naar Zweedschen krijgsdienst, werden zij in den nacht door hun roofzuchtigen knecht overvallen, die den slapenden Dirk doodschoot. Cornelis was bezig, een latijnsch vers te maken; hij greep zijn pistool en wondde den moordenaar.

Mist Hugo de tinteling van Erasinus' geestigheid en luim, in een ander opzicht schijnt zijn geest dien van den grooten Rotterdammer in gehalte te overtreffen. Erasmus werkt bij alle scherpte en helderheid van zijn verbijsterend vernuft in hoofdzaak coördineerend. Hij zet zijn tallooze exempelen, zijn onuitputtelijke argumenten naast elkander; hij laat eindelooze blij schallende of waardig schrijdende optochten voorbij-

1)
Met goudgeel poeder thans 't papier beregend:
Kom! antwoordt op de vraag uw Danaë.

2)
Ziehier de ijz'ren zool, die Holland's winter ziet;
Op deez' is gaan geen gaan, en 't water 't water niet.

3)
Verkorte schaduw van den wijzer meldt den middag:
Mij is tot zulk bewijs mijn maag genoeg.

trekken, zooals Dürer's triumftochten of Rabelais' avonturen, Dat is de volle Renaissance, haar uitdrukkingsvorm heeft als figuur de lijn en de beweging.

Grotius subordineert. Hij meet, hij ontwerpt, hij bouwt. Dat is de zeventiende eeuw. Erasmus verspreidt, al gaande, licht; Grotius schept, al staande, orde. Wanneer Erasmus zijn *Enchiridion militis christiani* heeft geschreven, dan noemt hij het een Kunst der vroomheid, Ars pietatis. De Groot, in de inleiding op *De iure belli ac pacis* verklaart, aan de rechtsgeleerdheid den vorm eener kunst te willen geven. Zooverre gaan de humanisten met honderd jaar tusschenruimte samen. Doch in de uitwerking welk een verschil! Het *Enchiridion* is een effusie, een vlietende stroom van betoog. De drie boeken van het Recht van den oorlog en van den vrede vormen een gebouw.

Over de beteekenis van het werk, dat de aanleiding is van onze herdenking, wil ik hier niet spreken. Genoeg anderen hebben het beter gedaan dan ik het zou kunnen. Doch zijn bouw, zijn vorm willen wij een oogenblik beschouwen. De Groot trekt zijn lijnen, gelijk hij zelf zegt, zooals de wiskunstenaar figuren teekent. De grondbegrippen staan strak en welomlijnd; zij zijn hecht en eenvoudig, zware steenen voor den bouwer. Voortdurend en overal staan de antieke autoriteiten en bewijsplaatsen tot steun gereed. Hoe goed weet hij ze te scharen! Welk een evenwicht en regelmaat. De functie van het antieke gegeven is hier te vergelijken met die, welke het in de bouwkunst van den tijd uitoefent, maar zij is misschien nog essentieeier, minder uitsluitend decoratief. Indien De Groot steeds werkt met voorbeelden uit de Oudheid, om leering te geven voor het heden, dan is het niet alleen diplomatieke voorzichtigheid, die hem daartoe beweegt, noch ook louter aesthetische voorkeur. Het Oude representeert als 't ware al wat later kwam of nog komen zou, in een zin die niet heel veel verschilt van dien der betrekkingen tusschen het Oude Testament en het Nieuwe. De aanwezigheid van een klassiek voorbeeld heft, om zoo te zeggen, de bijzonderheden van recenter gevallen in een algemeene eenheid op. Het beeld der historie subintreert voor de onmiddellijke werkelijkheid. Om Zweden te eeren, schrijft De Groot de *Historia Gotthorum, Vandalorum et Langobardorum,* want die Goten zijn

Zweden's praefiguratie, hun roem is die van Zweden. Om het vaderland te eeren had hij in zijn jongelingsjaren het *Parallelon Rerumpublicarum* geschreven, de vergelijking van het Atheensche, het Romeinsche en het Bataafsche gemeenebest. Het antieke voorbeeld gaf aan het staatsbegrip iets eenvoudigs; de voorstelling van den staat reduceerde zich tot de tastbaarheid van die oude vormen. En inderdaad is de convergentie tusschen den antieken staat en den westeuropeeschen wellicht nooit grooter geweest dan in de zeventiende eeuw, toen de staten door hun nationaal beginsel dichter naderden tot die der Oudheid dan in de Middeleeuwen, en door hun zelfgenoegzaamheid meer dan in den jongsten tijd.

De iure belli ac pacis, als kunstwerk beschouwd, staat zeer dicht bij het Amsterdamsche Raadhuis. Indien er eenige grond was, om, gelijk ik in den aanhef deed, de zeventiende eeuw te scheiden naar twee aspecten, dan behoeft thans niet meer te worden gevraagd, aan welke van beide kanten Grotius staat. Hij hoort niet bij Breeroo, Van Goyen en Jan Steen, maar bij Vondel, Sweelinck en Van Campen, bij de polyphonie en het klassicisme, bij den strengen vorm en het auguste ideaal.

Meer dan één schrijver ziet in de verheven lofspraken van de opdracht aan Lodewijk XIII, die aan *De iure belli ac pacis* voorafgaat, louter vleierij en gunstbejag. De jonge koning, die nog niets merkwaardigs had verricht, volgens Grotius reeds door zijn verdiensten en door de eenstemmige uitspraak van het menschdom alom met den bijnaam de Rechtvaardige geëerd! Een hooger eernaam voorwaar dan die, waar Romeinsche veldheeren prat op gingen: Africanus of Numidicus, of het Philopator en Philadelphus der Ptolemaeën! - Zoo begint het, om in steeds luider klinkenden lof hooger en hooger te stijgen. Maar men moet die sonore zinnen lezen met Rubens en Sweelinck voor den geest, dat wil zeggen in het licht van het ideaal der zeventiende eeuw en zijn vorm van uitdrukking. Die opdracht is gebouwd als een veelstemmig koor, waarin het woord *Iustus* telkens door nieuwe stemmen schallender wordt opgenomen. Rechtvaardig is Lodewijk in alles wat hij doet, maar meer dan dat: om de zuiverheid van zijn deugd moet hij ook Heilig heeten, zooals zijn voorvaderen Karel de Groote en Lodewijk IX. Hij is de Vredevorst, die geen rijken van anderen begeert, die niemands recht met de wapenen schendt.

De regelen voor den krijg, die men thans uit de boeken put, zal men in het vervolg uit Lodewijk's daden als volmaakt voorbeeld kunnen trekken. ‘De God des vredes, de God der gerechtigheid overlade, o rechtvaardig Koning, vreedzame Koning, ook met dezen lof Uwe Majesteit, die aan de Zijne het naast is’.

Meende Hugo dit alles? Ja, zeer zeker. Zoo is de gedachte der zeventiende eeuw. Zij wil gelooven, zij wil, met een oneindig sterk verlangen, dat het edelste en schoonste, in den vorm door de poëzie der Oudheid geijkt, waarheid zij. Wie niet eenigermate die hooge spankracht van het ideaal kan meevoelen, kan dien tijd niet begrijpen. Wat blijft er van het meerendeel der kunst dier zeventiende eeuw dan de dorre huls, als men haar inhoud en strekking beoordeelt met den werkelijkheidszin van onzen tijd! Wat, bij voorbeeld, van de lofdichten op Grotius zelf?

> De Zon des Lants wert dus van Mierevelts penseel
> Geschildert, toen ze gaf haar schijnsel op 't panneel,
> Doch niet gelijck ze straelt op 't heerlijkste in onze oogen,
> Maar met een dunne wolk van sterflijkheit betogen.
> Om duytsch te spreken, dit 's de Fenix Huig de Groot,
> Wiens wijze Majesteit beschijnt den wereldkloot.
> Wie vraagt nu wat Cefis of Delfos eertijts zeide?
> Een Deltsch orakel melt meer wijsheit dan die beide.

Zoo Vondel. En Daniel Heinsius, onder het portret van den eenendertigjarige:

> Depositum coeli, quod jure Batavia mater
> Horret et haud credit se peperisse sibi,
> Talem oculis, talem ore tulit se maximus Hugo.
> Instar crede hominis, caetera crede Dei[1].

De zeventiende eeuw ziet de wereld van uit de glorie der Oudheid, en in volle zon. Haar optimisme is van een ander gehalte dan dat der achttiende. Het is meer als een roes. Het gaat minder in bijzonderheden, het betreft minder den individueelen mensch; het is algemeener, vager en poëtischer, formeeler ook bovenal. Het spreekt uit De Groot's verwachtingen van Lodewijk XIII en zijn vereering voor Gustaaf Adolf. Maar bovenal spreekt het, aanhoudend en ernstig, in

1) Een pand des hemels, waarover met recht Holland, zijn moeder, Ontzet is en nauwelijks gelooft, het voor zich te hebben gebaard. Zoo zag de allergrootste Hugo er uit; Acht het uiterlijk eens menschen, maar het overige Gods.

zijn brieven en zijn geschriften, uit zijn vaste hoop op den vrede en de hereeniging der Kerk.

Den dageraad van dien blijden dag ziet hij al lichten. Zoovele groote, geleerde en vrome mannen van beide partijen, - aldus schrijft hij 12 Mei 1640 aan zijn vader -,[1] beginnen in te zien, hoe verkeerd het is geweest, hier (d.w.z. aan de zijde der katholieken) de klaarblijkelijke gebreken niet te verbeteren, daar (aan die der hervormers) nieuwe leerstellingen te smeden, het oude bitter te verguizen, dat toch niets anders behoefde dan een goeden tolk. Hij wanhoopt minder en minder, - luidt het elders -, aan den Christelijken vrede. Hij heeft lieden van zijn eigen leeftijd gesproken, die gelooven, het nog in Frankrijk te zullen beleven. Kardinaal Richelieu, - meent hij -, denkt dat de hereeniging gelukken zal.[2]

In welke gedaante heeft De Groot zich dien vrede door hereeniging voorgesteld? Zeer stellig in belangrijke mate als een toenadering tot de katholieke Kerk. De reeds in zijn eigen tijd veel besproken vraag, hoe ver hij tot een terugkeer in den schoot der oude Kerk genaderd was, zullen wij hier niet trachten op te lossen. Zooveel is zeker, dat hij in zijn gansche geestesrichting na verwant is aan de groote schare van hoogstaande bekeerlingen van zijn tijd. Ook hier is zijn evenwijdigheid met Vondel te bespeuren. Hij betreurt het, gelijk Erasmus het betreurd had, dat men door scheiding en scheuring het euvel der Kerk had zoeken te genezen.[3] De ware reformatie zou voor hem, als voor Erasmus, slechts herstel hebben beteekend, een terugkeer tot de oude zuivere Kerk der eerste eeuwen. De overlevering der Kerk heeft voor hem zeer hooge waarde. De eerbied voor den *consensus*, de algemeene overeenstemming der denkers van alle eeuwen, en voor de historie, die hem ook in *De iure belli ac pacis* tot richtsnoer strekken, geven aan zijn kerkelijk standpunt een graad van katholiciteit, welke velen protestanten verdacht moest voorkomen.[4]

1) Ep. app. 496.
2) Ib. 474, 610, 530.
3) Ep. app. 610.
4) Zie K. Krogh Tonning, Hugo Grotius und die religiösen Bewegungen im Protestantismus seiner Zeit, Köln 1904; H.C. Rogge, Hugo de Groot's denkbeelden over de hereeniging der kerken, Teyler's Theologisch Tijdschrift II, 1904.

Met dit alles bouwde hij op het fundament van zijn Arminiaansche jeugd. Van zijn vader verklaart hij dankbaar de zaden van zijn latere eenheidsstreven te hebben ontvangen.[1)] Vergis ik mij niet, dan bestaat er bij velen van onze niet theologisch geschoolde landgenooten een misvatting omtrent den aard van het zeventiende-eeuwsche Remonstrantisme. Misleid door de naamsgelijkheid met het hedendaagsche kerkgenootschap, misschien ook van het spoor gebracht door het woord Libertijnen, waarmee de Calvinisten hun tegenstanders verdacht maakten, stelt men zich licht de Arminianen eenvoudig voor als liberalen, vrijzinnigen, modernen. Verdraagzamer en vrijer van opvatting dan de Calvinisten waren zij. Maar de eigenlijke aard van hun richting is daarmee niet aangeduid

Het best wordt men zich het positief karakter van de groep bewust, wanneer men bedenkt dat in Engeland ‘Arminians’ het scheldwoord werd, waarmee de Puriteinen de hoogkerkelijken betitelden. William Laud, de aartsbisschop van Canterbury, de ziel van de kerkelijke politiek van Karel I, de hardvochtige vervolger der Puriteinen, de medestander van Strafford, is de Arminiaan bij uitnemendheid. En inderdaad bestaat er aanmerkelijke verwantschap en nauwe aanraking tusschen het Nederlandsche Remonstrantisme en de Anglicaansche ‘High Church’. Uit niemand spreken die samenhangen duidelijker dan uit Huig de Groot.

Terwijl in de breede lagen van het Engelsche volk de Calvinistische en de doopersche denkbeelden sterke wortels schoten, had in het hechte gebouw van de staatskerk alles wat er leefde aan aristocratische, conservatieve en ook aan humanistische gedachten een toevlucht gevonden en zich nieuw ontplooid. Hier was door een geleerde en beschaafde geestelijkheid een nieuwe theologie uitgewerkt in dien geest van eerbied voor de kerkvaders, voor de oude vormen, voor sacrament en ceremonie, die in zijn latere jaren aan Erasmus als de waarborg eener zuivere en ware Kerk voor oogen had gestaan. De geest der Contrareformatie, met zijn strengen zin voor uniformiteit en conformiteit, zijn heilig ontzag voor de gestelde machten, voor het episcopaat en de monarchie bovenal, en de geest van het barok in zijn hartstocht voor praal

1) Ep. app. 496.

en waardigheid, hadden, naast het herstelde Rome en het verstarde Lutherdom der Duitsche hoven, een heerlijk receptaculum gevonden in de Kerk van Engeland.

Al deze dingen nu waren het kerkelijk ideaal van Grotius: de oude eenheid met haar edele vormen bewaard in den nieuwen zin. In Engeland zag hij verwezenlijkt wat hij wenschte: den terugkeer tot de oude, zuivere Kerk. 'Het verbaast mij', schrijft hij in 1615, 'hoe iemand kan ontkennen, dat men in Engeland meer het gezag der oude Kerk huldigt dan in Frankrijk'.[1] 'In Engeland', schrijft hij in 1638 - dus wanneer Laud en de zijnen reeds hun stelsel hadden toegepast met een onverdraagzaamheid, die aan Hugo's zin vreemd was, - 'in Engeland ziet gij, hoe goed de uitroeiing van schadelijke leerstellingen gevorderd is, vooral uit deze oorzaak, dat zij, die daar dien heiligen arbeid op zich hebben genomen, niets nieuws, niets van zich zelven hebben bijgemengd, doch het oog hebben gericht gehad op *betere eeuwen*'.[2]

Aan de verpersoonlijking van het aristocratisch en despotisch Anglicanisme, aartsbisschop Laud zelf, nad De Groot. zooals hij zelf getuigt, reeds lang zijn vereering gewijd. In datzelfde jaar 1638, wanneer in Schotland het groote conflict met de Calvinisten, dat weldra den Engelschen koning naar den ondergang zal sleepen, reeds begonnen is, bidt Grotius voor Laud om genezing van de blindheid dier Schotten, 'Scotorum skotoma'.[3] De jonge Reigersberg, in Engeland reizende, verzuimt niet, Laud te bezoeken.[4] In het ongeluk vergelijkt Hugo des aartsbisschops lijden voor een goede zaak met dat van Erasmus, Cassander en Melanchthon.[5] Laud van zijn kant heeft zich in de prijzendste bewoordingen over De Groot uitgelaten.[6]

Fruin heeft Grotius die genegenheid voor Laud aangerekend als een vergissing. Maar de jonge Fruin van 1858 was nog te naïef protestantsch-liberaal om die groote strooming der

1) Ep. 62. p. 21. Hij bedoelt natuurlijk de Protestantsche kerk in Frankrijk.
2) Ep. 966, p. 434.
3) Ep. 1074.
4) Ep. 382 app.
5) Ep. 530 app.
6) Brandt 447, Cattenburgh 59.

zeventiende eeuw te begrijpen, die Laud en Grotius verbindt, en Laud, met al zijn hardheid, verdient beter dan de qualificatie ‘de kleingeestige, die niets heeft dat voor hem pleit dan zijn ongelukkig levenseinde’.[1)]

Toch is er waarheid in Fruin's oordeel over De Groot: ‘Hij had geen oog op zijn tijd’. Zijn blik was gericht op een ideaal dat het spiegelbeeld was van een denkbeeldig verleden. De obsessie der Oudheid belemmert zijn uitzicht. Het gebrek van zijn grooten geest is de eenzijdigheid. Het is maar een helft van onze groote eeuw, die in hem belichaamd is. Wat hij ervan mist, schijnt óns het levendste deel. Vreemd is hem alles wat onmiddellijk uit het boersch-hurgerlijke volksleven kwam. In Holland's dagelijksch bedrijf, in zijn voortvarend streven naar welvaart, in zijn boert en zijn ruw vermaak, paste de geleerde Grotius niet. Even vreemd was hem al wat dreef op dien stroom van het renaissance-romantisme, dat Hooft's minnedicht bezielde. Hij mist den sterken greep in de werkelijkheid, en de stralende warmte van het gevoel. Hij kent van de cultuur van zijn tijd enker den formeelen kant. Hooft, Huygens, ook Vondel, kennen beide kanten.

Hugo's aanraking met het sterke gezonde leven, dat is Maria van Reigersberg. Maria vertegenwoordigt die andere zijde van den tijd: al wat direct en bloedwarm is, de zijde van Jan Steen en Pieter de Hooch, als ik nog een hulplijntje mag trekken. Er is in het leven van deze moedige en natuurlijke vrouw, dat voor ons ontluikt in die zuivere, blijde huwelijksliefde der eerste jaren, om onder te gaan in droevige verharding over een ongunstig lot en zorgen des gezins, meer waarlijke tragiek dan in dat van haar grooten echtgenoot, den illustren balling. Ook voor haar is Fruin, de vrijgezel, te streng geweest.[2)] Wanneer zij verhardt en verzuurt, tot zij die bittere woorden schrijven kon: ‘ik worde schier ongevoelyck, alsoo ic altijdt in een egaelle droufheidt leeve’, - heeft dan de diepste oorzaak niet daarin gelegen, dat Hugo, de intellectueel, haar niet had terug te geven wat zij hem schonk: een volledige liefde? Reeds in dat eerste lieve briefje

1) Verspr. Geschr. IV. 91.
2) Dit oordeel deelt tot mijn genoegen de schrijfster van het artikel over Maria van Reigersberg, dat men hierachter vindt.

van 1613, toen zij hem naar Engeland schrijft: ‘Monsieur T. is hier geweest ende heeft hier een boucken gelaten, om aen U.l. te geven, maer ick en sende het U.l. niet, alsoo het U.l. te eer tuis sal doen commen’, - reeds daar klinkt eigenlijk het motief van haar levensleed. Haar sterke ziel en haar groot hart hebben haar lang de vreugde en den moed laten behouden. Weinig verhalen spreken van moed en sterke zenuwen zoo treffend als dat overbekende van de ontsnapping uit Loevestein. Toen zij de kist over haar levenden schat gesloten had, kuste zij het koude ijzer van het slot. Geen hardheid van later jaren kan dien trek uitwisschen.

Indien de zorgen Maria's geluk verduisterd hebben, aan Hugo's ziel bleef de wrok over Holland's ondankbaarheid knagen. Het eene groote leed beheerscht, hoezeer hij in zijn boeken en zijn hoopvol streven verzachting vond, zijn stemming voortdurend. De klacht over miskenning en ondankbaarheid wordt het refrein zijns levens. ‘Geen gewas gedijt ergens ter wereld zoo gemakkelijk als ondankbare menschen’. ‘Het Hollandsche gemeenebest is van dien aard, dat niemand die eenigszins wijs is, zich er mee inlaten moet, want hij zal of zich zelf of het vaderland schaden’. ‘Nu staat de liefde tot mijn ondankbaar vaderland overal mijn geluk in den weg’.[1)] Het lot was wel hard voor Grotius, toen het hem bij zijn eenzaam sterven te Rostock ook nog de nabijheid der zijnen onthield.

Hugo de Groot sterft verlaten, op een oogenblik dat zijn leven (hij is dan 62 jaar) een nieuwe wending moet gaan nemen: ontheven van een taak, die hem niet had kunnen bevredigen, het Zweedsch gezantschap aan het Fransche hof, op zoek naar een vast verblijf voor de jaren des ouderdoms. Hij had het heil van vrede in kerk en staat, dat zijn hoop en zijn troost was, niet gezien. Doch ontgoocheld stierf hij althans niet.

Wat zou een langer leven hem hebben gebracht?

Nog drie jaren, en hij had, in 1648, den grooten Vrede beleefd: te Munster en te Osnabrück voor het grootste deel van Europa de rust en de eendracht hersteld, en de Neder-

1) Ep. 1168, app. 573, app. 133.s

landsche vrijheid heerlijk bezegeld. In het Duitsche Rijk zoo niet de eenheid der Kerk, dan toch een wederzijdsche erkenning der beide gezindten op voet van gelijkwaardigheid. De vredesverdragen berekend om een grondslag van toekomstig volkenrecht te zijn, met waarborgen van gezamenlijke rechtshandhaving tegen schending, geheel in den zin van Grotius' denkbeeld.

Nog tien jaren, en hij ziet, in 1655, de mogendheid, die hij jaren als gezant had gediend, onder een nieuwen koning, Karel X Gustaaf, den meest aggressieven krijg beginnen, dien het boek van 1625 had kunnen brandmerken: Polen, Noord-Duitschland en Denemarken in vlam. Zijn vaderland, nu geleid door hen, aan wier staatsmanschap de naam Loevestein omineus verbonden is, werpt het gewicht van Holland's zeemacht in de schaal tegen Zweden; om voordeelen te beschermen, ja, maar ook om een billijken vrede te herstellen.

Laat Grotius vier- vijf en tachtig worden, en hij heeft dien anderen Lodewijk, den zoon van zijn vredesvorst, in zijn opgaan als Roi soleil aanschouwd. En let wel, Lodewijk XIV, die in 1667 op een juridische chicane in vollen vrede de Spaansche Nederlanden overvalt, coup d'essai voor zijn latere ‘réunions’, hij zou den wierook van die opdracht aan zijn vader als den vorst der gerechtigheid met volle verzekerdheid zelf hebben ingesnoven. Eerst in hem, Lodewijk XIV, werd dat ideaal van de eeuw van het barok, dat De Groot gediend had, met zijn ontzaglijke spanning, zijn majesteitelijken waan, en de holle leugen daarachter, ten volle levend.

Maar de verkondiger van het recht van den oorlog en van den vrede hadde in 1668 niet enkel Louvois en zijn monarch aan 't werk gezien: ook Jan de Witt opnieuw. De Triple Alliantie verrijst: een verbond van niet onmiddellijk bij het onrecht betrokkenen roept den koning van Frankrijk het hall toe. De groote Raadpensionaris zelf denkt niet anders, of hij heeft den grondslag voor een duurzaam Europeesch scheidsgerecht gelegd, en het komt er slechts op aan, de Triple aan te vullen en uit te bouwen, met de toetreding van den Keizer, de Rijksvorsten, de Eedgenooten. Och arm, zijn Drievoudig Verbond is voos en wankel. Het was niet enkel, dat Fransche staatskunst en Fransch geld er eerst Engeland dan Zweden aan wist te onttrekken; inwendig heeft De Witt's werk, als

toepassing van Grotius' gedachte beschouwd, niet gedeugd. Want de Triple Alliantie had zich niet beroepen op het recht, maar slechts een compromis gezocht ten koste van den verongelijkte, Spanje. En zij was niet bereid geweest, om zoo noodig aan een beroep op het recht de kracht bij te zetten van het geweld der wapenen.

Geef Grotius negentig jaren, en hij beleeft 1672. Den schandelijksten aanvalskrijg van alle. Den smadelijken val van het systeem van staatsgezind Holland. Het gruwelstuk van 20 Augustus, waarbij 1619 verbleekt, niet vergefelijker, enkel minder dierlijk. Maar hij beleeft ook de opkomst van den man, die nu zijn leven ging wijden aan het afwenden van Europa's overweldiging door één militaire monarchie. Willem III, de harde, strakke, beperkte, met niet heel veel cultuur, maar met een ijzersterke doelvoorstelling en een onbezweken taaiheid en volharding, hij schijnt in veel opzichten Hugo's tegendeel. Toch is er gelijkheid van richting, en ondanks alles, van lot. Samen behooren zij tot de groote verslagenen. Maar Willem III zegeviert nog bij zijn leven, zoover als er in staatszaken ware zege is. Wat hij bereikt is een hoogst gebrekkig, wankel stelsel van staatkundig evenwicht, met stroomen bloeds bevochten en gehandhaafd. Maar het beteekent vooruitgang, dat systeem waarmee Europa de achttiende eeuw ingaat, dat eenige malen den algemeenen oorlog weerhoudt, eer die in 1740 opnieuw uitbreekt. Is het een stuk van Grotius' geest, wat in Willem III werkelijkheid wordt? Wij zouden het zoo gaarne gelooven.

Nog één vooruitblik. Ga twee jaren over Hugo's eerste eeuwgetij, en het is 1685. In het Frankrijk, dat hij zoo verheerlijkt had, waar hij de vruchten van zijn christelijk verzoeningsstreven allereerst had verwacht, wordt inderdaad de eenheid der Kerk hersteld: door de opheffing van het Edict van Nantes. Dat was de verwezenlijking, die de Historie aan het droombeeld wist te geven. Zoo liet zich het ideaal in praktijk brengen.

Maar is dat een gedachte om mee van Grotius afscheid te nemen? Het voldingendste bewijs voor de ontoereikendheid van zijn edelen waan!

Zijn eeuw, de zeventiende, liep ten einde. Maar zijn tijd niet. Die zou langer duren dan een honderd jaren. In zijn

hoopvolle verwachtingen van aanstaand vredesheil was toch af en toe ook wel de twijfel ingevloeid, of het niet voor een later eeuw zou zijn, dat hij werkte. ‘Doch als het ons niet gegeven wordt, het gezicht van dat goed te genieten; toch is het onze taak, de boomen te planten die misschien een andere eeuw tot nut zullen zijn.’[1] Het is de illusie van de *pax christiana,* den vrede der Kerk, die hij hier op het oog heeft. Wij, de nazaten, zullen dat *serere arbores alteri forte saeculo profuturas* liever toepassen op den staatkundigen vrede.

Men kan de werking van een boek nimmer meten. Hugo de Groot gaf vorm aan het volkenrecht. Zijn ordenende gedachte stelde aan de wereld het beeld voor oogen van een rechtvaardige statengemeenschap. De wereld ging haarwreeden loop. Maar zij vergat dat beeld nooit weder geheel. Het boek van 1625 lag in Gustaaf Adolf's tent bij Lützen. De naam van Grotius kwam telkens weder op, en luider naarmate de tijd voortschreed. Ook al ware het enkel een symbool, wat het gemeen getuigenis der beschaafde wereld thans in hem vereert, hij hadde niet vergeefs geleefd en geschreven.

J. HUIZINGA.

1) Ep. app. 474, 3 Dec 1639.

Leven en karakter van Maria van Reigersberch.[1)]

De herdenking van het feit, dat nu 300 jaar geleden Hugo Grotius' 'De jure belli ac pacis' verscheen, vestigt de aandacht ook op de vrouw, die hem tot zoo sterken steun is geweest.

Het is zeker een waagstuk, over haar te schrijven na Fruin, maar ik wil het beproeven. Naar mijn meening toch heeft Fruin zich te veel op het standpunt geplaatst, dat de vrouw de ondergeschikte behoort te zijn van den man. Het wil mij voorkomen, dat hij daardoor haar niet volkomen zuiver heeft kunnen zien en dat hij in de verhouding tot haar kinderen de tragiek van haar innerlijk leven niet geheel heeft doorvoeld.

Maria is een krachtige natuur, zoo fier en karaktervol als maar zelden iemand durft zijn en van een waarlijk verfrisschende eerlijkheid. Het is waar, zij heeft 'les défauts de ses qualités'. Maar deze zijn zóó verklaarbaar en ontwikkelen zich zóó natuurlijk uit de moeilijkheden van haar levensloop, dat ze voor mij den eindindruk niet te zeer schaden.

Het eerst maken wij met haar kennis door een briefje uit haar voorspoedige dagen.

Op jeugdigen leeftijd gehuwd met den reeds vermaarden de Groot, advocaat-fiscaal bij het Hof van Holland, genoot zij al de voorrechten, die rang en geboorte kunnen meebrengen. Zij zelf, dochter van den burgemeester van Veere, was verwant aan de eerste familiën van Zeeland. Haar echtgenoot, gesproten uit een oud regentengeslacht, door huwlijken vermaagschapt aan zeer aanzienlijke huizen in Holland en

1) Naar de 'Brieven van en aan Maria van Reigersberch, uitgegeven door Dr. H.C. Rogge'.

Utrecht, had zelf reeds glans verleend aan zijn naam door zijn buitengewone gaven en kundigheden. Zoo had het jonge paar toegang tot de eerste kringen, waar zij met onbekrompen middelen hun rang konden ophouden.

En blijkbaar bepaalde hun geluk zich niet tot die uiterlijke glorie. Uit het bovenbedoelde briefje, waarschijnlijk geschreven in den tijd, toen de Groot deel uitmaakte van een gezantschap naar Engeland, spreekt onmiskenbaar het teer verlangen van een jonge, liefhebbende vrouw, die aan haar 'alderliefste' op gracieuse en schalksche wijze dat verlangen uit:

> Alderliefste![1)]
> Ick hebbe U.l. drie brieven ontfangen, maer liever hade ick U.l. alleen. Ick ben tot noch toe wel te passe gheweest, maer soude nu wel sieck beginnen te werden door U.l. lanck uutblyven, alsoo het mij seere verdriet ende den tijd mij zeer lanck valt. Ick en weet U.l. niet nieus te schriven, alsoo ick niemant en hebbe die mij wat tuis brent. Ick sende U.l. eenen brief van monsieur Kaseboon, die hier eenige dagen geweest heeft. Monsieur Tiodati is hier geweest ende heeft hier een boucken gelaten om aen U.l. te geven, maer ick en sende het U.l. niet, alsoo het U.l. te eer tuis sal doen commen. Juffrouw van Doorp is tot der doot toe sieck. Mijn moeder doet U zeer groeten, ende ick bidde u, compt toch soo hast als het mogelijck is. Hier mede eindigende sal Godt bidden, alderliefste, U.l. in goede gesontheyt te willen sparen. Uut den Hage desen XV.
> U.l. dienstwillige huisvrou,
> MARIE REIGERSBERCH.

Fruin puurt uit dit briefje 'een ondergeschiktheid van de vrouw aan den man, die in de latere brieven te zeer gemist wordt'. Ik kan er die ondergeschiktheid niet in vinden. Het is natuurlijk en frisch en het oolijke: 'ick en sende het u.l. niet, alsoo het u.l. te eer tuis sal doen commen', wijst zeker niet op een al te afhankelijke, ondergeschikte verhouding. Ook de onderteekening kan die qualificatie niet hebben uitgelokt. Zij is eenvoudig een vorm, in overeenstemming met de gebruiken van dien tijd.

Fruins opvatting schijnt mij hier beïnvloed door zijn vooropgestelde begrippen over de ware verhouding tusschen man en vrouw. 'En hoezeer wij pogen het oog op haar gevestigd te houden', lezen wij iets verder, 'gedurig wordt het naar den grooten man afgetrokken, in wiens glans, zooals het behoort, haar zwakker licht opgaat'.

1) Br. bl. 45.

Haar tweede brief verplaatst ons in den tijd, toen de Groot, thans pensionaris van Rotterdam, in den Haag in voorarrest zat. Hij getuigt van zulk een nobelen geest, zulk een rustig en volkomen geloof in de zuiverheid der drijfveeren, die haar man bij al zijn handelingen hebben geleid, dat zeker niets den gevangene méér heeft kunnen sterken:

> Ick en hebbe noyt eenige swaricheyt in uwe nochte mijne saecke ghemaeckt; ick kenne u ghemoedt ende met wat konscientie ghij in dese ende andere dyngen altijt hebt ghewandelt. Had ghij profijt ofte eere daerin ghesoecht, mij soude konnen aenhebben de kleynicheyt, die ons gheschiet; nu houde ick voor seecker, dat ghij nerregens in en kont werden verkort[1)]

Blijkbaar heeft zij in alles met haar man meegeleefd en heeft hij haar deelgenoot gemaakt van de moeiten en bezwaren, in dien woeligen tijd aan zijn ambt verbonden, zooals de man doet, die in zijn vrouw een gelijkwaardige ziet en zoowel op haar medegevoel als op haar oordeel prijs stelt.

Vol vertrouwen ziet Maria den uitslag van het gerechtelijk onderzoek tegemoet. Het eenige, wat haar bekommert is, dat zij niet tot haar man wordt toegelaten noch berichten van hem ontvangt. ‘Het heeft mij wat aengehadt, dat ick bij u niet en h(e)bbe mogen commen nochte geen tijdinge van u verstaen’[2)]. Maar ook dat zal na het verhoor een eind nemen. En dan, zij twijfelt er niet aan, zal hem recht worden gedaan. Immers, ook de stadhouder moet weten, hoe bereid de Groot altijd is geweest, zijn land te dienen. Ook Maurits zal niet toelaten, dat hem iets kwaads geschiedt. Zoo bemoedigt zij hem met volle overtuiging. ‘Al dat ick u wenschen kan dat is, dat u Godt ghesondtheyt verleene; gherustheyt gheeft u uwe goede konscientie’[2)]. Het kon niet eenvoudiger en waardiger gezegd zijn.

Dan stelt zij hem gerust over haar zelf, de kinderen en verwanten en herinnert hem aan de woorden, die hij eenige dagen vóór het afscheid heeft gesproken. ‘De woorden, dye ghij mij spraeckt... commen mij dickwels te vooren, ende trooste mij daermeede, dat het dengeenen die best handelt niet altijdt best en gaet, maer dat dickwels tegenspoet haer van noode is, opdat sij hare herten van de eerde ten hemel mogen trecken’[2)]. Uit het liefdevol gedenken van zìjn woorden put zij haar ‘vas-

1) Br. bl. 46.
2) Br. bl. 47.
2) Br. bl. 47.
2) Br. bl. 47.

ten troost'. Is dit het zelfgenoegzaam karakter, waarvan Fruin spreekt?

Door den moed, waarmee zìj de dingen draagt, tracht zij hèm te steunen in zijn beproeving en als een echte vrouw, slechts om hèm bezorgd, cijfert zij zich zelf weg, in volle bereidheid om de lasten, die zij vermag te dragen, van hem af te wentelen. 'Bidde u oock te willen ghedencken de goede resolutie, die ghij altijt bij mij hebet ghevonden om swaricheyt uut te staen; ghelooft vast, dat die nu niet minder en is. Sorcht allenelijck voor u ghesontheyt; becommert u nergens meede, opdat het derreven van uwen slaep uwe ghesontheyt niet verkorte... Vaertwel ende sorcht voor mij niet, dan weest in alles wel gherust...'[1].

Is het geen aantrekkelijk beeld, dat uit dezen brief voor ons oprijst? Het beeld van een liefdevolle, vrouwelijke vrouw, rustig en waardig, moedig in tegenspoed, haar innerlijke kracht puttend uit een ongeschokt vertrouwen in recht en gerechtigheid en uit een eenvoudige, innige vroomheid.

Ook de derde brief is een bemoediging en een herhaalde betuiging van haar onbepaald geloof in de zuiverheid zijner daden. Weer verzekert zij hem, dat zij dapper het hoofd biedt aan het leed, dat over hen is gekomen, niet om zich daarop te verheffen, maar om hem gerust te stellen. 'Een yder sal U.E. zijnder tijt van mijne goede resolutie getugenisse konnen geven'[2]. Alweer, dunkt mij, geen zelfgenoegzaamheid, maar het streven, om zich zoo flink te houden, dat hij tevreden over haar kan zijn. 'Ick schrive u daervan nu selver, opdat ghij doch daervan onderrecht zijnde, volkomentlijck gerust moocht zijn; want ick weet, dat de sorge, die U.l. voor mij draecht, uwe eenige bekommernisse is'[2]. Geeft dit geen vriendelijiken kijk op een gelukkige verhouding? In al de angstige spanning om wat komen zal is steeds het overheerschend element: bezorgdheid voor elkanders welzijn.

Wat nu volgt is zóó kenmerkend voor haar hooge en fiere geest, haar goed-Hollandsch recht-door-zee-gaan met versmading van alle lichtschuwe middelen, om er zich uit te redden, dat ik niet kan nalaten, dit gedeelte nog af te schrijven:

1) Br. bl. 47, 48.
2) Br. bl. 48.
2) Br. bl. 48.

> Een dingen verwondert mij, dat is datter sommige scheynen te willen seggen, dat U.l. aen een van de heeren alleen soude hebben geseyt, iet groots te willen ontdecken, daer den lande veel aen gelegen soude zijn, maer dat ghij eerst begerde genomen te zijn onder protectie van zijn Ex^{tie}. Ick hebbe dit niet willen gelooven, gelijck ick noch niet en doe, want ick seeker houde het tgene U.l. mij dickmaels hebt geseyt, dat ghij geen secreten en west, ende en sie geen reden, waerom U.l. iemants protectie van doene soudt hebben, daeromme en isser oock niemant, die dat gelooven wil. Ick hebbe U.l. dat evenwel willen schriven, opdat ick met meer fondament sulcke proposten tegenspreeken mach. Laet mij doer den brenger deses eens simpel ja ofte neen weeten[1)].

Maria raakt hier een teer punt aan in het leven van den vermaarden Huig. Fruin heeft ons uiteengezet, hoe de Groot in zijn benauwdheid er toe gekomen is, te gaan twijfelen aan zijn ouden vriend Oldenbarnevelt en hoe hij getracht heeft, den last van het gebeurde op dezen af te wentelen. Mij dunkt, bij het lezen van Maria's vertrouwende woorden moet hem het schaamrood naar de wangen zijn gestegen. Maar gelukkig heeft hij deze zwakte overwonnen. Zou de invloed van zijn fiere vrouw hieraan vreemd zijn geweest?

18 Mei 1619 werd het vonnis over de Groot uitgesproken. In al de benauwde dagen, die daaraan voorafgingen, bleef Maria zich zelve gelijk. Ofschoon zij zich persoonlijk tot Prins Maurits wendde, kon geen angst voor het leven of de vrijheid van haar geliefden man haar bewegen, de gratie te vragen, waarin een schuldbekentenis gelegen zou zijn.

De nu volgende brieven zijn geschreven van uit Loevestein. Op 27 Mei hadden de Staten-Generaal besloten, dit slot in zoodanigen staat te laten brengen, dat de Groot en Hogerbeets er desgewenscht met hunne echtgenooten een eigen huishouding konden inrichten. Wellicht moest deze milde bepaling dienen, om het geweten der rechters min of meer te sussen. De vrijheid, aan de huisvrouwen verleend, om zelf in Gorkum haar inkoopen te doen, lokte echter begrijpelijkerwijze menig protest uit van den commandant van Loevestein, die voor de bewaking der gevangenen verantwoordelijk was. Als gevolg dier protesten werd de vrije beweging der vrouwen herhaaldelijk beperkt. Maar Maria was er de vrouw niet naar, om de eenmaal vergunde rechten weer te laten inkorten. Van haar kant regende het requesten om herstel van haar oorspronkelijke

1) Br. bl. 48, 49.

vrijheid, en onvervaard bond zij den strijd aan tegen den commandant, die het lot der gevangenen verzwaarde door de meest kleingeestige plagerijen. Nu eens hield hij de brieven op, dan weer beschadigde hij de bestelde provisie of eigende er zich een gedeelte van toe. Onder de vensters der gevangenen werden gemeene schimpliedjes gezongen en het werd ieder buiten het slot op strenge straffen verboden, met de huisvrouwen of de dienstmaagden ook maar het onschuldigste woord te wisselen. Men ontzag zich zelfs niet, Elsje van Houweningenaan te sporen, haar meesteres in den steek te laten. Om het de trouwe Elsje moeilijk te maken, stond de commandant niet meer toe, een waschvrouw te laten komen, totdat de trotsche huisvrouw zelve de handen aan het werk sloeg[1].

Of Maria's cordaat optreden haar man altijd ten goede kwam, valt te betwijfelen. Zij verbitterde er niet alleen den commandant mee, maar prikkelde ook de Staten-leden, tot wie de familie de Groot zich wendde om verzachting van genomen besluiten. Zoowel de vader als de broeder van Hugo de Groot moesten van de heeren hooren, dat Maria ‘trots hadde gesprooken’[2].

Intusschen verdeelde zij haar zorgen tusschen haar man, wiens zwakke gezondheid onder de opsluiting leed, en haar vijf kinderen, die ze niet allen bij zich kon nemen op Loevestein. Ook stelde zij pogingen in het werk, om van de verbeurdverklaarde goederen te redden, wat er te redden viel. Zich beroepend op een privilege van Delft, volgens hetwelk de poorters dier stad niet meer van hun bezittingen konden verbeuren dan 60 pond, verzocht zij in request op request, haar mans goederen tegen die som te mogen lossen. En onder al die zorgen en beslommeringen bleef zij, zooals uit de brieven aan haar broeder Nicolaas blijkt, belang stellen in het welzijn van vrienden en verwanten.

Dat hartelijk meeleven met anderen bewijst ook de brief, dien zij na haar mans bevrijding op 22 Maart 1621 van uit haar Loevesteinsche gevangenis aan juffrouw Daetselaer schreef. Wat er met haar zelf zal gebeuren, daarover bekommert Maria zich niet. Haar verwanten mogen zich niet over

1) Broeders Gevangenisse: Bijlagen bl. 262 vlg. en: Brieven bl. 53.
2) Broeders Gevangenisse: bl. 97 en 101.

haar verontrusten. ‘Bij soo varde daer iemant van ons volck comt, wilt haer seggen dat, wat mij belanckt, ick geen swaricheyt en maecke in al hetghene men mij soude willen doen’[1]. Maar vol bezorgdheid is zij voor de gevolgen, die de Daetselaers kunnen treffen. ‘Daer en is niet daer ick meer mede becommert ben als met UE. ende UE. man... en zoude mijn leven van mijn herte niet gaen, bijaldien UE. daer eenyge swaericheyt om overquaem’[2]. Het belet haar opgeruimdheid, zich baan te breken na de gelukte list. ‘Wij[3] zouden altemet noch wel eens lacchen, te waere wij met UE. te seer becommert zijn’[1].

Nog een dag of twaalf houdt men haar gevangen. Dan is zij vrij om te gaan, waar zij wil. Maar, hoe zij ook naar de hereeniging verlangt, - ‘ick verlange al soo seer als ghij kent verlangen’ -[4] zij volgt niet dadelijk haar man, die naar Parijs gevlucht is. Er zijn nog te veel zaken af te doen.

De brieven uit dezen tijd laten bij mij andere indrukken na dan bij Fruin. Het onsympathieke heerschen, dat Fruin er in voelt, kan ik er niet in vinden. Zij geeft Hugo een kleinen wenk, om in Parijs als middel van bestaan de advocatenpraktijk weer ter hand te nemen, maar voegt er aan toe: ‘Dit en schrive ick niet, omdat ick UE. eenige wet daer in wil stellen, maer alleen om UE. het tselve in bedencken te geven; ick en twijfele niet, ofte UE. en sult op alles wel letten’[5]. Toont deze toevoeging aan, hoe overtuigd Maria was van haar gezag? Waarom kan het niet veeleer kieschheid zijn, die haar den wenk zooveel mogelijk doet verzachten? Het gezin toch was voorloopig op Maria's fortuin aangewezen, nu de goederen van de Groot waren verbeurd verklaard en hij ambteloos in den vreemde moest verblijven. Het lijkt mij alleszins verklaarbaar, dat zij onder deze omstandigheden ietwat huiverig was, den schijn op zich te laden, of zij hem in dekwestie van levensonderhoud de wet wilde stellen. Maar aan den anderen kant wist zij, hoe weinig praktisch haar echtgenoot in geldzaken was, en scheen dus een zachte vermaning, om naar een bestaansmiddel

1) Br. bl. 57.
2) Br. bl. 56.
3) Zij en Elske.
1) Br. bl. 57.
4) Br. bl. 67.
5) Br. bl. 60.

rond te zien, niet overbodig. Ook de uitdrukking: ‘UE. en behouft de kosten die der gevallen zijn aen mij niet te excuseren... Ick weet dat ghij wijs genogh zijt om sorge te dragen, van soo weinigh te verdoen als mogelyck is, midts dat alles met eere geschiede’[1], - voor Fruin een bewijs, hoe oppermachtig zij zich in dit opzicht gevoelde -, vat ik anders op. Het zich excuseeren over de kosten, welke hij bij zijn komst in Parijs heeft moeten maken, schijnt mij een natuurlijke uiting van den zachtaardigen de Groot, die zich eenigszins bezwaard voelde, omdat hij in hun benarde omstandigheden zooveel voor zichzelf noodig had. En dat excuus wijst Maria vriendelijk van de hand. Dat zij, zooals Fruin zegt, ‘ook haar eigen man te erg werd’ en dezen, naar hij vermoedt, in den dagelijkschen omgang wel eens neerdrukte, heb ik ook uit de latere correspondentie niet kunnen opmaken. Integendeel, bij iedere afwezigheid klinkt uit haar brieven een terugslag op zijn verlangen naar zijn trouwe hulp en zijn behoefte, haar weer bij zich te hebben. ‘Ick... bidde UE. toch niet melankolyck te zijn, sal mij zoo zeer haesten alst mogelyck is’, schrijft zij o.a.[2]. Zeer zeker was zij de sterkere, de doortastende vrouw, die in vele aangelegenheden een beslissende stem heeft gehad. En natuurlijker zou het stellig zijn, indien de verhouding omgekeerd was geweest. Maar was dit niet evenzeer het gevolg van de zwakheid van haar echtgenoot als van hàar kracht? Zou ook hier niet Fruins oordeel eenigszins zijn beïnvloed door zijn vooropgezette meening over ‘de meest passende verhouding van man en vrouw?’ Hijzelf trouwens weerlegt dit oordeel op een andere plaats, als hij den toestand van de Groot beschrijft na diens vergeefsche poging, om weer door Holland te worden opgenomen. De balling is naar Hamburg getrokken, terwijl Maria het huishouden te Parijs opbreekt en hem over Holland zal volgen. ‘Uit zijn brieven’, zegt Fruin, ‘in dien tusschentijd geschreven, blijkt hoe treurig hij zich alleen gevoelde, hoe reikhalzend hij naar zijn Maria uitzag. Zij bewaarde hem door haar nooit verwonnen moed voor volslagen moedeloosheid...’ ‘Ooc zijn onse kinderen wat stoudt ende moeten onder oogen zijn die dwingen... en mijn man is al te zaghdt. Ic houde haer wel zoo zeer in dwangh als ic kan,

1) Br. bl. 61.
2) Br. bl. 129.

maer als de jongens groot werden en zijnze zoowel niet te dwingen'[1]. Ligt hierin niet een aanwijzing, dat Maria dikwijls genòodzaakt was, haar gezag te doen gelden? En kan men er haar een verwijt van maken, dat zij streng was, wanneer de kinderen de kans liepen, door de toegeeflijkheid van hun vader bedorven te worden?

Die te groote zachtheid van haar echtgenoot, zijn afwentelen van alle huiselijke en materieele beslommeringen op zijn huisvrouw bracht voor een krachtige persoonlijkheid als Maria het gevaar mee, dat haar flinkheid zou ontaarden in bazigheid, en het is niet te loochenen, dat zij op den duur aan dit gevaar niet ontkomen is. Haar leven vol zorg en moeiten is ook weinig geschikt geweest, haar zachtere eigenschappen te ontwikkelen. Maar dat zij, ook na een 13-jarig huwelijk, niet zonder meer de zaken in handen nam, meen ik uit de brieven, die zij in 1621 naar Parijs zond, te kunnen bewijzen.

'Schrieft mij toch van alles pertinentelyck uwe meeninge alsmeede van de kinderen, oftse altemael mede sullen kommen ofte niet en wie dat ick mede sal brengen'[2]. Wèl vraagt de geleerde Hugo, die in praktische zaken een hulpeloozen indruk maakt, in alles haar raad. 'Wat uwe kosten belangen, daer UE. mij van schrieft, en kan UE. daer geen raedt in geven, alsoo ick niet en weet, wat eerlycker is en cambre garnie ofte zijn kosten te koopen. Men moet wel op het menage letten, maer soo seer niet ofte de reputatie moet altijt plaetse hebben'[3], antwoordt zij. Schriel is zij niet. Hij moet in de eerste plaats zijn staat ophouden. Maar zij vindt wèl, dat hij het jaargeld van den koning van Frankrijk moet aannemen, waarover hij blijkbaar is gepolst, 'alsoo onse gelegentheyt nu niet en is de fiere te maecken'[4]. Voor haar verzoek 'het drucken van alle bouckens uut te stellen tot mijnne kompste'[5], zal zij wel haar goede redenen hebben gehad. Haar man had zich in zijn naïef geloof, dat hij bij de beroeringen van 1618 wel vrij uit zou gaan, niet heel wereldwijs betoond en zij was blijkbaar bang, dat hij door onvoorzichtigheid zijn zaak opnieuw zou schaden.

1) Br. bl. 183.
2) Br. bl. 61.
3) Br. bl. 60, 61.
4) Br. bl. 64.
5) Br. bl. 68.

Hoe frank en vroom zij overigens de waarheid huldigt, blijkt uit de volgende woorden: ‘Onderentusschen moeten wij doen gelijck wij tot noch toe gedaen hebben: en goede courage houden en om geen goedt nochte wereltse eere aen de eene ofte dandere zijde van de waerheyt wijeken, maer betrouwen, dat Godt de Heere niet beschamdt en laet, die op hem betrouwen’[1].

In de nu volgende brieven vinden wij Maria te Parijs in drukke briefwisseling met haar broeder Nicolaas, die in Holland voortdurend op de belangen der ballingen het oog houdt. Zij daarentegen is steeds in de weer, om aan al de opdrachten te voldoen betreffende zijn toilet, waarop hij blijkbaar zeer gesteld is. ‘Eerst als ghij van uwe cleeren’, schrijft zij eens met fijne ironie aan haar broeder[2]. En hij is niet de eenige, die in Parijs zulke bestellingen doet. Voor allerlei verwanten en vrienden, zelfs voor vrouwen van vroegere tegenstanders voert Maria dergelijke opdrachten uit. Door zulke kleine diensten hield zij hoog noodige relaties voor man en kinderen aan; maar zij kwamen bovendien overeen met haar gulle natuur en nauwgezette plichtsopvatting. ‘Ick sal voor haer ende voor aenderen al doen dat in mijn is’, schrijft zij eens aan haar man[3], en aan haar broeder niet zonder lichte ironie: ‘zij heeft mij een deel commissien ghegeven voor de vrou van Houthin te Sluis ende voor de vrou van de Voerde, twee van onse beste vrienden, doch sal zoo wel mijn best voor haer doen als voor iemandt anders’[4]. ‘Ick hebbe dickmael mijn slapen om het voorschreve koffer ghelaeten, ende dat doordyen icker zoo dickmael om bekeven ben. Ick bender half zieck van’[5], luidt het in een brief aan Nicolaas, als men zich heeft beklaagd, dat een koffer met bestellingen te lang is uitgebleven.

Haar hart blijft in Holland. Zij leeft met alle vrienden daar mee, verlangt te hooren, dat men nog aan haar denkt. ‘Ick verwondere mij, dat ick van nichte Basyus niet meer en hoore oftse dood en waer. Vraegt haer eens, bijaldyen se noch leeft. of ick niet een groedt en mach hebben... Segt haer, dat ick wel sie, dat ballingen eer vergeten werden dan zij vergeten’[6].

1) Br. bl. 65.
2) Br. bl. 240.
3) Br. bl. 99.
4) Br. bl. 169/70.
5) Br. bl. 77.
6) Br. bl. 69.

Zulk een vinnige aanmaning lanceert men niet, als men de menschen alleen uit eigenbelang te vriend wil houden.

In haar brieven tintelt de schalkschheid van een opgeruimd gemoed. Van Reinier van Oldenbarnevelt wil zij een behangsel overnemen. 'Segt hem, dat hij al vrij wat most verliesen... Maeckt hem diets datter aengelegen is, dat mijn camer wel versierdt is; maer dit moet hem geseidt zijn als hij een vroolycke uere heeft. Ick wilse koopen, maer ick wilder profijt aen doen'[1]. Maar, hoe zij op haar tellen past, benepen is zij nooit. 'Daer is zoo veel geldt in de weereldt ende Pieter Heinne heeft zooveel meede ghebracht... en al de kinderen, die ghij noch hebt, sullen thiendusent gulden tjaers hebben'[2], schertst zij tegen haar ongetrouwden broer, die wel eens wat aan den zuinigen kant schijnt te zijn. 'Ic hebbe opinie, dat ic noch eens in een goude weereldt commen sal'[2]. Het Fransche jaargeld werd echter zeer ongeregeld uitbetaald en de finantieele zorgen waren bij hun vrij kostbare levenswijze drukkend genoeg, maar zij behield haar vroolijken moed. 'Wilt aen monsieur Vossius seggen dat ick hem bidde, dat hij hem toch niet te zeer en bekomert, want die luden en leeven niet lange en ick soude noch garen met hem vrolyck zijn, als ick wederom in Hollandt comme'[3]. En over den koffer, dien ze om de onveilige zeereis over land heeft gezonden: 'Het is noch beter dat het koffer wat lange wacht, dan dat het zijn hooft spoeldt'[4].

Bij haar eerste afwezigheid uit Parijs schrijft zij oolijk aan haar geleerden man over het confijten van vruchten: 'Vergeeft mij, dat ick UE. met dese beuselingen moeilyck valle, maer UE. sult me(e) eten'[5]. Maar hoe huiselijk dit klinkt, het doel van Maria's reis was gewichtig genoeg. Zij ging naar Holland om te polsen, of er in de naaste toekomst kans was op terugkeer naar het vaderland. Men schreef 1624. Een jaar of drie hadden zij nu in Parijs den loop der gebeurtenissen afgewacht. De kinderen werder grooter, de geldzorgen drukken-

1) Br. bl. 69.
2) Br. bl. 174.
2) Br. bl. 174.
3) Br. bl. 70.
4) Br. bl. 76.
5) Br. bl. 85.

der. Er was sprake van een aanbod aan de Groot, om naar Denemarken te komen. Zouden zij het aannemen?

De vrienden rieden het plan af. Zij vreesden, dat de Groot onder het Deensche volk niet zou aarden en dat hij onder den Deenschen koning geen vrijheid van spreken en handelen zou hebben. 'Ick bidde u niet te dincken dat ick dit schrive, omdat ick er geen zin in en hebbe; bijaldyen UE. daer immers toe genegen is, sal mij daer naer vougen'[1], schrijft Maria. Bij belangrijke beslissingen speelt zij niet de baas, maar is bereid, zich naar haar man te schikken. Vol trots vertelt zij hem, met hoeveel lof men over hem spreekt en met welk een genegenheid de oude vrienden hem gedenken.

Nog andere belangen had Maria in Holland te behartigen. Het tijdstip bleek thans gunstig, om tenminste de hàar toekomende helft der verbeurd verklaarde goederen te lossen. Ook vond zij het geraden, den heeren in Rotterdam door een kleine aanmaning te toonen, dat zij diligent was. De Groot was, volgens het gebruik van dien tijd, voor zijn leven tot pensionaris benoemd, en hij maakte aanspraak op het salaris van de nog niet weer vervulde betrekking. Volgens zijn meening was Rotterdam hem die vergoeding wèl schuldig. Als pensionaris toch van die stad was hij ter dagvaart gegaan en zijn werkzaamheid in de Staten van Holland had tot zijn val geleid.

Vlot verliepen de onderhandelingen over deze kwestie niet. Zeven jaar later trachtten eenige leden der vroedschap er zich nog af te maken met de verklaring, dat die zaak de oude vroedschappen raakte en dat de Groot er geen dienst voor had gedaan. Waarop Maria zeer ter snede vroeg, of zij de stadsschulden, door de oude vroedschap gemaakt, ook niet hadden betaald en of de Groot zijn dienst geweigerd had[2]. '...Die van Rotterdam (staen) ons diere ghenogh. Ic wenste... thien dusent gulden te moogen geeven, om Rotterdam noeidt gekent te hebben'[3], verzuchtte zij.

Haar overigen tijd in Holland benutte Maria, om met verschillende uitgevers besprekingen te houden over de voordeeligste wijze, waarop de boeken van haar man konden worden gedrukt. Zij deed tevens haar best, een geschikt onderkomen te vinden voor haar oudsten zoon Cornelis, die in het

1) Br. bl. 91.
2) Br. bl. 204, 205.
3) Br. bl. 204.

vaderland zijn verdere opvoeding zou ontvangen. Hij en Cornelia, de oudste dochter, maakten de reis met haar mee.

Vrij hoopvol keerde zij ten slotte naar Parijs terug. Wel vond zij den gang van zaken in Holland nog allerminst bevredigend. ‘Als ick zie wat hier int landt omgaedt, houde ick mij gheluckigh, dat wij der uut zijn’[1], schreef zij in een harer brieven aan de Groot. Maar zij was overal op de hartelijkste wijze ontvangen en men gaf aan de ballingen eenstemmig den raad, Frankrijk niet te verlaten en nog een paar jaar geduld te hebben. Prins Maurits, het hoofd der Contra-Remonstranten, zou het waarschijnlijk niet lang meer maken, ‘en aen ons Neefs[2] affectie en moet UE. geenssints twijfelen’[3], verzekerde Maria. Neef de Bye, de thesaurier-generaal, had te verstaan gegeven, dat alles goed zou zijn, als de Groot zijn bekende apologie’[4] niet geschreven had. Zij had hem geantwoord, ‘dat bijaldyen hij (de Prins) het bouck van vooren tot achteren gheleesen hadde, dat hij hem verwonderen zoude dat een man, die men zoo veel quaedts ghedaen hadde, zoo zaght hadde konnen schriven’.[5] Een bewijs, hoe vrij zij was van kleingeestigheid. Want zij had het drukken dier apologie ten sterkste ontraden en tegen haar zin had de Groot de uitgave doorgezet.

Hugo was intusschen door een ernstige ziekte aangetast en zij maakte zich doodelijk ongerust. ‘Alderliefste hertge’, schreef zij in haar laatsten brief, ‘de droufheyt, die beide uwe laeste mij aenghebraght hebben en zoude ick niet connen schriven, en principaellyck den laesten, dewelcke met de handt van Willem[6] gheschreven was... Och kost ick bij u vliegen, dinckt niet, dat ick het laten zoude’[7]. Haar ongerustheid was te grooter, omdat zij den vorigen nacht gedroomd had,

1) Br. bl. 88.
2) Schuilnaam voor Frederik Hendrik, die steeds op de hand was geweest van de Remonstranten en de staatkundige partij van Oldenbarnevelt.
3) Br. bl. 109.
4) Verantwoordingh van de wettelijke Regieringh van Hollandt ende West Vrieslandt.
5) Br. bl. 107/108.
6) Willem van de Velde, de Groot's voormalige dienaar, die de gevangenschap te Loevestein trouw met hem gedeeld had.
7) Br. bl. 115, 117.

dat haar man te ziek was om te schrijven en de vriend, die hem gezelschap hield, vertrokken was.

Ook de kinderen waren in haar afwezigheid ziek geweest; het werd tijd, dat de zorgende huisvrouw terugkeerde.

Geen drie jaar later zag Maria zich genoopt, denzelfden tocht opnieuw te ondernemen. De opvolging van Frederik Hendrik had niet den gehoopten ommekeer gebracht. De Prins ging voorzichtig te werk, al te voorzichtig voor Maria's begrijpelijk ongeduld: ‘den wegh, dien hij nog ingaedt... (is) goedt voor die niet moe en zijn, maer voor ons dat en sal ons niet dienen’[1], schreef zij aan haar broeder. De toon in dezen brief is wat moedeloos. ‘UE. schrift ons veel van de beteringe, die in ons regardt gevallen is, waervan wij het minste niet en zijn ghewaer ghewerden, maer ter contrarie’[2]. Van een wending ten gunste van de Groot in het vaderland, waardoor ook zijn aanzien in Frankrijk zou zijn gestegen, was niets gebleken. Integendeel. Aerssens, de onverzoenlijke vijand van Oldenbarnevelt en zijn partij, werd in November 1625 in ambassade naar Parijs gezonden. ‘UE. zeidt, dat den oppermedecijn[3] goedt is: gheloove voor een deel ja, maer of hij alles wil bijbrengen, dat tot de zieckte van noode is, twijfele ick zeer aen. Daer is veel aen geleegen, dat men de zieckten zouckt te genesen terwijl het tijdt is, anders raecken de ziecken wel in een teeringe en isser geen helpen aen... En ghelooft niet, dat het haesticheyt ofte inpatientie is dat mij zoo doet spreeken, maer overmidts den tijdt nu is, daer wij zeve jaer ofte daer onttrendt naer gewacht hebben’...[4]. Had men haar niet altijd verzekerd, dat met het bewind van Frederik Hendrik alles goed zou worden, zij zouden niet zoo lang in Parijs gebleven zijn. Want daar viel niets te bereiken, als men niet katholiek werd en over zulk een stap dàchten de de Grooten niet. ‘Ons neef, (die) niet van meeninge en is te doen, ...(doet) ons alzoo veel ongelijcx... als den anderen ons ghedaen (heeft)’[5], besluit zij bitter.

Maar in den volgenden brief, geschreven in 1626, heeft zij haar oude fierheid al weer terug. Zij spoort haar broeder aan, eens over te komen, want het volgend jaar gelooft zij niet meer in Parijs te zullen zijn.

1) Br. bl. 122.
2) Br. bl. 120.
3) Frederik Hendrik.
4) Br. bl. 121/22.
5) Br. bl. 122.

> Den tijdt sal leeren; ic en bender gans niet in becommert, alzoo ic mij immagineere, datter niet quaedts voorhanden voor ons is, ofte moet hier beeteren ofte daer ofte op een ander. Ons en ontbreecken geen presentatiën, wij en behouven met ons zelve niet verleegen te zijn, voor mij vrage zoo weinigh naar Hollandt als Hollandt naar mij vragt... Het beste voor ons waer, dat Neef resolut uut zeide, dat wij daer niet op en mosten dencken, wij zouden in sulcken ghevalle lange een resolutie ghenomen hebben. Maer als men meendt, dat wij resolveeren sullen, zoo thoendt men, d[at men 't] niet garen en heeft[1].

Voor een resolute vrouw als Maria was de onzekerheid moeilijk te dragen. Toch kan zij nog vroolijk schertsen over de vrijage van haar broer, aan wien de kinderen geen 'peetoom' meer zullen hebben. En met haar gewone voortvarendheid maakt zij al vast toebereidselen, om gereed te zijn, als zij een volgend jaar weer naar den vreemde moeten trekken, want zij wil niet 'cael in een vremdt landt commen'[2]. 'Wij zijn van meeninge, ons vrij wat mannifycker te houden, als wij bij een nieu meester gaen, het geeft meer aenziennelycheyt'[2].

Maar eerst wil zij nog eens met eigen oogen zien, wat zij van het vaderland te wachten hebben en een beslissing trachten te verkrijgen over de verbeurd verklaarde goederen en het achterstallig salaris van Rotterdam. In den zomer van 1627 is zij opnieuw in Holland. 'Wat de konfiskatie belangt...', schrijft zij aan de Groot, 'bijaldyen ick die zaecken tot een goed einde brenge en sal ick mijnne reise niet vreughteloes houden; wat de reste belangt, God sal voor ons wel zorgen, weest maer wel te vreeden'[3]. De Prins schijnt zich voor de teruggaaf der goederen moeite te willen geven, maar met de terugroeping van de Groot zit men verlegen. Men wil, dat het verzoek daartoe van de ballingen zal uitgaan en hiermee komt men op het doode punt... 'ick en sal noeidt tot eenigh verzouck verstaen'[3], verklaart Maria, en haar man is dit volkomen met haar eens. 'Dat ick een man waere, zoude den Prins gaen sprecken, dan en zie nu niet met wat preteecxt ick hetzelfde zoude doen'[4]. Fruin ziet hierin een nieuw bewijs van haar te groote mannelijkheid. 'Was het niet maar het uiterlijk van den man, dat haar ontbrak?' vraagt hij. Ik voor mij geloof niet, dat haar uitlating in dien zin moet worden opgevat. Zij betreurt het slechts, dit als vrouw niet te kunnen doen.

1) Br. bl. 124.
2) Br. bl. 125.
2) Br. bl. 125.
3) Br. bl. 131.
3) Br. bl. 131.
4) Br. bl. 136.

Trouwens, haar brieven vloeien over van bewijzen van vrouwelijkheid. Bij al haar zakelijke beslommeringen laat zij haar gedachten voortdurend gaan over de huishouding in Parijs, zendt al van uit Brussel hammen en rookvleesch, maakt zich bezorgd, dat de nieuwe dienstmaagd niet spaarzaam genoeg is. Haar man moet Femme eens goed zeggen, 'dat het al te grof toe gaedt, dat het niet bestaen en magh...'[1].

De weigering der ballingen, om zelf een verzoek tot terugkeer in te dienen, was niet ongegrond. Werd het afgeslagen, dan zou zulk een openlijk échec in Holland een beletsel kunnen zijn, om elders een goede plaats te vinden.

Maar bovenal, geen schaduw van schuld wilden zij op zich laten rusten. Zelfs al werd het land, volgens hun wensch, voor de Groot opengesteld met de bepaling, dat niemand hem eenig kwaad zou mogen doen, dan nog zou men, zooals Maria te kennen gaf, er op bedacht moeten zijn, 'dat bijaldyen men daer eenigh klouselen instelden van de sententie te laeten diese (was), (hij) liever numeermeer Hollandt en (zoude) zien als op zulcken voedt daer in commen'[2]. Het eind was, dat Maria beloofde, haar man over te halen, nog een jaar geduld te oefenen.

Niet dadelijk keerde Maria naar Parijs terug. Wat haar nog in Holland terughield, was de zorg voor de kinderen. De jongste, Dirk, scheen niet heel vlug te leeren. '...hij is zeer bot'[3] schrijft Maria. 'Hij is nege jaer[4] ...Hij en kan noch niet leesen..., begundt wat te schrijven. Hij is goedt; UE. weet wel, dat ick altijdt zegge, dat de stoudtste kinderen de gaeuste zijn'[5].

Cornelis, de oudste, had daarentegen een vlug verstand, maar toonde geen overmatigen ijver. 'Hij heeft begrijp ghenogh, maer en is niet nerstych'[5]. En onderwijl gaf te Parijs Pieter, de tweede zoon, reden tot klagen. 'Ick ben d(r)ouve, dat Pieter zoo stoudt is, hij zal uut den huyse moeten'[6]. ...'dewille wij geen groodt goedt en hebben om onze kinderen nae te laeten, zoo moeten wij ons best doen om haer wel te laeten leeren; oock dat se wel leeven connen'.[7] 'Schrijft

1) Br. bl. 156.
2) Br. bl. 142.
3) Br. bl. 133.
4) Br. bl. 134.
5) Br. bl. 148.
5) Br. bl. 148.
6) Br. bl. 145/46.
7) Br. bl. 145.

mij of ic hem[1] hier, te weeten in Neerlandt, in een ander schoel sal doen, ofte dat UE. goedt vindt, dat ick hem meede brenge[2]... Hij[3] is zeer ongemanniert, hetwelcke mij doet inklynneeren, om (hem) met mij te brengen. UE. ghelieve mij te laeten weeten, wat best waere[4] ...Pieter sal meede in 't schoel moeten gaen woenen. Drie gelijck is al wat veel, dan ick stelle het teenemael tot u diskretie.'[5] Dergelijke passages toonen duidelijk, dat zij in alles, wat de opvoeding der kinderen betreft, het oordeel vraagt van den vader. En toch gaf het zwakke en besluitelooze in de Groots karakter alle aanleiding tot doortastend optreden.

'UE. schrijft van Dirck, dat men met de vrienden van zoude sprecken. Dat is al niet, UE. moet weeten, wat hij der van wil maecken... Wiltter terdeege bij U zelve op dencken ende mij u meeninge laeten weeten, want een ander en sal daer geen resolutie op zeggen,'[5] vermaant zij hem.

Met haar overige bemoeiïngen vlotte het niet erg. In den laatsten brief vóór haar vertrek dringt zij er bij haar man op aan, toch zijn broer nog eens aan te sporen, die als hun advocaat optreedt in het proces over de verbeurd verklaarde goederen. Het had een zeer traag verloop. En wat Rotterdam betreft, met spanning wacht zij op den brief, dien de Groot op aanraden van denzelfden broeder over deze kwestie aan Rotterdam's regeering zou schrijven. De brief kwam te laat, dan dat zij de zaak nog eens persoonlijk kon bepleiten. Zij moest zich met de doorzending vergenoegen.

De hoop op een mogelijken terugkeer scheen echter bij de Groot herlevendigd te zijn en hem te bemoedigen. 'Hij is dese winter in een zeer goedt humeur gheweest en hebbe hem noeidt tsedert zijn swarigheyt zoo wel tevreden ghezien'[6]. Maar de hoop verflauwde weer, de onzekerheid duurde voort. 'Ic zie wel, dat wij miserabele menschen waeren, in ghevallen alle onse hoope op soo trouweloose Hollanders stondt.'[7] Wat de

1) Dirk.
2) Br. bl. 133.
3) Cornelis.
4) Br. bl. 145.
5) Br. bl. 148.
5) Br. bl. 148.
6) Br. bl. 162.
7) Br. bl. 179.

Prins misschien als mensch had willen doen, was hem als Stadhouder niet geraden en de vrienden toonden zich flauw. ‘Elck wil wel met de prinsen staen ende daerom werdender veel zaecken bedorven. Dat en is de prinsen niet beminnen, haer in alles te volgen, men moet haer somwijlen zeggen, wraer het op staedt’[1]. - ‘Ten is ooc niet quaedt een man te hebben, die hier alles doet dat hij kan voor het Landt, alsmeede voor mijn heer den Prins..., de Neerlanders die hier te doene hebben helpt ende daerbooven scherijft het lof van mijn heer den Prins ende van het Landt. Waerom zoude men sulcken man van daer doen commen?... dat ic in mijn mans plaedtsse waer, zoude in plaedtse van het lof van Hollandt te beschrijven, mijn penne ghebrucken om de trouwelоosheyt van de Hollanders te beschrijven’[1]. De uitval is weder echt vrouwelijk. In werkelijkheid zou iemand, die zoo loyaal de nagedachtenis van Oldenbarnevelt verdedigde[2], niet deloyaal kunnen zijn tegenover haar vaderland.

In haar en haar mans onwankelbaar besluit, om slechts met eere in het land terug te komen, vraagt zij haar broeder: ‘Zoude UE. connen ghelooven, dat wij minder van couraeige zijn als wij over thien ofte elf jaeren gheweest zijn?’[3] Voor geen eer- of winstbejag zouden zij hun geweten geweld aandoen, ook niet, waar men pressie oefent, om hen over te halen tot het katholieke geloof. ‘Inghevallen wij geen kontientie en hadden en zouden niet behouven van hier te gaan, want bijaldyen wij te misse wilden gaen, waere wel fortuin te maecken,.. Wij sullen de nacommelingen laeten oordeelen ende onderentussen zien, een goede resolutie te nemen, om in stilheyt onse daegen te eindigen’, besluit zij waardig[3].

Toch houdt zij nog altijd vast aan de flauwe hoop, dat haar man zal kunnen terugkeeren, misschien wel hersteld zal worden in het pensionarisschap van Rotterdam, niet omdat die stad haar als woonplaats nog aantrekt, maar om hun aanzien in Parijs en de toekomst van de kinderen. Over een mogelijk huwelijk van haar oudste dochter spreekt zij niet kiesch. ‘UE. moet dencken... dat zij veel meer waert is met de achtien

1) Br. bl. 180.
1) Br. bl. 180.
2) Zie Br. XLVII bl. 171.
3) Br. bl. 181.
3) Br. bl. 181.

jaer als met de vierentwyntich. Als de dochters hier over de achthien jaeren zijn, minderen zij van dage tot dage'.[1] De rondborstige 17de-eeuwers drukten zich niet altijd op de meest delicate wijze uit.

Het verder afwachten wordt langzamerhand onmogelijk. De middelen gaan ontbreken, om het leven in Parijs nog voort te zetten. Het is waarlijk geen wonder, dat in Maria's brieven soms een toon klinkt van moedelooze onverschilligheid. Toch is haar oude veerkracht niet gebroken. Zij reist in 1631 vooruit naar Rotterdam en polst daar de machthebbers, of de Groot's overkomst geraden is. Haar algemeene indruk is gunstig en de Groot waagt den terugkeer. Aanvankelijk schijnt hij goed te worden ontvangen, maar zijn vijanden zitten niet stil en het eind is in 1632 zijn vogelvrijverklaring, als hij niet binnen 10 dagen het land verlaat.

Aan den aandrang der vrienden om hen een verzoekschrift te laten indienen, ten einde voor den balling de officiëele toestemming te erlangen voor een verblijf in het vaderland, schijnen zij echter te hebben voldaan. Van uit Hamburg, waarheen zij haar man gevolgd is, na in Parijs orde op hun zaken te hebben gesteld, schrijft Maria aan broeder Nicolaas: 'Ghij weet, hoe beswaerlijc wij daertoe te brengen zijn gheweest; nu hebben wij onse vrienden voldaen, ooc ons Cousyn[2]. Hadde het willen vallen, ware goedt gheweest, al waert, dat wij daer niet en hadden willen woonen'[3].

Om zèlf een verzoek bij de Staten in te dienen, daartoe heeft men blijkbaar de Groot niet kunnen overhalen. Maria heeft haar broeder aangemaand, toch aan Frederik Hendrik mede te deelen, hoeveel goede aanbiedingen uit den vreemde haar man heeft gekregen, in de hoop, den Prins daardoor aan te sporen, krachtiger voor zijn belangen in het vaderland op te treden. Waarop Nicolaas van Reigersberch antwoordt:

> Ick sal die (de verscheyde goede conditiën) communiceren... doch ick sie niet, dat met apparentie van vrucht yet verder is te onderstaen als alreede is gedaen, tonende UE. Neeff niet anders te connen doen, als naer sijn vermogen de saecke te favoriseren, daer in hy seyt te willen doen, al wat men van hem begeert, maer om dat met succes te doen, dat de opinie die men heeft, dat u man de regeerynge niet wil kennen, moet

1) Br. bl. 196.
2) Schuilnaam voor Frederik Hendrik.
3) Br. bl. 213.

> wech genomen werden, ende dat met eenych versouck... hope dat UE. door den schijn van schone doch onseeckere ende haserdeuse conditien niet en sullen werden wechgeruckt, om te verachten de voordeelen, die selffs met ruste ende seeckerheit voor UE. ende de uwe onder uwe beste vrienden voor UE. open staen. UE. gelieven doch gesamentlijck daer wel op te letten ende om formaliteiten, die alle UE. vrienden oordeelen, dat te nauw werden genomen, geen resolutie te nemen, die van soo groten gevolch is voor UE. gansche familie[1].

Het was alles te vergeefs. De Groot noch Maria gaven hun standpunt prijs.

Het is overigens verkwikkend te zien, hoe dapper zij het hoofd biedt aan de nieuwe beproeving, dat het vaderland nu voor goed voor haar man gesloten blijft en hoezeer zij dien geliefden man hoog houdt. In een brief aan Nicolaas lezen wij:

> Van dage, naer dat wij uwen brief hebben ghecregen, zijn wij zoo wel tevreeden gheweest als oeidt. Ghelooft, wij sullen dat ondanckbaer Hollandt wel vergeeten, die niet waert en zijn, dat Godt haer zoo een man geeft... UE. mach wel ghelooven, datter jegenwoordych ses diversche platsen zijn, daer hij van aenghesprocken is, waer van de minste beeter is als het pensionarisschap van Rotterdam in eere en in gage[2].

Nog tot 1635 moesten zij hun tijd doorbrengen in ontzenuwende afwachting, eer de Groot het eervolle aanbod gewerd, dat voor zijn gevoelige ijdelheid goed genoeg scheen, om het te aanvaarden.

In dat jaar bood de Koning van Zweden hem het gezantschap aan bij het Fransche hof.

Was het wonder, dat het Maria's trots streelde, zoo roemvol weer hun intocht te kunnen doen in datzelfde Parijs, dat zij als verworpen bannelingen hadden verlaten? Was het niet begrijpelijk, dat zij bij een later bezoek aan Holland triomfantelijk rondreed in een koets met zes paarden, waarmee zij natuurlijk hun vijanden de oogen uitstak?

Toch getuigen ook nu haar brieven meer van zorg dan van blijdschap. De eerste schaduw, die op hun glorierijke terugkomst in Parijs viel, was de dood van de jongste dochter, Maria's naamgenoot. En de geldzorgen bleven zwaar drukken. Ook het Zweedsche tractement werd in die tijden van beroering zeer ongeregeld uitbetaald en het viel haar dikwijls

1) Br. bl. 303.
2) Br. bl. 213/14.

moeilijk, den grooten staat op te houden, die bij hun positie paste. ‘Ghelooft, dat ic wercx ghenough hebbe, eer ic een ieder het zijne bezorge; mijn hooft doet er mij somwijlen wel zeer van’.[1] Zij is niet heel wel geweest, is in één maand vijf maal adergelaten. ‘(Ic) doen al wat ic can, om mij op te houden, ons huyshouden en can mij niet wel missen. Ic en mach noch niet sterreven, het zoude de ruwynne van onse kinderen zijn’.[2] Nog droeviger klinkt het in een anderen brief: ‘En wat is ons heele leeven gheweest? Niet dan quellinge en droufheydt... Het gaedt int achste jaer dat wij hier zijn in den staet, daer wij in zijn, Godt weet hoeveel distelen en doorenen datter in ghevonden zijn, en dat om een idelen tytel ende den soberen kost!’[3]

Als de vijanden in Holland weer wroeten, om de Groot uit zijn gezantschap te werken, welk een mismoedige ontgoocheling spreekt er dan uit haar brief: ‘Dat is alleen, dat onse vianden haer daerin sullen verheugen en dat mijn niet heel wel en luste, weer in een ander landt te gaan leeren weer nieuwe menschen kennen. Ic worde nu oudt’.[4]

Maar het ergste was het verdriet, dat zij van haar kinderen had. ‘De swaricheyt, die de Hollanders ons hebben aenghedaen, voellen wij meest in onse kinderen’.[5]

Had hun opvoeding te veel geleden onder het rustelooze leven der ouders, die van af den Loevesteinschen tijd hen slechts al te veel aan vreemden hadden moeten overlaten? Was de vader te toegevend, de moeder te streng geweest? Of was de verheffing van Hugo de Groot, waarvoor hij zelf zoo gevoelig was, den zoons naar het hoofd gestegen?

‘U broer meent, dat voor een ambassadeurs soon niet eers ghenough en is, advocaet te zijn ende ghij meendt, het niet eers ghenogh is, ter zee te reisen’, schrijft zij eens[6].

En Cornelis èn Pieter èn Dirk hebben door hun opstandigheid, hun roekelooze verkwisting en tijdverspilling hun ouders veel leed berokkend.

1) Br. bl. 232.
2) Br. bl. 232/33.
3) Br. bl. 245.
4) Br. bl. 246.
5) Br. bl. 242.
6) Br. bl. 219.

'De toon van Maria tegen haar zonen is hard en onaangenaam', zegt Fruin... 'de brieven bevatten geen woord van moederlijke liefde, van hartelijke deelneming in het lot der kinderen'. Dit oordeel schijnt mij te streng. Een bizonder teederen en zachten toon kan men bij Maria's karakter nauwelijks verwachten, maar de moederlijke gevoelensontbreken niet. Die uiten zich in het dringend verzoek aan Dirk, haar toch te laten weten, hoe het Cornelis gaat, die nooit iets van zich laat hooren, in haar kleine zorgen voor zijn kleeren en linnen. 'Schrijft mij met den eersten, hoe het met hem gaedt ende hoe het met zijn cleeren ende lindwat is ende wat ghij van doene sult hebben'.[1] Die spreken ook uit den brief aan haar man, waarin zij aangaande Dirk schrijft, dat het haar 'wee dede, hem zoo verde ende soo peryculeus te zenden'.[2] Waar de vader tegenover de kinderen nooit krachtig optrad, hadden de omstandigheden er toe geleid, dat de moeder van af hun prille jeugd de teugels strak moest houden. Is het dan te verwonderen, dat zij ook een strenge houding aannam tegenover het wangedrag der volwassen zoons? In het redelijke weigerde zij nooit, hen te helpen. 'Ic en hebbe noch hem (Cornelis) noch u geen geldt gheweigert als in de redelyckheyt. Geldt dat ghij noodyc moet hebben, dat sal men u al tijdt geeven... bijaldyn hij hem in den dienst van Smidtsbergen niet en wilt stellen, maer dat hij hem in iemants anders dienst steldt ende wel doet, men sal voor hem sorgen',[3] schrijft zij aan Dirk.

Hadden de ouders naar ònze begrippen te veel den weg voor hun kinderen afgebakend, als zij de verkeerde gevolgen ziet, is zij niet te trotsch, om haar gedragslijn te wijzigen.

Hard en onaangenaam klinkt het mij niet, als zij zich tegenover Dirk ten opzichte van Cornelis aldus uitlaat: 'Het is mij wel leedt, dat wij moeten hooren, dat hij het zoo niet en maeckt, als wij het wel gaeren saegen, wil evenwel hoopen, dat hij een ander leeven sal gaen leiden'[4]. Cornelis, die speelde en met een lui en lekker leventje roekeloos geld verspilde, verdiende waarlijk wel een scherpe terechtwijzing.

1) Br. bl. 227.
2) Br. bl. 234.
3) Br. bl. 226.
4) Br. bl. 225.

Het getuigde van al heel weinig kinderlijke liefde, dat hij noch vader noch moeder een woord over zijn wedervaren deed toekomen en hij wist zeer goed, hoe Maria door geldzorgen werd gekweld. Toch schrijft deze hem nog inderdaad zachtmoedig, nadat hij zijn linnen heeft verpand en zij hem weer aan geld geholpen heeft: 'Vooral hoope ic, dat ghij u lindwat sult hebben geloost. Ic bidde u, toch niet meer in sulcke fouten te vervallen. Denckt, dat ghij van eerlycke luden zijdt ghecommen, en wilt ons immers geen schande aendoen'.[1)]

Aan den aanhef van haar brieven met 'zoon' of 'zoon Pieter' enz. behoeven wij ons niet te stooten. Ook haar broeder, dien zij blijkbaar hartelijk liefheeft en die met groote toewijding de zaken der ballingen behartigt, spreekt zij aan met 'mon frère', wat in het welluidende Fransch misschien zachter klinkt, maar wat op hetzelfde neerkomt. Een enkele maal schrijft ze zelfs 'mijnheer!'

Het is echter niet te ontkennen, dat zij wel eens verbitterd was. Het onoprechte en heimelijke in het doen van haar kinderen, zoozeer indruischend tegen haar eigen rondborstige natuur, was haar een doorn in het oog. Waarschijnlijk uit vrees voor de strenge moeder, wendden zij zich achter haar rug tot den toegeeflijken vader, en dit gaf haar het gevoel, dat zij alleen goed genoeg was, om geld te fourneeren en overigens werd uitgeschakeld. Wat zij hiervan zegt, klinkt wel héél bitter.

> Ick ben altijdt noch goedt ghenough voor de kinderen, om geldt bij den anderen te raepen. Ic geeve aen uw jonsten zoon dusent gulden, om hem wegh te helpen, dat is het la(e)ste, dat hij van mij sal hebben. Ic hebbe hem ghezeidt, dat hij voortaen aen UE. sal schrijven om geldt, als hij iet van doene sal hebben; UE. sult hem dan ordonneeren, hoeveel dat hij wil, dat men hem geeve en zien, waer het van daen commen sal... Mijn intensie is, mij van alle dese becommeringe te ontlasten ende, dewille ic soo weinigh aensiens bij de kinderen hebbe, die de becommeringe te laeten, die het comandement hebben[2)].

Met al haar goede bedoelingen was zij niet in staat geweest, genegenheid bij haar zoons te wekken.

Het is een droevige indruk van disharmonie, die de correspondentie met en over haar zoons bij ons achterlaat.

1) Br. bl. 229.
2) Br. bl. 235, 237.

Ook tegenslag buiten hun schuld trof Cornelis en Dirk in het avontuurlijke krijgsleven, dat zij zich gekozen hadden. Is het wonder, dat Maria, die in haar hart wel degelijk met haar kinderen meeleefde, aan haar broeder schrijft: 'Ic worde schier ongevoelyck, alsoo ic altijdt in een egaelle droufheidt leeve?'[1]. Het bewijst voor mij niet, dat, zooals Fruin zegt, de vrouwelijke zachtheid, die niet geheel ontbroken had, verdween met het klimmen der jaren; dat haar moed, om tegenspoed te verduren, ontaardde in ongevoeligheid. Maar het nimmer eindigend leed stompte haar af. Overigens heeft Fruin volkomen recht gedaan aan haar groote en goede eigenschappen en onthoudt hij ook de zwaarbeproefde vrouw zijn mededoogen niet.

Tot die 'egaelle droufheidt' heeft zeker in hooge mate meegewerkt de ontzettende slag, die haar trof door den tragischen dood van haar man. De Groot had, in antwoord op de zending van een buitengewoon gezant naar Parijs, zijn ontslag ingediend en verkregen en was daarop naar Zweden geroepen. Ditmaal ging hij alleen. Maria vergezelde haar eenig overgebleven dochter Cornelia naar Spa voor een drinkkuur.

Behouden bereikte hij Zweden's hoofdstad, maar op de zeer onvoorspoedige terugreis stierf hij in 1645 te Rostock, ver van haar, die met onbezweken trouw zijn hulp en zijn steun was geweest.

Over haar verderen levensloop geven de brieven weinig aanwijzingen. Wij vinden haar nog in 1647 te Parijs, waar Cornelia intusschen getrouwd is. Zij doet haar best, in Holland een regiment voor haar schoonzoon te koopen, maar op de haar eigen loyale wijze, die haar reeds vroeger deed schrijven: 'ic en begeere met geen bedrogh om te gaen'.[2] De Honcourt, die eveneens over dit regiment gedacht heeft, moet eerst geraadpleegd worden: 'Ons dunckt, dat men daarin rondt most gaen met monsieur de Honcourt, hem vragende of hij er op pretendeert, ende in cas van ja, daer niet naer dencken'.[3]

Het schijnt gelukt te zijn, de plaats voor haar schoonzoon

1) Br. bl. 262.
2) Br. bl. 187.
3) Br. bl. 263.

te bemachtigen en naar alle waarschijnlijkheid keerde zij daarna met de jongelieden naar het vaderland terug, om haar verdere dagen in stille teruggetrokkenheid te eindigen. Haar rol in het publieke leven was uitgespeeld. Zij stierf in den Haag in 1653 en werd bijgezet in het familiegraf te Delft, in den dood hereenigd met den man, dien zij boven alles had hooggehouden en liefgehad.

CATH. BRUINING.

Verzen aan zee en in een tuin.

1.

Ik ben niet minder dan wie met een sterk gelaat
de ijlt en de guurt van nacht en ochtend tegen-gaat.
Ik ben niet meer dat wie op holt van schuine schuiten
zich-zelven vaart te buiten.

o Dreigement van een ontstellend-stuursch gebaar:
'k vergooi me-zelf, mijn God, en 'k weet: 't en is niet waar.
Ik ben de domme en luide zee, die slaat de dijken
en nadert, om te wijken.

2.

o Late dag, gij smaakt naar water en naar rozen.
- Ik weet me alleen te zijn in 't wijde, koele huis;
'k geniet mijne eenzaamheid; ik voel mijn vrees verblozen;
ik voel 't verleên vergaan in teeder blaên-gesuis.

Reeds neigt de zon ter rust en lijkt 't gerijs der mane.
Er is geen komst die hoopt; er is geen leed dat wijkt.
Een vreed'ge staat regeert die, buiten wensch en wanen,
vermeêrt een zoet betrouwe' en dat me-zelf gelijkt.

En de avond staat gestrekt aan dezen muur vol bloemen
rijzig en ijl gelijk de schaaûw der eeuwigheid...
Een bijen-zwerm, die keert: ik hoor dees woorden zoemen
die'k, zwaar aan dracht, maarblijde en vroom, der Stilte wijd.

3.

't Gebladert staat verdiept; de dag verzaadt het loover;
de zomer rijpt de stilt tot een voldragen vrucht.
En slechts 't gewieg der zee doorzucht den vrede, alover
de trage boomen en den adem van de lucht.

De zee, en haar gedein door mijn bewogen longen...
Maar neen: mijn loomt verdroomt de maat van alle maat.
- o Zang van liefde en hoop: mijn zomer is verzongen;
't gebladert staat verdiept en reeds met dood verzaad.

4.

Een ster: een klompken ijs tusschen mijn heete tanden...
Terwijl ge onzichtbaar zijt, o zee, die nauwlijks hijgt;
terwijl mijn hart gelijk een oude zuster zwijgt,
komt deze stipte oneindlijkheid mijn lippen branden.

- Mijn nachten zijn geweest een mand vol droom aan droom;
mijn dagen, 't vast getal der appelen die zwellen
in elken boom-gaard en aan elken zwaren boom.
Ik had geen vingren om mijn weelden aan te tellen.

Thans: ijlt. De tijd is guur en onberoerd. De tijd
is als de kille en dorre zee, die zwoegt noch krijt.
Ik ben alleen; ik pers mijn strakke lippen samen
op eenzaam deze groote sterre, die ze bijt.

5.

o Zee, die mijne lip doorkeent met zout-krystallen
waarin het volle licht van alle zonnen breekt;
zand, van mijn veer'ge zool breed-uitgestraald doorweekt,
waar krijschend iedre tred doet duizend schelpen schallen;

o Tuimelende lucht, die brandt mijne oogen toe
maar sluit ze op 't dansen van ontallig-vuur'ge bollen:
ik ben van zee en lucht, ik ben van God gezwollen;
ik voel me oneindig rijk en moe.

KAREL VAN DE WOESTYNE.

Voor den spiegel.

Was het een kleine aarzeling der handen,
die zóó haar denken overmande,
dat zij, hulpeloos in de lichte kleêren,
van dezen aanblik niet kon keeren
en immer verder zich moest geven
aan het naar steiler diepten wijkend glas?
Was het een vluchtig óverzweven
van al wat niet meer van haar leven
naar al wat van haar droomen was?

Zelve bleef zij, ontsluierd, achter:
een spiegelbeeld, maar vreemd en zachter:
een schaduwing, onzeker tastend
naar den nacht. -
Maar toen haar handen nederzonken
uit de gedweeë pracht der vochte haren,
vond zij zich, naakt en sluimer-dronken,
in schemerlooze verten staren...

H. VAN ELRO.

Het leven van Francesco Campana.
Het eeuwige licht.

Vijfde hoofdstuk.

I.

Langzaam, den vollen plunjezak over zijn rug, klom Francesco de trap naar de slaapzaal op. - Ouwe kribbebijter met zijn leeren rimpelgezicht! dacht hij. - Waarom dat snauwen: ‘trek je bovenkleeren uit!’, als je passen moest; en weer: ‘passen hoeft niet!’, als je ook je trui dacht te moeten passen; en als je je kleeren weer aantrekken wou: ‘opletten, wat donder!’ Een milicien was toch geen misdadiger, wat donder!

Boven zette hij zijn last, gemerkt 63, bij hangmat 63, en ging terug naar het magazijn, om daar de matras en de dekens te halen, die eveneens tot het uitzet behoorden.

Later stond hij voor zijn kooi, met al zijn kleeren daarover uitgespreid: zijn twee blauwe broeken, zijn twee baadjes, zijn twee witte pakken, zijn twee blauwe truien en zijn twee witte, heel zijn matrozen-plunje.

- Wat gek, dat dit alles nu van hem was; dat hij daar drie jaar in zou moeten leven; en dat hij, wat er na drie jaar nog goed aan was, zou meenemen voor weer een ander deel van zijn leven, de matras en de dekens incluis... Het leek een rare droom, al deze elkaar wildvreemde kerels, samen op deze slaapzaal, ieder met zijn nieuwe broeken en truien en baadjes over zijn bed...

Hij schikte alles netjes in den waterdichten zak, die dan, voorzien van zijn hangslot, aan den algemeenen ketting werd geregen. Het leek hem, of heel zijn aanstaand marineleven besloten was in dezen zak, en vastgelegd aan dien grimmig rammelenden ketting.

De eerste weken van zijn dienst als zeemilicien waren hem een niet geringe teleurstelling.

Als monteur was hij aan de Centrale van het Arsenaal geplaatst; doch daar een lichting-matroos tot geen enkelen rang kan opklimmen, werden alle verantwoordelijke posten door het beroepskorps ingenomen; en Francesco zag zich plotseling teruggezet tot de onnoozelste karweitjes, die hem willekeurig en gewichtig werden gecommandeerd.

De militaire instructie zelf, het exerceeren op het Arsenaalplein, het hanteeren van het geweer, boezemde hem al even weinig geestdrift in. En het leven op de chambreé, het nooit aflatend contact, dag en nacht, met de nieuwe kameraden en hun weinig kieskeurige gewoonten, benauwde hem den eersten tijd meer, dan hij ooit had kunnen denken.

Heftig geboeid werd hij daarentegen door het onoverschouwbaar bedrijven-complex van het negentig hectaren groote Arsenaal; en in zijn vrije uren, voor zoover dat geoorloofd was, van dichtbij of uit de verte, bekeek hij de kolossale dokken en werven en kiel-bassins, waarover de hooge ijzeren bruggen en kranen hun vervaarlijke geraamten uitstaken tegen de lucht. Nog spookachtiger spalkte het rood-gemenied karkas van een kruiser-in-aanbouw, weergalmend van het geklop op de stalen ribben en platen. En heel een wereld van industrie wemelde er in de negen onafzienbare loodsen; daar werkten de smeden en de staaldraaiers, de koperslagers en de lampenisten, de zeilmakers en de kuipers, de schrijnwerkers en de touwslagers en de ververs. Hier bonkte de stoomhamer, ginds snorden de vliegwielen en gierde en ronkte de electrische zaag, en verderop laaiden de smidsvuren en de ovens der gieterij. Dan strekten zich uit de eindelooze stapelplaatsen van scheepsmateriaal, de wapen- en kruitmagazijnen, de hangaars der artillerie...

Francesco, hoewel hij al heel wat gezien had van werktuigen en machinerieën, en er sinds jaren zelf mee omging, stond toch verbijsterd door dezen chaos van ijzeren regelmaat. Doch

al gauw vroeg hij zich ook af, waartoe heel deze ontstellende oorlogstoerusting diende, als de oorlog toch nooit komen zou.. 't Was de eenige weg om den oorlog onmogelijk te maken, heette het: de gewapende vrede. Hem leek 't een nachtmerrie. Maar de hooge heeren schenen er anders over te denken, beriepen zich op een spreuk der oude Romeinen, en zwegen van de staal-industrie.

En na eenigen tijd begon hem de dagelijksche omgang met de kameraden, die hem aanvankelijk zoo had afgestooten, het eenig goede voor te komen in het gareel van den dienst. Er was in dit gemeenschappelijk leven een ruige gemoedelijkheid, die hem met den velen dor-verdanen tijd verzoende.

De matrozen, ingedeeld bij de bizondere takken van dienst, waren ondergebracht in de Casermetta, de kleine kazerne. Om vijf uur in den morgen, wakker-getoeterd door de trompet van de reveille, sprongen en tuimelden zij uit de hooge hangmatbedden en jachtten naar het wit-marmeren waschhok, waar zij bij tienen, elk onder zijn kraan, hun slaapdronken koppen beplensden, en schrobden hun rood-koude bovenlijf. Tweemaal per week kregen zij een lauwe douche; als tien proestende poedels stonden zij te blazen onder hun tien stortvloeden en zeepten elkaars blinkende ruggen in. Dan, baksgewijs, in groepen van tien alweer, zaten zij in het refectorium aan de lange tafels en sopten hun brood in de zwarte koffie; ontbijt, waaraan een hartig stuk Parmezaansche kaas pit en zwier verleende.

Het was dan half zeven. En de lange, lange morgen begon van vaak lanterfantig werk, van langdradige theorie over de rangen, eerbewijzen en saluten, en van voor hem overbodige specialisten-instructie. Donderdags- en Zondags-morgens moesten zij exerceeren.

Om twaalf uur togen zij naar hun Casermetta, zaten weer met hun tienen rond de ruw houten tafel. Door den jongen van de week werden de groote balies uit de keuken gehaald, en de baksmeester, kenbaar aan de drie roode strepen op zijn mouw, deelde de portie's rond in de aluminium kommen en borden. Dat was een groote luxe, werd hun voorgehouden; de marine was deftig; in 't leger konden ze staande vreten.

De blonde jongen uit Telaro, die naast Francesco sliep, zat

ook naast hem aan tafel; het was een kinderlijk en goedhartig wezen, dat in de grootste onschuld de godslasterlijkste vloeken uitbracht, en at voor drie.

Op dat maal, en een uur rusten, volgde een nieuwe middag van werk, en na vijven waren zij vrij.

Velen zwierven de stad in, waar tegen negenen de taptoe door de straten toog, om de uitgaanders binnen te loodsen. Anderen zaten in de cantine van het Arsenaal en speelden kaart. Sommigen lazen of schreven in het refectorium. Daar was ook het onderling onderwijs. Van wie een goede school had afgeloopen werd verwacht, dat hij zou trachten zijn minder bedeelde kameraden iets bij te brengen. Er hingen platen aan den muur met geometrische figuren, met werktuigen, landschappen en dieren; ook prenten tegen het alcoholisme, uitbeeldend de gevolgen voor den dronkaard zelf en voor zijn nakomelingschap.

Francesco was volstrekt niet de knapste onder de kameraden; een jongen uit een Genueesch restaurant en een onderwijzerszoon uit Camogli schenen veel meer te weten dan hij; doch, laatdunkend de een, gemakzuchtig de ander, gaven die zich zoo goed als geen moeite. Francesco vond het prettig zich bezig te houden met degenen onder de makkers, die graag wat opstaken; en naar aanleiding van het een of ander onderwerp kwam hij er soms toe, zijn gewoonlijke geslotenheid te overwinnen en zich te laten gaan tot beschouwingen, nog nooit door hem uitgesproken dan tegen deze drie of vier, die met aandachtige monden naar hem te luisteren zaten. Als dan soms de Genuees, vanuit zijn boek, een hatelijke opmerking daartusschen gooide, bleek het Francesco plotseling, uit de wijze waarop de anderen het voor hem opnamen, hoe zij in dien korten tijd op hem gesteld waren geraakt. Hij was er verwonderd over.

Van den luitenant kreeg hij de opdracht, de twee analphabeten uit hun troep lezen te leeren. Eén van hen was de blonde jongen uit Telaro; en ook voor het helpen van deze ruwe lobbesen bij hun eerste letter-gestamel, had Francesco een zwak. Het ontroerde hem soms, als uit dien dikken, blonden kop, gebogen over zijn a-b-c-boek, moeizaam het dompe mà-mè-mi-mò-moe te voorschijn kwam.

En na het avond-appèl, als iedereen binnen was, besloot nog

een laatste rumoerig half uur den langen dag. Vol getier en gezang en geweld was de dwarrelende slaapzaal. Francesco, onder de plagerijen, die hem betroffen, voelde vaak niet enkel baldadigheid, maar ook moedwil. Hij wist wel dat er verscheidene hem niet goed gezind waren. De blonde jongen zat kruisbeens op den grond naast zijn kooi en blies op een occarino, altijd dezelfde droefgeestige wijsjes, onverstoorbaar heen door het joelend lawaai.

Sommige avonden, als de ergste heethoofden theater-verlof hadden, was de zaal van een rustigheid, die verontrustte. En zachtjes klaagde dan door die stilte het occarino-wijsje van den jongen uit Telaro. Den eenen keer bekoorde het Francesco; een anderen keer werd hij er zoo droefgeestig van, dat hij den jongen moest vragen, of het nu eindelijk genoeg was? - In den hoek zat een troepje kaartspelers, die, na een ganschen avond, er nog hun bekomst niet van hadden en dat laatste kwartier, met een haast of hun leven er van afhing, de spellen doorjoegen.

Om tien uur klonk een nieuw signaal. Dat was: stilte. Geen geluid steeg meer op. In de schemerduistere zaal hingen de twee langen rijen hangmat-bedden te deinen tusschen de ijzeren palen; je voelde je al een beetje als op een schip. Soms, meende Francesco, kwam de kop van den blonden jongen, die naast hem sliep, naar den rand van het kussen geschoven, en hoorde hij een gefluisterd ‘goeie nacht’. ‘Goeie nacht’, fluisterde hij terug. Er stond een dag arrest op het verbreken van de stilte.

En Francesco lag te luisteren naar al de ademhalingen, die gingen, naar al de warme levens, die daar den diepen, onbewusten slaap binnengleden.

Een der eerste aanteekeningen, die hij op een avond in een nieuwbegonnen dagboek schreef, was deze:

24 Mei. Terwijl ik gistermiddag boven op mijn bed de ‘Avanti’ lag te lezen, zongen de kameraden, die op de chambreé uit de ramen hingen, de liederlijkste liederen, die ik ooit hoorde.

Zij dachten, dat het heerlijk slecht was, wat zij zongen. En toch waren zij zoo fideel en zoo goedig, zooals zij daar bij

drieën en vieren met hun gezonde, lachende, zingende koppen uit de vensters propten, de armen vertrouwelijk om elkanders rug.

En opeens herkende ik het oogenblik onder den laurier, toen het piano-orgel tokkelde, en ik die dorpsjongens zag dansen met elkaar, - en wist, dat ik van hen hield.

Nu voelde ik het nog veel dieper: ik hield van mijn makkers, die gemeene liederen zongen en genoten van die lekkere zondigheid. Want ze waren nog veel zonniger dan zondig.

En ze waren zoo zonnig, omdat, terwijl hun hersens en hun zinnen speelden met hun lusten, hun dieper wezen zich verwarmde aan een ruige, zuivere, onderlinge aanhankelijkheid; omdat ze, denkend slecht te zijn, onbewust zich in een diepe, jonge broederschap vereenigd voelden'.

'25 Mei. Ik heb opnieuw begrepen, en nu langs een geheel anderen weg, dat het uiterlijke leven een schijn is, en de diepere waarheid soms het tegenovergestelde ervan.

Ik heb tevens begrepen, dat de menschen vereenigd kunnen zijn in een golf van goddelijke liefde, ook als zij meenen den duivel te dienen, - zoolang maar niet het vervloekte "Belang", het op de loer liggend Egoïsme, hun harten verraadt'.

Als Francesco 's avonds uitging, dan was het vaak met Mario Zambuti, een der aardigste en verstandigste kerels van hun bak. Het was de zoon van een der vuurtorenwachters uit Genua, en hij had zoo de zee in het bloed, dat hij liefst voorgoed bij de marine zou blijven; hij was lantaarnmaker van zijn vak. Soms namen zij den jongen uit Telaro mee, die gelukkig en vereerd stil naast hen liep, en altijd wou tracteeren.

Twee avonden in de week had Francesco verlof tot half elf, om zijn natuur- en scheikunde-cursussen te kunnen volgen. Een enkele maal bezocht hij, op diens kantoor, den ingenieur Montini, die hem daartoe had aangemoedigd. Herhaaldelijk kwam hij ook bij Taviglia; hij voerde hem rond op kleine schemer-wandelingen, en meer dan eens, een mooien avond, zaten zij samen voor een café aan het park, waar de marinekapel een concert gaf. Dan genoot de blinde.

- 't Ging goed bij hen thuis, vertelde hij, Battista hield zich beter dan ooit; en hijzelf kreeg meer lessen.

Andere keeren vroeg Francesco een theater-permissie en bleef tot twaalf uur in zijn oude eethuis zitten schrijven aan Agata.

En de eerste maal, dat hij een heelen dag vrij kreeg, ging hij tante Letizia verrassen. Hij had zijn brandheldere, witte matrozenpak aan, waarin hij zichzelf van een zoo jongensachtige pinterheid voelde. En toen hij binnenkwam, en iedereen een uitroep slaakte, herkende de kleine Gianni hem niet. Met hevig verbaasde oogen stond die aan de overzijde van de tafel hem aan te staren.

‘De domoor!’ riep oom Bernardo; ‘dat is nou al zes jaar, en herkent zijn neef niet, als die in zijn paradepak steekt!’

Toen wierp het jongetje met een hartstochtelijke heftigheid zich tegen Francesco op, en was dien verderen dag niet meer van hem weg te slaan, als was hij bang, hem opnieuw te verliezen.

Dien middag zaten zij samen aan het strand, op de trapjes van het badhuis, en Francesco moest honderduit vertellen.

- Sliep hij niet in een ledikant? En ook niet in een hut, als vader op de Livorno? Hing hij in de lucht te slapen? Net een vogel? Hoe was dan zoo'n kooi?

Francesco, met zijn dubbelgevouwen zakdoek en twee in 't zand geplante stokken, bootste zijn hangmat na; - zoo, een lap linnen, en dan acht touwen aan iederen kant, die in een lus om den haak gingen; en dan je bultzak erboven op... nee, je sliep kostelijk!

- En at hij maar iederen dag weer hetzelfde?

‘Altijd maar weer hetzelfde’, zei Francesco. ‘Driemaal in de week rijstesoep en gekóókt vleesch met aardappelen; en driemaal in de week macaroni en gestóófd vleesch met aardappelen; maar Vrijdags kreeg je stokvisch 's middags, en tonijn 's avonds, met groente’.

‘Stokvisoh 's middags, en tonijn 's avonds, mèt groente!’ herhaalde Gianni, die alles even gewichtig vond.

‘En natuurlijk brood en wijn’.

‘Ja, natuurlijk, brood en wijn’, zei Gianni wijs.

Met de Juli-hitte - Spezia is voor zijn heete zomers berucht - werd het leven in de volle schaft- en slaapzalen van een klamme benauwdheid, die ontzenuwend op allen werkte. Er

waren meer dan ooit de neerslachtige buien, die in plotselinge beestachtigheid oversloegen; de obsceniteiten, waarvoor geen enkele schaamte meer bestond. En ook Francesco begonnen die oogenblikken van hersenverhitting te bestoken. Met een innerlijken angst dwong hij zijn gedachten heen naar Agata's liefelijk beeld. Dan vluchtte de verzoeking.

Een bevrijding was ook het veelvuldig zwemmen, 's avonds na vijven, in de marinehaven.

Eens, toen hij de stad inging, liep de jongen uit Telaro hem achterop, en met diens argelooze rauwheid trachtte hij hem mee te krijgen naar waar 's avonds vele kameraden hun prangende jeugd plachtten uit te vieren.

Francesco weigerde, ‘'k Heb mijn meisje’, zei hij, ‘daarginds... verweg...’

‘Wat heeft dát ermee te maken’, antwoordde domp de jongen uit Telaro; ‘ik heb de mijne ook, bij ons thuis... maar wat heb je daar nóu aan?’

Francesco wist het, zoo dachten de meesten erover. Je huwelijk, later, dat was één ding; je lichamelijke behoefte van vandaag, dat was er een ander. Je mocht jaloersch een meisje aanbidden, toch, omdat je niet van hout was, ging je je gang. Mario, onlangs, had het ook gezegd: ‘je knalt immers uit elkaar bij die hitte!’

Maar hij wilde dan niet. Hij was van Agata, en hij zou het blijven.

‘Als je werkelijk van iemand houdt...’ wou hij gaan zeggen. Doch de jongen uit Telaro viel hem boos in de reden:

‘Dacht je, dat ik van de mijne niet hield?’ En koppig kwam hij opnieuw achteraan: ‘Maar wat heeft dàt ermee te maken? Je bast heeft toch ook zijn rechten?’

En zoo open keken die heete oogen uit den blonden kop Francesco aan, dat het hem in een bonzende verwarring bracht. Een donkere gloed vloog hem naar het hoofd.

Met moeite worstelde hij zich los.

‘Nou, addio dan’, zei hij plotseling.

In zijn dagboek schreef hij:

‘11 Juli. Broeder ezel, houd je ergerlijke gebalk thuis. Agata, vergeef mij dat moment van zinnen-verbijstering. Wat is onze “bast” toch een weerzinwekkende machine!’

‘12 Juli. Weerzinwekkende machine? Hoe kon ik het

schrijven?... Wordt die machine, met al haar onverbiddelijke werktuigelijkheid, dan soms niet bestuurd door de onnaspeurlijk geheime krachten, ja, door de dienende liefde van God zelf?

Het doordenken hiervan verbijstert mij, want de weerbarstige organen, die hun eigen wil schijnen te hebben, en anders willen dan heel onze ziel, worden dus ook door God doorstuwd en bestierd; om het anders uit te drukken: ook de drift, die niet van waarachtige liefde en van wachten wil hooren, is ons door God ingeschapen.

Maar nog veel onmiskenbaarder uit God is toch die waarachtige liefde zelve!

Strijdt God dan in ons tegen God? Is ons lichaam het tooneel van een Gods-strijd?'

'13 Juli. Ik heb wat studieboeken teruggehaald, die ik bij Taviglia in bewaring had gegeven, en ik ben mijn zoölogie gaan herlezen. Het is vreemd: met bovenmenschelijk beleid is ons lichaam geörganiseerd; door geen sterveling is het tot in het levensbeginsel begrepen. En toch kun je aan al deze inwendigheden, met hun puilende vormen, hun glibberigheid en hun blauwige ingewandskleur niet denken, zonder er een afschuw van te hebben.

Maar dat wij huiveren van onszelf, het bewijst nog eens te meer, dat onze geest in diepste wezen on-egoïst is, en dus goddelijker dan ons egoïste lichaam, - al werd dat egoïsme onbegrijpelijkerwijs door Gods dienende liefde zelve gewekt'.

'14 Juli. Vreemd is ook dit: alle werktuigen door den mensch bedacht, ook de geniaalste, zijn van een gladde, feillooze, soms ragfijne *regelmaat*, en het *leven* ontbreekt eraan.

De *levende* werktuigen, als bijv. ons oor (en met zijn fluweelen kameren en gangen, zijn vliesdunnen, trillenden afsluitingswand en zijn geheimzinnig weerklinkend trappenhuis, is het oor fantastischer dan een sprookje) - die werktuigen, door een genialer geest dan den menschelijken bedacht, zij zijn onbedenkbaar grillig, van een ondoorgrondelijke, ruige teerheid, en *onregelmatig*'.

'15 Juli. De laatste avonden, na het zwemmen, blijf ik met een boek aan zee, tot negen uur soms. Het wordt er later op den avond zoo eenzaam en zoo koel. Ik studeerde wat in mijn natuurkunde; wij zijn op den cursus juist de "warmte" door,

en verderop, in het “geluid”, vond ik iets, dat heel vroeger Salvati ons al vertelde: tonen, die lager zijn dan 30 trillingen in de seconde, en tonen, hooger dan 50,000, kunnen wij niet meer waarnemen.

Wie weet, hoeveel duizende geluiden er vlak om ons heen, ja binnen in ons zijn, die wij niet hooren. En wie weet, wat er al niet voor onze oogen is, dat wij niet zien, - wij, blinden en dooven in dit verbijsterend heelal.

Wij zien alles zoo klaar en nauwkeurig, wij hooren de geluiden precies en apart, juist door de beperking onzer zintuigen. Zagen wij alles, fijner dan microscopisch, tot op het atoom, hoorden wij alle trillingen onder en boven het menschelijk vermogen, de diepste bastonen en het helste gegil, dan hoorden wij niets meer en zagen wij niets meer dan één waanzinnig-makenden chaos; wij werden doof, blind en gek.

Of gelukzalig. Misschien ervoeren wij juist een onbedenkbare hemel-harmonie.

De oneindige hemel kan bestaan in de holte van mijn hand, waar één atoom een eeuwigheid omsluit’.

‘21 Juli. De Paus is gestorven, de fijn-glimlachende Leo XIII, met zijn spitsvondig en toch ascetisch gezicht. Het maakt een grooten indruk op me, en ik weet niet waarom. Er is in de Katholieke kerk toch een onberedeneerbare majesteit’.

Twee avonden daarna, terwijl hij nog laat aan den eenzamen strandweg te lezen liep, werd hij aangeklampt door een opzichtig gekleed meisje met een mooi en raadselachtig lokkend gezicht. Ze wou, dat hij met haar mee ging, - naar haar huis. Zij had donkere, bijna melancholieke oogen, en een weeken lach rond de welige, witte tanden.

Flonkend drong haar blik in den zijne. En plotseling laaiden al zijn zinnen tot een woest begeeren op. Zijn denken verdwaasde; een alles-overstemmende stem zei: ‘het moet dan maar, het moet dan maar’!

En hij ging met haar op weg.

Den volgenden avond schreef hij in zijn dagboek: ‘Wat is toch die roode dronkenschap van je zinnen, die je maakt tot een werkelijk bezetene, zoodat alles uit je wegvalt, wat je heilig en lief is?

Terwijl ik naast haar liep, schoot mij van alles door het

hoofd: een hartstochtelijke aanroep van Agata, maar die werd versmoord; een verwilderde uitdaging tot God: Strijd dan toch! Strijd dan toch!

Nutteloos. Die aanhalige mond, die geheimzinnige oogen, ze maakten mij razend. “Je bast heeft ook zijn rechten! Vooruit! vooruit!”

Wij waren al dicht bij de straat, waar ze woonde - en het was *de* straat - toen ik opeens dacht, niet aan mijn lieveling daar in Porto San Salvi, maar aan de kleine Agata, die van mij hield, toen ik nog een jongen was, en die mij nooit vergat, al de jaren door, en die altijd mijn beeld bewaarde in haar hart.

Het was die kuische trouw, die mijn donkeren lust ontwapende. Die trouw zal mijn talisman zijn.

Op het oogenblik der verleiding was het, of alles onwerkelijk werd en afstierf in mij, behalve die eene, bedwelmende begeerte. Nu zie ik die begeerte als een onwerkelijke waanzin, naast de zuivere, ruime, glanzende waarheid van mijn liefde.

Het is alsof er twee menschen bestaan, die om beurten je innemen, om beurten je *zijn*, en elkander trachten weg te dringen. Het is God, die strijdt in ons met zijn eigen schepping. Waarom toch? Ik kan het niet bevatten’.

Sinds dien avond droeg Francesco Agata's laatsten brief op zijn bloote lijf. En dikwijls, als hij alleen was, las hij al haar brieven over, waarvan hij alle hoekjes en alle paadjes en wendingen wist. Zij waren net een tuin, dacht hij; en hij ging er aandachtig rond, met een weemoedige vreugde om de zuiverheid der bloemen, die er argeloos bloeiden.

‘20 Aug. Er is een ellendig voorval geweest op de slaapzaal, dat ik zelfs op dit papier niet noemen wil.

“Jullie zijn toch geen beesten”, zei de adjudant, terwijl hij de heele chambrée uitvloekte.

Zijn wij werkelijk zooveel beter dan de beesten? Ik geloof eigenlijk, dat de beesten veel beter zijn dan wij.

De hond uitgezonderd, die waarschijnlijk ontaard is door de langdurige nabijheid van den mensch, zie je van beesten nooit wan-natuur! 't Is waar, de goeie koeien..., die doen ook nog wel eens als onnoozele halzen. Maar overigens zijn de dieren toch heerlijk louter en evenwichtig. Als de paartijd komt, dan paren ze, en basta.

En opeens herinner ik mij, dat het me in Trebiano al opviel, hoe de jonge dieren altijd vroolijk en sereen zijn, den heelen dag door, terwijl jonge kinderen elk oogenblik schreeuwen.

Wat toch verstoort onze gemoedsrust van de geboorte af aan?'

'23 Aug. Wie weet, wat wij *niet* zien, schreef ik voor een paar maanden, - wie weet, welke duistere fluisteringen en welk ijl geschrei wij *niet* hooren.

Spreken misschien ook de dooden tot ons, zonder dat wij het kunnen verstaan? Vreeselijk zou de doem van die onmacht wezen.

O! als de dooden eens alles zagen, en alles wisten, zonder zich te kunnen uiten!

Wij moeten erom denken zoo te leven, dat de dooden, als zij ons kunnen zien, niet verteren in ondragelijke smarten.

En wij moeten erom denken, zoo te kunnen sterven, dat voor onszelf de dood niet erger dan het leven is'.

'2 Sept. Ik lees mijn dagboek over. Het is somber. Wat steekt er toch voor donker brok in mijn hoofd?

Heb ik Agata dan niet? Ik kan mij niet zoo stralend als vroeger van de volle vreugde om haar bezit doordringen.

En waar zijn de verrukkende oogenblikken, dat ik mij vervuld voelde van Gods liefde?'

'4 Sept. Ik kan zelfs het denkbeeld van Gods liefde niet vasthouden. Gisteravond zag ik in de stad iets verschrikkelijks. Over den arm van zijn moeder - 't was een jonge vrouw uit het volk - hing een klein kind met een waterhoofd, een geelbleek uitgezwollen hoofd, waarin, onderaan, heel klein, het suffe gezichtje, het weggezonken neusje en de bolle, doffe oogjes; de oortjes zaten laag weggedrongen in den hals. Vreeselijk was het! Vreeselijk!

Ik kon mijn oogen niet afhouden van dat menschelijk gedrocht, dat toch een kind was, een kind van een jaar misschien.

De moeder zag het; een vuurrood steeg haar naar de holle wangen, en heesch beet zij mij toe: "Kijk voor je, ellendeling! krijg zelf de pest!" Het kind begon onnoozel te grienen.

Beschaamd ging ik door. Hoe had ik niet dadelijk begrepen, dat die vrouw, een moeder, wel bijna krankzinnig moest zijn van verdriet. Ik hoor telkens weer die gefolterde, smartgebarsten stem, en ik zie dat gruwzaam vergroeide waterhoofdgezichtje...

God, wat heb je gedaan met dat kind? Waarom? Waarom? Ben jij liefde? Is niet alles onzin, wat ik ooit heb gedacht en gevoeld?

Sinds vierentwintig uur leef ik in deze ondragelijke vertwijfeling.

En tòch is er de Liefde. Toch spreekt door mij heen de Liefde, als de aanblik van dat kind mij martelt.

En toch doorzingt mij de Liefde, als ik staar op jou, Agata, engel Gods. die je bent.

Hoe zal ik uit dit alles geraken?'

Na den verstikkenden zomer viel de herfst vroeg in dat jaar. Op een paar winderige regenweken volgde een frissche, blauwe tijd, en het leven in het Arsenaal was voelbaar opgelucht.

Half October deed Francesco een klein examen in de zaken, die hij grootendeels al wist, voor hij in dienst kwam, en werd zeemilicien eerste klasse.

Toch bleef al het verantwoordelijk werk op de Centrale onbereikbaar voor hem, en soms had hij nog veel meer plezier in de dagelijksche algemeene corveeën, en zelfs in de militaire oefeningen, dan in de dingen van zijn vak.

'26 Oct. Ik ben fel op het schijfschieten den laatsten tijd. Dat scherpe aanleggen en de bijna onfeilbare precisie van het schot... Ik ga voor de beste van mijn bak door.

Maar te denken, dat je in een oorlog diezelfde kunst zou moeten gebruiken om je medemenschen ráák te vermoorden.

Het is afschuwelijk... Toch, iets bizonders is het ook al weer niet. In de natuur... basta.

Maar als ik er voor stond... ik weet nog niet, wat ik zou verkiezen.

Eigenlijk moest je dus ook weigeren, aan die oefeningen mee te doen. Want die prettige oefeningen scheppen de bekwaamheid tot den duizendvoudigen moord.

Wie kan er gewetensvol leven? Ik eet natuurlijk ook weer vleesch. Je krijgt hoofdzakelijk vleesch bij de marine, twee maal daags. Dus, als je niet verhongeren wilt...'

'3 Nov. Ik had taptoe gisteravond. In den stillen, bijna te zoelen nacht trokken wij voorbij de donkere zee, de muziek

voorop, dan ons peloton, en rond ons heen en achter ons aan de gewone troep straatjongens en avondwandelaars.

Het was maar de gewone taptoe. Wat ontroerde mij dan zoo vaag en zoo diep?

De muziek speelde die mooie marsch, waardoor ik al meer zoo wonderlijk getroffen werd. Eerst hebben de fluiten, die voorop loopen, het hoofdmotief, met een geheimzinnig accompagnement van de hobo's en het koper. Dan vallen schetterend de trombones in, met bekkenslag en Turksche trom. En dan weer de eenzame, weemoedige fluiten, vier op een rij, de goeie, argeloos blazende jongens, die fluiten de vroolijke, weeke wijs.

Wat hebben al die rauwe kwanten in hun hart, als zij zoo meestappen op het kweelende wijsje van de fluiten? Klaagt niet zachtjes Gods liefde door hun ruige zielen, als zij meestappen op de maat van de taptoe?'

'4 Nov. De muziek is van goddelijke natuur. Hoe heb ik vroeger ooit Ilda's muziek kunnen haten als een mooiïgheid buiten het leven om; - ijdele opdrijving van gevoel, waar het hart koud bij bleef?

Alléén in haar muziek vond zij haar eigenlijke ziel terug; alléén in haar muziek brak ook in haar het goddelijke door.

Maar in de vier fluitende makkers is misschien toch nog meer van God'.

'12 Nov. Ik was een dag in San Terenzo bij stormweer. En ik deed een wandeling door mijn bosschen van vroeger. De wind bruiste en zoefde en gierde door de kreunende kronen. En met den storm worstelend klom ik naar mijn rotstop. Het was, of de wind mij naakt woei en recht door mij heen blies, als een wild, wit licht. En door mijn lichte hoofd raasde het geruisch aan tot een extase van bevrijding. Eindelijk, heelemaal doorwapperd, blakend van vreugde, stond ik hoog op mijn kaap, boven de bulderende zee!

Zóó eens de aardsche stormen te boven te stijgen tot een onwankelbare zekerheid!'

II.

Met Kerstmis trok Francesco, na meer dan acht maanden afwezigheid, voor een week naar Porto San Salvi.

Wat Agata verrukt was over haar stoeren matroos in zijn

pittige donkerblauwe pak met den blauwlinnen braniekraag; en wat ze zijn kwieke matrozenmuts met de wapperende lintjes aardig vond! Ze zei, dat hij er jonger uitzag dan te voren, en hij zag haar bloeiender terug, dan ze ooit was.

Het waren koude dagen, ongewoon koud voor die streek, en hun wandelingen brachten hun een sterk en blozend geluk.

Eén morgen lag er zelfs sneeuw, en als kinderen stoeiden zij bij het ondergesneeuwde bronbekken en in den ondergesneeuwden moestuin.

De avonden, bij het ruischende rijzenvuur, zaten zij hand in hand en spraken over de toekomst, terwijl de vader met de beide jongens - ook de oudste was thuis met Kerstmis - drie zevens speelden aan de tafel.

De warme beelden van die week verlieten hem in geen maanden; zij kleurden den Arsenaal-sleur gedurende heel dien nawinter.

En toen Francesco's eerste jaar bij de marine om was, werd hij op het leerschip de Trinacria geplaatst, dat een twintig minuten roeiens van den wal, in de golf van Spezia voor anker lag.

Dat was plotseling een leven, veel meer naar zijn smaak! Misschien juist omdat het zooveel primitiever was, en tevens zoo vol fantasie. Het laaggezolderde volkslogies was vrijwat benauwder dan hun slaapzaal in de Casermetta, maar hier, werkelijk, op de zeedeining, lagen zij te wiegen in hun kooien als een vlucht vogels op een breedgespreiden tak, en sliepen, wiegende, als zuigelingen!

Ook hier ging om vijf uur 's morgens het trompetsignaal van de reveille, doch hun marmeren waschkamer ontbrak. Deze weelde van water was het eenige, dat Francesco miste; maar hij had er iets veel beters voor in de plaats! Nauwelijks uit hun kooien gekropen, stormden zij de trap op en stonden aan dek in den jongen vroegmorgen-over-zee, terwijl de dageraad den Oosterhemel met een pril rood aanstreek. Welk een stalende kou dan, en welk een gemoedelijkheid, met hun tienen rond één balie, zich de koppen en de bovenlijven te boenen in hun zuinig beetje sop!

Daarna, alsof het een spel was, gingen ze het volkslogies omtooveren in een schaftlokaal. Ze haakten de kooien van hun klamaaien, sjorden ze elk tot een rol, en borgen ze in de ver-

schansing. Dan werden de bakstafels en de banken van de zoldering neergelaten en opgetuigd. Een klokkesein: de kok schaft op! De jongens van de week haastten zich met hun ketels naar de kombuis, en de warme koffie werd opgedragen. Het was dan zes uur. En als ze, op hun bloote voeten, baksgewijs aantraden voor het morgen-appèl, rees juist de klare zon over de zilver-doorflikkerde zee en de zilverig-groene olijfbergen.

Dan begonnen de werkzaamheden aan boord. Francesco deed ze met hartstocht. Eerst dek-spoelen; de machinekamer gaf water, en met hun putsen en bezems togen ze aan den slag. De morgenbries stuwde rillende rimpeltjes over de dunne waterlaag... Later, lekker met hun zwabbers, zwabberden zij het dek weer droog.

Om acht uur, op een sein van het admiraalschip, volgde de parade: het hijschen van de vlag. Langzaam ontrolde het doorzichtige dundoek zijn bleeke groen en wit en rood al golvend en wapperend in het ijle luchtblauw.

Nu was het koper poetsen, sloepen nazien; er werd geroeid, gezeild of schijf-geschoten op een doel, dat dobberde in zee. Ook het onderricht in de dingen van zijn vak - het roer, de geschuts-torens, alles bewoog door electrische kracht - had hier een nieuwe bekoring voor hem.

En driemaal per week - een bijna feestelijke gebeurtenis - was het plunje-wasschen; een matroos, hield men hun voor, moest altijd kraakhelder zijn. Zij stonden rond de groote balies en elk schrobde zijn eigen spullen. Zij dolden met de zeep, die zoek raakte, en met de uitgewrongen kletsen linnengoed. Eindelijk werd alles aan de lijnen geslagen en geheschen in het want, waar het den ganschen middag te flapperen hing.

't Leek Francesco, of in die dagenlange doorspoeling met zeewind en zeezilte ieder hier tieriger, gezonder was dan in de Casermetta. Hij voelde zich 's avonds vaak zoo heerlijk moe van al dat spierspannend werk, zoo doortrokken en slaapdronken van zuurstof en zon, dat hij onmiddellijk onder zeil ging en sliep tot de reveille.

Had hij wacht aan dek, dan zat hij soms nog lang droomende uit te kijken in den nacht naar den pinkelenden lichtkring van Spezia en de omliggende oorden, naar de kleurige seinvuren van het Arsenaal en van den onderzeeschen dijk, die de baai afsluit. Omhoog fonkelden de sterren, en in het woelende

water wemelden met grillige lijnen al die hemelsche en aardsche lichten weer.

Soms ging hij 's avonds passagieren, en een aparte vroolijkheid dier uitgangen was de roeitocht heen en terug.

Maar meestal bleef hij aan boord. De lente-avonden werden zacht, en in de schemering haalden verscheidene der vaste matrozen hun instrumenten te voorschijn en maakten muziek. Er waren er, die mandoline speelden of viool, anderen occarino of fluit. Wat sprankte en joedelde dat zuiver over het stille, wijde water!

En vele avonden ook, bij de harmonika van een jongen uit Napels, dansten zij met elkaar op den onvergelijkbaren dansvloer van het gladde, propere dek. Francesco, die nooit had leeren dansen, leerde het hier. In den zoelen Mei-avond danste hij temidden der kameraden, en hij voelde zich opgenomen in een onverklaarbaar diepe vreugde.

Andere avonden zat hij op een afstand, aan den voorsteven, en tuurde uit over zee, en dacht aan Agata en aan hun heerlijken tijd, die vorige Kerstmis. En hij peinsde, hoe vreemd het was, dat hij er zoo moeilijk toe kwam, met Agata te spreken over zijn gedachte-leven, terwijl hij toch voelde, dat haar ziel vol aandacht voor hem openstond. Misschien kwam het, zei hij zich, omdat, als hij bij haar was, hij niet beter wenschte dan zich te verliezen in haar liefelijkheid en in den zoeten schemer van hun toekomstig geluk.

Maar ook aan boord verdroomde hij veel van zijn vrijen tijd. Zijn matrozenleven verwapperde als een luchtige wimpel, terwijl in de diepten van zijn wezen, dagenlang vergeten, zijn eigenlijke leven sluimerde.

Vasak, als hij zoo op de voorplecht zat, zag hij de kleine boot langs stoomen, die haar avondvaart van Spezia naar San Terenzo en Lerici deed. Soms gleed die vlak onder hun hooge pantserwand langs, en Francesco onderscheidde, klein omlaag, de menschen aan de verschansing. Zoo had ook hij eens dezen avondlijken tocht volbracht. En hij herinnerde zich zijn indruk van somberheid bij het zien dezer oorlogsschepen. Hoe wende je aan iederen aanblik! Hij zág die dreigende kanonnen niet meer, en bijna nooit dacht hij aan hun ontzettende bedoeling...

‘Kijk’, zei Francesco zich op een avond, ‘daar komt

luitenant Bennati weer luisteren bij de muziek'. Hij zag de te sierlijke, hoewel forsche gestalte achteloos het voorschip opkuieren en, de hand in de zijde, stilstaan bij de kleine groep, die floot en vedelde op het getokkel der mandolines.

Dan, achteloozer nog, kwam de luitenant zijn kant uitgewandeld. Francesco rees overeind en maakte het militair saluut. Om diens verfijnd krachtvertoon had hij bijna een tegenzin voor dezen superieur. Toch was er, in de tintelende, en als gedurig in toom gehouden oogen, iets dat hem boeide.

'Jij zit hier iederen avond maar aan boord... waarom ga je nooit naar den wal?' vroeg de luitenant met een indringenden blik... 'Je heet immers Campana?'

't Klonk als een aanval, bijna beleedigend.

Verwonderd keek Francesco hem terug aan.

'Als ik iets voor u doen kan in Spezia...' opperde hij.

'Hm', mompelde de luitenant, en ging door.

Toen Francesco een paar avonden later, in het park van Spezia, hem tegenkwam, meende hij een schamperen blik op te vangen; zijn saluut werd ternauwernood beäntwoord.

En bij een volgende gelegenheid vroeg de officier, op denzelfden aanvallenden toon weer:

'Was jij dat niet, indertijd, in de Casermetta, die je discipelen over Darwin had onderhouden...? Of was het over Don Quichotte?'

- Wat moest die man van hem? dacht Francesco. 't Klonk alles sarcastisch, en het was toch, of er een andere bedoeling onder school.

Enkele dagen later, op een middag, was het 't uur van den plunjezak. Het voorschip leek wel een groote kleerenmarkt. Ieder had zijn zak aan dek en stalde zijn hebben en houden uit, vouwde zijn kleeren over, stopte zijn kousen, verstelde zijn ondergoed. Op hun hurken zaten ze temidden van hun schatten. Francesco zag weer rond zich heen al de doosjes en kistjes, waaruit de pakjes brieven te voorschijn kwamen, de portretjes en de haarlokken, die hij van vorige keeren kende. De jongen uit Telaro had een blikken trommeltje vol bidprentjes, en een paar kaarten van kussende jongelieden, waar hij bizonder wijs mee was, en die hij altijd probeerde door Francesco te doen bekijken.

Maar daar kwam de bootsman langs, de kleine nijdas, aan

wiens dicht bijeenstaande, stekende oogen niets ontging. En toen hij bij den jongen uit Telaro tot zijn voldoening een aantal ongerechtigheden ontdekte, een scheurtje hier, een torn daar, smaalde hij, met een voetbeweging naar het dierbaar trommeltje: 'Pak die santenkraam maar liever in!'

Ook bij Francesco bleken er een paar kleinigheden niet in orde: - Als je je knoopen nog niet in een rechte lijn kon aanzetten, en liefst met twee soorten garen...

De officier van de wacht kwam bijgewandeld. Het was luitenant Bennati...

Francesco verwachtte een opmerking, maar het was de verbouwereerde bootsman, die er een kreeg.

'Vitten leidt tot niets, hè? Manschappen als deze kun je met rust laten'.

Francesco wist niet, hoe hij het had. Doch de luitenant draaide hem den rug toe en ging verder.

In dat najaar lichtte de Trinacria het anker voor een reis van drie weken. Francesco zag Livorno, Civita Vecchia, Gaeta en Napels. En hij genoot nooit genoten vreugden. Vanuit Livorno mochten ze op een vrijen middag naar Pisa; en terwijl het dozijn kornuiten, dat van de gelegenheid gebruik maakte, met een luidruchtig plezier den mallen, scheven toren optrok bleef Francesco alleen in het Campo Santo achter en zag voor het eerst in zijn leven iets van de groote, oude schilderkunst: Orcagna's strenge en zinrijke Overwinning des Doods, en de levensblijde figuren van Benozzo Gozzoli's Druivenoogst. Hij kocht er afbeeldingen van, en hij had opeens een geweldig verlangen Florence te zien, Rome, Venetië, die verre glorie-droomen van schoonheid. Als deze schilders, van wie hij nooit gehoord had, hem al zoozeer aangrepen, wat zouden dan Rafael niet zijn, en Tiziaan, en Michel Angelo! Zijn diepe liefde voor de pracht van zijn Trebiano, zijn Lerici, groeide tot een nog veel diepere hunkering naar de ongekende prachten, die zijn volk in die schoone landschappen had gesticht.

En hij gevoelde voor het eerst bewust, hoe hij zijn groote Italië liefhad, en hoe trotsch hij was Italiaan te zijn.

En toen zij daarna drie dagen voor Napels ten anker lagen, werd die liefde zwaar in hem van een onverklaarbaar, kwellend

verlangen naar hij wist niet wat. Den eersten avond zwierf hij door de schilderachtig stijgende stegen en langs de kaden, waar de smachtende stemmen der bevolking hem wondden in het hart. Droomerig waren de ronde meisjesgezichten, donkervroolijk de bruine jongens-tronies met de smeulende, lachende oogen. En ten leste stond hij op het voorgebergte van den Pizzo falcone, en zag de roode stad, rood overwasemd in den zonsondergang, vóór den purperen droom van den Vesuvius.

Den volgenden dag troonde Mario Zambuti hem mee naar het Aquarium. Al sinds de school was het een verlangen van hem geweest, zei hij, het beroemde Aquarium van Napels te zien. Francesco was eerst onwillig, omdat iemand hem gesproken had over een prachtig museum van oude beeldhouwkunst. Doch toen hij eenmaal voor die groote, glazen wanden stond, waarachter de schemerdiepten der zee in een ademlooze betoovering leefden, toen had hij geen spijt meer van zijn geöfferden middag.

Daar gleden geluideloos door elkaar de zilverig violette en de lichtroode en de metaalblauwe visschen; daar wiegden zich, geheimzinnig en beangstigend, de veelarmige sepia's, en hingen de glanzend doorschijnende venusgordels te wuiven met hun kristal-ijle guirlanden. Groote, roze vleeschrozen openden begeerig hun wellustige zuigmonden, en vermiljoenen koralen rankten teeder en hel door het vaalblauwe water.

- Welk een kunstenaar zonder weerga doordrong ook de afgronden der oceanen, zonder ooit moede te worden de kleuren en de vormen dezer wonderwereld te verfijnen, en zonder ooit, in zijn verliefden schoonheidslust, één trekje te vergeten!

En toch zagen deze als onwerkelijke wezens er kil-begoochelend of grimmig van vraatzucht uit. Nog meedoogenloozer, in haar bleeke stilte, waar nooit één smartkreet werd gehoord, leek hier de spookachtige schepping. Francesco voelde zijn geest verstijven in de aanschouwing dezer lonkende en lokkende schoonheid zonder hart.

En in Napels werd de jongen uit Telaro sentimenteel. Hij liep met twee nieuwe prentkaarten van kussende jongelieden rond, die iedereen moest bewonderen, en waar iedereen, blijkbaar tot zijn voldoening, hem mee plaagde. Maar op een eenzaam oogenblik vertrouwde hij Francesco toe: al had hij nu

schrijven geleerd... hij kon maar geen bijschrift op zoo'n briefkaart voor elkaar krijgen. De kaarten, die hij aan boord had, waren nooit verzonden... als hij nu ook uit Napels nog geen bericht aan zijn meisje zou kunnen sturen...

En Francesco, op een walletje ergens bij het Castello dell' Ovo, schreef in gevoelvolle potloodwoorden aan de onbekende liefste, en besloot met vele omhelzingen, die hij al schrijvende voorlas. De blonde jongen, zijn kop over Francesco's schouder, zat verrukt bij te kijken en te luisteren.

Na Napels voeren zij voor het eerst de volle zee in; den ganschen dag stevenden zij de eenzaamheid der wijde wateren door, met nergens land in 't zicht dan soms, op een effen morgen-uur, een kleine, vage silhouet aan den horizont.

Een dier nachten had Francesco de wacht van twaalf tot vieren. De anderen van het kwartier lagen te slapen over de banken. Op de brug ging eentonig heen en weer, de stap van den officier. Het dek was leeg en wijd, het schip groot en zwart in het duister, met de fantomen zijner schoorsteenen en gepantserde torens. Stil was de zee; de bijna weer donkere maan, een dunne sikkel, stond laag aan den hemel, en eindeloos vele vonkten en praalden de sterren en verdronken in den schemerlichten vloed van den melkweg. Francesco staarde uit aan de verschansing.

- Honderde, duizende jaren had het licht der verste sterren en nevelvlekken door den ether geijld, voor het nu, op dit oogenblik, zijn oog trof! En opeens had hij een verwonderlijke gedachte. Als op een hemellichaam, dat 1900 lichtjaren van ons verwijderd zou zijn, iemand met een kijker zoo machtig als wij er geen kennen, naar onze aarde keek, dan kon hij daar, *op dit oogenblik*, Christus zien rondgaan, Christus zien leven. Christus leefde dus nog op dit oogenblik; alle leven in het heelal was onsterfelijk in de verten der eeuwigheid.

Het was of hij heenzag door den tijd als door een onwerkelijk schijnsel...

Na dien nacht hervatte hij zijn dagboek, dat hij langen tijd had vergeten. Hij schreef erin over de reis, hij schreef er velerlei gedachten in, en enkele verzen voor Agata.

‘27 Oct. Als er in één atoom van mijn hand een oneindig heelal kan leven, dan is dit gansche overweldigende heelal der sterren misschien niet meer dan één atoom in het zwaarmoedig

fonkelend oog van God. En daarom is ons heelal misschien donker, omdat wij maar binnen in een atoom zijn.

En wie af kon dalen in de eeuwige afgronden van het kleine, kwam misschien uit... achter de sterren, in Gods eeuwig licht.

De ruimte en de tijd zijn duizelingwekkend in hun tooverschijn'.

'28 Oct. Laat ik er toch altijd bij denken, dat de stof een schijn is, en de gedachte het eenig werkelijke. Daardoor begrijp ik opeens allerlei, wat mij vroeger duister was.

Het leven is een diepe droom, beurtelings bang en glanzendvreugdig; maar als een lichtend lint van werkelijkheid glijdt daar doorheen de gedachte, in een eindeloos zoekend, maar toch in 't eind feilloos toestreven op de waarheid'.

'29 Oct. Dat de gedachte werkelijker is dan de stof, blijkt bijv. uit de vertellingen van Uberto. Sommige van zijn louter gefantaseerde verhalen staan in mijn herinnering veel en veel helderder dan ooit deden de werkelijk gebeurde. De dieren van zijn ware vertelsels zijn allang dood en vergaan, ook in mijn hoofd, maar het witte hert leeft, geheimzinnig, en voor altijd onvergetelijk'.

'30 Oct. Cagliari. Broeder ezel, wat heb ik je gezegd? Luister liever naar dit liedje:

Uit haar handen spreekt haar hart.

'Door haar oogen licht haar ziel mij tegen,
En aan den ivoren wand van haar voorhoofd
Glanst haar verstand.

In haar mond, zooals die argloos spreekt
Of ernstig zwijgt, zooals die lacht - en kust,
Openbaart zich haar onschuld.

Haar kleine voeten, twee trouwe diertjes,
Zijn draagsters van haar nederigheid.
Maar uit haar handen,

Zoo rood en ruw, en zoo zacht van gebaar,
Die zooveel werkten, en nooit deden dan het goede,
Spreekt haar hart'.

'3 Nov. Ik had dezen nacht een vreemden droom.

Ik stond in een kamer, en aan de tafel zat luitenant Bennati. Hij keek mij aan met een raadselachtigen lach. Ik moest iets uit de kelder halen; de gang was nauw en donker; ik wou weer teruggaan, maar de opening was bijna dichtgegroeid. Ik wrong er mij doorheen en kwam in een laag vertrek zonder deuren of ramen, waar een vreemd, gelig licht hing. Het was er verstikkend, ik wist geen uitweg, en ik had geen kracht om tegen den muur te slaan. Met moeite kon ik er tegen aandrukken... En toen viel de muur als stof uiteen.

Buiten klotste een stille schemerzee; het was ergens bij Napels. Er waren ook fluweelig-donkere bouwvallen en cypressen en vervallen havens langs die kust, en alles was vol weemoedig geluk.

Toen kwam Montini van een trap af... Ik ging op hem toe, maar hij beduidde mij, dat ik hem met rust moest laten.

“Ik heb de altroïde stroom uitgevonden”, zei hij langzaam, en ik voelde daarover een groote blijdschap.

Dan mis ik een schakel. Ik deed een hek open, dat aanstond; het was daar een rozentuin, de geur dreef erover als een nevel, en de rozen glansden, alsof zij licht uitgaven.

En terzijde was een bron. Er zat een meisje op den rand. Het was Agata. Een mateloos geluk overweldigde mij, zoo diep als ik wakend nog nooit had gevoeld.

Zij kwam op mij toe, en wij waren op een terras aan zee en keken uit in den schemer.

Opeens zag ik, dat Agata een jongetje bij zich had, maar ik kende hem niet.

“Is dat Pepino?” vroeg ik, maar ik zag heel goed, dat het Pepino niet was.

“Ons zoontje”, zei ze met een innigen lach, en streek over zijn haar. En een ontzaglijke liefde vervulde mij. Hij had Agata's zoeten rooden mond.

Maar wij zagen, dat de vloot daar voor anker lag. Waarom was dat zoo spookachtig benauwend?

Toen rees reusachtig groot de maan; tragisch was haar witheid. En er brak een onweer los voorbij de maan, en met een vreeselijken slag sloeg er een geweldig stuk uit weg; je zag de wreede kartels der geschonden maan fel uitsteken.

En de Vesuvius rees hoog aan de lucht, als een berg van duizenden meters, die vlak bij is. Met hevige knallen braakte

hij een wit vuur uit, zoo hoog en zoo hel, dat de blakende zee en het witte terras fel verlicht waren.

En Agata en het jongetje staarden het in vrome verbazing aan, hoe de vuur-fonteinen in vonken-regens neerstoven in de zee. Maar ik zag, dat de brandende kolommen ombogen naar onzen kant, en een wurgende angst greep mij op eenmaal in de keel, dat de aschregens die heerlijke, hemelwaarts gerichte oogen van het meisje en het kind zouden verblinden.

Toen werd ik wakker in mijn kooi'.

'4 Nov. Waarom heb ik toch altijd met alle macht ernaar getracht, zoodra ik wakker werd, mijn droomen te onthouden, en ze vaak opgeschreven?

Dikwijls heb ik een sterk gevoel, dat ze mij willen drijven tot iets, maar ik weet niet tot wat. Menigmaal had ik ook den onverklaarbaren indruk, gedurende die droomen in een hooger, helderzienden staat te zijn; maar wát ik zie, is meestal vaag en onbegrijpelijk. Soms vraag ik mij af, of ze niet werkelijk een beteekenis hebben, evenals de droomen uit den bijbel.

Ik herinner mij een droom, na grootvaders dood, toen hij mij verscheen, eerst treurig in zijn zwarte kerkpak, en daarna opgewekt in zijn witte werkhemd. En op tafel stond de spanen bedwarmer. Waarom droomde ik, in verband met grootvaders dood, van dien spanen bedwarmer? Later heb ik pas bedacht, dat grootvader dien vaak zijn "paradijs" noemde. Is dat niet vreemd?

Dan is er de droom van het huis van enkel latjes, als een groote kooi, waarin ik gevangen zat, toen ik op Ilda verliefd was... En die andere droom, van Ilda, die eigenlijk Agata bleek te zijn... Ik droomde toen ook van gesluierde paarden, die knielden en zich weer hieven en zongen als trompetten. Wat zouden die beteekend hebben?

En wat wil nu deze benauwend geheimzinnige, dan eindeloos lieve, en ten leste verheven maar verschrikkelijke droom? Ik heb een vaag-dringend vermoeden van diepe beduidenis.

Dadelijk zocht ik in mijn woordenboek op, wat "altroïde" kan zijn. Dat woord werd zoo nadrukkelijk gezegd, dat ik het nooit zal kunnen vergeten. Doch "altroïde" bestaat niet. Het dichtst erbij komt: altruïsme.

In de gele sfeer van die kamer zonder deuren en vensters

herken ik de sfeer van het gezicht, dat ik had, op het laatst in Malescia, toen ik het Egoïsme zag op zijn platten troon.

Raakte ik in dien tijd niet onder de obsessie van het egoïsme der stoffelijke schepping, en week die obsessie niet, toen ik begreep, dat de stof niet bestaat?

En nu komt de vader der Centrale, Montini, (er is iets van "bergen" aan dien naam) van boven, en die heeft de stroom der algemeene menschenliefde voor mij uitgevonden; en ik voel een weemoedig geluk, dat erg gelijkt op wat ik gevoelde dien middag onder den laurier, bij het hooren van het pianoorgel.

Dan vind ik Agata bij de bron in den rozentuin, en ons kind.

Maar wat doet daar die vloot opeens? Waarom vréés ik voor die vloot? En waarom keek Bennati me zoo raadselachtig aan? Waarom was er die vreeselijke uitbarsting van vuur? En waarom was ik zoo radeloos bang voor Agata en het kind? Het angstgevoel heeft mij nog niet verlaten, na twee dagen... En aldoor, als een hemelsche vertroosting, zie ik het vertrouwend omhoog kijken van haar, en van ons lieve, lieve jongetje'.

'5 Nov. Het is, alsof er in den droom tot ons gesproken wordt in geheimzinnige beelden, in - gelijkenissen, in duistere gelijkenissen.

Ook Christus sprak vaak in gelijkenissen, en hij zegt ergens, dat hij in gelijkenissen spreekt "om niet te worden verstaan".

Ik herinner mij nog, dat grootvader daarvan zei: "Het eeuwig licht zou ons misschien verblinden; daarom sluiert het zich, als het op aarde verschijnt".

En werkelijk, zou men niet zeggen, dat de Liefdegeest, aldus tot ons sprekend, of doende spreken, in gelijkenissen, niet zoozeer regelrecht ons leiden wil, als wel ons *wekken*, ons *opmerkzaam maken...?*

Mag men daarom aan Christus wel verwijten - wat ik vaak deed - dat hij te duister is geweest, dat hij onvervulbare geboden heeft gegeven, en dat daardoor van het Christendom niets is terecht gekomen?'

'6 Nov. Maar is het wáár, dat er van het Christendom niets is terecht gekomen?

In dien zin is het waar, dat de wereld er niet veel verder mee kwam.

Doch is het de bedoeling, de wereld verder te brengen, de

wereld te redden? Ja, *is* de wereld, wier beginsel en bestaansvoorwaarde wreedheid is en moord, *is* die te redden?

Nee, de wereld is niet te redden.

Maar de ziel der menschen moet worden gewekt tot een ontwaken in de eeuwige waarheid'.

'7 Nov. Onze reis loopt op zijn einde. Gister waren wij weer in Livorno; ik kocht er een aflevering van een tijdschriftje, dat "Verso la Luce" heet; ik kocht het, omdat ik zag, dat er een artikel over San Francesco in stond. Ik heb nooit geweten, dat eigenlijk de kern van wat hij gewild heeft, is misgeloopen. Reeds bij zijn leven, door het drijven van Rome, was de door hem gestichte orde in de hoofdzaken afgeweken van zijn beginselen... zoodat heel de bezielende liefde dezer beweging voor de wereld verloren ging.

Maar er zijn zooveel van die verbijsterende tevergeefschheden. Onlangs, toen ik nog eens las in mijn geschiedenisboek, werd ik hevig aangegrepen door den kinderkruistocht. Welk een geest van goddelijke verdwazing had die onnoozele kinderharten bevangen, om, met duizenden tezaam gekomen, het heilig graf te willen gaan ontzetten! Wat eerder dan deze onredelijke en roekelooze geestdrift zou in staat moeten geweest zijn, een wonder te volbrengen?

Maar de geschiedenis, met de krampachtige onbewogenheid, die haar eigen is, boekstaaft: "de meesten kwamen om van ontbering; de anderen werden door zeeroovers gevangen genomen en als slaven verkocht". Een onberekenbare som van ellende bloedt uit die woorden omhoog.

Hoeveel liefde, hoeveel geloof, hoeveel smart is er niet verspild, de eeuwen door, in den strijd om de overwinning Gods! Of schijnbaar verspild?

Is de worsteling het hoogste misschien, waartoe wij op deze wreede wereld kunnen geraken?

Is misschien geen enkel einddoel, maar is de strijd zelf de bedoeling Gods...?'

III.

Toen de Trinacria weer op de reede van Spezia voor anker was gegaan, nam Francesco, tegelijk met twee briefjes van Agata, een schrijven van oom Tito in ontvangst. En dat schrij-

ven gaf hem een grooten schok; het meldde den plotselingen dood van tante Savina.

‘Zij is ons ontrukt’, schreef oom Tito ‘door een lichte longontsteking, waarvan duizenden herstellen. Slechts een week is zij ziek geweest. Zij was een echtgenoote en een moeder zonder weerga, zij was de ziel van de zaak, zij leefde voor anderen. Wat moeten Pietro en ik beginnen, nu onze trouwe hulp ons ontviel? Wat mij betreft, ik ben voor mijn leven gebroken.

‘Een bizonder verdriet is het voor haar geweest, dat zij haar jongsten zoon niet heeft mogen terugzien. Hij had zoozeer de aandacht zijner superieuren getrokken, dat zij hem overreedden, dienst te nemen voor onze kolonie Erythrea, en daarheen was hij juist drie maanden geleden scheep gegaan’.

Tante Savina dood... Hoe was het mogelijk! De sterke, gezonde, altijd bezige tante Savina! Juist in de dagen, dat hij zorgeloos genietend door Napels dwaalde, was het gebeurd; juist in die drie dagen had zij uitgestrekt gelegen op haar doodsbed...

Hij herinnerde zich plotseling het koortsig verhaal uit de laatste ziekte van grootvader, het verhaal over het sterven zijner vrouw. Tante Savina had op haar moeder geleken... Zou zij óók zoo mooi zijn geweest in den dood? Francesco zag haar gelaat, zooals het bij het leven was, zooals het was bij zijn laatste bezoek... En plotseling zag hij het in de marmeren, witte rust van den dood. Het was mooi, en, vreemd, het was droevig; en ja, dat zag hij ook, in die droefheid was het edel.

- De arme tante Savina. Om Gherardo was die droefheid geweest. Die jongen zou zeker niet veel fraais hebben uitgehaald, dat hij zoo met de stille trom naar Erythrea was vertrokken.

‘En Francesco heeft tenminste geen ouders om er verdriet mee te doen’, hoorde hij haar weer zeggen. Gewond was zij geweest, diep in haar ziel, door de kwellende liefde voor haar onverschilligen zoon. En nu lag zij onder de aarde, vele dagen al.

Hij herlas oom Tito's briefje. Het sterfgeval greep hem aan, maar het briefje maakte hem triest. Hoe dwaas stond het daar naast elkaar: ‘zij was de ziel van de zaak, zij leefde voor anderen’.

Maar was het dan niet wáár, dat zij leefde voor anderen, - voor de haren althans? Hoe gul gunde zij oom Tito en Pietro hun middagcourant, hun avondcafé, terwijl zijzelve zonder respijt sloofde voor de zaak.

En had zij ook niet veel voor hem gedaan, al deed zij het dan op een wijze, dat hij het niet waardeeren kon? Of had hij het misschien toch moeten waardeeren? Zeker had híj nooit iets voor háár gedaan, of zelfs maar gelaten.

In vijandschap hadden zij vaak naast elkaar geleefd; zelfs bij zijn laatste, toch zoo goedbedoelde bezoek, was geen enkele zachtere aandoening in hem opgekomen.

'Wij waren een verkeerde menging', dacht hij plotseling. 'Wij wekten noodlottig elkaars slechtste hoedanigheden op. Wij hoorden niet bij elkaar. - Zooals je nuttige stoffen hebt, die in een zekere menging of verbinding giffen worden, of in nog een andere ontploffen, zoo werkten ook wij op elkaar in. - Menschen, die samen een verkeerde menging vormen, moesten altijd elkaars bijzijn mijden in het leven. Hoe heb ik haar soms niet behandeld!'

Hij hoorde haar weer vragen, bij den dood van oom Cesare, of hij voor haar, als ze eens stierf, ook geen rouwband zou willen dragen... 'Nee', had hij getergd teruggebeten, 'ik zou voor U ook geen rouwband dragen'.

En wat hij zeker nooit zou hebben mogelijk geacht, - dien avond in Spezia kocht hij zich zulk een krippen bandje, om te rouwen over tante Savina.

De kameraden keken verwonderd.

' Hield je zoo van die tànte, dat je daarvoor een rouwband draagt?'

Francesco antwoordde niet dadelijk.

'Ja, ik hield van 'r', zei hij dan stil.

Francesco was toen over de helft van zijn diensttijd. Zoo zwaar als het jaar in het Arsenaal hem was gevallen, zoo vlug vervlotten de dagen bij het frisch en gemoedelijk bedrijf aan boord. En eenmaal over de helft, verliep wat hem nog restte des te sneller. Zijn vacanties in Porto San Salvi met Kerstmis en met Paschen, kwamen dat laatste jaar nog breken, en desgelijks een detacheering op de torpedo-flottielje.

Dat was een onderscheiding, waaraan ook een hoogere uitkeering verbonden was, en aanvankelijk ervoer zijn weetgierige geest het nieuwe leven en de vernuftige, nieuwe techniek, waarmee hij zich vertrouwd had te maken, als een verstrooiïng.

Doch het duurde niet lang, of de verraderlijkheid van dit oorlogstuig en de stank en de benauwdheid van het hol, waar het leven, het slapen en het eten, zich onmiddellijk vermengde met de toerusting tot de gladde sluipmoord, begonnen hem dermate tegen te staan, dat hij aanvroeg, op de Trinacria teruggeplaatst te mogen worden.

En eens op een avond van dien laatsten zomer, dat hij aan de voorplecht zat te lezen, gebeurde het opnieuw, dat luitenant Bennati langs hem heen kwam en plotseling op den ouden, bruusken toon een gesprek begon.

‘Waarom ben jij maar zoo kort bij de torpedobooten gebleven?’

En als Francesco op dien aanval niet aanstonds antwoordde:

‘Weet je wel, dat jij gevaarlijke dingen aan 't verkondigen bent geweest?... Ik hoorde daar gister je kameraden over praten...’

Hij zei het zoo snijdend, dat Francesco verbleekte.

‘Je moet gezegd hebben, dat een torpedist eigenlijk een sluipmoordenaar is... 't Is mooi, dat ik je niet in de provoost stop. Enfin, je schijnt van boutades te houden...’

Met zijn slanke vingers veegde hij onderlangs zijn zwierig kneveltje, alsof hij zijn geestig geplooide lippen te beter wilde doen uitkomen.

Francesco, van bleek, werd vuurrood onder deze grillig in spot overslaande bestraffing. Hij wist niet, wat ‘boutades’ waren; zeker een Fransch woord.

‘Als “boutades” dingen zijn, die je niet meent, dan houd ik er nièt van, luitenant’, zei hij zacht.

‘Hè?’ schoot Bennati verwonderd uit. Dan leek het, of de fijne vorm van Francesco's antwoord hem bekoorde. Peinzend zag hij hem aan.

‘Je weet niet, wat je zegt’, kwam hij eindelijk. ‘Je bent toch, hoop ik, geen socialist?’

‘Ik ben socialist geweest’, zei Francesco.

‘En nu ben je Darwinist, 't is waar ook! Als je dan maar

weet, meneer de Darwinist, dat er in de natuur geen beest is, dat zich niet verdedigt, als het er kans toe ziet!'

'Dat weet ik heel goed', zei Francesco; 'maar Darwinist ben ik niet meer dan een ander... En ook zijn de menschen, in sommige opzichten, misschien toch iets meer dan de beesten'.

Luitenant Bennati leunde aan de verschansing en stak een sigaret op. Zijn oogen onttrokken zich aan Francesco's blik, en de uitdrukking van zijn gelaat werd ondoorgrondelijk.

'Dus jij zou je vaderland maar niet willen verdedigen?'

Francesco bleef even het antwoord schuldig.

'Daarover heb ik eigenlijk nog nooit nagedacht', zei hij dan, 'omdat ik niet zou weten, wie ons zou moeten aanvallen... Maar Christus had er blijkbaar wel over nagedacht'.

De luitenant fronste de fijne wenkbrauwen, alsof hij, geërgerd, niet begreep.

'Christus heeft immers gezegd; 'hebt uw vijanden lief, doet wel dengenen, die u haten...'

'Protestant?' vroeg de ander, als ging hem een licht op.

'Net zoo min', zei Francesco; 'maar wij Katholieken mogen óok wel naar Christus luisteren'.

Bennati, op zijn beurt, zweeg. Met een lichte hoofdbeweging scheen hij iets van zich af te zetten, beet zich op de lippen. Dan, langzaam zijn gouden armband om zijn pols ronddraaiend, antwoordde hij luchtig:

'Zeker, waarom niet. Maar Christus heeft, voor zoover ik weet, nooit gezegd, dat wij geen oorlog moesten maken. Als ik mij goed herinner, heeft hij zelfs beweerd, dat hij gekomen was om het zwaard te brengen, en niet den vrede. En als jij je vijanden nou maar netjes torpedeert, als het noodig is, dan kun je ze immers onderwijl net zooveel liefhebben als je wilt? Er staat nergens in je dienstboekje, dat je niet torpedeeren mag met een traan in je oog...'

Hij stond overeind.

Francesco was verward en gekwetst. Hij haatte dien spottenden toon, het gracieus gebaar van die gespierde hand. En toch bewonderde hij deze gevatheid, waar hij geen weg mee wist, en die ook dieper leek te gaan dan enkel woordenspel. Nadenkend keek hij den luitenant aan. Onder de lichtzinnige stem voelde hij een geest, die zelf onzeker was, doch met geweld zich een zekerheid oplegde.

En de luitenant zag die lichtbruine oogen zoo sterk en zoo eenvoudig op zich gevestigd, dat het hem ontroerde. - Wat was er aan van wat hij daar gezegd had? Kon je je vijand liefhebben, terwijl je hem bestreedt? Misschien wel... Maar waarom had hij dezen jongen, die hem interesseerde, nu niet liever eens laten uitpraten?... Waarom kon hij nooit eens ernstig op iets ingaan... hij, de brillante Bennati!

Hij meesmuilde.

'Houdt jij je woorden in 't vervolg wat beter in bedwang, hé?' besloot hij dan plotseling, en met een luchtig goeden avond ging hij verder.

In de laatste maanden van zijn marine-leven begon een al lichtere vreugde Francesco te doortintelen. Het was een heerlijk voorjaar, dat voorjaar van 1906. En vaak ging hij 's avonds passagieren; hij had geen rust meer aan boord. In de zoele lenteavonden liep hij door het park van Spezia, het hoofd vol schoone droomen.

Hij was moeite aan het doen, een geschikte plaats te krijgen voor als hij uit dienst kwam, desnoods om een eigen zaak als electricien te beginnen. Hij had overgespaard in zijn marine-tijd; in December was hij meerderjarig geworden; hij kon beschikken over zijn klein kapitaaltje, dat, rente op rente, nu aardig wat bedragen zou. En dezen zomer gingen zij trouwen. Toen hij de laatste Kerstmis bij Agata was, hadden zij het afgesproken, en nooit zoo overgegeven als toen had zij zich gebórgen tegen hem aan. Hij was soms verdwaasd van vreugde om het ongeloofelijk geluk, dat komen ging; een geluk, dat hij niet doordenken durfde, maar afwachtte in een groote, vrome vurigheid.

Hij bezocht ook dikwijls den blinde in die maanden. Hij had behoefte aan één, die de stem van zijn vreugde zou verstaan, ook zonder dat hij over die vreugde sprak. En hij kwam er meer dan vroeger toe, tegenover Taviglia allerlei vraagstukken aan te roeren, voorzichtig peilend de gedachte van zijn blinden vriend, om in dat eerbiedwaardig duister geen zekerheden te verstoren. Maar verscheidene malen, met een diepe verwondering, voelde Francesco, hoe, van tegenovergestelde kanten komend, hunne denkbeelden elkaar bijna raakten; zij beleefden vaak schoone oogenblikken. Hij begon ook, aarzelend

eerst nog, hem zijn gedichten voor te lezen. Taviglia, die veel van verzen hield en er zelf, in Brailledruk, verscheidene boekdeelen vol bezat, luisterde met een gespannen aandacht. En op een avond, dat Francesco hem ‘Het orgel der Eeuwigheid’ had doen hooren, barstte de ander los:

‘Een schande was het, een schande, dat hij zùlke poëzie in een oud schrift verborgen hield; hij moest eraan werken, alles nog volmaken, en dan laten drukken...’

Doch dat voorstel wierp Francesco aanstonds verre weg. Hij schrok van het idee alleen: die gedichten van hem, zoo uit zijn leven, naakt de straat op...

‘Als je niet wilt, dat ik je nooit meer een letter voorlees...’ zei hij.

Gina, die, toevallig in het vertrek, het laatste deel van het gesprek had gehoord, zei zachtjes:

‘Francesco heeft groot gelijk. Verbeeldt je dat de maëstro in de krant ging zetten alles wat hij voor ons gedaan heeft...’

Eens ook bespraken zij de politiek dier dagen.

‘Weet je, hoe ik er over denk’, glimlachte Taviglia ten leste, en nooit had Francesco zulk een innerlijke schoonheid zijn blind gelaat zien overtijgen, als toen hij zeide:

‘Mijn geloof, dat is het hart; en mijn politieke partij, dat is het huisgezin’.

En na een korte stilte:

‘Ja, een gezin...’

Een smartelijke gelukkigheid trok over zijn gezicht, alsof hij het zag, het gezin, dat hij nooit hebben zou.

‘Jongen’, zei hij, ‘wat verheug ik mij in jou toekomst!’

Aanvankelijk liep het Francesco niet mee met zijn schrijven en solliciteeren. Terwille van Agata had hij gehoopt, ergens in de buurt van Porto San Salvi terecht te komen. Het lukte niet. Toen, in het begin van Maart, hoorde hij, dat de electricien van Lerici was aangesteld tot bedrijfsleider aan de electrotechnische fabriek van Sarzanna. Hij ging met den man praten. Oom Bernardo kende hem, wist dat hij behoorlijk leefde van zijn zaak met zijn vrouw en vier kinderen. Hij won Montini's raad in. Die vond 3000 Lire niet te veel voor de overname van werkplaats en materiaal. De blinde was verheugd, Francesco

niet te zullen verliezen. En alle drie, alsof zij het afgesproken hadden, boden aan, hem met een 1000 Lire voorschot te helpen, als dat noodig mocht zijn. Bij het derde aanbod schoot Francesco in een hartelijken lach. ‘Zoo zou ik op het laatst nog geld toekrijgen’ zei hij.

Oom Tito schreef: ‘Je kapitaaltje bedraagt op den huidigen dag 7251 Lire 65. 't Ligt voor je klaar. In 't groot en in 't klein zoo soliede als de Bank van Rome! Ik wil je geen raad geven omtrent een zaak, die ik niet ken. In December werdt je drieëntwintig; mijn voogdschap is ten einde. Maar ik hoop, dat je geen dwaasheden zult uithalen met het beetje geld, dat je onvergetelijke tante Savina en ik zoo spaarzaam hebben bijeengehouden. Ik hoop ook, dat je toekomstige bruid er een duit bij in zal brengen.

‘Mijn zoons leggen het gelukkig zoo heetgebakerd niet aan. Gherardo maakt het goed in Erythrea, en Pietro gaat voor een tijd naar Milaan, als bediende in een groot warenhuis, om eens te zien, wat daar al zoo te koop is.

‘Ikzelf denk over drie weken opnieuw in het huwelijk te treden. Ik had dat juist ook aan je tante Letizia willen melden. Een zaak als de onze is niet zonder vrouwelijk toezicht te drijven. Mijn aanstaande echtgenoote heet Elvira Boli’.

Oom Bernardo was buiten zichzelf van woede.

‘Elvira Boli!’ donderde hij hoonend, ‘de vuige slampamper! Had hij liever zijn zoon laten trouwen en hem thuis gehouden! Nou jaagt hij dien jongen kerel de deur uit, om zelf...’

Zoo ging dat een heelen tijd door. Francesco had den goeden baas nog nooit zoo razend gezien...

Den volgenden dag kwam er een briefje van Agata.

‘Ik had graag dichtbij vader gewoond’, schreef zij, ‘en ik weet, dat je er genoeg moeite voor hebt gedaan. Vader zal er je altijd dankbaar voor blijven. Maar als je daar een zoo goede zaak gevonden hebt, ben ik er niet minder blij om. Ook in Lerici zal ik gelukkig met je zijn’.

En de vader had er onder geschreven:

‘Maak je niet bezorgd over ons, beste Francesco. Pepino en ik hebben het zoo dikwijls samen moeten vinden, wanneer Agata in Trebiano was, dat het nu ook best zal gaan. Pepino is al zestien jaar! Maar háár zullen wij wel missen’.

- Arme vader, dacht Francesco, wat houdt hij zich groot! Zij moesten later maar alle twee bij òns komen.

Den 23sten April kwam Francesco uit dienst en nam voorloopig zijn intrek bij tante Letizia. De electricien van Lerici maakte hem wegwijs in de zaak, en begin Mei nam hij de werkplaats over en ook de huur van het huisje, al zou dat rijkelijk groot zijn voor het jonge paar.

Het was gelegen boven de hooge huizen van de haven, tegen de rots aan van het kasteel. Twee nauwe, steile straatjes had men te beklimmen; dan, een poort onderdoor en stijgend langs een klein terras, kwam men op een zonnig pleintje, omringd door lage, witte muren. Dat terras was het hunne; er stond een steenen bank onder het keukenraam, juist als op grootvaders terras in Trebiano. Nevenaan, met haar glazen deuren, was de werkplaats. En daarnaast weer wonk het oude poortje op den smallen tuin, die lag aangevleid tegen de stutbeeren van het kasteel. Maar aan den achterkant waren de twee genoegelijk ruime kamers, die uitzagen over de zee en over heel de baai van Lerici, het roode en gele stadje in de diepte, met zijn vroolijke kaden aan de blauw fonkelende golven.

Francesco was verrukt over het huis, over de zonnigheid aan den voorkant, over de koelte van het tuintje, en over dat uitzicht op de zee.

Het was een drukke tijd voor hem, want er was veel werk; maar de knecht, dien hij dadelijk van den vorigen baas had overgenomen, was van alles op de hoogte. En elk oogenblik, dat het werk hem vrij liet, ging zijn zorg over het huisje, om dat, zoo getrouw mogelijk naar Agata's wenschen, en deugdelijk geholpen door tante Letizia en de meisjes, in te richten.

's Avonds zat hij op de bank in den tuin uit te rusten onder den bloeienden vlier, en het was hem, of hij droomde. Heel die marinetijd voorbij, met al zijn sleurwerk, met al zijn vroolijke momenten, met zijn benauwenissen ook...; drie jaren, die zich somwijlen hadden voortgesleept, en toch ten slotte omgevlogen leken. En nu zat hij hier, plotseling een vrij man, op zijn eigen erf! en over enkele weken bracht hij er zijn jonge vrouw! Een dusdanige vreugde kon hem soms bestormen, dat hij diep uitzuchten moest, en de hand over het voorhoofd strij-

ken. En aldoor glimlachte zijn gelukkige mond; zijn oogen leken te zingen.

En hij toefde weer de kamers rond, en stond er stil alles aan te kijken; het leek hem soms een sprookje, het sprookje van een betooverd geluksleven, dat nog in een ijlen sluimer gevangen lag.

Maar 's avonds toog hij naar het nog ongemeubelde vertrekje onder het dak, waar alleen zijn oude, goede marine-bultzak hem wachtte.

Daar, op een nacht, schreef hij dezen zang:

‘Ik voel de Liefde in mij schijnen
Als een goddelijk licht
En het straalt uit mijn oogen over je heen.

En ontmoet de Liefde, het goddelijk licht,
Dat in jou schijnt
En je oogen uitstraalt op mij toe!

En aan je liefelijk gelaat
Herkent mijn liefdelicht
De goddelijke Liefde.

En aan mijn lievend gelaat
Herkent jou lichte liefde
De Liefde Gods.

En het licht stort zich in het licht,
En de liefde stort zich in de liefde,
En God zingt zijn Hooglied in ons’.

Dit was het laatste, dat hij in zijn oude dagboek schreef.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(Wordt vervolgd.)

Een oude roman.

II. Sous de certaines règles.

Daar een roman volgens Huet met kunst en naar bepaalde regels moet geschreven worden en het anders op een verwarde ophooping zonder orde en schoonheid uitloopt, moeten wij nu nagaan naar welke gezichtspunten de historie van Theagenes en Chariclea is ingedeeld. Reeds in den griekschen of latijnschen titel, die de oudste uitgaven geven, vinden wij zoo iets: *Heliodori Aethiopicorum libri decem*. Het is dus een indeeling in tien b o e k e n , en ieder van die boeken is op zich zelf weer in kleine hoofdstukken verdeeld. Elk boek en ieder hoofdstuk is in zekeren zin een geheel op zich zelf en heeft een begin en een einde. Lezen wij den geheelen roman op die wijze door, dan merken wij, dat wij aan het eind van die stukken telkens iets als een rustpunt hebben gevonden. Wij merken echter tevens, dat dit volstrekt niet de eenige indeeling is. Integendeel, hoezeer ook op zich zelf afgewerkt, staan die boeken en hoofdstukken toch vaak slechts in verwijderd verband tot den eigenlijken gang van het verhaal, en telkens, wanneer wij bij een van die rustpunten zijn aangekomen en adem scheppen, drijft ons onze gespannen aandacht voorwaarts. Wij kunnen ook hier zeggen, dat die dubbele indeeling een tweeledig voortbewegen van het verhaal veroorzaakt.

Wat wij echter den gang van het verhaal noemden, is op zich zelf weer ingedeeld in episoden, en daar die indeeling niet uitdrukkelijk is aangegeven, moeten wij haar het eerst bespreken.

Wij hebben vooreerst een inleiding, die, wanneer wij een ouderwetschen titel wilden kiezen, zou heeten: 1. Waarin de lezer twee gelieven leert kennen, en water met hen gebeurde. Wij zien al dadelijk een aantal treffende en boeiende gebeurtenissen en toestanden, waarvan het jonge meisje en de jonge man het middelpunt vormen, en die ons door den schrijver worden meegedeeld en geschilderd. Doch al spoedig wordt die beschrijving onderbroken; er is een nieuwe persoon gekomen; zijn lotgevallen worden hier tusschen geschoven (I, 8). Hij vertelt ze zelf, wij schrijven dus: 2. Waarin Knemon zijn lotgevallen vertelt. Van uit die vertelling in de eerste persoon komen wij nu (I, 18) weer in de handeling of in de eerste episode terug, die nu voortloopt. Langzamerhand vloeit wat met de gelieven gebeurt samen met de verdere lotgevallen van Knemon, die nu met enkele uitzonderingen ook in de derde persoon door den schrijver worden meegedeeld. Tenslotte verliezen wij de hoofdpersonen tijdelijk uit het oog en volgen Knemon. Spoedig daarna (II, 21) begint een nieuwe episode; Knemon ontmoet den man die het verleden van het paar kent, er zelf een gewichtige rol in gespeeld heeft en nu op zijn beurt die geschiedenis vertelt: 3. Waarin Kalasiris de vroegere lotgevallen van Theagenes en Chariclea verhaalt. Die vertelling, waarin wij alles van het paar vernemen, wat wij nog niet wisten, neemt het grootste deel van de eerste helft van den roman in beslag, en wanneer zij zoo ver gekomen is, dat alles, wat wij in het begin zagen, verklaard te (V, 34), gaat zij van de eerste persoon in de derde over (VI, 1). De handeling loopt nu verder tot waar de lotgevallen van de gelieven niet langer met die van Kalasiris samenhangen. Een nieuwe episode begint (VII, 9) 4. Waarin verhaald wordt van den noodlottigen hartstocht van Arsace. Hier is alles handeling, alles in de derde persoon. Wij zijn aan het gedeelte, waar de moeilijkheden voor het paar zijn ten top gestegen, en dit gedeelte eindigt alweer, wanneer het paar ophoudt, tot de verliefde vorstin in betrekking te staan (VIII, 15). De voorlaatste episode: 5. Hoe Hydaspis de stad Syene belegerde en wat er de gevolgen van waren, is een ritardando, op zich zelf vol handeling,

maar dat tot de lotgevallen van Theagenes en Chariclea slechts in verwijderd verband staat. Daarna begint de laatste episode (X, 7) 6. Waarin alles tot een gelukkig einde gebracht wordt.

De titels, die wij kozen, bewijzen, hoe met uitzondering van 1 en 6 iedere episode in zekeren zin een eigen hoofdpersoon heeft, waartoe Theagenes en Chariclea op de een of andere wijze in betrekking staan: Knemon, Kalasiris, Arsace en Hydaspis.

Wij mogen die indeeling nu echter niet zoo opvatten, dat waar de eene episode ophoudt, de andere begint. Zooals het geheele verhaal in 1 en 6 een aanloop en een afloop heeft, bezit ook iedere episode op zich zelf een inleiding en een slot. Maar de bouw van het geheel is van dien aard, dat de aanloop van iedere volgende episode met den afloop van de voorafgaande vervlochten is. Het is een stelsel van haken en ranken, waarbij, terwijl het oude eindigt, steeds het nieuwe wordt voorbereid, of al aan den gang is - en juist de stukken, waar dit geschiedt, zijn buitengewoon zorgvuldig bewerkt.

Voorbereiden is over het geheel een specialiteit van onzen roman. Niet dat het plotselinge of onverwachte er in ontbreekt - maar waar dit niet vereischt wordt, pleegt de schrijver personen en gebeurtenissen lang van te voren aan te kondigen en er als het ware de aandacht van zijn lezers zoetjesaan op te vestigen.

Zoo speelt het grootste gedeelte van de Kalasirisepisode (3) in het huis van Nausicles, den griekschen koopman te Naukratis in Egypte. Nausicles wordt echter reeds in de voorafgaande Knemonepisode in het voorbijgaan genoemd (II, 8/9); wanneer hij nu zelf tenslotte ten tooneele verschijnt (V, 1), kennen wij hem dus al lang. Zelfs het paar wordt in zekeren zin voorbereid; in het begin van den roman zien wij slechts hun gestalten, zonder te weten wie en wat zij zijn; eerst aan het begin van de Knemonepisode (I, 8) hooren wij voor het eerst hun namen; pas in de Kalasirisepisode (3) komen wij te weten, wat er met hen gebeurd is. Zoo is het ook met de gebeurtenissen. Het geschil tusschen de Aethiopiërs en de perzische bezetting van Egypte over de smaragdmijnen in het Zuiden wordt al in het begin van de vertelling van Kalasiris (II, 32) aangeduid; het vormt echter het belangrijkste feit in

de Hydaspisepisode (5), waar het de oorzaak is van den oorlog, die hier wordt beslecht.

Dit eigenaardige dooreenschakelen hangt samen met de verhouding van alle bijpersonen en gebeurtenissen tot de twee hoofdpersonen en hun liefde. Bijpersonen dragen in dit boek hun naam met eere. Geen van hen is om zijns zelfs wille gegeven - zij hebben alle tot taak, de beweging, waarin zich het hoofdpaar bevindt, te bevorderen of te verlangzamen. Zoo is het de taak van den koopman Nausicles, een van de schakels te zijn, die de Knemonepisode (2) met de Kalasirisepisode (3) verbinden, maar tegelijkertijd is hij - daar hij de hulp van den perzischen hoofdman Mitranes heeft ingeroepen - weer een van de schakels, die de Kalasirisepisode (3) met de Arsaceepisode (4) verbindt.

Dat de bijpersonen - waaronder wij hier ook de personen, waaraan de episodes hun naam ontleenen rekenen - inderdaad niet anders mogen worden opgevat dan als middelen, waardoor de beweging der hoofdpersonen wordt geleid, blijkt ook daaruit, dat zij, zoodra zij hun taak vervuld hebben, verdwijnen: ‘der Mohr hat seine Schuldigkeit getan enz.’ Iedere episode heeft haar eigen personeel, dat deels uitsluitend bij de episode behoort, deels de episode met de voorafgaande of de volgende verbindt. Maar met uitzondering van Theagenes en Chariclea loopt geen van de personen door den geheelen roman. Telkens, wanneer hun rol is uitgespeeld, worden zij geëlimineerd. Soms geschiedt dit vrij plotseling: zoo wordt de schildknaap Thermutis, die even een verbinding tusschen de Inleiding (1) en het einde van de Knemonepisode (2) vormt, eenvoudig door een adder gebeten - weg is hij! Maar ook gewichtiger figuren verdwijnen, zoodra zij voor den gang van het verhaal niet meer noodig zijn.

Tot de Knemonepisode behooren afgezien van Knemon zelf zijn stiefmoeder Demaenete, zijn vader Aristippus, de slavin Thisbe, de koopman Nausicles en bovendien kleinere figuren, waarom lezer noch schrijver zich zeer behoeft te bekommeren, maar die toch vaak met een paar scherpe trekken zijn geteekend, zooals de hetaere Arsinoë. Demaenete pleegt zelfmoord; Aristippus wordt verbannen; Thisbe wordt een schakel tusschen de Inleiding en de twee volgende episodes, maar wordt dan vermoord; Nausicles wordt nadat hij verbinding geweest

is, niet meer genoemd - Knemon zelf eindelijk trouwt, wanneer zijn eigen episode geëindigd en de Kalasirisepisode begonnen is, met de dochter van Nausicles, en wij mogen aannemen, dat zij lang en gelukkig geleefd hebben. Hiermee is alles, wat tot dit onderdeel behoort, afgedaan.

Niet anders is het met de Kalasirisepisode, waarin Theagenes en Chariclea zelf een veel grooter rol spelen. Wij zouden het den ouden profeet, die het paar toch eigenlijk samenbrengt, die hun geschiedenis zoo schoon vertelt en hen zoo trouw het grootste stuk van hun weg begeleidt, wel gunnen, dat hij ook het gelukkig einde van hun lotgevallen meebeleefde. Maar neen, in het begin van de Arsaceëpisode hooren wij van zijn zalig einde. Ook zijn zoon Thyamis, dien wij als rooverhoofdman leeren kennen, die een belangrijke figuur der Inleiding is en tevens een schakel, die door de tweede en de derde episode heen naar de vierde voert, eindigt na een lange loopbaan en vele gedaanteverwisselingen als profeet en opvolger van zijn vader, zonder dat wij meer van hem hooren.

Evenmin overleeft Arsace de episode, die wij naar haar hebben genoemd. Zij vormt met de voedster Kybele en haar zoon Archaemenes in hun wederzijdsche verhouding tot Theagenes en Chariclea een volkomen afgesloten geheel, dat door schakels als de gemaal Oroondates, de gesnedene Bagoas en anderen met het voorafgaande en het volgende samenhangt.

Alleen figuren die in de Hydaspisepisode (5) voor het eerst zijn opgetreden houden stand tot aan het gelukkig einde.

De schrijver bespaart zich op die manier de moeite van het in latere romans onontbeerlijke ‘Laatste Hoofdstuk’, of ‘Besluit’, waarin de mannelijke en vrouwelijke wezens die nog eenzaam rondliepen met bekwamen spoed gepaard, of waarin de lotgevallen van alle bijpersonen opgesomd worden. Inderdaad, het is alweer een blijk, hoezeer het op de aventures amoureuses, op de beweging van het paar aankomt, dat men al het andere slechts tijdelijk van waarde acht, en het zoodra het in die beweging zijn functie vervuld heeft, laat vallen.

Hoewel nu die episoden op een wijze in elkaar geschakeld zijn, dat de geschiedenis in haar geheel geleidelijk voortschrijdt, zijn zij toch geenszins onderling gelijksoortig. Integendeel - ieder van hen bezit een eigen en zelfstandig karakter, waarvan stijl en verhaaltrant met groote zorgvuldigheid zijn

volgehouden. Zij zijn echter weer gegroepeerd op een wijze, waardoor zij elkaar twee aan twee in evenwicht houden, daar de algemeene functies in die paren aan elkaar beantwoorden. Dat de Inleiding (1) en het Slot (6) met elkaar correspondeeren, spreekt van zelf. Vervolgens komen 2 en 5 - de Knemon- en de Hydaspisepisode. Zij hooren samen, in zooverre zij retardeerend zijn; in allebei verliezen wij Theagenes en Chariclea tijdelijk uit het oog; zij moeten kort na het begin en voor het einde van den roman onze spanning versterken. Onderling echter staan die stukken, die het hoofdverhaal een tijd lang zwevend houden, in scherpe tegenstelling: de Knemonepisode is een ikverhaal op het in de oudheid alom bekende en gewilde thema, de verliefde stiefmoeder; de Hydaspisepisode daarentegen een gefingeerde oorlogsbeschrijving, zooals zij sedert den tijd der Diadochen in zwang waren. Nu volgen de middelste episoden, die van Kalasiris (3) en Arsace (4), die zich in tegenstelling tot 2 en 5 uitsluitend met het paar bezig houden en dus met Inleiding (1) en Slot (6) het eigenlijke verhaal bevatten. Maar alweer op zeer verschillende manier. Kalasiris vertelt zooals wij weten zelf en uit het verleden; hij is de man, die het paar samengebracht heeft; Arsace daarentegen, wier handelingen door den schrijver worden meegedeeld, is de vrouw, die de sterkste poging doet, het tweetal van elkaar te scheiden. In die twee middelepisoden gaat dus, wat wij de contrapunctische beweging der twee levens noemden - van de dichtste aanraking naar de verste verwijdering.

Door die groepeering krijgt de roman tusschen 3 en 4 iets als een punt van evenwicht. Het is het punt, waar wij door de vertelling van Kalasiris het geheele verleden van Theagenes en Chariclea kennen en waar wij, wat de handeling betreft, terug gekeerd zijn tot het moment, dat in het eerste hoofdstuk geschilderd wordt - maar tegelijkertijd het punt, waar door de pogingen van Arsace spoedig voor het paar het grootste gevaar zal ontstaan, dat echter tenslotte oorzaak wordt voor een gelukkige ontknooping. En dit moment is in den loop van den roman tevens het punt waar de indeeling naar episoden samenvalt met de indeeling naar boeken en hoofdstukken: het is het einde van de vijf eerste, het begin van de vijf laatste boeken.

Het bijzonder karakter der episoden moet aan ieder afzonderlijk bestudeerd worden - daar dit intusschen wat al te ver

zou voeren, kiezen wij, om ten minste een denkbeeld van den loop en den opbouw te geven er een enkele uit, en wel die van Kalasiris.

Knemon, de held van de vorige episode, ontmoet Kalasiris bij toeval aan den oever van den Nijl (II, 21). Om te beginnen wordt het uiterlijk van den nieuw gekomene nauwkeurig beschreven (58, 10 ssq.) Hij is een oud man met priesterlijk lange haren en een eerwaardigen baard; zijn gewaad en zijn uiterlijk zijn Helleensch, maar het blijkt, dat hij een Egyptenaar is. Tezamen gaan zij naar het huis van den koopman Nausicles. Bij den maaltijd, die nu volgt, brengt Kalasiris een plengoffer aan de goden en tegelijkertijd aan de schimmen van Theagenes en Chariclea, die hij voor gestorven houdt. Die namen wekken de nieuwsgierigheid van Knemon, die tot belooning voor het goede bericht, dat zij nog leven, het verhaal van hun vroegere lotgevallen verlangt. Na een kort tusschenspel, waarin de Knemon- en de Kalasirisepisode vaster worden aaneengeschakeld, volgt nu de lange vertelling, waarin het leven van Kalasiris en dat van de gelieven verbonden zijn. Kalasiris is hier de vertegenwoordiger van het goddelijk beginsel, dat de beweging bestuurt. Twee oorzaken hebben den profeet genoopt vroeger zijn vaderstad Memphis te verlaten: zijn liefde voor een hetaere Rhodopis, die niet met zijn ascese strookte, en zijn kennis van de toekomst, die hem voorspelde, hoe zijn twee zonen op leven en dood met elkaar zouden strijden - een van die zonen kennen wij reeds, het is Thyamis, dien wij als rooverhoofdman zagen optreden. Kalasiris is naar Delphi gereisd en door de Pythia met een orakel ontvangen, waardoor hij als het ware in dienst van Apollo komt. Bij een wetenschappelijk gesprek over de bronnen van den Nijl maakt hij kennis met den priester Charicles, en hier gaat de vertelling van Kalasiris in de vertelling van Charicles over, die voorvallen vermeldt, die nog verder terug liggen. Charicles is, toen hij zijn vrouw en zijn dochtertje verloren had, naar Egypte gereisd en heeft in het Zuiden kennis gemaakt met een Aethiopiër, die hem kostbare edelsteenen voor zijn verzameling aanbood. Die man, een aethiopisch gezant, heeft men een meisje toevertrouwd, dat op bevel van de moeder te vondeling moest gelegd worden, met het verzoek, dit kind op te voeden; hij heeft hem tevens een herkenningsteeken en kleinoodiën meegegeven. Dat

meisje is nu als zijn dochter opgegroeid, een schoone jonkvrouw, een priesteres van Artemis. Hij zou nu die pleegdochter gaarne aan zijn neef uithuwelijken, maar het meisje verkiest den maagdelijken staat. Waarom hij dit alles aan Kalasiris vertelt? De egyptische wijsheid van den profeet moet helpen Chariclea van haar schroom te genezen, Kalasiris moet een bezwering vinden, waardoor zij zich herinnert vrouw te zijn.

Hier eindigt de vertelling van Charicles; Kalasiris neemt zelf weer het woord. Hij doet dit door op de verschijning van het meisje onmiddellijk die van den jongeling Theagenes te laten volgen. Terwijl Charicles nog sprak, is een gezantschap van de Aenianen aangemeld, en na een verklaring, wat die Aenianen zijn, komt hun aanvoerder wiens uiterlijk hier beschreven wordt (76, 13 ssq.) De gelieven staan dus naast elkaar, maar als het ware zonder elkaar te zien. Zoodra Theagenes in den tempel komt, spreekt het orakel opnieuw in raadselen, die voorloopig nog niemand begrijpt maar die op hun toekomst in Aethiopië wijzen. De bewoners van Delphi bekommeren zich om die profetie niet al te zeer; zij zijn veel te nieuwsgierig naar den grooten optocht, die nu plaats zal grijpen.

Die optocht met het offer, waarbij Theagenes en Cariclea elkaar van aangezicht tot aangezicht zullen zien, het beslissende moment in den roman, het hoogtepunt der eerste helft en de schoonste beschrijving van het geheele werk, wordt nu met een aantal aardige - haast zou men zeggen coquette trekjes ingeleid. Kalasiris doet of hij de geheele plechtigheid wil overslaan: ‘Toen de processie en het geheele zoenoffer ten einde gebracht waren...’ - ‘Halt’, roept zijn toehoorder Knemon, ‘halt, ik heb van al die feestelijkheden nog niets gezien’. - ‘Dat gij zoo gaarne toeschouwer bij dien ommegang wilt zijn’, antwoordt Kalasiris, ‘bewijst, dat gij van echt attische afkomst zijt’. Dan begint de schildering. Eerst de boeren met hun offerdieren; dan de jonge meisjes met hun offergaven en korfjes op het hoofd, die elkaar de hand geven en dansend voorwaarts schrijden; het koor, dat liederen zingt, en dan... ‘Gij slaat alweer het fraaiste over’, valt Knemon in de rede, ‘ik wil niet enkel toeschouwer zijn, maar ook toehoorder; hoe was dat lied?’ En Kalasiris geeft niet enkel de hoogst merkwaardige hymne - een strophe van gecompliceerd rijmende elegische pentameters - maar moet ook uitleggen hoe het door

het koor gezongen werd en hoe de passen tot de melodie stonden.

Wat volgt, het verschijnen van de thessalische jongelingen met Theagenes aan het hoofd, en hoe Chariclea hun als priesteres tegemoet treedt, moet in zijn geheel gelezen worden - ieder uittreksel is hier onrecht. Nog eens: dit is het oogenblik, dat over het lot van de jonge lieden en over den gang van den roman beslist. Het is tevens de beste proeve van het talent van den schrijver. Laten wij enkel aanstippen, dat de beschrijving van de twee hoofdfiguren hier volkomen symmetrisch wordt doorgevoerd en dat tot opluistering bij elk van beiden de uitvoerige beschrijving van een versiersel gegeven is; bij Theagenes een geborduurde ruitermantel met een gesp van barnsteen; bij Chariclea een band in de gedaante van twee slangen, waarmee haar kleed gegord is (III, ¾).

Zoodra Theagenes van Chariclea de toorts ontvangt om de offervlam te ontsteken, ontbrandt de onontkoombare, de oppermachtige liefde in beiden: wij krijgen de overtuiging, dat de ziel iets goddelijks en met hoogere dingen verwant is, want op het oogenblik, dat die twee elkaar zagen, beminden zij elkaar, alsof hun ziel reeds bij die eerste ontmoeting het gelijkslachtige herkende en haar toevlucht zocht bij wat haar waardig en haar vertrouwd was... (84, 6 ssq.) De beschrijving van een paar, dat elkaar op den eersten blik bemint, is in de geschiedenis der letteren niet juist een zeldzaamheid - men zou er de noodige staaltjes van kunnen samen zoeken. Maar wij zouden weinig plaatsen weten te noemen, waar zij zoo treffend en met zooveel goeden smaak gegeven werd als op deze bladzijden, die een voorbeeld voor zooveel latere zouden worden. De kracht van de voorstelling bepaalt hier den stijl. Wat de schrijver geeft is noch hoogdravend, noch sentimenteel, maar het heeft tegelijkertijd iets nuchters en iets innigs. Het is objectief, daar het niet van de personen uit beschreven wordt, maar door een derde - die niet de auteur is! - wordt waargenomen. En toch generaliseert het niet, daar het, zooals uitdrukkelijk vermeld wordt, niet door de groote menigte maar juist alleen door die derde persoon wordt waargenomen. Nog eens en nog eens - dit oogenblik beslist - want zooals de gelieven van nu af aan door liefde onafscheidelijk zijn, zoo is van nu af aan de aandacht van den lezer aan de uit die liefde

onttrekken, dan gaat het ons eveneens, de beweging heeft ons Kalasiris zegt, dat hem toen de beteekenis van het orakel ten deele begrijpelijk werd en hij zich aan de gevolgen niet kon onttrekken, daar gaat het ons eveneens, de beweging heeft ons gepakt, wij moeten mee.

Bij dat al wordt ook hier het eigenaardig stijlkarakter van een verhaal, dat een bepaalde persoon bij zekere gelegenheid aan een ander vertelt, geen oogenblik uit het oog verloren. Men ziet die twee mannen, Kalasiris en Knemon, samen zitten. Soms vraagt de spreker: 'wordt het niet te lang?', en de toehoorder antwoordt met een gretig: 'verder, verder!' Dan weer wordt er aan herinnerd, dat die twee de gelieven, waarvan zij spreken, eigenlijk zelf verwachten, 'maar waar blijven zij dan toch?' roept de verteller uit; 'wees goedsmoeds', verzekert de toehoorder, 'zij zullen aanstonds komen'. Ondertusschen valt de nacht, en - juist bij het begin van het merkwaardigste hoofdstuk (III, 5) - wordt de lamp binnen gebracht en het avondoffer gehouden. Zelfs waar de ontmoeting het spannendste is, vergeet Kalasiris niet, dat hij tot iemand spreekt en voegt er van tijd tot tijd den naam van den luisterende tusschen. Zoo zou men tallooze trekken en trekjes kunnen noemen, waaruit telkens blijkt, hoe levend en hoe organisch het verhaal in zijn voortgang en in zijn situaties den schrijver voor oogen staat.

Nu volgt de liefdeziekte van het paar. Want voor den schrijver - niet anders dan voor zijn bewonderden Euripides en niet anders dan voor alle tijden, hetzij de middeleeuwen, hetzij de 18e eeuw, die zich met het probleem der erotiek hebben bezig gehouden - is de liefde iets als een ziekte met duidelijk te herkennen symptomen, een ziekte, die eenige gelijkenis vertoont met wat wij 'het booze oog' noemen. Daarna krijgt Kalasiris van Apollo en Artemis in een droom - of zijn zij inderdaad verschenen? - de opdracht, voor het paar te zorgen en hen te geleiden, waarheen het den goden welgevallig is (89, 31).

Hoe hij zich van die taak kwijt en welke avonturen het paar en hij zelf daarbij beleven, vormt den inhoud van de verdere vertelling van Kalasiris, die wij niet in onderdeelen behoeven weer te geven. Na het beslissende punt, na de minneziekte en den droom, komen retardeerende beschouwingen over de wijze,

waarop menschen de goden kunnen herkennen, over Homerus, over magie en wat dies meer zij. Het verhaal gaat nu in een telkens wisselend tempo. Chariclea wordt geschaakt - de reis naar Egypte kan beginnen. Van nu af aan glijdt de vertelling langzamerhand in de handeling over. De thuiskomst van Nausicles stoort het gesprek; nieuwe verwikkelingen worden aangekondigd, nieuwe ranken naar een nieuwe episode uitgeslagen. Het vervolg van Kalasiris' vertelling - de tocht naar Zakynthos, de ontmoeting met de zeeroovers, de storm en de landing aan de heracleotische monding van den Nijl - nu eens snel en dreigend, dan onderbroken door aardrijkskundige uitweidingen, dan met iets als behaaglijke langdradigheid van beschrijving, soms zelfs even aan het komische rakend... dit alles is een beweeglijke epiloog, die tegelijkertijd weer proloog is van een volgende episode, waarin het lot van de gelieven niet langer met dat van Kalasiris is verbonden.

Wat echter - afgezien van de avonturen - in de geheele episode onze aandacht bezig houdt, is de wijze, waarop de schrijver Kalasiris onwillekeurig zijn eigen karakter laat schilderen. Hij is inderdaad een tot in het kleinste uitgewerkte figuur, en wij hadden het recht de episode naar hem te noemen. Men kan in alle latere litteratuurgeschiedenissen, die de moeite namen de *Aethiopica* te bespreken, lezen, dat de auteur geen groot psycholoog is. Wij moeten gul bekennen, niet precies te weten, wat men in de letterkunde eigenlijk onder psychologie wenscht te verstaan. Ons schijnt ‘gebrek aan psychologie’ voorloopig een dooddoener, waarmee zekere negentiend' eeuwsche richtingen het een en ander, wat niet van hun gading was, plachten af te maken. Het beeld, dat wij hier van den egyptischen profeet krijgen, is even scherp als eigenaardig en het herinnert in menig opzicht aan dat van Odysseus zelf.

Hij is wijs - maar hij weet zeer goed, dat wat men de egyptische wijsheid noemt, geenszins een eenheid is. Er is een lage wijsheid, die zich met bezweringen en tooverij bezig houdt, die geen doel heeft en tot niets leidt, die hersenschimmen en drogbeelden voor werkelijkheid geeft en wat niet is voorstelt, alsof het werkelijkheid ware (φαντασίαι τ□ν μ□ □ντων □ς □ντων 93.9). Maar daarnaast staat de ware wijsheid, die priesters en profeten beoefenen, die opkijkt naar den hemel, die omgang heeft met de goden en deelgenoot is van de natuur der

hoogere wezens; zij kent de bewegingen van de gesternten en daardoor de toekomst, zij is alleen gericht op het schoone en op wat den menschen nuttig is (93, 11 ssq.).

Kalasiris is in het bezit van die hoogere wijsheid. Zij was het, die hem noopte zijn vaderstad te verlaten, schijnbaar, of zooals hij eerst geloofde, om daardoor Rhodopis te ontvlieden en misschien den strijd van zijn zonen te verhinderen; in werkelijkheid - zooals hij later heeft ingezien - om Chariclea te vinden, haar met Theagenes te vereenigen, en daardoor in het lot van het aethiopische koningshuis in te grijpen. Door die wijsheid geleid, aanvaardt hij zijn taak als werktuig der godheid met toewijding en overtuiging, en brengt hij haar zoover het in zijn macht ligt tot een voortreffelijk einde. Maar hij versmaadt het niet, waar het in zijn kraam te pas komt, van die lagere wijsheid gebruik te maken, hetzij om Theagenes en Chariclea tot zijn plannen - die de plannen der goden zijn - over te halen, hetzij om Charicles of Nausicles met goochelkunststukjes te paaien (□γνων ο□ν □αιρ□ν ε□ναι τερτε□εσ□αιπ ρὸς □ υτὸν □. τ. λ. 93, 32). En dit prachtig geteekende mengsel van list en ernst, dat ons zoo menschelijk en zoo levend aandoet, is alweer een zorgvuldig gekozen middel, om wat wij vroeger de middenstrook van den roman noemden zelfstandig, of indien men liever wil, aardsch te laten blijven. De goddelijke wil, die het paar van boven leidt, zou te bovennatuurlijk werken, wanneer hij, die hem in het aardsche ten uitvoer brengt, geen zeer menschelijk en menschenkennend oud heer was, soms ietwat angstig, vaak een weinig sceptisch, handig in den omgang, goed van humeur, en wiens onmiskenbare en eerbiedwaardige wijsheid en doorzicht zich graag een handje laat helpen door zijn sluwheid en zijn aangeboren neiging, zijn medeschepselen nu en dan voor het lapje te houden.

Wanneer wij nu van de indeeling in episoden naar die in boeken en hoofdstukken overgaan, zien wij, dat, waar de eerste den loop van het verhaal bepaalt, de tweede veeleer in betrekking staat tot iets, waarvoor wij het woord stijl zouden willen kiezen.

De middelen, waarover de schrijver der *Aethiopica* bij het uitbeelden van handeling, gebeurtenissen of toestanden beschikt, zijn van zeer verschillenden aard; van oogenblik tot

oogenblik verkeeren de vormen, waarin ons de gang van het gebeuren wordt meegedeeld. Gaan wij van de vier grondvormen uit, waarmee door de taal een objectiviteit wordt gegrepen, dan vinden wij, dat zoowel de beschrijving als de overweging, de dialoog en de spreuk in al hun schakeeringen vertegenwoordigd zijn en niet alleen in bonte afwisseling worden aangewend, maar ook telkens weer op zich zelf tot een afgerond geheel worden uitgewerkt.

Neem het eerste hoofdstuk van het eerste boek: een korte opgave van tijd - zonsopgang - van plaats - de heuvels bij de heracleotische uitmonding van den Nijl - en van personen - roovers - die iets zien; dan verdicht zich de beschrijving tot een stijlvorm, die het hellenisme zeer bewonderde, een ε□□ών, een imago, het beeld, dat een grooter complex van handelen en gebeuren in een moment samenvat. Uit een drinkgelag is strijd ontstaan; wij zien het uit teekenen en overblijfselen. Wij zien de lijken tusschen de omgeworpen tafels, de kroezen en mengvaten, die als werptuig gediend hebben... en ‘op een kleine plek zijn velerlei verschijnselen vereenigd: wijn en bloed, strijd en maaltijd, plengoffer en slachting’. - Uit dit beeld, dat op zich zelf een geheel is, keeren wij nu terug tot de roovers, die het zien, en met hen tot de handeling; hiermee besluit het hoofdstuk. Opnieuw gaan wij in het tweede hoofdstuk van die roovers naar een nieuw beeld; ditmaal zijn het personen: een meisje in het gewaad van een priesteres van Artemis, met een krans van laurier op het hoofd en een pijlkoker op den rug, dat bij een schoonen gewonden jongeling zit. Nu verlaten wij het beeld, die twee worden levend, zij spreken: een korte dialoog geeft hun verhouding tot elkaar, en opnieuw vinden wij den weg tot de toeschouwers, de roovers, die nu het paar naderen, zonder dat het meisje op hen let, en ten bewijze, dat hier in zekeren zin een einde is, slaat hier de beschrijving in maxime om, en hooren wij den Schrijver zelf: ο□τως □□α πό□ος ά□□ιβ□ς □□ι □ρως □□□αιφν□ς τ□ν μ□ν □ξωδεν π□οσπιπτόντων □λγειν□ν τε □α□ □δέων π□ντων □πε□φ□ονε□, π□ὸσ □ν δ□ τὸ φιλούμενον □α□ □□□ν □α□ συννεύειν το φ□όνημα □αταναγ□άζει - een zinnetje, dat zijn lichte speling met klanken en woorden verliest, wanneer wij het vertalen, maar dat ongeveer beteekent: zoo veracht een sterk verlangen en een reine liefde al het smartelijke en aantrekkelijke, dat van buiten

komt, en dwingt onzen geest op niets acht te geven en niets te zien dan het geliefde voorwerp'.

Dat het derde hoofdstuk nu de verbinding van de groep der toeschouwers met het paar brengt, spreekt van zelf, en in hef vierde verheft zich uit de groep een persoon, die haar vertegenwoordigt: de rooverhoofdman, wiens persoonlijke verhouding tot het paar wij nu verder vervolgen. Zoo gaat het voort, telkens een afgerond deel, dat met eigen middelen een eigen geheel vormt en op zich zelf den voortgang der beweging verder draagt.

Een overzicht van de telkens in elkaar overglijdende stijlvormen zou een doorloopende commentaar op de Aethiopica worden. Alles wat voorgesteld wordt, alles wat gebeurt, heeft zijn afgesloten vorm. Wij vinden den korten dialoog, waarin personen hun gemoedstoestand meedeelen, of die een vertelling verlevendigt en onderbreekt, den langen dialoog waarin twee menschen zich met elkaar over een onderwerp onderhouden. Wij vinden de ontboezeming, die soms tot een lyrische verheffing wordt, de langere aanspraak, de redevoering met alle kunstgrepen der rhetorica; soms vinden wij zelfs - zooals in de Knemonepisode - een stuk, dat telkens in een anderen vorm herhaald is en als vertelling, beschrijving en redevoering naast elkaar wordt gezet. Wij vinden de straffe beknopte beschrijving, de nauwkeurige beschrijving van een voorwerp of een landschap, de beweeglijke beschrijving van een samengestelde handeling, zooals een gevecht, tot aan de uitvoerige beschrijving, die tot verhandeling wordt, en daarnaast weer vormen van overweging zooals gebed en brief. Nu en dan zetten de kleinere tot grootere uit, waarin echter de onderdeelen weer zelfstandig blijven; zoo is de beschrijving van het offer te Delphi in het derde boek en die van de belegering van Syene, die het heele negende boek in beslag neemt.

Al die stilistische eenheden zijn - wij kunnen het slechts herhalen - met sierlijke zorgvuldigheid afgerond, gaan voorbedachtelijk in elkaar over, schoren elkaar wederzijds, zoodat de syntaxis van het geheel aan een schoonen volzin herinnert, waarin ieder woord als soort is begrepen, ieder woord in zijn eigen beteekenis wordt gegeven, ieder woord door zijn plaats in de zinsverbinding de gedachte helpt dragen.

Die wisseling wordt nu door de indeeling in boeken en

hoofdstukken uitgedrukt en geaccentueerd. Hier ligt alweer een scherpe tegenstelling met het epos. Ook in het epos zijn stilistische veranderingen mogelijk; wij kunnen beschrijving van aanspraak, dialoog van vertelling onderscheiden; de dichter kan zelf spreken en hij kan zijn personen zelfstandig voorstellen. Maar het geheel wordt samengehouden door een niet onderbroken dichterlijken grondvorm, die het bindt en draagt. Hier hebben wij daarentegen het proza met al zijn varieerende gegevens, dat als een kameleon telkens van kleur verschiet, als een Proteus telkens een andere gedaante aanneemt. Wordt hierdoor het epos een doorloopende gebonden kunstvorm, de roman is in zijn wisseling een complex van eenheden, waarbij de beweging, die wij zoeken en volgen, voortdurend in zelfstandige stukken ontbonden en in een ander licht gezien wordt. Derhalve is de indeeling verschillend en vinden wij in het epos den langen voortloopenden stroom, zoo noodig in gezangen afgedeeld, die tot elkaar in gelijkmatige proportie staan, terwijl wij daarentegen in den roman boeken en hoofdstukken vinden, die het middel zijn de verschillende stalen van stijl in grooter of kleineren omvang te omvatten en te scheiden.

Zeiden wij vroeger, dat het verloop der aventures amoureuses een beweging was, van twee contrapunctische verhouding staande levenslijnen, in het horizontale bepaald door een punt van uitgang en een punt van samenkomen, in het verticale door krachten die er van boven en beneden op werken, dan moeten wij er nu bijvoegen, dat de middelen waardoor ons de schrijver die beweging doet volgen van tweeërlei soort zijn: dat hij ons ten eerste over een aaneenschakeling van kunstig verbonden groote episoden voert; maar dat hij ons ten tweede door een wisseling van stijlvormen, die wel is waar den samenhang niet verbreken, maar ons toch als afzonderlijkheden aandoen, van eenheid tot eenheid brengt. Lezende wordt onze aandacht op dubbele wijze geboeid, het is een onophoudelijk ontbinden en verbinden, waarbij - men houde ons het beeld ten goede - het samenstel der episoden de integraal oplevert, terwijl de eenheden van stijl de voortdurende differentiaties vormen.

Dit zijn de ‘certaines règles’, waarvan Huet spreekt, en op die wijze ontstaat, wat de schrijver het syntagma noemt. Wanneer hij het ten einde gebracht heeft, wanneer de lijnen ver-

eenigd, Theagenes en Chariclea een paar zijn geworden, kan hij het geheel nog eens in al zijn opgeloste tegenstellingen samenvatten.

'Daar buiten danste het volk met vroolijk gejuich, daar allen van iederen leeftijd en ieder lot zich eensgezind over de gebeurtenissen verheugden - hoewel zij het meeste van wat gesproken werd niet eens verstonden, maar uit wat met Chariclea geschied was, de toedracht samenvoegden. Of misschien waren zij door een ingeving der godheid, die als op een tooneel alles in orde gebracht had, tot een besef van de waarheid gekomen. Want door haar waren de tegenstrijdigheden harmonisch in samenklank gebracht, de tegenstellingen van vreugde en leed met elkaar versmolten, die van tranen en lachen vermengd, de droefenis tot een feest gemaakt - die weenden, lachten tegelijk en die klaagden, verheugden zich; die men niet zocht, waren gevonden, wat men waande gevonden te hebben, was verdwenen, en wat als een bloedig offer was voorbereid, was ten slotte een rein offer geworden, vrij, van bloed'.

***

Het groote werk der *Aethiopica*, uit een tijd, dien wij niet nauwkeurig kunnen bepalen, van een schrijver die zich Heliodorus noemt, van wien wij weinig weten en wiens diepere bedoeling wij niet kennen, is op zich zelf vergeten. Maar het is desniettegenstaande op de latere litteratuurgeschiedenis van onberekenbaren invloed geweest. Het is de wortel gebleven van een grooten stamboom. Alles wat wij in de westersche letterkunde r o m a n noemen, is uit dien wortel ontsproten.

Van de 17e eeuw af aan kunnen wij de ontwikkeling volledig vervolgen. Het is onze taak bij het omschrijven van de vormsoort, die tegenwoordig zoo veel en zoo veelzijdigs omvat, uit te gaan van de vraag, in hoeverre zij altijd nog beantwoordt aan en overeenstemt met hetgeen in de *Aethiopica* zoo duidelijk en zoo volmaakt voor ons ligt.

ANDRÉ JOLLES.

Uit de herinneringen van Adriaan Gildemeester.

II.
Willem de Clercq.

Scheveningen, 30 Sept. 1894.

Ik ga trachten op te schrijven, wat ik mij uit eigen ondervinding van Willem de Clercq herinner. Dat zal blijken niet veel te zijn. Want ik was 15½ jaar oud toen hij overleed. Een karakterteekening kan ik niet maken. Althans geen oorspronkelijke. Want ik ben te veel onder den indruk van al wat ik van elders betrekkelijk hem weet, het Dagboek enz. Dit is ook mijn doel niet. Neen, alleen of grootendeels, *enkele* kleine verhaaltjes uit mijn eigen herinnering, veelal meer *naar aanleiding* van den man, met wien mijn geest tegenwoordig weer zeer bezig is. En die verhaaltjes zullen blijken vrij onbelangrijk te zijn - voor anderen. Niet voor mij, want het zijn de momenten, dat ik 'Oom de Clercq' voor mij zie. De oogenblikken die een 'photographie instantanée' in mijn geest achtergelaten hebben, waardoor ik steeds het beeld voor mij heb van den man, dien ik bij zijn leven en na zijn sterven zoo lief heb gehad; den man dien ik, indien hij tien jaar langer geleefd had, den Vadernaam had mogen geven.

31 October 1831 verliet hij met zijn gezin, bestaande uit vrouw, vier zoontjes en zijn dochtertje Margotje, toen ruim 10 maanden oud, zijn woonplaats in den Haag, waar hij nu

zeven jaar gewoond had, eerst op de Prinsengracht bij de Brouwersgracht, daarna in in het hoekhuis Noordeinde bij de Scheveningsche brug. Te Amsterdam werd een huis betrokken, drie ramen breed, op de Keizersgracht over het Huis met de Hoofden. Ik herinner mij van dat huis *niets* dan den voorgevel, en de twee ovaalvormige ruitjes in de onderdeur, welke onderdeur wij steeds binnengingen, wanneer wij - mijn broers en ik - bij meneer Bähler[1] les gingen nemen in het Tuinhuis.

Maar - dat ik oom en tante de Clercq in dat huis gezien heb, wat zeker dikwijls gebeurd is - daarvan herinner ik mij hoegenaamd niets.

Maar des te beter herinner ik mij het leggen van den eersten steen van het fabrieksgebouw van meneer Poolman te Haarlem. (Men noemt dat ten onrechte de *eerste* steen, het moest heeten de *gedenksteen*. Nu die steen dan, die zou gemetseld worden door Gie, en Steph[2] zou opperman zijn. Dat was een attentie van den stichter dier fabriek of katoendrukkerij. De Heer Poolman had namelijk groote verplichting aan de Nederlandsche Handelmaatschappij en met name aan den Directeur, den Heer W. de Clercq. Ik meen dat de N.H.M. op voorstel van den Heer de Clercq, een der twee Directeuren, voor een belangrijk bedrag aandeel in de nieuwe industriëele onderneming had genomen, en voorts dat diezelfde N.H.M. de gedrukte stoffen als Kaïngs, Sarongs, Kaïngpandjangs enz. zou laten bewerken in de fabriek, om die daarna naar Ned. Indië uit te zenden. (Dit alles zeide mijn Vader mij toen ik veel ouder was).

De steenlegging zou plaats hebben op 7 Juni 1834. Gie was dus 6 jaar 2 maanden oud, ik 5 jaar 10 maanden. Stephen de opperman was 7½ jaar oud.

Toen ik er van hoorde, van een nieuwe fabriek te Haarlem en van de plechtigheid dier steenlegging, had ik een gevoel van eerbied voor Stephen en Gie. *Nu* was het zoo duidelijk, dat zij de zonen waren van den directeur der Handelmaatschappij! Ik denk dat ik wel wat jaloersch was. Maar zie - daar vraagt oom de Clercq mij of ik mee wou gaan! Vreeselijk lief om

1) J.P. Bähler toen christelijk huisonderwijzer van de jongens de Clercq en Gildemeester.
2) ‘Stephen’ 3de zoon van W. de Clercq.

mij dat te vragen. Gauw aan Pa en Ma gevraagd of 't goed was. Ja 't mocht.

En zoo stapten Oom de Clercq, Steph, Gie en ik dan dien schoonen Junimorgen in een rijtuig en reden naar Haarlem. Wij allen drie heel netjes aangekleed.

Nu had ik, ik weet niet van hoe jong af, een heel apart gevoel tegenover Oom de Clercq. Vooreerst hoorden wij al heel jong, praten over het improviseeren en dat dat zoo iets heel bijzonders was. Dan, dat Oom de Clercq zoo buitengewoon knap was! Dan, dat Oom de Clercq Directeur was van het grootste handelslichaam in Nederland. Dat alles begrepen we wel niet recht, maar genoeg om te voelen en in ons op te nemen, dat Oom de Clercq iets heel bijzonders was. Daarbij was hij altijd zoo vriendelijk en lief tegen ons. Niet juist erg familiaar, dat niet. Stoeien heb ik nooit met Oom de Clercq gedaan, of iets wat daarnaar leek. Wel had ik altijd een gevoel van grooten eerbied voor dien man, die zoo hoog stond, en daardoor voelde ik mij nooit *geheel* op mijn gemak met hem. Maar dat lag ook grootendeels aan mij zelf. En als ik bedenk dat ik na 60 jaar, *nog* datzelfde gevoel hebben kan tegenover buitengewoon knappe of bijzondere menschen, dan begrijp ik, dat ik dat steeds tegenover Oom de Clercq gevoeld heb. Maar - ik *hield* zooveel van Oom en Tante de Clercq allebei, en dat gevoel werd thuis zeker niet verzwakt, want wij wisten en voelden hoe innig veel onze ouders van de ouders onzer vrindjes en neefjes en nichtje hielden. Voor Gerrit[1)] was ik altijd bang, voor Oom de Clercq nooit!

Maar ik ben afgedwaald.

Toen wij daar aankwamen, werd meneer de Clercq met groote voorkomendheid door den heer Poolman ontvangen. Er waren een heeleboel heeren en dames, mooi aangekleed. Toen werd er een toespraak gehouden en toen - gebeurde 't - Gie kreeg een blauwzijden boezelaartje voor, ik meen lichtblauw, heel mooi, dat was het schootsvel van den metselaar - en een zilveren troffel in de hand! Steph kreeg een mahoniehouten met zilver beslagen kalkbak met heuze kalk er in, die moest hij vasthouden. En toen metselde Gie de steen! Ik voelde mij heel voornaam als vrindje van die twee erg voorname

1) Gerrit de Clercq de oudste zoon van Willem de Clercq.

jongetjes. Op de steen stond, dat Gie 'm gelegd had. In de troffel stond alles gegraveerd en op een plaatje op de kalkbak ook. Ik wurm had nooit van zoo'n steenlegging gehoord, en daarom maakten al die feiten op mij een onuitwischbaar diepen indruk. Toen werd er nog een toespraak gehouden en hoezee! geroepen. Daarna werden wij in een groote zaal gebracht, ik meen dat het een houten loods was en daar stond - een heel diner klaar! (Ik denk een ‘déjeuner dinatoire’). Men kan zich dat alles best voorstellen, doch voor een circa 6 jarig kind was dit heel nieuw en heel belangrijk. Wij mochten mêe aan tafel!

Op 't dessert was er ‘noga’ en -ijs! Heel lekker en heel koud, beide nieuw voor mij. Een erg rumoer van pratende gasten. Opeens - doodelijke stilte. Ik hoor zeggen: chut, meneer de Clercq gaat improviseeren. Dat was *mijn* oom de Clercq, de Vader van mijn vrindjes de metselaar en de opperman. Nu zou ik 't ook hooren, dat ‘improviseeren’ waarvan papa zoo dikwijls vertelde. Daar staat Oom de Clercq op, ik kan zijn plaats aan tafel nog *precies* aanwijzen, een heel end van ons af. Toen ging hij achter zijn stoel staan. En daar begon het. Ik *hoorde* dat het verzen waren, net als de psalmen zoo klonk het. En 't rijmde ook, net als mededoogen, biddend pleit, vriendlijke oogen, eeuwigheid. Hoe aardig. En hoe aandachtig luisterde iedereen, velen met uitgerekte halzen en open monden. Toen werd 't een andere maat, dat kon ik duidelijk hooren, veel korter regels. Ik dacht aan ‘Jantje zag eens pruimpjes hangen, o als eieren zoo groot’. Maar 't klonk veel deftiger. Soms was 't net of Oom de Clercq zong of nee niet zingen maar toch zoo aardig apart. Zóo had ik Oom zijn stem nog nooit gehoord. Toen verhief hij zijn stem, zijn hoofd ging telkens heen en weer, zijn lichaam ook. Toen was het opeens uit. En toen werd er lang en erg in de handen geklapt. Ik vond 't heel mooi, maar ik heb er natuurlijk geen enkel woord van begrepen.

Van 't teruggaan naar Amsterdam herinner ik mij niets. Vast moe en slaap. Ook nu treft het mij, hoe de belangrijke momenten en al het nieuwe een onuitwischbare indruk op de geest van een kind maken, terwijl de rest *geheel* uitslijt.

Als mij dan na den 7den Juni 1834 iemand vroeg - een jongen op school of wie ook: heb je je Oom de Clercq wel reis

hooren improviseeren? dan zei ik heel trots: ja, te Haarlem op een groot diner, en dan was ik blij dat ik dat zeggen kon. Want sedert zijn er *jaren* voorbij gegaan dat ik het nooit gehoord heb. Eigenlijk ben ik in mijn leven, zooveel ik mij kan herinneren, er in 't geheel maar vier maal bij geweest. En van 't gehoorde weet ik nog maar één (onbelangrijke) regel.

In December 1837 hadden wij de mazelen en de ‘de Clerckies’ evenzoo. In die dagen kwam niemand ons zien behalve natuurlijk Papa, Mama en tante Pauline[1)] - ik bedoel niemand buitenshuis. Papa was juist bij ons. Op eens gaat de deur van onze ziekenkamer open en daar staat Oom de Clercq. Papa zegt: ‘Willem ben je niet bang voor al die mazelkinderen?’ ‘Hoe zou 'k daar bang voor zijn, 't is immers bij ons precies 't zelfde’.

‘Maar Henri ik kom je wat goeds vertellen, Willem komt op 't Bureau op verlangen van Van der Houven’. ‘Wel dat verblijdt me’ antwoordde Papa. - Ik zie nog de uitdrukking van blijdschap op Oom de Clercq's gezicht, toen hij die mêedeeling deed. Wat was 't geval? Oom Willem Boissevain, bijgenaamd Oom Wim, zocht een kantoor. Hij was toen 17. - De oudere broers en zwagers hadden een teer hart voor dat jongste broertje, in 1820 geboren wiens moeder een maand na zijn geboorte overleed. Het was destijds een groot voorrecht op het Bureau der Handel Mij geplaatst te worden. De conscientieuse Directeur de Clercq had een afkeer van alle nepotisme. Hij wilde daarom zijn jongsten zwager niet zelf plaatsen. De president - de heer van der Houven - had iets van het verlangen gemerkt dat Willem B: geplaatst zou worden, en nu voorkwam hij zijn vriend de Clercq door zijn verlangen of wensch in dien geest uit te spreken. En nu was deze zoo vol van die vriendelijke attentie van den president, dat hij 't even aan zijn vrind Henri moest komen vertellen. Beneden had hij vast gehoord: Meneer is op de ziekenkamer, waarop die goede Oom de Clercq op eens de trap oploopt en binnenkomt. Het feit dat wij in ons isolement daar opeens den man bij onze bedjes zagen - wij lagen allen te bed - voor wien

1) Zuster van H. Gildemeester die bij hen in huis woonde.

wij zoo'n eerbied hadden, en dan dat groote nieuws betreffende Oom Wim's plaatsing. - ‘Oom Wim op de Maatschappij!’ heeft vast dien diepen indruk op mij gemaakt.

Aan dienzelfden Oom Wim verhecht zich een anderen indruk. Het zal zoowat in 38 op 39 geweest zijn. Ik at bij oom en tante de Clercq, zooals dikwijls gebeurde. Dat was mijn prettigst uit eten gaan. Oom Wim at er ook. Nu was het voor de oudere neven heel moeilijk Oom Wim niet te plagen. Meest voor Gerrit was de verleiding bijna *te* groot. Maar arme Oom Wim vond dat altijd heel naar, en Oom de Clercq had Gerrit meer dan eens verboden het te doen. Oom kon het niet gedoogen dat zijn peetekind en jongsten zwager door Gerrit geplaagd werd. Nu was de verhouding altijd vrij gek. Oom Wim, die één jaar ouder was dan Gerrit, maar in ontwikkeling verre bij hem achterstond, noemde Gerrits ouders bij hun naam en kon dan met zijn treurige piepstem zoo eigenaardig zeggen: ‘dag Willem, dag Caroeline (hij zei nooit Caroline maar altijd Caroeline). Nu deed Gerrit aan 't eten Oom Wim na en toen zijn moeder hem iets aangaf, zei Gerrit met een piepstem: dankie Caroeline, waarop wij 't allen uitproesten, terwijl Oom Wim heel ongelukkig keek. Oom had moeite zich goed te houden doch gaf Gerrit, die naast hem zat, een ernstigen wenk dat 't nu uit moest zijn. Een beetje later zei of deed Gerrit weer iets - ik heb nooit precies geweten wat en waarop Oom Wim op eens boos werd en met hooge fausset zei: ‘och Willem kan je niet zorgen, dat Gerrit me niet altijd zoo plaagt’. Dat moedige woord uit den bedeesden mond van Oom Wim maakte sensatie. Daarop pakt Oom Gerrit bij een arm, staat van tafel op en zegt met een stem, zooals ik die nooit gehoord had: - ‘Van tafel, de kamer uit zeg ik je, en je komt niet meer binnen, ik duld 't niet langer dat Willem bij ons aan huis geplaagd wordt!’ - Bij het opstaan werden twee borden aangeraakt die rinkinkelden - dat geluid *hoor* ik nog, evenals ik de heele scène ten duidelijkste *zie*. Arme Oom de Clercq! Hij leed er zelf het meest onder. Hij was geheel van streek, zooals zich laat begrijpen. Het plezier was weg. Oom Wim was vreeselijk geschrokken. Zóó had hij 't niet bedoeld. Iedereen was ontdaan. Niemand sprak meer een woord. Eerst veel later, misschien aan 't dessert werd er weer wat gesproken. Maar 't vlotte niet.

Na 't eten gingen de jongens in den tuin, namelijk de jongeren. Willem en Daan gingen, naar 't Bureau denk ik. Althans wij zagen Oom Wim niet meer. Tegen circa 9 uur 's avonds loop ik door den gang. Daar zag ik Gerrit bij de voordeur. 'Aad kom reis hier. Ga jij reis naar Papa en zeg dat ik er spijt van heb, of ik bij Papa mag komen'. Ik voelde mij erg vereerd. - Ik was 11, Gerrit 18. Aardig van hem om *mij* dat op te dragen. Ik tikte aan de deur van Ooms kamer en hoor nog: 'binnen'. Ik bracht mijn boodschap over. Daar wordt die lieve, gevoelige man opeens aangedaan - niet in tranen, maar ik hoorde en zag het. 'Heeft Gerrit gezegd dat hij er spijt van heeft?' 'Ja Oom'. - Best jongen, goed dat je me dat bent komen zeggen, laat hem nu maar binnenkomen. - Een oogenblik daarna was Gerrit bij zijn vader. Van 't geen daar gesproken is weet ik niets. - Ik had alleen de boodschap overgebracht. Maar met die woorden: beste jongen enz. was ik toch heel gelukkig. Steeds heeft het mij gepuzzeld, waarom Gerrit mij als vredebode gebruikte. Maar interessant vond *ik* het zeker.

Eens heb ik er een tijdje gelogeerd, *heel* plezierig. Dan kwam Oom ons 's ochtends vroeg wekken vóór dat hij zijn vest aan had. Ik zie het nog en dacht de eerste ochtend hoe aardig om Oom de Clercq zoo te zien. Oom draagt bretellen. Ik dacht toen, dat Oom altijd *vanzelf* zoo vroeg opstond. Later heb ik gemerkt dat ook dit bij hem met 'strijd' gepaard ging.

't Was meen ik in 41. Nu dat doet er niet toe. Ik stelde veel belang in de huisdienst, in het 'lezen'. Weer heel anders dan mijn Vader 't deed, maar even ernstig en stichtelijk, vond ik. Wat mij er van bijgebleven is, en daarom vertel ik het, is het reciteeren van psalmen. Mijn Vader las wel eens een psalm (ik bedoel de 'berijmde') of als hij 't goed van buiten kon, dan zei hij dien psalm op.

Oom de Clercq had er nooit een psalmboek bij, reciteerde ieder ochtend eenige verzen - ik kende ze bijna allemaal van buiten - maar Oom kende er bijna geen een goed. Toch reciteerde hij ze zonder ooit te aarzelen. Maar telkens waren woorden, soms heele regels *anders* dan in 't psalmboek stond. Eens - 't was meen ik 't laatste vers van psalm 27 'Zoo ik niet had geloofd enz.' - wist Oom de vier laatste regels in 't geheel niet meer. Toen maakte hij er vier andere regels bij, die min-

stens even mooi waren als die welke in 't boek staan, en de zin geheel teruggaven. Ik dacht opeens: Oom improviseert - en zoo was het ook. Om duidelijk te maken hoe ik het mij herinner, geef ik het volgende als approximatief voorbeeld. In 't boek staat:

> ‘Zoo ik niet had geloofd, dat in dit leven
> Mijn ziel Gods gunst en trouw genieten zou,
> Mijn God! Waar was mijn hoop, mijn moed gebleven,
> Ik was vergaan in al mijn smart en rouw.
> Wacht op den Heer, godvruchte schaar, houd moed!
> Hij is getrouw, de bron van alle goed.
> Zoo daalt zijn kracht op U in zwakheid neer;
> Wacht dan ja wacht, verlaat U op den Heer’.

Terwijl Oom de Clercq het dan bijv. aldus gezegd zou hebben:

> ‘Ach had ik in dit moeitevolle leven
> Niet troost gevonden in Gods hulp en trouw -
> Wat was mij nog van vreugd en kracht gebleven...
> 'k Was lang vergaan in al mijn smart en rouw.
> Neen, hoop op God, gij vrome schaar, houdt moed!
> Hij is getrouw, de bron van alle goed
> Let op zijn werk, weest vaardig tot zijn werk.
> Hij schraagt de kleine en maakt den zwakke sterk’.

Nu kan het ook zijn, dat de dichter zich de woorden wel degelijk precies herinnerde, maar dat hij onder 't reciteeren die veranderingen maakte, omdat die zijn gedachte beter teruggaven, zooals bijv. dat bekende *heilig* alle smart, inplaats van *weer steeds* alle smart. Hoe dit zij, ik vertelde het later aan mijn Vader, en die vond het heel belangrijk en daar was ik blij mee.

Van reciteeren gesproken - maar dat was nu geen improviseeren -, herinner ik mij een avond op Meerzicht te Velzen (of bij Velzen) waar de familie de Clercq een zomer doorbracht. Op een avond zat Oom de Clercq in de huiskamer. Ik zie hem en Tante de Clercq zitten. Of er anderen, Gie of zoo bij waren kan ik mij volstrekt niet herinneren. Daar begint Oom opeens Latijnsche verzen te zeggen. Tante keek verwonderd op en zei toen 't uit was: ‘Lieve wat doe je?’ - ‘Dat zijn verzen van Horatius die mij daar invielen’ - en meteen ging hij voort. Daar vloeide een stroom van Latijnsche verzen, ik denk wel een half uur achtereen, althans zoo leek het mij, neen ik geloof nog wel langer. Nu en dan even rust en dan zei

hij: ik wist zelf niet dat ik die nog kende! en dan begon het weer. Natuurlijk verstond ik er niets van. Maar het klonk prachtig mooi, een soort muziek, vond ik. En hijzelf glimlachte en werd steeds meer opgewonden als de herinnering hem weer nieuwe verzen ingaf, en die mooie bruine oogen straalden en wij zaten maar met bewondering te luisteren, tot hij eindelijk vermoeid in zijn stoel ging leunen en zei: ‘dat heeft mij goed gedaan’. En tante: ‘he ja lieve, dat dêe mij ook goed, al verstond ik er niets van - hoe aardig dat je dat alles nog van buiten kent, wie weet in hoe lang je niet aan Horatius gedacht hebt!’ - ‘Ja in hoe lang niet’, zei Oom, ‘in jaren en jaren heb ik er niet aan gedacht’.

En later heb ik ook gedacht: hoe jammer! Wie weet hoeveel er van klassieke poëzie nog in dat fijn georganiseerde hoofd zat, dat er nooit meer uit is gekomen. Andere dingen, alles betrekking hebbende op dat ééne: ‘ik heb mij voorgenomen niets anders te weten dan Christus en dien gekruisigd’ - hadden zijn hoofd en hart geheel ingenomen. Dat is *de* gedachte die ons steeds met bewondering en eerbied, maar tevens met weemoed, vervult, wanneer wij aan Willem de Clercq denken. 't Was dien avond, of ‘de oude mensch’ die frissche Willem van vroeger jaren, weer eens boven kwam, - die oude mensch, die toch zóó slecht niet was!... Of zulke reminiscenties meer hebben plaats gehad, weet ik niet. Maar blij ben ik dat ik dat moment heb bijgewoond, en vooral dat woord: ‘dat heeft mij goed gedaan’.

Het was in den tuin van datzelfde Meerzicht, dat ik hem zag spelen met zijn zesjarige jongste zoontje Thijs. Zij gooiden zamen met een grooten gomelastieken bal. Eerst rolde de bal over den grond van Vader naar zoon, en vice versa. Toen werd er mêe gegooid, en leerde Papa aan zijn zoontje hoe de bal te vangen. Toen werd de bal van boven geslagen, zoodat hij telkens opsprong. Toen de bal in de hoogte, en als ie dan neer kwam, dan een slag en dan vloog de bal den heelen tuin rond. En allebei aan 't lachen. Thijs kon zoo heerlijk schateren van 't lachen en daar had Papa zoo'n pret in, dat hij van de weeromstuit genoegelijk mêelachte. Moeilijk te zeggen wie 't meeste plezier had van de twee. En goeddoend om dien ernstigen man zoo echt pret te zien hebben. Ik was oud genoeg om dat te voelen en te waardeeren. 't Was toevallig dat ik dat amusante

spelletje op een afstand bijwoonde. Ik dacht toen: dat is nu wezenlijk belangrijk, om zoo'n groot man zoo kinderlijk met zijn jongste zoontje te zien spelen. Dat moet ik onthouden. - En ik heb dat onthouden, ruim een halve eeuw lang.

Ik denk hierbij aan de verhalen van Steph en Gie van Berg en Daal. Dat was veel vroeger, ik meen in 1835. Daar verbleef de familie de Clercq eenigen tijd. Er was daar - ik heb 't later gezien - een kegelvormige hoogte, van boven met een borstwering. Daar speelde de vader met zijn zoontjes ‘belegering’. Papa stond boven op het bergje, en dan moesten de jongetjes trachten er ook bovenop te klimmen. Dan werden ze ‘teruggeslagen’. En als Papa dan moeite had om bijv. Daan en Gie het overklimmen te beletten en het lukte Steven dan van den anderen kant, achter den rug van den verdediger over de borstwering te klimmen, dan was 't een heel gejuich en groote pret. Althans zoo stel ik het mij voor, na de prettige verhalen die zij er ons later van deden.

Ik citeerde ook dit, omdat ik er met zooveel genoegen aan denk, dat Willem de Clercq zoo met heel zijn hart met zijn kinderen kon spelen. Of het dikwijls gebeurde, weet ik niet. Ik vermoed meer dat het tot de zeldzaamheden behoorde...

De familie de Clercq bracht de zomer van 1842 en 43 op Gliplust aan de Glip door. Mijn herinneringen, slechts enkele helaas! zijn van 1843, van toen ik daar logeerde. Den avond van den dag waarop ik daar kwam zei Oom tegen Steph, Gie en mij: jongens ga jelui mêe een wandeling maken. Graag Papa en graag Oom. - 't Was een prachtavond en wij wandelden heerlijk. Dat wandelen van Oom de Clercq, ik *zie* het. Altijd een rotting, maar die werd nooit op de gewone wijze gebruikt. De handen onder 't loopen meest op den rug; de stok in de rechterhand. De cyclinderhoed - men droeg destijds nooit een ander soort hoed - eenigszins op het achterhoofd. Altijd gekleed in zwarte rok, zwart open vest, zwarte pantalon, witte das zonder boorden. Nooit heb ik Oom de Clercq na 's morgens 9 uur in een ander costuum gezien dan het genoemde. Al was die kleeding ook iets geheel aparts bij hem, toch droeg men destijds de rok veel meer dan nu. Ook was het dragen van een witte das, niet alleen bij predikanten, die nooit met zwarte das gezien werden, noch in de week, noch 's Zondags, niet zoo ongewoon als nu. De Heer Goudzwaard en de

oude nette Heer Bloemen hebben die 20, 30 jaar later nog gedragen. Toch had die witte das evenals de rok bij Oom de Clercq iets karakteristieks. Een zwarte das zonder boorden staat ongekleed en onzindelijk. Maar bij een witte hinderde dat niet, en het stond Oom de Clercq altijd goed vond ik. Een zwarte stropdas met witte boorden ware bij hem ondenkbaar geweest. Zijn wijze van kleeding vond zonder twijfel haar oorsprong in zijn afkeer van het aankleeden en toilet maken. Ik geloof dat hij een minimum van tijd aan die zaken besteedde. Vergis ik mij niet dan was hij bij een kleermaker geabonneerd, die om de zooveel tijd een nieuwe rok stuurde. Passen was onnoodig. De rok werd aangetrokken als Oom de Clercq 's ochtens naar 't bureau ging (voor dien tijd droeg hij een chambercloak) en uitgedaan als hij naar bed ging. Maar dat moet er bij gezegd ‘alles’ was altijd even zindelijk en rein. Overhemden, das, altijd hagelwit. Het lakensche goed altijd rein. Daar zorgde die lieve tante de Clercq altijd met nauwgezetheid voor. Evenzoo de handen. Oom de Clercq had mooie, fijne, witte, aristocratische handen, eenigszins als kussentjes, noch haar, noch aar was daarop te zien.

Na deze eenigszins uitvoerige toiletbeschrijving keer ik tot onze wandeling terug, waarvan ik slechts spreek om te verhalen welk onderwerp ons bezig hield. Een religieus onderwerp zou men denken? O neen, geenszins. Ik heb nooit direct met Oom de Clercq over godsdienst gesproken; evenmin hij tot mij. Neen het was een gesprek over ‘de natuurlijke historie’ zooals nu eenmaal zoölogie enz. in 't hollandsch heet. En wel over de eieren der rupsen. Ik was circa 15 jaar en had nog nooit daarvan gehoord, en ik geloof Steph en Gie evenmin. Toen vertelde hun vriendelijken Vader ons daar allerlei belangrijke bijzonderheden van. In later jaren, heeft dat boeiend onderwerp mij veelal bezig gehouden. Ik luisterde met bêi mijn ooren en weet nog *precies* wat Oom de Clercq ons vertelde. Vooreerst, hoe bijna alle insecten als vliegen, muggen, wespen, bijen, torren, kapellen enz. enz. zes pooten hebben en alle vleugels, ook de torren. Hoe ze alle eieren leggen gelijk de vogels. Maar niet twee of vier of hoogstens zes zooals de vogels, doch soms onnoemelijk groote hoeveelheden. Hoe ze *niet* zooals de vogels hun jongen uitbroeden, maar bijna allen sterven vóór dat de eieren uitkomen, 't welk veelal

pas in 't volgend voorjaar gebeurt. Hoe uit die insecten eieren geen dieren voortkomen gelijk aan de ouders, zooals bij de vogels, maar larven of wurmpjes of rupsen. Hoe die dan later zich inspinnen tot poppen, waaruit dan later weer een dier voortkomt gelijk aan de ouders, - een kapel, of tor, of vlieg enz. Maar nu komt het belangrijkste, zei Oom. Nu weten die dieren, laat ons zeggen de vlinders, die eieren precies daar te leggen waar de larven als ze later uit de eieren kruipen, hun voedsel vinden. Sommige vlinders kleven hun eieren vast aan de takken van boomen en wel tegen het najaar. In het voorjaar, als de bladen weer uitkomen, kruipen de larven uit de eieren; en nu blijkt dat de vlinders juist *dien* boom gekozen hebben, wiens bladeren geschikt zijn tot voedsel voor hun kroost. Andere soorten leggen hun eieren in de excrementen van paarden of van koeien; die eieren komen spoedig uit, en daar vinden de larven altijd juist het voedsel dat hun past. Andere leggen hun eieren in het lichaam van groote rupsen door eerst een gaatje in de huid te boren. Die grootere rups blijft leven, spint zich in, maar dan komen de larven uit die eieren en voeden zich met de pop van de rups, die alzoo sterft en niet tot vlinder wordt.

Nog veel meer vertelde Oom de Clercq. Alles even duidelijk. In later jaren heb ik kunnen nagaan dat al die meedeelingen in groote trekken *volkomen* correct waren.

Het boeide ons zeer.

Dit is de *eenige* keer, dat ik zulk een wandeling meegemaakt en ook dat ik Oom over deze dingen heb hooren spreken. Ik vermeld het ten bewijze, dat hij zich ook in die dagen nog wel met soortgelijk onderwerp kon bezighouden. Het was, zooals men weet, dien zelfden laatsten zomer waarvan Beets in 1846 zeide:

> ‘Wij zagen 't smachten van dat harte,
> Het worstlen van die teedre ziel,
> En menig ondoorstrijdbre smarte,
> Die loodzwaar op haar nederviel’.

‘Beets heeft de Clercq gekend in een tijd, toen hij reeds niet meer tot de aarde hoorde, zich onder ons niet meer thuis gevoelde. (Dagboek edit. 1889 blad. 250).

Dat is zeker naar waarheid geteekend. Maar dat geldt zeker het *laatste* gedeelte van dien zomer. Dat wij jongens dat toen

niet begrepen, spreekt wel van zelf. Maar vooral in het begin van dien zomer, kort nadat hij buiten was gekomen, heeft hij zeker nog dagen van genot gekend. De avond van die onvergetelijke wandeling mag zeker daartoe gerekend worden![1].

Mijn verdere herinneringen aan dien zomer aan de Glip hebben meer beteekenis voor mij zelve. Toch schrijf ik mijn herinneringen op.

Enkele keeren 't zij na 'de koffie', 't zij na 't eten, werd er een vaak warme discussie gevoerd tusschen Oom en Gerrit, die toen circa 22 en Doctorandus was. Ach wist ik nu maar iets van die zamenspraken te vertellen! Maar ik weet er *niets* meer van. Het gold politiek, of litteratuur, of theologie, of een rechtskwestie of levensopvatting - belangrijk was het zeker in hooge mate die gedachtenwisseling tusschen den begaafden Vader en den in veel opzichten niet minder, ja wellicht nog rijker begaafden zoon, te meer daar zij het meestal oneens waren. Dan werd er onder de hand afgenomen, maar die twee redeneerden maar door tot alle etenssporen verdwenen waren en nog lang daarna. Eén zondagmiddag herinner ik mij precies. Na lang debat, waarnaar ik uit al mijn macht had zitten luisteren, zegt Oom op eens: 'Aad wat denk jij daar nou van?' - Ik schrok geweldig. Daar was ik volstrekt niet op voorbereid. Ik voelde dat ik een erge kleur kreeg en zei: 'Och Oom vraagt U *mij* dat niet, ik luister liever dan dat ik mijn opinie zeg'. Ik hoor nog Gerrit zijn lach, ik voelde mij erg bête, en vond dat ik een dom antwoord had gegeven. - Nooit heb ik begrepen *waarom* Oom mij, circa 15 jarige, dat vroeg! Ik heb drie hypothesen gemaakt. Of een soort van ondeugendheid van Oom. Ja, er was iets komieks in, waar *die* twee redekavelden een jongens als *mij* te vragen wat *ik* er van dacht! En oom had wel zoo eens een inval. Ik denk er aan hoe hij eens bekende, dat hij onder een ernstigen woordenstrijd met Mr. x x x een bijna onweerstaanbare trek kreeg om Meneer x x x een ferme patsch op een van diens bolle wangen te geven.

1) (Noot van den schrijver).
In hoeverre het woord Dagboek ed. 1889, Deel II, bl. 243 op deze wandeling toepasselijk is, weet ik niet: '17 Juni 1843. Ik heb woord gehouden, mij meestal s' avonds met geen schrijverij opgehouden, en getracht vrouw en kinderen van nut te zijn'.

Of wel was die abrupte vraag de vrucht zijner overtuiging dat men soms van jongeren, ja van kinderen leeren kan? Ik denk er aan hoe hij gaarne luisterde naar vrouw de Bruyn, naar Kaatje Sjonket[1], naar Neeltje Nuys enz. In een zijner brieven aan mijn vader lees ik, toen onze tante Pauline (toen circa 19 jaar oud) in den Haag zou komen logeeren: 'laat Pauline er toch niet tegen opzien, wie weet hoeveel ik nog van haar kan leeren'.

Of wel - en dit klinkt meer prozaïsch, maar wellicht is deze onderstelling de juiste, - het werd tijd, dat er een einde kwam aan het debat, waarbij beide partijen zich duidelijk hadden uitgesproken, terwijl het gebleken was dat zij het toch niet eens zouden worden en dan kon zoo'n vraag er een eind aan maken. Onmiddellijk na mijn nietszeggend antwoord en Gerrits lach, stond Oom op en - de zitting was opgeheven. Nu na die ½ eeuw, vind ik mijn antwoord heel verstandig, en veel aangenamer als dat ik zoo pedant was geweest om te zeggen met wien ik het eens was, of wat ik er van dacht. Wie weet of Gerrits lachen niet een goedkeuring van mijn eenvoudig antwoord inhield.

Dagboek ed. 1889 Deel II blz. 245 lezen wij: 'En nu Kerk! ontzettend woord van strijd van zooveel jaren. Moede ben ik er over te diskuteeren en redeneeren. Ik heb er aan vastgehouden zoolang ik kon, mijn geheele natuur verlangt er naar. Ik kan er echter niet meer gaan. Het is mengsel van alles kwaads en goeds dooreen. Ik kan er mijn lichaam en ziel niet meer toe brengen. Neen, dan liever in 'angello cum libello'.

Ik citeer dit weemoedig woord, omdat ik het keerpunt heb bijgewoond. Het is meen ik reeds vroeger verhaald. Doch ik kan niet vinden waar.

Nu dan het was een Zondagochtend, 't moet geweest zijn in Augustus[2] 1843! (Den 30en Juli den dag na de zilveren bruiloft, was hij met zijn gezin bij Beets ter kerk geweest met veel stichting). 6 of 13 Augustus vergezelde de jongens, ik meen Daan, Steph en Gie en ik hem des morgens, al wandelend van

1) Vroegere dienstbode.
2) Uit het manuscript van het Dagboek maak ik op dat het 16 Juli geweest is, de Clercq zou dan 30 Juli nog éénmaal naar de kerk zijn gegaan. Zie ook Hobma: Willem de Clercq, da Costa en Kohlbrügge in de Gids van Augustus 1907.

de Glip naar Heemstede om bij Beets als naar gewoonte ter kerk te gaan. Hij was in zich zelven gekeerd, zoodat er geen woord gesproken werd. Halfweg Heemstede zei hij opeens: neen ik *kan* niet. Ik ga weer naar huis. En meteen keerde hij zich om op den weg. Een van zijn zonen, ik *meen* Steph? ging met hem mee. De anderen gingen ter kerke. Wij bespraken onderweg, wat dit toch zijn zou. Nu was hem op 21 Mei 1.1. in de kerk bij Beets een benauwdheid overvallen, en een week later, wandelend met Oom Stephen, had die zich herhaald. Wij meenden dat hem zekere vrees overviel, dat dit weer zou geschieden. Later hebben wij 't beter begrepen. Misschien was die vrees onbewust een element in het besluit: ‘ik kan niet’. Maar het hoofdmotief is uitgesproken in het straks geciteerde: ik kan niet meer ter kerk gaan. Ik kan er mijn lichaam *en ziel* niet meer toe brengen. Sedert[1)] heeft hij nooit meer een kerk bezocht. En ‘toen er in het najaar van 43 plannen werden gemaakt om nog voor eenige weken naar Gliplust terug te keeren, zag hij daarvan af, om Beets geen verdriet te doen’. (Dagb. II, blz. 244).

Nu nog een woord over de improvisatie op de Zilveren Bruiloft 29 Juli. Beets spreekt daarvan in zijn bekend lied ‘Herinnering’ als hij gewaagt van die ‘springende fontein van zangen, waarvan door ons ontroerd gemoed een *zachten toon* werd opgevangen’.

Ik heb dikwijls gedacht: waarom noemt Beets die improvisatie op de Zilveren Bruiloft een zachte toon? Ik herinner mij hoe de Improvisator daar stond, maar weet alleen nog deze onbelangrijke woorden: ‘Denk ik aan een lieve zuster’ - dat was zijn overleden zuster Maria Westendorp. - Later, veel later, 24 Sept. 1887, heeft Beets op Santa Rosa[2)] die belangrijke meedeelingen gedaan, door de Clercq's jongste kleindochter naverteld. Ik lees daar: ‘'t Was de eerste en eenige maal, dat ik hem hoorde improviseeren, maar ik begreep dat het lang niet was wat het geweest was. 't Was lief, hartelijk, maar niet meer bruischend, zielverheffend, meeslepend als voorheen’.

Ik heb niet veel meer te vertellen. Na 29 Juli heeft hij nog

1) Behalve dan 30 Juli.
2) Bij Gideon de Clercq en zijn vrouw te Hilversum.

tweemaal geïmproviseerd. En wel 26 November ten huize van Van der Houven, diens laatste verjaardag als president der Ned. Handel Mij. Het onderwerp was *Rust*, in betrekking tot verleden, heden en toekomst.

En voorts op 23 December 1843, de Zilveren Bruiloft mijner Ouders. Doch eerst nog even een kleine herinnering. Ik moest op dien feestdag fungeeren als Italiaansche orgeldraaier, om het lied te accompagneeren dat Gie gemaakt had bij een bord of scherm waarop allerlei komische momenten uit 't leven mijner ouders en hun kinderen waren afgebeeld, en dat door Gie, Goos, Lien en Marie van der Hucht gezongen zou worden. Ik moest ter eere mijner Italiaansch sprekende ouders een toespraakje hebben. Kort te voren kwam ik bij Oom en Tante de Clercq aan 't ontbijt aankloppen met 't verzoek: Och Oom zoudt U iets voor mij willen maken. - Ja zeker zei Oom terstond, wie heeft er een stuk papier en een potlood? Meteen knielde hij in zijn chambercloak voor de tafel (ik zie het) en schreef, terwijl hij de woorden hardop zeide: ‘O cari signori en onoratae donnae, avete la grazzia di axoltar la belle musica Italiana, pa ysposi chè hanno loggi la grand festa. (Ik zal wel fouten gemaakt hebben, al weet ik die woorden nog, ook nu kan ik niet veel meer Italiaansch dan in '44!).

Doch nu de improvisatie. Mijn broer Daan en ik hadden na 29 Juli afgesproken, dat wij op 23 December, in de hoop dat Oom de Clercq dan zou improviseeren, beiden potlood en papier bij ons zouden hebben. Dan zou hij de le regel schrijven, ik de 2e, hij weer de 3e enz. Als Oom weer zoo langzaam sprak als op 29 Juli, dan zou dat best gaan. Daar staat de dichter op en begint... Daan en ik wij keken elkaar aan... Door al de feestdrukte hadden wij beiden vergeten ons te wapenen. Doch na afloop van 't feest namen wij ons vast voor, bij de *eerste* gelegenheid dat wij beiden een improvisatie zouden bijwonen, wel gewapend te zorgen dat wij het zamen opschreven.

Na dien 23en December 1843 heeft Willem de Clercq *nooit* meer geïmproviseerd

Steeds heeft het mij verwonderd, dat men nooit beproefd heeft, wat wij nu wilden doen. Mijn vader herhaalde mij eens, dat in hun jonge jaren twee der vrinden, ik meen Pauly en[1)]

1) Margo de Clercq en Pauline Pierson.

Crommelin, het eens beproefd hebben regel om regel, doch de Clercq wist het en zweeg weldra: ‘'t Is mij onmogelijk te improviseeren als ik jelui zie opschrijven’. - Men had het dus à son insu moeten doen. Misschien vond men het niet fair. Hoe 't zij, het is nooit geschied. Vanal de verzen is niets over, alleen de beschrijving hoe het was, maar het eigenlijke is weg, evenals het zingen van Maria Malibran of Jenni Lind. Och of er destijds een phonograaf ware geweest... Of beter maar niet? Ik heb weinig meer te vertellen.

25 Januari 1844, ontving mijn Vader het volgende briefje:

> Beste Broeder!
> Ik kan U melden, dat ik vrij wel sliep, doch het bij da Costa niet durfde aannemen en ook voor U bedankte. Het spijt mij, maar ik kan er mij niet aan wagen. Gij moet mij in deze dagen maar als een half gezond mensch beschouwen. Enz.
> Uw liefh. broeder,
> WILLEM DE CLERCQ.

Dat briefje ligt voor mij. Het is het laatste, dat mijn Vader van zijn vriend en broeder ontving. In 1847 kreeg ik het van mijn Vader op mijn verzoek als een reliquie (of reliek).

In het Dagboek lezen wij II, blz. 251.

(De laatste Zondag) 29 Januari 1844. Ik stond met opgewektheid op, om op den gouden feestdag van de oude lieden Pieters eenige regelen te dichten. Mijn lieve broeder Steven was wel zoo goed met mij naar de oude lieden op het Korvershofje te wandelen, onder een ontzettende opvolging van regenbuien. In het terugkomen bezocht ik da Costa, enz’.

Wat het dagboek niet meldt is het volgende: toen die edele man het vers voor de oudjes Pieters - oude protégés op een hofje besteed - opgeschreven had, ging hij daarmee den hoogen trap op naar de kinderkamer, naar Riek. Daar lag zijn dochtertje, het twaalfjarig Margotje, te bed omdat zij wat kou had gevat en Riek[1)] zat bij haar. Toen moest Riek dat vers lezen. Hij had het zoo duidelijk mogelijk gescheven - en wij weten (of weten niet) *hoeveel* moeite hem dat kostte - maar hij wilde het niet aan de gouden Bruid en Bruidegom geven vóór hij zich overtuigd had, dat zij het konden lezen. Maar och, Riek kon er niet uit wijs worden. Toen ging hij naar beneden,

1) Het kindermeisje.

schreef het nog eens langzaam over en toen weer naar boven met de vraag: Riek zou het nu gaan? En ja, het ging! Riek kon het lezen. Dat heeft dien trouwen goeden man zeker genoegen gedaan. - Hoe ik dit verhaaltje weet, hoef ik niet te melden. Het bedlegerig meisje heeft zeker gedacht: hoe lief van Papa. En als men bedenkt wat er den volgenden Zondag heeft plaats gehad, dan is het duidelijk, dat zij die lieve attentie haars veelgeliefden Vaders, levenslang heeft onthouden.

1 Februari, Donderdag schreef hij aan den Heer Spies: ‘Ik was sints de laatste weken niet recht in orde, en het zenuwgestel nog al geschokt. Ik ga niet uit de stad zoolang ik zoo ben.’ Den dag daarop ontving hij het bericht van het overlijden van diens zoon Willem Spies. Niet lang van te voren overleed Mevrouw van Hall, de weduwe van zijn vriend van Hall. Ook dat bericht schokte hem.

Zaterdag 3 Februari waren mijn broer Herman en ik bij Oom en Tante de Clercq aan 't middagmaal. 's Avonds zeide Oom een paar maal een versje beginnend met de woorden: Soon may I die.

In den vroegen morgen van Zondag 4 Februari was zijn strijd volstreden.

ADRIAAN GILEMEESTER.

(Slot volgt).

De zin van het leelijke.

Onze bewondering voor de natuur als landschap, voorwerp, gestalte, is niet de vreugdevolle aflezing eener in de natuur zelf bestaande schoonheid, maar een idealiseering, waarmee de geest ìn ons de natuur tegenòver ons boven haar natuurlijkheid verheft en met zijn eigen glans overstraalt. Het geheim der schoonheid ligt niet in de natuur, maar in het menschelijk bewustzijn. Er is schoonheid doordat wij schoonvinden. Dat in de natuur voorwaarden vervuld zijn, waardoor onzerzijds bewondering mogelijk wordt, valt thans buiten bespreking. Onze bewondering heeft haar eigen wet, die wet onzes geestes is, en hierin bestaat, dat wij (zooals in alle geestesleven, zoowel het intellektueele als het zedelijke plaats heeft) het *tegengestelde* voortbrengen en overwinnen. In alle geestesleven is een spanning voorhanden, de spanning des tegenstellens, en alle positieve geestelijkheid bestaat in de overwinning over het ‘andere’. Ook in de schoonvinding is deze wet der tegenstelling kenbaar, al merken wij haar tijdens onze bewondering evenmin op als wij de mechaniek van het scioptikon opmerken aan het lichtbeeld op het witte doek; slechts het bewonderde beeld staat in het licht der bewuste aandacht ons voor den geest. Het tegengestelde blijft verscholen. Toch is het aanwezig in een primordialen afkeer dien wij van de natuur hebben. Zoodra deze afkeer onder onze bewuste aandacht komt, schept ons aesthetisch bewustzijn de voorstelling van het *leelijke*. Evenals het schoone is ook het leelijke niet een objektieve eigenschap der dingen, maar een voortbrengsel onzer aesthetische verbeelding. In de

bewondering door den schoonheidszin is de afkeer van het leelijke aanwezig en overwonnen: niet de voorstelling eener leelijkheid in bepaalde tegenstelling met het thans bewonderde schoone (alsof ik een schoon paard bewonder door middel der tegengestelde voorstelling van een leelijk paard!): maar in mijn bewondering zelf oefen ik een overwinning over den origineelen afschrik van de natuur, waarin ik haar leelijk acht en die ons zal blijken te bestaan in afkeer van haar bloote stoffelijkheid. Wij zullen in dezen zin het begrip van het leelijke ontvouwen tot toelichting van zijn beteekenis voor den schoonheidszin.

De drie gestalten van het leelijke. - Eer aan het gebied der menschelijke voortbrenging dan aan dat der natuur zijn de sprekende voorbeelden van het leelijke te ontleenen. Toch ligt, gelijk ons blijken zal het leelijke ook daar, en niet maar in sporadische uitzondering. Leelijk is een lange rechte stadsstraat; de grauwe huurhuizen zijn van balkonnetjes voorzien, terwijl de rooilijn voortloopt in onverbroken evenwijdigheid met twee hardsteenen trottoir-banden. Leelijk is een winkelpui, versierd met rose en groene kunsttegels langs een groote spiegelruit, waarachter chocolade- en suikerwaren in pronkdoozen zijn uitgestald. Leelijk is een fabriekspijp opstekend boven een duinheuvel (ik zie hem recht voor mij, nu ik in dit populierenboschje neerzit); een schelle lichtreclame boven een stille oude stadsgracht; een scheefgezakte zuil, de Venus van Milo ondersteboven. Leelijk is een gezwel aan menschelijk of dierlijk lichaam, een bosch na oorlog en de neus van Cyrano. Ook het leelijke kan op de wijze van de karikatuur als inverse schoonheid dienst doen, maar hier is het schoone in oneigenlijken zin aanwezig, waarmee wij thans geen rekening houden.

Het leelijke bestaat in drie vormen: het *disharmonische*, het *leege* en het *wanstaltige*.

Deze drie zijn drie gestalten van hetzelfde, en beduiden een zelfde leelijkheid in drie graden. Zij stemmen in hun verkeerdheid met drie gestalten der schoonheid overeen (met welke de drie stijlen samenhangen: klassiek, romantisch, symbolisch) en hangen samen met de drieërlei kategoriale in-stelling van het aesthetisch bewustzijn: de epische, lyrische

en dramatische - waarvan de toelichting te dezer plaatse buiten het bestek ligt.

Het blonde duindal met zijn begroeiïng van populieren en zijn heuvelige glooiing is een schoonheid, en ook het fabrieksgebouw, waarin het bedrijf in vollen gang is, en welks emplacementen levendig zijn door verkeer en beweging, terwijl de schoorsteenen zwarte rookpluimen uitzenden - ook dit kan een schoonheid zijn, hoewel van andere orde dan de schoonheid van het duindal: het uitsteken van de rechte fabriksschoorsteen die zwarte rook uitlaat boven de duinhelling is in elk geval voor het duinlandschap een verbreking der harmonie. Leelijk ware ook de fabrieksaanblik, wanneer guirlandes van rozen om de hooge schoorsteenen en langs deuren en vensters geslingerd waren, (ter viering van zijn vijftigjarig jubileum) omdat de eenheid zou verbroken zijn, nu dit gebouw zoo anders dan als fabriek is uitgedost. Is de Venus van Milo ondersteboven gezet, dan is de lineaire opbouw van het beeld verstoord. Het disharmonische is in deze drie voorbeelden kenbaar.

In de andere voorbeelden is het leelijke een leegte. De stadsstraat, welker aanblik wij teekenden, bevat geen bestanddeelen die haar beeld verstoren; integendeel is alles wat daartoe behoort in onderlinge overeenstemming; alles is op een gelijksoortige wijze leelijk, zoozeer, dat een onmiskenbare harmonie bereikt is. Maar..... elk bestanddeel van dit onaantrekkelijk beeld is even niets-zeggend als het geheel. Deze niets-zeggendheid is te verstaan als niets te zeggen tot het aesthetisch bewustzijn, want op andere wijze is de straat juist een ‘sprekend’ beeld voor den tijdgeest. De niets-zeggendheid beteekent een *ledig* aan uitdrukkingswaarde. Vergelijk deze straat met het oude straatje in een kleine provinciestad, waar een atmosfeer hangt, alsof de liefde van een welgezind menschdom deze woningen heeft opgetrokken en nog in deze gevels naleeft. In die oude straat blijft ge stil van aandacht. Of denk ook aan een monumentale gevelreeks van een grootsch aangelegde arbeiderswijk. Het gedachtelooze is wat ons in de straat, die wij beschouwden, met afkeer aandoet.

De derde gestalte van het leelijke is het wanstaltige. Beschouw een bosch na oorlog, deze verzameling van door menschengeweld gekneusde en gebroken boomstammen. Nu

ik in de verwachting het woud te aanschouwen, dat ik voorheen bezocht, niet gedachtig aan de ramp, die sinds heeft plaats gehad, langs dezen landweg voortga..... daar staat opeens dit jammerlijk verminkte lichaam voor mij en verschrikt mij door zijn gehavende resten.

Wij ontleenden voorbeelden aan het menschen werk. Dat het leelijke niet bizonderlijk aan menschelijke werken, maar aan de natuur eigen is (d.i. eigen voor het aesthetisch bewustzijn) blijkt aanstonds bij eenige bezinning op zijn wezen.

Het leelijke als een niet-Zijn der Idee voor het aesthetisch bewustzijn. - Het schoone in de natuur is idealiteit, inwoning der Idee als de onpersoonlijke Geest, en deze gezien door het transparant van het menschelijk aesthetisch bewustzijn. Het leelijke bestaat in een gemis aan idealiteit, zooals het aesthetisch bewustzijn dit gemis opvat. Dit gemis ligt nergens anders dan in een algemeen opzicht der natuur: haar *stoffelijkheid*, die in elk voorwerp der natuur wordt vermoed. Nergens is deze stoffelijkheid waarneembaar of aan te wijzen, maar overal is zij verondersteld. Al wat van de natuur te beschrijven valt, haar meetbaarheid en weegbaarheid, haar wetmatigheid en haar verhoudingen, haar samenhang en haar groepeerbaarheid zijn het stoffelijke niet. Stoffelijkheid bestaat in niet eenige bepaaldheid, die aan de natuur zou eigen zijn, maar in het onbepaalde substraat, dat nergens niet is, Plato's Hulee, en die uit het begrip der Idee als haar niet-zijn valt aan te duiden. De Idee, die zich verwerkelijkt, stelt haar Niet als het tegengestelde, waarin het proces harer verwerkelijking aanvang neemt. Het *niet-Zijn der Idee* is benedenpunt van het proces der wereld en dat moment der werkelijkheid, waardoor eerst natuur denkbaar is. Daardoor is zij tegengestelde des Geestes, het andere tegenover ons, het *onverwante*. De natuur is uitwendigheid, doch innerlijk is de Geest. Het uitwendige is niets dan een zelfontkenning des geestes, het niet-zijn der Idee, waardoor vervreemding de fundamenteele verhouding is, die tusschen natuur en geest bestaat, en die de geestelijke mensch ten haren opzichte ondervindt.

Ditzelfde, wat als niet-zijn der Idee wijsgeerig gedacht wordt, wordt mythologisch verbeeld als chaos, en aan het

begin van den wereldloop geplaatst. De mythische fantasie plaatst in den aanvang, wat nergens ligt dan in den grondslag, daar zij de eeuwige verhoudingen vertaalt in den tijdsvorm. Zoo spreekt het boek Genesis van een bajerd, die woest en ledig is, en Ovidius in zijn metamorfosen van een ruwe en ordelooze massa van werkelooze ledigheid, waaruit de natuurlijke schepping door de scheppende rede is voortgebracht. Deze bajerd is de permanente ondergrond, waaruit alle natuurgestalte en natuurorde ten allen tijd te voorschijn komt: het niet-Zijn, waarin de Idee zich tegenstelt en waaruit zij haar werken opbouwt, haar idealiteit bij trapsgewijze opklimming uitdrukkend. Zij is de bloote *stoffelijkheid*, die nergens valt aan te wijzen, maar in de geheele natuur als het negatieve opzicht van deze wordt herkend.

De schoonheidszin, die de natuur door een idealiseering schoon acht, herkent nu de stoffelijkheid op elk punt waar haar vermogen van idealiseering ophoudt. In de drie vormen van het leelijke: het *disharmonische*, het *leege* en het *wanstaltige*, is er niets dan deze algemeene stoffelijkheid, die in ons aesthetisch bewustzijn het afwijzend oordeel gaande maakt. De schoonheidszin bevroedt in deze drie vormen het niet-zijn der Idee in de natuur.

Tusschen deze drie vormen van leelijkheid bestaat een zelfde verhouding als tusschen de drie vormen der schoonheid: het harmonische, het expressieve en het symbolische schoon. Het leelijke als wanstaltigheid heeft de aangrijpendheid eener symbolische aanwijzing; het wanstaltige is het verhevene andersom; het expressieve schoon vindt zijn tegenhanger in het ledige, terwijl het harmonische en het disharmonische elkaars onmiddellijk tegengestelden zijn. Er ligt tegelijk een gradatie in het onderscheid dezer vormen, zoodat de uiterste leelijkheid in de wanstaltigheid en de geringste in het disharmonische te vinden is. De eerste is ontstellender dan de laatstgenoemde.

Het disharmonische, *het leege*, *het wanstaltige*. - De natuur, de ruimtevullende verschijning, doet zich aan het aesthetisch bewustzijn voor als voorwerp of als landschap. Wij vinden daarin de harmonische schoonheid, zoo wij de onderdeden tot een geheel kunnen saamvatten. Het *dishar-*

monische bestaat zoodra deze saamvatting ontbreekt, en de blik door een gemis van overeenstemming bevangen blijft in de onderscheidenheid der deelen.

In den schoonen aanblik van de natuur vatten wij het gedeelte tot een geheel samen. Het uitzicht op afstand, dat ik van hier op het gebergte heb, is in hooge mate schoon. De overzichtelijheid is tot deze schoonheid onmisbaar. Ik zie de lijnen stijgen, van glooiïng tot feller steilte overgaan, en uitloopen in een ruwen kam, die op zeker punt tot hooger verheffing zich spitst om verder weer te zinken. Ik zie stijging en daling en het wisselen der kleuren, die door de atmosfeer zijn verfijnd, terwijl een hooge vlucht van kleine witte wolken over het blauw der lucht in aantocht is, en vóór den bergvoet een breed en grazig dal zich uitstrekt. Daardoor heen slingert een kleine rivier haar zilveren bochten, en op de aan deze zijde van het dal zich welvende heuvelen, sta ik. Het overzicht des geheels geeft den indruk van ontroerende schoonheid. Maar nader dit gebergte tot vlakbij, zoodat ge alle samenvatting uit het oog verliest; laat uw oog gaan over deze ruwe steenblokken, verward dooréén geworpen, en zie hen niet in een gezamenlijk beeld, maar in hun bloote wanorde; hier is het leelijke. Ook deze ruwe steenblokken kunnen als schoon gezien worden door synthetische visie, zoodat ge er u een rotstrap van Giganten in verbeeldt; dan ziet ge hun stapeling, niet hun wanorde. Deze laatste echter is disharmonische uitéénstorting des geheels, en voor het aesthetisch bewustzijn het leelijke; want in deze uitéénstorting wordt de natuur tot *stoffelijkheid*, tot niet-Zijn der Idee.

Zoo een tweede voorbeeld het eerste kan versterken: een heesterboschje is in een duindal tegen de helling opgegroeid. Aanschouw het op een afstand en treed daarna tot zoo vlak nabij, dat ge alle overzicht mist, een warboel van levende en doode takken, groen en verdord blad aanschouwt, en den rommeligen afval op den grond waarneemt. Al wat tot dit boschje behoort smolt, op een afstand gezien voor het oog tot het schoone geheel samen. Te zeer nabij getreden staat ge gelijk iemand, die een breed geborsteld impressionistisch schilderij van zoo nabij beziet, dat hij slechts een onsamenhangend velerlei van verfklodders, vegen, plekken en striemen ontwaart. Deze verbrokkeldheid, waartoe het geheel

uiteen valt, is het leelijke. De natuur vertoont aan het oog, dat den samenhang verliest, haar stoffelijkheid. Zij suggereert aan het menschelijk bewustzijn het vermoeden van den chaos als haar idee-loos substraat. Om de schoonheid te zien is afstand vereischt, want deze idealiseert en laat in de natuur de Idee in haar onpersoonlijkheid doorschijnen. Vandaar onze bewondering voor den sterrenhemel. Afstand is afstand ten opzichte der onderdeelen en gunt den beschouwer de samenvatting van het onderscheidene tot een geheel, terwijl het geheel niet de stoffelijkheid, maar de idealiteit beteekent. Waar afstand ontbreekt, zinkt de ideëele verhouding weg, rinkelt het rythme der idealiteit aan scherven, ontstaat het disharmonische.

De tweede vorm der leelijkheid is het *leege;* de zinledigheid, die wij het merkbaarst bij menschelijke werken aantreffen. Een landschap kan eentonig zijn; menige landstreek is vervelend door een overmatige herhaling van hetzelfde. Doodsch is een vlak land van weidegronden zonder water en door een egalen hemel overdekt. Terwijl een belichting door nevelige damp teer en fijn kan zijn, alsof de lucht met parelstof was doorsprenkeld, is bij iets minder licht hetzelfde landschap leelijk. Het grijze is fijn, maar leelijk is het grauwe. Een middag zonder zon en zonder schaduw en zonder verborgen lichtglans. Ergens liggen dorre steppen voor het oog onbegrensd, zonder geboomte of water of bloei, onbewoond. Is het in Midden-Rusland of in klein-Azië? Deze plek schijnt van den geest verlaten. Ik proef het idee-looze in deze armzaligheid; zij is niet angstwekkend genoeg om een indruk van het tragische voort te brengen. De zee, scherp afgeteekend, staalgrauw, hard en doodsch onder aschgrauwe belichting bij Oostenwind op een winterigen dag in April.

Wat houdt dit leege in, waardoor het zijn leelijkheid voor het aesthetisch bewustzijn verkrijgt? Ik moet, om de natuur schoon te zien, haar zakelijkheid idealiseeren en wend daartoe sommigen harer faktoren aan als daar zijn: belichting, beweging, gestalte, samenstelling, kleur. Indien ik deze faktoren niet kan aanwenden, blijft de idealiseering uit, en vermag ik niet het natuurbeeld in het licht der idealiteit te zien. Niets dan de záák der natuur blijft over. De zaak zonder idealiteit beduidt de stoffelijkheid. Het leege kan in de natuur

niet slechts gezien, maar ook gehoord worden: het eentonig doorlekken van druppels uit een goot; de eentonige regelmaat zonder afwisseling; het onafgebroken gieren van den wind. Zoozeer als in het rythme de Geest zingt, zoozeer bezwijkt zijn stem in het rythmelooze. Dan wordt de natuur tot teeken van het niet-Zijn der Idee.

De derde gestalte is de *wanstaltigheid*. De wanstaltigheid doet meer dan dat ze den ongeest slechts laat doorschemeren. Is het niet-Zijn der Idee een in de natuur aanwezig moment - in de wanstaltigheid wordt dit moment verzwaard en verzelfstandigd, gestabiliseerd, waardoor zij tot *uitdrukkelijk* teeken wordt van het niet-Zijn der Idee. In het wanstaltige is de stoffelijkheid geakcentueerd en ten toon gesteld, alsof zij meer ware dan het in de natuur verondersteld negatieve en als ware zij een positieve en werkzame macht in de wereld. In het wanstaltige krijgt het niet-Zijn den schijn eener opzettelijkheid, alsof een destruktieve macht aan de Idee tegenweer bood.

Vandaar de infernale indruk dien de wanstaltigheid bij ons teweeg brengt. Voornamelijk in de organische wereld van plant, dier en menschelijk lichaam treffen wij haar aan, maar ook elders is zij te vinden. De schrille vlam van valsche kleuren, die in grillige bochten krinkelt, wekt indruk van wanstaltigheid, de uitstorting van woeste bliksemstralen, en soms een wolk- of een rotsformatie. Maar de organische wereld biedt een grooter aantal gevallen, en biedt gevallen van afzichtelijkheid, waarvoor onze aesthetische bewustheid huivert. Een verkromd en vergroeid menschelichaam, een menschevoet of hand door elefantiasis misvormd; een vervuilde en vermagerde straathond; een verziekte boomtronk met lompe gezwellen en uitwassen. Het misvormde, verdraaide, verwonde, vergroeide, vergane, misgeborene - dit alles vertoont de leelijkheid als wanstaltigheid, alsof de chaos zich uitdrukkelijk verzinnelijkte en in de natuur het niet-Zijn der Idee tot infernaliteit verscherpte. Al datgene in de natuur, dat ons walgen doet, behoort hiertoe, het gore, stinkende, rotte, vunze; dit alles schijnt voor het aesthetisch bewustzijn de vinding van een infernalen wil.

De Middel-eeuwsche fantasie heeft het niet-Zijn der Idee

gepersonifieerd tot baarlijken duivel, en met deze personifieering dit moment verzelfstandigd en verduurzaamd: zij heeft de huiveringwekkende voorstelling van het wanstaltige met voorliefde gekoesterd. Zij ziet hier het werk van den Tegengod en schenkt daaraan een uitdrukkelijke aandacht; als met zoeklichten spoort zij het op waar het maar te vinden is. De Gothische kerkkunst, hoezeer dan ook haar wereldbeschouwing op verzoening uitloopt, ruimt het diabolisch-wanstaltige een breede plaats in; waterspuwer, kraagsteen, koorbankversiering en nog veel meer geven gelegenheid tot uitbeelding van infernale vindsels. Bij de zestiende eeuwsche kunstenaars, inzonderheid bij Breughel, heeft het misvormde een diepere beteekenis. Hoewel de Gothische geest hier nawerkt en dus de aanwending van het wanstaltige geen nieuwe vinding is, ligt hier toch de ontdekking ten grondslag, dat de misvormdheid in de natuur thuisbehoort, dat het infernale deel uitmaakt van de orde der werkelijkheid. De Gothische religie geloofde, dat het infernale en de wanstaltigheid niet behoorden te zijn, dat zij ontstonden uit een tegen-Goddelijken wil, en in een ware wereldorde dit element zou zijn uitgebannen. Bij latere Gothieken als Jeroen Bosch wordt dan het leelijke iets onwezenlijks waarmee de fantasie speelt, daar het in de ware levensorde niet voorkomt. Anders Breughel. Hij merkt op, dat de natuur, zooals zij is, en zooals zij niet anders kan zijn of te zijn behoeft, niet is decent, menschlievend, fatsoenlijk, deugdzaam; maar dat haar een drift tot verwording eigen is, waardoor ook haar hoogere kreaties saamhangen met haar chaos. Het zijn der Idee is niet zonder het niet-Zijn der Idee. Zoolang de natuur natuur is en de mensch ten deele inwoner in het rijk der natuur, zal het wanstaltige deel uitmaken van het plan der werkelijkheid waartoe hij behoort; die de wereld naar haar grooten en algemeenen zin doorgronden wil, mag voor niets de oogen sluiten. Vandaar Breughels aangrijpend schilderstuk van de zes blinden en de somtijds tragische levenswijsheid zijner karikaturale beelden. Ook Dante heeft geen bezwaar aan het wanstaltige de betamende plaats in te ruimen (Inferno XXX). Van de lateren is er geen, die er zoo scherpe aandacht voor heeft als Baudelaire in zijn ‘Fleurs du mal’, zooals in zijn, aan Breughels' schilderij herinnerend, sonnet ‘les Aveugles’:

Contemple-les, mon âme; ils sont vraiment affreux!
Pareils aux mannequins; vaguement ridicules;
Terribles, singuliers comme les somnambules;
Dardant on ne sait où leurs globes ténébreux.

De dissonant klinkt in de wanstaltigheid met een nadruk, ja met een bravour, alsof hij niet oplosbaar ware en alsof niet aan de orde, maar aan haar tegengestelde het laatste woord in het wereldbestaan ware gegund. Wij bevinden hier de natuur naar haar bloote *stoffelijkheid,* waarin de idealiteit tot zwijgen is gebracht. En wij walgen. Het niet-Zijn der Idee in de natuur wordt aan onzen blik opgedrongen. Was het disharmonische de eerste graad van het leelijke, het leege de volgende, de wanstaltigheid de hoogste: zij drieën spreken dezelfde taal.

De origineele afkeer van de natuur. - De ideeën van het aesthetisch bewustzijn zijn ideeën der verbeelding: beginselen volgens welke een onderbewuste inspiratie werkt. De Idee-inons doet zich in het aesthetisch bewustzijn gelden onmiddellijker wijs, zoodat de schoonheid geschouwd wordt, niet volgens een bewuste keus, maar door een ingeving. Het leelijke, als niet-Zijn der Idee (tegengestelde), bestaat dus voor het aesthetisch bewustzijn door een inspiratie andersom, nl. doordat de Idee-in-ons de natuur (het objekt) als haar niet-Zijn *afwijst*. De stoffelijkheid der natuur is het leelijke, eenvoudig doordat zij in het aesthetisch bewustzijn wordt afgewezen. Niet echter in het begrip, maar in het beeld wordt deze stoffelijkheid als het leelijke opgevat; de bevinding der leelijkheid is een aanschouwing door ingeving. Het beeld is met aandoening begeleid. Het dialektisch gegronde begrip der leelijkheid, beduidend de origineele tegenstelling tusschen geest en natuur, heeft dus het psychologisch-ervaarbare karakter van een *weerzin*. Aanvankelijk staat de mensch tegenover de natuur met weerzin als tegenover zijn vijand; hij ondergaat den schrik der natuur. De primitieve mensch, die beeld is van een in ieder voortlevende grondverhouding, acht de natuur als al wat zijn taal niet spreekt gevaarlijk, boos en dreigend. Het welbehagen dat hij aan sommige voorwerpen der natuur heeft (boom of steen of ster) berust op een losmaking van deze uit hun omgeving: voor woud, bergland, uitspansel huivert

hij. De natuur is hem het vreemde, dat hem beloert. Ook de moderne mensch weet in de natuur het andere, dat graf is voor zijn geest, en zijn leven met ondergang bedreigt. Indien ook al deze tegenstelling van mensch en natuur in eerste plaats geen aesthetisch, maar een ethisch karakter heeft, toch wordt zij aanstonds in het aesthetisch bewustzijn overgenomen. *De oude schrik voor de natuur* leeft ook daar. Hij is de ervaarbare uitdrukking in de ziel van een grondverhouding der werkelijkheid, nl. van het zich-tegenstellen der Idee, waarbij in de natuur niét de Idee zelf, maar haar tegengestelde de voornaamste plaats inneemt.

Oude volken leggen getuigenis af van deze verhouding tot de natuur door hun geloof aan het *monster*. Zelfs in het latere Griekenland neemt het velerhande gestalten aan; de Grieksche mythe is ten deele monsterverhaal en meldt welken arbeid goden en heroën hadden tot nederwerping van het schrikwekkend wezen: Theseus, Herakles, Bellerofon zijn vellers van het monster; Jason bestrijdt den draak, Perseus de Medusa. Hekatoncheiren, Cyklopen, Kentauren, Gorgo, Pytho, Hydra..... elk monster is *het* monster en uitbeelding van hetzelfde, nl. van den schrik van den primitieven mensch voor de natuur. Laat hij in onderbewusten droomtoestand de monstergestalte hebben voortgebracht - - wat in dien toestand hem verschrikte was niets anders dan de subliminaire verhouding tusschen mensch en natuur. Goden waren eens daemonen in den kwaden zin; Eumeniden, weldoensters, waren Erinyen, wraakgodinnen; Afrodite was schrikwekkend eer zij liefdesgodin werd en Apolloons gruwelijke boog, welks schot nooit mist, zond pest in de gelederen der volken. Het Noorden had zijn Jormungandrs, Tjassis en IJsreuzen. Niet naar recht bezingt Schiller het holdes Blütenalter der Natur en roept dien tijd terug met zijn: Schöne Zeit wo bist du, Kehre wieder! Spokentijd der natuur ware beter. Storm, nacht, zee, wildernis, woestijn, oerwoud, moeras, rots, vulkaan..... alles doet den vroegeren mensch aan met de huivering van het gevaar. Is de natuur niet woonplaats en wijkplaats van verwoestende machten? Het gedierte is geheimzinnig en elke zaak, die men niet kent, geladen met de magische kracht des verderfs. De natuur is totem en fetis en menschvijandig. De alsnog ongeweten antithese tusschen de geestelijkheid van het mensch-

zijn en de stoffelijkheid der natuur doet hier haar werk.

Deze oude schrik herleeft in den mensch, zoodra hij zich in gevaar bevindt. Wie, een rots bestijgend, zijn zekerheid verliest en aan den steenwand vastgeklemd den afgrond beneden zich ziet, wie in de zee zwemmend zich door een zuiging zeewaarts-in voelt getrokken, of door een onweer overvallen geen beschutting vindt en den bliksem naast zich in den grond ziet slaan, wie in een brandend huis door het vuur bedreigd wordt, ondervindt opnieuw den ouden schrik voor de natuur en ervaart het tegengestelde des geestes als vijandig geweld. Nu de glans harer idealiteit vergaat ziet hij dat de natuur aesthetisch gesproken, leelijk is. Buitengewone gevallen zijn zeldzaam, maar ook in getemperder verhoudingen doet zich onze weerzin tegen de natuur gevoelen. Wij ontwaren in alle elementen een bedreiging: het water, het vuur en de lucht onwaarneembaar bezwangerd met giftige gassen; ten slotte de aarde, waarin ons graf wordt gedolven. Het firmament verontrust ons door zijn mateloosheid; de weersgesteldheid verwoest den menschelijken arbeid en het licht verblindt hem, terwijl de duisternis misleidt. ‘Natuur, wat deert haar uw vreugd, uw leed? Ze is zielloos lieflijk en reedloos wreed’. Ze is noch liefelijk noch wreed, omdat ze niets bedoelt. Ze is blinde uitwendigheid, die zonder bedoeling verderft en zonder weten baat; het onverwante dat niet wijzelf zijn. Zij is ‘lagere’ onpersoonlijkheid.

Afkeer van de natuur (de vijandschap tusschen mensch en slang, Genesis III) is in onzen geestelijken aanleg begrepen als een afkeer van de *stoffelijkheid* in het algemeen. De geest, voorwaarts gericht, wendt zich af van hetgeen in de orde der wereld achter hem ligt; opwaarts strevend, voelt hij zich aan de benedenlaag van den wereldbouw vreemd. Het chaotische der natuur blijft een mythische afgrond, die den geest verschrikt als hij terug ziet. De mensch weet uit ervaring, dat de natuur zelden geeft wat haar niet door zijn beleid wordt afgedwongen: het paradijs is een droom. De natuur is blind genoeg om te verwoesten wat zij koestert. Zoo staat de mensch tegenover haar vijandig en beducht voor haar onpersoonlijk geweld. Om den schoonheidszin te begrijpen dienen wij deze origineele verhouding in het oog te houden.

Schoonvinding door overwinning van het leelijke. - Natuur dan in het opzicht der antithese met den geest, is zichtbaar geworden stoffelijkheid, som der verschijnselen in ruimte en tijd voorzoover deze voor de zinnelijke waarneming toegankelijk zijn. Anderzijds is zij het gebied, waarop de Idee haar aanvankelijke verwerkelijking bereikt, en waar zij haar wetmatigheid in een orde van opklimming vertoont. In haar doet de Idee op de wijze der onpersoonlijkheid zich gelden. Onze redelijkheid, dit inzicht hebbende, wendt nu den schoonheidszin aan om de natuur te idealiseeren. Het is door den schoonheidszin dat zij antecipeerenderwijze de idealiteit der natuur ontdekt. De schoonheidszin *ontstoffelijkt* de natuur en straalt het licht der idealiteit over haar uit. Hij zegeviert in zichzelf over hetgeen voor hem haar leelijkheid was.

De schoonvinding heeft haar *wortel* in ons vermogen om in de natuur ideëele verhouding te herkennen; maar dit vermogen aktualiseert zich eerst naar aanleiding van den weerzin die tot verzoening dwingt. Werd niet de natuur gezien, d.i. verbeeld als sfeer eener onbepaalde stoffelijkheid, tegengesteld en vijandig aan onze eigen idealiteit, dan ontbrak aanleiding èn stof voor den schoonheidszin om zich in schoonheidsbeelden uit te drukken. Hij schept schoonheid door stoffelijkheid te overwinnen. De aesthetische visie eener ideëele verhouding kan nu op het feitelijk geval der natuur worden overgedragen.

De natuur, door den schoonheidszin geïdealiseerd, wordt tot *landschap* of tot schoon *voorwerp*. Het laatste is een greep uit het gezichtsveld der zinnelijke waarneming. Het eerste is een groepeering van natuurgevallen, zooals zij in de omlijsting vallen van ons gezichtsveld. De natuurwetenschap kent het ‘landschap’ niet. Onze natuurervaring evenmin. De vijandschap tusschen mensch en natuur betreft niet het landschap, maar de werkzaamheid der natuurlijke krachten. Eerst door het aesthetisch bewustzijn wordt de natuur tot landschap, waarin het onderscheidene, dat tegelijk binnen eenzelfde gezichtsveld komt, tot een geheel is saamgevat. Ook het leelijk bevonden landschap, is toch eerst landschap geworden door een aesthetische opletting.

In deze beschouwing van de natuur, waarbij zij aesthetisch voorwerp of waarbij zij landschap is, overwint de schoonheidszin voor zichzelf aan de natuur haar stoffelijkheid, en

schouwt haar als spiegel der Idee. In onze schoonvinding weten wij de natuur anders te zien, dan zooals zij voor onze ervaring is, maar wij weten tegelijk voor deze idealiseering een redelijk recht te hebben. *Wij vinden schoon, doordat wij tegen de stoffelijkheid der natuur haar idealiteit overstellen, met een zoodanigen nadruk, dat de eerste uit onze opmerking verdwijnt*. Wij vinden schoon bij wijze eener overwinning over de stoffelijkheid in en door het aesthetisch bewustzijn.

Van deze overzetting der natuur uit de sfeer der stoffelijkheid in de sfeer der idealiteit geeft de kunstgeschiedenis voorheelden, die te opmerkelijker zijn, daar zij langs den weg der geleidelijkheid geschieden. Twee noem ik hier: het primitieve afgodsbeeld wordt tot Grieksch godenbeeld, en de Grieksche beeldhouwer overwint de zwaarte. En korte toelichting: wanstaltig en schrikaanjagend is het afgodsbeeld en uitdrukking van verstorende magie; het daemonische is hier monster en wekt heiligen angst. Dionysos is aanvankelijk een lompe phallus-steen. Het schrikwekkend en fascineerend-leelijke aan dit alles is het niet-Zijn der Idee, de stoffelijkheid als duistere afgrond der verbeelding. En bezie nu wat de kunstenaar bereikt: het verheven-menschelijke in harmonische uitbeelding. Het proces der idealiseering is zichtbaar en toont hoe de schoonheid volgt uit een overwinning over den schrik der natuur.

Het andere voorbeeld. Het materiaal, waarmee de beeldkunstenaar werkt is brons of marmer, metaal of gesteente. Het materiaal heeft *zwaarte*. Zwaarte in aesthetischen zin beteekent niet gewicht, maar gebondenheid. Het materiaal, bij wegdenking van de beeldgestalte, die daaruit wordt geschapen, is gebondenheid aan het stoffelijk wezen der natuur. Schoonheid daarentegen is vrijheid. Gevleugeld is de gedachte, maar den bodem toebehoorend zijn metaal en gesteente. Wij zien nu den Griekschen beeldhouwer bezig om de zwaarte, die hij als het afwijsbare beseft, te overwinnen. Hij richt het steenblok op en beitelt de gestalte, die hij in de verbeelding heeft, in staande houding. Nochtans kan hij aanvankelijk de beweging niet uitdrukken en zijn beeld staat daar eer als een versteend mensch dan als menschgeworden steen. De romp is nog vlak, armen en beenen zijn stijf, de voeten plat op den grond, de houding frontaal. Alles verraadt,

dat de zwaarte niet overwonnen is..... totdat eindelijk na langen tijd van oefening den kunstenaar de Nike-figuur gelukt, die van den Olympos komt neergezweefd. Nu heeft de idealiteit haar overwinning behaald op de zwaarte der stoffelijkheid, en is door verplaatsing des aksents van het materieele naar het ideëele de schoonheid verkregen.

In alle schoonvinding heeft deze overwinning over het tegengestelde plaats. De wind is een mechanische luchtverplaatsing; hier ligt de stoffelijkheid der natuur voor mijn aesthetisch bewustzijn aangeduid en daarin vind ik zijn geluid niet schoon. Maar beluister hem, en welke sprake verneemt gij? een spraak, die in uw aesthetisch bewustzijn alle gedachte aan mechanische luchtverplaatsing overstemt. De zee is als een massale ophooping van zout water, bevaarbaar voor stoombooten en zeilschepen; maar mijn aesthetische verbeelding kent haar wel op andere wijze, deze golvende en in haar golving zingende oneindigheid! Al zijn de lichte wolken formaties van waterdamp - waar ze in hooge lucht voorbij drijven, kent ze de schoonheidszin als zijn verzinnelijkte aspiraties. De schoonheidszin werkt op elk oogenblik door middel eener omzetting, maar doordat alle aandacht op het schoone beeld zich richt, ontzinkt het andere aan de geweten bewustheid. In deze dialektiek van tegenstelling en overwinning vervult het kunstenaarschap der ziel haar logische wet, vindt schoonheid en geniet van deze. Door de spanning der tegenstelling, die in de overwinning tot ontspanning komt, is het dat de schoonbevinding, het schoone genieten het karakter heeft eener *vervoering*. Dat deze ons meer aanbrengt dan genot alleen, ligt hieraan, dat de schoonheidsgenieting een taak heeft in het *geestesleven:* wij vergeestelijken de natuur om met haar verzoend te zijn, d.i. om in haar te beleven de Absolute Idee in het opzicht harer onpersoonlijkheid.

J.D. Bierens de Haan.
Aerdenhout.

De Haarlemmermeer.[1)]

Behalve in vollen zomertijd, als overal de bouw-akkers mooi zijn, vol afwisseling van geur en kleur, biedt de Haarlemmermeer met de strakke lijnen van haar eentonige verkaveling, haar nuchter-jonge dorpen en haar boomloosheid, aan wie haar doortrekt luttel schoons. Ja, wie trekt haar door, anders dan per auto of locaaltrein, die er niet te maken heeft?

Toch is, bij al de rechte stijfheid harer wegen en tochten, één ding er opvallend en niet on-schoon. De Meer is een nederlandsch open-lucht-museum van boerderij-typen.

Zij dankt dit niet aan het feit harer ligging in het volkskundig grensgebied tusschen Noord- en Zuidholland, dat verder nog de Y-polders en de streek bezuiden Amsterdam omvat. Ook hier, naast en door elkaar, de noordhollandsche stelpen, die min of meer zuiver pyramide-vormige boerderijen, waar alles, woning, stal en hooi- en zaadberging bijeen ligt onder het ééne, hooge dak, en de lagere, meer gerekte hoevetypen van Zuidholland, kleiner van schuur, met een of meer aparte hooibergen, soms met een of meer bijgebouwen. Doch in de Haarlemmermeer is de afwisseling bonter. Haar aardrijkskundige ligging verklaart dit niet, wèl haar geschiedenis sinds zij droog ligt, d.w.z. sinds van den zomer van 1852 af uit alle elf de nederlandsche provincies de kolonisten zijn komen opzetten, het talrijkst trouwens uit de beide Hollanden, Zeeland en Utrecht. Koloniseerende boeren nu - reeds Gallée

1) Naar aanleiding van: Dr. H.N. ter Veen, De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied, proeve eener sociaal-geographische monographie; Groningen, P. Noordhoff, 1925.

heeft dit opgemerkt bij de nederlandsche boeren in Noord-Amerika - nemen vaak hun hoeve-type mee, voor hen de belichaming der boerderij zooals zij behoort te zijn. Geen wonder dan ook, dat men nergens in Nederland in zoo kort bestek zoovele nederlandsche boerderij-typen bijeenvindt als hier.

Reeds dit uiterlijk waarneembaar feit merkt de Meer als door boeren gekoloniseerd wingewest, niet van Holland maar van Nederland. En het zou wel vreemd zijn, zoo niet aan dezen trek van landbouw-kolonie zich andere paarden, uit haar geschiedenis en uit haar heden.

Aantrekkelijk onderwerp van sociale geografie. Recente historie, met mondelinge getuigenissen nog van wie mee die historie hebben gemaakt. Onmiddellijke nabijheid van de te doorvorschen landstreek. Een stuk nationale strijd tegen den vraatzuchtigen waterwolf, bekroond met zijn onderwerping en met rijke landwinst bovendien. Toch heeft het tot 1925 geduurd eer dit stuk gecondenseerde vaderlandsche geschiedenis geschreven werd. Aan de, nog niet vele jaren oude, verbeterde organisatie van het aardrijkskundig hooger onderwijs danken wij het voortreffelijk amsterdamsch proefschrift van Dr. H.N. ter Veen, dat welkome aanleiding tot dit opstel is.

Een tamelijk omvangrijk geschrift van derdehalfhonderd bladzijden, met goede kaarten, cijfertabellen en grafieken. Men kan er, als men zoeken en vitten wil, een paar dingen op aanmerken: dat het iets korter gekund had, daar het af-en-toe in herhaling vervalt; dat het een goeden klapper noode mist; dat het 't proces van Leiden tegen den Staat over den eigendom der Meer-gronden even noemt (bl. 9), maar zonder den voor Leiden tot in hoogsten aanleg ongunstigen afloop der procedure te vermelden; en dat het (bl. 237) in het voorbijgaan de werkloosheidsverzekering laat geregeld zijn bij de wet, terwijl zij het is bij koninklijk besluit. Maar met dit weinige is dan ook alle kwaads gezegd, dat ik bij de lezing bedenken kon, terwijl overigens elk der zonder uitzondering goed gecomponeerde en soms pakkend geschreven hoofdstukken het veilig en voldaan gevoel geeft van de Meer te doorkruisen met een ervaren en bezadigd gids, die zijn menschen kent en zijn land, die zijn oogen weet te gebruiken en de onze te openen en te scherpen voor het opmerkelijk vele en het vele opmerkelijks, dat de geschiedenis van de Haarlemmermeer gedurende de drie

kwart-eeuwen van haar bestaan als Nederlands grootste droogmakerij ons te overwegen geeft.

De Meer is drooggelegd niet uit landhonger, maar omdat zij een gevaar voor de omgeving was, en in steeds bedenkelijker mate werd, voor heel de streek tusschen Leiden en Amsterdam.

Gelijkenis en verschil met de drooglegging van de Zuiderzee, ook een gretige waterwolf, die ook hierom tam kooibeest worden moet achter den dijk van Van Ewijk-sluis over Wieringen naar Zurig of Piaam, maar waar van-meet-af tevens de landwinst oogmerk der inpolderingen is. Op het belang van zijn studie voor wat men in de toekomst zal moeten doen of moeten laten in de Zuiderzee-polders vestigt Ter Veen af en toe terecht de aandacht. Zoo op de wenschelijkheid om hier het midden te houden tusschen al te straffe belemmering van de vrijheid der kolonisten en de volslagen onverschilligheid voor het lot der koloniseerende boeren, die 's Lands Overheid ten aanzien van de Haarlemmermeer aan den dag heeft gelegd.

Dit staal van oud-liberale staatsonthouding is inderdaad een der opvallendste trekken in deze geschiedenis. En tevens de ergerlijkste trek. De Meer was drooggelegd na vier jaren arbeids en had den Staat *f* 13,789,377 gekost; de Staat maakte den grond te gelde voor *f* 8,030,031 en trok eenige baten uit verpachting; hij had dus veiligheid van het aangrenzend land tegen waterbezwaar voor *f* 4,412,115 en trok zich verder het geval niet aan. Of er grootgrondbezit zou komen in de Meer dan wel kleingrondbezit; of er, hiermee in onmiddellijk verband, eigenerfde boeren dan wel pachtboeren den grond zouden bebouwen; of deze boeren er behoorlijk verkavelden en goed gedraineerden grond te bewerken kregen, dan wel een ruige wildernis, waar droogte en drassigheid elkander afwisselden; in wat gezondheidstoestand men er werken en leven zou; of men er zijn dooden betamelijk kon begraven; of men er zijn kinderen behoorlijk onderwijs kon doen geven; of men er zoop; hoe men er trouwde, op het stadhuis of over den puthaak; dit alles liet den Staat zoo koud als steen. Haast in geen overzeesch wingewest had zoo groote vrijheid van gedrag en wangedrag, economisch, agronomisch en moreel, aan kolonisten kunnen gelaten zijn als hier het deel werd van de vrijgevochten schare, tijdgenooten nog van onze ouders en grootouders, die onder den rook van Amsterdam de Haarlemmer-

meer in ontginning kreeg te brengen. En die haar inderdaad ontgonnen *heeft*, met vallen en met opstaan, en haar gemaakt tot het agrarisch modelgewest, dat zij nu al verscheidene tientallen jaren is.

Die dressuur in vrijheid was dan zoo kwaad nog niet, zal men zeggen. En zeker moet men toegeven, dat zoo rijke ontplooiïng van pioniers-energie als hier mogelijk bleek zich niet had kunnen vertoonen onder een stelsel bijvoorbeeld van door rijkslandbouwinspecteurs geringeloorde rijkszetboeren. Het goede boeren-materiaal, dat ons land oplevert, heeft hier zijn beste kanten kunnen toonen.

Maar het is dezen boeren *noodeloos* moeilijk en bar gemaakt.

Waartoe was dienstig, dat het middelmatig groote eigenboeren-bezit, dat meer en meer het kenmerk van de latere Haarlemmermeer zou worden, zich ontwikkelde in een strijd van jaren tegen het aanvankelijk er ver overheerschend grootgrondbezit van uitwonende eigenaren, dat stelsel van fel antagonisme tusschen de eigenaars, die als zoodanig in het polderbestuur de lakens uitdeelden, en de pachters, die in den toch door hen bewerkten polder niets hadden in te brengen? Het is waar: de Hoofdingelanden hebben de eerste polderleening ter verkrijging van kasgeld persoonlijk gegarandeerd; zij hebben ook eens *f* 40,000 bijeen gebracht als voorschot op de polderlasten (bl. 39). Onbemiddelde boeren-ingelanden waren hiertoe niet bij machte geweest. Maar juist hier had staatshulp moeten bijspringen, omdat het algemeene belangen gold. En een goed geregeld landbouwcrediet had óók veel vermocht.

Waartoe was nuttig, dat terwijl Noordholland in zijn geheel van 1856 - e.m. 1865 een sterfte per duizend met inbegrip der doodgeborenen had, die schommelde tusschen 25 en 34, de Haarlemmermeer pas aan het einde van dit tijdperk de 38 en 37 haalt na vóórdien in '56 het cijfer 76, in '57 en '59 het cijfer 69, in '58 het cijfer 53 en '60 - e.m. '62 cijfers tusschen de 40 en 50 te hebben gekend?

Waartoe was er nog in 1860 één kroeg op elk dozijn gezinnen? Dat de gemeenteraadszittingen er niet zelden eindigden met drinkgelagen en vechtpartijen, kan aan den lateren bloei van de Meer geen deel hebben gehad.

De Haarlemmermeer-boeren hebben zichzelf moeten helpen en zijn hierin geslaagd. Maar ten koste van meer leed en meer

ellende dan noodzakelijk aan het harde werk in nieuwe polders verbonden is, dan verbonden zal zijn ook aan het werk in het aanstaande Zuiderzee-gebied.

Hun strijd en hun slagen beschrijft Dr, ter Veen levendig en met goede documentatie.

Het is daar in den beginne een sterk vlottende bevolking geweest. Geldt over het algemeen de groote-stads-bewoner als weinig honkvast (de gemiddelde jaarlijksche emigratie uit Amsterdam en Rotterdam beliep van '80 tot '89 5.10 en 5.96 % der gemiddelde bevolking), uit de Haarlemmermeer vertrok van 1856 tot 1860 per jaar gemiddeld 8.24 %. 'De bevolking onzer beide grootste steden is traag en aan den bodem gebonden, in vergelijking met de eerste boerenbevolking van de Meer!' Ook dit teekent de Meer als kolonisatie-gebied, waar men avonturierend kwam en bleef of ging, al naar het lukte.

Een zekere losheid van zijn verleden, waarmee hij immers gebroken heeft, kenmerkt den kolonist; zijn boeren-conservatisme, dat hem zeker niet geheel verlaat, zal hem doen vasthouden aan enkele dingen, den godsdienst der vaderen bijvoorbeeld en zijn oude huistype, maar in ander opzicht zoekt hij het nieuwe en is hij er ontvankelijk voor.

De Meer toont in haar bevolking deze trekken scherp, nog heden ten dage.

Haar sterke bevolkingsgroei berust niet, als in Amsterdam, èn op het overschot van geboorte boven sterfte èn op dat van vestiging boven vertrek; nog van 1881-1920 vertrokken uit de Meer 6238 personen meer dan er zich vestigden en in 35 van deze 40 jaren was er een overschot van vertrek boven vestiging; zij berust op het geboorte-overschot alleen. Het geboorte-cijfer en hiermee de gemiddelde gezinsgrootte blijven er voortdurend hooger dan elders, al daalt hier het geboortecijfer in de laatste 40 jaar met dat van geheel Nederland mee[1)]. 'Gezinnen van acht of meer kinderen waren geen zeldzaamheid' en in een feestverslag las men zelfs: 'in de feestelijk (met boerenkool) versierde zaal bewogen zich achter de zindelijke St. Nicolaastafel de bakkerin en hare negentien kinderen' (bl.69).

1)

	1881	**1923**
Nederland	35 per duizend	25.8 per duizend
Haarlemmermeer	42.1 per duizend	29.2 per duizend

Van deze sterke gezinnen moet vooral in den beginne een sterke kracht ten goede zijn uitgegaan. ‘Juist in de Meer, waar een zoo groot gedeelte der bevolking den moreelen steun miste, die hen in een normale omgeving bewaard zou hebben voor velerlei afdwalingen, had het gezinsleven en bovenal de liefde tot de kinderen de belangrijke taak te vervullen, de ouders weer maatschappelijker te maken. De liefde tot het gezin heft den primitieven wensch op uit de enge sfeer van het eigen bestaan, schept behoeften aan grooter inkomen, spoort aan tot het volhouden in den bestaansstrijd, waar de eenling zich reeds gewonnen zou hebben gegeven en dit alles te sterker, naarmate het gezin grooter is’ (bl. 113).

Een krachtige menschensoort, die het leven aandurft, bergt de Meer. ‘Sedert de dagen der eerste vestiging vertoont deze bevolking zich als een groep, waarvan de nataliteit ver uitgaat boven die van ons land. Ondanks de in sommige opzichten minder goede hygiënische toestanden (er is nog geen goed drinkwater, de woningtoestanden laten nog te wenschen over), is het getal der overledenen en het aantal der levenloos geborenen gering. Nergens oogst de Dood minder, nergens ontvangt het Leven meer gasten. Een somatisch krachtige volksgroep dus’ (bl. 174).

Een voor het nieuwe toegankelijk pioniers-ras. Het landbouw-vereenigings-leven bloeit er eerder dan elders (bl. 135); 40 jaar vroeger dan Amsterdam wordt hier. in '68 al, het medisch toezicht op de schoolkinderen georganiseerd; de stoomdorschmachine waarvan men totnu elkaar navertelde, dat Groningen er de primeur van heeft gehad - zij zou daar omstreeks 1880 haar intree hebben gedaan - was in de Meer reeds vóór 1860 in gebruik (bl. 49, 119 v.); de economische taak der boerin (de zuivelbereiding) is er, gelijk in Friesland, en geheel anders dan bijv. in Zuidholland, door de fabriek overgenomen.

De Meer-boeren hebben vooruitziende leiders gehad (mr. Amersfoordt, de hoekige voorman uit de eerste tientallen jaren, mag hier wel allereerst worden genoemd) en de boeren betoonden zich verstandige volgelingen. ‘Losgebroken uit hun oude omgeving, onttrokken aan de macht der gewoonte, voorgegaan door uitmuntende leiders, was de Haarlemmermeerboer een zelfstandiger figuur dan zijn vakgenoot elders, feller in den

economischen strijd, waarin hij niet alleen lust tot navolgen toonde, maar ook initiatief' (bl. 115).

De Meer-geschiedenis was en is een geschiedenis van conflicten. Strijd tusschen mensch en water, tusschen heeren en boeren, tusschen groote en kleine bezitters, tusschen 'hooglanders' (die een hoog waterpeil wilden) en 'laaglanders' (die een laag begeerden), tusschen de schipperij (die bruikbare vaarten eischt) en den landbouw (die, na de overwinning der laaglanders, vasthoudt aan het lage waterpeil), tusschen geldschieters en geldnemers, tusschen boeren en boerearbeiders. Men ziet: sinds op 7 Juni 1848 de droogmaking wordt aangevat tot het huidig oogenblik is er strijd geweest. Van karakter verandert deze strijd, maar blijven doet hij.

De Meer is er bloeiend, haar landbouw - de veeteelt is er bijzaak gebleven, alleen in tijden van landbouw-malaise zich wat verheffend - is er groot bij geworden, haar bevolking is erin gestaald. De boerin moge, nu de fabriek haar ontlastte van het kaas- en boterwerk, den tijd hebben om 'dame' te worden, de boer, die heereboer werd en aan een bedrijfsleider het toezicht laat, is er nog uitzondering; voor de meeste boeren begint de dag, evenals voor hun arbeiders, des zomers om half vijf en eindigt hij om zes uur of, in den druksten tijd, nog later in den avond. 'In Groningen zou men den boer nawijzen, die in zijn blauwe kiel en op klompen mee zou arbeiden; in de Meer werd tot voor kort de man nagewezen, die 'heereboer' wilde spelen' (bl. 169).

Toch is zij geenszins zonder vlekken, deze bevolking.

Veel van dien strijd, dien ze aanhoudend voerde, was gezond en natuurlijk groei-verschijnsel, maar ook waar juist eenheid van pas was geweest, heeft zij tweespalt gekoesterd in ruime mate: het enge eigenbelang heeft, als meer in polderzaken vertoond is, in den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand, het water, te dikwijls overheerscht.

Streng godsdienstig zijn de Meerboeren, maar in het dagelijksch leven zeer materialistisch. Gemakkelijk in het doen van uitgaven voor zich zelf, maar schriel jegens anderen.

Gering zijn hun geestelijke behoeften op ander dan godsdienstig terrein: 'er wordt weinig gelezen; slechts in enkele gezinnen treft men wat boeken aan, terwijl van de bibliotheken een matig gebruik wordt gemaakt; de lichtmeter bewijst ten

overvloede, dat men den winteravond niet met lezen kort; er zijn gezinnen van welvarende boeren, waar men in de duurste maand slechts voor *f* 2.- aan electrisch licht verbruikt...'

Dr. ter Veen heeft in zijn knappe proefschrift, waaraan tienmaal zooveel kon worden ontleend als hier geschiedde, ertegen gewaakt zijn studie-objecten te idealiseeren. Licht en donker beide komen in zijn teekening tot hun recht. Het licht komt des te beter uit. Een boek als dit sterkt ons vertrouwen in den nederlandschen stam.

D. VAN BLOM.

Rembrandt In het raadhuis.

Als een vreemde, wonderbare verschijning is Rembrandt's verminkte wandbeschildering - eenmaal bestemd om het wijdsche Raadhuis op den Dam te sieren - in Amsterdam teruggekeerd.

Welk een niet te gelooven verrassing was dit werk!

Een blonde Rembrandt!

Hoe kon het gezien worden als de onverholen afbeelding eener woeste scène? Veeleer: plechtig, kleurig en rijk - zoo is de eerste indruk. Men mag overtuigd zijn dat de tentoonstelling ter eere van Amsterdam's roemrijk verleden geen schooner, geen aandoenlijker, geen opwekkender herinnering brengen kon dan deze en dat de Hoofd-Directeur van 's Rijks-Museum wèl onzen oprechten dank verdiend heeft.

Ik denk er niet aan den ‘Claudius Civilus’ te beschrijven. Dat ware den Gids-redacteur, die zoowel de macht van het woord als die dezer edele schilderkunst kent - beter toevertrouwd.

Maar het brandt mij op het hart, wat het werk als daad voor ons beteekent; wat ze beteekent, de zeker niet ongegronde bewering dat de verwijdering van dit kunstwerk uit het Amsterdamsche Raadhuis voor Rembrandt grievender smaad geweest moet zijn, dan de toch reeds zoo fatale verkoop zijner met edelen zin verzamelde kunstschatten.

Een onderzoek dus naar een conflict uit het verleden, persoonlijk en rustig alsof òns zoo iets nimmer zou kunnen gebeuren? Neen - een peilen van een maatschappelijk probleem dat voor onzen tijd van directe waarde is.

***

Hoe weinig weten wij van het heele geval!

In onze dagen is het nauwelijks denkbaar dat een omvangrijk werk als dit, in opdracht voor een Regeeringsgebouw begonnen en voltooid, geweigerd zou worden zònder dat in brieven en gesprekken, in krant en tijdschriftartikelen, misschien zelfs wel in zakelijke processtukken de rechtvaardiging van het pijnlijk conflict ware na te speuren.

Maar van het misdrijf aan een van Rembrandt's grootste scheppingen gepleegd, weten wij zoo goed als niets. Het werk zelf was eeuwenlang vergeten. Al de speurzin van een kunstlievend archivaris was er voor noodig om ons, na meer dan twee honderd jaren, iets van de waarheid te doen zien. En ten slotte is een schamel contract tusschen den benarden schilder en een zijner schuldeischers het eenige document dat een, nog vrij twijfelachtige, toelichting brengt. Er wordt gesproken over het aandeel dat de schuldeischer ontvangen zou van het loon, Rembrandt toegedacht voor het Stadhuisstuk èn voor het overschilderen er van. In zijn beknoptheid kan er uit gelezen worden dat Rembrandt er op rekende voor een wijziging van zijn werk (indien daartoe besloten werd) betaling te erlangen boven de som die hem voor het werk zelf toekwam.

Hoe eenvoudig zou daardoor het geschil worden dat ons thans nog verontrust. Rembrandt, zoo moet men dan veronderstellen, heeft voor het aanbrengen van wijzigingen een zeker bedrag geeischt en zijn lastgevers wezen dezen eisch als onrechtmatig van de hand: de meest gewone geld-kwestie.

Is het niet een wanhopige gedachte? Kunnen groote dingen door zulk stroef overleg, waaraan wij hoogere bedoelingen geheel vreemd moeten rekenen, schipbreuk lijden? Een aldus gevonden bevrediging zou gemoed en inzicht weinig baat brengen; de oude wijsheid, die ons leert in de historie de meesteresse des levens te eerbiedigen, eischt nog steeds een dieper onderzoek en dit behoeft, naar ik meen te mogen aannemen, zelfs na de treffende beschouwingen in later jaren gepubliceerd, niet onvruchtbaar te wezen.

Toen Rembrandt in de volle kracht van zijn leven was zag hij het oude Raadhuis verbrand en de gansche stadsbuurt, waarvan het een voornaam deel uitmaakte, en dat schilderachtig de westzijde van den Dam afsloot, voor afbraak aangewezen. Het nieuwe Raadhuis, machtig van omvang en

verschijning, zou er verrijzen, een kapitool voor de rijke handelsstad die zich aan het IJ haar nieuwe wijken stichtte.

Ongetwijfeld - hier werd met gevleugelde energie gezocht naar een organisatie van Stads en Volksbestuur, waarvan de toekomst, voor de grootscheepsche bewindvoerders, allerminst twijfelachtig was: Een nieuwe wereldstad met al de praal en het onfeilbaar orde-begrip, die daarvan onafscheidelijk waren. De nieuwe bouwlust was naar den geest der groote mannen onzer Republiek, in het toppunt van haren roem: van Vondel en van Campen, van Grotius en Huygens. Het oude Rome en zijn wereldrijk! in deze sfeer zochten zij de volle bevrediging voor hun krachtigen, breeden levenszin.

Maar Rembrandt, in wiens naam wij Hollands grootste glorie zoo gaarne samenvatten, behoorde niet van harte tot dezen kring. Zijn liefde en verlangen kennen wij uit zijn schoone mijmeringen bij oude, soms reeds vervallen buurten, kennen wij vooral uit de stille grootschheid zijner bijbelsche verbeeldingen, verrijkt, verdiept door oostersche en middeleeuwsche herinneringen. Het afgebrande Stadhuis, dàt kreeg een plaats in zijn teekeningen, maar het nieuwe Stadhuis, dat zich zoo zeer in de aandacht opdrong en zoovelen van latere geslachten tot verrukking brengen zou, - men zoekt het te vergeefs in zijn rijke nalatenschap. Zijn verhouding tot het rusteloos vernieuwende bouwbedrijf dier dagen toont een treffende overeenkomst met die van onze moderne schilders ten opzichte van de groote nieuwe gebouwen, thans door onze wakkere moderne architecten opgericht op plaatsen die eenmaal door de oude en schoonstemmige gevels wijding ontvangen hadden.

Tegenover van Campens nieuwe architectuur zou Rembrandt een ouderwetsch man te noemen zijn, wel waarlijk ‘beslopen door de bekoring van het verdwijnende’.

Jacob van Campen, de bouwmeester van het ‘achtste wereldwonder’ was de man niet om een klove als deze te overbruggen.

De reis naar Italië, door Rembrandt en Lievens tijdens hun jonge jaren in volle bewustheid vermeden, was door hem bij voorkeur gezocht! En Rembrandtieke schildersideeën hadden hem daarbij zeker niet geplaagd. Integendeel! De nieuwe bouwaspiraties der zuidelijke landen wier rijkdom van bedoelingen

door klassieke orde en regelmaat op het gelukkigst werd gebonden, vermeesterden hem en deden hem, die van huis uit kunstschilder was, als architect terugkeeren.

Hoe het daarbij den Hollandschen schilderlust verging zou maar al te duidelijk blijken in de groote zaal van het Huis ten Bosch, die onder zijn leiding beschilderd werd. Rembrandt, die toch in zijn jonge jaren reeds door Huygens bewonderend besproken was, behoorde niet tot de uitgekozen kunstenaars. Maar die er wèl toe behoorden hadden nog geen reden zich uitermate te verheugen. Jordaens, wiens medewerking in van Campens bouwwerken zeer begeerd werd, onderging wrevelig zijn bemoeiingen. Hoffelijk maar duidelijk beklaagt hij zich in zijn brieven over den bouwmeester, die als een lastig man wordt aangewezen.

Laten wij ons hoeden, ook dit weer al te persoonlijk te zien. Van Campen was een waardig representant van de architecturale beginselen die in zijn tijd, niet zonder reden, bij nieuwe werkwijzen en verval van traditie, de regelende oppermacht van heel het bouwwerk kwamen opeischen.

De broederschap van Sint-Lucas te Rome, waartoe beeldhouwers, schilders en architecten behoorden, zou in het devies harer confrerie niet de zinrijke woorden ‘gelijk in macht’ hebben opgenomen, indien niet tegen verbreking van een gezond evenwicht gewaakt moest worden. Toch was in Italië de rijke groei der verschillende kunsten aan eenzelfden bodem ontwassen; men kon vertrouwen in een natuurlijke harmonie. Maar in Holland stonden de zaken anders. Hier bracht diezelfde groei het overwicht van vreemde, Italiaansche elementen in de bouwkunst, terwijl de schilderkunst in zeldzame innigheid en kracht de verheerlijking van den eigen aard zocht.

Het overwicht van den bouwmeester echter was een eisch van stijl en tijd. Zooals hij ondergeschikt was aan den heer-schenden smaak en klemmende sociale arbeids-regelingen, zoomoest de schilder wel rekening houden met de bouwkundige schikkingen opdat de voortgang van het werk geen verhindering zou vinden. Dat van Campen, eveneens door de ongunst der tijden getroffen, ten slotte buiten den Raadhuis-bouw zou worden gehouden, bracht in deze verhoudingen geen wezenlijke verandering. Het onvermijdelijke conflict tusschen

vreemde cultuur van schoone allure en het eigen leven van zoo diepe innerlijke kracht had men kunnen voorspellen.

Hebben wij wel een anderen grond te zoeken voor het tragische feit dat Rembrandt, nauwelijks in het Raadhuis toegelaten, er weldra voor goed zou worden uitgedreven?

***

En toch...

Heeft Rembrandt bij zijn pogingen om zijn aandeel te krijgen in de schoone opdrachten voor het Raadhuis, verzuimd zich in te denken en in te werken in de taak die hier van hem verlangd werd? Mag beweerd worden dat hij zijn lastgevers in eenig opzicht teleur gesteld heeft? De tentoonstelling van zijn doek in het Rijks Museum brengt ook in dit opzicht een duidelijk bericht.

Het verhaal van Tacitus, dat in de schildering moest worden weergegeven, is door hem trouw gevolgd. Men kan uit de geheele compositie lezen hoe eerlijk zijn verlangen was om in een forsche beeldspraak te doen zien wat den klassieken schrijver voor den geest stond en wat door de opdracht geeischt werd. Spannender nog is het te zien hoe hij in zijn compositie getracht heeft zich aan te sluiten aan het architecturale gegeven. Het bewaard gebleven schetsontwerp toont ons de grootsche distributie waardoor hij het overwegend reëele gegeven wist aan te passen aan de abstract-geometrische lijnen der wandvlakte. Het behoort tot de moeilijkste opgaven der nieuwere tijden, de groote wanden der klassieke gebouwen zonder omhaal van rethorische vindingen harmonisch te vullen met menschelijke figuren in de omgeving die hun actie en samenzijn kan ondersteunen. Rembrandt gaf in zijn levendige en natuurlijke ordonnantie een magistrale oplossing. Door de trappen die naar de verhevenheid voeren waarop het festijn gevierd wordt, door het statig baldakijn, door de bogen, die de duisternis doen vermoeden van het Skagerwoud, door de schikking der figuren, de afsluiting met de monumentale leeuwen, is een harmonie verkregen, die wel bewijst hoezeer Rembrandt zich van zijn taak rekenschap gegeven heeft en hoezeer hij haar beheerscht. Is inderdaad de indruk te ruw? Men zou er de vraag tegenover durven stellen of deze samen-

zwering (den grandiozen lacher ten spijt) niet veeleer een plechtigen indruk maakt en... aan da Vinci's Avondmaal herinnert, waarvan Rembrandt de compositie herhaaldelijk bestudeerde.

In kleur en picturale behandeling ligt ten slotte wel het merkwaardigste getuigenis. Rembrandt reikte hier in een wonderschoone poging naar het teedere, het niet opdringende, het aanvleiende, naar 'la nuance qui seule finance le rêve au rêve...' Een harmonisch 'kleurensamenstel dat in de marmeren schemering van het Raadhuis wonderlijk moet hebben gesproken'. En klare contouren omlijnen (zie eens naar die prachtige roode kerel op den voorgrond die zijn hand opheft) de plechtige vormen. Rembrandt, de hartstochtelijke 'esseulist', is hier een vroom zoeker naar Eenheid en Gemeenschap geworden. Het is, dunkt mij verrassend gezien van den Heer Schmidt Degener, wanneer hij hier de herinnering aan een modern fransch kunstenaar oproept, die ook de moeilijke opgave had op te lossen om de groote leege vakken der nieuwe klassicistische kunst te doen spreken door waardige tafreelen: Puvis de Chavannes.

Het moest echter eeuwen duren voor zulke inzichten geëerbiedigd zouden worden.

***

Rembrandt's Claudius Civilis schijnt tijdelijk in het Raadhuis te zijn aangebracht en is - wel waarlijk na kort geding - verwijderd. Wrevelig vraagt men zich af of men niets had kunnen doen om het onheil te voorkomen? en, als slechts twijfelachtige antwoorden ons invallen, of ze op te lossen zijn zulke conflicten.

In dit geval is bij ons geen twijfel mogelijk, overtuigd als wij zijn dat een reeks tafereelen van Rembrandt het klassieke Raadhuis op het schoonst bezield zou hebben. Maar het pleit is beslecht...

De Bestuurderen echter van Stad en Stadhuisbouw?

Men doet niet wel, zoo komt het mij voor, juist in dit geval de tekortkoming aan de stedelijke regenten te wijten. Bij de verdeeldheid van sympathiën en antipathiën konden de 'Heeren' wel niet anders doen dan zich gedragen naar de adviezen van

‘de Directie der Bouwwerken’ zooals het thans nòg gaan zou. Zelfs Rembrandt's vrienden mag men niet te zeer in het geding betrekken naar het mij voorkomt. Was deze fatale botsing van inzichten en illusies, die voor de ontwikkeling onzer kunst zoo groote beteekenis had, terug te brengen tot een vrienden-zaak, waarvoor bij Burgemeesteren geantichambreerd moest worden?

Neen - wanneer met vragende oogen naar één groep van Rembrandt's tijdgenooten gezien moet worden, dan is het naar die zijner kunstbroeders.

Het begrip dat zij door gemeenschappelijke zorg de belangen der kunst zouden kunnen stutten was hun niet vreemd. De Gilden hadden een schoon verleden gehad en de stichting der nieuwere Broederschappen bedoelde een zuiverder organisatie in het leven te roepen. De Amsterdamsche artiesten hadden omstreeks 1650 de noodzaak van zulke zorgen opnieuw ingezien.

Maar waartoe dienden de somptueuze en luidruchtige feesten waarmede in 1653 en 1654 de nieuwe confrerieën van Sint-Lucas gesticht werden? Een schooner aanleiding tot activiteit is er nooit geweest dan toen Rembrandt's werk uit het Stadhuis stond verwijderd te worden. Hij trachtte in een voortreffelijk werk de verwijdering te verbreken, die tusschen de bouwkunst en de beeldende kunsten dreigende was en die ook thans nog gevreesd moet worden. Het was een daad van onschatbare geestelijke waarde, maar ook direct practisch gewin belovende. Of heeft het isolement der beeldende kunstenaars hun zooveel voordeel gebracht? Neen - hier was de dringendste reden voor een eensgezind optreden.

Eensgezind...

Deze schoone deugd vond weinig baat bij den bloei onzer zeventiende eeuwsche cultuur. En kan men van Stadsbestuurderen verontschuldigend aanvoeren: ‘zij konden niet anders; het zou thans precies zoo gaan’, voor de Lucas-broederen is de zaak geheel anders.

Het ging om hun aller eer en bestaan; het ging om de, helaas al te zeer vergeten rechten der kunst in het maatschappelijk leven. Dat wij (waar bleven toch Rembrandt's talrijke leerlingen?) niet kunnen verhalen van een hartelijke manifestatie der kunstbroeders, is, naar wij vreezen moeten een

teeken, dat voor Hollands glorie de avond in duisternis was aangebroken.

Een schip op het strand...

Hoe goed beseffen Nederlanders, met de gevaren der lokkende zee vertrouwd, de waarschuwing in het oude spreekwoord besloten. Overweegt men ze in haar ruimste strekking, dan mag het zelfs bij de bemoedigende schoone beloften onzer dagen, ook thans nog een plicht geacht worden te arbeiden aan een harmonische ontwikkeling der kunsten, opdat conflicten als de 17de eeuw ze gekend heeft, ondenkbaar mogen zijn.

Het wordt steeds moeilijker daarbij te rekenen op kracht en stuur buiten de sfeer der kunsten zelve.

De les die Rembrandts verbannen en verminkt werk ons voorhoudt is vooral door de kunstenaars vruchtbaar te verstaan, die zelf hebben te waken voor wat door het innigste leven van hunnen arbeid geëischt wordt.

A.J. DER KINDEREN.

Bibliographie.

Het stadsgewest. Een studie over den trek naar de steden en zijn gemeentelijk-economische gevolgen, door dr. M.J.W. Roegholt, civielingenieur; N.V. Uitgevers-Mij v./h. G. Delwei, Wassenaar; z.j., moet zijn 1925.

Niet elk zal weten wat een ‘stadsgewest’ is. De term is van prof. Valckenier Kips en is de gelukkige vondst voor dat tusschending tusschen provincie en gemeente, welks publiekrechtelijke organisatie wenschelijk is geworden m.n. door de moderne industrieele ontwikkeling, die met haar samenpakking van menschen, van fabrieksgebouwen en van woonhuizen aan de gemeentebesturen vraagstukken voorlegt, die deze met behulp van het geldend staatsrecht veelal niet of niet bevredigend kunnen oplossen, ook al doordat dikwijls de tegelijk zich concentreerende en groeiende nijverheid wèl zoekt de nabijheid van een stad, maar niet angstvallig blijft binnen de grenzen der stedelijke gemeente, ja dikwijls haar opzettelijk mijdt en in een belendende plattelands-gemeente zich neerzet.

Het is begrijpelijk, dat een civiel-ingenieur, die de practijk der stedelijke uitbreidingsplannen kent, door dit onderwerp, dat op het grensgebied tusschen het zuivere ingenieurs-werk en de werkzaamheden der bestuurs-juristen ligt, werd aangetrokken en inderdaad is ook van dezen civiel-ingenieur weer heel wat te leeren. Men zoeke dit niet in de eerste plaats in zijn mededeelingen over het ontstaan der oude steden, noch in het door hem voor het nieuwe stadsgewest ontworpen administratief-rechtelijk schema; beide punten zouden, om te kunnen bevredigen, meer moeten zijn uitgewerkt en het eerstgenoemde zit aan het geheel wel zoo los vast, dat het zonder schade had kunnen zijn weggelaten. De verdienste van het boek is gelegen in het bijeenbrengen van veel materiaal, uit buitenen binnenland, en in het stellen en toelichten van de belangrijkste der sociaal-economische problemen, die de trek naar de stad op tafel legt.

De ontwikkeling van drie als typen genomen verindustrialiseerde nederlandsche plattelands-gemeenten, Zuilen, Velzen en Heerlen, beslaat in het boek een eigen en belangwekkende plaats. Zuilen was, eer Werkspoor zich er vestigde, een dorp van veebedrijf; de boeren zijn er op hoogere lasten gekomen, een sterk progressieve belasting weert er de beter gestelden, het oude economisch evenwicht is er verstoord en een nieuw niet gevonden. Gansch anders Heerlen, de door haast amerikaansche ontwik-

keling tot bloeiende mijnstad met gezeten middenstand en welvarend gebleven landbouwbevolking uitgegroeide landelijke gemeente. En het vrij zonderling conglomeraat, dat Velzen heet, staat hier tusschenin.

Dit gegeven wordt goed uitgewerkt. Het rechtvaardigt inderdaad de slotsom, dat niet één eenvormige stadsgewesten-wet de nieuwe figuur, die immers onder teveel aspecten zich vertoont, naar behooren zal vermogen te regelen. En terecht beroept zich hier de schrijver op het voorbeeld van ons waterstaatsrecht, dat de Provinciale Staten aan elk waterschap zijn eigen constitutie in den vorm van een reglement laat geven.

Toch zal de taak der provinciale verordenende en besturende lichamen inzake de stadsgewesten vermoedelijk meer zwarigheid opleveren dan dezen ontmoetten inzake de waterschappen. Deze zijn lichamen met een wèl afgebakende en van die der gemeenten scherp afgescheiden functie: doorgaans en in hoofdzaak de regeling van den waterstand. Gene worden lichamen met soortgelijke functies als de gemeenten, die zij ten deele zullen hebben te vervangen. In hoeverre vervangen? Dit kan bij elk stadsgewest verschillend zijn. Ziehier een rijke bron van organisatorische moeilijkheden. Het is geen wonder, dat de nederlandsche wetgever aarzelend en schroomvallig staat tegenover dit nieuwe probleem.

En nog een andere moeilijkheid komt hierbij. Wat zal het psychologisch oogenblik zijn om een stadsgewest op te richten? Zoodra ergens in eenigszins beteekenende mate en in een gemeente, die er niet op berekend is, zich industrie gaat vestigen? Doch zoolang men enkel gissen kan naar den omvang, dien deze nijverheid zal nemen, zullen taak en grenzen van het stadsgewest moeilijk zijn te traceeren; men komt dan te vroeg. En wacht men tot de nijverheid volgroeid is, dan is er inmiddels van allerlei bedorven (wat juist het stadsgewest had moeten verhoeden) en komt men te laat.

Het onderwerp leent zich bij uitstek voor een staatscommissie van beperkten omvang, van een paar bestuurs-juristen en van enkele ingenieurs met administratief en economisch inzicht. Dr. ir. Roegholt zou men er veilig in kunnen benoemen.

v. B.

Gedenkboek der staatsspoor- en tramwegen in Nederlandsch-Indië, 1875-1925, samengesteld door S.A. Reitsma, hoofdambtenaar ter beschikking der S.S. en Tr. met medewerking van de verschillende diensten; Topografische Inrichting, Weltevreden, 1925.

Nederlandsch-Indië is, vergeleken met Nederland, arm in spoorweg-literatuur. Ruim twintig jaar geleden schreef A.W.E. Weyerman een beknopt ‘Geschiedkundig Overzicht van het ontstaan der spoor- en tramwegen in Nederlandsch-Indie’[1)], dat echter niet op de hoogte staat van Mr. J.H. Jonkers Nieboer's voortreffelijk boek van enkele jaren later over de historie der spoorwegen in Nederland[2)], welks schrijver evenwel, hopen we, popelt naar een bijgewerkten tweeden druk.

1) Javasche Boekhandel en drukkerij, Rijswijk-Batavia, 1904.
2) Haarlem, Tjeenk Willink, 1907.

Indië is thans, bij penne van den heer Reitsma, bezig den achterstand in te halen met flinke vaart. In een reeks van nu reeds acht deelen verschijnt zijn 'Indische Spoorwegpolitiek', een materiaal-verzameling, die eerlang moge gevolgd worden door een beknopte samenvatting, en bij wijze van intermezzo stelde dezelfde schrijver thans dit rijk verlucht en goed geschreven gedenkboek samen.

Het behelst de geschiedenis van een kloek opgezet en staag zich uitbreidend staatsbedrijf in een land, vol van bloeiende groote particuliere bedrijven op spoor- en ander gebied. Van een bedrijf dus, in een omgeving, meer tot critsch en soms onwelwillend toetsen dan tot sympathiseerend meeleven geneigd. Deze omstandigheid zal aan de gestie van de Indische Staatsspoor ten goede zijn gekomen. Ook voor een bedrijfssoort is het niet goed, dat ze alleen zij.

Het Gouvernement daarginds heeft getoond, spoorwegen te kunnen aanleggen zoowel als exploiteeren niet minder goed dan particulieren. Het heeft hiermede behalve zijn spoor-klanten al degenen aan zich verplicht, die van meening zijn, dat ook regeeringen hun deel van activiteit in het werkzame economische leven moeten opeischen, nu en voortaan. Geheel gelijksoortige bezwaren als voor elders zijn destijds voor Indië geopperd tegen staats-spoorweg-bemoeienis. Maar de Indische Staatsspoor heeft met de daad de futiliteit van deze bezwaren en hiermee haar eigen competentie bewezen. Dat zij dit heeft kunnen doen, dankte zij zeker in belangrijke mate aan de vrijheid van beweging, die meestentijds het Gouvernement haar Directie liet. Ook in dit opzicht heeft zij kracht als voorbeeld.

v. B.

Bernard Faÿ, L'esprit révolutionnaire en France et aux États-Unis à la fin du XVIIIe siècle. Paris, Champion, 1925.

Bilderdijk's afkeer van den aardappel is algemeen bekend, en men heeft onlangs in dit tijdschrift kunnen lezen, hoe dezelve gebakken Da Costa te machtig waren. Het verband van Bilderdijk's potatophobie met zijn staatkundige en godsdienstige beginselen is misschien niet iedereen terstond meer helder. De aardappel beteekent den natuurstaat, de vrijheid, den opstand tegen God en de overheid; hij smaakt naar Amerika en de Revolutie. 'La pomme de terre', schreef Brissot, de Girondijn, in zijn *Nouveau Voyage dans les Etats-Unis,* 'voilà l'aliment de l'homme qui veut, qui sait être libre'.

Het is een heel klein deeltje van het groote ideeëncomplex, dat het onderwerp is van het boek van den heer Fay. Dit boek behandelt, in een even voortreffelijk uitgedrukte als deugdelijk gedocumenteerde voorstelling, dat allerbelangrijkste stuk geestesgeschiedenis: hoe in dien edelen, zonnigen, vredigen waan van menschelijke volmaking en natuurlijk geluk, waaraan de Fransche gedachte der, 18e eeuw vorm gaf, Amerika aan den westerhemel straalde als het land, waar de deugdzame en vrije mensch in en naar de natuur leefde. Hoe die conceptie zeer daadwerkelijk

de Fransche staatkunde en het lot van Amerika mee bepaald heeft: Frankrijk's ingrijpen in den onafhankelijkheidsoorlog, de geestdrift van La Fayette, de politiek van Vergennes, de vereering voor Franklin. Gelukkige tijd, die eerste jaren van Lodewijk XVI! Turgot zelf smeedt den regel: 'Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis'. Rondom den patriarchalen Quaker in zijn eenvoud en waardigheid, 'sans perruque, mais avec l'auréole de ses magnifiques cheveux blanes', verdringt zich de wereld der salons in deugdzame aandoening; in zijn omgeving vindt men reeds de geheele groep der latere revolutionairen: Brissot, Danton, Bailly, Péthion, la Rochefoucauld Liancourt etc. - Franklin is volkomen oprecht; 'la seule ruse qu'il se permettait était cette affectation de fatigue et de décrépitude qui lui fournissait le moyen de donner des conseils, avis et avertissements à Vergennes, comme un grand père à son lit de mort qui fait ses derniers adieux à ses petits-fils attendris'. En als het den Amerikanen slecht gaat, zegt hij vertrouwend: 'Ça ira'.

De schrijver, hoewel volstrekt geen blind aanhanger van een eenzijdig idealisme als verklaringsbeginsel, is geneigd, het onbaatzuchtige element in de Fransche politiek van deze jaren hoog aan te slaan. Wat zegt 1914 van een tijd, die bij het uitbreken van den oorlog een vijandelijk admiraal. Rodney, hoffelijk uit Frankrijk liet vertrekken om zijn post in te nemen?

Het geheel van deze Fransch-Amerikaansche geestelijke betrekkingen is 'avant tout un mirage, une histoire d'amour'. Er ontstaat 'une sorte de communion intellectuelle passionnée', en zoo sterk is de glans der Fransche gedachte, dat Amerika zich zelf tracht terug te vinden in dat denkbeeld van het Rousseauisme: 'curieux cas d'un peuple qui s'imite dans l'image qu'un autre peuple se fait de lui'.

Maar, de werkelijkheid! 'On avait tant parlé de la vertu des Américains qu'on avait oublié qu'ils étaient marchands'. De wederzijdsche aanraking levert een geheele keten van teleurstellingen en misverstanden, maar toch corrigeert zich het ideaal slechts in geringe mate. 'Une Amérique sentimentale et philosophique' blijft de geesten in Frankrijk beheerschen, en in de idyllische dagen der Revolutie, 1790, als Franklin gestorven is, viert het bevrijde Frankrijk zijn held met sobere lijkdiensten. 'On avait couvert de crêpe tous les lustres et tendu en noir la seconde salle du café: sur la porte d'entrée, on avait mis ces trois mots 'Franklin est mort'. Au fond de la salle on avait placé sur un piédestal son buste couronné de feuilles de chêne et au bas duquel on lisait 'Vir'. Deux cyprès élevaient au-dessus leurs sombres rameaux, aux deux côtés étaient des sphères, des cartes, et au-dessous un serpent mordant sa queue, symbole de l'immortalité'. - Dit zijn de dingen waaruit wij de Revolutie moeten verstaan.

Eerst had Frankrijk's houding invloed gehad op de Amerikaansche onafhankelijkheidsverklaring van 1776. Daarna wordt het vrije Amerika model en prikkel voor Frankrijk zelf. In 1787 schrijft de abbé Genty: 'L'indépendance des Anglo-Américains est l'événement le plus propre à accélérer la révolution qui doit ramener le bonheur sur la terre'. Naar het Amerikaansche voorbeeld wordt de eerste Déclaration des droits gemaakt. Dan wisselt de stroom opnieuw. Onder sterk Jacobijnschen invloed vormt Jefferson de oudere republikeinsche partij in Amerika. In de eerste jaren na Brumaire is Washington het voorbeeld dat Bonaparte gaarne afficheert. Doch intusschen was de groote kloof, die het Amerikaansche volk, geestelijk en door tegenstelling van belangen, van het Fransche scheidde, hoe

langer hoe duidelijker geworden. Men zou bijna geneigd zijn, in den verkoop van Louisiana in 1803, met zijn onafzienbare gevolgen voor Amerika's grootheid, de liquidatie te zien van de geestelijke gemeenschap tevens. De wisselwerking tusschen de beide groote volken houdt voor vele jaren op.

Wie begeerig is naar cultuurgeschiedenis in den waren zin des woords, leze het boek van Faÿ.

J. HUIZINGA.

Jan Veth.
18 Mei 1864-1 Juli 1925.

Smartelijk zal de Gidsredactie Veth missen. Hij wist er onder vrienden te zijn; hij gaf er zich zonder voorbehoud.

Er zijn er die door verstand imponeeeren; er zijn er die winnen door hart. Gezegend is de omgang met wie zonder ophouden beide doet.

In Veth was niets klein, dor of lauw. Nooit rustte hij. Hij voorkwam, dat anderen zich te ruste legden. Zijn gesprek was een opwekking. Zijn geest sprankelde altijd. Hij had niets van den Olympiër. Altijd mensch onder menschen, maar een gangmaker ónder de menschen. Het kompleetst zag men hem wellicht als gastheer: voorgaand in gulle, door smaak betoomde plagerij; zich zonnende in de blijdschap van goeden huize die hij gevoelde en in ons anderen had aangestoken. Zóó zagen wij hem het laatst den 4den April van dit jaar. Hij zou ons - uitgestelde feestelijkheid, waarnaar hij had uitgezien met licht ongeduld - voor het eerst in zijn nieuw ingericht huis aan de Keizersgracht ontvangen. Zijne vrouw en dochter, zijn oudste schildervriend en diens vrouw zaten mede aan. Er trilde iets van gezamenlijk vergenoegen en onderling vertrouwen aan dien disch dat ik nooit vergeten zal. Een maand later kwamen wij weder bijeen, maar vonden Veth's aanschijn bewolkt. In Juni stelden wij onze vergadering uit, omdat Veth ziek was. Wij hebben hem niet wedergezien.

Als den dag van gisteren herinner ik mij de eerste ontmoeting met Veth.

Het was in 1909, in een hôtel te New York. In hei eigen Holland, al weet men van elkander, kent elkander van aangezicht en kruist elkander meermalen, kan schuwheid van den jongere persoonlijke aanraking met den oudere wiens omgang hij op prijs stellen zou jarenlang tegenhouden. Daar stonden wij op eenmaal gezicht over gezicht en brak Veth het ijs. Wij hadden beiden vele en geheel uiteenloopende besognes, maar draaiden het zóó dat iederen dag een uur minstens voor elkanders gezelschap overbleef. En in mijn herinnering zijn nu, van mijn verblijf in de wereldstad waar aan nieuwe en diepe indrukken geen gebrek was, de uren met Veth de verrassendste en prikkelendste.

Als schrijver kende ik hem van mijn jongenstijd af, toen, om zijn aanteekeningen over schilderkunst, 'de Groene' in de afgelegenheid der dorpspastorie een wekelijksche verkwikking was.

Veth was van de Tachtigers de eenige die negentigers (wij hebben het altijd gaarne zonder hoofdletter gedaan) niet teleurstelde. Hoe minder vastheid de anderen in zichzelven bleken te bezitten, des te luider veelal galmden zij eigen exceptioneele voortreffelijkheid uit. Een groeiende geest gedenkt zijn jonge streken, maar verafgoodt ze niet. Een deel van zijn glans is Tachtig opgeplakt op eene verguldpartij, minder onschuldig dan die bij bakker de Groot. Veth was van die partij niet. Hij sprak niet eeuwig over zichzelf; hij *was* zichzelf, en daardoor voor een publiek dat niet geïntimideerd verkoos te worden eene verademing. De kleinere geesten onder de mannen van Tachtig hebben hem dit nooit vergeven. Veth heeft altijd geweten wat hij aan Tachtig te danken had, maar voor een kliek geworden Tachtig was hij te levendig en te maatschappelijk en te ruim. Te eerlijk burgerlijk ook. Op een troontje (hoeveel hebben tijdgenooten van hem er niet opgericht) zou hij geen tien minuten hebben stil gezeten. Hij bewoog zich onder de menigte als een voortreffelijk Nederlandsch burger en zou geen hoogeren eeretitel hebben begeerd.

Schilder, publicist en geleerde, dichter. Veelzijdig niet in bezigheid alleen, maar ook in wat het onderscheiden werk

aan gedeelten van zijn persoonlijkheid naar voren bracht.

Geboren in het goed-Hollandsche Dordt, waarvoor hij altijd een zwak zou houden, uit een goed-Hollandsch nest, dat hem zin voor traditie meegaf, kwam hij als jongen naar Amsterdam. Gelukskind van den aanvang af: hij hoefde den toegang tot de loopbaan waartoe hij zich geroepen voelde, niet te bevechten. Op de Akademie, onder Allebé, maakte hij vrienden voor het leven: Derkinderen, van Looy; ook Toorop was er tijdelijk zijn gezel. Later kwam, uit den Haag, de reeds wat oudere Breitner de bent vergrooten. Er gistte toen wat onder de Amsterdamsche schildersleerlingen. De Haagsche school, laat erkend (een Huet nog begreep niets van haar glorie) stond reeds op het uitbloeien. Een enkele kon trachten, in het impressionisme verder dan de Haagsche meesters te gaan; de meerderheid zocht naar andere formules. Dat Allebé buiten de Haagsche school stond was in deze omstandigheden een geluk. Ruimzichtig hielp hij zijn leerlingen nieuwe wegen zoeken; zij zijn er hem steeds dankbaar voor gebleven.

Veth is van de toen gevormde Amsterdamsche schilders de meest bekende geworden (wanneer men Toorop uitzondert, die niet als lid dezer groep zich aan zichzelven geheel openbaarde). Het lag hem niet, na Jacob en Willem Maris zich zat te drinken aan de kleurenweelde van weide en plas, of de lichtfonkeling boven Hollands duin op het doek te bannen. De visueele indruk gaat bij hem de emotie niet voorbij maar hecht zich bovenal in het begrip. Hij kiest de in Nederland eenmaal zoo ruim en zoo goed beoefende, in de negentiende eeuw in verval geraakte kunst van het portret.

Niet dat, na Hodges en Pieneman, J.G. Schwartze geen gevoelige portretten had geschilderd; niet dat onder de titels van Israëls' roem de wonderlijk ontroerende afbeeldingen van Thorbecke, van Huet, van Roelofs, van Veltman, ooit kunnen worden vergeten; - maar een geregelde productie van geschilderde portretten van hooge kwaliteit bestond in Nederland niet meer. De maatschappelijke en intellectueele evenknieën der Nederlanders die voor Veth hebben gezeten gingen in de zestiger en zeventiger jaren naar de la Vieter of Wegner en Mottu, of, zoo het schilderij worden mocht, hadden zij (zoo zij niet naar een buitenlander liepen, als van de

Putte naar Léon Bonnat) de keus tusschen de armelijkheid van schilders die slechts verstonden in kleur eene photo over te doen (zie den Scholten en den Cobet in de Leidsche Senaatskamer) en het zoet van Thérèse Schwartze (zie, in dezelfde Senaatskamer, haar Kuenen Sr. naast den Tiele of den Kuenen Jr. van Veth). Als het publiek de modeschilders heeft die het verdient, hoe hebben dan de opdrachtgevers van 1910 boven die van 1880 in geestkracht en beschaving uitgeblonken! Van een groot aantal Nederlanders van zijn tijd heeft Veth portretten nagelaten die niet slechts den omtrek van hun gelaat, maar hun geest voor ons bewaren.

Veth was niet tevreden eer hij zijn sujetten geestelijk verstond. Zijn middel van uitdrukking was eer de lijn dan de kleur. De lijn is, voor die haar als hij beheerscht, een expressiemiddel vol adel en vol leven: zij kan lachen en toornen, zij kan betoogen en uitleggen, zij kan begrip en liefde wekken. Zij richt zich minder tot de zinnen dan tot het verstand. Ik geloof dat Veth zijn grootste triumfen als lithograaf behaald heeft. Zijn N.G. Pierson, zijn Schaepman, zijn Bebel, zijn P.J. Veth, wien ze eenmaal goed in zich heeft opgenomen, vergezellen ze altijd.

Van zijn schilderijen zijn mij die oudere lang de liefste gebleven, waarin de kleur nog een hoogen warmtegraad heeft. Zooals dat van zijn vader, 't welk men in zijn huis bewonderen kon. Later zijn zijne kleuren buitengemeen koel geworden; soms doen zij aan als eene abstractie. Toch ken ik er van dien lateren tijd die mij ondanks de koele kleur sterk ontroerd hebben: den Kuenen, den Kapteyn. Het kunstvermogen van den man die deze werken schiep was niet gedaald; het had zich verfijnd. Het gebruikte de kleur nog slechts als auxiliair, maar deed dit met zegevierende beheersching. De zaak is wellicht dat wij ons aangewend hadden vooral meesters lief te hebben die in de kleur zwelgen; hier was er een die er aan nipte.

Slechts één evenknie heeft Veth gedurende zijn leeftijd in de Nederlandsche portretkunst gehad: Haverman, wiens oeuvre, minder uitgebreid dan dat van Veth, soms zekere smijdigheid vertoont welke deze niet in gelijke mate bezat. Laten wij thans niet om den voorrang twisten, maar dankbaar zijn dat wij ze beiden hebben bezeten.

Veth als publicist en als geleerde. Want ook dit laatste is hij in de edelste beteekenis van het woord geweest. Het was geen misvatting, dat de Koninklijke Akademie van Wetenschappen hem onder haar leden opnam. Hij wist verrassend veel, en zijne kennis was hem nooit dood bezit. De geschiedenis onzer schilderkunst heeft groote verplichting aan hem. Wat hij schreef over Dürer's Nederlandsche reis, over Dodonaeus, over de groote Haagsche meesters, over Rembrandt bovenal, zal steeds de belangstelling blijven prikkelen en ons inzicht verhelderen. Hoe heeft ook op dit gebied zijn kloeke geest zelfstandigheid bewezen! Opgroeiend in een kring die van wat onmiddellijk voorafgegaan was de negatie poogde te zijn, heeft hij het niettemin versmaad, enkel in het verschil tusschen hemzelven en zijn voorgangers te roemen. Hij heeft een Israëls doen begrijpen als geen ander; wat hij over de Marissen en Bosboom schreef, is niet minder instructief. Toegegeven dat het den schilder onder de Tachtigers gemakkelijker was gemaakt, het vorige geslacht te waardeeren dan den letterkundigen, toch blijft de ruimte van begrip waarmede hij levensuitingen benaderen kon die hij gevoelde zelf niet meer te moeten navolgen, weldadig aandoen.

Veth was door en door maatschappelijk. Lieden die zich op hunne gaaf trachtten te verheffen in plaats van er mede te dienen waren hem een gruwel. Kunst en Kunstenaars die zich niet aangeduid wenschten dan met een hoofdletter welke onthouden werd aan verstand en zede, verafschuwde hij. Onbarmhartig kon hij tegen hun afgoderij met zichzelf te keer gaan. Zoodra hij grond meende te hebben aan onzuiverheid van dezen aard te gelooven werd hij hard; misschien soms op het onbillijke af.

Veth diende graag; gaf graag meer dan hij nam; verrichtte arbeid in dienst der publieke zaak met opgewektheid, verstand en ijver. Weinigen kenden de kaart van het land als deze vlotte schilder, en hij schroomde niet, de ontelbare betrekkingen die hij had aangeknoopt en wist te onderhouden als geen ander, tot het einde toe te gebruiken. Die dat voor zichzelven doen, zijn helaas niet zeldzaam; Veth deed het voor dingen alleen, die hij hooger wist dan eigen persoon. Hij heeft dikwijls succes gehad. Door hem rondgeleid te wor-

den in het Rembrandthuis was een genot, niet om wat er aan den wand hing alleen, maar ook om de onbaatzuchtige blijdschap van den geleider. Onder de vele vermaanschriften die hij zich geroepen vond tot de natie te richten, spant *Stedenschennis* wel de kroon. Die in de toekomst van Reguliersgracht en Oude Delft geniet, dat hij Veth gedenke.

Hij heeft voor den adel van Nederlands verleden een gevoel gehad, dat zelden in kracht en in zuiverheid is geëvenaard.

Veth dichter. Voor velen ongetwijfeld dikwijls eenigermate ontstellend. Noch den man van het scherpe verstand, noch den geharnasten strijder vindt men in zijn dichtwerk gemakkelijk terug. Soms zou men zich willen verbazen dat hij is voortgegaan zich ook in verzen uit te drukken. Toch zou ik meenen dat deze verbazing zijn rijken aanleg en de verscheidenheid zijner zielsbehoeften miskent.

Bij veel verstand bezat Veth een diep gevoel, en naast onstuimige kracht was er in zijn wezen groote innigheid. Legt men zijn verzen naar tijdsorde nevens elkander, dan is daarin een spiritualistische strekking onmiskenbaar die aanhoudend sterker wordt, en die worstelt met het uitdrukkingsmiddel der gebonden taal, een middel door Veth minder beheerscht dan die van palet en teekenstift, maar dat zijn steeds werkzame geest het niet van zich verkrijgen kon, ongebruikt te laten. Werkzaam was die geest ook in het aangezicht van den dood. In zijn ziekte heeft hij opgeschreven de volgende strofen, die hij den 29sten Juni 1925 retoucheerde, dateerde en van de aanteekening ‘persklaar’ voorzag:

Daarginds.

Er ligt een eiland - ver in zee -
Buiten geween van menschenwee;
  Ik kan het niet bereiken.
De vogels uit de vrije lucht
Mogen er in verdoolde vlucht
  Al juublend nederstrijken.

Alsof der dingen kleur en lijn
En innigst wezen zouden zijn
  Gestreeld door een zoet heiland,
Ligt er een lieflijk licht verspreid,
Een gloor van gelukzaligheid,
  Over mijn droomen-eiland.

Ik ken de straten in de stad
Van dit verkoren Gilead,
  Maar heb ze nooit betreden, -
Verbeelding heeft ze mij vertoond,
Mijmerend heb ik er gewoond
  Gistren of lang geleden.

Daar wenken minaretten rank
Van tempels en paleizen blank,
  Uit wier doorluchte zalen,
Waar loutre vreugde vleuglen krijgt,
Loflied op heerlijk loflied stijgt
  Van deinende koralen.

Loofhutten staan in glorieschijn
Van vromer zielen samenzijn
  Door heilsgesnaê beveiligd, -
Verlangen heeft hen uitgepaald,
Zegen is er op neergedaald,
  Liefde heeft ze geheiligd.

Daar ligt een eiland, ver in zee,
Buiten bereik van menschenwee;
  O mocht aan zijn waranden,
Gelijk een pelgrim, die den grond
Van zijn gewijd begeeren vond,
  Ik straks in vrede landen.....

In doorluchte zalen waar de vreugde vleugels aanschiet, in de gezegende loofhut, Veth zal er niet misplaatst zijn. Wij

aardbewoners die achterblijven, danken hem voor zijn goede kameraadschap, zijn velerhande prikkeling en opwekking, zijn gulden trouw. Zijn gewijd begeeren; - is er juister uitdrukking gevonden voor wat de ziel van dezen man bewoog, dan door hemzelven op de stervenssponde?

H.T. COLENBRANDER.

Het leven van Francesco Campana.
Het eeuwige licht.

Zesde hoofdstuk.

I.

Op een gloriestillen Juni-avond - zij waren dien morgen in Porto San Salvi getrouwd - zaten Francesco en Agata onder een overhangenden oleander aan het zoele schemermeer. Het was daar een dichtbelommerde tuin, die hoorde bij het oude hotelletje van Solano, het oord waar hij in zijn jeugd had schoolgegaan. Er was niemand dan zij tweeën op dat uur; de albergo stond aan de andere zijde van den heirweg.

Bij de verweerde balustrade zaten zij op de steenen bank; hij had zijn armen om haar heen geslagen, en zij rustte met het hoofd aan zijn borst; hij rilde even; zij konden niet spreken van geluk.

Over hen heen geurden teêr en amandelzoet de duizenden laurier-rozen, en dat weeke rood, doorzichtig, leek te smelten in den avondschijn, die doorguld was van de opkomende maan; zachtjes plaste het geheimzinnig glanzende water.

In een tropischen magnolia, overdwaald van groot-opene, waswitte kelken, begon voorzichig - drie pure tonen - een nachtegaal te zingen.

Wat verder, op een oeverplaat, glinstergroen in de maan, zagen zij de schemerblanke, fiere figuurtjes van kleine jongens, die te baden gingen.

Het leek alles uit een hemelsch bestaan; en als een bedauwde, purperen bloem bloeide in het midden daarvan hun kus.

Later stonden zij in de open deuren van een klein balkon. Wijd was de zilveren nacht over het wazige water. Een enkel lichtje, in de verte, sprenkelde een wiegelend wimpeltje onder zich uit, en hemelhoog verrees, vaag en als doorschijnend, de schim van den Monte Baldo.

Zacht fluisterde Francesco aan Agata's wang; de nachtegaal stuwde zijn zoeten slag door het glinsterend loover.

Zij lieten op den luwen schemernacht de balkondeuren open. Zij ontstaken geen licht.

En het was geen kamer, waartoe zij ingingen; het was een paradijs van liefde. Geuren, teerder dan van bloemen, bevingen hen; een gouden hemel welde in hun hart.

Den volgenden morgen, om tien uur, namen zij de boot tot een kort bezoek aan Trebiano.

Zwijgend zaten zij aan de verschansing, en gedurig zagen zij naar elkaar. Zoo sterk straalden nooit zijn oogen, en nooit blonken de hare zoo diep.

En terwijl zij van de aanlegplaats naar boven klommen, overrompelden Francesco vlagen van een dolle vreugde. Zijn kussen dwarrelden als vlinders rond haar hals, haar wangen, heur haar, tot zij altijd weer poosden aan de rozeblaadjes van haar lippen; eens pakte hij haar op, en droeg haar een eindweegs naar boven; en bij een omhoeking van den weg, waar een beboscht ravijn landwaarts ingaat, troonde hij haar mee om uit te rusten, diep in het lommer.

Tante Giovanella was van een groote hartelijkheid, en toen even later Giovanella zelf boven kwam, gebeurde er een wonder: hij vroeg hen ten eten. Zij kregen gebloemde borden en zaten aan het hoofd van de tafel. Agata, blozend en lachend, liet zich gracelijk befeesten. Giovanella haalde zijn kostelijksten schuimwijn uit den kelder, en Francesco dacht: 't was of hij tintelde en bruiste van geluk!

Toen togen zij naar Uberto. Uberto was nog ouder geworden; zijn rug was nog ronder dan drie jaar te voren, zijn bruine gezicht één rimpel. Hij werd ook al zevenenzeventig de volgende maand. Maar de kleine, zwarte oogen twinkelden

van blijdschap, toen hij dat stralende paar daar werkelijk getrouwd voor zich zag.

'Wie had dat durven hopen', zei hij in een vrome tevredenheid.

Met de boot van zessen stoomden zij naar Solano terug. Doch deze Trebiano-tocht, zoowel als de groote reis, den volgenden dag naar Spezia, leken hun onwerkelijke droomen tusschen de lichtende eeuwigheids-uren van den hemeldroom hunner liefde.

Bij vollen dag nog voeren zij op de kleine boot van Spezia naar Lerici. Agata was moe van de reis over Malescia, Milaan en Genua. Francesco dacht aan dokter Carobbi, wien hij geschreven had: 'Als U tijd heeft en mijn jonge vrouw wilt zien, komt U dan even aan de boot of aan den trein' - en Carobbi wàs aan den trein gekomen, met een paar prachtige rozen voor Agata. Het was geweest, of hij hem gisteren het laatst gesproken had. Verholen onderzoekend eerst had de dokter Agata opgenomen; doch toen hij hun beiden vaarwel wuifde, keken zijn oogen warm en voldaan.

Dan keerden, van dit vluchtig beeld, Francesco's gedachten weder in tot de groote werkelijkheid: Agata, in haar lichtgrijze kleedje, het zwarte sluiertje over het haar, leunende aan zijn schouder. Droomerig keek zij uit, glimlachte hem toe: 'Ik ben heelemaal weer uitgerust van die heerlijke zeelucht'.

Zij had graag de Trinacria gezien, en de andere oorlogsschepen; doch op een paar torpedobooten na, bleek de vloot uitgevaren.

Dan verrees Porto Venere, blank als ivoor, een droomstad in het heldere avondlicht.

Opeens haalde Francesco een nieuw opschrijfboekje uit zijn valies, en krabbelde daar haastig iets in. Agata wilde het lezen, maar dat mocht zij niet. 'Later misschien', ontweek hij; hij keek, of hij verlegen was.

En als zij San Terenzo naderden, zagen zij daar, ter begroeting, tante Letizia en de meisjes en oom Bernardo en de kleine Gianni op een lange rij aan den wal staan. Oom Bernardo, boven de rustige drukte van het aan land gaand volk uit, riep met zijn zware stem:

‘Een berg geluk, hoor!... Ja, kijk maar niet zoo triomfant... We zien ze wel...!’

De meisjes wuifden; eendrachtelijk naast-een, met gelijke, kleine tusschenpoozen, wapperden de twee witte zakdoeken.

Tante Letizia's lieve, stille gezicht, was nog stiller dan anders; Francesco zag ontroerd, hoe ernstig en innig haar oogen Agata's gezicht hielden omvat.

En Gianni, een jongen van tien jaar nu, had hevig gespannen de boot zien naderkomen; blozend en beschaamd had hij hen even aangekeken; dan, plotseling, was hij op een woesten draf een heel eind de kade langs gerend, en hij was maar amper weer terug, voor zij afvoeren. Francesco vreesde eerst, dat Agata niet den indruk van hem gekregen had, dien hij zou gewenscht hebben. Doch toen zij weer verder stoomden, zei ze lachend:

‘Wat een lieve en wat een echte jongen!... ik ken ze zoo... mijn twee bengels hadden vroeger hetzelfde kunnen doen’.

Het waren een wondere vijf minuten voor Francesco, toen hij, eindelijk in Lerici aangekomen, Agata de paar steile straatjes opleidde, die van de haven, de rots van het kasteel omhoog, naar hun pleintje voerden.

Verrukt keek Agata het alles aan: ‘Is dat òns terras?... en dat je werkplaats?... en daar het poortje naar den tuin? En is die groote vlier tegen den kasteelmuur van ons?... Wat een grappig pleintje!’

Met bonzend hart stak Francesco den sleutel in het slot van de deur, die hij al deze weken nooit was ingegaan, zonder te denken aan dit oogenblik, dat eens komen zou!

‘Agata, lieveling’, zei hij hartstochtelijk; dan voerde de zachte drang van zijn arm haar binnen.

En Agata, die gedurende deze lange reis, denkend aan wat zij àl verder achterliet, van een wel warme en diepe, maar toch weemoedige gelukkigheid was geweest, sloeg plotseling onstuimig haar armen om Francesco's hals en riep:

‘O, Cechino, Cechino!’

Dan greep zij hem bij de hand, en *zij* was het, die hem meevoerde, al de nieuwe en blijkbaar toch reeds zoo welbekende dingen langs. Zij was van een kinderlijke opwinding.

‘Kijk toch, kijk toch, wat een vroolijke keuken... en daar

is je werkplaats weer... en hier komen wij in de groote kamer... kijk, het raam... en de deur op het tuintje... O, Cechino, en wij hebben ook een oleander... waarom heb je dat niet geschreven?... Wat een bloemen! En bloemen op tafel!... En daar is het buffet met de groene glazen deurtjes.. Wat een heerlijk huisje! En wat een voorraden in het buffet, kijk toch eens! En zie je wel, dat de muren allemaal versch gesausd zijn... hoe mooi lichtgeel de kamer, en wit de keuken...!'

Toen moest Francesco geweldig lachen, want hijzelf had de muren gesausd, voor hij het huis inrichtte; en hijzelf had die voorraden ingeslagen.

Doch als zij goed keken, waren er toch ook nog verscheidene zaken, die Francesco niet herkende, en die zeker tante Letizia er dien morgen, met de bloemen op tafel, gebracht had.

'Maar nu de àndere kamer', drong Francesco, 'de roze kamer...', en voorover buigend naar haar warme wangen, 'de kamer van onze liefde...'

Agata, ditmaal, liet zich meevoeren, ging dan aarzelend hem vooruit, het kleine trapportaal door; en stil van ontroering betrad zij die àndere kamer, de schemer-roze kamer, rood doorgloord van de avondzon, de blozende kamer, die wachtte...

Bijna iederen morgen vóór zessen al was Francesco in zijn werkplaats bezig, om de vele, kleine karweien af te doen, die er van den vorigen dag waren liggen gebleven. Om zeven uur kwam Giròlamo, de knecht; of liever, hij behoorde om zeven uur te komen, want er was werk voor drie. Soms moesten zij er samen op uit; soms werd Giròlamo naar San Terenzo gestuurd, en Francesco, pinter in zijn donkerblauwe linnen werkpak, trok Lerici in. Agata nam de boodschappen aan, en dat gaf den eersten tijd vaak reden tot groot plezier en groot hoofdbreken. Want Agata verstond de menschen moeilijk, en Francesco poogde tevergeefs, het onleesbaar gekrabbel te ontcijferen, dat men had achtergelaten. Giròlamo zei, dat hij het wèl kon, maar hij bracht er al evenmin veel van terecht.

En als Francesco, thuiskomend, Agata aantrof in keuken noch kamer, dan kon hij haar altijd vinden in den tuin of voor het slaapkamerraam, uitstarend over de zee en over

de baai van Lerici; het liet haar de eerste weken niet los, dit altijd nieuw en altijd wisselend en altijd verrukkend schouwspel. Prachtig vooral, iederen mooien morgen, was het uitvaren der visschersvloot, - een vlucht van twintig, dertig blanke, zwellende zeilen, wiekend over de verte der blinkende baren, om in den laten middag weer op de reede neer te strijken.

Des avonds zaten Francesco en Agata dikwijls samen op de bank onder den grooten vlier. Zij zagen de zon in een gouden geplas over de rusteloos kabbelende golven loopen, totdat zij statig achter de verre heuvelen wegzonk. Dan werd soms de gansche Westerhemel één ontzaglijk rozenprieel, en alle kleuren van stadje en bergen werder dieper: het rood der huizen verbroeide tot vurig purper, het geel ontsmeulde in koper gloed, en het zilver groen der olijfwouden leek van een liefelijken rose nevel doorademd en doorvloeid. Vanaf hun bank zagen zij het aan. Dan zonk de schaduw van zijn hoofd over haar avondlicht gelaat, zijn lichtbruine oogen waren donkerdiep en gloeiden de hare binnen, en hunne zielen versmolten in de glorie van hun kus.

Den eersten Zondagmiddag brachten zij bij tante Letizia door; dat waren uren van lief en warm geluk; de beide meisjes, volwassen jonge vrouwen bijna, waren kinderlijk verheugd met Agata; Gianni had zijn verlegenheid overwonnen, en tante Letizia zelve was vol frissche, open hartelijkheid.

Den Zondag daarop maakten zij een tochtje naar Spezia om er den blinde te bezoeken. ‘Haar stem is zoo bescheiden als een avondklokje’ zei die tot Francesco, toen zij een oogenblik alleen waren, ‘drie heldere tonen, en nog drie, en nog drie... ze moet een engel zijn...’

Maar den derden Zondag leidde Francesco haar tot zijn eenzame wouden en rotsen, ver achter Lerici. Hoe verwonderd was Agata over die ruime oliveten, zooveel hooger en schaduwrijker, dan zij ooit zijn aan het meer van Malescia. Zij werd er stil van, zoo geheimzinnig was die zilvergrijze schemering. Francesco merkte het, en hij zei: het was, of zij liepen op den bodem van een oceaan, tusschen zwartgroene koraalgewassen. Hij moest denken aan het aquarium van Napels.

Dan kwamen zij in de warme zeepijnbosschen, onder de aromatische spreiding der zon-doorglinsterde schermkronen. En een ruischende vreugde stroomde hun tegen, want daar

hoorden zij het geraas der zee, opbruisend tegen de rotsen. Een tijdlang dwaalden zij langs den rand van het woud, in de schaduw der uiterste sparren; de ijle zeedamp steeg tot in de fijne naaldentakken en zweefde daaruit weder neer als een stuifregen van harsgeurige ziltheid, die hun het hart verrukte.

En eindelijk stonden zij samen op zijn rotstop, op die eenzame kaap der aarde, en hunne blikken werden één in de oneindige verten, waar het rusteloos geflikker der golven zich legde tot een zachtbeslagen blauw, tot de spiegelgladde banen eener engelenblanke stilte.

Langs een steil rotspaadje voerde hij haar toen omlaag tot vlak aan zee. Gestadig stuwden de brekers aan, ijl doorglansd de groene holen, en verbrijzelden zich en sprongen op in zilverschuimige vederbossen, die praalden in de blauwe lucht, één oogenblik, en dan ombogen en neerstortten, met sneeuwwit gekletter de rotsen bedelvend; sluiers van stuifsel dreven tot hen over.

Francesco wist daar ook een grot bij bleekroode riffen en klippen, die kleine meren vormden; het zonbegloeide water welde er op en zoog weer weg tusschen de rotsspleten; het was van een kristallijnen, lichtblauwe kleur, met warm turkooizen plekken, en het verhemelte der grot wemelde van een metaal-glanzigen, blauwgroenen weerschijn.

Agata dacht te leven in een tooverwereld; zij was aandachtig als een kind, dat een sprookje vol wonderen beleeft. Hoog boven hen rezen de blakerende rotsen als in een trillend vuur, en in de grot plaveide zich, een broze, nooit betreden vloer, het fijne, witte zand der eeuwen.

Zoo stonden zij daar in stilte en zon bij het groote geruisch der wateren. De eenzaamheid deed hen verbleeken van liefde.

De zomer liep ten eind. De herfst opende zijn gouden klaarheid. En hun geluk bezonk tot een nog dieperen gloed.

Het waren zoele Octoberdagen, en Agata zette zich aan den rand van hun terras, vanwaar zij juist den winkel kon binnenzien, en naaide aan de kleertjes van het kindje, dat zij over vijf maanden verwachtten.

Francesco kreeg zooveel werk in dien tijd, dat hij er nog

een knechtje bijnam, en al wat thuis kon worden afgedaan, deed hij zelf. Den ganschen morgen was hij soms in de werkplaats bezig.

En 's avonds vertoefden zij in de keuken, of in de kamer van het buffet met de groene ruitjes. Agata breide aan een wit wollen jasje, en Francesco lag soms op zijn knieën naast haar, zijn hoofd in haar schoot, waarboven haar handen stil voortwerkten aan het zachte vachtje, dat het leven van hun leven bekleeden zou.

Later zat hij aan de tafel te lezen, maar hij genoot nog veel meer van het opkijken uit zijn boek, dan van hetgeen hij las. Agata's gezicht was een vizioen, dat hem immer een zoete verrassing bleef.

Er hing daar ook het portret van zijn moeder, dat Agata hier voor het eerst gezien had, en waarvoor zij een groote liefde was gaan voelen. Francesco vertelde haar, hoe verscheidene malen in zijn leven die teedere oogen tot hem gesproken hadden, en hoe zij hem voorzeiden het eenvoudige liefdewonder, dat de somberheden van den hartstocht ontraadselt met één lieven lach en oplost in zijn eeuwig licht.

De winter kwam, en nog inniger werd de keuken, waar zij nu altijd zaten bij den open haard. En Francesco lachte om het grappig gemoedelijke, waarmede soms Agata haar vuurtje toesprak, juist op de manier als grootvader dat kon doen:

‘Kom, Marianien, braaf zijn vandaag, geen gekkigheden uithalen!’ en een paar nieuwe blokken deden de vlammen omhoog kruipen uit de sintels.

Op een avond kwam zij plotseling op zijn knie zitten; haar eene hand hield iets achter haar rug, en met een plagenden ernst hem aankijkend, vroeg zij opeens:

‘Cechino, wie is broeder ezel?... en wie is broeder edelhert?’

Francesco schrok even en kreeg een kleur.

‘Ik zocht vanmorgen iets in de la van je tafel op de werkplaats... en daar lag...’

Voor den dag kwam het nieuwe, zwarte notitieboekje, dat hij op zijn huwelijksreis had meegenomen, om ook daarin een nieuw leven in te wijden.

‘Ik heb alleen maar gelezen, wat er voorin gekrabbeld stond... kijk...’

En zij las: '*Broeder ezel* staat nu voorgoed op stal. Voortaan is het: *broeder edelhert*'.

Francesco wist dadelijk, waar hij dat neergeschreven had: op hun thuisvaart van Spezia naar hier. Hij kreeg een nog hooger kleur.

'Wíe is broeder ezel?' herhaalde Agata nieuwsgierig, 'en wie is broeder edelhert?'

'Ik weet het heusch niet meer' ontweek Francesco jongensachtig. En hoe Agata ook aanhield, hij bleef erbij, het zich niet te herinneren. Stil nam hij haar het boekje af.

'Later misschien', zei hij opnieuw.

Eerst weken nadien kon hij ertoe besluiten, het haar te verklaren; en dien avond gaf hij haar het boekje terug, dat zij zou lezen, wat er verder nog in stond.

Er waren verscheidene aanteekeningen, die Agata niet begreep, doch met een beschaamde verrukking toefde zij bij regels als deze:

> 'Haar lieve lichaam is mijn paradijs, met zijn reine heuvelen en zijn welige dalen.
> In de heerlijke hoekjes der liefde verdroom ik de zalige uren, en geen vrucht, die mij verboden werd'.

> 'De liefste is mijn beloofde land. O, honingzoete mond, o melkblanke leden, o, land van melk en honing.
> Van het oogenblik, dat ik ervan moet scheiden, verlang ik terug naar mijn land der Belofte.'

> 'Hoe zoel woelde het welige water rond onze verheerlijkte leden, blij en blank in den blauwen dag!
> Als jonge goden speelden wij bij het onsterfelijk zeegeruisch'.

> 'Het is overbekend: minuten van wachten kunnen uren lijken, en uren van vroolijkheid "vliegen om" als minuten.
> Maar er zijn in de liefde seconden, die een lichtende eeuwigheid schijnen te omvatten. En er zijn uren van geluk zóó diep en vol, dat zij - *bijna* zoo groot lijken als die eeuwigheidsseconden. Maar zóó oneindig toch niet.

Wachten is lang; vroolijkheid is vlug; maar geluk is diep, en liefde is eeuwig.'

'In den schoonen liefde-hartstocht wordt het egoïsme der natuur overwonnen en opgelost, omdat het wordt geheiligd en getransfigureerd in de goddelijke liefde zelve'.

'Mijn lieveling, je zei me, dat wij een kind zullen hebben. Ik kan het niet bevatten, een kind van jou en van mij, een kind, geworden uit onze verrukkingen.
Zooals een blos over een blos stijgt bij een groote ontroering, zoo stijgt dit geluk over ons geluk; uit de zaligheid onzer liefde ontbloeit dit goddelijk wonder.
Een goddelijk wonder! Want goddelijk ìs mijn liefde voor jou, goddelijk is jou liefde voor mij. En Gods liefde versmolt in Gods liefde, en schiep, in de ondoorgrondelijke diepten van het leven, ons liefdekind'.

'Waarom, San Francesco, vermeed je het huwelijk? Hoe rijmde je dat met je bloeiende liefde voor heel het bloeiende leven?'

De tijd vorderde, en men begon Agata de naderende bevalling aan te zien. Met een ontroerden eerbied beschouwde Francesco haar zwellend lijf, waarin het wonder groeide. Hoe zuiver en argeloos droeg zij dien schat voor zich uit! Daarboven tuurden teer haar oogen als in een verte vol liefelijkheid; en Francesco verbaasde er zich over, dat nog liever haar glimlach was geworden, dan toen zij zijn meisje was. Er gloorde bijna iets van heiligheid, peinsde hij, door de droomerige uitdrukking van haar gelaat.

En op het eind van Maart braken de groote uren der verlossing aan. Francesco zat naast het bed, doch de vroedvrouw troonde hem mee naar de andere kamer en ried hem te gaan slapen: het was al laat in den nacht en nog in geen uren leek het oogenblik nabij.

Francesco trok naar boven, legde zich gekleed op zijn ouden bultzak, maar aan slapen kon hij niet denken. Telkens weer hoorde hij de kreten der uiterste benauwenis, die hem

zelf mee verscheurden. En toch, dacht hij, klonk het niet wreed, maar mild in al zijn smartelijkheid.

Na een uur hield hij het boven niet meer uit, zat in de huiskamer, ging nu en dan kijken. Agata staarde met wijde oogen, als het wild, dat opgedreven in den versten woudhoek, geen uitweg meer weet. En Francesco, doorwond van lijdende liefde, wist ook niet meer, waar te gaan. De morgen begon de ruiten te verbleeken, het lamplicht werd onwaarschijnlijk. Hij deed de tuindeur open en ging naar buiten.

Het was nog heel vroeg, en de bloeiende sering groette hem met haar prillen geur. De zee, in de diepte, klotste zilvergrijs. Aan de kille kaden van Lerici liep nog niemand.

En opeens bemerkte hij, dat hij niets meer hoorde in huis. Een schrik benam hem den adem. Hij haastte naar binnen, luisterde aan de kamerdeur. Een nieuw geluidje klonk hem tegen, een tenger, hoog gekrijt...

Het dolle bloed vloog hem naar het hoofd. Zacht rukte hij de deur open... Daar lag aan het voeteneind het spartelend kindje; en, overeind in de kussens, Agata's ontspannen gezicht, rood nog, maar schreiend van blijdschap, dat hem toeknikte in een zaligen lach.

‘Een pronk van een zoon’, zei de vroedvrouw trotsch.

Vreugde, zoo machtig als hij nog nooit had gevoeld, overweldigde hem. Als een zware orgeltoon dreunde het geluk door zijn hart. Daar leefde, daar schreeuwde het kindje, - het kind hunner liefde, zijn eigen kleine jongen!

De ontroering werd hem te sterk; in verdwaasde tranen brak hij uit. En hij knielde neer bij Agata's hoofd, en omving het met vrome hartstochtelijkheid, en hij kuste haar met den oppersten kus van heel zijn leven.

Enkele dagen later werd het jongetje gedoopt. Tante Letizia, die bij hen was, droeg het ter kerk. Francesco ging mee. Hij kende den ouden, stillen pastoor van de Sant' Agostino-kerk. Met Paschen was die hun huis komen zegenen... waarom zou hij ook hun kind niet zegenen?; en Francesco betaalde welgemoed de tien lire voorde plechtigheid, zooals hij met Paschen hartelijk en wel de twaalf eieren had prezent gedaan.

Het werd een lente rijk aan innerlijke schijnselen in het huisje daar hoog op de rots van Lerici. Een jaar te voren had

hij het alleen betrokken en was het versch en blozende van verwachting geweest. Dan had hun jonge liefde het vervuld. En toch leek het, of het nu eerst geheel en al vol was geworden van zijn bestemming.

Agata, moeder met haar kind, het was een tafereel, waarop Francesco nooit uitgekeken raakte; en als zij haar jongetje zoogde, dat zoet-zuchtende donskopje aan haar blanke borst, dan laafden zich Francesco's oogen met den zoelsten vrede.

Maar ook het jongetje zelf was een pracht om te zien. Stond zijn wieg buiten in den tuin, dan leek zijn ronde, slaapwarme wangetje, omschenen door teere schemering, een roos bij de rozen, zoo gaaf, zoo bloeiend, zoo volgeädemd van pure lentelucht.

's Morgens bij het wakker worden, terwijl Agata nog rustte, verluierde Francesco hem zelf en wies met olijfolie zijn witte, lekkere leedjes schoon. Hoe lief week dan het mondje open in een onnoozelen glimlach, hoe helder van bare oer-vreugde keken de blauwe oogen.

Die blauwe oogen waren Francesco een groot genot, vooral omdat het jongetje Mino heette. Want dat had ook Agata gewild, en zelf had ze het gezegd: ‘Je grootvader heeft het eerst ons samen gezien, je grootvader heeft de oudste rechten’.

Maanden, overvol van kleine, lieve beslommeringen volgden. Het kindje had zijn kinderkwaaltjes, zij hadden hun dwazen ouderangst, en hun dagen van opluchting daarna. 's Zondagsmorgens kwam Gianni om te wandelen en bleef dan soms den verderen dag bij hen. Eens hadden zij het bezoek van den blinde met Gina en Battista. Gina was bizonder in haar schik, want dien herfst zou haar zoon met zijn gezin naar Spezia verhuizen; en, wat Battista betrof, sinds een kwade paar weken, twee jaar geleden, had hij geen enkelen terugval meer gehad... Als hij nu eens voorgoed genezen mocht zijn...!

Dan, de eene vlak na de andere, raakten de beide meisjes van tante Letizia verloofd; Matilda zou nog dienzelfden winter trouwen. Zij namen het beide zoo effen en gemoedelijk op, dat Agata er niets van begreep. En ook tante Letizia, hoewel ingenomen met de toekomstige schoonzoons, was verwonderd en bleef zorgelijk. Maar Oom Bernardo had een luidruchtig welgevallen in de aanstaande trouwerij: -gekheid, een meisje,

dat geen man kreeg, was net een schuit op de werf; met het huwlijk liep een mensch pas goed van stapel...

Toen de kleine Mino anderhalf jaar was, werd een tweede jongetje geboren, dat zij Andrea noemden, naar Agata's vader. En Agata, hoewel zij meer en meer Francesco's gedachte leerde volgen, had toch gevraagd met een vrouwelijke gehechtheid aan alles, waarin zij was opgegroeid, dat ook dit kindje gedoopt zou worden. Francesco begreep haar verlangen te beter, daar Andrea Buzzi zelf zijn petekind ten doop zou houden.

In dat voorjaar was die met zijn jongste, Pepino, naar Lerici gekomen. Francesco had passend werk voor zijn schoonvader gevonden, en Pepino, achttien jaar nu, een franke, aardige kerel, werd door hemzelf in het electriciteitsbedrijf opgeleid. Voor Agata was dat alles een vreugde, die haar geluk volkomen maakte. De twee lagen thuis bij menschen aan de haven. Enzo, de oudste, bleef bij zijn oom in San Felice.

Om haar liefheid en haar zonnig moederschap kon Agata niet anders dan bemind zijn bij de bevolking van Lerici. Vlotter dan Francesco had zij zich het dialect der zeestreken eigen gemaakt en was zij vertrouwd geworden met de eigenaardige gebruiken uit het land. Toch hield de geestelijk rijke sfeer, waarin zij allengs door Francesco mee werd opgenomen, haar onmerkbaar gescheiden van deze bekrompen en duisterbijgeloovige lieden.

Ook voor Francesco zelf moest men wel, of men wilde of niet, waardeering gevoelen. Hij was een kundig werkman; hij was het tegendeel van inhalig; een arm mensch klopte nooit tevergeefs bij hem aan. Maar dat hij niet in de kerk, noch geregeld in een koffiehuis kwam, waren twee grieven tegen hem, waarvan de eene al niet minder woog dan de andere. Toch vond men hem meer vreemd dan laakbaar; en door hetgeen hij soms zei, en door het gerucht, dat hij gansche avonden zat te lezen, had hij den bijnaam van ‘de geleerde’ gekregen.

Zooveel hij kon, en meest 's morgens in de vroegte, was Francesco doende in hun kleinen tuin. Hij slaagde erin, dat driehoekig lapje grond tot een lusthof voor Agata te maken. In alle jaargetijden waren er bloemen. De laatste herfstrozen werden nog overleefd door de hanggeraniums, die van den

tuinmuur hun lichtroze trosjes druipen deden; en ook de oude, kromstammige heliotroop rankte, een goed eind den winter door, zijn paarse geur-spruitsels langs den Westkant van het huis. Bij het slaapkamerraam stond een kleine sinaasappelboom vol groote, oranje vruchten, en omstreeks Kerstmis viel daaronder de eerste sneeuw der zuivere narcissen. Van dan af volgden en verdrongen zich de witte en blauwe hyacinthjes, de frisch riekende fresia's, de heimelijke viooltjes, de irissen en aronskelken, tot de rozen opnieuw den bloemenslinger, het jaar rond, volvlochten. Slechts in het hart van den zomer was er alleen het roode vuurwerk van den grooten oleander.

En terwijl Francesco de paden en de perken verzorgde, hoorde hij in huis het zoele leven ontwaken, de kwinkeleerende kindergeluiden op het gekoer van Agata's zachte stem. De kleine Mino was een stevig baasje met diep blauwe oogen, die sterk op den kleinen Gianni van vroeger geleek; maar hij was droomeriger van aard en kon uren lang verslonden zitten spelen met een paar stokjes en een blaadje zilverpapier. Hij had ook de aandachtigste bewondering voor het broertje, dat in de wieg te kraaien lag, verbaasd over zijn eigen voetjes, die trappelden boven zijn hoofd. Het was Agata niet mogelijk dien kleinen Andreïno ondergedekt te houden; hij was veel levendiger, dan Mino ooit geweest was, en hij had bruine oogen.

De avonden, als de kinderen sliepen, zaten Francesco en Agata bijna altijd samen, 's zomers in den tuin, 's winters in de keuken. Dikwijls las hij haar voor, geheele zangen uit Tasso's Jeruzalem Verlost, en gedichten van Parini en van Pascoli. Voor zichzelf doorworstelde hij, in Italiaansche vertaling, een aantal drama's van Shakespeare; ze leken hem moeilijk en verward, hoe prachtig vele passage's ook waren, en hij vermoedde vaag, dat die zonderlinge stukken veel meer moois bevatten, dan hij eruit halen kon. De Bekentenissen van Rousseau brachten hem soms hevig in opstand; toch boeiden ze hem door hun onverholen waarheid en hun beminnelijken zelfspot. Den Emile eveneens wilde hij lezen, en verrast ontmoette hij daarin zijn eigen liefde voor den handenarbeid en zijn trots op het werkmanschap. Ieder mensch moest een ambacht kennen, zei Rousseau. Later vond hij in een weekblad, hoe de Brahma-priesters van alle ingewijden eischen, dat zij twintig ambachten kennen.

En zoozeer bleef Rousseau hem bij, dat hij van dan af een voorkeur had voor gedenkschriften en levensbeschrijvingen van groote mannen.

Van romans hield hij niet. Toch las hij eens met vervoering de ‘Miserabili’ van Victor Hugo.

Maar het allermeest bleef hij verknocht aan de wetenschap; hij ging op in de ontdekking der vliegmachine en haar adelaarsvlucht, in de verbazingwekkende toepassingen van het radium en de Röntgenstralen, den lichtenden ether, waarbij de stof doorzichtig werd. Opgetogen vertelde hij aan Agata de wonderbaarlijkste dingen uit De Sterrenhemel van Flammarion; en in de boeken van Mantagazza, den grooten aanbidder der liefde, vond hij slag op slag zoo glanzend bezielde bladzijden, dat ‘Agata hooren moest’...

In October van het jaar 1909, toen hij eens voor zijn zaak in Spezia was, bereikte Francesco een tijding, die hem diep schokte. Een oud-leerling had het uit Malescia aan den blinde geschreven: de dochter van dokter Carobbi was met haar beide kinderen uit Milaan bij de ouders thuisgekomen. Haar man, plotseling krankzinnig geworden, had men naar een gesticht overgebracht; het was een ongeneeselijk geval, moesten de dokters hebben verklaard.

Francesco gaf het verhaal een slag, als eens het zien van het jammerlijk waterhoofd-kind, in den tijd, dat hij nog matroos was. Hij zag opeens het dartele meisje weer voor zich, het zorgeloos, wispelturig weeldekind. Maar verdiende zij zulk een gruwelijk lot? En waaraan verdienden die kleine kinderen hun krankzinnigen vader? Ook hem zag hij, bleek, laatdunkend, mooi, met de zwart-bewimperde, groengrijze oogen en den trotschen, bleekrooden mond. Het was een vreemde verschijning geweest, opzichtig, grillig als een vrouw, en vrouwelijk van bewegingen. ‘Een muzikaal type’, had de dokter gezegd. Arme dokter, ook zijn leven was voorgoed bedorven, nu zijn eenig kind zoo reddeloos weer strandde in zijn huis. En arme Ilda! Misschien had zij zelve mee schuld aan de ramp, die over haar was gekomen - maar dan was die er slechts te erger door. Welke beelden zouden nu haar ziel doorspoken; welke herinneringen aan wat zij hem misschien had aangedaan, aan de eerste schrille oogenblikken, waarin de

waanzin hem begon te besluipen, zonder dat zij het nog vermoedde? Wat moest zij aanvangen met haar verwoeste leven? En het ergst van al was nog de angst om haar kinderen, zoo die den vader geleken; een angst, die haar nooit meer verlaten kon, tot zij een oude vrouw zou zijn.

Het was Francesco, of op eenmaal een afgrond van verschrikking onder hem opengaapte in de nameloos wreede wet der erfelijkheid. Vele dagen lang verduisterde een sombere schaduw zijn eigen, zonnig geluk. Er was een zekerheid uit hem weggeslagen; hij twijfelde weer aan het ware wezen Gods, dat hij volstrekte liefde had gedacht. En hij verstond zichzelf niet: hij had toch altijd geweten, dat er gekken waren op de wereld! Waarom had hem dat dan nooit veel gezegd? Hij begreep, dat de dood een weldaad kon zijn, voor wie stierf, en zelfs voor wie achterbleven; hij begreep, dat een uiterlijke rampspoed als blindheid, innerlijk een geluk kon uitmaken; hij gevoelde, dat een ongeneeselijke ziekte misschien de ziel genezen kon; maar hoe de doffe wanhoop of de razende verbijstering der krankzinnigheid ooit anders dan een onwegwerkbare foltering moest zijn, voor den waanzinnige zelf, zoowel als voor de zijnen, hij kon het niet bevatten. Hij kon het niet uitvechten. - En dat stompzinnige, weerloos-lijdende waterhoofd-kind, zijn moeder de ziel verscheurend, - welken zin had dat?

Hij zei eerst niets aan Agata, van wat hem benauwde. Doch toen zij zijn neerslachtigheid merkte, vertelde hij haar de gebeurtenis. Zij had met Ilda een diep medelijden; maar als Francesco's somberheid aanhield, begon die haar te kwellen, en dagenlang, voor het eerst, hing er een schrille verdrietigheid over hun jong geluk.

Hij had vaak behoefte alleen te zijn, en terwijl Agata bij de kinderen thuis bleef, toog hij op een Zondagmorgen naar zijn eenzame bosschen boven de zee. Een langen tijd zat hij er onder zijn ouden laurier. Hij voelde zich moe, hij zou willen slapen, en met het hoofd op den arm legde hij zich, wat verder, rechtuit aan den boschgrond. Stil was het, droomerig de bosch-atmosfeer, waardoor de herfstdraden glinsterden; van de zee kwam geen geluid dan bij tusschenpoozen een doffe zucht. In het zon-doordwaalde schemerlicht hingen daar aan hooge stelen paarse klokken; en vlakbij Francesco zonden purperen cyclaampjes hun helderen herfstgeur uit. Er ging

alleen het eentonig neurend gegons van kleine bijen, die trillend de bloemen bezochten. En een verteedering sloop in zijn hart om deze donzige, bruine ijveraars, die zoo goedgezind en onverpoosd ingingen van bloem tot bloem.

Toen kwam er ook een donkere hommel gevlogen, die langdurig zong voor een kleine, wilde anjer.

En aan een ragfijne draad gleed een doorzichtig spinnetje uit een dennetak omlaag, en deinde zachtjes krieuwelend heen en weer, als zocht het iets.

Plotseling... Francesco schrok.

Pijlsnel, als een veege straal van spookachtig licht, was het spinnetje voorbij geschoten, en feilloos neer in den nek van den drinkenden hommel. Die, tevergeefs, wrong nog uit zijn achterlijf den angel om in de lucht, viel dan hulpeloos neer tusschen de grassprieten en bleef daar onbeweeglijk liggen. Het spinnetje had hem getroffen in het centrum van zijn leven. Bleek wriemelend ving het aanstonds aan, den fluweelen zanger in zijn ijldradige doodswa te wikkelen, en zette zich te zuigen. De hommel mocht de kracht hebben gehad en het wapen, het fijne spinnetje wist het geheim van den sluipmoord.

Innerlijk verstard zag Francesco het aan. Leefde hij? Waakte hij? Was dit de werkelijkheid? Of was het een ontzettende droom, waarin iets griezelig-duns en kleins zich walgend groot uitzette en hem verstikte?

Hij zat rechtop, wou de nachtmerrie wegvagen van zijn voorhoofd.

En plotseling, als een schoof van licht, stortte deze gedachte zich uit in zijn geest: - het was een *verzoeking!* Al de gruwelijkheid dezer schepping, zij was een verzoeking van de menschelijke ziel. Het was, alsof de schellen hem van de oogen vielen, en alsof God hem vroeg: hoe heb je ooit kunnen gelooven, dat ik al dat monsterlijke tot een waarachtige werkelijkheid zou hebben gemaakt?

Hij wist het immers al zoo lang, dat deze schepping van ruimte en tijd een schijnbeeld was, en de stof een onwezenlijke wand tusschen het eindeloos groote en het eindeloos kleine, een onwezenlijke wand, die als een wichtloos stóf inderdaad, uiteen viel in de eeuwigheid.

Nu eerst zag hij ten volle, waartoe dat inzicht diende. Deze schijn, in zijn goddelijke schoonheid, waaronder het duivel-

sche loerde, zij was opzettelijk ingesteld, om aan haar wreedheid de liefde te wetten, om in de menschelijke ziel de liefde te doen zegevieren over de grondslagen der natuur.

- Deze wreedheid, zij was der natuur ingeschapen, óm de menschenziel tot het besef te brengen, dat de tijdelijke werkelijkheid niet de waarheid kon zijn, dat dit leven-van-moord het absurde was, en de liefde het eeuwig ware.

De oogen dicht, was het hem, of een vloed van licht met al klaarder gutsen hem doorstortte.

In een ontzaglijke bewogenheid stond hij op, om naar huis te gaan. Als hij nog even op zijn schreden terugkwam, kon hij de bloem, waarop de misdaad zich voltrokken had, niet weer vinden.

En telkens, met rukken van licht, wrocht zijn gedachte verder.

Hij zag, waartoe zij noodig was, die onvermurwbare, tartende vastheid van de stof; zij was *onmisbaar* voor de volkomen illusie van *werkelijkheid*, waarzonder de verzoeking geen verzoeking zou zijn.

- Want als men gemakkelijk heen zou zien door het schijnwezen der stof; als de eeuwige waarheid der liefde zóó voor de hand lag, dan was immers alle worsteling om de heerschappij der liefde overbodig?

- De schijn van onverzettelijke vastheid in het rijk van het egoïsme, - zij was de onontbeerlijke wetsteen voor de nòg gróótere hechtheid, voor de onoverwinnelijke kracht van de liefde.

- Maar het onmetelijke lijden, dacht hij dan plotseling, ja, dat was niet weg te redeneeren, dat bleef er, al was het aardsche leven dan een droom en de stof een schijn...

- Doch zooals, wat men in den droom geleden heeft, als niets vervluchtigt in het licht van den dag, - zoo zou alle aardsche foltering eens als niets verglijden in het eeuwig licht.

Toen hij thuis kwam, lagen de twee jongetjes te slapen in Mino's bedje. Agata stond in den tuin, en toen zij hem aanzag, ontbloeide haar wezen in een gloednieuwe vreugde. Zij sloeg de beide armen om zijn hals en met haar oogen in de zijne, zei ze:

‘Hoe komt het, dat ik je gezicht nog nooit zoo sterk heb liefgehad?’

II.

In dienzelfden herfst schreef Francesco, bij korte vlagen, het dagboek, dat de grondslag zou worden voor zijn credo.

‘De groote verzoeking.

Is het niet, of een demonische verleider mij sedert mijn jeugd met de wreedste schijnbeelden der schepping omringt, om mij ongeloovig te maken aan de Liefde?

Ik volgde hem op al zijn wegen, en ik zag de verfijnde wetenschap van zijn alomtegenwoordig verraad.

Maar hoe zou het denkbaar zijn, dat de diepste Algeest een tegenstander kan hebben?

Ik heb leeren begrijpen, dat de Algeest ook den verleider geschapen heeft, om de kracht der liefde openbaar te doen worden, en daarin zijn waarlijkste wezen te verwerkelijken.

Daartoe heeft hij den schijn dezer schepping doen stollen, en met zijn onbevatbare geestes-chemie heeft hij uit zijn eeuwig wezen de matelooze machten afgescheiden van Goed en van Kwaad, en beiden geladen met zijn goddelijke genialiteit.

Ja, oneindig genialer maakte hij het Kwaad, opdat de argelooze zegepraal van het Goede nòg wonderbaarlijker en nòg onmiskenbaarder zou zijn.

Ik zie in den chaos der tijden de groote scheuring geschieden, de splitsing van Goed en Kwaad, de schifting van Schoon en Afschuwelijk, de scheiding van Licht en Duister. Minnend en hatend zouden zij strijden, het booze huwend het schoone, het schoone dekkend het duister, en het licht doorglorend het monsterlijke, - opdat die gigantische worsteling zou voeren in de eeuwen der eeuwen tot den triumf der Liefde.

Grenzenloos, grenzenloos is de liefde van den Algeest, dat hij zich smadelijk vernederen wou en lijden de ondragelijke smart, zich af te scheiden ook in de laagste laagheden van het Booze; dat Hij, oneindig aanwezig ook in het Booze, miljoenenvoudig afdalen wou tot in de cellen der duivelsche blaaswormen, tot in de atomen der afzichtelijke jakhalzen, om de beproeving zoo reusachtig te maken, dat de overwinning der Liefde boven alle bevatting triumf aal zou zijn’.

‘In dezen chaotischen schijn van duivelsch duister en hemelsch licht, in dezen oer-tweespalt van goed en kwaad, van edel en laag, van schoonheid en verschrikking, die elkaar bestrijden of doordringen en opheffen, - leeft het Al-leven.

En die strijd, die zwak al werkt in de edelste dieren, die al spreekt uit den weemoed in de oogen van een hond, zij zal haar beslissing vinden in de menschheid.

In de menschheid woelt het licht en laat niet af, om de dichte misten, die er gelegerd zijn, te doorboren. In haar wordt het goede zelfs door het kwade erkend; de laagheid in haar vreest het edele. En haar hijgen naar schoonheid wordt temidden der verschrikkingen tot een brandende kreet om liefde’.

De transfiguratie's.

‘Ik zag eens, aan mijn zingende makkers, dat het gemeene het goddelijke herbergen kan.

De geveinsdheid, die de samenleving beheerscht, behelst de algemeene erkenning van het goede.

Dat ook de leugen schoonheid kan zijn, bewijzen de scheppingen der dichters, bewezen Uberto's verhalen.

Zoo bergt het bedrog en het verraad der natuur, deze schijnwereld van wreedheid en ikzucht, Gods eindelooze liefde.

De schepping is Gods schoone leugen, om de Liefde in het menschdom te verzoeken en tot de overwinning te voeren’.

‘Zou ik nu nog de natuur on-moorddadig en idyllisch wenschen?

Neen, want dan zou de liefdegeest in den mensch zich niet kunnen manifesteeren in zijn bovenredelijk verzet, in zijn ten leste alle natuurlijke wreedheid overwinnende, goddelijke onlogischheid’.

‘Zou ik de organisatie van ons lichaam minder weerzinwekkend wenschen? Is het leelijk, dat de organen der geslachtelijke liefde ook de loos-organen van een stinkend uitwerpsel zijn?

Neen, want het wonder der liefde is juist, dat zij in het verheerlijkte liefde-lichaam dat alles overwint en transfigureert

tot volstrekte schoonheid en aanbiddelijkheid, dat zij zelfs het verachtelijkste verhemelt'.

'Zou ik nog met dokter Carobbi de verlossing der vrouw pijnloos wenschen, en dus: 'harmonischer'?

'Neen, want de smarten, zoowel van de vrouw, die lievend lijdt, als van den man, die lijdend liefheeft, zij voeren tot de allerhoogste harmonie der liefde'.

'Zou ik nòg wenschen, dat grootvader op hoogen leeftijd zacht zou gestorven zijn?

Ik weet niet, of ik dan ooit in de diepste duisternissen zou zijn afgedaald, en ooit bereikt zou hebben dit eeuwig licht'.

'Ik gevoel, dat ons persoonlijk lot in deze wereld opzichzelf van geenerlei gewicht is. Er is niets van gewicht, dan de overwinning van den liefdegeest.

Zooals de bijen en de mieren leven voor de gemeenschap, zichzelf niet achtend, - zooalsde witte bloedcellen, organismen met een verfijnde wetenschap bezield, over eigen lot zich niet bekommerend, gretig, bij duizenden, zich offeren voor het heil van het groote lichaam, - zoo moeten wij allen leeren te leven voor de overwinning van den liefdegeest in de menschheid'.

'Iederen dag, in het verborgen, zegeviert, bij hoevelen niet, de liefde over het egoïsme, en zoo volkomen soms, met een zoo glimlachenden eenvoud, dat de liefde zelfs zonder zegepraal de heerscheres schijnt.

Maar in de menschheid in 't algemeen heerscht even zeker het egoïsme met een oppermacht, die den liefdegeest maar weinig kansen laat.

Kostbare exempels zijn mij in mijn leven gegeven, van hoe de liefde den afzonderlijken mensch geheel kan innemen.

Maar langs welke wegen zal ooit de liefdegeest de grove, harde menschheid altezaam overweldigen?'

'Zal het socialisme aan de menschheid iets fundamenteels veranderen kunnen? Ik vroeg het mij al zoo dikwijls af, - en in die herhaalde vraag lag het vreezend antwoord.

Want al werd het socialisme uit liefde geboren; al was het

uit liefde (misschien zonder dat zij het zich bekennen wilden) dat zijn uitdenkers werden bewogen over het onrecht, dat het proletariaat verdrukt; en al is het uit liefde, dat de vaders en de moeders van het heden, 't goede, zonnige leven begeeren voor de kinderen der toekomst, - de oplossing zocht het buiten de Liefde. En daarom draagt het niet een innerlijke en duurzame oplossing in zich, omdat het, rationeel als een rekensom, geestelijken diepgang ontbeert, en aan de verschieten der menschelijke ziel achteloos voorbijgaat.

Het socialisme is een verstandelijk systeem, dat een materieelen toestand van recht wil bevechten. Het vleit zich, uiterlijke omstandigheden te scheppen, waarbij het egoïsme der menschen niet veel reden van bestaan meer zal hebben. Toch zal het dat egoïsme noch uitroeien noch bevredigen. Eenmaal het doel bereikt, zoo zal datzelfde egoïsme aanstonds het gewonnen evenwicht aan alle kanten verstoren, en het zal zich wreken over zijn miskenning, door onverschilligheid voor de dingen, dien gemeengoed werden.

Met verstandelijke systemen, uitwendige hervormingen, gewijzigde rechtsverhoudingen, valt aan de menschelijke natuur niets te veranderen. De natuur kent geen ander recht, dan het recht van den sterkste. En zoolang het menschelijk hart niet verandert, zal de menschheid de slavin blijven van haar duisteren Tyran'.

'Ik heb den Bijbel weer opgenomen.

Altijd word ik weer getrokken tot de hooge gestalte met de lichtende oogen, die de liefde van ons eischt en de volmaaktheid.

Zou het dan, na een schijnbaar hopelooze inwerking van twintig eeuwen, en na zóóvele nederlagen, ten slotte toch het Christendom zijn, dat de menschheid redden moet?'

'Ik heb opeens begrepen, wat er hapert aan Christus' leer.

Zij heeft in de menschheid wel de liefde wakker gemaakt, doch zij heeft met die liefde weinig of niets uitgewerkt.

Dat komt, omdat zij gebaseerd is op het Egoïsme.

Ja, op het vlijmendst Egoïsme is het Christelijk geloof gebaseerd.

Want het kernpunt van den godsdienst der liefde, was nooit

die liefde zelve; het kernpunt was *onze* verlossing in Christus, *ons* hiernamaals, *ons* eeuwig heil.

Daarnaast verbleekten de liefdegeboden als middelen tot het hoofddoel, of zij werden mooie onuitvoerbaarheden, waaraan zelfs geen Paus zich stoorde: Hebt Uw vijanden lief, zegent ze, die u vervloeken, doet wel dengenen, die u haten!

Hoofdzaak was en bleef: het Kruis, de Zoon Gods, die voor *ons* - die voor *mij* - den zoendood stierf'.

'Mozes zag in de *natuur* de gruwelijke wet der erfelijkheid, die de zonden der vaderen bezoekt aan de kinderen tot in het derde en vierde geslacht, en daarnaar schiep hij zich den grimmigen God der wrake. Hij schiep den wreeden en "rechtvaardigen" Jehovah der Joden naar het beeld der wreede en "rechtvaardige" natuur.

Doch daarom was die God een schijnbeeld, omdat hij hem schiep naar een schijn'.

'Christus schiep zich den Vader naar twee beelden: naar het schijnbeeld van den wrekenden God van zijn volk, èn naar den Liefdegeest, die met een machtiger drang dan in één ander mensch zich openbaarde in zijn hart.

Maar over het beeld van den rechtenden God verheugden zich de duistere machten. En Christus, verleid door den grooten Verleider, predikte den God, die straft en beloont, die straft alwie hèm verwierp, en beloont alwie in hèm geloofde; en hij maakte de belooningen eeuwig, en de straffen eeuwig.

Van toen af was het stralende beeld der Liefde vergiftigd in zijn hart.

Zijn heerlijke zaligsprekingen zijn reeds vergiftigd door het voorgespiegeld loon, dat "groot is in de hemelen".

De angst voor het helsche vuur, de hoop op de eeuwige zaligheid, het *egoïsme der ziel*, had de liefde vertroebeld en bedorven. Het was voortaan te doen om de redding in Christus, door wien alléén wij konden ingaan tot het Koninkrijk der Hemelen.

En wie liefhad, op Christus' bevel, werd gedwongen daarin een middel te zien tot *eigen* zaligmaking.

De Liefde, geketend aan het Egoïsme, was machteloos geworden.

O Algeest, Uwe smarten om de Liefde zijn verscheurend geweest boven alle bevatting'.

'De Liefde moet worden bevrijd uit de boeien, die het Christendom haar heeft aangelegd.

De Liefde moet worden verlost uit den Kerker van de Kerk'.

'Er zal een nieuw geloof moeten komen.

Alleen een nieuw geloof zal een nieuwe aarde kunnen maken.

Dit nieuwe geloof zal verstaan den onpeilbaren liefdegloed van den Algeest en de ondoorgrondelijke smarten zijner nimmer eindigende nedergangen in de kwellingen van de stof, ten einde de Liefde te beproeven, en door die beproevingen te doen overwinnen.

Tegenover dit onmetelijk offer, dat nog een gansch ànder offer is dan Christus' kruisdood, kan dat geloof niet anders dan zelf onbegrensde liefde worden, en liefde alleen.

Het kan zich niet langer klein-zielig bekommeren om het lot der eigen, persoonlijke ziel.

Het zal die in vervoering aan de Alziel overgeven, en zeggen:

'Eeuwige God, die het Heelal en ook ons doorstraalt, neem mijn ziel en doe er mee naar Uwen onfeilbaren wil.

Mijn Ik is te verward om blijvend te zijn. Los het op in zijn elementen, scheid het goed van zijn kwaad, het licht van zijn duister.

Wat er liefde in was, het was uit Uwe Liefde; wat er ikzuchtig en slecht in was, het was uit U algelijk, en wette de liefde in mij.

En mocht ik gedurende mijn leven in liefde zijn toegenomen, en kon de liefde, die in mij was, het oneindige vuur Uwer Liefde doen toenemen met één sprank, zoo zou mijn zelfverloren vreugde mateloos zijn, o God! Uw Koninkrijk kome, Uw wil geschiede'.

'Zooals de stoffen door chemische processen verbonden worden en gescheiden, zoo ook de geest.

En zooveel meer de geest is dan de stof, zooveel teerder en

verhevener is de mystieke chemie, die de stroomen van den geest doortrekt en scheidt en verbindt.

In de oer-scheuring scheidde de Algeest de positieve en de negatieve machten uit zich af.

Zoo mogen onze zielen uiteengescheiden worden en opgelost en verweven, opdat de Liefde vereenigd worde in haren zegepraal'.

'Er is geen strafbare schuld, er is geen zonde, die verzoend moet worden.

Er is geen strafbare *schuld*, want wij zijn en wij doen, zooals wij zijn gemaakt.

Er is alleen het onredelijke, het bovenredelijke, het mystieke schuld*gevoel*, dat ons gemoed doorvoort en bereidt tot de ontvangenis der Liefde.

Er is geen *zonde*, die verzoend moet worden; de zonde is ons ingeschapen, geschenk van slechtheid, ons gegeven ten einde het te overwinnen, of om te zetten in liefde.

Naast de inblazing van den Booze, spreekt tot ons de stem van het Geweten, de stem van den Goeden Geest, die strijdt in ons, zacht en onontwijkbaar, voor de overmeestering van het kwaad'.

'Hoe prachtig is dat ingesteld: het boven-natuurlijk *schuldgevoel* doet ons onszelven straffen met de onfeilbaar rechtvaardige straf der wroeging, die onze ziel geneest.

Terwijl tegelijk het verstandelijk inzicht, *dat er geen schuld bestaat*, ons onzen naaste zoo zonder aarzelen moest doen vrij pleiten, dat wij ons zelfs niet mochten aanmatigen, hem zijne schulden te vergeven'.

'Waardeloos zijn de goede werken, die begeeren te worden gezien... zelfs door God'.

'Vernederend en ellendig is een godsdienst, die beeft voor straf en hoopt op belooning.

Vol trotsche vreugde is het nederig geloof, dat zich bewust is van de bestemming der menschelijke ziel: de arena te mogen zijn van de zegepraal der Liefde'.

‘Dit geloof kan niet meer bidden, omdat het enkel dankt: Eeuwige God, die de stof doorstraalt, wij danken U voor ons dagelijksch brood, want dit leven is heerlijk ondanks zijn strijd, ja, door zijn strijd.

Wij danken U, dat wij, wetende geen schuld te hebben. nochthans begiftigd zijn met de wondere gave van het schuldgevoel, want zoet is het ons, de schuld op ons te nemen, en onzen naaste schuldeloos te zien.

Wij danken U bovenal, dat Gij ons in verzoeking leidt, want de overwinning der Liefde over het Booze is het hoogste geluk van ons hart.

En wij danken U, dat Gij in ons hunkeren en strijden woudt, Want U is het Rijk en de Kracht en de Eeuwige Liefde. Amen’.

‘God wil niet gediend worden door vormen, en zelfs niet door veel woorden.

God wil gediend worden “in geest en in waarheid”, door liefde en daden van liefde alleen’.

III.

Gedurende weinige weken, in late avonduren, had Francesco deze geloofsbelijdenis opgeschreven; en toen zij voltooid was, gevoelde hij een groote en moede bevrediging over zich komen, als ware hij thuisgekeerd van een afmattende reis. Hij had een bergtop bestegen, waarvan het uitzicht hem niet meer losliet, soms vaag hem kwellend met verten, die daar nog achter moesten wezen. Doch nu rustte hij uit in zijn gezin en in zijn werk. En het zou een langen tijd duren, voor een nieuwe begeestering zich van hem meester maakte.

De jaren verliepen in een diep geluk; zij gingen alleen te snel, peinsde hij vaak. Als hij eraan terugdacht, was het hem, of zij, een droom gelijk, waren voorbij gevloden. En toch was elke dag overvol van werk geweest en overvol van innigheid.

Agata, door haar liefde voor Francesco bewogen, was van vele zijner denkbeelden doordrongen geraakt. Maar zoowel het mysterie van de mis, als haar stille vereering voor Maria, bleven haar een onberedeneerde gevoels-bevrediging.

En Francesco verstond dat alles in zijn zachte, trouwe kind.

Haar Maria-vereering ontroerde hem zelfs, en hij overlei: het was duidelijk, den Algeest kon men zich niet geslachtelijk denken; bij de groote oerscheuring had die zich, in de aardsche liefde, gescheiden in mannelijk en vrouwelijk. Maar tegenover de voorstelling in de hoofden der menschen van een mannelijken Schepper en zijn eeniggeboren Zoon, moest noodwendig ontstaan de vrouwelijke bovenaardsche macht van de ontvangende Maagd en de verheven Moeder. Uit een diepe behoefte van het naïef-biddend gemoed was zij voortgekomen, een kinderlijke poging tot cosmisch begrijpen.

Soms echter bracht het domme bijgeloof der streek, en de blijkbare erkenning daarvan door de geestelijkheid, Agata in een groote verwarring; zij wist niet meer, wat zij gelooven moest, en was ploseling geneigd, voortaan haar man in alles te volgen.

En eens, na een gesprek over wat hij zijn ‘credo’ noemde, vroeg Agata nadenkend:

‘Mag je dat alles eigenlijk wel voor jezelf houden?’

Die vraag deed Francesco ontstellen.

‘Wat zou je dan willen?’ verweerde hij zich. Hij dacht met schrik aan de onwetende en verduisterde lieden uit hun omgeving. Wat was er te beginnen met zulke menschen? En wat zou er te beginnen zijn met heel de huidige menschheid, in het meest materieele egoïsme verzonken?

En dan nog, - zou *hij* recht van spreken hebben? Francesco had het smartelijk besef, dat de menschheid, en hijzelf met haar, nog wel zeer ver verwijderd was van de groote, diepe, algemeene liefde, die hij als het heil eener wedergeboren wereld had gezien. Hoe moest ooit het begin eener vernieuwing aanbreken?

Nog dagenlang na Agata's vraag was hij gekwetst van binnen door het machteloos verlangen naar een daad, die de menschheid zou verder brengen; hetzelfde machtelooze verlangen, dat het eerst hem had aangegrepen, dien middag onder zijn laurier, toen achter de olijven het piano-orgel tokkelde; - de felle wonde der menschenliefde, die telkens opnieuw in hem open bloedde.

In November van dat jaar bereikte hen de tijding, dat onverwachts Uberto was gestorven, tachtig jaren oud. Wer-

kelijk ziek was hij niet geweest. Het werd hun geschreven door tante Giovanella. Sedert den dag na hun trouwen hadden zij hem niet weergezien. Wel had Francesco hem iedere Kerstmis en iederen naamdag een brief gestuurd. Doch de laatste maal had hij geen antwoord meer ontvangen. Het was een zoo natuurlijk en smarteloos gebeuren, dat sterfgeval, en toch greep het Francesco hevig aan. Een stuk van zijn jeugd, dat daar altijd nog in Trebiano voortleefde, was plotseling afgesneden. En het kwelde hem, dat hij nog niet 'n keer geschreven had, toen er geen anwoord kwam.

- Wat een heerlijke oerkerel was hij toch geweest in zijn goeden tijd, toen hij nog volop ‘de jager’ was. Vreemd, - de jager! Hoe kwam het, dat jagers bijna altijd goedaardige, franke menschen waren? Moordenaars van beroep, en zelden wreed! Maakte een echte jager niet aanstonds het gewonde dier af? Edeler was hij dan de onbewust wreeder visscher, die veel meer met eigen handen doet lijden, en veel langer het lijden kan aanzien. Een jager had al het ruige en ongerepte van een natuurverschijnsel; dat voltrekt zich, zooals het moet, onbevreesd en onberouwd. Daaronder leeft een menschelijk hart vol goedheid.

Eenige weken later kreeg Francesco het bericht uit Solano, dat Uberto hem het overschot van zijn spaarpenningen, een kleine vijfduizend Lire, had vermaakt. Zijn verdere have liet hij na aan de menschen, bij wie hij zoo lang had thuis gelegen.

Met een ontroering, die een soort schuldgevoel nog doordringender maakte, ontving Francesco op een dag den aangeteekenden brief met dat sommetje. Het was hem, of tusschen die schamele banknoten uit iets hem groeten kwam van dezen hechten, simpelen geest, die trouw en goed voor hem had willen zijn tot over het graf.

En met dat de jaren vorderden, kwamen ook de moeiten van het bestaan hun leven bezwaren.

De oude Buzzi, dankbaar bij zijn kinderen te zijn, en verzot op de twee kleine jongens, had toch nooit kunnen aarden daar aan de groote zee. Drie jaar lang hield hij het vol. Maar sinds Pepino, twintig geworden, onder dienst was gegaan, voelde hij zich te eenzaam, en op een avond, met zijn zachte, verlegen stem, bekende hij het hun: het duurde nog een jaar, voor zijn

jongste weerom kwam... en zijn oudste was er ook nog... hij kon op den duur ook alleen maar leven daar, waar hij met zijn vrouw had geleefd... 't Was een besluit, dat hem zwaar woog, maar zoodra ze hem werk vonden daarginds, wou hij naar San Felice teruggaan, of naar Porto San Salvi.

Met een vergiffenis-vragende bedruktheid trok hij op een goeden dag van hen weg. Zoo groot Agata's vreugde bij zijn komst was geweest, zoo groot was nu haar spijt over zijn vertrek. Francesco had de pijnlijke gedachte, dat het vooral de geestelijke afstand was, die zijn schoonvader het leven bij hen niet zoo gelukkig had gemaakt, als zij dat eens zoo vurig wenschten. En zeker verdriette hem dit heengaan niet minder dan het Agata deed, want hij hield van dezen stillen man, en wien hij een aandoenlijke levens-onhandigheid voelde, en een behoefte aan iets, dat hij hem niet had kunnen geven. Francesco verweet zich, te kort te zijn geschoten, zonder dat hij duidelijk wist, wat hij dan wél had moeten doen.

En met Giròlamo begon Francesco het hoe langer hoe minder te kunnen vinden. Dat was een van die dichtgetrokken, ondoorgrondelijke koppen, die jarenlang grieven voeden, en niemand weet welke. Francesco dacht soms, dat hij jaloersch was en zich achtergesteld voelde bij den jongen schoonbroer; doch toen die naar Turijn was vertrokken, klaarde de verhouding maar weinig op; het bleef een voortdurende, doffe weerstand en wrijving, die Francesco een dagelijks wederkeerende kwelling waren. En eenmaal Pepino voorgoed in Lerici terug, werd de toestand nog gespannener.

Tot op een dag, donker en schuw, Giròlamo met de mededeeling kwam, dat hij eerdaags zelf een zaak ging opzetten, aan de haven. Francesco begreep er niets van. - Waar haalde de kerel opeens dat geld vandaan? hoe dorst hij deze concurrentie aan?

Maar Pepino vertelde hun al spoedig de commentaren uit het stadje. Giròlamo kreeg een voorschot... de pastoor van Sant' Ignazio had er zich mee bemoeid. Er werd gezegd, dat vele ijverige katholieken de nieuwe zaak zouden steunen...

Francesco dwong zich kalm te blijven. ‘Er was tot dusverre werk te over voor ons drieën... wij zullen met ons tweeën altijd nog genoeg verdienen om er van te leven. Wij hadden overdaad... Wie weet, waar het goed voor is...’

Maar Agata bracht dit voorval in een diepe verbittering. - Iemand, waar zij jaren lang zoo goed voor waren! Al het fijne werk, dat hij kende, had hij van Francesco geleerd. Nooit was er een extra voordeel geweest, of Giròlamo had erin gedeeld! En wat moesten zij beginnen, als men complotten tegen hen ging smeden, als men hun het dagelijksch brood wilde ontnemen, zij met hun huishouden van bijna drie kinderen? Ze wilde, dat haar man den ondankbare op staanden voet ontsloeg.

Het deed Francesco pijn, Agata zoo onredelijk en zoo verslagen te zien. Hij herkende bijna niet de gulle, evenwichtige Agata van altijd. En hij bezwoer haar, aan deze kleinmoedige bekommernissen niet toe te geven, terwille ook van het kindje, dat zij wachtte.

- Zij moesten Giròlamo ook niet te gauw veroordeelen; hij had hun toch jaren trouw gediend; was hij misschien niet eer een werktuig, dan dat hij uit eigen vrijen wil zoo handelde? En, op slot van rekening, waarom hadden zij wèl het recht, een eigen zaak te drijven, en Giròlamo niet?

Agata kon hem geen ongelijk geven; zij had hun knecht, ondanks zijn moeilijk karakter, nooit een kwaad hart toegedragen. Toch bleef zijn ontrouw en tegenwerking haar een benauwenis, die zij gedurig weer overwinnen moest. En Francesco verbaasde zich vaak, hoe vindingrijk zij was in het uitdenken van goede maatregelen voor hun zaak, en met hoe zachten maar onontwijkbaren drang zij Pepino en hem tot altijd weer nieuwe krachtsinspanningen aanzette. Soms verdriette hem dat ook. Tot hij op een dag zich zei: Was het misschien juist niet zuiver zóó: de moeder, die bij elke bedreiging van het welzijn harer kinderen alarm roept, die in haar zwakheid den man drijft tot bescherming van haar en haar huis? een noodwendig tegenwicht in het gezin? Het mocht dan egoïsme wezen, - maar was *dit* niet een egoïsme, dat *goed* was?

Egoïsme, dat goed was... het denkbeeld verwarde hem.

Lang moest hij in die dagen nadenken over dat alles. Hij vroeg zich af: - als ik mijn kinderen nog juist genoeg te eten kan geven om gezond en flink te blijven, en naast ons sterft het buurkind van honger, moet ik dan mijn eigen kinderen te kort doen, om het buurkind te helpen? - 'Ja', zei hem aan-

stonds de stem van zijn geweten. - ‘Tot een zekere grens’, voegde de stem eraan toe.

Naast het verfoeilijk egoïsme ontdekte hij het goede egoïsme.

- Het menschenhart heeft behoefte aan eigen huisgezin, aan eigen huis en eigen erf; en die behoefte, dat egoïsme - was mooi; tot een zekere grens.

- Het egoïsme van den arbeider, die voor zijn vrouw en kinderen een gezonde woning en goed voedsel wilde bevechten, - was heilig; tot een zekere grens.

- Het egoïsme kòn geheiligd worden... door de liefde

- Had hij dat vroeger al niet gevoeld in de geslachtelijke gemeenschap, het verachtelijkst egoïsme zonder de liefde, - ìn de liefde het schoonste op aarde?

- En dàt het egoïsme door de liefde te heiligen was, ja, in liefde kon worden omgezet, dat mocht een groot heilsfeit heeten, omdat het de waarborg was, dat de duistere tyran in dienst van de liefde te stellen bleek, en dat de wereld te redden zou zijn in haar grondslag.

- Doch dit zou dan de groote en nooit voleindigde beproeving worden van het menschelijk hart, en van de menschelijke samenleving: tusschen het slechte en het schoone egoïsme te zoeken de juiste grens, - dóór deze wereld van egoïsme den moeilijken weg te vinden, waar juist het schijnsel der liefde valt...

In den aanvang van het volgend jaar werd hun een meisje geboren. Maria Agata noemden zij het, naar hun beider moeders. Het was een even fleurig wezentje als Mino en Andrea waren geweest, en voor dit meisje gevoelde Francesco een nog weer nieuwe teederheid. Blonder dan ooit van geluk was hun voorjaar.

Doch in het begin van Maart verkeerde die vredige vreugde in hun eerste groote smart. Door plotselinge felle krampen overvallen, bezweek het kindje in weinige dagen.

Agata was dag en nacht biddende. Francesco stond bij haar in een hulpeloozen angst, totdat den avond van den tweeden dag ook zijn vertwijfeling losbrak in een brandenden aanroep van God. Maar dien nacht lag het kindje opeens stil, en verkilde in den dood.

Agata schreide dagenlang; en Francesco doorworstelde

diezelfde dagen in een folterenden tweestrijd, tegenover deze bitterste verzoeking, die hij niet van buiten-af slechts te beschouwen kreeg, maar die hem trof in zijn eigen diepste leven.

Op een morgen in het begin van die Meimaand was Agata bezig in hun kleinen tuin. Het was de tijd voor den volsten bloei der rozen; maar dat jaar werden zij geteisterd door een vreemde plaag. Zij werden bevlogen door duizenden platte, harige kevertjes, die tot in het hart der bloemen kropen en van daaruit de teerste spruitsels wegvraten. Tot zelfs in de nog dichte knoppen wisten zij binnen te dringen, en nauwelijks ontvouwden zich de eerste blaadjes, of men zag de kern bruin verflensd, en de knop viel krachteloos af, voor zij tot bloem werd. Een weëe reuk, als van luizen, streek door den tuin.

's Morgens, in de koelte, scheen het ongedierte verdwenen; doch nauwelijks begon de zon te stoven, of de lucht gonsde van de vieze, gelige insecten. De groote, witte rozen, en de theerozen, de mooiste soorten, werden het eerst aangeknaagd, en er was niets aan te doen. Geen kopersulfaat, geen tabakswater kon ze verjagen.

Toen, dien morgen, was Agata begonnen ze te vangen. Hard en borstelig aan haar vingers, plukte zij ze weg tusschen de bolle geurblaadjes, uit de broze vouwen der knoppen, en wierp ze in een emmertje, waar ze lang nog te spartelen lagen in het lauw geworden water.

De open rozen bewogen van het diep erin verstoken, wriemelend ongedierte, en daar stond het emmertje met de langzaam verdrinkende dieren.

Op de stoep voor het huis zaten Mino, vijf jaar oud nu, en de kleine Andrea. Zij speelden met de aarde, waarvan zij vormpjes bakten. Kreten van pret stegen telkens op uit dien hoek.

Het werd Agata wonderlijk te moede. Twee kinderen waren hun gespaard; hoor, hoe zij genoten van het luwe leven, het doode zusje lang vergeten. En hier voor haar oogen werden de prachtige rozen bezocht door een duivelsche plaag, en in het emmertje met water stierven honderden levende wezens een jammerlijken dood.

Zoo, in een ongewis gepeins, vond haar Francesco.

'We moesten ze eigenlijk maar niet vangen', zei hij. 'De ziel van die rozen is te mooi om er de beesten voor te doen lijden'.

En als Agata, in onvree toch ook over deze oplossing, hem vragend aanzag:

'Natuurlijk, ongedierte moet je vernietigen. Als er bijv. graan mee gemoeid was, en er kon gebrek door komen, zou je geen oogenblik mogen aarzelen. Maar deze rozen lijken een teeken. Geurend offeren zij zich aan hun schuldelooze moordenaars. Ik begin te gelooven, dat de planten hoogere bloeisels van den geest zijn dan de dieren'.

Agata had het niet begrepen. Maar zij hoorde zijn donkere stem, en zij zag zijn mooie, ernstige gezicht. Tranen kwamen haar in de oogen. Zij voelde haar onstelpbaar verdriet en haar diep geluk tegelijkertijd. En zij verstond het leven niet.

IV.

Het was tegen het einde van 1913, dat Francesco in zijn 'Wetenschap voor allen' een artikel las, waarover hij in een ontroerde verbazing gebogen bleef.

'Een nieuwe theorie betreffende den bouw der atomen', stond er boven het stuk. Een Engelsch geleerde was tot de overtuiging gekomen, dat in elk atoom, rond een positiefelectrische kern, een of meer negatief-electrische deeltjes, electronen genaamd, in een voortdurende wenteling moesten zijn, ongeveer gelijk aan die van de planeten rond de zon. De afmetingen van die kern en die electronen waren onbedenkbaar klein, en hun onderlinge afstand was onbedenkbaar groot binnenin dat kleine.

Reeds gingen er bij de zeventigduizend trillioen waterstofatomen in één gram water. En van de middellijn van een dier atomen besloeg de kern minder dan één honderdduizendste! Als hoog in de lucht een kinderballon deze atoomkern voorstelde, dan zou het electron van dat waterstof-atoom op een afstand van twintig kilometer daarrondheen ijlen, en wel met de nog onbedenkbaarder snelheid van meer dan zesduizend billioen malen in één seconde...

Francesco staarde op die woorden en op die getallen, alsof

een tastbaar wonder zich aan zijn oogen voltrok. Hier was dan ontdekt door de wetenschap zijn oneindigheid van het kleine. Hier straalde in het kleine de tintelende eeuwigheid open. Hier waren zij, de wemelende sterrenstelsels in één atoom, die hij, rozerood fonkelend, had zien pralen in het heelal zijner robijnroode orchidee, toen hij een jongen was van vijftien jaar!

Een geestelijke vreugde, een zoo reine trots, als hij nog nimmer had gekend, zong in hem omhoog.

- Tot in de duizelingwekkendste diepten trilde het onmetelijk kleine, en tot in de duizelingwekkendste *leegte*.

Want tusschen dat kerntje electriciteit, en dat vonkje tegengestelde electriciteit, dat op een afstand van honderdduizendmaal zijn afmeting er rond heen vloog, was... niets.

- De atomen van andere stoffen waren op dezelfde wijze samengesteld; hun verschil bestond alleen uit het aantal electronen en de grootte der kern. Het natrium-atoom bevatte elf electronen, ijlend in drie ringen rond zijn kern; het zwavelatoom had zestien electronen, het lood-atoom tweeëntachtig. Altijd was het weer een kern-zonnetje electriciteit, op oneindige afstanden omvlogen door een aantal electrische planeetvonkjes.

- Hier was een stuk hout. Daar was een stuk ijzer. Elk werd gevormd door trillioenen atomen, maar ieder dier atomen was een eindelooze leegte, waardoorheen in razende beweging een luttel aantal onnoembaar kleine spatjes rondcirkelden. Zag hij niet werkelijk nu de stof uiteenstuiven in tintelend pulver?

Het artikel zei: ‘De stof bestaat dus uit electriciteit en beweging; uit eene combinatie van twee vormen van energie’.

- ‘Dus de stof bestònd niet als zoodanig’, vulde Francesco aan. Hoevele jaren lang heb ik dat al niet gedacht, geweten!

En het artikel eindigde: ‘Wat nu die atoom-kern is, en hoe die op haar beurt is gebouwd, daarvan is nog niets bekend’.

‘Voor mij is er op die vraag maar één antwoord’, peinsde hij, ‘die atoom-kern bergt: een nimmer eindend heelal’.

Van dien avond af doorleefde Francesco's geest een nieuwen, lichtenden opgang; en bij korte stooten schreef hij de schichten zijner vorschende gedachte in hetzelfde schrift,

waarin hij enkele jaren geleden zijn geloofsbelijdenis had te boek gesteld.

‘Daar verpulvert, daar vervluchtigt gij, onvermurwbare, tartende vastheid der stof. Leeg zijt gij, eindeloos doortrild van electriciteit en beweging!

En daar springt gij uiteen, onvermurwbaar voorbij-tikkende tijd! In één uwer seconden leven eeuwigheden van millioen maal millioenen malen afgelegde, eindeloos verre banen!’

‘Dit is de eerste oer-scheuring van den Algeest, toen Hij de stof schiep uit de uiteenrijting zijner Kracht in positieve en negatieve electriciteit, die, nooit vereenigd en nochthans onscheidbaar, een begoochelende vastheid zouden schijnen’.

‘De stof is een agregaatstoestand van de eeuwige kracht. Zooals men in het beleedigend-koud en snijdend ijs het lavend water niet herkennen zou, noch de flonkerende dauw, noch de alles vermooiende nevel-atmosfeer van den herfst, - zoo herkent men in de doode, harde stof niet de stuivende stofjes der electronen in hun trillioenen sterrenstelsels, noch de almachtige Liefde, die in hunne eeuwige diepten leeft’.

‘De electronen in hun warrelende vaart, zij fluiten, zij zingen, zij suizen zoo duizel-ijl, dat niemand het indenken kan. Elk ding is misschien één bonk geluid en wijzelf een trillioenenstemmig orkest, hoorbaar slechts in Gods eeuwige stilte’.

‘Het is zeker een dwaze trots, maar trotsch toch ben ik op mijn vak, als ware ik de nederigste dienstknecht in het tooverpaleis van het oer-geheim’.

‘Maar door het ijlende heelal der oneindige trillioenentallen electronen, stroomde de Geest en schikte ze tot onderscheidene stoffen, en wekte sommige stoffen tot leven, en bezielde sommig leven met schoonheid, en ander leven met verschrikking.

Zal nu niet de levende stof, die geladen is met kwaden geest, veränderen kunnen door een sterken stroom van goeden geest? Zal de geest niet kunnen heerschen over de stof, gelijk de geest de stof gemaakt heeft?

Als de kankerwoekering, die een lichaam verwoest, geladen is met verdervenden geest, zal dan een stroom van krachtigerwillenden, reddenden geest niet dat verderf kunnen verslaan, die kanker machteloos maken, en dat lichaam redden?

Nu ik verstaan heb de kracht van den geest, nu geloof ik - te laat, helaas! - in de macht van het dwingend gebed.

Want het gebed, dat verhooring afdwingt, is zelf de willende kracht-stroom van Gods liefde in ons'.

28 Dec. 1913. 'Een nieuw kindje is ons geboren, en wij hebben het Letizia genoemd.

O! wonder-gave pracht van dezen schijn, kindje, lief lijfje, gestold tot een aanbiddelijk schouwspel uit het wemelend heelal van kracht en liefde!'

31 Dec. 'Vreemd, het blaadje, dat ik dezen morgen als laatste op den kalender vond:

"De beschouwing van het schoone geeft een onbegrepen smart". Flaubert.

Ik ken dien schrijver niet. Hij kan niet anders dan groot zijn'.

'Dezelfde Liefde, die al mijn cellen drijft,
De Liefde, die al mijn atomen doortrilt,
Is de Liefde, die de zon en de andere sterren beweegt'[1].
1 Jan. 1914.

'Wij kunnen ons de alles-doordringende macht van den Scheppenden Geest nooit geweldig en nooit diep genoeg denken. De millioenen jaren, die noodig zijn geweest om, moeizaam schijnbaar, door vele diervormen heen den mensch te bereiken, zij hebben alleen iets onafzienbaar grootsch'; want billioenen malen wentelt het electron rond de atoomkern in één seconde; en de millioenen scheppingsjaren lossen zich glimlachend in één eeuwigheidsseconde op'.

'Zalig zijn de armen van geest, want hunner is het Konink-

1) 'L'amor, che muove il sol e l'altre stelle'. Slotregel der Divina Commedia.

rijk rijk der hemelen', - de uitspraak is bekorend, en ik doorvoel haar heel goed.

Doch zeker even waar is: 'Zalig zijn de rijken van geest, want hunner is de kennis van Gods geheimenis.

De rijken van geest, die in stijgende verrukking de ongemeten pracht der Schepping zullen hebben verstaan, maar ook onverschrokken haar verschrikkingen zullen doorkend hebben en aanvaard, zij alleen zullen achter heel deze vervaarlijke begoocheling van ruimte en tijd, het smartelijk en geweldig Liefde-gelaat van God aanschouwen'.

'De Wetenschap zal de wegbereidster der Liefde worden. De Wetenschap zal de hoeksteen zijn van een nieuw geloof'.

'Wie kon ooit, bij het oude dogma, in ernst gelooven aan de liefde Gods?

Want waarom moest Adam vallen? En was het zijn schuld, dat hij viel, als hij zoo geformeerd was, dat hij vallen moést? - En wie had de slang geschapen?

Waarom werd om Adam's schuldelooze schuld heel het menschdom vervloekt?

Waarom waren er, zooals Christus zegt, wel vele geroepenen, doch slechts weinige uitverkorenen?

En waarom werd onze tijdelijke schuld gestraft met de eeuwige verdoemenis?

Was dat een God van liefde?

Dat de menschelijke ziel, om der wille van Christus, haar besten zoon, dit alles aan zulk een Vader vergeven heeft, en nog van liefde heeft kunnen spreken, het bewijst, naast hare vrees (een vrees, die door natuurrampen maar al te gerechtvaardigd leek) vooral haar eigen, diepe liefdewezen, dat bij een wreeden God geen vrede had, en hulpeloos poogde zich een liefde-God te scheppen.

Het was God zelf, die in den mensch aanklopte, om toegelaten en erkend te worden, opdat wij zijn wreede waan-gestalte verwerpen zouden'.

'De onmetelijke Liefde Gods openbaarde zich in mijn ontwaakte menschenhart, dat opstond tegen de natuur met zulk een zekerheid, dat het haar werkelijkheid loochende.

Nu heeft de wetenschap, gedrongen ook zij door goddelijken invloed, het schijnbestaan der stof blootgelegd.

En de weg tot God ligt open voor allen, die de onverzoenlijke tweespalt van natuur en liefde gevoelen zullen, en, daar de natuur ontmaskerd werd, de onafwendbaarheid van Liefde's zegepraal'.

'Vaak keeren mijn gedachten terug, ook al verwierpen zij den God van straf en loon, tot de onvergetelijke uitspraken, die Christus' grootheid zonneklaar bewijzen. Zij stralen de kracht uit van een louter vuur; zij staan daar, monstransen van liefdekracht.

Christus, gij zijt groot geweest in de Liefde, al heeft uw godsdienst gefaald; al heeft zij gefaald, misschien door uwe oogenblikken van menschelijke eerzucht.

Maar de goddelijke Liefde in u was grooter dan uwe menschelijke instellingen, en volkomen heeft die Liefde in u gezegevierd, toen gij, vergeving afsmeekende voor uwe moordenaars, uw leven offerdet op Golgotha'.

'Dat dóór zijn menschelijke gebreken en aandriften héén Christus tot zulke hoogten van Liefde stijgen kon, spreekt oneindig sterker van de macht van Gods invloed in den mensch, dan indien hij de onfeilbare Godmensch geweest ware'.

'Wanneer zal de Liefde deze aan haar natuur gekluisterde menschheid bevrijden?

Als ooit dat uur aanbreekt, dan zal het zeker niet zijn na een geleidelijken, redelijken vooruitgang, bewerkt door de toepassing van eenig economisch systeem.

Maar zooals de evolutie der natuur bij sprongen gaat, zoo zal ook de menschelijke natuur haar sprong nemen naar een innerlijke verandering, in een springvloed van bovenredelijke verklaardheid.

En waaruit anders kan het licht van zulk een grondige verandering te voorschijn wellen, dan uit veranderde gronden, dan uit de lichtbron eener nieuwe religie?

Door een nieuwe religie van zoo volstrekte liefde tot God, dat zij zelfs voor de ziel geen egoïsme meer kent, *zal de diepste*

beweging van den geest er een van overgave worden, en vanzelf zullen de daden tot daden van liefde groeien.

Want de Liefde zal het Egoïsme in de oogen zien, en het egoïsme, dat die blik verdraagt, zal goed zijn.

Totdat, in de gestadige oefening van dien zuiveren dienst van God, de mensch niets sterker zal begeeren voor zijn *eigen* geluk, dan anderen vreugde te geven.

Zoo zal de wereld schoon en rijk aan liefde worden op haar eigen grondslag, en krachtig en vol van kleurigheid.

Maar wanneer zal dat zijn? In welke verre toekomst zal de vuurboog der liefde uitlaaien door deze duistere menschheid?

Of is het uur van het wonder nabij?'

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(Slot volgt).

Vriendschap.

I.

Zoel woei de wind, een schip lag op de helling,
Het duin was blond en parelmoer, de zee.
Aan 't gele strand brak, blank, der golven zwelling,
Bracht ruischgeluid en schuim en schelpen mee.

Wij zwegen lang, tot zwijgen werd een kwelling.
Toen zeide ik alles, twijfel, hoop en wee.
En 't brooze bootje van mijn hartsvertelling
Dreef naar je hart als naar vertrouwde rêe.

Wij leden bei, maar rijk nog leek mijn leven
Om mij beloofde onzeekre liefdevreugd.
Dra van die liefde is enkel smart gebleven.
Maar jij hebt mild, voor eeuwig, mij gegeven
Je teedre vriendschap - Droef en zoet mij heugt
Die zilvre' Aprildag van mijn blonde jeugd.

II.

In 't suizlend tuintje zong een duif roekoe.
Gladiolus bloeide, blank op donkren disch,
Waar 't lichtje goud straalde in de duisternis.
't Gesprek dreef zacht naar 't groot Mysterie toe.

En slaapt zij kalm nu, die zoo noode ik mis,
Zij meer dan ik toen droef en levensmoe?
Of leeft haar ziel bezaligd - waar en hoe?
En weet nu ál wat mij verborgen is?

'k Vermoedde al lang dat zij mij vóor zou gaan
Naar 't Eeuwig Land, door de enge lijdenspoort.
Toch meer dan 'k duchtte, voel ik 't leven leeg.

Als bloemen blank in geel van theelicht staan,
Is 't of mijn ziel die teedre stem weer hoort,
Die stem vol liefde en die zoo lang al zweeg.

III.

'k Wou gaan tot u en ú mijn rozen geven,
Al was 't maar even, in uw liefde rusten,
Getroost weer keeren tot de leege kusten,
Waar 'k ben zoo droef en arm alleen gebleven.

Neen, keerde ik weer, hoe zou ik dán berusten
In 't eng gevang van eenzaam aardeleven?
Deed niet mijn ziel haar kerkerwanden beven
Van sterk verlangen, dat geen tranen bluschten?

Vrees niet, dien kerker zal ik niet vernielen,
Verzoekt me een demon ook in donkre droomen -

Wat kan ik meer dan stil zijn, nederknielen,
In deemoed lijden en mijn ziel vervromen?

Eens daalt gij stralende uit het Land der Zielen
En wenkt van verre. - En dán eerst mag ik komen.

IV.

Nu spiegelt weer het glas van uw portret
Het reine blauw, waar zilvren wolken zeilen.
'k Wou weg van de aarde en naar den hemel ijlen,
Waar zweeft uw ziel, van aardewee gered.

'k Stond bij uw zerk en wou den steen doorpeilen,
Al leek uw graf een lente-bloemenbed.
Geen troost geviel mij, tranen of gebed.
Met welke hoop bleef 'k bij uw graf verwijlen?

In 't stil vertrek, dat, pooplend, ik verliet,
Schuil 'k in mijn hoekje, rillend van verdriet.
En vruchtloos blaadr ik in mijn liefste boeken
Of schrijf een droef en teeder klagend lied -
Dan spring ik óp en wil u weer gaan zoeken
En weet niet waar en dool en vind u niet.

V.

'k Zit aan mijn venster, de avond daalt - Ik luister
Naar 't openspringen van de lenteknoppen.
Gestreeld door wind met warme vingertoppen,
Ontvlucht, verblijd, elk blad de blonde kluister.

Plots aan de ruiten hoor ik teeder kloppen,
Zacht waait de wind met vreemd en zoet gefluister.
Uit grijze wolken welt geheimvol duister.
Ik strek de hand, maar voel geen regendroppen.

'k Word bang - Wie klopt? - Mijn Liefde kan 't niet wezen.
Met eigen handen heb ik haar begraven.
'k Behoef haar lokroep langer niet te vreezen.

Is 't niet uw ziel, die harteleed wil laven,
Verloren trouwe? Geef me een zeker teeken!
Wil, als de knop haar huls, uw zwijgen breken.

VI.

Klopt nog uw hart? zijn nog uw lippen rood?
Ik zie u aan en huiver van uw spreken,
Als hoorde ik één, wiens oogen ik zag breken
En, tranenblind, met vrome vingren sloot.

Ik zag alrêe uw deinzend beeld verbleeken -
Nu zijt ge als één, verrezen uit den dood,
Die mij verschrikt door 't wederzien eer vlood
Mijn ziel, bevrijd, naar reiner hemelstreken.

En plots begrijp ik wáarom kil en bleek
Beloofd geschenk van hemelheil mij leek:
Hoog boven de aarde elkander wedervinden.

Ik, los van 't leven, steeg tot ijler sfeer -
'k Weet niets van u, alleen dat wij niet meer
Dezelfden zijn, die droef elkander minden.

VII.

Ik kwam tot u, gehoond, gewond, verslagen,
Maar 'k wilde uw jeugd niet met mijn smart bedroeven.
Naar ranken veil, die zelf een stam behoeven,
Hoe zoude ik grijpen om mijn steun te vragen?

Zoet vleide uw stem: - ‘Kom deernishoning proeven!
Ik weet, elk leed voelt drang, zich uit te klagen’.
Uw oogen lokten, looze hinderlagen.
'k Beleed mijn smart. - En 'k zag uw mond verstroeven.

Waarom zijn niet mijn lippen stom gebleven?
In dichterdroom alleen bestaan die vrouwen,
Met zachtheid zalvend, rouwend met wie rouwen,
Haar schat van liefde spillend mild, om 't even
Zij 't man of vrouw. Waarom moest ik u geven
Al wat mij arme 't lot nog liet, vertrouwen?

VIII.

Ik neem haar hand in liefdewarme handen:
Zoo zal mijn stem, haar vroeger lief, zij hooren.
- ‘O heugt je ons dwalen nog door blond van koren
En groen van woud en paars van heidelanden?’

Haar hand blijft kil, mijn woorden gaan verloren:
Haar moede zinnen slaken de aardebanden
En plechtig ruischen van nabije stranden
Der zee van de Eeuwigheid verdooft haar ooren.

O kalm gelaat, van lachjes overtogen,
Wat zien van verre uw bleek-omnevelde oogen?
- Bevrijde zielen, die op aarde u minden?

Gij zult mij vóorgaan naar die vreemde streken,
Waarvan zoo luid ik niet vermag te spreken.
Niet hier meer, dáar zal ik u wedervinden.

IX.

Zij kwam tot mij, na donkre lijdensjaren.
't Was of mijn jeugd zou, blank en blond, weer bloeien,
Of door mijn droomcel Mei-aromen woeien
En trillend zongen lang vergeten snaren.

- ‘Naïef arm kind, sloeg 't leven je al in boeien?
Teer weerloos kind, al zilvren al je haren!
Wie kon zoo wreed zijn, jou geen smart te sparen?
Zoo 'k jou ooit leed deed zou 'k mijzelf verfoeien!’

En toch zou zij dat éene woord gaan spreken,
Het moordend woord, waarvan mijn hart zou breken
En in de borst mij wegen als een doode.

Ik, droef en zacht, heb nooit die daad verweten.
Zij, wuft, vergat. - Maar nooit zal ik vergeten
Hoe zij tot mij kwam als een noodlotsbode.

X.

'k Sloeg open 't boek. - Daar fladderde in mijn schoot
Uit bladergeel een klaverblad-van-vier,
Gevlijd daar heimlijk door een hand, mij dier,
Ontroofd mijn hand door felle greep van dood.
En 'k voelde uw liefde, zuster van mijn ziel
En 'k zag van verre 't wenken van uw hand,
Uit nevelbleek van 't blanke Geestenland,
Waarheen zij vlood, wie liefste vreugde ontviel,
Reeds lang geleden. - En ik poosde een wijl
En streelde, ontroerd, wat schim leek van een blad,
Bedoeld tot zegen, vroom en droomend, glad
En bracht haar dank, al bracht mij 't blad geen heil:
Geen amulet, maar teedre geestegroet
Van wie ik eens, in reiner sfeer, ontmoet.

HÉLÈNE SWARTH.

Nocturne.

Boven de asfalten mensohenstad
Kermt sidderend een hooge stem -
Daar waait verwording grootelijks,
Zwirlend als asch en droog en dor
Dwars door het wezenloos gesnor
Als eenig onomstootelijks.
Schuin achter rengelende tram
Hokt een brok maan in ijzren krat.

Ik tel de late sterren aan
De duizelende leegten uit -
Vergeefsch bleef dit met vrouwelijk
Geduld moeizaam en trouw volbracht
Leven: welk snel en onverwacht
Stormen versloeg het rauwelijk?
Mij rest als dierbaar eenige buit
Een grondloos niets en zonder naam;

Eindlijke val in de eigen aard:
Geboorte van een moeden God -
Want alle bloed vergankelijk
Vervloeit, stroomt uit en gaat te niet,
...Of keert, en zich in zich weer giet:
Krypt van behoud onwankelijk.
Wat mij vervreemdde van mijn lot
Bleef in dien samenhang bewaard.

Jan. '25.

VICTOR E. VAN VRIESLAND.

Molenpaard.

Beranselde trommen en orgels die wiegen
bebonzen het plein met hun trage muziek.
De tentmolen cirkelt haar schommels die vliegen
in zuchtende vaart door de lucht van paniek.

Het paard om den spil die het slieren en slijpen
der tonen en kralen en planken verricht,
loopt binnen den kring waar de handen zich grijpen
eenzelvig en droomrig in hagel van licht.

Wij wandelen mee in een blindelingsch dolen
bij vluchtende hulde, in dwingenden toom;
In Uw fonklende tenten vereenzaamd verscholen
en om ons de lachende vaart aan Uw stroom.
Wij zijn uw geduld en het paard in uw molen;
wij volgen U, leven, maar binnen den droom.

MARTIEN BEVERSLUIS.

Uit de herinneringen van Adriaan Gildemeester

III.
Een avondje bij Potgieter.

Scheveningen, 1892.

In den winter van 1860-61 hield Cd. Busken Huet negen voorlezingen over de Nederl. Letterkunde, aanvangende met het einde der 18e eeuw, in het ‘Wapen van Amsterdam’ op het Rusland te Amsterdam. Peter (P.A. de Genestet) en ik hadden in overleg met den spreker, dit zaakje georganiseerd. Wij hadden een lijst rondgezonden, precies zooals dit vroeger voor de voordrachten van Mr. Is. da Costa placht te geschieden (Alleen met vast honorarium). Het succes was schitterend. Een keur van tot 't laatst toe trouw opkomende hoorders en hoorderessen; steeds een volle zaal.

Na afloop der lezing soms een soupertje, eens ten onzent, eens bij Peter (ten huize van Mevr. Bienfait). Daar was 't dat Peter dat ondeugende woord sprak, op Huet's opmerking ‘dat 't een heel ding was, zoo twee uur achter mekaar te spreken’. - ‘Dat kan ik begrijpen’ zei Peter; ‘maar denk je wat 't dan is, om zoo twee uur achter elkaar naar je te luisteren’. - Huet was bitter ongelukkig en kwam mij zijn nood klagen. Hij vroeg mij, wat hij daaraan doen moest. Ik zeide hem: ‘niets, want Peter plaagde immers graag die hij liefhad’ enz. - Huet zeide ‘och ik ben in die dingen zoo'n kalf’. Maar toch ging hij getroost heen, inziende dat het een dwaasheid was, om onzen Peter zoo iets kwalijk te nemen.

Na een dier keeren noodigde Potgieter den spreker om na de lezing bij hem te komen soupeeren met eenige vrinden. Huet logeerde ten onzent, zooals altijd gebeurde wanneer het zijn broer Charles niet schikte. Ik werd dus meegevraagd als Huet's gastheer, want overigens kwam ik zoo niet bij Potgieter. Bovendien waren er nog zes gasten. De welbekende lieve, aardige Tante van Potgieter ontving ons; verder was daar zijn leelijke, intelligente blinde nichtje, (zijn zuster was uit logeeren). In Potgieter's nette, beroemd fraai gedecoreerde zaal stond het souper klaar.

Het welbekende huis van Potgieter, Leliegracht stille zijde bij Keizersgracht, in welks sedert verbouwden gevel thans zijn buste te zien is, was toen reeds, niet alleen wegens den genialen eigenaar en bewoner, maar ook wegens die karakteristieke, niet groote, maar artistieke zaal bekend. Graag zou ik weten of die nog bestaat.

Het was - een oesterpartijtje, tot Huet's vreugde. Wij zetten ons aan tafel, en terwijl wij de eerste oesters verorberden, stond Potgieter op en ging naar zijn eenige plaatsen van hem afzittend blind nichtje, leidde zijn beide handen op haar schouders en zeide haar zacht, maar zóó, dat ik (die een plaats van haar afzat) alles verstond: ‘nu zal ik je vertellen, rechts naast je zit Meneer Charles Huet, de broer van den held van 't feest, je hebt vast al kennis gemaakt’ (waarop zij en Charles Huet bogen). ‘Daarnaast is Meneer Gildemeester; dan Meneer Alberdingk Thijm, dien je wel kent, dan zit ik; dan Meneer Schimmel; dan Meneer Zimmerman; dan Meneer Genestet, dan Prof. Schneevoogt, die zit naast Tante, en dan kom jij me kind. Op tafel staan twee stapeltjes van drie schalen met oesters, en wat er verder op tafel staat zal je straks wel merken’. - ‘Dank U Oom, nu zie ik alles’. - Toen voegde de brave man die wist dat zijn vlugge nichtje veel van rekenen uit 't hoofd hield er bij: ‘op den buitensten rand van ieder schaal liggen 25 oesters; hoeveel zijn er dus op tafel?’ - Na 4 seconden zeide zij ‘300 Oom’. - ‘Goed geraden, kind!’ -

‘Neen niet *geraden* Oom, uitgerekend’.

‘Je hebt gelijk me kind, en als deze op zijn dan komen er nog meer, smul er maar goed van’.

- ‘Hè ja Oom.

Die heele conversatie duurde slechts een paar minuten. Ik

teeken die op, omdat ik den scherpen kritikus, voor wien menigeen zoo bang was, daardoor van een nieuwe kant leerde kennen.

Intusschen praatten en aten de gasten druk voort. Eerst meer zamenspraken twee aan twee. Charles Huet had 't druk met 't blinde meisje; alleen lachte hij ouder gewoonte, wat veel. Schneevoogt was in levendig gesprek met Potgieters geestige tante, bij wie men terstond merkte, dat zij aan degelijke, prettige conversatie gewoon was. Génestet - want zoo zullen we Peter van avond maar noemen - en Zimmerman schenen elkaar veel amusants te vertellen, althans zij lachten druk; Potgieter sprak dan met Schimmel, dan met Huet. En ik had het best met mijn vrind Alberdingk. Ik herinner mij hoe hij mij zeide: de meeste menschen meenen nog, dat acteurs en actrices eigenlijk een beetje slechter zijn dan gewone menschen. Nu ik ken ze van nabij. *Overgevoelig*, ijdel, ja, dat zijn de meesten. Maar overigens vind ik hen in den regel eigenlijk een beetje beter als de moyenne van de menschen die ik ken. En talentvoller zeker!'

Langzamerhand werd de conversatie meer algemeen. De naam Bilderdijk werd genoemd.

- 'Alberdingk, is dat waar', vroeg Genestet 'dat jij nog altijd zoo dweept met Bilderdijk?'

Daarop sprong de toegesprokene op - ik bedoel hij bleef wel zitten, maar zooals hij dat doen kon.

'Wel wis en waarachtig dweep ik met Bilderdijk, en 't is schande genoeg, dat jij 't niet ook doet' - Algemeene hilariteit, waarbij ook gedacht werd aan de doodende kritiek, die Alberdingk's buurman Busken Huet van Bilderdijk geleverd had.

Huet had dien avond in zijn lezing gesproken van kruidenierspolitiek, en zoo kwam dat dien avond ter sprake.

- 'Zou dat een hatelijkheid op jou geweest zijn?' - vroeg Zimmerman aan Alberdingk Thijm, waarop deze met zijn ronde volle lach antwoordt.

Nu had ik met Peter juist onlangs over Potgieter als handelsman gesproken. Peter kon zich nooit voorstellen, dat Potgieter, in wien hij steeds den dichter, den fijnen litterator en kritikus bewonderde, verstand had van handelszaken. - Potgieter was 'agent', dat is vertegenwoordiger van buitenlandsche handels-

huizen, en zoo ook o.a. van een firma in Cefalonia en van een in Santos, aan welke firma's hij orders op gedroogde vruchten, als vijgen, rozijnen en krenten bezorgde. Ik had aan Peter verteld, hoe ik eens een bezoek bracht ten kantore van de heeren Meulman en Uhlenbroek, twee oude, echte bourgeois, rijke burgerheertjes, oude handelsvrinden van Potgieter. Toen ik eens aan hem Potgieter vroeg, of hij met die heeren M. en U. wel eens over litterarische zaken sprak, lachte hij en zeide: ‘ik geloof niet dat ze weten dat er zoo iets als letterkunde of verzen of Gids in de wereld is, - laat staan of ik er iets aan doe’. Toch kwam hij sedert 20 jaar trouw aan hun kantoor, en had hen veel vijgen enz. verkocht. Terwijl ik met den Heer Uhlenbroek over katoen sprak (ik was makelaar in katoen) komt Potgieter binnen, en wordt door Meulman ontvangen met de woorden: ‘zoo Potje bèn jij daar, dat is goed; vertel jij me reis wat je van deze krentjes denkt’. En meteen overhandigde hij den dichter-kritikus een zakje met krenten. Potgieter goot doodernstig een gedeelte van den inhoud op zijn hand uit, ging bij 't raam, en bekeek ze met aandacht. ‘Nou Potje, wat vin je der van?’ waarop Potgieter met een geleerd gezicht, waarop geen zweem van humor of ironie te zien was, zijn opinie over die krenten uitte.

Ik had dit aan Peter verteld, welk verhaal hem uitermate had vermaakt. Meer dan eens herhaalde hij: ‘Potje wat zeg jij van die krentjes’ en: ‘'t Idee hem *Potje* te noemen!’ Juist in die dagen, of eigenlijk van 1859-61, zagen die twee elkaar veel; Peter las altijd zijn leekedichtjes, telkens als hij er een gereed had, aan Potgieter voor; en steeds was hij uit over het fijn vernuft van het hoofd der Gidsredactie.

Doch, wij zijn nog aan 't souper. Toen het nu op die kruidenierderij kwam, keek Peter mij van ter zijde aan en zei: Potgieter ik hoor dat jij zoo bijzonder knap in krenten bent. Ik hield mijn hart vast, want onze gastheer *moest* begrijpen, dat Genestet dit door niemand anders dan door mij wist. Doch hij nam het heel goed op en zei: ‘Ja zeker, ik had mij ook al aan de heeren willen voorstellen als een krentenspecialiteit’. Algemeene hilariteit, want vooral Huet en Schneevoogt hadden, evenmin als Genestet vóór mijn verhaal, tot nu toe eenige associatie gevonden in de denkbeelden: Potgieter en *krenten*. De opmerking van een der gasten: ‘'t is bij Potgieter anders

niet bepaald krenterig' lag voor de hand. Eens op dit gebied, zegt Zimmerman: 'we hebben hier nog een man van 't vak, want Schimmel is kruideniersbediende'. 'Dat is zoo', zegt Schimmel (want hij had een mooie positie op 't Bureau van de Handelmaatschappij, die als importeur voor rekening van 't Gouvernement, van koffie, suiker, specerijen enz: veelal 'de groote kruyenier' genoemd werd) 'Maar nu nog mooier' voegt Schimmel er bij, 'Zimmerman noemt mij bediende in de groote kruyenierswinkel, en hij zelf is knecht of eigenlijk boodschaplooper voor datzelfde winkelzaakje'.

Algemeen gelach, want Zimmerman was makelaar in suiker, en bezocht alzoo ook de Ned. Handel Mij., terwijl Schimmel als geëmployeerde daar op *kantoor* zat. Daarop verheft Alberdingk Thijm zich in zijn volle lengte op zijn zetel en zegt: 'Mijne Heeren, ik *constateer* dat ik U alle drie de loef afsteek, want Potgieter, Zimmerman en Schimmel zijn eigenlijk niets dan kruyeniersklerken of knechts, terwijl *ik* alleen van de heele bent kruyenier *en chef* ben; want wie Uwer kan er op bogen, dat hij zooals ik *zijn eigen* winkel heeft!'

Ook deze opmerking werd goed ontvangen, waarop de conversatie een andere wending nam.

Het amusante van Alberdingks opmerking, was, dat Potgieter een zeer welgesteld man, een bewoner van een zeer gedistingeerd huis was; terwijl ieder wist dat Zimmerman een zeer lucratieve zaak had en als 'rijk' bekend stond (van Schimmel weet ik minder af). Maar Thijm behoorde zeer bepaald tot de burgerlijke winkelstand, hoewel niemand daar ooit aan dacht.

Voor mij was het karakteristieke der schermutseling dit: Potgieter en Alberdingk Thijm, Schimmel en Zimmerman, alle mannen van geest en groot talent, de beide eerstgenoemden althans van *eersten* rang; alle vier door hun letterkundige uitgaven bekend en geëerd, waren allen handelslui, en allen meer op ondergeschikt gebied; althans geen hunner was chef van een groot handelshuis, verre van dien! Een was handelsagent, een makelaar, een kantoorbediende en een winkelier[1)], geen hunner had ooit een universiteit bezocht.

1) Later is Zimmerman chef geworden van de bakkersfirma Luden en Van Geuns, en Schimmel directeur van de Credietvereeniging. Doch in 1861 was het, zooals gemeld.

...Van dat avondje zal ik verder niet veel vertellen. De conversatie bleef opgewekt, ernstig, degelijk, leerrijk, geestig. Om circa een uur na middernacht gingen we voldaan huiswaarts. Koen Huet was moe; toch bleven we nog wat napraten vóór ik hem naar de logeerkamer bracht. Een andere keer praatten we tot halfdrie in den nacht, onder vier oogen had ik altijd 't meest aan Huet

Hiermêe eindigt mijn verhaal. Indien een der meergenoemden 't had opgeschreven, zou 't beter geweest zijn; ik deed het zoo goed ik het kon. Dit is zeker, dat ik mij na ruim 30 jaar alles precies herinner, als ware 't gisteren geweest.

ADRIAAN GILDEMEESTER.

De toekomst van het Nederlandsche bosch.

In het eind der 18e eeuw maakte Europa evenals thans op staatkundig en economisch gebied een geweldige crisis door; ik bedoel den tijd, toen ook de bekende econoom Adam Smith zijne denkbeelden de wereld inzond, welke alom weerklank vonden: De krachten van het individu moesten volledige vrijheid hebben om zich te kunnen ontplooien en de Staat moest deze krachten zooveel mogelijk vrij spel laten; de Staat was voor de uitoefening van een productief bedrijf ongeschikt en ook een eigen beheer van Staats- of gemeentelijke bosschen moest derhalve worden verworpen. Vooral in de landen, waar de bevolking toch reeds meer individualistisch was aangelegd, waaronder ook Nederland moet worden gerangschikt, vonden zijne ideeën veel bijval. Het 'Quod communiter geritur, communiter negligtur', vond elders en zelfs ook in Duitschland een geopend oor en bekend is de uitspraak uit dien tijd van den invloedrijken Landesdirectionsrat Hazzi in Beieren: 'Nur Privateigentum ist die kräftigste Springfeder der Kultur und der Industrie'.[1)] De theorie van Smith werd hier te lande spoedig in toepassing gebracht, ook op het gebied van den Boschbouw en van de Ontginning. In Artikel LIV der Algemeene Beginselen van de Acte van Staatsregeling van 1798 werd gezegd: 'De Maatschappij beveelt de meeste bevordering van den Landbouw en deszelfs bloei, bijzonderlijk ten aanzien der ledige woeste gronden door de gansche

1) Dr. Max Endres, Handbuch der Forstpolitik, Julius Springer, Berlin.

Republiek'. In Nederland was in dien tijd een groot deel der bosschen en verreweg het grootste deel der woeste gronden in handen van gemeenten, marken en den Staat. Toen in de jaren 1807 en 1808 de Algemeene Vergadering van Afgevaardigden uit de Commissies van Landbouw der verschillende provinciën middelen beraamde om de ontginning van de woeste gronden te bevorderen, werd dan ook op verdeeling der markegronden en verkoop van de gemeente- en domeingronden aangedrongen.[1)]

Men geloofde, dat verdeelen en verkoopen gelijk zou staan met ontginning. 'De groote hinderpaal is de gemeenschappelijke eigendom' schreef J. Kops, commissaris voor Landbouw aan het Departement van Binnenlandsche Zaken.[2)]

Daar elke belemmering, die de ontginning zou kunnen tegenhouden, moest worden opgeheven, werd ook aangedrongen op afschaffing der novale tienden en der grondbelasting bij ontginning. In 1810 werd hieraan goeddeels tegemoetgekomen, en bovendien, - en dit was het voornaamste, - werden in 1809 en 1810 wettelijke maatregelen getroffen ten behoeve van de verdeeling der marken, waarbij de bepaling werd gemaakt dat de verkrijgers van woeste gronden jaarlijks niet minder dan 1/15 daarvan moesten ontginnen tot bouwland, grasland of bosch. Aan deze bepaling is echter zeer slecht de hand gehouden. Op grond van de wettelijke voorschriften van het jaar 1809 en het daarop gevolgde K.B. van 1810 zijn tal van marken verdeeld, vooral in Drenthe; in 1828 bij de invoering van het Kadaster vond men in Drenthe nog 116 marken met 126.398 HA. grond en einde 1860 waren van de 116 marken er reeds 76 verdeeld. Zelfs een man

1) De z.g. Commissie van Superintendentie, die in 1796 door het Provinciaal Bestuur van Noord-Holland benoemd was en die in opdracht had een voorstel te doen om de duinen in hoogeren staat van vruchtbaarheid te brengen, pleitte voor ontginning van een groot deel der duinen (meest Staatsbezit) en raadde aan daartoe den grond in perceelen van 20 à 30 HA. te verdeelen en deze aan kolonisten te verpachten; het voorstel der commissie heeft echter geen ingang gevonden (zie J. Kops, Magazijn v.d. Vaderlandschen Landbouw 1805 en 'de Nederlandsche Landbouw in het tijdvak 1813-1913, uitg. Gebr. v. Langenhuysen te 's-Gravenhage).

2) Dr. H.T. Colenbrander, Schimmelpenninck en Koning Lodewijk, blz. 110 e.v.

als Staring schreef nog in het midden der vorige eeuw: ‘Verdeelen is gelijknamig met ontginnen. Er zijn genoegzaam geene voorbeelden bekend van verdeelde heidevelden, die onaangeroerd door de eigenaren zijn blijven liggen’. Inderdaad zal de ontginning, ook tot bosch, door de verdeeling in sommige gevallen bevorderd zijn. Maar van *rationeelen* boschbouw was in het algemeen geen sprake, omdat deze het grootbedrijf noodig heeft en de verdeeling juist het kleinbedrijf in de hand werkte. Bovendien eischt het boschbedrijf continuïteit en de gronden werden bij verdeeling een bestanddeel van het particulier vermogen, dat zéér wisselvallig is. Indien de marken geheel of gedeeltelijk uit bosch bestonden, had de verdeeling meestal een zeer verkeerde uitwerking, want ging een der eigenaren het hem toebedeelde stuk kaalhakken, dan werd de sluiting van het bosch daardoor dikwijls geheel verbroken en waren de andere eigenaren verplicht om eveneens tot velling over te gaan. Indien de marken onder goed beheer waren gebracht en indien zij de beschikking hadden kunnen krijgen over deskundige, technische hulp en zoo noodig financieele hulp ten behoeve van bebossching, - zooals die tegenwoordig door den Staat o.a. aan gemeenten wordt verleend en waarop ik straks nader terugkom - dan zou ongetwijfeld een geheel andere toestand zijn geboren en zou het boschbezit in Nederland niet zulk een geringe oppervlakte beslaan en zich bovendien niet in zulk een treurigen toestand bevinden als thans nog voor een zéér groot deel het geval is. De individualistische richting van het begin der 18e eeuw heeft, hoe goed de bedoeling harer voormannen ook was, voor de *boschcultuur* veel meer kwaad dan goed gesticht.

Het is ook in hooge mate te betreuren, dat de verdeeling der marken in het algemeen zoo onoordeelkundig geschiedde. Dikwijls werden deze verdeeld in perceelen van soms niet meer dan 10 M. breedte en honderden M. lengte. In het dorp Rolde loopen alle perceelscheidingen op den toren aan; de meer dan 2 KM. lange perceelen zijn daardoor bij dit dorp uiterst smal, terwijl ze verderop hoe langer hoe breeder worden.

Begrijpelijk is dan ook de ontboezeming in het in 1897 door de Ned. Heidemaatschappij aan het Provinciaal Bestuur van Drenthe uitgebrachte rapport:

‘En het is niet hier en daar, dat de verdeeling zoo onoordeelkundig heeft plaats gehad, maar schier overal.

Wij weten niet of de zucht om de perceelen voor ontginning ongeschikt te maken dan wel om aan ieder zooveel mogelijk van iedere grondsoort, die het veld oplevert, zijn deel te geven, bij de verdeeling heeft voorgezeten.’[1)]

Ook met den verkoop van domeingronden werd niet lang gedraald. De benarde toestand, waarin 's lands schatkist verkeerde, heeft er ongetwijfeld krachtig toe medegewerkt om aan de individualistische richting ook in dit opzicht voedsel te geven. In 1809 werd door Koning Lodewijk eene geldleening geopend op de domeinen van 6 millioen gulden; deze leening werd in 1810 gevolgd door eene leening ter voldoening der achterstallige schulden van het voormalig Koninkrijk Holland ten bedrage van 30 millioen francs, waarvan de obligatiën bij den verkoop van domeinen in betaling werden aangenomen.

Deze verkoop was in 1814 reeds zoover gevorderd, dat een bedrag van 9 millioen francs was ingelost.

In 1822 werd het Amortisatiesyndicaat ingesteld, een consortium van bankiers, aan welk consortium de zorg voor de amortisatie der Staatsschulden en voor de buitengewone uitgaven werd opgedragen. Deze instelling kreeg o.m. ook de beschikking over de opbrengst der Staatsdomeinen, (‘domeinen, wateren en bosschen’) en werd ook met het beheer daarvan belast. De verkoopen werden nu krachtig voortgezet; zoo werden o.a. verkocht 700 HA. heide en bosch onder Dieren, 1400 HA. bosch onder Groesbeek, voorts de Wouwsche, Huybergsche en Hoogerheidsche plantagen, groot plm. 1000 HA., en duizenden HA. heide, vooral in het Westen van Noordbrabant.

Merkwaardig en teekenend voor de ideeën van dien tijd was het in 1822 ingediende wetsontwerp, dat waarschijnlijk hierin zijn oorsprong vindt, dat de verkoop dikwijls niet vlug genoeg ging, omdat herhaaldelijk perceelen, die te weinig opbrachten, moesten worden opgehouden en bij herhaalde veiling zelfs niet konden worden gegund. Bij dit wetsontwerp werd voorgesteld *alle* Rijksdomeinen te vervreemden, omdat

1) Tijdschrift der Ned. Heidemaatschappij, 12de Jaargang, blz. 93 e.v.

verschillende uitgaven moesten worden gedaan, waarvoor buitengewone middelen behoorden te worden gevonden.

Artikel 1 van dit wetsontwerp luidde: ‘Het middel om in de buitengewone behoeften, in den hoofde dezes gemeld, te voorzien zal zijn eene daartoe geschikte vervreemding van de Rijksdomeinen’.

Artikel 2 zegt hoe de Regeering zich deze vervreemding dacht. ‘Teneinde bijzonderlijk die vervreemding voor de schatkist zekerder te maken, dan zij tot nu toe door gewone verkoopingen bevonden is te wezen, zullen deze domeinen bij wijze van loterijen worden te gelde gemaakt’.

Vijf loterijen zouden worden gehouden, elk loopende over eene waarde van *f* 15.000.000 in domeinen en *f* 8.000.000 in geld met tusschenpoozen van hoogstens 1 jaar. Dit wetsontwerp werd echter om zuiver financieel-technische redenen verworpen.

Hoewel in 1840 het Amortisatiesyndicaat werd opgeheven, en bij K.B. van 22 Maart 1841 No. 112 het beheer der domeinen aan het Departement van Financiën werd opgedragen, bracht dit geen verandering in den verkoop. Integendeel, daar er door de opheffing van het Amortisatiesyndicaat twijfel was ontstaan omtrent de rechtszekerheid in dezen, werd in 1848 eene wet in het leven geroepen, die nòg bestaat, doch gelukkig niet meer wordt toegepast, waarbij wordt bepaald, dat ‘alle vervreemdbare domeinen voortdurend in het open-baar zullen worden verkocht’. Het zou mij te ver voeren alles op te sommen wat na opheffing van het Amortisatiesyndicaat nog te gelde werd gemaakt, maar ik wijs alleen nog 1°. op den verkoop van plm. 25000 HA. heide aan verschillende gemeenten op de Veluwe in 1843 onder voorwaarde ze zelve te ontginnen of ter ontginning aan particulieren af te staan, waarbij echter werd verzuimd een termijn te bepalen, binnen welken de ontginning moest zijn afgeloopen, waardoor deze voorwaarde haar beteekenis verloor, en 2°. op den verkoop van het Hoog-Buurlosche Bosch in 1843, dat grootendeels werd gesloopt, alsmede van de Hoog-Soerensche bosschen, welke echter geen voortgang had omdat het bod te laag was. In 1863 werden deze bosschen aan het Kroondomein toegevoegd. In de Memorie van Toelichting zegt de Regeering daaromtrent, *dat daardoor het behoud dier bosschen verzekerd*

was, hetgeen zij van groot belang achtte voor de Hooge Veluwe. De Regeering begon eindelijk tot het besef te komen, dat gevaar voor hun behoud dreigde als bosschen door den Staat werden verkocht. Eerst in 1881 zou een nieuw bewijs worden geleverd, dat er eene kentering begon te komen in de bestaande individualistische richting, waarin de Boschbouw zich hier te lande aldoor nog bewoog. In 1816 waren aan Prins Frederik, als vergoeding voor het verlies van zijn opvolgingsrecht in de Nassausche landen, de domeingoederen in vruchtgebruik afgestaan, gelegen in de rentambten Breda, Niervaart, Oosterhout, Steenbergen en Zwaluwen, waaronder het Mastbosch, het Liesbosch en het Ulvenhoutsche bosch. Deze domeinen nu werden in 1881, toen Prins Frederik zonder mannelijke nakomelingen na te laten kwam te overlijden, weder bij het Staatsdomein gevoegd en *niet* in veiling gebracht. Maar de Regeering deed meer; zij stelde nl. in 1889 een boschbouwkundige aan, wien in de eerste plaats werd opgedragen eene opneming en beschrijving van de Staatsbosschen bij Breda en het ontwerpen der noodige bedrijfsplannen; in 1891 begon de bebossching van de domeinheiden onder Chaam en Gilze en spoedig werd het grondbezit hier uitgebreid. Een nieuwe stap in de richting der Staatsbemoeiing werd in 1890 gezet, toen door de Ministers van Financiën en van Waterstaat aan het bestuur der Nederlandsche Heidemaatschappij werd opgedragen advies uit te brengen over het zoo belangrijke vraagstuk van de bebossching der Rijksduinen, met welker bebossching te Schoorl en op Texel niet lang daarna zou worden aangevangen.

Toen in 1886 de Markenwet[1)] werd ingevoerd hadden de besturen van verschillende Markenbosschen op de Veluwe er tijdig voor gezorgd deze bosschen, vóór het in werking treden der wet, in vennootschappen om te zetten, omdat zij in het verdeelen en het opheffen van het gemeenschappelijk bezit een groot gevaar zagen voor het behoud dezer aloude bosschen, die voor de bevolking in die streken eene voorname

1) De wet van 1809 eischte meerderheid van stemmen om tot verdeeling te kunnen overgaan; bij de wet van 1886 wordt het in art. 1112 B.W. neergelegde beginsel, dat niemand gedwongen kan worden in een onverdeelden boedel te blijven, toegepast, zoodat *ieder* markgenoot verdeeling der markgronden kon vorderen.

bestaansvoorwaarde vormen. Ook hier dus eene wijziging in de denkbeelden; men begint duidelijk te beseffen, dat de boschbouw door het individueel bezit verre van gediend is.

Vele stemmen verhieven zich, die een Staatsingrijpen bij den Boschbouw bepleitten. In 1889 schreef A.J. van Schermbeek een artikel in de Landbouwcourant over: 'Het Boschbedrijf van oeconomisch standpunt beschouwd', waarin de schrijver o.a. op Staatsbemoeiïng op het gebied van den Boschbouw aandrong. - In 1890 benoemde de Maatschappij van Nijverheid eene commissie ter overweging van Staats- en particuliere bemoeiïng bij de ontginning van woeste gronden. Deze Commissie, met Mr. N.G. Pierson tot voorzitter, later vervangen door Prof. P.W.A. Gort van der Linden en de heeren G.E.H. Tutein Nolthenius, J.H. Schober, W.H. de Beaufort en R. Dinger tot leden, begon met te wijzen op het groote belang van het ontginningsvraagstuk, daar nog ruim 18% van den Nederlandschen bodem in woesten staat verkeerde. Zij achtte het van groot belang, dat ons land in het bezit zou komen van bosschen, die als zoodanig voor het verre nageslacht bewaard zouden blijven. Van den particulieren boschaanleg verwachtte zij niet veel, daar die hoogstens tot mijn-houtbedrijf zou leiden. Daar bovendien aan een belangrijk boschbezit groote voordeelen van algemeen socialen aard verbonden zijn, achtte zij een Staatsingrijpen noodzakelijk. De beteekenis van den Staat in deze drukte zij als volgt uit:

'De staat, de vertegenwoordiger van de duurzame belangen der Natie, kent den grooten prikkel niet van zijne bezittingen in geld te zien omgezet en kan dus geduldig den tijd afwachten, die hem voor den houw het meest gewenscht voorkomt. Hij kan (daar hij niet bevreesd behoeft te zijn voor eene ingrijpende verstoring in zijn werkplan door onvoorziene omstandigheden: als sterfgevallen, fortuinverlies enz.) de geheele exploitatie inrichten naar een vaststaand beginsel, met dit productieve einddoel voor oogen; hij kan door den aanleg van verkeerswegen of het wijzigen van de richting daarvan, de kosten van vervoer beperken en daardoor de productiviteit van zijne onderneming verhoogen; in één woord hij vermag aan zijn cultuur zulke voordeelen te verschaffen, dat de houtteelt onder zijn beheer een bij uitstek voorspoedige kan zijn'.

De commissie wees er verder op, hoe de Staat ook dáár nog bosschen kan aanleggen, waar slechts een lage rente kan worden verwacht, maar waar de indirecte voordeelen (b.v. natuurschoon en volksgezondheid) groot zijn; tevens wees zij er op, dat hetgeen hier gezegd is van den Staat, in zekeren zin ook geldt voor de gemeenten.

Vóór alles vroeg zij intrekking van de wet van 1848, waarbij tot den verderen verkoop der domeinen werd besloten; daarentegen diende naar hare meening tot uitbreiding van het Staatsdomein te worden overgegaan, zoo mogelijk door aankoop bij minnelijke schikking, maar desnoods door onteigening. Ook was zij van meening, dat maatregelen dienden te worden genomen, om de gemeenten aan te moedigen en te steunen bij de ontginning harer woeste gronden. In denzelfden tijd verscheen een Rapport vanwege het Nederlandsche Landbouwcomité over ‘het Bosch in de Huishouding van den Staat’, dat eveneens de wenschelijkheid van bebossching van overheidswege in het licht stelde.

De vraag rijst hoe het kwam, dat deze kentering in de richting van den Boschbouw intrad. Volgens de uitkomsten van de eerste kadastrale metingen bedroeg de totale boschoppervlakte in 1833 169026 HA. en in 1865 tot 231000 HA. dat is dus een vermeerdering van niet minder dan 61974 H.A. in 32 jaar, of gemiddeld ongeveer 1900 HA. per jaar, die aan het initiatief van particulieren en voor een klein deel ook van gemeentebesturen te danken was. Ondanks de omstandigheid, dat veel woeste grond werd beboscht, ging de totale oppervlakte bosch van 1865 tot 1889 echter met 3000 HA. achteruit, zoodat de vellingen de aanplantingen overtroffen. De snelle ontwikkeling van de industrie en de groote uitbreiding der spoorwegen, waardoor het kolenverbruik enorm toenam en de behoefte aan mijnhout in de ons omringende landen snel steeg, heeft het gevolg gehad, dat in ons land veel mijnhout werd opgekocht en uitgestrekte bosschen opeens werden geveld. Jarenlang ging ongeveer 200000 M^3 mijnhout 's jaars uit ons land. Met schrik zag men deze groote vellingen aan en bovengenoemde commissie uit de Maatschappij van Nijverheid uitte in 1892 de niet geheel ongegronde vrees, dat Nederland spoedig beroofd zou zijn van bosschen ouder dan 30 jaar. Men begon te beseffen, dat het duurzame bosch veel

meer dan eene op dergelijke schaal gedreven mijnhoutcultuur van groot algemeen belang was. En bovendien is, zooals zeer juist wordt gezegd in het bovengenoemde Rapport van het Nederlandsche Landbouwcomité, 'het hoofdbestanddeel van het bosch, *het hout*, een artikel van gelijke beteekenis voor eene streek of voor een land als de delfstoffen zulks zijn voor de plaatsen, waar deze worden aangetroffen'. Voor het *mijnhout* geldt dit echter slechts in geringe mate. Dikwijls heeft men het navolgende zich zien afspelen: Een mijnhouthandelaar koopt eene groote oppervlakte bosch, velt, schilt, droogt en vervoert het hout zoo snel mogelijk; hij brengt daartoe zelf een ploeg arbeiders mede en neemt verder meestal een aantal arbeiders uit de streek aan; na 3 à 5 jaar is alles afgeloopen en een groote, kale vlakte, waar wind en zon vrij spel hebben en waarvan de bodemkracht snel achteruitgaat, blijft over. Zijn er bosschen in de omgeving, dan lijden deze in hevige mate door den wind, waaraan zij plotseling worden blootgesteld; verschillende schadelijke insecten, die afkomen op de sterke harslucht van het gevelde hout en overvloed van broedgelegenheid vinden in de achtergebleven stompen, ontwikkelen zich verbazend snel en het is meestal onmogelijk eene groote uitbreiding dezer insecten te voorkomen, zoodat zij voor de bosschen in de geheele omgeving een ware plaag worden. Behalve achteruitgang van den bodem van het kaalgeslagen terrein, is dus ook nog achteruitgang van den aanwas van de bosschen in de omgeving het gevolg. De plaatselijke houthandel heeft meestal *niets* aan deze vellingen, daar zij in den regel door eene speciale mijnhouthandelsfirma van elders geschieden. Een deel der arbeidersbevolking verdient enkele jaren een wat hooger loon en dan is het afgeloopen. Bijna alle voordeelen, die het *blijvend* boschbezit voor de streek oplevert, worden voor lange jaren opgeheven.[1)]

1) Het lid der Tweede Kamer, wijlen Mr. M. Tydeman Jr., hield tijdens de Kamerzitting op 18 Dec. 1913 een doorwrochte rede over onze boschbouwpolitiek; hij zeide toen o.a.: 'Bij ons erfrecht is duurzaam boschbezit van particulieren op eenigszins groote schaal ondenkbaar. Ik spreek van duurzaam boschbezit, niet van bosschen die na 40, 50 jaar worden gerooid, worden kaalgeslagen voor mijnhout; dat is roofbouw, dat is geen rationeele boschbouw. Men kan daarbij dus niet spreken van het creëeren van een boschbestand op den bodem van Nederland. Wanneer men spreekt van duurzaam boschbezit, dan is er van particuliere zijde om de door mij genoemde reden, de verbrokkeling der vermogens door het erfrecht, niets te verwachten en dat spreekt vanzelf'.

Het is begrijpelijk, dat in een tijd, toen dergelijke vellingen aan de orde van den dag waren, men begon te begrijpen, dat van de boschcultuur, geheel overgelaten aan het individu, dikwijls niet veel terecht kwam. Bovendien werd deze vorm van bodemcultuur, zéér extensief uitgeoefend en geleek dikwijls meer op roofbouw dan op cultuur. Het strooisel werd veelal uit het bosch weggehaald, de dunningen verwaarloosd of ook ontijdig en veel te sterk toegepast, hetzij om gemakkelijk strooisel uit het bosch te kunnen harken, hetzij omdat de eene of andere houtsorteering toevallig eene hooge waarde vertegenwoordigde. Aan de beter onderlegde boschbouwkundigen uit de 2 à 3 laatste decenniën, aan het voorbeeld van den Staat en van sommige particulieren en vooral ook van de Nederlandsche Heidemaatschappij met haar staf van geschoold personeel komt de eer toe in dat alles in zeer belangrijke mate verandering te hebben gebracht; toch heeft men vele, vooral de kleinere boschbezitters, nog niet in voldoende mate kunnen bereiken. Naar het mij voorkomt mag de jaarlijksche bijgroei van de dennebosschen hier te lande stellig niet hooger worden geschat dan op 3 M^3 per HA. en per jaar en voor loofhoutbosch niet hooger dan op 1,5 M^3. Hoewel aan schattingscijfers van de gemiddelde houtproductie hier te lande bij gebrek aan voldoende gegevens *vooral niet* te veel waarde mag worden gehecht, kan er toch wel uit worden afgeleid, dat de boschcultuur in het algemeen nog op zeer lagen trap staat; het particulier initiatief, hoezeer dit *andere* takken van bodemcultuur tot bloei heeft kunnen brengen, heeft de boschcultuur, in het algemeen gesproken lang niet tot die hoogte kunnen opvoeren, welke deze bereikt heeft in landen, waar de overheid zich daarmede meer bezig heeft gehouden. Op 1 Januari 1923 werd de oppervlakte naaldhoutbosch in Nederland op 137.000 HA. en die van het opgaand loofhoutbosch op 20.000 HA. geraamd. Stel, dat door verbeterde cultuur de aanwas van het naaldhout met 1 M^3 per HA. en per jaar kan worden verhoogd en van het loofhout eveneens met 1 M^3., hetgeen zéér goed mogelijk zou

zijn, en rekent men de waarde van het naaldhout per M^3 op *f* 7.- en van het loofhout op *f* 10.- gemiddeld, - beide lage schattingen - dan zou de *jaarlijksche* opbrengst der *reeds bestaande* bosschen met *f* 1.159.000 vermeerderen.

Het was dus uit *economisch* oogpunt goed, dat men begon te begrijpen, dat boschcultuur ook een tak van Staatszorg behoorde te zijn, welke zich dan tevens met de bebossching van woeste gronden zou bezig houden, daar in ons vaderland altijd nog ettelijke honderdduizenden HA. woesten grond liggen, waarvan een zeer groot deel meer voor bebossching dan voor ontginning tot bouw- of grasland geschikt is.

Zooals wij zagen, verhieven zich omstreeks het jaar 1890 stemmen, die er op aandrongen, dat de Staat de tot dusverre ten opzichte van den Boschbouw gevolgde richting van 'laisser faire' zoude laten varen; trouwens uit de houding van de Regeering tegenover de verkregen domeinbosschen bij Breda en de bebossching der Rijksduinen bleek ook, dat men de nieuwe richting wel uitwilde. Maar de Regeering zou verder gaan; in 1897 bleek ondubbelzinnig deze gewijzigde opvatting. De Regeering diende in dat jaar namelijk een wetsontwerp in tot aankoop van pl. m. 2000 HA. stuifzand en ruim 600 HA. heide nabij Kootwijk. In de Memorie van Toelichting werd er op gewezen, hoe het in de laatste jaren meer en meer de algemeene overtuiging was geworden, dat het bestaan van zeer groote uitgestrektheden woesten grond de nationale welvaart schade deed en dat het hoogst wenschelijk was dien grond, waar hij voor ontginning tot bouw- of weiland òf ongeschikt òf niet noodig was, in bosch te veranderen; dat allerwege het hooge economische en hygiënische nut van het woud meer dan vroeger werd gewaardeerd en dat men in het buitenland reeds sedert geruimen tijd den boschaanleg op groote schaal had ter hand genomen. Wilde men voor ons land een flinke vermindering van de oppervlakte woesten grond verkrijgen, dan diende tot boschaanleg te worden overgegaan. De toenmalige Minister Sprenger van Eijk wees er daarbij op, hoe in dit opzicht weinig van den particulier kon worden verwacht, die hoogstens tot een mijnhoutproductie zou overgaan, en dat dus de Staat, zoo niet alleen, dan toch het best in staat was voor een *blijvend* boschbezit zorg te dragen. Voorts vestigde deze be-

windsman er de aandacht op, dat dit wetsontwerp slechts een verdere stap was op den weg, welke de Regeering in de laatste jaren had ingeslagen.

Dit wetsontwerp vond zoowel in als buiten de Staten-generaal algemeene instemming; tevens werd de wensch uitgesproken, dat spoedig ook in andere provinciën aankoopen zouden volgen, terwijl men van verschillende kanten wees op het groote sociale belang, aan de ontginning der woeste gemeentegronden verbonden.

Waar de Staat nu op verschillende plaatsen de bebossching ter hand had genomen, werd al spoedig behoefte gevoeld aan de organisatie van een Staatsboschbeheer. Daartoe werd onder krachtige medewerking van Sickesz en Lovink besloten bij de wet van 21 Juni 1899 en overgegaan bij den Algemeenen Maatregel van Bestuur van 8 Januari 1900. Als richtsnoer werd het van ouds goed georganiseerde Staatsboschbeheer in Pruisen en andere Duitsche Staten genomen.

Op 1 Januari 1900 bevonden zich onder het Staatsboschbeheer 2342 HA. bosch, 421 HA. bouw- en grasland en kweekerij, en 10551 HA. woesten grond, in totaal 13315 HA. Tengevolge der geregeld voortgaande bebossching, als mede door vergrooting der bestaande complexen, door toevoeging aan dit beheer van een deel der duingronden, die onder het Departement van Financiën ressorteerden, door aankoop van een aantal nieuwe complexen bosch, waaronder ik o.a. noem het Speulder- en Sprielderbosch, de Emmerdennen en het Ugchelsche bosch, alsmede nieuwe complexen uitgestrekte, door de Markverdeeling zeer versnipperde heidevelden, hoofdzakelijk in Drenthe, waren deze cijfers op 1 Januari 1924 als volgt: 10771 HA. bosch, dus 8429 HA. meer; 1291 HA. bouw- en grasland en kweekerij, dus 870 HA. meer en 23896 HA. woeste grond, dus 13345 HA. meer onder de woeste gronden behooren enkele duizenden HA. zandplaat aan de zeekust, die uit den aard der zaak niet voor bebossching of ontginning in aanmerking komen.

Hetgeen de laatste jaren op het gebied der Gemeentebebossching is gebeurd, wijst in dezelfde richting: ‘naar het Gemeenschapsbosch’. Het Gemeentelijk bezit, dat een veel grootere uitgestrektheid heeft dan de Staatsdomeinen, verdient reeds door zijne groote oppervlakte en den invloed, die

het daardoor op den eeonomischen toestand in verschillende streken uitoefent, onze aandacht. Blijkens het Rapport in 1905 uitgebracht door eene Commissie uit de Nederlandsche Heidemaatschappij, belast met het geven van advies over een voorstel der Regeering betreffende bebossching van woeste gemeentegronden, behoorden toen 143388 HA. aan gemeenten of volgens eene latere berekening in 1913 van den heer van Lonkhuyzen, vermeld in diens artikel 'Ontginning van Gemeentegronden', 138333 HA., d.i. dus ongeveer 4.2% van de geheele oppervlakte van ons land. Behalve in de prov. Groningen, waar de gemeente Groningen, zooals bekend is, een belangrijk bezit aan grond heeft, liggen de meeste gemeentegronden in Noordbrabant, Limburg, Gelderland en Overijssel. In Noordbrabant besloegen de gemeentegronden 13% en in Limburg zelfs 18% van de totale oppervlakte der provincie. Van de 138333 HA. gemeentegronden waren 49129 HA. in cultuur, waarvan naar schatting pl.m. 16000 HA. uit bosch bestonden en nog rond 89000 HA. woest lagen[1)] Men mag globaal geschat aannemen, dat op dit oogenblik plm. 19000 à 20000 HA. gemeentegrond met bosch bezet is, en dat nog pl.m. 60000 HA. uit woesten grond bestaat, waarvan vermoedelijk ± 30000 HA. meer aangewezen zijn voor den aanleg van bosch dan van bouw- en grasland. Volgens deze ruwe raming zouden de gemeenten dus 19000 à 20000 + 30000=ongeveer 50000 HA. bosch of voor boschaanleg geschikten grond bezitten.

Het behoeft dus geen betoog, dat het gemeentelijk bezit voor onzen boschbouw van groote beteekenis kan zijn en het was dan ook goed gezien van Minister De Marez Oyens, dat hij bij de Kamers de noodige voorstellen aanhangig maakte betreffende het scheppen van een blijvend gemeentelijk boschbezit. Het was dringend noodig, dat daaraan de aandacht werd geschonken, want de toestand van het gemeentelijk grondbezit moge *thans* dikwijls nog verre van rooskleurig zijn, *toen* was hij doorgaans *buitengewoon* slecht. Minister Oyens begon met in 1904 eene missive aan het Bestuur der Nederlandsche Heidemaatschappij en aan Gedeputeerde Staten van Gelder-

1) Zie Gedenkboek der Ned. Heidemaatschappij blz. 151 e.v.

land, Noordbrabant en Limburg te richten, waarin hij zijne plannen uitvoerig uiteenzette en het gevoelen van de verschillende Colleges vroeg omtrent de ontworpen regeling. Daarin zeide hij van de gemeentebosschen: 'Vele bosschen worden vroeg, soms reeds na 30 jaren, als zij nog goed in den groei staan, gehakt en voor mijnhout verkocht. Door deze exploitatie wordt op den toch reeds armen bodem systematisch eene soort roofcultuur bedreven, welke nog daardoor wordt verergerd, dat op vele plaatsen de inwoners dadelijk na de eerste dunning het strooisel uit het bosch weghalen. Dat bij deze cultuur een tweede aanplant gewoonlijk veel slechter groeit dan de eerste, behoeft geen betoog; doode toppen, kleine gele naalden, veel insecten, zijn de gevolgen, die niet zelden anderen afschrikken om bosschen aan te leggen. Ook de aanleg en het niet voldoende zorgen voor eene goede afwatering van den bodem zijn niet zelden oorzaak van het mislukken van den aanplant'.

Omtrent de heidevelden werd gezegd, dat hunne opbrengst door verkoop van plaggen, heide, enz. jaarlijks per HA. een gemiddeld bedrag van *f* 0.50 niet overschreed. De Minister meende dan ook terecht, dat het tijd werd, dat de Staat zich met de bebossching van woeste gemeentegronden en instandhouding van bestaand gemeentelijk boschbezit ging bemoeien en dat daaraan het enkele jaren tevoren opgerichte Staatsboschbeheer kon worden dienstbaar gemaakt. Hij stelde voor aan de Gemeenten een renteloos voorschot voor de bebossching harer woeste gronden te verleenen en haar te verplichten om, bij de aanvaarding van het renteloos voorschot, ook hare bestaande bosschen onder Staatstoezicht te plaatsen, indien de Staat dat wenschelijk oordeelde. Het toezicht zou vanwege het Staatsboschbeheer geschieden, dat eveneens technische hulp zou verleenen.

De meening van Gedeputeerde Staten over het voorstel der Regeering luidde in het algemeen zeer gunstig; alleen achtte men de bepaling, dat de gemeenten konden worden verplicht hare bestaande - dus zonder hulp van den Staat aangelegde - bosschen ook onder Staatstoezicht te stellen, niet wenschelijk en meende men, dat deze bepaling in hooge mate de aanvaarding van de Staatshulp door de gemeenten zou tegenhouden. Deze bepaling werd dan ook niet ingevoerd.

De Nederlandsche Heidemaatschappij benoemde eene Commissie om de zaak aan een onderzoek te onderwerpen. In Januari 1905 bracht deze een uitvoerig rapport uit, waarin zij o.a. zegt: 'Het voorstel der Regeering, dat beoogt verbetering te brengen in bovengeschetste toestanden, heeft onze Commissie met veel instemming begroet, omdat zij hierin ziet de bevordering van een groot algemeen belang.

Immers het bosch vervult eene voorname rol in het huishouden van den Staat en het is dan ook bekend, dat bijna alle Europeesche Staten zich groote opofferingen getroosten om woeste gronden te bebosschen en aanwezige bosschen in stand te houden; inzonderheid in Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk, België en Rusland is in de laatste tientallen van jaren veel in deze richting geschied.

Dat in deze landen de Staat en de gemeenten (gewoonlijk gesteund door den Staat) de bebossching van woeste gronden voor een groot deel ter hand nemen, vindt vooral hierin zijn grond, dat een blijvend lichaam beter dan het individu in staat is blijvend bosch te behouden, omdat het particulier vermogen aan te veel schommelingen en aan verbrokkeling onderhevig is; ook heeft dit dikwijls te weinig draagkracht om de late rentabiliteit van het in den grond gestoken kapitaal af te wachten'. Hieruit blijkt ondubbelzinnig de sympathie, die de Commissie voor het voorstel der Regeering koesterde.

In 1907 werd reeds een bedrag van *f* 4000.- op de Staatsbegrooting uitgetrokken, ten einde een begin te kunnen maken om een tweetal gemeenten de noodig geachte ondersteuning te geven. Voor 1924, dus 17 jaar later, waren voor 45 gemeenten gelden ten behoeve van de gemeentelijke bebossching uitgetrokken alsmede voor de bebossching van een terrein van den Oranjebond van Orde bij Hilvarenbeek, welke vereeniging ten algemeenen nutte werkzaam is en sedert 1911 mede 's Rijks finantieelen steun geniet. Van 1907 tot en met 1923 werd voor de gemeentelijke bebossching plm. *f* 886000.- aan renteloos voorschot uitgekeerd en werden pl.m. 4751 HA. beboscht.

Het werk van den Oranjebond v. Orde die ook in andere provinciën heidegronden heeft aangekocht en beboscht, is mede een bewijs, dat het denkbeeld van het Gemeenschaps-

bosch in ons land veld wint[1].Niet anders is het gesteld met den arbeid eener andere Vereeniging, die terecht allerwege groote sympathie ondervindt, de Vereeniging tot Behoud van Natuurmomenten in Nederland. Ook de werkzaamheid dezer Vereeniging wijst er op, dat het denkbeeld meer en meer veld wint, dat het bosch niet behoort in handen van het individu. Deze Vereeniging kocht enkele mooie particuliere boschbezittingen, die met ondergang werden bedreigd, n.l. het Leuvenumsche bosch bij Hulshorst, alsmede het landgoed Hagenau met de bosschen van Rhederoord nabij Dieren en de Steeg, en voorts uitgestrekte bosschen bij Oisterwijk, tot een gezamenlijke oppervlakte van ongeveer 1800 HA. bosch. De aankoop van deze en dergelijke complexen wordt aan de Vereeniging mogelijk gemaakt, omdat duizenden in den lande haar steunen hetzij door als lid eene jaarlijksche contributie te betalen, hetzij door deel te nemen in rentelooze of lage rentedragende leeningen.

Opmerkelijk is ook, dat er tot voor weinige jaren bij vele gemeenten in de zandstreken een drang bestond om zich van haar grondbezit te ontdoen, inzonderheid als dit nog woest was. Deze drang is voor de gronden, die uitsluitend geschikt zijn voor den aanleg tot bosch, veel minder geworden en beperkt zich meestal tot woeste gronden van betere hoedanigheid, waarvan verkoop inderdaad wenschelijk kan zijn, b.v. voor de stichting van boerderijen of de uitbreiding van bestaande landbouwbedrijven. Zelfs zien wij, waar in het Zuiden des lands vroeger verkoop van heide aan de orde van den dag was, thans gemeenten in Noordbrabant, zij 't ook nog slechts bij uitzondering, overgaan tot uitbreiding van haar heidebezit ten einde dit te bebosschen. Voorts kochten verscheidene gemeenten de laatste jaren groote uitgestrektheden woesten grond aan om deze door werkloozen in bosch te laten omzetten, zooals Helmond, Westerbork, Odoorn, Borger en Sleen. Ook zien wij Zeist, Heemstede, Oosterbeek, Rotterdam, Amsterdam en Bussum, voornamelijk uit aesthetisch en hygiënisch oogpunt, bosschen aankoopen, - iets wat de gemeente Arnhem reeds voor vele jaren met de landgoederen

1) Deze vereeniging heeft sedert kort hare bezittingen aan de Ned. Heidemaatschappij geschonken.

Klarenbeek en Sonsbeek had gedaan -, of wel gronden om daarop bosch aan te leggen; naarmate de bevolking toeneemt en landgoederen, waarop men vroeger vrij van de natuur kon genieten, tot villaparken worden bestemd of worden afgesloten voor het publiek, zal ongetwijfeld in deze richting moeten worden voortgegaan.

Sedert eenigen tijd wordt in ons land telkens - en zeer terecht - gewezen op de dringende noodzakelijkheid, dat bij de groote uitbreiding die tengevolge van den sterken bevolkingsaanwas in sommige streken, steden en dorpen ondergaan, z.g. Gewestelijke plannen worden vastgesteld.[1)] Bij deze plannen zal o.m. moeten worden bepaald, welke terreinen en inzonderheid welke boschcomplexen behooren te worden gespaard voor recreatie der bewoners. Dergelijke bosschen zullen om hunne groote beteekenis voor de gemeenschap in den regel wel geen privaat bezit kunnen blijven.

In den laatsten tijd worden, tengevolge van den druk der belastingen (successiebelasting, vermogens- en inkomstenbelasting, verdedigingsbelastingen), fortuinverlies en stijgende kosten van onderhoud steeds meer landgoederen, waaronder met veel houtgewas, en boschbezittingen verkocht en versnipperd tengevolge waarvan het velbare hout meest wordt gekapt en aan de welvaart van de betrokken streek daardoor dikwijls groot en onherstelbaar nadeel berokkend. Ongetwijfeld zal dit verschijnsel de overheid nopen op boschrijke bezittingen door koop of desnoods onteigening beslag te leggen, indien met het voortbestaan daarvan behalve een plaatselijk ook een groot algemeen belang gemoeid is en onttakeling door verkoop in perceelen dreigt. Onlangs heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw naar aanleiding van vragen van het Kamerlid van Ravensteyn een lijst gepubliceerd van reeds tenietgegane landgoederen en bosschen, een lijst die inderdaad ontstellend mag heeten!

Hoewel jaarlijks een aantal HA. Staats- en gemeentebosch flink begint toe te nemen, is het totaal der bosch-oppervlakte in ons land in de periode van 1913 tot en met 1922 toch achteruitgegaan.

1) Mr. G.A. van Poelje, Gewestelijke Plannen, uitg. N. Samson, Alphen a./d. Rijn.

Van 1903 tot en met 1912 werd gemiddeld per jaar ongeveer 1300 HA. beboscht en wel plm. 200 HA. door Staat, gemeenten, enz. en pl.m. 1100 HA. door particulieren. Van 1913 tot en met 1922 werd gemiddeld per jaar plm. 1180 HA. beboscht en zien wij de bebossching door particulieren terugloopen tot gemiddeld plm. 525 HA. per jaar en de door den Staat of met Staatshulp beboschte gronden stijgen tot gemiddeld ongeveer 655 HA. per jaar. Bovendien worden jaarlijks groote oppervlakten bosch uitgerooid en tot landbouwdoeleinden bestemd. Van 1903 tot en met 1912 werd gemiddeld per jaar plm. 590 HA. gerooid bosch tot bouw- en grasland aangelegd en van 1913 tot en met 1922 gemiddeld per jaar niet minder dan plm. 1120 HA. Voorts werden van 1903 tot en met 1912 gemiddeld per jaar ongeveer 4190 HA. heide tot bouw- en grasland ontgonnen en van 1913 tot en met 1922 4730 HA. per jaar. Men kan veilig aannemen dat de aanleg tot bouw- en grasland voor het grootste gedeelte door particulieren geschiedt, zij 't ook dat de overheid daarbij, als dit werk dienstbaar wordt gemaakt om werkloosheid te bestrijden, veelal finantieel steunt door een aandeel in de werkloonen te betalen. Ook werden sedert 1920 met steun van de regeering in verschillende streken des lands woeste gronden tot bouw- en grasland ontgonnen en daarop boerderijen gesticht.

Het moge een verblijdend verschijnsel zijn, dat de gemeenschapsbosschen in oppervlakte toenemen, anderszijds is het te betreuren, dat de bebosschingen van particuliere zijde zijn afgenomen. Weliswaar is van 1913 tot en met 1922 per jaar in totaal gemiddeld slechts pl.m. 100 HA. minder beboscht dan in het daaraan voorafgaande decennium, daar tegenover staat dat door de groote vellingen, voornamelijk tijdens den oorlogstijd, de totale boschoppervlakte die in 1914 nog 257091 HA. bedroeg verminderd is tot 248208 in 1922, dus met ongeveer 9000 HA.

Een nieuwe factor, die bevorderlijk is voor de instandhouding van het gemeenschapsbosch, vormt de Boschwet 1922.

Artikel 7 dier wet luidt:

1. Publiekrechtelijke lichamen alsmede vereenigingen en stichtingen van algemeen nut zijn verplicht hunne bosschen en andere houtopstanden behoorlijk te onderhouden.
2. Geheele of gedeeltelijke vellingen van zoodanige bosschen

en andere houtopstanden, voorzoover deze niet gelegen zijn binnen de bebouwde kommen der gemeenten, kunnen door Onzen Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel worden verboden of niet dan voorwaardelijk toegestaan.

3. Van het voornemen om te vellen of te dunnen moet ten minste eene maand voor de velling of dunning schriftelijk worden kennisgegeven aan het hoofd van het Staatsboschbedrijf.

Krachtens het 2e lid kan de Minister dus vellingen verbieden en ook aan eene velling, die wordt toegestaan, voorwaarden verbinden. Bij vellingen wordt o.a. meestal *herplanting* voorgeschreven. Bij de onderzoekingen, die door het personeel van het Staatsboschbedrijf plaatselijk worden ingesteld wordt zooveel mogelijk met het betrokken lichaam overleg gepleegd en dit met raad bijgestaan, daar de kracht der wet moet worden gezocht in haar opvoedend karakter.

Ook is bij de Boschwet 1922 eene VIIIe Titel aan de Onteigeningswet toegevoegd tengevolge waarvan onteigening van onroerend goed ter bewaring van natuurschoon gevormd door bosschen en andere houtopstanden, uit kracht van eene wet, kan geschieden ten name van het Rijk, eene gemeente of eene rechtspersoonlijkheid hebbende vereeniging of eene stichting, uitsluitend in het belang van het natuurschoon werkzaam. Voorts bepaalt art. 12 van de meergenoemde Boschwet, dat, den Boschraad gehoord, aan publiekrechtelijke lichamen alsmede vereenigingen en stichtingen van algemeen nut geldelijke bijdragen uit 's Rijks kas kunnen worden verleend.

Nog meen ik te dezer plaatse te moeten wijzen op de in het Tijdschrift der Ned. Heidemaatschappij van 1 Juli jl. opgenomen volledige nota van den Boschraad ‘in zake het behoud onzer landgoederen’, welke onlangs door dit College is verzonden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw.

Behalve dat daarin zeer terecht belastingverlaging wordt bepleit voor landgoederen[1)] waarvan het behoud in het algemeen belang van veel beteekenis is, indien de eigenaren

1) ‘De Boschraad verstaat onder landgoederen geheel of gedeeltelijk met houtgewas begroeide terreinen van eenige uitgestrektheid, waarop al dan niet een buitenverblijf voorkomt’.

vrijwillig eene Staatscontrôle over hunne bezittingen willen aanvaarden (hetgeen mede is te beschouwen als een vorm van dienstbaar maken van die bezittingen aan de gemeenschap), wordt in de nota ook op bovengenoemd art. 12 der Bosch wet gewezen, dat tot nu toe niet is toegepast. Onteigening door den Staat of door de betrokken gemeenten met Staatssteun zou de Boschraad “zelfs in dezen tijd van versobe-“ring” niet geheel willen nalaten. Ten einde evenwel aankoopen of onteigeningen van Staatswege of steunverleningen aan gemeenten, vereenigingen en stichtingen minder bezwarend te maken voor 's Rijks schatkist, acht de Boschraad het raadzaam, dat een onderzoek wordt ingesteld ‘naar de mogelijkheid om weinig rentegevende domeinen, welke geen bijzonder belang hebben uit een oogpunt van natuurschoon of wegens andere redenen, te verkoopen en de opbrengst te storten in een te vormen fonds speciaal voor aankoop van boschbezit’.

Indien ik er in geslaagd mocht zijn den lezer van dit artikel de overtuiging te schenken, *dat de Nederlandsche Boschbouw zich meer en meer beweegt in de richting van het gemeenschapsbosch*, zoo blijkt dat er ook in dit opzicht niets nieuws onder de zon is, want, het moge dan zijn door geheel andere oorzaken en onder andere vormen, die zich aanpassen aan den nieuweren tijd, wij keeren weer terug tot het bosch in gemeenschappelijk bezit, dat in de Germaansche landen algemeen bestond, voordat het individualisme zijn verstrekkenden invloed had doen gelden.

Utrecht.

E.D. VAN DISSEL.

De onrechtmatige overheidsdaad.

De overheid, Staat, Provincie of Gemeente, is als particulieren aan de wet onderworpen en behoort te handelen binnen de grenzen door de wet gesteld. Wanneer zij deze niet eerbiedigt, verordeningen maakt, welke in strijd met de wet zijn, vergunningen weigert in strijd met de wet, miliciens onwettig inlijft, is veelal door een beslissing van een hooger orgaan, soms door een uitspraak van den rechter, de nietigverklaring van de onwettige handeling te verkrijgen. Deze geldt dan niet meer en is buiten werking; bij een weigering, waar toestemming plicht was, zal de toestemming alsnog worden gegeven. Maar met het wegruimen van wat onwettig is gedaan, zijn alle gevolgen van de onwettige gedraging niet weggenomen. De milicien, die is ingelijfd en nu wordt vrij gelaten, heeft schade geleden, de verordening die is opgeheven, maar een tijdlang gewerkt heeft, kan nadeel hebben veroorzaakt. In beide gevallen is schade geleden en komt de vraag op: kan deze door den benadeelde van de overheid worden teruggevorderd? Het is het vraagstuk van de gevolgen der onrechtmatige overheidsdaad, dat welhaast sedert honderd jaren op gezette tijden de gemoederen van de rechtsgeleerde wereld in beweging zet. Een beslissing in den eenen of anderen zin, waarbij hetzij de vergoedingsplicht van de overheid wordt ontkend, hetzij deze meer of minder wordt aangenomen, brengt meest dit gevolg met zich mede.

Thans is door het arrest van den Hoogen Raad van 20 November 1924 (W. 11293, N.J. 25.89) dit vraagstuk weder in het midden van de belangstelling geplaatst. Het

behoort onder die vraagstukken, waarvan het recht er eenigen binnen zijn kring heeft, welke, nimmer bevredigend opgelost, telkens gedurende langere of kortere perioden slapend, ook telkens weer frisch te voorschijn komen en de volle aandacht vragen. En wat de aanleiding ook is, die de belangstelling weer heeft opgewekt, steeds treft men aan denzelfden strijd der meeningen, dezelfde vragen, hetzelfde gemis aan algemeene bevredigdheid, hetzelfde indutten daarna weer van het vraagstuk in zijn onoplosbaarheid. Maar gedurende de oplevingsperioden vindt men ook weer denzelfden ijver in het zoeken naar de oplossing.

Een bepaalde voor dit geval gegeven wetsbepaling bestaat niet - vandaar de moeielijkheid - en de vraag wordt teruggebracht tot deze of de in het Burgerlijk Wetboek voorkomende bepaling, het bekende artikel 1401, dat ieder verplicht is de schade door zijn onrechtmatige daad veroorzaakt te vergoeden, ook van toepassing is voor de overheid ten aanzien van door haar gepleegde onrechtmatige overheidsdaden. Op den bodem van het vraagstuk ziet men dan het al of niet bestaande onderscheid tusschen publiek- en privaatrecht en de beantwoording hangt veelal af van de erkenning of ontkenning van dit laatste onderscheid.

Zij, die geen onderscheid maken tusschen privaat- en publiekrecht, beschouwen het betreffende artikel van het Burgerlijk Wetboek als de common law, geldende voor het geheele recht, dus ook voor de overheid ten aanzien van de burgers; de consequentie aan den anderen kant voert tot de opvatting, dat het Burgerlijk Wetboek regelen geeft voor de verhouding der burgers onderling en dat deze bepaling geen verplichting oplegt aan de overheid ten aanzien van hare overheidsdaden. Waar deze vergoedingsplicht niet op andere wetsbepalingen berust, moeten zij deze ontkennen, al erkent men dan tevens, dat deze toestand onbevredigend is en dat er vele gevallen zijn, waar een dergelijke verplichting van de overheid behoort te bestaan. Zeer sterk kwam deze tegenstelling uit bij de debatten der Juristen Vereeniging van 1910, waar dit onderwerp behandeld werd: Krabbe en Kranenburg stonden hier scherp tegenover Oppenheim en Struycken, om met deze namen te volstaan.

De jurisprudentie van den Hoogen Raad heeft zich in de

laatste dertig jaren van het eene uiterste naar het andere bewogen: van de ontkenning van elke aansprakelijkheid tot de erkenning van de vergoedingsplicht voor de schade, veroorzaakt door elke overheidsdaad, welke in strijd is met de wet. Het is de beslissing in dezen zin, welke thans de gemoederen weer in beweging heeft gezet en welke den burgemeester van Utrecht heeft doen spreken van de jongste Novemberrevolutie. Een kort overzicht van de meest bekende beslissingen moge dezen overgang nader illustreeren.

De meest bekende uitspraken, waarbij art. 1401 niet toepasselijk verklaard werd op overheidsdaden, zijn die betreffende de 'Vrouw Elske' (29 Mei 1896 W. 6817) en betreffende de 'Rhedensche koe' (21 April 1898 W. 7116).

In het eerste geval voer een schipper met zijn schip 'Vrouw Elske' in openbaar vaarwater der gemeente Leeuwarden en stootte daar tegen een zich onder water bevindende paal, waardoor het schip lek raakte en zonk. De schipper sprak de gemeente aan voor schadevergoeding op grond, dat zij niet behoorlijk voor de bevaarbaarheid van het water had gezorgd. Het tweede geval betrof een losloopende koe, op bevel van den burgemeester van Rheden doodgeschoten, omdat deze vreesde, dat zij hoornwoest was, voor welk feit schadevergoeding werd gevraagd, omdat dit doodschieten zonder noodzaak was gebeurd. In beide gevallen wees de Hooge Raad elke vordering af, op grond dat de al of niet rechtmatigheid der handelingen uitsluitend aan het publieke recht kan worden getoetst en niet kan worden beoordeeld naar de bepalingen van het burgerlijk recht, als regelende de rechten en verplichtingen van bijzondere personen. Private personen ontleenen enkel aan het publieke recht niet alleen geen rechtsgrond om een gemeentebestuur tot de noodige zorg te noodzaken, maar evenmin om wegens nalatigheid in die zorg tegen dat bestuur een vordering tot schadevergoeding in te stellen.

Deze beide, zoo kort na elkaar gegeven uitspraken verwekten veel beroering; den meesten was dit in strijd met het rechtsgevoel en krachtig werd herstel gezocht in een ruimere toepassing van art. 1401, ook ten aanzien van de overheid. Vooral Hamaker liet zijn machtige stem hooren en de Hooge Raad begon het langzame proces van een algeheele omkeering.

Het gemeentebestuur van Rotterdam had ter uitvoering van een verordening betreffende bouwvallige gebouwen - het was nog vóór de Woningwet - een woning doen ontruimen en gedeeltelijk doen afbreken, waartegen de eigenaar zich verzette en de gemeente voor schadevergoeding aansprak. De Hooge Raad besliste thans (10 Mei 1901 W. 7606) dat ook rechtspersonen onrechtmatige daden kunnen plegen, welke hen volgens art. 1401 tot schadevergoeding verplichten en dat openbare lichamen daarvan niet zijn uitgezonderd. Dat dan ook door formeel wettig tot stand gekomen publiekrechtelijke handelingen eigendom onrechtmatig kan worden aangetast, waardoor alsdan grond voor verschillende bij de wet aangewezen vorderingen tot herstelling van de geschonden eigendomsrechten en vergoeding van schade kan ontstaan. Dit blijft niet tot eigendomsrecht beperkt, maar strekt zich uit tot elk subjectief recht: art. 1401 is toepasselijk, wanneer een subjectief privaatrecht onrechtmatig wordt geschonden door een overheidsdaad. Bij deze jurisprudentie zouden dus de beslissingen èn over de Vrouw Elske en over de Rhedensche koe anders zijn uitgevallen. Niet voldoende is echter het lijden van schade; een bestaand recht van den benadeelde moet zijn geschonden. Op zich zelf verplicht de onrechtmatige overheidsdaad dus nog niet tot schadevergoeding. Het missen van een voordeel geeft nog geen actie.

De volgende stap komt in 1917. Een militair motorwielrijder, die in dienst een ongeluk heeft gekregen, wordt in een militair hospitaal opgenomen en zooals gesteld niet met de noodige zorg en oordeelkundigheid behandeld, wat tengevolge heeft, dat hij voor zijn leven gebrekkig zal blijven. Hij spreekt den Staat voor schadevergoeding aan en ofschoon hier geen bepaald subjectief recht is geschonden, acht de Hooge Raad de vordering ontvankelijk, omdat de Staat, zich belastende met den militairen geneeskundigen dienst, daarmede wel beoogende zijn publiekrechtelijke taak naar behooren te vervullen, aldus doende een bemoeiïng aanvaardt, welke naar haren aard niet noodzakelijk van den Staat behoeft uit te gaan, en waar deze in elk geval op één lijn staat met ieder bijzonder persoon, die de geneeskundige verzorging van een ander vrijwillig op zich neemt. Hij is dan evenals die bijzondere persoon op gronden aan het privaatrecht ontleend aansprakelijk

De niet aansprakelijkheid van de overheid is dus thans terug gedrongen tot het geval van zuiver publiekrechtelijke handelingen, welke bijzondere personen niet kunnen verrichten en waarbij geen subjecief recht van den benadeelde geschonden wordt.

Dit laatste terrein is thans ook veroverd voor art. 1401 in het arrest van 1924. De douane autoriteiten hadden ten onrechte geweigerd medewerking te verleenen voor den uitvoer van bepaalde goederen en nu werd beslist, dat hij, die een wettelijk voorschrift overtreedt, een onrechtmatige daad pleegt, onverschillig of dat voorschrift een publiekrechtelijk dan wel een privaatrechtelijk karakter draagt, gelijk de burger, die de strafwet overtreedt, onrechtmatig handelt. De vraag of daarbij eenig subjectief recht van den benadeelde geschonden is, doet hierbij niets ter zake, omdat het handelen of nalaten onrechtmatig is door de enkele overtreding en daarin alleen de vergoedingsplicht is gegrond. Dit geldt evenzoo voor het publiekrechtelijk lichaam bij de vervulling zijner overheidstaak, dat de wettelijke voorschriften niet eerbiedigende zonder meer een onrechtmatige daad pleegt en tot schadevergoeding gehouden is.

Men ziet, dat de omdraai volkomen is. Hier wordt wel nog slechts gesproken van handelingen in strijd met een wettelijk voorschrift, maar het kan haast niet twijfelachtig zijn, dat na de uitbreiding van het begrip onrechtmatige daad in 1919 tot handelingen in strijd met de zorgvuldigheid, welke men ten aanzien van eens anders lijf en goed behoort in acht te nemen, ook deze uitbreiding zal gelden voor de onrechtmatigheid van overheidsdaden en de aansprakelijkheid van de overheid.

Wat zien wij thans? Aarzeling en twijfel ten aanzien van de gevolgen. Een ongetemperde juichtoon wordt schier niet gehoord. Nu men heeft wat men wil, aarzelt men voor het geschenk. Dit behoeft geen verwondering te wekken; het is alleszins begrijpelijk en vindt zijn reden in de eigenaardigheid van het vraagstuk.

Toen de Hooge Raad besliste: nimmer vergoeding voor onwettige overheidsdaden, was er begrijpelijk verzet. De gevallen liggen voor de hand, waar het rechtsgevoel vergoedingsplicht noodzakelijk acht. Maar nu het hoogste rechtscollege heeft gezegd: steeds aansprakelijkheid en vergoeding van

schade, veroorzaakt door overheidsdaden, welke strijden met de wet, komt eenzelfde aarzeling op. Zijn er niet vele dergelijke gevallen, waar de wenschelijkheid van een vergoedingsplicht twijfelachtig is?

Ligt hier soms de sleutel? Moet niet eerst klaar voor oogen staan, wanneer aansprakelijkheid gewenscht is en wanneer niet? Empirisch onderzoek en niet dogmatische vooropstelling. Op de Juristen-vergadering van 1910 verweten beide partijen elkander, dat zij van een dogma uitgingen. Krabbe zag de fout van zijne wederpartij in het vooropstellen van het onderscheid tusschen publiek- en privaatrecht. Struycken kaatste het verwijt terug en zeide: gij zelf gaat uit van aprioristische algemeene begrippen van recht en overheid.

Laten wij daarom noch het een noch het ander vooropstellen, maar laten wij nuchter eenige gevallen beschouwen. Wij zullen dan zien, zooals ook Meyers onlangs aanvoerde, dat afgezien van de vraag of publiekrecht iets anders is dan privaatrecht, de overheid nu eenmaal anders staat tegenover de burgers dan de burgers tegenover elkander. Een verklaring en rechtvaardiging hiervan kan dan beproefd worden.

In de eerste plaats eenige voorbeelden, waar een verplichting tot schadevergoeding voor de hand ligt en ontkenning daarvan ingaat tegen het rechtsgevoel. Wanneer bij wet of verordening een bepaalde termijn gesteld is voor een beslissing b.v. bij de Hinderwet, bij een bouwverordening en de termijn wordt overschreden, waardoor de aanvrager schade lijdt, dan is er geen reden, waarom die schade niet zou worden vergoed. Wanneer zij, die uitsluitend op publiekrechtelijk standpunt staan, dan spreken van instructienormen, waaraan de bijzondere personen geen rechten kunnen ontleenen, dan wekt dat onbevredigdheid. De termijnen zijn gegeven, ook in het belang van de aanvragers; indien zij te kort gesteld zijn, moeten zij door het bevoegde orgaan verlengd worden, maar zoolang zij gelden, moeten zij worden nagekomen en is de overheid aansprakelijk voor verzuim.

Wanneer schade is veroorzaakt door het verzuimen van een plicht - zij het een publiekrechtelijke plicht - als in het geval van de Vrouw Elske, is er eveneens alle reden deze te vergoeden. In vertrouwen dat het vaarwater goed bevaarbaar is, maakt het publiek daarvan gebruik. De algemeene ontstemming

na de toen gegeven beslissing, geeft duidelijk aan, hoe daardoor het rechtsgevoel werd gekrenkt. Het is onjuist daarmede te vergelijken de veiligheid op de openbare wegen en te vragen of de overheid nu ook schadeplichtig is bij diefstal, omdat de politie deze niet verhinderd heeft. Maar wanneer door zorgeloosheid in het onderhoud van publieke wegen schade is veroorzaakt door gaten in den weg of het vallen van boomen, is er geen reden de overheid vrij te stellen, wanneer in een dergelijk geval een bijzondere eigenaar aansprakelijk zou zijn.

Het gaat slechts om eenige voorbeelden; geenszins om hier een norm te geven, wanneer wel en wanneer niet de overheid aansprakelijk voor de schade moet zijn. Voorbeelden als boven zijn met tien- en honderdtallen uit te breiden.

Thans eenige gevallen, waar de beslissing veel twijfelachtiger is. Een gemeente maakt een verordening op de winkelsluiting, welke na eenigen tijd door den rechter onverbindend wordt verklaard, als in strijd met de wet. Wie hebben door deze onwettige handeling van het gemeentebestuur schade geleden? Alle winkeliers, die zich daaraan onderworpen hebben en die kunnen aantoonen, dat zij door langer open te blijven meer zouden hebben verdiend. Zal men aan al dezen een vordering tot schadevergoeding geven? En toch hebben zij schade geleden door een onwettige overheidsdaad. Men kan niet zeggen, dat zij door zich te onderwerpen, zich vrijwillig bij het onwettige besluit hebben nedergelegd. Zij hadden deze onderwerping immers elk oogenblik kunnen doen ophouden en een rechterlijke beslissing uitlokken, waarbij hun vroegere gehoorzaamheid aan de verordening niet tegen hen zou kunnen worden uitgespeeld. Het geval kan gebracht worden onder de omschrijving van den Hoogen Raad in zijn laatste arrest en toch, mijn rechtsgevoel vordert een dergelijke aansprakelijkheid eerder niet dan wel. Tenslotte de rechterlijke beslissingen zelf. Door het laatste arrest zijn verschillende vroegere arresten en uitspraken van lagere rechters gestempeld als te zijn gewezen in strijd met de wet. Zal nu de Staat allen, die een dergelijk proces in de laatste dertig jaren - de verjaringstermijn - verloren hebben en die dit bij de tegenwoordige jurisprudentie zouden gewonnen hebben, moeten schadeloos stellen? En zal dan de Staat, wanneer de rechtspraak weer mocht omslaan, zoodat het als in strijd met de wet gestem-

pelde plotseling opnieuw als overeenkomstig de wet zal gelden, de betaalde schadevergoeding als onverschuldigd betaald mogen terug vorderen? Een dergelijke gevolgtrekking werkt toch twijfel, al meende de meervermelde juristenvergadering, dat voor de aansprakelijkheid van de overheid geen beperking behoeft te bestaan ten aanzien van onwettige rechterlijke beslissingen. Maar diezelfde juristenvergadering, die in hare meerderheid voor een strenge vergoedingsplicht van de overheid was, wenschte wel een dergelijke beperking voor schade tengevolge van onwettige provinciale- en gemeente-verordeningen. Ook hier dus geen onbeperkte aansprakelijkheid, als bij de handelingen van bijzondere personen, geen volledige gelijkheid bij de toepassing van art. 1401, maar slechts bestaat er verschil, waar de grens dient getrokken te worden.

Hiermede wordt het vraagstuk teruggebracht tot dit: voor welke onjuiste handelingen is de overheid aansprakelijk tegenover hen, die daardoor schade hebben geleden en voor welke moet deze aansprakelijkheid niet worden aangenomen? Wanneer wij aan het begrip onrechtmatige daad de vergoedingsplicht verbinden, wordt dan de vraag: welke onjuiste overheidsdaden zijn onrechtmatig? Dat uit te maken is de taak van den wetgever, die hierin tot heden is te kort geschoten en daarmede nog wel verder in gebreke zal blijven. Toch zie ik in een wettelijke regeling van dit punt de eenige oplossing van het befaamde vraagstuk.

Het kan hier niet de plaats zijn een volledig onderzoek naar deze scheidslijn in te stellen, maar waar eenige voorbeelden zijn gegeven, welke mij tot een verschillend antwoord voor de vergoedingsplicht brachten, mag ik mij niet onttrekken aan een poging, om daarvoor de verklaring te vinden. Mogelijk, dat hiermede tevens een richtlijn voor verdere ontwikkeling is gegeven. Wat is het kenmerkende van de beide gegeven gevallen - de verordening in strijd met de wet en de rechterlijke uitspraak in strijd met de wet - waarbij aansprakelijkheid van de overheid twijfel wekte. In beiden wordt naar beste weten de wet toegepast, wordt gemeend dat volgens, niet in strijd met de wet wordt gehandeld, maar een ander orgaan of hetzelfde orgaan bij een latere beslissing stelt vast, dat dit onjuist is geweest en dat tegen de wet gehandeld is. Ten aanzien van handelingen door bijzondere personen bestaat dan

niettemin aansprakelijkheid, ook wanneer zij te goeder trouw meenden binnen hun recht te handelen. De eigenaar, die zijn weg afsluit, meenende dat daarop geen last van overweg rust, zal tot vergoeding verplicht worden, wanneer de rechter het tegendeel uitmaakt en verklaart, dat de weg ten onrechte is afgesloten. Wat is nu het verschil tusschen dien eigenaar, die meende te handelen binnen zijn bevoegdheid, en de overheidsorganen, die diezelfde meening waren toegedaan? Ik zie een verschil hierin, dat de particulier handelt voor zichzelf op eigen risico en vrijwillig. Het publiekrechtelijk orgaan handelt niet voor zich zelf, maar voor allen, voor de gemeenschap; het is verplicht zijn overheidstaak waar te nemen, te beslissen, verordeningen te maken, waaraan het zich niet mag onttrekken. Aan ieder orgaan is zijn taak opgedragen in het vertrouwen, dat het deze naar zijn beste weten zal vervullen. Dit hypothetisch vertrouwen, dat mag worden aangenomen tusschen overheid en burgers - en dat niets te maken heeft met het werkelijke vertrouwen, dat op een bepaald oogenblik in de overheid en haar organen al of niet bestaat - bestaat niet ten aanzien van de handelingen van de bijzondere personen onderling. Maar met dit vertrouwen is ook een risico verbonden, zoodat de overheid niet aansprakelijk is, wanneer zij naar beste weten en te goeder trouw haar taak vervult. Het gevoel door de te nemen beslissingen het openbare lichaam bloot te stellen aan groote schadevorderingen, werkt remmend op de organen en houdt het vervullen van hun taak tegen. Waarom is trouwens haar handelen onwettig: omdat een ander orgaan, dat daar boven gesteld is, de onwettigheid uitspreekt. Maar als bij rechterlijke uitspraken, later kan blijken dat deze laatste beslissing als onwettig moet worden beschouwd.

Men kan dan niet spreken van aanwijsbare onachtzaamheid in het vervullen van de taak, maar slechts van een verschil in opvatting omtrent de beteekenis van het wettelijk voorschrift. Wanneer echter wel onachtzaamheid mag worden aangenomen - en dit geldt voor de andere genoemde gevallen, het overschrijden van den gestelden termijn, het niet behoorlijk zorgen voor het onderhoud - behoeft de burger dit risico niet te dragen.

Zal soms het schuldelement een grootere rol spelen bij de onrechtmatigheid van overheidsdaden, dan bij de onrecht-

matigheid van handelingen van particulieren, juist wegens het verschil in de verhouding tusschen overheid en bijzondere personen en tusschen bijzondere personen onderling? Dan zou hiermede tevens een richtsnoer zijn gevonden ten aanzien van handelingen binnen den kring van het z.g. freies Ermessen, waar de wet aan de overheid de vrije hand laat naar haar goeddunken te beslissen. In het algemeen geen aansprakelijkheid, maar wel wanneer mocht worden aangetoond, dat het orgaan niet te goeder trouw of met grove onachtzaamheid heeft gehandeld.

De vraag kan dan nog overwogen worden, of dit alles zal gelden voor elke daad van de overheid in de uitoefening van hare overheidsfunctie of slechts voor die handelingen, welke uitsluitend overheidshandelingen kunnen zijn. Het geval van het arrest van 1917 geeft hiervan een voorbeeld: het doen verplegen van zieke militairen is een overheidsdaad, maar het doen verplegen kan ook door bijzondere personen geschieden; het maken van verordeningen, het geven van publiekrechtelijke vergunningen e.d. daarentegen kan alleen door de overheid, niet door bijzondere personen worden gedaan.

Het voorgaande geeft een mogelijke aanwijzing in welke richting kan gezocht worden naar het vaststellen van de gevallen, waarin de overheid aansprakelijk is. De richting kan onjuist zijn en dan zal elders moeten worden gezocht, maar zeker schijnt mij dit, dat het vraagstuk van de schadeplichtigheid der overheid voor onrechtmatige overheidsdaden niet anders bevredigend kan worden opgelost, dan wanneer de wetgever hieromtrent voorschriften geeft. De vraag of hierover dan de gewone rechter of een andere, administratieve rechter zal hebben te beslissen, is van secundair belang. De wetgever zal dit tevens hebben te beslissen en waarschijnlijk zal daarop van invloed zijn of er dan een regeling van de administratieve rechtspraak zal bestaan. Is dit zoo, dan zal wellicht ook de beoordeeling van deze schadevorderingen aan dien rechter worden opgedragen, maar op zich zelf is dit niet noodzakelijk. Wanneer is vastgesteld, welke onjuiste overheidshandelingen de overheid vergoedingsplichtig maken, kan ook de gewone rechter deze schadevordering berechten.

Maar de wetgever heeft nog geen stap gedaan in de richting van een dergelijke regeling en het zou van een gelukkig, maar

niet verantwoord optimisme getuigen te verwachten, dat spoedig een dergelijke regeling zal tot stand komen. De wetgever is in gebreke en zal wel in gebreke blijven. En dan neemt soms wel noodgedrongen de rechter de verwaarloosde taak van den wetgever over. Dit heeft de Hooge Raad gedaan ten aanzien van ditzelfde onderwerp der onrechtmatige daad in zijn arrest van 1919 bij de ruimere uitlegging van het begrip onrechtmatig; evenzoo is dit het geval geweest bij de hier besproken arresten van 1901, 1917 en thans van 1924. Dikwijls mag men den rechter hiervoor dankbaar zijn, al gaat hij buiten zijn eigenlijke taak.

Wanneer men zich echter op het standpunt stelt, zooals hier is verdedigd, dat de overheid niet steeds aansprakelijk is vóor handelingen, welke strijden met wettelijke voorschriften, gaat het laatste arrest te ver, dat hiervoor een algemeenen regel geeft. Liever zijn dan de beide vorige arresten, waar de aansprakelijkheid aan bepaalde feiten verbonden worden: schending van subjectieve rechten, overheidsdaad, die niet uit haren aard uitsluitend overheidsdaad behoeft te zijn. Zoo zou telkens, zonder het geven van een algemeenen regel, elke groep gevallen afzonderlijk kunnen worden beoordeeld. Maar dan komt het bezwaar van de rechtsonzekerheid, dat in nog niet besliste gevallen noch de overheid, noch de benadeelde weet in hoeverre de aansprakelijkheid zal worden aangenomen. Voor het maken van een scherpe onderscheiding, die dikwijls meer op practischen dan op wetenschappelijken grondslag zal rusten, is de rechter buitendien ongeschikt. Een willekeurige scheiding zal hij niet mogen maken.

Zoo kan ook de rechter in deze kwestie niet geheel treden in de plaats van den wetgever en zal hij de eindoplossing niet kunnen geven. Het laatste arrest zal dus ook niet het laatste woord zijn, het zal vragen en twijfel blijven opwerpen; als krachtige sommatie aan den wetgever heeft het zijn groote verdienste, maar twijfelachtig is of het in zijne consequenties zal kunnen worden doorgevoerd.

Dus toch de wetgever, maar...

Rotterdam.

H.R. RIBBIUS.

Aanteekening over Huet.

Johannes Tielrooy. Conrad Busken Huet et la littérature française. Essai de biographie intellectuelle. - Harlem-Paris, Tjeenk Willink et Champion, 1923.
Cd. Busken Huet. Brieven aan E.J. Potgieter, uitgegeven door Albert Verwey. - Haarlem, Tjeenk Willink, 1925 (3 deelen).

Twee werken met gegevens omtrent Huet, die tot dusver buiten het oog moesten vallen: de brieven aan Potgieter omdat ze niet toegankelijk waren; de gegevens bij Tielrooy, omdat ze genomen zijn uit een geheel dat niemand gemakkelijk vóór zich krijgt: het geheel van Huet's - ook niet-gebundelden - journalistieken arbeid.

De lectuur van Tielrooy laat onbevredigd. Aan den schrijver ligt dat niet, maar aan den held. ‘Huet over de Fransche letteren’: voegt men daarbij ‘van zijn eigen tijd’, dan lijkt het dus aangeduide toch vrij onbelangrijk te zijn. En in de publicatie-Verwey komt wel de geadresseerde, niet de briefschrijver, meen ik, voordeelig uit.

Het schijnt mij bewezen, dat Huet geen origineel beschouwer der Fransche letteren van zijn tijd geweest is. Ik geloof niet, dat bij het conflict van 1865 roem en recht aan de zijde van Huet waren. Ik geloof niet, dat men in de thans uitgegeven brieven de waarheid omtrent zijne betrekking tot Hasselman verneemt. Ik geloof wèl, dat wij hem minder heroiek hebben te zien dan hij gaarne gezien wilde worden.

Dat zijn geen prettige indrukken voor iemand die beseft dat hij voor zijn eigen vorming aan Huet veel te danken heeft. Maar zij zijn er.

I

Het komt mij voor dat Dr. Tielrooy in zijne proef de grenzen eener ‘biographie intellectuelle’ wat wijd heeft uitgezet. Dat Huet in een novelle uit zijn studentenjaren een braven burgerman een ‘épicier’ noemt en bekendheid vertoont met het libretto der *Muette de Portici* komt niet merkwaardig voor. Doordat al te veel dergelijke beuzelarijen over hem worden medegedeeld maakt de held een eenigermate zot figuur, waarvoor hij niet aansprakelijk is. Wij hebben met een schrijver van den rang van Huet en met zijn verhouding tot zoo iets groots als de Fransche letteren te doen, en worden liefst, vóór ons solide gegevens ter beoordeeling daarvan worden verstrekt, niet te ongeduldig gemaakt. Die gegevens kunnen pas afkomstig zijn uit den tijd waarin Huet, zijn waren aanleg niet langer geweld aandoende, van predikant litterator geworden was.

Als Fransch auteur wordt Huet eigenlijk door Tielrooy onmiddellijk buiten geding gesteld wanneer hij, naar aanleiding van Huet's medewerking aan een Fransch stichtelijk magazijn in 1857-'58, opmerkt ‘ces articles français, *comme tous les autres qu'il a écrits*, sont loin de briller...’. Het moet dus de Nederlandsche auteur zijn die aandacht verdient, als hij het over Fransche letteren heeft, en zijn daarbij ten toon gespreide kwaliteiten kunnen bezwaarlijk andere zijn dan zijn kwaliteiten in het algemeen. Tielrooy's boek zou iets brokkeligs hebben moeten verkrijgen, indien hij zich eng beperkt had tot hetgeen Huet over Fransche auteurs heeft geschreven: het zou geworden zijn eene ‘biographie intelletuelle’ bij schamplichten. Dr. Tielrooy heeft terecht gevoeld het daartoe niet te mogen laten komen; hij vraagt zich af welke invloeden den geest gevormd hebben niet van den Huet die voor het eerst over een Fransch boek schrijft, maar van den Huet die voor het eerst als letterkundig criticus optreedt.

Ik geloof dat hij zeer juist oordeelt, wanneer hij onder die invloeden dien van Alexandre Vinet bovenaan stelt. Van Sainte-Beuve is aanvankelijk geen sprake. En de novellist Huet van 1858, de auteur van *Doktor George en Gitje*, is een navolger van Emile Souvestre. Het was in Fransch Zwitser-

land geweest dat Huet als jong man verkeerd had, niet te Parijs. De belangstelling voor Sainte-Beuve dateert eerst van den tijd der kennismaking met Potgieter en met Quack. Met artikelen over Michelet en Murger begint dan ook (1860-'61) zijn bemoeienis met de Fransche letteren van den dag. Dat Huet het groote daarin weet op te merken naarmate het verschijnt kan men geenszins beweren. Leconte de Lisle, Baudelaire, Flaubert ontgaan den man die niet uitgepraat is over Edmond About. Renan daarentegen valt in zijn oog, en wat later Taine, en de intrigue van zijn *Lidewyde* is ontleend aan *Dalila* van Octave Feuillet. Huet heeft de verdienste gehad, het Nederlandsche publiek met een aantal voortbrenselen van den Franschen geest in aanraking te brengen, en op de beschouwing der Nederlandsche letteren de methodes toe te passen van Sainte-Beuve en later eenigermate die van Taine. Uit de levende Fransche letteren heeft hij in den regel het middelmatige geïnterpreteerd, en in zijn litteraire critiek is hij zeer weinig oorspronkelijk geweest. Dat hij desniettemin voor Nederland groote beteekenis heeft kunnen verkrijgen ligt hieraan, dat het Nederland van 1860 in letterkundige beschaving achterlijk was.

Dr. Tielrooy, die de Fransche letteren uitnemend kent, wijst de tekortkomingen van Huet in zijne conclusie scherp aan: ‘il n'a pas été juste pour Balzac, Stendhal, Vigny, Flaubert, Leconte de Lisle, Baudelaire, tous écrivains à la fois très originaux et éminemment français - *trop intimement français ou trop puissants pour lui*... Il n'a pas aperçu Verlaine, à peine les Goncourt et Banville’. Uitlatingen die zich niet verdragen met wat er op volgt: ‘L'oeuvre de Busken Huet est presque complète en ce qui concerne la littérature française’. Wat hij gedaan heeft, blijft verdienstelijk genoeg; Huet valt in het Nederland van zijn tijd dermate in het oog, dat men onwillekeurig naar den hoogsten maatstaf grijpt als men hem wil beoordeelen. Aan dien hoogsten maatstaf gemeten schiet hij te kort. Hij is verreweg de werkzaamste en geestige vulgarisateur van Fransche letterkundige beschaving geweest in een tijd dat Nederland aan vulgarisatie daarvan meer dan gewone behoefte had. Dit bepaalt zijne wezenlijke waarde voor zijn tijd en tegelijk zijn slechts zeer betrekkelijke waarde voor den onzen. Wat hem in de nationale geschiedenis

tot den mindere maakt van een Potgieter of Bakhuizen van den Brink is het gemis aan eigen substantie.

II.

Wordt deze indruk door de kennisneming zijner brieven aan Potgieter bevestigd?

Ik meen, in allen deele.

Professor Verwey is te bescheiden geweest, toen hij zich bij zijn uitgave van alle wezenlijke toelichting onthield. Hij heeft zich op deze brieven geworpen van de eerste minuut af dat zij toegankelijk waren, en geen half jaar later liggen zij in drie deelen uitgegeven voor ons. Dit is waarlijk eene prestatie. Men moet er aan overgeschreven, gezet en gecorrigeerd hebben in hevige haast. Dat dit geheel zonder ongelukken is afgeloopen wil ik niet beweren. De uitgever heeft zich niet altijd overtuigd, dat hetgeen hij liet drukken ook in Huet's handschrift stond. Zoo laat hij Huet eenmaal zeggen dat iemand iets briseert, hetgeen ter plaatse niet den minsten zin oplevert; Huet had geschreven: friseert. Met stijgende verbazing lezen wij dat een ongeduldig Parijsch schouwburgpubliek, als het gordijn voor het eerste bedrijf maar niet op wil, begint te roepen om ‘la prière, la prière’; Huet heeft natuurlijk heel goed geweten en ook geschreven dat zulk een publiek roept om ‘la pièce’. Het bekende land Tjiomas gaat in deze uitgave schuil in een niet bestaand land Tjoenas. Fouten die men bij de uitgave van brieven van een zoo uiterst properen schrijver als Huet gaarne vermeden had gezien. Gelukkig zijn zij niet talrijk.

Een ander gevolg der haast is, dat de brieven zonder commentaar zijn in het licht gegeven. Professor Verwey voert aan, dat Gideon Huet er ook geen voegde bij de brieven van Potgieter aan Huet, doch noemt zelf dezen troostgrond onvoldoende, zoodat het lichtelijk bevreemdt dat hij niettemin is aangehaald. Natuurlijk is niet hij in de gelegenheid, den commentaar op eene briefwisseling te bewerken, die er slechts de helft van kent. Die bewerking ligt op den weg van dengeen die de wederhelft aanbiedt. Prof. Verwey heeft dit zoo goed gevoeld, dat hij aan plotseling opgekomen ambtsbezigheden herinnert, die den tijd, tot het werk van inleiden en aan-

teekenen bestemd, kwamen innemen. Na dit gelezen te hebben tracht men er met een zucht in te berusten, dat het eerste gevolg van het hoogleeraarschap van den heer Verwey juist eene tekstuitgave moest zijn, waaraan - op de ééne bladzijde na die ik nader vermelden zal - elk hooger onderricht vreemd blijft. Doch die stemming wil niet beklijven; immers zij wordt gestoord door een na de halve verontschuldiging niet vermoed betoog, dat het bezorgen van een naakten afdruk in dit geval juist een loffelijk werk was. 'De brieven van Huet aan Potgieter, en omgekeerd', heft een volgende alinea in magisterstoon aan, 'bevatten als een duidelijk zichtbare bovenstrooming hun heele gemoedsverkeer, zooals dit voortloopt tusschen een bedding van gebeurtenissen en denkbeelden. *Daaraan valt niets te verklaren*'. Waaraan niet? Aan het gemoedsverkeer, of aan de gebeurtenissen? Hoe het bedoeld is, moet blijken uit het vervolg: 'Integendeel verklaart alles wat van zoodanige uiting erin voorkomt diezelfde denkbeelden en gebeurtenissen voor zoover we ze onvolkomener kenden'. Daar denkbeelden en gebeurtenissen hier object zijn, schiet er voor subject niets over dan het gemoedsverkeer, en staat er dus, dat wanneer men dit maar geheel doorvoelt, men de gebeurtenissen vanzelf kent. In den mond van een hoogleeraar een zonderlinge verklaring. Zij stelt divinatie in de plaats van eruditie. Wij schoolvossen onder elkaêr hechten nogal veel aan deze laatste. Dat een dichter meer voor de divinatie gevoelt, is dichters recht; - maar dichters, als zij niets anders zijn dan dat, laten zich in den regel niet over de beste wijze van uitgeven van historische teksten uit.

Dat de formule-Verwey den historicus, zoo hij een oordeel te vellen heeft over het juiste karakter van bepaalde gebeurtenissen, geheel in den steek laat, blijkt uit niets zoo duidelijk als uit de uitgegeven brieven zelve.

Het feit dat de geschiedenis der zielsverhouding Huet-Potgieter beheerscht, is de zaak-Hasselman. Potgieter, die zich een aanspraak verworven had op Huet's vertrouwen zoo groot als zelden de eene man tegenover den ander verkrijgt, is er tot den bodem des harten gegriefd over. Er is geen twijfel aan of de handeling van Huet die Potgieter den brief in de pen geeft welke in deel II, bl. 44-46 van Verwey's

Uitgave is afgedrukt, is voor Potgieter's gevoel iets heel leelijks geweest. In zijn antwoord ontkent Huet hooghartig schuld. Voor zoover wij de zaak in quaestie ‘onvolkomen’ gekend mochten hebben, moeten wij er nu - volgens de formule-Verwey - alles van weten, immers welke aan weerszijden de gemoedsuitingen zijn waartoe zij aanleiding geeft, heeft men in zijne editie slechts na te lezen. De heer Verwey heeft dan ook omtrent de ware toedracht der Hasselman-zaak ongetwijfeld alle licht - al onthoudt hij het ons - verkregen; het kan niet anders, of hij zou immers zijne formule ondeugdelijk hebben bevonden en ze daarna niet als proefhoudend hebben aangeboden. Ik buig mij gaarne voor het wonder dat te Noordwijk moet zijn geschied, doch daar mij zelven zulke genade nooit overkomt, meen ik, die op zekerheid al even veel prijs stel als de heer Verwey, met ondichterlijke methodes tot benadering der waarheid te moeten voortvaren. Die methodes hebben mij niet geleerd, de waarde eener geschiedbron uitsluitend te bepalen naar den inhoud van die geschiedbron zelve. Integendeel meen ik te hebben ervaren dat vergelijking met andere bronnen leerrijk kan zijn. Van brieven van Huet aan Potgieter *(post factum)* over de Hasselman-zaak bijvoorbeeld - met brieven van Huet aan anderen uit den tijd waarin de Hasselman-zaak gebrouwen werd. Zulke brieven zijn er reeds eenige gedrukt; die aan Douwes Dekker in het eerste deel der *Brieven van Cd. Busken Huet van* 1890. Een veel belangrijker is ongedrukt, doch in een publiek depot voorhanden: in de nalatenschap-Groen van Prinsterer ten Rijksarchieve. Hij is aan Groen zelven gericht en luidt:

> Bloemendaal, 3 Januari 1868.
> Hoog Edel Gestrenge Heer!
> Het is mijn nog niet openlijk aangekondigd, maar nogtans gevestigd voornemen - indien men zich ten minste, wat onwaarschijnlijk is, van de andere zijde niet retracteert - mij in het aanstaande voorjaar naar Batavia te verplaatsen en daar met 1° July de redactie van den *Java Bode* te aanvaarden. Daar ik in de koloniale kwestie (voor zoover het een leek betaamt over zulke zaken mede te spreken) zeer bepaald een voorstander van het kultuurstelsel ben, of althans het er voor houd dat het liberale systeem van *laissez-faire* nergens minder vatbaar is voor toepassing dan in Indië, heb ik niet geschroomd, gebruik te maken van eene mij aangeboden gelegenheid om in relatie te komen met den Heer Rochussen. In een vertrouwelijk onderhoud heb ik den Heer Rochussen gevraagd of het tegenwoordige gouvernement, dat zich mijns inziens in eene goede rigting

beweegt en eene toekomst heeft, er prijs op stellen zou, dat althans één (op dit oogenblik het voornaamste) der te Batavia verschijnende bladen ophield, stelselmatig oppositie te voeren, en zoo ja, of er in dat geval mogelijkheid zou bestaan, mij niet geheel en al *à la merci* te laten van een uitgever, die welligt beginnen zou met mij verwonderd aan te zien, en nog zou moeten leeren, vertrouwen in mij te stellen. Het antwoord was welwillend; en ik meen zeker te weten dat de Heer Rochussen sedert over mij gesproken heeft met den Graaf van Zuylen, die zijnerzijds over mij spreken zou met den minister Hasselman. In mijn antwoord op een nader schrijven van den Heer Rochussen, dezer dagen ontvangen, ben ik een stuk verder gegaan en heb ik zijne tusschenkomst gevraagd om mij zoo mogelijk met een dier twee ministers, en bij voorbeeld met den Graaf van Zuylen, een onderhoud te bezorgen. Gelijk ik namelijk in den loop van het gesprek duidelijk had kunnen bemerken, meende de Heer Rochussen dat de Graaf van Zuylen, uithoofde van mijne kerkelijke (of moet ik zeggen onkerkelijke?) gevoelens, tegen mij vooringenomen zou zijn, en eerst nadat ik Uw naam genoemd en beweerd had, dat hij daarin gedeeltelijk dwaalde, kwam de Heer Rochussen van die meening terug.
Ziedaar, Hoog Edel Gestrenge Heer, de aanleiding tot dit mijn schrijven. Van hetgeen ik eigenlijk wenschen zou, dat de Regeering voor mij deed (eene ter beschikking-stelling van den Gouverneur-Generaal, met wachtgeld), - daarvan kan, naar ik vrees, niets komen. De mechaniek der ambtenaars-hiërarchie in Indië, beweert de Heer Rochussen, gedoogt zoo iets niet. Doch wel zou het mogelijk zijn, dat mij uit den post voor onvoorziene uitgaven, bijvoorbeeld, een subsidie verstrekt werd; en ofschoon dergelijke ondersteuning uit den aard der zaak précair zou zijn, ik zou meenen althans iets gewonnen te hebben, indien ik daarop rekenen kon. Het voegt mij niet te bepalen, in hoever Uwe betrekking tot den Graaf van Zuylen gedoogt, hem omtrent mij in te lichten, doch *indien* het U voorzigtig voorkomt, hem te laten blijken dat U van deze zaak, die mij zeer aan het hart gaat, iets bekend is; en *indien* (had ik wel in de eerste plaats mogen zeggen) Uwe meening omtrent mij van dien aard is, dat mijn verzoek door U bij den Graaf van Zuylen ondersteund kan worden, zou op eene aanbeveling van U door mij de hoogste prijs worden gesteld. Zeer spoedig zal ik een definitief en voor mij gewigtig besluit moeten nemen, zoodat ik er groot belang bij heb, van meer dan ééne invloedrijke zijde op een denkbeeld te zien aandringen (regeneratie der journalistiek op Java in gouvernementeele rigting), dat mij wel praktisch en urgent toeschijnt, doch niettemin ligtelijk ter wille van andere staatsbeslommeringen uit het oog zou kunnen verloren worden.
Is mijn verzoek in eenig opzigt onbescheiden, of zou het voldoen aan mijn verlangen U op eenigerlei wijze in ongelegenheid kunnen brengen, wil dan, H.E.G. Heer, mijne opregte verontschuldiging aannemen, en zie, ter wille van het vertrouwen waarmede ik tot U kom, mijne vrijpostigheid over het hoofd. Veroorloof in elk geval dat ik mij met de hoogste onderscheiding noeme
Hoog Edel Gestrenge Heer

Uw gehoorzame dienaar
CD. BUSKEN HUET.

Groen heeft, zooals hij meer deed, in dorso het antwoord aangeteekend:

> 7 Januari 1868.
> Uw vertrek naar Indië zou ik een groot verlies achten voor onze journalistiek. Waarom de voorkeur aan de kolonie boven het Moederland? Het verblijdt mij de vraag onaangeroerd te kunnen laten in hoever waardeering van Uwe begaafdheden en exceptionele opregtheid mij de ondersteuning van Uwe wenschen veroorloven zou. Met het berigt dat ik sedert half July 1866 met den Graaf van Zuylen geen woord heb gewisseld, meen ik te kunnen volstaan.

Het is al jaren geleden, dat ik, bij de ordening van Groen's papieren (welke, krachtens de voorwaarden van overneming, pas vijf en twintig jaren na de ontvangst op het Rijksarchief mochten worden aangeroerd) dezen brief van Huet onder het oog kreeg. Levendig herinner ik mij den smartelijken indruk dien hij mij aanstonds gaf. Er was toen een vereerder van Huet die onderzocht had welke bescheiden omtrent de Hasselman-zaak in het archief van het departement van koloniën aanwezig waren en bevonden had dat deze bestonden 1° in een brief van Hasselman aan Huet waarin, na herinnering aan eene vraag van Huet of hij, om financieele redenen, het faveur eener ter beschikking-stelling van den Gouverneur-Generaal voor de afdeeling Wetenschap der Algemeene Secretarie mag genieten, en aan een op die vraag gegeven ontkennend antwoord, het aanbod wordt gedaan van vrijen overtocht als prijs voor de samenstelling van een rapport over de breideling der drukpers in Indië, en 2° in een briefje van Huet van drie regels waarin hij dit aanbod aanneemt. De vereerder was nu met zijn oordeel gereed: Huet was er in geloopen! Zoo iets reins als de belangen der Wetenschap had hij willen dienen en met de weigering van den minister was de zaak voor hem uit. Voor den minister niet. Deze maakt misbruik van de hem gebleken bekrompen omstandigheden van een naar Indië vertrekkend journalist om zich invloed op de Indische pers te verzekeren. Argeloos slaat Huet toe. De taak hem toegedacht ten opzichte van de breideling der Indische pers is een uitvindsel van den minister; aan niets van dien aard had Huet van te voren gedacht.

(Huet wordt, in deze beschouwing, dan toch wel als heel onnoozel voorgesteld, dat hij een hem geheel nieuwe zaak,

zonder eenig verzoek om opheldering, zou bejegenen met een ontvangsterkenning en aanneming in drie regels!).

De onderzoeker gaf, opgetogen, van zijne vondst kennis aan Gideon, die adviseerde de gegevens ter beschikking te stellen van C. Th. van Deventer, welke, daarmede gewapend, de rehabilitatie van zijn oom zou kunnen ondernemen. Van Deventer raadpleegde mij, en ik moest hem toen den brief van Huet aan Groen wel overleggen, die hem besluiten deed zich met de hem door Gideon toegedachte taak niet te belasten. Bij Gideon's leven heb ik van het dezen onbekend gebleven stuk nimmer melding willen maken, maar nu Huet's eenige nakomeling van ons is heengegaan, en de uitgave der brieven aan Potgieter het oordeel over het Hasselman-incident nadrukkelijker dan ooit aan de orde stelt, behoort het stuk in het geding.

Ik vrees dat het beslissend is. Huet is door het gouvernement of de conservatieve partij niet aangezocht, maar heeft zichzelf ten dringendste aangeboden, voor de taak der omloodsing van de *Java-Bode* 'in gouvernementeele rigting'; - hij heeft dit gedaan bij de volle wetenschap, dat van Dorp, die evenals alle Indische dagbladeigenaars van die dagen in de anti-gouvernementeele richting heil en voordeel zag, hem liet uitkomen om zijn reputatie van niets ontziend radicaal.

Hoe kwam hij er over te schrijven aan Groen, *of all men?* Het antwoord op dit raadsel heet Daniël Koorders. Ook een geavanceerde die het rokje gekeerd had, maar veel eerder dan Huet, en na een veel onstuimiger studententijd. Aan het eind daarvan had hij zijn overgang tot de anti-revolutionaire partij luidruchtig kond gedaan en zich daarna hinderlijk opgedrongen aan Groen, die hem niet de deur wijzen kon maar hem niet van harte over den drempel liet. Tijdelijk raakte Koorders uit het gezicht, door vertrek naar Indië. Hij was nu gerepatrieerd, wilde in de Tweede Kamer, en stond candidaat te Haarlem. Een anti-revolutionair had daar alleen kans als hij conservatieve stemmen kon verwerven en Huet deed moeite hem die te bezorgen. Vandaar dat hij, in zijn gesprek met Rochussen, den naam van Groen durft noemen als van iemand die wel weet dat hij in de anti-liberale politiek vertrouwen verdient. Hij vergist zich in Groen's gevoelens voor Koorders. Deze werkt ook voor eene candidatuur te Amsterdam, waar hij de stemmen werft van katholieken. Thijm vraagt Groen wat

voor man Koorders eigenlijk is, en Groen antwoordt (8 Januari 1868):

> Ik houd Koorders voor iemand van zeldzame kunde en begaafdheid. Verder eenig stellig oordeel over hem uit te spreken, daarvoor acht ik mij onbevoegd. Hij is mij veel meer uit zijn geschriften dan uit persoonlijken omgang bekend. Dit evenwel weet ik: er is veel in zijn leven dat aanleiding geeft tot veelsoortige beschouwing en ook tot veelsoortigen laster.

Huet vergist zich ook in Groen's betrekking tot van Zuylen. Deze had Groen's politieken steun aanvaard om in de Kamer ie komen maar had, in 1866 naast Heemskerk minister geworden, verklaard niets voor het bijzonder onderwijs te kunnen doen, waarop Groen zijn steun aan het ministerie onttrok, zijn ontslag nam als kamerlid en besloot den strijd voor de bijzondere school buiten de Kamer voort te zetten. De persoonlijke verhouding tusschen beide mannen was sedert van de bitterste geweest. Huet had zich laten verblinden door de omstandigheid dat bij een verkiezing, als er geen andere mogelijkheid was een zittend liberaal te verwijderen, conservatieven en anti-schoolwetpartij wel samengingen. Over het geheel getuigt alles wat hij in de politiek doet en er over schrijft, nu in Nederland en later in Indië, van een hopelooze onbevoegdheid; in de *Nationale Vertoogen* heeft hij er de maat van gegeven.

De Huet van den brief aan Groen is een man die van zijn ankers is geslagen. Sedert Januari 1865 drijft hij op stroom en tij. Professor Verwey ziet in het conflict van die maand ‘het falen van het plan de Gids te verjongen’; voor zijn oogen treedt, bij de lectuur der brieven, ‘het onvermijdelijke noodlot dat zich aan dit tijdschrift voltrokken heeft’. Professor Verwey woont in een glazen huis: is het noodlottiger voor een tijdschrift, te bestaan dan te verdwijnen? De Gids die verjongd had moeten worden door ‘Avondjes aan het Hof’ en stukken van ‘den geabonneerde op het Bijblad’! Heeft de menigte welke men voorpraat dat het ongelijk in Januari 1865 bij Vissering, Buys c.s. was, die stukken ooit gelezen? Het ‘Avondje aan het Hof’ is een onbeduidend ding, de drukte niet waard die Hare Majesteit niet heeft kunnen of willen voorkomen dat er om gemaakt werd; het toenmalige den Haag heeft wel midden in Boeotië gelegen. Maakt deze om-

standigheid Huet tot een feniks en het ‘Avondje’ tot een parel? Wijs mij den man van smaak die het, na lezing, volhoudt. Het is in het oeuvre van Huet een der pooverste stukken; rammelend van geforceerde geestigheid. Maar niet het Haagsche kabaaltje heeft de breuk veroorzaakt: dit deed Huet's quasi-politieke stuk, dat van de politieke vragen van het oogenblik geen zier begreep, en het ‘Bijblad’ slechts tot aanleiding nam voor eenige boutades, druipend van zelfbehagen. In een redactie die niet voorkomen had dat in één nummer Buys' ‘Donkere Dagen vóór Kerstmis’ en het stuk van Huet werden afgedrukt, moest er iets barsten. Nu wil ik gevraagd hebben, of de cultuur der liberale periode in 1865 reeds zoo iets verouderds was in Nederland, dat het met voordeel haar hoofdorgaan had kunnen zien overgaan in handen van - ja van wien? Van een hyper-radicaal van zoodanige voosheid, dat hij spoedig als zijn eigenlijke bestemming ontdekken zal, de toekomstdragers Rochussen en van Zuylen om subsidies na te loopen? Hadden wij Buys en Fruin voor *dezen* Huet mogen missen? De tijd schijnt mij waarlijk voorbij, dat dit te bevestigen, aan iemand als bewijs van verlichting zal worden toegerekend.

Voor *dezen* Huet; want een Huet die zich bij zijn bevoegdheid hield, zou nimmer uitgestooten zijn; voor zulk een Huet werd gaarne plaats geruimd, ook na '65. Wil men weten hoe, blijkens het Gids-archief, de duisterlingen oordeelden over Huet's Vondel-stuk van 1867, dat Potgieter te ‘malgracieus’ vond en dat daarop door Huet zelf werd teruggenomen?[1)]. Vissering teekent bij de circulatie aan:

> De eigenlijke strekking van het stuk schijnt mij te zijn eene persifflage hierop, dat wij, die Vondel noch wezenlijk kennen noch waardeeren, vertoon van kennis en waardeering maken door een standbeeld voor hem op te rigten. En dit heeft Huet met een voor zijn doen ongemeene ingetogenheid gezegd. Zou hij niet een beetje gelijk hebben?

En Fruin:

> Wij hebben Huet indertijd verzocht niet over politiek, alleen over literatuur, te schrijven. Hij heeft dat toen geweigerd en daarop de redactie verlaten. Nu keert hij terug, niet in de redactie maar onder de medearbeiders, met een opstel van literarischen aard, dat hij aan onze beoor-

1) *Brieven van Cd. Busken Huet* I, 183; vgl. Verwey-uitgave I, 219; II, 136.

deeling onderwerpt. Hij doet dus niets anders dan wat wij hem vroeger hebben verzocht en hij toen geweigerd heeft. Waarom zullen wij thans van onze zijde ons terugtrekken en onvoldoende verklaren, wat wij toen hebben verlangd? Bovendien het publiek, waarvoor wij de Gids redigeeren, is er op gesteld, nu en dan het klappen van de zweep van Huet te hooren. Wij benadeelen werkelijk het belang van ons tijdschrift door hem terug te wijzen.

III.

Sedert 1890 was bekend, op wat bitsen toon Huet goed gevonden heeft (na de ontdekking) over de Hasselman-zaak aan zijn zwager van Deventer te schrijven. ‘Ik zie niet in, waarom ik gehouden zou zijn, eene onafgebroken reeks van bewonderenswaardige daden te verrigten’[1]. De toon der brieven aan Potgieter uit denzelfden tijd is niet edeler. Het verwondert niet. Die toon was nimmer edel geweest. Vóór '63 rijkelijk vleiend; na '68 brutaal. Potgieter moet zich wel héél eenzaam hebben gevoeld, en een heerlijk-onbaatzuchtige vreugde hebben gekoesterd in Huet's talent, om de betrekking tot dezen man als een laatsten troost van het leven zóó te kunnen genieten. Hoe diep is de verslagenheid als het voorwerp zijner liefde hem heeft bedrogen. Potgieter rijst als mensch naarmate Huet zinkt.

Het staat nu wel meer dan ooit vast: deze scherpe geest en stoere werker is geen gave persoonlijkheid geweest.

Is er niets dat verzoent?

Ja wel zeker.

Professor Verwey heeft, over de scheur door Huet's ziel, een schoone bladzijde geschreven, die echter, in verso, in eene misvatting eindigt. Hij gevoelt een sterke behoefte - ik acht mij gelukkig er in te deelen - iets groots en zegenrijks te vinden dat Potgieter Huet zou hebben aangedaan, en meent dit hierin gelegen, dat Potgieter hem dwong tot openhartigheid. Ik kan de openhartigheid, waar Verwey ze aanwijst, niet ontdekken. De verscheidenheid van verontschuldiging, waarmede Huet zijn ontrouw tracht goed te praten, is voor mij verscheidenheid in zelfbedrog. Het zou hem - hij verzekert het in 1869 - duidelijk zijn geweest dat hij Potgieters vriendschap

1) *Brieven* I, 227 (brief van 20 October 1869).

had verloren, op het oogenblik dat hij zich, als een jonger broeder tot den ouderen (het zijn Huet's woorden) tot Potgieter wendt ‘om raad en hulp’? (welk woord ‘hulp’ blijkens den brief[1] een zeer reëele beteekenis heeft). Op het oogenblik dat hij de Visscher-figuur van *Lidewyde* concipieerde? Ik geloof er niets van. Voor mij begint de verzoening eerst wanneer in dit hard gemoed de teederheid doorbreekt en het overmant, en dat is na Potgieter's dood geweest. Het groote, dat Potgieter Huet aangedaan heeft, ligt voor mij uitsluitend in de *Persoonlijke Herinneringen*, het menschelijk schoonste en zuiverste dat ooit uit Huet's pen kwam.

Die overmanning heeft nagewerkt. Ondanks het onrecht, hem - tegen Fruin's zin - aangedaan door de Leidsche Universiteit, heeft dezelfde man die schuldig staat aan het oppervlakkig geschimp van het laatste hoofdstuk van *Van Napels naar Amsterdam*, het *Land van Rembrand* kunnen schrijven. ‘Les victoires du bien sont rares et peu décisives’, had hij als jongeling van zijn eigen ziel getuigd[2]. Hij is geëindigd, er beslissende te mogen boeken. Trotsch op hetgeen deze man bereikt heeft, dankbaar voor zijn bezit, verheerlijke men nimmer die helft van zijn wezen, welke het hem eindelijk gegeven is geworden te ‘breidelen’.

H. T. COLENBRANDER.

1) Van 4 Februari 1868 II, 4).
2) *Brieven van Cd. Busken Huet* I, 33 (brief van 1849).

Nederlandsche Poëzie.

Albert Besnard.
Opstand en Wroeging, Gedichten door *Albert Besnard*, Boosten en Stols, Maastricht 1925.

Albert Besnard heeft zijn tusschen 1911 en 1914 geschreven 'Sonnetten' en zijn van 1919 dateerend 'De Bloei en Enkele Andere Gedichten' onder een zinrijke titel vereenigd. 'Opstand en Wroeging' duidt aan dat volgens deze dichter zijn essentieelste levensbeweging naar de vorm het aanstuwen en terugwijken van één, zelfde, gevoelsgolf is. Reeds in 'Sonnetten' vinden wij een dergelijke beweging overal. Niet echter zoo, dat zij daar, wat de zin betreft, uit de stellige woorden opstand en wroeging het best te kennen ware: die zijn uit een eerst later gewonnen zelfverklaring voortgekomen. Ook blijft 'Sonnetten', blijkens zijn slot-gedicht, als geheel de opstand vertegenwoordigen. Door 'De Bloei', onder één naam aan het eerste boekje nu ten nauwste te verbinden, geeft de dichter derhalve te verstaan dat zijn titel de innerlijke verhouding tusschen twee perioden aanduidt: dat 'De Bloei' als geheel dan noodzakelijk die van de wroeging vertegenwoordigt en tegenover 'Sonnetten' dus een eigen beteekenis heeft.

Besnards bewustwording is van aanleg kosmisch: zij betrekt de dingen van het menschelijk bestaan op deze aarde spontaan onder een universum dat hij zich als een *orde*, een kosmos denkt. Hij is echter niet in staat voor aarde en menschdom uit hun deelgenootschap in de kosmische levensgemeenschap hun diepste functie af te leiden, zijn ervaring, zijn heele visie door haar te laten beheerschen. Behéérscht wordt zijn visie op aarde en menschdom door de

duistere dierlijkheid van de in lustbegeerte nagejaagde teeldrift, waaraan hij alle leven op aarde - zich zelf, met een zekere restrictie, inbegrepen - onder de doem der vergankelijkheid heet en blindelings onderworpen ziet. Die teeldrift kan zijn kosmisch gevoel niet dooden, maar verhindert hem in de mensch een medewerkend deel van het Al te erkennen en maakt tegenover zijn besef van de kosmos, de aarde tot een chaos. Zoo wordt zij de donkere, ‘doode ster’, die schuw en ‘als een huivering’ door het ‘spanloos ruim der lichte zonnesferen vaart’. Gelijk een vale damp hangt om haar ‘klamme, schrompelige huid’ de uitwaseming der verrotting, waar de ‘reine teedere lichten’ maar noode toe naderen en ‘smartelijk in verbloeden’. Als ‘doodsklam zweet draagt zij haar kille meren’: een land van ‘giftig-drabbige moerassen’, door schimmels overwoekerd. In die schimmels de menschen,

> Een vluchtig vleesch uit gistend slijk geboren
> Dat levend een gestadig sterven lijdt...

gulzig leger van rustloos wroetende maden, het gedrochtlijk broed, het in de mest gekweekte slijmerige gedierte

> Dat verder teelend in den lust der drassen
> Aan gracie won en zelfs vernuftig wierd.

Daar spelen zij ‘in haastigen hartstocht’ het driftig spel der lusten, daar tieren de heesche stemmen om het genot van het vleesch, daar vieren zij in ‘hun macabere feesten’ de blinde razernij der geslachtelijkheid die enkel het zwoegend en zwijmelend lichaam kent, in angst om zijn behoud bedreven wordt. En, als melaatsch uit de gemeenschap gestooten, ‘beeldt de chaos’ der menschen ‘nood tot saambehooren’. ‘Waanzinnig volk van vreemdbegaafde mieren’, bouwen zij zich, in doodsangst en eenzaamheid, hun koortsige, des nachts als rottende wonden phosphoresceerende steden, waan - uit steen en kunstlicht - van nu een eigen Al dat het andere overschittert.

> Maar als een vuurge wond glanst in het duister
> Een kille hel van bleeken phosphoorschijn.
> Daar torent hoog op in lugubren luister
>
> Architectuur van angst en stervenspijn;
> En in de lauwe hallen binnen huist er
> De parasiet van 't scheppende venijn.

Hunkrend saamgerot, garen zij zich binnen hun steden ‘voor het somber doodsgelag’ en tusschen het straatdecor, dat hun eenzaamheid omvat houdt, sluiten zij zich, in wilde overgave aan de monsterlijke weelde, van de ware gemeenschap af.

> Hier tiert een zieke geest na 't wereldtanen
> En vreet aan 't gulle lijk der ster zich zat.

Deze visie is, behalve de belichaming van een ervaring, tegelijkertijd in elk van haar voorstellingen een violente kritiek. Dat kon zij niet zijn, als zij 's dichters heele ondervinding volledig belichaamd had. Zij is dus ónvolledig, maar op een wijs die haar algemeengeldigheid onaangetast laat. De mensch heeft een ziel, maar in bijna allen is zij nagenoeg altijd verstikt. Ontwaakt zij in de enkeling, dan openbaart zij zich als een vermoeden der kosmische gemeenschap, een herinnering aan een menvan de kosmische gemeenschap, een herinnering aan een menschelijk genieten van licht en orde, als een hoop, van uit de woekerende schimmels, op een weder bloeien der aarde, een verlangen naar lente en bloesem, naar liefde en teederheid. De tyrannie van de vleeschelijke teeldrift is zoo sterk dat de dichter voor die enkeling geen andere naam dan ‘genie’ weet. Als ‘zijn vezelen van een vreemd bekoren geroerd zijn’, weent dit ‘verrukt genie’ de ‘onbegrepen melodie die in eenzame herinnering verscholen op stiller hoven waart’: herinnering aan ‘de eeuwige wijzen die door de sterren in hun zwijgende koor verholen worden’. Aldus bekoord aanschouwt hij ook in zijn medeplichtige, in de vrouw, nu ‘de wondere harmonie’ der zonnesferen. Maar zelfs in hem blijft de ziel onmachtig. Niet als dat hart van gloed, van waaruit in sfeer na sfeer de klare wereld zich opbouwt, heeft zij de kracht háár wereld naar haar eigen wezen tot de kosmische gestalte te bouwen voor wie de gemeenschap weder plaats heeft. Het andere is te sterk. Zoo wordt zij dan juist voor het genie, die enkeling, tot een ‘vloek’,de oorzaak van zijn bitterste ellende. De nimmer aflatende obsessie van zijn door erkentenis verschrild visioen verhindert hem, zich aan de lustjacht der menigte nog langer in genietende vergetelheid over te geven. Zondegevoel ontwricht zijn ervaring. Stort hij zich in de drift, dan ‘mijdt’ hij, dan buigt hij zich weg van dat ‘sublieme idee’ dat haar hoofd is. Paring wordt schennis, de duistere voltrekking van de verdoemenis der ziel die, naar haar eigen wezenssfeer

snakkend, in de heete verloochening gesmoord wordt:

> Van wrangen weemoed moede zien zijn oogen
> Haar wezen in een zelfde vleesch gehuld
> Als van elk ander die in slaafsch gedoogen
> Zijn driften als een spelen heeft geduld.

Terwijl ‘het vleesch om de oude lust steunt’, voelt hij, in het bronstig lichaam, de ziel machteloos onwillig. Een ander maal, als hij zich doof van haar afgewend heeft, smeekt hij de geliefde, in ‘het verzacht refrein’ van zijn gewraakte lusten zijn liefde te hooren, hem zijn drift en haar pijn door zijn drift te vergeven. *Tusschen* de driften wordt het aldus een hunkeren naar, ‘haar foltrend lieve mededoogen’, naar de schrijnende teederheid van wie, de schennis wetend, de schennis niet laten kunnen. Tot de overgave als een lijdelijk gedulde offering der geliefde doorleefd wordt, de vrouw als het schuldeloos offerdier, haar beulen kussend en voor hun lust aan de lust ten prooi geworpen. Maar met dat gevoel ontstaat tegelijk het besef van een groot onrecht. God was het, de lichtgeest van het Al, vertoornd om de aarde hoorbaar, die het genie, schuwe geest van de aarde, ‘verlaten dwalende wees’, in zijn ‘schemer-vage bede, zijn ijl visioen beleden had. Maar:

> Een schoot heeft 't zwervend ideaal ontvangen...

en in zijn pijn erkende hij de straf voor de schennende verloochening. Verstooten, komt hij, als tegen een onrecht, tegen God nu in opstand. Vergeefs heeft hij zich tot een vader gewend: daarom hoont hij hem. En op God werpt hij eindelijk de schuld voor de gruwelijke duisternis der verblinden, de verzoeninglooze pijn der weerloos geofferden, het schrijnende leed der met onvolledige begenadiging gestraften wier zien hun diepste lijden is. Zoo God zelf het Al is, dan kan alleen in hém de oorzaak van de jammer der aarde liggen. Tot in de vloeken der aan wellust en ellende ten ondergaande menschen moge zijn naam klinken, toch, als bloemen, schendt hij hen, ‘offert hij hen aan den grond’. ‘Zie dan de wereld aan als Uwe wond’, roept de dichter, als zijn Godsbelijdenis zich aldus tegen zich zelf keert. Maar dan heeft God zelf de vrouw aan de lust gewijd, dan verhief de minnaar zich bóven hem, zoo vaak hij haar, de door God verdoemde, ‘in vrome ontroering’ kustte. Met de treffendste kreet, met deze felle aanklacht eindigt ‘Sonnetten’:

Wie zijn wij, God, in Uw gevloekten nacht
Dat Gij een vrouw met kussen laat kastijden?

In het laatste sonnet wordt de opstand dus nadrukkelijk uitgesproken. Maar niet als een zonde. Het is een rechtspleit, vóór een blindelings geslachtofferde menschheid, tégen een roekeloos doch verantwoordelijk God. Het pleit van een enkeling die *gezien* heeft, maar door zijn zien geen verzoening kan vinden, omdat zijn inzicht alleen, zonder de hulp van een verwante wil die sterker zou zijn dan het vleesch, hem aan de gemeenschappelijke doem niet onttrekken kan en hem slechts op het onbewuste bedrijven en lijden der menschen een bewuste, machteloos-veroordeelende en bittere visie geeft. Dit derhalve is in Besnards 'Sonnetten' de golfbeweging: een door het veroordeelend besef onmachtig begeleide overgave aan de duistere drang van het zinneloos vleesch; een weerloos, door het besef van haar onvermijdelijkheid en verachtelijkheid vertroebeld en verpijnlijkt inzicht der ziel; en die beiden in voortdurende wisseling. Tragisch is het lot van deze mensch, met een inzicht maar zonder wil, eigenlijk niet. Tragisch is alleen het *bewustzijn* als het zijn eigen recht (ook op een wil) tegenover dat van God stelt en het, tot in zijn willooze ondergang, door verontwaardigd-schampere aanklachten handhaaft. 'De Bloei en Enkele Andere Gedichten' is het boekje van de 'Wroeging'. Uit zijn titel blijkt al dat de dichter de opstand nu als een zonde leerde veroordeelen, in zijn aanklacht geen recht meer erkent, een andere verhouding tot God en het menschdom bereikt heeft. Zoo bezit ook de naam der drie eerste gedichten 'De Bloei' zijn bijzondere beteekenis. Reeds in 'Sonnetten' zien wij wat licht en bloei voor de dichter ontroerends hadden. Het reine of teedere licht is er, wat van de kosmische gemeenschap door de smorende damp van haar ontbinding tot de aarde doordringt. Somtijds en voor een oogenblik laat de benauwende visie der aarde, schimmelig tusschen het dubbele ijs van haar polen, het gezicht toe ook van het bloeien. Maar het blijft, als de teederheid in de ontwaakte ziel door de driften, door de aandringende woekering der schimmels omringd; een zich zelf handhavende visie naast, tegenover of boven de andere kan zij niet vormen en in 'Sonnetten' staan bloei, bloem en bloesem nog enkel als beelden voor het begeerde, onverhoopt een moment verwezenlijkte, steeds weder verstikte bloeien der ziel.

Gij vraagt den lieven schrik van stil ontroeren
Gelijk in de eerste zoelte van de zon
De bloem zich opende in een zacht vervoeren
En 't maagdlijk blad de prille warmte won.

Hetzelfde vindt men in IX, X, XVI, XXI en XXIII. In het tweede boekje wordt Besnards visie niet langer alleen door ontbinding, maar voornamelijk door licht en bloei bepaald. In ‘Sonnetten’, zoo schreef ik 1918 in De Beweging, werd alle licht en kleur en lijn door dat wreede prisma: de zinneloosheid van het menschenbedrijf, tot een diffuse, troebele mengeling gebroken. Dat zelfde menschenbedrijf heeft in ‘De Bloei’ nu een zin gekregen. Juist deze, *dat* het een prisma is, dat het als het ‘prisma der tijden’ de in roerlooze sfeer zich zelf blijvende geest tot de aardsche en menschelijke visies ontbindt. Visies, bewogen visies der *eeuwen*, want het oerlicht blijft in hen aanwezig, en niet dat zij tijdelijk zijn, maar dat het eeuwige door hen verschijnt, niet dat zij sterven en ontbinden, maar dat zij bloeien, is hun diepste beteekenis. En zooals het bloeien uiting en symbool van het eeuwige geworden is, zoo is de liefde de kracht van het eeuwige in de menschelijke verschijning. Bloei en vrouw zijn het zelfde wonder. Door ‘wat menschelijke sprankels die dolen’ bouwt de aarde haar kosmisch gedicht dat haar in de gemeenschap terugbrengt. De vroegere opstand wordt de zonde van een verblinde. Daarmede begint ook de wroeging, een wroeging echter, die zich niet onmiddellijk, en als zoodanig maar in het veranderde peinzen en zingen, het veranderd belijden uitdrukt. Dat zingen wordt nu genietend, maar weemoedig tevens. De mensch blijft lijdelijk. Het eeuwige geschiedt in hem, door zijn liefde, maar dat de liefde *zijn* liefde is, dat beseft hij als een wel schoone doch brooze droom, gelijk de aarde, in haar vergankelijk bloeien, door zijn eigen illusies geschapen. Hij geniet de ‘seconde’, maar die seconde is droef omdat zij maar een seconde is. De vergankelijkheid, door het bewustzijn in de orde der eeuwigheid opgenomen, heeft voor de ervaring zelf haar donkere kracht nog niet verloren. Zij verhindert de visie tot haar volle wasdom te komen en juist de liefde, dat tijdelijk geluk in de bloeibestendiging van het eeuwige, blijft zij diepst en dringendst doorzingen. Zelfs in de menigte erkent hij dat bloeien nu, maar hij ziet haar als voorheen in de duistere verschrikking rond haar

kortstondige zaligheid onbewust bevangen. In ‘het bleek decor der helverlichte straten exalteert’ de mensch ‘op geplaveide paden de ellende die daar grootsch en tragisch schijnt’. Schijnt, heet het nu, en de dichter voelt voor haar niet langer verachting, maar deernis. ‘Zie naar het dolend volk in barren nood’, bidt hij voor hen die in hun onbewustheid niet weten zouden hoe en waarom te bidden. En als in de menschen, zoo erkent hij ten slotte ook in hun bouwsels de verwezenlijkte sympathieën van het heelal. Maar tevens, dat de mensch - in zijn drang om het vliedende der aardschheid in de stugheid van zijn steen en het ijzer van zijn constructies te overwinnen, de zin van het menschelijke, zijn tijdelijkheid verkrachtend - in zijn architectuur, in zijn steden de gevangenis schept, die hem binnen de wanden van een verstarde waan het geluk onthoudt, dat alleen door aanvaarding van de kortstondige illusie *als* zoodanig bestaanbaar is. Uit die kerker wil hij zich bevrijden. Maar de kortstondige illusie als het wezen van het menschelijk leven aanvaardend, aanvaardt hij tegelijkertijd de weemoed, in haar kortstondigheid en haar illusionairheid begrepen. De geest immers wil meer. God is erkend, de opstand als zonde beleden, het leven zelf echter van een afstootende werkelijkheid tot een waan geworden, zij het een soms schoone, óók van liefde en bloesem. De dichter heeft een inzicht, maar dat tot de laatste conclusie van zijn Godsbelijdenis niet doordringt. Als dat inzicht is de wil: die de grenzen, door het inzicht gesteld, niet overschrijden kan. Verder dan een keuze kan hij niet gaan en zelfs die keuze kan hij nauwlijks zonder wankeling handhaven. Als hij moe is, smeekt hij in dat ‘Aan F.’ dat met zulk een prachtige regel aanvangt, of ‘heel zijn wereld bij haar rusten mag’. Men ziet welk een verandering de dichter sinds zijn: ‘Een schoot heeft 't zwervend ideaal ontvangen’ doorgemaakt, ook, dat hij de oude zwakheid niet overwonnen heeft. De bevrijding is enkel de vlucht naar een eenzaamheid, een vlucht, uit dat leven-vervalschend gewrocht van illusionaire bestendiging der illusie, die zelf-geschapen gevangenis, de stad, naar buiten, naar het bloeien, naar het stille, door kleurige illusies schoon overdroomde aangezicht der aarde.

> Ik wensch slechts den beschroomden teedren waan
> Van eenen droom van laat beschenen landen
> Daar dichters en gelieven eenzaam gaan.

Tot zoover dus is de dichter gekomen. Onverhuld kan hij de aarde nog niet aanschouwen. Door de zelfde illusies die de droom schoon maken wordt hij ook broos. Zij verhinderen hem, het aangezicht der aarde naakt, dat is als het aangezicht Gods te zien. Niet langer is de mensch, als in de vroegere, hier betere lezing van 'Sonnetten' XIV, de 'vleeschgeworden logen', maar de vleesch geworden waarheid blijft hem verborgen. Het geluk van een verzoening die het heele wezen bevredigen zou heeft hij derhalve nog niet gevonden. Hoezeer ook verzacht, handhaaft zich, door de illusie, in eenzaamheid en zwakheid, en in de verteederde weemoed der onvolledige aanvaarding, een rest van zijn opstand. Zij doet het sterk genoeg om deze weemoed tot de grondtoon van Besnards latere gedichten te maken.[1)]

Albert Besnard behoort tot de dichtergeneratie die, voor haar grootste deel door het tweede geslacht van De Beweging gevormd, omstreeks 1905 begon op te komen. Hij is een van die figuren gelijk bijna iedere generatie hen oplevert, die tijdens haar aanvang door schaarsche productie of late publicatie niet op de voorgrond treden en waarvan eerst later blijkt, dat zij tot haar karakteristieke vertegenwoordigers gerekend moeten worden. Noch, in de emotie, overheerscht bij Besnard de eigen gemoedservaring zoo uitsluitend, dat de wereld buiten het ik alleen in ondergeschikt verband met de emotie zijn poëzie binnentreedt; noch in de zintuigelijke gewaarwording en indruk, trekt het innerlijk bij hem zoo onstuimig de buitenwereld tot zich, dat het ik zich meer in die wereld lijkt te verliezen naarmate zij volledi ger zijn eigen creatie wordt. Het eerste inhoudskenmerk

1) 'De grondtoon van deze poëzie is niet weemoedig maar in den vollen zin van het woord tragisch', schrijft J.C. Bloem, op die eenige bladzijde zijner voorrede die hij voor Besnard reserveerde: herdruk van een vroeger kritiekje over 'De Bloei', dat klaarblijkelijk op een herinnering aan 'Sonnetten' en een slechts vluchtige lezing van het te bespreken bundeltje berustte. Waarom heeft Bloem zich van de taak om Besnard bij het publiek in te leiden zoo haastig en slordig afgemaakt? De grondtoon van 'De Bloei', immers, is in geen enkel opzicht tragisch, hij is integendeel niets ánders dan juist weemoedig. Daar de dichter zelf dit ten overvloede in verschillende van deze weinige gedichten uitspreekt, zal Bloem, in geval van herdruk, goed doen wanneer hij deze van alle kanten bekeken zwakke, overbodige, en, wat erger is, verwarrende inleiding terugneemt.

van Besnards poëzie ligt in een volhardende projectie der van zich zelf bewuste ervaring op de wereld buiten de dichter, waardoor deze als de uitbreiding van het ervarend ik aanschouwd wordt. In ‘Sonnetten’, waar de eene kant van 's dichters verdeelde persoonlijkheid zich in zijn visie op aarde en menschheid, de andere, daarmee strijdige, zich in zijn gezicht op het Al uitdrukt, vinden wij die projectie van het eerste sonnet af spontaan aanwezig. In het tweede boekje, wanneer de verdeeldheid op zekere wijze verzoend is, wordt zij als voor het menschelijke leven essentieel, als beginsel der verzoening zelf, uitdrukkelijk erkend, en in het sonnet ‘Kleuren’ zelfs uitgesproken. Van aanleg - in de praktijk door de verschillende dichters uitteraard ongelijk verwezenlijkt - beteekende deze projectie een samenbinding van natuur en ik tot een zelfde wezen dat, door de zelfde wetten geregeerd, zich overal en altijd op dezelfde wijze uitdrukt en de dichter dus toelaat de buitenwereld zonder geweldenarij als het beeld der menschelijke binnenwereld te gebruiken. Gebondenheid blijkt in Besnards poëzie dan ook de eerste vormkarakteristiek, waaruit al haar anderen gemakkelijk af te leiden zijn. Buitenwereld en menschelijk ik, zintuigelijke ervaring en emotie worden saamgebonden in een heerschend inzicht van de dichter, dat de volzin als zijn natuurlijk uitdrukkingsmiddel hanteert. Zooals aan het inzicht dat, alles in zich opnemend, alles omspant de afzonderlijke ervaringsfeiten, zoo geeft het woord zich dienend aan de volzin over. Trekt het de aandacht dan is dit hetzij, vooral in de verzen van verachting, vooral dus in ‘Sonnetten’, waar de te excessieve kenschetsing door overmaat van persoonlijkheid het evenwicht verbreekt, hetzij waar de versbouw door al te groote gelijkvormigheid in bepaalde versgroepen voor bv. de naamwoorden meer aandacht afdwingt dan zij krachtens hun eigen beteekenis verdienen of de eisch der rhythmische schakeering dulden kan, hetzij waar een zekere verbeelding- of uitdrukkingsarmoe aan sommige, dan bij voorkeur herhaalde woorden, als magisch en metrisch, een inhaerente macht van oproeping schijnt toe te schrijven, die geen woorden bezitten voor de dichterlijke aandrift hen vruchtbaar gemaakt heeft. Dit echter zijn afwijkingen van het overal elders oppermachtig vormbeginsel dat, tegenover dat van de

voorgangers, gelijk die van de emotie en de gewaarwording aan het omvattend levensbesef, zoo de onderwerping van het woord aan de volzin, van de regel aan het gedicht eischt. Later zou men - juist in die projectie van het ik op de natuur het gevaar van slavernij der natuur aan de menschelijke ervaring, van veronwezelijking dus der natuur en verstramming, verarming der ervaring erkennend - de natuur zoowel als de ervaring trachten te bevrijden om, na die scheiding, het wezen der natuur zoowel als de persoonlijke ervaring zuiverder tot uitdrukking te kunnen brengen. Op dezelfde wijze zou men - in de straffe, ja, tyrannieke heerschappij van de volzin het gevaar van woordverkommering, dat wil zeggen van rhetoriek vreezend - de functie der woorden binnen de volzin weder trachten te versterken: door een opvoering van hun zuiverste eigen-kracht tot die hoogste graad van intensiteit, die het vers zonder zijn gestalte te verliezen verdragen kan, naar een gedicht streven dat een organische samen-spanning van zuiver-sterke, vrijelijk met elkander samenwerkende eenheden zou zijn.

Besnards poëzie heeft iets groots en tezelfdertijd iets beperkts. Hij doorleeft zijn leven, en dat van het heele menschdom op deze aarde, als een ding van het Al, maar dat doorleven geschiedt zoozeer onder de verengende druk van een enkele, machtige individueele bepaaldheid, dat de zeldzame aanleg waarvan het naar zijn wezen blijk geeft, geen vrijdom van ontwikkeling heeft en, aan wat hem dienen moest onderworpen, de uitdrukkingsmogelijkheden van de dichter wat zijn kostbaarste aanleg betreft aanzienlijk beperkt. Terwijl Besnards poëzie, bij vrijheid van zijn hoogste aanleg, en eerst dan van uit de diepste liefde eener rijk ontwikkelde menschelijkheid, in de geheele wereld en in het gansche leven haar onuitputtelijk domein zou bezitten, lijdt zij nu aan een zekere schaarschte van motieven en uitingskansen die, niet uit keuze maar uit noodzaak voortgekomen, de gedachte van een zekere onvolgroeidheid wekt. Er is in Besnards iets geniaals. Meet ik hem dus aan een hooge standaard, dan zeg ik, dat die genialiteit de vervulling der persoonlijke voorwaarden voor haar volle ontplooiïng tot nu toe nog niet heeft mogen beleven. Tot de dichterlijke creatie van tegelijk kosmische en menschelijke vorm, die zijn hoogst bereiken zou kunnen zijn, mist hij voorloopig de

aanschouwing, en noodwendig dus ook de middelen. Hij heeft voor die kosmos ten hoogste symbolen, soms ontoereikende beelden - als, en daar komt de onplasticiteit van zijn gezicht op de kosmos-zelf bijzonder treffend uit, in het eerste kwatrijn van het veertiende sonnet - meestal slechts woorden of namen, negatieve of, gelijk ik al aanduidde, abstract suggestieve, die door hun gebrek aan werkelijke creatieve kracht te sterker doen beseffen, dat de dichter van 'Sonnetten' wel voelt in de Orde te leven, maar zonder dat de Orde in hém leeft. Naar de andere zijde herkennen wij de felle vereenzijdiging der in de kosmische aanleg gegeven reactie tegen het troebele heerschen der driften tot een obsessie, in een krampachtige verslingerdheid aan de drastische uitdrukking van het benauwde en weerzinwekkende waarin de verijdeling van deze aanleg zich zoo bitter voltrekt, en die zich in Sonnetten, zooals ik eveneens aanstipte, door een overwoekering van de visie door haar details, van het gedicht door zijn kenschetsende woorden toont. Maar tusschen die twee gebieden ligt dat derde, van Bernards beste kunnen, waar de kosmische aanleg met de verengende individualiteit tezamen die visie voortbrengen, die het karakteristieke product van 'Sonnetten' is. Overal waar Besnard die visie uitdrukt, weet zijn dichterlijke genialiteit zijn essentieelste ervaringen en ervaringsconclusies fel en kort in het wezenlijkste van hun wezen met verrassende stelligheid van beeld, klank en woordenval in aandacht en geheugen vast te leggen. Dan *creëert* hij inderdaad zijn ervaring tot verzen, vers-paren of kleine versgroepen van een gave schoonheid, een beheerschte definitiefheid, die hen op een hoog plan van dichterlijk bereiken plaatsen. Tevens sluit dit echter in, dat Sonnetten hun schoonheid gemeenlijk niet in heele gedichten, maar in fragmenten of regels geven. 'De Bloei en Enkele Andere Gedichten' heeft de zelfde beperktheid als 'Sonnetten': voor elk van zijn gedichten, veel van zijn verzen, beelden en motieven vinden wij in het eerste boekje een of meer tegenhangers. Nog steeds, bijzonderlijk in de drie gedichten van 'De Bloei' zelf dus, bevredigt de dichter ons het minst waar hij de mensch en de aarde onmiddellijk tegenover de geest van de kosmos plaatst. 'De Bloei' heeft iets rhetorisch, zijn vers is grover bewerktuigd, zijn beelden houden iets onklaars of geforceerds, zijn tegen-

stellingen iets abstracts. Niet aldus de ‘Enkele Andere Gedichten’, die geheel uit de sfeer zingen, waar ‘De Bloei’ het inzicht van uitspreekt. Wel zien wij, nu de visie zich vermenschlijkt en verinnerlijkt, het krampachtige zich vereffend heeft, het gevaar van een zekere met de inhoudsbeperktheid correspondeerende eenvormigheid der versbeweging hier en daar duidelijk naar voren komen, maar er is een wonderlijk innige eenheid van aardsche bloei, van menschelijke droom en weemoed, en van oneindigheidsgevoel, die de verzen vaak als een warme glans van zich zelf verzadigt en als een milde athmosfeer om hen blijft heenbeven. Die athmosfeer, teederste uitdrukking van het nieuwe inzicht, is in de mooiste verzen van zijn tweede boekje het bijzonder eigendom van deze dichter, een eigendom dat ons als van zelf voor de vraag stelt, wat wij van Besnard na ‘Opstand en Wroeging’ nog verwachten kunnen. Zal hij ook die weemoed, die de grondtoon van deze gedichten is, overwinnen? Dat hij zijn beperkingen soms zóózeer tot schoonheden weet te maken, geeft mij de hoop dat een derde periode, en een derde bundeltje, hem de menschelijke en dichterlijke vervulling zal brengen die ik hem toewensch.

Mei '25.

P.N. VAN EYCK.

Binnenlandsch overzicht.

26 Juli 1925.

Tusschen de maand die aan de verkiezingen voorafgaat, en die welke er op volgt, is in Nederland een eigenaardig verschil op te merken. Vóór de verkiezingen een openbaarheid in adviezen die tot zelfs de straatsteenen met suggestiën overdekt; na de verkiezingen een fluistering als in den omtrek eener ziekenkamer waar consult wordt gehouden. Vóór de verkiezingen is het Koning Demos die moet worden overreed; daarna blijkt dat men dezen koning wel voorgehouden heeft dat hij uitspraak doen zal, maar dat dit niet naar de letter moet worden opgevat. Anderen zullen vaststellen hoe die uitspraak moet worden verstaan, en zullen dit doen in het geheim.

De taak der aanwijzing, welke politieke waarde aan eene stembusuitspraak moet worden toegekend, ligt in handen der Kroon, wier politieke onverantwoordelijkheid een oogenblik actief wordt, of behoorde te worden. Een oogenblik slechts, immers de daad der Kroon bestaat in het roepen van den verantwoordelijken premier der eerstvolgende jaren, den kabinetsformateur. Wat tusschen Kroon en eventueelen formateur omgaat, behoort geheim te zijn en volstrekt geheim te blijven. Van het oogenblik af dat een staatsman de kabinetsformatie op zich neemt is hij voor die formatie ten volle verantwoordelijk. Hij zal rekenschap hebben af te leggen van de inzichten die hem hebben geleid, van het doel waartoe hij zijn medewerkers aan zich verbonden heeft. Die rekenschap wordt afgelegd in het parlement, bij wege eener regeeringsverklaring;

schijnt zij onvoldoende, het zich daar ontwikkelend debat kan tot aanvulling nopen.

Om zijne groote verantwoordelijkheid waarlijk te kunnen dragen, om er kracht in te vinden tot de actie die van hem wordt verlangd: de politieke leiding des lands (die in 's lands belang nooit zoek mag raken maar in een voor ieder zichtbaar, aantastbaar punt moet berusten), dient de formateur speelruimte te hebben voor zijn scheppend staatsmansgenie. De politiek van het kabinet behoort geestelijk eigendom van den premier te zijn; een ding waarvoor een der grootste Nederlanders van zijn tijd (anderen behoorden niet aan bod te komen) ziel en zaligheid in kan zetten. Een persoonlijk bewind zal hij niet kunnen voeren: de rechten van het parlement waarborgen, dat hij nooit zal kunnen volstaan met het *car tel est mort plaisir*. Maar hij heeft te voeren een persoonlijk overredingsbewind. Achter het regeeringsprogram moet een man staan, met het brein en het bloed en den wil van een man. Aan hem kan de vrouw die openbare meening heet - ook de Kamer is een vrouw - zich geven, en uit haar overgave alleen komt vrucht voort.

Zoo moest het en zoo diende het en zoo behoorde het. Maar zoo geschiedt het niet - in Nederland.

Een vroeger gebruik bracht mede, dat de Kroon, vóór zij eene opdracht tot kabinetsformatie verleende, raad hield met de voorzitters van de beide Kamers der Staten-Generaal en met den vice-voorzitter van den Raad van State. Krachtens hun ambt konden deze drie personen geacht worden van den politieken toestand des lands bijzondere kennis te bezitten, en tevens bestond te hunnen gunste het vermoeden, dat zij konden geleerd hebben dien toestand van uit een hoog standpunt te beschouwen, en in zooverre het naast stonden aan de Kroon zelve, die men in de positie heeft gesteld, in zulk een beschouwing zich te oefenen en er in op te gaan. Tegenwoordig echter blijft de raadpleging niet tot deze drie beperkt, maar worden ook de voorzitters der Kamerclubs gehoord; ja reeds schijnt dit een vaste instelling geworden. Mag men haar naar haar zichtbaar rendement beoordeelen, dan kan men hare waarde niet hoog aanslaan, ja moet haar noodlottig noemen. Een Kamervoorzitter heeft plichten gehad tegenover en omgang

gehouden met het geheel der Kamer; hij sterft, als voorzitter, met de oude Kamer zelve; hij *kan* gedetacheerd zijn in eene mate waarin de voorzitters der fractiën die de nieuwe Kamer zullen samenstellen het onmogelijk kunnen wezen. Die heele nieuwe Kamer behoort nog niet bij het thans gepleegd overleg. Zij bestaat nog alleen op papier. Zij is er nog niet als Kamer; niets bestaat dan een honderdtal individuen, die vóór zij als Kamer geconstitueerd zijn, geen gezag, verantwoordelijkheid of verplichting hebben hoegenaamd. Levend wordt zij eerst in de Septembermaand, wanneer zij een nieuwe regeering tegenover zich ziet, ten opzichte waarvan zij hare houding heeft te bepalen. Zij is niet verkozen om een regeering te vormen, maar om er een te bejegenen. Hoe zou zij richting kunnen geven, vóór zij bijeen is? Een goed deel der verkozenen kent elkander nog niet eens. In waarheid wordt dan ook geenszins de nieuwe Kamer geraadpleegd (die ook geen antwoord zou kunnen geven: het spraakorgaan ontbreekt haar), maar de leiders der fractiën die met eigen lijsten aan den verkiezingsstrijd hebben deelgenomen. Partijen is voor deze groepeeringen een te schoon woord; wij hebben schier geen groote partijen meer; wij hebben een aantal ondernemingen ter exploitatie van het evenredig kiesrecht, en de raadpleging dezer ondernemingen vóór de aanwijzing van den kabinetsformateur kan geen anderen zin hebben, dan gewaar te worden welke hunner zich zouden kunnen verbinden ter regeerings-exploitatie. De kroon, hare ervaring en haar nut, dreigen hierbij zoek te raken. De premier is niet langer de man, met het vertrouwen der Kroon vereerd, die aanstonds het vertrouwen der volksvertegenwoordiging zal hebben te verwerven, en wien in den tusschentijd speling is gelaten tot het ontwerpen der politiek die dat vertrouwen zal moeten afdwingen; - hij is de zetbaas van eene combinatie van bosses, en wat zijn program zal zijn, zullen deze heeren in geheime kongsivergaderingen wel uitmaken.

Het dient tot niets, te ontkennen dat zóó de werkelijke toestand is. Wij hebben geen Staatsman meer, wiens geweten zich rekenschap tracht te geven van de naaste behoeften van het Volk, en wiens persoonlijke verbeelding bij de keuze der middelen om aan die behoeften te voldoen in actie komt; - wij hebben op gezette tijden een of twee maanden van gehei-

men politieken ruilhandel. Wat geheim behoort te zijn, en wat aan de openbaarheid behoort, is in de huidige practijk onzer staatsinstellingen op niet voorziene wijze dooreengehaspeld. Niemand heeft deze gevolgen der evenredige vertegenwoordiging voorspeld; - intusschen zij zijn er.

Geheim behoort te zijn het beraad der Kroon vóór en gedurende de aanwijzing van den formateur; geheim behoort te zijn de werking van diens eigen geweten en verbeelding. Verantwoordelijk is hij van het oogenblik af dat hij met het resultaat van die werking in eene regeeringsverklaring voor den dag treedt: verantwoordelijk aan eene georganiseerde, geopende Kamer en aan niemand anders.

Hoe is de toestand nu? Van bossesbezoek ten paleize wordt angstvallig aanteekening gehouden en deze wordt gepubliceerd; van de vergaderingen waarin de ondernemingen ter exploitatie van het evenredig kiesrecht contrôleeren of het regeeringsprogram inderdaad geleverd wordt volgens bestelling, wordt aanteekening gehouden en deze wordt gepubliceerd; - beantwoordt het voorgelegde aan de geheime afspraak, dan mag de formateur de opdracht der Kroon aanvaarden. Want tot zóólang heeft hij haar ‘in beraad gehouden’. De kongsi's laten ons dus weten dat zij actief zijn; maar wat zij besloten hebben en waarop die besluiten berusten, vertellen zij ons niet. Tenzij het later - als bij de Vlootwet - tusschen deelhebbers aan de onderneming ter exploitatie van het publiek gezag mocht gaan spannen, zullen wij het wellicht nooit vernemen, en zal de openbare ontmoeting tusschen Regeering en Kamer tot een spot worden gemaakt.

Het eerste bedrijf is afgeloopen; de opdracht tot formatie is verleend. Men houdt, zou men zoo zeggen, Hare Majesteit bij zulk een gelegenheid niet aan de praat. Men aanvaardt, of legt neer; tuschen aanzoek en één der twee eenig mogelijke gevolgen behoeven geen weken te verloopen. Intusschen, zij doen het, en voor zoover wij van de geheele aangelegenheid nog notitie nemen (en niet in Zwitserland zijn) trekken wij er allen een gezicht bij, alsof het zóó behoort.

Ik zal er geen vuur en vlam tegen spuwen; - het zou niet baten. Intusschen is het misschien niet geheel onnuttig, vast te stellen dat het zoo is en wel zoo blijven zal - tot eens eene Kroon die exceptie durft wezen een man die exceptie durft

wezen bereid vond te handelen als een man en niet te figureeren als een marionet? Want de heele toestel kàn worden omvergegooid, met één druk van een beraden hand. Eene Kroon die als hare bestaansreden gevoelt, het (periodiek) één oogenblik voor het zeggen te hebben; die zegt: X is mijn man; - een X met bezieling genoeg, een Y en Z tot zich te lokken die er wezen mogen, en dit gezelschap zich met een program. vertoonende, niet beduimeld vóór den tijd, in eene Kamer, niet geraadpleegd eer zij Kamer is - er zou geen letter van éénige wet geschonden zijn, en ik wilde zien waar de heeren blijven zouden!

Maar om X zijn gang te kunnen laten gaan moet hij eerst door het volk zijn voortgebracht, en om zijn gang een zegenrijken te kunnen doen zijn, moet hij een zoodanig volk achter zich hebben waarin zijn stem iets wakker roept. Hoe staat het met de stemming van den Grooten Onmachtige, wiens radeloosheid, krachtens een savant systeém 'evenredig' vertegenwoordigd, zich straks in de Kamer afspiegelen zal?

Wij moeten goed begrijpen, dat ons stelsel van vertegenwoordiging het volk vertegenwoordigt niet op het oogenblik waarin het weet wat het wil, maar waarin het dit minder dan ooit weet. De meerderheidsvertegenwoordiging in enkelvoudige districten had zeker hare nadeelen, maar dit groote voordeel, dat ieder gedwongen werd te zeggen: dàn liever rechts (of rood, of liberaal). De som der aldus verkregen beslissingen had negatieve waarde, die althans aanwijzing gaf voor de minst riskante positieve constructie. 1901 beteekende: Borgesius niet; 1905: in geen geval langer Kuyper; 1913: protectie niet. Sedert 1918 echter is van: dan liever dit of dat, geen sprake meer. Men wordt niet gesteld tusschen twee personen waarin zich tendentiën ten opzichte van concrete vraagstukken belichamen; men wordt uitgenoodigd zich te verklaren voor een 'beginsel'. Niet tegen *iemand*, maar vóór *iets*. Deze wetgeving onderstelt in het volk een ontwikkeling, een keurvermogen, een overtuigingskracht en politieke vèrziendheid welke het niet bezit. Niet slechts welke 'beginselen' hij de zijne acht moet de kiezer weten, maar ook welke van het toegeven aan zijn voorkeur voor bepaalde beginselen in bestaande omstandigheden de noodzakelijke politieke gevolgen moeten zijn, en of hij deze wil. In de practijk komt er van, dat hij niet beslist

als redeneerend staatsburger, maar onberedeneerd, zich vastklampend aan wat hem naastbijligt en als een groote macht in zijn leven is ondervonden: zijn klasse- of groepsbelang, zijn kerkelijk verband. Daar deze weinig wisselen, oneindig minder dan de politieke situatiën waarin zijne wilsverklaring orde zou moeten scheppen, is er van een *swing of the pendulum*. beweegkracht voor het eerstvolgend politiek tijdperk, veel te weinig sprake. Er is veel meer noodig dan onder het vroegere systeem, om eene meerderheid te verzetten. De cijfers der jongste verkiezing duiden dit waarlijk overtuigend aan. 1923 had het bewind-Ruys in al zijn zwakte doen kennen; niemand ging voor behoud der zittende regeering met overtuiging in het vuur; zij had in de oogen der groepen zelve waaruit zij was voortgekomen zeker stelliger afgedaan, dan het kabinet-Heemskerk in 1913. Evenwel terwijl de verkiezingen van dat jaar 368.210 stemmen aan rechts gaven tegen 317.776 in 1909. en 401.192 aan links tegen 280.218 in 1909 - een resultaat om op te bouwen -, gaven die van 1925 er 1.728.829 aan rechts tegen 1.714.236 in 1922, en 1.356.931 aan links tegen 1.214.584 in 1922. Van 1909 op 1913 eene vermeerdering der stemmen op links van 120.974; van 1922 op 1925 (op een viermaal grooter kiezerscorps) een vermeerdering derzelfde stemmen van 142.347. In het eerste geval de vervanging eener meerderheid van 37.558 stemmen voor rechts door eene van 32.928 stemmen voor links; - in het andere de verzwakking van eene meerderheid voor rechts van 499.652 tot eene van 317.898 stemmen. Het resultaat der verkiezing van 1913 bracht de rechtsche zetels terug van 60 op 45, dat der verkiezing van 1925 van 60 op 58. Indien de regeeringscoalitie in 1922 over 59 van de 60 rechtsche zetels beschikte en in 1925 over slechts 54 van de 58, heeft dit niets met de vermeerdering der stemmen op links te maken, maar is een gevolg van de toeneming van protestantsche anti-coalitie-stemmen en van het optreden der R.K. Volkspartij.

Gevolgtrekking: in het evenredig vertegenwoordigde kiezerscorps van alle mannen en vrouwen is moeilijker beweging te krijgen dan vroeger in het in enkelvoudige districten om de meerderheid vechtende kiezerscorps van de helft der mannen.

Een begin van beweging, zal men zeggen, is er dan toch. Er

zijn, in vergelijking met 1922, 142.347 stemmen meer op links uitgebracht, slechts 14.593 meer op rechts. Op een totaal aantal geldige stemmen van over de drie millioen zegt dit verschil te weinig. En, voor zoover er verschil blijft, beteekent het nog volstrekt niet, dat de liberale gedachte op de Nederlandsche vrouwenwereld invloed van beteekenis begint te verkrijgen. De liberale partij toch heeft aan de winst van 142.347 stemmen geen deel. Zij is behaald door de S.D.A.P., die 138.545, en door de vrijzinnig-democraten, die 52.553 stemmen vooruitgingen; de overige groepen (Vrijheidsbond, communisten, linksche dwergpartijtjes) gingen achteruit, de Vrijheidsbond het minst, maar dan toch met 1457 stemmen op een stemmentotaal dat van 1922 op 1925 met 156.942 toenam. Een bedroevend resultaat; te bedroevender, daar de jongste verkiezing juist bewezen heeft, dat het onder bepaalde omstandigheden (welke zich niet overal, doch stellig op meer plaatsen dan in 1925 geschied is, laten verwezenlijken) anders kàn. In den kieskring Rotterdam kwam de Vrijheidsbond van 10.4 op 12.4% der uitgebrachte stemmen; in den kieskring Amsterdam van 8.1 op 10.11 %, in den kieskring den Haag van 16.4 op 16.78 %; juist de drie kieskringen, waar er voor gezorgd was dat plichtsbetrachting of plichtsverzuim van liberalen over leven of dood *van een bepaald candidaat* beslissen zou: van Knottenbelt, Boissevain, Droogleever Fortuyn. Door voorgoed de ‘bijlijst’ te schrappen en personen als van Gijn en Dresselhuys ook met een bepaalden kieskring in verband te brengen, wier inspanning over hun al of niet aanwezen beslissen zal, moet het mogelijk zijn, in kieskringen als Arnhem, Assen, Dordrecht, Groningen, Helder, Leeuwarden, Leiden, Middelburg, Nijmegen, Utrecht, Zwolle, de liberalen tot handelen te prikkelen even goed als dit te Amsterdam, te Rotterdam en in den Haag gelukt is. In alle kieskringen (buiten deze drie) die ik daareven noemde, benevens in den Bosch, ging thans het percentage liberale stemmen achteruit; stijgen deed het (buiten de drie groote steden) in de kieskringen Haarlem, Tilburg en Maastricht. De liberale stemmen gingen dus in 6 kieskringen relatief vooruit en daalden relatief in 12. De Vrijheidsbond is de eenige partij van beteekenis wie zoo iets overkwam. De S.D.A.P., V.D.B. en Gereformeerde scheurmakers gingen vooruit in alle kieskringen zonder onderscheid; de R.K. en

A.R. achteruit elk in 17 der 18 kieskringen, de C.H. en Communisten elk in 16 der 18 kieskringen. Bij den Vrijheidsbond, er is wel geen andere conclusie mogelijk, hapert er iets aan de leiding; er schuilen liberale overtuigingen in het land, die niet voldoende tot handelen worden geprikkeld. Vrijbuiters speculeeren telkens weer op het bestaan dezer massa; zoo bij deze verkiezing het Vaderlandsch Verbond, welks fiasco, evenals dat van andere linksche dwergpartijen, een lichtpunt bij deze verkiezingen uitmaakte. Moet er liberaal verzet tegen roode en zwarte overheersching worden georganiseerd - en tot minder prijs komt gij niet vrij, brave lieden - dan kan dit met eenig uitzicht op gevolg alleen geschieden binnen het kader der historische Liberale Partij. Wanneer zal zij nu eindelijk den moed vinden zich kortweg als zoodanig aan te dienen? Van het uitstellen dezer noodzakelijke beslissing heeft zij geen genoegen beleefd. Welnu, *waar is het wachten op?*

Rekensommetjes als deze zijn voor de stichting (of mocht het bij de liberalen zijn, heilzame ontstichting) van kiezers bestemd, niet voor degenen die omdokteren aan de kabinetsformatie. Dat de A.R. vergeleken bij 1922 met 24.845 stemmen achteruitgingen, de C.H. met 13.103, de R.K. daarentegen 8.706 stemmen meer behaalden (en daarmede een slechts relatieven achteruitgang vertoonen, tegen de A.R. en C.H. een absoluten) behoort niets te zeggen omtrent de respectieve aanspraken op het premierschap van de heeren Koolen, de Geer of Colijn. De sterkste man van rechts behoort op te treden, en het kabaal daartegen van de zijde der S.D.A.P. gemaakt, kan men *ad acta* leggen. Van het voorbijgaan van den aangewezen man heeft men geen gunstige ondervinding opgedaan. Mgr. Nolens en de heer Colijn hebben in 1918 niet gewild of niet gedurfd, hetgeen voor het resultaat op hetzelfde neerkomt. Vooruitgeschoven werd toen de heer Ruys, met den heer Nolens als stillen raadsman achter zich, en zonder Colijn in het kabinet. Na eenigen tijd gevoelde de heer Colijn geen voldoende aanleiding meer, zich door een premier die de antiinflatiepolitiek, welke het oogenblik vorderde, klaarblijkelijk niet verstond, te laten verduisteren; - het uittreden van den heer de Geer gaf hem gelegenheid, in te springen. Het was er een gelegenheid naar. De heer Colijn moest de politiek waar-

om hij geroepen had, achterstellen bij de Vlootwet. Het kabinet brak er den hals over, en de tijd scheen gekomen voor een kabinet-Koolen. De houding der anti-revolutionaire partij verijdelde het tot stand komen daarvan; zij heeft bereikt dat het kabinet-Ruys aanbleef, met de bedoeling, den heer Colijn (want niemand anders werd tegen de taak opgewassen geacht) gelegenheid te geven het budget sluitend te maken. Het is geschied; wel niet op de aangekondigde wijze, maar bereikt is het. De begrooting sluit; op een veel te hoog niveau echter, en dank zij de invoering van nieuwe belastingen. Dat zij ter sluitendmaking de lijn van den geringsten weerstand heeft gezocht, heeft de coalitie stemmen gekost; men mag echter vragen wat haar overkomen zou zijn indien zij in het geheel niets had gedaan; en wàt er gedaan is, is van Colijn. Hij verklaart zelf al het verrichte nog maar voor een begin te houden van de taak die volgen moet. Eerst moest het log geworden staatsgevaarte verhinderd worden verder af te glijden; pas nu men het geschoord heeft, kan men het gedeeltelijk sloopen en herbouwen. Er is èn der coalitie èn het land alles aan gelegen dat dit geschièdt; het land, want alleen verlaging van belastingen kan middelen vrijmaken ter verhooging der productie; - der coalitie, want als zij in de taak niet slaagt en slechts de regeering blijft die salarissen aangetast, rijwielen belast, het tarief verhoogd heeft, gaan haar vier stemmen boven de vijftig bij een volgende gelegenheid onherroepelijk verloren. Het is dus slechts de vraag, wie de taak het best aan kan. De heer Colijn moge niet een geheel en al schoon boekje medebrengen, maar hij heeft zich in de gelegenheid gesteld fouten te begaan doordat hij groote dingen ondernam. Noch de heer Koolen, noch de heer de Geer zijn in dit opzicht met hem te vergelijken. Het zou in de coalitie een groote fout zijn, thans een kabinet-Colijn onmogelijk te maken, en het nietoptreden daarvan ware zeker niet in 's lands belang. De coalitie heeft geleefd alsof haar meerderheid niet òp kon. Zij kàn op; het is nu gebleken, en zij heeft alle aanleiding haar beste kracht op de commandobrug te zetten. Daar zal een geweldig geschreeuw tegen opgaan van de 31 van het geslagen roode verbond, 't welk de coalitie niet vergeven zal dat zij niet uiteen is gevallen, en alles beproeven om de R.K. partij alsnog te doen splijten; - de liberalen behooren zich door de 31 niet op

sleeptouw te laten nemen. Evenmin door den heer Colijn. Hun steun zij verzekerd aan maatregelen die hun voorkomen met een liberaal program van reconstructie niet in strijd te zijn, van welke zijde die worden voorgesteld. Even standvastig zij hun verzet tegen alle aanslagen op geestelijke vrijheid en liberale economie, uit welken hoek die worden ondernomen. Geen in negatie opgaande anti-Colijnpartij, en geen Nationale Uniepogingen met rechtsche dissidenten; het zouden er immers zijn met wat papenhaat of wat ambtshonger tot onderscheidend kenmerk, en zonder een grein liberaal sentiment. Wij moeten niet trachten de coalitie ontijdig tot den val te brengen; laat haar voor het oogenblik haar weinig benijdenswaardigen plicht. De veroveringen waarop wij de hoop niet opgeven willen wij maken voor liberale gedachte en liberale staatspractijk; wij zullen die niet aan banden leggen vóór den den tijd. Onderwijl sterken wij ons het besef met Washington's les en Oranje's wapenspreuk: ‘Avoid foreign entanglments’ en ‘Je maintiendrai’; - mogen wij de keurbende zijn, die, tegen twee massa-legers front makend als van ouds, ter beantwoording der honende snoeverij die haar uit de welgedrilde gelederen van weerszijden tegemoet zal klinken, de keus houdt tusschen Asquith' ‘wait and see’, en het vaderlandsche ‘die het laatst lacht, lacht het best’. Spreekwoorden zijn menschheidservaring, en den tijd mede te hebben, is de ongunstigste bedeeling niet. Wij zullen er wel weer onder uit komen, immers erger overstort worden dan door het kiesrecht van 1922 kunnen wij niet (er is geen ‘volk achter de kiezers’ meer), en nòg zijn wij niet bedolven. Voor het oogenblik heeft de massa, voor zoover zij zich van rechts afwendde, zich nog niet tot ons begeven, maar het bij rood gezocht. Ook dit zal zij verleeren. Links en rechts van ons is men er op uit getallen te winnen maar is verlegen met menschen, en tijd en ervaring vormen menschen. En het kiezerscorps dat voor geen uitbreiding meer vatbaar is, is precies drie jaar oud. ‘Zij die gelooven, haasten niet’.

C.

Bibliographie.

F.J.A. Huart, Grondwetsherziening 1917 en 1922. - Acad. proefschrift Leiden. - Arnhem, Gouda Quint, 1925.

Bij Buys' uitgever, in het formaat van Buys, een boek dat voor de herzieningen van 1917 en 1922 hetzelfde doet wat Buys, toen hij de twee deelen zijner *Grondwet* gereed had, in een derde deel voor de herziening van 1887 verrichtte. Een allernuttigste uitgave, die men nu naast zijn Buys in de kast plaatst om het overzicht van ontstaan en strekking onzer geldende grondwettelijke bepalingen kompleet te hebben.

Er worden onder de nieuwe bedeeling weinig juridische dissertatiën geschreven, maar die er komen mogen er doorgaans wezen, en deze is voortreffelijk. Het is zeker voor een student niet gemakkelijk geweest, ik zeg niet het werk te ondernemen, maar het zóó uit te voeren dat het bij dat van Buys ook anders dan in uiterlijkheden aansluit, en niettemin is dit volkomen bereikt. Alles is in proportie, alles is helder voorgesteld, en *sine ira et studio* gebruikt. Dieper dan Buys gaat het ook niet; hetgeen te zeggen is dat de historicus zoo min met Huart als met Buys mag tevreden wezen. Er is een onderzoek denkbaar dat dieper dringt dan tot commissieverhandelingen en amendementen, die immers zelf niet altijd oorsprong, maar somtijds neerslag zijn. Intusschen is er een zeer ruim veld dat door dit onderzoek bestreken wordt, een onderzoek met welks resultaat de jurist, de historicus en de practische staatsman gelijkelijk hun voordeel kunnen doen. Dit laat zich van niet veel boeken zeggen en nu er een is waar men het wèl van mag zeggen past tegenover den kloeken bewerker een woord van dankbaarheid en van achting. Het is een berg van de grauwste materie die voor de samenstelling van dit geschrift omvergehaald is moeten worden en de man met houweel en troffel is er zijn geduld en oordeel geen oogenblik bij kwijtgeraakt.

C.

Het leven van Francesco Campana.
Het eeuwige licht.

Zevende hoofdstuk.

I.

Het was een zomer schoon boven vele. Meer dan ooit werd in Lerici en San Terenzo het leven zorgeloos genoten. De middagen mochten blakeren boven de gesloten huizen, waarbinnen elkeen rust zocht in den slaap, - door de klare ochtenden woei een versche bries van over zee, en de langlichte avonden waren koel van den zoelen landwind. Vroolijkheid tierde rond de kleurige badhuisjes, laag over het water, en aan de kade gonsde de lucht van het gepraat en gelach der honderden badgasten, uit de heete steden naar hier gekomen.

En vreugdevol was die zomer ook voor Francesco en Agata. De kleine Letizia, zeven maanden oud nu, een kindje van teere lieftalligheid, deed het verlies van twee jaar tevoren bijna vergeten. De beide jongens bloeiden van gezondheid. Allebei liepen zij zoo'n heelen zomer op bloote voeten en in wit- en blauw-gestreepte truitjes; hun nekken en armen en beenen waren koper-bruin. Een lieve rakker was de vijfjarige Andrea; een tinteling in zijn donkere kijkers leek altijd op een grap te zinnen, en op zijn kortgeknipte, bijna zwarte bol kronkelden zich twee kruinen. Mino, sinds een jaar op school, was een rank jongentje met zuiver blauwe oogen, wier droomerigheid een groot onbewust geluk scheen te bergen; doch

soms werd die droomerigheid doorbroken van een aandachtige klaarheid, als Francesco hem vertelde, over zijn jeugd in Trebiano, over grootvader en zijn bijen, over de sneeuw op de hooge bergen, of over het geheimzinnige leven der bloemen; en die oogen-klaarheid verscherpte zich tot een woedende gloed, als Mino onrecht zag; dan sprong plotseling uit den kleinen droomer een roekelooze moed te voorschijn, gelijk Francesco zich niet herinnerde, ooit als kind te hebben bezeten.

Agata en Francesco waren maar weinig veranderd; zij hadden de durende jeugd der gelukkigen. Misschien was Agata iets gevulder geworden, - het maakte haar eerder mooier, in den bloei van haar jonge moederschap. En misschien was Francesco wat peziger en pootiger dan voorheen, - het maakte slechts te mannelijker zijn gebruinde gelaat met het gebeeldhouwde voorhoofd, de verdiepte oogen en den sterk besloten mond.

In zijn zaak ging het hem minder slecht, dan zij wel eens hadden gevreesd. Pepino was er geheel in opgenomen, en de kinderen waren dol op hun jongen en nog zoo jongensachtigen oom. Hij had een bewonderende vriendschap voor Gianni, die, zeventien ook al, op de zeevaartschool van Camogli ging. Dat was een fijne jongen geworden vol onderzoekingsgeest en lust in verre reizen. Was hij voor een vacantie thuis, dan bleek, buiten zijn werkuren om, Pepino nooit in Lerici te vinden; maar Agata plaagde vaak, dat hij toch niet zóó druk naar San Terenzo zou gaan, als in het huis van tante Letizia niet ook een zeker nichtje van Oom Bernardo woonde.....

Heerlijk waren die Juli-avonden in hun kleinen tuin hoog boven de zomersche baai. De jongens speelden met vrindjes aan het strand; onder den geurenden oleander sliep in haar wieg het kindje; en op de bank zat Francesco en vertelde Agata uit de courant.

Maar er waren de laatste dagen verontrustende tijdingen. Na den moord te Serajewo spande het tusschen Servië en Oostenrijk; Oostenrijk had Servië een ultimatum gesteld; doch gelukkig schenen de verschillende alliantie's, als zoo dikwijls reeds, elkaar in evenwicht te houden... Wie wenschte er ook een oorlog, dan misschien dat dwaze, trotsche Austria...

Op den avond van den eersten Augustus nog, was de kade vol luchtige vreugde van badgasten in zomerkleedij en gestreepte pyama's, terwijl de bevolking, rustend en kijkend, toefde aan hun deur of aan de borstwering langs de baai. Doch toen met de boot uit Spezia de couranten waren aangekomen, viel er een grauwe schrik over de lezende gezichten, alsof een zonsverduistering plotseling de aarde met de schaduw des doods overstreek.

Francesco, die terugkeerde van een karwei, hoorde in de somber geworden menigte, waarboven zich nog schril een meisjeslach waagde, ontsteld het woord oorlog, oorlog omgaan. Hij kocht een avondblad.

En daar stond de niet te gelooven waarheid, die hem het hart deed stilstaan: oorlog tusschen Duitschland en Rusland, en de oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk, de oorlog tusschen Oostenrijk en Rusland onvermijdelijk.

Oorlog heel Europa door! Een dichte, doodelijke aschregen bedolf zijn kalme avondgedachten. - Groote volken gingen elkaar te gronde richten en uitmoorden. Zijn voorstellingsvermogen verstompte tegen deze ondoordenkbare werkelijkheid. Hoe kon het waar zijn?

- Doch zouden die volken dan maar gewillig gehoorzamen, omdat een handvol staatslieden dat alles zoo uitmaakte? Was daar dan niet de rem der internationale sociaaldemocratie? Kon de sociaal-democratie niet weigeren? Zóu die niet weigeren, en heel dezen oorlog stop zetten? Hij voelde plotseling de geweldige macht, die er in organisatie ligt. - Hoe kortzichtig was hij geweest, die macht te miskennen, tegenover het eene, diepe gebrek, dat hem voor het socialisme onverschillig had gemaakt!

- En Italië? vroeg hij zich op eenmaal af, - zou Italië in dezen maalstroom niet worden meegesleurd door zijn bondgenootschap met den verwaten overheerscher van eertijds?

Het hart vol verbijstering klom hij de straatjes op naar zijn huis.

Als één onafzienbaar kruitmagazijn, dat met telkens losdonderende ontploffingen in korten tijd één vlammenzee wordt, zoo was in de dagen, die volgden, Europa.

Francesco leefde het mee in ontzetting, en een kreet van smart doorkerfde zijn ziel: - *dit* vreeselijk uur was dus nabij geweest, inplaats van het uur van het Wonder! Het was of een duivelsch hoongelach zijn hoogen menschheidsdroom verscheurde. Wel had hijzelf dien maar al te vaak in een nog verre, verre toekomst gezien, maar toch was hij, als ieder ander, in de rustige veronderstelling geweest, dat de beschaafde wereld tenminste geen oorlog meer wilde. Nu scheen de geest der menschheid, van die effen hoogvlakte, blindelings omneer te storten in afgronden van zwarte verschrikking. Hij zag de Liefde ontkend en verguisd en vertrapt onder de overweldigings- en verdelgingswoede, de rauwe overmacht van heel de wreedheid en het verraad der natuur. Dwaze wanen van eigenbelang verwilderden de volken in een universeele razernij. Het ontketende Kwaad scheen volledig bezit te nemen van de menschelijke ziel. Geen plechtige beloften, geen verdragen, geen handteekeningen waren meer heilig, en zelfs het geloof werd tot een aanfluiting.

Met een felle verontwaardiging zag Francesco het klein en moedig België overrompelen en verwoesten. En een kleur van schaamte steeg hem naar het hoofd over de menschheid, waar hij deel aan had, wanneer hij las, hoe in éénzelfde huichelspel de misdadige monarchen om beurten aan hun ‘trouwen God’ den zege afsmeekten voor de legers, die hun gewetenloosheid joeg in den dood.

Maar het diepst nog van alles versloeg hem de slaafschheid, waarmee de Duitsche socialisten zich schaarden rond den troon van hun in hoovaardij verdwaasden Keizer. Uit welke onvergefelijke zwakheid, uit welke onverklaarbare verblinding verloochenden zij de zaak van het proletariaat? Hij bemerkte op eenmaal, hoe hij toch, diep-in, gehecht was gebleven aan het socialisme. De adem stokte hem in de keel, toen hij het zag ineenzinken, - een ontzaglijke boom, die hol bleek. - En toch was het te voorzien geweest, zei hij zich. Had hij niet altijd er in gevoeld de innerlijke leegte, een dorheid, een moreel tekort? Hoe had het anders zijn reusachtige organisatie in dit beslissend uur onbenut kunnen laten? Had het niet de beslissing aan zich? Hadden zij niet de macht gehad te antwoorden, die Duitsche socialisten: - desnoods zullen wij strijden met Rusland, dat ons aanvalt,

maar wij weigeren te vechten tegen Frankrijk, dat dezen oorlog niet gewild heeft? Zouden de Fransche kameraden dat voorbeeld niet zeker hebben gevolgd? En zou dan de oorlog niet een onmogelijkheid zijn geweest? Want men kan één man, men kan honderd man fusileeren, maar niet de millioenen, getrouw aan hun woord. Waarom had toch niet een broederlijke verstandhouding bestaan tusschen het proletariaat van alle landen, die elke oorlogskans bij voorbaat zou hebben afgesneden? Hoe was de gedachte te verdragen, dat nu, om een bende gegalonneerde heethoofden, de onschuldige Duitsche jongens hun onschuldige Fransche makkers over en weer gingen verminken en verderven?

En temidden van dien chaos van vlammen en bloed, voortrollende als een wereldgericht, de stilte van twee groote dooden. De sterke, warmhartige Jaurès viel door een revolverschot; de vrome Paus, Pius de tiende, stierf. Hij stierf in smart-gedachten om de wereldramp, die hij niet had kunnen keeren.

- Als een teeken was hun beider dood, peinsde Francesco, - een teeken van de smadelijke nederlaag der Internationale, van de niet minder smadelijke machteloosheid der Kerk van Christus. En ook deze verwonderde hem niet.

De eerste berichten kwamen dóór over de ongehoorde gruwelen van den modernen krijg, en Francesco doorleefde uren van een zoo dompe moedeloosheid, dat hij verbitterd dacht: - Zoo waren immers de wreede wetten dezer schepping, en de Liefde was gevallen onder hun wild-uitslaande overheering, als een weerlooze en waardelooze schim. Zij had zelfs niet eenmaal een rol gespeeld, hoe klein ook! Nooit, nooit zou voor de wereld een toekomst van liefde aanbreken... En hij verzette zich tegen het Lot, en klaagde den Algeest aan, dat Hij deze teisterende overwinnning van het Kwaad, deze monsterlijke folteringen van duizenden onschuldiger had toegelaten, en dat hij de Liefde zoo hopeloos zwak had overgeleverd aan den strijd.

- Of waren de smarten van den Algeest millioenenvoudig de zijne, en moest ook dit helsche vuur doorstreden worden, tot een opperste loutering van de menschelijke ziel?

Agata zei niet veel. Zij leed om de benauwenissen van haar man nauwelijks minder dan om de gebeurtenissen zelve.

Doch van haar grootsten angst, dat hun eigen land zou worden meegesleept in het gevaar, herademde zij, toen na enkele dagen Italië zich neutraal verklaarde. Francesco althans, en Pepino, en Enzo, zij allen waren veilig.

En naarmate de oorlog door België en Frankrijk zijn vervaarlijken loop nam, en elke dag, dien men beleefde, één strak medeleven was, één wachten op de volgende berichten, - begon in Francesco's gedachte een nieuw licht te dagen.

Hij las verhalen over het vertrek naar het front, de koene houding dier jonge kerels in het aangezicht van den dood, de vrome heldhaftigheid der vrouwen en meisjes, die den vertrekkenden uitgeleide deden en hen met bloemen bekransten. - Al gold die geestdrift dan een drogbeeld, tot zulk een opstrekking en zelfverloochening bleek toch de menschelijke ziel in staat!

En hij las de verhalen uit den oorlog zelf, de afschuwelijke van misdaad en mishandeling, aan weerloozen begaan; maar ook de verhalen van roekeloozen moed en doodsverachting ter wille eener zaak, die men heilig waande; de ontroerende verhalen van opwellende broederliefde voor een gewonden vijand. - Al was dan voor meer dan één dezer natie's deze oorlog slechts heilig in die arme soldaten-hoofden, door liegende regeeringen verblind, - tot dit volledig offer van de eigen persoonlijkheid, tot deze diepe ontferming, zich baan brekend heen door een roes van bloeddorst, bleek zij eveneens in staat, de menschelijke ziel.

Maar ook in zichzelf en rond zich heen bemerkte hij: alle belangen en geschillen van het dagelijksch leven, die tot dan toe de menschen uitsluítend, en hoe hartstochtelijk vaak, hadden bezig gehouden, wat werden zij hopeloos onnoozel opeens tegenover dit onrecht en deze smart. Men kon aan eigen bezigheden en nooden nauwelijks meer denken; en als een wonder zag hij het licht der zelfvergetelheid ontluiken op gelaten, die hij nooit anders dan vol kleine winzucht en achterdocht had gezien. De menschen benijdden elkaar niet meer, zij spraken geen kwaad meer van elkaar, zij waren zelfs minder fel bij hun zaken, nu een groot uur in de geschiedenis der menschheid had geslagen.

En meer nog dan uit de daverende daden der oorlogvoerenden, zag hij uit dat gespannen en overgegeven medeleven

van dezen, die slechts toeschouwers waren: waartoe de menschheid zich kon opheffen, indien een groote smart over haar uitlaaide, - waartoe zij wellicht zou kunnen stijgen, indien de vleugelen eener hooge vreugde haar zouden opvoeren in hun vlucht.

De oorlog woedde voort met koortsige drift, en angstig volgde Francesco het Fransche leger, dat al maar terugtrok, en nog verder terugtrok, voor den Duitschen overweldiger. Hij voelde zich geslingerd tusschen velerlei gewaarwordingen. Hij zag in, dat Frankrijk boeten moest voor zijn lichtzinnig schande-verbond met het Russisch despotisme; nog toen heel de wereld huiverde voor de gruwelen van Orel, voor de barbaarsche joden-vervolgingen, was de Democratie van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap blijven steunen op het rijk van den Tsaar, waar de democratie verraden werd. Toch ervoer hij de hartstochtelijke begeerte, dat de Belgen en de Franschen winnen mochten. En hij was trotsch op de Garibaldini, die geestdriftig de zaak van het recht te hulp snelden. - Was ik nog ongetrouwd, dacht hij in opgewonden oogenblikken, ik trok met ze mee! Want het ging hier niet om de overwinning van de eene of andere natie; het ging om de overwinning van den zwakste, wederrechtelijk vertreden door brute kracht; het ging, in ontzaglijke afmetingen, om de overwinning van het Goede over het Kwaad.

Hoe haatte hij het gewetenloos Imperialisme, dat dit laaghartig kwaad vertegenwoordigde! Maar als hij 's nachts wakker lag en peinsde, hoe nu op de rood-overwalmde heuvelen en de vertrapte akkers van Frankrijk al die arme, zieltogende kerels liggen zouden, steunend in ondragelijke pijnen, doodbloedend aan onstelpbare wonden, en in hun krampachtige gedachten: hun thuis, hun lief, hun moeder, - dan kende zijn smartelijk meegevoel geen nationaliteiten meer. Hij ging er rond in den rossen nacht, en gaf hun te drinken, en ondersteunde hun rug en streek hun de haren van het klamme voorhoofd. Een machtige, een kwellend-machtelooze liefde doorvoer hem, voor die rampzalige Duitsche jongens niet minder dan voor de andere.

- Kon hij niet met een ambulance meetrekken? Mócht hij het? Mocht hij Agata en zijn jonge kinderen eraan blootstellen hem te verliezen, terwille van deze vreemde stakkerds?

- of terwille van zijn eigen onleschbaar verlangen naar helpen in dezen mateloozen nood?

- Maar hoe was dat? Hoe kon hij den eenen keer het felle verlangen voeden, dat de Duitschers zouden worden verslagen, - en den anderen keer het niet minder diepe verlangen, diezelfde jongens te gaan verplegen, wier val hij had begeerd?

Plotseling herinnerde hij zich een gezegde van Luitenant Bennati: - je kon den vijand vernietigen, omdat het noodig was, en onderwijl hem toch liefhebben. Hóónend had hij het gezegd: 'Er staat nergens in je dienstboek je, dat je niet torpedeeren mag met een traan in je oog...' En niettemin had hij een waarheid daaronder voelen smeulen. Nu begreep hij, dat het denkbaar was, te vermoorden in een heilige geestdrift, en tegelijk gemarteld te worden door het verderf, dat je kogels uitzaaiden, - dood en verminking dichtbij, onheelbaar leed-voor-het-leven in de verre dorpen en steden van het vijandelijk land.

Een verlossing bracht de slag aan de Marne. De Duitschers trokken terug. Maar op een morgen was er een tijding, ontstellend in een gansch andere orde: de Cathedraal van Rheims verwoest. Er stond één groote afbeelding van het heerlijk bouwwerk naast het courantenbericht. Francesco had nooit een andere Domkerk gezien, dan die van Pisa. Deze was nog oneindig mooier, met zijn drie machtige portieken en zijn majestueuze torens. Rijzig was zij, vol stijgende schaduwen, alsof eeuwen van opstrekkende gebeden tezaam waren omhoog gerezen in één grootsche extaze van steen. De schoonste cathedraal van Frankrijk, geschonden in het verheven aangezicht, vergruizeld de kunstrijke beeldhouwwerken, de stralende glasramen verbrijzeld, de edele gewelven ingestort, - waarom greep hem deze schennis nòg sterker aan dan, den laatsten tijd, de berichten der duizenden dooden? Raakte hij gewend aan die gruwelen? Nee, hij gevoelde dat hier een nog schaamteloozer schanddaad was verricht, want zulk een bouwwerk, het was opgestegen uit de vervuldheid-van-God dier middeleeuwsche menschen; het was een steen geworden beeld van den Goddelijken Geest zelf; het was een baak en een getuigenis van de hooge bestemming der menschheid. En viel die nu toe aan het Kwaad...?

Toen de oorlog vastliep in een eindelooze linie van wederzijdsche loopgraven, werden de berichten nog troosteloozer.

- Daar lagen zij in het slijk op de loer, de millioenen jonge mannen, die, hadden zij elkaar gekend, vríenden hadden kunnen zijn, met hun lachende oogen en grappige gebaren, omdat zij elkanders taal niet zouden hebben verstaan, - en die nu tot eenig doel hadden, elkanders warme leven koud te maken in den dood. Gedoemden waren zij, levend in een helsche hallucinatie. Van overal in het vervalschte landschap dreigde het doorborend, het uiteenrijtend, het vermorzelend verraad. De kille machine-geweren maaiden blindelings dapperen en laffen, en de zege was aan den monster-sluipmoord van onzichtbare kanonnen.

- Hoe was de oorlog, die toch in vorige eeuwen, wreed ook, maar altijd ridderlijk was geweest en vol fantastische avontuurlijkheid, tot deze immoreele machinaalheid verlaagd. Ging de geest der menschheid omneer, inplaats van omhoog? - Oudtijds boden de vechtersbazen, die daar pleizier in hadden, tot een fleurigen veldtocht zich aan. Door den algemeenen oorlogsplicht, de consequentie van Napoleons infernale uitbroedsel, gingen gansche ‘vrije’ volken onder het juk door van de smadelijkste slavernij, en werden als vee den oorlog ingedreven. En tegenover het edel gevecht, man tegen man, was gekomen de wetenschappelijke massa-slachting. O, dat ook de Wetenschap zich had vernederen laten tot een gewetenloos werktuig. Men las van pogingen, om met verstikkende gassen, met bacteriën, gansche legers en bevolkingen te verdelgen. En zelfs die schoone adelaar van den menschelijken geest, het vliegtuig, werd door den Booze bevlogen en zijn ‘Duif’ genoemd. Zoo, geladen met duivelsch verderf, verscheen boven de Notre Dame de vogel van den Heiligen Geest.

- Was het niet of, gekeeld en bespot, de Liefdegeest zieltoogde in de menschheid? Of werd het Kwaad, in al zijn verraad, aangescherpt tot zijn felste verschijning, om de menschheid te wekken uit haar platten staat van materialisme en eigenbelang? En was misschien deze monsterlijk uitgezwollen consequentie harer slechtste eigenschappen de beängstigende nederlaag, waaruit alleen de verlossende over-

winning van het Goede te voorschijn springen kon?

De herfst werd winter, en op een dag, dat Francesco in Spezia was, werd hij getroffen, langs een café komend, door een ongewoon tafereel daarbinnen. In het midden stonden twee jonge kerels, en in een kring rond hen heen verdrongen zich de ernstige koppen der toekijkers. De eene jongen zag bleek weggetrokken; zijn gleufhoed stond hem achter op het hoofd.

Francesco ging het café in. Een der omstanders draaide zich naar hem toe. ‘'t Is een Oostenrijker’, lei die uit, ‘een Italiaan uit Triest... ze hebben hem opgeroepen... hij werkt hier al sinds tien jaar... zoo meteen vertrekt hij met den trein... die ander is zijn kameraad...’

‘Nou, addio dan’, zei de Oostenrijker, ‘misschien zie ik je nooit weerom... addio.’ Hij stak zijn hand uit.

‘En als Italië ook in den oorlog komt?’

‘Dan kunnen we mekáár kapot schieten!’

Hij lachte schril, maar het klonk als een snik. Toen gooiden de vrienden zich in elkaars armen.

‘'t Is een groote zwijneboel, die oorlog’, zei de man naast Francesco, zijn tranen wegdringend.

De Oostenrijker, nog bleeker dan eerst, nam zijn bundeltje goed van de bank, groette met vage oogen in de rondte en ging met zijn vriend de straat op. Nog eens drukten zij elkaar stil de hand; dan haastte de een zich naar den trein, en de ander naar zijn Arsenaal; het had al twee uur geslagen.

‘Een groote zwijneboel, die oorlog’, herhaalde Francesco in zichzelf. Het denkbeeld van den broedermoord, die hij voor zijn oogen verwerkelijkt gezien had, liet hem geen rust meer. Als Italië in den oorlog kwam, - en telkens opperden de couranten die mogelijkheid - hij geloofde soms, dat hij zich nog liever liet fusileeren, dan mee te doen aan den moord op honderden onbekende makkers.

- Maar, als de hulp van Italië nu eens den doorslag kon geven in de bevrijding van Frankrijk en België? Francesco had zich nog nooit zoo machteloos gevoeld; 't was, of hij weggezogen werd in een draaikolk van tegenstrijdige inzichten, waaruit hij niet wist, hoe los te komen.

Hij hoorde in die dagen vertellen van een Franciskaner predikheer, die herhaaldelijk predikte over den Apocalyps. het profetische bijbelboek, waarin heel deze oorlog tot in bizonderheden toe voorspeld heette te zijn. Hij las die duistere en vervaarlijke vizioenen; hij las ook stukken uit de brieven van Paulus, die hij nog nooit gelezen had. Eens bleef hij stilstaan bij deze uitspraak:

'Indien uwen vijand hongert, zoo spijzig hem. Indien hem dorst, zoo geef hem te drinken.'

'Word van het kwade niet overwonnen. Maar overwin het kwade door het goede'.

Overwin het kwade door het goede... Francesco staarde die woorden aan, zoo nieuw, en toch zoo diep bekend.

Overwin het kwaad door het goede... Kon dat? Het móest kunnen, want dat was de victorie der Liefde over de Natuur.

- Maar hoe zóu het kunnen, in een verbijsterende werkelijkheid als die van dezen oorlog?

- Zóu in een oorlog heel een volk het goede tegen het kwade kunnen stellen? Wat, als heel een volk naar Paulus' woorden handelde? een volk, zoozeer van levende liefde doordrongen, en van de school af aan opgevoed tot een zoo onverzettelijke geestkracht, niet voor den strijd, maar voor den vrede, dat het zeggen dorst: 'verover ons maar met uw kanonnen en machine-geweren, die gij niet eens behoeft te gebruiken; wij zullen uw soldaten als vrienden ontvangen; zij waren in uw land toch bijna alle fatsoenlijke menschen, zij zullen niet anders kunnen dan dat ook bij ons zijn; en onze overheden zullen wel met een hoffelijken glimlach de uwe installeeren..... waartoe eigenlijk? Want overwinnen kunt ge ons toch niet; wij blijven het volk, dat wij zijn, en gij zult niets aan ons kunnen veranderen. Ons daartoe te dwingen is zoo onmogelijk, dat gij na enkele jaren vanzelf weer zult aftrekken, en uw moreele nederlaag zal nog smadelijker zijn dan uw roemlooze intocht. Gij zult ons hoogstens hebben bestolen, - als gij tenminste tegenover de gansche beschaafde wereld daartoe den moed zult hebben gehad'.

- Zulk een volk, niet van door het Kwaad *gedwongen helden*, maar van het Kwaad *bedwingende helden*, kon het bestaan? En als het bestond, wat zou ermee gebeuren?

- Doch zulk een volk was er niet, zou er nog in geen

eeuwen zijn; en zijn eigen Italiaansche volk was er zeker al heel ver van af.

- Overwin het kwade door het goede, hij gevoelde, dat dit een diepe, dat dit de eenige en eindelijke noodwendigheid was, die de gigantische worsteling, waartoe deze schepping was ingesteld, beslechten moest.

- Maar wanneer? wanneer?

- Een nieuw geloof, en een nieuwe moraal, zij zouden eenmaal een andere wereld maken, waarin oorlog tusschen de volken van ééne beschaving onmogelijk was. Nu, in dit chaotisch tijdsgewricht, nu was het te laat.

- En hijzelf, wat zou hij alléén vermogen, als ook voor Italië het uur aanbrak? De groote oorlog was er, zooals hij was. Gelijk twee stieren, die, de horens in elkaars koppen gestooten, niet meer bewegen en, liever dan te wijken, doodbloeden op de plaats, - zoo stonden de vijanden tegenover elkaar. En dag bij dag stierven de duizenden.

Als Italië, door in te grijpen, wellicht een eind kon maken aan dit oordeel, - wat zou hem dan anders te doen staan, dan zijn kleine kracht te offeren met het blinde heroïsme van het oogenblik, in de vage gedachte, dat op de grondslagen dezer schepping een oorlog misschien goed is, als het doel ervan goed is?

II.

Broeiend van oorlogs-dreiging werd die Meimaand van 1915. Agata was stil in haar angst voor meer dan één dierbaar leven, doch zij hield zich moedig. Pepino werd bij den dag somberder. ‘Als er oorlog komt’, zei hij telkens, ‘dan gaan de Alpenjagers er het eerst aan!’ Hij had bij de Alpenjagers gediend. Francesco eveneens zag met zorg het gevaar naderkomen, en àl meer werd hij gemarteld door de ongewisse worsteling zijner gevoelens. Hij benijdde bijna de luchthartigheid, waarmee vele jonge kerels aan de haven, begeerig naar wilde avonturen, luidruchtig om oorlog schreeuwden; zij waren net vroolijke, onschuldige roofdieren; het vooruitzicht op de moordende daad verschrikte hen zoomin als de eigen, gewelddadige dood. - Oostenrijk had Italië verraden en vernederd, Italië zou zich wreken! en hun oogen lachten van felle vreugd. - Bij sommigen was het een moed-vertóón; maar velen

leken zoo uit de volte der wreede natuurwetten geschapen, dacht Francesco. - Hoe kon het gevoel van broederschap voor hun toekomstige prooi, voor de werkelijkheid dier andere jongens zonder schuld, zóó zwak zijn in hun hart?

De Italiaansche regeering scheen te aarzelen. Sinds maanden drongen geruchten door van talmende onderhandelingen over af te stane stukken grond. Oostenrijk zegde toe voor het geval Italië neutraal bleef; de Entente zegde toe, voor het geval Italië meedeed. Oostenrijk zegde te weinig toe; Italië, met verholen dreiging, eischte meer. Een bitteren weerzin wekte het in Francesco, dit loven en bieden tot den achteloozen prijs van duizenden menschenlevens. Want was het een werkelijk belang, of Trente en Triest al dan niet bij Italië behoorden? Voor de lieden dáár nauwelijks. Hij herinnerde zich maar al te goed uit Trebiano, hoe de Trentiners, die er vaak kwamen, nooit anders deden dan pochen op de goedkoopte in het andere land. Misschien werden zij wel eens in hun rechten tekort gedaan, - doch waren die enkele wanverhoudingen, nauwelijks merkbaar in het dagelijksch leven, daar onder den blauwen hemel dier heerlijke streek, de rampen van een oorlog waard?

Er was maar één ding, dat hem belangrijk toescheen: Als alle Italianen ook Italianen waren, dan zouden er nimmermeer Italianen tegenover Italianen komen te staan, gedoemd tot den broedermoord.

Maar dan zei hij zich ook weer: - zooals de mensch wel gedreven werd tot iets, om een ander doel, dan hij zelf wist, zoo was Italië, in den oorlog gaand voor eigen vermeende ‘belangen’, misschien voorbestemd de indirecte wreeker van het onrecht te worden.

Toen hield Salandra zijn daverende rede in Milaan: Als de middenrijken den oorlog wonnen, dan zouden zij de wereld knechten met een ondragelijke overheersching, en Italië zou hun verachtste slavin zijn. Daarom moest Italië toeslaan en de Europeesche beschaving redden. - Een geweldig enthousiasme golfde door het land, zoo zeiden de couranten. Alleen de socialisten bleven voor de handhaving der neutraliteit. - Om zijn ‘burgerlijk-economische’ oorzaken, zei de Avanti, was deze oorlog voor het proletariaat van geen belang. - Doch ondertusschen had het partijbestuur den 28sten April

zich tegen een algemeene staking verklaard, in geval van mobilisatie. Het Socialisme zou dus, op het beslissende oogenblik, zich niet verzetten. Francesco bracht deze dorre verstandelijkheid tot een innerlijke woede. - Waren de socialistische leiders, vanuit hun theoretische hoogte, maar *niet* zoo onverschillig geweest voordien 'economisch-burgerlijken' oorlog, dan zouden zij het nu misschien in hun macht hebben gehad, het proletariaat zijn eigen, bewust gekozen weg te doen gaan. Nu konden zij niet dan braaf protesteeren: wij zijn tegen alle oorlogen, maar wij zullen gedwee gehoorzamen...

Onkeerbaar kwam de oorlog nader.

Francesco begon zich rekenschap te geven, van wat er met Agata en de kinderen gebeuren moest. De tijd wrong; de eischen van het hachelijk oogenblik, de voorzorgen voor het toekomstig bestaan der zijnen, namen van dan af al zijn gedachten in beslag. Brak de oorlog uit, dan zou Pepino onmiddellijk worden opgeroepen, en hijzelf misschien ook. Hij zag de boeken en loopende rekeningen met Agata na; hij diende ook een degelijken meesterknecht te zoeken, met wien zij de zaak zou kunnen verder drijven; een, die boven den leeftijd was, zelf nog te worden opgeroepen. Zoo toog hij op een dag naar Sarzanna, maar zonder succes. Hij schreef er Montini over. Dan herinnerde hij zich den geschikten monteur, die werkte bij de firma in Spezia, waar hij gewoonlijk zijn voorraden insloeg. Ook dien schreef hij. Twee dagen later besloot hij, hem te gaan opzoeken.

En toen hij dien middag in Lerici den steiger van de boot op en neer liep, zag hij opeens, voorbij de bocht van de haven, de wat sluike gestalte van Giròlamo staan; hij merkte, hoe die al een tijdlang naar hem moest hebben gekeken... Er was een schrille groet over en weer. Sedert zijn heengaan had Francesco hem niet meer gesproken. En eensklaps kwam Giròlamo haastig de haven omgeloopen en op hem toe. Francesco wachtte verbaasd af; dan ontwaarde hij, aan zijn vervaarden loop, en aan heel de uitdrukking van zijn wezen, hoe Giròlamo in een ongewone gemoedsbeweging verkeerde. Als hij dichtbij was, temperde hij zijn gang, nam zijn pet af.

''t Wordt oorlog, padrone', zei Giròlamo schuw.

- Hoe komt hij erbij, nog 'padrone' te zeggen, dacht Francesco.

‘Ik vrees er ook voor’, antwoordde hij eenvoudig, ‘het loopt mis’.

Giròlamo wischte zich het zweet van het voorhoofd. Geheel ontdaan was zijn gezicht. Hij ontweek Francesco's blik, keek naar rechts, naar links.

En terwijl Francesco zijn aandoening zag en maar niet begreep, wat de man van hem wilde, brak plotseling Giròlamo los:

‘Ik tob er al dagen over... Als het oorlog wordt... wat moeten dan de padrona en de kinderen beginnen...’

En al zijn beschaamdheid overwinnend: ‘Als je wil, dan gooi ik mijn zaak aan kant, en ik kom weer bij jou... Je zwager zal ook wel weg moeten. Ik ben oud, achtenveertig, mij halen ze niet meer...’

Hij had gesproken, zijn lange, vale gezicht onderuit, als iemand, die vergiffenis vraagt; maar zijn kleine, bruine oogen, van tusschen hun dikke wallen, zagen zoo trouwhartig Francesco aan, als zij nooit te voren deden.

Francesco was sterk ontroerd. Hij herkende plotseling het Wonder, zooals hij dat enkele, kostbare malen in zijn leven uit deze donkere wereld had zien opengaan. Ook door deze dwarse ziel had de Liefde zich baan gebroken.

Maar dan aarzelde hij toch ook. - Was het berouw van Giròlamo betrouwbaar? Zou hij Agata aan hem kunnen overlaten? En Agata, zou zij Giròlamo dulden kunnen?

En al maar, smeekend bijna, keken de kleine, bruine oogen hem aan.

‘Natuurlijk, als je 't wilt, padrone...’

Eensklaps, met een ruk, stak Francesco zijn hand uit.

‘Ik dank je voor die gedachte, Giròlamo,’ zei hij, ‘'t is wonderlijk, ik ga juist naar Spezia om een meesterknecht te huren, en nou zou jij... Maar je zaak zoo maar aan kant gooien...?’

‘Mijn zaak... Ik heb allang genoeg van die zaak! Ik zou 't nooit begonnen zijn, als 't aan mij had gelegen... En ik heb er ook nooit veel méér aan verdiend, dan ik vroeger had bij jou...’

Donker keek hij voor zich uit. Dan zag hij weer Francesco vast en verlangend in 't gelaat.

‘Dus je neemt me aan?’

‘Ja, dat kan ik zoo ineens niet zeggen, vrind’, ontweek Francesco, in een groote spanning toch. ‘Ik zal erover denken... ik zal er thuis over spreken... Laat het je voor 't oogenblik genoeg zijn, dat ik vanmiddag in Spezia geen beslissing neem... En als het tot oorlog komt....’

Giròlamo was teleurgesteld, doch niet beleedigd.

‘Ik begrijp het wel, padrone’, zei hij, ‘denk er dan nog eens over’.

‘Dat beloof ik je’, zei Francesco. Zij scheidden met een handdruk.

Agata kreeg een hooge kleur, toen Francesco haar dien avond de ontmoeting vertelde. Al de trieste voorzorgen dier laatste dagen hadden haar in een angstige beroering gebracht; nu joeg het berouw van den ontrouwen knecht, maar ook de herinnering aan die ontrouw zelve, in één gloed van verwarring door haar heen.

‘'t Is zeker mooi van hem...’ zei ze, ‘als hij 't echt meent... Maar Giròlamo hier weer in huis... Ik zal het niet kunnen, Cechino... ik zal het niet kunnen’.

‘Het hoeft ook niet’, suste haar Francesco, ‘die uit Spezia is bereid... binnen een week kan hij hier zijn, als 't noodig is, ik heb hem maar te waarschuwen’.

Toen begon opeens Agata krampachtig te schreien. ‘O, als jij weg zou moeten, Cechino! als jij weg zou moeten...!’

En nauwelijks een etmaal later - zij waren juist klaar met het avondeten, en Pepino stond op het punt de laatste couranten te gaan koopen - daar verscheen, branderig-rood zijn vale gezicht en buiten adem van het klimmen, Giròlamo in de open deur.

‘De mobilisatie, padrone...,’ stamelde hij verward, ‘de mobilisatie is afgekondigd... ze plakken overal groote biljetten aan... 't heele havenplein staat vol volk...’.

Francesco rees overeind; Agata, doodelijk verbleekend, trok met een instinctief gebaar de twee jongetjes, die bij haar stonden, naar zich toe.

‘Wie worden opgeroepen? Heb je 't gezien?’ riep Pepino in een hevige opwinding.

‘De lichtingen Alpenjagers tot 1888, de vesting-artillerie tot '87...’.

‘En de marine?’ vroeg Agata met een angstige kalmte.

‘En alle lichtingen van de marine’, zei Giròlamo zacht.

Even woog er een verschrikkelijke stilte door de schemerlichte keuken.

‘Geloof maar, padrone... toen ik dat las... dat jij ook weg moest...’ zei Giròlamo gesmoord.

Maar Pepino schreeuwde plotseling schril: ‘Goed...! goed...! nou weten wij 't... alles beter dan dat hangen en wurgen... nou weten we, dat we erbij zijn’!

Hij sprong op, liep naar het doovend houtvuur en gaf er een trap in.

Zij onstelden allen.

‘Je flink houden, Pepino!’ waarschuwde Francesco dringend. Zijn eigen gelaat stond bleek, maar strak van wilskracht. Dan keek hij naar Agata.

Agata, de twee kinderen in één armgreep bij zich getrokken, drukte de andere hand tegen haar vuurrood geworden voorhoofd, alsof een ondragelijke pijn haar daar stak

‘Maar mobilisatie is misschien nog geen oorlog...’, wou in een machteloos medelijden Francesco nog troosten.

‘Nee, nee,’ steunde Agata, ‘zeg dat niet... dat hebben we toch in al die andere landen gezien’.

Opeens beheerschte zij zich. Onderzoekend ging haar blik naar Giròlamo. Giròlamo boog het hoofd. Dan keek hij haar terug aan met dezelfde smeekende oogen, waarmee hij den vorigen dag Francesco had aangekeken. En Agata voelde plotseling, dat deze man oprecht was.

‘Wannéér moeten wij opkomen?’ vroeg Francesco, zich moeilijk bezinnend.

‘Binnen de vierentwintig uur’, aarzelde Giròlamo.

‘Maar dan moeten wij...’ wou Francesco gaan zeggen. Doch Pepino, als een dier, dat in een duisteren angst de vlucht neemt, stortte de deur uit. Agata was opgesprongen. ‘Pepino! Pepino!’ riep Francesco vanaf het terras. Zij hoorden hem het straatje afhollen, opzij van hun huis. De kleine Andrea begon zachtjes te huilen. Francesco nam hem op den arm. Mino, met groot verschrikte oogen, drukte zich tegen Agata aan, die weer was gaan zitten.

En plotseling zei Francesco: ‘Ik geloof, dat wij je voorstel aannemen, Giròlamo... Is 't niet zoo, Agata?’

‘Ja’, zei Agata sterk, ‘wij nemen zijn voorstel aan. Ik geloof hem’.

Giròlamo kreeg de tranen in de oogen.

‘Ik zal alles voor je doen, padrona’, zei hij in een diepe opwelling van dankbaarheid.

Toen gaf Francesco hem een wenk, dat hij hen alleen zou laten. ‘Over een paar uur kom ik bij je; we zullen dan alles bespreken’.

‘Goed patroon’, antwoordde Giròlamo; hij draalde nog een oogenblik, en ging.

Francesco zette het jongetje, dat weer bedaard was, bij Mino neer, en met een kreet wierp Agata zich tegen hem aan.

‘Arm, arm kind’, suste hij, en al maar streek hij over haar lieve haar, ‘mijn arme, arme kind...!’

‘Cechino! Cechino!’ kreunde Agata wanhopig.

‘Maar waar is Pepino heen?’ bezon Francesco zich andermaal. ‘Ik moet hem gaan zoeken... hij zal weg moeten met de laatste boot...’

Een scherpe helderheid van handelen doorschoot zijn hoofd en dempte voor een oogenblik den dompen weedom in zijn hart. Zacht maakte hij zich van Agata los.

‘Mij zullen ze naar Spezia roepen... ik heb nog tot morgenmiddag den tijd... Maar Pepino...’

Ook Agata herwon zich. - ‘Je moet zelf de plakkaten gaan lezen, Cechino’, zei ze met groote kordaatheid. En tot den kleinen Mino, die, het bange zieltje in zijn oogen, hen met al zijn blikken volgde: ‘Kom, vent, gaan jullie eens kijken, of je zusje niet wakker is geworden.’

Doch daar, opeens, waren tante Letizia en Rosa. Zwijgend sloot het tengere vrouwtje Agata in haar armen.

Een oogenblik later zei ze alleen: ‘Wij zullen hem allemaal missen... vast iedere week zagen wij hem... Als de oorlog maar niet lang duurt...’

Stil stond Rosa ter zijde.

‘En jou man?’ vroeg Fracesco.

‘Die is toch vroeger vrijgeloot’, zei ze beschaamd, als had ze schuld aan dat geluk. Moederlijk trok ze Andreïno, die weer binnen was gekomen, naar zich toe. Zij had zelf nooit kinderen gehad...

‘Matilda's man is van de militie van 1879... die moet de

volgende week weg', zei tante Letizia bedrukt, 'maar jullie hier, allebei...'

'En vader, die Zaterdag nog met de Livorno uitvoer', klaagde Rosa.

Doch tante Letizia maakte een dringend gebaar, dat zij daarover niet spreken zou.

Francesco keek naar haar weggeslonken gezicht; een moede hulpeloosheid kwam over hem.

'Vreeselijk voor Matilda...', zei hij nog, 'nu ze al zoo gauw haar derde verwacht.....'

Het denkbeeld van drie kinderen, drie, zooals hij er zelf had, drong hem naar de keel.

'Ik moet weg...' zei hij plotseling, 'ik moet Pepino gaan zoeken ... en onze zaken regelen... Misschien ben je straks vertrokken, tante ... 't Ga jullie goed... Groet Gianni van me, als hij uit Camogli komt, en Matilda, en oom Bernardo. Houd je goed, tante...'

Zij nam zijn hoofd in bei haar handen, en kuste hem op zijn voorhoofd, op zijn oogen.

'Tot weerziens, jongen', zei ze met een verstikte stem, 'God behoede je.'

Het vertrek van Pepino was nog pijnlijker, dan zij hadden kunnen denken. Vaal zag zijn altijd frissche en nog zoo jonge gezicht, en zelfs zijn roode mond was bleek en strak. Daarboven stonden schril zijn donkere oogen, die enkel angst waren. Zijn bundeltje goed had Agata moeten bijeenzoeken. 't Sneed haar door de ziel. Wat een kind was het nog, die groote, sterke jongen. Hoe weerloos liet hij zich wegzenden. Hoe was het mogelijk, dat dit alles kon gebeuren! En zij dacht aan haar anderen broer, aan Enzo... Hoe zou die nu vertrekken naar dezen gruwelijken oorlog? En wat een leed zou haar vader hebben in dit uur! Zij zag zijn verslagen en droef gezicht... Arme vader!

Gebogen in de schouders ging Pepino van hen heen. Francesco bracht hem naar de boot. In Spezia moest hij den nachttrein nemen voor Milaan.

Dien avond laat nog, in een straffe helderheid van hoofd, besprak en regelde Francesco alles met Giròlamo. Hij maakte een lange lijst van het materiaal, dat redelijkerwijs kon wor-

den overgenomen, en hij betaalde den loopenden termijn van Giròlamo's winkeltje. ‘Kom morgen niet aan de boot’, had hij gezegd bij het heengaan; ‘ik wil liever alleen zijn. Ik vertrouw je mijn gezin toe, Giròlamo ... het is een zware verantwoordelijkheid. Beschaam mijn vertrouwen niet.’

En den volgenden middag om één uur, het hart verscheurd door het afscheid van daareven, liep Francesco het straatje omlaag naar de haven.

Hoe moedig had Agata zich gehouden. Hij zag aldoor haar krampachtig gelaat met die wijde oogen, die zijn aanblik in zich op te zuigen zochten, alsof zij zeker was hem voor altijd te verliezen en hem voor altijd in zich behouden wilde; en hij hoorde aldoor haar krampachtige stem: ‘ik beloof het je, ik zal sterk zijn, voor jou, en voor de kinderen’. Zijn twee jongens had hij zoo monter als hij maar kon vaarwel gekust; en dat was het moeilijkst van alles geweest, de paar schrijnende grapjes, die hun bedrukte snuitjes weer hadden opgeklaard. Dan had hij de kleine Letizia tegen zich aangedrukt, en het lieve, weeke lachje van haar onnoozele vreugde doorvlijmde zijn ziel.

‘Laat mij nu’, had hij overkropt van ellende tegen Agata gezegd, ‘ga niet meer mee.... laten wij het elkaar niet nòg zwaarder maken...’

Thans stond hij op den steiger, midden tusschen het rumoer der vele menschen, moeders, vrouwen, die hun zoons, hun mannen wegbrachten, en hij zag op naar het witte huisblokje aan den voet van het blinde, zwarte kasteel, het overdierbare huis van hun liefde, van hun leven.

‘Hoe is het mogelijk, dat ik zoo maar wegga’, dacht hij, ‘misschien wegga voorgoed... dat ik ze daar alleen achterlaat... dat ik mij niet verzet... dat die allen hier weggaan... zich niet verzetten... dat wij gaan, gaan als werktuigen...’

Hij voelde zich gedreven door een fatale, een onontkoombare macht, en hij wist niet eenmaal meer, of die macht goed of kwaad was. Moeilijk trachtte hij zich te herinneren, wat hij toch tevoren over dezen oorlog met zichzelf had uitgemaakt. Hij kon het niet meer bijeenkrijgen. Zijn gedachte leek afgebrand. God had hen hier tezaam gevoerd; was Hij ook aanwezig in deze onmenschelijk wreede scheiding? Hij wist het niet.

Dan zag hij opeens aan de borstwering van hun tuintje Agata's kleine gestalte. Zij had het kindje op den arm; daarneven zag hij de twee kijkende kopjes van zijn jongens. Andrea, herkennend, wees met zijn armpje, en Agata, hem ziende, begon plotseling zielig te wuiven.

Francesco voelde de tranen brandend in zijn oogen dringen; wild wuifde hij terug.

Rond hem heen waren de verwarde woorden, de wenschen, de snikken der afscheid nemenden, schrijnender nog door het onverschillig gelach van enkele vertrekkende jongens. Hij voelde zich staan in een kluwen van smart.

De boot vertrok, en zijn ziel werd vaneen gereten door het hulpeloos wuiven, het wuiven over en weer, het allerlaatste zien en wuiven, waarop geen uitkomst meer was. Al kleiner en kleiner werd de gestalte der wuivende Agata... de kinderen kon hij niet meer onderscheiden.

In Spezia aangekomen, ging Francesco regelrecht naar den blinde. Toen hij binnenkwam, stond die op dezelfde plek, waar hij hem de eerste maal, vele jaren geleden gezien had, bij de piano, het bleeke hoofd in gespannen luisteren naar de deur gewend. Hij was nog nauwkeurig dezelfde als toen; doch nu kwam hij aanstonds op hem af met uitgestoken handen.

‘Ik wachtte je; ik wist, dat je komen zoudt. Battista bracht gisteravond de berichten thuis’.

Francesco kon bijna niet spreken. Met een doffe stem, bij rukken, vertelde hij wat er te vertellen viel.

Plotseling vroeg de blinde:

‘Lijkt Giròlamo op Battista?’

‘Nu je het zegt...’ verwonderde zich Francesco; - ‘er ís een verre gelijkenis... hoe wist je dat?’

‘Zoo maar, ik voelde het’.

‘Maar hij heeft nooit gedronken’.

‘Daar zit 't hem ook niet in’, zei de blinde. En na een oogenblik: ‘Hij zal Agata dienen met een verknochtheid zonder grenzen.’

En zoo verzekerd zei hij het, dat Francesco opeens een wonderlijke rust voelde over zich komen.

Gina's mond beefde, toen hij heenging.

‘Onze zoon is over den leeftijd’, zei ze; ‘Goddank hoeft hij niet van ons weg; maar jij was me als een tweede zoon’.

En de blinde lei hem de handen op de schouders, en met het hoofd naar hem opgeheven:

‘Jongen’, zei hij, ‘zoo mag ik je nog wel noemen, al is het dertien jaar geleden, dat ik je als een jongen kennen leerde. Jij bent mij een licht in mijn leven geweest, meer dan ik je ooit heb gezegd. Dat God jou verlichte, mijn jongen, in deze duisternis. Wij zullen Agata dikwijls opzoeken. Ze kan altijd op ons rekenen. Schrijf haar dat. En als je terugkomt...’. Hij bleef steken.

Toen pakte hij plotseling Francesco's hoofd tusschen zijn tastende handen, en kuste hem ruw aan de slaap.

Twee tranen uit zijn dichte oogen leekten over zijn gele wangen. Zoo, het gelaat gespannen vooruit gestoken, bleef hij staan in de open deur, terwijl Francesco, omkijkend nog, de duistere trap afging.

‘Addio, Francesco!’ riep Gina hem na. ‘Dat God je zegene!’

‘Addio!’ riep hij gesmoord terug.

Tegen den tijd van vieren, op de mobilisatie-plakkaten genoemd, stond er een dichte menigte bij het hek van het Arsenaal. En weer voelde Francesco zich omstuwd door een maalstroom van leed; doch zoo ondergedompeld was hij in zijn eigen duister, dat hij, als in een droom, alleen maar enkele gelaten onderscheidde: roodgeschreide oogen in een wit gezicht; den purperen braniekop van een kerel, dronken van belustheid; het strakke masker van een vader, die zijn zoon wegbracht, een ruig gelaat, dat geen tranen kende, maar dat saamgeronnen leek uit diepe, weerlooze smart.

Een uur later, aangetreden op het Arsenaal-plein, vernam Francesco dat hij geplaatst was op de torpedo-flottielje in de wateren van Venetië, en dat hij den avond van den volgenden dag per trein naar die stad zou worden vervoerd.

III.

Dien nacht, met een veertigtal anderen, sliep hij in een eetzaal der groote kazerne, op een bank.

Mario Zambuti was daar ook. 't Was een sombere ontmoeting vol weemoed, die bijna op een vreemd geluk geleek. Na vijf minuten had Francesco het gevoel, of hij hem nog nader stond dan tien jaar tevoren, 't Ware nog dezelfde zwarte, eerlijke oogen in den bruinen, vermagerden kop, met een glinster end-zwarten snor- en baardgroei nu. Hij was sinds zes jaar getrouwd, vertelde hij zuchtend, en hij had twee kinderen. Zijn oogen treurden. Hij was lantarenmaker in een fabriek nabij Genua.

Op het Arsenaal-plein had Francesco ook den jongen uit Telaro gezien, en even had hij moeten glimlachen, zoo'n dikke patjakker als dat geworden was. Maar toen die, 't angstzweet op zijn voorhoofd, ook al over zijn gezin sprak en over zijn moeder, die steunloos achterbleven, greep Francesco een schrijnend medelijden aan. Hij zag hem niet terug.

Nu lag hij, op zijn bank in het schemerdonker lokaal, den kleinen bundel met één verschooning onder het hoofd.

En in hem groeide de versmorende benauwenis, dat hij thans toebehoorde aan het Kwaad. Hij zag het binnenste van de duikboot, de nauwe, metalen wanden met de rij lichten langs de lage zoldering, schril als een sterfkamer. Hij rook de scherpe zwavelzuur-stank der onzichtbare accumulatoren, waarvan de geheime kracht den bijna geruischloozen motor zou voeden, en drijven hun verraderlijk spookschip door de diepten van het vijandelijk vaarwater; den fellen roofvisch, die spuwen zou het helsche projectiel, dat met een vervaarlijke snelheid voortschietend, het Oostenrijksch schip in tweeën zou splijten, of, raakte het 't munitie-ruim, met één slag in stukken zou doen springen. En hij zag de ontzetting dier koortsig-verhitte mannen, levend in een eendere hel als de hunne, die plotseling zich zouden voelen zinken en verstikken; of die verscheurd en uiteengerukt zouden worden door den druk der ontploffing, of misschien nog te water zich zouden kunnen gooien, om na een urenlange worsteling met de golven, den dood in te zwelgen.

- Zoo kon het hem ook gebeuren, - liet het zijn! Maar dat hij met eigen hand mee zou werken aan een zoo duivelsche misdaad, die gedachte verwurgde hem.

Hij zat recht overeind op zijn bank. Het koude zweet brak hem uit.

- Hij kon nòg weigeren. Hij kon morgen nòg naar het commando gaan en zeggen, dat hij het niet deed.

Dan zou hij worden gefusileerd. Goed, zij mochten hem straffen met den dood, omdat hij geen moordenaar had willen zijn.

Hij zag den officier achter zijn schrijftafel, hij hoorde de bestraffende stem: 'Je weet, wat er op zit? En dat doe je welbewust je huisgezin aan?' En hij hoorde zich antwoorden, verschroeid van smart: 'Geen sterveling kan zijn gezin meer liefhebben dan ik; maar God kan niet bedoelen, en mijn gezin kan niet begeeren, dat ik terwille van ons eigen geluk mijzelf tot een misdadiger maak'.

- En waartoe zou het dienen? Wie hielp hij ermee, dat hij alleen weigerde? Zou heel deze oorlog niet precies eender verloopen, of hij erbij was of niet?

Het was immers alles nutteloos, nu het zoover gekomen was? Niemand, die hem zou volgen... Het was te laat!

Hij dacht aan zijn moedige Agata, aan zijn lieve, kleine jongens, aan het teere kindje, dat haar vader nooit gekend zou hebben...

- Als ik ga, breng ik het er misschien levend af, zei hij zich, - als ik weiger... Hij stelde zich voor, hoe Agata het bericht van zijn terechtstelling zou vernemen. Dat kòn toch niet, nee, dat kòn niet!

Geslingerd werd hij tusschen twee onmogelijkheden: een willoos werktuig te zijn tot den helschen sluipmoord, - of het Agata aan te doen, dat hij vrijwillig verkozen had, op staanden voet te worden neergeschoten. Was het niet bijna een zelfmoord? - Mocht hij om die volkomen nuttelooze daad zijn kinderen hun vader ontnemen? Hij zag ze opgroeien, jongens van twaalf, van vijftien jaar... Een ontzaglijk verlangen om te leven greep hem aan.

Doch dan dreef hij ook díe gedachte als een zwakheid vàn zich. - Nee, nee, niet om ons persoonlijk geluk of ongeluk moet ik meetrekken, den oorlog in, of niet meetrekken...; het gaat hier om een hooger goed dan zelfs om het gezin.

En voorover gebukt, het bonzend hoofd in de heete handen, trachtte hij zijn geest zuiver te vechten.

- Het kon ook zijn, sloop een gedachte in, dat hij niet gefusileerd werd, dat hij alleen maar gevangenisstraf kreeg...

Het was, of een kwelgeest van lager denken hem het hooger denken belette.

Wederom worstelde hij zich los.

En opeens nam zijn strijd een onverwachte wending.

Met een vagen blik had hij de schemerige zaal rondgezien. Daar lagen al die donkere hoofden, opzij gezakt in den slaap. Over sommige jonge gezichten vielen de zware, zwarte kuiven; anderen hadden hun muts voor de oogen getrokken; hun mond hing onnoozel open daaronder... Het waren allen zoons, verloofden, echtgenooten, vaders zooals hij. Op een bank aan de overzij der zaal onderscheidde hij zwak de zwartbehaarde kop van Mario Zambuti; die ook had kinderen, zooals hij.

- Zeker, als hij weigerde, en ze gaven hem gevangenisstraf, dan zou hij zijn leven hebben gered voor de zijnen, - maar was dat verantwoord tegenover deze makkers, die allen zonder onderscheid het doodsgevaar gingen onderstaan? Was het geen laffe loterij; ja, was het geen verraad? Mocht hij zijn eigen leven aan het gemeenschappelijk lot onttrekken, als dat leven, wie weet, voor een ander leven den dood opvangen kon?

De vage mogelijkheden, dat Italië in dezen oorlog den doorslag zou geven; de vage frases van de Europeesche beschaving redden, het onrecht wreken, zij hadden geen vat meer op zijn gefolterden geest. Maar dat zijn makkers blindelings den dood tegemoettrokken, en dat hijzelf in onzuivere weifelingen zou achterblijven, dat kon hij niet dragen.

Hij voelde, dat het zijn bittere plicht was mee te gaan, en mee te doen, - mee te doen aan de misdaad, die niet meer te keeren viel, die zich met of zonder hem voltrekken zou, en waarvoor hij, gedwongen werktuig, toch ook niet verantwoordelijk was...

- Niet verantwoordelijk? Opnieuw drong hij zijn vuist tegen het voorhoofd. - Niet verantwoordelijk? Met een felle scheur was zijn geweten opengereten.

- Was dan soms niet verantwoordelijk wie gemakzuchtig naliet, met zijn inzicht en zijn gaven te woekeren naar zijn vermogen? Wat had hij, voor zijn part, ooit gedaan, om de menschheid ook maar één stap verder te brengen? Had hij dan niet kunnen spreken, had hij dan niet kunnen schrijven,

met al de kracht die in hem was? Had hij niet als matroos al gemerkt, hoe groot zijn invloed kon zijn, als hij wou? En had hij zich toen, en later, niet altijd teruggetrokken in zijn hooghartige eenzelvigheid..? Altijd maar had hij gedacht aan zijn eigen geluk, aan zijn eigen geluk in de ontdekking van den God der Liefde en van de grootsche bestemming der menschheid? In de aanbidding dier Liefde was hij opgegaan, en nog had hij, zelfs dáárin, zich verloren in het Egoïsme...

- Maar wat zou zíjn woord, gesproken of geschreven, wel hebben uitgericht in deze chaotische wereld?

- Zul je dan nooit ophouden, jezelf te verontschuldigen? snerpte hij zich toe.

- Hijzelf, nee, zijn eigen kleine kracht, die zou zéker niet veel hebben uitgewerkt. Maar indien de Algeest dat woord geladen had met Zijn onweerstaanbare macht, - wie kon zeggen, wat er dan had kunnen gebeuren, in tien jaar, en zelfs in vijf jaar? Wie zou zeggen, hoe snel de vuurgloed van den geest, zoo die laait van Gods vervaarlijken wind, kon overslaan en om zich grijpen, de wereld door!

Francesco zat gebukt in zijn schuld. Want het was niet waar, dat hij die schuld nooit vermoed had. Hoorde hij 't zijn Agata niet vragen: ‘Mag je dat alles wel voor jezelf houden?’

‘Wat zou je dan willen?’ had hij geantwoord. Altijd was hij teruggeschrikt voor de onvermijdelijke nederlagen van wie uitgaat tot de menschen.

- Nu was het te laat. Nu had hij den oorlog te aanvaarden zonder recht op één verwijt, aan wie ook; hij had den oorlog te aanvaarden, en als het wezen moest, de straf van zijn gerechten dood.

Een domp gekreun deed hem opwaken uit zijn gedachten. De jonge kerel op de bank naast hem worstelde zichtbaar met een kwaden droom, onmachtig den bangen ban te breken. Hij stamelde met verlamde tong, gaf een moeilijken schreeuw.

Francesco stond op, schudde hem zachtjes bij den arm, streek hem over het voorhoofd.

De jongen opende de verdwaasde angst-oogen. Hij greep Francesco's hand. ‘O God’, bracht hij uit, ‘hoe vreeselijk, hoe vreeselijk was het!... Dank je, kameraad, dank je’.

Zijn opwaartsche blik drong in Francesco's oogen, en tot in zijn hart.

Francesco legde zich weer op zijn bank. Een ontroering, ver boven dat korte oogenblik uit, overweldigde hem.

Hij voelde het plotseling als een genade, nu eenmaal het Kwaad ontketend was, het broederlijk te mogen deelen met al die donkere makkers, van vriend - en van vijand.

En kon zoo zelfs het Kwaad niet tot Goed worden, als je het deed en leed in dat groote gevoel van algemeene broederschap en algemeenen doem? - als je dit helsche lot volbracht, brandend van de smarten der Liefde?

Stil bleef Francesco uitgestrekt, de oogen dicht. Het was of er een wond was in zijn ziel geslagen, en hij voelde de kwelling dier wond als een weldaad.

Den avond daarop, om elf uur, vertrok zijn convooi uit Spezia. Hij had dien dag het arsenaal niet meer mogen verlaten, en hij had een langen brief aan Agata geschreven. Hij schreef haar de tragische en troostende zekerheid, welke hij in dezen laatsten nacht zich ten slotte bevochten had. Hij wist haar geest sterk genoeg om het mee te voelen en er op haar beurt door te worden vertroost. Hij vertelde haar ook over zijn bezoek aan den blinde; als er ooit moeilijkheden waren, dan moest zij toch vooral niet vergeten, welk een vriend zij in hém bezat.

En eindelijk had hij nog een briefje voor den kleinen Mino ingesloten: dat vader nu weer een matrozenmuts droeg met R. Marina Italiana erop, en over de bloemen in hun tuintje, waar Mino voor moest zorgen.

De trein met de oude derdeklasse-wagens raasde en ratelde door den nacht. Opeengedrukt zaten en drongen zij in de houten hokken en gangen. Vlagen gesprek gingen er om, en zij deelden de bittere brokken van hun losgerukte levens. De nachtwind wapperde door den smook, die hangen bleef uit de tunnels. En eens stonden zij een langen tijd ergens stil, waar luid de donkerzwalpende zee ruischte en brak in de duisternis.

Dit was dezelfde reis, die hij zoo menigmaal deed, het nieuwe leven en de liefde tegemoet; nu was het zijn laatste reis misschien, de reis van hen allen naar de grenzen van den dood.

En allen voelden zij het. Waren er daarom vele jongens zoo bezeten van vroolijkheid? De armen om elkaars nekken hin-

gen zij uit de portierraampjes en zongen, zongen, den huiverigen nacht in; soms, als de trein een wijde strandbocht omreed, hoorde hij uit de verre wagens de liederen van andere makkers galmend overklinken. Francesco had opnieuw de wilde gewaarwording dier tragische broederschap; en toen wat later de rauwe zangers het lied van Goffredo Mammeli aanhieven: 'Broeders van Italie', zong hij mee in een sombere geestdrift:

'Wij zijn klaar tot den dood,
Italië riep'

En de tweede strofe stak op, en hij rilde van een groote ontroering:

Sluiten wij ons aaneen, beminnen wij elkaar,
De eenheid en de liefde
Doen kennen aan de volken
De wegen van God'.

Het was of die woorden, achter de zwarte werkelijkheid, een diepe verte deden schemeren, die allen zagen, zonder het te begrijpen.

Het station van Genua was vol matrozen en soldaten, hier zich in gelederen stellend, daar een gereedstaanden trein bestormend, een gewoel van troepen vol broeiend onheil, heen door het schaarsche reizigers-verkeer.

En verder reden zij weer door den stikdonkeren nacht. Velen dommelden in. De raampjes waren gesloten tegen den kouden nachtdamp. Benauwd werd het in hun volle hokje onder de eene, zwakke gaspit.

'Je weet niet meer, of je vóór of achteruit rijdt', lachte flauwtjes de man naast Francesco.

'Réden we maar achteruit', kwam domp een jongen, die slapend had geschenen.

Niemand sprak meer.

Door een schok van den remmenden trein schrok Francesco wakker. Hoelang was hij weg geweest? Hij keek rond zich.

Schuin tegenover hem lag het prachtige, gebronsde gelaat van den jongen matroos uit Livorno, mat beglansd door het veege licht, in een wonderlijken glimlach achterover geheld tegen het wagenbeschot. Van een ander, den visscher uit Portefino, was alleen de gespierde nek te zien, waaraan de voorovere, zwarte kop in slaap verzonken hing. De wat oudere

man naast hem, met zijn klam-bleeke gezicht, zat even triest voor zich uit te staren, sloot dan weer tot sluimeren de moede oogleden. Aan zijn andere zijde begon iemand te snurken.

En Francesco, fel wakker nu, waakte bij deze groep verdoolden, elk uit zijn leven weggeslagen, en hier bijeen gesmeten in dit treinhok, om te gaan voltrekken hun vloekbare taak.

- Wat zou er van deze allen worden? Zouden zij de hunnen weerom zien? Of zouden zij een gewelddadigen dood sterven? Hij zag den jongen kerel uit Livorno ergens tusschendeks op een schip, dat in brand was gevlogen; hij zag hem, geheel verkoold, tusschen kromgetrokken ijzerplaten bekneld; hij zag den gebogen nek van den visscher uit Portefino voor immer onderduiken en verzwelgen in de nachtelijke golven; hij zag den man naast zich, verminkt, en ziek van ontbering, sterven in een hospitaal.

De benauwenis steeg tot een hallucinatie, die hem het brein verschroeide.

En plotseling, als een schipbreukeling, die, op het punt van om te komen, in den regelrechten stralenbundel van een zoeklicht de redding over zich uitschijnen ziet, ontving Francesco de gedachte in zijn hart: - het was immers een kwade droom, de ontzetting, die hij doorleefde? Deze werkelijkheid, zij was immers niet de eeuwige waarheid? Het was immers de groote verzoeking, die nu aanzwol tot haar duisterste geweld?

- O, het verlossende weten, dat deze kwellende stof in waarheid niet bestond! Hij zag haar wemelende leegte, door den invloed van het Kwaad tot de monsterlijke spookvormen van den oorlog gestold. Maar achter het Kwade wist hij den Algeest, die ook het Kwaad had vrijgegeven, opdat de Liefde het zou doorbreken met de onweerstaanbare stuwing van haar eeuwig licht!

- Zag hij het niet zijn smartelijk hart doorboren in deze nieuwe, pijndoende liefde voor al zijn makkers van dezen doem, zoo vriend als vijand? Weer hoorde hij in zijn gedachten de hijgende hymne:

> ‘Sluiten wij ons aaneen, beminnen wij elkaar;
> De eenheid en de liefde
> Doen kennen aan de volken
> De wegen van God’.

- Hadden er vélen van hen niet gevoeld, dat zij ànders waren geworden? Had niet een nieuwe broederschap hun stugge harten veroverd, op het oogenblik zelf dat zij werden weggevoerd tot den gedwongen massamoord? Schemerde niet, in die broederschap, de weg Gods voor hen uit door den nacht? En zoo die nu voor de meesten doodliep op den krankzinnigen muur van vijandschap tusschen de *natie*,'s die geen vijandschap tusschen de *volken* was, - ééns, in een toekomstigen tijd, mòest ook die waan uiteen vallen, en langs de wegen van God zou de Liefde ook de volken één maken tot ééne gemeenschap der menschen.

En opnieuw overrompelde hem het schuldgevoel, dat hij zoo vele jaren werkeloos was gebleven; dat hij de absurdheid van den oorlog gevoeld had, zonder die zelfs te doordenken; dat hij, het oude socialisme verwerpend om zijn materialistische dorheid, niet vermoed had de macht der organisatie, want dat die macht, gelegd in de handen der Liefde, kon worden een geweldig werktuig tot het smeden van een nieuw socialisme, tot het smeden eener nieuwe menschhheid. O, dat hij nog voor geen seconde haar zegepraal had nader gebracht... Hoe hoopte hij, dat hij leven zou!

De heete oogen gesloten, zat hij, zonder gedachten.

Helder zag hij eensklaps vóór zich het dankgebed van wat hij zijn Credo had genoemd.

Hij mocht het niet eenmaal bidden, want niet genoegzaam was zijn leven tot een daadwerkelijken strijd geworden.

Hij wìlde het niet bidden, want hij kon de woorden niet uitspreken, dat hij zou weten, geen schuld te hebben.

En in een verterende zelfvernedering fluisterde zijn gedachte:

‘Eeuwige God, die de stof doorstraalt, groot en bitter is mijn schuld.

Het licht, dat Gij in mij uitstorttet, ik behield het voor mijzelven.

Ik had moeten uitgaan onder de menschen, en ik dacht alleen aan mijn eigen geluk.

Den schoonsten mensch, Jezus Christus, in wien Uwe Liefde het hoogste steeg, ik heb hem niet diep genoeg bemind, - en ik heb hem niet bestreden voor de menschen, met al den hartstocht, dien Uw Liefde van mij eischte.

Gijzelf deedt het mij zien, hoe Christus den godsdienst der

Liefde aan het egoïsme der ziel gekluisterd had; Gijzelf deedt mij verstaan, dat de Liefde bevrijd moest worden uit haar boeien; en ik, ik sloot haar op in mijn egoïste hart.

Ik ben zelfs niet waardig, Uw dienaar te worden en met een leven van strijd om de Liefde, mijn egoïsme te boeten.

Maar als het beter is, dat ik sterf, neem dan, o God, de liefde die in mij is, in Uw eeuwige Liefde op!

Uw koninkrijk kome, Uw wil geschiede'.

Een tijdlang zat hij in een brandende innerlijke stilte. En plotseling bad hij verder:

'En stort, als ik sterven moet, den troost Uwer Liefde in haar die achtergebleven is.

En stort honderdvoudig de kracht Uwer Liefde uit in mijn zoons, als zij groot zullen zijn'.

Toen hij na een poos de oogen opende, begon de dag de beslagen ruitjes te verbleeken. Hij veegde er een opening in en keek naar buiten. Zij reden door een liefelijk landschap, dat hij niet kende. Er hing nevel tusschen de zachte heuvelen. Het gras was zilverig van den dauw.

Hij dacht aan zijn thuis, zij zouden nog slapen... Zóu Agata slapen? Of zou zij schreien, schreien in haar eenzaamheid? Haar nameloos verdriet doorschrijnde zijn hart, en tegelijk gevoelde hij, dat Agata zijn groote zekerheid was.

In haar was de Liefde hem verschenen in al haar zachtheid en in al haar kracht. Hij zag haar, zooals hij haar had liefgekregen, het aanbiddelijke meisje, wier liefde heel zijn jongemannen-leven had begenadigd en doordrongen. Hij zag haar als zijn jonge vrouw, toen uit hun verheerlijkte lichamen de volle hemel der liefde was opengestraald. En hij zag haar in het prille morgen-uur, toen uit de smarten der verlossing hun geluk tot zijn heiligste hoogten gestegen was.

En weer zag hij Agata op de stoep voor het huis, haar hoofd schuin neergebogen over het kindje, dat uit haar blanke borst, van leven tot leven, de liefde dronk.

En o, zijn lieve, kleine jongens! Andrea, die zoete, stoute guit met zijn gevoelig hartje; Mino, de teêre droomer met zijn sterke gevoel van alles wat leefde. Ja, aan zijn kleine, lieve jongens had hij nogmaals de Liefde aanschouwd in haar zuiveren en onkeerbaren groei.

In den blonden zonnemorgen zaten de kameraden te praten met elkaar. Zij reden den wreeden oorlog tegen, en toch gaven zij zich gewonnen aan den vrede der zoele lente, die door het open raampje naar binnen woei.

Toen zij in Venetië aankwamen, kenden zij elkaar als oude vrienden.

Dien avond schreef Francesco aan Agata.

'Mijn arm, lief hart', schreef hij, 'dit is het eerste oogenblik, dat mijn gedachte, die zooveel bij je was, weer tot je spreken kan.' En hij verhaalde haar van de nachtelijke reis en van zijn aankomst in Venetië.

'Van de stad heb ik nog niets gezien. Wij werden van het zeestation onmiddellijk door de Lagune naar het Arsenaal gedirigeerd. Daar vernam ik, dat ik geplaatst word op den onderzeeër "Medusa". Morgen kom ik in functie. Wees niet bang; er zal eerst nog geoefend moeten worden.

En toch, mijn lief, laat ons geen verstoppertje spelen met deze benauwende werkelijkheid. Het is beter, haar onder het oog te zien en haar te doorgronden. Natuurlijk kan ik omkomen, en dan is het goed niet weerloos te zijn tegenover de tijding, dat ons beider onvolprezen geluk hier op aarde een eind heeft genomen.

Dien avond, verleden jaar, heb je het zoo helder begrepen en volledig aanvaard, dat deze stoffelijke wereld niet in werkelijkheid bestaat, dat zij is als een soort droom waarachter en waardoorheen de waarheid staat van Gods eeuwig licht.

Denk daar altijd om, mijn hart; onze liefde was het aardsche paradijs, dat de voorhof is van den dood; maar de dood is de poort op de Liefde, die eeuwig is.

Je herinnert je nog dien ouden droom van je, dien je altijd weer droomde, voor wij elkaar teruggevonden hadden, en die je mij later pas hebt willen vertellen: je zag mij aan den overkant van het ravijn en je kon mij niet bereiken. Die droom zou, als ik stierf, je leven worden.

Maar ook uit dien droeven levensdroom, zoo kort in de eeuwigheid, zal je ontwaken, en al je heerlijke liefde zal vereenigd worden met de liefde uit mij, ìn de eeuwige Liefde Gods.

Het leven zou je nog eindeloos lang lijken, mijn arm kind; maar het zal je lichter worden gemaakt door de schoone levens, die uit jou en mij, uit onze liefde, rondom ons ontbloeiden. Het zou zeker heel hard zijn (hier wordt het schrift minder vast) als ik onze lieve jongens, als ik mijn kleine Letizia niet terug zou zien, en niet samen met jou ze zou zien opgroeien, en niet samen met jou ze opvoeden.

Maar als het zijn moest, vind mij dan in hen terug, en wees gelukkig in hun bezit, en geef hun alles van mij, wat je bij machte bent, hun te geven.

Zeg hun, wanneer zij er rijp voor zijn, uit hoe zuivere liefde zij ontstonden, en dat zij op hun beurt geen hartstocht in zich toelaten, dan die door zuivere liefde geheiligd is; dat zij op deze wereld zijn om de liefde te versterken onder de menschen; en dat zij geen daad doen uit egoïsme, voor zij zeker weten, dat dit egoïsme zich met de liefde verdraagt, door de liefde geboden wordt of goedgekeurd.

Laat hen, als het kan, het beste onderwijs ontvangen, dat er voor hen te krijgen is, en vertel hun veel van ons leven; vertel het hun van den lieven grootvader af.

Zeg hun ook, dat de oorlog, hoe die nu of later ook moge opgeveizeld worden als "heilig", een bezoeking is van het Kwaad, en dat hun vader een diepen strijd heeft doorgemaakt, voor hij ertoe besloot, niet te weigeren, aan deze misdaad mee te doen. Zij moeten goed weten, dat hun vader is meegetrokken, niet voor welke vaderlandsche waanbeelden ook, maar alleen om de broederschap der gedoemden. In mijn vorigen brief heb ik je dit uitvoerig geschreven.

Geef Mino, als hij achttien jaar is - en misschien al eerder, - mijn papieren, en daarbij deze brieven. Houd hem er nooit van terug, mijn hart, als hij begeeren zou te volbrengen, wat ik heb nagelaten. Zijn leven zal dan moeilijker worden, dan het mijne geweest is; misschien wordt zijn bestaan één groote worsteling, - maar jij, die eens de genade van het waarachtig martelaarschap zoo goed begreep, jij zult je verheugen met een heilige vreugde, als het leven van ons leven werd uitverkoren tot dit lot.

Want de smart en de worsteling zijn de vleugelen der Menschheid, totdat zij gekomen zal zijn in de laaiende extase, waarin alle kwade wanen zullen vergaan; in den grooten

wereldbrand der Liefde, waaruit de aarde op zal klaren tot een menschengemeenschap vol van goedheid en eenvoudig begrip voor elkander, en vol van het zuiver en eenvoudig geluk, dat nu reeds ons deel is geweest.

Mijn lieveling, ik neem je in mijn armen; wees gelukkig in de zekerheid, dat de Liefde zich niet vergist, en dat, als ik sterven moest, mijn dood ligt op de lichte wegen van God.'

Enkele avonden later stond Francesco op de Piazza San Marco.

In een ademlooze verbazing keek hij rond zich heen. Venetië, in den goud-doorwaasden avond, leek een hemelstad vol statige, teêre pracht.

Daar was het Dogen-paleis met zijn dubbele rij van rijkdoorwerkte, wit-marmeren spitsbogen, waarboven effen en breed en machtig de bleekroze muurwand zich verhief.

En midden op het glanzende plaveisel, daar stonden de twee edele zuilen, een ervan dragende den gevleugelden leeuw van den Evangelist; en over het zoelblauwe water, glad als van goudig-doorschenen glas, wonk, verkleind in de verte, het eiland van San Giorgio.

Hij wendde zich om en zag weer de Balisiek, gloeiend en flonkerend in den avondschijn, als was zij transparant, - de ronde portalen, blond overschenen, de goudkleurige mozaieken, een wemeling van koepels.

Aan de andere zijde, vóór het diepe schemerplein en zijn bogengangen, rees geweldig de Campanile, waarvan het rood in de laagte tot purper verbloedde, terwijl hoog aan den ijlgroenen hemel, op zijn koperen dak, een gouden engel nog in de laatste zon te blakeren stond.

Het leek een diepe droom van stralende schoonheid.

En waar hij omhoog keek, de muts in zijn hand, bleef iemand vóór hem staan...

'Campana!'

Hij stond recht:

'Overste!... Bennati?'

'Juist', glimlachte die, 'wij hebben elkaar gauw herkend. Je bent geplaatst...?'

'Op de Medusa.'

Francesco keek verwonderd naar dit veel ouder geworden gezicht met het witte haar aan de slapen. Doch de afwezigheid der vroegere ironie had in deze trekken iets losgemaakt, dat er voorheen in lag weggeschrijnd: een gevoelige menschelijkheid.

Bennati zag hem aan, en hij dacht: - ook deze ernstige kerel, met dat prachtige voorhoofd en die diepe oogen...

Om zichzelf een zekerheid te geven, zei hij:

'De tijd voor vernuftige schermutselingen is voorbij, vriend... Maar nu het eenmaal zoover gekomen is' - hij wees in het rond - 'moeten wij nu dit wonder niet met alle kracht verdedigen?'

Francesco keek hem terug aan. Dan zag hij achter Bennati's gelaat die guldene droom weer oprijzen, en hij zei:

'De wereld is tooverachtiger dan ik ooit geweten heb. Het lijkt bijna een weerspiegeling van de Eeuwige Stad uit den Apocalyps'.

'En bovendien is dit òns Italië, het land van de schoonheid', zei Bennati.

'Maar een land van de schoonheid, mag dat wel oorlog maken?' vroeg Francesco zacht.

'Waarom te discussieeren?' antwoordde Bennati moedeloos, 'al wat ik zou kunnen zeggen, weet jij zelf ook. Als wij allen maar onzen plicht doen... Ben je getrouwd?'

Francesco knikte.

'En ik heb drie kinderen'.

'Het beste', zei Bennati stil, en drukte hem de hand.

> Rome, 17 Juni.
> Het hoofd van den Generalen Staf der Marine deelt mede:
> Een onzer bestuurbare luchtschepen heeft gisteren nacht zwaargeladen bommen doen vallen op het belangrijke spoorwegkruispunt van Divaccia, ernstige schade veroorzakend. Het luchtschip is ongedeerd teruggekomen, niettegenstaande het heftig geweer- en mitrailleurvuur van den vijand.
> De onderzeeër 'Medusa', die nuttige en stoutmoedige verkenningsdiensten verricht had, is getorpedeerd door een vijandelijken onderzeeër. Een officier en vier manschappen werden gered'.

Onder de namen der geredden was niet die van Francesco Campana.

Aan welke eenzame kust, in welke zeediepte, ligt verloren en vergaan dit schoone hoofd, waarin leefde het lichtend vizioen van God, en het geloof in een nieuwe menschheid?

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

Gedichten.

De Dag.

De dag is niet het pad,
Dat, waar 't den voet bespat,
Loopt tusschen eendere uren,
Als langs de blinde muren
Van een verlaten stad.

Ik prijs hem als den droom
Van een gewijden stroom,
Gëeerd in melodieën,
Bloemen, gebogen knieën
En zuilen aan zijn zoom;

Den droom van een Jordaan,
Dien wij doorwaden gaan -
De koelte van de leering,
Het water der bekeering,
Roert kruin en voorhoofd aan -

Waaruit wij rein en naakt,
En machtig aangeraakt,
's Avonds aan de oever stijgen,
Verloren in ons zwijgen,
En tot den slaap ontwaakt.

Zwijgen.

Ik wéet toch, dat de brakke stroomen,
Waarin de bitterheid van 't leed is opgenomen,
Niet rústen zullen in hun woelen,
Voor ze een begróende kust bespoelen,
En kalm een bodemlooze helderheid
De sterren weidt.
Ook is mij door het eigen bloed gebleken,
Dat wie zijn wond
Verstond
Van een ontloken roos zou spreken.
Maar wáarom dan dit ongeduld,
Die wanhoop, dat voor 't onvervuld
En woordenloos verdriet
Mijn zacht geplooide mond
Den klank niet vond
Van het verlossend lied?
En waarom voel ik niet,
Dat àls mijn pijn
Dan stil moet zijn,
Reeds aanstonds bij het morgenkrieken,
't Verstommen zelf, mijn zwíjgen,
Op rasch gerepte wieken,
Verjongd en schoon,
Leeuwrik-gelijk omhoog zal stijgen,
Om in de onhoorbre toon
Van meer dan zingen
De heemlen aan het hart te dringen?

Zonnestralen.

Ach, gaarden, akkerland en weiden,
Gij voor een milder kus bereiden,
Hoe lekt de felle Augustusgloed
De vochten van Uw wekkend bloed.
En geeft den hemel U te lijden.

Dit is de tijd van 't vorstlijk koren;
Wat toevertrouwd werd aan de voren,
De wolk van uitgeworpen zaad,
De zomer heeft tot nieuwen staat
Het in de buigende aar herboren.

Dit is de maand, dat druiveranken
De zon met de eerste zoetheid danken,
Terwijl hun tros, naar 't licht gebeurd,
Zich langzaam tot het purper kleurt,
Dat eenmaal in het glas zal spranken.

Ik zeg U, mijn gekwelde dagen,
Laát krankheid aan het lichaam knagen, -
Onder de stralen van de pijn
Wordt ook een oogst van brood en wijn
Door uw gekloofden grond gedragen.

Na Dorheid.

Het gaf zoo'n smart,
Dat alles aan mij hard
En wintersch was geworden,
En dat wat afwoei en verdorde
Niet wederkwam
Aan een verjongden stam.
Maar, o, de wegen van het leed,
Als plotseling zijn droge gronden,
Naar de einder tintelend verbreed,
In groene gaarden monden,
En kleurig zijn bekleed.
Want ben ook ik niet blindlings opgenomen,
Als een die loopend droomt en bidt,
In deze schemering van lenteboomen,
Waar ik verbijsterd nederzit
Onder een boog van wit?

Mijn zon, mijn warme wind,
Die door de sluiers komt gevaren,
Wat deedt ge met mijn zware jaren?
Werd ik een kind,
Of ben ik waarlijk heilig oud,
En uit de volheid van mijn vrede ontloken,
Als dit verwrongen hout,
Dat in een bloei is uitgebroken,
En kuisch de breuken van den tijd
Bedekt met vruchtbaarheid?

De bittere Vreugd.

O bittre vreugd, waar nooit mijn wezen
Los van zal worden en genezen,
Mijn bloesemboom, wiens witte kelken
Het streng ontzegd is te verwelken;

Mijn lamp, die als de zon moet schijnen
Op al mijn moeiten, angst, en pijnen,
En die ik 's nachts zelfs moet bewaken,
Dat niet haar olie op zal raken;

Mijn zengend vuur, dat zonder klagen
In 't holle van de hand gedragen,
Ik hoog moet heffen en - ach dwaze -
Nog met mijn adem aan ga blazen;

Mijn zomerbries en rozenslinger,
Mijn kleurge vogel op den vinger,
Glas tot den rand toe volgeschonken,
Dat toch gevuld blijft, leeg gedronken.

Vreugde laat éenmaal slechts me ontvluchten
Den gloed van Uw diep blauwe luchten,
Om, voor den stormwind neergezegen,
Te zitten aan den zoom der wegen,

En het betraand gezicht voorover
Gebogen naar het dorrend loover,
De vruchten van de smart te rapen,
En naast mijn oogst zacht in te slapen,

O bittre vreugd, waar nooit mijn wezen
Los van zal worden en genezen,
Mijn bloesemboom, wiens witte kelken
Het streng ontzegd is te verwelken.

AART VAN DER LEEUW.

Zwerver's dagen.

Aan mijn Vrouw.

I

De Zwerver stond op een kouden, natten Novembermorgen van 1921 op het perron van het Haagsche station op den Parijschen trein te wachten. Zijn rechtermouw hing leeg, in zijn knoopsgat de drie oorlogsdecoraties, de bronzen, de gele, de roode. Hij keek naar de menschen, die om hem af en aan gingen en voelde weer aldoor zijn verbazing over dit land zonder oorlog, zijn geboorteland. De menschen waren gemoedelijk, rustig, meestal welgesteld, de mannen goed gekleed, zij leken zonder zorg. Hij voelde zich nameloos vervreemd en zijn hart was hopeloos in hem als een verloren ding.

In den trein, gedrongen in zijn hoek bij het raam, probeerde hij te begrijpen, wat er in hem omging. Hij herinnerde zich zijn illusies, voor zijn vertrek uit Parijs, nu veertien dagen geleden. Meer dan zeven jaar was hij weg geweest, had hij geleefd in en voor den oorlog en met de te zware naoorlogsproblemen. Hij had zich moe gevoeld en had eruit gewild. Toen was hij gegaan naar zijn kleine land, waarvoor hij in zijn beredeneerde overtuiging had gevochten op zijn minst evenveel als voor Frankrijk zelf. Hij was gegaan vol blijheid en verwachting, hunkerend naar de gezellige huiselijkheid, die hij in Parijs ontbeerde, verlangend zijn vader weer te zien, zijn broers en zusters en enkele oude jeugdvrienden, verlangend ook naar het land, waar hij gegroeid was tot jongen man, waar hij vroeger, veel vroeger in dien onwaar-

schijnlijken vóóroorlogstijd altijd met vreugde was weergekeerd na korte of lange afwezigheid.

Het eerste weerzien met familie en vrienden was altijd hartelijk geweest. Maar bij alle dieper doorpraten kwam de vervreemding. ‘Je bent Franschman geworden’ zeiden de menschen en zij klaagden over de ellende, die zij hadden doorgemaakt, over de regeering, over het vredesverdrag en over de politiek van Frankrijk. Hij kon het niet goed begrijpen. Hij had, zooals millioenen anderen, de eenvoudige smartelijke plicht gedaan, in de overtuiging, dat het niet anders kon en dat hij zijn land diende. Hij had zijn arm verloren en was voor zijn leven verminkt als honderdduizenden met hem. Hij had eerst zijn bloed gegeven, daarna zijn intelligentie en werkkracht en nog was de zorg voor het algemeen belang in zijn moeilijk absorbeerend journalistenwerk een steeds drukkende bekommering. Zijn heele wezen, zijn heele streven lag in den dagelijkschen arbeid van het weer opbouwen, het scheppen van nieuwe, betere toestanden, het omhoogkomen uit al de bestaande bezwaren naar een helderder toekomst. Hij had niet gedacht aan voos critiseeren. Hij wist, hoe nameloos moeilijk alles was en werkte in zijn bescheiden kring naar beste vermogen. En doordat hij denzelfden wil om zich heen voelde, bij zijn collega's, zijn vrienden, had hij nooit gedacht, dat het anders kon zijn.

En toch, in Holland had hij het anders gevonden. Ik kan nog beter praten met een Duitscher dan met een neutraal, dacht hij plotseling bitter. De man van de daad, en de man van de onthouding. Hij had verwacht in Holland veel te vertellen te hebben. Maar hij had ondervonden, dat de menschen ternauwernood naar hem luisterden. Zij deden of zijn verhalen hun al lang bekend waren. Alle meeningen stonden vast. Hij had bemerkt, te zijn beland in een milieu, dat door te bruuske verschuivingen van financieële en economische verhoudingen ook moreel hulpeloos was geworden. De Hollanders hadden invloeden van buiten ondergaan en waren er geleidelijk toe gekomen af te wachten wat er gebeuren zou en hoe de toekomst zich voor hen zou schikken. Zij konden zelf niet ingrijpen. Zij wachtten en in die enerveerende afwachting critiseerden zij. Het ging niet goed, zoo min met hen als met anderen. Maar waar de anderen de tanden op

elkaar zetten en werkten, moesten zij toekijken en den horizont afzien naar het punt, vanwaar het heil kon komen, dat uitbleef.

De Zwerver was spoedig stil geworden in gezelschap en meer en meer verbaasd te hooren hoe goed de menschen het wisten. Op een sociëteitsavond had een beroepsofficier hem zonneklaar aangetoond, dat de Duitschers nooit verslagen waren, dat de slag aan de Marne een soort van vergissing was geweest; van Fransche zijde waren daar zulke enorme fouten begaan, dat de Duitschers hadden moeten winnen; in het algemeen was het Fransche militaire beleid beneden critiek geweest. De Zwerver had geluisterd met stijgende verwondering. En toen hij enkele opmerkingen waagde, was hem aan het verstand gebracht, dat hij ‘immers ingelicht van maar één zijde, het niet weten kòn.’

‘Zoo’, had hij gezegd, ‘de heeren hier, die hebben toegekeken, weten 't beter dan ik, die heb gehandeld’.

Maar aan dat argument was geen aandacht geschonken.

De Zwerver was zich hoe langer hoe ongelukkiger gaan voelen. Hij begon heimwee te krijgen naar zijn werk, naar zijn dagelijksche omgeving. Hij had zijn verblijf in Holland verkort, zich een telegram laten zenden, dat hem terugriep. En nu ging hij.

Maar hij ging zonder vreugde. Hij besefte iets zeer dierbaars te hebben verloren, waarmee het diepst van zijn leven vergroeid was. Hij had zich altijd Hollander gevoeld, een product van het Hollandsch milieu, zoon van een echt Hollandsche familie, Hollander door bloed en traditie. En nu... Holland en hij waren veranderd, uit elkaar gegaan, zóó ver, dat het weervinden onmogelijk was gebleken. Hoe moet ik nu verder leven? dacht hij wanhopig. Ik kan mijn werk niet anders doen dan nu, ik heb geen gezin, ik ben eenzaam op den weg door het leven, mijn beste vrienden zijn dood, gesneuveld in den oorlog; ik heb kennissen, collega's, kameraden, maar bijna geen vrienden meer. Ik loop naar de veertig, ik heb meer werk dan ik af kan, maar ik heb geen vaderland.

Naar Holland teruggaan? Hij wist, het kon niet. Hij was den leeftijd te boven om van richting te veranderen, zich aan te passen aan een zoo verschillend milieu. Hij moest verder,

er was geen ontkomen aan. Hij zou wel weer teruggaan naar Holland, maar als bezoeker. Hij zou nooit weer thuiskomen in het oude land. Hij zou er vreemd zijn, zelfs tegenover zijn broer Frits, den bankier, dien hij altijd als zijn oudsten en besten vriend had beschouwd en Lize zijn schoonzuster van wie hij veel hield. Hij zou deelnemen aan familiebijeenkomsten, zich verheugen in de blije gezichten om hem heen, maar toch zou hij een vreemde zijn en afwezig met andere zorg, met andere vreugde, met andere belangstelling dan van allen rondom hem.

Ik moet trouwen, dacht hij nog, en hij zag vóór zich een interieur met een vrouw en kinderen. Als ik niet trouw, heb ik niets dan mijn werk en met mijn werk alleen kan ik niet oud worden. Hij wist wel met wie hij trouwen wou, maar het kwam hem onmogelijk voor. Zij zou niet willen. Zijn denken draaide om het geval en hij trachtte er zich objectief voor te stellen. Vier maanden geleden had hij Jeanne Dérée voor het eerst ontmoet op een intiem diner bij goede kennissen. Hij had haar een paar keer zien spelen en gevoeld, dat zij een groote innerlijke waarde moest hebben. Hun gesprek had gevlot, er was sympathiek begrip tusschen hen geweest. Hij had haar innig vrouw gevonden, intelligent en van fijne gevoeligheid. Later had hij haar enkele keeren teruggezien en hij besefte nu opeens, dikwijls aan haar gedacht te hebben. Eens, 's avonds laat, toen zij na het theater bij zijn vrienden was aangeloopen, was het gesprek intiemer geworden. Zij was moe en geprikkeld, maar trok langzamerhand bij. En zij vertelde van haar zwaar leven van onvermoeide werkster. Zij was in opkomst, er werd over haar gesproken als over een waardige opvolgster van Réjane, een toekomstige Suzanne Després. Zij wist het, maar wilde er niet van hooren. Zij voelde vooral waar zij naar eigen inzicht tekortschoot en daaraan wilde zij door haar succes niets laten veranderen. ‘Jeanne’, had de gastvrouw gezegd, ‘je hebt een onmogelijk leven. Je hebt geen interieur, geen man, geen kinderen. Je doet niets dan werken, werken en nog eens werken. Op een goeden dag sta je alleen in 't leven en wat heb je dan aan je werk?’ Toen was Jeanne heftig uitgebarsten. ‘Welzeker, liefde, een man en kinderen. Van de liefde wil ik niet meer hooren spreken en aangezien ik zonder dat geen kinderen kan

krijgen, stel ik me tevreden met die van anderen. Ik ben niet ongelukkig, maar voor het groote geluk ben ik niet geschapen. Ik heb mijn kunst, mijn werk. Ik ben vrijer dan de meeste anderen. In mijn positie kan ik niet beter of meer verwachten. Je bent heel lief, maar je verlangt voor mij het onmogelijke. Voor mij is het veel beter, dat ik geen tijd heb, om aan mijzelf te denken. Ik verdien mijn brood, die zorg is van me af en verder leef ik voor mijn werk. Ik ben zeven-en-twintig. Als ik oud ben? Dan zullen we verder zien. Anderen vóór me zijn in mijn omstandigheden oud geworden en hebben tot het einde vol gehouden. Ja, natuurlijk zou ik dolgraag kinderen hebben, veel kinderen en al mijn zorg en energie aan hen geven. Liever, veel liever dan aan mijn werk. Maar ik heb geen keus. Praat me niet over dingen, die buiten mijn bereik liggen, help me liever. Ik moet er alleen doorheen, alleen, niemand kan het voor mij doen'. En toen was ze opeens stil geworden. Ze had blijkbaar meer gezegd dan ze wilde loslaten. De Zwerver had haar thuis gebracht in een auto en verlof tot een bezoek gevraagd. Maar ze had geantwoord, niet te kunnen ontvangen; haar interieur was daar niet op ingericht. Toen had het gesprek gestokt. Later had de Zwerver gehoord dat zij tijdens den oorlog met een collega een ongelukkig liefdesavontuur had doorleefd. Het had maar kort geduurd; zij was er een jaar zenuwziek van geweest.

Vrouwen en meisjes te veel, maar geene voor mij. Trouwens, wat heb ik ze aan te bieden? Een man met één arm, die dag en nacht werkt, met familie die ver weg is en een Française niet zal begrijpen. Rijk geluk in een vrouweleven brengen, hoe zou ik het kunnen? Geld verdien ik genoeg, maar dat is ook alles en niet voldoende. En mijn werk ook maar gedeeltelijk opgeven? Onmogelijk.

De trein naderde Brussel en de Zwerver ging dejeuneeren in den wagon-restaurant. Hij zat tegenover dezelfde menschen als in de coupé. Hollanders, die op weg waren naar Indië. Hij wisselde eenige woorden met hen. Zij vroegen inlichtingen over Parijs en de man, die vertelde overste te zijn van het Indische leger, wilde weten, wat de beste manier was om de slagvelden te bezoeken. 'U heeft den oorlog meegemaakt, zie ik', zeide hij. 'U weet er dus meer van'. 'O', antwoordde de Zwerver, 'ik heb het niet verder gebracht dan

tot eersten luitenant en u weet, dat vechtende soldaten nooit iets zien, dat de moeite waard is voor anderen. Maar ik kan u adressen van bureaux geven, die rondreizen hebben georganiseerd'. De vrouw vertelde toen met schuchtere stem, drie kinderen te hebben achtergelaten voor hun opvoeding!

'Hoe lang blijft u nog in Indië'? vroeg de Zwerver.

'Misschien nog wel vijf jaar' zuchtte de vrouw.

'Ik ken in mijn omgeving geen gezin, waaruit de oorlog niet een of meer jonge mannen heeft weggenomen, die nooit weer terugkomen. Het is hard voor u Mevrouw, maar het is niet onoverkomelijk'.

De vrouw, met dikke tranen in de oogen, staarde vóór zich uit. De man leidde af, sprak over Parijs, over Frankrijk. Hij deed het met de goede bedoeling den Zwerver ter wille te zijn. Maar de Zwerver, schuw geworden door zijn ervaring in Holland, antwoordde niet veel.

Teruggekeerd in de coupé sliep de Zwerver in. Hij werd wakker te Bergen. De reis door verwoest gebied begon. Het station van Feignies was stukgeschoten en overal in het land waren sporen van den oorlog, loopgraven, prikkeldraadversperringen, beschadigde huizen, puin. De overste en zijn vrouw zagen er naar. 'Ik had niet gedacht, dat het zoo afschuwelijk zou zijn', zeide zij. De Zwerver antwoordde 'dat is nu de realiteit van den oorlog, waarover u zooveel heeft hooren spreken. De dooden en gewonden ziet u niet'.

'Arm land', zei de overste, 'hoe zal het dat ooit te boven komen?'

'We werken hard', zei de Zwerver, 'dat is het eenige middel'.

De trein raasde voort. Bij St. Quentin was er nog zwak licht. Alles was ruïne.

De overste en zijn vrouw waren ontzet. 'Werk van eeuwen, dat teniet is gedaan', zeide hij.

'In vier of vijf jaar staat het weer overeind', zei de Zwerver, die het vraagstuk van den wederopbouw kende.

'Denkt u?' vroeg de ander ongeloovig.

'Vóór dien tijd wordt hier weer gewerkt, en beter dan vroeger. Alle verwoeste fabrieken zijn dan in orde en bovendien gemoderniseerd'.

Het gesprek werd geanimeerder. De Zwerver had veel te

vertellen en vond gehoor. De overste bleek een intelligent, belezen man, die de kunst van luisteren verstond.

'Ik heb nu wel gezien aan die verwoesting, dat in Holland en daarbuiten veel gesproken wordt over dingen, die eigenlijk niet begrepen worden. Men moet zien hoe de werkelijkheid is om zich rekenschap te kunnen geven. De menschen kunnen het niet helpen'.

Toen de trein Parijs naderde, vroeg de Zwerver, die tegen een eenzamen avond opzag, aan zijn medereizigers, of zij hem het genoegen wilden doen, met hem te eten. 'Trek uw smoking aan, zeide hij, en ga met me mee. Dan breng ik u in een restaurant, waar nog niet veel vreemdelingen komen. Een verzetje is goed voor u, voor mij ook, we zien dan wel wat we vanavond verder doen'.

Het weervinden van Parijs gaf den Zwerver een lichten schok van vreugde dien hij niet had verwacht. Hij ging naar zijn huis, had een vriendelijk antwoord voor de concierge, die belangstellend informeerde naar zijn reis, maakte toilet, nam een taxi en ging zijn nieuwe kennissen halen aan hun hotel. Hij nam ze mee naar een oud Fransch restaurant op de Seinekade en bleef daar tot tien uur bij voortreffelijk eten en fijnen wijn met hen samen. Hij bracht hen thuis, wandelde langs de boulevards en ging slapen. Midden in den nacht werd hij even wakker, met een dof pijnlijk gevoel, dat hij zich niet verklaren kon.

Den volgenden morgen hernam hij zijn werk.

II.

De Zwerver trof het niet. Er hadden zich in zijn afwezigheid moeilijkheden voorgedaan, waardoor de heele redactie in opschudding was gebracht. Er waren fouten begaan in zijn afdeeling en de directeur ontving hem tamelijk koeltjes. De Zwerver stond ontstemd en meende dit niet te hebben verdiend. Hij had zijn terugkomst immers vervroegd, meende recht op waardeering te hebben, zooals hij duidelijk liet blijken. Maar de directeur, met werk overstelpt, luisterde nauwelijks naar hem. 'Maak 't in orde met Faquenel', zeide hij, 'ik kan er me niet mee bemoeien'.

De Zwerver zette zich aan het werk en loste de moeilijk-

heid naar zijn beste weten op. De collega, die hem had vervangen, een veel jonger man, achtte zich miskend en maakte een scène, sprak van een vreemde, ‘die de zaken niet begrijpen kon zooals wij Franschen’.

De Zwerver, die vroeger bij dergelijke gelegenheden altijd kalm was gebleven, werd nu woedend. ‘Vreemde’ zei hij heftig, ‘dat hebben ze me in Holland gezegd, dat wil ik hier niet hooren. Ik heb het recht verworven in dit land tenminste niet meer als vreemde te worden beschouwd. Ik heb vrijwillig, zonder dat iemand me dwong, alles opgeofferd wat waarde voor me had, positie, geld, m'n arm’.

De ander schrikte, stamelde excuses. Iedereen had hem de begane fouten verweten en hij had toch naar zijn beste weten gehandeld. Waarom was de Zwerver ook juist nu met vacantie gegaan? Maar de Zwerver bleef geprikkeld. ‘Ik moet je zeker nog bedanken’, zei hij, ‘in twee jaar heb ik geen vacantie genomen en nu ik terugkom vind ik den boel in wanorde en verwijt men mij een vreemde te zijn. Twee jaar lang heb ik tot ieders tevredenheid gewerkt en nu zult u me komen vertellen, dat ik als “vreemde” de kunst niet versta. Wees zoo goed de kamer uit te gaan; ik wil u voor morgenavond niet weerzien’.

De collega, even ontstemd en verbitterd als de Zwerver zelf, ging heen. Deze voer uit tegen zijn secretaresse, omdat zij zich even vergiste, schold op de krant, was wrevelig tegen den hoofdredacteur, die hem iets kwam vragen, en ging na zessen weg, zonder iemand goeden dag te zeggen. Hij voelde zich te overkropt om gewoon te zijn tegen bekenden, over koetjes en kalfjes te praten; het woord ‘vreemde’ spookte voortdurend door zijn hoofd. Hij ging naar een café, dronk een borrel en toen nog een, die hem naar het hoofd steeg. Een collega kwam bij hem zitten. ‘Wat heb je dien armen Verrière uitgemaakt’, zeide hij, ‘hij is er nog van streek van. Hij wist niet hoe hij 't met je had, hij had je nog nooit zoo gezien’. Maar de Zwerver, hoewel hij wist onbillijk te zijn, barstte opnieuw los. De ander merkte, dat vooral het woord ‘vreemde’ geërgerd had en zei, dat de Zwerver dat niet zoo tragisch moest opvatten. ‘Ik voel me hier minder vreemde dan ergens ander op de wereld’, antwoordde de Zwerver ‘en hier wil ik zoo niet genoemd worden zelfs niet

door den President van de Republiek'. De collega lachte en leidde den Zwerver af door te vertellen van de veranderingen, die aan de krant op til waren. 'Faquenel gaat weg en dan ben jij de aangewezen opvolger. Ik kom niet in aanmerking, ik word te oud en heb de capaciteiten niet, maar jij hebt de beste kans. Een mooi salaris, een mooie positie. Neem je maatregelen'.

De Zwerver keek op en kwam langzaam tot zichzelf. De collega gaf nog goeden raad en nam afscheid. De Zwerver keek hem na. Ook al een, voor wien het leven niet gemakkelijk was. Harde werker, maar zonder veel talent. Een lastige vrouw, twee volwassen dochters, lastige, leelijke meisjes met pretenties, geen fortuin. En toch altijd hartelijk voor anderen en behulpzaam. Beste kerel.

De Zwerver betaalde en ging de straat op. Een grauwe, mistige avond. Veel menschen. Hij dacht erover in zijn club te gaan eten. Maar hij had voorloopig nog geen zin bekende en toch onverschillige gezichten terug te zien. Wat vas dat nu weer, die mogelijke promotie? Faquenel weg. Jammer, aardige kerel, intelligent, beschaafd en van goede familie, prettig in den omgang. Weer een die verdwijnt. Zijn plaats innemen? Waarom? Interessant werk genoeg, eerder te veel dan te weinig. Nieuwe verantwoordelijkheid op zich nemen? Dagelijksch overleg met den directeur, dien hij nu bijna nooit zag en die hem in alles vrij liet? 't Leek hem niet aanlokkelijk. Meer geld, grooter positie, veel menschen zien? Waarom? Maar de gelegenheid zou niet terugkomen, later zou hij spijt hebben, er niet van te hebben geprofiteerd. De directeur zou ontstemd zijn. Dus eventueel aannemen? Hij weifelde, en zijn ontstemming groeide. Het leven was moeielijk, ingewikkeld. Alles liep tegen en overal. Zijn mislukte reis naar Holland kwam weer boven. Hij was wrevelig over al die complicaties. Er uit loopen? Ergens in de Midi een huisje koopen en bloemen kweeken? Voor wie? Hij was alleen, had niets voor zichzelf dan zijn werk. Hij was bovendien te jong, zou het niet uithouden in de eenzaamheid. Toen plotseling sterk het verlangen Jeanne Dérée te zien. Hij was er verwonderd over. Zij kon hem niet helpen of raad geven. Hij begreep het niet.

En op hetzelfde oogenblik stond zij voor hem en stak

hem de hand toe! 't Werd opeens licht om hem. Hij hoorde haar lachen en iets zeggen, dat hij niet verstond. Zij bemerkte zijn beduusdheid en lachte nog meer. ‘U verstaat niet, wat ik zeg. Ik ben blij u te zien want ik heb u noodig. Ik kom net van den kapper, ik heb heelemaal geen geld meer en ik moet een boodschap doen.’

De Zwerver lachte nu ook en haalde zijn portefeuille te voorschijn. ‘Hoeveel wilt u hebben?’

‘Tweehonderd francs, een fortuin,’ zei ze met een komisch benauwd gezicht.

Hij wilde haar het geld geven, maar bedacht zich.

- Waar eet u vanavond?
- Thuis, ik kokkerel zelf zoo'n beetje.
- U krijgt het geld als u met me gaat eten. Hoe laaf moet u aan uw theater zijn?
- Kwart over tien.
- Afgesproken?
- U bent een dwingeland, krijg ik heusch het geld niet als ik niet meega?
- Stellig en zeker niet, zei de Zwerver wonderlijk verheugd.
- Tyran, schold ze, ik ben aan handen en voeten gebonden aan u overgeleverd.
- Waar is uw boodschap?

Zij gaf het adres, en zij reden er heen.

- Wat hebt u gedaan den laatsten tijd? vroeg ze.
- Ik ben in Holland geweest, zei hij bedrukt.

Ze keek hem aan, met een snellen blik en praatte over wat anders. Toen deed ze haar boodschap en hij bleef in de taxi wachten. Hij bedacht een plannetje om gezellig te gaan eten, hij vertelde 't haar, toen ze terugkwam en zag, dat ze er pleizier in had. Ik moet nu wel doen, wat u wilt, zei ze met een zucht en een gebaar van hulpeloosheid.

- En het ergste is nog, dat vrouwen bij mij heelemaal niet veilig zijn.
- Ocharm, wat zal er nu met me gebeuren?

De taxi reed eindelooze, drukke, donkere straten door en stopte ergens hoog boven op Montmartre in een steile straat. Hij hielp haar uitstappen en loodste haar binnen. Ze vonden met moeite een plaats.

Genoegelijk kibbelden ze over het menu. Eerst wou ze zelf betalen. ‘Dat kunt u niet, want u heeft geen geld,’ zei de Zwerver.

‘Maar ik kan het teruggeven.’

‘Ik verkoop geen levensmiddelen op crediet, dat is tegen mijn principes. Geld bij de visch of heelemaal niets.’

‘Afschuwelijke tyran. Laat me de spijskaart zien.’

‘Geen quaestie van, ik zal u alles voorlezen, dan kunt u kiezen.’

‘Ik ga nooit meer met u mee.’

‘Dat zullen we later wel zien.’

De Zwerver stelde met zorg een menu samen. Hij vond, dat zij er moe uitzag, moe en bleek. Hij vroeg naar haar werk. Ze repeteerde een stuk van een jongs-chrijver, die veel beloofde, en waarin ze de hoofdrol kreeg. Het ging niet, zooals ze wilde. Het speet haar de rol te hebben aangenomen, die ze te moeilijk vond. Maar ze kon er nu niet meer af. Hij sprak over vroegere rollen, waarvan ze plezier had beleefd, over haar directeur, haar collega's. Toen begon hij over een nieuw boek, dat ze niet had gelezen en over wat Goethe schreef van het tooneel. Dat kende ze en beter dan hij. Ze werd enthousiast, het moede in haar gezicht verdween, haar wangen werden zacht roze. Ze at met smaak en werd vroolijk. Hij had haar nooit zoo gezien. Op eens zei ze:

‘'t Is prettig hier.’ Toen na een oogenblik stilte: ‘En die reis naar Holland?’

De Zwerver antwoordde weinig, maar zij drong aan met blijken van echte belangstelling en daartegen was de Zwerver niet bestand. Hij vertelde eerlijk, in den beginne wat kortaf en moeilijk. Zij vond telkens het juiste woord om te doen voelen, dat zij begreep.

‘En wat nu?’ vroeg zij, toen hij ophield.

‘Werken,’ antwoordde hij.

Zij keek hem een oogenblik vol in de oogen en zei:

‘Geloof me, dat helpt over alles heen.’

Zij gingen te voet naar haar theater. Hij zei, dat hij haar wilde terugzien. Maar zij weerde af.

‘Dit is een prettige avond geweest,’ zei ze, ‘laten we het daarbij. Men moet zulke dingen nooit willen herhalen,

dat geeft teleurstelling. We zullen elkaar wel weerzien, bij onze vrienden of op straat, zooals vandaag. Ik heb bijna nooit tijd en ik moet mijn energie niet verspillen. Tot Zondag over een week speel en repeteer ik iederen dag. Dan heb ik twee dagen vrij en die gebruik ik om te rusten. Dan speel ik twee weken en daarna spelen en repeteeren. Ik heb geen tijd en kracht te verliezen, ik heb al moeite genoeg om het ieder jaar tot de zomervacantie te brengen'.

De Zwerver gaf zich niet gewonnen. 'U vermoeit zich niet als u met mij uit bent, dat hebt u vanavond gezien. Zondag over een week ben ik ook vrij. Laten wij er samen op uitgaan, naar Chantilly. We gaan daar dejeuneeren en 's middags wandelen we door de bosschen of bij slecht weer gaan we naar het kasteel, daar is een prachtcollectie. 's Avonds zijn we weer in Parijs en u heeft een dag ontspanning. Dat heeft u nog meer noodig dan rust.'

Zij waren stil blijven staan voor haar theater. Hij zag, dat zij besluiteloos was. Maar op eens werd haar blik vast. Ze legde haar hand op zijn arm en zei gedecideerd:

'Hartelijk, hartelijk dank voor dezen avond. We hebben het goed met elkaar gehad. Ik zal u morgen de 200 francs aan de courant doen bezorgen, maar ik ga Zondag over een week niet mee naar Chantilly.'

Ze gaf hem een stevigen handdruk en wipte naar binnen.

De Zwerver was teleurgesteld, maar dat duurde niet lang. Hij had een warm vredig gevoel dat hem geheel doortrok en hij ging naar de krant om met Faquenel te praten.

Bij dezen zat de directeur. Dat viel tegen. De Zwerver had op een rustig gesprek gehoopt om het voor en tegen te wikken en te wegen. Daarvan kwam nu niets. De directeur hakte de knoop door.

'Faquenel gaat ons verlaten, zijn vader heeft hem noodig voor de familiezaak. Hij gaat naar de provincie. U bent de aangewezen opvolger, ik heb niet de minste lust iemand anders te zoeken. U krijgt evenals Faquenel 6000 francs in de maand en ik zal een contract met u maken voor zes jaar, om de twee jaar 1000 francs per maand verhooging of 500 francs ieder jaar zooals u vermoedelijk liever heeft. U zorgt zelf voor een bekwamen opvolger aan uw afdeeling. Ik weet wat u zeggen zult, dat u wilt nadenken, dat u het nu

naar uw zin heeft en dat u geen verandering wenscht. Maar mijn waarde heer, begrijp goed, dat deze gelegenheid voor u niet terugkeert en dat u daarom beter doet met aan te nemen, als u tenminste aan ons blad wilt blijven. Als ik u zeg, dat ik u in Faquend's plaats wil, dan heb ik daar mijn redenen voor en ik zou u niet gemakkelijk vergeven met die redenen geen rekening te houden. Zoo zijn de directeuren in het algemeen, zoo ben ik in het bizonder. Mij is indertijd een dergelijk aanbod gedaan en hoewel ik er op dat oogenblik niet de minste zin in had, heeft het me nooit gespeten het te hebben aanvaard. Faquenel wou over een week weg, profiteer van dien tijd om u er in te werken. Bepaal u tot de algemeene leiding van uw afdeeling en zorg, dat er zoo spoedig mogelijk een opvolger komt. Uw benoeming gaat op morgen in, ik verwacht u met Faquenel om elf uur. Bonsair heeren.'

De directeur gaf twee slappe handjes, verdween. Faquenel lachte. 'Daar zit je nu, je bent erbij, geen ontkomen aan. Ik ben er blij om. Ik had niemand liever tot opvolger gehad dan jou. We zullen maar dadelijk beginnen'.

Om één uur 's nachts stond de Zwerver met Faquenel op straat. Niemand wacht op ons, zei hij. Laten we ook eens dwaas doen. Hij nam zijn collega onder den arm, ze gingen naar een nachtrestaurant, aten oesters en koude kip, dronken ouden Bordeaux, dobbelden om te weten wie betalen zou, vertelden onzin aan jonge dames van berispelijke zeden en gingen om halfdrie naar huis.

Toen de Zwerver in zijn bed stapte zei hij hardop: 'Ik ben met Jeanne een eind verder gekomen al wil ze niet met me naar Chantilly en ik heb een donders mooie positie'.

Hij sliep onmiddellijk in.

III.

Op een zonnigen Aprilmorgen werd de Zwerver om acht uur gewekt door den conciërge, die met een aangeteekenden brief expresse bestelling voor zijn bed stond. Hij was eerst woedend, maar het glanzende licht, dat in de kamer hing, kalmeerde hem. Hij teekende een register, bekeek het adres en begreep onmiddellijk, dat het copie was van bevriende zijde. Hij liet de ramen en gordijnen wijd openzetten en zeide

den concierge zijn ontbijt te brengen. Dat kwam in een ommezien. Hij at zijn brood, dronk zijn koffie en stak een sigaret op. Zijn gedachten gingen onmiddellijk naar zijn werk, maar hij dwong zich nu over zich zelf na te denken.

De donders mooie positie was in de praktijk niet meegevallen. Hij verkeerde met de grooten dezer aarde, was op zijn minst eenige avonden per week in rok of smoking, schreef en onderteekende hoofdartikelen, die hem lang niet altijd interesseerden, was slaaf van de actualiteit als nooit te voren en had moeite en bezwaren met de redactie, die het nieuwe en in sommige opzichten straffere regiem niet altijd zonder mopperen aanvaardde. Iederen morgen om elf uur overlegde hij zoogenaamd met den directeur. In den beginne had hij haarfijn van alles verteld, maar hij bemerkte al spoedig, dat dit maar matig interesseerde. Tegenwoordig bepaalde hij zich tot hoofdzaken. Het hinderde hem, dat hij nooit een woord van goed- of afkeuring hoorde en dat zijn verhouding absoluut onpersoonlijk was gebleven. De Zwerver begreep den ander niet. De man scheen voor niets belangstelling te hebben dan voor de maandelijksche statistieken van oplaag en advertenties.

De buitenwereld sprak van hem als een, die over het bestaan van ministeries beschikte naar hem goeddacht, die dure maitresses in de theaterwereld onderhield, wiens eerzucht paal noch perk kende, die gevoelig zou zijn voor hofmakerij. Hij had verder den naam, hoewel veeleischend, goed te zijn voor zijn personeel. De organisatie van zijn krant heette model en de Zwerver, die geregeld op de hoogte werd gehouden van de finantieele resultaten, begreep dat dit wel het geval moest zijn. Het was ongetwijfeld een bloeiend bedrijf. De *Eclaireur* was officieel een neutrale courant, die niet deed aan politiek. Stelselmatige oppositie tegen een ministerie voerde hij nooit. De berichtgeving was, zoover het kleine bestek van op zijn meest drie beschikbare paginas toeliet, tot het uiterste geperfectionneerd. De buitenlandsche correspondenten hadden een groote mate van vrijheid, de parlementaire verslaggevers waren zoo onpartijdig als een journalist zijn kan. Er werd voortreffelijke journalistieke arbeid geleverd aan den *Eclaireur*, telegrammen, artikelen, berichten, alles was beknopt, bondig en klaar. De Zwerver vroeg zich af, hoe deze gesloten man, die nooit uit zich zelf aanwijzingen gaf, die op

zijn hoogst een uiteenzetting als te lang met een handbeweging onderbrak, tot dit resultaat was gekomen. De directeur was een geweldige werker. Menschen zag hij weinig, mondain was hij stellig niet. In vijf maanden tijds was hij eens in rok 's avonds om elf uur op de courant verschenen. De traditie wilde, dat de actualiteit bizonder verzorgd werd, de *Eclaireur* hoorde overal het eerst en zeker niet later dan een ander bij te zijn. Moordgeschiedenissen, diefstallen, schandalen werden naar Fransche gewoonte met bizondere zorg en veel détails behandeld. De Zwerver hield er niet van, maar hij schonk er niet minder aandacht aan dan zijn voorgangers, zonder dat iemand hem ooit daartoe had behoeven aan te zetten. In bijna twee jaar hard werken had hij den buitenlandschen dienst gereorganiseerd. Dat had veel geld gekost en hij was eens verbaasd geweest over de royaliteit waarmee hem ook groote bedragen werden toegestaan. Vroeger, vóór den oorlog, zaten de chefs van de buitenlandsche afdeeling bijna voortdurend tusschen de wielen of op een boot, en er waren maar weinig buitenlandsche correspondenten. De Zwerver bleef te Parijs, werkte zich grondig in allerlei juridische, economische en financieele kwesties in, benoemde correspondenten en had eenige reizende verslaggevers laten aanstellen. Het had bijval gevonden. Van de Parijsche ochtendbladen was de *Eclaireur* voor de buitenlandsche politiek ongetwijfeld het best; het kostte dan ook enorm veel geld. De anderen volgden, maar op minder ruimen voet en daardoor ook met minder resultaat.

De Zwerver gaf zich rekenschap, dat zijn werk aan de buitenlandsche afdeeling voor de courant van waarde was geweest. Ook nu nog had die afdeeling zijn preferentie en de eischen van den tijd rechtvaardigden dit. Hij besefte ook, dat zijn benoeming tot hoofdredacteur verder geen verandering bracht. Tot nu toe had hij zich ingewerkt, zijn nieuw metier wel aangekund. Maar een verbetering had hij niet aangegeven. Hij eischte meer dan Faquenel, maar de *Eclaireur* was de *Eclaireur* gebleven voor de buitenwereld. Zijn menschen had hij wel in de hand en hij nam zich voor, zich in het vervolg wat meer tijd te gunnen voor eigen werk en eigen overdenking. Er ging niet genoeg leiding van hem uit. En hij vroeg zich met zorg af, of hij op den duur wel zou blijken een goed hoofdredacteur te zijn.

Van November af had hij nog geen dag rust genomen. Jeanne Dérée was hij gaan zien in haar nieuwe stuk. Bloemen had hij gezonden en in bijzijn van twintig anderen haar gelukgewenscht met haar werkelijk groot succes; dat was alles geweest. Zijn goede kennissen zagen hem niet meer. Hij had geen tijd. Hij moest verkeeren in officiëele kringen en deed het met een beminnelijk gezicht en innerlijken tegenzin. Als hoofdredacteur van de *Eclaireur* behoorde hij nu tot Tout-Panis en bedacht met bitterheid, dat 'le patron', zooals hij hem bij zichzelf bleef noemen, die corvee geheel op hem afschoof. Niemand aan de courant was zoo gebonden als hij, die de hoogste positie had. Dat had 'le patron' keurig ingericht. Hij begreep nu op eens. Le patron leidde niet, maar legde zijn medewerkers een verantwoordelijkheid op, die deze taak van hem overnamen. Het was wonderbaarlijk zoo goed als ieder van de redactie wist, waarvoor hij had op te komen, en hoe conscentieus men zich daaraan hield. De eenige, die leiding had te geven aan de courant was de hoofdredacteur. De methode was werkelijk curieus. Het was ongetwijfeld de beste manier om alles uit de menschen te halen wat erin zat. Het recept was: men neemt bekwame, conscientieuse lieden, die nooit over zichzelf tevreden zijn, men laat hun den noodigen tijd om zich aan te passen aan de eischen van het bedrijf en zich te doordringen van de tradities van de courant, en voldoen ze, dan laat men ze werken, zonder ooit goed- of afkeuring te laten merken of aanwijzingen te geven. Wie aanmerkingen maakt, of aanwijzingen geeft, neemt een deel der verantwoordelijkheid op zich. Aangezien het gevoel van verantwoordelijkheid voor goede werkers de strengste meester is, krijgt men zoo het meest gedaan. Weet men zijn menschen te kiezen, dan kan het succes niet uitblijven. Op deze wijze vormt men hoofdredacteuren wien men alles kan toevertrouwen. De Zwerver lachte.

Het milde voorjaarslicht maakte nu zijn kamer blond. Van den zomer ging hij er zeker een heele maand uit, voetreizen in de Pyreneeën. Hij verheugde zich als een kind. Nee naar Holland ging hij niet, misschien met Kerstmis en Oud en Nieuw, maar zeker niet voor zijn vacantie. Het denken aan Holland was hem pijnlijk en hij keerde terug tot Jeanne

Dérée. Hij moest daar wat op verzinnen. Maar wat? Haar van het theater gaan halen en met haar soupeeren in een of andere drukke gelegenheid? Veel zin had hij er niet in. Hij overlegde of hij iets voor haar kon doen, maar vond niets. Naar haar theater gaan? Tusschen de tweede en de derde acte had zij zich niet te verkleeden en in III kwam zij pas later op. Dus een bezoek brengen? Hij wist niet, of dat verstandig zou zijn. Hij was nu een bekend man en het zou licht aanleiding geven tot gepraat, waaraan hij haar niet wilde blootstellen. Maar een enkel bezoek, dat kon misschien wel. Als hij haar dan maar tot een andere afspraak kon krijgen.

De Zwerver keek op zijn horloge. Kwart over negen. Hij ging zich baden en kleedde zich. Een half uur vroeger dan gewoonlijk kwam hij op de courant, tegelijk met zijn secretaris. Zij lazen samen de post door. Om elf uur conferentie bij den directeur. Hij kwam er met het innerlijk genoegen van mannetje ik heb je door, gaf voor niet te weten wat te zeggen over een beslissing van de Engelsche regeering en vroeg op den man af om raad. Maar de Patron had weer zijn bekende handbeweging. Toch scheen er een lichtje door zijn grauwe oogen te schieten. Had hij begrepen?

Tegen twaalven ging de Zwerver naar het bureau van den chef-buitenland, zijn opvolger. Hij had sympathie voor dezen jongen, die stil en met toewijding zijn werk deed en al meermalen blijk had gegeven van buitengewone intelligentie. Feitelijk werkte hij nog op proef. Maar de Zwerver had met le Patron afgesproken hem vóór den gezetten tijd voor vast te benoemen. De Zwerver was blij deze goede boodschap over te brengen en voegde er een uitnoodiging voor het déjeuner aan toe. De ander nam verheugd aan.

Zij gingen eten in den tuin van Ledoyen aan de Champs Elysées. Er werd ernstig over den buitenlandschen dienst gesproken. De Zwerver had zich dezen morgen geërgerd over het plaatsen van tendentieuze telegrammen uit Londen, en wees erop, dat dit al meermalen was voorgekomen. Hij zag, dat de ander er mee verlegen zat en de schuld lag bij een redacteur van den nachtdienst, die zich gepasseerd achtte en geen aanmerkingen verdroeg. ‘Zoo,’ zei de Zwerver, ‘dan moet dat heer vanmiddag precies om tien minuten voor vieren op mijn bureau komen.’

Zij wandelden samen naar de Place de la Concorde, waar de Zwerver in het hotel Crillon een interview had met een Amerikaansch politicus. Hij vond een joviaal doend, dik heerschap met sluwe grijze oogen, dat onmiddellijk van wal stak met de onwaarschijnlijkste verklaringen. De Zwerver deed alsof hij opteekende en viel eindelijk met een vraag in de rede, die den ander wel dwingen moest de waarheid te zeggen of al te grooten onzin te vertellen. Hij weifelde. De Zwerver nam nu de leiding van het gesprek. De Amerikaan verweerde zich. De Zwerver, die de quaestie kende, hield voet bij stuk. Het werd in hoffelijke termen een scherp duel. Eindelijk zei de Zwerver:

- Dus u wilt eigenlijk niets zeggen?

De ander, die graag in een groote Parijsche courant wilde komen, kwam over de brug. De Zwerver stelde séance tenante den tekst van de verklaring op, waar iets belangrijks in stond, beloofde over een paar uur eenige exemplaren van de departementale editie te doen bezorgen en haastte zich naar zijn bureau. Het was juist tien minuten voor vieren toen hij binnenkwam. De schuldige zat te wachten. Het onderhoud duurde kort, maar verliep heftig. De Zwerver brak het af.

'U heeft de keus', zeide hij, 'òf u volgt de aanwijzingen van uw chef, die ook de mijne zijn, òf u gaat heen. Besluit u tot het laatste dan zal ik den directeur voorstellen u drie maanden tijd te laten voor het zoeken van een nieuwe betrekking. Ik verwacht u morgen op hetzelfde uur'.

Toen kwam de dagelijksche stroom van bezoekers. De Zwerver handelde snel en zakelijk af, maar om zes uur moest hij drie bezoekers doen vragen een volgenden dag terug te komen. Hij werkte tot half zeven met zijn secretaris, daarna was er redactievergadering. Hij corrigeerde de verklaring van den Amerikaan, zag de avondbladen door en overlegde uitvoerig met de afdeelingschefs en de redacteuren. Even voor halfacht ging hij naar den kapper, liet zich scheren, reed naar huis, verkleedde zich en kwam een half uur te laat aan een diner, dat hij met andere vrienden aan een jeugdigen pas gekozen senator aanbood in het Café de Paris. Hij amuseerde zich beter dan gewoonlijk maar verdween om tien uur onder voorwendsel van drukke werkzaamheden. Toen hij op de Avenue de l'Opéra stond, kon hij er niet toe besluiten onmid-

dellijk naar zijn bureau te gaan. Wel wist hij, dat er nog brieven moesten geschreven en onderteekend worden; ook lag er een stapel achterstallige lectuur. Maar hij wilde Jeanne zien en daarvoor was het nu juist het moment. Hij nam een taxi, stond vijf minuten later voor haar theater, gaf zijn kaartje en werd onmiddellijk ontvangen.

Jeanne was hartelijk. 'U komt altijd als ik u noodig heb', zei ze. 'Ik ga na Paschen op tournée naar Holland en moet inlichtingen hebben. Ik stond op het punt u te schrijven. Vertel me nu maar gauw, wat ik doen moet, voor de pers en zoo. Ik moet adressen hebben van behoorlijke niet te dure hotels en nog veel andere dingen weten'.

'In welke steden speelt u?' vroeg de Zwerver.

Zij haalde een papiertje voor den dag en hij las, Rotterdam, La Haye, Amsterdam, Utrecht, Arnhem.

'Daar moet ik eens over denken', zei hij langzaam, want hij voelde een idee bij zich opkomen. 'Weet u wat. Aanstaanden Zondag is het Paschen, dan speelt u niet. Ik moet dan naar Deauville, waar ik een Engelschman heb te interviewen. Ik kom u om 8 uur met de auto halen, we dejeuneeren in Deauville, ik interview, u geniet van de zee, we genieten samen van de zee, we dineeren ergens op den terugweg en u bent vóór middernacht weer thuis. Schrijf me vanavond nog een briefje over alles wat u weten wilt en Zondag hebt u het antwoord. Ik heb nu geen tijd, ik moet naar m'n bureau, waar nog een hoop werk ligt. Afgesproken?' Ze weifelde.

'Als ik niet meega, krijg ik dan de inlichtingen niet?'

'Zeker en stellig niet', zei de Zwerver, lachend bij de herinnering aan een vroeger gesprek. Hij zag, dat hij haar den tijd niet moest laten.

'Zorg dat u Zondag precies om acht uur klaar bent. We zullen een kostelijken dag hebben. Schrijf alles nauwkeurig op. Tot ziens'. En weg was hij.

Op zijn bureau vond hij een dikken stapel brieven om door te lezen en te onderteekenen. Hij maakte zijn secretaris een compliment en zei, dat hij met de Paaschdagen vrij zou zijn. Daarna schreef hij zelf een aantal brieven, volgens het lijstje dat de secretaris had klaargemaakt, zag een paar tijdschriftartikelen in, maakte aanteekeningen en ging om halfeen naar huis.

Onder het uitkleeden dacht hij met blijde verwachting aan Zondag. Later werd hij angstig, dat Jeanne zou afschrijven. Daar zag hij den brief, die 's morgens om 8 uur als expressebestelling was bezorgd. Hij maakte hem open. Er kwamen vijftien blaadjes getypte copie uit en een briefje met verzoek om plaatsing. Hij probeerde de copie te lezen, maar zijn te moeie hoofd nam niets meer op. Dus ging hij slapen.

IV.

Zondagmorgen om halfacht stapte de Zwerver in zijn auto en reed naar de Hallen om bloemen te koopen. Hij kocht een groote bos ruikende viooltjes en wat losse, gele rozen om in het vaasje aan den binnenkant van den wagen te zetten. Daarna ging hij naar Passy om Jeanne te halen. Hij popelde van blijde verwachting. De zon scheen uit een strakke lichtblauwe lucht, er waren nog weinig menschen op straat en de auto schoot met een goede zestig kilometervaart langs de Seinekaden. De Zwerver had een gevoel dat alles nieuw was. Zijn auto was nieuw, zijn kleeren waren nieuw, het groen van de boomen was nieuw, zijn vreugde was nieuw. Het nieuwst van al: deze heele dag tot middernacht bijna zou hij ononderbroken met Jeanne alleen zijn. Jeanne zelve was ook nieuw. Zij had een lichtgrijs voorjaarstoilet aan, een kwiek klein hoedje op en haar groote donkerblauwe oogen straalden van vreugde over den heerlijken dag. Zoo stond ze met een bontmantel over den arm hem op te wachten vóór de deur van haar huis, gelijk de Zwerver in een kort briefje had verzocht.

Hij sprong op de stoep, begroette haar, nam haar mantel over en vroeg of zij de kap van de auto open wilde houden. Daarna installeerde hij haar, schoof een kussen onder haar voeten, wikkelde haar beenen in een plaid, legde de viooltjes op haar schoot, gaf zijn laatste instructies aan den chauffeur en stapte in. Zij reden weg.

‘Wat een mooie auto’, zei Jeanne.

‘Die hoort bij mijn positie van hoofdredacteur‘, antwoordde de Zwerver.

Ze antwoordde niet, keek vóór zich uit. Hij zag, dat ze diep de frissche jonge morgenlucht inademde en was tevreden.

Maar hij had wat te vertellen en kon zijn nieuwtje niet langer voor zich houden:

'Kijk me eens goed aan, ben ik niet veranderd ?'

'U heeft een nieuw pak aan, een nieuwe hoed op, u heeft een nieuwe auto, maar dat verandert u niet'.

'Ik ben genaturaliseerd, ik ben sinds eergisteren Franschman'.

Haar blik werd strakker, ze dacht na.

'Dat is een bloote formaliteit, die innerlijk niets aan u verandert'.

Het viel hem tegen, hij had gedacht, dat zij verheugd zou zijn.

'Voor uw positie is het natuurlijk beter, maar of u er verder goed aan heeft gedaan, weet ik niet', zei ze nog. 'Het is geen onverschillige quaestie. Het lijkt me of u zich uitgeeft voor iets wat u niet bent. Ik moet eerst wennen aan het idee'.

Zij beschouwt me ook als een vreemde, dacht de Zwerver. Het deed hem pijn.

'Dat ik', hernam ze aarzelend, 'eenige sympathie voor u heb, komt juist doordat u niet bent als de meeste anderen en misschien wel behalve door wat u gedaan heeft en doet voor mijn land, doordat u opvattingen heeft, die ik naar mijn zin veel te weinig hoor verkondigen. Als u dit dankt aan uw Hollander zijn, dan is het jammer, dat u het heeft laten schieten'.

Ze zag, dat ze hem pijn deed en zei:

'U weet zelf het best of u goed heeft gedaan; ik ben het trouwens niet met mezelf eens, ik moet er nog over denken; laten we over wat anders spreken. U hadt me nog wat mee te deelen over mijn verblijf in Holland'.

De Zwerver vertelde, dat hij zijn broer Eduard, den advocaat in Den Haag, had opgebeld en afgesproken, dat zij bij hem zou komen logeeren. Zijn schoonzuster verheugde zich op haar komst en had zich onmiddellijk disponibel gesteld om musea te gaan kijken en haar verder van dienst te zijn. Den Donderdag vóór haar vertrek naar Amsterdam kwamen al de broers en zusters met vrouwen en mannen bij zijn vader eten en Jeanne zou dan meegaan. In Utrecht zou zij logeeren bij zijn zuster, de vrouw van een ingenieur. Hij excuseerde zich in Amsterdam en Rotterdam geen onderdak voor haar te heb-

ben. ‘U kunt gerust aannemen’, zei de Zwerver, ‘zoo iets is in Holland doodgewoon. De huizen zijn groot, ieder heeft een logeerkamer beschikbaar en de menschen zijn gastvrij. Ze vinden het prettig als u komt en ze vinden het interessant een bekende Parijsche actrice van nabij te zien’.

‘Maar’, zei Jeanne, ‘dat kan ik zoo maar niet aannemen. Wat moeten de menschen van me denken? U beschikt over uw familie en over mij, alsof u er het recht toe heeft. Wat zullen uw broers en zusters wel denken van onze verhouding? Ik heb u nog maar vijf of zes keer in mijn leven gezien, we hebben laat ik zeggen sympathie voor elkaar, maar dat is nog geen reden om me uw familie op het dak te sturen. U hadt me eerst moeten raadplegen. U kon niet weten of ik er op gesteld was. U dwingt me altijd tot dingen, die ik niet van plan was te doen. De eene keer moet ik met u eten, den anderen met u een autotocht maken en nu moet ik bij uw familie logeeren, die vermoedelijk heelemaal niet op me gesteld is. U bent het ongemakkelijkste heerschap, dat ik ooit ben tegengekomen. Door allerlei prettige dingen te verzinnen, laat u me doen, wat u wilt’.

‘'t Is afschuwelijk’, zei de Zwerver, ‘kijk eens naar die bloeiende perzikboomen, is 't niet verrukkelijk’.

‘En ik weet heelemaal niet of ik wel naar uw familie toega. U moet maar aftelefoneeren, of afseinen. Als u denkt, dat u over me beschikken kunt, heeft u het mis! Ik wou, dat u dit nooit verzonnen hadt. 't Bederft m'n heele genoegen’.

Jeanne's gezicht stond strak. De Zwerver zei niets. Hij dacht: niet aandringen, laten betijen. Ze zal wel bijtrekken. Ik sein niets af. Ik wil, dat ze de familie ziet, ze moet weten uit wat voor milieu ik ben. En die groote genoegelijke gezinnen met de aardige kinderen maken zeker een goeden indruk.

De auto stoof in volle vaart over den weg. Het land golfde, óveral grasland, hier en daar een groep boomen en groote boerderijen. Er liepen schapen met helwitte dwaas dansende lammeren in de weiden en stoer roodbont vee. De Zwerver lette op zijn chauffeur. De man scheen behendig, was in ieder geval voorzichtig. Zij reden langzaam door dorpen en kleine steden en hij was behoedzaam bij het passeeren van wagens met paarden of van andere autos. De Zwerver bemerkte, dat tot nu toe niemand hun vóór was gekomen en zij anderen

achter zich hadden gelaten. Jeanne's uitdrukking bleef lang strak, maar na een half uur, waarin maar enkele korte opmerkingen waren gevallen, zag hij haar gezicht ontspannen. Zij haalde diep adem.

‘Hoe zalig’, zei ze.

Toen begon de Zwerver te vertellen over de krant, zijn verhouding tot de verschillende menschen en vooral over le patron. Ze luisterde geïnteresseerd, deed verstandige vragen en toonde zich tenslotte verbaasd.

‘U heeft een prachtpositie’, zei ze, ‘maar u leidt het bestaan van een galeislaaf. En dan die verantwoordelijkheid. Doet u wel ooit heelemaal iets voor u zelf, voor uw eigen pleizier?’

‘Jawel’, antwoordde de Zwerver, ‘vandaag ga ik met Jeanne Dérée naar Deauville’.

‘Maar u moet daar een Engelschman interviewen’.

‘Een kwestie van een uur, anderhalf op z'n hoogst, verder is de dag heelemaal van mij... van ons’, zei hij zacht erbij.

Ze knikte. Toen spraken ze over haar. Ze vertelde, dat ze ongerust was over de toekomst. Haar laatste rol was een succes geweest, er werd haar een mooi aanbod gedaan door den directeur van een groot theater op den Boulevard. Maar zij wilde niet naar den Boulevard, zij wilde geen Parijsche ster worden. Het was misschien onverstandig. Maar zij had zich nu eenmaal voorgenomen voor haar kunst te leven. Op het oogenblik had zij zoo goed als niets te maken met intrigues, gekonkel, reclamemakerij. Zij had leiding, steun en raad waar zij die behoefde. Zij verdiende ruim voldoende om te leven, ze had ook weinig noodig. Met de enkele goede vrienden was dat genoeg. Wel moest ze hard werken, maar au fond verlangde ze niet beter. Waarom te veranderen? Ze kon best buiten paarlencollier, eigen auto, eigen theater. Immers wist ze maar al te goed, hoeveel ellende onder die glanzende uiterlijkheid lag, hoe enerveerend dat leven werkte, hoe weinig tijd er bleef voor studie en dieper werk. De Zwerver was het met haar eens. ‘Gebruik dit aanbod om uw tegenwoordige positie te verbeteren’, raadde hij, ‘maar blijf waar u bent. U is nog jong, u groeit nog, u wordt om zoo te zeggen elken dag dieper in uw werk. Deze gelegenheid komt terug. Later als u meer ervaring heeft van menschen en dingen, kunt u

veranderen. Nu zoudt u uzelf geweld moeten aandoen. Dat wreekt zich altijd'.

Zij keek hem aan met een warmen blik. 'Dat is een goede raad', zeide ze. U begrijpt den toestand'.

De auto stopte voor een groote boerenherberg.

'Wat nu?' vroeg ze.

'We gaan een morgendrank nemen', zei de Zwerver. 'We gaan cider drinken en een soort gebak eten, dat ze maken in dit land. Dan kijken we naar de akkers, de boomen, de kippen en het andere gedierte. En we strekken de beenen een beetje uit, die stijf zijn geworden'.

Ze liepen wat heen en weer en gingen toen zitten in groote rieten stoelen onder de boomen. Er werd cider gebracht en gebak; kippen, kuikentjes en eenden kwamen om hen heen loopen en aten de stukken op, die zij hun toewierpen.

Jeanne zat voor zich uit te kijken. Zij haalde eenige keeren diep adem en zei:

'Zoo'n auto is een kostelijke uitvinding. Zonder aan treinen gebonden te zijn, zitten we nu uren en uren van Parijs en zijn heelemaal echt buiten, 't Lijkt een droom, ik kan me niet voorstellen, dat ik morgen weer in mijn eigen kamer wakker zal worden, 't Is of het altijd moet voortduren. Ik heb 't gevoel, dat mijn gewone leven geen werkelijkheid is en ik los ben van alles. Ik weet niet eens zeker, of ik wel Jeanne Dérée ben'.

Genoeglijk lachte de Zwerver.

Ze stapten weer in en waren een uur later in Deauville. De zee lag effen, glanzend groenblauw. Luie golfjes braken ruischend op het zand.

Jeanne bleef een heelen tijd staan kijken.

'Hoe onwaarschijnlijk heerlijk', zei ze. 'Ik tel de seconden om ze niet te verliezen'.

Ze dejeuneerden in een glazen veranda, die uitzag op de zee, dronken hun koffie aan hetzelfde tafeltje, zeiden niet veel en keken maar naar buiten. Daarna bracht de Zwerver Jeanne op het strand, installeerde haar tegen een zandhoop en ging vlug naar zijn Engelschman.

Deze bleek een beschaafd, intelligent man te zijn en het interview verliep vlot en prettig. De Zwerver schreef zijn artikel al pratende, liet het den ander lezen, maakte er een

kop en een staart aan en liet het naar Parijs seinen. Toen ging hij Jeanne opzoeken. Hij vond haar slapende. Ze had haar hoed afgezet. Hij bleef naar haar staan kijken. Haar hoofd lag scheef, naar hem toegewend. Het zware, donkerrosse golvende haar kleurde warm tegen den zwarten plaid; zij zag er moe en bleek uit. Hij keek naar haar fijne rechte neus; haar vrij groote, zuiver gelijnde mond met de smalle lippen was half open op de witte tanden. De kin was rond met een klein putje erin. Haar borst ging zacht en geregeld op en neer. Hij volgde de lijn van den zachten witten hals, en de glooiïng van den schouder, die iets bloot lag. Hij zag ook de kleine, goedgevormde handen, de fijne enkels boven den hoogen voet, den aanzet van het been.

Er werd iets warm in hem, hij vond haar mooi en begeerlijk.

Langzaam gingen haar groote grijze oogen open.

'Ik heb geslapen', zei ze langzaam, 'ik droomde van zon en bloemen en vogels. Het was zoo heerlijk'. Ze keek hem aan, streek zich over het voorhoofd, ging rechtop zitten en vroeg:

'Hoe lang staat u daar al?'

'Een half uur', zei de Zwerver met een ernstig gezicht.

'Dat kan niet', antwoordde ze.

'Vijf minuten dan', gaf de Zwerver toe.

De Zwerver ging naast haar zitten en legde een oogenblik zijn hand op de hare.

'Heb je het niet koud?' vroeg hij.

'Welnee, ik zit immers pal in de zon'.

Ze bleven een oogenblik over de zee kijken. Toen zei Jeanne:

'Zwerver vertel eens van je familie, van je vader en moeder, van je broers en je zuster, van je jeugd'.

De Zwerver vertelde. Hij sprak vooral over zijn moeder die gestorven was, toen hij vijfentwintig was. Hij was de oudste van vijf kinderen, zijn zuster was toen vijftien jaar. Hij liet een portret van zijn moeder zien, dat hij altijd bij zich droeg. Jeanne bekeek het lang.

'Wat een mooie vrouw', zei ze. 'Je hebt haar oogen en haar mond. Maar je bent lang zoo mooi niet'.

'We lijken allemaal op moeder', zei de Zwerver. 'Ze was een buitengewone vrouw. Niet altijd gemakkelijk voor zich-

zelf en anderen. Ze was trotsch op haar jongens, maar liet het nooit merken. Ze was buitengewoon actief; haar groote huishouden liep op rolletjes. Er was altijd voortreffelijk personeel en mijn ouders ontvingen veel. Alle jongelui waren buitengewoon op haar gesteld. Ze deed in alles met haar kinderen mee, paardrijden, fietsen, wandelen, tennissen. Ze las veel om met haar jongens mee te leven, en ze had hun onbeperkt vertrouwen. Ik vertelde haar altijd als ik een vriendinnetje aan de hand had, ik wilde niet, dat ze het van anderen zou hooren. Ze was bizonder goed gekleed, daar waren haar jongens zoo op gesteld. Met mijn vader was de verhouding anders. Hij had een groote advocatenpraktijk en deed niets dan werken. Nooit had hij tijd, ook niet voor zijn kinderen. Er was geen eigenlijke intimiteit tusschen vader en ons; dikwijls kwam ik met hem in botsing. De verhouding werd later, toen ik op eigen beenen stond, wel beter. Mijn oudste broer is advocaat, nummer drie bankier, nummer vier mede-directeur van een verzekeringmaatschappij. Mijn zuster is gehuwd met een ingenieur van den waterstaat. Zij zijn allen getrouwd en hebben gezinnen. Mijn zuster verwacht over vijf maanden haar vierde kind en is vast van plan het daarbij niet te laten. Het gaat hun allen goed, maar de advocaat heeft een kind verloren, nu drie jaar geleden, een meisje. Vader heeft negentien kleinkinderen'.

'Hoe ben je in Parijs gekomen, Zwerver?'

'Ik was tegen den zin van mijn vader journalist geworden. Ik ben toen al gauw naar het buitenland gegaan, eerst naar Londen, later naar New York. Ook ben ik een half jaar te Berlijn geweest. Toen kon ik hier een betrekking krijgen. Ik heb van de gelegenheid geprofiteerd om in de rechten te studeeren en aan de Ecole des Sciences Politiques. Ik was net klaar toen de oorlog uitbrak. Onmiddellijk heb ik dienst genomen en ben in 1917 voor Craonne gewond. Daarna heb ik voor de propaganda gewerkt en in het begin van 1919 ben ik aan de *Eclaireur* gekomen'.

'Ben je intiem met je broers en je zuster?'

'Den bankier heb ik altijd als mijn besten vriend beschouwd. Maar het ging minder goed in November. We begrijpen elkaar niet meer. Hij heeft een aardige vrouw, ik mag haar graag. Ze hebben nu al zes kinderen'.

‘Je moet zorgen, dat het weer in orde komt’, zei Jeanne. ‘Het moet heerlijk zijn goed overweg te kunnen met je familie. Ik ben eenig kind, mijn vader is vroeg gestorven, ik herinner me hem nauwelijks meer. Moeder zegt, dat ik op hem lijk, ook innerlijk. Hij was architect. We woonden in Poitiers. Moeder had geen geld, ze is toen gaan werken met haar broer, die een graanzaak had opgericht. Mijn oom is gestorven, de zaak is groot geworden. Moeder drijft haar nu alleen. Zij is energiek en sterk. Ze was ook niet gemakkelijk. Het heeft heel wat voeten in de aard gehad, voor ik aan het theater mocht. Erg intiem zijn we nooit geweest. Onze naturen loopen te veel uiteen. Ik heb het erg moeielijk gehad toen ik pas van het Conservatoire kwam. Ik verdiende weinig en wilde niet om geld vragen aan moeder. Later ging 't beter. Toen...’ Haar gezicht betrok. Er was pijn in haar oogen. De Zwerver begreep, dat zij aan haar liefdesgeschiedenis dacht. ‘Toen’, hernam ze, ‘ben ik een jaar ziek geweest. Later ging het ook beter met mijn werk’. Ze dacht na. ‘Ik heb eigenlijk niet veel te vertellen. Ik ben op een lyceum geweest, heb Latijn geleerd en eindexamen gedaan. Moeder hoopte, dat ik naar de Hoogere Handelsschool zou gaan, in de rechten studeeren en later bij haar in de zaak komen. Maar ik wou naar het theater en heb doorgezet. Ik heb er geen spijt van. Ik ben alleen, vrij en onafhankelijk. Meer kan ik van het leven niet verwachten. Moeder zie ik een paar maal in het jaar, soms bezoek ik haar in de vacantie. Zij is een eigenaardige vrouw, kan niet meer buiten haar werk. Ze is nog jong, zevenenveertig. Veel heeft ze van mijn vader gehouden, na hem is er nooit meer een man in haar leven geweest. Ze is op haar manier gelukkig. Ze is rijk geworden, wij hadden een auto en een buiten, la Ferronnaye, niet ver van Poitiers. Daar hebben we eens een heel jaar voor mijn gezondheid gewoond. Moeder ging 's morgens vroeg weg met de auto en kwam laat thuis voor het diner. Ik zag haar bijna nooit. Ik ben veel alleen geweest. Met mijn laatste gouvernante ben ik bevriend gebleven, die doet nu de huishouding voor Moeder’.

‘Zullen we een eind langs de zee loopen?’ vroeg de Zwerver.

Ze knikte. Hij sprong op, stak de hand uit en hielp haar opstaan. De plaid bracht hij naar de auto en ging rechts van

Jeanne loopen. Hij nam haar elboog in zijn hand, zooals hij dat met zijn vrienden placht te doen. Zij hield haar hoed in de hand, de zon maakte heur haar goud, hij zag haar fijn profiel scherp afgelijnd tegen zee en lucht. Er was een groote sterke vreugde in hem.

Jeanne vroeg verder over zijn Moeder. Hij vertelde graag en Jeanne luisterde geboeid. Ze wilde weten, hoe hun huis was en hoe hij zijn vacanties had doorgebracht. De Zwerver sprak over zijn eindelooze voetreizen in Holland, in Frankrijk, in Zwitserland, in Schotland. Later toen hij buitenslands was, bleef hij altijd eerst een week thuis, maar daarna trok hij er weer op uit. 'Niets rust zoo uit', zei hij, 'als voetreizen met den zak op den rug'. Als ik goed op dreef ben, loop ik veertig kilometer per dag en meer. In de steden leef ik als een heer, ontzeg me niets, buiten ben ik een vagebond. Bijna altijd ga ik alleen, mijn vrienden konden het niet bijsloffen. En dat is echte ontspanning. Je hebt den heelen dag vóór je om over alles na te denken, over je werk, jezelf en anderen. Dezen zomer ga ik weer ergens de bergen in. Mijn plan staat nog niet heelemaal vast, ik denk sterk over de Pyreneeën. We zullen wel zien'.

'Ik ken de Pyreneeën', zei ze. 'Ik weet er een heel klein dorp, waar zoo goed als nooit toeristen komen, een ideaal oord voor wie eenzame rust wil. Ik vertel aan niemand, waar het is; als ik er heenga, wil ik geen bekende gezichten zien'.

'Hoe heet het?' vroeg de Zwerver.

Ze schudde gedecideerd het hoofd. 'Dat zeg ik niet'.

'Dinsdagmorgen ga je naar Holland om 8 uur 10', zei de Zwerver. 'Ik zal je goeden dag komen zeggen aan het station. Je wilt misschien wel een pakje meenemen voor mijn broer. Het zijn boeken'.

'O Zwerver', klaagde ze, 'waarom heb je toch aan je broer getelefoneerd! Ik zie er zoo verschrikkelijk tegen op. Ik ben altijd stroef met menschen, die ik niet ken. Ik ben verlegen, ik zal me gegeneerd voelen, ik weet waarachtig niet, hoe ik me houden moet'.

'Dat zal wel meevallen', zei de Zwerver en hij bedacht met vreugde, dat ze niet meer over aftelefoneeren sprak. Hij deed een dwaas verhaal over een bekenden, ouden senator, die dupe was geworden van een handige intrigante.

‘Laten we nog wat gaan zitten’, zei hij.

Ze gingen languit in het zand liggen. Hij legde zijn hand onder haar hoofd en steunend op zijn arm keek hij naar haar. Ze zag nu minder moe, haar wangen waren zachtroze geworden. Ze leefde geheel in het oogenblik, liet zich door de zon bestralen en dronk licht en lucht. Hij zag een groote horenschelp, haalde die naar zich toe en hield ze tegen haar oor. ‘Nu hoor ik twee zeeën’, zei ze.

‘Pas op, of je slaapt weer in’, zei de Zwerver.

‘Ik wou altijd zoo blijven, als ik nu ben’, antwoordde ze.

Ze bleven een half uur liggen, spraken weinig en lieten den tijd verglijden. Toen keek de Zwerver op zijn horloge en vroeg of ze vóór hun vertrek nog wilde theedrinken.

‘Nee’, zei ze, ‘ik wil hier blijven en nooit meer weg’.

De Zwerver dacht na. Zij moesten weg, voor thee was eigenlijk geen tijd meer.

‘Jeanne’, zei hij zachtjes, haar voor het eerst bij haar voornaam noemend, ‘Jeanne meisje, we moeten weg’.

‘O’, klaagde ze, ‘nu al, ik heb nog nooit zoo'n heerlijken dag gehad, ik kan niet begrijpen, dat ik weg moet’.

De Zwerver hielp haar op. Ze duizelde even en hield zijn arm vast. Toen zij haar hand wilde terugtrekken, drukte hij die tegen zich aan.

‘Neem m'n arm’, zei hij, ‘'t is de verkeerde, maar daaraan is niets te doen’.

Langzaam wandelden ze terug naar het hotel, waar zij gedejeuneerd hadden. De chauffeur was bezig benzine in het reservoir te gieten. Hij was spoedig klaar. De Zwerver installeerde Jeanne weer en ging in zijn hoekje zitten. Een laatste blik op de zee, toen zwaaide de auto rond en ze reden weg.

‘Heb je geen honger?’ vroeg de Zwerver, ‘je hebt geen thee gehad’.

Ze schudde het hoofd en bleef peinzend voor zich uitstaren. Ze dacht blijkbaar over iets na. Een tijdlang zwegen ze, hij keek naar het landschap en voelde zich kinderlijk gelukkig. Hij weerde de opkomende gedachte, dat dit het begin van het einde van het feest was, af, hij wilde niets dan genieten. De auto had zijn volle vaart en liep over de honderd kilometer.

‘Heb je het niet koud?’ vroeg de Zwerver.

Ze schudde het hoofd en bleef denkend voor zich uitstaren.

‘Zwerver’, zei ze opeens, ‘waarom heb je je laten naturaliseeren?’

‘Ik was erg gedesillusionneerd, toen ik uit Holland kwam van den winter’, zeide hij. ‘Het was ook beter voor mijn positie en ik ben nu officieel in het kader gekomen, waarin ik thuis hoor’.

‘Dat je het voor je positie doet kan ik begrijpen’, zei ze, ‘maar je desillusie had geen aanleiding moeten zijn. Dat is verkeerd gezien. Je oordeel over Holland en de Hollanders is verkeerd, je staat er veel te subjectief tegenover. Ik begrijp je redeneering ook niet. Je vergt het onmogelijke. Hadt je eigenlijk gewild, dat Holland had meegedaan in den oorlog?’

‘Dat heb ik wel eens gewild’, antwoordde de Zwerver. ‘Maar ik heb later begrepen, dat ik ongelijk had. Holland zou geen aanwinst voor de geallieerden zijn geweest, maar een broeder te meer, die geholpen moest worden. De Hollandsche riviermonden zouden een voortreffelijke basis voor de Duitsche onderzeeërs zijn geweest. Het land zou ontzettend hebben geleden, zonder profijt voor de goede zaak, het had bovendien bij een oorlog niets te winnen en veel te verliezen. Het heeft goed gedaan neutraal te blijven. Maar neutraliteit is moreel gesproken een slechte zaak. De menschen worden er niet beter op, als ze lijdzaam toezien en afwachten. Daarbij komt, dat alle belligerenten door hun intensieve propaganda den neutralen het idee hebben bijgebracht, dat hun oordeel van bizondere waarde was. Waar anderen handelden praatten zij, en aan dat praten is te veel gewicht gehecht’.

‘Ik denk’, zei Jeanne, ‘dat je er met te veel illusies bent heengegaan. Er bestaat in de wereld geen milieu, groot of klein, dat per slot van zaken niet zijn eigen meeningen vormt en die voor de beste houdt. Dat is geen eigenwijsheid, zooals jij zegt, dat is natuurlijk, onvermijdelijk. Alle meeningen zijn het resultaat van verschillende factoren. De dagelijksche aanraking met de werkelijkheid door handelend optreden is zoo'n factor. Jouw oordeel is zoo min definitief als dat van de Hollanders. Ik geloof ook niet, dat volkeren elkaar kunnen begrijpen. Zij hebben ieder hun eigen aard en ze kunnen op zijn best tot wederzijdsch begrip komen als het een gemeenschappelijke ervaring betreft. Maar daar houdt het mee op. Je bent natuurlijk ook te scherp tegen de menschen ingegaan.

Je hebt je geërgerd en je hebt niet geprobeerd te begrijpen. Als je dat hadt gedaan, zou je niet zoo ontstemd zijn geweest. Bovendien is een hoogstwaarschijnlijk tijdelijke ontstemming een slecht argument voor een naturalisatie, die definitief is. Franschman wordt je nooit, dat wordt men niet, dat ìs men. Zoo bèn jij ook Hollander. Dat neemt niet weg, dat je veel van mijn land houdt, dat je het naar je beste weten en met succes dient en dat je je zeer nuttig maakt. Begrijp me goed. Ik vind, dat je volkomen op je plaats bent. Maar dat verandert niets aan de kwestie van je nationaliteit. En vergis je niet. Holland is je veel liever dan je zelf wel weet. Als dat niet het geval was, zou je niet zoo diep teleurgesteld zijn en je niet zoo hebben geërgerd. Die ontstemming zal slijten met den tijd. Het ergste van het geval vind ik, dat je met je broer den bankier nu minder goed bent geworden'.

De Zwerver zweeg. De kwestie was nog altijd zeer pijnlijk voor hem. Hij vermeed zooveel mogelijk eraan te denken en dat maakte de bezetheid van zijn leven betrekkelijk gemakkelijk. Dus ben en blijf ik, wat ik feitelijk niet zijn wil, dacht hij. Jeane heeft gelijk, ik heb door mijn scherp positienemen verzet uitgelokt. Die officier met zijn theorieën was ook een uitzondering. In het algemeen hebben de Hollanders, niettegenstaande hun critiek, sympathie voor Frankrijk. Jeanne heeft werkelijk gelijk. Ik heb gedacht in mijn eigen land alles te kunnen zeggen en verwacht er weerklank te vinden. Maar zeven jaar van zoo uiteenloopende ervaring vervreemdt. Dat is natuurlijk. Ik kan niet het onmogelijke verlangen.

'Begrijp me goed', zei Jeanne nog. 'Je hebt, voor zoover ik weet, in dit land niets dan je werk. Dat is veel, maar lang niet alles. Je familie is in Holland, je jeugdherinneringen zijn in Holland, in Holland ben je tot man gerijpt. Dat de oorlog en de nooden van dezen tijd een diepen indruk op je hebben gemaakt, is natuurlijk. Dat je er voor leeft, spreekt vanzelf, dat komt door je werk. Maar dat verandert aan je nationaliteit niets, zoover deze iets anders is dan een zuiver uiterlijke aangelegenheid. Voor mij en anderen ben je een persoonlijkheid, waarvan je Hollander zijn een integreerend deel uitmaakt'.

De Zwerver knikte. Hij begon te begrijpen.

Het werd donkerder. De chauffeur boog voorover en twee

machtige lichtbundels, die op een afstand van den wagen één werden, sprongen uit. De auto raasde verder. Het werd koeler. De Zwerver stond op en nam Jeanne's bontmantel uit den kap. Hij hielp haar erin.

Een half uur later waren zij in een klein stadje en stopten voor een hotel. Ze gingen naar de eetzaal. Daar stond in een hoek een tafel met bloemen versierd, gedekt voor twee. De Zwerver, die enkele woorden met den hotelier had gewisseld, leidde Jeanne erheen. Hij liet haar 't menu zien en ze zei verrast:

'Maar Zwerver, wat heb je toch gezorgd! Daar ben ik niet aan gewend, dat doet nooit iemand voor me. Wat 'n beeldige bloemen en zoo'n heerlijk menu. Ik ben er verlegen van. Waar heb ik dat mee verdiend?'

'Door met me mee te gaan', zei de Zwerver, ''t Is aan mij, jou te bedanken, niet omgekeerd'.

'Zwerver', begon ze aarzelend, 'waarom...' Maar ze voltooide niet.

'Wat?', vroeg de Zwerver.

Zij schudde het hoofd en keek hem onderzoekend aan.

'Nee', zei ze, 'ik zeg 't niet'.

De Zwerver, die begreep wat zij had willen vragen, drong niet aan.

'Als je om twaalf uur thuis wilt zijn, hebben we hier een uur om te eten. We hebben dus geen haast, maar ik moet nog wel even naar de courant voor halfeen. We kunnen in het donker niet zoo hard rijden als vanmorgen. Ben je niet te moe? 't Is een lange dag'.

'Nee', zei ze, 'moe ben ik niet. Ik kan alleen maar niet begrijpen dat ik vanavond weer in Parijs zal zijn en overmorgen naar Holland ga. We blijven tien dagen weg. Ik ben erg benieuwd je land te zien'.

'Mijn land', zei de Zwerver bitter.

'Ja, jouw land', antwoordde ze, 'je zult je erbij neer moeten leggen'.

Ze hadden honger en aten met smaak. De eetzaal was vol, er was gegons van stemmen. Maar zij voelden zich ver van de anderen, in hun hoekje, in het zacht roze licht van de kleine electrische lamp op hun tafel.

Zij begonnen kinder- en jeugdherinneringen op te halen,

voelden zich vrij en ongedwongen, het werd een uur van kostelijke intimiteit. Hij drong erop aan, dat zij bij de koffie een liqueurtje zou nemen.

'Waarom?' vroeg ze.

'Ik ben bang, dat je je vermoeit; als je een glaasje neemt, dan slaap je misschien wat in de auto'.

'Ik zou je danken', zei ze verontwaardigd, 'ik wil geen oogenblik van dezen dag verliezen'. En ze nam het liqueurtje niet.

Toen ze uit het hotel gingen, vonden ze het buiten frisch. Hoewel Jeanne protesteerde, liet de Zwerver de kap opzetten. 'We moeten voorzichtig zijn' zei hij, 'als je pijn in je keel krijgt of verkouden wordt, kan je de volgende week niet spelen. De Hollanders zouden 't me nooit vergeven en ik sta bij hen toch niet in een al te best blaadje'.

Toen begon een lange nachtelijke rit. In het begin praatten zij nog, maar later zag de Zwerver, dat Jeanne moe werd. Hij schoof een klein kussen achter haar hoofd en zeide haar achterover te leunen. Ze zat nu stil voor zich uit te staren. De Zwerver zag haar oogen telkens toegaan, maar dan richtte ze zich weer op met een schokje. Ze worstelde tegen den slaap De Zwerver draaide het licht uit. 'Waarom doe je dat?' mompelde ze vaag en sliep meteen in.

De Zwerver leunde achterover en stak zijn lange beenen uit. De auto joeg aan achter de lichtkegel die zij uitzond, een dunne maansikkel was aan den besterden hemel gerezen. Hij voelde zich blij en onbezorgd en dacht aan den dag, die als een droom nu achter hem lag. Jeanne had echt genoten, dat wist hij. Hij zag nu alleen de witte vlek van haar gezicht in den donkeren hoek. Hij dacht eraan hoe hij haar had zien liggen slapen in het zand. Er kwam een golf van warme teederheid in hem op. Hij vond haar fragiel en hulpbehoevend; hij zou haar beschermen; zij zou veilig zijn in zijn armen. Hij wist nu ook, dat zij en geen andere dè vrouw van zijn leven was. Het kwam hem voor alsof hij leefde in een nieuw licht. Wel waren er vrouwen geweest in zijn leven; als jonge man was hij erg verliefd geweest, maar dit had hij nog nooit beleefd. Begrip van plaats en tijd verloor hij, wist alleen nog, dat hij van haar was voor nu en altijd en dat zij bij hem zou komen.

Plotseling verminderde de auto zijn vaart. De chauffeur

toeterde lang en aanhoudend. De Zwerver zag vooruit midden op den weg een hoogbeladen wagen. De chauffeur maakte woedende gebaren, toeterde en toeterde. Jeanne werd wakker, wreef de oogen en zei langzaam:

‘Nu heb ik toch geslapen, waar zijn we?’

‘Ik weet 't niet’, antwoordde de Zwerver, ‘we moeten een wagen voorbij, die niet wil wijken’.

Eindelijk schoot de auto verder. Jeanne was recht gaan zitten en keek naar buiten. ‘Hoe mooi’, zei ze, ‘zoo vredig, waarom heb je me laten slapen?’

De Zwerver lachte. ‘Blijf nu maar goed wakker, anders slaap je straks niet als je thuis komt’.

Hij knipte het licht weer aan en keek op zijn horloge, ‘over een uur zijn we in Parijs, dan is de koek op’. Hij zuchtte ‘vanmorgen dacht ik dat er geen einde kon komen aan dezen dag. Het is een droom geweest’.

Jeanne antwoordde eerst niet, maar hij zag aan haar gezicht, dat zij nadacht over iets dat haar moeite kostte te zeggen. Eindelijk begon ze haperend.

‘Je hebt gelijk, 't Is een dag als een droom geweest. Maar nu moet je me eerlijk zeggen. Je hebt veel geld uitgegeven en je hebt alles vooruit geprepareerd. Dat kostelijke diner is zoo maar niet van zelf op tafel gekomen. Waarom heb je dat alles voor me gedaan? Ik weet niet, wat ik je terug kan doen, ik heb 't gevoel, dat ik een groote verplichting aan je heb. Laat me tenminste mijn aandeel in de kosten betalen. Ik vraag me ook af’, zei ze zachtjes, ‘of er geen ander is, die recht had op dezen dag’.

‘Nee’, zei de Zwerver vast, ‘er is geen ander. Ik sta alleen in het leven, ik ben een eenzaam man. Dat is niet altijd zoo geweest. Maar ik ben te oud geworden en heb geen tijd voor avontuur in de liefde. Over het geld hoef je je geen zorg te maken. Ik verdien meer dan ik noodig heb. Je hebt geen verplichting aan me. Je kunt je niet voorstellen, wat het is voor me, een heelen dag met een vrouw als jij samen te zijn. Ik verzeker je naar volle waarheid, dat ik van ons beiden de meeste reden tot dankbaarheid heb. Ik vind het heerlijk, dat je dezen dag hebt geappreciëerd. Als je me bedanken wilt, dan ga je een volgenden keer weer mee, als er zich een of andere gelegenheid voordoet. Beloof me dat’.

De Zwerver stak zijn hand naar haar uit. Ze legde aarzelend de hare erin. Hij hield die even vast.

‘Afgesproken. In ieder geval zie je me overmorgen aan den trein. Dan zal ik een boek voor je meebrengen als herinnering aan vandaag. Ik zal je mijn eigen exemplaar geven met een woordje voorin. En ik geef je een pakje mee. Je kent m'n familie nu een beetje, je hoeft er dus niet meer tegen op te zien naar ze toe te gaan’.

Toen ze voor haar huis stonden kon de Zwerver er bijna niet toe komen van haar weg te gaan. Ze dankte hem met eenvoudige, hartelijke woorden. Hij had zijn hand op haar schouder en keek op haar neer. Hij verstond niet, wat ze zei. Plotseling bukte hij zich, zoende haar op het voorhoofd, riep tot den chauffeur ‘naar de courant’ en verdween.

V.

De redactie-vergadering scheen den Zwerver dien dag eindeloos toe. Jeanne had hem geschreven om te zeggen, dat zij 's avonds zou komen vertellen van haar reis naar Holland. ‘Ik zal wel weer mee moeten gaan eten en leg me daar bij voorbaat bij neer, maar ik reken erop, dat de begroeting en het afscheid in overeenstemming zullen zijn met de gebruikelijke vormen tusschen lieden, die sympathie voor elkaar hebben en misschien op weg zijn goede vrienden te worden’.

Zoo stond in het briefje. Verder ‘ik speel niet en heb mijn avond vrij gehouden. Maar ik ben erg moe, en wil vroeg naar bed. Maak het dus niet te laat’.

Ze is bang geworden door die zoen, dacht de Zwerver. Toen ik haar ging begroeten aan den trein, was ze ook al gereserveerd. Ik dacht, dat 't gêne was voor de collega's. Maar 't is die zoen en anders niet. Ik ben stom geweest. Hij had zich voorgenomen voorzichtig te zijn, niets te bruskeeren. Ik ben bang, dat zij na haar slechte ervaring de schrik beet heeft voor de liefde, 't Is een kruidje-roer-me-niet. Als ik te recht op mijn doel afga, trekt ze zich terug. Oppassen, geduld hebben.

Toen de redactie vertrokken was, deed de Zwerver de communicatiedeur met de wachtkamer open en begroette haar, eenvoudig en kalm. Hij schrok ervan, zoo moe en bleek als

ze er uitzag. Maar hij sprak er niet over. Hij schoof de groote, gemakkelijke fauteuil voor de bezoekers aan, zoodat ze goed in het licht kwam te zitten en vroeg of ze succes had gehad.

‘Je hebt een prachtcritiek gehad’, zei hij.

Ze zei met korte woorden, dat alles uitstekend was gegaan. Veel publiek, een uitstekende pers, hartelijke ontvangst, veel bloemen. Ze vond Holland mooi, ze had de bollenvelden gezien en was verrukt over Amsterdam. ‘Een goed land, dat land van jou’. Ze legde twee pakjes op tafel. ‘Van je zuster en van je broer de bankier’, zei ze.

De Zwerver bedankte en vroeg of ze zin had, op dezen mooien zachten avond, ergens buiten te gaan eten. In St. Cloud bijvoorbeeld. Dat wou ze graag, als hij 't maar niet te duur maakte, want dat bezwaarde haar.

‘Laten we dan gaan’, zeide hij.

Ze reden door een al warm en stoffig Parijs naar St. Cloud. Hier nam hij haar mee naar een klein, eenvoudig restaurant, waar ze aten onder een open veranda, die uitkwam op een met boomen beplante binnenplaats.

De Zwerver koos het menu en zei:

‘Vertel me’. Ze aarzelde een beetje en toen:

‘Ik begrijp niets van wat je me verteld heb. Ik vind je familie buitengewoon aardig. Hartelijk, eenvoudig, vol belangstelling. Ik heb er me dadelijk thuis gevoeld. Ik begrijp heelemaal niet, waarom je het niet eens bent met je broers. Ik heb nog nooit zoo'n sympathieken man ontmoet als Frits den bankier. Het heeft bepaald aan jou gelegen. En je Vader is charmant. Die oude heer met z'n mooie witte haar en witte baard, is zoo galant en hoffelijk als je dat alleen nog maar bij die generatie vindt. Hij spreekt zoo keurig Fransch, op de ouderwetsche zeventiendeëeuwsche manier. En de menschen zijn zoo beleefd. Zij spraken altijd Fransch, ook met elkaar, als ik erbij was, behalve de kinderen. Die zijn schattig gewoon. De jongste van Eduard is de mooiste baby, die ik ooit heb gezien. Al die kinderen zijn aardig, de oudste spreken al enkele woordjes Fransch. Daar waren ze heel trotsch op’.

‘En jij hebt ze schandelijk verwend’, zei de Zwerver, ‘je bent in Den Haag met die heele bende, zestien stuks, en de mama's en mijn Vader taartjes gaan eten. En ze hebben ieder nog, voor je wegging, een cadeautje van je gehad’.

‘Hoe weet je dat?’ vroeg ze verbaasd.

‘Dat heeft in alle Hollandsche couranten gestaan’.

‘Niet waar’, zei ze.

‘Ik heb getelefoneerd’, gaf de Zwerver toe. ‘En nu precies vertellen, in volgorde’.

Ze gaf verslag. En toen bleek, dat ze een avond lang met den bankier en zijn vrouw over het geval had gepraat. De bankier had het zich net zoo aangetrokken als de Zwerver zelf. ‘Och’, had hij gezegd, ‘ik begrijpt 't wel, die kwesties wegen voor den Zwerver veel zwaarder dan voor mij. 't Betreft in de eerste plaats zijn werk, waar hij heelemaal in opgaat. Hij heeft geen gezin en hij heeft zijn familie niet om zich heen. Zijn beste vrienden zijn gesneuveld. Hij heeft zijn heele belangstelling samengetrokken op de politiek, op al de moeielijke vraagstukken van dezen tijd. Hij weet er natuurlijk veel meer van dan wij, is door en door een man van zijn vak. En daarom kan hij van ons geen tegenspraak velen. Hij heeft het ronduit gezegd. ‘Ik kan me voorstellen, dat jullie mij vraagt, hoe 't is, maar niet dat jullie 't mij wilt vertellen’. Maar hij vergeet, dat hij scherp partij heeft gekozen. Andere menschen, die het op zijn minst even goed weten als hij, denken er anders over. Meeningen zijn vrij. Wij zijn altijd voor Frankrijk geweest en heelemaal niet pro-Duitsch. Maar het kan wel niet anders dan dat onze meeningen van de zijne afwijken’.

‘Je broer heeft gelijk’, zei Jeanne. ‘Je hebt niet altijd het geduld gehad om te overtuigen. Ik denk, dat je op tegenstand bent gestuit, die je niet hadt verwacht, dat je daardoor ongeduldig bent geworden en dus onbillijk. Dat je reis een mislukking is geweest, is jouw schuld, niet van de anderen’.

‘Ik stuur je nooit meer naar mijn familie’, zei de Zwerver, ‘je heult met ze tegen mij’, en hij zag haar aan met een warmen blik.

‘Als ik weer naar Holland kom, ga ik toch naar je familie, daar heb ik jou niet meer voor noodig. 't Is me zoo uitstekend bevallen, dat ik er niet over denk, ze links te laten liggen. Ik heb trouwens beloofd terug te komen’, zei Jeanne gedecideerd.

‘Dan is het met mij’, dacht de Zwerver, maar hij zeide het niet.

‘Nu een nieuwtje’, zei Jeanne, ‘de bankier en zijn vrouw komen over drie weken voor veertien dagen naar Parijs’.

‘Dat heb jij ze aangeraden’, viel de Zwerver in. Hij wist van vreugde niet wat hij verder zou zeggen. Zijn oogen werden vochtig, hij was ontroerd. Jeanne bloosde. ‘Ik vond het zoo naar voor je en ik wist wel, dat het een misverstand moest zijn’, zei ze langzaam. ‘Nu zal alles zeker wel in orde komen. En dan heb ik nog een nieuwtje. Je schoonzuster verwacht over zes maanden haar zevende kind. 't Zal naar jou heeten, als 't een jongen is’.

‘'t Wordt tijd’, bromde de Zwerver, die zijn ontroering trachtte te verbergen, ‘'t wordt tijd, dat ze eens aan mij denken’.

‘Niet onaardig zijn’, vermaande ze.

De Zwerver was een poos stil. ‘Dat heeft zij nu voor mij gedaan’, dacht hij, ze is een schat, een schat, een echte, lieve vrouw, de allerliefste. Ze heeft aan me gedacht, ze is voor me opgekomen. Hij pakte haar hand over de tafel en kuste die. Ze bloosde weer en trok haar hand dadelijk terug. ‘Ik houd niet van zulke dingen’, zei ze een beetje scherp.

‘Wat doe jij als ze hier komen’, vroeg hij.

‘Ik ben een paar avonden vrij en kan me wel een keer of wat laten vervangen’, antwoordde ze. ‘'s Middags ben ik, behalve Donderdags en Zondags, altijd vrij. Ik zal me dan wel met hen kunnen bemoeien. Dan kan ik meteen een beetje mijn dankbaarheid toonen’.

‘Weet je wat’, zei de Zwerver, ‘maak je vrij op den dag van hun aankomst. Ik kan ze niet van den trein halen, op dat oogenblik ontvang ik en daarna heb ik redactievergadering. Ik stuur jou de auto, jij gaat naar het station en jij brengt ze naar hun hotel. Je stuurt me de auto terug, ik kom jullie halen en dan blijven we 's avonds met zijn vieren bij elkaar. Maak toilet, dan nemen we het er goed van’.

‘Ja, maar dat kan niet’, zei Jeanne, ‘ik hoor niet bij de familie, jullie moeten eerst alleen zijn met elkaar. Later is wat anders’.

‘Nee’, zei de Zwerver, gedecideerd, ‘je moet zien, dat je eer hebt van je werk. Jij hebt juist gezien in de kwestie met m'n broer en dat wil ik je toonen. Jij hoort erbij’.

Zij leunde moe en bleek achterover in haar stoel. Hij werd angstig omdat ze er zoo smalletjes uitzag.

‘Je moet naar huis meisje’, zei hij bezorgd, ‘en slapen gaan. Ik verwijt me, dat ik je zoover heb meegenomen. Er is toch niets bizonders aan de hand?’ vroeg hij ineens bang.

Ze schudde van nee. ‘Alleen maar heel erg moe’, zei ze zachtjes.

Hij betaalde en hielp haar in de auto. Hij zei tegen den chauffeur over Suresne en door het Bois de Boulogne terug te rijden.

De avond was zacht en mild. Jeanne zat met toeë oogen. Door een schok rolde haar hoofd tegen zijn schouder aan. Hij wist niet of zij sliep of niet en verroerde zich niet. Een eindje voor haar huis, schoof hij haar zacht terug. Ze stapte half slapend uit en verdween zonder iets verstaanbaars te hebben gezegd. Hij vond het benauwend haar zoo doodelijk vermoeid te zien en besloot den volgenden dag te laten vragen, hoe zij het maakte.

P. ROOSENBURG.

(Wordt vervolgd).

De verdediging der Indische petroleumhavens.

Wie de Memorie van Toelichting op de Vlootwet 1925 bestudeert, merkt op dat de Regeering haar standpunt ten aanzien van de taak die onze vloot in een Pacificconflict zal spelen, fundamenteel gewijzigd heeft. Werd aan de vloot in de verschillende ontwerpen der vorige vlootwetten niet alleen de handhaving der neutraliteit maar bovendien de verdediging van Indië opgedragen, het ontwerp 1925 brengt ons een zuivere neutraliteitsvloot.

Sterker dan in de Vlootwet 1924 heeft onze zelfstandigheidspolitiek zich in het nieuwe ontwerp geopenbaard en scherp is dit beginsel in de Memorie van Toelichting in de volgende bewoordingen geformuleerd:

'Grondslag van (onze) defensiepolitiek is derhalve: nakoming van onze verplichtingen als zelfstandige staat bij een conflict tusschen anderen. Dat is onze allerminste plicht; een weermacht berekend om dezen plicht te vervullen, is de zwakste die een zelfstandige staat kan onderhouden.'[1)]

Is echter in het ontwerp 1925 voldoende rekening gehouden met de eischen die de handhaving der neutraliteit ons stelt? Uit de Vlootwet 1925 blijkt dat zoo onze neutraliteitshandhaving al niet graviteert om de verdediging onzer oliehavens, deze verdediging toch een zeer voorname plaats zal innemen in ons defensiestelsel bij een komend Pacificconflict.

Te vergeefs zoekt men in het ontwerp 1925 naar eenige

1) M.v.T. Vlootwet 1925 p. 4.

aanwijzing dat aanslagen op die havens krachtig zullen worden afgeweerd. Integendeel men heeft gemeend de verdediging te land dier havens aan een handvol infanteristen over te kunnen laten, terwijl uit de woorden van den Regeeringsgemachtigde, den vice-admiraal Gooszen, bij het debat in den Volksraad gesproken, blijkt, dat de verdediging ter zee onvoldoende moet worden geacht en er bij het optreden onzer duikbooten rekening is gehouden met de mogelijkheid dat Balikpapan (ongeschonden?) in het bezit van een der belligerenten zal komen.

Wij zullen aantoonen dat zoo in de verdediging onzer oliehavens niet beter wordt voorzien, er niet alleen groot gevaar zal bestaan dat een der belligerenten een deel der aldaar gevestigde industrie zal vernielen, maar dat wij daardoor neutraliteitsschendingen uit zullen lokken die ons ontijdig in een Pacificconflict zullen betrekken.

***

Zooals opgemerkt werd is de vloot van de Vlootwet 1925 ingesteld op de handhaving der neutraliteit. Hoe men zich het optreden dier neutraliteitsvloot voorstelt blijkt uit de volgende zinsneden der Memorie van Toelichting:

'...In Oost-Azië behoort de gedachte aan een maritieme verdediging tegen groot opgezette aanvallen noodgedrongen (om financieele redenen) te worden losgelaten'.

'...De beveiliging van Indië dient zich derhalve te beperken tot het meest waarschijnlijke geval, n.l. het tegengaan van neutraliteitsschendingen en hierop gerichte operaties zooals deze kunnen worden ondernomen door lichte strijdkrachten... In Nederlandsch-Indië is de vloot te beschouwen als het operatieve orgaan, waarmede onze souvereine rechten in den archipel naar vermogen zullen worden verdedigd'.[1)]

De rol die aan het Leger bij de neutraliteitshandhaving is toebedeeld, is van ondergeschikten aard. Behalve voor politiediensten is het bestemd voor de bescherming van de havens Soerabaia en Batavia.

1) M.v.T. Vlootwet 1925 p. 4.

Bij een nauwkeurige bestudeering der officieele stukken betrekking hebbende op de Vlootwet 1925 en de verklaringen van den Regeeringsgemachtigde, den vice-admiraal Gooszen, in den Volksraad, krijgt men den indruk dat de gedachtengang die voor de samenstelling der Indische Vloot en de keuze van de basis Soerabaia beslissend is geweest, de volgende is.

Afgescheiden van mogelijke neutraliteitsschendingen van min of meer ernstigen aard, zijn onze oliehavens en in het bijzonder Tarakan en Balikpapan die ruim 2/3 van de heele Indische productie leveren, het meest blootgesteld aan aanslagen tegen onze neutraliteit.

Teineinde die aanslagen tegen te gaan, dient het steunpunt der onderzeevloot zoo dicht mogelijk bij die havens te worden gekozen. Soerabaia heeft tactisch vele nadeelen, die zeer wel onderkend zijn, maar strategisch is het in verband met de verdediging veel beter gelegen. De Regeeringsgemachtigde formuleerde in zijn verdediging der Vlootwet zijn zienswijze op zeer sobere wijze met de woorden: 'Wat de strategische ligging betreft (van Soerabaia) acht de Regeering die niet minder gunstig dan die van Tandjong-Priok'.[1)] Zeer terecht! Want behalve dat die haven beter gelegen is voor een actie tot dekking onzer oliehavens, worden daardoor ook de olievelden in Rembang en Soerabaia, met een productie van bijna 300.000 ton (dat is 1/5 à 1/6 der Indische productie) gedekt.

Maar er is meer en wij zullen hier den vice-admiraal Gooszen zelf aan het woord laten: '*Eenige mogendheid neemt* Balikpapan, - hierbij dus aannemende dat wij dit niet hebben kunnen beletten, - dan worden de onderzeeërs ingezet om verder in- en uitvaren der schepen te beletten, en hierbij is de kans op slagen voor ons groot. Wat heeft de neutraliteitsschender dan aan het bezit van Balikpapan als hij die olievoorraden niet kan uitvoeren'?

In duidelijke taal is dus de opzet der Vlootwet 1925 de volgende. Geld om een vloot te betalen afdoende voor de *verdediging* van Indië, is er niet! Wij moeten ons tevreden stellen met een vloot ingesteld op het *tegengaan van neutraliteitsschendingen*. Het meeste gevaar voor schending der neu-

1) Handelingen p. 337 1924.

traliteit leveren de oliehavens Balikpapan en Tarakan op. Wij zullen al onze krachten inspannen om die neutraliteitsschending tegen te gaan, met onze onderzeevloot. Is dit niet mogelijk, vallen die havens toch in vijandelijke handen, dan zullen wij door een duikbootguerilla trachten te verhinderen dat petroleumproducten uit die havens worden uitgevoerd. En om die opdracht te kunnen volvoeren is Soerabaia als vlootsteunpunt gekozen.

Tevens blijkt uit den opzet van dit plan tot handhaving onzer neutraliteit, dat een *grondige* vernieling der petroleuminstallaties zoowel in de havens als op de petroleumterreinen niet in de bedoeling ligt. Want ware dit wel het geval, dan zou een verhindering van den afvoer van petroleumproducten door onze duikbooten overbodig zijn, omdat het een paar jaar zou duren voor die productie van beteekenis zou zijn geworden.

Uit het ontwerp Vlootwet 1925 spreekt wel is waar de wil om onze neutraliteit te handhaven. Buitenlandsche deskundigen zullen zich niet vergissen in de houding die wij in een Pactificconflict aan zullen nemen en in de gedragslijn die wij zullen trachten te volgen. Maar de machtsmiddelen waarmede wij die neutraliteitshandhaving in onze oliehavens denken door te kunnen voeren zijn onvoldoende. Elders werd er reeds opgewezen, dat petroleum de nervus rerum is der huidige slagvloten. In 1917 was het verbruik der Geallieerden tot 12 à 13 millioen ton petroleum gestegen. Voor een zeemogendheid die in het Pacificconflict wordt betrokken is het dan ook van het hoogste belang dat het brandstofvraagstuk voor haar vloot op bevredigende wijze is opgelost. Vooral de petroleumvoorziening van Japan laat zeer veel te wenschen over.

In vredestijd betrekt dit land zijn petroleum uit Amerika en Nederlandsch-Indië. In een Pacific-oorlog houdt echter de petroleumaanvoer uit Amerika op, en daar Japan vermoedelijk niet in staat zal zijn de overzeesche verbinding met Insulinde te onderhouden zoolang de Philippijnen in handen der Vereenigde Staten zijn, zal ook de aanvoer uit Indië zijn afgesneden. Door het Russisch-Japansch verdrag zal belangrijke verbetering in de Japansche oliesituatie worden gebracht. De Amerikaansche ‘Sinclair Corporation’ had reeds eenige

jaren geleden met negeering der Japansche aanspraken exploitatieconcessies in Noord-Sachalin verkregen. Thans is echter in het verdrag bepaald, dat Japan recht verkrijgt op exploitatie van 50% der door Japansche ondernemingen aangeboorde oliebronnen. Naar de overige bronnen kan Japan onder gelijke condities met andere staten bij het verkrijgen van exploitatieconcessies mededingen. Bovendien krijgt Japan gedurende 10 jaar een belangrijke exploitatieconcessie op de oostkust van Sachalin, waaraan het recht is verbonden om de helft der aangeboorde bronnen te exploiteeren.

Toch hebben deze schijnbaar zeer gunstige concessievoorwaarden ook hare keerzijde. De Bolsjewieken hebben concessie-uitgiften steeds beschouwd als een strijdmiddel tegen het buitenlandsche kapitaal. Lenin probeerde een deel van Kamsjatka aan Amerikaansche geldmagnaten in erfpacht te geven, teneinde den onderlingen naijver tusschen Japan en Amerika op te wekken. Uit diezelfde overwegingen werden de petroleumconcessies aan de Sinclairgroep uitgegeven. Maar dat was niet het eenige doel dat Sowjet-Rusland met die concessie-uitgiften trachtte te bereiken. Tusschen de verschillende concessies in werden stelselmatig Russische ondernemingen opgericht. Op die wijze zouden Russische werklieden zich gemakkelijk de werkmethoden der vreemdelingen eigen kunnen maken. Bovendien hadden die vreemde concessionarissen zich te onderwerpen aan de communistische wetten, en bij wetsovertredingen zou het niet moeilijk zijn, om die concessies weer aan Rusland te doen vallen.

Men krijgt uit de bepalingen van het Russisch-Japansche verdrag den indruk, dat door Sowjet-Rusland terdege rekening is gehouden met de mogelijkheid om dit systeem van oorlogvoeren tegen het kapitalisme in toepassing te brengen, als de kans daartoe schoon is.[1)]

Intusschen neemt zulks niet weg dat de petroleumproductie van Sachalin in tijd van oorlog toch ter beschikking van Japan zal zijn, daar het dit eiland volkomen met zijn vloot beheerscht.

Nog een ander punt dient in verband met de verleening

1) C. Nobokoff. Concessions as a new method of Bolshevik Warfare. Fortnightly Review, Maart 1921.

dier petroleumconcessies naar voren te worden gebracht. Indien Japan met kracht aan de exploitatie dier concessies begint, zullen ongeveer in twee à drie jaar, dat is dus omstreeks midden 1927, de olieterreinen in volle productie kunnen zijn. In datzelfde jaar zal Japan ook zijn klein-materieelvloot, bestaande uit 25 kruisers, 81 jagers en 69 onderzeeërs, hebben afgebouwd, zoodat daarmede de geheele geprojecteerde Japansche vloot gereed zal zijn gekomen[1]. Is dat een toevallige coïncidentie, of heeft men te maken met een weldoordacht plan?

Teneinde zich voor zijn olievoorziening minder afhankelijk te maken van het buitenland, heeft Japan ook de exploitatie der olieschaliën van Foesjoen (Mantsjoerije) ter hand genomen, waaruit petroleumderivaten door destillatie worden gewonnen[2]. De in 1924 opgerichte proefinstallatie schijnt intusschen niettegenstaande gunstige bedrijfsvoorwaarden nog geen goede resultaten te hebben opgeleverd.[3] Blijkt echter de exploitatie in de toekomst economisch mogelijk te zijn, dan zouden die schaliën in het petroleumverbruik van Japan voor ongeveer 300 jaar kunnen voorzien.

De Russische petroleumindustrie kan in verband met het lange landtransport natuurlijk maar weinig bijdragen tot de olievoorziening van Japan, ook al valt een opleving dier industrie te constateeren en bedraagt de productie thans reeds ± 70 % van die van 1914.

Van veel meer belang in de toekomst is echter voor de Japansche olievoorziening het gebruik van de ‘colloidal fuel’, bestaande uit poederkool, die in stookolie gesuspendeerd is, hetgeen mogelijk is door toevoeging van een ‘fixateur’, een derde stof, waarvan de samenstelling geheim wordt gehouden. Een mengsel van gelijke hoeveelheden kool en olie is een zeer goede brandstof, waarvan de stookwaarde zelfs die der zuivere olie overtreft[4]

De ‘colloidal fuel’ is reeds twee jaar bij de Amerikaansche marine in gebruik, en men kan er zeker van zijn, dat zoo de Japansche vloot het nieuwe stookmiddel nog niet heeft toe-

1) Miscellaneous Journ. Royal Un. Service 1924 p. 562.
2) Zeitschrift für praktische Geologie. Dec. 1924 p. 152.
3) The oilshale Industry in 1923. The Mining Journal, 19 Jan. 1924.
4) The Petroleum Times van 5-4-'24 p. 494.

gepast, het toch niet lang zal duren of een goede fixateur zal ook in Japan zijn uitgevonden. Dit zal een aanzienlijke beperking van het olieverbruik tengevolge hebben.

Tenslotte zij nog gewezen op de resultaten, die in Duitschland met het Bergin-procédé, genoemd naar den scheikundige Bergius, waarbij uit vlamkolen bij hoogen druk en middelmatig hooge temperatuur door toevoeging van waterstof tot 55% olie wordt bereid, zijn bereikt. Ook dit procédé kan in de toekomst voor de olievoorziening van Japan van beteekenis worden[1)].

Thans is de petroleumvoorziening van Japan nog onvoldoende. De olievelden van Japan en Formosa produceerden ± 270.000 ton olie in 1923, terwijl het stookolieverbuik der Japansche handels- en oorlogsvloot ruim 500.000 ton per jaar bedraagt[2)].

Van alle Pacificmogendheden zal het dan ook Japan zijn, dat het meest te kampen zal hebben met de petroleumvoorziening in tijd van oorlog. Voor Japans tegenstander bestaat op het oogenblik nog geen gevaar voor gebrek aan stookolie voor de vloot. In 1923 verbruikte de Amerikaansche handelsen oorlogmarine 68.3 millioen vaten petroleum die volkomen gedekt worden door de productie. Bovendien heeft Amerika verschillende olievelden gereserveerd voor de Marine en wel twee in Californië, één in Wyoming, - de door de onregelmatigheden bij de uitgifte zoo beruchte ‘Teapot Dome Naval Reserve’ - en een maagdelijk terrein in Alaska van nagenoeg 90.000 K.M.^{2}, dat nog geëxploreerd wordt.

Toch bestaat er ook voor Amerika een petroleumvraagstuk. Dwars over de verbindingslijn tuschen de Philippijnen en Hawaï (4500 mijl) liggen de Japansche eilandengroepen der Marianen, Pelau en de Marshallseilanden, zoodat de Philippijnen in een Pacificconflict van het moederland zullen worden afgesneden. Voor de petroleumvoorziening zullen de aldaar gestationeerde oorlogschepen in hoofdzaak afhankelijk zijn van onze oliehavens of van de Engelsche olievelden. Want het olietransport over den Atlantischen en den Indischen

1) Zeitschrift für praktische Geologie 1924 p. 110.
2) Ir. W.F.F. Oppenoorth. Nederl. Indië en haar aardolie in verband met nationale en internationale politiek. De Mijningenieur No. 12 1924, p 209.

Oceaan zal met groote moeilijkheden te kampen hebben.

Engeland schijnt er op het oog heel wat gunstiger voor te staan wat de petroleumvoorziening tijdens een Pacificconflict betreft. Het zal de beschikking hebben over de olievelden van Serawak, Britsch-Indië, Perzië, Mesopotamië en Egypte[1]. Bovendien zal het beschikken over onze Indische olieproductie, die tijdens een Pacificconflict op de Philippijnen en in Singapore het meest voordeelige afzetgebied zal vinden. Want de vlootbasis Singapore wordt tevens een groot oliestation voor de vloot, en zoo schijnt de petroleumvoorziening van Engeland dus afdoende te zijn geregeld.

Toch vertoont de Engelsche olievoorziening zeer kwetsbare punten. Volgens Engelsche berichten wordt van de nieuwe boringen in Egypte niet veel goeds verwacht. Het kan zijn, dat deze berichten verband houden met de politieke moeilijkheden, die de Engelsche regeering in Egypte ondervindt en met den drang van het Egyptische Gouvernement om zelf over de verleening van mijnconcessies te beslissen. Volgens den Balkancorrespondent van de N. Rotterdamsche Courant (No. 23 van 21-2-'25) zou men hier met een politieke camouflage te doen hebben. Engeland hoopt daarmede te bereiken, dat geen vreemde mogendheden naar die concessies mee zullen dingen. Hoe het ook zij, Engeland is oppermachtig in de Roode Zee, en aan welke mogendheid die concessies ook zouden moeten worden toegewezen, Groot Brittannië zal over de productie dier velden in tijd van oorlog blijven beschikken, al moet het die olie misschien wat duurder betalen.

1) Hieronder volgen twee opgaven van de productie in 1923 in duizendtallen barrils (7 à 7.5 barrils = 1 ton). De opgave links is ontleend aan een mededeeling gedaan op de Jaarvergadering in 1924 van het ‘American Institute of Mining and Metallurgic Engineers’, die rechts aan de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 21-2-'25 (Maileditie No. 23).

Vereenigde Staten	735.00	717.000
Rusland	39.450	44.000
Perzië	27.300	32.000
Nederl. Indië	15.000	20.000
Britsch-Indië	7.500	7.500
Serawak	3.800	4.500
Japan	1.900	1.500
Egypte	1.050	1.000

De productie van Tarakan zal in 1925 vermoedelijk wel ongeveer een millioen ton bedragen.

Een veel grooter gevaar bedreigt de Engelsche olievelden in Mesopotamië en Perzië.[1] Want welke houding zal Turkije aannemen in het Pacificconflict? Zal het pogen de gebieden, die het in den wereldoorlog verloor, terug te winnen? Daar is nog steeds de netelige Mosoelkwestie, de regeling van de Turksche grens, daar is het geharrewar over den vrijen doorgang door de Dardanellen, waarin Turkije slechts noode te Lausanne heeft toegestemd; een bepaling, die het thans door chicaneeren bij de afbakening der grenzen van de gedemilitairiseerde zones tracht te ontwrichten. Er ligt dan ook nog brandstof genoeg in de 'Near and Middle East' opgehoopt, om een oorlog uit te doen breken. Door de eeuwen heen is in de oorlogen tegen Balylonië en Assyrië, tegen Egypte en Palestina, de weg waarlangs nu de Bagdadspoor is aangelegd de opmarschweg geweest voor de volkeren van Europa en Klein Azië naar de staten van het Midden-Oosten.

Bij het vredesverdrag van Sèvres werden Cilicië en Syrië aan Frankrijk toegewezen. Een groot deel van de Bagdadspoor liep over dit pas verworven Fransche gebied, en bij een opmarsch naar Mesopotamië zouden de Turken dus geen gebruik kunnen maken van die spoorlijn, zonder in oorlog met Frankrijk te geraken. Maar de Fransche politici doorzagen Engelands spel, en Frankrijk bedankte er voor als beschermer der Engelsche belangen in Mesopotamië op te treden. Het trok zich vrijwillig uit Cilicië terug, en bij het tractaat van Angora werd in 1921 de nieuwe Noordgrens van Syrië ten Zuiden van de Bagdadlijn uitgezet[2]. Thans loopt nog een stuk van 80 mijl van dien spoorweg over Fransch gebied. Door

1) Zooals men weet heeft de Regeering van Irak een monopolie voor de petroleumontginning in het geheele land, met uitzondering van Basra, aan The Turkish Petroleum Company verleend. Bij deze maatschappij zijn (ieder voor 25%) betrokken de Koninklijke-Shell groep, The Anglo Persian en een groep van Fransche maatschappijen. Voor de resteerende 25% is een Amerikaansche groep, bestaande uit de Standard Oil of New Jersey, de Doheny- en Sinclair-groepen en 4 kleinere maatschappijen, daarin betrokken. De pijpleiding zal over ongeveer 1000 K.M. door de Syrische woestijn naar de Middellandsche Zee of naar de Golf van Perzië toe worden aangelegd. Verwacht wordt, dat de concessie pas over ongeveer tien jaren in volle productie zal zijn.

2) Maurice Pernot. Angora, les Turcs entre l'Occident et l'Orient. Revue des deux Mondes, 1922.

echter 60 mijlen spoorbaan over Turksch gebied te leggen, kan de strategische opmarsch naar Mesopotamië veilig en geheel op Turksch territoir worden voltooid[1]. Want de Duitschers hebben de baan zoover van de kust van de Middellandsche Zee aangelegd, niettegenstaande de technische moeilijkheden die daaraan verbonden waren, dat zij veilig is voor Britsche ondernemingen op kleine schaal, en alleen onbruikbaar kan worden gemaakt door groot opgezette aanvallen.

De Bagdadspoor is niet alleen in tijd van oorlog een ernstige bedreiging voor de olievelden van Mesopotamië, zij bevordert bovendien in tijd van vrede het Panislamisme in Klein Azië, Irak en Egypte, door de aanzienlijke verbetering in het verkeer die zij in dit deel van de wereld heeft teweeg gebracht[2].

Behalve dat door het Angora-tractaat bijna de geheele Bagdadlijn weer in Turksche handen was gekomen, gaf Frankrijk ook Djezire-bin-Omar, waarover de weg naar Noord-Perzië loopt, aan Turkije terug.

Protesten van Lord Curzon mochten niet baten. Frankrijk wilde ter wille van Engeland niet in conflict komen met het Mohammedaansche Turkije, waarvan het onvermijdelijk den terugslag in zijn koloniën in Noord-Afrika zou hebben gevoeld.

Een oorlog met Turkije zou voor Engeland ernstige gevolgen kunnen hebben, en ditmaal zou Groot-Brittannië voor veel grooter moeilijkheden komen te staan dan tijdens den wereldoorlog. Toen Turkije zich in dien oorlog aan de zijde der Centrale Rijken had geschaard, werd Lord Hardinge gemachtigd namens de Britsche Regeering een proclamatie af te kondigen, waarin verklaard werd, dat de oorlog een zuiver seculair karakter zou dragen en dat men de heilige plaatsen van den Islam zou ontzien. Door een krachtige propaganda te voeren onder de Britsch-Indische Mohammedanen wist Engeland deze rustig te houden. Zoowel Lloyd George als Montagu verklaarden bij den Wapenstilstand, dat Engeland er nooit in geslaagd zou zijn de Turken in de ‘Near and Middle East’ te verslaan, zonder de hulp van de Indische

1) R. Mackray. The British in the Middle-East, Fortnightly Review 1922 p. 257.
2) T.J. Pointing. Cilicia and the Bagdad Railway. Journ. Royal Un. Serv. p. 726. 1924.

Mohammedanen. De Engelsche staatslieden schenen dit echter in den overwinningsroes te hebben vergeten. Nog in 1918 had Lloyd George beloofd dat Thracië met Constantinopel en heel Anatolië onder de Turksche souvereiniteit zouden blijven en dat de Khalief het beheer over de heilige plaatsen van den Islam zou houden. Maar bij het verdrag van Sèvres werden Armenië, Oost-Syrië en Irak tot vrije Staten geproclameerd, werd Smyrna en een deel van het achterland dier haven aan Griekenland toegewezen, werden de heilige plaatsen van den Islam door de stichting van het Koninkrijk van den Hedjaz aan het gezag van den Khalief onttrokken. Want men had aan den Groot-Sjerief van Mekka beloofd, dat de Arabieren hun onafhankelijkheid zouden verkrijgen, als zij aan Engeland steun zouden verleenen tegen de Turken. Palestina zou binnen de grenzen van dat Arabische Rijk vallen. Maar ook jegens de Arabieren kwam Engeland zijn beloften niet na. Want toen in 1917 het Engelsche leger het Heilige Land binnenrukte, beloofde Engeland in de Balfourdeclaratie, dat het in Palestina een 'National Home' zou stichten voor de Joden. Dit geschiedde om de sympathie der Israëlieten uit de Centrale Rijken te winnen. Ingevolge het vredesverdrag van Sèvres kwam Palestina onder een Engelschen mandataris. De ontvangst, die de Arabieren aan Balfour op zijn jongste reis naar Palestina hebben bereid, bewijst afdoende hoe zij denken over het feit, dat Engeland zijn belofte niet heeft gehouden.

'There is nothing which would damage British Power in Asia more than the feeling that you could not trust the British word', roept Sir Abas Ali Baig den Engelschen toe[1].

Oosterlingen kunnen moeilijk een aangedaan onrecht vergeten en vergeven. Zullen de Britsch-Indische Mohammedanen in een Britsch-Turksch conflict wederom aan Engelands zijde staan? De toekomst zal dat moeten leeren. Mocht Rusland bovendien aan een oorlog tegen Engeland deelnemen, dan zal de Russische opmarsch zich in de eerste plaats richten naar de Perzische olievelden. En wanneer dan bovendien de staten van Midden-Azië zich aan Ruslands zijde scharen, zal de

1) Sir Abas Ali Baig. The Near Eastern Settlement. Attitude of Moslim India, The Asiatic Review, April 1922 p. 206.

weg over Turkestan en Afghanistan, die Ludendorff tijdens den wereldoorlog voor een offensief naar de Britsch-Indische grens had gekozen, vrij liggen.

Maar afgescheiden van dit gewapend optreden kan men er zeker van zijn, dat Sowjet-Rusland in Britsch-Indië een krachtige communistische propaganda zal voeren. Die propaganda zal in hoofdzaak gericht zijn op prikkeling van het Indisch nationalisme. De Bolsjewieken zullen alle onrustige elementen, alle ontevredenen, alle zoekenden onder hun vaandel vereenigen, en men kan er verzekerd van zijn, dat vooral de oliegebieden van Britsch-Indië zich in de bijzondere belangstelling der Sowjet-propagandisten zullen mogen verheugen.

En Japan? Zou het zich van den politieken toestand in Klein- en Midden-Azië en in Britsch-Indië voldoende rekenschap hebben gegeven? Was het uit pure nieuwsgierigheid, dat de Japansche Hooge Commissaris Uchida in April 1922 tijdens het Grieksch-Turksche conflict, waarmede Japan schijnbaar niets te maken had, te Constantinopel arriveerde en zijn voelhoorns naar de 'Near and Middle East' uitstak? Na hetgeen hierboven uiteengezet is, zal wel niemand eraan twijfelen, dat de bestudeering der politieke situatie in dat deel der wereld voor Japan de moeite loonde.

Hoe de toestand zich in Azië tijdens een Pacificconflict zal ontwikkelen is moeilijk te voorspellen. Maar de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat het voor de Engelschen, in verband met mogelijke verwikkelingen in Klein- en Midden-Azië, van zeer groot belang zal zijn, over de productie van onze Indische olievelden te kunnen beschikken. Daar komt nog bij, dat de petroleum der Engelsche olievelden in tankschepen zal moeten worden vervoerd, en dat deze gedurende het transport blootgesteld zullen zijn aan aanvallen van Japansche kruisers en onderzeeërs.

De bescherming van die tankschepen en van de handelsvaart in het algemeen zal nimmer op die effectieve wijze plaats kunnen hebben als tijdens den wereldoorlog het geval was. Er zal geen sprake van kunnen zijn, dat men door een nauwe blokkade zal kunnen beletten, dat Japansche commerce-destroyers naar believen in en uit loopen. In den wereldoorlog was de geographische ligging van Duitschland bij-

zonder ongunstig voor dit land en was een dergelijke blokkade door Engeland daardoor mogelijk. Maar in een Pacificconflict is het onmogelijk een dergelijken afweerdienst tegen onderzeeërs in den Stillen- en Indischen Oceaan te organiseeren als tijdens den wereldoorlog in Europa is geschied. Ook daardoor zal het probleem van den regelmatigen aanvoer van stookolie niet zoo gemakkelijk zijn op te lossen, en zullen onze oliehavens voor Engeland van bijzonder groot belang zijn.

Maar kan Engeland eigenlijk wel over onze olieproductie beschikken, zonder dat daarin door Japan een neutraliteitsschending wordt gezien? De beantwoording dier vraag houdt nauw verband met die welke door het Volksraadlid Mr. Wiessing bij de behandeling der vlootwet 1925 werd gesteld, over de politiek die wij ten aanzien van onze stookolie in tijd van oorlog zouden volgen. 'Zal de Regeering den uitvoer verbieden... of de ingezetenen vrijlaten deze olie uit te voeren en aan belligerenten te verkoopen?'[1)]

Brandstoffen en smeermiddelen behooren ingevolge art. 24 der Zeerechtdeclaratie van Londen tot conditioneele contrabande. Dit zijn goederen die zoowel voor vredes- als voor oorlogsdoeleinden kunnen worden gebruikt, in tegenstelling met b.v. geschut, dat absolute contrabande is en alleen voor oorlogsdoeleinden is te gebruiken. Nu is het gewoonte, dat oorlogvoerenden bij het uitbreken van een oorlog lijsten uitgeven van artikelen, die door hen als absolute of conditioneele contrabande worden beschouwd.

Na al wat hierboven over petroleum is gezegd, zal wel niemand eraan twijfelen, dat de belligerenten dit artikel bij het uitbreken van een oorlog tot absolute contrabande zullen verklaren, of althans ten minste tot toevallige contrabande. Hieronder verstaat men die artikelen, die door de toevallige omstandigheden welke een uitvloeisel zijn van den oorlogstoestand als absolute contrabande moeten worden behandeld. Door de toepassing van dit beginsel is het verschil tusschen absolute en conditioneele contrabande bedenkelijk vervaagd. Daarbij kwam nog dat de belligerenten tijdens den wereldoorlog elkanders geheele kustlijn geblokkeerd verklaarden door de blokkade hunner duikbooten, een blokkade die

1) Handelingen van den Volksraad, 2e gewone zitting 1924, p. 141.

feitelijk fictief was, daar de getorpedeerde schepen slechts een zeer gering percentage vormden van alle in- en uitloopende vaartuigen, zoodat er van een eigenlijke blokkade geen sprake kon zijn. De consequenties van dien maatregel waren echter, dat een schip, dat een geblokkeerde kust verliet, zich schuldig maakte aan blokkadebreuk en kon worden opgebracht. Ditzelfde gold ook voor ieder schip, waarvan de eindbestemming een haven was die binnen het geblokkeerde gebied lag. En als men dan bedenkt, dat de belligerenten elkanders heele kustlijn tijdens een oorlog in den Pacific zullen blokkeeren, zal het er praktisch op neer komen, dat ieder neutraal schip, dus ook een Nederlandsch tankschip, dat een haven der belligerenten aandoet, kan worden opgebracht.

Toch wordt onze neutraliteit door dien particulieren handel van Nederlandsche onderdanen in petroleumproducten, die op onder Nederlandsche vlag varende tankschepen worden vervoerd, niet aangetast, ingevolge art. 7 van het neutraliteitsverdrag ter zee.

Door echter een uitvoerverbod uit te vaardigen zou de Regeering zich partij stellen, bevoordeelt zij een of meer der belligerenten. Niet alleen ten aanzien van onze petroleum, maar voor al onze koloniale producten behooren wij aanvankelijk een open-deur-politiek te volgen, voor zoover althans onze voedselvoorziening zulks toelaat. Uitvoerverboden van petroleum en andere koloniale voortbrengselen nemen duizenden het brood uit den mond, hebben daardoor politieke onrust tengevolge en geven aanleiding tot geweldige verliezen, zoowel aan rente en kapitaal als door bederf of anderszins.

'The maintenance of civil industries is essential to sustain the commercial credit by means of which food and war material is procured'[1] merkt Fayle op. Ook voor neutralen geldt dit beginsel. Want ook neutraliteitshandhaving kost geld. Daar komt nog bij dat wij Nederlanders gewend zijn onze defensie in vredestijd op verregaande wijze te verwaarloozen, en ons dan in oorlogstijd voor duur geld een minderwaardige bewapening en uitrusting moeten aanschaffen.

En besnoeit men onder die omstandigheden dan nog 's Lands

1) Ernest Fayle. Carrying-power in War p. 527. Journ. Royal Un. Serv. 1924.

inkomsten door onze groote industrieën te fnuiken, dan zullen onze financiën eerst recht hopeloos in de war loopen.

Toch kan het noodig zijn dat uitvoerverboden als represaillemaatregelen worden toegepast, als onze voedselvoorziening door de 'silent pressure of seapower' in het gedrang komt.

Want er is bijna geen land ter wereld, dat geheel in de behoeften van zijn bevolking kan voorzien. In Indië zijn wij in het bijzonder voor de rijstvoorziening van het buitenland afhankelijk.

Dat is afdoende gebleken op het einde van den wereldoorlog. 'The maintenance of a minimum standard of life for the civil population is an essential factor of the will of victory' zegt Fayle[1]. Ook voor onze kolonie is die minimum-levensstandaard noodig om binnenlandsche onlusten te voorkomen en rust en vrede te handhaven. Want uit de geschiedenis onzer koloniale oorlogen is herhaaldelijk gebleken, dat slechte levensvoorwaarden een gunstigen voedingsbodem vormen voor groote opstanden. Als onze neutrale handelsvaart dermate wordt belemmerd, dat onze voedselvoorziening gevaar loopt, dan zullen uitvoedverboden in het bijzonder van petroleumproducten een machtig wapen blijken te zijn om onzen handel te beschermen en concessies af te dwingen. Maar als wij in staat willen zijn van dit machtige wapen gebruik te maken, dan moeten wij over de machtsmiddelen beschikken om een uitvoerverbod van petroleumproducten werkelijk door te voeren. Zijn wij daartoe werkelijk bij machte? De vice-admiraal Gooszen acht het blijkens de door hem als Regeeringsgemachtigde in den Volksraad gesproken hierboven aangehaalde woorden mogelijk,dat Balikpapan in handen van een groote mogendheid valt, zonder dat een grondige vernieling van de petroleumindustrie aldaar heeft plaats gehad. Aan een afdoende vernieling zooals bijv. in Roemenië is geschied onder leiding van kolonel Thomson, is blijkbaar niet gedacht. (In Roemenië heeft het 1½ jaar geduurd eer de Duitschers er in geslaagd zijn de productie tot 65% van die welke in 1914 bereikt was, weder op te voeren).

In geval van grondige vernieling zou dus van een uitvoer van petroleumproducten voorloopig geen sprake kunnen zijn,

1) Ernest Fayle 1. c.p. 527.

zoodat het geprojecteerde optreden onzer duikbooten dan overbodig zou wezen. Inderdaad is de kans dat Balikpapan en Tarakan door een der belligerenten worden genomen lang niet denkbeeldig. In een gevecht tegen een sterk kruisereskader zou de waarde van onze onderzeeërs zeer problematiek zijn, en zoo onze twee kruisers ook al ter plaatse mochten zijn, zullen deze toch onherroepelijk het onderspit moeten delven. Met de mogelijkheid van het verlies van Balikpapan en Tarakan is dan ook in het operatieplan onzer duikbooten terdege rekening gehouden, want onze onderzeeërs zullen, nadat de oliehavens bezet zijn, een duikbootenguerilla voeren teneinde het in- en uitvaren der tankschepen te beletten. Beschikken wij intusschen wel over voldoende onderzeeërs om den uitvoer van olie uit Balikpapan en Tarakan tegen te gaan? In Augustus 1917 ageerden 33 duikbooten der Centralen in de Adriatische Zee, en hiervan waren er hoogstens 5 tot 8 tegelijk buitengaats, dat is dus ongeveer 15%[1)]. Van onze onderzeeërs zullen er dus gemiddeld 2 à 4 tegelijk in zee zijn. Op die 2 à 4 duikbooten rust nu de taak om den uitvoer van petroleum te beletten. Meent men werkelijk, dat deze daartoe in staat zullen zijn? Het spreekt vanzelf, dat de vijand in Straat Makasser, de Java- en Soeloezee een goed georganiseerden afweerdienst zal inrichten en het varen in convooi veelvuldig door de tankschepen zal worden toegepast. En nu zullen wij maar niet eens spreken over de mogelijkheid van een rechtstreekschen aanval op Soerabaia, dat alleen in staat is om zich tegen kruiseraanvallen te verdedigen. Zelfs het veel krachtiger verdedigde Zeebrugge en Oostende hebben de Engelschen wel onbruikbaar weten te maken voor de Duitsche onderzeeërs en torpedobooten.

En hoe zullen eventueele verliezen aan duikbooten worden aangevuld?

‘Le moral est fait de confiance. La défaite est inévitable dès que cesse l'espoir de vaincre’ [1)].

De oliehavens vormen het zwaartepunt waarom onze neutraliteitshandhaving graviteert.[2)] *En nu is het juist in onze*

1) Captain C.V. Osborne. The anti submarine-campaign in the Mediterranean subsequent to 1916. Journ. Un. Serv. Inst. 1924, p. 455.
2) Règlement provisoire de Manoeuvre de l'Infanterie 1920. II § 28.

gedragslijn ten aanzien van die oliehavens, *dat het défaitisme het sterkst tot uiting komt*. *Sterker nog*, *het geprojecteerde optreden onzer duikbooten is in strijd met doelstelling van onze defensie*, *nl. met de handhaving van onze neutraliteit*. Want inplaats van door een sterke machtsconcentratie zoowel te land als ter zee de schending der meest bedreigde punten tegen te gaan, leggen wij het hoofdmoment der vlootactie eerst in de periode *nadat* de neutraliteitsschending heeft plaats gehad. *Dit optreden van leger en vloot toont niet den sterken wil om onze neutraliteit met alle ons ten dienste staande middelen krachtig te handhaven: het gaat uit van de praemisse*, *dat wij niet in staat zijn onze oliehavens afdoende tegen een aanslag te verdedigen*, *ja dat wij zelfs niet bij machte zijn om de petroleum-installaties afdoende te vernielen*, *voor zij in 's vijands handen vallen*.

Voor zoover onze marine betreft moet worden erkend, dat een vloot van onderzeeërs nu eenmaal niet beter dan op de voorgestelde wijze kan worden aangewend. Het is echter de vraag of een kruisereskader, bestaande uit de meest moderne kruisers van 10.000 ton en bewapend met 20 c.M. geschut, niet beter in staat zal zijn om aanslagen op onze oliehavens te *voorkomen*, dan onze onderzeeërs. Want de practijk der laatste oorlogsjaren heeft bewezen, dat onderzeeërs vrijwel machteloos zijn tegen vijandelijk bovenwater-oorlogsmaterieel, en verwacht men aanslagen van kruisereskaders, dan zal de neutraliteitshandhaving beter aan een kruiservloot dan aan een onderzeevloot zijn toevertrouwd.

Elders werd reeds betoogd, dat een vloot bestaande uit 2 kruisers, 16 onderzeeërs, 2 onderzeebootmijnenleggers en 108 vliegtuigen minder geëigend is voor de taak die haar toebedeeld is, n.l. het handhaven der neutraliteit[1)]. Verwezen werd naar het werk van den vice-admiraal Bauduin[2)] die een kruiservloot voor de neutraliteithandhaving beter geschikt achtte. Ook door het volksraadlid Mr. van Helsdingen is bij de behandeling der Vlootwet 1925 een zeer gerechtvaardigde twijfel uitgesproken aan de waarde der onderzeeërs voor de

1) Dr.W. Feuilletau de Bruyn. Onze petroleumindustrie en de internationale positie van Nederlandsch-Indië. p. 292. Koloniale Studiën 1924.
2) F. Bauduin. Het Nederlandsche eskader in Oost-Indië.

neutraliteitshandhaving en hij meent, dat snelvarende kruisers hiertoe meer geëigend zijn.

Wij kunnen hier niet verder op deze vraag ingaan. Lord Curzon[1] heeft de onderzeeboot op grond van de oorlogservaringen gekwalificeerd als een 'declining menace', en uit het feit, dat Japan bij de bezuiniging op zijn vlootprogram 13 jagers en 24 onderzeeërs heeft geschrapt tegen slechts één kruiser, blijkt voldoende, dat er in Lord Curzons uitspraak een onmiskenbare grond van waarheid is[2].

Voor neutraliteitshandhaving is de kruiser meer geëigend dan de onderzeeër. In verband met de gewijzigde doelstelling onzer vloot dient daarom verandering te worden gebracht in de samenstelling onzer Indische marine, en behoort de onderzeeër plaats te maken voor den kruiser. Ook van ons landleger is echter voor de verdediging der oliehavens niet voldoende gebruik gemaakt. *De werken die deel uitmaken van de petroleumindustrie zijn op de Oostkust van Borneo*, *welke haar producten te Balikpapan afscheept*, *over een afstand van ongeveer 130 K.M. verspreid*[3]. *Voor de beveiliging van boorterreinen*, *raffinaderijen*, *pijpleidingen*, *tankinstallaties enz. heeft men echter gemeend te kunnen volstaan met 120 infanteristen*[4]. *Het behoeft geen verder betoog*, *dat deze macht geheel onvoldoende is*. Tegen oorlogschepen heeft het infanterievuur geen uitwerking. En het is duidelijk, dat zoo onze vloot niet bij machte is een aanval af te slaan, die zeer zwakke bezetting niet in staat zal zijn een tijdige en grondige vernieling der petroleum-installaties te waarborgen. Wordt verwacht, dat de vloot te kort zal schieten in haar taak, dan behoort de petroleumindustrie ook door middelen te land te worden verdedigd, teneinde de middelen ter zee aan te vullen en te ondersteunen. De kapitein van Santen merkt op, dat een kanon aan den wal 10 maal zooveel uitwerking heeft als een kanon aan boord, 10 maal minder zichtbaar en 10 maal goedkooper is, dus 1000 maal grooter rendement heeft. Wij

1) The Navy, the Air and the Empire. Debate between Admiral Kerr and the captain the Rt. Hon. Visc Curzon. M.P.; p. 222 Journ. Royal Un. Service Inst.
2) Miscellaneous. Journal Royal Un. Service Inst. 1924 p. 562.
3) Zie Engler u. Höfer. Das Erdöl II p. 536-537 fig. 144.
4) Memorie van antwoord Vlootwet 1925 p. 1.

zullen de juistheid dier bewering in het midden laten. Vast staat het echter dat het kustgeschut in den strijd tegen het scheepsgeschut aanzienlijk in het voordeel is. *Wenscht men werkelijk onze olieindustrie tegen een coup de main te beveiligen*, *dan vertrouwe men niet uitsluitend op de vloot*, *maar zorge voor een voldoende sterke beveiliging te land*, *die in samenwerking met de marine in staat is aanvallen van kruisers af te slaan met batterijen van licht en middelbaar kustgeschut*, *mijnversperringen en luchtafweerdienst*. Deze directe beveiliging is niet alleen noodig tegen een aanvaller, die onze petroleuminstallaties zoo mogelijk ongeschonden in handen tracht te krijgen, maar ook tegen aanslagen ondernomen met het doel om die installaties te vernielen, teneinde te voorkomen, dat een tegenpartij daarvan de voordeelen zal trekken. In het eerste geval zullen die afweermiddelen zoo krachtig moeten zijn, dat een vijandelijke aanval daarmede zoo mogelijk afgeslagen zou kunnen worden, en mocht dit door overmacht niet mogelijk zijn, dan moeten zij in staat zijn den vijand zoo lang op te houden tot een grondige vernieling van ons bezit heeft plaats gehad. Hij die tot die vernieling order zal geven zal de geweldige verantwoordelijkheid loodzwaar op zich voelen drukken van de ontzettende kapitaalsvernietiging, die daarmede gepaard moet gaan, van de financieele ellende van duizenden, die door de vernieling der industrie hun brood zullen verliezen. Het zou van een bijzonder slecht inzicht in het wezen van de oorlogvoering getuigen, die eischt, dat alle materieele en moreele hulpbronnen van den Staat tot het uiterste worden geëxploiteerd, als tot een vernieling werd overgegaan zonder dat dit bittere noodzaak was. Men vergete echter niet, dat de commandant, die slechts over een handvol infanteristen beschikt, gedwongen kan zijn het bevel tot een zoodanige vernieling te geven in gevallen waarbij die vernietiging uitgesloten zou zijn geweest, indien hij de beschikking had gehad over krachtiger afweermiddelen.

Daarom dient in het belang van den Staat en van particulieren in den bestaanden toestand zoo spoedig mogelijk verandering te worden gebracht. Bovendien moet terdege rekening gehou-[1)]

1) J.J. van Santen. De beteekenis van de luchtstrijdkrachten in den toekomstoorlog. Orgaan Ver. Beoef. Krijswetensch. 1923-1924 p. 556.

den worden met het feit, dat het mogelijk is, dat oorlogvoerenden, die het gebruik dier oliehavens aan de wederpartij willen ontzeggen, een aanslag op onze oliehavens wagen, niet met het doel om daarover door verovering te kunnen beschikken en die havens te exploiteeren, maar om de petroleumindustrie aldaar grondig te vernielen. Daar het bezit dier havens en de beschikking over de petroleumproductie dier olievelden van zeer groote beteekenis kan zijn voor den afloop van het Pacificconflict, moet men toch al zeer goede gronden hebben om te meenen dat met een dergelijken aanslag geen rekening zou behoeven te worden gehouden.

Voor hen die zich terzake misschien nog eenige illusies maken, kan het zijn nut hebben kennis te nemen van de volgende zinsneden, die voorkomen in een artikel *van de hand der redactie* in een aflevering van de *Petroleum Times* van 1924: 'It is believed that small nations with large petroleum resources... may possibly be made to yield by force what they now refuse on reasonable commercial terms. Wars of aggression have started on less pretext in the past, and it is difficult to predict to what length a powerfull nation may go to secure oilsupplies'[1)].

En als men in vollen tijd van vrede de kleine naties reeds op zoo minzame wijze toespreekt, dan behoeven wij toch zeker geen nadere uitlegging ervan te geven, hoe die 'reasonable commercial terms' er in tijd van oorlog uit zullen zien. Dergelijke meeningen als die van de redactie van de *Petroleum Times* reiken ver over de landsgrenzen. Japan weet thans waar het zich aan te houden heeft. En meent men werkelijk, dat dit land lijdelijk zal blijven toezien als wij de verdediging dier havens op zulk een schromelijke wijze blijven verwaarloozen als thans het geval is, en het niet de vaste overtuiging heeft, dat wij liever ons bezit in vlammen zien opgaan, dan het in handen te zien vallen van een der belligerenten, die ons dit bezit poogt te ontrukken?

Men dient zich bij de vernieling der petroleuminstallaties op het standpunt te stellen, dat alles moet worden gedaan om die vernieling te voorkomen; dat deze slechts mag geschieden als geen andere uitweg meer mogelijk is. De opoffering onzer

1) Ir. W.F. Oppenoorth. l.c. p. 11-12.

oliehavens kan ook voor ons een bittere noodzaak worden. In den wereldoorlog heeft Roemenië geen oogenblik geaarzeld zijn petroleumindustrie den nekslag toe te brengen teneinde te voorkomen, dat de Centralen daarover de beschikking zouden krijgen. Het lijdt geen twijfel, dat het daarmede krachtig heeft bijgedragen tot de nederlaag der Centralen. Zou dan de Indische Regeering anders durven handelen, als het lot der kolonie misschien van die vernieling af zou hangen?

'Wanneer ons land zich bewust in een positie ging brengen, die bij andere landen de gedachte zou wekken aan gebrek aan wil om zelfstandig te blijven, dan zou... het vertrouwen in onze begeerte naar zelfstandigheid ernstig geschokt worden'[1)]

Dit zou het geval zijn indien wij onze oliehavens onvoldoende beschermd zouden laten.

Door de verdediging der oliehavens aan een handvol infanteristen over te laten, die niet eens in staat zullen zijn een grondige vernieling ten uitvoer te leggen, zou men een aanslag van een der belligerenten uitlokken. *Wil men werkelijk onze petroleumterreinen voor een vernieling vrijwaren, dan kan met de tegenwoordige bezetting niet worden volstaan. Bovendien is neutraliteitshandhaving zonder dat wij de contrôle over onze petroleumhavens behouden, ondenkbaar. Iedere dag dat wij buiten een Pacificoorlog blijven beteekent voor ons een besparing van millioenen en van niet te schatten oorlogsellende. Zoo ooit het geld voor onze defensie uitgegeven zijn rente zal opbrengen, dan zal dit zeker het geval zijn met de bedragen, die aan de verdediging onzer oliehavens zijn besteed*.

Neutraliteitsrecht wordt alleen genoten door bepaalde verplichtingen na te komen. Onze Indische defensie is thans zoozeer in verval geraakt, dat het twijfelachtig is, of wij tot die nakoming in staat zijn. Moet inderdaad het zware scheepsgeschut over de golven van den Pacific bulderen, eer het Nederlandsche volk zich hiervan rekenschap geeft?

W. FEUILLETAU DE BRUYN.

1) Memorie van toelichting Vlootwet 1925 p. 4.

Clio en Melpomene.

Aan professor J. Huizinga.

Waarde Vriend,

In uw opstellen over *Bernard Shaw's Heilige* (Gids 1925, No. 4, 5, 6) staan eenige zinnetjes, waarover ik uit een oogpunt van de geschiedenis der letterkunde een oogenblik zou willen praten. Ik begin met het eerste artikel en ruk ze even uit hun verband, maar ik hoop niet, dat ik daardoor hun bedoeling misken:

‘Het is reeds lang geleden opgemerkt, dat de litteraire bewerking van de geschiedenis van Jeanne d'Arc, waaraan talloozen zich hebben gewaagd, eigenlijk nooit is geslaagd...’ ‘Moet men niet aannemen, dat zich in het onderwerp zelf iets verzet tegen letterkundige behandeling, in het bijzonder tegen dramatiseering? De slag van Salamis zal eeuwig leven in het verhaal van Herodotus. Er zijn onderwerpen, die hun hoogste uiting vinden in het epos: Troje; andere die eerst bloeien in het drama. Er zijn er ook, wier innigste en onverbrekelijk karakter in den historischen kenvorm zelf besloten ligt. Waar de hoogste aandoening van het tragische: het mede lijden en de katharsis aan het geschiedverhaal zelve als zoodanig verbonden zijn’.

Allereerst dit. Zonder al te zeer uit de school te klappen, zou ik willen meedeelen, dat een vriend van mij, die bezig is met een boek over Aeschylus, onlangs tot de ontdekking is gekomen, dat de beschrijving van den slag van Salamis bij Herodotus berust op het verhaal in de *Perzen* van

Aeschylus. Mij wist hij te overtuigen, maar ik kan niet veronderstellen, dat mijn korte vermelding het lezers, die zijn argumenten niet kennen, ook doet. Intusschen - de mogelijkheid zult gij moeten toegeven. Maar zelfs wanneer de historie van Herodotus van het drama van Aeschylus onafhankelijk is, kom ik met twee vragen:

ten eerste: is inderdaad de beschrijving bij Aeschylus minder onsterfelijk dan die bij Herodotus?

ten tweede: is wat Herodotus geeft, niet ook een ‘letterkundige vorm’.

Die eerste vraag is misschien een kwestie van smaak. Over de tweede kunnen wij echter iets meer uitweiden.

Laat mij, om te beginnen, mogen verklaren, dat ik de vraag: wat i s historische werkelijkheid?, als zijnde een metaphysisch probleem, voorloopig uit het spel laat en dat ik als litteratuurhistorisch morpholoog in de eerste plaats vraag: hoe vatten wij de historische werkelijkheid? of: in welken letterkundigen vorm - of wel vormen - vertoont zich de historie? Gij hebt (pag. 113) van een ‘historisch zintuig’ gesproken. Ik ben zoo vrij die uitdrukking ietwat metaphorisch te nemen - algemeen menschelijk is dit orgaan niet, wij moeten in ieder geval met volken en tijden rekenen, waar het ontbreekt. Maar ik geef gaarne toe dat er in onzen tijd en in onze cultuur iets bestaat, wat men zoo kan noemen. Welnu, laat ons beproeven na te gaan wat de functie van dit zintuig is; waarop en hoe het reageert.

I.

Ik zou ter verklaring van wat ik bedoel, uit willen gaan van een of ander thema met variaties.

T h e m a : Een jongen is op straat gevallen en heeft zijn been gebroken.

Dit is niets anders dan de mededeeling van een feit. Wij kunnen ons dat feit echter op zeer verschillende wijze voorstellen, en al naarmate wij het ons anders voorstellen zal de manier, waarop wij het aan anderen vertoonen anders zijn.

Variatie 1. De zesjarige zoon van den slager P., wonende op den Haarlemmerdijk, is gisteren middag om vier uur op

den hoek van de Leidsche straat en de Keizersgracht ten gevolge van den ijzel gevallen en heeft zijn rechter been dicht bij het heupgewricht op drie plaatsen gebroken.

Wij hebben nu een aantal bepalingen er aan toegevoegd, waardoor het plaatselijk en tijdelijk vastgelegd wordt, waardoor de indruk van het concrete verhoogd wordt en waardoor wij de overtuiging krijgen, dat dit feit slechts eenmaal plaats gegrepen heeft. Litterarisch is, wat wij hier lezen, een nauwkeurige schildering, een historisch verslag, wij zouden het een p r o t o c o l of een r a p p o r t kunnen noemen.

Variatie 2. De ijzel van gisteren heeft treurige gevolgen gehad. Het zoontje van slager P., een jongen van zes jaar, is op den hoek van de Leidsche straat en de Keizersgracht uitgegleden en gevallen. Nadat men hem met een brancard naar het Binnengasthuis vervoerd had, constateerde de geneesheer, dat hij zijn dijbeen dicht bij het heupgewricht op drie plaatsen had gebroken. Men vreest, dat hij het gebruik van dit lichaamsdeel voorgoed zal moeten missen.

Dit is niet uitsluitend de schildering of het verslag van een concreet historisch feit, maar de letterkundige behandeling ervan. Zij gaat er van uit, dat het feit een zekere beteekenis heeft, en berust op de gevoelens, die het bij ons opwekt. Aristotelisch gesproken, komen hier vrees en medelijden reeds opdagen, In het beginzinnetje vinden wij een gevoelsoordeel: treurig. In den slotzin wordt - alweer om op het gevoel van den lezer te werken - van mogelijkheden gesproken, die in de toekomst liggen. Zoo wordt op twee letterkundige manieren de aandacht van den lezer nadrukkelijk op de beteekenis van het feit gevestigd. Het feit wordt echter ook hier als een eenmalige concrete gebeurtenis medegedeeld en niet in een algemeen verband beschouwd. Als litteratuurhistoricus spreken wij hier niet van een protocol, maar staan wij op de grens van een kunstvorm: de n o v e l l e .

Variatie 3. Gisteren heeft een treurig ongeval plaats gegrepen. De slagersvrouw P. had, daar het sterk geijzeld had, haar zesjarig zoontje herhaaldelijk verboden op straat te gaan. De ongehoorzame knaap sloeg dien raad in den wind, met het gevolg dat hij op den hoek van de Leidsche straat en de Keizersgracht kwam te vallen en met een raderbaar naar het Binnengasthuis moest vervoerd worden. Hier constateer-

den de doctoren een gecompliceerde dijbeenbreuk. Het is niet zeker of het ongezeglijke kind wel ooit het gebruik van zijn been zal terug krijgen.

Vergelijken wij dit bericht met het voorafgaande, dan bespeuren wij, dat wij hier niet de mededeeling van een historisch feit voor ons hebben, en dat evenmin de beteekenis van dit feit door een beroep op het gevoel van den lezer nadrukkelijk betoond wordt. De gebeurtenis wordt ditmaal in grooter verband beschouwd: wij zien haar van uit de geestelijke occupatie, die zich met het waardebegrip bezig houdt. Het feit wordt een exempel. Ht wordt opgevat als een bizondere, maar voorbeeldige bevestiging van een algemeene overweging. Men lette op het adjectief treurig in den eersten zin, dat in den samenhang van het tweede bericht een gevoelsoordeel, in dien van het derde een waarde-oordeel beteekent. Moesten wij voor nummer 2 een titel kiezen dan zou het: 'Ongeluk ten gevolge van den ijzel' zijn; bij nummer 3 daarentegen: 'Ongeluk ten gevolge van ongehoorzaamheid.' Wij hebben hier dus den letterkundigen vorm, dien wij c a s u s noemen. Dat ook een casus op zijn beurt weer den kunstvorm der n o v e l l e kan aannemen, weten wij.

Variatie 4. Op een winterdag van het jaar 18..., toen het sterk geijzeld had, gleed een kleine jongen - de zoon van een slager uit de stad A. - op straat uit, viel, en kwam zoo ongelukkig te land, dat hij zijn dijbeen op drie plaatsen brak. Men vreesde, dat hij het gebruik van zijn been zou verliezen, of ten minste kreupel zou blijven. Toch gelukte het den knaap door wilskracht en inspanning in de volgende jaren zijn zwakte en zijn lichaamsgebrek zoover te boven te komen, dat alleen een nauwelijks merkbaar hinken aan het ongeval herinnerde. Die knaap was de latere generaal P., die zoo vaak en in zoo benarde omstandigheden den ouden roem van zijn volk heeft gehandhaafd.

Dit is geen c a s u s , wij hebben niet te doen met een geldig voorbeeld voor de algemeene overtuiging, dat wilskracht en volharding op den duur over gebreken zegevieren, maar met een concreet geval: het leven van generaal P. Wij bevinden ons hier in een geestelijke occupatie die zich met h e t c o n c r e t e bezig houdt. Tot het concrete rekenen wij de historie. Maar wij zien, hoe ook hier met de occupatie een bepaalde

gedachtengang samengaat, die een vorm schept. Voor dien vorm hebben wij den naam m e m o r a b i l e gekozen. Er worden twee feiten vermeld: dat de jonge P. zijn been gebroken heeft, en dat de oude P. een goed veldheer was. Men kan niet zeggen, dat die twee in onderschikkend verband staan; er is geen sprake van oorzakelijken of redengevenden samenhang: men kan zijn been breken en de gevolgen te boven komen zonder generaal te worden en het is onmogelijk uit te maken of P. zonder gebroken been niet dezelfde carrière zou hebben gemaakt. Die twee feiten, waartusschen dus geen logisch verband bestaat, worden echter, daar zij beide tot het leven van P. behooren, in historischen samenhang gecoördineerd op een wijze, dat over en weer het belang van ieder afzonderlijk er door verhoogd wordt. Zij worden weliswaar ieder op zich zelf meegedeeld, maar onze occupatie met het concrete vindt een verbinding, die tegelijkertijd tegenstellend, vergelijkend, toelichtend en verklarend is, die maakt, dat zij als het ware op elkaar slaan en te zamen iets opleveren, wat wij een 'pointe' zouden kunnen noemen. Het geheel heeft nu een letterkundigen vorm aangenomen, die aan den eisch voldoet, dat in een zeker complex alle details van beteekenis zijn, betrekking op elkaar hebben en van den zin van het geheel zijn vervuld - nog eens: dit noemen wij memorabile, Generaal P. is van nu af aan de man die als jongen zijn been brak, zooals de Ruyter de man is die als jongen het wiel in de lijnbaan draaide of George Washington, die het appelboompje van zijn vader omhakte.

Wij zouden de reeks van variaties ad libitum kunnen verlengen, maar gij zoudt mij verwijten, dat ik uit mijn zelfgeschapen thema te veel gevolgtrekkingen maak - ik geef dus van wat ik een memorabile noem, nog een ander voorbeeld uit een geschiedkundig werk, dat zich volkomen vrijhoudt van het opzettelijk streven naar litteraire vormen. In de *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* van P.J. Blok lees ik:

> 'Den 8sten Juli (1584) vertoonde hij (Balthasar Gérard) zich aan het Prinsenhof te Delft, de uitgangen bespiedend en de gelegenheid om te ontvluchten opnemend. Ontdekt, verklaarde hij zijn tegenwoordigheid daar uit zijn aarzeling om in zijn slechte plunje de tegenover Oranje's woning gelegen kerk te bezoeken. Van den Prins, dien men hiervan had verwittigd, ontving hij een som gelds om zich beter te voorzien.

> Hij kocht er van een soldaat der lijfwacht pistolen en kogels voor en begaf zich op den middag van Dinsdag, den 10^{en} Juli, naar het Hof, waar hij den Prins, die juist met de zijnen naar de eetkamer ging, zijn paspoort vroeg. De Prinses was zeer getroffen door het ongunstig uiterlijk van den man, maar haar echtgenoot lette weinig op hem en beval hem het gevraagde te geven. Na den maaltijd, te twee uur, ging de Prins in een deftigen tabbert gekleed, met de zijnen langzaam en peinzend uit de eetkamer, waar hij met zijn gast, den leeuwarder burgemeester Ulenburgh, een levendig gesprek had gevoerd over de friesche zaken, door een kleine vestibule naar de trap, die naar boven leidde. Plotseling sprong de moordenaar van onder een kleine donkere boog, die naar een nauwer gang voerde, te voorschijn en schoot zijn wapen af, waaruit twee kogels den Prins ter hoogte van de longen en de maag in de borst troffen. De wonde was doodelijk'.

Louter historische gegevens. Maar gegroepeerd op een wijze, dat zij een memorabile opleveren. Ook wat niet in logischen samenhang staat, wordt hier telkens tegenstellend, vergelijkend, toelichtend en verklarend tot elkaar in betrekking gebracht. Gérard handelde niet naar een in alle details van te voren beraamd plan; hij liet zich door de omstandigheden drijven. De leugen, waarmee hij zijn aanwezigheid op het Prinsenhof verklaarde, werd hem door de angst van het oogenblik ingegeven. Had hij op die wijze geen geld gekregen, hij zou zich op een andere manier pistolen of een dolk hebben verschaft, om den prins te vermoorden (soit quant il yroit au presche, ou quant il viendroit disner en bas, ou bien en sortant dud. disné, etc.) Maar de tegenstelling tusschen die leugen en de milddadigheid van den prins geeft aan die twee feiten over en weer een nieuw belang - en het wordt een pointe, wanneer daardoor Willem van Oranje als slachtoffer van zijn eigen goedmoedigheid wordt voorgesteld. Even zeer in het letterkundige gaat het in samenhang met den moord vermelde feit, dat Louise de Coligny getroffen was door het ongunstig uiterlijk van Gérard. Een kunstvorm zou dit als ritardando gebruikt hebben: de prinses hebben doen smeeken..... den prins hebben doen aarzelen..... Maar ook de eenvoudige vorm van het memorabile voegt die twee feiten samen op een wijze, die ons op buiten het historische liggende gedachten brengt: 'had hij slechts geluisterd.....!' of iets dergelijks. Zelfs dat de prins een deftigen tabbert droeg, langzaam en peinzend de eetkamer verliet, met zijn gast over

staatszaken gesproken had - het zal allemaal wel waar zijn, maar laten wij nog eens aan variatie 1 denken, waar wij nauwkeurig vermeld hebben, waar, wanneer en tengevolge van wat een knaap zijn been brak. Zijn die mededeelingen ook hier niets anders dan een protocol van waar?, wanneer?, en hoe? Of zijn zij wel degelijk iets anders en worden zij, om zoo te zeggen, van uit den moord gezien, over en weer met beteekenis geladen? Komt er niet iets as een tegenstelling tusschen het deftig gewaad en het lijk; wordt er geen verklarende samenhang gevoeld tusschen de peinzende houding en den naderenden dood; is het niet iets als een pointe, wanneer het laatste gesprek van den vorst het wel en wee betreft van landen, die hij aan zijn zorgen toevertrouwd acht? Wij hebben het concrete niet verlaten, maar de occupatie met het concrete schiep een letterkundigen vorm, die aan zekere eischen van samenhang voldoet.

Mogen wij den geschiedschrijver hiervan een verwijt maken? Ik voor mij zou het niet wagen. De geschiedschrijver verwerkte het historische niet opzettelijk en niet eigenmachtig, hij gaf geen kunstvorm, maar hij maakte spontaan gebruik van een eenvoudigen vorm. Men zou kunnen zeggen, dat hij niets anders deed dan wat ons aller gedachtengang uitgaande van een bepaalde geestelijke occupatie onophoudelijk doet. En zoo doende was hij ten volle overtuigd, ‘historie’ te geven. Met recht? - Ik waag ook dit niet te betwijfelen. Is het niet de taak van de historiographie de historie te scheppen, door zich van de vormen te bedienen, waarin wij haar van uit zekere geestelijke occupaties waarnemen?

Of moeten wij nog verder gaan? Ook indien de vraag: wat i s historische werkelijkheid? buiten ons bestek ligt, kunnen wij niettemin vragen in hoeverre de vormen, die wij in de letterkunde onderscheiden, in de historie zelf reeds zijn gegeven, en ook zonder op het probleem: ‘die Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen’ in te gaan, mogen wij vragen in hoeverre de historie als het ware zelf een gedaante bezit of aanneemt, die overeenkomt met wat wij in de litteratuur eenvoudige vormen noemen. Van daar uit zien wij de historiographie dan weer anders. Het geval met den jongen, die zijn been gebroken had, was gefingeerd, wij konden er mee doen, wat wij wilden. Maar de moord op den prins van Oranje is niet

gefingeerd. Misschien zijn wij reeds te ver gegaan, toen wij het voorstelden, alsof de feiten in het geschiedverhaal op een wijze gegroepeerd waren, dat zij een memorabile opleverden, dat de schrijver hen met betrekking tot elkaar over en weer met beteekenis geladen had, en dat zij eerst toen een vorm vertoonden, die aan zekere eischen van samenhang voldeed. Misschien hadden wij moeten zeggen, dat die feiten zelf zich op de bepaalde wijze gegroepeerd hadden, dat zij zelf elkaar over en weer met beteekenis vervulden en dat zij zoo, sua sponte, zelf den samenhang voltrokken, die de historiograaf herkend en in de letterkundige met een memorabile weergegeven heeft.

En wanneer wij nu op ons 'historisch zintuig' terug komen, zou ik in het algemeen in overweging willen geven, of het niet tot zijn aard en zijn opgaven behoort: òf letterkunde te scheppen, waar het voor in het historische gegeven vormen krachtens de taal naar een aequivalent middel van uitdrukking zoekt; òf geschiedkunde te scheppen, waar het zich, om het historische te begrijpen, van uit een zekere geestelijke occupatie van de met haar samenhangende vormen bedient.

II.

Hoe staat het nu met de geschiedenis van Jeanne d'Arc?

Het is niet verwonderlijk, dat de geschiedenis, hoe een kind uit het volk plotseling een taak op zich nam, waartegen de adel niet meer scheen opgewassen, hoe een bewoonster van bourgondisch gebied de Franschen te hulp kwam, hoe een meisje vijandelijke legers versloeg en den koning deed kronen, hoe dit alles geschiedde 'onvertroebeld door het ridderlijke of religieuze vormschema' van dien tijd... nog eens, het verbaast ons niet dat dit in onze gedachten den vorm aanneemt van een memorabile, dat hier alles wat gebeurt in tegenstellenden, toelichtenden, vergelijkenden, verklarenden samenhang gebracht wordt, dat ieder detail in dien samenhang over en weer beteekenis krijgt, dat pointe op pointe volgt - tot ten slotte het verband zoo vast en machig is, dat niets het schijnt te kunnen doen wankelen.

Daarnaast staat een andere wijze van zien: de maagd van Orléans is een heilige, haar geschiedenis is een legende.

Een kleine anecdote. Gedurende den laatsten oorlog kwam een duitsche afdeeling, die het aan het front hard te verantwoorden had gehad, tijdelijk tot rust in een klein fransch stadje. Daar raad en burgemeester hun functie niet meer konden vervullen, werd een officier met het stedelijk bestuur belast. Er was sedert maanden geen onderwijs meer gegeven; de kinderen liepen op straat en verwilderden. De officier - iets van een schoolmeester - sloot wapenstilstand met de schooljuffrouw - eene gewezen geestelijke zuster - en er werd een schooltje ingericht. Daar leien en griffels ondertusschen zoek geraakt waren, liet men een bezending uit Duitschland komen. Na eenigen tijd bezocht de nieuwbakken schoolopziener niet zonder trots het instituut. Het eerste wat hem in het oog viel, was een fraaie stellage, die buitengewoon veel op een altaar geleek; daarop een gipsbeeldje van de maagd van Orléans met speer en wimpel, zooals zij in Frankrijk te krijg zijn; alles was met bloemen en bloesems versierd, die de lente had gebracht. Op het bord stond met sierlijke schoonschrijfletters: *Jeanne d'Arc sauvera la France!* - en onhandige fransche vingertjes krasten het op duitsche leien na: Jeanne d'Arc sauvera la France. Had die officier het nog niet geweten, hij zou het hier hebben geleerd, dat Jehanne een heilige kan zijn. Van de kinderen, die nu volwassen zijn, prevelt zeker menigeen tegenwoordig: Jeanne d'Arc a sauvé la France.

Elders heb ik gepoogd te verklaren, uit welke geestelijke occupatie en uit welken gedachtengang de l e g e n d e ontstaat - en met opzet liet ik uit mijn thema met variaties dien vorm weg. Het zou anders niet moeilijk geweest zijn, aan te toonen, dat de jonge heer P. ook in de sfeer van de i m i t a t i o kon worden opgenomen. Het is voldoende, wanneer ik hier zeg, dat juist het meisje uit Domrémy ons die zeer stellige gewaarwording geeft van iets, wat wij meenen te moeten doen of wenschen te ondervinden, die tot den letterkundigen vorm der legende leidt, en dat wij in de gebeurtenissen hier duidelijk de bevestiging van haar navolgingswaardigheid en haar onnavolgbaarheid meenen te herkennen. Roomschen en onroomschen kunnen hier de begrippen van heiligheid en wonder meebeleven, en hebben haar canonisatie niet slechts uiterlijk maar ook innerlijk doorgemaakt.

Er is echter nog een derde mogelijkheid, moeilijker te omschrijven dan de voorafgaande.

Wanneer een volk en een heerscher in den hoogsten nood zijn, omringd van vijanden, van alle kanten in het nauw gebracht; wanneer er geen mogelijkheid meer schijnt te bestaan een uitweg te vinden, zich een doortocht te banen - dan verschijnt een reddend wezen. Dat wezen is van hooger, maar bijzonderen aard: het is geen man en het is geen vrouw, maar het kan in die eigenschap verschillend worden opgevat: het kan een maagd, het kan een hetaere zijn, die beide niet als 'vrouw' worden aangezien, het kan iets als een androgyne godheid zijn, en het kan van alle drie afwisselend de trekken vertoonen. Als attribuut bezit het een span van paarden, die het hechte samenvoegsel van wielen, as en dissel trekken, dat wij wagen noemen. Het heft den benarden heerscher op den wagen, grijpt de teugels, ment de paarden; het neemt zelf geen deel aan den strijd maar voert den held heelhuids, ongedeerd en overwinnend dwars door den omringenden drom van vijanden. Is het doel bereikt, zijn vorst en volk bevrijd, dan verdwijnt het reddende wezen - of het gaat te gronde, het valt en wordt door zijn eigen paarden doodgesleurd.

Die gebeurtenis zien wij bij voorbeeld in den vijfden zang van de Ilias. De Grieken zijn in het nauw gebracht. Diomedes, die hen hier in den slag voerde, is gewond; de Trojanen dringen onstuimig van alle kanten voorwaarts; Ares en Hektor drijven de wijkende Grieken naar de schepen. Dan komt Athena, zij heeft het bonte vrouwenkleed, dat zij zelf gemaakt had, afgelegd, het mannelijk pantser aangegord, den helm opgezet - zij is manvrouw geworden (E 735 ssq.). Nu spreekt zij den vermoeiden, gewonden held moed in, neemt den wagenmenner Sthenelos bij de hand en trekt hem weg; zij zelf bestijgt den wagen wiens beuken as kreunt (E 835 ssq.). Voorwaarts gaat het, dwars door den vijand. Zij zelf strijdt niet maar zij wendt den speer van Ares af; Diomedes verwondt hem. Laat de god schreeuwen als negenduizend mannen of straks janken bij Zeus - de Grieken zijn uit hun benauwdheid gered. Athena gaat huiswaarts, nu zij den menschenverdervende gestuit heeft (E. 907 ssq.).

Maar wij beleven die gebeurtenis ook, wanneer wij van alle kanten door duisternis omgeven zijn en wanneer dan het

vroege licht, de dageraad dwars door het vijandig omringende zwart breekt en ons bevrijdt. Daarom heet dat reddende wezen in de taal der Veda's Ushas, wat wij met dageraad vertalen. Haar wezen blijft echter hetzelfde. Ook Ushas is geen man en geen vrouw, maar een hetaere: 'Aufgeblitzt ist sie mit Schminke im Türrahmen des Himmels, das schwarze Gewand hat die Göttin abgedeckt. Aufweckend kommt mit rötlichen Rossen Ushas auf wohlgeschirrtem Wagen' (R.V.I. 92, 14)[1] Want ook zij heeft een wagen en een span: 'Mit dem schön bemalten glückbringenden Wagen auf dem du stehst, Ushas, mit dem hilf heute dem ruhmreichen Volke, Tochter des Himmels' (R.V.I. 49. 2). Van haar weten wij bovendien, dat zij verwant is met de tweelingen, die op hun beurt weer tot paarden in betrekking staan en die in Indië Ashwin's, in Griekenland Dioscuren heeten: 'kommt herbei mit einem Wagen, der schneller als das Manas ist, den euch die Ribhus gemacht haben, ihr Ashwinen, bei dessen Schirrung die Tochter des Himmels geboren wird' (R.V.X. 39, 12).

Zulk een gebeurtenis noemen wij een mythos. De letterkundige vorm mythos ontstaat, kort gezegd, uit de geestelijke occupatie, die zich met het 'weten' bezig houdt. In onzen gedachtengang neemt hij een vorm aan, dien wij kunnen omschrijven als: bondig antwoord op de vraag naar het ontstaan en de beteekenis van een algemeen of veelvuldig waargenomen verschijnsel. Wanneer ik heb opgemerkt, dat alle ezels een kruis van haar over rug en schoften dragen, wanneer ik wil weten hoe dit komt en wat het beduidt, en wanneer ik dan antwoord: de ezel heeft Christus gedragen bij zijn intocht in Jeruzalem; of wanneer ik wil weten waarom alle bergen onwrikbaar vast staan en waarom de drijvende wolken zich om hun toppen samenpakken, en ik vind het antwoord: vroeger waren bergen gevaarlijke, met wolken bevleugelde monsters, die dreigend over de aarde zweefden, een god heeft hun echter de vlerken afgenomen en hen aan de aardkorst bevestigd, nu vliegen de vleugels eenzaam rond, maar zij zoeken de zware lijven, die zij eertijds droegen en willen zich opnieuw met hen

1) De vertalingen uit den Rigveda zijn van dr. Walther Porzig. Zij wijken eenigszins van andere vertalingen af, maar de schrijver neemt hiervoor de volle verantwoording op zich.

vereenigen - dan zijn dat mythen. Maar er zijn vragen van een dieper soort, en daartoe behoort de onze. Ik wil weten, hoe het komt en wat het beduidt, dat het volk en de heerscher, die van alle kanten door vijanden en duisternis omringd, aan het verderf prijs gegeven schijnen, toch nog door schrik en donker heen de plek bereiken van vrijheid en overwinning. En op die vraag volgt een bondig antwoord, dat een letterkundigen vorm aangenomen heeft, een mythos: er verschijnt een hooger reddend wezen, dat man noch vrouw is, met paard en wagen, zij laat den heerscher opstijgen, voert hem als wagenmenner, zonder zelf te strijden, dwars door den vijand, bevrijdt met hem het volk - en verdwijnt.

Hoe elke bijzonderheid in den gedachtengang, die dezen vorm heeft aangenomen, op zichzelf te verklaren is, waarom het wezen geen man en geen vrouw kan zijn, wat het paard en de wagen eigenlijk beteekent - dit alles kan ik tot nu toe bij den mythos evenmin nauwkeurig zeggen, als ik het bij analoge bijzonderheden van het sprookje of de legende kan. Het is al moeilijk genoeg, tot de eigenlijke wortelbeteekenis van woorden door te dringen. Bij de letterkunde moeten wij ons voorloopig tot een hermeneutisch onderzoek der vormen bepalen - al geven wij de hoop niet op eenmaal tot iets als een semantiek te komen. In ieder geval zijn die bijzonderheden constant en herkennen wij ze bij hun optreden onmiddellijk.

Het is nu zonder twijfel mogelijk de geschiedenis van Jeanne d'Arc als mythos te zien. Haar verschijning beantwoordt in ieder opzicht aan die van Pallas Athena in het vijfde boek van de Ilias, aan die van Ushas en aan vele anderen. Ook zij is zooals die beide ‘fille de Dieu’. Zij is noch man, noch vrouw, zij is p u c e l l e , een deskundige commissie heeft het geconstateerd. Haar voorliefde voor de mannelijke kleeding, die zij zelfs voor haar rechters nog draagt, wordt op die wijze even zinrijk als het feit, dat zij op haar omgeving geen ‘vrouwelijken’ indruk maakt, geen vleeschelijke begeerten opwekt. Wat zij in den beginne verlangt, is, behalve soldatenkleeding, een paard - wij weten zelfs, wat het gekost heeft, en wij weten ook, dat paarden haar gehoorzamen. Nu rijdt zij tusschen twee Dioscuren - Jean de Metz en Bertrand de Poulengey - ongezien door de tegenstanders, naar den benauwden koning. Zij verwijdert de mannen, die tot nu toe zijn wagenmenners

schenen, zij voert hem, veldslagen en belegeringen leidend, maar zonder zelf bloed te vergieten, dwars door de vijanden heen. Zij bevrijdt het volk - en wanneer zij haar doel bereikt heeft, wordt zij van haar paard getrokken, verdwijnt zij, gaat zij te gronde... Wij zouden uit de geheele geschiedenis nog een aantal details kunnen opsommen en wij zouden telkens bemerken, hoe zeer een mythos zich in alle onderdeden gelijk blijft.

Memorabile, legende, mythos. Ziedaar de vormen, waarin zich de historie van de maagd van Orléans in ons gedachtenleven vertoont. Al naarmate wij haar van uit een andere geestelijke occupatie zien, kiezen wij een van die drie. De katholieke kerk heeft het in dit opzicht het gemakkelijkst; een zeker soort van legende is haar monopolie. Nadat zij in den beginne onder den dwang van omstandigheden de vergissing begaan had, de levende Jeanne tot een anti-heilige te verklaren en haar dientengevolge te verbranden, heeft zij het kwaad hersteld, door de doode Jeanne te canoniseeren. Niets nieuws onder de zon - men vertelt, dat in een italiaansch stadje, tijdens de renaissance, de burgers beraadslaagden, hoe men een condottiere, die voor de bevolking een overwinning behaald had, het best zou kunnen eeren; ‘zullen wij hem een gouden wapenrusting geven?’ - ‘maar dat is erg duur!’ - ‘zullen wij hem levenslang tot gonfaloniere benoemen?’ - ‘maar dat is zeer gevaarlijk!’ - ‘wel nu, laten wij hem vermoorden en den paus verzoeken den martelaar heilig te verklaren’ - zoo gezegd, zoo gedaan. Hoe dit zij, Jeanne is een heilige en de vorm, waarin de geloovigen haar naar het voorbeeld van Mgr. Touchet zien is eens voor altijd definitief die der legende.

De vorm waarin Michelet - wiens bladzijden gij gaarne leest - haar geeft is die van het memorabile. Zooals dan Michelet's grootheid daarin ligt, dat hij overal in de historie het memorabile heeft weten te geven. Gij hebt het ontstaan van dien vorm zelf weergegeven, toen gij schreeft:

> ‘Het beeld van een historische figuur vormt zich in onzen geest niet op het grondplan van psychologische definities; het ontstaat schijnbaar zonder bewust logische functie, als een gezicht op iets wat men te voren niet of onduidelijk zag. Het wordt opgebouwd uit de altijd willekeurige

> en min of meer toevallige gegevens, die de overlevering ons biedt. De overtuiging, dat ons beeld juist moet zijn, of laat ons enkel zeggen: waarde heeft, en dat de overlevering betrouwbaar is, ontstaat uit het doorgaans moeilijk te omschrijven gevoel, dat de verschillende, op zich zelf onsamenhangende gegevens samenstemmen, "kloppen"'.

Wat gij hier 'kloppen' noemt, heb ik gepoogd te verklaren, toen ik zeide, dat feiten en gebeurtenissen in het memorabile elkaar over en weer met beteekenis vervullen, gecoordineerd worden op een wijze, waardoor het belang van ieder afzonderlijk wordt verhoogd en zoo een samenhang vormen, die waarde bezit.

Eindelijk zijn er anderen, voor wie de vorm van den mythos den doorslag geeft; hiertoe behoort - behalve een oude vriend, steller dezes - Chapelain, op wiens mislukt epos, dat later door Voltaire werd omgezet, ik een ander maal hoop terug te komen.

Die vormen zijn bindend. Hoezeer zij het zijn, gevoelen wij, wanneer wij de gegevens, die ons de overlevering biedt, in dit verband beschouwen. Die gegevens zijn tot ons gekomen in de vormen, waarin wij de objectiviteit: concrete gebeurtenis te grijpen en historisch pogen vast te houden, en die wij, al naarmate zij meer persoonlijk of meer algemeen vervat zijn: brief, rapport, protocol, akte, oorkonde noemen. Zij zijn te vergelijken met het gegeven van den knaap met het gebroken been in variatie I. Maar zij zijn - ik herhaal uw woorden - 'altijd willekeurig en min of meer toevallig', zij zijn onsamenhangend. Hoogstens kan men zeggen, dat zij een tendentie vertoonen, op een of andere manier streven in de richting van onze eenvoudige letterkundige vormen. (Wij zien dit bijvoorbeeld in de brieven van den tijdgenoot Giustiniani, die in den loop van eenige maanden allengs beslister op den vorm: legende toegaan.) Zoodra echter onze geestelijke occupatie ons tot een letterkundigen vorm gedwongen heeft, slorpt die vorm telkens die gegevens op zijn eigen wijze op. In hem zijn zij niet meer willekeurig of toevallig; door hem staan zij in samenhang. Zij vinden hier een beteekenis, die echter in betrekking tot den betreffenden vorm telkens anders is. Neem nog eens het gegeven, dat Jeanne in die toch wel heel anders gerichte omgeving van soldaten en hofjonkers geen zinnelijke begeerten opwekt. Van het memorabile zien wij hierin de

verbindende tegenstelling tusschen ‘het jonge meisje’ en haar ‘mannelijke taak’; in de legende is het een van de bewijzen van haar heiligheid en imitabiliteit; in den mythos verklaren wij het, daar het reddende wezen geen man en geen vrouw mag zijn. Op dezelfde wijze kunnen wij alle gegevens, die gij in uw tweede en derde opstel verzameld hebt in hun drievoudige beduidenis opvatten - telkens zullen wij inzien, dat hetzelfde gegeven van uit de waarde van den letterkundigen vorm een anderen zin krijgt.

Nu nog de kunstvormen? Daarover kunnen wij het kort maken. Gij hebt groot gelijk: het letterkundig kunstwerk, dat ons de volle beteekenis - op welke wijze dan ook - van de geschiedenis van Jeanne d'Arc vertolkt, bestaat niet. Het is gemakkelijk na te gaan, waarin de verschillende kunstenaars van Shakespeare tot Shaw en van Chapelain tot Schiller gefaald hebben. Minder gemakkelijk is het te bepalen, waarom niemand beter slaagde. Misschien hebt gij ook hierin gelijk, dat de ‘historie’ zoo duidelijk spreekt, de ‘dichter’ er het zwijgen toe doen kan. Maar ik zou dan van mijn kant willen vragen of niet die ‘historie’ zelf een ‘dichter’ is, die weliswaar geen kunstvormen kent, maar die de eenvoudige vormen niet missen kan. ‘Laat Clio een enkele maal in eeuwen vóór Melpomene gaan’ - zegt gij. Ik heb er niet tegen - maar ik zou gaarne willen weten of niet Clio eene soort van Melpomene op haar eigen houtje is.

ANDRÉ JOLLES.

Antwoord
Aan professor André Jolles.

Waarde vriend,

Uw eerste punt geef ik u terstond gewonnen: de slag bij Salamis was een slecht gekozen voorbeeld. Op de vraag: ‘is inderdaad de beschrijving bij Aeschylus minder onsterfelijk dan die bij Horodotus?’ is geen ander antwoord mogelijk dan: neen. Dat er, toen ik aan Herodotus dacht, niet tevens een beeld van *De Perzen* bij mij oprees, zit zoo: ik heb op school juist niet genoeg grieksch geleerd, om Aeschylus waar-

lijk goed te kunnen lezen, en later nooit de gelegenheid aangegrepen, om het beter te leeren. Tegen dichtwerken in vertaling heb ik altijd een tegenzin gehad, en zoo komt het, dat Aeschylus eigenlijk is blijven behooren tot de helaas tallooze lacunes in mijn belezenheid. Gij weet het wel: ik ben niet een groot lezer zooals gij.

Op uw tweede vraag: 'is wat Herodotus geeft, niet ook een letterkundige vorm?' antwoord ik even volmondig: ja. Dus gij hebt uw pleit gewonnen. Maar ik voeg bij dat ja:... natuurlijk, en vraag op mijn beurt: schiet gij uw doel niet een weinig voorbij, en stond de deur, die gij inloopt, niet een weinig open?

Gij demonstreert aan het zoontje van den slager (wat was het mager!), dat reeds de eenvoudige mededeeling van een nietige gebeurtenis de neiging vertoont om een vorm aan te nemen, dien wij letterkundig moeten noemen. Doch daarmee bewijst gij niet, dat de historische voorstelling eigenlijk een soort letterkunde is, maar dat letterkundige uitdrukking niet anders is dan een, zelfs in elk gesprek onvermijdelijke en onmisbare, hoogere vorm van syntaxis: samenschikking (welk een voortreffelijk woord toch!) een primordiale geestelijke functie veeleer dan een kunst. Men houdt hier in Holland de letterkunde vrij algemeen voor een kunst. Zonder haar enge verwantschap met beeldend scheppen te loochenen, beweer ik voor mij altijd, dat men de letterkunde onrecht doet, door haar rondweg bij de kunsten te rekenen, en dat men, dit doende, nog een aantal andere geestelijke functies tot de kunsten zou moeten rekenen: om te beginnen, de wiskunde.

Gij vreest op blz. 393, dat ge reeds te ver zijt gegaan, door bij een geschiedverhaal zinrijke groepeering der feiten te veronderstellen, en meent, dat het wellicht beter ware geweest te zeggen, dat de feiten zich zelf op een bepaalde wijze groepeerden. - Weineen, ge gaat lang niet ver genoeg. De feiten groepeeren zich volstrekt niet vanzelf. Geen denkend historicus houdt de geschiedenis voor een mechanischen neerslag van het verleden. Elke historische voorstelling van een samenhang van feiten, ook de droogste en protokolachtigste, berust op bewuste keuze en interpretatie der stof; gij kunt het in ieder boek over de kennistheorie der historie lezen.

Tot zoover zijn wij het dus volkomen eens. Laat mij nu trachten de bedoeling van blz. 120 van mijn eerste artikel nog wat duidelijker te maken. Want ik erken, dat zij, voornamelijk alweer door dat ongelukkige Salamis, tot misverstand aanleiding kan geven.

Bij de werking van het historische zintuig denk ik niet in de eerste plaats aan de weergeving, de vormgeving van het verleden, maar aan de apperceptie van het verleden. Ik erken volkomen, dat er menschen en volken zijn, die dat orgaan missen, evenals lieden zonder reuk. En bij het historische beeld van een stuk verleden denk ik niet in de eerste plaats aan één bepaalde beschrijving, maar aan de onomschreven voorstelling die, wisselend, verschillend, hier vaag, daar scherp, in het bewustzijn van een gansche generatie leeft. Op de détails daarvan kunt ge uw onderscheiding van het memorabile toepassen, niet op het geheel. Zoo beweer ik, dat gij en ik beiden één samenhangend beeld bezitten van de geschiedenis van Venetië. In haar gansche tijdsverloop, van de byzantijnsche oorsprongen tot 1797 of zelfs tot Manin. De elementen van het uwe en het mijne kunnen geheel verschillend zijn, ja, in een van beiden kan heden de Turkenbestrijder Morosini en overmorgen Guardi domineeren, en toch is het één beeld, waarover wij kunnen praten en elkaar begrijpen. De letterkundige vorm kan ten eenen male uitblijven.

Den lezer, die u niet kent, zou het kunnen schijnen, alsof gij bij Clio in den winkel kwaamt met de vraag: wilt u mij jeanne d'Arc eens laten zien in verschillende desseins? en de Muze antwoordt u: o zeker, ik heb haar als memorabile en als legende en als mythe... Mij ziet Clio ontzaglijk streng aan en vraagt bijna dreigend: gelooft gij in wat ik u te bieden heb? En ik antwoord bevend: als ik dat niet deed, zou ik niet tot u komen; geef mij.

Jeanne d'Arc als mythe van het reddende vrouwelijke wezen, dat niet mag zijn als andere vrouwen, - het is vernuftig en suggestief. Gij herinnert u de ‘spielerei’ van Napoleon als zonnemythe? Ik zal niet zeggen, dat uw vondst niet meer waard is; ik wil aannemen, dat er in het Fransche volk iets van die mythopoëtische behoefte leefde, en dat die hen bewoog, zekere feiten te souligneeren, zelfs te verzinnen. Maar... aan Athena en Ushas, al kunnen het kostbare figuren zijn

voor mijn verbeelding, geloof ik niet, en dat het meisje uit Domremy gehoopt en gedurfd en geleden heeft, weet ik vast en met deernis.

Spreek toch niet naar den geest van een verlitteratuurd geslacht, dat om de feitelijke waarheid niet maalt. Erken met mij (ik weet dat gij het doet) de geestelijke occupatie van het willen weten hoe de dingen werkelijk gebeurd zijn.

J. HUIZINGA.

Sénancour's Obermann.

‘Obermann’ is een boek als geen ander. Het staat op zich zelf en in de geheele wereldlitteratuur zal men moeilijk iets vinden, dat er veel op gelijkt. Deze uitzonderlijke positie is meer in zijn nadeel dan in zijn voordeel geweest. Van uit dit isolement is geen kracht kunnen uitgaan en weinig invloed is er van te bespeuren in andere producten. Wat er in wordt verhaald, heeft weinig om het lijf en alleen de bespiegelingen van den hoofdpersoon kunnen een zeker aantal menschen interesseeren. Wij hebben hier niet de gewone familiare dingen van het leven of een eenigen indruk makende realistische omgeving, maar wat ons hier treft zijn de steeds voortdurende en zich onophoudelijk vernieuwende verlangens van een mensch, die boven het gewone peil staat en zich daar boven wil houden; van een hoogmoedigen mensch, die de kracht mist op zijn geesteshoogten voort te leven. Het leven van vele menschen is met deze verlangens gevuld. Zij blijven verlangens, die slechts een korten weg naar het doel afleggen, doch reeds in het beginnende stadium van den tocht onverrichter zake terugkeeren tot hun uitgangspunt. Nooit wordt het doel bereikt. Over den zieletoestand, die daar door ontstaat, over de bestaansmislukkingen van iemand, die niet komt tot dat, wat hij zou willen en daar na zich toch in het leven moet ophouden, neergeslagen door de nederlaag, handelt dit boek. Hij, die deze verlangens koestert, is hier tevreden met weinig, hij heeft de voldoening zich te hebben bewogen in de goede richting, en de mislukking van zijn doel vervult hem met zachten weemoed. Zacht, omdat de moeilijkheid van zijn zielearbeid

niet bijster groot is geweest, zacht ook, om de halve tevredenheid, waar in hij blijft, maar ontevreden voor de andere helft, hetgeen hem neerdrukt. Door deze halveering van zijne persoonlijkheid blijft het geluk bij hem een voortdurende schim, waar naar hij steeds wil grijpen en dat op het oogenblik van de bemachtiging aan zijne handen ontvliedt. Wij zullen straks zien door welke quintessens van zieletoestand dit in zijn werk is gegaan.

De Sénancour geeft de heel fijne mouvementen weer, die dikwijls niet gerealiseerd worden en die in het leven van den mensch dagelijks terugkomen. De niet-verwerkelijking dezer bewegingen is soms het behoud der menschelijke ziel zij wordt daardoor in evenwicht gehouden, want indien deze bewegingen hun logischen gang moesten volgen, zouden zij op vernietiging van menige persoonlijkheid uitloopen. Die kleine verlangens loopen dan ook bij hem op niets uit, maar hij zegt ze en hij geeft er dikwijls een aardige beschouwing over. Wij lachen somtijds bij het lezen, omdat wij ons zelf er in terug vinden. Wij zien onze eigene zwakheden daar, de dagelijksche tekortkomingen van ons bestaan. In zoo verre is deze uitzonderlijke persoonlijkheid Obermann toch met de andere menschen overeenkomende. Hij is natuurlijk niet in alles van zijne medemenschen verschillend. Die zoogenaamde droomer heeft veel gezond verstand. Zijne opmerkingen zijn er vol van. Omdat hij waarheden zegt over kleine en groote dingen, waar wij nog niet aan gedacht hadden, en hij ons deze waarheden plotseling voorhoudt als in een spiegel, lijkt hij soms humoristisch en hij zou bij ons een zweem van een glimlach kunnen doen ontstaan, even als hij, die u onverwacht uw beeltenis zou doen zien; doch bedoeld heeft de auteur dien humor niet. Hij is de reflex van zijn kunstgreep.

In hoofdzaak is dit boek een wijsgeerig, laat ik liever zeggen psychisch tafereel. Het is eene voortdurende bespiegeling over geluk en ongeluk. Deze knoopt zich soms vast, en dit verhoogt de schoonheid van het boek, aan de groote natuur, die een factor er bij is en waar in de held ronddwaalt. De natuur is dan de achtergrond, waar vóór de psychische evolutie plaats grijpt. Deze is echter de draagster van een te gering aantal feiten en meer lezers zouden voor deze bladzijden worden gevonden, indien het boek tot op de helft ware terug-

gebracht. De altijd-doorgaande bespiegelingen beginnen al ras te vermoeien door dat met den held niets bizonders gebeurt. Werther, René en ook Ortis hebben een veel kleineren omvang en hebben nooit door hun aantal bladzijden den lezer afgschrikt.

Doch ook zoo als het hier is, is het een geheel eenig boek, waar in veel schoonheid wordt gegeven, ja, dat zelfs van practische psychische waarde kan zijn, niet alleen voor de ziel, maar ook in sommige gevallen voor het lichaam. Het wil langzaam overwogen worden en het geeft soms een kostbare levensleer. Het is daar en boven geschreven in een correct Fransch, waar bij de volzinnen zich slingeren met sierlijke gratie en de periode steeds onberispelijk zijn gang gaat, zonder horten of stooten voortglijdt, en hoewel de toon nu en dan wat mat lijkt, is er eene zekere welluidendheid niet te ontkennen. Alhoewel het afstootend soms werkt, verveelt en vermoeit, heeft dit werk een zekere superioriteit, omdat het bij al zijn zwakheden toch de scherpe countouren van eene individualiteit vertoont. Daar om is het vreemd, dat in vele Fransche literatuur-geschiedenissen de naam de Sénancour niet voorkomt. Zelfs Lanson in zijn handboek (1896) heeft hem vergeten.

Wanneer men het boek leest en overweegt, dan komt men tot het inzicht, dat hier een analyse van een zieleproces wordt gedaan, zoo als men elders te vergeefs zou zoeken. De indrukken komen op, worden een oogenblik verwerkt en ongemerkt sterven zij weg zonder resultaat. De dingen van buiten hebben geen spoor achtergelaten, zij hebben zich niet aan de persoonlijkheid gëassimileerd. De indrukken vervluchtigen, worden niet vastgehouden, zij worden niet verteerd in het levensproces, er is geen gang naar een bepaald doel en de held, die op de steeds verijdelde hoop vertrouwt, iets beters te zullen vinden, ziet, dat alle zijne pogingen te vergeefs zijn geweest. Hem schiet niets anders over dan in die ijlheid te berusten. De berusting in het vruchtelooze van dit zoeken is de essentie van Obermann's ziel. De Sénancour, zonder het misschien zelf te weten of te willen, heeft hier spijkers met koppen geslagen. Wanneer hij juist heeft gezien in zijn eigen ziel en die van zijn tijd, heeft hij dat ook gedaan in den tijdgeest van heden. Opmerkelijk is, dat zijn boek zoo

weinig verouderd lijkt, minder b.v. dan *Ortis* en *René*, om van Rhijnvis Feith maar niet te spreken. Vergelijkt men den *Obermann* met de producten van zijn tijd, en om verder te gaan, met de *Julie* van Rousseau, dan is deze laatste roman. die toch van een der grootste schrijvers is, die de Fransche litteratuur heeft gehad, in vele opzichten verouderd en als geheel onleesbaar. Toch is de *Julie* een werk, dat de heele wereld in rep en roer heeft gebracht en veel dieper heeft ingegrepen dan *Obermann*.[1)]

***

En toch is het te begrijpen, dat in het algemeen de critici en de litterair-historici niet veel met den *Obermann* willen te doen hebben. Hij verveelt ze soms gruwelijk en zijne voortdurende beschouwingen missen daar bij alle doel. Dit is de groote fout van de Sénancour: het doellooze. Dit drukt neer dengene, die hem wil volgen. Wanneer de lezer achter hem aan loopt, als achter zijn gids, en meent, dat de gids wel weet, waar hij heen gaat, dat hij iets in zijn zin voert, dan is hij nog gewillig tot volgen. Hij vertrouwt op den man, die hem voor gaat. Al wordt de omgeving eentonig en al wordt het duister en donker, hij stapt en stapt voort. Maar wanneer de volger bemerkt en er zich bewust van wordt, dat in den vóórganger geen leidende gedachte meer is, wanneer hij hem ziet als een bloot mecanisme, dan mist hij den moed. Hij kan niet meer zich bewegen en hij wordt wrevelig tegen zich zelf en tegen den man, die voortgaat hem te misleiden. Wanneer hij daar na uit de voortdurende en eentonige bespiegelingen gevoerd wordt naar een landschap, naar een amfitheater van bergen, naar de hangende bosschen en zinkende stroomen, naar de grijze steenen met het roodachtige mos; wanneer hij met Obermann naar de wolken opziet of naar de goud verlichte toppen en hellingen, dan herademt hij door dat de natuur op hem inwerkt als een verkwikking. Hij kan nu buiten zich

1) Het had in zijn tijd en ook eenige jaren later zulk een sterken invloed, dat (ik weet niet meer in welke memoiren het wordt verteld) eene dame, die het las gedurende eene zware verkoudheid, onder die lectuur zoo hevig weende, dat zij den morgen daar na was genezen.

zelf treden, hij was immers te lang opgesloten in zich zelf en hem werd het al benauwder en benauwder. Hij wilde met handen en voeten om zich heen slaan, want de lucht in zijn binnenste scheen hem ontnomen.

Begrijpelijk is het, dat de Sénancour zeer weinigen heeft gevonden, die de moeite willen nemen, hem in alles aan te hooren. Er is eene algemeene belangrijkheid, er is een maat in het opnemen der dingen, een maat ook in het blikken naar het innerlijk heen. Zij kan niet worden overschreden. Hier komt de zelfblik naar de binnenste roerselen tot een buitensporigheid, die afstomping te weeg brengt. Te lang wordt in de *Obermann* de zielsbeweging in die richting gedreven en de lezer, die door den auteur wordt gedwongen daar in mee te gaan, is geneigd ieder oogenblik uit te roepen: 'Houd op, houd op!'

Ja, fijn zijn de draden, die hier loopen, doch zij vormen een onontwarbare kluwen. Deze draden zijn niet geworden tot een levende gobelin. Zij blijven zich verwarren in onoplosbare kronkelingen zonder resultaat. En dat alles komt door dat de auteur niet eene vaststaande voorstelling van vormen voor oogen had.

Léon Daudet heeft ergens gezegd naar aanleiding van het succes of wan-succes van sommige boeken: 'Mon père disait en rapprochant ses doigts dans un geste que je vois encore': 'Le secret du succès est dans la convergence. Personnages, sentiments, paysages (s'il s'agit d'un roman) arguments (s'il s'agit d'un ouvrage critique) tout doit tendre au même point, comme les liens concentriques d'une canestelle d'osier.'

Het bewuste streven naar het gemeenschapplijk doel van al deze beschouwingen ontbreekt nu in den *Obermann* en ik kan begrijpen, dat voor menigeen deze auteur iets onuitstaanbaars heeft; dat toen hij klopte aan de deur om bij hen te worden binnen gelaten, zij deze dicht sloegen en hem lieten staan in de duisternis van zijn isolement. Want zij wisten, dat dit geen mensch is, die met menschen kan verkeeren. Menigeen betreurt, dat een zoo merkwaardig en uitzonderlijk mensch, werd gëignoreerd, teruggestooten naar de vergetelheid. Erkennen moest iedereen, dat de Sénancour was een individu van een grooten gedachte-rijkdom, dat zijn ideëen zich bewogen op de klanken van ongestoorde melodieën: dat er in alles

wat hij heeft gezegd, zoo niet heele dan toch halve waarheden zijn gelegen; dat men versteld staat over de onvoorziene wendingen, die zijn bespiegelingen nemen. Het ware te wenschn, dat er een geduldige zich opdeed, die al de gedachten van dezen auteur nauwkeurig onderzocht en zou schiften het kaf van het koren, dat er iemand zou komen, die den moed had een boek samen te stellen geheeten, *L'esprit de Sénancour*, zoo als er een bestaat over Barbey d'Aurévilly en anderen. Want er is veel onbelangrijks in hetgeen de auteur hier heeft opgeschreven en het overtollige is schadelijk. Het belet aan de hoofdtakken van den boom tot vollen groei te komen. Wordt veel van deze noodelooze gedachte-woekeringen weggeschrapt, dan zal de belangrijkheid van menig gezegde worden verhoogd en menige bespiegeling zal een glans verkrijgen, dien zij tot nu tot niet heeft gehad. De auteur had dit natuurlijk zelf moeten doen, maar omdat als essentieel kunstwerk de *Obermann* niet aan de hoogste eischen voldoet, maar alleen eene verzameling mag heeten van groepen merkwaardige gedachten te pas of te onpas aangebracht, zoo wordt hier niet bij het wegsnijden van vele gedeelten de levende waarachtigheid van een kunstwerk aangetast.

Ja, superieur is deze man, zoo als weinig anderen. Hij staat zoo hoog boven zijn medemenschen, dat hij haast niet meer kan worden gezien; dat hij aan hunne blikken zich onttrekt. Superieur, maar wat geeft eene dergelijke superioriteit? Wanneer een inwoner van de planeet Mars op onze aarde zou terecht komen, zou hij misschien zeer superieur zijn, maar wat zou ik aan zijne woorden hebben, wanneer ik niet met hem in eenige communicatie zou kunnen treden?

Het geheele boek mag heeten een uitgestrekte chaos, waarin prachtige marmerblokken hier en daar rond zijn gestrooid; stukken goud lichten als sterren verspreid, kostbare steenen fonkelen in allerlei kleuren, maar een kunstwerk lijkt het mij niet. Doch het voorname gebrek is hier, het groote woord moet er uit, dat het eigenlijke sentiment ontbreekt. Er zit geen werkelijk lijden in. Obermann geeft zich niet over aan de smart. Terwijl Werther haar met spontaneïteit omhelst, zich in haar onderdompelt, wil Obermann haar niet aannemen, *constateert* haar en stelt zich boven haar. Bij hem wordt de gevoeligheid door cerebrale bedenksels vernietigd of ten minste

verzwakt. Van daar de hopelooze dorheid, en de spitsvondigheid van combinaties, die de auteur nu en dan voor sentiment wil laten doorgaan. En wanneer het ook een onrechtvaardigheid is, een zoo merkwaardigen schrijver te ignoreeren, is dit hierom eenigszins te verontschuldigen.

Toch is hij in de Fransche litteratuur een unicum, een eigenaardige, die op niemand gelijkt, aan wien het menschelijke vreemd is. Met doffe stem dreunt hij door de nevels van het onbestemde zijne woorden op, doch het zijn slechts klanken, vernuftige ideëen. Deze spitsvondige bespiegelingen gelijken meer gelegenheids-beschouwingen, dan gedachten voortijlend naar een bewust willen. Door het ontbreken van het sentiment is de weinige populariteit en het geringe succes van den *Obermann* gemakkelijk te verklaren. Het is een groot gebrek, vooral in een werk van dit soort. Terwijl Werther en René van de meest diepe en verscheurende gevoelens overloopen, vinden wij in het hart van Obermann eene leegte. Hij vertelt ons wat hij dacht, wil ons interesseeren door zijne vernuftige vondsten, door zijn kijk op zijn eigen levensgedrag, doch hij sleept ons niet mee door ware menschelijkheid. Wij voelen ons niet verbonden aan hem, omdat hij niet lijdt, zoo als wij. Het is daarom een fout van een niet gerechtigde sleur Obermann met René en Werther in een adem te noemen. Alle drie zijn mijmeraars, doch hunne mijmeringen hadden een geheel verschillenden oorsprong. In *Werther* zit het sentiment eener groote natuurlijkheid; eenvoudig en echt worden daar de sensaties opgeteekend. Ook *René* is vervuld van een grootsch sentiment, al is het dan voor ons hyperbolisch, min of meer wijdsch en opgeschroefd; beiden worden gedragen door het volle gevoel. De hoofdpersonen beminnen hartstochtelijk. Uit het diepe sentiment rijzen naar alle zijden de gedachten op. Die gedachten komen uit het hart, terwijl Obermann ze steeds uit het hoofd schijnt te halen. Bij hem ontspringen zij niet uit een alomvattend gevoel. Zijn boek wordt gedragen op zijn eigen doellooze bespiegelingen, waar van het einde niet is te overzien.

Hoe bitter ook de waarheid moge zijn, het obscure vegeteeren in de velden der litteratuur is misschien het verdiende loon eener afzondering, die niet werd gebruikt tot een hooger doel. Er is hier dus een soort litteraire rechtvaardigheid en

het werk van de Sénancour is meer eigenaardig dan belangrijk. Het mist de aanknoopingspunten met het werkelijke leven en alleen wanneer wij ons kunnen wiegelen op een op een neer gaande serie van allerlei bedenksels, monotoon zich verdringend het een na het andere, dan kunnen wij vrede er mee hebben, want ook treft men hier nu en dan aan verrassende uitkomsten der bespiegelingen, waarheden, die voor het eerst door dezen auteur zijn gevonden. Hij was een man, die niet leek op de andere menschen; hij moest dus wel iets voortbrengen, dat zeldzaam was. Maar met deze vondsten doet hij niet genoegzaam zijn voordeel en hij blijft dikwijls bij het enkel noteeren van het feit. Wanneer hij ons b.v. de ontmoedigende besluiteloosheid geeft van iemand, die niet weet welken weg hij zal opgaan, dan trekt hij daar van niet voldoende partij, maar hij constateert alleen, dat het zoo is. De auteur laat hier niet gevoelen wat met deze besluiteloosheid is verbonden, waar uit zij ontstaat en waar heen zij zal voeren. ‘J'avais passé plus d'une heure, je crois à hésiter de quel côté j'irais pour marcher un peu’. (Lettre XL).

Ja, de *Oberman* is voornamelijk een vernuftig boek, spitsvondig, maar het neemt ons niet op, het vervoert ons niet. Het heeft in zich een kil en doelloos gepraat. Het houdt alleen onze gedachten bezig. Wij luisteren onbewogen, wij leenen het oor uit nieuwsgierigheid. Doch dat is het niet, wat de meeste lezers willen. Zij willen worden ontroerd. Zij willen hartstochten doorleven, zij willen den gloed, zij willen iemand voor zich zien, met wien zij kunnen mede lijden.

Obermann is in zekeren zin een willooze, want hoewel zijn wil er is en zich in zijn gedachten openbaart, gaat deze wil slechts met kleine pasjes vooruit. Bij ieder pasje is hij verplicht den impuls van zijn wil te vernieuwen. Kon hij door een grooten wil de gebeurtenissen van zijn bestaan overbruggen, zoo als de mensch volgens alle lessen der wijsheid moet doen, dan ware hij gered, maar dan zou hij geen Obermann meer zijn. Dan zou er in zijne ziel de eenheid van richting ontstaan, ongebroken voortijlend uit eigen kracht naar het verre doel. Hij is ongelukkig, maar omdat hij het wil zijn. Er is geen afdoende reden voor dat ongeluk, die zich opdoet uit de realiteit. Bij Werther was het de onmogelijkheid zijne liefde te verwerkelijken, die de smart aanbracht. Wij vinden dus bij

deze de feitelijke inwerking van buiten. Obermann treedt weinig of niet in de buitenwereld, maar hij blijft in den kringloop van zijn eigen gedachten. Deze verdringen elkaar onophoudelijk. Van de eene gaat hij over op de andere, steeds hortend en stootend en de eene vernietigt de andere. Hem ontbrak het hoogere doel, hij stootte bij iederen pas tegen den muur van eigen onmacht. Bij een Franciscus van Assisi was dit b.v. wel aanwezig. Naar de oneindige liefde Gods getrokken, zweefde deze over alle hindernissen heen; zijn geest werd gedragen door het hoogere doel, de godheid. Hij wenschte het oneindige en daar in te rusten. Obermann *weet*, dat 'l'infini' hem de rust zou brengen, hij *weet* het alleen, doch hij kan het niet invoelen, hem ontbreekt het werkelijke sentiment van de oneindigheid. Hij weet, maar beleeft het niet. *Weten* is iets anders dan *beleven*.

Na den moeitevollen tocht door dezen doolhof van Obermann's gedachten, waar bij weinig afwisseling van uitzicht zich voordeed, voelen wij de behoefte aan rust. Als kinderen of onmondigen hebben wij ons laten meesleepen door dezen zonderlingen gids en wij durfden niet zeggen, dat wij nauwlijks meer in staat waren verder te stappen. Doch met bovenmatige inspanning voelden wij ons gedwongen altijd maar achter hem aan te loopen; wij waren niet genoeg familiaar met hem om te zeggen: Neen. Hij zou ons vreemd hebben aangekeken en voor ellendigen hebben gehouden. Tegen wil en dank zijn wij meegegaan en wij hebben niet laten merken, dat hij ons heeft afgemat en dat tusschen hem en ons de brug van mededeeling niet altijd kon worden opgeslagen.

En toch hoe juist zijn niet de volgende levens-aanduidingen? Verhelderen zij niet onzen blik, dien wij met geringe moeite vestigen op zijn diepe en toch zoo eenvoudige gedachte-wereld?

'Je ne sens pas d'inquiétude, et je ne vois pas que j'ai beaucoup perdu en perdant tout, puisque je ne jouissais de rien. (Lettre XXXV).

C'est une nécessité que nous ayons de la douleur comme de la joie: nous avons besoin de nous fâcher contre les choses, comme nous avons besoin d'en jouir.

L'homme ne saurait désirer et posséder sans interruption, comme il ne peut toujours souffrir. La continuité d'un ordre

de sensations heureures ou de sensations malheureuses ne peut subsister longtemps dans la privation absolue des sensations contraires. La mutabilité des choses de la vie ne permet pas cette constance dans les affections que nous en recevons; et quand même il en serait autrement, notre organisation n'est pas suceptible d'invariabilité.

Si l'homme qui croit à sa fortune ne voit point ie malheur venir du dehors, il ne saurait tarder de le découvrir dans lui-même. Si l'infortuné ne reçoit pas de consolations extérieures, il en trouvera bientôt dans son coeur.

Quand nous avons tout arrangé, tout obtenu pour jouir toujours, nous avons peu fait pour le bonheur. Il faut bien que qelque chose nous mécontente et nous affiige; si nous sommes parvenus à écarter tout le mal, ce sera le bien lui-même qui nous déplaira.

**

Celui qui jouit habituellement, et sans avoir jamais de malheur visible, ne sera séduit par riem il n'a plus besoin de jouir, et dans son bien-être extérieur, il éprouve secrètement un perpétuel besoin de souffrir.

Il veut toujours jouir, et surtout il veut paraître jouir beaucoup, et cependant il éprouve un besoin interne de souffrir; ainsi dans le moindre prétexte il trouvera facilement un motif de se fâcher contre les choses, d'être indisposé contre les hommes. (Premier fragment).

Sprekende van iemand, die hij heeft gekend, en hier teekent hij zich waarschijnlijk zelf, zegt hij:

Il n'a pas eu des malheurs éclatants; mais en entrant dans la vie, il s'est trouvé sur une longue trace de dégouts et d'ennuis; il y est resté, il y a vécu, il y a vieilli avant l'âge, il s'y est éteint. (Lettre XLV).

Zeer juist is het volgende:

Je trouve les beaux jours bien commodes; mais malgré le froid, les brumes, la tristesse, je supporte mieux l'ennui des mauvais temps que celui des beaux jours. (Lettre LXVIII).

Zijn opvatting over de beste manier van schrijven vindt men in Lettre LXXX:

Qu'elle manière adopterai-je? Aucune. J'écrirai comme on parle, sans y songer; s'il faut faire autrement, je n'écrirai point'.

In Lettre XC doet hij de volgende bekentenis:

'Je vous écris longuement. Je dis en beaucoup de paroles ce que j'aurais pu vous apprendre en trois lignes: mais c'ètait ma manière, et d'ailleurs j'ai du loisir.

Restez-vous dans la retraite, ou même vivez-vous sans bruit dans une capitale; enfin votre nom est-il inconnu, et votre livre ne s'écoule-t-il pas? Qu'un certain nombre d'exemplaires en soient déposés dans les bibliothèques, ou envoyés, sans en demander compte, à des libraires dans les grandes villes; tôt ou tard cet écrit sera mis à sa place avec autant de vraisemblance que si vous aviez mendié des suffrages'.

Dit mag als eene aanduiding gelden, dat hij vertrouwen had in de toekomst van zijn werk.

Zoo zou men kunnen doorgaan; de treffende inzichten en opmerkingen liggen overal voor het grijpen.

***

De Sénancour mag genoemd worden een supérieure obscure. D.w.z. hij mist alle schittering van bekendheid. Zoo als men in de studentenwereld heeft de getapten en de obscuren, zoo zou men ook daarvan kunnen spreken in de litteraire wereld. Zoo als in de studentenwereld de getapten, die baantjes bekleeden, praeses, quaestor, ab-actis, niet altijd de voortreffelijkste individuen zijn, zoo ook in de litteraire wereld. De voortreffelijke individuen vindt men bij de getapten even goed als bij de obscuren. De sociale zijde van een schrijver, die hem de bekendheid bezorgt, is soms van de innerlijke voortreffelijkheid onafhankelijk. Bij de Sénancour bestaat deze in een niets ontziend individualisme. Hij stootte daarom de gemeenschap van zich af en zij deed het hem. Zij verdoemde hem tot onbekendheid. En zoo gingen zijne eigen generatie en volgende generaties aan hem voorbij zonder naar hem om te zien. Want hij trekt niet aan door eene schittering van woorden, noch ook door een luidklinkende stem, maar hij verschiet zijne gedachten als pijlen geluidloos. En dikwijls is het schot zoo raak, dat men er verwonderd moet bij blijven stilstaan en zeggen:

‘Zoo is het juist gezegd; ik heb dat dikwijls gedacht, maar nooit zoo geformuleerd’.

En het is waar, hij is de vastlegger van de onbeduidende sensaties, van de vluchtige impressies door het verstand tot bewustzijn gebracht. Hij heeft daar bij stil gestaan, hij was een van de weinige geesten, die dit ooit heeft gedaan. Doch de menschheid wil dit niet, de menschheid heeft de instinctmatige minachting voor dat wat haar gang tot behoud zou kunnen belemmeren. De menschelijke gemeenschap heeft hier de wijsheid, want zij weet in haar onbewusten drang, dat gidsen als de auteur van *Obermann* is geweest, haar naar den afgrond zouden voeren. Zij eischt, door verlangen naar zelfbehoud gedreven, den oversprong van de duistere klove.

Waar de auteur in den *Obermann* zijne wijsgeerige uitspraken door schakels van feiten heeft getracht te verbinden, zijn deze nauwlijks merkbaar en laten geen spoor van indruk bij den lezer achter. Het werk is dus noch een filosofisch betoog over de zielebewegingen, noch eene creatie van menschelijk leven. Werkelijke menschen komen er niet uit naar boven, maar enkel filosofische fantomen maken hun apparitie en verdwijnen weer onder het verwarde net der redeneeringen. Doch deze gedachten en uitspraken, het moet worden gezegd, verrassen dikwijls door eene juistheid, die men in andere boeken tevergeefs zoekt, en daar door komt het, dat de lezer dikwijls wordt geërgerd, omdat zoo vele parelen van fijne gedachten, van psychische vondsten worden verdronken in een noodeloozen vloed van woorden. Wij hadden verlangd, dat de auteur zijne levens-filosofie hadde gecondenseerd in eene reeks van scherpe gezegden, want hij was daar toe in staat. Wanneer hij dat naar krachten had gedaan, zouden wij van hem hebben ontvangen een onvergelijkelijk Breviarium van subjectieve waarheden, die alhoewel niet altijd troostend door strekking toch door het ‘eureka’ van den denker bevrediging hadden kunnen geven.

De auteur heeft gedwaald, toen hij zich voorstelde van den *Obermann* een soort roman te maken. Eenige jaren te voren was hij met een boek *Rêveries* voor den dag gekomen. Dit behandelde verschillende onderwerpen, waar om heen allerlei gedachten waren gevlochten, zoo b.v. ‘De l'idée du bonheur’, ‘Résignation’, ‘Immortalité’, ‘Nuit’, ‘Printemps’.

'Renoncement' He is jammer, dat de schrijver dezen weg heeft verlaten, die voor hem de ware was. In deze *Rêveries* is hij niet van vaagheid vrij te pleiten, maar deze fout heeft hij afgelegd in den *Obermann*, waar zijn wijsgeerig en bespiegelend betoog meer preciese en duidelijke lijnen vertoont en de teekening van de gedachten scherper te voorschijn komt ten koste van het sentiment, dat in zijn *Rêveries* meer, zij het dan ietwat verdoezeld, op den voorgrond treedt. Het is jammer, dat de Sénancour tot meerdere rijpheid gekomen, den romanvorm boven de wijsgeerige bespiegeling heeft gekozen. Deze *Rêveries* verheffen zich nu en dan tot proza-gedichten. Hoeveel meer hadden wij van dezen auteur kunnen ontvangen, wanneer hij in het volle bezit en bij de volkomen ontwikkeling van zijne gaven zich beperkt had tot het geven van scherp afgesnedene zieleschilderingen.

Hij zelf heeft naar het schijnt het voornemen gehad uit zijn werken een quintessens samen te stellen. Dat deze iets voortreffelijks zou zijn, indien zij tot stand kwam, daar van was hij overtuigd. De Sénancour kende zijn eigen beteekenis. Een merkwaardige aanteekening door hem zelf gemaakt bij zijne *Rêveries* zegt het volgende:

'Il y aurait maintenant quelque chose de plus simple à entreprendre; mais ce ne sera aussi qu'une idée vaine. Il faudrait abandonner ces ébauches séparées (*Obermann, Rêveries, Libres Méditations*, etc), et puisqu'on en dispose, ou sans difficultés, ou du moins comme éditeur, il faudrait en rapprocher plusieurs parties avec un soin sévère, et en composer un volume, un seul. Mais plus tard quelqu'autre écrivain imaginera dès le principe de réduire ces pages à un petit nombre de lignes, et de préparer de la sorte un ouvrage sans longueurs, malgré des repos. Il y consacrera ses forces; il y travaillera durant un demi-siècle, et il se trouvera le premier homme de son temps'.

Een van de weinige bekende kritiek-schrijvers, die de Sénancour met eenigen ernst behandelt, is Pierre Lasserre, die een paar bladzijden aan hem wijdt in zijn *Romantisme Français*. Hij toont voornamelijk de verbindingen van den auteur van *Obermann* met de richtingen der Romantiek. In hoe ver hij gelijk heeft, wil ik niet beslissen. Het gebeurt vaak, dat er verbindingsdraden worden gezien, die er niet zijn. Naar

mijne meening is de Sénancour's verhouding tot de Romantiek dan ook nevenzaak voor den tegenwoordigen lezer en alleen belangrijk voor den litterair-historicus. Ook is deze gelijkenis met de kenmerken der Romantiek slechts vaag en accidenteel. De Sénancour is een van die auteurs, die juist zeer weinig op hun tijdgenooten gelijken, en daarom is hij meer van onzen tijd dan zijn tijdgenooten dit zijn, indien ten minste van eene gelijkenis kan worden gesproken van dezen onuitstaanbaren zonderling met eenig ander auteur van verleden of heden.

Beter heeft George Sand van hem gesproken in hare voorrede bij den *Obermann*. Alhoewel zij de essentie van het boek wel heeft benaderd, maar niet volkomen heeft aangewezen, door dat zij de twee gevoels-typen Werther en René met Sénancour's schepping op één lijn stelt, heeft zij menig licht laten schijnen in de duistere gangen van Obermann's ziel.

Zeer juist zijn hare woorden:

'A nos yeux, la plus haute et la plus durable valeur de ce livre consiste dans la donnée psychologique, et c'est principalement sous ce point de vue qu'il doit être examiné et interrogé. ... Obermann signifie l'élévation morale sans génie, la sensibilité maladive monstrueusement isolée en l'absence d'une volonté avide d'action'.

Ook Georg Brandes is diep in Obermann's natuur doorgedrongen, doch ook hij heeft hem voornamelijk als litterair-historicus beschouwd in de lijst van zijn tijd. Wanneer hij het boek slecht geschreven noemt, dan kan ik niet met hem meegaan. Hij moge daar in gelijk hebben, wat de compositie aangaat, doch de verrassend scherpe wijze van uiting, de gang van den volzin is die van een kunstwerk en er is weinig op aan te merken. Ook heeft hij op het groote verschil tusschen de Sénancour's held en Werther en René niet genoegzaam den nadruk gelegd. Obermann is de meest eenzame van de drie, in den grond de meest ongelukkige. Hij leeft en denkt voor zich alleen, zonder verbonden te zijn met God, noch met eenig mensch. Werther en ook René gaan ten gronde aan hunne disharmonie met de omgeving, doch zij ontvangen daar van de stralen van hun bestaan. Zij zijn verbonden in gemeenschap met de menschen. Obermann's ziel valt ieder oogenblik in scherven uit elkaar, op ieder uur van den dag, en dit versterkt mijn bewering, dat het de reflex is van zijn verstand, die zijn

ziel tot gruizelementen als met een hamer verbrijzelt. Die reflex is niet een kenmerk der Romantiek, maar hij is het onvergankelijk ongeluk der menschelijke natuur, misschien heden nog meer dan vroeger.

Indien de Romantiek zich heeft onderscheiden door de wilde stroomingen der menschelijke sentimenten, waarbij het intellect verdronk en verdween, dan hebben wij in den *Obermann* een personage, dat slechts accidenteel met haar was verbonden. Deze ellendige menschennatuur is helaas van alle tijden en daarom heeft hij een practisch-psychologisch interesse voor onze dagen, dat de andere Romantici niet meer hebben. De lezer heeft bij hem niet noodig zich in een tijd te verplaatsen, die hem volkomen vreemd is, vreemd door geluid en sentiment, maar hij kan blijven in een minder veranderlijke gedachten-wereld. Doch, en op dit moet de klem worden gelegd, gemakkelijker en genotvoller is het zich te verplaatsen in de wereld van Werther en René, dan in de verdorde woestijn van Sénancour's bespiegelingen.

FRANS ERENS.

Nederlandsche poëzie.

Hendrik de Vries.
De Nacht, Dixon, Apeldoorn, 1920.
Vlamrood, van Munster, Amsterdam, 1922.
Lofzangen, De Gulden Ster, Amsterdam, 1924.

Hendrik de Vries is onder hen die tegen 1920 begonnen te publiceeren de merkwaardigste. Terwijl zijn werk in breeder kring moeilijk ingang vindt, werd hij door de jongeren van zijn eigen geslacht dadelijk als een bijzondere kracht erkend, door sommigen nagevolgd. Zijn figuur heeft van den aanvang een opmerkelijke eenheid bezeten. Zijn drie bundeltjes vormen een geheel, en van een voortschrijdende innerlijke ontwikkeling is bij hem tot nu toe dan ook feitelijk geen sprake. ‘De Nacht’ - men vergelijke een gedicht als ‘Dank’ met de latere ‘Lofzangen’ - bevat reeds al de elementen van zijn ervaring. Slechts in zooverre mag men misschien van een ontwikkeling spreken, dat de dichter er eerst onder de nooddwang van zijn in ‘De Nacht’ en ‘Vlamrood’ neergelegde ondervindingen toe kwam, hen allen en uitdrukkelijk aan de ééne, vroeger meest onuitgesproken, nu bewust heerschende Godsconceptie van ‘Lofzangen’ te onderwerpen. Een eenheid dus: een trilogie waarin wij, als zij door aanvulling en zuivering haar definitieve vorm verkregen heeft, een met passende middelen uitgedrukt, volledig, door één levensbesef bepaald wereldbeeld zullen erkennen.

Dat besef is een overweldigende gewaarwording van de donkere almacht der levenskracht. Zóó heftig-onmiddellijk breekt deze uit het onbewuste tot het bewustzijn door, als de ware werkelijkheid door de begoochelingen van hart en rede heen, dat het hart met zijn bindende en verzoenende liefde verlamd, dat de rede, voor welke krachtens haar wezen die

ware werkelijkheid zinneloos en onberekenbaar is, tot dienstbaarheid geknecht worden. Dit dus noemt de Vries 'De Nacht': het werken der zinnelooze en onberekenbare, maar eenig werkelijke levenskracht die, door eindelooze voortbrenging en vernietiging, in een wereld van ontelbare verschijnselen de nooit bevredigbare bevrediging van haar zelfverwezenlijking nastreeft. Díe wereld, als gedaante van díe kracht, stelt de Vries ons voor oogen. Een lichamelijke wereld, waaraan zijn menschelijk individu, met verlamd gemoed, met dienstbaar brein, door lichamelijke handelingen en lijdingen deelneemt. Uit de levenskracht komen de verschijningen voort. In haar, door haar, en op haar wijze gaan zij in haar onder. Hoe? Wanneer? Ook het individu wil genietende bestendiging, maar de vernietiging dreigt, altijd en overal. Angst, machteloos tegenover die onberekenbare, roekelooze en wreede levenskracht die geen individueele begeerten gelden laat, strijdbaar tegenover al zijn tot dezelfde strijd gedrongen medeverschijningen, is de kern van zijn ondervinden. Angst bepaalt zijn ervaring der wereld, nu in al haar vormen, over haar gansche geschiedenis, als de zichtbare aanwezigheid der in willekeur dreigende vernietiging aanschouwd. De gewaarwording, soms tot sensatie aangehitst, ervaart niet alleen de levenskracht in haar donkere wezen, - soms, in een schok die het ik-bewustzijn dwingt zich reddeloos aan haar prijs te geven, overmeestert zij de zintuigen, om zich door hen in een ding, een landschap, een zien of hooren, een gebeuren, als hallucinatie te verzinnelijken. Volstrekter nog komt de angst de ervaring te beheerschen, als in koorts of slaap, in ijlen of droomen, de breuk van het normaal bewustzijn, zij die volledig of gedeeltelijk, tot toestand wordt. In het ijlen zien wij, tusschen de donkere machten en een individueel bewustzijn dat de laatste rest van zijn onafhankelijkheid nog tracht te handhaven, de worsteling zelf als een fel drama voor onze oogen geschieden, tot het bewustzijn bezwijkt en de mensch, in dat vreemde teekenspel van zijn zinneloosheid, een waan van individueele werkelijkheid verder speelt. In de droomsensatie, de droomhallucinatie, als de slaap de weerstand van het bewustzijn tegen het onbewuste vernietigd heeft, wordt de materialisatie der donkere machten in voorstelling of handeling ten slotte zoo volstrekt, dat het bewustzijn (alleen dáártoe,

schijnt het, uit zijn algeheele verdooving gewekt) in zijn tegelijk vertrouwde en beangstigend vreemde droomwereld huiverend rondtast, alsof het nu eindelijk de ware, maar hoe benauwendstille en verschrikkelijke werkelijkheid van het leven gevonden heeft. En voor hem, die in de eerste centrale gewaarwording het grondelement van zijn gansche ervaring vindt, blijft ook na zijn ontwaken - meer dan de schijnwereld die zijn ik-bewustzijn hem weer voortoovert - wat hij in sensatie en hallucinatie beleefd heeft de ware werkelijkheid. Over de grenzen van ziekte en slaap zet zich die tot in het wakende leven voort, om telkens plotseling door de wankele schijnbestendigheid van zijn bewustzijnswereld heen te slaan.

In ‘De Nacht’ is het ervaringsgebied universeel: de naakte gewaarwording van de donkere almacht der levenskracht, in een menschelijk individu tot bewustzijn komend, door dat zelfde individu in de wereld rondom hem waargenomen. Deze gedichten zijn verhalend of beschrijvend, want zelfs - en dat is het wat die merkwaardige titel ‘Droomballaden’ aanduidt - als zij monologisch zijn geven zij geen eigenlijke lyriek, van een zingend ik dat het midden van zijn gezongen ondervinding blijft, maar de buiten zijn wil om door het ik vertelde verhalen over zijn eigen en aller dingen ware wezen. De ondervinding immers is hier zoodanig, dat het ik zijn normale ervaringszekerheid als een machtelooze waan bezwijken voelt en zich in weerlooze angst van zijn gedrevenheid bewust wordt. Die verzen daarom, waarin de essentieele openbaringsvormen der ware werkelijkheid zich het naaktst ervaren laten, zijn droomgedichten. Het ik is er niets dan een soort passieve halfbewustheid, met nog genoeg menschelijke bepaaldheid om zich verstaanbaar te kunnen maken, maar zoo willoos aan het onbewuste onderworpen, dat in zijn stille, haast werktuigelijke spreken al het straks nog vertrouwde dezer wereld geheimzinnig-onwezenlijk, al het straks door het bewustzijn nog bedekte nu die ware werkelijkheid wordt, die het individu door benauwenis[1)] of angst[2)] in de rest van zijn zelfbewustzijn, door dood[3)], moord[4)] en strijd[5)] in zijn bestaan bedreigt. De gewaarwording, en de door haar bepaalde visie doordringt daarna ook het wakende leven. De individualiteit met haar

1) Droomballade III.
2) Koorts.
3) Mijn Broer.
4) Droomballade I.
5) Droomspel. ‘De Droombal'aden’ vindt men in ‘Vrije Bladen’.

machtelooze, van zich zelf niet bewuste, hier dus verhaalde illusies[1]. Het dringen en drijven van lust en moord, van binnen uit en monologisch gesproken[2]. Dan, in steeds breeder kringen van handelen en ervaren, het leven naar buiten. De in engste omklemming bedreven stoffelijke slaverenij[3]. Het passieve waarnemen of gewaarworden en het wezenlooze dwalen[4]. Het spel en tegenspel van natuur en menschenwerk[5], met de vernietiging nu binnen de stad[6]. De collectieve menschen-vernieling van de oorlog[7]. De dreiging der elementen tegen de aarde en de menschheid[8]. De onveranderlijkheid in verandering der aarde[9]. Wijdst, ten slotte, de harde en onontkoombare wezensgelijkheid der geheele wereld[10]. Al deze laatste gedichten zijn beschrijvend, maar op hun eigen manier. Zij zijn expressies. Het grondbeginsel ook van dit werk ontspringt natuurlijk aan de persoonlijkheid van zijn dichter. Eenmaal gesteld echter, blijft het zijn eigen wet en laat het op de vormen van zijn zelfverwezenlijking geen persoolijke invloeden toe. Niet, derhalve, projecteert de Vries zijn gewaarwording op de natuur en het menschenleven rondom zich, die gewaarwording is zoozeer het eene, almachtige beginsel van *alle* leven, dat het individu haar, met al wat haar behoort, overal en altijd herkent, heel de wereld als de telkens weer andere uitdrukking van het eene, onveranderlijk eendere wezen des levens aanschouwt. Niet enkel de onmachtige lijdelijkheid van het individueele verschijnsel tegenover de levenskracht sluit dat in, maar tevens zijn noodzaak om zich ondanks zijn lijdelijkheid zoo goed mogelijk te handhaven. Dit dus wordt het bijzonder karakter van deze objectief-symbolische landschappen en gezichten, en van heel ‘De Nacht’: dat van een donkere almacht, die zich enkel in een wereld van tot in hun felste actieviteit toe willooze middelen belichamen kan, en wier wezen in niets zoo waarachtig uitgedrukt wordt als in de allesdoordringende, alles verduisterende athmosfeer van benauwenis, die als de ademtocht van haar onmachtig in hun lot gebonden individuën uit haar opstijgt en om haar heen hangt.

1) De Twintigjarige, Verloren.
2) Nachtlied, Verstooteling.
3) Binnenruimte.
4) Vervallen Woning, Verdwaald, Wandeling.
5) De Zwerver, Nachtpaleis.
6) Ramp.
7) Oorlogs-Tarantella.
8) Zalgim, Orkaan.
9) De Voortijd.
10) Leven op een vreemde Ster, Sterrenwerelden.

Het ervaringsgebied, universeel in ‘De Nacht’, wordt in ‘Vlamrood’ beperkt tot het menschelijk individu dat zich handhaven moet en in de schijnbaar vrije actieviteit van zijn zelfhandhaving zijn bevrediging zoekt. Het leeft in de alomme, slechts tijdelijk verdoofbare verwachting van de dood, die het in zich draagt en overal om zich heen geschieden ziet. Temidden van de zware dreiging der elementen jaagt de levenskracht de menschen tegen elkander en zij bedrijven hun duistere daden in strijd en vernietiging als de noodzaak die haar rechtvaardiging in zichzelf draagt en waartegen geen zedelijk oordeel van menschen een toereikende grond kan hebben.[1)] Maar vernietiging en voortbrenging zijn onafscheidelijk aan elkaar verbonden. De levenskracht drijft de menschen ook *tot* elkander. Zooals ‘De Nacht’ ons het verschijnsel in de donker-lijdelijke totaliteit der wereld onmachtig gebonden toont, zoo plaatst ‘Vlamrood’ het actief menschelijk individu in die monumentale schepping van zijn collectieve bedrijvigheid, dat noodverband der tegelijk solidaire en onderling strijdende individuën tegen de van overal aandreigende buiten-menschelijke krachten: de groote stad. In ‘De Zwever’ uit het eerste boekje was ook de stad nog enkel lijdelijke uitdrukking der passieve verschijning. In ‘Vlamrood’ is zij belichaamde spanning van kracht en tegen-kracht, steen-en-ijzeren triomf van een wil die zich, om het wezen der wereld te overweldigen en te ontkennen, met hulp van het tot zijn hoogste potentie opgezweepte brein uit de duistere aarde als een geweldige uitdaging de ruimte inbouwt. En binnen deze harde, massale stad, hel en heet in het zonlicht, dat als de uitstraling van haar felle actieviteit zelf, als haar eigen athmosfeer is, verzengend één met de druisching en davering der dringende menigte, die uit de trillend gespannen strakheid der straten en kaden met langzame aanzwellingen en versmoringen als een machtige hartslag omhoogklinkt, in deze stad de centrale levensdrift, het wilde spel der geslachten, elkander aangrijpend om de bedrijvigheid van het individu in haar felste zelfbestendiging tot het ijlste hoogtepunt van bevrediging op te jagen. In de stad, deel van haar, een met haar, de vrouw: en de vlam, ‘de drieste flambouw’, ‘de brand in het stormige gras’, slaat rood uit

1) Slechts in een paar verzen - de onbevredigende oorlogsgedichten van ‘De Nacht’! - klinkt zedelijke verontwaardiging door.

het donker van de man en verteert hem. Drukt de eerste groep van ‘Vlamrood’ het wezen der groote stad zelf uit, de tweede geeft dit driftig, koortsig gezicht op de vrouw, midden in die zelfde stad wier levende incarnatie zij schijnt. Expressies als een groot deel der ‘Nacht’-gedichten, zijn zij daarvan, door actieviteit tegenover lijdelijkheid, door drift, licht en hitte tegenover dompe, benauwende donkerheid, scherp onderscheiden. Zij zijn niet, als die anderen, zwaar schrijdend of hamerend en, mede door het aanhoudend overspringen der regels, gestrekt, maar krampachtig schokkend of botsend, als uit ontelbare vlakken en blokken de lucht in stapelend. Maar niet altijd kan de mensch die ‘de nacht’ als zijn wezen doorschouwd heeft, zich aan zijn, rondom in steen- en vleeschgeworden drift belichaamde machtsillusie volledig overgeven. Het blijft een tijdelijke overwinning, een schijnmacht, door ondergang omringd. Dat besef wordt acuut, als de individuën, in hun drang naar volstrekte bevrediging de ondergang van het bewustzijn tegemoetstrevend, aan de willooze wil der levenskracht onvoorwaardelijk onderworpen blijken. Dan wordt de schoonheid een heete beklemming, een betoovering die, alles rondom zich tot verbijstering drijvend, zelf door de koorts die in haar tot verschijning komt als een stroohuls verteerd wordt. Ten slotte erkennen en man en vrouw elkander als de blind razende werktuigen der levenskracht, tot onderlinge bevrediging, èn vernietiging. Soms dringt hen deze bezinning, tot die zelfvernietiging niet langer mede te werken. Een ander maal wordt juist het felle besef dat de mensch maar een willoos werktuig is, de scherpste prikkel tot overgave. Of de ontgoocheling wordt rancune tegen de medeplichtige, de doodsdrift doorbreekt de begeerte en de drift der bestendiging vindt in moord en zelfmoord de kortste weg ter vernietiging. ‘Stormdans’, ‘Wervelwind’, ‘Onweer’, ‘Vergelding’ noemt de dichter zulke dialogische en monologische gedichten. Het elementaire noodweer ontlaadt zich boven de stad en haar heet wemelende menschelijkheid in zijn oude oerkracht. Het onoverwinnelijk, uit de gewaarwording voortgekomen levensbesef, dat voor deze wereld kracht van beginsel heeft, handhaaft zich en belijdt zich. Het wilde woelen der elementen, en de felle maar machtelooze bezinning die hen doorschouwd heeft, bepalen de over zware, zwaar voortge-

stuwde woorden breed zwalpende, onstuimig jagende, schril omhoogbarstende beweging der verzen.

In ‘Lofzangen’ wordt het ervaringsgebied weder universeel. De persoonlijke behoefte is door zulk leven niet te bevredigen. Alles rondom het ik, in de gevaarlijke stilte der sluimerende dreiging bevangen, blijft beeld van benauwenis, tot de dreiging het beeld uit elkaar scheurt, de angst zich losmaakt, en op zijn radeloos ervaren stort. Het heeft enkel de drift. Maar zelfs in de wildste vervoering van de lust, die de vervulling van een lévend vergeten scheen, lijdt hij heetst en felst de wreede ontzetting der zinnelooze almacht, de alom geschiedende, alom begeerde, ‘schennis’ van al de begoochelingen, waarin de mensch zich voor de waarheid van nacht en vlam, van angst en drift te verbergen trachtte. En het hart is niets dan zijn eigen afwezigheid, leeft alleen in de lezer, in diens nimmer slapend besef van een schrikkelijk ontberen. Zoo rest slechts het brein, het zelfde brein dat, aan stof en zinnen dienstbaar, tot zijn hoogste potentie steeg om in dat monument van hun soevereiniteit, de stad, de triomf van zijn dienstbaarheid te vieren. Daarvan hoopt de dichter zijn uitkomst: het zwijgen der onbevredigdheid, rust van ontzetting. Het laatste overblijfsel van zijn onafhankelijkheid geeft dat willige brein nu prijs: zijn oordeel dat de levenskracht, en dus deze wereld, zinneloos is. Het geeft de levenskracht een zin, - die zij zelf is en die het nu God noemt. Daar de wereld Gods schepping en God zijn eigen zin is, kan ook de schepping niet zinneloos zijn. Een verzaking, die schijnbaar verlichting brengt: de ontzetting wijkt. Het is waar dat God al de wezenlijke attributen van de levenskracht heeft. Slechts die het leed om haar zinneloosheid haar toeschreef, mist hij. Maar de Vries' mensch lijdt nu in aanvaarding, zonder verzet tegen Gods onredelijkheid wier doel hij niet begrijpen kan, zonder aanklacht tegen Gods almacht die alles naar haar goeddunkt verbrijzelt. Is dit genoeg? God is de zin der wereld geworden, maar aan de mensch blijft een zin, die de norm van zijn handelen bevatten zou, onthouden. In het zelfde besluit waarin het brein God een voor menschen onvatbare zin toekent, ontzegt het de mensch alle wetenschap van een *menschelijke functie:* het onthoudt hem iedere andere taak dan die eene, van gelijk alle andere levensverschijnselen door geboorte, voortbrenging, ver-

nietiging, ondergang tot de lichamelijke zelfbestendiging der levenskracht mede te werken. Er is maar één winst, - voor zijn bewustwording; voor zijn handelen niets dan het uitspreken van haar inhoud. De mensch vermag Gods schepping nu in haar stralende grootheid te erkennen en te bewonderen. Dus schrijft hij ‘lofzangen’. Dichter kan hij God niet naderen. ‘De stralen-bron en zijn straling, schreef de Vries, zijn wezensverscheiden: daarin bestaat de kern der mystische ervaring’. Hij kan, zoolang het hart verlamd blijft, niet zien dat God, de Schepper, zich in de werkende liefde van de bewuste mensch als werkende liefde van zich zelf bewust wordt; dat God eerst in dat werkende zelfbezit tot het alles verzoenend en doorglanzend geluk van zijn gestaltelijke volkomenheid komt;dat dáárin de taak van de mensch ligt. De mystieken, waarop hij zich beroept, kunnen hem leeren dat de Godservaring buiten het mysterie der liefde geen bestaan heeft. Al dat barre stralen, getuigenis van Gods almacht, waarvan hij de onmetelijke wereld uit de ontelbaarheid van haar zonnen doorwemeld ziet, is niets dan de waardelooze, kwantitatieve uitbreiding van de lichamelijke gloed die het duister waaruit hij opsloeg niet verhelderde maar bevestigde. Dat in de donkere nacht maar één licht, het kleine licht van de liefde dat in het hart brandt, hem leiden kan, nergens vindt hij het overtuigender verwezenlijkt dan in het magnifiek gedicht van de H. Johannes van het Kruis, waarin het door de liefde getransformeerd worden van mensch in God zoo doordringend gezongen wordt.[1)] En nergens is een Godsgeloof schriller een uit machtelooze nood in machtelooze aanvaarding verhulde verschrikking dan bij de Vries. Hoor het eind van op één na zijn laatste ‘lofzang’:

O Storm, die de dampkring met grauwheid bemantelt
En leegvaagt! De vlakten vervriest en weer dooit!
De golven doet zwellen, en opzweept en kantelt,
De schepen bestuurt, en de wrakken verstrooit!
Uw Almacht! Een hoon aan elk menschelijk pogen,
Een spot voor de Rede, wier adem hier stokt.
Wij zien ons, in vunzige kolken verzogen,
Bedrogen door geur, waar de dood mee verlokt;

1) En la Noche dichosa
En secreto, que nadie me veia,
Ni yo miraba cosa,
Sin otra luz, ni guia,
Sino la que en el corazón ardia.
Oh Noche, que guiaste,
Oh Noche amable más que el alborada;
Oh Noche, que juntaste
Amado con amada,
Amada en el Amado trasformada!

Tot haat en ellende zich eindlijk verzachten,
Tot eindlijk de waanzin zichzelven ontmomt.
O Stilte! De branding der sterflijke klachten
Bereikt U, als uiterste Rots, en verstomt.

Is dit een lof? En zou het een zang zijn? Een tweede halfrond. van ‘metaphysieke duisternis’ nu, sluit zich aan dat der physieke en maakt de donkere bol van deze rampzalige wereld volledig. Wat daarbinnen brandt, is de oude, koortsige vlam, uit de nacht van angst en wanhoop omhoog, de nacht van Gods duisternis in, die de walm op haar flakkering neerslaat.

II.

Hendrik de Vries is een jong kunstenaar, die voor de dichterlijke uitdrukking van het wereldbeeld waarin zijn ervaring zich samenvat, de passende middelen krachtig blijkt te kunnen beheerschen. Dat is de eerste erkenning die zijn trilogie de beoordeelaar afdwingt. Maar een belangrijke beperking volgt haar onmiddellijk: dat de Vries' werk wel op zijn best interessante, meermalen sterke en oorspronkelijke kunst, maar eigenlijk nooit poëzie is. De oorzaak daarvan is de ervaring zelf. De Vries' slagen als kunstenaar verkort zijn verdiensten als dichter, want de werkeloosheid van het hart, in de ondervinding volstrekt, openbaart zich in de verzen door een even volstrekte afwezigheid van zingende en beeldende menschelijkheid.

Geen zachte zang, maar de wesp in het zand.
Wanhoop. Geen vlinder die 't hulsel ontspringt,
Sinds naar het binnenst een sluipwesp dringt.

De dichter heeft enkel zintuigelijkheid en redelijkheid beschikbaar. Geen liefde. Geen rhythme dus, geen rhythmische zang van door subtiel gekeurde en geschaarde medeklinkers gescheiden, geschakeerde en gesteunde, lang of kort aanhoudende klinkers. Klemtonen, gecultiveerde werktuigelijkheid: naar de mate waarin de laatste haar heerschappij voert zijn de Vries' gedichten ruwweg in drie groepen te verdeelen. Het karakteristiekst zien wij haar in de gedichten die wereld en mensch als lichamelijke, verschijnende of handelende zelfverwezenlijking der levenskracht geven. De klemtoon wordt daar, vooral waar de voorkeur voor hardafsluitende medeklinkerszich oplegt, met behulp van twee in verschillende maten van intensiteit gebruikte hoofdmiddelen tot de hoogst mogelijke graad van stelligheid opgevoerd. Vooreerst door een heftig, soms

fanatiek, een enkele keer maniakaal, snel maar toch zwaar gedreven versmaat. Daar zelfs de stomme lettergrepen hierdoor meermalen de waarde van dof beklemtoonde krijgen, vinden wij verzen, die door de lezende stem als van zelf over hun heele lengte op bijna iedere lettergreep min of meer geaccentueerd worden.

> Schoon zerken hen dekken die niemand kan breken
> Zal morgen vernieling hen wekken tot spreken.

In de tweede plaats, ofschoon iets minder volhardend en in samenwerking met een driest enjambement, door een dikwijls even heftig gebruik van hetzij herhaald rijm (als in het kortregelig 'Verkeersknoop', dat geheel op de twee helle, meest in eenlettergrepige woorden gebruikte rijmklanken 'aan' en 'elt' gebouwd is) hetzij van binnenrijm of -assonantie.

> Puinsikkels *krakten* door elkander op de *vlakten*.
> *Verwrakte* wouden vormden *tuilen*, en *verzakten*
> En *puilen* wederom in slingering tot *zuilen*.

Niet dus wordt bij de Vries de werktuigelijkheid (door klemtoon, maat en rijmklank) van de versvorm psychisch, d.w.z. in dienstbaarheid aan rhythme en zang overwonnen, hij *gebruikt*, in de kenmerkendste gedichten, het werktuigelijke in de werktuigelijkheid, na het tot zijn hoogste potentie gespannen te hebben, als zijn voornaamste middel voor de uitdrukking van een wereld wier beginsel de felle en blinde werktuigelijkheid der levenskracht in haar lichamelijke zelfverwezenlijking is. Het woord helpt mede. Het volhardt in zijn zinnelijkheid, het comprimeert haar, maakt haar vast en gesloten. Elk woord is als elk ding der visie, zwaar van haar zwaarte, heet of koud van haar gloed of haar kilte, schel van haar felheid, duister van haar duisternis. Uit dat stugge woordmateriaal bouwt de vaak gemartelde beweging van het vers, door weerstand verhevigd, horizontaal in de gestrekte landschappen, verticaal in het bonkige, brokkige bouwen van de menschelijke wilsdrift, de eenheden van het gedicht.

Bijna altijd zijn deze gedichten afwerend, - indringend alleen, als zij door enkele korte suggesties of beelden van gewaarwordingen, iets scherps, wreeds of benauwends van het lichamelijk levenswezen zelf een tweede verschijning in taal geven. Suggereeren zij meer het donkere of geheimzinnige dan het driftige der levenskracht-in-actie, dan normaliseert zich ook het overmatig werktuigelijke en ontspant zich de obsessie van

het woord. Reeds in verzen als ‘Tuin’ en ‘De Zwever’ zien wij dat sterker. De zinnelijkheid van het bijzondere blijft zwaar, maar de gezamenlijke bevangenis der dingen in het algemeene wezen der avond- of nachtstilte laat hen voller doorklinken en heeft hun al te scherpe omtrek wat verzacht.

In perk en vaas bedroop de dauw
Onmerkbaar lisch en roos.
Verloren in de top van 't blauw
Is Wega trillingloos.

De wereldstad, die straalrecht rijt
Uit steen, behoudt een tocht
Van adem: eindeloos en wijd
Gerucht om 't wijd gewrocht.

Hem antwoordt een gesmoorde zang
Vanaf de zonnezij:
Een monstertor, in d' ondergang
Der goudlucht, schuift voorbij.

De tweede groep van de Vries' verzen, die waarin niet meer de lichamelijke verschijning maar de onberekenbare levenskracht zelf het eerste is, nadert dan het meest het eenvoudige spreken van een menschelijke stem. Dit geldt voor alle monologen maar in het bijzonder voor de koorts- en droomgedichten, waarin de spreker als het ware buiten de elders door klemtoon, maat en rijmklank dreunende bezetenheid van de dichter om, zijn bewustwordingen willoos te registreeren schijnt. De nadruk wordt dan ook zwakker. Het geschiedt ijlend als in ‘Koorts’, gehallucineerd als in de tweede helft van ‘Laatste Blik’, dramatisch als in ‘Droomballade I’, maar stilst en simpelst in ‘Mijn Broer’, of ‘Droomballade II en III’: de stem van de slaapwandelaar wiens mond vertelt, wat zijn bevangen bewustzijn van het beangstigend geheimzinnige leven *onder* de dingen als *in* de dingen verschijnend en geschiedend ervaren zou.

Ik zag hem. Zijn gezicht was grauw beschreid.
Hij heeft mij aangesproken.
Hij heeft mij bij de hand geleid.
Hij liet mij binnen en heeft licht ontstoken.
Hier zit ik. Het getik der klok verbeidt
Nog steeds de dag, die half schijnt aangebroken.
Een lijkig vaal dat alles overspreidt,
Een schrik, ondraaglijk, als de schrik voor spoken.

Het gebruik van het woord is hier soberder dan overal elders, de beweging aanzienlijk minder werktuigelijk gespannen, ter-

wijl een ander belangrijk kenmerk van de Vries' gedichten, weliswaar soms aanwezig blijkt, maar meestal niet sterker dan zelfs in verzen van dit karakter bij deze dichter onvermijdelijk moet zijn. Dat kenmerk is het redelijke, bij de derde groep in alle trappen van heerschappij en geweldenarij overwegend.

Dat het redelijke - al is het in 'De Nacht' waar de gewaarwording uit het onbewuste, of in dat deel van 'Vlamrood' waar het zintuigelijke de vorm der gedichten bepaalt, geknecht en dus niet actief aanwezig, - in de Vries nochtans een sterke factor is, zien wij in 'Lofzangen' waar het, hoewel in schijn nog steeds dienend, des dichters geheele wereldvisie bij middel van zijn Godsconceptie metterdaad aan zich onderworpen houdt. Weerbarstig, liet het zich zelfs in 'De Nacht' en in dat eene deel van 'Vlamrood' zelden zoo volstrekt knechten dat het in de intuitieve of in de zintuigelijke voorstellingseenheid uitsluitend medewerkend middel was. Iets van zich zelf wist het, buiten die eenheid, en dus tegenwerkend, juist in een aantal woorden die een redelijk verband aanduiden, te handhaven. Zoo lezen wij in dezelfde verzen, wier vormbeginsel de woorden tot een visie der intuitieve gewaarwording breed tezamenstuwde, of hen onder aandrang van de zintuigelijke drift als entiteiten zonder redelijk of gevoelsverband op elkander stapelt, dikwijls uitdrukkingen als: hoezeer, schoon, dewijl, welks, sinds, 's riet-strooms, 's doods, nadien, grootgedeelte, uiterst, -gewijs, dusdanig, desgelijks, enz. Zulke zwaarwichtige woorden die, aan het vormbeginsel van het gedicht vijandig als zij zijn, een ondragelijk relief krijgen, maken dit wel tot iets zeer persoonlijks, maar bovenal tot iets zeer tweeslachtigs. Hun dichter is tegelijk de modernste expressionist en de meest ouderwetsche rhetoricus. Slaagt de redelijkheid er eindelijk in, zich naast de zintuigelijkheid te doen gelden, of haar zelfs, hoewel schijnbaar dienend, te onderwerpen, dan wordt het rhetorisch element primair. In de dialogische gedichten van 'Vlamrood', want daar zien wij het eerste, blijft de zinnelijkheid een tot razernij drijvende bezetenheid, maar de gedichten zelf worden niet meer alleen door haar, maar door de verhouding der redeneerende individuen *tegenover* haar bepaald. Man en vrouw trekken uit die verhouding conclusies, die het eenig werkelijke van het lichamelijke niet ontkennen, maar alleen

het persoonlijk handelen tegenover of in het werken der zinnelijkheid willen vaststellen. Gedichten als ‘Stormdans’, ‘Onweer’, ‘Vergelding’ kan men, ondanks het overwegen van het redelijk verband en daardoor van de rhetorische vormgeving, toch nog tot de Vries' dichterlijke kunst rekenen. Met ‘Lofzangen’ is dat niet langer mogelijk. In de dialogische gedichten van ‘Vlamrood’ was de zinnelijkheid, was het lichamelijke een tegenkracht, die tot conclusies van gedrag dwong. ‘In Lofzangen’ is het redelijk inzicht oppermachtig. Niet alleen kan de lichamelijke verschijning der levenskracht niet meer uitgedrukt, zij kan als wezenlijkheid op zich zelf niet meer *beschreven* worden. Alle motieven van ‘De Nacht’ vindt men in ‘Lofzangen’ terug: de sterren, de aarde, de voortijd, de elementen, de steden, het worstelen en begeeren, de beangstigde wanhoop der menschen; maar hun plastisch vermogen hebben zij verloren, zij zijn er nog uitsluitend als de stoffage van die nieuwe bezetenheid, de gloei-heete exaltatie van het redelijk inzicht dat zich zelf overschreeuwt om zijn leegheid niet te hooren. Het werktuigelijke viert in ‘Lofzangen’ zijn schrilste triomfen, maar het werktuigelijke, hier, van een naakte redelijkheid die zich opzweept tot meer dan zij bereiken kan. Wij hervinden de stoffig-deftige verbandswoorden, de versleten rompslompige constructievormen, doch te rechter plaats nu, in ongedwongen dienst. De ouderwetsche of te algemeene woorden, vooral in het rijm zoo hinderlijk, reeds in vroegere gedichten talrijk, zijn in ‘Lofzangen’ de vermoeide stof van de taal geworden. Op een zeldzame uitzondering na geen beelden, maar rhetorische beeldsprakigheid. En alles wat de Vries' vers niet missen kon, zonder dat het als kunst vernietigd werd, is verloren gegaan. Ook het jeugdvers van enkele dichters uit het voorafgaand geslacht - Gossaert, Bloem, van Eyck - bevatte, ten deele uit bewuste of onbewuste reactie, bij de een gewild, bij de ander tegen wil en dank, ginds dus essentieeler, hier dus uiterlijker en daardoor tegelijk hinderlijker, een sterk rhetorisch element, maar zij waren en bleven in ervaring en vormwil beheerscht door het volle leven, waarin en zintuig en hart en brein hun wezenlijke functie bezitten. Organische volledigheid van levenservaring, van levensuitdrukking bleef hun doel. De Vries' rhetoriek wordt bepaald door een veronwezenlijking van het

zintuigelijke, welks autonomie verbroken wordt zonder dat het zijn eigenlijke functie, materie van levensgestalte te zijn, nu aanvaarden mag; door de leege exaltatie van een redelijkheid die, wat God betreft, weliswaar nederig genoeg inziet tot niets anders dan het scheppen van een ‘metaphysieke duisternis’ in staat te zijn, maar daarin dan ook tevens de lichamelijke wereld, die een aanwijsbare taak ontberen blijft, als werkelijkheid onzichtbaar maakt; door de volstrekte stilte van een hart waarvoor de dichter zelfs in zijn Godsconceptie geen functie gevonden heeft. De Vries' ‘Lofzangen’, de verste reactie naar Bilderdijk toe die wij van een begaafd, oorspronkelijk en krachtig dichter tot nu toe beleefd hebben, is de dood van alle poëzie niet alleen, maar ook van die, zoo al dikwijls niet schoone dan toch veelal belangwekkende dichterlijke kunst, waaraan het beste deel van zijn gedichten zijn waarde ontleent. Wat zal uit deze duisternis voor de Vries de uitweg zijn? ‘Lofzangen’ herhalen kan hij niet. Het zegbare over God is er in gezegd, het ‘onzegbare’ valt buiten zijn kunnen. Nog eenmaal ‘Nacht’- en ‘Vlamrood’-gedichten schrijven kan hij evenmin, want tot de toestand waarin wel zijn Godsconceptie reeds het noodzakelijk complement van zijn ‘Nacht’ was, maar de maalstroom der zinnelijkheid hem toch nog niet tot de onbevredigdheid gedreven had, waarin hij haar stuttende heerschappij niet langer missen kon, vermag hij niet meer te keeren. Er is, in leven en kunst, voor de Vries geen andere uitweg dan een stil terugstreven naar de donkere moederschoot van het leven, een streven naar vroeger terug dan dat van zijn tweede droomballade, om als een nieuw mensch, met een menschelijk hart nu, herboren te worden. Het zwijgen van alle menschelijkheid, dat als een athmosfeer van verschrikking in zijn gedichten hangt, is zoo onafgebroken volstrekt geweest, dat het zonder wonder niet gaan zal. Zulke wonderen geschieden. De Vries heeft slechts één ding noodig om een belangrijk dichter te worden. Zonder dat eene is ieder dichter, een dichter als hij meer dan elk ander, maar een luidende schel in de toren van een triest gesticht.

April '25.

P.N. VAN EYCK.

Bibliographie.

G. van der Leeuw, Einführung in die Phaenomenologie der Religion, Ernst Reinhardt, München [1925] (161 S.) broch. M. 3.50, geb. M. 4.50.

Veertig jaar geleden had Nederland een glorierijken naam op godsdiensthistorisch gebied. Nu nog, meer dan 20 jaar na den dood van den schrijver, is Tiele's compendium, in de nieuwe bewerking van Söderblom, een van de beste korte overzichten over de godsdienstgeschiedenis; nu nog draagt *het* groote, algemeen gebruikte handboek in twee deelen, dat juist thans in vierden druk verschijnt, geschreven door de beste Europeesche kenners der verschillende oude en vreemde godsdiensten, den naam van P.D. Chantepie de la Saussaye, die jaren geleden de leiding van de eerste drukken op zich nam. Nederlands aandeel in den eersten opbouw dezer nog zoo nieuwe wetenschap is dus allerminst vergeten. Van der Leeuw, de Groningsche godsdiensthistoricus, ook blijkens den geest, die dit boekje doortrekt, een leerling van Kristensen in Leiden, neemt de oude tradities weer op. Zijn geschrift is geen speciaalstudie; het stelt zich, in het Duitsch geschreven, blijkbaar hooger doel dan de bevrediging van de weetgierigheid van wat Nederlandsche studenten en belangstellenden; het werd als eerste deel opgenomen in een serie *Christentum und Fremdreligionen*, die bezig is te verschijnen onder leiding van den bekenden Marburger theoloog Friedrich Heiler; het wil dus in de algemeen inleidende, oriënteerende, samenvattende internationale literatuur der godsdiensthistorie een rol spelen, gelijk eens de boeken der Nederlandsche geleerden van voor 40 jaar.

Ik ben geen deskundige, maar het wil mij toeschijnen, dat dit boekje uiterst wel geslaagd is. Wie zich interesseert voor de geschiedenis en de verschijnselen van het godsdienstig leven op aarde, wil toch gewoonlijk niet vooral hebben een beschrijving van de goden- en daemonenwereld en de cultusgebruiken van oude Egyptenaren of hedendaagsche Toradja's; het zal hem er meestal om te doen zijn iets te verstaan, iets ‘aan te voelen’ van wat andere menschen en andere tijden religieus hebben beleefd en hebben beleden in het geloof aan een fetish, in het brengen van een offer, in de vereering van heilige bergen of wateren of menschen, in de vrees voor wat taboe was, in de verwachting van een Heiland. Aan

de hand van een groote massa voorbeelden, aan de meest verschillende godsdiensten ontleend, vertelt van der Leeuw van al deze en vele andere dingen, laat herhaaldelijk zien, hoe tal van invloedrijke verschijnselen binnen den kring van het Christendom en in de voorstellingswereld van het Nieuwe Testament hun parallellen vinden in de algemeene godsdienstgeschiedenis, en hoeveel er voortleeft tot in allerlei geloofsovertuigingen en gebruiken van dezen tijd, zonder dat men zich de godsdienstige oorsprong en achtergrond dezer gebruiken ook maar eenigszins bewust is. Hij vertelt daarvan met een verblijdende portie zeer on-Duitschen humor en met een fijn begrip van den religieusen zin en waarde van veel, dat ons volstrekt vreemd is geworden. Dit laatste lijkt me wel de hoofdverdienste van het boekje voor den 'general reader'; wij zijn een heel eind af van de gangbare sterk intellectualistische verklaringen van primitief geloof en cultus, die vooral in de oudere boeken gevonden werden en die vooral in de Angelsaksische literatuur nog voortleven. Scherp bestrijdt Van der Leeuw Tylor's opvatting, waarbij het animisme een soort naïeve wijsbegeerte wordt, een poging om wereld en mensch te begrijpen; voortreffelijk laat hij zien hoe het Grieksche polytheïsme, bij al zijn aesthetische waarde, toch religieus een armelijke vergroeiïng was van veel dieper vroomheid, die er achter lag; verhelderend zijn die bladzijden, waarin hij met een paar voorbeelden duidelijk maakt, dat de mensch van den ouden tijd met een volstrekt ander wetenschapsbegrip werkt dan wij, 20steeeuwers en een totaal andere opvatting heeft van wat mogelijk en onmogelijk is, en van het verband en de verwantschap der verschijnselen, dan wij; dat met ons modern begrip 'symbool' dus in de geschiedenis van oude religies niet veel te beginnen is.

Vakmenschen zullen ongetwijfeld hier en daar een ander oordeel hebben dan deze schrijver; wel heel sterk beheerscht b.v. het *Mana*-begrip Van der Leeuws uitleg zoowel van het object als van het subject van de religie. Ik miste eenige aanwijzing van de economische motieven, die godsdienstig geloof en gebruik ook mee kunnen bepalen; ik miste ook het oordeel van Van der Leeuw over de thans zoo zeer geliefde psychanalytische verklaringen van alles en nog wat in het religieuse leven. De schrijver kan deze bezwaren echter steeds weerleggen door te verwijzen naar zijn titel; het is maar een 'Einführung', een overzicht, een oriënteering. Het zou een mooi ding zijn, als de vakkundig dikwijls zoo goed onderlegde Nederlandsche godsdiensthistorici meer boeken gaven op dit zoo belangrijke gebied der algemeene verschijnselenleer van het godsdienstig leven.

Leiden.
K.H. ROESSINGH.

[Vierde deel]

Zwerver's dagen.

VI.

Op den dag der aankomst van zijn broer en schoonzuster had de Zwerver het gevoel, dat het werk hem te machtig was. Er was een groote internationale conferentie bijeen en den vorigen avond was een deel van het geseinde verslag zóó verminkt overgekomen, dat er zelfs met behulp van de telegrammen der agentschappen geen touw aan vast te knoopen viel. Hij had laten telefoneeren, 's nachts om twaalf uur, den correspondent uit zijn bed laten halen, maar de verbinding was slecht en de stenograaf had de grootste moeite om juist de enkele zinnen, waar het op aankwam, te verstaan. Om twee uur was hij doodmoe naar bed gegaan, had zich om negen uur laten wekken en de couranten brengen. Het eerste wat hij zag, was dat er toch een kapitale fout in het verslag van de conferentie stond en het tweede, dat de concurrenten met eenige pracht-détails over een sensationeelen juweelendiefstal voor den dag kwamen, die in den *Eclaireur* ontbraken. Het trof al bijster slecht. De *Eclaireur* had juist een concours met prijzen van een gezamenlijke waarde van één millioen francs uitgeschreven, dat was ‘ingeslagen’ en de oplaag liep iederen dag met duizende exemplaren omhoog. De directeur zou misschien niets zeggen, maar zeker ontevreden zijn. Den Zwerver irriteerde bij voorbaat de bekende handbeweging, die onvermijdelijk eenige keeren zou terugkomen. Hij moest dejeuneeren met een Poolschen generaal, die vermoeiend vlug en slecht Fransch sprak, had vóór vier uur drie afspra-

ken en wist op geen stukken na hoe hij met zijn werk zou klaar komen. Er moest en zou een hoofdartikel van hem in de courant en liefst nog in de departementale editie, die vóór den middag onder de pers ging.

Na een koud bad was hij begonnen aan zijn hoofdartikel, dat niet wou vlotten. Daardoor kwam hij te laat bij den directeur, die zwijgzamer was dan ooit, hetgeen zooals hij nu wel wist een onfeilbaar teeken was van slecht humeur. Hij had de post niet kunnen lezen op den gewonen tijd en moest daarom den patroon nog eens lastig vallen. De Poolsche generaal had gewacht. Aan tafel haalde hij zijn schade in en sprak meer, vlugger en slechter dan ooit. De Zwerver trachtte te vergeefs hem op een bepaald punt te brengen en bij het afscheid begreep hij zijn tijd en moeite verloren te hebben. Hij verweet 't zich en nam zich voor den man terug te zien. De secretaris-generaal van het ministerie der bevrijde gebieden, die hem interessante inlichtingen had beloofd, was bij den minister. Hij kon niet wachten, was heengegaan en had de beide andere bezoeken gebracht. Terugrijdend bedacht hij ineens vergeten te hebben, iets belangrijks te vragen. Hij was woedend op zich zelf. De kwestie kon niet per telefoon behandeld worden, er zat dus niets anders op dan een nieuw rendez-vous, en het eerste had al heel wat voeten in de aarde gehad. Zijn spreekuur was rommeliger dan ooit en, wat zelden voorkwam, van alle belang ontbloot. Toen de redactie binnen kwam, bracht de bode hem het kaartje van zijn broer. Hij vloog de wachtkamer binnen, vroeg vlug wat er aan de hand was en toen hem bleek, dat de ander eigenlijk gekomen was om vóór het diner te weten, hoe Zwerver's verhouding met Jeanne was, zei hij hem over een goed uur terug te komen, want dat hij nu een zeer gewichtige redactievergadering had, die niet kon wachten. Zoo was het oogenblik van het eerste weerzien, waarop hij zich bizonder had verheugd, bedorven.

Bij het begin van de bespreking voelde hij zich zoo afgemat, dat hij nauwelijks verstond, wat de chef van de afdeeling reportage vertelde. Hij had een hartklopping, liet een glas water brengen en moest een oogenblik stil blijven zitten, zonder een woord te zeggen. De redactie, die hem nog nooit in zoo'n toestand (had gezien, keek hem verbaasd aan. Langzaam trok hij bij en na een kwartier kon de bespreking

beginnen. Het liep vlotter van stapel dan hij verwacht had. De collega's hadden initiatief getoond; hij liet duidelijk zijn waardeering blijken. De chef van de reportage had voor den juweelendiefstal een nieuw spoor gevonden, waarop hij een van zijn handigste medewerkers had uitgezonden. Er was een ongemeen interessant interview uit Londen getelefoneerd en de correspondent had verzekerd, dat niemand anders dezelfde inlichtingen zou hebben. Gebeurden er geen ongelukken met telefoon of telegraaf en waren de concurrenten niet bizonder fortuinlijk, dan zou de *Eclaireur* morgen ongetwijfeld een interessant nummer heben. De Zwerver voelde zich rustiger worden, hij beloofde om elf uur, uiterlijk halftwaalf, op de courant te komen, gaf nog enkele instructies en liet de heeren een kwartier vroeger dan gewoonlijk gaan. Hij belde den bode, zei, dat hij niemand wilde ontvangen dan zijn broer en ging in een gemakkelijken stoel zitten.

Wat moest hij zeggen over zijn verhouding tot Jeanne? Het was op z'n best alles in wording, hij had niet de minste zekerheid, dat ze zijn vrouw zou willen worden. Ze was zoo op haar werk gesteld, dat ze het misschien liever niet wilde opgeven en een vrije betrekking verkoos. Of misschien kwam er wel in het geheel niets van. Ze lijkt bang voor de liefde - zoo peinsde hij, en ik weet niet of ik haar tot iets kan brengen. Ik zal dus zeggen, dat ik met haar wil trouwen, maar dat er niets definitiefs tusschen ons is. Dat ik haar nog niets heb gevraagd en dat ze niets heeft beloofd. En dát nog onder strikte geheimhouding.

Zoo legde hij in enkele woorden de zaak uit, toen Frits hem kwam halen. ‘Doe alsof de toestand doodgewoon is’, vroeg hij, ‘maak vooral geen toespelingen, want Jeanne is zeer overgevoelig op dit punt. We kunnen over alles met haar spreken, behalve over trouwen en liefde. Zeg dat vooral ook aan je vrouw’.

Ze gingen samen naar den kapper, lieten zich scheren en Frits, die zijn smoking al aan had, bleef bij den Zwerver, toen deze zich verkleedde. Het gesprek ging over Zwerver's werk.

‘Ik begrijp 't niet’, zei Frits, ‘ik werk ook hard, maar jij werkt je dood en dan denken de menschen nog wel, dat Parijs een stad van pleizier is’.

‘Er wordt, behalve misschien in Amerika, nergens zoo ge-

werkt als hier', antwoordde de Zwerver. 'Het is een hard leven, maar de moeite waard. Ik zou au fond met niemand willen ruilen. Vergeet niet, een werkkring als de mijne is hier niet ongewoon, ik heb dus niet het gevoel, dat van mij meer wordt gevergd dan van anderen. Bovendien, zoo onnoemelijk veel van de allerbesten zijn uitgevallen, dat voor ons achtergeblevenen de taak veel zwaarder is geworden. Dat kan nu eenmaal niet anders. Later als de leege plaatsen weer zijn aangevuld door het opgroeiende geslacht, zal het wel wat rustiger worden. Er is een soort werkkoorts over dit land gekomen. Ook de werkman pakt veel harder aan dan vóór den oorlog. Ik kan je niet verklaren hoe het komt. Een soort van instinctieven drang om de geleden schade te herstellen? De natuurlijke fierheid van een overwinnend volk, dat er naar streeft zooveel mogelijk op alle gebied weer de eerste plaats in te nemen in de wereld? Er is in Duitschland na den oorlog van 1870 ook zoo'n geweldige Aufschwung geweest. Maat 't is gevaarlijk al te veel naar analogieën te oordeelen. Zeker is, dat het voor den gemiddelden Franschman een behoefte is, zijn land aan de spits van den vooruitgang en de beschaving te weten. Hij brengt de vreemdelingen altijd van de wijs door ontzettend te mopperen. Zij gelooven hem op zijn woord en daaraan doen zij verkeerd. Hij zou eigenlijk willen, dat alles volmaakt was en moppert vooral dan als hij weet, dat de toestand bevredigend is. Veel in dit land is ongetwijfeld voor verbetering vatbaar, maar daar staat enorm veel deugdelijks tegenover, waarover men nooit hoort spreken, eenvoudig omdat de Franschman er zelf niet over spreekt. Dat heeft de oorlog wel bewezen.'

Frits en de Zwerver vonden de dames wachtende in de hall van het hotel, gekleed, gekapt, klaar om mee te gaan. De begroeting met Lize zijn schoonzuster was hartelijk en Jeanne zag er veel beter uit dan den avond in St. Cloud, toen de Zwerver haar het laatst gezien had. Zij vertelde in de auto dat zij griep gehad, en op bevel van den dokter een week extra rust had genomen. Zij was voller in haar gezicht geworden, haar oogen stonden helder. Ze was erg op dreef met Lize, en moest alles van de kinderen weten.

Het was een mooie, warme zomeravond en zij aten in een bekend restaurant van het Bois de Boulogne buiten in een

prieël. De Zwerver, die zich nog moe voelde, zeide in het begin niet veel. Zijn hoofd was leeg van gedachten en hij had moeite het gesprek te volgen. Maar langzaam brachten de wijn en het eten hem weer op zijn verhaal. Hij voelde zijn zenuwen ontspannen en ze leerden Jeanne Hollandsche woorden zeggen om haar in staat te stellen bij haar volgend bezoek in Holland met de kinderen te spreken. Ze deed grappig ernstig haar best, schaterde over haar kromme uitspraak. De Zwerver vond haar adorabel, hij had moeite om niet voortdurend naar haar te kijken en zich ook met zijn schoonzuster te bemoeien. Dit was een geheel nieuwe Jeanne, met een guitig blij gezicht. Voor het oogenblik de levenslust zelf. Ze droeg een eenvoudige, lichtroze, zijden japon, die hals en schouders, een stuk van den rug en de armen bloot liet. Het donkerrosse haar lei in een zwaren wrong diep in den nek. Frits maakte haar het hof, wilde veel meer zeggen dan hij in het Fransch kon uitdrukken en riep dan telkens de hulp in van Lize, die met meer gemak sprak dan hij.

Onder die opgewektheid vond de Zwerver de oude vertrouwdheid terug. Hij liet het een paar maal duidelijk blijken en ontmoette dan telkens den gelukkigen blik van Jeanne. Aan het dessert, bij de champagne, sprak Frits Jeanne toe. ‘Een half jaar geleden hebben we een stuggen, ontstemden Zwerver uit Holland zien vertrekken. Nu vinden we den man hier in Parijs terug even hartelijk en opgewekt als ooit en wat meer zegt, hij is weer mijn oudste broer en beste vriend. Dit is uw werk. De familie in het algemeen en ik in het bizonder, we zijn u veel dank schuldig. We zullen het niet vergeten’.

Er was een oogenblik van aandoening. Toen zei de Zwerver: ‘In meer dan acht jaar heb ik niet zulk een gelukkigen avond beleefd, er ontbreekt me niets meer. Ik weet niet hoe jullie te danken’.

De Zwerver trachtte Jeanne's blik te vinden, maar zij hield haar oogen neergeslagen. Toen stond Lize op, ging naar Jeanne toe en kuste haar innig. De Zwerver zag, dat de twee donkerblauwe oogen vol tranen stonden. Hij dronk haastig een slok champagne, deed alsof hij zich verslikte en verborg zijn aandoening achter zijn zakdoek.

Lize veegde (haar oogen af. Jeanne veegde haar oogen af en Frits keek recht voor zich uit. De Zwerver liet afnemen,

koffie, likeuren, sigaren en sigaretten brengen. Ze zaten een oogenblik stil te rooken, toen begon Frits over Zwerver's werk te praten. ‘Je ziet er nu weer uit als een mensch’, zei hij, ‘maar toen ik vanavond bij je op je bureau kwam schrok ik van je. Je heele gezicht was weggetrokken, je was bleek, had zware trekken en je oogen stonden dof’. De Zwerver, die Jeanne's bezorgdheid zag, praatte er over heen. ‘Ik ben van een taai soort’, zei hij, ‘en onkruid vergaat niet, maar dat meisje daar’, en hij wees op Jeanne, ‘was drie weken geleden zóó moe, dat ze bijna niet meer praten kon’.

‘Dat kwam doordat ik de griep onder de leden had’, zei Jeanne.

‘Maar die is pas een week later uitgebroken en de heele week heb je gespeeld’, zei de Zwerver.

‘'t Is niet te begrijpen’, vond Lize. ‘Daar zitten jullie nu allebei in een chic restaurant, je lacht, je praat, je doet mondain, bent elegant gekleed, ziet eruit alsof je niets anders hebt te doen en in werkelijkheid werken jullie als galeislaven. Is dat met al de menschen hier het geval?’

‘Met de meesten, voor zoover het Franschen zijn’, zei de Zwerver.

Frits en Lize begonnen over de familie te vertellen, over Vader, die veel ouder werd, maar zich bizonder flink hield voor zijn leeftijd, over een kind van hun zuster in Utrecht, dat nog nerveus was, en over een jongen van Eduard, die op school een phenomeen van vlugheid bleek. De Zwerver was verbaasd te merken hoe precies Jeanne op de hoogte was. Ze sprak over iedereen en alles mee, alsof ze de familie al jaren had gekend.

‘Hoe weet je dat alles?’ vroeg de Zwerver, ‘je bent er veel meer in dan ik’.

‘Ik ben toch in Holland geweest en heb ze allemaal gezien en gesproken’, zei Jeanne verwonderd.

‘Wat zijn nu eigenlijk jullie plannen?’ vroeg de Zwerver.

‘We zijn gekomen met de bedoeling jou zooveel mogelijk te zien, maar ik merk al, dat daarvan niet heel veel komen zal’, zei Frits. ‘Jeanne had wel verteld, dat je 't druk hebt, maar ik had niet gedacht, dat 't zoo erg zou zijn. Ik denk, dat we al blij moeten wezen, als we de beide Zondagen met je uit kunnen en de meeste dagen 's avonds met je gaan eten.

Lize wil een paar japonnen laten maken, Jeanne heeft beloofd met haar mee te gaan. Verder wil ik schilderijen zien, oud en nieuw, naar het theater, en zooveel mogelijk naar buiten en als dat niet kan, genoegelijk rondlummelen door de stad. Lize wil ook goed voor de kinderen koopen. Ik houd niet van winkelen en zal dus alleen mijn heil moeten zoeken. Ik moet ook naar een paar zakenvrienden en ben van plan een enkele keer naar de beurs te gaan. Bovendien Lize is wel flink, maar ze verwacht een baby en nog wel nummer zeven. Dus wil ik niet, dat ze zich vermoeit'.

'Ik heb een idee', stelde de Zwerver voor. 'Ik geef Lize de auto. De wagen is tamelijk zwaar en schokt minder dan de lichte taxi's. M'n chauffeur is handig en voorzichtig. Ik kan me makkelijk behelpen. Verder zal ik doen wat ik kan om 's avonds van half acht tot tien vrij te zijn, maar dat zal niet altijd lukken. Laat Frits morgen om halftien even op de courant komen. Dan zullen we in mijn agenda zien, wanneer ik bezet ben 's avonds. Ga dan bij voorkeur die avonden naar het theater, dan kan je vroeg eten. De andere avonden rusten jelui uit en gaat vroeg naar bed, of doet verder wat je wilt. En wat doet Jeanne?'

Jeanne had vier avonden en een heelen Zondag vrij.

'Mooi', zei de Zwerver, 'als ik nu maar dezelfde avonden kan. Welke zijn het?'

Jeanne gaf hem een papiertje. De Zwerver keek het in. 'Je vier avonden en je heele Zondag zijn dus eigenlijk drie avonden en een Zondag', zei hij een beetje teleurgesteld.

'Ik heb gedaan wat ik kon'.

'Ik word weer het kind van de rekening?' vond de Zwerver. 'Je zult zien, jullie gaan iederen dag met z'n drieën erop uit en ik krijg de restjes. Laten we nu opstappen, nog even het Bois rondrijden en dan breng ik jullie naar huis. 't Is alweer bijna voorbij'.

Ze reden het Bois rond, daalden de Champs Elysées af en hij bracht Frits en Lize naar hun hotel in de rue de la Paix. Toen die waren uitgestapt, had de Zwerver Jeanne voor zich alleen. Hij ging naast haar zitten aan haar rechterkant en toen zij op de Place de la Concorde waren, legde hij zijn arm over haar schouders en trok haar naar zich toe. Zij verweerde zich niet.

‘Ben je tevreden meisje?’ vroeg hij.

‘Heel tevreden’, antwoordde ze zacht.

Hij weerstond de verleiding haar te zoenen en hield haar stil, dicht tegen zich aan. De auto reed langzaam langs de Seine. Een hooge, bijna volle maan maakte de wereld zilverwit, glanzende over het water. Zonder verder een woord te zeggen, in een droom, gleden zij naar haar huis. Voor de deur hief zij haar gezicht naar hem op. Hij zoende haar op haar beide oogen, streek langs haar wangen en ging heen, zwaar van geluk en ontroering.

VII.

Toen de Zwerver den laatsten Zondag van het verblijf van Frits en Lize om half negen uit zijn bed kwam, vond hij, dat de ‘restjes’, die hem ten deel waren gevallen, poover waren gebleken. Van Jeanne's drie vrije avonden had hij er twee gemist en op den eenen die over bleef, was hij onmiddellijk na het eten weer bezet geweest. Frits en Lize zag hij zelden langer dan anderhalf uur en lang nog niet iederen dag. Zij hadden het dan wel genoegelijk samen, maar de tijd was al te kort gemeten. Nu was hij er met veel moeite in geslaagd een heel en dag vrij te maken. Hij had Charles bij zich laten komen, hem gezegd een lunchmand te koopen en uitvoerige instructies gegeven voor een koud dejeuner. Charles had even gelachen om het idee koude eend en koude kreeft te koopen. ‘Ik zal alles door mijn vrouw laten koken. Zij is keukenmeid geweest, verstaat de kunst en weet wat er noodig is. En dan wordt 't veel lekkerder’. ‘Zou je zin hebben mee te gaan?’ vroeg de Zwerver. Charles' gezicht straalde. ‘Afgesproken dus’, zei de Zwerver, ‘en jullie zorgt voor alles. Hier is geld.’ ‘Dat rekenen we later wel af, ik heb nog geld van meneer, en veel kost het niet op deze manier’.

De Zwerver zag tegen den dag op. Hij had Jeanne den laatsten keer erg gereserveerd gevonden, ze had zich vooral met Lize bemoeid. Wel had Lize later gezegd, dat hij zich niet ongerust behoefde te maken, maar toen hij aandrong om te weten, wat die twee samen hadden besproken, antwoordde

Lize ontwijkend en ried hem geduld, veel geduld te hebben. De Zwerver voelde zich ongerust.

De auto stond voor, Charles zat keurig en stralend achter het volant met zijn knappe, jonge vrouw naast zich. Deze werd in den vorm aan ‘Monsieur’ voorgesteld. De Zwerver vroeg naar het dejeuner. Zij keek naar Charles. Charles zei: ‘Als meneer het goed vindt, zal het een verrassing zijn. Ik weet er zelf niets van, mijn vrouw heeft niets willen zeggen. Maar meneer kan gerust zijn’.

De Zwerver moest lachen. Er waren mooie versche rozen, met smaak geschikt in het vaasje binnen de auto en er lagen twee kleine bouquetten op de achterbank. ‘Voor de dames, daar heeft mijn vrouw voor gezorgd’ zei Charles, die de kussens had verschikt. Hij liet verder de lunchmand zien, sloeg het portier dicht, sprong vlug voorop en reed weg. Ze haalden eerst Frits en Lize af, die klaar stonden, daarna Jeanne. Toen de auto gestopt had, steeg Lize uit en verdween in het huis.

‘Wat beteekent dat?’ vroeg de Zwerver aan Frits. Maar deze haalde de schouders op en zei, dat hij 't niet wist.

Het duurde een kwartier voor Lize terug kwam, ze was alleen. ‘Jeanne is nog niet gekleed’ zei ze.

‘Wat is er toch’? vroeg de Zwerver ongerust.

‘Niets van belang’ zei Lize, ‘vooral geen notitie van haar nemen, gewoon doen’.

‘Ja maar, zeg dan tenminste....’

‘Stil’ zei Lize, ‘ze kan ieder oogenblik komen en ze moet liever niet merken, dat we over haar spreken’.

De Zwerver zweeg, hij voelde een nijpende angst naar zijn keel kruipen.

Eindelijk kwam Jeanne. De Zwerver zag direct, dat er iets niet in orde was. ‘Zou ze gehuild hebben’, vroeg hij zich af. Maar hij deed alsof er niets bizonders aan de hand was en begon met Frits te praten.

Lize had Jeanne de bloemen gegeven en haar arm door den haren geschoven. De beide vrouwen zaten stil voor zich uit te kijken.

Ze reden door het bosch van Fontainebleau naar Samois aan de Seine. Het was een heete zomerdag, de zon blaakte op 't land. Ze spraken niet veel, er was iets drukkends in de

lucht. De rivier glansde in het felle licht, de lucht stond hoog strak blauw. Charles reed de auto het bosch in, naar een beschaduwd plekje. Daarna begon hij met zijn vrouw onder een grooten boom te dekken voor het dejeuner. Mme Charles had keurig gezorgd. Onder het eten werden plannen gemaakt. De Zwerver wilde zwemmen. Frits ook. Jeanne, die niet veel zei, vond alles goed. Er werd dus besloten een bootje te huren, de rivier op te roeien, te baden en wat te wandelen. ‘Maar’, zei de Zwerver, ‘eerst ga je een dutje doen, ik ben werkelijk moe. Jullie moet me niet kwalijk nemen, dat ik een uur lang een slechte gastheer ben. Als ik een raad mag geven, volg dan mijn voorbeeld’.

Ieder ging een plekje zoeken naar zijn zin. De Zwerver gleed dadelijk in een zwaren, onrustigen slaap. Hij droomde voortdurend, maar kon de beelden van zijn droom niet vasthouden. Op een gegeven oogenblik had hij sterk het gevoel van een aanwezigheid. Hij probeerde zijn oogen open te doen, voelde iets over zijn gezicht en sliep weer door. Hij werd gewekt door Frits en vond naast zijn hoofd een doekje liggen. Zonder nog goed te weten wat hij deed, stak hij het in zijn zak. Hij ging naar de anderen toe, had moeite zijn gedachten te bepalen, keek iedereen aan met vage, slaperige oogen en zei eindelijk: ‘Nu gaan we roeien’. Hij zag aan het licht, dat de middag al een eind gevorderd was, keek op zijn horloge en bemerkte, dat hij twee uur had geslapen. Hij verweet Frits hem niet eerder gewekt te hebben. Maar Frits zei: ‘Je hebt 't veel te noodig; als je eens wist, hoe je eruit ziet’.

Ze haalden het badgoed en de handdoeken uit de auto en namen een boot. De vrouwen zaten achterin, Frits en de Zwerver roeiden. Ze trokken maar traag aan de riemen, zelfs op 't water was het heet. Na een half uur vond de Zwerver een geschikte plek. Ze gingen aan land en kleedden zich uit achter een boschje. Lize bleef aan den kant zitten.

De opfrissching van het water deed de Zwerver goed. Zijn opgewektheid kwam terug. Er groeide een vreugde in hem, toen hij Jeanne aarzelend het water zag ingaan. Hij zwom haar met forsche slagen tegemoet en kon de oogen niet van haar afhouden. Zoo als ze daar stond in haar donkere maillot met de bloote beenen en armen tegen de blauwe lucht en het groene land, vond hij haar kostelijk. Ze was van een evenmatigen,

precieuzen bouw. Een fausse maigre, constateerde de Zwerver, toen hij druipend voor haar oprees uit het water. Hij nam haar bij de hand en laohtte toen ze huiverde door de koelte van het water. Hij zag haar borst strak staan in het badpak, voelde een rilling toen haar arm een oogenblik tegen den zijnen rustte. Ze trapte op een steen, wankelde en één kort moment voelde hij haar zacht zwellend lijf tegen het zijne. Toen trok hij haar geheel in het water. ‘Niet te vlug’ zei hij, ‘met mijn ééne arm schiet ik niet erg op’. Frits kwam bij hen en nu zwommen ze rustig tot midden in de rivier en keerden kalm weer terug. Lize riep hun toe, dat ze jaloersch was. Jeanne lachte tegen haar en zei, dat ze niet alles kon verlangen. Ze zwommen nog wat, plasten rond als onbezorgde kinderen en gingen daarna bij Lize zitten om zich in de zon te laten drogen. Jeanne was nu weer opgewekt. Ze plaagde Frits, die achterover was gaan liggen en kietelde hem met een strootje. Tegen den Zwerver zei ze niet veel, maar ze kroop naar Lize toe, trok haar badmuts af en legde haar hoofd in Lize's schoot. Ze lieten de zon op zich branden en dronken licht en lucht. Tot eindelijk Lize zei dat het tijd van aankleeden was. Toen Jeanne opstond viel heur haar los. De Zwerver zag haar nu opeens staan als een heel jong meisje. Ze bloosde heftig en zei, dat de mannen weg moesten. Ze bukte zich over Lize en kuste haar.

Tien minuten later stapten ze weer in het bootje. Ze lieten zich lui en genoegelijk met den stroom meedrijven en de mannen deden zoo nu en dan een tragen riemslag om de richting te houden.

Ze gingen terug naar de auto en vonden Charles en zijn vrouw bezig de thee klaar te maken. Jeanne en Lize hielpen en maakten madame Charles complimentjes. De jonge vrouw bloosde van pleizier. Ze vertelde, dat ze een servetje miste. De Zwerver haalde 't uit zijn zak. Hij zag ineens Jeanne heftig rood worden. Maar niemand vroeg iets.

Het einde van den middag was minder heet. Ze reden langs een anderen weg naar Parijs terug. Meest zaten ze stil, te vol van zon en buitenlucht om veel te praten. Ze bleven eten in een eenvoudige herberg aan de rivier.

‘Ik zie er tegen op naar de stad toe te gaan’, zei de Zwerver, ‘'t wordt tijd, dat ik vacantie krijg’.

‘Je gaat natuurlijk weer voetreizen’, zei Frits. ‘Waar ga je heen?’

‘Naar de zee en de bergen, eerst naar Biarritz een paar dagen voordat er menschen zijn, om wat te bekomen en dan de Pyreneeën in. Algemeene directie Perpignan, ik zal wel zien hoever ik kom.’

Jeanne praatte niet meer. Ze zat diep in gedachten voor zich uit te staren en at weinig. De Zwerver lette scherp op haar, het was hem alsof zij nu mijlen van hem weg was. Hij probeerde haar in het gesprek te betrekken, maar zij antwoordde ternauwernood. Wat gaat er toch in dat hoofd om? dacht hij bezorgd. Maar hij begreep, dat hij het dezen avond niet te weten zou komen.

Na het eten maakten zij nog een kleine wandeling. De Zwerver vroeg Lize, wat Jeanne toch had.

‘Ik heb beloofd er niet over te praten’, zei ze, ‘ik ben overtuigd, dat alles terecht zal komen, maar je moet geduld hebben’.

‘Ik hen niet jong meer’, zei de Zwerver bedroefd, ‘en op deze manier verliezen we kostbaren tijd, die niet terug komt.’

‘Heb geduld, geduld en vertrouwen’, antwoordde Lize, ‘zonder dat bereik je niets’.

Toen de Zwerver dien dag vroeg naar bed was gegaan, kon hij niet in slaap komen. Hij tobde over Jeanne. Wat kan zij toch hebben, dacht hij. Lize weet het, maar wil het niet zeggen. Zij zelf zwijgt, ze heeft vandaag geen enkelen keer uit zich zelf iets tegen me gezegd. Ze is niet gelukkig, maar ze maakt den indruk alsof ze tot een besluit is gekomen. Haar gezicht was vanavond hard, en toch, in Samois, toen we aan den kant van het water zaten, leek ze een oogenblik onbezorgd. Hij zag haar weer voor zich in het water staan. Wat is ze mooi, goddelijk mooi, ze moet mijn vrouw worden. Ik ben haar niet onverschillig. Waarom zou ze zich anders zoo voor mijn familie interesseeren, waarom zou ze zoo intiem met Lize zijn geworden, waarom zou ze anders met zoo'n lieve zorg mijn verhouding met Frits in orde hebben gemaakt? Zou die oude geschiedenis er nog tusschen zitten? Maar dat is al jaren geleden, zes jaar op zijn minst. Wat moet ik beginnen als ik haar niet krijg? Ze kan toch niet meer van dien

kerel houden. Als ze mij niet hebben wil, blijft er me niets over dan mijn werk. Dat vult m'n tijd, maar laat me niet leven. Ik ben toch niet te bruusk of te veeleischend geweest, ik heb er alleen maar aan gedacht, hoe ik haar pleizier kan doen.

De Zwerver woelde in zijn warme bed en stond eindelijk op. Hij ging een glas water drinken, achter zijn schrijftafel zitten en probeerde te werken. Maar het lukte niet. Hij bleef in denzelfden gedachtenkring ronddraaien. Diep in den nacht ging hij weer naar bed en sliep in.

VIII.

Twee dagen na het vertrek van Frits en Lize bracht de concierge met de morgenpost een brief van Jeanne. Zij schreef:

Dit is, Zwerver, mijn afscheidsbrief. Ik ben van plan je niet weer te zien en ik zal je zeggen waarom. Ik zal volkomen eerlijk zijn en je zult begrijpen, dat ik een goede herinnering waard ben. Het doet mij onnoemelijk leed dit alles neer te schrijven, maar ik doe het, omdat je er recht op hebt. Dat recht heb je gekregen doordat je zoo ongeloofelijk zorgzaam en hartelijk voor me bent geweest, omdat je me liefhebt en me verre van onverschillig bent. Ik verwijt me nu bitter, niet eerder met je te hebben gebroken. Het zou veel minder pijnlijk zijn geweest, voor jou en... voor mezelf.

Ik heb zes jaar geleden van iemand gehouden en ik heb me aan hem gegeven. Je weet wie het is en over hem zal ik het verder zoo weinig mogelijk hebben. Maar ik zal jou vertellen, wat behalve de dokter, die me in mijn ziekte heeft behandeld, nog niemand weet: wat mij met hem is overkomen en gemaakt heeft, dat ik een onoverwinnelijke angst voor de liefde heb gekregen. Ik hield van hem, Zwerver, hij was de eerste in mijn leven, hij had me vrouw gemaakt en ik heb hem gegeven wat ik te geven had, lijf en ziel zonder voorbehoud.

Ik leefde in een droom, ik had het gevoel, dat mijn leven pas begonnen was sinds hij het in me gewekt had. Ik denk, dat jij als man niet goed begrijpen kunt wat dat voor een vrouw zeggen wil. Het diepste en eigenste van mezelf was me bewust geworden. Ik kon de verwondering over mijn

geluk niet aan. Er waren uren, waarin ik alles tot zelfs den oorlog vergeten had en alleen leven kon voor mijn onbeperkte en steeds grooter wordende zaligheid. Uiterlijk heb ik niet zoo heel veel laten merken, daarvoor was in dien korten tijd mijn schaamte nog te groot. Ik dacht soms door het leven te gaan, gedragen in een wolk, en weggevoerd te worden door een god naar het eeuwigbrandende geluk.

Wij waren naar Arles gegaan. Op een goeden morgen ging ik een zakdoek halen uit mijn koffer en in onze kamers vond ik hem bezig het dienstmeisje te zoenen. Hij hoorde mij niet eens komen. Zij zag me en duwde hem van zich af. Wat er die eerste dagen verder met me is gebeurd, weet ik niet, ik kan je alleen vertellen, dat ik ziek ben geworden en een jaar onder behandeling ben gebleven van dokter Legrand, die me langzaam tot mezelf heeft teruggebracht. Onder zijn leiding heb ik al mijn energie op mijn werk geconcentreerd. Ik ben er bovenop gekomen, maar gebleven is, diep in me, een onoverkomelijke angst voor de liefde. Ik hoef je niet te zeggen, dat ik voor dien man niets meer voel. Maar wat niet verdwenen is, dat is die diepe wond in het allergevoeligste van me. Ik ben geen gave vrouw meer, mijn lieve Zwerver, ik ben geschonden en dat is nooit weer goed te maken. Zoo zijn er vrouwen, die zonder liefde het leven doorgaan, omdat haar eens in haar jeugd geweld is aangedaan.

Mijn lieve, lieve Zwerver ik houd van je en meer dan ik zelf wel wist. Verleden Zondag toen jij, Frits en Lize na het dejeuner bent gaan slapen, heb ik rondgedoold en ben met mezelf te rade gegaen, voor den zooveelsten keer. Want je weet niet, wat het me kostte afstand van je te doen. Ik ben toen gekomen waar je lag. Je zag er bleek en vermoeid uit en je was onrustig. Ik ben bij je gaan zitten en heb je over je hoofd gestreken. Er kwam een zonnevlek op je gezicht en toen heb ik het servetje op je gelegd, dat ik bij vergissing in mijn hand had gehouden en dat madame Charles later miste. Nu weet je, waarom ik een kleur kreeg, toen jij 't uit je zak haalde.

En toen ik daar bij je zat heb ik mijn strijd uitgestreden en besloten uit je leven te verdwijnen. Ik heb toen gevoeld, dat ik zelfs bij jou en in je armen nooit mijn angst heelemaal zou kunnen kwijtraken. Ik heb ook gedacht aan de kinderen, die

we zouden hebben en dat heeft me bijna doen bezwijken. Maar ik begreep, dat ik het je niet mocht aandoen. Jij hebt recht op een vrouw in haar geheele overgave en geheele vreugde. Ik voel me niet meer in staat die te zijn. Lize zegt, dat ik verkeerd handel aan jou en aan mezelf, dat ik geduld en vertrouwen moet hebben. Geduld, dat zou nog gaan, maar vertrouwen...

Je kunt me verwijten, Zwerver, dat ik den roep van je liefde heb gehoord en erop heb geantwoord. Er is iets warms en onstuimigs in je, mijn liefste, dat weinig vrouwen zouden weerstaan en ik zeker niet.

Waarom ben je zoo laat gekomen? Ik weet met verstandelijke zekerheid, dat ik met jou gelukkig zou zijn geweest. En nu, door de laffe schuld van een ander blijven we beiden eenzaam. Kon ik je maar houden als vriend. Maar dat is onmogelijk voor jou, nog meer dan voor mij. We moeten uiteen.

Maak het me niet te moeielijk, mijn liefste. Dring niet aan en vervolg me niet. Laat me werken, dat is mijn eenig heil, laat me mijn energie, die ik zoo hard noodig heb. En laat me enkele eenzame uren, geheel met mezelf alleen, om te betreuren, wat niet is en had kunnen zijn.

Je bent een beetje tyranniek, Zwerver, maar je bent goed. Je zult 't me niet moeielijker maken dan noodig is. Je zult ongelukkig zijn en als ik daaraan denk, krimpt mijn hart ineen. Je hebt niettegenstaande je bijna veertig jaar, je hooge positie en je drukke, zorgelijke werk nog zoo'n onbevangen en open manier om je liefde te toonen, je hebt eerlijk gezegd nog zoo iets onbedorvens, dat deze teleurgestelde verwachting je hevig en diep pijn moet doen. Ik verwijt me zóó, je reden te hebben gegeven tot hoop. Ik had veel beter gedaan, niet met Frits over jullie verhouding te spreken en me buiten alles te houden. Maar ik zag, hoe je het je aantrok en heb zoo gehandeld omdat je me lief was. Ik ben onvoorzichtig geweest, maar bedoelde het goed.

Ik wou, dat ik den moed en de kracht had, je dit alles te zeggen, in plaats van het je te schrijven. Maar ik ben niet zeker genoeg van mezelf. Ik zou hebben toegegeven. Je zoudt je niet hebben laten overtuigen. Je zou me in je sterken arm hebben genomen en mijn laatste restje moeilijk bijeengegaarde energie zou weggesmolten zijn. En we zouden gekomen zijn

tot dingen, die ik zeker later zou hebben berouwd, omdat ik zien zou dat ik je tekort had gedaan.

Ik heb het moeilijk, mijn liefste. Ik ben een vrouw met zinnen als iedere andere. Ik heb dikwijls hevig naar je verlangd. Maar ik kan niet, ik kan niet. Nog liever dan jezelf misschien, wil ik kinderen van je. Maar ik kan niet meer doen, wat daarvoor noodig is. Door alles heen, door mijn heftigste élan naar jou, zou die angst weer komen. Angst voor de breuk, angst voor het uiteenscheuren van mijn heerlijkheid, angst voor den angst zelf, angst voor de uren, die komen gaan. Ik kan het je niet duidelijker zeggen. Je zou tekort komen, want ik zou terugkruipen in mezelf in onze beste oogenblikken. Je verdient beter, mijn liefste.

Ik geloof, dat ik veel meer gezegd heb, dan ik van plan was. Maar ik wil mijn brief niet overlezen, en er niets aan veranderen. Je moet weten, hoe het met me gesteld is. En nu adieu, mijn liefste. Ik omhels je innig

JEANNE.

De Zwerver las den brief tweemaal en bleef toen roerloos liggen, het stormde door zijn hoofd.

Kalm zijn, dacht hij daarna, wat blijkt hieruit? Hij zei het hardop tegen zichzelf. In de eerste plaats, dat Jeanne van me houdt, in de tweede dat zij ziek is en dus genezen moet, genezen door mij. En dan, uitbarstend: die godvergeten ploert! Hij werd rustiger. Geduld en vertrouwen, heeft Lize gezegd, en ik ben geen kind meer. Ik ben gezond voor twee. De angst en ik, we kennen elkaar. Bij iederen aanval in den oorlog heb ik doodelijke angst gehad. Angst van een andere soort, maar toch angst. Ik ben nooit bang geweest voor mijn eigen angst, ik ben het ook niet voor de hare. Tijd, liefde en zorg, zijn sterker dan angst. Maar wat nu te doen, hoe haar terug te zien? Ik zal haar schrijven niet dadelijk, maar als ik thuiskom na mijn werk. En dan zullen we verder zien. Maar in ieder geval sterk zijn en lucide. Zonder geduld en vertrouwen bereik ik niets.

Hij sprong vlug uit zijn bed en plonste met geweld in zijn bad. Het water sloeg tegen den muur op en kletste op den vloer. Hij lachte. Hij woog het voor en tegen: vóór me heb ik haar liefde en de mijne, tegen me haar angst. Ik win

het zoo vast als een huis. In zijn voortvarendheid begon hij plannen te maken, maar hij bedacht zich. 't Komt toch altijd anders, dan ik vooruit bedenken kan. Eén ding is essentieel, het contact niet verliezen. Verder handelen naar bevind van zaken en niets overhaasten. Er groeide een warme teederheid in hem. Arme liefste, dacht hij, wat moet je ongelukkig zijn. Maar ik haal je eruit, ik maak je beter.

Hij kleedde zich snel en ging naar de courant. Onderweg bedacht hij, dat hij Jeanne op de eene of andere manier moest laten blijken, dat hij zich niet had laten terneerslaan.

Bloemen sturen? Nee. Hij wist 't, een boek, maar welk? Een boek over menschen, die elkaar na veel moeite hadden gekregen. Liefst niet al te toepasselijk. Misschien *La Rebelle* van Marcelle Tinayre? Hij aarzelde, maar vond niets anders. 't Moest goed zijn, boeiend en haar op andere gedachten brengen. Ja, *La Rebelle* was geschikt.

Hij keek op zijn horloge, had een half uur tijd. Hij sprong in een taxi, reed naar een boekhandelaar, kocht *La Rebelle*, schreef voorin: ‘il n'y a pas de peur qui tienne’. Toen schreef hij enkele woorden van dank voor haar brief op zijn visitekaartje, beloofde een antwoord voor morgen, legde het kaartje in het boek en liet het inpakken. Hij reed naar haar huis, liet het pakje door den chauffeur boven brengen en ging aan zijn werk.

Zonder moeite gaf hij zijn volle aandacht aan de bezigheden. Maar telkens als hij een oogenblik respijt had, doken onder uit zijn denken zinnen naar boven, die hij in zijn brief aan Jeanne zou schrijven. Hij was dien dag ongewoon snel en beslist, had het gevoel te jagen, naar het stille uur, waarop hij thuis achter zijn schrijftafel zou zitten en aan Jeanne schrijven. Hij liet Charles een paar uur vroeger dan gewoonlijk gaan en zeide hem den volgenden morgen om acht uur een brief te komen halen en dien zelf aan het appartement van Jeanne af te geven.

De Zwerver kwam dien avond om half twaalf thuis en deed zooals hij zich had voorgenomen, maar het viel niet mee, een goed begin aan zijn brief te vinden. Tot driemaal toe probeerde hij opnieuw, eindelijk schreef hij aan één stuk en zonder één doorhaling:

Mijn eigen liefste, ik dank je, ik dank je. Je hebt me nameloos rijk en gelukkig gemaakt door me te zeggen, dat je me liefhebt. Wat er ook verder met ons en tusschen ons gebeuren zal, één ding staat vast voor mij: je hebt me het allerbeste, het kostelijkste, het heerlijkste van jezelf gegeven, je liefde.

Ik kus je oogen, je handen, je heele lieve gezicht en ik dank je. Dit is voor mijn leven en het kan me door niets en niemand, ook door jou niet, meer ontnomen worden. Tot mijn laatsten dag zal ik tegen mezelf kunnen zeggen, Jeanne Dérée heeft mij haar liefde geschonken. Hoe zou ik nu niet oneindig (gelukkig kunnen zijn?

Je zegt, mijn eigen, dat je niet van mij kunt zijn, omdat je angst hebt voor de liefde; omdat je geschonden bent door iets dat je vroeger is overkomen. Je vraagt me ook, niet aan te dringen en je rustig te laten werken. Je beweert me minder te kunnen geven dan me toekomt.

Denk nu een oogenblik, dat je zit in mijn arm, met je hoofd op mijn schouder. Kruip heel dicht tegen me aan, ik zal je stevig vasthouden, en luister naar me.

Mijn liefde vraagt niet een Jeanne die zij zich verbeeld heeft, maar de Jeanne die leeft, die bestaat. En duizendmaal liever dan geen Jeanne, heb ik een Jeanne met haar angst. Denk je dat ik bang ben voor je angst? Je kent me slecht. Met je angst, al zou die nooit meer weggaan, ben jij het beste, het heerlijkste wat het leven me te geven heeft. Ik wil je zooals je bent, dus met je angst en wat die van je gemaakt heeft. Zonder je angst zou je jezelf niet zijn en voor mij van geen waarde.

Waarlijk, ik ben niet bang voor je angst, mijn eenige zorg is, dat jij er onder zult lijden.

En kom nu, als je kunt nog wat dichter bij me. Ik zal je iets influisteren. Die angst van jou zal niet blijven. Ik weet het; denk niet, dat ik me illusies maak. Alleen de angst waarvoor we bang zijn, leeft, want angst wordt gevoed door angst. Maar angst die iederen dag, ieder uur een klein beetje overwonnen wordt, angst, die tegenover zich een groeiende zekerheid vindt, zoo'n angst gaat weg. Mijn eigen, eigen liefste, die zekerheid kunnen we samen maken door liefde, teederheid en tijd. Je kunt niet ontkennen, dat we die middelen in de hand hebben.

Je mist vertrouwen in je zelf en daardoor in mij. Je kunt het niet helpen. Ik misschien wel, ik denk, dat ik je te veel gebruskeerd heb. Maar je vertrouwen in jezelf zal groeien door je vertrouwen in mij. Ik zal daarom voorzichtiger met je zijn in de toekomst. Ik begrijp dat ik op mannenmanier te recht op mijn doel ben afgegaan en niet genoeg op je heb gelet. Vergeef me, mijn liefste.

Lees mijn brief totdat je heelemaal begrepen hebt, wat ik zeggen wil. Ik vraag geen antwoord. Maar geef me over eenige dagen een teeken van leven. Schrijf me een enkel woordje over je werk of telefoneer me om te vertellen hoe het is. Ik vraag niets liever dan je te zien, maar ik begrijp heel goed, dat je daar voorloopig tegenop ziet. Ik heb geduld genoeg om den tijd te laten werken; heb jij vertrouwen, dan krijgt die beste Lize door ons beiden haar zin.

Ik heb je nog oneindig veel te zeggen en zou niets liever willen dan met je doorpraten in mijn nachtelijk stille kamer. Maar, mijn eigen, nu is het genoeg.

Innig omhelsd

ZWERVER.

IX.

De Zwerver las voor den tienden keer op dien vroegen Zondagmorgen:

O Zwerver, mijn liefste wat heb je met me gedaan? Je brief heeft m'n laatste beetje kracht tot tegenstand te niet gedaan. Waarom heb je me niet met rust gelaten, zooals ik je gevraagd had? Toen ik je had geschreven, bleef me het gevoel mezelf de baas te zijn, al was ik diep rampzalig. Maar nu voel ik, dat ik niet meer buiten je kan en tegelijk is de angst er weer. Al tien dagen loop ik rond en weet niet, wat ik doen moet. Ik heb niets en niemand dan jou. Ik kan niet meer en geef den strijd tegen mezelf op. Ik ben bang, redeloos bang en toch kan ik niet anders. Neem me overmorgen Zondag mee, naar een afgelegen stille plek buiten, weer naar Samois als je wilt. Dan kunnen we alles bespreken, er moet maar van komen, wat het noodlot wil.

Je doodongelukkige Jeanne.

De Zwerver wachtte op Charles, die met zijn vrouw en de auto zou komen. Hij was in zijn ongeduld veel te vroeg opgestaan. Hij had Jeanne's briefje Vrijdagmorgen ontvangen, juist op een oogenblik, dat hij begon te wanhopen. Jeanne had in tien dagen geen teeken van leven gegeven. Zijn berekening haar geleidelijk tot rust en vertrouwen te brengen, was verkeerd uitgekomen. Hij zelf had de laatste vijf dagen in een hel van onrust geleefd. En nu dit briefje. Ze scheen tot alles bereid met den dood in het hart. Zóó wilde hij haar niet. Haar overgave moest geen offer zijn aan de onbedwingbare machten in haar en hem; geen wanhoopsdaad. Ik zal beginnen haar te kalmeeren, dacht hij voor de zooveelste maal. Maar hij wist niet hoe. Als het zoo begint kan er nooit vreugde zijn tusschen ons. Dit lijkt meer op dood dan op leven. Ik wil leven, leven met Jeanne en ik wil met de zorg en de moeite, de vreugde. Hij was te gezond, te primitief ook in zijn forschen mannenaard voor morbide liefdescomplicaties. Hij wilde helpen genezen, niet mee ziek zijn.

Charles was even voor den tijd. De Zwerver zei hem zoo snel mogelijk naar Passy te rijden. Ze stoven als verdwaasden door de stille morgenstraten en stonden een kwartier te vroeg voor Jeanne's huis. De Zwerver aarzelde niet, hij stapte uit en ging naar haar toe. Hij wilde haar niet weerzien in bijzijn van Charles en zijn vrouw, van voorbijgangers, van lieden, die van achter de glazen loerden. De lift hief hem in een golf omhoog. Hij belde, zijn hart klopte voelbaar toen hij stond te wachten. Eindelijk stappen achter de deur. Ze deed zelf open. Daar stond ze, kleiner dan gewoonlijk, in een kimono en op pantoffels. 't Haar was nog niet opgemaakt, er hing een zware vlok over haar rechter slaap. Ze was doodsbleek met groote lichtblauwe kringen onder haar oogen. Ze was ook sterk vermagerd, de wangen waren ingevallen, de neus stak scherp uit, de lippen waren bloedeloos.

‘Jij’, zei ze, ‘nu al?’ Er was een doodelijke angst in haar oogen.

De Zwerver voelde zich op eens kalm worden.

‘Ik zelf’, zei hij vast. ‘Ik kom je halen om naar buiten te gaan. Je moet je vlug gaan kleeden, ik geloof waarachtig, dat je je nachtjapon nog aan hebt’.

Hij legde zijn hand tegen haar hals en keek haar doordringend aan.

‘Je hebt toch geen koorts?’

Ze schudde het hoofd en ging hem voor naar een kamer. Ze bleven een oogenblik tegenover elkaar staan. Ze begon plotseling te beven en vroeg heesch:

‘Wil je nu al, dat ik ... dat we...?’

Hij ging op een sofa zitten, legde zijn arm om haar schouders, dwong haar op zijn knieën en zei zacht en beslist:

‘Ik wil, dat mijn liefste vandaag met me mee gaat, dat ze zich met zorg kleedt en dat ze zich verheugt op een heerlijken dag, dien we samen zullen hebben. We zullen alles bespreken en niets doen, dan wat we beiden willen. Ik beloof je, ik zweer je dat er vreugde zal zijn tusschen ons, misschien nog niet vandaag, maar anders morgen en zeker overmorgen.’

Plotseling legde ze bei haar armen om hem heen en begon te snikken, wild, krampachtig te snikken met haar voorhoofd tegen zijn hals. Hij zeide niets, hield haar vast tegen zich aan geklemd, zoende haar nu en dan en liet haar uithuilen. Toen ze bedaard was, fluisterde ze:

‘Ik schaam me zoo, wat moet je wel van me denken’.

‘Kijk me eens aan’, zei hij.

Ze schudde het hoofd en bleef zooals ze was.

‘Ik denk van je’, zei de Zwerver, ‘dat je 't erg met jezelf te kwaad hebt gehad en dat het hoog tijd werd, dat ik kwam.’

Ze knikte en gaf hem een schuwe, vlugge zoen op zijn wang.

‘Verder denk ik nog, dat je je nu gauw gaat aankleeden en je mooi maken. Kijk me eens aan’.

Hij drong haar gezicht naar zich op, zoende haar op de oogen en proefde de zoute smaak van haar tranen. Toen zette hij haar op den grond. ‘Haast je’, zei hij nog: ‘mag ik hier rooken?’ Ze knikte, verdween en stond een oogenblik later weer voor hem met een japon op iederen arm. ‘Welke van de twee?’ ‘De groene’, zei de Zwerver. Ze zag hoe hij scharrelde met een lucifersdoosje in zijn eene hand. Ze nam de sigaret uit zijn mond, stak die aan, gaf ze terug, en ging heen.

De Zwerver bleef wachten. Hij keek in de rook van zijn sigaret en dacht: het is erger dan ik verwacht had. Ze geloofde werkelijk, dat ik zoo maar ineens... Ze zou 't gedaan hebben ook, de lieve, arme stakkerd. We zouden dood onge-

lukkig zijn geworden. Nee, niet zóó, maar 't zal niet gemakkelijk zijn.

Verwonderlijk gauw stond ze weer voor hem. ‘Ik ben erg bleek, wil je dat ik rouge doe op m'n wangen en lippen?’ vroeg ze.

Hij schudde 't hoofd. ‘Ik wil je zooals je bent en niet anders vandaag’. Hij boog zich voorover en zoende haar. ‘Ik zal je zooveel zoenen, je heele vendere leven, dat je nooit meer rouge noodig hebt. Heb je wat gegeten?’

Ze knikte van neen. Hij zag, dat ze nog erg nerveus was en er ieder oogenblik een huilbui kon komen. Ze nam haar taschje, haar handschoenen, haar manteltje en trok hem mee de deur uit. Op de trap vroeg ze: ‘Heb je geen briquet, Zwerver? lucifers zijn zoo lastig met je eene hand.’

‘'t Mijne is kapot’, antwoordde hij.

Ze liep hem bij de voordeur vooruit en zeide iets tegen Charles, die knikte, dat hij begreep. Daarna ging ze links in de auto zitten aan den kant van Zwerver's arm. Hij zelf zei Charles voor een goed café te stoppen, want hij wilde Jeanne wat laten eten.

Charles stopte eerst voor een bureau de tabac. Ze wipte de auto uit, bleef een tijdje weg en kwam terug met een mooi briquet, dat gemakkelijk met één hand aangestoken kon worden. Zij gaf het Zwerver.

‘Ik wil ook eens een beetje voor jou zorgen’, zei ze. De Zwerver dankte haar warm en hield haar hand in de zijne.

Even later liet hij haar café au lait drinken en croissants eten. ‘Ik wil dat magere, bleeke gezicht niet meer zien’, zei hij. ‘Ik wed, dat je de laatste dagen zoo goed als niets hebt gegeten.’ Ze knikte en hij zag weer tranen in haar oogen. Hij bracht het gesprek op iets anders en zei opstaande: ‘nu gaan we van de buitenlucht genieten.’

Charles reed zoo snel mogelijk de stad uit en de banlieue door. Buiten op den grooten weg door het bosch matigde hij zijn vaart. Jeanne had Zwerver's hand genomen en speelde met zijn vingers. Hij zag hoe zij langzaam tot kalmte kwam. Ze leunde behagelijk achterover en ademde met halfopen mond de zuivere lucht in. Het scheen den Zwerver toe, alsof ze al een beetje minder mager en bleek was dan toen zij hem dien

morgen opendeed. Door al dat oponthoud kwamen ze pas over halfeen in Samois.

Charles bracht zijn auto weer onder denzelfden boom en Mme Charles dekte. Jeanne hielp haar en de Zwerver keek toe. Hij zag hoe de jonge vrouw alles met zorg en smaak deed. Hij verwonderde zich over het mooie linnen en tafelzilver en zei er wat van. ‘Dat zijn nog familiestukken’, zei madame Charles een beetje trotsch. ‘U bent wel vriendelijk ze te leenen’, zei de Zwerver. Ze keek hem aan met iets warms in de oogen. ‘'t Is voor Monsieur’, zei ze ‘en Charles is zoo gesteld op Monsieur’.

Dit woord deed den Zwerver goed. Ze aten met z'n vieren. Charles en zijn vrouw bedienden uit de lunchmand. De Zwerver zag met genoegen, dat Jeanne flink at, hij animeerde haar en liet haar een goed glas wijn drinken. Ze praatten over Frits en Lize, wat die nu wel zouden doen, over de drukte aan de courant in den laatsten tijd. De Zwerver vermeed alles, wat Jeanne kon ontroeren en zoo werd het een rustig, genoegelijk maal. Toen het afgeloopen was, zei Jeanne: ‘Nu ga je zeker slapen, Zwerver’.

‘Ja, zei hij, en jij komt bij me zitten om de vliegen weg te jagen’.

Arm in arm gingen ze het bosch in. Ze zwegen een tijd en toen ze onder een grooten, zwaren boom waren gekomen, waaronder de grond zacht was van groen fluweelig mos, ging de Zwerver liggen, trok haar naar zich toe en zei:

‘Leg nu je hoofd op mijn schouder en luister goed. Ik wil met je praten.’

Ze vlijde zich willig tegen hem aan, nestelde haar hoofd, tot dat ze gemakkelijk lag en toen zei de Zwerver:

‘Mijn eigen nu lig je precies waar je hoort en je voelt je rustig en gelukkig’. Ze knikte. ‘Nu moet je goed weten, dat iederen keer als je de angst weer voelt komen, dat rustige geluk binnen je bereik is. 't Is bij mij en ik ben nooit ver weg. Die rust, die we bij elkaar vinden, is onze beste vriend. Hij moet ons zoover brengen, dat we van elkaar kunnen zijn. We moeten eerst leeren samen te leven. Dat zal nog wel eens moeite kosten, maar als we beide willen met het diepst van ons zelf, dan bereiken we het zeker. We moeten ook vooral in den beginne wat voorzichtig zijn, wat het zinnelijke

betreft. Ik ben een tamelijk gepassionneerd heerschap, ik leef nu al bijna een jaar zonder vrouw en als je merkt, dat ik neiging heb om te ver te gaan, dan zal je goed doen me te remmen. Je moet weten, dat je ons beiden een slechten dienst zoudt bewijzen met je te vroeg te geven. Er moet vreugde zijn in onze liefde, anders zouden we er beide aan te gronde gaan. En begrijp wel, ik waarschuw je vooruit, ik zal er niet dankbaar voor zijn als je je geeft met angst in je hart, zelfs al verberg je die. 't Zou niet goed voor ons zijn, en ik denk ook niet voor 't kind, dat misschien geboren zou worden.'

'Zwerver', zei ze schuchter 'ik had gedacht, dat als we nu direct maar .... de angst misschien op den duur wel over zou gaan! En dan zouden we de kinderen later kunnen krijgen. Ik ben zoo bang, dat dit wachten ons beiden prikkelen en enerveeren zal. Ik was - ik was er toe bereid ... al ... had ik er een ontzettende angst voor.'

De Zwerver legde zijn hand vast om haar arm. Hij voelde zich ontroerd door zooveel overgave.

'Mijn eigen', zeide hij innig, 'je ziet 't verkeerd. Het eerste begin in de liefde laat zijn invloed tot het laatst toe gelden. Bederven we het ook maar nòg zoo weinig, dan zullen we er ons leven lang verdriet van hebben. We beginnen geen avontuur voor korter of langer, het is voor altijd. We moeten voorzichtig zijn.'

'Zwerver, hoe moet dat met jou al dien tijd? Ik begrijp, je wilt me genezen, dat kan misschien nog maanden duren. Ga jij dan...' ze drukte zich dicht tegen hem aan, en haar stem werd zoo zacht, dat hij haar bijna niet kon verstaan '... ga je ... dan ... ook kamermeisjes zoenen?'

'Nee', zei de Zwerver, 'dat is mijn aard niet. Ik zoen niet iedereen. Ik denk, dat dat de invloed van mijn Moeder is'.

'Ik geloof je', zei ze met een zucht, 'als ik jou niet meer vertrouwen kon, sprong ik in de Seine'.

Ze heesch zich op tot zijn gezicht, nam het in haar handen en zoende hem.

'Met jou en door jou heb ik vertrouwen', zei ze.

'Dat is het begin van de beterschap', zei hij en kuste haar terug.

Ze zwegen een tijd.

'Nu moet je slapen Zwerver', zei Jeanne, 'je bent moe'.

‘En jij blijft bij me’, zei de Zwerver.

‘Natuurlijk’, zei Jeanne. ‘We gaan slapen als Tristan en Iseut in het bosch met het zwaard tusschen hen, maar dan het zwaard voor echt’. Ze lachte en de Zwerver voelde, hoe haar zenuwen ontspannen waren. Hij drukte haar hoofd weer op zijn schouder.

Na een tijd hoorde de Zwerver Jeanne zacht en geregeld ademhalen. Een oogenblik later sliep hij zelf in.

De Zwerver werd het eerst wakker. Hij zag Jeanne's donkerrosse hoofd op zijn schouder, haar blanke volle ronde arm lei over hem heen. Ze sliep als een kind. Hij lichtte voorzichtig zijn hand op en trok heel langzaam de kammen uit heur haar. Zij bewoog het hoofd een beetje en de zware vacht zakte af. Daardoor werd ze wakker, ze ging opzitten en het haar viel nu over haar rug op den grond. De Zwerver had de volle pracht vóór zich. Ze wreef zich de oogen uit en keerde haar gezicht naar den Zwerver. Die trok haar naar zich toe om haar te zoenen en nu hadden ze beiden den geurenden vloed van het haar om hun hoofd. Ze sprong op, greep met beide handen naar haar hoofd, zei: ‘M'n haar is afgezakt’ en begon te zoeken naar haar kammen, die de Zwerver gauw verstopt had. De Zwerver lag te schudden van het lachen. Ze had de wrong weer opgedraaid en liep met de hand tegen haar hoofd op den grond te kijken. Eindelijk zag ze den Zwerver lachen.

‘Mijn kammen’, zei ze, ‘m'n kammen’.

‘Als ik een zoen krijg’, zei Zwerver.

Ze bukte zich over hem. De Zwerver duwde haar hand weg, trok haar naar zich toe en beiden lagen weer in het geurende haar. Ze zoenden elkaar warm, maar op eens bedacht de Zwerver zich, stond op en gaf haar de kammen terug. Ze stak de wrong vast en toen zei hij:

‘Nu gaan we zwemmen’.

‘Ik heb niet aan mijn badgoed gedacht,’ zei Jeanne.

‘Dat is te krijg’.

Ze liepen hand in hand door het bosch, zochten Charles op en stuurden hem met de auto uit op badgoed. Zelf liepen ze langs de rivier op zoek naar een geschikt plekje. Charles en zijn vrouw zouden hun achterop komen. Ze gingen slenterend

en uitkijkend wel een half uur ver tusschen gras en bloemen en laag geboomte. Eindelijk had de Zwerver een plekje gevonden. Hij haalde het badgoed uit de auto, zocht een beschutte plaats voor Jeanne en ontkleedde zich snel. Hij bleef onder water gehurkt zitten om Jeanne te zien aankomen. Hij wachtte niet lang. Met kleine stapjes, behoedzaam kwam ze het water in. Ze bukte zich telkens en spatte zich nat. Haar blanke huid stak scherp af tegen de zwarte maillot. Een oogenblik met hoog geheven armen wendde ze zich tot de zon. Hij zag en profil de strakgespannen hooge borst, de zuivere lijn van buik en dijen. Hij kon zijn oogen niet van haar afhouden.

'Kom', riep hij opeens.

Ze kwam dadelijk. Hij voerde haar zwemmend een eind de rivier in. Ze gingen tegen den stroom op bijna evenwijdig aan den oever. Daarna kwamen ze terug, de gezichten pal in de zon. Hij liet haar op den rug drijven en duwde haar in de goede richting. Een beetje hijgend en puffend kwamen ze weer op hun punt van uitgang terug. Ze bleven nog wat plassen en elkaar bespatten. Toen zei de Zwerver, dat het genoeg was. Jeanne mocht zich niet te veel vermoeien. Madame Charles wachtte haar op met een groot wit badlaken en volgde haar achter een boschje van hazelaars. De Zwerver ging in de zon liggen. Hij hoorde de beide vrouwenstemmen, maar kon niet verstaan wat er gezegd werd. Hij rookte een sigaret en versoesde den tijd; gaf zich rekenschap, dat hij vredig en diep gelukkig was. Het licht schemerde rozig door zijn toeë oogleden. Opeens werd het donker. Hij deed zijn oogen open. Jeanne stond voor hem, gekleed en wel.

'Dat heb je vlug gedaan', zei hij.

'Dat leer je wel in mijn métier', antwoordde ze, 'we kleeden ons zoo dikwijls aan en uit. Ik ga de thee klaar maken met madame Charles, maak jij nu ook een beetje voort'.

Opgefrischt en opgewekt aten ze taartjes en toast en dronken de warme geurende thee. De Zwerver sprak zoo weinig mogelijk. Hij wilde Jeanne laten bekomen, de rust en ontspanning zoo diep mogelijk in haar laten doordringen. Hij wist, dat ze er behoefte aan zou hebben als ze weer alleen zou zijn. Hij bedacht, dat ze elkaar zooveel mogelijk iederen dag moesten zien. Dat kon alleen op de uren van de maaltij-

den. Straks in de auto op den terugweg zou hij met haar overleggen.

Jeanne hielp madame Charles de theeboel opruimen. De Zwerver had opgemerkt, dat zij altijd de handen uit de mouw stak als er iets te doen viel, dat ze ree en handig was en haar volle aandacht had bij wat ze deed. Ze was moeielijk voor zichzelf en misschien ook voor anderen. Maar er zat energie in haar. 'n Goed soort, dacht hij nog, ze zal misschien meer op haar moeder lijken dan ze zelf weet. Ik zou madame Dérée wel eens willen zien.

Op den terugweg bespraken ze hoe ze nu verder hun leven zouden inrichten. ‘We moeten elkaar iederen dag zien’, zei de Zwerver, ‘de eenzaamheid deugt voor ons geen van beiden. Ik ben alleen op de maaltijden vrij en dan nog lang niet altijd. Maar meestal toch ben ik of op het dejeuner of op het diner vrij. Tegen Charles heb ik gezegd aan de courant aan te rijden, dan zullen we m'n agenda halen en kunnen we onder het eten zien wat we de eerstvolgende dagen doen. Veel is 't niet iederen dag, maar toch in ieder geval een uur of anderhalf. Dan wou ik, dat je iederen avond opschreef, hoe 't met je gesteld is en me dat aan het einde van de week liet lezen. En ten slotte. Ik ben van plan over drie weken vacantie te nemen. Zie of je je op denzelfden tijd voor vier weken vrij kunt maken. Lukt 't niet dan zal ik me naar jou regelen; precies op een week komt 't voor mij niet aan. Ik wou dat we dan naar 't zelfde oord toegingen, ergens waar 't niet mondain is, waar je 't liefste wil. We logeeren ieder in ons eigen hotel en gebruiken de dagen om met en bij elkaar te zijn’.

‘En je voetreis dan?’ vroeg Jeanne.

‘Ik heb nu aangenamers en gewichtigers te doen’, antwoordde de Zwerver. ‘'t Gaat om mijn leven’.

‘Maar we kunnen ook reizen en trekken’, zei Jeanne.

‘Nee’, zei de Zwerver, ‘we moeten het zoo rustig mogelijk hebben, ons niet vermoeien en heelemaal voor elkaar zijn.’

‘Ik vindt 't goed’, zei Jeanne. ‘Ik heb 't gevoel, dat jij nu op 't oogenblik beter weet dan ik, wat het beste voor ons is. Maar misschien wordt dat later anders; zal je dan ook naar mij luisteren en zal je me een beetje vrijheid laten? Je hebt altijd zoo op je zelf geleefd, je bent autoritair en ik ben ook niet altijd gemakkelijk.’

De Zwerver dacht een oogenblik na. Toen zei hij:

‘Je hebt gelijk, ik ben autoritair. Maar ik wil geen vrouw die een schaduw is van mezelf, ik wil leven met Jeanne Dérée, zooals die is. Als ik te veel optreed moet je je verzetten, dat is ook in mijn belang’.

‘Zwerver’, zei Jeanne nog, ‘ik wil dat soort dagboek liever niet schrijven. Ik zal probeeren met je te praten voor zoover dat mogelijk is en daaraan wennen’.

‘Goed’, zei de Zwerver. O ja nog iets, ik wou zoo graag je dagelijksche omgeving kennen. Ik ken nu nog alleen de entrée en één kamer. Zou je me vanavond je appartement willen laten zien?’

Ze keek hem aan en hij zag weer de angst in haar oogen.

‘Goed’, zei hij, voor ze kon antwoorden: ‘later dan, ik bedoelde niets en 't heeft geen haast’.

Ze kroop dicht tegen hem aan en zei met een zucht:

‘Ik heb 't zoo goed, je hadt gelijk vanmorgen, 't is een heerlijke dag geworden’.

‘Prijs den dag niet voor 't avond is’, zei de Zwerver.

‘Ik ben gerust’, antwoordde ze.

Hij bracht haar dien avond vroeg weg en nam afscheid vóór haar huis. Hij werkte nog wat op de courant, waar het kalm was en zei onder het uitkleeden: ‘Ze is uit zichzelf bij me gekomen, 't is goed zoo’.

X.

De Zwerver zat recht overeind in zijn bed en dronk zijn morgenkoffie. Hij logeerde bij den schoolmeester van een dorp in de Pyreneeën in een soort chalet. Hij had zijn bed op het balkon laten zetten, en keek voor zich uit; lucht, lucht, niets dan lucht, over het balkon de diepte. Van bezijden kwamen menschenstemmen, die een vreemde taal spraken en dierengeluiden. Er hing een fijne geur van koemest. Het was vijf uur.

't Leek nu een avontuur. Op een avond waren Jeanne en hij in een trein gestapt. Ze hadden ieder hun slaapcoupé opgezocht en waren 's morgens wakker geworden in de buurt van Dax, ver in het Zuidwesten van Frankrijk. Ze hadden samen ontbeten en waren nog uren doorgespoord tot

in de Pyreneeen. Eén dag waren ze stil gebleven en den volgenden morgen vroeg met een auto vertrokken. Die bracht hen naar een dorp waar muilezels klaar stonden, één voor Jeanne, twee voor de bagage. De gids begrroette Jeanne als een goede, oude bekende en na een stevige wandeling van bijna vier uur waren ze hier in dit dorp beland, duizend meter hoog; Jeanne sliep in een herberg, de Zwerver in het schoolmeestershuis, dat vlak boven een diepen afgrond was gebouwd. Het dorp hing tegen den bergwand aan. De menschen spraken onder elkaar nooit een woord Fransch, altijd Baskisch; ze deden aan veeteelt, maar de Zwerver verdacht hen ervan, vooral van den smokkelhandel te leven.

De Zwerver had Jeanne in den laatsten tijd te Parijs nerveus gevonden. Ze waren, na hun laatsten tocht naar Samois, niet meer alleen geweest. Wel hadden ze elkaar bijna iederen dag ontmoet, maar altijd in restaurants. Zij zag er slecht uit, tot intiem praten was het maar een heel enkelen keer gekomen. Nu waren ze vijf dagen hier. Om zes uur stonden ze op en gingen om negen of tien uur naar bed. De hooge ijle lucht had hen den eersten dag een beetje benauwd, maar gauw waren ze er aan gewend. De Zwerver vond Jeanne nog te vermoeid voor lange tochten, ze hadden tot dusver maar wat gedoold, van de bergweiden genoten en waren naar een bosch afgedwaald. Daar was een meer, waarvan het water niet te koud scheen om te zwemmen. Jeanne was heel lief, maar stil en teruggetrokken. Het liefst bemoeide ze zich met allerlei jonge dieren. De vermoeidheid van de wintercampagne was zwaar over haar gekomen; zij scheen aan niet veel te denken, zat meestal rustig bij hem, leunende tegen zijn schouder. 's Morgens om halfzeven vonden ze elkaar, namen wat eten mee, gingen uit met plannen die ze nooit volvoerden, kwamen om twaalf uur in de herberg dejeuneeren, gingen weer uit, sliepen ergens in het gras, wandelden nog wat, aten samen en gingen naar bed. Ze leefden als planten...

De Zwerver stond op en keek het dal in, dat diep en breed zich uitstrekte. Aan den einder waren bergen met sneeuwtoppen. Hoog boven hem in de lucht cirkelde een arend. De hellingen waren beboscht, het dal beneden was licht groen van bebouwd land. Achter zich wist hij de hooge weiden. Er was een weg naar Spanje; dat was niet ver, enkele uren

gaans. Hij voelde voorloopig geen behoefte naar Spanje te gaan...

Nu kleedde hij zich, nam zijn bergstok en ging naar Jeanne. Ze was nog op haar kamer, dronk melk en at brood met boter. Met uitgestrekte armen kwam ze op hem toe, zoende hem innig en zei:

‘Ik heb van je gedroomd, 't was zalig’.

Hij keek haar aan. Ze was verbrand en had sproeten, haar armen waren rood. Haar oogen stonden helder. Ze had blijkbaar een goeden nacht gehad. Levendiger en bewegelijker was ze dan de laatste dagen.

‘Hoe vind je mijn oord?’ vroeg ze.

‘Verrukkelijk, maar ik ben er nog niet thuis’.

‘Ga je vandaag met mij mee?’

‘Maar dat doe ik iederen dag!’

‘Nee, tot nu toe zijn we maar gegaan op goed geluk; vandaag gaan we ergens heen’.

‘Waarheen?’ vroeg hij zonder groote belangstelling.

‘Een geheim, eet eerst maar.’

Een vrouw zette koffie en brood voor hem klaar en vroeg:

‘Dus u komt niet dejeuneeren vandaag?’

‘Zoo’, zei de Zwerver, ‘daar weet ik niets van’.

‘Mademoiselle heeft 't gezegd’.

‘Wat Mademoiselle zegt, is goed’, zei de Zwerver, die in zijn humeur was door Jeanne's hartelijke begroeting.

‘Veel pleizier’, wenschte de vrouw en ging heen.

Jeanne trok een paar stevige schoenen aan, stopte hem pakjes met etenswaar in de zakken en nam haar bergstok.

‘En route, mauvaise troupe’, commandeerde ze.

Ze liepen het dorp uit langs den grooten weg en toen ze uit het gezicht van de huizen waren, bleef ze voor den Zwerver staan, zei: ‘ik ben zoo blij’. De Zwerver dacht: wat heeft ze toch? Ze gingen weer verder, arm in arm. Jeanne gaf den weg aan.

Ze liepen bergweiden over en begonnen daarna te dalen; na een tijdje kwamen ze in een bosch. Over kleine paadjes gingen ze, die zoo smal waren, dat ze niet naast elkaar konden loopen. Jeanne liep al maar door en hij volgde. Hij zag telkens zonnestralen haar rosse haar beschijnen en de zin om het los te maken kwam bij hem op. Hij stak zijn hand

uit om een kam eruit te trekken, maar zij voelde het en zei ‘hier nog niet, over een kwartier’.

Ze hoorden water ruischen en kwamen aan een open plek, begroeid met hoog gras en enkele struiken. Een waterval kwam uit de rotsen breken. Een vogel tjilpte. Het was een verrukkelijk hoekje.

Zij ging zitten en trok hem naast zich. Ze maakte zelf haar haren los, stopte de kammen in zijn zak en zei:

‘Hier heb ik alleen uren en uren doorgebracht voor ik je kende. Mijn leven was toen arm. Nu is het rijk, en ik wil hier een heerlijk uur met je hebben.’

Ze ging languit liggen en zei hem bij haar te komen. Hij trok eerst zijn jas uit en legde die onder haar hoofd. Toen kwam hij.

‘Nu doen we niets als weten, dat we bij elkaar zijn’, zei Jeanne zachtjes.

Ze boog zich over hem heen en zij lagen in den geur van het haar. Ze kusten elkaar warm. Zwervers hand gleed over haar arm, haar schouder, haar borst en zij verweerde zich niet. Zij drukte zich vaster tegen hem aan en beantwoordde zijn zoenen. De hartstocht vlamde hoog tusschen hen op. Zoo lagen zij een onbepaalden tijd en wisten van niets dan elkaars bijzijn. Eindelijk maakte Jeanne zich los, en sprong op en zei: ‘Ga mee’. Bij het beekje ging zij plat op den grond liggen en dompelde haar gezicht, daarna haar armen in het koude water. De Zwerver zeide haar op te passen heur haar niet nat te maken. ‘Dat droogt door de zon’, zei ze en schudde haar manen. ‘Nu jij’.

De Zwerver hield zijn gezicht in het water, maar zij drukte zijn heele hoofd erin. Hij proestte en snoof, maar vond het zoo heerlijk, dat hij het nog een keer deed.

‘Dat bekoelt en daar frisch je van op’, zei Jeanne lachend. ‘Nu eten we alles op wat we bij ons hebben’.

Ze aten brood met ham en boter en dronken een halve flesch witte wijn met water uit de beek. Ze zaten als zoete kinderen en Jeanne bemoederde hem. Ze sneed zijn brood, verdeelde de ham en schonk den wijn in een kroes.

‘We hebben veel met elkaar te bespreken’, zei ze, ‘maar vandaag doen we niets dan gelukkig zijn en genieten van elkaar. De rest is van later zorg’.

‘Ik laat je de leiding’, zei de Zwerver.

‘Dat moet je wel’, plaagde ze, ‘want anders zou je verdwalen.’

Ze maakte een bal van de papieren en wierp die in de beek. Ze voelde in Zwerver's zak of haar kammen er nog waren en zei: ‘Nu gaan we verder’.

Heur haar liet ze hangen.

Ze sprongen over het beekje en tot Zwervers verbazing begonnen ze weer te stijgen.

‘Ik heb je hier willen brengen, omdat 't mijn lievelingsplekje is’, zei Jeanne, ‘'t is een omweg, maar heb geen zorg, we komen op tijd aan het dejeuner en 't is niet te ver’.

‘We loopen om den berg heen’, zei de Zwerver.

‘Ja’, knikte Jeanne, ‘nog een goed half uur en dan gaan we rechtuit’.

Ze waren weer het bosch uit gekomen, en liepen over de bergweiden, waar merries graasden met veulens. Boven hen beschreef een roofvogel groote kringen in de lucht. De zon scheen fel, de lucht was zachtblauw. Er hing een geur van thijm. Toen ze boven de boomen uit waren, kwam Jeanne naast hem staan, legde haar arm om hem heen, haar hoofd tegen zijn borst. Zoo bleven ze een oogenblik samen kijken naar de verre sneeuwtoppen, de ruige hellingen en de zachtgroene dalen. Ze dronken de ijle, lichte lucht diep in. Jeanne zei:

‘Ik heb dit al dikwijls gezien, maar nooit met jou. Nu is het anders, glanzender, grootscher’.

Ze gingen verder en volgden een smal pad, dat eerst steil naar beneden ging en daarna met een wending tusschen pijnboomen leidde. Ze daalden snel en hadden hun stokken noodig. Jeanne bewoog zich vlug en behendig tusschen de steenen. De Zwerver volgde langzamer. Ze wachtte telkens op hem, plukte bloemen of dwaalde tusschen de boomen. Ze bewoog zich met een natuurlijk gemak, dat de Zwerver verbaasde. Hij had haar altijd gekend als een eenvoudige, maar toch zeer elegante Parisienne. Hier scheen zij één met de omgeving, alsof zij er altijd had geleefd. Ze zette haar voeten vast en zeker neer, gleed nooit uit en boog haar lichaam met lenige gratie; het was alsof niets haar moeite kostte. Ze had een eenvoudige lichtgroene vrij korte japon

aan, die hals en armen bloot liet. Het losse haar verjongde haar. Zoo nu en dan klonk haar heldere stem tot hem op en dan lette hij meer op den klank dan op de beteekenis van de woorden.

Ze waren in een bosch van beuken en elken gekomen. De zon scheen helle plekken op de rotsen, de stammen, de bladeren. De Zwerver hoorde niets dan ver watergeruisch en gezoem van inscten. Hij leefde geheel in het oogenblik.

Opeens stonden zij op den rand van een tien meter hoogen rotswand. Beneden lag een grijze weg. Jeanne haalde haar kammen uit zijn zak en stak het haar op.

'Jammer', zei de Zwerver.

'Dat vertoon ik alleen aan jou', zei ze eenvoudig.

'Komen er nu menschen?' vroeg hij.

Ze knikte. 'Maar onschuldige menschen. Kom laten we nog even gaan zitten'.

Ze zochten een plaatsje onder een boom en hij legde zijn hoofd in haar schoot. Ze leunde tegen den stam en had haar zachte handen om zijn gezicht gelegd. Ze beleefden een moment van kostelijke, innige teederheid. Ze stonden met moeite op om verder te gaan. Ze kwamen op den weg.

Jeanne nam zijn arm en de Zwerver haakte zijn stok over zijn schouder. Ze liepen op de cadans van hun gelijke stappen in goede, vertrouwde eendracht. De weg zigzagde. Ze kwamen voorbij boeren en boerinnen, dikwijls samen op een paard of een ezel gezeten, die manden met groenten en vruchten droeg. De vrouw zat dan achter en liet de beenen aan een kant vrij hangen, de mannen droegen de Baskische baret. Zij zagen ook een vrouw van diep in de zestig schrijlings gezeten op een jong, vurig paard, de sporen aan de hakken.

Op een oogenblik deelde de weg zich in tweeën. Voor hen, in de volle zon, iets lager op een voorgeschoven bastion van den bergwand, dat naar alle zijden steil afliep, lag een stadje gedrongen in zijn wallen, waarboven een citadel uitrees. Menschen en wagens bewogen in de straten. Het scheen zoo dichtbij, dat ze het konden aanraken.

'O', riep de Zwerver verrukt, 'een grensvesting'.

Ze kwamen in het stadje. De straten waren smal, de huizen leken hoog. Het plaveisel was hobbelig. Jeanne bracht hem naar een vrij ruim plein voor een kerk, waar het vol was van

de bewegelijke drukte van den marktdag. De Zwerver bewonderde in het voorbijloopen enkele prachtige zestiendeeeuwsche gevels van groote huizen. Jeanne bracht hem naar een hotel, en ging met hem op het terras zitten. Het meisje, dat bediende, herkende haar en een oogenblik later kwam madame Virun zelf. Ze begroette Jeanne uitbundig en vroeg wijzend op den Zwerver of dit nu haar ‘mari’ was. ‘Nee’, zei Jeanne, ‘nog niet, mon fiancé’.

‘Quel bel homme’, zei de patronne met haar hard Toulousaansch accent en sloeg de handen in elkaar.

De Zwerver lachte, Jeanne ook, uitgelaten als een kind.

‘U blijft dejeuneeren?’ vroeg de patronne.

Ze aten schandelijk lekker en dronken kostelijken witten wijn.

De Zwerver prees het uitstekende eten en de keurige bediening, het mooie tafelzilver. Die complimenten werden maar half goed opgenomen. Hij moest begrijpen, dat voor ‘ma petite Jeanne’ niets goed genoeg was en dat hij verplicht was, haar zijn heele verdere leven op de handen te dragen. Hij was per slot van zaken maar een man en geen man ter wereld was volmaakt genoeg voor Jeanne. 't Was eigenlijk jammer, dat ze een man hebben moest, vond madame Virun.

Jeanne leidde af, haalde herinneringen op en vroeg eindelijk om te betalen. Daar kwam niets van in, stel je voor betalen! Nu ze eindelijk ‘ma petite Jeanne’ een verlovingsmaal had kunnen aanbieden. Jeanne kreeg 't zoover, dat ze een fooi aan de dienster mocht geven. Ze werd bij het afscheid driemaal op beide wangen gezoend en ook de Zwerver werd omhelsd.

Toen ze weer in het dorp waren, om halfzeven, zei Jeanne: ‘Zwerver ik heb dolle zin in een borrel’.

Ze gingen voor de herberg zitten. Jeanne leunde tegen de bank en gaapte een paar maal.

‘Ik heb honger en slaap’, zei ze.

Ze aten samen en de Zwerver bracht haar naar haar kamer. Hij sloot de luiken, nam haar in zijn arm en zei:

‘Mijn eigen liefste, dat is een ongeloofelijk heerlijke dag geweest. Hoe zal ik je danken?’

Zij keek hem ernstig aan.

‘Door veel van me te houden, Zwerver. Ik heb je liefde

zoo noodig als de lucht die ik inadem, als het brood, dat ik eet. Stel me niet teleur, ik zou het niet overleven'.

'Je kunt op me rekenen', zei de Zwerver eenvoudig en wilde haar loslaten. Maar zij hield de armen om zijn hals, ze bloosde en zei toen zachtjes:

'Zwerver ik geloof heusch dat de angst minder wordt, nog wel niet veel, maar toch iets. Ik heb vandaag maar eenmaal angst gevoeld, toen je me zoo wild zoende in mijn hals en het was niet zoo heel erg'.

XI.

Den volgenden morgen lagen ze weer op Jeanne's lievelingsplekje. Hun plan was verder om in een meertje te gaan zwemmen, maar het was nog te vroeg. Ze waren stil. De Zwerver wilde Jeanne spreken over haar angst, maar hij wist niet hoe te beginnen. Jeanne voelde het en zag er tegen op. Maar zij vermande zich het eerst. Ze kroop dicht naar hem toe, legde haar wang tegen de zijne en zei:

'Vraag nu maar liefste, ik zal probeeren zoo goed mogelijk te antwoorden.'

'Ik begrijp niet goed', zei hij langzaam. 'Op sommige oogenblikken ben je hartstochtelijk met me en dan merk ik niets aan je. Maar op andere krijg je die starre uitdrukking in je oogen en voel ik je beven. Hoe komt dat verschil? Probeer 't me te zeggen'.

''t Is alleen als ik aan dat eene denk. Gistermiddag was je wat bruusk en je ging verder dan ik van je gewoon was. Dan denk ik ineens, dat 't direct gebeuren gaat en dan komt de angst. Ik heb die trouwens bijna nooit als we samen zijn, veel meer als ik alleen ben. Maar wat ik gisterenavond zeide, was waar, 't wordt minder, dat ... dat ... heb ik toen ik in bed lag duidelijk gemerkt.'

Hij voelde haar wang branden tegen de zijne, begreep dat ze rood was geworden en dat hij niet moest aandringen.

'Oh', zuchte ze ineens, 'ik wou niets liever dan dat dat afschuwelijke gevoel weg was. 't Zou zoo onzegbaar heerlijk zijn, heelemaal en volop van elkaar te kunnen houden en bij elkaar te zijn dag en nacht.'

‘Er komt ook schaamte bij’, zei de Zwerver.

‘Natuurlijk’, antwoordde ze, ‘maar dat is heel, heel verschillend. 't Ergste is, dat jij te kort komt, mijn lieveling.’

‘Mijn eigen’, zei hij warm, ‘als je wist wat je in mijn eenzame leven had gebracht, zou je dat niet zeggen’. Ze vervolgde haar gedachte.

‘'t Is niet, dat ik niet wil, maar meer dat ik niet kan. 't Is net als met jouw arm. Je kunt met je eene hand allerlei dingen niet doen, die je graag zou willen. Zoo is 't met mij ook. Alles in me gaat tot je uit, en dan, als ik aan het heerlijkste denk dat we samen zouden kunnen hebben, dan komt dat vreeselijke gevoel. Er is maar één woord voor, angst. Maar zooals ik zeg, 't wordt minder’.

De Zwerver bedacht dat het moeilijk was. Hij zuchtte onwillekeurig. Toen hoorde hij een bibberend stemmetje naast zich zeggen:

‘Zwerver ik ben heusch, werkelijk niet bang meer, ik wil alles wat jij wil’. Hij wilde in haar oogen zien, maar die waren gesloten. De begeerte groeide in hem, hij had het gevoel, dat het hem te machtig was. Opeens voelde hij, dat zij heftig beefde.

‘Dan wil ik gaan zwemmen’, zei hij en stond duizelend op. Ze lag, met het schokkend hoofd in de armen, te snikken op den grond. Hij knielde bij haar neer en streelde haar.

Hij ging naast haar liggen, nam haar hoofd tegen zijn borst en liet haar uithuilen. Ze bedaarde langzaam en bleef eindelijk rustig liggen. De Zwerver liefkoosde haar.

‘Ik maak 't je te moeilijk’, verweet hij zich. Maar zij schudde het hoofd:

‘Wees niet bang om ronduit met me te spreken. Niets dat me zooveel helpt erover heen te komen; nu voel ik me al weer heelemaal rustig. Zoen me Zwerver, met je warmen mond, leg je sterken arm om me heen en druk me vast aan je. Hier ben ik met mijn haren, mijn oogen, mijn lippen, 't is alles van jou’. Ze had heur haar losgemaakt en ze hadden weer een oogenblik van dronkene zaligheid.

Toen ze rustig in zijn arm lag, vroeg de Zwerver.

‘Hoe vind je dat mijn liefste?’

‘Zalig’, zuchtte ze.

‘Voor mij was 't even zalig als voor jou’, zei de Zwerver,

‘denk niet, dat ik tekort kom. Sta op, nu gaan we zwemmen’.

Hij had het pakje badgoed aan den haak van zijn stok over zijn schouder. Zij liep naast hem aan den anderen kant, met haar arm om hem heen. Hij zei, dat hij dat loopen op gelijken stap zoo prettig vond. 't Was een goed teeken, ze konden zoo samen ver gaan.

Het meertje was verder dan ze gedacht hadden; toen ze er kwamen, waren ze tamelijk warm.

‘Eerst afkoelen en opdrogen’ zei de Zwerver.

Ze bleven aan den rand van het water zitten. Jeanne trok haar schoenen en kousen uit en liet haar voeten in het meer bungelen. Het donkere water lag glad voor hen, er was geen wind. De zon scheen fel, de blauwe hemel leek onder op den bodem van het meer te liggen, al de boomen van den oever stonden er omgekeerd in. Libellen zweefden boven het water, nu en dan sprong een visch.

‘Verrukkelijk’, zei de Zwerver, ‘en dan hier te mogen zitten met jou’. Hij zoende haar. ‘Je mond smaakt naar thijm’.

‘En de jouwe naar liefde’ zei ze. ‘Wie heeft je eigenlijk dat zoenen geleerd?’

‘Natuurlijke aanleg’.

‘Ik meen 't,’ antwoordde ze ‘we praten bijna altijd over mij en nooit over jou.’

‘Lieve schat,’ zei hij, ‘ga je uitkleeden. Als we gezwommen hebben, zal ik je alles vertellen, wat je weten wilt. Verdwijn uit mijn oog.’

Ze gingen het water in en zwommen. Ze kwamen er uit, gingen in de zon liggen en gingen er weer in. De Zwerver wist niet van uitscheiden, hij leek op een dwaze schooljongen. Hij zoende Jeanne midden in het water, bespatte haar tot ze wegzwom en duikelde onder water over zijn hoofd. Hij trok haar aan de beenen en dompelde haar onder. Ze pufte en proestte, oogen, neus en mond vol water. Maar hij was meedoogenloos. Eindelijk liet hij haar. ‘Nu gaan we ons definitief laten drogen en als we droog zijn gaan we eten en drinken’.

Hij schudde zich als een hond. De heldere droppels vlogen rond.

‘Leg je jas hier neer’, zei Jeanne, ‘voor m'n haar’.

Ze ging zitten en de Zwerver legde de jas achter haar. Toen

trok ze haar badmuts af en boog achter over. De Zwerver spreidde het haar zorgvuldig op zijn jas, en ging naast haar liggen op een afstandje, maar zoo dicht, dat hij haar bereiken kon.

Hij gaf haar 't pakje, zij deelde het brood, de boter, de eieren en schonk den wijn.

‘Zwerver’, zei ze, ‘je zou vertellen’.

De Zwerver at en vertelde. Hij deed het kort, duidelijk, geval voor geval in volgorde van tijd en ruimte, zooals hij zei. Jeanne luisterde en dacht na. Eindelijk vroeg ze:

‘Dus je hebt het meest gehouden van dat jonge meisje, dat je niet hebben wou. Zie je haar nog wel eens?’

‘Hoe zou ik?’ zei de Zwerver.

‘Denk je nog wel eens aan haar?’ vroeg Jeanne.

‘Op het oogenblik, maar anders niet’.

‘En die marraine de guerre, hoe lang heeft dat geduurd?’

‘Twee heele jaren’, zuchtte de Zwerver, ‘maar toen kon ik heusch niet meer.’

‘Arme vrouw’, zei Jeanne. Ze dacht even na.

‘Ben je je maitresses trouw gebleven?’ vroeg ze.

‘Dat ging nogal’, zei de Zwerver ‘niet zoo buitengewoon erg ontrouw.’

‘Ik begrijp jullie mannen niet, de besten onder jullie behandelen die dingen met een lichtvaardigheid, waar ik als vrouw niet bij kan.’

‘Mijn lieve schat’, zei de Zwerver, ging dicht naast haar zitten en lei zijn arm om haar heen, ‘je maakt je een verkeerde voorstelling. Ik hecht niet veel aan de liaisons die ik heb gehad, want zij zijn van den anderen kant zoo min als van de mijne heel diep gegaan. Van dat jonge meisje heb ik veel gehouden, en had ze me genomen, dan waren we gelukkig geweest, zoo op de manier van Frits en Lize nu. Als de man niet een al te onbehoorlijke kerel is, zal hij van een vrouw geen misbruik maken. Om mijn liaisons zijn niet veel tranen gevloeid, noch van mijn partners, noch van mij. Niemand heeft recht op me, ik heb geen gelukkige familie verwoest en over dat gedeelte van mijn verleden schaam ik me niet. Ik heb m'n maitresses wel eens bedrogen, maar ze hebben het nooit geweten, werkelijk verdriet hebben ze niet door mij gehad, zoo min als ik door haar. Met jou, dat wil ik er nog bij zeggen,

kan het niet hetzelfde zijn. Wat ik nu voel, heb ik nog nooit beleefd. Jij bent de groote liefde van mijn leven. Zooals jij mij, heb ik jou noodig als de lucht die ik inadem, als het brood dat ik eet. Als een man van mijn leeftijd een gezin gaat opzetten is het voor de dagen die hem overblijven. Ik heb mijn krachten niet vergooid, je krijgt geen restjes. Als ik spijt heb van iets, dan is het dat ik je niet al jaren eerder heb gekend. Dan waren zekere dingen niet gebeurd en leefden we beiden in ons volle geluk. Maar daaraan is niets te veranderen'.

Jeanne bleef recht voor zich uit kijken.

''t Is voor een vrouw toch heel anders dan voor een man,' zei ze.

'Alle vrouwen zijn niet hetzelfde,' antwoordde de Zwerver. 'Geen van die ik heb gehad, is door mij van het rechte pad afgebracht. Je oordeelt naar jezelf. Je vrouwelijke collega's leven als regel ook niet zonder avontuur.'

'Minder dan je denkt' antwoordde Jeanne. Hij lachte een beetje minachtend. Maar zij zei ernstig:

'Ik kan er beter over oordeelen dan jij. Jij hebt alleen te doen gehad, je hebt 't zelf zooeven gezegd, met vrouwen die avonturen hadden. Van de andere merk je niets'.

'Je hebt misschien gelijk,' zei de Zwerver nadenkend.

Ze bleven een tijd zonder spreken voor zich uit kijken. Toen haalde Jeanne diep adem, keerde zich naar hem toe, sloeg haar beide armen om hem, drukte haar zachte, warme lijf tegen het zijne en keek hem vol in de oogen.

'Mijn Zwerver, mijn Zwerver, wat hebben wij, met al onze moeite, 't toch onnoemelijk heerlijk met elkaar.'

'Zie je', ging Jeanne droomerig voort, 'als twee menschen samengaan door het leven en vooral twee menschen in aard en wezen zoo verschillend als man en vrouw, dan hebben ze altijd moeilijkheden met elkaar. Bestaan die niet, dan kan hun samenleven niet de moeite waard zijn. Geluk is een kostbaar iets, er moet voor gevochten worden. Hoe dieper die strijd in ons zelf ingrijpt, hoe dieper en rijker is het geluk dat we verwerven. Het is misschien wel goed, dat we nu, vóór alles definitief tusschen ons is, zoo'n groote moeilijkheid hebben te overwinnen. 't Eischt van jou veel geduld, veel zelfbeheersching, veel liefde, veel overgegeven liefde en 't is mij dikwijls pijnlijk jou, ja zelfs jou, toe te laten tot in het

diepste van mezelf. Maar ik heb je oneindig lief en verweer me zoo weinig mogelijk. Als ik 't maar eenigszins kan, kom ik je tegemoet. Ik heb dikwijls gewanhoopt aan mezelf en, vergeef me, aan ons. Maar nu, nu we hier samen zijn en ik alles zoo duidelijk zie, nu weet ik, dat ik ongelijk had. Alles wat we in ons zelf overwinnen geven we elkaar. We zijn allebei menschen, die wat waard zijn. We hebben getoond in het leven, dat we iets kunnen'.

Zij zwegen en staarden voor zich uit. Het was den Zwerver of hij rees in een stralend licht. Hij had Jeanne gewild, geëischt bijna in zijn druk, moeilijk leven. Hij had gehandeld, ingegrepen, een richting aangegeven. En nu voerde zij hem heen naar deze hoogte. Ver beneden hem in een duistere, woelige kom lag zijn leven van tobben, zorgen en werken, altijd werken, zijn leven zonder rust en begrip.

Hij trok haar hand voor zijn lippen en woelde zijn kop dieper. Zij boog zich voorover. Hij opende zijn oogen en zag in de hare. Zij zagen en wisten niets meer dan elkaar en waren voor het eerst zichzelf...

Licht geruisch van wind, die over gras en blaren liep, bracht hen tot besef van plaats en uur. De Zwerver stond op. Hij zag het gras, de bloemen, de struiken, den waterval en den rotswand boven zijn hoofd. Hij zag de oneindig hooge, blauwe, stralende lucht. Hij stond stil en bevangen. Jeanne kwam bij hem, nam zijn hand en voerde hem weg zonder een woord te zeggen.

Zij ging naast hem en hij zag haar diep nadenken. Zoo nu en dan steeg het bloed haar naar het hoofd. Zij was blijkbaar sterk van iets vervuld. Ze liep snel en bracht hem weer naar het meer, waar zij dien morgen gezwommen hadden. Een wondere verwachting begon in hem te leven. Hij hoorde den roep van een koekkoek, het koeren van een duif. Er kwam een lichte nevel voor zijn oogen. Een oogenblik later stond Jeanne voor hem, zij had haar handen op zijn schouders gelegd, haar oogen waren vol en vast op de zijne. Zij zei langzaam en duidelijk: 'De angst is weg Zwerver, ik ben van jou.'

Dien avond is de Zwerver bij Jeanne gebleven.

XII.

Hun laatste morgen van onbeperkt samenzijn. Ze waren te Biarritz, de Zwerver zag de zee uit zijn bed en luisterde naar het eeuwige ruischen. Jeanne, half gekleed, pakte de valiezen en liep bedrijvig heen en weer. Hij volgde haar en lette op haar ree en zorgzaam gedoe. Het ging verwonderlijk vlug en in zijn oogen ongeloofelijk netjes.

De Zwerver dacht aan de dagen van hun reis. Hij zag bergen en dalen, hooge lucht, wijd land en eindelijk de zee. Iedere dag, ieder uur had nieuwe vreugde gebracht. Hun physieke gemeenschap, wat aarzelig en onwennig in den beginne, groeide dagelijks in diepte en gloed. En dan niet meer of minder de heerlijkheid van elkaar te ontdekken, het leven in elkaars denken, het vinden van nooit vermoede gedachten in en door elkaar. Het aan elkaar wennen, het begrijpen met een half woord, de warme innige vertrouwdheid. De Zwerver had het gevoel, dat hij geheel uit en boven zich zelf was gekomen. Hij was een vernieuwd man.

Ze hadden dag in dag uit gezworven als vagebonden. Jeanne's lichtgroene japon was opgebleekt door regen en zon. Ze waren verbrand als roodhuiden. Ze waren neergestreken in herbergen langs den weg en in dure restaurants. Een enkele maal als ze hun bagage in een stadje hadden gevonden hadden ze zich als heer en dame verkleed, zooals Jeanne het noemde.

Ze was veranderd, dacht de Zwerver nog. Haar oogen waren grooter en glanzender. Ze leek sterker te leven. Er was een nieuw, sneller rythme in haar gekomen. Ze liet hem alle plannen maken, gaf een enkelen raad, maar decideerde dikwijls in de kleinere dingen voor beiden. Hij had hier in Biarritz naar een groot duur hotel gewild, maar zij had het onnoodig geld uitgeven gevonden, en nu waren ze, waar ze het uitstekend hadden. De Zwerver had een royale hand, maar Jeanne verstond de kunst op te letten. Hij liet haar begaan.

'Klaar', zei Jeanne. Ze kwam op het bed zitten, trok hem naar zich toe en zei:

'Nu gaan we de menschenwereld in. Vanmiddag vraag je

officiëel mijn hand. Vanavond diner bij Moeder. Twee heele dagen blijven we in Poitiers. Visites maken. Maar voor één ding zal ik zorgen, dat is, dat je bij Moeder logeert en niet in het hotel'.

Het was acht uur in den morgen. Ze spoorden de Landes door en kwamen om halfvier in Poitiers.

Jeanne werd afgehaald door Marion, haar oude gouvernante, met de auto. De Zwerver hield zich buiten zicht en ging op eigen gelegeheid naar een hotel. Hij liet zich scheren, trok zijn jaquette aan en wachtte met ongeduld tot halfvijf. Het was de eerste keer sinds drie weken, dat Jeanne en hij een heel uur van elkaar af waren. Hij dacht met een zekere onrust aan het gesprek dat zou volgen, en kon maar niet tot een voorstelling komen van wat er gebeuren zou.

Een auto bracht hem naar een mooi achttiende-eeuwsch huis. Hij moest een groote porte cochère door, daarna een cour over, trappen op en stond voor een glazen deur, met mooi smeedwerk. Daarachter een ruime vestibule, die uitzag op een tuin. Een oude knecht in zwarten rok en witte das deed hem open, ging hem voor en liet hem binnengaan in een groote kamer met parketvloer, empire-meubels, een groote kristallen kroon. Twee open vleugelramen gaven doorzicht op den tuin. Een kleine, tengere vrouwenfiguur rees bij zijn binnenkomst van de canapé in den hoek en strekte hem de hand toe. Hij was verbaasd madame Dérée zoo jong te vinden.

Zij had blond haar, licht blauwe oogen, was eenvoudig, maar zeer elegant in het zwart gekleed.

'Gaat u zitten', zei ze met zachte stem en wees op een fauteuil. Hij was geïntimideerd, kuchte en zei:

'Mevrouw, U kent het doel van mijn bezoek, ik heb de eer U de hand van Uw dochter te vragen'.

Er kwam een fijne glimlach op haar gezicht.

'Ik ben zeer vereerd, meneer', zeide ze langzaam, 'en dat te meer omdat U hadt kunnen volstaan met die vraag te richten tot Jeanne zelf, die onafhankelijk is en naar zij mij heeft medegedeeld Uw aanbod heeft aangenomen. Ik waardeer ten zeerste, dat U deze demarche heeft willen doen en hoop, dat de reis U niet te veel tijd heeft gekost. Ik zal U maar dadelijk zeggen, dat ik niet het minste bezwaar heb tegen Jeanne's huwelijksplannen'.

De Zwerver boog. Hij wist niet wat te zeggen. Eindelijk zei hij haperend:

‘Mevrouw, toen ik Jeanne vroeg mijn vrouw te worden, wist ik niet, dat zij van vermogende familie was. U is de aangegeven raadgeefster van Uw dochter en ik sta erop voor alles te zeggen, dat ik de belangenkwestie zoo geregeld wensch te zien, dat Jeanne onder alle omstandigheden de beschikking houdt over...

Op dat oogenblik voelde hij Jeanne's hand op zijn mond. Hij had haar niet hooren binnenkomen en stond op om haar te begroeten. Ze viel hem om den hals en fluisterde hem in ‘Moeder weet alles’. Op dat oogenblik klonk schril gefluit van een trein.

‘De Parijsche trein, waarmee U bent aangekomen’, zei madame Dérée en lachte.

De Zwerver wist met zijn figuur geen raad. Hij keek naar Jeanne, draaide met zijn hoogen hoed, keek naar zijn lakschoenen, keek naar madame Dérée. Het liefst had hij Jeanne onder den arm gepakt en was zoo weggeloopen.

‘Ja Moeder’, zei Jeanne, ‘hoe ben je er eigenlijk achtergekomen’?

‘Lieve kind, meneer had me in zijn brief referenties opgegeven. Ik ben naar Parijs gegaan om te informeeren. Daar hoorde ik, dat hij op reis was in de Pyreneeën en toen begon ik te begrijpen, waarom hij op hetzelfde blauwe papier van een bloc-note schreef als jij. Ik heb je altijd als onafhankelijk beschouwd, je bent me geen rekenschap verschuldigd. Ik heb zelf te lang alleen in het leven gestaan om jou je vrijheid niet te laten. Als je fiancé en jij vinden, dat het beter is, eerst een huwelijksreis te maken en dan te trouwen, moet jullie 't weten. Ik ben blij te weten, dat alles behoorlijk terecht komt en’, zei ze zachter, ‘dat je een goeden man hebt gekregen. En dan, ik ben zelf maar zoo kort gelukkig geweest, dat ik 't niet over mijn hart kan krijgen, jullie ook maar één dag te misgunnen’.

‘Moeder’, zei Jeanne, ‘de Zwerver logeert hier, in de blauwe kamer.’

‘Zóó’, antwoordde madame Dérée droogjes, ‘dat is anders de gewoonte niet’.

‘Als je 't niet goed vindt’, drong ze aan, ‘dan ga ik ook

naar het hotel. Laat François telefoneeren, dat ze de bagage hier brengen'.

Madame Dérée belde den knecht en gaf hem orders.

'Mevrouw', begon de Zwerver weer, 'ik zou, zooals ik de eer had U te zeggen, gaarne zien, dat Jeanne de volle beschikking houdt over haar kapitaal'.

'Ik wil er niet van hooren', zei Jeanne, 'we hebben alles samen'.

'Mevrouw, help me', smeekte de Zwerver.

'Zet dien hoogen hoed 'es op', zei Jeanne, 'ik heb je nog nooit zoo gezien, je bent imposant in je jaquette'. Ze sloeg haar handen in elkaar. 'Wat een mooie man! Kom mee, ik zal je 't huis en den tuin laten zien'.

'Ik wacht jullie over een half uur met de thee', zei madame Dérée.

Jeanne leidde hem rond door het huis. Hij had nog nooit zooveel mooie, antieke meubels en oude schilderijen in een particulier huis gezien.

'Vader is begonnen te verzamelen en Moeder is er mee doorgegaan. Zij zet zooveel mogelijk voort, wat Vader begonnen is. Ze heeft smaak en is intelligent. Toen ze rijk werd kon ze veel koopen. Kijk hier is mijn kamer'.

Ze stonden in een groote, heldere kamer met een klein wit bed, witte meubels en vrolijke cretonne gordijnen. Ze traden op een balkon. Beneden lag een groote tuin met veel bloemen, goed onderhouden grasperken en een klein vijvertje.

''t Is de grootste tuin van Poitiers', zei Jeanne, 'iedereen is jaloersch op ons'.

Ze gingen weer naar binnen. 'Kijk, bloemen, daar heeft natuurlijk Marion voor gezorgd'. Ze deed een communicatiedeur open.

'Dit is jouw kamer, de onze' zei ze.

Ze hoorden gestommel op de gang, de deur ging open.

'Je bagage', zei ze.

'François', zei Jeanne, 'dit is mijn fiancé'.

François werd rood tot onder zijn witte haar en boog. De Zwerver stak zijn hand uit. 'Mademoiselle heeft veel over je verteld', zei hij.

'Mademoiselle is wel goed', stamelde François, maar hij straalde.

‘Francois, waar is Marion?’, vroeg Jeanne.

‘Mademoiselle Marion is een boodschap gaan doen, ze komt thuis voor de thee’.

François verdween. Jeanne pakte de valiezen uit en hing Zwerver's goed in een groote kast. Zij zei:

‘Moeder heeft 't goed opgenomen, ik had 't niet gedacht. 't Is gek, ik weet eigenlijk nooit hoe ik haar moet aanpakken’.

‘Zou 't niet komen’, zei de Zwerver, ‘omdat je je Moeder niet als vrouw beschouwt? We zien nooit de vrouw in onze Moeders en daardoor ontgaat ons veel. Ik denk dat 't beter zal gaan, nu je zelf een man hebt en vooral als er kinderen zijn’.

Jeanne schudde het hoofd.

‘Moeder verrast me altijd. In sommige opzichten is ze ouderwetsch en erg op het uiterlijk fatsoen gesteld en in andere weer is ze ongewoon liberaal. Er zijn niet veel moeders, die een dochter op huwelijksreis met haar fiancé zouden ontvangen. 't Is waar, we gaan binnenkort trouwen. Maar toch...’

‘Je Moeder’ zei de Zwerver langzaam, ‘kent het leven, zij zal wel hebben begrepen, dat jij door je tooneelcarrière blootstond aan gebeurlijkheden, die niet iedereen overkomen. Misschien heeft ze zelf ook bezwaren moeten overwinnen voor haar huwelijk. En ze kent je, ze weet, dat je misschien wel ongewoon, maar nooit werkelijk verkeerd zoudt handelen. Bovendien respecteert ze je zelfstandigheid. En dat vind ik voor een vrouw in haar positie, die eigenlijk altijd voor zichzelf is moeten opkomen, begrijpelijk.’

‘Je bent ingenomen met Moeder’, zei Jeanne.

‘Ze is jouw Moeder en ik probeer haar te begrijpen’, zei de Zwerver. ‘Ik denk, dat jij ook zoo tegenover mijn Moeder zou hebben gestaan’.

‘Natuurlijk’, zei Jeanne, ‘ik zou niemand op de wereld zoo graag hebben leeren kennen als haar’.

Er klonk een gong.

‘De thee’, zei Jeanne, ‘laten we naar beneden gaan. O wacht, even een andere jurk aantrekken, daar is Moeder op gesteld’.

Ze trok haar japon over haar hoofd, haalde een andere uit een kast en trok die aan. Het duurde geen twee minuten. Ze

keek even in den spiegel, verschikte wat aan heur haar, nam zijn arm en ging zingend met hem door de lange, duistere gang en langs de breede steenen trap naar beneden.

In het salon was, behalve madame Dérée, Marion, een groote statige vrouw met bijna wit haar en een lief gezicht. Zij schonk thee en presenteerde de koekjes. Ineens bedacht de Zwerver zich.

'Ik wou even iets tegen François zeggen, waar kan ik hem vinden'?

Jeanne belde.

'Nee', zei de Zwerver, 'ik moet hem alleen spreken'.

Hij ging naar de gang François tegemoet, verzocht hem per telefoon een bouquet witte rozen te bestellen en gaf hem geld. De man deed het met zichtbaar pleizier...

XIII.

Oudejaarsavond half elf. De Zwerver en Jeanne, man en vrouw, hadden in den Haag bij den Franschen gezant gedineerd en reden nu in de coupé, die zijn Vader had gestuurd, naar de Statenlaan. Het sneeuwde en de Zwerver zag de witte vlokken langs de ruiten. Het was stil in de straten. Ze hoorden niets dan de doffe, geregelde stappen van het paard. De Zwerver had Jan den koetsier gezegd, niet te hard te rijden, hij vond het prettig een oogenblik met Jeanne alleen te zijn. Ze zat geleund in den hoek van de coupé, haar bontmantel stond wat open. Op haar blooten hals flonkerde een brillant.

De Zwerver had het diner bizonder prettig gevonden. Er waren niet veel menschen, de gezant en zijn vrouw, een senator, de militaire attaché, een professor van de Sorbonne die lezingen hield, de secretaris van het gezantschap, Jeanne en hij. Het was hem een prettige verrassing geweest hier in den Haag zoo plotseling weer in een Parijsch mileu te zijn. Het gesprek had in hoofdzaak over politieke quaesties geloopen en hij had veel moeten vertellen. De gezant, die hem al van voor den oorlog kende, had hem een beetje gefêteerd en zich verrukt getoond over Jeanne, die er dien avond dan ook bizonder mooi uitzag. Als eenige jonge vrouw had ze indruk gemaakt. De Excellentie maakte haar het hof en de senator

was galant. Nu gingen ze naar het vaderlijk huis om Oud en Nieuw te vieren. Ze waren een week in Holland en zouden den volgenden dag met den middagtrein vertrekken. Ze hadden visites gemaakt. Kerstmis gevierd bij Eduard, die alle neefjes en nichtjes om een kerstboom had vereenigd. Jeanne had voor ieder een cadeautje meegebracht. Maar ze was het meest bij Lize en de baby.

De Zwerver was erop gesteld geweest, dat zij bizonder goed gekleed zou zijn, hij wilde eer hebben van zijn mooie, elegante vrouw. De hanger die ze droeg was een cadeau dat hij gekocht had op den dag, nu twee maanden geleden, dat zij hem verteld had zwanger te zijn. Ze had zoo nu en dan last van haar toestand. Maar verder was ze goed.

‘Zwerver’ zei ze een beetje benauwd, ‘Lize weet 't.’

De Zwerver voelde zich ontstemd. Ze waren overeengekomen dat zij het dezen avond aan zijn Vader zou vertellen en dat die bij de gebruikelijke toast de mededeeling aan de familie zou doen.

‘Dat is tegen de afspraak’ zei hij.

‘Ik kan 't heusch niet helpen’ zei ze. ‘Ik zat bij Lize en de baby, voelde me niet wel en toen heeft ze 't begrepen.’

‘En jij hebt 't niet tegengesproken.’

‘Niet boos zijn’, vleide ze en zocht zijn hand. ‘Ik heb nu allerlei van de kinderkleertjes kunnen bespreken.’

Zwerver's boosheid trok over. Die vrouwen onder elkaar kunnen nooit haar mond houden.

‘Vertel 't Vader nu maar dadelijk als we er zijn,’ zei hij, ‘anders hoort hij 't nog van een ander.’

Ze vonden de heele familie bijeen. Er was een druk geroes van stemmen. De oude heer, om zich niet te veel te vermoeien, zat een beetje apart in de serre rustig met Jeanne's moeder te praten. De Zwerver zag Jeanne's gezicht vertrekken toen zij in de rook kwam. Ze kon op het oogenblik slecht tegen tabakslucht. Maar ze hield zich goed, duwde alleen nu en dan haar zakdoekje tegen haar neus. Ze begroette allen vroolijk en ging toen naar den ouden heer, die haar met verheugde oogen aan zag. Hij hield van alles wat mooi was en Jeanne met haar zware, golvende haar, haar bloote hals en armen, haar modieuse elegante nauwsluitende lichtroze zijden japon, haar evenmatige slanke figuur, haar fijne regelmatige gezicht

en haar vrije, ongedwongen gratie was dien avond mooier dan ooit. Hij wilde opstaan om haar te begroeten. Maar zij legde een hand op zijn schouder en kuste hem. Toen trok ze een stoel bij, nam zijn hand, boog zich tot hem over en zei hem iets zacht.

‘Wat zeg je’ zei de oude man blij verrast, ‘eind Juli begin Augustus? Als ik 't maar beleven mag.’

Hij trok haar gezicht met beide handen naar zich toe, kuste haar en stak een hand uit naar den Zwerver.

‘Mijn jongen’, zeide hij met bevende stem, ‘wat ben ik blij. Zorg goed voor haar.’

‘U moet het straks vertellen, Vader, in Uw speech’ zei de Zwerver.

‘Natuurlijk’ zei de oude heer, ‘daar kan je op rekenen.’

De Zwerver en Jeanne gingen naar de broers en zusters. Lize gaf hem een knipoogje. Hij vatte haar bij den arm en zei:

‘Slimmerd, hoe lang weet je 't al.’

‘Ik heb 't direct vermoed toen ik jullie zag. Jij bent zoo zorgzaam met haar en zij had zoo'n belangstelling voor de kleertjes van baby. Ik heb er niet met de anderen over gepraat, wees gerust.’

‘Jullie zijn babbelaarsters’, zei de Zwerver. ‘Ik wed, dat je van het begin af aan toespelingen hebt gemaakt’.

‘Toespelingen wel’, zei Lize ‘maar we praten er pas drie dagen ronduit over’.

‘Enfin vanavond hoor je 't officieel’, zei hij.

Toen zij aan tafel zouden gaan had de oude heer madame Dérée aan den arm en de anderen volgden volgens hun leeftijd, ieder met zijn eigen vrouw.

Bij het binnengaan van de eetzaal bedacht de oude heer zich ineens. Hij haalde een bos sleutels uit zijn zak, gaf die aan den Zwerver en zei:

‘Jong ik heb de sigaren vergeten, je weet waar ze staan en je kent de sleutel, ga ze even halen.’

De Zwerver ging naar boven en toen hij beneden kwam zat ieder op zijn plaats. Hij keek den kring rond. Ze waren allen in avondtoilet, de vrouwen gedecoletteerd en met bloote armen, de mannen in rok. Marie-Alice zijn schoonmoeder en Jeanne zaten naast zijn vader. Hij was verbaasd over het verschil. De beide Françaises waren klein en hier in dit milieu

bijna geraffineerd elegant. De Hollandsche vrouwen zwaarder, met dikkere polsen en grooter handen, behalve zijn zuster alle blond, waren kalmer van uitdrukking, langzamer van gebaar. Zij droegen haar kleeren en juweelen ook anders. Zijn blik ging naar Jeanne, hij beefde een oogenblik van bewondering.

'Wat kijkt die Zwerver weer onbehoorlijk verliefd naar zijn vrouw', zei zijn zuster, ''t Komt niet te pas; jullie zijn al vijf maanden getrouwd.'

De Zwerver keek over de tafel. Het zilver blonk, het kristal van glazen en karaffen flonkerde, er stonden twee groote houten borden met oesters met citroenen ernaast. In 't midden de vischpastei, overal verspreid schaaltjes met bonbons, verder vruchten. Het was als vroeger, nu acht of negen jaar geleden. Alleen waren ze allen ouder geworden en Marie-Alice en Jeanne waren erbij gekomen. Zijn vader was wel sterk verouderd. De huisknecht en de binnenmeid, die beide al jaren in de familie waren, dienden koppen bouillon.

De Zwerver zette de sigaren op den schoorsteen, gaf zijn Vader de sleutelbos terug en ging zitten tusschen Jeanne en zijn zuster.

De mannen vooral aten oesters bij tientallen; telkens werden nieuwe borden binnen gedragen.

'Het lijkt een oud-Hollandsch schilderij', zei Jeanne. Ze verbaasde er zich over, zooveel als er gegeten en gedronken werd. De conversatie was heftig en geanimeerd. Om tien minuten voor twaalf werd de champagne geschonken, precies vijf minuten later stond de oude heer op. Hij sprak in zijn zuiver ouderwetsch Fransch over het vele geluk, dat hij dit jaar zijn oudsten zoon dankte. 'Voor het eerst sedert jaren ben je weer in ons midden mijn jongen', zeide hij warm. 'En wat meer is, je hebt je lieve vrouw en je schoonmoeder meegebracht, die met zooveel gemak en gratie de haar toekomende plaats in ons midden innemen. Jeanne zit hier en beweegt zich onder ons alsof zij ons al jaren kent. Wij hebben altijd gehoopt je hier met je vrouw te zien. Maar wij hadden niet durven verwachten, dat zij ons met zooveel liefde en hartelijkheid tegemoet zou komen.'

De oude heer wachtte een oogenblik.

'Het beste nieuws heb ik voor het laatst bewaard. Jeanne

en de Zwerver hebben me gevraagd U mede te deelen, dat zij eind Juli of begin Augustus hun eerste kind verwachten.'

Op dat oogenblik begon de klok te slaan.

'Een goed jaar voor U allen', besloot de oude heer en hief zijn glas. Hij klonk met Madame Dérée en kuste haar de hand. Alle mannen omhelsden hun eigen vrouwen eerst, de andere daarna. Er werden handen geschud. Vervolgens ging het in optocht naar Vader en madame Dérée.

Het personeel kwam geluk wenschen.

De oude knecht nam Zwerver's hand.

'Wat hoor ik', zei hij aangedaan, 'je krijgt een kind. Van harte jongen. Wat zou Moeder gelukkig geweest zijn, als ze dat beleefd had. Ze wou 't nooit toonen maar ze hield 't meest van U.'

P. ROOSENBURG.

Sonnetten.

Leander.

Een stormvlaag had de sterren uitgebluscht,
En onheilspellend wies een zwarte nacht.
De golven zwollen en hun duistre pracht
Brak lichtend aan de uitgedoofde kust.

De minnaar werd het doodsgevaar bewust,
En in de leegte woei zijn veege klacht:
Hero, Hero! De zee sloeg onverwacht
Open en sloot zich en werd dan gerust.

- Een bleeke zon rees aan het eenzaam strand,
Toen onbeweeglijk in het flikkrend zand
Voorover, en met donker slierend wier

Zijn hoofd en slanke schouderen bedekt,
Hij in den grooten dood lag uitgestrekt,
Een in zijn laatsten sprong getroffen dier.

Petrus.

Hij naderde schoorvoetend aan het vuur,
Waar de soldaten met een schor misbaar
Zijn Heer beschimpten en vernam 't onguur
Geding en wankelde en voorzag gevaar.

‘De heiland had ook dezen knecht in huur’,
Krijschte een vrouw, doch hij bedreigde haar
En vloekte doodsbleek en verkocht zich duur.
‘Ik zag hem nooit, nooit zag ik hem voorwaar’.

Maar aan zijn slapen duizelde het bloed;
Want bij het roode schijnsel van het vuur
Zag hij den Meester, en zijn stommen groet

En zijn gebukte schaduw aan den muur.
En toen hij vluchtte, het duister tegemoet
Kraaide de haan reeds in het bleeke uur.

ANTHONIE DONKER.

Nocturne.

O soms gedenk ik in het zacht geruchten
van andrer feesten door de avondluchten
een zeere mijmring van wat nu voorbij
gegaan is, 't warme lied van U en mij:
muziek, de liefde van Uw smalle handen,
en d'open avond achter de verande,
de vroege sterren over zee en duin
en 't ruchtloos duistren van den teedren tuin...

Wij bleven tot een korte nacht wou bleeken,
minden en wisten dat dit eens zou breken,
ik ging terug, maar o Gij gingt zoo stil
de zware wegen van Uw sterke wil,
en nu Gij ver zijt, zijn wij enkel samen
als Uw muziek weer zingt uit vreemde ramen,
en zwak ben ik, tot dit herinren zwindt
in 't schuchter manen van de late wind.

HENRIK SCHOLTE.

Haar einde.

Toen haar liefde voorbij ging en zij vogelvrij
Neerlag, kwam de wind en nam haar licht met zich mede;
En haar doode lichaam bestoof hij lang, en lei
haar stille leden, oogen en mond, diep beneden.

Groot en onafwendbaar komt de nacht nu over de
Verlatenheden; droomenzwaar ligt de aarde onder
Zijn wijde, grijze vlucht. Achter ontlooverde,
Strekkende boomen gaat het licht omlaag en onder.

OLGA M.

Sonnetten.

Feestdag.

De feestdag houdt in de bevlagde straten
Tot laat in d'avond menschen op de been.
Hoe stuwt de stroom de menigte uitgelaten
Ook naar de stilte van mijn woning heen?

De stemmen stijgen op tot naar mijn ramen,
Tot in 't vertrek waar ik den ganschen dag
En deels den nacht ben met mijn boeken samen
Of het klavier beroer met zachten slag.

'k Heb even het gordijn opzij geschoven:
De donkre drommen dringen traag voorbij
Maar geen van de gezichten ziet naar boven.

Dan keer ik tot de schatten van 't verleden.
O mijn muziek, waarheen ontvoert ge mij?
Breng mij in Mozarts maanlichtachtig Eden.

Tot de Maan.

Gij stille maan' wij weten het zoo goed,
Dat als de nachten vol zijn van uw stralen
Iets van uw rust komt in ons ademhalen,
Iets van uw wezen doordringt in ons bloed

Wanneer de wandlaar niemand meer ontmoet,
Ziet hij naar U, den eenige in den aether.
Gij zijt van alles de geheime weter,
Wat hem vertwijflen, - wat hem hopen doet.

Hoe ver zijt gij voor wie slechts de aarde kent,
Maar hoe dichtbij voor wie zich aan de maten
Van sterrenloop en hemel heeft gewend.

Ook nu is 't nacht. Uw licht schijnt door de straten.
Gij doet den wijze lamp en perkament, -
Droomers der vrienden luid gesprek verlaten.

J.J. VAN GEUNS.

De beginselen voor een wettelijke regeling van het voorbereidend hooger onderwijs.

> Het wordt als eene uitgemaakte zaak beschouwd, dat de hoogere burgerscholen keurige instellingen zijn; geen andere soort van scholen er mede vergeleken kan worden; en het eene onderscheiding is, tot het aan haar verbonden onderwijzend personeel te behooren. Een vader is voor zijn geweten en voor de maatschappij verantwoord, indien hij zijn zoon die rigting doet volgen.
> Busken Huet in 1885 (*Lit. Fant.* XXI p. 144).

Toen Thorbecke in 1862 zijn middelbare school schiep, bedoelde hij een school voor ‘de vorming van die talrijke burgerij, welke, het lager onderwijs te boven, naar algemeene kennis, beschaving en voorbereiding voor de onderscheiden bedrijven der nijvere maatschappij tracht’. Dit beginsel verdedigde hij met zijn bekende vasthoudendheid in Memorie van Toelichting, van Antwoord en bij de openbare besprekingen. Zoo vaak wordt hij voorgesteld als een starre theoreticus; maar het is een lust, uit de lezing van zijn redevoeringen anders te leeren. Juist omdat hij een open oog had voor de levende maatschappij en omdat hij aan zijn wet een zoo groot mogelijke soepelheid wilde geven, weigerde hij standvastig, een bindende omschrijving te geven van wat middelbaar onderwijs is. Hoe meer wij het gebouw van zijn wet op den grondslag van dit beginsel bezien, des te grooter wordt onze bewondering. Want nu werd het mogelijk, dat zich een

bloeiend middelbaar onderwijs verhief; dat zonder wetswijziging Handelsscholen en Hoogere Burgerscholen voor Meisjes werden opgericht. Maar zijn voornaamste kind, de H.B.S. met 5-jarigen cursus, groeide heel anders op dan hij had gedacht. Zeker, de school leverde een groot aantal leerlingen af aan de praktische maatschappij. Maar steeds grooter werd het percentage van hen, die verder wilden studeeren. De ingenieurs gingen naar Delft; aanstaande artsen konden langs iets andere examens den academischen weg gaan; later, door de wet-Limburg, kreeg de H.B.S. het ius promovendi voor de B-faculteiten. Terzelfder tijd werd ze voorbereidende school voor de Hoogescholen voor Veeartsenijkunde, Landbouw en Handel. Tevens ontwikkelde ze zich in de lagere klassen: na 3 jaar levert ze evengoed leerlingen af voor de lagere maatschappelijke praktijk als na 5 jaar voor de hoogere; ze zendt haar leerlingen na 3 of 4 jaar naar de Middelbare Koloniale Landbouwschool, Middelbare Technische en Hoogere Handelsschool. De thans voorgenomen en veelvuldig reeds ingevoerde splitsing in de 4° en 5° klas komt praktisch neer op gedeeltelijke inlijving der Hoogere Handelsschool. Zoo ontwikkelde zich, in deze tijd van op de spits gedreven specialiseering, een school zoo universeel als nimmer is gezien.

De H.B.S. werd dus een school met een Janusnatuur: het eene gelaat ziet naar de praktische maatschappij, het andere naar de universiteit. Deze laatste ontwikkeling was niet de bedoeling van haar stichter, maar kwam voort voor een deel uit de bovengenoemde voorbereiding voor medische examens en de Hoogescholen. Voor een ander deel werd ze veroorzaakt door de noodlottige wet die al ons onderwijs schijnt te willen beheerschen: het heeft steeds neiging om te gaan bestaan om zijns zelfs wil, en daardoor krijgt het een zuiverder wetenschappelijk karakter.

In deze Janusnatuur lag tevens de oorsprong van de vele klachten, die, vooral in deze eeuw, steeds luider werden gehoord, want niemand kan twee heeren dienen. Wie geen ander onderwijs verlangde dan wat hij noodig had voor de praktijk des levens, klaagde over haar wetenschappelijk karakter en haar sterk wiskundige aard. Wie wetenschappelijke voorbereiding voor verdere studie zocht, klaagde over de veelheid van vakken en daaruit voortvloeiende oppervlakkig-

heid, in 't bizonder de Delftsche professoren. Beide partijen klaagden gelijkelijk over overlading, en terecht, want wat een school aan overbodige kennis geeft is ballast. Eenige tijd geleden is door een bevoegde hand een artikel geschreven om de H.B.S. te verdedigen tegen de aanklacht, dat ze te sterk wiskundig zou zijn. Dit artikel is volkomen overtuigend, doch alleen voor hem, die in de H.B.S. een voorbereidende school voor verdere studie ziet; wie in een administratieve of andere betrekking gaat, kan het meeste der wiskunde wel missen, voor hem is de school inderdaad te zeer wiskundig[1)].

Naast de H.B.S. staat het gymnasium als de klassiek-literaire school. Reeds in Thorbeckes dagen was er een sterke neiging, ook het gymnasium tot het middelbaar onderwijs te rekenen. De minister verzette er zich krachtig tegen. Voor hem was het een zuiver wetenschappelijke school, ‘bestemd voor het kleine getal van hen, die opleiding zoeken tot eene werkzaamheid of betrekking, waartoe geleerde vorming vereischt wordt’; ze voorzag ‘in de behoeften van eene kleine minderheid, eene wetenschappelijke elite’ (hoever lagen toen nog de dagen onzer moderne democratie!). ‘Met die taak behooren wij niet te verwarren, wat aan de groote meerderheid dienstbaar moet zijn’. In die geest werd het gymnasium de eenige school voor voorbereidend hooger onderwijs, maar het heeft steeds meer terrein verloren. Zoo waren er:

	openbare gymnasia	**aantal leerlingen**	**gemiddeld**	**openbare H.B.S.-en**	**aantal leerlingen**	**gem.**
in 1880	29	1730	59	33	2801	85
in 1890	30	2544	85	35	3390	97
in 1900	29	2281	79	37	5563	150
in 1910	30	2280	76	50	9024	180
in 1920	36	3624	101	75	14229	190

Deze verhouding wordt vooral ongunstig in de kleine plaatsen, daar komen gymnasia voor met 30, 40 leerlingen en klassen met 3 of 4, zelfs 1 leerling. Laten we de 4 groote

1) Dr. H.J.E. Beth, *Het ‘meer en meer wiskundig’ karakter der H.B. School met 5-jarigen cursus* (in ‘Bijvoegsel van het Nieuw Tijdschrift voor Wiskunde’, No. 3, April 1925).

steden in bovenstaande tabel buiten beschouwing, dan worden de gemiddelden achtereenvolgens:

voor de gymnasia	48,	67,	61,	58,	74.
voor de H.B.S.-en	71,	85,	128,	161,	167.

Tusschen 1880 en 1920 nam het totaal aantal leerlingen der gymnasia toe met ruim 100% (iets meer dan de geheele aanwas der bevolking), die der H.B.S.-en met 400%. De oorzaken van deze ongelijke groei zijn vele. Vooreerst vraagt de maatschappij steeds naar het dadelijk-nuttige. Wie zijn zoon naar het gymnasium zendt, weet, dat deze na afloop verder studeeren moet; het einddiploma geeft weinig rechten. De H.B.S. echter opent wegen naar alle kanten, ook na een aanvullend staatsexamen die naar de A-faculteiten. Het gymnasium heeft zich in zijn klassieke sfeer opgesloten en steeds een afwijzende houding aangenomen tegenover de indrukwekkende groei der natuurwetenschappen. Nu is de H.B.S. juist de school der ‘verlichting’ en der natuurwetenschappen, en daar deze lange jaren de oogen der menschen verblindden (en dat nog doen), oefende ze grooter aantrekking. Zoo moet men het woord van Busken Huet lezen, dat we hierboven plaatsten, omdat Huet, zij het ook met zijn lichte ironie, die bewees, dat hij scherper zag, de opvatting van zijn tijd weergaf. Het onderwijs op de H.B.S. werd steeds meer wetenschappelijk, krachtens de bovengenoemde wet, en ging dus dat van het gymnasium evenaren. En eindelijk is van niet geringe beteekenis, dat de H.B.S. na 5 jaar dezelfde of meer rechten geeft als het gymnasium na 6. Men moet al vrij sterk idealistisch zijn aangelegd of doordrongen van de groote waarde der klassieken, om aan het gymnasium ondanks alles nog de voorkeur te geven, en we moeten er ons over verbazen, dat nog zooveel ouders voor hun kinderen de klassieke opleiding zoeken.

Het gymnasium heeft eindelijk in de laatste jaren begrepen, dat het zoo een langzame dood tegemoet ging, en ware het niet, dat velen van de leiders der maatschappij er hun opleiding hadden genoten en deze dankbaar herdachten, het zou al lang gestorven zijn. Na 1900 begon het geleidelijk de bakens te verzetten. Het schafte de antiquiteiten en de eindexamenthema af, onderwees meer cultuurgeschiedenis, gaf in de 4° klas aardrijkskunde van de Middellandsche Zee, onderwees

aan de B-leerlingen minder oude talen en geschiedenis en begon reeds in de derde klas met de natuurkunde; in de allerlaatste tijd is het begonnen met een veranderde uitspraak van het latijn. Alles te vergeefs. Het heeft berust in de oprichting van lycea, waar de beide eerste jaren samenvallen met die der H.B.S. en daarna in een geconcentreerde vorm de klassieken worden onderwezen. Weer tevergeefs, want ook hierbij was alle winst aan de zijde der H.B.S. In hun wanhoop zijn er zelfs classici, die nog verder willen gaan en voorstanders zijn van een afdeeling zonder grieksch. Ook dat zou, gesteld dat het ingevoerd werd, niets baten, want niet door capitulatie voor de moderne geest, die de klassieken toch niet kan waardeeren, maar alleen door eigen voortreffelijkheid kan het gymnasium zijn bestaan redden.

In het bovenstaande liggen, naar het me toeschijnt, de voornaamste oorzaken van de ontevredenheid over ons voorbereidend hooger onderwijs. Het gymnasium is velen te klassiek en is niet opgewassen tegen de mededinging der H.B.S.; de H.B.S. heeft een Janusnatuur, is daardoor overladen en plaatst leerlingen bij elkaar, die niet bij elkaar hooren. Beide hebben hun oorspronkelijk doel vergeten; doch daardoor ligt het geneesmiddel voor de hand.

Alle onderwijs moet worden ingericht naar zijn eigen aard, of, om nog eens Thorbeckes woorden aan te halen: ‘Hiervan, namelijk van hetgeen men zich voorstelt met een of ander onderwijs te bereiken, moet, naar de meening des ondergeteekenden, de inrigting afhangen’. Een van zelf sprekende stelling, blijkbaar zoo van zelf sprekend, dat ze in de praktijk der laatste jaren herhaaldelijk vergeten is. Wie het voorbereidend hooger onderwijs opnieuw wil regelen, moet zich dus eerst rekenschap ervan geven, dat de wet inderdaad regelen moet het voorbereidend hooger onderwijs, dat wil zeggen het onderwijs voor jongelieden van ongeveer 12 tot 19 jaar, die aan de universiteit willen studeeren. Dus moet hij niet letten op hen die lagere of hoogere betrekkingen bij post, spoor, administratie of handel zoeken, noch op hen die naar een of andere school van voortgezet middelbaar onderwijs willen. Hebben de aanstaande studenten recht op een school, alleen ingericht voor hen? In onze dagen bezitten allerlei opleidingen haar eigen scholen: voor U.L.O., voor meisjes, voor de

handel, voor de techniek. Alleen de jongens die later hooger onderwijs willen volgen hebben er geen, die zuiver voor hun behoeften is ingericht. Toch hebben ze er ongetwijfeld recht op. De tegenwoordige inspecteur van het M.O., de heer G. Bolkestein, heeft in een pleidooi voor 'Een gereorganiseerde H.B.S. voor Meisjes naast een gewone H.B.S.' het recht der meisjes op een eigen school verdedigd o.a. op grond van de stelling: 'indien er maar een redelik aantal kinderen zijn, die een bepaalde school vragen, behoort daarin zoo mogelijk te worden voorzien.'[1]. Deze stelregel behoort zeer zeker te worden aanvaard, zij het ook in deze tijd van geldverspilling op andermans kosten met de noodige voorzichtigheid, en is ook van toepassing op hen die zich willen voorbereiden voor hooger onderwijs. Zelfs is een naar hun behoeften ingerichte school meer dan eenige andere noodig, want haar leerlingen zullen later de leiders der maatschappij worden in wetenschap, kunst en bedrijf. Die school zal zich dus van meet af mogen en moeten richten op haar doel, zonder zich door bij-overwegingen van haar weg te laten afdringen. Reeds Thorbecke heeft dit met nadruk verkondigd, doch liever willen we ook het getuigenis hooren van een bekwaam en even onverdacht democratisch man, Dr. Bos, in zijn bekend artikel *Onderwijshervorming* in de *Vragen des Tijds* van 1911. Deze spreekt van 'de onmiskenbare waarheid, dat onderwijs, dat voor een zekere groep van bedrijven of een zeker bedrijf opleidt, gansch andere eischen stelt dan het algemeen vormend onderwijs... Is niet dat doel juist voor de algemeen ontwikkelende school en eene school voor bijzondere doeleinden, dat wil zeggen voor beroepsvorming, geheel verschillend? Beheerscht dat doel niet geheel en al de methode, welke bij het onderwijs van de leervakken wordt gevolgd?'

Men zal terstond als bezwaar aanvoeren, dat bij een dergelijke regeling de beroepskeuze te vroeg wordt opgelegd. Dit is misschien een bezwaar, doch men overschatte het niet. Beroepskeuze (en puberteit) zijn een paar stokpaardjes van onze tijd. Of iemand voor het door hem gekozen beroep geschikt is, hangt van allerlei onmeetbare en onberekenbare factoren af; de aanleg van de overgroote meerderheid is geen seismo-

1) *De Opbouw* I p. 861 vlgg. (1919).

graaf, die bij de minste schok uit zijn evenwicht komt, en velen hebben hun mislukking geweten aan verkeerde beroepskeuze in plaats van aan eigen schuld, zooals gebrek aan ijver of wilskracht, te groote rijkdom der ouders, slechte menschenkennis, over-het-paard-getildheid enz. Is het aantal mislukkingen ten gevolge van verkeerde keuze thans kleiner dan vroeger? Waarschijnlijk niet. In elk geval echter zijn de mislukkingen de uitzondering, en een verstandig wetgever doet wijs, zich naar deze niet te richten, hoezeer onze tijd die neiging ook heeft.

Het voorbereidend H.O. moet dus inderdaad zijn voorbereidend voor het hooger onderwijs. Daaruit volgt, dat de te behandelen stof en de methode zich moeten richten op het hooger onderwijs. Voor de maatschappelijke praktijk is noodig parate en afgebakende kennis of technische vaardigheid of beide. Voor het hooger onderwijs is noodig: inzicht. Niet allereerst met een grootere of kleinere hoeveelheid parate kennis moet de aanstaande student zijn toegerust; maar hij moet zich eigen hebben gemaakt methode van werken en oefening van de geest. Niet wat men weet, maar hoe men het weet, is een uitspraak, uitentreuren herhaald maar zelden consequent toegepast. Voor de hierboven ontworpen school moet men dus kiezen die vakken die de grootst mogelijke opvoedende waarde hebben voor het verwerven van methode en oefening van de geest. In beginsel zou er dus niets tegen zijn, sanskriet of hoogere wiskunde te onderwijzen, indien deze die waarde in de hoogste mate bezaten. De praktijk van het leven echter verzet zich hiertegen en het is daarom beter, niet buiten de tot dusver beoefende vakken te gaan.

Alvorens die keuze te kunnen doen, komt de wetgever voor een praktische en onvermijdelijke vraag te staan: moet de voorbereidende school klassiek zijn of niet? In Thorbeckes tijd was die vraag gemakkelijk te beantwoorden. Sedert is de maatschappij veel ingewikkelder geworden en een voor allen verplichte klassieke opleiding is niet meer mogelijk en ook niet gewenscht. Toch zijn de klassieken van groote waarde. Eeuwen lang hebben ze de besten bezield, velen hebben het gemis ervan gevoeld als een leemte in hun ontwikkeling en een deel van de leiders der maatschappij dient zeker met hun geest te zijn doortrokken, niet slechts als tegenwicht tegen de

geest der moderne wereld, doch ook om haar eigen waarde. Er zouden veel getuigenissen hiervoor zijn aan te halen; hier wijzen we alleen op Frankrijk, dat na de oorlog de klassieke opleiding zeer heeft uitgebreid, en op de uitspraak van Minister de Visser in de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp voor het M.O. 1921/22 bij art. 75. De beoefening der oude schrijvers heeft echter voor de voorbereidende *school* nog deze groote waarde, dat de leerling als het ware geheel zelfstandig werkt in een eigen klein laboratorium. Zijn praktisch werken voor natuur- of scheikunde heeft altijd plaats onder grootendeels zelf bepaalde omstandigheden; bij het oplossen van wiskundevraagstukken, van hoe groote waarde ook, beweegt de geest zich in een afgeperkt terrein. Bij de vertaling van klassieke schrijvers worden onophoudelijk de hoogste eischen gesteld aan scherpzinnigheid en gezond verstand; het verkeeren in een geheel andere wereld dan de onze oefent de fantasie; de moeilijkheden komen in onberekenbare volgorde; het zwoegen om een moeilijke bladzijde te begrijpen geeft de voldoening en het zelfvertrouwen, dat het zelfstandig overwinnen van moeilijkheden steeds verschaft, en daardoor bieden de oude schrijvers een gymnastiek des geestes, die door niets wordt geëvenaard. Daarom is het onloochenbaar, dat er twee scholen naast elkander moeten staan: een klassieke en een ‘moderne’. De huidige maatschappij vraagt steeds in de eerste plaats naar het dadelijk-nuttige en zal dus de ‘moderne’ school de voorkeur geven. De wetgever echter begrijpe, dat de klassieke opleiding niet kan worden gemist en daarom geve hij haar een voorsprong. Tot dusver is het gymnasium steeds belaagd; alle wetten der laatste jaren hebben het de strijd om het bestaan moeilijker gemaakt. Hoe weinig zelfs zijn vrienden dit inzien, blijkt uit het wetsvoorstel uit het begin dezes jaars, waarbij de klassieke opleiding der juristen weer in gevaar kwam. Het wordt tijd, dat het zijn oude positie herneemt. Daarom moeten allereerst de rechten van het einddiploma der klassieke school niet achterstaan bij die der moderne; ja het zou overweging verdienen, aan dit diploma de breedst mogelijke bevoegdheden toe te kennen, daarin bestaande, dat het toegang geeft tot alle faculteiten en alle hoogescholen. Velen zullen dit laatste een te groote bevoorrechting vinden. Wie echter over-

tuigd is van de waarde der klassieken als opvoedingsmiddel en van de noodzakelijkheid, dat ons land ook klassiek gevormde leiders heeft, zal de studie der klassieken op een of andere wijze moeten aanmoedigen. De vrees, dat bij een dergelijke regeling de toeloop naar de klassieke afdeeling te groot zou worden, zal ongegrond blijken; de meeste ouders zullen de voorkeur blijven geven aan de 'moderne' opleiding, 'omdat je daaraan meer hebt'. Ook zal de ervaring spoedig leeren, dat lang niet alle geesten geschikt zijn om de klassieken te begrijpen. Laat men zich bovendien eens nuchter rekenschap geven van wat er in de laatste jaren is geschied. Alle wetten hebben voor het gymnasium de strijd om het bestaan verzwaard en alle voorrechten aan de H.B.S. gegeven. Het duidelijkst blijkt dit uit de wet-Limburg. Uitgaande van het feit, dat bijna de helft der abiturienten van de H.B.S. naar universiteit of hoogeschool gaat, verlangde deze wet terecht voor die school het ius promovendi. Dit was echter slechts half werk, want de H.B.S. was (en is nog) niet een school, die volledige waarborgen bood, dat haar oud-leerlingen voor de verdere studie goed onderlegd waren. Zoo kreeg dus een 5-jarige opleiding, behalve de vele rechten die ze al bezat, nog een recht gelijk aan de 6-jarige van het gymnasium. Na of te gelijk met de indiening der wet-Limburg had op de regeering een andere taak gerust: de H.B.S. geheel inrichten om die wet waardig te zijn. Reeds Dr. Bos had dit voorzien in 1911, toen hij schreef: 'het onderwijs aan de H.B.S. zal dus òf geheel het karakter aannemen van voorbereiding voor de universiteit en dan voor talrijke jongelieden, voor welke deze scholen eigenlijk in het leven zijn geroepen, niet meer de geeigende opleiding verschaffen; òf wel het zal met de behoeften van deze laatsten, die na het eind-examen in handel en verkeer zullen worden opgenomen, vooral rekening houden en waar blijft dan de goede voorbereiding tot het zelfstandig onderzoek, welke aan de universiteiten zal worden voortgezet?' (p. 143). Prof. Sijmons, die een zoo werkzaam aandeel heeft aan ons tegenwoordig onderwijs, heeft hetzelfde na de invoering der wet even scherp gezien en gezegd: 'wij zullen dankbaar de vrucht van dit initiatief aanvaarden, echter zonder het uiterst partiëele van deze wijziging te miskennen, en in de stille hoop, dat op dezen weg *niet* moge worden voortgegaan.

Men giet geen jongen wijn in oude zakken en zet geen nieuwe lappen op een versleten kleed'[1].

Een vraag die in de laatste tijd meer gesteld wordt is, of de 'moderne' school ook weer moet gesplitst worden in een wis- en natuurkundige en een letterkundige afdeeling. Indien ze wordt ingericht als straks nader zal worden aangegeven, dan zeker niet. De wensch tot splitsing komt voort uit de vermeende overlading der H.B.S. en uit haar wiskundig karakter. Dat dit wiskundig karakter niet zoo sterk is als men wel roept, is hierboven reeds gezegd. Wordt de 'moderne' school ingericht overeenkomstig de hier uiteengezette beginselen, dan zullen er vrij wat minder vakken worden onderwezen en zal mogelijke overlading vanzelf verdwijnen. Maar vooral: indien een aanstaand student noch de klassieken, noch de wis- en natuurkundige denkwijzen en methodes kan volgen, is hij dan wel geschikt voor academische studie?

De wensch om de bestaande H.B.S. in tweeën te splitsen is al eenige jaren oud. Nadat Minister de Visser vergeefs getracht had, aan die splitsing een wettelijke grondslag te verleenen, is men sedert twee jaar begonnen met naast de bestaande H.B.S. een z.g. literair-economische afdeeling in te richten. Men is het echter nog lang niet eens noch over de daar te behandelen leerstof, noch over de rechten van het einddiploma. Sommigen leggen de nadruk op literair en willen een afdeeling even moeilijk als de bestaande. Anderen echter willen vooral het economisch karakter doen uitkomen; ja er zijn handelsscholen, die zich onder de vlag van literaireconomische afdeeling nu H.B.S. met 5-j. cursus noemen. Deze strijd is niets anders dan een nieuwe openbaring van het dualistisch karakter der H.B.S. Zoo doet zich een nieuwe vraag voor: moet de thans bestaande Handelsschool gerekend worden tot het voorbereidend hooger onderwijs? Naar mijn vaste overtuiging niet. De Hoogere Handelsschool kent blijkens haar programma de klassieken in 't geheel niet en de wisen natuurkundige vakken in geringe mate (voor wiskunde is bevoegd de bezitter van K1). Ze vult de vrijgekomen uren

1) Zie het *Feestnummer* van het *Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs* (28 Aug. 1917) p. 76. Dit heele stuk is ook nu nog van groot belang.

aan met vakken als boekhouden, handelsrekenen en handelscorrespondentie. Maar het zal geen betoog behoeven, dat deze vakken, hoe gewichtig ook voor een aanstaand koopman, niet de eigenschappen bezitten van de geest te oefenen en wetenschappelijke methodes bij te brengen. Er worden vele uren per week aan besteed en de Handelsschool zou dus geheel van karakter moeten veranderen, wilde ze aanspraak kunnen maken op een plaats bij het voorbereidend hooger onderwijs; maar zoodra ze van karakter verandert, valt ze samen met de hier bedoelde school en zal er terstond in haar plaats een andere handelsschool verrijzen.

Welke vakken moeten nu op de ontworpen school onderwezen worden? We zullen ons wel wachten in navolging van volijverige hervormers een uitgewerkte lesrooster te ontwerpen. Eerst als men het over het beginsel eens is, kan men gaan denken over de urenverdeeling. Naar mijn meening (maar ik ben me wel bewust, dat hier het subjectieve inzicht eenigermate meespreekt) zijn de vakken die de meeste 'wetenschappelijke' waarde bezitten: latijn en grieksoh, nederlandsch, de 3 moderne talen, wis-, natuur- en scheikunde, geschiedenis. Van een nadere uiteenzetting moge men mij kortheidshalve ontslaan. Niet aan de gestelde eischen voldoen: boekhouden, staatsinrichting, staathuishoudkunde, lijnteekenen. De leeraar in geschiedenis bezit voldoende bekwaamheid om staatsinrichting te onderwijzen zonder dat er een afzonderlijk vak van gemaakt wordt. Over staathuishoudkunde zullen de meeningen meer uiteenloopen. Men wachte zich er echter voor, te verwarren 'nuttig, praktisch' met 'wetenschappelijk'. De staathuishoudkunde beschikt noch over de strenge gegevens, noch over de strenge logica der wiskunde en der klassieken. Een hoogleeraar in dat vak heeft eens gezegd, dat hij het liever niet doceerde aan pas beginnende studenten, omdat ze er niet rijp voor waren. Zouden dan 16- tot 18-jarigen er wel geschikt voor zijn? Wat mechanica en cosmografie betreft, meermalen hebben deskundige leeraren me verzekerd, dat deze vakken niet afzonderlijk onderwezen behoeven te worden, maar ondergebracht kunnen worden bij de wis- en natuurkunde.

Daartusschenin is dan nog plaats voor enkele 'indifferente' valkken. Niet met leeuwenmerg alleen kan men de

aanstaande Achillessen voeden, en daarom, en ook omdat deze vakken veel aantrekkelijks hebben, kan de school bijv. ook aardrijkskunde, muziek en teekenen in haar programma opnemen. Aardrijkskunde is een nuttig en noodig vak, maar na het zelf vele jaren, en met groot genoegen, te hebben onderwezen, ben ik steeds meer overtuigd, dat het niet de opvoedende kracht van de andere vakken bezit. Wat de plant- en dierkunde betreft, moet ik mij zoo geheel leek verklaren, dat ik een oordeel daarover aan meer bevoegden moet overlaten.

Moet de voorbereidende school ook lichamelijke oefening geven? We raken hier aan een heilig huisje in het land der olympiade. Ter afwisseling en ontspanning kunnen een paar uur voor dit vak geen kwaad. Er is echter een sterke partij, die de lichamelijke oefening stelt tegenover de geestelijke en meent, met een beroep op het mens sana in corpore sano, en onder verwijzing naar het oude Griekenland, dat deze twee samen de harmonische mensch vormen. Ik weet niet, hoever zij zijn doorgedrongen in de grieksche geest, maar acht hun meening lichtelijk overdreven. Niemand zal het nut van lichamelijke oefening ontkennen; de komende tijden zullen eischen dat we een weerbaar volk zijn. Maar daarom behoort het vak nog niet op de school. Wil men ons volk weerbaar of gezond van lichaam maken, dan behoort dat elders te geschieden; misschien door een soort van algemeene dienst- of oefenplicht voor jongens en meisjes boven 12 of 14 jaar op daarvoor aangewezen groote oefenvelden onder leiding van instructeurs. Van het ideaal der grieksche of engelsche ontwikkeling komt in ons land toch niets terecht. Geschiedt de lichamelijke oefening van ons volk algemeen, dan zullen de oefenvelden, die nu vele uren braak liggen, meer vrucht afwerpen, de klassen kunnen beter worden samengesteld dan thans en de scholen zijn ontslagen van een kruispuzzle of puzzlekruis wat betreft de lesrooster.

Het aantal wekelijksche lesuren op die school der toekomst behoeft niet groot te zijn; meer dan 30 is zeker te veel. Doordat het aantal vakken beperkt is, kan men met weinig uren volstaan. Dan kan men ook degelijk huiswerk opgeven, d.w.z. niet de hoeveelheid behoeft groot te zijn, maar de moeilijkheid. Ook kan het onderwijs dan dieper indringen in menig moeilijk punt, dan thans bij onze versnipperde en tot opper-

vlakkigheid leidende lesroosters mogelijk is. En doordat er minder vakken en dus minder leeraren zijn, wordt het gevaar van overlading vermeden.

Welke leerkrachten aan de geschetste school werkzaam moeten zijn, kan niet twijfelachtig wezen. Het spreekt vanzelf, dat de aanstaande studenten moeten worden onderricht door hen, die het universitair onderwijs uit eigen ervaring kennen. Dit spreekt zoo vanzelf, het is zoo herhaaldelijk door ministers, leerarenvereenigingen en andere deskundigen gezegd, dat we ons alleen moeten verwonderen over het feit, dat een groot deel der tegenwoordige leeraren niet academisch bevoegd is. Nergens in 't beschaafde buitenland kent men deze toestand. Dat het hier het geval is, komt door historische, politieke en andere overwegingen, die we niet nader uiteen kunnen zetten. Wie er meer van weten wil, leze het artikel van dr. Aalbers in *De Gids* van Febr. 1923. Daar wordt tevens de vraag bevestigend beantwoord, of onze universiteiten in staat zijn, een voldoend aantal leeraren af te leveren. Thorbecke heeft indertijd de middelbare bevoegdheden ingesteld, omdat de universiteiten toen niet snel genoeg het benoodigde aantal leeraren leveren konden. Zijn als tijdelijk bedoelde maatregel is echter onveranderd blijven bestaan, zoozeer zelfs, dat het thans haast onmogelijk schijnt, regeering en publiek te overtuigen, dat hij zelf meende, dat de bezitters van een middelbare akte ‘niet met die uitgebreide kundigheden zijn toegerust’, die voor een H.B.S. noodig zijn.

Aan deze leeraren kenne men breede bevoegdheden toe. Thans reeds is de academisch gevormde docent bevoegd voor wis- en natuurkunde beide, of voor nederlandsch, geschiedenis en aardrijkskunde (het is weinig bekend, dat Thorbeckes middelbare bevoegdheid deze drie vakken omvatte en dat hij bij uitzondering splitsing in drieën toeliet; de uitzondering is regel geworden). Dan moet ook nog mogelijk zijn, dat een leeraar les geeft in 2 van de 4 moderne talen, naar willekeur te verbinden; nederlandsch met bijv. fransch of duitsch, of engelsch met duitsch, enz. Hiermee zal men het over het algemeen nog niet eens zijn. De studie voor elk der moderne talen is reeds zoo langdurig, de afstand tusschen wat een student weten kan en zou wenschen te weten van één taal is reeds zoo groot, dat men een verdubbeling onmogelijk zal

achten. Doch nu reeds onderwijst de doctorandus in de nieuwe letteren nederlandsch en geschiedenis, welke vakken weinig gemeen hebben. Zoolang de wereld draait, heeft dezelfde leeraar latijn en grieksoh onderwezen, hoewel de overeenkomst tusschen deze twee talen niet grooter is dan bijv. tusschen fransch en engelsch. In Duitschland worden aan leeraren de meest uiteenloopende vakken opgedragen. Het moet dus mogelijk zijn; alleen onze ingeroeste specialiseering doet er ons tegen opzien. Een uitbreiding van bevoegdheden heeft groote voordeden voor leeraar en school beide. Wie zich in twee vakken moet inwerken, heeft breeder gezichtsveld en smaakt telkens de verrassing, die het vinden van nieuwe overeenkomsten en verbanden geeft; zijn mogelijkheid om bij zijn lessen te verbinden en in elkaar te doen grijpen wordt op verrassende wijze grooter; hij vermijdt het gevaar van geestelijk af te sterven door een ronddraaien in hetzelfde kringetje. In het onderwijs komt meer eenheid. Is niet een der leuzen van den dag, dat we moeten komen tot synthese? Ook zullen er minder leeraren in een klas noodig zijn, wat vooral voor de eerste van belang is en het huiswerk ten goede komen kan. Wil een zoo bevoegd leeraar niet te kort schieten, dan heeft hij een langdurige opleiding noodig; het is daarom gewenscht, de academische opleiding niet te zeer in te korten. Missachien kan het nuttig zijn, aan de universiteit methodiek en pedagogie te onderwijzen, al overschatte men het belang hiervan niet voor studenten zonder praktische ervaring. Meer vruchten dan de graue Theorie draagt des Lebens grüner Baum. Daarom zou het een voordeel zijn, als elke candidaat of doctorandus gedurende een geheele cursus een klein aantal uren, bijv. 5 per week, les gaf aan een school. Dit moest geen lesgeven zijn onder toezicht, doch hij moest geheel zelfstandig voor de klas staan, salaris ontvangen en het jaar kunnen doen meetellen voor dienstjaren en pensioen. Het zou ook overweging verdienen, of een leeraar na zijn indiensttreding niet nog een paar maal bewijzen van voortgezette studie moet overleggen, niet in de vorm van een examen, maar door publicaties, lezingen, scripties en dergelijke. Deze meening is niet nieuw. Oscar Jäger, de bekende pedagoog en historicus, geeft aan het slot van zijn lezenswaardig boek *Lehrkunst und Lehrhandwerk* een aantal leefregels mee aan zijn leerlingen,

de aanstaande leeraren, waaronder deze: ‘Der Candidat trage aus dem Seminar neben dem allgemeinen Lehr- und Schulinteresse ein Lieblingsfach mit sich und arbeite darin weiter, so dass er darin mehr als bloss Genügendes oder Befriedigendes, mehr als andere leistet. Nach einiger Zeit kann er darüber ein Buch oder einen wohlüberlegten Aufsatz drucken lassen. Zuerst ein Buch, weil dazu mehr Fleiss und mehr Zeit und mehr Vertiefung in die Sache gehört, erst nachher Aufsätze und Journalartike’[1].

Dit alles stelt aan de academisch opgeleide leeraar zware eischen van voorbereiding, zwaarder dan aan eenig ander ambtenaar. Daarom, en ook omdat opklimming op een hiërarchische ladder voor hem vrijwel onmogelijk is, moet zijn salaris terstond zoo hoog zijn, dat hij er getrouwd van leven kan. En ook moet de regeering dan breken met de opvatting, dat goed voorbereidend hooger onderwijs kan gegeven worden aan 30 leerlingen per klasse en 30 uren per week, gelijk thans het geval is.

Door de uitgebreidheid der stof kon in het bovenstaande slechts kort worden aangeduid, wat menigmaal uitwerking had behoefd. De hoofdlijn van het betoog was steeds: er moet een school van voorbereidend hooger onderwijs komen, geheel ingericht naar haar eigen aard. Geschiedt dit, dan zal deze school van groot nut zijn en tot groote bloei kunnen komen. Ze zal trekken: 1e. de tegenwoordige gymnasiasten (minus de meisjes en de domooren, die door de kleine klassen worden gelokt); 2e. een groot deel van de leerlingen der H.B.S. 5-j. cursus (bijna 50% gaat verder studeeren). Wordt dan de klassieke opleiding aantrekkelijk gemaakt en niet stelselmatig doodgeknepen, dan zullen tevens de afdeelingen harmonischer worden bevolkt: de klassieke afdeeling zal van haar bloedarmoede herstellen, de ‘moderne’ zal minder last hebben van hypertrofie, tot voordeel van beide. Doch 3e zal die school waarschijnlijk ook van groote waarde blijken voor hen die later in de praktische maatschappij leidende posities

1) Dr. J. van IJzeren: ‘Een tweede eisch, waaraan in het bizonder de leeraar in de hoogere klassen moet voldoen, is die van voortzetting zijner studiën’ (in: *De klassieke oudheid in het gymn. onderwijs* (1916) p. 75).

zullen innemen, maar die een breede, diepgaande opleiding van meer belang zullen achten dan het aanleeren van het onmiddellijk noodige.

Voor de universiteit is een school als deze een dringende behoefte. Reeds Thorbecke wees op de noodzakelijkheid van eenheid tusschen universiteit en gymnasium: 'Naar mijne overtuiging is het onmogelijk, dat de universiteiten bereiken, wat zij bestemd zijn te bereiken, wanneer er niet is eenheid van stelsel, voortzetting, in eene reeks, van studie en oefening van het gymnasium tot aan de hoogesdhool'. Alom klagen de hoogleeraren over de onvoldoende voorbereide studenten die de collegezalen vullen, maar zoolang H.B.S. en gymnasium niet worden hervormd, is er niet veel aan te doen.

Op geen enkel gebied wordt waarschijnlijk zooveel geliefhebberd en gekwakzalverd als op dat van het onderwijs, nergens openbaart zich de groote kwaal onzer dagen, de geestelijke versplintering, zoo sterk. Prof. Sijmons heeft het zoo duidelijk gezegd in het boven aangehaalde stuk: 'Bedrieg ik mij niet, dan zijn er twee "noodlotsmachten die alle werkelijke beweging verlammen": het ontbreken van een vaste hand, die leiding geeft, en het ontbreken van het ernstig streven om elkander te verstaan.... Het initiatief der "Limburgers", hoe verdienstelijk ook, heeft toch ook zijn zeer bedenkelijke zijde. Het is teekenend voor de onmacht of den onwil of voor beide om van een vast beginsel uit de algemeene hervorming tot stand te brengen, die toch ten slotte alleen een einde kan maken aan onze nooden'. Lang is ons onderwijs de speelbal geweest van politiek, godsdienst en belanghebbenden. Nu zou men eens kunnen probeeren, het te regelen enkel naar zijn eigen aard, vrij van alle bijoogmerken. Is men het in dat opzicht eens geworden, dan zal verdere uitwerking gemakkelijk blijken. Een zoo ingerichte school heeft een goede kans. De H.B.S. in haar tegenwoordige gedaante is het kind der 'verlichting'. Maar allerwegen begint men te beseffen, dat 'weten' alleen weinig waarde heeft, dat voor de maatschappelijke praktijk het 'kunnen', voor verdere studie 'inzicht' van meer belang is. Het getij is heden ten dage gunstiger voor de geestelijke wetenschappen; laat ons daarom onze bakens verzetten.

Deventer.

W.H. STAVERMAN.

Het wiskunde-onderwijs.

Het Bestuur van het twintigste Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, in April van dit jaar te Groningen gehouden, heeft, met juist begrip van een begeerte, die reeds lang bij vele enkelingen bestond, in een bijeenkomst van de onderafdeeling voor Wiskunde de stelling doen verdedigen, dat grondige wiskunde-beoefening een onmisbaar bestanddeel vormt van alle middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs en daardoor de eerste gelegenheid geboden tot openlijk verzet tegen de anti-mathematische strooming, die de publieke opinie van onzen tijd dreigt te gaan beheerschen en die reeds bezig is, de leiding van ons onderwijs te doordringen.

Het pleidooi voor de waarde der mathesis als leervak, door schrijver dezes in die bijeenkomst gehouden, werd echter niet in de eerste plaats daar vereischt, waar het werd uitgesproken: in een milieu van menschen, die vrijwel allen in hun eigen studie den invloed der wiskunde als zegenrijk hadden leeren waardeeren en die in hun onderwijs dien invloed dagelijks trachten uit te oefenen. Het was veeleer bestemd voor hen, die tegenover de wiskunde als wetenschap vreemd staan, die aan het leervak wiskunde, zooals zij zich dat uit hun schooltijd herinneren, misschien ten deele wel met genoegen, maar, naar te vreezen staat, in overwegende mate met minder aangename gevoelens zullen terugdenken, maar die in ieder geval voldoende onbevooroordeeld zijn, om ontvankelijk te zijn voor een poging, hen de ideëele waarde te doen beseffen van wat hun in het gunstigste geval misschien niet meer lijkt dan een aardig spel en wat zij vaker

slechts als een nuttelooze kwelling kunnen beschouwen. De schrijver betuigt zijn dank aan de redactie van dit tijdschrift, dat zij hem plaatsruimte heeft willen verleenen, om zijn betoog eenigszins gewijzigd, tot de belangstellende kringen onder de niet-mathematici te doen doordringen.

Men zou het bestaansrecht van de Groningsche protestbijeenkomst en daardoor ook van dit opstel in twijfel kunnen trekken door de vraag te stellen, of eigenlijk de anti-mathematische strooming, die ongeruste wiskundigen meenen waar te nemen, wel voldoende realiteit bezit, om een bestrijding ervan te motiveeren. Wanneer ik deze vraag bevestigend beantwoord, ontveins ik mij niet, dat de daartoe aan te voeren argumenten eenigszins subjectief getint zijn, dat er weinig bewijsplaatsen zijn aan te halen, waaruit een opzettelijk streven tot verzwakking van den invloed der wiskunde kan blijken en dat de overtuiging van het bestaan van een aan het wiskunde-onderwijs vijandige stemming meer op persoonlijke (maar dan toch door velen gedeelde) indrukken, dan op feiten berust.

Niet dat die feiten geheel zouden ontbreken: sedert 1917 is bijvoorbeeld het wis- en natuurkundig gedeelte van het H.B.S. onderwijs reeds in belangrijke mate geschaad, eenerzijds door het aanbrengen van wijzigingen in het programma, die zich voor een gedetailleerde bespreking hier ter plaatse niet leenen, maar welker uitwerking aan alle ingewijden bekend is, anderzijds echter door het nalaten van tal van hervormingen, die een meer moderne opvatting van de wiskunde als leervak dringend eischt. En waar in deze beide gevallen uit de schadelijke gevolgen nog niet met zekerheid tot het anti-mathematisch karakter van de motieven mag worden geconcludeerd (het staat bijvoorbeeld vast, dat de ontwerpers van de wijziging in het programma van 1920 niet bedoelden, den invloed der wiskunde te verzwakken), ontbreekt de twijfel aangaande de motieven geheel bij de jongste reorganisatie van het H.B.S. onderwijs, de instelling van wat met een hybridischen naam de litterair-oeconomische H.B.S. genoemd wordt. Immers hierbij is het duidelijk uitgesproken, dat het de steeds verder gaande ontwikkeling van het H.B.S. onderwijs in wis- en natuurkundige richting was, die aanleiding

gaf tot de vorming van een nieuw schooltype en nadat men aldus aan een zuivere fictie (immers het is niet waar, dat de H.B.S. zich meer en meer in wis- en natuurkundige richting ontwikkelt en het onderwijspeil is op dit gebied gemiddeld zelfs lager dan een tiental jaren geleden) een argument had ontleend tot het oprichten van een aparte school voor leerlingen, die de H.B.S. in haar tegenwoordigen vorm niet kunnen volgen, heeft men het er van den beginne af op aangelegd, het nieuwe schooltype, waarvan de wis- en natuurkundige vakken vrijwel geheel zijn geweerd, als geheel gelijkwaardig naast de oude H.B.S. te plaatsen en daarmede de overtuiging van de ontbeerlijkheid der mathematisch-physische ontwikkeling ten duidelijkste gedemonstreerd.

En toch zijn deze feiten nog niet het voornaamste. Belangrijker is, dat, wie het oor te luisteren legt, niet alleen voortdurend door eigen waarneming in onderwijskringen en daarbuiten, maar ook op grond van betrouwbare inlichtingen omtrent de stemming, die bij tal van onderwijsautoriteiten heerscht, kan ervaren, hoezeer overal de opvatting veld wint, ‘dat het nu maar eens uit moet zijn met al die wiskunde’, hoezeer het denkbeeld zich verspreidt, dat beoefening der wiskunde alleen waarde heeft voor hen, die dit vak bij latere studie noodig hebben en dat het noodelooze plagerij is, ook andere leerlingen daarmee lastig te vallen. Deze zienswijze, in vereeniging met het steeds sterker wordend streven, om de degelijkheid van het onderwijs op te offeren aan een tijdgeest, die geregelde en ernstige inspanning voor de schooljeugd onnoodig of zelfs schadelijk acht en met een neiging tot nivelleering op geestelijk gebied, die alle onderwijs bereikbaar gemaakt wil zien ook voor de geestelijk zwakkeren, is het, die het grootste gevaar voor de wiskunde in zich sluit. De toetssteen, die de onechtheid openbaart van het verschijnsel, dat men als bloei van het middelbaar onderwijs pleegt te verheerlijken, moet worden weggeworpen.

Wanneer men dan bovendien nog ziet, hoe sommige wiskundigen zich paradoxale uitlatingen over de onwaarde der wiskunde als leervak voor middelbare scholen meenen te mogen veroorloven, die door de tegenstanders der mathematische ontwikkeling gretig en zonder kritiek worden aanvaard en als argument aangehaald, dan kan er nauwelijks

meer twijfel overblijven, of er wel aanleiding bestaat, de verdediging van het blijvend bestaansrecht van het wiskundeonderwijs ter hand te nemen.

Om tot die verdediging voor mijn bescheiden deel bij te dragen, wil ik allereerst de vraag aan de orde stellen, welke oorzaken bij ernstige menschen, die het met het belang van het onderwijs in het algemeen wèl meenen, een vijandige stemming tegen de wiskunde in het leven hebben kunnen roepen.

Het zou nu dwaze kortzichtigheid zijn, om niet te willen inzien, dat een deel van de schuld daaraan het wiskundeonderwijs zelve treft, doordat het, wellicht in het gevaarlijke besef van onaantastbaarheid, gezondigd heeft en ook thans nog zondigt door star en kritiekloos conservatisme, door het dulden van uitwassen, die met het wezen der wiskunde niets meer hebben uit te staan, door het leggen van een overdreven nadruk op technische vaardigheid, door het onvoldoend rekening houden met de belangen van hen, die den z.g. aanleg voor wiskunde missen. Er is dan ook inderdaad veel gegronds in de tallooze klachten, die men, vooral van menschen uit een oudere generatie, kan hooren over het wiskunde-onderwijs, dat zij op school hebben genoten en ongetwijfeld zijn de mathematici van onzen tijd doordrongen van het besef, dat er veel verbeterd en hervormd zal moeten worden, voordat de wiskunde als leervak voor alle leerlingen voldoende tot haar recht zal komen. Besnoeiïng van het wiskunde-onderwijs is echter niet de weg, om dit te bereiken.

De vraag, wat er gedaan zou kunnen worden, om het onderwijs in hoogere mate, dan tot dusver het geval was, dienstbaar te maken aan de ontwikkeling van een den geest verrijkend inzicht in doel en methode der wiskunde, leent zich, door haar deels zuiver mathematisch, deels didactisch karakter, tot gedetailleerde bespreking in dit tijdschrift niet. Zeker is het echter, dat, wanneer het den mathematici zal gelukken, in deze richting iets te bereiken (en de wil daartoe bestaat!), zij daardoor vanzelf ook zullen bijdragen tot het wegnemen van een andere oorzaak van impopulariteit van hun vak: de thans nog in den regel volkomen onbekendheid van den leek, ook al staat zijn wetenschappelijke ontwikkeling op ander

gebied nog zoo hoog, met het wezen der mathesis. Want laat niemand zich over de gangbare waardeering der wiskunde illusies maken: nog steeds is in de oogen van velen een wiskundige een doorgaans droog en taai individu, dat er een onbegrijpelijk genoegen in schept, om al maar meer en al maar moeilijker vraagstukken op te lossen, terwijl de wiskunde niet meer is dan de verzameling van al de producten van dit dorre bedrijf. Pogingen, om dit misverstand op te heffen, helpen gewoonlijk niet veel: men wekt slechts ongeloovige verbazing op, wanneer men bijvoorbeeld wijst op de overweldigende phantasie, die zich in de mathesis openbaart en wanneer men tracht, iets te laten voelen van de bekoring, die er uitgaat van de vereeniging dier voor niets terugdeinzende verbeeldingskracht met de meest koele logische strengheid en met de pijnlijke zorg, om geen schakel in de redeneering te veronachtzamen. En men kan zelfs op wrevelige verwondering stuiten, wanneer men, na eenerzijds de mathesis als scientiarum genetrix te hebben getoond, anderzijds hare grootsche vondsten in één adem noemt met de uitingen van den scheppenden menschelijken drang naar schoonheid.

Terwijl de onbekendheid met het ware wezen der mathesis uit den aard der zaak aan het elementaire wiskunde-onderwijs de waardeering onthoudt, waarop het reeds als inleiding in een wonderlijke schepping van den menschelijken geest recht zou hebben, heeft oppervlakkige bekendheid met wat men voor haar ware wezen houdt, ernstiger gevolgen. Het is namelijk een wijd verbreid misverstand, dat de wiskunde haar voornaamste bestaansrecht zou ontleenen aan de diensten, die zij als hulpvak aan de natuurwetenschappen kan bewijzen. Velen schatten haar daarom, maar ook alleen daarom, hoog; anderen echter, die juist bij de elementaire beoefening der natuurwetenschappen geestelijke gevaren zien dreigen voor de opgroeiende jeugd, betrekken haar mee in het afkeurend oordeel, dat zij over den invloed der natuurwetenschappen vellen. Men beschouwe het niet als afdwaling van mijn onderwerp, wanneer ik op dit punt wat dieper inga.

Het is langen tijd gewoonte geweest, en als ik goed zie, is het gebruik nog geenszins uitgestorven, om de openbare hoogere burgerschool te beschouwen als een bolwerk van

materialistische levens- en wereldbeschouwing en om in het bijzonder de wis- en natuurkundige wetenschappen verantwoordelijk te stellen voor de schade, die men daar aan de kinderziel meende te zien toebrengen. Wanneer we de vraag onder oogen willen zien, of er voor dit verwijt reden bestond en nog bestaat, zal het wenschelijk zijn, eerst goed te beseffen, dat er in den tegenwoordigen tijd menigmaal een volslagen verwarring heerscht tusschen wat men philosophisch en ethisch materialisme kan noemen. Ik versta hierbij onder philosophisch materialisme die natuurbeschouwing, die op het voetspoor van Demokritos, Lucretius, Gassend en anderen en onder invloed van de triomphen, die de atomistiek en de kinetische moleculairtheorie in het midden der negentiende eeuw vierden, het bestaan en de beweging van kleine stoffelijke deeltjes als laatste verklaringsprincipe aanvaardde en dus de materie en hare beweging als hoogste realiteit stelde; met ethisch materialisme echter bedoel ik, in overeenstemming met de beteekenis, die het woord materialist in de spreektaal van het dagelijksch leven menigmaal heeft, die levensopvatting, die geheel opgaat in het streven naar stoffelijke genietingen en die in stoffelijke welvaart het hoogste ideaal stelt. Het zal zonder meer duidelijk zijn, dat er tusschen deze twee geesteshoudingen geenerlei noodzakelijk en essentieel verband bestaat en dat het een volkomen begripsverwarring is, wanneer men een hartstochtelijken natuuronderzoeker, die zich, misschien met opoffering van eigen materieele belangen of tegen het karig loon, dat de maatschappij voor zulk werk over heeft, aan zijn wetenschap wijdt en daarbij de kennistheoretische dwaling begaat, zijn bewustzijn voor een product van zijn hersenen te houden, met hetzelfde woord ‘materialist’ aanduidt als den rijken levenswellusteling, wiens hoogste wijsheid in het *edite*, *bibite*, *post mortem nulla voluptas* besloten ligt, maar die zich voor de mogelijkheid, om de natuurverschijnselen moleculair-theoretisch te verklaren, niet in het minst interesseert. Dit neemt niet weg, dat menige bestrijder der materialistische philosophie in het vuur van zijn apologie die begripsverwarring heeft begaan en dat nog steeds in het bewustzijn van vele menschen de begrippen natuurwetenschap, materialisme en aanbidding van het Gouden Kalf bedenkelijk dicht bijeen liggen.

Kan nu aan het wis- en natuurkundig onderwijs op de middelbare scholen een aankweeken van materialistische gezindheid, hetzij in philosophischen, hetzij in ethischen zin, ten laste worden gelegd? Men kan zich omstandigheden denken, waarin althans het natuurkunde onderwijs (ik laat de biologie, waarover ik niet kan oordeelen, opzettelijk ter zijde) zoowel voor het eene, als voor het andere gevaar zou kunnen opleveren en het is verre van mij, te willen beweren, dat die omstandigheden zich nooit hebben voorgedaan en nooit meer zullen voordoen. Te populair opgevat onderwijs, gegeven door wetenschappelijk onvoldoend ontwikkelde docenten, kan eenerzijds door misverstand van den zin, waarin de physica er aanspraak op maakt, de natuurverschijnselen te kunnen 'verklaren', in zooverre een overschatting van de waarde der physische hypothesen veroorzaken, dat het de illusie van een doordringen in het wezen der verschijnselen wekt, anderzijds, wel niet tot Mammon-dienst verleiden, maar wel door het aankweeken van overdreven ontzag voor de 'wonderen der moderne techniek' te veel den nadruk leggen op de practische rol, die de vondsten der natuurwetenschap in de tegenwoordige maatschappij tot het gemakkelijker (of gecompliceerder) maken van het leven en tot het scheppen (of vernietigen) van stoffelijke welvaart spelen.

Wat nu echter het eerste betreft: er is niet veel kans, dat onderwijs, in onzen tijd door mathematisch-physisch geschoolde docenten gegeven, spoedig tot een overschatting van wat de physica kan bereiken, zal voeren. Is er iemand, die beter begrijpt, hoe weinig wij van de natuur werkelijk begrijpen, dan de moderne natuurkundige? Blijkt niet weer de moderne physica de door Goethe[1)] zoo energiek afgewezen resignatie van het *Ins Innere der Natur dringt kein erschaffener Geist; glückselig, wem sie nur die aüssere Schale weist*, te belijden, wanneer wij Eddington[2)], wijzend op de groote verheldering in physisch denken, die de algemeene relativiteitstheorie bracht, hooren verklaren: *And yet in regard to the nature of*

1) Goethe, *Werke*. Jubiläums-Ausgabe. Band 2, S. 259.
2) Eddington, *Space, Time and Gravitation, Au outline of the general relativity theory*. Cambridge, Univ. Press 1920, p. 200.
Verg. ook Weyl, *Raum. Zeit. Materie. Vorlesungen über Allgemeine Relativitätstheorie*. Berlin 1918, S. 227.

things, this knowledge is only an empty shell - a form of symbols. It is knowledge of structural form, and not knowledge of content.

En dit inzicht in wat de physica wel en wat ze niet kan bereiken, dateert niet van de laatste jaren. Wanneer Du Bois Reymond[1)], na zich in de fictie van den Laplace'schen Geist de hoogste triomf der moleculairtheorie voor den geest te hebben gehaald, niettemin ten aanzien van de mogelijkheid van verder doordringen zijn *Ignorabimus* uitspreekt, dan trekt hij, hoewel nog niet wetend, in hoe sterke mate ook het inzicht van dat gephantaseerde intellect meer den vorm, dan den inhoud der natuurverschijnselen zou betreffen, niettemin aan de physica reeds grenzen, die zij nooit zal kunnen overschrijden. Is het aannemelijk, dat docenten, die zelf in het bewustzijn van die grenzen wetenschappelijk zijn opgevoed, in hun onderwijs de ondoordachtheden van het philosophisch materialisme zullen bevorderen?

Nu blijft het andere gevaar, de overschatting van de techniek. Dit gevaar is dreigender voor de moderne jeugd, die opgroeiend in nauw contact met de in dienst van den mensch gestelde natuurkrachten, spoedig geneigd is te vergeten, dat vertrouwdheid met een verschijnsel nog geen inzicht daarin beteekent. Maar hier ligt juist de taak van het physica-onderwijs dat, wetenschappelijk opgevat, de aandacht van den leerling voorloopig afleidt van de nuttige practische toepassingen, om hem het moeizame werk te doen ervaren, waardoor de menschheid tot de kennis van hare fundamenteele inzichten in de natuur is gekomen en hem te oefenen in het gebruik van de eenige taal, die fijn genoeg gebouwd is, om niet volkomen te kort te schieten tegenover de gecompliceerdheid der natuurverschijnselen: de mathesis. Want dit is toch de ware relatie, die de twee overigens zoo ver van elkaar staande wetenschappen Wis- en Natuurkunde verbindt: dat de physica slechts kan stamelen, waar ze zich niet van de mathematische taal kan bedienen. Daarom ook is het noodig, dat het physica-onderwijs van den aanvang af zooveel mogelijk wiskundig worde opgezet en dat niet, zooals tegenwoordig wel eens dreigt te geschieden, de aandacht voor de em-

1) Du Bois Reymond, *Über die Grenzen der Naturerkennens* Leipzig, 1916.

pirisch-inductieve methode de zorg voor de mathematische behandeling der verkregen resultaten verdringe. Zoo leert het ook de leidster, naar wier wenken het onderwijs in de wis- en natuurkundige wetenschappen zich steeds met voordeel zal richten: de historie dier wetenschappen. Zij toont aan, dat in den grooten opbloei der physica in de 16e en 17e eeuw de empirisch-inductieve methode weliswaar een belangrijke rol heeft gespeeld, maar dat de groote drijvende kracht toch eigenlijk de zich ontwikkelende en spoedig consequent doorgevoerde mathematische behandeling van de fundamenteele natuurverschijnselen is geweest, die de mechanica tot haar gebied rekent. We kunnen uit deze laatste opmerking concludeeren, hoe onbegrijpelijk kortzichtig het was, om bij de wijziging van het programma der H.B.S. in 1920 juist de mechanica en de daarmee zoo nauw samenhangende astronomie te gaan besnoeien. Daarnaast echter kan als slotsom van de geheele beschouwing de stelling worden uitgesproken, dat in den tegenwoordigen tijd van goed physica-onderwijs nauwelijks meer eenige nadeelige invloed in materialistischen zin te vreezen valt en dat de wiskunde, die voor de zonden der physica nooit mede verantwoordelijk is geweest, juist medewerkt, om het wetenschappelijk en dus grensbewuste karakter van dat onderwijs te helpen waarborgen.

Ik kom nu tot een oorzaak van geheel anderen aard, die in het bijzonder het tot stand komen van een juiste waardeering der wiskunde als onderwijsvak tegenwerkt: de neiging, om in het onderwijs vóór alles bedacht te zijn op het practische nut, dat de onderwezen vakken voor de latere studie of het latere leven van den leerling hebben en slechts geringe waardeering te toonen voor die vakken, die, bewust afstand doende van onmiddellijke practische toepasbaarheid, zich slechts ten doel stellen den blik van hem, die ze beoefent, te verruimen, zijn geest te ontwikkelen, zijn verstand te scherpen. Het is duidelijk, dat deze opvatting voor het aanzien, dat de wiskunde als leervak voor hen, die haar niet bij verdere studie noodig hebben, geniet, fnuikend is; men kan nu eenmaal in het practische leven toe met de vier hoofdbewerkingen der rekenkunde en hieruit volgt vanzelf de klacht, waartoe het toch noodig is, zoovele jonge menschen te ‘kwellen’, zooals tegenwoordig de geijkte term luidt, met al die wis-

kunde, ‘waar ze later niets meer aan hebben’, zooals een andere, niet minder gangbare, uitdrukking het zoo treffend zegt. Deze wijze van redeneeren, die men vroeger alleen verwacht zou hebben van ontevreden ouders met geringe ontwikkeling, vindt tegenwoordig steeds meer ingang en het is niet moeilijk, een ander gebied aan te wijzen, waarop ze wordt toegepast; inderdaad lijkt het wel, alsof uit haar niet alleen de oppositie voortkomt, die zich tegen de wiskunde begint te verheffen, maar alsof zij tevens een der oorzaken is van de actie, die reeds sinds zoo langen tijd tegen de studie van de oude talen gevoerd wordt. Hoe vaak heeft men niet in de laatste jaren bij de discussies over de opleiding van den jurist kunnen hooren betoogen, - en dat door menschen met een hooge wetenschappelijke positie -, dat een jurist in de practijk zooveel behoefte heeft aan kennis van het boekhouden en zoo weinig aan bedrevenheid in het Grieksch en dat men hem dus op school maar liever boekhouden moet leeren dan zoo'n nuttelooze, immers doode, oude taal; en hoe velen onder hen, die een aantal jaren geleden het tot stand komen van de wet-Limburg bepleitten, hebben niet met dezelfde, naar mijn smaak wat laag bij de grondsche redeneering, de waarde eener klassieke opleiding voor wis- en natuurkundigen ontkend en daardoor medegewerkt tot een wijziging, die destijds voor sommige vakken wellicht door practische overwegingen tot op zekere hoogte geboden was, maar die uit een ideëel oogpunt nog steeds moet worden betreurd.

Zoo kunnen de wiskunde en de oude talen, die elkander door hun eischen van langdurige, degelijke, betrouwbare en toegewijde studie steeds al als verwanten hebben kunnen beschouwen, zich thans gezamenlijk bedreigd voelen door een opvatting, die hoe langer hoe meer invloed op ons onderwijs begint te krijgen, door de te groote aandacht voor wat men de eischen van het practische leven noemt. De overschatting van die eischen leidt er toe, als ideaal een schoolsysteem te stellen, waarin men zoo vroeg mogelijk van een leerling te weten zal willen komen, wat hij worden wil, waarin men hem dan dadelijk zal gaan trainen in die denkwijze, die hij voor zijn lateren werkkring het meest noodig heeft en hem die kennis zal bijbrengen, die hij daarin het best kan benutten;

ze verwezenlijkt dit ideaal door een steeds verder gaande differentiatie van het onderwijs; in zooverre is iedere nieuwe schoolsoort tegenwoordig al een gevaarlijk symptoom.

Het zal geen nader betoog behoeven, dat, zoo ik aan het geschetste ideaal ook maar de geringste waarde hechtte, ik me niet zou hebben opgeworpen als verdediger van de stelling, dat de wiskunde onmisbaar is als leervak voor alle leerlingen van alle bestaande of nog op te richten schooltypen. Laat ik daarom, ter duidelijke omschrijving van het standpunt, van waaruit ik die verdediging wil voeren, een ander ideaal formuleeren, welks invloed ik, bij alle onvermijdelijke aanpassing aan de practijk, gaarne het onderwijs zou willen zien doordringen.

Het middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs behoort niet in de eerste plaats aandacht te schenken aan de toekomstige maatschappelijke of wetenschappelijke werkzaamheid van den leerling; het moet voor alles zorg dragen voor de ontwikkeling van zijn geest; het moet hem leeren denken en hem zoodoende voorbereiden op latere meer speciale studie en het moet zich tot vervulling van die taak bedienen van de klassieke middelen van intellectueele opvoeding, die het met groote intensiteit en in zuiveren vorm zal hebben toe te passen.

Het is thans mijn taak, nader te betoogen, dat in het zoo opgevatte onderwijs de wiskunde steeds een overheerschende rol zal moeten spelen. Laat ik daartoe vooreerst opmerken, dat het als zuivere, d.w.z. ter wille van zich zelve beoefende wetenschap is, dat de wiskunde haar plaats, ook in het onderwijs, opeischt; toepasbaarheid op andere wetenschappen, hoe waardevol ook zoowel voor deze, als, om de tot vruchtbaarheid prikkelende werking, indirect ook voor haar zelve, komt voor haar steeds slechts in de tweede plaats en de vraag naar onmiddellijke toepasbaarheid in het practische leven zal zij nog steeds met dezelfde verontwaardiging van zich werpen, als Euclides het, volgens het verhaal van Stobaeus, deed tegenover den leerling, die na kennismaking met de eerste stelling der *Stoicheia* weten wilde, wat voor voordeel hij er nu eigenlijk bij had, deze dingen te leeren.

En welke zijn nu de argumenten, die voor haar pleiten?

Ik durf geenerlei aanspraak op volledigheid maken, wanneer ik ga trachten, ze uiteen te zetten. Ik wil slechts de aandacht vestigen op enkele overwegingen ten gunste van de beoefening der mathesis, die mij persoonlijk na aan het hart liggen en niemand zal het met meer vreugde dan ik begroeten, wanneer anderen in staat zullen blijken, mijn argumentatie verder uit te breiden.

Laat ons; om te beginnen, bedenken, hoe het wiskunde-onderwijs den leerling in kennis brengt met een vermogen van den menschelijken geest, waarvan we, bij het voortdurend gebruik, dat we er van maken, goed zullen doen, de wonderlijke eigenschappen steeds te blijven beseffen, met de scheppende kracht van het mathematische denken. Men kan dat besef niet levendiger voelen, dan wanneer men luistert naar een uiteenzetting van een goed mathematicus. De man komt voor u staan; hij heeft een bord en een stuk krijt; hij heeft niets gezien of ervaren, waarvan hij verslag komt doen; hij heeft geen apparaten noodig, om verschijnselen in het leven te roepen, die tot vragen aanleiding geven, maar hij bouwt een onstoffelijke wereld voor u op uit wat schijnbaar niets is. Hij behoeft niet eens te eischen, dat ge al wat weet; alles kan hij terugbrengen tot beweringen, waaraan het een kunst is, te twijfelen of tot afspraken, die ge gewillig met hem maakt. Zoo stapelt hij, kalm en helder, vanaf de fundamenten, steen voor steen op en alles, wat hij doet, ligt open voor uw critisch oog.

Kan men een intellectueele opvoeding volledig noemen, waarin deze wonderlijke gave van ons intellect, sinds Plato een bron van problemen voor iedere philosophie, niet zou worden ervaren?

Of is wellicht het geestelijk peil van hen, die die opvoeding moeten ontvangen, te laag, om deze ervaring te ondergaan en te waardeeren? Laten we dat niet vreezen. Het komt bij de beoefening der mathesis niet in de eerste plaats aan op het behandelde onderwerp; het gaat voor alles, om wat ik de mathematische geestesspheer zou willen noemen, om de harmonische stemming van helderheid, exactheid en betrouwbaarheid, en ik zou als mijn overtuiging willen uitspreken, dat die spheer in het onderwijs op H.B.S. of Gymnasium evengoed geschapen kan worden als bij de behandeling van

welk hooger deel der wiskunde ook, dat dus ook de jeugdige leerling reeds eenigszins kan ervaren, wat wiskunde eigenlijk is, zooals een kind, dat piano speelt, in het eenvoudigste praeludium van Bach iets van de muzikale mathesis kan voelen die de volwassene in het Wohltemperierte Klavier geniet.

En hoe zal nu de wiskunde-docent er in slagen, die spheer te scheppen? Hij zal het kunnen doen, door in het onderwijs de idealen niet uit het oog te verliezen, die hij in zijn wetenschap nastreeft, de idealen van exacte formuleering, overzichtelijken opbouw en streng logische bewijsvoering. Men versta dit wel. De mathematicus, die zich tot taak gesteld ziet, de wiskunde op een H.B.S. of Gymnasium te onderwijzen, zal nooit mogen vergeten, dat hij staat tegenover jeugdige, in abstract denken nog niet geoefende en meerendeels voor wiskunde niet speciaal aangelegde leerlingen en hij zou een grove fout kunnen begaan, wanneer hij van hen reeds dadelijk die mate van mathematische exactheid wilde eischen, waartoe hij zelf door zijn studie in staat is. Grover echter zou zijn fout nog zijn, wanneer hij zich, zooals men tegenwoordig meer dan eens ziet gebeuren, door zijn eigen kennis der moderne wiskunde liet verleiden tot geringschatting van den in het schoolonderwijs bereikbaren graad van strengheid, om dan, wanhopend aan de mogelijkheid, dien graad te verhoogen, maar ineens alle strengheid over boord te gooien of alle onderwijs in wiskunde voor onmogelijk en overbodig te verklaren.

Men vergeet, dunkt mij, tegenwoordig, veel te veel, - het is ook bij de discussies over eventueele invoering van de infinitesimaalrekening in het Middelbaar Onderwijs, waar de tegenstanders zich onder meer beriepen op de vroeger onvermoede moeilijkheden, die in de beginselen der z.g. hoogere wiskunde schuilen, herhaaldelijk gebleken - dat de moderne mathesis niet in dezelfde volmaaktheid uit het menschelijk brein te voorschijn is gekomen, waarin Pallas Athena aan het hoofd van Zeus ontsproot, dat zij de vrucht is van een eeuwenlange ontwikkeling, dat de strengheid harer redeneeringen gaandeweg een steeds hoogeren graad heeft bereikt en dat zij nog bezig is, zich tot hooger peil op te werken. Op die vroegere stadia van ontwikkeling met geringschatting neer te zien, getuigt van een kortzichtigheid, die uit gemis aan

historische ontwikkeling wel te verklaren, maar daarom nog niet te verontschuldigen is; en het strengheidspeil, dat tot voor 100 jaar de grootste mathematici bevredigde, ontoereikend te achten voor ons schoolonderwijs, sluit een miskenning in van het inzicht, dat het onderwijs zich altijd meer te richten heeft naar de wetenschap, zooals ze in een vorige periode was, dan zooals ze nu bezig is, zich te ontwikkelen.

En ten slotte komt het toch ook in het wiskunde-onderwijs hoofdzakelijk op het streven naar de op ieder oogenblik bereikbare logische strengheid aan. Hoofdzaak is, dat de leerling voelt, dat hij hier een gebied betreden heeft, waar het uit is met het om de dingen heen praten, het ongeveer weten, het slordig uitdrukken, dat hij zich in het dagelijksch leven en in zoovele gevallen ook op school heeft mogen veroorloven, dat hij van nu af aan over enkele eenvoudige en scherp omschreven dingen een exacte kennis zal moeten bezitten, dat hij rekenschap zal moeten geven van al de beweringen, die hij doet, van de beteekenis, die hij aan ieder woord hecht. De kennismaking met die nieuwe atmospheer is voor het jeugdig intellect een gebeurtenis van de hoogste waarde en het is de belangrijke, maar daardoor juist moeilijke en in schijn vaak ondankbare taak van den wiskunde-leeraar, die kennismaking zoo vruchtdragend te maken, als mogelijk is.

Die taak is veelomvattend. Ze bestaat niet alleen, zooals de buitenstaander zoo vaak meent, in het bijbrengen van een soliede kennis van zekere wiskundige eigenschappen en relaties; de bewezen eigenschappen en opgeloste problemen ontleenen hun waarde voor het onderwijs niet in de laatste plaats daaraan, dat zij aanleiding geven tot oefening in logisch denken, in het met voortdurend inzicht in het verloop der redeneering aaneenrijgen van syllogismen. Het vermogen hiertoe, slechts aan de kleine minderheid der menschen vrijwel aangeboren, is bij de groote meerderheid slechts door langdurige en moeizame oefening te ontwikkelen en ik zie vooralsnog niet in, welk vak op dit gebied de rol der mathesis, welker eenvoudige en scherp omlijnde objecten een doorzichtig en dwingend logisch redeneeren mogelijk maken, zou kunnen overnemen.

Het is echter duidelijk, dat de taak van den wiskundedocent hiermee geenszins is uitgeput; hij zal niet mogen vol-

staan met het ontwikkelen van het wiskundig inzicht, met het aanbrengen van wiskundige kennis, met het oefenen van het vermogen tot logisch redeneeren, maar hij zal zorg moeten dragen, dat ook de vorm, waarin dat inzicht zich uit, waarin die kennis meegedeeld wordt, of waarin het betoog wordt gehouden, helder en duidelijk zij; hij zal moeten toezien op taal en stijl van zijn leerlingen; hij zal de onbeholpen en onnauwkeurige breedsprakigheid, die van geringe geestelijke ontwikkeling altijd een der meest opvallende symptomen is, moeten vervormen tot de lenige en exacte, heldere en zakelijke zeggingswijze der mathesis en hij zal, althans op zijn terrein, een einde moeten maken aan de illusie, dat men iets werkelijk zou kunnen doorzien, zonder in staat te zijn, zich er duidelijk over uit te spreken.

En daarmee niet genoeg. Er vereischen nog dingen zijn aandacht, die men volkomen zou miskennen, door ze als uiterlijkheden gering te schatten: de manier, waarop een algebraische uitdrukking wordt opgeschreven, waarop een figuur wordt geteekend en van letters wordt voorzien, het geheele uiterlijk van de oplossing van een vraagstuk. Zooals hij helderheid eischt in denken en spreken, zal hij ook duidelijkheid, accuraatheid en overzichtelijkheid moeten eischen in de schriftelijke weergave van het gedachte.

En zijn het nu eigenlijk alleen intellectueele waarden, die hij zoo kweekt? Schuilt er ook niet een groote moreele waarde in de geesteshouding, die hij zoo helpt ontwikkelen, in de geestelijke eerlijkheid, die hij leert na te streven, in de verzorging van den vorm, die hij leert waardeeren en zou hij niet, wanneer hij zoo jaren lang voor zijn leerlingen heeft gestaan, altijd kort en helder in zijn spreken, exact en duidelijk in zijn redeneeren, zorgvuldig en accuraat in zijn schrijven en teekenen, hen zoover hebben kunnen brengen, dat zij, welke richting ze later ook zullen volgen, den stijl der mathesis altijd als een geestelijk ideaal zullen blijven beschouwen?

Is het verblinding, dit alles zoo te zien? Ik zal ontvankelijk zijn voor het betoog van ieder, die mij daarvan zal willen overtuigen, maar ik blijf voorloopig liever aan verblinding gelooven bij hen, die de beoefening van de wiskunde ontbeerlijk achten en die de tegenwoordig steeds meer ingang vin-

dende stelling verkondigen, dat er, wat invloed op de intellectueele vorming betreft, geen rangverschil tusschen de wetenschappen is en dat het uitsluitend van de persoonlijkheid van den docent afhangt, van welk onderwijs de sterkste werking uitgaat.

Natuurlijk wil ik niet ontkennen, dat de persoonlijke eigenschappen van den docent soms de waarde der wiskunde zullen kunnen verminderen, zooals ze die van andere vakken kunnen verhoogen, maar dat neemt niet weg, dat het wiskunde-onderwijs, nu in idealen vorm gegeven gedacht - en deze onderstelling moet men bij een algemeene beschouwing, zooals hier gehouden wordt, toch wel maken - altijd eigenschappen zal blijven bezitten, die op ander gebied niet na te volgen zijn en die voor de ontwikkeling van den geest onmisbaar mogen heeten. Ik noemde zoo juist al tal van zulke eigenschappen en wijs er thans nog op, dat de wijze, waarop het menschelijk intellect functioneert, nergens zoo duidelijk bloot gelegd wordt als in de abstracte redeneeringen der wiskunde; zij is daardoor, in vereeniging met het meest voor mathematische behandeling vatbare deel der elementaire physica, de mechanica, in staat, den leerling in de helderste gedaante verschillende fundamenteele denkvormen te laten beleven, hem het in de practijk van het leven zoo vaak verlaarloosde verschil te laten voelen tusschen een stelling en haar omgekeerde, en daartegenover hare logische identiteit met hare logische omkeering, hem te leeren onderscheiden tusschen het noodig en voldoende zijn van een voorwaarde, tusschen analyse en synthese, tusschen inductie en deductie. Ze vormt daardoor een elementaire toegepaste logica en men kan het niet anders dan verwonderlijk noemen, dat men ooit op de gedachte is gekomen, haar bij eenige intellectueele opvoeding te kunnen ontberen.

De nadruk, die in het voorafgaande menigmaal viel op de formeele waarde van de beoefening der wiskunde, kan misschien voedsel schijnen te geven aan het verwijt, dat de wiskunde den mensch weliswaar ontwikkelt in zijn verstandelijke vermogens, maar dat ze zijn geest niettemin leeg laat, dat ze hem van een verfijnd instrument voorziet, maar dat het ge-

bruik van dat instrument hem niet het voedsel verschaft, waarnaar hij geestelijk hongert.

Dit verwijt is, voorzoover het de mathesis als wetenschap betreft, ongegrond. Hoe, de wiskunde, die eenerzijds onder de schijnbaar meest fundamenteele, aan de aanschouwing onmiddellijk ontleende begrippen met subtiele analyse den gecompliceerden logischen onderbouw blootlegt, om vervolgens in een oneindig geduldige en zorgzame synthese die begrippen opnieuw te fundeeren, die anderzijds in onuitputtelijke phantasie met verbreking van de enge boeien, die het voorstellingsvermogen tracht aan te leggen, met overschrijding van de grenzen, die men eertijds tot het wezen van het intellect heeft willen rekenen, den menschelijken geest langs paden voert, waar hij, bewust doordenkend, moet duizelen van eigen stoutheid, de wiskunde, die meer dan een andere wetenschap het denkend verstand de verbazing over zich zelven leert en die dus den mensch zich zelven doet kennen in een van zijn wonderlijke psychische vermogens, zou geen geestelijk voedsel bieden? Niet aan allen wellicht, maar kan men het aan de wiskunde ten laste leggen, wanneer niet ieder even ontvankelijk is voor de bekoring van die wetenschappen, die den menschelijken geest tot object van hun studie maken?

Waar het echter de wiskunde als leervak betreft, bestaat er inderdaad voortdurend gevaar, dat het verwijt van het verwekken van geestelijke leegheid althans ten deele gegrond wordt. Een der essentieele moeilijkheden van alle wiskunde-onderwijs bestaat hierin, dat men aan den eenen kant de mogelijkheid moet vermijden, dat de telkens nieuw ingevoerde begrippen en methoden door een tekort aan toepassingen en voorbeelden niet voldoende voor den leerling gaan leven, aan den anderen kant echter zorg moet dragen, dat men niet verstrikt raakt in een eindelooze rij van steeds gecompliceerdere vraagstukken over een in principe behoorlijk begrepen gebied. De eerste fout veroorzaakt onbevredigende oppervlakkigheid, de tweede leidt tot een machinaal en geestdoodend toepassen van steeds weer dezelfde procédé's. De eerste wordt in de hand gewerkt door besnoeiïng van het onderwijs, de tweede door versteening. Beide rechtvaardigen het ververwijt, dat de wiskunde zelf niet kon deren en dat dus ook het wiskunde-onderwijs heeft te vermijden.

Niemand zal kunnen beweren, dat het hierin volkomen is geslaagd; op nieuw blijkt hier aanleiding tot herziening, tot een verbetering, die met instandhouding van de geest-vormende waarde van de wiskundige vakken, de geest-voedende zal moeten vergrooten. Over de vraag, wat er veranderd zal moeten worden, verschillen de meeningen van hen, die allen eenstemmig van de wenschelijkheid van hervorming overtuigd zijn. Het is hier niet de plaats, op dit meeningsverschil in te gaan. Als persoonlijke wensch moge hier daarom slechts worden uitgesproken, dat de verwachte wijziging een einde zal maken aan de rampzalige en onwezenlijke scheiding tusschen lagere en hoogere wiskunde, die grootendeels verantwoordelijk is voor de hypertrophie, waaraan in het middelbaar onderwijs en in nog veel hoogere mate bij de studie voor sommige actes, de elementaire meetkunde, de lagere algebra en de vlakke driehoeksmeting ten prooi zijn gevallen. Besnoeiïng van de uitwassen, die in al deze drie vakken te vinden zijn, zou tijd vrij maken om dieper inzicht op te wekken in tal van begrippen, die nu slechts zoover ontwikkeld worden, dat het practisch rekenen onbelemmerd voort kan gaan (als voorbeelden noem ik het irrationale getal en de limietovergangen), en om aandacht te schenken aan de logische structuur van de opgebouwde systemen (axiomatische behandeling van de grondslagen der vlakke meetkunde aan het einde van den cursus). Daarnaast zou men dan in de hoogere klassen door een uiteenzetting van de beginselen van de analytische en de synthetisch-projectieve meetkunde en vooral van de differentiaal- en integraalrekening een zeer veel ruimeren kijk op de wiskunde kunnen geven, dan bij de thans heerschende beperking, nu het H.B.S.-onderwijs in meetkunde toch eigenlijk in principe niet verder voert dan tot waar de Grieksche wiskunde reeds gekomen was, mogelijk is, om zoodoende bij te dragen tot de bestrijding van de uit onbekendheid met het ware wezen der mathesis ontstane vooroordeelen, waarover ik in het begin sprak.

Ik wil hier uitdrukkelijk aan toevoegen, dat de hier in groote lijnen geschetste reorganisatie niet alleen zou moeten gelden voor hen, die later de wiskunde bij hun studie noodig hebben en die thans al tenminste op het β-Gymnasium een meer modernen vorm van onderwijs kunnen genieten dan op de

schromelijk verwaarloosde H.B.S. mogelijk is), maar, althans tot op zekere hoogte, voor alle leerlingen van scholen, welker einddiploma's recht geven tot het afleggen van universitaire examens.

Deze eisch zal ongetwijfeld onredelijk worden gevonden; men is er nu eenmaal van overtuigd, dat een theoloog, een philosoof, een jurist niets ter wereld met de wiskunde hebben uit te staan en dat het dus even groote dwaasheid, hen mathematisch te willen ontwikkelen, als dat men oude talen wil leeren aan wis- en natuurkundigen. En toch! Het is waar, dat voor de meerderheid van hen, die tot een der genoemde categorieën behooren, de gebruikelijke stellingen en berekeningen van de lagere wiskunde niet meer belang hebben, dan er gelegen is in de vormende waarde, die er van de bestudeering daarvan uitgaat (een belang, dat trouwens voor hen allerminst te versmaden is). Maar zouden zij niet gebaat zijn met eenig inzicht in het begrip der functioneele afhankelijkheid en de mogelijkheid tot aanschouwelijke voorstelling daarvan, in de fixeering door een differentiaalquotient van een oogenblikkelijken toestand van een veranderlijke grootheid, in de mogelijkheid van een exact gebruik van het woord oneindig (bron van zoovele sophismata), in het begrip verzameling, in het wezen van een axiomatischen opbouw?[1)]

En zou dit alles niet kunnen worden bereikt, wanneer men het onderwijs wat ernstiger opvatte, de ongeschikten weerde en van de geschikten grootere inspanning eischte; wanneer men de verlammende fictie wilde laten varen van een tegenstelling tusschen wiskunde-aanleg en aanleg voor talen en wanneer men in het wiskunde-onderwijs niet langer wiskundig inzicht met wiskundig uitvindingsvermogen wilde verwarren? Want in die laatste verwarring ligt de oorzaak van het voor de wiskunde schijnbaar zoo bedenkelijke feit, dat menschen met groote intellectueele qualiteiten soms verklaren, dat ze in hun schooltijd in de wiskunde nooit iets hebben kunnen praesteeren. Men moet onderscheiden tusschen theoretisch-mathematisch inzicht en vaardigheid in het oplossen van pro-

1) Het bekende werkje: Jules Tannery *Notions de Mathématiques, Notions Historiques* par Paul Tannery, 5ième édition, Paris 1921 geeft het voorbeeld voor de gewenschte wijze van behandeling.

blemen. Slechts het eerste kan, maar mag ook gevergd worden van hen, die in een andere faculteit dan die der wis- en natuurkunde hooger onderwijs willen genieten; indien zij zich in staat toonen, mathematische redeneeringen met inzicht te reproduceeren, behoeft men geen eigen vondsten van hen te eischen.

Er zal veel moeten veranderen, voor het hier geschetste doel bereikt zal kunnen worden; de vooroordeelen tegen de wiskunde zijn voorloopig nog taai en wijd verspreid; bovendien echter zal een behandelingswijze, zooals boven is voorgesteld heel wat meer van den docent eischen dan de sleurgang, die nu nog vaak gevolgd wordt.

De intrinsieke waarde van de wiskunde is groot, maar de oppervlakkige beschouwer ziet haar niet. Om den leerling die waarde te doen beseffen, heeft een docent meer noodig dan eigen inzicht en eigen vaardigheid in wiskundig werk. Dat meerdere echter - en hier raken we aan een zeer bedenkelijke zijde van het vraagstuk, dat ons bezig houdt - krijgt hij in zijn opleiding in den regel niet.

Dit artikel is niet bestemd, om op dit punt dieper in te gaan. Ik volsta dus met de stelling uit te spreken, dat het hooger onderwijs (en a fortiori de studie voor de middelbare acten) in ons land den a.s. docent in de wis- en natuurkundige wetenschappen, in het algemeen gesproken (dus met waardeering van de sporadische uitzonderingen), op drieërlei gebied verwaarloost: het ontwikkelt hem niet didactisch, niet kennistheoretisch en niet historisch. Daardoor begint hij zijn onderwijs als dilettant in paedagogischen zin; hij loopt gevaar zich niet helder te kunnen uitspreken over het wezen van zijn vak en hij mist het vermogen, om het inzicht in de waarde van de begrippen en methoden, die hij doceert, te wekken door een uiteenzetting van den weg, waarop de wetenschap eens met moeizame inspanning bereikte, wat thans als elementair aan den beginneling wordt geleerd.

Wanneer het hooger onderwijs zal gaan beseffen, dat het zonder schade voor zijn wetenschappelijk karakter in meerdere mate dan tot dusver rekening kan houden met de intellectueele belangen van die overwegende meerderheid onder de studenten in wis- en natuurkunde, die later in het middelbaar en gymnasiaal onderwijs werkzaam zullen zijn en waarvan

het dus in de eerste plaats afhangt, of de vooruitgang der bijzondere wetenschappen ook aan het algemeene geestelijk peil van het ontwikkelde deel van het volk ten goede zullen komen; wanneer deels ten gevolge van een verbeterde opleiding der docenten, deels door hervormingen op grond van eigen initiatief het middelbaar onderwijs zijn eigenlijke doel beter zal kunnen vervolgen, zullen de mathematici er de anti-mathematische strooming van onzen tijd misschien nog eens dankbaar voor zijn, dat zij hen mede gebracht heeft tot het bewustzijn van hunne tekortkomingen.

Oisterwijk.
E.J. DIJKSTERHUIS.

Gezinsloon.

Het is onbetwistbaar, dat in verreweg de meeste vakken tegenwoordig het arbeidsloon niet meer wordt bepaald door de zuivere werking van vraag en aanbod, maar dat aan beide zijden een zekere monopoliseering heeft plaats gehad, waardoor het de resultante is geworden van slechts twee op elkaar inwerkende krachten; zelfs de loonvorming door de publiekrechtelijke lichamen is hieraan niet ontkomen.

Bij dezen: strijd moet ieder der partijen natuurlijk een maatstaf aannemen, waarnaar zij de hoogte resp. van haar eisch en haar bod, of liever de eene het minimum, dat zij wenscht, de andere het maximum waartoe zij kan gaan, bepaalt.

Het kan geen verwondering wekken, dat de arbeiders als grondslag van hun eisch de behoefte aannemen en wel in dien zin, dat het loon van den volwaardigen arbeider ten minste voldoende moet zijn om een gezin te onderhouden. Het is evenmin verwonderlijk, dat de werkgevers hiertegenover de praestatie stellen, zij het dan met dien verstande, dat zij somtijds wel de wenschelijkheid erkennen om, zoo het loon niet hoog genoeg is voor de behoeften van een gezin, door een speciale regeling hun, die inderdaad de kostwinner van een groot gezin zijn, in de kosten daarvan tegemoet te komen, met name door de invoering van zoogen. huwelijks- en kindertoelagen.

In de laatste 15 jaren is de vraag, of dergelijke toelagen noodig en wenschelijk zijn, nogal eens ter sprake gekomen[1)].

1) Zij kwam o.m. ter sprake in de Staatsbegrooting voor 1912 (Hoofdstuk IX, Post en Telegrafie) en bij de behandeling dier begrooting in de vergadering der Tweede Kamer van 15 December 1911. In 1911 en 1912 werd zij door een groot aantal vereenigingen van overheidspersoneel besproken. Zie ook de brochure van *Dr. Th. van der Waerden*. Gezinsloon en kindertoeslag, verschenen in Sept. 1912. In lateren tijd zie men de discussie tusschen de heeren *Koch* (tegen) en *Aengenent* en *Bomans* (voor) in het *Katholiek Sociaal Weekblad* van 1920 blz.

Zij is evenwel door twee omstandigheden uit den laatsten tijd met een geheel tegengesteld karakter veel actueeler geworden en in een inderdaad nieuw licht komen te staan.

De eene omstandigheid is deze, dat thans het loon, hetwelk in een aantal collectieve arbeidscontracten wordt voorgeschreven, inderdaad en welbewust gebaseerd is op het bedrag, dat een gezin met twee of drie kinderen noodig heeft om te leven. Bij de onderhandelingen worden dan ook van arbeiderszijde vaak budgetten van dergelijke gezinnen overgelegd om het goed recht van den eisch aan te toonen en de eindbedragen dier budgetten hebben meermalen een grooten invloed op het eindresultaat gehad. In dit geval wordt dus erkend, dat de bijverdiensten van gezinsleden geen rol bij de loonvorming van het gezinshoofd behoeven te spelen.

Maar juist hiertegenover staat het stelsel, dat onze regeering den laatsten tijd, bij het Bezoldigingsbesluit van 1920 (Stb. 900) schuchter, bij dat van 1924 (Stb. 476) heel wat steviger, voor haar dienaren heeft toegepast, nl. dat het loon alleen voor den man is en dat voor de vrouw en de kinderen, die geacht worden niet zelf te kunnen verdienen, toelagen worden gegeven.

Over de vraag, welk dezer stelsels het juiste is, is onlangs een interessant werkje verschenen van Eleanor Rathbone[1)], waarvan de kennisneming mij ertoe bracht deze zaak ook eens van Nederlandsch standpunt te bezien. Ik heb dan tevens de gelegenheid de aandacht te vestigen op het eigenaardige licht, dat de schrijfster op enkele punten werpt.

Terecht wijst Rathbone erop, dat de opvatting, volgens welke de man den kost voor het geheele gezin moet verdienen, eigenlijk eerst dateert uit den laatsten tijd en wel van de invoering van arbeidswetten. Door alle eeuwen heen toch hebben zoowel in den landbouw als in de nijverheid (huisindustrie en fabrieken) vrouw en kinderen meegewerkt. En ook nu nog komt het voor, dat de vrouw meeverdient, en nog

1) *Eleanor V. Rathbone*. The desinherited family. A plea for the endowment of the family. London, 1924.

vaker, dat de kinderen in loondienst gaan, zoodra de wet dit veroorlooft.

Het heeft ten gevolge, dat de welvaart, waarin de arbeider verkeert, van zijn jeugd tot zijn ouderdom een golvende lijn vertoont. De 13-jarige arbeider immers begint te verdienen en zijn verdiensten nemen gestadig toe tot zijn 22e jaar, wanneer hij als krachtige, volwassen, ongetrouwde arbeider het maximum bereikt en daarover vrij beschikt; gaat hij daarna een gezin vestigen, dan neemt zijn welvaart bij het klimmen der jaren en het toenemen van het aantal kinderen af, totdat ongeveer op zijn 35e à 40e jaar zijn moeilijkste tijd aanbreekt, waarin de kinderen veel kosten en niets inbrengen; dan gaan de kinderen verdienen, steeds meer, en nemen de gezinsinkomsten toe, totdat na zijn 50ste jaar de kinderen gaan trouwen, het gezin verlaten en geleidelijk de inkomsten verminderen, wat nog versterkt wordt door het afnemen der krachten van den vader bij het klimmen zijner jaren; eindelijk wordt op het 65e à 70e jaar weder een minimum bereikt en komt de tijd, dat het eigenlijke arbeidsloon ophoudt en het levensonderhoud op andere wijze wordt verkregen.

Het streven naar een gezinsloon beteekent derhalve het zoeken naar een middel om deze golven, althans het eerste gedeelte der golvende lijn, te nivelleeren en de te beantwoorden vraag is dus: is dit bereikbaar en zijn de tot dusver toegepaste middelen daarvoor geschikt?

Voor de beantwoording dezer vraag is het in de eerste plaats noodig te weten, hoe groot het gezin is, welks uitgaven in ieder geval door het loon moeten worden gedekt. De meeningen hierover loopen uiteen. Men is het er nl. niet over eens, of het een gezin met twee dan wel met drie kinderen moet zijn.

Zoo deelt de heer Delprat in het *Haagsch Maandblad* van November jl. mede, dat in Australië de scheidsgerechten, wier uitspraak in loongeschillen, naar men weet, de partijen bindt, een loon plegen toe te kennen, gebaseerd op de kosten van het levensonderhoud voor een gezin met drie kinderen. Ook Eleanor Rathbone denkt aan een dergelijk gezin en men mag dus wel aannemen, dat in Engeland de vakvereenigingen over het algemeen van deze gedachte uitgaan.

De schrijvers in het *Katholiek Sociaal Weekblad* wilden

het loon baseeren op een gezin met twee kinderen, maar de heeren Aengenent en Bomans meenden, dat dan ook voor de verdere kinderen wat moet worden gedaan. Waarover hieronder meer.

Welke gevolgen heeft het nu voor de maatschappij, als het loon der mannelijke arbeiders wordt gebaseerd op de behoefte van een gezin met eenige kinderen? Dit is de vraag, welke Rathbone tracht te beantwoorden en welke ik op haar voorbeeld met eenige cijfers, die voor ons land ter beschikking staan, uit Nederlandsch oogpunt onder de oogen wil zien.

Vooraf echter deze wellicht wat ondeugende, maar toch zeker niet van beteekenis ontbloote opmerking, dat men wel de behoeften van een gezin als basis van het loon kan aannemen, maar er dan nog geenszins zeker van is, dat het verdiende loon werkelijk tot dekking van die behoeften dient. De loontrekkende toch is heer en meester over zijn geld en het hangt van hem af, hoeveel hij daarvan aan zijn vrouw zal afdragen. Er zijn voorbeelden genoeg, dat de arbeider heel wat voor de voldoening van zijn eigen wenschen achterhoudt en, draagt hij als een goed echtgenoot alles af, dan besteedt hij volgens de Amsterdamsche budgetstatistiek toch altijd nog ongeveer 2 % van zijn inkomsten aan rooken, dus alleen voor zichzelf. De vrouw moet dus meermalen met een bedrag toekomen, dat heel wat lager is dan het loon, en het komt voor, dat de arbeider geweldig voor een loonsverhooging strijdt, maar, als de strijd succes heeft, de verhooging zelf in den zak houdt.

Maar neemt men aan, dat dit uitzonderingen zijn en dat het loon aan het gezin ten goede komt, dan staat men voor dit merkwaardige feit, dat men aan alle arbeiders een loon geeft, behoorende bij een toestand, die slechts bij een betrekkelijk gering aantal voorkomt. De bekende Engelsche statisticus Bowley stelde bij 13475 werklieden een onderzoek naar de gezinsvorming in en vond toen, dat van hen

27.0 %	ongehuwd of weduwnaar zonder kinderen was,
24.7 %	gehuwd zonder kinderen of *met van hen onafhankelijke kinderen*,
16.6 %	met 1 afhankelijk kind,
13.0 %	met 2 afhankelijke kinderen,
8.8 %	met 3 afhankelijke kinderen,
9.9 %	meer dan 3 kinderen,

Het bleek hem, dat in een bepaald jaar in Engeland werkten 8.360.000 volwassen werklieden. Zoo dezen allen een loon verdienden voor een gezin van 5 personen, kregen zij dus mede loon voor 8.360.000 vrouwen en 3 × 8.360.000 = 25.080.000 kinderen. Volgens bovengenoemd onderzoek zouden er echter slechts 5,300.000 gehuwde vrouwen en 9½ à 10 millioen kinderen zijn, zoodat loon werd betaald voor 3 millioen denkbeeldige vrouwen en 16 millioen kinderen, die er niet waren, terwijl daartegenover voor 1¼ millioen kinderen, die er wèl waren, nl. die boven de drie in één gezin, *niet* werd betaald.

Hoe zou dit in ons land zijn? Rechtstreeksche gegevens omtrent de gezinsvorming bezitten wij niet; wel zijn hierover op de telkaarten voor de volkstelling van 1920 vragen gesteld, maar door de zoo betreurenswaardige bezuiniging op het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn de antwoorden op die vragen niet bewerkt. Gelukkig komt de statistiek der Amsterdamsche inkomstenbelasting ons te hulp. De aftrek voor kinderen, dien zij toestaat, stelt in staat een statistiek van het aantal kinderen op te maken en dit juist op de wijze, als wij die noodig hebben, want het zijn de kinderen beneden 18 jaar, die nog niet zelf belastingplichtig zijn, dus minder dan *f* 700 of nog geen inkomen hebben; aangezien echter gezinnen met veel kinderen nog bij een inkomen van *f* 1700 belastingvrij zijn en daardoor niet in de statistiek voorkomen, kunnen eerst over inkomens boven *f* 1700 nauwkeurige gegevens worden verkregen; waar in het jaar, waarover de statistiek loopt (1920/1), wel de meeste werklieden dit inkomen hebben bereikt, mag men aan de cijfers wel eenige waarde hechten. Zij zijn als volgt:

Aantal gezinshoofden met				
	0 kinderen	30239	=	58.0 %
	1 kind	7039	=	13.5 %
	2 kinderen	8825	=	16.9 %
	3 kinderen	3055	=	5.9 %
meer dan	3 kinderen	3001	=	5.7 %
			———	———
		52159	=	100 %

Men mag aannemen, dat de percentages voor het aantal personen met 3 en meer kinderen, als men ze voor de arbeiders in het geheele land wil gebruiken, te laag zijn, want 1e is

de kinderrijkdom te Amsterdam zeker kleiner dan in verschillende deelen van het land, in het bijzonder de katholieke en gereformeerde, en 2e loopt deze statistiek over alle aangeslagenen en is het aantal kinderen bij de arbeiders grooter dan bij de beter gesitueerden. Zoo deelt de administrateur van een der kindertoeslagfondsen mij mede, dat ruim 9 % der werklieden van de aangesloten werkgevers meer dan 3 kinderen en dus recht op uitkeering hebben.

Nu geeft de beroepstelling van 1920 ons eenig licht over het aantal volwassen mannelijke personen, als arbeider werkzaam. Bij de beroepen, waarvan de leeftijd der in het beroep werkzamen medegedeeld wordt (deze is nog niet van allen bekend), blijken 75 % der in de positie D, dus als arbeider werkzamen, boven 20 jaar te zijn. In die positie waren in totaal 1,447,000 personen werkzaam, dus boven 20 jaar 75 % hiervan of 1,085,000. Zij kregen dus loon voor 1,085,000 vrouwen en 3,255,000 kinderen. In werkelijkheid hadden zij slechs (daar er bij de volkstelling van 1,872,000 personen boven 20 jaar 1,272,000 gezinshoofden waren) volgens diezelfde evenredigheid 737,000 vrouwen en volgens bovenstaande percentages 700,000 à 900,000 kinderen. Er zou dan voor 348,000 denkbeeldige vrouwen en 2.3 à 2½ millioen denkbeeldige kinderen worden betaald en voor 90 à 100,000 kinderen, die er wel zijn, niets worden gegeven.

Er zijn dus in ons land eenige honderdduizenden werklieden, die voor zich alleen een loon te verteren hebben, dat eigenlijk mede voor het onderhoud van even zooveel vrouwen en eenige malen zooveel kinderen is bestemd. Voor zoover deze werklieden behooren tot de jongeren, is dit zonder eenigen twijfel uit maatschappelijk oogpunt verkeerd en nog erger is het gevolg hiervan, nl. dat ook het loon der jeugdigen, hetwelk geleidelijk tot dat van den volwassene opklimt, veel te hoog is. Dat de jeugdige personen (ook b.v. ambtenaren en dienstboden) te veel verdienen, wordt tegenwoordig vrij algemeen erkend en een reactie hiertegen, ook in de werkliedenverenigingen, begint reeds merkbaar te worden. Het heeft deze twee ernstige bezwaren, die zich de laatste jaren duidelijk hebben geopenbaard: 1e dat het den prikkel voor de jeugdige werklieden wegneemt om zich in hun vak te bekwamen, omdat zij ook zonder bekwaamheid tot een voldoende

loon komen. Het gemis aan ernst bij en belangstelling in het werk is bij de jonge werklieden nooit zoo groot geweest als na den oorlog. En 2e dat de ongehuwden zich gewennen aan een levenswijs, die hen òf van een huwelijk afhoudt, als hun vrees om die niet te kunnen volhouden groot is, òf een huwelijk doet wagen met de verwachting, dat van de oude levenswijs na het huwelijk geen afstand behoeft te worden gedaan, tot schade dus voor de soliditeit van het gezinsleven.

Naast dit euvel van onnoodig hooge inkomsten voor ongehuwden en gehuwden zonder kinderen noemt Rathbone nog een nadeel, ontstaan uit het baseeren van het loon op de behoeften van een gezin, een nadeel, dat zij van haar standpunt breed uitmeet en in de eerste plaats noemt, nl. dat het in de meeste gevallen belet, dat de vrouw voor dezelfde prestatie als de man hetzelfde loon krijgt. Dan immers zou het aantal hypothetische echtgenooten en kinderen, voor wie de industrie onderhoudskosten moet opbrengen, belangrijk worden vergroot; volgens de beroepstelling van 1920 toch zijn in ons land slechts 13 % van de vrouwen, die een beroep uitoefenen, gehuwd; alleen zouden hierbij nog de kostwinsters moeten gevoegd, wier getal niet bekend is, maar niet zeer groot kan zijn.

Waar dus eenerzijds de ongehuwde vrouw bij gelijken arbeid als de man met veel grooter moeite aan een gelijk loon zal komen, nu dit voor haar inderdaad te hoog is, als het op de behoeften van een gezin is gebaseerd, zal anderzijds hierdoor voor den man het gevaar ontstaan, dat de werkgever er de voorkeur aan zal geven het werk door de vrouw te doen verrichten, zoodra het er slechts eenigszins geschikt voor is.

Zoo moet men wel tot de conclusie komen, dat op deze wijze aan het bedrijf lasten worden opgelegd, die onnoodig, ja zelfs schadelijk uit maatschappelijk oogpunt moeten worden geacht, en dat het probleem aldus kan worden gesteld:

Aangenomen, dat aan het bedrijf geen lasten mogen worden opgelegd, die onnoodig zijn, hoe dan te bereiken, dat het loon gelijken tred houdt met de behoeften van den werkman, zoodat hij het hoogste loon krijgt in den tijd, waarin zijn kinderen het duurst zijn?

Dit probleem is niet nieuw. Het zijn in het bijzonder de openbare lichamen, die het vroeger trachtten op te lossen door

een stelsel van periodieke loons-, resp. salaris-verhoogingen, welke wel in hoofdzaak steunden op het principe van de praestatie, in dien zin nl. dat de ambtenaar bij het ouder worden zijn vak steeds beter leert, zoodat zijn werk steeds meer waard wordt, maar toch van zelf tengevolge hadden, dat het loon steeg tegelijk met het toenemen der behoeften. Toen nog een langen tijd noodig was om van het minimum- op het maximum-salaris te komen, werd in den regel dit laatste inderdaad bereikt, als de kinderen het duurst waren. Door de wijzigingen der salarieering na den oorlog, welke meebrachten, dat de opklimming veel sneller gaat dan vroeger en het maximum meestal reeds na enkele jaren wordt bereikt, is de toestand voor de betrokkenen veel moeilijker geworden.

In den handel echter of liever voor handels- en kantoorbedienden bestaat nog steeds het vroegere systeem van de openbare lichamen; daar immers heeft men de bekende gewoonte van de enveloppe op Nieuwjaarsdag, waarin de bediende geregeld, zij het in de jongere jaren in sterkere mate dan in de latere, een aankondiging van hooger loon vindt, tenzij hij het geheel onwaardig is. In de ondernemingen, die in staat zijn hun kantoorpersoneel een behoorlijk loon toe te kennen, bestaat ten opzichte van stijging van het loon met de behoefte dan ook een bevredigende toestand.

Anders is het met de werklieden, die in den regel op hun 21e jaar reeds op hun maximum zijn. Ook indien dit voor een gezin met twee kinderen voldoende is, blijft toch gezinsvermeerdering een prikkel tot inkomstenvermeerdering. Het spreekwoord zegt, dat ieder kind *f* 1000 meebrengt, en ook nu nog is het een feit, dat een nieuw kind den huisvader zich doet inspannen - en vaak met succes - om meer te verdienen.

Nu de 48-urige werkweek streng wordt doorgevoerd, is die vermeerdering alleen mogelijk door avondwerk (voor kantoorbedienden boeken bijhouden bij anderen, lesgeven en dergelijke, voor werklieden schoenen repareeren, als kelner, suppoost in een schouwburg optreden en derg.) of wel door stuk- of aangenomen werk.

Maar vaak is deze methode van inkomstenvermeerdering niet mogelijk of wel geheel onvoldoende. Daarom is naar een andere oplossing gezocht, waarover, zooals ik reeds vermeldde, in ons land in 1911 en 1912 veel is gediscussieerd, die

in de laatse jaren ook reeds praktische toepassing heeft gevonden en waaraan Rathbone een groot deel van haar boek heeft gewijd, nl. de toekenning van zoogen. kinder- en eventueel ook van huwelijkstoeslagen.

Onze regeering is met dit stelsel begonnen in het *Bezoldigingsbesluit 1920*, dat aan elken gehuwden rijksambtenaar met minder dan *f* 5000 salaris voor ieder kind boven het tweede 2½ % van de jaarwedde toekende met een minimum van *f* 50 en een maximum voor alle kinderen samen van *f* 200. Veel verder gaat het *Bezoldigingsbesluit 1925*, volgens hetwelk 1e den ongehuwden ambtenaar de beide laatste periodieke verhoogingen onthouden worden; 2e geen gehuwde ambtenaar minder dan *f* 2000 salaris geniet (met dien verstande, dat hij, die minder had en bij zijn huwelijk op dat bedrag is gebracht, het verschil door mindering op zijn periodieke verhoogingen moet inhalen); en 3e de ambtenaar voor elk kind 3 % van zijn jaarwedde ontvangt en wel ten minste *f* 50 en ten hoogste *f* 200 per kind. Hierdoor wordt dus het verschil in salaris tusschen een ongehuwden ambtenaar en een met veel kinderen, die precies hetzelfde werk doen, zeer groot. Voor een ongehuwden klerk b.v. is het maximum *f* 1800, voor een met 5 kinderen *f* 2300; voor een commies resp. *f* 3100 en *f* 3910, voor een secretaris-generaal *f* 8500 en *f* 9500.

Ook in het particulier bedrijf past men, ondanks de sterke verhooging der loonen, hier en daar dit stelsel toe. Volgens de laatste statistiek der collectieve arbeidscontracten bestonden er op 1 Juni 1924 71 collectieve contracten, d.i. 9 % van het totaal, waarin bepalingen omtrent gezins- en kinderbijslagen voorkwamen; daarbij waren 61,300 werklieden, d.i. 22 % van het totaal aantal, betrokken. De belangrijkste van deze bedrijven waren de mijnen, de machinale schoenindustrie, de sigarenindustrie, het bakkersbedrijf en de bloembollenteelt. Het bedrag van den toeslag is *f* 0.50, *f* 0.75 of *f* 1.- per week per kind boven het tweede of het derde, wat bij een gemiddeld loon van *f* 30 per week, dus op 2 à 3 % daarvan neerkomt.

Aangenomen nu, dat men met een dergelijke regeling werkelijk een tegemoetkoming wil geven aan de grootere gezinnen, wat is dan de beteekenis van bedragen als de genoemde in verhouding tot de lasten van een dergelijk gezin, die door den kostwinner moeten worden gedragen?

Ter beoordeeling van die beteekenis verwijst Rathbone naar prof. *William Mc. Dougall*, die in zijn werk '*National Welfare and National Decay*' uitrekent, dat ieder gezin erop moet kunnen rekenen, dat ieder kind tot zijn 20e jaar een inkomstenvermeerdering van 10 % meebrengt. Rathbone meent, dat hun, die meer dan £ 700 inkomen hebben, een hoogere toeslag toekomt.

Wat echter den arbeider betreft, zoo rekent zij uit, dat volgens het bekende budgetonderzoek van *Rowntree*, ingesteld vóór den oorlog, indien men de resultaten met de waarde van het geld na den oorlog omrekent, een gezin van man, vrouw en drie kinderen 61 sh. 8¼ d. of *f* 37.- per week noodig heeft en ieder kind 6 sh. 1½ d. of *f* 3.70 per week kost. Het minimum-loon voor een gezin van man en vrouw kan dan *f* 26.- zijn. Gesteld, dat men een stelsel van toeslagen tot het bedrag der werkelijke kosten van kinderen wilde invoeren, dan zou dus het minimum-loon algemeen op *f* 26.- kunnen worden gebracht. Zij rekent uit, dat dan per jaar £ 237½ millioen noodig zou zijn voor kindertoeslagen, waarbij nog is uit te maken, of het bedrijf dezen last zal dragen dan wel de staat dien op zich zal nemen en de belastingbetaler ervoor heeft op te komen.

Hoe zou de zaak in ons land komen te staan? Indien men zou kunnen aannemen, dat het salaris van den rijksambtenaar krachtens de bestaande regelingen voldoende is voor het levensonderhoud van een gezin, bestaande uit man, vrouw en twee kinderen, het loon in de vakken, waarin het collectief arbeidscontract de toekenning van kindertoeslagen voorschrijft, voldoende voor een gezin met twee resp. drie kinderen, is dan de in die regelingen toegekende toeslag voldoende om de kosten van verdere kinderen te dekken?

Het onderzoek, dat het Amsterdamsche bureau van statistiek heeft ingesteld naar de kosten van het levensonderhoud van een aantal gezinnen van verschillenden welstand, geeft hierover uitsluitsel. De resultaten van het laatste onderzoek, loopende over den tijd van 1 October 1923 tot 1 October 1924, zijn nog niet gepubliceerd, maar ik ben toch in staat gesteld hier over de kosten van kinderen in verhouding tot de totale uitgaven van het gezin, eenige mededeelingen te doen. Zij zijn samengevat in de tabel op bladzijde 105, die aldus is samengesteld.

Als kosten van een kind zijn beschouwd die van voeding, kleeding, schoolgeld, lessen en leermiddelen en ten slotte zakgeld en andere kleinigheden. De kosten der voeding zijn op de bij de budgetstatistiek gewone wijze berekend, door nl. het kind, in verband met zijn leeftijd, een bepaald percentage van een volwassene te geven en aldus uit te rekenen, welk aandeel het met zijn percentage in de totale kosten der voeding heeft gehad. Voor de kleeding is aangenomen, dat ieder kind evenveel kostte, hoewel dat, vooral bij de jonge kinderen niet geheel juist is; schoolgeld is natuurlijk alleen voor kinderen in den schoolleeftijd geteld en zakgeld voor de ouderen. Zoo is voor ieder kind uitgerekend, hoeveel percent zijn kosten vormden van de totale kosten van het gezin; daarbij is dan nog niets gerekend voor de duurdere woning, welke een grooter aantal kinderen noodig maakt, voor de dienstboden in beter gesitueerde gezinnen en enkele andere uitgaven, die hooger zijn door het bezit van kinderen. Men mag dan ook gerust zeggen, dat de percentages, die in de tabel voorkomen, minima zijn. Ik heb een steekproef genomen met 100 gezinnen uit het geheele onderzoek, die samen 267 kinderen hadden. Het resultaat vindt men op de volgende bladzijde.

Het toont aan, wat te verwachten was, dat de hoogte der verhouding van de kosten van een kind tot de totale gezinsuitgaven afhankelijk is van deze drie factoren: het bedrag dier totale uitgaven, den leeftijd van het kind en het aantal kinderen in het gezin. Maar hoe deze drie factoren ook zijn, voor alle gevallen blijkt wel, dat het door de regeering in het bezoldigingsbesluit vastgestelde en het in de bovengenoemde collectieve arbeidscontracten opgenomen percentage van 2 of 3 % veel te laag is. Het komt alleen voor bij zeer jonge kinderen, die nog ongeveer niets aan kleeding kosten[1)]. Dat de kinderen in groote gezinnen, vooral aan voeding en kleeding, minder kosten dan in onder gelijke omstandigheden levende kleine gezinnen, ligt voor de hand, maar zelfs in de eerste is het percentage in den regel meer dan het dubbele van dat van het Bezoldigingsbesluit; het ligt gewoonlijk tusschen 7½ en 10 %

1) Onder de 267 kinderen slechts 13 en wel 6 zuigelingen, 5 van 1 en 2 van 2 jaar bij verschillende gezinsgrootten; 3 kostten 2 %, 5 boven 2 tot 2½ % en 5 boven 2½ tot 3 % van het inkomen. Zij zijn in de eerste kolom der tabel tusschen haakjes geplaatst.

Totale uitgaven van het gezin per jaar.	**Aantal kinderen in het gezin.**	**Aantal kinderen, die den leeftijd hadden van**					
		nog geen 6 jaar en wier kosten van de totale uitgaven van het gezin bedroegen		**6 tot en met 12 jaar en wier kosten van de totale uitgaven van het gezin bedroegen**			
		ben 7½ %	**7½ tot 10 %**	**ben. 7½ %**	**7½ tot ben. 10 %**	**10 tot ben. 12½ %**	**12½ % of meer**
minder dan *f* 2000 {	1 of 2	1	8	-	1	2	4
minder dan *f*2000 {	3 of 4	9(3)	2	1	6	1	-
minder dan *f* 2000 {	5 en meer	3(1)	-	1	1	-	-
f 2000-3000 {	1 of 2	11(1)	4	1	5	6	2
f 2000-3000 {	3 of 4	14(1)	-	5	12	6	1
f 2000-3000 {	5 en meer	5	-	1	3	1	-
f 3000-5000 {	1 of 2	6 (3)	1	-	3	1	1
f 3000-5000 {	3 of 4	5(1)	-	2	3	2	-
f 3000-5000 {	5-7	5(2)	-	14	1	-	-
f 3000-5000 {	8	2(1)	-	6	-	-	-

f 5000-8000 {	1 of 2	5	-	1	3	-	-
f 5000-8000 {	3 of 4	-	-	3	1	-	-
f 5000-8000 {	5 en meer	-	-	-	-	-	-
f 8000 of meer {	1 of 2	-	-	-	-	-	-
f 8000 of meer {	3 of 4	3	-	-	-	-	-
f 8000 of meer {	5 en meer	-	-	-	-	-	-
Totaal.....		69 (13)	15	35	39	19	8

Totale uitgaven van het gezin per jaar.	**Aantal kinderen in het gezin.**	**Aantal kinderen, die den leeftijd hadden van**								**Totaal aantal kinderen.**
		13 tot en met 16 jaar en wier kosten van de totale uitgaven van het gezin bedroegen				**17 jaar en ouder en wier kosten van de totale uitgaven van het gezin bedroegen**				
		7½ % ben.	**7½ tot 10% ben.**	**10 tot 12½ % ben.**	**12½ % of meer**	**7½ % ben.**	**7½ tot 10% ben.**	**10 tot 12½ % ben.**	**12½ % of meer**	
minder dan *f* 2000 {	1 of 2	-	-	-	1	-	-	-	1	18
minder dan *f* 2000 {	3 of 4	-	2	7	-	-	-	-	-	28
minder dan *f* 2000 {	5 en meer	-	-	-	-	-	-	-	-	5
f 2000-3000 {	1 of 2	-	-	2	5	-	-	-	-	36

f 2000-3000 {	3 of 4	-	1	2	2	-	-	-	1	44
f 2000-3000 {	5 en meer	-	-	-	-	-	-	-	-	10
f 3000-5000 {	1 of 2	-	1	-	1	-	-	2	6	22
f 3000-5000 {	3 of 4	-	1	2	-	-	-	2	-	17
f 3000-5000 {	5-7	6	2	-	-	4	8	-	-	40
f 3000-5000 {	8	5	-	-	-	3	-	-	-	16
f 5000-8000 {	1 of 2	-	-	1	1	-	1	-	1	13
f 5000-8000 {	3 of 4	1	1	-	-	-	1	-	-	7
f 5000-8000 {	5 en meer	-	-	-	-	-	-	-	-	-
f 8000 of meer {	1 of 2	-	-	1	1	-	-	2	1	5
f 8000 of meer {	3 of 4	1	-	-	-	-	2	-	-	6
f 8000 of meer {	5 en meer	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Totaal.....		13	8	15	11	7	12	6	10	267[1)]

1) Uit 100 gezinnen. N.B. Zie voor de tusschen haakjes geplaatste cijfers in de eerste kolom de noot op de vorige blz.

der totale uitgaven. Het onderwijs legt zelfs aan de personen met lage inkomens groote lasten op; bij de oudere kinderen komen in de kleine gezinnen niet zelden percentages boven 10 voor en zelfs vindt men bij de inkomens van *f* 3000.-*f* 5000 nog 6 kinderen met 12½ % en meer en ook bij de beter gesitueerden (boven *f* 8000 inkomen), die een hoog schoolgeld naar evenredigheid van hun inkomen betalen of wel kinderen laten studeeren, komen hooge percentages voor. Het is dan ook voor ieder duidelijk, dat de secretaris-generaal, die drie kinderen heeft en voor ieder van dezen *f* 240 of samen *f* 720 ontvangt, daarmede ternauwernood de kosten van één kind gedekt ziet.

Ik durf dus zeggen, dat de bestaande kindertoeslag-regelingen slechts zeer weinig beteekenen en wel den schijn aannemen, alsof de gezinnen erdoor worden geholpen, maar in werkelijkheid verre beneden de kosten van een gezin blijven.

Zou men een rationeele regeling willen maken, dan zou deze aldus moeten zijn, dat het minimum-loon voor ongehuwden en voor gehuwden zonder kinderen (wier onderhoudskosten niet veel verschillen; er zijn geen statistische gegevens over de uitgaven van ongehuwden, maar men mag aannemen, dat zij door hun pension-leven allerlei kosten hebben, die gehuwden niet kennen) hen in staat moet stellen daarvan behoorlijk te leven, terwijl de tweede categorie, als zij kinderen krijgt, voor ieder kind een toeslag ontvangt, die geacht kan worden de kosten van een kind ongeveer te dekken.

Een dergelijke regeling zou veel minder verzet ontmoeten dan die, welke thans hier en daar wordt toegepast, en zou velen, voor wie kindertoeslagen thans onaannemelijk zijn, zeker daarmede verzoenen.

Het voornaamste bezwaar is altijd geweest, bij de discussie in de Tweede Kamer in 1912 en later, dat het stelsel bevordert òf het ontslaan en niet meer in dienst nemen van werklieden met te veel kinderen, omdat zij voor den werkgever te duur zijn, òf wel een sterken loondruk op de gehuwden. Dit is de reden, dat de niet-kerkelijke vakvereenigingen nimmer iets van de toeslagen hebben willen weten. Het gewicht van dit bezwaar, zoolang het loon niet overmatig hoog is en de vakvereenigingen groote moeite hebben het zelfs maar op peil te houden, valt niet te ontkennen; is het loon echter wel voldoende, dan verandert de toestand en zal er van loondrukking geen sprake

behoeven te zijn, mits... ervoor wordt gezorgd, dat het voor de onderneming gelijk blijft, of zij een ongehuwde dan wel een werkman met veel kinderen in dienst neemt.

Tweeërlei regeling is hiervoor mogelijk: òf wel er wordt een rijkskinderfonds opgericht, dat zijn inkomsten vindt uit een omslag der uit te keeren bedragen over alle ondernemingen naar het bedrag, dat zij aan loon betalen, òf de uitkeeringen worden door het rijk betaald en uit de belastingen bestreden. Het eerste schijnt juister, omdat het hier een loonkwestie betreft en omdat men, indien het rijk uitkeert, het recht en zelfs den plicht van het rijk om zich te mengen in de besteding van het geld, zou moeten erkennen. Indien de werkgever een bepaald percentage van het loon betaalt, onafhankelijk van het aantal kinderen, dat zijn personeel mocht hebben, heeft hij geen reden meer den ongehuwde boven den kinderrijke te kiezen.

Dit is ook het doel van de reeds bestaande kindertoeslagfondsen, waaraan de aangesloten werkgevers allen eenzelfde percentage van hun loonbedrag betalen; gewoonlijk is dit 1 %; bij den R.K. bond van schoenfabrikanten werd het oorspronkelijke bedrag van 3 % tot 1 % verminderd (met wijziging der uitkeering voor kinderen boven het tweede in boven het derde kind), toen de werkgevers, die werklieden met weinig kinderen hadden, zich beklaagden, dat zij zooveel voor anderen met kinderrijke werklieden moesten storten. Bij een algemeene rijksregeling zal er voor dergelijke klachten geen reden meer zijn.

Andere bezwaren zijn de mogelijkheid van een veel te sterke bevolkingsvermeerdering, als een grooter aantal kinderen geen hoogere uitgaven meer vergt, en van verzwakking van het verantwoordelijkheidsgevoel bij den vader, als zijn knideren hun geld van zelf opbrengen, zoodat hij van zijn loon meer voor zichzelf kan besteden. De vrees voor deze gevolgen schijnt wat overdreven: het zijn niet de kosten alleen, die velen van het krijgen van kinderen afhouden, en het verantwoordelijkheidsgevoel is een persoonlijke eigenschap, waarvan de aanwezigheid volstrekt niet steeds afhangt van het voor de opvoeding der kinderen aanwezige geld.

De groote vraag is evenwel: wettigt het economisch resultaat een dergelijke ingrijpende verandering in het toonstelsel en is het ook praktisch mogelijk tot die verandering te geraken?

Zij is alken gewettigd, indien de op het bedrijf rustende lasten zoodanig verminderen, dat òf wel een prijsverlaging mogelijk is, waardoor de koopkracht van het loon stijgt, òf wel de kapitaalvorming kan toenemen, welke beide tot de in den tegenwoordigen tijd zoo noodige grootere productie leiden.

De cijfers, die ik hierboven heb gegeven over het aantal werklieden en hun kinderrijkdom, kunnen hierover wel eenig licht verspreiden.

Stellen wij het gemiddelde vaste weekloon van den werkman op het oogenblik op *f* 30, dan zou aan de 1,085,000 werklieden, die er bij de volkstelling van 1920 waren, per jaar *f* 1.7 milliard loon worden betaald. Dit verschilt betrekkelijk weinig van het totaal bedrag aan loon, dat voor de verzekering der werklieden tegen de gevolgen van ongevallen aan de Rijksverzekeringsbank wordt opgegeven en dat in 1922 bedroeg *f* 1.4 milliard. Men mag dat bedrag dus wel als basis gebruiken.

Over den kinderrijkdom der werklieden hebben wij geen afdoende gegevens. Was de statistiek der ambtenaren bij het rijk in orde, dan moest de toepassing der regeling van de kindertoeslagen, welke dezen genieten, cijfers daarover opleveren; zoover is men echter nog niet. Wel ontving ik gegevens van twee kindertoeslagfondsen, krachtens een collectief contract ingesteld, nl. van de sigaren- en van de schoenfabrikanten, maar deze getallen zijn wat klein. De bij het eene fonds aangesloten werkgevers hadden samen 6000 werklieden, wier gezamenlijk aantal kinderen, voor wie uitkeering plaats had (boven de drie), was 1112, d.i. 18½ %; bij het andere bedroeg het aantal werklieden 2495, dat der kinderen (boven de twee) 668 of 27 %. Deze percentages zijn hooger dan die der aangeslagenen in de Amsterdamsche inkomstenbelasting, hierboven reeds genoemd; hun aantal kinderen boven 3 was 8 %, boven 2: 16 %; de oorzaken van deze verschillen zijn aldaar mede reeds genoemd.

Gaat men uit van de veronderstelling, dat het loon gebaseerd is op het onderhoud van een gezin met twee kinderen en dat, volgens hetgeen kan worden afgeleid uit de tabel op blz. 105, getrokken uit de Amsterdamsche budgetstatistiek, een kind in een klein gezin gemiddeld 10 %, in een groot gezin 7½ % van de totale uitgaven vereischt, dan ontvangen de 1.085.000 werklieden bij een gemiddeld loon van *f* 30 per week voor twee kin-

deren 20 % hiervan of *f* 340.000.000 per jaar. Naar den maatstaf van de Amsterdamsche inkomstenbelasting zouden 1.085.000 werklieden 612.910 kinderen hebben in gezinnen met 5 kinderen of minder en 78.972 kinderen in gezinnen met meer dan 5. Neemt men aan, dat deze cijfers voor het geheele land met ¼ moeten worden verhoogd, dan zou te rekenen zijn op 760,000 kindered, voor wie 10% en 100,000 kinderen, voor wie 7½ % van het loon van den vader moet worden uitgekeerd. Bij een loon van *f* 30 per week is dat dus resp. *f* 118,560,000 en *f* 11,700,000 of *f* 130 millioen per jaar, terwijl thans wordt betaald *f* 340,000,000. Uit deze regeling zou dus voor de gezamenlijke werkgevers een vermindering van kosten van *f* 110,000,000 per jaar of 8 % van het geheel loonbedrag voortvloeien, die voor prijsvermindering of kapitaalvorming beschikbaar zou komen. Waarbij nog gevoegd moet worden de besparing uit een belangrijke vermindering der loonen van jeugdigen, die thans te veel verdienen, doordat zij te snel tot het loon van den volwaardige opklimmen, zooals hierboven is uiteengezet.

Aldus de theorie. Van de tegenwoordige regeling praktisch te komen tot een nieuwe, betere, zal zoo eenvoudig niet zijn. De loonen, die nu eenmaal zijn vastgesteld en mede strekken tot onderhoud van niet bestaande kinderen, zullen zeer bezwaarlijk kunnen worden verminderd. Men zal dus eerst kunnen beginnen met nieuw aangestelden, zooals b.v. reeds de Metaalwerkersbond bereid is genoegen te nemen met een regeling, waardoor het maximum op hoogeren leeftijd wordt bereikt. Eerst zal dus het loon van jongens en meisjes lager moeten worden gesteld en de opklimming verlangzaamd; tegelijkertijd zou dan voor kinderen boven 2 of 3 in hetzelfde gezin een toeslag kunnen worden ingevoerd. Geleidelijk zou dan het stelsel volledig in toepassing worden gebracht: daardoor zou het voor loon beschikbaar te stellen bedrag steeds dalen, het naar evenredigheid van dit loonbedrag over de gezamenlijke werkgevers te verdeelen, voor kindertoeslagen benoodigde steeds stijgen, totdat de normale toestand werd bereikt. Vele kwesties van praktischen aard, alle uitvoerig door Eleanor Rathbone behandeld[1)], zouden daarbij om oplossing

1) Men zie ook het opstel van Anna Polak in *De Economist* van Mei 1925.

vragen; ik ga daarop niet in, omdat het mij alleen om de algemeene lijnen is te doen.

Dit betreft dan de werklieden. Voor het hoogere personeel en voor de ambtenaren in openbaren dienst staat in beginsel de zaak niet anders. Toch doet zich de vraag voor, of hier het doel niet beter te bereiken is door weder terug te keeren tot den toestand van vroeger met een laag aanvangsloon en geregelde opklimming tot den tijd, waarin de kinderen de grootste uitgaven vorderen[1].

Het is mijn bedoeling niet in dit opstel bepaaldelijk een pleidooi voor kindertoeslagen te houden. Hoofddoel was om met cijfers aan te toonen, hoe men ervoor staat, als men, aannemende, dat het voor loon beschikbare bedrag voldoende is om allen, die daarin moeten deelen, een behoorlijk levensonderhoud te verschaffen, en van oordeel, dat de arbeidende jongens en meisjes van thans onnoodig en onwenschelijk hooge loonen genieten voor hetgeen zij praesteeren en dat ook ongehuwde volwassenen en gehuwden zonder kinderen wel aanspraak hebben op een loon, waarvan zij behoorlijk kunnen leven, maar daarnaast geen onderhoudskosten behoeven voor kinderen, die zij niet hebben, terwijl zij, die veel kinderen hebben, te weinig ontvangen,... hoe men, als men dit alles aanneemt, theoretisch althans, een billijker verdeeling van dat bedrag zou kunnen krijgen en wellicht nog overhouden, en dat zonder in het euvel te vervallen, hetwelk vroeger bij de overweging van kindertoeslagen tot zoo sterk verzet leidde.

Dat er in de tegenwoordige loonvorming iets niet goed is, dat zij niet in het belang der gemeenschap is, staat voor mij vast. Of de tijd reeds is gekomen daarin verandering te brengen en of het denkbeeld van Rathbone praktisch te verwezenlijken is, laat ik in het midden; ik achtte het de moeite waard op de mogelijkheden de aandacht te vestigen aan de hand van cijfers, die ook op zichzelf wellicht belangstelling kunnen wekken.

J.H. VAN ZANTEN.

1) Slechts rijst de vraag, of de sterke, in de meeste gevallen te sterke verlagingen van de salarissen der rijksambtenaren in den laatsten tijd de aangegeven oplossing voor deze categorie niet onmogelijk heeft gemaakt; hierop ga ik echter niet verder in.

Spitsbergen.

Aan mijn reisgenoote C. Musquetier.

In de eerste dagen van de reis, toen het stoomschip ‘Tjerimai’, van de Rotterdamsche Lloyd, ons langs de Noorsche kusten voerde, hier en daar de fjorden binnenglijdende die men als toerist behoort te zien, had ik het onbehagelijke gevoel, dat wij, passagiers, wonderveel geleken op de twee reizende Amerikanen om wie ik zoo gelachen had: bij den Keulschen Dom gekomen, bedachten deze haastig gebakerde yankees een tijdbesparende combinatie: de een liep buiten om het gebouw heen, de ander ging er binnen; zoo hadden zij het samen met halve moeite gezien! Deden wij eigenlijk niet erger? Immers wij vergenoegden er ons mee òm Noorwegen heen te varen, met hier en daar een vliegbezoekje aan een kustplaats. Norheimsund - onze eerste halte - och ja, wel schilderachtig; de tocht vandaar uit in de twee-wielige karretjes, met de kittige paardjes, wel boeiend en ook prettig... voor zoover men er in mocht zitten en het verwijtende gezicht van den koetsier, bij de minste stijging van den weg, ons er niet uitjoeg, maar een werkelijken indruk van land en volk kan men bij die vlugge excursies niet ontvangen. Erger was het in Aandalsnaes, waar, niettegenstaande den stroomenden regen, de tocht op het vastgestelde uur door moest gaan, omdat deze nu eenmaal door Bennett's Reisbureau was in elkaar gezet en we huiverend door het beroemde Romsdal trokken: wij konden ons voorstellen hoe mooi die machtige bergen, fijn dooraderd van tallooze kleine watervallen, moesten zijn bij zonneschijn, maar nu was de natuur doodsch en onheil-

spellend en het uitzicht telkens belemmerd door de dichte wolkgevaarten die langs de toppen schoven. Zoo ‘deden’ wij die eerste fjorden.

Maar naarmate de ‘Tjerimai’ zich noordelijker richt, raak ik mijn baloorige stemming kwijt. Het panorama langs de kust begint een eigenaardige, fascineerende physionomie te krijgen. Als vanzelf houd ik op het te vergelijken met andere, vroeger geziene landschappen, uit is het met critiseeren, wenschen en pruttelen; 's avonds, bij zondsondergang, op het hoogste dek gezeten, onderga ik als een zalige bedwelming de schoonheid van de mij omringende natuur: de eindeloos wisselende kleurenharmonie tusschen zee, berg en lucht. Loodgrijze wolken jagen boven strenge rotsprofielen en daar beneden de zachte glinsteringen van de zee, die zich plooit in fijne rimpels. Hier en daar wordt de massieve rotsketen onderbroken en openen zich eindelooze vergezichten van deinende toppen, tegen een wazigen hemel. Langzaam dalen de avondnevels, sterker en dieper glanst de zee, alle lijnen verijlen en verdoezelen, lucht, rots en water vloeien ineen; wild, in wijde bogen, fladderen de meeuwen. We varen rakelings langs een hoogen, stuggen rotsklomp die, als een eenzame wachter, zich uit de zee verheft, met aan zijn voet een vuurtoren, waarin gloeit het roode licht; aan den horizon, stralend in rossen gloed, teekenen zich de fijne silhouetten der Lofodden af. We zijn den Pool-cirkel gepasseerd en hebben nacht en duisternis voorloopig vaarwel gezegd. Na Tromsö - een vrij banale havenstad van 10,000 inwoners, met in den omtrek, als *great attraction* een kamp waarin eenige Laplanders hun koopwaar aanbieden en ten pleiziere der vreemdelingen hun rendieren slachten, of hun onsmakelijke pannekoeken bakken, na Tromsö dan, verlaten wij de kust om, door de IJszee, recht op Spitsbergen aan te stoomen. Grauwe wolken, een grauwe, schuimende, hobbelende zee, veel zeezieken; de stemming verandert: koud, triest en meedoogenloos wordt de natuur om ons heen en een gevoel van spanning komt over me nu we, dobberend in de Poolregionen, het hoogtepunt (in letterlijken en overdrachtelijken zin) van onze reis tegemoet gaan, de onherbergzame oorden, waar ijsberen, blauwvossen en robben even welig tieren als kippen op een boerenerf. Niet alle passagiers zien met even pope-

lende verwachting het komende tegemoet. Een lief oud dametje werpt vanaf haar haakwerk een onvriendelijken blik op de golven en zegt tot haar buurvrouw: ‘gisteren bergen en wolken, vandaag water en wolken en dan die kou! Dat mag nu allemaal heel mooi en interessant zijn, maar ik zal toch blij zijn als ik weer rustig in Zabbelkerke zit’. En in haar even opglanzende oogen lees ik visioenen van een tuintje met begonias, een knus prieeltje, een theeblad met flikkerend lichtje... Men zou nimmer met meer recht kunnen vragen: ‘wat doe je in de kou?’

Na twee dagen varen, bereiken wij het eiland en komen wij door de breede IJsfjord in Barentsburg aan - tegenwoordig helaas meer bekend onder den uitheemschen naam Green Harbour - een der weinige plekken van Spitsbergen die bewoond zijn, bewoonbaar door den warmen golfstroom die langs de westelijke kusten spoelt. Het geheele, door ijs omstuwde, noordelijke en oostelijke gedeelte van het eiland, dat ongeveer zoo groot is als Holland en België samen, vormt een woestenij, die alleen door jagers en visschers af en toe bezocht wordt.

Vroolijk wappert ons op Barentsburg de Hollandsche driekleur, onder een stralende zon, een welkomstgroet toe. Die vlag is geen beleefdheid ons door vreemde heerschers bewezen. Wij zijn, merkwaardig genoeg, de laatste bezoekers van ‘Niemandsland’: toen we enkele dagen later te Bergen aanlandden, zagen we de stad in feestdosch, ter viering van het feit dat Noorwegen de souvereiniteit over Spitsbergen, haar door de Spitsbergen-conferentie, in 1920 te Parijs gehouden, toegekend, officieel had aanvaard. Thans voelden wij ons in Niemandsland op Hollandschen bodem. Waren wij er niet de gasten van Ir. H.H. Dresselhuys, den energieken directeur van de Spitsbergen-Compagnie, een Nederlandsche onderneming, die sinds een vijftal jaren den kolenrijkdom van Barentsburg exploiteert? Kranig wordt hier de traditie van Oud-Hollandschen durf en ondernemingsgeest voortgezet en hecht zijn de banden die deze jonge onderneming met het verleden binden. In 1596 werd het eiland door onze landgenooten Jacob van Heemskerck, Willem Barentsz. en Jan Cornelisz. de Rijp, die op zoek waren van een korten zeeweg naar Indië, ontdekt en gedoopt met den naam dien het nu nog

draagt[1]. Reeds vanaf het begin der 17de eeuw trokken talrijke robben- en walvischjagers er heen, om er hun gevaarvol bedrijf uit te oefenen. Gevaarvol, omdat zij zich niet alleen moesten wapenen tegen koude en honger, maar ook tegen de aanvallen der Engelschen, die het monopolie der vischvangst opeischten, hetgeen tot bloedige schermutselingen aanleiding gaf. Allengs behielden de Hollanders, die door vaardigheid en doorzicht in hun bedrijf de Engelschen de loef afstaken, de overhand. Zij stichtten groote traankokerijen op de noordwestelijke kust van Spitsbergen en gaven die plek den sprekenden naam van Smeerenburg. Weldra zagen de Engelschen zich dan ook genoodzaakt hun traan daar, bij hun vijanden, in te slaan. Niettegenstaande Fransche kapers, onder aanvoering o.a. van den vermaarden Jean Bart, bij herhaling veel schade in hun bedrijf aanrichtten, wisten de Hollanders zich te handhaven en bleef onze walvischvangst bloeien tot het begin der 19de eeuw. Van toen af was het, bij gebrek aan walvischen, die langzamerhand uitstierven, gedaan met de eens zoo levendige jagerij. Heden ten dage komen zij alleen nog in menigte in de Zuidpoolstreken voor. Dit neemt niet weg dat gedurende onze reis eenige malen kleine scholen walvisschen door de passagiers zijn waargenomen.

Zoo hadden wij dus het noordelijkste plekje bereikt, waar wij door medemenschen verwelkomd zouden worden, want Smeerenburg, veel hooger gelegen, is nu onbewoond. Wonder boven wonder - Spitsbergen is 's zomers meestal door nevelen omhuld - zagen wij de nederzetting in zonneschijn badend en zoo bleef het gedurende ons vierdaagsche bezoek aan het eiland. Toch was de eerste aanblik van Barentsburg weinig aanlokkelijk: kale, roestkleurige bergketenen die, in geleidelijke glooiingen in zee afdalen; bij de landingsplaats de verladingsbrug met kabelbaan en hooge kranen voor het inschepen der kolen, een ikade van gewapend beton, nog in aanbouw, daarachter de bedrijfsgebouwen en woningen der mijnwerkers, met de kleinere en grootere huizen van de ingenieurs, den

1) Ik ontleen alle volgende historische bijzonderheden aan: *De Nederlandsche expeditie in 1920 tot het onderzoek naar de mogelijkheid der exploitatie van de steenkolenvelden op Spitsbergen*, door Ir. H.H. Dresselhuys (F.J. Belinfante, 's-Gravenhage), en aan *Spitsbergen*, een korten gids, die ons aan boord verstrekt werd.

dokter, de opzichters, enz., alles van hout, verderop de mijnschachten[1]. Geen tuin, geen boom, geen gras, alleen tallooze vroolijke bloemetjes, verscholen in het bruine, korte gewas dat de bergen overdekt. Eén groote, troostelooze woestenij, waar op korte afstanden de houten gebouwtjes op liggen verspreid; geen paden, geen wandelwegen: één zigzagweg voor vervoer bestemd, stijgt van de landingsplaats naar de gebouwen. Een benauwde rioollucht hangt hier en daar over de nederzetting, de trekhonden, in een groot hok opgesloten, verheffen een wild gehuil. En toch, niettegenstaande die weinig vroolijke omgeving, voelt men zich hier niet somber gestemd. Want er ligt als een atmosfeer van opgewekte arbeidzaamheid over het bedrijf; de frissche, prikkelende berglucht, de droge koude, heeft een stimuleerenden invloed; een arbeider verzekerde dat hij hier vijftien uur kon werken tegen acht uur in zijn vaderland. Men klautert urenlang rond in het eiland - ik spreek uit ervaring - over een deels steenachtigen, deels zwaar moerassigen bodem, zonder zijn lichaam te voelen.

Hoe zal ik U Barentsburg beschrijven, zooals ik het zag op dien zonnigen zomerdag, de plaats der onverwachte dingen, van verrassingen en tegenstellingen.

Na onder leiding van den Heer Dresselhuys een uurtje door een der mijngangen gewandeld te hebben, waar het stevig vroor, zoodat witte kristallen zich aan de wanden gevormd hadden - een fantastische aanblik - terwijl buiten geen sprake was van vorst, wachtte ons een thee in het directie-huis, het grootste gebouw der nederzetting. Moeizaam zwoegend door mul zand en steenen, klommen wij er heen. Ik stelde mij voor een holle zaal te zien, met keukenstoelen en de allernoodzakelijkste gebruiksvoorwerpen en in werkelijkheid ben ik als met een tooverslag verplaatst in een der elegantste ontvangkamers die men zich denken kan, waar niets wat verfijnde, smaakvolle luxe bieden kan ontbreekt en een gracieuse gastvrouw ons vriendelijk tegemoet treedt. Buiten een arbeidsterrein door wildernis omgeven, binnenin de huizen en barakken zooveel comfort en gezelligheid als moge-

1) Opmerkelijk - en zeer voordeelig voor de exploitatie, - is de (vanuit de fjord gezien) bijna horizontale ligging der kolenlagen en de korte afstand die ze van de haven scheidt.

lijk is, aldus is de toestand in Barentsburg. Want zij die de energie hebben hier te overwinteren, zij die maandenlang kou, duisternis en eenzaamheid trotseeren, moeten zorgen dat binnenshuis, tenminste voor korte oogenblikken, alle gemis vergeten wordt. Slechts een klein percentage der arbeiders blijft den winter over en heeft den moed in November het laatste schip te zien vertrekken, met de wetenschap dat tot April alle contact met de buitenwereld verbroken blijft. Wee hem die tot de ontdekking komt dat hij iets noodigs heeft vergeten in te slaan, want het eiland levert buiten steenkool, wild (beren, vossen, eenden) en visschen, niets op: al wat tot gebruik of verbruik noodig is, wordt ingevoerd, tot het kleinste stuk hout, den geringsten spijker toe. In de eindelooze schemer-donkere poolnacht blijft men aan zichzelf en aan eigen initiatief overgelaten; eenige comfort maakt thans die vrijwillige ballingschap dragelijk. Vroeger was dit anders: in de 17de eeuw liet een Engelsche maatschappij een aantal ter dood veroordeelden naar Spitsbergen zenden; gratie werd hun beloofd indien zij toestemden er te overwinteren. Maar in den herfst prefereerden die heeren naar Engeland terug te keeren, om zich daar te laten hangen, inplaats van langer in die onherbergzame oorden te verblijven. Nu is materieel het leven er vrij aangenaam. De kolenschepen en enkele toeristenbooten onderhouden in den zomer de verbinding met het vaste land. Aangezien belastingen noch accijnsen geheven worden, leeft men er goedkoop en kan men het er daardoor goed van nemen. Vee, met het voedsel voor zijn onderhoud, en pluimvee worden ingevoerd en glimlachend toonde de directeursvrouw ons in haar pronkkast het eerste ei dat in de nederzetting was gelegd. De kippenhokken kunnen electrisch verlicht en ook van het daglicht afgesloten worden, om de arme dieren te vrijwaren tegen de lange dagen en nachten, die hen op den duur zenuwziek maakten: de haan ging er over tobben wanneer hij moest kraaien, de hoenders raakten in de war met leggen en over het uur van op stok te gaan werd hevig gekrakeeld.

Wij vierden Koningin Emma's verjaardag in Barentsburg. Ons schip was daarom in vollen vlaggentooi, Spitsbergensche gasten werden aan den feestdisch genoodigd en 's avonds was het bal aan boord. Tegen middernacht, toen de zon, pal

in het noorden, verleidelijk flonkerde - wij vroegen ons af of zij nog aan het dalen of reeds aan het stijgen was, - gaven mijn reisgenoote en ik er de voorkeur aan ons ijzeren eilandje, waar bij kunstlicht, in de volle, heete *social hall* de passagiers met ernst en aandacht 'stepten', te verlaten, om een wandeling te maken op het groote, steenen eiland, waarheen wij waarschijnlijk nooit meer in ons leven gelegenheid zouden hebben terug te keeren.

Barentsburg lag in doodsche stilte uitgespreid, want de inwoners sliepen, al scheen de zon fel neer op hun barakken: immers het was 'nacht'. Vreemd treft ons die middernachtzon, die noch aan zomer, noch aan winter denken doet: een felle, maar tegelijk stuursche zon, die geen vroolijkheid schenkt aan het landschap, maar het doet oplichten in bleeken, kouden glans. Over de bruine bergglooiingen loopen wij langs den oever der baai naar het Noorsche radio-station: een wandeling die wij schatten op 20 minuten, maar die in werkelijkheid ongeveer een uur gaans bleek te zijn, zòò vergist men zich in dat ijle licht met de berekeningen van afstanden. Links van ons, in uitgestrekte deiningen, het gebergte, onder onze voeten duizenden teere bloemetjes, lichtend in het donkere mos, rechts de baai, aan den overkant omzoomd met kale toppen, waarvan breede gletschers als marmeren terrassen in de zee afdalen. Geen geluid dan, in de verte, langzaam wegstervend, de muziek van het feestvierende schip. Wij zwegen, om de stilte van die ontzaggelijke natuur niet te verstoren en voort liepen wij naar die andere, veel kleinere nederzetting, waar nu de Noorsche vlag ons tegenwapperde. Ook hier geen mensch, geen geluid: alles slaapt in 't zonlicht; de deuren der houten woningen staan wijd open, want men vreest elkaar niet in die kleine kolonies waar niets in het verborgen geschieden kan. Als schadelijke, bederf aanbrengende insecten heeft ook hier, evenals in Barentsburg, het menschdom het landschap reeds aangevreten en ontsierd: dezelfde leelijke barakken staan er verspreid; inplaats van kranen en betonwerken een niet minder onaesthetische radioinstallatie. Bij de landingsplaats ligt sinister het wrak van een oude stoomboot. Wij willen verder dwalen door dit geheimzinnige, slapende gehucht, maar plotseling wordt de lucht vervuld door een angstwekkend gehuil, als van wilde dieren.

Het zijn de honden, ontwaakt door de stappen der vreemde indringsters.

Een groote, zwarte hond, met stoppelig haar en 't gezicht van een beer (men kent ze door de afbeeldingen van poolexpedities) stapt langzaam, dreigend naar ons toe en ineens bekruipt ons een gevoel van griezel: het onheilspellend gejank om ons heen, de flikkerende oogen van den hond... we zijn met ons beiden alleen in een kolonie van onbekende lieden in hun nachtrust gestoord door onze schuld... vèr van het schip waarvan de rookpluim aanmerkelijk dikker is geworden, als voor naderend vertrek... niemand heeft ons van boord zien gaan, wellicht heeft de 'Tjerimai', zooals meer voorkwam, haar vertrek vervroegd... Al deze door ons hoofd flitsende gedachten maakten dat wij ten slotte heel onheldhaftig het hazenpad kozen en pas weer gerust werden toen het bleek dat onze boot nog onbewogen voor anker lag.

Fier en stil lag het schip in het weidsche landschap en schril was, toen wij het weer betraden, de tegenstelling tusschen die rust en majesteit en ons zonderling menschelijk gedoe: het lawaai der jazz-muziek in de kajuit, het gedrang der dansende voeten, het luidruchtig gepraat, de hitte, het schelle kunstlicht, het omving ons alles als een dwarreling, toen wij uit die wijde verlatenheid ons bij de dansende menigte voegden.

Bij de afvaart wachtte ons een verrassing: wij zouden, voordat wij Smeerenburg aandeden, eerst nog verder in noordelijke richting stoomen, om het pak-ijs op te zoeken, een tocht die aanvankelijk niet in het programma was opgenomen. Het weer bleef gunstig, de zon verliet ons nacht noch dag. Na ongeveer zestien uur varen, zien wij in de verte een lichtende streep: 'de blinkert', roepen zij, die niet voor het eerst deze streken bezoeken. De bunkert, zoo heet de ijsgrens, die reeds van verre zichtbaar is. Vol emotie naderen wij, tot wij met het bloote oog de schotsen gewaar worden. Het schip, zachtkens en behoedzaam vooruitglijdende, raakt ze even aan - we zijn 80.32 N.B., 10.23 O.L. - een revolverschot weerklinkt om het feit te eeren. Vóór ons breidt zich uit de onmetelijke vlakte van ijs en lucht: eerst het drijfijs, dan er tegen stuwend, de compacte massa. Hier begint het wreede rijk van kou en honger, waarheen de Pool,

als een ontzaggelijke magneet zoovele koene zoekers trekt. Maar voor ons, tam toeristenbootje, is het natuurlijk niet weggelegd hier verder door te dringen. Na die eene, schuchtere aanraking deinst het *full speed* achteruit en wendt het den steven naar veiliger streken.

Wij leggen aan in Smeerenburg, dat nu niets anders meer is dan een verlaten, eenige kilometers lange en breede moerassige landtong, aan de landzijde door bergen omsloten. Altijd weer diezelfde met roestkleurig gewas - dat in het zonlicht Rembrandtieke tinten aanneemt - bedekte steengrond, hier en daar er tusschen kleine vlekken lichtgroen mos. De kust wordt omspoeld door de stille, diepblauwe wateren van de Smeerenburgbaai; op den achtergrond oneindige gletschers. Overal dezelfde doodsche stilte, geen levend wezen, behalve af en toe een klein zwart duikeentje, zachtkens wiegend op de golven, om dan plotseling onder water te verdwijnen en een heel eind verder voor den dag te komen. De zon overschijnt het landschap met haar felle en toch bleeke stralen. Het is mij alsof ik de aarde heb verlaten en ronddool op een maanlandschap: zoo vreemd is de verlichting, zoo koud, zoo eenzaam is het om mij heen. Rustend op een steenklomp, tracht ik al dat schoone en wonderbaarlijke in te drinken: die ongekende, teere kleurschakeeringen van goudbruin tot blauw, van 't glanzend blauw der golven tot de smetteloos blanke glinstering der ijsvelden.

Maar ook het verleden dringt zich in mij op. In deze zelfde dorre vlakte was drie eeuwen geleden groot vertier. Hier was vanaf het jaar 1617 het belangrijke walvisch-station Smeerenburg, met zijn groote traankokerijen, waarvan de grondvesten nog duidelijk zichtbaar zijn. Hier stevenden onze moedige zeevaarders op hun kleine scheepjes heen; hier in de wildernis stichtten zij een stad, met winkels, bakkerijen en herbergen, zóó goed van levensmiddelen voorzien, dat zij het er maanden konden uithouden. Den grootsten bloeitijd had de plaats van 1633-1643, daarna, met het begin der open zeevisscherij, kwam het verval en reeds in 1750 was er weinig of niets meer over van de eens zoo levendige traankokerijen. Treffend was het voor de passagiers van de ‘Tjerimai’ om, zoo ver van huis, den grond als bezaaid te vinden met onze bekende roode baksteenen, door onze voorvaderen

hier aangevoerd. Baksteenen herinneren ons aan die voorvaderen en... beenderen, want talrijk zijn de graven van hen die nooit in het vaderland wederkeerden. In den omtrek van het oude Smeerenburg, op het eenzame Doodeneiland en elders aan de kusten der baai, vond een geleerde onder onze reisgenooten merkwaardige voorwerpen, die aan die verdwenen nederzetting herinneren. Gedurende haren bloeitijd maakten de aanvallen van naijverige buitenlandsche compagnieën het noodzakelijk, dat een aantal kolonisten er bleef overwinteren, ter bescherming van de traankokerijen. De eerste overwintering, van Jaeob Seegersz. en zes anderen (1633-1634) slaagde uitnemend, de volgende, van Andries Jansz. van Middelburg met zes makkers (1634-1635) mislukte jammerlijk door ontbering. Roerend van eenvoud, vertrouwen en geloovige berusting is het dagboek door deze stille helden achtergelaten. Hier, op de plek waar nu het monument staat, in 1878 op last der Nederlandsche regeering opgericht, ter herinnering aan die eerste overwinteraars, werden de woorden neergeschreven die ons, vroolijke pleizierreizigers, onder de oogen werden gebracht en ons voor een oogenblik deden opschrikken en huiveren in den maalstroom van genietingen:

...‘Den 14 Januari 1635 sturf Adriaen Jansz van Delft, zijnde de eerste van ons sevenen, doch zijn voort al te mael vol pijn en heel sieck... Den 28 saghen wij de eerste Vos, doch konden hem niet krijgen. Den 29 dooden wij ons roode Vlissinger Hond, daer van wij 's avonds aten. Den 23 February lagen meest plat te Koy; gaven het op in Godts handt. Den 24 sagen wij de Sonne weder, daerover wij Godt loofden, want wij hem zedert den 20 of 21 October des voorleden jaers niet gesien hadden. Den 26 February wij leggen met ons vieren, die noch in 't leven zijn plat te Koy; wij bidden Godt met gevouwen handen, dat hij ons uyt dese droeve werelt verlosse; als 't hem belieft zoo sijn wij gereet’.

Zij stierven allen; toen in het voorjaar de eerste schepen kwamen aanleggen vond de bemanning zeven lijken.

Na een krans gelegd te hebben bij het monument, lichtte de ‘Tjerimai’ het anker en wij stoomden weg van dien grooten doodenakker, van het verre Smeerenburg, waar zoo nameloos is geleden. Voordat wij terugkeerden naar Barents-

burg, om daar eenige passagiers die er achter gebleven waren, op te nemen, voeren wij even de Magdalena-baai door, die in een wijd panorama het schoonste wat Spitsbergen ons geboden had, als in een apotheose vereenigt. Men heeft er de gewaarwording overgeplaatst te zijn in een Zwitsersch hooggebergte, waarvan alleen de toppen zichtbaar zijn gebleven en het overige onder water is verdwenen. Van geweldige massale rotsgevaarten kantelen breede gletscherbanen naar de zee. Als witte vachten hangen zij neer in de schuimende branding, die af en toe, met donderend geraas, groote ijsblokken van hen afslaat. De 'Tjerimai' nadert tot voor een naar schatting vijftig meter hoogen gletschermuur die ongenaakbaar steil uit de zee oprijst. Diepe kloven en holen in het ijs brengen doorschijnend blauwe lichtvlekken op het glinsterend wit zijner oppervlakte. Dan keeren wij terug naar den uitgang der baai en ik ontwaar een wit en lichtend sprookjes-eiland, dat als een bloem rust op het water. Het blijkt een nog op eenigen afstand verwijderde ijsberg te zijn. Bij het verlaten der baai varen wij er langs. Een felle kou meldt ons weldra de nabijheid van den ijs-kolos. Het is alsof een reusachtige waterlelie op ons aan komt drijven, zóó langzaam echter, dat zij schier onbewegelijk lijkt. Scherp teekenen haar grillige, witte kelkbladen zich tegen den donkeren achtergrond der bergen. Hoe dichter wij het gevaarte naderen, hoe fantastischer van vorm het wordt: als door een waanzinnigen kunstenaar in machtige blokken gebeeldhouwd: torens en spiralen, droomgestalten, monsters en gedrochten doemen er uit op, door lijnen, licht en kleur in wondere harmonie vereenigd; zóó gaat dat spookachtige eiland van ijs aan onze blikken voorbij. Wij rillen in onze winterkleeding, een koude wind blaast om ons heen, de mevrouw uit Zabbelkerke zucht en haakt.

Na Spitsbergen zagen wij nog veel. Als een gewillige en vroolijke kudde lieten we ons drijven door de mooiste fjorden, in auto's jagen door romantisch schoone bergen en dalen; bij zon en bij noodweer 'deden' wij Noorwegen, van de Noordkaap tot Bergen. Ook zat ik nog dikwijls hoog op het sloependek te genieten van het grootsche berglandschap, te kijken met hoeveel behendigheid de loods in scherpe wendingen het schip door de nauwe fjorden deed zwenken, rakelings

langs de steile wanden. Maar dat alles is mij als een tweede reis, heel prettig en heel mooi, maar toch van minder gehalte dan het voorafgaande. Spitsbergen blijft *de* groote ervaring, het land van blanke gletscherpracht en massale rotsen, van ongerepte eenzaamheden door wijde wateren omspoeld, een der machtigste aspecten van die groote, geheimzinnige aardkorst die onze woonplaats is en waarop het heele menschdom te samen, met zijn peuterig gedoe, zijn belangetjes en bezigheden, wonderveel overeenkomst heeft met een paar nesten drukke, boosaardige mieren.

C. SERRURIE.

T.G. Masaryk's mémoires.[1)]

De oorlogsmémoires van president Masaryk, deze zomer onder de titel ‘de Wereldrevolutie’ in verschillende talen verschenen, behoren tot de allerbelangrijkste literatuur over de jongste geschiedenis der mensheid. Zij bevatten het relaas van een doelbewuste politieke arbeid, welke een beslissende invloed heeft gehad op de destruktie der Habsburgse monarchie en de vorming van nieuwe staten. Deze arbeid was voorbereid en werd begeleid door een voortdurend nadenken over richting en zin der historiese ontwikkeling; vandaar dat ook in deze mémoires naast de praktijk van het politieke leven de filosofie der geschiedenis een belangrijke plaats inneemt. Wie Masaryk's vroegere geschriften kent, zal in dit jongste werk veel bekends terugvinden, maar een zo volledige, heldere synthese had hij nog niet gegeven; en in hogere mate dan welk ander zijner boeken ook, imponeren ons deze mémoires door de rustige gelijkmatigheid van stijl en uiteenzetting en door de harmoniese bouw van het geheel.

Het was geen gemakkelike taak, de leidende personen en de publieke opinie der entente-landen te overtuigen van de gegrondheid der aanspraken van Tsjechen en Slovaken op een zelfstandig bestaan en van de degeneratie der Oostenrijks-Hongaarse monarchie. Bij zijn voorafgaande politieke arbeid in het vaderland had Masaryk lange tijd, evenals in een vroegere periode Palacky, een hervorming der monarchie in federalistiese geest voor mogelik en gewenst gehouden. Maar

1) T.G. Masaryk, Světová revoluce za války a ve válce 1914-1918. [De Wereldrevolutie tijdens en in de oorlog]. Praag 1925.

allengs had hij zich overtuigd van de minderwaardigheid en verdorvenheid van het Habsburger regime, dat niet in staat zou wezen de dualistiese monarchie te herscheppen in een zedelik hoger soort van staat, waar elk volk gelijke rechten en zelfbestuur zou genieten. Toen de wereldoorlog uitbrak, bleek sterker dan tevoren, hoe de Donaumonarchie door haar innerlike zwakheid tot een vasal van Duitsland was geworden en hoe een overwinning der centralen een belangrijke schrede zou zijn op de weg naar Duitse wereldhegemonie, naar het Berlijn-Bagdad-ideaal. En Masaryk ziet de gewenste en noodzakelike ontwikkeling der wereld in de lijnrecht daaraan tegengestelde richting: geen werelddiktatuur, maar werelddemokratie, geen beheersende en beheerste volken, maar volken met gelijke vrijheid en gelijke ontwikkelings-voorwaarden. Wat Duitsland en Oostenrijk nastreven, dat is een groot onrecht, en geweldpleging is hun middel. Tegen een dergelijke verkrachting van de natuurlike rechten van volken en mensen - en ook van de historiese rechten van Bohemen en andere landen - is verweer geoorloofd, ja zelfs nodig, wil men de hoop op een gezonde toekomst niet opgeven. Deze gedachten van Masaryk behoeven tans voor de meesten onzer geen nadere toelichting of verdediging, maar in de jaren 1914 en '15 was er veel arbeid en beleid nodig, om in de Westeuropese wereld de nodige kennis te verbreiden omtrent het Tsjechiese volk, waarvan men buiten Oostenrijk-Hongarije zo goed als niets wist (van de Slovaken wist men, niettegenstaande Seton Watson's ‘Racial problems in Hungary’, nog minder) en omtrent de Donaumonarchie, welker nationaliteitsproblemen men in het algemeen slechts van horen zeggen kende. De verafgelegen monarchie genoot in het westen bij velen een zekere sympathie, in tegenstelling tot Duitsland, waarmee men in nauwere aanraking kwam; maar die sympathie was niet gebaseerd op haar goede kwaliteiten, doch op onkunde van haar zwakheden en daaruit voortvloeiende scandaleuze feiten (Agramer proces enz.). Wanneer het Masaryk gelukt is, aan de regeringen der entente-landen zijn eigen visie van het midden-Europese probleem te suggereren, dan heeft hij dat voor een deel te danken aan zijn Tsjechoslovaakse en andere medewerkers (wij noemen slechts: Beneš, SŠtefánik, Seton-Watson) en aan de lange duur van

de oorlog, die een propaganda van enige jaren mogelik en noodzakelik maakte. Ook Wenen hielp mee, door vele Tsjechen tot martelaren te maken, en gelukkig was het mogelik, voortdurend met Praag in voeling te blijven. Maar in de allereerste plaats is het Masaryk zelf geweest, die de publieke opinie wist te beïnvloeden en te leiden. Hij bezat daarvoor alle eigenschappen: takt en mensekennis, onverschrokkenheid, een verbazingwekkende kennis van de kuituur en de geest der verschillende volken (men leze in zijn mémoires de hoofdstukken, gewijd aan Franse, Engelse, Amerikaanse literatuur als kenbron van de volksaard!), en vooral: een volkomen rechtschapenheid.

Minder medewerking dan in Frankrijk, Engeland en Italië ondervond de Tsjechiese vrijheidsbeweging bij de regering van het tsaristiese Rusland, niettegenstaande de sterke Russiese sympathieën bij zovele soldaten en offisieren, die, vrijwillig of onvrijwillig, in Russiese gevangenschap geraakten, en de persoonlike vriendschapsbanden, die zich tussen Russen en Tsjechoslovaken vormden. De Russiese regering echter voerde geen scherp-omlijnde, op eerlike sympathie berustende Tsjechiese of Slaviese politiek. Wanneer zij in verschillende perioden der historie de Balkanslaven heeft gesteund, dan deed zij dat, omdat dezen Grieks-orthodox waren; voor de Kroaten, die één taal spreken met de Serven, heeft zij zich nooit warm gemaakt, ook niet in de om Servië aangevangen wereldoorlog. Orthodoxie en autokratie waren haar heiliger dan Slavendom, en tegenover het Tsjechiese volk met zijn demokratiese neigingen en zijn Europese kuituur nam zij een gereserveerde houding aan, evenals tegen de Polen, die zij vóór de oorlog systematies had gekleineerd. Eerst na de val van het keizerschap, Maart 1917, wordt, zij het ook niet zonder moeilikheden, de systematiese organisatie der Tsjechoslovaakse legioenen mogelik. Masaryk zelf, uit Engeland overgekomen, heeft de opperleiding; de vorming van een eigen, nationaal legercorps en de militaire aktie aan de zijde der entente-troepen beschouwde hij terecht als het overtuigendste bewijs van de juistheid zijner eigen inzichten en van het prestatievermogen en de vrijheidsidealen zijns volks. Tsjechoslovaakse troepen streden ook aan het Franse en Italiaanse front, maar nergens waren zij zo talrijk en nergens is het hun

beschoren geweest een zo belangrijke rol te spelen als in Rusland. Het verloop der Russiese revolutie heeft de uitvoering van het oorspronkelike plan: deze legioenen naar Frankrijk te transporteren en ze daar tegen de centralen te laten strijden - onmogelik gemaakt, maar de grote aktiviteit, die zij hebben ontwikkeld in oost-Europees-Rusland en Siberië, heeft de ogen der gehele wereld op hen gevestigd. Geen ander feit heeft er in zulk een mate toe bijgedragen, om het Tsjechoslovaakse volk een grotere bekendheid en een zekere populariteit te verlenen. Hierdoor werd Masaryk's arbeid in Amerika (waarheen hij in de lente van 1918 via Japan gereisd was) vergemakkelikt. In Amerika speelt het laatste bedrijf van de buitenlandse aktie der Tsjechoslovaken: Masaryk wist president Wilson voor zijn ideën te winnen; daardoor was het lot van Oostenrijk-Hongarije beslist en de vorming van de Tsjechoslovaakse staat verzekerd.

Voor Masaryk is de wereldoorlog meer dan een beslechting van internationale kwesties, die om verschillende oorzaken akuut waren geworden; deze oorlog is voor hem een episode uit de strijd tussen de te gronde gaande theokratie en absolutisme enerzijds en de moderne demokratie anderzijds, aan welke volgens hem de toekomst toebehoort. De demokratie, die berust op humaniteit, d.w.z. liefde, respekt voor de naaste, streeft naar gelijke ontwikkelingsmogelikheden voor ieder - ‘geen nivellering, maar qualificering’ -, en wat in het maatschappelike voor de inidividuën geldt, dat geldt in het internationale voor de naties. De moderne demokratie veronderstelt een beschavingspeil, hoog genoeg om de mens zijn verantwoordelikheid voor zichzelf en het algemeen te doen dragen. Renaissance en hervorming hebben de demokratie voorbereid. In de moderne tijd voert de geestelike en zedelike emancipatie van het individu veelal tot titanisme en daardoor tot isolement; dat is de ziekte van onze tijd, die niet eerst door de oorlog geschapen is; reeds voor bijna een halve eeuw heeft Masaryk aan deze ziekte zijn boek over de zelfmoord gewijd en sedert is hij herhaaldelik er op teruggekomen. Deze ziekte zal voorbijgaan, al kunnen wij ook haar verloop niet vooruitzien. De humaniteit echter, die een natuurlik attribuut van elke normale mens is, zal de demokratie tot grotere volmaaktheid brengen. De teruggang der autoriteit van Rome

gaat niet samen met een achteruitgang van het religieuze leven; het dogma moge verdwijnen, het ethiese element in mens en maatschappij wordt daardoor eer gesterkt dan verzwakt.

Bezield door dergelijke idealen, begon Masaryk zijn strijd tegen Oostenrijk en Duitsland. Hij zou die niet begonnen zijn, als hij niet overtuigd was geweest van het vermogen zijns volks - het volk van Hus en Comenius -, om de weelde der demokratie te dragen. Het hoge ontwikkelingspeil van het Tsjechiese volk is te danken aan de arbeid van zijn intellektuële voormannen der negentiende eeuw, voor een groot deel aan Masaryk zelf, en de politieke demokratie is hier te meer verwezenlikbaar door de demokratiese struktuur der samenleving: geen of bijna geen adel, - intellektuëel, industriëel, boer, arbeider, zij staan onnoemelik veel dichter bij elkaar, kennen en begrijpen elkaar veel beter dan in onze wereld van sterke standsdifferentiëring; de zgn. hogere kringen mogen in de ogen van de westerling veelal een tekort aan uiterlike beschavingsvormen hebben, de algemene ontwikkeling, ook van boer en arbeider, staat op een hoog peil. Grote moeilikheden spruiten echter voort uit de vereniging met Slovakije. Deze was noodzakelik om verschillende redenen: het Slovaakse volk, dat in Hongarije veroordeeld was tot de rol van een rechtloze, minderwaardige natie, moest worden losgemaakt van zijn overheersers, - het geheel onvoldoende aantal eigen intellektuële werkers maakte een zelfstandig bestaan van Slovakije onmogelijk, - met de Tsjechen verbonden het eeuwenoude, nooit afgebroken kulturele banden; tot 1780 schreef ieder niet-analfabete Slovaak Tsjechies, de moderne Slovaakse schrijftaal ontstond in het midden der negentiende eeuw en is slechts een weinig afwijkende variant van de Tsjechiese. Het spreekt evenwel van zelf, dat het weinig ontwikkelde Slovaakse volk in een scherpe tegenstelling staat tot de Tsjechen, - te meer nog, daar de Slovaken grotendeels getrouwe, gehoorzame Katholieken zijn. De traditie van Hussitisme en Tsjechiese Broeders en daarnaast de afwijzende houding tegenover het ultramontaanse, Habsburgse Wenen doen honderdduizenden Tsjechen, die totnogtoe in naam Katholiek waren, uit de Roomse kerk treden; daarginds echter, in Slovakije, vindt de Roomse theokratie een vruchtbare

bodem voor haar aktie tegen de gelijkstelling der kerken, tegen de scheiding van kerk en staat. En deze toch is een der logiese voortzettingen van Masaryk's beschavings- en bevrijdingsarbeid en een natuurlik voortvloeisel der demokratie. ‘Door de scheiding van kerk en staat moeten de kerken en hun godsdienst van de staat onafhankelik zijn, en de staat moet onafhankelik zijn van de kerken. Godsdienst moet een zaak van vrije overtuiging zijn. Onder het Oostenrijkse regime steunde de kerk op het politiegezag van de staat, de officiële godsdienst was voorgeschreven voor ambtenaren enz.; daaronder leed de kerk, zij steunde meer op de politie dan op haar leer en het godsdienstig leven. Evenzo leed de staat, door op de kerk te steunen en niet op zichzelf en haar eigen waardij. De leus: ver-ont-Oostenrijking betekent in de eerste plaats de scheiding van staat en kerk’. Dit citaat ontleen ik aan het voorlaatste hoofdstuk van Masaryk's mémoires; het verplaatst ons midden in de strijd met Rome, die tans, na de Hus-herdenking van deze zomer en de terugroeping van de pauselike nuntius in een akuut stadium verkeert. Deze strijd was te verwachten. Masaryk's bevrijdingsaktie was meer dan een politiek bedrijf, het was de strijd om een wereldbeschouwing, de strijd voor geestelike vrijheid en tegen autoriteitsdwang. Deze strijd wordt in het heden en de toekomst voortgezet; hoe hij zal verlopen, weten wij niet. Als president ener demokratiese republiek moet en zal Masaryk zijn politiek ondergeschikt maken aan de volkswil, zoals die zich uit in de verkiezingen. Maar niet zonder resultaat heeft hij tientallen van jaren opvoedend en bevrijdend gearbeid; zijn idealen, neergelegd in zijn geschriften en op suggestieve wijze samengevat in het laatste gedeelte van ‘de Wereldrevolutie’, zijn het gemeengoed geworden van een groot deel der Tsjechoslovaakse natie en zullen ook in de toekomst van grote invloed zijn op de verdere ontwikkeling van de staat.

N. VAN WIJK.

Praehistorische kunstproblemen.

F. Adama van Scheltema. Die Altnordische Kunst. Grundprobleme Vorhistorischer Kunstenwicklung. Zweite Auf lage 1924. Mauritius Verlag. Berlin.

Hoewel in de handboeken der kunstgeschiedenis een hoofdstuk over de kunst uit voorhistorischen tijd gewoonlijk niet ontbreekt, zijn de onderzoekingen op dit gebied toch meer van ethnographischen dan van aesthetischen aard geweest en zelden of nooit is op het verband gewezen, dat tusschen deze vroegste kunstuitingen bestaat en de kunst in de klassieke perioden. Sedert de kunstgeschiedenis niet meer uit sluitend een aaneenschakeling van feiten is, slechts luchtig door persoonlijke of gewestelijke invloeden verbonden, maar nu wij haar systemen ten grondslag leggen, die aan het onderzoek een filosofisch karakter geven, mogen de vroegste en primitiefste uitingen van kunst niet meer als geïsoleerde verschijnselen beschouwd worden. Ja, Adama van Scheltema - en dit is wellicht de aanleiding geweest tot het schrijven van het boek, dat ik hier wat uitvoeriger wil bespreken - ziet in die primitieve uitingen de kiem van de problemen, die wij in de latere phasen der kunst in ingewikkelder vorm terugvinden. Op het geheele gebied der natuurlijke ontwikkeling - zegt hij - gaat het verloop van het eenvoudige naar het gecompliceerde en zoo kan men dan ook van de voorhistorische kunst verwachten, dat niet alleen haar vormen zelf, maar ook de wetten, waaronder deze vormen vallen, gemakkelijker te herkennen en te bepalen zullen zijn dan bij de werken uit de latere historische ontwikkeling der kunst.

Adama van Scheltema beperkt zijn onderzoekingen tot Noord-Europa. Hier is het verloop trager dan in het gunstiger gelegen Zuiden, ook zijn de invloeden van buiten minder sterk, of althans gemakkelijker te controleeren. Daar staat tegenover, dat de verscheidenheid der kunstuitingen ook veel geringer is, deze bewegen zich feitelijk alle binnen de perken van het ornament. Uit het verloop van dit ornament ontwikkelt hij nu zijn theorieën, waarbij hij vooreerst zijn houding bepaalt tegenover vroegere onderzoekers. De scheiding tusschen een physioplastische en een ideoplastische kunstrichting, zooals die terecht voor het diluviale tijdperk is gemaakt, verwerpt hij voor verdere Massificatie, daar naar zijn meening het naturalisme uit dit tijdperk een verschijnsel is, waarvan alleen het natuurlijk instinct de drijfveer is, zoodat hier niet van een stijlverschijnsel gesproken kan worden. Wil men deze spontane uiting kunst noemen, zoo is het toch in ieder geval niet ‘de weergave van een veranderlijken, geestelijken inhoud’. Hij gelooft daarom ook niet aan de mogelijkheid van een ontwikkeling in de naturalistische, paleolithische kunst, zooals abt Breuil en Alois Riegl die hebben opgesteld, en haalt daarbij de toepasselijke uitspraak van Salomon Reinach aan: *proles sine matre creata*, *mater sine prole defuncta*. In ieder geval stelt Scheltema vast, dat voor het Noorden een ontwikkeling van een paleolitisch-physioplastische naar een neolithisch-ideoplastische kunst uitgesloten is. Zoowel het vroegste geometrische ornament, dat uit een rij vingerafdrukken bestaat, als het daaropvolgende lineaire staat in geen verband met eenige naturalistische kunstuiting. Dat sluit niet in, dat hij aan het primitieve ornament een bovenzinnelijke beteekenis hecht. Integendeel ‘de geheele kunst en cultuur van de voorhistorische oudheid is op het aardsche en het doelmatige gericht’. Met felheid bestrijdt hij dan ook Worringer's fantasie, die in het geometrische ornament de uitdrukking ziet van een geest, die, verschrikt door de willekeur in de hem omgevende natuur, rust en wettelijkheid in het bovenzinnelijke zoekt. Het ornament heeft naar zijn meening alleen een zuiver kunstzinnige beteekenis. De oorspronkelijke versiering staat alleen in direct aesthetisch verband met het lichaam, waarop zij is aangebracht. De versiering vertelt ons iets over dit lichaam, zij drukt symbolisch de daarin werkende krachten

uil. Hoe kwam de primitieve mensch er nu toe zijn gevoel te verplaatsen in een ander voorwerp, zoodat hij de daarin werkzame krachten subjectief gewaar werd en deze symbolisch uit kon drukken? Als verklaring hiervoor neemt Scheltema aan, dat het uitgangspunt het eigen lijf is geweest, dat door losse sieraden of tatoeëering werd verfraaid. Zoowel de resultaten der ethnologische als die der archeologische onderzoekingen bevestigen de veronderstelling, dat aan de versiering van voorwerpen steeds een versiering van het menschelijk lichaam voorafgaat. De lichaamsversiering heeft oorspronkelijk ten doel de functies en de structuur van het lichaam een bijzonder accent te geven. Hetzelfde beginsel geldt ook voor de oorspronkelijke versiering van het gebruiksvoorwerp. Evenals de primitieve werktuigen verklaar I kunnen worden als voortzetting en aanvulling van het menschelijk lichaam, zoo is ook de versiering van die werktuigen op te vatten als de voortzetting van de versiering van het menschelijk lichaam. Daar de mensch het gebruiksvoorwerp vormde voor en overeenkomstig zijn bestemming, lag het voor de hand, dat hij ook zooveel gevoel had voor den bouw en de functies van dit voorwerp, dat hij deze symbolisch in een ornament kon uitdrukken, op dezelfde wijze als hij den bouw en de functies van zijn eigen lichaam in de versiering daarvan symboliseerde. Een onderscheid ontstond doordat de versiering van het menschlijk lichaam behalve een aesthetisch ook een practisch doel had; zij kon den vijand ontzag of schrik inboezemen en bij vriend of vriendin bewondering en verlangen teweeg brengen. De versiering van het gebruiksvoorwerp ontbeert dit doel. Men zou daarom bij de versiering der gebruiksvoorwerpen van een zuiverder kunstzinnig standpunt kunnen spreken, want door de versiering wordt de bruikbaarheid van het voorwerp niet verhoogd.

De vroegste versiering, zooals die bij pottenbakkerswerk te constateeren valt, is uiterst eenvoudig, zij bepaalt zich tot een rij vingerafdrukken langs den rand om de opening. Scheltema bestrijdt de meening, dat deze vroegste versiering uitsluitend aan het toeval van de techniek te wijten zou zijn. De vingerafdrukken ontstonden bij het maken van het aardewerk ook op andere plaatsen, maar overal werden zij zorgvuldig weggestreken, alleen aan den rand liet de maker ze

staan, dus als een met opzet bedoelde versiering; bovendien bracht hij een rhythmische volgorde in deze afdrukken, op dezelfde wijze als deze primitieve mensch de schelpen van zijn halsketting rhythmisch rangschikte. De versiering aan den rand van het vaatwerk is technisch overbodig, zij heeft geen transcendentale beteekenis, geen tooverkracht, ook is zij niet een gedachtelooze nabootsing van een vorm uit een ander handwerk. Men heeft hier te doen met een zuiver kunstzinnige bedoeling. Symbolisch is hier het gelijkmatig verloop van de ronde opening van het vaatwerk uitgebeeld, zijn omsluitende, opnemende en vasthoudende eigenschap. Terwijl dit vroegste ornament, hoewel aesthetisch van bedoeling, toch nog zijn ontstaan aan de techniek te danken heeft, volgt nu een vrijer opgevatte versiering, die los van de techniek den vorm en de eigenschappen van het voorwerp volgt, accentueert en symboliseert in steeds ingewikkelder geometrische patronen.

Het spreekt vanzelf, dat Scheltema van deze overweginggen uitgaande een bestrijder is van alle technisch materieele verklaringen en het conflict, waarin hij hierdoor met de gangbare nabootsings-theorieën komt, aanvaardt hij ten volle. Hij ontkent den invloed van de door de techniek ontstane uiterlijke eigenaardigheden van lederwerk, vlechtwerk en weefsels en verdedigt den autonomen geestelijken inhoud van het ornament.

In laat-neolithischen tijd verliest het ornament zijn tektonischen grondslag. De kunstvorm bevrijdt zich van den gebruiksvorm. Soms lijkt het zelfs alsof het versierde voorwerp met het ornament als het ware bekleed of behangen is. Het lijnornament wordt vervangen door een vlakornament, waardoor de grond zijn vroegere beteekenis vam drager verliest en gelijkwaardig met het ornament afwisselt. Soms wordt zelfs door de toepassing van kerfsneeversiering de grond geheel weggewerkt. Scheltema noemt dit een crisis-toestand, want - zegt hij - de ontwikkeling van het neolithische ornament is wel een overwinningstocht van den versierenden kunstvorm over den natuurlijken gebruiksvorm, maar terwijl het ornament zich van zijn drager bevrijdt verliest het in letterlijken zin den grond onder de voeten.

Zoo is het met de kunst gesteld als het bronzen tijdperk

aanbreekt. Voor de ceramiek heeft deze crisis een volkomen negatief resultaat; het ornament verdwijnt. Bij het brons treedt, los van den gebruiksvorm, een nieuw en vrijer ornament op, waarbij de rechte lijn geheel door de gebogen lijn verdrongen wordt. Tot deze verandering droeg ook de vorm van de nieuwe metalen gebruiksvoorwerpen wel bij, meer dan het materiaal zelf. De metalen wapenen en gereedschappen behielden slechts korten tijd de rechte vormen van hun steenen voorgangers, weldra speelde in hun vorm de gebogen lijn een groote rol en deze komt nu ook in de versiering tot uiting. Een voldberade verklaring voor het plotseling optreden van den cirkel en vooral van de spiraal is dit echter niet. In het Zuiden komen zij al veel vroeger voor, het is dus volstrekt niet onmogelijk, dat zij vandaar zijn ontleend. Dit feit acht Scheltema echter van weinig belang, omdat een stijl en, voorzoover deze kenmerkend voor een stijl zijn, ook enkele stijlvormen niet worden overgenomen,, als zij niet in overeenstemming zijn met de eigen kunstzinnige zienswijze. Ook bij afgeleide vormen moet dus de verklaring van hun optreden toch in de eigen kunst zelf gezocht worden era hun herkomst is van ondergeschikt belang. Een verklaring uit de techniek verwerpt hij ook hier en evenmin kan hij zich met een religieus-symbolischen uitleg van deze vormen vereenigen. Daarentegen tracht hij den cirkel als een voortzetting van het neolithische ornament te verklaren en de spiraal als verdere ontwikkeling van het cirkelornament. De eigenschappen van het spiraalornament zijn geheel verschillend van die der vroegere kunst. Het houdt geen rekening meer met de structuur en den vorm van het voorwerp, waar het op aangebracht wordt. De spiraal symboliseert daarbij een doorloopende verandering. Scheltema noemt dit een organischen trek era komt zoodoende tot de niet ongevaarlijke beeldspraak, de ontwikkeling van het ornament in het steenen tijdperk een mechanisch kristallisatieproces te noemen, die van het ornament in het bronzen tijdperk een organisch-vegetabiel proces. Hij houdt nu aan de termen *mechanisch* en *organisch* vast en stelt aan het eind van zijn betoog zelfs voor: alle stijlcategorieën, zooals die door Wölfflin, Frankl e.a. zijn geformuleerd, op deze twee aan de natuurwetenschappen ontleende begrippen terug te brengen. Het *mechanische* vat hij op als het van

buiten naar binnen gerichte, dat aan de gegeven verscheidenheid der dingen aanknoopt, zich met de wereld in verbinding stelt; het *organische* als het van binnen naar buiten gerichte, het zich uit een kiem ontwikkelende, dat de wereld met zich in verbinding stelt. Het is te hopen, dat weinigen hem op de dwaalwegen dezer theorieën zullen volgen, die al het zuiverende werk, dat filosofen als Heinrich Rickert e.a. tot scheiding van de natuur- en kultuurwetenschappen hebben verricht, weer te niet zouden doen.

Het vegetabiele karakter, dat Scheltema bij het spiraalornament vaststelt, is niet door nabootsing van natuurvormen ontstaan, - het is - zegt hij - potentialiter als abstracte vorm organisch, niet realiter als afbeelding van de natuur. Hierdoor staat de kunst van het Noorden in tegenstelling tot die van het Zuiden, waarin de natuurnabootsing, wellicht ook voor het ontstaan van geometrische vormen, steeds een rol heeft gespeeld. Toch komt in het Noorden in het bronzen tijdperk naast den zuiver geometrischen ook een naturalistische ornamentvorm voor. Het is een slang of draak, waarvan de kop aan een Oostersch vogelmotief is ontleend. Deze vreemde kop was blijkbaar een welkom sluitstuk voor het bewegelijke golfbandornament, dat zich uit de spiraal ontwikkelde. Op deze wijze ontstaat de slang of draak (ook wel als schip opgevat), die in het latere gedeelte van het bronzen tijdperk veel voorkomt, echter geen andere dan een zuiver versierende beteekenis heeft in deze *streng anikonische* kunst.

De komst van het ijzer bracht nieuwe moeilijkheden voor de kunst, want veel minder dan brons was dit materiaal voor versiering geschikt. Deze neemt nu een nieuwe wending. Zij stoort zich niet alleen niet meer aan het doel van het voorwerp, waarop zij wordt aangebracht, maar zij staat daar vijandig tegenover; inplaats van het gebruiksdoel te accentueeren, verbergt zij het en vergroot zelfs het te versieren vlak, niet in overeenkomst met het doel van het voorwerp, maar naar gelang van de versierende behoefte. Met het nieuwe metaal zijn ook nieuwe vormen naar het Noorden gekomen. Wederom zijn het koppen van dieren, die nu in veel sterker mate nog dan in het bronzen tijdperk in het ornament worden opgenomen. Deze koppen nemen deel aan het leven van het ornament, zij vormen daarmee een fantastisch organisme.

Maar ook thans kent Scheltema geen andere dan ornamentale beteekenis aan deze dieren toe, zij zijn geen symbolen en stellen ook geen bepaalde dieren voor, zij zijn uitsluitend ornamenten, die de bewegelijkheid van levende wezens hebben. Terwijl in het Zuiden aan het ornament de vorm van bestaande dieren gegeven wordt, geeft de kunst van het Noorden aan het ornament het leven van een dier in een grillig fantastischen vorm. Worden vormen van het Zuiden overgenomen, dan geschiedt dit in de volgende overgangen: het vreemde motief wordt van zijn natuurlijken vorm ontdaan, het wordt ontleed in onderdeelen, deze worden in het vlak gebracht en uitgezocht naar behoefte. Niet het dier zelf is voor deze nieuwe kunst van belang, maar de sterke bewegingsaccenten, die de diervorm vertoont. In de eerste phase dezer kunst komen de dierfragmenten nog geïsoleerd voor, in de tweede phase sluiten zij zich aaneen tot doorloopende ornamentale organismen. Hoofdzaak blijft de beweging en deze nu doorloopend, ononderbroken in alle onderdeelen. Het lichaam wordt daarbij uitgerekt, het slingert zich in alle bochten, in wrongen en vlechten. Door dit vervlechten en door elkaar kruipen der deelen krijgt het ornament een driedimensionaliteit, die het tot dusver niet gehad heeft. Het versieringsvlak als grond is daardoor geheel opgeheven.

Hiermede is in de zevende eeuw voor de kunst van het Noorden het hoogtepunt bereikt. Haar invloedsfeer breidt zich uit in alle richtingen, ja, strekt zich in de boekversiering bijna over geheel Europa uit.

De derde phase van dezen stijl brengt zijn ontbinding. Het dierlijke wordt onherkenbaar, de kopp{proplem}n verdwijnen het eerst, de beweging wordt doelloos, zinloos. Koortsachtige overspannen droomgestalten ontstaan, krampachtig vertrokken, gespleten en gescheurd. De fantasie bereikt hier haar uiterste geraffineerdheid, maar een verfijndheid, waar, zoo zij al niet zelf verval is, toch slechts verval op volgen kan. Van deze zwakte maken de naturalistische vormen van het Zuiden gebruik om nieuwe veroveringstochten naar het Noorden te ondernemen. Hiermede wordt den Karolingschen tijd bereikt en tevens het eindpunt van deze studie, waarvan het hoofddoel was, de organische eenheid aan te toonen van

de Noord-Germaansche kunst van het neolithisch tijdperk af tot aan den tijd van de Wikingen toe.

Scheltema verdeelt dit tijdsverloop in de gebruikelijke perioden van steenen, bronzen en ijzeren tijdperk, en ieder tijdperk verdeelt hij weer in eigen ontwikkelingsphasen. Wat de verhouding tot het versierde voorwerp betreft is het ornament in deze tijdperken en phasen beurtelings: *dienend*, *begeleidend* en *heerschend;* deze eigenschappen herhalen zich periodiek. Zoo is in het steenen tijdperk de kunstvorm *ondergeschikt*, in het bronzen tijdperk *gelijkwaardig*, in den ijzertijd *overheerschend*. De phasen binnen de tijdperken kunnen naar de zelfde begrippen: *dienend*, *begeleidend*, *heerschend*, gesystematiseerd worden. De ontbinding van de *heerschende* periode bereidt weer een *dienende* voor. Deze indeeling is zeker van meer waarde dan de tegenstelling *mechanischorganisch*, waarmede Scheltema de kunsttheorie verrijken wil.

Wet laatste woord is over dit onderwerp met dit boek stellig niet gesproken, maar het ijs is gebroken en wij mogen den heer Adama van Scheltema dankbaar zijn voor het ondernemen van de moeilijke taak, de verwarrende hoeveelheid gegevens omtrent de kunst van het Noorden met ordenende hand voor de kunstgeschiedenis bruikbaar te maken.

FERRAND W. HUDIG.

Bibliographie.

Val en Worp. Een bijdrage tot de Geschiedenis der Mechanika van Aristoteles tot Newton, door Dr. E.J. Dijksterhuis. P. Noordhoff, 1924, Groningen.

Van wien hier te lande zal Dr. Dijksterhuis een hem waardige bespreking voor dit boek ontvangen? Zeker niet van den man dezer aankondiging, wien het zeer spijt dat hij zijn liefhebbersindruk niet tot een oordeel verheffen mag. Want naar dien indruk is *Val en Worp* een machtig boek, maar het oordeel moet uitgaan van wie bevoorrecht is door een kunde, in ons land bij niemand wellicht te vinden dan bij Dr. D. zelf, in het buitenland wellicht door niemands gezag overtroffen: toch is daarbuiten méér kans op een bevoegd rechter dan in Nederland, waar de geschiedenis der mechanika maar weinig stelselmatig behandeld werd.

Niettemin mag ook een liefhebber veel voornaams aanwijzen. Den ijver en het volhouden er van tot het eind van dit groote werk; de onbevangenheid in onderzoek en oordeel; het geduldige en eerlijke nà-denken van de pioniers; het voortdurend wikken en wegen van hun aanspraak op waardeering, de zelfstandigheid in beslissing bij eerbied voor de meening van anderen.

De zelfstandigheid. Want Dr. D. erkent ten volle een zeer groot man in zijn vak, den haast onvolprezen franschen historicus Duhem, maar ook dezen geweldigen voorganger volgt hij niet blindelings, en hij voelde zich sterk en moedig genoeg om in meer dan één merkwaardig geval tegen Duhem zelfs op te treden, en dan naar eigen inzicht een oordeel te geven.

Zóó is zijn zelfstandigheid, doch zie nu, wat geëischt wordt van een ander, die op zijn beurt tegenover Dr. D. zelfstandig zijn wil. Duhem is een der allerbesten en als hij Leonardo da Vinci omhoog steekt, doet hij dat niet dan na ernstig onderzoek van de getuigstukken en ernstige beredeneering. Dr. D. echter trekt met den zelfden ernst uit die zelfde stukken gansch andere besluiten. Wat nu moet een derde doen, die met evenveel ernst tusschen de twee anderen beslissen wil? Niet weinig: alle stukken van da Vinci zelf opnieuw bestudeeren; Duhem's redeneering kritisch beschouwen; hetzelfde met die van Dr. D. doen; zeker ook wel zijn eigen indrukken om-en-om keeren, om dan eindelijk tot een eigen oordeel te raken. Het geval-da Vinci is niet meer dat geval alleen, doch het werd al

het geval-da Vinci-Duhem, het is nu het geval-da Vinci-Duhem-Dijksterhuis; - wie heeft tijd en kunde genoeg om een ernstig geval-da Vinci-Duhem-Dijksterhuis-X te stichten, en zóó aan Dr. D. de aandacht te schenken, die hem toekomt? Is er zulk een X in Holland?

En dit gaat nu over da Vinci, maar met Galileï zal het wel niet anders staan; iedere figuur haast levert de moeilijkheid, maar ik noem alleen nog dien lofwaardigen landgenoot Beeckman, omdat Dr. D. hier zijn onbevangenheid zoo duidelijk toont, waar hij zich ook door nationalistische voldoening niet verleiden laat om dien stillen rector der Latijnsche school te Dordrecht meer dan een eervolle plaats op den tweeden rang te geven, hoewel zelfs Duhem hem hooger stuwt.

Er spreekt moed uit deze gezindheid, doch méér nog wellicht uit de altijd belangstellende voortzetting van den arbeid, terwijl tot wanhoop waarlijk wel reden was, want hoe teleurstellend is de geschiedenis der mechanika niet in veel van haar opbrengst! Er steekt niets van een Mephistopheles in Dr. D.; hem boeit en steunt niet een cynisch behagen in het wanhopige en vruchtelooze geploeter der menschheid, maar ook zonder zulk een hulp blijft hij onverdroten bezig met die worstelingen. Met de rede de natuur doordringen; van te voren ideeën opstellen ter *verklaring* van de ervaring, dàt verlangden zij allen, groot en klein, maar Galileï en later Newton konden niets anders doen dan de oude Grieksche astronomen voor *hun* vak: beginselen vastleggen, die de verschijnselen enkel naar zekere formulen *beschrijven*.

Een ander zou allicht den arbeid hebben gestaakt. Niet aldus de heer Dijksterhuis. Hij is historicus in merg en been; te zoeken en te zeggen *hoe het gebeurd* is boeit hem op zich zelf genoeg, en niet belemmert hem zijn waarlijk niet te versmaden wijsgeerig-kritisch inzicht in de beteekenis der mechanische beginselen. Maar zeker schonk het *wat en hoe het gebeurd is* hem het loon van een zoo al niet verheugend, dan toch aan avonturen rijk schouwspel. Het onderzoek ontrolde hem een bonte reeks van prikkelende gebeuringen; in opkomst en ondergang van begrippen (van goede zelfs); in herleving en verduistering; in vallen en opstaan; in dwaling bij de besten en helderheid bij minderen; in heen en weer gaan van denkbeelden; in aanvulling, àfbrokkelen, verfijnen, verbasteren; in een mateloos strijden van groot en klein met zich zelf en met anderen, - en de geschiedenis is door die kampen levend en boeiend; ik beleedig Dr. Dijksterhuis niet, hoop ik, door te onderstellen, dat *dit* loon hem in zijn zwaren arbeid wel hielp.

Maar bracht die dan niets verblijdends op? Zeker een stelsel van begrippen, logisch beter onderling samenhangend en tot verstelseling van de ervaring geschikt. Doch was er ook vooruitgang in het *begrijpen* van de natuur? Kan men hem niet vinden o.a. in het door Dr. D. zelf zoo bewonderde inzicht van Newton over den *val* der planeten? Want het brengen van twee oogenschijnlijk onderling onafhankelijke feiten onder één wet, schijnt toch wel degelijk een *verklaring* tevens te brengen. Maar ook die verklaring moet men weer terugvoeren tot mechanische beginselen, en dan verrijst op nieuw de beschamende uitkomst, dat deze beginselen enkel *beschrijven*.

Een machtig boek ziet een Hollander graag in zijn landstale geboren. Toch had de aankondiger hier kunnen berusten bij een uitgave in het

Duitsch, waarop Dr. D. 's liefde voor het woord *bewijsvoering* reeds schijnt te wijzen, niettegenstaande de vereering van Duhem: in die taal gesteld, had het werk méér kans op de hoogere beoordeeling, waarop de ernstige schrijver zoo zeer recht heeft om die deugden reeds, welke ook een liefhebber aanwijzen mag.

CH. M. VAN DEVENTER.

W.S.M. Knight, of New College, Oxford, and of the Inner Temple, Barrister-at-Law. The life and works of Hugo Grotius, London, 1925.

Het zijn drie moeilijkheden vooral, die elken levensbeschrijver van ‘den Grooten Huygen’ tegengrijnzen. Hij zal vooreerst dat leven hebben te plaatsen in het kader van een bewogen, veelkleurigen, internationalen tijd: niet alleen in het staatkundig verloop dier dagen, maar evenzeer in het godsdienstige, letterkundige, rechtsgeleerde, wijsgeerige. Hij heeft in de tweede plaats te trachten den samenhang - of het gemis aan samenhang - te doen zien tusschen De Groots theologische, literarische, historische, juridische, staatkundige en wijsgeerige denkbeelden. En in de derde plaats moet hij probeeren de persoon, den mensch, te vatten.

Hollanders - ‘secure Hollanders’, zullen zij zelf misschien zeggen - hebben zich door deze moeilijkheden laten weerhouden. Na Brandt en Van Cattenburgh (1727; herdruk 1732) heeft geen Hollander het leven van De Groot overnieuw doorzocht, al hebben met name Fruin (1858, 1868) en Rogge (1893, 1900, 1903) bijdragen van waarde geleverd. In een postuum boek van 1899 over De wijsbegeerte in de Nederlanden (blz. 102) schreef Land, dat het noodig zou kunnen blijken het werk dezer levensbeschrijving ‘onder verschillende bijdragers te verdeelen’. De akademie van wetenschappen lokte in 1883 een aantal deskundige onderzoekingen uit; de meeste Hollanders echter bepaalden zich - in 1776 (Cras), 1826 (Van Voorst), maar ook in 1883 en 1925 - tot het omwinden van reeds herhaaldelijk herhaalde gegevens met festoenen van welsprekendheid. Ook een Fransche beschrijving door De Buringny (1752; herdruk 1754), een Duitsche door Luden (1806), een Engelsche door Butler (1826) en een Amerikaansche door Vreeland (1917) gaven het gehoopte niet; en een toegezegde Amerikaansche voor de serie Great Hollanders is nog pas in wording.

Wat Hollanders nalieten, deed thans een Brit. Hij deed het in een smakelijk, prettig geschreven en gelukkig ingedeeld boek van driehonderd bladzij. Al sinds 1920 had de heer Knight, in de verhandelingen zijner Grotius Society, biographische fragmenten over De Groot gegeven; ze zijn nu opeens uitgedijd tot het, in Augustus 1925 verschenen, complete boek. In dit boek zit een ongekende hoeveelheid degelijken voorarbeid; toch is over het geheel de vorm niet zwaar. De heer Knight schijnt door zijn uitgever genoopt geworden een deel van zijn lading overboord te zetten; het oordeel van de Hollandsche stuurlui aan den wal hoort daarmee rekening te houden. Begin en slot der meeste hoofdstukken is zóó gelukkig, de verwijzing naar bronnen meestal zóó verstandig, en het citaat van den laatsten zin uit De Groots laatsten brief (over het vergaan van

Zweedsche schepen in 1645) zóó aardig gevonden, dat men den schrijver het malle slot van zijn boek - over een Engelsche juffer die van Grotius zou afstammen - en het teleurstellende naam- en zaakregister wel zal vergeven. Het boek is gemakkelijk de meerdere van alle levens van Grotius die wij reeds hadden, en Nederland schijnt jegens den auteur verplicht het veel te koopen en veel te lezen. Het moet, in dien zin, een Hollandsen boek worden.

Wat de heer Knight bijdraagt tot het *eerste* desideratum, het inlijsten van Grotius' leven in de historie van zijn tijd, wekt eerbied. Niet alleen heeft hij uit archieven (o.a. uit de schatten van het Britsch Museum) allerlei verborgens gehaald, maar telkens verrast hij door vergelijkingsmateriaal uit onverwachte hoeken en gaten; en hij weet uit zijn gegevens schilderingen te maken die leven. De preciseerende kenschets van het stadje Delft uit De Groots jongensjaren, de betrekking van De Groots vader op het werk van Galileï, die van den zuiplap professor Baudius op De Groot, het wedervaren van het gezantschap van 1598 te Angers, Arminius als pestdominee in Amsterdam werkend naast de pestdokters, het dichtersemplooi van professor Heinsius, het gezantschap van 1613 naar Engeland, de afspiegeling van den burgertwist Maurits-Barneveldt in brieven van Carleton, de chronologische plaatsing van De Groots advocatenadviezen in zijn paar drukke Amsterdamsche wintermaanden van 1632 (als hij in Holland niet wezen mag, en weldra vogelvrij wordt verklaard), de reis van Oxenstierna uit Duitschland naar Parijs, de opschudding wegens De Groots polemiek over den paus als antichrist, de persoon van Cerisante, - dat alles en nog zooveel meer is deels nieuw als gegeven, deels door combinatie en sprekenden vorm nieuwgemaakt. De ingelaschte episodes zijn soms te breed (blz. 63-65, 117-120, 203-207, enz.), maar ze helpen het boek verlevendigen.

Toch mag de stuurman aan den wal niet verhelen, dat reeds bij deze gedeelten van het boek de schrijver bij verre niet zulk een vertrouwen weet in te boezemen, als men opvat uit Fruins geschriften. Dat hij meermalen fouten en foutjes begaat, waartegen een Hollandsen historicus gevrijwaard zou zijn, mag niet worden beklemtoond. Maar het relaas bevat zonderlinge leemten. François Aerssens, met zijn geduchten invloed ten kwade op Grotius' levenslot - ‘homo nostro malo natus’ -, wordt niet genoemd; De Groots levenslange vrienden Vossius en Du Maurier, en Marie van Reigersberch zelf, niet dan terloops - om van veel anderen te zwijgen -; de Poolsche relaties niet; de afval van Heinsius niet; de ezelsschop van Salmasius niet. Wat Augustus 1618 voor De Groots leven beteekend heeft, komt weinig uit; dat het mislukken van zijn terugkeer naar Holland in 1631-1632 hem gebroken en een ander man gemaakt heeft, komt heelemaal niet uit. Is het voor ons Hollanders een hard gelag, zelfs den naam van Elsken te moeten missen (heel Loevestein trouwens komt er kaal af), erger is, dat onder de literatuur wel een blijspel van Fredrik Duim uit 1742, een tooneelspel van A. Loosjes, een leven door H. van der Mandere voorkomen, doch niet Fruin en Rogge en b.v. de gegevens van Kuenen over De Groots theologischen arbeid. De brieven van Baudius en Casaubonus zijn met succes gebrandschat, doch andere even leerzame collecties van gedrukte brieven ongemoeid gelaten. De lezer krijgt den indruk, dat de schrijver door 1925 overvallen werd vóór hij gereed was, en het boek toch maar in het gedenkjaar

liet uitkomen. Een tweede druk - dien het boek ruimschoots verdient - moge een aangevulde druk zijn.

Aan deze grief paart zich een tweede, die den lezer het heele boek door niet loslaat: het bezwaar der uit de lucht gegrepen gissingen. De Groot zal wel de hand hebben gehad in de zaak van Mendoza (blz. 48), zal op den Adamus exul wel gekomen zijn door Vulcanius (blz. 51), zal wel naar het beleg van Oostende zijn gaan zien (blz. 62), zal wel met Baudius geslampamperd hebben (blz. 53), zal zich wel gemengd hebben in de benoeming van Arminius (blz. 55, 58, 59), zal de reputatie van zijn persoon en karakter wel te danken hebben aan één brief van Casaubon (blz. 142), zal den opzet van zijn Jus belli ac pacis onder het schrijven wel totaal hebben omgegooid (blz. 193, 195, 199, 219), zal in 1645 wel niet gedroomd hebben dat Christina hem zou ontslaan (blz. 287); en-zoovoort. Het Jus belli ac pacis zal zijn roem wel te danken hebben gehad aan zijn staatsleer (blz. 220). Gissing bederft alsmede de overigens zoo geslaagde schildering van De Groots diplomatenwerk: hoewel de schrijver in bijzonderheden niets dan lof heeft te geven aan De Groot als ambassadeur, en dat ook mildelijk doet (blz. 228-230, 236-237, 243; vergelijk 138), resumeert hij zijn meening nochtans met te citeeren, dat Grotius geen gelukkig gekozen gezant was (blz. 225). Indien bij een tweeden druk al deze conjectuur uit het boek verdwijnt, zal het hebben gewonnen; en zijn inhoud is veel te goed en veel te rijk om met dit euvel behept te blijven. Meteen moge dan zorg gegeven worden aan Latijnsche en Hollandsche namen en woorden, die het nu te dikwijls moeten ontgelden.

Ter voorlichting over het *tweede* punt, de veelzijdigheid van Grotius' geestelijken arbeid, heeft de heer Knight zich een moeite gegeven die alweer den lezer stemt tot eerbied. Hij is de eerste biograaf, die ook stukken van Grotius' philologischen arbeid (Capella, Aratus; niet Lucanus, Stobaeus, Tacitus, anthologie) en van zijn dichtwerk (Adamus Christus; niet het verdere) werkelijk heeft doorzocht; de eerste biograaf ook, die werk maakte - en omvangrijk werk - van De Groots bijbelserie en godgeleerde studie. De samenhang van De Groots ideeën moge niet getoetst zijn, de stof daartoe is rijkelijk aangedragen; en het is tijdroovende en weerbarstige stof.

De stuurman aan den wal betreurt, dat ook in dit boek De Groots juridisch werk in het midden staat, wat historisch een verwrongen beeld geeft, en dat De Groots verhouding tot de katholieke kerk, de Anglicaansche kerk en de Engelsche Arminianen in die kerk niet beter uitkomt. Maar vooral te betreuren schijnt het, dat typeering en interpretatie van het boek van 1625 zoo subjectief en - als men het zeggen mag - zoo vooringenomen is uitgevallen: wie de hoofdstukken over De Groots volkenrecht heeft doorgeworsteld kan moeilijk tot andere slotsom komen, dan dat het boek van 1625 geüsurpeerden roem geniet, en dat onbegrijpelijk is hoe de heer Knight in 1922 De Groot ‘amongst the world's greatest men’ heeft kunnen stellen en nu een heel boek voor hem over heeft.

Maar de belangstelling van tal van lezers zal uitgaan naar de *derde* materie der biographie: naar de vraag, wat voor *man* De Groot geweest zij. Het is geen toeval, dat in 1925, toen wij zooveel over zijn *werk* te lezen kregen, te gelijk in Amerika en in Holland, en beide malen door een vrouw, geklaagd is, dat wij door al die boeken de persoon van

De Groot niet kunnen zien. Fruin, in zijn rijke opstel over Huig en Marie, is eigenlijk de eenige uit vroeger jaren die het beproefd heeft; met Rogge zou ik meenen, dat Fruins oordeel op rijper leeftijd gunstiger voor De Groot zou zijn uitgevallen.

Wie zonder vooropzetting beproefde achter De Groots persoon te komen, zou, geloof ik, allereerst te zien krijgen een in eigen glans zich verheugenden, aantrekkelijken, uitbundigen jongen man - niet zooveel verschillend, misschien, van den jongen Gijsbert Karel -, met illustraties zooals zijn hechte jongensvriendschap voor Joost Swanenburch uit Leiden, zijn opgetogenheid over een voetreis langs Linge en Lek, zijn gevoelig vers (1604) over de blijkbaar voor omstanders afgrijselijke ziekte van een jongeren broer. Hij zou, dunkt mij, een volgroeiden Grotius te zien krijgen, die ondanks overdadigen roem eenvoudig gebleven, en ondanks patricische geboorte en geweldige geleerdheid vroolijk en affabel en voorkomend is; iemand met een open oog voor het goede moment van ingrijpen; die, zonder warm te zijn, bemind en innemend is, en den ambassadeur Du Maurier een even treffende als duurzame genegenheid weet in te boezemen; die, wel verre van een kamergeleerde te wezen, met grooten tact spreekt en handelt en schrijft, weshalve Oldenbarneveldt hem voor alles en nog wat gebruikt en in hem zijn voorbestemden opvolger ziet; die een actief leven begeert en geenerlei professoraat (zooals Fruin hem wou toedenken); wiens belangstelling twintig kanten te gelijk uitgaat; een bondig auteur met stijl, maar zonder eigenlijke geestigheid, zonder oog voor kunst, overhaast en daardoor slordig werkend (zelfs als hij herdrukt); conservatief-klassiek in het wijsgeerige en litteraire, dus mijlen ver van Cartesius en Shakspere; een vader, die naar zijn kinders en zijn vrouw te weinig omkijkt; een volstrekt eerlijk man, die nooit zijn persoon en altijd de zaak behartigt, nooit klein is in zijn doen of denken, vol energie, en vol liefde voor zijn land. De vlek die wij van dezen Grotius wisten was de brief, in 1618 uit de Haagsche gevangenis geschreven over en tegen Barneveldt; de heer Knight voegt daar nog twee vlekken aan toe, zonder ze afdoende te staven: een wedijver om een postje in Parijs, aangedaan aan den geëerden Casaubon in 1603 (blz. 54, 127), en een verloochening van de vrije zee in 1613 (blz. 139-149). Ten slotte zou men, meen ik, een vijftiger of zestiger zien, uiterlijk nog flink, doch van binnen kapotgemaakt en verkild; die door laster - nooit rustenden, nooit verzadigden vaderlandschen laster - argwanend is geworden (zelfs tegen Vondel), en lichtgeraakt (b.v. in zijn polemiek met De Laet), en moedeloos; die niet eens meer werkelijk geroerd wordt, als hij leest hoe de verpletterende dood van Dionijs den ouden Vossius aangrijpt, of hoe zoon Pieter in Amsterdam zijn brood niet kan opeten van droefheid over het in Parijs gestorven Marietje; die alleen nog maar warmloopt op kerkeneendracht - aan ‘religieuze exaltatie lijdt’, zegt Knight -; die, de Roomsche kerkleer nagenoeg aanvaardende, het gezag der priesterschap niet aanvaarden kan; doch die bij dit alles een man van diepe vroomheid blijft, geen kleinheid of wraakzucht kent, geen haat en geen hoovaardij; die in oprechtheid meent dat zijn leven verspild en nutteloos is geweest - Knight verstaat dat niet van hem (blz. 288) -; en die op zijn sterfbed volle waarheid spreekt als hij zegt: ‘die tollenaar ben ik’.

Strookt dit beeld met dat, door den heer Knight geteekend? In hoofd-

zaak wel. Maar Knight lascht in zijn boek een viertal trekken in, die De Groots persoon aantasten.

Vooreerst: De Groot wordt, het heele boek door, gekenteekend als een Streber, als een man die graag met hooggezetenen verkeert en probeert in hun kring te komen (blz. 31, 133, 166, 190, 191, 192, 197, 246, 287, 288). Alle bewijs of aannemelijkmaking ontbreekt; wat verteld wordt over het ongedrukt laten of supprimeeren van voltooide geschriften - een trek, die zelfs aan Spinoza doet denken - pleit er tegen (blz. 75, 275).

De Groots welslagen wordt met onvermoeiden nadruk teruggebracht tot den invloed van familieconnecties en van het opstoomen door zijn vader (blz. 23-32, 39, enz.). Daar is iets van aan, maar toch maar 'iets'. De onvolprezen toewijding van broeder Willem wordt bestempeld als 'slavish' (blz. 192).

Met welbehagen wordt de orakeltaal vermeld van aartsbisschop Abbot (blz. 143, 147) - geen nieuwtje, immers reeds in 1872 onthuld door S. Muller Fzn -, die niets van De Groot moet hebben. Dat Abbot een fel aanhanger is van de vijandige godsdienstpartij: dat hij zoover gaat De Groot een weetniet en schijngeleerde te noemen; en dat hij over de opinie van Jacobus I gansch ongeloofwaardige dingen opdischt, had tot behoedzaamheid mogen stemmen.

De Groots bekendheid met Baudius, eindelijk, is aanleiding tot gissingen over zijn levenswandel (blz. 53, 126), zóó ongestaafd alweer, dat het nadert tot achterklap.

Wij Hollanders moeten ons natuurlijk hoeden voor het axioma, als zouden uiteraard onze groote mannen edel en rechtschapen zijn geweest. Ik denk niet, dat wij ter zake van De Groot de waarschuwing behoeven; ik denk, dat wij zelfs den staatkundigen strijd, die zijn leven brak, thans objectief kunnen bezien. Maar men mag verlangen, dat nieuwopgeworpen grieven worden gefundeerd; en de biograaf, wien het tot eer strekt te waken tegen het gevaar lofredenaar te worden, behoort niet minder te waken tegen de omgekeerde feil.

De voor De Groot min gunstige kijk, dien de heer Knight blijkbaar van zijn persoon ontvangen of van vooraf meegebracht heeft, en die meermalen aan animositeit doet denken (blz. 113, 133, 148-149, 161, 192, 197, 221), zal lichter invloed krijgen op het publiek gevoelen in Engelschsprekende landen, waar men geen tegenwicht daartegen heeft, dan te onzent. Daarom zijn de bezwaren van het boek voor den Nederlandschen lezer betrekkelijk gering, veel geringer dan de voordeelen. De Nederlanders zullen dan ook, blozend over hun eigen stilzitten, het boek van eten heer Knight wel gaarne op afrekening willen aanvaarden: dankbaar doch onvoldaan, niet voldaan doch oprechtelijk dankbaar.

C.v.V.

Richard III.
Treurspel van William Shakespeare.

Eerste bedrijf.

GLOSTER.
Nu werd ons wintertij van tegenzin
tot gouden zomer door die zon van York;
en al de wolken die ons huis belaagden
verzonken in de diepe borst der zee.
Nu vlecht de zege haar krans om onze slapen,
't Wapen, gedeukt, hangt aan den wand ten toon;
ons streng alarmsein werd tot vroolijke oproep,
ons dreigend marschgedreun tot luchte dansmaat.
De grimmige oorlog streek zijn voorhoofd glad,
steeg af van het geharnast paard, waarop
hij schrikbren tegenstanders schrik aanjoeg,
en tript nu door 't vertrek der edelvrouwe
wuft op het wulpsche vleien van de luit.
Maar ik, op speelsche kunsten niet gebouwd,
noch toonbaar voor der lusten spiegel, ik,
grof afgestempeld, missend liefde's hoogheid
om trots de d'artle nymph te naadren, ik
tekort gedaan in bouw, misdeeld in trekken
door de bedriegende natuur, misvormd,
onklaar, geboren voor mijn tijd in deze
aadmende wereld, amper half voltooid,
en dat nog mank, ontoonbaar, zoodat honden
mij aanblaffen als ik maar stil blijf staan; -
ik, dan, bij dit laf pijpen van de vrede
breng niet in vreugd den tijd door of 't moest zijn

met gluren naar mijn schaduw in de zon
of met uitweiden over mijn mismaaktheid:
en dus - daar 'k niet als minnaar dezen tijd van
mooipraterij kan helpen bezighouden -
heb ik 't er op gezet een schurk te zijn,
hatend het ijdel spel van deze dagen.
Valstrikken legde ik, die 'k in dronken taal
dreigend voorspellen deed, met laster, droomen,
om zoo mijn broeder Clarence en de koning
in doodshaat tegen elkaar op te zetten:
en, is de koning even recht en waar
als ik sluw, valsch en vol verraad, dan zit
vandaag nog Clarence achter slot en grendel
wijl men Edward de doodsvoorspelling deed
der erven van zijn troon, vermoord door G.
Duikt in mijn ziel, gedachten: -daar komt Clarence.

(Clarence komt op, met Bewakers, en Brakenbury).

Broeder, gegroet: waarom wordt uw genade
door wapenen bewaakt?

CLARENCE.
Zijn Majesteit
gaf, om mij te beveiligen, deze wacht
order mij naar den Tower te geleiden.

GLOSTER.
En dat waarom?

CLARENCE.
Omdat ik George heet.

GLOSTER.
Ach, maar, mijn heer, dat is toch niet uw schuld;
Uw peten moest hij voor zoo iets doen grijpen: -
O, zeker heeft zijn Majesteit een plan
om u opnieuw te dopen in den Tower.
Maar waarom is het, Clarence? Mag ik 't weten?

CLARENCE.
Als ik het zelf weet, Richard, want ik zeg u,
ik weet nog niets. Maar, naar ik hoorde, luistert
de koning naar voorspellingen en droomen
en uit de letterrij nam hij de G,
want toov' naars zeggen volgens hem, dat G
zijn kroon onterven zal; welnu, daarmee
- mijn naam is George, en dat begint met G,
stond het voor hem vast, dat dit slaat op mij.
Dit, en meer van die grillen, drongen, zegt men,
zijn hoogheid mij gevangen te doen nemen.

GLOSTER.
Zoo gaat het, als de vrouw den man regeert: -
't Is niet de koning, die u naar den Tower zendt,
Maar Lady Grey, zijn vrouw, Clarence, zij is het,
die hem tot zulk een uiterste overhaalt.
Deden niet zij en die goede waardige man,
haar broeder, Antony Woodville, hem Lord Hastings
ten Tower zenden, waaruit hij vandaag
op vrije voeten wordt gesteld? Wij zijn
niet veilig, Clarence, neen, wij zijn niet veilig.

CLARENCE.
Bij God, geen is dat meer, slechts de verwanten
der koningin en dan in den nacht de boden
tusschen den koning en die juffrouw Shore.
Weet gij niet, dat Lord Hastings om zijn vrijheid
bij haar kwam als een needrig smekeling?

GLOSTER.
Buigend en klagend voor haar godlijkheid
verkreeg de kamerheer zijn vrijheid. Luister,
ik zeg u, naar mijn meening moeten wij,
willen wij blijven in des konings gunst,
haar livrei dragen en haar dienaars zijn.
Sinds zij en die jaloersche tanige weduwe
Van adel zijn door onzen broeder, werd
hun achterklap een macht in 't koninkrijk.

BRAKENBURY.
'k Bid u, wil mij vergeven, uw genaden,
Zijn majesteit heeft strikt order gegeven
dat niemand, stand of geen stand, met zijn broeder
eenig vertrouwelijk gesprek mag hebben.

GLOSTER.
Zoo zij 't; om u te dienen, Brakenbury;
Hoor vrij al wat wij zeggen, man; er is
geen woord verraad bij. - Dat de koning wijs
en vroom is en dat de eedle koningin
rijp is in jaren, schoon, en niet jaloersch,
dat zeggen we en dat Shore's vrouw 'n keurige voet heeft;
kerslippen, goedige oogen, lieve tong,
en dat 't geslacht der koningin verhoogd is
in de adelstand. Wel, heer? Kunt gij 't ontkennen?

BRAKENBURY.
Mijn heer, 'k heb aan dit alles part noch deel.

GLOSTER.
Geen deel aan juffrouw Shore! Geloof mij, kerel,
Wie geen deel heeft aan haar, behalve een,
die hebbe 't liefst maar in 't geheim, alleen.

BRAKENBURY.
Welke eene, heer?

GLOSTER.
Haar man, schavuit: - wilt gij me er in doen loopen?

BRAKENBURY.
Vergeef mij, uw genade, en staak, ik bid u,
het onderhoud met den edelen hertog.

CLARENCE.
Het is uw last, Brakenbury; wij schikken ons.

GLOSTER.
Wij, koninginneknechts, moeten ons schikken. -
Vaarwel, mijn broeder: ik ga naar den koning;
wat gij ook wilt, dat ik zal doen, - al moest ik
de weduwe van Edward zuster noemen -
'k zal het volbrengen om u vrij te maken.
Dit grove smaden van de broederschap
treft mij inmiddels dieper dan gij denkt.

CLARENCE.
'k weet, dat 't ons geen van beiden naar den zin is.

GLOSTER.
Wel, uw gevangenschap zal niet lang duren;
Ik maak u vrij, of raak om u gevangen:
Intusschen, heb geduld.

CLARENCE.
't Moet wel. Gegroet!

(Clarence, Brakenbury en Bewakers af.).

GLOSTER.
Ga, neem het pad waarlangs gij nooit terugkeert,
Onnooz'le Clarence! - Gij zijt mij zóó lief,
dat ik uw ziel weldra ten hemel zend,
indien de hemel 't uit mijn handen aanneemt.
Maar wie komt hier? de pas bevrijde Hastings?

(Hastings komt op.).

HASTINGS.
Genadig heer, ik wensch u goeden dag!

GLOSTER.
Ik insgelijks, mijn goeden kamerheer!
Wel zijt gij welkom in de vrije lucht.
Hoe hebt gij uw gevangenschap gedragen?

HASTINGS.

Geduldig, heer, zooals gevangnen moeten:
Maar 'k zal 't beleven, dat ik mijn dank toon
aan hen, die mijn gevangenschap bewerkten.

GLOSTER.
Ja, ongetwijfeld; dat zal Clarence ook;
Wie u vijandig waren, zijn het hem,
en dwingen hem zooals zij eerst u dwongen.

HASTINGS.
't Is jammerlijk, dat men een arend kooit,
waar havikken en buizerts vrij op roof gaan.

GLOSTER.
Nog nieuws in omloop?

HASTINGS.
In omloop niets zoo slecht als 't nieuws van thuis.
De koning sukkelt, en is zwak, neerslachtig;
zijn geneesheeren vreezen zeer voor hem.

GLOSTER.
Wat! Bij St. Paul, dat nieuws is zeker slecht.
O, al zoolang heeft hij verkeerd geleefd
en al te veel zijn vorstelijk lijf verteerd.
Het is wel treurig als men het bedenkt.
En, is hij in zijn bed?

HASTINGS.
Ja, in zijn bed.

GLOSTER.
Ga gij mij voor; ik zal u spoedig volgen.

(Hastings af).

Als 't maar afloopt; maar eer hij sterft, moet George
snel als de post ten hemel zijn gezonden.
Kom, 'k ga zijn haat aanhitsen tegen Clarence
door leugens zwaar met redenen gestaald;
En, faal ik niet in mijn geheime toeleg,
Dan leeft Clarence geen dag meer na vandaag
en mag God Edward zijn genade geven
en mij de wereld om in rond te spoken.
Dan zal ik Warwick's jongste dochter trouwen.
Maar doodde ik niet haar vader en haar man?
Het beste om 't goed te maken met die deerne
is, dat ik zelf haar vader en haar man wordt:
dat zal ik; niet zoozeer om liefde als om
een ander diep geheim wel, dat bereikt wordt
door haar te trouwen. Maar ik draaf al voor
mijn eigen paard uit naar de markt: nog ademt
Clarence, en Edward leeft nog en ten troon:
Pas als zij weg zijn weet ik wat ik won.

(Gloster af.).

Tweede tooneel.

Een andere straat.
Het lijk van Koning Hendrik de Zesde wordt in een open doodkist binnengedragen; Edellieden met hellebaarden ter bewaking; in hun midden Tressel en Berkeley, en Lady Anne als rouwdraagster.

ANNE.
Zet neer, zet uw eerwaardige last hier neer,

- als eer gehuld kan zijn in 't kleed des doods -
opdat mijn klacht ootmoediglijk beweene
de ontijdige val des edelen Lancaster.

(De Dragers zetten de kist neer.).

Gedaante, kil, arm, van een heiligen koning!
Bleeke assche van het huis van Lancaster!
Gij, bloedloos overschot van vorstelijk bloed!
Het zij gewettigd, dat ik uw geest oproep
Om de weeklacht van arme Anne te hooren,
vrouw van uw Edward, uw geslachte zoon,
wien de e i g e n hand die deze wonden maakte
doodstak! Zie, in de vensters waar uw leven
uitvlood, storten mijn arme ijdele tranen: -
Vervloekt de hand, die deze gaten maakte!
Vervloekt het hart, dat hier het hart toe had!
Vervloekt het bloed, dat dit bloed weg deed vloeien!
Nog wreeder lot treff' den ellendeling,
die ons ellendig maakt door uwen dood,
dan ik toewensch aan adders, spinnen, padden,
of wat voor giftig tuig dan ook, dat kruipt!
Verwacht hij ooit een kind, het zij afschuwlijk,
een misgeboorte, die te vroeg aan 't licht komt,
zoo onnatuurlijk, naar, dat het de hoop
der ziende moeder afschrikt, en dat kind
zij erfgenaam van al zijn ongeluk!
En krijgt hij ooit een vrouw, laat haar zijn dood
ellendiger nog maken dan ik 't werd
door uw dood en dien van mijn jeugdig heer!
Kom, nu naar Chertsey, om uw heilige last,
genomen uit St. Paul, daar te begraven;
of wel, omdat gij moe zijt van het dragen,
rust, wijl ik klaag bij Koning Hendrik's lijk.

GLOSTER.
Stop, dragers van het lijk, en zet het neer.

ANNE.
Wat zwarte kunst roept dezen duivel op
om liefde's toegewijde gang te stuiten?

GLOSTER.
Zet neer het lijk, schavuiten; bij St. Paul,
ik maak een lijk van hem, die niet gehoorzaamt!

EERSTE EDELMAN.
Heer, treedt terug en laat de kist voorbijgaan.

GLOSTER.
Onhebbelijke hond! Ik zeg u: sta!
Weg met die hellebaard van mijn borst; omhoog,
of bij St. Paul, ik vel u aan mijn voet
en ik vertrap u, beedlaar, om uw driestheid.

(De Dragers zetten de kist neer).

ANNE.
Wat beeft gij? Zijt gij allen bang? Helaas,
'k verwijt u niet, die sterflijk zijt; want tegen
den duivel houdt geen sterflijk oog het uit.
Ga door, gij gruwlijk afgezant der hel!
Gij hadt slechts macht over zijn sterflijk lichaam.
Zijn ziel kunt gij niet krijgen; daarom, ga.

GLOSTER.
Om liefde's wil, zachte heilige, vloek niet zoo.

ANNE.
Om God's wil, weg! lage duivel, stoor ons niet;
Gij maakte de blijde aarde uw hel, vol schreeuwende
vervloekingen en kreten uit de diepte.
Als 't zien van uw wandaden uw genot geeft,
kijk dan naar dit staal van uw slachtingen. -
O, heeren, zie, zie, hoe Hendrik's doodswonden
hun stijve monden openen en weer bloeden!
Bloos, bloos, gij aterlijke klomp mismaaktheid,
Want door uw bijzijn komt dit bloed naar buiten
uit aadren, leeg en koud, waar geen bloed woont;
uw daad, onmenschelijk en onnatuurlijk,
verwekt die meer dan onnatuurlijke zondvloed. -
O, God, die dit bloed maakte, wreek zijn dood!
O, Aarde, die dit bloed drinkt, wreek zijn dood!
Hemel, doodt met uw vuurslag dezen moordnaar,
of, aarde gaap wijd en verslindt hem levend,
gelijk het bloed van onzen goeden koning,
hier door zijn helbestierden arm geslacht!

GLOSTER.
Vrouwe, gij kent der liefde voorschrift niet,
die kwaad met goed vergeldt en vloek met zege.

ANNE.
Booswicht, gij kent van God noch mensch een wet;
het wildste beest kent nog een luttel deernis.

GLOSTER.
Ik ken daar niets van en ben dus geen beest.

ANNE.
Hoe wonderlijk; als duivels waarheid spreken!

GLOSTER.

Nog wonderlijker 't toornen van zoo'n engel -
Vergun mij, goddelijk volmaakte vrouw,
dat ik mij zelven hier uitvoerig vrijspreek
van al deze vermeende euveldaden.

ANNE.
En gij, vergun mij, helsch mismaaakte man,
op grond van die geweten euveldaden
uitvoerig u, vloekbare, te vervloeken.

GLOSTER.
Gij, schooner dan een tong u noemen kan,
Geef mij een wijl, dat ik mij kalm ontschuldig.

ANNE.
Gij, slechter dan een hart u denken kan,
zult niet onitschuldigd zijn voor gij u ophangt.

GLOSTER.
Door zulk een wanhoopsdaad zou 'k schuld bekennen.

ANNE.
En, met die wanhoop, zoudt ge ontsohuldigd zijn
door waardige wraak te nemen op u zelf,
pleger van ónwaardigen moord op andren.

GLOSTER.
Gesteld, dat ik hen niet versloeg?

ANNE.
Dan zijn zij ook niet dood.
Maar dood zijn zij wel, duivelsche slaaf, door u.

GLOSTER.
Ik doodde uw man niet.

ANNE.
Niet? Dan leeft hij nog.

GLOSTER.
Neen, hij is dood; door Edward's hand verslagen.

ANNE.
Uw helsche keel liegt: Koningin Margretha
zag van zijn bloed rooken uw moordend staal,
dat gij op haar borst eenmaal hieldt gericht;
uw broeders echter sloegen 't zijwaarts weg.

GLOSTER.
Ik kwam daartoe door haar gelaster, dat
hun schuld op mijn onschuldige schouders wierp.

ANNE.
Gij kwaamt daartoe door uw bloeddorstige ziel,
die van niets anders ooit dan slachting droomde.
Hebt gij deez' Koning niet gedood?

GLOSTER.
'k Geef 't toe.

ANNE.
Gij geeft het toe, ondier? dan geve God,
dat gij vervloekt zult worden om die wandaad!
O, hij was teeder, hij was mild en deugdzaam!

GLOSTER.
Net voor den vorst des Hemels, die hem heeft.

ANNE.
Hij is in den hemel, waar gij nooit zult komen.

GLOSTER.
Dat hij 't mij danke, die hem zond daarheen;
hij hoort in die plaats meer thuis dan op aarde.

ANNE.
En gij hoort nergens thuis dan in de hel.

GLOSTER.
Ja, ergens wel; toch: wilt gij hooren waar?

ANNE.
Diep in een kerker.

GLOSTER.
In uw slaapvertrek.

ANNE.
Wee de rust in de kamer waar gij ligt!

GLOSTER.
Zoo zij het, vrouwe, tot ik met u lig.

ANNE.
Ik hoop het.

GLOSTER.
Ik weet het. - Maar, lieve Lady Anne, -
- om uit dit tweegevecht van scherpe geest
nu af te dalen tot iets kalmer stijl -
is niet de oorzaak van den ontijdigen dood
van die Plantagenets, Hendrik en Edward,
even laakbaar als de voltrekker zelf?

ANNE.
Oorzaak en meest vervloekt gevolg waart gij.

GLOSTER.
Uw schoonheid was oorzaak van dat gevolg,
Uw schoonheid, die mij in mijn slaap bezocht,
dat ik der gansche wereld dood zou wagen
om een uur aan uw zoete borst te leven.

ANNE.
Dacht ik dat, menschenbeul, 'k zeg u, ik reet
met deze nagels van mijn wang de schoonheid.

GLOSTER.
Dit oog zou 't wrak dier schoonheid niet verdragen;
Als ik erbij sta, laat gij 't ongedeerd:
zooals de zon de wereld stralend maakt,
zoo dát mij, want het is mijn dag, mijn leven!

ANNE.
Nacht overdonkere uw dag, en dood uw leven!

GLOSTER.
Vloek niet u zelf, schoon wezen, gij zijt beiden.

ANNE.
Ware ik dat maar, ik zou mij op u wreken.

GLOSTER.
Hoe meer dan onnatuurlijk is de toorn,
die zich op hem, die u bemint, wil wreken.

ANNE.
Het is een toorn, rechtvaardig, red'lijk, die
zich op den moordnaar van mijn man wil wreken.

GLOSTER.
Hij, vrouwe, die u van uw man beroofde,
deed het om u een beter man te geven.

ANNE.

Zijn betere ademt op deze aarde niet.

GLOSTER.
Wel een, die beter dan hij 't kon, u liefheeft.

ANNE.
Noem hem.

GLOSTER.
Plantagenet.

ANNE.
Wel, dat was hij.

GLOSTER.
Diezelfde naam, maar een van beter aard.

ANNE.
Waar is hij?

GLOSTER.
Hier.

(Zij spuwt naar hem).

Waarom bespuwt gij mij?

ANNE.
Ik wou, om u, dat het een doodlijk gif was!

GLOSTER.
Nooit nog kwam gif van zulk een zoete plaats.

ANNE.
Nooit nog hing gif aan een ellendiger pad.
Weg! 'k Wil u niet meer zien! Gij zengt mijn oogen.

GLOSTER.
Uw oogen, zoete vrouwe, zengden mijne.

ANNE.
O, waren 't basilisken! Bliksem doodde u!

GLOSTER.
Ja, ware 't zoo, dat ik op slag dood bleef;
nu moorden zij mij met een levend sterven,
die oogen van u, persend zilte tranen,
beschamend, kinderachtig, uit mijn oogen;
oogen, die nooit nog weenden uit berouw,
niet toen mijn vader York en Edward weenden
bij Rutland's jammerkreun, toen, zwart van blik,
Clifford zijn zwaard boven hem schudde, noch
toen uw krijgshaftige vader, als een kind,
het droef verhaal doend van mijns vaders dood
door snikke' en weenen tien maal op moest houden
tot al de omstanders nat van tranen stonden
als boomen in den vlagenden regen; in dien rouwtijd
tartte mijn manlijk oog de stille traan;
en wat die smarten het niet kon ontpersen,
uw schoonheid deed het, maakte 't blind van weenen.
Nooit smeekte ik vriend of vijand om wat ook,
nooit kon mijn tong zoet vleiende woorden leeren,
maar, nu uw schoonheid als mijn loon gesteld wordt,
smeekt mijn trotsch hart, en dwingt mijn tong tot spreken.

(Zij ziet hem hoonend aan).

Leer niet uw lippen zulk een hoon; zij zijn
gemaakt voor kussen, niet voor die verachting.
Als uw wraakzuchtig hart niet kan vergeven,
zie, dit scherp-puntig zwaard, ik leen het u;
Wilt gij 't in deze trouwe borst verbergen
slakend de ziel, die u aanbidt, die borst
zie, is ontbloot voor den genadeslag,
en knielend, needrig, smeek ik om den dood.

(Hij geeft haar zijn zwaard, en ontbloot zijn borst, knielende).

Neen, aarzel niet; ik doodde Koning Hendrik.

(Zij richt zijn zwaard op zijn borst).

Maar 't was uw schoonheid, die er mij toe bracht.
Neen, snel; ik stak den jongen Edward neer, -

(Zij richt weer op zijn borst).

Maar door uw hemelschoon gelaat gedreven.

(Zij laat het zwaard vallen).

Neem nogmaals op dat zwaard, of neem mij op.

ANNE.
Sta op, veinzer; al is uw dood mijn wensch,
ik wil toch de voltrekker zelf niet zijn.

GLOSTER.
Dan zeg mij, dat ik mijzelf dood; en ik doe het.

(Hij staat op, en neemt zijn zwaard).

ANNE.
Ik zeide 't reeds.

GLOSTER.
Maar dat was in uw woede.
Zeg 't wéér, en daadlijk met uw woord zelf, zal
deez' hand, die om uw liefde uw liefste doodde,
veel trouwer liefde dooden om uw liefde;
aan beider dood maakt gij u medeplichtig.

ANNE.
Ik wou, dat ik uw hart kende.

GLOSTER.
Ik draag het op de tong.

ANNE.
Ik vrees, dat beide valsch zijn.

GLOSTER.
Dan was geen mensch ooit waar.

ANNE.
Nu dan, steek op uw zwaard.

GLOSTER.
Zeg dan, dat wij verzoend zijn.

ANNE.
Dat zult gij later merken.

GLOSTER.
Maar leef ik nog in hoop?

ANNE.
Zoo leeft, hoop ik, elk mensch.

GLOSTER.
Verwaardig u deez' ring te dragen.

ANNE.
Wie aanneemt, geeft nog niet.

(Zij doet de ring aan).

GLOSTER.
Zie, hoe die ring zich om uw vinger sluit,
zoo houdt uw borst mijn arme hart omsloten;
Draag beide; beide zijn van u, en als
uw needrige, verknochte dienaar nog
één gunst van uw genadige hand mag smeken,
bevestigt gij voor altijd zijn geluk.

ANNE.
Wat is het?

GLOSTER.
Dat gij dit droef vertoon wilt overlaten
aan hem, die meerder reden heeft tot rouw,
en dat ge u straks naar Crosby hof begeeft,
waar ik - nadat ik in het klooster Chertsey
plechtig deez eedlen koning heb begraven
tranen van wroeging plengend op zijn graf -

met alle noodige spoed tot u zal komen:
'k smeek u om meerdere verborgen reednen:
Sta mij die gunst toe.

ANNE.
Van ganscher harte; - en - zeer verheugt het mij
te zien, dat gij berouwvol zijt geworden. -
Tressel en Berkeley, kom, wij gaan weer verder.

GLOSTER.
Zeg mij vaarwel.

ANNE.
't Is meer dan gij verdient;
Doch, daar gij mij geleerd hebt u te vleien
Verbeeldt u maar, dat ik u reeds vaarwel zei.

(Lady Anne, Tressel en Berkeley af).

GLOSTER.
Gij, heeren, neemt het lijk weer op.

EDELMAN.
Naar Chertsey, edel heer?

GLOSTER.
Neen, naar White-Friars; wacht mijn komst daar af.

(Allen af, behalve Gloster).

Werd in die stemming ooit een vrouw gevrijd?
Werd in die stemming ooit een vrouw gewonnen?
Ik wil haar hebben, maar niet lang behouden.
Wat! Ik! Ik, die haar man en vader doodde
neem haar in het felst haten van haar hart,
vloek op haar tong, haar oog vol tranen, naast
den bloedenden getuige van haar haat;
God, haar geweten, en dit alles tégen,
en vóór niet één vriend, die mijn aanzoek steunt,
slechts veinzersblikken en de duivel zelf,
en toch haar winnen! - de wereld ál om niet!
Ha!
Heeft zij dien dapp'ren prins dan al vergeten,
Edward, haar heer, dien 'k, 'n maand of drie terug,
neerstak, in 'n kwade bui, te Tewksbury?
Zachter, beminnelijker edelman -
door de vrijgevigste natuur gevormd,
jong, dapper, wijs, en, zonder twijfel, vorstlijk,
komt in de wijde wereld niet meer voor:
En zal zij toch haar blik tot mij verlagen,
die van dien teedren prins de goudbloei afbrak,
haar weduw makend op een bed van klagen?
Tot mij, wiens ál tegen zijn helft niet opweegt?
Tot mij, die mank ben en zoozeer misvormd?

Mijn hertogdom tegen één bedelduit,
dat ik al dezen tijd mijzelf miskend heb:
Want bij mijn leven, en al kan ik 't zelf niet,
zij ziet in mij een wonderlijk knap man.
Een spiegel ga ik mij bekostigen;
kleermakers, een dozijn of twee, neem ik in dienst
om 't snit, dat mijn bouw mooi zal staan, te vinden:
Nu 'k bij mijzelf in een goed blaadje kwam
heb ik er ook een kleinigheid voor over.
Maar eerst leg ik dien kerel in zijn graf,
en kom dan klagend bij mijn liefste weer. -
Schijn, heldre zon, tot ik mijn spiegel heb
en in mijn schaduwbeeld behagen schep.

(Gloster af).

Derde tooneel.

Een kamer in het Paleis.
(Koningin Elizabeth, Lord Rivers en Lord Grey komen op).

RIVERS.
Geduld, mevrouw, zijn hoogheid zal vast spoedig
hersteld en weer in zijn gewonen doen zijn.

GREY.
Dat 't u bezwaart, maakt dat hij erger wordt:
houdt dus, om God's wil, maar de moed erin
en vroolijk hem met lichte woorden op.

KONINGIN ELIZABETH.
Indien hij stierf, wat staat mij dan te wachten?

RIVERS.
Niets ergers dan 't verlies van zulk een heer.

KONINGIN ELIZABETH.
Zulk een verlies is erger dan het ergste.

GREY.
God heeft u met een flinken zoon gezegend,
die na zijn heengaan u tot troost zal zijn.

KONINGIN ELIZABETH.
Ach, hij is jong, zijn minderjarigheid
komt onder de voogdij van Richard Gloster,
een man, die mij noch een van u tot vriend is.

RIVERS.
Besloot men al, dat hij protector wordt?

KONINGIN ELIZABETH.
Het is bepaald, hoewel nog niet besloten:
maar 't moet, als het slecht afloopt met den Koning.

(Buckingham en Stanley komen op).

GREY.
Daar zijn de lords van Buckingham en Stanley.

BUCKINGHAM.
Uw koninklijke hoogheid zij gegroet!

STANLEY.
God geve uw majesteit zijn vreugde weer!

KONINGIN ELIZABETH.
De gravin Richmond, waarde Lord van Stanley,
zegt op uw goede wensch zeker geen amen.
Maar, Stanley, schoon ze uw vrouw is, en zij mij
niet lijden mag, wees gij verzekerd, dat
ik u niet haat om haar laatdunkendheid.

STANLEY.
Ik smeek u sla aan de afgunst en de laster,
van die haar valsch beschuldigen geen geloof,
of, zoo men haar terecht beschuldigt, duldt
haar om haar zwakheid, die uit zieke grillen
voortspruit, niet, dunkt mij, uit kwaadaardigheid.

RIVERS.
Zaagt gij vandaag den koning, lord van Stanley?

STANLEY.
Wij, de hertog van Buckingham en ik,
hebben daarnet zijn majesteit bezocht.

KONINGIN ELIZABETH.
En is er hoop op beterschap, mijn heeren?

BUCKINGHAM.
Veel hoop, mevrouw; hij was zeer opgewekt.

KONINGIN ELIZABETH.
God sterk' hem! Heeft hij iets met u besproken?

BUCKINGHAM.
Zeker, mevrouw, het is zijn wensch uw broeders
met den hertog van Gloster te verzoenen,
ook met den opperkamerheer; hij deed
hen naar zijn tegenwoordigheid ontbieden.

KONINGIN ELIZABETH.
Ware alles goed! - Maar het zal nimmer zijn;
Ik vrees, dat ons geluk staat in zijn toppunt.

(Gloster, Hastings en Dorset komen op).

GLOSTER.
Zij doen mij onrecht; ik verdraag dat niet:
Wie zijn 't, die zich beklagen bij den Koning,

dat ik, nog wel, hard ben en hen niet mag?
Zij mogen, bij St. Paul, zijn hoogheid weinig,
die met geruchten van oneenigheid
zijn ooren vullen. Daar ik niet kan vleien
noch mooi kan praten of lief lachen, aaien,
bedriegen, flikflooien, noch op zijn Fransch
knikken en buigen als een hoofschen aap,

moet ik maar doorgaan voor een wrokkend vijand,
Kan geen recht mensch zijn zonder boosheid, zonder
zijn eerlijkheid te zien verdacht gemaakt,
door dat zijzacht, sluw, lasterlijk geboefte?

RIVERS.
Tot wien van allen hier spreekt uw genade?

GLOSTER.
Tot u, die zonder waarheid of gena zijt.
Deed 'k u te kort? Wanneer? Of kwaad? Wanneer?
Of u? - Of u? - Of wie ook van uw bent?
Hale u de pest! Zijn koninklijke hoogheid
- wien God, en beter dan gij 't wenscht, behoede! -
kan nauw een ademtocht lang rustig zijn
of gij moet hem met laffe klachten plagen.

KONINGIN ELIZABETH.
Gij ziet de zaak verkeerd, broeder van Gloster
De koning, en geheel uit eigen wensch,
door geen verzoek van wie ook aangezet,
doelend, wellicht, op uw inwendige wrok
die gij naar buiten in uw daden toont
tegen mijn kindren, broeders en mijzelf,
ontbood u, om van uw kwaadwilligheid
de oorzaak te leeren en haar weg te nemen.

GLOSTER.
'k Weet niet, de wereld is zoo slecht geworden
't Klein grut rooft waar geen arend waagt te zitten.
Sinds elke schooier edelman gemaakt werd,
Werd hier ook menig edelman tot schooier.

KONINGIN ELIZABETH.
Kom, kom, wij weten 't, broeder Gloster; gij
benijdt mij en mijn vrienden onzen opkomst.
God geve, dat we u nimmer noodig hebben.

GLOSTER.
God maakte inmiddels u voor ons van noode.
Mijn broeder zit gevangen door uw toedoen,
ikzelf in ongenade en de adel wordt
geminacht, terwijl zij, die gistren amper
een kroon bezaten, nu de hoogste zetels
krijgen om hen in de adel te verheffen.

KONINGIN ELIZABETH.
Bij Hem, die mij tot deze top van zorgen
uit mijn kalm en tevreden lot verhief,
Ik heb zijn majesteit nooit opgezet
Tegen den hertog Clarence, doch ik heb

steeds en met ernst in zijn belang gepleit.
Mijn heer, gij doet mij schandlijk onrecht aan,
door mij zoo laag en valsch verdacht te maken.

GLOSTER.
Gij loochent zeker ook, dat door uw toedoen
Lord Hastings pas gevangen werd gezet.

REVERS.
Dat kan zij, heer, want -

GLOSTER.
Zij kan 't, Lord Rivers! - Ja, wie weet het niet?
Heer, zij kan nog wel meer doen dan dit loochnen:
Zij kan u helpe' aan meen'ge prachtbenoeming
en dan weer looch'nen, dat haar hand in 't spel was,
aan uw verdiensten al die eer toeschrijvend.
Wat kan zij niet? Zij kan, ja, trouwens, kan

RIVERS.
Wat, trouwens, kan zij?

GLOSTER.
Wat, trouwens, kan zij! trouwen met een koning,
een vrijgezel, een struische knaap nog wel:
Uw grootmoeder was minder goed getrouwd.

KONINGIN ELIZABETH.
Mylord van Gloster; te lang al verdroeg ik
uw hondsche verwijten en uw bittre smaad.
Bij den hemel, ik ga den koning melden
welk grof geschimp ik steeds weer aan moet hooren.
Een boerendienstmeid ware ik liever dan
een hooge koningin op deze wijze -
aan zooveel smaad, hoon, woede, blootgesteld:

(Koningin Margaretha komt achter op).

'k heb weinig vreugde als Eng'land's Koningin.

KONINGIN MARGARETHA.

(ter zijde).

Dat weinige mindre nog, ik bid u, God!
Mij komen toe uw eer, uw staat, uw zetel.

GLOSTER.
Wat! Dreigt gij met den koning in te lichten?
Doe 't, spaar mij niet; let wel, al wat ik zei,
zal ik den koning woord voor woord gestand doen:
ik waag 't erop, al moet ik in den Tower.
't Woord moet eruit, - mijn dienst raakte vergeten.

KONINGIN MARGARETHA.

(ter zijde).

O, Duivel, ál te goed weet ik die nog:
Hendrik, mijn man, hebt ge in den Tower vermoord,
Edward, mijn armen zoon, te Tewkesbury.

GLOSTER.
Eer gij vorstin waart, ja, of uw man koning,
was ik het lastdier van zijn groot bedrijf,

uitroeier van zijn trotsche tegenstanders,
vrijgevige belooner van zijn vrienden,
zijn bloed werd vorstlijk omdat mijn bloed vloeide.

KONINGIN MARGARETHA.

(ter zijde).

Ja, en veel beter bloed dan 't zijne of 't uwe.

GLOSTER.
En al dien tijd hebt gij en Grey, uw man,
partij voor het huis Lancaster getrokken,
en gij ook, Rivers - Viel uw man soms niet
voor Margaretha bij Sint Alban's? Laat mij,
als gij 't vergeet, in uw geheugen prenten
dat wat gij waart en dat wat gij nu zijt,
en ook dat wat ik was, en wat ik ben.

KONINGIN MARGARETHA.

(ter zijde).

Een lage moordnaar, en dat zijt gij nog.

GLOSTER.
Die arme Clarence heeft zijn vader Warwick
verzaakt; ja, en zijn eed heeft hij verbroken -
Dat Jezus het vergeve! -

KONINGIN MARGARETHA.

(ter zijde).

Dat God het wreke!

GLOSTER.
Om voor de kroon aan Edward's kant te strijden;
de arme, hij werd tot loon nu opgesloten.
God, was mijn hart maar steen als dat van Edward,
of Edward's hart meewarig als het mijne:
Ik ben te onnoozel-goedig voor deez' wereld.

KONINGIN MARGARETHA.

(ter zijde).

Verlaat de wereld, vaar ter helle uit schaamte,
Gij droomenspook! daar is uw koninkrijk.

RIVERS.
Heer Gloster, in die woel'ge dagen, die gij
aanvoert als blijk van onze vijandschap,
volgden wij onzen heer en wettig koning,
gelijk wij 't u ook zouden, waart gij koning.

GLOSTER.
Als ik dat was! - Marskramer ware ik liever!
Ik wil niet, dat mijn hart het ook maar denkt!

KONINGIN ELIZABETH.
Zoo luttel vreugd, mylord, als gij meent, dat
als koning van dit land uw deel zou zijn,
zoo luttel vreugd moogt gij veronderstellen
dat mijn deel is als koningin ervan.

KONINGIN MARGARETHA.

(ter zijde).

Zoo luttel vreugd is 't deel der Koningin,
Want dat ben ik, en zonder eenige vreugde.

Ik kan mij nu niet langer meer bedwingen. -

(Zij komt naar voren).

Hoor mij, twistende roovers, die elkaar
ontgraait, wat gij van mij hebt afgeplunderd!
Wie van u siddert niet als hij mij ziet?
Buigt ge al voor uw vorstin niet onderdanig,
Ril dan voor wie gij hebt onttroond, rebellen! -
O, eedle schurk, wend uw gelaat niet af!

GLOSTER.
Bah! Dorre heks, wat doet gij in mijn oogen?

KONINGIN MARGARETHA.
Herhalen wat gij hebt misdaan, dat is
al wat ik doen wil voor ik u laat gaan.

GLOSTER.
Waart gij dan niet op straf des doods verbannen?

KONINGIN MARGARETHA.
Dat was ik.
Maar in verbanning lijd ik meer dan zelfs
de dood door mijn verblijf hier mij kan aandoen.
Een man zijt gij mij schuldig, en een zoon, -
en gij een rijk, - elk van u allen leenplicht:
't Leed, dat ik lijd, komt u toe; al 't geluk,
dat gij u toeëigent, is rechtens mijn.

GLOSTER.
De vloek, die tegen u mijn eedle vader
sprak, toen gij hem een kroon van bordpapier
drukte op de heldenslapen, toen uw hoon
stroome' uit zijn oogen dwong, en toen gij hem
om 't af te drogen gaaft een lap, die droop
van 't schuldloos bloed van den lieftalliger! Rutland; -
die vloek, uit de bitterheid van zijn ziel
u toegeslingerd, is het, die u trof;
Niet wij, Gód heeft uw daad van bloed vergolden.

KONINGIN ELIZABETH.
Gerecht is God en de onschuld krijgt gelijk.

HASTINGS.
O, 't was de laagste daad dat kind te dooden,
de meest hardvochtige waar ik ooit van hoorde!

RIVERS.
Toen het bekend werd weenden zelfs tyrannen.

DORSET.
Geen was er die daarop geen wraak voorspelde.

BUCKINGHAM.
Northumberland zag het gebeure' en weende.

Koningin Margaretha.
Wat! Voor ik kwam liet elk zijn tanden zien
klaar om den ander naar den keel te vliegen,
en keert zich al uw haat nu tegen mij?

Vond York's vervloeking zulk verhoor ten hemel
dat Hendrik's dood, mijn dierbren Edward's dood,
't verlies van hun rijk, mijn smartlijke verbanning,
tegen die minne blaag op moesten wegen?
Kan dwars door wolke' een vloek den hemel halen?
Dan, wolkenstof, scheur voor mijn snelle vloeken!
Als krijger niet, als brasser sterve uw koning,
om wie te kronen, de onze werd vermoord!
Dat Edward, uw zoon, nu de Prins van Wales,
voor Edward, mijn zoon, die was Prins van Wales,
ook sterve jong, door ontijdig geweld!
Gij, koningin, als ik, eens koningin,
als ik ellendig, overleve uw roem!
Lang dure uw leven, jammerend om uw kindren ;
En zooals ik u zie, zie gij een ander
Omkleed met uw recht, zooals gij met mijn recht!
Lang voor uw dood sterve uw geluk, en na
veel uren van gerekt leed - sterve gij.
Geen moeder meer, noch vrouw, noch koningin!
Rivers en Dorset, gij waart ooggetuigen, -
Gij ook, Lord Hastings, - toen men mijn zoon doodstak
met bloedige dolken: ik bid God, dat geen
van u den tijd van zijn natuur moog' leven
maar onvoorziene ramp u allen afsnij!

GLOSTER.
Staak uw bezwering, dorre heks van haat!

KONINGIN MARGARETHA.
En u vergeten? Wacht, hond, hooren zult gij.
Zoo 't hemelsche recht één wee in voorraad heeft
erger dan ik u wenschen kan, o, dat
hij het inhoude tot uw zonden rijp zijn,
en dan zijn toorn neerslingere naar u,
vredeverstoorder dezer arme wereld!
De toorn van het geweten knage uw ziel!
Denk altijd dat uw vrienden uw verraders,
uw aartsverraders boezemvrienden zijn. -
Geen slaap sluite ooit dat doodlijk oog, tenzij
terwijl een pijnigende angstdroom een hel
afschuwelijke duivels op u loslaat!
Behekste misgeboorte! Wroetend zwijn!

Gij, van uw wieg af reeds gebrandmerkt als
Natuur's vertrappeling en de zoon der Hel!
Gij, laster van uw moeder's zwangeren schoot!
Gij, vod van eer! Gij, verafschuwde -

GLOSTER.
Margaretha.

KONINGIN MARGARETHA.
Richard!

GLOSTER.
Ha!

KONINGIN MARGARETHA.
Ik roep u niet.

GLOSTER.
'k Bid u, vergeef mij dan, want 'k dacht, dat gij
al deze bittere namen tot mij riept.

KONINGIN MARGARETHA.
Dat deed ik ook; maar ik verwacht geen antwoord.
O, Laat mij 't eindwoord van mijn vloek nu spreken!

GLOSTER.
Dat is door mij gedaan; 't eindigt met - Margaretha.

KONINGIN ELIZABETH.
Zoo hebt ge uw vloek tegen uzelf gekeerd.

KONINGIN MARGARETHA.
Arme vorstin van verf, onnutte zwier
Van míjn macht! Wat strooit gij nog suiker op
Die dikke spin, die doodlijk u omwindt?
De dag zal zijn, dat uw vloek hulp verlangt
van mijn vloek tegen die gebulte giftpad.

HASTINGS.
Valsche waarzegster, houdt op met uw raasvloek,
of ons geduld breekt en gij zult het voelen!

KONINGIN MARGARETHA.
Schandaligen! Gij allen braakt het mijne

RIVERS.
Het diende u goed, als men uw plicht u wees.

KONINGIN MARGARETHA.
Mij goed te dienen is uw aller plicht,
Ik, uw vorstin en gij mijn onderdanen:
O, dient mij goed en leert uzelf dien plicht!

DORSET.
Redetwist niet met haar; zij is waanzinnig.

KONINGIN MARGARETHA.
Kalm, klein markiesje, gij zijt onbeschaamd.
Uw pasgemaakte rang is nauwlijks gangbaar.
O, wist uw jeugdige adel hoe 't verlies
ervan ellendig maakt! Zij, die hoog staan
worden door vele stormvlagen geschud,
en vallen zij, dan vallen zij te pletter.

GLOSTER.
Ha! Goede raad! - Leer dat, leer dat, markies.

DORSET.
Het gaat u aan, heer, evenzeer als mij.

GLOSTER.
Ja, veel meer; maar ik werd zeer hoog geboren:
ons ras nestelt in luchtige cedertoppen,
't stoeit met den wind en het trotseert de zon.

KONINGIN MARGARETHA.
En maakt de zonschaduw, helaas! getuige
Mijn zoon, nu in de schaduwen des doods,
en zijn wijd heldere stralen, dat te loor ging
in eeuwig donker door uw wolk van toorn.
Uw jongen bouwen in ons nest; o, God,
die dit ziet, duld het niet; laat wat door bloed
gewonnen werd, door bloed verloren gaan.

BUCKINGHAM.
Zwijg! Zwijg! Zoo niet uit deernis, dan uit schaamte.

KONINGIN MARGARETHA.
Dring op geen schaamte of deernis bij mij aan,
Gij, die mij zonder deernis hebt behandeld
En schaamteloos mijn hoop geslacht. Mijn leven
Maakt deernis razernij, en schaamte schande,
En in die schande leve mijn wild leed!

BUCKINGHAM.
Houd op! Houd op!

KONINGIN MARGARETHA.
Vorstelijke Buckingham, ik kus uw hand,
Als blijk van bond en vriendschap; moge 't immer
goed gaan met u en met uw edel huis!
Uw kleeren zijn niet met ons bloed bespat
En gij niet binnen de omvang van mijn vloek.

BUCKINGHAM.
Noch wie ook hier; geen vloek komt verder dan
de lippen, die hem lucht en adem maken.

KONINGIN MARGARETHA.
En ik geloof, dat zij ten hemel stijgen,
En daar God's sluimervrede wakker maken.
O, Buckingham, pas op dien hond! kijk uit,
Kruipt hij, dan gaat hij bijten; en bijt hij;
dan vreet zijn giftand door tot den dood toe.
Heb niets met hem te doen; wacht u voor hem;
Zonde, dood, hel, drukken hun merken op hem,
En al hun dienaars zijn aan hem gehoorzaam.

GLOSTER.
Wat zegt zij u, mylord van Buckingham?

BUCKINGHAM.
Niets dat ik mij aantrek, genadig heer.

KONINGIN MARGARETHA.
Wat! hoont gij mij om mijn vriendlijke raad?
En vleit den duivel, waar ik u voor waarschuw ?
O, denk hieraan terug, dien dag, dat hij
met smart uw diepst hart splijten zal; zeg dan :
'Die arme Margaretha heeft 't voorspeld!' -
Leef dan, elkeen van u door hem gehaat
en hij door u, en allen gij, door God!

(Koningin Margaretha af).

HASTINGS.
Mijn haar rijst mij te berge als zij vervloekt.

RIVERS.
't Mijne ook. Dat zij vrij uit gaat, ik begrijp het niet.

GLOSTER.
Ik laak haar niet: bij de heilge moeder Gods,
't Onrecht trof haar te hard; en mij berouwt
Het deel daarvan, dat ik aan haar misdeed.

KONINGIN ELIZABETH.
Ik deed haar, bij mijn weten, nooit iets aan.

GLOSTER.
Toch hebt gij al de winst van haar tekort.
Ik heb met té veel vuur iemand begunstigd,
die nu te koel daarover denkt. Waarachtig,
Wat Clarence aangaat, die krijgt goed betaald;
Tot loon wordt in een kot hij vetgemest; -
God vergeev' hen, die daar de schuld van zijn!

RIVERS.
Een vroom, christelijk besluit, voor hen te bidden,
door wie aan ons schade berokkend werd!

GLOSTER.

(ter zijde).

Zoo doe ik steeds, met goede reden, want
Ik had, nu vloekende, mijzelf vervloekt.

(Catesby komt op).

CATESBY..

Mevrouw, zijn majesteit wenscht u te zien, -
Uw hoogheid ook, - én u, edele heeren.

KONINGIN ELIZABETH.
Catesby, ik kom. - Lords, gaat gij met mij mee?

RIVERS.
Wij begeleiden uwe hoogheid.

(Allen af, behalve Gloster).

GLOSTER.
Ik doe het kwaad, en brul het eerst van al.
Van tweedracht, die ik in 't verborgen stook,
werp ik de zware schuld op andren. Clarence,
door mij dan toch in 't donker weggestopt,

beween ik bij menige onnoozle sul,
bij Hastings, Stanley, Buckingham, en zeg
hen, dat de koningin en haar trawanten
die koning ophitsen tegen den hertog.
Zij slikken het, en zetten mij nog aan
dat ik mij wreek op Rivers, Vaughan, Grey.
Dan zucht ik, zeggend met een bijbelspreuk,
hoe God wenscht, dat wij kwaad met goed vergelden.
Zoo kleed ik dan mijn naakte boosheid met
wat oude lappen uit de Schrift gegapt
en lijk een heiige als ik den duivel 't naast ben.
Maar stil! daar komen mijn gehuurde beulen.

(Twee Moordenaars komen op).

Wel aan, mijn ferme vastberaden maats,
Zult gij die zaak nu voor mij op gaan knappen?

EERSTE MOORDENAAR.
Wij zullen 't, heer, en komen om de volmacht
op dat men ons toegang tot hem verschaf'.

GLOSTER.
Dat 's goed bedacht; ik heb het hier bij mij.

(Geeft hun de volmacht).

Is het gedaan, kom dan naar Crosby-Hof.
Maar, heerschappen, breng het direct ten uitvoer,
en onverbiddelijk; hoort hem niet aan,
Want Clarence praat goed, en hij zou wellicht
uw hart vermurwen als gij luisteren gingt.

EERSTE MOORDENAAR.
O, Heer, wij maken daar geen woorden vuil;
Praatsmakers zijn niets waard; wees maar gerust:
Wij doen het met de hand, niet met de tong.

GLOSTER.
Uw oog weent molensteenen, als dwazen tranen
vergieten: zoo mag ik het; nu aan 't werk;
Ga, ga, en haast u wat -

EERSTE MOORDENAAR.
Wij gaan, uw hoogheid.

(Allen af).

VIERDE TOONEEL.

Een vertrek in den Tower.

(Clarence en Brakenbury komen op.)

BRAKENBURY.
Hoe ziet vandaag uw hoogheid zoo bedrukt?

CLARENCE.
O, Ik heb een ellendige nacht gehad,
Zoo vol angstdroomen en vol schrikgezichten,
dat ik, zoo waar ik een vroom christen ben,
zoo'n tweede nacht niet wil doorstaan, al kocht ik
er 'n wereld van gelukkige dagen mee, -
zóó was die tijd vol van naargeestige schrik.

BRAKENBURY.
Wat was uw droom, heer? zeg het mij, ik bidu.

CLARENCE.
Ik droomde, dat ik, uit den Tower ontsnapt,
ingescheept, naar Bourgondië overstak;
met mij mijn broeder Gloster; uit mijn hut
lokte hij mij op dek, waar wij tesamen
liepen; vandaar zagen wij uit naar Engeland,
en haalden duizend zware tijden op
uit de oorlogen van Lancaster en York,
die wij meemaakten. Toen wij daar zoo liepen
over het zwaaiend dek, leek 't mij, dat Gloster
struikelde en, vallend, dat hij mij, die hem
nog trachtte vast te houden, overboord
stootte in de woelige diepten van de zee.
O, God, mij dacht, wat smart 't is te verdrinken!
't Water ontzettend razend in mijn ooren!
Schrikbeelden! van den dood binnen mijn oogen!
Mij dacht, ik zag duizend vreeslijke wrakken,
En duizend man aan wie de visschen knaagden,
Goudklompen, en groote ankers, hoopen paarlen,
steenen, juweele' onschatbaar, door elkaar
verspreid over de bodem van de zee:
Soms in een doodshoofd, waren in die holten,
door oogen eens bewoond, het oog ten spot,
weerspiegelende steenen ingekropen,
lonkend naar 't slijm ten bodem van de diepte,
en de doodsbeenderen honend in het rond.

BRAKENBURY.
Had dan uw oog in het doodsuur zoo vrij
den tijd voor de geheimen van de diepte?

CLARENCE.
Het scheen mij zoo; vaak trachtte ik wel den geest
te geven, maar steeds hield de diepte afgunstig
mijn ziel binnen, en wou haar niet vrijlaten
naar de bewogen, leege, ruime lucht,
maar smoorde haar binnen mijn hijgende romp,
die bijna barstte om haar in zee te braken.

BRAKENBURY.
Werdt gij niet wakker door dien zwaren doodstrijd?

CLARENCE.
Neen, neen, mijn droom werd langer dan het leven;
O, toen begon het noodweer voor mijn ziel!
Ik stak, zoo scheen 't mij, met dien norschen veerman,
waar dichters van gewagen, 't somber water
over en naar het rijk der eeuwige nacht.
't Eerst werd mijn daar nog vreemde ziel begroet
door mijn vrouw's vader, den vermoorden Warwick,
die luid riep: ‘welke geeseling voor meineed
verschaft dit duister rijk den valschen Clarence?’
en zoo verdween; toen kwam een schim aan dwalen
gelijk een engel en met helder haar,
bemorst met bloed; en luidkeels schreeuwde hij:
‘Clarence is hier, Clarence, de valsohe, meineedige,
die mij doodstak op 't veld bij Tewkesbury;
Furiën, grijpt hem, haalt hem weg ter pijniging!’
Daarop, zoo scheen 't, omringde me een legioen
duivelsche geesten, huilend in mijn ooren
zoozeer afschuwlijk, dat ik van hun gillen
siddrend ontwaakte en nog een tijd niet anders
geloven kon dan dat ik in de hel was,
zoo vreeslijke indruk had die droom gemaakt.

BRAKENBURY.
Geen wonder heer, dat hij u schrik aanjoeg;
Ik voel al angst als ik u 't hoor vertellen.

CLARENCE.
O, Brakenbury, ik dééd al die dingen,
die nu tegen mijn ziel getuigenis doen,
om Edward's wil, en zie, wat loon hij geeft!
O, God, als geen diep bidden u verzoent,
maar gij mijn misdaden wilt wreken, breng
dan toch uw toorn alleen op mij ten uitvoer -
Spaar mijn onschuldige vrouw, mijn arme kindren!
Waker, ik bid u, blijf nog wat bij mij;
Mijn ziel is zwaar, en ik zou gaarne slapen.

BRAKENBURY.
Dat zal ik, heer; God geve uw hoogheid rust.

(Clarence slaapt in op een stoel.)

Smart breekt gezetten tijd en 't uur der rust,
maakt de nacht morgen en de middag nacht.
Vorsten hebben maar titels voor hun roem

aanzien van buiten voor gezwoeg van binnen,
en voelen vaak in plaats van droom en toover
een wereld van onrust en zorg; zoo blijft er
tusschen hun rang en een gewone naam
Enkel het uiterlijk verschil der faam.

(De twee moordenaars komen op).

EERSTE MOORDENAAR.
He! Wie is daar?

BRAKENBURY.
Wat moet gij, kerel? En hoe komt gij hier?

EERSTE MOORDENAAR.
Ik moet Clarence spreken, en ik kwam hierheen op mijn beenen.

BRAKENBURY.
Wat! Zoo kortaf?

TWEEDE MOORDENAAR.
Dat is beter, heer, dan langdradig te zijn. - Laat hem onze volmacht zien, en praat niet verder.

(Eerste moordenaar geeft een papier aan Brakenbury, die het leest).

BRAKENBURY.
Mij wordt hierin bevolen in uw handen
Den eedlen hertog Clarence uit te leevren;
Ik wil niet nagaan wat hiermee bedoeld is,
want ik wil aan dat doel geen schuld. Hier zijn
de sleutels, en daar zit en slaapt de hertog.
Ik ga nu snel den koning melden, dat ik
aldus mijn post heb ingeruimd voor u.

EERSTE MOORDENAAR.
Dat kunt gij, heer; en 't is verstandig. Vaarwel.

(Brakenbury af).

TWEEDE MOORDENAAR.
Zeg, zullen wij hem in den slaap doodsteken?

EERSTE MOORDENAAR.
Neen; als hij wakker werd, zou hij zeggen, dat het laf was.

TWEEDE MOORDENAAR.
Als hij wakker werd! Dwaas, hij zal nooit wakker worden tot den dag van 't laatste oordeel.

EERSTE MOORDENAAR.
Dan zal hij dán zeggen, dat wij hem in den slaap doodstaken.

TWEEDE MOORDENAAR.
De nadruk op dat ‘laatste oordeel’ maakt dat ik een soort van geweten ben gaan voelen.

EERSTE MOORDENAAR.
Wat, ben je bang?

TWEEDE MOORDENAAR.
Niet om hem te dooden, want daar heb ik een volmacht toe; maar om verdoemd te worden

omdat ik hem gedood heb, want daar kan geen volmacht mij van redden.

EERSTE MOORDENAAR.
Ik dacht, dat je vast besloten was.

TWEEDE MOORDENAAR.
Dat ben ik: laat hem in leven.

EERSTE MOORDENAAR.
Ik ga terug naar den hertog van Gloster, en zal 't hem zeggen.

TWEEDE MOORDENAAR.
Nee, alsjeblieft wacht nog even: ik hoop, dat mijn bui van goedheid overgaat; meestal duurt dat niet meer dan twintig tellen.

EERSTE MOORDENAAR.
Hoe voel je jezelf nu?

TWEEDE MOORDENAAR.
Eerlijk gezegd, er is nog wel wat droesem van geweten in mij.

EERSTE MOORDENAAR.
Denk aan de belooning als 't gedaan is.

TWEEDE MOORDENAAR.
Bij den donder, hij sterft: ik was de belooning vergeten.

EERSTE MOORDENAAR.
Waar is je geweten nu?

TWEEDE MOORDENAAR.
In de beurs van den hertog van Gloster.

EERSTE MOORDENAAR.
Dus, als hij zijn beurs opent om ons onze belooning te geven, dan vliegt jouw geweten eruit?

TWEEDE MOORDENAAR.
En wat dan nog? Laat 't vliegen; er zijn er weinig of geen, die 't de kost zullen geven.

EERSTE MOORDENAAR.
En als 't eens bij je terugkomt?

TWEEDE MOORDENAAR.
Dan wil ik er niet mee te maken hebben, het maakt een man tot een lafaard: hij kan niet stelen of 't klaagt hem aan; hij kan niet vloeken of het valt hem in de reden; hij kan niet bij de vrouw van zijn buur liggen, of 't betrapt hem; het is een geest, die bloost en zich schaamt, en die in het hart van een man de boel op stelten zet; het maakt ons propvol bezwaren; het heeft er mij eens toe gebracht een beurs met goud terug te geven, die ik bij toeval had gevonden; het maakt ieder, die er mee optrekt, tot een bedelaar; het wordt als een gevaarlijk ding alle plaatsen en steden uitgezet, en ieder man, die een goed bestaan wil hebben, tracht op zichzelf te bouwen en zonder dat ding te leven.

EERSTE MOORDENAAR.
Donders, daar staat het nu ineens naast mij, en bepraat mij den hertog niet te dooden.

TWEEDE MOORDENAAR.
Pas op voor den duivel en geloof hem niet; hij wil je alleen maar sluwe wenken geven om je aan 't zuchten te brengen.

EERSTE MOORDENAAR.
Ik ben potig; mij wordt hij niet de baas.

TWEEDE MOORDENAAR.
Dat 's gesproken als een flinke kerel, die zijn naam hoog houdt. Kom, zullen wij aan 't werk gaan?

EERSTE MOORDENAAR.
Sla hem zijn hersens in met 't gevest van je degen, en gooi 'm dan in 't malvezijvat in de kamer hiernaast.

TWEEDE MOORDENAAR.
Prachtig bedacht! En dan makert we 'n sop van hem.

EERSTE MOORDENAAR.
Stil, hij wordt wakker.

TWEEDE MOORDENAAR.
Sla!

EERSTE MOORDENAAR.
Nee, laten wij met hem praten.

CLARENCE.

(ontwakend).

Waar zijt gij, waker? geef me een beker wijn.

EERSTE MOORDENAAR.
Gij krijgt wijn, en genoeg, heer, zoo meteen.

CLARENCE.
In God's naam, wat zijt gij?

EERSTE MOORDENAAR.
Een mensch, als gij.

CLARENCE.
Maar niet, als ik, zoon van een koning.

EERSTE MOORDENAAR.
Noch gij, als wij, trouw aan den koning.

CLARENCE.
Uw stem dondert, maar arm is uw voorkomen.

Eerste Moordenaar.
Dát is van mij, maar mijn stém is des konings.

Clarence.
Hoe duister en hoe doodelijk spreekt gij!
Uw oog bedreigt mij; waarom zijt gij bleek?
Wie zondt u hier? Waarvoor zijt gij gekomen?

Beide Moordenaars.
Om, om, om -

Clarence.
Om mij te vermoorden?

Beide Moordenaars.
Ja, ja.

Clarence.
Gij hebt nauwelijks het hart mij dit te zeggen,
En kunt dus 't hart niet hebben het te doen.
Waardoor, mijn vrienden, heb ik u beleedigd?

EERSTE MOORDENAAR.
Niet ons hebt gij beleedigd, maar den koning.

CLARENCE.
Ik zal mij met den koning weer verzoenen.

TWEEDE MOORDENAAR.
Nooit, heer, daarom, bereid u tot den dood.

CLARENCE.
Werdt gij geroepen uit een wereld menschen
de onschuld te dooden? Wat heb ik misdaan?
Waar is 't getuigenis, dat mij beschuldigt?
Waar 't onderzoek, dat den gestrengen rechter
zijn oordeel gaf? en wie heeft uitgesproken
't bitter doodvonnis van den armen Clarence.
Voordat de loop van 't recht mijn schuld bewijst
Is 't zwaar onrecht mij met den dood te dreigen.
Gij, die van Christus' kostbaar bloed, vergoten,
voor ons zwaar zondigen verlossing hoopt,
'k zeg u, gaat heen, slaat niet de hand aan mij:
Verdoembaar is de daad, die ge onderneemt.

EERSTE MOORDENAAR.
Wat wij gaan doen, dat doen wij op bevel.

TWEEDE MOORDENAAR.
En hij die ons beveelt is onze koning.

CLARENCE.
Verdoolde slaven! Der koningen groote Koning
Heeft in de taaf'len van zijn wet bevolen:
‘Gij zult niet dooden’. Wilt gij nu Zijn woord
Vertrappen en dat van een mensch volbrengen?
Wees op uw hoede! In zijn hand is de wraak;
Op wie Zijn wet breekt wordt zij neergeslingerd.

TWEEDE MOORDENAAR.
Diezelfde wraak slingert hij neer op u
Voor meineed, en voor doodslag ook: gij kreegt
Het sacrament opdat gij in den krijg
Zoudt strijden voor het huis van Lancaster.

EERSTE MOORDENAAR.
En als verrader aan den naam van God
Braakt gij dien eed, rijtend met uw valsch staal
't Ingewand van den zoon van uwen vorst.

TWEEDE MOORDENAAR.
Dien gij uw liefde en bijstand hadt gezworen.

EERSTE MOORDENAAR.
Hoe kunt gij ons God's strenge wet opdringen,
die door u zelf zoo zwaar geschonden werd?

Clarence.
Helaas! voor wien deed ik die slechte daad?
Voor Edward, voor mijn broeder, zijnentwil:
Hij zendt u niet mij daarom te vermoorden,
want in die wandaad is hij even diep.
Als God zijn wraak wil nemen voor die daad,
O, weet dat wel, dam doet hij 't openhaar.
Neemt dat geding niet uit zijn machtige greep;
hij heeft geen wetteloozen omweg noodig
om te verslaan, wie hem beleedigd heeft.

Eerste Moordenaar.
Wie maakte u dan tot bloedige afgezant
Toen de fiere opbloei van Plantagenet,
Die dappre prins, door u werd doodgeslagen?

Clarence.
Zijn broederhart, de duivel, en mijn toorn.

Eerste Moordenaar.
Uw broeder's hart, uw schuld en onze plicht
Riepen ons hierheen om u af te maken.

Clarence.
Hebt gij mijn: broeder lief, haat mij dan niet;
ik ben zijn broeder en ik hem hem lief.
Als gij voor loont gehuurd zijt, keer terug,
en ga dan naar mijn broeder Gloster, die
u beter zal beloonen voor mijn leven
dan Edward voor de tijding van mijn dood.

Tweede Moordenaar.
Gij hebt het mis; uw broeder Gloster haat u.

Clarence.
Neen, neen, hij heeft mij lief, ik ben hem dierbaar:
Ga maar van mij naar hem.

Beide Moordenaars.
Dat zullen wij.

Clarence.
Zegt hem, dat, toen onze edele vader York
ons drieën met zijn zegevierend zwaard
zeegnend bezwoer elkander lief te hebben,
hij zulk een vriendenbreuk niet kon vermoeden:
laat Gloster dat bedenken; hij zal weenen.

Eerste Moordenaar.
Ja, molensteenen, naar wat hij ons leerde.

Clarence.
O, geef niet op hem af, want hij is goed.

Eerste Moordenaar.

Juist.
Als sneeuw voor den oogst. Kom, gij bedriegt uzelf;
Hij is het, die ons zendt om u te dooden.

CLARENCE.
Het kan niet, want hij heeft mijn lot beweend,
hield mij vast aan zijn hart, zwoer snikkend alles
te doen om mijn bevrijding te bewerken.

EERSTE MOORDENAAR.
Welnu, dat doet hij als hij u bevrijdt
uit aarde's slavernij naar hemel's vreugden.

TWEEDE MOORDENAAR.
Heer, verzoen u met God, want gij moet sterven.

CLARENCE.
Hebt ge in uw ziel dat vroom gevoel, dat gij
de raad mij geeft met God mij te verzoenen,
en zijt gij toch voor de eigen ziel zoo blind,
dat ge u door mij te moorden tegen God keert?
O, denk toch na; hij, die tot deze daad
u aanzet, zal om deze daad u haten.

TWEEDE MOORDENAAR.
Wat zullen wij?

CLARENCE.
Vermurwt u! Redt uw zielen.

EERSTE MOORDENAAR.
Vermurwen! 't is lafhartig en verwijfd.

CLARENCE.
Niet te vermurwen is woest, beestig, duivelsch.
Wie van u zou, als hij een vorstenzoon was
en opgesloten zooals ik, twee moordnaars
zooals gij beiden op zich af zag komen,
nlet om zijn leven smeken!
Vriend, ik zie iets van meêlij in uw blik -
O, als uw oog geen valsche vleier is,
kom aan mijn zijde en smeek voor mij, zooals
Gij smeken zoudt als ge in dezelfde nood waart:
Welk beedlaar voelt niet voor een vorst, die bedelt?

TWEEDE MOORDENAAR.
Kijk achter u, mylord.

EERSTE MOORDENAAR.
Neem dat, en dat.

(doorsteekt hem).

En is het niet genoeg,
dan maar verdrinke' in 't malvezijvat binnen

(Hij gaat af met het lijk.).

TWEEDE MOORDENAAR.
Een daad van bloed, gewetenloos bedreven!
Hoe graag zou 'k, als Pilatus, nu mijn handen
wasschen van deze zware moord.

(De Eerste Moordenaar komt weer op.).

EERSTE MOORDENAAR.
En jij? Waarom help jij niet? Bij den hemel,
De hertog hoort van mij hoe lui je bent!

TWEEDE MOORDENAAR.
Hoorde hij maar, dat ik zijn broeder redde!
Neem jij het loon, en zeg hem wat ik zeg;
ik heb berouw, dat de hertog gedood is.

EERSTE MOORDENAAR.
En ik niet. Ga heen lafaard, die je bent.
Kom, ik ga hier of daar het lijk wegstoppen
Totdat de hertog last geeft 't te begraven.
En dan, als ik mijn loon heb, zal ik gaan;
Want dit komt uit; en daarom: hiervandaan.

A. ROLAND HOLST.

Verzen.

I
Moeder.

‘Laat mij’, bad zij en ik liet
bei haar handen los,
‘Laat mij’, bad zij wederom,
'k liet haar ziele los,
‘Laat mij’, voor den derden keer,
'k liet haar harte los, o Heer...
Zalig steeg zij hemelwaart
vrij en los van al op aard,
maar ik bleef, verblind als geen,
weenende alleen....

Febr. '25.

II

De velen die U kennen
kennen U niet als ik,
die mijlenver verheven
U wist bij d'eersten blik,
die mijlenver verheven
U boven allen wist
en sinds den eersten dag U
onhoudbaar heeft gemist....

III
Liefde.

Gij liet U binden opdat ik
eenmaal ontbonden zij,
Gij woudt geheel verlaten zijn
in nood, o Jesu, Gij,
als hier maar geen verlatenheid
ooit wezen zou voor mij...
Gij liet U binden, opdat ik
den dood ontbonden zij...

IV

Verlaten, verlaten,
verlaten, o kind,
moet ieder op aarde
wat meest hij bemint...
Wat meest hij bemint
en wat adem hem zij.
Verlaten, verlaten...
o God, sta ons bij...

V

Ik zag Uw ziel en hoorbaar werd
oneindigheid al in de vert'
als 't ruischen van de zee...
De sterren en de wondre wind
die nergens eindigt noch begint
vulden mijn hart ermee.

De sterren die Uw oogen zijn,
duizelverdiept, en 't wind-refrein
waarin Uw stemme neurt,
ze hebben uit den leegen tijd
in zangdoorruischte eeuwigheid
mijn hunkrend hart gebeurd.

Ik zag Uw ziel en hoorbaar werd
oneindigheid al in de vert'
als 't ruischen van de zee...
De sterren en de wondre wind
die nergens eindigt noch begint
vulden mijn hart ermee...

AGATHA SEGER.

Verzen.

De Overtocht.

Stormwolken schuiven naar een geheim.
Bruisend stroomt het leven naar den dood,
  Barstend,
Stroomt groot teloor, en al wat vast en
Stellig nog is stroomt mede groot
Teloor naar stroomloos opgeheven zijn.

Waar was het jagend licht grensloozer uitgestort
Dan nu? wanneer feller dan hier? Boomen nijgen mij toe
  Waar ik
Schrijd langs hen, overgaand in een vervaarlijk
Uitwijken naar doodvreemd en bloed-
eigen gebied: vloerlooze hal, van stolpig huiflicht fort.

Hier rust het middenpunt van wat ik was,
Maar ondoorzichtig als een nevelsluier,
  Vochtig
Te ademen; en niet te hooren noch te
Zien. Ik weet dat in die ronde ruimte
Eind en begin voorgoed tezamen valt.

Wij zijn maar enkelen die tot hier geraken; -
Zelfs van ons zelf is veel achtergebleven.
  Ontgrensd
Vlieten wij restloos samen tot een kern
Van weerkeer. Heel die achterwereld brekend
Worden wij alles wat wij altijd waren.

Romantische Strofe.

Die maagdlijk kwamen hebben zoo goed verdreven
We uit hartgebied als haar die vrouw reeds waren
Voor zij ons kenden. Parelmoeren bedding
Werpt wankle zon uit en de gele dreven
Rijp avondkoren vangen langzamer en
Onzekerder den tred... Beklijven deed er
Alleen een enkle die nooit is gekomen
Anders dan in van tranen zware droomen.

VICTOR E. VAN VRIESLAND.

De bui

'n Dubb'le ieprij, bibb'rend uit
Z'n blaren;
Meeuwe-gekrijt en kieft-gefluit
In scharen.
Koud-briesend, achtr 'n troeble vloot
Van wolken 't Noord; met vlaag, ruk, stoot,
Hier, ginds, 'n luchtwak blauw en bloot, -
Kort klaren.

Dan, luw, zon over d'eenden - dicht
Gedobber,
Hard snaatren, plots, als dure plicht,
Geslobber; -
Glooiing van goud, 'n strale-roe...
En schurkend, kraag-op, 't oog half toe,
In vaag getuur naar wei en koe,
'n Tobber.

De lange klinkerweg was kaal; -
Hij kaler;
De huivrig' iepen schriel en schraal; -
Hij schraler.
En even blonk de polder blij,
Waar 't zwartbont graasde, rij aan rij; -
Toen woei weer vaal de poovre wei,
Hij valer.

Zó leek 'm, als dit weiland was,
Schaars-sprietig, -
Zuinig onthaal op herfstig gras,
Scherp, rielig, -
Zijn levensdis; z'n brood, àl korst,
Was brandrig - voedd' alleen z'n dorst...
Hij, kiem weleer voor held en vorst,
Slap, nietig.

't Gekrijt, gefluit dreef vóór, waar ver
Blauw lokte;
Geel lover danste her en der...
Hij schokte
Van woest geschamper... dor en dood,
Hupp'lend in 't graf, de eendesloot...
En kneep z'n stok met forse stoot
En sjokte.

Hij sjokt', en vond zich dwaas bij 't stug
Afbeulen.
Bij 't zeer-van-voet en stijf-van-rug
Voortzeulen.
Dor lover geeft zich aan de wind;
Dor leven heeft de dood tot vrind;
Is 't vuur verlaaid, gedwee zal 't blind
Zich smeulen.

En hij dan niet?... Maar guur gesnuif,
Bar gieren,
Reet, door 'n grijze hemelhuif
Weer kieren;
Verstriemd' in regen kreet en schreeuw,
Verwiste kim en kieft ern meeuw;
Werd vinnige hagel, snibbige sneeuw, -
Eén tieren.

Gemept de neus, de wangen fel
   Beknetterd,
De rauwgeflapte oren schel
   Doorschetterd,
De kleumend-blauwgeknookte hand
Aan d'overkorlde hoederand;
Waar, als van smeltend, ziedend zand
   Bespetterd,

De lege sloot zich pukk'lend kromp,
   Wind holde, -
Hij, aan 'n murwe wilgestomp
   't Lijf bolde,
En wreef de jas zich grauw en groen,
En schopte klonters van z'n schoen,
En voeld' of 't al 'm wou verdoen
   En omgrolde, -

Vond ie zich groot, waar zwerk en land
   Om draaide;
Waar spits geklauwte t'allen kant
   Naar graaide; -
Vond ie zich klein als in 'n klucht, -
Of 'n narrekaproen vol rinkelgerucht
'n Hoos van *confetti* in dwarlende vlucht
   Uitzaaide.

En groot weer, - als in 't grouwlike West,
   Bedropen
Met bloed, en door haters omjuild en omprest,
   Oog open,
Aan z'n harsige paal, in 't vuur dat 'm vreet,
'n Roodhuid spuwt, hoonlachend, en breed
Zwelt de pijlengrijpende borst, - tot kreet
   Niet te nopen.

En klein, als weleer, in 't bitt're Noord-Oost,
Bij 't bersten
Van rivieren im Mei, - om z'n wegspoelend kroost,
Werst aan wersten,
Krees 't korhoen, en hoog boven 't eindloos geklots
Stuwden klaatrende ganzen d'r falanks van trots
Wolkwaarts, - 'n mammoet, waar boomtronk en schots
Saamknersten,

'n Mammoet, verlaten in 't wijdzwalpend veld
Zich weerde
Met z'n brokk'lend ivoor dat ie 't bonkend geweld
Toekeerde.
En z'n stumprige slurf loeid' in hulploze klacht
Aan de bloedkillend' ijslansen, diep door z'n vacht,
Aan d'omnijpende vriestang van nevel en nacht,
Wat 'm deerde...

Waar et lillende water in leegte kromp,
Of et stolde,
Leek 'm, verdaasd aan z'n wilgestomp,
Als zwol de
Poldersloot aan tot 'n vloed, en de wei
Was 'n zee, en droeg schepen voorbij:
Tjalk, logger, schoener, galjoen en galei, -
En daar bolde

Maar 'n heel enkel zeil en was blinkend en blank.
Verflentend
Was 't meeste; en kielen, fijnlijnig en rank,
Straks gekenterd,
Stapelden, samen, ontredderd en doods,
En andere zonken, rechtstandig en groots,
Of seinden, seinden vergeefs, - door geen loods
Ooit geënterd.

Toen brandde 'm de jammer van 't al schrijnend heet
Et gezicht zeer.
Toen perste 'm van 's werelds ontorsbare leed
't Volle wicht neer.
Sissende schroeide z'n huidloze ziel.
Hij knakte, kraakte, 'n tor onder 'n wiel.
Maar de hagel verkletterde. Weifelend viel
'n Lichtveer.

En ruigwit doemd' opnieuw de wei
Van zoëven,
Waar 't zwartbont graasde, rij aan rij, -
Stoer leven.
'n Enkle flauwe staarteslag.
Als onverstoorbre koeie-lach, -
En pal naar 't Noord, doodkalm, de achtersteven.

En weer zon-blinken, schimmig-luw
Door 't scherpe
Kieft-fluiten, 't hard eend-snaatren, 't ruw
Meeuw-snerpen.
Hij wuifde stil aan 't vee z'n groet;
Hij kneep z'n stok, schudde z'n hoed,
En ging 't geklonter schrap van voet
Verknerpen.

WILLEM VAN DOORN.

Eerherstel der staatkundige geschiedenis.[1)]

Carbonarium expelles furca, tamen usque recurret. Ik lees de verzuchting van Uwe lippen, dat ik van Uw geduld misbruik maak. Inderdaad, voor de derde maal aan dezelfde hoogeschool een intreerede te houden, het moet overdadig schijnen. Hoe lang niet heb ik zelf gemeend, dat de bescheidenheid gebood, het na te laten. Eerst langzaam aan ben ik van die meening teruggekomen. Een gesprek met U, Huizinga, is daar de eerste aanleiding toe geweest. Gij noemdet het plicht, dat de nieuwe hoogleeraar voor vaderlandsche geschiedenis rekenschap afleggen zou van zijn inzicht omtrent de beoefening van een vak, dat hier nu één-en-dertig jaren in dezelfde handen was geweest. Die opmerking heeft mij aan het nadenken gebracht. Toen ik in 1910 den eersten nog lossen band met deze universiteit knoopte, heb ik wel over geschiedenis in het algemeen, maar geenszins over de vaderlandsche gehandeld, en in 1918 had ik slechts aanleiding iets te zeggen over een zoo speciaal onderwerp, als de geschiedenis van Nederlandsch-Indië is. Laat mij, nu ik eenmaal van wal ben gestoken, onbescheiden zijn in het kwadraat, en nog een oogenblik voortgaan, over mijzelven te spreken. Voor die rede van 1918 sta ik nòg; die van 1910 - ik schaam ze mij wel niet, maar ik zou ze thans gaarne aanvullen en, naar ik mij

1) Gedeelte eener intreerede, 7 October 1925 gehouden in het grootauditorium der Leidsche hoogeschool, met verlof van den uitgever Martinus Nijhoff overgedrukt uit de volledige uitgave.

vlei, verbeteren. De vijftien jaren sedert doorleefd - hoe zwaar voor de menschheid waren zij, en niet licht voor wie iets te vatten poogde van wat hem voorbijvloog - zij hebben mijn overtuigingen niet onberoerd gelaten. Dit werd mij duidelijk toen ik er over ging nadenken wat ik bij een gelegenheid als deze zou kunnen en behooren te zeggen. En zoo zijn het ten slotte twee redenen geweest die mij den schroom deden afleggen: de eerste, Huizinga, die ik U gewonnen gaf; de tweede - was het een beter ik die ze mij voorhield?

U allen zou ik over die vraag mede willen laten oordeelen. Mag ik daartoe beginnen, U een oogenblik naar mijn gedachtengang van 1910 mede te troonen? Ik heb toen van de geschiedenis kwaads gezegd; ik heb haar namelijk zoo lief, dat ik mij dat soms veroorloof; hetgeen niet zeggen wil, geachte hoorders, dat ik niet zou opspringen, als gij het U mocht willen veroorloven. Zoo wil men weten dat er leden der oneigenlijk zwak genoemde kunne zijn, die de gebreken van hun lief onbarmhartig kunnen gispen, maar buiten zichzelve geraken, als de buurvrouw het doet. Zij gaan vrijmoedig om met wat haar gemeenzaam is. Ik nu achtte mij met de geschiedenis gemeenzaam en ging vrijmoedig met haar om. Ik betichtte haar van gevaarlijke eigenschappen. Zij kòn, meende ik, den wil tot de daad verlammen, opgaan in verzamelwoede, de stof vergoden, den geest versmachten. ‘Mir ist Alles verhasst’, had Goethe gezegd, ‘was mich bloss belehrt, ohne meine Thätigkeit unmittelbar zu beleben’. En Nietzsche had geleerd, dat de mensch die het vermogen verloren heeft, onhistorisch te voelen, nooit de hand zal durven uitstrekken naar eigen geluk, noch iets kunnen verrichten, dat anderen gelukkig maakt.

Drieërlei geschiedbeschouwing meende Nietzsche te mogen onderscheiden, elk ontspringend aan een diep ingeschapen behoefte van den menschelijken geest, en elk haar eigen gevaren met zich brengend. De heroïsche. Als de strijder zelf de sneeuwtoppen van het heden beklommen heeft, vallen hem vanzelf die van het verleden in het gezicht; ook die toppen blinken; hij ziet de *vitai lampada*, waarvan Lucretius spreekt, hem van verre groeten. - De antiquarische. Door datgene waaraan zich voor hem een vrome herinnering hecht, tegen vernietiging en verval te behoeden, wil de mensch den wortel

beveiligen van zijn eigen bestaan, opdat die, na hem, anderen voede. - De critische. Naar het leven grijpt zij van wat de mensch als schadelijk voor zijn ontwikkeling gevoelt; om zich ruimte te verschaffen tot zijn zelfverwezenlijking, moet hij van tijd tot tijd een brok overlevering durven aantasten en stukslaan. Elk der variëteiten ontspruit aan een zoo sterk gevoelsaffect, dat men, zoo lang de menschheid leeft, ze altijd weder zal aantreffen, haarzelve en de schaduwen, geworpen door haar onvermijdelijk optredende ontaarding. Bij de heroïsche geschiedbeschouwing heet die opsiering der stof, hare vervluchtiging in het eind tot mythische fictie. Bij de antiquarische, hare mummificatie. Bij de critische, de blindheid voor eigen gebreken, die wellicht voor het vernielde iets minderwaardgs in de plaats doet stellen, op zijn best eene nieuwe leer tot gelding zoekt te brengen, die weer, als de oude, meer zal worden beleden dan beleefd. Elk van drieën, zoo zij den mensch beheerscht zonder tegenwicht, werkt toekomstdoodend. Het gezichtsvermogen kan worden vernietigd door te veel, te schel, te wisselend licht, het zedelijk gevoel afgestompt door overlading met onharmonisch werkende historische kennis. Practisch ongeloof wordt de levenshouding van vele beoefenaren der historie, - zij beschansen zich in ironie, zoo zij al niet vervallen tot cynisme. De gezondheidsleer der ziel zal daarom het tegengif van het bovenhistorische voelen noodzakelijk achten, de overgave aan invloeden die aftrekken van het wordende, opvoeren tot het eeuwige. Doch aan alle eeuwigheidzoekende beweegkracht is de wetenschap in wezen vijandig. Het is haar hoogste recht, in alles juist het wordende te zien. Zij stoot den mensch uit op een zee van lichtgolven, zonder kust; tast aldus het leven aan dat immers ook van duister bestaan moet. en vernietigt in het eind zichzelve. Bij het voortbestaan van het leven heeft zij hetzelfde belang, dat ieder wezen bij zijn eigen behoud heeft. Het onderwijs der wetenschap heeft dus de voorschriften te aanvaarden van de gezondheidsleer des zielelevens.

Tot zoover de beschouwing van Nietzsche, voor welke wij, om den rijkdom van gedachten die zij wekt, voor altijd dankbaar moeten wezen. Doch het komt mij nu voor, en ik verwijt mij het in 1910 niet te hebben gezegd, dat hij twee dingen over het hoofd ziet. Hij is, meen ik, onvolledig in de beschrij-

ving, eenzijdig in de waardeering der affecten waaraan de historische belangstelling ontspringt, en komt dientengevolge tot de valsche voorstelling van een strijd, die tusschen wetenschap en bovenhistorische waarden altijd en noodzakelijk bestaan moet. Ongetwijfeld zijn er onder de instincten waaraan de geschiedbeoefening ontsproten is een aantal, die in de categorieën, door hem de heroïsche en de antiquarische genoemd, volkomen juist gerangschikt staan. Maar hoe onvoldragen is zijne bespreking der critische! Hij laat deze geheel uit de behoefte ontstaan, ruim baan te maken voor de verwezenlijking, de 'uitleving' placht, met een hinderlijk germanisme, de Nietzsche-gemeente ten onzent het te noemen, van het zelf; hij denkt aan den 'Uebermensch' en zijne strijdnatuur. Ver van mij nu de meening, dat de aandrift tot critische geschiedvorsching buiten het strijdinstinct om zou gaan: men begint nu eenmaal over het waarom en waartoe van een ding pas te denken, nadat men, in den letterlijken zin, er tegen aan is geloopen. 'Wat ligt mij daar in den weg', is dan de natuurlijke, niet vriendelijk geïnterneerde vraag. Maar de menschelijke geest bepaalt zich niet tot mechanische reacties. Het is zijn redding en zijn roem, dat hem veredelingskiemen zijn ingelegd. Niet ieder, die op een ding stuit waarvan hij den weerstand ondervindt, vloekt er tegen en gaat het te lijf; er zijn er die weten willen wat het achter zich bergt, en het geduld hebben, daartoe een wellicht niet versperd zijpad in te slaan. Het strijdinstinct m.a.w., welks prikkeling ongetwijfeld aan het begin staat, kan zich vervormen tot wetensbegeerte, de historische belangstelling worden omhooggetild door den door Nietzsche verzwegen hefboom der vraag: *wat is waarheid*. Eenmaal gesteld, vermenigvuldigt zich die vraag duizendmaal. Zeker blijft het antwoord dat de mensch erop vermag te geven door zijn instincten ten sterkste gekleurd, maar het is reeds geen loutere vernielzucht meer die de vraag zelve ingaf, en de beantwoording zal hoe langer zoo minder tot brute vergruizeling der historische stof, aanhoudend meer tot hare herschikking, leiden. Zij ziet zich niet verworpen zonder meer, maar opgenomen in een geheel waartoe ook nieuwe bouwfragmenten behooren. De critische geschiedbeoefening is, van slooperswerk, constructieve arbeid geworden.

De vaststelling van dit feit - en ik vind niet wat er tegen

zou zijn in te brengen - leidt vanzelf tot het tweede bezwaar tegen Nietzsche's beschouwingen. De historische wetenschap, opgevat zooals wij het daareven doen mochten, is van wat Nietzsche noemt de bovenhistorische functie van den geest niet streng meer gescheiden. Wat zeg ik, zij is er ten innigste mede verwant. Reeds Fruin heeft opgemerkt, dat de wijze, waarop ieder geslacht de geschiedenis van het vorige behandelt, zijn eigen geloof kenmerkt. De verbeelding van den historicus kent en ziet de kust, waar hij met de bagage die zijn wetenschappelijk onderzoek hem verwerven doet, wil landen. Zijn historiebeoefening is niet enkel zamelarbeid meer, noch zuiveringsprocédé, zij is tegelijk onderneming van openbaar vervoer. Zij wil de kennis van het verleden, gelijk haar zamelinstinct die bijeengerakeld, haar oordeelend vermogen ze geschift heeft, als gelouterd bezit aan een nageslacht overdragen. Zij bedient zich daartoe van den kunstvorm der historische schepping. Het is geen doode materiaalmassa die aldus het nageslacht wordt toegedragen, maar bezielde keur. Van alle lieden van wetenschap is de historicus den scheppenden kunstenaar het nauwst verwant. Wat Nietzsche van de wetenschap zegt, treft eigenlijk de natuurwetenschap in een thans voorbijgegaan stadium harer ontwikkeling. Een stadium waarin zij dreigde letterkunde en historie, die met hare methoden niets uitrichten kunnen en ze zich niettemin oplegden, uit hare voegen te rukken. ‘Le roman expérimental’ is nog slechts historische curiositeit; voor het thans levend geslacht van schrijvers geen ideaal meer. Hoe staat het met hare nicht, de geschiedenis als exacte, of, zooals zij zich gaarne noemen liet, sociale wetenschap?

Ik noem daar den titel der rede waarmede mijn voorganger in 1894 hier optrad. ‘Ik aarzel geen oogenblik’, zeide Blok daarin, ‘de geschiedenis *met andere natuurwetenschappen* op ééne lijn te stellen, zoowel wat hare methode als wat hare materie betreft’. Ik twijfel of de spreker zich bewust is geweest dat hij de historie, geesteswetenschap zoo er één is, de diepste kniebuiging deed maken die haar ooit is afgevergd. Het is toch wel merkwaardig dat Blok's uiting geeniszins den! arbeid kenmerkt dien hij metterdaad verricht heeft; ik althans vermag daar met den besten wil de natuurwetenschappelijke methode niet in te ontdekken. Zij kenmerkt dus alleen den tijd waarin

hij zijn arbeid aanving. Zelf heeft hij zich gewacht voor proefnemingen met eene geschiedschrijving waaruit het artistieke element ten behoeve van het zoogenaamd exacte zou zijn weggedrongen. Anderen, vooral in het buitenland, zijn voor zulke proefnemingen niet teruggedeinsd; de uitkomst is verschrikkelijk geweest. Werd, op het verwante gebied der letterkundige schepping, een Zola voor de ergste gevolgen zijner theorie door een eigen verbeelding van titanische kracht behoed, op dat der historische schepping zijn proeven geleverd die zichzelf vernietigen moesten, wijl de levenskiem zelve van alle historische productie haar ontbrak: zij gaven voor historie uit wat niemand meer vermocht te lezen, laat staan over te vertellen. Geschiedschrijving is transport van geheugenis aan het verleden; zij bestaat niet langer, als zij hetgeen zij heeft opgehoopt, niet voort kan dragen.

Na deze voorafspraak ben ik tot mijn eigenlijk onderwerp genaderd. Ik wensch in dit uur, en aanstonds in de collegezaal, op te komen voor het eerherstel der historia politica, die ik voor de koningin der historische wetenschappen houd.

Ik erken het recht der hulpwetenschappen op een eigen eervolle plaats; en onder die dienende zusteren is de economische geschiedenis zeker niet de minste. Maar de meesteres vervangt zij nimmer; jarenlange practijk der een vorig geslacht verblindende leus heeft het aangetoond. Al sprokkel ik uit centuries of work and wages de economische gegevens bijeen, ik zal er nooit levende menschheidsgeschiedenis van maken zonder mijn verbeelding uit de economische sfeer te laten overspringen in de politieke. Elk menschelijk streven toch dat zijne verwezenlijking nadert mondt uit in die sfeer, tracht ze te doordringen, zich van de daar voorhanden middelen te bedienen. Die sfeer en geen andere is daardoor mikrokosmos bij uitstek, en als mikrokosmos geschikt, de historische verbeelding te wekken en te boeien.

Zag de economische geschiedschrijving in haar aanspraak op den centralen zetel dit voorbij, de reactie waartoe zij onvermijdelijk leiden moest, de psychologische geschiedschrijving, deed het niet minder. In welke kronkels heeft Lamprecht zijn voorstellend vermogen niet moeten wringen om het staatsleven in al zijn verschijnselen op den noemer te

brengen van één uit de reeks der graden van zielespanning wier afwisseling den eigenlijken inhoud van alle historie zou uitmaken. De geschiedenis werd herleid tot een psychische golfbeweging, Clio's zang tot een geruisch. Ik daarentegen als ik geschiedenis lees wil niet rondwaren in een magazijn van ‘exacte’ gegevens die daar, zorgvuldig geëtiqueteerd, om mij heen liggen als dood materiaal, en ook niet in de stemming worden gebracht die het rhythme van het onpersoonlijk gebeuren in de natuur in mij wekken mag. Dat magazijn, ik kan het als verzameling van hulpmiddelen der historische verbeelding waardeeren; de majesteit der natuur, ik kan er mij aan overgeven en als weldaad ervaren hoe zij mij van de menschheid verpoost; - ik kan antiquarisch lekkertanden en ik kan onhistorisch droomen, maar zoo gij mij geschiedenis schrijft, breng mij in aanraking met menschen, met de fouten, met den strijd, met den ondergang, met de zegepraal van menschen, zooals zij begaan, gevoerd, veroorzaakt, behaald zijn; en dat zijn zij, waarneembaar, ten leste altijd in de staatkundige sfeer.

Levert, op hare beurt, de staatkundige geschiedenis niet haar eigenaardige gevaren op? Zij zou geen menschenwerk zijn indien het anders ware. Zie ik wel, dan is de staatkundige geschiedenis gelijk zij in Nederland beoefend is geworden, aan die gevaren in sterke mate blootgesteld geweest niet alleen, maar er ook dikwijls voor bezweken. De beoefenaar der historia politica, die het menschheidsbeweeg te reproduceeren heeft zooals het zich laat waarnemen binnen het kasteel van het staatsleven, waar onweerstaanbare krachten het altijd weder heendrijven, loopt gevaar, het kasteel zelf voor het belangrijke te gaan houden, in plaats van de menschheid die, krioelend en buitelend, zich wringt door de poort. Die de beteekenis van een diplomatiek geschil heeft te doen gevoelen, zal van nota op nota vallen, die een binnenlandsche politieke ontwikkeling heeft na te teekenen, U geen resolutie sparen, die parlementaire geschiedenis grijpbaar heeft te maken, verdrinken in kamerstukken, die heugenis moet overdragen aan leven dat den Staat vervuld heeft, niet voorbijkomen aan de beschrijving der instellingen, waarbinnen de Staat dat leven heeft zoeken te vangen of der teugels, die hij beproefd heeft het aan te leggen. Niet waar, zij zijn u al te goed bekend de proeven

zonder adem of heerlijkheid, die de historia politica een slechten naam hebben bezorgd. Is zij daarmede zelf veroordeeld? Zoo gij geneigd mocht zijn het te gelooven, staat daar dit majestueuze feit, dat geen groot geestelijk gebeuren in het leven van eenig modern cultuurvolk is aan te wijzen, of er kan een staatkundig geschiedschrijver worden genoemd, die aan het ontstaan er van deel had. Volken die den doodsslaap schenen ingegaan, zijn politisch herleefd; in geen van die gevallen heeft onder de levenwekkende factoren de politieke geschiedschrijving ontbroken. Doodverklaarde geestesrichtingen hebben den grafsteen afgewenteld waarmede een andersdenkend nageslacht ze ontijdig had gedekt; zij hebben weder onder ons gewandeld, zij hebben met ons geworsteld, zij hebben in het eind onze politiek beheerscht. Dat ook in die gevallen de rol der politieke geschiedschrijving een zeer aanzienlijke is geweest, behoeft aan een Nederlandsch publiek nauwelijks te worden verzekerd; bij de herinnering aan Bilderdijk en Groen, aan Thijm en Nuyens, beaamt gij het vanzelf. Het beeld van den staatsman Thorbecke is onvolkomen, dat de mergelgroeve der *Historische Schetsen* ongebruikt zou hebben gelaten; geen Potgieter geheel begrijpelijk, zoo gij niet naast het zijne stelt het historisch werk van Bakhuizen van den Brink. Die levenwekkers hebben nooit voor het décor de spelers verwaarloosd, of vergeten dat het bedrukt papier dat eene beweging achterlaat haar tijdelijk of plaatselijk gedetermineerd voertuig is geweest, tot hare manifestatie noodzakelijk in de wereld waarin en op het oogenblik waarop zij zich voordeed, maar *niet* stuk voor stuk noodzakelijk ter reproductie van haar aard en wezen in geschiedschrijving, integendeel deze bezwarend met een dood gewicht dat haar beletten zal, van de plaats te komen. En van de plaats *moet* elke historische voorstelling: de bladzijde druks is slechts de springplank waarvan zij opveeren moet tot waar zij verbeelding en geweten grijpen zal van het volk waarvoor zij is bestemd, en dat haar terecht in haar onmacht verstikken laat, als het zich niet zóó zacht gestreeld, zóó diep geroerd, zóó fel geslagen heeft gevoeld, dat het van zijn dagwerk opzag tegen wil en dank. Dàt, mijne hoorders, vermag de staatkundige geschiedenis, en deze vermag het alleen.

O, wat heeft het verburgerlijkt, vereenzaamd Nederlandsche

volk aan de groote politieke geschiedschrijving een behoefte! Misschien een zoo diepe als onder de ons omringende volken hoogstens nog het Duitsche. Noch in de Nederlandsche geschiedenis, noch in de Duitsche, vertoont zich die politieke continuïteit die de geschiedenis van Engeland onderscheidt en zelfs, ondanks de Terreur en haar sinistetre guillotine, op het geschiedtooneel der Revolutie zoo vlak aan het voetlicht geplaatst, die van Frankrijk. De guillotine heeft levensdraden afgesneden van individuen, maar niet voorkomen dat de Napoleontische staat aan dien van Richelieu ten nauwste verzwagerd is. Die koningsstaat der Bourbons op zijne beurt groeit uit het feodale Frankrijk op met een geleidelijkheid, een vanzelfsprekendheid, die een der treffendste tafereelen vormt waaraan het geoefend oog van den politischen historicus te gast mag gaan. Gelijk zijn taal, is de geschiedenis van Frankrijk zoo klaar. ‘France, mère des arts, des armes et des lois, tu m'as nourri longtemps du lait de ta mamelle’. Hoe menig noorderling heeft het Du Bellay na gezegd; behoefde hij ooit te vragen: wat en waar is Frankrijk? - het duurt tot 1840 eer het volkslied zingt: ‘wo ist des Deutschen Vaterland, wir fragen es jetzt *nicht mehr’*. Ook de Nederlandsche geschiedenis is van nevelen omtogen. Sedert wanneer bestaat er een Nederland, een levende Nederlandsche politieke traditie? Wat men daarvoor uitgeeft, is klaarblijkelijk aanvankelijk Bourgondische geweest; wanneer houdt zij op, dit te zijn? Moet er een geschiedenis der zeventien Nederlanden worden geconstrueerd, of is die doodgeboren? Is Noord-Nederland in zijn geheel politieke kern, overdraagster van historische waarden, of is dit veeleer de Hollandsch-Zeeuwsche rebellenrepubliek van 1572? De wereld die ons Hadewych en den dom van Utrecht naliet, en deze kapel waarin wij vergaderd zijn, leeft zij nog in ons? of is Middeleeuwsch Nederland alleen een ding om geleerd over te doen, als Troje of Mycenae? Teerder vraag: wat leeft er nog in ons bewustzijn van de glorie der Republiek, zooals zij die zelve voelde? Rembrandt en Vermeer, ja, die hebben wij wellicht als cultuurbezit heroverd; voor het eerst veroverd moest ik liever zeggen, want het komt mij voor, dat het Nederland van omstreeks 1650 hen als zoodanig niet bewust heeft bezeten. Misschien zijn wij op weg Vondel te veroveren, ondanks zijn overgang

tot de katholieke kerk, die bij het gedeelte van ons volk, waarin nog geuzengevoelens leven, de waardeering lang heeft moeten belemmeren. Een gedeelte van ons volk, waarin nog geuzengevoelens leven. Dat men dien term gebruiken kan, zonder dat u onmiddellijk tegemoet wordt gevoerd: ‘waarover spreekt gij’, - is het niet een aanwijzing dat de samenstelling eener geschiedenis die door ieder als nationaal kan worden aanvaard, ten onzent aan bijzondere moeilijkheden is onderworpen? Een goed deel van het merg onzer middeleeuwen is nu eenmaal, of men het wil of niet, Roomsche geloofsroem geweest, een goed deel van den luister der Republiek is geuzenglorie. Breekt dan wellicht de vaderlandsche geschiedenis eerst aan nadat het volk zijn één- en ondeelbaarheid heeft verklaard en de uitsluiting van politieke rechten op grond van geloofsverschil is opgeheven? Geen mensch die het meenen kan. De geschiedenis van een volk dat Thomas van Kempen en Huig de Groot heeft voortgebracht en waarover Karel V en de Oranje's hebben geregeerd te doen aanvangen bij Pieter Paulus - tierende verontwaardiging van roomsch en onroomsch gelijk zou zelfs de poging daartoe onmiddellijk doen staken. Er zit niets op dan de vaderlandsche geschiedenis te zien en te onderwijzen als een samengesteld ding van niet altijd scherpe grenzen, waarbinnen tot zelfs het begrip van vaderland toe tijdelijk verduisterd, overwoekerd schijnt. Is zij er een minder belangrijk stuk menschheidsgeschiedenis om? voorzeker neen. Dat (gelijk men soms beweerd vindt) de historia politica vanzelf tot object zou kiezen den bloei en de macht van den Staat en daarvoor al het andere vergeten, is een kinderlijke voorstelling; even goed staat zij met haar belangstelling aan de wieg of aan het ziekbed van den Staat; sta zij ten onzent nimmer aan zijn graf, maar als haar de plicht is opgelegd, zal zij ook dat doen.

Wat ten onzent de vaderlandsche geschiedenis alleen tot een voor allen dragelijk, mocht het zijn nuttig en vruchtbaar vak maken kan, is de geesteshouding waarin zij wordt aangevat. Eene sectarische behandeling doemt haar, wie het zij die er zich aan schuldig make, voor het volksdeel waartoe de ijveraar niet zelf behoort, ten doode. Ik zal er mij voor wachten als voor het grootste gevaar dat mijn onderwijs op dezen zetel, den eenigen in Nederland uitsluitend voor de geschiedenis des

vaderlands bestemd, zou kunnen bedreigen. Ik bezit eigen voorkeur, en heb dit nooit verheeld; wat zoudt gij van mijn karakter denken, zoo ik schroomde voor deze waarheid uit te komen. Maar den eerbied dien ik voor mijne overtuiging opeisch, zal ik aan elke andere in wier goede trouw ik geloof, van mijne zijde toedragen. Waarin ik falen moge, geschiedenis zal ik onderwijzen niet voor een parochie maar voor het volk, dat zoo diep verdeeld is en desondanks leeft, en zonder welks bestaan op deze plek de wereld armer ware. Ik wil het niet hooren dat Nederlanders de Nederlandsche zaak niet zouden vermogen te onderkennen, omdat zij alleen oog hebben voor hun particuliere liberale of katholieke of Gasselternijeveensche of weet-ik-wat-zaak. De oogenblikken zijn talrijk, waarop nationale schaamte de dorperheid, die daartoe mocht willen vervallen, den weeken mond snoert. Die oogenblikken te vermeerderen, het contact met onze hoogste levensuitingen in het verleden te bevorderen, het ongeloof aan hooge Nederlandsche levensuitingen in de toekomst te doen overwinnen door geloof, het zal, nu ik op dezen stoel geheven ben, de plicht van mijn leven zijn; - o, mocht ik er mijns levens kroon in vinden.

Deze mijn oprechte bede, heeft zij het verband tusschen geschiedbeoefening en bovenhistorische functie, dat Nietzsche met het wezen der wetenschap onvereenigbaar noemde, wellicht gelegd? Dit moet gij weten: heeft hij gelijk, ik offer u den naam van wetenschappelijk man op, maar nooit de bede. Nietzsche zelf heeft mij geleerd, dat leven meer is dan wetenschap, en de bede is opgeweld uit mijn leven, en tot geen prijs zal ik haar verloochenen. De Clio wier wenk ik speur en anderen zal toonen, is er eene die aan het bovenhistorische deel heeft, die mede in den mond voert dat zegenendste van alle woorden die menschelijke verlossingsbehoefte het goddelijk wezen heeft toegedicht, dat woord der redding en der hope: Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet.

...Dames en heeren studenten in de geschiedenis. Te leven, alschoon men gestorven ware. Hoe zou ik zóó iets kunnen onderwijzen? Hoe anders dan er, aan Uwe zijde, voor mij en voor U, naar streven? Ik heb U het licht niet te brengen; met U wil ik trachten het te ontdekken, waar hooger hand het, naar mijn geloof, ontstoken heeft. In die poging zullen

wij falen en ze toch niet omgeven. Dingen zullen wij naar die ridderschap van den geest, aan wier merkteekenen Pallas' kinderen elkander onder lief en leed, ondanks smaad en teleurstelling, steeds herkennen. Die teekenen, ik bid het, moge het niet aan mij liggen zoo gij ze niet dragen zult. Zij heeten eerbied voor waarheid, liefde tot waarheid, dorst naar de waarheid. Dien dorst weet ik aan een hoogeren verwant, die hen die er door gekweld worden zalig deed spreken. En met de herinnering aan dit vertroostend en bemoedigend woord van hooge afkomst heb ik gezegd.

H.T. COLENBRANDER.

Indrukken van Ceylon.

I. Colombo.

Aan hem, die het Oosten kent, biedt Colombo weinig merkwaardigs.

Breede, rechte straten met groote, vier tot vijf verdiepingen hooge kantoorgebouwen en ruime, goed voorziene Europeesche winkels, een paar typisch Engelsche hotels, ware caravanserai's, waar de passagiers van de twee, drie-maal per week aankomende mailstoomers gedurende enkele uren van den dag levendigheid aanbrengen, talrijke automobielen en rickshaws, vrij veel militairen, ruiters en amazonen, en, vooral in de buitenwijken, het schilderachtige dooreen-gekrioel van Oosterlingen van de meest verschillende rassen, geven aan de eerste havenplaats, tevens zetel van het bestuur van Ceylon, een aspect zooals men dat ook in andere Engelsch-Aziatische havensteden in hoofdzaak terugvindt.

Het aantrekkelijkste van Colombo, als stad, zijn de beroemde Cinnamon-gardens, vroeger kaneelplantages der Hollanders, die nu een uitgestrekt villapark vormen, waar de kooplieden en ambtenaren hunne comfortabele, dikwijls aanzienlijke, woonhuizen hebben, en waar zich de voortreffelijk ingerichte clubs, de onvermijdelijke, druk bezochte tennisbanen en de ‘race-grounds’ bevinden.

Oneindig dieperen indruk dan van het beeld van welvaart en bedrijvigheid, dat spreekt uit het drukke zakenkwartier en uit de fraaie woonwijken der ‘upper ten’, ontvangt de Hollander, die, op zijne reis naar of van Indië, Colombo aandoet,

van een bezoek aan de oude Hollandsche Wolvendaal kerk.

Men stijgt door de nauwe, kronkelende straten van het oude stadsgedeelte, die thans met haar kleine winkeltjes en vervallen woningen, en haar druk gedoe van inlandsche straatventers en ossenkarren, het onmiskenbare beeld van eene volksbuurt dragen, waar alleen nog enkele oude gebouwen, zonder architektonische waarde, zooals de in den Hollandschen tijd gestichte en thans nog in gebruik zijnde 'Law Courts', er aan herinneren, dat hier in vroegere eeuwen het centrum van het Europeesche leven gelegen was, en staat eensklaps voor de hoog boven de omgeving uitstekende oude kerk.

Het geheel vrij staande gebouw is aan drie zijden omgeven door eene lage steenen balustrade, en vertoont een verweerden strakken voorgevel van grijzen steen, alleen gebroken door eene monumentale deur, die geflankeerd is door twee Dorische zuilen, waartusschen het jaartal der stichting, Anno 1749, in groote letters is uitgebeiteld. Deze deur is gesloten. Men komt de kerk door eene achterdeur binnen en gaat dan eerst door een afgeschoten gedeelte, dat tegenwoordig dienst doet als schoollokaal voor de Singaleesche jeugd. Een dertigtal donker getinte leerlingen zitten daar, bij ons bezoek, over hunne boeken gebogen en zien ternauwernood even op, als wij hen passeeren. Nog eene deur en wij staan onder het hooge kerkgewelf. Zijn wij hier in het Oosten? en nog wel in eene Britsche kolonie? Elke wand, elke steen spreekt tot ons van Oud Hollands glorie. Onze voet betreedt de grafzerken met bekende namen uit den Compagnie's tijd er in gebeiteld. Zuilen en wanden zijn behangen met kleurige wapenborden van vertegenwoordigers van het Nederlandsch gezag in dit eiland. De Staten-bijbel in zijn zwaren bruinlederen band rust op het groene kussen vóór den preekstoel, en als mijne reisgezellin het orgel openslaat en zijne diepe tonen door de ledige ruimte laat weergalmen, is het ons of het verleden herleeft, en zien wij in den geest de gepruikte Compagnie's dienaren met hunne 'juffrouwen' in gebloemd zijden gewaden in aandacht gebogen over Datheens Psalmenboek.

II. Van Colombo naar Kandy.

De straatweg van Colombo naar Kandy is vol afwisseling en rijk aan landschapsschoon. In circa twee en een half uur brengt de auto ons langs rijstvelden en vruchtentuinen, over beboschte heuvelen en langs diep ingesneden ravijnen, langzaam stijgend en talrijke mooie vergezichten openend, naar de laatste residentiestad der Singaleesche Koningen.

Tallooze inlandsche woningen liggen in het groen verscholen en geven een interessanten blik op het volksleven. Zij zijn van de meest eenvoudige constructie, meestal van hout, somtijds ook gedeeltelijk van steen gebouwd, met een open voorgalerij, waar men af en toe een fraai gesneden houten rustbank of ander oud meubelstuk in ziet prijken, dat vroeger blijkbaar betere dagen gekend heeft.

Aan verscheidene van die primitieve woningen is een bordje vastgehecht, dat den naam van den bewoner vermeldt: namen als da Souza, Pereira e.d. komen veelvuldig voor en toonen dat de drager van dien naam, hij moge uiterlijk ook nagenoeg niet van den inlander te onderscheiden zijn, toch zijne Portugeesche afkomst niet vergeten is. De Portugeesche bezetting van het eiland, die reeds in den aanvang der 17e eeuw een einde heeft genomen, heeft op de inheemsche bevolking in verschillend opzicht blijvende sporen achtergelaten: De Roomsch-Katholieke godsdienst telt er nog vele geloovigen en in kleine plaatsen van het binnenland ziet men meermalen te midden van de eenvoudige inlandsche woningen een aanzienlijk kerkgebouw verrijzen, waarvan de gevel met Roomsche heiligenbeelden versierd is. Ook de gewoonte der Singaleesche vrouwen om het bovenlijf te bedekken met een wit katoenen baadje van Europeesch snit, is, naar gezegd wordt, nog uit den tijd der Portugeesche bezetting afkomstig.

Biedt de natuur op den weg tusschen Colombo en Kandy rijkelijk afwisseling, ook het aspect der inheemsche bevolking vertoont de meest onderscheiden typen. Wat den reiziger in Ceylon het eerst opvalt is de groote verscheidenheid der rassen, die men daar overal aantreft.

Het talrijkst vertegenwoordigd zijn de Singaleezen, wier huidskleur verschillende nuancen van licht tot donkerbruin

vertoont. De mannen, het bovenlijf veelal naakt of met een los openhangend wit hemd bedekt, de beenen gehuld in een laag afhangend kleed, dragen het lange zwarte haar los of op het achterhoofd in een knoop gedraaid en met een halfronden schildpad-kam vastgehouden. Door die dracht van het haar en door hun wiegelenden gang en hun veelal slanken bouw, is de vreemdeling dikwijls in. twijfel, of hij een man of eene vrouw voor zich ziet. De vrouwen dragen, behalve hun wit katoenen onderlijfje, meestal een lang helgekleurd kleed, dat zoowel het onderlijf als den linkerschouder en een deel van het bovenlijf bedekt; vooral rood en geel zijn geliefkoosde kleuren, die in het felle tropische zonlicht scherp en vroolijk afsteken tegen het donkergroen der omringende natuur. Enkels, polsen, bovenarmen, hals, ooren en neusvleugels zijn met koperen of zilveren sieraden bedekt.

Een geheel ander beeld vertoonen de uit het zuiden van Voor-Indië afkomstige Tamils, die meestal tot de lagere volksklasse behooren. Met hunne donkerbruine tot bijna zwarte huidskleur, hun dikken zwarten haardos, hun sterk ontwikkelde musculatuur vertoonen zij, wanneer zij, zoo goed als naakt en slechts met een lendendoek bekleed, als straatwerkers bezig zijn, of als veedrijvers of lastdragers voorbij komen, een beeld van kracht zooals men dat onder Oostersche volken betrekkelijk weinig aantreft. De vrouwen zijn, evenals die der Singaleezen, verzot op heldere bonte kleuren. Zij kleeden zich bij voorkeur in hard rose, smaragdgroen of helblauw.

Naast deze beide rassen zien men talrijke Mohammedanen van Arabisch-Indischen oorsprong, het hoofd bedekt door een van stroo gevlochten veelkleurig kapje, halfbloeden van Portugeeschen of Hollandschen oorsprong, die in hun kleeding de Europeanen navolgen, en Indiërs met grooten witten tulband, fijne gelaatstrekken en keurig verzorgden zwarten baard. Af en toe ontmoet men Buddha-priesters, kenbaar aan hun saffraangeel kleed, als een romeinsche peplum om den linkerschouder geworpen, hun kaalgeschoren schedel en hun droomerigen blik. Te midden van al die verschillende typen, die zich op de groote straatwegen aan de zuidwestkust in druk verkeer bewegen, spelen groote drommen naakte kindertjes, vuil en bestoven, met dikke rijstbuikjes,

waaronder een zilveren hartje aan een dito kettinkje bij de meisjes en een zilveren belletje bij de jongens een vermakelijk effect maken.

III. Kandy.

De avond was reeds gevallen toen wij voor Queenshotel in Kandy voorreden. Op een teeken van den gegalonneerden Singaleeschen portier snelden een tiental koelies aan, die onze bagage uit de auto tilden, nauwlettend er voor zorgende dat ieder niet meer dan één stuk, hoe klein ook, te dragen kreeg, en ze naar de voor ons gereserveerde kamers brachten, waar zij geduldig bleven wachten totdat hun loon, tien à vijftien ‘rupee-cents’, hun werd ter hand gesteld. Een echt Engelsch diner in de groote, aan eene zijde geheel open eetzaal, waarna door de Singaleesche bedienden, met de schildpad-kam in het haar, de koffie wordt rondgediend in de hall, die aan twee zijden ook geheel open is. Het is drukkend warm in Kandy, zelfs 's avonds, eene echte broeikas temperatuur, waar groote electrische fans boven elk tafeltje ternauwernood eenige verademing brengen. Het hotel is nagenoeg leeg - een paar heeren in smoking, die zwijgend hun pijp rooken, een Engelsche reverend, de Ceylon Observer bestudeenend, eene enkele matbleeke Miss, over haar Review gebogen, en wij, vormen het geheele publiek, 's Zaterdags en 's Zondags zijn de zalen van het hotel echter druk bezocht door de planters uit den omtrek en hunne families; er is dan een strijkje en er wordt gedanst, waarna het hotel voor de rest van de week weder in zijn rustigen dommel terugzinkt.

Als wij toevallig den blik wenden naar een van de open zijden zien wij donkere gestalten buiten staan, die door gebaren onze aandacht trachten te trekken en ons voor enkele roepijen ruw houten doozem te koop bieden, die collecties opgezette vlinders in de meest schitterende kleuren en van ongewoon groote afmetingen bevatten.

Bij onze verdere tochten door het eiland is ons gebleken, dat het verzamelen van vlinders en insecten voor verscheidene inlanders een vaste broodwinning vormt; nergens in het Oosten zagen wij ook prachtexemplaren in zoo groote

verscheidenheid en in zulke schitterende kleuren. Voor de verzamelaars een waar Dorado.

Toen wij den volgenden morgen te voet het hotel verlieten om de eerste indrukken van Kandy op te doen, stoven dadelijk een paar ‘rickshaw drivers’ op ons af om hunne diensten aan te bieden. Zonder zich in het minst aan onze weigering te storen bleven zij ons op een kleinen afstand volgen en telkens met een vriendelijk lokkend gebaar op hunne voertuigjes wijzen zoo dikwijls onze blik hun richting uitging. Ten slotte konden wij aan hun aandrang geen weerstand bieden en lieten wij ons door hen rondrijden waar zij ons maar heen wilden voeren. De oudste van beiden, en die ook de leiding aangaf, een Tamil, zwart als een neger, met grijzenden knevel, een groote witte hoofddoek en een bont geruite lendendoek, sprak tamelijk vloeiend Engelsch en bleek eene aardige dosis algemeene ontwikkeling te bezitten. Af en toe hield hij stil om ons de historische merkwaardigheden van Kandy te wijzen of ons opmerkzaam te maken op een bijzonder mooien boom of eene zeldzame plant. Hij antwoordde op den naam van Peter en bleef onze trouwe gids gedurende ons geheele verblijf te Kandy.

Kandy heeft een zeer bijzonder charme. Gebouwd om een afgedamden rivierarm, die zich tot een meer verbreed heeft, omgeven door dicht begroeide heuvels is het met zijne karakteristieke tempels en paleizen, zijne talrijke, tusschen het groen verscholen buitenverblijven, zijne bonte bloemenpracht en zijne zwoele atmosfeer als een Oostersch sprookje. Belangwekkend is vooral het complex van gebouwen, aan en nabij het meer gelegen, dat het oude paleis der koningen van Kandy, het badhuis der koningin en den wereldberoemden Tempel van den Tand bevat.

Deze tand, volgens de overlevering een hoektand van Buddha, is een van de grootste heiligdommen der Buddhistische wereld. Omstreeks het jaar 300 v.C. moet de tand, die bij de verbranding van Buddha's stoffelijk overschot uit de vlammen gered werd, naar Ceylon zijn overgebracht en daar gebleven zijn tot het begin der veertiende eeuw, toen hij door een legeraanvoerder van den koning van Kandy naar Indië werd overgebracht, vanwaar hij een eeuw later weder op Ceylon terugkwam.

In 1560 viel hij in de handen der Portugeezen, die hem naar Goa zonden. Ofschoon de koning van Pegu, de rijkste en machtigste Buddhistische vorst van dien tijd, tot vierhonderdduizend daalders en bijzondere voorrechten voor het bezit van den tand bood, werd zijn aanbod na eenige aarzeling door den Onderkoning, Don Constantino de Bragança, op aansporing van den Aartsbisschop afgeslagen, en de kostbare reliquie door dien kerkvorst met eigen hand in een vijzel vermorzeld en in een komfoor met houtskool tot asch verbrand, die daarna in de rivier werd geworpen. Maar zie, korten tijd daarna bleek dat de geloofsijver der Portugeezen zijn doel voorbij was gestreefd, want voor dien éénen verbranden tand traden weldra twee tanden van Buddha in de plaats, die met even diepe vereering als hun geofferde voorganger door de Buddhistische gemeenschappen, respectievelijk van Pegu en van Ceylon, aangebeden werden. Bij den opstand tegen het Britsche gezag in 1818 werd een van die twee tanden, die toen in Kandy bewaard werd, door de priesters weggenomen om door zijne wondermacht de opstandelingen te steunen, maar door een toeval viel hij in de macht der Engelschen. Daarmede was de tegenstand der Singaleezen gebroken, die erkenden dat de Engelschen het recht hadden hen te regeeren, nu de heilige tand weder in hun bezit was gekomen.

De Tempel van den Tand bestaat uit eene agglomeratie van verschillende gebouwen, die door eene gracht, waarin heilige schildpadden rondzwemmen, van den grooten weg is gescheiden. Een van die gebouwen is een achthoekig paviljoen van twee verdiepingen, waarvan de bovenste door eene open galerij omgeven is. Van hier af plachten de koningen van Kandy voorheen de schitterende optochten gade te slaan, die jaarlijks ter eere van Buddha's geboortefeest werden gehouden. Thans worden in dit paviljoen oude kostbare manuscripten, op bladeren van den Talipotpalm geschreven, en andere herinneringen aan den vroegeren koningstijd bewaard. De priester, die hier als bibliothecaris fungeert, gaf ons ter herinnering zulk een palmblad mede, waarin hij den datum van ons bezoek en den Singaleeschen naam van den tempel, Delada Vihara, met een stylet had ingekrast.

Aan de overzijde van den weg staat een terras door zware

oude boomen beschaduwd, waarop zich verscheidene kleinere tempelgebouwtjes in koepelvorm - dagoba's - verheffen. Talrijke bont beschilderde Buddha-beelden staan er in nissen, en vrouwen en kinderen leggen offers van gele, zoet riekende tempelbloemen daarvoor neder.

Terzijde van het paviljoen bevindt zich de buitenpoort van den tempel, waarboven in bonte kleuren foei-leelijke moderne voorstellingen zijn geschilderd van de hellestraffen, die overtreders van de voorschriften der Buddhistische zedeleer zullen hebben te ondergaan. Treedt men door die poort binnen dan komt men aan eene reeks van vertrekken, die eene vrij groote, vierkante, open ruimte omvatten. In 't midden van die ruimte bevindt zich het heiligdom, waarin de reliquie bewaard wordt, een klein vierkant gebouwtje, de muren met geschilderde reliëfs versierd en de deur met fraai gesneden ivoor. Voor de deur ligt een ‘Moonstone’, zooals men die ook veel in de ruïnen der oude Singaleesche koningssteden aantreft, een half cirkelvormige steen van graniet, waarin in concentrische rijen bloemornamenten en dierfiguren - olifanten, paarden, stieren en leeuwen - steeds in dezelfde volgorde kunstig zijn uitgebeiteld. Binnen het gebouwtje rust de Tand (een stuk vergeeld ivoor ter grootte van een krokodillentand) op een gouden lotusbloem, bedekt door verscheidene, in elkander sluitende, klokvormige omhulsels met edelgesteenten versierd. Slechts bij enkele hoog plechtige gelegenheden wordt hij aan de verrukte blikken der menigte vertoond.

Bij ons bezoek aan den tempel was de deur van het heiligdom gesloten. Enkele groepjes geloovigen knielden in stil gebed verzonken rondom de muren van het heiligdom; anderen legden hun offerande van welriekende bloemen aan de voeten van het groote vergulde Buddhabeeld in de donkere nis nabij den ingang. Een paar vrouwen klemden zich met uitgespreide armen tegen de buitenmuren van het tempelgebouw aan - zich blijkbaar onwaardig achtend om den heiligen grond te betreden, maar toch trachtend, om, zij het ook van verre, de goddelijke genade deelachtig te worden.

Eene geheel andere uiting van religieus leven werd ons des avonds geboden, toen wij te gast waren bij den ‘Government

Agent' (wij zouden zeggen den Resident) van Kandy, Mr. Kindersley, die ter eere van het bezoek van den Gouverneur van Ceylon, Sir William Manning, eene vertooning van de beroemde duivelsdansen liet geven.

Na het diner had het gezelschap op het voorplein van het Residentshuis - een deel van het vroegere paleis der koningen van Kandy - in gemakkelijke stoelen plaats genomen. Daartegenover eene dichte, zwijgende menigte inlanders, Singaleezen en Tamils, deels staande, deels op den grond neergehurkt, in gespannen verwachting van wat komen zou. Het plein, omgeven door oude gebouwen en zwaar donker geboomte, werd fantastisch verlicht door een pot met brandend pek aan een langen bamboestaak opgehangen, die door twee Singaleezen op de schouders werd gedragen. Ter zijde waren twee mannen neergehurkt, die met de hand in eentonigen rhytmus op lange cylindervormige trommen sloegen.

In de opengelaten ruimte vóór het Europeesche gezelschap bewogen zich de drie dansers, twee volwassen mannen en een jongen, allen Tamils, op de maat van de muziek, niet anders bekleed dan door een lendendoek, maar voorhoofd, armen, polsen en enkels omvat door koperen banden, waaraan talrijke belletjes rinkelden. Langzaam en rhytmisch begon de dans, waarbij het bovenlijf in zachte schommeling werd gebracht, terwijl de dansers enkele passen voor- en achteruit maakten.

Naarmate het tempo der muziek vlugger werd namen ook de bewegingen in snelheid toe, de lichamen werden in de onmogelijkste bochten gewrongen, de dansers sloegen zich zelf en elkander op de borst en sprongen in wilde dwarreling in een kring rond - geen oogenblik werden de steeds heftiger bewegingen door een rustpoos onderbroken, totdat de dansers eindelijk uitgeput, het lichaam met schuim en zweet bedekt, plotseling stil stonden en den gastheer en zijn gezelschap hun eerbiedigen groet brachten.

De duivelsdansen behooren tot de religieuze gebruiken der Tamils, die niet, zooals de Singaleezen, Buddhisten zijn, maar nog den oud-Indischen godsdienst der Brahmanen, zij het ook sterk verbasterd en met vreemde bestanddeelen vermengd, behouden hebben. De dansers zelf staan in den reuk van heiligheid en wanneer zij in den toestand van opwinding geraakt zijn, worden zij geacht door een daemon bezeten te

zijn en daardoor in staat te zijn om ziekten uit te drijven en op andere wijze bovennatuurlijke macht uit te oefenen.

Toen de dans geëindigd was, en de inlandsche toeschouwers zich verspreid hadden, bleven de gasten onder het genot van een koelen dronk nog eenigen tijd in de woning van den 'Resident' vertoeven. Het gezelschap in avondtoilet vormde een eigenaardig contrast met de omgeving - kleine ineenloopende vertrekken met houten kolommen en witgekalkte muren, waarin het motief van de 'hansa' of heilige gans met een lotusbloem in den bek, voortdurend, in bas-reliëf uitgebeiteld, terugkomt.

Een paar groote gebeeldhouwde kasten uit den tijd der Oost Indische Compagnie, die de werkkamer van den 'Resident' versierden, brachten het gesprek vanzelf op de tijden der Hollandsche bezetting van Ceylon. De geschiedenis dier bezetting geeft in bonte mengeling tafreelen te aanschouwen van krijgsbeleid en heldenmoed, slaafsche onderworpenheid uit winstbejag, lafheid en verraad. Naast waardige en krachtige figuren als die van Rijcklof van Goens, Van Imhoff, en I.W. Falck, vindt men onder de Hollandsche Gouverneurs van het eiland een Peter Vuyst, die in 1730 wegens landverraad naar Batavia werd gevoerd en aldaar zijn welverdiende doodstraf onderging, en een Van Angelbeek, die in 1796 Colombo zonder slag of stoot onder zeer verdachte omstandigheden aan de Engelschen overgaf, en door de Engelsche troepen tegen de woede zijner eigen soldaten beschermd moest worden.

Ofschoon de Hollandsche bezetting van Ceylon - of beter, van de kuststrook, want in het binnenland heeft de Compagnie nooit vasten voet gehad - ruim honderd en vijftig jaren geduurd heeft, heeft zij merkwaardig weinig sporen bij de bevolking achtergelaten, veel minder dan die der Portugeezen, die toch zooveel verder achter ons ligt. Wel zijn er, zooals bekend is, nog een aantal afstammelingen van de oude Hollanders op Ceylon over, die 'burghers' genoemd worden, zich tamelijk afgezonderd houden en veelal onder elkander huwen, doch hun getal is betrekkelijk gering (ongeveer drieduizend) en aan de taal hunner vaderen hebben zij weinig of geen herinnering bewaard; meestal leeft die bij hen enkel voort in hun naam. Aan de voorpoort van eene vrij aanzien-

lijke ouderwetsche woning te Kandy, dicht bij het huis van den Resident gelegen, las ik den naam van den bewoner ‘Jongklaas’, terwijl de woning zelve met den naam ‘Buitenzorg’ prijkte. Toen ik tegenover den Heer Kindersley mijne verrassing over deze dubbele herinnering aan het oude vaderland te kennen gaf, merkt deze op, dat dat woord Buitenzorg vermoedelijk het eenige Hollandsch was, dat de bewoner met zijn Hollandschen naam kende, en dat hijzelf in huidskleur niet van een Tamil te onderscheiden was.

In een dorp nabij Negombo, aan de westkust van Ceylon, trof ik een uitgestrekt erf aan, met eene fraaie ruime woning, voorzien van een naambordje met den naam ‘Ondaatje’. Welke bloedverwant van den bekenden Utrechtschen patriot zou hier neergestreken zijn?

Het was reeds laat in den nacht, toen Peter en zijn makker ons in onze rickshaws naar het hotel terug reden. De atmosfeer was nog zwoel en drukkend als overdag, tallooze vuurvliegjes dansten in groen gouden schittering om ons heen. De maansikkel, die juist boven de begroeide heuvels opkwam, wierp een tooverachtigen schijn over het zacht kabbelende water van het meer van Kandy en op de koepelvormige witgepleisterde ‘dagoba's’ van den Tempel van den Tand. Uit de verte weerklonk de zacht klagende melodie van een Singaleesche fluit.

IV. Katugastota.

Geen toerist, die te Kandy verblijf houdt, verzuimt een bezoek te brengen aan het in de nabijheid gelegen plaatsje Katugastota, om de heilige tempelolifanten te zien baden. Elken dag, tegen drie uur des namiddags, worden die dieren in de breede Mahawella Ganga gedreven, de rivier, die dicht langs Kandy stroomt. Toen wij aan den hoogen steilen oever van dien stroom kwamen, zagen wij slechts een viertal dikhuiden, die met zichtbaar welgevallen in het ondiepe water lagen te ploeteren. Na eenigen tijd rezen wij langzaam op en volgden zij gedwee den tempeldienaar, die hen bij ons bracht. De stukken suikerriet, die wij voor enkele rupee-cents van inlandsche knapen kochten, lieten zij zich goed smaken

en familiaar besnuffelden zij onze kleederen, om zich er van te overtuigen, dat wij niet meer van die lekkernijen daaronder verborgen hadden. Drie er van waren prachtexemplaren, machtige dieren met groote slagtanden, de vierde nog jong en min of meer schuw.

Ceylon is het land van de olifanten, Van oudsher werden zij er gebruikt tot opluistering van godsdienstige plechtigheden. Bij de jaarlijksche optochten, die ter viering van Buddha's geboortefeest worden gehouden, maakten vroeger vele honderden olifanten deel uit van den stoet, die voor het paleis van den koning van Kandy defileerde, en ook deden zij voorheen dienst als rijdieren van de koninklijke lijfwacht. Tegenwoordig worden zij hoofdzakelijk nog slechts gebezigd om zware lasten te vervoeren, en herhaaldelijk kwamen wij ze tegen op de groote wegen in het binnenland, beladen met planken of andere materialen.

In het noordoostelijk deel van Ceylon komen olifanten ook thans nog in grooten getale in het wild voor; een paar weken vóór onze aankomst waren er bij eene door het bestuur georganiseerde drijfjacht dertig exemplaren levend gevangen. De jacht is alleen veroorloofd tegen betaling eener hooge licentie, behalve wanneer het een solitair geldt, die als gevaarlijk wordt beschouwd. Juist toen wij te Kandy waren, brachten de couranten het bericht dat de jacht vrij gegeven was op een eenzamen olifant, die de hut van een Singalees vernield had, waarbij zijn tienjarige zoon onder den bouwval begraven was geworden.

V. Paradeniya.

Eene andere bezienswaardigheid in de nabijheid van Kandy is de Botanische tuin te Paradeniya. Ofschoon deze tuin in de wetenschappelijke wereld over het algemeen niet dezelfde vermaardheid bezit als de Plantentuin te Buitenzorg, staat hij, uit een oogpunt van natuurschoon beschouwd, ongetwijfeld daarboven. Keurig onderhouden ‘lawns’ als van een Engelsch park, door breede lanen doorsneden, geheimzinnige vijvers door donker geboomte of door zacht ritselende bamboeboschjes beschaduwd, en waarin roze lotosbloemen zich in menigte ophoopen, kassen, perken en borders vol bonte

bloemenpracht, en bovenal de onmiddellijke nabijheid van de breed stroomende Mahawella Ganga, welker oevers met oude, tallooze luchtwortels uitzendende Ficusboomen en met wuivende palmen begroeid zijn, werken samen om het bezoek aan dezen tuin, waar natuur en kunst een harmonisch geheel van zeldzame schoonheid geschapen hebben, onvergetelijk te maken.

Ons bezoek had echter niet in de eerste plaats ten doel om van de schoonheid van den tuin te genieten, maar om kennis te maken met de wetenschappelijke instellingen, die er aan verbonden zijn, en die in belangrijke mate hebben bijgedragen tot de ontwikkeling der diverse cultures op Ceylon. Deze instellingen staan onder leiding van den Directer of Agriculture, Mr. F.A. Stockdale, en den Heer T. Petch, Director of the Experimental Station, die beiden in de planterswereld eene groote reputatie genieten, en waar ik bij mijn bezoek aan Ceylon voornamelijk beoogde mij persoonlijk op de hoogte te stellen van den tegenwoordigen stand van de thee- en de rubbercultuur op dat eiland, was het mij een bijzonder voorrecht om, dank zij goede introducties van Engelsche vrienden, uitvoerig met hen over dat onderwerp van gedachten te kunnen wisselen.

De thee- en de rubbercultuur staan op Ceylon op een hoogen trap van ontwikkeling. Vroeger was de koffiecultuur van meer beteekenis en vooral in de jaren 1850 tot 1875 werden belangrijke fortuinen in de koffie verdiend, maar toen kwam de terugslag. De koffiebladziekte deed haar intrede en in 1883 was de productie van koffie tot minder dan een derde van die van 1875 teruggebracht. Met groote energie wierpen de Ceylonplanters zich op andere cultures, maar teleurstellingen bleven niet uit: Liberiakoffie werd geplant ter vervanging van de bestaande plantages van het Arabische type, maar wilde niet slagen; de kinacultuur, die daarop ter hand werd genomen, en die op Java zulk een schitterend succes had, mislukte eveneens; Ceara-rubberboomen werden in groote menigte geplant, maar beantwoordden ook niet aan de verwachting, en werden bij duizendtallen weder uitgekapt. Toen werd de theecultuur ter hand genomen en daarin vond de volharding der planters hare eerste belooning. Van nog geen honderduizend lbs. in 1879 steeg de thee-export tot circa 162

millioen lbs. in 1921. Nog grooter succes had de Hevearubbercultuur, waarmede in het laatst der vorige eeuw een aanvang werd gemaakt. De met Hevea beplante oppervlakte bedraagt thans circa vierhonderduizend acres, terwijl de rubberuitvoer dit jaar op 66000 ton wordt geschat.

In de laatste jaren is ook de klappercultuur zeer in beteekenis toegenomen en begint zij die van de thee en de rubber ter zijde te streven. Men mag dan ook zeggen dat Ceylon, dank zij zijne cultures, tegenwoordig een welvarend land is.

De theecultuur dankt hare groote ontwikkeling op Ceylon, behalve aan den overvloed van goedkoope arbeidskrachten, die uit het zuidelijk gedeelte van Voor-Indië worden betrokken, aan de bijzondere samenstelling van den bodem en aan het klimaat. De productiviteit van den grond is, in vergelijking met dien van Java en Sumatra, over het algemeen niet bijzonder groot, zoodat voortdurend zware bemesting der theetuinen noodig is, en in de wijze van bereiding der thee staat de Ceylonplanter in doorsnede zeker niet boven den theeplanter in onze koloniën, maar dank zij de voormelde gunstige factoren wordt er een product van bijzondere geurigheid verkregen zooals die nergens elders kan worden bereikt.

'Gij Javaplanters', zeide Mr. Stockdale mij in den loop van ons gesprek, 'gij bebt van ons, noch wat cultuur, noch wat bereiding betreft, iets te leeren - maar toch maken wij betere thee dan gij'.

Zoo de toekomst der theecultuur zich voor Ceylon rooskleurig laat aanzien, voor de cultuur van rubber is zulks daar niet overal het geval, ondanks de groote winsten, die tegenwoordig met dat product worden gemaakt. Een belangrijk gedeelte der rubberplantages is aangelegd in de vlakte en aan de onderste hellingen van het heuvelgebied, en is in hooge mate onderhevig aan afspoeling van de bovenkruin, welke veroorzaakt wordt door overstrooming der groote rivieren, die dat gebied doorsnijden. De toch reeds niet zeer vruchtbare bodem loopt daardoor gevaar om voortdurend meer te verarmen en het aanbrengen van eene zeer krachtige bemesting, ofschoon zij hier en daar wel reeds wordt toegepast, is, naar het schijnt, over het geheel niet afdoende om het kwaad te stuiten. Deskundigen, met wie ik dit onderwerp besprak, maakten dan ook geen geheim van hunne vrees, dat de rubber-

productie van Ceylon binnen weinige jaren aanmerkelijk zou verminderen.

De omvang, dien deze overstroomingen kunnen aannemen, was ons reeds een paar dagen eerder gebleken, toen wij eene rubberonderneming in Kelani-Valley gingen bezoeken. Eenigen tijd te voren waren zware regenbuien in deze streek gevallen, en dientengevolge was de Kelani rivier buiten hare oevers getreden en stond al het land aan weerszijden van den weg blank. Weldra stond ook de weg zelf onder water, en bleek het ons dat onze auto onmogelijk door eigen kracht verder kon gaan. Een groepje Singaleezen stond echter gereed om ons, natuurlijk tegen ruime betaling, te helpen. Met opgeschorte kleederen plasten zij tot over de knieën in het water en onder luid gejoel en geschreeuw werd onze auto een vijfhonderd meter ver voortgeduwd tot weder een droog weggedeelte bereikt was. Hetzelfde herhaalde zich nog een paar keer, waarna wij het overstroomde gebied achter ons lieten en de weg langzam ging stijgen.

Op de onderneming, die het doel van onzen tocht was, wachtte ons nog eene verrassing. Na een rondgang door de rubbertuinen en door de fabriek, waar zoolcrêpe van voortreffelijke qualiteit vervaardigd werd, bood de ‘Manager’ - een ongehuwde, er betrekkelijk nog jeugdig uitziende zestigjarige - ons in zijne ruime, koele woning een keurige lunch aan. Nauwelijks waren wij aan tafel gezeten, of van alle kanten kwamen katten aangeloopen - groote en kleine, - alle mager en schichtig in hare bewegingen. Zij sprongen op de stoelen, enkele waagden zich op tafel en verscheidene drongen zich tegen den gastheer aan, die ze lachend met zijn servet wegsloeg. Op onze vraag, hoeveel van die lieve huisdieren hij er wel op na hield, antwoordde de gastheer dat hij er nu nog maar weinig had, slechts een veertigtal, maar het vorige jaar was hij er, zooals hij zeide, ruim zeventig rijk geweest, die zijn eenzaam plantersleven opvroolijkten. Wij vernamen later, dat dezelfde kattenliefhebber zich ook op andere wijze in zijne eenzaamheid wist te troosten, en dat het getal zijner kinderen dat van zijne katten nabij kwam. Die kinderen kregen wij echter niet te zien!

VI. Van Kandy naar Nuwara Eliya.

18 Mei. Buddha's geboortefeest.

Kandy is heden in feestdos. Langs de gevels van het oude paleis, aan den rand van het meer en dwars over de hoofdstraten zijn touwen gespannen, waaraan talrijke veelkleurige vlaggetjes wapperen; de ‘Band’ van inlandsche muzikanten, in Europeesche uniformen als van het Leger des Heils, geeft met zijne koperen blaasinstrumenten de nieuwste fox-trotts en one-steps ten beste, en reeds in de vroegte trekken optochten van kinderen - ook wel afgewisseld door volwassenen - door de stad, allen in feestkleedij, rijsthalmen of bloemslingers in de handen dragend, en voorafgegaan door dansers en musiceerende potsenmakers met rinkelende belletjes aan enkels en armen.

Des avonds tegen zes uur zal Buddha's geboortefeest in den Tempel van den Tand op grootsche wijze worden gevierd - men spreekt van tienduizenden geloovigen, die aan die plechtigheid zullen deelnemen, daartoe van heinde en ver te Kandy samengekomen. Ofschoon wij gaarne de zeldzame gelegenheid om zulk een feest bij te wonen te baat hadden genomen, laat ons reisplan zulks niet toe; hedenavond worden wij te Nuwara Eliya verwacht om morgen eene groote theeonderneming in die streek te bezoeken.

Na de lunch in het hotel komt onze auto voor, de bagage wordt door het noodige aantal koelies - voor elk stuk één drager - weder naar beneden gebracht en op de carrier vastgesjord en wij zijn gereed om weg te rijden, als Peter ademloos aan komt loopen en mijne reisgezellin als afscheid een grooten ruiker geurende gardenia's ter hand stelt.

Het is drukkend warm, als wij de met vlaggetjes versierde winkelstraten van Kandy doorrijden en in zuid-oostelijke richting den weg inslaan, die ons over Gampolla en Pusselawa naar Nuwara Eliya zal brengen. Die weg is aanvankelijk vlak; aan de eene zijde uitgestrekte rubberaanplantingen, aan de andere zijde talrijke inlandsche woningen, door bebouwde erven en vruchtentuinen omgeven. Elke woning, ook de kleinste, is feestelijk versierd met guirlandes van gevlochten

rijstestroo, graspluimen en vlaggen van allerlei vorm en kleur, de Engelsche vlag echter overheerschend. Uit sommige woningen klinkt eentonige inlandsche muziek; in kleine dorpen, die wij passeeren, zijn hooge eerepoorten van dezelfde lichte materialen, als voor de versiering der huizen gebezigd wordt, opgericht, en zijn de bewoners in grooten getale op het dorpsplein verzameld, om van de voorstellingen van dansers en potsenmakers te genieten. Alles ter eere van het geboortefeest van Buddha.

Voorbij Gampolla verlaten wij de Mahawella Ganga, die over eene lengte van verscheidene kilometers vlak langs den weg stroomt, en beginnen wij geleidelijk te stijgen; de temperatuur wordt koeler, zoodat wij de kap van onzen auto kunnen neerslaan en volop van de mooie omgeving kunnen genieten. De weg slingert zich in talrijke bochten langs den wand van steile heuvels, terwijl bergstroomen in de diepte bruisen. Wij komen hier in een der centra van de theecultuur: het zware oerbosch, dat vroeger de hellingen bedekte, heeft plaats gemaakt voor theetuinen, waar een witgeschilderde theefabriek af en toe scherp tegen afsteekt.

Het dal der Kotmale - eene zijrivier van de Mahawella Ganga - waar de groote weg doorheen loopt, vóór het eigenlijke berggebied van Nuwara Eliya bereikt wordt, biedt steeds grootschere vergezichten. In het zuid-westen rust het oog op eene reeks van hooge bergen, waar langs de Mahawella Ganga in talrijke bochten naar het noorden stroomt. Aan alle zijden schieten schuimende beken door nauwe ravijnen en aan het einde van het dal, bij het gehucht Rambodde, storten een tweetal andere zijrivieren van de Mahawella Ganga, de Puna Ellia en de Garunde Ellia, zich in een hoogen, luid donderenden val van de steile rotswanden naar omlaag.

De weg gaat nu in scherpe wendingen in zig-zag naar boven - de temperatuur daalt aanmerkelijk en de plantengroei wordt spaarzaam en begint dwergvormen te vertoonen. Even vóór de Rambodde pashoogte doet een ijzige wind, vergezeld van regenvlagen, ons huiverend in onze plaids wikkelen en als wij de pashoogte bereikt hebben is het ons niet onwelkom dat de auto eenigen tijd moet stil staan, om den chauffeur gelegenheid te geven het door den langen klim tot boven kookpunt verhitte water in het reservoir te ververschen,

en wij daardoor onze verkleumde ledematen in beweging kunnen brengen.

Ter zijde van den weg staat een armoedige inlandsche woning, waar de chauffeur aanklopt en aan de jonge vrouw, die zich op zijn kloppen vertoont, vraagt hem water voor den auto te willen brengen. Als zij de woning verlaten heeft om haar kruik aan de nabijgelegen bron te vullen, vertoont zich in de deur een huilend knaapje, dat ons met verschrikte oogen aankijkt, maar plotseling met huilen ophoudt, als wij hem een paar zilverstukjes in de vieze knuistjes geduwd hebben. Op dat oogenblik komt zijne moeder met de gevulde waterkruik terug, die zij aan den chauffeur overhandigt. Als zij de geldstukjes in de handjes van het kind ziet gaat zij terug in de richting van de bron, en komt na enkele oogenblikken weder met een klein tuiltje boschviooltjes, dat zij aan mijne reisgenoote aanbiedt. Enkele oogenblikken later verschijnt een stokoude man met - ondanks de koude - nagenoeg naakt bovenlijf en enkele bloemen in de hand; hij begeeft zich naar een over de woning, op eene kleine verhevenheid, opgericht altaar, dat met wat stroo-guirlandes versierd is: hierop legt hij de bloemen neer, waarna hij in stil gebed er voor neergeknield blijft. Zoo wordt ook te Rambodde Buddha's geboorte herdacht.

Van Rambodde pashoogte naar Nuwara Eliya bedraagt de afstand slechts weinige kilometers. In den beginne daalt de weg scherp, maar als men den nauwen bergpas verlaten heeft, blijft hij op vrijwel hetzelfd niveau doorloopen. Nuwara Eliya, (door de Engelschen in de wandeling New-Aurelia genoemd) ligt op omstreeks 6000 voet hoogte in eene zacht golvende vlakte, door zware beboschte bergruggen omgeven en doorsneden door een riviertje, de Nanu Oya, dat zich in de Kotmale Oya uitstort. Een paar uitgestrekte waterplassen ‘The Moon Plains’ gedoopt, waar dat riviertje doorheen stroomt, geven aan het landschap eene bijzondere bekoring, die nog verhoogd wordt door den eigenaardigen plantengroei. In de geheele vlakte, langs de wegen en aan de hellingen der bergen, vindt men een overvloed van rhododendronstruiken van meer dan manshoogte, met zware knoestige stammen en volop met donkerroode bloemen bedekt, waar het vlammende geel van lange

mimosa-pluimen en het lichte groen der talrijke larixen scherp tegen afsteken.

Nuwara Eliya maakt met zijn spoorwegstation, zijne hotels, zijne groote winkels en kerken en zijne talrijke villa's min of meer een Europeeschen indruk. Die indruk wordt mede gewekt door het klimaat, dat - althans in het seizoen, waarin wij ons thans bevinden - frisch en opwekkend is. In den middag stijgt de temperatuur tot 70 à 75 graden, maar na zes uur, zoodra de zon is ondergegaan, daalt de thermometer tot beneden 60 graden en de nachten zijn bepaald koud. Het plaatsje wordt dan ook hoofdzakelijk bezocht als gezondheidsoord, waar de ambtenaren en de kooplieden van de kustplaatsen jaarlijks korter of langer tijd hunne vacantie komen doorbrengen om voor den afmattenden arbeid in de tropische hitte nieuwe krachten te verzamelen. In de maanden October tot Maart is Nuwara Eliya vrijwel verlaten, daar het dan veelal in dichten nevel is gehuld en het er overvloedig regent.

Wanneer wij, tijdens ons verblijf te Nuwara Eliya, de avonden in het Grand Hotel doorbrachten, was het ons alsof wij geheel in Europa verplaatst waren. In de hall en de conversatie-zalen brandden groote houtblokken in de haarden, daaromheen zaten talrijke gasten in avondtoilet vereenigd, de heeren met hun onvermijdelijke pijp en hun whisky soda, de dames met kopjes sterke koffie en een handwerkje, terwijl een groepje jongelieden aan den vleugel de nieuwste music-hall liedjes ten beste gaf. Des morgens zag men de gasten reeds vroeg te paard stijgen om zich door een rit in de ochtendkoelte voor hun ontbijt voor te bereiden, of met den hengel er op uit trekken om in de Nanu Oya de geliefde forellenvangst te beoefenen. Tegen elf uur begon de zon te steken: de groepjes lezende of luierende gasten op het grasplein vóór het hotel zochten beschutting onder groote in den grond geplante parasols, of gingen een kijkje nemen bij de druk bezochte tennisvelden in de nabijheid, totdat het uur van de lunch het geheele talrijke gezelschap weder in de groote zalen van het hotel vereenigde.

Ons verblijf in Nuwara Eliya gaf ons gelegenheid tot interessante tochten in de omgeving - naar Delmar Estate, eene der theeondernemingen van ‘The Anglo-Ceylon and

General Estates Ltd.', in het district Uda Pusselawa, waar wij eene geheel nieuwe, up to date ingerichte theefabriek, de grootste van Ceylon, konden bewonderen, naar den bergtuin van Hakgala, juist op de grens van de heete laaglands- en de koudere gebergszone gelegen, waar planten uit beide zones in de grootste verscheidenheid worden gekweekt, en vanwaar men een schitterend uitzicht geniet op den uitgestrekten, door machtige bergruggen omgeven, diepen dalketel van Badulla, en eindelijk naar den top van de Piduru Talla Galla. Deze berg, de hoogste van Ceylon (2538 Meter) is in een paar uur van Nuwara Eliya uit gemakkelijk te bestijgen. Een tamelijk breed voetpad voert ons in zigzag door zwaar bosch omhoog; helder roode bloemkronen aan op dennen gelijkende boomen met breed uitgespreide takken en talrijke bloeiende rhododendronstruiken brengen afwisseling in het diep donkere groen, dat ons aan alle zijden omringt.

Geen menschelijk wezen komen wij tegen, geen geluid breekt de geheimzinnige stilte van het woud, behalve af en toe het lokkend geroep van een vogel of het murmelen van een beekje, dat onder steenen wegschiet. Hoe hooger wij komen hoe meer de plantengroei van karakter verandert; boomen en struiken worden lager, stammen en takken met lang afhangende grijze mospluimen bedekt, schrompelen in en nemen fantastisch gedrongen vormen aan, tot een dertig meter onder den top de boomgroei geheel ophoudt. De top wordt gevormd door een klein plateau, waarop een oriënteeringstafel en een steenen bank geplaatst zijn. Het uitzicht is overweldigend; in alle richtingen omvat onze blik de dichte wouden en de aan afwisseling rijke bergvormen van zuidelijk Ceylon, terwijl in de verte, in een smalle streep, de zee bij Colombo zichtbaar is. Maar de gure windvlagen, die over den kalen top heenjagen, dwingen ons om ons oponthoud te bekorten en spoedig langs hetzelfde boschpad naar Nuwara Eliya terug te keeren.

VII. Op weg naar de Adamspiek.

Ofschoon de Piduru Talla Galla de hoogste berg van Ceylon is, staat hij in algemeene bekendheid verre ten achter bij de Adamspiek. Wanneer men van Colombo in zuid-oostelijke

richting stoomend de kust volgt, ziet men den karakteristieken kegelvorm van dezen berg van verre boven het groene landschap uitsteken.

Als bedevaartsplaats geniet de Adamspiek sedert eeuwen eene wijde vermaardheid in de Buddhistische wereld. Het is toch volgens den geloovigen Buddhist op zijn spitsen top, dat de Buddha op aarde is nedergedaald en daar in de rots den indruk van zijn machtigen voet heeft achtergelaten.

Volgens de Mohammedaansche lezing zou die indruk niet van Buddha afkomstig zijn, maar van Adam, die na zijne verdrijving uit het Paradijs op dezen berg viel en daarop een aantal jaren op één been bleef staan om boete te doen voor zijne zonden[1)]. Portugeesche schrijvers eindelijk hielden vol dat het de heilige Eusebius - of volgens anderen de heilige Thomas - zou zijn geweest, die door dezen voetindruk voor eeuwig de herinnering aan zijne aanwezigheid op Ceylon zou hebben vastgelegd.

Welke van deze lezingen de juiste is, moge hier in het midden worden gelaten. Zeker is het, dat de circa vijf voet lange en drie voet breede uitholling in den rotstop reeds vele eeuwen lang tot de verbeelding der menschen gesproken heeft. Jaarlijks in de maand Maart wordt de berg door honderden pelgrims beklommen, die gedurende den nacht op de helling kampeeren en in den vroegen morgen op den top bloemen offeren, of door aanraking van het ijskoude water van een bron in de nabijheid genezing van hunne kwalen komen zoeken.

Een bezoek aan dezen wereldberoemden top stond reeds van het begin onzer reis af op ons programma. Niet alleen de historische merkwaardigheid van den berg trok ons aan, maar vooral ook het wondermooie uitzicht, dat men van den top kan genieten en de kans om bij zonsopgang den schaduwkegel van dien berg in scherpe omtrekken tegen den witten ochtendnevel te zien afgeteekend.

Daar de tocht met nog al moeilijkheid gepaard gaat - men moet gedurende verscheidene uren in den nacht over groote rotsblokken steil klimmen om met zonsopgang op den top

1) Ceylon, Ancient and Modern, by an officer late of the Ceylon Rifles, 1876, Vol. I, p. 2.

te zijn - en er geen hotel of behoorlijk ‘Rest house’ in de nabijheid is, hadden onze vrienden te Colombo er voor gezorgd, dat wij den avond te voren gastvrijheid zouden vinden op eene hoog gelegen theeonderneming bij Maskeliya, vanwaar de top in vijf à zes uur klimmen bereikt kan worden.

Na ons vertek uit Nuwara Eliya voerde onze weg ons in zuid-westelijke richting door het dal van de Nanu Oya. Wij reden in tallooze wendingen hoog boven het bed der schuimende rivier, waarin verscheidene bergbeken kleine watervallen vormend, zich uitstorten. Ook hier hebben de oerwouden, die de hellingen vroeger bedekten, voor regelmatig aangelegde, zorgvuldig gesnoeide theetuinen plaats moeten maken.

Over Telewakale gaat de weg door eene druk bevolkte landstreek naar Hatton, een centrum van inlandsche bedrijvigheid, waar hel gekleede Singaleesche vrouwen en half naakte Tamils, vuilbestoven zwarte kindertjes en witgebaarde Mooren in bonte verscheidenheid dooreenkrioelen, en waar uit de rij aan rij geschaarde, open winkels en eethuizen van de hoofdstraten allerlei eigenaardige, doch het reukorgaan van den Europeaan minder aangenaam streelende geuren, opstijgen.

Hier bestond, naar ons gezegd was, gelegenheid om in Adam's Peak Hotel de lunch te gebruiken, maar een blik op het hotel en deszelfs omgeving noopte ons om onze reis liever dadelijk te vervolgen.

Van Hatton tot Maskeliya rijdt men voortdurend door en langs theetuinen: de weg volgt in aanhoudende stijging de helling van een breed en diep dal, passeert verscheidene theefabrieken, reeds op eenigen afstand kenbaar aan het fijne aroma, dat het geurige blad onder de bewerking verspreidt, en brengt ons ten slotte aan Queensland Estate, ons uitgangspunt voor den tocht naar Adam's Peak.

De ligging dezer estate is bijzonder mooi - de theetuinen dekken den rug en de zijden van een hoog plateau, dat door scherp ingesneden valleien omgeven is; daarlangs stroomt een wild bruisende bergbeek, die over steenblokken en onder overhangende rotsen zijn weg zoekt en de varens en slingerplanten aan zijne oevers met een fonkelenden sluier bedekt. Aan de overzijde der vallei rijzen dicht begroeide bergruggen op - het massief van de Adamspiek - wier bovenrand helaas onder

zware wolken schuil gaat. Dat geeft een slecht vooruitzicht voor onzen tocht van heden nacht.

Terwijl wij in de administrateurswoning van de keurig opgediende, typisch Engelsche 'high-tea' genieten, begint de lucht te betrekken. De berghellingen worden geheel door wolken bedekt en weldra stort de regen in stroomen neder. Een echt tropische bui: de voetpaden in de theetuinen worden in bergbeken herschapen, het emplacement rondom de administrateurswoning staat blank en een dicht watergordijn klatert om ons heen. Na eenigen tijd vermindert het geweld van den regen, en eindelijk houdt hij geheel op, maar de atmosfeer blijft dampig. Tot onze groote teleurstelling moeten wij van onzen tocht naar de Adamspiek afzien. De administrateur zegt dat het levensgevaarlijk zou zijn om te trachten de door den regen glibberig geworden rotsen te beklimmen, en dat wij trouwens toch volstrekt geen uitzicht van den top zouden hebben. Ook de eerstkomende dagen acht hij de mogelijkheid om met kans op succes de bestijging te beproeven, vrijwel uitgesloten. Hoezeer noode besluiten wij daarom om onze reis den volgenden dag voort te zetten. Als wij ons ter ruste hebben begeven zendt de door den regen sterk gezwollen waterval, die van de helling van den Adamspiek neerstort, uit de verte zijn donderend geraas door den stillen nacht naar ons toe.

VIII. Naar de oude Koningsstad.

Van de thee- en rubbertuinen in het zuidelijk bergland van Ceylon gaat onze weg thans naar het meer vlakke noordelijke deel van het eiland, waar de monumenten eener overoude beschaving ons tot een bezoek uitlokken. Van de tallooze reizigers, die op weg naar of van het Oosten, Ceylon aandoen, en somtijds ook een paar dagen te Kandy of Nuwara Eliya doorbrengen, zijn het slechts weinigen, aan wie het bekend is dat het Noorden een overvloed van ruïnen, tempels, paleizen en beelden bevat, merkwaardig door hoogen ouderdom en somtijds indrukwekkend door schoonheid, laatste overblijfselen van een machtig rijk uit het verre verleden, en levende herinnering aan den vroegeren bloeitijd

van het Buddhisme.[1)] Trouwens eerst sedert een vijftigtal jaren kan men in letterlijken zin van eene ontdekking dier ruïnen spreken. Eeuwen lang toch zijn de bouwvallen der oude Singaleesche Koningssteden, Anuradhapura en Polannaruwa, door den weelderigen tropischen plantengroei overwoekerd geweest. Waar machtige heerschers in hun met goud en ivoor versierde paleizen troonden, verhief zich slechts het oerbosch, dat aan beren en olifanten een veilige schuilplaats bood, en waar eertijds de Buddhistische monniken in talrijke kloosters hunne gebeden prevelden, weerklonken het gebrul van den panter en het gehuil van troepen apen. Eerst in 1871 is de Ceylon Civil Service, op grond van schaarsche berichten van enkele Europeesche reizigers over uitgestrekte waterwerken en geheimzinnige bouwvallen, in de wildernis voorkomend, begonnen met het blootleggen en nauwkeurig beschrijven van die ruïnen, en sedert is dat werk van jaar tot jaar systematisch voortgezet, zoodat thans een opmerkelijk - zij het ook betrekkelijk nog slechts klein - gedeelte van wat er aanwezig moet zijn, voor den belangstellenden bezoeker toegankelijk is gemaakt.

Ofschoon de heugenis aan de overblijfselen der bouwwerken uit den glorietijd der Singaleesche koningen bijna geheel vervaagd was, is de kennis der geschiedenis van dien tijd in hoofdtrekken toch bewaard gebleven. Eeuwen op eeuwen lang hebben Buddha-priesters op Ceylon kronieken bijgehouden, met een stylet op bladeren van den Talipotpalm geschreven, die in de oude tempels - Vihara's - of op andere plaatsen veilig weggeborgen, de voornaamste gebeurtenissen uit de oudheid aan het nageslacht hebben overgeleverd. Het belangrijkste dier oude documenten is de Mahawansa - kroniek der Singaleesche koningen - in Pali verzen geschreven, die de geschiedenis van Ceylon bevat van 543 vóór Christus tot het jaar 1758 van onze jaartelling.

Uit dit en andere geschriften weten wij dat in de zesde en vijfde eeuw vóór Christus Singaleesche immigranten, uit het noorden van Voor-Indië afkomstig, in grooten getale

1) Eene interessante beschrijving van die overblijselen vindt men in het uitvoerige, fraai geïllustreerde boek van G.E. Mitton, The Lost Cities of Ceylon, London 1917.

naar Ceylon overstaken, en daar een machtig rijk stichtten, waarvan Anuradhapura de hoofdstad was. Geboren landbouwers en ervaren waterbouwkundigen, wisten zij de woeste, moerassige wildernissen van noordelijk Ceylon te herscheppen in vruchtbaar bouwland door den aanleg van een uitgebreid draineeringssysteem met kunstmatige waterreservoirs, die somtijds eene oppervlakte van vele mijlen in omtrek besloegen.

De hoofdstad bereikte haar eerste bloeiperiode ten tijde van Koning Dewanampiya Tissa, die in 306 v.C. den troon besteeg. Het was onder zijne regeering dat Mahinda, de zoon van den machtigen Indischen koning Asoka, in Ceylon landde en er het Buddhisme predikte. De vorst met zijne geheele hofhouding omhelsde den nieuwen godsdienst; de overkomst van Mahinda's zuster Sanghamita, die een loot van den heiligen Ficusboom medebracht - onder welks schaduw rustend Budda tot het bewustzijn zijner goddelijke zending was gekomen - verhaastte de bekeering van de overige bevolking, en de koning bracht de rest van zijn leven door met het oprichten van grootsche monumenten, rotstempels en kloosters.

Reeds kort na den dood van Dewanampiya Tissa begonnen de Tamils - Dravidastammen uit het zuiden van Voor-Indië - invallen in het rijk te doen, die tot een bijna tweeduizendjarigen strijd met de Singaleezen voerden, waarin nu eens de eene dan weder de andere partij de overhand had. Intusschen bleef Anuradhapura de zetel der Regeering, ook onder de nieuwe heerschers, en nam de stad in pracht en omvang steeds toe. Van hare beteekenis in de zevende eeuw onzer jaartelling geeft een kroniekschrijver uit dien tijd een van begrijpelijken trots getuigend beeld. Hij beschrijft (volgens Emerson Tennent Ceylon dl. I, p. 694):

> De tempels en paleizen, wier gouden torenspitsen in de zon schitteren, de straten overspannen door bogen met wapperende vlaggen, de wegen met fijn zand bestrooid en aan weerszijden bezet met vazen vol bloemen en met beelden, die lampen dragen. Olifanten, paarden, wagens en eene ontelbare menschenmenigte bewegen zich in de straten; dansers, potsenmakers en muzikanten van verschillende nationaliteit, wier instrumenten met goud beslagen zijn. De afstand van de Westelijke tot de Oostelijke poort bedraagt vier gows (16 Eng. mijlen) en evenveel die van de Noord- tot de Zuid-poort. De hoofdstraat bevat

> elfduizend huizen, waarvan vele twee verdiepingen hoog zijn. De kleinere straten zijn ontelbaar. Het Koninklijk paleis bevat talrijke reeksen van gebouwen, sommige twee en drie verdiepingen hoog, en uitgestrekte verblijfplaatsen onder den grond.

En ook Chineesche reizigers en schrijvers uit die tijden maken, volgens Tennent, vol bewondering melding van de pracht en de beteekenis van Anuradhapura. In de volgende eeuw begon haar bloei echter te tanen; in 729 werd, om nog niet geheel opgehelderde redenen, de zetel der Regeering naar het zuidelijk gelegen Polonnaruwa overgebracht, en Anuradhapura verzonk in de vergetelheid, waaruit zij eerst in onze jaren ten deele gewekt werd.

IX. Sigiriya.

Het is een lange tocht van Queensland Estate naar Anuradhapura. Wanneer men vroeg vertrekt en geregeld doorrijdt, kan men er per auto in één dag komen. Wij gaven er echter de voorkeur aan nog een nacht te Kandy over te blijven, na onderweg een paar thee- en rubberondernemingen, waar wij introducties voor hadden, te bezoeken. Tot Kandy is de weg weder vol afwisseling. Schitterende vergezichten over diep ingesneden dalen, thee- en rubbertuinen op de hellingen der bergen, dicht bevolkte dorpen, vele karren, door groote, witte Bengaalsche stieren getrokken, en af en toe een open vrachtauto volgepropt met zoo goed als naakte inlanders, merkwaardige combinatie van natuurlijken eenvoud en moderne beschaving.

Van Kandy gaat de weg naar het noorden aanvankelijk door eene tamelijk dicht bevolkte landstreek, waar allerlei cultures - thee, koffie, cacao, peper en rubber - veelal door inlanders zelf worden gedreven. Van het centrale bergland ziet men de toppen nog slechts in de verte; het terrein is golvend - alleen vóór Matale, belangrijk inlandsch handelscentrum, wordt nog een steile heuvelrand van circa zevenhonderd voet hoogte overschreden.

Te Dambulla, halfweg Anuradhapura, begint het gebied va bosch en jungle. Wij houden hier korten tijd stil om een eenvoudige lunch te gebruiken in het ‘Governments Resthouse’. Als wij in de voorgalerij aan tafel zitten, komt een

groot hert het erf op stappen, besnuffelt even het brood, dat wij hem voorhouden, en verdwijnt statig door den middengang in het huis.

In de onmiddellijke nabijheid van Dambulla bevinden zich beroemde rotstempels met interessante fresco schilderingen en een reusachtig groot, liggend Buddhabeeld, in de rots uitgehouwen. Daar onze tijd echter beperkt was, moest een bezoek aan die tempels achterwege blijven

De weg naar Anuradhapura gaat van Dambulla recht noordelijk; een andere weg voert in noord-oostelijke richting over de rotsvesting Sigiriya naar de ruïnen der latere koningsstad Polonnaruwa. Ons reisplan voerde ons naar Sigiriya om zoo langs een omweg weder den hoofdweg naar Anuradhapura te bereiken. In een half uur brengt de auto ons door een mooi boschrijk landschap naar een klein 'Resthouse', waar een gids zich bij ons voegt en kort daarop rijst het grijze rotsmassief van Sigiriya uit het donkere groen van coniferen vóór ons omhoog.

Sigiriya is eene eenzaam uit de vlakte zich verheffende granietrots van circa vierhonderd voet hoogte; de bovenste helft is eenigszins overhangend, zoodat het geheel min of meer den vorm van een champagnekurk vertoont. Slechts op eene plaats aan de noordzijde vormt de benedenhelft een klein terras, vanwaar beklimming van den top door ladders mogelijk is.

Op deze haast ontoegankelijke rots had zich, naar de oude kronieken verhalen, omstreeks 500 n.C. de Singaleesche koning Kasyapa teruggetrokken, toen hij, na zijn vader te hebben vermoord, vluchten moest voor de wraak van zijn broeder. Hij omringde de rots met een muur, liet trappen en galerijen in het graniet uithouwen en bouwde op den top een paleis, vanwaar hij achttien jaren lang den omtrek beheerschte. Ten slotte, nadat zijn leger in het open veld de nederlaag had geleden, maakte hij met eigen hand een einde aan zijn leven. Zijn broeder, die hem als koning opvolgde, bracht den zetel der Regeering weder naar Anuradhapura over, de gebouwen vielen in puin, en Sigiriya zonk in hare vroegere verlatenheid terug. Eerst tegen het einde der vorige eeuw heeft de Regeering van Ceylon het herstellingswerk ter hand genomen en, met gebruikmaking van de door Kasyapa aan-

gelegde kunstwerken, de rots weder toegankelijk gemaakt.

Men klimt eerst langs een groot aantal in het graniet uitgehouwen trappen steil omhoog, totdat men onder het overhangende gedeelte van de rots komt, waar een paar natuurlijke uithollingen van het gesteente er de sporen van vertoonen dat zij in het verre verleden als tempels voor den Buddhadienst werden gebruikt. In een van die oude tempels vindt men nog interessante fresco-schilderingen, Kasyapa's rijk gekleede hofdames voorstellend, die bloemen aan de godheid offeren.

Van hier gaat men langs gedeeltelijk open galerijen, op enkele plaatsen thans door een tegen den loodrechten rotswand hangende ijzeren brug verbonden, naar eene ruime, in het zwarte gesteente uitgebeitelde, open zaal, omringd door een lagen wand met uitgehouwen banken, die voor 's Konings Raadzaal wordt gehouden, en dan weder verder stijgend tot men het hierboven vermelde plateau aan de noordzijde van de rots bereikt. Op dit plateau bevond zich eertijds een van baksteen gebouwde leeuwenfiguur, waaraan de rots haar ouden naam van Singhagiri, de leeuwenrots, ontleende. Die figuur is in den loop der eeuwen in puin gevallen en dat puin is thans verwijderd geworden, maar de reusachtige afmetingen, die het leeuwenbeeld heeft bezeten, kunnen nog worden afgeleid uit de klauwen - het eenige wat er van is overgebleven - die meer dan manshoogte bereiken.

Naar onze gids mededeelde, leidde eertijds de eenige weg naar 's Konings paleis op den top van de rots door den opengesperden muil van dien leeuw, waarmede de macht des konings over leven en dood van zijne onderdanen als 't ware werd gesymboliseerd.

Thans bereikt men den top langs ijzeren ladders, die aan den nagenoeg loodrechten wand zijn vastgeklonken, en vervolgens, in langzame stijging om de rots heen draaiende, langs uitgehouwen treden, waarboven een in den laatsten tijd aangebrachte ijzeren leuning de noodige veiligheid verschaft.

Het plateau op den top is met gras bedekt, waartusschen brokstukken van muren en trappen en een, thans grootendeels dichtgegroeid, in steen uitgehouwen, waterreservoir, schaarsche overblijfselen van het oude vorstelijke verblijf, verspreid liggen.

Dat het uitzicht van den top boven beschrijving mooi is, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Rondom, zoover het oog reikt, een zee van groen - de golvende kruinen van het oerwoud, dat het licht glooiende landschap bedekt; daarboven de silhouetten van een paar oude tempels; in de verte de gebroken lijn van het centrale bergland, en diep onder ons, aan den voet van de rots, het in de zon hel schitterende watervlak van een met bosch en riet omzoomd meertje.

Laat in den namiddag vervolgen wij onzen weg; de auto rolt snel door het dichte, donkere gebladerte van de jungle heen, waarin talrijke rose en oranje bloemen van den in het Oosten overal voorkomende Lantana-struik en de groote witte, trompetvormige kelken van den doornappel een noot van vroolijkheid aanbrengen. Af en toe een groep inlandsche woningen, half onder het groen verscholen, of een waterplas, waarboven moerasvogels bij onze nadering in dichte zwermen opvliegen. Geleidelijk vervagen de omtrekken, eene korte schemering en wij rollen voort in den donkeren nacht. In het helle schijnsel van de lantaarns duikt nu en dan een bewoner der jungle, een boschkat of een wild varken, snel op om even snel weder te verdwijnen; van verre reeds weerkaatst dat schijnsel als een groene flikkering in de oogen der nachtzwaluwen, die stil op den weg zitten, en eerst als de auto vlak bij hen is geruischloos opvliegen.

Eindelijk rijden wij door eene lange dorpsstraat, waar nog enkele inlandsche winkels flauw verlicht zijn. Wij passeeren eene reeks afgeknotte zuilen, daarna een paar groote vijvers, een onregelmatig park met zwaar geboomte, en wij houden stil voor Anuradhapura Hotel.

X. Anuradhapura.

Wat van Anuradhapura thans aan het licht is gebracht beslaat slechts een klein gedeelte van de oppervlakte, die de oude Singaleesche koningsstad ten tijde van haren grootsten bloei moet hebben gehad. Die oppervlakte wordt ongeveer even groot geschat als die van het hedendaagsche Londen en het getal harer inwoners moet millioenen hebben bedragen. Zeker ligt het grootste gedeelte van wat er aan ruïnen is overgebleven nog in het dichte oerwoud begraven; op een beperkt

- zij het ook vrij omvangrijk - gebied is dat oerwoud schoongemaakt, men heeft het kreupelhout en den ondergroei opgeruimd en alleen de groote boomen laten staan; midden door dat schoongemaakte terrein zijn breede rijwegen aangelegd, zoodat het is alsof men door een groot park rijdt.

Tusschen zware, donkere stammen van ebbenhout, tusschen tamarindeboomen met hun fijn loover, tusschen dikke trossen gouden regen en cactusplanten met groote gele bloemen, liggen de grijs granieten overblijfselen der tempels en paleizen los verspreid, die in deze schilderachtige omgeving een wondermooi romantisch effect maken.

Hoog boven het groen der hoogste boomen verheft zich de monumentale koepelvorm der eeuwenoude dagoba's. Die dagoba's zijn wel de meest merkwaardige monumenten van het Buddhisme, die Ceylon kan aanwijzen. Ontzaglijke heuvels van baksteen gebouwd, zóó dat zij geheel daarmede opgevuld zijn - de dom van de St. Pieterskerk te Rome op een laag vierkant terras neergezet - en dat terras, althans bij de meestberoemde, Ruanwelli dagoba, in de vroegere eeuwen versierd met een aaneengesloten rij steenen olifantskoppen met slagtanden van echt ivoor. In die reusachtige massa baksteen was eene kleine, thans niet meer terug te vinden, opening uitgespaard, waarin de reliquie - een haar van Buddha of een beentje van zijn vingerlid - veilig was verborgen. Behalve Ruanwelli, die in een bijzonderen reuk van heiligheid staat, zijn er nog een vijftal andere dagoba's in Anuradhapura, waarvan eene enkele, Thuparama dagoba, evenals eertijds, weder haar blinkend kleed van witte pleister draagt. De overigen zijn thans met struikgewas begroeid en toonen talrijke sporen van verval, maar toch zijn zij nog steeds voorwerpen van diepe vereering voor de Buddhistische gemeente.

Als wij het terras rondom Ruandwelli dagoba betreden, zien wij een tiental inlandsche vrouwen vóór de deur van een kleinen nieuwen tempel geknield; zachtjes prevelen zij hare gebeden, waarbij zij het lichaam telkens vooroverbuigen en met voorhoofd en uitgespreide handen den grond aanraken. Daarna treden zij langzaam binnen en leggen zij zwijgend hare offers - levende bloemen en rijsthalmen - neder vóór het beeld van den stervenden Buddha, dat in liggende houding, de oogen gesloten, het hoofd rustend op den linkerarm, bijna de

geheele tempelruimte vult. Terzijde staat een uit talrijke levensgroote beelden bestaande groep, een der oude Singaleesche koningen met gevolg voorstellend, die den Buddha komen aanbidden. Al deze beelden - de slapende Buddha incluis - zijn van bont geschilderd pleister, geheel modern van maaksel, en schijnen smakeloos en goedkoop fabriekswerk vergeleken bij de uit de puinhoopen bij de dagoba opgegraven, verweerde steenen Buddha-beelden, die aan de voorzijde van den tempel zijn opgesteld. In de nabijheid staat nog zulk een beeld van tweemaal manshoogte, een der oudste Singaleesche koningen voorstellend. In strakke lijnen gehouwen in het grauw-zwart graniet, dat door den tand des tijds is aangevreten, de beenen recht onder het lijf geplant, de armen voor de borst aangesloten, terwijl de handen in biddende houding gevouwen zijn, het hoofd opgericht, staat de oude koning daar als de verpersoonlijking van rustige kracht en innige devotie. Wèl was hij van het geslacht van zijn grooten voorganger Duttha Gamani, die van 161 tot 137 vóór Christus geboorte regeerde en die, behalve van Ruanwelli dagoba, ook de stichter was van het beroemde Bronzen Paleis, waarvan nog 1600 zuilen, als een bosch van graniet, in het midden van het hedendaagsche Anuradhapura zijn staande gebleven. Toen deze koning sterven ging, liet hij zich op een baar dragen naar eene plek, waar hij de beide bouwwerken, die hem zoo zeer ter harte gingen, kon zien, en deed hij voor de verzamelde priesters de opsomming voorlezen van alle goede werken, die hij tijdens zijn leven verricht had, de honderden kloosters, die hij gesticht en de giften, die hij aan de priesterorden geschonken had. ‘Maar’, zoo sprak hij toen: ‘al die goede werken zijn in de dagen van mijn voorspoed tot stand gebracht, en brengen den geest, die sterven gaat, geene verlichting. Slechts twee giften zijn er, die ik in de dagen van tegenspoed gedaan heb, zonder met mijne benarde omstandigheden rekening te houden, en die zijn het, die troost geven aan mijne ziel’.

In een gebouwtje nabij de dagoba waren verschillende wijgeschenken bewaard, die door de geloovigen geofferd waren. Daarbij bevonden zich ook eenige overoude kleine Buddha's van brons en koper, die tusschen de puinhoopen aan den voet van het bouwwerk opgegraven waren. Toen, wij den wensch uitspraken om een paar van die voorwerpen als herinnering

aan ons bezoek te mogen medenemen, antwoordde de tempeldienaar, die met de verzorging der verzameling belast was, dat dit slechts zou kunnen geschieden, als de dienstdoende priester daartoe zijne toestemming gaf. Deze werd gehaald, en toen ons verzoek hem werd voorgelegd, en wij ons daarbij bereid verklaarden als tegenprestatie eene gift te schenken voor de herstellingswerken van de dagoba, vroeg hij ons ernstig, wat wij met die Buddhabeelden wilden doen, en of het ons voornemen was ze in den handel te brengen? Op onze verzekering, dat wij in de verste verte daaraan niet dachten, dat wij integendeel van plan waren de beelden bij elkander te houden en er eene eereplaats in onze huiskamer aan te geven, gaf hij ons toestemming om ze mede te nemen, en voegde daaraan ongevraagd nog een oud boek toe op de bladeren van den Talipotpalm geschreven, en een handvol kleine zilveren bloemen, zooals die als wijgeschenk in den tempel worden neergelegd. Met een vriendelijk en toch plechtig gebaar deed hij ons uitgeleide - met zijn kaalgeschoren hoofd en ontblooten rechterarm als een oude Romein, in zijn saffraankleurigen peplum gehuld. Toen ik mij onder den indruk toonde van de ernstige zorg, die de priester voor de hem blijkbaar zoo dierbare reliquieën toonde, stelde mijne reisgenoote, die meer critisch is aangelegd, de nuchtere vraag, of dat alles geen geraffineerd komediespel was om mij tot het doen eener ruime gift te bewegen!

Na de dagoba's zijn het de ruïnen van tempels, paleizen en badinrichtingen, de beelden en de ‘moonstones’, die om strijd de bewondering van den bezoeker wekken. Hier is het een groot overoud Buddhabeeld, de handpalmen omhoog gericht, de beenen gekruist, dat, half tusschen het dichte gebladerte verscholen, de gedachte naar de oneindigheid voert; daar ziet hij het blauw van den hemel weerkaatst in een uitgestrekten rechthoekigen waterkom met fraai geprofileerden granieten rand - eertijds de badgelegenheid voor de heilige tempelolifanten, waar thans des nachts de wilde olifanten uit de nabijgelegen jungle hun dorst komen lesschen, - elders weer zijn het gebeeldhouwde trappen, elke trede als het ware gesteund door de gedrongen figuur van een overwonnen vijand, die de merkwaardige originaliteit der oude Singaleesche kunstenaars aan het licht stellen.

Maar waar komt men aan een einde wanneer men zou willen trachten de schatten van Anuradhapura te schetsen? Slechts aan een tweetal heilige plaatsen moge nog een woord van herinnering worden gewijd. De eerste is de wijdvermaarde ‘bo-tree’, volgens de overlevering ontsproten uit een loot van den boom, waaronder Buddha tot de erkenning zijner roeping kwam. Meer dan tweeduizend jaren geleden is die boom - eene Ficus religiosa - geplant. Zoolang het Buddhisme op Ceylon bestond is aan dienzelfden boom goddelijke eer bewezen, steeds is er in de kronieken der monniken melding van gemaakt, en door hen, die tot oordeelen ten deze bevoegd zijn, wordt de juistheid van den aan dien boom toegeschreven ouderdom dan ook niet in twijfel getrokken.

De omgeving van den ‘bo-tree’ is, althans naar westersche begrippen, met zijn eerwaardigen leeftijd niet ten volle in overeenstemming. Men passeert eerst eene poort met smakelooze, bontgekleurde pleisterfiguren versierd, die, blijkens het opschrift, uit het begin der vorige eeuw dateert, en komt dan op een ommuurd pleintje, waarover verscheidene zware boomen - afstammelingen van den oorspronkelijken boom - hun dichte schaduw verspreiden. Het is hier vol geloovigen, van verre gekomen pelgrims, die, bij de stammen geknield, zacht hunne gebeden prevelen; daartusschen loopen talrijke priesters rond in hun losse gele gewaden en met zachten ernstigen blik. De lucht is zwaar van de zoete geur der gele tempelbloemen - de Cambodja - die in platte schalen als offers voor den moederboom worden nedergelegd. Die moederboom staat in het midden van een terras, waartoe eenige trappen, geflankeerd door afschuwelijke moderne lantaarns, toegang geven. In den loop der eeuwen is de grond om den stam zoo veel opgehoogd geworden, dat de vertakking reeds onmiddellijk boven den grond begint. De boom is omringd door een hek, waarbinnen de toegang voor een ieder verboden is, behalve voor de dienstdoende priesters. Wie zich echter niet aan dat verbod storen, zijn de talrijke apen, die zich langs de takken bewegen en zich in deze gewijde omgeving blijkbaar volkomen op hun gemak voelen. Het is ten strengste verboden ooit een blad van den boom te plukken - alleen de afgevallen bladeren mogen door de geloovige pelgrims worden medegenomen of worden aan geëerde bezoekers, zoo-

als wij zijn, natuurlijk tegen behoorlijke vergoeding, door de priesters aangeboden.

In de onmiddellijke nabijheid van den 'bo-tree' bevindt zich de merkwaardige oudste rotstempel van Ceylon, Isurumuni Vihara. Deze tempel is gebouwd door den reeds vroeger genoemden koning Dewanampiya Tissa, tijdens wiens regeering, ruim drie eeuwen vóór onze jaartelling, het Buddhisme in Ceylon werd gebracht. Vóór een spleet in het zwarte rotsgesteente, dat door een witgepleisterde dagoba bekroond wordt, bevindt zich de reliquieënkamer, die - naar gezegd wordt - sinds de stichting van den tempel onveranderd is gebleven, en daarbinnen, juist in de spleet, het overoude Buddhabeeld van verguld graniet. Toen de omgeving van den tempel omstreeks vijftig jaar geleden op last van den Gouverneur Sir William Gregory, van het overgroeiende struikgewas ontdaan werd, en de reliquieënkamer schoongemaakt werd, trof men ter zijde van den Buddha een nest met jonge panters aan. Aan den loodrechten rotswand, die zich spiegelt in de vijverkom vol heilige visschen en schildpadden, ziet men karakteristieke diervormen in bas relief uitgehouwen en een mannenkop, die een meer Egyptisch dan oostersch profiel vertoont. Curieus doet daar nog het eeuwenoude beeld in relief van een Singaleeschen koning met zijne gemalin aan, in teedere omstrengeling samen verbonden.

IX. Mihintalé.

Nergens op Ceylon vindt de poëzie van het grijze verleden eene schitterender omlijsting dan op den rotstop Mihintalé. Op dien top gloorde de dageraad van het Buddhisme, toen het door den grooten zoon van Asoka uit Indië werd overgebracht. Hier was het, dat Mahinda den machtigen koning Dewanapiya Tissa ontmoette, toen hij met veertig duizend volgelingen - zooals de legende verhaalt - op de hertenjacht was, en hem met zijne geheele hofhouding tot het nieuwe geloof bekeerde. Hier, in de dagoba, die de rots bekroont, rust nog het gebeente van dien vermaarden prediker - tot op heden het doelwit voor den pelgrimstocht van duizenden geloovigen.

Een twaalftal kilometers scheidt Mihintalé van Anuradha-

pura. In den bloeitijd van het Singaleesche koninkrijk omvatten de muren van Anuradhapura ook deze heilige plek, en de geschiedenis vermeldt dat koning Bathikabhaya, dezelfde wiens beeld bij Ruanwelli dagoba staat opgericht, in de laatste eeuw vóór het begin onzer jaartelling, een tapijt liet spreiden van zijn paleis in de koningsstad naar Mahinda's grafgebouw, opdat hij zich ter vervulling zijner devotie daarheen zou kunnen begeven zonder zijne voeten te bezoedelen. Maar de weelderige oostersche vegetatie heeft thans al het gebouwde overwoekerd, en de weg, waarlangs de auto ons in oostelijke richting naar Mahintalé brengt, is aan weerszijden omzoomd door oerbosch. Het is hier weder het gebied geworden van tijgers en olifanten, en de gids, die ons vergezelt, verklaart, dat hij zich des avonds niet gaarne zonder een goed jachtgeweer terzijde van den rijweg zou wagen.

Bij een klein 'Rest-house' verlaten wij den auto en slaan wij een voetpad te midden van zwaar, oud geboomte in. Weldra rijst Mihantalé voor ons op en begint de bestijging langs een steilen, in de rots uitgehouwen, trap van ruim achttienhonderd treden. Wij klimmen te midden van dicht gebladerte, waartusschendoor de namiddagzon gouden lichtplekken werpt op het geelachtige gesteente der in den loop der eeuwen uitgesleten treden. Op ongeveer een derde van de hoogte wordt de bestijging onderbroken door een vlak gedeelte - een beschaduwd grastapijt breidt zich voor ons uit, gedeeltelijk overgroeide bouwvallen van een tempel of klooster liggen verspreid in het rond, terzijde murmelt een beekje, en een troep groote grijze apen komt ons onvervaard en nieuwsgierig begluren, als wij een oogenblik rust houden.

Eene tweede reeks trappen, steiler nog dan de eerste, brengt ons nabij een kleinen poel of vijver, aan eene zijde door een loodrechten rotswand besloten. Het gewirwar van strepen en spleten, dat dien wand bedekt, lost zich, als wij er vlak bij staan, voor ons op in een reusachtig groote vijfkoppige cobra in bas relief in de rots uitgehouwen. Het lichaam van de slang schijnt uit de diepte van den poel halverwege op te rijzen en dreigend buigen de vijf koppen zich naar voren. Eenige schildpadden zwemmen rond en doen den zwarten waterspiegel zachtjes rimpelen.

Aan de andere zijde van den poel opent zich een wijd ver-

gezicht over het weelderige, rijk-genuanceerde groen der tropische jungle, waartusschen de hooge, witte koepelvormen der dagoba's van Anuradhapura als reusachtige edelgesteenten schitteren in het warme licht der dalende zon.

Na de derde reeks treden bestegen te hebben staan wij eindelijk op de plek, die door de Buddhistische gemeenschap van Ceylon bij uitstek voor heilig gehouden wordt, het kleine met palmen begroeide plateau, temidden waarvan Ambastale dagoba is opgericht.

De dagoba is geheel witgepleisterd en omringd door eene dubbele zuilenrij. In de onmiddellijke nabijheid bevinden zich de kloostergebouwen der priesters, die Mahinda's graf bewaken. Vóór den ingang staat een groot, geheel verguld, oud Buddha-beeld, in een glazen kast besloten. Als wij nabij komen, zien wij daarvoor een jongen priester staan, die met zijn gladgeschoren kruin, zijn gelen peplum en zijne zachte droomerige oogen, eene levende reproductie gelijkt van het oude beeld. Hij staat daar onbeweeglijk, als hield hij bij zijn meester de wacht, en de zon, die reeds laag aan den hemel staat, hult den god en zijn dienaar in één schitterend gouden gloed.

Als wij ons losgemaakt hebben van de bekoring, die ons op deze éénig schoone, gewijde plek bevangen heeft, en wij de eeuwenoude trappenreeksen afdalen, om onzen auto weder op te zoeken, begint de avond te vallen. Krekels doen hun snerpend geluid hooren, de lokstem van vogels roept uit het dichte gebladerte en de bonte vederpracht van groene duiven, blauwe gaaien en roestbruine ‘flycatchers’, met hun langen gevorkten staart gelijkend op paradijsvogels, allen op zoek naar hunne rustplaats voor den nacht, zwermt om ons heen. Een paar zilverfaisanten tippelen snel over het pad en verdwijnen tusschen de verweerde brokstukken van een ouden tempelmuur. Plotseling weerklinkt het gelui van de kloosterklok. Helder en fijn komen de zilveren tonen langs de rotshelling naar omlaaag en roepen de geloovigen tot het avondgebed. Een vijftal vrouwen komt ons tegen, handen en armen met bloemen beladen. Langzaam bestijgen zij de eindelooze trappenreeks om hunne offerande te kunnen nederleggen voor het graf van Mahinda.

XII. Terug naar Colombo.

Voor de terugreis van Anuradhapura naar Colombo kozen wij, ter afwisseling van de gewone route door het binnenland over Kandy, den weg langs de westkust over Puttalam en Negombo.

In de koelte van den vroegen morgen verlaten wij het hotel, na nog enkele woorden gewisseld te hebben met een donker gekleurden bezoeker, naar wij begrijpen een ambtenaar van het burgerlijk bestuur, die in eene eigenaardige equipage - eene keurig zwart gelakte brik, bespannen met een grooten witten bengaalschen os - is komen voorrijden. Wij passeeren de zestienhonderd grijs granieten zuilen - in veertig rijen van veertig, rechtopstaande als geblakerde stammen van een, door eene vulkanische uitbarsting getroffen, regelmatig geplant bosch - eenig overblijfsel van het door koning Duttha Gamani in de tweede eeuw vóór onze jaartelling gebouwde 'Bronzen Paleis', dat volgens de kronieken negen verdiepingen telde, op elke verdieping honderd kamers, versierd met bloemvormige ornamenten van goud met edelgesteenten bezet, en een middenhall met gouden kolommen en slingers van paarlen, temidden waarvan zich een ivoren troon verhief, waarop de zon in goud, de maan in zilver en de sterren in parels waren aangebracht.

Even voorbij Anuradhapura rijden wij langs de Tissa Wewa, het kunstmatige meer, zestien Engelsche mijlen in omtrek, dat door den grooten koning Dewanampiya Tissa, in de derde eeuw vóór Christus, gegraven werd, ten einde vruchtbaarheid te geven aan het dorre omliggende gebied. In den loop der eeuwen was dat meer een onbegaanbaar moeras geworden, een broeinest van malaria, maar het Britsche Bestuur heeft het weder in zijn vroegeren toestand teruggebracht en er door den aanleg van nieuwe of de herstelling van vervallen oude leidingen en sluizen, zijne oorspronkelijke bestemming als irrigatie-reservoir aan hergeven.

Ten deele door een dam, ten deele door dicht begroeide heuvelen besloten, schittert de uitgestrekte waterspiegel in de morgenzon en noodt hij als het ware uit tot een verfrisschend zwembad, maar de groote menigte krokodillen, die er in

huizen, en waarvan wij de koppen bijwijlen boven het water zien uitsteken, maken die genieting hier tot eene onmogelijkheid.

Daarna gaat het voort, in snelle vaart, door jungle en langs rijstvelden, tusschen moerassen en grasvlakten, zonder andere levende wezens te ontmoeten dan moerasvogels, witte reigers en zwermen patrijzen, tot tegen den middag een zilte zeewind ons tegemoet waait en wij weldra de visschersplaats Puttalam bereiken.

Eene wandeling langs het strand, een eenvoudige lunch in het 'Governments Resthouse' en verder rolt de auto, thans in zuidelijke richting, de zeekust langs. Het karakter van het landschap is geheel veranderd: ter zijde van den weg strekken zich eindelooze klappertuinen uit, waartusschen inlandsche woningen verscholen liggen. Omstreeks vier uur bereiken wij Negombo, eene oude havenplaats, vroeger eene der vestigingen van de Oost-Indische Compagnie, en waar nog thans een lang, smal, gegraven kanaal naar het binnenland, dat later door de Engelschen hersteld en weder in gebruik genomen is, de herinnering aan den Compagnie's tijd levendig houdt. Thans is Negombo vooral belangrijk als visschersplaats en de groote menigte slanke sierlijke prauwen, die nu op het strand getrokken zijn, toont de beteekenis aan, die het visschersbedrijf voor de bevolking dier plaats heeft.

Van Negombo hebben wij naar Colombo nog slechts een uur te rijden, langs den ouden, dicht belommerden weg, tusschen talrijke inlandsche woningen, tempelgebouwen en vruchtentuinen, druk begaan door kleurige Tamils en Singaleezen, vrachtauto's en ossenkarren. Een lange ijzeren brug over de rivier, een rit door de buitenwijken van Colombo, en weldra houdt onze 'Sunbeam' stil onder de ruime portiek van het Galle Face Hotel.

De laatste morgen. De 'Insulinde' ligt in de haven, en wij maken ons gereed om de reis naar onze eigen koloniën te vervolgen. In den weemoed, die ons bevangt, wanneer wij een land verlaten, dat ons lief is geworden, mengt zich een gevoel van spijt over de kansen die hier voor ons vaderland verloren zijn gegaan. Maar wij mogen aan dat gevoel niet toegeven. 'Never cry over spilt milk!' De taak, die ons in het Verre

Oosten te verrichten is gegeven, is reeds schoon en omvangrijk genoeg. Laat ons het groote Engeland niet misgunnen wat het met bijzondere tact en ten koste van veel opofferingen ten slotte op Ceylon bereikt heeft, en laat ons niet vergeten, dat het grootsche werk, dat ons kleine Nederland in Insulinde verricht heeft, wellicht nooit tot stand zou zijn gebracht, als de omstandigheden er niet toe geleid hadden, dat het zijne aandacht op dát gebied moest concentreer en.

A.G.N. SWART.

Psychognosis der wereldbeschouwingen en psychisch monisme.

Dr. A.A. Grünbaum, Privatdozent an der Universität Amsterdam, Herrschen und Lieben als Grundmotive der philosophischen Weltanschauungen, Bonn 1925.

Met den eenigszins ongewonen naam 'Psychognosis der Weltanschauungen' worden door den schrijver van het bovengenoemde boekje onderzoekingen aangeduid, die betrekking hebben niet op de empirische en logische, maar op de psychologische grondslagen der verschillende philosophische systemen. Dat wil zeggen: niet op de gegevens en redeneeringen, die voor de waarheid of waarschijnlijkheid eener wereldtheorie kunnen worden aangevoerd, maar op de verborgen neigingen en gemoedsgesteldheden, die voor den een deze, voor den ander gene theorie bijzonder aantrekkelijk maken. Aan deze neigingen en gemoedsgesteldheden wordt door den schrijver om een dubbele reden groote beteekenis gehecht. Vooreerst meent hij, dat feitelijk alle philosophische overtuigingen alleen aan haar hun ontstaan te danken hebben, terwijl de daarvoor aangevoerde theoretische gronden slechts een onwezenlijk bijwerk zijn, dat achteraf aan die overtuigingen wordt toegevoegd om hun een toonbaar wetenschappelijk aanzien te geven. En vervolgens is hij van oordeel, dat dit niet alleen zoo is, maar ook zoo behoort te zijn, aangezien de philosophie niet tot taak heeft, waarheid te zoeken, maar gemoedsbehoeften te bevredigen. En zoo behoort dan, niet slechts naast, maar in de plaats van de philosophie

deze psychognosis der wereldbeschouwingen te treden, die heeft uit te maken, uit welke verschillende gemoedsbehoeften de onderscheiden wereldbeschouwingen ontspringen en in hoe ver zij deze kunnen bevredigen; zoodat dan ieder in staat wordt gesteld, daaruit de hem het best passende te kiezen. Van die psychognosis geeft de heer Grünbaum hier een eerste proeve, waarin, hoewel ook het materialisme, het idealisme en het dualisme ter sprake komen, toch voornamelijk het psychisch monisme als proefobject wordt gebruikt. Vandaar de samenkoppeling dezer beide termen in het opschrift van dit artikel. Wat de heer Grünbaum over deze onderwerpen - de psychognosis, de philosophie en het psychisch monisme in het bijzonder - zegt, geeft mij aanleiding om enkele opmerkingen te maken.

Dat er voor een psychognosis, of, zooals anderen het genoemd hebben, een psychologie der wereldbeschouwingen plaats is, lijdt geen twijfel. Het is nu eenmaal zoo gesteld, dat de factoren, die op het totstandkomen en instandblijven van iemands wereldbeschouwing invloed uitoefenen, niet uitsluitend liggen op intellectueel gebied, maar ook daarbuiten: in neigingen, wenschen, richtingen van voorkeur, waardoor het gewicht van gronden en tegengronden onwillekeurig en onbewust wordt verschoven. En het zou zeker uit een psychologisch oogpunt interessant zijn, deze factoren nader te leeren kennen. Welke is nu de weg, die tot deze kennis zou kunnen leiden? Daar de philosophen zelf zich althans plegen te verbeelden, dat zij onbevooroordeeld naar waarheid zoeken, zal men in hunne geschriften niet licht uitlatingen vinden, waaruit blijkt, dat zij zich bij den opbouw hunner systemen door gemoedsbehoeften hebben laten leiden. Men zou nu hunne biografieën, brieven en dgl. kunnen raadplegen, en nagaan of zij, alnaarmate zij in de philosophie de eene of de andere richting uitgaan, ook in hun leven zich door verschillende bovendrijvende neigingen onderscheiden. Zeker zou deze methode, wanneer zij slechts op enkele personen werd toegepast, weinig betrouwbaar zijn, daar de te vinden coïncidenties even goed op toeval als op werkelijken samenhang zouden kunnen berusten. Maar deze onzekerheid kan door het gebruikmaken van statistische methoden worden weggenomen.

Wanneer wij een voldoend aantal (b.v. op biographische gegevens berustende) karakterbeschrijvingen van materialisten, idealisten, dualisten enz. met elkander vergelijken, dan zullen in de percentgetallen voor de onderscheiden psychische eigenschappen verschillen aan het licht treden, die, wanneer zij groot genoeg zijn, althans een ruwe aanwijzing zouden geven van de mate, waarin het komen tot de betrokken wereldbeschouwingen door de aanwezigheid van die psychische eigenschappen wordt begunstigd of tegengewerkt. En ten slotte zou dan moeten worden getracht, zich van de mogelijkheid van dit verband door navoelen en nadenken rekenschap te geven. Dergelijke onderzoekingen hebben ten aanzien van den aanleg tot verschillende kunsten en tot bepaalde richtingen in de kunst, evenals ten aanzien van den aanleg tot bepaalde misdrijven, reeds belangrijke en onverwachte uitkomsten opgeleverd, en zij zullen ongetwijfeld ook op het onderhavige gebied onze kennis en ons begrip van de gegeven psychische samenhangen aanmerkelijk kunnen verruimen en verdiepen.

De heer Grünbaum heeft evenwel dezen weg niet ingeslagen. Hij stelt geen empirisch onderzoek in, maar geeft een apriorische constructie. Op de ‘bedrückende, beunruhigende, vernichtende und darum gefährliche Mannigfaltigkeit des Gegebenen’ kan, meent hij, de mensch reageeren op tweeërlei wijze: met een gevoel van *vrees* of met een gevoel van *deemoed* en *berusting*. In het eerste geval ontstaat het streven om die veelvuldigheid te *beheerschen*, hetzij door ze onder één algemeene formule te brengen, hetzij door ze te beschouwen als een bloot verschijnsel binnen het subject, en men komt tot monistische wereldbeschouwingen als die van het materialisme, het absolute idealisme of het psychisch monisme. In het tweede geval is men geneigd, de gegeven veelvuldigheid, zoo als zij gegeven is, te aanvaarden en *lief te hebben*, welke neiging bevrediging vindt in een dualistische wereldbeschouwing. En zoo zijn dan in ‘Herrschen und Lieben’ de grondmotieven van alle philosophische wereldbeschouwingen gegeven (blz. 42-43).

Deze constructie werkt op het eerste gezicht eenigszins verbluffend. Men verbaast er zich over, door een psycholoog, die op experimenteel gebied verdienstelijk werk heeft geleverd,

een psychologisch probleem op zoo summiere wijze te zien behandelen; en men zou in het bijzonder niet verwacht hebben, dat iemand, die elders het zoeken naar algemeene formules zoo scherp veroordeelt, in goeden ernst kan meenen, den onoverzienbaren rijkdom der psychische factoren, die blijkens de dagelijksche ervaring ons philosophisch denken kunnen leiden of verleiden, tot deze enkele algemeene formule te mogen terugbrengen. Toch staat dit geval geenszins op zichzelf: veeleer ligt het in het kruisingspunt van twee tijdsstroomingen, die naar ik hoop wel weer zullen voorbijgaan, maar die in de psychologie der laatste jaren een belangrijke plaats innemen: de *biologische richting* en de *afwending van de analyse*. De eerste is er op uit, alle psychische functies en wettelijkheden op te vatten als producten van biologische adaptatie; toegepast op de verschijnselen van het denken, leidt zij tot de opvattingen van James en Bergson, volgens welke dit denken geen theoretische beteekenis heeft, maar alleen een practisch hulpmiddel is voor de bevrediging van onze wenschen en behoeften. De afwending van de analyse is ontstaan als reactie tegen de associatiepsychologie, die gemeend had, de laatste elementen en wetten, waartoe die analyse moest leiden, reeds volledig te kennen in de gewaarwordingen en de associatiewetten; toen dit een illusie was gebleken, verviel men in het tegengestelde uiterste, door samengestelde geheelen (zooals waarnemingen van figuren of melodieën, menschelijke individualiteiten e.a.) eens voor al voor onanalyseerbaar te verklaren, hun een eigen zelfstandig wezen toe te kennen en te trachten, dit door een enkel centraal kenmerk te typeeren. De heer Grünbaum heeft niet anders gedaan dan deze beschouwingswijze, verbonden met de biologische, op een nieuw object, n.l. philosophische denkrichtingen, toe te passen.

Evenwel, wanneer zich op deze wijze de plaats van den schrijver in de hedendaagsche psychologie met voldoende nauwkeurigheid laat bepalen, de uitkomsten, waartoe zijn onderzoek hem leidt, zijn daarmede nog allerminst gerechtvaardigd. Ook wanneer wij hier van een algemeene kritiek op de betrokken tijdsstroomingen (die vermoedelijk minder kwaads hebben gesticht dan wel goeds tegengehouden) afzien, blijven tal van vragen zich opdringen, waarvoor het mij niet

gelukt is, een bevredigend antwoord te vinden. Enkele daarvan zou ik gaarne den lezer willen voorleggen.

Vooreerst: zijn inderdaad vrees en deemoed de eenige geesteshoudingen, waarmede de mensch op de oneindige verscheidenheid der gegeven verschijnselen reageert? Heeft de heer Grünbaum de *naïef-kinderlijke* geesteshouding niet vergeten, die grasduint in al het nieuwe, dat iedere dag weer waar te nemen geeft? En de *aesthetische*, die uit dat alles schoonheid naar voren brengt, en zich, ook zonder eenigen deemoed, daaraan verlustigt? Ook wanneer wij van de *wetenschappelijke* geesteshouding, die in het begrijpen der veelvuldige betrekkingen tusschen de verschijnselen bevrediging vindt, voorloopig zwijgen, schijnt het twijfelachtig, of er geen geesteshoudingen zijn, waarvoor op dezen grondslag een passende wereldbeschouwing, en misschien ook wereldbeschouwingen, waarvoor een daaraan beantwoordende geesteshouding niet te vinden is.

Vervolgens: zijn het inderdaad, wanneer wij ons tot de beide door den schrijver opengestelde rubrieken bepalen, alleen de verschillende *philosophische wereldbeschouwingen*, die zich in deze beide rubrieken laten ordenen? Of zou (in zijn gedachtengang) eigenlijk onder het hoofd ‘heerschen’ *de geheele wetenschap*, onder het hoofd ‘liefhebben’ daarentegen uitsluitend een grooter of kleiner deel van *het religieuse leven* ondergebracht moeten worden? Ik zou zeggen: zeer bepaaldelijk het laatste. Als onbedriegelijke kenteekenen van de beheerschingsneiging worden door den heer Grünbaum herhaaldelijk genoemd: het zoeken naar algemeene begrippen en wetten, de uitsluiting van alle nietverstandelijke overwegingen, de neiging om een samengesteld geheel uit zijn elementen te verklaren, het terugbrengen van qualitatieve tot quantitatieve verschillen, het streven naar rationaliseering en het determinisme: waar treden evenwel al deze tendenties duidelijker aan het licht dan bij het natuurwetenschappelijke onderzoek? De schrijver schijnt deze vragen eenigszins voorzien te hebben; althans beijvert hij zich om te betoogen, dat de natuurwetenschap niets anders beoogt dan de werkelijkheid zooals zij is, vrij van alle subjectieve toevoegsels, te leeren kennen, terwijl daarentegen het materialisme, even exclusief, er alleen op uit is, haar te beheerschen (blz. 34-35, 38-42). Maar

ook deze scherpe tegenstelling is niets dan een willekeurige constructie. Eenerzijds zijn er tal van overtuigde materialisten, die hun systeem alleen ter wille van zijn vermeende theoretische waarheid op prijs stellen, en inderdaad laat zich ook gemakkelijk inzien, hoe men van de natuurwetenschap uit, bij onbekendheid met de uitkomsten der psychologie en der kennisleer, tot het geloof aan die waarheid kan komen. En aan den anderen kant spelen in de natuurwetenschap de zoo even genoemde, door den schrijver aan de beheerschingstendentie vastgekoppelde denkbeelden niet slechts de rol van ongezochte resultaten, maar ook (men denke slechts aan de 'mechanische natuurbeschouwing') die van werkhypothesen, welke van meet af aan het onderzoek te gronde worden gelegd; terwijl verder een groot aantal physische en chemische onderzoekingen zich onmiddellijk richten op het verkrijgen van resultaten, die waarde hebben voor de praktijk. Zoowel philosophen als natuuronderzoekers trachten dus te komen tot een voorstelling van de werkelijkheid, die hun voorkomt waar te zijn; en wanneer nu beider resultaten soms tevens kunnen dienen tot bevrediging van praktische of gemoedsbehoeften, dan gaat het niet aan, tegelijkertijd van de eersten te zeggen en van de laatsten te ontkennen, dat hun arbeid door de voorstelling van die bevrediging wordt gemotiveerd. De heer Grünbaum zou dus m.i. een zuiverder onderscheiding hebben gemaakt en tevens zijn biologisch standpunt strenger hebben gehandhaafd, wanneer hij in den titel van zijn geschrift gesproken had van 'Herrschen und Lieben als Grundmotive der Wissenschaft und der Religion'.

Een derde vraag sluit zich hierbij aan: mag men uit de *gevolgen*, die uit eene of andere geesteswerkzaamheid kunnen voortvloeien, zonder meer concludeeren tot de *motieven*, die aan deze geesteswerkzaamheid te gronde liggen? Wie goed doet, wordt geëerd: blijkt daaruit, dat het goede uitsluitend ter wille van die te verwachten eer wordt gedaan? Zoo ook hier. Het ligt in den aard der zaak, dat, hoe beter het ons gelukt, de veelheid der verschijnselen onder algemeene gezichtspunten te brengen, hun samenstelling te doorzien, hun onderling verband te begrijpen enz., - des te beter wij, ceteris paribus, ook in staat zullen zijn ze te beheerschen. Maar mag daarom dat beheerschen als het 'grondmotief' van den wetenschap-

pelijken of wijsgeerigen arbeid worden voorgesteld? Alle ernstige onderzoekers, men moge over de door hen bereikte resultaten denken zooals men wil, hebben althans *gemeend*, naar waarheid te zoeken; ook waren zij slechts zelden tevens mannen van de praktijk, en hebben zelfs velen hunner op de practische toepassing als op iets minderwaardigs, een ontwijding van de zuivere wetenschap, neergezien. Nu weet ik wel, dat men zich in zijn eigen motieven kan vergissen. Maar toch ook zeker niet minder in die van anderen; en er zou een zeer omvattend onderzoek noodig zijn om de stelling, dat alle wetenschappelijk of wijsgeerig onderzoek uit vrees en heerschzueht ontspruit, ook maar eenigszins plausibel te kunnen maken.

Ik mag niet te uitvoerig zijn en wil dus alleen nog de vraag stellen, of de heer Grünbaum bij het gebruik van het woord 'beheerschen' niet heterogene dingen met elkander heeft gelijk gesteld. Volgens hem ontstaat, zooals wij gezien hebben, de 'Beherrschungtendenz' uit het gevoel van vrees voor de neerdrukkende, gevaarlijke veelheid der verschijnselen, en wordt zij bevredigd of te bevredigen gezocht in de wereldbeschouwingen van het materialisme, het absolute idealisme en het psychisch monisme. Maar deze bevrediging vindt plaats op zeer verschillende wijze. Voor het materialisme aldus, dat de voltooide natuurwetenschap, waarmede dit stelsel zich vereenzelvigt, ons voor elk gewenscht of gevreesd verschijnsel de oorzaken zou doen kennen, en ons dus althans in beginsel in staat zou stellen, het te voorschijn te roepen of tegen te houden. Voor het absolute idealisme door de gedachte, dat de verschijnselen, waarvoor men zich bang maakt, ten slotte geen eigen werkelijkheid bezitten, maar niets anders zijn dan producten van het Ik. En voor het psychisch monisme op deze wijze, dat hier de causaliteit van het Ik, dat door zijn vrijheid een principieele grens zou stellen aan de beheersching, wordt vervangen door die der psychische elementen, die in gelijke mate berekenbaar en beheerschbaar zijn als moleculen en atomen. Het schijnt nu duidelijk dat iemand, die gekweld wordt door vrees voor de onoverzienbare en steeds wisselende veelheid der op hem aandringende verschijnselen, alleen aan de eerste en tot op zekere hoogte aan de derde, maar op geenerlei wijze aan de tweede dezer wereldbeschouwingen iets

zou hebben om hem van die vrees te verlossen. Immers welke middelen stelt het absolute idealisme ter beschikking zijner aanhangers, om de gevaardreigende verschijnselen onder hun macht te brengen? Zij kunnen zeker zich inprenten, dat deze verschijnselen niets anders zijn dan hun eigen voorstellingen, en als zoodanig producten van hun eigen geest; maar deze voorstellingen blijven daarbij toch even onafhankelijk van hun *wil*, als de meest zelfstandige buitenwereld het zou kunnen zijn, en hebben dus niets van hun gevaarlijkheid verloren. De beide beteekenissen van het woord 'beheerschen', waartusschen de heer Grünbaum mij toeschijnt niet voldoende te hebben onderscheiden, zijn dus de practische en de theoretische, de afhankelijkheid der verschijnselen van ons willen en hunne afhankelijkheid van andere, aan onzen wil onttrokken functies van onzen geest: alleen de eerste, niet de tweede, kan een gevoel van vrees wegnemen, en daardoor bij hen, die dat gevoel koesteren, tot aanbeveling van een wereldbeschouwing strekken.

De beide andere monistische wereldbeschouwingen, materialisme en psychisch monisme, laten zich ongetwijfeld gemakkelijker met het beheerschingsmotief -, maar zij zouden zich nauwelijks minder gemakkelijk ook met het daaraan tegenovergestelde motief in verband laten brengen. Ter verklaring van het feit, dat de op beheersching beluste idealisten de zelfstandigheid der buitenwereld loochenen, merkt de heer Grünbaum op, dat met de erkenning van die zelfstandigheid 'wesensgemäss eine Einstellung zur Welt verbunden ist, die ich nicht besser benennen kann als mit dem Wort "Ergebenkeit". Der daseinsautonomen Welt, wo das Ich allein teilnimmt und nichts formt, kann man im weltanschaulichen Sinne bloss ergeben sein' (blz. 97). Maar zou dan het materialisme, dat die 'Daseinsautonomie' beslister dan eenige andere wereldbeschouwing aanvaardt, niet ook voor een verklaring uit deemoed of berusting in plaats van uit heerschzucht in aanmerking komen? En zou verder het psychisch monisme, dat de onoverklimbare scheidsmuren afbreekt, die de eene ziel van de andere afsluiten, niet even goed met de neiging tot samenvloeien, derhalve met de liefde, als met de neiging tot heerschen in verband gebracht kunnen worden? Men ziet, hoe bij deze apriorische toewijzing van elke

wereldtheorie aan een enkel bepaald motief de willekeur beslist. Zoomin als evenwel het beheerschingsmotief op het monopolie voor de verklaring der monistische opvattingen aanspraak kan maken, zoomin laat het zich bij die der dualistische en pluralistische onvoorwaardelijk uitsluiten. Zelfs eene religieus-dualistische wereldbeschouwing kan zeer goed, voor een grooter of kleiner deel, op de beheerschingstendentie in den zin van Dr. Grünbaum, derhalve op de begeerte om zich veilig te stellen tegenover van buiten dreigende gevaren, berusten: men denke aan de magie, aan het geloof in de kracht van het gebed en aan den 'pari' van Pascal. Voert men hiertegen aan, dat men dan niet met echte religie te maken heeft, dan is dit toe te geven, maar mag tevens worden opgemerkt, dat ook de op bevrediging van practische of gemoedsbehoeften gerichte wetenschap of wijsbegeerte geen echte wetenschap of wijsbegeerte is.

Dit alles samenvattende, kan ik, de waarde van een psychognostisch onderzoek der wereldbeschouwingen met den heer Grünbaum erkennende, toch evenmin medegaan met de methode die hij toepast, als met de resultaten waartoe hij komt. Hij is er niet in geslaagd aannemelijk te maken, noch dat heerschen en liefhebben de eenige of ook maar de voornaamste motieven zijn van den wijsgeerigen arbeid, noch ook, dat onder het eerste hoofd alle en alleen de monistische, onder het tweede alle en alleen de dualistische stelsels moeten worden ondergebracht. Het probleem is niet opgelost, en nauwlijks een stap nader gebracht tot zijn oplossing.

Zooveel over de psychognosis; thans iets over de door den heer Grünbaum nog alleen als materiaal voor deze psychognosis erkende philosophie. Wat hij hierover zegt, laat aan duidelijkheid niets te wenschen over: 'das beste Mittel, um in Weltanschauungsfragen sich als Philosoph, als Diener der Weisheit zu verhalten, ist: nicht für und wider eine Weltanschauung mit dem ganzen Rüstzeug der Schule zu kämpfen, sondern auf psychognostischem Wege zu versuchen, über die Frage Klarheit zu schaffen, woher eine Weltanschauung stammt und wohin sie führt, welches geistigen Mutterbodens Kind sie ist und was für eine geistige Haltung aus ihr selbst

geboren wird. Der Rest soll bei dem Philosophen ein Schweigen sein' (blz. 7).

Derhalve niet meer of minder dan een doodvonnis over de wijsbegeerte als theoretische wetenschap. Laten wij zien hoe het is gemotiveerd.

Gelijk ieder regelmatig vonnis, begint ook dit met een samenvatting van het feitenmateriaal. De heer Grünbaum vraagt, wat de philosophen eigenlijk hebben gedaan en willen doen, en hij omschrijft 'die Aufgabe, welche der Monismus, ja vielleicht jede konstruktive Philosophie sich stellt', aldus: 'die Wirklichkeit durch Denkprodukt (eine Realität) zu ersetzen, die mehr sein soll als Wirklichkeit und die uns zeigt, in welcher Richtung die logischen Unvollkommenheiten der Wirklichkeit zu korrigieren sind'; waarbij dus ondersteld zou worden, 'dass das Denken, welches eine partielle Aeusserung (der) Wirklichkeit ist, mehr bedeutet als eine ungebrochene Totalität der Wirklichkeit selbst' (bl. 8-9). Derhalve: wij allen hebben de voorstelling van de groote, onmiddellijk gegeven wereld; de philosophen evenwel vinden, dat deze voorstelling niet past in het kleine stukje van de wereld, dat zij hun denken noemen; en daar zij er nu eenmaal op gesteld zijn, ze daarin wel te doen passen, verzinnen zij in de plaats van deze voorstelling eene andere, welke aan dien eisch voldoet, en waaraan zij nu 'meer dan werkelijkheid' toeschrijven. - Maar is nu datgene, wat de philosoof (en ook de natuuronderzoeker, van wiens arbeid men hetzelfde zou kunnen zeggen en feitelijk ook wel gezegd heeft) wil doen, daarmede ook maar eenigszins volledig en nauwkeurig weergegeven? Ik zou zeggen: noch het een, noch het ander. Vooreerst wordt (wanneer wij om te beginnen alleen op de voorstellingen zelve letten) de eene voorstelling niet door de andere *vervangen*, maar deze daaraan *toegevoegd:* de natuuronderzoeker, die naar aanleiding van de gegeven licht- en kleurverschijnselen komt tot de voorstelling van aethertrillingen, en evenzoo de psychomonist, die daarbij denkt aan onbekende psychische processen, hebben naast elkander *beide* voorstellingen, en kunnen naar willekeur hunne gedachten op de eene of op de andere richten. Ook is voor hen de eene voorstelling niet 'werkelijk' en de andere 'meer dan werkelijk', maar beide hebben, *als* voorstellingen, gelijke realiteit. Verder kent

de onderzoeker aan de tweede voorstelling grootere *beteekenis* toe dan aan de eerste, niet eenvoudig als voorstelling, omdat zij hem b.v. aangenamer aandoet dan de andere, maar voor het bijzondere doel, dat hij zich stelt: eene zoo volledig mogelijke kennis van de werkelijkheid. Daarom zal dan ook, wanneer op een ander oogenblik zijn belangstelling een anderen kant uitgaat en zich b.v. richt op den aesthetischen indruk, de verhouding der waarden zich kunnen omkeeren: bij het zien van een schilderstuk zal hij alleen aan de gegeven licht- en kleurverschijnselen, niet aan de voorstelling van de daaraan te gronde liggende aethertrillingen of psychische processen beteekenis toekennen. Dat hij evenwel voor de uitbreiding van zijn kennis meer meent te hebben aan de tweede voorstelling dan aan de eerste, berust op de overweging, dat de gegeven licht- en kleurverschijnselen klaarblijkelijk de (indirecte, nl. door het betrokken zintuig vermiddelde) werkingen zijn van iets anders, dat niet gegeven is. Hij staat dus voor de taak, voor gegeven werkingen de oorzaken op te sporen; en hij meent nu reden te hebben om aan te nemen, dat die tweede voorstelling een juister beeld geeft van deze oorzaken dan de eerste. Of hij dit terecht of ten onrechte aanneemt, is een vraag die wij hier geheel ter zijde kunnen laten; het gaat om de taak, *die de onderzoeker zich stelt*, en van deze wordt niet meer dan een caricatuur gegeven, wanneer het centrale begrip van een werkelijkheid buiten ons, waarmede onze voorstellingen meer of minder kunnen overeenstemmen, uit de beschrijving wordt weggelaten. En zoo zou dan de beschrijving, die de heer Grünbaum van deze taak geeft, m.i. moeten worden vervangen door de volgende: de gegeven verschijnselen aan te vullen met de voorstelling van een werkelijkheid daarbuiten, waarvan aan te nemen is, dat zij aan die verschijnselen als hun oorzaak te gronde ligt.

Men zal misschien hebben opgemerkt, dat de misvatting van den heer Grünbaum naar allen schijn berust op de omstandigheid dat hij, sprekende over alle vormen van monisme en zelfs over alle constructieve philosophische systemen, feitelijk alleen gedacht heeft aan het systeem van het absolute idealisme. Daarop wijst zoowel de wegdoezeling van het denkbeeld eener *bestaande* naast de *gegevene* en de *gedachte* werkelijkheid, als de aanduiding van het corrigeeren van logische onvolmaakt-

heden in de (gegeven) werkelijkheid als de eigenlijke bedoeling der philosophen. En inderdaad zou op dat absolute idealisme de door den heer Grünbaum gegeven beschrijving van de taak, die de philosophie zich stelt, nog het beste passen. Het kan dan ook geen verwondering wekken, dat ook in zijn verdere beschouwingen over de eischen, waaraan de monistische philosophen hun denkproduct willen doen beantwoorden, dezelfde eenzijdige blikrichting zich doet gelden. Die eischen worden door hem in één woord samengevat: *al-eenheid*. De monistische philosophen hebben een onbedwingbare neiging om te generaliseeren en te rationaliseeren, en zij komen niet tot rust voor zij er in geslaagd meenen te zijn, de geheele werkelijkheid onder één begrip te brengen, en zelfs binnen den omvang van dat begrip alle verschillen uit te wisschen. 'Das monistische Eins mündet letzten Endes in Einerlei, die monistische Zusammenfassung endet in der Identifizierung. Die Einheit als Prinzip der Ordnung des Mannigfaltigen führt unabwendbar zu reiner Unterordnung unter eine ihm wesensfremde Alleinheit' (bl. 19). - Mij dunkt, ook hier wordt de zaak te tragisch opgevat, en het verzoenende element uit de tragedie weggelaten. Het spreekt vanzelf, dat alle monisten komen tot een zekere unificatie: anders zou men ze niet monisten noemen. Maar vooreerst draagt die unificatie niet noodzakelijk en lang niet altijd het absolute karakter, dat de heer Grünbaum er aan toeschrijft. Gedurende eeuwen hebben de meeste materialisten, zich aansluitende bij de natuurwetenschap, genoegen genomen met een veelheid van elementen, en thans nemen zij genoegen met een dualiteit van positieve en negatieve electronen; evenmin hebben de psychomonisten (althans de psychomonist die door den heer Grünbaum bij voorkeur wordt aangehaald) eenig bezwaar tegen een veelheid van psychische verschijnselen en wetten. Het is waar, dat er een mechanische natuurbeschouwing en een associatiepsychologie heeft bestaan; maar deze beide stroomingen verliepen in hoofdzaak buiten de philosophie, en hare aanhangers waren slechts voor een klein deel philosophische monisten. Nu spreekt de heer Grünbaum wel van een 'monistisch beginsel' of eene 'monistische idee', die onverbiddelijk naar deze uiterste consequenties heendrijft. Maar de vraag is juist, of wij hier inderdaad met een *beginsel*, dat van te voren richting en

doel van het onderzoek bepaalt, dan wel met een *resultaat* van dat onderzoek (hetwelk overigens natuurlijk meer of minder juist kan zijn) te maken hebben. Voor de beantwoording van deze vraag is het ook hier instructief, zich te oriënteeren aan de natuurwetenschap, die door den schrijver als een zuiver theoretische, alleen op de kennis der werkelijkheid gerichte wetenschap wordt voorgesteld (z.b. bl. 5). Ook deze natuurwetenschap generaliseert en rationaliseert, maar zij doet dit steeds naar aanleiding en onder contrôle van de feiten. Zij vindt, dat op bepaalde verschijnselen regelmatig andere bepaalde verschijnselen volgen of er mede samengaan, en zij onderstelt diensvolgens tusschen beide een noodzakelijk verband, dat zij zoo nauwkeurig mogelijk in een algemeene wet tracht te formuleeren. Zij stelt vast, dat verschillende groepen van verschijnselen in hunne wettelijkheid eene meer of minder strenge analogie vertoonen, en leidt daaruit af, dat ook de deelen of zijden der werkelijkheid, die zich in deze verschijnselen afspiegelen, iets overeenkomstigs moeten hebben, hetwelk zij dan in een verklarende theorie nader tracht te bepalen. En deze wetten en theorieën worden dan door haar met behulp van logische sluitredenen op daaraan ondergeschikte gevallen toegepast. Zou het nu in de philosophie, althans wat de intentie betreft, zooveel anders gesteld zijn? Ik voor mij durf met gerustheid getuigen, dat ik zonder eenig gemoedsbezwaar een dualistische wereldbeschouwing zou hebben aanvaard, wanneer niet het empirisch onderzoek tusschen bewustzijnsprocessen en hersenverschijnselen regelmatige betrekkingen aan het licht had gebracht, die zich, voor zoover ik zien kan, alleen door een monistische opvatting laten verklaren. Voor zoover mijne zelfwaarneming niet geheel onbetrouwbaar is, schijnt dus het streven naar absolute unificatie althans niet zóó essentieel te zijn voor het totstandkomen eener monistische wereldbeschouwing, als door den heer Grünbaum wordt geloofd. Maar hij heeft zich den weg tot de erkenning van dezen stand van zaken versperd door zijn vooropgestelde meening, dat aan alle monistische systemen de beheerschingstendentie te gronde ligt, en dat deze tendentie alleen door absolute unificatie kan worden bevredigd. Over het eerste punt hebben wij reeds uitvoerig gesproken, maar ook het tweede schijnt mij aan ernstigen twijfel onderhevig.

Immers is moeilijk in te zien, waarom de beheersching der weerbarstige verschijnselen niet even goed zou gelukken, wanneer men daarvoor (dualistisch) twee stel wetten noodig had, als wanneer men (monistisch) met één stel zou kunnen volstaan. Ten slotte komt het voor de beheerschingskwestie uitsluitend aan op de tegenstelling tusschen determinisme en indeterminisme, waarmede die tusschen monisme en dualisme geenszins behoeft samen te gaan.

Intusschen, wanneer men met den heer Grünbaum van meening is, dat de monistische philosophen er alleen maar op uit zijn, een blinden drang naar unificatie te bevredigen, en daarvoor de geheele gegeven werkelijkheid aan kant zetten, dan kan het niet verwonderen dat men zich afvraagt, of die drang werkelijk zoo algemeen en haar doelwit zoo belangrijk is, dat zij dit offer rechtvaardigen. De heer Grünbaum beantwoordt beide vragen ontkennend, en ik ben het hierin volkomen met hem eens. Hij betoogt uitvoerig, dat het bestaan van een oorspronkelijke en ondubbelzinnige behoefte van den geest aan eenheid zich niet laat bewijzen; dat de menschen, behalve in algemeene formules, ook behagen scheppen in ongelijkheden en tegenstellingen; en dat in het bijzonder niet is in te zien, waarom het streven naar eenheid zich uitsluitend op het gebied van het theoretisch denken, en niet evenzeer op dat van het waardeeren en handelen zou uiten (bl. 11-15, 50-51). Wat op dit alles geantwoord moet worden, ligt in het voorafgaande opgesloten. Niet de behoefte aan eenheid, maar de behoefte aan kennis en inzicht is bij alle menschen in meerdere of mindere mate aanwezig; en alleen omdat de gegeven verschijnselen onmiskenbaar op eenheidsbetrekkingen tusschen de daaraan te gronde liggende werkelijkheden terugwijzen, trachten wetenschap en philosophie deze te leeren kennen en begrijpen. Verder bestaan natuurlijk, naast de theoretische, nog vele andere (hedonistische, moreele, aesthetische...) behoeften en wenschen, en het is zeer mogelijk, dat voor sommige van deze niet de eenheidsbetrekkingen, maar de verschillen van de grootste beteekenis zijn. Maar voorzoover wij kennis en inzicht verlangen, zijn het uit den aard der zaak de gegeven eenheidsbetrekkingen, waarvoor wij ons, omdat zij den weg wijzen tot het vinden van verborgen samenhangen, in de eerste plaats interesseeren.

Afsluitende komt het mij voor, dat het door den heer Grünbaum over de philosophie als theoretische wetenschap uitgesproken doodvonnis in aanmerking komt voor revisie. Ongetwijfeld kan de inhoud onzer philosophische overtuigingen in hooge mate door onze stemmingen en wenschen worden beïnvloed; in hoogere mate dan die onzer natuurwetenschappelijke of philologische opvattingen, omdat bij de laatste de gemoedelijke partijname zwakker, en het voor de contrôle der uitkomsten beschikbare feitenmateriaal volledіger pleegt te zijn. Maar de philosophie heeft nu eenmaal een taak te vervullen, die geene enkele bijzondere wetenschap van haar kan overnemen: de taak om een antwoord te vinden op de algemeene vragen, die betrekking hebben op de objecten van alle bijzondere wetenschappen te zamen. Voor de vervulling van die taak staan haar in beginsel dezelfde methoden ten dienste, die door de bijzondere wetenschappen, door elke daarvan op haar eigen gebied, worden toegepast. Om voor het ruimere gebied uitkomsten te verkrijgen, even algemeen evident als die, welke voor de engere zijn bereikt, zullen de philosophen dikwijls moeten wachten op gegevens, die door de beoefenaars der bijzondere wetenschappen worden verzameld; maar zij zullen er zich van meet af op moeten toeleggen te doen, wat ook door den heer Grünbaum als het streven dier bijzondere wetenschappen wordt gewaardeerd: ‘die subjektiven menschlichen Faktoren, den Einfluss der Auffassungsweise, der persönlichen Stellungnahme, der Hoffnungen und Erwartungen auf die Erkenntnis der Realität auszuschliessen’ (bl. 34-35). Dit zal den een meer moeite kosten dan den ander, maar allen kunnen zich voornemen, er hun uiterste best voor te doen. Er bestaat niet de minste reden om aan te nemen, dat op philosophisch gebied dit streven van te voren tot volstrekte mislukking gedoemd zou zijn; nog bedenkelijker evenwel is het, van den onderstelden nood een deugd te maken en de philosophen aan te schrijven, zich bij hun arbeid alleen om de stichtelijke werking, niet om de waarheid hunner denkbeelden te bekommeren.

Ten slotte zou ik dan nog even willen stilstaan bij een enkel van de bezwaren, die door den heer Grünbaum meer in het

bijzonder tegen het psychisch monisme worden aangevoerd. In zekeren zin is dit een oratio pro domo; ik zou er evenwel den lezer niet mede lastig vallen, wanneer niet ook hierbij algemeenere vragen naar voren kwamen.

Van die algemeenere vragen is wel de belangrijkste die naar aard en omvang van *het gegevene*, dat als zoodanig het noodzakelijke uitgangspunt vormt voor alle speciaalwetenschappelijke of philosophische oordeelen over de werkelijkheid. Het behoort tot de geliefkoosde stellingen van den heer Grünbaum, dat in hetgeen een philosoof als gegeven erkent, de geheele verdere inhoud van zijn systeem reeds volledig ligt opgesloten. Men zou deze meening kunnen opvatten als een hulde aan de logische consequentie der philosophen, inzoover elke correcte conclusie opgesloten moet liggen in de laatste premissen, waaruit zij is afgeleid. Maar de bedoeling is natuurlijk eene andere: de philosoof wenscht een bepaald resultaat, richt van te voren (zij het ook onbewust) zijn voorstelling van de gegevens daarop in, en haalt dan ten slotte uit die voorstelling het gewenschte resultaat voor den dag. En deze stand van zaken wordt dan nader aan het psychisch monisme gedemonstreerd. Dit psychisch monisme gaat (althans in den vorm, waarin het door schrijver dezes is ontwikkeld) uit van de stelling, dat in laatste instantie aan ieder alleen zijn eigen bewustzijnsinhouden (waartoe natuurlijk ook zijn gewaarwordingen en waarnemingen behooren) direct gegeven zijn; en de heer Grünbaum tracht diensvolgens aan te toonen, vooreerst, dat in die stelling de geheele theorie reeds wordt voorondersteld, en vervolgens, dat de stelling zelve als onjuist moet worden verworpen.

De eerste van deze beide meeningen kan moeilijk op iets anders dan op misverstand berusten. Door de stelling, dat mij alleen mijn eigen bewustzijnsinhouden gegeven zijn, wordt klaarblijkelijk *niet* gepraejudicieerd over de vraag, of er buiten die mij gegeven bewustzijnsinhouden nog méér in werkelijkheid bestaat, en evenmin over de andere, of dat meerdere ook weer als (mij niet gegeven) bewustzijnsinhouden, dan wel als iets anders (b.v. iets bloot stoffelijks) gedacht moet worden. Die stelling laat dus *evenzeer* plaats voor solipsistische, materialistische, spinozistische en dualistische opvattingen van de buitenwereld als voor de psychomo-

nistische, waartoe eerst een verder omstandig onderzoek van de beschikbare ervaringsgegevens mij, stap voor stap, heeft geleid. En inderdaad had reeds het feit, dat dezelfde man (Descartes), die het eerst de stelling van het alleen-gegevenzijn van bewustzijnsinhouden in het middelpunt der philosophie heeft geplaatst, tevens de grondlegger is geweest van het allerradicaalste dualisme, den heer Grünbaum tot eenigen twijfel aan de juistheid zijner bewering kunnen stemmen. Wat hij voor deze bewering aanvoert (bl. 100-103), is mij, eerlijk gezegd, niet geheel duidelijk geworden[1)], maar ik geloof, dat het neerkomt op het volgende: de lichamen der buitenwereld zijn ons even direct gegeven als b.v. onze gedachten en stemmingen (een opvatting van den schrijver waarop wij zoo aanstonds terugkomen); worden nu deze gegevens met de andere onder den term 'bewustzijnsinhouden' samengevat, dan is daarmede van te voren *zoowel* de buitenwereld als de gedachten en stemmingen, dus *alle* werkelijkheid, tot bewustzijnsinhoud verklaard, dus de slotsom van het psychisch monisme geanticipeerd. Is dit inderdaad de bedoeling, dan ligt het misverstand open vóór ons: immers de psychomonist denkt zich de buitenwereld juist *niet* als opgebouwd uit de *hem in de waarneming gegeven* stoffelijke lichamen, maar als een veelheid van psychische processen, die hem *evenmin direct gegeven* zijn als de bewustzijnsinhouden van andere menschen en dieren, maar tot wier bestaan hij concludeert op soortgelijke, alleen wat gecompliceerder gronden, als die ons allen tot het aannemen van deze laatste bewustzijnsinhouden aanleiding geven. Hoe evenwel dit misverstand ontstaan zou kunnen zijn, blijft mij een raadsel.

Van grooter beteekenis schijnt mij het *tweede punt:* de bestrijding door den heer Grünbaum van de betrokken grondstelling zelve, waaraan door hem drie hoofdstukken (bl. 65-97) worden gewijd. Bij deze bestrijding worden de volgende overwegingen door hem naar voren gebracht. Stellen wij ons

1) De moeilijkheid ligt in de vraag, of de schrijver met de hier telkens terugkeerende woorden 'der Gegenstand', 'das Erscheinende' en dgl. *den inhoud of het voorwerp* der waarneming bedoelt: derhalve het gekleurde ruimtelijke beeld, dat den waarnemer voor den geest staat, of wel het buiten zijn bewustzijn bestaande stuk werkelijkheid, door welks inwerking op zijn zintuig dat beeld te voorschijn wordt geroepen.

op het standpunt der zuivere, nog niet met behulp van philosophische begrippen omgewerkte ervaring, dan vinden wij, dat daarin, naast den bewustzijnsinhoud, maar even onmiddellijk als deze, ook de dingen van de buitenwereld gegeven zijn: gegeven derhalve niet *in* -, maar *aan* het bewustzijn. Aan het bestaan van die dingen wordt niet geloofd, tot dat bestaan wordt niet geconcludeerd, maar het is in de waarneming zelve begrepen. Voert men hiertegen aan, dat de waarneming van die dingen toch uit de enkele gewaarwordingen, dus uit elementaire bewustzijnsverschijnselen, is opgebouwd, dan wordt dit door den schrijver met beslistheid ontkend. Wat wij gewaarwordingen noemen, is een abstractieproduct; gewaarwordingsqualiteiten zijn ons nooit geïsoleerd, maar alleen aan de waargenomen dingen gegeven. Wij komen niet door bijeenvoeging van gegeven gewaarwordingen tot de voorstelling van dingen, maar omgekeerd door de ontleding der gegeven dingwaarnemingen tot het begrip van gewaarwordingen. Dat er evenwel aan dit begrip iets reëels in ons bewustzijn zou beantwoorden, blijft geheel onzeker. En zoo is dan onze kennis van de buitenwereld geheel onafhankelijk van alle bewustzijnsgegevens tot stand gekomen.

Ik begin met een enkele opmerking naar aanleiding van het laatste gedeelte van dit betoog, dat betrekking heeft op de verhoudingen tusschen gewaarwordingen en waarnemingen. Zouden wij hier niet weer te maken hebben met een uitvloeisel van den anti-analytischen geest des tijds? Ongetwijfeld is juist, dat wij bij de waarneming van een of ander ding ons niet afzonderlijk rekenschap plegen te geven van de gewaarwordingsqualiteiten, die wij aan dat ding kunnen opmerken; als ook, dat wij ons geen tijd uit ons leven herinneren, waarin wij alleen over losse gewaarwordingen zouden hebben beschikt, om daaruit dan later waarnemingen op te bouwen. Maar evenmin geeft iemand, die op het eerste gezicht constateert, dat een ander bedroefd of boos is, of dat van twee ongelijk ver verwijderde menschen de een groot is en de ander klein, zich rekenschap van de gegevens, waarop zijn schatting van werkelijke grootten of zijn interpretatie van uitdrukkingsverschijnselen berust; en ook deze zal nauwlijks gelooven dat er een tijd is geweest, waarin dezelfde gegevens hem niet tot een oordeel over werkelijke grootte of gemoedsstemming in

staat gesteld zouden hebben. Trouwens in het algemeen weten wij, dat vrijwel alles, wat wij in onze vroegste kinderjaren hebben beleefd, later geheel uit onze herinnering pleegt te zijn uitgewischt. Bedenken wij nu verder, dat geïsoleerde gewaarwordingen (b.v. een zich opdringende reuk- of geluidswaarwording, die wij niet thuis kunnen brengen) ons wel degelijk gegeven kunnen zijn; dat bij het wegvallen of veranderen van bepaalde gewaarwordingen ook de inhoud der waarneming zich wijzigt; en dat bij geopereerde blindgeborenen zich het geleidelijk ontstaan van waarnemingen naar aanleiding der nieuw toegevoerde gewaarwordingen stap voor stap laat vervolgen, dan bestaat er zeker geen reden om de oude leer, dat onze waarnemingen, al worden daarin aan de gewaarwordingen nog belangrijke elementen toegevoegd, toch door die gewaarwordingen in het leven worden geroepen, lichtvaardig op te geven.

Evenwel, dit is een interne aangelegenheid van de psychologie, en heeft ten slotte niets te maken met ons tegenwoordig probleem. Ook wanneer, zooals de heer Grünbaum meent, onze waarnemingen kant en klaar op den uitwendigen prikkel te voorschijn sprongen, zou daarmede de stelling, dat al het gegevene bewustzijnsinhoud is, nog allerminst zijn weerlegd. Want *ook die waarnemingen zijn ons alleen als bewustzijnsinhouden gegeven*. Juist dit wordt evenwel door den heer Grünbaum (in het eerste gedeelte van zijn bewijsvoering) ontkend: hij meent, *dat ons in de waarnemingen niet alleen bewustzijnsinhouden, maar ook de buiten ons bewustzijn bestaande dingen, waarop die waarnemingen betrekking hebben, onmiddellijk gegeven zijn*. Op dit strijdpunt zal zich dus thans ons onderzoek hebben te richten.

Ik zal mij daarbij in hoofdzaak kunnen bepalen tot het reproduceeren van argumenten, die ik reeds vroeger tegen soortgelijke opvattingen van Külpe heb te berde gebracht[1)]. Het komt hier, dunkt mij, vóór alles aan op het uitsluiten van misverstand. Ongetwijfeld ziet de naar gegevens zoekende philosoof, zoovaak hij zijn oogen opent, de dingen buiten zich, dat wil zeggen buiten zijn eigen lichaam in de ruimte; maar

1) Zie mijn Einführung in die Metaphysik, 3. Auflage, Leipzig 1921, bl. 32-34.

men heeft te onderscheiden tusschen *waargenomenworden buiten het eigen lichaam* en *bestaan buiten het eigen bewustzijn*. Ook van het stuk ruimte dat hij overziet, en van de dingen (zijn eigen lichaam inbegrepen), die hij daarin waarneemt, *is zich de waarnemer toch bewust*, en meer dan dit wordt met de uitspraak, dat zij hem als bewustzijnsinhouden gegeven zijn, inderdaad niet bedoeld. Zegt nu de heer Grünbaum, dat de dingen niet in, maar aan het bewustzijn gegeven zijn, dan kan dit laatste toch slechts beteekenen, dat de buiten het bewustzijn bestaande dingen zich aan het bewustzijn kenbaar maken, derhalve daarin een verandering teweeg brengen, en dan is toch weer alleen die verandering, n.l. het optreden der waarneming *in* het bewustzijn, onmiddellijk gegeven. Bij deze waarneming kan (en zal in den regel) zich de gedachte aansluiten, dat eene daaraan te gronde liggende en daarmede meer of minder overeenstemmende werkelijkheid buiten het bewustzijn bestaat; deze gedachte kan evenwel (zooals bij den droom en de hallucinatie het geval is) later op grond van andere gegevens als onjuist worden erkend, waaruit zonder meer reeds blijkt, *dat zij niet op iets onmiddellijk gegevens betrekking heeft*. Want de evidentie van het onmiddellijk gegevene als zoodanig is uit den aard der zaak onherroepelijk. Daarom kunnen wij, als wij in den droom bepaalde waarnemingen hebben gehad, naderhand nooit met recht ontkennen, dàt wij die waarnemingen gehad hebben, en ook niet, dat wij ze in den droom als teekens voor de aanwezigheid van menschen of dingen buiten ons hebben opgevat; maar van deze menschen of dingen zelve zien wij, zoodra wij ontwaakt zijn, in, dat zij niet werkelijk hebben bestaan. Dus kan hun werkelijk bestaan ook in den droom niet gegeven, maar alleen (en hier ten onrechte) geconcludeerd zijn geweest. En daar wij in het wakende leven over geheel gelijksoortige waarnemingsindrukken beschikken als in den droom, kan ook hier de opvatting van die indrukken als teekens voor het bestaan van werkelijke dingen daarbuiten moeilijk iets anders dan een conclusie zijn. - Door den heer Grünbaum wordt er de nadruk op gelegd, dat blijkens de directe zelfwaarneming de waarnemingsobjecten door ons niet als bewustzijnsinhouden in welken zin des woords ook, maar zeer bepaaldelijk *als* iets objectiefs beleefd worden (bl. 68); en hij heeft daarin ongetwijfeld in zoo ver gelijk, dat wij bij

de waarneming dadelijk aan verhoudingen in de buitenwereld denken, en ons geen rekenschap geven van de bewuste gegevens, op grond waarvan wij die verhoudingen aannemen. Maar geheel hetzelfde is ook bij de boven besproken schatting van werkelijke grootten en herkenning van gemoedsbewegingen het geval, en toch zal ook de heer Grünbaum toegeven, dat wij hiertoe slechts op grond van geheel anderssoortige gegevens (schijnbare grootte, afstandsschatting en dgl., houding en gelaatsuitdrukking), die wij in verband met vroegere ervaringen interpreteeren, kunnen geraken. Het is nu eenmaal zoo gesteld, dat denkprocessen, die wij ieder oogenblik voltrekken, ten slotte bijna geen tijd meer kosten en onbewust, althans onopgemerkt verloopen. Daaruit laat zich ook een ander feit verklaren, waarop de schrijver (bl. 76) de aandacht vestigt: dat n.l. reeds de enkele waarneming op zichzelve, los van alles daarbuiten, zekerheid verschaft aangaande het bestaan van een daaraan beantwoordend object, terwijl daarentegen de slotsom eener redeneering eerst evident wordt, wanneer de geheele daartoe leidende reeks van argumenten is uitgerold. Maar deze reeks bestaat hier slechts uit den onmiddellijk gegeven waarnemingsinhoud verbonden met de duurzame nawerking van tallooze vroegere ervaringen, zoodat het geen wonder is wanneer het proces automatisch verloopt; inderdaad laten zich, zooals vroeger in een ander verband werd opgemerkt, bij pas geopereerde, van die ervaringen nog verstoken blindgeborenen de enkele schakels van den keten gemakkelijk vervolgen. - Evenwel: al deze zich langs den omtrek bewegende gronden en tegengronden brengen het gevaar met zich, dat zij de zaak gecompliceerder doen schijnen dan zij werkelijk is; het centrale punt blijft voor mij het onmiddellijke inzicht, dat iets, hetwelk *buiten* een bepaald bewustzijn bestaat, zich op geene andere wijze aan dat bewustzijn kenbaar kan maken, dan door *in* dat bewustzijn eene verandering te voorschijn te roepen.

De verdere beschouwingen van den heer Grünbaum betreffen voor een deel vragen van meer specialen aard, en richten zich voor een ander deel uitsluitend tegen philosophische stelsels, die het niet op mijn weg ligt te verdedigen. Ik zal dus daarover niet spreken, maar er mij toe bepalen, de drie belangrijkste van de door hem in discussie gebrachte vragen,

die naar de eigenlijke motieven der verschillende wereldbeschouwingen, het goed recht eener theoretische philosophie en de laatste grondslagen van alle speciaalwetenschappelijke of philosophische kennis, nog eenmaal onder de aandacht van den belangstellenden lezer te hebben gebracht.

G. HEYMANS.

Oost en west.

De Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers heeft een uitgavenserie betreffende religieus-socialistische vragen[1)] geopend met twee voortreffelijke boekjes: de ‘Religieuse Vraag’ geschreven door W. Banning, en ‘Maatschappelijke en Geestelijke Krachten’, geschreven door H.A. Brinkhorst. Beide geschriften gaan uit van eenzelfde gedachte, die daarna door de schrijvers als toets voor de verschillende onderwerpen, die hen bezighouden, worden gebruikt. Uit het boekje van Banning citeer ik het volgende:

‘Religie is daar, waar de verering is voor en de gehoorzaamheid aan het Waardescheppend Leven, dat mens en mensheid en het Al opwaarts stuwt in een groei tot volkomenheid. Dit Waarde-scheppend Leven noemen wij God’. (blz. 23). Op vele andere plaatsen nog spreekt hij over dit Waarde-scheppend Leven, ‘van de groei van God door mensenharten en mensengeschiedenis heen’, van den ‘in mens en wereld groeienden, zich bevrijdenden God’, (blz. 36). Vanuit deze gedachte bespreekt hij dan de vernieuwing en tragiek van den ondergang, de religieuse persoonlijkheid en de religieuse gemeenschap.

Brinkhorst formuleert zijn grondgedachte als volgt:

‘De scheppende God uit het Oude Testament heeft voor den nieuwen mensch zijn waarde verloren, en heeft plaats gemaakt voor een God, die wordende is. Men wil niet meer weten van een Vader die in de hemelen is, van een Heer die ver boven de natuur en menschheid troont, maar aanvaardt als hoogste Beginsel: de groeiende en omhoog-willende kracht in leven, wereld en kosmos.

1) Bij van Loghum Slaterus en Visser te Arnhem.

Dit is wel het meest karakteristieke in de moderne Godsvoorstelling, dat men zich God niet denkt in een toestand van rust, maar in een toestand van voortbeweging en vervolmaking; dat Hij gezien wordt als een altijdscheppende kracht die in aldoor hooger levensvormen tot hooger bewustzijn komt, als het groote doelstreven, om uit het laagste het hoogste voort te brengen', (blz. 58).

In beide geschriften is zeer veel goeds op te merken, en ongetwijfeld zijn zij belangrijke bijdragen voor een allengs zich vormende nieuwe of zich vernieuwende religie. Maar desondanks is er een leemte. Immers de schrijvers vergeten te spreken over, noch geven blijk van eenigen invloed van het Oosten, een gemis, dat zij deelen met verreweg de meesten die schrijven, spreken of denken over: 'de religieuse gemeenschap der toekomst' of over 'den nieuwen mensch'. Wanneer bv. Banning in den aanvang spreekt over 'de nieuwe waarden die, eenmaal samengebonden, een nieuwe religieuse levenswaarheid kunnen vormen', dan bespreekt hij als verschillende gedachtenlijnen, die nog door de moderne wereld heengaan, de renaissance, het pantheïsme, de wijsbegeerte van Kant, het pessimisme, de ontwikkeling der maatschappij en de socialistische gedachtenwereld, doch laat het Oosten terzijde. En dat is niet juist, daar zijn invloed reeds groot en nog toenemende is, een feit dat als element van 'een nieuwe religieuse levenswaarheid' van overgroot belang zal zijn, zooals ik hoop te zullen aantoonen. Waar beide boekjes bouwsteenen voor een nieuwe cultuur bevatten, maar anderzijds symptomen zijn van in velen levende gevoelens (het denkbeeld van den wordenden God is reeds meermalen geuit) is het een leemte, dat het geheele Oosten wordt voorbij gezien.

Nu is dat wel eenigszins te verklaren. Immers tot slechts eenige tientallen jaren geleden bestonden er tusschen West en Oost slechts handelsrelaties. Zeker, Goethe had veel bewondering voor de toen bekende Oostersche literatuur (o.a. Kalidasa's Sakuntala). Schopenhauer werd zelfs sterk beïnvloed door de Oepanishads, maar dergelijke feiten bleven uitzonderingen. Eerst sedert betrekkelijk korten tijd is de invloed van het Oosten wassende. Vooral de theosofie vormt hiervoor het sterkste element, maar ook kleinere stroomingen als het Soefisme en de anthroposofie, dichters als Rabindranath

Tagore, kenners van het Oosten als Keyserling en Henri Borel, leeraars als Sadhoe Soendar Singh, en ook niet te vergeten de kunsthandel, die de vereering voor Oostersche schoonheid tot een mode heeft opgezweept, brengen de cultuur van het Oosten naderbij, een omstandigheid waarbij ook de verbetering en versnelling der verkeersmiddelen een rol spelen. Terwijl Japan politiek en economisch tot een wereldmacht is uitgedijd, worden de cultureel zooveel hooger staande volken van China en de drie Indiën door de Westerlingen niet meer, gelijk vroeger, alleen als uitbuitings-objecten beschouwd, maar wordt het besef steeds levendiger, dat zich hier een beschaving openbaart, die gelijk is aan, zoo niet hooger is dan de onze. De tijd dat een beroemd Sinoloog, zoo beroemd dat hij vanuit Nederland naar Berlijn werd beroepen, het Taoïsme een barbaarsch systeem van bijgeloof kon noemen, ligt achter ons.

Het wordt daarom tijd, dat men zich van het verschil tusschen Oost en West meer rekenschap geeft, teneinde hierdoor te scherper de waarde van dezen invloed te kurmen vaststellen. Dit is van belang voor eigen levens- en wereldbeschouwing, maar ook voor den opbouw van een nieuwe gedachtenwereld, van een nieuwe cultuur.

Hoewel de volkeren, waaruit de beide groepen bestaan, onderling groote verschillen vertoonen (men denke aan de Amerikanen tegenover de Italianen, aan Chineezen tegenover Hindoes), zoo hebben toch de volken van elke groep gemeenschappelijke karaktertrekken, die hen tezamen van de andere groep onderscheiden. Zeer zeker zijn er volken, die een overgangstype vormen. Zoo hebben Arabieren en Turken veel Oostersche karaktertrekken, en zijn de Japanners in vele dingen aan de blanken verwant. Om duidelijk te zijn, is het echter zaak het onderscheid zoo scherp mogelijk te zien.

In het algemeen dan kan dit onderscheid worden gekarakteriseerd als het ondersdheid tusschen activiteit en passiviteit. De Oosterling, met name de Indiër, is meer geneigd tot rust, tot beschouwen, tot droomen. Hij is niet als de Westerling de mensch van de daad, van de realiteit. Zijn energie is minder gericht op dingen van het uitwendige leven. Zijn willen en denken is overwoekerd door het droomen. Dat wat is, ver-

schijnt den Oosterling waardeloos tegenover de randversieringen waarin zijn verbeelding het vat, en die beelden van zijn fantasie woekeren in tropische weelde. Hem blijft de ware wereld, de werkelijkheid, onbekend, Maya, gesluierd door zijn droomen. Hij vertrouwt zich niet toe aan de onbekende buitenwereld die hij niet beheerschen kan. De blanke mensch daarentegen is de mensch van de realiteit, een omstandigheid die hem tot het voorbijzien van al het andere dan die werkelijkheid kan leiden en dus tot materialisme kan voeren, maar anderzijds ook in hem de begeerte kan wekken, die realiteit om te vormen tot een meer zuivere afspieging van de in hem wonende idee, een omstandigheid die hem dus ook tot idealisme kan leiden. Dit materialisme en dit idealisme zijn den typischen Oosterling onbekend, daar hij de gescheidenheid van persoonlijkheid en buitenwereld niet aanvaardt.

De waarheid van het gestelde, dat de mate van werkelijkheidszin, en dus het onderscheid tusschen actief en passief, het verschil tusschen de beide menschheidsgroepen weergeeft, dient thans te worden getoetst aan de belangrijkste geestelijke verschijnselen.

Allereerst is het door zijn meerdere werkelijkheidszin en daadkracht te verklaren dat het Westen het Oosten heeft ontdekt en niet omgekeerd. Het is geen toeval dat de ontdekkingsreizen van het blanke ras uitgingen. Het Oosten kan geen Herodotus, Marco Polo en Columbus aanwijzen, noch wereldomzeilende volkeren als de Portugeezen, de Engelschen en de Hollanders. Het Oosten was de schoone slaapster, die door den Westerschen prins moest worden gewekt. Door dit karakterverschil is het Oosten dan ook in de macht van den Westerling gekomen. Deze echter gebruikte die macht alleen met economische oogmerken, doch bracht daarentegen in die verre landen het begrip der vrijheid. In zijn koloniën verbrak hij het despotisme, en daarbuiten was het door zijn invloed dat andere staatsvormen in het leven werden geroepen. De republikeinsche idee (China) en het parlementarisme (Japan) zijn van Westerschen oorsprong. Zoo blijkt het verschil zich ook op staatkundig terrein te handhaven, waar de vrijheid immers activiteit van den geest vooronderstelt, het despotisme daarentegen passiviteit, zoo van den onderdrukte, als van den aan zijn onbeheerschte neigingen toege-

venden tyran. Typeerend is ook een figuur als van Mahatma Gandhi, die geen gewelddadig verzet tegen de Engelsche overheersching predikt, doch de non-coöperation, het nietdoen, de passieve weerstand.

Deze zucht naar daden, dit verlangen tot expansiviteit uit zich bij den Westerling op wetenschappelijk gebied in de begeerte de natuur te doorgronden. Bijna alle ontdekkingen op medisch, chemisch, natuurkundig, technisch terrein zijn van blanken afkomstig.

En zou het toeval zijn, dat de cultuurgeschiedenis der Westerlingen stroomend is, zich in groote golvingen verplaatsend van Babylon, Egypte, Griekenland, Rome naar het Westen, terwijl die der Oosterlingen aan haar bakermat gebonden bleef? De beschaving der Aziaten heeft nu als voor tallooze eeuwen terug, haar zetel voornamelijk in Indië en in China.

Ook de Oostersche kunst kent in haar verschillende uitingen niet die ontwikkeling, die ontplooiïng, als de Westersche. Het zou te ver voeren het aangeduide verschil, zoowel in de ontwikkeling der kunsten in het algemeen als in elken kunstvorm afzonderlijk, na te speuren. Ik meen mij daarom te mogen bepalen tot de muziek, immers wel de kunst waar het stoffelijke tot een minimum is teruggebracht. De muziek produceert niet een stoffelijk voorwerp zooals de architectuur en de beeldbouwkunst, noch geeft zij de afbeelding van stoffelijke zaken weer, zooals de schilderkunst, maar zij wordt alleen door middel van materieele dingen voortgebracht, zoodat de geest zich hier directer kan uiten, minder belemmerd door stoffelijkheden dan bij de andere vormen van kunst. De Westersche muziek dan geeft een opeenvolging van gemoedstoestanden van des componisten persoonlijkheid, een ontwikkeling van thema's, zoodat elke goede compositie als een afzonderlijk geestesproduct één geheel vormt, af is, met in zichzelf een stellen, ontwikkelen en oplossen van bepaalde psychische toestanden in den componist. Geheel anders is de Oostersche muziek, althans de mij bekende der Hindoes en der Javanen. Van ontwikkeling van een thema is geen sprake, zoodat een compositie dan ook eigenlijk geen begin en geen einde heeft. De meeste composities bestaan daarom slechts uit enkele tonen, in eentonig schijnende regelmaat

herhaald; ja, er zijn mantrams, die slechts uit één toon bestaan, met wisselenden tijdsduur en kracht. Voorts is er evenmin sprake van een individueele uiting; de muziek heeft meer een onpersoonlijk cachet. Dààr dus geen tragische conflicten, daar geen uitbarstingen van smart of jubel van zondoorlichte vreugde, daar geen stijging tot vergeestelijkte kosmische kracht; maar de stille, droomende, passieve overgave. Zij heeft geen wijde oppervlakte van vele tonen noodig. Haar waarde ligt in de zuivere intensiteit. Zij spreekt van het Eene, dat het innerlijkste wezen aller veelheid is. Zooals soms in den sterdoorstraalden nacht even een luwe wind naderzweeft door de ritselende bladeren en dan weder wegsterft in de donzen duisternis, zoo komt de muziek van Hindoes en Javanen uit-, en verdwijnt weder in de stilte. Bij ons is de muziek zeer zeker de uiting van een strevenden, ginds van een beschouwenden geest.

Het onderscheid tusschen Westersche en Oostersche wijsbegeerte is ook weder in de kern hetzelfde. De Westersche wijsgeer is analytisch. Hij stelt eerst de waarde van verschillende begrippen vast, hij stelt het probleem en speurt dit in onderdeden na. Eerst daarna komt hij tot de synthese. Hij bouwt moeizaam een stelsel op, als een toren, in strenge mathematische logica. De Oostersche wijsgeer daarentegen ontleedt niet, doch kent slechts de synthese. Zijn denken is minder scherp van zijn gevoel en zijn religie gescheiden. Hij spreekt reeds terstond zijn overtuiging uit, een religieuse meening, die hij omspint met wonderschoone gedachten, die echter dikwijls weinig samenhang en schier nooit een logische ontwikkeling vertoonen. De Oostersche wijsbegeerte vooronderstelt intuïtie, de Westersche philosophie logica. Het Westen kent wijsgeeren, doch het Oosten kent wijzen.

Nu is er in de belangrijkste Oostersche religieus-wijsgeerige leeringen een gemeenschappelijke karaktertrek, die te vinden is zoowel in het Boeddhisme als in het Brahmanisme als in het Chineesche Taoïsme (het Confucianisme is meer een zedeleer). Deze leeren alle dat er een centraal levensbeginsel en levensdoel is, de groote Eenheid in de veelheid der dingen. Dit kan de religieuse Westerling ook onderschrijven. Maar, zegt de Oosterling, liefde, schoonheid, smart en geluk zijn slechts betrekkelijkheden, die ons belemmeren het absolute

te doorleven, een te worden met het Al. Zij zijn gewaarwordingen die daarom bestreden moeten worden of op zijn minst met onverschilligheid moeten worden behandeld.

Het Boeddhisme leert ‘dat alles wat veranderlijk en eindig is, als kwaad, en het onveranderlijke en algemeene als goed is te beschouwen’. (Kern-Mannoury, het Boeddhisme, blz. 59). Het onbestendige zooals bv. schoonheid en geluk, is lijden. De Bhagavad-Gita, het heilige boek der Brahmanen, eischt dat men moet hebben ‘geen gehechtheid, geen opgaan in zoon, echtgenoot, huis enz. en steeds gelijkmoedigheid in gewenschte en ongewenschte wisselvalligheden’ (vertaling Boissevain XIII 9). ‘Indien hem, terwijl hij in zichzelve vast staat, vreugde en leed hetzelfde zijn, een aardkluit, steen en goud hetzelfde zijn, indien hij lief en leed gelijk opneemt, en hij standvastig blijft terwijl hij blaam en lof over zichzelf gelijk opneemt, is hij geschikt om God te worden’. (XIV 24-26).

Lao-Tsze leerde in zijn Tao-Teh-King dat wie niet weet wat eeuwigdurend is, zich ophoudt met voorbijgaande verschijningen en leeft van sterfelijke gevoelens, die hem ongelukkig maken omdat zij niet werkelijk zijn. ‘Te weten wat eeuwigdurend is, heet verlicht te zijn. Niet te weten wat eeuwigdurend is, heet eigen ellende bewerken’ (XVI). Is het wonder dat zijn commentator Tschuang-Tsze, die 2½ eeuw na hem leefde (± 350 voor Christus) naast zijn gestorven vrouw lustig op een klinkende schaal zat te slaan? ‘Zij bestond reeds’, verklaarde hij, ‘voor zij geboren was, zonder vorm, zonder wezen. Toen ontstond in het oerwezen een verandering, de geest werd wezen, het wezen vorm, de vorm kwam tot geboorte. Nu is wederom een verandering geschied en is zij dood. Thans slaapt zij rustig in het Groote Huis. Moet ik dan klagen en weenen?’ (Reden und Gleichnisse des Tschuang-Tsze blz. 62).

In de Kathaka-Oepanishad bv. lees ik (Deussen blz. 287):

‘Als alle aandoeningen verdwijnen die nestelen in des menschen hart, dan wordt de sterfelijke onsterfelijk en erlangt reeds hier het Brahman. Als alle banden, die het menschelijk hart aan de niet-werkelijke dingen verbinden breken, dan wordt de sterfelijke onsterfelijk’.

Henri Borel schrijft in ‘de Geest van China’ blz. 36:

‘Choeng is dus het einde van het Pad, het einde van Tao, dat waartoe Tao leidt en waarna alle menschelijke aandoeningen, vreugde, toorn, geluk, smart, zwijgen en ophouden, als de groote Rust is binnengetreden. De concentratie in het van den Hemel gegeven zelf, het vrij worden van aandoeningen en hartstochten, den geest geconcentreerd in het Hemelsche; het inwendige, spiritueele leven, vrij van de uitwendige verschijnselen, dit alles zou voor een Brahmaan en een Boeddhist volkomen begrijpelijk zijn’.

Zoo ziet dus ook Borel hierin een eenheid van opvatting in alle groote Oostersche godsdiensten. Zulk een streven naar onaandoenlijkheid is het Westen (de mystici uitgezonderd) vreemd. Het geluk wordt hier, anders dan ginds, gaarne aanvaard. En wat de smart aangaat, is den Westerling de taak opgelegd, niet om haar te ontkennen, zooals de Oosterling doet, maar om haar te ontvangen, te bestrijden en te overwinnen.

De Rust is het uiteindelijke doel van den Oosterling. Handelen wordt daarom lager gesteld dan niet-handelen. Zoo zegt de Tao-Teh-King: ‘Het zware is de wortel van het lichte; de rust is de overheerder van de beweging. Daarom laat de wijze nooit af van zwaarte en rust’. (XXVI). ‘De hoogste deugd is Wu-Wei (niet-doen). De lagere deugd is Wei (doen)’. XXXVIII.

Wanneer wij nu onze aandacht wenden naar den godsdienst van het Westen, het Christendom, dan rijst allereerst de vraag waarom dit uit zijn geboorteland, wel den weg naar het Westen, maar niet naar het Oosten heeft gevonden. Er zijn geografische oorzaken, zeker. Immers de landen die den brug naar het Oosten vormden, Babylon en Assyrië, waren destijds reeds tot woestenijen geworden. Ook kan er op gewezen worden, dat Rome toenmaals het krachtige beschavingscentrum was, terwijl Griekenland nog op zijn nabloei teerde (Egypte was reeds dood), zoodat de apostelen, met name de heidenapostel Paulus, als vanzelf hun gedachten en hun bekeeringsverlangens naar die beide volken richtten. Toch ligt dunkt me, de eigenlijke psychologische oorzaak dieper, en is deze, dat zij intuïtief gevoelden dat het Christendom, ontstaan uit den Westerschen Geest, slechts in dezen zijn klankbord zou vinden. Want het Christendom is wel typisch een uiting van Westersche mentaliteit. Wanneer het wordt ontdaan van zijn dogmatische om-

hulselen, die meerendeels na het sterven van Christus zijn ontstaan, dan moet als zijn kern de liefde worden genoemd. Onder liefde nu kan eenerzijds worden verstaan het besef van eenheid met het object van liefde, maar anderzijds ook de begeerte om uiting te geven aan dat besef. Hare naar binnengekeerde zijde is eenheidsbesef, de naar buiten toegewende zijde is eenheidsdrang. En juist door dat laatste heeft het Christendom in zich een sterk sociaal element. Het komt dan in aanraking met de buitenwereld, de werkelijkheid, waar zooals wij aantoonden, de Oosterling niets van weten wil. Als zoodanig ligt er in het Christendom een grootere stuwkracht, een sterkere dadendrang, een meerdere activiteit besloten, dan in het Boeddhisme en de andere Oostersche religiën.

Nu zal kunnen worden opgemerkt dat bijvoorbeeld het Boeddhisme dan toch wel het medelijden kent. Ongetwijfeld is dit zoo; doch het kent dit slechts als passieve ervaring, die zich niet als bij het Christendom in liefde, als activiteit gezien, omzet. Het Boeddhisme leert dat de kern van het leven lijden is, en wijst den weg aan hoe ieder aan dat lijden kan ontkomen. Het leert den mensch heiligende oefeningen en nadenken over eigen, tekortkomingen en zonden, teneinde te trachten ieder voor zichzelf den goddelijken staat, het Nirwana, te bereiken. Het is een heilsinstituut, dat den menschen persoon voor persoon zijn individueel geluk waarborgt. ‘Oogenschijnlijk zou dit zoeken naar eigen heil tot kras egoïsme leiden. Maar dit geschiedt bij het Boeddhisme om tweeërlei redenen niet. Ten eerste omdat het eigen heil voor den Boeddhist niet de eeuwige gelukzaligheid van het individu beteekent, maar de bevrijding uit de banden der individualiteit, zoodat egoïste wenschen juist een misverstand beteekenen. Dan echter, omdat welwillendheid en medelijden voor den Boeddhist als die deugden gelden, waarvan de uitoefening de bevrijding van het zelf het meest bevordert en bespoedigt’. (Keyserling: Reisdagboek I 53).

Het sterkst komt dit uit in het meest zuivere, zuidelijke Boeddhisme (Ceylon) waarbij ‘elk op zichzelf is aangewezen, elk zijn eigen heiland is’. (Bähler: het Boeddhisme). Maar ook komt dit uit in de artikelen, aangenomen op het congres in 1891, tot vereeniging van de verschillende richtingen in het Boeddhisme. Daarin staat, dat ‘om verlost te

worden van het leed, het noodig is om te ontkomen aan de herhaalde wedergeboorte; om aan deze te ontkomen, is het noodig de begeerte te blusschen, en om dit te doen, moet men de onwetendheid verdrijven'. De verdrijving van onwetendheid nu kan bereikt worden o.m. door de standvastige beoefening van de naastenliefde.

Hieruit blijkt dus, dat deze liefde beoefend wordt om *zelf* bevrijd te worden van het leed en de wedergeboorte. Hierin ligt het essentieele verschil met het Christendom verscholen, het Christendom, dat bij monde van Paulus heeft getuigd: 'de liefde zoekt zichzelf niet'. (1 Kor. 13 vers 15.)

Waar, zooals wij zagen, het Christendom als eenheidsdrang een sterk sociaal element bezit, daar wekt het geen verwondering, dat het socialisme op Westerschen, Christelijken bodem ontstond, en zelfs niet in het Oosten is kunnen ontstaan. Het socialisme immers is in diepste wezen meer dan de omhoogheffing van een onderdrukte klasse; het wil juist de opheffing van alle klassen, om te komen tot de eenheid onder alle menschen; het is dus een uiting van liefde, als eenheidsdrang beschouwd, een activiteit die het Oosten niet kent.

Tegen deze beschouwingen, die met het oog op den noodzakelijkerwijs beknopten omvang van dit artikel, niet veel meer dan aanduidingen konden zijn, zou kunnen worden aangevoerd, dat het Oosten ook een anderen, nog niet besproken belangrijken godsdienst kent, het Mohammedanisme. Leven er niet in Engelsch- en Nederlandsch-Indië millioenen Mohammedanen; vertoonde het bloeitijdperk der Groot-Mogols niet een bij uitstek Mohammedaansche cultuur? En deze lieden zijn toch bekend als fanatici, met een ongehoorden, onstuimigen dadendrang, zoodat bij deze Oosterlingen toch waarlijk van passiviteit geen sprake is. Ik meen hiertegen weder het bekende Reisdagboek van een Philosoof van Herman Keyserling te mogen aanhalen (blz. 273 e.v.), waarin ik tevens een bevestiging vond, van wat ik reeds op verschillend gebied als het kenmerkend onderscheid tusschen Oost en West aantrof.

'De Islam beteekent slechts een afzonderlijke uitdrukking van datgene wat van alle Westersche cultuur geldt: een ge-

keerd zijn naar de wereld en de energie waarmede zij de verschijning vormt. Dit onderscheidt haar ten eenenmale van het oriëntalisme, dat in Indië zijn verst doorgevoerde uitdrukking vindt. Het bewustzijn van den Hindoe is gericht naar het "wezen"; daarom wendt hij den rug toe aan de verschijning. Wanneer hij het individu gering acht, in de praktijk van dit leven te kort schiet, aan aardsch succes, wetenschappelijk inzicht, technisch meesterschap weinig beteekenis hecht, het nirwana nastreeft en ongehoord gespiritualiseerd blijkt, zijn dit evenzoovele uitdrukkingen zijner typische instelling op het leven.

Alle Westerlingen - daartoe ook de Mohammedanen gerekend - zijn geheel anders georiënteerd; hunne typische idealen vinden hunne verst doorgevoerde en tegelijk zinrijkste uitdrukking in de Kristelijke voorstellingen van de oneindige waarde der menschenziel en het gebod het hemelrijk op aarde te verwerkelijken. Mohammedanen zoowel als Kristenen, zien in dit leven het eigenlijke arbeidsveld.

De rust der Mohammedanen is niet die van den passieven (als bij de Hindoes) maar van den in zichzelf geconcentreerden mensch. Het is onze Westersche energie, maar in den vorm van spankracht. - Ja de Islam is een uitdrukking onder andere van den westerschen geest; hij is aan den indischen niet meer verwant dan wij. Hij is voor den Kristen terstond begrijpelijk. Niets is voor een onzer werkelijk vreemd aan de mentaliteit van den Muzelman. Weliswaar ontwikkelt zich de Islam in Indië hoe langer hoe meer in den indischen geest; want op den duur laat het bloed niet met zich spotten'.

(Keyserling: Reisdagboek van een filosoof, blz. 273 e.v.).

Waar ik dus het essentieele verschil tusschen Oost en West als dat tusschen passief en actief meen te mogen karakteriseeren, moet ik hieraan toevoegen, dat de Oostersche passiviteit allerminst werkeloosheid, luiheid beteekent. De Yoga-beoefening (psychische concentratie) der Indiërs, het Wu-Wei der Chineezen, brengt krachten der ziel in werking, waarvan de blanke mensch zich ternauwernood een voorstelling kan vormen. 'Tao is eeuwig Wu-Wei, en toch is er niets, wat Het niet doet' (XXXVII). 'De wijze doet Wu-Wei, werkt aan geen werk' (LXIII). Beter dan van passiviteit zou

dus wellicht kunnen worden gesproken van innerlijke activiteit, waar immers de uitwendige wereld, waarop de Westersche energie meer is gericht, voor den Oosterling weinig of niets beteekent. Deze is niet afgescheiden van zijn ik-heid. Het gevolg hiervan is dat van een individueel bewustzijn minder sprake is dan bij den blanke, die de afgescheidenheid tusschen ik en niet-ik wel aanneemt. Alles ligt buiten het vermogen van den Aziaat, wat een geschakeerd individueel bewustzijn veronderstelt, zoodat van individueele karaktertrekken dan ook minder sprake is. Hij mist derhalve het persoonlijk scheppende, dat onvoorwaardelijk individueel bewustzijn veronderstelt, zooals Keyserling heeft geconstateerd.

Ik ben er mij van bewust, dat zeer vele afwijkingen op den gestelden regel zijn aan te toonen.

Bezit het Westen dan geen mystici, zal men tegenwerpen? En hoe kunt ge den Oosterlingen daadwerkelijke activiteit ontzeggen! Hoe verklaart ge dan figuren als Dschingis-Khan en Tamerlan en de veroveringsoorlogen der Hindoes; hoe figuren als de Boeddhistische zendelingen en Koning Acoka, die aan het Boeddhisme zulk een groote uitbreiding gaven. En Kabir, de 15e eeuwsche mysticus, was waarlijk niet zoo wereldvreemd als gij den Oosterlingen kenschetst, waar hij als handarbeider midden in het leven der realiteit stond. Zeker, deze voorbeelden zijn nog met tallooze te vermeerderen. Maar waar het geldt twee groote menschheidsgroepen tegenover elkaar te stellen, daar meen ik, dat de uitingen en gedragingen van enkelingen mogen worden uitgeschakeld, en alleen de innerlijke geestesstructuur van de groepen of volkeren als geheel moet worden beschouwd.

Om thans tot het uitgangspunt dezer beschouwingen terug te keeren, zien wij, met dit criterium gewapend, dat de geciteerde uitingen wel typisch de uitingen zijn van een Westerschen geest, en als zoodanig dus slechts van betrekkelijke waarheid en waarde. Immers de opvatting van den ‘wordenden God’, een opvatting, die reeds vaker dan alleen bij de in den aanvang genoemde schrijvers tot uiting kwam, past volkomen in de lijn van activiteit, van streven en dadendrang, waar alleen op het worden, het groeien, de ontplooiing van

kosmische krachten wordt gelet, maar niet op de rust, het onbewegelijke evenwicht.

De vraag of dan alleen in dit laatste de kern aller dingen moet worden gezocht, of dus de Oosterlingen dichter bij de bron der waarheid zijn dan wij, kan niet worden beantwoord zonder de lijn der reeds aanvankelijk uitgestippelde gedachte verder door te trekken.

Zooals in 't kort werd aangetoond, kan het verschil tusschen West en Oost worden aangeduid als dat tusschen actief en passief. Het is het verschil tusschen streven en bereiken, worden en zijn, daad en droom, geven en ontvangen, man en vrouw. Want immers is de man in het algemeen de mensch van de activiteit, van de daad, van het geven; de vrouw de mensch van de passiviteit, van den droom, van het ontvangen; zoo op lichamelijk als op geestelijk gebied. Ongetwijfeld is hier sprake van minder of meer, daar de vrouw ook kind van den vader, de man ook kind van de moeder is; evenals de verschillen tusschen den Westerling en den Oosterling ook niet scherp en in alle onderdeelen juist zijn af te bakenen, zooals boven reeds is gezegd.

Wanneer wij zoo de beide belangrijkste groepen der menschheid als man en vrouw mogen zien, dan treft ons de oeroude wijsheid der Chineezen. Een der door Khoeng Foetsze (geb. 551 voor Christus) gecommenteerde overoude heilige geschriften der Chineezen is de I-Ging. De kerngedachte van dit boek, toegeschreven aan een legendarischen keizer die omstreeks 2800 voor Christus leefde en dat als de bron voor de wijsheid van Lao-Tsze en Khoeng Foetsze mag worden beschouwd, is de volgende: Het geheele heelal is samengesteld uit twee polaire principes, beide uit Een, Tai-Gi, gevormd. Deze polariteiten (hemel-aarde, licht-duister, beweging-rust enz.) veroorzaken door combinaties de eindelooze verscheidenheid van alle phenomenen, van alle wezens en alle dingen in het Heelal. Later heeft zich hier een geheel wijsgeerig stelsel, Yang en Yin, uit ontwikkeld. Zoo ook werd Yang het mannelijk, Yin het vrouwelijk principe genoemd, beide door en uit de ongeopenbaarde Eenheid, Tai-Gi, gevormd en dus op mystieke wijze één van oorsprong.

Aldus vormen het Westen en het Oosten, de mannelijke en de vrouwelijke helft van de menschheid, één geheel, zijn van

oorsprong één. Zoo vormen onze onderling zoo verschillende linker- en rechterhelft één lichaam, zoo vormen de beide oneindige sterrenstroomen, die in tegenovergestelde richtingen zich bewegen, één Heelal.

Boven de polaire mannelijke en vrouwelijke principes, staat het Ongeopenbaarde, dat zichzelf begrensde toen het zich openbaarde. En zoo mag worden gezegd, dat hoe machtig het Godsbegrip van het Westen en hoe verheven dat van het Oosten ook moge zijn, beide slechts als uitingen mogen worden beschouwd van een oneindig verhevener Waarheid. Wanneer wij ons trachten in te denken hoe ons zonnestelsel, met zijn stoet van planeten, voortsnelt naar nog onbekende streken van het heelal, dan doorhuivert ons het ontzag voor de macht van den wordenden God. Wanneer de stralende sterrenhemel in eeuwige stilte en rust weerspiegelt in onze ziel, dan doordringt ons de verhevenheid van den God, die is. Maar worden en zijn, beweging en rust, leven en dood zijn in diepste diepten een. Zoo kunnen wij, met handhaving van onzen Westerschen geest, leven in de erkenning dat de diepste Waarheid ligt in een gebied voorbij het worden en voorbij het zijn. Dood en leven spannen samen tegen ons bestaan, sprak een Perzische soefi. Want het hart der eeuwigheid kent geen onderscheiding.

Waar de liefde zich uit als eenheidsdrang en eenheidsbesef, waar de Westerlingen de eenheidsdrang en de Oosterlingen het eenheidsbesef tot uiting brengen, daar kan worden gezegd dat Oost en West, dat de geheele menschheid omvat is door de Liefde. Maar dieper nog dan de drang naar eenheid en dieper nog dan het besef van eenheid, is de Eenheid zelve, het Ongeopenbaarde, dat het wezen is van al het gekende.

J. REITSMA.

Het Nederlandsch-Belgisch verdrag.

Onze geschiedenis heeft ons, bij veel rijkdom, eene kiesche verhouding tot de Zuidelijke Nederlanden als geschenk medegegeven, eene verhouding die op meer dan één oogenblik van het verleden onze bijzondere zorg heeft vereischt, en ongetwijfeld nog langen, tijd voortgaan; zal dit te doen. Met die Zuidelijke Nederlanden hebben wij eenmaal een geheel gevormd, waaruit onafwendbare noodzaak ons afscheidde; wij begonnen een eigen volksbestaan waarvan wij de handhaving als eersten plicht gevoelen. Doch met dit vast te stellen zijn wij van de Zuidelijke Nederlanden niet af. De scheiding heeft niet slechts het probleem gesteld wat tot behoud van het Noorden, evenzeer, wat tot behoud van het Zuiden vereischt is. Wanneer, in het verleden, een der beide helften uitsluitend op eigen belangen bedacht is geweest en daaraan die der andere helft zijn opgeofferd, heeft zich dit steeds aan beide helften gewroken.

Dat, na 1648, het zegevierende Noorden het Zuiden niet anders zien kon dan als militair buitenwerk en economisch exploitatieterrein, was even onvermijdelijk als noodlottig. De groei van een levensvatbaar staatswezen ten Zuiden van onze grenzen is doordoor tegengehouden, en wat dit voor ons aan gevaar beteekende, kwamen de invallen van Dumouriez en Pichegru bewijzen. Toen het begrip Zuidelijke Nederlanden verdween waren ook onze eigen dagen geteld. In de ervaring van dit feit heeft het Europa van 1815 aanleiding gevonden tot de proef, het behoud van Nederland en België beide door hun innige staatkundige vereeniging te verzekeren. Bespeurende

dat de gevolgen dezer vereeniging, inplaats van de rust en veiligheid van Europa te bevorderen, haar bedreigden, hebben de mogendheden in 1830-'39 hun werk van 1815 ongedaan gemaakt. Opnieuw werden Noord en Zuid gescheiden, maar op een geheel anderen voet dan in 1648. Er werd thans niet enkel op de levensbelangen van Noord, evenzeer op die van Zuid gelet, en daarnevens op de beste invoeging van den nieuw te scheppen staat België in het Europeesch statenstelsel. Men nam dien staat op onder de verplichting en waarborging van voortdurende onzijdigheid. Er werden maatregelen beraamd om te verhinderen dat Nederland, bezitter der beide Scheldeoevers van Zandvlet tot zee en van een groot deel van den loop der Maas beneden Luik, zijne territoriale positie opnieuw zou kunnen misbruiken om België de levensaders af te steken. De vrije Schelde- en Maasvaart en het vrije handelsverkeer met Duitschland over Nederlandsch grondgebied werden België verzekerd.

Aanvankelijk bestond twijfel, of deze bepalingen de ontwikkelingsmogelijkheid en bloei van een zelfstandig België in voldoende mate konden waarborgen. Vele Belgische industrieelen meenden van niet; zij vormden de kern eener orangistische partij, die op hereeniging met het Noorden aanstuurde. Hune sombere voorspellingen werden door de uitkomst beschaamd en de orangistische partij verdween. België ontwikkelde zich onder de bepalingen van 1839 tot een nijver en voorspoedig land; aan Antwerpen bleek de gelegenheid te zijn geopend, de voordeden zijner ligging geheel te benuttten; de nabijheid der Waalsche, Rijnsch-Westfaalsche en Noord-Fransche industriecentra en de aanleg van goede spoorwegverbindingen bezorgden het, nu eenmaal zijn scheepvaartweg naar zee van kluisters bevrijd was, een aanzienlijk aandeel in het Europeesche stukgoederenverkeer. België verhief zich tot een staat, in weinig opzichten voor eenige Europeesche mogendheid van den tweeden rang onderdoende en die het in de hand scheen te hebben, door verbetering van wat het nog zwaks en onvolgroeids vertoonen mocht zijne waarde voor Europa te verhoogen. Onvolgroeid scheen de staat in zooverre, dat hij er niet in geslaagd was zijn Vlaamsche volksdeel een behuizing aan te bieden waarmede dit zich vergenoegen kon. Toen in 1830 de staat door naar Frankrijk overhel-

lende en van Franschen geest doordrongen elementen werd opgericht, had het Vlaamsche volksbewustzijn geslapen; maar sedert was het ontwaakt, en eischte met toenemenden nadruk zoowel de vrijheid op tot eigen ontplooiing als zijn betamelijk aandeel aan het bestier van België als geheel. Door zijn Vlaamsche volksdeel te bevredigen zou België den grondslag van zijn bestaan hebben verbreed en zijn cultureele beteekenis in Europa hebben zien toenemen, dat dan immers naast Zwitserland een tweeden proeftuin zou hebben bezeten waar uit de onderlinge doordringing van twee beschavingen zoo voorbestemd elkander te bevruchten als de Germaansche en de Latijnsche, kostbare en nuttige gewassen konden opschieten. Het nieuwe België zou daarmede in beteekenis en geestelijk aanzien aan dat der van Eyck's en van Rubens meer gelijk zijn geworden.

Werd dus eene tegemoetkomende houding tegenover de Vlaamsche beweging België voorgeschreven door eischen van zelfbehoud in het algemeen, in het bijzonder vorderde de goede verhouding tot Nederland zulk eene staatkunde. Nederland, bemoeiziek noch hoogmoedig, is daarom voor de eer van zijn stam, ook voorzoover die buiten de Nederlandsche staatsgrenzen gevestigd is, niet onverschillig. Het maakt geen aanspraak op opneming dier stamdeelen binnen Nederlandsch staatsverband, maar een Engeland zoolang het Afrikaanders verkrachtte, een België zoo dikwijls het Vlaanderen hoont, konden of kunnen geen staat maken op vriendelijke gevoelens der Nederlandsche bevolking. Zij wenscht niet anders, dan dat Afrikaanders binnen de Unie van Zuid-Afrika, Vlamingen binnen den Belgischen staat, gelegenheid zullen vinden tot handhaving en verdere ontwikkeling van hun eigen volksaard. Met minder te wenschen, of zich ongevoelig te betoonen voor de niet-vervulling van een zoo natuurlijk en rechtmatig verlangen, zou Nederland eigen volkseer schenden. Als staat bemoeit het zich niet met binnenlandsche Belgische vraagstukken, en kent België het volle recht toe de bejegening der cultureele belangen van eigen onderdanen daartoe te rekenen; - aan het Belgische staatsgezag laat het voor die bejegening de volle verantwoordelijkheid. De gevoelens waarmede het Nederlandsche volk het tegemoet treedt, zullen van de omstandigheid, of binnen België den Vlamingen recht ge-

schiedt,niet onafhankelijk zijn. Eene waarheid in een tijd, waarin volksstemming de bepaling der buitenlandsche staatkunde van een land niet aan kabinetten overlaat, maar daarop in het eind altijd terdege haar invloed weet te doen gevoelen, de aandacht van den staatsman waardig.

Vóór den wereldoorlog meende Nederland waar te nemen, dat ontzag voor Vlaamsch cultureel belang in officieele Belgische kringen toenam. Wat overigens de practijk der bepalingen van 1839 betreft, het was - in het algemeen - mogelijk gebleken de betrekkingen en kleine belangengeschillen die onder die bepalingen tusschen Nedrland en België ontstaan moesten, op voor beiden bevredigende wijze te regelen zonder er de groote mogendheden-garanten in te moeien. De verhouding tusschen beide staten was dragelijk, zonder hartelijk geworden te zijn.

In het begin der 20ste eeuw, bij de toeneming der spanning tusschen Duitschland en Engeland, voelden beide landen hun internationale positie onzeker worden. Ook België, ondanks zijn gewaarborgde onzijdigheid. Toen die was opgelegd, had zij de beteekenis gehad van een ‘hands off”, aan Frankrijk toegeroepen door vier andere groote mogendheden. De omstandigheden in het begin der 20ste eeuw lieten niet toe, haar in dit licht te bezien. Van België is toen aandrang uitgegaan, de Nederlandsche verdediging met de Belgische in nauw contact te brengen, en de uitwerking die het aan dit denkbeeld gaf, deed zonneklaar zien dat een doeltreffender verdediging naar de landzijde werd beoogd. Er is toen van Nederlandsche deskundige zijde sterk aan getwijfeld of dit doel inderdaad zou zijn bereikt; - doch geheel afgescheiden van zijn oordeel over dit punt, zag Nederland in een behoedzame staatkunde meer heil dan in een militair verbond, dat, in de omstandigheden van 1905 en volgende jaren, de bestaande Europeesche spanning zou hebben moeten vergrooten. Zijne militaire middelen diende het geheel in eigen hand te houden; zijn behoud lag enkel in het vestigen der overtuiging, dat het, met zijn wil, noch als invalspoort tegen Centraal-Europa, noch als uitvalspoort tegen Engeland zou worden gebruikt. De uitkomst heeft doen zien, dat deze staatkunde de juiste is geweest. Zijne toetreding tot een door Frankrijk en Engeland bevorderd militair verbond met België zou Duitschland een

der motieven hebben ontnomen om Nederland niet in den oorlog te betrekken.

Dat België een noodlot trof waaraan Nederland ontkwam, moest de stemming van België ten aanzien van Nederland tijdelijk bederven. Het was niet billijk, maar het was menschelijk, en toen de Entente overwonnen had, konden wij rekenen met een geëxalteerd België te doen te krijgen, dat de gunst van het oogenblik - immers het geloofe aan die gunst - ten volle tot zijn particulier voordeel zou zoeken te gebruiken. Nederland, mede de wacht betrekkende op de 'fronitière de la liberfté', zou voor wat het België afstond, ten nadeele van een voor het oogenblik weerloos Duitschland compensatiën kunnen verkrijgen. Den 11den Februari 1919 droeg de heer Hymans aan den Oppersten Raad der Bondgenooten België's verlangens voor.[1)] De verplichte neutraliteit had zichzelf uit de wereld geholpen; in plaats van dien bedriegelijk gebleken waarborg moest België, voor de roemrijke taak die het wachtte, in het bezit geraken van zijn volledige politieke *en economische* souvereiniteit. Deze bleek te omvatten '*la souveraineté absolue* sur l'Escaut occidental jusqu' à la mer; *la souveraineté absolue* sur le canal rattachant Gand á l'Escaut'; en na eene aanwijzing van het belang dat Antwerpen heeft bij eene goede, Nederlandsch Limburg doorsnijdende waterverbinding met den Rijn, vervolgt het program van eischen: 'il est indispensable que cette voie fluviale soit soumise á notre *souveraineté*'. In Nederland gaf 14 Februari de heer van Karnebeek in de Tweede Kamer te kennen, dat de regeering elke overweging van gebiedsafstand uitgesloten achtte, en Wilson en Lloyd George hielden met deze gezindheid van Nederland rekening. 'Ik zie niet in', zeide de Amerikaansche president, 'hoe men Nederland noodzaken kan, discussie dezer eischen te aanvaarden', en iets later liet Lloyd George zich uit in denzelfden geest.[2)] De Opperste Raad ging dan ook niet verder, dan den 8sten Maart de herziening der tractaten van 1839, met medewerking van Nederland, noodzakelijk te verklaren; doel der

1) Voor het volgende zie uitvoeriger mijn *Nederlandsche Politiek 1909-1919*, bl. 379 vv.
2) Tardieu, *La Paix*, bl. 247.

herziening zou moeiten zijn ‘de libérer la Belgique de la limitation de souveraineté qui lui a été imposée par les traités de 1839’. Den 13den Maart werd Nederland uitgenoodigd, zijn inzichten inzake de herziening der tractaten te Parijs te komen openleggen. Het zou in de bestaande omstandigheden zeer onverstandig gehandeld hebben hieraan niet te voldoen; het verkreeg echter dat het niet zou hebben te verschijnen voor den Oppersten Raad, orgaan eener vredesconferentie waaraan het geen deel nam, maar voor de ministers van buitenlandsche zaken in Engeland en Frankrijk, onderteekenaars der tractaten van 1839 die hunne garantie niet geschonden hadden, en van de Vereenigde Staten, Italië en Japan, de ‘puissances à intérêts généraux représentées à la Conférence’, wier medewerking tot de herziening door het Raadsbesluit van 8 Maart was ingeroepen, en wier aanwezigheid voor het Nederlandsche belang alles behalve een nadeel scheen. Den 19den en 20sten Mei en den 3den Juni hadden in het kabinet van den heer Pichon de conferentiën van den heer van Karnebeek met de ministers der vijf groote mogendheden en met den heer Hymans plaats. Deze laatste bracht den afstand der ‘souveraineté absolue’, 11 Februari geëischt, thans tot afstand van ‘attributs de la souveraineté’ terug, sprak van een groot-scheepvaartkanaal Antwerpen - Moerdijk te graven op gemeene kosten, ‘en substitution des voies prévues par le traité de 1839’, en van servituten op Zeeuwsch-Vlaanderen en Zuid-Limburg in het belang der verdediging van België. Eene commissie waarin de vijf mogendheden, Nederland en België vertegenwoordigd waren, zou hebben te onderzoeken of de Belgische wenschen alleen te bevredigen waren door overdracht van territoir, dan even goed op andere wijze.

Ziehier het gevaar, dat de heer van Karnebeek af te wenden had, en waartegen hij zich kloek en met succes te weer gesteld heeft. Zijn uitgangspunt was de stelling, dat zoo de gebeurtenissen van 1914 tot 1918 konden geacht worden een gedeelte der tractaten van 1839 te hebben geïnvalideerd, dit geenszins met zoodanige harer bepalingen het geval was, die belangen raakten welke, van 1839 tot 1914 toe, op den eenmaal door de mogendheden gelegden grondslag, onafgebroken in onderling overleg tusschen Nederland en België gere-

geld waren, zonder dat dit Europa ooit eenige ongelegenheid had bezorgd. In den loop van zijn betoog gebruikte hij de volgende woorden, die nog steeds overweging verdienen: ‘il n'y a pas entre la Belgique et la Hollande que la question de la révision des traités, *il y a également celle des rapports entre les deux pays*’. Ter zijde stellende al wat strekken kon tot overdracht van souvereiniteitsrechten op Nederlandsch land- of watergebied aan België, legde hij de volgende verklaringen af:
ten aanzien van de Schelde, dat Nederland bereid was het gemeenschappelijk toezicht op de Schelde uit te breiden tot gemeenschappelijk beheer van dien waterweg, ten einde te verzekeren, dat deze onder alle omstandigheden aan de behoefte van Antwerpen zou voldoen;
ten aanzien van het kanaal Antwerpen - Moerdijk, dat Nederland bereid was nadere voorstellen van België dienaangaande in overweging te nemen;
ten aanzien van eene kanaalverbinding Antwerpen - Rijn, dat Nederland tot medewerking bereid was op voorwaarde van België's medewerking tot de verbetering der scheepvaartverbinding Nederland - Luik;
ten aanzien der procedure: dat de zaak der waterwegen in behandeling moest worden gegeven aan eene Nederlandsch-Belgische commissie, die met haar werk bij de mogendheden zou komen, welke niet konden worden voorbijgegaan, daar de te treffen regelingen passen moesten in het kader eener herziening van de tractaten van 1839.

De heer Hymans verwierp de Nederlandsche aanbiedingen met de meeste beslistheid. Hij merkte op dat zijn Nederlandsche collega van de verdediging van België met geen woord had gerept, achtte elk voorafgaand overleg tusschen Nederland en België onnoodig en ongewenscht, en wilde de door hem verlangde commissie van zevenen (groote mogendheden, Nederland en België) onmiddellijk aan het werk zien gaan. De heer Pichon constateerde nu dat er twee afwijkende voorstellen waren, en deelde mede, dat de vijf ministers der groote mogendheden zich terugtrokken om er over te beraadslagen. Hunne beschikking zouden zij mededeelen. Zij volgde reeds 4 Juni, en hield in dat de mogendheden de herziening der tractaten commissoriaal

maakten aan vertegenwoordigers der Vereenigde Staten, van het Britsche Rijk, Frankrijk, Italië, Japan, België en Nederland, welker voorstellen niet mochten medebrengen den overgang van territoriale souvereiniteit, noch de vestiging van intenationale servituten. De commissie zou België en Nederland uitnoodigen gemeenschappelijke formules in te dienen betreffende de bevaarbare waterwegen.

De heer van Karnebeek, van dit resultaat mededeeling doende in de Nederlandsche Kamer, merkte op, 'dat de bedreiging, die uit het naburige land opkwam, thans ter zijde is gesteld' (6 Juni). Intusschen had hij, om erger te keeren, een zeer groote tegemoetkoming aan den dag gelegd in zake Scheldebeheer en Belgische uitwegen, met het gevolg dat bepalingen als diegene tegen welker ratificatie wij ons thans verzetten, in 1920 als door België en Nederland in gemeen overleg gevonden formules aan de mogendheden zouden zijn aangeboden, ten ware België te elfde ure door het op de spits drijven van het Wielingengeschil (in de conferentiën van Mei-Juni 1919 te Parijs met geen woord aangeroerd) die aanbieding verhinderd hadde.

1920 was het jaar, waarin België zich door eene geheime militaire conventie aan Frankrijk bond. Het moet toen van Frankijk verlof bekomen hebben het door Engeland gesteunde voorstel van arbitrage over de Wielingen af te slaan. Als lokaas werd alras Nederland voorgehouden dat de oplossing van het Wielingenvraagstuk zeer gemakkelijk zou blijken, indien het er in toestemde het Fransch-Belgisch defensieaccoord te laten uitdijen tot een Fransch-Belgisch-Nederlandsch defensie-accoord. Onze houding liet er toen geen twijfel aan, dat het in de Belgische pers als 'binnenkort' te verwachten aangeduide Fransche voorstel aan Nederland tot het aangaan eener militaire overeenkomst zou zijn afgewezen. Wij stelden op een goede verhouding tot Frankrijk hoogen prijs, doch het minimum dat wij van een vriend verwachtten, was dat hij de moeite zou nemen zich ons voor te stellen zooals wij waren en niet zooals hij ons zou wenschen te zijn. In het afbreken der waterwegen-onderhandeling konden wij berusten: wij hadden aan België zeer weinig te vragen en België zeer veel aan ons. Elk jaar dat de zaak rusten bleef verwijderde ons van Versailles en van de sfeer van Versailles. Heeft de

heer van Karnebeek inderdaad niet kunnen voorkomen, dat ons een tractaat, alleen als uitvloeisel van Versailles te begrijpen, ter ratificatie wordt voorgelegd nu Europa in de sfeer van Locarno ademt? Zoo neen, dan moet het zijn omdat hij zich door zijn verklaringen te Parijs in 1919, wellicht met nadruk herhaald toen België de Wielingen-moeilijkheid opwierp, meer gebonden rekent dan eenig Nederlandsch staatsman thans zou verkiezen te zijn.

Gaan wij na waartoe wij ons bij het 3 April 1925 door hem geteekend verdrag verbinden.

De verplichte neutraliteit vervalt. In de tegenwoordige wereld is er inderdaad geene ruimte meer voor. Genève en Locarno handhaven den geest der bepaling van 1839; blijken zij daartoe onmachtig, elk artikel waardoor men thans dat van 1839 zou kunnen vervangen, zou het evenzeer zijn.

Antwerpen mag oorlogshaven worden. Par. 1 van art. 4 van het verdrag zegt: 'De Wester-Schelde en hare toegangen vanuit volle zee, alsmede de Schelde beneden Antwerpen, zullen voortdurend vrij en open zijn voor de vaart van alle vaartuigen van alle naties, uitgezonderd oorlogsschepen.' De Toelichtende Memorie verklaart: 'De tekst sluit de oorlogsschepen uit. Maar hij regelt niets (ne préjuge en rien) omtrent de doorvaart van Belgische oorlogsschepen over de Schelde en hare toegangen in tijd van vrede of van oorlog'. Is niet de verwijzing verzuimd naar elders te vinden regelingen waaraan België erkent ten opzichte van de vaart zijner oorlogsschepen op Nederlandsch watergebied wèl te zijn gebonden?

Par. 1 van art. 4 bepaalt verder, dat gedurende de doorvaart de schepen noch door rechterlijke, noch door administratieve autoriteiten zullen mogen worden aangehouden. Eene dergelijke bepaling slaat allen wien de belangen van justitie en politie ter harte gaan, met verbazing, en men kan slechts afwachten, wat tot verdediging van een zoo exorbitant verbod van de regeeringstafel zal worden aangevoerd.

Par. 2 van art. 4 stelt als 'hoofdbeginsel' van het Schelderegiem, dat de bevaarbaarheid van den stroom ten allen tijde moet beantwoorden aan de eischen, welke zoowel door den vooruitgang van den scheepsbouw, als door de toenemende behoeften van de scheepvaart worden gesteld. Dit is geen beginsel voor een tractaat over zulk eene materie. Hoe die

grillige stroom zich in de toekomst gedragen zal, regelt geen tractaatsbepaling ter wereld: dat doen alleen natuurkrachten. Ik geloof niet, dat de Nederlandsche regeering zich ten gunste der hoogste eischen welke Amsterdam of Rotterdam ten aanzien hunner gemeenschap met de open zee zouden vermogen te stellen, op deze wijze eens en voor altijd zou verbinden. Waarom jegens Antwerpen wel?

Natuurlijk moet de bevoegdheid der commissie, die den stroom de les lezen zal, even buitensporig zijn als het hoofdbeginsel waarnaar zij zich richt. Zij is gerechtigd tot alle verleggingen en doorsnijdingen, zelfs landwaarts van de bandijken. Weliswaar onder voorbehoud van de goedkeuring der regeeringen, maar komen deze niet tot overeenstemming, dan volgt scheidsrechterlijke uitspraak, en de scheidsrechter zal in het geheele tractaat zelfs geen ‘nevenbeginsel’ ten behoeve van de belangen der Zeeuwsche oeververdediging opgenomen vinden. Is over deze paragraaf het Departement van Waterstaat, is de provincie Zeeland gehoord, eer de Minister van Buitenlandsche Zaken haar onderschreef?

Par. 8 van art. 4 bepaalt, dat ieder der beide Staten de kosten van onderhoud en bediening zal dragen voor zijn gedeelte van den waterweg; wat de betonning, bebakering en verlichting betreft, overeenkomstig een aan het verdrag gehechte lijst; wat de bevaarbaarheid betreft, overeenkomstig een aangehechte kaart. Deze lijst en kaart ontbreken bij het wetsontwerp. Een hardnekkig gerucht wil, dat er de grootste diepten op zijn aangegeven, die op verschillende tijden op verschillende plaatsen zijn waargenomen. De volksvertegenwoordiging zal zich te dezen aanzien volledige zekerheid moeten verschaffen.

De verplichting, ‘de bevaarbare zeegaten van de Schelde en van hare monden te behouden’ (conserver les passes navigables de l'Escaut) werd in 1839 aanvaard. Van kostbare onderhoudswerken was toen nog geen sprake: voor de scheepvaart van toen stond er ruim diepte. Nederland heeft op zijn kosten de vaargeul in den toestand van 1839 gehandhaafd. Toen later meer noodig bleek, heeft België gebaggerd op ons verlof en op zijne kosten. Thans aanvaarden wij de verplichting, de vaargeul te onderhouden in een aan dien op de (nog onbekende) kaart gelijkwaardigen staat, op

onze kosten. Geschiedt dit op grond der aanvaarding van een beginsel dat Nederland de kosten van het verschaffen van een Antwerpen voldoende voorkomende vaargeul over zijn gebied moet dragen? Hoe zal men dan tegenhouden, dat later opnieuw integrale toepassing van het beginsel zal worden verlangd? Thans wordt overeengekomen, dat omtrent de verdeeling der kosten van verbetering van den waterweg boven den staat op de kaart aangegeven, partijen zich zullen verstaan. Is integrale toepassing billijk bevonden in 1925, ondanks het feit dat zij toen, in onderscheiding van 1839, ons op zeer hooge kosten kwam te staan, waarom zal zij onbillijk zijn in 1950 of 1975, wanneer blijken mocht dat eischen en kosten dan bij die van 1925 vergeleken wederom zeer zijn toegenomen? Het verzekeren van een voldoende vaargeul aan Antwerpen was in 1839 een zaak van waakzaaamheid en goede trouw, thans is het een zaak van zware financieele offers bovendien. Maakt dit in de moreele verplichtingen van Nederland geen verschil? Zoo niet, dan is de merkwaardige uitkomst deze, dat Nederland op zijne kosten den toegang tot drie wereldhavens openhoudt, waarvan één een buitenlandsche en de grootste concurrente der onze.

De loodsgelden naar Antwerpen mogen niet hooger zijn dan die naar Rotterdam. Waarom niet, terwijl de afstand naar Antwerpen veel grooter is?

Nederland verbindt zich, de kanalen door Walcheren en Zuid-Beverland te verruimen wanneer België het verlangt, en in de kosten te deelen. Waarom, terwijl de heer Hymans in 1919 het kanaal Antwerpen - Moerdijk verlangde '*en substitution* des voies prévues par le traité de 1839' waarvoor de kanalen door Walcheren en Zuid-Beveland in de plaats zijn getreden?

Nederland staat toe dat voor kanalen Antwerpen - Moerdijk en Antwerpen - Ruhrort zijn gebied wordt doorgraven. Over de verdeeling der kosten van aanleg zullen partijen zich met elkander verstaan. Elk van beide zal de op zijn grondgebied gelegen gedeelten dier waterwegen onderhouden en bedienen.

Het kanaal van Luik naar Maastricht en de Zuid-Willemsvaart van Maastricht tot de snijding (op Belgisch gebied) met het kanaal Antwerpen - Ruhrort zullen geschikt gemaakt

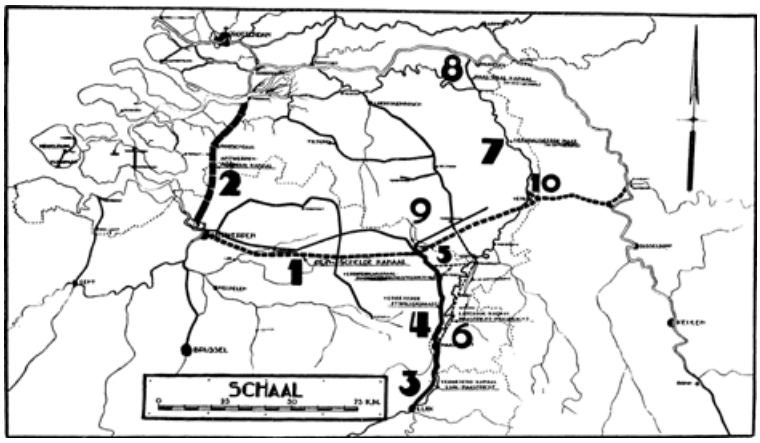

SCHEMA DER KANAALVERBINDINGEN in het verdrag genoemd, en van de in nauw verband daarmede staande waterwegen.

1. Rijn-Schelde-kanaal, 3600 ton of grooter. Zie Artikel VI, 1 en 3.
2. Antwerpen-Moerdijk kanaal, 3600 ton of grooter. Zie Art. VI, 2 en 3.
3. Verbeterd kanaal Luik-Maastricht, 1000 ton of grooter. Zie Art. VII, 2.
4. Verbeterde Zuid-Willemsvaart, 1000 ton of grooter. Zie Art. VII, 3.
5. Verbindingskanaal Maasbracht-Bocholt-Neeroeteren, 1000 ton of grooter. Zie Art. VII, 3.
6. Lateraal kanaal Maastricht-Maasbracht. Maastricht Born 1000 ton. Born-Maasbracht 2000 ton, in uitvoering.
7. Gekanaliseerde Maas 2000 ton, in uitvoering.
8. Maas-Waal kanaal 2000 ton in uitvoering
9. Gedeelte Zuid- Willemsvaart op Belgisch gebied, hetwelk België niet verplicht is geschikt te maken voor schepen van 1000 ton of grooter.
10. Verbinding Rijn-Schelde kanaal met de Maas.

worden voor schepen van 1000 ton.[1)] België stemt er in toe, dat tusschen dit gedeelte der Zuid-Willemsvaart (bij Neeroeteren) en de Maas bij Maasbracht op kosten van Nederland een verbindingskanaal wordt gegraven, geschikt voor schepen van 1000 ton.

Deze bepalingen beteekenen dat, gedeeltelijk op onze kosten, de concurrentiemogelijkheid van Antwerpen tegen Rotterdam kunstmatig bevorderd wordt (terwijl zij het nu reeds is door het kosteloos sleepen naar Dordrecht en de vrijstelling van de surtaxe d'entrepôt), en dat Luik en Zuid-Limburg, behalve op Rotterdam, op Antwerpen zullen kunnen afschepen. Kostelijk is, dat België 'er in toestemt' in het kanaal Neeroeteren - Maasbracht een tweeden vangarm naar het Limburgsche mijndistrict cadeau te krijgen.[2)]

Een uitstekende waterverbinding Luik - Antwerpen zal zijn tot stand gebracht. Dat Nederland weigeren zou ter verbetering dier verbinding zijn gebied beschikbaar te stellen zou zeker kwalijk te verdedigen zijn, en het is onvermijdelijk dat ook Maastricht daarmede een kortere waterverbinding met Antwerpen dan met Rotterdam verkrijgt. Kenmerkend is evenwel, dat eene verplichting voor België, ook het gedeelte Zuid-Willemsvaart op zijn gebied dat voor de voeding van Antwerpen geene, maar alleen voor Nederland waarde heeft (van het snijpunt met het kanaal Antwerpen -Ruhrort tot de Nederlandsche grens) voor schepen van 1000 ton geschikt te maken, in het verdrag *niet* is opgenomen.

Kenmerkend is verder het geheele kanaal Antwerpen - Moerdijk. Enkele plaatsen in Noord-Brabant mogen er mede gebaat zijn, voor Nederland als geheel levert het niets dan nadeel op. In welke mate Antwerpen reeds thans het Rijnverkeer afleidt, leert de statistiek der scheepvaartbeweging door het kanaal van Hansweert. Het zal thans, gedeeltelijk op kosten van den vreemden staat dien het kunstmatig benadeelen mag, een tweede zuigpomp van nog veel grooter capaciteit mogen aanzetten.

1) Ook wanneer het groot-scheepvaartkanaal Antwerpen-Ruhrort niet tot stand komt, zal deze verbeterde Zuid-Willemsvaart bij Bocholt aansluiten op een goeden scheepvaartweg naar Antwerpen: het Kempen-kanaal.

2) Ter verduidelijking der kanalenplannen strekke nevensgaande voorstelling, waarover ik de beschikking dank aan den heer E.A. van Wely te Rotterdam.

Volgens par. 3 art. 6 van het verdrag moet het kanaal Antwerpen - Moerdijk zoo weinig mogelijk sluizen bevatten (het is technisch mogelijk het te bouwen met één sluis) en zoodanig worden aangelegd (eventueel: verbeterd) dat te allen tijde over de geheele lengte drie Rijnschepen van de grootste tonnenmaat(of sleeptreinen) het langs elkander kunnen bevaren. Tegenwoordig meet het grootste Rijnschip 3582 ton, terwijl er een van 4000 ton in aanbouw is. T r vergelijking: het Merwedekanaal is eigenlijk onvoldoende voor de dubbele vaart met Rijnschepen van 2000 ton. Het nieuwe kanaal zal een dwarsprofiel verkrijgen zooals ter wereld nog geen kanaal voor de binnenscheepvaart bezit. Het zal superieur zijn aan den Rijn zelven: geen drijfijs, geen bijzonder lage of bijzonder hooge waterstanden, geen stilliggen van sleeptreinen gedurende den nacht. Terwijl Amsterdam dringend uitziet naar een behoorlijke Rijnverbinding en nog niet weet of de Nederlandsche schatkist zich met de kosten belasten zal, is er voor Antwerpen geen nood: voor de Rijnverbinding dezer buitenlandsche haven zal volgens verdrag de Nederlandsche schatkist open staan.

Dit alles is buitensporig, en doet geen gunstige meening opvatten omtrent het beleid dat van Nederlandsche zijde bij de samenstelling van het verdrag heeft voorgezeten. ‘De regeering heeft gemeend tegen dit kanaal geen bezwaar te moeten maken’, en daarmede mogen wij naar huis. De regeering zegt nog, dat het voor haar de vraag is of het kanaal Antwerpen - Moerdijk boven het bestaande kanaal (door Zuid-Beveland) de voorkeur verdient. Deze mededeeling is verbijsterend. Niet met het stukje kanaal door Zuid-Beveland, maar met de geheele bestaande verbinding Antwerpen - Moerdijk moet het nieuwe kanaal in bruikbaarheid vergeleken worden. Het spreekt vanzelf, dat de nieuwe weg èn wegens de kortheid èn wegens de onafhankelijkheid van stormen en getijden superieur is aan den ouden.

En wat te denken van een beleid, dat voetstoots millioenen in uitzicht stelt voor een werk van welks nut boven hetgeen het vervangen moet, de regeering zegt nog niet eens overtuigd te wezen?

Dit verdrag zou aan de ‘souveraineté économique’, waarvan de heer Hymans in 1919 te Parijs sprak, inderdaad drie

Nederlandsche provinciën: Zeeland, Noord-Brabant en Limburg, onderwerpen. En in 1830 - '39, en in 1919, heeft België getoond zeer gaarne, als Europa het maar toestond, tot onze groote rivieren te willen reiken. Beide malen is Nederland daar met kracht tegen opgetreden: in 1830 - '39 te velde, in 1919 in het kabinet. Van dit tweemaal uitgewezen proces laten wij geen revisie toe. De beschikking over die provinciën te vragen alsof het haar eigene waren, ligt buiten de zedelijke bevoegdheid der Belgische, en ze toe te staan, buiten het zedelijk recht der Nederlandsche regeering.

Het gevaar bestaat, dat aanstonds de heer Vandervelde, van de stemming in Nederland onderricht, er in toestemt eenige van de kleinere onredelijkheden, waarvan het verdrag vol is, daaruit weg te nemen. Er zijn er genoeg, waarvan men zich verbazen moet hoe Nederlandsche onderhandelaars ze hebben laten passeeren, maar waaraan België eigenlijk nauwelijks gelegen kan zijn. De groote onredelijkheid echter der kunstmatige economische versterking van België op kosten van een buitenlandschen staat, zal de heer Vandervelde niet wegnemen. Het is aan de Nederlandsche Staten-Generaal, dit te doen. Tot een verdrag hooren er twee, en Nederland *mag* het verdrag, gelijk het ligt, niet aanvaarden. Het zou daarmede onverantwoorddelijk handelen niet alleen tegenover zichzelf, maar ook ten opzichte der toekomstige verhouding tot den nabuurstaat. Het effect toch op die verhouding van dit verdrag, waarmede Nederland altijd zou blijven gevoelen ‘er in te zijn geloopen’, zal wegens de financieele regelingen welke het noodzakelijk maakt maar tevens naar de toekomst verschuift, deplorabel zijn.

Onze eigen welvaartspolitiek - verbinding Maastricht - Waal, verbinding Amsterdam - Waal, Twentsche kanalen, Zuiderzee, wegennet - zal millioenen vorderen die het hoogst bezwaarlijk zal zijn te vinden. Daar komt België aanhoudend zijn steunpenning opvragen voor zaken die onze welvaart benadeelen; een penning waarop het alleen wettelijk vastgelegd uitzicht, geen zedelijke aanspraak heeft. De tekst waarop het zich beroept zal het meest gevloekte nummer van ons Staatsblad wezen, en elke Nederlandsche regeering zal door de volksstemming gedwongen worden tot betutteling van de Belgische voorstellen en tot beknibbeling op de kosten van uit-

voering. Als het er om te doen was België en Nederland tegen elkander in het harnas te jagen, kon men niet anders handelen.

Nederlands zedelijke plicht gaat niet verder, dan België op zijn natuurlijke uitwegen niet te belemmeren. Dien plicht zijn wij nagekomen: wij hebben de positie, waarin 1839 ons stelde, niet misbruikt. Wij zijn er niet zoo zeker van, dat België de positie, welke het verkrijgen zou door het thans geteekend verdrag, niet misbruiken zou. Heeft België ons noodig voor dingen die boven den niet-belemmeringsplicht uitgaan, het legge ons zijn wenschen één voor één voor op het oogenblik zelve dat zij kunnen worden ingediend in een vorm die beslissing mogelijk maakt. Blanco concessiën te verleenen tot het uitvoeren van reusachtige werken waartoe de uitgewerkte plannen nog niet eens vaststaan, laat staan in hun effect op Nederlandsche toestanden en belangen kunnen worden overzien en beoordeeld, is meer dan van Nederland behoort te worden geverd. ‘Peut-on penser que la Hollande pourrait se trouver en 1919 dans une situation inférieure à celle où elle était en 1839?’ riep voor zes jaren de heer van Karnebeek te Parijs uit. Wat hij toen ondenkbaar noemde, zal, na ratificatie van het door hem geteekend verdrag, inderdaad het geval zijn.

Koopt men er België's vriendschap voor? Vriendschap is niet te koop; - zij kan, tusschen volken, slechts uit wederzijdsche achting groeien. Voor Nederland, zoo het zich dit tractaat laat onttroggelen, zal België de achting hebben verloren.

Bij referendum heeft het Zwitsersche volk een tractaat betreffende de Geneefsche zône, dat de Zwitsersche regeering onder pressie van Frankrijk had geteekend, verworpen. De Belgische kamers hebben een door de regeering geteekend handelsverdrag met Frankrijk verworpen. Noch boven Zwitserland, noch boven België is toen de hemel ingestort. Het Europa van Locarno is er niet naar, dat het een Nederland, 't welk dit tractaat zal hebben afgewezen, te na zal treden.

H.T. COLENBRANDER.

Antoon Derkinderen.

Op de wereld zijn plaatsen, die altijd voor ons gewijde plekken zullen blijven, omdat het geestelijk leven éénmaal juist dáár, rijker of op zeldzamer wijze ontbloeide, of omdat bij ons weten, dáár, dieper dan elders, leed op verhevene wijze werd doorworsteld, of vreugde stralender werd erkend en juichender werd beleden; of omdat juist op die zelfde plek, de zeldzame ontmoeting plaats had van twee grooten, die wij met ontzag gedenken en met vereering na-staren - wezens overigens toch schijnbaar niet zoo heel anders dan wij.

Zoo zal, wie neergezeten is op de ingebouwde steenen bank ter zijde van den ingang der ‘Cappella dell' Arena’ te Padua, talmend nog, om reeds en voor goed te scheiden van de schoonheid der frescoos van Giotto die de binnenmuren der kapel bedekken, met ontroering gedenken, hoe Giotto en Dante eenmaal hier gezeten waren, toen zij, in de kracht van hun jaren en op het hoogtepunt van hun scheppende macht, de één als banneling, de ander als naar Padua geroepene, dáár op die plek hebben gezeten, pratend en lachend als wij.

Het besef dat zij, wier geestelijke vormkracht door reeksen van eeuwen heen voortwerkte tot in dezen tijd, dat zij, zonder wier openbaringen wij ons het Westersch cultuurleven niet meer kunnen denken, dat zij éénmaal hier te samen waren gezeten, wankel van leven als wij, maar wortelstokken van den goddelijken geest tevens, onder wiens wijdspreidende bloei, reeksen geslachten leefden en zouden ten onder gaan; dit besef het hart binnendringend op die plaats, maakt deze nederige plek voor altijd tot gewijde aarde.

Maar ook in ons klein land zijn oorden welker beteekenis door het zeldzaam geestelijk leven dat er eens, bijna onopgemerkt ontbloeide, voor altijd blijft bepaald.

Wie 's-Hertogenbosch nadert - en hoe vaak voerde mijn weg daar niet voorbij - verdiept zich telkens opnieuw weer in de twee groote figuren die elkaar dáár, beiden nog jong toen, hebben gevonden, wier geesten elkaar hebben bevrucht, wier vriendschap elkaar doordrong, en wier arbeid, van den één zoowel als van den ander, op de ontwikkeling van zoovele jongeren een dwingenden een bezielenden invloed heeft gehad, zóózeer, dat de dankbaarheid, ondanks alle woelingen des levens, van het hart blijft een vast en onvervreemdbaar bezit.

Het was in die jaren dat Alphons Diepenbrock zijn eerste zoo rijk doorklonken artikels schreef. Wel werd hun waarde reeds dadelijk erkend, maar de wereld der gedachten waarin hij zijn lezers binnenvoerde, was voor deze zoo nieuw en verrassend, dat zij niet zooals wij nu, waarlijk beseften hoezeer deze artikelen tot het kostelijkst goed behooren, waarmede ons het leven der laatste dertig jaren geestelijk heeft verrijkt.

Ook in die jaren componeerde Diepenbrock zijn Mis, die steeds weer de harten van zoovelen, ontroert, omwoelt en verheft. Het was ook in denzelfden tijd dat Antoon Derkinderen in de Brabantsche hoofdstad, zijn eerste wandschildering voor het Bossche Raadhuis ontwierp en voltooide. Voor hoevelen blijft deze nobele schildering, door haar zoo zuiver en ingetogen karakter, een overwinning waar zij dankbaar aan terug denken, telkens wanneer gelijksoortige pogingen, zich al te luidruchtig trachten te dringen, tusschen de herinnering aan dit statig werk en hen.

Hoe boeiend blijft het om zich de bezielde jeugd van deze twee in te denken, arbeidend daar in die stille provinciestad, waarboven de klokken van den Sint Jan helder en donker beieren, om voort te mijmeren hoe zij daarleefden, teruggetrokken doch overrijk, overrijk door de kracht van hun bezieling, door de wijdheid van hun doorgloeide erkenningen, in de vastheid van hun beider geloof.

Hoe uitgebreid was bovendien het veld van hun kennis en liefde; de klassieke cultuur en die der middeleeuwen lagen er binnen besloten, zij reikte van de kerkvaders tot Nietzsche, van de mystici over Novalis tot Verlaine, terwijl hun diepe

liefde voor de muziek en voor de bouwkunst, de melodische en altijd inspireerende begeleiding vormde van hun steeds rijper openbloeiende erkenningen.

Welk een zeldzaam doorgloeid geestelijk leven ontplooide zich daar in die twee jeugdige katholieken, in dezelfde jaren dat ginder, in grootsteedsche omgeving, andere jongeren geen rijker geestesvoedsel geboden werd, dan de ontroomde en rationalistische opvoeding der liberale burgerij te bieden had, die er op gericht scheen véél-weters te vormen; terwijl zij die deze kennis versmaadden, onvast als volkomen ballastlooze schepen uitvoeren op de verraderlijke deiningen van het louter subjectief gevoel.

Voor Antoon Derkinderen zijn die jaren in den Bosch, sterke en gelukkige jaren geweest, hij, die vóór dat hij dáár kwam, - een jongeling nog slechts in jaren - de processie van het Heilig Mirakel geschilderd had, dit kunstwerk, dat thans, onttroond tot museumobject, door de bezielde rust en wijze gematigdheid in die omgeving aandoet, als een grijze morgenhemel boven de brokkelige bouwsels van een nog half duistere stad, hij stond hier als een jong meester voor de nieuwe opgave der Bossche Raadhuiswanden, een jong meester die, gesteund door zijn groote cultuur, en gesteund ook door zijn allereerst op zuiverheid gericht gemoed, niet meer behoefde te worstelen om klaarheid te winnen, wijl hij in staat was de waarlijk wijze oplossing te kiezen, omdat hij den weg der wijsheid kende, en dezen ook wist te gaan.

'Der Vollkommen Besonnene heisst der Seher' zoo schreef Novalis, en het was Alphons Diepenbrock die dit schoon gezegde als motto plaatste boven zijn onvergelijkelijk artikel over de kunst van Derkinderen.

Onvergelijkelijk inderdaad, want in de welhaast dertig jaren die ons scheiden van den tijd toen hij het schreef, is het in zijn soort onovertroffen gebleven.

Volkomen vrij van de ijdele neiging om persoonlijken smaak en voorkeur pralend uit te balanceeren, is dit opstel, even als alle schrifturen van Diepenbrock, doorgloeid van een stuwenden intellectueelen hartstocht die alle normen verlegt naar de regionen waar verleden en toekomst groot in één vloeien, en te midden van deze wijder bewogenheid is hij in staat, vast en klaar van begrip, deze uiting van Derkinderen te plaatsen,

tegen eenen van geestelijke spanningen trillenden achtergrond.

Uit den bouwenden geest waren beide kunstwerken voortgekomen, het geschilderde zoowel als het geschrevene, en het was ook die bouwende geest die alle schakels van hun erkenningen verbonden hield, en die zich verhief tot in de mystieke sfeer van hun geloof.

Ja, onovertroffen inderdaad is Diepenbrock's schriftuur thans nog, als proeve van critisch-wijsgeerige plaats-duiding van een beeldend kunstwerk, zooals ook Derkinderen's tweede Bossche wandschildering als voorbeeld van waarlijk architectonische schilderkunst tot nu onovertroffen bleef in ons land.

Wanneer na de voltooiïng van dezen tweeden wand de katholieke geestelijkheid hier te lande, de beteekenis van dit kunstwerk maar eenigszins had doorzien, en de éénheid had erkend die het verbond aan den hoogen geest van haar eigen kerkelijk ritueel, dan had zij dit groot gereinigd talent voorzeker alle wegen ontsloten die voeren tot God's Huis.

Hoeveel leed zou aan Derkinderen dan bespaard zijn gebleven, en hoeveel schoonheid zouden wij dan opnieuw en opnieuw kunnen terug vinden in de kerken, kerkjes en kapellen van ons land, waar thans allengs, - zonder winst te brengen, - talentlooze traditioneelheid verdrongen wordt door kerkversieringen, die wankel en vaak verwarrend zijn, omdat zij de statige en heldere sfeer van het priesterlijk Teeken miskennen, meenend dat subjectieve invallen en opvattingen daaraan minstens gelijkwaardig zijn.

Maar Derkinderen's bezieling, zij was wel waarlijk priesterlijk van aard.

Wie de groote lijn volgt die de kerkelijke kunst door de eeuwen heeft doorloopen van *Teeken* tot *Beeld*, van de abstracte priesterlijke conceptie, tot het onder de handen der leeken-kunstenaars tot realistiek verworden Beeld, moet erkennen, dat Derkinderen's geest reeds van meet af neigde, maar in die schoone jaren zeker volkomen toegerust niet alleen, maar levendig gericht stond, naar het verklaard-helder ritueel symbool; en waarlijk niet alleen spiritueel gericht was hij, immers ook zijn zuiver picturale verlangens van dien tijd, waren het arabask-achtig vlammend Teeken toegekeerd, waar het figuur tot ornament wordt, en het ornament tot geluidlooze belijdenis.

Het symbolisch *Teeken* der priesterschilders van weleer, psychisch alleen verklaarbaar en aesthetisch alleen te verwezenlijken in tijden dat het geloof zegevierend is en de macht der kerk onaangevochten staat, toont de spiritueele vervoering der onbedreigden, welke zich, losmakend van al het aardsche, in deze, God alléén toegekeerde vormen, kristalliseert. De leekenschilders der latere 'chiesa militante' die in de daar op volgende eeuwen den strijd der kerk hebben begeleid, ver-*beeld*-den den strijd, en deze beelden van aardsche woelingen en verzet, van geloofs ontrouw en opstandigheid, van bewijsvoering, machtsvertoon en twijfel, vervormden allengs de kunst van den tempel, vertroebelend haar hooggericht en exalteerend wezen, doordat wat vereend was, gespleten lag, door dat de erkenning tot meening was verlaagd en de aanvaarding door twijfels werd beslopen; en langs de donkere krochten der psychische verwrongenheid en on-vrede, duister van aard-zware kleuren, verliet de monumentale kunst den tempel, zijn muren ontluisterd achterlatend, na God's blijde woning gemaakt te hebben, tot een toernooiveld vol opstandigheid, machtsvertoon en wrange tweespalt des geestes.

Derkinderen had in die jaren de uit geestelijke vervoering geboren kunst der blijde wetmatigheid, de kunst van het zingend hart der kerk, aan de kerk kunnen weder geven, als een schoone duiding, als een herwonnen en doorleefd besef, als de bevestiging van het wel verduisterd, maar toch altijd brandend licht.

Doch het noodlot heeft het anders gewild.

Terwijl de priesterkurst die ik bedoel, ontstaan was uit de verciering der incunabelen, codexen en getijboeken, viel Derkinderen, nu hem de muren der kerken onthouden werden, op de verciering van het boek terug. De drang tot weloverwogen bouw, gesteund door slechts enkele maar heldere kleuren, de zinrijke schikking van het melodisch arabesk, nog eens gaf hij er zich aan over, in de schoone vercieringen voor Vondel's machtig drama.

Doch naast de priesterlijke gestrengheid en ernst die Derkinderen's wezen toonde, leefde ook in hem de gulle Brabander, die gaarne en vol opgewektheid bij het haardvuur der eenvoudige gezelligheid aanschoof, die hartelijk lachend

kon genieten van goedmoedige grappen, en die een warme voorliefde bezat voor schoone zinrijke legenden en verhalen, en gretig naar vertelsels luisterde, waar de wederwaardigheden des levens geestvol gegroepeerd, zich tot een afgerond geheel kwamen schikken.

Het was die eenvoudige, hartelijke en menschelijke zijde van zijn natuur, die hem aanvuurde tot het maken van de profane werken die nu nog zouden ontstaan, waar het symbool weliswaar tot zinnebeeld is geworden, en het *Teeken* tot *Beeld*.

Het edele karakter van ook die latere werken, zoo rijk aan liefdevolle levensschikking en wijze levensverheerlijking blijft geheel onaangetast, en vol-uit erkend, ook dèn wanneer ik hier de meening neerschrijf, dat de tijd voorbij was, dat hij - hetgeen meen ik mogelijk ware geweest na de voltooiïng van de tweede Bossche wandschildering - opgeheven had kunnen worden tot hoogten, die door menschelijke kracht alléén, niet te bereiken zijn.

Doch in de jaren dat dit mogelijk geweest ware, werd hem de kans onthouden.

Bijna vijf en twintig jaren later, zou hij zich nogmaals, zonder opdracht echter, tot de kerkelijke kunst wenden. Het ontwerp voor de gevelverciering voor een katholieke kerk in Amsterdam, staat als vèropgevoerd ontwerp op zijn atelier. In donker gekleurde pâte had hij de figuren willen ingriffen - schoone eenvoud der middelen - en ik herinner mij hoe hij mij nog geen jaar geleden bekende ‘dit had mijn levenswerk kunnen zijn’.

Derkinderen's liefde voor het verleden was de uiting van een diep verlangen, maar het was geen ontvluchten voor wat opdrong met driftige vaart.

Hij kon alleen de onpeilbare diepte van het groot verleden nooit vergeten, omdat nieuwe golven schuimend kruifden - die straks ook weer in die diepte zouden ondergaan. Hij was geen bestormer, maar een voor wien het beveiligd overdragen, roeping geworden was.

Door die karaktertrek in hem werd hij ook gedreven tot het aanvaarden van het leidersschap aan het hoogste kunstinstituut des lands.

De priesterlijke ernst en gestrengheid waarmede hij zeventien jaren lang die taak vervulde, heeft nooit geschaad aan de

hartelijke, eenvoudige en innig-menschelijke wijze, waarmede hij de vele jongeren tegemoet is getreden die hem in die reeks van jaren nader kwam.

Strengheid en innigheid, zij waren de kenmerken van de groote monumentale kunst van weleer, innigheid en strengheid zij zijn ook de kenmerken geweest van zijn sereene natuur.

Door dezen verbrokkelden tijd, vol ontucht des geestes, overmoed en willekeur, is zijn wezen gegaan onopzichtig als van een vreemde zeldzame en hooge gast, die zonder ooit te dreigen, die zonder zich ooit te verhoovaardigen, door zijn stille bezonnen daden en door heel de verklaardheid van zijn wezen, het te groot vertrouwen in grillig wisselende waarden, louterde, maar nooit bestreed.

In hem is het gezegde ‘het priesterschap der kunst’ geen zinledig woord gebleven, maar hij heeft het waarlijk tot een schoone zeldzame werkelijkheid gemaakt.

R.N. ROLAND HOLST.

Karel Hendrik Roessingh.
1886-1925.

Niet alleen een gezelschap van wetenschappelijke bekenden en persoonlijke vrienden, maar een talrijke gemeente uit het geheele land had zich begeven naar het stille kerkhof van Oegstgeest, om getuige te zijn van Roessingh's uitvaart. Waarin school de beteekenis van den nog niet 40-jarige? Het antwoord moet gezocht worden bij den persoon. Want hier ontsprong alle arbeid uit den mensch zelven, in volkomen dienst zoekende, de wijzing van zijn God te volgen. En breed was de kring reeds van hen, die in hem niet alleen den medewerker, maar den voorganger in hun ongeorganiseerde en toch levende gemeenschap wisten.

Zijn geboortejaar 1886 was het jaar der parlementaire enquête naar den toestand van arbeiders in fabrieken en werkplaatsen. Afkomstig uit een kring, waar men de lotgevallen van het liberalisme sedert 1886 geenszins onverschillig mede beleefde, kwam hij al vroeg voor de vraagstukken van ons tijdperk te staan. Bestemd voor remonstrantsch prekikant, groeide hij reeds als student, geholpen door gelukkige omstandigheden, tot een belangrijke leidsman in opkomende bewegingen. Onze velerlei scheidsmuren leerde hij weldra kennen. Het veroorzaakte hem menigmaal verdriet. En nu kwam Woodbrooke, het Quaker-seminarie bij Birmingham. Een ‘verrassend ervaren’, noemde hij 't later. Groot verschil te bemerken in vragen van geloofsleer en levenspraktijk, en toch de werkelijkheid te zien van ‘diep samenleven, geestelijk samenarbeiden, oprecht samenbidden’,

het werd voor hem de ontplooiing van een diep verlangen. Daarvoor in Nederland te werken! Eerst als secretaris, later als voorzitter van de groep van Oud-Woodbrookers in Holland (1913-1920), hoopte hij in ons land te zien, wat hij nu mogelijk wist. In 1916, toen hij hoogleeraar werd, getuigde hij in de oratie dan ook van ‘heilige Barchem-herinneringen’. Dat was vóór de wisseling van bestuur in de vereeniging. Barchem was de verzamelplaats geworden der Hollandsche vrienden van Woodbrooke. Ook na 1920 bleef Roessingh medewerken. Hij kon het, omdat hij personen steeds naar hun diepste bedoelingen trachtte te zien, ook tijdens de laatste jaren van zijn voorzitterschap in Barchem, toen over 't beleid groote oneenigheid ontstond.

Wat Roessingh hoopte? Dat alle aanhangers van het christelijk levensideaal elkaar zouden vinden en verstaan en meer nog dan bewarend, bevruchtend zouden werken in onze cultuur, ons geestesleven.

Als hij dit kon lezen, zou hij allicht zeggen, dat het niet heelemaal zóó was. Want angstvallig waakte hij, dat niet in 't gedrang zou komen wat *boven* de cultuur is. Maar steeds beter wisten wij toch, dat dit verschil in accent geen wezenlijk verschil beteekende.

Wie zouden hem nu helpen, dat zijn hoop tot werkelijkheid kon worden? Barchem natuurlijk. Toen hij daar sprak en leiding gaf op de zomercursussen, is zijn Nederlandsche gemeente ontstaan. Maar niet Barchem alleen zou helpen. De jongeren. ook zij! Hen wilde hij dienen en helpen, en hen in hun frischheid bevestigen, opdat hun idealisme langer zou duren dan tot het 25e jaar. Hen verstond hij, en met vreugde beluisterde hij al wat er door de jeugd ruischte van religie. Voor hen verdedigde hij het christelijk levensideaal, en trachtte het te realiseeren in het huidige tijdperk.

Verder rekende hij op allen, die in hun ziel iets kenden van wat in het christendom zijn vertolking heeft gevonden. Op de modernen allereerst, en evenzeer op vrij-religieuzen en humanisten. Steeds heeft hij in woord en daad zich bij hen geschaard, maar allesbehalve zonder kritiek te oefenen, en meer dan velen zag hij, waar in ethische en gereformeerde kringen verwante verlangens leefden.

Aan de modernen toonde hij hun geschiedenis, eerst in zijn

gedegen dissertatie en later in het bekende boekje over het modernisme in Nederland. Maar zijn nauwere geestverwanten vond hij onder de rechts-modernen, aan wie hij hun taak en plaats trachtte te wijzen voor het leven *in* en *boven* de cultuur.

De genoemde studies legden getuigenis af van zijn groote en diepe kennis van het wijsgeerig en theologisch verleden. Grondig kende hij de tweede helft der achttiende en de negentiende eeuw. Hij zag ze, zooals ook Tröltsch ze zag, wiens visie op het verleden op diepgaande studie rustte, maar toch tegelijk in het heden werd bekend gemaakt, omdat in dat heden de machten van 't verleden de toekomst mede bepaalden en in gevaar konden brengen.

Zoo werkte hij, in lezing, boek, tijdschrift, vereeniging voor zijn hoop. Hij had de voldoening, dat men in de kringen der modernen den gezamenlijken plicht meer begon te gevoelen en de tekorten erkende. In het proces van deze bewustwording vormden de toespraken van Roessingh ter moderne theologen vergadering een hoogst belangrijke factor. Zonder deze werkzaamheid van Roessingh zou geen Centrale Commissie voor het vrijzinnig protestantisme in het leven getreden zijn. Zonder zijn bezielende kracht waren vele predikanten niet bij de theologische studie gebleven. Talrijke Friesche predikanten volgden nog kort geleden cursussen, die Roessingh in Friesland gaf over wijsgeerige theologie. Een theologische studieclub heeft hij tot leven weten te brengen. Een wijziging in de predikantsopleiding behoorde tot de taak, die hij zich in de naaste toekomst had gesteld.

Waar voor hem christendom en cultuur elkander niet konden missen, sprak het vanzelf, dat Roessingh aanraking zocht met het internationalisme en met de sociale beweging in Nederland. Wat er geworden zou zijn van zijn politiek-sociaal willen in ons land, laat zich thans niet zeggen. Maar wie zijn stuk in ‘het Gemeene Best’ leest over kentering in de politieke bedrijvigheid, zal niet kunnen ontkennen, dat zijn streven voor zedelijke volkspolitiek diep met zijn grondtendenties samenhing.

Veel heeft hij bereikt op internationaal terrein, vooral in intellectueele en vrijzinnig-godsdienstige kringen. In de moeilijke jaren na 1918 is het voor een aanzienlijk deel zijn werk geweest, dat men in talrijke samenkomsten een werkelijk

internationale geest kon bespeuren. Hij gewaagt in zijn ‘Rechtsmodernisme’ van ‘het individualisme, dat ons ten eenenmale vreemd is geworden’. Gemeenschap, maar dan geheiligde gemeenschap, dat verwachtte hij van het doorwerken van het christelijk levensideaal in onze cultuur. Echter had het leven van de personen in zulk een gemeenschap nog andere zijden, iets dat zich van de aardsche goederen afwendde. Vandaar dat Roessingh de anti-humanistische strooming begrijpelijk en ook niet ongewenscht achtte. Het humanisme loopt gevaar, tot geestelooze levenstechniek te vervlakken, tenzij het besef heeft van wat boven de aarde gaat.

In den persoon van Roessingh werden al de factoren van dit toch rijke, spannende heden bijeen gehouden. Hij was een ingetogen Groninger, diep gevoelig, maar bijna schaamachtig om dat bloot te geven, taai en getrouw werker, maar de maat niet altijd vindend. Weinig spraakzaam, strak in zijn zwijgen, tot ergernis van de echte kemphamen, zijn verdriet verbergend, wist hij wat in hem bruiste te dwingen. Gevaar was er voor eenzijdige sympathie, maar moedig en niet tevergeefs heeft hij dit in zich zelf bestreden, terwijl *wij* weten, dat het de hartstocht was, die niet altijd te bedwingen viel of maat kon bewaren, voor een levensideaal, geboren uit zijn persoonlijk leven in den zedelijken strijd en de rust der Verzoening.

Er is een ledige plaats in de gemeente. Zoo hebben velen het gevoeld, op den terugweg van Oegstgeest.

H.T. DE GRAAF.

Gedichten

Tot inleiding van het Gedicht

I.

Wanneer, geteekend met de onloochenbaarste merken,
hoe lastig nog zijn leên van lijdelijken groei,
't argwanig kind den eersten drift in zich voelt werken
en schaduw werpen op zijn plots-beschaamd gestoei;

- wanneer, zijn woel'gen nacht bezocht van de eerste wake,
't gewassen kind zijn eerste vrees voor 't leven kent,
en, kwell'ge koestering, de koortse van zijn kake
met de eêle pijne van zijn duistre naeglen schendt;

- wanneer, doordeesemd van het eindelijk bevroeden,
doorkeend van 't wekkend gif der wilde wetens-pijn,
't volvoerde kind zich woedend aan zich-zelf wil voeden
en, bleek en norsch, het beeld van de' eigen geest gaat zijn;

- wanneer 't voldóngen kind, gespeend van alle wanen,
zijn schampere onschuld als een schande van zich werpt;
- wanneer 't op 't levens-brood, dat bijt van zijne tranen,
voor 't eerst de schittring van zijn gave tanden scherpt:

dán, in de onzaligheid der ouderlijke zalen
waar zijne zuster weent om zijne eenzelvigheid,
dan staat (verzoeking van zijn angst-bekropen smalen,
verzet der kopp'ge jeugd zijn onwil vóórbereid,

en dra zoen van zijn zonde en vrijheid voor zijn vreeze,)
daar staat, waar hij ter twéede beet zijn tanden wet,
ineens, en onontkoomlijk-reede, en uitgelezen
een overvloedig maal hem eindloos klaar-gezet.

Hij eet. - Zijn honger ziet geen vlijtig voorjaar vieren
de nieuwe vreugde die hij haat, en die hem beurt.
De felpen violier vunst diep van donkre vieren;
de sleutel-bloeme smaakt gelijk de perzik geurt;

er is geen vlieg, er is geen rietjen, of zij galmen;
de zon, die hem beklemt, klept als een klok; maar 't licht
gaat glijdend als een zijde over de zijden halmen
en veegt de voren uit ook zíjn doorploegd gezicht;

hij voelt: door heel zijn dag blijft klateren en klaren
de schater van den schitterenden sterren-nacht;
hij kent den nacht, die blankt van bloesmende appelaren
waar de avond-schemer wijlt die de' ochtend-schemer wacht;

weldra zal aan den geur der pluimend-gele grassen
waar ruim het wuivend hooi een liefde-bedde uit breidt,
de reuk der linden op de luwe winden wassen
die 't moede min-gelaat den nooblen avond wijdt:

hij wéét het. Maar hij éet. - Zijn lijf is vol van schokken.
Er wringt een wrang genot door hem. Maar hij geniet
de nieuwe pijn vooral van een halsstarrig wrokken
en 't vratig hongren dat een nieuwe vreugd hem biedt.

Hij bijt. - o Nooit bevroede smaak der nieuwe spijzen!
o Kalme en kloeke koorts, o kenen-klievend vuur:
zijn tand-vleesch van het eerst besluit te voelen ijzen;
zijn keel te schrapen met uw échtheid, o Natuur;

uw echtheid, die voor goed de arme ingewanden ledigt
van al het zoet gezeur dat kind uit mensch verscheidt;
uw echtheid als een vlam die zuivert en volledigt:
den kus, mijn vriend, dien uwe starre weigring beidt.

- Hij bijt. Zie, hoe hij bijt! Ten laatsten hoek gekropen
waar, heilig als een straf, de blinde kilte mart,
eet hij, en laat den drank door zijne kele loopen,
en voelt de sterkte rijze' in zijn steeds vroeder hart.

Nóg woelt en wrokt zijn ingewand van donker duchten.
Maar, waar het voedsel vindt de wegen naar zijn vleesch,
kent hij als een verzuim zijn veel te lang verzuchten;
en iedre spiere spant en davert iedre pees.

Gebondeld staat aldra zijn nek in stijve staven;
zijn aangezicht wordt hard en klaar gelijk een schild;
zijn brein groeit, diep en rond, tot eene veil'ge haven
waar stroom van bloed en geest tot weelde en wil verstilt.

Hij bijt. - Vaarwel, gij bleeke schuchterheid der maagden
die vreet gelijk een heete wonde aan elke vreugd:
hij ziet de ziel'ge listen dóor, die hem belaagden
tot zoete veiligheid van eene zaal'ge deugd;

hij voelt den zwoelen druk der zwachtlen die hun zorge
vol zalve om zijn vermoede' en zijn verweezen wond:
laat alle blinden neêr op dees te blijden morgen;
onthoudt te heeten drank aan deze' onschuld'gen mond!

- Maar hij: hij lácht thans. Waar nóg bibbert op zijn lippen
het woord dat hij weêrhield en nóg zijn blik verbleekt:
thans voelt hij, onweêrstaan, der tanden wel doorglippen,
zijn haat waar hij van lacht, den vloek die eindlijk spreekt;

vloek over wie hem 't leven gaven maar onthielden;
die 't roode scheppings-bloed onachtzaam-gul geplengd,
zijn jong verlangen kuisch met zuinigheid bezielden
en hebben van hun teederheid zijn hart verengd;

vloek om den talm'gen tocht der fleemende geslachten
waar elk zijne eêlste woede in de eigen telgen doodt;
die tot een vroom genot zich-zelven 't keur-vee slachtten
maar hém verboden 't heul van 't Menschelijke Brood...

- Aldus, ter oudren zaal, en waar de zieke wake
van zijne zuster om zijn norsche weelde schreit,
- aldus 't verloste kind, dat in zijn koene kake
de spieren roeren voelt, en vloekt, en lacht, en bijt...

II.

Doch waar, zijne oogen groot, maar de aedren aan het paarsen
die heevlen aan zijn hals het logger-kloppend bloed;
de mond van 't malen lam der ossen en der vaarzen
en beursch het hart dat om zijn beu begeeren boet;

- waar 't kind, waar het tot mán geworden kind zijn ijlen
en broozen kop in zijn verbreede vuisten legt;
zijn laatste schoone koorts haar schemer-zang hoort ijlen,
maar van geen koen besluit zijn droom tot daad beslecht;

- waar 't gretig kind de heete moeheid kent der mannen;
waar 't oude kind vergéefs ter beê zijn vingren vouwt,
vergeefs ter offerand zijn stugge spieren spannen,
vergeefs zijn lichaam om de liefde-gave rouwt;

- onrustig-moedeloos; door 't woelen der gedachte
vergiftigd, die zijn ziel tot machtlooze ijlte zengt;
- wanneer hij, bittre, voor de strakheid zijner nachten
de erinnring aan zijn waan door 't felst ontkennen mengt;

dán, in de zalen die 't ontgoochelen zou keeren,
met nijvren bezem, tot de woon der Eenzaamheid,
ten disch daar ieder maal zijn walgen zag vermeêren
en elk geleêgde dronk door zijne slaap rammeit,

dan dwaalt zijn blik atoon over de loome spijzen
en 't zure kleed, gedrenkt met schalen woel'gen wijns;
hij staart, en zie: van meêlij zwaar gaan tranen rijzen
en zuiverend een zucht naar 't wringen van zijn grijns.

Een zúcht... - Binnen 't gevang van zijn gevouwen vingren
en ziet hij hoe de herfst om zijn geblind torment
zijn hallen bouwt, waar om de keelen domen slingren
sinooplen loovren door een lucht van orpement;

wier zuilen, hyakintsch, staan zinderend als snaren
in 't zeven-tonig goud van 't pulvrend stralen-waas,
binnen priëelen waar als starre spheren klaren
het solfer en 't safraan der bolle dahlia's.

o Kalme weelde, o teederheid der fulpen tuinen;
o vijvers waar een zilvren rust haar reven viert:
hij ziet u niet, hij ziet geen lieve schaaûwe schuinen
die trede aan trede, de uren rond, haar sluiër sliert,

terwijl de groote zon heur trage-groeiënde orbe,
den wijd-verzaden wereld óm, naar 't Westen schrijft,
en ook zíjn lippen maalt in 't druipend rood der sorben
en ná haar dood nog in zijn haren marren blijft..

Hij ziet het niet. Hij zúcht. Verguurd in winter-kaemren,
zijn wil alleen gestut aan zijne ontstentenis,
voelt hij de logge doelloosheid zij hart doorhaemren,
schrikt hij in 't schuwe brein voor 't schaetren van 't gemis.

Och, niet om 't ziek verlies van cierlijk-lieve waantjes
die hij als lammren aan een lint te weiden placht;
niet om verdriet dat in regen-boog van traantjes
een nukk'gen troost, met kusse' als kersen, tegen-lacht;

niet, wijl zijn bleeke lief hem deerlijk heeft bedrogen
die hem 't profijt van dubbele compassie bood;
noch zelfs dat zijne groote moeder vol meêdoogen
hem in het laffe hart een spijt'ge zatheid goot:

hij, die den kop der roodste rossen wist te beuren,
wiens vreugd de rimplen rechtte uit hun vernorschten nek,
al zou de teugel de okslen van zijn vingers scheuren
die scheurden van 't geweld hun bloed-omkwijlden bek;

hij die de puurste vrouw gelijk een paard zou temmen
en, waar ze onder den blazende' adem van zijn smaad
ontvonkte 'lijk een vuur, zijn eigen drift zou remmen
en haren zoen ontving op 't masker van den haat;

- hij: meester van de min, de machten en de wetten;
hij: slooper der gedachte in 't bad des spots gehard;
wiens wil het kille levens-lemmer mocht te wetten
op 't marmer van den zélf tot trots verdichten smart;

- o bastionnen van genot, wier leemen veste
den gulz'gen afgrond van het leven over-spant:
hij steeg ten top; zijn oog werd heerscher der gewesten...
tot zijne zole schuiven ging aan zompe en zand.

Hij zonk; hij zónk... - Verzuipend roeiën door sargassen;
stikkende omarming van de wieren; déze vreê:
zijn lamheid dra gevest in de effenheid der plassen,
en de eigen machtlooze effenheid, en zelfs geen wee.

Dan: zoet verworden tot een scheidend deel der drabben.
o Schalkschheid: liefde is heet gelijk eene etter-buil;
de vrouw?: haar knie verzwaart van zwellende ontuchtkwabben;
en alle schaamte gaat in woest negeeren schuil...

Hij zucht. Alleen zijn walg die - teêr aan 't peerlemoeren;
zijn éedle walg als een schakeerend-weeldrig schild
over het laf-gelaten aangezicht der moeren, -
de moeheid van zijn ziel met bitterheid vermildt;

zijn walg. En dan: te weten dat géen menschen-hulpe
hem 't voedsel van zijn eindlijk wroegen ooit beneemt.
De wereld storte ineen: hem rest de duistre stulpe
waar zelfs geen hulpe Gods hem nog in de ooren fleemt.

- Aldus 't festijn; aldus de laatste na-gerechten...
Zijt gij voldaan, o zoon der eigen-liefde? - Hij zint;
hij zucht; hij gaat voor 't laatst zijn leêge schale rechten:
een schóóne dronk den dooden Gasten. Hij begint:

... ...

Uit het Gedicht

1.

De dag schuift vóor den Dag gelijk een lucht vol rozen.
- Neen, blind uw blikken niet, want gij zult blíjven zien
door 't ijl gordijn van 't uur dat glijdt, de prille en brooze
vereeuwiging van wat gij nimmer kent, misschien.

De zee verschuift de zee: haar diepte zal niet roeren.
Uw blik is blikken-vol, maar luikt op zich alleen
de vlucht'ge schoonheid van ontgoochelend ontroeren
en gaat niet open dan op prismen van geween.

Verstar uw pijnlijk oog op beelden die niet rijzen:
een diamanten gruis dat heel den nacht verbrandt
kan in de woeling van uw duister niets bewijzen
dan, diep in u, een onbehouwen diamant.

2.

Diep aan uw hart, diep in uw haar te zullen slapen,
o duizel-zwarte vacht;
uw kin een kegge klaarte op mijn doorpraamde slape;
ik, eindlijk, naar mijn zéekren nacht;

uw adem die uw rug beweegt en die mijn bloote,
mijn open voorhoofd schroeit;
maar mijn bewegend oog dat, op uw licht gesloten,
als een bewogen roze bloeit;

mijn oog dat, trager, dra zijn eigen licht zal sluiten
gelijk een roos zich sluit;
(de zonne-dag is vol aldra en loomt daar-buiten,
die davert nog ter venster-ruit):

loope over 't uur het uur in eeuwige geboorte;
staêg maaz' de zee haar net:
ík, eindlijk, duik in 't eindloos duister van uw klaarte
gelijk een beedlaar in een bed;

doch wake uw blanke blik, verstard in bang begeeren,
gelijk een dubble brand:
'k zink in uw haar, 'k brand aan uw hart; gij zult niet weren
den stempel van mijn slapers-mond.

3.

o Blik vol dood en sterren,
o hart vol licht en leed.
De dag is spijtig verre;
de nacht is hel en wreed.

Mijn mond vol wondre smaken
dien geene vrucht verzaadt.
Niemand, o hunkrend waken,
die langs mijn venster gaat...

Wij zullen nimmer wezen
dan Godes angst'ge weezen.
- Laat ons, mijn God, den schijn
dat we uwe weezen zijn.

4.

Ik droom uw droom; gij droomt mijn droom. Wij beiden
wij zijn alleen door ruimte, alleen door tijd,
wij zijn alleen door wrok of vrees gescheiden.
Maar 'k weet dat gij moet lijden, daar ik lijd.

De dubble vaart van uwe hooge beenen,
de dubble zon van uw gescheiden borst:
gij zijt niet henen want ik ben niet henen;
uw holle mond droogt van mijn heeten dorst.

En ik, druk ik mijn vuisten in mijne oogen,
elk oog zal branden als wanneer uw zoen
tot eigen klaart haar klaart had aangezogen,
hoe 'k ze ook alleen op ijlt zal open-doen...

Gescheide' in 't uur, gescheiden in de wijdte,
gelijk de zee van 't zwerk gescheiden ligt.
Maar steeds blijft 't zout me van uw drift doorbijten;
steeds blijft gij huivren van mijn heerschers-licht.

KAREL VAN DE WOESTIJNE.

Een Meisje.

I.
Verloving.

Hij brengt een boek, zij lezen, hand in hand.
Zijn meiblauwe oogen zien haar teeder aan -
Wel lachend tracht zijn blik zij te weerstaan.
-‘Leg 't handje op 't hart me en voel hoe 't voor je brandt!’

Dan, ver van de andren, in de beukenlaan,
De liefdevraag, die vreeze en twijfel bant -
Zij wandlen zalig als in Droomenland,
In 't stroomend zilver van de zomermaan.

Aleer zij 't weet, heeft héel zij zich beloofd.
't Blijft hún geheim: hij wil 't, zij zijn zoo jong.
Zij wil wat hij wil. Zwijgen lijkt haar zoet,
Zoodat geen spot haar liefdevreugde rooft.
't Is of haar ziel nu áldoor in haar zong
En héel haar zijn wordt blij, vol kleur en gloed.

II.
Wachten.

Trouw wil zij wachten, vroom, in stil geduld,
Als Jacob wachtte op Rachel, zeven jaar.
Nu komt hij zelf, dan zendt hij liefdemaar -
De donkerste einder lijkt haar zonverguld.

Dan, vreugdedronken, snelt haar lief tot haar.
Zij glimlacht zacht, in warm geluk gehuld.
Wel ver het doel, maar ééns 't verlang vervuld.
Eéns brengt de tijd twee levens tot elkaar.

Veel zal zij lezen, leeren veel, vol vlijt,
Veel zal zij droomen - Vlug de dag verglijdt,
Tot praalt ze in sluierwit en bruidsgewaad
En hij, beschermend, veilig haar geleidt
Van vaders woning, die zij blij verlaat,
Naar 't landlijk dorp, waar 't nestje al is bereid.

III.
Droomen.

Voor 't blanke landhuis, bij den lindeboom,
Vol koel geruisch van wind en vogelwieken
En trossen geel, die zoet naar zomer rieken,
Zit zij, verzaligd in haar liefdedroom.

Straks gaat zij brengen de arme lieve zieken
Die kinderjurk - nog even d' éénen zoom! -
Albastwitte eiers, marmerblanken room
En purpermoes van bessen en van krieken.

Dan, 't mandje leeg, de vrome taak gedaan,
- Hoe blij was 't kind! hoe dankbaar, 't grijze bestje! -
Nadert zij 't roze-ombloeide liefdenestje,
De hand voor de oogen, turend door de laan,
Of hij niet komt, haar trots, haar zielsverblijden,
Wiens eedle roeping zalving is van lijden.

IV.
Avond.

In de avondstemming van 't studeervertrek,
Zit, droomig stil, ze een liefdelied te lezen,
Terwijl de liefste, om kranken te genezen,
Aandachtig zoekt in boeken van het rek.

Haar blijft geen onheil meer van 't lot te vreezen.
Hoe woest de wind loei, hoe de regen lekk',
In 't huis van hém vol, zelfs na zijn vertrek,
Omveiligt warm zijn liefde héel haar wezen.

Verkalmd nu de onrust van haar meisjestijd.
Zij heeft in hem haar levensdoel gevonden.
Hoe vroom berouwvol, heeft hij al zijn zonden,
Geknield voor haar, beleden en beschreid.
Haar liefde zeegnend, wijl zij, godgezonden,
Zijn wilde jeugd van donkre drift bevrijdt!

V.
Als 't Kindje komen zal.

Loom laat zij vallen 't hemdje vlinderlicht -
En droomig ziet ze, aan morgenblauwen trans,
Met wapperlokken zweven rond een krans
Van engelkopjes, blond en blank, belicht
Door lentezon, in slepende cadans.

Op wie zal 't kindje lijken? - En 't gezicht
Houdt, blij en vroom, ze op 't wolkenspel gericht,
Waar hemelkindren dansen hemeldans.

Het duizlend kopje in 't kussen, dat haar man,
Met teedre streelhand, schoof haar onder 't hoofd,
Blijft stil zij turen, tot de rei vervloot,
Verwonderd, wijl zij nog niet raden kan
't Gelaat der vreugd, door liefde haar beloofd:
Haar eigen kind, nog sluimrende in haar schoot.

VI.
Moederweelde.

In gouden lamplicht, laaft zij 't kindje en rood
Is 't ronde mondje aan 't zwellend blank der borst,
Waaruit die reine bron van leven borst,
Die 't liefdekind zal maken sterk en groot.

Met klokgeluidjes stilt het blij zijn dorst.
Zij aait zijn donshaar, aait zijn voetjes bloot,
Ontroerd van weelde om 't wonder van haar schoot,
Zoo têer dat ze eerst het nôo omarmen dorst.

De lieve liefste, die haar 't kindje gaf,
IJlt naar een zieke, mijlen ver van huis.
Zij staat hem willig aan wie lijden af.

Wild klettert regen, kil waait herrefstwind -
Zij luistert droomig naar het boomgeruisch
En voelt zich zalig, wijl zij laaft zijn kind.

VII.
Wachten.

October praalt in zomerblauwe pracht.
Zij staat in zongoud en zij wacht op hem.
Straks hoort zij weer zijn jonge mooie stem,
Die, vogelvroolijk, zoo melodisch lacht,
Houdt weer zijn hand de zijne in teedren klem
- Symbool van trouw - gevangen warm en zacht.
Zij voelt zich 't maagdlijn in een sprookje en wacht
En uren gaan eer 't wachten haar ontstemm'.

Ze ijlt van de kamer naar 't balcon. - ‘Hij is 't!’
Tot de oogen zien hoe zich haar hoop vergist.
Reeds daalt de zon - zij weet, hij komt niet meer.

En 't is of diep in 't hart zij lang al wist:
‘'k Verloor mijn lief, verleid door vrouwenlist.
Ik moet vergeten, 't zie hem nimmer weer.’

VIII.
Verboden Troost.

O mócht zij nu bedwelmen deze pijn
In schoonheidsroes, zich wijden aan 't tooneel!
Nu statige edelvrouw in zwaar fluweel,
Dan dartel-blij of peinzend maagdelijn.

Elke' avond weer aan élke rol geheel
Haar leven geven, in het rijk van schijn,
Instêe van hier, in leeg en laf gekwijn,
Te blijven treuren om haar vreugdedeel!

Ze is rank en jong, melodisch klinkt haar stem -
Maar Moeder toornde zoo zij 't vragen dorst!
't Verlangen - zondig? - bergt zij in haar borst
En sleept haar bleeke dagen zonder hem.
Haar liefde is dood: zij wenscht geen wederkeer
Maar ál haar tranen weent ze om 't lief weleer.

IX.
Belijdenis.

Zij wil geen lid der Kerk zijn. Twijfel haat
Geloof, tot dogma streng en kil verstard.
Stond niet de kerk afwerend, koud en hard,
Tusschen haar liefde en hem, die haar verlaat?

Maar nu, gebroken door haar liefdesmart,
Geeft ze òp den strijd - tot zij zich kleeden laat,
Gedwee, in sluierwit en bruidsgewaad,
God te belijden met haar wrok in 't hart.

Wijl Brôer zei: - ‘Doe 't voor mij! houd vrede in huis!’
En hij, haar een'ge vriend, nu dood is, wil
Zij 't offer brengen, als een bloem op 't graf.

Nu weegt die daad haar als te zwaar een kruis.
Zou Brôer tevrêe zijn? - Al blijft leeg en stil.
En 't offer lijkt onwaardig, slecht en laf.

X.
Verzwegen Leed.

't Gelaat bedolven diep in 't warme kussen,
Tracht zij de bange lang weerhouden snikken
- Als Moeder 't hoorde! - moedig te verstikken,
Tot ze eindlijk inslaapt, moegeweend. En tusschen
Nanacht en morgen droomt zij zoet.
Dan pikken.
Met luid getjilp, aan 't venster al de musschen.
Wild springt zij op - Zij droomde blij van kussen
Maar Moeder klopt met manend knokkeltikken.

Zij prevelt nog die liefdewoorden zoetjes -
Op 't kille vloerzeil rept zij bloote voetjes.
Dof bonst haar hoofd, haar oogen zijn als wonden,

Langs 't rillend lijf laat, koud, zij water stroomen.
Haar handen branden - Flink de wrong gebonden!
Het dagkleed wacht. Nu sterk zijn, niet meer droomen!

HÉLÈNE SWARTH.

Verzen.[1)]

Apostel Thomas (Kerkje te Kernékélen).
(Laatste avondmaal).

Hij brak het blanke brood en hief den beker
Vol rooden wijn: ‘Zie dit, mijn lijf, mijn bloed,
Dat aller heil inhield, maar vloeien moet,
Voorgoed teloor, terwijl mijn leden breken.’

Als om hun schand' beschaamd ging hij onzeker
Voort, met gebogen hoofd; ‘Door de euvelmoed
Van een dàar, onder U, die, reeds verbreker
Der bond mij kust, mij nog als meester groet.’

De zon wierp, door een donkre boom, in huis.
Tegen de muur de schaduw van een kruis,
Over den vloer bevende zilverlingen.

Een bukte, de and'ren zeiden: ‘Neen niet ik’,
En hieven 't hoofd, om met hardkuischen blik
Op eerbied voor hun onschuld aan te dringen.

En een was moe geloovens, hopens, strijdens
Om 't groot-vergeefsche en smachtte, voortaan heidensch
Alleen te zijn met steenen, planten, dingen.

1) Uit een binnenkort te verschijnen bundel ‘Clair-obscur’

Pharao's Minne.

Bijna verheugde hij zich dat zij jong doodging,
Voor allen maagd, en als onvermoede vrouw
Die in geen nagedachtnis leven zou
Van andren, neen, alleen voor zijn vergoding.

Tot eeuwigheid wies de eene vluchtge nacht
Dat hij haar bevend in zijn armen had.
Tot op een nauwe spleet sloot hij de schacht
Er bleef geen toegang over naar de schat.

Dan voor zijn geest, die later door de engte
In de gedaante van een kleine valk
Bezweven kwam de zware katafalk
Waar zij diep inlag, slank, in volle lengte,

Bloesemgebleevne, de smalle borst
Zwellende onder 't strakgezwachteld gaas;
Hij vond altijd tot aan den rand der vaas
Het water staan: haar schaduw leed geen dorst.

Steeds vlood hij 't praalgraf waar hij lag en heerschte
Door zinrijke muurschildering omschoofd
De zware roode en witte kroon om 't hoofd
Verteerd door het verlangen naar de teerste,

Zoo koel in heel de heete eeuwigheid
Alsof ze een lelie was in ijs bevroren.
Haar graf behield zijn stilte, diep, altijd
Dezelfde en ging haar meer en meer behooren.

Creta.

Zee lag stiller in de sterrennacht
Dan een gulden vlies, een zilvren schacht,
Ied're windvlaag scheen voorgoed te luwen.
't Zware schip kon zich niet verder stuwen
In het weerstandlooze, ijle, klare,
En het eiland kwam voorbijgevaren.

Of het een groot schip was, diep gezonken,
Welks topzeilen in het maanlicht blonken
Schoven zijn besneeuwde toppen zacht
Voor de verre wouden van den nacht.
Door de ronde wolken en sterrenzwermen
Megetroond, ontvreemd van kust en bergen.

Even streng gescheiden en ontheven
Als mijn grondloos droomen van mijn leven.

J. SLAUERHOFF.

Kinderen.

Guusje's ouders wonen op de Kerkhoflaan in Den Haag. Dat wil zeggen, dat Guus, als hij de voordeur achter zich toegetrokken heeft, maar een paar passen heeft te doen om in de Boschjes te zijn. En daar zijn altijd vriendjes van Guus, jongens van zeven tot negen jaar en soms een heele groote van wel tien. Guus en zijn vrienden zijn natuurlijk maar zelden op de paden te vinden. Ze zitten onder de boomen en het struikgewas, vermijden politieagenten en groote menschen, vooral heeren. Ze spelen Indiaantje, roovertje, belegerde stad. Meisjes hebben ze er liever niet bij, want die zijn niet wild genoeg. Soms wordt een uitzondering gemaakt voor Fien Stols uit het Prinsevinkenpark, die zoo hard loopen kon.

Het is dus wel een tamelijk erge straf voor Guus als hij het huis niet uit mag. Maar nog lang de ergste niet. Guus wordt dikwijls gestraft, want hij snoept en als hij gesnoept heeft, probeert hij er zich met jokken uit te draaien. Daarbij valt hij vrij geregeld door de mand. En dàt oogenblik is voor hem het ergste. Dan kijkt Moeder hem met haar groote donkere oogen verwijtend aan, dan trekt ze een gezicht, dat op huilen lijkt te staan en soms zijn er wezenlijk tranen in haar oogen. Dan heeft Guus een ellendig gevoel, 't Is net of er vreeselijk gedrukt wordt in zijn borst en zijn buik. Op zoo'n oogenblik zou hij er veel liever niet meer zijn. Moeder wil, dat hij haar aankijkt en hij wil zijn oogen neergeslagen houden. Moeder zegt, dat 't zoo vreeselijk naar is, dat ze haar Guus niet kan vertrouwen, en Guus verlangt maar naar één ding, dat hij straf krijgt want dan is 't afgeloopen. Want alles is beter dan zoo jammerlijk vernietigd voor Moeder te staan. Is 't eindelijk zoo ver, dan voelt hij zich verlicht. Maar in het diepst van hemzelf

vindt hij toch, dat het een beetje onrechtvaardig is, dat Moeder hem zoo iets ergs als gesnapt worden laat doormaken en hem dan nog straft bovendien. Voor zijn begrip moet het ergste 't laatste komen en daarmee moet 't afgeloopen zijn.

Guus' ouders hebben een meisje aan huis genomen. Zij is wees, heeft Moeder hem verteld, d.w.z. dat haar Vader en Moeder niet meer leven en dat Moeder nu ook haar Moeder is. Ze heet Greet en ze is vreeselijk groot, twaalf jaar. Na de vacantie gaat ze naar het gymnasium. Guus heeft opgemerkt, dat ze naar Moeder kijkt als Carlo de hond. 't Is net alsof ze op Moeders gezicht probeert te zien, wat Moeder wil, dat ze doet. Moeder heeft haar aan tafel naast kleine Dikkie gezet en die moet ze helpen met eten. Ze is daardoor altijd een beetje te laat klaar en dan krijgt ze een vuurrood gezicht. In het begin bemoeide Guus zich praktisch niet met Greet, maar dat is nu anders geworden en wel op de volgende manier.

Moeder had een taart met korst er bovenop en korst onderop, en jam ertusschen. Die was in puntstukken gesneden en daarvan had Moeder er wat apart gelegd. Guus pakt er een van weg, stopt 't in z'n blous, gaat naar de plee, wikkelt 't in pleepapier, stopt het weer weg en trekt de plee door om te laten gelooven, dat hij er voor heusch is geweest. Daarna zet 'ie z'n pet op, roept ‘ik ga weg’, maakt de voordeur open en vliegt er vandoor. Hij vindt twee vrienden en zegt:

- Lui ik heb wat.

Hij haalt 't stuk taart uit z'n blous en ze verdeelen 't eerlijk in drieën. Ze zitten net te smullen en daar komt Greet aan, die zegt, ‘je moet bij Moeder komen om een broek te passen’.

Guus schrikt zich dood. Greet kende de taart, want ze had 'm met Moeder samen gekocht. Hij steekt 't laatste stuk in z'n mond en trekt Greet mee. Die zegt:

- Guus je hebt taart gesnoept, die is voor vanavond, dan komen de Weyders. 't Is gemeen van je, want Moeder was toch al bang dat er niet genoeg was.

Guus denkt, daar heb je 't, ik ben gesnapt, dadelijk begint Moeder. Hij vindt 't dit keer onoverkomelijk. Drie dagen geleden heeft hij Moeder plechtig beterschap beloofd, 't Kan eenvoudig niet. Hij moet van Greet gedaan krijgen, dat ze niets tegen Moeder zegt. Hij weet niet hoe hij het moet aanpakken. Hij denkt z'n hoofd kapot. Hij loopt langzamer en langzamer.

Greet moet telkens op hem wachten. Eindelijk als ze aan den rand van de Boschjes zijn, vlak tegenover huis, trekt hij Greet aan haar mouw en zegt zachtjes.

- Greet wil je niks tegen Moeder zeggen?

Hij voelt z'n wangen gloeien en 't klopt in zijn borst. Greet kijkt 'm aan, eerst nog met booze oogen, maar daarna komt er iets vriendelijks in. Ze zegt kortaf:

- Goed.

Hij voelt zich geweldig opgelucht. Ze gaan naar binnen. Moeder past hem 'n nieuwe broek, zoo gek, ze heeft spelden in haar mond. Ze zegt niets van de taart, dus ze heeft nog niets gemerkt. Hij praat honderd uit, deels omdat hij opgelucht is en zijn schande in een onbepaalde verte ziet verdwijnen, deels omdat hij toch nog ongerust is. Moeder moet hem telkens zeggen stil te staan. Als het afgeloopen is, stuurt Moeder hem naar boven om zijn schoolboel op te ruimen. Hij komt weer beneden en is juist van plan om weg te hollen, maar daar komt Moeder uit de huiskamer en zegt:

- Kom hier Guus.

Hij kent die stem en begrijpt, dat 't mis is. Greet is in de kamer en ze staat er raar bij.

- Heb je een stuk taart weggenomen Guus? vraagt Moeder.

't Vliegt door Guus z'n hoofd, dat Greet alleen 't weet en dat ze beloofd heeft.

- Nee, zegt hij.

Moeder kijkt hem lang aan en hij slaat zijn oogen niet neer, omdat hij er recht op heeft, dat Greet hem niet verraadt. Moeder kijkt oneindig lang naar hem, z'n hoofd wordt er leeg van en dan kijkt ze een anderen kant uit. Ze ziet Greet en vraagt:

- Heb jij 't stuk taart gesnoept, Greet?

Guus is verbaasd 't te hooren, zulke dingen worden alleen maar aan hem gevraagd. Greet kijkt Moeder met heele groote oogen aan en zegt alleen maar:

- O, Moeder!

- Dus jij bent 't niet?

- Nee Moeder.

Moeder blijft Greet aankijken. Guus zit op heete kolen, als ze 'm maar niet verraadt! Moeder zegt ineens:

- Je weet ervan Greet.

- Ja Moeder, zegt Greet en haar lip begint te bibberen. Maar... maar ik heb beloofd.

Moeder gaat met haar rug naar hen toe voor het raam staan. Guus en Greet bewegen niet, ze hooren 't tikken van de pendule. Eindelijk na een heel langen tijd zegt Moeder.

- Jullie zegt allebei, dat je 't niet hebt gedaan. Greet weet ervan. Als de schuldige zich morgen na de koffie niet heeft aangemeld, wordt Greet gestraft. Gaan jullie nu maar spelen.

Ze gaan allebei de kamer uit. Guus probeert iets tegen Greet te zeggen, maar hij vindt niets.

't Werd een ellendige dag. Soms dacht hij, ik draai d'r uit, maar dan telkens weer vervolgde hem 't idee, dat Greet gestraft zou worden. En dat moest voor Greet, die zoo voorbeeldig is en zooveel van Moeder houdt, ontzettend zijn. Naar Moeder gaan en zeggen, ik heb 't gedaan, was absoluut onmogelijk. Stel je voor drie dagen geleden nog had hij plechtig beterschap beloofd. Dat gevoel in zijn borst en buik zou zoo sterk zijn, dat hij 't niet aandurfde. Greet zou niets zeggen.

Guus dwaalde alleen door de Boschjes en werd hoe langer hoe miserabeler. Hij had 't gevoel, dat iedereen iets aan hem zien moest. Hij maakte tweemaal rechtsomkeert toen hij een politieagent zag aankomen. Hij sloop naar huis, waschte keurig zijn handen en zat doodstil aan tafel. Greet zei ook niets. Moeder deed alsof er niets gebeurd was. Vader ook, maar hij vertrouwde 't niet. Voor zijn gevoel moesten ze er alles van weten. Zwaarder en zwaarder zakte z'n ellende in hem. Hij wist geen uitweg. Hij maakte zijn schoolwerk en ging naar bed. Moeder kwam hem instoppen en een nachtzoen brengen. Ze wachtte even voor zij wegging. Maar hij zei niets. Toen ze de deur uit was, stopte hij zijn hoofd onder de dekens en begon te huilen. Na een tijd sliep hij in.

Midden in den nacht werd hij wakker. Hij lag in 't donker te staren en zijn nood werd steeds grooter. 't Was of de heele kamer vol ellende was, die loodzwaar op hem woog. Eindelijk hield hij 't niet meer uit. Hij stapte uit z'n bed en ging doodstil naar het kamertje van Greet aan het eind van den gang. Er was een enorme stilte in huis. Hij maakte zachtjes de deur open, die even heel hard piepte, wat hem een doodschrik aanjoeg en ging met zijn handen vooruit naar het bed van Greet.

- Slaap je Greet? fluisterde hij.

- Nee, zegt Greet. Ze steekt een hand naar hem uit, voelt hem beven en hoort zijn tanden klapperen. Wat is er? Kom bij me in bed.

Hij kruipt in haar bed, daar is 't warm en zacht. Z'n koude voeten komen tegen haar warme beenen. Greet slaat haar armen om Guus heen en dan beginnen ze allebei te huilen, vreeselijk te huilen, heel zachtjes, dat niemand het hooren zal. Greet veegt telkens zijn oogen af met het laken. Eindelijk bedaren ze.

- Guus, zegt Greet, ik beloof je, ik zal niets zeggen. Ik vind 't wel ellendig, dat Moeder denkt, dat ik 't ben. Maar zie je, als ik jou was, dan zei ik 't maar. 't Is niet, dat ik bang ben voor de straf. Maar 't is voor jezelf, 't Moet zoo'n verschrikkelijk gevoel voor je zijn tegenover Moeder.

Guus huilt weer en nu nog veel erger.

- Ik kan niet, zegt hij, ik kan niet. Ik heb pas drie dagen geleden beterschap beloofd. En ik wil niet, dat Moeder me weer zoo aankijkt.

- Misschien kan ik je helpen, zegt Greet. Als we nu samen naar Moeder toegingen en ik zei, Moeder Guus heeft je wat te vertellen?

Guus denkt na. Hij stelt 't zich voor. 't Is wel véél, véél makkelijker als Greet hem meeneemt. Maar Moeder zal zeker weer zoo kijken. Greet heeft toch beloofd. Maar 't is voor haar zoo vreeselijk. Hij aarzelt. Greet wacht. Ze wil niet te veel aandringen, want 't is net alsof ze van haar straf af wil. En beloofd heeft ze. Tenslotte zegt Guus heel zachtjes:

- Misschien.

De kinderen blijven stil en bewegen niet meer. Afgemat slapen ze in, in elkaars armen.

's Morgens voelt Guus, dat het licht is, dat z'n gezicht nat is en dat iemand naar hem kijkt. Hij doet z'n oogen open, merkt, dat Greet naast hem ligt en ziet Moeders gezicht, over hem heen gebogen. Hij is ineens klaar wakker en strekt z'n armen uit.

- Ik heb 't gedaan, Moeder, roept hij.

- Mijn lieve, mijn eigen lieve jongen, zegt Moeder en zoent hem.

P. ROOSENBURG.

Indië's Staatkundige ontwikkeling.[1)]

De uitnoodiging om te Leiden te komen heb ik gaarne aangenomen, niet zoozeer om uilen naar Athene te dragen door hier op een enkel aspect van Indië's staatkundige ontwikkeling licht te doen vallen, als wel om het voorrecht een wenk, een woord van raad te kunnen medegeven aan degenen uwer wier toekomst mag liggen in Indië, dat zoo prachtige land voor den Nederlander, die immers wel elders even schitterend natuurschoon kan vinden en loonenden arbeid, maar nergens een gelijke verantwoordelijke taak van hooger orde bij de ontwikkeling van een land, waar hij telkens komt te staan op voor hem historischen bodem, waar zijn voorzaten hebben gezwoegd, waar hij de zeldzaam zoete voldoening smaakt zich in steeds ruimer kring van zijn taal te kunnen bedienen, het gevoel heeft, moet hebben althans dat er een toekomst is voor hem en zijn stam, een toekomst die hij in eigen hand draagt en heeft te hoeden opdat zij hem strekke tot lof, zijn Indischen medewerkers tot hooger levensgeluk.

Hoe ligt het land.

De hier krakende, ginds minder heftig zich openbarende maar daarom niet minder ernstige crises in de Levant en het Verre Oosten houden millioenen in spanning. Waar de strijd gaat tusschen Oost en West is zelfoverschatting een der hoofdoorzaken die ze in het leven riepen, zelfoverschatting aan beide zijden die verhindert de zaken te zien zooals ze zijn. Daarin ligt indirekt een les voor Indië.

Onder de gistingsprocessen die gaande zijn is voor ons naast het specifiek Mohammedaansche van nijpende beteekenis het algemeen verzet der volken tegen alle behandeling die duidt

1) Rede, 6 November 1925 uitgesproken in het groot-auditorium der Leidsche Hoogeschool.

op een vooronderstelling van minderwaardigheid. Dit verzet is begrijpelijk door de omwenteling gedurende den oorlog gebracht in de verhouding tusschen West en Oost; gepaaid of gedwongen hebben ongetelde scharen oosterlingen aan den grooten strijd met zijn barbaarschheid, haat en logen deelgenomen; voorheen onmisbaar geachte voorrechten zijn aan westersche mogendheden ontnomen op aansporing of met instemming van andere. Aziaten zijn met de toestanden in ons werelddeel voldoende vertrouwd geraakt om de vraag te stellen of de rechtszekerheid van den vreemdeling alom in Europa wel zooveel grooter is dat een hier onbekende beperking der souvereiniteit in hun eigen land reden van bestaan heeft.

Het vage gevoel van onrechtvaardig meten met twee maten veroorzaakt nationalisme en vreemdelingenhaat; zoo ontstaat een warwinkel waaruit de machtigste staten den weg niet aanstonds vinden.

Hoewel ook ons moeilijkheden geenszins bespaard blijven, verkeert Nederland nog in een betrekkelijk gunstige positie.

In de verhouding tot Indië is een belangrijke wijziging gekomen door de instelling van den Volksraad. Van den aanvang af werd voorzien dat de invloed van dit lichaam, hoezeer formeel beperkt, zich snel zou uitbreiden door de ontwikkeling van een ongeschreven staatsrecht, dat verplaatsing van het zwaartepunt naar Indië zou meebrengen, dat de grenslijn tusschen de bemoeienis der Staten-Generaal en die van den Volksraad geleidelijk in het voordeel van het laatste college zou verschuiven. Zijn groei moest invloed oefenen op de bevoegdheidsverdeeling tusschen Indië en Nederland en tusschen de regeeringsorganen ginds.

In het bestaan van den Volksraad zelf was een element gelegen dat tot herziening drong. Door het ontstaan en de ontplooiing van dit College toch hadden feitelijke verschuivingen in de organisatie van het Indisch staatswezen plaats gevonden, terwijl de noodzakelijkheid van meerdere zelfstandigheid der Indische Regeering zich accentueerde. In de verhouding tot het moederland was wijziging gekomen doordat de behandeling in de Staten-Generaal zich tot hoofdzaken bepalen kon. Overbrenging van de hoofdbehandeling der begrooting van Nederland naar Indië was trouwens een der

voornaamste doeleinden sinds jaren bij de achtereenvolgens ingediende voorstellen tot het in het leven roepen van een vertegenwoordigend lichaam beoogd.

In Indië betroffen de verschuivingen vooral de positie der Directeuren en die van den Raad van Indië. De positie der Directeuren is door het functioneeren van den Volksraad verhoogd. Met hun hoedanigheid van gemachtigde der Regeering in den Volksraad moest noodzakelijk een grootere zelfstandigheid gepaard gaan. In het openbaar bij de behandeling der begrooting het beleid der Regeering verdedigend, verdedigde de Directeur gewoonlijk tevens zijn eigen beleid. Vrijheid moest hem worden gelaten om, binnen de grens zijner verantwoordelijkheid aan den Gouverneur-Generaal, op eigen gezag eigen zienswijs als die der Regeering te geven. De positie van den Raad van Indië is in zoover verzwakt dat weliswaar de Gouverneur-Generaal gehouden is voor de indiening der ontwerp-begrooting 's Raads advies te vragen, maar de Volksraad het lichaam werd welks advies de Gouverneur-Generaal gehouden was bij de voorloopige vaststelling der begrooting te volgen. Bovendien bleef de Raad van Indië tijdens de behandeling der begrooting in den Volksraad noodgedwongen uitgeschakeld. Over amendementen werd de Raad bijvoorbeeld niet gehoord, zelfs niet altijd bij principieele wijzigingen, wanneer namelijk tijdens de behandeling eener wijziging een besluit moest worden genomen. Ook de redevoeringen waarmee de Gouverneur-Generaal de Volksraadszittingen opent en de memories waarmee de Regeering de verslagen van den Volksraad beantwoordt, werden althans buiten overleg met den Raad opgesteld.

Aan de staatsinrichting moet ten grondslag liggen het beginsel dat de inheemsche en de uitheemsche elementen, personen en belangen die de Indische maatschappij vormen, gelijk recht op erkenning hebben, en dat het Nederlands taak is daarbij de juiste verhouding te bewaren. Degenen die met de maatschappelijke waarde van het Nederlandsch element geen rekening willen houden, zullen bij geen enkele hervorming bevrediging vinden die niet alle macht stelt in handen van het inheemsch element. Bevrediging dier extremisten kan dus nooit doel zijn. Naarmate de ontwikkeling der bevolking toeneemt moet eenerzijds haar zeggenschap worden toegekend in de

wijze waarop wordt bestuurd, anderzijds heeft Nederland, verantwoordelijk tegenover het buitenland, te waken voor doeltreffende bestuursvoering en ontwikkeling der hulpbronnen van het land. Deze twee plichten zullen in verschillende deelen van Indië in verschillende mate op den voorgrond treden. De zeggenschap der bevolking bij de economische exploitatie van het land zal op Java van groote beteekenis zijn, in schaars door verspreide stammen bevolkt gebied nul. Zij die van oordeel zijn dat aan meerder zeggenschap der bevolking geen werkelijke behoefte bestaat, gronden dat oordeel veelal op de meening dat de inlandsche publieke opinie uitsluitend wordt gevormd door eenige onverantwoordelijke leiders; zij zien daarnaast slechts de onontwikkelde massa die zich laat beïnvloeden, maar geen eigen behoefte aan medezeggenschap heeft. Zij zien echter voorbij dat onder de voornaamste Inlandsche figuren in den Volksraad behooren personen die geheel te beschouwen zijn als vertegenwoordigers der inheemsche bevolking, dat dezen op besliste wijze voor de rechten dier bevolking plegen op te komen. De orienteering der jongere Inlandsche ambtenaren is over het algemeen dezelfde, en het ware gevaarlijke zelfmisleiding te meenen dat deze leiders niet de werkelijke onder de bevolking levende verlangens vertegenwoordigen. Treden de ontwikkelden reeds naar voren om voor de bevolking medezeggenschap te vragen, onder de jongelingschap heerscht evenals alom in het Oosten een sterk nationalistische geest. Een jaarlijks aangroeiende groep van intellectueelen staat dus te wachten die medezeggenschap vorderen als een recht. Het is noodig aan dat verlangen zooveel mogelijk te voldoen, wil men niet hen die als welkome en noodige medewerkers in het Indisch staatswezen moeten worden begroet, van ons verwijderen. De jeugd wil zich geschikt en bekwaam maken om eigen lot in handen te nemen, en door de inrichting van het bestuur en staatswezen moet hun de overtuiging worden geschonken dat zij inderdaad medezeggenschap zullen krijgen tot zoover als hun geschiktheid en de verhouding tot Nederland het toelaten.

In den jongsten tijd zijn wel klanken vernomen die vermoeden wekken van een wensch om kon het zijn den Volksraad op te heffen. Dat daartegen heftig protest rees is begrijpelijk en goed. Men kan inmiddels de oogen niet sluiten voor het feit

dat de Volksraad door de regelen die hem beheerschten wel in sommige breinen verwarring moest doen ontstaan. Terwijl commissies van advies gewoonlijk worden ingesteld waar het er om gaat de kennis en het inzicht van deskundigen ten dienste te stellen van het machthebbende, beslissende orgaan, was de Volksraad bestemd om orgaan te zijn van de wenschen der verschillende deelen der bevolking ten aanzien van elk deel der overheidsbemoeiing. Hebben in dat college zitting personen die zich als vertegenwoordigers des volks beschouwen terwijl dat volk geen zelfbeschikkingsrecht bezit in andere organen, dan gaat het advies van zoodanige personen geheel het karakter dragen van een wilsuiting. Daarbij kwam dat de aan de Indische regeering voorgeschreven voorloopige vaststelling der begrooting overeenkomstig het advies van den Volksraad de Regeering in een zonderlinge stelling plaatste: de rollen waren omgekeerd, de Regeering werd adviseerend orgaan, de Volksraad feitelijk, althans in eersten aanleg, vaststellend. Men had dan ook te doen met een niet te stuiten groeiproces in bepaalde richting; een hervorming van den Volksraad kon geen ander karakter dragen dan die van zijn omzetting in een mederegelend lichaam.

In de toekomst zal de Volksraad naar mijn overtuiging worden de raad eener federatie welker eenheden, als zoodanig in het college vertegenwoordiging vinden. Het is de schuld van hen die der inheemsche bevolking het gebrek aan eenheid als minderwaardigheid voor de voeten werpen dat deze federatieve gedachte als een verdeel- en heersch-systeem wordt gekenschetst. Inderdaad is op dit oogenblik niet te zeggen of niet de belangengemeenschappen, de afzonderlijke eilanden van den archipel of onderdeelen dan wel groepen daarvan zich als haar eenheden zullen groepeeren; of niet in de bevolking der grootere eilanden ieder op zichzelf de sterke saamhoorigheidsband wordt gevoeld die onderdeelen van Indië als grondslag van staatswezen aanwijst. De Volksraad zal waarschijnlijk aan invloed inboeten naar gelang de ontwikkeling der eilanden buiten Java voortschrijdt. Dit proces is echter noodzakelijk van langen adem. Een beheerschen van hun lotgevallen door het aan bevolking zooveel rijker en daarom in den Volksraad sterker vertegenwoordigd Java zal op den duur voor althans eenige deelen van Nederlandsch-Indië niet te aanvaarden zijn.

Het is ook niet zonder meer vanzelfsprekend dat de bevolking van het dichtst bevolkt eiland beter dan het Nederlandsch oppergezag den groei der weinig of niet bevolkte en ontgonnen deelen van Indië zou kunnen leiden. Voor de toekomst zal een politieke ontwikkeling van Indië in federatieven zin moeten worden opengehouden, waarbij niet over het hoofd mag worden gezien de levenwekkende kracht die van de organiseering van Nederlandsch-Indië als eenheid uitgaat.

Zal deze eenheid zich verwezenlijken, dan moet de Volksraad tegenover zich vinden eene regeering die in staat is terstond zelfstandig beslissingen te nemen. De invloed van den Volksraad kan ook alleen ten volle tot zijn recht komen als de Regeering ter plaatse dien invloed ondergaat.

Hiermede is aangeroerd eene vraag die in en om het parlement stof heeft opgejaagd: die van de verhouding tusschen den Gouverneur-Generaal en den Minister van Koloniën. Het spreekt van zelf dat de Landvoogd de bevelen van zijn Souverein dien hij vertegenwoordigt, heeft na te komen. Het geval ligt voor Nederlandsch-Indië gansch anders dan voor de Britsche dominions. De G.-G. van Canada of de gouverneur van Nieuw Zuid-Wales vertegenwoordigt de Kroon in dezen zin dat hem dezelfde macht is opgedragen als aan de Kroon in Engeland, behoudens dan zijn deel der verantwoordelijkheid bij ontbinding van het parlement. Hij behoort dus geen instructies aan de Regeering te Londen te vragen en, doet hij het wel, dan zal deze allicht weigeren ze te geven, den gouverneur verwijzend naar zijn eigen ministers die tegenover hun parlement verantwoordelijk zijn. Het is duidelijk dat de G.-G. van Nederlandsch-Indië wiens positie en verantwoordelijkheid geheel anders zijn, er behoefte aan kan gevoelen zich te vergewissen van de inzichten of wenschen der regeering die tegenover de volksvertegenwoordiging voor zijn beleid verantwoordelijk is, en zoo heeft die regeering evenzeer het recht hem spontaan aanwijzigingen te geven. Wederzijds past inmiddels gelijke omzichtigheid. Zoo goed als de G.-G. zich zorgvuldig heeft af te vragen of de Minister van Koloniën de verantwoordelijkheid voor een voorgenomen handeling kan dragen, zoo heeft de Minister van Koloniën zich te onthouden van elke bemoeienis welke niet door die verantwoordelijkheid bepaald geboden wordt. Het is moeilijk te preciseeren; veel

komt ook op de persoonlijkheid aan. Het overwicht kan of te Buitenzorg of in den Haag liggen.

Doch om tot mijn betoog terug te komen: van het oogenblik dat aan de geregeerden stem wordt gegeven in de wijze van het voeren van 's lands bestel, meer en meer wordt ingezien dat met eerbiediging van de moederlandsche en internationale belangen aan de inheemsche bevolking een groote plaats toekomt, de wil is ontstaan dat volk tot ontplooiing van eigen kracht te brengen en tot ontwikkeling van een eigen staatswezen, de regeering meer en meer het karakter gaat dragen van een regeering van Indië, is het redelijk dat de beslissing kunne genomen worden daar waar die stemmen tot uiting komen en waar haar gewicht het beste kan worden beoordeeld. Dat eischt een krachtige regeering die slechts mogelijk is indien de leiding uit één stuk is en daardoor een vaste lijn volgt. Daarom moèt in de leiding niet meer dan onvermijdelijk worden ingegrepen door de Regeering in Nederland. Anders wordt de Indische Regeering verzwakt. Waar geregeerd wordt in overleg met een vertegenwoordigend lichaam worden aan de Regeering geheel nieuwe eischen gesteld. Zij is dan niet meer de abstractie waaruit ordonnanties te voorschijn treden zonder dat behoeft te blijken of zij in den Haag of in Indië zijn vastgesteld. De Regeering is dan een in haar leidende persoonlijkheden levend lichaam, zij is alleen mogelijk indien de G.-.G de politiek aangeeft die gevoerd zal worden en zijn onmiddellijke medewerkers met de hoofdlijnen daarvan instemmen. Aan het versnelde tempo van ontwikkeling waarvan het besef nu wel doorgedrongen mag heeten, aan den snelleren polsslag van het maatschappelijk leven moet de staatkundige inrichting beantwoorden. Beslissingen moeten snel genomen kunnen worden; dit is slechts mogelijk indien het ter plaatse geschiedt.

De directeuren, departementshoofden, behoorden lid van den Raad van Indië te zijn met handhaving hunner verantwoordelijkheid aan den G.-G. Ten einde tweeslachtigheid in den Raad te vermijden, waren alle leden te benoemen door den G.-G., daaronder twee Inlandsche leden. Aan de opneming van Inlandsche leden in den Raad van Indië is de grootste beteekenis te hechten; het is een eisch van recht dat in de Regeering zelve de stem der inheemsche bevolking worde gehoord zoodra deze personen kan aanwijzen die haar stem

gezaghebbend kunnen doen klinken. Dezulken zijn er. Het is een noodzakelijke voorwaarde voor de overbrenging van het zwaartepunt van de uitoefening der regeering van Nederland naar Indië. Uitbreiding van het aantal leden van den Raad van Indië is dus noodzakelijk.

Het gaat niet aan Nederlandsch-Indië rijp te achten voor een belangrijken stap in de richting van zelfbestuur, wanneer niet tegelijk in de samenstelling der regeering tot uitdrukking wordt gebracht dat het is een regeering van Indië. Bovendien, in toenemende mate bestaat er behoefte aan een nauw voortdurend verband tusschen de Regeering en de besten onder de inheemsche bevolking; zal dit contact ook op andere wijze moeten gezocht worden, het meest afdoend wordt aan die behoefte voldaan door opneming van Inlandsche leden in den Raad van Indië. Deze zullen een grooten en gewenschten invloed kunnen oefenen zoowel in het college zelf als in commissies en door hun aanraking met den landvoogd.

Dat de grootere zelfstandigheid der Regeering in Indië niet te kort zal mogen doen aan den eisch dat de Regeering gevoerd worde in overeenstemming met de inzichten der Nederlandsche Regeering spreekt van zelf. De G.-G. moet echter Indië's belangen tot zijn richtsnoer hebben. Het zijn voor het grootste deel afzonderlijke belangensferen, de zuiver Nederlandsche en de zuiver Indische. Indië's belang zou geschaad worden indien Indië ondergeschikt werd gemaakt aan Europeesche partijprogramma's. De tegenwoordige tijd eischt meer dan een vorige, dat de G.-G. zich in Indië onafhankelijk voele van de Nederlandsche partijen, dat hij zijn politieke overtuiging grondveste op de waarneming en overweging van Indische feitelijkheid, op Indische toestanden en groeiprocessen. Natuurlijk zal hij zijn transcendente overtuiging ook voor Indië medenemen. Maar zijn praktische politiek dient georienteerd te zijn op het Indische gebeuren.

Het feit dat de richtlijnen der Indische staatkunde andere zijn dan de Nederlandsche duidt op dat verschil in belangensfeer, vindt zijn spiegelbeeld in het feit dat de koloniale paragrafen in de Nederlandsche partijprogramma's een klein, zich tot algemeenheden bepalend aanhangsel zijn van gepreciseerde, op praktische Nederlandsche vragen gerichte beginselen. Terloops merk ik op dat het veel gelaakte gebrek aan belangstelling

voor Indië m.i. niet zoo streng veroordeeld mag worden. Er is een kleine schare, waaronder van het beste dat ons land heeft, op wie Indië om hun innerlijke bezieling steeds rekenen kan. Nederland stelle voorts zijn zonen en dochteren en zijn kapitaal die Indië niet ontberen kan, beschikbaar; buiten den kring van aldus rechtstreeks geïnteresseerden is ongebroken belangstelling voor een op verren afstand gelegen land nauwelijks te verwachten; zelfs die van Nederlanders in Indië verflauwt voor de gebeurtenissen in het vaderland, doordat men daarvan geen volkomen klare, volledige, pakkende voorstelling kan krijgen. In beginsel is het juist dat het Nederlandsche volk en zijn vertegenwoordigers zich in den regel weloverwogen onthouden van ingrijpende bemoeienis met Indische zaken en deze overlaten aan degenen die, met haar behartiging belast, bij uitstek bevoegd zijn te achten. Die bevoegdheid valt niet aan ervaring en kennis alleen te ontleenen; de moeilijkst te herstellen fouten worden gemaakt door gebrek aan fijn gevoel voor wat anderen toekomt en wat anderen kwetst.

De medewerking der inheemsche bevolking in de gemeenschap van Indië en Nederland is onmisbaar voor beide landen. Wij weten dat in 't algemeen gesproken de Oostersche volken de meerderheid van den westerling niet of nauwelijks meer erkennen, maar degeen wien door studie of ervaring bekend is wat gevergd wordt voor een goede regeering, een deugdelijk bestuur, rechtspraak, landsverdediging, een juiste waardeering van zoo uiteenloopende levensbelangen, de leiding van die groote ondernemingen welker bloei voor Indië even belangrijk is als voor Nederland, die voelt dat het heil van zijn land samenwerking met ons vraagt, en dat wanneer die harmonie verbroken werd onoverzienbare schade voor Indië het gevolg zoude zijn.

Hoeveel leed het voortijdig uit handen geven der macht, het zinloos nabootsen van een westerschen regeeringsvorm, veroorzaken, heeft een voorbeeld in de nabijheid van onzen archipel geleerd. Wij mogen naar 't mij voorkomt verlangen dat de mannen van inzicht waarop ik doel, aaneengesloten om meer kracht te doen gelden, onvervaard voor kritiek, openlijk opkomen voor samenwerking. Een krachtige actie van hun kant is noodig om de onnadenkend op een doodloopenden weg

voorthollenden onder hun landgenooten op veiliger pad te leiden. Onzerzijds worde die samenwerking aldus opgevat dat duidelijk blijke dat wij van ganscher harte Indië's bestwil zoeken. Wanneer Indië en Nederland hun belang goed begrijpen, dan zullen zij elkaar vriendschappelijk tegemoet komen en de handen ineenslaan. Een ernstige poging om daartoe te geraken dient spoedig door gezaghebbenden te worden gedaan, zal een steeds verder uiteendrijven worden voorkomen. Men mag aannemen dat in Nederland de periode van zielloos bewindvoeren is afgesloten; de leider onzer staatkunde ten opzichte van Indië is door zijn intuïtie, zijn gehechtheid aan en kennis van het land en de stroomingen onder de bevolking zoo goed als eenig ander toegerust om den juisten koers aan te geven.

Bij het uitzetten daarvan herinnere men zich dat wij ons meer dan eens hebben vergist bij de raming van den tijdsduur die zou moeten verstrijken eer voorbarig geachte wenschen verwezenlijkt konden worden. Ik noem als voorbeeld slechts Hooger Onderwijs in Indië. Het ligt in den aard der zaak dat in Nederland, dat een zware verantwoordelijkheid draagt, de neiging bestaat alle schatting van vereischten ontwikkelingtijd ruim te nemen; evenzeer echter dat overzee wantrouwen bestaat of wat met de lippen wordt beleden wel eerlijk is gemeend. Men weet immers zeer wel dat menige betuiging van instemming met de verleening van ruimer medezeggenschap aan de inheemsche bevolking waardeloos is door het voorbehoud nopens de verte der toekomst waarin de perken kunnen worden verwijd.

Een volk kan alleen leeren zichzelf te besturen wanneer het praktisch daartoe in de gelegenheid wordt gesteld. Onvermijdelijk zal het dan fouten begaan die schade doen, en daarom is het noodig het terrein der autonomie voorshands te beperken. Ook in staatkundigen zin wordt een volk door schade wijs en voor ruimer bevoegdheid rijp; de leertijd kan voor een intelligent volk echter blijken eerder te kunnen eindigen dan men tevoren zoude verwachten. De wijze Bryce schreef: ‘The capacity for self government may be in our time more quickly accquired than experience in the past would give ground for expecting’. Er groeit in Indië een geslacht op dat van jongsaf zal hebben meegeleefd met Volksraad, regentschaps-, Minahassaraad of soortgelijk lichaam; de opvoedende kracht dier

instellingen kan groot blijken en men moet rekening houden met de mogelijkheid dat zij de staatkundige en maatschappelijke ontwikkeling die zij thans bevorderen, te eeniger tijd komen te belemmeren.

Daarom kan niet worden stilgezeten bij wat is bereikt, als waren het eindresultaten. Degenen die tot scheppenden arbeid in staat zijn dienen zich een voorstelling te maken van den vorm dien verdere opbouw zal hebben. Daarbij moet gerekend kunnen worden op medewerking der meest begaafde Inlanders die geroepen zijn om zelfstandig de openbare meening voor te lichten aangaande de constructie van het staatkundig gebouw dat Indië en Nederland passen zal. Dat vereischt naast voorstellingvermogen helder inzicht en ingespannen geestesarbeid; de taak is moeilijk maar geboden.

Groot verschil van inzicht zal ongetwijfeld blijven bestaan ten aanzien van wat binnen het gebied der praktische politiek van het oogenblik ligt. Nederland late dan tenminste geen twijfel rijzen aan zijn goede bedoeling.

Ieder Nederlander in Indië heeft te dezen een taak en een verantwoordelijkheid; hij moet medearbeiden aan den bruggebouw tusschen tegenstrijdige belangen, aan het wekken van vertrouwen, aan het uitroeien van onbezonnen aanmatiging, met personen uit de inheemsche maatschappij een netwerk van vrienschappelijke betrekkingen vlechten waarin pogingen tot vernieling smoren. Onze stam die in Indië werk heeft tot stand gebracht en nog dagelijks verricht waarop ieder Nederlander die het voorrecht had dien arbeid te aanschouwen terecht trotsch is, is daartoe stellig in staat mits zij die aan de openbare meening hier te lande leiding geven, hen daartoe met aandrang inspireeren.

Meer vertrouwelijke omgang tusschen beide rassen is ook dringend noodig om de bergen misverstand die er bestaan op te ruimen. Toen de Volksraad voor het eerst bijeen kwam bleek uit een stroom van klachten hoeveel wantrouwen en grieven er bestonden waarvan de overheid geen vermoeden had; voor een groot deel ongegrond, maar het gevolg van onvoldoende voorlichting aan beide zijden. Die gebrekkige kennis bestaat ook ten aanzien van de openbare meening omtrent ons bestuur buitenslands. Wie eenigszins op de hoogte is van de meening in Mohammedaansche kringen buiten Indië, in Noord-Afrika

bijvoorbeeld, staat versteld over het harde oordeel dat daar veelal ten gevolge van een volslagen gemis aan kennis over ons bestuur wordt geveld. Het verdient nauwgezette overweging op welke wijze wij door verspreiding van voorlichting die leemte kunnen aanvullen, want het is van overwegend belang dat de landen van den Islam goed ingelicht zijn aangaande de bestuursvoering in Indië, en de verspreiding van die kennis moet van ons uitgaan.

Niets is fataler dan het oog te sluiten voor bestaande kronkels en stekels in, de verhouding tusschen beide rassen; de zorgelooze weg der zelfgenoegzaamheid moge de gemakkelijkste schijnen, hij zal leiden tot een muur van onoverkomelijke moeilijkheden.

Nederland schrome niet, noch hier noch overzee, voorop te stellen dat het ons in de eerste plaats gaat om het belang van Indië, met aandrang een beroep te doen op de medewerking van hen wier land wij naar best vermogen door ons bestuur zoeken te dienen. En de Indonesiër begrijpe dat geweld en doffe weigering van medewerking de slooten zijn waarin zelfs Indië zou kunnen verzinken; daartusschen ligt de weg waarop hij met ons ga in franke samenwerking, naar een toekomst waarvoor hij verplicht is te arbeiden door het geldend maken in elke richting van den geheelen invloed waarover hij beschikt.

Ik moge besluiten met een aanhaling uit een dezen zomer door den Britschen secretaris van staat voor Indië in het Hoogerhuis gehouden rede:

'It is our purpose,' zeide daar Lord Birkenhead, 'resolutely, tirelessly and whole heartedly to labour for the well being of India... For that purpose we desire and we request good will, nor shall we be niggardly bargainers if we meet with the generous friendship which is near and dear to our hearts. We no longer talk of holding the East in fee, we invite in a contrary sense the diverse peoples of this continent to march side by side with us in a fruitful and harmonious partnership'.

Dat is de juiste toon; het is ondenkbaar dat zulke vertrouwenwekkende woorden in Nederlandsch-Indië geen weerklank zouden vinden.

Mocht men het beproeven!

J.P. VAN LIMBURG STIRUM.

Coster's Chineesche voorouders.

Twee namen, twee uitvindingen, waren eens de glorie van onze cultuur-historische schoolkennis. Willem Beukelszoon van Biervliet en het haringkaken, Laurens Janszoon Coster en de boekdrukkunst! Hoe rolden zij over de tong, voornaam, vadersnaam en bijnaam, soliede voluit, en de wat ongewone, deftige woorden van hun uitvinding gaven het geheel een plechtig aanzien, waarbij het derde cultuur-historische moment, Jan van der Heyden met zijn brandspuit, maar poovertjes afstak.

Eenzaam aan den horizon van onze moderne beschavingsgeschiedenis verrijst voor de volksverbeelding, in plechtigen eenvoud, de gestalte van Laurens Janszoon Coster. Het beeld staat stevig in eigen tijd; het verleden, waaruit hij voortkwam, wordt op het voetstuk aangeduid door enkele bijfiguren: houtsnijders, graveerders, boekbinders, maar de snit van alle gewaden is Middeleeuwsch-Europeesch, en hij verheft zich boven hen, facile princeps, als een vrijstaande figuur.

Een zuiver geweten laat vereering van dit beeld niet langer toe. Het duldt alleen een kleurige ikoon. En op die prent treedt zijn gestalte naar voren uit een bonte schare half-zichtbare figuren, gedrapeerd in veelvormige Oostersche gewaden, en veeltalig als de Pinkstermenigte. Chineezen en Japanners en Mongolen, Koreanen en Turken en Oeigoeren en Perzen, uitlandsche Europeanen, Perzen en Arabieren, en Russen, Spanjaarden en Venetianen. En het zijn Boeddhistische monniken, Taoistische priesters, Confucianistische geleerden, en

reizigers en handelaren, Christen-zendelingen en bezoekers van speelholen, Moslims en Kopten, Manichaeërs en Nestorianen, keizers, koningen en bedelmonniken. Sommigen van dezen verrijzen duidelijker en hun plaats is mede op het eerste plan, omdat ook zij behooren tot de groote vinders. Maar daarachter beweegt zich de ongetelde menigte van de voortzetters, de overbrengers, trekkend door woestijnzand, handelend op de bazaar, varend op de wateren. En in hun handen zijn zegels en tooverspreuken, heilige afbeeldingen van Boeddha, gedrukte soetra's in bijna alle talen van Azië, Confucianistische klassieken, speelkaarten en bankbiljetten en bedrukte katoentjes, papier, drukplanken en inkt, gebakken, houten en bronzen typen.

Deze fantastische evocatie inplaats van een simpel schoolbeeld bied ik u op goed gezag. Op Amerikaansche wijze, practisch en grafisch vastgelegd, kunt gij haar vinden in het voortreffelijke werk over de uitvinding der boekdrukkunst in China, dat ik hier wil aanprijzen[1]. Want hoe fantastisch het beeld moge zijn, meent niet dat de behandeling fantastisch is. Elke lijn is zorgvuldig overwogen, elke figuur naar haar aard nauwkeurig bestudeerd, de draperie van de grootst mogelijke historische getrouwheid. Welk een verdienste, op deze wijze toch een beeld te scheppen, dat gloeit van kleur en leven, dat geheimzinnige schaduwen laat en helder licht. Ziehier een schilderstuk, waarin men gelooven kan.

De geschiedenis van groote ontdekkingen is altijd ontroerend. En het bevredigt ons episch gevoel, dat de geschiedenis van de uitvinding der boekdrukkunst, wier samenhang met de scheppende werkzaamheid van den geest zoo nauw, wier invloed op de beschaving zoo groot is, nobel is en grootsch. De boekdrukkunst, die de wereld omspant, is opgegroeid uit kiemen van Oost en West, die althans hier elkander vonden, en de impulsen, waaraan zij haar ontstaan dankt, zijn van de diepste en krachtigste in den mensch. Zij behoeft zich over haar afkomst niet te schamen.

Het grillige toeval van archaeologische vondsten heeft het

1) *The invention of printing in China and its spread westward* by Thomas Francis Carter, Ph.D., assistant professor of Chinese in Columbia University, New-York. Columbia University Press 1925.

in onzen tijd mogelijk gemaakt veel van deze geschiedenis beter te begrijpen dan vroeger. Men kent de groote beteekenis der rijke vondsten van Toen-hwang (in China's Noordwesten), van Toerfan (in Toerkestan), om slechts deze te noemen, en de daaraan verbonden namen van mannen als Sir Aurel Stein, Pelliot, von le Coq. Het is een nieuwe wereld die zij voor ons hebben geopend. In die wereld speelt zich af het begin en de ontwikkeling van de boekdrukkunst. In dit boek nu worden, onder persoonlijk toezicht van Pelliot en met medewerking van tal van anderen, wier speciaal studiegebied wordt aangeraakt, alle met de ontwikkeling der boekdrukkunst samenhangende vragen opnieuw gesteld en onderzocht, alle nieuwe gegevens critisch verwerkt en oude nog eens getoetst. En dit op een manier, die voor den leek volkomen begrijpelijk blijft, omdat alle vakgeleerdheid zorgvuldig is verbannen naar noten achter in het boek. Op gelukkige wijze worden in eenige grafische voorstellingen de resultaten van de studie vastgelegd.

Die resultaten: hoevelen van ons, die dagelijks papier gebruiken, weten dat de eunuuch Tshai Loen in het jaar 105 aan den keizer van China de uitvinding rapporteerde van papier, gemaakt van boomschors, hennep, lompen en vischnetten? En dat Stein in Toen-hwang papier heeft gevonden, te dateeren van omstreeks 150, dat gemaakt was van enkel lompen? Tot voor enkele tientallen jaren meende men dat dit een uitvinding was van Duitschers of Italianen in de 15de eeuw! Dit papier kan men ver naar het westen toe op zijn weg vervolgen: Toerkestan, Toerfan, Samarkand. In deze laatste plaats is het dat gevangen Chineezen de kunst aan Arabieren leeren in de 8ste eeuw. En, nadat langs verschillende wegen papier reeds voor en na in Europa is ingevoerd, dringt de kunst van het maken ervan eindelijk in de 13de eeuw door in Spanje, via zijn Moorsche meesters, en komt het kort daarna over de Pyrenaeën.

In China wordt het gebruik van papier spoedig algemeen, in plaats van het vroegere hout en bamboe of zijde. Omstreeks 400 wordt een soort inkt gemaakt van roet, en niet lang daarna roode inkt van vermiljoen. Deze laatste gaat men gebruiken voor het maken van zegelafdrukken op papier. Naast die zegelafdrukken, gebruikt voor het authentiek maken van een geschrift, ontstaat, in Taoistische kringen, omstreeks de 6de

eeuw het gebruik van quasi-zegels, die de bedoeling hebben, een formule, die magische kracht bezit, ter bezwering van demonen, zooveel mogelijk te vermenigvuldigen. Naarmate het Boeddhisme zich verbreidt, bij uitstek immers de religie die gelooft in de kracht van het woord, neemt deze behoefte toe, en waarschijnlijk in de 7de eeuw ontstaan de eerste proeven van afdrukken van godsdienstige prentjes, met of zonder tekst, van heilige spreuken, van soetras. Het vermenigvuldigen hiervan werd als een vrome daad beschouwd en het bezit hiervan had groote zegenende kracht. Deze kunst, in alle stilte in kloosters beoefend, wordt door priesters naar Japan overgebracht, en opeens vindt men hoe daar in 770 door keizerin Sjotokoe last wordt gegeven een millioen exemplaren te drukken van een tooverspreuk, en deze, geborgen in kleine pagodas, in bepaalde tempels te bewaren.

Legende, meent gij? Neemt dan het boek van Carter ter hand en beziet de photo van eenige dezer merkwaardige documenten. Verscheidene exemplaren, geborgen in de oorspronkelijke kleine pagodas, bestaan nog. De druk is zoo goed, dat hieraan reeds een lange ontwikkeling moet zijn voorafgegaan. Maar voor ons zijn deze blaadjes het oudste drukwerk ter wereld. De tooverspreuk is in Sanskrit, geschreven in Chineesche karakters. Geen vertaling, doch een fonetische transcriptie, ten einde het heilige woord zoo veel mogelijk in zijn oorspronkelijken vorm te bewaren. Uit den tekst, die bij deze spreuk behoort, blijkt heel duidelijk wat de keizerin dreef tot deze daad. Men leest daar hoe een zieke Brahmaan van een ziener vernam, dat hij binnen zeven dagen zou sterven. Hierop begaf zich de Brahmaan naar den Boeddha, smeekte hem te redden en verklaarde zich bereid zijn discipel te worden. Boeddha antwoordde: ‘In een zekere stad is een pagoda ingestort. Die moet gij gaan herstellen, vervolgens een *dharani* (tooverspreuk) schrijven en daar neerleggen. Het lezen van deze tooverspreuk zal uw leven nu verlengen en u later in het paradijs brengen’. De discipelen vroegen den Boeddha waarin de kracht van de *dharani* lag. Hij antwoordde: ‘Ieder die kracht van de *dharani* wenscht te verkrijgen, moet zeven en zeventig afschriften daarvan vervaardigen en in een pagoda neerleggen. Deze pagoda moet dan worden geëerd door offers. Doch men mag ook zeven en zeventig pagedas van klei maken

en de *dharani* in elk daarvan opbergen. Dit zal het leven redden van hem die zoo de pagodas maakt en vereert en zijn zonden zullen vergeven worden. Dit is de wijze om de *dharani* te gebruiken... De grootte van de pagodas moet zijn van een duim tot een el hoog of ook tien voet. Van deze pagodas, wanneer het hart door contemplatie tot rust is gebracht, zal een wonderlijke geur opstijgen'. Hierop volgen woorden van een Bodhisattva die niet geheel met het voorgaande strooken. De Bodhisattva zeide: 'Ik zal spreken van het ingriffen van de wet van de *dharani* op het hart. Deze *dharani* wordt uitgesproken door de negen honderd en negen en negentig Bodhisattva's, en hem die haar herhaalt met heel zijn hart, zullen de zonden vergeven worden. Zoo moeten negen en negentig afschriften worden gemaakt van elk van deze *dharanis* en zij moeten worden geplaatst in pagodas... Deze moeten worden geëerd door offers en wierook en bloemen en een processie zal zeven maal er omheen worden gehouden, terwijl de *dharani* wordt gereciteerd. Dan zal groote verlossing worden teweeg gebracht'.

Met het oog op de verschillende getallen, opgegeven door den Boeddha en den Bodhisattva, koos keizerin Sjotokoe blijkbaar het zekere voor het onzekere en besloot een millioen copieën te maken. Men ziet welke beteekenis voor de religie het drukken hier had. De kracht van de tooverspreuk mocht Sjotokoe zelf, althans in dit leven, weinig baten: zij stierf omstreeks den tijd dat de pagodas werden rondgedeeld aan de tempels.

Merkwaardig is het dat men hierna in lang niets hoort van drukken in Japan. Pas in het eind van de 10de eeuw wordt het weer ingevoerd als een nieuwe kunst uit China.

Dat de kunst in China niet stilstond, bewijst het oudste gedrukte boek, dat Stein in Toen-hwang vond en dat is gedateerd 868. Dit is een prachtig stuk werk, getuigende van groote vaardigheid. Ook dit is weer Boeddhistisch, een Chineesche vertaling van de beroemde Prajnâ Pâramitâ, de Diamand-soetra. Het overschrijven van dezen tekst werd steeds beschouwd als een buitengewoon verdienstelijk werk. 'Op elke plaats', zegt de Boeddha daarin, 'waar dit heilige geschrift zal worden bewaard, daar zal de Heere Boeddha worden gevonden'. 'Hoe groot... zal het geluk zijn van een

discipel die dezen heiligen tekst copieert,... en haar herhaalt zoodat anderen erdoor mogen worden gesticht'. De drukker van de soetra deelt mede, dat hij het werk ondernam ter eere van zijn ouders. Wilde hij voor hen zegeningen verwerven door vermenigvuldiging van het heilige woord? Ook hier was zonder twijfel het motief tot het drukken religieus.

Parallel nu aan deze ontwikkeling, die *vermenigvuldiging* beoogde, loopt de opvatting, dat door een afdruk een *authentieke tekst* kon worden bewaard. Hier komen wij in Confucianistische kringen. Men weet welk een vereering daar bestond voor de klassieken, die met den naam van Confucius verbonden werden. Reeds vroeg gevoelde men behoefte den tekst daarvan vast te leggen en te vrijwaren tegen fouten van overschrijvers. Reeds in 175 werden zij daarom gegraveerd in steen. Wanneer men voor het eerst daarvan op eenvoudige vijze afdrukken, 'rubbings', heeft gemaakt, is onzeker, maar het staat wel vast, dat men daarmede al spoedig is begonnen. De oudste bestaande afdruk van een inscriptie in steen is gedateerd van de jaren 627-649, en is door Pelliot in Toen-hwang gevonden. En dezelfde vondsten van Toen-hwang hebben bewezen, dat men in de 9de eeuw ook gewoon was, behalve van houten planken, Boeddhistische teksten te drukken van speciaal daarvoor vervaardigde steenen platen.

Het belangrijke oogenblik nadert nu, waarop de beide stroomingen, - de Confucianistische behoefte aan authentieke teksten, en de Boeddhistische aan vermenigvuldiging van teksten, - elkander ontmoeten. De provincie Sse-tsjhwan, in het uiterste Westen van China, was in die dagen een belangrijk cultureel centrum, en waarschijnlijk zijn de oudste drukken daar vervaardigd. In het begin van de 10de eeuw, als China in verschillende staten is verdeeld, wordt deze provincie veroverd door den meer centraal gelegen staat, die er aanspraak op maakte de officieele voortzetting te zijn van de groote Thang-dynastie en wier regeering zetelde in de oude hoofdstad Tsjhang-an (Si-an-foe). Blijkens de berichten maakte de eerste minister daarvan, Feng Tao, in Sse-tsjhwan kennis met gedrukte boeken; grootendeels Boeddhistische en Taoistische literatuur en enkele schoolboekjes, die allen werder gedrukt van planken. Ten einde nu het prestige van de dynastie te verhoogen, wilde men, in navolging van wat vroegere keizers

hadden gedaan, de klassieken opnieuw, voorzien van nieuwe commentaren, in steen laten graveeren. De schatkist liet echter een dergelijke kostbare onderneming niet toe, en, waarschijnlijk bij wijze van bezuiniging, stelde nu Feng Tao in 932 voor, de teksten in hout te doen graveeren, zooals men dat in Ssetsjhwan verstond, zoodat men op die wijze altijd een authentieke tekst zou hebben, waarvan men authentieke copieën kon maken. Aldus werd besloten, en zoo werd het snijden van planken en de eerste druk van de klassieke teksten ter hand genomen. Deze uitgave werd voltooid in 953, en bestond uit 130 deelen.

En hiermede kwam de boekdrukkunst uit de verborgenheid van Boeddhistische kloosters in het volle daglicht van Confucianistische geleerdheid. Van nu af aan was het de officieel erkende wijze om de klassieke teksten in authentieken vorm over te leveren. Het drukken daarvan in particuliere drukkerijen was langer dan een eeuw verboden. De authenticiteit was hoofdzaak, de gemakkelijke vermenigvuldiging was iets waarvan de groote beteekenis pas na eenigen tijd duidelijk werd.

Maar de nu volgende Soeng-dynastie dankt haar herleving van klassieke studiën aan de verspreiding van het gedrukte boek, en de productie daarvan in de volgende eeuwen is ontzagwekkend. Op het drukken van de klassieken volgde de uitgave van een afzonderlijken commentaar, in 180 deelen, daarop van de dynastieke historiën, in vele honderden deelen, en dat alles in uitgaven, die in schoonheid nooit zijn overtroffen. Hoezeer de Boeddhisten gelijken tred hielden met deze snelle populariteit van de kunst die zij zoo lang in alle stilte beoefend hadden, blijkt uit het feit, dat reeds in 972 de complete Boeddhistische Canon, de Tripitaka, werd gedrukt, een verzameling bestaande uit 1521 verschillende werken, in meer dan 5000 deelen, 130,000 bladzijden beslaande, zeker wel één der grootste boekwerken die ooit zijn verschenen.

Ik kan er niet aan denken hier de ontwikkeling en verbreiding van de boekdrukkunst stap voor stap te volgen. Doch een enkel woord over de gebruikte methoden. Bijna alle drukken geschiedde van houten planken op zeer eenvoudige wijze. Van een pers was eigenlijk geen sprake, maar men gebruikte een borstel om den noodigen druk uit te oefenen op het op de houtsnede gelegde papier. In het midden van de 11de

eeuw kwam iemand op het denkbeeld losse typen te vervaardigen, gemaakt van aardewerk, gevat in een ijzeren vorm. Deze methode werd later verbeterd en de typen werden gemaakt van tin. Veel gebruik is hier echter nooit van gemaakt: het ideografisch karakter van de taal schiep geen groote behoefte hieraan, daar immers elk woord door een afzonderlijk schriftteeken wordt voorgesteld, en de arbeidsbesparing dus betrekkelijk gering was. Omstreeks 1300 kwam een soort houten typen in gebruik, en in Toen-hwang is een aantal van zulke typen gevonden in de taal der Oeigoeren, van omstreeks dezen tijd. Merkwaardig genoeg zijn deze typen geheele woorden, ofschoon het schrift alfabetisch was. Het is dus duidelijk dat de Oeigoeren deze methode slaafs van de Chineezen hebben overgenomen en, ondanks den anderen aard van hun eigen taal, niet op de gedachte zijn gekomen voor elke letter afzonderlijk een type te snijden. Van 1324 dagteekent een nauwkeurige beschrijving van een Chineesch geleerde van een soort houten typen die hij gebruikte, benevens van een ronddraaiend typenbord, waardoor het vinden van de gewenschte karakters werd vergemakkelijkt.

De grootste ontwikkeling kreeg het losse type echter in Korea waar van 1403 af met bronzen typen werd gedrukt. Het oudste nu nog bestaande boek dat daarmede is vervaardigd is gedateerd 1409.

De techniek van dit Koreaansche drukken verdient de aandacht. Voor het eerst werden de typen hier in matrijzen gegoten. Omstreeks 1500 wordt het proces aldus beschreven:

‘Karakters werden eerst gesneden van beukenhout; dit waren de modellen. Dan werd zand genomen van de zeekust, van plaatsen waar riet groeit. Dit werd in een trog gedaan en de houten schriftteekens werden er tegenaan gedrukt. Op deze wijze maakte men de negatieve vorm (de matrijs) waarvan de typen werden gegoten. Een deksel met openingen werd hierover geplaatst en gesmolten brons daar doorheen gegoten. Zoodra het was afgekoeld, was het een type. Onregelmatigheden als scherpe hoeken enz. werden later bijgevijld. De typen werden in kolommen gehouden door eindjes bamboe zoodat zij niet uit de rij konden vallen. Eerst wist men niet hoe de typen tegen elkander konden worden geplaatst zóó dat zij bleven zitten, en te dien einde werd een wasplaat vervaardigd om de typen vast

te maken. Dit was evenwel niet stevig genoeg en zoo kwam men er toe de typen in een bamboeraam te bevestigen.'

Uit Korea kwam de kunst weer terug in China, waar zij nu eerst recht werd toegepast.

Van de 16de tot het einde der 18de eeuw werd er op deze wijze veel in China gedrukt. Toen raakte de methode weer in onbruik, tot eerst in modernen tijd losse typen gebruikelijk zijn geworden, ofschoon het drukken van planken nog bestaat. In Japan werd de methode toegepast tusschen 1596 en 1629. In dat jaar hield alle productie plotseling op. Waarom is onbekend.

Intusschen was papier ook voor andere doeleinden bedrukt geworden. In het begin van de 10de eeuw had de eerste uitgifte plaats, - alweer in Sse-tsjhwan, - van gedrukt papieren geld. Niet lang daarna geschiedde dit van staatswege, en de bedragen aan papiergeld dat werd uitgegeven staan nauwkeurig opgeteekend in de geschiedboeken. Omstreeks 1100 ontstond een ernstige inflatie, waardoor een biljet van 1000 cash slechts 10 cash waard was, en naarmate de Soeng-dynastie in herhaalde oorlogen het onderspit dolf werd deze toestand steeds erger. Ma Twan-lin, de groote historicus uit die dagen, beschrijft den toestand in woorden die voor ons een zeer modernen klank hebben:

'Nadat men jaren lang getracht had de bankbiljetten op waarde te houden, verloor het volk alle vertrouwen erin en werd er bang voor. Alle aankoopen van de regeering werden betaald in papier. De fondsen van de zoutziederijen bestonden uit papier. De salarissen van de ambtenaren werden betaald in papier. De soldaten ontvingen hun soldij in papier. De provincies en districten, wier schulden toch al achterstallig waren, voldeden alle aan hun verplichtingen in papier. Kopergeld, dat men bijna nooit zag, werd als een schat gewaardeerd. Het kapitaal dat in vroeger dagen was opgehoopt was iets waarvan men niet eens meer repte. Het was slechts natuurlijk dat de prijs van alle levensbehoeften steeg en de waarde van het papiergeld steeds daalde...'

De Gouden Horde, een Tartaarsche stam die in de 11de eeuw Noord-China verovert, geeft ook al spoedig papiergeld uit, en verrijkt als zij werd door schatting uit Zuid-China, schijnt het deze dynastie gelukt te zijn het papier op waarde te

houden. De Mongolen die daarna successievelijk geheel China veroveren, brengen eveneens papiergeld in omloop. Gedurende de periode van 1264-1324 werd voor een waarde van meer dan twee billioen taels in papier gedrukt, dat wil zeggen een gemiddelde van ongeveer 37 millioen per jaar.

Het beeld dat Marco Polo teekent van die dagen toont hoe universeel het gebruik van papiergeld was. Op hem, den koopman, maakte dit een grooten indruk. ‘De munt des Keizers’, zegt hij, ‘is in deze zelfde stad van Cambaluc, (Peking), en de wijze waarop het geld wordt vervaardigd is zoodanig dat, zoo gij zoudt zeggen dat hij het geheim van de alchemie in volmaaktheid bezit, gij gelijk zoudt hebben. Want hij maakt zijn geld op deze wijze...’ Dan volgt een eenigszins vreemde beschrijving van de wijze waarop deze banknoten zouden worden gemaakt, die ik hier ter zijde laat, en vervolgens gaat hij voort: ‘Met deze stukken papier, zooals ik hier heb beschreven, laat hij alle betalingen voor zijn rekening doen, en hij laat ze circuleeren in al zijn koninkrijken en provincies en gebieden, en overal waar zijn macht en heerschappij reikt. En niemand, hoe gewichtig hij zichzelf moge achten, waagt het deze te weigeren, op straffe des doods. En inderdaad, een ieder neemt ze gaarne aan, want overal waarheen iemand zich begeeft in de gebieden van den Grooten Khan zal hij deze stukken papier in omloop vinden, en hij zal in staat zijn daarmede alle transacties van koop en verkoop te verrichten even goed als waren het stukken zuiver goud. En daarbij zijn zij zoo licht dat bankbiljetten ter waande van tien bezantijnen nog niet het gewicht hebben van één gouden bezantijn... Nu hebt gij gehoord de wijzen en manieren waarop de Groote Khan meer schatten kan hebben, en ook inderdaad heeft, dan al de koningen in de wereld, en nu weet gij ook de reden waarom.’

Papiergeld uit dezen tijd uit China zelf is niet bewaard gebleven. Maar wel zijn banknoten gevonden met Mongoolsch opschrift, die in Mongolië zelf in omloop zijn geweest. En een gelukkig toeval heeft uit het voetstuk van een Boeddhabeeld Chineesche bankbiljetten doen te voorschijn komen van omstreeks zeventig jaren na Marco Polo's tijd.

In hoeverre heeft nu al dit drukwerk, dat gedurende onze middeleeuwen in het Verre Oosten werd vervaardigd, invloed

gehad op het ontstaan van de boekdrukkunst in Europa? Tot nog toe kon ik vaststaande feiten meededen. Waar het gaat om het bepalen van invloed betreedt men noodzakelijk het gebied van speculatie. Het boek van Carter maakt het in hooge mate waarschijnlijk dat het drukken in Europa is ontstaan naar Oostersch voorbeeld, maar ik zie geen kans, in een kort uittreksel van zijn betoog den lezer te overtuigen van den goeden grond van zijn beweringen. Met een enkele aanduiding zal ik trachten zijn gedachtengang te schetsen.

De Mongolentijd is van het grootste belang geweest voor de aanraking tusschen Oost en West. Bijna geheel Azië en een deel van Europa bevonden zich in één hand. Eindelooze karavanen bewogen zich over de groote landwegen met een mate van veiligheid als voor dien ongekend was geweest. Mannen als Marco Polo en de zendeling Odoric waren volstrekt niet de eenige Westersche bezoekers van deze landen. Verschillende handwerkslieden worden vermeld als werkzaam aan het hof van Koeblai Khan, en men mag aannemen dat er nog velen zijn geweest die anoniem zijn gebleven. In een groot gedeelte van deze landen nu had men gedrukte boeken, gedrukt papiergeld, gedrukte speelkaarten (waarschijnlijk in de 9de eeuw in China ontstaan). Ver in het Westen, in Toerfan (in Toerkestan), was een groot centrum van Boeddhistische boekdrukkerij in vele talen, en deze plaats was eveneens een middelpunt van wereldverkeer tusschen volken van allerlei landaard en religie. Omstreeks 1300 werden brieven met groote Chineesche zegels uit Perzië gezonden naar den Franschen koning (zij bestaan nog!). In 1294 werd in Tabriz, een belangrijke Perzische stad, een poging gedaan, die mislukte, om papiergeld in te voeren, en deze biljetten werden gedrukt in het Chineesch en Arabisch, en met een Chineeschen naam aangeduid. In Tabriz nu was een Venetiaansche en een Genueesche kolonie. In 1397 wordt een nauwkeurige beschrijving gegeven van Chineeschen houtdruk door den Arabischen schrijver Raschid-Eddin. Merkwaardig genoeg schijnt de Islam langen tijd als een slagboom te hebben gestaan voor de verdere verbreiding van de boekdrukkunst naar het Westen. De Koran werd nooit gedrukt; was het de kracht van de traditie die wilde dat men dezen met de hand copieerde? Alleen in Egypte heeft men drukwerk in het Arabisch gevonden dat waarschijnlijk dagteekent uit de

13de en 14de eeuw, en dit drukwerk doet in uiterlijk zeer sterk denken aan dat uit China en Toerfan.

Men bedenke dat in dezen tijd de kruistochten vallen die op allerlei gebied zoo'n sterken Oosterschen invloed hebben gebracht. Is het nu waarschijnlijk dat zoo iets opvallends als het drukken van boeken en platen den kruisvaarders onbekend zou zijn gebleven bij hun aanraking met de Oostersche volken?

De data spreken hier voor zichzelf. Op het eind van de 14de eeuw, kort na den Mongolentijd, beginnen de eerste houtsneden in Europa te verschijnen. Zij zijn van tweeërlei aard: speelkaarten en godsdienstige prenten. Wanneer speelkaarten voor het eerst gedrukt zijn, staat niet geheel vast. De oorsprong van het spel zoeken Europeesche schrijvers bij de Saracenen, maar bij Arabische schrijvers komt het niet voor. Klinkt het niet plausibel dat het spel ten gevolge van de aanraking met de Mongolen door Islamitische landen heen in handen van Europeanen is gekomen? Waarmede zouden de Venetianen en Genueezen in Tabriz zich in hun vrijen tijd onledig hebben gehouden?

De religieuze prenten worden omstreeks denzelfden tijd gedrukt in Zuid-Duitschland, Vlaanderen, Venetië. En het is ontroerend dat ook hier hetzelfde doel werd beoogd, dat zoovele eeuwen geleden Boeddhisten en Taoisten hun toevlucht had doen nemen tot de drukkunst. Men wil een heilige prent in zijn bezit hebben om de magische kracht die ervan uitgaat. Zoo duidelijk blijkt dit uit een prent van Christophorus, de oudste gedateerde houtsnede die ons bekend is (1423). Het onderschrift daarvan luidt:

'Dien dag waarop gij de gelijkenis van Christophorus zult zien, Dien dag zult gij vrij blijven van slagen van den dood'.[1)]

Ziet gij wel? Ook hier dankt drukken zijn oorsprong aan de religie. Die alleen schiep de behoefte aan een gemakkelijke wijze van vermenigvuldiging.

De ontwikkeling van de gedrukte prent tot het van houtsnede gedrukte boek is niet moeilijk na te gaan. De prenten werden plaatjes met praatjes; daarna werden de prenten en de

1) Den oorspronkelijken tekst ken ik niet. Ik vertaal naar het Engelsch van Carter.

tekst afzonderlijk gedrukt en tesamen gebonden tot een boekvorm.

Het feit dat het papier juist in dezen tijd Europa binnen kwam, werkte de ontwikkeling van de boekdrukkunst zeer in de hand. Gutenberg's eerste bijbel was nog op perkament gedrukt, en er wordt bericht, dat de huiden van 300 schapen noodig waren voor elk exemplaar. Een dergelijk materiaal was natuurlijk veel te kostbaar.

Hier zijn wij aangeland bij Gutenberg (of bij Coster, zoo men wil). Wat is nu zijn uitvinding geweest? Carter citeert de Vinne[1)], die in zijn boek over de uitvinding der boekdrukkunst zegt: 'The inventor of printing did not invent paper and did not originate engraving on wood. He was not the first to print upon paper, he was not the first to make printed books, it is not certain that he made the first press, it is not probable that he was the first to think of or make movable type. What he did was to invent the *type mould* - the first therefore to do practical and useful work'. En, zooals wij zagen, hadden reeds de Koreanen matrijzen.

Is hier Oostersche invloed? Eenig bewijs of aanduiding daarvoor is nog niet gevonden. Er is een theorie, die met den naam van Coster in verband wordt gebracht, dat zekere Armeniërs, die in zijn dagen in Holland vertoefd hebben, vroeger met Oeigoeren in aanraking zouden zijn geweest en zoo de kunst hebben overgebracht. Carter gelooft hier niet aan. Maar wel is het in hooge mate waarschijnlijk, dat China het ontstaan der boekdrukkunst in Europa heeft beïnvloed op vier wijzen: 1°. door het papier, waarvan het historisch vaststaat dat het uit China is gekomen; 2°. door speelkaarten; 3°. door religieuze prenten; 4°. door het groote aantal Chineesche boeken, die, in verband met de nauwe aanraking die er vooral in den Mongolentijd heeft bestaan, in Europa niet onopgemerkt kunnen zijn gebleven.

Mijn overzicht van Carter's belangrijke boek is kort en onvolledig geweest. Een prikkel tot lezen wilde ik geven, niet het boek zelf vervangen. Het zal 's lezers aandacht gespannen houden en zijn kennis verrijken.

1) Theodore L. de Vinne. The invention of printing, New-York 1876.

Er hangt een schaduw over dit boek. Vlak na het verschijnen is de nog jonge schrijver overleden. Met liefde, eerbied en kennis heeft hij zijn onderwerp behandeld. Zijn naam blijft geplaatst onder de kleurige schilderij die ik aan het begin van dit opstel voor u trachtte op te roepen: Thomas Francis Carter pinxit. En ik ben hem daar dankbaar voor.

J.J.L. DUYVENDAK.

Voorstelling en voorwerp.

In de vorige aflevering van dit tijdschrift komt een artikel voor van Prof. G. Heymans: 'Psychognosis der Wereldbeschouwingen en Psychisch monisme', waarin de schrijver eenige bezwaren inbrengt tegen de opvattingen door Dr. A.A. Grünbaum verkondigd in zijn boek 'Herrschen und Lieben als Grundmotive der philosophischen Weltanschauungen'. Ik wil in de quaestie, waarover het hier in hoofdzaak gaat, geen partij kiezen. Slechts geeft het artikel van Heymans mij aanleiding over een enkel erin besproken punt eenige beschouwingen in het midden te brengen. Ik meen hiermede - juist omdat ik in de hoofdzaak geen partij kies - niet te zondigen tegen den stelregel, dat in dit tijdschrift geen polemieken tegen erin verschenen artikelen worden opgenomen, al moge ik bij het uiteenzetten van mijn meening over het bedoelde punt wel eens afwijken van het door Heymans gezegde.

De quaestie, waarover ik dan eenige beschouwingen wil in het midden brengen wordt aangegeven door de volgende passage van pag. 256 van het artikel van Heymans'... ik geloof, dat het (d.w.z. de bewering van Grünbaum waarover Heymans daar spreekt) neerkomt op het volgende: de lichamen der buitenwereld zijn ons even direct gegeven als b.v. onze gedachten en stemmingen; worden nu deze gegevens met de anderen onder den term 'bewustzijnsinhouden' samengevat, dan is daarmede van te voren *zoowel* de buitenwereld als de gedachten en stemmingen, dus *alle* werkelijkheid tot bewustzijnsinhoud verklaard, dus de slotsom van het psychisch monisme geanticipeerd.'

Tegen deze bewering worden door Heymans eenige bezwaren in het midden gebracht, die ik niet op den voet wil volgen. Slechts wil ik nog de noot onder aan pag. 256 van het artikel citeeren: 'De moeilijkheid ligt in de vraag, of de schrijver (Grünbaum) met de hier telkens terugkeerende woorden "der Gegenstand", "das Erscheinende" en dgl. *den inhoud* of *het voorwerp* der waarneming bedoelt: derhalve het gekleurde ruimtelijke beeld, dat den waarnemer voor den geest staat, of wel het buiten zijn bewustzijn bestaande stuk werkelijkheid, door welks inwerking op zijn zintuig dat beeld te voorschijn wordt geroepen.'

Een en ander geeft mij aanleiding tot de volgende beschouwing.

Voor het z.g. naïef realisme is de verhouding van voorwerp en voorstelling deze, dat de 'tastbare' en 'zichtbare' voorwerpen ons direct gegeven en onbetwijfelbaar bestaande objecten zijn. Van hen gaan werkingen uit, die onze zintuigen treffen en daarin veranderingen aanbrengen, die door de zenuwen naar onze hersenen voortgeleid tot het bestaan van voorstellingen aanleiding geven.

Door degenen, die zich meer kritisch van den aard van onze kennis hebben rekenschap gegeven wordt tegenwoordig - ik meen te mogen zeggen algemeen - een andere samenhang vooropgesteld. Daarbij wordt niet uitgegaan van de dingen buiten ons maar van het ons direct gegevene. Descartes heeft dat op overtuigende wijze gedaan in zijn beroemde Meditationes. Hij beschouwt daarin een hoeveelheid was en experimenteert daarmede. Maar niet het was beschouwt hij als het primair gegevene, doch zijn waarnemen van het was, zijn zien van de kleursverandering bij smelten, zijn gevoel bij aanraking enz. Aan het bestaan van het suk was zelf, dat hij meent in handen te hebben, kan hij twijfelen: misschien droomt hij slechts. Maar aan het feit, dat het hem voorkomt, dat hij een stuk was in handen heeft, kan hij niet twijfelen. Evenmin kan hij twijfelen aan het bestaan van zijn verwachting, zijn twijfel, zijn vrees enz. Al deze direct gegeven dingen vat Descartes samen onder den naam cogitationes. Tegenwoordig noemt men ze veelal psychische toestanden of bewustzijns inhouden. In het vervolg zal ik ze *belevingen* noemen, waardoor ik meen, dat het minst wordt gepraejudicieerd.

Men heeft Descartes' ‘cogito ergo sum’ veelal als een tautologie beschouwd. Naar het mij voorkomt ten onrechte. In de eerste plaats heeft hij door deze uitspraak, (die slechts de korte samenvatting van zijn betoog is) de ‘belevingen’ als de primaire gegevens en daarmee als het natuurlijke uitgangspunt voor philosophische overwegingen aangewezen. Ik moet erkennen niet voldoende van de geschiedenis der wijsbegeerte op de hoogte te zijn om uit te maken, of hij het daar werkelijk voor het eerst doet. Maar in ieder geval doet hij het op zoo overtuigende en afdoende wijze, dat men iedere latere beschouwing, waarbij van deze opvatting afgeweken wordt eenvoudig als reeds van te voren verouderd heeft te beschouwen.

Maar de uitspraak houdt m.i. meer in. In de Meditatio komt men herhaaldelijk naast ‘Cogito ergo sum’ uitdrukkingen tegen als ‘ik hoop, dus ben ik’, ‘ik twijfel, dus ben ik’. Ten slotte verklaart hij, dat hij zich in alles, wat hij meent te weten, kan vergissen; maar voegt hij er aan toe ‘si fallor sum!’ Hij gebruikt hier steeds werkwoorden in de eerste persoon en wijst dan zichzelf als subject bij dat werkwoord aan. En zijn overweging komt mij voor deze te zijn, dat deze werkwoorden niet gebruikt kunnen worden, zonder dat er een subject voor bestaat.

Heeft hij hierin gelijk? Het antwoord op deze vraag zal allicht afhangen van het standpunt, dat men meent te moeten innemen tenopzichte van de categorieën substantia-accidens. En het komt mij voor, dat Descartes door zijn bedoelde uitspraak deze categorieën als mede-uitgangspunt voor zijn wijsgeerige overwegingen kiest, zooals Spinoza later deze categorieën nog meer expliciet zal vooropstellen, wanneer hij zijn monistisch stelsel afleidt met behulp van de begrippen ‘in se esse’ en ‘in alio esse’.

Tegenwoordig worden deze categorieën meestal niet meer zoo op den voorgrond gesteld. Heymans meent ze zelfs uit het causaliteitsbeginsel te kunnen afleiden. Maar of het terecht of ten onrechte is - ik ben er geenszins van overtuigd, dat dit laatste het geval is - Descartes en Spinoza achten de onderscheiding tusschen substantia en accidens principieel en meenen, dat alles waarover wij kunnen spreken òf als substantie, òf als accidens moet opgevat worden.

Maar deze algemeene vraag kunnen wij terzijde laten. De vraag, die wij hebben te beschouwen, is of Descartes terecht voor iedere gedachte, hoop, twijfel een subject postuleert. Dat sommige werkwoorden een subject vereischen zal wel niemand tegenspreken: Een beweging is niets als er niet iets is, dat beweegt. Maar niet steeds als ons spraakgebruik een woord in een zin als grammaticaal subject aangeeft is er in logischen zin van een subject sprake. Bij 'het regent' is er toch zeker niet een 'het' aan te wijzen, waarvan gezegd kan worden, dat het de handeling van regenen uitvoert. Beter zou men zeggen 'Regen is'. Is het nu evenzoo gelegen met 'Ik denk', 'ik verwacht', 'ik twijfel'? Moest men daar ook liever zeggen 'Een gedachte, verwachting, twijfel is', zij het dan, dat men er om van de eerste-persoonsvorm rekenschap te geven aan toevoegde 'in de reeks mijner belevingen'?

Het komt mij voor, dat de beteekenis van het 'Cogito ergo sum' is te zien in het afwijzen van deze laatste opvatting. Aan Descartes hebben gedachten, verwachtingen, twijfelingen zich voorgedaan als werkingen, die noodzakelijk een subject vereischen. Hij zegt dit niet expliciet, waarschijnlijk omdat de mogelijkheid van een andere opvatting hem niet is ingevallen. Toch is die andere opvatting tegenwoordig zeer verbreid. Ja ik meen zelfs, dat zij tot voor kort de algemeen heerschende was en dat er eerst in den laatsten tijd weer eenige reactie is ontstaan. De populaire opvatting komt mij voor meer de partij van Descartes te kiezen, ofschoon een veel gebezigde uitdrukking als de 'stroom onzer bewustzijnsinhouden' meer een zelfstandig bestaan aan onze belevingen schijnt toe te schrijven. Niemand zal de achtereenvolgende bewegingen van een toestel als 'de stroom' der bewegingen daarvan aanduiden.

Een theoretische redeneering, op grond waarvan men zijn keuze als de juiste verdedigt, is mij noch voor de eene, noch van de andere opvatting bekend. Op zijn hoogst vindt men enkele aanwijzingen, waardoor de keuze 'psychognostisch' gemotiveerd wordt. Vooral voor het personalisme is het duidelijk, dat de keuze van belang is. Men kan de eenheid der persoonlijkheid beter handhaven, wanneer men zijn levensuitingen als zijn daden opvat, dan wanneer men er zelfstandige dingen in ziet. En wanneer Grünbaum, zooals ik uit het artikel

van Heymans meen te moeten opmaken[1)], personalisme wil vereenigen met de opvatting, dat althans vele onzer belevingen zelfstandigheden zijn, dan komt het mij voor dat hij 'psychognostisch' een verkeerde keus heeft gedaan.

Volgens de opvatting van Descartes is de verhouding tusschen de voorstelling en het voorwerp (van de voorstelling) duidelijk. Deze twee zijn geheel verschillende dingen. Wanneer ik mij een landschap voorstel, onverschillig of het een werkelijk bestaand landschap of de tuin der Hesperiden is, dan is dat landschap toch iets anders dan mijn voorstelling. Het landschap draagt boomen en is groen. Mijn voorstelling draagt geen boomen en is niet groen. Zij kan meer of minder duidelijk zijn al naarmate ik een levendiger voorstellingsvermogen heb. De verhouding van voorstelling tot werkelijkheid is een veel lastiger probleem, maar die van voorstelling tot haar voorwerp heeft daar niet mede te maken.[2)]

Wanneer men echter met Heymans en Grünbaum iemands belevingen meer als zelfstandige entia opvat, wat stempelt ze dan tot *zijn* belevingen? Wat is het cement, dat al deze los van elkaar staande elementen de althans betrekkelijke eenheid geeft, die niemand toch aan het psychisch leven van een bepaald persoon kan ontzeggen?

'Das "Ich denke"' musz all unsere Vorstellungen[3)], doch begleiten können', zegt Kant in een beroemde passage van zijn 'Kritik der reinen Vernunft'. Dat wil zeggen, dat wij die voorstellingen, wenschen, twijfelingen enz. ons bewust kunnen worden als *onze* voorstellingen, enz. en dat die (mogelijke) bewustwording 'die transscendentale Einheit der Apperception' zooals Kant het uitdrukt, ze tot onze voorstellingen stempelt.

1) Ik ken het boek van Dr. Grünbaum slechts uit het artikel van Prof. Heymans.
2) Ik heb hier een andere nomenclatuur gebruikt dan Heymans in de geciteerde noot. Ik noemde hier voorwerp ongeveer wat hij inhoud noemde. Daarentegen heb ik 'het voorwerp' van Heymans dat hij onderschrijft als 'het buiten zijn bewustzijn bestaande stuk werkelijkheid' eenvoudig als 'werkelijkheid' aangegeven.
3) Ik citeer uit geheugen Mogelijk staat er een ander woord in plaats van Vorstellungen. In ieder geval meen ik dat het woord, dat er staat, bedoeld is al onze belevingen aan te duiden.

Het komt mij voor, dat Kant de zaak in veel opzichten voortreffelijk formuleert, maar toch blijven er ernstige moeilijkheden. Indien het 'Ich denke' al onze belevingen *inderdaad* begeleidde, zou men dit gemeenschappelijk bewustzijn als de band kunnen beschouwen, die de bij (of zegt men beter tot) een persoon behoorende belevingen bijeenhield. Het zou een verklaring zijn voor de kloof, die wat tot uw ervaringswereld behoort, scheidt van de mijne. Maar Kant zegt terecht, dat het zoo niet is. Er is slechts een *mogelijke* bewustwording. En wat wil het eigenlijk zeggen, dat een bewustwording die niet ingetreden is toch 'had moeten kunnen optreden'? En hoe kan die leege mogelijkheid de feitelijke scheiding tusschen wat gij, en wat ik gedacht, gewenscht enz. heb verklaren? Het is wel een povere rest, die van onze persoonlijkheid overblijft.

Op dit terrein komt het mij voor, dat het verschil in opvatting tusschen Heymans en Grünbaum gelegen is althans voor zoover wij het in dit opstel willen beschouwen. Heymans eischt in de boven geciteerde noot dat, wanneer men spreekt van 'der Gegenstand' 'das Erscheinende' enz., men zal aangeven waarover men het nu eigenlijk heeft, over *den inhoud* of over *het voorwerp* der waarneming. Maar juist het stellen dezer vraag is volgens Grünbaum het bewijs dat men bevangen is in een vooropgezette meening. En deze vooropgezette meening is het, die volgens hem de verdere bepaling van het wijsgeerig standpunt praejudicieert.[1)]

De bewering, dat wij niet tusschen inhoud en voorwerp onderscheiden moeten is niet het eerst door Grümbaum uit-

1) Hier wil ik voor een enkel oogenblik iets nader op de letterlijke tekst van het artikel van Heymans ingaan. Het komt mij voor dat Grünbaum hier een fijne, ofschoon misschien niet 'bewust' zoo bedoelde hulde aan Heymans brengt, een hulde die door Heymans als zoodanig niet is begrepen. Er zijn andere philosophen van dezelfde vooropgezette meening uitgegaan, maar zij zijn niet op hetzelfde wijsgeerig standpunt aangekomen. Heymans wijst in dit verband triompheerend op het feit, dat hij zelf tot het psychisch monisme, Descartes tot een kras dualisme is gekomen. Waar blijft dan het gepraejudicieerd zijn? Maar hij voelt niet de fijne hulde die erin ligt, dat *zijn* conclusie door de praemissie gepraejudicieerd zal zijn. Bj inconsequente redeneering kan natuurlijk nooit het uitgangspunt bepalen. waar men terecht zal komen. Maar een consequent denker als Heymans komt tot het door het uitgangspunt gepraejudicieerde philosophisch stelsel.

sproken. James verdedigt haar uitdrukkelijk in zijn 'Principles of Psychology'. En vergis ik mij niet dan ligt zij reeds in de denkrichting van Hume.

Volgens deze opvatting hebben wij b.v. een beleving, die wij het best beschrijven met 'Een tafel met een wit tafellaken erover, erop borden, glazen, messen, lepels, vorken. In het midden een vaas bloemen, enz.'. Nu gebeurt het somtijds, dat deze beleving 'begeleid' door een andere, die beschreven kan worden door: '*Ik zie* een tafel enz.'; dus door een gedachte, die verklaart, dat de tafel mijn gezichtsbeeld was. De eerste beleving noemt men veelal volgens Leibnitz perceptie, de tweede apperceptie. Beide noemen wij ze veelal bewustzijns inhouden.

Volgens James-Grünbaum zijn deze woorden te verwerpen. Het woord perceptie houdt een verhouding tot een percipieerend subject in, die eigenlijk eerst in de tweede, de apperceptie, is gegeven. En waarom zullen wij de tafel een bewustzijnsinhoud noemen, zoolang de bewustwording niet is ingetreden? Eerst de apperceptie stempelt een beleving tot perceptie, of anders uitgedrukt eerst de bewustwording maakt er een bewustzijnsinhoud van. Niet alleen het onderscheid tusschen werkelijkheid en voorstelling, zelfs dat tusschen voorwerp (= inhoud) en voorstelling moet bij een eenvoudige beleving niet gemaakt. Het bestaat niet. Het wordt eerst gemaakt, wanneer het gemaakt wordt. D.w.z. het treedt op, wanneer de begeleidende gedachte: 'Ik zie een tafel, enz.' de tafel zelve en de verhouding daartegenover van een zekere 'Ik' - wat dit dan ook zij - onderscheidt en daardoor de aanvankelijke eenheid der beleving verstoort. Vóór dit optreden der appeceptie is er eenvoudig: de tafel, en deze is wat zij is, enkelvoudig, zonder iets anders te representeeren.

Het is niet gemakkelijk in woorden uit te drukken wat zulk een ongebroken beleving is. De taal heeft er geen woord voor. En dat is niet te verwonderen, want het feit, dat wij van een bepaalde beleving beweren, dat wij haar beleven, involveert, dat wij haar bewust zijn geworden. Vandaar, dat wij slechts spreken en denken kunnen over bewuste belevingen en dat het niet te verwonderen is dat wij het woord bewustzijnsinhouden voor alle belevingen gebruiken. Vooral daar de apperceptie de pretentie heeft niets aan de belevingen te veranderen, doch er

slechts iets aan toe te voegen. Zij zegt niet: ik maak van die beleving een voorstelling, die wel te onderscheiden is van haar voorwerp of inhoud, maar zij zegt: ik constateer dat zij een voorstelling is (en was). En wij zijn gewoon ons bewustzijn op haar woord te gelooven en het op haar gezag natuurlijk te vinden, dat wij steeds moeten onderscheiden tusschen een voorstelling en het voorwerp of den inhoud daarvan.

Dit geloof wordt echter niet gedeeld door James en Grünbaum. En het komt mij voor, dat er geen enkel overtuigend bewijs zou zijn aan te brengen, waaruit blijkt, dat zij daarin ongelijk hebben; althans niet op theoretische gronden. Maar zij gaan nog verder. Zij beweren niet alleen, dat het *niet* bewezen is, dat men het onderscheid moet maken, maar zij houden het voor bewezen, dat men het *niet* moet maken. En wel verre er vandaan al onze belevingen als bewustzijnstoestanden op te vatten, beschouwen zij sommige als *dingen*, andere als *stemmingen* en dergelijke innerlijke toestanden, en weer andere als bewuste gedachten, waarin men bij de ding-beleving onderscheidt tusschen voorstelling en voorwerp en bij de stemming constateert: 'Ik verkeer in een toestand van twijfel of iets dergelijks'.[1)]

James trekt de uiterste consequentie uit deze opvatting. Wanneer (in overeenstemming met Kant) het onderscheid tusschen den stroom uwer en die mijner belevingen slechts in de apperceptie gelegen is, maar (in onderscheiding van Kant) niet de *mogelijke* maar de *feitelijk ingetreden* bewustwording het onderscheid uitmaakt, dan bestaat dit onderscheid nog niet bij niet geappercipieerde belevingen. Wanneer wij beiden dezelfde tafel zien, maakt dezelfde tafel deel uit van ons beider belevingen. Slechts verschijnt ons een eenigszins andere kant van de tafel. Slechts de apperceptie maakt er numerisch verschilende dingen van: uw voorstelling is niet mijn voorstelling.

Zooals ik zeide: het komt mij voor dat op theoretische gronden tegen dit alles niet veel is in te brengen. Want al moge James wat apodiktisch zijn in het ontkennen van het verschil tusschen voorstelling en voorwerp, wanneer het bestaan van dit verschil niet bewezen is moet men het toch eerder niet dan

1) Ik weet niet of zij deze Classificatie gemaakt hebben, maar het komt mij voor de consequentie hunner opvattingen te zijn.

wel aannemen. Hierover zou nog veel te zeggen zijn, maar om niet te uitvoerig te worden meen ik mij tot dit weinige te moeten beperken. Of er echter met een dergelijke opvatting, waarbij in den stroom onzer belevingen pêle mêle dingen, stemmingen en gedachten voorkomen, bovendien nog dingen, die aan uw en mijn levensstroom gemeenschappelijk zijn, een geordende wereldvoorstelling is op te bouwen, meen ik te moeten betwijfelen.

En nu komt het mij merkwaardig voor, dat - oh ironie der feiten - de 'psychognosticus' Grünbaum een systeem kiest, dat op theoretische gronden onaanvechtbaar schijnt te zijn, maar minder goed tot een bevredigend wereldbeeld schijnt te leiden, terwijl Heymans, die het goed recht eener theoretische philosophie wil handhaven een stelsel kiest, dat eerder door de consequenties waartoe het leidt dan door de theoretische grondsdagen boven dat van Grünbaum schijnt te verkiezen.

Voor een keuze tusschen de twee opvattingen heb ik niet gepleit. In roekeloos logische oogenblikken voel ik veel voor de paradoxale en toch zoo goed te verdedigen opvattingen van James-Grünbaum. Maar dat dit alles nu ook juist is, heeft niet mijn innerste convictie. Maar het was mij hier ook niet om een keuze te doen. Het was meer mijn bedoeling na te gaan welke overtuigingen op het door mij besproken gebied te danken zijn aan logische analyse der verschijnselen en welke aan de synthetische werking onzer geest die tracht uit die verschijnselen een wereldbeeld op te bouwen. En dan komt het mij voor, dat de *logische analyse* zeker niet ertoe leidt het verschil voorstelling-voorwerp voor niet geappercipieerde belevingen te maken, en ook niet om al onze belevingen als bewustzijnsverschijnselen te qualificeeren. Maar daaruit volgt nog niet dat wij het een en het ander niet doen moeten.

En wanneer Heymans daarom - ik weet niet of dit het geval zal zijn - mij onder de anti-analytici en de biologisch beinvloeden wil onderbrengen, dan wil ik deze qualificaties getroost dragen.

J.D. VAN DER WAALS JR.

Een historisch museum?

Aan de nagedachtenis van Jan Veth.

Het wreede lot heeft hun, die met zooveel smaak en inzicht de groote Amsterdamsche Historische Tentoonstelling inrichtten, ééne voldoening onthouden. Het was om met hem, wiens naam ik hierboven schreef door de zalen te gaan en van zijn instemming en opgetogenheid getuige te zijn. Denk hem vóór den Claudius Civilis, welks wonderen hem ongetwijfeld diep hebben bewogen; zie hem vóór het Zelfportret, dat hem reeds op de Rembrandttentoonstelling, 1898, zóó in verrukking bracht; hoor hem, voor wien de Nachtwachtopstelling een levensprobleem was, een discussie voeren over de door Schmidt Degener gevonden nieuwe plaatsing.

Het zouden hoogtepunten bij een rondgang zijn geweest, - ik zou er óók een hebben kunnen vermoeden te midden van Breitners werk, - maar het was toch niet voornamelijk om deze, dat Veths figuur voor mij oprees, toen ik de gedachten formuleerde, die ik hier te berde brengen wil als eene nabetrachting nu de Tentoonstelling is gesloten, en haar werk reeds eenigszins op een afstand kan worden bezien. Het is eer om de herinnering aan lange discussies, stellingen en contra-stellingen in de dagen, dat de toenmalige Staatscommissie voor de reorganisatie van het museumwezen het vraagstuk van het Historisch museum te behandelen had. Veth speelde daarbij niet een hoofdrol, maar zijn woord en overreding hadden grooten invloed op den uitslag van de langademige gevechten, waarin de voornaamste kampioenen gewikkeld waren. Hij was hef die den forschen strijder voor het Historisch Museum met

allereerst didactisch karakter, - mr. S. Muller Fzn. - bewoog om aan het inzicht, dat door enkele jongeren werd voorgestaan, in de resolutie de ruime kans te geven, die het erin kreeg. Hij was het ook, die het eerst buiten de Commissie voor hare opvattingen omtrent zulk een museum opkwam.[1)]

Daarom moest ik eraan denken, hoe het geweest zou zijn, als wij temidden der Amsterdamsche Tentoonstelling nog eens met Veth de quaestie van het Historisch Museum hadden kunnen bespreken. Het *zou* gebeurd zijn, onwillekeurig, en wij zouden er zelfs een oogenblik de sublieme wijsheid om hebben vergeten van Rembrandts zelfportret, waaruit de bewustheid van boven menschengedoe en historie uit te zijn, met hooge majesteit ons tegenglansde.

Inderdaad, een zóó breed opgezette expositie van historisch materiaal, nog slechts uitsluitend betreffend Amsterdam, dat echter, althans gedurende de eeuwen, waaruit dat materiaal het rijkst en het meest indrukwekkend is, zulk een voorname rol gespeeld heeft in onze nationale historie, - zulk een tentoonstelling moet wel de gedachte aan een Historisch Museum wekken bij ieder, die het nog steeds ontbreken ervan ten onzent als een leegte gevoelt.

Nu is er, sedert in 1918 de brochure van den Oudheidkundigen Bond over ‘Hervorming en Beheer onze Musea’, opnieuw de noodzakelijkheid van de stichting van een Nederlandsch Historisch Museum betoogde, over deze noodzakelijkheid en over de mogelijkheid van die stichting veel gesproken en geschreven. Het hoe en vooral het hoe-niet heeft men onder woorden trachten te brengen. Maar het heeft mij altijd toegeschenen, dat men langs elkander heen sprak en schreef, en langs elkander heen zou blijven spreken en schrijven, zoolang niet de praktijk, dat wil zeggen de opbouwing van het Historisch Museum zelf aan de orde zou zijn. Immers het opbouwen van een museum, - dat is het op een logische, overzichtelijke en daardoor treffende wijze schikken van gegeven materiaal, waaraan dus niets te veranderen en meestal weinig toe te voegen valt, - dat kan niet anders dan een werk worden, waarbij de theoreticus van rechts en de theoreticus van links, mits zij beiden menschenkennis en goeden smaak hebben,

1) De Gids, Oct. 1921.

vaak midden in elke zaal elkaar zullen ontmoeten en, - zij het zelfs op verschillende gronden, - tot dezelfde besluiten, of dezelfde compromissen zullen komen. De historicusbijv. die bij de geschiedenis van het onderwijs, of van de geneeskunde de Anatomische lessen van dr. Fonteyn en van Sebastiaan Egberts, die van Tulp en van Deyman en die van den beroemden dr. Ruysch op elkaar zou laten volgen, wanneer hij de fiche's ordende van zijn catalogus, - hij zou geen oogenblik aarzelen in wat hij doen moest, als hij de schilderstukken-zelve zou gaan plaatsen. Hij zou het grandioze fragment uit Rembrandts rijpen tijd zorgvuldig isoleeren, en de meeste andere weer laten wegbrengen, - onder toejuiching van den kunstgeleerde en aestheticus! Omgekeerd zou de kunstgeleerde, als hij de portretten van Andries, Jan en Cornelis Bicker te hangen had, vanzelf het werk van Van der Helst in het midden plaatsen en daardoor Andries het meest naar voren brengen, - met volkomen instemming van den historicus. En zoo hij, terwille van de kostelijke, maar te levendige, kleurnoot, die de roode jas van den jongen Gerard Bicker zou verschaffen, dezen poveren dikken held wat ver van de stoere groep uit het oudere geslacht een plaats zou geven, dan zou die instemming niet minder zijn.

Met andere woorden: ook deze pudding moet gegeten worden, wil men ontdekken of zij geslaagd is. Maar waar er met de toebereiding zooveel gemoeid is, zooveel is om te halen niet alleen, doch ook zoo groote kosten te maken zouden zijn, daar is het tot geruststelling der gemoederen in onzen voor kunst te zuinigen tijd wel gelukkig als er, min of meer toevallig, eens een vóórproef te genieten valt. Als zulk een vóórproef zou ik de Amsterdamsche Tentoonstelling hier willen bezien.

Natuurlijk moet men de vergelijking niet te straf dóórtrekken: er blijft verschil tusschen een tentoonstelling en een museum-opstelling. De tentoonstelling moet direct overtuigen en kan met contrasten en verrassingen werken, welke voor korten tijd aantrekkelijk zijn, maar in de rustige sfeer, die men in het museum zoekt, op den duur zouden hinderen. Het museum kan wel iets overlaten aan het begrip van den belangstellende, die meer dan eens komen zal; de tentoonstelling kan dat eigenlijk niet. Zij heeft ook wat - en iets zéér belangrijks - vóór, namelijk, dat men voor haar korten termijn gemak-

keiijker de beschikking krijgt over kunstwerken, welke tot verzamelingen behooren, waaruit men ze nimmer voor het blijvend bezit van het museum verwerven kan. Konden de Claudius Civilis, de Nachtwacht en de Anatomische les in het middelpunt der Amsterdamsche Tentoonstelling staan, in een Amsterdamsch historisch museum zal men ze wel altijd moeten missen!

Maar daartegenover staat veel, dat beiden gemeen is.

Reeds de formuleering van het doel van het Historisch Museum, zooals de Staatscommissie die opstelde, past mutatis mutandis volkomen op die voor de Historische Tentoonstelling; het zou toch moeten zijn 'eene verzameling van voorwerpen, die als herinneringen zijn te beschouwen aan toestanden, gebeurtenissen of personen, welke in staat zijn de kennis van of de liefde voor het verleden te bevorderen, door den bezoekers de geschiedenis (des vaderlands) voor den geest teroepen en te verklaren.'

En nu lijkt mij de beantwoording juist dezer vraag belangrijk: heeft de Tentoonstelling praktisch bewezen, dat dit doel bereikbaar is; is werkelijk achter de grijze theorie der Staatscommissie de kleur en warmte van het leven komen te schijnen? De beantwoording zou ons kunnen helpen, naar ik meen, bij deze moeilijkheid, welke herhaaldelijk bij de discussies in de Staatscommissie naar voren kwam: is een Historisch Museum op een andere, meer aansprekende, meer emotieneerende manier mogelijk, dan door de instructieve bijeenbrenging van illustratief en documentair materiaal? Kunnen wij, om weder met andere woorden de vraag te stellen, en de kwestie op het hoogstliggende plan te brengen, kunnen wij ons een Historisch Museum denken, dat den bezoekers de emotie der historie geeft?

Ik geloof, dat in het algemeen genomen de vóórproef, die deze Tentoonstelling was, het recht geeft deze vraag bevestigend te beantwoorden. Er wàs in menig onderdeel werkelijk een òproepen van het historisch leven der stad, al ontbrak het in andere. Slagen en niet-slagen te bezien kan beide nuttig wezen om klaarheid te krijgen omtrent de vraag, die ons bezighoudt: mogelijkheid en karakter van een Historisch Museum. Zoo om het een als om het ander volge dus hier een beschouwing van enkele deelen uit het rijke geheel, dat wij in Amsterdam hebben mogen genieten.

Reeds het begin - na de enkele historische noten uit vroeger eeuw - was indrukwekkend. Hebben wij niet het zestiendeeeuwsche leven van Amsterdam rondom het prachtige vogelvlucht-plan van Cornelis Anthonisz (1544) voor ons zien oprijzen, nu wij er de oude schutterstukken bij zagen, nu wij de portretten hadden van groote burgemeesters als Andries Boelens en Joost Buyck met hun geslacht; nu wij de afbeelding aanschouwden van den merkwaardigen Pompeius Occo, koopman en humanist, met de geschriften van Alardus, Crocus, Duncanus, of met de kostelijke drukken van Doen Pietersz door Jacob Cornelisz met houtsneden verlucht? Nu het religieuse leven zich manifesteerde in de resten van de schilderij van het Mirakel der Heilige Stede; nu aan den anderen kant, weder van Cornelis Anthonisz., er was ‘de caerte van dye Suyderzee ‘om met schepen uyt of in te zeylen van Amstelredam te zeewaert’? Ondernemingsgeest, rijkdom, sterk geestelijk leven, bescherming van wetenschap en kunst; maar ook de tegenstelling: het gruwelijk verloop van het wederdoopersoproer, de aanval van Sonoy in 1573, die van Prins Willem vier jaar later, eindelijk het charter van de Satisfactie van 1578: de oude tijd afgesloten; een nieuw geslachttreedt op.

Ook de historie van dat nieuwe geslacht heeft de Tentoonstelling ons voor oogen moeten brengen, maar deze was wel eenigszins overstemd door het gedruisch van wat dadelijk volgde: de glorie van den gulden tijd. Het leek welhaast onvermijdelijk: ondanks den pompeuzen zwier van kapitein Rosecrans' schutterstuk, is de stugge Ketel der portretten niet iemand die aangrijpt. Noch zijn burgemeester Bas, noch Dirck Barentsz' burgemeester Dirck Graeff zou men aanzien welk een rol zij speelden. Cornelis Hooft - des Drossaards vader - noch zijn tegenstanders Reynier Pauw en Frans Oetgens komen tot hun recht door hun portretten-alléén. Wellicht waren het vooral de vier schepen-schilderijen van Hendrick Vroom, die hier de duidelijkste taal spraken. Maar men had de onvoorzichtigheid gehad de Participatie-boeken der Oostindische Compagnie met de deelnemingen der groote Amsterdammers, over te laten aan de economische afdeeling, inplaats van ze tot een middelpunt te maken van deze groepeering. Waren zij op de Tentoonstelling geweest, ook de

plannen van den uitleg der stad, zooals die beraamd werd in 1585 en in 1612 met de kaarten van Joost Jansz Beeltsnijder en van Pieter Bast, naast het plan zooals het voltooid was in 1658, zouden hier hèt moment hebben kunnen zijn. De brieven en de talrijke boeken uit deze veelbewogen dagen vermochten alléén niet de suggestie te geven van de geweldige kracht dezer generatie, noch het constructieve, het doorzettend karakter voldoende te doen gevoelen.

Heeft dus de Tentoonstelling voor het tijdperk vóór 1578 de mogelijkheid van een suggestief-historische expositie bewezen, voor het tijdperk 1578-1625 is zij daarin te kort geschoten. Misschien door gebrek aan materiaal, waarschijnlijker door het - in dat geval naar mijn meening onjuist - inzicht van de organisatoren, die hier een toch afzonderlijke groep niet duidelijk genoeg hebben afgescheiden.

Hier reeds raak ik aan een euvel, waarvan de Tentoonstelling niet is kunnen vrijblijven, en dat ik daarom juist terwille van de bij-gedachte aan den opzet van een Historisch Museum duidelijk moet aanwijzen en nagaan. Het is de veelhoofdigheid der leiding, waarmede gepaard moest gaan het coördineeren van afdeelingen, die gesubordineerd hadden moeten worden. Min of meer naar het persoonlijk inzicht van - bij uitstek deskundige - commissieleden opgezet en ingericht, groeiden zoodoende onderdeelen uit tot collecties te weinig in evenwicht met het geheel. Te minder nuttig nog, waar enkele andere afdeelingen, - beter in toom gehouden of waarbij duidelijker voor oogen gestaan had, dat zij in een geheel moesten passen en daaraan dus ondergeschikt zijn, - door minder omvangrijkheid wel eens iets minder gewichtig lijken konden.

Men begrijpe mij wel: ik heb eerbied voor de vakbekwaamheid en den ijver van de heeren, die bijvoorbeeld de topografie, de staatkundige en de economische geschiedenis, de zeden en gewoonten hebben bezorgd, en gaarne erken ik, dat ik die afdeelingen als tentoonstellingen-op-zichzelf beschouwd wellicht voortreffelijk zou gevonden hebben.[1)]

1) Zelfs zou ik mijn respect willen uiten voor de munt- en penning-collectie, al moet mij daarbij dadelijk van het hart, dat indien al met eenige goedwilligheid het nut van een beschrijving van honderden nietswaardigheden zou kunnen worden toegegeven, de tentoonstelling ervan onder alle vormen ongeoorloofd blijft.

Maar veelhoofdigheid blijft een euvel: het bewerkte hier niet slechts dit ontbreken van evenmaat, dat men nog door eigen inzicht, zij het met moeite, zou kunnen verhelpen. Het kwam ook uit in het verschil in opzet en verschil in uitwerking van de onderdeelen-zelf der Tentoonstelling. Had bij de rangschikking van bijvoorbeeld het zestiende-eeuwsche materiaal een prijzenswaardige lust tot beperking voorgezeten, waardoor eigenlijk alléén het belangrijke de aandacht vroeg; had bij de opstelling daarvan vooral de wensch gegolden om het tijdperk voor den geest te roepen en het te verklaren met enkele typische uitingen, in die speciale afdeelingen was men naar geheel andere beginselen èn van materiaal-verzamelen èn van opstelling uitgegaan. Men heeft zoovéél mogelijk willen laten zien: teekening gerijd aan teekening, boektitel aan boektitel, portret aan portret; het eene curiosum voor, het andere na vroeg de aandacht. Door de veelheid der verbeeldingen vervaagde hef beeld, en wat nog méér vervaagde was het begrip der historische ontwikkeling.

Zeker, er zullen dankbare bezoekers zijn geweest, oude Amsterdammers, die smulden als zij hunne herinnering kon den opfrisschen aan verschillende, thans zoo veranderde plekjes der vroegere Amstelstad. Maar het is niet te ontkennen, dat voor het meerendeel van het levende geslacht dat prentenboek slechts weinig waarde had, waar het niet levend gemaakt werd door een tegensteling, een vergelijking, een bijzonderheid. Ik had het mij wel wat anders voorgesteld. Ik zou bijvoorbeeld verwacht hebben: één klein vertrek met alléén den Dam in zijn verschillende aspecten in den loop der tijden, een ander met den aanblik van de IJkant, een derde met gezichten op de stad van de Amstel- en de landzijde, een laatste met een overzicht van de ontwikkeling van het beeld der grachten, en in elk van deze beknopte overzichten de beperking tot het werkelijk-typische, maar met erbij wat uit de afdeelingen historie en zeden en gewoonten het beeld zou verlevendigen. Bij den Dam zou ik de vreugdefeesten en de oproeren niet willen missen, noch een excecutie, noch een begrafenis op weg naar de Nieuwe Kerk. Het optrekken van de wacht, de drukte om de Waag en op de nabijzijnde Vischmarkt en de Beurs behoorden daarbij; ook zooiets als een poppenkastvertooning. Zoo ware levend geworden het begrip van het hart der stad, plaats

van samenkomst der burgerij, middelpunt der belangstelling, in elk tijdperk anders, maar steeds weer aantrekkelijk en waarlijk belangrijk óók voor den mensch uit onze dagen, die gevoelt, hoe ook met het verleden sterke banden ons binden.

Verder uitwerken van dit voorbeeld zal hier niet noodig zijn, als men maar het verschil begrijpt tusschen het geheel openleggen van het historische prentenboek en het geven van historische suggestie.

Immers dat is ook voor het Historisch Museum zoo. Ook dit moet niet zijn het 'aanschouwelijke leerboek van de historie des vaderlands', hoofdstuk aan hoofdstuk gerijd. Niet alleen, omdat dit boek onleesbaar zou zijn, maar ookomdat, hoe rijk het ook zij, een prentenboek nooit aanschouwelijk kan maken hetgeen in het historisch gebeuren het meest belangrijke is: de diepere roerselen van het menschelijk hart, de duistere motieven van het doen en laten van personen en groepen, de onder de oppervlakte - of alleen maar achter de schermen!- werkende krachten. Laat men zich niet diets maken, dat volledigheid hierin zou doen slagen, maar, zijn blik op de hoofdzaken richtende, trachten die tijdperken en oogenblikken, die groepen en figuren in een logische opeenvolging te brengen, waarvan werkelijk het historische beeld opgeroepen moet en kan worden.

En ik denk hierbij waarlijk niet alleen aan de stijgingen en hoogtepunten, maar ook aan de dalende lijnen, ook aandediepe vernedering. Voor elk dier oogenblikken is het typische documenteele te vinden en weer te geven door hem, die de historie kent en die de fantasie bezit om aan hare beoefening leven en bezieling in te blazen.

Zulk een groepeering was op de Amsterdamsche Tentoonstelling de zestiende-eeuwsche periode; zulk eene was ook de midden-zeventiende-eeuwsche. Zeker, de laatste had geleden door het moeten afstaan aan de bijzondere afdeelingen: waarom bijv. was de Atlas van Blaeu verdwaald naar een kamer in het Stedelijk Museum inplaats van te zijn opgenomen als een voorbeeld van ondernemingslust en kunstvaardigheid, - ook van cultuur! - van dit tijdperk? Maar zoo ergens dan was hier de rijkdom en glans groot en sterk genoeg om ons desondanks bijna te verblinden. Behoef ik in bijzonderheden te treden? Wie kent het tijdperk niet en wie, die de Tentoonstelling be-

zocht, draagt niet van dit geheel de herinnering mede, als iets van blijvende waarde; blijvende waarde, óók voor zijn historische conceptie van het tijdvak.

Ongetwijfeld is de schoonheid der herinnering voor een deel te danken aan de plaats, die Rembrandt op de expositie innam. De indruk zou minder rijk, minder voornaam zijn geweest zonder Claudius, zonder Nachtwacht, Anatomieën, Zelfportretten en de reeks van andere werken. En het is niet te verwachten, dat een Historisch Museum ooit zóó voor den dag zal kunnen komen. Ook niet te wenschen trouwens, want het zwaartepunt zou zóó sterk naar de Amsterdamsche schilderkunst verlegd worden, dat de zuiverheid van het historische beeld er ongetwijfeld door zou lijden: Zulk een plaats nam de schilderkunst in het leven onzer voorvaderen niet in! Schmidt Degener heeft het in zijn voortreffelijk artikel in den inleidenden bundel van den catalogus nog eens met nadruk betoogd: ‘Een schare van bij uitstek begaafden, zoo verscheiden van aanleg als Athene's volle kracht en Florence in zijn beste jaren het mocht beleven, stond voor Amsterdam gereed. Zonder overdrijving kan men zeggen, dat het ze niet heeft gekend’.

Maar ook wat naast Rembrandt getoond werd, was voldoende om het bewijs te leveren, dat historische orienteering eene verzameling niet tot iets zonder aantrekkelijkheid, zonder gelegenheid tot hoog genot zelfs behoeft te maken. En dat niet alleen, het verlevendigde zelfs het verlangen om eindelijk het Historische Museum te krijgen, waarop een volk recht heeft, dat een rol gespeeld heeft als het onze. Nu een tentoonstelling als deze slagen kon, wat aangaat de belangstelling, die zij trok, en ook een succes blijkt, indien men enkele onderdeelen doet gelden als proef voor een grooter geheel, moet dat grooter geheel ons niet te lang onthouden blijven.

Breng ik mij de discussies van voor eenige jaren, zoo in als buiten de Staatscommissie, over vorming en inrichting van het Historisch Museum te binnen, dan kwam eenerzijds de vrees naar voren, dat zij, die de zaak vooral van de zijde van den museum-bezoeker bezagen, te subjectief zouden zijn en de documentatie zouden verwaarloozen terwille van het aspect, anderzijds duchtte men de poging om het museum de taak te geven van een opengeslagen prentenboek bij de geschiedenisles; een derde groep verdacht de beide vorige van een te

geringe gedachte van de historische emotie en hare waarde vergeleken met die, welke de schoonheid geven kan, en wenschte bij beider gelijkstelling aan het Historisch Museum het kunstrijke en het origineele niet te onthouden ten bate van een kunstmuseum.

Hoe kan het nu staan met dergelijke bezorgdheden, nà het aanschouwen van deze proef? Ik verklap geen geheim als ik de hoofdrol bij het arrangement van de in het Rijksmuseum gehuisveste afdeeling der Tentoonstelling aanden Hoofddirecteur van dat museum toeken en daardoor aan hem, die in de Staatscommissie mede sterk de aangenomen conclusie heeft vóórgestaan, waarbij dus vooral de noodzakelijkheid van het óproepen der historie betoogd wordt. Hoe hij, dat in daden omzettende, een schoon en indrukwekkend beeld wist te krijgen zonder het documentaire te verwaarloozen, heb ik hiervóór reeds aangegeven. Hoe belangrijk daarbij de rol der kunst mocht wezen, behoeft geen betoog. Hoe hij het gevaar vermeden heeft van het onleesbare prentenboek, was te meer in het oogvallend, waar men in andere afdeelingen aan dat gevaar allerminst was ontkomen. Die praestatie geeft ons het recht hem aangewezen te achten om, vrijelijk beschikkend over het materiaal, dat in 's Rijks uitgebreide verzameling te vinden is, het Historisch Museum in het leven te roepen. De genomen proef heeft de mogelijkheden doen zien en de moeilijkheden doen peilen. De gemaakte fouten zijn evenzoovele waarschuwingen, vooral tegen een veelhoofdige leiding. Als het Historisch Museum iets zal kunnen worden, moet het gemaakt worden uit één opvatting. Ik zou dat bepleiten, zelfs al ware de aangewezene een man met een bekrompen opvatting. Maar daarvoor is hier geen vrees: er is de zekerheid van het tegendeel!

Laat dus, zou ik willen zeggen, - en ik heb het gevoel, dat Jan Veth dit nadrukkelijk zou hebben ondersteund -, laat dus de groote belangstelling, waarmede ons volk de Amsterdamsche grootsche praestatie heeft gevolgd den Hoofddirecteur van 's Rijks Museum den moed geven om de groepeering van het Historisch Museum te ondernemen. Zijn steun zij het vertrouwen, dat hij reeds heeft weten te wekken!

H.E. VAN GELDER.

Uit den wordingstijd van Leidens klassieke philologie.[1)]

...Lang voordat de Leidsche Academie zou worden gesticht, heeft onder de daken van Den Bosch een jonkman vertoefd, wiens geest zoo innige gemeenschap vertoont met den geest van velen wier luister later aan Leiden ten goede kwam, dat het niet te gewaagd is in hem een voorlooper van het Leidsche humanisme te zien.

Op ongeveer achttienjarigen leeftijd kwam Erasmus van Deventer naar den Bosch. Den geest van Geert Groote had hij in het Fraterhuis te Deventer leeren kennen, waar de Broeders het onderwijs in de eerste plaats als wereldsche taak opvatten en het paedagogische belang boven de geleerdheid lieten gaan. Het Fraterhuis in Den Bosch, hoewel niet zoo vermaard als dat in Deventer, heeft toch ook een leermeester geteld als Langeveld of Macropedius, die te Utrecht zijn grootste paedagogische lauweren zou plukken en bewijzen leveren van eene vaardige en soepele latijnsche dictie. Dit toch was onder de Broeders een punt van eer: met gemak Latijn te schrijven en te spreken; latijnsche verzen te smeden. Erasmus moge nimmer met overmaat van ingenomenheid over zijn verblijf in de Fraterhuizen hebben geschreven, ja met name zich over het Bossche bitter geuit, twee dingen had de Broederschap hem nader gebracht: interesse voor het onderwijs der jeugd en het steeds makkelijker voeren van de latijnsche pen. Zonder de laatste zou het noodeloos geweest zijn naar vermaard-

1) Uit eene rede uitgesproken op den Leidschen Universiteitsdag te 's-Hertogenbosch, 3 October 1925.

heid te dingen, te meer daar de geleerde om te leven den gunst van aanzienlijke heeren behoefde, een gunst alleen door smaakvol vleiende verzen of sonore opdrachten in proza te verwerven. Latijn nu was in de Broederhuizen de dagelijksche taal. Het maken van uittreksels uit de lectuur en zoodoende aan te leggen eene verzameling van treffende gezegden - een rapiarium - werd door Groote ten dringendste aanbevolen, opdat deze kern van wetenschap de basis zijn zou van meditatie. Men zal met het werk voor oogen, dat Erasmus in latere jaren voortbracht, aanstonds kunnen ontkennen, dat de voorschriften der Broederschap aan Erasmus onbemerkt zijn voorbijgegaan en daarom te minder waarde toekennen aan zijne bittere beschouwingen over zijne Bossche leerjaren. Als hij zich na het verlaten van Den Bosch in het klooster van Steijn bij Gouda ophoudt, blijkt reeds aanstonds hoeveel goede latijnsche literatuur hij beheerscht, die dan toch maar in de vorige jaren moet zijn doorgewerkt. Trouwens een der beste klassici, die deze landen hebben voortgebracht, doch die juist in 1575 stierf, toen hij voor Leidens nieuwe Academie een luister had kunnen zijn, Willem Canter, was leerling van het Fraterhuis te Utrecht, alvorens hij in het voetspoor van Erasmus zijne verdere humanistische ontwikkeling zocht te Parijs. Als, naar Erasmus' aanklacht, de Broederschap er op uit was de persoonlijkheid van elken discipel te breken, dan hebben zij in ieder geval bij Erasmus en Canter weinig succes gehad. Geheel in den geest van Groote werkte ook Despauterius in Den Bosch bij zijne vernieuwing van de in omloop zijnde latijnsche grammatica's, die verward, spitsvondig en zich zelf tegensprekend een despotisch gezag oefenden. Het Doctrinale puerorum van Alexander de Villa Dei in latijnsche rijmverzen stond in dit opzicht bovenaan. Hiertegen richtte zich Despauterius, die naar de getuigenis van onzen vermaarden Leidenaar uit de 17e eeuw, den veel wetenden Gerard Vossius, geprezen wordt als hebbende scherper inzicht in de taalleer dan eenig ander geleerde uit zijne tijdgenooten. Evenals zijn opvolger, de reeds genoemde Macropedius voerde hij ter populariseering van het Latijn de opvoering van latijnsche tooneelstukken op de school in. Vermelden wij nu nog, dat de Broeders zich ook onledig hielden, met het afschrijven van handschriften, dan hebben wij de punten genoemd, die met name in den arbeid

van Erasmus en na hem in de philologie der Leidsche Academie den studieweg hebben afgeteekend. Het zijn: grammatische studie in verband met de educatie der jeugd; latijnsche versificatie en het aanwenden van vlot loopend latijnsch idioom in den dagelijkschen omgang; het ter perse leggen van onuitgegeven handschriften, een methode die ook in de Broederhuizen, waar deze over eigen drukpers beschikten, het afschrijven verving. Elk dezer punten vraagt een oogenblik onze aandacht. Het is toch ongetwijfeld een historische lijn, die uit de Middeleeuwen over de invloedrijke figuur van Erasmus doorloopt in de eerste eeuwen der Leidsche philologie. Vooreerst echter eene opmerking, die ook nadere beschouwing verdient, n.l. dat buiten de genoemde lijn gelegen is en dus buiten den invloed der Broederscholen omgaat, de herkomst en het ontluiken van de grieksche studiën te Leiden in de zestiende en zeventiende eeuw. Wel is ook hierin de geest van Erasmus merkbaar, zelfs in sterke mate, doch geen stuwkracht van beteekenis was in dit opzicht van de Broederhuizen uitgegaan. Als Delprat, de kampioen der Fraters, hier de namen noemt van Busch, Lange, Agricola, Hegius, dan vergeet hij aan te voeren, wat de beide eersten van belang voor de grieksche studiën gedaan hebben en wat levenwekkends de beide laatsten, in zooverre zij, en vooral Hegius het Grieksch meester waren, daarvan in de educatie der Broederscholen door hun invloed merkbaar hebben gemaakt. De grieksche philologie van Erasmus, van Willem Canter, van de eerste periode der Leidsche philologie, is gekweekt op Franschen bodem en vandaar hierheen overgebracht. Doch wenden wij ons thans eerst tot de Grammatica.

Renan, van wien het bekende woord stamt, dat de ‘grammaire n'a jamais eu le don de rendre aimable’, trok reeds deze juiste conclusie bij het nagaan van de historische verbindingen, dat wat nog op onze huidige scholen als grammatica voortleeft in hoofdzaak de Grammatica der Grieken is aan ons overgeleverd door de latijnsche bewerkingen. Van den grootsten griekschen grammaticus af, Apollonius uit de 2e eeuw na Chr. - wiens laatdunkende wijze van disputeeren met zijne tegenstanders ook een erfstuk is gebleven - en wiens zoon Herodianus, naar de legende gaat, om de alleenheerschappij van de grammatica zijns vaders te verzekeren,

den Keizer wist te bewegen alle grammatica's van concurrenten te laten verbranden, van dezen Apollonius den Gemelijken, gaat een onverbroken stroom grammatische geleerdheid over Donatus (4e eeuw na Chr.), Priscianus (6e eeuw na Chr.), over den Frater Despauterius, met alle voordeelen van Apollonius' nuchteren werkelijkheidszin, met alle nadeelen van het zelfgenoegzame van den griekschen geest. Want de Griek, die al wat om hem lag als barbaarsch beschouwde, nam geen notitie van barbarentaal, met hoeveel volkeren handel hem ook in aanraking bracht, verdiepte zich nooit in Latijn, noch in Klein-Aziatische talen, trotsch op het bezit van een idioom, dat natuurlijk ook door de Goden gesproken werd. Zoo werd aan vergelijking met taalverschijnselen elders niet gedaan en bouwde men bespiegelend alleen uit het grieksch eene grammatica op aan wier universale beteekenis een Apollonius niet heeft getwijfeld, al woonde hij in Alexandrië ‘le rendez-vous de vingt nations diverses’. En het zal den nationalen trots, die verzekerd was van intellectueele superioriteit, zelfs natuurlijk zijn voorgekomen, dat Romeinen dit werk onder vertaling overnamen, zoodat het verklaren van auteurs, gepaard aan het memoriseeren van de aldus geworden schoolgrammatica, als een der zeven artes liberales hoofdrol speelde in het middeleeuwsche onderwijs. Wij hoorden reeds, hoe door toevoeging, aanlenging, door het jagen naar spitsvondige distincties, door een hopeloos verbijsterende latijnsche nomenclatuur, die Grammatica bestemd scheen aan het verstand den domper op te zetten, totdat zuiverende handen aan het werk gingen en wel die der Fraters, die van Erasmus, die van Leidsche kopstukken uit de philologische sfeer. Wil men de veneratie voor Vrouwe Grammatica in de Middeleeuwen voor oogen zien, zoo raadplege men de reproducties der miniaturen in het eens zoo kostbare werk van Herrad von Landsperg den Hortus Deliciarum. In de 12e eeuw stelde de geleerde vrouwe, abdisse van het St. Odiliënklooster in den Beneden-Elzas, deze geïllustreerde encyclopaedie samen tot onderricht van de novieten. Nevens de gekleurde penteekeningen gaven latijnsche zangen inlichting over vrijwel alle onderdeelen van het leven in de Middeleeuwen. Na het verbranden van het MS. in 1870 te Straatsburg, bij het in vlammen opgaan van de in brand geschoten

Stadsbibliotheek, dienen ons de platen bij Straub, waarvan de elfde toont Philosophia gezeten in haar troon omgeven door de zeven Vrije Kunsten ieder in vrouwengestalte staande in een booggewelf. Aan haar voet zitten Socrates en Plato aan lezenaars met boeken, maar buiten den gewijden kring die het tafereel omsluit, zitten vier dichters schrijvende hunne gelogen verdichtsels, welke hun worden ingefluisterd door daemonische zwarte vogels. Terwijl van Philosophia de spreuk uitgaat 'Omnis sapientia a deo est' en de beide antieke wijsgeeren het platonische citaat voeren: 'Soli quod desiderant facere possunt sapientes' - een spreuk door Herrad gevonden in Boethius' Consolatio Philosophiae - worden naar het bijschrift de uit het philosophenrijk gebannen dichters (men herkent Plato's oordeel over de poëten in zijn Staat) geïnspireerd door onreine geesten tot onreine uitingen. Als tegenhanger daarvan nu neemt de Grammatica, eene der zeven zusters, met boek en roedebundel de hoofdplaats in boven Philosophia, aldus uitbeeldende hare suprematie in het onderwijs: Primum discat partes qui vult venire ad artes!

Erasmus had een philologischen geest, doch niet in dien zin, dat hij - de man der geestelijke vrijheid - de suprematie eener onklare grammaticale traditie erkende. Zooals de Broederschap hielp hij aan de vereenvoudiging, schreef schoolboeken, modellen van latijn in omgangstaal, opdat de kinderen niet te lang over de grammatica zouden hangen, doch zoo spoedig mogelijk aanvangen met een goeden auteur. Als hij in 1511 te Cambridge in Queen's College Grieksch begint te doceeren, vangt hij aan met de grammatica van Manuel Chrysolôras, een Byzantijn, die nog vóór den val van Constantinopel de studie der grieksche letteren in Itatië had bevorderd. Daarna ging hij over tot een moderner grammatica van den Griek Theodorus Gaza, omdat hij dit boek ook te Parijs had zien gebruiken, ja, hij gaf er zelfs een latijnsche vertaling van. Maar op den weg van hem, die zelf het Grieksch machtig was geworden zonder eigenlijken leermeester, zonder veel tijd te geven aan grammaticale diepzinnigheden doch door veel en zeer veel te lezen, op diens weg was het niet gelegen te lang met zijne leerlingen bij handboeken te toeven en zoo ging te Cambridge de grieksche studie rustig en gestaag haar weg, terwijl te Oxford de strijd der

Trojanen tegen de Grieken nog in 1519 lustig gestreden werd.

Dienzelfden geest, die het middeleeuwsche scholastische keurslijf der Grammatica te eng vond, vinden wij in de beide coryphaeën van den begintijd van Leidens hoogeschool. Men had daar eerst Lipsius weten te winnen om éclat aan de nieuwe stichting te geven, die aanvankelijk door gebrek aan inlandsche geleerden van beteekenis, door aanhoudende kibbelarijen, door geldgebrek, niet tot flink leven kon komen, zóózeer dat bij Lipsius' wederheengaan naar het Zuiden de eminente stuurman der Academie, Jan v.d. Does, niet schroomde zijn vrees te uiten, dat het weldra met de Leidsche school gedaan zou zijn. Totdat hij een anderen vreemdeling vond, een van breeder geleerdheid nog dan Lipsius, die door zijn komst de aandacht van Europa op Leiden vestigde: den jongeren Scaliger. Beiden nu, Lipsius en Scaliger, wezen in Erasmus' geest de studeerenden op grammaticale handboeken, die in simpelen, onvertroebelden vorm, de kennis boden waarover beschikken moest, wie latijnsche en grieksche schrijvers wilde verstaan. Het is merkwaardig, dat in die dagen van fellen strijd tegen Spanje twee werken van Spanjaarden, de grieksche grammatica van Vergara en de latijnsche van Sanctius hier naar voren werden gebracht. Sanctius' Minerva bleef zich in Holland handhaven en genoot de onderscheiding van een nieuwe uitgave door Perizonius. Dat een overigens verstandig Engelschman dit boek van meer nut achtte dan de Principia van Newton, mogen wij aan William Hamilton vergeven. In ieder geval is het een helder boek, dat door Gerard Vossius, onzen Leidschen voorman op dit gebied in de zeventiende eeuw, zeker werd gewaardeerd.

Wij noemden boven als tweede punt, waarin de Broederschap blijvenden indruk op Erasmus' geest heeft nagelaten, de zeker niet tot hunne huizen beperkte maar daar toch zeer druk beoefende ‘latijnsche versificatie’. Het komt er op aan vast te stellen, dat Erasmus' ‘elegante gemak in het hanteeren van de moeilijkste latijnsche versmaten’, dat zijn geestige latiniteit, te Deventer en te 's Bosch en nergens elders ontloken kan zijn. Te Steyn in het klooster bij Gouda wordt dit alles volmaakter, maar de eerste oefeningen lagen reeds ver achter den jeugdigen poëet. Het was een liefde van de Renaissance dit maken van poëmata latina. Zoowel aan de Academie te

Florence - men denke aan Politianus' Silvae - als aan die te Napels (Sannazaro's latijnsche idyllen op den napolitaanschen golf) werd gedicht. Met de Rinascitá ging de lust en de gave door heel Europa en wat zij te Leiden geworden zijn behoeft geen betoog. Grotius' carmina liggen in de herinnering: de traditie werkt nog na in de Amsterdamsche jaarlijksche prijsvraag van het Hoeufft-legaat, terwijl de bekroningen in hoofdzaak nog door Italianen zijn weggedragen. Er spreekt uit deze traditie, voor zooverre zij tot spontane uitingen aanleiding geeft, nog wel iets van de romantische liefde der eerste renaissancisten voor het herwonnen erfstuk der Ouden. Zich te uiten in de taal van Ovidius en Vergilius, na te bootsen de Horatiaansche metra gelijk deze de grieksche had nagebootst, was zaak van wijding, zooals de vromen zich zullen bedienen van testamentaire zegswijzen. Beide neigingen gingen in Holland nevens elkander en terwijl de eigen volkstaal háre klassieke werken schiep, bleef in het centrum der upper ten het latijnsche distichon de vereischte en gewaardeerde uiting van hoogere cultuur. Een man als Jacob Cats, die zoo bijzonder de karaktertrekken en neigingen, de intellectueele en moreele waarden van den zeventiende-eeuwschen Hollander vertegenwoordigt, schrijft nevens zijn bataafsche poëzie in de maat van Ovidius' Amores over Jacobs huwelijk met Rachael en Lia aanvangende:

lam satis est teneras patrio sermone Camoenas
Et Bătăvam digitis increpuisse chelyn.[1)]

In het algemeen geldt van deze latijnsche poëzie, dat zij eene uitgelezene navolging der Ouden is door zuiverheid van dictie, elegantie, metrische vastheid, doch dat de vindingrijkheid en krachtig sentiment, ware emotie, spaarzaam voorkomen. Broekhusius mocht de hollandsche Propertius genoemd worden, Baudius door zijne Amores Ovidius nabijkomen, Heinsius door elegische poëzie meer imponeeren dan als criticus, er blijft in al deze elucubraties iets schoolsch, zoodat men na bladerend vertoeven in dezen lusthof toch gaarne weer tot den natuurlijken oorsprong terugkeert. Met

1) Bătăvam gemeten als Grotius dit deed in zijn grafschrift
Grotius hic Hugo est, Bătăvus Captivus et exul.
De Groot nam deze maat over van Lucanus I 431, dien hij in 1614 had uitgegeven. Cats nam dit van Grotius over.

dit al blijft deze latijnsche versificatie een gewaardeerde getuigenis van het leven onzer voorvaderen in de klassieken, eene edele bezigheid die zelfs door een Milton niet werd versmaad; voor Erasmus en zijne tijdgenooten, die de eigen taal niet konden waardeeren, was zij de eenige huldebetuiging, die de minnaars van de jonggeworden Antichità in hunne uren van otium konden neerleggen aan de voeten der beminde.

Want het negotium eischte krachten op voor zwaarder werk: voor de uitgave der in de hoeken en gaten van de wereld aan den dag gebrachte opera antiqua. Copieeren en afdrukken gingen ongemerkt in elkaar over. Een laatste afschrift en een wiegedruk hebben wetenschappelijk gelijke waarde, ontloopen elkaar palaeografisch niet veel. Ook hierin zijn de Fraters, in zeer bescheiden mate voorzeker, toch voorloopers van de nederlandsche philologie geweest, heeft Erasmus door een stoere werkzaamheid, waarvan Huizinga's boek met nadruk gewaagt, het voorbeeld gegeven, al hebben de drukkers der Leidsche Academie hem niet in de zetterij zien zwoegen, zooals Venetië en Bazel het hebben aanschouwd.

Tenslotte rest ons nog een enkele gedachte te geven aan dat gewichtig deel der Klassieke Philologie te Leiden, waaraan de Broederscholen vrijwel niets, Erasmus' geleerdenleven een stillen maar machtigen impuls gegeven heeft: de studie der Grieksche letteren. Bij zijn eerste bezoek aan Engeland in kennis komende met zijn vriend John Colet, voelde Erasmus heel zuiver, dat er bij Colet een fundamenteel gemis was, 'twelk aan diens bespiegelende doctrina rustige zekerheid benam: kennis van de grieksche teksten. Wilde de theologische literaire studie aan een nieuwe scholastiek ontkomen, dan moest men op den bodem der oer-teksten staan. Daarom verliet Erasmus Engeland en ging naar het land waar toen alleen goed Grieksch te leeren was in het Westen, naar Frankrijk. Daar leerde hij Budaeus' en Dorat's philologische methode, de methode van de latere groote Engelschen, Van Godfried Hermann, van onzen Cobet: Grieksch leeren door constant Grieksch te lezen. Maar te lezen met waakzamen geest en helder memorie. Vrij van elke archaeologische aandrift - te Rome ging hij met gesloten oog over den Campo Vaccino - leerde Erasmus met eenige hulp van een uitge

weken Griek hoofdzakelijk als autodidact het idioom en zette zich aan de teksten. De hem van de Broederschap bijgebleven zin tot het verzamelen van een collectie levensspreuken - de studie van de Ouden droeg toch een ethisch karakter, gelijk zij die tot het einde der achttiende eeuw gehouden heeft: men moest sapiens worden, wereld-philosoof door die studie - voerde hem tot het aanleggen zijner verzameling Adagia; doch dit arenlezen voerde hem over de meest uitgestrekte velden der antieke nalatenschap en behoedde hem tegen geestesinperking. Zoo kreeg Erasinus' philologie veel van het breede dat die van twee groote fransche classici zijner dagen kenmerkt: Casaubonus en Scaliger. Ook Willem Canter was te Parijs in de leer gegaan. Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament is een vrucht der fransche philologie; met zijne vertalingen van tragedies zette hij het werk der italiaansche renaissancisten voort en stelde Holland in staat zich aan de levensspreuken der Grieken in latijnsch gewaad te goed te doen (de poëzie der koorpartijen kon Erasmus toen nog niet op waarde schatten); met zijn Adagia bleef hij Deventer en Den Bosch getrouw. Met alle respect voor de werkzaamheden van Petreius Tiara en Bonaventura Vulcanius, de eerste klassieke hoogleeraren te Leiden, kan men zeggen dat Erasinus de Leidsche grieksche philologie in de wieg heeft gelegd, waaruit zij tijdens Scaliger verrezen zou zijn, indien deze zijne ongemeene krachten niet op den Thesaurus Temporum had gericht. Eerst de Engelsche nursery van Bentley gaf haar gaandeweg de krachten om in het laatste kwart der achttiende eeuw entree te houden in de wereld onder eigen naam. Met Cobet keerde zij zich, gesterkt door een Engelsche opvoeding, tot het land, waar haar esprit was geboren, tot Frankrijk. Cobets philologie is die van de groote Franschen Budaeus, Turnebus, Dorat, Casaubonus en Scaliger, in sterkte van geheugen, in omvangrijke lectuur, in waakzaamheid van geest, in fijnheid en repartie. Doch hebben wij in deze woorden niet goeddeels onzen Erasmus geteekend?

J. VÜRTHEIM.

Overheid en wetenschap.

> The love of intellectual truth is the weakest of all passions with the overwhelming majority of mankind.
> LESLIE STEPHEN.

De groote bedrijven, ondernemersgroepen, arbeidsgemeenschappen, verwerven zich meer en meer zelfstandigheid tegenover, en invloed op den Staat. Iedereen vindt het natuurlijk, onontkoombaar, ja heilzaam. Het is hèt groote schouwspel van de ontwikkeling der moderne beschaving: die onderwerping van het maatschappelijk leven door het bedrijf.

Er zijn ook groote geestelijke *concerns*; men zou het soms bijna vergeten. Deelen ook zij in dien gang naar zelfstandigheid? En zoo dit niet het geval mocht zijn, zijn dan wel de waarborgen aanwezig, dat de geest blijvend over de stof zal triomfeeren?

Al die groote geestelijke belangen hebben hun onoplosbare verbindingen met de maatschappij en daardoor ook met den Staat: de kerk met het sociale leven, de kunst met de techniek, de wetenschap met het onderwijs.

Hoe grooter de plaats, die het onderwijs inneemt in het leven eener natie, hoe inniger ook de betrekkingen van de wetenschap tot den Staat. Onze historie heeft die banden van wetenschap en Staat hecht en strak gemaakt. Onze universiteiten, het vitaal en bijkans eenig organisme der wetenschap, zijn door den Staat geschapen en gekweekt, en sedert ruim honderd jaren uit de hand gevoed. In 1815 heeft de verbinding van reactiezin en napoleontische allures, in plaats van de universiteiten zelfstandiger te maken, zoodat zij eigen elemen-

ten in het leven der natie konden zijn, ze integendeel vaster aan den Staat geklonken. De wetgever van 1876 en van 1905 heeft de gelegenheid verzuimd, om die fout goed te maken. Wij bezitten een universitair stelsel, dat even stijf als omslachtig, even kostbaar voor den Staat als onverschillig aan de natie is.

De Nederlander, geneigd als hij is, om den Staat maar over te laten, wat des Staats is, is door een eeuw van nauwgezette regeeringszorg voor het hooger onderwijs gewend geraakt aan een gebrek aan daadwerkelijke belangstelling in de universiteit (zelfs als hij haar alumnus is, klopt zijn hart maar eens in de vijf jaar), die allerongunstigst afsteekt bij de geestdrift en de offervaardigheid, die in de engelsch-sprekende landen haar tot een waarlijk nationaal levensorgaan maken.

Ten spijt van fraaie speeches, en ridderorden, en zwellingen van nationalen trots over op ons vaderland neerregenende Nobel-prijzen, schijnt er grond voor de verzuchting: de wetenschap is in Nederland niet in eere. De oude eerbied voor de wetenschap, die van de achttiende eeuw af een krachtig element in de samenleving was geweest, heeft afgedaan. Naarmate een grooter publiek luider is gaan meespreken, hebben sportgeestdrift en een ietwat vooze kunstvereering de plaats ingenomen, die langen tijd door de wetenschap, met al te veel zelfvertrouwen voorzeker, als de hare werd beschouwd. Het zou onbillijk zijn, deze wending der cultuur aan de wetenschap zelve te verwijten: de wetenschap is niet onvolmaakter dan de overige uitingsvormen van den menschelijken geest, of dan zij zelve eertijds geweest is.

Dit gebrek aan meeleven van de natie in de wetenschap maakt de staatszorg aan haar gewijd, misschien noodiger, maar ook des te gevaarlijker. Het ontbreekt aan weerklank.

Indien eenig staatsorgaan het recht had, en ervan gebruik maakte, om aan Philips te Eindhoven voor te schrijven, volgens welke methode zij een bepaald soort lampjes hadden te vervaardigen, zou heel Nederland terstond vragen: is men in den Haag mal geworden? En als dan de lampjes, naar regeeringsvoorschrift vervaardigd, inderdaad eens minder goed uitvielen, dan zou er aan het weegeklag over onduldbare inmenging, en over de schade voor onzen uitvoer, geen einde zijn.

Doch wanneer onze Regeering den uitgesproken en gemoti-

veerden wensch eener faculteit, om aan haar hoogeschool een bepaalde wetenschap in een bepaalde richting verder te zien ontwikkeld, kalm in den wind slaat, dan blijft het stil. Het publiek buiten de allernauwst betrokken kringen verneemt het niet eens, en als het er iets van hoort, trekt het er zich niets van aan.

En toch zou men kunnen vragen: is een onbelemmerde en zelf haar richting bepalende wetenschap niet voor het minst een even gewichtig nationaal belang als de bloeiendste tak van industrie?

De fout zit hierin, dat de Regeering zich geen rekenschap geeft van een wanverhouding tusschen haar wettelijke macht tot ingrijpen en haar bevoegdheid tot oordeelen, welke met de ontwikkeling der wetenschap voortdurend is toegenomen.

De invloed der faculteiten op de bezetting der leerstoelen heeft met den groei der universiteit en der wetenschap geen gelijken tred gehouden. De vaderlijke wetgevers van 1815 hadden aan de faculteit geenerlei recht van aanbeveling uitdrukkelijk toegekend. Het werd gebruik, en het sprak vanzelf, dat Curatoren het advies der faculteit inwonnen, - men steekt nu eenmaal zijn licht op, waar vuur is, - doch eerst de wet van 1876 gaf aan dat gebruik wettelijke sanctie, in den platonischen vorm, dat Curatoren aan den Minister eene aanbeveling indienen, ‘de faculteit gehoord’. Niets anders derhalve dan de toestand, die sedert 1815 had bestaan.

Toch is er, zou men zeggen, in die honderd jaar in de verhouding van wetenschap en regeeringsgezag wel het een en ander veranderd. In 1815 konden Curatoren en Ministers inderdaad geacht worden, het knusse stelsel der vaderlandsche wetenschap voor drie vijfde eenigermate te kunnen beoordeelen. Zij waren zelf in den regel juristen, en het toenmalige jus was een gemoedelijk vak. Zij hadden, naar oud-vaderlandschen trant, genoeg voeling met de theologie; zij waren hun latijn niet vergeten en soms zelfs niet al hun grieksch, en waren voor het overblijvende twee vijfde: de medicijnen en de wis- en natuurkunde, bereid, zich te laten voorlichten. Beslissenden invloed aan de faculteiten te gunnen, zou naar den regentengeest van onze Restauratie beteekend hebben: die kleine groepjes van drie tot vijf personen (zoo groot waren

toen de faculteiten) gelegenheid geven, vriendjes te benoemen, verouderde richtingen te handhaven enz. Het spreekt van zelf, dat er vroeger en later tal van onverstandige wenschen of adviezen van faculteiten zijn uitgegaan, door wijs beleid van regeerders te pas getemperd. Maar was niet de onmondigheid der faculteiten er voor een deel schuld aan, dat soms haar verantwoordelijkheidsgevoel te wenschen liet?

Tegenwoordig zijn alle wetenschappen oneindig gedifferentieerd en verfijnd. In hun samenhang en hun onderlinge verhouding ze te beoordeelen, is niet meer het werk van eenige hooge staatsambtenaren. De behoeften eener universiteit kunnen, evenals die van een groot technisch of economisch bedrijf, alleen meer beoordeeld worden door de insiders, dat wil zeggen de faculteiten zelf. Deze tellen niet meer, zooals vroeger, 3 tot 5 leden, maar veeal 15 tot 25; zij zijn daardoor volwaardige *vertegenwoordigingen* van hun kring van wetenschappen, die reeds door hun aantal en door de uiteenloopendheid hunner vakken een waarborg bieden tegen de oudtijds gevreesde euvelen van begunstiging of bekrompenheid.

Intusschen gaat de Regeering met de grootste vrijmoedigheid voort, zich in dezen te gedragen, alsof het nog 1815 was. Zij wijkt af van de faculteitsadviezen, waar het haar goeddunkt, en schept in de kringen der universiteit het onbehagelijke gevoel, dat de belangen der wetenschap aan het Departement niet veilig zijn, en dat bijoogmerken en bijzondere voorkeur, tot schade van een objectieve beslissing in het belang der wetenschap, juist daar beginnen te werken, waar elke eigen voorkeur behoorde uitgesloten te zijn: in den Haag.

Een faculteitsadvies aangaande een vacature is geen zichtzending uit een winkel, die men terugstuurt met de boodschap: er was geen keus bij.[1)] Het behoorde niet voor te komen, dat de principieele wensch eener faculteit, om het onderwijs in een bepaalde wetenschappelijke richting te leiden, door de Regeering, zonder eenige opgave van redenen, werd veronachtzaamd. Toch is dit in de laatste jaren ten minste tweemaal geschied.

Het jongste geval betrof de opvolging van prof. Winkler in

1) Ik ga hier, gedachtig aan het *ne bis in idem*, de bezwaren aan het syteem der curatoria verbonden, met stilzwijgen voorbij, en verwijs daarvoor naar het artikel in dit tijdschrift 1922. IV, blz. 45.

de faculteit der geneeskunde te Utrecht, als hoogleer aar in de psychiatrie en neurologie. Aan elk der drie rijksuniversiteiten is tot dusver het onderwijs in de neurologie, dat wil dus zeggen de biologie van het zenuwstelsel, met dat in de psychiatrie in één hand vereenigd geweest. Te Leiden en te Groningen leidde de studierichting der betrokken functionarissen ertoe, dat het onderwijs in de psychiatrie er zuiver psychologisch georienteerd is. Winkler's studie en onderwijs waren er altijd op gericht, aan het belang der biologie van het centrale zenuwstelsel voor de psychiatrie alle recht te doen toekomen.

Dezen staat van zaken wenschte de Utrechtsche faculteit, in het belang derhalve van een harmonische ontwikkeling der Nederlandsche wetenschap, bestendigd te zien. Daarnaast gold de overweging, dat binnen de Utrechtsche faculteit de sinds Winkler's komst aldaar zoo vruchtbaar gebleken, uiterst belangrijke samenwerking met enkele andere geleerden door zijn opvolger moest kunnen worden voortgezet. Het kwam er op aan, bij dit aftreden een belangrijk werk niet af te breken, een kostbaar materiaal niet tot onvruchtbaarheid te doemen, en in dezen zin strekte de aanbeveling der faculteit van een psychiater-neuroloog. Curatoren stemden in.

De Regeering evenwel benoemde niet den eerst aanbevolene. Haar keuze viel op een man wiens wetenschappelijke verdienste erkend wordt, doch die niet geacht kan worden, de neurologie te beheerschen, en in de psychiatrie de zuiver klinisch-psychologische richting vertegenwoordigt. De zoo noodige differentieering der wetenschap is verbroken.

Het is hier niet de vraag, of B dan zooveel minder knap was dan A, maar of de Regeering zich het recht mag aanmatigen, tegen de uitgesproken overtuiging van een hoogste wetenschappelijk ressort lijnrecht in te gaan. Zij heeft dat recht formeel, zedelijk mist zij het.

Er is aan deze zaak een kant, dien men bijna komisch zou kunnen noemen. Door de Utrechtsche benoeming zag de Vrije Universiteit zich opeens van de laatste helft harer geneeskundige faculteit, van 1919 tot 1924 twee leden sterk, beroofd! Het andere lid was een jaar te voren aan de rijksuniversiteit te Groningen benoemd, ook hier niet als eerstaanbevolene der faculteit. De Vrije Universiteit derhalve in eens gereduceerd tot drie faculteiten, terwijl zij er volgens art. 199

der hooger-onderwijswet in 1930 vier en tegen 1955 vijf dient te bezitten, om aan de wet te voldoen! Geen wonder dat een anti-revolutionair orgaan aanstonds zijn stem verhief om verontwaardigd te vragen, hoe nu juist deze minister zoo verstrooid kon zijn, of dat in het Voorloopig verslag op de staatsbegrooting sommige leden den Minister bezwoeren, uit de verrichte amputatie toch in geen geval in 1930 de noodlottige consequentie te trekken. De Vrije Universiteit zelf schijnt eerst de halveering, daarna de vernietiging harer geneeskundige faculteit nog niet bemerkt te hebben. Tenzij het gerucht te gelooven valt, dat zij reeds geruimen tijd wel van deze veel te kostbare faculteit af wou, om het binnenkort eens met een minder dure wis- en natuurkundige als vierde in de rij te probeeren.

Hoe dit zij, men zou meenen, dat, tenzij de Vrije Universiteit ten spoedigste haar verdwenen faculteit herbezet en gaandeweg uitbreidt, deze instelling haar niet-levensvatbaarheid heeft bewezen. Dat derhalve bij het verstrijken van den fatalen termijn haar octrooi behoort te worden ingetrokken, en alsdan de vrijheid van dezen tak van confessioneel hooger onderwijs op een minder onpraktische wijze moet worden gewaarborgd. Voor een volledige en zelfstandige katholieke universiteit is, indien de katholieken haar begeeren, in ons land zonder twijfel reden, stof en voedingsbodem, maar voor een universiteit op zoo enge basis als die van het Gereformeerd beginsel blijkbaar niet. De weg, waarlangs in de toekomst de vele secten, die Nederland bergt, elk voor zich, desgewenscht, hun vrijheid van hooger onderwijs kunnen handhaven, is reeds schuchter aangewezen door de Regeering zelve, toen zij in 1923 een Staatscommissie in het leven riep, om te onderzoeken, hoe de verhouding tusschen openbaar en bijzonder hooger onderwijs nader kan worden geregeld, zoodat het bijzonder universitair onderwijs zich naar zijn aard beter zal kunnen ontwikkelen dan op dit oogenblik het geval is.

Incorporeering in de staatsuniversiteiten, met behoud van eigen samenhang, is de logische en praktische oplossing. Door de instelling der bijzondere leerstoelen, van 1905, is het kader, waarbinnen zulk een opneming in een waarlijk universitair verband zou zijn te verwezenlijken, reeds aanwezig. De rijksuniversiteiten zelf zouden bij zulk een uitbreiding van leer-

krachten enkel winnen. Ons academisch personeel is, vergeleken met den toestand in andere landen, zeer gering in aantal, wat zich, vooral in betrekkingen met het buitenland, soms hinderlijk doet gevoelen. Meent echter de Gereformeerde universiteit, dat zij staat en valt met haar kunstmatig isolement, welnu, dat zij valle, in 1930 of in 1955, gelijk haar eigen auctor haar door artikel 199 beschoren heeft.

Indien het juist is, wat in den aanhef van dit artikel werd gesteld: dat de groote belangengroepen in stijgende mate invloed verwerven op den Staat, dan ligt hierin een dringende reden, om zonder dralen de verhouding van overheid en wetenschap, zegge in concreto van Regeering en universiteit, grondig te herzien. Want hoe sterker groepenpolitiek de staatswerkzaamheid gaat beheerschen, hoe meer ook een aan den Staat gekluisterde universiteit binnen dien invloed getrokken raakt. De eerste teekenen daarvan zijn reeds te bespeuren. Autonomie der universiteit, ten ontijde verzuimd, wordt in dezen tijd van verslinding van den geest door de materie meer dan ooit een levenskwestie. De moderne beschaving ligt waarlijk niet aan te veel ankers: een ervan is een zelfstandige wetenschap.

Niet de vrijheid met den valhoed op van de Gereformeerde hoogeschool. Geen kasplantjes, maar een gezond boschbeheer met ruimte voor alle boomen. Het is hier niet de plaats, om het stelsel van een gezonde universitaire zelfstandigheid in alle bijzonderheden te ontwerpen. Er wordt enkel beproefd, eenige lijnen aan te geven.

In de eerste plaats zou voor de drie rijks universiteiten hun karakter van zedelijke lichamen moeten worden erkend. Wie weten wil, op hoe merkwaardige wijze dit rechtskarakter veeleer gaandeweg is geëscamoteerd dan uitdrukkelijk opgeheven, leze het artikel van prof. Meijers, De Universiteit als zelfstandig lichaam, in *Pallas Leidensis MCMXXV*, met de verrassende conclusie, dat zulk een erkenning veeleer een kwestie van revindicatie dan van herstel zou zijn. ‘Alle gebouwen en instellingen, - leest men daar -, die vroeger het eigendom der universiteit geweest zijn, al wat vroeger met universiteitsgeld is aangekocht of haar geschonken, behoort, voorzoover het niet vergaan of weder verkocht is, nog steeds

aan niemand anders dan aan de universiteit en niet aan den Staat.'

Anders staat het met de rantegevende eigendommen, die eenmaal aan de universiteiten hebben behoord, en aan den Staat zijn overgegaan. Niemand zal er aan denken, ze te willen terugvorderen. Zij zouden trouwens voor een moderne universiteit ook bij lange na niet meer toereikend zijn. Zelfs oude, rijke universiteiten als Oxford en Cambridge zijn op directen staatssteun aangewezen geraakt. Een kapitaliseering, waarbij de universiteit met haar erfdeel uit het huis van den Staat scheidde, zou haar, ook zonder dat zij zich als 'enfant prodigue' gedroeg, berooid terugbrengen. De vorm van bekostiging zou derhalve die moeten zijn, welke men tegenwoordig in Engeland heeft, waar een jaarlijksche 'grant' van den Staat, ter beschikking van de universiteit, haar eigen middelen aanvult. De hoogte van het bedrag zou natuurlijk noch eens voor al gefixeerd, noch buiten zekere limiten willekeurig elk jaar te veranderen moeten zijn.

Door deze gouden keten zou een volkomen losmaking der universiteit van den Staat reeds bij voorbaat zijn uitgesloten. Zij zou ook niet wenschelijk zijn. Waar het op aan komt is, den Staat de gelegenheid te laten tot controle, terwijl men hem ontheft van de taak van regelen en besturen. Deze laatste zou moeten worden gelegd in de hand van een stevig en paraat werkend orgaan uit de universiteit zelf, in den geest zooals ik dat in het bovenaangehaald artikel in 1922 geschetst heb. Geen afschaffing van curatoren, maar opneming van vertegenwoordigers van dein academischen senaat in het college. Een deel der curatoren zou ter benoeming van de Regeering kunnen blijven. Een behoorlijk bewerktuigd bureau, in plaats van de gebrekkige en omslachtige administratie van thans, zou een der allernoodigste dingen zijn. De vorm daarvan zou uit het beginsel der autonomie van zelf voortvloeien.

Het aandeel van de Regeering in benoemingen behoort te worden gereduceerd tot bekrachtiging, gelijk thans reeds geldt voor kerkelijke en bijzondere hoogleeraren. De Regeering zou immers in de van staatswege aangewezen curatoren haar zeggenschap in de beraadslagingen behouden. Ten opzichte van het oprichten van nieuwe leerstoelen, het stichten

van laboratoria enz., zou zij zich geen verder strekkend recht van ingrijpen dan bekrachtiging behoeven voor te behouden. Immers hier zou de wal het schip wel keeren, wanneer de universiteit zelf met de haar toegestane middelen huishouden moest.

In het kader van zulk een zelfstandige rijksuniversiteit zou men zich de aanwezigheid van subcorporaties van bepaalde godsdienstige of andere richting zeer wel kunnen denken. De geheele toestel daartoe bestaat immers al, en wordt reeds gebruikt, zij het niet altijd doelmatig. Heeft niet zoo even nog de Sint Radboudstichting, door de vestiging van een bijzonderen leerstoel in de Thomistische wijsbegeerte te Leiden getoond, de mogelijkheden, die dat instituut behelst, ten volle te verstaan? De aanwijzing van de lichamen, bevoegd tot het instellen van bijzondere leerstoelen, zou gelijk zij thans is, aan de Regeering kunnen blijven, op advies der universiteit. Op den langen duur zou zulk een uitbreiding van de universiteit met bijzondere schoten niet onwaarschijnlijk iets opleveren, wat eenigermate geleek op het engelsche Collegesysteem, waarvan de groote voordeelen in ons wetenschappelijk leven noode worden gemist.

Het uitvoeren van een hoogeronderwijshervorming als hier bedoeld, zou uit een oogpunt van techniek der wetgeving betrekkelijk eenvoudig zijn. Zij zou het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ontslaan van verantwoordelijkheden, welke het in gemoede niet dragen kan.

J. HUIZINGA.

Over nieuwe Russiese letterkunde.[1)]

In de eerste periode van het bolsjewistiese regime is ook de taak der letterkunde van het vernieuwde Rusland voor de voormannen der revolutie een onderwerp van overdenking geweest. Het spreekt van zelf: een nieuwe wereld behoeft een nieuwe literatuur. Ik herinner mij, dat toen in de Proletariese Kuituur de taak dezer letterkunde door de volkscommissaris voor volksbeschaving A. Loenatsjarskij aldus is voorgesteld, dat het zich tans vormende hogere type van samenleving een hoger type van literatuur moet scheppen niet door verwerping van al het vroegere, doch door een synthese hiervan, berustend op ernstige studie en een wijze selectie. En intussen reageerde de nerveuze samenleving op de schokkende gebeurtenissen van de dag door een intensiever produktie van ultramoderne, in het biezonder futuristiese poëzie, - welke trouwens reeds vóór de revolutie de strijd met de ‘maatschappelike smaak’ had aangebonden. Doch de zenuwspanning der eerste periode verslapte, en in de poëzie van het huidige Rusland neemt men naast de zwakkere golfslag van futurisme een grote verscheidenheid van typen en richtingen waar, die voor een groot deel hun inspiratie ontlenen aan de intensief doorleefde revolutiejaren en de daardoor geschapen stemmingen, maar overigens, hoe grote verschillen er mogen bestaan tussen de dichterlike individualiteiten bijvoorbeeld van Pasternak, 1) Russische Rundschau. Monatshefte für die neue russische Literatur. Herausgeber: Erich Boehme und Semion Liebermann. Berlin, Ladyschnikow. I. Heft, Oktober 1925.

1) Russische Rundschau. Monatshefte für die neue russische Literatur. Herausgeber: Erich Boehme und Semion Liebermann. Berlin, Ladyschnikow. I. Heft, Oktober 1925.

Tichonow, Jesenin, nauweliks in iets wezenliks afwijken van de poëzie van 't begin dezer eeuw, soms zelfs nopen tot een vergelijking met de klassieke dichters Poesjkin, Tjoettsjew, Nekrasow. En hetzelfde geldt van het proza. Het nieuwe Rusland produceert een groot aantal novellen en romans. Zij zijn een uitnemende kenbron voor contemporain leven en voelen, en daarom mogen wij ons verheugen, dat een nieuw Duits tijdschrift, de Russische Rundschau, het publiek, dat geen Russies leest, maandeliks door goede vertalingen met deze kunst in kennis wil brengen, - ook met de poëzie trouwens, al neemt die met twee kleine stukjes van Majakowskij en Tichonow, samen 2 bladzijden, in de eerste aflevering een zeer bescheiden plaats in. De in deze eerste aflevering bijeengebrachte proeven bevestigen voor mij, evenals wat ik overigens aan literatuur uit Sowet-Rusland las, de juistheid ener karakteristiek dezer letterkunde door A. Bem, die in het kort hierop neerkomt: een dominerende belangstelling voor de inhoud, die vooral aan het gebeuren der laatste jaren ontleend wordt, - een onbeschroomd, veelal koel beschrijven van de cruër geworden werkelikheid, - een vermijden van mooie woorden en andere dergelijke kunstmiddelen, samengaand met een rijk exploiteren van de volkstaal, - een concentratie op het detail, vandaar in de poëzie markante rhythmiese tegenstellingen e. dgl., in het proza een relatief zwakke constructie van het grotere geheel.

Overigens is deze letterkunde de voortzetster van de oudere novelle-literatuur, ja, ook van de hier opgesomde eigenschappen kan men niet zeggen, dat ze vroeger ontbraken. Het is een goede keus geweest, een novelle van Gorjkij, Karamora, als nr. 1 te geven. Immers Gorjkij's ontwikkelingsgang is typies voor het moderne literaire Rusland. Van de eerste novellen en romans (± 1900) over ‘Kindsheid’ en ‘Onder Mensen’ naar ‘Mijn Universiteiten’, - aanvankelik een romanties liefhebbende maatschappij-beschrijving, - daarna eigen biografie, met streven naar drogere objektiviteit, - tenslotte een kinematografiese opeenvolging van taferelen, zonder enige behoef te aan harmonie: het ijselike spreke tot de lezer door zijn eigen ijselikheid, niet door literaire uitbeelding. Hiermee staan wij midden in de moderne Russiese letterkunde, en tegelijk toont Gorjkij's ontwikkeling ons de band met de voorafgaande

periode. Trouwens, de Russische Rundschau herinnert ons telkens aan vroegere Russiese kunst, nu eens aan deze dan weer aan gene schrijver. Lidin's Inga bijvoorbeeld doet soms denken aan L. Tolstoj's ‘De drie Ouden’: hier zowel als daar buiten de maatschappij levende oude mannen van grote vroomheid, - beide novellen spelen in het hoge noorden en tussen de beschrijvingen der natuur bestaat een onloochenbare verwantschap. Maar terwijl bij Tolstoj de drie oude mannen de bisschop, die hun het Onze Vader wil leren, bekeren van zijn zelfingenomenheid, zegeviert bij Lidin de lagere, aardse waarheid: het jonge Noorse meisje verlaat de oude vromen, bij wie zij als ‘Godsmoeder’ leefde, wanneer een rode ambtenaar haar ontmoet en haar aanziet: dan voelt zij zich als gewone vrouw en gaat onder de gewone mensen. De overige novellen zijn van Ehrenburg, Sobol, Babel, Leonow, en over literatuur werden artikels van Zamjatin, Liebermann en de Duitser A. Luther opgenomen. Over toneel, regisseur, akteur schrijft Markow: de moderne akteur en het moderne theater zijn er, zegt hij, zij wachten slechts op de nieuwe dramaturg. Intussen wordt, ben ik wel ingelicht, in de Sowet-wereld de behoefte steeds sterker gevoeld, het klassieke drama op klassieke wijze te spelen; het spreekt trouwens van zelf, dat in het huidige Rusland, waar alle kunstproblemen in scherpe en daardoor nieuwe vormen worden gesteld, een grote verscheidenheid van meningen heerst. Zo staat ook naast Zamjatins revolutionnaire kunstleer, welke van de moderne mens een radikale oriënteringswijziging ten opzichte van de kunst verlangt - gelijk de wereldvisie verandert, wanneer men Euklides heeft overwonnen -, een steeds sterker wordende conservatieve stroming.

In één punt zou ik een uitbreiding van het programma dezer Russische Rundschau wensen. Het ziet er uit, alsof zij de emigranten-literatuur wil uitsluiten. Dan geeft men echter een eenzijdig beeld van de moderne Russiese geest, en het doel van het tijdschrift is toch ‘eine Brücke zu bauen zwischen deutschem und russischem Geiste’. Zeker, in de emigranten-pers is de literatuur van de Sowet-staat wel eens al te hooghartig geïgnoreerd en zodoende is het niet overbodig, dat speciaal op deze in West-Europa eens de aandacht wordt gevestigd. Anderzijds echter gaat men meer en meer oog krijgen voor de vals-

heid der scheiding tussen zgn. emigranten-literatuur en sowetliteratuur. Ware het gelukt, dat nieuwe type van letterkunde te scheppen, waarvan de sowet-idealisten in 1918 droomden, een soort van letterkunde, even hoog staande boven haar voorgangster als de verwachte communistiese wereld zou staan boven de kapitalistiese, - dan zou zo'n tegenstelling gerechtvaardigd zijn. Maar de letterkunde van de sowetstaat is niet iets wezenlik nieuws; zij bouwt voort op het vroegere, zelfs laten zich allerlei direkte banden aanwijzen (zie Fr. Kubka, Prager Presse 22 Okt. 1925), - en ook de emigranten, Merezjkowskij, Boenin e.a., zetten dezelfde traditie voort. Slechts reageert hun techniek minder sterk op het enervérende sociale leven en kiezen zij hun sujetten bij voorkeur niet uit de jongste revolutie. Maar ook hier komt een kentering. Terecht wijst A. Bem in zijn reeds vermelde opstel: Gedachten over de Russiese Letterkunde van onze Dagen (in het tijdschrift Swoimi Poetjami, d.w.z. Langs eigen Wegen, 6/7, 1925) in het biezonder op Sjmeljows novelle Van een oude Vrouw, die door sujet, stemming en beschrijving dicht staat bij allerlei literatuur uit Sowet-Rusland en wel bij het allerbeste daarvan. En daarna ging Sjmeljow met zijn jongste verhaal De Steenperiode in die richting door. Door uitbreiding van zijn belangstelling in deze richting zou de Russische Rundschau ook in ruimer kring nuttig kunnen werken. Een zo goede staf van medewerkers, tegelijk grondige kenners van Russiese letterkunde en smaakvolle, degelike vertalers, zal men elders bezwaarlik vinden, hetzij dan bij de Tsjechen, - maar hun taal is niet internationaal zoals de Duitse. Mits veelzijdiger in de keus der op te nemen stukken, kan de Russische Rundschau een internationaal oriënteringsorgaan voor Russies letterkundig leven worden. En dat is deze eerste aflevering nog niet. In het woord vooraf wordt naast literatuur ook over banden met Rusland gesproken, in dezelfde geest schrijft de medewerker A. Luther, dat ‘Russland und wir’ op elkaar zijn aangewezen. ‘Russland und wir’, dat kan in dit verband slechts betekenen: de Sowet-Unie en de Duitsers. Moet de naam Rusland, door de Moskouse machthebbers uit de naam der Unie geschrapt, wijzen op een kritiese houding tegenover het Kremlin? Dat wordt niet er bij gezegd, de vage woorden worden niet nader toegelicht, van politieke of ekonomiese tenden-

tieswordt niet uitdrukkelik gesproken. Toch moet ik bekennen, dat deze uitlatingen mij meer aan Rapallo dan aan Locarno herinnerden. En dat is na de Oktober-conferentie te betreuren. Trouwens, afgezien van alle gewenstheid van deze of gene internationale banden, mogen wij zeggen, dat van wetenschappelik standpunt die letterkunde-studie het hoogst staat, die objectief onderzoekt en naast-elkaar-stelt, onafhankelik van alle overwegingen van niet literair-wetenschappelike orde. En zulk een studie kan niet anders dan emigranten en sowetonderdanen als één volk met één letterkunde beschouwen.

Leiden.

N. VAN WIJK.

Binnenlandsch overzicht.

23 Nov. 1925

De coalitie blijkt in zoo diep verval dat zij noodzakelijk door een ander bewind zal moeten worden afgelost; de moeilijkheid is, voor dat andere bewind een parlementairen grondslag te vinden.

De coalitie blijkt in Juli alleen te hebben kunnen optreden krachtens een politiek bedrog. De schijn van eensgezindheid is aangenomen terwijl het wezen niet bestond. Willens en wetens is aan de linkerzijde het lot van het coalitie-kabinet in handen gegeven.

Wat is hierbij de bedoeling geweest van Mgr. Nolens, wat die van den heer Colijn?

De bedoeling van Mgr. Nolens is stellig niet geweest, den weg tot het ‘democratisch’ kabinet te effenen. Hadde hij voordeel gezien in zoo radicale verandering van koers, het kabinet-Colijn ware nimmer tot stand gebracht. Het sociaaldemocratisch - vrijzinnig-democratisch - katholiek kabinet is blijkbaar in Juli niet door hem als de rijpe vrucht der verkiezingen beschouwd. Hoe zou het nu dan de vrucht kunnen wezen eener stemming waarbij sociaal-democraten en vrijzinnig-democraten een dreigement van den katholieken leider in den wind geslagen hebben?

Als het amendement-Kersten wordt aangenomen, aldus de heer Nolens, onttrekt de katholieke staatspartij haar steun aan het kabinet, en zal zij niet bereid bevonden worden tot medewerking met eenige groep die tot die aanneming zal hebben bijgedragen.

Beduidde de eerste helft der verklaring eene sommatie aan den heer Colijn, om de kabinetsquaestie te stellen? De heer Colijn droeg er reeds kennis van, dat bij aanneming van het amendement de vier katholieke ministers zouden uittreden. Sterker pressie dan de mededeeling van zulk een voornemen kan op een premier niet worden uitgeoefend. De heer Colijn is er niet voor bezweken. Hadde hij de onaannemelijk-verklaring uitgesproken, het conflict tusschen Kamer en Regeering, dat nu feitelijk niet bestaat, zou onvermijdelijk zijn geweest; - immers de christelijk-historischen zouden niet overstag zijn gegaan. Men schijnt dus te moeten besluiten dat het behoud der coalitie den heer Nolens alleen begeerlijk is voorgekomen indien de chistelijk-historischen zich onderwerpen wilden, dat hij een uiterste poging heeft gedaan den premier te dwingen hen tot die onderwerping te vermanen, en dat de heer Colijn zich dien dwang niet heeft laten opleggen, daar hij wist dat het niet baten zou, en hij zichzelven als formateur eener nieuwe regeering niet onmogelijk maken wilde.

Dat de christelijk-historischen niet zouden zijn gezwicht, laat zich gereedelijk verklaren. Zij hebben goede kennis genomen van de beweging in den lande die de ‘hervormde’ en ‘gereformeerde’ stemmen van 5179 in 1918 tot 47.175 in 1922 en 92.748 in 1925 opdreef. Heeft men er zioh voldoende rekenschap van gegeven dat dit verschijnsel alleen reeds de coalitie-politiek *ad absurdum* heeft gevoerd?

Om een coalitiebewind te kunnen aanhouden moeten de katholieken, anti-revolutionnairen en christelijk-historischen zorgen tezamen boven de vijftig te blijven; - daartoe is een zekere sterkte der christelijk-historische partij noodig welke deze niet zou behouden indien zij den door den heer Kersten aangeboden wissel niet had geaccepteerd. Tegen diens amendement te stemmen zou voor de christelijk-historische partij de verloochening van haar verleden en den politieken zelfmoord hebben beteekend. Zij heeft dit in Juli te verstaan gegeven, en haar in het bijzonder de schuld van het gebeurde te wijten is niet anders dan de zaken op den kop te zetten. De schuld berust bij allen die ondanks de mededeeling der christelijk-historische partij het coalitie-bewind weder hebben opgericht.

Het is wel vernederend voor een bewind dat zaken voor zich zien moest als de financieele gezondmaking, de reorganisatie

van het belastingwezen, van den staatsdienst en van de militaire bewerktuiging, het tractaat met België, altemaal verband houdende met de economische reconstructie in den ruimsten zin, te struikelen over het gezantschap bij den Paus; - maar het is de straf voor onwaarachtigheid in de politiek, en dat dit misdrijf door straf achterhaald is, mag het Nederlandsche volk niet bejammeren.

Het gezantschap bij het Vaticaan is van zijn 'tijdelijk' herstel in 1915 af een uiterst onwelriekende aangelegenheid geweest.

Het tijdelijk herstel werd door het kabinet-Cort van der Linden aanbevolen op grond dat, evenals Nederland zelf, vermoedelijk ook de Paus, zoodra de gelegenheid gunstig voorkomen mocht, gaarne iets in het belang van den vrede zou willen ondernemen. Toen het voorstel werd ingediend, was het Vaticaan nog een der weinige plaatsen waar diplomaten der Entente en van de Centrale mogendheden elkander zoo niet ontmoetten, dan toch ontmoeten konden. Toen het voorstel behandeld werd, was dit reeds niet meer het geval. De gezanten der Centrale mogendheden, ook die bij den Paus, hadden Rome moeten verlaten: Italië was in den oorlog gegaan, en het mocht worden vermoed, dat onder de voorwaarden die het voor het opgeven zijner onzijdigheid gesteld had, ook deze behoorde, dat de Entente het optreden der pauselijke diplomatie bij eventueele bemiddelingspogingen *a priori* verwerpen zou. Inderdaad zou later bekend worden dat art. 15 van het 26 April 1915 tusschen Italië, Frankrijk, Groot-Brittanje en Rusland gesloten geheime tractaat de drie laatstgenoemde mogendheden verplicht had, 'Italië te ondersteunen in zijn voornemen om niet te veroorlooven dat vertegenwoordigers van den H. Stoel aan de diplomatieke actie tot het sluiten van den vrede en aan de oplossing van de met den oorlog samenhangende vraagstukken deelnemen.' Hoe eene vredesactie van den Paus zich zou kunnen ontwikkelen, was dus tijdens de behandeling van het voorstel reeds veel minder duidelijk geworden dan eenige weken te voren, en dus ook, hoe Nederland die het best bevorderen zou. Tot de zaak werd besloten zonder dat dit nieuwe feit onder de oogen werd gezien. Het gezantschap werd ingesteld; noch onder den heer Regout, noch onder den heer van Nispen heeft het ooit van zich doen spreken,

en in de omstandigheden gelijk zij geworden waren, was dit het beste wat men er van hopen mocht. Intusschen moest het vroeg of laat de aandacht trekken dat het in 1915 verdedigd en aanvaard was als volstrekt tijdelijke maatregel, in de verwachting van gebeurtenissen die zich niet hadden voorgedaan. Toen Lohman hieruit in 1920 de consequentie wilde getrokken hebben liet men hem alleen staan; het was in de eerste periode-Ruys toen, over de coalitiegrenzen heen, katholiek en sociaal-democraat elkander in de hand plachten te werken. Men deed het toen voorkomen of de wenschelijkheid eener tijdelijke bestendiging althans nog kon worden ondersteld. Dat de principieele tegenstanders zich niet langer laten afschepen met de verwijzing maar tijdelijke voordeden die nooit ofte nimmer zijn ondervonden, is waarlijk niet te verwonderen, en tezamen met de tegenstanders uit opportuniteitsmotief hebben zij ongetwijfeld in Nederland de meerderheid. Het is niet in te zien waarom deze meerderheid hare overtuiging niet tot gelding zou mogen brengen. Dit na te laten, zou toegeven! zijn aan een katholieken prestige-eisch waarbij geen landsbelang is betrokken. Het gezantschap was inderdaad niet meer dan kenteeken van het machtsoverwicht der katholieke staatspartij in de coalitie; het ligt in de natuur der dingen dat het wordt opgeruimd door wie dit machtsoverwicht zelve moede werd.

Het tweede lid der verklaring van Mgr. Nolens richtte zich tot de sociaal- en vrijzinnig-democraten. ‘Ik geef U verlof’ (hierop kwam het neer) ‘de coalitie dood te steken, maar om die eigen daad zal ik U aanstonds als medestanders in eene nieuwe regeering wraken’.

Het is niet aan te nemen dat de katholieke leider in onbedachtzaamheid zoo gesproken heeft. Een politiek verband met de sociaal- en vrijzinnig-democraten beteekent in de bestaande omstandigheden de ontbinding zijner partij, waarin de loonarbeiders sterk vertegenwoordigd zijn maar vooralsnog niet de overhand hebben. Boven alles gaat hem het belang, het katholieke werkgevers-, het katholieke arbeiders-element en den katholieken middenstand in één partij vereenigd te houden, en als dit voor het oogenblik vereischt, buiten regeeringsver-

antwoordelijkheid te blijven, zal hij die afwijzen. Bij den heer Nolens ligt ten aanzien der mogelijkheid van het 'democratisch' kabinet de beslissing; niet bij een der heeren Albarda of Marchant.

De heer Marchant wil ons doen gelooven, dat het anders ligt, en hij den heer Nolens de hand kan forceeren. Hij overschat niet weinig de positie zijner partij van zeven te midden der groepen van dertig en van vier-en-twintig. De luidruchtige Rotterdamsche vertooning zal worden beschaamd. Zij verdient ook niet beter. Er is een graad van cynisme waaraan politieke berekening sterft, en de heer Marchant, met zijn 'morgen aan den dag kunt gij het gezantschap van mij cadeau krijgen', bereikt dien graad. Hij wil het nieuwe verbond vestigen op een van de daken geschreeuwde amoraliteit, stuitender dan het heimelijk bedrog waaraan de oude coalitie is te gronde gegaan. De oude coalitie heeft, toen zij ontstond, een geestelijken inhoud gehad. Zij heeft dien verloren. Welke toekomst echter gaat eene nieuwe tegemoet, wier uitgeveild cement bestaan zou in politieke slimmigheid van de grofste soort?

De heer Marchant zal antwoorden dat het gezantschap niets is dan een hem door deomstandighedenopgelegdebijkomstigheid, en het immers om de 'democratie' te doen is. Hij is er blind voor, dat dit sinds lang ontluisterde woord in de door hem nagejaagde combinatie niets anders dekken kan dan groepsoverheersching, en dat overheersching van de belangen der loonarbeiders gelijk zij zelven in meerderheid die in Nederland nog inzien de economische reconstructie die de tijd verlangt droevig zou doen mislukken.

De sociaal-democraten doen niet zoo theatraal als de vrijzinnig-democraten, maar in wezen is hun houding van die hunner 'burgerlijke' vrienden niet onderscheiden. Ook zij moeten het hebben van 'democratische' katholieken die met de vuist op tafel zullen slaan, en bieden aan die vuist met aan het Roomsche gemoed welgevallige concessiën te vullen; - daaronder in de eerste plaats het zooeven door alle sociaaldemocraten afgestemd gezantschap. Maar de heer Nolens is daar voorzeker niet voor te koop. Wijst gij ons af, zegt daareven de heer Vliegen te Heerlen, 'dan zal de S.D.A.P. moeten blijven ijveren om de R.K. arbeiders onder haar vanen te krijgen'. Alsof eene S.D.A.P. die haar beginsel getrouw

blijft, iets anders doen kan dan daar dag aan dag voor in de weer te zijn.

In de nieuwe coalitie zou zich de absurditeit, in de oude aangewezen, onmiddellijk herhalen. Willen katholieken en S.D.A.P. een kabinet in stand houden, zij zullen tezamen boven de vijftig moeten blijven, maar om haar aandeel aan de meerderheid te kunnen leveren moet de S.D.A.P. noodzakelijk het syndicalisme de baas blijven, en het verbond dat zij zal hebben aangegaan zal haar daarin zeer bemoeilijken.

Iemand die zijne kaarten nog niet openlegt, is de heer Golijn.

De anti-revolutionnaire en christelijk-historische ministers hebben hun ontslag niet ingediend, maar hunne portefeuilles ter beschikking gesteld van de Koningin, onder herinnering evenwel dat er geen conflict bestaat tusschen Regeering en Kamer.

Wat echter óók niet bestaat, is de parlementaire basis voor een kabinet-Colijn zonder katholieke leden. Anti-revolutionnairen, christelijk-historischen, Vrijheidsbond en Kersten c.s. zouden te zamen nog slechts over 36 stemmen beschikken.

De rekensommetjes zijn nog nooit zoo moeilijk geweest als bij deze crisis. Er is geen meerderheid te vormen waarvan niet 't zij de R.K., 't zij de S.D.A.P. deel zouden moeten uitmaken. De R.K. kunnen na de verklaring van Nolens alleen met de A.R. in zee, maar vormen met dezen tezamen slechts eene minderheid van 43. De S.D.A.P. wil alleen met de katholieken op avontuur, die haar van te voren afgewezen hebben.

Een minderheidskabinet zal vermoedelijk minder levenskansen hebben dan een extra-parlementair kabinet, *als* de moedige man die dat leiden kan ergens is te vinden...

Maar hoe de zaak loope, men zal in 's lands belang wel doen, den heer van Karnebeek niet in een nieuw kabinet op te nemen. Aan België zal de pijnlijke waarheid moeten worden beduid, dat Nederland het tractaat gelijk het ligt niet kan ratificeeren. Aan ieder Minister van Buitenlandsche Zaken zal dit gemakkelijker vallen dan aan den onderteekenaar zelven. die Nederland in eene positie moet hebben gezien waarin het niet overtuigd is te moeten verkeeren, en die het in het belang

van eigen toekomst en die zijner verhouding tot België verplicht is, af te wijzen.

Naschrift op 26 November.

- De heer Marchant is in de gelegenheid gesteld, zijne onvermijdelijke mislukking in de *Staatscourant* te doen registreeren. Onvermijdelijk is die mislukking, wijl het niet is aan te nemen dat de heer Nolens er op belust zijn kan, te boek te zullen staan voor den man die zijne partij voor een Danaërsgeschenk heeft verkocht. De heer Marchant en de zijnen kunnen ten aanzien van het gezantschap ten allen tijde de wending nemen die hun voorkomen zal ten bate der ‘democratie’ te strekken. Het ‘gehandhaafde’ gezantschap zal een zeker gemak opleveren voor Nederlandsche toeristen te Rome. Zonder zich een vaderlandsch dagblad te laten nasturen zullen zij iederen dag zich kunnen verzekeren, of in patria het verbond Marchant-Nolens nog bestaat....

Kunnen de Nederlandsche katholieken innerlijk bevredigd worden door de handhaving van een gezantschap bij den Paus over welks wezenlijk karakter geen man van eenige fijngevoeligheid voortaan met eerbied zal vermogen te spreken? Kan de Nederlandsche ‘democratie’ innerlijk bevredigd zijn die haar bewind danken zal niet aan gebleken overwinning harer denkbeelden, doch aan eene schaamteloosheid? Met kunstmiddelen zóó grof dat een Albarda of Marchant er zich in het particulier verkeer voor zouden schamen, wordt de Nederlandsche politiek niet gered.

C.